वेदना निवेदना च

एष कोषग्रन्थ इङ्ग्लीष्भाषागतस्य Encyclopaedia इति शब्दस्य योऽर्थस्तस्य अतिव्याप्त्यव्याप्त्यसंभवेति दोषत्रयरहितं धर्मं दर्शयन् सांस्कृतो विश्व(=सर्व)कोषः। यद्यपि वाचस्पत्यशब्दकल्पद्रुमौ गर्भितनानाविषयावित्यत्र न द्वापरः। परन्तु द्वयोरपि तयोर्न्यायादिशास्त्रविषयाणां क्वाचित्के कोषकर्त्रीयलेखप्रतिपादितत्वेऽप्यन्यविषयेषु तूद्धृतानामेव ग्रन्थभागानां साम्राज्यम्। (अत्र विस्तरस्तु मया विरचितात् ''संस्कृतवाङ्मये विश्वकोशा'' इति ग्रन्थादवसेयः।)

कश्चन महाशयः अस्य Scan आकृतिं कर्तुमैच्छत्। दत्तञ्च Xerox रूपं मुग्धेन सता मयका। स च राक्षसाकृतिमसृजत्। कायोऽपि महान् ,आकृतिरपि निम्नस्तरीया। अन्यच्च-प्रथमे संपुटे अर्धभागमात्रं (१९९ पुटपर्यन्तं) तेन स्पृष्टम्। पृष्टः सन्-''एतावानेवासीत् प्रथमे संपुटे'' इत्यगर्जत्। वस्तुतस्तु ''अश्व'' इति शब्दे यदुक्तं परवस्तुवेङ्कटरङ्गाचार्येण तदुद्धृतमासीत् मम ''संस्कृतवाङ्मये विश्वकोशा'' इति ग्रन्थे। परन्तु स भागो महाशयेनैतेन कृते Xerox रूपे लुप्तः। ''छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति'' इति ह्याभाणकः। तं चरितार्थयितुमिव महाभागोऽसौ मम ज्ञानमनुमतिं च विना कस्मैचन ग्रन्थालयायादाच्च Xerox रूपम्। तस्य प्रतिनिवर्तनकथा तु दवीयसी। अत्र स्वयंकृतमिवापराधं मन्यमानो दूये। तस्मै न दातव्य आसीद् ग्रन्थमणिरयम्। विद्वज्जनाः संप्रार्थ्यन्ते कुतोऽपि स्थलात् समग्रं प्रथमं संपुटं प्राप्तुं, स्थापयितुं च विद्वद्वृन्दे।

तेलुगुलिप्या मुद्रितस्य प्रकृतस्य कोषग्रन्थस्य प्रथमवारं दर्शनेन विस्मयोदधौ न्यमज्जम्। किमर्थमस्य महाकायस्य कोषस्य विद्वद्वृन्दे नास्ति प्रचुरया मात्रया प्रचार इति वारं वारं मामेवापृच्छम्। अत्र देवनागरीतरलिप्युपयोगः कारणतां न भजत इति स्पष्टम्। देवनागर्याऽपि मुद्रितानां सर्वेषां संस्कृतग्रन्थानां प्रसिद्धतमत्वं नास्त्येव। संस्कृतग्रन्थानां मुद्रणायां देवनागर्या आधिक्येनोपयोगः सांप्रतिकी हि पद्धतिः। तत्तद्राज्योपयुक्ता एव रुचिरा लिपयः पूर्वं स्मितं कुर्वन्ति स्म संस्कृतग्रन्थेषु। देवनागर्याः संस्कृतसाम्राज्ये विजृम्भणेऽपि तत्तद्राज्यगतानां लिपीनामाधुनिके कालेऽपि मुद्र्यमाणेषु ग्रन्थेषूपयोगः किञ्चिदिव मनःसमाधानस्य कारणम्।

मम मित्रमणिः कन्नडसंशोधकः श्रीमान् स.कार्त्तिकः ग्रन्थस्यास्य Xerox रूपं लम्भितवान्। (यदवलम्बनेनैव पूर्वोक्तो महाशयोऽस्य भीकरीमाकृतिमजनयत्।)विद्वत्सखः श्रीमान् शङ्करः करालमस्य रूपं दर्शनयीयतमत्वेन परिवर्तय्य MB परिमाणं लघु कृतवान्। ताभ्यामयं प्रणामाञ्जलिः।

केवलं संपुटद्वयमुपलब्धं मया। अन्येषां संपुटानामन्वेषणाय विज्ञाप्यन्ते विपश्चितः।

-जगन्नाथस्य।

२.१२.२०१९



LAGHU SABDÁRDHASARVASWA

A

SANSCRIT ENCYCLOPÆDIA

BY

SRI PARAVASTU

VENKATA RANGACHARYA

ARYAVARAGURU

VOL. I.

OF WORDS BEGINNING WITH అ

లఘుశబ్దార్థసర్వస్వమ్

శ్రీ పరవస్తు వేఙ్కటరఙ్గాచార్యస్య

ఆర్యవరగురోః

కృతిః

అకారాదికాణ్డః ప్రథమః

VIZAGAPATAM.
Printed by A. C. Srinivasachariar,
Arsha Press, 1877.

గ్రన్థావతారః.

జయతి వరవస్తు.

నమః పరమఋషిభ్యః.

అస్తి శ్రీమత్పరం వస్తు బ్రహ్మేత్యమితవైభవమ్
యదేకం జగతో జన్మస్థితిప్రళయకారణమ్ ౧.
తస్య సృష్టికరీమూర్తిర్బ్రహ్మా నామ భవత్పురః
తస్మాజ్జజ్ఞిరే నానా ఋషయస్తాదృశాస్స్వతః ౨.
తస్మాదాసీద్భరద్వాజస్తపోవేదనిధిర్మునిః
తద్వంశే బహవో జాతా ఋషయో వేదపారగాః ౩.
తదన్వయభవాః కేచిద్ధిమవత్ప్రాన్తవాసినః
శ్రోత్రియాః పరవిద్యాఢ్యాస్స్వాచారనిరతాః పరాః ౪.
యుగేఽస్మిన్ దక్షిణాం ప్రాప్తాం వానదేశం సముచ్యతే
శ్రీశైలోపాన్తగారణ్యే వసతిం చక్రిరే చిరాత్ ౫.
కాలేన మహతా యే తే తత్రస్థాస్తత్ర కేచన
అపరే వసతీశ్చక్రుః శ్రీశైలోపత్యకాసు చ ౬.
సాఙ్గోపాఙ్గత్రివేదజ్ఞా అప్యరణ్యపురస్థితాః
ఘట్వాఖ్యాస్తే విశేషేణ సామగానకృతాదరాః ౭.
క్రియాసు శేషయాగేషు తత్ప్రమోదస్థితైర్ద్విజైః
ఉరరీచక్రిరే ద్రావిడీయతాం త్వేషాం సకౌశలమ్ ౮.
తస్మాత్తే సామగాః ఖ్యాతా ద్రావిడాః పరవస్తునః
తస్మాద్వంశోద్భవస్తేషాం పరవస్తుపదాఙ్కితః ౯.
తద్వంశే భట్టనాథాఖ్యస్సాఙ్గోపాఙ్గవేదవిత్
శ్రీమద్రామానుజాచార్యాద్ద్వయం చాష్టాక్షరం పరమ్
తదన్వవాయే గోవిన్దో జజ్ఞే సద్రాగ్యభూషితః
లేభే ద్రావిడవేదార్థం మునేర్వరవరాహ్వయాత్ ౧౧.
గోవిన్దాద్భట్టనాథోఽసౌ ప్రాప్తస్సన్ సశిష్యతామ్
గణితో దిగ్గజేష్వాసీత్సర్వజ్ఞత్వభవద్ద్యుతిః ౧౨.
అసౌ శేషాచలం ప్రాప్తః శ్రీనివాసమసేవత
తద్వంశజాశ్చిరం తత్రత్యాస్సర్వభట్టాబ్ధోత్తమాః ౧౩.
శ్రీనివాసదయాభూమలబ్ధసంమానసంపదః
నానాశాస్త్రార్థధీదానఖ్యాతార్యవరగౌరవాః ౧౪.
తతో వేంకటగిర్యాఖ్యపురీశార్థనయాగతాః
తద్దేశమాపుస్సద్దత్తవివిధగ్రామసంపదః ౧౫.
తత్రత్యా ఏవ తే శాస్త్రజైత్రయాత్రాపరాయణాః
చరన్తస్స్మ చిరం భాగ్యనగరాదిషు సాదరాః ౧౬.
సంసద్వాదకథాప్రాప్తజైత్రపత్రాదిసంపదః
దేశాధీశనిదేశాత్తసమయాచార్యకాదయః ౧౭.
తేషాం నానాశాస్త్రవిక్శ్చిన్నాఙ్కశర్మాసభాపటుః
నానాబహుగ్రన్థనిర్మాతా నచాబ్రహ్మవిదన్వయే ౧౮.
తద్వంశే శ్రీనివాసస్య గురో రామానుజాహ్వయః
తనయోఽభూత్తతో జాతశ్శ్రీనివాసాభిధో గురుః ౧౯.
అస్యైవ శైశవే తస్య తాతో లోకం పరం గతః
దాయాదేనోపనీతస్సప్రాప్తవిద్యాంశసఙ్గ్రహః ౨౦.

సంప్రాప్తభగవన్మన్త్రసంస్కారస్సాత్త్వికోత్తమాత్
శ్రీమద్వేఙ్కటనాథాఖ్యగురోరుద్దణ్డకీర్తితః ౨౧.
దేశే వేఙ్కటగిర్యాఖ్యనగరీశస్య విశ్రుతే
హైదరాఖ్యతురుష్కేణ విద్రుతే సాధిపే జనే ౨౨.
అశక్తస్స్థాతుమార్తస్స్త్రీభ్రాత్రాదిభిస్సహ
దేశం జగామ విజయనగరీశస్య నిర్భయః ౨౩.
తత్త్వజ్ఞతానసూయాప్రతిభాభ్యాసపాటవైః
లేభే వంశోచితాన్సర్వాన్విద్యా నాతిచిరేణ సః ౨౪.
ప్రకాశస్సోపప్లవం శ్రుత్వా దేశం జిగమిషుర్ద్విజః
విశాఖపత్తనం నామ పురం మార్గవశాదగాత్ ౨౫.
ధనినం జగ్గరాయాఖ్యవైశ్యం గాఙ్గసవంశభుమ్
విద్యాసురసికం శశ్వత్తత్ర పశ్యద్యదృచ్ఛయా ౨౬.
తేనోపలాలితస్సమ్యగ్ధనసంమాననాదిభిః
తదభ్యర్థనయా తత్ర కంచిత్కాలమువాస సః ౨౭.
ఏకదా నైకమైత్రైస్స సహార్ద్రైత్యస్తువఃతమా
పరస్పరముపేతాం తాం విద్యాగోష్ఠీకృతాదరా ౨౮.
శ్రీమతో రఙ్గరామాఖ్యదేవస్య తత్రివిక్రమైః
సుమహత్యాలయే తస్మిన్ జగ్గరాయోఽతిభక్తిమాన్ ౨౯.
తేన వర్ధితభక్తిస్స తత్త్వజ్ఞానాదిసంపదా
స్థానాచార్యత్వమాచార్యస్తస్మిన్నిహితవాన్స్వయమ్ ౩౦.
సూర్యప్రకాశరాయాద్యాస్తత్తస్య నన్దనాః
శిష్యాస్తస్యాఽభవన్ లేభిరే వివిధాః కలాః ౩౧.
తత్ప్రాకారరాయాఖ్యః కాలస్య వశమాగతః
సూర్యనారాయణాభిఖ్యపూర్వరాయాహ్వయోఽన్వితః
రామమన్త్రం తతో లేభే తత్త్వజ్ఞానం చ వైష్ణవమ్
పరలోకం గతే తాతే భక్తిమాన్స్తాత్తతోఽధికమ్ ౩౩.
తస్మిన్ జ్యేష్ఠకనిష్ఠౌ తౌ కనిష్ఠస్తత్ర చాధికమ్
గురుణా శ్రీనివాసేన శిష్యాణాం సుఖబుద్ధయే ౩౪.
భక్తిరత్నావలీచ్ఛాయా జగ్రన్థే చాన్ధ్రభాషయా
తథా విశ్వగుణాదర్శచ్ఛాయా తద్భాషయాఽపరా ౩౫.
శ్రీబొబ్బిలీపురాధీశకృతప్రశ్నోత్తరాత్మికా
తద్భాషయైవ వేదాన్తవివృతిస్సుగమా కృతా ౩౬.
చక్రే స్వలక్షణగ్రన్థవిశేషశ్చాన్ధ్రభాషయా
అక్షరక్రమసంబద్ధో నిఘణ్టుర్నాతివిస్తరః ౩౭.
చక్రే సంస్కృతశబ్దానామిష్టశబ్దార్థలాభదః
అన్యే చ బహవో గ్రన్థాస్తేన నిర్మమిరే స్వయమ్ ౩౮.
స్వప్నే శ్రీవేఙ్కటేశస్య శ్రీమద్రామానుజస్య చ
దృష్టయోరాజ్ఞయా సోఽయం స్వయం తౌ ప్రత్యతిష్ఠిపత్ ౩౯.
స్వప్నేషు ప్రేరితాస్తస్మై ధనినో బహవస్స్వయమ్
తత్రాసావాలయం [illegible] ౪౦.

తస్య రామానుజాచార్యస్తనయః ప్రథమోఽభవత్
అహం వేఙ్కటనాథేతి నామతస్త్యానుజోఽభవమ్ ౪౧.
ఆవాం సుశిక్షితౌ బాల్యే తాతపాదైరథాపి తౌ
తథాం శబ్దశాస్త్రే చ న్యాయే ముఖ్యావగాహనమ్ ౪౨.
అపూర్ణత్వావశిష్టస్య గురుర్నః పరమం పదమ్
గతోఽపి తత్కృతగ్రన్థద్వారా బోధమవీవృధత్ ౪౩.
తత్సంభృతమహాగ్రన్థదర్శనక్రమసంపదా
స్వయమాచార్యతాం ప్రాప్తో గణితశ్రుతశాస్త్రవిత్ ౪౪.
అంశాన్ రామానుజాచార్యాఖ్యః కతిచిచ్ఛబ్దశాస్త్రగాన్
స్ఫుటీచకార న్యాయాంశానార్యో వేఙ్కటరాఘవః ౪౫.
తతో వేఙ్కటశాస్త్ర్యాఖ్యో విద్వాన్ వాదకథోదయమ్
అనుమానేఽనుబోధాఖ్యే శబ్దఖణ్డే వ్యజీజనత్ ౪౬.
వేదాన్తశాస్త్రే సంత్యేవం తాతపాదకృతిం స్వయమ్
దృష్ట్వా సిద్ధాన్తవిజ్ఞానం లబ్ధ్వా తద్ద్వారసంపదా ౪౭.
శ్రీమద్వేఙ్కటనాథాదిగ్రన్థదర్శనవైభవాత్
ఆసాంగృహీతసర్వార్థా వాస్య వేదాన్తదర్శనే ౪౮.
నానాచలాధిపో యోగీ రామానుజమునిస్స్వయమ్
భక్తినాథాభిధానోఽస్మద్దైవం ప్రాప్తో యదృచ్ఛయా ౪౯.
భాష్యరహస్యైకదేశార్థం బోధయన్నర్థితో మునిః
భాగవతవిజ్ఞానం దృష్ట్వా ప్రీతో దయాన్వితః ౫౦.
సర్వభాష్యార్థవిజ్ఞానం యథా మే స్యాదితి స్వయమ్
తత్పదన్యాసగుర్నామ వరదోఽప్యత్యనుగ్రహమ్ ౫౧.
మయి కర్మప్రభావస్య కృత్స్నస్యైకదృష్ట్యా ప్రదక్షిణమ్
కృతార్థానాత్మనః కృత్వా స్వప్రసాదేన భూయసః ౫౨.
ధనేన మహతా దేవమణ్డపస్యాస్థనాదికాః
సుచిరస్థాయినో లోకే కారయామాస నిర్మలాః ౫౩.
ఏవంవిధప్రభావస్య తస్యావాక్సిద్ధివైభవాత్
సూత్రభాష్యాదివిజ్ఞానమనన్యాపేక్షమావయోః ౫౪.
అస్మత్కులాధిపశ్రీమాన్ భట్టనాథమునిస్స్వయమ్
అవతీర్యేహ నారాద్రినాథత్వం ప్రాప్య సాదరమ్ ౫౫.
ప్రకటీకృతవానాత్మవంశగౌరవమీదృశమ్
ఇత్యేవముదితస్తర్కః ప్రాజ్ఞాస్స్వప్నవాదిషు ౫౬.
భ్రాతా రామానుజాచార్యః ప్రమోదాబ్ధిసమున్నతః
లబ్ధ్వైకం తనయం లోకం సామ్యేఽబ్దే పరమం గతః ౫౭.
సూర్యప్రకాశరాయః ప్రాక్ శార్వర్యబ్దే గతో దివమ్
తస్యానుజో గతో లోకముత్తమం పరిధావిని ౫౮.
తస్యోత్సవయావాస్తాం గుణవన్తౌ మహామతీ
జ్యేష్ఠో యో వేఙ్కటశాస్త్రీ విజ్ఞరాజ్ఞాం బుధస్సుధీః ౫౯.
సోమ్యో నారాయణగజపతిరాయోఽథసున్వజః
జ్యోతిషాన్ జ్యోతిషసిద్ధాన్తగణితాదివిశారదః ౬౦.
భాషాన్తరకృతప్రశ్నస్స్వవిద్యాపారగైస్తైః
సప్రాహైరసురామౌళైః కృతత్వార్థానాం ప్రమోదయన్ ౬౧
తత్సంభూర్ణో వదేగాయమానికర్మశ్రుతిం గురుమ్

సంపూర్ణతత్త్వవిజ్ఞానో దేవవరదభక్తిమాన్ ౬౨.
అచిరాదేవ సంలోకం గతో యః పార్థివైర్బుధైః
ఏవంగుణవతాం స్వర్గగామ్యాయుస్త్వం విలోకయన్ ౬౩.
అల్పీయసీస్తథా దృష్ట్వా సంపదో మూఢచేతసామ్
ఉపార్జితానాం విద్యానామవశ్యస్వస్థభావనమ్ ౬౪.
స్వయం ప్రవచనైర్గ్రన్థకరణైర్వా ప్రమోదనమ్
పశ్యన్మహాసుసంగత్య యథాశక్త్యహముద్యతః ౬౫.
కేషాంచిదర్థ్యర్థనయా కేచిద్గ్రన్థా మయా కృతాః
నాటకం కలహంసస్య కమలిన్యాశ్చ యాం కథామ్ ౬౬.
రాజమార్తాణ్డదీక్షిత్య తస్యాగ్ర్యాన్ధ్రభాషయా
కాళిదాసనిబద్ధస్య తథా శాకున్తలస్య చ ౬౭.
నాటకం చాన్ధ్రభాషాయాం నవం చాష్టాంగ నైషధమ్
వేదాన్తసఙ్గ్రహో యోగీశప్రబన్ధోఽప్యాన్ధ్రభాషయా ౬౮.
శ్రీమన్నారాయణగజపతిరాయస్య నిర్మితః
అక్షరక్రమసంబద్ధశబ్దక్రమసమన్వితమ్ ౬౯.
సంస్కృతభాషావిశేషస్థం సర్వశాస్త్రార్థసఙ్గ్రహమ్
గ్రన్థం సంస్కృతభాషాయాం తర్కమస్త్రాదివిధమ్ ౭౦.
గ్రన్థాన్ జనితపూర్వేభ్యోఽప్యర్జయన్నధికానహమ్
అతస్మాత్స్వల్పభాగానాం చ యోగం కేషాంచిదద్భుతమ్ ౭౧.
పరీక్ష్య బహువారైర్వా మనుకూలం విలోకయన్
గ్రన్థమారబ్ధవానేవం సిద్ధార్థే వత్సరేఽథ ౭౨.
తస్య శబ్దార్థసర్వస్వమితి సంజ్ఞామబీభవమ్
ఆరమ్భాదిఖ్యమానం తద్గ్రన్థభాగం కదాచన ౭౩.
దృష్ట్వా నారాయణగజపతిరాయః కృతాదరః
బుద్ధ్వా సమ్యఙ్మహద్దైర్ఘ్యం సాధ్యక్షైర్బహులేఖకైః ౭౪.
యథేప్సితం చిరం చ శ్రీధనసాహాయ్యకం మహత్
మహతీం కృత్యకాలాదిన్నిర్మితాం బహువత్సరైః ౭౫.
బహవో విషయాన్తరీలేఖ్యాస్సన్త్యేవ యద్యపి
తథాప్యవసరేణాధ్యాస్తే యథావిహితాస్తథా ౭౬.
కృతిం ముద్రయితుం చైనాం కాంక్షా చిత్తే మమాజని
తదర్థం ప్రార్థితో భూపః శ్రీమాన్ కించిదుపైక్షత ౭౭.
బహుభ్యః పురుషేభ్యోఽథ సంపాద్య ధనమావృతమ్
కర్తుకామః కృతానుజ్ఞో మహీన్ద్రేణాలభేఽకృషి ౭౮.
తేనైవైకప్రయత్నేన నిర్వోఢుం చిరకాఙ్క్షితమ్
స్థాపనం పాఠశాలాయా అష్టవిద్యాప్రసిద్ధయే ౭౯.
కర్తుకామస్తదారభ్య తత్ర శ్రీధనాభిధ
తాభ్యామురాభ్యాం సంచారం వితన్వన్ బొబ్బిలీపుర ౮౦.
సీతారామాఖ్యభూపాలాగ్ర్యశ్రీకాన్తగృహేశతః
ఇనుకొంటికులోత్తంసపాత్రాల్వగుణశాలినః ౮౧.
లబ్ధవాన్ పాఠశాలార్థం ధనం శ్రీత్యబ్దనిశ్చితమ్
విద్వాన్ వేంకటకృష్ణాఖ్యశ్శ్రీమదాచార్యపరాహ్వయః ౮౨.
శ్రీబొబ్బిలీపురాధీశసదితానాం పురోహితః
స్వామినాం కీర్తిసంపత్తిం వితరీతుముత్సుకః ౮౩.
మమ పిత్రాయసఖ్యశ్రీః ప్రేరణం తత్కరం మణి

అన్యశ్చ స్వజ్ఞ నైకో౽పి తత్ప్రతాప్రజయార్థకమ్ ౮౪.
పోషణం పాఠశాలాయాః కృతవానస్మి సాదరమ్
పిఠాపురాఖ్య పురీనాథ సభిదేనాపి సాదరమ్ ౮౫.
స్వస్వామి సుకృతార్థాయ తద్ధనం వినియోజిత
సాయి నేకస్వయో వేంకటాద్రి నాయక నామకః ౮౬.
ఆజానాస్య సభాధీశః ప్రేరకస్తస్య కర్మణః
సంగ్రామవలసాభిఖ్యపురయుగ్ధరణీపతిః ౮౭.
శ్రీకృష్ణ యాఖ్యో విశ్వజ్ఞ విద్వాన్ మహామతిః
సూరీప నాగయో ర్నాట్యశ్రీ యా మా మాత్మనో గురుమ్ ౮౮.
ప్రత్యబ్దం ధనదానేన పాఠశాలాం సరక్షతి
శ్రీరామ జగ్గమ్మపేటాఖ్యపురీనాథో౽పి సాదరమ్ ౮౯.
పాఠస్య సిద్ధ ధన దానస్య ప్రతిజ్ఞాం కృతవాన్ స్వయమ్
యశా భూన్సైల్ఫ్యాఖ్యో౽స్మద్ధ్రాప్తి నేతా మహాశయః ౯౦.
ఈ నానంజకరేనావం ప్రతిమాసం ధనవ్యయః
అస్మవర్ష్యో౽స్మదీ యార్ష పాఠశాలాభివృద్ధయే ౯౧.
బొబ్బిలాఖ్య పురీ రాజ్ఞీ సద్గుణా కార్యశాలినీ
మహాలక్ష్మీ లక్ష్మీచల్ల యామ్బెత్యభిఖ్యాతా ౯౨.
ప్రధానాధ్యక్ష నామస్మదర్థే౽ర్జ్య కృత్యసాదరమ్
రాజ్ఞా స్వశ్వశురేణైవ పురా సంపాదితం ముదా ౯౩.
[illegible] సంభారమనుజ గ్రామనాతకః
శ్రీరామ రాజ్ఞాభిఖ్యో ధీమాన్ రాష్ట్రాధినాయకః ౯౪.
రాజ్ఞః స్వంస్వ గ్రామాయా యాత్రాయాం స్వభువం ప్రతి
సమాగతాయాం తస్యాః పూర్వమధీశ్వరమ్ ౯౫.
సాంఽసౌ ప్రాగ్వర్షేష్వమభివన్దన్ మయాకృతమ్
నైగమపురయుగ్ధరణీత్రైవర్ష్యతదోఽభ్యదాత్ ౯౬.
తథాపితస్య శ్రాద్ధ సర్వస్వస్యాస్య ముదాంగ
సాభ్యం హుత నైనైతదారభ్య మోఽస్మ్యహమ్ ౯౭.
నినామాసస్వయోత్తం సోవేదాన్తార్థ్యమహామతిః
ఆంగ్లగ్రామ్య నాయకత్త పాఠశాలా పరీక్షయా ౯౮.
కృతాభిధానో౽స్మిన్ విద్యాశాస్త్రవిత్తయా
కృతాదరో౽మమ గ్రన్థ సభాయామేవ మబ్రవీత్ ౯౯.
గ్రన్థోనోపేక్షణీయో౽యం ప్రేక్షణీయో మహాబుధైః
తస్మాదస్మ్యథాయోగమేతదర్థే మహాముత్సుకః ౧౦౦.
ఏతద్గ్రన్థ ప్రమేయానాం కార్యాకథమపి ప్రథా
యద్యప్యేషా మహావిత్త సాధ్యాపి తథాప్యహమ్ ౧౦౧.
స్వస్య స్వసుహృద్భిశ్చ ధనం సంచిత్య సర్వతః
సాహాయ్యకంవిధాస్యామి కిన్తు తత్పూర్వ సంగ్రహాన్ ౧౦౨.
కృత్వాగ్రన్థాన్తరంతస్య ముద్రణాక్రియతామితి
తేనైవం చోదితస్త్వహం ప్రీతస్తద్వాక్యగౌరవాత్ ౧౦౩.
లఘుశబ్దార్థసర్వస్వం కుర్వన్ గ్రన్థాన్తరం పునః
కృతవాన్ముద్రణారమ్భమద్గిరో౽బ్దే౽స్యసాదరః ౧౦౪.
ధనినో బహవస్తేన చోదితాశ్చక్రురాదరాత్
సాహాయ్యకం మనాగేతద్గ్రన్థ సంగ్రహణే ద్వయా ౧౦౫.
జామాతా వేంకటాఖ్యాభిజగ్గరాయాహ్వయస్య యః
ధీమాన్నృసింహరాయాఖ్యస్యో గాత్రిందిత్యహాయ తామ్ ౧౦౬.
న్యాయపత్యస్వయో ధవ్యవైష్ణవాచారమణ్డితే
రామనాసాభిధశ్రీయా బహుధా పావికారదః ౧౦౭.
ఆంగ్లాన్సదాప్రీప్రియపాలసభివస్యు సుశాకరః
ప్రతివేశాన్తసా రార్థమస్తుధాత్వాదరం ముహుః ౧౦౮.
బహూనాం తద్విబోధన కృతార్థత్వం భవత్విత్తి
ప్రత్యక్షదినమార్గాఖ్యం సమాజం సమమీమిళత్ ౧౦౯.
శ్రోత్రూణాం సుకరోద్భోధార్థం గ్రన్థస్యాస్య ప్రభాషయా
బహూన్సమాకృతానార్షమత సారార్థ సంగ్రహాన్ ౧౧౦.
ధనదానాది కృత్వార్షముద్రాయాంతానముద్రయత్
తేన ముదా సర్వద్రాభూద్బహూపకారకార్ద్రనాన్ ౧౧౧.
క్రమేణ ముద్రణాచాస్య గ్రన్థస్య ప్రస్తుతా కథం
సమాప్తిమగమత్తత్ర భాగో౽యం ప్రథమశ్చిరాత్ ౧౧౨.
శ్రీరామానుపరైర్వర్ధస్వశాస్త్రీయార్థవిస్తరః

అ

అ అక్షరమాతృకాయాః ప్రథమో వర్ణః. అస్యోచ్చారణస్థానం కణ్ఠః. భేదాః ష్టాదశ. హ్రస్వదీర్ఘప్లుతానాముదాత్తానుదాత్తస్వరితభేదేన ప్రత్యేకం త్రివిధానాం సానునాసికనిరనునాసికత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యాత్. ఉచ్చారణదశాయామోష్ఠయోర్హన్వోశ్చ నాత్యుపసంహృతత్వం నాతివ్యస్తత్వం చ. అస్య హ్రస్వస్యోచ్చారణదశాయామాభ్యన్తరప్రయత్నస్సంవృతః. ప్రక్రియాదశాయాం వివృతం వ్యవహ్రియతే. దీర్ఘాదీనాం తు వివృతమేవ.

అవర్ణవిశేషా- అకారః, ఆకారః.

సన్ధిదశాయామస్మాదపరే వికారాదేశాః.

అవర్ణే	ఆకారః-	*దైత్య + అరిః	= దైత్యారిః.
ఇ	ఏ	*ఉప + ఇన్ద్రః	= ఉపేన్ద్రః.
ఉ	ఓ	*గఙ్గా + ఉదకమ్	= గఙ్గోదకమ్.
ఋ	అర్	*కృష్ణ + ఋద్ధిః	= కృష్ణర్ద్ధిః.
ఌ	అల్	*తవ + ఌకారః	= తవల్కారః.
ఏ	ఐ	*కృష్ణ + ఏకత్వమ్	= కృష్ణైకత్వమ్.
ఐ	ఐ	*దేవ + ఐశ్వర్యమ్	= దేవైశ్వర్యమ్.
ఓ	ఔ	*గఙ్గా + ఓఘః	= గఙ్గౌఘః.
ఔ	ఔ	*కృష్ణ + ఔత్కణ్ఠ్యమ్	= కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్.

ఏతదపవాదాః అకార, అక్, అమ్, ఆట్, ఆర్ధధాతుక, ఉపసర్గ, ఉస్, ఋత, ఋణ, ఏవ, ఓతు, ఓమ్, ఓష్ఠ, ప్ర, ప్రకృతిభావ, భ, శకన్ధ్వాది, స్వ, ఇతిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యాః.

అస్య నామనక్షత్రం కృత్తికా. పక్షీ శ్యేనః. రాశయో మేషసింహవృశ్చికాః. దేవతా ఈశ్వరః. గ్రన్థాదిప్రయోగే ఫలం ప్రీతిః.

అ- ధా. అస *అసి.

అ- సుధా. (అ- క్విప్) అ ఇవాచరతీత్యర్థకః- అస్మాత్త్వా)యేణ ప్రత్యయమాత్రశ్రవణమ్- *అతి- అతస్- అన్తి- ఇత్యాది. (అ- ణిచ్) ఆపి. (అ- ణిచ్- సన్) ఆపిపయిష.

అ- ప్రత్యయః- అ- అచ్- అఙ్- అథ్- అణ్- అప్- అన్- అప్- అల్- క- కన్- కన్- కప్- ఖచ్- ఖల్- ఖశ్- ఘ- ఘఞ్- చఞ్- ఞ- ట- టక్- టన్- డ- డచ్- డట్- డణ్- డన్- ణ- ణల్- ణస్- శ- శప్- షచ్- ఏతత్సంజ్ఞః.

అ- ఆగమః. అట్- *అభవత్. అమ్- *అనడ్వాన్.

అ- ప్రాతి. ఇదమ్- *అస్మై- అస్మాత్- అస్య- అస్మిన్- అస్యై- అస్యాః- అస్యామ్. అయమన్వాదేశే అశ్ సంజ్ఞః- అనుదాత్తః.

అ- అవ్య. (నఞ్) *అపచసి- అశూరః.

అ- (అవ- డ) పుంసి. బ్రహ్మా- విష్ణుః- శివః- హర్త్సః- అజినమ్- యుద్ధమ్- గౌరవమ్- అన్తఃపురమ్- కారణమ్- ఆభరణమ్- పాదః- యజ్ఞః- పార్వతీ.

అస్యాపత్యమ్- ఇః.

అ- స్వరాదిః. అవ్య. అభావః- నిషేధః- అల్పమ్- అనుకమ్పా. అయం నిపాతః ప్రగృహ్యః- స్వరప్రతిరూపకః.

అఇఉణ్- అక్షరసమామ్నాయే ప్రథమం సూత్రమ్- అత్రణకారోఽనుబన్ధోఽణ్ సంజ్ఞకః.

అఉ- ఉణాదిః- డఉ. *తితఉ.

అక్- ప్రత్యాహారవిశేషః- తత్రవర్ణాః- అ- ఇ- ఉ- ఋ- ఌ-

అక్- ధా- అక- *అకతి- లిటి- ఆక. అఘూ- *అక్ష్యతి. అశూ- *అక్ష్యతే. అచు- అఞ్చు- అన్వూ- *అక్తః- అక్త్వా. అకి- (అక- ణిచ్-) *అకాయత్. (ఆట్- అక్) ఆక.

అక్- తద్ధితః- అకచ్- *ఉచ్చకైః.

అక్- ఆదేశః- అకట్- *సౌధాతకిః.

అక- ధా. ప. శప్. ఘటాదిః- కుటిలాయాం గతౌ- అస్య రూపమ్- అక్. (అక- ణిచ్) అకి. (అక- సన్) అచికిష. (అక- ణిచ్- సన్) అచికయిష.

అక- ప్రత్యయః- వున్- వ్రున్- ణ్వుచ్- ణ్వుల్- వున్- వుచ్- వుఞ్- వున్- ష్వున్ ఏతత్సంజ్ఞః. తస్మిన్ పరే రాజన్యమనుష్యయువన్ ఏషాం ప్రకృతిభావః- *రాజన్యకమ్- మానుష్యకమ్- యౌవనకమ్- అత్రయలోపాభావస్య లోపాభావశ్చ ప్రకృతిభావఫలమ్. అకప్రత్యయాన్తే నకర్త్రర్థషష్ఠ్యన్తస్య న సమాసః- *భవతశ్శాయికా. కర్త్రర్థకా

కప్రత్యయాన్తేనషష్ఠ్యన్తస్యనసమాసః- *ఓదనస్యపాచకః. క్రీడాజీవికార్థయోస్త్వక ప్రత్యయాన్తేనషష్ఠ్యన్తస్య నిత్యసమాసః- తత్ర జీవికార్థే ప్రాగ్దేశవర్తి క్రీడావాచకే చ సమాసే పూర్వమాద్యుదాత్తమ్- *దన్తలేఖకః- ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా- ప్రత్యు. జీవపుత్రప్రచాయికా- ఇయముదగ్దేశక్రీడా- తవపుష్పప్రచాయికా. అకాన్తాద్వృద్ధాద్దేశవాచినశ్శేషేఛః- *బ్రాహ్మణకీయాః.

అక- (నఞ్- క-) న- పాపమ్- దుఃఖమ్.

అకఙ్- ఆదేశః- అక్ స్వరూపః సుధాతృ వ్యాస వరుడ నిషాద చణ్డాల బిమ్బ శబ్దానామిఞ్ ప్రత్యయసన్నియోగశిష్టః- *సౌధాతకిః- ఇత్యాది.

అకచ్- తద్ధితః ప్రాగివీయః- అజ్ఞాతకుత్సితాద్యర్థకః కప్రత్యయాపవాదః. అవ్యయానాం సర్వనామశబ్దానాం తిఙన్తస్య చ టేః ప్రాక్ భవతి- తత్ర యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయోరోకారభకారసకారాదౌ సుపి టేః ప్రాక్ భవతి- అన్యత్ర తు సుబన్తయోష్టేః ప్రాక్- సాకచ్కావ్యయాన్తస్య కకారస్య దకారో భవతి. *ఉచ్చకైః- నీచకైః- సర్వకే- విశ్వకే- యువకయోః- ఆవకయోః- యుష్మకాసు- అస్మకాసు- యుష్మకాభిః- అస్మకాభిః- త్వయకా- మయకా- పచతకి- జల్పతకి- ధకిద్- హిరకుద్. ఏతదపవాదస్తూష్ణీంశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

అకచ- (నఞ్- కచ) పు. కేతుః- త్రి. కేశరహితః.

అకథిత- (నఞ్- కథిత) త్రి. అనుక్తమ్- అవివక్షితమ్- కర్మకారకవిశేషః- దుహాదీనాం ధాతూనాం కర్మణా సంబద్ధం కారకమపాదాన సంప్రదానాధికరణాన్యతమత్వే ప్రాప్తే తదనుపాదానత్వాద్యవివక్షాయామకథితం కర్మ భవతీత్యనుశాసనాత్. ఇదమకీర్తితమితి చోచ్యతే. తే చ ధాతవః దుహ టుయాచృ రుధిర్ ప్రచ్ఛ భిక్షు చిఞ్ బ్రూఞ్ శాసు ఇత్యేతే భాష్యోక్తాః- *గాం దోగ్ధి పయః బలిం యాచతే వసుధామ్- అవినీతం వినయం యాచతే- వ్రజమవరుణద్ధి గామ్- మాణవకం పన్థానం పృచ్ఛతి- బలిం భిక్షతే వసుధామ్- వృక్షమవచినోతి ఫలాని- మాణవకం ధర్మం బ్రూతే, శాస్తి వా. కైయటాదిభిస్తు భాష్యానుక్తాః కేచిదన్యేపి ధాతవో భాష్యస్థచకారేణ సంగృహ్యన్త ఇతి మత్వా దుహాదిషు పరిగణితాః- తే చ- డుపచష్ దణ్డ జి మన్థ ముష ణీఞ్ హృఞ్ కృష వహ ధాతవః- *తణ్డులానోదనం పచతి- గర్గాఞ్ఛతం దణ్డయతి- శతం జయతి దేవదత్తమ్- సుధాం క్షీరనిధిం మథ్నాతి- దేవదత్తం శతం ముష్ణాతి- గ్రామమజాం నయతి, హరతి, కర్షతి, వహతి వా. దుహాద్యన్తర్గతధాతుసమానార్థకా అపి ధాతవో దుహాదిషు పరిగణితాః. *మాణవకం ధర్మం భాషతే, అభిధత్తే, వక్తీత్యాది (ప్రాచా తు కేనచిద్గ్రహధాతురపి పరిగణితః- *జగ్రాహ ద్యుతరుం శక్రమ్ స ఇతరేషామసమ్మతః.

తత్ర ణీఞాదీనాం ప్రధానకర్మణి కర్మార్థకలకారాదయః అన్యేషామప్రధానకర్మణీతి చ త్రైవిభాగః కృతః- *గ్రామమజా నీయత ఇత్యాది- గౌః పయో దుహ్యత ఇత్యాది. యద్యపి దుహాదీనాం గవావధికపయఃక్షరణానుకూలగోనిష్ఠవ్యాపారానుకూలగోపనిష్ఠవ్యాపారాద్యర్థకత్వేన గవాదీనాం కర్తురీప్సితమితి తథాయుక్తమితి వా కర్మత్వం సంభవతీత్యేతదనుశాసనం వ్యర్థమితి శక్యతే వక్తుమ్, తథాపి కర్మణశ్శేషత్వేన వివక్షాయాం నమాషాణామశ్నీయాదిత్యాదావివ షష్ఠీం ప్రాప్తాం బాధితుమేతదనుశాసనమ్- తథా చేహ షష్ఠీవ తత్సమ్బన్ధమాత్రం ద్వితీయార్థ ఇతి మనోరమాయాం స్థితమ్. నవీనాః పునరేవమాహుః- దుహాదీనాం పయోనిష్ఠవిభాగానుకూలవ్యాపారమాత్రార్థకత్వే గవాదీనాముపాదానత్వాద్యవివక్షాయాం కర్మత్వార్థమేతదనుశాసనమ్- తథాపి కర్మత్వశక్తిరేవ ద్వితీయార్థః- భాష్యానుక్తానాం గ్రహణమప్యప్రామాణికమ్- తేషాం ద్వికర్మకత్వం తు వ్యాపారద్వయార్థకత్వే నైవ సిధ్యతి- భాష్యోక్తానాం దుహాదీనామప్రధానకర్మణి కర్మార్థకలకారాదయః- అన్యేషాం తు ప్రధానకర్మణ్యేవ- ప్రధానకర్మత్వం తు కర్తృప్రత్యయసమభివ్యాహారే కర్తృనిష్ఠప్రధానధాత్వర్థవ్యాపారమాత్రవిశేషణఫలాశ్రయత్వమ్- తద్భిన్నకర్మత్వమప్రధానకర్మత్వమితి.

గవాదీనాం దుహాదికర్మణా సమ్బన్ధశ్చ సతి సంభవే ధాత్వర్థవ్యాపారాత్ప్రాగేవాపేక్షితః- తేన గాం పయో దోగ్ధి స్థాల్యామిత్యాదౌ స్థాల్యాదేరధికరణత్వావివక్షాయామపి న కర్మత్వమ్- బ్రూఞ్ శాసు ధాత్వోస్తు కర్మణా సంబన్ధస్య ప్రాగసంభవాత్తదనన్తరసంబన్ధ ఏవ గ్రాహ్యః.

ఏవం ప్రధానాప్రధాన కర్మద్వయ సంభవాద్దుహాదయోఽపి ద్వికర్మకా ఇత్యుచ్యన్తే.

గవాదీనామపాదానత్వాదివివక్షాయాం తు పఞ్చమ్యాదిస్సర్వసమ్మతా- *గోః పయో దోగ్ధి- పయోన్వయే తు షష్ఠీ- కర్మత్వావివక్షయా క్రియాన్వయే తు షష్ఠీవ. అనభిధానాత్- షష్ఠ్యన్తస్య స్వాన్వయయోగ్యనామసమభివ్యాహారే తత్రాన్వయస్యౌత్సర్గికత్వాద్వ్యుత్పత్తేశ్చేతి శబ్దేన్దుశేఖరాదౌ స్థితమ్. పరిగణనం విహాయాపాదానత్వాద్యవివక్షామాత్రేణాకథితకర్మత్వానుశాసనే తు నటస్య శృణోతీత్యాదౌ నటాదేః కర్తృత్వం స్యాత్- అవివక్షా హి ద్విధా- ప్రసక్తస్యాబుద్ధిపూర్వమవివక్షా, సర్వథా ప్రసక్తస్యావివక్షా చేతి- తత్రాన్త్యాయా ఇహానమ్యవాత్. కారకమిత్యనుక్తౌ తు మాణవకస్య పితరం పన్థానం పృచ్ఛతీత్యత్ర మాణవకస్యాపి కర్మత్వం స్యాదితి బోధ్యమ్. విశేషాస్తు దుహాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యాః.

అకనిష్ఠ- (నఞ్- కనిష్ఠ) త్రి. కనిష్ఠభిన్నః పు. బుద్ధః.

అకనిష్ఠగ- (నఞ్- కనిష్ఠ- గమ్- డ) పు. బుద్ధః.

అకమ్పన- (నఞ్- కమ్పన) పు. లఙ్కాస్థరాక్షసవిశేషః రావణసేనాపతిశ్చైకో యుద్ధే హనుమతా హతః.

అకమ్పిత- (నఞ్- కమ్పిత) త్రి. కమ్పరహితః. పు. బౌద్ధగణాధిపవిశేషః.

అకయ్- ధా. అతి. *అకయతి. (ఆట్- అకమ్) ఈకయ్.

అకర్బుర- పు. కాద్రవేయేష్వేకః.

అకర్మక- (నఞ్- కర్మన్- కప్) వ్యాకరణే ధాతువిశేషః- సద్విధా- అత్యన్తావిద్యమానకర్మా ఽవివక్షితకర్మకశ్చేతి- ఆద్యః కేవలాకర్మకో ధాత్వర్థసంగృహీతకర్మకశ్చేతి ద్విధా- తత్ర కేవలాకర్మకో యథా- ఆస్తే- శేతే- సకర్మకో ఽపి ధాతురర్థాన్తరే కేవలాకర్మకో భవతి- *వహతి భారమ్- నదీ వహతి- స్యన్దత ఇత్యర్థః. కేచిత్తు సకర్మకో ఽపి కర్మణః ప్రసిద్ధేరకర్మకో భవతి, యథా, మేఘో వర్షతి, ఇత్యాహుః. ప్రసిద్ధ్యా ఘుపిత్యుపస్థితస్య ప్రవిశ పిణ్డీమిత్యాదావివాన్వయసంభవేన తద్వాచకానుపాదానమాత్రేణ నాకర్మకో ధాతురితి తు నవీనాః. ధాత్వర్థసంగృహీతకర్మకో యథా- జీవతి- ప్రాణాన్ధారయతీత్యర్థః- నృత్యతి- గాత్రం విక్షిపతీత్యర్థః. కర్మణో ఽవివక్షా నామ కర్మత్వేన కథనస్యేయాఽవివక్షా- సా చ కర్మణ ఏవాఽవివక్షా, వివక్షితత్వే ఽపి శేషత్వేన వివక్షితస్య తస్య కర్మత్వేనాఽవివక్షా చేతి ద్విధా- ఆద్యా నేహ పచ్యతే నేహ భుజ్యత ఇత్యాదౌ- ద్వితీయా తు మాతుః స్మరతి ఇత్యాదౌ- ఏవం హితాన్న యః సంశృణుతే స కింప్రభురిత్యత్రాపి హితాత్పురుషార్థితార్థస్య న సంశృణుతే న జానాతీత్యర్థ ఇతి హితార్థస్య కర్మణః శేషత్వేన వివక్షా న తు కర్మత్వేనేతి తత్ర ధాతురకర్మకః- క్వచిత్తు కార్యప్రవృత్తివేళాయాం తదవివక్షా- పశ్చాత్తద్వివక్షా- *కృతపూర్వీ కటమ్- అత్ర ప్రవృత్తివిషయే కర్మావివక్షయా అకర్మకత్వమాదాయ భావే క్తః- పశ్చాత్తు కటమితి కర్మణో వివక్షా.

అకర్మకసామాన్యలక్షణం తు పృథగవస్థితశాస్త్రవిహితకర్మసంజ్ఞకానన్వయ్యర్థకత్వమ్- కేవలాకర్మకస్య లక్షణం తు స్వార్థఫలసమానాధికరణవ్యాపారవాచిత్వమ్.

అకర్మకధాతోర్లకారశ్చేద్భవతి భావే కర్తర్యేవ వా భవతి- *స భవతి- తేన భూయతే. కృత్యక్తఖలర్థాస్తస్మాద్భావ ఏవ భవన్తి- *తేన భవనీయమ్, భూతమ్, ఈషదాఢ్యమ్భవమ్. తస్మాత్కర్తర్యపి క్తప్రత్యయో భవతి- *భూతః- శయితః. తస్యాణ్యన్తావస్థాయాం కర్తా ణ్యన్తావస్థాయాం కర్మ భవతి- *ఆస్తే దేవదత్తః- ఆసయతి దేవదత్తమ్. అత్రాద్యవిధిద్వయమవివక్షితకర్మకేభ్యో న భవతీతి కేషాంచిత్పక్షః- భవత్యేవేతి తు సిద్ధాన్తః- *నేహ పచ్యతే- నేహ భుజ్యతే- అన్త్యవిధిద్వయే త్వవివక్షితకర్మకాణాం న గ్రహణమితి కైయటాదయః- తత్రాపి తేషాం గ్రహణమస్త్యేవ; అతిప్రసంగస్త్వనభిధానవారణీయ ఇతి నవీనాః.

అకర్మకధాతుయోగే కాలస్య భావస్య గన్తవ్యత్వేన ప్రసిద్ధస్యాధ్వనో దేశస్య చ కర్మసంజ్ఞా భవతి- *మాసమాస్తే- గోదోహమాస్తే- క్రోశమాస్తే- కురూన్స్వపితి- దేశశ్చాత్ర గ్రామసమూహః కుర్వాదిరేవ- న తు ప్రదేశమాత్రమ్- తేన గ్రామే స్వపితీత్యత్ర న భవతి. అయమపూర్వో విధిరితి కేచిత్- ధాతోరేవ స్వార్థకరణకవ్యాపనార్థకత్వే కాలాదీనాం వ్యాప్తికర్మత్వం సిద్ధమితి నాపూర్వో విధిరయమితి నవీనాః.

అకర్మకేభ్యః కాలాదికర్మకేభ్యః కర్మణి భావే చ లకార ఇష్యతే- *మాసో మాసం వా ఽస్యతే దేవదత్తేన. ణిజన్తాత్తు ప్రయోజ్యే లకారః- *మాసమాస్యతే మాణవకః. ఏవం చాకర్మకసామాన్యలక్షణే కర్మసంజ్ఞకం కాలాదిభిన్నత్వేన విశేషణీయమ్.

అణ్యన్తావస్థాయామకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకాద్ధాతోర్ణ్యన్తావస్థాయాం పరస్మైపదమేవ భవతి నాత్మనేపదమ్- *శేతే కృష్ణః- తం గోపీ శాయయతి- ఏతదపవాదస్తు దము ధేట్ నృతీ ముహ యమ యసు రుచ వద వస శబ్దేషు ద్రష్టవ్యః.

అకర్మకేభ్య ఉపసర్గవిశేషపూర్వకేభ్య ఋ ఋచ్ఛ గమ్ఌ జ్ఞా డుకృఞ్ తప దృశిర్ ప్రచ్ఛ యమ వద విద శ్రు స్థా స్వృ హన ధాతుభ్యః కర్తర్యాత్మనేపదమ్. ఉపపూర్వకాత్ రము ధాతోః పరస్మైపదం వా- ఋ ఇత్యాదిషు తత్తచ్ఛబ్దేషు ద్రష్టవ్యమ్.

అకస్మాత్- (నఞ్-కస్మాత్) చాదిః- అవ్య. సపది- సహసా.

అకస్మాద్- వినయాదిః- అవ్య. అకస్మాత్. అకస్మాదేవ ఆకస్మికమ్.

అకాణ్డ- (నఞ్-కాణ్డ) అస్త్రి. అనవసరః. అకాణ్డే ప్రథనం ఛేదశ్చ రసదోషః- *ఆద్యం వేణీసంహారే ద్వితీయే ఽఙ్కే- అనేకసంక్షయే భానుమత్యా సహ దుర్యోధనస్య శృఙ్గారవర్ణనే. ద్వితీయస్తు మహావీరచరితే ద్వితీయే ఽఙ్కే రామభార్గవయోర్ధారాధిరూఢే వీరరసే కఙ్కణమోచనాయ గచ్ఛామీతి రాఘవస్య వచనే.

అకార- (అ-కార) పు. అవర్ణేషు హ్రస్వః- అస్య పర్యాయః- అత్. అస్యోచ్చారణదశాయాం సంవృతమాభ్యన్తరప్రయత్నః- ప్రక్రియాదశాయాం తు వివృతత్వేన పరిగణనమ్. మన్త్రశాస్త్రే అయమాత్మనో మనసో మృత్యోశ్చ ప్రాణశ్చ బీజమ్- క్షోభణబీజమ్- వశీకరణబీజం చ- ఉపాసకైః శ్వేతవర్ణతయా ధ్యేయః- అస్య పర్యాయాః అనన్త, కణ్ఠ, కేశవ, నివృత్తి, మూర్త్యకావి, శ్రీకణ్ఠ, స్వరాది.

అకారాన్తప్రాతిపదికానాం తు ప్రాతిపదికాన్త్యాకారసహితానాం రూపాణి- యథా.

తత్ర పుంలిఙ్గా ప్రథమాద్వితీయయోరేకవచనాదీనాం క్ర[మేణ-

ఏ.	ద్వి.	బ.	
అస్	ఔ	ఆస్	ప్రథమా.
అమ్	ఔ	ఆన్	ద్వితీయా.

నపుంసకాత్-

అమ్	ఏ	ఆని	ప్ర.
అమ్	ఏ	ఆని	ద్వి.

తాభ్యాం సమ్బుద్ధేః-

అ-

తృతీయాదీనాఙ్క్రమేణ-

ఏన	ఆభ్యామ్	ఐస్	తృతీయా.
ఆయ	ఆభ్యామ్	ఏభ్యస్	చతుర్థీ.
ఆత్	ఆభ్యామ్	ఏభ్యస్	పఞ్చమీ.
అస్య	అయోస్	ఆనామ్	షష్ఠీ.
ఏ	అయోస్	ఏషు	సప్తమీ.

యథా.

రామస్-	రామౌ-	రామాస్-	ప్ర.
రామమ్-	రామౌ-	రామాన్-	ద్వి.
రామేణ-	రామాభ్యామ్-	రామైస్-	తృ.
రామాయ-	రామాభ్యామ్-	రామేభ్యస్-	చ.
రామాత్-	రామాభ్యామ్-	రామేభ్యస్-	ప.
రామస్య-	రామయోస్-	రామాణామ్-	ష.
రామే-	రామయోస్-	రామేషు-	స.

హేరామ- సంబుద్ధిః.

జ్ఞానమ్-	జ్ఞానే-	జ్ఞానాని-	ప్ర.
జ్ఞానమ్-	జ్ఞానే-	జ్ఞానాని-	ద్వి.
జ్ఞానేన-	జ్ఞానాభ్యామ్-	జ్ఞానైస్-	తృ.
జ్ఞానాయ-	జ్ఞానాభ్యామ్-	జ్ఞానేభ్యస్-	చ.
జ్ఞానాత్-	జ్ఞానాభ్యామ్-	జ్ఞానేభ్యస్-	ప.
జ్ఞానస్య-	జ్ఞానయోస్-	జ్ఞానానామ్-	ష.
జ్ఞానే-	జ్ఞానయోస్-	జ్ఞానేషు-	స.

హేజ్ఞాన- సంబుద్ధిః.

ఏతదపవాదాస్సర్వనామశబ్దేద్రష్టవ్యాః.

అపదాన్తాదకారాద్గుణేపరతః పరరూపమేకాదేశో భవతి. ఉ. భవ్ అ+అన్తి.=భవన్తి. ఏధ్ అ+ఏ= ఏధే.

అజ్ఞాన్తస్యాకారస్యయఞాదౌ సార్వధాతుకేపరేసు దీర్ఘ ఆకారోభవతి. ఉ. భవ్ అ మి. భవామి. రామ భ్యామ్- రామాభ్యామ్.

ఆర్ధధాతుకోపదేశ కాలే అజ్ఞాన్తస్యాకారస్య ఆర్ధధాతుకేపరేలోపోభవతి- ఉ. చికీర్ష ఇతా- చికీర్షితా. చికీర్ష. యాత్- చికీర్ష్యాత్.

అకారాన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాంటాప్ ప్రత్యయోభవతి- * ఖట్వా. ఏతదపవాదాః- గౌరాది, శార్ఙ్గరవాది, సపత్న్యాది, ద్విగు, వయస్, వర్ణ, పాణిగ్రహీ, జాతి, పుష్ప, టిత్, షిత్, అఞ్, అణ్, ఇకఞ్, కఞ్, క్త, క్వరప్, ఖ్యుఞ్, ఠక్, ఠఞ్, ఢ, తయప్, దఘ్నచ్, ద్వయసచ్, నఞ్, మాత్రచ్, యఞ్, యఙ్, స్నఞ్, ఆర్య, అవర, ఆర్యకృత, ఉపాధ్యాయ, కబర, కర్ణ, కాముక, కాల, కుణ్డ, కుశ, కునిత, కుసీద, కేవల, క్రీత, క్షత్రియ, గోణ, జానపద, నాగ, నీల, పాక, పాప, పుష్ప, ఫల, భాగధేయ, భాజ, భేషజ, మామక, మూల, యవ, యవన, వాల, శోణ, శ్వశుర, సుమఙ్గల, హిమ శబ్దేషుద్రష్టవ్యాః.

అకారాన్తప్రకృతికాదకారప్రకృతికాద్వ షష్ఠ్యన్తాదపత్యేర్థే ఇఞ్ప్రత్యయః- * దాక్షిః- ఇః. ఏతదపవాదాః అశ్వాది కుఞ్జాది గర్గాది నడాది గృష్ట్యాది తికాది నడాది బిదాది రేవత్యాది వాకినాది శివాది శుభ్రాది అణ్ యఞ్ ఋషి అన్ధక వృష్ణి కురు వృద్ధ కారిన్ జనపదశబ్ద కర్మార కుల కుషితక కోసల క్షత్ర చటక ఛగల ఛాగ జీవన్త దర్భ ద్రోణ పర్వత పుత్ర బోధ భర్గ మణ్డూక మిమత లశుణ వతణ్డ వికర్ణ వృష శుఙ్గ శునక శ్యామ శ్వశుర సేనా శబ్దేషుద్రష్టవ్యాః.

అకారాన్తప్రకృతికాత్ప్రథమాన్తాత్తదస్యాస్తీత్యర్థే ఇనిఠనౌభవతః- * దణ్డీ- దణ్డికః. తౌచ ఏకాక్షరాత్కృదన్తాజ్జాతివాచకాచ్చ ప్రాయోనభవతః- * స్వవాన్- కారకవాన్- వ్యాఘ్రవాన్. ప్రాయేణేత్యుక్తేః క్వచిద్భవతః- * కార్యీ- కార్యికః- తణ్డులీ- తణ్డులికః. ఏతదపవాదాః అర్శఆది కున్దాది పామాది పిచ్ఛాది పుష్కరాది రసాది లోమాది వ్రీహ్యాది సిధ్మాది సుఖాది బలాది ఉపరితాప గర్హ్య ద్వన్ద్వ పూరణ అజగ అణ్డ అర్థ అంస ఆమయ ఊష ఏక కాణ్డ కుఞ్జ కేశ ఖ గో దన్త ధర్మ నగ పిశాచ ఫల ఫేన బర్హ బల బృన్ద మ మల ముఖ ముష్క రూప వత్స వర్ణ శత శీల శృఙ్గ సర్వ సహస్ర స్వ హస్త హిరణ్య హృదయ శబ్దేషుద్రష్టవ్యాః.

అకారాత్ హల్లోపః. * భవ.

పదాన్తాదేఙో కారేపరే పూర్వపరయోఃపూర్వరూపమేకాదేశః- తేనాకారస్యలోపఃఫలతి- *హరేఽవ- విష్ణోఽవ. ఏతదపవాదాః గో- ప్లుత- ప్రగృహ్య- శబ్దేషుద్రష్టవ్యాః.

అకారస్యకార్యవిశేషాః- సు- అమ్- ఙసి- ఏ ఓ- భిస్- టా- ఙసి. ఓస్- ఙే- చి తద్రాజ రుహి దుకృఞ్ శ్నమ్ అస లిట్ అన్ అచ్ నిచ్ యాసుట్ జిత్ ఆన ఇత్ ణిత్ అట్ సార్వధాతుక ముక్ అభ్యాస యత్ యఞ్ తకార విసర్గ ఇనన్ కృఞ్ ఇఞ్ మునిఞ్ శబ్దేషుద్రష్టవ్యాః.

ఉపదేశే అకారవతస్తాసౌనిత్యానిటో ధాతోస్థలిఇడ్వా. * పేచిథ- పపక్థ.

అకాల- (నఞ్- కాల) పు. అసమయః.

అకాలేకృతమపి శాస్త్రవిహితంకర్మ కాలేప్రాప్తేపునః కుర్యాత్- అకాలే హిమం వర్షంవిద్యుత్ ప్రతిసూర్యపరివేషఇన్ద్రధనుఃస్తనితంనాభవతిచేత్తస్మిన్ దినే శుభకర్మ నకార్యమ్- పౌషాదయశ్చత్వారోమాసావర్షాపేరకాలః- అనూరాధానక్షత్రమారభ్య సూర్యేమృగశీర్షేయావత్ప్రవిశతి తావదితికేచిత్.

అకాల- ఆదేశః- సమానకాలావాద్యన్తౌయస్యేతి విగ్రహే సమానకాలశబ్దస్యస్థానే- ఠఞ్ ఠన్ భ్యామ్ సన్నియోగశిష్టః- తత్రఠఞ్ప్రత్యయేపి- * ఆకాలికః. అకాలికః

అకాలిక- (సమానకాల- ఠన్) త్రి. చఞ్చలః ఆశువినాశీ: (—టాప్) అకాలికా.

అకాలికా- (అకాలిక- టాప్) స్త్రీ. విద్యుత్.

అకి. ధా. శప్. ఆ. లక్షణే. అఙ్కతే. (లు.) అఙ్కిష్ట- (— ణిచ్) అఙ్కి- (— సన్) అఙ్కికిష- (— ణిచ్ సన్) అఙ్కికయిష- (— ఉరచ్) అఙ్కుర- (—ఉశన్) అఙ్కుశ- (—ఊర) అఙ్కూర- (—అతిశ్చిన్) అఙ్కతి- (—ఓల) అఙ్కోల

అక- ధా. (అక- ణిచ్) అస్యరూపాణి (గుణహేతావజాదా) అకయ (అనిదార్థ ధాతు కనిష్ఠాయాంచ) అక్. (చఙి) అచిక. [అకి- సన్] అచికయిష.

అకిఞ్చన- పృథ్వాదిః. మయూరవ్యంసకాదిః. (నఞ్ కిమ్- చన) త్రి. దరిద్రః.

అకీర్తిత- (నఞ్- కీర్తిత) త్రి. అకథితః.

అకుతోభయ- మయూరవ్యంసకాదిః. (నఞ్-కుతస్-భయ) త్రి. నాస్తికుతోపిభయంయస్యసః

అకూపార- (నఞ్- కూప- ఋ- అణ్) (నఞ్- కు-పార) పృషోదరాదిః- పు. కూర్మః- సముద్రః- సూర్యః

అకృచ్ఛ్రిన్- (నఞ్-కృచ్ఛ్ర-ఇని) త్రి. అనాయాసేనక్రియానిర్వర్తకః.

అకృత- (నఞ్-కృత) త్రి. కృతాదన్యః- వ్యవహారకాణ్డేసాక్షివిశేషః. అకృతసాక్షిణష్షడ్విధాః- గ్రామః, ప్రాడ్వివాకః, రాజా, వ్యవహారిణాంకార్యేఽధికృతః, అర్థినాప్రహితః, కులేవాదేకుల్యః, ఇతినారదోక్తాః- ప్రాడ్వివాకగ్రహణంలేఖకసభ్యోపలక్షణార్థమితివిజ్ఞానేశ్వరోక్త్యాతాభ్యాంసహాష్టవిధాః.

అస్మిన్ శబ్దేఉపపదేసతి డుకృఞ్ ధాతోర్ణముల్ కృఞ్ ధాతురేవానుప్రయోగశ్చ భవతి. * అకృతకారంకరోతి.

అకృతవ్యూహ- (నఞ్- కృత-వ్యూహ) త్రి. నిశ్చితోహమకృతవాన్. వ్యాకరణే అకృతవ్యూహాః పాణినీయాఇతిపరిభాషా అకృతవ్యూహాఇత్యాకారేణోచ్యతే- నిష్టతాహ్యూహాః- భావినిమిత్తవినాశే సమ్భావితేశాస్త్రప్రవృత్తివిషయేఽవ్యూహాఇతికేచిత్- నిమిత్తవినాశేపి కార్యస్థితిరూహస్తన్నేత్యపరే- తథాచాస్యాఃపరిభాషాయా నిమిత్తంవినాశోన్ముఖం దృష్ట్వా తత్ప్రయుక్తంకార్యం నకుర్వన్తీత్యర్థఇతిభట్టోజిదీక్షితాదయః- నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికస్యాప్యపాయఇత్యర్థఇతి కైయటాదయః- పరిభాషైషైషానిష్ఫలానిర్మూలాచేతి నవీనాః.

తత్రాద్యఃపక్షోయథా.

సమర్థానాంప్రథమాద్వేతి తద్ధితవిధీనామధికారసూత్రమ్- తత్రసమర్థానాం తైర్ణకృతసన్ధికార్యముచ్యతే- సమర్థానామిత్యనుక్తౌ సూత్థితస్యాపత్యం సౌత్థితిరితి నస్యాత్- సు ఉత్థిత ఇతిస్థితే అకృతసన్ధేరేవప్రత్యయోత్పత్తౌ సౌత్థితిరితి స్యాత్- వచాన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘే కృతఏవప్రత్యయఉత్పద్యతఇతివాచ్యమ్- అనేనైవసమర్థగ్రహణేనాకృతవ్యూహపరిభాషా జ్ఞాపనాత్- తథాచ సు ఉత్థిత ఇతిస్థితే ఏకాదేశనిమిత్తస్య సవర్ణాత్పరస్య ఏకాదేశస్యారేణైవ భావిన్యాఽదివృద్ధ్యా వినాశసమ్భావనాసమ్భవాత్సవర్ణదీర్ఘాప్రవృత్తౌ సౌత్థితిరితిమాభూదితిసమర్థగ్రహణసార్థక్యసంభవాత్- నచకృతాయామప్యాదివృద్ధౌ బహిరఙ్గతయా తస్యాఅసిద్ధత్వాన్నిమిత్తవినాశఇతివాచ్యమ్- సమర్థగ్రహణేనైవ ఏతద్విషయేతస్యాఅప్రవృత్తేరపిజ్ఞాపనాత్-అస్యాఃఫలంతు సేదుష ఇత్యాదావన్తరఙ్గస్యాపీటస్సంప్రసారణేనభావిన్యా నిమిత్తవినాశసంభావనయాఽప్రవృత్తిః- ప్రక్షాళనాద్ధిపఙ్కస్యదూరాదస్పర్శనం వరమితి న్యాయేన ప్రవృత్తస్యనివర్తనాపేక్షయాఽప్రవృత్తేరేవ న్యాయ్యత్వాత్- అన్తరఙ్గానపివిధీన్ బహిరఙ్గోలుగ్బాధత ఇత్యాదేరప్యత్రైవాన్తర్భావః- భావినిమిత్తవినాశ సంభావనామాత్రేణైతత్పరిభాషాప్రవృత్తేరేవ గోమద్దణ్డీత్యాదౌ హల్ఙ్యాది లోపేన- అస్తిహి తత్రయదిలోపేనస్యాత్తర్హిన సామాసికోలుక్స్యాదితిసంభావనా- భస్యాఙ్గస్యానోకారస్య లోపోభవతీత్యర్థకేఅల్లోపోనఇతిసూత్రే అదితితపరకరణాదాన ఇత్యాదౌ లోపవారణార్థాత్ జ్ఞాపకాదేషా పరిభాషాఽనిత్యా- ఇతి.

ద్వితీయపక్షోయథా.

పూర్వోక్తసమర్థగ్రహణ మేతస్యాః పరిభాషాయా జ్ఞాపకమ్. సూత్థితాదిషు వృద్ధౌ దీర్ఘనివృత్తిర్మాభూదితి తద్గ్రహణాత్- లోకసిద్ధశ్చాయమర్థః, నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికస్యాప్యపాయఇతి- లోకేహి నిమిత్తంద్వివిధం దృష్టమ్. కార్యస్థితినియామకంతదనియామకంచేతి- ఆద్యంఘటాదికంప్రతి కపాలసంయోగాదికమ్- ద్వితీయం దణ్డాది- ఫలంతుపూర్వవత్- తథాచ సమర్థగ్రహణస్య లోకసిద్ధార్థజ్ఞాపనసంభవే అపూర్వత్వాద్యర్థజ్ఞాపనేయానాభావఇతికేచన ఇతి.

తృతీయపక్షో యథా.

సమర్థగ్రహణంవిషుణఇత్యాదౌ వక్ష్యత సన్ధేః ప్రత్యయదర్శనేన సర్వత్ర తథా భ్రమవారణాయన్యాయసిద్ధార్థానువాదకమ్, నతుపరిభాషా జ్ఞాపకమ్- పదావధికే వ్యాఖ్యానే సేడ్ వస్ అస్ ఇతిస్థితే ఇట్సంప్రసారణయోః ప్రాప్తౌ ప్రతిపదవిధిత్వాత్పూర్వం సంప్రసారణే వలాదిత్వాభావాదిటః ప్రాప్తిరేవ నేతితత్సిద్ధిరితిపరిభాషాజ్ఞాపనమఫలమ్. కేచిత్తు పూర్వమిటి తత స్సంప్రసారణే నాజానన్తర్యే బహిష్ట్వప్రక్లృప్తిరిత్యచో ఽనన్తర్యే బహిరఙ్గపరిభాషయా అప్రవృత్త్యాయణిబహిరఙ్గత్వైవ సంప్రసారణాసిద్ధత్వేనవల్పరత్వాద్యస్య లోపేతత్సిద్ధిరిత్యేషా పరిభాషానిష్ఫలా- అతఏవ భాష్యే నక్వాపి వ్యవహృతే త్యాహుః. పదసంస్కారపక్షేహరిరిత్యాదౌ సర్గాదౌ కృతే తతో గచ్ఛతీత్యాదిసమ్బన్ధే హరిః గచ్ఛతీత్యాద్యేవ సాధు- తద్విషయేపదసంస్కారపక్షానాశ్రయణంవేతి.

అకృష్టపచ్యసిద్ధి- (నఞ్- కృష్ట- పచ్య-సిద్ధి) స్త్రీ. సిద్ధివిశేషః- అకృష్టపచ్యభూమిత్వమ్.

అకృష్ణకర్మన్- (నఞ్-కృష్ణ కర్మన్) త్రి. శిష్టదానః.

అకౌశల- (అకుశల- అణ్) న. అకుశలత్వమ్.

అకౌశల్య- (అకుశల- ష్యఞ్) న. అకుశలత్వమ్.

అక్కా- (అక- క- టాప్) స్త్రీ. అమ్బా. సంబుద్ధౌ హే అక్క- ఇతివిశేషః.

అక్త- (అఞ్జ- క్త) త్రి. అఞ్జితః. (అఞ్చ- క్త) త్రి. గతః. పరిచ్ఛిన్నః.

అక్తాధికరణ- న- పూర్వమీమాంసాయామధికరణ విశేషః- ౧౦. ౪పాదే. సందిగ్ధేతు వాక్యశేషాదిత్యాదిః- తత్రహి- అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతి తేజోవైఘృతమిత్యత్రయేన కేనచి ద్ఘృతతైలాదీనా మన్యతమేన ద్రవద్రవ్యేణ అఞ్జనం కర్తవ్యం విధావిశేషాశ్రవణాదితి ప్రాప్తే వాక్యశేషే ఘృతసంకీర్తనాత్తేనైవేతి సిద్ధాన్తితమ్.

అక్తు- (అఞ్జ-క్తు) స్త్రీ. రాత్రిః.

అక్ను- అక్నుచ్ ప్రత్యయస్య స్వరూపమ్.

అక్నుచ్- ఉణాదిః- అక్నుస్వరూపః- వచధాతోర్భవతి- * వచక్నుః.

అక్రమ- (నఞ్- క్రమ) త్రి. క్రమరహితః. అలంకారశాస్త్రే దుష్టవాక్యభేదః- తల్లక్షణమ్- యత్ర స్థానే స్థితస్యైవ యస్య పదస్య వివక్షితార్థబోధజనకత్వం తదన్యస్థానస్థిత త్పదఘటితత్వమ్- యథా కరాచసాత్వం చేతి వక్తవ్యే కరాచసాత్వమస్యలోకస్య చ నేత్రకాముదీతి- యథావా కింమయావృద్ధయా తే ఇత్థం ప్రోచ్యేవేతి వక్తవ్యే కింమయావృద్ధయా తే ప్రోచ్యేవేత్థమితి- యథావా తేనాస్మిదత్తాభృత్యేభ్య ఇతి నియోగాద్గదితుమితి వక్తవ్యే తేనాస్మిదత్తాభృత్యేభ్యః నియోగాద్గదితుమితీతి. నిత్యదోష యంమమ్మటభట్టాదిభిరుక్తః. విద్యానాథాదిభిస్త్వయం దోషః సోక్తః కింతుక్రమభ్రష్టమిత్యస్యైవ దోషస్యోక్తిః.

అక్రమాతిశయోక్తి- (అక్రమ-అతిశయోక్తి) స్త్రీ. అలంకారశాస్త్రే అతిశయోక్తివిశేషః కార్యకారణయోర్యగపద్యలక్షణః- యథా త్వయా యదా మార్గణాః శరాస్సంధీయన్తే తదైవ శత్రవః క్షితౌ పతన్తీతి. ఏషా చ సంజ్ఞా జయదేవాదిగ్రన్థేషు దృశ్యతే నప్రాచీనగ్రన్థేషు.

అక్రూర- (నఞ్-క్రూర) త్రి.. క్రూరభిన్నః- పు. మన్త్రశాస్త్రే అఙ్కారః. యాదవవిశేషః- తస్యపితా శ్వఫల్కః- మాతా గాన్దినీ- పుత్రౌ దేవవాన్ ఉపదేవవాన్-

తస్యచరిత్రం యథా-

కంసము పజీవన్ నారదోపదిష్టం మకృష్ణవృత్తాన్తేన తేన చాణూరముష్టికాభ్యాం మల్లయుద్ధేన ఘాతయితు మనాథ సుర్యాగవ్యాజేన రామకృష్ణా వానయేతి ప్రేషితో మనసి భగవదంశం కృష్ణం భక్త్యా ద్రష్టు ముత్సుకో రథారూఢో రాత్రౌ మథురాయా నిర్గత్య ప్రాత ర్నన్దగోకులం ప్రవిశ్య గోదోహనే గవాం మధ్యే స్థితం కృష్ణం తస్య పశ్చాత్ స్థితం బలభద్రంచ దృష్ట్వా ప్రణమ్య తాభ్యా మాదృతో భుక్తభోజ్యః కంసవృత్తాన్తం స్వాగమనకార్యం చ సర్వం యథావస్థితం విజ్ఞాప్య తదనుజ్ఞయా తౌ రథమారోప్య స్వయ మశ్వాం శ్చోదయన్నాగత్య యమునాతటే మాధ్యాహ్నికనిర్వర్తనాయ తాభ్యామనుజ్ఞాతో రథం స్థాపయిత్వా స్వయం యమునాజలం ప్రవిశ్య తత్ర రామకృష్ణౌ దివ్యస్వరూపౌ దృష్ట్వా రథస్థౌ కథ మిహాగతావితి విస్మయేన రథసమీపమాగత్య తత్ర రథస్థౌ పరిస్థితౌ మానుషవేషౌ తౌ దృష్ట్వా పునరపి జలే నిమజ్జ్య తత్ర పూర్వవద్దృష్ట్వా సాక్షాద్భగవదంశావేతావితి జ్ఞాత్వా భక్త్యా గన్ధపుష్పాదిభిరభ్యర్చ్య చిరం ధ్యాత్వా కృతకృత్యః పునరశ్వాం శ్చోదయంస్తాభ్యాం సాయాహ్నే మధురాసమీపమాగత్య కంసభయా ద్యువా మితః పరం పద్భ్యాం గచ్ఛత మహ మేకో రథేన వ ప్రవిశామీత్యుక్త్వా తాభ్యామనుజ్ఞాతః పురీం ప్రవివేశ.

అన్యదా చ- ద్వారకాయాం సత్రాజితం హతవతా శతధనుషా రామకృష్ణభయాదభిద్రవతా రహసి దత్తం స్యమన్తకరత్నం మూఢం గృహీత్వా తస్మాదేవ భయా త్సపవసగతో క్షత్రియవైశ్యాన్నిఘ్నన్ బ్రహ్మహా భవతీత్యేవం ప్రకారకక్షత్రియవైశ్యాన్నిఘ్నన్ ...స్నీడీక్షాకవచం ప్రవిష్ట ఏవానవరతం క్రియమాణ యజ్ఞో ఽభూత్. తతః కాలాన్తరే భగవతా కృష్ణేన విదితవృత్తాన్తస్సదనుజ్ఞయా ప్రకాశమేవ తద్రత్నమాత్మకృత్తావసక్తం ధారయన్నాదిత్య ఇవ చచార.

అక్రోధన- [నఞ్-క్రోధన] పు. అయుతనాయినః పుత్రః తస్యభార్యా కరమ్భా పుత్రః దేవాతిథిః. కురువంశేఽయుతాయుః పుత్రః తస్య పుత్రో దేవాతిథిః.

అక్ష- ధా. అక్షూ- ఆక్ష-అక్ష్ణోతి తకారే-అక్షి- సకారే-అక్- లిటి-ఆనక్ష. [అట్-అక్ష] అక్ష. అక్ష

[అక్షూ-ణిచ్] *అక్ష్యేత్

అక్ష-(అక్షూ-అచ్)[అక్షూ-ఘఞ్] పంశాదిః. న. ఇన్ద్రియమ్- తుత్థమ్- సౌవర్చలమ్- పు. ఆత్మజ్ఞః- శకటమ్- వ్యవహారః- పాశకః- ద్యూతభేదః- పద్మాక్షః- రుద్రాక్షః- ఇన్ద్రాక్షః సర్పః- విభీతకవృక్షః- చక్రమ్- విషయః ఆధారః-

లఙ్కాస్థరాక్షసవిశేషః రావణపుత్రః- సచ సీతాన్వేషణార్థం లఙ్కాం ప్రవిష్టేన హనుమతా పఞ్చసు సేనాపతిషు హతేషు రావణనియోగేన యుద్ధ్వా తోరణసమీపే హతః.

చక్రాధారకాష్ఠవిశేషః. యదగ్రే కీలకమణిః- తత్సామ్యాద్భూగోళాదీనామన్తః పార్శ్వద్వయవ్యాపి ప్రమాణమక్ష ఇత్యుచ్యతే- విశిష్య భూగోళస్య దక్షిణోత్తర ధ్రువసమసూత్రస్థం పార్శ్వద్వయవ్యాపి ప్రమాణమ్- యదగ్రద్వయసమదూరస్థ భూపృష్ఠప్రదేశో నిరక్ష ఇత్యుచ్యతే- తస్మాన్నిరక్షాగ్రద్వయమధ్యస్థక్షేత్రయోర్నవతి స్వమాంశా అక్షాంశా ఇత్యుచ్యన్తే- తేచ నిరక్షదేశమారభ్య క్రమేణ మేరుపర్యన్తం వర్ధన్తే- అక్షశబ్దో దేవనాదిరిక్తార్థే ఆద్యుదాత్తః- దేవనేత్వన్తోదాత్తః. అక్షేణ విపరీతం వృత్తమ్ అక్షపరి. అక్ష+ఊహినీ=అక్షౌహిణీ. అక్షశబ్దేపరే కుశబ్దస్య కాదేశః. అక్షేధూరక్షధూరిత్యేవ న తు సమాసాన్తోఽప్రత్యయః. జ్యోతిష్టోమే సోమక్రయే యదా ఏకహాయనీ గౌః నీయతే తదాధ్వర్యుస్తస్యాః పృష్ఠత షట్పదాన్యనుగమ్య సప్తమేపదే హిరణ్యం నిధాయ హుత్వా తత్పదగతం రజోఽఞ్జలినా గృహీత్వా హవిర్ధానయోశ్శకటయోరక్షే స్నేహరజసా సంయుక్తమఞ్జనం నిక్షిపేత్- తదక్షాఞ్జనమితి పదకర్మేతి చ మీమాంసకైర్వ్యవహ్రియతే- తస్య సోమక్రయణ్యా గోరానయనే ప్రయోజకత్వం నాస్తీతి పూర్వమీమాంసాయాం చతుర్థస్య ప్రథమే నిర్ణీతమ్.

అక్షకర్ణ- పు. జ్యోతిషే అక్షభాయా భుజభూతాయా ద్వాదశాఙ్గుళశఙ్కోః కోటిభూతస్య చ కర్ణః.

అక్షక్షేత్ర- న. నిరక్షాతిరిక్తదేశే ఖగోళవలయానాం తిరశ్చీనఖగోళవలయానాం చ సంపాతాదుత్పన్నం త్ర్యశ్రక్షేత్రమ్.

అక్షజ- న. నాట్యమ్.

అక్షజ్యా- స్త్రీ. జ్యోతిషే జ్యావిశేషః- తత్సాధనం యథా- త్రిజ్యాం ఛాయయా సంగుణ్య విషువత్కర్ణేన భజేల్లబ్ధం జ్యా భవేత్- అస్యా ధనురక్షాంశాః. అక్షజ్యావర్గం త్రిజ్యావర్గాత్సంశోధ్య తన్మూలమానీతం చేల్లమ్బజ్యా భవతి. అక్షజ్యాం ద్వాదశభిస్సంగుణ్య లమ్బజ్యయా విభజేచ్చేత్ లబ్ధం విషువచ్ఛాయా భవతి.

అక్షణ్వత్- (అక్షి- మతుప్) త్రి. [వేదే] నేత్రవాన్.

అక్షత- (నఞ్- క్షణు- క్త) పు. యవః. న. తణ్డులమ్- ధాన్యమ్. అపు. లాజాః- యాత్రాయామక్షతదర్శనం శుభనిమిత్తం భవతి- త్రి. అహింసితమ్.

అక్షదర్శ- [అక్ష-దృశిర్-అణ్] పు. ప్రాడ్వివాకః.

అక్షద్యూతాది-త్రి. వ్యాకరణే గణవిశేషః- తేచ అక్షద్యూత- జానుప్రహృత- జఙ్ఘాప్రహృత- జఙ్ఘాప్రహత- పాదస్వేదన- కణ్టకమర్దన- గతానుగత- గతాగత- యాతోపయాత- అనుగత- ఇత్యేతే.

అక్షధూర్తిల- పు. వృషభః.

అక్షపరి- [అక్ష-పరి] అవ్య. అక్షేణ విపరీతం వృత్తమ్.

అక్షఫల- [అక్ష-ఫల] పు. పుత్రజీవః.

అక్షబీజా- [అక్ష-బీజ-టాప్] స్త్రీ. నాకులీ.

అక్షభా- స్త్రీ. జ్యోతిషే పలభా.

అక్షమాలా- స్త్రీ. అరున్ధతీ- అక్షసూత్రమ్.

అక్షయ్- ధా. ఆక్షి- (అక్షూ- ణిచ్) యథా అక్షయతి.

అక్షయ- [న-క్షయ] త్రి. క్షయరహితః- న. హేమమాక్షికమ్.

అక్షయతృతీయా- స్త్రీ. తృతీయావిశేషః- సాచ వైశాఖశుక్లపక్షతృతీయా. సాచ పూర్వాహ్ణవ్యాపినీ గ్రాహ్యా- దినద్వయేఽపి తద్వ్యాప్తావపరైవ- రోహిణీయుతా చేత్ తత్ర దానం మహాఫలమ్- బుధవాసరేణ యుక్తా చేదపి తథా- రోహిణీబుధవాసరయుక్తా పూర్వైవగ్రాహ్యేత్యేవ. తత్ర పాదుకోపానచ్ఛత్ర వ్యజనగన్ధ పుష్పాది దానాని కార్యాణి. ఇయం యుగాదిష్వపి పరిగణితా.

అక్షర- (అశూ- సర) [నఞ్- క్షర] గవాదిః- పు. శివః- విష్ణుః- బ్రహ్మా- న. ఓఙ్కారః- ధర్మః- ప్రకృతిః తపః- యజ్ఞః- వర్ణః- మోక్షః- ఆకాశః- పరబ్రహ్మ- నిధిః- వ్యఞ్జనసహితోఽచ్- త్రి. వికారరహితః- అక్షరలేఖనాభ్యాసోఽక్షరాభ్యాసోఽక్షరస్వీకారోఽక్షరగ్రహణమితి చోచ్యతే. అక్షరసమూహవిశేషశ్ఛన్ద ఇత్యుచ్యతే.

అక్షరై రఙ్కనిర్దేశో యథా.

కాదినవ- టాదినవ- పాదయః పఞ్చ- యాదయోఽష్టౌ- క్రమేణైకాద్యఙ్కబోధకాః- అకారాదయస్స్వరాః ఞకార నకారౌ చ శూన్యబోధకాః- సంయుక్తాక్షరేషు సంయోగే చరమవ్యఞ్జనస్యాఙ్క ఏవ గ్రాహ్యః- అక్షరశబ్దార్థ విషయమధికరణమక్షరాధికరణమ్- అక్షరాడమ్బరః కశ్చిత్సఙ్గీతశాస్త్రే కేచిదప్రసిద్ధాస్సఙ్కీర్ణస్థాయాస్సన్తి- తేతత్ర నామ్నైవ ప్రసిద్ధాః.

అక్షరచణ- [అక్షర- చణప్] త్రి. లేఖకః.

అక్షరచుఞ్చు- [అక్షర- చుఞ్చుప్] త్రి. లేఖకః.

అక్షరముఖ- [అక్షర- ముఖ] త్రి. శిక్షితాక్షరః- తత్పర్యాయః- కాలాక్షరికః.

అక్షరసమామ్నాయ- పు. వ్యాకరణమూలభూతా చతుర్దశ సూత్రీ- తానిసూత్రాణి అఇఉణ్- ఋఌక్- ఏఓఙ్- ఐఔచ్- హయవరట్- లణ్- ఞమఙణనమ్- ఝభఞ్- ఘఢధష్- జబగడదశ్- ఖఫఛఠథచటతవ్- కపయ్- శషసర్- హల్- ఏతాని సూత్రాణి తపసా పరితోషితస్య

మహేశ్వరస్య నృత్తావసానే వాదిత ఢక్కాస్య ప్రసాదేన పాణినినాలబ్ధాని. ఏతాని శ్రుతిరూపాణ్యేవ. కింతు వ్యాకరణప్రవృత్త్యర్థం మహేశ్వరేణానుబన్ధాని వేశితాః. అనుబన్ధాశ్చ తేషామన్త్యాః ణకారాదయశ్చతుర్దశ. లణ్ సూత్రే ఽకారోపీతి త్రైయటాదయః. అత్ర సూత్రేష్విష్టమేకైకం వర్ణమాదాయ స్వోత్తరభావ్యనుబన్ధసంమేళనేన ప్రత్యాహారా భవన్తి. యథా అణ్. అక్. అచ్. ఇణ్. ఇత్యాదయః. తే చ ప్రథమోచ్చారితవర్ణప్రభృతి తదనుబన్ధపర్యన్తవర్ణానాం సంజ్ఞా భవన్తి. యథా. అణ్ ఇత్యఇఉ వర్ణానాం సంజ్ఞా. ఏతాదృశసంజ్ఞామూలకం చ పాణినినా వ్యాకరణం కృతమ్. ఏతాని సూత్రాణి సనకాదీనాం తత్త్వోపదేశార్థం ప్రవృత్తానీతి నన్దికేశ్వర కాశికాయాముపపాదితాని.

అక్షరాధికరణ. న. ఉత్తరమీమాంసాయామధికరణవిశేషః. ౧అ ౩పాదే. తత్రసూత్రాణి. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః. సాచప్రశాసనాత్. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చేతి బృహదారణ్యకే సహోవాచైతద్వైతదక్షరంగార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తీత్యుక్తమక్షరశబ్దవాచ్యమ్. ఓఙ్కారరూపో వర్ణ ఇతి శఙ్కరమతే పూర్వపక్షః. ప్రధానమితి రామానుజమతే. మధ్యమాక్షరం శ్రీతత్త్వమితి మధ్వమతే. పరంబ్రహ్మైవేతి సర్వసిద్ధాన్తః కస్మిన్ ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ. ఏకస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి ప్రశ్నోత్తరయోః పృథివ్యాదేరాకాశాన్తవికారజాతస్య ధృతేరితి శఙ్కరమతే. పృథివ్యాది ప్రకృత్యన్తస్యేతి మధ్వమతే. ఆకాశపారభూతస్యావ్యాకృతస్యేతి రామానుజమతే. కార్యస్య చేత్కారణాధీనత్వం తదభ్యుపగమ్యతే తస్య ప్రధానకారణవాదినోప్యుపపద్యత ఇత్యాశఙ్కాయాం సా నన్యసిద్ధః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ. ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదినా శ్రూయమాణాత్ ప్రశాసనాత్ ఇతి శఙ్కరమతే. జీవస్యేత్యాశఙ్కాయాం రామానుజమతే. ఉక్తతత్త్వస్యేత్యాశఙ్కాయాం మధ్వమతే. తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్ట్రిత్యాదినా అక్షరశబ్దవాచ్యస్య పరబ్రహ్మణో న్యత్వస్య వ్యావర్తనాచ్చ పరంబ్రహ్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యమితి శఙ్కరరామానుజమతే అస్థూలమనణ్విత్యాదినా స్థూలాణ్వాదీనామన్యవస్తుస్వభావానాం వ్యావర్తనాచ్చేతి మధ్వమతే.

అక్షరాభ్యాస. [అక్షర-అభ్యాస] పు. కర్మవిశేషః. తత్పర్యాయాః. అక్షరస్వీకారః అక్షరగ్రహణమిత్యాదయో యౌగికాః.

తద్యోగ్యకాలో యథా.

జన్మవత్సరాదారభ్య పఞ్చమవత్సరే ఉత్తరాయణే సోమబుధగురుశుక్రాన్యతమవారే ద్వితీయా తృతీయా పఞ్చమీ సప్తమీ దశమ్యేకాదశీ ద్వాదశీ త్రయోదశీ పౌర్ణమాస్యన్యతమతిథౌ అశ్వినీపునర్వసు పుష్యహస్తచిత్రాస్వాత్యనూరాధాశ్రవణరేవత్యన్యతమనక్షత్రే బృహస్పతౌ శుక్రే చ్యనస్తమితే. సూర్యే చరస్థిరాన్యతరరాశిస్థే. యస్మాదష్టమం గ్రహరహితం తస్మింశ్చరలగ్నేఽక్షరాభ్యాసః కర్తవ్యః.

తద్విధిర్యథా. ప్రాఙ్ముఖ ఆసీనో గురుర్గణపతిం సరస్వతీం విష్ణుం లక్ష్మీం చ సంపూజ్య స్వశాఖోక్తవిధినాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్యాఘారాన్తం కృత్వా ఉక్తదేవతానాం మన్త్రైర్నామభిర్వా ఏకైకాం ఘృతాహుతిం హుత్వా హోమశేషం సమాప్య యథావిత్తం స్ఫటికశిలాదౌ కుఙ్కుమాదికం ప్రస్తార్య కుమారేణ స్వర్ణాదిలేఖన్యా ప్రథమమోం నమశ్శివాయ సిద్ధం నమ ఇతి ఓం నమో నారాయణాయ సిద్ధం నమ ఇతి వా లేఖయిత్వా అకారాదిక్రమేణాక్షరాణి లేఖయేత్. తతో గన్ధాదిభిః పూజయిత్వా వాచయేత్. కుమార ఆచార్యం వస్త్రాలఙ్కారాదిభిః పూజయిత్వా దేవతాగురుం చ త్రిః ప్రదక్షిణం కుర్యాత్. తతో బ్రాహ్మణాన్ ప్రదక్షిణాభిస్తోషయేత్. అయం విష్ణుధర్మాద్యనురోధేన నిబన్ధకారైరుక్తః.

అక్షలిప్తా. స్త్రీ. జ్యౌతిషోక్తలిప్తీకృతా అక్షాంశాః. తదానయనం యథా. సూర్యస్య నతలిప్తాః క్రాన్తిలిప్తాశ్చ దిక్సైక్యే సతి మిశ్రితాః కార్యాః దిగ్భేదే తు విశ్లిష్టాః కార్యాః తా అక్షలిప్తా భవన్తి. తాసాం జ్యా అక్షజ్యా.

అక్షవతీ. (అక్ష-మతుప్ ఙీప్) స్త్రీ. ద్యూతమ్.

అక్షవాట. (అక్ష-వాట) పు. నియుద్ధభూమిః.

అక్షసస్య. (అక్ష-సస్య) పు. కపిత్థవృక్షః.

అక్షసూత్ర. (అక్ష-సూత్ర) న. అక్షమాలా.

అక్షస్కన్ధ. (అక్ష-స్కన్ధ) పు. కపిత్థవృక్షః.

అక్షహృదయ. (అక్ష-హృదయ) న. విద్యావిశేషః. ద్యూతాదిషు సంఖ్యాజ్ఞానోపయుక్తః. పురా ఋతుపర్ణేనాభ్యస్తః నలాయదత్తః.

అక్షాంశ. (అక్ష-అంశ) పు. జ్యోతిషే గోలక్షేత్రే అంశవిశేషాః. లఙ్కామేర్వన్తరే వర్తమానాః. మేరావక్షాంశా నవతిః. క్రమేణ చ లఙ్కాసన్నిహితప్రదేశపర్యన్తమేకైకన్యూనాః. లఙ్కాయామక్షాంశో నాస్తి. ఏవం లఙ్కాసమప్రదేశస్థయవకోటిసిద్ధపురాదివ్యాపినీ రేఖా నిరక్షరేఖా. తతః ప్రభృతి మేరుపర్యన్తమక్షాంశా గణనీయాః. తత్సాధనం యథా. నిరక్షదేశస్వదేశాన్తరయోజనసంఖ్యాం చక్రాంశైః షష్ట్యధికశతత్రయేణ సంగుణ్య భూపరిధియోజనసంఖ్యయా ౫౦౫౯ విభజేత్ లబ్ధా సంఖ్యాఽక్షాంశసంఖ్యా భవతి. కామ్పిల్యలఙ్కాన్తరయోజనాని ౩౭౯. అక్షాంశాః ౨౭. విలోమవిధినా త్వక్షాంశైర్యోజనసంఖ్యా జ్ఞేయా.

అక్షి. (అశూ-క్సి) కణాదిః-క్సిన్నిత్) న. నేత్రమ్. అస్య తృతీయాదావజాదౌ సుపి పరేఽక్షన్నిత్యనఙన్తోఽన్తోదాత్త ఆదేశో భవతి. అక్ష్ణా. అక్ష్ణే. అక్ష్ణః.

అక్ష్ణి- అక్షిణి. ఛన్దసితు హలాదౌ ప్రత్యయేపిదృశ్యతే- *అక్షణ్వన్తః. ద్వివచనేతు అక్షీ ఇతి ఈకారాన్తోపి- *అక్ష్యాన్. ప్రతి పర సమ్ అను ఏతత్పూర్వకాక్ష్యన్తావ్యయీభావస్య శరత్ప్రభృతిషు పాఠాట్టచ్ సమాసాన్తః తత్రపరశబ్దాదకారస్యోకారాదేశశ్చ-*ప్రత్యక్షమ్-పరోక్షమ్-సమక్షమ్-అన్వక్షమ్. స్వాఙ్గార్థకాక్షిశబ్దాన్తాద్బహువ్రీహేష్షచ్ సమాసాన్తః-* జలజాక్షీ. స్వాఙ్గేత్యుక్తేః స్థూలాక్షా వేణుయష్టిః. అక్షిశబ్దేపరేబహువ్రీహౌకుశబ్దస్యకాదేశః-*కాక్షః. అనేత్రార్థకాక్షిశబ్దాన్తాత్సమాసాత్సమాసాన్తోఽచ్- *గవామక్షీవగవాక్షః. అక్షిభ్రూశబ్దయోర్ద్వన్ద్వాదచ్ సమాసాన్తః- * అక్షిభ్రువమ్.

అక్షి- ధా. [అక్షూ ణిచ్] అస్యరూపాణి- [గుణహేతావణౌ]అక్షయ్- (అనిడార్థధాతుకేనిష్ఠాయాంచ)అక్ష్- (చఙి) ఆచిక్ష్.

అక్షిత- [నఞ్-క్షిత] [వేదే] ఉదకమ్.

అక్షిన్- [అక్ష- ఇని] పు. రథః.

అక్షిభేషజ- [అక్షిరోగ-భేషజ] శాకపార్థివాదిః. న. శ్వేతలోధ్రః- లోధ్రవృక్షః- కానీనమ్.

అక్షిభైషజ్య- న. అజశృఙ్గీ.

అక్షిభ్రువ- రాజదన్తాదిః. న. అక్షిచ భ్రూశ్చ.

అక్షి విహాశిత- న. కటాక్షః.

అక్షీవ- [నఞ్-క్షీవ] [అక్షూ-ఈవ] న. సాముద్రలవణమ్ పు. శిగ్రువృక్షః- మహానిమ్బః. త్రి. అమత్తః.

అక్షు- ఏతదన్తప్రాతిపదికానా మాదిరుదాత్తః. *తరక్షుః.

అక్షూ- ధా- శప్. పర. వ్యాప్తౌ. అస్యరూపాణి (కు.) అక్ష్- [— ణిచ్] అక్షి- [— సన్] అచిక్షిష- అచిక్ష- [—ణిచ్-సన్]అచిక్షయిష.

అక్షేత్ర- [నఞ్-క్షేత్ర] న. గణితే అనుపపన్నక్షేత్రమ్- యత్రేతర భుజసఙ్ఖ్యాయోగః ఏకభుజసఙ్ఖ్యా తుల్యస్తతోఽల్పోవా-యథాత్ర్యస్రే ౩,౬,౯ ఏతత్పరిమితభుజాః- చతురస్రే ౨, ౩, ౬, ౧౨ ఏతత్పరిమితా భుజాః.

అక్షేత్రజ్ఞ- [నఞ్- క్షేత్రజ్ఞ] బ్రాహ్మణాదిః.

అక్షైత్రజ్ఞ్య- [నఞ్-క్షేత్రజ్ఞ-ష్యఞ్]న. అక్షేత్రజ్ఞత్వమ్.

అక్షోట- [అక్ష- వట-అచ్] పృషోదరాదిః- పు. వీలువిశేషః. తత్పర్యాయాః- పర్వతీయ, ఫలస్నేహ, గుడాశ్రయ,కర్పరాల,స్వాదుమజ్జన్,మృదుచ్ఛద, రాజాదన, క్షీరిన్, వానరేష్టా శబ్దాశ్చ- సచహిమవదాదిపర్వతేషు జాయతే- గుడపదఫలః- [భాషాయామ్ అఖరోడఆఖోడఇతి వణిక్ప్రసిద్ధః. ఆన్ధ్రే. కొండగోగులు, జిరకతాను] తద్గుణాః,మధురః, గురుర్బల్యాతాముష్ణశ్చకఫపిత్తకరః.

అక్షోభ్య- [నఞ్-క్షోభ్య] పు. మధ్వమతప్రవర్తకగురువిశేషః. వేదాన్తాచార్యేమధ్యస్థేసతివిద్యారణ్యనామానం మాధవాచార్యమజైషీదితి ప్రవాదః.

అక్షోహి- పు. దున్దుభిః.

అక్షౌహిణీ- [అక్ష- ఊహినీ] స్త్రీ. పరిమాణవిశేషవిశిష్టా సేనా-యత్ర రథాః ౨౧౮౭౦- గజాశ్చతావన్తః- అశ్వాః ౬౫౬౧౦- పదాతయః ౧౦౯౩౫౦

అక్ష్ణ- [అశూ- క్స్న] త్రి. అఖణ్డమ్.

అక్ష్య- [అక్షి- యత్] న. సౌవర్చలమ్.

అఖణ్డ- [నఞ్- ఖణ్డ] త్రి. పూర్ణమ్- జ్యోతిషే తిథివిశేషః నక్షత్రవిశేషః- సూర్యోదయమారభ్యపరేహని సూర్యోదయపర్యన్తంవ్యాప్నోతి యత్తదఖణ్డమ్- సూర్యోదయమారభ్యసూర్యాస్తమయపర్యన్తమిత్యన్యే- సూర్యోదయమారభ్యదినపూర్వార్ధమతిక్రాన్తమిత్యపరే. అఖణ్డతిథినక్షత్రే వ్రతారమ్భ వ్రతోద్యాపనయోః ప్రశస్తేఇతికేషాంచిన్మతమ్.

అఖణ్డార్థ- [అఖణ్డ- అర్థ] త్రి. శబ్ద్యరాదిమతేనిర్వికల్పకజ్ఞానజనకం వాక్యమ్- తచ్చసోఽయం దేవదత్తః తత్త్వమసిఇత్యాదికమ్- ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రః సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ ఇత్యాదికంచ- తజ్జన్యంచ నిర్వికల్పకంసంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానమ్- తథాహి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్ర తత్పదార్థ తద్దేశాది విశిష్టస్య ఇదంపదార్థైతద్దేశాది విశిష్టేనైక్యాయోగాత్తత్పదేదంపదాభ్యాం విశేషణాంశపరిత్యాగేన విశేష్యందేవదత్తస్వరూపమాత్రంబోధ్యతే- ఏవంతత్త్వమసీత్యత్రాపితత్పదార్థస్య సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టస్యత్వంపదవాచ్యస్యాన్తఃకరణవిశిష్టస్యచైక్యాయోగాత్తత్పదత్వంపదాభ్యాంవిశేష్యంస్వరూపమాత్రంబోధ్యతే. ఏవంప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రఇత్యాది లక్షణవాక్యేష్వపి ప్రకృష్టప్రకాశత్వాదిపరిత్యాగేన చన్ద్రాదేస్స్వరూపమాత్రంబోధ్యతే. అస్మిన్జ్యోతిర్మణ్డలేకశ్చన్ద్రఇతి స్వరూపమాత్రవిషయకప్రశ్నదర్శనేన ప్రతివచనస్యాపి తత్పరత్వాత్- అన్యథాప్రతివచనస్య ప్రశ్నాననురూపత్వాపత్తేః- ప్రశ్నేహి చన్ద్రసాధారణధర్మోఽతద్వ్యావృత్తిర్వానవిషయః తయోః ప్రత్యక్షేణావగతత్వాత్-నాపిచన్ద్రపదవాచ్యత్వమ్-చన్ద్రపదవాచ్యః కశ్చిదితి జ్ఞాతత్వాత్- కింతు చన్ద్రత్వస్య తద్వైశిష్ట్యస్య చన్ద్రపదవాచ్యత్వస్యవా జ్ఞానేఽపి తత్కుత్రేత్యజ్ఞానేన తత్సంశయసంభవాత్ తన్నివృత్తేస్స్వరూపమాత్రజ్ఞానాపేక్షత్వాత్- అతఏవహి లోకేఅనుభవః చన్ద్రశ్చన్ద్రపదవాచ్యఇతిజానామి తత్స్వరూపంతు నజానామి తదేవకిమితిపృచ్ఛామీతి-యద్యపి లక్షణవాక్యాదతద్వ్యావృత్తిరపి ప్రతీయతే- తథాపి తద్వాచకపదాభావాదర్థాదేవతస్యాః ప్రతీతిఃయథా గామానయేతివాక్యాదశ్వానయనవ్యావృత్తేరితి తస్యనతత్పరత్వమ్- తథాచోక్తం శబరస్వామినా యశ్చార్థాదర్థోనసచోదనార్థఇతి-ఏవంసత్యం జ్ఞానమితి లక్షణవాక్యేపి సత్యత్వాది రూపవిశేషణపరిత్యాగేనసచ్చిదానన్దాత్మకస్వరూపమాత్రంబోధ్యతే-తదేత

త్సర్వంజహదజహల్లక్షణయా సిధ్యతి- ఇతిసాంప్రదాయికాః.

వస్తుతస్తుసోఽయందేవదత్త స్తత్త్వమసీత్యాదౌ విశిష్ట బోధకపదానామేకదేశపరత్వేఽపి తత్రనలక్షణా- తస్యోపస్థితవిశిష్టయోరన్వయానుపపత్త్యా విశేష్యయోశ్చస్వోపస్థితయోరేవాభేదేనాన్వయే బాధకాభావాత్- యథాఘటోఽనిత్య ఇత్యత్ర ఘటపదార్థైకదేశస్య ఘటత్వస్యాయోగ్యత్వేఽప్యయోగ్యయాఘటవ్యక్త్యాసహానిత్యత్వస్యాన్వయః- అన్యథా గేహే ఘటఃపటేరూపమిత్యాదావపిగేహత్వఘటత్వాదే రభిమతాన్వయ బోధాయోగ్యతయా తత్రాపిలక్షణాపత్తేః- ఏవం లక్షణవాక్యేష్వపిప్రకృష్టప్రకాశత్వసత్యత్వాది విశిష్టబోధక పదానాం తదేక దేశవిశేష్యమాత్ర పరత్వేఽపి నలక్షణా- తస్య స్వతన్త్రత్వేనైవోపస్థితత్వాత్- యత్రతు ఘటో నిత్య ఇత్యాదౌ ఘటత్వాదేర్విశేషణస్యస్వతన్త్రత్వేనోపస్థితిరపేక్షితాతత్రైవలక్షణాపేక్షా-తథాచతత్త్వమసీత్యాదివాక్యేష్వాచార్యాణాంలక్షణోక్తిరభ్యుపగమవాదమాత్రేణేతిసమీనాః.

తథాచాఖణ్డార్థత్వంస్వోపస్థాపితపదార్థసంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానజనకత్వమ్-అతో రాజపురుషఇత్యాదౌసంసర్గబోధజనకేతాత్పర్యభ్రమాదభేదభ్రమజనకేవానాతిప్రసఙ్గః-స్వోపస్థాపితే తివిశేషణాన్నిత్యసంబద్ధస్సమవాయ ఇత్యాదిలక్షణవాక్యేనావ్యాప్తిః- ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వమఖణ్డార్థత్వమితిచ లక్షణాన్తరమ్- యస్య వాక్యస్యయత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వం తస్య తత్రాఖణ్డార్థత్వమితి తత్పదఘటితంచ తల్లక్షణమ్- అతో నాన్యత్రాతిప్రసఙ్గః-

తదేతత్సర్వం తత్త్వమసిసత్యం జ్ఞానమిత్యాదీనాం నిర్విశేషబ్రహ్మబోధకత్వరక్షార్థమ్.

తదితరేషా మసమ్మతమ్- తేచైవమాహుః- సోఽయం దేవదత్తఇత్యాదౌ విశేషణానాం తత్పరిత్యాగేమానాభావఃతత్పరిగ్రహేబాధకాభావశ్చ- నచతద్దేశాదేరేతద్దేశాదేశ్చైకస్మిన్ వస్తుని విశేషణత్వే విరోధఏవ బాధకః-కాలాదిభేదేనతత్పరిహారాత్-అన్యథాసోఽయందేవదత్తఇతిప్రత్యభిజ్ఞాత్మకప్రత్యక్షేపిత ద్భానం నస్యాత్- తత్రాపి వస్తుమాత్రభానాఙ్గీకారేసర్వస్యవస్తునఃక్షణికత్వేకిం బాధకమ్- ఏవం తత్త్వమసీత్యత్రాపితత్త్వంపదయోర్విశేషణాంశపరిత్యాగోనయుక్తః- ప్రకృష్టప్రకాశ శ్చన్ద్ర ఇత్యాది లక్షణవాక్యేష్వపివిశేషణాంశపరిత్యాగోనయుక్తిసహః- అస్మిన్ జ్యోతిర్మణ్డలేకశ్చన్ద్రఇతిప్రశ్నేపినస్వరూపమాత్రంవిషయః- తస్యాపిప్రత్యక్షేణపూర్వమవగతత్వాత్- కింతు చన్ద్రపద వాచ్యత్వ సమానాధికరణ జ్యోతిష్ట్వవ్యాప్యధర్మఏవ జిజ్ఞాసితఇతి తాదృశప్రకృష్టప్రకాశత్వబోధేనైవప్రతివచనసార్థక్యాత్- ఏవంసత్యంజ్ఞానమిత్యాదివాక్యమపి సత్యత్వాది బోధన పరమేవవక్తవ్యమ్-

అన్యథాఏకపదేనైవ స్వరూపబోధనేపదాన్తరాణాం వైయర్థ్యంతేషాం పర్యాయతాచస్యాత్- సత్యాదిపదానాంజడాదివ్యావృత్తిలక్షకత్వేనచరితార్థ్యమఖణ్డార్థత్వేన విశేషణపరిగ్రహఏవాపతితః లక్షణాక్లేశమాత్రంవిశేషః వ్యావృత్తేర్వస్తుస్వరూపమాత్రత్వేతుశుక్త్యాదౌరజతాదిభేదస్య స్వరూపత్వేన భాసమానతయా రజతాదిభ్రమానుపపత్తిః- నహినేదంరజతమితిభాసమానేరజతే భ్రమస్సంభవతి- తస్మాదఖణ్డార్థత్వం నసంభవత్యేవేతి.

అత్రేదంప్రతిభాతి- వస్తుస్వరూపవిషయతా విశేషమాత్రపరత్వమఖణ్డార్థత్వమ్- తత్త్వమసీత్యాదౌ తత్పదార్థస్య సదేవేత్యాదినాపూర్వంనిరూపితత్వేనత్వంపదార్థస్య ప్రత్యక్షసిద్ధతయా చ తత్పదార్థవిషయతానిరూపితత్వంపదార్థనిష్ఠవిషయతామాత్రస్య తాత్పర్యవిషయత్వాత్- నచ రాజపురుషఇత్యాదావపి రాజ్ఞః పురుషస్యచజ్ఞాతతయా పురుషనిష్ఠవిషయతానిరూపితస్వత్వసంసర్గావచ్ఛిన్న రాజనిష్ఠవిషయతామాత్రపరత్వాదతిప్రసఙ్గఇతివాచ్యమ్- అభేదస్య సంసర్గతామతే అభేదాతిరిక్తసాంసర్గికవిషయత్వానిరూపితత్వేనతదనఙ్గీకర్తృమతేతుసాంసర్గికవిషయత్వానిరూపితత్వేనచ విషయతాయా విశేషణీయత్వాత్-ఏవంప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రః సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదిషు లక్షణవాక్యేష్వపి ప్రకృష్టప్రకాశత్వవిశిష్టస్యసత్యత్వాదివిశిష్టస్యచచన్ద్రపదార్థస్యబ్రహ్మపదార్థస్యచ పూర్వమేవ జ్ఞాతత్వాదేకతరనిష్ఠవిషయతానిరూపితాన్యతరనిష్ఠవిషయతావిశేషమాత్రపరత్వమస్త్యేవం రీత్యాఖణ్డార్థత్వంనిర్వక్తుం శక్యమితి.

అఖాత- (నఞ్ ఖాత) న. అకృత్రిమజలాశయః- తత్పర్యాయః- దేవఖాత. [ఆన్ధ్ర] దొన.]

అఖిల- [నఞ్. ఖిల] త్రి. సర్వమ్- గ్రాహ్యమ్.

అఖ్యాతి- [నఞ్-ఖ్యాతి] స్త్రీ. భ్రమవిషయేమతవిశేషః- సచప్రాభాకరాదీనామ్.

తేహ్యేవమాహుః- సర్వంజ్ఞానం యథార్థమ్- తస్యచిదయథార్థత్వే ప్రవర్తకజ్ఞానేఽప్యయథార్థత్వసంశయాత్పురుషోననిష్కమ్పంప్రవర్తేత- శుక్త్యాదిదర్శనే రజతార్థినఃప్రవృత్తిస్తునశుక్తౌరజతత్వజ్ఞానాత్- కింతు పురోవస్థితశుక్త్యాదేః స్వతన్త్రోపస్థితస్యరజతాదేశ్చస్యచ భేదాగ్రహాత్- తథా చాగృహీతభేదం పురోవర్తిజ్ఞానం రజతాద్యుపస్థితిశ్చేతి జ్ఞానద్వయమేవభ్రమః-బాధితప్రవృత్తికత్వస్యైవ భ్రమవ్యవహారనియామకత్వాత్- స్వతన్త్రోపస్థితస్యేతివిశేషణాత్ రజతేరజతంనేతి రజతభేదాసంసర్గాగ్రహదశాయాంభేదప్రతియోగిత్వేనోపస్థితం యద్రజతంతద్భేదస్యపురోవర్తినిరజతేఽప్రసిద్ధత్వేన తదగ్రహేఽపి నరజతార్థినఃప్రవృత్తిః- నచాయథార్థజ్ఞానానఙ్గీకర్తృమతే-శుక్తౌరజతస్థలే ఇష్టపురోవర్తిభేదాగ్రహస్యాప్రసిద్ధత్వాత్తద్భేదాసంసర్గమపి

వాచ్యమ్- పురోవర్తినిష్ఠభేదే ఇష్టప్రతియోగికతత్త్వజ్ఞానవిషయత్వాభావస్య పురోవర్తిని ప్రతిభిన్నత్వప్రకారకజ్ఞానవిషయత్వాభావస్య వా ఉక్తభేదాగ్రహశబ్దేన వివక్షణాత్ ఏవం పురోవర్తిని స్వతన్త్రోపస్థితానిష్టభేదాగ్రహాన్నిష్ప్రవృత్తిః ఏకదా స్వతన్త్రోపస్థిత విరుద్ధానేక భేదాగ్రహేసంశయః- నచరజ్జురజతయోరిమే రజతరజ్జే ఇత్యత్ర ప్రత్యేక ముభయభేదాగ్రహే యథాయథం ప్రవృత్తినివృత్తీ స్యాతామితి వాచ్యమ్- ఏవంవిధభ్రమే మానాభావాదితి- తదపరేన క్షమన్తే- సర్వత్రస్థలే ప్రవృత్తిమాత్రం ప్రతీష్టపురోవర్తిజ్ఞాన హేతుతయా వ్యవస్థితే సమూహాలమ్బనాదావతిప్రసఙ్గవారణాయవిశిష్టజ్ఞానస్యైవ హేతుత్వం కల్ప్యతే, లాఘవాత్ నతూక్తభేదాగ్రహస్య, గౌరవాత్- తథాచ భ్రమస్థలేఽపి విశిష్టజ్ఞానంకల్ప్యతే ఫలముఖగౌరవస్యాదోషత్వాత్- అతఏవ రజ్జురజతయోరిమేరజతరజ్జే ఇతి సమూహాలమ్బనస్థలేఽపి నదోషః- నహ్యఖ్యాతిప్రవృత్త్యుపాయస్తు ప్రవృత్త్యాదినిరూపణేనవక్ష్యతే- కించేదం రజతమయా జానామీత్యనువ్యవసాయబలాదపి భ్రమస్థలే పురోవర్తివిశేష్యకం రజతత్వప్రకారకం జ్ఞానమఙ్గీకర ణీయమిత్యఖ్యాతి పక్షోఽనుచితఇతి- నచినాస్తు అవ్యవహితజ్ఞానద్వయో యవిషయతయోరపినిరూప్యనిరూపకభావా పన్నప్రకారతావిశేష్యతా స్వరూపత్వమఙ్గీకృత్యాఖ్యాతిపక్షం కథంచిత్సమర్థయన్తి.

అగ్- ధా. అగ ఇత్యస్య రూపమ్- * అగతి. లిటి- ఆగ. అగి (అగ- ణిచ్) * అగ్యాత్- ఆగిః. (ఆట్- అగ్) ఆగ్.

అగ- ధా. ప. సే. ఘటాదిః- కుటిలాయాంగతౌ- అస్యరూపమ్- అగ్. (అగ- ణిచ్) అగి. (అగ- సన్) అజిగిష. (అగ- ణిచ్- సన్) అజిగయిష.

అగ- (నఞ్- గమ్- డ) పు. పర్వతః- వృక్షః- సూర్యః- సర్పః.

అగచ్ఛ- (నఞ్- గమ్- శ) పు. వృక్షః.

అగద్- ధా. అగద్య- * అగదితా. [ఆట్—] అగద్.

అగద- ధా. కణ్డ్వాదిః- నీరోగకర్మణి. (అగద- యక్) అగద్య.

అగద- (అగద- అచ్) పు. ఔషధమ్. అగదశబ్దస్యాకారశబ్దే పరేముమాగమో భవతి. * అగదఙ్కారః.

అగదఙ్కార- (అగద- కృ- అణ్) పు. వైద్యః.

అగదతన్త్ర- (అగద- తన్త్ర) న. ఆయుర్వేదభాగవిశేషః- తత్ర విషవిజ్ఞానచికిత్సాదికం ప్రతిపాద్యమ్- తదేవ దంష్ట్రవిద్యేతి వ్యవహ్రియతే.

అగద్య- ధా. అగద్య- * అగద్యతి. అగద్యి (అగద్య- ణిచ్) * అగద్యాత్. [ఆట్—] అగద్య.

అగద్య- ధా. (అగద- యక్) అస్యరూపమ్- అగద్య- (అనిదార్థధాతుకే నిష్ఠాయాం చ) అగద్- (— ణిచ్) అగద్య- (— సన్) అగద్యియిష- (— ణిచ్ సన్) అగద్యియయిష.

అగద్యయ్- ధా. అగద్యి- * అగద్యయతి. [ఆట్—] ఆగద్యయ్.

అగద్యి- ధా. (అగద్య- ణిచ్) అస్యరూపాణి [గుణహేతావజాదా] అగద్యయ్. [అనిదార్థధాతుకే నిష్ఠాయాం చ] అగద్య. [చఙి] అగద్యయ్. [— సన్-] అగద్యియయిష.

అగద్యియ్- ధా. అగద్యి. *(మా) అగద్యయత్- [ఆట్ —] ఆగద్యయ్.

అగద్యయియిష్- ధా. (అగద్యయియిష-) * అగద్యయియిషతి- (ఆట్ —) ఆగద్యయియిష్.

అగద్యయియిష- ధా. (అగద్య- ణిచ్- సన్) అస్యరూపమ్- అగద్యయియిష్.

అగద్యియిష్- ధా. అగద్యియిష- * అగద్యియిషతి (ఆట్ —) ఆగద్యియిష్.

అగద్యియిష- ధా. (అగద్య- సన్) అస్యరూపమ్- అగద్యియిష్.

అగమ- (నఞ్- గమ్- అచ్) పు. పర్వతః- వృక్షః.

అగమ్యా- (నఞ్- గమ్య) స్త్రీ. సురతానర్హాస్త్రీ- అగమ్యాగమనం పాతకవిశేషః. అగమ్యాస్త్రియః- స్వయోనిః- సఖిస్త్రీ- పుత్రస్యస్త్రీ- కుమారీ- అన్త్యజా- చైత్యప్వసేయీ- భగినీ- మాతృష్వసేయీ- మాతులస్యపుత్రీ- అమానుషీ- ఉదక్యా- అయోనిః- చణ్డాలస్త్రీ- అన్యస్యస్త్రీ. స్వప్నే అగమ్యాగమనస్యఫలం రాజ్యమ్.

అగయ్- అగి (అగ- ణిచ్) * అగయతి.

అగరు- [నఞ్- గమ్- రు] స్త్రీ. శింశపా- న. అగురు.

అగర్భ- (నఞ్- గర్భ) పు. స్త్రీజఠరే గర్భవదవభాసమానో వస్తుతో గర్భభిన్నః పిణ్డః శేషః- తచ్చ ఋతుస్నాతాయాః స్త్రియాః స్వప్నే ప్రాప్త మైథునాయా ఆర్తవం వాయునా హృతం మాసిమాసి కలలరూపేణ వర్ధమానం శకట్ర గుల్మవత్ ఘాపిని రాస్నాయుధమనీకలః ప్రకృతిభిర్విరహితం... మ్.

అగస్తి- (అగ- అసు- తి) (అగ- అసు- క్తిచ్) శకన్ధ్వాదిః. గర్గాదిః శబ్యాకాదిః. పు. అగస్త్యః- ఆగస్త్యశబ్దస్యబహుత్వేరూపమ్- వృక్షవిశేషః- [అవిసె చెట్టు] అస్యపర్యాయాః- అగస్త్య- శుకనాస- మున్ద్రార- వఙ్గసేన- పూతశాక- మధుశిగ్రు- అగస్త్యపర్యాయాః- మునిశబ్దపూర్వకవృక్షార్థకశబ్దాశ్చ- అయం మధురః- తత్పత్రం కటుతిక్తమ్- పాకే మధురమ్- లఘు- దీపనమ్- ఈషదుష్ణమ్- రక్తపిత్తకణ్డూక్రిమిహరమ్- తత్పుష్పం తు గురు మధురతిక్తకషాయమ్- పాకే కటు- రూక్షమ్- వాతపిత్తహరమ్- కఫకరమ్- నాతిశీతోష్ణమ్- నస్యకర్మణి గేనకశిలితమ్- రాత్ర్యన్ధేభ్యో హితమ్- చతుర్థకజ్వరహరం- పీనసహరం చ- తత్ఫలం తు మధురకషాయమ్- అగ్నిహరమ్- విషవిసర్పహరమ్- తచ్ఛలాటకటు- క్షారతిక్తకటు- కఫవా

తహరమ్- శూలగుల్మప్లీహపాణ్డుగద శోఫవిషహరమ్- తద్బీజేభ్యస్తైలపాతనంపుత్రజీవవత్.

అగస్త్య- [అగ-స్త్యై-క] గర్గాదిరితిక్వచిచ్. పు. గోత్రప్రవర్తకఋషివిశేషః-తస్యపర్యాయాః-అగస్తి-ఆగ్నేయ-సత్యాగ్ని- అగ్నిమారుతి- వాయవి-ఔర్వశేయ- యము-కుమ్భోత్పన్న మిత్రావరుణపుత్ర వాతాపిశత్రు పీతసముద్ర విన్ధ్యకూట లోపాముద్రాపతి ఏతదర్థకశబ్దాశ్చ.

తస్యచరిత్రంయథా.

ఊర్వశీదర్శనక్షుభితయో ర్మిత్రావరుణయో రేతసః కలశే పతితాదుత్పన్నోయం కేనచిద్బ్రాహ్మణేన లబ్ధః కృతోపనయనో బ్రహ్మచర్యే చిరంతిష్ఠన్నుగ్రంతపశ్చరన్ కదాచిద్వనేచరన్ కస్యచిద్వృక్షస్య పల్లవే అధోముఖాలమ్బమానాన్పితరాదృష్ట్వా తాభ్యామాత్మనో హ్యర్ధ్వగత్యర్థం ప్రజాం సంపాదయేతి ప్రేరితః స్వతపోమహిమ్నా పుత్రకామస్య విదర్భస్య పుత్రీం లోపాముద్రాం జనయిత్వా తాం ప్రాప్తయౌవనామాత్మానమేవ పతింకామయమానాంతత్పిత్రనుజ్ఞయా పరిణీయ తయా సహ గఙ్గాద్వారే చిరంతపః కృత్వా కదాచిత్తాం ననుయమానస్తస్యా ఆభరణార్థిన్యాః ప్రీణనాయ ధనార్జనం శ్రుతపర్వాణం నామ రాజానంగత్వా తేనసహ వ్యశాయవ్యయేన సహ బృహదశ్వం గత్వా తస్యాపి తథావిధత్వందృష్ట్వా తాభ్యాంసహ పురుకుత్సపుత్రస్య త్రసదస్యస్యాన్తికంగత్వా తేనాపి తథావిధేనైవాస్య వాతాపేర్గ్రజన్మనో మహాధనత్వంబోధితస్తైస్సహ తదన్తికంగత్వా తేనచాతిథ్యాయ ప్రేరితో వాతాపిమాంసేనవ్యాజేనాయం మారయిష్యతీతి తైరుక్తవృత్తాన్తోపి స్వతపఃప్రభావాత్తదఙ్గీకృత్య తేనదత్తమాతిథ్యం సర్వంవాతాపి మాంససహితంభుక్త్వాపి స్వహననాయైవ రాదుత్తిష్ఠాసుంవాతాపింజీర్ణయిత్వా మారయిత్వాభీతేనేల్వలేన వృష్టాగమనప్రయోజనః స్వస్యధనాకాఙ్క్షత్వం నివేద్య తస్మాదభీష్టం ధనం లబ్ధ్వా తద్దత్తేరథేన స్వాశ్రమమాగత్య తాన్ రాజర్షీనన వ్యనుజ్ఞాయ లోపాముద్రాయాః ప్రాప్తాభీష్టాయా గర్భాధానంవిధాయ సప్తవర్షాణిధృతగర్భాయాంతస్యాం దృఢస్యంనామ పుత్రముత్పాదయామాస పితౄశ్చోర్ధ్వలోకప్రాప్తిం నిర్వర్తయామాస.

కదాచిత్కాలకేయాఖ్యా స్సముద్రైకృతనుర్గా వా తత్ర స్థితైస్తైస్త్రైలోక్యం భూసంచారిణో బ్రాహ్మణాంశ్చ తైః క్షోభితం లోకందృష్ట్వా దేవైర్విష్ణులోకంగత్వా నివేదితవృత్తాన్తైన భగవతా సముద్రోదకమగస్త్యః పాస్యతీతం ప్రార్థనాయత తతః కాలకేయానాముత్పాదకం దృష్ట్వాసమ్పూరణధారణభవనీత్యాదిప్టైః ప్రార్థితస్స సముద్రోదకం స్వతపః ప్రభావాత్పపౌ- పునస్సముద్రపూరణంతు భగీరథానీతయాగఙ్గయానిర్వర్త్యతే- కాలకేయాశ్చ దేవైర్జఘ్నిరే.

తతఃపూర్వమేవకదాచిద్విన్ధ్యోనామపర్వతో మహాన్సతోఽగర్వాత్పూర్వమాం ప్రదక్షిణీకురు కిం మేరుణేత్యుక్త్వా తేన నిరాకృతః కోపాదేధిత్వా సూర్యచన్ద్రాదీనాం మార్గమవరురోధ- తతశ్చదేవైః ప్రార్థితోయమగస్త్యో దక్షిణాం దిశంగచ్ఛన్ మధ్యేవిన్ధ్యేన వినయనమ్రేణ పూజితస్స్వస్య పునరాగమనం యావత్తావదేవమేవ తిష్ఠేత్యాదిశ్యదక్షిణాందిశమేత్య తామధ్యవాత్సీదితి తతః పూర్వంకాశ్యాంస్థితఇతిచ పౌరాణిక్యః కథాః.

తస్యభ్రాతాసుదర్శనోనామ.

అగస్త్యఏవ జన్మాన్తరే దత్తోత్రిరభూత్.

అగస్త్యగోత్రజాతానాంగణా అగస్త్యగణాః తేత్రయః, అగస్తయః వీతవాహాః దాఘ్యచ్యుతాః ఇతి కేచిత్-తేచ,దశవిధాః- ఆగస్త్యాః- సోమవాహాః-శమ్బవాహాః- యజ్ఞవాహాః- శతవాహాః-దర్భవాహాః- అగస్తయః- పూర్ణమాసాః- హైమోదకాః- ఫాణికాశ్చేతి- తత్రాద్యాశ్చత్వారః ప్రసిద్ధాః-అన్త్యాష్షట్ క్వచిత్కాః-తత్రాగస్త్యానాంప్రవరాః- ఆగస్త్య దాఘ్యచ్యుతేధ్మవాహేతి త్రయః- ఆగస్త్యేత్యేకో వా.

అగస్త్యనామకనక్షత్రవిశేషోగస్త్యః తా దాక్షిణ్యనజనైర్వ్యవహ్రియతే- తదుదయే అగస్త్యముద్దిశ్య అర్ఘ్యదానాదికం కుర్వన్తి-తస్యోదయకాలశ్చ సూర్యస్యసింహసంక్రమణాత్పరమేకవింశతితమేదినే-వృషభసంక్రమణాత్పరం సప్తమేదినే ఽస్తమయః- గణితమార్గేణతుఉజ్జయిన్యాంస్ఫుటసూర్యస్యకన్యారాశిగమనాత్ప్రాక్సప్తభాగావశిష్టే ఉదయః-తదుదయమారభ్యసప్తదినమధ్యే ఽర్ఘ్యప్రదానం కార్యమ్- తద్విధిర్యథా కాశపుష్పైరగస్త్యప్రతిమాంకృత్వాఽలంకృత్యతాం వారుణకలశే న్యస్య అర్ఘ్యమన్త్రేణ పుష్పధూపాదిభిరభ్యర్చ్య దధ్యక్షతైర్బలిందద్యాత్- రాత్రౌ జాగరంకుర్యాత్- ప్రభాతే తాంప్రతిమామాదాయ జలాశయసమీపంగత్వా తాంప్రతిమాం పశ్యన్నగస్త్యాయ అగస్త్యఋషిమానేతిమన్త్రేణార్ఘ్యందద్యాత్-శూద్రాస్తు కాశపుష్పప్రతీకాశవహ్నిమారుతసమ్భవ-మిత్రావరుణయోః పుత్రకుమ్భయోనే నమోస్తుతే విన్ధ్యవృద్ధిక్షయకర మేఘతోయవిషాపహ- రత్నవల్లభదేవేశ లఙ్కావాసనమోస్తుతే- వాతాపిర్భక్షితోయేన సముద్రశ్శోషితః పురా-లోపాముద్రాపతిశ్శ్రీమాన్యోసౌ తస్మైనమోనమః యేనోదితేన పాపాని విలయంయాన్తి వ్యాధయః తస్మైనమోస్త్వగస్త్యాయ సశిష్యాయ సపుత్రిణే- ఇతిమన్త్రైరర్ఘ్యందద్యాత్.

రాజపుత్రిమహాభాగే ఋషిపత్ని వరాననే- లోపాముద్రేనమస్తుభ్యమర్ఘ్యం మే ప్రతిగృహ్యతా మితి లోపాముద్రాయాఅప్యర్ఘ్యం దద్యాత్- తతః ప్రణిపత్య అర్చితస్త్వం యథాశక్త్యా నమోఽగస్త్యమహర్షయే- ఐహికాముష్మికం దత్త్వా కార్యసిద్ధింవ్రజస్వమే ఇతివిసర్జయేత్-తామగస్త్యప్రతిమామగస్త్యోద్దిశ్య బ్రాహ్మణాయదద్యాత్-స్వయంకశ్చిత్తః-అగస్త్యోద్విజరూపేణ ప్రతిగృహ్ణాతు సత్కృతః-అగస్త్య

త్వ్యత్ర్యతస్తాస్మాసు వాకయుత్వాటవకూరయ్యమ్- అదత్వంది ములంపాఖ్యం ప్రయుద్భరు మరకుని ఇతి తస్తైనిధ్యాప్తా ణాయవత్యాన్ భేమ గావచకుత్వాన్- అగస్త్యముద్దిశ్య ఖాన్యంఫలంరసం దత్వాత్వా అఘ్యగాయస్తైనాగ్నావాజ్య హెూమంకృత్వా తస్మిన్ దినే తత్తదనేన్- ఇతిపారానికః కల్పః.

అగస్త్యాదయోఽర్ఘ్యస్య త్యస్మై త్వాసర్వేధింబివా సర్వోపిధా గఃవిత్యయాణః

అగాధ- (నఞ్-గాధ) త్రి. తలస్పర్శరహితమ్. తత్పర్యా యాః- అస్తార, అస్థాగ, అస్తాయ. న. రన్ధ్రమ్.

అగార- పాకావధిరిత్యదిస్- (అగ-ఋ-అణ్) న. గృహమ్. అగారశబ్దా ప్రాత్తత్రనియుక్తఇత్యర్థః తరా- తదేవాగా రికః.

అగి- ధా. భ్వా. ప. సే. అగ్వర్థ- అత్యరూవమ్- అతగ. (ణిచ్)అగ్గ- (- షన్) అజిగిమ- (- ణిచ్-షన్) అజిగయిష.

అగి- ధా. (అగ-ణిచ్) అన్వరూపాణి- అగయ (గుణ కూశాధాదా)- అగ్ (అనిదాధాతుకేనిష్ఠాయాం చ)- అతిగ్ (చజి)

అగుప్త- (నఞ్-గుప్త) త్రి. అరక్షితః. ధర్మశాస్త్రే గు ప్తస్త్రీగమనే వేమూవూరగుప్తస్త్రీగమనేదణ్డస్యాల్పత్వమ్.

అగురు- (నఞ్-గురు) త్రి. లఘుః- న. శింశపా- సుగన్ధిద్రవ్యవిశేషః అగర్వాదిః అగనాదిః ఎపాదిత్య- తత్పర్యాయాః- వంశిక వంశిక అగరు రాజాపూ లోహ క్రిమిజ జోఙ్గక వంశికా విశ్వరూప వర్ధరక కృమిజక లఘు అనాజాన గన్ధకాష్ఠ కాకతుణ్డ వనారు క ప్రవర క్రిమిజగ్ధ వణాశ్రసాధన లఘుచన్దన పీతవ ణా అసార కాలేయక కితకమన కృష్ణశీతక. త ద్గుణాః కటు తిక్తమ్ స్నిగ్ధమ్ అ గ్నిదీపనమ్ గ్రాహి హృద్యమ్ వాతశ్లేష్మ మదః ధ్వాల్య లిత మూర్ఛాదర్శ కర్ణరోగ నేత్రరోగ కణ్డూ కుష్ఠ స్వే ద దౌర్గన్ధ్యహరమ్ త్రణశోధనరోపణమ్. తద్ద్విధా అగురు కృష్ణాగురు చేతి- అగురుతైలం తిక్త ముష్ణం కటు హృద్యం శ్లేష్మవాతమదః కుష్ఠ క్రిమి రక్తపిత్తహరమ్, తథా కర్ణే సవ్యానాభి వజ్ఞ ణ ప్రదేశ ప్రలేపితం స్వేదదౌర్గ న్ధ్యనాశకమ్ కర్పూర కస్తూరీ హిమామ్బు సహితం తత్తు శీతముష్ణం రక్తపిత్తహరమ్.

అగూఢ- (నఞ్-గూఢ) అతిస్ఫుటమ్- అలంకారశాస్త్రే వ్య జ్గ్యవిశేషః- తల్లక్షణాంతు స్పృదయా స్పృదయవే ద్యత్వమ్- అగూఢవ్యజ్గ్యస్య పాడు కావిల్లక్షణా యథా- స్త్రీణాం యౌవన మద వివ విలాపా మదవిక్తి అత్రోవ దిశక్తిర్వ్యాయాసేన శక్తుణ ఘడిత్యవన్ స్ఫుటం ప్రతీ యతే- ఎక్వాల్గంతుఢా వగత్యమ్. అగూఢవ్యజ్గ్యం మధ్య మకావ్యవిశేషః- యథా నాహమివానీం జీవరాం తనామీతి

వ్యతిత్వ తః తి హూతస్యోక్తౌ జీవన్నిత్యనే న తాత్పర్యమజీవ నత్వం శ్లాఘ్యం జీవనత్వం వాలక్ష్యతే- అస్మాజ్జీవనాన్మరణమే వ శ్రేయ ఇతి వ్యజ్గ్యమగూఢమ్- ఇద మర్థాన్తరసంక్ర మితవాచ్యస్థలే- అత్యన్తతిరస్కృత వాచ్యస్థలే యథా- ఉది తుదయశైల శిఖరం చుమ్బతి త్యగ్రచుమ్బతి త్యనేన వక్త్రసంయోగాత్మ రాతిరస్కారేణ ఈషత్స్పర్శమాత్రం లక్ష్యతే- ప్రయుష్యాపరాభూతివ్యజ్గ్యమగూఢమ్- అర్థశ క్తిమూలానురణనస్థలే యథా- అత్రలక్ష్మణో రావణేనశక్త్యా వక్షసి తాడితో ఉత్ర హనుమతా ద్రోణాద్రిరానీతో ఉత్ర లక్ష్మణదివ్యాస్త్రైరిన్ద్రజిన్మారితః తస్యాపి రావణస్య కణ్ఠ వనచ్ఛేదో ఉత్ర నివృత్త ఇతి నీతాం ప్రతి రామవచనే వ్య స్త్యైవ తావృశచ్ఛేదకత్వరాత్స్వవ్యజ్గ్యమగూఢమ్.

అగూఢగన్ధ- న. హిజ్గు.

అగౌకస్- (అగ-ఓకస్) పు. సింహః. శరభః. పక్షీ.

అగ్నాయీ- (అగ్ని-జీప్) స్త్రీ. అగ్నేఃస్త్రీ.

అగ్నావిష్ణు- (అగ్ని-విష్ణు) విముక్తాదిః. పు. అగ్నిర్విష్ణు శ్చేతిద్వౌ.

అగ్ని- (అగి-ని) పు. తేజోవిశేషః- దేవవిశేషః- దిక్పా లకవిశేషః- తామసమన్వన్తరేసప్తర్షిష్వేకః. అస్యప ర్యాయాః- వైశ్వానర వహ్ని వీతిహోత్ర ధనఞ్జయ కృ పీటయోని జ్వలన జాతవేదస్ తనూనపాత్ బర్హిస్ శు ష్మణ పాపృజన్య శోచిష్కేశ ఉషర్బుధ బృహద్భా ను కృశాను పావక అనల శిఖావత్ శిఖి ఆశుశు క్షణి దహన దమునస్ దమూనస్ శుక్ర చిత్రభాను విభా వసు శుచి ధూని సప్తి అజ్వాతి ఉపిర అశిర స్వాహా పర్వరీక పీఠా సమిధ్ నాచికేత భుజి భారత విశ్వ ప్సా వది వృషాకపి జాగృవి వసు జ్యోతిష్ బహుల. ఆశ్రయాశ రోహితాశ్వ హిరణ్యరేతస్ హుతభుజ్ హు తాశ హుతాశన హవ్యవాహన సప్తార్చిష్ పవిత్ర(న.) జాహూబాణ శుక్ష్రగ భాగవాహన స్వర్ణదీధితి పప్త దీధితి ఘృతదీధితి మన్త్రదీధితి కాషనీమతి సప్తజిహ్వ అ నిలాత్మజ సమన్తభుజ్ హవ్యాశన హరిరశన ఛాగరథ ధూమధ్వజ అర్చిష్మత్ తమోఘ్న తమోఘ్న సప్తజిహ్వ మన్త్రజిహ్వ జ్వాలాజిహ్వ ఉదర్చిష్ స్రుగ్జిహ్వ వాత సారథి స్వాహాప్రియ కృష్ణగతి హవ్యవాహ్ హవ్యసూ దన ధుమాశన వాయుసఖ కృష్ణవర్త్మన్ ఏతదర్థక శబ్దాశ్చ.

అగ్నిపర్యాయాః చిత్రకవృక్షస్య భల్లాతకివృక్షస్య మన్త్రశాస్త్రే రవర్ణస్య యోగశాస్త్రే రాశికలాత్మకతత్త్వవి శేషస్యరసశాస్త్రే రసస్యైవర్ణికదోషవిశేషస్యవాచకాః.

అగ్నిశబ్దఉపపదేధాతోర్వ్యుత్పత్త్యా అగ్నిచిత్. అగ్నిశబ్దాత్ప్రాగ్దీవ్యతీయే వ్యర్థేణు ఢక్ అగ్నేయ త్యాదిః, ఆగ్నేయః. అగ్నేః స్త్రీ ఇత్యర్థేఙీప్ ఐకారశ్చా న్తాదేశః- అగ్నాయీ. సమాసే అగ్ని శబ్దస్యసోమవ

రుణశబ్దయోరుత్తరపదయోరికారస్య ఈత్వమ్- * అగ్నీషోమౌ- అగ్నీవరుణౌ- వృద్ధిమత్యుత్తరపదేతు- స్వరూపేణావస్థితిః- * ఆగ్నివారుణమ్- తత్రాపి విష్ణుశబ్దే ఆనఙ్- ఆగ్నావైష్ణవమ్. అగ్నిశబ్దస్యేన్ధశబ్దే ఉత్తరపదే ముమాగమో భవతి- * అగ్నిమిన్ధః. అగ్నిశబ్దాత్పరేషాం స్తుత్ స్తోమసోమస్థశబ్దానాం సకారస్య షత్వమ్- * అగ్నిష్టుత్- అగ్నిష్టోమః- అగ్నీషోమౌ- అగ్నిష్ఠమ్. అగ్నిశబ్దపూర్వకాచ్చిధాతోః స్త్రియాం భావే క్యప్- * అగ్నిచిత్యా.

అగ్నివిశేషాః- బాడబః- వాణిజః- భగణః- వత్సలః- కుకూలః- దావః.

అగ్నేః కణస్స్ఫులిఙ్గః. ఘర్మస్సంతాపః. రటితం రేటిః తత్సహితం దాహ్యద్రవ్యమఙ్గారః. తస్మాదుద్గతస్సూక్ష్మజలాంశసంతానో ధూమః. తదీయతేజోవిశేషో జ్వాలా. దాహనిర్గతం చూర్ణం భస్మ. దాహ్యమిన్ధనమ్. దహ్యమానమలాతమ్. ఉత్పాత ఉపాహితః- తత్ఫలం సప్తరాత్రేణ దృశ్యతే.

అగ్నిధారణార్థమిష్టకాచయనేన నిర్మితాః స్థలవిశేషాః. పరిచాయ్యః, ఉపచాయ్యః, సమూహ్యః.

హోమోపయుక్తా అగ్నివిశేషాః వైవాహికః స ఏవౌపాసనాగ్నిః గృహ్యశ్చ. త్రేతాగ్నిః, స ఏవ వైతానికః- అన్యో లౌకికః.

లౌకికాగ్నివిశేషాః వనదాహాగ్నిః ప్రదాహః- గృహదాహాగ్నిరభ్యాదాహః- శవదాహాగ్నిశ్శవాగ్నిః- జాతకర్మాగ్నిస్సూతికాగ్నిః విద్యుదగ్నిర్వైద్యుతః.

ప్రేతకార్యేష్వగ్నివిశేషా, ఉత్థపనాగ్నిః కపాలాగ్నిః.

స్వప్నే అగ్నిదర్శనం రాజ్యఫలకమ్- స్వశరీరనిష్ఠాగ్నినా దాహశ్చ తథా.

అగ్న్యభిముఖ విణ్మూత్రోత్సర్జనమ్ అగ్నేర్ముఖేన ధ్మానమ్ అగ్నౌ మూత్రపురీషాద్యపవిత్రప్రక్షేపణమ్ పాదప్రతాపనమ్ ఖట్వాదిస్థితస్య స్వపాదాధస్తాదగ్నేః స్థాపనమ్ అగ్నేర్లఙ్ఘనమ్ పాదదేశే స్థాపనం చ మన్వాదిభిర్నిషిద్ధాని. అగ్నిశ్శుద్ధిసాధనేషు పరిగణితః. అగ్నేరాత్మని సమారోపణం వానప్రస్థానాం యతీనాం చ ధర్మేషూక్తమ్. అగ్నివ్రతం నామ రాజ్ఞో వ్రతవిశేషః. త్రేతాగ్నిచోరస్య ప్రథమసాహసదణ్డః అగ్నిస్వామిన ఆధానోపక్షయదాపనం చ దణ్డః. అగ్నిదానాం చోరవద్దణ్డః. అగ్నిహర్తుర్బకజన్మ.

అగ్నేర్దీప్తిజనకతయా దర్శనం ద్విత్రిమాసాభ్యన్తరమరణచిహ్నమ్.

అగ్నేశ్శ్రౌతవిధినా సంపాదనమగ్న్యాధేయమ్, అగ్న్యాధానమ్, ఆధానమితి చోచ్యతే. తద్యేన కృతం స ఆహితాగ్నిః-

యస్య త్రేతాగ్నిరౌపాసనాగ్నిర్వా విద్యతే స సాగ్నిరితి వ్యపదిశ్యతే- అన్యో నిరగ్నిరితి.

అగ్నిత్యాగీ శ్రాద్ధభోజనానర్హః- అగ్నిత్యాగ ఉపపాతకవిశేషః.

శ్రాద్ధకాలే బ్రాహ్మణార్చనానన్తరం తదనుజ్ఞయా హోమోఽగ్నౌకరణమ్.

శ్రౌతాగ్నయః- గార్హపత్యః ఆహవనీయః దక్షిణాగ్నిశ్చేతి త్రయ ఏవేతి సత్యాషాఢభరద్వాజౌ- సభ్య ఆవసథ్య ఇతి ద్వాభ్యాం సహ పఞ్చేత్యన్యే సూత్రకారాః- బ్రాహ్మణస్యాద్యాస్త్రయ ఏవేతి హిరణ్యకేశిమతమ్-

తదుత్పత్తిమన్థనీయో దారువిశేషోఽరణిః.

తేషామాయతనాని ధిష్ణ్యానీత్యుచ్యన్తే.

దేవయజనే ఉదీచీనవృష్ఠం యథా భవతి తథా గార్హపత్యస్య గృహం కర్తవ్యమ్- తస్య గృహస్య పృష్ఠవంశాదధస్తనదేశమగ్రేణ గార్హపత్యస్యాయతనమ్- తస్మాత్ప్రాచీనమాహవనీయస్య- తచ్చ తస్మాదష్టసు ప్రక్రమేషు బ్రాహ్మణస్య, ఏకాదశసు రాజన్యస్య, ద్వాదశసు వైశ్యస్య ఇత్యేకః పక్షః- చతుర్వింశతిప్రక్రమేష్వితి, అపరిమితే ప్రదేశ ఇతి, యావతా ప్రదేశేన చక్షుషా మన్యతే తావతి ప్రదేశ ఇతి, సర్వవర్ణసాధారణం పక్షత్రయమ్- ద్వాదశసు ప్రక్రమేష్వితి సర్వవర్ణసాధారణం పక్షాన్తరం హిరణ్యకేశిసూత్రోక్తమ్- ఏవం షట్పక్షాః.

గార్హపత్యాహవనీయయోరన్తరాలే త్రేధా విభక్తే సతి పురస్తాదీషదూనపాశ్చాత్యతృతీయభాగే గార్హపత్యస్య దక్షిణతః పురస్తాద్దక్షిణాగ్నేరాయతనమ్- ఆహవనీయస్య పురస్తాత్సభాఖ్యాయాం ద్యూతశాలాయాం సభ్యస్యాయతనమ్- తత్పురస్తాదావసథాఖ్యే అతిథివాసప్రదేశే ఆవసథ్యస్యాయతనమ్.

సర్వాణ్యేవాగ్న్యాయతనాని పీఠమాత్రాణి తాని సద్యాణి చతురశ్రాణీత్యేకేషాం పక్షః- పరిమణ్డలానీత్యన్యేషామ్- మణ్డలం గార్హపత్యస్య అర్ధమణ్డలం దక్షిణాగ్నేః చతురశ్రమాహవనీయస్యేత్యేవం వానీతానాం పక్షః- ఏవం త్రయః పక్షాః.

అగ్నిహోత్రకర్మాఙ్గమగ్న్యుపస్థానమ్- యథా- తత్ర సామాన్యత ఉపతిష్ఠత ఇతి చోద్యమానే ఆహవనీయమేవోపతిష్ఠేత. యదాహవనీయే హోమః తదా ఉత్తరాహుతిముపోత్థాయ ఉపస్థానమ్- సర్వానగ్నీనితి కేచిత్- సర్వపక్షేషు సర్వేషు హోమేషు- స్వయంహోమపక్షే ప్రత్యస్యాన్తే ఉపపత్తిర్వ్యాఖ్యాతా ఉపస్థానమ్- ఉపప్రయన్త ఇతి వృత్తిః అయం తే యోనిర్ఋత్వియ ఇత్యస్తైరాహవనీయముపస్థాయ మమాగ్నే వర్చ ఇతి చతస్రో జపేత్- అగ్నీషోమా విముఞ్చామ ఇత్యుపస్థాయ- సప్తమి త్వా- ద్విరాత్రం ఇతి ద్వాభ్యాముపస్థానం పూర్వపక్షే- అపరపక్షే ఉపప్రయన్త ఇతి వృత్తిః అథ మమాగ్న ఇత్యాగ్నేయోపస్థానాదవ ఇత్యుపస్థానమ్- అగ్న ఆయూంషి పవస ఇతి యథా

గ్నినా- హావ హనీఱిష్వఘ్నిశ్చ స్వంవత్సరముపస్థానమ్-తదా ఘం వత్సరపైకైకం పూర్వపక్షముపరపక్షంచ- సదాహా- అథవా పవమానహవీంషి అన్వాహార్యదక్షిణానివాపవమ వత్స్వాత్రివేతా సాంస్థానే-సంవత్సరాన్తే పర్వన్యేవ- స దావక్షే సులభ్యన్తఇష్టయః- ఆయుర్దా అగ్న ఇత్యుభ యోః తయోః- చిత్రవసో స్వస్తీతి త్రిరుపస్థానంప్రాతః.

సాయంచేత్ ఆయుర్దా అగ్న ఇత్యుపస్థాయ అగ్న గ్వసో స్వస్తితే పారమశీయేతి త్రిః- ఇన్ధానాస్త్వా శతగ్ం హ మా- నాక ఇత్యుపస్థాయా హవనీయమ్- ఇన్ధానాస్త్వా- పూర్వవత్- అగ్నే స్త్వమిదని- సోమస్యసమిదసి- యమ స్యసమిదసి- ఇతిచతుర్భిశ్చ తత్రస్యస్వమిథ ఏకైకస్మిన్నాద ధాతి- గార్హపత్యాదిషు పఞ్చసు త్రిరువా- సంత్వమ గ్న ఇత్యనువాక శేషేణాహవనీయోపస్థానమ్- వయగ్ం సో మ వ్రతేతవఇతి ముఖమార్గః యస్తానంపశ్యామీతి గృహా న్వీక్షతే- అభ్యసాంభోజో కథఙయే గోష్ఠ ముపతిష్ఠతే రేవతీ రమధ్వమితి గార్హపత్యాహవనీయా వన్తరాగ్నీ తి ష్ఠన్ జపతి- శగ్ం హితోసి విశ్వరూపీ త్యగ్నిహోత్రాణ్యభి మృశతి- శగ్ం హితాసి విశ్వరూపేతి వత్సాన్- ఇదం మయయాహోపామేవ- యద్యన్యద్రవ్యైర్యస్య కన్య చిద్వ త్సస్యాభిమర్శనమ్- ఉపత్వాగ్నే దివేదివఇతి తిసృభిర్గా యత్రీభిర్గార్హపత్యముపస్థాయ- అగ్నేత్వం నోఅన్తమః- తంత్వాశోచిష్ట- వసురగ్నిః- సనోబోధిశ్రుధీహవమ్- ఇతిచతసృభి గార్హపత్యోపస్థానమ్- అసౌవ్యగ్ర అ వసానంనాస్తి- ఊర్జావః పశ్యామితి స్వగృహాన్ వీక్షతే పయూస్యా- మహింత్రీణామవోస్త్వితి ప్రాజాపత్యేన తృచేన హవనీయముపతిష్ఠతే.

అనర్థం గచ్ఛన్తం కృతార్థం గచ్ఛేదితి యం కామయేత అహితాగ్నిమనాహితాగ్నింవా ప్రవృత్తఃస్థిత్వాతమేతాభి రన్వీక్షేత-అయజ్ఞసంయుక్తః కల్ప - మనశ్మగ్ం సోఅరర మః శతాత్వాగ్నే పురంవయమితి దర్భురుపస్థా య హవనీ యమ్- పృథగ్మానసోత్తరభిః- పూపాపుక్షణిత్వాన్ లోకాన్ యగవమపతిష్ఠతే- ప్రాచీదిగగ్నిర్దేవతేతి ప్రా చీందిశమ్- దక్షిణాదిగ్ఇన్ద్రోదేవతేతి దక్షిణామ్- ప్రతీచీ దిగ్యామోదేవతేతి ప్రతీచీమ్- ఉదీచీదిఙ్మిత్రావరుణౌదేవతే త్యుదీచీమ్- ఊర్ధ్వాదిగ్బృహస్పతి ర్దేవతేత్యూర్ధ్వాం ది శమ్- ఇయందిగదితి ర్దేవతేతిపృథివీమ్ అగ్నీన్ ధనైర్భ లవతఃకృత్వా ధర్మోమాధర్మణఇత్యాహవనీయోపస్థానమ్- అగ్నఆయూగ్ంషి పవసఇత్యగ్నిపావమానీభ్యాం గార్హ పత్యముపతిష్ఠతే- అగ్నేగృహపతఇతిచ గార్హపత్యోప స్థానమ్- తామాశిషమాశాసంతవఇత్యజాతపుత్రస్య- తా మాశిషమాశాసేతిష్ఠకర్మణఇతిచతుర్థీభక్త్వా పుత్రాణాం నామగ్రహణమ్- పుత్రవాన్ భూయాసం సంపత్కమస్మ్యాయా సమిత్యన్తంవా మధ్యేభాగ్నేః- ఏతాస్వ్యకస్థానాన్యభయ కాలంభవన్తి- అథవానక్తమేవ- అనుపస్థానపక్షేపిమధ్య

వర్తీని యాజమానానిభవన్త్యేవ మార్జనాన్తాని- భూర్భు వస్సువస్సుప్రజాః- భర్తుం వశ్మకేయమితి సాయమే వో పతిష్ఠతే- నప్రాతః- దిశస్వరీత్యనువాకో వాత్సప్రః- దేవ సాయంప్రాతరుపతిష్ఠతే- గోపూక్తమగాగావో స్వస్త్య నువాకసమాప్తేః- అశ్వసూక్తం యదక్రన్దోమూమీమి త్రాయే వాజినంక్రమైరత్యక్రమీదిత్యనువాకద్వయస్ నక్తముపతిష్ఠతేనప్రాతః భర్తుంవశ్మకేయమితిపక్షద్వయే ప్రాతరనువాకో భవత్యేవ- నప్రాతరగ్నిముపచనావరో హేదిత్యస్మిన్ పక్షద్వయే సర్వయాజమాననివృత్తిః న ప్రాతరాహితాగ్నిశ్చేతి అస్మిన్పక్షేసాయమాహుంతా విత్యాదీన్యాహితాగ్నిప్రతాని- నానృతంవదేదిత్యాదీఃతు భవన్త్యేవ- వాత్సప్రపక్షే నప్రాతరవనేకేన.

గృహానిపాగ్నిషు స్థితేషు యజమానస్య ప్రవాసస్సంభవ తిచేత్ తర్హింగృహానేవస్థాపయేత్ - తదా కర్తవ్యస్య కర్మణఃప్రయోగో యథా- ప్రవాసం కరిష్యామీతి సంక ల్ప్య అగ్నీం స్త్వమాధేహీత్యగ్నిహోత్ర కర్తారం ప్రేష్యతి- విహరణంకృత్వా బలవత్ప్రజ్వలితదీపతిష్ఠతే- పయూస్న శ్మగ్ం స్యపాహీత్యాహవనీయమ్- ప్రజాం నోనర్యపా హీతి గార్హపత్యమ్- అన్నంఅనఇతిదక్షిణాగ్నిమ్-గార్హ పత్యాహవనీయావన్తరాగ్నీ తిష్ఠన్ జపతి- ఇమాం నోమి త్రావరుణా- పునరాగమదితి.

ఆధానవద్వారంగ్రే మాపస్థానమ్- అథర్వపితుమిత్యా దిపఞ్చభాగ్నీనిత్యన్తమ్- తతో ఉత్తరం యజమానస్య- అ చమనంకృత్వా పశవోగ్నీంస్త్వమాధేహీతి సంప్రేషః- ప్ర జాం మేనర్యపాహీతి గార్హపత్యమ్ అన్నం మేబుధ్యపా హీతి దక్షిణాగ్నిమ్- పయూన్మే శగ్ం స్యపాహీత్యాహవనీ యమ్- మమనామప్రథమ మిత్యాహవనీయమేవోపస్థాయ వాగ్యతో భూత్వాప్రయాతి- మాత్రగామపథోవయమితి కృతీత్వారదగ్నిభ్యో వాచం విసృజతే- ప్రవసన్నాలోవి హారాత్మమాశ్వో గృహ్యపస్థానంజపతి ఉపప్రయన్త ఇత్యాది క్షేహైకవృదిత్యన్తమ్- తస్య యథాప్రాప్తం వాత్సప్రాది భవా.

రాజపురుషాది పీడయా మగ్న్యుపస్థానమకృత్వా య దా ప్రవసతి తదా తు- గమవమన్త్రిస్సంవాసః- తత్రస్థఏవ ఇహైవసంతప్రత్యుపతిష్ఠతే- ప్రతిసవితా సమీపవత్న్య

శలాఙదరూణివా హస్తేనగృహీత్వాభదదర్భ్యనే అరా దగ్నిభ్యోవాగ్యతో భూత్వా రజాదీనన్యాన్వానాద్య త్యగచ్ఛతి- అగ్నిసమీపంప్రాప్య కృతశాచావిశ్వదానీ మాభరన్తఃసమస్తే అన్వితిద్వాభ్యాముగ్న్యగారంప్రవిశతి- అగ్నీంస్త్వమాధేహీతి పూర్వవత్సంప్రేషః- పయూన్మశ్మగ్ం స్యాజాగుర్వితీత్యాహవనీయస్యోపర్యవ్యాప్తసనః- అ గ్నేసహాప్రాసాభూయాక్షేత్యాహవనీయోపస్థానమ్- ప్ర జాంనోనర్యాజాగుర్వితి గార్హపత్యస్యోపర్యవ్యాప్తసః అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిః తన్నఇతి గార్హపత్యోపస్థ

స్థానమ్. అన్నం నో బుధ్న్య జుగుపేతి దక్షిణాగ్నేరుప ర్యుచ్ఛ్వాసః. అన్తరాగ్నీతిష్ఠన్ జపతి ఇమాం నో మిత్రా వరుణా. పునరాగమాదితి. మమ నామ తవ చేతి చతసృభి రాహవనీయోపస్థానమ్. ప్రజాం మే నర్యా జుగుపేతి గా ర్హపత్యస్యోపరి. వాయోమూర్ధ్వనయవమ్. అన్నం మే బు ధ్న్య జుగుపేతి దక్షిణాగ్నేరుపరి. పశూన్ మే శగ్ మ్య జుగుప ఇత్యాహవనీయస్యోపరి. పూర్వవద్విరా ట్ప్రభృతిభి రుపస్థానమ్. అథర్వపితుం మే జుగుపేత్యా ద్యూహః. అస్య ఉపస్థానవదత్ర సమిధః. ఇష్టానాష్ట్వా అ గ్నేస్త్వమిదసీత్యాది చతస్ర ఏకైకస్మి న్నాదధాతి. దిశాం చోపస్థానమ్ ప్రాచీదిగిత్యేవమాదిభిః. గృహా మా బిభీతేతి గృ హానభ్యేతి. క్షేమాయ వ ఇతి ప్రవేశనమ్. ఊర్జం బిభ్రది తి జపః. తతో రాజాదీనాం యథార్హమారాధనమ్. ధార్మి కే రాజని యుధిష్ఠిరవత్. అధార్మికే అన్యదరో న కార్యః. రాజాదీనా ముపచారం కృత్వా పశ్చాదగ్నిపరిచర్యా. యది నవరాత్రాత్పరమన్యత్ర వసతిస్స్యాత్ తదా మిత్రో జనానితి మైత్ర్యోపస్థానమాహవనీయస్య. మనో జ్యోతిర్జు షతామిత్యాహుతిం జుహుయాత్. యా ఇష్టా ఇత్యుత్తరా గ్భ్యుచః మనో జ్యోతిరుషసో ఐర్మి చక్ష్చ దేవతా. ఏవం హుత్వా గృహాభిగమనాది. ఏతత్ప్రవత్స్యదుపస్థానం వైకల్పి కమితి వేదే నైవోక్తమ్. యద్యేవముపస్థాతుం న శక్నుయా త్ తతో భోజనం కృత్వా నస్రేషా విహరణమ్. అథ యద్యాగారాధయనే ఆశ్విష్కృప్యుపస్థాయ మాత్రగామేతిగ చ్ఛతి. అస్మిన్నుపస్థానజపకాలే జపః ప్రతినివృత్య వాగ్య తస్సమిత్పాణీ రాజాదీననాదృత్య గచ్ఛతి. కృతశౌచో విశ్వ దానీమితి ద్వాభ్యాం ప్రవిశ్య. అథ యాం కరేత్యవిహృత్యో పస్థాయ గృహాగమనాది. యద్యతిప్రవాసః అథ యాంకరే త్యుపస్థానం కృత్వా విహృత్య మిత్రో జనానిత్యుపస్థాయ మనో జ్యోతిరితి. గృహాభిమర్శనాది సమానమ్.

యది తు అగ్నిభిస్సహ పత్నీ సహితః ప్రయాస్యతి తదా ఆహుతే అగ్నిహోత్రే భాణ్డాని శకటాదిష్వారోపయేయు ర్యజమానపరిచారకాః. అన్యత్ర వాస్తావయేయుః పశ్చాద్వ హనార్థమ్. వాస్తోష్పతి హోమం సంకల్ప్య. వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహీత్యుక్త్వా వాస్తోష్పతే శగ్మయేతి గార్హపత్యే జుహోతి. నాహవనీయాదీనాం ప్రణయనమ్. వాస్తో ష్పతిర్దేవతా. అత్రైవం సంకల్పః. షట్సు సప్తసు వా న వసు దశసు వా వస్తుం హోమం కరిష్యామీతి. సర్వా న్యగ్నిస్థానభాణ్డాని సంప్రక్షాళ్య వాహయిత్వా గార్హప త్యస్యోపరి గార్హపత్యారణిద్వయం ధారయన్ జపతి. అయం తే యోనిర్ఋత్వియ ఇతి. అన్యానగ్నీన్ ధారయన్న ప్యేవమ్. ఏకైకస్య ద్వే ద్వే అరణీ. గతిశ్రాద్ధే రాధ్వర్యవం సమారోపణమ్. యజమానస్యైవాత్మని సమారోపణం వా. తదా యా తే అగ్నే. యజ్ఞియా తనూరితి హస్తం ప్రతాప్య మన్త్ర స్థాపయిత్వా ముఖం ప్రవిశతి తథా ముఖాయాహరతే. ఏవం క్రమేణాగ్నేర్హవ్యవాహనస్య సమారోపణమ్. మన్త్రలో పే అదృష్టం నారోహత్యరణీ ఆత్మానం చేతి యాజ్ఞికావద న్తి. ప్రయాణే అరణ్యోరన్వారమ్భః. యజమానపత్న్యో ర రణీనాం వా. యావన్తో గ్రామమర్యాదా నద్యశ్చ తేష్వ న్వారభేయాతామ్. యది నాన్వారభేయాతా మగ్నయో లౌకికాస్స్యుః పద్యేరన్నితి. అత్ర నిసమారూఢాగ్నేర్యజమా నస్య బోధాయనేన భగవతోక్తమ్. తత్రైవ చిన్త్యేత్యన్తి. ఆమథనాత్తథా న్వారమ్భమపి నేచ్ఛన్తి.

వాసదేశం ప్రాప్య గార్హపత్యాదిస్థానేషు కల్పయిత్వా మథిత్వా జాతే ఆయతనేఽగ్నీన్ నిధాయ. ఉపావరోహ జాతవేద ఇత్యరణిభ్యా ముపావరోహణమ్. సదేవతా భూ తోఽగ్నిర్భవతి. స్వే స్వే ఆయతనే నిధాయ సర్వాగ్నీనా ముపావరోహణజపః. ఆత్మసమారోపణపక్షే లౌకికాగ్ని మాయతనేషు నిధాయ ఉపావరోహేత్యుపావరోహణమ్. క్రమేణ గతశ్రాద్ధే ఆత్మసమారోపణపక్షే అరణ్యోరేవో పావరోహ్య మన్థనమితి సంకర్షణమతమ్. ఏష ఏవ సిద్ధాన్తః. నిర్వర్తమానజపలోపే అగ్నీనాం లౌకికత్వమేవేతి యాజ్ఞి కావదన్తి. నవరాత్రవసతౌ నవసు దశసు వా హోమం కరిష్యామీతి సంకల్పితస్య షట్సు సప్తసు వేత్యత్ర న హోతవ్యమ్. నవరాత్రవసతౌ దశరాత్రవసతౌ వా ష ట్సు సప్తసు వా సంకల్పితస్య తస్మాత్ప్రయాణే వాస్తో ష్పతిహోమః. అథవా ఏవం సంకల్పితస్య నవరాత్రాష్టరా త్రషడ్రాత్రచతూరాత్రేష్వవసానం కృత్వా తస్మాత్ప్రయా ణాత్ప్రత్యేత్య ఏకామపిరాత్రిం తత్రైవోషిత్వా పునస్తస్మా త్ప్రయాణే జుహోతి. ఏకరాత్రవసనే అవశ్యం హో మః. యత్రవాసస్థదేశం ప్రాప్య విహృత్య తత్రైవ య దిచిరం వసేత్ ఇహైవ క్షేమ్య ఇతి జపేత్. ద్వావాప్యథిరిదే వతే. ఏవం కాత్యాయనగమనేవిధిః. యాగార్థగమనే త్వేషవిధిర్న భవతి.

అగ్నివిషయే ప్రాయశ్చిత్తాని.

కృతాన్వాధానస్య సగ్రాస యది దైవాదసత్యం వాది ప్రయాణం సంభవతి తదా సగమిష్యామీతి సంకల్ప్య యానేషు భాణ్డాన్యారోప్య వాస్తోష్పతీయస్థానే తుభ్యం తా అఙ్గిరస్తమేత్యాహవనీయే జుహుయాత్. అగ్నిః కామో దేవతా. సర్వేషాం పృథగరణిషు సమారోపణం కర్తవ్యమ్. ఆహవ నీయాదీనాం నిత్యధార్యత్వాభావేఽపి ఇష్టిప్రథమం పృథక్త్వా తత్వాత్. తత్ర గార్హపత్యస్య నిత్యే అరణీ. ఇతరేషాం తు తాత్కాలికాః. సర్వేషామాత్మ సమారోపణం వా కర్తవ్య మితి భాష్యకారమతమ్. తథా నేత్యుపదేశమతమ్. సర్వ యదేశం గత్వా ఇష్టేస్సమాపనం కర్తవ్యమ్. ఏవం సోమ వర్తమానే ప్రాతస్సవనాత్పూర్వం తాదృశ ప్రయాణసం భవే తుభ్యం తా ఇత్యుత్తరవేద్యాం దేశాన్తరే వా వేద్యాది మన్త్రైస్తూష్ణీం వా కృత్వా పృథగగ్నిం సమారోప్య సు కరదేశం గత్వా శేషసమాప్తిః. ఔత్తరవేద్యాగ్నిరా

నాంతు ప్రత్యక్షనయనమ్- ఏవం పశుబన్ధేపి- అన్యత్ర చా
తుర్మాస్య అగ్నిహోత్రేదనైతత్.

కృతాన్వాధానస్య యద్యాహవనీయోఽనుగచ్ఛేత్
అన్యమగ్నిరిత్యన్యం ప్రణీయ భూరిత్యుపస్థాయ యోఽగ్నిమి
తిపూర్ణస్రువం జుహుయాత్- అగ్నిః పావకో దేవతా-
సర్వప్రాయశ్చిత్తం చాత్ర జుహుయాత్ తదపి పూర్ణస్రువే
ణేతి కేచిత్- ఇదం విష్ణురితి చ స్రుచా జుహుయాత్- జపే
దిత్యేకే- అగ్నే వ్రతపత ఇతి మనసా యజమానో జపేత్-
అధ్వర్యురేవేత్యేకే- తత్రాగ్నే వ్రతపత ఇత్యాది యజా
శ్చరుష్టయః జపనీయమిత్యేకః పక్షః ప్రథమం యజారవే
త్యస్యః- బ్రాహ్మణస్య ప్రథమం రాజన్యవైశ్యయోర్ద్వితీయా
ద్రితీయమిత్యపరః ఇతి త్రయః పక్షాః.

యది గార్హపత్యోఽనుగచ్ఛేద్భస్మనారణీ సంస్పృశ్య
మన్థనమ్- అవఘ్రాణమన్థనం వా- ఉపస్థానాది పూర్వవత్.
తస్మిన్నేవాగ్నౌ హోమస్సర్వత్ర- దక్షిణాగ్నిశ్చేద్యోని
తస్తూష్ణీం విహృత్య ఉపస్థానాది- సభ్యావసథ్యయోరను
గమనే తూష్ణీం విహృత్య ఆహవనీయే సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్-
ధిష్ణ్యానామప్యాహవనీయే హోమ ఇతి కేచిత్- అన్వాధా
నాత్ప్రాగగ్న్యాహృతమాత్రే అనుగతే అవఘ్రాణ మన్థనమ్- లౌ
కికే ఆహృత్య భస్మనారణీ కృత్వా వా మన్థనమ్- జ్యోతిష్మతీ
ష్టిః- అతక్తస్యమిత్రాదిః- సోమదీక్షణీయోత్తరకాలం ప్రా
గ్వంశగతానామగ్నీనాం సర్వేషామన్వాధాన విహితప్రా
యశ్చిత్తమేవ- ఉత్తరవేదిప్రణయనాదూర్ధ్వ మాగ్నీధ్రప్ర
ణయనాత్ప్రాక్కాలాముఖీయస్యావఘ్రాణ మన్థనమ్- లౌ
కికే ఆహృత్య భస్మనారణీకృత్వా ప్రాయశ్చిత్తం చాన్వా
ధానవిహితమేవ- అత్రాపి ధిష్ణ్యానామన్వాహితవత్- ఔత్త
రవేదికస్యాన్వాహిత ప్రాయశ్చిత్తమేవ- ఉత్తరవేద్యామ
గ్నిప్రతిష్ఠాపనమాత్రే తిముక్త్యాదీనాం ప్రాగనుగతే అన్వగ్ని
రిత్యాది ప్రతోపాయనాన్తం కృత్వా అగ్నేః పురీషమసీ
త్యాది- కేచిత్త్వేవం వర్ణయన్తి- పునశ్చాహవనీయే ప్రణయ
నీయమిత్యాద్యనువచనమ్- అన్వగ్నిరిత్యుద్ధరణమ్- అ
యజా యస్వేతి ప్రతిష్ఠాపనమ్- తతో భూరిత్యుపస్థాయే
త్యాది ప్రతప్రాయనాన్తం కృత్వా అగ్నేః పురీషమసీత్యా
దీతి- ఆగ్నీధ్రప్రణయనోత్తరకాలే ఉత్తరవేద్యాగ్నీధ్రీ
యకాలాముఖీయానామనుగమనే యేషాం దీక్షితానామా
హవనీయ ఉద్వాయేదితి- సర్వప్రాయశ్చిత్తం చ- దీక్షాం
హోదనోత్తరకాలమపి పూర్వమార్గేణైవ- దీక్షితత్వం
వినష్టమితి చేద్దీక్షితత్వమవివక్షితమ్- సోమే ప్రవృత్త ఇత్యే
తావన్మాత్రమేవ గృహ్యతే- యద్యాదీక్షితానామితి బహు
వచనేనేదం వివక్షితమ్- తథా కాలాముఖీయస్యావఘ్రా
ణాభావే తస్యాగ్నేరలౌకిక్యారణేరుత్పత్తిః- తస్మాదవఘ్రా
ణం సంపాద్యమ్- కేచిదాహృత్యలౌకికారణీ భస్మనా సంస్పృ
ష్ట్వా మన్థనాది కుర్వన్తి- ప్రాగ్వంశీయానాం కాలాముఖీ
యవర్జితానాం సర్వథా అన్వాధాన ప్రాయశ్చిత్తమేవ- సో

మసంధారయజ్ఞారణ్యే ప్రణీతేఽనుగతే అవఘ్రాణమన్థనమే
వ- జ్యోతిష్మతీమిత్రాదిర్వా- తత్రైవ సత్రహోమః ప్రవ
ర్గ్యార్థం ప్రణీతస్యాగ్నేరనుగమనే సర్వప్రాయశ్చిత్తం కృ
త్వా పునర్విహరణమ్- తృతీయసవనే ధిష్ణ్యాదీనామను
గమనే సర్వప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా యోనిత ఉత్పత్తిః- శా
మిత్రానుగమనే యోనిత ఉత్పాద్య సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్-
పాకాదూర్ధ్వం నోత్పత్తిః- గుదహోమస్యలోప ఇతి
కేచిత్- తచ్చ సూత్రకారవిరుద్ధమ్- ఉత్పాద్య సర్వప్రా
యశ్చిత్తం కృత్వా గుదహోమః- కేచిత్ లౌకికాగ్నిమా
హృత్య గుదహోమం కుర్వన్తి- పర్యగ్నికరణకాలే మధ్యే మ
పర్యగ్నికరణే ఉల్ముకైకదేశమాహృత్య శ్రపణార్థం నిదధా
తి- తస్యానుగమనే సర్వప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా ఉత్తరవేదే
రాహరతి- సాగ్నిచిత్యే సావిత్రహోమాదీనామగ్నీనా
మనుగమనే అవఘ్రాణమన్థనాది- జ్యోతిష్మతీష్టిర్మిత్రాది
ర్వా- ఉఖానం భరణార్థస్య విహారనాన్తం ధార్యస్యావ
ఘ్రాణమన్థనాది- కేచిన్నోత్పత్తిమిచ్ఛన్తి- సర్వప్రాయ
శ్చిత్తమేవ- ఉఖాప్రవృఞ్జన ప్రభృతి స్థాపనాన్తం యస్యాగ్ని
రుఖ్య ఇతి ప్రాయశ్చిత్తమ్- నివపనోత్తరకాలమన్వాధాన
ప్రాయశ్చిత్తమేవ- అత ఊర్ధ్వం ప్రవృఞ్జనాత్పూర్వం సో
మవత్- ప్రవృజ్యమానే అజాత ఉఖ్యే ఆహవనీయానుగమ
నే అన్వాధాన ప్రాయశ్చిత్తమ్- పశౌ చ మధ్యోత్ర గార్హపత్య
ఉద్వాతే అవఘ్రాణ మన్థనమేవ- ఇష్టిర్మిత్రాదిర్వా- పశ్వ
ష్ట్యోరన్వాధానప్రభృతి ఆసమాప్తేరన్వాధాన ప్రాయశ్చి
త్తమ్- అగ్నిప్రణయనోత్తర కాలం ద్వితీయ గార్హప
త్యస్యావఘ్రాణమన్థనమ్- లౌకికే అరణీ వా వైశ్వదేవవరుణ
ప్రఘాసాదిషు అగ్నిప్రణయనే కృతే అన్వాధానాత్పూర్వ
మనుగతే అవఘ్రాణమన్థనం లౌకికారణీ మన్థనం వా- ఇష్టి
ర్మిత్రావయేవా- అన్వాధానోత్తరకాలమన్వాధానప్రా
యశ్చిత్తమేవ- అతిముక్త్యాదీనాం పూర్వమనుగతస్యో
క్తమేవ- దక్షిణ విహారస్థస్యాన్వాధానవిహితమేవ- అ
న్వాహితేపి త్యాయాంచ దక్షిణస్యాన్వాధాన ప్రాయశ్చి
త్తమేవ- ప్రాగన్వాధానాద్యోనితః ప్రణీయ సర్వప్రాయ
శ్చిత్తమ్- ఇతరస్యాహవనీయస్య మన్థనమవఘ్రాణాది ఇష్టిర్మి
త్రాదిర్వా- త్రేయమ్బకస్యార్థస్యానుగమనే సర్వప్రాయ
శ్చిత్తం కృత్వా దక్షిణాగ్నేః పునరాహరణమ్- అన్వాహితే
ష్వగ్నిషూభయానుగమనేసతి అభినిర్ముక్తాభ్యుదయే అ
న్వాహితప్రాయశ్చిత్తమేవ- నాధానముభయానుగతినిమి
త్తమ్- ఆధానమధ్యే మన్థనాదూర్ధ్వం ప్రాగన్వాధానాద
గ్న్యనుగతమాత్రే ఉత్సృజ్య పునరాదధీత కాలాన్తరే దక్షి
ణాగ్నిసభ్యాహవనీయానామనుగమనేపి తత్రైవేతి కేచిత్-
తేషామప్యన్వాధానోత్తరకాలమన్వాధానప్రాయశ్చిత్త
మ్- కేచిత్పునరేవం వర్ణయన్తి- గార్హపత్యానుగమ
నే కాలాన్తర ఆదధీత- దక్షిణాగ్నిసభ్యావసథ్యానామను
గమనే తు యోనితో గార్హపత్యాత్పునస్సైవస్సైవర్తన్తే ఇతి.

ధాయ సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్- సభ్యావసథ్యయో ర్నోనిత ఉత్పాద్య సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్- అన్వాహితేవ మగ్న్యు త్పత్తిరన్వాధానప్రాయశ్చిత్తమితి- తన్న కేశవస్వామిమతమ్- బ్రాహ్మౌదనికాద్భస్మాపోహ్య మథనాదూర్ధ్వ మనుగమనే పునర్మన్థనమ్- గార్హపత్యాధానేకృతే పూర్ణాహుతేః ప్రాగగ్న్యనుగమనేఉత్సృజ్యకాలాన్తరఆధానమ్- పూర్ణాహుతేః పరస్తాదన్వాధానాత్పురస్తాదగ్న్యనుగమనే గార్హపత్యస్య భస్మనారణిసంస్పృశ్య మన్థనమ్-ఇష్టిర్మిత్రాదిర్వా- ఆహవనీయేఽవక్షాణమన్థనమ్ లౌకికారణి భస్మనా సంస్పృశ్య మన్థనమ్- ఇష్టిర్మిత్రాదిర్వా- దక్షిణాగ్నేర్నోనిత ఉత్పత్తి స్సర్వప్రాయశ్చిత్తం చ- తథైవసభ్యావసథ్యయోరాధానాదూర్ధ్వంసర్వప్రాయశ్చిత్తమేవ- ఆధానే అనాహితే గార్హపత్యేసూర్యోదయేనతి తదాఉత్సృజ్యకాలాన్తరేఆదధీతేతి కేచిత్- కేచిత్తుహోమశేషాదుత్కృష్టే సర్వప్రాయశ్చిత్తంకృత్వా శేషసమాప్తి రేవేత్యాహుః.

ప్రణయనాది విధానమన్తరేణాగ్నే రాయతనాద్బహిర్గమనమపక్షాణమ్-తద్యదిశమ్యాపరాసపర్యన్తప్రదేశమధ్యేభవతి తదా పరివాజపతిరితి త్రిః ప్రదక్షిణంపరిక్రమ్య ఇదంతఏకమితి తంసంభృత్యసర్వప్రాయశ్చిత్తం ఏకస్యాగ్నేర్ద్వయోర్బహూనాంచ శమ్యాపరాసాత్పరతోఽపక్షాణే ఏకస్యద్వయోర్బహూనాంచాయతనాత్ ప్రత్యక్షేణనయనమ్- ఇతరాంస్తు యథాయోగంనిధాయ- తేషు సంసృజ్య పథికృతీష్టిః కర్తవ్యా- అగ్నేనయాదేవానామితిపథికృతీ- స్విష్టకృత్- పథోఽన్తికాద్బహిరాహరణమ్- అనడ్వాన్దక్షిణా- పథికృతింకృత్వాతత్రైకమహస్తిష్ఠతి- యద్యగ్నిహోత్రమధ్యే అపక్షాణమగ్నిహోత్రంసంస్థాప్య తతఇష్టిః పథికృతీకర్తవ్యా- ఇష్టిమధ్యే పశుమధ్యేవా పథికృత్యాఏతదేవతన్త్రిమ్- సోమమధ్యే ఇష్టిమధ్యేచేత్తదేవతన్త్రిమ్- తతశ్శ్వః ప్రభాతేగృహంప్రతిగమనమ్- దీక్షాహస్సువర్తమానస్తు దేవయజనం ప్రతిగచ్ఛతి.

అగ్నీనాంరజస్వలాస్పర్శేనష్టత్వాత్ పునరగ్న్యాధానంకర్తవ్యమితి కాణ్వన్యకల్పోక్తమ్- శుచయఇష్టిఃకర్తవ్యేతి మహాభారతోక్తమ్- ఆపస్తమ్బేనానుక్తత్వాదుభయమపినకార్యమేవేతి కేచిత్- తత్రాప్యేకస్య స్పర్శనేశిష్టానామపినాశఇతికృత్వాఆధానంకృత్వా శుచయఇష్టిఃకర్తవ్యేతికేచిత్- సర్వస్పర్శనఏవఆధానమ్- ఏకస్యద్వయోర్వా స్పర్శనేతు నేత్యన్యే- ఏకస్యస్పర్శేప్యాధానపక్షే సోమేప్రాగ్వంశగతానామగ్నీనామన్యతమస్పర్శనేసత్యాధానమ్- శిష్టానా ముత్తరవేద్యాగ్నీధ్రీయ శామిత్రప్రవర్గ్యధిష్ణ్యానా మాహవనీయ గార్హపత్యైకదేశత్వాత్తయోస్స్పర్శేఏషామపివినాశః- ఏషామన్యతమస్పర్శనేతునదోషః- ఇత్యేకఃపక్షః- ఉత్తరవేద్యాదీనాం స్పర్శనేయేనితదుత్పాద్య సర్వప్రాయశ్చిత్తమితి కేచిత్- ఉపఘాతఏవనయోనితఉత్పత్తిరిత్యపరే- కేచిదనుగమయిత్వా ప్రణయనమిచ్ఛన్తి సర్వప్రాయశ్చిత్తంచనాధానమ్- సారస్వతచతుర్హోతృదశహోతృపఞ్చహోతృషడ్ఢోతృసప్తహోతృసంభారయజురర్థసావిత్రహోమాధారాణాం స్పర్శనఆధానం కేచిదిచ్ఛన్తి- అగ్నిహోత్రాధారాపోథస్పర్శనే పునరాయతనాదపోహమ్- తస్మిన్నవసరేగార్హపత్యస్పర్శనే అపోధాదాహృత్యాయతనేసిదధాతి- సర్వప్రాయశ్చిత్తంచ- సర్వస్యయస్మాత్ప్రణయనం యస్యప్రణీతస్య పునరాహరణంచ తత్రాపోథవత్ప్రయోగః- ఏవమేకదేశస్పర్శనే ఇతరేషామపి దోషకల్పనంకృత్వాధానమితితత్పక్షే ఏవంప్రయోగః- ఉక్తప్రకారేణ పర్వతో ముఖేపరుణప్రఘాసేచ ద్రష్టవ్యమ్- ధిష్ణ్యాదీనాం చైకస్పర్శనేనాధానంపునరాధేయమన్థనన్యాయేనస్పృష్టమపోహ్య పునఃప్రణీయ శుచయఇష్టిః- కేచిదపోహనం పునఃప్రణయనంచ నేచ్ఛన్తి.

సమారూఢోరణ్యోరనుగతోవా విహరణ సమీపకాలే యద్యగ్నిర్మథ్యమానో నజాయేత అపక్షాణీభ్యాం భస్మనాస్పృష్టాభ్యా మరణీభ్యాంవా అన్యం లౌకికమగ్నిమాదాయా యతనేనిధాయ ధృష్ట్యాదానాదిమార్జనాన్తంకృత్వాపరిత్యజ్య లౌకికమగ్నిం మథిత్వాయతనే నిధాయతతోమిత్రాదయఇష్టిర్వా- యదిమథ్యమానఆగామి హోమకాలాన్నజాయేత పునరాధేయమేవ ఆగ్న్యాధేయం వా- అప్రవృత్తేమన్థనేసూర్యోదయాస్తమయోవా యది భవతితదాధానమేవ కేచిత్తుభస్మనా సంస్పృష్టేమథ్యమానేపి ఉదయేఽస్తమయేవా ఆధానమిచ్ఛన్తి- లౌకికాగ్నిప్రతిష్ఠాపనేఽప్యకృతే ఉదయేఽస్తమయేచ ఆధానమ్- కేచిత్తుప్రవృత్తేమన్థనే అస్థాపితేలౌకికాగ్నౌ ఉదయేఽస్తమయేవానాధానమ్- తదా అనుద్ధరణ ప్రాయశ్చిత్తంకృత్వా అగ్నిహోత్ర హోమః- యదిసమారూఢః తదోదయేఽస్తమయేచనాధానమ్- అనాహితేలౌకికాగ్నావప్రవృత్తేఽపిమన్థనే ఆధానమ్- అగ్నిప్రతినిధింకృత్వా అనుద్ధృతప్రాయశ్చిత్తంకృత్వా అగ్నిహోత్రహోమః- పునశ్చమథిత్వాగ్నింనిధాయమిత్రాదయస్సర్వ ప్రాయశ్చిత్తంచ- అత్రాప్యాగామిహోమకాలాద్యదినజాయేతతదాపునరాధానమేవ- సమారూఢే సత్యేకస్యాగ్నిహోత్రస్యలోపేఽపి నాధానమిచ్ఛన్తి కేచిత్- అగ్నిహోత్ర హోమార్థమేవలౌకికోనాన్యస్య కర్మణః- ఏవమజస్రఆహవనీయేమథ్యమానే- తథైవదక్షిణాగ్ని సభ్యావసథ్యానామ్- కేచిదేవంవర్ణయన్తి- అజస్రపక్షేగార్హపత్యోద్ధృత్యమానోయది నజాయేత తదా ఆధానమ్- అజాయమాన ఆహవనీయే గార్హపత్యాత్ప్రణయనమ్- ఏవంశిష్టానామపీతి- తన్నభాష్యకారమతమ్- తస్మాత్తత్రాప్యాధానమేవ- అత్యన్తాపద్విషయేవాకర్తవ్యం ప్రణయనమ్-

గార్హపత్యాద్ధారణాన్మథ్యమానే ఆగామి హోమాత్పూర్వం ఆగామిహోమకాలాత్పూర్వం యదిమన్థనా సమర్థస్స్యాత్తదా ఆధానమేవ. ఆహవనీయాదీనామరణీనామసామర్థ్యే పునశ్చాన్యే ఆహృత్య భస్త్రయా సంసృజ్య మన్థనమాగామిహోమకాలాత్. కేచిత్తు బహ్వృచానాం గార్హపత్యాగ్నిమన్థన ఏవ పూర్వోక్తమార్గః. శిష్టానాం నేత్యాహుః.

లౌకికాగ్నేరప్యలాభే అజాయామగ్నిపతయ ఇత్యాహవనీయే స్థాపయతి. అనూహోన మన్త్రప్రతిష్ఠాపనమిత్యుపదేశః. నేధ్మః. రాత్రిగ్ం రాత్రిమితి ఇన్ధనపరిస్తరణాదయస్సన్త్యేవ. న సమిత్. దక్షిణకర్ణే హోమద్వయమ్. న సంసర్గదోషః. ధారాభవత్యేవ. అగ్న్యభావాత్పాకాదీనాం నివృత్తిః. అరిష్టో యజమాన ఇత్యాదయో భవన్త్యేవ. దీదిహీవర్ణం సమాప్యతే. దక్షిణాగ్నిసభ్యావసథ్యానాం యదిధారణం తేషామప్యజాస్థాపనాది. అపరాగ్ని హోమపక్షే తత్రాజాం స్థాపయిత్వా హోమః. అజమాంసం నాశ్నీయాత్ స్వస్యైదావర్జమ్. అజాయా అప్యలాభే త్వేవం బ్రాహ్మణహస్తే. తథా బ్రాహ్మణస్యోపవాసశ్చ సర్వదా దేయాః. తస్యాప్యలాభే తు ఏవం దర్భస్తమ్బే. దర్భాసనమస్య ప్రతిషిధ్యతే. తస్యాప్యలాభే అప్సు హోతవ్యమ్. ఆపోనభిక్షేత. అద్భిర్న పాదప్రక్షాళనమ్. పయ ఆదిభిః ప్రక్షాళనమితి కేచిత్. ఏతాని వ్రతాని సాంవత్సరికాణీత్యాశ్మరథ్యమతమ్. యావజ్జీవమిత్యాలేఖనమతమ్. ప్రవృత్తే సంవత్సరే అగ్నయే వ్రతపతయే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్. అజాదీనామప్యస్థాపనే ఉదయే స్తమయే వా పునరాధానమ్. తత్రాపి మన్థనే ప్రవృత్తస్య నైతత్. సంవత్సరస్య పరస్తాదగ్నయే పురోడాశమష్టాకపాలమ్. త్వమగ్నే వ్రతపా అసీత్యావయమితి వ్రతపతయే.

యద్యాహితాగ్నేః పూర్వాపరాః పితృపుత్రాదయస్సన్తతం మ్రియన్తే గృహదాహో వా భవతి. తదా తతః పరం మరణనివృత్తయే గృహదాహనివృత్తయే చాగ్నయే క్షామవతే ఽష్టాకపాలం నిర్వపేత్. అగ్నయే క్షామవతే జుష్టం నిర్వపామి. అగ్నే క్షామవన్ హవ్యం రక్షస్వ. అగ్నిం క్షామవన్తం యజ అగ్నేః క్షామవతో ఽహమన్నాదః. అగ్నిః క్షామవానిదం హవిః. అక్రన్దదగ్నిః త్వే వసూనీతి యాజ్యానువాక్యే. ఏషా క్షామవతీష్టిః.

యద్యాహితాగ్నేరగ్నయ ఔపాసనాగ్నినా లౌకికాగ్నినా వా మిశ్రా భవన్తి గార్హపత్యాదయస్సర్వే సహ వా మిశ్రా భవన్తి తదాగ్నయే వివిచయే ఽష్టాకపాలం నిర్వపేత్. శ్రౌతం స్మార్తేన సంసృష్టం సమారోప్య పునర్మన్థనమ్. బోధాయనవచనాత్. అగ్నయే వివిచయే జుష్టం నిర్వపామి. అగ్నే వివిచే హవ్యం రక్షస్వ. అగ్నిం వివిచిం యజ. అగ్నేర్వివిచే రహమన్నాదః. వి తే విష్వగ్ వాతజూతాసో అగ్నే భామాస్సుచే శుచయశ్చరన్తి, త్వామగ్నే మానుషీరీళతే విశ ఇతి యాజ్యానువాక్యే. యది గార్హపత్యాహవనీయయోస్సంసర్గస్తదా అగ్నయే వివిచే ఽష్టాకపాలమ్. అగ్నయే వివిచే జుష్టమగ్నే వివిచే హవ్యమిత్యాద్యూహ్యః. స యాజ్యానువాక్యే అగ్నినాగ్నిస్సమిధ్యతే కవిర్గృహపతిర్యువా, త్వగ్గ్‌హ్యగ్నే అగ్నినా విప్రో విప్రేణ సన్త్సతేతి ద్వే. అత్రాపి సమారోప్య మథిత్వా ప్రాయశ్చిత్తమితి కేచిత్. ఆపస్తమ్బేనానిబద్ధనాత్ మథనస్య సంసృష్ట ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమిత్యన్యే. యది గార్హపత్యదక్షిణాగ్న్యోర్దక్షిణాగ్న్యాహవనీయయోర్వా తదా అగ్నయే వీతయే ఽష్టాకపాలమ్. అగ్న ఆయాహి వీతయే గృణానో హవ్యదాతయే, అగ్నిం దూతం వృణీమహే హోతారం విశ్వవేదసమితి యాజ్యానువాక్యే. యది ప్రదాహ్యో నాభ్యాదాహ్యో వా శవాగ్నినా వా సంసర్గస్తదా అగ్నయే శుచయే ఽష్టాకపాలమ్. అగ్నిశ్శుచివ్రతతమః, ఉదగ్నే శుచయ ఇతి యాజ్యానువాక్యే. యది నూతనాగ్నినా తదా అగ్నయే సంకుసుకాయాష్టాకపాలమ్. సంకుసుకో వికుసుకః, అస్మిన్వయగ్ం సంకుసుకే ఇతి యాజ్యానువాక్యే. యది వైద్యుతేన తదా అగ్నయే అప్సుమతే ఽష్టాకపాలమ్. అప్స్వగ్నే, గర్భో అస్యోషధీనామితి యాజ్యానువాక్యే. ఏతా ఇష్టయో వివిచయ ఇష్టిరిత్యాదిశబ్దైర్వ్యవహ్రియన్తే.

క్షామవత్యాద్యప్సుమత్యన్తానాం సంనిపాతే అన్యేన క్రమేణ సంజాతానామపి క్రమో విధీయతే. వివిచయే. శుచయే. వ్రతభృతే. అప్సుమతే. విశ్వచే వీతయే. సంకుసుకాయ క్షామవతే ఇతి. అత్ర వ్రాతభృతీష్టిర పూర్వైవ కర్తవ్యా. సా ద్వితీయేతి కేచిత్. తదా న్యే న్యాత పతీకర్తవ్యా.

యత్రాగ్నిస్థాపనం కార్యం తత్ర ప్రాచ్యాన్యుదీచ్యాని చేత్యఙ్గాని. ఆద్యాని తత్తత్ప్రధాన హోమాత్ప్రాక్కర్తవ్యాని. ఉదీచ్యాని తు పశ్చాత్కర్తవ్యాని. తత్ర ప్రాచ్యాఙ్గసముదాయః పురస్తాత్తన్త్రమిత్యుచ్యతే. ఉదీచ్యాఙ్గసముదాయః ఉత్తరతన్త్రమిత్యుపరిష్టాత్తన్త్రమితి చోచ్యతే.

తత్ర బహ్వృచానాం ప్రాచ్యాఙ్గాని. స్థణ్డిలోపలేపనమ్. ఉల్లేఖనమ్. అగ్నిస్థాపనమ్. అన్వాధానమ్. పరిసమూహనమ్. పరిస్తరణమ్. తూష్ణీం పర్యుక్షణమ్. పాత్రాసాదనమ్. పవిత్రకరణమ్. బ్రహ్మోపవేశనమ్. ఆజ్యస్యోత్పవనమ్. స్రువసంమార్జనమ్. అగ్నేరలఙ్కరణమ్. ఇధ్మాధానమ్. ఆఘారహోమౌ చేతి ఏతదగ్నిముఖమిత్యుచ్యతే. ఉదీచ్యాఙ్గాని తు స్విష్టకృద్ధోమః. ఇధ్మబన్ధనరజ్జుహోమః. విశ్వదేవహోమః. సంస్రావహోమః. ప్రాయశ్చిత్తమ్. పూర్ణాహుతిః. మార్జనమ్. బ్రహ్మోద్వాసనం చేతి.

తైత్తిరీయాణాం తు స్థణ్డిలోపలేపనమ్. లేఖనమ్. అగ్నిప్రతిష్ఠాపనమ్. ఇన్ధనమ్. పరిస్తరణమ్. పాత్రాసాదనమ్. పవిత్రసంస్కారః. ప్రోక్షణీసంస్కారః. పాత్రప్రోక్షణమ్. బ్రాహ్మణోపవేశనమ్. ఆజ్యవిలాపనమ్. ఆజ్యసంస్కారః. పరిధిపరిధానమ్. పరిషేచనమ్. ఇధ్మాధానమ్. ఆఘారహోమౌ. ఆజ్యభాగౌ చేతి. ప్రాచ్యాఙ్గాని. ఉదీచ్యాఙ్గాని తు జయాది హోమాః పరిధిప్రహర

ణమ్- సంస్రావహోమః- ప్రాయశ్చిత్తం చేతి. క్వచిజ్జయాదిహోమో నాస్తి.

గృహ్యాగ్నీనాంతు స్థణ్డిలోపలేపనమ్- రేఖాలేఖనమ్- అగ్నిస్థాపనమ్ సమూహనమ్- భూమిజపః-బ్రహ్మాసనమ్- పరిస్తరణమ్- స్వాసనోపవేశః- ఆజ్యస్యోత్పవనమ్- ఆజ్యసంస్కారః పాత్రాసాదనమ్- పరిషేచనమ్- పర్యుక్షణమ్- ఇధ్మాధానమ్ అగ్నిబ్రహ్మార్చనాని- ప్రపదజపః- అఙ్గాహుతిః సైవ ఇధ్మాగ్రహోమః- ఇదం పురస్తాత్తన్త్రమిత్యుచ్యతే. ప్రాజాపత్యాన్తపఞ్చకమ్- అనుయాజసమిత్పరిహరణమ్- పాహిత్రయోదశకమ్-దశవ్యాహృతిః- దశర్చహోమః- పరిస్తరణహోమః- శబలీహోమః అనుపరిషేచనమ్- అనుపర్యుక్షణమ్- వామదేవ్యగానమ్- శాన్తిజపః-బ్రహ్మోద్వాసనమ్- బ్రాహ్మణభోజనమ్- ఇదముపరిష్టాత్తన్త్రమిత్యుచ్యతే.

అథ ప్రాయశ్చిత్తాని.

అగ్నౌ జలబిన్దునిపాతనే పునస్త్వాదిత్యా ఇత్యగ్నిం ప్రజ్వాల్య సర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్- సర్వత్ర ప్రయత్నమన్తరేణాగ్నౌ ప్రజ్వలితే ఉద్దీప్యస్వ మానోహిగ్ంసీ జాతవేద ఇతి ద్వాభ్యాం సమిధావాదధ్యాత్.

కర్మమధ్యేఽగ్నినాశే అయం తే యోనిరితి సమిధి భస్మారోప్య ఆజుహ్వాన ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యామన్యస్మిన్నగ్నౌ తాం సమిధమాధాయ ప్రణవేన భూరగ్నయే చ పృథివ్యై చేతి చతుర్భిర్మనో జ్యోతిర్జుషతామితి చ జుహుయాత్- ఔపాసనారణ్యశేషహోమయోర్మధ్యే అగ్నినాశే త్రిరాత్రమధ్యే ఉపనయనాగ్నినాశే దశరాత్రమధ్యే జాతకర్మాగ్నినాశే చ క్రమశో వివాహాగ్నిసంధానముపనయనాగ్నిసంధానం జాతకర్మాగ్నిసంధానం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య-అపహతా అసురాః శన్నో దేవీరితి ద్వాభ్యాం తద్భస్మ ప్రోక్ష్య అయం తే యోనిరితి సమిధమారోప్య మథితేఽగ్నౌ వివాహశ్చేన్మథితాగ్నిం శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ వివాహశ్చేచ్ఛ్రోత్రియాగారాదాహృతమగ్నిం జాతకర్మోపనయనయోస్తు లౌకికాగ్నిమాధాయ ఆజుహ్వాన ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యాం తాం సమిధమగ్నావాధాయాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య ఉపరిష్టాదాజ్యం దర్వీం చ సంస్కృత్య పరిషిచ్యాయాశ్చాగ్నే ఇత్యేకామాహుతిమగ్నిహోత్రేక్యపవాకేన ఏకామాహుతిం బ్రాహ్మణ ఏకహోతేత్యనువాకైస్సప్తాహుతీః మనో జ్యోతిరిత్యేతయా యన్మ ఆత్మనో మిన్దాభూత్పునరగ్నిరిత్యేతాభిశ్చ తిసృభిః భూరగ్నయ ఇత్యాద్యనువాకత్రయేణ ద్వాదశాహుతిర్వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిర్వ్యాహృతిభిరనాజ్ఞాతమిత్యాదిభిశ్చ హుత్వా పరిషిచ్య తన్త్రశేషం సమాపయేత్.

శేషహోమాత్పరమగ్నినాశే పత్న్యా సహ విచ్ఛిన్నౌపాసనాగ్నిసన్ధానం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య పూర్వవన్మథితం శ్రోత్రియాగారాదాహృతం వాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య ఉపరిష్టాద్దర్వీమాజ్యస్థాలీంచ ప్రదక్షిణం సాదయిత్వా ప్రోక్షణ్యా పవిత్రే ఆనీయాపూర్వాయ ప్రోక్ష్యాజ్యం దర్వీంచ సంస్కృత్య పరిషిచ్య ఓం భూర్భువస్స్వస్స్వాహేతి హుత్వాఽనాజ్ఞాతమిత్యాది శేషం సమాపయేత్. దివా రాత్రౌ వా భోజనాత్పూర్వమగ్నినాశేఽగ్నిం సన్ధాయ ఏకకాలముపవసేత్. భోజనాత్పరమగ్నినాశే కాలద్వయముపవసేత్- అతీధ్యాదినా స్పృష్టే అన్యైరపహృతే వాఽగ్నావేవమ్-స్వయమేవ శాన్తేఽగ్నావుపవాసం చాయాశ్చాగ్నే ఇత్యాజ్యాహుతిం వా జుహుయాత్-

సర్వత్రాగ్నిసన్ధానే పూర్వేద్యుస్స్నాయమారభ్యాపతి చతుష్టయం కుర్యాత్- ప్రతిమాసం పాదకృచ్ఛ్రం కృత్వా పఞ్చప్రస్థతణ్డులం పాదప్రస్థఘృతం చ ప్రతిమాసం శ్రోత్రియేభ్యో దత్త్వాఽనన్తరమగ్నిసన్ధానం కుర్యాత్- ద్వాత్రింశత్పలస్మృతి షోడశముష్టిస్స్యాత్ప్రస్థః.

ద్వయోరౌపాసనాగ్న్యోస్సంసర్గే తమగ్నిం ద్వయోస్సమిధోరయం తే యోనిరితి ద్వాభ్యాం పృథగారోప్య తమగ్నిం ద్వేధా విభజ్య మమాయమంశో మమాయమంశ ఇతి ద్వావపి ప్రత్యేకమభిమానీ కృత్య స్వస్మింత్స్వస్మిన్నగ్నౌ స్వాం స్వాం సమిధమాజుహ్వాన ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామాధాయాగ్నయే వివిచయే స్వాహా అగ్నయే పథికృతే స్వాహేతి హుత్వానాజ్ఞాతమిత్యాది ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ జుహుయాత్.

ఔపాసనాగ్నేర్లౌకికాగ్నినా సంయోగే అగ్నయే వివిచయే స్వాహేతి హుత్వా పాహి పఞ్చకం ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ జుహుయాత్.

భార్యాయాం విద్యమానాయాం ధర్మార్థం కామ్యార్థం ప్రజార్థం వా ద్వితీయాదివివాహే క్రియమాణే పూర్వస్మిన్నౌపాసనాగ్నౌ స కార్య ఇతి కేషాంచిన్మతమ్- లౌకికాగ్నావేవేత్యపరేషామ్- తస్మాత్తే ద్వయోరగ్న్యోస్సంసర్గః కార్యః- ఔపాసనాగ్నిద్వయసంసర్గం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ద్వితీయాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య ఉపరిష్టాదాజ్యం దర్వీం చ సంస్కృత్య పరిషిచ్య కనిష్ఠపత్న్యాన్వారబ్ధః ప్రధానదర్వ్యామితరదర్వ్యాజ్యం చతుర్ధావాకృత్యానదుస్తష్ఠగదం అపగ్ధాయైత్వా స్వధాయైత్వా మానఇన్ద్రాభిత స్త్వదృష్ట్వారిష్యాసః ఏహి బ్రహ్మన్ తవేదముస్తస్వాహేతి హుత్వాఽయం తే యోనిరితి తమగ్నిం సమిధమారోప్య ఆజుహ్వాన ఉద్బుధ్యస్వేతి ద్వాభ్యాం పూర్వాగ్నౌ తాం సమిధమాధాయాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్యాగ్నిముఖాన్తే దక్షిణభాగస్థాభ్యాం పత్నీభ్యామన్వారబ్ధో యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఇతి ఋక్సూక్తేన ప్రత్యృచమతి చతుర్గృహీతమష్టాహుతీర్హుత్వాఽగ్నే రుత్తరతః ప్రతిష్ఠితాదభిమారితాదన్నాద్ద్విరవదాయ పత్నీనాం త్రిరవదాయాభిఘార్య సమితగ్ం సంకల్పేథామిత్యాది సమిదిత్యాన్యాకరమిత్యన్తం హుత్వా అగ్నే పురీష్యేత్యృచా హుత్వా పురీష్యస్త్వమగ్న ఇత్యాద్యనువాకే ప్ర

త్యృచమష్టాదశాహుతీ రాజ్యేన హుత్వా స్విష్టకృతం హుత్వా ఉపక్షీణభక్ష్యశేషకార్యం కృత్వా పరిధిప్రహరణసగ్స్రావహోమాద్యుపస్థానాన్తం కృత్వా దక్షిణతో నిషాదితాయ గాం దత్త్వాగ్నేః పురస్తాద్దర్భస్తమ్బేషు బ్రహ్మజజ్ఞానం పితా విరాజామితి ద్వాభ్యాం హుతశేషమన్నం నిదధ్యాత్. ఏవం సంసృష్టాగ్న్యోరుభయోః పత్న్యోః పుంసవనాదికుర్యాత్. అథవా సంసృష్టాగ్నివిభాగం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య తమగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య పరిస్తీర్యాజ్యం దర్వీం చ సంస్కృత్య సమ్ప్తతే అగ్న ఇతి పూర్ణాహుతిం హుత్వా అయం తే యోనిరితి తమగ్నిం ద్వయోరాస్సమిధోర్వ్యగవత్యమారోప్య ఆచ్ఛాగిరోపరతయ ఇత్యృచా తమగ్నిం ద్వేధా విభజ్యా జుహ్వవశిద్భ్యధ్యస్వేతి ద్వాభ్యాం తత్తాదగ్న్యోర్ద్వేనమిథావాధాయా యాగ్చాగ్నేనీక్ష్యతయావ్యాహృతిభిరనాజ్ఞాతమిత్యాదిభిశ్చ తత్తాదగ్న్యోః ప్రత్యేకం హుత్వా తత్తదగ్నౌ తత్తత్పుంసవనాది కుర్యాత్. పూర్వస్మిన్నగ్నౌ ద్వితీయవివాహజ ఇత్యేవం విభాగం కుర్యాత్. బహుపత్నీకోఽప్యేవమేవాగ్నీనాం సంసర్గం విభాగం చ కుర్యాత్.

పూర్వదక్షిణయోర్మధ్యాది గాగ్నేయీ. తస్యాం దిశి తృతీయా కాదశీ తిథ్యోః కౌమారీనామ యోగినీ తిష్ఠతి. తత్ర మకరోఽగ్నికోణః.

(జ్యోతిశ్శాస్త్రే) రాశికలాసు ద్వితీయనాడికా ఽఽగ్నేయీ. తదా స్వరోఽష్టాఙ్గుళ ఊర్ధ్వగతిస్త్రికోణశ్చ భవతి తత్ర కుక్రాఙ్గారకాచరతః.

పూర్వమీమాంసాయామగ్నివిషయకాధికరణానియథా

యఏవం విద్వానగ్నిం చినుత ఇతి విధాయ శ్రూయతే అథాతోఽగ్నిమగ్నిష్టోమేనానుయజన్తి తముక్థ్యేనతం షోడశినేతి. అత్రాగ్నిశబ్దో యాగవాచీ, అగ్నిః స్తోత్రమగ్నిశ్శస్త్రమిత్యాదినా స్తోత్రాదేః క్రతులిఙ్గస్య శ్రూయమాణత్వాత్. అగ్నేరగ్నిష్టోమేనానుయజన్తీత్యనువాదాచ్చ ఇతి పూర్వపక్షః. అగ్నిశబ్దో రూఢ్యా ద్రవ్యమాదష్టే. రూఢిశ్చ యోగప్రతీతయా లిఙ్గాది కల్ప్యద్యాగవాచిత్వాద్బలీయసీతి యాగరూపత్వం నాసిద్ధం ద్రవ్యదేవతయోరసిద్ధేః. అతోఽగ్నిం చినుత ఇత్యుక్తం చయనమగ్నిద్రవ్యసంస్కారః సంస్కృతస్య తస్యాగ్నిష్టోమాదౌ వినియోగాదితి సిద్ధాన్త ఇతి. ౨అ. ౨ పాదే దశమాధికరణమ్.

అగ్న్యుపచారే ప్రతినిధిర్నాస్తీత్యేతత్ షష్ఠస్య తృతీయే నిర్ణీతమ్. సహ్యాహవనీయే కార్యో హోమోఽసంస్కృతే నవహ్నినా సిధ్యతీత్యాది యుక్త్యా.

అగ్నిహోత్రే శ్రూయతే యస్యోభావగ్నీ అనుగతావభినిమ్రోచేదభ్యుదియాద్వా పునరాధేయం ప్రాయశ్చిత్తిరితి తత్రాగ్నీ ఇతి ద్విత్వం వివక్షితవ్యమేవ అగ్నీ ఆదధీతేతి ద్విత్వవిశిష్టయోరగ్న్యోర్విత్పాదనాద్యైన పునరాధేయచోదనాదితి షష్ఠస్య చతుర్థే నిర్ణీతమ్.

గర్గత్రిరాత్రే ఆజ్యస్తోత్రే సామానిప్రకృత్య శ్రూయతే

అగ్నియుపనిధాయస్తువీతేతి. తత్రోపనిధేయాగ్నిర్వైదికస్యాత్. ఆధానాది సంస్కారస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షత్వాయాస్సమస్తవైదికకర్మశేషత్వాదితి పూర్వపక్షః. ఆధానాది సంస్కారస్యాహవనీయే జుహోతీత్యాదిభిరాకాఙ్క్షానివృత్తే రత్రాగ్నిశబ్దస్య జాతివాచిత్వాల్ లౌకికఏవాగ్నిరితి నాధానాద్యపేక్షత్వమితి సిద్ధాన్తః. ౭ అ. ౩ పాదే.

అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీత్యత్రాగ్నిశబ్దో వికృతిషునోహనీయః దేవతాన్తరవాది సవిత్రాదిశబ్దవదగ్నిశబ్దస్య నిర్వాపస్తావకత్వేన హారాదితి పూర్వపక్షః. సవిత్రాదిశబ్దానాం కర్మణ్యసమవేతార్థత్వాదత్రాగ్నిశబ్దస్యాగ్నేయే కర్మణి సమవేతత్వాత్తస్య సౌర్యయాగే సూర్యాయజుష్టమిత్యూహః కార్య ఏవేతి ౯అ. ౧ పాదే ౧౩ అధికరణే.

ఇష్టకాభిరగ్నిం చినుత ఇత్యాదౌ అగ్నిశబ్దేన అగ్న్యాధారఇష్టకాసంయుక్తభూప్రదేశ ఉచ్యతే. తస్యైవ వికర్షణప్రోక్షణాదికం కర్తవ్యమ్. నతు ప్రతిష్టకమ్. ఇతి నవమస్య ప్రథమే.

ఆధానే శ్రూయతే. అగ్నయే పవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయ ఇతి తత్ర తత్తద్గుణయుక్తస్యాగ్నేర్దైవతత్వేన సర్వప్రయోగే మాశబ్దద్వయం పఠితవ్యమ్. నత్వగ్నిశబ్దమాత్రమితి దశమస్య చతుర్థే నిర్ణీతమ్.

వైశేషికశాస్త్రే అగ్నిర్విషయవిశేషః. స చతుర్విధః. భౌమః దివ్యః ఔదర్యః ఆకరజశ్చేతి. తత్ర భౌమః ప్రసిద్ధః. దివ్యోఽశనిపాతజః స చాబిన్ధనః ఔదర్యో జఠరాగ్నిః. ఆకరజస్సువర్ణాదిరితి కేచిత్. ఆకరజో బడబాగ్నిస్సోప్యబిన్ధన ఇతి నవీనాః.

వైద్యశాస్త్రే అగ్నిశబ్దేన పిత్తం వ్యవహ్రియతే. తత్ర జాఠరాగ్నిశ్చతుర్విధః, విషమస్తీక్ష్ణో మన్దస్సమశ్చేతి. తత్రాద్యాస్త్రయః క్రమేణ వాతపిత్తశ్లేష్మభిర్భవన్తి. హాన్యుత్కర్షవర్జితైస్తైస్సమో భవతి. తత్రాద్యాస్త్రయోగ్నేర్వికారాః వాతపిత్తాభ్యాం భస్మకో నామాపరో వికారోఽస్తీతి శార్ఙ్గధరాదయః.

యజుర్వేదే చతుర్థకాణ్డే యుఞ్జానః ప్రథమమిత్యాది ప్రపాఠకసప్తకం మహావృష్ఠవర్జమగ్నికాణ్డమ్. మానోహింసీదిత్యనువాకాదూర్ధ్వాన్ ఆప్యాయస్వమదింతమేత్యనువాకః ఇయమేవసాయేత్యనువాకాదూర్ధ్వం జ్యోతిష్మతీమిత్యనువాకః రశ్మిరసీతి ప్రపాఠకాదూర్ధ్వం నమస్తే రుద్రేతి ప్రపాఠకాదూర్ధ్వం చ ఆయుషః ప్రాణమ్ ఇన్ద్రో దధీచ ఇత్యనువాకద్వయమగ్నిశేషః.

పఞ్చమకాణ్డమగ్నివిధిః. తచ్చ కాణ్డద్వయాత్మకమ్. తత్ర సావిత్రాణీత్యాది ప్రపాఠకచతుష్టయే సమిద్ధో అఙ్క్తే. గాయత్రీ. కస్త్వా. ప్రజాపతేరక్షి. పవస్వవాజసాతయ ఇత్యనువాకవర్జయిత్వా ద్విచత్వారింశద

వాకం పూర్వకాణ్డమ్- యదేకేనేత్యాది ప్రపాఠకత్రయే దశనీవర్జం త్రింశదనువాక ముత్తరకాణ్డమ్- తేద్వేకాణ్డే అగ్న్యుపానువాక్యమిత్యుచ్యేతే.

అగ్న్యాధేయ పునరాధేయాగ్న్యుపస్థానాగ్న్యగ్నిచిత్యగ్నిహోత్రవిధీనామగ్నిరృషిః.

కర్మవిపాకేమన్దాగ్నిహేతుః సతి ద్రవ్యేవ్యనాపదినిత్య నైమిత్తికసాయం ప్రాతర్వైశ్వదేవ ప్రాయశ్చిత్త హోమాదీనాం పరిత్యాగః గోమాంసాస్వాదనమకారణగరదానం చ.

తచ్ఛాన్తిః ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రమ్- ప్రతిదినమగ్నిమన్త్రజపః-శ్రీసూక్తమ్- అగ్నిరస్మిదస్మ ఇత్యగ్నిమన్త్రోవాతరోగే ద్రష్టవ్యః.

యాతేరుద్రేతి సూక్తేన చరుహోమ ఆజ్యహోమశ్చ అష్టోత్తరశతసంఖ్యాకః-తామగ్నివర్ణామితి సూక్తస్య సహస్రజపః- తతశ్చత్వారింశతో బ్రాహ్మణానాంభోజనమ్- తామగ్నివర్ణామితిసూక్తం స్తనసో ఫేద్రష్టవ్యమ్- పలతదర్ధతదర్ధాన్యతమ పరిమితేన రజతేన మేషం కృత్వా సువర్ణఖురయుక్తం శ్వేతవస్త్రవేష్టితం శ్వేతతణ్డులద్రోణ ద్వయే నిధాయ శ్వేత పుష్ప గన్ధాదిభి రభ్యర్చ్య తత్ప్రదేశా దాగ్నేయ్యాం దిశి సమి దాజ్య తిలైరష్టోత్తర హోమం కుర్యాత్- అగ్నిమూర్ధేతిమన్త్రేణ సమిద్ధో అగ్నే నయే త్యాజ్య హోమః తతో రోగిణ మాపో హిష్ఠేతి తృచేన హిరణ్యేతి తృచేన పవమానానువాకేన చమార్జయేత్ శం నో వాత ఇత్యనువాకేన శాన్తిం కుర్యాత్ తస్మైరోగితన్మేషం దద్యాత్ తదామన్త్రః- దేవానాం ముఖం హవ్యవాహన స్సర్వపూజితః తస్యత్వం వాహనం పూజ్యో దేవైస్సైన్త్రైర్మహర్షిభిః- అగ్నిమాన్ద్యమ్పూర్వకర్మ విపాకోత్థంతు యన్మమ- తత్సర్వం నాశయక్షిప్రం జఠరాగ్నిం ప్రదీపయేతి- అగ్నిరితిమన్త్రో ముఖరోగే ద్రష్టవ్యః- అగ్నేనయేత్యస్యాగస్త్యఋషిః అగ్నిదేవతా త్రిష్టుప్ఛన్దః ఆజ్యహోమేవినియోగః.

అగ్నిమాన్ద్యమజీర్ణరోగహేతుః.

ఔషధపాకేఽగ్నిభేదాః- దీపాగ్నిః కమలాగ్నిగార్ధాగ్నిశ్చేతి త్రయః- యథోత్తరమధికేన్ధనాః.

దేవతావిశేషస్యాగ్నే రుత్పత్త్యాదికం యథా- అగ్నిర్నామాగ్న్యధిష్ఠాతాదేవః ప్రథమం బ్రహ్మణో ముఖాదుత్పన్నః- తస్మాత్స్వాహాయాం స్వభార్యాయాముత్పన్నాస్త్రయః పుత్రాః- పావకః పవమానః శుచిశ్చేతి- తత్రనిర్మథ్యాగ్న్యధిష్ఠాతా పవమానః- వైద్యుతాగ్న్యధిష్ఠాతా పావకః- సూర్యమణ్డలస్థాగ్న్యధిష్ఠాతా శుచిః తేషాం ప్రత్యేకం పఞ్చదశపుత్రాః- ఏవమగ్నిః పితైకః పుత్రా స్త్రయః పౌత్రాః పఞ్చచత్వారింశదితి సంఖ్యయాగ్నయ ఏకోనపఞ్చాశన్.

క్వచిదగ్నిశబ్దేనస్వర్ణలోకఉచ్యతే.

అగ్నివంశజాఃపితృగణానామన్త్రి.

అగ్నిర్వసువిశేషః- తస్మాచ్ఛరవణోత్పన్నఃపుత్రః కుమారః. తస్యభార్యాస్వాహా-సఖావాయుః-దిక్పరాశాజిహ్వాకృష్ణా.

అగ్నిదేవతాకాతిథిః ప్రతిపద్.

కర్మవిశేషేష్వగ్నేర్నామాని- లౌకికేకర్మణి పావకః, గర్భాధానే మారుతః,పుంసవనే చన్ద్రః,తత్రైవశుఙ్గాకర్మణి శోభనః,సీమన్తే మఙ్గలః,జాతకర్మణి ప్రగల్భః,నామకరణే పార్థివః, అన్నప్రాశనే శుచిః, చౌలేసభ్యః, ఉపనయనే సముద్భవః,గోదానే సూర్యః,కేశాన్తే అగ్నిః, విసర్గాఖ్యే కర్మణి వైశ్వానరః,వివాహే యోజకః,చతుర్థీహోమే శిఖీ కేషాంచిన్మతే ధృతిః,ప్రాయశ్చిత్తే విధుః, పాకాఙ్గకహోమేషు పావకః,లక్షహోమే వహ్నిః.కోటిహోమే హుతాశనః,పూర్ణాహుత్యాం మృడః,శాన్తికే వరదః.పౌష్టికే బలదః,అభిచారకర్మణి క్రోధః,వశ్యకర్మణి శమనః,వరదానే అభిదూషకః,కోష్ఠే జాఠరః మృతభక్షణే క్రవ్యాదః.

అగ్నేర్ధ్యానాదిప్రవృత్తిః

గ్రహపూజాయామగ్నేస్సూర్యస్య ప్రత్యధిదేవతా-అగ్నిందూతమితితన్మన్త్రః, తస్య ఋషిర్మేధాతిథిః-గాయత్రీచ్ఛన్దః- అగ్నిర్దేవతా మేషారూఢో రక్తవర్ణో జటీముకుటీరక్తవస్త్రః త్రినేత్రః ద్విశక్త్రః ద్వినాసః త్రిమేఖలః త్రిపాదః చతుశ్శృఙ్గః షణ్ణేత్రః సప్తహస్తః దక్షిణహస్తైశ్చతుర్భిః శక్త్యగ్నిస్రుక్స్రువాన్వామైస్త్రిభిః తోమరవ్యజనఘృతపాత్రాణి ధారయన్తం దక్షిణేస్వాహయా వామేస్వధయాచ దేవ్యాసహితం పిఙ్గళాక్షంధ్యాయేత్ అగ్నిస్సువర్ణ స్సప్తార్చి స్సప్తహస్తస్త్రివక్త్రకః స్వాహాప్రియో మేషగమ ష్షడక్షస్స్రుక్స్రువాయుధ ఇతి క్వచిత్ ధ్యానమ్- ఆగ్నేయభాగేతద్వాహనమ్.

వైద్యశాస్త్రే అగ్నిగుణాధికాభూమిర్యథా-అల్పపుష్పవిరళపాణ్డువృక్షా ప్రరోహవతీ రూక్షా లఘుమృత్తికా నానావర్ణా.

వాస్తుశాస్త్రే అగ్నిభయహరయోగో యథా- శుక్రేజలరాశిస్థితేలగ్నస్థితే త్రికోణగతేనిర్మితం గృహమగ్నినానదహ్యతే- అపిచచన్ద్రోదయేస్తమ్భ స్థాపనం బుధోదయే తిర్యగ్దారుబన్ధః శుక్రోదయేత్వచ్ఛాదనంచ క్రియతేచేదగ్నిభయం కదాపినభవతి.

అగ్నిభయ సంపాదనంయథా- ధ్వజసింహయగాః కృతం గృహమాగ్నేయదిశి గృహరహితంచేదగ్నిభయమ్.

నూతనచుల్ల్యామగ్నిస్థాపనస్యకాలో యథా- కృత్తికానక్షత్రమఙ్గారకస్యవాసరః తస్యోదయాస్తమయకాలశ్చ

మన్త్రశాస్త్రే అగ్నిబీజంరమ్. పురశ్చరణాఙ్గహోమాఙ్గాన్యగ్నిమన్త్రాయథా. హ్రీంవహ్నిత్యాదిర్నవాక్షరోఽగ్నిధివనే చిత్పిఙ్గలేత్యాదిశ్చతుర్వింశత్యక్షరః. అగ్నింప్రజ్వలితమిత్యాదిశ్లోకరూపోమన్త్రః వైశ్వానరతా

తవేదఇత్యాది షడ్వింశత్యక్షరః- ఋషిర్భృగుః- గాయత్రీచ్ఛన్దః- అగ్నిర్దేవతా- రంబీజమ్- తకారద్వయం శక్తిః- స్వాహేతి వినియోగః

అగ్నేస్సప్తజిహ్వా యథా- హిరణ్యా కనకా రక్తా కృష్ణా సుప్రభా బహురూపా అతిరక్తా చేతి, తాసాం నామాన్తరక్రమేణ కాళీ కరాళీ ధూమ్రా లోహితా మనోజవా స్ఫులిఙ్గినీ విశ్వరుచిః ఇతి- తాసాం బీజాని మ్యాత్రిమిత్యాదయో ల్వ్యుత్క్రమేణ యరలవశషసహకారాదికా యకారరేఫౌ కారబిన్దుసముదాయాః- మ్ర్యూం హిరణ్యాయై నమః ఇత్యాది న్యసేత్- దేవపితృగన్ధర్వయక్షనాగపిశాచరాక్షసాస్తదధిదేవతాః తేజిహ్వాస్థానేషు న్యస్యాః సురేభ్యో నమ ఇత్యాదిః ప్రయోగః- న్యాసేర్చనే చ బహురూపాతిరక్తయోః ప్రత్యుత్క్రమః నేత్రే తిరక్తా సర్వాఙ్గే బహురూపా.

షడఙ్గన్యాసో యథా- సహస్రార్చిష ఇతి హృదయం స్వస్తిపూర్ణాయేతి శిరః ఉత్తిష్ఠ పురుషాయేతి శిఖా- ధూమవ్యాపిన ఇతి కవచమ్- సప్తజిహ్వాయేతి నేత్రమ్- ధనుర్ధరాయేత్యస్త్రమ్.

అగ్నేరష్టమూర్తయో యథా- జాతవేదాః- సప్తజిహ్వః- హవ్యవాహనః- అశ్వోదరజః- వైశ్వానరః- కౌమారతేజాః- విశ్వముఖః- దేవముఖః- ఓం నమో జాతవేదసే ఇత్యాదిక్రమేణ శిరసి వామాంసే- వామపార్శ్వే- కట్యాం లిఙ్గే కట్యామ్- దక్షిణపార్శ్వే దక్షిణాంసే చ న్యసేత్.

తతో౽గ్నేః పీఠన్యాసో యథా- తత్ర వహ్నిమణ్డలపర్యన్తం పీఠదేవతాః పూజ్యాః పీఠశక్తయః, పీతా- శ్వేతా- అరుణా- కృష్ణా- ధూమ్రా తీవ్రా స్ఫులిఙ్గినీ రుచిరా జ్వాలినీ చేత్యేతాః పూజ్యాః.

రం వహ్న్యాసనాయ నమ ఇతి పీఠమన్త్రః.

అగ్నేర్ధ్యానం యథా- రక్తశరీరః త్రినేత్రః శుక్లవస్త్రః సువర్ణస్రక్- దక్షిణహస్తయోః వరస్వస్తికే- వామహస్తయోః అభయశక్తీ చ దధానః ఇతి- తతో మానసపూజా- తతః పూజావిధిర్యథా- కుణ్డం స్థణ్డిలం వా జలేన పరిషించేత్- ప్రాగగ్రైరుదగగ్రైశ్చ దర్భైః పరిస్తృణుయాత్- పాలాశా బైల్వా వా త్రయః పరిధయః ప్రత్యగ్దక్షిణోత్తరదిక్షు నిధాతవ్యాః తత్ర బ్రహ్మవిష్ణుశివాన్ పూజయేత్- వహ్నేః పీఠపూజా- అగ్న్యావాహనమ్- గన్ధాదిభిరభ్యర్చనమ్- తత ఆవరణపూజా- షట్సు కోణేషు మధ్యే చ సప్తజిహ్వాస్తద్దేవతాశ్చ పూజయేత్- ఈశానాదివాయవ్యాన్తకోణేషు హిరణ్యాద్యతిరక్తాన్తాః మధ్యే బహురూపామ్- కేసరేష్వఙ్గపూజా- దలేష్వష్టమూర్తయః- దలాన్తేష్వష్టభైరవాః- భూపురే వజ్రాద్యాయుధసహితా శక్త్యాదయః- ఏవం సప్తావరణయుక్తమగ్నిం పూజయేత్.

హోమే త్వగ్నేష్షట్సంస్కారా యథా- తాపనమ్- పవిత్రీకరణమ్- అభిధ్యాపనమ్- ఉత్పవనమ్- సంప్లవః.

భూతశుద్ధ్యన్తరగతమగ్నిమణ్డలధ్యానం యథా- నాభేర్హృదయపర్యన్తం త్రికోణం స్వస్తికాన్వితం రం బీజయుక్తం రక్తమగ్నిమణ్డలం స్మరేత్.

అగ్నిభయహరయన్త్రం యథా- వృత్తమధ్యే అముకస్యాగ్నిభయం హరేతి నామ యుక్తం లిఖిత్వా వృత్తాద్బహిర్దిక్షు చకారాణాం చతుష్టయం చతురశ్రేణ వేష్టితం గోరోచనాచన్దనాభ్యాం భూర్జే లిఖితమేతద్యన్త్రం లోహత్రయవేష్టితం భుజే ధృతమగ్నిభయనివర్తకమ్.

అగ్న్యాం సమిత్ప్రక్షేపో౽గ్నికార్యమ్.

అగ్న్యర్థక శబ్దాదిర్జారశబ్దాన్తస్సమాసో రసశాస్త్రే సాధారణరసవిశేషవాచకః.

అగ్నిదీపనగణస్సూత్రైలాదిః.

అగ్నిదేవతాకం నక్షత్రం కృత్తికా.

అగ్నిబీజం సువర్ణమ్.

అగ్నిమణిస్సూర్యకాన్తః.

అగ్న్యుత్పాత ఉపాహితః.

అగ్న్యర్థకశబ్దాదిర్మన్థశబ్దాన్తస్సమాసో౽గ్నిమన్థాఖ్యస్య వృక్షవిశేషస్య వాచకః.

అగ్నినేత్రార్థకశబ్దాశ్శివవాచకాః- అగ్నిముఖార్థకశబ్దా దేవ బ్రాహ్మణ భల్లాతవాచకాః- అగ్న్యుచ్ఛిష్టార్థకశబ్దాః కోకిలవాచకాః.

అగ్నేరుపస్థానం యజుషి ౧ కాణ్డే ౫ ప్రపాఠకే మీమాంసాయాం పక్షే సిద్ధాన్తితమ్- పఞ్చమాది దశమాన్తేష్వనువాకేషు చ ప్రతిపాదితమ్.

కృత్తికాయామఙ్గారకవాసరే అఙ్గారకే లగ్నస్థే సప్తమస్థే వా నూతనగృహే అగ్నిస్థాపనం కుర్యాత్ శ్రీకరం భవతి.

సంవత్సరషష్టివిభాగాత్మకేషు ద్వాదశసు యుగేషు మధ్యే చతుర్థయుగస్యాధిపతిరగ్నిః.

స్వప్నే అగ్నిప్లుతగృహదర్శనే ఫలం శ్రీః.

జ్వలదగ్నిదర్శనం యాత్రాయాం శుభనిమిత్తమ్.

అగ్నికర్మ వైద్యశాస్త్రే చికిత్సావిశేషః భేషజశస్త్రక్షారైరసాధ్యానామపి రోగాణాం సాధకం, రోగస్య పునరుత్పత్తినివారకం చ- తచ్చ తత్తద్రోగేషు ద్రవ్యవిశేషైస్తత్తత్స్థానేషు దహనమ్- పిప్పల్యాదయో ద్రవ్యవిశేషాః- తత్ర త్వగ్గతానాం రోగాణాం పిప్పల్యజాశకృద్గోదన్తశరశలాకాః మాంసగతానాం తు జామ్బవోష్ఠగుదలోహాని- సిరాస్నాయుసంధ్యస్థిగతానాం క్షౌద్రగుడస్నేహాః- తత్రాగ్నికర్మ సర్వర్తుషు కుర్యాత్ శరద్గ్రీష్మౌ వినా- తత్రాపి ఆత్యయికే౽గ్నికర్మసాధ్యవ్యాధౌ తత్ప్రత్యనీకం విధిం కృత్వా కుర్యాత్- సర్వవ్యాధిష్వృతుషు చ పిచ్ఛిలమన్నం భుక్తవతః కర్మ కుర్వీత- మూఢగర్భాశ్మరీభగన్దరోదరార్శోముఖరోగేష్వభుక్తవతః- త్వఙ్మాంససిరాస్నాయుసంధ్యస్థిరూపస్థానభేదాదగ్నికర్మ షడ్విధమ్ త్వగ్దగ్ధాదిశబ్దైరుచ్యతే- తత్ర శబ్దప్రాదుర్భావో దుర్గన్ధతా త్వక్సంకోచశ్చ త్వగ్దగ్ధే- కపో

తవర్ణతాల్పశ్వయథు వేదనాకుష్ఠ సంకుచిత వ్రణతా చ మాంసదగ్ధే- కృష్ణోన్నతవ్రణతా స్రావసంనిరోధశ్చ సిరాస్నాయుదగ్ధే- రూక్షారుణతా కర్కశస్థిరవ్రణతా చ సన్ధ్యస్థిదగ్ధే- తత్ర శిరోరోగాధిమన్థయోః భ్రూలలాటశఙ్ఖప్రదేశేషు దహేత్- వర్త్మరోగేషు దృష్టిమార్ద్రాలక్తకప్రతిచ్ఛన్నాం కృత్వా వర్త్మరోమకూపాన్ దహేత్- త్వఙ్మాంససిరాస్నాయుసన్ధ్యస్థిస్థితేఽత్యుగ్రరుజే వాయావుచ్ఛ్రితకఠినసుప్తమాంసే వ్రణే గ్రన్థ్యర్శోఽర్బుద భగన్దరాపచీశ్లీపద చర్మకీలతిలకాలకాన్త్రవృద్ధి సన్ధిసిరాచ్ఛేదనాదిషు నాడీశోణితాతిప్రవృత్తిషు చాగ్నికర్మ కుర్యాత్- తత్ర రోగాధిష్ఠానభేదాదగ్నికర్మ చతుర్ధా భిద్యతే- తద్యథా- వలయబిన్దువిలేఖా ప్రతిసారణానీతి- దహనవిశేషాః.

తత్ర సమ్యగ్దగ్ధే మధుసర్పిర్భ్యామభ్యఙ్గః కార్యః- అగ్నికర్మానర్హాస్తు- పిత్తప్రకృతిః అన్తశ్శోణితః- భిన్నకోష్ఠః అనుద్ధృతశల్యః- దుర్బలః- బాలః- వృద్ధః- భీరుః- అనేకవ్రణపీడితః- అస్వేద్యశ్చ.

అజ్ఞాతపశురోగాణామగ్నిదాహశ్చికిత్సా- పశుః పర్యస్తం కణ్ఠమూలే వలయమాలికాకారం దహేత్- నేత్రమూలే కర్ణమూలే చ కువలయాకృతి దహేత్- శృఙ్గమూలం పరితో వలయాకృతి దహేత్- శృఙ్గస్యాధస్తిర్యగ్రేఖాం దహేత్- పృష్ఠావర్తే బిన్దువద్దహేత్.

అగ్నిదగ్ధం చతుర్విధమ్- ప్లుష్టం దుర్దగ్ధం సమ్యగ్దగ్ధమతిదగ్ధం చేతి- పునర్ద్వివిధమ్- స్నేహదగ్ధం రూక్షదగ్ధం చేతి- అగ్నిర్హి స్నిగ్ధం రూక్షం వా ద్రవ్యమాశ్రిత్య దహతి- అగ్నిసంతప్తస్స్నేహః సూక్ష్మసిరానుసారిత్వాత్ త్వగాదీననుప్రవిశ్యాశు దహతి తస్మాత్స్నేహదగ్ధే అధికా రుజో భవన్తి- ప్లుష్టాదిలక్షణ చికిత్సాదికం ప్లుష్టాది శబ్దేష్వవద్రష్టవ్యమ్.

అగ్నిదగ్ధస్య సామాన్యతశ్చికిత్సాః- అన్తర్ధూమకుబేరకలేపః- అశ్వత్థకుష్ఠవల్కలచూర్ణగుణ్ఠనమ్- గణ్డూపదసాధితతైలాభ్యఞ్జనమ్- పిష్టశాల్మలిమూలలేపః- జలగతవాలుకాలేపః- తిలాక్తయవభస్మయవక్షారలేపః- దగ్ధపురాతనసుధాయా వారిణా లేపః- విశిష్య తైలదగ్ధస్య చ- శైవాల త్రిఫలాదార్వీక్వాథేన రోచనాయుక్తేనాశ్చ్యోతనం నేత్రజేషు- మధుపిష్ట మధుకలోధ్ర సర్జరస మఞ్జిష్ఠా చన్దన మూర్వా పిష్టవిపాచిత సర్పిర్లేపోఽతిదగ్ధవ్రణరోపణః- పటోలీకషాయకల్కసిద్ధం కటుతైలం దగ్ధవ్రణరుజాస్రావ దాహవిస్ఫోటనాశనమ్- కమ్పిల్లకవిడఙ్గదార్వీత్వక్పిష్టవిపక్వతైలం వ్రణగ్రన్థిహరమ్- అగ్నిదగ్ధవృక్షస్య చికిత్సా యథా- కుణపజలైర్మూలే నిషేచనం పఙ్కకర్దమేన సర్వాఙ్గలేపశ్చ.

అగ్నిక- (అగ్ని- కృ- డ)(అగ్ని- కన్) పు. రక్తనారికేళః భల్లాతకీ.

అగ్నికారికా- (అగ్ని- కారికా) స్త్రీ. అగ్నికార్యమ్.

అగ్నికార్య- (అగ్ని- కార్య) న. అగ్నౌ సమిత్ప్రక్షేపః.

అగ్నికీలక- పు. యావః.

అగ్నికుక్కుట- పు. అఙ్గారః.

అగ్నికుమార- పు. జ్వరచికిత్సాన్తర్గతరసయోగవిశేషః- సదశవిధః రసభూపతి నవలోహ రత్న సిద్ధ లఘు మహాన్ ప్రాణద దివ్య ప్రతాప ఉత్తమాగ్నికుమార భేదాత్ అన్యోఽప్యగ్నికుమార యోగోఽస్తి స యథా- పారదో దశనిష్కః- గన్ధకశ్చ దశనిష్కః- విషం సార్ధనిష్కమ్- ఏతత్సర్వం హంసపదీద్రవైర్హస్తిశుణ్డ్యాశ్చ ద్రవైరేకదినం సంమర్ద్య వటీకృత్య కాచకూప్యాం వాలుకాయన్త్రే పక్త్వా షడ్యామాన్తే సముద్ధృతం సార్ధనిష్కవిషేణ సహ చూర్ణితమగ్నికుమారో నామ రసో భవతి- స చ తామ్బూలీపర్ణఖణ్డే నైకగుఞ్జామాత్రో దేయః- సన్నిపాతం శమయతి- కాసశ్వాసక్షయపాణ్డుమన్దాగ్నీనపి శమయతి.

యోగాన్తరం యథా- పారద- గన్ధక- తాలకమనశ్శిలాస్సమాంశాః చిత్రకరసైః ధత్తూరరసైః జమ్బీరరసైశ్చ యామం యామం మర్దయిత్వా తద్గోళకం శరావసంపుటే నిక్షిప్య గోధూమం పిష్ట్వా తేన వస్త్రం లేపయిత్వా మృదా చ లేపయిత్వా సంపుటం రుద్ధ్వా మాషపిష్టేన లేపయిత్వా విశోష్య వింశతియామం మృద్వగ్నినా వాలుకాయన్త్రే పచేత్ తతస్స్వాఙ్గశీతముద్ధృత్య తద్దశమాంశే విషమృతతామ్రేణ సంయోజ్య సర్వం జ్వాలాముఖీ రసైరేకవింశతివారం మర్దయిత్వా చిత్రకరసైరేకవింశతివారం త్ర్యూషణచూర్ణసహితజమ్బీరద్రవైశ్చ ఏకవింశతివారం మర్దయేత్- తామ్బూలపత్రసహితం గుఞ్జాద్వయమితం దద్యాత్- వాతగుల్మం చ శమయతి- శాకజఙ్ఘాకషాయోఽనుపానమ్.

అగ్నిచిత్- (అగ్ని చిఞ్ క్విప్) త్రి. అగ్నిం చితవాన్- అగ్నిచిద్వర్షణం న ధావేత్ న స్త్రియముపేయాదిత్యాదీని క్రతౌ నిష్పన్నే సతి పశ్చాచ్చయనసాఫల్యాదయం పురుషోఽగ్నిం చితవానిత్యయమర్థమర్హతీతి క్రత్వన్తేతాని వ్రతానీతి పూర్వమీమాంసాయామ్- ౫అ. ౩పాదే దశమాధికరణమ్.

అగ్నిచిత్యా- (అగ్ని-చిఞ్-క్యప్) స్త్రీ. అగ్నేశ్చయనమ్.

అగ్నిజార- పు. రసశాస్త్రే సాధారణరసవిశేషః- యోఽగ్నినక్రస్య జరాయుస్సముద్రేణ బహిరుజ్ఝితశ్శోషితః తద్గుణాః- దోషఘ్నః ధనుర్వాతాదివాతరోగహరః- రసస్యాగ్నిస్థాపకః- జారణశ్చ- తస్య అగ్న్యర్థకశబ్దాదిజారశబ్దాన్తనామాని పర్యాయాః- యథా- వహ్నిజారః పావకజారః-

అగ్నిమాన్ద్య చికిత్సాయాం చూర్ణవిశేషః- తద్యోగో యథా- యవక్షారః సర్జక్షారః చిత్రకమూలమ్ పాఠా కరఞ్జమూలమ్ పఞ్చలవణాని సూక్ష్మైలా పత్రకమ్ భార్ఙ్గీ విడఙ్గమ్ హిఙ్గు పుష్కరమూలమ్ శఠీ

దాస్వ- (త్రివృత్ యుక్తావచా ఇన్ద్ర) యవమ్ ఆమలకీ జీరకః తింత్రిణీకమ్ గజపిప్పలీ కృష్ణజీరకః అమ్లవేతసమ్ అమ్లికా యవానీ దేవదారు హరీతకీ అతివిషా శ్యామా హపుషా ఆరగ్వధమ్ శిగ్రు కోకిలాక్షః క్షీరిణీ. తప్తగోమూత్రసేచితంలోహకిట్టంచ- ఏతాని చూర్ణీకృతాని మాతులుఙ్గరసేన దినత్రయం భావితాని పునశ్శుష్కాణ్యార్ద్రకస్వరసేన భావితాని పునశ్శుష్కాణిచాగ్నిజారచూర్ణ మిత్యుచ్యన్తే అజీర్ణగుల్మప్లీహోదరాన్త్రవృద్ధ్యష్ఠీలావాతరక్త హరంతత్.

అగ్నిజిహ్వా- స్త్రీ. లాఙ్గలికీ.

అగ్నిజ్యోతిష్క- పు. తర్కారీ.

అగ్నితేజస్- పు. ఏకాదశస్యభవిష్యతో మనోర్ధర్మసావర్ణేరన్తరే సప్తర్షిష్వేకః.

అగ్నిదగ్ధ- పు. పితృదేవతావిశేషాః- తేచ బ్రాహ్మణానా మనవిదేశ్యాః. ఆగన్తుక వ్రణవిశేషః- తన్నిరూపణమగ్నిశబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

అగ్నిదత్త- సఖ్యాదిః. పు. తన్నామకశ్చిత్.

అగ్నిదైవత్య- (అగ్ని-దేవతా-యత్) త్రి. అగ్నిదేవతార్థమ్.

అగ్నిదేవతా- స్త్రీ. కృత్తికా.

అగ్నిధవ- భస్త్రాదిః.

అగ్నిప్రసాద- పు. వైద్యశాస్త్రే అరోచకచికిత్సాయాం చూర్ణవిశేషః- సచ సూక్ష్మైలాదిగణేనసిద్ధః- సూక్ష్మైలాకేసరత్వచ పత్రకతాళీశత్వక్క్షీరీవృక్ష్యామ్లికాదాడిమధాన్యకజీరకగన్ధకర్షకాపిప్పలీపిప్పలీ మూలచవ్య చిత్రకశుణ్ఠీమరీచ బ్రహ్మకవృక్షామ్లాస్తు వేతసా జమోదాజగన్ధానాం ప్రత్యేకం కర్షప్రమాణానాం చూర్ణం చతుఃపలశర్కరాసహితమరోచకప్లీహకాసమన్దాగ్నిశ్వాసవమిజ్వరహరమ్- అగ్నిదీపనం వాతానులోమనం బలవర్ణప్రదంహృద్యంకణ్ఠజిహ్వాశోధనంచ.

అగ్నిబాహు- పు. ప్రియవ్రతపుత్రేష్వన్యతమః- యోజాతిస్మరో బాలకః- చతుర్దశస్యభవిష్యతో మనోర్భాత్యస్యాన్తరే సప్తర్షిష్వేకః.

అగ్నిబిన్దు- పు. కశ్చిన్మునిః యేనకాశ్యాం బిన్దుతీర్థే మాధవః స్తుతస్తస్యవరప్రదో భూత్వాతన్నామఘటితం బిన్దుమాధవనామ ధృతవాన్ తీర్థమాహాత్మ్య దాన ధర్మాదీంశ్చోపదిదేశతస్మై.

అగ్నిబీజ- న. సువర్ణమ్.

అగ్నిభాసా- స్త్రీ. జ్యోతిష్మతీ.

అగ్నిభూ- పు. కుమారః.

అగ్నిమత్- (అగ్ని-మతుప్) త్రి. ఆహితాగ్నిః.

అగ్నిమన్థ- (అగ్ని-మన్థ-ఘఞ్) పు. మహావృక్షవిశేషః- యః [illegible] తస్యపర్యాయాః- శ్రీపర్ణ (న.) అగ్నిమన్థనః అగ్నిమన్థః కణికా గణికారికా జయా తేజోమన్థ హవిర్మన్థ వహ్నిమన్థ తర్కారీ వైజయన్తీ అరణి పావక మథన. అగ్న్యర్థక శబ్దాదికా మన్థాన్తాశ్చ- తద్భేదాః- అగ్నిమన్థః సైవతర్కారీ. (తక్కాల) క్షుద్రాగ్నిమన్థః. (నెల్లి) తద్గుణాయథా- అగ్నివర్ధనః- శోధనః- వాతక్రిమికుష్ఠరోగహరః- తచ్ఛాకంతు- మధురతిక్తంగురు అగ్నిదీపనమ్- వాతపిత్తశమనమ్.

అగ్నిమన్థనీ- స్త్రీ. అగ్నిమన్థః.

అగ్నిమిత్ర- పు. కలియుగేభూపాలేషు శుఙ్గేషు పుష్పమిత్రస్యపుత్రః. తస్యపుత్రస్సుజ్యేష్ఠః.

అగ్నిముఖ- న. అగ్నిసాధ్యకర్మసుప్రాచ్యాఙ్గసముదాయః- తైత్తిరీయేషుప్రసిద్ధః. పు. దేవః- బ్రాహ్మణః- చిత్రకః.

అజీర్ణచికిత్సాయాం చూర్ణవిశేషః- తస్యయోగో యథా- హిఙ్గు భాగః ౧ వచా ౨ పిప్పలీ ౩ ఆర్ద్రకమ్ ౪ యవానీ ౫ హరీతకీ ౬ చిత్రకమూలమ్ ౭ కుష్ఠమ్ ౮ ఏవముత్తరోత్తర ప్రవృద్ధభాగానామేతేషాం చూర్ణం దధిమస్తునా సురయాకోష్ణోదకేనవా పాతవ్యమ్- అజీర్ణప్లీహోదరవిపార్శ్వః శ్లేష్మగుల్మ కాస శ్వాస క్షయ హరమ్.

పు. శూలచికిత్సాయాం రసవిశేషః- పారదగన్ధకౌ సమౌ- పారదార్ధంతామ్రభస్మ- ఏతత్సర్వం శాకద్రవైరేకదినంమర్దయిత్వా క్షీరిణీద్రవైశ్చదినంమర్దయిత్వా లఘుపుటే పక్త్వాఉద్ధృత్య తత్రపారదతుల్యం నేపాళంచ క్షిప్త్వావిమర్దయేత్- ద్విగుఞ్జం దీయతే చేత్సర్వశూలాన్ శమయతి- యవానీద్రవ పాఠా బిల్వశుణ్ఠీ రసాఞ్జన చూర్ణసహితముష్ణోదకమనుపానంకుర్యాత్.

వాతశూలచికిత్సాయాంరసవిశేషః- తద్యోగోయథా. రసభస్మ ఆభ్రకభస్మ తామ్రభస్మ గన్ధకః అమ్లవేతసమ్ విషమ్ త్రిఫలా ఏతత్సర్వం విషముష్టి జయా వాశా విజయా రక్తశాకినీ బృహతీ మహారాష్ట్రీ ధత్తూర పద్మపత్ర సన్ద్యావ తామృతా జమ్బూ నీలోత్పల ద్రవైః రేకైకదినం మర్దయిత్వా తతస్సమాంశాని పఞ్చలవణానిదత్త్వా ఆర్ద్రకరసేన దినం మర్దయిత్వా చణకమాత్రా వటికాః కృత్వా భక్షయేత్- వాతశూలంధ్రువముయతి. అతివిషా హరీతకీ హిఙ్గు సౌవర్చ లేన్ద్రయవ వచాచూర్ణ సహిత ముష్ణోదక మనుపానం కుర్యాత్.

అగ్నిముఖీ- స్త్రీ. భల్లాతకీ. లాఙ్గలికీ.

అగ్నిరక్షణ- న. అగ్న్యాధానమ్,

అగ్నిరోహిణీ. స్త్రీ. క్షుద్రరోగవిశేషః- యస్య పర్యాయః రోహిణీ- తల్లక్షణంకక్షభాగేమాంసదారణాఅన్తర్దాహజ్వరకరా దీప్తాగ్నిసన్నిభా యేస్ఫోటా స్త ఏవ- తస్యా నిదానం సన్నిపాతః- సాచ సప్తాహేన ద్వాదశాహేన పక్షేణవా రోగిణం మారయతి- తస్య సాధనాని లఙ్ఘన రక్తమోక్ష విరూక్షణాని పిత్తవిసర్పచికిత్సాచ-

అగ్నివక్త్రి- పు. జనపదవిశేషః. తస్మాత్ కైషికో భ్రష్ట-

* ఆగ్నివక్త్రికః.

అగ్నివర్ణ- పు. సూర్యవంశే ఇక్ష్వాకుకుల రామపుత్రస్య కుశస్య వంశే సుదర్శనస్య పుత్రః- తస్య పుత్రశ్శీఘ్రగః. తస్య చరిత్రం యథా సచిరం కామాతురస్స్త్రీభిర్విహృత్యాన్తే రాజయక్ష్మరోగేణ మృతః- తత స్తస్య పత్నీ గర్భిణీ రాజ్యేఽభిషిక్తా కంచిత్కాలం భువం పాలయిత్వా శీఘ్రగం నామ పుత్రమసూత- త్రి. అగ్నేరివాగ్నిసదృశ వర్ణః.

అగ్నివల్లభ- పు. సర్జరసః-

అగ్నివాహ- పు. ధూమః.

అగ్నివిద్- త్రి. ఆహితాగ్నిః.

అగ్నివిసర్ప- పు. విసర్పరోగభేదః- తల్లక్షణం అగ్నిదగ్ధ ఇవ స్ఫోటో దాహరాగయుక్తో యత్రయత్ర విసర్పతి తత్రాఙ్గారచితమివాఙ్గం కరోతి యస్సః తచ్చికిత్సా వాతపిత్తశమనైః కార్యా.

అగ్నివృక్ష- పు. వికఙ్కతః.

అగ్నివేశ- గర్గాదిః. పు. ఆయుర్వేదతన్త్రకారేష్వేకః ఆత్రేయశిష్యః.

అగ్నివేశ దశేరుక- తికకితవాదిః. పు.

అగ్నిశర్మన్- బాహ్వాదిః. వృషగణేనడాదిః. పు. తన్నామక[శ్చిత్.

అగ్నిశిఖ- న. కుఙ్కుమమ్- కుసుమ్భమ్

అగ్నిశిఖా- స్త్రీ. లాఙ్గలికీ- విశల్యా.

అగ్నిష్టుత్- పు. అగ్నిష్టోమస్య వికృతిరేకాహః కశ్చిదేకాహాత్మకస్సోమయాగః- అగ్నిష్టోమసంస్థారూపత్వాదగ్నిష్టోమ ఇత్యప్యుచ్యతే సచ బ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చిత్తేషు పరిగణితః తద్విధిస్తు త్రివృదగ్నిష్టోమస్తస్య వాయవ్యాస్వేకవింశమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా బ్రహ్మవర్చసకామో యజేతేతి- ప్రకృతౌ బహిష్పవమానస్యోపరి యజ్ఞాయజ్ఞియ ఇత్యాద్యాస్వాగ్నేయీషు ఋక్షు గాతవ్యం యజ్ఞాయజ్ఞియం సామ వాయవ్యాసు ఋక్షు గాతవ్యమ్- తచ్చ ప్రకృతావివైకవింశస్తోమయుక్తం కార్యమితి తదర్థః- తస్యైవ సన్నిధౌ శ్రూయతే- ఏతస్యైవ రేవతీషు వారవన్తీయమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా పశుకామో హ్యేతేన యజేతేతి పశుకామస్తు పూర్వోక్తసామస్థానే రేవతీర్నస్సధమాద ఇత్యాదిషు ఋక్షు వారవన్తీయం సామ గాయేదితి. ఏతచ్చ పూర్వోక్తాగ్నిష్టుతి న వారవన్తీయసామసంబన్ధరూపగుణమాత్రం విధత్తే కిన్తు కర్మాన్తరమితి పూర్వమీమాంసాయాం ద్వితీయస్య ద్వితీయే ద్వాదశే రేవత్యధికరణే నిర్ణీతమ్.

అగ్నిష్టోమ- పు. యజ్ఞవిశేషః సోమయాగాత్మకః జ్యోతిష్టోమసంస్థాసు ప్రథమః నిత్యః యదభావే యజ్ఞాన్తరానధికారః ఏష వావ ప్రథమో యజ్ఞో యజ్ఞానాం యజ్జ్యోతిష్టోమః య ఏతేనానిష్ట్వాఽథాన్యేన యజ్ఞేన యజేత గర్తపత్యమేవ తజ్జీర్యతే ప్ర వా మీయత ఇతి శ్రుతేరగ్నిష్టోమపరత్వం పూర్వమీమాంసాయాం ౬ అధ్యాయే ౩ పాదే ౧౩ అధికరణే వ్యవస్థాపితమ్. తస్య కాలో వసన్తః తత్రాధికారీ అధీతవేద ఆహితాగ్నిః ద్రవ్యం సోమః దేవతా ఇన్ద్రవాయ్వాదయః ఋత్విజష్షోడశ హోతృగణస్థాశ్చత్వారః అధ్వర్యుగణస్థాశ్చత్వారః బ్రహ్మగణస్థాశ్చత్వారః ఉద్గాతృగణస్థాశ్చత్వారః ఇతి. పఞ్చాహసాధ్యః ప్రథమదివసే దీక్షాదీక్షణీయాదీష్ట్యనుష్ఠానమ్ ద్వితీయదినే ప్రాయణీయయాగః సోమక్రయణమ్ క్రీతం సోమం శకటే ఉపస్థాప్య ప్రాచీనవంశం ప్రత్యానయనే ఆతిథ్యానామేష్టిః తతో ద్వితీయతృతీయచతుర్థదివసేషు ప్రాతఃకాలే సాయంకాలే చ ప్రవర్గ్యోపసన్నామకయాగానుష్ఠానమ్ చతుర్థదివసే ప్రవర్గ్యోద్వాసనానన్తరమగ్నీషోమీయపశ్వనుష్ఠానమ్ దార్ప్రిష్టాణ్యే సతి తదర్థమాశ్వినపశ్వనుష్ఠానం చ చతుర్థదివసే అర్ధరాత్రే తృతీయభాగే వా ఉత్థాయ ప్రాతరనువాకః కార్యః తతః పాత్రాసాదనం పాత్రాభిగ్రహణం చ సోమస్థాల్యశ్చ తత ఆరభ్య సోమాభిషవేన సోమరసం నిష్పాద్య తస్య ప్రాతస్సవనస్య గ్రహైశ్చ మన్త్రైశ్చ హోమః కార్యః తత్ర సూర్యోదయానన్తరమాగ్నేయసవనీయపశుయాగః కర్తవ్యః ఏవముక్థ్యపర్యాయాన్తే కృతే ప్రాతస్సవనసమాప్తిః తతో మధ్యందినసవనమ్ తత్ర దక్షిణాదానమ్ దక్షిణా చ ద్వాదశోత్తరశతం గావః తత స్తృతీయసవనమ్ ఇత్థం సవనత్రయాత్మకోఽగ్నిష్టోమః ప్రధానయాగః ఇతరేఽఙ్గయాగాః తృతీయసవనసమాప్త్యనన్తరమవభృథయాగః ఉదకే వరుణదేవతాకపురోడాశహోమః తదనన్తరమనూబన్ధ్యపశుయాగః తస్య కలౌ నిషిద్ధత్వాత్తత్ప్రతినిధిరామిక్షాయాగః తత ఉదయనీయా తత ఉదవసానీయా సా చ పఞ్చమదివసే యావద్రాత్రి కర్తవ్యా తత్సమాప్తావగ్నిష్టోమసమాప్తిః. అగ్నిష్టోమస్యానూరాత్రస్తమయాత్ప్రాగేవ సమాప్తిః

అగ్నిష్టోమే త్రయో భాగాః సోమక్రయః పశుః గ్రహాశ్చేతి.

అగ్నిష్టోమేనేష్టవానగ్నిష్టోమయాజీ.

శోధయిత్వాత్మానం వైరాది ప్రశామ్య సర్వపావనాని పవిత్రేష్ట్యాదీని యః కరోతి సోఽగ్నిష్టోమార్హః.

యస్య పితా పితామహో వాఽకృతాగ్నిష్టోమస్స ఐన్ద్రాగ్నపశుబన్ధేనేష్ట్వా తతోఽగ్నిష్టోమం కుర్యాత్- పితృపితామహప్రపితామహాస్త్రయోఽప్యకృతాగ్నిష్టోమాశ్చేత్ ఐన్ద్రాగ్నేనేష్ట్వాశ్వేనేనేష్ట్వాఽగ్నిష్టోమం కుర్యాత్- అశ్వసోదార్ప్రాణ్య నివృత్త్యర్థః.

అగ్నిష్టోమే ద్వాదశస్తోత్రాణి ప్రాతస్సవనే బహిష్పవమానస్తోత్రమేకమ్ చత్వార్యాజ్యస్తోత్రాణి మాధ్యందినసవనే మాధ్యందినపవమానమేకం స్తోత్రమ్ చత్వారి పృష్ఠస్తోత్రాణి తృతీయసవనే ఆర్భవపవమానమేకం

స్తోత్రం యజ్ఞే యజ్ఞే యత్సామ సాధ్యం ఉత్తరం స్తోత్రమ్ తేనాయం క్రతుర్యజ్ఞరూపో యజ్ఞస్సమాప్యతే.

అగ్నిష్టోమసమాపకం యజ్ఞాయజ్ఞీయం సామ అగ్నిష్టోమసామేత్యుచ్యతే.

అగ్నిష్ఠ. న. య. గేను శకటవిశేషః. సచ దీర్ఘరూపా హవిషాం ధారకః. అగ్నిసమీపస్థత్వాదగ్నిష్ఠమిత్యుచ్యతే.

అగ్నిష్వాత్త- (అగ్ని-ష్వాత్త) పు. పితృదేవతాభేదాః మరీచిపుత్రాః- దేవానాం పితరః. తేచ బ్రాహ్మణానామేవసేవ్యాః.

అగ్నిహోత్ర- (అగ్ని- హోత్ర) న. కర్మవిశేషః- సద్వివిధః నిత్యాగ్నిహోత్రం మాసాగ్నిహోత్రం చేతి- తత్రాద్యమాహితాగ్నినా యావజ్జీవం కర్తవ్యం మాలప్రకృతిరూపస్సర్వయజ్ఞానామాదిర్యాగవిశేషః- సచ యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి బహ్వృచబ్రాహ్మణే శ్రుతః- సవిశేషనియమితాగ్నిహోత్రమిత్యుచ్యతే- ద్వితీయ స్తుకుణ్డపాయినామయనే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి శ్రుతః తస్మిన్నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాణాం నామవశాదతిదేశో మీమాంసాయాం ౭ అ. 3 పాదే నిర్ణీతః.

అగ్నయే హోత్రం హోమో యస్మిన్నితి బహువ్రీహివ్యుత్పత్త్యాగ్నిహోత్రమితి కర్మనామ- అగ్నయే హోత్రమితి తత్పురుషవ్యుత్పత్త్యా హవిర్నామ- తత్రచ యదాపత్యకం హవిః- తాదృశానాం వశాద్ద్రవ్యాన్తరాణ్యపి సన్తి- తానిచ దధి- యవాగూః- ఘృతమ్- ఓదనః- తణ్డులాః- సోమరసః- మాంసమ్- తైలమ్- మాషః- తాని సర్వాణి వైకల్పికాని.

తత్రోదయసాత్తణ్డులైర్యవాగ్వా హోమ ఇదానీం శిష్టాచారసిద్ధః.

యస్మిన్ దినే ఆధాన సమాప్తిస్తస్మిన్ దినే తస్మిన్నేవాగ్నౌ సాయంకాలేఽగ్నిహోత్రారమ్భః- తస్మిన్ యేనద్రవ్యేణ క్రియతే యావజ్జీవం తేనైవద్రవ్యేణ హోమః కార్యః- సచ యజమానేనర్త్విజా వా కార్యః- అమావాస్యాయాంతు రాత్రౌ యవాగ్వా యజమానేన కార్యః.

తత్ర సాయమగ్నిర్దేవతా- ప్రాతస్సూర్యోదేవతా.

తత్ర ద్వావపక్షౌ అసంసృష్ట హోమస్సంసృష్ట హోమశ్చేతి- తత్రాగ్నయే సాయం హూయతే- సూర్యాయ ప్రాతరితి విహితోఽసంసృష్టహోమపక్షః- అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిస్సూర్యస్స్వాహేత్యేవ సాయం హోతవ్యం సూర్యోజ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహేతి ప్రాతరితి విహితస్సంసృష్టహోమపక్షః.

అనుదితహోమ- ఉదితహోమౌ ద్వౌపక్షౌ- ఉదితహోమోఽనుదితహోమశ్చేతి- ఉదితే సూర్యే ప్రాతర్జుహోతీతి విహిత ఉదితహోమపక్షః. తస్మాద్యదా పున్ర్జుహోతీతి సూర్యోదయాత్ప్రాగ్విహితోఽనుదితహోమపక్షః.

యస్యాహితాగ్నేరగ్నిహోత్రహోమస్తైనైవాగ్నినాన్తేయజమానస్యదాహః కార్యః.

అగ్నిహోత్రాదికర్మజాతం బ్రాహ్మణే అశాఖ్తే ౧ప్రపాఠకే.

తద్విషయాణి మీమాంసాయా మధికరణాని

అగ్నిహోత్రమితి యౌగికం కర్మనామధేయం నతు దేవతావిధిపరమితి ౧అ. ౪పా.

అగ్నిహోత్రస్య మూలప్రకృతిత్వమితి ౮ అ. ౧పా.

అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యం కర్మమాత్రవిధాయకం దధ్నా జుహోతీత్యాదిభిర్ద్రవ్యవిధిః దేవతాతు అగ్నిర్జ్యోతిరిత్యాదిమన్త్రవర్ణసిద్ధా ఇతి ౨ అ. ౨ పా.

శాఖాన్తరేష్వగ్నిహోత్రమేకమేవేతిచ ౨అ.

అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీతి పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్యవాగూపాకానన్తరమగ్నిహోత్రహోమ ఇతి ౫ అ. ౧ పా.

కుణ్డపాయినామయనే శ్రూయతే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి- అత్ర ప్రాప్తం నిత్యాగ్నిహోత్రమనూద్య మాసలక్షణో గుణో విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య- తథాత్వే ఉపసద్భిశ్చరిత్వేత్యుక్తత్వాదుపసదామపి విధానాపత్త్యా ప్రాప్తేకర్మణ్యనేకగుణవిధానే వాక్యభేదాపత్తేర్నాయం గుణవిధిః కింతు ప్రకరణభేదాత్కర్మాన్తరమితి ౭ అ. 3 పాదే.

తత్రాగ్నిహోత్రశబ్దస్తు కర్మాతిదేశార్థ ఇతి సప్తమే.

ఆధానాదూర్ధ్వం ప్రథమ నేష్టినాం కరణాత్పూర్వమగ్నిహోత్రం నానుష్ఠేయమ్- తత్ప్రయుక్తిత్వేనైవాధానస్యాగ్నిహోత్రాదికత్వాదితి పూర్వమీమాంసాయాం పఞ్చమస్య తృతీయే నిర్ణీతమ్.

అగ్నిహోత్రే ఆహవనీయ గార్హపత్యౌ యదాఽనుగతౌ భవతః తదా సూర్యస్యాస్తమయాదుదయాద్వా యదభవేత్తదా పునరాధేయం ప్రాయశ్చిత్తిః.

అగ్నిహోత్రార్థం గార్హపత్యాదుద్ధృత్య ఆహవనీయే ప్రతిష్ఠాగ్నిర్యదికదాచిదనుగతేఽగ్నిహోత్రేశాన్తేర్ తదా జ్యోతిష్మతీష్టిః కర్తవ్యా.

అగ్నిహోత్రస్య ప్రయోగో యథా. అహర్నిశాత్ప్రాప్తే మధ్యమిం వా యదా ఉపాస్యదిత్యుదితకాలే యదాననయనగోచరస్సూర్యః- ఏతాత్ప్రాతర్యాయమస్యసాయమగ్నిహోత్రం హోష్యామీతి సంకల్ప్య నక్షత్రం దృష్ట్వా. దృష్టిరనిర్దిష్టా యచ్చేతి లౌకికం తాష్టమిద్ధాటనసమర్థమాదాయ (తదేవాత్ర ధృష్టిః) సుగార్హపత్య ఇతి గార్హపత్యస్యైవ భస్మన్త్రిణేన- ధేహీతి మన్త్రేణ- ఉద్ధృత్య స్వేత్యుద్ఘాటనమ్- ఉద్ఘాటనే ఇతి తేన నిర్వర్తితేన ఉపావరోహ జాతవేద ఉద్ఘాటననివృత్తిర్దృష్టేర్దానాదిభవత్యేవ- అన్యార్థమద్ధృతఆహవనీయే యది హోమః తదా ధృష్ట్యాదానాది సర్వం నివర్తతే- ఉద్ధరతి

యజమానః- కాలద్వయేఽస్వయం హోమేచ తన్నివర్త-
తే- వాచాత్వా- ఉద్ధరామీత్యాహవనీయ ముద్ధృత్యేతి-
భూర్భువస్సువరుద్ధ్రియమాణ ఇతియజమానః- అహ్నాయ
దేనఇతిసాయమ్- రాత్ర్యాయదేన త్వేతిప్రాతః- ఆహవనీ
యం పృథక్కృత్వా దక్షిణాగ్నేర్యోనిత ఉత్పత్తిః- అగ్నిప
తయే-నిదధామీతి ప్రత్యఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా సాయమ్-
ప్రాఙ్ముఖః ప్రాతః.

సభ్యావసథ్యయోరుత్పత్తిర్యోనితః- నక్తమాహవనీయ
మిత్యస్మిన్ పక్షే హోమద్వయార్థం ప్రణేష్యామీతి సం
కల్పః- అస్మిన్ పక్షే దక్షిణాగ్ని సభ్యావసథ్యానామపి ధార
ణం తేషు ప్రాతః- అగత శ్రీర్వృత్సస్సర్వా నగ్నీన్ ధారయ
త్యాధాన ప్రభృతి- ఆహవనీయస్యైవ ధారణం నాన్యేషా
మగ్నీనామితి భాష్యకారమతమ్- నాన్తరాగ్నీ సంచరతి-
యది గార్హపత్యాహవనీయయో ర్ధారణం యత్రాపక్షా
ణమన్థనం తత్రాపి నసంచార్యమ్- లౌకికారణిమథ యదా
తదాథన్వగతమ్- అగతశ్రియోఽపి గార్హపత్యం ధారయతి-
దక్షిణాగ్నేశ్చ మథిత్వాహితస్య ధారణమ్- అనుగమనేఽప
క్షాణేభ్యోమన్థనమేవ- విశ్వదానీ మాభరన్తః- ఇహామేతి
యజమానోఽగ్నిసమీప మిధ్మా నాహరతి- అన్వాహార్యను
ద్ధృత ఆహవనీయే విశ్వదాన్యాహరణాద్యేవ- యదగ్నే
యానీతి గార్హపత్య ఏకమిధ్మమాదధాతి-యదత్త్యుపజిహ్వి
కేతి దక్షిణాగ్నావేకమ్- రాత్రిగ్ రాత్రి మిత్యాహవనీయే
వర్షిష్ఠమ్-(ఆహుతిద్వయస్యామిశ్రణేన ధారణసమర్థమ్)
నాభా పృథివ్యాఇతి సభ్యే- యాస్తేనాశత్యావసథ్యే-తూ
ష్ణీం పరిసమూహ్య అగ్నేగృహపతే తేశున్ధస్వేత్యభిపరిషే
కః- తూష్ణీమలఙ్కరణమ్- అధ్వర్యుర్యజమానః పత్నీ వా
లంకుర్వన్తి- స్వయం హోమే యజమానపత్న్యౌ- అగ్నే
గృహపతే శున్ధస్వేతి గార్హపత్యమ్- అగ్నే వహ్నే శున్ధ
స్వేతి దక్షిణాగ్నిమ్- అగ్నే సమ్రాడిత్యాహవనీయమ్- అ
గ్నే సభ్యేతి సభ్యమ్- అగ్నే పాంసవ్యేత్యావసథ్యమ్- ఏ
వం క్రమేణ దర్భైః పరిస్తరణమ్- ఇదానిప్రభృ-త్వాహ్వ
యామీత్యగ్నిహోత్రీ మభిమన్త్రయతే- ఇయమసి-ధు
క్ష్వేతి వేద్యభిమర్శనమ్- పూషాసీతివత్సం మాత్రా సహ
సంగమయతి- అయక్ష్మావః-సదేయమితి యజమానః- ఉ
ద్గావక్షిణాభిముఖో భూత్వా ప్రాఙ్ముఖీం గాం దోహయతి-
ద్యౌశ్చేమమ్- ఉత్సందుహన్తీతి యజమానః- దోహనమస్త్రస
మయఏవ- ప్రదోషే హోమశ్చేదిధ్మాధానాద్యస్తమితే- న
క్షత్రం దృష్ట్వా తేనైవ హోమో అనస్తమితే ఇధ్మాధానాది- అ
నియమస్సర్వత్రేతి కేచిత్

పత్నీవరస్యాగ్నిహోత్రే భవతి- గార్హపత్యస్య ద
క్షిణాపరదేశే పత్న్యాస్తే ఉద్ధరణ ప్రభృత్యాపరిసమా
ప్తేః- ఏవం దోహనం కృత్వా అపరేణాహవనీయ మతిక్ర
మ్య దక్షిణత ఆసిత్వా విద్యుదసి- మయి శ్రద్ధేత్యప ఆచా
మతి- ముఖం త్వా సత్యేన పరిషిఞ్చామీతి సాయం పరి

షించతి- సత్యం త్వర్తేనేతి ప్రాతః- సర్వేషాం పరిషేకః-
యజ్ఞస్య సన్తతిరసి- గార్హపత్యాత్ప్రక్రమ్య సంత
తాముదక ధారాం స్రావయిత్వాహవనీయాత్- అథ
ధృష్టిరసీతి ధృష్ట్యాదానం- భూతకృత స్థేత్యఙ్గారాన్ బ
హిః కరోతి- అఙ్గారాభిమన్త్రణం సగరాః స్థేతి- అగ్నయ
ఆదిత్యమితి సాయమ్- ఆదిత్యాయాగ్నిమితి ప్రాతః- సం
సృష్ట హోమే అగ్నయేనూర్జ యాదిత్యం గృహ్ణామీతి
చోహః- స్థాల్యాం దోహనీస్థం పయ ఆనయతి- ఇడా
యాః పద మిత్యధిశ్రయతి- నిరూఢేఽగ్నౌ ఆదీప్య తృ
ణం జ్వాలాం ప్రాపయతి అగ్నిహోత్రద్రవ్యమ్- ఆద
ర్శనన్త్వేత్యవేక్షణం ద్రవ్యస్య- తప్తాపోహనమ్- సుష
తనమ్- స్రువమానీయ హరస్తే మా విసైషమితి తేన ప్రతిషిఞ్చ
తి- అపాం స్తోకే నేతి స్రువేణైవ- ఉదన్తీకృతే మధ్యే
స్తోకానాముద్గమనే ఉద్భవస్థాదాహమితి చావేక్షణమ్- అ
న్తరితమితి పర్యగ్నికరణమ్- తేషాముల్ముకానాం త్యాగః
ఘర్మోఽసి రాయస్పోషవనిరిత్యుద్వాసనమ్- ఇహ ప్రజా
మితి త్రిభూమౌ ప్రతిష్ఠాపయత్యుత్తరాయణదేశే- సకృ
దేవమన్త్రః- సుభూతకృతః స్థేతి ప్రత్యూహన మగ్నేర
పోథస్య- దేవస్త్వేత్యగ్నిహోత్రహవణీమాదత్తే- సాచ
సర్వదా వైకఙ్కత్యేవ- స్రువశ్చ ఖాదిరః- తస్యాపిమన్త్రావృ
త్తిః ప్రత్యుష్టమితి ప్రతితపనం ద్వయోః- అదిష్ట్యై జమానః
పత్నీ చేతి సంమార్జనమ్- హిరణ్యముష్టిరిత్యగ్నిహోత్రహవ
ణ్యభిమన్త్రణమ్ ఓమున్నేష్యామీతి సాయమ్- ఓమున్నయా
మీతి ప్రాతః- హవిర్దేవానామసీత్యుపాంశూక్త్వా యజమా
నః- ఓమున్నయేత్యుచ్చైః ప్రాహ- స్వయం హోమే చ
ఉన్నయన ప్రభృత్యా హోమకాలాదుభౌ వాగ్యమనం
కురుతః అగ్నయే చ త్వా పృథివ్యై చోన్నయామి- వా
యవే చ త్వా- సూర్యాయ చ త్వా- చన్ద్రమసే చ త్వా- అద్భ్య
శ్చ త్వౌషధీభ్యశ్చేతి పఞ్చమం జమదగ్నీనామ్- ఉన్నయ
నకాలే నిమీల్య తిష్ఠతి యజమానః- స్వయం హోమేతి
స్తన్నేవోన్నయతి- నవిమలనమ్- పశూన్మేయచ్ఛేతి గా
ర్హపత్యసమీపే ఉపావహరణీయే కూర్చే సాదయతి-
సజూర్దేవైస్సాయం యావభిరితి సాయమ్- సజూ
ర్దేవైః ప్రాతర్యావభిరితి ప్రాతః- ద్విత్రిస్స్రుగితి నాభి
మృశతి- పాలాశం సమిధము పరికృత్వా గార్హపత్యా
ద్విస్సమీపం గత్వా ఉర్వన్తరిక్షమితి గచ్ఛన్ దశహోతా
రం వదతి- గార్హపత్యాహవనీయయో ర్మధ్య దేశే
స్వాహాగ్నయే వైశ్వానరాయేతి హూర్వం నియచ్ఛతి వాతా
యత్వేత్యుద్గృహ్ణాతి- ప్రాణైస్సమం కరోతి- ఉప ప్రేత ఆయు
మేయచ్ఛేత్యపరేణాహవనీయ ముపసాదనీయే కూ
ర్చే సాదయతి- ఏకాద్వేతి స్రావేతి సమిత్సంఖ్యావికల్పః

విద్యుదసీతి హోమస్యన్తే ఉపస్పృశతి- ఏషాతతాత్యా
హవనీయే సమిధమాదధాతి- అగ్నిర్దేవతానామిత్యద్విస్త్రి
త్వేవ- పాలాశ్యౌ వామి ధార్యతే- స్రువమాదాయ

ప్రాణాన్ పాణ్యానిమీల్య వీక్ష్య అగ్నిం సమీపం గత్వా- భూర్భువస్సువరితి జపిత్వా అగ్నిర్జ్యోతిరితి సాయం జుహోతి- అగ్నిర్దేవతా- ఏవం ప్రాణనాది కృత్వా పశ్చాత్ప్రాంచిద్గత్వా సూర్యో జ్యోతిరితి ప్రాతర్జుహోతి- సూర్యో దేవతా- యత్కామస్స్యాత్తం మనసా ధ్యాయేత్- స్వర్గపుత్రపశ్వాదిమ్- ఆకాశమభివీక్షతే- ఇషేత్వేతి స్రుక్పూర్వాదమాదీనం సాయం హస్తేన లేపముపమార్ష్టి- ఊర్జేత్వేతి బిలాదారభ్య ముఖాదుత్తానేన హస్తేనోర్ధ్వముమార్ష్టి ప్రాతః- యదాత్వన్యైర్ద్రవద్రవ్యైర్హోమస్తదా పార్శ్వతో బిలాద్వా గృహ్ణాతి- ఓషధీభ్యస్త్వేతి హస్తస్థలేపముపసాదనీయే దర్భే నిమార్ష్టి- సర్పేభ్యో యచ్ఛేత్యతస్మిన్నేవదర్భే సాదయతి- అగ్నే గృహపతే ప్రతీక్ష ఇతి గార్హపత్యావేక్షణమ్- పూర్వార్థే సమిధః భూర్భువస్సువరితి జుహోతి- యదా తూష్ణీముత్తరాహుతి స్తదా సమిద్ద్వయం నియతమ్- ఉత్తరాహుతేః ప్రజాపతి ర్దేవతా ఉభయపక్షేఽపి పూర్వస్యా ద్వర్షీయస్యుత్తరాహుతిః- ఉత్తరాహుతిం హుత్వా స్రుచముద్వృహ్య- రుద్ర మృడ- ప్రాయశ్చిత్తమిత్యగ్నిం త్రిరుదఙ్ముఖ మతివల్గయతి(కమ్పయతి) సమిధ్యమానస్యాగ్నేర్యథోదగ్భవః తథా స్రుచాకమ్పనమ్- అస్య రుద్రో దేవతా- తతః ప్రాచీనావీతీ భూత్వా లేపం పూర్వవన్నిమృజ్యాన్యథావిత్ర్యభ్యక్షతి వేదేర్దక్షిణతః అమారేనిమార్ష్టి- పితరో దేవతా- ప్రజాం మే యచ్ఛేతి దర్భే సాదనమ్- వృష్టిరసీతి హస్తప్రక్షాళనమ్.

అథ గార్హపత్యదక్షిణాగ్న్యోర్హోమః- అగ్నే గృహపత ఇతి ద్వే ఆహుతీ- అగ్నయే గృహపతయ ఇతి ద్వే- ప్రథమయోరగ్నిర్గృహపతిర్దేవతా- ఉత్తరయోశ్చ మధ్యేన్ద్ర నిర్దిష్టా స్సర్వా దేవతాః- అగ్నేదాభ్యేతి దక్షిణాగ్నౌ- అగ్నిర్దేవతా- అన్నపత ఇతి ద్వితీయా- అన్నపతిర్దేవతా- పునశ్చాగ్నే దాభ్యేతి ద్వే ఆహుతీ- ఏకం ద్వేతి ప్రశ్నతస్తోవా ఆహుతయః- ఆహవనీయ ఏవవా హోమో నాపరయో రగ్న్యోః- ఏవం దక్షిణాగ్నౌ హుత్వా యజమాన ఉపతిష్ఠతే- ఆహవనీయ హోమపక్షే ఉత్తరాహుతిముపోత్థాయ- తదుపస్థాన మగ్నిశక్తేద్రష్టవ్యమ్.

అన్తర్వేదిస్థితాయాః స్రుచో లేపమాదాయ దక్షిణాస్పర్శయన్ పూషాసీతి లేపం ప్రాశ్యాచమ్య పునర్గృహీత్వా ప్రాశ్యాచామతి.

అన్యచ్చ దర్శేపూర్ణమాసయమనం కృత్వా సవ్యావృత ఉదగ్గత్వా ఇతి(?) కర్భేభ్యస్త్వా- సార్యగ్ హవిః ప్రజననం సూర్యః ప్రజాం బహులామితి ప్రాతః- అగ్నేయగ్ హవిః ప్రజననమ్ అగ్నిః ప్రజాం బహులా మితి సాయమ్- ఉదఙ్ఙావృత్య ప్రాగ్దణ్డయా స్రుచాఽఽచామతి పిబతీతి సూర్యోఽగ్నిః ప్రజామితి సంసృష్టహోమః.

... కిరయా భక్షయతి- ఏవం కృతయుగాదిషు విధిః కలౌతు ధర్మాసమయేన నివృత్తత్వాద్ధస్తేనైవ భక్షణమ్ స్రుచమాదాయాద్భిః పూరయిత్వా ఉచ్ఛిష్టభాజో జిన్వేత్య నివర్తయన్నినయతి- కలౌతు ఉచ్ఛిష్టభాజో జిన్వేతి హస్తక్షాళనజలం నినీయాచమ్య- అగ్రేణాహవనీయం గత్వా దర్భైస్స్త్రిరం ప్రక్షాళ్యాచామతి- స్రుచం సకృత్పూరయిత్వా సర్వేభ్యస్త్వేతి స్రుచా హస్తేనవా ప్రతిదిశం నినయతి- అగ్నిర్వా స్రుగ్గ్వా మధ్యతో భవతి- అగ్నిపక్షే స్రుచా- ఇతరథా హస్తేన- పునశ్చాప ఆనీయ సర్పాన్ పిపీలికా జిన్వేత్యుత్పిత్య పునశ్చానీయ సర్పేతర జనాన్ జిన్వేతి నినయతి- పునశ్చానీయ సర్వదేవజనాన్ జిన్వేతి నినయతి- పునశ్చానీయ పృథివ్యామమృతం జుహోమిస్వాహేతి ఆహవనీయస్య పశ్చాత్తిర్యక్ నినీయ- శేషం గృహేభ్యస్త్వేతి ముఖ్యయోః పత్న్యా అఞ్జలౌ నినయతి- ప్రతిపత్త్యుపదేశః- సా యద్యనాలమ్భుకా స్యాద్దేవానాం పత్నీభ్య ఇత్యుపరేణ గార్హపత్యం నినయతి- యద్యేకాపి శుద్ధా స్యాత్తదా తస్యా అఞ్జలౌ నినయతి- పునశ్చానీయ విప్రుషాగ్ శాన్తిరసీత్యన్వాయనదేశే- ఉచ్ఛిష్టభాజస్సర్వా ద్సర్పపిపీలికాస్సర్పేతరజనాః సర్వదేవజనాః పృథివీగృహా దేవానాం పత్న్యో విప్రుషశ్చ యథాలిఙ్గం దేవతాః- హస్తం ప్రక్షాళ్య స్రుచి క్షిప్త్వా తయా హస్తసంస్పృష్టయా సవ్యావృత ఉదఙ్ఙ్దిశతి తయా ప్రాణం సప్తర్షిభ్యస్త్వేతి- సప్తర్షయో దేవతాః- ప్రదక్షిణం పర్యావర్తతే.

అత్రవాపరాగ్నిహోమః అగ్నే గృహపతే పరిషద్యత్యాది- ఆహవనీయహోమం కృత్వా భక్షణాద్యుద్దేశాన్ కృత్వా- ఇతరథా ఉద్దేశనాన్తే- దీదిహీత్యుపస్థానం పశ్చాదపి- పరిసమూహనాలఙ్కరణే పూర్వవత్- అథాన్తర్వేది అపాం నినయనమ్ తతః పరిషేకః ఋతం త్వా సత్యేన సత్యం త్వర్తేనేతి- అత్రావిజ్ఞాతదోషనిహారణార్థమనాజ్ఞాతజపః- అగ్నిహోత్రస్థాల్యా అపఆనీయ- అక్షితమసీత్యన్వాయనదేశే నినయతి- అక్షితిర్దేవతా- పూర్వవద్వ్యష్టిరసి- అప్పు(?) శ్రద్ధేత్యప ఆచామతి- అన్నాదాః స్థా న్నాదః అపోహత్రేష్ఠ ఇతి త్వాభ్యాం శిరస్యప ఆనయతి- ఏవమగ్నిహోత్ర సమాప్తిః- కేచిన్మార్జనాన్తే అనాజ్ఞాతజప మిచ్ఛన్తి- తృణప్రహరణం యావజ్జీవాన్తేహోమే (మృతాగ్నిహోత్రహోమే)-

ఏవం పయసా నిత్యహోమః- సాయంప్రాతః పయసా హోమః కామ్యోప్యస్తి- స పశుకామస్య- ద్వయోర్గవోః పయసా పశుబాహుల్యకామస్య హోమః- ప్రథమగోక్షీరం వహ్నౌ వధిశ్రిత్య పశ్చాదుత్తరగోక్షీరమానయేత్- యస్య యజమానస్య ప్రజాం పశూన్వా రుద్రోభిమన్యతే (జ్వరో గృహ్ణాతి) ఏతయైవావృతా(క్రియయా) ద్వయోః పయసా సాయంప్రాతర్జుహుయాత్- దధ్నేన్ద్రియకామస్య జుహుయాత్- తదాగ్నిః పరిస్తరణాన్తం

కృత్వాచమ్య లౌకికం దధి స్థాల్యా మానీయ-దధ్నా హోష్యం హోష్యామీస్త్రియానాన్ భూయాసమితి కామనమ్ పరిషేకధారాం కృత్వా- ఆదర్భేన- ఉద్భవస్తాదహమ్ అస్తరితమ్. ఇహప్రజాః. స్రుగాదానాది సమానమ్.

యది సోమేన తణ్డులేనౌదనేనవా హోమః తదాప్యేవమ్- ద్రవ్యాహరణాత్పూర్వం కామనన్- యవాగ్వా గ్రామకామః- తస్యాగ్నిపరిస్తరణం కృత్వా కామనన్- ఆచమ్య పరిషేకాది- అపాం స్తోకేన ప్రతిషేకం ప్రతిషిచ్య శ్రపణమ్ హరస్తఇతిశృతంకరోతి- శేషం పయోవత్- ఓదనేనాన్నాద్యకామస్య- తణ్డులైరోజస్కామస్య- మాంసేనయశస్కామస్య- సోమేన-బ్రహ్మవర్చసకామస్య-ఆజ్యేన తేజస్కామస్య- ఆజ్యేన ప్రతిషేకః- ప్రతిషేకకాలే హరస్తఇతి ద్వేదర్భాగ్రే ప్రత్యస్యతి- శేషం యవాగూవత్- ఆజ్యేన తేజస్కామస్సంవత్సర జుహుయాత్- సాయంకాల ప్రభృతి ద్వాదశాహం ధర్యన్తే గ్నయః- ద్వాదశాహప్రభృతివా ఆసంవత్సరసమాప్తేః.

రాజన్యస్య నాగ్నిహోత్రహోమః- 'గృహఏవ పక్వాన్నం హోమకాలే బ్రాహ్మణాయదదాతి- అయమగ్నిహోత్ర ప్రత్యామ్నాయః- నిత్యమగ్న్యుపస్థానం వాచయితవ్యోధ్వర్యుః- రాజన్యస్య సత్యవాదిన స్సోమయాజినో హోతవ్యమ్.

అహరహ యజమాన స్స్వయ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్- సాయం ప్రాతస్సహాఙ్గం ప్రధానమ్- పర్వణివాస్వయంహోమః- అన్యేష్వహస్స్వనియమః- బ్రహ్మచారీవా జుహుయాత్- యస్స్వాధ్యాయనం కరోతి యజమానః- క్షీరహోతా వా జుహుయాత్- యస్యాగ్నిహోత్రీగౌః ప్రథమందుగ్ధా ధీయతే సక్షీరహోతా- గవాం రిక్రియః- అన్యేనదధ్నేన గౌరభావే- పయసాపశుకామస్యేత్యాదిషు హోమేషు దోహనాత్పూర్వమేవ పయో హోమం హోష్యామి పశుమాన్ భూయాసమితి సంకల్ప

ఉత్తరమీమాంసాయా మగ్నిహోత్రాదివిష యమకరణమ్ ౪ అ ౧ పాదే- తత్రసూత్రాణిఅగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్- అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః- యదేవవిద్యయేతిహి.

తత్రనిత్యకర్మవైదికమగ్నిహోత్రాదిజ్ఞానకార్యాయైవ భవతి ప్రధానాద్యా మోక్షోప యోగిత్వాత్- తస్యపుత్రా దాయముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యాంద్విషన్తః పాపకృత్యా మిత్యేకేషాం శాఖినాం సాధుకృత్యాతు అగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్కర్మణోన్యా ఫలమభి సంధాయ క్రియమాణావిద్యాం ప్రత్యనుపకార కత్వా దశ్లేష వినాశయోగినీతి జైమినిబాదరాయణయోరుభయోర్మతమ్.తి ద్యాగ్నిహోత్రాది కర్మద్వివిధం కర్మాఙ్గవ్యపాశ్రయం విద్యాసంయుక్తం కేవలంచ- తత్రవిద్యాసంయుక్తమేవముముక్షోర్జ్ఞానే నైక కార్యత్వం ప్రతి పద్యత ఇతి నని యమః కిన్తుకేవలమపి- యజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్- పరంతువిద్యా సంయుక్తంవీర్యవత్తరంభవతియదేవవిద్యయాకరోతి-శ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరం భవతీతిహిశ్రుతిః- ఇతి శఙ్కరమతేతదర్థః.

అగ్నిహోత్రాది నిత్యనైమిత్తికం కర్మ విద్యోత్పత్తి రూపకార్యాయైవానుష్ఠేయం దృశ్యతేహితమేవంవేదానువచనే నేత్యాదినా తస్యవిద్యోత్పత్తికారణత్వమ్- విద్యాచ ప్రయాణ దహరహరభ్యాసా ధేయాతిశయోత్పాద్యైవ- సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యేకేషాంశాఖినాం వచనస్యతువిషయః పూర్వోత్తరయోరుభయోః కర్మణోః కామ్యాదికావృష్ట్యన్నాద్యర్థతయా విదుషాఽనుష్ఠితా విద్యోత్పత్తేఃపూర్వంకృతానాదికాలప్రవృత్తాచ ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబద్ధఫలాసాధుకృత్యాస్తి- అశ్లేషవినాశశ్రుతిస్తు తద్విషయా ఉక్తం హ్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతోఃకర్మాన్తరప్రతిబన్ధాభావః ఫలమితీతిరామానుజమతే.

అగ్నిహోత్రాద్యపి మోక్షాద్యనుభవాయైవభవతి స ఏనమవిదితో నభునక్తియథా వేదోవాగనూక్తాస్యద్వా కర్మకృతం యదిహవా అప్యనేవం విత్మహ్యత్కర్మ కరోతి తద్ధ్యస్యాం తతఃక్షీయతఏవ ఆత్మానమేవలోకముపాసీత సయఆత్మానమేవ లోకముపాస్తే నహాస్యకర్మక్షీయతే తస్మాద్ధ్యేవాత్మనో యద్యత్కామయతే తత్తత్సృజత ఇతి తద్దర్శనాత్- ముక్తావనుభవకారణ ద్వాద్దస్యత్రైత్పుణ్యమపివినశ్యతి అప్రారబ్ధమనభీష్టంచ తథాహ్యేకేషాంపాఠఉభయోస్త్యాగేన తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాంద్విషన్తః పాపకృత్యామితి- అనభీష్టమనారబ్ధం పుణ్యమస్య వినశ్యతి కిముపాపంపరబ్రహ్మజ్ఞానినోనాత్రసంశయఇతి పాద్మే.

బ్రహ్మదర్శనస్య కృతమల్పమపి పుణ్యంమహత్తమమనంతంభవతి యదేవవిద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవవీర్యవత్తరం భవతీతిశ్రుతేః- నహాస్యకర్మక్షీయత ఇతిచ- అల్పమాత్రకృతోధర్మోభవేజ్జ్ఞానవతోమహాన్- మహానపికృతోధర్మోహ్యజ్ఞానాన్నిష్ఫలో భవేదితిభారతే ఇతిమధ్వమతే- అతోన్యదపీతి తన్మతేద్వితీయసూత్రపాఠః.

అగ్నిహోత్రహవణీ- స్త్రీ. స్రుగ్విశేషః, యేనాగ్నిహోత్రహవిర్హూయతే- సచ యజ్ఞాయుధేషు పరిగణితః ఇష్టిషు హవిర్నిర్వాప సాధనభూతః వికఙ్కతదారుణా నిష్పాదనీయః.

అగ్నిహోత్రిన్- (అగ్నిహోత్ర-ఇని) పు. క్రియయా సాగ్నిహోత్రః.

అగ్నిహోత్రీ- స్త్రీ. పయసా జుహ్వతో ఽగ్నిహోత్రిణో గౌః.

అగ్నీధ్- (అగ్ని- ఇన్ధీ-క్విప్) పు. ఋత్విగ్విశేషః. బ్ర

స్థాగణాన్తర్గతః-

అగ్నీధః స్థానమిత్యర్థే రణ్ ప్రత్యయస్తస్య భత్వం చ- * ఆగ్నీధ్రమ్- తాత్స్థ్యాత్ సోఽప్యాగ్నీధ్రః.

అగ్నీధః ప్రేషణే ఆదేరచః ప్లుతః తస్మాత్పరస్య చ- * ఆ౩శ్రా౩వయ.

జ్యోతిష్టోమే సమామనన్తి ఉత్తిష్ఠన్నాహాగ్నీదగ్నీన్ విహరేతి- అగ్నీధం సంబోధ్యాగ్నివిహరణప్రైష రూపోఽయం మన్త్రః ఉత్థానశేషభూత ఇత్యాశఙ్క్య అస్య మన్త్రస్యాగ్నివిహరణాన్వితత్వాదసమర్థస్య వినియోగాసంభవాదగత్యా ఉత్తిష్ఠన్నిత్యనేనోత్థానకాలోఽలక్షణయా విధీయత ఇతి పూర్వమీమాంసాయామ్ ౩ అ. ౨పాదే సమర్థితమ్.

జ్యోతిష్టోమే అగ్నీదగ్నీన్ విహరేతి ప్రైషార్థే పూర్వమేవాగ్నీధ స్సంబన్ధేఽపి దర్శపూర్ణమాసయో స్స్వం ప్రైషః కర్తవ్యః నియమాదృష్టార్థత్వాదితి పూర్వమీమాంసాయాం షష్ఠస్యాష్టమే భక్షప్రైషాధికరణమ్.

అగ్నీన్ధన- (అగ్ని-ఇన్ధన) న. అగ్నికార్యమ్ అగ్న్యాధానమ్.

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణ న. ఉత్తరమీమాంసాయాం ౩అ. ౪పా. ౪అధికరణమ్- తత్ర సూత్రమ్- అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి. తదర్థస్తు విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వాదగ్నీన్ధనాదీన్యాశ్రమకర్మాణి నాపేక్షితవ్యానీతి శఙ్కరమతే. ఊర్ధ్వరేతస్సు యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా విద్యా న సమ్భవతీత్యాశఙ్కాయాం బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదిశ్రుత్యా ఊర్ధ్వరేతసా మాశ్రమిణాం విద్యాసంబన్ధిత్వేన పరిగ్రహాదేవ తేషామాధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషు విద్యా- కిన్తు కేవలస్వాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేతి రామానుజమతే.

జ్ఞానినాం సదసత్ప్రవృత్తిభ్యాం విశేషసద్భావాదేవ జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వే నాగ్నిహోత్రాద్యపేక్షేతి మధ్వమతే.

అగ్నీషోమ- (అగ్ని సోమ) పు. అగ్నిస్సోమశ్చేతి దేవతావిశేషౌ- అగ్నీషోమశబ్దాత్తాస్యదేవతేత్యర్థే ఛప్రత్యయస్తద్ధితః- యత్ప్రత్యయో వా- * అగ్నీషోమీయమ్ అగ్నీషోమ్యమ్- అగ్నీషోమీయపశుయాగాఙ్గమగ్నీషోమప్రణయనం తచ్చ వైసర్జనహోమాఙ్గకమ్- అగ్నీషోమీయపశుప్రయోగే ద్రష్టవ్యమ్.

అగ్నీషోమీయ- (అగ్నీషోమ- ఛ) త్రి. అగ్నీషోమదేవతాకః- అగ్నీషోమీయపురోడాశయాగః పౌర్ణమాసాత్మకయాగత్రయేఽన్తర్గతః- తస్మిన్ బ్రాహ్మణస్య సోమపూర్వకత్వనియమః పూర్వమీమాంసాయాం ౫ అ. ౪ పాదే నిర్ణీతః- తత్ప్రయోగః పౌర్ణమాసే ద్రష్టవ్యః.

అగ్నీషోమీయ పశుయాగో జ్యోతిష్టోమాఙ్గేషు పశుయాగేషు ప్రథమః సచ ఔపవసథ్యదినేఽనుష్ఠేయః యజుర్వేదే ౧ కాణ్డే ౩ ప్రపాఠకే ప్రతిపాదితః.

అగ్నీషోమీయ పశురపి వికృతిస్సన్నపి సవనీయాదిపశూనాం ప్రకృతిః ఆలభ్యః ప్రాతస్సవనాదిషు వపాప్రచార ఇత్యాదీనాం లిఙ్గానాం సత్త్వాత్.

పూర్వమీమాంసాయామేతద్విషయాణ్యధికరణాని యథా- అగ్నీషోమీయపశౌ ప్రత్యక్షవచనేన విహితోఽపి యూపః తతః ప్రాగేవ దీక్షణీయాయాం ఛినత్తి క్రీతే రాజనీతి విహితే కాలే ఉత్పన్నత్వాదాధానవత్సర్వార్థత్వసంభవాత్ తత్రైణాగ్నీషోమీయసవనీయానూబన్ధ్యానాం త్రయాణామపి కర్మసు వినియుజ్యత ఇతి ౧౧అ. ౩పాదే.

తత్ర నిర్వాపకపాలాది లిఙ్గాభావాదైష్టికవిధ్యన్తో నాస్తీత్యాశఙ్క్య- ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేదిత్యుత్పత్తివాక్యే యథా ద్రవ్యదేవతేవ, తథా అగ్నీషోమీయం పశుమిత్యత్రాపీతి తదేకం లిఙ్గమ్- ఏకాదశ ప్రయాజాన్ యజతీతి ప్రయాజవత్త్వం ద్వితీయమ్- జుహ్వోపభృతం సమనక్తీత్యాఘారాజ్ఞే లిఙ్గాన్తరే- ఆలమ్భో లిఙ్గాన్తరమ్ తస్మాదస్తి పశావైష్టికవిధ్యన్తః- ఇతి ౮ అ. ౧పాదే.

తత్రైవ ప్రయాజానాముత్కర్షః శ్రూయతే- తిష్ఠన్తం పశుం ప్రయజన్తీతి- తత్ర ప్రయాజమాత్రస్యోత్కర్ష ఇత్యాశఙ్క్య ప్రకృతౌ పదార్థానుష్ఠానక్రమస్య క్లృప్తత్వాత్ స్వక్రమేణైవ పదార్థానాం చోదకేనాతిదేశాదాఘారసామిధేన్యాది ప్రయాజాన్తకర్మసమూహస్యోత్కర్ష ఇతి ౫ అ. ౧ పాదే.

తత్రైవ ఏకాదశ ప్రయాజాన్ యజతీతి తత్ర చోదకప్రాప్తేషు పఞ్చసు ప్రయాజేషు ఏకైకస్య ప్రయాజస్యైకాదశత్వసంఖ్యేత్యాశఙ్క్య పఞ్చ ప్రయాజాన్ ద్విరావృత్త్య పునరపి చరమప్రయాజే సకృదావర్తితే సత్యేకాదశసంఖ్యా సమ్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్ తత్రైవ ౩ పాదే.

అగ్నీషోమీయపశ్వర్థే యాని చోదకప్రాప్తాని ప్రయాజాదీన్యఙ్గాన్యనుష్ఠితాని తైః పశుతన్త్రమధ్యేఽనుష్ఠీయమానస్య పురోడాశస్యోపకార ఇతి ౧౨అ. ౧పా.

అగ్నీషోమీయపశావేకాదశ ప్రయాజాః శ్రుతాః తత్ర గుణవిశిష్టాఙ్గవిధౌ గౌరవాత్ అతిదేశప్రాప్తప్రయాజాద్యఙ్గాన్యనూద్య గుణమాత్రవిధౌ లాఘవాత్ సంఖ్యామాత్రం విధీయత ఇత్యాఘారసామిధేన్యాదీతికర్తవ్యతా ప్రాప్నోత్యేవేతి ౧౦అ. ౩పాదే.

అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి విధౌ కృత్స్నస్య పశోరేకహవిష్ట్వం యుక్తమిత్యాశఙ్క్య హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వాయా ఇత్యాదినా హృదయాద్యఙ్గానాం పృథగవదానామ్నానాత్ అవదానస్య హవిష్ట్వప్రయో

జకసంస్కారత్వేన ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదః పశ్వాకృతిచోదనాతు హృదయాద్యఙ్గద్వారేణేతి ౧౦౮. ౭ పాదే.

ఏవం ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదే స్థితే కిం నిర్దిష్టేష్వఙ్గేషు యేనకేనాపి యాగః ఉతసర్వైరఙ్గై రాహోస్విత్ హృదయాదిభిరేకాదశభిరేవేతి సంశయే పరిసంఖ్యాశ్రయణాదేకాదశభిరేవ యాగః కర్తవ్య ఇతి తత్రైవ.

తత్రైవ శ్రూయతే త్ర్యఙ్గైస్స్విష్టకృతం యజతీతి తత్రేజ్యాధానాం హృదయాద్యేకాదశాఙ్గానాం మధ్యే యైః కైశ్చిత్త్రిభిస్స్విష్టకృత్కర్తవ్య ఇతి ప్రాప్తే దోష్ణః పూర్వార్ధాదగ్నయే సమవద్యతి గుదస్య మధ్యతః శ్రోణ్యాజఘనత ఇతి వాక్యశేషాదనిజ్యాశేషైస్త్రిభిరఙ్గైరేవ కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితమ్.

అగ్నీషోమీయపశావగ్నీషోమీయపురోడాశస్య ధర్మాః కార్యాః దేవతైక్యాదితి ప్రాప్తే సాన్నాయ్యపశుహవిషోరుభయోః పయఃప్రసన్నత్వేన సామ్యాత్ హవిస్సామ్యస్య చ బలీయస్త్వాత్ సాన్నాయ్యధర్మాః కార్య ఇతి ౮౮. ౩ పాదే.

ఆతిథ్యోపసదగ్నీషోమీయానాం త్రయాణామేకమేవ బర్హిరితి ౪౮. ౨ పాదే.

అగ్నీషోమీయపశుప్రయోగో యథా-

తస్య నిరూఢపశుబన్ధవత్కల్పః షడ్ఢోతా పశ్విష్టిశ్చ సోమార్థే స్వాహవనీయే క్రియమాణేషు అగ్నీషోమీయాదిష్వఙ్గభూతేషు పశుషు న విద్యేతే- సప్తహోతారమేవాధ్వర్యుం సాదయతి- పశ్విష్టేర్దేవతా పరిగ్రహార్థత్వాత్స చ దేవతా పరిగ్రహో దీక్షణీయాయాం కృత ఇత్యతః పశ్విష్టేర్నివృత్తిః.

కర్మప్రక్రమస్తు- శాఖాచ్ఛేదనమ్ ఇషే త్వోర్జే త్వా- ఇమాం ప్రాచీమ్- తూష్ణీం ప్లక్షశాఖామాహరతి- ఆతిథ్యాబర్హిః తేనైవ పశోర్బర్హిః తూష్ణీం సంనహ్యతి- అథ పరిస్తరణాని పరిభోజనాని ఉశీరతృణాని- కుశాంఽకృత్వా పాశుకమిధ్మం సంభృత్య- ఆతిథ్యాయాః పరిధీంస్తత్ర నిధాయ- యత్కృష్ణ ఇతి మన్త్రముక్త్వా వింశతిధా సంభరామి తిస్రస్సమిధో యజ్ఞాయురనుసంచరానిత్యూహ్యః. న త్రీన్ పరిధీనితి- నేధ్మప్రవ్రశ్చనవిధానమ్- వేదం కృత్వా నత్వేధిశాఖాయా ఇత్యాది- నాత్ర పరివాసనశకలనిధానమ్. త్రివృత్పలాశే-పశుం హవ్యమిత్యూహః- మూర్ఖాలేపనాన్తమ్- ఇదూపనం చ- పరిస్తరణమ్- దేవా దేవేషు-కర్మణే వామిత్యాది- పాత్రప్రయోగకాలే స్ఫ్యమగ్నిహోత్రహవణీముపరతః ప్రచరణీం స్రువం సత్తిరం ప్రయునక్తి- సంమార్గపశ్వయాస్- తస్యా జాహూవత్కల్పః- న బ్రహ్మవరణమ్- పవిత్రకరణమ్- యజమానవాచం యచ్ఛేత్యాది- సంనిశత్వామ్- ప్రోక్షణీస్సంస్కృత్య- బ్రహ్మాణమామన్త్ర్య పాత్రాణి ప్రోక్షతి- తూష్ణీం స్ఫ్యమాదాయ ప్రోక్షణీరాసాదయేత్యాది పత్నీ వర్జమ్- స్ఫ్యప్రక్షాళనస్రుగాదాపనాది- నేధ్మాబర్హిషోరాసాదనమ్- స్రుక్సంమార్జనాది జుహూం సంమృజ్య తస్యా ఆవృతా ప్రచరణీమ్- వసాహోమహవన్యాది షేపవత్ సంమార్గ ప్రభృతి- అగ్నే గృహపత ఇత్యాది- అత్ర [illegible] హితే పత్నీకర్మాణి- ఆజ్యాధిశ్రయణాది గార్హపత్య[illegible]ణి శాలాముఖీయే- స్ఫ్యలేఖాయామాసాద్య ప్రచరణ్యామాదిత ఆజ్యస్థాల్యా ఏవ తూష్ణీం చతుర్గృహ్ణాతి- జమదగ్నీనామపి- అథ పాశుకాన్యాజ్యాని గృహ్ణాతి -ప్రైతు బ్రహ్మణస్పత్నీ- సీదతు- ప్రతిప్రస్థాతా పత్నీముదానయతి- ప్రతిపత్నిమన్త్రో వర్తితః- అథాహమ్-ఇహ ఇతి పత్నీ శాలాముఖీయముపోపవిశ్య- సుప్రజసః-అదాభ్యమితి జపతి- అస్మిన్కాలే బ్రహ్మా అపరేణోత్తరవేదిముత్తరతో గత్వా- ఉత్తరేణ హవిర్ధానం గత్వా- ఉత్తరేణాగ్నీధ్రీయ ధిష్ణ్యం పరీత్య పూర్వయా ద్వారా ప్రాగ్వంశం ప్రవిశ్య అపరేణశాలాముఖీయం దక్షిణాతిక్రమ్య ఉపవిశ్య ఏవావ ద్దన్స్వేత్యుపస్థే రాజానం కురుతే.

అధ్వర్యుస్సమపి ప్రతానీతి సంప్రేష్యతి- యజమానస్యామాత్యాన్ (బన్ధూన్) సంహ్వయతి- అధ్వర్యుం యజమానోఽన్వారభతే తం పత్నీ తాం పుత్రభ్రాతరోఽన్వారభన్తే వాససా మాత్యాంత్సం ప్రచ్ఛాద్య వాససోఽన్తే స్రుగ్దణ్డముపయమ్య ప్రచరణ్యా వైసర్జనాని జుహోతి- త్వగ్ సోమ తనూకృద్భ్యః-స్వాహా- జుషాణో-స్వాహా- ఇత్యాజ్యస్యార్ధం గార్హపత్యే జుహోతి- ఉభే సోముదేవ త్వే తతో బ్రహ్మ యథేతం ప్రతినిష్క్రామతి- స సోమమాదాయ ప్రాగ్వంశద్వారే తిష్ఠతి- తతో గ్నేః పురస్తాత్పశ్చాద్వా గచ్ఛతి- తతో గ్రావాదీన్యాదదతే యజమాన పరిచారకాః- గ్రావాణో ధిషవాధారః- వాయవ్యాన్యులూఖలసదృశాని గ్రహ పాత్రాణి- ద్రోణకలశః ప్రాథం కాష్ఠపాత్రమ్- పత్నీం స్వస్థానాదుత్థాప్య [illegible]- త్రీహ్యాద్యాపధద్రవ్యార్థం యత్తృతీయం శకటం తదేవ పునః పునః ప్రవర్తయేయుః- యావదాహవనీయహోమస్థావత్కాలమ్- యాయావరస్య శాలాముఖీయే స్థాపయన్తే- అగ్నీషోమీయ పశుమజమనునయన్తి ఇధ్మాబర్హిషీ ఆజ్యాని చానునయన్తి ప్రాగ్వంశాత్- యది తత్ర గృహీతాని- ఇతరథా స్ఫ్యలేఖాయాః ప్రోక్షణీశ్చానునయన్తి- శాలాముఖీయే ప్రణయనీయమిధ్మమాదీప్య నిక్తాభిరుపయమ్య-అగ్నీషోమాభ్యాం ప్రణీయమానాభ్యామనుబ్రూహీతి ప్రైషః- ప్రథమయాం త్రిరనూక్తాయాం- అయం నో అగ్నిరితి అగ్నిప్రథమాస్స్వప్రథమా వా బ్రాహ్మణాః ప్రతిష్ఠన్తి- అగ్నీధ్రీయేఽగ్నౌ ప్రతిష్ఠాపితే సతి- బ్రహ్మ ప్రతిప్రస్థాత్రే రాజానం ప్రదాయ- ఉత్తరేణాగ్నీధ్రీయం దక్షిణాతిక్రమ్యోపవిశతి- ఏవావ ద్దన్స్వేతి పూర్వవదుపస్థే రాజానం కురుతే- తతో ధ్వర్యుర్ రగ్నేః పరయే త్వర్థ

మాజ్యశేషస్యజుహోతి- అగ్నిర్దేవతా- (ప్రచరణ్యాశ్చరుగృహీతస్యాజ్యస్యార్థం గార్హపత్యేమన్త్రద్వయేన హుత్వావశిష్టేష్వర్ధమాజ్యమాగ్నీధ్రీయే హుత్వా ఇతరదాహవనీయే హోమం శేషయేత్) గ్రావాదీన్యాగ్నీధ్రీయే స్థాపయన్తి- బ్రహ్మా పూర్వేణ నిష్క్రమ్య హవిర్ధానస్య పశ్చిమద్వారి సనోమన్తిష్ఠతి- అధ్వర్యురుత్తరేణాగ్నీధ్రీయ మాహవనీయం ప్రాప్య ఉరువిష్ణో ఇతి సర్వమాజ్యశేషం జుహోతి- విష్ణుర్దేవతా- అమాత్యాః ప్రదక్షిణ మావృత్య యథేతంగచ్ఛన్తి.

అథాధ్వర్యుస్సోమోజిగాతి-ఆసదమితి రాజానముపరయా ద్వారా హవిర్ధానం ప్రవేశయతి- పూర్వయాగత్రియః- బ్రహ్మరాజాన మధ్వర్యవే ప్రదాయ ఉత్తరేణ హవిర్ధానంగత్వా అపరేణోత్తరవేదిం దక్షిణాతిక్రమ్యోపవిశత్యగ్నీషోమాయస్య వపాహోమాత్- అధ్వర్యురదిత్యాస్సదోఽసీతి దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య నీడే కృష్ణాజినమాస్తీర్య అదిత్యాస్సదఆసీదేత్యేతావతామన్త్రేణతస్మిన్ రాజానమాసాదయతి- పూర్వద్వారేణ యజమానః ప్రవిశ్య ఏషవో దేవసవితరితి రక్షణార్థం దేవతాభ్యః ప్రయచ్ఛతి- మాకోదభదితి మన్త్రాన్తః- ఏతత్త్వంసోమ-ఉపాగాఇత్యభిమన్త్రణంరాజ్ఞః- ఇదమహం-రాయస్పోషేతి ప్రదక్షిణమ్- నమోదేవేభ్యఇతి నమస్కారాఞ్జలింకృత్వా- ప్రాచీనావీతీ స్వధా పితృభ్యఇతి దక్షిణాముఖోఞ్జలింకృత్వా- ఉపస్పృశ్య- ఇదమహం నిః వరుణస్య పాశాదితిహవిర్ధానా న్నిష్క్రమణమ్- స్వరభి వ్యఖ్యమితి ప్రాక్ప్రేక్షతే- సువరభివిఖ్యేషమితి సర్వంవిహార మభివీక్షతే- వైశ్వానరంజ్యోతిరిత్యాహవనీయమ్.

అత్రయజమానోవాన్తరదీక్షాంవిసృజతే- అగ్నే వ్రతపతే-యామమతనూస్త్వయ్యభూత్-వ్రతానిఇతి- సవితి ఉపస్థానంవా ఆహవనీయస్య- నితరాంమేఖలాంవిస్రంసయతే- నితరాముష్టికర్షణే- అత్రదణ్డప్రదాన మేకేసమామనన్తి- స్వాహాయజ్ఞం మనసా-ఆరభఇతి ముష్టివిసర్గః- స్వాహోదాచీరివాగ్విసర్గః- దీక్షితవాచం యచ్ఛేత్యస్యనివృత్తిః- అపరాహ్ణే ఉపోదయేచ ఉపసద్వ్రతంనివర్తతే- ఇధ్మా బర్హిషో రుపసాదనమ్- ఊర్ణామ్రదివితి యజమానః- ప్రోక్షణీనామభిమన్త్రణాదిఆపోదేవీరిత్యాది పశువత్- ప్రోక్షణీశేషనినయనమ్- మహావేదే ర్దక్షిణశ్రోణి మారభ్య ఉత్తర శ్రోణేః స్తరణ కాలే దేశ పృథక్త్వేన స్తరణమన్త్రస్యావృత్తిః- స్తరణం చైష్టికమ్- తదాగ్రజమానస్యచావృత్తిః- పరిధ్యాద్యాజ్యాభిమన్త్రణాన్తంపశువత్- అగ్న్యాభిమర్శనంచ తత్రైవ- ఆఘ్రాయదానాది పశువత్ స్తవనాన్తం కృత్వా- అగ్నీషోమాభ్యాం [illegible] మితివిశేషః- అపాన్యహోమాది అ[illegible] దానాదికృత్వా- అగ్నీషోమాభ్యాం [illegible] స్తంనియుక్షితి- అదృఢస్త్వేషధీభ్యః-అగ్నీషోమాభ్యాంత్వాజుష్టం ప్రోక్షామి- అపాంపేరురసీత్యాదిఇదమధ్వర్యురిత్యన్తంపశువత్- మహావేద్యాస్తృణాదానమ్- మహావేదేరుత్తరతఃస్థితిరుభయోః- మానుషఇత్యుక్త్వా పునరాశ్రావ్యప్రత్యాశ్రావితే- ఇన్ద్రోహోతా ఇత్యుక్త్వా హోతుర్నామోపాంశూక్త్వా మానుషఇత్యుచ్చైః- సర్వత్రైవమ్- ప్రవృతహోమే హుతే ఆశ్రావణమ్- అవశ్యజ్యౌత్పుణమస్య ఉత్తరాత్ పునరాశ్రావ్య ప్రత్యాశ్రావితే- అగ్నిమాగ్నీధ్రాత్ మానుషః ప్రవృతాహుతిః- పునరాశ్రావ్య- అశ్వినాధ్వర్యూ- ఆధ్వర్యవాద్ యజ్ఞశర్మావిష్ణుశర్మాణౌ మానుషౌ- ప్రవృతహోమాశ్రయోః- పునరాశ్రావ్యమిత్రావరుణౌ ప్రశాస్తారౌ మానుషఇతి పశ్వర్థం పునర్వ్రణీతే- ఇదంవరణమృతుయాజార్థమ్- ఇన్ద్రో బ్రహ్మబ్రాహ్మణాత్ మానుషః పునరాశ్రావణాది- మరుతః పోత్రాత్ మానుషః పునరాశ్రావణాది- గ్నావో నేష్ట్రాత్ మానుషః పునరాశ్రావణాది- అగ్నిర్దేవీనాం తన్వ ఇతి యజమానస్యనామ-ప్రవృతాహుతిసవనీయే- వరణపక్షే ఆయంసున్వన్నితి విశేషః-తదాఇహహోతారం వృత్వా పశువత్ మైత్రావరుణంవృణీతే.

ప్రవృతః ప్రవృతః ప్రవృతహోమా జుహోతీత్యాపస్తమ్బమతమ్- హోత్రాదీనా మాశ్వలాయన మతేన- ఉభయోస్సరస్వతీదేవతా.

ఘృతవతీశబ్దఇత్యాదిప్రయుజ్యమానాఇతి హుతే స్రాజహితాదగ్నిమాహృత్య దక్షిణయా ద్వారానిర్హృత్యదక్షిణేనమార్జాలీయంనీత్వా అన్తరాయా పమాహవనీయఞ్చ పశోఃపురతోనీత్వా ఉత్తరతోహృత్వా రేవతీర్యజ్ఞపతిమిత్యాది- ఏషపశుశ్రపణార్థః- యహింపశుమాప్రీతమితిబ్రాహ్మణేవిహితమ్- ఆహవనీయాదుల్ముకంవాగ్నీధ్రోహరతి- ఆపోదేవీః శుద్ధాయువఇతిన బ్రహ్మణః- ఆవహోమాన్తఇతి వచనాత్- వపోద్ధరణకాలే అగ్నీషోమాభ్యాంత్వాజుష్టముత్కృన్తామీతి విశేషః- ఉల్ముకం సర్వమాదాయ ప్రతినివర్తతే- వపాశ్రపణాది ఉత్తమప్రయాజాన్తంకృత్వా శేషేణహవిష్యభిఘార్యనోపభృతమిత్యన్తం కృత్వా ఉపరమతి- దివాప్రయాజైరిత్యస్మిన్ పక్షే ఆజ్య భాగాది సర్వం రాత్రౌకరోతీతి తైత్తిరీయశ్రుత్యభిప్రాయవిషవిధిః- అస్తం యన్తమనూయాజై రుపాసతఇతి శ్రుత్యన్తరమ్- తదాసర్వం దివా- అగ్నీషోమాభ్యాంఛాగస్య వపాయామేదస ఇతి ప్రైషః- ఏవం ప్రేష్య- యత్ప్రాగ్నీషోమీయాదిత్యస్మిన్ పక్షేప్రధానస్యయథాకామ్యమ్- అథైకేషామిత్యస్మిన్ పక్షేప్రధానస్య క్రుష్టస్వరః- అనుబ్రూహి త్యస్య మధ్యమస్వరః- అగ్నీషోమయోరహంజేవగానమ్- ఇన్ద్రియావీవా- వపాశ్రపణ్యాభి హోమాన్తే సముత్క్రోశ్యేత్యాది మార్జనాన్తంకృత్వా- సుబ్రహ్మణ్య పితా పుత్రియామితి ప్రైషః- ఆహూతాయాం ముఖ్యేన బ్రహ్మణా సహ గచ్ఛతి- గిరిభి

దాం- (గిరిభిన్నా వహంతియాభిరద్భిః) వహన్తీనాం ప్రవత్స్వత్ తిష్ఠన్ గృహ్ణాతి- నాన్తమావహన్తీరతీయాత్ (సమీపం గతా అగిరిభిదోఽపి నాతీయాత్), స్థావరా అపో న గృహ్ణీయాత్- ఛాయాయై చాతపతశ్చ సన్ధౌ గృహ్ణాతి (మేఘచ్ఛాయాయా ఆతపస్య చ సన్ధౌ) యదిచ్ఛాయాం నవిన్దేదాత్మనో వృక్షస్య మూలస్య వా ఛాయయా సన్ధౌ- ప్రతీపం (ప్రతిస్రోతసమ్) గృహ్ణాతి- హవిష్మతీః- సూర్య ఇతి గ్రహణమ్- అగ్నేర్వోపన్న గృహస్యేత్యపరేణ గార్హపత్యముఖీయ ముపసాదయతి- సుమ్నాయ సుమ్నినీరితి యజమానః సర్వేషు వసతీవరీణాం సాదనేషు జపతి- అస్తం యన్నమనూయాజైరిత్యస్మిన్ పక్షే అగృహీతాసు వసతీవరీషు యద్యస్తమియాత్ తదా సువర్ణ ఘర్మస్యావేహి శఖ్యాభ్రాజ్యాహుతీహుతా త్వా బ్రహ్మధ్వర్యుభ్యాం వరేద తైభవతః ఉల్కాం ధారయ హణో గృహ్ణాతి- దివా ప్రయాజైరిత్యస్మిన్ పక్షే న ప్రాయశ్చిత్తమ్- రాత్రావేవ విహితత్వాత్- అథవా సోమయాజినః ముఖ్యానాం గృహ్ణీయాత్ తదా న ప్రాయశ్చిత్తమ్- అస్తమితేన వరదానేనోల్ముకహిరణ్యే- యస్మిన్ దేశే వహన్తీనామభావస్తస్మిన్ బహుయాజినో గృహే గ్రహణమేవ- ప్రకృతమను సరామః- సుమ్నాయేతి కృతే పశుపురోడాశస్య పాత్రసంసాదనాది- అగ్నీషోమాభ్యాం జుష్టమిత్యాది సర్వమ్- అయం యజ్ఞో సమాగ్నే చతుర్హోతేత్యాసన్నాభిమర్శనమ్- అగ్నీషోమాభ్యాం పురోడాశస్యేతి ప్రైషః- ప్రకృతివద్ధుతానువస్త్రణమ్- స్విష్టకృదాదిమార్జనాన్తైశ్చృతం హవిరిత్యాది పశువత్- అగ్నీషోమాభ్యాం ఛాగస్య హవిష ఇతి సంప్రైషః- వపావదనుమన్త్రణమ్- నారిష్ఠాది- వనస్పతియాగే ద్రావ సమాప్తిః ఏమాఅగ్మన్నితినభనతి- అత్రస్వరుహోమవ్యాదయకూలోద్వాసనే నభవతః- పురస్తాద్దేవ పత్నీభ్యస్సంపత్నీయహోమః- ఆజ్యే డాంతోఽగ్నీషోమీయస్సంతిష్ఠతే.

అగ్నౌకరణ- (అగ్నౌ-కరణ) న. శ్రాద్ధేషుకర్తవ్యో హోమవిశేషః- తత్ప్రయోగస్తు ఘృతాక్తమన్నమాదాయ అగ్నౌ కరిష్య ఇతి నిమన్త్రితబ్రాహ్మణాన్ పృష్ట్వా తతస్తైః కురుష్వేత్యనుజ్ఞాతః ప్రాచీనావీత్యగ్నిముపసమాధాయ మేక్షణేనావదాయావదాన సంపదా జుహుయాత్- సోమాయ పితృమతే స్వధానమః అగ్నయే కవ్యవాహనాయ స్వధానమ ఇతి పిణ్డపితృయజ్ఞకల్పేనాగ్నౌ హుత్వా మేక్షణమనుప్రహృత్య హుతశేషం పిత్రాదిభాజనేషు దద్యాత్- న వైశ్వదేవభాజనేషు- ఏతచ్చాగ్నౌకరణమాహితాగ్నేస్సర్వాధానపక్షే దక్షిణాగ్నౌ కర్తవ్యమ్- అర్ధాధానపక్షే ఆహితాగ్నేరపి గృహ్యాగ్నావేవ కర్తవ్యమ్- ఇతి చన్ద్రికాకారాపరార్క విజ్ఞానేశ్వర మాధవాదీనాం మతమ్- తస్యాపి దక్షిణాగ్నౌ గృహ్యే వా కర్తవ్యమితి హేమాద్రి మతమ్- యద్యపి స్మార్తమగ్నౌకరణం శ్రౌతే దక్షిణాగ్నౌ నయుక్తం తథాపి ఆహితాగ్నిస్తు జుహుయాద్దక్షిణాగ్నౌ సమాహిత ఇత్యాదివచనాదేవ భవతీతి హేమాద్రి చన్ద్రికాకారాదయః- ఇదంచ దర్శశ్రాద్ధ ఏవ- ఆబ్దిక దిషు సర్వాధానీ పాణౌ అర్ధాధానీ గృహ్యే కుర్యాదితి హేమాద్రిమాధవశ్చ- దర్శేపి సర్వాధానినో దక్షిణాగ్నౌ హోమ ఆపస్తమ్బాదీనామేవ- ఆశ్వలాయనస్య తు పాణావేవేతి వృత్తిః- పిణ్డపితృయజ్ఞ ఏవ దక్షిణాగ్నౌ హోమః శ్రాద్ధే తు తైత్తిరీయాదేర్విద్యమాన గృహ్యాగ్నౌ ప్రక్షిప్తే నిరగ్నేస్తు లౌకికాగ్నావేవ- బహ్వృచస్య త్వనగ్నేరపి పాణిహోమ ఏవేతి బోప్పదేవాది మతమ్-

తత్ర సాగ్నేః అన్వష్టక్యం, పూర్వేద్యుః, మాసిమాసి, పార్వణమ్ ఇతి చతుర్షు శ్రాద్ధేషు అగ్నౌ హోమః- కామ్యమ్ అభ్యుదయశ్రాద్ధమ్ అష్టకా సపిణ్డీకరణమ్ ఇత్యేషు చతుర్షు తత్స్థానే పితృస్థానబ్రాహ్మణహస్తే హోమః- స ఏవ పాణిహోమ ఇత్యుచ్యతే- నిరగ్నికస్య మృతపితృకస్య పార్వణే పాణిహోమ ఏవ- పాణౌ హుతమన్నం తైర్బ్రాహ్మణైర్భాజనస్థేనైకీకృత్య భోక్తవ్యమ్. బహ్వృచ గృహ్య భాష్యకారమతే తు ఏకోద్దిష్టే పాణిహోమ ఏవ కర్తవ్యః. ఇతి విజ్ఞానేశ్వరమతమ్.

అగ్న్యాధాన- (అగ్ని-ఆధాన) న. వైతానికాగ్నిసమ్పాదనరూపః కర్మవిశేషః ఆధానమితి ప్రసిద్ధః.

అగ్న్యాధేయ- (అగ్ని-ఆధేయ) న. ఆధానమితి ప్రసిద్ధః కర్మవిశేషః.

అగ్ర- (అగి- ర) ఆద్యాదిః. శాఖాదిః. నడాదిః. న. ఆదిః- శిఖరమ్- పురోభాగః- ఫలమ్- ఆలమ్బనమ్- సమూహః- ప్రాన్తః- త్రి. అధికమ్- ప్రధానమ్- ప్రథమమ్-

అగ్రజజ్ఞా ప్రతిజజ్ఞేత్యుచ్యతే.

అగ్రశబ్దాన్నీఞః క్విబన్తస్య సమాసే ణత్వం భవతి * అగ్రణీః. తస్మాత్ శైషికేష్వర్థేషు డిమచ్- * అగ్రిమః. భవదపి తత్ర భవ ఇత్యర్థే యత్ ఘః ఘచ్ భవన్తి- * అగ్ర్యః- అగ్రియః- అగ్రీయః. అస్మిన్నుపపదే స్వధాతోష్టః- అగ్రమగ్రేణాగ్రే వా సరతీత్యర్థే టః- అగ్రశబ్దస్య తదానీ మేదన్తత్వం వా- * అగ్రేసరః- అగ్రసరః. అగ్రశబ్దాన్తాత్పరస్య దన్తశబ్దస్య సమాసోత్తరపదస్య దతృ ఇత్యాదేశో వా- * కుట్మలాగ్రదన్- కుట్మలాగ్రదన్తః.

అగ్రశబ్దాదిర్గశబ్దాన్తస్తత్పురుషో జన్మార్థకోత్తరపదో బహువ్రీహిరగ్రభవార్థకశబ్దాశ్చ జ్యేష్ఠభ్రాతృపర్యాయా బ్రాహ్మణపర్యాయాశ్చ స్త్రియాంతు జ్యేష్ఠభగినీపర్యాయాః.

అగ్రశబ్దో వృత్తివిషయే అవయవిన మవయవం చాహ- తేనాగ్రహస్తః హస్తాగ్రమిత్యాది భవతీతి వామనమతమ్.

సప్తమ్యన్తే ఉగ్రశబ్ద ఉపపదే సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే ధాతోర్ణముల్ క్త్వా వా తస్య సమాసః * అగ్రేభోజమ్- అగ్రేభుక్త్వా. తత్రైవోపపదే గమ్లృ భ్రము ఇత్యాదిభ్యః క్విప్- తత్ర మకారలోపః పూర్వస్య తదుక్ చ- సప్తమ్యా అలుక్చ- * అగ్రేగాః అగ్రేభ్రూః. తస్మాద్వనశబ్దే నస్య ణత్వమ్- * అగ్రేవణమ్- రాజదన్తాదిః.

అగ్రజ- పు. జ్యేష్ఠభ్రాతా- తత్పర్యాః. పూర్వశబ్ద పూర్వక జ జన్మోత్తరపదకశబ్దాః అగ్రియ అగ్ర్య ఇతిచ. ఏతే స్త్రియాం జ్యేష్ఠభగినీ పర్యాయాః.

జ్యేష్ఠే అకృతవివాహే కృతవివాహః కనిష్ఠః పరివేత్తా- సజ్యేష్ఠః పరివిత్తిః- సవివాహః పరివేదనమ్.

అగ్రజన్మన్- పు. అగ్రజః- బ్రాహ్మణః- బ్రహ్మా.

అగ్రజాతి- పు. బ్రాహ్మణః.

అగ్రణీ- (అగ్ర-నీ) త్రి. ముఖ్యః.

అగ్రతలసఞ్చర- పు. నాట్యే పాదవిన్యాసవిశేషః- యత్రాఙ్గుష్ఠౌ ప్రసృతౌ పార్ష్ణిరుత్క్షిప్తః అఙ్గుల్యః కుఞ్చితాః తస్య ధరణీతాడనాదౌ వినియోగః.

అగ్రతస్- (అగ్ర-తసి) అవ్య. ప్రథమే- అగ్రే. తస్మిన్నుపపదే సృధాతోష్టః- * అగ్రతస్సరః.

అగ్రపల్లవాద్- (అగ్ర-పల్లవ-అద-క్విప్) పు. శశః.

అగ్రపత్రక- పు. నీలినీభేదః.

అగ్రమాంస- న. వృక్కా.

అగ్రసర- త్రి. పురోగమః.

అగ్రామ్య- (నఞ్-గ్రామ్య) త్రి. సఙ్గీతే-ఏలాపదప్రాణభేదః సచగీతివాక్యపయవేమపదేషు పూర్వపూర్వపదాని మధ్యే యో స్త్రయాణాం వాక్యానాం తద్గతానాం స్వరాణాఞ్చ చక్రవత్ పరిత్త్యా ఆవృత్తిః సచ ధ్రువఖణ్డాదిమధ్యలయయుక్తే విచిత్రాఖ్యే పదే యోజనీయః.

అలఙ్కారశాస్త్రే వైదర్భప్రాణమాధుర్యాఖ్యమ్- యథా కన్యే కామయమానం మాం నత్వం కామయసే ఇత్యుక్తే గ్రామ్యమ్- వామాక్షి మదనో మయి నిర్దయః త్వయి నిర్మత్సర ఇత్యుక్తే అగ్రామ్యమ్.

అగ్రిమ- (అగ్ర-డిమచ్) త్రి. ముఖ్యః.

అగ్రియ- (అగ్ర-ఘ, ఘఞ్ వా) త్రి. ముఖ్యః- అగ్రజః.

అగ్రీయ- (అగ్ర-ఛ) త్రి. ముఖ్యః.

అగ్రూ- స్త్రీ. (వేదే) నదీ- అఙ్గులిః.

అగ్రేగూ- (అగ్రే- గమ్లృ- డూ) త్రి. సేవకః. (అగ్రే-గమ్లృ-క్విప్) అగ్రేగన్తా.

అగ్రేదిధిషూ- (అగ్రే-దిధిషూ) పు. పునర్భూర్యస్య కుటుమ్బినీ సద్విజః.

అగ్రేపూ- (అగ్రే-పూ-క్విప్) త్రి. అగ్రేశుద్ధిహేతుః.

అగ్రేభ్రూ- (అగ్రే భ్రము-క్విప్) త్రి. అగ్రేయో భ్రమతి సః.

అగ్రేవణ- రాజదన్తాదిః. న. వనాగ్రమ్.

అగ్రేసర- త్రి. పురోగమః.

అగ్ర్య- (అగ్ర-యత్) అగ్రేసాధుః- అగ్రమివస్థితః. (వేదే) అగ్రేభవః-

అఘ- (అఘి-అచ్) అర్శఆద్యచ్- న. దుఃఖమ్- పాపమ్-వ్యసనమ్-అశౌచమ్- క్రౌర్యమ్. యథా అఘశంస ఇత్యాదౌ.

పు. అసురవిశేషః- సచ పూతనా బకయోరనుజః. బృన్దావనే స్థితం కృష్ణం గోపకుమారాంశ్చ హన్తుం ధృత అజగరరూపో గ్రస్తకతిపయ గోపకుమారో వ్యాత్తానన, స్తజ్జ్ఞాత్వా స్వయం ముఖం ప్రవిష్టేన కణ్ఠస్థానే ప్రవర్ధిత స్వవిగ్రహేణ కృష్ణేన నిరుద్ధశ్వాసో మృత ఇతి భాగవతకథా. అఘ శబ్దస్య ఛన్దసి క్యచి అకారస్యాకారః- * అఘాయుః.

అఘమర్షణ- పు. ఋషివిశేషః విశ్వామిత్రగణాన్తర్గతో గోత్రప్రవర్తకః- ధనఞ్జయః గోత్రప్రవరాన్తర్గతశ్చ- అఘమర్షణానాం ప్రవరస్తు వైశ్వామిత్రాఘమర్షణ కౌశికేతి.

త్రి. సూక్తవిశేషః- ఋతఞ్చ సత్యఞ్చేత్యాదిః అథోసువరిత్యన్తః తైత్తిరీయోపనిషది నారాయణీయే పఠితః- సచ సర్వపాపనోదకః- విశిష్య త్రిరాత్రముపవసన్ ప్రత్యహం ప్రాతర్మధ్యాహ్నే సాయం కాలేషు స్నానం కుర్వన్ స్నానకాలే త్రివారం జపన్ సర్వపాపైర్ముచ్యత ఇతి స్మృతమ్- తస్య ఋషిరఘమర్షణః- అనుష్టుప్ఛన్దః- వరుణో దేవతా.

అఘవత్- (అఘ మతుప్) త్రి. పాపీ- తస్య సంబోధనే అన్త్యస్వరుత్వమ్- అవేత్యస్య ఓకారాదేశశ్చ- * అఘోః

అఘాయు- త్రి. (వేదే) అఘకామః.

అఘి- ధా. ఆత్మ. గతౌ, గతినిన్దాయాం, గత్యారమ్భే చ- అస్య రూపాణి- (లట్.) అఙ్ఘతే (—ణిచ్) అఙ్ఘి (—సన్) అఞ్జిఘిష (—ణిచ్-సన్) అఞ్జిఘయిష.

అఘోటక- పు. బ్రహ్మఫలా- తిలక్షీరీ.

అఘోర్- అఘవన్నిత్యర్థకమ్- తస్య రేఫస్యాచి పరే యత్వం, హశి పరే లోపః- * అఘోయత్ర- అఘోయాహి.

అఘోర- (నఞ్-ఘోర) పు. మన్త్రవిశేషః- అఘోరేభ్య ఇత్యాదిః.

అఘోరా- స్త్రీ. శక్తివిశేషః- తాశ్చ శక్తయో నవ- సుప్రజా- విజయా- కాలీ- కరాలీ- వికరాలీ- సుప్రభా- మేఘరూపీ- మనస్వినీ- అఘోరా- తాస్సర్వా అష్టభుజా ధ్యాతవ్యాః-

అఘోరాస్త్ర- న. సంనిపాతచికిత్సాయాం రసయోగవిశేషః- తస్య యోగో యథా- పారద గన్ధక వత్సనాభ తాళక మాక్షికపాషాణ టఙ్కణ నేపాళ మయూరతుత్థాని సమభాగాని ఖల్వే విమర్ద్య డోలాయన్త్రే దినం పక్త్వా తతస్సర్పమహిషపిత్తాభ్యాం దినద్వయం భావయిత్వా తత్ర గుఞ్జామాత్రం క్షురలిఖితే బ్రహ్మరన్ధ్రద్వారే లేపయేత్ సంనిపాతం శమయేత్.

అఘోష- (నఞ్- ఘోష) బాహ్యప్రయత్నవిశేషః- తత్కృతవర్ణభేదశ్చ సచ ప్రయత్నో వర్గప్రథమ ద్వితీయాః తేషాంయమాః జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయవిసర్జనీయశషసాశ్చేత్యేతేషామ్-అఘోషాణామేవశ్వాసోవివారశ్చ.

అఘోస్- నిపాతః- అఘవన్నిత్యర్థకఇతికేచిత్- అస్యసకారస్య అఘోర్ ఇత్యత్రరేఫస్యేవ కార్యంద్రష్టవ్యమ్.

అఘ్న్య- (నఞ్ - హన- డ్యక్) పు. ప్రజాపతిః.

అఘ్న్యా- (నఞ్- హన- డ్యక్- టాప్) స్త్రీ. గౌః.

అఘ్న్యాది- గణవిశేషః- డ్యగన్తాః- తేచశబ్దాః- అఘ్న్య అఘ్న్యా- సన్న్యా- కన్యా- ఇత్యాదయః.

అఙ్- వ్యాకరణేస్త్రీకృత్ప్రత్యయవిశేషః- సచషిద్భ్యోభిదాదిభ్యశ్చేతి-పూజ-కథ-కుబి-చర్చ-ఇతిణ్యన్తేభ్యోధాతుభ్యశ్చస్త్రియాంభవతి-ఉపసర్గస్థపదేఆదన్తాద్ధాతోర్భవతి.
*జరా-భిదా-చిన్తా-పూజా-కథా-కుమ్బా-చర్చా-ప్రజ్ఞా.

ధాతులకారయోర్మధ్యగః ప్రత్యయవిశేషః- సచ్లి- ధన్తస్య శిలిజి పరే ధాతు సామాన్య దేశః- *వాచేషు- సముక్రార్థే లుజి పరే స్థేరాదేశవిశేషా ద్వితీయః-సచ అసు- వచ- ఖ్యా- స్య- శాసు- బుద్ధి- షచ- హ్వేఞ్- ఇతిధాతుభ్యో భవతి- తత్రలిపాదిభ్యస్త్రిభ్య ఆత్మనేపదేవా- పరస్మైపదలుజి పరే పుషాదిభ్యోద్యుతాదిభ్యఇది ద్భ్యశ్చభవతి- ఇరిద్భ్యః- జ్యాస్త స్తు మ్రుచు మ్లుచు గ్రుచు గ్లుచు గ్లుస్చు శ్వి ఇతి ధాతుభ్యశ్చవా భవతి- ధన్తనితు దుకృఞ్ మృజ్ దృరుహ ధాతుభ్యోవా.

అఙిపరే ధాతోః కార్యాణి యథా- ఋవర్ణస్యగుణః- దృశిరిత్యస్య దర్శ్- అసు ఇత్యస్య అస్థ్- శ్వి అస్య శ్వ- పత్ ఇ అస్య పప్త్- వచఅస్య వోచ్- శాసు అస్య శిష.

* అఖ్యత్ అపాచత్ అఖ్యర్ అసరత్ అశిషత్ అరత్ అలిపత్ అలిపత అలిప్త అసిచత్ అసిచత అసిక్త అహ్వత్ అహ్వత అహ్వాస్త అపుషత్ అద్యుతత్ అగమత్ అపప్తత్ అభిదత్ అశ్వైత్సీత్ అదర్శత్ అద్రాక్షీత్ అజరత్ అజారీత్ అస్తభత్ అస్తమ్భీత్ అమ్రుచత్ అమ్రోచీత్ ఇత్యాది అశ్వత్ అకరత్ అమరత్ అదరత్ అరుహత్.

అఙ్క- ధా. అకి- * అఙ్కతే- తస్యలిటి- ఆనఙ్క. అఙ్కఇత్యస్యఅనిడాథర్థధాతుకేనిష్ఠాయాంచ రూపమ్- * అఙ్క్యాద్- అఙ్కితః. అఙ్క్యా- అఙ్క్యా.

అఙ్క- ధా. చురాదిః- అదన్తః- పదేలక్షణేచ- (—ణిచ్) అఙ్కి- శాకటాయనమతే అఙ్క్యాపి) — ణిచ్- శప్) అఙ్కయతి- అఙ్కి కాపయుచ.

అఙ్క- ఖుగాదిః (అకి-ఘఞ్) పు. కలఙ్కః- చిహ్నమ్- సమీపమ్- ఉత్సఙ్గః- వక్షః- స్థానమ్- అపరాధః- చిత్రయుద్ధమ్- యుద్ధమ్- ఆభరణమ్- రేఖా-సంఖ్యా.

క్వచి త్స్వరమ్భకానమ్బద్ధం చిహ్నమ్- తస్యేదమిత్యర్థే కారే తస్మిన్నర్థే అఞ్ యఞ్ ఇఞ్ ఇతి గోత్రప్రత్యయాన్తా దణ్- సవృఞ్- * బిదానామఙ్కః బైదః గార్గః దాక్షః. తత ఆగత ఇత్యర్థే గోత్రప్రత్యయాన్తాదఙ్కార్థఇవ ప్రత్యయోభవతి- బిదేభ్యఆగతం బైదమ్ గార్గమ్ దాక్షమ్ ఔపగవకమ్.

గణితే సంఖ్యాసూచకలిపివిశేషః- సనవవిధః, ఏకాదినవాన్తసంఖ్యా చిహ్న భేదాత్- తేయథా- ౧, ౨, ౩, ౪, ౫, ౬, ౭, ౮, ౯. యద్యపి నకేవలం సంఖ్యా నవైవ కింత్వనన్తాః- తథాప్యేతఏ వాఙ్కాః పరస్పరసహాయేనశూన్యలిపిసహాయేనచ ఉక్తాతిరిక్తసంఖ్యానామపి బోధకాః- తథాహి- ఏకాదిసంఖ్యానాం దక్షిణభాగే శూన్యలిపిలేఖనే దశవింశత్యాది సంఖ్యాబోధన్తే- యథా- ౧౦, ౨౦, ౩౦, ఇత్యాది- పునస్తేషాం దక్షిణభాగే శూన్య ప్రక్షేపే తద్దశగుణ సంఖ్యా బోధన్తే- యథా- ౧౦౦, ౨౦౦, ౩౦౦, ఇత్యాది- తథాచ దక్షిణ మంశస్య తద్వామస్థితస్య ద్వితీయస్యాఙ్కస్య స్వసంఖ్యాదశగుణసంఖ్యాబోధకత్వమ్- తతో వామస్థితస్య తద్దశగుణ సంఖ్యాబోధకత్వమితి రీత్యాయావత్సు స్థానేష్వఙ్కాస్సన్తి, తావత్ స్థానస్థానామఙ్కానాం సంఖ్యా బోధకత్వ మేవం రీత్యా ద్రష్టవ్యమ్- తథాచ ౫౦౬౯౩౪ ఇత్యఙ్కసముదాయే లిఖితే దక్షిణతః ప్రథమోఙ్కశ్చతుస్సంఖ్యాబోధకః- తతో వామస్థితస్త్ర్యఙ్కస్త్రింశద్బోధకః- తతోవామస్థితోనవాఙ్కో నవశతీబోధకః- తతః షడఙ్కః షట్సహస్రీబోధకః తతః శూన్యలిపిర్న్యస్యబోధకః తస్మాదయుత బోధకోఙ్కో నాస్తీతిబోధ్యమ్- తతోవామస్థః పఞ్చాఙ్కః పఞ్చలక్షీమాహ- ఏవంసర్వత్రోహ్యమ్. తానిచస్థానాని ఏక దశ శత సహస్ర అయుత లక్ష ప్రయుత కోటి అర్బుద పద్మ ఖర్వ నిఖర్వ మహాపద్మ శఙ్కు సముద్ర అన్త్య మధ్య పరార్థ ఇత్యష్టాదశ గణకైఃకల్పితాని- కైశ్చిత్తు త్రింశత్కల్పితాని- యథా- ఏక దశ శత సహస్ర దశసహస్ర లక్ష దశలక్ష కోటి దశకోటి శతకోటి అర్బుద న్యర్బుద ఖర్వ మహాఖర్వ పద్మ మహాపద్మ క్షోణి మహాక్షోణి శఙ్ఖ మహాశఙ్ఖ క్షితి మహాక్షితి క్షోభ మహాక్షోభ నిధి మహానిధి పరార్థ మధ్య సముద్ర అన్త్య ఇతి- అన్యైస్త్వనియతాని. తేషామయంవిశేషః- ఏకాదిలక్షాన్తాని స్థానాని కల్పయిత్వా ఉపరితనస్థానం ప్రయుతస్థానం పరికల్ప్య తత్ప్రభృతిషట్సంఖ్యాః ఏకప్రయుత దశప్రయుత శతప్రయుతాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యాతాః-తతష్షట్స్థానాతిక్రమే మహాపద్మస్థానస్య ద్వితీయప్రయుతశబ్దేనవ్యవహారః- తతః ప్రభృతిస్థానషట్కస్య పూర్వవద్వ్యవహారః తతఃషట్సుషట్సు గతే

షు తృతీయచతుర్థపఞ్చమాదిప్రయుక్తశబ్దైర్వ్యవహార। తథాచ షట్సు షట్సు నిర్వృత్తేషు సుబోధత్వాయ విచ్ఛేదచిహ్నాని లిఖన్తి- ఏవం త్రిషు త్రిషు స్థానేష్వపి విచ్ఛేదచిహ్నాని లిఖన్తి- తైరయుతలక్షయోర్దశసహస్రత్వే నైవవ్యవహారాత్- ఏతే చాఙ్కా భారతవర్షే ప్రథమముత్పన్నాః తతో యవనాదిభిస్సంగృహీతా ఇతి తత్తద్గ్రన్థేష్వవోక్తాః.

అన్యైస్తు తైశ్చిత్ప్రథమం వర్ణైరేవాం కావ్యవహృతాః- ఏకత్వసంఖ్యాబోధక ఏకో రేఖాత్మకో వర్ణః- తద్ద్వయం ద్విబోధకమ్- తత్త్రయం త్రిబోధకమ్- పఞ్చసంఖ్యాబోధకస్త్రికోణవర్ణాత్మకః- తస్య వామభాగే ఏకసంఖ్యాఙ్కలేఖనే ఏకోనాః పఞ్చ అర్థాచ్చత్వారో బోధ్యన్తే- దక్షిణతస్తల్లేఖనే రుతత్సహితాః పఞ్చ- అర్థాత్షడేవ- పునరేకాఙ్కయోజనే సప్త- పునరేకాఙ్కయోజనే అష్టా- దశ సంఖ్యాబోధకో ధకారాకృతిర్వర్ణః- తస్యాప్యేవం వామత ఏకాఙ్కసాహిత్యే ఏకోనతా- దక్షిణతస్తత్సాహిత్యమిత్యవగరీత్యా ఏక- పఞ్చ- దశ- పఞ్చాశత్ శత- పఞ్చశతీ- సహస్రబోధకైర్వర్ణైస్సంఖ్యాబోధనమ్- ఏవమస్మిన్వర్షే ద్రావిడాదిభిః శతసహస్రాదిబోధకా ఏతైకాత్కావ్యవహృతాః- శేషమస్మదీయాఙ్కవ్యవహారవత్.

అస్మదీయానామఙ్కానాంతు సర్వతస్సౌలభ్యాత్సర్వత్ర ప్రాయేణేదానీ మేతైరేవ గణితేషు వ్యవహారః- క్వచిత్తు శాస్త్రే అక్షరైరఙ్కవ్యవహారో లిపిమన్తరేణ తద్బోధనాయాస్మదీయైః కృతః- సో౽క్షరశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

నాట్యే రూపక భాగః- తత్ర నాయకస్య కాహచరితం రఙ్గప్రవేశేన సాక్షాన్నిర్దేష్టవ్యమ్- అఙ్కపరిచ్ఛేదో బిన్దుసూచనార్థః- తత్రచ వస్త్వలఙ్కారాదిభీ రసవిచ్ఛేదో న కార్యః- తత్ర ప్రయోజనస్యావాన్తరప్రయోజనానాఞ్చ పరస్పరానుపమర్దేన నాతివిస్తీర్ణపాత్రైస్సంవిధానం కార్యమ్- తత్ర సాక్షాదదర్శనీయాని దూరమార్గః వధః యుద్ధం రాజ్యదేశాదివిప్లవః సంరోధః భోజనం స్నానం సురతం అనులేపనం వస్త్రధారణమిత్యాదీని- అధికారివధస్తు ప్రాయేణ నకల్పనీయః తత్ర నాటకప్రకరణయోః పఞ్చప్రభృతి దశపర్యన్తా అఙ్కాః నాటికాడిమేహామృగాదిషు చత్వారః సమవకారాదౌ త్రయః అన్యత్రైకోఙ్కః.

రూపకవిశేషః- సముత్సృష్టాఙ్క ఇతి వ్యవహ్రియతే రూపకభాగరూపాఙ్కల్లక్షణ బహిర్భావాత్- తత్రేతివృత్తం ప్రఖ్యాతమ్ ఉత్పాద్యం చేతి కేచిత్- రసః కరుణః- అదివ్యనాయకాః- స్త్రీవిలాపవాగ్యుద్ధే ప్రదర్శనీయే- స్తన్నియత్రాదికం భాణవత్.

[illegible] బద్ధం చిహ్నమిత్యర్థే * [illegible] చిహ్నమిత్యర్థః తేన దృష్టం సామీత్యర్థే స్తోత్రప్రత్యయాన్తా దఙ్కవత్- అఙ్కశబ్దే పరితస్య రేఫస్య లత్వం వా- * పర్యఙ్కః పల్యఙ్కః.

ఏకద్వ్యాదిసంఖ్యా ప్రసిద్ధపదార్థబోధకశబ్దాః ప్రకారాద్యర్థే వాచకత్వేన గణితగ్రన్థేషు వ్యవహృతాః యథా- భూమిచన్ద్రాదిపర్యాయా ఏకాఙ్కస్య వాచకాః- హస్తనేత్రాదిపర్యాయా ద్వ్యఙ్కస్య ఇత్యాదిరీత్యా ఊహ్యాః- తేచ ఏకాదిశబ్దేషు భూమిచన్ద్రాదిశబ్దేషు చ ద్రష్టవ్యాః.

అఙ్కచారిణీ- స్త్రీ. సఙ్గీతే ఆలిక్రమప్రబన్ధభేదః- తత్ర వీరరౌద్రాశ్రిత బిరుదైరుద్గ్రాహధ్రువౌ- వర్ణ్యగీత ప్రబన్ధనామాఙ్కిత ఆభోగః తాళఇష్టః సషడ్విధః- వాసవీ కలికా వృత్తా వీరవతీ వేదోత్తరా జాతిమతీ చేతి.

తత్రాద్యాసు షట్సు తాళబిరుదసంఖ్యా నియమః- యథాక్రమ మేకద్విత్రిచతుఃపఞ్చతాళాః- అష్టషోడశద్వావింశతిః పఞ్చాశత్ చతురుత్తరశతంచ బిరుదాని- అన్త్యాయాం తన్నియమో నాస్తి.

అఙ్కణ- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- కఙ్కణ ఇతి తత్సంజ్ఞా.

అఙ్కతి- బహ్వాదిః- (అఞ్చు-అతి-అయమతిశ్చిత్) పు. వాయుః- అగ్నిః.

అఙ్కపాలి- స్త్రీ. ఆలిఙ్గనమ్ క్రోడః వేదిః ఉపమాతా.

అఙ్కపాశ- పు. గణితవిశేషః- తత్పర్యాయః- గణితపాశః- సచ స్థానవినిమయేన వస్తూనాం యావన్తస్సన్నివేశా భవన్తి తావతాం పరిజ్ఞానోపాయః- యథా- శఙ్ఖచక్రయోర్వామదక్షిణహస్తయోర్వినిమయే ద్వౌ సన్నివేశౌ వామే శఙ్ఖః దక్షిణే చక్రమిత్యేకః వామే చక్రం దక్షిణే శఙ్ఖ ఇత్యపరః- ఏవం త్రయాణాం త్రిషు స్థానేషు వినిమయే షట్- ఏవమల్పసంఖ్యానాం బుద్ధ్యా వినిమయః కర్తుం శక్యో న తు బహుసంఖ్యానామితి వినిమయకృతసన్నివేశసామాన్యజ్ఞానాయోపాయో౽న్వేషణీయః- స ఏవాఙ్కపాశః స ద్వివిధః కేవలవస్తువిషయకో౽ఙ్కవిషయకశ్చేతి- తత్రాద్యే వస్తుసంనివేశ సంఖ్యామాత్రజ్ఞానమ్- ద్వితీయే తు సంనివేశభేదప్రతిపాద్య సంఖ్యాభేదానాం తత్సఙ్కలనలబ్ధసంఖ్యాయాశ్చ జ్ఞానం విశేషః- తత్ర సంనివేశసంఖ్యాజ్ఞానే సామాన్యసూత్రం- యథా యావన్తి స్థానాని తావతామేకాదిచయాఙ్కానాం క్రమేణ గుణనే లబ్ధా సంఖ్యా సన్నివేశసంఖ్యా భవతి- ప్రశ్నః శఙ్ఖచక్రగదాపద్మానాం చతుర్భుజేషు వినిమయేన కతి సంనివేశా భవన్తీతి.

న్యాసః స్థానాని ౪ ఏకాదిచయాఙ్కాః- ౧, ౨, ౩, ౪, తేషాం గుణనే లబ్ధా సంఖ్యా ౨౪.

అఙ్కవిషయేప్యేవమేవ పరంతు సంఖ్యైక్యజ్ఞానాయసూత్రమ్- అఙ్కసంఖ్యాస్సంకలయ్య సన్నివేశసంఖ్యయా గుణయిత్వా స్థానసంఖ్యయా విభజేత్- తల్లబ్ధసంఖ్యా యావన్తి స్థానాన్యుద్దిష్టాని తావత్సు స్థానేషు నివేశ్య సంకలితా సంఖ్యైక్యం భవతి.

ప్ర- ౨, ౮, అనయోరఙ్కయోః స్థానవినిమయేన కతి సం

నివేశా భవన్తి తద్భేదసంఖ్యైక్యం చ కిమితి?

న్యాసః- ౨,౮,అత్రైకాదిచయాఙ్కౌ ద్వౌ ౧,౨,తయోర్గుణనే ౨,సైవ సన్నివేశసంఖ్యా తౌ సంనివేశౌ ౨౮,౮౨.

అఙ్కసంకలనే ౧౦ సంనివేశసంఖ్యయా ౨ గుణనే ౨౦ స్థానసంఖ్యయా విభజనే ౧౦ తస్య స్థానద్వయే నివేశ్య సంకలనే ౧౧౦,తదేవ పూర్వోక్తసంనివేశయో ౨౮,౮౨,స్సంఖ్యాసంకలనే ఫలమ్.

అత్ర విశేషః యత్ర స్థానేషు నిర్దిష్టవస్తూనాం మధ్యే కేషాంచిదేకరూపత్వం తత్ర పూర్వోక్తవిధినా లబ్ధాం సంనివేశసంఖ్యాం తుల్యవస్తూని యావత్సు స్థానేషు తావద్భిః స్థానైర్న్యాససంనివేశసంఖ్యా లభ్యతే తయా విభజేత్- యదివస్త్వన్తరాణ్యపి తథా- తదా తల్లబ్ధసంఖ్యయాపి పునః పునర్విభజేత్- తల్లబ్ధసంనివేశసంఖ్యా వాస్తవీ భవేత్- తయా పూర్వోక్తవిధినా సంఖ్యైక్యమపి లభ్యతే.

ప్ర. ౨,౨,౧,౧, ఏతేషాం వినిమయే కతి సంనివేశాః సంఖ్యైక్యం చ కిమితి.

న్యాసః- ౨,౨,౧,౧,అత్ర సంనివేశసంఖ్యా ౨౪,పూర్వసూత్రలబ్ధా- తుల్యస్థానస్థయో ర్ద్వ్యఙ్కయోస్సంనివేశసంఖ్యా ౨,తయా తాం విభజ్య పునస్తుల్యస్థానస్థయోరేకాఙ్కయోస్సంనివేశ సంఖ్యయా ౨, విభజనే లబ్ధా సంఖ్యా ౬,ఏషా వాస్తవీ సంనివేశసంఖ్యా.

అఙ్కసంఖ్యాసంకలనే ౬,సంనివేశ సంఖ్యయా గుణనే ౩౬,స్థానసంఖ్యయా విభజనే ౯ తస్యాశ్చతుర్షు స్థానేషు నివేశ్య సంకలనే ౯౯౯౯,సంనివేశాస్తు ౨౨౧౧, ౨౧౨౧, ౨౧౧౨, ౧౨౨౧, ౧౨౧౨, ౧౧౨౨, ఏతత్సంఖ్యాసంకలనేఽపి సైవ సంఖ్యా ౯౯౯౯.

అఙ్కాయ్- ధా. అఙ్కి- * అఙ్కాయతి ఇత్యాది.

అఙ్కాస్- (అఙ్క- అసుక్) న. చిహ్నమ్- శరీరమ్.

అఙ్కాప్- ధా. అఙ్కాపి- * అఙ్కాప్యాత్- ఇత్యాది.

అఙ్కాపయ్- ధా. అఙ్కాపి- * అఙ్కాపయతి- ఇత్యాది-

అఙ్కాపి- ధా. (అఙ్క- ణిచ్) అస్యరూపాణి- (గుణహేతావజాదౌ) అఙ్కాపయ్- (అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ) అఙ్కాప్- (చజి) అఙ్కాపక్- (— సుక్) అఙ్కాపయిష.

అఙ్కావతార- నాట్యే రూపకేషు సూచ్యస్య వస్తునస్సూచనార్థః కథాభాగః- తత్పర్యాయాః- అఙ్కావతరణమ్- అఙ్కావతారణమ్. పూర్వోత్తరాఙ్కార్థయోరవిచ్ఛేదేన పూర్వాఙ్కప్రవిష్టపాత్రైస్సూచిత ఏవోత్తరాఙ్కే ఆపతతి తత్సూచకోఽఙ్కావతారః- యథా- మాలవికాగ్నిమిత్రీయే తేనహి ద్వావేవ వర్గౌ ప్రేక్షాగృహే సంగీతరచనాం కృత్వా తత్రభవతో దూతం ప్రేషయతమ్ అథవా మృదఙ్గశబ్ద ఏవైనమ్ ఉత్థాపయిష్యతి ఇత్యర్థకం విదూషకవాక్యం ప్రథమాఙ్కాన్తస్థమ్.

అఙ్కాస్య- న. నాట్యే రూపకేషు- సూచ్యవస్తునస్సూచనార్థః కథావిభాగః- యత్ర పూర్వాఙ్కాన్తపాత్రైర్విచ్ఛిన్నోత్తరాఙ్కార్థః సూచ్యతే తదఙ్కాస్యం- యథా మహావీరచరితే ద్వితీయాఙ్కాన్తే ప్రవిశ్య సుమన్త్రః భగవన్తౌ వసిష్ఠవిశ్వామిత్రౌ భవతస్సభార్గవానాహ్వయత ఇత్యుపక్రమ్య తత్రైవ గచ్ఛామ ఇత్యఙ్కసమాప్త్యాం సుమన్త్రపాత్రేణ శతానన్దజనకకథావిచ్ఛేదేన తతః ప్రవిశన్త్యుపవిష్టా వసిష్ఠవిశ్వామిత్రపరశురామా ఇత్యుత్తరాఙ్కముఖసూచనాదఙ్కాస్యమ్.

అఙ్క్- ధా. (అకి డిక్) [అఙ్క ణిచ్] అస్యరూపాణి- [గుణహేతావజాదౌ] అఙ్కయ్-[అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ] అఙ్క్-(ఆద్యస్యచజి,అఞ్చిక్-[ద్వితీయస్యచజి] అఞ్చిక్.

అఙ్కిల- పు. అఙ్కురః- ప్రాకృతశబ్దోఽయం త్ర వ్యవహారాద్గృహ్యతే.

అఙ్కుర- (అకి-ఉరచ్) తారకాదిః. పు. పల్లవ- అభినవోద్భిద్. తత్పర్యాయాః- అఙ్కుర అఙ్కిల ప్రరోహ.

శుష్కవృక్షే అఙ్కురోత్పత్తిరుత్పాతః తత్ఫలంవృక్షపా నిరనర్థతా చ- గృహమధ్యేఽప్యఙ్కురోత్పత్తిరుత్పాతః తత్ఫలంగృహస్వామినాశః తచ్ఛాన్తిర్గృహే శక్త్యా ద్రష్టవ్యా

స్వప్నే బీజానామఙ్కురదర్శనం సన్తానఫలకమ్-

సఙ్గీతే భూతవాక్యార్థ ముపజీవ్య ప్రవృత్తోఽభినయః

శుభకర్మవిశేషేషు అఙ్కురోత్పత్త్యర్థం బీజావాపోఽఙ్కురారోపణమఙ్కురార్పణమితి చోచ్యతే- సారదాతిలకే యస్మిన్నాస్యుత్సవస్తస్మిన్నుత్సవాత్పూర్వమయుగ్మకే రాత్రౌ ఉద్వాహేము రాత్రౌ, ఆత్యన్తికేషు కార్యేషు సద్య ఏవచ, కర్తవ్యమ్- రిక్తావర్జితిథిషుశుభగ్రహవాసరే క్షిప్రమృదుధ్రువ నక్షత్రేషు మూలమహాశ్రవణధనిష్ఠా శతభిషత్సుచ విపద్వధతారా ప్రదోషాతిరిక్తకాలే చ కర్తవ్యమితి జ్యోతిషికాః. తత్ప్రయోగో యథా- త్రైజనీమృణ్మయార్వ పఞ్చపాలికాః పూర్వేణ వ్యాహృతిభిః ప్రోక్ష్య మధ్యమపాలికాయామ్ ఓంభూః బ్రహ్మాణమావాహయామీత్యాదరీత్యా ప్రణవవ్యస్తసమస్తవ్యాహృతి పూర్వకై ర్బ్రహ్మ ప్రజాపతి చతుర్ముఖ హిరణ్యగర్భశబ్దై ర్బ్రహ్మాణమావాహ్య ఏవమేవ ప్రాచ్యామిన్ద్ర వజ్రి శతక్రతు శచీపతి శబ్దై రిన్ద్రమ్- దక్షిణస్యాం యమ వైవస్వత పితృపతి ధర్మరాజ శబ్దైర్యమమ్- ప్రతీచ్యాం వరుణ ప్రచేత సురూప్య పాంపతి శబ్దై ర్వరుణమ్- ఉత్తరస్యాం సోమ ఇన్దు నిశాకర రాజధీశ శబ్దైస్సోమం చావాహ్య బ్రహ్మాదీనాం క్రమేణ షోడశోపచారాన్ కృత్వా ఆపోహిష్ఠేతి తిసృభి హిరణ్యవర్ణా ఇతి తిసృ

...భిః శివమాన స్సువర్ణాన ఇత్యనువాకేన చ స్నాపయి
త్వా వదనీయ వస్త్రోత్తరీయాచమనీయ గన్ధపుష్పధూప
దీపాచమనీయనైవేద్య తాంబూలాని దత్వా ఉత్థాయ ది
శాం పతీన్నమస్యామి సర్వకామఫలప్రదాన్ కుర్వన్తు సఫ
లం కర్మ కుర్వన్తు సతతం శుభ మితి బ్రువన్నుపస్థాయ
వ్రీహి యవమాషతిలముద్గసర్షపాన్ పాత్రే సంసృజ్య క్షీ
రేణ ప్రక్షాళ్య యా జాతా ఇత్యనువాకేనాభిమన్త్ర్య బ్రహ్మజ
జ్ఞానం పితా విరాజామితి ద్వాభ్యాం మధ్యమాయాం వ్రీహ్యా
దీనుప్త్వా యత ఇన్ద్ర స్వస్తిదా విశస్పతిరితి ద్వాభ్యాం ప్రా
చ్యాం యోఽస్య కౌష్ఠ్య యమం గాయేతి ద్వాభ్యాం దక్షిణ
స్యామ్ ఇమం మే వరుణ తత్వా యామీతి ద్వాభ్యా ము
త్తరస్యా ముప్త్వా సుధాభిర్మృద్భిః ప్రచ్ఛాద్య పఞ్చగ
వ్యేనసిక్త్వా ప్రణవేనాభిమృశ్య సురక్షితం కృత్వా ప్రతి
దినం సాయం ప్రాతస్సంపూజ్య సమాప్తే కర్మణి సప్ర
ణవవ్యాహృతిభిరేవనామభిస్తైర్దేవతా ఉద్వాసయేత్.

బహ్వృచాచారాస్తు పురస్తాత్ స్యోనా పృథివీతి భూ
మిం ప్రార్థ్య ద్భిః మానోరిష్ఠ నితేతి ఖనిత్వా గాయ
త్ర్యాద్భిః పాలికాః ప్రోక్ష్య పాలికాస్సూత్రేణావేష్ట్య
క్రమాదీ సాక్షతాని గృహీత్వా దిశాంపతీన్నమస్యామి.
ఇత్యుపస్థాయ మృత్తికాం తూష్ణీం నిక్షిప్య యథా వద్భవ
సంపాదితం యా ఓషధీరితి త్రయోదశర్చ సూక్తేనాథ
ర్వణభిషగోషధి త్రిష్టుబృషిదేవతాచ్ఛన్దస్కేన ఓషధీరభి
మన్త్ర్య కతాం బ్రాహ్మణైస్సహ ఓషధి పాలికాసు ని
క్షిపేత్- తతః పునర్మృత్తికాం కషణం నిక్షిప్య ఆపో
హిష్ఠా తరత్సమన్దీ సముద్రజ్యేష్ఠా ఇతి మన్త్రైస్సం ప్రో
క్ష్య త్రాయన్తామిహదేవా ఇతి మన్త్రముచ్చార్య మధ్యమపాలి
కాదిము పూర్వవదావాహనమ్- పరంతు బ్రహ్మజజ్ఞాన మితి
నకుల బ్రహ్మ త్రిష్టుబృష్యాదిక ముచ్చార్య బ్రహ్మ ప్రజాప
తి హిరణ్యగర్భ చతుర్ముఖశబ్దైః పూర్వవద్బ్రహ్మావాహ
నమ్- ఇన్ద్రం వ ఇతి మేధాతిథిరిన్ద్రో గాయత్ర్యృష్యాదిక
ముచ్చార్య వజ్రీన్ద్రశచీపతి శతక్రతుశబ్దైరిన్ద్రావాహనం
నాకే సుపర్ణ మితి ధేనుయమ త్రిష్టు బృష్యాదిక ముచ్చా
ర్య యమాదిశబ్దైర్యమావాహనమ్ తత్వా యామీతి శు
నశ్శేప వరుణ త్రిష్టుబృష్యాదికముచ్చార్య వరుణాదిశబ్దైర్వ
రుణావాహనమ్- సోమో ధేనుమితి గౌతమసోమ త్రిష్టుబృ
ష్యాదికముచ్చార్య సోమాదిశబ్దైస్సోమావాహనం చ కృత్వా
క్రమేణ వాహనాది షోడశోపచార పూజాః కృత్వా ది
శాం పతీన్నమస్యామి సర్వకామ ఫల ప్రదాన్। కుర్వన్తు
సఫలం కర్మ కుర్వన్తు సతతం శుభమిత్యుపస్థానం కుర్యా
త్.

ఛన్దోగానాం తు అఙ్కురార్పణం సంకల్ప్య తదఙ్గం
పుణ్యాహవాచనం కృత్వా పుణ్యాహజలేన పాలికాః ప్రో
క్ష్య దూర్వాశ్వత్థ శిరీష బిల్వపత్ర సహితాసు శ్వేతసూ
త్ర వేష్టిత పాలికాసు బ్రహ్మాదీ నావాహయేత్ ఆవాహ
నం తైత్తిరీయోక్త క్రమేణైవ ఆసనాది షోడశోపచార పూ
జాశ్చ కుర్యాత్ పరం తు పవిత్రవర్గేణ స్నానమ్ గన్ధ
ద్వారామితి గన్ధః ఈడిష్వేతి ధూపమ్ ఉపయామేతి ద్వా
భ్యాం దీపమ్ అర్చతేత్యర్చనమ్ ప్రగాయతేతి గానమ్
ఏవం పూజాం కృత్వా వ్రీహిమాషముద్గ తిల కుళుత్థాఢ
గార కార్పాస నిష్పావ సర్షపాణి ఓషధి పాత్రే నిక్షి
ప్య ఆదాయోత్థాయ తత్ర పూర్వం నిధాయ దిశాం పతీ
నిత్యుపస్థాయ అథోపవిశ్య యా ఓషధీరితి ద్వాభ్యాం చ
క్రం యదస్యేతి చ ఓషధిద్రవ్యాణి మిశ్రీకృత్య క్షీరేణ ప్రక్షా
ళ్య యథాక్రమం నిర్వపేత్ బ్రహ్మజజ్ఞానమితి యత ఇన్ద్ర
ఇ నాకే సుపర్ణ మితి ఉదుత్తమమితి సోమం రాజాన
మితి చ క్రమేణ మధ్యమాది పాలికాసు బీజావాపః శుక్ల
స్మృత్స్త్రిణ ద్విస్సూక్ష్మిన్ శుద్ధాభిస్సికతాభిః ప్రచ్ఛాద్య ప్ర
ణవేనాభిమన్త్ర్య క్షీరేణ సేచయేత్ సురక్షితం నిక్షిపేత్-

ఆధాన సీమన్త పుంసవన జాతకర్మ నామకరణేష్వేతస్య
స్మిన్ శుభకర్మ ణ్యఙ్కురారోపణం కర్తవ్యమ్-

అఙ్కుశ. అర్ధచన్ద్రాదిః. పత్రాదిః. అంకుశేతి ప్రాకృత
రమ్. (అకి-ఉశచ్) గజశిక్షార్థం తత్కుమ్భస్థలేనిఖా
తవ్య ఆయుధవిశేషః- తత్పర్యాయాః- అఙ్కుశ సృ
ణి నూనా తోద్య ఆయాన కుమ్భచ్ఛేద విల్లాచక.

యాత్రాయాం మఙ్కుశదర్శనం శుభనిమిత్తమ్.

అఙ్కుశబీజం కకారరేఫాకారబిన్దుసముదాయః తచ్చ
సర్వతో రక్షాకరమ్-

అఙ్కుశముద్రా తు కిఞ్చిత్కుఞ్చిత తర్జనీసంయుక్త మ
ధ్యమపర్వాబద్ధార్ధ్యమా- యద్వా దక్షిణముష్టిగృహీత
వామముష్టేర్మధ్యమా ప్రసారితా అఙ్కుశాకారవర్తితా
తర్జనీ చేదఙ్కుశముద్రా- సా చ సర్వాకర్షణీ పరబాధా
హరా సర్వసుఖవర్ధనీచ.

అఙ్కూర- (అకి-ఊర) ఖర్జూరాదిః. పు. అఙ్కురః.

అఙ్కోఠ- (అకి-ఓఠ) పు. అఙ్కోలః.

అఙ్కోడ- (అకి-ఓడ) పు. అఙ్కోలః.

అఙ్కోల- (అకి-ఓల) పు- వృక్షవిశేషః- త్రిఫలాదిః క
టుః- తత్పర్యాయాః- అఙ్కోఠ అఙ్కోడ నికోచ ని
కోచక కోధన గన్ధపుష్ప పీతసార తామ్రఫల రేచక
కఠోరవల్లీ గుప్తగాహీ వామన లమ్బకర్ణక గిరికోల
కేబుక దీర్ఘకీలార్ధకశబ్దాశ్చ- (ఆన్ధ్ర. ఊడుగు) త
ద్గుణాః- సఉష్ణః రేచనః మూషికశునకాదివిషహరః-
తత్ఫలం మధురం గురు శీతలం విస్రంసి అగ్నిమాన్ద్యకృ
త్ రుచ్యం శ్లేష్మఘ్నం వాతరక్తహరం-

అఙ్కోలబీజేభ్య స్సమూల కాకతుణ్డీ భావితేభ్యో ము
ద్గరబీజవత్ తైలం పాతనీయమ్- అథవా అఙ్కోల బీజచూ
ర్ణం తిల తైలేన భావయిత్వా భావయిత్వా ఉష్ణాతపే శోష

యిత్వా పునః పేషణమిశ్రీకృత్య సప్తదినాని భావయిత్వా తైలకారయన్త్రే తస్మాత్ తైలం గ్రాహయేత్- యద్వా ద్వేకాంస్యపాత్రే తేనకల్కేన లేపయిత్వా మహదేకం కాంస్యపాత్రే మధస్తాన్నిధాయ తస్మిం స్తేపాత్రే ఉర్ధ్వా వ్యవరస్పరసంముఖే కృత్వా ఆతపే స్థాపయేత్- అధః కాంస్యపాత్రేపతితం తైలమాహరేత్- అఙ్కోలతైలేన లిప్తం ముష్టిత్రశరస్తత్క్షణాత్కేశపూర్ణం భవతి. తల్లిప్తాని జలజాని స్థలజాని వాబీజాని సద్యః ప్రరోహన్తి- ధాతుమూలపత్రఫలపుష్పాదికమన్యరూపం భవతి పద్మోత్పలబీజాదికం చూర్ణితం తల్లిక్తం జలేన్యస్తం సద్యః పద్మోత్పలాదిరూపమ్భవతీతి చకాతుక విద్యానిష్ఠా వృద్ధ వైద్యత్య వాదినశ్చవదన్తి.

అఙ్కోలేన పాదుకాసిద్ధిర్యథా- నిర్జనస్థానే ధవళాఙ్కోలవృక్షం దృష్ట్వా తస్యచతుర్దుపార్శ్వేషు కణ్టకైర్వేష్టనం కుర్యాత్- తస్యఫలపాకసమయం జ్ఞాత్వా తద్దివసాదారభ్య శుచిర్విశ్వాసీ జితేన్ద్రియశ్చతిష్ఠేత్- ఉత్తమలోహశస్త్రం సంగృహ్యాయ తావృక్షస్య ఫలం పక్వం జాతం తదామేఘసమయమపేక్ష్యదినే దినే గత్వా- యదావారిసహితం వర్షం ఘోరతరమాగచ్ఛతి తదాలజ్ జ్ఞాత్వా తస్మిన్స్తువసరే బలిపూజోపకరణాని ఉత్తమలోహశస్త్రం చ గృహీత్వా వృక్షస్యమూలం గచ్ఛేత్- వర్షసమయే వాతవశేన తద్వృక్షఫలానిసద్య ఉత్పతన్తి పునశ్శాఖాసులగన్తి శాఖాశ్చనమన్తి- ఏతత్కౌతూహలం దృష్ట్వా తద్వృక్షా దేకవారేణైకశాఖాం ఛిత్వా తాంగృహీత్వా యదా ఆగచ్ఛతి తదాకశ్చిత్పృణోతి మాం కిమర్థం నయసీతి తదా వేదయితవ్యమితి- తదావక్తవ్యం మమపాదుకాసిద్ధ్యర్థం నేష్యామీతి- ఛేదనకాలేపివనశ్చ ముక్తకేశో భవేత్- తాం గృహీత్వా గృహమాగత్య శుచౌదేశే స్థాపయిత్వా బలింపూజాంచ దత్వా తదనన్తరం వర్ధకినాశుచినా శస్త్రాణి ధౌతాని కారయిత్వా తేనకాష్ఠేన సమూలకం పాదుకాద్వయం కారయేత్- తదుచితస్థానే నివేశయేత్- తద్దినాదారభ్యాదిత్యవాసరే ప్వర్చబలిం పూజాంచదద్యాత్- యదాగమనార్థం యత్ర యత్రేచ్ఛా భవతి తదా తత్పాదుకోపరి పాదౌదత్వా యత్రగమనార్థం మనసి చిన్తాం కరోతి తత్ర స్వేచ్ఛయా గచ్ఛతి- ఆగమనార్థీ తదైవ స్వేచ్ఛయాఽఽగచ్ఛతి- తతః పాదుకాద్వయం బలిపూజాపూర్వకం శుచౌదేశే నాస్థాపయేత్- సంగమదివసేన స్పృష్టవ్యమ్- ఇతి గోరక్షభాషితా పాదుకాసిద్ధిః.

అఙ్కోలసార- పు. విషభేదః.

అఙ్క్య- (అఙ్క-యత్) పు. మృదఙ్గవిశేషః.

అఙ్గ. ధా. అగి. * అఙ్గతీత్యాది. అఙ్గ- * అఙ్గ్యతే. అఙ్గు * అఙ్గ్ధి.

అఙ్గ- (అగి- ఘ-ఘఞ్ వా) (అమ- గన్) న. శరీరమ్- శరీరావయవః- స ద్వివిధః- అఙ్గముపాఙ్గం ప్రత్యఙ్గంచేతి- తత్రాఙ్గాని- శిరః- అన్తరాణి- భుజౌ- ఊరూ చేతిషట్- సఙ్గేతేషు శిరః- హస్తౌ- వక్షః- పార్శ్వౌ- కటీ- పాదావితిషడ్విధః- స్కన్ధౌ చేతిసప్తవిధఇత్యపరే- ఏతానిసర్వస్యోపయోగీని.

గజస్యాఙ్గాన్యష్టౌ- శుణ్డా- ముఖమ్- నేత్రే- శిరః- కర్ణౌ- కణ్ఠః- గాత్రమ్- అపరంచేతి.

నమస్కారే అష్టాఙ్గాని- భుజౌ-పాదౌ-వక్షః-లలాటమ్-హస్తౌ-పఞ్చాఙ్గానితు పాదాఙ్గుళ్యౌ-జానునీ-శిరశ్చ.

అఙ్గసంస్కారః పరికర్మ.

అఙ్గానామనిమిత్తం లఘుత్వం గురుత్వం వాఽనిష్టం భవతి.

దక్షిణాఙ్గస్పన్దనం పుంసాం శుభమ్ స్త్రీణాంతు వామాఙ్గస్పన్దనమ్- మధ్యభాగస్పన్దనంతూభయోస్సమమ్.

దక్షిణాఙ్గే వ్రణోత్పత్తిః పితృవ్యస్యగమనకర్మవిపాకః అజదానేన తచ్ఛాన్తిః.

వామాఙ్గే వ్రణోత్పత్తి మాతృష్వస్రగమనకర్మవిపాకః- దానీదానేనతచ్ఛాన్తిః.

అఙ్గదౌర్గన్ధ్యం కల్హారహరణకర్మవిపాకః.

జాతవేదసఇతిమన్త్రేణ పద్మలక్షహోమేనతచ్ఛాన్తిః తన్యమన్త్రస్యబుహ్వాదికం శివజ్వరశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.

అఙ్గేషుద్విగన్ధత్వం మధుస్తేయకర్మవిపాకః- మధుధేనుదానేనతచ్ఛాన్తిః.

యేనాఙ్గేనవికృతేనాఙ్గినో వికారోలక్ష్యతే తదర్థకాత్ తృతీయావిభక్తిర్భవతి- * అక్ష్ణాకాణః.

అఙ్గహీనస్యాఙ్గవైకల్యేసమాహితే కర్మణ్యధికారః- అసమాధేయేతు కామ్యకర్మణి నాధికారః- నిత్యేత్విష్టదఙ్గలోపే ప్యాహితాగ్నేరస్త్యధికార ఇతిపూర్వమీమాంసాయాం షష్ఠాధ్యాయే ప్రథమపాదే సమర్థితమ్.

ధాన్యచోరస్యాఙ్గహీనత్వం కర్మవిపాకః.

అఙ్గశబ్దాదిజ్ఞాతార్థకశబ్దాన్తస్సమాసః పుంసిమన్థపుత్రశీకరోగవాచకః- న. రక్తలోమవాచకః.

చోరోయేనయేనాఙ్గేన స్తేయం కరోతి తస్యాఙ్గస్యచ్ఛేదోదణ్డః- శ్రేష్ఠజాతిం హీనజాతిర్యేనయేనాఙ్గేనహినస్తి తస్యతస్యాఙ్గస్యచ్ఛేదోదణ్డః- యస్యకస్యచిదఙ్గాపపీడనాయాం తత్సముత్థానవ్యయదాపనం దణ్డః- పశుమృగేషు తత్పాలేన తదఙ్గానికర్ణాదీని స్వామినే దర్శనీయాని.

అవయవః- వృక్షాఙ్గాని- స్కన్ధః- శాఖా- పర్ణమ్- పుష్పమ్- ఫలమ్- మూలమ్- వల్కలంచ.

ఉపాయః సమీపమ్- ప్రధానస్య శేషభూతం వస్తు వేదస్యాఙ్గాని షట్- శిక్షా- కల్పః- వ్యాకరణమ్- ఛన్దః- నిరుక్తమ్- జ్యోతిషం చేతి- రాజ్యస్యాఙ్గానిసప్త- స్వామీ- మన్త్రీ- మిత్రమ్- కోశః- రాష్ట్రమ్- దుర్గమ్- బలంచేతి- మన్త్రాఙ్గానిపఞ్చ- సహాయాః- సాధనోపాయాః- దేశకాలవిభాగః- వినిపాతప్రతిక్రియా-

సిద్ధిశ్చేతి. యోగాఙ్గాన్యష్టౌ- యమః- నియమః- ఆసనమ్-ప్రాణాయామః-ప్రత్యాహారః-ధారణా-ధ్యానమ్ సమాధిశ్చేతి. చికిత్సాఙ్గాన్యష్టౌ-కాయః బాలః-గ్రహః ఊర్ధ్వాఙ్గమ్-శల్యమ్-విషమ్-రసాయనమ్-వాజీకరణమ్. తాలాఙ్గాని షట్- అనుద్రుతః ద్రుతః-లఘుః-గురుః-ప్లుతశ్చేతి-చూడామణికారమతేతు అనుద్రుతరహితాని చత్వారి-ఆఞ్జనేయమతే త్వనుద్రుతం ద్రుతేన్తర్భావ్య విరామసహితాని షట్- విరామవర్జాని ద్రుతశేఖరానుద్రుత సహితాని షడితి కేషాంచిన్మతే- విరామాన్తలఘులఘుశేఖరాభ్యామష్టావిత్యపరే. అధికరణస్యాఙ్గాని పఞ్చ- విషయః సంశయః పూర్వపక్షః ఉత్తరమ్ సంగతిశ్చేతి. జ్యౌతిషే పఞ్చాఙ్గాని- తిథిః వాసరః నక్షత్రమ్ యోగః కరణంచేతి. సేనాఙ్గాని చత్వారి రథః గజః అశ్వః పదాతిశ్చేతి.

పూర్వమీమాంసాయామఙ్గాని ద్విధా- సిద్ధరూపాణి క్రియారూపాణి చ- తత్రాద్యాని జాతి ద్రవ్యసంఖ్యాదీని అదృష్టార్థాన్యేవ- క్రియారూపాణి ద్విధా- సంనిపత్యోపకారకాణి ఆరాదుపకారకాణి చేతి- తత్ర కర్మాఙ్గద్రవ్యాద్యుద్దిశ్య విధీయమానాని సంనిపత్యోపకారకాణి- ఏతాన్యేవ సామవాయికానీత్యుచ్యన్తే- తాని త్రిధా- ద్రవ్యమ్ దేవతా- సంస్కారశ్చేతి- ద్రవ్యం హవిః పురోడాశాది- దేవతా చతుర్థ్యన్తశబ్దార్థికా- సంస్కారా అవఘాత ప్రోక్షణాదయః- తత్రావఘాతాది దృష్టార్థమేవ- ప్రోక్షణాద్యదృష్టార్థమేవ- హవిః పురోడాశాదితు దృష్టాదృష్టార్థమ్- తత్ర త్యాగాంశేనాదృష్టమ్- దృష్టం దేవతా స్మరణాదితు స్పష్టం- యచ్చోభయార్థం తదాశ్రయకమేవేతి వ్యవహ్రియతే- సంనిపత్యోపకారకాణి ద్విధా- ఉపయోక్ష్యమాణార్థాన్యుపయుక్తార్థాని చ- తత్రావఘాత ప్రోక్షణాదీన్యుపయోక్ష్యమాణార్థాని- వ్రీహీణాం యాగే ఉపయోక్ష్యమాణార్థత్వాత్- ఉపయుక్తార్థాని ప్రతిపత్తికర్మాణీత్యుచ్యన్తే- తానిచేడా భక్షణాదీని- ఉపయుక్త పురోడాశాది సంస్కారకాణి- ఉపయుక్తస్యాసంకీర్ణకరణ నిర్వర్తకాని- ఉపయుక్త సంస్కారార్థంచ ఉపయోక్ష్యమాణ సంస్కారార్థాద్దుర్బలమ్- ఉపయుక్తాపేక్షయా ఉపయోక్ష్యమాణే ప్యాదరాత్- అత ఏవ ప్రాయణీయనిష్కాస ఉదయనీయమభినిర్వపతీత్యత్ర నిష్కాసస్య నిర్వాపార్థత్వమ్- నతు తస్య తదర్థత్వమ్- నిష్కాసస్యోపయుక్తత్వాత్- ఇత్యుక్తమేకాదశేఽధ్యాయే- తచ్చ సంనిపత్యోపకారకమారాదుపకారకాద్బలీయః- స్వాతన్త్ర్యేణ విధీయమానాన్యారాదుపకారకాణి- యథా ప్రయాజానూయాజాదీని-పునరఙ్గాని ద్వివిధాని- భావ్యుపయోగీని భూతోపయోగీని చేతి- తత్రాద్యాని ప్రధాన పూర్వభావీని- శేషమపూర్వోత్పత్త్యుపయోగః- అపరాణి ప్రధానోత్తరభావీని- తేషాం త్వపూర్వస్థిత్యుపయోగః.

అఙ్గానాం నిత్యకర్మణి యథాశక్త్యనుష్ఠేయత్వం పూర్వమీమాంసాయాం షష్ఠస్య తృతీయే ప్రథమాధికరణే నిర్ణీతమ్- అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదిశబ్దవాచ్యం ప్రధానం తస్య చ స్వవాక్యగతజీవన నిమిత్తేనాస్య యాత్సతి జీవనే ప్రధానం కర్మ త్యక్తుమశక్యమ్ తతో వాక్యాన్తరంగతేష్వఙ్గేష్వశక్యం కిఞ్చిదఙ్గం పరిత్యజ్యాపి శక్త్యైరఙ్గైరుపేతం కర్మానుష్ఠేయమితి.

చాతుర్మాస్యేషు వైశ్వదేవికానామష్టానాం హవిషాం మధ్యే పఞ్చానాం హవిషాం యద్బ్రాహ్మణం తద్వారుణప్రఘాసికేష్వపఞ్చస్వతిదిష్టమేతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పఞ్చహవీంషి యద్బ్రాహ్మణానీతరాణీతి. తత్ర వార్త్రఘ్నానివా ఏతానిహవీంషీత్యర్థవాదస్యైవ త్రేధా సంనద్ధం బర్హిర్భవతీత్యాద్యఙ్గవిధీనామప్యతిదేశ ఇతి పూర్వమీమాంసాయాం సప్తమస్య ప్రథమే నిర్ణీతమ్- ప్రకృతౌ పదార్థానుష్ఠానక్రమస్య క్లృప్తత్వాత్ప్రక్రమాణామఙ్గాఙ్గానాం మధ్యే కస్యచిదఙ్గస్య వికృతావపకర్షే సతి తదస్తస్యాఙ్గసమూహస్యాపకర్షః కార్యః కస్యచిదఙ్గస్యోత్కర్షే సతి తదాదేరఙ్గసమూహస్యోత్కర్షః- యథా- అగ్నీషోమీయపశౌ- తిష్ఠన్తః పశుం ప్రయజన్తీతి హవిరాసాదనాత్పూర్వం జీవత్యేవ పశౌ ప్రయాజానామపకర్షే సతి ప్రయాజాన్తస్యాఙ్గసమూహస్యాపకర్షః- సవనీయపశావాగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరన్తీత్యనూయాజానాముత్కర్షే సతి అనూయాజాదేరఙ్గసమూహస్యోత్కర్షః ఇతిపూర్వమీమాంసాయాం పఞ్చమస్య ప్రథమే నిర్ణీతమ్.

వికృతౌ క్వచిత్ప్రాకృతాఙ్గవిశేషస్య సంఖ్యామన్త్రాదివిశేషవిశిష్టస్య విధిరివ శ్రూయతే- యథా - అగ్నీషోమీయపశావేకాదశ ప్రయాజాః చాతుర్మాస్యేషు నవ ప్రయాజాః వాయవ్యపశౌ హిరణ్యగర్భ ఇత్యాఘారమన్త్ర ఇతి- తత్ర పశ్వాదివిధేరితికర్తవ్యతాకాఙ్క్షాయాం ప్రాకృతాఙ్గాతిదేశేన పూరణాత్తేషాం పూర్వముపస్థితత్వే ప్రాప్తం ప్రయాజాద్యఙ్గమనూద్య గుణమాత్రవిధౌ లాఘవాద్విశిష్టవిధౌ గౌరవాచ్చ సంఖ్యామన్త్రాది గుణమాత్ర విధానాత్తత్సహితం తదఙ్గమితరాణి చ ప్రాకృతాఙ్గాన్యనుష్ఠేయాన్యేవేతి పఞ్చమాధ్యాయస్య తృతీయే నిర్ణీతమ్.

పూర్వమీమాంసాయాం ప్రధానార్థానామఙ్గానాం పరస్పరమఙ్గాఙ్గిభావో న సంభవతీతి గుణానాం చ పరార్థత్వాదసమ్బద్ధస్సమత్వాత్స్యాదిత్యధికరణే నిర్ణీతమ్ యథా భాష్యకారమతే పవమానేష్టీనామాధానస్య చాహవనీయాద్యర్థత్వాత్పరస్పరం నాఙ్గాఙ్గిభావః- వార్తికకారమతే అగ్నిసమిద్ధనార్థానాం మన్త్రవిశేషరూపాణాం నివిదాం సామిధేనినాం చ.

శాస్త్రే క్వచిత్ప్రధానసహకారిణామఙ్గత్వవ్యవహారః. యథా బ్రహ్మసాక్షాత్కారే శ్రవణస్య మనననిదిధ్యాసనే అఙ్గే ఇత్యద్వైతినాం వ్యవహారః.

అలఙ్కారశాస్త్రే రసప్రకరణే అఙ్గాఙ్గినోరఙ్గిన స్యస్మిన్నఙ్గరూపాన్యరసయోర్న విరోధః. యథా పురా సహ సా సఖీభిస్సహ స్మేరముఖీ కటాక్షప్రసారైర్మఞ్జులవచనరచనైశ్చ ప్రత్యుద్గతా సా త్వం హన్త కించిదపి మాం న సత్కరోషి ఇతి మృతాం పురోనిపతితాం నాయికాముద్దిశ్య నాయకస్యోక్తిః. అత్ర నాయకగతా నాయికాగతా వా రతిశ్శోకప్రకర్షహేతుత్వాత్కరుణస్యాఙ్గమితి న విరోధః. అఙ్గయోర్యథా. హే రాజన్ వనే గచ్ఛనీనాం త్వద్రిపుకామినీనాం కణ్టకితా వృక్షా ఉత్క్షిప్తాః కబరీంవివశితాః పార్శ్వద్వయం న్యఞ్చితాః పాదయుగం దూరేణ పరిహృతాశ్చేలాఞ్చలం చ గృహ్ణన్తి. అత్ర వృక్షకామికర్తృకరిపుకామినీకబర్యాదిగ్రహణరూపాభ్యాం ప్రకృతాప్రకృతవ్యవహారాభ్యాం వ్యక్తయోః కరుణశృఙ్గారయో రాజవిషయకరతిభావాఙ్గత్వమ్.

అలఙ్కారశాస్త్రే అఙ్గాఙ్గిభావోఽలఙ్కారాణాం సఙ్కరవిశేషః. యథా వాతధూతానాం వృక్షాణాం ఛాయాశ్చన్ద్రిసింహేన భిన్నాకృతీనాం తమోగజానాం గాత్రఖణ్డా ఇవాకమ్పన్త. అత్ర ఛాయానాం చన్ద్రికృత్తగాత్రఖణ్డతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా యాశ్చన్ద్రిసింహేనేతి రూపకమఙ్గమ్. భిన్నాకృతీనామిత్యత్ర స్వరూపనాశే సాధ్యవసానలక్షణామూలాతిశయోక్తీ రూపకస్యాఙ్గమిత్యతిశయోక్తిరూపకోత్ప్రేక్షాణామఙ్గాఙ్గిభావసఙ్కరః.

న. వ్యాకరణే ప్రత్యయే పరే స్థితశ్శబ్దభాగవిశేషః. స చ యః ప్రత్యయో యస్మాదుత్తరో విధీయతే తదవ్యవధానేన తత్ప్రత్యయసద్భావే స ఏవ భవతి. ప్రత్యయవ్యవధాయకవర్ణాదిసద్భావేతు ప్రత్యయాత్పూర్వస్తదాదిస్సర్వోఽప్యఙ్గం భవతి. * భూతాదిశబ్దేషు భూధాతోః క్తాదిప్రత్యయో విహిత ఇతి తస్మిన్ ప్రత్యయే పరే భూధాతురఙ్గమ్. భవతీత్యత్రతు ప్రథమం భూధాతోస్తిప్స్వరూపో లట్ప్రత్యయో విహితస్తతో మధ్యే శప్ప్రత్యయసంజ్ఞో వికారో విహిత ఇతి తిప్ప్రత్యయే పరే భవేత్యయమఙ్గమ్. అస్యాస్సంజ్ఞాయా అకడారాధికారస్థత్వేపి భపదసంజ్ఞాభ్యాం సమావేశో మునిభిరఙ్గీకృతః.

తత్ర పాణినీయే షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః సప్తమాధ్యాయస్య చత్వారః పాదా ఇతి పాదపఞ్చకమఙ్గస్యేత్యఙ్గాధికార ఇతి చోద్యతే. తత్ర విధీయమానాని కార్యాణ్యఙ్గకార్యాణీత్యఙ్గవృత్తానీత్యాఙ్గానీతి చోచ్యన్తే. అఙ్గాధికారే అఙ్గవిశేషణేన శబ్దేన తస్య తదన్తస్య చ గ్రహణం భవతి. తథా చ పరిభాషా పదాఙ్గాధికారే తస్య తదన్తస్య చ గ్రహణమితి. ఇయం చ యేన విధిస్తదన్తస్యేతి సూత్రస్యైవ ప్రపఞ్చః. * మహాన్ పరమో మహాన్ అత ఏవ తదన్తస్యేత్యస్య స్థానే తదుత్తరపదస్యేతి పాఠో న యుక్త ఇతి భాష్యే స్పష్టమ్.

వర్ణకార్యాదఙ్గకార్యస్య బలీయస్త్వమ్. తథా చ పరిభాషా వార్ణాదాఙ్గం బలీయ ఇతి. అస్యా జ్ఞాపకం తు అభ్యాసస్యాసవర్ణే ఇతి సూత్రస్థమసవర్ణగ్రహణమ్. అభ్యాసస్య వర్ణో వర్ణయో రియఙువఙౌ స్తోఽసవర్ణే చ పర ఇతి సూత్రార్థః. తత్రాసవర్ణ ఇత్యస్యానుక్తావియతురిత్యత్ర ఇ ఇ అతుస్ ఇత్యస్యామవస్థాయామియఙ్ స్యాదితి తద్గ్రహణమ్. తచ్చ వ్యర్థమ్. సవర్ణదీర్ఘేణాన్తరఙ్గేణ బాధాత్. ఏతత్పరిభాషాజ్ఞాపనే త్వ యఙ ఆఙ్గత్వాద్బలీయస్త్వమితి తన్నివారణేనాసవర్ణగ్రహణం సార్థకం భవతి. అస్యాః ఫలం తు ఇయాయేత్యత్ర ఇ ఇ అ ఇత్యస్యామవస్థాయామన్తరఙ్గమపి సవర్ణదీర్ఘం బాధిత్వా వృద్ధిః తత ఇయఙితీష్టసిద్ధిః. వ

ఉపసర్జనీభూతస్వాఙ్గవాచకాఙ్గశబ్దాన్తాత్ స్త్రియాం ఙీష్వా. * స్వాఙ్గీ స్వాఙ్గా. యజుషి అఙ్గశబ్దే పరే అఙ్గే ఇత్యస్య తస్మిన్ పరే పూర్వస్య చైజః ప్రకృతిభావో భవతి. * ప్రాణో అఙ్గే అఙ్గే నిదేధ్యత్. అఙ్గశబ్దః క[illegible]ణావయవవాచీ పామాదిగణే పఠ్యతే. * అఙ్గనా. సర్వాఙ్గశబ్దాద్వ్యాప్నోతీత్యర్థే ఖః. * సర్వాఙ్గీణః. అఙ్గవిద్యాశబ్దాత్తదధీతే తద్వేదేత్యర్థే విద్యాన్తత్వప్రయుక్తష్ఠన్ భవతి. * ఆఙ్గవిద్యః.

ప్రాణ్యఙ్గవాచకాత్ ప్రాణిస్థాదాదన్తాన్మత్వర్థే లచ్ వా * చూడాలః.

అఙ్గాదిభ్యః ప్రాతిపదికాత్తన్నిరస్యతీత్యర్థే ణిచ్. * హస్తౌ నిరస్యతి హస్తయతే పాదయతే.

యాత్రాయామఙ్గహీనదర్శనమశుభనిమిత్తమ్.

నిషిద్ధదానప్రతిగ్రహః. నిషిద్ధస్త్రీగమనమ్. బ్రాహ్మణాదివధః. అవిశ్వాసేన వేదపరీక్షా. చోరవ్యాఘ్రాదిజనితవధః. బాహ్యశాస్త్రప్రవేశః. బ్రాహ్మణధనాపహరణమ్. ఇత్యాదికర్మణాం విపాకస్సర్వాఙ్గవేదనా.

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణగోభూవస్త్రదానైస్త్రిస్థానీతి మన్త్రస్యాయుతత్రయజపేన తచ్ఛాన్తిః.

నృత్యప్రయోగే అఙ్గవిక్షేపోఽఙ్గహారః.

అఙ్గ. గహాదిః. సఙ్కాశాదిః. పు. సోమవంశే యయాతిపుత్రస్యానోర్వంశే బలేః క్షేత్రే దీర్ఘతపసా ఉత్పాదితేషు పుత్రేషు జ్యేష్ఠః. తస్య జనపదోఽప్యఙ్గసంజ్ఞః. తస్య పుత్రస్తనయానః.

సముజనపదో వైద్యనాథమారభ్య భువనేశాన్తః. యత్ర చమ్పాస్తి. యః పురా దశరథకులే రోమపాదేన రాజ్ఞా పాలితః. తత్పితాఙ్గః. పాణ్డవకాలేతు కర్ణేన పాలితః.

పు. ధ్రువవంశే ఊరోః పుత్రః. తస్య పత్నీ సునీథా. తస్య పుత్రో వేనః.

అఙ్గం. చాదిః. పునరర్థః సమ్బోధనమ్ హర్షః

—నిద్రా- భర్త్సనమ్- అసూయా- సంగమః.

భర్త్సనే అఙ్గశబ్దేనయుక్తస్య సాకాఙ్క్షస్య తిఙన్తస్య టేః ప్లుతో భవతి #అంగకూజ 3 ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ. అప్రాతిలోమ్యే అఙ్గేత్యేతేనయుక్తస్య తిఙన్తస్యానుదాత్తస్వరః # అంగకురు- ప్రాతిలోమ్యే తు అంగకూజతి వృషలః అనభిప్రేత మసౌకుర్వన్ ప్రతిలోమో భవతి.

ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః అంగచ్ సంజ్ఞః

ధా. చురాదిః. అదన్తః. పదే లక్షణేచ- (—ణిచ్) అఙ్గి (శాకటాయనమతే) అంగాపి (—ణిచ్-సన్) అఙ్గిగయిష- అఙ్జిగాపయిష.

అఙ్గక్రియా- స్త్రీ. సంగీతే తాలప్రాణాన్తర్గతా క్రియా కాచిత్- సా ద్విధా- సశబ్దా నిశ్శబ్దా చేతి.

అఙ్గచ్- ఉణాదిః అఙ్గస్వరూపః పచ తథా ఇత్యాది ధాతుభ్యో భవతి- పక్షిణ్యర్థే పత్ ఇధాతోః- బిడాదిభ్యస్తు కిద్భవతి- సృవృఞ్భ్యాం తు సమృద్ధిహేతుః # తరంగః లవంగః పతంగః బిడంగమ్ మృదంగః తురంగః సారంగః వారంగః.

అఙ్గజ- [అఙ్గ-జని-డ] పు. మన్మథః పుత్రః- కేశః- రోగః- న. రక్తమ్- లోమ.

అఙ్గణ- [అగి-ల్యుట్-బాహులకాత్ ణత్వమ్] గృహస్య పురః ప్రదేశః- తత్పర్యాయాః అఙ్గన అఙ్కణ ప్రాంగణ చత్వర అజిర అ.

అఙ్గతి- పు. బ్రహ్మా- అగ్నిః- అగ్నిహోత్రమ్.

అఙ్గద- పు. రామకథయాం వానరాణాం యువరాజః- తస్యపితా వాలీ మాతా తారా- తచ్చరిత్రం యథా రామేణ వాలిని హతే స్వపితృవ్యం వానరరాజ్యే ఽభిషిక్తం సుగ్రీవమాశ్రిత్య తేన యౌవరాజ్యే ఽభిషిక్తస్తేనసహ రామసాహాయకే స్థితో లఙ్కాం ప్రాప్య రావణం ప్రతి దూత్యాయ గతస్తం వాగ్భిస్తృణీకృత్య ప్రతినివృత్య యుద్ధే వజ్రదంష్ట్ర ప్రభృతీన్ రాక్షసాన్ హత్వా కృతరావణవధేన రామేణ సహాయోధ్యాం ప్రవిశ్య తదభిషేకానన్తరం తదనుజ్ఞయా సుగ్రీవేణ సహ కిష్కిన్ధాం ప్రాప్య చిరం స్థితః.

పు. రఘువంశే లక్ష్మణస్య పుత్రయోర్జ్యాయాన్- తస్యానుజశ్చన్ద్రకేతుః- తావుభౌ రామాజ్ఞయా పితృదత్తం కారాపథం నామ దేశమధిశ్రిత్య తదధిపతీ అభూతామ్.

న. భుజవలయమ్- బన్ధనీయమ్ ప్రగణ్డధార్యమ్- తత్పర్యాయః- కేయూర.

అఙ్గదముద్రా తు- తర్జనీమధ్యమాఙ్గుష్ఠైః స్వబాహావేష్టయిత్వా అఙ్గుష్ఠాద్యఙ్గులిపఞ్చకేన స్వబాహూర్ధ్వప్రాన్తకరవృత్తేన కేయూరాకారా రాపాదనే భవతి- ఏషా చ సౌన్దర్యదుష్టమోహనైశ్వర్యదాయినీ.

స. అఙ్గసాహ్వర్తనః- తౌ బాహూ ద్వయే ద్వా.

అఙ్గదా- స్త్రీ. దక్షిణదిగ్గజభార్యా- పింగలాపరపర్యాయా.

అఙ్గన- (అగి- ల్యుట్) న. అంగణమ్- గమనమ్.

అఙ్గనా- (అఙ్గ- న- టాప్) స్త్రీ. కల్యాణాఙ్గీ స్త్రీ.

అఙ్గపాద- పు. ఉత్తరమీమాంసాయాం తృతీయే ఉపాసనాఖ్యాయే చతుర్థః పాదః- తత్రాధికరణాని- పురుషార్థాధికరణమ్- స్తుతిమాత్రాధికరణమ్- పారిప్లవార్థాధికరణమ్- అగ్నీన్ధనాధికరణమ్- సర్వాపేక్షాధికరణమ్- శమదమాద్యధికరణమ్- సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్- విహితత్వాధికరణమ్- విధురాధికరణమ్- తద్భూతాధికరణమ్- స్వామ్యధికరణమ్- సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణమ్- అనావిష్కారాధికరణమ్- ఐహికాధికరణమ్- ముక్తిఫలాధికరణమ్.

అఙ్గభావనా- స్త్రీ. భావనావిశేషః.

అఙ్గమర్ద- (అఙ్గ- మృద- అణ్- ణ్వుల్) త్రి. సంవాహకః- పు. శరీరపీడా- అంగమర్దహరో విదార్యాదిః.

అఙ్గయ్ ధా. అఙ్గ- #అంగయతీత్యాది.

అఙ్గరక్షిణీ- స్త్రీ. జాలికా.

అఙ్గరచనా- స్త్రీ. నాట్యే ఆహార్యభేదః- సచాఙ్గలేపనాత్మకో నైపథ్యవిశేషః.

అఙ్గరాగ- పు. విలేపనమ్. (ఆర్ద్ర- మెయిపూత) ధూపవిశేషః- తస్య గుణో యథా- కర్పూరస్య భాగ ఏకః- కృష్ణాగురుణః పఞ్చ- శ్రీచన్దనస్య దశ- దేవదారుణ ఏకః- జటామాంస్య ఏకః- గుడస్య షట్- కుఙ్కుమస్య షట్- కస్తూర్యా అర్ధభాగః- ఏష ధూపః కామోద్దీపనః- సర్వస్త్రీయోద్బోధకశ్చ.

అఙ్గవిక్షేప- పు. అఙ్గహారః.

అఙ్గవిద్యా- ఋగయనాదిః. స్త్రీ. విద్యావిశేషః.

అఙ్గవిభాగ- వైద్యశాస్త్రే శరీరస్థానే భాగవిశేషః- తత్రాఙ్గప్రత్యంగాదీనాం విభాగః ప్రదర్శితమ్.

అఙ్గవృత్త- త్రి. అంగాధికారనిష్పన్నం కార్యమ్ వ్యాకరణే అంగవృత్తే పునర్వృత్తావవిధిరితి పరిభాషా అంగవృత్తపరిభాషేత్యుచ్యతే- అంగకార్యే కృతే పునరాంగకార్యం పరినిష్ఠితస్యేతి తాను వార్థతః పఠన్తి- అంగాధికారే వృత్తం నిష్పన్నం యత్కార్యం తస్మిన్ సతి పునరన్యస్యాంగకార్యస్యాప్రవృత్తౌ ప్రవృత్తౌ వా విధిరవిధానం భవతీతి తదర్థః- ఏషా చ జ్యాదాదీయస ఇతి జ్యశబ్దాత్పరస్యేయసున ఈకారస్యాత్త్వవిధాయకేన సూత్రేణ జ్ఞాజనోర్జా ఇతి పరే జ్ఞాజనధాత్వోర్జాదేశవిధాయకేనచ సూత్రేణజ్ఞాపితా- తత్రహి జ్యశబ్దాదీయసున ఈకారస్య లోపే బహులోర్వ ఇత్యతో ఽనువర్తమానే కృతే అకృత్సార్వధాతుకయోరాదిప్రత్యయనిమిత్తకేన దీర్ఘేణ సిద్ధే ఆత్వవిధానం, జనిధానేసతి దీర్ఘేణ సిద్ధే జావిధానంచ, వ్యర్థం సదేనాం పరిభాషాం జ్ఞాపయతి- తథాసతి తయో రఙ్గవృత్తయోః పునరంగకార్యస్య దీర్ఘస్యాప్రవృత్తిరితి తత్సార్థకమ్- తథా

చ యుష్మభ్యమిత్యత్ర భ్యసో భ్యమాదేశే యుష్మదోన్త్య లోపేచకృతే బహువచనే ఝల్యేది త్యఙ్గస్యాత ఏత్వస్య ప్రాప్తస్య నివృత్తిఃఫలమ్. ఇయంచ ద్వయోరేకస్యేత్యాది నిర్దేశా దసిద్ధా- ద్విశబ్దస్య త్యదాద్యత్వే కృతే ఓసి చేత్యేత్వస్య ప్రవృత్తేః తథాచ ద్వాభ్యామిత్యాదిసిద్ధిః- భ్యసో భ్యమితి సూత్రే భాష్యే పరినిష్ఠితస్యేతి పాఠోపన్యాస్య బలలభ్యార్థకమాదాయైవేత్యాహుః. అన్యేతు భ్యసోభ్యమిత్య త్రాభ్యమితి చ్ఛేదేనాభ్యమి కృతేఽన్త్యలోపేఽతోగుణ ఇతి పరరూపే నేష్టసిద్ధిరిత్యేషా పరిభాషా నిష్ఫలా- ఏతజ్జ్ఞాపకపరభాష్యం త్వేకదేశ్యుక్తిరిత్యాహుః.

అఙ్గకాన్తి- స్త్రీ. అఙ్గవిశేషస్థిత శనైశ్చరపీడాహారకమణివిశేషః- తస్యముఖస్థస్య గుహ్యస్థస్యచ మృత్యుకరత్వాత్తచ్ఛాన్తిర్గ్రహయజ్ఞవిధానేన కర్తవ్యా- తద్విధిర్యథా శమీసమిద్భిః కృష్ణతిలైరాజ్యేనచ శనిమన్త్రేణాయుతసంఖ్యాకహోమః కర్తవ్యః- పాదయోఃస్థితస్య హానికరత్వాత్ వామపాదే తు విశిష్య తాదృశత్వాచ్చ పూర్వవచ్ఛాన్తిః కార్యా- వామహస్తేతు మహాభయహేతుత్వాత్ పూర్వవచ్ఛాన్తిః కార్యా- విశిష్యమాష కృష్ణతిలతైలాయః పిణ్డకుళత్థతిలకల్కశణమూలవణార్ద్రితణ్డులతిలతైలాభ్యఙ్గదానం శనిమన్త్రేణ బ్రాహ్మణాయదద్యాత్.

అఙ్గస్- (అఙ్గ- అస్) న. పక్షీ.

అఙ్గహార- పు. కరణసముదాయసాధ్యోనర్తనప్రయోగవిశేషః- అఙ్గానాముచితప్రదేశేషు సవిలాసప్రసారణరూపః.

అఙ్గాప- ధా. అఙ్గాపి * అఙ్గాపాప్యాత్.

అఙ్గాపయ్- ధా. అఙ్గాపి- * అఙ్గాపయతి ఇత్యాది.

అఙ్గాపి- ధా. (అఙ్గ-ణిచ్) అస్యరూపాణి- అఙ్గాపయ్ (గుణహేత్వావజాదౌ) అఙ్గాప్ (అనిడార్ధధాతుకేనిష్ఠాయాంచ) అఞ్జగప్ (చఙి)

అఙ్గాపూర్వ- న. అపూర్వవిశేషః.

అఙ్గార- భిక్షాదిః. తారకాదిః. పాశాదిరితి క్వచిత్. (అగి- ఆరన్) అస్త్రీ. అతిక్రాన్తకాష్ఠావస్థమప్రాప్తభస్మావస్థమిన్ధనమ్- తత్పర్యాయాః- ఉల్ముక అలాత- తదేవ నిర్వాణంకోలికఇత్యుచ్యతే-

అఙ్గారేణ దన్తధావనం నిషిద్ధమ్.

సీమావివాదే సీమాసంధిష్వప్రకాశతయానివేశనీయేష్వన్యతమా అఙ్గారాః.

యతేర్భిక్షాయోగ్యప్రదేశనాఙ్గారరహితేనభవితవ్యమ్.

అఙ్గారపూర్వాః ధానీ శకటీ పాత్రీశబ్దాః అంగారిణీశబ్దశ్చహసన్తీవాచకాః.

అంగారవృష్టిరుత్పాతవిశేషః- తత్ఫలం రోగాః.

అంగారవేణ్యేత్యసుశవికాదిః.

యాత్రాయామంగారదర్శనమశుభనిమిత్తమ్.

అఙ్గారక- (అంగార-కన్) పు. గ్రహవిశేషః- తస్యపర్యాయాః- ఆర వక్ర మఙ్గళ ఇత్యేతే, భూమిపుత్ర లోహితాఙ్గ క్రూరదృక్ ప్రభృతయః- భౌమోల్ముక నవార్చిరర్ధకశబ్దా, రక్తార్ధకశబ్దాశ్చ. తస్యాధిదేవతా స్కన్దః- ప్రత్యధిదేవతా భూమిః- అంగారకగ్రహపూజాయాం తస్య మన్త్రోఽగ్నిర్మూర్ధేతి- తస్యవిరూపఋషిః- గాయత్రీచ్ఛన్దః- అఙ్గారకో గ్రహోదేవతా- చతుర్భుజో గదాశక్తి శూలవరహస్తఃదక్షిణముఖః రక్తవర్ణః రక్తవస్త్రః మేషవాహనః భరద్వాజగోత్రజోఽవన్తిదేశ్యఃదక్షిణకోష్ఠే త్రికోణే ధ్యేయఆవాహనీయశ్చ- తస్యదక్షిణభాగేతదధిదేవతా స్కన్దః- తస్యమన్త్రః స్కన్దగాయత్రీ- తస్యవామభాగే ప్రత్యధి దేవతా భూమిః- స్యోనాపృథివీతిమన్త్రః- తస్యఋషిర్మేధాతిథిః- గాయత్రీ ఛన్దః- భూమిర్దేవతా- మన్త్రముచ్చార్య ప్రణవమహావ్యాహృతి స్వాహాకారాన్తాన్ ఉక్త్వా అంగారకగ్రహ ఇహాగచ్ఛేత్యుక్త్వా ఉక్తవిశేషణవిశిష్టమావాహయామీత్యావాహయేత్.

అంగారకస్య ఆగ్నేయ్యాంపద్మరాగనవరత్నైరష్టాభిర్బద్ధస్సువర్ణమయోరథ ఇతిపౌరాణికాః.

వాసరేష్వంగారకస్యవాసరస్తృతీయః, తస్మిన్ సీమన్తకర్మ వినా శుభకర్మాణి న కార్యాణి- ఛేదనాన్యస్నేహాభిషేకాగ్నిశస్త్రబన్ధనాభిఘాతయుద్ధశౌర్యదమ్భసేనానివేశధాతుసాహసవిద్రుమకర్మాణి కర్తవ్యాని.

తస్మిన్ పఞ్చక శుద్ధావపశ్య మగ్నిపఞ్చకం త్యాజ్యమ్. తస్మిన్ విషఘటికాః ౩౧ ఘటికోపరి- తస్మిన్ రోగోత్పత్తిశ్చేత్ క్లేశో మరణం వా భవతి- తత్రాంగారకాయ రక్తాన్నేనబలిం దద్యాత్- ఔషధపానం యష్టిమధుకపానం. నవాఙ్గోవాస్తుకర్మాది గృహప్రవేశశ్చనిషిద్ధః- అంగారకయుక్తం నక్షత్రంచ నిషిద్ధమ్. తస్మిన్ ప్రతీచ్యాం కాలగాహుః తస్మిన్ యాత్రానిషిద్ధా- తత్రయాతురగ్నివిపరక్తపిత్తశస్త్రపీడాభవన్తి- అగత్యా యాత్రాప్రయాతిశ్చేదాజ్ఞికం భక్షణీయం తిలావాభక్షణీయాః- జలాప్లవశ్చ కర్తవ్యః.

అంగారకసంజ్ఞాకం గ్రహగోళమాకాశే భ్రమతి- తస్యకక్ష్యాయోజనాని ౮౧౪౬౯౦౯ తస్య మధ్యోన్నతయోజనాని- ౧౨౯ ౨౩౬౦.

ఏకస్మిన్ కల్పే తస్య భగణా యథా- ౨౨౯౬౮౨౮౫ ౨౨. శ్రీఘ్రోచ్చభగణాః సూర్యభగణతుల్యాః ౪౩౨౦౦౦౦౦౦౦ మన్దోచ్చభగణాః ౨౯౨ పాతభగణాః ౨౬౭ అథకల్పాదౌ తస్య ధ్రువః ౩౩౨౦ సచక్రశుద్ధః ౧౧-౨౯-౩-౫౦ లిప్తాః.

తస్యగణితేనానయనంయథా- అహర్గణ మఙ్గళస్య తత్ప్రభగధోనివేశ్య త్రిగుణీకృత్యతదహర్గణ సఙ్ఖ్యయా సంశోధయేత్- పూర్వఫలేన భాగాదినా ఆ సవనతిలిప్తాదినా స్వధ్రువకో యుక్తశ్చేదంగారకో భవతి.

అథవా లక్షణశీతాదహర్గణాత్ ౧౯౦౮౩౭౬ తుల్యం ఫలం భాగాదికమంగారకో భవతి.

తస్య మన్ద పరిధిః ౭౦ భాగాః శీఘ్రపరిధిః ౨౪౩ భాగాః / ౮౦

తస్య వక్రతా ౧౬౩ శీఘ్రకేన్ద్రభాగైర్భవతి. తస్యోదయః ప్రాచ్యామ్ ౨౮ భాగైః అస్తమయస్తు ప్రతీచ్యామ్ ౩౩౨ భాగైర్భవతి.

తస్య బిమ్బకలిప్తాః ౧౧౦.

తస్య కాలాంశాః ౧౭.

తస్య మధ్యమబిమ్బమ్ పాదోనాః పఞ్చలిప్తాః (౪, ౪౫)

తస్యాధిపత్యం యథా- శోణ నర్మదా భీమరథీ పశ్చిమార్ధస్థ నిర్విన్ధ్యా వేత్రవతీ సిప్రా గోదావరీ కృష్ణవేణీ మన్దాకినీ పయోష్ణీ మహానదీ సిన్ధు మాలతీ పారానూత్తర పాణ్డ్య మహేన్ద్ర విన్ధ్య మలయ చోల ద్రవిడ విదేహస్థానికథా నావరణాద్యనసముద్రపత్తన కుంతల కేరళ దణ్డకకాన్తిపుర మ్లేచ్ఛ సంకర నాగర కృషికర పారదాగ్న్యుపజీవక శస్త్రవార్త్య టవిక దుర్గావటవధక నృశంసారలిప్త రాజకుమార కజదామ్భిక దియ్యాభిఘాతపశుపాల రక్తఫల కుసుమ విద్రుమ చమ్పక ఛద మను తీక్ష్ణకోశభవనాగ్ని హోత్రిక ధాతుకరాకరశాక్యభిక్షు చోర శఠ దీర్ఘ వైర విజ్ఞానానామఙ్గారకోఽధిపతిః.

అయం గ్రహయుద్ధాదౌ పౌరసంజ్ఞః యుద్ధేతస్మిన్ బృహస్పతినా జితేసతి బాహ్లీక దేశ్యా యాయినోఽగ్నిజీవనాశ్చ పీడ్యన్తే బుధేనతు శూరసేన కలిఙ్గ సాల్వాః పీడ్యన్తే. శనినాతు పౌరా జయన్తి- ప్రజాస్సీదన్తి- శుక్రేణతు కోష్ఠాగారమ్లేచ్ఛ క్షత్రియఘాతః.

తేనతు భేజితే సతి వృక్షసరిత్తాపసశక నరేన్ద్రోత్తరదిక్స్థ క్రతుదీక్షితానాం సంతాపః- బృహస్పతౌతు మధ్యదేశ నాగకానాంనాశః శుక్రేతు సేనానాయకవధః రాజ్ఞాం యుద్ధానిచ- శనౌతు టఙ్కణానాం ఆన్ధ్రక కాశి బాహ్లీక దేశానాం పీడా భవతి.

గ్రహసమాగమేతు- తస్య యది చన్ద్రో దక్షిణతో యాతి పార్వతీయ సేనానాం జయః క్షత్రియాణాం యాయినాంచ సునయః భూమిస్సస్యసంపన్నా భవతి. విపర్యయశ్చేద్రాజనాశః.

తస్య సంవత్సరమాసాద్యాధిపత్యఫలం యథా- అత్యన్తగాత్రప్రచారః అగ్నేస్తీక్ష్ణత్వమ్- తేన వననగరాదీనాం దాహః- దస్యుభిరాయుధైశ్చ హతా మనుష్యా దరిద్రా భవన్తి- మేఘానాం వృష్టిః క్వచిదేవ. నిష్పన్నజాతస్యాపి సస్యస్య ప్రాయేణ నాశః- నిష్పన్నస్య తస్కరైరపహారః- రాజపతి చలత్వం దుష్టం భవతి- ప్రజానాం పిత్తాది రోగప్రాచుర్యమ్- ఉరగప్రకోపః.

అఙ్గారకేణ రాహుగ్రస్తస్య దర్శనే యుద్ధసంమర్దః అగ్నిభయం చోరభయం చ భవతి.

అఙ్గారక ఏవ గ్రస్తేసతితు అవన్తి కావేరీ నర్మదాతటస్థ దేశాధిపతీనాం పీడా భవతి.

స యది పూర్వఫల్గున్యాముదిత ఉత్తరాషాఢాయాం వక్రో భవతి రోహిణ్యామస్తమేతి తదా లోకత్రయ పీడా.

శ్రవణే ప్రోదితః పుష్యే వక్రశ్చేన్మూర్ధాభిషిక్తానాం పీడా- యద్దిగ్గామ్యుదిత స్తద్దిగ్గతానాం జనానాం పీడా- స యది మఘాయాం చరన్ వక్రో భవతి తదా పాణ్డ్యరాజ్యస్య వినాశః శస్త్రభయమనావృష్టిశ్చ భవతి- స యది మఘాం విశాఖాం వా భిత్త్వా యాతి తదా దుర్భిక్షమ్- యది రోహిణీం భిత్త్వా యాతి తదా మరణం యుద్ధంచ- రోహిణ్యా దక్షిణతో యది గచ్ఛతి తదా ఘనవర్షనిగ్రహః.

రోహిణీ శ్రవణ మూలోత్తరాత్రయ జ్యేష్ఠాసు తస్య చారో మేఘోపఘాతకరః.

అంగారకః ప్రాయేణైకైకస్మిన్ రాశౌ సార్ధమాసం తిష్ఠతి- తస్య వక్రగతిః పఞ్చధా- ఉష్ణమశ్రుముఖం వ్యాళముఖం రక్తముఖం ఖడ్గముసలం చేతి- ఉదయనక్షత్రాత్ సప్తమాష్టమనవమేష్వష్టమ్ తత్రాగ్నిభయం రోగభయంచ తస్మాద్దశమైకాదశ ద్వాదశేష్వశ్రుముఖమ్- తత్ర వర్ష సస్యరసాదీనాం నాశః- త్రయోదశ చతుర్దశయో ర్వ్యాళముఖమ్ తత్ర వ్యాళభయం అనర్ఘశ్చ- పఞ్చదశషోడశయో రక్తముఖం తత్ర ముఖరోగశ్చ క్షుద్వృద్ధిస్సుభిక్షంచ- సప్తదశాష్టాదశయోః ఖడ్గముసలమ్- తత్రానావృష్టిః దస్యుపీడా శస్త్రభయంచ.

మేషసింహ ధనుర్మీనేషు స్థితస్య తస్య వక్రత్వే సతి గోగజాశ్వమనుష్య సమూహనాశ ఇతి కేచిత్.

మేషవృషభ సింహ వృశ్చిక ధనుర్మీనేషు శనిసహితస్య తస్య వక్రత్వే సతి గజాశ్వ గోభృత్యనాశ ఇత్యపరే సింహకన్యాధనుర్మీనేషు తస్య వక్రత్వే రాజ్ఞాం ఘోరయుద్ధమ్భవతీత్యన్యే- హస్తనక్షత్రే తస్య వక్రత్వే రాజ్ఞాం భయం వృష్టినాశశ్చేతి పరే.

శ్రవణ మఘా పునర్వసు హస్తమూలా శ్వినివిశాఖా రోహిణ్యేకపాద నక్షత్రేషు తస్య చార ఉదయశ్చ ప్రశస్తః- చిత్రా విశాఖా మృగశీర్షేషు తస్య చారో వర్ష సమృద్ధిహేతుః.

తస్య సర్వనక్షత్రేషూత్తరగమనం శుభమ్- దక్షిణగమనమశుభమ్.

కృత్తికా రోహిణీ మృగశీర్ష మఘానాం తేన భేదే సతి లోకక్షయః.

స్వాతి మఘాశ్లేషా పుష్య రోహిణ్యుత్తరాసు తస్య చారో మేఘనాశక ఇతి కేచిత్.

విశాఖానురాధయోస్తస్య చార ఈతిరోగాది హేతుః.

సింహే సింహాంశే వా తస్య చారో వర్షనాశకః.

సింహకన్యాతులాసు సూర్య శుక్రమధ్యగతే తస్మిన్ వర్ష సమృద్ధిః.

తస్య సూర్యేణ సహైకరాశిస్థితత్వే రోగవృద్ధిః - బుధేన సహ మహార్ఘః - బృహస్పతి శుక్రశనిభిస్తు వర్షనాశో రాజచోరబాధాయుద్ధాని చ భవన్తి.

తస్య పరివేషః కలహహేతుః.

చన్ద్రశృఙ్గే తేన హతే సతి ప్రత్యన్తరాజక్షయః.

తస్య మేషవృశ్చికౌ స్వక్షేత్రే తత్ర మేషే ద్వాదశత్రింశాంశా మూలత్రికోణం శేషాస్స్వక్షేత్రమ్ - తస్య నవాంశో ద్వాదశాంశశ్చ మేషవృశ్చికసంజ్ఞః.

తస్య ద్రేక్కాణాని - మేషే ప్రథమమ్ - కర్కటే ద్వితీయమ్ - సింహే తృతీయమ్ - వృశ్చికే ప్రథమమ్ - ధనుషి ద్వితీయమ్ - మీనే తృతీయమ్ - యవనేశ్వరాదిమతేతు మేషే ప్రథమమ్ - వృషభే ద్వితీయమ్ మిథునే తృతీయమ్ వృశ్చికే ప్రథమమ్ - ధనుషి ద్వితీయమ్ - మకరే తృతీయమ్ -

తన్మతే తస్య హోరా మేషే ప్రథమా - మిథునే ద్వితీయా - వృశ్చికే ప్రథమా - మకరే ద్వితీయా.

తస్య ఉచ్చో మకరః కర్కటకో నీచః - తత్రాపి అష్టావింశతిర్భాగాః క్రమేణ పరమోచ్చ పరమనీచసంజ్ఞాః - అష్టావింశభాగ ఏవ తత్ర తత్యన్యే.

స చ గ్రహేషు మధ్యే సేనాపతిః - కాలస్య శౌర్యమ్ - స చ నాత్యుచ్చశరీరః రక్తగౌరవర్ణః (పద్మపత్రసదృశవర్ణః) తస్య కుమారస్స్వామీ - స దక్షిణదిగధిపతిః - పాపగ్రహాన్తర్గతః - పురుషరూపః - అగ్నేరధిపతిః - క్షత్రియవర్ణాధిపతిః - తమోగుణాధిపతిః - క్రూరదృష్టిః - నిత్యయువా - దాతా - పిత్తబహులః - అతీవాస్థిరచిత్తః - కృశోదరః - శరీరధాతుషు మజ్జాత్మకః - అగ్నిస్థానాధిపతిః - అగ్నిదగ్ధవస్త్రాధిపతిః - తస్య సువర్ణం లోహమ్ - తస్మిన్నదితే గ్రీష్మ ఋతుః.

స చ తస్య సప్తమ చతుర్థాష్టమరాశీన్ పూర్ణదృష్ట్యా పశ్యతి - తృతీయదశమస్థానే పాదదృష్ట్యా - నవమ పఞ్చమస్థానే అర్ధదృష్ట్యా - తస్య త్రిపాదదృష్టిరేవ నైసర్గికీ కేచిత్.

తస్మాద్వాసరనిర్దేశః కర్తవ్యః - రసేషు తస్య రసస్తిక్తః.

తస్య శుక్రబుధామిత్రే అన్యే శత్రవః ఇతి కేచిత్.

సత్యాచార్యాదిమతేతు సూర్యచన్ద్రబృహస్పతయో మిత్రాణి బుధశ్శత్రుః - శుక్రశనీ సమౌ.

తస్య లగ్నాద్దశమస్థస్య దిగ్బలం వక్తవ్యమ్ - రాత్రౌ కాలబలమ్.

నైసర్గికబలం తు శనైశ్చరాపేక్షయా అధికమ్ - బుధాద్యపేక్షయా అల్పమ్.

స చ కణ్టకవృక్షజనకః - కటుకవృక్షజనకశ్చ.

అఙ్గారకే లగ్నాద్దశమే స్థితే దక్షిణదిగ్గమనం నిషిద్ధమ్.

అంగారకనవాంశే యాత్రాయామగ్నిభయమ్.

అఙ్గారకవాసరే దివా చతుర్థో ముహూర్తః రాత్రౌ సప్తమశ్చ దుర్ముహూర్తౌ.

ఉదగ్యాత్రాయాం తిద్వాసరో వారశూలః.

తస్య గోచరఫలం యథా - అఙ్గారకో జన్మరాశేస్తృతీయ షష్ఠైకాదశేషు స్థితః - దశమ పఞ్చమ ద్వాదశేషు స్థితై గ్రహైర్వేధాభావే సతి శుభః - తస్య సూర్యశనిభ్యాం వేధో నాస్తి - అన్యథాత్వశుభః - మతాన్తరేతు యథా - మం ద్వాదశ రాశిస్థితస్య తస్య ఏక ద్వి ద్వాదశ ద్వితీయ చతుర్థ నవమ పఞ్చ షష్ఠ సప్తమాష్టమ దశమ పఞ్చైకాదశస్థితైః గ్రహైః వేధః.

యుద్ధే అంగారకే బలమావశ్యకమ్.

తత్పీడాహరణం యథా - నాగకేసర చన్దన బిల్వ జటామాంసీ బలా హిఙ్గుఫలి న్యేలావకులైః రక్తపుష్పైశ్చ సహితం స్నానం కార్యమ్ - రక్తవస్త్రవృషభరక్తప్రవాళతువరీగుడానాం దానం చ - ప్రియఙ్గుపూరితం సువర్ణసహితం కుమ్భం రక్తవస్త్రేణ సంవేష్ట్య రక్తపుష్పాదిభిరర్చయిత్వా సూర్యోక్తవిధినా కృత్వా బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్.

జాతకే అఙ్గారకేణ చిన్తనీయాని ఫలాని యథా - మనస్సన్తాప క్లేశ రుధిరదర్శనాగ్ని శత్రుభయ తిక్తభోజనాస్మారాదిరోగ సూచన గుడప్రవాళాది కర్మలాభాని పూర్వక సౌఖ్య సౌభాగ్య భూమిసంపాదన భ్రాతృపీడ న ప్రసంగకారకోఽఙ్గారకః.

ఫలదానోపయుక్తం తత్స్వరూపం యథా - హ్రస్వః పిఙ్గలాక్షః దృఢశరీరః దీప్తాగ్నితుల్యః శరః అవజ్ఞాపరః అరుణవస్త్రః పటుః శూరః శుచిః పుష్టవాక్ హింస్రః కుఞ్చితజ్వలితకేశః తరుణః పిత్తప్రకృతిః తామసః చణ్డః సాహసికః అతిశూలకుశలః రక్తగౌరవర్ణః.

అంగారకస్యాష్టకవర్గో యథా - సూర్యాత్ ౩,౫,౬,౧౦,౧౧, ఏషు శుభః చన్ద్రాత్ ౩,౬,౧౧, ఏషు శుభః ౧౦ అస్మిన్నధ్యశుభః.

అంగారకాత్ ౧, ౨, ౪, ౭, ౮, ౧౦, ౧౧, ఏషు శుభః.

బుధాత్ ౩,౫,౬,౧౧, ఏషు శుభః.

బృహస్పతేః ౬,౧౦,౧౧,౧౨, ఏషు శుభః.

శుక్రాత్ ౬,౮,౧౧,౧౨, ఏషు శుభః.

శనేః ౧,౪,౭,౮,౯,౧౦,౧౧, ఏషు శుభః.

లగ్నాత్ ౧,౩,౬,౧౦,౧౧, ఏషు శుభః.

అంగారకస్యాష్టకవర్గఫలం రాశి ప్రథమభాగ ప్రవేశ ఏవ భవతి.

జాతకే తస్య గ్రహయోగఫలం యథా - తస్మిన్ సూర్యయుక్తే జాతః పాపరక్తో భవతి - చన్ద్రయుక్తే కూటవిక్రయ స్త్రీవిక్రయ పానవిక్రయాసక్తో మాతురశుభశ్చ భవతి - బుధయుక్తే తు - మూలపుష్ప వల్కలసారఫల కూటవ్యవహారశీలో వణిక్ భవతి నియుద్ధకుశలశ్చ భవతి - బృహస్పతియుక్తే తు నగరాధిపః స్వామీ భార్యా లబ్ధధనో బ్రాహ్మణో వా భవతి - శుక్రసహితే తు గోపాలో బాహుయోద్ధా చతురః పరస్త్రీసక్తో ద్యూతసక్తశ్చ భవతి - శనియుక్తే తు దుఃఖీ

తోఽసత్యప్రతిష్ఠోఽనృతభాషీ కుత్సితోఽసూయాయుక్తశ్చ భవతి.

ప్రవ్రజ్యాయోగే చతుర్గ్రహేషు మధ్యేఽఙ్గారకస్య బలవత్త్వే సతి జాతో రక్తపటో భవతి.

అంగారకే మేషవృశ్చికాంశస్థే సతి జాతో రాజపూజితః పరిభ్రమణశీలః సేనాపతిః క్రయవిక్రయజ్ఞో ధనాన్వితః ప్రణయయుక్తశ్శరీర స్సాహసో విప్రకీర్ణేన్ద్రియశ్చ భవతి- వృషభతులాస్థితే తు స్త్రీవిధేయః మిత్రేషు దుర్విధేయః క్రూరస్వభావః పరస్త్రీప్రసక్త విస్త్రీజాలికశ్శోభనాఙ్గో, రోధీః కృష్ణస్సాహసశ్చ భవతి. మిథునకన్యాస్థితే తు తేజస్వీ పుత్రవాన్ మిత్రరహితః పరోపకారశీలః సంగీతే యుద్ధప్రవేశనిర్గమవ్యూహరచనాదిషు సమర్థో దాతా నిర్భయో యాత్రాపరశ్చ భవతి- కర్కటస్థే తు ధనవాన్ ప్లవాదిజలయానసంపాదితధనః మేధావీ అంగహీనః దుర్జనశ్చ భవతి- సింహస్థే తు నిర్ధనః ఆపద్ధీరః అరణ్యే సంచారీ అల్పకళత్రోఽల్పాపత్యశ్చ భవతి- ధనుర్మీనగతే తు బహుశత్రుర్మన్త్రీ విదితకీర్తిః నిర్భయస్స్వల్పాపత్యశ్చ భవతి- కుమ్భస్థితే తు నిత్యందుఃఖసన్తప్తో దరిద్రః పరిభ్రమణశీలోఽసత్యభాషీ క్రూరశ్చ భవతి- మకరస్థితే తు ప్రభూతధనః ప్రభూతపుత్రో రాజా రాజతుల్యో వా భవతి.

భావఫలంయథా- అంగారకే లగ్నస్థే ప్రహారాదినా క్షతశరీరో భవతి- ద్వితీయస్థితే కుత్సితాన్నభక్షకో భవతి- తృతీయస్థితే బుద్ధిపరాక్రమశాలీ భవతి- చతుర్థస్థే తు దుఃఖితో నిత్యోద్విగ్నో భవతి- పఞ్చమస్థే తు పుత్రహీనో దరిద్రో భవతి షష్ఠస్థే బలవాన్ శత్రుజితశ్చ భవతి శత్రుఘ్న ఇతి కేచిత్- సప్తమస్థే స్త్రీభిః పరిభవం ప్రాప్తః- అష్టమస్థే తు స్వల్పాపత్యః- నవమస్థితే పాపరతో భవతి- దశమస్థే తు సుఖితో బలీ చ భవతి- ఏకాదశే తు బహుధనః- ద్వాదశే తు స్వకర్మపరిభ్రష్టో భవతి.

త్రింశాంశఫలంయథా- అఙ్గారకే స్వత్రింశాంశస్థే జాతో భార్యాయుక్తో వీర్యాలఙ్కరణౌదార్యయుక్తో సమీక్ష్యకారీ చ భవతి.

అంగారకస్య నైసర్గికదశా- జన్మాది ద్వితీయతృతీయసంవత్సరవ్యాపినీ.

అంగారకదశాయామన్తర్దశాయాంచ శుభాశుభఫలానియథా.

తస్యశుభదశాయామ్ శత్రుప్రమథనమ్ రాజా భ్రాతరః- భూమిః ఊర్ణావికారాః ఛాగః- ఇత్యేతన్మూలకధనలాభః.

అశుభదశాయాంతు పుత్ర మిత్ర కళత్ర భ్రాతృ పక్షీయ గురుజనైర్ద్వేషః పిపాసా రక్త జ్వర పిత్తావయవభఙ్గ పరస్త్రీజనితా రోగాః- పాపజనైస్సహ ప్రీతిః అధర్మాసక్తిః వాక్పారుష్యమ్ ఉగ్రస్వభావతా చ భవన్తి.

అంగారకేన లగ్నచన్ద్రాన్యతర దశమస్థేన శత్రోర్ధననలాభః కర్మాజీవః.

లగ్నచన్ద్రసూర్యాన్యతమరాశేర్దశమస్థదశపతిర్యస్మిన్నవాంశే వర్తతే తదధిపతిరఙ్గారకశ్చేత్ సువర్ణరూప్యతామ్రాదిధాతుభిర్మనశ్శిలాహరితాలాదిభిర్వా కర్మజీవో భవతి.

యత్రాసఫాదియోగేష్వంగారకో రాగకర్తా తత్రజాతో నిత్యోద్యోగః రణప్రియః ధనవాన్ అసమీక్ష్యకారీ చ భవతి.

తస్యనక్షత్రదశా ౭ వర్షాణి తత్ఫలం యథా- తస్యశుభస్య దశాయాం శత్రు రాజభూమి భ్రాత్రాది మూలకధనలాభః- అశుభస్యతు బన్ధుగురుపుత్రకళత్ర భ్రాతృణాం ద్వేషః మదోత్కటత్వం పిత్తజనితరోగః పరస్త్రీపానం పాపమ్- క్షుత్తృష్ణా నిష్ఠురభాషణంచ భవన్తి- తత్రాప్యుచ్చస్థితస్యతు రాజ్యలాభః- రాజ్ఞస్సకాశాద్ధనలాభో వా క్షేత్రధనసోదరపత్నీ పుత్రవాగ్విభవాదిలాభః- వాహనాధిరోహణమ్- విదేశయాత్రా చ- తత్రాపి పరమోచ్చస్థితస్య విశేషలాభః- యుద్ధజయశ్చ- మూలత్రికోణస్థితస్యతు శత్రోస్సకాశాద్భూదదస్త్రాభ్యాంధనలాభః.

స్వక్షేత్రస్థస్యతు రత్నాదిమూలధనలాభః.

మిత్రక్షేత్రస్థస్యతు మిత్రమూలకధనలాభః.

శత్రుక్షేత్రస్థస్యతు స్త్రీద్వేషః- నీచస్థితస్యతు రాజమూలకవ్యసనమ్.

కేన్ద్రస్థితస్య షష్ఠాష్టమాస్తాదిస్థితస్యచ సూర్యవత్ఫలమ్.

మతాన్తరేతు- అస్తంగతస్యతస్యదశాయాం సర్వోపద్రవసంభవః- అష్టమస్థస్యతు శత్రువిరోధస్మరణం విచారో వా- మేషస్థితస్యఖ్యాతి మహోత్సాహ వాగ్వైభవసనాతిపుత్రలాభాదేవభక్తిశ్చ భవన్తి.

మిథునస్థస్యతు విదేశవాసః స్వజనాయాసః స్వజనవిరోధః బహువ్యయః వాయ్వగ్నిభ్యాముపద్రవః.

కర్కటకస్థస్యతు దారభృత్యధనహానిః వికలాంగతా లోకద్వేషశ్చ- తత్రాపి పరమనీచస్థస్యతు సర్పద్వేషః విషాగ్నిశస్త్రాదిపీడా- సింహస్థస్యతు మహోత్సాహః పుత్రకళత్రధనహానిః శస్త్రాగ్నిపీడా- కన్యాస్థస్యతు ధనసుఖలాభః- తులాస్థస్యతు గజాశ్వాదిహానిరఙ్గహానిర్వా- ధనుస్స్థస్యతు దేవబ్రాహ్మణధనాదిభిర్ధనలాభః- మకరస్థస్యతు వాహనసుఖరాజ్యరత్నసంపత్తిః యుద్ధేజయః ప్రయాణే ధనబన్ధులాభః.

కుమ్భస్థస్యతు ఆచారహానిర్దుర్మనః- మీనస్థస్యతు విదేశవాసః విచర్చికాదివ్రణపీడా.

తస్యాన్తర్దశామానంఫలానిచ.

సూర్యస్యదశాయాన్ మాసాః ౪ ది ౬ మనస్తాపరోగభయం ధననాశః పుత్రక్షయశ్చ భవన్తి.

చన్ద్రదశాయామ్ మాసాః ౭ వస్త్రక్షయభయక్లేశబన్ధ

దూషణపరభార్యాసక్తా భవన్తి.

రాహుదశాయామ్- మా౧౨ది౧౮ నేత్రరోగః శిరోరోగః వాతపిత్తమ్ రాజబాధామహాభయంచ.

బృహస్పతిదశాయామ్ మా౧౧ది౬ తీక్ష్ణతా శత్రుప్రతాపనమ్ అల్పభయమ్ ధనంసుఖంచ.

శనిదశాయామ్-మా౧౩ది౯ దేశభ్రంశః మహావ్యాధిః నానాదుఃఖాని శత్రుభయమ్.

బుధదశాయామ్- మా౧౧ది౨౭ శిరోరోగః కామలానానాక్లేశాః చోరబాధాభయంచ.

కేతుదశాయామ్- మా౪ది౨౭ ఐశ్వర్యమ్- ఉత్సాహః బన్ధుసమాగమః కించిద్రోగః.

శుక్రదశాయామ్- మా౧౪ కష్టమ్ దైన్యమ్ క్షుద్రరోగః భార్యారోగః రాజ్యమ్ సంపత్.

తస్యమహాదశాయామన్తర్దశామానాని తత్ఫలానిచ.

స్వస్య మాసాః ౪ దినాని ౨౭ చామరచ్ఛత్రహాని ర్బన్ధువిగ్రహః రక్తపిత్తకృతపీడా పరస్త్రీసంగ్రహశ్చ.

రాహోః-మా౧౨ది౧౮ శస్త్రస్త్రీచోరశృఙ్గభయమ్. బన్ధునాశః మహాభయంచ.

బృహస్పతేః- మా౧౧ది౬ పుణ్యతీర్థాగమనమ్- దేవబ్రాహ్మణపూజా అన్యతోభయంచ.

శనేః- మా౧౩ది౯ ఉపద్రవాః దుఃఖానిధనక్షయశ్చ.

బుధస్య- మా౧౧ది౨౭ శత్రుచోరరాజాదభిర్నాశః మహాజ్వరపీడా.

కేతోః మా౪ది౨౭ మ్లేచ్ఛచోరరాజశస్త్రాదిభయంమహాక్లేశశ్చ.

శుక్రస్య- మా౧౪ శత్రుకోపభయమ్ రోగపీడా ధననాశః ప్రవాసశ్చ.

సూర్యస్య- మా౪ది౬ పాణ్డిత్యం సాహసం రాజపూజా దేవబ్రాహ్మణభక్తిశ్చ.

చన్ద్రస్య మా౭ నానావిధ సుఖలాభః ముక్తారత్నసమాగమశ్చ.

లగ్నస్థితస్యతస్య దశాయామ్ పాపగ్రహాన్తర్దశాయాం వ్రణక్షతిః మహత్కష్టమ్ అజీర్ణాదిభయంచ- శుభగ్రహాన్తర్దశాయాంతు రాజప్రీతిర్స్త్రీత్రివర్గ సుఖమ్ క్షేత్రవాహనలాభశ్చ.

ద్వితీయస్థితస్యతు శుభాన్తర్దశాయామ్ భ్రాతృసుఖమన ఉత్సాహవిద్యావాహనభూషణాని.

తృతీయస్థితస్యతు శుభాన్తర్దశాయామ్ భోజనవస్త్రసుఖకృషివాహనభూషణలాభః.

చతుర్థస్థితస్యతుశుభాన్తర్దశాయామ్ క్షేత్రవస్త్రసుఖపశువాహనాభరణలాభః.

పఞ్చమస్థితస్యతు పాపాన్తర్దశాయామ్ కృషిగోధనధాన్యసుతకళత్రనాశః- శుభాన్తర్దశాయాంతు రాజపూజా పుత్రలాభః మనస్సుఖంచభవన్తి.

షష్ఠస్థితస్యతు పాపాన్తర్దశాయామ్ చోరాగ్నిరాజపీడాస్ఫోటకక్షయమేహరోగాః శుభాన్తర్దశాయాంతు రాజమైత్రీ బన్ధునాశః మనోదుఃఖమ్ పశ్చాత్సుఖంచ.

సప్తమస్థస్యతు పాపాన్తర్దశాయామ్ పుత్రకళత్రనాశః- శుభాన్తర్దశాయాం రాజ్యవాహనాభరణలాభః.

అష్టమస్థస్యతు పాపాన్తర్దశాయామ్ మరణమ్ శుభాన్తర్దశాయామ్ మహాసుఖమ్ కృషిగోరాజపూజాలాభః.

నవమస్థితస్యతు పాపాన్తర్దశాయాం పితృగురునాశఃధనహానిః మనోరోగః. శుభాన్తర్దశాయాంతు శుభమ్ రాజపూజ్యతా పుత్రలాభః మనస్సుఖంచ.

దశమస్థితస్యతు పాపాన్తర్దశాయాం విదేశయాత్రా అపకీర్తిః పరాజయశ్చ- శుభాన్తర్దశాయాంతు శుభమ్.

ఏకాదశస్థితస్యతు పాపాన్తర్దశాయామశుభమ్- శుభాన్తర్దశాయాంరాజ్యలాభః గన్ధమాల్యాభరణలాభః- గురుశుక్రబుధచన్ద్రాణా మన్తర్దశాయాం మహత్సుఖం కళత్రధర్మాదిసంగ్రహః.

ద్వాదశస్థితస్యతు పాపాన్తర్దశాయాం దుఃఖబాహుళ్యం కారాగృహప్రాప్తిః శుభాన్తర్దశాయామాదౌసుఖావాప్తిః వాహనవస్త్రాభరణాదిలాభః- అన్తేతుస్థానభ్రంశః మనోరోగశ్చ.

దాయప్రకాశమతే.

అఙ్గారకస్య పరమోచ్చస్వోచ్చమూలత్రికోణస్వక్షేత్రకేన్ద్రత్రికోణద్వితీయలాభస్థితస్య సంపూర్ణబలయుక్తస్యశుభదృష్టస్య శుభాంశస్థితస్యవా దశాయాం రాజ్యక్షేత్రధనధాన్యరాజసంమానవస్త్రవాహనాభరణవిదేశస్థానలాభః సోదరవృద్ధిశ్చ- తృతీయస్థితస్యతుపరాక్రమార్థనలాభః యుద్ధేశత్రుజయః. పుత్రకళత్రలాభః రాజసంమానః- దశాదౌసుఖమ్- దశాన్తేకష్టమ్.

తత్రస్థస్య స్వోచ్చస్వక్షేత్రస్వాంశకేన్ద్రత్రికోణలాభద్వితీయతృతీయస్థితస్య బలయుక్తస్య లగ్నాధిపతియుక్తస్యాన్తర్దశాయాం రాజానుగ్రహః లక్ష్మీకటాక్షదివ్యాంబరరాజ్యధనాదిలాభః పుత్రోత్సవ గృహక్షేత్రాదిలాభః గోమహిష్యాదిలాభః.

షష్ఠాష్టమద్వాదశస్థితస్య పాపగ్రహయుక్తస్య తద్దృష్టస్యాన్తర్దశాయాముష్ణత్వమూత్రకృచ్ఛ్రశిరోరోగవ్రణచోరోపద్రవధనధాన్యపశుక్షయాః- ద్వితీయసప్తమస్థస్య తదధిపతేర్వా శరీరే మనసిచరోగః తచ్ఛాన్తిః సుబ్రహ్మణ్యజపః వృషభదానంచ.

తత్ర రాహోస్స్వోచ్చమూలత్రికోణస్థితస్య శుభైర్యుక్తస్య దృష్టస్య కేన్ద్రత్రికోణలాభస్థితస్యాన్తర్దశాయాం రాజసంమానః గ్రామభూమికళత్రపుత్రలాభః కృషిఫలాధిక్యం సేతుస్నానాదిపుణ్యలాభః విదేశయాత్రా

తస్యషష్ఠాష్టమవ్యయస్థస్య పాపైర్దృష్టస్యయుక్తస్య

వా చోరభుజగాదిభయమ్- పశునాశః- వాతపిత్తక్షయః- కారాగృహప్రవేశః.

ధనస్థానస్థస్య ధనభయమ్ వాక్పారుష్యం మనోదుఃఖమ్ కుత్సితాన్నం శిరోరోగశ్చ.

ద్వితీయే సప్తమే వా స్థితస్యాపమృత్యుభయమ్- తచ్ఛాన్తిః- ఛాగదానమ్.

తత్ర బృహస్పతేః స్వోచ్చాంశస్వాంశకేన్ద్రత్రికోణధనలాభస్థితస్యాన్తర్దశాయామ్ సత్కీర్తిః రాజసంమానః ధనధాన్యలాభః- రాజప్రసాదేనేష్టసిద్ధిః ఛత్రచామరాదిలాభశ్చ.

స్వోచ్చస్వక్షేత్రస్థితస్య శుభదృష్టస్య శుభవర్గగతస్య వాహనవస్త్రాభరణపశులాభః కృషేః ఫలాధిక్యమ్ పుణ్యతీర్థప్రాప్తిః రాజప్రసాదేన వాహనాదిలాభః- దేహసుఖమ్ ఉత్సాహః సంపల్లాభః.

షష్ఠాష్టమవ్యయనీచాస్తంగతస్య పాపగ్రహేణ యుక్తస్య దృష్టస్య వా దుర్బలస్య చోరాగ్నిరాజభయమ్ పిత్తరోగాదిః- ప్రేష్యర్వ్యస- భృత్యనాశః సోదరనాశః.

దశాధిపతికేన్ద్రత్రికోణలాభస్థితస్య లగ్నచతుర్థనవమదశమాధిపైర్యుక్తస్య దృష్టస్య శుభాంశ శుభవర్గస్థితస్య తస్య గృహక్షేత్రవృద్ధిః- గృహే కల్యాణమ్ దేహసుఖమ్ కీర్తిః గోధనాదిసమృద్ధిః కళత్రపుత్రవిభవః రాజసంమానః.

ద్వితీయసప్తమాధిపతేస్తు అపమృత్యుభయమ్- తచ్ఛాన్తిః శివసహస్రజపః సువర్ణదానంచ.

తత్ర శనేః స్వోచ్చస్వక్షేత్రకేన్ద్రత్రికోణలాభతృతీయస్థితస్య లగ్నచతుర్థనవమదశమాధిపయుక్తస్య మిత్రవర్గశుభాంశస్థితస్య రాజ్యమ్ సుఖమ్ కీర్తిః స్వగ్రామే ధాన్యలాభః గృహే పుత్రపౌత్రాది సంపత్తిః స్వవాసరే రాజసమ్మానః స్వమాసే ఫలాధిక్యమ్.

నీచశత్రుక్షేత్ర షష్ఠాష్టమవ్యయస్థితస్య తు మ్లేచ్ఛప్రసంగః శరీరపీడా ధనక్షయః విదేశగమనమ్ చోరాగ్నిరాజభయమ్ సోదరభయమ్ అన్యక్షేత్రాదివాసః బన్ధుద్వేషః మనోదుఃఖమ్ మూత్రకృచ్ఛ్రమ్ మహాభయమ్ క్షయాపస్మారస్ఫోటకభయమ్ వాతపిత్తరోగః శత్రుభయమ్ ద్వితీయసప్తమాధిపతేస్తు అపమృత్యుభయమ్- తచ్ఛాన్తిః మృత్యుఞ్జయజపః కృష్ణగోమహిషీదానమ్ విష్ణుసహస్రజపః అరుణవిధానేన సూర్యనమస్కారః.

తత్ర బుధస్య స్వోచ్చస్వక్షేత్రోచ్చాంశస్వాంశకేన్ద్రత్రికోణస్థితస్యాన్తర్దశాయామ్ సత్కథాశ్రవణమ్ దానధర్మబుద్ధిః మహాసుఖమ్ నీతిప్రసంగః మృష్టాన్నభోజనమ్ పుత్రోత్సవాదిసంతోషః వాహనవస్త్రాభరణలాభః.

షష్ఠాష్టమవ్యయనీచాస్తగతస్య హృద్రోగః మానహానిః నిగళబన్ధః బన్ధునాశః.

పాపయుక్తస్య తద్దృష్టస్య వా పశుహానిర్ధనహానిశ్చ.

దశాధిపతికేన్ద్రత్రికోణద్వితీయతృతీయలాభస్థస్య శుభగ్రహయుక్తస్య యోగకారకయుక్తస్య చ- రాజసంమానః కీర్తిః నానారత్నాదిలాభః రాజయోగః వస్త్రాభరణవాహనలాభః- భేరీమృదఙ్గాదివాద్యసంపత్ సేనాధిపత్యమ్ మహాసుఖమ్ విద్యావినోదః.

దశాధిపతిషష్ఠాష్టమవ్యయస్థస్య హీనజాతివిరోధః కర్మవిఘ్నః మహాభయంచ.

ద్వితీయసప్తమాధిపతేస్తు అపమృత్యుః తచ్ఛాన్తిః- అశ్వదానమ్ విష్ణుసహస్రజపః.

తత్ర కేతోః కేన్ద్రత్రికోణతృతీయలాభస్థితస్య శుభైర్యుక్తస్య దృష్టస్య చాన్తర్దశాయాం రాజానుగ్రహః బహుసుఖమ్ ధనప్రాప్తిః ఆరామభూమిపుత్రలాభః రాజసంలాపః పశులాభః.

యోగకారకసంబద్ధస్య స్థానబలాన్వితస్య వా పుత్రలాభః కీర్తివృద్ధిః గృహసంపత్ భృత్యవర్గధనలాభః సేనాధిపత్యమ్ మహాసుఖమ్ రాజయోగః వస్త్రవాహనాభరణలాభః.

దశాధిపతిషష్ఠాష్టమద్వాదశస్థితస్య పాపగ్రహయుక్తస్య వా కపోలదన్తరోగః చోరవ్యాఘ్రపీడా క్షయాపస్మారకుష్ఠాదికమ్ కళత్రపుత్రాదిపీడా.

ద్వితీయసప్తమస్థితస్య తు శరీరబాధా శోకసంతాపః ధనధాన్యక్షయః- తచ్ఛాన్తిః ఛాగదానమ్.

తత్ర శుక్రస్య కేన్ద్రత్రికోణలాభస్థితస్య స్వోచ్చస్వక్షేత్రస్థస్య శుభగ్రహయుక్తస్య వాన్తర్దశాయాం రాజ్యలాభః- మహత్సుఖం గజాశ్వవస్త్రలాభః- లగ్నాధిపతియుక్తస్య సుకళత్రపుత్రవృద్ధిః- ఆయురారోగ్యైశ్వర్యభాగ్యసుఖవృద్ధిః.

లాభాధిపస్య దశాయాం లగ్నాధిపతేరన్తర్దశాయాం స్త్రీలాభః- పుత్రలాభః- స్వప్రభువశాన్మహత్సుఖమ్- గజాశ్వవస్త్రసమృద్ధిః- మహారాజప్రసాదేన గ్రామభూమ్యాదిలాభః- అన్తర్దశాన్తే ఇష్టఫలప్రాప్తిః- పుణ్యశ్లోకకీర్తనమ్- రాజపూజ్యతా శ్వేతవస్త్రాశ్వలాభః మహత్సుఖంచ.

వాహనభాగ్యకర్మలాభాధిపయుక్తస్య తు మహత్సుఖం వివాహోత్సవకార్యాణి గృహసంపత్సమృద్ధిః.

దశాధిపతికేన్ద్రత్రికోణతృతీయస్థితస్య పుణ్యతీర్థస్నానదేవదర్శన రాజ్యగన్ధమాల్యాభరణ తటాకగోపురాదినిర్మాణ వివాహోత్సవకార్యాణి కళత్రపుత్రాది సుఖం పితృమాతృసుఖం గృహసంపత్సమృద్ధిః- మహారాజప్రసాదేనేష్టసిద్ధిశ్చ.

దశాధిపతిషష్ఠాష్టమద్వాదశ నీచషష్ఠాష్టమద్వాదశస్థితస్య కళత్రపుత్రనాశః- రాజభయమ్- పశుధాన్యక్షయః చోరాగ్నిపీడా- ద్వితీయసప్తమాధిపతేస్తు శరీరే మనసి చ రోగః అపమృత్యుభయంచ- తచ్ఛాన్తిః దుర్గా

లక్ష్మీజపః శ్వేతగోమహిషీదానేచ.

తత్ర సూర్యస్య స్వోచ్చ స్వక్షేత్ర కేన్ద్ర మూలత్రికోణస్థితస్య రాజప్రీతిః సుఖం కీర్తిః సంచారశ్చ-ఔష్ణ్యాతిశయః శిరోరోగః పశులాభః స్వవాసరే రాజ్యలాభః మహోత్సాహః రాజదర్శనమ్.

దశాధిపతి కేన్ద్ర త్రికోణ లాభస్థితస్య ధనధాన్యసమృద్ధిః గృహే కల్యాణసంపత్తిః ఆరోగ్య ధైర్య క్షేమ రాజపూజా మహాసుఖాని- కృషిఫలాధిక్యమ్ ఉపదేశ రాజదర్శనమ్.

దశాధిపతిషష్ఠాష్టమవ్యయస్థితస్య పాపయుక్తస్య శరీరపీడా మనస్తాపః కార్యనాశః మహాభయమ్ మూత్రకృచ్ఛ్రాదిరోగః అతిసారః ద్వితీయసప్తమాధిపత్యేస్తు తాపజ్వరవిషభయాని- తచ్ఛాన్తిః సూర్యప్రీతికరదానమ్.

తత్రైవ- చన్ద్రస్య స్వోచ్చ స్వక్షేత్ర కేన్ద్రస్థితస్య వా పూర్ణ సప్తమభాగ్యాధిపతియుక్తస్య స్వదశాయామ్ రాజ్యలాభః గన్ధమాల్యాంబరవాదిలాభః తటాకగోపురనిర్మాణాదిపుణ్యకర్మసంగ్రహః వివాహమంగళకార్యాణి కళత్రపుత్రాభివృద్ధిః పితృమాతృసుఖప్రాప్తిః ఉక్తస్థితౌ తత్రాపి పూర్ణచన్ద్రస్య పూర్ణఫలమ్ క్షీణచన్ద్రస్య స్వల్పఫలమ్.

నీచస్థితస్య లగ్నాత్ దశాధిపతేర్వా షష్ఠాష్టమద్వాదశస్థితస్యతు కళత్రపుత్రాదిమరణమ్ చోరాగ్నిరాజపీడా ద్వితీయసప్తమాధిపత్యేస్తు శరీరేమనసిచరోగః అపమృత్యుభయమ్ తచ్ఛాన్తిః శ్వేతగోమహిషీదానమ్.

తస్యసంవత్సరాధిపత్యఫలమ్-గ్రామపురవనాదీనామగ్నినాదాహః- వర్షాభావః అనర్ఘః రాజ్ఞాంయుద్ధమ్ చోరరోగబాధా సస్యహానిః.

మన్త్రిత్వఫలంతు- అగ్న్యాయుధవాతరోగభయాని- సస్యశోషశ్చ.

సేనాధిపత్యఫలంతు- రోగపీడా సస్యనాశః లోకానాంజ్వలనమ్ రాజ్ఞాంయుద్ధమ్.

సస్యాధిపత్యఫలంతు- రక్తశాలిమహాశాలిముద్గచణకసమృద్ధిః రక్తభూమేఃఫలితత్వమ్.

రసాధిపతిత్వఫలంతు- గ్రామే రాజికాలవణప్రభృతితిలతైలగుడాదీనాందాహః.

నీరసాధిపతిత్వఫలంతు- చన్దనాగురు కస్తూరీ విద్రుమరక్తవస్త్రాణామర్ఘవృద్ధిః.

ధాన్యాధిపతిత్వఫలంతు శూకధాన్య శిమ్బిధాన్య రక్తభూమిఫలితత్వమ్.

అర్ఘాధిపతిత్వఫలంతు-వాయుసహితాస్స్వల్పవృష్టిః క్వచిద్వృష్టిః క్వచిద్ధాన్యమ్ క్వచిత్ప్రజానామారోగ్యమ్.

మేఘాధిపతిత్వఫలంతు- అతివాయుః అనర్ఘః స్వల్పవృష్టిః రక్తసస్యోత్పత్తిః.

అఙ్గారక- పు. కురణ్టకః- అఙ్గారః.

అఙ్గారధానికా- స్త్రీ. హసన్తీ.

అఙ్గారధానీ- స్త్రీ. హసన్తీ.

అఙ్గారపర్ణ- పు. గన్ధర్వవిశేషః. పాణ్డవేషు ద్రుపదపురం ప్రతిగచ్ఛత్సు మధ్యేసోమశ్రవనామ్ని గఙ్గాతీర్థేస్నాతుమర్ధరాత్రే ఉల్కాహస్తార్జునపురస్సరేషు గచ్ఛత్సు స్త్రీభిస్సహ పూర్వమేవజలక్రీడార్థమాగతస్సగన్ధర్వస్తాన్ దృష్ట్వా కుపితో విసృష్టశరోఽర్జునేన ప్రయుక్తేనాగ్నేయాస్త్రేణదగ్ధరథః స్వదారాభయయా దృష్టమార్గయుక్తో నిపతితః ప్రసహ్యాకృష్టసేన యుధిష్ఠిరాన్తికం నీతస్తత్పత్న్యాఃకరుణక్రోశన్త్యాః ప్రార్థితేన యుధిష్ఠిరేణ విమోచితః కృతార్జునసఖ్యః పూర్వనామపరిత్యజ్యచిత్రరథనామధృతవాన్.

అఙ్గారపాత్రీ- స్త్రీ. హసన్తీ.

అఙ్గారవల్లరీ- స్త్రీ. కరఞ్జభేదః-(ఆన్ధ్ర). గచ్చకవ నెగత్తు లక్కానుగు)

అఙ్గారవల్లీ- స్త్రీ. భార్గీ- గుఞ్జా- శార్ఙ్గేష్టా-(ఆన్ధ్ర). గురుజ)

అఙ్గారవేణు- ఆసురతికాదిః.

అఙ్గారశకటీ- స్త్రీ. హసన్తీ.

అఙ్గారశోఫికా- స్త్రీ. భక్ష్యవిశేషః.

అఙ్గారికా- స్త్రీ. ఇక్షుకాణ్డమ్- పలాశకోరకః.

అఙ్గారిణీ- స్త్రీ. హసన్తీ- సద్యస్సూర్యత్యక్తాదిక్.

అఙ్గారిత- న. పలాశకలికోద్గమః. త్రి. దగ్ధమ్.

అఙ్గారితా- స్త్రీ. హసన్తీ- లతా- నదీవిశేషః.

అఙ్గారీయ- (అఙ్గార- ఛ) త్రి. అఙ్గారార్థంతత్ప్రకృతికాష్ఠాది.

అఙ్గావబద్ధాధికరణ- ఉత్తరమీమాంసాయాం 3అ. ధ్యాయే 3 పాదే అధికరణవిశేషః.

తత్రసూత్రే-అఙ్గావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్ మన్త్రవద్వాఽవిరోధః ఇతి.

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యేవమాద్యాః క్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనాః కింయాసుశాఖాసు శ్రూయన్తే తాస్వేవనియతాః ఉతసర్వాసు శాఖాస్వితి సంశయః- స్వశాఖాస్వేవేతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాన్తస్తుసూత్రార్థః- ఉద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధా ఉపాసనాః నహితాస్స్వశాఖాసువ్యవతిష్ఠేరన్- అపితు ప్రతివేదమ్- సర్వాసుశాఖాస్విత్యర్థః- సామాన్య శ్రుతిరత్రహేతుః యథామన్త్రకర్మగుణాదీనాం శాఖాన్తరే ఉక్తానామపి శాఖాన్తరే ఉపసంగ్రహోదృశ్యతే తద్వదేవావిరోధః.

ఇత్యధికరణశరీరం శఙ్కరరామానుజమతయోః.

కింభగవదుపాసనం కేవలమేవ కర్తవ్యముతాఙ్గదేవతోపాసనయుక్తమితి సంశయః- అఙ్గదేవతోపాసనేచతస్య గుణోపసంహారపూర్వకత్వాత్-మేకస్య పూర్వప్రవర్తితగుణాస్స్వేషూపసంహర్తవ్యానవేతి సంశయః.

కేవలమేవబ్రహ్మోపాసనం కార్యమ్- అన్యదేవతో

పాసనస్య తమేవైకం జానథేత్యాదినానిషిద్ధత్వాత్- అన్యదేవతోపాసనే చైకస్య ప్రతీతా గుణాస్సర్వేషూపసంహర్తవ్యా స్స్యురితి పూర్వఃపక్షః

బ్రహ్మవిదేవోపాసన పరిచర్యాదికార్యమేవ- ప్రాధాన్యేనోపాసనస్యైవనిషిద్ధత్వాత్- ఉపసంహరేతువిశేషో స్తీతిసిద్ధాన్తః- సమవిశేష స్సూత్రార్థః- సర్వవేదానాం సర్వశాఖాసూక్తం యచ్ఛ్రిష్టద్వ్యజ్ఞ దేవతా సంబద్ధగుణజాతంతత్సర్వంరుద్రాదిమ నోపసంహార్యంకింతుయోగ్య మేవోపాస్యమితి.

యథాగ్న్యాద్యథమ దేవతావిషయపక్షావిద గ్రికం బ్రహ్మన్యత్ర మదేవతా విషయత్వేనాధీయతేఽ ధ్యేతృభిః ఏవమథమగుణానా మత్ర మేషూపసంహారే నకశ్చిద్విరోధః- ఇతిమధ్యమతేఽధికరణశరీరమ్.

అఙ్గి- ధా. (అగి- ణిచ్) (అఙ్గ- ణిచ్) అస్యరూపాణి- అఙ్గయ్- గుణహేతావజావా- ఆంగ్-అనిడార్థధాతుకేని ష్ఠాయాంచ- అఙ్జిగ్- ఆద్యస్యచజి- అఙ్జిగ్- ద్వితీయస్యచజి.

అఙ్గికా- స్త్రీ. చోళః.

అఙ్గిర్- పు. అథర్వశిష్యః- తచ్ఛిష్యస్సత్యవాహః.

అఙ్గిరస్- పృషాదిః- (అగి- ఇరుక్- అసి) పు. సప్తర్షిష్వన్యతమః- అయంశ్రావణేమాసిసూర్యరథేతిష్ఠతీతిపౌరాణికాః.

బ్రహ్మణోమానసః పుత్రః- సప్రజాపతిష్వేకః- తస్య పుత్రోహవిష్మన్తోనామ పితరః- తస్యపత్నీ స్మృతిః-తస్మాత్తస్యాంజాతాః కన్యాః- సినీవాలీ- కుహూః- రాకా- అనుమతిః.

గోత్రప్రవర్తకఋషివిశేషః-సాఙ్గిరస గోత్రప్రవరాన్తర్గతశ్చ- సంకృతిపూతిమాషగోత్రప్రవరాన్తర్గతశ్చ- అఙ్గిరోగోత్రగణే- గౌతమ- భరద్వాజ- కపి-కణ్వ- ముద్గల- విరూప- హరిత- విష్ణువృద్ధ ఇత్యష్టౌ- ఏతేషామాఙ్గిరసగోత్రేణ నవివాహః అన్యోన్యస్యతు కార్యఏవ- అఙ్గిరసస్త్రివిధాః- గౌతమా భరద్వాజాః కేవలాఙ్గిరసశ్చేతి- తత్రకేవలాఙ్గిరసః- హరిత కుత్స కణ్వ రథీతర ముద్గల విష్ణువృద్ధాః ఇతికేచిద్విభజన్తి.

అథర్వపుత్రస్యసత్యవాహస్య శిష్యః- తచ్ఛిష్యశ్శౌనకః.

చతుర్థవేదప్రవర్తకాచార్యవిశేషః- తస్యపత్న్యౌద్వే ప్రత్యఙ్గిరసానామ- తయోర్జాతాః యాఃకల్పయన్తీత్యాదిత్రింశన్మన్త్రాత్మక ఋగభిమాని దేవతాః ప్రత్యఙ్గిరసానామ.

అఙ్గిరఃకల్పోనా మాథర్వవేదే సంహితావిశేషః- యత్రాభిచారవిధిః ప్రతిపాదితః.

సంవత్సరవిశేషః- తత్ఫలం వర్షాసస్యసమృద్ధిః ప్రజానాముత్సాహశ్చేతి జ్యౌతిషికాః.

అంగిరశ్శబ్దాద్గోత్ర ప్రత్యయస్య తద్రాజత బహుత్వే లుక్- * అంగిరసః అంగిరశ్శబ్దస్యచ్ఛన్దసిమతుప్ ప్రత్యయేభసంజ్ఞా- * అఙ్గిరస్వత్.

అఙ్గీ- (అఙ్గ- చ్వి) తద్యుక్తోడుకృఞ్ ధాతుః పరోక్తవచనానుమతిబోధకః- * అఙ్గీకరోతి- అఙ్గీకారః- అఙ్గీకృతమ్- ఇత్యాది- తత్పర్యాయాః- అఙ్గీ- ఊరీ- ఉరరీ- ఊరరీ- ఏభిః డుకృఞ్, అభ్యుప- ఉప-ఆ భ్యాఙ్ గమ్ ఇ, సమ్- విద, అట్- గుర, ప్రతి- జ్ఞా, ని-యమ, ఆఙ్- ఉప- సమ్-ప్రతి- ఏతైఃశ్రు, సమా- సమ్- ఆభ్యాఙ్ డుధాఞ్, అభ్యుప- ఇణ్, సమ్- గ్లా, ఆ- ధా, ఏతేధాతవః ప్రత్యయవిశేషైః కర్తృకర్మభావాదిబోధకాః.

అఙ్గు- వృత్తావఙ్గుల్యర్థకః- తస్మాత్ స్థశబ్దస్యసస్యషత్వమ్ * అఙ్గుష్ఠః.

అఙ్గురి- స్త్రీ. అఙ్గులిః.

అఙ్గుల- (అఙ్గులిశబ్దవికృతిః) (అగి- ఉల) అఙ్గుష్ఠః- అఙ్గులిమానమ్- తచ్చాష్టౌ యవోదరాణి తిర్యఙ్నిహితాని- షడితిచక్యచిత్- ఆద్యేషడఙ్గులానిపాదః- ద్వితీయేఽష్టౌ- ఆద్యేద్వాదశవితస్తిః- ద్వితీయే షోడశ- ఆద్యేచతుర్వింశతిహస్తః- ద్వితీయేద్వాత్రింశద్ధస్తః- చతుస్త్రింశత్ప్రాజాపత్యమ్- షట్త్రింశద్ధనుః- అష్టత్రింశద్ధనుర్గ్రహః.

అఙ్గులి- అఙ్గుల్యాదిః- (అగి- ఉలి) స్త్రీ. హస్తపుచ్ఛః-హస్తశాఖా- పాదశాఖా- తత్పర్యాయాః- అఙ్గులి- అఙ్గులీ కరశాఖార్థక శబ్దాః పాదశాఖార్థకశబ్దాశ్చ- (ఆన్ధ్ర. వ్రేలు) తాఃపఞ్చ-క్రమేణ- అంగుష్ఠః- తర్జనీ- మధ్యమా- అనామికా- కనిష్ఠా చేతి.

మానవిశేషః- సత్రిధా- మానాఙ్గులిర్మాత్రాఙ్గులిర్దేహలబ్ధాఙ్గులిశ్చేతి.

అష్టయవోదరప్రమాణా మానాంగులిః- తయా భూమిదేవాలయాదీనాంమానంకార్యమ్.

స్వహస్తేనాష్టతాలప్రమాణస్య పురుషస్య దక్షిణహస్తస్యమధ్యమాంగులి మధ్యమపర్వణా పరిచ్ఛిన్నామాత్రాంగులిః- తయా గృహశయ్యాసన వాహనా యథపాత్రేధ్మస్రుక్ స్రువ జుహ్వాదీనాం మానంకార్యమ్.

మాత్రాంగులిభేద శ్శాఖాంగులిర్నామాపరోఽస్తి- స ముష్టి మధ్య పరిమితః- తేనాగ్నికుణ్డాదీనాం మానంకార్యమ్.

దశతాలా ద్యూర్ధ్వమానేషు భాగవిశేషో దేహలబ్ధాంగులిః- తత్పర్యాయాశ్శరీర భవార్థక శబ్దాః- తయా ప్రతిమావయవాదీనాంమానంకార్యమ్.

అఙ్గులిశబ్దస్యలస్యరత్వంవా- * అంగులిః- అంగురిః- అంగులిశబ్దాద్భవార్థేచ్ఛః- * అంగులీయమ్- సంఖ్యావ్యయాదే స్తదన్తస్యతత్పురుషస్యసమాసాన్తోఽచ్-

* ద్వ్యఙ్గులమ్- తదన్తాద్బహువ్రీహౌ ద్దారుణ్యర్థే టచ్- * పఞ్చాఙ్గులం దారు- అఙ్గులిసదృశావయవం ధాన్యాదివిక్షేపణ కాష్ఠమ్.

సమాసే తస్మాత్సఙ్గశబ్దే సస్య షత్వమ్- * అఙ్గులిషఙ్గః.

సాముద్రికే పుంసామంగులిలక్షణాని- మేధావినామఙ్గులయస్సూక్ష్మాః- భృత్యానాం చిపిటాః- దరిద్రాణాం స్థూలాః- దీర్ఘాయుషస్సుభగస్య బహిరక్త రాచనతాః- నిర్ధనస్య విరళాః ధనినో ఘనాః.

స్త్రీణాం విశేషస్తు- కనిష్ఠికానామికయోః భూమ్యస్పర్శే అఙ్గుష్ఠస్య తర్జన్యతిక్రమే చ ఫలటా-

వేదేఽఙ్గులిపర్యాయాః.

అగ్రూ- అణ్వీ- క్షిప- త్రిశ- శర్యా- రశనా- ధీతి- అథరీ- విప- కక్ష్యా- అవని- హరిత్- స్వసృ- జామి- సనాభి- యోక్త్ర- యోజన- ధుర్- శాఖా- అభీశు- దీధితి- గభస్తి.

అఙ్గుల్యా సకామకన్యాదూషణే ద్విశతదణ్డః- అకామకన్యాదూషణేతు అఙ్గులిచ్ఛేదః- [illegible] టోత్తిష్ఠమ్.

అఙ్గుల్యగ్రప్రదేశే దేవతీర్థమ్- అఙ్గులిమూలే ప్రాజాపత్యమ్- అఙ్గుష్ఠాఙ్గుల్యోర్మధ్యే పితృతీర్థమ్- అఙ్గుష్ఠమూలే బ్రహ్మతీర్థమ్.

అఙ్గుల్యాభరణమఙ్గులీయమ్.

అఙ్గుల్యా దన్తధావనం నిషిద్ధమ్.

అఙ్గులిముద్రా- స్త్రీ. అక్షరాఙ్కితమంగులీయమ్. (ఆన్ధ్ర ముద్దుటుంగరము)

అఙ్గులిషఙ్గ- అఙ్గులిసఙ్గేర్వ్యస్తీభావనః.

అఙ్గులీ- (అఙ్గులి- ఙీష్) స్త్రీ. అఙ్గులిః.

అఙ్గులీక- పు. అఙ్గులీయమ్.

అఙ్గులీయ- (అంగులి- ఛ) పు. న. అంగుల్యాభరణమ్. తత్పర్యాయాః- అంగులీక- అంగులీయక- ఊర్మికా- కరాలోట- (ఆన్ధ్ర- ఉంగరము). తద్ధారణం పవిత్రమానన్దజనకం చ- అంగులీయమక్షరాఙ్కితం చేదంగులిముద్రా- స్వప్నే అంగులీయనిక్షేపే కారాగృహవిమోక్షః ఫలమ్.

అంగులీయముద్రాతు- అంగుష్ఠతర్జన్యగ్రాభ్యాం దక్షిణహస్తానామికాయామంగులీయరచనే భవతి సా చ పాతకచిత్తభ్రంశ దుఃఖనాశనీ కన్యాదాన ఫలదా శక్తిదా చ.

అఙ్గుష్ఠ- (అంగు- స్థ) ప్రథమాంగులిః- తత్పర్యా- అంగులి- అంగుల- (ఆన్ధ్ర- బొటనవ్రేలు పెనువ్రేలు) అంగుష్ఠమూలే బ్రహ్మతీర్థమ్. అంగుష్ఠాంగుల్యోర్మధ్యే పితృతీర్థమ్.

కామశాస్త్రే స్త్రీణాం శుక్లప్రతిపద్యమావాస్యాయాం చ చన్ద్రకళాంగుష్ఠే తిష్ఠతి- స్వాంగుష్ఠేన పుమాన్ తదంగుష్ఠం ముహుస్తాడయతి చేద్ద్రావణం భవతి- ఇతి నన్దికేశ్వరమతమ్.

అంగుష్ఠశబ్దశ్ఛన్దస్యన్తోదాత్తః- లోకే ఆద్యుదాత్త ఇత్యాహుః.

శిల్పే అంగుష్ఠస్య మూలే విస్తారో ద్వ్యంగులమ్- మధ్యే అంగులమ్- అగ్రేఽపి చతుర్యవమంగులమ్.

అఙ్ఘ- ధా. అఘి- * అఙ్ఘతే ఇత్యాది- తస్య లిట్యానఙ్ఘ- అఙ్ఘి- ఇత్యస్య రూపమ్- * అఙ్ఘ్యాత్.

అఙ్ఘయ్- ధా. అఙ్ఘి- అఙ్ఘయతీత్యాది.

అఙ్ఘస్- న. పాపమ్.

అఙ్ఘారి- పు. సోమరక్షకదేవవిశేషః.

అఙ్ఘి- ధా. అఘి- ణిచ్- అన్యరూపాణి- గుణహేతావజాతౌ- అఙ్ఘయ్- అనిడాఙ్ఘధాతుకే నిష్ఠాయాం చ- అఙ్ఘిత- చఙి- ఆఞ్జిఘత్.

అఙ్ఘ్రి- (అఘి- క్రిన్) పాదః- మూలమ్- అఙ్ఘ్రిపర్యాయాస్తు మూలస్య నామధేయాః- [illegible].

శిల్పే [illegible] మఙ్గులమ్- [illegible] పాద్య మధ్యే [illegible].

అఙ్ఘ్రిపర్ణికా- స్త్రీ. పృశ్నిపర్ణీ.

అఙ్ఘ్రిపా- స్త్రీ. [illegible].

అఙ్ఘ్రిస్కన్ధ- పు. కూర్చశిరః.

అచ్- ప్రత్యాహారవిశేషః- తత్రవర్ణాః- అ ఇ ఉ ఋ ఌ ఏ ఐ ఓ ఔ. అచః పర్యాయః- స్వరః- ప్రాణ ఇతి క్వచిత్- అచ్ సహాయమన్తరేణ హల ఉచ్చారణమశక్యమ్- [illegible].

అచస్త్రివిధాః- హ్రస్వదీర్ఘప్లుతభేదాత్- ఏకమాత్రో హ్రస్వః- ద్విమాత్రో దీర్ఘః- త్రిమాత్రః ప్లుతః- [illegible] ఏతాం ప్రాహ్వాన- గానరోదనాదౌ చతుర్మాత్రాదయోఽప్యచస్సన్తి- శాస్త్రవ్యవహారేతు త్రివిధ ఏవాచ్- పునస్త్రివిధః- ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితభేదాత్- ఉచ్చైరుదాత్తః- నీచైరనుదాత్తః- సమాహారః స్వరితః- వేదే అనుదాత్తతర ఏకశ్రుతి ప్రచయ భేదాన్తరమప్యస్తి- పునర్ద్వివిధః అనునాసికానునాసికభేదాత్- తదిత్థమ్ అఇఉఋవర్ణాః ప్రత్యేకమష్టాదశవిధాః- ఌ ఏ ఓ ఐ ఔ వర్ణాస్తు ద్వాదశవిధాః- అచాం వివృతమాభ్యన్తరప్రయత్నః- ఉదాత్తాదయస్త్రయో బాహ్యప్రయత్నాః- అజ్ఝలోః సవర్ణసంజ్ఞా నాస్తి- వ్యఞ్జనసహితో జక్షిరమిత్యుచ్యతే- హ్రస్వదీర్ఘప్లుతశబ్దైరత్రాజ్విధీయతే తత్రాచ ఇతి షష్ఠ్యన్తం పదముపతిష్ఠతే- * నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వ ఇత్యుక్తే అచ ఇతి పదముపతిష్ఠతే- ధాత్వాద్యుపదేశేఽనునాసికోఽ

త్సంజ్ఞో భవతి. * ఏధవృద్ధా- అత్రా కారఇత్సంజ్ఞః
అనావౌ కసావౌ సుపి స్త్రీప్రత్యయే శ్ధతే చ పరే పూర్వం భసంజ్ఞమ్. * విశ్వపః. నదీ- దాక్షిః.

అజన్తాద్ధాతోః కర్మణి కర్తరిక్త్వేశ్చ ణ్వా- * అకారి- అకృత.

అచి పరే ఇకో యణ్ ఏచస్త్వయవాయావః- * సుధ్యుపాస్యః- మధ్వరిః- ధాత్రంశః- లాకృతిః- హరయే- విష్ణవే- నాయకః- పావకః-

ఉపదేశే అజన్తస్య ధాతోః కర్త్రయి పరే ఆద్యుదాత్తత్వం వా * లూయతే కేదారః స్వయమేవ.

అజన్తానాం ధాతూనాం ఝలాదౌ సని దీర్ఘః- * జిగీషతి.

ఉపదేశే ఽజన్తానాం ధాతూనాం భావకర్మణోః స్య సిచ్ సీయుట్తాసిషు చిణ్వాద్గకార్యం వా భవతి. తదా ఇట్చ. * భావితా- భవితా- భావిష్యతే- భవిష్యతే- భావిషీష్ట- భవిషీష్ట- ఏవం కారితా- కర్తా ఇత్యాది.

ఉపదేశే ఽజన్తాత్తాసౌ నిత్యానిటో ధాతోస్థల ఇడ్వా ఋవర్ణాన్తాత్తు న- జిగయిథ- జిగేథ- చకర్థ.

అజన్తాద్ధాతో రుణాది రిప్రత్యయః- రవిః- పవిః- అరిః.

అజన్తస్య ఞిణిణిచ ప్రత్యయే పరే వృద్ధిః- * సఖాయా.

పరనిమిత్తో ఽజాదేశః స్థానిభూతాదచః పూర్వత్వే దృష్టస్య విధౌ కర్తవ్యే స్థానివద్భవతి- నస్థానివద్భావః- * వవ్రశ్చ- అత్ర వ్రశ్చ అ ఇతిస్థితే ద్విత్వే- వ్రశ్చవ్రశ్చ అ ఇతి స్థితే- అభ్యాసరేఫస్య సంప్రసారణే అకారస్య పూర్వరూపే తస్య ప్రత్యయపరత్వ నిమిత్తకే ఉరత్వే తతః పూర్వస్య వస్యాపి సంప్రసారణం ప్రాప్తమ్- తస్య స్థానివద్భావా న్నభవతి నసంప్రసారణే సంప్రసారణమితి నిషేధాత్- అయం స్థానివద్భావః స్థాని ప్రయుక్తస్య కార్యస్యాతిదేశకః- ఆదేశ ప్రయుక్తస్య వారకశ్చ- * గణయతి- అత్ర హి గణేత్యస్యాకార లోపస్య స్థానివద్భావాత్ స్థానినిసత్యభవన్త్యావృద్ధే ర్వారణమ్- ఏతన్నిషేధః పదాన్తద్విర్వచన వరయలోప స్వర సవర్ణ అనుస్వార దీర్ఘ జశ్ చర్ శబ్దేషు ద్రష్టవ్యః.

అచో ఽన్యానన్తర్యనిమిత్తకే న్తరఙ్గే కర్తవ్యే జాతస్య బహిరఙ్గస్య అసిద్ధత్వం యావారయతి సా నాజానన్తర్య పరిభాషా.

చ్- కృత్ప్రత్యయవిశేషః- తద్విధయో యథా- పచాదేః కర్తర్యచ్- * పచః వదః ఇత్యాది- అయమేవ పచాద్యచ్.

అహాధాతోః కర్మణ్యుపపదే ఽచ్- * పూజాహా.

హృశ్ రము- జప- శమ్- శిచ్- దుక్రఇఞ్- (ర

హ శబ్దేషు చ తద్విధిర్ద్రష్టవ్యః.

ఇవర్ణాన్తాద్ధాతో ర్భావే అకర్తరి కారకే చాచ్- * చయః- జయః.

గతికార కోపపదేభ్యః పరస్యాచ్ప్రత్యయాన్తస్యాన్త ఉదాత్తః- కృదుత్తరపద ప్రకృతిస్వరాపవాదః- దాధాదిస్వరాన్తర్గతః- ప్రచయః.

నఞః పరమ చ్ప్రత్యయాన్త మన్తోదాత్త మశక్తౌ గమ్యాయామ్- * అపచః- పక్తుమశక్త ఇత్యర్థః- ప్రత్యఅపచో దీక్షితః.

ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- తద్విధిః ద్యా జన హన ఖన క్షమూ క్లిశ శబ్దేషు ద్రష్టవ్యః- * ఉదరమ్- జఘనమ్- జఙ్ఘా- ఘోరమ్- ముఖమ్- క్ష్మా- కేశః.

ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అచిసంజ్ఞః.

తద్ధితవిశేషః- అర్శ ఆదిభ్యో మత్వర్థే ఽచ్- * అర్శసః- సమవాయ ఆద్యచ్- సమాసాన్తస్తు సామన్ లోమన్ అక్షి చతుర్ వర్చస తమస్ శ్వస్ వసీయస్ వహస్ ఉరస్ గో తావత్ అధ్వన్ అఙ్గులి రాత్రి అహన్ పుంస్ అనడుహ్ మనస్ భ్రూ అష్ఠీవత్ దివా రజస్ ఆయుష్ యజుష్ ఉక్షన్ శ్వన్ ఏతదన్తసమాసాత్మక శబ్దవిశేషేభ్యః- నాసికా ప్రాతర్ శ్వస్ దివా కుక్షి అశ్రి పాద హాలి సక్థి ఏతదన్తబహువ్రీహ్యాత్మక శబ్దవిశేషేభ్యశ్చ తత్ర తత్ర చ్ఛన్దేషు ద్రష్టవ్యః-

అచ్. అఞ్చ ఇతి క్విబన్తం లుప్తనకారం ప్రాతిపదికమ్- తస్య భత్వే అకారలోపో భవతి లుప్తాకారే తస్మిన్ పరే పూర్వపదాన్తస్యాణో దీర్ఘః- * ప్రాచః ప్రాచా ప్రతీచః ప్రతీచా అనూచః అనూచా తస్మాత్పఞ్చశబ్దాన్త శబ్దో ఽజాదిగణే * ప్రాక్పశ్యా- ప్రత్యక్పశ్యా.

అచ్- ధా. అచు * అచతి- అచతే- తస్య లిటి రూపమ్- ఆచ- ఆన్చ- * అచ్యాత్.

అచ- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- * కవచః.

అచతుర- (నఞ్- చతుర్- అచ్) చతుర్వర్జితః.

అచల- (నఞ్- చల) పు. పర్వతః- కీలః- (—టాప్ అచలా) త్రి. నిశ్చలః.

మన్త్రశాస్త్రే అచలముద్రా యథా- ప్రసన్న ముద్రాయాం హస్తౌ సన్నిష్టాప్య రాఙ్గులీచేత్ అచలముద్రా భవతి- సా చ అచల శ్రీజ్ఞానభక్తి వైరాగ్య శ్రద్ధాదాయినీ.

అచలధృతి- స్త్రీ. మాత్రాసమపాద వృత్తవిశేషః- యత్ర ప్రతిపాదం షోడశలఘవః- * ద్వికగుణితవసులఘు రచలధృతిరితి.

అచలా- స్త్రీ. భూమిః- మాత్రాసమార్ధ వృత్తవిశేషః- లఘుద్వయవర్జిత శిఖావృత్త పాదత్వం తల్లక్షణమ్.

అచి- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అచ్ స్వరూపః- పారిఇతిసిజన్తాద్భవతి- * పారక్.

అచి- ధా ఉభ గతౌ- యాచనే చ.

ర్థ్యమార్గం నర్మదాతీరే కృత సేనానివేశః- జలపానార్థ మాగతం వనగజం నద్యా ఉత్తరన్తం సేనాం వ్యాకుల యన్తం దృష్ట్వా తం ప్రతి బాణమమోచ- తేనహతస్స గన్ధర్వరూపం ధృత్వా ఆత్మనో మతఙ్గముని శాపా త్ప్రాప్తమిదం జన్మ శాపాన్తశ్చ భవద్బాణపాతఏవేతి కథయిత్వా తస్మై గాన్ధర్వం సంమోహన మస్త్రం దత్త్వా స్వలోకం గతః- తత స్స్వయంవరస్థానంగత్వా తత్రేన్దుమత్యా వృత స్తయా సహ స్వపురీమాగచ్ఛన్ మధ్యేకృతమిథస్సఙ్కేతేనైష్యావతా రాజలోకేన రుద్ధః కించిద్యుద్ధ్వాతిదేవాస్త్రం ప్రాయుఙ్క్త- తేన సంమోహితే రాజలోకే స్వపురీ మయోధ్యాం ప్రవిష్టః- పిత్రా రఘుణా రాజ్యేఽభిషిక్తః- రఘురప్యరణ్య గమనోన్ముఖస్తత్ప్రార్థనయా స్వపుర సమీప ఏవ మునిన్సిష్ఠన్ కృతయోగ శరీరత్యాగ స్తేనైవ పరలోకం గతః- అజోఽపి తచ్ఛ్రుత్వా పితురౌర్ధ్వదైహికం నిర్వర్త్య యథాపూర్వం భువం పాలయామాస- తత ఇన్దుమత్యాం తస్మాద్దశరథో నామ పుత్రోఽజని- అజః కదాచిన్నగరోపవనే ఇన్దుమత్యా సహ విహరం స్తస్థౌ- తదా ఉత్తరస్యా దిశో దక్షిణసముద్రతీరస్థ గోకర్ణక్షేత్రం ప్రతి గచ్ఛతో నారదస్య వీణాయాం స్థితాం సురతరుకుసుమమాలికాం వాయునా పహృతాం స్వవక్షసి పతితా మాఘ్రాయేన్దుమతీ మమార- తదద్భుతం దృష్ట్వాఽజో మూర్ఛితః కథంచిత్ప్రతిబుధ్య తామఙ్కమారోప్య చిరంవిలప్య చ స్వజనై రాశ్వాసిత స్తామగ్నిసాత్కృత్య విధిశేషంచ తత్రైవ సమాప్య పురీం ప్రవిష్టః- యజ్ఞదీక్షితో గురుర్వసిష్ఠః స్వయమాశ్రమ ఏవతిష్ఠన్ స్వశిష్యముఖాదేవం కథయామాస- పురా కిల తృణబిన్దోస్తపో విఘ్నాయేన్ద్రప్రేషితా హరిణీనామాప్సరా దర్శితవిలాసా తేనముని నామానుషీ భవేతి శప్తా దీనాతం ప్రార్థితవతీ ప్రసన్నేన తేన సురతరుపుష్పదర్శనం శాపావధిం ప్రాప్య భువి క్రథకైశికవంశజనిత్వా తవజాయా జాతా సురపుష్ప దర్శనాచ్ఛాపాన్తం ప్రాప్యదివంగతా తస్మాత్ప్రాకృతవన్మాశుచ ఇతి తేతితద్వాచం ప్రతిజగ్రాహ శిష్యోపిగతః కథం చిదష్టౌసంవత్సరాన్ సహమానః స్థిత్వా ప్రాప్తవయసం కుమారం రాజ్యేఽభిషిచ్య తేనైవ శోకశల్యేన రుగ్ణంశరీరం ప్రాయోపవేశనేన విసృజ్యదేవలోకంగతః.

భాగః- అజజీవితో జాబాలః- అజమాంసంతు మధురమ్- బృంహణమ్- పథ్యమ్- స్నిగ్ధమ్- బల్యమ్- పిత్తకఫవాతదుర్నామాగ్నిగుల్మహరమ్- దేహకాన్తికరమ్- పేశలఞ్చపుష్టః.

భాగార్థకాదజ శబ్దాత్తస్య సమూహ ఇత్యర్థే వుఞ్- * ఆజకమ్- తస్మై హితమిత్యర్థే థ్యన్- * అజథ్యమ్- తస్తున్దశబ్దస్య సుడాగమః తస్య నగరవిశేషార్థత్వే- * అజస్తున్దమ్.

అజఏకపాద్దేవతావిశేషః- రుద్రాన్తర్గతః- సఏవాజైకపాదితిచోచ్యతే- తస్యనక్షత్రం పూర్వాభాద్రపదా

అజ- ధా. శబ్ది- పర- గతౌ- క్షేపణే. అస్యఆర్ధధాతుకేవివక్షితే వీఇత్యాదేశః. ఘఞ్- అప్- క్యప్- ఇత్యేతేషున- యుప్రత్యయే తువా- వలాదావార్ధధాతుకేనవాస్యాత్- తథాచతస్యరూపాణి- ల అజ్- వీ- —ణిచ్- వాయి- —సన్- వివీష- అజిజిష- —ణిచ్- సన్- వివాయయిష.

అజధాతోస్సంపూర్వాత్ పశుసముదాయే సంజ్ఞాయామప్- సభాయాం క్యప్ స్త్రియామ్- * సమజః- సమజ్యా- అన్యత్ర సమాజః- అజధాతో ర్ఘఞితి మత్వేన- అజధాతో ర్వాత శబ్దే కర్మణ్యుపపదే ఖుమాగమః- * వాతమజా మృగాః. ఉత్పూర్వాత్పుపశు ప్రేరణేఅప్- * ఉదజః. తస్మాదుణాదిరిః- * అజిః- క్తిః- అక్తిన్- ఉనన్- వయునమ్- కః- వీకః- ఇణ్- ఆజిః- పాదశబ్దఉపపదేచ ఇణ్- పాదాజిః- రక్- వీరః- ఇనః తస్మిన్వీభావశ్చన- అజినమ్- ణుః- వేణుః- కిరచ్ వీభావాభావశ్చ- అజిరమ్.

అజక- పు. దనుపుత్ర విశేషః- నిమివంశే మునేః పుత్రః- తత్పుత్రః పురుజిత్- అమావసువంశే సుమన్తోః పుత్రః- తత్పుత్రో బలాహకః.

అజకరోణీ- స్త్రీ. తన్నామికాకాచిత్.

అజకర్ణ- పు. అర్జునసజాతి వృక్ష విశేషః- (ఆన్ధ్ర). ఇనుమద్ది- నల్లమద్ది)

అజకవ- (అజ- క- వా- క) న. పినాకః.

అజకా- స్త్రీ. నేత్రరోగేషు కృష్ణమణ్డలరోగవిశేషః- సచ కృష్ణమణ్డలం విదార్యోత్పన్నః ప్రచయః సచాజాపురీషసమః సరుజో లోహితో లోహిత పిచ్ఛలాస్రశ్చభవతి- సఏవాజకాజాతః.

అజకావ- న. పినాకః- పు. శివవృషభః.

అజక్షీర- న. అజాయాః క్షీరమ్.

అజగ- [అజ- గమ్ఌ- డ] వృల్ తౌవిష్ణ్వర్థకమ్.

తస్మాన్మత్వర్థీయోవ స్సంజ్ఞాయామ్- * అజగవమ్.

అజగన్ధా- స్త్రీ. సూక్ష్మైలాదిః- ఓషధివిశేషః. తత్పర్యాయాః- బర్బరా- కబరీ- తుఙ్గీ- పూతిమయూర- ఖరపుష్పా- అజగన్ధినీ- అజ బస్త పశు వి శబ్దపూర్వాగన్ధానాం జహుప్రీహయశ్చ. (ఆన్ధ్ర). వాయింట- వైట.

అజగర- పు. సర్పవిశేషః. తత్పర్యాయాః- శయు- వాహస- మణ్డలిన్- పారీన్ద్ర- ఉలూప- (ఆన్ధ్ర). పెనుబాము.

అజగర్ద- పు. జలసర్పః.

అజగల్లికా- స్త్రీ. క్షుద్రరోగవిశేషః. స్నిగ్ధా నీరుజా ముద్గసంనిభా గ్రథితాః కఫవాతోద్ధతాః పిటకాః తాస్తు బాలానామేవ- తచ్చికిత్సాయథా- జలూకాభీ రక్తం

హరేత్- పక్వస్య ప్రణవత్- శుక్తిక్షార సౌరాష్ట్రిక ల్కైర్మురామహులేపః కార్యః.

అజగవ- (అజగ- వ) న. పినాకః- తదేవ ఆజగవమ్

అజడ- త్రి. స్వయం ప్రకాశమ్- అజడద్రవ్యం ద్విధా- ప్రత్యక్ పరాక్ చేతి.

అజథ్య- (అజ- థ్యన్) త్రి. అజాహితమ్- స్త్రియామ్ అజథ్యా.

అజథ్యా- (అజ థ్యన్- టాప్) స్త్రీ. యూథికా.

అజనామక- న. మాక్షికమ్.

అజన్య- (నఞ్- జన- య) న. ఉత్పాతః.

అజప- (నఞ్- జప) త్రి. అసత్పాఠకః.

అజపథ- దేవపథాదిః. పు. అజవీథిః.

అజపద- (అజ- పాద- అచ్) దేవతావిశేషః అజస్యేవ పయస్య పాదాః.

అజపా- (నఞ్- జప టాప్) స్త్రీ. మన్త్రవిశేషః హంసః ఇతి మన్త్రః.

అజబస్తి- యస్కాదిః.

అజభక్ష- పు. బర్బూరవృక్షః.

అజమార- కుర్వాదిః.

అజమీఢ- పు. యుధిష్ఠిరః జనపదావధిభూతో జనపదవిశేషః.

వికుణ్ఠనస్య పుత్రః- తస్య చతుర్వింశం పుత్రశతం బభూవ కైకేయ్యాం గాన్ధార్యాం- విశాలాయా ఋక్షాయాం చ- తేభ్యః పృథక్ పృథక్ వంశకరాః- పుత్రవింశతికరస్సంవరణః. సుహోత్రపుత్రః- తస్య వత్సపుత్రాః- త్రిస్రః పత్న్యః- ధూమిన్యా ఋక్షః- నీల్యాం దుష్యన్తః పరమేష్ఠీ- కేశిన్యాం- జహ్నుః. ప్రజనః రూపీ.

అజమోదా- (అజ- మోద టాప్-) స్త్రీ. శాల్మలిని న్యాసః- ఓషధివిశేషః- సూక్ష్మేలాదిః- మధ్యగన్ధి- కటుః- తత్పర్యాయాః- దీప్య- లోమకర్ణక- లోచమస్తక- లోమకర్కట- ఖరాశ్వా- కారవల్లీ- కారవీ- వల్లీ- మోదా- హస్తిమయూరక- బ్రహ్మకోశా- బ్రహ్మగన్ధా- బ్రహ్మదర్భా- ఉగ్రగన్ధా- హృద్యగన్ధా- హృద్యా- ఖరాహ్వా- యవానీ- అజగన్ధినీ- (ఆన్ధ్ర). ఓమము) గుణాః- గ్రాహిణీ ఉష్ణా గూఢా రుచికృత్ శూలాధ్మాన రోచకోదర రోగహరా వాతకఫహరా చ తద్భేదాః అజమోదా యవానీ ఖురాసాణయవానీ చోరయవానీ.

శిగ్రుషోర జలే ఆతపే యామమాత్ర భావనాయాం శస్యాత్సుద్ధిః.

అజయ- పు. యయాతిపుత్రస్య పూరోర్వంశే సుశాన్తేః పుత్రః- తస్య పుత్రః ఋక్షః

అజయ్య- పు. నిఘణ్టుకర్తృవిశేషః.

అజయ్యపాల- పు. నిఘణ్టుకర్తృవిశేషః. సఏవాజయ్యః.

అజర్య- (నఞ్- జౄ- యత్) న. అజీర్యమ్- మైత్రీవిశేష్యత్వ ఏవాయం శబ్దః.

అజల (నఞ్- జల) పు. మరుభూః.

అజవస్తి- శుభ్రాదిః. గృష్ట్యాదిః.

అజవాహ- కచ్ఛాదిః పు దేశవిశేషః.

అజవీథి- స్త్రీ. వైశ్వానరాఖ్యే గ్రహాణాం దక్షిణమార్గే ప్రథమావీథిః. సా చ మూలపూర్వాషాఢోత్తరాషాఢా నక్షత్రప్రదేశాత్మికా. సైవాజపథః.

అజశృఙ్గీ- (అజ- శృఙ్గ- ఙీప్) ఓషధివిశేషః- ఫలవత్సు విశేషతః కేచిత్- సచర్మర్దనాదిః. తత్పర్యాయాః- మేషశృఙ్గీ- సర్పదంష్ట్రా- వర్తికా- పత్రికా- తిక్తదుగ్ధా- అక్షివిషఘ్నమ్- పుత్రశ్రేణీ- విషాణీ- ఉష్ట్రీ. లోమశపుత్రా- విష్వక్- దకశృఙ్గ- అవిఘ్నా- పాదపవృక్ష- కాళీ చక్షుష్య (ఆన్ధ్ర). బొద్ది) తత్పజాతిః- వృశ్చికాళీ.

తద్గుణాః- భేదనీ- ఉష్ణా- నాతార్మ శ్లేష్మశూలహరా

అజశృఙ్గీ- స్త్రీ. కర్కటకశృఙ్గీ.

అజస్తున్ద- (అజ- తున్ద) న. నగరవిశేషః.

అజస్ర- (నఞ్- జసు- ర) త్రి. సన్తతమ్- పురుషార్థమ్. న. అద్రవ్యవాచిత్వే.

అజస్రమ్- స్వరాదిః- అ. అభీక్ష్ణమ్.

అజహత్- [నఞ్- జహత్] అజహల్లక్షణావిశేషః- అజహల్లక్షణేతి తత్పర్యాయః- ఉపాదానమితి చ * యష్టీః ప్రవేశయ- కున్తాః ప్రవిశన్తి- అత్రయష్టీనాం కున్తానాం చ ప్రవేశ సిద్ధ్యర్థ మాశ్రయ పురుషాః స్వసిద్ధయే పరాక్షేపమితి తల్లక్షణమ్- లక్ష్యతావచ్ఛేదక రూపేణ లక్ష్యలక్ష్యోభయ బోధకత్వం వా- యథా- కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతామితి- అత్ర కాకశబ్దేన దధ్యుపఘాతకత్వేన రూపేణ కాకశ్వబిడాలాదీనాం బోధః.

అజా- (అజ- టాప్) స్త్రీ. ఛాగీ- తత్క్షీరాదీనాం గుణాః యథా- తస్యాః క్షీరమ్- క్షారమ్- మధురమ్- కషాయం తిక్తానురసమ్- అనభిష్యన్ది- లఘు నాతిశీతమ్- దీపనమ్- బల్యమ్- క్షయజ్వరశ్వాస రక్తపిత్తాతిసారహరమ్- అజాభేదః క్షీరభేదకః- సద్విధా- శ్వేతాజా చోళాజా చేతి.

తస్యాదధి- లఘు- అగ్నిప్రదీపనమ్- కఫవాతగుల్మక్షయదుర్నామశ్వాసకాస రక్తాతిసారహరమ్.

నవనీతం తు- క్షయ కాస మేహగుల్మ శూల రక్తపిత్త కిన్తాపహరమ్.

తక్రం తు దుర్నామ త్రిదోషేష్వపథ్యమ్-

ఘృతం తు మధురమ్ శీతమ్ ఉష్ణమ్ లఘు జ్వర కాస శ్వాసక్షయహిక్కాధ్మాన శూలగుల్మోదరాగ్నిమాంద్యాతిసారహరమ్ వాతేపిత్తే చహితమ్- వస్తిశోధనమ్- బృంహణ- కఫశోషణమ్

పురీషమ్- వాతరోగము స్వేదనే ప్రశస్తమ్.

అజాయాః క్షీరమ్- అజక్షీరమ్- అజాశబ్దాత్ప్రత్యయో ఆతత్వం వా * అజకా- అజికా. అజాతౌల్వలిశ్యాకపార్థివాదిః.

అజాకృపాణీయ- (అజా- కృపాణ- ఛ.) అజాయాఆగచ్ఛన్త్యాః కృపాణవత నాద్యో వధస్తస్యదృశమ్- అన్యవిగ్రహ ఏకంకాకతాళీయశబ్దవమూహ్యమ్.

అజాక్షీ- స్త్రీ. శాకోటః-(ఆన్ధ్ర). బరవెంక) లోటుకాపర్ణి- మెషవిషాణి.

అజాజీ- (అజ-అజ- అచ్- జీప్) స్త్రీ. జీరకః.

అజాత- (నఞ్-జాత) త్రి. అనుత్పన్నః- అజాతశత్రవ్యర్థకశబ్దాయుధిష్ఠిరవాచకాః.

అజాతశత్రు- పు. యుధిష్ఠిరః- కలియుగభూపాలేషు ప్రద్యోతానాం ప్రద్యోతానాంపశ్చాత్ శైశునాగేషువిధిసారస్య పుత్రః తస్యపుత్రోఽర్భకః.

అజాద- పు. తన్నామకశ్చిత్ క్షత్రియః- తస్మాత్తద్రాజప్రత్యయోఽప్యణ్ * అజాద్యః.

అజాది- వ్యాకరణగణవిశేషః- తస్మాత్తద్వాచ్యస్త్రీత్వే జీప్ జీషారపవాదష్టాబ్భవతి- నయథా- అజా ఏడకా అశ్వా చటకా మూషికా బాలా హోడా పాకా వత్సా మన్దా విలాతా పూర్వాపహాణా అపరాపహాణా సంభస్త్రా) జినశణపిణ్డేభ్యః ఫలాత్- ఉ. సంఫలా భస్త్రఫలాదిత్యాది. సదచ్ప్రాణ్డ ప్రాన్తశతైకేభ్యఃపుష్పాత్- * సత్పుష్పా- ప్రాక్పుష్పా- ప్రత్యక్పుష్పా ఇత్యాది- శూద్రాచామహత్పూర్వాజాతిః- క్రుఞ్చా- ఉష్ణిహా- దేవవిశా జ్యేష్ఠా కనిష్ఠా మధ్యమేతి పుంయోగేపి కోకిలాజాతావపి మూలాన్నఞః అమూలా.

అజానిక- పురోహితాదిః.

అజానయ- పు. ఆకాశే గ్రహాణాంమార్గేషు త్రిషుమధ్యమార్గః.

అజామిళ- పు. కణ్వగోత్ర ప్రవరాన్తర్గత ఋషివిశేషః- యయాతిపుత్రస్య పూరోర్వంశే హస్తినః పుత్రేషు శ్రేష్ఠః- తస్యపుత్రఃకణ్వః అన్యః పుత్రో బృహదిషుః- అన్యఃపుత్రో నలిన్యాంనామ పత్న్యాంజాతో నీలః- అన్యః పుత్ర ఋక్షః.

అజామిళ- పు. పురాకన్యాకుబ్జస్థితో బ్రాహ్మణ విశేషః. తస్యచరిత్రం యథా- దురాచారపరః పాపైస్సంసర్గం పాపకర్మాణి చ కుర్వన్ దాసీపతిగర్హితయా వృత్త్యా కుటుంబం బిభ్రాణో దశ పుత్రాన్ జనయామాస- సచాష్టాశీతి సంవత్సరాన్ జీవిత్వా మ్రియమాణః పాశహస్తాన్ యమకింకరాన్ పశ్యన్నపి బాలే స్వకీయే నారాయణనామ్ని పుత్రే ప్రీత్యా తమేవోచ్చైరాజుహావ- తదా తన్ముఖాదుద్గతం నారాయణశబ్దం శ్రుత్వా విష్ణుకింకరా ఆగత్యతమాకర్షతో యమకింకరాన్ వారయామాసుః తేషాం మిథస్సంవాదస్సంజాతః- తతో విష్ణుకింకరైరుదాహృతం భగవన్నామ సంకీర్తన ప్రభావమాకర్ణ్య యమకింకరాః పాశాన్ విమోచ్య యమపురం ప్రవిష్టాః- తద్విపాముక్తశ్చాజామిళః ప్రకృతిం గతస్సన్ స్థో విష్ణుకింకరాన్ దృష్ట్వా హర్షేణ ప్రణనామ- తేష్వన్తర్హితేషు తదుక్త భాగవత ధర్మమాహాత్మ్య శ్రవణాజ్జాతానుతాపో నిర్విణ్ణస్సన్ త్యక్తకుటుమ్బో గఙ్గాద్వారముపేత్య యోగమాశ్రిత్య క్రమేణ పరినిష్పన్నయోగశ్శరీరావసానే పునః పూర్వదృష్టాన్ విష్ణుకింకరాన్ దృష్ట్వా తదనుగృహీతో విమానమారుహ్య విష్ణులోకం ప్రాప్తః- ఏతదజామిళోపాఖ్యానం భాగవతే స్థితమ్.

అజామోదా- స్త్రీ. అజమోదా.

అజావల్- పు. భృగువంశేద్యుతిమతః పుత్రః.

అజి- (అజ- ఇ) పు. తన్నామకశ్చిత్.

అజి- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సచపారీతిణ్యన్తాత్, ప్రథ, ఇఖి, ధాతుభ్యాంచ భవతి- తత్రద్వితీయాత్ ల్ తస్య సంప్రసారణంచ- తృతీయస్య మగాగమ ఈకారస్య హ్రస్వశ్చ- * పారక్- పృథక్- భిషక్.

అజిగ్- ధా. అగి- ఇత్యస్యచజిరూపమ్- * అజిగత్ -ఆట్ —ఆజిగ్.

అజిగిష్- ధా. అజిగిష.

అజిగిష- ధా. అగ- సన్- అస్యరూపమ్- అజిగిష్.

అజిత- (నఞ్- జిత) పు. విష్ణుః- త్రి. అపరాజితః.

అజితా- స్త్రీ. తువరీనామధాతుః.

అజిన- ఉత్కరాదిషు ఠకకితవాదిరిలిక్వచిత్- కృశాశ్వాదిః. (అజ- ఇనచ్) న. చర్మ- వల్కలమ్- పు. పృథువంశేహవిర్ధానస్య పుత్రః.

అజిన శబ్దోత్తర పదకాదనుకమ్పాయాం కన్- తస్యోత్తరపదస్యలోపశ్చ- * అనుకమ్పితో వ్యాఘ్రాజినో వ్యాఘ్రుకః- సింహకః- అజిన యోసిర్కౄగః- అజినశబ్దాత్ఫలశబ్దాన్తోఽజాదిః- * అజినఫలా.

అజినపత్రా- స్త్రీ. చర్మచటకః- నవివజతుకా.

అజినఫలా- అజాదిః.

అజిర- (అజ- కిరచ్) శుభ్రాదిః- సుతఙ్గమాదిః- అజిరాదిః- ఉత్కరాదిషు ఠకకితవాదిః. న. అఙ్గణమ్- ఝర్ఝరమ్- వాయుః- విషయః- శరీరమ్- స్త్రీ. చణ్డీ- వేదేషు- (నఞ్- జ్యా- కిరచ్) క్షిప్రమ్.

అజిరతా- కృశాశ్వాదిః.

అజిరా- స్త్రీ. వేదే నదీ.

అజిహ్- ధా- అహి అస్యచజిరూపమ్- * అజిహత్- ఆట్— ఆజిహ్.

అజిహిష- ధా. అజిహిష.

అజిహిష్- ధా. అహ- సన్- అస్యరూపమ్- అజిహిష్.

అజిహ్మగ- (నఞ్- జిహ్మ- గమ్ఌ- డ) పు. బాణః.

అజిహ్వ- (నఞ్- జిహ్వా) పు. భేకః.

అజీకవ- పు. శివస్యవృషభః- పర్యాయః- అజకావ.

అజీగర్త- పు తన్నామకశ్చిత్- ఋషిః బుభుక్షితస్సన్ తం హస్తముపాసర్పత్.

అజీర్ణ- (నఞ్- జీర్ణ) న. రోగవిశేషః అగ్నిమాన్ద్యజన్యః- భోజనేమాత్రాతిక్రమజన్యః ససామాన్యతస్త్రివిధః- అలసకః- విషూచీ- అజీర్ణంచ. తత్రవిష్టమ్భయుక్తోఽలసకః ప్రవృత్తియుక్తావిషూచీ స్త్రీ ఆద్యస్త్రిధా- ఆలసః- దణ్డాలసః- విషాలసశ్చేతి- విషూచ్యస్త్రివిధాః- వాతపిత్తశ్లేష్మహేతుకత్వాత్- అజీర్ణంతు క్రమేణ వాతపిత్తశ్లేష్మభిః విష్టమ్భ విదగ్ధామాఖ్యమ్- విలమ్బికా- రసశేషశ్చేతి షడ్విధమ్-

అజీర్ణసామాన్యలక్షణంతు- మలస్య బన్ధోఽతిప్రవృత్తిర్వా- వాయోర్మూఢతా- ఉదరేవిష్టమ్భః- గురుత్వమ్- భ్రమశ్చేతి.

అజీర్ణపర్యాయాః- పాయుగణ్ట- అన్త్రిస్థమి- పలలాశయ- ఆమయ.

అజీర్ణస్యోపద్రవాః- మూర్ఛా- ప్రలాపః- వమథుః- ప్రసేకః- సదనమ్- భ్రమః- మరణంచ.

అజీర్ణరోగిణో నాడీగజగతిర్భవతి.

ప్రకారాన్తరేణాజీర్ణభేదాః. రసశేషమ్ విష్టబ్ధమ్ విధూమః ధూమః తత్రరసశేషే శిరోరుక్ విష్టబ్ధేఽఙ్గవ్యథా విధూమేఽమ్లగన్ధః ధూమేసహజగన్ధః.

సామాన్యతోఽజీర్ణచికిత్సాయథా- అజీర్ణరోగేసతి తీవ్రవ్యథాయామపిశూలఘ్నౌషధంనాశ్నీయాత్- యతస్తదానీమామేనకృశోఽగ్నిర్దోషానౌషధమన్నంచ పక్తుమశక్తః- తస్మాల్లఙ్ఘనేనతచ్ఛాన్తిర్భవతి- తతోదోషశేషస్య పాకాయాగ్నేర్దీపనాయచౌషధమశ్నీయాత్.

ఔషధానియథా- కాలశాకం హరీతకీ- శుణ్ఠీ ఏతేషాఙ్క్వాథంపిబేత్.

సైన్ధవలవణమ్ అజమోదా హరీతకీ శుణ్ఠీ పిప్పలీ ఏతచ్చూర్ణం మస్తునా తక్రేణ కోష్ణోదకేనవాపిబేత్.

శుణ్ఠీ పిప్పలీ చిత్రకమూలమ్ విశఙ్గమ్ పూతికరజవల్కలమ్ హరీతకీ ఏతానిశర్కరాసహితాన్యక్ష ప్రమాణగుళికాః కృత్వాభక్షయేత్.

అజీర్ణజ్వరలక్షణంయథా- హికా- గుర్మునస్- మన్దాగ్నిః జానువ్యథా అమ్లగన్ధశ్చేత్యేతత్సహిత జ్వరోఽజీర్ణజ్వరః.

తచ్చికిత్సాయథా- త్రిఫలా త్రికటుకమ్ పిప్పలీమూలమ్ అజమోదా వచా కుణ్డలీమూలమ్ చిత్రక మూలమ్ ఏతేషాంక్వాథంపిబేత్.

సైన్ధవలవణమ్ పిప్పలీ హరీతకీ ధాన్యాకమ్ ఏతచ్చూర్ణంకోష్ణామ్బునాపిబేత్.

హరీతకీ పిప్పలీ సౌవర్చలలవణమ్ ఏతచ్చూర్ణంకోష్ణోదకేనపిబేత్.

అజీర్ణరోగస్యకర్మవిపాకోయథా- పరాన్నవిఘ్నకరణాదజీర్ణరోగోత్పత్తిః- తచ్ఛాన్తిస్తుగ్రహయజ్ఞప్రకరణోక్తగ్రహపూజా కుణ్డమణ్డపాదికం విధాయ వ్యాహృతిభిర్గాయత్ర్యాతిల వ్రీహియవైః లక్ష సంఖ్యహోమః కార్యః తతోవసుధారాంనిర్వర్తయేదితి. యద్వా అగ్నిరస్మీతిమన్త్రజపః- సచవారోగేద్రష్టవ్యః. ఆతురస్యాశక్తావన్యస్తంధ్యాయన్జపేత్.

తచ్చికిత్సాయాంయోగాః-అజీర్ణకణ్టకః-అగ్నిముఖమ్.

ఘోరజీర్ణే సర్జరసమ్ ఖర్జూరలవణానిత్రిమిశ్రితాని సంమర్ద్య ఆర్ద్రకరసంమితానిదద్యాత్.

జ్యోతిష్టోమేశ్రుతం మాధ్యందినే సవనేఽపర రాత్రే వ్రతంవ్రతయతీతి విహితంసయోవ్రత మజీర్ణసమయే త్యాజ్యమితి పూర్వమీమాంసాయాం షష్ఠేఽధ్యాయేఽష్ట మపాదే.

అజీర్ణకణ్టక- పు. అజీర్ణచికిత్సాయాం యోగవిశేషః.

తద్యోగోయథా- రసవిషగన్ధక మరిచాని తుల్యభాగాని సంచూర్ణ్య బృహతీఫలద్రవైరేకవింశతి వారం మర్దయేత్- గుఞ్జాత్రయమితందద్యాత్- అజీర్ణవిషూచికా వాతరోగహరమ్.

అజ్ఝటా- (అత్- ఝట- అచ్ టాప్) స్త్రీ. తామలకీ.

అజ్ఝల- పు. అఙ్గారః- న. ఖేలకః.

అజ్ఞ- (నఞ్- జ్ఞా- క) త్రి. జడః- మూర్ఖః.

అజ్ఞాత- (నఞ్- జ్ఞాత) అజ్ఞాతార్థః ప్రాగిదీయేష్వన్యతమః.

అజ్ఞాన- (నఞ్- జ్ఞాన) న. జ్ఞానాభావః జ్ఞానభిన్నమ్.

న్యాయశాస్త్రే నిగ్రహస్థానవిశేషః- తల్లక్షణంయథా- పరిషదా జ్ఞాతార్థస్య వాదినా త్రిరభిహితస్యాప్యజ్ఞానమితి.

భావరూపమజ్ఞానంనామ కించిదస్తీతి నైయాయికాదయోనమన్యన్తే- వేదాన్తినస్తు- అస్తీత్యాహుః- తే హ్యేవమాహుః.

ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తి శ్రుతిస్మృతిభిర్భావరూపమజ్ఞానంసిధ్యతి- ప్రత్యక్షం తావదహమజ్ఞోమామన్యంచ నజానామి- త్వదుక్తమర్థం నజానామి- శాస్త్రార్థం నజానామీత్యాది- ఆసాంచప్రతీతీనాం జ్ఞానాభావవిషయత్వం నవక్తుం శక్యమ్- కారణీభూతధర్మి ప్రతియోగిజ్ఞానాభ్యాంవ్యాఘాతాత్- తయోరభావేచప్రతీత్యసమ్భవస్స్పష్ట ఏవ- సుప్తోత్థితస్యైతావన్తం కాలంనకించిదహమవేదిషమితి పరామర్శోదృశ్యతే- సచసాక్షిణా సుషుప్తికాలే భావరూపా జ్ఞానానుభవం వినానోపపద్యత ఇతి తద్బలాదపితత్సిద్ధిః.

అనుమానమపి- వివాదాధ్యాసితంప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావాతిరిక్త స్వవిషయావరణ స్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకమ్- అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాత్- అన్ధకారేప్రథమోత్పన్నప్రదీప ప్రభావదితి- అత్ర

ధారావాహిక ద్వితీయాదిజ్ఞాన వ్యవచ్ఛేదార్థం అబాధిత శబ్దః- స్వపూర్వభూతజ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం భ్రాన్తిజ్ఞాన వ్యావృత్త్యర్థం చ ప్రమాణశబ్దః- ప్రమాణ శబ్దేన ప్రమాకరణ ప్రతీతిస్స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థం జ్ఞాన శబ్దః- స్వప్రాగభావాతిరిక్తేత్యాదిభిస్సాధ్యాన్తర్గతవస్త్వన్తరవిశేషణైః క్రమేణ స్వప్రాగభావస్య స్వోత్పాదకాదృష్టస్య స్వోత్పత్తి ప్రతిబన్ధకాదృష్టస్య వేద్యగతనిత్యాభివ్యక్తిప్రాగభావస్య చ వ్యవచ్ఛేదః- వస్త్వన్తర శబ్దో విశదార్థః- ఏవం స్వప్రాగభావేత్యత్ర స్వశబ్దోఽపి ప్రాగభావాతిరిక్తేత్యేతావతా ప్రథమచతుర్థ విశేషణ ఫలసిద్ధా పృథగ్విశేషణ నిర్దేశో వ్యవచ్ఛేద్య విశేషవ్యఞ్జనాయ ధారావాహిక ద్వితీయాదిష్వనైకాన్త్యపరిహారాయ ప్రకాశితార్థశబ్దః- ఆలోకమధ్యారోపిత దీప వ్యవచ్ఛేదాయాన్ధకారోక్తిః- తత్రాపి ద్వితీయాది ప్రభావ్యవచ్ఛేదాయ ప్రథమోత్పన్నశబ్దః- ఇన్ద్రనీలాదిప్రభా వ్యవచ్ఛేదాయ ప్రదీపశబ్దః.

ఏవం దేవదత్తప్రమాతల్ స్థ ప్రమాభావాతిరేకిణః- అనాదేర్ధ్వంసినీ మాత్వా (ప్రమాత్వా) ద్యజ్ఞదత్త ప్రమాయ త్యేతి చిత్సుఖోక్తానుమానమపి ప్రమాణమ్. ఏవమనుమానాన్తరాణ్యప్యూహ్యాని.

అర్థాపత్తిరపి- మిథ్యార్థోత్పత్తిర్భావరూపాజ్ఞానం వినాఽనుపపన్నా సతీ తత్కల్పయతి- భావకార్యస్య మిథ్యారజతాదేరుపాదానాన్తరాసంభవాద్ నచాత్మోపాదానమ్- తస్యాధిష్ఠానతయోపాదానత్వేన పరిణామినో వస్త్వన్తరస్యావశ్యకత్వాత్ పరిణామితయోపాదానత్వే పరిణామస్య పరిణామి సమానసత్తాకత్వ నియమేన కార్యస్యాపి సత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్ తస్య నిరవయవత్వేన పరిణామాయోగాచ్చ- నాపి శుక్త్యాది కాచాదికం వోపాదానమ్- అననుగతత్వాత్ కాచాదే రజతాద్యనాశ్రయత్వాచ్చ- అతః పరిశేషాదజ్ఞానమేవోపాదానమ్- ఏవం బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం శ్రుతమన్యథానుపపద్యమానం భావరూపాజ్ఞానం కల్పయతి- నిరవయవస్య నిర్వికారస్య బ్రహ్మణః పరిణామిత్వాసంభవాద్- అధిష్ఠానతయోపాదానత్వస్య మిథ్యాపరిణామ్యుపాదానమజ్ఞానం వినాఽనుపపత్తేః బ్రహ్మమాత్రకార్యత్వే జడస్య జడత్వస్యాకస్మికత్వ ప్రసఙ్గాచ్చ. నచ వికారస్యావిద్యా పరిణామత్వే గౌరవేణ బ్రహ్మోపాదానత్వ భఙ్గప్రసంగ ఇతి వాచ్యమ్- శ్రుతిబలేన తస్యాప్యుపాదానత్వసంభవాత్- ఏవం స్వప్రకాశ బ్రహ్మ స్వరూపానవభాసానుపపత్తిర్భావరూపాజ్ఞానే మానమ్- ఆవారకేణ వినా తదయోగాత్- ఏవం చిదానన్దరూప బ్రహ్మణోఽవిద్యాం వినా జడదుఃఖాత్మకప్రపఞ్చతాదాత్మ్యానుపపత్తిరపి మానమ్- ఏవం మోక్షశాస్త్రోపదేశానుపపత్తిరపి మానమ్- తన్నివృత్త్యతిరిక్తోపదేశసాధ్య ప్రయోజనాభావాదితి

శ్రుతయశ్చ- అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః- తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానమ్- నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే (ప్రకేతమ్- ఇన్ద్రో) మాయాభిః పురురూప ఈయతే- అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానాః- అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్- నీహారేణ ప్రావృతాః- దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామ్- మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్- భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిరితి.

స్మృతయశ్చ- అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానమ్- దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా- యో మాయయేదం పురురూపయాఽసృజద్- తరత్యవిద్యాం వితతాం హృది యస్మిన్నివేశితే- యోగీ మాయామిత్యాది.

తదపరే న తు మన్తే- తే హ్యేవమాహుః.

అహమజ్ఞ ఇత్యాది ప్రతీతీనాం జ్ఞానాభావవిషయత్వే తత్ప్రతియోగిజ్ఞానస్య సవిషయకత్వమావశ్యకమ్- భావరూపాజ్ఞాన విషయత్వే తు తస్యైవ సవిషయకత్వమ్- సమానవిషయకజ్ఞానవిరోధిత్వం చావశ్యకమ్- మామహం చ న జానామీత్యాది ప్రతీతిషు తస్య స్పష్టత్వాద్- తథా చాహమజ్ఞ ఇతి కృత్స్నవిషయక జ్ఞాన ప్రతీతిరసిద్ధా- కృత్స్నవిషయకత్వేన కృత్స్నజ్ఞానవిరోధిత్వేన వా భావరూపాజ్ఞానపక్షేపి గ్రహణాసంభవాద్- నహ్యన్తఃకరణ తద్వృత్త్యాదేరతీతాదేశ్చాజ్ఞానవిషయత్వం తస్య సాక్షిరూపజ్ఞానవిరోధిత్వం పరోక్షజ్ఞానవిరోధిత్వం వా తద్వాదిభిరఙ్గీక్రియతే- కిం చేయం ప్రతీతిః కిం సర్వకాలీనా ఉత కించిత్కాలీనా- నాద్యః- ఘటాది గ్రహదశాయాం తదసంభవాద్- నాన్త్యః- అహమర్థస్య సర్వదా భాసమానతయా తాదృశజ్ఞానయోగ్యకాలాసిద్ధేః- భావరూప జ్ఞానస్య ప్రమాణజ్ఞానేనైవ విరోధో నాహమర్థానుభవరూపసాక్షిణేత్యఙ్గీకారేఽపి యథా పరోక్షజ్ఞానస్యాజ్ఞానేన విరోధేఽపి ఘటాదీనాం పరోక్షజ్ఞానేఽపి తేనైవ ప్రతిబన్ధాన్నాజ్ఞానానుభవ ఇత్యఙ్గీకృతం తథైవాహమర్థాభాసమానేఽపి తేనైవ ప్రతిబన్ధాన్నాజ్ఞానానుభవ ఇత్యఙ్గీకరణీయత్వాద్- ప్రతియోగి విషయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం జ్ఞానాభావపక్షే యద్దూషణముక్తం తద్భావరూపాజ్ఞానపక్షేఽపి తుల్యమ్- సాక్షిణా ప్రతియోగి విషయజ్ఞానే సత్యపి ప్రదర్శితరీత్యాఽజ్ఞానానుభవాసంభవాద్- తస్య భావరూపత్వేఽప్యజ్ఞానత్వేనానుభవదశాయాం ప్రతియోగితద్విషయజ్ఞానసాపేక్షత్వస్యావర్జనీయత్వాద్- తస్మాత్కిం రాజవృత్తాన్తం జానాసీత్యాది ప్రశ్నేన జానామీత్యుత్తరానురోధేన అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేరపి తదానుగుణ్యం సువచమ్- తథా చ రాజవృత్తాన్తాది జ్ఞానాభావ విషయత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్.

యద్యపి రాజవృత్తాన్తశాస్త్రార్థాదీనాం సామాన్య

తోఽజ్ఞానమస్త్యేవ తథాపి రాజవృత్తాన్తత్వ వ్యాపక ధర్మాప్రకాశకరాజవృత్తాన్తవిశేష్యకజ్ఞానాద్యభావః ప్రష్టృతాత్పర్య విషయీభూతం యద్రాజ వృత్తాన్తజ్ఞానాది తదభావో వా తత్ర విషయ ఇతి వక్తుంశక్యమ్.

అపిచాజ్ఞానస్య చైతన్యాశ్రయత్వేనాన్తః కరణాశ్రయత్వాభావాత్ కథ మహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతి స్తద్విషయా స్యాద్ కిం చైతన్యమతే జడ విషయాజ్ఞానాభావాద్ఘటం న జానామీతి ఘట విషయత్వేనాజ్ఞానానుభవః కథం భావరూపాజ్ఞాన విషయస్స్యాద్- అపిచ సుఖం నజానామి శుక్తి రూప్యం నజానామీత్యాదేస్సుఖాద్య జ్ఞానాభావేన జ్ఞానాభావ విషయత్వమేవ వాచ్యమిత్యన్యత్రాపి తథాస్తు- కించానాగతం న జానామి అతీతంనజానామీతి కథంప్రతీతిః తదా వారకాజ్ఞానాభావాత్. అపిచ ప్రకృష్ట ప్రకాశ తయా చన్ద్రో గ్రహేఽపి ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర ఇత్యుపదేశాత్ప్రకృష్టచన్ద్రంనజానామీతి ప్రతీతి రనుభవసిద్ధా. సాచనభావరూపాజ్ఞాన విషయా. ప్రత్యక్షేణ చన్ద్ర జ్ఞానాదేవ తదజ్ఞానాసంభవాత్- సంస్థాన విశేషాత్మక చన్ద్రత్వమపీహదృష్టమేవ- చన్ద్రోనవేత్యేకకోటికాసవ ధారణ సత్త్వేప్యజ్ఞానానుభవోనవక్తుంశక్యః- అనభ్యాస దశాపన్నజలజ్ఞానేనానవధారణతయా స్వాభిమతేనాజ్ఞానానుభవ ప్రతిబన్ధ దర్శనాత్- అతస్తత్ర ప్రకృష్ట ప్రకాశాద్యసాధారణ ధర్మావచ్ఛేదేన చన్ద్రపదవాచ్యత్వగ్రహాభావశ్చన్ద్రంనజానామీత్యనుభవవిషయోవాచ్యః- ఏవం చైవమేవ సర్వత్ర జ్ఞాన విశేషాభావ స్తత్ర తత్రయోగ్యో విషయః ఘటోనజానాతీతి ప్రయోగస్త్విష్టపద- ఘటో నేచ్ఛతి నద్వేష్టీత్యాది ప్రయోగవత్- ఘటోజానాతీతి కేనచిత్భ్రాన్తేన సభాయాంచోదితో ఘటోనజానాతీత్యేవహి ప్రయుఙ్క్తే.

సుషుప్త్యుత్థిత పరామర్శోఽపి న సుషుప్తికాలానుభూతాజ్ఞానస్మరణరూపః- కింత్విన్ద్రియప్రసాదానుమితేన్ద్రియోపరమాదినాఽస్మరణాదినావాతత్కాలీనజ్ఞానాభావానుమానరూపఏవ- తథాహి- ఏతావన్తం కాలం నకించిదహమవేదిష మేతావన్తం కాలమపి నావేదిష మిత్యత్రప్రతీతిః. యది ప్రాగజ్ఞానాధికరణతయా కాలోఽనుభూతఃకథమజ్ఞానవిషయతయా తస్యానుభవః- యదితత్ర కాలోఽనుమీయత ఇత్యుచ్యతే తదా తద్వదేవాజ్ఞానస్యాప్యనుమానే కోదోషః- అజ్ఞానస్యచ జ్ఞానాభావరూపత్వే కింబాధకమ్.

కించ సుటమనుభూయ విస్మృతవత ఏతావన్తం కాలం ఘటంనావేదిషమితి జ్ఞానందృశ్యతే- నచాయమజ్ఞానపరామర్శః ఘటానుభవకాలే ఘటాజ్ఞానాననుభవాత్- ఏవం శుక్తిరజత జ్ఞానానన్తర మేతావన్తం కాలమిదంరజతంనావేదిషమిత్యస్తిప్రతీతిః- ఇదానీముత్పన్నఘటాదిజ్ఞానానన్తర మేతావన్తం కాల మిమం నావేదిష మితిచ- తత్రానుమానేన వినా కాగతిః- తస్మాన్నభావరూపాజ్ఞానే ప్రత్యక్షంప్రమాణమ్.

పూర్వోక్తప్రమాణజ్ఞానపక్షకానుమానేచ- సుఖాదిప్రమాయాంవ్యభిచారః- తస్యాస్సాక్షిరూపత్వాత్ కించ- కిమిదమప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదిత్యత్రప్రకాశకత్వం నామ-కింజ్ఞానత్వం కింవాజ్ఞాన కరణత్వమ్- అథవాకరణానుగ్రాహకత్వమ్- యద్వాజ్ఞానహేతుత్వమాత్రమ్- కింవాప్రాకట్యహేతుత్వమ్- యద్వా సాక్షాద్వా పరంపరయావా విషయవ్యవహారానుగుణ్యమాత్రహేతుత్వమితి- నాద్యః దృష్టాన్తస్య సాధన వికలత్వాత్- న ద్వితీయః- పక్షే తదభావేన స్వరూపాసిద్ధిప్రసంగాత్- దీపస్యచ కరణభూతేన్ద్రియానుగ్రాహకత్వేన సాక్షాత్కరణత్వాసిద్ధేః- న తృతీయః- పక్షే తదభావాత్స్వరూపాసిద్ధేరేవ- నాపిచతుర్థః- ఇన్ద్రియాదిష్వనైకాన్త్యాత్- స్వరూపాసిద్ధేశ్చ- నాపిపఞ్చమః- ప్రాకట్యమనభ్యుపగచ్ఛతామసిద్ధేః- అభ్యుపగచ్ఛతామపిదీపప్రభాయాస్తద్ధేతుత్వాభావేన సాధన వికలత్వాత్- నాపిషష్ఠః- ఇన్ద్రియాదిష్వనైకాన్త్యాత్- కించ పరోక్షజ్ఞానే వ్యభిచారః తస్యాప్యజ్ఞాన నివర్తకత్వే అస్యా అప్యనుమితే రజ్ఞాననివర్తకత్వేన స్వగోచరాజ్ఞానవిషయాజ్ఞానాన్తరావశ్యంభావాత్ తత్ప్రకాశేఽపి తథేత్యనవస్థా- అనివర్తకత్వేవ్యభిచారః- అనుమానవైయర్థ్యంచ.

జాగరాద్యక్షణ వృత్తిత్వం పక్షతావచ్ఛేదకీకృత్య ఆవరణసామాన్యనివర్తకత్వేన ప్రకాశసామాన్యస్యహేతుతోక్తావపి ననిస్తారః- అనవధారణాత్మకజాగరాద్యక్షణప్రత్యక్షస్యాపి పక్షతయా తత్ర బాధాత్- అవధారణత్వవివక్షాయామపి జాగరాదౌ ద్వైవాదద్వైత వాక్యస్మరణానన్తరముత్పన్నే భేదవాసనాదిప్రతిబన్ధ కార్యే అవధారణాత్మకే అద్వైత సాక్షాత్కారే బాధః- తద్భిన్నత్వేన పక్షవిశేషణే తత్రైవ వ్యభిచారః- యదితస్య ప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమేవాఙ్గీక్రియతే తదా పూర్వదినానుభూత ఘటగోచరజాగరసాక్షాత్కారే భాగాసిద్ధిః- జలే అధోగ్రత్వభ్రమ పూర్వభావినివృత్తోర్ధ్వాగ్రత్వజ్ఞానేచ జాగరాద్యే బాధః- తత్ర భ్రమానుసారేణాజ్ఞానస్యావశ్యకత్వాత్- యదితుపక్షతావచ్ఛేదక సామానాధికరణ్యేన సాధ్యమనుమితే రుద్దేశ్యత్వే సామానాధికరణ్యేన బాధస్యనదోషత్వమిత్యుచ్యతే తదాపిసాధ్యాభావవతః పక్షీకరణం ప్రయోగస్య దోష ఏవ-అన్యథా ప్రమాణపదవైయర్థ్యాపత్తేః- దృష్టాన్తానుగత ప్రకాశత్వాభావేఽపి తత్సామ్యేన హేతు పరిష్కారోపి నసాధుః- స్వరూపాసిద్ధిప్రసంగాత్

కాలీన చాక్షుషజ్ఞానంవా పక్షః- ఆలోకసుఖప్రమితిషు బాధః.

ప్రాగభావనివృత్తిః ప్రతియోగ్యుత్పత్తిరితి మతే స్వవిషయావరణ (స్వజననాయోగ్య) స్వనివర్త్య (స్వజన్యధ్వంసప్రతియోగి) వస్త్వన్తరపూర్వకత్వమ్ ప్రతియోగ్యేవ ప్రాగభావనివృత్తిరితి మతే స్వ (స్వసమానాధికరణ) ప్రాగభావాతిరిక్త, స్వనివర్త్య, స్వదేశగత (స్వసమానాధికరణప్రత్యక్ష) వస్త్వన్తర పూర్వకత్వం సాధ్యమ్- అథవా స్వ (స్వసమానాధికరణ) ప్రాగభావాతిరిక్త, స్వనివర్త్య, స్వదేశగత (స్వాశ్రయే వర్తమాన) వస్త్వన్తరపూర్వకత్వమేకమేవ సాధ్యమ్- అథవా స్వ (స్వప్రతియోగిక) ప్రాగభావాతిరిక్త, స్వవిషయావరణ (స్వవిషయే సంశయజననాదియోగ్య) స్వనివర్త్య (స్వసత్తాక్షణనియతధ్వంసప్రతియోగి) వస్త్వన్తర పూర్వకత్వం వా సాధ్యమ్- క్రమేణ స్వప్రాగభావే చ ప్రాగభావాభ్యామిచ్ఛా ప్రాగభావాత్మత్వస్వజనకాదృష్టైరిచ్ఛా ప్రాగభావస్వజనకాదృష్టాత్మత్వచికీర్షాదిద్వారకస్వజన్య తన్తుసంయోగఘటాదికార్యప్రాగభావైర్విశేషాదర్శనతయా పరమతసిద్ధ సంశయజనకతాకస్య ప్రాగభావ స్వజనకాదృష్టాన్ధకార (పరమతే) మనస్సంయోగైరర్థాన్తరవారణాయ విశేషణాని- అథ వా పరానభిమత ప్రాగభావానఙ్గీకారే జ్ఞానసమానవిషయకస్వజ్ఞాననివర్త్యత్వజ్ఞానసమానాశ్రయత్వ విశిష్టాజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం తానివిశేషణానీతి నకస్యాపివైయర్థ్యమ్- ఏకేనాపి వినా ఉద్దేశ్యసాధ్యాసిద్ధేః- యేన విశేషణేన వినా స్యాభిమతార్థానసిద్ధ్యతి తస్యైవ సాధ్యవిశేషణత్వాత్.

స్వసమానాధికరణవిశిష్టజ్ఞానధ్వంసోత్పత్తిసమయానాధారస్థితిక చాక్షుష సవికల్ప కాన్ధకారనివర్తకాలోకాన్యతరత్వమేతద్ జ్ఞానవిషయదేశీయాన్ధకారస్థితిసమయస్థితిక (తాదృశసమయస్థిత్యభావప్రయోజకరూపవత్) ప్రత్యక్షత్వే సత్యేతద్ జ్ఞానోత్పత్తిసమయే ఏతద్విషయసంబన్ధిత్వమ్. ఏతద్విషయమాత్రావారక (ఏతద్విషయే నాస్తీత్యాదివ్యవహార ప్రయోజక) నివర్తకత్వే సత్యావారకాన్యత్వమ్- తద్విషయావరణసమయావృత్తిత్వే సతి తదావరణనివర్తకత్వం వా హేతుః- తత్రాసిద్ధిసాధనవైకల్యపరిహారాయ నిర్వికల్పకే సుఖాది ప్రత్యక్షే చ వ్యభిచారవారణాయాన్య విశేషణాని. అసిద్ధివారణాయ పరకీయానుమితే స్తద్ధేతు నిర్వికల్పకస్య ధారాగతద్వితీయాదిజ్ఞానస్య దేశాన్తరీయ ద్వితీయాది ప్రభాయాశ్చ వ్యావృత్త్యే ద్వితీయ విశేషణాని- ఈశ్వరాదౌ వ్యభిచారవారణాయ కృతీయే మాత్రపదమ్.

నచాప్రయోజకత్వమ్- ప్రాథమికజ్ఞాన విషయే ఉభయవాదిసంమతస్యాజ్ఞాతత్వస్యభావరూపాజ్ఞానానఙ్గీకారేనిర్వక్తుమశక్యత్వాత్- జ్ఞానప్రాగభావస్యాజ్ఞాతత్వత్వస్యాతత్త్వే ద్వితీయాది జ్ఞానదశాయామప్యజ్ఞాతత్వవ్యవహారప్రసఙ్గాత్- లాఘవేనాప్రకాశశబ్దస్య భావరూపాప్రకాశ విషయత్వోచిత్యాచ్చ- భావరూపాజ్ఞానాభ్యావరణావస్య స్య ప్రాగభావాదేర్నివర్త్యత్వాసంభవే నావరణనివర్తకత్వరూపహేతూచ్ఛిత్తిశ్చ విపక్షే బాధికా- ఏవంవివరణోక్తానుమానమపి తత్రప్రమాణమ్.

అనుమానాన్తరాణ్యపి ప్రమాణాని.

ఇచ్ఛా ద్వేష ప్రయత్నా సమానకాలీన సామగ్రీ జన్య ప్రత్యక్షభావధర్మాజనకస్వ సామగ్రీకాలీనజన్యవిశిష్టజ్ఞానావిషయవిషయకఘటాదిప్రత్యక్షప్రమా- జ్ఞానాతిరిక్తప్రత్యక్ష నివర్తకా స్వసామగ్రీ కాలీనజన్యవిశిష్టజ్ఞానావిషయ విషయక బాహ్య విషయ జన్య ప్రమాత్వాత్ స్వవిషయధ్వంసజనకప్రతియోగి ప్రత్యక్షవత్- పరోక్షప్రమాయాశ్శబ్దజనితాహమాకారాపరోక్ష వృత్తేర్ధారావాహికద్వితీయాది జ్ఞానస్య ఇచ్ఛాది ప్రాగభావ నివర్తకతయార్థాన్తరస్య స్వధ్వంసజనకతయా సంస్కారజనకతయా చాసంభవస్య ఇచ్ఛాద్యనన్తర భావి ఘటాది ప్రమాయాస్తన్నివర్తకతయా అర్థాన్తరస్య చ వారణాయ వ్యుత్క్రమేణ పక్షవిశేషణాని.

సంస్కారప్రాగభావస్య విశేషణజ్ఞానాదేశ్చ నివర్తకతయాఽర్థాన్తరవారణాయ సాధ్యవిశేషణే.

పరోక్షప్రమాయాముక్తాహమాకార వృత్తౌ ద్వితీయాదిజ్ఞానే చ వ్యభిచారవారణాయ హేతు విశేషణాని.

యద్వా ఇచ్ఛా ద్వేష ప్రయత్నా సమానకాలీనే త్యేతద్బహిర్భావే నైవ పక్షః- కార్యస్వసమానాధికరణాతిరిక్త ప్రత్యక్షనివర్తకమితి సాధ్యమ్- స్వసమానాధికరణాతిరిక్తేత్యుక్తే జ్ఞానేచ్ఛాదినివర్తకత్వేన నార్థాన్తరతా- అజ్ఞానస్యాపి సమానాధికరణతయా బాధవారణాయ కార్యేతి- యద్వా కార్యత్వానధికరణ ప్రత్యక్షనివర్తకమితి సాధ్యమ్. అత్ర పరమతానుసారేణ ఘటాది ప్రాగభావ నివర్తకమృదాది ప్రత్యక్షం దృష్టాన్తః.

యద్వా జన్యజ్ఞానాసహకృత సామగ్రీజన్య ధ్వంసప్రతియోగిజాతీయాతిరిక్తజ్ఞానాన్య ప్రత్యక్షనివర్తకత్వం జన్యజ్ఞానాజన్యధ్వంసప్రతియోగిజాతీయాతిరిక్తజ్ఞానాన్యప్రత్యక్ష నివర్తకత్వమ్. గుణత్వానధికరణప్రత్యక్ష నివర్తకత్వమ్- స్వస్థితిక్షణనియత స్వవినాశ సామగ్రీ మద్భిన్న ప్రత్యక్షనివృత్త్యౌ చరమకారణత్వం వా సాధ్యమ్.

యద్వా చేష్టానపేక్షజ్ఞానాజన్యప్రత్యక్షనివర్తకం చేష్టాజన్యాన్య కార్యాతిరిక్త జన్యప్రత్యక్షనివర్తకం చేష్టానిమిత్త జాతీయాతిరిక్త ప్రత్యక్షనివర్తకమ్- అహమనుభవవిషయధర్మాతిరిక్తనివర్తకమిత్యాదిసాధ్యం ద్రష్టవ్యమ్.

ఏవమవిద్యామహాఽవిద్యాభిరపి సిధ్యతి.

అయం ఘట ఏతద్ఘటాజ్ఞానాచ్ఛాదనవృత్తోర్నాన్యోన్యో నావస్థానన్యః అజ్ఞానం స్వస్వేతరవృత్తిత్వరహిత భావవృత్తిధర్మాధికరణమ్- అజ్ఞానత్వం స్వస్వేతరవృత్తిత్వర

హితభావవృత్తివృత్తిధర్మాధికరణమ్- భావత్వం స్వస్వేతరవృత్తిత్వానధికరణాజ్ఞానవృత్తివృత్తిధర్మత్వాత్- అత్రసర్వత్ర మేయత్వాద్ఘటవదితియోజ్యమ్- నచాప్రయోజకత్వమ్- ఘటాద్యజ్ఞానాభావే తద్విషయే వల్మీకభ్రమానుత్పాదప్రసఙ్గాత్- నజానామీతిజ్ఞానసామాన్యవిరోధ్యనుభవప్రసఙ్గాచ్చ.

ఘటధ్వంసాజనకఘటాపరోక్షప్రమాణజ్ఞానం ఘటం నజానామీత్యనుభవవిషయనివర్తకత్వయోగ్యమ్- ఘటాపరోక్షప్రమాణజ్ఞానత్వాత్- ఘటధ్వంసజనకఘటప్రత్యక్షవత్.

అథమూలాజ్ఞానే ప్రయోగాః.

బ్రహ్మసాక్షాత్కారః స్వసమానవిషయభావరూపాజ్ఞాననివర్తకః అజ్ఞాతవిషయసాక్షాత్కారత్వాత్ ఘటాదిసాక్షాత్కారవత్- నచాప్రయోజకత్వమ్- మూలాజ్ఞానానఙ్గీకారే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్- దుఃఖధ్వంసాదీనామపురుషార్థత్వాదన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ మోక్షత్వాసంభవేనావిద్యానివృత్తేరేవ మోక్షత్వావశ్యంభావాత్.

ఉపాదానత్వమనాదిజ్ఞాననివర్త్యవృత్తి కారణత్వావాన్తరధర్మత్వాత్ నిమిత్తత్వవత్-అసమవాయిత్వస్యాసిద్ధేర్నాత్రవ్యభిచారః- అనాశ్రితవృత్తి కారణవిభాజకధర్మత్వాదితివా హేతుః- నచాప్రయోజకత్వమ్- సర్గాద్యకార్యస్యోపాదానాన్తరానిరూపణాత్- నిరవయవానాం సంయోగాసమ్భవాత్ తత్రప్రమాణాభావాచ్చ నోపాదానత్వమ్- ఆత్మనస్తు నిరవయవస్య నపరిణామః వివర్తస్య సత్యరూపాన్తరాపత్తి రూపోఽసత్యప్రతీతిస్సమానస్వభావావిద్యాం వినానసంభవతి- స్వతన్త్రాపరాభిమతప్రకృతిర్నాస్త్యేవ మానాభావాదితి నోపాదానమ్- పరతన్త్రాచ సాఽవిద్యైవ తస్యా అనాదిత్వాత్- జ్ఞాననివర్త్యత్వాచ్చ- జ్ఞాననివర్త్యత్వంచ తస్యాః శ్రుతిసిద్ధమ్- మృద్ఘట ఇత్యాదినాఽనుభూయమానజాతజాతాభేదస్యవిరోధేన వాస్తవత్వాసంభవాత్- అనిర్వచనీయస్యతాదృశావిద్యాం వినాఽసంభవాచ్చ.

ఏవం పీతఘటసమానకాలీనః శ్యామఘటః పీతఘటోపాదానజడోపాదానకః ఘటత్వాత్ పీతఘటవత్ నచాప్రయోజకత్వమ్- అన్యథాఽనుగతబుద్ధేరాకస్మికత్వప్రసఙ్గాత్- అవిద్యాతిరిక్తఘటత్వే ప్రమాణాభావాత్.

ఏవమనాదిభావత్వం జ్ఞాననివర్త్యవృత్తి అనాత్మవృత్తిత్వాత్ అనాదిత్వం జ్ఞాననివర్త్యభావవృత్తిజడభావవృత్తిత్వాత్ ఘటత్వవత్- భావత్వమనాదిజ్ఞాననివర్త్యవృత్తి అనాదిజడవృత్తిత్వాత్ ప్రాగభావత్వవదిత్యాద్యూహ్యమ్.

సర్గాద్యకాలీనం కార్యం జడోపాదానకం కార్యత్వాద్ఘటవత్ తచ్చ లాఘవాదేకం సర్గాద్యకార్యోపాదానత్వాదనాద్యుపాదానత్వాచ్చ భావరూపమపీతి అనాద్యేకంభావరూపం జడోపాదానం సిద్ధమ్- తదేవాజ్ఞానమితి.

అత్రోచ్యతే- యత్తావదజ్ఞస్య సవికల్పకే తాదృశి పక్షతావచ్ఛేదకముక్తం తదనుపపన్నమ్- తథాహి- భ్రమస్యాప్యస్థానాదిసవికల్పకజన్యత్వే ప్రథమవిశేషణేనైవ తద్వ్యావృత్తేః- తదజన్యత్వే చ శుక్తిగతరూప్యాదివిషయాతయాఽజ్ఞాననివర్తకత్వేన సాధ్యవత్త్వాత్ ప్రమాణపదవైయర్థ్యమ్- ప్రమాణజ్ఞానత్వం యది తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వం తదా స్వమతే ప్రమాణపదేన న భ్రమవ్యావృత్తిః- యద్యబాధితార్థవిషయత్వం తదా స్వమతేఽసిద్ధిః- అధిష్ఠానాంశమాదాయాబాధితార్థవిషయత్వం తు భ్రమప్రమయోస్తుల్యమ్- అన్తఃకరణవృత్త్యాదిరూపత్వే తు పరమతే నాశ్రయాసిద్ధిః- కించ చైతన్యస్యావచ్ఛేదకత్వమనిర్ధమ్- వృత్తేస్తదవచ్ఛిన్నస్య వా పక్షత్వే ఆశ్రయాసిద్ధిః వృత్తేర్జడతయాఽజ్ఞానానివర్తకత్వేన బాధశ్చ అతఏవాన్ధకారేత్యాది పక్షనిర్దేశోఽపి నిరస్తః.

ఆద్యసాధ్యం చాయుక్తమ్- ప్రాగభావనివృత్తేః ప్రతియోగ్యతిరిక్తత్వపక్షేఽపి ప్రాగభావప్రతియోగినోఽనేకకాలవిరోధాదినా న ప్రతియోగిసాధ్యత్వం కింతు ప్రతియోగిసామగ్ర్యాస్తచ్చరమకారణస్య వా తత్కారణత్వమభ్యుపగమ్యతే- తథాచ ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్తస్య నివర్త్యపదేన తద్వ్యావృత్తిః-ద్వితీయసాధ్యే స్వజనకాదృష్టేనార్థాన్తరతా తస్యాప్యలౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ లౌకికప్రత్యక్షవిషయోఽయమజ్ఞానస్య లౌకికప్రత్యక్షవిషయత్వాభావాత్ లౌకికప్రత్యాసత్తిజన్యత్వరూపలౌకికత్వస్యానిత్యే అజ్ఞానసాక్షిణ్యభావాత్- అలౌకికప్రత్యాసత్తిజన్యప్రత్యక్షవిషయతాయా ఈశ్వరప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ స్వజనకదృష్టమాదాయార్థాన్తరతైవ- జన్యత్వేన తద్విశేషణే అజ్ఞానసాక్షిణో నిత్యత్వాద్బాధః అజ్ఞానాకారావిద్యావృత్తిమాదాయ జన్యత్వోపపాదనే చాజ్ఞానావచ్ఛేదకతయాఽదృష్టస్యాపి భానాత్ నైవార్థాన్తరతా.

సాధ్యద్వయేఽపి త్వదిష్టఘటస్య నిర్వికల్పకానన్తరం పటాదవస్త్వన్తరవిషయేచ్ఛాతో ఘటస్య విశిష్టసవికల్పకాసంభవాత్తత్రార్థాన్తరతా- విరోధిగుణతయా ఘటచాక్షుషజ్ఞానస్య పటాదివిషయేచ్ఛానివర్తకత్వాత్- నచ నిర్వికల్పకానన్తరమవిలమ్బేన సవికల్పకస్యైవోత్పత్తేరన్తరా నేచ్ఛాదిసంభవ ఇతి వాచ్యమ్- పటజ్ఞానానన్తరోత్పన్నఘటజ్ఞానే అదృష్టస్య సిద్ధాన్తరాయ సవికల్పకాజన్యత్వేన సవికల్పకధ్వంసస్య ప్రత్యక్షస్య సమయే చాక్షుషజ్ఞానత్వమతిప్రసక్తమితి న దోషః కస్య సంభవాత్ ఏతేన తృతీయసాధ్యమపి నిరస్తమ్.

చతుర్థసాధ్యమప్యయుక్తమ్- స్వసమానవిషయసంశయజననయోగ్యతేతి కాలీనసాధారణధర్మదర్శనమాదాయార్థాన్తరత్వాత్- స్వసత్తాక్షణీయతద్ధ్వంసప్రతి

యోగిత్వప్రత్యయత పదం చ వ్యర్థమ్- స్వవిషయసత్తాక్షణవర్తిధ్వంసప్రతియోగినః మనసః యోగ్యమాదయాస్థాస్తరం దుర్నివారమేవ- తద్ధ్వంసస్య పక్షీభూతతజ్జ్ఞానవ్యక్తిసత్తాక్షణీయత్వాత్.

ఉద్దేశ్యసిద్ధయే విశేషణానీత్యపి పక్షోఽయుక్తః- స్వవిషయావారకనివర్తకత్వ ఘటితహేత్వప్రసిద్ధిపరిహారాయ జ్ఞానస్య స్వవిషయావరణత్వాది సిద్ధమేవ భావత్వమాత్రనిర్వర్తితత్త్వానుమానప్రవృత్తిరితి వక్తవ్యత్వేన స్వవిషయావరణత్వాదీనాం సిద్ధత్వే నానుద్దేష్టవ్యత్వాత్- భావత్వేన సహాసిద్ధత్వాదుద్దేష్టవ్యత్వే తు ప్రమేయత్వాదీనామపి తుల్యమ్- తైర్వినాప్యజ్ఞానసిద్ధేర్నహ్యేషాముద్దేశ్యతేతి చేత్ తర్హి స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్త స్వవిషయావరణపూర్వకమిత్యేతావతేష్టసిద్ధేశ్శేషనైయర్థ్యమ్- తథాహ్యవృత్త్యర్థత్వేఽపి స్వసమర్థస్య స్వస్యాయోగేత్యనయో రన్యతరనైయర్థ్యం దుర్వారమేవ.

ఆద్యహేతోశ్చరమధర్మసాధ్యకచ్ఛాదివ్యాప్తేః ఘటజ్ఞానవినాశకాలోత్పన్న తద్ఘటవిషయజ్ఞానే వ్యభిచారః తస్యాజ్ఞానానివర్తకత్వేన పక్షబహిర్భూతస్యావశ్యకత్వాత్.

ద్వితీయహేతో రవ్యక్తపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య ద్వితీయాలోకేనాపి సంభవాత్ ద్వితీయాలోకే వ్యభిచారః- ప్రథమాలోకమాత్రజన్యత్వస్య పక్షవిశేషణత్వే జాలసూర్యమరీచికామాత్రజన్యత్రసరేణుప్రత్యక్షకాలీనే తన్మరీచికాన్తరభావిని ప్రదీపాలోకే వ్యభిచారాత్- అన్యహేతో రన్ధకారనివృత్తిత్వాది పక్షాభిప్రాయత్వే చ యత్ర ప్రథమాలోకద్వితీయక్షణేఽన్ధకారనివృత్తిద్వితీయాలోకయో రుత్పత్తిః తృతీయక్షణే ఘటజ్ఞానం తత్ర ద్వితీయాలోకే వ్యభిచారః- కించ ఏతజ్జ్ఞానోత్పత్తిసమయే ఏతద్విషయసమ్బన్ధిపరకీయద్వితీయాదిజ్ఞానే వ్యభిచారః- అపిచైతద్విషయసంబన్ధిత్వం కిమేతద్విషయవిషయకత్వముతైతద్విషయసంబన్ధమాత్రం వా- ఆద్యే సాధనవైకల్యమాలోకస్య నిర్విషయత్వాత్ ద్వితీయేఽన్ధకారాభావే వ్యభిచారః- కించైతజ్జ్ఞానసమానకాలీనైతత్సమానవిషయపరకీయసమితిశేషే వ్యభిచారః- అన్ధకారస్థితిసమయస్థిత్యభావప్రయోజకరూపవత్త్వాభావక్షణేఽపి ప్రయోజకత్వం నవ్యావృత్త్యాదన్యత్సంభవతి- తచ్చ తత్రాపి చాక్షుషజ్ఞానసమకాలోత్పత్తికత్వరూపమస్త్యేవ- కించ ఆలోకత్వస్యాపి తాదృశప్రయోజకత్వం దుర్వచమ్- ఏతద్విషయదేశీయాన్ధకారస్థితిసమయే దేశాన్తరే ఆలోకస్య సత్త్వాత్- ఏతద్విషయదేశే ఏతద్విషయదేశీయాన్ధకారస్థితిసమయస్థిత్యభావప్రయోజకరూపవత్త్వే తత్క్షణే చ జ్ఞానస్య ఏతజ్జ్ఞానవిషయదేశఘటాదావసత్త్వేన జ్ఞానస్యైవ తత్ప్రయోజకతయా పూర్వోక్తపరకీయసమితిశేషే తాదృశతయా వ్యభిచారాని-స్తారాత్- కించ జన్యసవికల్పకాజన్యచాక్షుషఘటజ్ఞానవిషయదేశీయాన్ధకారస్థితిసమయస్థితికమప్రసిద్ధమ్- ఏతచ్ఛబ్దేన పక్షీకృతజ్ఞానాభిధానాత్.

తృతీయహేతురపి స్వరూపాసిద్ధః- న చాజ్ఞానే భావతావిప్రతిపత్తావపి జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివృత్తమిత్యనుభవాదజ్ఞానదశాయాం తద్విషయసంశయదర్శనాచ్చ జ్ఞానస్యాజ్ఞాననివర్తకత్వమజ్ఞానస్యావరణత్వం చ సిద్ధమితి వాచ్యమ్- జ్ఞానేనాజ్ఞానం నష్టమిత్యనుభవస్యైవాసిద్ధేః ఇదానీమజ్ఞానం నష్టం జ్ఞానం జాతమిత్యేవహ్యనుభూయతే నతు తయో స్సాధ్యసాధనభావః- పక్షీభూతజ్ఞానజనకద్వితీయాలోకే వ్యభిచారశ్చ- జ్ఞానప్రాగభావస్య నాస్తి ప్రకాశ ఇతి వ్యవహారప్రయోజకతయా ఆవారకత్వాత్ ద్వితీయాలోకస్య చ తన్నివర్తకత్వాత్ తస్య ప్రాగభావస్యాలోకసమానాధికరణ్యాభావేనాలోకే సాధ్యాభావాత్.

ఏతేన చతుర్థహేతురపి నిరస్తః- న చ తస్య ప్రాగభావరూపావరణసమానకాలీనత్వాన్న వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్- తథా సతి దృష్టాన్తస్య సాధనవికలతాపత్తేః.

కించ పక్షతావచ్ఛేదక సామానాధికరణ్యేన సాధ్యసిద్ధేరనుమానఫలత్వే ద్వితీయాదిజ్ఞానే బాధవారణాయ పక్షవిశేషణమనర్థకమ్- తదవచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధేస్తథాత్వే తు స్వజ్ఞానప్రాగభావాదినివర్తకజ్ఞానే ఽంశతః సిద్ధసాధనవారణార్థమాద్యాదిమ స్వనివర్త్యత్వాది విశేషణమనర్థకమ్- ఇదం యథాసంభవముత్తరానుమానేష్వపి దూషణం ద్రష్టవ్యమ్.

కించ సకృజ్జ్ఞాతేఽర్థే పశ్చాత్స్వరూపావారకాజ్ఞానాభావస్య తదఙ్గీకృతతయా తాదృశస్వరూపవిషయే పక్షీభూత జ్ఞానే బాధః- ఇదమపి దూషణమనుమానాన్తరేష్వపి ద్రష్టవ్యమ్.

అప్రయోజకాశ్చ హేతవః తథాహి.

నతావదాద్యస్తర్కః- దేవదత్తీయయజ్జ్ఞానప్రతియోగిక విషయవిషయిభావసంసర్గావచ్ఛిన్నాభావ ఘటో వా తత్సంసర్గావచ్ఛిన్న తత్ప్రతియోగిక సామాన్యాభావో వా ఽజ్ఞాతత్వమస్తు- న చ ప్రమేయత్వేన జ్ఞాతే ఽజ్ఞాతత్వాభావప్రసఙ్గః- యాదృశ జ్ఞానసత్త్వే జ్ఞాతత్వవ్యవహారస్తాదృశజ్ఞానవిషయత్వాభావస్యైవాజ్ఞాతత్వవ్యవహారనియామకత్వాత్.

నాపి ద్వితీయస్తర్కః- అప్రకాశశబ్దస్య ద్వితీయాలోకప్రత్యుత్పత్త్యనన్తరేణ పదద్వయార్థసంసర్గపర్యాయజ్ఞానాభావపరత్వస్యైవ యుక్తత్వే ఽసలక్షణాసమ్భవాత్ ప్రత్యుత్పత్తియోగ్యభావపరత్వ ఏవ లాఘవాత్- తదభావస్య గౌరవం వదద్భిరపి నయమతః ప్రతియోగినిరూపణాధీననిరూపణత్వైవ వక్తవ్యం తచ్ఛరీరే ఽధికస్య సమానే భావరూపాజ్ఞానేఽపి తుల్యమితి కిం తేన కులా

వమ్- కించాజ్ఞానశబ్దస్యాజన్యజ్ఞానజన్యనివృత్తిప్రతియోగితాత్మకవిరోధితాపరత్వేన నివృత్తిరూపాభావవిశేషస్యాజన్యతాదేశ్చ ప్రవేశేనాతిగౌరవమ్.

నాపి తృతీయస్తర్కః- హేత్వసిద్ధేరుక్తత్వేన ఇష్టాపత్తేః- ప్రాగభావనివృత్తేః ప్రతియోగ్యతిరిక్తత్వమతే తన్నివర్తకత్వసంభవాచ్చ- మతాన్తరేఽప్యన్యత్ర ప్రాగభావనివృత్తేః ప్రతియోగిరూపత్వేఽపి అనేనానుమానేన జ్ఞానప్రాగభావస్య ప్రతియోగ్యతిరిక్తనివృత్తిమాదాయ సాధ్యసిద్ధ్యా భావరూపాజ్ఞానం వినా హేతూచ్ఛిత్తేరభావాత్.

చిత్సుఖానుమానమప్యయుక్తమ్. ప్రాగభావనివృత్తేః ప్రతియోగ్యతిరిక్తత్వేఽపి ప్రతియోగిసాధ్యతా నాస్తి కింతు ప్రతియోగిసామగ్రీసాధ్యతైవేత్యుక్తత్వేన సాధ్యేఽభావాతిరిక్తపదవైయర్థ్యాత్ ఇచ్ఛాప్రాగభావాదిభిరర్థాన్తరాచ్చ- అప్రయోజకత్వాచ్చ.

అనుమానాన్తరాణ్యప్యయుక్తాని. తథాహి.

తత్ర ప్రథమానుమానే నవీనోక్తద్వితీయసాధ్యే యత్కార్యజనకాదృష్టమాదాయార్థాన్తరాదయో దోషాస్తథా సంస్కారప్రాగభావమాదాయ భావనీయాః. ఘటపటోభయసన్నికర్షేఽపి యత్ర పటజ్ఞానమన్ధకారావృతత్వాన్న జాతం ఘటజ్ఞానధారా చ జాయతే తత్ర మధ్యే తమోనివృత్తౌ ధారాన్తఃపాతేన యద్ఘటజ్ఞానం పటనిర్వికల్పకాత్మకమపి జాయతే తత్ర వ్యభిచారశ్చ.

స్వనివృత్తిరూపస్వప్రాగభావనివృత్తిజనకతయా ప్రతియోగ్యతిరిక్తప్రాగభావనివృత్తిసిద్ధ్యా వాఽర్థాన్తరమ్.

అత ఏవోత్తరసాధ్యాన్యపి నిరస్తాని- చేష్టానపేక్షేతి సాధ్యద్వయే చేష్టాసాపేక్షవిశేషణజ్ఞానజన్యే చేష్టాప్రత్యక్షే స్వనివర్తకత్వేనార్థాన్తరతా చ.

చేష్టానిమిత్తేత్యాది సాధ్యమప్యయుక్తమ్- ఘటాదేరపి యథాకథంచిత్తజ్జాతీయతయా సాధ్యవైకల్యాత్ కారణతావచ్ఛేదకరూపేణ సాజాత్యవివక్షాయాం తు ద్వేషస్యాపి తజ్జాతీయాతిరిక్తత్వాత్తన్నివర్తకత్వేనార్థాన్తరతా- నిర్వికల్పకనివర్తకతయా చార్థాన్తరతా.

అహమనుభవేత్యాద్యప్యయుక్తమ్. ఆత్మనోఽప్యహమనుభవవిషయతయా అవిద్యాయాస్తద్ధర్మతయా బాధాత్- శుక్త్యాద్యజ్ఞానం శుక్త్యాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యగతమితి పక్షే శరీరప్రత్యక్షే బాధో వ్యభిచారో వా. తదవచ్ఛిన్నస్యైవాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నత్వాత్. అహమనుభవవిషయయావద్వృత్తిధర్మవివక్షాయాం తు తాదృశదేహవృత్త్యాదిత్వమాదాయార్థాన్తరతా.

మహావిద్యాశ్చాప్రయోజకతయా నిరస్తాః. నచ భావరూపాజ్ఞానానభ్యుపగమే ఘటాదౌ వల్మీకభ్రమానుపపత్తిః. దుష్టేన్ద్రియాధిష్ఠానసన్నికర్షాదేవోపపత్తేః. సజ్ఞానాభావప్రతీతేరుపపత్తిః ప్రాగుపపాదితైవ.

ఘటధ్వంసజనకేత్యాద్యప్యయుక్తమ్- యోగ్యతాయాః సాధ్యత్వే విషయనివర్తకతయాఽర్థాన్తరత్వాత్ ఫలోపధానస్య సాధ్యత్వే ధారావాహికద్వితీయాదిప్రమాయాం బాధాద్వ్యభిచారాద్వా- స్వనివర్తకతయాఽర్థాన్తరత్వాచ్చ- హేతోరప్రయోజకత్వాచ్చ.

మూలాజ్ఞానానుమానేషు బ్రహ్మసాక్షాత్కార ఇత్యాద్యపి న సమ్యక్- ప్రాథమికబ్రహ్మసాక్షాత్కారే బాధాత్- ఘటాదిద్వితీయసంశయే స్వాభిమతైకకోటికానవధారణే చ వ్యభిచారః- తూలాజ్ఞానానాం దూషితత్వేన దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యాచ్చ- కించాజ్ఞాతపదేన భావరూపాజ్ఞానవివక్షాయామసిద్ధిః- జ్ఞానాభావవివక్షాయామపి తథా బ్రహ్మణస్సర్వదా ప్రకాశమానత్వాత్- జ్ఞానావిషయత్వవివక్షాయామపి తథైవ- శ్రవణదశాయామేవాజ్ఞాతత్వాత్- తత్పూర్వక్షణే జ్ఞాతత్వాభావవివక్షాయాం సకృజ్జ్ఞాతే స్వరూపేఽజ్ఞానాభావస్యాభ్యుపగతత్వేన ఘటజ్ఞానానన్తరం ద్విత్రిక్షణవ్యవహితఘటజ్ఞానే వ్యభిచారః- అప్రయోజకశ్చ హేతుః- దుఃఖధ్వంసస్య బద్ధహేతునాశధర్మాదినివృత్తేరానన్దస్య నిత్యానన్దాభివ్యక్తేర్వా మోక్షత్వసంభవాత్. (విస్తరస్తు మోక్షశబ్దే ద్రష్టవ్యః) ఉపాదానత్వపక్షకానుమానమప్యప్రయోజకమ్. సర్గాద్యకార్యం ప్రత్యస్మదభ్యుపగతాయా ఈశ్వరపరతన్త్రప్రకృతేరేవోపాదానతాసంభవాత్- (విస్తరస్తు ప్రకృతిశబ్దే ద్రష్టవ్యః) జాతాజాతాభేదవ్యవహారానుపపత్తిరూపతర్కాన్తరమప్యసత్- జాతాజాతత్వపదాభ్యాముత్పన్నానుత్పన్నవివక్షాయాముపాదానస్యైవ కార్యతయా తస్యైవోత్పత్తేరనుత్పన్నతాభావాత్. పూర్వకాలసత్త్వాసత్త్వవివక్షాయాం ద్రవ్యస్య జాతత్వాత్ ఘటాద్యవస్థాయా ఏవ జాతత్వాచ్చ జాతాజాతభేదోఽసిద్ధ ఏవ.

పీతఘటేత్యాద్యనుమానమప్యయుక్తమ్- అప్రయోజకత్వాత్- అయం ఘట ఇత్యాద్యనుగతబుద్ధీనాం ఘటత్వాదిజాతిభిరేవోపపత్తేః- సర్వానుగతావిద్యాయాస్తన్నిమిత్తత్వే పటాదావపి తత్ప్రసంగాత్ క్లృప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రమేయత్వస్య కాలస్యైవ వాఽనుగతబుద్ధిహేతుతాప్రసఙ్గాచ్చ.

అనాదిభావత్వపక్షకానుమానమప్యయుక్తమ్- ప్రకృతిత్వే వ్యభిచారాత్- నిత్యతయా ప్రమాణసిద్ధాయాస్తస్యా ఏవాజ్ఞాననివర్త్యతాసాధనే బాధాత్- తదతిరిక్తత్వసాధనే అనాదిద్వయకల్పనగౌరవాదుక్తవ్యభిచారాచ్చ.

అనాదిత్వభావత్వపక్షకోత్తరానుమానద్వయమప్యుక్తగౌరవాదేవ నిరస్తమ్.

సర్గాద్యేత్యాద్యనుమానే చ జడనిత్యప్రకృత్యుపాదానకతయాఽర్థాన్తరతా.

ఉక్తహేతూనాం సత్ప్రతిపక్షత్వంచ. జన్యసవికల్పకస్య చాక్షుషఘట ప్రమాణజ్ఞానం స్వజననాయోగ్యస్వజన్యధ్వంస ప్రతియోగి స్వవ్యతిరిక్తవస్తుపూర్వకం న భవతి ఘటం నజానామీత్యనుభవ విషయాతిరిక్త స్వాజనకానివర్తకజ్ఞానత్వాత్ ధారాద్వితీయజ్ఞానవ దిత్యాదిరీత్యా ఊహనీయమ్.

ఏవం ప్రౌఢప్రకాశక తేజస్త్వాదిష్వప్యసాధకత్వంచ విభావనీయమ్.

యచ్చ పునర్నవీనైః కైశ్చిదుక్తమ్.

సంశయ విపర్యాసాన్యతర విషయ విషయకం ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయావరణ పూర్వకం స్వనివర్త్యపూర్వకం వా. అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాత్. అన్ధకారేషు ఘటాది సంశయ నివర్తక ప్రదీపప్రభావత్. ధర్మాధర్మాది గోచరశాబ్దజ్ఞానస్య సుఖాదిసాక్షాత్కారస్యచ పక్షబహిర్భావాన్నాంశతో బాధసిద్ధిః. నచవృత్తిజ్ఞాన ప్రాగభావేనార్థాన్తరం. తస్యాజ్ఞాననివృత్తిస్వరూపత్వాదభావత్వేననానాత్వేనచ గౌరవాదనుమాన విషయత్వాయోగాత్. అతఏవ సముదాయసాధక మీశ్వరసాధకంచానుమానం లాఘవాదేక మేవసముదాయ మీశ్వరంచ సాధయతీతి తర్కసిద్ధాన్తః. అతఏవచ విషయగతా జ్ఞాతతయా ఆత్మగతాదృష్టేన భ్రాన్తిజ్ఞానేనతత్సంస్కారేణవానార్థాన్తరమ్. లాఘవసహకృతానుమానేనైకస్య భావరూపస్య సిద్ధేః. అత ఏవ నాన్ధకారేణార్థాన్తరమ్. తస్యఘటాద్యావారకత్వేఽపి విషయ చైతన్యావారకత్వాయోగాచ్చ. నచ ద్వితీయసాధ్యే ఇచ్ఛాప్రాగభావే నార్థాన్తరతా. తత్ర జ్ఞానస్య ప్రకాశకత్వే నానివర్తకత్వాత్ తత్త్వేన తన్నివర్త్యత్వస్యైవేహసాధ్యస్య వివక్షితత్వాత్.

సంశయ విపర్యాసాన్యతర విషయ విషయకత్వే సతి తదన్యతర నివృత్తౌ నిరపేక్ష హేతుత్వ మప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వేన వివక్షితమ్. తచ్చ ప్రదీపప్రభాయామపి వ్యక్తాకారాభావ ప్రయుక్తసంశయా ద్యుత్తర ప్రత్యక్ష జనికాయామస్తీతి నసాధన వైకల్యమ్. నచసా ప్రత్యక్ష జ్ఞానసాపేక్షేతి తద్వైకల్యతా దవస్థ్యమ్. తస్యాస్సంశయాది నివృత్తౌ జ్ఞానప్రకాశ సాపేక్షత్వేఽపి సజాతీయ బాహ్యప్రకాశానపేక్షత్వాత్. నిరపేక్షపదేన సజాతీయ ప్రకాశ నిరపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నచైవం ఘటాది ప్రత్యక్ష జ్ఞానస్య సంశయాది నివృత్తౌ ప్రామాణ్య నిశ్చయసాపేక్షత్వాత్స్వరూపాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యమ్. సిద్ధాన్తే స్వాశ్రయజ్ఞానస్యైవ ప్రమాత్వనిశ్చయరూపత్వాత్. వాక్యసైవాన్తికో హేతుః. విపర్యాసాదేస్తదన్యతర విషయవిషయకత్వేఽపి తన్నివృత్తౌ సజాతీయబాధక జ్ఞానసాపేక్షత్వాత్. సుఖాదిసాక్షాత్కారస్యచ నిరపేక్షస్య సంశయాది నివర్తకత్వేన తదన్యతర విషయవిషయకత్వాభావాత్. నచ ధారావాహిక ద్వితీయాదిబుద్ధౌ వ్యభిచారః. తత్రాకజ్ఞానత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ నద్వితీయాది ప్రభాదౌ వ్యభిచారః. తత్రాప్యేతన్న్యాయేన స్వవిరోధిప్రభావర్త్యన్తావస్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్. మన్దామన్ద ప్రభయోశ్చవైలక్షణ్యేఽపి మన్దప్రభానన్తర భావి ప్రౌఢప్రభయా స్వవిషయ కేశరేఖాది సూక్ష్మపదార్థావరణ భఙ్గకత్వాత్. అతిప్రౌఢప్రభానన్తరభావిన్యాశ్చ మన్దప్రభాయాస్స్వవిషయావరణ పూర్వకత్వాభావేఽపి తన్నివృత్తిస్వరూపయోగ్యత్వాత్ సూక్ష్మతమ వస్తు సంశయాది నివర్తకత్వాభావాచ్చ నవ్యభిచారః. నచాప్రయోజకత్వమ్. ప్రదీపప్రభాదౌ లాఘవేన ప్రకాశత్వేనైవ స్వవిషయావరణ నివర్తకత్వస్య గ్రహాత్. అతఏవేశ్వరానుమానే ఘటాదౌ లాఘవేన కార్యత్వేనైకకర్తృజన్యత్వ గ్రహాన్నాప్రయోజకత్వమితి పరస్యాపి రాద్ధాన్తః.

శుద్ధచైతన్య విషయ మూలాజ్ఞానేతు ప్రయుజ్యతే. బ్రహ్మసాక్షాత్కారోఽనాదిభావనివర్తకః. భ్రమోపాదాన నివర్తకోవా. తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్త్యపరోక్షజ్ఞానవదిత్యాది.

తదప్యుక్తదూషణైర్నిరస్తప్రాయమ్. దోషాన్తరాణ్యపివిభావయితుంశక్యాని.

అర్థాపత్తిరపి నసంభవతి. తథాహి.

నతావన్మిథ్యార్థోత్పత్త్యనుపపత్తిర్మానమ్. మిథ్యార్థోత్పత్తేరేవాసిద్ధేః. తత్సిద్ధావపినాజ్ఞానసిద్ధిః. రజతావయవాదికర్తృకరణనైరపేక్ష్యస్యోపాదాననైరపేక్ష్యస్యాపిమిథ్యాత్వాదేవసువచత్వాత్. అస్తు వా బ్రహ్మణఏవోపాదానత్వమ్. నిరవయవత్వేన సత్యపరిణామాభావేఽపిమిథ్యాభూతపరిణామసంభవాత్. అసత్యస్యాసత్యోపాదానకత్వమితి కుత్రాప్యదృష్టమ్. ఉపాదానోపాదేయయోస్సాలక్షణ్య నియమాదేవ తత్సిద్ధిరితి చేత్సర్వథా సాలక్షణ్యస్య మృద్ఘటయోరప్యదర్శనాత్ యత్కించిత్సారూప్యస్య శుక్తిరజతాదావపి పదార్థత్వాదినా సంభవాత్ పరిణామస్య పరిణామి సమసత్తాకత్వనియమోఽప్యసిద్ధః. లాఘవేనరూపాన్తరాపత్తిమాత్రస్య పరిణామశబ్దార్థత్వేన స్వసమానసత్తాకత్వస్యాప్రవేశాత్. నచ బ్రహ్మపరిణామిత్వశ్రుతివిరోధః. అవిద్యయా మిథ్యాత్వేన నిరవద్యత్వశ్రుతివత్ పరిణామస్యాసత్త్వేనవిరోధాభావాత్. సత్యప్రకృతిరిదమర్థ ఏవవోపాదానమస్తు. మిథ్యారజతమాత్రేరజ్జుశుక్త్యాద్యననుగమస్త్వవిద్యాతుల్యయోగక్షేమః. రజ్జ్వజ్ఞాన శుక్త్యజ్ఞానాదినా మననుగతత్వాత్. యదిచ రజతాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నచైతన్యావారకత్వేన తేషామనుగమస్తదా తదధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వేనానుగమోఽస్తు లాఘవాత్.

ఏతేన బ్రహ్మణోజగదుపాదానత్వశ్రుత్యర్థాపత్తిరపినిరస్తా. తత్సంభవస్యోపపాదితత్వాత్. బ్రహ్మమాత్రకార్యత్వేజడస్య జడత్వ మాకస్మికం స్యాదిత్యప్యయుక్తమ్.

మృదుపాదానకస్య ఘటానుపాదానకస్యాపి ఘటస్య ఘటత్వదర్శనాత్ - తస్మాత్ప్రకృత్యుపాదానకస్య తద్రూపత్వం తు గోమయాద్యుపాదానకవృశ్చికాదౌ వ్యభిచరితమ్.

బ్రహ్మణస్తథాసానుపపత్తిరపి న ప్రమాణమ్ - జీవబ్రహ్మణోరభేదస్యైవాసిద్ధేః - అభేదేఽపి వా తోఽయమనవభాసో నామ - స్వరూపాత్మావభాసస్య నిత్యత్వేనాభావాసిద్ధేః వృత్త్యాత్మకావభాసాభావస్తు కారణాభావాదేవోపపన్నః కర్మణ ఏవ వాఽనవభాస ఉపపద్యతే.

బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చతాదాత్మ్యానుపపత్తిరపి న ప్రమాణమ్ - తాదాత్మ్యాసిద్ధేః - సిద్ధావపి మిథ్యాభూతస్య తస్యాజ్ఞానం వినా ఉపపత్తేర్దర్శితత్వాత్.

మోక్షశాస్త్రోపదేశానుపపత్తిరపి న ప్రమాణమ్ - అవిద్యానివృత్త్యతిరిక్తస్య పురుషార్థస్యోపపాదితత్వాత్.

శ్రుతయోఽపి న తత్ర ప్రమాణమ్ - తథాహి - అనృతేనేత్యత్రానృతశబ్దః కర్మపరః - నాసదాసీదిత్యత్ర తమశ్శబ్దః ప్రకృతిపరః - తస్యాశ్శ్రుతేర్వ్యష్టిచేతనాచేతనలయపరత్వాత్ - ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యాదౌ మాయాశబ్దస్సంకల్పపరః ప్రకృతిపరో వా బహుత్వస్యావివక్షితత్వాత్ అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా ఇత్యత్రావిద్యాశబ్దశ్చ విద్యావిరోధికర్మపరః ప్రకృతిపరో వా - అజామేకామిత్యత్రాజాశబ్దోఽపి ప్రకృతిపరః - నీహారేణేత్యత్ర నీహారశబ్దోఽపి ప్రకృతిపరః కర్మపరో వా - దేవాత్మశక్తిరిత్యత్రాత్మశక్తిః ప్రకృతిః - గుణాస్సత్త్వరజస్తమాంసి - ఏతేన స్మృతయోఽపి వ్యాఖ్యాతాః ఇతి.

అత్రవక్తవ్యమన్యదవిద్యాశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్ - భావరూపాజ్ఞానవాదినాం మతే అజ్ఞానం ద్వివిధమ్ మూలాజ్ఞానం తూలాజ్ఞానం చేతి - మూలాజ్ఞానం బ్రహ్మసాక్షాత్కారనివర్త్యం తూలాజ్ఞానం తు ఘటాదిజ్ఞాననివర్త్యం ఘటాద్యజ్ఞానమ్.

అజ్మ - (వేదే) సఙ్గ్రామః - గృహమ్.

అజ్మన్ - (వేదే) త్రి. గమనశీలః.

అజ్ర - (వేదే) త్రి. క్షిప్రమ్.

అఞ్ - వ్యాకరణే తద్ధితవిశేషః - అకారస్వరూపః.

తద్విధయో యథా.

ప్రాగ్దీవ్యతీయేష్వర్థేషు ఉత్సాదిభ్యః పృథివీశివశబ్దాభ్యాంచ - తస్యాపత్యమిత్యర్థే ఓదాదిభ్యః మహాకులమనుశబ్దాభ్యాంచ - తత్రైవ తద్రాజసంజ్ఞో జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియవాచకాత్ - తేన రక్తమిత్యర్థే హరిద్రామహారజనశబ్దాభ్యామ్ - తేన పరివృతో రథ ఇత్యర్థే ద్వైపవైయాఘ్రశబ్దాభ్యామ్ - తస్య సమూహ ఇత్యధికారే అనుదాత్తాదేః ఖణ్డికాదిభ్యశ్చ - చతురర్థ్యామ్ ఉవర్ణాన్తాత్ బహ్వజ్జకమత్వన్తాచ్చ - బహ్వచః కూపే వాచ్యే - అబహ్వచోఽపి విపాడుత్తరకూలస్థకూపే వాచ్యే స్త్రీలిఙ్గేషు సౌవీరసాల్వప్రాక్ప్రదేశేషు వాచ్యేషు చ పలదాదిభ్యశ్చ - శేషేషు ఉదగ్రోత్తరపదాత్ దిక్పూర్వపదమద్రశబ్దాన్తాత్ బహ్వజన్తాదుదాత్తోదీచ్యగ్రామార్థేభ్యః శబ్దాత్ గ్రామైకదేశజనపదైకదేశవాచినోఽపూర్వపదార్థశబ్దాన్తాత్ - తత్రజాత ఇత్యర్థే అవకరశబ్దాత్ - సోఽస్యనివాసః సోఽస్యాభిజన ఇత్యర్థయోః - తక్షశిలాదిభ్యః - తేన కృతమిత్యర్థే క్షుద్రాభ్రమరవటరపాదపశబ్దేభ్యః - తస్యేదమిత్యర్థే వాహనార్థే ఋజ్వపూర్వక రథశబ్దాన్తాత్ తస్య వికార ఇత్యర్థే ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యో వికారావయవయోశ్చ ఉవర్ణాన్తాత్ అనుదాత్తాదికాచ్చ పలాశాదిభ్యస్తు వా ప్రాణిభ్యో రజతాదిభ్యశ్చ నిత్యమ్ ఇతి ద్వికారావయవప్రత్యయస్తాచ్చ - పరశవ్యశబ్దాద్యల్లుక్సహితః - ప్రాక్క్రీతీయేషు తస్మా ఇదమిత్యర్థే ప్రకృతౌ వాచ్యాయాం చర్మవికృతివాచకాత్ - ప్రాగ్వతీయేషు ఆర్హీయేషు మహారాత్ర్యాద్వా - తస్య నిమిత్తం సంయోగ ఉత్పాత ఇత్యర్థయోః తస్యేశ్వర ఇతి త్రివిధ ఇత్యర్థయోశ్చ సర్వభూమిపృథివీశబ్దాభ్యామ్ - తదస్య పరిమాణమిత్యర్థే వర్షే ఛన్దసి సప్తనః - తస్య భావ ఇత్యర్థే ప్రాణభృజ్జాతిర్వయోవచనోద్గాత్రాదేశ్చ తత్ప్రియే కాన్యస్మిన్నిత్యర్థే కుల్మాషశబ్దాత్ - స్వార్థే గుణవచనాత్ స్త్రియామ్ - యౌధేయాదిభ్యస్తద్రాజసంజ్ఞః - ఛన్దసి ఆగ్నీధ్రసాధారణశబ్దాభ్యామ్.

అథ తత్కార్యాణి సంఘాఙ్కలక్షణేష్వర్థేషు అఞః స్థానే అణ్ భవతి - * బైదస్సంఘోఽఙ్కో ఘోషో వా - బైదం లక్షణమ్.

అఞన్తాత్ స్త్రియాం ఙీప్ - * ఔత్సీ - అకారాన్తాద్గోత్రవాచినస్తు ఙీన్ - * బైదీ - గోత్రేఽఞన్తస్య యఞన్తస్య బహుత్వే లుక్ న తు స్త్రియామ్ - * బిదాః - ఔర్వాః.

అఞ్చ్ - ధా. అఞ్చు - * అఞ్చతి - ఇత్యాది. - అచి - * అఞ్చతి - ఇత్యాది. అఞ్చు - ఇతిణ్యన్తస్య * అఞ్చయతి.

అఞ్చక్ - ధా. అఞ్చు - * అఞ్చకత్ - ఆట్ — ఆఞ్చకత్.

అఞ్చకప్ - ధా. అఞ్చు - పి - * అఞ్చకపత్ - ఆట్ — ఆఞ్చకప్.

అఞ్చతి - బహువ్రీహిః - (అఞ్చు - అతి) పు. వాయుః. (అఞ్చు - క్తిన్) పు. అఞ్చుధాతుః.

అఞ్చయ్ - ధా. అఞ్చు - * అఞ్చయతి - ఆట్ — ఆఞ్చయత్.

అఞ్చల - (అఞ్చు - కల) న. వస్త్రప్రాన్తః - తత్పర్యాయః - పల్లవః (ఆన్ధ్రే) చెరగు.

అఞ్చి - ధా. (అఞ్చు - ణిచ్) (అచి - ణిచ్) అనయోరూపాణి - అఞ్చయ్ - (గుణహేతావణౌ) అఞ్చ్ - [అనిడర్థధాతుకే విస్తరయాం చ] అఞ్చిచ్ - [చజి]

అఞ్చిక్ - ధా. అఞ్చు - * అఞ్చికత్ - ఆట్ — ఆఞ్చికత్.

అఞ్చికయిష - ధా. అఞ్చికయిష.

అఞ్చికయిష - ధా. (అఞ్చు - ణిచ్ - సన్) [అకి. ణిచ్ - సన్] అన్యరూపమ్ అఞ్చికయిష.

అఞ్చికాపయిష - ధా.. అఞ్చికా

ఞ్చిక్రాపయిషు- ధా. (అఞ్చ్రాపి- సన్) అస్యరూపమ్
అఞ్చిక్రాపయిషు.

ఞ్చికిషు- ధా. అఞ్చికిషు.

ఞ్చికిషు- ధా (అకి- సన్) అస్యరూపమ్ అఞ్చికిష్.

ఞ్చిచ్- ధా. అఞ్చి- * అఞ్చిచల్- ఆట్—ఆఞ్చిచ్.

ఞ్చిచయిషు- ధా. అఞ్చిచయిషు.

ఞ్జిచయిషు- ధా. [అఞ్జి- సన్] అస్యరూపమ్- అఞ్జిచయిష్.

ఞ్జిజిష్- ధా. అఞ్జిజిషు.

ఞ్జిజిషు- ధా. [అస్పృ- సన్] [అజి- సన్] అనయోరూపమ్- అఞ్జిజిష్.

ఞ్చిత- త్రి. పూజితమ్. సంగీతే శిరోభేదః-సచ పార్శ్వ ఈషద్వినమితం శిరః- తస్య వినియోగో రోగవిన్యాసమూర్ఛాయమదాదిషు- మతాన్తరేతు అంసద్వయే సత్వన్యస్తం శిరః- తస్య వినియోగః కన్దుకతాడనాదిసంభ్రమావాసరచేష్టాయాం తాతశ్చైకస్వచిద్వేషవ్యతిక్రమేఇత్యాదిషు- తన్త్రైవ పాదవిశేషః-సచభూమిస్థితపార్ష్ణికః చిన్నమితాంగుళీకఊర్ధ్వరుద్ధతలః పాదః-తస్య వినియోగః పాదాఘాతాదౌ.

ఞ్జ్- ధా. అఞ్జూ- అస్యరూపాణి- [పితిసార్వధాతుకే] అనజ్-[పితిసార్వధాతుకే ఆర్ధధాతుకేచ] అఞ్జ్- [ఝుశాదౌ] అఙ్గ్- (క్రాదౌ) అఙ్క్- అఞ్జి- అఞ్జ్యాత్.

ఞ్జగ్- ధా. [అఞ్జ-ణిచ్] * అఞ్జగల్- ఆట్—ఆఞ్జగ్.

ఞ్జగప్- ధా. అఞ్జాపి- *అఞ్జగపల్- ఆట్—ఆఞ్జగప్.

ఞ్జన- గోపదాదిః. కింశులకాదిః.(అఞ్జూ- ల్యుట్) న. దీపకిట్టమ్. తత్పర్యాయాః- లోచక- కజ్జల- దీపశిఖా.

లేపః- అలఙ్కారశాస్త్రే వ్యఞ్జనావృత్తిః.

స్నేహనమ్-ఘృతాదినా శరీరస్య-కజ్జలాదినా నేత్రయోశ్చ బ్రహ్మచారిణో నిషిద్ధమ్. యాత్రాయామఞ్జనదర్శనం శుభనిమిత్తమ్. అఞ్జనవిధిః యజుర్వేదే ౬కా. ౧ప్ర ౧౨. దీక్షాప్రకరణే అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీతిశ్రుతం. శర్కరాఞ్జనమ్ఘృతతైలవసాదిషు కేనేతి శఙ్కాయాం విధివాక్యస్య సామాన్య వాచకత్వేన సందేహే సతి అనుష్ఠానయోగ్య విశేషనిర్ణయ హేత్వపేక్షణాత్ తేజోవైఘృతమితివాక్యశేషేణార్థవాదేన ఘృతాఞ్జనవిధిరున్నీత ఇతిపూర్వమీమాంసాయాం ప్రథమాధ్యాయే ౪ పాద సంధిగ్ధేతు వాక్యశేషాదితినిర్ణీతమ్.

నేత్రరోగ చికిత్సాయామాశ్చ్యోతనాత్పశ్చాత్కర్తవ్యః కర్మవిశేషః- సచకృతశోధనస్య నేత్రమాత్ర స్థిత దోషస్యదోషవ్యక్తలిఙ్గేసతి- శోఫవ్యథాకణ్డూపైచ్ఛిల్యానామల్పత్వేసతి ఘనాశ్రు రాగాణామపి మన్దత్వేసతి దూషికాయాఘనత్వేపిత్త కఫరక్తపీడితేవిశిష్యవాతపీడితేచప్రయోజ్యః- అఞ్జనం త్రివిధమ్- లేఖనం రోపణం ప్రసాదనమితి- ప్రసాదన విశేషః ప్రత్యఞ్జనమ్- తత్రలేఖనం కషాయామ్లలవణకటుతిక్తద్రవ్యైః- రోపణం తిక్తైః- ప్రసాదనం మధురశీతైః.

తత్రశలాకాదశాఙ్గులా ముకుళముఖామధ్యేకృశా ఉజ్జ్వలసదృశీకార్యా- సాచలేఖనేతామ్రమయీ- రోపణేకాలలోహమయీ-ప్రసాదనేసువర్ణమయీ-రజతమయీవా.

పునరఞ్జనం త్రివిధమ్- గుటికా రసక్రియా చూర్ణంచేతి- క్రమేణగురుమధ్యలఘుదోషేషు ప్రయోజ్యమ్- తత్రగుటికా పిణ్డ ఇతిచోచ్యతే రసక్రియా రసఇతిచ- లేఖనస్యహరేణు మాత్రావర్తిః- ప్రసాదనస్యార్ధమాత్రా- రోపణస్యద్విగుణా- పిణ్డస్యతీక్ష్ణద్రవ్యకృతస్య హరేణుమాత్రం ప్రమాణమ్- మృదుద్రవ్యకృతస్యతు తద్విగుణమ్-రసక్రియాయాః విళఙ్గఫలమాత్రం ప్రమాణమ్- చూర్ణేతీక్ష్ణద్రవ్యకృతే ద్విగుణాశలాకా- మృదుద్రవ్యకృతే త్రిగుణా.

సాయం ప్రాతః కాలయోర్మేఘావరణరహితేఽఞ్జనంకార్యమ్- కేషాంచిన్మతేతు దివా నాఞ్జనం రాత్రావేవ పరంతుకఫోద్రేకేలేఖ్యరోగేవా కామందివాపికార్యమితి- రాత్రావతిశీతేపి నేత్రేతీక్ష్ణాఞ్జనం నకార్యమ్.

అథాఞ్జనప్రతిషేధః-కృతవమనవిరేచనభోజనవేగితభీతక్రుద్ధతాన్తశిరోరోగి శోకజాగరపీడిత శిరస్నాతపీతమద్యధూమాగ్ని సూర్యసంతప్త దివాసుప్తైర్నాఞ్జనంకార్యమ్- నచాదృష్టే సూర్యే- నచాతితీక్ష్ణమతిమృద్వతిస్వల్పమతిబహు అతిఘనమత్యచ్ఛమతికర్కశమతిశీతమతితప్తంవా కార్యమ్.

అఞ్జనకరణానన్తరమ్ నేత్రమనున్మీలయన్ శనైరన్తస్సంచారయన్ అఞ్జితేవర్త్మనీ కించిచ్చాలయేత్- నతూన్మేషనిమేషా నిష్పీడనం క్షాళనంవా కార్యమ్- యదాత్వౌషధ సంరమ్భశ్శాన్తస్తదా రోగదోష బలత్వాను కూలైర్జలైః క్షాళయేత్- తతోవామంనేత్రందక్షిణాఙ్గుష్ఠేనదక్షిణం వామాఙ్గుష్ఠేనచసవస్త్రేణవర్త్మనోరూర్ధ్వం సంగృహ్యశోధ్యమ్- అన్యథా చేత్ వర్త్మస్థితమఞ్జనం రోగాన్కుర్యాత్- కణ్డూజాడ్యేసతిపునస్తీక్ష్ణమఞ్జనం ధూమంవా యోజయేత్- తీక్ష్ణాఞ్జనేన నేత్రస్యాభితాపేతు ప్రత్యఞ్జనం ప్రయోజ్యమ్.

దివ్యాఞ్జనవిశేషాః- అదృశ్యాఞ్జనమ్ చోరాఞ్జనమ్ నిధ్యఞ్జనమ్. ఇత్యాదయః.

అఞ్జన- న. ధాతువిశేష ఉపరసాన్తర్గతః- యత్ప్రభృతి రఞ్జనాదిః- తత్పఞ్చవిధమ్ సౌవీరమ్ రసాఞ్జనమ్ స్రోతోఞ్జనమ్ పుష్పాఞ్జనమ్ నీలాఞ్జనంచేతి- తార్క్ష్యమ్ సౌవీరమ్ స్రోతోఞ్జనమ్ కృత్రిమంచేతి చతుర్విధమితికేచిత్- సౌవీరం స్రోతోఞ్జనంచేతి ద్వివిధమిత్యపరే- అఞ్జనగుణా యథా- వాతపిత్తవిషరోగశ్వాసహిక్కానేత్రరోగహారమ్ వ్రణశోధనరోపణంచ- అఞ్జ

నానాం భృఙ్గరాజ హరిద్రారసైశ్శుద్ధిః- సత్వపాతనంతు మనశ్శిలావత్- స్రోతోంజనాదీనాం రాజావర్తాదివత్ తత్పత్త్వంగోమయరసేమూత్రేష్వ కేషు ద్రేవసాయాంవా బహుశో భావితం పారద బన్ధనక్షమంభవతి. దినచర్యాయాం ప్రతిదినం నేత్రయోస్సౌవీరాఞ్జనంధార్యమ్ తేన నేత్రేసుస్నిగ్ధఘనపక్ష్మణీ వ్యక్తత్రివర్ణే విమలే. మనోజ్ఞే సూక్ష్మదృష్టినీచభవతః. శ్లేష్మభయనివారణాయ సప్తరాత్రే స్రావణాయ రసాఞ్జనంధార్యమ్.

అఞ్జన- సౌవీరమ్- రసాఞ్జనమ్

అఞ్జన- పు. తిన్దుకవృక్షః. జ్యేష్ఠః. పశ్చిమ దిగ్గజః- తస్యభార్యా తామ్రవర్ణా- అఞ్జనవంశజాత గజలక్షణమ్ స్నిగ్ధవాలధిగణ్డత్వమ్- శ్వేతోదరకుణ్డత్వమ్- ఉన్నతస్థూలజఘనత్వంచ.

అఞ్జన- టాప్ అఞ్జనా.

అఞ్జనకేశీ- స్త్రీ. నీలినీ- నలీ- ఏలా.

అఞ్జననామికా- స్త్రీ. నేత్రరోగేషువర్త్మరోగవిశేషః స చదాహతోదసహితమన్దరుజమృదుసూక్ష్మపిడకారూపః తచ్చికిత్సాయథా- తాంపిడకాంస్విన్నాంభిన్నాంవినిష్పీడ్యక్షౌద్రసహితైర్మనశ్శిలైలాతగర సైన్ధవైః ప్రతిసారయేత్- యద్వాభిన్నాంతాం రసాఞ్జన క్షౌద్రాభ్యాం ప్రతిసార్యదీపశిఖోమ్యుభైరుష్ణైరఞ్జనైర్యుఞ్జ్యాత్.

అఞ్జనా- స్త్రీ. కాదిద్వానరీ కేసరిణఃపత్నీ- యస్యాం వాయుదేవాద్ధనుమాన్ జాతః.

అఞ్జనాది గణవిశేషః- విషరోగాన్తర్దాహ పిత్తహరః- సచ అఞ్జనమ్- ప్రియఙ్గుఃజటామాంసీ- పద్మమ్- ఉత్పలమ్- రసాఞ్జనమ్- ఏలా- యష్టిమధుకమ్- నాగకేసరంచేతి.

అఞ్జనాదికా- స్త్రీ. గృహగోధికా.

అఞ్జనావతీ- (అఞ్జన- మతుప్- ఙీప్) సుప్రతీకాఖ్య దిగ్గజభార్యా.

అఞ్జనిక- పురోహితాదిః.

అఞ్జనికా- స్త్రీ. హాలాహలః- గృహగోధికా.

అఞ్జనినీ- స్త్రీ. నీలినీ.

అఞ్జనీ- స్త్రీ. ప్రతిమావిశేషః- నీలినీ- అఞ్జలికారికా.

అఞ్జయ్- ధా. అఞ్జి- * అఞ్జయతి ఇత్యాది.

అఞ్జలి- (అన్జ- అలిచ్) హస్తసంపుటః- సచప్రసృతోర్యః పార్శ్వసంశ్లేషాద్భవతి- కుడబః- సచప్రసృతిద్వయాత్మకః. ఉన్మానవిశేషః- సఙ్గీతేసంయుతహస్తవిశేషః సచపతాకహస్తద్వయస్య తలసంశ్లేషాద్భవతి. తస్యదేవబ్రాహ్మణ గుర్వభివాదనే వినయేచవినియోగః:

శిరఃస్థోదేవతానాం ముఖస్థోగురూణాం వక్షఃస్థో బ్రాహ్మణానామభివాదనేవినియుజ్యతేఽన్యేషామభివాదనేఽన్యవినియమ ఇతిచవిశ్వస్యగ్రన్థాన్తరే.

అఞ్జలింబద్ధ్వా నేత్రేప్రసార్య మత్స్యే హాసం కరోతి చేదఞ్జలిముద్రా- సాచభక్తిశక్తిజ్ఞానసంవర్ధకరీ.

ద్విత్రిశబ్దాభ్యామంజల్యన్తాద్ద్విగోస్సమాసాన్తష్టచ్ వా- అతద్ధితలుకి. * ద్వ్యంజలమ్- ద్వ్యంజలి- త్ర్యంజలమ్- త్ర్యంజలి- ప్రత్యు- ద్వాభ్యామంజలిభ్యాంక్రీతః ద్వ్యంజలిః.

అఞ్జలిక- పురోహితాదిః.

అఞ్జలికారికా- స్త్రీ. నమస్కారః- లేప్యమయీస్త్రీ ప్రతిమా- తత్పర్యాయః- అఞ్జనీ- లేప్యనార్యర్థకశబ్దాశ్చ.

అఞ్జస్ న ఆర్జవమ్. అఞ్జశ్శబ్దాత్తృతీయాయాస్సమాస ఉత్తరపదే అలుక్- * అఞ్జసాకృతమ్.

అఞ్జసా- స్వరాదిః- అవ్య- (అన్జ- అచ్- షా- క్విప్) శీఘ్రమ్- తత్త్వమ్- సత్యమ్.

అఞ్జి- ధా- (అన్జ- ణిచ్) అన్యరూపాణి- అఞ్జయ్- (గుణహేతావఞ్జాదా) అఞ్జ్- [అనిడార్థధాతుకే నిష్ఠాయాంచ] అఞ్జిజ్- [చజీ]

అఞ్జిగ్- ధా. అఙ్గి- * అఞ్జిగత్- అట్—అఞ్జిగ్.

అఞ్జిగయిష- ధా. [అగి- ణిచ్- సన్] అన్యరూపమ్- అఞ్జిగయిష్.

అఞ్జిగిష్- ధా. అఞ్జిగిష.

అఞ్జిగిష- ధా. [అగి- సన్] అన్యరూపమ్- అఞ్జిగిష్.

అఞ్జిఘ్- ధా. అఙ్ఘి- * అఞ్జిఘత్- అట్—అఞ్జిఘ్.

అఞ్జిఘయిష్- ధా. అఞ్జిఘయిష.

అఞ్జిఘయిష- ధా. (అఘి- ణిచ్- సన్] అన్యరూపమ్- అఞ్జిఘయిష్.

అఞ్జిఘిష్- ధా. అఞ్జిఘిష.

అఞ్జిఘిష- ధా. (అఘి- సన్) అన్యరూపమ్- అఞ్జిఘిష్.

అఞ్జిజ్- ధా. అఞ్జి- * అఞ్జిజత్- అట్—అఞ్జిజ్.

అఞ్జిజయిష్- ధా. అఞ్జిజయిష.

అఞ్జిజయిష- ధా. (అన్జ- ణిచ్- సన్) అన్యరూపమ్- అఞ్జిజయిష్.

అఞ్జిజిష్- ధా. అఞ్జిజిష.

అఞ్జిజిష- ధా. [అన్జ- సన్] అన్యరూపమ్- అఞ్జిజిష్.

అఞ్జిష్ఠ- (అన్జ ఇష్ఠచ్) పు. సూర్యః.

అఞ్జిష్ణు- (అన్జ- ఇష్ణుచ్) పు. సూర్యః.

అఞ్జిహ్- ధా. అంహి- * అఞ్జిహత్- అట్ అఞ్జిహ్.

అఞ్జిహయిష్- ధా. అఞ్జిహయిష.

అఞ్జిహయిష- ధా. (అహి- ణిచ్- సన్) అన్యరూపమ్- అఞ్జిహయిష్.

అఞ్జిహిష్- ధా. అఞ్జిహిష.

అఞ్జిహిష- ధా. (అహి- సన్) అన్యరూపమ్- అఞ్జిహిష్.

అట్- ప్రత్యాహారవిశేషః తత్రవర్ణాః- అ ఇ ఉ ఋ ౡ ఏ ఓ ఐ ఔ హ య వ ర ం ః ఁక ఁప.

అట్వ్యవధానసంభవం వ్యవధానేఽపి రేఫషకారాభ్యాంపరస్య నస్య ణత్వం సమానపదే * అహోణ

౯. ఆగమశేషః-అకారస్వరూపః- సచలుఙ్లఙ్ల్రుఙ్ షు పరేషు ధాతోర్భవతి- * అభూత్ అభవత్ అభవిష్యత్. తస్యాపవాదఆట్- తాభ్యాం మాఙ్ యోగే నభవతః- * మాభూత్ మాస్మభూత్ మాస్మభవత్. ఏవం రుదిర్ ధాతోః పర స్యాపృక్త సార్వధాతుకస్య వా ఉదాగమః- * అరోదత్ అరోదీత్. ఏవంస్వవిషణాదీనామపి ద్రష్టవ్యః- * లక్షణః.
షుఞ్ షూ షో ష్టుఞ్ ష్టుభ స్థా సేని షిధు షిచిర్ షఞ్జ ష్వఞ్జ షద్ఌ స్తమ్భ ష్వణ షేవృ ఏతేషాముపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యయత్ షత్వం భవతి తదట్వ్యవాయేపిభవతి- * అభ్యషుణోత్ ఇత్యాది. షివు షహ స్నుట్ ష్టుఞ్ ష్వఞ్జ ఏతేషాం పరినివిభ్యుపసర్గేభ్యః పరస్య సత్వత్వద్వ్యవాయేవాషత్వమ్- * పర్యషేవీత్- పర్యసేవీత్. ఇత్యాది.
౯- ఉణాదిః- అటిసంజ్ఞః.
౯- ధా. అట- * అటతి ఇత్యాది- (లిటి) ఆట.ఆట— ఆట.
టః ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సత్రిధా అటః డట అటచ్ ఇతి.
...ధా. శబ్ద. పర. గతౌ. అస్యరూపాణి- (శు.) అట్- (అట-ణిచ్) ఆటి-(అట-సన్) అటిటిష-(అట-ణిచ్-సన్) ఆటిటయిష-(అట-యఙ్) అటాట్య- (అట-యఙ్లుక్) అటాట్. తస్మాత్కృత్ప్రత్యయాః- స్త్రియాం భావేశః తదా యఙ్ ట్యశబ్దవృద్విత్వమ్ యకారనివృత్తిదీర్ఘశ్చాభ్యాసస్య *అటాట్యా. అస్మాదుణాదయః- అనిః * అటనిః- అటః * అటవిః.
టచ్- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అటస్వరూపః- సచడుభృఞ్ ధాతోర్భవతి- * భరటః.
టతాళ- పు. సఙ్గీతేసూచితాఖ్యసప్తతాళేష్వేకః- తల్లక్షణంలఘుద్వయం ద్రుతద్వయం చేతి- * సరిగ సరిగ మా మా రిగమ రిగమ పా పా గమప గమప ధా ధా మపధ మపధ ని ని పధని పధని సా సా- సాలగసూడప్రబన్ధభేదః- సప్తవిధః- నిస్సారుః. శబ్దశీలః- ఖాన్ధః- మకరన్దకః- విజయశ్చేతి.
...తాళా- స్త్రీ. ఏకోత్తరశతతాళేష్వేకః- తల్లక్షణంతు లఘుద్రుతౌలఘుశ్చేతి- మాత్రాః 3 త్ర్యశ్రః.
...- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- ఆటస్వరూపః- సతుశకాదిభ్యోభవతి- * శకిౢ శకటః- కటి కఙ్కటః- దివు దేవటః- కృఞ్ కరటః-ఇత్యాది.
...- (అట- ల్యుట్) న. పర్యటనమ్.
...[అట-అని] స్త్రీ. ధనురగ్రమ్- తత్పర్యా. అర్తిః ...కొన [ఆన్ధ్ర]. వింటికొప్పు] [అటని-జీష్] అటనీ.
...[అటని-జీష్] స్త్రీ. అటనిః.

అటవి- [అట-అవి] స్త్రీ. అరణ్యమ్. [అటవి-జీష్] అటవీ.
అటవీ- [అట-జీష్] స్త్రీ. అరణ్యమ్.
అటవ్యా- స్త్రీ. వార్తాకినీ.
అటాట్- ధా. [అట-యఙ్లుక్] * అటాటీతి. అటాట్య- * అటాటితా.
అటాట్య- ధా. అటాట్య- * అటాట్యతే.
అటాట్య- ధా. [అట-యఙ్] తస్యరూపే- [ఆర్ధధాతుకే] అటాట్- [అన్యత్ర] అటాట్య.
అటాట్యా- (అట-శ-టాప్) స్త్రీ. పర్యటనమ్.
అటి- ధా. శప. ఆ. గతౌ- అస్యరూపాణి- [శుద్ధస్] అట్-[అటి-ణిచ్] అణ్టి-[అటి-సన్] అణ్టిటిష-[అటి-ణిచ్-సన్] అణ్టిటయిష.
అటి. ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః అట్ స్వరూపః- సచ సృ ధాతోర్భవతి- లఘుధాతోర్కారలోపశ్చ- * సరట్ లఘట్.
అటిట్- ధా ఆటి- * అటిటత్. ఆట్—ఆటిట్.
అటిటిష్- ధా. అటిటిష.
అటిటిష- ధా. [అట-సన్] అస్యరూ. అటిటిష్.
అటిర్- ధా. ఆరి- * అటిరత్. ఆట్—ఆటిర్.
అటిరిష్- ధా. అటిరిష.
అటిరిష- ధా. [అర-సన్] అస్యరూపమ్- అటిరిష్.
అట్ట్- ధా. అట్ట- అట్ట.
అట్ట- [అట్ట-ఘఞ్][అట్ట-ఘఞ్] పు. గృహవిశేషః- తత్పర్యాయాః క్షౌమః క్షోమః అట్టాలకః సాలకః అట్టకః (ఆన్ధ్ర).అట్టిడ) అతిశయః. పూరః. న. అన్నమ్. త్రి. శుష్కమ్.
అట్టక- పు. అట్టః.
అట్టయ్- ధా. అట్టి- * అట్టయతి.
అట్టహాస- పు. మహాన్ హాసః- శివః.
అట్టహాసా- స్త్రీ. శక్షపుష్పీ- [ఆన్ధ్ర].నన్దివర్ధనము]
అట్టహాసిన్- పు. శివః.
అట్టాలక- పు. అట్టః.
అట్టాలికా- స్త్రీ. అట్టాలకః.
అట్టి- ధా. [అట్ట- ణిచ్] [అట్ట- ణిచ్] అనయోరూపాణి- [గుణహేతావజావా] అట్టయ్- [అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ] అట్ట్- [ఆద్యస్యచజి] అటిట్ట్- [ద్వితీయస్యచజి] అట్టిట్- [—సన్] అటిట్టయిష- అట్టిటయిష.
అట్టిట్- ధా. అట్టి- * అట్టిటత్- ఆట్—అట్టిట్.
అట్టిటయిష్- ధా. అట్టిటయిష.
అట్టిటయిష- ధా. (అట్ట- ణిచ్- సన్) అస్యరూపమ్- అట్టిటయిష్.
అట్టిటిష్- ధా. అట్టిటిష.

అడ్డిడిష- ధా. (అడ్డ- సన్) అన్యరూపమ్- అట్టిడిష్.

అర్- ధా. అర- * అరతి- ఇత్యాది- (లిటి) ఆర్,

అర- ధా. శప్- ప. గతౌ- అన్యరూపాణి- శు. అర్- (—ణిచ్) ఆరి- (—సన్) అటిరిష- (—ణిచ్- సన్) ఆటిరయిష.

అర- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సచ కము ఇతి ధాతోర్భవతి. ర- ము ఇతి ధాతోరతో వృద్ధిశ్చ- * కమరః- రామరమ్

తద్ధితవిశేషః- అరచ్ సంజ్ఞః.

అరచ్- తద్ధితవిశేషః- అరస్వరూపః- సచ కర్మన్ శ బ్దాత్ తస్మిన్ కుటత ఇత్యర్థే భవతి- * కర్మరః,

అడ్- ధా. అడ- * అడతి- ఇత్యాది- (లిటి) ఆడ్. ఆ ట్— ఆడ్.

అడ- ధా. శప్- ప. ఉద్యమే. అన్యరూపాణి. శు. అ డ్- (—ణిచ్) ఆడి- (—సన్) అడిడిష- [—ణిచ్ సన్] ఆడిడయిష.

అడ- తద్ధితవిశేషః- అడచ్ సంజ్ఞః.

అడచ్- తద్ధితవిశేషః- ప్రాగివీయః- అడస్వరూపః- సతు ఉపశబ్దాదికాత్ ప్రాతిపదికా దనుకమ్పాయాంవా భవ తి ప్రకృతేర్ద్వితీయాదచ ఊర్ధ్వభాగస్యలోపశ్చ- * అ నుకమ్పిత ఉపేన్ద్రదత్తః ఉపడః- ఉపేన్ద్రదత్తకః.

అడల- జ్యోతిషే ఫలవిశేషః- సయథా- సూర్యస్థితన క్షత్రమారభ్య చన్ద్రస్థిత నక్షత్ర పర్యన్తం గణయేత్- స ప్తసుసప్తసు క్రమాదేతాని ఫలాని భవన్తి- క్షేమమ్- ఘాతనమ్- పీడా- ఆయః- అభయమ్- దేశభ్రమ ణమ్- తాడనంచేతి అత్రాభిజితా సహాష్టావింశతిర్నక్ష త్రాదిగణ్యాని- యాత్రాయా మేతదవశ్యం విచార్యమ్- అన్యేషు శుభకర్మస్వపీతి కేచిత్- యాత్రా బీజావాప సం గమేష్వితి కేచిత్.

అడి- ధా. శప్- ఆ. రుజాయామ్- నష్టౌతేచ- అన్య రూపాణి- (శు.) అడ్డ్- (—ణిచ్) అడ్డి- (—సన్) అడ్డిడిష- (—ణిచ్- సన్) అడ్డిడయిష.

అడిడ్- ధా. అడి- * అడిడత్- అటా అడిడ్.

అడిడిష్- ధా. అడిడిష.

అడిడిష- ధా. (అడ- సన్) అన్యరూపమ్- అడిడిష్.

అడ్డ్- ధా. అడ్డ- * అడ్డతి- ఇత్యాది. (లిటి) ఆ నడ్డ్. అడ్డి- * అడ్డ్యాత్.

అడ్డయ్- ధా. అడ్డి- * అడ్డయతి- ఇత్యాది.

అడ్డి- ధా. (అడ్డ- ణిచ్) అన్యరూపాణి- (గుణహీనా వజాదా) అడ్డయ్- [అనిడార్థధాతుకే నిష్ఠాయాంచ] అడ్డ్- [చజి] అడ్డిడ్. [—సన్] అడ్డిడయిష.

అడ్డిడ్- ధా. అడ్డి- * అడ్డిడత్- అటా అడ్డిడ్.

అడ్డిడయిష్- ధా. అడ్డిడయిష.

అడ్డిడయిష- ధా. (అడ్డ- ణిచ్- సన్) అన్యరూపమ్- అడ్డిడయిష్.

అడ్డిడిష్- ధా. అడ్డిడిష.

అడ్డిడిష- ధా. [అడ్డ- సన్] అన్యరూపమ్- అడ్డిడిష్.

అణ్- వ్యాకరణే ప్రత్యాహారవిశేషః- సద్వివిధః- తత్రైక స్మిన్ అ ఇ ఉ ఇతి త్రయో వర్ణాః అన్యస్మిన్ అ ఇ ఉ ఋ ఌ ఏ ఓ ఐ ఔ హ య వ ర ల్ ఇతి చతుర్దశ.

తత్రాద్యం పురస్కృత్య కార్యాణి యథా-

ఋవర్ణస్థానే యో ఽణ్విధీయతే సరేఫపరః ప్రవర్త తే. తథాచ యత్రాకారో విధీయతే తత్ర అర్- య త్రాకారస్తత్రార్ యత్రేకారస్తత్రేర్ యత్రోకారస్తత్రో ర్ ఇతిఫలితమ్- * కర్తా- కారకః- కిరతి- పిపురతి. అత్ర పాణినీయే ఆద్యే ఋవర్ణస్య గుణో విహితః ద్వితీయే వృద్ధిః- తృతీయచతుర్థయోరిత్ రో కారా.

ఏవమ్ ఌస్థానే యో ఽణ్విధీయతే సలపరః- * గమలః.

అప్రగృహ్యస్యాణో ఽవసానే ఽనునాసికో వా- * దధిం- దధి- ప్రత్యు. అగ్నీ.

కార్యాన్తరాణిచ దీర్ఘహ్రస్వశబ్దయోర్ద్రష్టవ్యాని.

ద్వితీయం పురస్కృత్య గ్రహణకశాస్త్రం ప్రవర్తతే- తదేవాణుదిత్సూత్రే మ్.

అణ్- కృత్ప్రత్యయవిశేషః- సచ కర్మణ్యుపపదే ధా తోః కర్త్రర్థే భవతి- * కుమ్భకారః- అస్యాపవాదాః- ణ- క- టక్- అచ్- ట- ఇన్- ఖశ్- ఖచ్- డ- ణి ని- క్విన్- క్విప్- ణ్వి- ఖ ల్- విట్- కప్- ణ్విన్- మనిన్- క్వనిప్- వనిప్- ఇతి.

కర్మణి క్రియార్థాయాం క్రియాయాం చోపపదే భ విష్యతి కర్త్రర్థే ధాతోరణ్- ణ్వులో ఽపవాదః- * కాణ్డ లావో వ్రజతి- అయం ణకాదీనపిబాధతే.

తద్ధితప్రత్యయవిశేషః- సచ ప్రాగ్దీవ్యతీయే ష్వర్థేష్వౌ త్సర్గికః- విశేషతో ఽశ్వపత్యాదిభ్యశ్చ- * ఉపగోరప త్యాదిః ఔపగవః. అశ్వపతేరపత్యాదిః ఆశ్వపతః- ప్రతిప్రసవో ఽణ్ అపత్యాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యః.

ప్రాగ్వహతీయేషు తేనసంస్కృతమిత్యర్థే కులత్థశబ్దా త్కోపధాచ్చ. తేనహరతీత్యర్థే కుటిలికాశబ్దాత్. తే నసంసృష్టమిత్యర్థే ముద్గాత్. తస్యధర్మ్యమిత్యర్థే మహి ష్యాదిభ్యః. తదస్యశిల్పమిత్యర్థే మడ్డుకఝర్ఝరశబ్దా భ్యామ్. తదస్మైదీయతే నియతమిత్యర్థే భక్తశబ్దాత్.

ప్రాగ్ఘితీయేషు తద్వహతీత్యర్థే శకటశబ్దాత్. తేననిర్వృ త ఇత్యర్థే ఉరస్శబ్దాత్. తత్రభవ ఇత్యర్థే ఛన్దసి తేశన్తోదుమవచ్ఛబ్దాభ్యామ్. తస్యస్వమిత్యర్థే మయా యామనురశబ్దాత్. తద్యానాసాముపధాన ఇత్యర్థే ఇష్టకాస్వశ్వమచ్ఛబ్దాత్.

ప్రాగ్వతీయేషు ఆర్హీయేషు శతమానవింశతిక సహ స్రవసనశబ్దేభ్యః. ద్విత్రిపూర్వాన్నిష్కశబ్దాచ్చ. త స్యనిమిత్తం సంయోగ ఉత్పాతోవా తస్మైస్వరః- తత్ర విదిత ఇతిచార్థేషు సర్వభూమి పృథివీశబ్దాభ్యామ్.

కేవలప్రాగ్వతీయేషు తత్రభవ ఇత్యర్థే చతుర్మాసశబ్దా
త్సంజ్ఞాయామ్. తత్రదీయతే కార్యంవేత్యర్థే వ్యుష్టాది
భ్యః. తదస్యప్రాప్తమిత్యర్థే ఋతుశబ్దాత్. తదస్య
ప్రయోజనమిత్యర్థే విశాఖాషాఢాశబ్దాభ్యాం మన్థదణ్డ
యోర్వాచ్యయోః. భావప్రత్యయేషు హాయనాన్తశబ్దే
భ్యో యువాదిభ్యశ్చ లఘుపూర్వాదిగన్తాచ్చ. తదస్యప్ర
మాణమిత్యర్థే పురుషహస్తిశబ్దాభ్యామ్. సశబ్దోఽస్మిన్న
స్తీత్యర్థే ధ్యాయానువాకయోరర్థయోర్వినుక్తాదిభ్యః
మత్వర్థీయేషు తపస్సహస్రశబ్దాభ్యాం జ్యోత్స్నాది
భ్యస్సికతాశర్కరాశబ్దాభ్యాంచ సఇవేత్యర్థే శర్క
రాదిభ్యః.

స్వార్థికేషు ఆయుధజీవిసంఘవాచి పార్శ్వాదిభ్యః
జనపదాన్తాత్. వాచికంకృత్వా క్రియమాణయత్తద్వా
చకాత్కర్మశబ్దాత్. అజాతివాచక ఓషధిశబ్దాత్. ప్ర
జ్ఞాదిభ్యశ్చ.

అణ్ కార్యాణియథా-

గోత్రాపత్యే యోనాపత్యేఽణ్ తదన్తస్య గురూపోత్త
మస్య త్ర్యాద్యచ్కస్య ప్రాతిపదికస్య స్త్రియాంష్యఙా
దేశః- * కుముదగన్ధేరపత్యంస్త్రీ కౌముదగన్ధ్యా. వారా
హ్యా. ణ్యప్రత్యయాన్తాత్ క్షత్రియగోత్రప్రత్యయాన్తా
ద్బహ్వర్థాభిధాయి గోత్రప్రత్యయాన్తాద్భిఃతశ్చ యువాప
త్యార్థే ప్రత్యయజఇఞశ్చలుక్- * కారస్యః పితా కారస్యః
పుత్రః. శ్వాఫల్కః పితా శ్వాఫల్కః పుత్రః- వాసిష్ఠః పితా
వాసిష్ఠః పుత్రః- తైకాయనిః పితా తైకాయనిః పుత్రః
ఏభ్యః కిమ్- శివాద్యణి కౌహడః పితా- తత ఇఞ్ కౌహడిః
పుత్రః- యూనికిమ్ వామరథ్యస్య ఛాత్రా వామరథాః-
అగస్త్యశబ్దే గోత్రప్రత్యయస్యాణో బహుషు లుక్ ప్రకృతే
రగస్త్యాదేశశ్చ- * అగస్తయః. అణన్తాత్ప్రాతిపదికా
త్స్త్రియాం జీప్- * ఐన్ద్రీ. ద్వ్యచోఽణన్తాత్ప్రాతిప
దికాత్తస్యాపత్యమిత్యర్థే ఇఞ్ ఇఞోఽపవాదః * కార్త్రి
యణిః. అభిజిత్ వేదభృత్ శాలావత్ శిఖావత్ శమీ
వత్ ఊర్ణావత్ శ్రుమత్ ఇత్యేతేభ్యోఽణన్తేభ్యస్స్వార్థే
యఞ్ తద్రాజసంజ్ఞః- * అభిజితోఽపత్యమ్ ఆభిజిత్య
ఇత్యాది. బహుషు విహితో యస్తద్రాజసంజ్ఞోఽణ్ తదన్తా
దఙ్గశబ్దాత్ఫిఞో యూనిలుక్ ఆఙ్గః పితా పుత్రశ్చ- అణిపరే
యుష్మదస్మదోరేకత్వే తవకమమకౌ అన్యత్ర యుష్మా
స్మా- * తావకః మామకః యౌష్మాకః ఆస్మాకః
అణన్తేపరేనియుక్తవాచినిసమాసేపూర్వమాద్యుదాత్తమ్
* ఛత్రధారః అనియుక్తే తు కాణ్డలావః. షన్ పర్
కృతంజన్ ఇత్యేషాం భసంజ్ఞానామకారస్యాణిపరేలో
పః. * తాక్ష్ణః భ్రౌణఘ్నః ధార్తరాజ్ఞః షన్నితి ష
కారపూర్వో. అనపత్యార్థేఽణి ఇనః ప్రకృతిభా
వః * గాథినమ్. అణిపరే అన్ సంయోగాదిః అన్
గాధిన విదథిన్ కేశిన్ గణిన్ పణిన్ ఇత్యేతే ప్రకృతి
భావమాపద్యన్తే * రాజనః చాక్రిణః గాధనశ్శాదిః. అ
పత్యార్థే త్వణి మకారపూర్వో న ప్రకృతిభావం న ప్రాప్నో
తి- వర్మశబ్దస్య ప్రాప్నోతి- హితనామశబ్దస్తువా- * భాద్ర
సామః చాక్రవర్మణః హైతనామః హైతనామనః. బ్ర
హ్మన్నిత్యస్య త్వనపత్యేఽణి టిలోపః- జాత్యపత్యార్థే
ణి ప్రకృతిభావః- * బ్రాహ్మం హవిః బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మ
ఓషధిః తాచ్ఛీల్యేఽణి కర్మశబ్దస్య అనపత్యేణి ఉక్షశబ్ద
స్య నప్రకృతిభావః- కార్మః ఔక్షమ్పదమ్.

అణ్- ధా. అణ- * అణతి అణ్యత ఇత్యాది- (లిటి) ఆణ్.
ఆట్— ఆణ్.

అణ- ధా. శప్. ప. శబ్దే. శ్యన్. ఆ. ప్రాణనే.
అనయోరూపాణి- (శు.) అణ్- (—ణిచ్) ఆణి-(—
సన్) అణిణిష- [—ణిచ్-సన్] ఆణిణయిష-
అణధాతోరుణాదయః- ఉ- * అణు- ధాన్యేషు
నిల్- * అణకః. ఊ- ణకారస్య డకారశ్చ- * అడూః
ఇన్- * అణిః. ఇఞ్- * ఆణిః. ఉకః ధాతోర్దుక్ చ-
* అణ్డుకః.

అణ- ఉత్కారాదిషు లికలిగవాదిః-

అణక- [అణ్-అచ్-కన్] త్రి. నికృష్టః- తస్య కుత్సితా
ర్థకశబ్దేనసమానాధికరణేనసమాసః- * అణకకులాలః.

అణవ్య- [అణు-యత్] త్రి. అణుధాన్యభవనోచితం క్షే
త్రమ్- తత్పర్యాయః ఆణవీనమ్.

అణి- (అణ-ఇన్) ద్వ. అక్షాగ్రకీలకః- తత్పర్యాయః-
ఆణిః [ఆన్ధ్ర]- అచ్చుగోలిచీల]
ద్వ. కోణః- సీమా- మార్తికగణ-
అణి ఇతివర్ణసముదాయానాం ప్రాణ్యాఙ్గానాం ద్వి
యోదాత్తత్వం భవతి * విపణిః.

అణి- పు. సేరభావః తన్నపయకార్యణి గీశబ్దే.

అణిణ- ధా. అణి- * అణిణల్- ఆట్— ఆణిణ్.

అణిణిష్- ధా. అణిణిష.

అణిణిష- ధా. (అణ సన్) అస్యరూపమ్ అణిణిష.

అణిమన్- (అణు-ఇమనిచ్) పు. అణుత్వమ్- అష్టస్వైశ్వ
ర్యేష్వేకమ్.

అణిష్ఠ- [అణు-ఇష్ఠన్] త్రి. అత్యల్పమ్.

అణీయస్- [అణు- ఈయసున్] త్రి. అతిస్వల్పమ్.

అణీయస- త్రి. [వేదే] అణీయః.

అణు- పృథ్వ్యాదిః- స్థూలాదిః- [అణ- ఉ] పు. క్షు
ద్రధాన్యః- (ఆన్ధ్ర). ఊదరపిత్తులు- నల్లవరి)
తస్మాత్ భవనోచితం క్షేత్రమిత్యర్థే యత్ ఖఞ్ వా-
* అణవ్యమ్- ఆణవీనమ్.
కా ప్రేషపరిమాణభేదః. తద్విశేషః పారిమాణ్డల్యమ్-
అణుపరిమాణం పరమాణౌ ద్వ్యణుకే చ వర్తతే- తత్ర
స్వభావికమనాదిత్వాన్నకారణమ్- తస్యహి పాకశాలిమా దీ
నాంకుటపేమాకారత్వకత్వ తాన్యక్రియ తట్ఫ్రద్వ్యణు

రి. మాణారమ్భకత్వం వక్తవ్యం స్యాత్. తథాసతి మహదారబ్ధస్య మహత్తరత్వవదణుజన్యస్యాణుతరత్వప్రసఙ్గః పరిమాణస్య స్వసమాన జాతీయోత్కృష్ట పరిమాణ జనకత్వనియమాత్. తథాచ త్ర్యణుకస్యాచాక్షుషత్వప్రసఙ్గః ద్వ్యణుకత్ర్యణుకపరిమాణయోస్తు సంఖ్యైవ కారణమ్. ఇతి నైయాయికాదయః. ఇతరే తు పరమాణుద్వ్యణుకానఙ్గీకారాదణుపరిమాణ మాపేక్షిక మితి వదన్తి. అణుపరిమాణం జీవనిష్ఠమితి రామానుజీయాః. అణుపరిమాణం ద్వివిధం నిత్యమనిత్యం చేతి. నిత్యమణుపరిమాణం సర్వజీవేషు. అణుమధ్యమమహతాం త్రయాణామపి నిత్యానాం పరిమాణానాం యుగపదేకేశ్వరం లక్ష్మ్యాఙ్గీకారాత్తయో రస్యణుపరిమాణమస్తి. అనిత్య మణు పరిమాణ మనిత్యగతమ్. ఇతి మాధ్వాః.

అణు- త్రి. సూక్ష్మమ్. (అణు- ఈయసున్) అణీయస్. (అణు- ఇష్ఠన్) అణిష్ఠ.

అణుక- ఉత్కృష్టాదిమతికకితవాదిః. (అణు- కన్) త్రి. నిపుణః. అల్పః.

అణుదిత్సూత్ర- పాణినీయే సూత్రవిశేషః. తత్స్వరూపం (గ్రహణకశాస్త్రమ్). తచ్చాణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయ ఇతి సూత్రమ్. అవిధీయమానోఽణుదిచ్చ సవర్ణస్య సంజ్ఞా స్యాదితి తదర్థః. * అ ఇ ఉ ఋ ఌ ఏషాం హ్రస్వాదీనాం భేదానాం ప్రత్యేకం సంజ్ఞా ఋ ఌ ఇతి త్రింశతః. ఇతి చ. ఏచో ద్వాదశానామ్. కు చు టు తు పు ఇత్యేతే ఉదితః. తే చ తత్తద్వర్గపఞ్చకానామ్.

అణుభా- స్త్రీ. విద్యుత్.

అణ్ట- ధా. అటి- [లిటి] ఆనణ్ట. అణ్టి. * అణ్ట్యాత్.

అణ్టయ్- ధా. అణ్టి. * అణ్టయతి.

అణ్టి- ధా. (అటి- ణిచ్) అన్యరూపాణి- [గుణహేతౌ పదాదౌ] అణ్టయ్- [అనిదాఘార్ధాతుకే నిష్ఠాయాం చ] అణ్ట- [చఙి] ఆణ్టిటత్.

అణ్టిట్- ధా. అణ్టి- * అణ్టిటత్- ఆట్ — ఆణ్టిటత్.

అణ్టిటయిష్- ధా. అణ్టిటయిష.

అణ్టిటయిష- ధా. [అటి- ణిచ్- సన్] అన్యరూపమ్- అణ్టిటయిష్.

అణ్టిటిష్- ధా. అణ్టిటిష.

అణ్టిటిష- ధా. [అటి- సన్] అన్యరూపమ్- అణ్టిటిష్.

అణ్డ- ధా. అడి. * అణ్డతే. అణ్డి. * అణ్డ్యాత్.

అణ్డ- గౌరాదిః. పక్షాదిః. (అమ- డ) న. పక్ష్యాదీనాం కోశః. తత్పర్యాయాః- పేశీ కోశ డిమ్బ (అణ్డ) (గుడ్డు) అణ్డజాః పక్షిసర్పమత్స్యాదయః

న. బ్రహ్మాణ్డమ్. తచ్చ జలతేజోవాయ్వాకాశాహఙ్కారమహత్ప్రకృతిభిస్త్రైర్యథోత్తరం దశగుణై రావృతఃస్య క్షితికోశ ఇతి పౌరాణికాః.

న. వృషణః. అణ్డవృద్ధిరోగవిశేషః.

స్త్రీ. పక్షిణాం పణ్డప్రసవత్వాత్ విశేషః. తచ్చాణ్డస్త్రీప్రసవకత్వే ద్రష్టవ్యా.

అణ్డ- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః అణ్డన్ సంజ్ఞః.

అణ్డజ- [అణ్డ- జని- డ] పు. పక్షీ మత్స్యః నరటః సర్పః. త్రి. అణ్డేజాతః. —టాప్ అణ్డజా.

స్వప్నే అణ్డజానాం పశుమృగకీటాదిభిస్సం క్షయే సంభిఫలం శోకః.

అణ్డజా- (అణ్డజ- టాప్) స్త్రీ. కస్తూరీ.

అణ్డన్- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః అణ్డస్వరూపః నచదుకృఞ్ స్ర ద్రుభృఞ్ వృఞ్ ధాతుభ్యో భవతి. *కరణ్డః శరణ్డః భరణ్డః వరణ్డః.

అణ్డపేల- పు. వృషణః.

అణ్డమ్- ధా. అణ్డి. * అణ్డయతి.

అణ్డర- గౌరాదిః. భృశాదిః.

అణ్డవృద్ధి- స్త్రీ. వృషణరోగః వృద్ధిరితి ప్రసిద్ధః.

అణ్డాది- గణవిశేషః. తస్మిన్పరే కుక్కుట్యాదీనాం పుంవద్భావో భవతి. * కుక్కుటాణ్డమ్.

అణ్డికా- స్త్రీ. మానవిశేషః యవచతుష్టయసంమితః అణ్డికాచతుష్టయసంమితో మాషః.

అణ్డిడ్- ధా. అణ్డి- * అణ్డిడత్- ఆట్ — ఆణ్డిడత్.

అణ్డిడయిష్- ధా. అణ్డిడయిష.

అణ్డిడయిష- ధా. [అడి- ణిచ్- సన్] అన్యరూపమ్ అణ్డిడయిష్.

అణ్డిడిష్- ధా. అణ్డిడిష.

అణ్డిడిష- ధా. [అడి- సన్] అన్యరూపమ్ అణ్డిడిష్.

అణ్డీర- (అణ్డ- ఈరచ్) పు. పురుషః. శక్తః.

అణ్డుక- (అణ- డుక్- ఉక) పు. టిట్టిభః.

అత్- ధా. అత. * అతతి. ఇత్యాది- తస్యలిటిరూపమ్- ఆత్- అత్ ఇత్యన్యరూపవిశేషః * అతిః.

అత్- పు. అకారః.

అకార తకార సముదాయః. అవ్యక్తానుకరణస్యాతిన స్తస్య ఇతౌపరే పూర్వపరయోః పరరూపమేకాదేశో భవతి. తేన అత్ ఇత్యస్యాపః స్థలతి. ద్విరుక్తస్య తు తస్య భవతి. కింతు తకారమాత్రస్యా- డాచ్ప్రత్యయే ఆమ్రేడితే పరే నిత్యం భవతి. * పటత్- ఇతి పఠతి. పటత్పటేతి పటత్పటతి పటపటాకరోతి.

ఆదేశవిశేషః. యుష్మదస్మద్భ్యాం పఞ్చమ్యాఙసే ర్భ్యసశ్చ భవతి. * త్వత్ మత్ యుష్మత్ అస్మత్.

ప్రత్యయావయవస్యర్షస్య అత్స్థానస్థ పరస్య అన్తాదేశాపవాదస్య భవతి. ఆత్మనేపదే ష్వనకారాత్పరస్య తస్య- శీఙ్ ధాతో రాడాగమసహితః విద్ ఇ ధాతోస్తు వికల్పేన తథా. భస్మనిత్యయం బహుళం భవతి. * జానతి. ఆసతే. శేరతే. సంవిద్రతే. సంవిదతే. ఘ్నన్తి. ఉండన్తి.

-.. తద్ధిత ప్రత్యయవిశేషః ప్రాగ్దిశీయః అకారస్వరూ
పః పఞ్చమ్యన్తాత్ సప్తమ్యన్తాత్ వా - తస్మిన్ కిమః క్వా
దేశశ్చ - క్వ - కుత్ర.
కృత్ప్రత్యయవిశేషః - సద్వివిధః - శతృ - అతృన్ చేతి.
ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః అతిసంజ్ఞః -
- ఊర్వ్యాదిః.
ధా. శప్. ప. సాతత్యగమనే. అస్యరూపాణి - (కు.)
అన్ - (— ణిచ్) ఆతి - (— సన్) అతితిష - (— ణిచ్
సన్) ఆతితయిష.
అతధాతోరుణాదయః - అసచ్ - ఇన్ - ఇథిన్ - న
ఇన్ - కన్ - పాదశబ్ద ఉపపదే ఇన్ - మనిణ్ - * అ
తసః - అతి - అతిథిః - అత్కః - ఆతిః - అత్కః - పా
తిః - ఆత్మా.
- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః - అతచ్ సంజ్ఞః.
తచ్ - ఉణాది ప్రత్యయవిశేషః - అత స్వరూపః - సచ
డుభృఞ్ - మృఙ్ - దృశిర్ - యజ - పర్వ - డుపచ
ష్ - అమ - తము - ణము - హర్య - ధాతుభ్యోభవతి - పృ
షు - రఞ్జ - ధాతుభ్యాం తు కిత్ - స్ఖలధాతో స్త్వతి రూపః -
సకారలోప నిమిత్తంచ భవతి. *భరతః - మరతః - దర్శ
తః - యజతః - పర్వతః - పచతః - అమతః - తమతః - న
మతః - హార్యతః - పృషతః - రజతమ్ - ఖలతిః.
తట - [నఞ్ - తట] పు. ప్రపాతః.
తద్గుణ - పు. అలఙ్కారశాస్త్రే అర్థాలఙ్కారవిశేషః -
తల్లక్షణం తు అన్యగుణస్వీకారహేతౌ తత్సన్నిధానే సత్య
పితదస్వీకారః. *అస్య రాజ్ఞః కీర్తిర్భృత్యైరుద్రవిష్ణు శరీరే
ష్వాప్తాపిస్వకీయం ధవళిమానం న ముఞ్చతి.
అత్ర గుణశబ్దేన రూపరసగన్ధాదీనాం స్వీకారశబ్దేనా
ననురఞ్జనస్య చ వివక్షా - అతో దోష ప్రతి పక్షరూప గు
ణానుత్పత్తిరూపా దవజ్ఞాల ఙ్కారాదస్య వైలక్షణ్యమ్ -
యద్యప్యయం విశేషోక్తిలక్షణాక్రాన్త ఏవ - తథాపి తద్గు
ణప్రతిద్వన్ద్వినా విశేషాకారేణా లఙ్కారాన్తరతయా
పరిగణిత ఇతి ధ్యేయమ్.
తమ - తద్ధితప్రత్యయవిశేషః - డతమచ్ సంజ్ఞః.
తర - తద్ధితప్రత్యయవిశేషః - డతరచ్ సంజ్ఞః.
తర్పణ - [నఞ్ - తర్పణ] న. లఙ్ఘనమ్.
తల - న. పాతాళలోకవిశేషః.
స్ - (ఏతద్ - తసిల్) అ. ఏతస్మాత్ ఇత్యర్థే - నిన్దా
యామ్ - హేతౌ - చిత్రే. అస్యాన్వాదేశే సర్వానుదాత్తత్వ
మ్.
స్ - తద్ధితవిశేషః - అతసుచ్ సంజ్ఞః.
స - గౌరాదిః - [అత - అసచ్] పు. వాయుః ఆత్మా
కాష్ఠమ్ [అతస - ఙీష్] అతసీ.
సీ - [అతస - ఙీష్] స్త్రీ. శిమ్బిధాన్యాన్తర్గతస్నిగ్ధ ఓషధి
విశేషః. తత్పర్యాయాః - ఉమా - క్షుమా - నిస్నేహా -
చణ్డికా - మదగన్ధా హైమవతీ - సునీలా - పిచ్ఛిలచ్ఛదా -
నీలపుష్పీ - లాలసీ - రుద్రపత్నీ - [ఆన్ధ్ర]. ఎఱ్ఱయగిసె]
తద్గుణాయథా - మదగన్ధా - మధురా - బలకరీ - కఫవాత
వస్తిశూలహరీ - పిత్తకరీ. అతసీతైలమ్ - మధురం - ఘ
నం - పిచ్ఛిలమ్ - వాతశ్లేష్మహరమ్ - విపాకే ఉష్ణవీర్యమ్.
అతసుచ్ - తద్ధితవిశేషః - సచ సప్తమీపఞ్చమీప్రథమా
న్తాభ్యాం దక్షిణోత్తరశబ్దాభ్యాం దిగ్దేశ కాల వృత్తిభ్యాం
స్వార్థే భవతి - *దక్షిణతః - ఉత్తరతః - అతసుజర్థ
కప్రత్యయాః అస్తాతి - అసి - రిల్ - రిష్టాతిల్ - ఆతి -
ఏనప్ - ఆచ్ - ఆహి.
అతసుజర్థప్రత్యయేన యోగే షష్ఠ్యపవాదష్షష్ఠీ
*గ్రామస్య దక్షిణతః - పురః పురస్తాత్ - ఉపర్యుపరిష్టా
త్ - అస్యాపవాదః - ఏనప్ - అన్యే - ఆచ్ - ఆహి - శ
బ్దేషు.
అతి - ధా. శప్. ప. బన్ధనే. ఏపతిజ్విషయో నేతి కాశ్య
పః - తిజ్విషయోపీత్యన్యే - అస్యరూపాణి [కు.] అన్త్ -
[— ణిచ్] అన్తి. [— సన్] అన్తితిష. [— ణిచ్
- సన్] అన్తితయిష.
అతి - ప్రాదిః - [అత - ఇన్] అ. ప్రశంసాయామ్ - అతి
శయే అతిక్రమణే పూజాయామ్ అసంప్రత్యర్థే నిన్దా
యాం చ - అయమతిక్రమణపూజయోః కర్మప్రవచనీయః
*అతిదేవాన్ కృష్ణః - అతిసిక్తమ్ - అన్యత్ర క్రియాయోగే
గత్యుపసర్గసంజ్ఞః.
అస్మాత్ క్షిపధాతోః పరస్మైపదమేవ - * అతిక్షిపతి -
అస్మాద్ధాతులోపే సత్యుత్తరపద మన్తోదాత్తమ్ - పదశ
బ్దశ్చ - * అత్యఙ్కుశో నాగః - అతికారకః - అతిపదా
గాయత్రీ.
అస్మాచ్ఛ్వన్ శబ్దాన్తాత్సమాసాట్టచ్ సమాసాన్తః - *అ
తిశ్వో వరాహః - అతిశ్వసేనా.
అతిపూర్వో దిశధాతు రన్యత్ర ప్రతీతస్య ధర్మస్యా
న్యత్ర ప్రాప్తౌ వర్తతే.
అస్మాత్ క్రముధాతుః ఇణ్ ధాతుః పల్ ధాతుః వృతు
ధాతుః వహధాతుశ్చ లఙ్ఘనే - తత్పర్యాయా - పరిపూర్వ
ఇణ్ - ఉపాతిపూర్వ ఇణ్.
అస్మాత్ రిచిర్ శీఙ్ ధాతూ అతిశయే - వదధాతుః పారు
ష్యే - సృజధాతుర్దానే కామచారానుజ్ఞాయాం వధే చ - అ
తిపూర్వక గ్రహధాతు రతిక్రమ్య గ్రహణే వర్తతే - తద్యోగే
అకర్త్రర్థే తృతీయాన్తాద్వా తసిః - చారిత్రేణాతిగృహ్య
తే చారిత్రతోఽతిగృహ్యతే - చారిత్రేణాన్యా నతిక్రమ్య వ
ర్తత ఇత్యర్థః - అతిసంపూర్వో డుధాఞ్ ప్రతారణే - అ
త్యాఙ్ పూర్వో డుకృఞ్ అధిక్షేపే అనాదరే చ - అత్యా
ఙ్ పూర్వో డుధాఞ్ ధాతు రుపస్థాపనే వర్తతే - అతి
పూర్వాచ్చరధాతోస్తృన్నర్థే ఘినుణ్ - * అతిచారీ.
అతిపూర్వాదిణస్తృన్నర్థే ఇనిః - * అత్యయీ - అతి

పూర్వో౽సుధాతురతిక్రమణే- [తస్మాత్ లోపవదాతి] యాన్యవస్థానేన ముల్- * ద్వ్యహాత్యాసం గాః పాయయతి.

అతి- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సద్వివిధః- అతిస్వరూపో త్స్వరూపశ్చ- ఆద్యస్త్రివిధః- అతిర్గతి రతచ్చ- తత్రాద్యః- అమధాతోః పాధాతోశ్చ. సఏవవహ వస బుధాతుభ్యశ్చ. అన్యధాతోర్వికల్పేన చకారస్యకత్వనిమిత్తమ్- హనధాతోరంహాదేశనిమిత్తమ్- రము వా బుధాతుభ్యోనిత్ - * అమతిః- పాతిః- వహతిః- వసతిః- అరతిః- అశ్నుతిః- అజ్యతిః- అంహతిః- రమతిః- వాతిః- అరతిః.

అత్స్వరూపస్తు యథా- వృషుబృహధాతుభ్యామగుణహేతుః- మహధాతోరవృతిః- గమ్ల్ధాతోర్జగాదేశనిమిత్తమ్- ఏతద్ధాతుచతుష్టయాత్పరశ్శతృతుల్యకార్యనిమిత్తమ్- వర్తమానకాలే- *వృషత్- వృషన్తి- బృహత్- మహత్- జగత్- జగన్తి.

సంపూర్వాద్విస్వోతేరతిర్ధాతోస్సుట్ ఇకారలోపశ్చ- తృపధాతోరగుణహేతుః- విపూర్వాద్ధనధాతోస్తస్యటిలోపనిమిత్తమ్- ఇతఏకనిమిత్తంచ- సంశ్చత్- తృపత్- వేహత్.

అతి- తద్ధితవిశేషః- డతిస్వరూపః.

అతికృచ్ఛ్ర- న. ప్రాయశ్చిత్తేషుకృచ్ఛ్రవిశేషః త్ర్యహంత్రీణి త్ర్యహాణికృచ్ఛ్రవదాచరన్నేకైకంగ్రాసమశ్నీయాత్ - అన్త్యత్ర్యహేఉపవాసఇతి.

అతికృతి- స్త్రీ. పఞ్చవింశంఛన్దః- తత్రవృత్తాని- ద్వాత్రింశదుత్తర చతుశ్శత సహితచతుః పఞ్చాశత్సహస్రాన్విత పఞ్చత్రింశల్లక్షసహిత కోటిత్రయమ్.

తత్రప్రసిద్ధవృత్తంక్రౌఞ్చపదా.

అతికేసరా- స్త్రీ. మహాసహా.

అతిక్రమ- పు. అతిక్రమణమ్- తత్పర్యాయాః. పర్యయ- అతిపాత- ఉపాత్యయ.

అతిక్రాన్తభావనీయ- త్రి. యోగివిశేషః- సర్వేషుభావనీయేషుభావితేషుకృతరక్షాబన్ధః కర్తవ్యసాధనాదిమాన్.

అతిఖర- పు. శరోనామతృణమ్.

అతిగణ్డ- పు. యోగేషుషష్ఠః- అశుభఫలకః- చన్ద్రదేవతాకః- శుభకర్మణివిశిష్యషణ్ణాడికాస్త్యాజ్యాః-సవేతిషుతాన్తరమ్-అతిగణ్డేకర్తవ్యాని- విగ్రహనిగ్రహరోధనబన్ధనవేధన శత్రువధక్షుద్రకర్మవిషాగ్నికార్యాణి. త్రి. బృహద్గణ్డః.

అతిగుహా- స్త్రీ. విదారిగన్ధా.

అతిగ్రహ- పు. సోమయాగే గ్రహవిశేషః- అగ్నిష్టోమే త్రయో౽తిగ్రహాః ఆగ్నేయః ఐన్ద్రః సౌర్యశ్చ. అతిక్రమ్య గ్రహాః.

అతిచరా- స్త్రీ. పద్మా.

అతిధాన్వ- పు. సూర్యవంశే ఇక్ష్వాకుకు శాశ్వతస్య పుత్రః- యువనాశ్వాపరనామా- అతిధాన్వో యువనాశ్వ ఇతిప్రసిద్ధః- తస్యపుత్రశ్శాబస్తః.

అతిచార- పు. గ్రహాణాంగతివిశేషః- తత్ర బృహస్పతింవినా౽న్యేషాం గ్రహాణాం పూర్వరాశిఫలంభవతి- అతిచారగతో బృహస్పతిః పునస్తం రాశిం నప్రవిశతిచేత్ స సంవత్సరోలుప్తఇత్యుచ్యతే- తత్రశుభకర్మాణినకార్యాణి.

అతిచారిన్- (అతి- చర- ఘినుణ్) త్రి. అతిచరణశీలః.

అతిచిత్రసమ- పు. సఙ్గీతేమార్గభేదః.

అతిచ్ఛత్ర- పు. ఛత్రా.

అతిచ్ఛత్రా- స్త్రీ. శతపుష్పా.

అతిజగతీ- స్త్రీ. త్రయోదశంఛన్దః- తత్రవృత్తానిద్వానవత్యుత్తరశత సహిత సహస్రాష్టకమ్- తత్ర ప్రసిద్ధవృత్తాని- అసమ్బాధా- క్షమా- చఞ్చరీకావళిః- చన్ద్రికా- తామరసమ్- ప్రహర్షిణీ- మఞ్జుభాషిణీ- మత్తమయూరమ్- మత్తహాసినీ- రుచిరా.

అతిట్ట్- ధా. అట్టి- * అతిట్టత్ - అట్—అతిట్ట్.

అతిట్టయిష్- ధా. అతిట్టయిష.

అతిట్టయిష- ధా. (అట్ట- ణిచ్- సన్) అస్యరూపమ్- అతిట్టయిష్.

అతిట్టిష్- ధా. అతిట్టిష.

అతిట్టిష- ధా. [అట్ట- సన్] అస్య రూపమ్- అతిట్టిష్.

అతిత్- ధా. అతి- *అతితత్- అట్—అతిత్.

అతితిష్- ధా- అతితిష.

అతితిష- ధా. (అత- సన్) అస్యరూపమ్ అతితిష్.

అతిథి- (అత-ఇథిన్) పు. గ్రామాన్తరాత్స్వగృహాగతః- తత్పర్యాయాః- అభ్యాగత ఆగన్తు ఆవేశిక ప్రాఘుణిక ప్రాఘూర్ణిక.

అతిథిపూజామనుష్యయజ్ఞః- తత్ప్రయోగోయథా- బలిహరణదేశే గోదోహనమాత్రంస్థిత్వాఅతిథింగృహానానీయ ప్రక్షాళ్య పాదౌపాణీచాచమ్య గృహంప్రవేశ్య శాస్త్రావృథవీతిమన్త్రంజపేత్ - ఇత్యాశ్వలాయనః ధీః.

వైశ్వదేవానన్తరంయది యుగపత్ప్రాప్తా బ్రాహ్మణాదయో౽తిథయస్తదావర్ణక్రమేణ తేభ్యో౽న్నందేయమ్- సాయమాగతో౽ప్యతిథిర్నప్రత్యాఖ్యేయః.

అదనీయాభావేపి సూనృతవాచా భూమిత్తృణోదకదానైశ్చాపివా సత్కారంకుర్యాత్.

అధ్వనివర్తమానో౽తిథిరితితల్లక్షణమ్- శ్రోత్రియాయాతిథయే మహాన్తంవృషభమజంవా ఉపకల్పయేదితి స్మృతిషూక్తం తచ్ఛుభవదథ మయమస్మాభిరుపకల్పితఇతి తృప్తిర్యథాతథం కథనంనతుతస్మైదానం వ్యాపాదనంవాకుర్యాత్ లోకవిద్విష్టత్వాదితి వ్యాఖ్యాతారః- భోజనాదినాతృప్తంశ్రోత్రియమతిథి మాసీమాన్తమనువ్రజేత్.

సాయమాగతో౽తిథిస్సూర్యోఢఇత్యుచ్యతే యస్య

గృహాదతిథిర్భగ్నాశో నివర్తతే తస్మై దుష్కృతం గృహస్థే గృహస్థస్య సుకృతమతిథౌ చ సంక్రాన్తం భవతీతి చ స్మర్యతే.

అతిథిశబ్దాత్తద్ధితో యథా- తత్ర సాధురిత్యర్థే ఢఞ్ * ఆతిథేయమ్. తాదర్థ్యే ఞ్యః- * అతిథయ ఇదమాతిథ్యమ్.

అతిథి- పు. నిశిథః- రాత్రిః- అమర్షణః- బ్రాహ్మణః యాచకః- కాకః. సూర్యవంశే ఇక్ష్వాకుకులే రామపుత్రస్య కుశస్య పుత్రః- యస్య పుత్రో నిషధః మాతా కుముద్వతీ- పత్నీ తు నిషధదేశాధిపతేర్దుహితా.

అతిదగ్ధ- త్రి. అగ్నిదగ్ధభేదః. తస్మిన్మాంసలమ్బనసఙ్కోచదాహధూననవేదనాదిః సిరాదీనాం నాశః తృట్ మూర్ఛా వ్రణస్య గామ్భీర్యం మరణం చ భవన్తి- తచ్చికిత్సా తు పిత్తవిసర్పవత్- తస్మిన్ స్నేహదగ్ధే తు రూక్షం యోజ్యమ్- అపి చ విశీర్ణాని మాంసాన్యుద్ధృత్య శీతలక్రియాం కుర్యాత్- శాలితణ్డులాఙ్కురైః తిన్దుకీకషాయైశ్చ ఘృతమిశ్రైః ప్రలేపయేత్.

అతిదేశ- [అతి- దిశ- ఘఞ్] పు. వికృతౌ ప్రకృతిధర్మప్రదేశసమర్పణం వచనమ్- తత్త్రివిధమ్- ప్రత్యక్షవచనాన్నామధేయాచ్చోదనాలిఙ్గానుమితవచనాచ్చ.

తత్రాద్యో యథా- చాతుర్మాస్యేషు వైశ్వదేవికానామాద్యానాం పఞ్చహవిషాం యద్బ్రాహ్మణం తద్వారుణప్రఘాసికేషు పఞ్చస్వతిదిష్టమ్- ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పఞ్చహవీంషీతి- సోఽయం వార్త్రఘ్నాని హవీంషీత్యాద్యర్థవాదస్యాఙ్గవిధీనాఞ్చ నవప్రయాజాదీనాం వాచనికోఽతిదేశః- యథా వా సమానమితరచ్ఛ్యేనేనేతి వచనాదిషావేకాహే జ్యోతిష్టోమవికారే శ్యేనవైశేషికాఙ్గానాం వాచనికోఽతిదేశః.

ద్వితీయో యథా- కుణ్డపాయినామయనే శ్రూయతే- మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి- సోఽయమగ్నిహోత్రశబ్దో నైయమికస్యైవాగ్నిహోత్రస్య వాచకః- తత్రైవాగ్నయే హోత్రమిత్యేవం ప్రవృత్తినిమిత్తసంభవాత్- మాసాగ్నిహోత్రస్య త్వగ్నిదేవతాకత్వానవగమాత్తత్ర గౌణః- నిత్యాగ్నిహోత్రసాదృశ్యం విధిత్సయా ప్రయుక్తః- తతో నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశోఽయమ్.

తృతీయో యథా- సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యామ్నాయతే- సౌర్యే వైదికేతికర్తవ్యతాభావాతిదేశో న ప్రత్యక్షవచనాత్- తస్యానుపలబ్ధేః- నాపి నామ్నా తదభావాత్- కిం తు చోదనాలిఙ్గానుమితవచనాత్- ఆగ్నేయవత్సౌర్యం కుర్యాదితి- ఏతేషాం త్రయాణాం విరోధే శ్రుతిలిఙ్గాదీనామివ పూర్వప్రాబల్యం పారదౌర్బల్యం చ భావనీయమ్.

స చ పూర్వమీమాంసాయా ముత్తరషట్కే సప్తమాష్టమయోరధ్యాయయోః ప్రాధాన్యేన నిరూపితః- పూర్వషట్కే ఉపదేశస్య నిరూపితత్వాత్తత్సాపేక్షత్వాదతిదేశస్య సఙ్గతిః.

తత్ర సప్తమే సామాన్యతోఽతిదేశః.

తత్రాపి ప్రథమే పాదే- దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజాదయోఽభిహితాః- యద్యపి తేషాముపఘాతపేషణాదీనామివ యజ్ఞస్వరూపాయత్తః యజమానశ్చ దర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమసౌర్యశ్యేనాదిషు సర్వేష్వనుగతం యాగమాత్రం బ్రూతే- తథా చ సౌర్యశ్యేనాదిష్వప్యుపదేశేనైవ కృత్స్నధర్మప్రాప్తేరతిదేశవిచారో న కర్తవ్య ఇతి ప్రాప్తమ్- తథాప్యపూర్వస్యైవ ఫలవత్త్వేన ముఖ్యత్వాత్తత్ఫలవతి ముఖ్యే ప్రయాజాదివిధానస్య యుక్తత్వాత్తత్కరణేతికర్తవ్యతయోరుభయోరపూర్వేణ ప్రథమమన్వయః- పశ్చాత్తు పరస్పరం గుణప్రధానభావేనాన్వయః- తథా చాపూర్వపరిపాకప్రకరణభూత యజివిశేషాన్వితాః ప్రయాజాదిధర్మాః- అతోఽన్యస్మిన్ ప్రకరణే ధర్మోపదేశాభావాద్ధర్మాకాఙ్క్షాం పూరయితుమతిదేశవిచారః కర్తవ్య ఇత్యతిదేశసంభేదాధికరణే ప్రథమే.

ప్రత్యక్షవచనాతిదేశ ఇష్వధికరణే-

వారుణప్రఘాసికేషు హవిష్ష్వఙ్గవిధిసహిత వైశ్వదేవబ్రాహ్మణాతిదేశః పఞ్చసంచరాధికరణే 3.

సాకమేధేషు విహితయోరేకకపాలైన్ద్రాగ్నయోర్వైశ్వదేవైకకపాలస్య వరుణప్రఘాసైన్ద్రాగ్నస్య చ యద్బ్రాహ్మణమర్థవాదసహితాఙ్గకాణ్డరూపం తదతిదేశ ఏకకపాలైన్ద్రాగ్న్యధికరణే ౪.

సాకమేధేషు వైశ్వకర్మణ ఏకకపాలే వైశ్వదేవైకకపాలబ్రాహ్మణాతిదేశే ప్రాప్తే ప్రత్యాసన్న వారుణప్రఘాసిక బ్రాహ్మణాతిదేశః పఞ్చమేఽధికరణే.

ద్వితీయే తు- కవతీషు రథన్తరం గాయతీతి కయానశ్చిత్ర ఆభువదిత్యాద్యృక్షు వామదేవ్యసామ బాధిత్వా మాసన్నతే రథన్తరసామాతిదేశే రథన్తరశబ్దస్య గానవిశేషమాత్రార్థకత్వమ్- సామాతిదేశాధికరణే.

తృతీయే తు- మాసాగ్నిహోత్రే నామధేయాన్నైయమికాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశోఽగ్నిహోత్రనామన్యాయే ప్రథమే.

గవామయనే ప్రాయణీయే ద్వాదశాహే ప్రథమస్యాహ్నః ప్రాయణీయస్య ధర్మాణామతిదేశే ప్రాప్తే ప్రాయణీయశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య ప్రాథమ్యస్యోభయోస్తుల్యత్వాదనతిదేశః ప్రాయణీయాధికరణే.

విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠో భవతీత్యత్ర విశ్వజిత ఏకాహత్వేన జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వేఽపి సర్వపృష్ఠోక్తిబలాత్ షడహవిహితానాం రథన్తరబృహద్వైరూపవైరాజశాక్వరరైవతసామనిష్పాద్యానాం షణ్ణాం పృష్ఠానామతిదేశః సర్వపృష్ఠాధికరణే 3.

వారుణ్యా నిష్కాసేన తుషైశ్చావభృథ యన్తీత్యరు

ణప్రథమానే శ్రుతస్యావభృథశబ్దస్య దర్శపూర్ణమాసీయ ఋత్యేక పరత్వే ప్రాప్తే నామధేయత్వాత్సౌమికకర్మ పరత్వంతుషనిష్కాసావభృథాధికరణే౪.

తత్రైవావభృథశబ్దేన ప్రాప్తస్య పురోడాశాతిదేశస్య సామాన్యపదిష్టతుషనిష్కాసాభ్యాం బాధస్తు షనిష్కాస ద్రవ్యవిధ్యధికరణే ౫.

రాజసూయగతేవైష్ణవేత్రికపాలేవైష్ణవశబ్దబలాత్ప్రాప్తస్యాతిదేశ్యేష్టిగతవైష్ణవనవకపాల ధర్మాతిదేశస్య విష్ణుదేవతాస్యేతి విగ్రహే దేవతాభిధానపరత్వేనాభావో వైష్ణవత్రికపాలాధికరణే౬.

అగ్నిచయనేనిర్మథ్యే నేష్టకాః పచన్తీత్యత్ర- పశాబహిః పాయా హవటమవస్త్రోణాతీత్యత్రచ-ప్రాప్తయోరగ్నీషోమీయపశునిర్మథ్యాగ్ని దర్శపూర్ణమాసగత బహిర్ధర్మాతిదేశయోరభావోనిర్మథ్యాధికరణే ౭.

చాతుర్మాస్యేషుద్వయోః ప్రణయన్తి తస్మాద్ద్వాభ్యాం యన్తీత్యత్రప్రణయనశబ్దస్య నిర్మథ్యబహిరాదిశబ్దవత్ లౌకికత్వాత్సౌమికధర్మాతిదేశకత్వాభావః ప్రణయనాధికరణే౮.

తత్రైవ తస్మాద్ద్వాభ్యాం యన్తీత్యర్థవాదసంబన్ధాద్యోక్తమగ్నిప్రణయనంవైశ్వదేవీయశునాసీరీయయో రాద్యన్తయోః పర్వణోఃకింతు వరుణప్రఘాససాకమేధయోర్మధ్యమయోః పర్వణోరితినవమేధికరణే.

పృష్ఠ్యషడహేబార్హత్స్వరసామానావిత్యత్ర స్వరసామశబ్దస్య సామవిశేషరూపగుణవిధాయకత్వే ప్రాప్తే- గవామయనే దివాకీర్త్యమహరభితో విహితేషు స్వరసామనామకేషు హవిర్విశేషేషు విహితానాం గ్రహసాన్తత్వ సప్తదశస్తోమాదిధర్మాణాంప్రాప్తయేతదతిదేశకత్వమ్ అన్యథాషట్స్వహస్సుక్రమేణత్రివృత్పఞ్చదశసప్తదశ ఏకవింశస్త్రిణవస్త్రయస్త్రింశఇతి స్తోమషట్కచోదకేనప్రాప్తే- యత్తృతీయం సప్తదశస్తోమమహః స్త్రయస్త్రింశమభివ్యాహరతీతి తృతీయషష్ఠదివసగతయోర్వ్యత్యాసంవిధాయ త్రయాణాం సప్తదశానామసమానతాయా ఇత్యర్థవాదేనోక్తస్య సప్తదశస్తోమనైరన్తర్యస్యానుపపత్తేః- ఏవంవారుణ్యామిక్షావారుణ్యేకకపాలఇత్యత్రామిక్షైకకపాలశబ్దౌ వైశ్వదేవికామిక్షైకకపాలధర్మాతిదేశకావితి స్వరసామాద్యధికరణే౧౦.

వాసోదదాత్యనోదదాతీత్యత్ర వాసశ్శబ్దస్య లౌకికమనిష్పన్నకర్తృకక్రియాయా అనశ్శబ్దస్యవర్ధకికర్తృకదారుతక్షణక్రియాయాశ్చాతిదేశకత్వాద్వాసతక్షణే కారయిత్వా తదుభయం దాతవ్యమితి ప్రాప్తే తయోర్గవాశ్వాది వజ్జాతివాచకత్వాన్నక్రియాతిదేశకత్వమితి వాసోఽనోదానాధికరణే౧౧.

గర్గత్రిరాత్రే అగ్నిముపనిధాయ స్తుపీతేత్యత్రాగ్నిశబ్దస్య జాతివాచకత్వాన్నాధానాది సంస్కారాతిదేశకత్వమితి లౌకికస్యైవాగ్నేరుపనిధేయత్వమగ్న్యుపనిధానాధికరణే ౧౨.

యూపైకాదశిన్యాం యద్దక్షిణతఉపశయఇతి శ్రుతే ఉపశయాఖ్యే యూపవిశేషే పరివ్యాణాదేర్యూపసంస్కారస్యప్రాప్తౌ పశునియోజనరూపస్యప్రయోజనస్య తత్రాభావాన్నతద్ధర్మాతిదేశకత్వమిత్యుపశయనయే ౧౩.

అగ్నిచయనేపృష్ఠైరుపతిష్ఠతఇత్యత్ర పృష్ఠశబ్దస్య జ్యోతిష్టోమగతమాధ్యన్దినసవనగతస్తోత్రధర్మాతిదేశప్రాప్తేతస్యాత్రమన్త్రపరత్వాన్నతదతిదేశకత్వమితిపృష్ఠోపతిష్ఠత్యధికరణే ౧౪.

చతుర్థేతు- సౌర్యంచరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యత్రవిమతోయాగ ఉపకరణాపేక్షః కరణత్వాత్ లౌకికభోజనవదర్శపూర్ణమాసవదిత్యనుమానే నాగ్నేయధర్మావఘాతాద్యతిదేశకత్వం ప్రథమాధికరణే.

తత్రైవ సౌర్యచరౌస్థాలీపాకగతస్య లౌకికస్యవిధ్యన్తస్యాతిదేశే ప్రాప్తేవైదికేకర్మణి వైదికవిధ్యన్తస్య బుద్ధిసన్నికర్షాత్ ప్రయాజే ప్రయాజేకృష్ణలం జుహోతీతి తత్ర ప్రయాజానువాదాచ్చ వైదిక ఏవవిధ్యన్తోతిదిశ్యతఇతి విధ్యన్తాధికరణే.

గవామయనేజ్యోతిర్గౌరాయురితివిహితానాంజ్యోతిరాదినామకానాంయాగానాంగవామయనస్యద్వాదశాహవికృతిత్వేనానుమితవాక్యేన ద్వాదశాహధర్మాతిదేశే ప్రాప్తేఅనుమితవచనాపేక్షయానామధేయస్య ప్రాబల్యాజ్జ్యోతిరాదినామకైకాహధర్మాతిదేశ ఇత్యైకాహికేతికర్తవ్యతాలాభాధికరణే ౩.

అష్టమేత్వధ్యాయేకస్య విధ్యన్తః క్వేతి విశేషాతిదేశః.

విహితేతికర్తవ్యతారహితేసౌర్యాదౌ కర్మణితదన్యత్వాద్యతః కుతశ్చిత్కర్మణో ధర్మాతిదేశ ఇత్యనియమే ప్రాప్తే శాస్త్రార్థవ్యవస్థాయా నియామకత్వాన్నియతాదేశస్మాత్కర్మణఏవ- తస్మాద్విశేషచిన్తాకర్తవ్యేత్యేకకర్మధర్మాతిదేశాధికరణేప్రథమే.

సౌర్యంచరుంనిర్వపేదిత్యత్రైకదేవతాయోగిత్వౌషధద్రవ్యకత్వనిర్వాపాదినా మాగ్నేయలిఙ్గానామశబ్దరూపత్వేఽపిలిఙ్గస్యారితోపకారసహితమేవ సౌర్యయాగం శబ్దోవిదధాతీత్యాగ్నేయవత్సౌర్యే సుప్తేయ ఇత్యేతాదృశంచోదకవాక్యమనుమాపయతా లిఙ్గేన ధర్మవిశేషానియమ్యన్త ఇతి సౌర్యాదిష్వాగ్నేయ ధర్మాతిదేశాధికరణే ద్వితీయే.

సోమయాగే ప్రత్యక్షోపదిష్టైరఙ్గైరపవాదైః లౌకికలాఘవైస్సోమస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాత్ప్రయాజాదిరిష్టికో విధ్యన్తోనేతి తృతీయాధికరణే ప్రథమవర్ణకేసోమేష్టివిధ్యన్తాప్రాప్త్యధికరణాఖ్యే.

ఇష్టవ్యగ్నిహోత్ర సోమానాము లౌకికత్వేనైతావద్భిర

జ్జైస్స పూర్ణ ఉపకార ఇతి నిశ్చేతుమశక్యత్వేపి లౌకికే భుజిక్రియాయాం ప్రత్యక్షేణేవ శ్రుతౌ శ్రుత్యా తన్నిశ్చయా త్తేషాంమూలప్రత్యక్షస్వమస్తీతి శాస్త్రైవద్వితీయవర్ణకే.

ఐన్ద్రాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామ ఇత్యాదౌ కపాలనిర్వాపాదిభిర్విశేషలిఙ్గైరైష్టికఏవవిధ్యన్తో న సౌమికఇతి చతుర్థాధికరణే.

అగ్నీషోమీయం పశుమితి వ్యక్తద్రవ్యదేవతాకత్వేనై కాదశప్రయాజాన్ యజతీతి ప్రయాజవత్త్వేనద్వితీయం స్రుచ్యమాఘార్య జుహ్వా పశుమనక్తీత్యాఘారాజ్ఞ నాభ్యామాలమ్భేనచ లిఙ్గేనాగ్నీషోమీయ పశావైష్టికోవిధ్యన్తఇతి పఞ్చమాధికరణే.

సవనీయానూబన్ధ్యనిరూఢపశుషు ఆలమ్భస్యప్రాతస్సవనాదిషు వపాదిప్రచారస్యచ లిఙ్గస్య సద్భావాదగ్నీషోమీయ పశోర్విధ్యన్తః తస్యేష్టిం ప్రతి వికృతిత్వేప్యన్యాం ప్రతిప్రకృతిత్వేవిరోధాభావాదితి షష్ఠాధికరణే.

ఆగ్నేయః కృష్ణగ్రీవఇత్యాదినామ్నా తేష్వైకాదశినేషు పశుషు సుత్యాకాలీనత్వేన రశనాద్వయేనచ లిఙ్గేన సవనీయపశోర్విధ్యన్తఇతి సప్తమాధికరణే.

లలామాంస్త్రీన్ వృషా నాలభేతేతిశ్రుతే పశుగణేగణత్వేనవిశేషలిఙ్గైనైకాదశినవిధ్యన్తఇత్యష్టమేఽధికరణే.

విశ్వజితా యజేతాభిజితాయజేతేత్యాదిషూత్పత్తివాక్యేషు దేవతా నభిధానరూపా దవ్యక్తత్వా ల్లిఙ్గాత్సోమస్యవిధ్యన్తఇతి నవమేఽధికరణే.

ద్విరాత్రమారభ్యైకాదశ రాత్రపర్యన్తేష్వహర్గణేషు గవామయనేచ దినసంఘత్వాది విశేషలిఙ్గసద్భావా ద్ద్వాదశాహస్యధర్మాఇతి దశమే.

ఆదిత్యానామయనం నిష్కాసామయనమిత్యాదిషు సంవత్సరసత్రత్వాది లిఙ్గసద్భావాద్గవామయనస్యధర్మా ఇత్యేకాదశే.

సాద్యస్క్రేషు సహస్రేషు ద్వితీయాది యాగేష్వేక సంఘవర్తిత్వైక నామత్వాభ్యాం విశేషలిఙ్గాభ్యాం ప్రథమపాద్యస్య ప్రథమసహస్రధర్మాఇతి ద్వాదశే.

సౌర్యే ప్రయాజాద్య తిదేశేఽప్యనాకాఙ్క్షితానాం స్వర్గఫలస్యయావజ్జీవతానియమస్య స్వర్గకామస్య కర్తురాగ్నేయాదీనాంషణ్ణాం సాహిత్యస్యచ నాతిదేశఇతి త్రయోదశే గుణకామానతిదేశాధికరణే.

చమసేనాపః ప్రణయేద్గోదోహనేన పశుకామస్యేతి దర్శపూర్ణమాసయోశ్శ్రుతస్య గోదోహనస్య సౌర్యేనాతిదేశః క్రత్వఙ్గతయా చమసస్యైవ ప్రణయనసాధనస్యాపేక్షితత్వాత్పురుషార్థస్య గోదోహనస్యానపేక్షితత్వాదితి చతుర్దశే.

చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాస్యామభిమృశేత్పఞ్చహోత్రామావాస్యాయామితి దర్శపూర్ణమాసయోశ్శ్రుతస్యహవిషాం స్పర్శనద్వయస్య సౌర్యే ఇచ్ఛయావికల్పః కాలభేదవ్యవస్థయా ఆర్థికత్వాచ్ఛాఙ్గస్యైవాఙ్గత్వేనాతిదేశార్హత్వాదితి పఞ్చదశే.

దర్శపూర్ణమాసగతేషుషట్సు యాగేషు మధ్యే దేవతైక్యాల్లిఙ్గాదాగ్నేయస్యైవ విధ్యన్తస్సౌర్యేనత్వగ్నీషోమీయైన్ద్రాగ్నయోః-దధిపయసోః ప్రాజాపత్య ఉపాంశుయాజేచ తథాత్వేప్యౌషధద్రవ్యకత్వస్యాభావాన్న తేషామితి సౌర్యే ఆగ్నేయమాత్రవిధ్యన్తాధికరణే షోడశే.

ఐన్ద్రమేకాదశకపాలం నిర్వపేదిత్యత్ర దేవతాసామాన్యేన సాన్నాయ్యధర్మస్య హవిస్సామాన్యేన పురోడాశధర్మస్యచ ప్రాప్తౌ త్యాగరూపే కర్మణి హవిషః ప్రత్యాసన్నత్వా ద్దేవతాయాస్తు మనసైవోద్దిశ్యమానత్వేన బహిరఙ్గత్వాచ్చ హవిస్సామాన్యస్య ప్రబలత్వాత్పురోడాశధర్మాః కర్తవ్యాః. ఏవమాగ్నేయం పయఇత్యత్రసాన్నాయ్యధర్మాఇతి సప్తదశే.

ప్రాజాపత్యం ఘృతే చరుంనిర్వపేచ్ఛతకృష్ణలమిత్యత్ర సువర్ణశకలవ్రీహ్యా ద్యైకదేశసామ్యాచ్చరుశబ్దస్య చౌషధద్రవ్యవిషయస్య ప్రయుజ్యమానస్యౌషధధర్మప్రాపకత్వాత్కృష్ణలేషువ్రీహిధర్మాఃకర్తవ్యాఇత్యష్టాదశే.

చిత్రాయాగేదధిమధుఘృతమాపోధానాస్తణ్డులాస్తత్సంసృష్టంప్రాజాపత్యం హవిరితిశ్రుతేషుద్రవ్యేషు మధ్యేమధున్యుదకేచాగ్నిసంపర్కే ద్రవత్వసద్భావా చ్ఛుక్లవర్ణత్వాచ్చాజ్యధర్మాణాముత్పవనాదీనాంసమ్భవాచ్చోపాంశుయాజగతా ధర్మాఃకర్తవ్యా నతు సాన్నాయ్యగతధర్మాస్తద్ధర్మాణాం దోహనాదీనామసమ్భవాదిత్యేకోనవింశే మధూదకాధికరణే.

ద్వితీయపాదేతు.

సౌత్రామణ్యామ్- ఆశ్వినంగ్రహంగృహ్ణాతీత్యాదినా విహితస్యసురాగ్రహస్య- చాతుర్మాస్యేషు- వాజిభ్యోవాజినమితివిహితస్య వాజినయాగస్యచైష్టికోవిధ్యన్తః- సురాయా ఔషధవికృతత్వాత్ వాజినస్య సాన్నాయ్యవికృతత్వాచ్చ ఐష్టికోవిధ్యన్తఇతి ప్రథమాధికరణే.

అగ్నీషోమీయపశౌ- పశూత్పన్నత్వసామ్యాత్సాన్నాయ్యధర్మాతిదేశఇతి ద్వితీయాధికరణే.

తత్రైవద్రవత్వ సామ్యాత్సౌత్యపశుప్రభవత్వాచ్చపయసో ధర్మా ఏవ నదధ్నఇతి తృతీయాధికరణే.

తప్తే పయసి దధ్యానయతి సావైశ్వదేవ్యామిక్షేతిశ్రుతాయామామిక్షాయాంపయసో ముఖ్యత్వా త్తద్ధర్మాతిదేశఇతి చతుర్థాధికరణే.

ద్వాదశాహస్యయాజ్ఞిక ప్రసిద్ధ్యాఽహీనసత్రోభయరూపస్య విధ్యన్తో ద్వివిధోఽ వ్యవస్థయా తత్ప్రకృతికేష్వహర్గణేషు ప్రాప్తః- తథాపిఆసీరన్నుపేయురితి చోదనయోర్యజమానబహుత్వ నియమస్య ఋత్విగ్యజమానైక్యస్యచసత్రలిఙ్గత్వం యజతిచోదనాయా యజమానబహు

త్వివికల్పస్య ఋత్విగ్యజమాన భేదస్యచాహీనలిఙ్గత్వేమితి వ్యవస్థాపకసత్త్వాదహీనసత్రయోస్తద్విధ్యన్తవ్యవస్థేతి పఞ్చమాధికరణే.

పఞ్చదశరాత్రే కుణ్డపాయినామయనే చోభయతోతిరాత్రాభావస్యాన్యతోతిరాత్రసద్భావస్యచాహీనలిఙ్గస్య దృశ్యమానత్వేపియంకామమిచ్ఛన్తితఏవంపఞ్చదశరాత్రముపేయురితిభూతికామాఉపేయురితిచోపాయనచోదనాయాస్సత్రలిఙ్గస్య సద్భావాత్సత్రత్వమేవేతిషష్ఠాధికరణే.

తృతీయపాదేతు.

ఆగ్నావైష్ణవ మేకాదశకపాలం నిర్వపే త్సరస్వత్యైచరుం బార్హస్పత్యశ్చరురితిశ్రూయమాణే హవిర్గణే ఆగ్నావైష్ణవస్య ప్రథమస్థానత్వాదాగ్నేయవికృతిత్వే- అగ్నయేశుచయేఽగ్నయెష్టాకపాల మిత్యామ్నాతేచ శుచిదేవతాకస్యద్వితీయస్థానత్వాదగ్నీషోమీయవికృతిత్వే చ ప్రాప్తే-ద్విదేవత్వాదిసామ్యస్యశ్రూయమాణత్వేనార్థసిద్ధస్థానతో బలీయస్త్వాదాద్యస్యాగ్నీషోమీయ వికృతిత్వమన్త్యస్యాగ్నేయవికృతిత్వంచ ప్రథమాధికరణే.

జనకసప్తరాత్రే చత్వారిత్రివృన్త్యహాన్యగ్నిష్టోమముఖానీతిశ్రూయమాణేషూత్తరేషు త్రివృత్స్వహస్సు త్రివృత్సామ్యాత్ప్రథమాహస్య విధ్యన్తేప్రాప్తే ముఖశబ్దానుపపత్త్యాతంపరిహాయద్వాదశాహస్య విధ్యన్తోగ్రాహ్యఇతిద్వితీయాధికరణే.

షట్త్రింశద్రాత్రే- షడహాభవన్తి చత్వారఇత్యత్రషడహశబ్దేనషడ్భిరహోభిర్నిష్పాద్యస్య కర్మవిశేషస్య వాచ్యత్వాత్ తత్రషడహనామకస్య విధ్యన్తః- నతుషణ్ణాం చతుష్ట్వేచతుర్వింశతి సంఖ్యాకత్వేనాహస్సంఘత్వసామాన్యాద్ద్వాదశాహస్య విధ్యన్తఇతి తృతీయాధికరణే.

శతోక్థ్యమ్భవతి పఞ్చాగ్నిష్టోమాః పఞ్చోక్థ్యాఇత్యాదినాశ్రుతేశతోక్థ్యాదావాద్యన్తా ప్రాయణీయోదయనీయావర్జయిత్వాదశరాత్రోదశకృత్వోఽభ్యస్యమానః ప్రత్యహ ముక్థ్యస్తోత్రేణ సమాపనాచ్ఛతోక్థ్యనామతామాపద్యతఇతిరీత్యాద్వాదశాహగతేష్వహస్స్వక్థ్యాదిసంఘాత్సంఘత్వలిఙ్గేనద్వాదశాహస్యవిధ్యన్తోభవతీతి చతుర్థాధికరణే.

శతోక్థ్యే శతాతిరాత్రేచ ద్వాదశాహీయస్తోత్రగతాన్విశేషానుపేత్యతద్విశేషరహితాని స్తోత్రాదీని జ్యోతిష్టోమాదతిదేష్టవ్యాని- ఉక్థాదిస్తోత్రాణామహా హి జ్యోతిష్టోమ ఉత్పన్నత్వాదితిపఞ్చమాధికరణే.

వాజపేయే నేష్టా బృహస్పతిసవేనేతి శ్రుతే బృహస్పతిసవ ఏకాహోగాయత్రమేవ తదహర్భవతీత్యామ్నాతస్య గాయత్రశబ్దస్య శంసతయాప్యుపపన్నాసు చతుర్వింశత్యక్షరాస్వృక్షువిద్యమానః కశ్చిద్గానాన్తరజాతివిశేషః ప్రవృత్తినిమిత్తమితి తాసామృచామాగమః కర్తవ్యఇతిషష్ఠాధికరణే.

చతుర్థపాదేతుదర్విహోమవిచారః.

యదేకయాజుహుయాద్దర్విహోమంకుర్యాదిత్యత్ర దర్విహోమఇతికర్మనామధేయమితిప్రథమాధికరణే.

దర్వ్యాహోమోదర్విహోమఇతి ప్రవృత్తినిమిత్తస్యలౌకికవైదికయోర్హోమయోస్సమానత్వాత్సర్వస్యైవహోమస్యతన్నామనతులౌకికస్యైవేతి ద్వితీయాధికరణే.

తన్నామజుహోతిచోదనానామేవ నతుయజతిచోదనాయా అపీతి తృతీయాధికరణే.

దర్విహోమానామపూర్వకర్మత్వాన్నాస్తి తత్రకస్యాపివిధ్యన్తస్యాతిదేశఇతిచతుర్థాధికరణే.

అత్రాయంనిష్కర్షః-యత్రయత్సామాన్యంతత్రతస్యవిధ్యన్తః-సామాన్యంచసాదృశ్యమ్ తచ్చక్వచిచ్ఛబ్దసామాన్యమ్- క్వచిద్ద్రవ్యసామాన్యమ్-క్వచిద్దేవతాసామాన్యమ్-క్వచిదవ్యక్తత్వసామాన్యమ్- క్వచిద్గుణసామాన్యమ్- క్వచిదన్యత్.

సౌర్యాదావాగ్నేయస్య విధ్యన్తో నిర్వపత్యాదిశబ్దసామాన్యాత్-సవనీయనిరూఢాదిషుప్రాణిద్రవ్యకత్వసాదృశ్యవిశేషాదగ్నీషోమీయస్యవిధ్యన్తః-అగ్నీషోమీయపశౌ హవిస్సామాన్యాత్సాన్నాయ్య ప్రవృత్తిః- ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపే దథచరంత్సారస్వతంచరుం బార్హస్పత్యమిత్యత్ర ప్రథమస్య ద్విదేవత్యత్వా దగ్నీషోమీయవిధ్యన్తః- ద్వితీయస్య తృతీయస్య చైకదేవతాకత్వాదాగ్నేయవిధ్యన్తః- నతుస్థానసామాన్యాత్ప్రథమద్వితీయతృతీయేషుప్రథమద్వితీయతృతీయవిధ్యన్తః హవిస్సామాన్యాపేక్షయా దేవతాసాదృశ్యస్యైవ దేవతాసామాన్యాపేక్షయా స్థానసామాన్యస్య దుర్బలత్వాభ్యుపగమాత్- విశ్వజితా యజేతేత్యాదావవ్యక్తత్వసామాన్యాదేవ సౌమికోవిధ్యన్తః- దధిమధుఘృతం పయోధానాఉదధానాస్తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమిత్యత్ర మధూదకయోర్ద్రవత్వసామాన్యాద్గుణసామాన్యాచ్చాజ్యవిధ్యన్త ఇతి.

ద్వాదశాధ్యాయీశాస్త్రేతు- నిమిత్తవ్యపదేశ తాదాత్మ్య శాస్త్రీశాక్యరూపవిషయత్వేనాతిదేశస్యషడ్విధత్వంవమోరమాయాముక్తమ్- అర్థాతిదేశేనసహసప్తవిధత్వమన్యైరుక్తమ్.

తత్ర నిమిత్తాతిదేశోయథా- పూర్వవత్సనఇతి- సనఃపూర్వోయోధాతుస్తేనతుల్యంసనన్తాదప్యాత్మనేపదం స్యాదితితదర్థః- * చికీర్షతి- చికీర్షతే- అత్రక్రియాఫలే కర్త్రభిప్రాయే ఆత్మనేపదస్య నిమిత్తం ఆత్త్వమతిదిశ్యతే.

వ్యపదేశాతిదేశోయథా- ఆద్యన్తవదేకస్మిన్నితి- ఏకస్మిన్ క్రియమాణంకార్యమాదావివాన్తఇవ స్యాదితి తదర్థః- * దేవః- అత్రాకారస్య ప్రత్యయత్వాదాద్యుదాత్తత్వమ్.

తాదాత్మ్యాతిదేశోయథా- గుణాభున్నిశ్రితే పరాఙ్గవత్స్వరఇతి- గుబన్తమామన్త్రితే పరశపరాఙ్గవత్స్యాత్స్వ

రే కర్తవ్య ఇతి తదర్థః- * ద్రవత్పాణీ శుభస్పతీ- అత్ర శుభ ఇతి శుభధాతోః క్విబన్తాత్ షష్ఠ్యన్తస్య పరశరీరానుప్రవేశేనామన్త్రితాద్యుదాత్తత్వమ్.

శాస్త్రాతిదేశో యథా- కాలేభ్యో భవవదితి- అనేన కాలవాచిభ్యస్స్వార్థే దేవతేత్యర్థే తత్ర భవ ఇత్యధికారవిహితం శాస్త్రమతిదిశ్యతే- * మాసికమ్- ప్రావృషేణ్యమ్.

కార్యాతిదేశో యథా- గోతో ణిదితి- గోశబ్దాత్పరం సర్వనామస్థానం ణిద్వత్స్యాదితి తదర్థః- * గౌః- గావౌ- గావః- అత్ర ణిత్కార్యం వృద్ధిర్దృశ్యతే- కేచిత్తు నిమిత్తాతిదేశోయమిత్యాహుః- తన్మతే స్థానివదాదేశ ఇత్యుదాహర్తవ్యమ్.

రూపాతిదేశో యథా- పుంవత్కర్మధారయజాతీయదేశీయేష్వితి- కర్మధారయే జాతీయదేశీయయోశ్చ పరతో భాషితపుంస్కాత్పరఊఙభావో యస్మింస్తథాభూతం పూర్వం పుంవదితి తదర్థః- * పటఙ్వీ చాసౌ బృన్దారికా చ పటుబృన్దారికా.

అర్థాతిదేశో యథా- స్త్రీ పుంవచ్చేతి- యూనా సహోక్తౌ వృద్ధా స్త్రీ శిష్యతే తదర్థశ్చ పుంవదితి తదర్థః * గార్గీ చ గార్గ్యాయణశ్చ గర్గాః- తేన యఞఞోశ్చేతి లుగస్త్రియామపత్యకృతబహుత్వే విహితస్సిధ్యతి.

సామాన్యాతిదేశవిశేషాతిదేశ ఇతి చ పఠ్యతే.

ఉపమానప్రమాణవాదినామతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానముపమిత్యుపయోగి. తత్ర నైయాయికానామతిదేశవాక్యార్థశాబ్దబోధ ఉపమితిం ప్రతి కరణమ్- అతిదేశవాక్యార్థస్మరణం వ్యాపారః- సాదృశ్యవిశిష్టపిణ్డదర్శనం సహకారి- ఇతి సంప్రదాయమతమ్. సాదృశ్యజ్ఞానం కరణమ్- అతిదేశవాక్యార్థస్మరణం వ్యాపార ఇతి నవీనమతమ్.

అతిధీర- పు. మన్త్రశాస్త్రే ఋకారః.

అతిధృతి- ఏకోనవింశచ్ఛన్దః- తత్ర వృత్తాని అష్టాశీత్యుత్తరద్విశతాన్విత చతుర్వింశతి సహస్రాన్విత లక్షపఞ్చకమ్. తత్ర ప్రసిద్ధవృత్తే మేఘవిస్ఫూర్జితం శార్దూలవిక్రీడితం చ.

అతినిచృత్- స్త్రీ. వైదికచ్ఛన్దస్సు గాయత్రీభేదః.

అతినీచ- త్రి. కామశాస్త్రే సురతభేదః- స చ గజజాతిస్త్రియా శశజాతిపురుషస్య యోగే భవతి.

అతిను- (అతి- నౌ) త్రి. నావమతిక్రాన్తమ్.

అతిపథిన్- [అతి- పథిన్] పు. సత్పథః.

అతిపాత- [అతి-పత్ ఇ-ఘఞ్] పు. అతిక్రమః-క్రమోల్లఙ్ఘనమ్.

అతిపాతక- న. పాతకవిశేషః.

అతిపాతకం త్రివిధమ్- మాతృ-దుహితృ- స్నుషాగమనభేదాత్.

అతిప్రయుక్త- త్రి. కావ్యే శబ్దవిశేషః- అతిప్రయుక్తాని దేశభాషాపదమ్ లిఙ్గమ్ అధ్యాహారః లక్షణాశబ్దశ్చ- తేషామేకత్ర బాహుళ్యం నిషిద్ధమ్.

అతిబల- త్రి. ప్రబలః.

అతిబలా- (అతి-బల-టాప్) స్త్రీ. ఓషధివిశేషః- స చ బలాభేదః మధురః- రసాదిః- తత్పర్యాయః- ఋష్యప్రోక్తా- పీతపుష్పా- మహాబలా- వాట్యపుష్పీ- వికఙ్కతా ఋశ్యగన్ధా- వృత్తబలా- భద్రౌదనీ- సముఙ్గా- కచ్ఛురా- కణ్టకా- మహాసహా- శీతపురా- సహా (ఆన్ధ్ర. పెద్దముత్తువపులగము.) తద్గుణాః- ఆయుష్యత్వమ్ రసవిపాకాదయో బలావత్.

అతిబలా- స్త్రీ. మన్త్రవిద్యావిశేషః- యా పురా విశ్వామిత్రేణ రామలక్ష్మణాభ్యాం దత్తయోర్విద్యయోర్ద్వితీయా.

అతిబాహు- పు. ప్రాదాపుత్రో దేవగన్ధర్వవిశేషః.

అతిభద్రక- న. దుర్గభేదః- తస్య ఫలం గజాధిపత్యమ్.

అతిభా- స్త్రీ. వజ్రస్యార్చిః.

అతిమన్ద- త్రి. జ్యోతిషే అఙ్గారకాదిగ్రహాణామృజుగతివిశేషః.

అతిమాత్ర- [అతి- మాత్ర] త్రి. అతిశయితమ్- అలఙ్కారశాస్త్రే అర్థదోషవిశేషః తల్లక్షణం సర్వలోకాతీతత్వమ్- * ఏకార్ణవం విశ్వమభూదితి తచ్ఛత్రుస్త్రీభిస్స్వం కుచితాశ్రుభిర్బహ్వ్యో నద్య ఉత్పాదితాః.

అతిమిళిత- త్రి. తక్రభేదః- స చ ద్విగుణజలోన్మథితదధిరూపః- తద్గుణః- ముఖరోగగుల్మప్లీహభగన్దరోదరార్శోరోగహరణమ్.

అతిముక్త- త్రి. నిస్సఙ్గః- పు. తినిశవృక్షః- పుష్పలతావిశేషః- స చ మల్లికాదిః- తత్పర్యాయాః- మాధవీ- సువసన్త- వనాశ్రయ- కాముక- మణ్డల- భ్రమరోత్సవ- [ఆన్ధ్ర. పువ్వులగురువెంద]

అతిమేచకా- స్త్రీ. నీలగిరికర్ణీ.

అతియోగ- పు. వైద్యశాస్త్రే ఇన్ద్రియార్థకాలకర్మణామన్యతమస్యాతిసంసర్గః దోషప్రకోపకారణాన్తర్గతః.

అతిరథ- పు. మతిసారపుత్రః- రథికశ్రేష్ఠః- స చ మహారథాపేక్షయాఽపి ప్రబలః.

అతిరసా- స్త్రీ. యష్టిమధుకమ్.

అతిరిక్త- త్రి. అధికః- భిన్నః.

అతిరాత్ర- పు. ధ్రువవంశే చాక్షుషపుత్రస్య మనోః పుత్రః- జ్యోతిష్టోమయాగసంస్థావిశేషః- తత్ర షోడశిగ్రహణస్య వికల్ప ఉక్తః- అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి.

అతిరుచిరా- స్త్రీ. మాత్రాసమార్ధవృత్తవిశేషః- సప్తవింశతిలఘ్వేకగురు రచితదళద్వయవత్త్వం తల్లక్షణమ్- * త్రిగుణితనవకలఘురవనిత గురుదళయుగకృత తనురతిరుచిరా.

అతిరుహా- స్త్రీ. పద్మా.

అతిరోమశ- పు. వనచ్ఛాగః.

అతిలా- స్త్రీ. మహీ.

అతిలోలదృశ్- పు. జీవఞ్జీవః.

అతివల్లభా- స్త్రీ. పాటలా.

అతివాద- పు. పారుష్యమ్.

అతివిభూతి- పు. సూర్యవంశే ఇక్ష్వాకుపుత్రస్యదిష్టస్య వంశే ఖనినేత్రస్యపుత్రః- తస్యపుత్రః కరన్ధమః.

అతివిషా- [అతి- విష- టాప్] స్త్రీ. ఓషధివిశేషః- స చహీనగన్ధః- గుహావ్యాధిః- తిక్తః- తత్పర్యాయాః- విశ్వా- విషా- ప్రతివిషా- ఉపవిషా- అరుణా- శృఙ్గీ- మహౌషధ- కాశ్మీరా- శ్వేతా- ఘుణప్రియా- భఙ్గురా- శుక్లకన్దా- శ్వేతరక్తవిషా- శ్యామకన్దా- శ్వేతవచా- గుణవల్లభా- మాద్రీ- [ఆన్ధ్రీ. అతివస] అతివిషా ద్వివిధాః- అతివిషా- ప్రతివిషా చేతి- తత్రఆద్యా శుక్లకన్దా- ద్వితీయా శ్యామకన్దా- తదుభయగుణా యథా- కటుః- తిక్తా- ఉష్ణా- కఫపిత్తజ్వరామాతిసారకాసవిషచ్ఛర్దిహరా- గ్రాహిణీ.

అతివేల- [అతి- వేల] త్రి. అతిశయితః.

అతివ్యాప్తి- స్త్రీ. లక్షణదోషః లలక్షణమ్- అలక్ష్యేలక్షణసత్త్వమ్- యథా గోశ్శృఙ్గిత్వమ్- నిష్కృష్టలక్షణస్తు లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదసామానాధికరణ్యమ్.

అతిశక్వరీ- స్త్రీ. పఞ్చదశంఛన్దః- తత్రవృత్తాని- అష్టషష్ట్యధికసప్తశతీసహితద్వాత్రింశత్సహస్రాణి.

తేషుప్రసిద్ధవృత్తాని- చన్ద్రరేఖా- ప్రభద్రకమ్- మణిగణనికరః- మణిభూషణమ్- మాలినీ- వలిరతిః- శశికలా- సుకేసరమ్- స్రక్- (స్రజ్)

అతిశయ- [అతి- శీఙ్- అచ్] పు. ఆధిక్యమ్- తత్పర్యాయాః- భర భార ప్రాగ్భార ఉత్కర్ష ప్రకర్ష అతిశయవత్పర్యాయాః- అతివేల భృశ అత్యర్థ అతిమాత్ర ఉద్గాఢ నిర్భర తీవ్ర ఏకాన్త నితాన్త గాఢ బాఢ దృఢ అతిమర్యాద- అత్యన్త సుష్ఠు సాధు [ఆన్ధ్రీ. మిక్కిలి]

అతిశయవిశిష్టార్థవృత్తేస్సుబన్తాత్తిఙన్తాచ్చ స్వార్థే తద్ధితాః తమప్- ఇష్ఠన్- తరప్- ఈయసున్- తత్రానయోర్ద్వయోరేకస్యాతిశయే విభక్తవ్యేచోపపదేసతి భవతః- ఇష్ఠన్నీయసునౌ గుణవాచకాదేవ భవతస్తుప్రకృతిభ్యః ప్రత్యయస్తాదపి.

అతిశయ- పు. నాట్యేరూపకేషు షట్త్రింశద్భూషణేష్వేకః- సామాన్యజనసంశ్రయాన్ బహూన్ గుణాన్ కీర్తయిత్వావిశేషకీర్తనమ్.

అతిశయోక్తి- స్త్రీ. అలఙ్కారశాస్త్రేఅర్థాలఙ్కారవిశేషః- తల్లక్షణంతు సంభావ్య ధర్మ తదుత్కర్షకల్పనేతివామనమతే- లోకమర్యాదానుసారిణీవిశేషవివక్షేతి దణ్డిమతే- * శుక్లమాల్యవస్త్రానులేపనా అభిసారికాశ్చన్ద్రికాయాంనలక్ష్యన్తే- యథావా- అస్యాఃస్తనజఘనయోర్మధ్యేమధ్యమప్తివానవేతి సంశయః- యథావా- అహోబ్రహ్మాణ్డమతివిశాలమ్- యదమేయా వ్యస్యరాజ్ఞః కీర్తిర్మాతి.

కవిప్రౌఢోక్తిజీవితమధ్యవసానమేవాతిశయోక్తిః- సాపఞ్చవిధా- భేదే అభేదః అభేదే భేదః సమ్బన్ధే అసమ్బన్ధః అసమ్బన్ధేసమ్బన్ధః- కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యవిపర్యయశ్చేతి ప్రాఞ్చః- చతుర్విధైవసా- కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాత్వనధ్యవసాయమూలత్వాదతిశయోక్తిరేవ- కింతు కవిప్రౌఢోక్తిమూలకత్వాదతిశయోక్తిరితి వ్యవహారమాత్రమితివిద్యానాథః- * అస్మిన్ కులేయంకల్పతరుజాతఇతి భేదే అభేదస్య- అన్యదేవాస్యగామ్భీర్యమిత్య భేదేభేదస్య- అయంబ్రహ్మసృష్టివిషయో నేతి సమ్బన్ధే అసమ్బన్ధస్య- అనేనరాజ్ఞాపూర్వజన్మనికైటభఃప్రథమంహతఇతికంసఃప్రథమంహతఇతిచకయోశ్చిత్సిద్ధయోర్వివాదోభూదిత్యసమ్బన్ధేసమ్బన్ధస్య- అత్ర క్రమేణకల్పతరునా జిష్ణోః- స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధగామ్భీర్యయోః- రాజ్ఞోఽతీత బ్రహ్మసృష్టినా ఈశ్వరేణ- విష్ణునాచాభేదాధ్యవసాయః- పఞ్చమ్యా ఉదాహరణంతు అస్యాస్సున్దర్యాః కటాక్షపాతాత్పూర్వమేవ మన్మథశరామయి పతన్తీతి.

ఉపమానేనోపమేయస్యాధ్యవసానమ్- ప్రకృతస్యాన్యత్వేనాధ్యవసానమ్- యద్యర్థేన చేచ్ఛబ్దేనవా సంభావనోఽర్థాన్యకల్పనమ్- కారణస్య శీఘ్రకారితాంవక్తుంకార్యస్యపూర్వత్వకథనమ్- ఇత్యేతదన్యతమత్వమతిశయోక్తిలక్షణమితి కావ్యప్రకాశకారః- క్రమేణోదాహరణాని- నిజాలప్రదేశే పద్మమ్ పద్మే కువలయమ్ ఏతేకనకలతాయాంసాచసుకుమారసుభగేతి- అన్యదేవాస్యాలావణ్యమితియదిరాకాచన్ద్రోకలఙ్కస్స్యాత్తదాతస్యాముఖసదృశోభవేదితి తస్యాహృదయంపూర్వం మన్మథబాణేనతాడితం తతఃప్రియాలోచన గోచరోఽభూదితిచ.

నవీనాస్తు కావ్యప్రకాశకారోక్తప్రథమభేదస్యరూపకాతిశయోక్తిరితి- విద్యానాథోక్తానాంద్వితీయాదీనాంచతుర్ణాంక్రమేణభేదకాతిశయోక్తిరసమ్బన్ధాతిశయోక్తిస్సమ్బన్ధాతిశయోక్తిరత్యన్తాతిశయోక్తిశ్చేతివ్యవహారంకుర్వన్తి- అక్రమాతిశయోక్తిశ్చపలాతిశయోక్తిరితి భేదాన్తరేచవదన్తి- రూపకాతిశయోక్తివిశేషస్సాపహ్నవాతిశయోక్తిరితిచవదన్తి- ఏవముక్తేషు భేదేష్వనుగత ప్రవృత్తినిమిత్తాభావేఽపి తావత్సుభేదాన్యతమత్వమేవాతిశయోక్తిప్రవృత్తినిమిత్తంసామాన్యలక్షణఞ్చేతి ప్రాచామాశయః- నవీనాస్తు నిగీర్యాధ్యవసానమేవాతిశయోక్తిః- భేదాన్తరంత్వలఙ్కారాన్తరమేవ- అన్యతమత్వంతునాలఙ్కారవిభాజకోపాధిః- చమత్కారప్రయోజకస్యైవ తథాత్వాదితి వదన్తి- వస్తుతస్తు అనుపాత్తధర్మివిషయక చమత్కారిజనకాహార్యారోపనిశ్చయవిషయత్వమేవాతిశయోక్తి

సామాన్యలక్షణమ్- అథదాన్యత్వ నబ్బధ్నాసమ్బన్ధ సహత్వ హేతు ప్రసక్తిజన్యత్వ పూర్వాపరత్వానాం గథావిధారోపవిషయత్వాల్లక్షణసమన్వయః- రూపకభ్రాన్త్యత్ప్రేక్షాపహ్నవాదయో రోపవిశేషణత్రయమ్- పరంతు రూపకస్వభావోక్తిభిన్నేషు సర్వాలఙ్కారేష్వేవంవిధారోపస్య ప్రాయస్సత్త్వేపి తథాపి ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశాభవన్తినాన్యాయేన తదఙ్గతయావస్థితాయాస్తస్యా వ్యపదేశానర్హత్వమ్- ఇతితు చన్ద్రికాకారాదయో నవీనతరాః.

అతిశయోపమా- స్త్రీ. దణ్డిమతేఉపమావిశేషః-తదుదాహరణంయథా- త్వయ్యేవ త్వన్ముఖందృశ్యతేదివ్యేవచన్ద్రమాః- ఇయానేవభేదఇతి.

అతిశాయన- [అతి- శీఙ్- ల్యుట్] న. అతిశయః.

అతిశీఘ్ర- త్రి. జ్యౌతిషే అఙ్గారకాదిగ్రహాణామృజుగతివిశేషః.

అతిశ్వన్- పక్షాదిః.

అతిసన్ధాన- న. ప్రతారణమ్.

అతిసర్గ- [అతి- సృజ- ఘఞ్] పు. కామచారానుజ్ఞా- అతిసర్గేధాతోర్లోట్ కృత్యప్రత్యయాశ్చ- తత్రైవార్థప్రాప్తకాలార్త్తే లిఙ్ లోట్ కృత్యప్రత్యయాశ్చభవన్తి- యష్టవ్యంభవతా- యజేతభవాన్- ముహూర్త్తాదూర్ధ్వంయజేతయజతాంవాభవాన్- యష్టవ్యాంభవతా.

అతిసర్జన- [అతి- సృజ- ల్యుట్] న. దానమ్- వధః.

అతిసంస్కారా- స్త్రీ. రాస్నా.

అతిసార- [అతి- సృ- ణిచ్- ఘఞ్] పు. కోష్ఠాశ్రయో రోగవిశేషః- తత్పర్యాయా- అన్నగన్ధి- ఉదరామయ.

తన్నిదానంయథా- అతిజలపానాతి మద్యపానాత్యశనకృశశుష్కమాంస రూక్షగుర్వతిస్నేహ తిలపిష్టవిరూఢవేగధారణక్రిమ్యాదిభిః ప్రకుపితో వాయుర్జలధాతుం విస్రంసయన్ తేనైవ జాఠరమగ్నింప్రశమయ్య పురీషస్థానంచ వ్యాప్య పురీషంద్రవీకృత్యాతిసారంజనయతి- తస్య పూర్వరూపంహృదయాది కోష్ఠేషుతోదః- శరీరసాదః- మలబన్ధః- ఆధ్మానమ్- అవిపాకశ్చ. సషడ్విధః- వాతపిత్తకఫసంనిపాత భయశోకహేతుకత్వాత్- ఆమహేతుకేనసహసప్తవిధఇతిశార్ఙ్గధరాదయః. వాతపిత్తకఫసంనిపాత ప్రవాహికా రక్తాతిసారభేదేన షడ్విధఇతినిత్యనాథాదయః.

తత్రవాతాతిసారే- అరుణంఫేనిలం రూక్షమామంసరుక్సబద్ధంమలం ముహురల్పమల్పంప్రవర్త్తతే- పిత్తాతిసారే తుహారితం పీతముష్ణం దుర్గన్ధిమలం మూల స్వేద సంతాపదాహతృష్ణాశ్చ- కఫాతిసారే సవేదనం స్నిగ్ధఘనం శుక్లసాన్ద్రం కఫాన్వితంమలం ముహుః ప్రవర్త్తతే- సంనిపాతాతిసారే వరాహస్నేహమాంసోదక సదృశంనానావర్ణంమలమ్- ప్రవాహికాతిసారేతు ఆమంపరిణతమగ్నిర్దీప్తః సఫేనంపిచ్ఛిలంసామం సవిబన్ధంసశబ్దశూలమల్పాల్పమల్పపురీషముపురీషంవా- పిత్తాతిసారేపిత్తశసేవయారక్తాతిసారోభవతి- భయశోకాతిసారయోర్వాతాతిసారవల్లక్షణమ్. ।

సపునర్ద్వివిధః- సామోనిరామశ్చేతి- తత్రాద్యే పురీషం దుర్గన్ధాటోప విష్టమ్భాదియుక్తం గురుత్వాజ్జలే మజ్జతి- రోగిణః ప్రసేకశ్చభవతి- ద్వితీయేతుతద్విపరీతమ్- పరంతు కఫహేతుకే సర్వత్రపురీషంజలేనిమజ్జతి. సర్వోప్యతిసారః ప్రథమంసామః- తతో నిరామః- ఆద్యఆమాతిసారఇత్యుచ్యతే- ద్వితీయఃపక్వాతిసారఇతి.।

పునరతిసారోద్వివిధః- సరక్తోనీరక్తశ్చేతి. తత్రాద్యో రక్తాతిసారఇత్యుచ్యతే.

అతిసారేరిష్టంయథా-యకృత్పిణ్డమాంసధావనజలమేచకతైలదధిక్షీర ఘృతమజ్జవసామద్యమస్తులుఙ్గ మషీపూయవేశవారజలక్షౌద్ర స్సమానవర్ణం మలంచేత్ రోగీనశ్యతి- అపిచాతిదుర్బలః శూననేత్రః కుటిలావస్థః అతిక్షీణతనుస్వరః విరేచనేనానాహే హృతేపి పునరానాహవాన్రోగీనశ్యతి-అపిచ హిక్కా- అగ్నిసాదః అరుచిః వాన్తిః శ్వాసః శరీరస్యాతిశీతలత్వ మన్తర్దాహో మూత్రనిరోధశ్చమరణచిహ్నాని.

అతిసారస్యోపచారోయథా.

యవాగ్వాలాజమణ్డేనతక్రాజాజీయుతేన ముద్గయూషరసేనవా ఉపచారఃకర్త్తవ్యః- అపక్వంప్రవృద్ధమతిసారంనస్తమ్భయేత్- క్షీణవృద్ధగర్భిణీబాలానాంతుస్తమ్భయేత్- తస్యపథ్యాని- వమనమ్- లఙ్ఘనమ్- నిద్రా- పురాణాశ్శాలయష్షష్టికాశ్చ యవాగూర్లాజమణ్డః మసూరతువరీయూషా- ఏణశశలావకహరిణకపిఞ్జలమాంసభవారసాః- సర్వేక్షుద్రమత్స్యాః- శృఙ్గీ- ఖడ్గకః- ఛాగః- తైలమ్- గవాం క్షీర దధి ఘృత తక్ర నవనీతాని- కదలీశలాటు పుష్పాణి- క్షౌద్రమ్ జమ్బూఫలాని భవ్యమార్ద్రకంశాలూకం నాగరం వికఙ్కతం కపిత్థవకులబిల్వతిన్దుక దాడిమ తిలకఫలాని- అహిఫేనవిజయాగాఙ్గేరుకీ జాతిఫల జీరక కుటజముస్తముబ్బురుమహానిమ్బాః కషాయరసఃదీపనానిలఘూని చాన్నపానాని నాభిర్ద్వ్యఙ్గులా దధస్తాత్ వంశాగ్నీ మూలేవా అర్ధచన్ద్రవదగ్నిదాహశ్చపథ్యాని.

అపథ్యానితు స్వేదనాఞ్జనరక్తమోక్షణజలపాన స్నానమైథున జాగర ధూమపాన నస్యాభ్యఙ్గనాని- వేగధారణం రూక్షాసాత్మ్యవిరుద్ధాశనాని వృష్యగుర్వన్నపానాని గోధూమమాషనిష్పావయవాః వాస్తుక కాకమాచీ కన్దమధు శిగ్రు రసాలపూగకూష్మాణ్డ తుమ్బబదరాణి తామ్బూలేక్షుగుడ మద్యోపోదికా ద్రాక్షా మ్లవేతస లశున ధాత్రీవర్షోదక మస్తునారికేళాని కస్తూరీపత్రశాకాని క్షారలవణామ్లానివిశిష్యపునర్నవాదుర్వారుకంమద్యానిచ.

అతిసారచికిత్సాయథా- తత్రాదౌ పూర్వరూపేలఙ్ఘనంకర్త్తవ్యమ్- తత్ర ప్రాథమికత్వాదామాతిసారస్య చికి

త్స్వకర్తవ్యా- తతః పక్వతాదశాయామతిసారచికిత్సా కర్తవ్యా- సాయథా- నాగరాతివిషా ముస్తానాం కషాయః- యద్వాధాన్యక నాగరయోః కషాయః- కుటజజమ్బ్వాదాడిమశృఙ్గాటక బిల్వ హ్రీబేరాణాం కషాయః- కుటజత్వక్ఫల ముస్తా క్వాథః- రోహితకాతివిషా ముస్తానాం కషాయః- బిల్వధాతకీపాఠా శుణ్ఠీమోచరసా గుడతక్రసహితాః ఏతేఽతిసార హరాః- మృతసూతస్వర్ణతామ్రాణి ఖదిరసారం శాల్మలివేష్టశ్చేత్యేతచ్ఛాల్మలిమూలరసైర్యామద్వయం మర్దితం చణక సదృశ వటీకృతం నిష్కార్ధజీరక సహితం భక్షితం చేత్ సజ్వరాతిసారహరమ్- గుడూచీపాఠా ఉశీరం బిల్వం ముస్తా హ్రీబేరం శుణ్ఠీపద్మకం చన్దనం వత్సకం ధాన్యాకం తిక్తమతివిషా చేత్యేషాం కషాయశ్చ తథా- అపిచ- మార్కవ (భృఙ్గరాజ) బర్బూర కాసమర్ద ధత్తూర రాల (సర్జరస) విజయా వత్సక (కుటజ) శబ్దేషు వట కుటజ అరలు తిత్తిరి ఆనన్దభైరవ అభయనృసింహ రసేశ్వర కామేశ్వర శబ్దేషుచ ద్రష్టవ్యమ్.

ఆమాతిసారహరా- వచాది హరిద్రాదిశ్చ- పక్వ (నిరామా) తిసారనాశనా అమ్బష్ఠాదిః ప్రియఙ్గ్వాదిశ్చ.

బాలాతిసారచికిత్సా యథా.

బిల్వధాతకీ పుష్ప హ్రీబేర లోధ్ర గజపిప్పలీనాం క్వాథో లేహో వా మధునా మిశ్రః- శుణ్ఠ్యతివిషా ముస్తా హ్రీబేరేన్ద్రయవ క్వాథః- సమఙ్గా ధాతకీ లోధ్ర శారిబా క్వాథః- ఏతే బాలాతిసారహరాః.

అతిసారస్య కర్మవిపాకో యథా- స్మార్తాగ్నిశమనాదతిసారో భవతి- తచ్ఛాన్తిర్యథా- అగ్నిరస్మీత్యృచమష్టోత్తరసహస్ర మష్టోత్తరశతం వా ప్రతిదినం యావద్రోగశాన్తి జపేత్ గుగ్గులునాఽఽజ్యేన చ తద్దశమాంశం హోమం కుర్యాత్- యథాశక్తి బ్రాహ్మణాయ హిరణ్యం దద్యాత్- అథవాఽయుతద్వయం సంకల్ప్య పరిపూర్తిః కర్తవ్యా- అగ్నిరస్మీతి మన్త్రో వాతరోగశాన్తౌ ద్రష్టవ్యః.

త్రేతాగ్ని వినాశకస్యాప్యతిసారో భవతి- తత్రాగ్నిమూర్తిదానం కర్తవ్యమ్- తద్యథా- సువర్ణేన తామ్రేణ వాగ్నిప్రతిమాం కృత్వా తాం రక్తవస్త్రవేష్టితాం రక్తచన్దనాద్యలఙ్కృతాం కృత్వాగ్నిహోత్రిణే బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్- తత్రమన్త్రః త్రేతారూపోగ్నిరీడ్యస్త్వమస్మచ్ఛరసి వైన్యకామ్- త్వం వేత్థ సకలం పాపమతిసారం వినాశయ ఇతి.

అతిసారశబ్దాన్మత్వర్థీయ ఇనిః- ప్రకృతేః కకారోన్తాగమశ్చ- * అతిసారకీ.

అతిసారకిన్-(అతిసార-కుక్-ఇని) త్రి. అతిసారరోగవాన్.

అతిసారఘ్నీ- స్త్రీ. బలా.

అతిసారభేషజ- న. లోధ్రః.

అతిసారాతీభేషజ- న. లోధ్రః.

అతిహాస- పు. అనుష్యూతో హాసః.

అతీకాశ- పు. (వేదే) ఛిద్రమ్ ద్వారమ్.

అతీత- త్రి. అతిక్రాన్తః. అతీతశబ్దప్రకృతికసుబన్తేన ద్వితీయాన్తస్య తత్పురుషో వా- * దుఃఖమతీతో దుఃఖాతీతః.

అతీతకాల- త్రి. న్యాయశాస్త్రే బాధితః.

అతీన్ద్రియ- త్రి. అప్రత్యక్షః- న్యాయ వైశేషికయోః అతీన్ద్రియగుణాః గురుత్వధర్మాధర్మభావనాః.

అతీవ- [అతి-ఇవ] అ. సుష్ఠు.

అతు- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సర్వవిధః- కతుః చతుశ్చేతి.

అతు- ఉకారానుబన్ధకప్రత్యయస్యాన్త్యభాగోఽత్ స్వరూపశ్చ మతుప్ వతుప్ డవతుక్తవతుః క్త్వాదిషు. తదన్తస్యాసమ్బుద్ధౌ సౌ పరే ఉపధాయా దీర్ఘః- తతో నుమాగమః- సంయోగాన్తలోపశ్చ- తథాచ ఆన్ ఇతి రూపం ఫలితమ్- * గోమాన్.

అతుస్- లిట్పరస్మైపదప్రథమద్విచనాదేశః.

అతృన్- కృత్ప్రత్యయ విశేషః అత్ స్వరూపః- నకారజ్ఞాపనార్థో ధాతోర్భూతే కర్తరి భవతి- * జరన్.

అత్క- (అత- కన్) పు. పథికః- శరీరావయవః- సమీపమ్.

అత్తాచరాచరాధికరణ- ఉత్తరమీమాంసాయాం అత్త్రవిషయమధికరణమ్.

అత్తికా- (అద- తిక- టాప్) స్త్రీ. నాట్యనిర్దేశే జ్యేష్ఠభగినీ- తత్పర్యాయః- అన్తికా.

అత్త్ర- (అద- తృచ్) త్రి. భక్షకః- ఉత్తరమీమాంసాయాం ౧ అధ్యాయే ౨ పాదే తద్విషయమధికరణమత్త్రధికరణమత్తాచరాచరాధికరణమితి చోచ్యతే.

తత్ర సూత్రాణి- అత్తాచరాచర గ్రహణాత్- ప్రకరణాచ్చ- గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్- విశేషణాచ్చేతి- అత్ర సూత్రచతుష్టయమేకాధికరణమితి రామానుజమతమ్- ఆద్యం సూత్రద్వయమత్త్రధికరణమ్- చరమం తు గుహాధికరణమిత్యన్యేషాం మతమ్.

యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతి కఠవల్ల్యోదనోపసేచనసూచితోఽత్తా కిమగ్నిరుత జీవోఽథవా పరమాత్మేతి సంశయేఽగ్నిరన్నాద ఇతి తైత్తిరీయోపనిషద్దర్శనాదగ్నిర్జీవో వా పూర్వపక్షే- అత్ర బ్రహ్మక్షత్రశబ్దాభ్యాం తత్ప్రధానకస్య చరాచరాత్మకస్య జగతో గ్రహణాత్పరమాత్మైవ భవితుమర్హతీతి సిద్ధాన్తః శఙ్కరమతే- రామానుజమతేఽప్యేవమ్- పరం తు కిం జీవ ఉత పరమాత్మేత్యేవ సంశయః- ప్రథమసూత్రార్థశ్చ స్పష్టః. ప్రకరణం చేదం పరమాత్మనః- మహాన్తం విభుమాత్మానమితి రామానుజమతే- న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదీతి శంకరమతే- తేన ద్వితీయసూత్రార్థః స్పష్టః.

మధ్వమతే తు జన్మాద్యస్య యత ఇత్యుక్తత్వాత్ సయద్యద్దేవాసృజత తత్తదత్తుమధ్రియత సర్వం వా అత్తీత్యదితేర

దితిత్వమిత్యదితేః ప్రతీయత ఇత్యదితిశ్రుతేః పూర్వపక్షేచ రాచరస్యసర్వస్యాత్తృత్వంపరమాత్మనఏవేతి సిద్ధాన్తః- ప్రథమసూత్రార్థశ్చస్పష్టః- అస్యసంవత్సరస్యస్పష్ట్యాది నాతత్ప్రకరణత్వాచ్చేతిద్వితీయసూత్రార్థః.

అనన్తరమృతం పిబన్తౌ సుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే- ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదోవదన్తి పఞ్చాగ్నయోయేచ త్రిణాచికేతా ఇత్యత్ర కర్మఫలభోగరూపస్య ఋతపానస్యశ్రవణాత్ప్రాణజీవబుద్ధీనామేవ వా ప్రతిపాద్యతే ఇత్యత్రాపి జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయాం గుహాంప్రవిష్టౌ జీవపరమాత్మానావేవ అస్మిన్ప్రకరణేగుహాహితం గహ్వరేష్ఠం గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీతి తయోరేవ గుహాప్రవేశవ్యపదేశదర్శనాత్- జీవపరమాత్మనోరేవోపాస్యత్వోపాసకత్వ ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వాభ్యాంవిశేషణాచ్చ పరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యత ఇతి రామానుజమతేచరమసూత్రద్వయార్థః.

అత్రి- (అద- త్రిప్) పు. గోత్రప్రవర్తక ఋషివిశేషః తాదృశగోత్రప్రవరాన్తర్గతశ్చ- అస్మిన్ వైవస్వతమన్వన్తరే సప్తర్షిష్వన్యతమః- బ్రహ్మ స్వైకః- స్మృతికర్తృష్వేకః- తస్యపత్నీ అనసూయా- తస్యాం పుత్రాస్త్రయః- సోమః- (చన్ద్రః) దుర్వాసాః- దత్తాత్రేయః.

అత్రిశబ్దాద్గోత్రప్రత్యయస్య తత్కృతబహుత్వేలుక్- * అత్రయః.

అత్రిగోత్రగణోయథా- అత్రి- ఆర్చనాక- శ్యావాశ్వ- వామరథ- గవిష్ఠిర- ధనఞ్జయ- సుమఙ్గల- అదితి- బీజవాపఇతి- ఆత్రేయగణస్య ధనఞ్జయ గోత్రేణావివాహః. ఆత్రేయగణానాంపరస్పరేణావివాహః.

అత్రేఃపుత్రికాపుత్రాణాం ప్రవరస్తు ఆత్రేయవామరథ్యరాచకేతి.

అత్రీణాంతు ఆత్రేయార్చనాకశ్యావాశ్వేతి.

అత్రిర్జ్యేష్ఠమాసేసూర్యరథేతిష్ఠతీతిపౌరాణికాః.

అత్రిపుత్రాబర్హిషదోనామపితరః.

అత్రినేత్రాజ్జాతశ్చన్ద్రః- ఇతిచపౌరాణికాః.

అత్రీణాంభరద్వాజానాంచవివాహో త్రిభరద్వాజకా.

అత్రి- పు. చాక్షుషమన్వన్తరేసప్తర్షిష్వేకః.

అత్రిన్- (అద- త్రిని) త్రి. భక్షకః.

అత్రిశ- పు. మన్త్రిశాస్త్రోదకారః.

అత్న- (అత- న) పు. సూర్యః- (వేదే) అపత్యమ్.

అత్ని- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- కత్నిచ్ సంజ్ఞః.

అత్యన్త- (అతి- అన్త) త్రి. అన్తమతిక్రాన్తమ్- అత్యన్తశబ్దఉపపదే గమ్ధాతోః కర్తరి డప్రత్యయః కృత్- * అత్యన్తగః- అత్యన్తశబ్దాత్తద్గామిత్వార్థే ఖన్తద్ధితః- * అత్యన్తీనః- అత్యన్తతిరస్కృత వాచ్యోఽలఙ్కారశాస్త్రే అవివక్షితవాచ్యధ్వనిభేదః- *అస్యకీర్తిర్నవవిన్నగగనంలిమ్పతి.

అత్యన్తవాసిన్- త్రి. నైష్ఠికబ్రహ్మచారి.

అత్యన్తసంయోగ- పు. వ్యాపనమ్- కాలాధ్వవాచకాభ్యామస్మిన్నర్థేద్వితీయా- తత్ర ఫలప్రాప్తిద్యోతనేతు తృతీయా- *మాసమధీతే- క్రోశంకుటిలానదీ- అహ్నాక్రోశేనవానువాకోఽధీతః- తచ్చవ్యాపనంప్రతియోగివ్యధికరణ్య ఘటితవ్యాపకతారూపమ్ - మాసాదిపదేనచావయవానతిరేకిత్రింశద్దిన సమదాయఉచ్యతే- తద్ఘటకదినాద్యవయవాస్తుత్రింశద్దణ్డాదిపరిమితాఖణ్డకాలవిశేషాత్మకాః- దినాదిశబ్దవాచ్యాస్త్వవయవానతిరేకిణఏవసముదాయాఇతి దినస్యాపితాదృశత్వాదనదోషః- త్రింశత్త్వాదికంచ తాత్పర్యవశాత్తత్రింశత్త్వాదికమేవ భాసతే. తేనైకమాసవ్యాపకాధ్యయనస్థలే నదోషః- ఏవం క్రోశత్వాదికమపి తత్తత్సంఖ్యావద్దణ్డాదిపరిచ్ఛిన్నదేశసముదాయత్వమేవేతిబోధ్యమ్.

మాసమధీత ఇత్యాదౌ ఖణ్డశః ప్రతియోగివ్యధికరణాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వమభావశ్చ ద్వితీయార్థః- ప్రథమాభావే ప్రకృత్యర్థమాసాదిరాధేయతాసమ్బన్ధేనాన్వేతి- మాసాదినిష్ఠాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేతావచ్ఛిన్నస్య ప్రతియోగితయాఽభావాన్తరేఽన్వయః- తస్యచాన్వయితావచ్ఛేదక చైత్రకర్తృకాధ్యయనత్వాదిరూపస్వాశ్రయఘటిత పరమ్పరాసమ్బన్ధేనాధ్యయనాదావన్వయః- మాసత్వాదిమాసాదిభేదేన నాన్వేవ- మాసాదిపదప్రవృత్తినిమిత్తతాపరమనుగతరూపేణైవేతి నమాసాన్తరవ్యాపకతా బాధప్రయుక్తోదోషః.

యద్వావ్యధికరణత్వైవ ద్వితీయార్థః- మాసాదిపదార్థతావచ్ఛేదకదినాదిపఞ్చత్రింశత్త్వాదేర్ధర్మివిశేషణతాపన్నస్యద్వితీయార్థాధికరణతాయాం చైత్రకర్తృకాధ్యయనాధారతాత్వాదివ్యాప్యధర్మానవచ్ఛిన్నం స్వరూపసమ్బన్ధరూపమవచ్ఛేద్యత్వం సమ్బన్ధతయాభాసతఇత్యభ్యుపగమ్యతే- అథవాద్వితీయార్థే అధ్యయనాధికరణతాయాంతత్తన్మాసాదిరూపప్రకృత్యర్థవిశేషణతాపన్నతత్తన్మాసత్వాదివ్యక్తీనాంవ్యాపకతాసమ్బన్ధేనపారతన్త్ర్యేణవిశేషణత్వముపేయతే- తాదృశంవ్యాపకత్వంచ స్వసమానాధికరణవ్యాప్యవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాసమ్బన్ధేనావచ్ఛిన్నస్యభేదః తదాశ్రయ ధర్మవత్త్వమ్- తాదృశధర్మశ్చ చైత్రీయాధ్యయనాధారతాత్వంవిశిష్యైవసమ్బన్ధేనత్వావనీయమ్- వస్తుతస్తుభిన్నకర్తృకాధ్యయనాధికరణతాద్వయావృత్తిధర్మత్వేనానుగమః కార్యః- తాదృశాధికరణతాద్వయావృత్తిత్వంచస్వవృత్తిత్వస్వనిరూపకాధ్యయనకర్తృనిష్ఠభేదప్రతియోగికర్తృకాధ్యయనాధికరణతావృత్తిత్వోభయసమ్బన్ధేనాధికరణతావిశిష్టాన్యత్వమ్- ఇతో మాసమధీయానోదృష్టఇత్యాదౌవిశిష్యచైత్రాద్యనుపస్థితావపినాన్వయబోధానుపపత్తిరితిగదాధరః.

అత్యన్తాతిశయోక్తి- స్త్రీ. అతిశయోక్తిభేదః- నవీనైస్సంజ్ఞాతః. కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయస్తల్లక్షణమ్- * అగ్రే మానో గళితః- పశ్చాత్ప్రియేణ పాదసనితా- యథా వా- పూర్వమేవ కవీన్ద్రాణామజ్జన భూమయోగ జమదామోచితా అభూవన్ అస్య రాజ్ఞః కటాక్షాః పశ్చాత్తు పతితాః.

అత్యన్తాపహ్నవ- పు.. సమూలస్యాపహ్నవః. తత్ర భూతేలిట్- *కలిజ్జేష్వవాప్సీః- నాహం కలిఙ్గాన్ జగామ.

అత్యన్తాభావ- పు. శాస్త్రే) అభావవిశేషః-సచ నాస్తీతి ప్రతీతిసాక్షికః తత్పర్యాయాః అర్థాభావబాధవిపర్యయవిరహవ్యతిరేకాః (ఆన్ధ్ర. లేమి) తద్వదర్థకాస్తు శూన్యరహితహీనవికలప్రభృతయః(ఆన్ధ్ర. లేనిది) తస్యలక్షణంతు నిత్యసంసర్గాభావత్వమ్- ప్రాగభావధ్వంసయోరతివ్యాప్తివారణాయ నిత్యత్వవిశేషణం ధ్వంసాప్రతియోగిత్వే సతి ప్రాగభావాప్రతియోగిత్వరూపమ్.

అత్యన్తాభావీయప్రతియోగితాయాః కిఞ్చిద్ధర్మావచ్ఛిన్నత్వం కిఞ్చిత్సమ్బన్ధావచ్ఛిన్నత్వంచ నియతమ్- అన్యథా యత్కిఞ్చిద్ఘటవత్యపి భూతలాదౌ ఘటో నాస్తీతి ప్రత్యయాపత్తేః- తత్రాపి ఘటాన్తరప్రతియోగికాభావసత్త్వాత్- సంయోగేన ఘటవత్యపి భూతలే సమవాయేన ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతేశ్చ- తథాచ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసమ్బన్ధేన ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేన సాకమత్యన్తాభావస్య విరోధః-అతస్సమవాయేన కపాలే ఘటసత్త్వేపి సంయోగేన ఘటో నాస్తీత్యత్యన్తాభావస్య న విరోధః. నచ విరోధో వ్యాప్యవృత్తిప్రతియోగికస్యైవ- అవ్యాప్యవృత్తిప్రతియోగికస్యతు యదవచ్ఛేదేన నియతప్రతియోగీ వర్తతే తదవచ్ఛేదేనైవ తేన సాకం విరోధః- యథా మూలావచ్ఛేదేన కపిసంయోగవతి వృక్షే తదవచ్ఛేదేనైవ తదభావస్య విరోధః నతు శాఖాద్యవచ్ఛేదేన.

పునరత్యన్తాభావో ద్వివిధః- సమానాధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకశ్చేతి- ఆద్యః పూర్వముదాహృతస్సర్వోఽపి. ద్వితీయో యథా ఘటత్వేన పటో నాస్తీతి- సచ కేవలాన్వయీ- అయంచ విభాగస్సాన్ప్రదాయికైః కైశ్చిదేవాఙ్గీకృతః.

పునరప్యత్యన్తాభావో ద్వివిధః- సమానాధికరణసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో వ్యధికరణసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకశ్చ- తత్రాద్యః పూర్వముదాహృతః- ద్వితీయస్తు సంయోగేన జాత్యభావాదిః.

అత్యన్తాభావీయప్రతియోగితా వృత్తినియామకేనైవ సమ్బన్ధేనావచ్ఛిద్యత ఇతి కేచిత్ తాదృశనియమో నాస్తీత్యపరే.

సచాత్యన్తాభావశ్చతుర్విధః-సామాన్యాభావో విశేషాభావో విశిష్టాభావో వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకశ్చేతి- యద్ధర్మపురస్కారేణ ప్రతియోగిత్వమ్యాతే తద్ధర్మమాత్రావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకస్తస్య సామాన్యాభావః- యథా ఘటో నాస్తీతి ప్రతీతివిషయోభావో ఘటస్య- తద్ధర్మన్యూనవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో విశేషాభావః- యథా తద్వ్యక్తిత్వేన నాస్తీతి ప్రతీతివిషయో ఘటస్య- అవ్యాపకధర్మాన్తరసహితతద్ధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో విశిష్టాభావః- యథా తస్యైవ రక్తఘటో నాస్తి తత్కాలవృత్తిర్ఘటో నాస్తీతి- చతుర్థస్తూభయాభావాదిరూపః- ఘటపటౌ ద్వౌ న స్త ఇత్యాది ప్రతీతివిషయో ఘటస్య- ఏకసత్త్వేపి ద్వయం నాస్తీతి ప్రతీతిసిద్ధః.

తస్యాధికరణేన సాకం స్వరూపసమ్బన్ధః- సచ క్వచిదభావస్వరూపః క్వచిదధికరణస్వరూపః. యథా ఘటత్వాభావాదీనాం నానాధికరణస్వరూపత్వకల్పనే గౌరవాత్ ఘటత్వాభావాదిస్వరూప ఏవ సమ్బన్ధః- సంయోగాదినా ఘటాభావాదీనాంతు తత్తత్కాలావచ్ఛిన్నాధికరణస్వరూప ఏవ- అత ఏవ యత్ర భూతలాదౌ ఘటాదికమపసారితం పునరానీతంచ తత్ర ఘటకాలస్య సమ్బన్ధాఘటకతయా భూతలే న ఘటాత్యన్తాభావబుద్ధిః- అత్రోత్పాదవినాశశాలీ సామయికో నామ చతుర్థస్సంసర్గాభావ ఇతి కేచిత్.

తద్ధ్వంసప్రాగభావాధికరణే న తదత్యన్తాభావ ఇతి ప్రాచాంమతమ్- నవీనాస్తు ధ్వంసప్రాగభావయోరత్యన్తాభావవిరోధిత్వే మానాభావః- అత ఏవ పాకరాశ్యామే రక్తం రూపం నాస్తీతి ప్రత్యయః- న చైష రక్తరూపధ్వంసాద్యవగాహీ- పూర్వాపర రక్త ధ్వంసప్రాగభావవతి రక్తేపి తథా ప్రత్యయప్రసఙ్గాదితి ప్రాహుః.

మాధ్వమతేతు-అప్రామాణికప్రతియోగికోఽత్యన్తాభావః- యథా శశశృఙ్గాభావాదిః- నతు ప్రామాణికప్రతియోగికః- ఘటాద్యభావస్తు యథాయథం ప్రాగభావాదిరూప ఏవేత్యాహుః- తదపరే నక్షమన్తే- ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశిష్టప్రతియోగిజ్ఞానస్యాభావబుద్ధౌ హేతుత్వాఙ్గీకారాత్- అత ఏవ ఘటత్వేన పటో నాస్తీత్యాది ప్రతీతివిషయో వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నాభావస్సోన్దదాఙ్గీకృతోపి తైర్నిరాకృత ఇతి తత్త్వమ్.

అత్యన్తాభావోఽప్యనిత్య ఏవేతి శఙ్కరీయాః- తైర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్యానిత్యత్వాఙ్గీకారాత్- యత్రాధికరణే యస్య కాలత్రయేప్యభావస్తత్ర సోఽత్యన్తాభావః- యథా వాయౌ రూపాభావ ఇతి తైరఙ్గీకృతమ్.

రామానుజీయానాంతు మతే గోత్వాభావాదీనామశ్వత్వాదిస్వరూపత్వమిత్యాది రీత్యాఽత్యన్తాభావస్యాపి భావాత్మకత్వమేవాఙ్గీకృతమ్. ప్రాభాకరైస్త్వధికరణాత్మకత్వమితి తద్విశేషస్తు యాచైల తద్గ్రన్థేష్విత్యలం విస్తరేణ.

అత్యన్తాభావస్య స్వరూపసంబన్ధేనాత్యన్తాభావః ప్రతియోగిస్వరూపః. అత్యన్తాభావాత్యన్తాభావో న ప్రతియోగిస్వరూపః కింతు తదత్యన్తాభావత్వప్రతియోగ్యత్యన్తాభావరూప ఇతి నవ్యాః.

అత్యన్తాభావ ప్రతియోగినో యోగ్యత్వమపేక్షితమ్- తేనస్తమ్భే పిశాచాభావస్యన ప్రత్యక్షమ్.

అత్యన్తాయ- అ. అత్యన్తమిత్యర్థే.

అత్యన్తీన- (అత్యన్త- ఖ) త్రి. అత్యన్తంగామీ. (ఆన్ధ్రి. ఒత్తినడుచువాఁడు)

అత్యయ- వినయాదిః. (అతి- ఇణ్- అచ్) పు. అతిక్రమః- కృచ్ఛ్రమ్- మరణమ్- దోషః- దణ్డః- వినాశః- ఉత్పాతః- ప్రాణధనాదిపాతః.

అత్యయార్థకమవ్యయం సుబన్తేన సమస్యతే సోఽవ్యయీభావః- * హిమస్యాత్యయోఽతిహిమమ్.

అత్యయిన్- (అతి- ఇణ్- ఇని) పు. అతిక్రమణశీలః.

అత్యరాల- పు. ప్రమాణకృతగజజాతిభేదః.

అత్యర్థ- (అతి- అర్థ) త్రి. అతిశయవాన్.

అత్యష్టి- స్త్రీ. సప్తదశంఛన్దః. తత్రద్విసప్తత్యుత్తరత్రింశత్సహస్రాస్వితలక్షవృత్తాని- అత్రప్రసిద్ధవృత్తాని- కౌకిలకమ్- నర్కుటకమ్- పృథ్వీ- మన్దాక్రాన్తా- వంశపత్రపతితమ్- శిఖరిణీ- హరిణీ.

అత్యస్త- (అతి- అసు- క్త) త్రి. అతీతః- తత్ప్రకృతికేన సుబన్తేన ద్వితీయాన్తం సమస్యతే స తత్పురుషః- *దుఃఖాత్యస్తః.

అత్యాకార- (అతి- ఆఙ్- డుకృఞ్- ఘఞ్) పు. అనాదరః- అధిక్షేపః.

అత్యాక్రమణ- న. దర్శపూర్ణమాసయోరాఘారాఙ్గక్రియావిశేషః.

తత్ప్రకారశ్చ ఆగ్నావిష్ణూ మా వామవక్రమిషమితి అగ్రేణ స్రుచో పరేణ మధ్యమం పరిధి మనవక్రామన్ ప్రస్తరం దక్షిణేన పదా దక్షిణాతిక్రామత్యుదఙ్ఙన్యేనేత్యాపస్తమ్బోక్తః.

అత్యాది- పు. గణవిశేషః- ప్రాద్యన్తర్గతః- తత్రత్యాః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయాన్తేన సమస్యన్తే- *అతిక్రాన్తో మాలామతిమాలః.

అత్యాధాన- న. ఉపరిస్థాపనమ్.

అత్యాయ- (అతి- ఇణ్- ణ) పు. అతిక్రామకః.

అత్యారూఢ- (అతి- ఆ- రుహ- క్త) త్రి. ఆరూఢః- అధికః.

అత్యాహిత- (అతి-ఆ-డుధాఞ్-క్త) న. మహాభయమ్- జీవనానపేక్షంకర్మ.

అత్యుక్తా- స్త్రీ. ద్వితీయఛన్దః- తత్రచత్వారివృత్తాని తత్రాపిప్రసిద్ధంవృత్తమేకమ్- స్త్రీ.

అత్యుక్తి- స్త్రీ. కావ్యేగౌడమార్గేగుణవిశేషః- తల్లక్షణంతు లోకాతీతపదార్థో వ్యవివక్షితస్యార్థస్యకథనమ్ యథా- అద్యప్రభృతియుష్మత్పాదరజోధాతపాతకమస్మద్గృహం దేవగృహమివ భవతీతి- యథావా ప్రియేకవస్తనయుణ్ణాం యువం విజృమ్భిష్యమాణ మనాలోచ్యైవ బ్రహ్మణాకాశమల్పంనిర్మితమితి.

ఇయమత్యుక్తిర్దణ్డినా గుణత్వేన పరిగణితా- నవీనైస్త్వలంకారత్వేన పరిగణితా- తన్మతే అత్యన్తాతథ్యకథనమత్యుక్తిరితి తల్లక్షణమ్- అత్యన్తేతివిశేషణాదతిశయోక్తిర్వ్యావృత్తిః- సాచ శౌర్యౌదార్యాది విషయభేదేనబహువిధా.

తత్ర సమ్పదత్యుక్తిరుదాత్తమిత్యలఙ్కారాన్తరత్వేనపరిగణితేతి శౌర్యాద్యత్యుక్తిరేవాత్యుక్తిరిత్యుచ్యతఇతి కేచిత్. సమ్పదత్యుక్తావపి తథ్యత్వాతథ్యత్వాభ్యాముదాత్తాత్యుక్తిభేదఇత్యన్యే- తత్రశౌర్యాత్యుక్తిర్యథా- అస్యరాజ్ఞఃప్రతాపేనసప్తసముద్రాశ్శోషితాః- పునస్తచ్ఛత్రుస్త్రీబాష్పపూరైర్వర్ధితాః- ఔదార్యాత్యుక్తిర్యథా- అస్యరాజ్ఞోదాతృత్వం ప్రేక్ష్యకల్పవృక్షౌఅర్థినోఽభూవన్.

అత్యుచ్ఛ- త్రి. కామశాస్త్రే సురతభేదః- తచ్చ మృగజాతిస్త్రియా అశ్వజాతిపురుషస్యయోగేభవతి.

అత్యుచ్ఛయ- పు. సఙ్గీతేఽవరోహవర్ణగతాలఙ్కారభేదః సచపఞ్చాన్తరస్వరారోహరూపః- ఉ. సరిగమపధనిసర.

అత్యూర్మశా- ఊర్మ్యాదిః.

అత్యూహ- పు. కాలకణ్ఠఇతి పక్షివిశేషః- నీలికా.

అత్ర- (ఏతద్- త్రల్) అ. ఏతస్మిన్నిత్యర్థే- అయమనాదేశేసర్వానుదాత్తః-అన్యత్రత్వాద్యుదాత్తః-అయమిత్యర్థేచ- *అత్రభవాన్.

అత్ర- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సవిత్వవిధః- అత్రన్- కత్రన్ చేతి.

అత్రన్- ఉణాది ప్రత్యయవిశేషః అత్రస్వరూపః- సచ అమ ణక్ష యజ వధ పత్ ఇ ధాతుభ్యోభవతి- గడధాతోశ్చ- తదాగకారస్యకకారః- వృఙ్ధాతోస్తుచిత్- * అమత్రమ్- నక్షత్రమ్- యజత్రమ్- పథత్రమ్- పతత్రమ్- కడత్రమ్- వరత్రా.

అత్రభవత్- పు. పూజ్యః.

అత్రి- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అత్రిన్సంజ్ఞః.

అత్రిన్- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అత్రిస్వరూపః- సచ పత్ ఇ ధాతోర్భవతి- * పతత్రిః.

అథ- పృషోదరాదిః- చాదిః- స్వరాదిః- (అర్థ- డ) అ. మఙ్గళే- ఆనన్తర్యే ఆరమ్భే ప్రశ్నే సాకల్యే సంశయే అధికారే వికల్పే సముచ్చయే ప్రథమే పక్షాన్తరే ప్రతిజ్ఞాయామ్.

అథ- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః. సచ శీఙ్ శప రు గమ్ ఇ వఞ్చ వని జీవ శము దము ధాతుభ్యః ప్రపూర్వాద్దణధాతోశ్చ భవతి- డుభృఞ్ ధాతోశ్చిత్- రుదిర్ విదధాతుభ్యాంతుజిత్- * శయథః- శపథః- రవథః గమథః- వఞ్చథః- వనథః- జీవథః- శమథః- దమథః- ప్రాణథః భరథః- రుదథః- విదథః.

అథకిమ్- అ. అఙ్గీకారే.

అథరి- స్త్రీ. [వేద] అఙ్గులీ.

అథర్వణ- వసన్తాదిః- పు. శివః- ఆన్ధ్రభాషావ్యాకరణకారేష్వేకః- తస్యకృతిః వికృతివివేకః.

ఆథర్వణి- పు. అథర్వవేదజ్ఞో బ్రాహ్మణః- పురోహితః.

అథర్వన్- వసన్తాదిః- శిక్షాదిః. పు. చతుర్థవేదప్రవర్తకాచార్యవిశేషః- సచ బ్రహ్మణో జ్యేష్ఠపుత్రస్తచ్ఛిష్యఃఇతి ముణ్డకోపనిషది- తచ్ఛిష్యోఽఙ్గిరానామ బ్రాహ్మణః

చతుర్థవేదః- సతు ఋగ్యజుస్సామవేదేభ్య ఉద్ధృతః యజ్ఞానుపయుక్తః-శాన్తికపౌష్టికాభిచారికాదికర్మప్రతిపాదకః.

తస్యసమ్ప్రదాయే విభాగశ్చ యథా- వేదవ్యాసశిష్యస్సుమన్తుస్తస్మాదథర్వవేదం జగ్రాహ- తస్యశిష్యః కబన్ధస్తస్మాదధీత్య ద్విధావిభజ్యైకాం శాఖాం దేవదర్శాయాద్వితీయాం పథ్యాయచదదౌ- దేవదర్శస్తు స్వశాఖాం చతుర్ధావిభజ్య మేధబ్రహ్మబలి శౌల్కాయని పిప్పలాదేభ్యో దదౌ- పథ్యస్తు స్వశాఖాం త్రిధావిభజ్య జాబాల కుముదాదిశౌనకేభ్యో దదౌ- శౌనకస్తు స్వశాఖాం ద్విధా విభజ్య ఏకాం బభ్రవేఽపరాం సైన్ధవాయచదదౌ- సైన్ధవ ముఞ్జకేశస్తు పఞ్చసంహితాశ్చక్రే- నక్షత్రకల్పో వేదకల్పస్సంహితాకల్పః ఆఙ్గిరః కల్పశ్శాన్తికల్పశ్చేతి-తత్ర నక్షత్రకల్పే నక్షత్రపూజావిధిః-వేదకల్పే వైతానికబ్రహ్మత్వవిధిః- సంహితాకల్పే మన్త్రవిధిః- ఆఙ్గిరసకల్పేఽభిచారవిధిః- శాన్తికల్పేఽష్టాదశమహాశాన్తివిధిః.

అథ-వా- అ. పక్షాన్తరే- ప్రసిద్ధం.

అథు- కృత్ప్రత్యయవిశేషః- అథుచ్ సంజ్ఞః.

అథుచ్- కృత్ప్రత్యయవిశేషః- అథుస్వరూపః- సచ ట్వితో ధాతోర్భావే భవతి- * వేపథుః.

అథునా- తద్ధితప్రత్యయవిశేషః.

అథుస్- లిట్పరస్మైపదమధ్యమద్వివచనమ్- * బభూవథుః.

అథో- పృషోదరాదిః- చాదిః- [అథ- ఉ] అ. మఙ్గళే- ఆనన్తర్యే- ఆరమ్భే- ప్రశ్నే- సాకల్యే- సంశయే- అధికారే- వికల్పే- సముచ్చయే.

అద్- ధా. అద- అన్య(లిటి) అద్- అట్ — అద్.

అద్- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అదిసంజ్ఞః.

అద్- ఆగమవిశేషః- అదుక్సంజ్ఞః.

అద్- అ. వృత్తౌ ఆకస్మికార్థకమ్- తస్మిన్నుపపదే భూధాతోర్డుతచ్ ఉణాదిః- * అద్భుతమ్.

అద- ధా. లుక్. పర. భక్షణే. అదాదిధాతూనామాదిః అన్యరూపాణి- (కు. అద్- (— ణిచ్) ఆది-(— సన్) జిఘత్స- (— ణిచ్ సన్) ఆదిదయిష.

అదధాతోర్లుఙి సని ఘఌ అపిచ ఘస్లాదేశః- లిటి తు వా- ఘస్లసిరు బహుళమ్. * అఘసత్- జిఘత్సతి- ఘసః- ప్రఘసః- జఘాస. ఆద. ఘస్తాం నూనమ్- సగ్ధిశ్చమే. అదధాతోస్థలో నిత్యమిట్- * ఆదిథ. తాదౌ కితిల్యపిచ జగ్ధాదేశః- * జగ్ధః- జగ్ధవాన్- జగ్ధ్వా.

తస్మాదపృక్తసార్వధాతుకస్యాడాగమో భవతి- * ఆదత్- ఆదః.

అన్నశబ్దాతిరిక్తే కర్మణ్యుపపదే అదధాతోర్విట్- ఆమమాంసార్థకే క్రవ్యశబ్ద ఉపపదే కర్తరి విట్ నాన్- వక్ష్యమాంసార్థకేత్యణ్- * ఆమాత్- క్రవ్యాత్- క్రవ్యాదః. ప్రత్యు. అన్నాదః.

ఉపసర్గ ఉపపదే భావాద్యర్థే తస్మాదప్- నిత్యుపసర్గేతు అప్ ణశ్చ * ప్రఘసః విఘసః నిఘసః న్యాదః.

అస్మాత్ తృన్నర్థే క్మరచ్- * అద్మరః.

అస్మాదుణాదయః- క్తిన్- * అగ్ధిః- అనిః- తస్యముడాగమశ్చ- * అద్మనిః. క్రిన్- * అద్రిః. క్వనిప్ దస్య థశ్చ- * అథ్వా. అసున్ దస్యథః ప్రకృతేర్నుమాగమశ్చ- * అన్థస్. త్రిని- * అత్త్రిన్. త్రిప్- * అత్త్రిః.

అదధాతో రణౌకర్తుర్ణ్యన్తే వైకర్మసంజ్ఞా నభవతి- * ఆదయత్యన్నం వటునా.

అదద్రి- అఞ్చ్ ఇతిక్విన్నన్తేపరే అదస్ శబ్దస్యరూపమ్- * అదద్ర్యఙ్ అదద్ర్యఞ్చౌ- తస్య వైకల్పికరూపే అదము ఇ అముము ఇ- తత్ర ఉకారేకారయోర్వైకల్పికాదేశః- * అదముయఙ్- అముముయఙ్.

అదస్- త్యదాదిః. (అద- అసున్) త్రి. ప్రసిద్ధమ్- ఇదమ్- తత్- వ్యవహితమ్- తత్రాదస్ శబ్దస్య పరోక్షబుద్ధి విషయతావచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్నే శక్తిరితి నైయాయికాః- విప్రకృష్టే ప్రత్యక్షబుద్ధివిషయతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేఽపి శక్తిరితి కేచిత్.

అన్యస్యాపరే సకారస్యౌత్వమ్ సులోపశ్చ- సాకచ్కస్యతు ఔత్వంవా- ఔత్వాభావపక్షే సకారాదకారస్య ఉత్వమ్- * అసౌ అసుకౌ అసుకః- క్లీబేతు అదస్ ఇత్యేవ. అదస్ శబ్దస్య విభక్తిపరకత్వే సకారస్యాకారేకృతే అకారాన్తకార్యాణి సర్వాణి కుర్యాత్- అకప్రహితాదస్మాద్విసర్జనీయస్ నకార్యః- తృతీయైకవచనస్య తు నా ఇత్యాదేశః- తస్మిన్నకారస్య నదీర్ఘః- ఏవమకారాన్తరూపమాపన్నస్య కృతసర్వకార్యస్య తస్యదకారస్యస్థానే మకారః తతః పరస్య హ్రస్వస్య ఉకారః దీర్ఘస్య తు ఊకారః- తత్రాపి బహువచనే ఏకారస్య ఈకారః క్లీబేస్వమోర్లుకాఽకారన్తత్వాభావాదదస్ ఇత్యేవ

ఏవఞ్చక్రమేణ లిఙ్గత్రయే విభక్త్యన్తరూపాణి యథా- తత్ర పుంసి- అసౌ అమూ అమీ అముమ్ అమూ అమూన్ అమునా అమూభ్యామ్ అమీభిః అముష్మై అమూభ్యామ్ అమీభ్యః అముష్మాత్ అమూభ్యామ్ అమీభ్యః అముష్య అముయోః అమీషామ్ అముష్మిన్ అముయోః అమీషు- స్త్రియాంతు- అసౌ అమూ అమూః అమూమ్ అమూ అమూః అముయా అమూభ్యామ్ అమూభిః అముష్యై అమూభ్యామ్ అమూభ్యః అ

ముష్యాః అమూభ్యామ్ అమూభ్యః అముష్యాః అముయోః అమూషామ్ అముష్యామ్ అముయోః అమూషు క్లీబేతు- అదః అమూ అమూని అదః అమూ అమూని శేషంపుంవత్- సాకచ్కస్యతుపుంసి అసకౌ అసుకః- అసుకౌ- అసుకే- ఇత్యాది. భిసి అముకైః- స్త్రియాస్తు అసకా అసుకా- అముకే- అముకాః- ఇత్యాది క్లీబేతు అదకః అముకే అముకాని ఇత్యాది.

తత్రామీ అమూ ఇత్యేతౌ ప్రగృహ్యౌ- * అమీ ఈశాః అమూ ఆసాతే.

అదశ్శబ్దస్యానుపదేశే గతిసంజ్ఞా భవతి * అదఃకృత్య- పరంప్రత్యుపదేశేతు ప్రత్యుదాహరణమ్

క్విన్ ప్రత్యయాన్తే అఞ్చ ఇత్యస్మిన్ పరేతు అదద్రీత్యాదేశః * అదద్ర్యఙ్.

వృత్తౌ తు విభక్తిలుకి సర్వత్రాదస్ ఇత్యేవరూపమ్.

అదాది- పు. ధాతుగణవిశేషః సచలుగ్వికరణః- తత్సర్వాయః అదిప్రభృతయః- తత్రధాతవోయథా అద హన ద్విష దుహ దిహ లిహ చక్షిఙ్ ఈర ఈడ ఈశ ఆస వస ఆచ్ఛాదనే కసి కస కశ ణిసి ణిజి శిజి పిజి పృజి వృజీ వృజి వృచీ షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచనే శీఙ్ యు రు తు ణు క్షు క్ష్ణు ష్ణు ఊర్ణుఞ్ ద్యు షు ష్టుఞ్ బ్రూఞ్ ఇఙ్ ఇణ్ ఇక్ వీ ఈ యా వా భా ష్ణా శ్రా ద్రా ప్సా పా రక్షణే రా లా దాప్ ఖ్యా మా వచ విద అస భువి మృజూ రుదిర్ ఞిష్వప్ శ్వస అన జక్ష జాగృ దరిద్రా చకాసృ శాసు- అథచ్ఛాన్దసాః పఞ్చ- దీధీఙ్ వేవీఙ్ షస సస్తి వశ హ్నుఙ్ యఙ్లుగన్తాశ్చ.

అదాదిభ్యః పరస్య శపోలుక్ తేన కేవల లకారాదేశానామేవశ్రవణమ్ * అత్తి అత్తః అదన్తీత్యాది. సచలుక్ఛన్దసి బహులమ్- * వృత్రంహనతి వృత్రహా.

అదాభ్య- పు. జ్యోతిష్టోమే సోమరససంస్కారార్థో గ్రహవిశేషః.

తద్విషయమధికరణం పూర్వమీమాంసాయామ్ ౨అ. ౨పాదే. యోఽదాభ్యం గృహీత్వా సోమాయ యజత ఇత్యనారభ్యశ్రూయతే- తత్రాదాభ్యశబ్దస్య జ్యోతిరాదివద పూర్వనామత్వాత్తన్నామకో యాగో యజత ఇత్యాఖ్యాతేన విధీయతే జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వావగమాత్తదీయవిధ్యన్తాతిదేశేన ద్రవ్యదేవతయోస్సిద్ధిరితి ప్రాప్తే భవత్వదాభ్యశబ్దస్య నామత్వమ్ తచ్చనామగ్రహస్యైవ- న తుయాగస్య- గృహీత్వేతి శబ్దస్యానన్తరమేవ పాఠాత్ యజత ఇతితు వ్యవహితమ్- తస్మాదత్రగ్రహణస్యైవవిధిః- గ్రహణంచ జ్యోతిష్టోమగతస్య సోమరసస్య సంస్కారరూపో గుణః- ఐన్ద్రవాయవాది గ్రహణసమానత్వాత్- యద్యప్యత్రన ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమః- తథాపితత్సంబన్ధిగ్రహద్వారా వాక్యాజ్జ్యోతిష్టోమగామిత్వమ్- అతఏవసోమార్థ మదాభ్యం గృహీత్వేతినిర్దిశ్యతే ఇతి అద్రవ్యత్వాత్తు కేవలే కర్మణిశేష స్స్యాదిత్యాదిభిస్సూత్రైరుక్తమ్.

షష్ఠాధ్యాయే ౩పాదేపి పూర్వోక్తాశఙ్కాముపాదాయ- గ్రహాణాం సవననిష్పాదకత్వస్య ప్రత్యక్షేణ దృష్టమిత్యదాభ్యగ్రహస్య సవననిష్పాదకతయా సవనాఙ్గత్వేన తత్ప్రతిసవన మదాభ్య ఆవర్తనీయ ఇతి ప్రాప్తే- సోమయాగః ఫలవాన్నతు సవనమిత్యనారభ్యాధీతవాక్యాత్సమ్పన్నః ఫలవత్ప్రయుక్త ఇతి సవనం ప్రత్యనఙ్గత్వాన్నాస్తి తస్యావృత్తిరితి గ్రహైష్టక మాపానసవాక్యం సవనచితి శేషస్స్యాదిత్యాదిసూత్రైరధికరణముక్తమ్.

అది- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అద్ స్వరూపః- సచశ్రాదృభాభసధాతుభ్యో భవతి- శ్ర్యాదేదర్భ్రణధాతోస్తస్మిన్ షుగాగమశ్చ- త్యజతను యజ ధాతుభ్యస్తుసడిత్ ఇణ్ ధాతోస్స తస్యతుడాగమశ్చ- * శరద్ దరద్ భసద్ దృషద్ త్యద్ తద్ యద్ ఏతద్.

అది- ధా. శప్. ప. బన్ధనే- కాశ్యపమతే తస్యేతిజ్జ్వపయత్వంనాస్తి- అన్యమతేత్వస్తి. అస్యరూపాణి (కు.) అన్ది (—ణిచ్) అన్ది- (—సన్) అన్దిదిష- (—ణిచ్ సన్) అన్దిదయిష.

అదితి- (నఞ్-దో-క్తిన్) ఆద్యుదాత్తః. స్త్రీ. కశ్యపస్య భార్యాసుప్రథమా- తస్యాఃపుత్రాః దేవాః విష్ణ్వాదిత్యాః తస్మాత్ప్రాగ్దీవ్యతీయేష్వర్థేషు తద్ధితోణ్యః * ఆదిత్యః.

అదిప్రభృతి- త్రి. అదాదిః.

అదుక్- ఆగమవిశేషః- అద్ స్వరూపః- సచ సమానే ఏకశబ్దాత్పరస్య నఞః ప్రకృతిభావేన సహ సముచ్చితః.
* ఏకాన్నవింశతిః.

అదూర- (నఞ్- దూర) సఙ్ఖ్యేయార్థయా సఙ్ఖ్యయా సహ తస్యసమాసః- బహువ్రీహిసంజ్ఞః- * అదూరత్రింశాః.

తస్యాదూరభవ ఇత్యర్థస్తద్ధితార్థేషు చతురర్థ్యన్తర్గతః.

అదృశ్య- (నఞ్- దృశ్య) త్రి. దృశ్యాదన్యత్.

మన్త్రశాస్త్రే అదృశ్యకరణప్రయోగా యథా- మదనాయానామయక్షిణ్యా మన్త్రం లక్షసంఖ్యం రాజద్వారే కుబ్జకేత్ సక్షీరాణి మాలతీపుష్పాణిచ జుహుయాత్. సా కాంచిద్గుటికాం దదాతి సా ను ఖస్థా ఉదృశ్యకరణీ.

శ్మశానవాసిన్యా యక్షిణ్యా మన్త్రం శ్మశానే నగ్నశ్శుచిశ్చతుర్లక్షం జపేత్ సా కంచిత్పటం దదాతి తేనావృతో ఉదృశ్యో భవతి.

ప్రణవసముద్ధపూర్వకం నిశాచర మహేశ్వర మమవర్పటత ఇతి మన్త్రం వామహస్తే లక్షం జపేత్ అదృశ్యకరణీం విద్యాం దదతి తతో బలిర్క్షహార్త్రైః పూజాం కృత్వా జ్వాలతైలే సాజ్య తన్తురూపాభిః పఞ్చభిర్వర్తిభిర్నరకపాలేషు నరతైలేన పఞ్చభిర్మనుష్యైః పఞ్చభిర్దీపైరఞ్జనాని గ్రాహయేత్- తాన్యేకీకృత్య మన్త్రయిత్వా నేత్రే అఞ్జయేత్- అదృశ్యో భవతి.

ప్రణవ హ్రూం ఫట్ పూర్వకః సంబుద్ధ్యన్త కాళీద్వయ

మహాకాలీ మాంసశోణితభోజనా రక్తకృష్ణముఖా దేవీశబ్దపూర్వకః మామాంపశ్యస్తుమానుషాహుంఫట్ స్వాహేతి మన్త్రోయుతజపాత్ సిద్ధోభవతి. అనేనాష్టోత్తరశత మభిమన్త్రితాస్సర్వేఽదృశ్యకరణయోగాస్సిద్ధాభవన్తి.

అజ్కోలతైలసంయుక్తా వచాశ్వేతసర్షపావాత్రిలోహవేష్టితాశ్చే త్యాగుటికా ముఖే ధార్యా.

కాకోలూకపక్షానాత్మకేశాంశ్చాన్తర్ధూమగతాన్ దగ్ధ్వా సూక్ష్మచూర్ణీకుర్యాత్ అజ్కోలతైలసహితా సాగుటికాశిరసిధార్యా.

తాలకమహిషీక్షీరసహితాజ్కోలతైలైరఙ్గానిలేపయేత్.

అజ్కోలతైలసంసిక్తేనపారావతమలేనలలాటేతిలకం కుర్యాత్.

ఓంకవలోద్యాలమూలంహూనేసానేజానేహ్రీంహ్రీం సిద్ధేస్వాహా ఇతిమన్త్రఉక్తయోగానాంసిద్ధిప్రదః

శ్వేతాపరాజితామూలం చన్ద్రగ్రహణే గృహీత్వా బలాషోడ్రాభ్యాంసహగుటికాంకృత్వా ముఖేహస్తేచధారయేత్.

పద్మసూత్రవర్తింకృత్వా పుత్రజీవతైలం రోచనాసహదేవీభ్యాంసహవీరముష్టేప్రవలిప్యాపరస్మిన్ వీరముష్టేదీపంప్రజ్వాల్యకజ్జలంగృహీత్వా తేనాఞ్జితోభవేత్.

శ్వేతాయాః కృష్ణాయావా మార్జార్యా జరాయుం చూర్ణయిత్వా త్రిలోహవేష్టితంకృత్వా ముఖేధారయేత్.

నన్ద్యావర్తస్య పూర్వదిక్ స్థితమూలం సూర్యగ్రహణే గృహీత్వా స్త్రీస్తన్యే ఘృష్ట్వా వటికీకృత్య త్రిలోహవేష్టితంకృత్వా ముఖేధారయేత్.

కృష్ణకాకేన మహిషీనవనీతంఖాదయిత్వా తద్విష్ఠామర్కటూలేనవేష్టితాంవర్తికాంకృత్వా ఉజ్కోలతైలదీపే పూర్వవన్నరకపాలే శ్మశానే కజ్జలం గృహ్ణీయాత్- ఫలమపిపూర్వవత్.

పారావతకుక్షిస్థంస్రోతోఞ్జనం చితౌపక్వం కృష్ణమార్జారరక్తభావితై రక్తతన్తుభి ర్వర్తింకృత్వా పూర్వవన్నరకపాలేకజ్జలంగృహ్ణీయాత్.

దరడో దేవదారు ర్నరస్య చితా మాంసం స్రోతోఞ్జనయుతం కృత్వా తేనాఞ్జయేత్.

ఉలూకస్సుగాలసూకరనేత్రరక్తం నీలాఞ్జనయుతంపిష్ట్వా శవావపుటేరుద్ధ్వా దహేత్ తేనాఞ్జయేత్.

ఫాల్గునేమాసి సజీవంఖఞ్జరీటం గృహీత్వా యావత్పక్షప్రదపదం పఞ్జరేరక్షేత్ తతస్సపక్షరోఽదృశ్యోభవతి.

ఖఞ్జరీటశిఖాత్రిలోహవేష్టితాహస్తేమూర్ధ్నివాధార్యా.

సువర్ణందశభాగాః తామ్రం ద్వాదశరూప్యంషోడశ- ఏతదత్ర త్రిలోహమ్.

ప్రణవనమస్ చతుర్థ్యన్తో భగవాన్ సద్దామరేశ్వరశ్చతుర్థ్యన్తోరుద్రః ఛిలిద్వయం చతుర్థ్యన్తో వ్యాఘ్రచర్మపరిధానః కులిద్వయం చణ్డప్రచణ్డతికిలిద్వయం స్వాహేతి చాయంమన్త్ర ఉక్తయోగానామ్.

అజమోదామూల మశ్వగర్భశయ్యయా సహ తాలకేన సంపిష్టం తాలకంధారయేత్.

కృష్ణచతుర్దశ్యాంరాత్రౌ లాఙ్గలీమూలముద్ధృత్యశ్వేతచ్ఛాగీగర్భశయ్యయానరతైలమేకీకృత్య నేత్రే అఞ్జయేత్.

ప్రణవః అః నఖేఅః సమ్బుద్ధ్యన్తాః నకర్ణా అరిమర్శలా అర్ధకేశా దాఢాకరాలా ధక్కారాలా ఫీట్కారిణీశబ్దాః హుంశబ్దః సమ్బుద్ధ్యన్తా ముణ్డా చణ్డాలినీ శబ్దం స్వాహేచేత్యయంమన్త్ర ఉక్తయోగద్వయే.

అథామావాస్యాయాం పూర్ణిమాయాం పఞ్చమ్యాం త్రయోదశ్యాంవా శ్వేతపుష్పగన్ధధూపదీపబల్యుపచారైః రాత్రౌ పూజాంకృత్వా తతో దేవదాలీం ప్రణవపూర్వకసమ్బుద్ధ్యన్తామృతగణచతుర్థ్యన్తా మృడరుద్రగణప్రణవనమస్స్వాహాకారరూపేణ మన్త్రేణాభిమన్త్ర్య ప్రణవనమశ్చతుర్థ్యన్త భగవద్రుద్రషడ్విసర్గాన్త తద్వయరూపేణ మన్త్రేణగృహీత్వా తద్రసేన దినమేకం పారదంమర్దయిత్వా తేనవా తద్రసేన కేతకీస్తవంమర్దయిత్వా తేనవా నేత్రే అఞ్జయేత్.

కృష్ణచతుర్దశ్యాంరాత్రౌ చతుర్భిఃఖడ్గహస్తైస్సార్థకైస్సహ ఏకాన్తేశ్మశానేవాకృష్ణమాల్యాంరగన్ధపుష్పాక్షతాదిభిరర్చయిత్వా కృష్ణచ్ఛాగబలింధదత్త్వా తస్యమేదస్సంగృహ్యాపోషితాయతస్మై మార్జారాయ భక్షణార్థం దత్త్వాతదస్యమార్జారందక్షిణేహ దేగృహీత్వాచాలయిత్వా భ్రామయిత్వాజల పూర్ణే పూజితేభాణ్డే నిధాయ తత్పార్శ్వే మగ్నౌనిదధ్యాత్- తేనబిసతన్తువర్తిం కృత్వా నరకపాలే జ్వాలయేత్ కజ్జలంగృహ్ణీయాత్ రాత్రౌ దేవీంచపూజయేత్ పరస్పరాస్త్రస్తకరాః ఖడ్గహస్తాదీపమావృత్యరక్షేయుః పఞ్చదుస్తుపూర్వయోగోక్తంమహాకాలీమన్త్రంజపేత్- తత్కజ్జలంగృహ్ణీయాత్ అయంసిద్ధయోగః.

అతికృష్ణస్యశునకస్యకణ్ఠేసూత్రంబధ్నీయాత్ ప్రణవనమస్సహతేనాకాఙ్క్షితపరదు కాన్నినికటతరు కటికటిమోతత్ ఇతిమన్త్రేణ పఞ్చోపచారైః పూజయిత్వాతస్యదక్షిణాధోదంష్ట్రా మూలగాంసం గృహీత్వాసమాహృత్యత్రిలోహవేష్టితంకృత్వాముఖేనిక్షిపేత్.

మయూరవానరంస్థీనిమాహిషఘృతైః పక్త్వాపిష్ట్వానేత్రే అఞ్జయేత్.

ఉపవాసత్రయంకృత్వా తతఃపుష్యరాత్రౌకృష్ణమృత్తికాపూరితే నరకపాలే కృష్ణయవాన్ నివాప్య నిత్యంరాత్రౌ సేచయేత్- తతఃపక్వానాంతేషాం బీజైఃకృతాం మాలికాంశిరసిధారయేత్.

బాణేనహతేమనుష్యేదగ్ధేతదీయంలోహమాహృత్య నీ

లకాకోలూక నేత్రే ఆదాయ తల్లోహేన తత్సహ తేన స్వ నేత్రే అఞ్జయేత్.

ఋషభశృఙ్గస్య శ్మశానే మైథునేన గతాయాః తచ్ఛుక్ల శోణితం గృహీత్వా మనశ్శిలా తాలక సహితేన తేన లలాటే తిలకం కుర్యాత్.

అష్టమమాసే గర్భిణ్యా గర్భో యః పతతి తస్య నేత్రేక ర్ణజిహ్వాహృదయమాంస నాసికా గుదమేఢ్రాణ్డపాదాం శ్చ సంగృహ్య సర్వాన్ కాలే యావత్స్మోక్షం గృహే మహాకాలీ మన్త్రేణ పేషయిత్వా గుటికాం హస్తే ధారయేత్.

నరకపాలే లగ్నాం నీలకోద్భవమృత్తికాం చణ్డాలీస్తన్యేన మిశ్రయిత్వా హస్తే ధారయేత్.

కృష్ణపక్షచతుర్దశ్యాం రాత్రౌ కృష్ణకాకస్య పృష్ఠే తులసీబీజం వాపయేత్ - పతితో ఽన్యాని వాపయేత్ - కాకపృష్ఠస్థతులసీ న దృశ్యతే - బహిర్వాపితాస్తులస్యః యదా జాయన్తే తదా మన్మటం సుపక్వ సప్తధాన్యాని వటపత్రే బలిం దత్త్వా సమూలాం తాం తులసీం గృహీత్వా ఽఞ్జయేత్.

అథ కృష్ణచతుర్దశ్యాం నరముణ్డే సమాంసే నాసారన్ధ్రే కృష్ణధత్తూరబీజం వాపయిత్వా కృష్ణభూమ్యాం ఖాత్వా సర్వనాసోచ్ఛిష్టేన సేచయేత్ సంక్రాన్తి దర్శపూర్ణిమాసు రక్తసూత్రవర్తికయా ఘృతేన దీపం దద్యాత్ ఏవం యావత్ఫలోదయం కృత్వా కృష్ణాష్టమ్యాం కుక్కుటబలిం దత్త్వా ఫలం గృహీత్వా తద్బీజైః గుటికాం కృత్వా ముఖే నిక్షిపేత్.

కృష్ణమృత్తికాపూరితే క్షేత్రే నరముణ్డే కృష్ణచతుర్దశ్యాం రాత్రౌ ప్రియపర్ణైస్సహ గుఞ్జాం వాపయేత్ నిత్యం రాత్రౌ బలిం పూజాం చ కుర్వన్ జలైస్సేచయేత్ - సాయావత్ఫలతి తత్ఃకృష్ణచ్ఛాగం బలిం దత్త్వా పశ్చాద్యోగీశ్వరాన్ బలిపూర్వకం భోజయిత్వా తతశ్చాష్టోత్తరశతం గుఞ్జాఫలాని గృహ్ణీయాత్ - సూచీ సూత్రప్రోతతన్మాలికా శిరసి ధార్యా.

కృష్ణమహిషీక్షీరే కృష్ణజీరకం పాచయిత్వా తద్భక్షయేత్.

కృకలాసస్య హృదయం వినివర్త్య గృహీత్వా గోరోచనయా పిష్ట్వా తాళపత్రేణ వేష్టయిత్వా సమన్త్రగుటికా ముఖే ధార్యా - పిచ్ఛాతిలా పిఙ్గలశ్చతుర్థ్యన్తస్స్వాహా చేతి మన్త్రః.

కటుతుమ్బీ దేవదాలీ పటోలీన్ద్రవారుణీ తిక్తకోశాతకీనాం సుప్తబీజాని చూర్ణయిత్వా కాకతుణ్డ్యపామార్గకషాయేణ విలోడ్య కాంస్యపాత్రే విలేప్య లీన్నాతపే ధారయేత్ స్వచ్ఛవస్త్రేణ పీడ్య తైలం గృహీత్వా తేన సంఘృష్టాభ్యాం దేవదారు చన్దనాభ్యాం లలాటే తిలకం కుర్యాత్.

అపామార్గకషాయేణ విషముష్టిబీజానాం పూర్వవత్ తైలమాదాయ సర్వయోగేషు యోజయేత్.

రాత్రావఙ్కోలతైలనిర్దగ్ధహరిద్రా కుఙ్కుమే గోరోచనాం సహదేవీం చ సమభాగాని పేషయిత్వా విషముష్టి తైలేన తిలకం కుర్యాత్.

కార్పాసబీజచూర్ణాని దినమేకం సమూలోత్తరవారుణీకషాయేణ భావయిత్వా పూర్వవత్ తైలం గృహీత్వా సర్వయోగేషు యోజయేత్.

అఙ్కోలబీజచూర్ణాని శద్వకాంశం చిత్రమూలం చ నారికేళోదకేన పిష్ట్వా పూర్వవత్ తైలం గృహ్ణీయాత్.

ఏతత్ తైలద్వయలిప్తాం వసావర్తిం జ్వాలయిత్వా హస్తే ధారయేత్.

పుత్రజీవబీజతైలేనాప్యేవం కుర్యాత్.

అఞ్జితానాం సర్వేషాం గోమూత్రక్షాళనేన పునర్దృశ్యత్వం భవతి.

ఏతత్సర్వం నాగార్జునతన్త్రోక్తమ్.

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణముత్తరమీమాంసాయామ్. ౧ అధ్యాయే ౨ పాదే షష్ఠమధికరణమ్- తత్ర సూత్రాణి-అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. విశేషణభేద వ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ రూపోపన్యాసాచ్చేతి. ౩

ముణ్డకోపనిషది. అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణిపాదమ్-నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి శ్రూయతే- తత్రాదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః ప్రధానమితి పూర్వపక్షే- యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా తదనన్తరోక్త సార్వజ్ఞ్యాదిధర్మోక్తేః పరమేశ్వర ఏవేతి ప్రథమసూత్రార్థః- దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర ఇతి విశేషణేన అక్షరాత్పరతః పర ఇతి సర్వవికారాంపేక్షయా పరాదవ్యాకృతాత్పర ఇతి భేదవ్యపదేశేన చ న ప్రధానపురుషావితి ద్వితీయసూత్రార్థః-అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యస్యానన్తరమ్- అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః- వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి రూపోపన్యాసాచ్చేతి తృతీయసూత్రార్థః శఙ్కరమతే.

అథ పరాయయేత్యత్రాచేతనం ప్రధానమేవ. అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చేతనస్యాధిష్ఠాతా పురుష ఏవేతి చ పూర్వపక్షే- ఉత్తరత్ర యస్సర్వజ్ఞ ఇతి సార్వజ్ఞ్యమభిధాయ-తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి తస్మాజ్జగదుత్పత్తిశ్రవణాచ్చ భూతయోనిరక్షరమక్షరాత్పరతః పర ఇతి నిర్దిష్టం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధాన్త ఇతి ప్రథమసూత్రార్థః.

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాదినా ప్రకరణేన ప్రధానాత్- అక్షరాదవ్యాకృతాత్ప్రకృతోఽవస్థితాత్పురుషాత్పర ఇతి పురుషాచ్చ భేదవ్యపదేశేన చ న ప్రధానపురుషావితి ద్వితీయసూత్రార్థః- తృతీయసూత్రార్థః పూర్వవదితి రామానుజమతే.

యత్తదద్రేశ్యమిత్యాద్యుక్త్వా యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవన్తి యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమిత్యుక్త్వా తస్మాచ్చాక్షరాత్పరతః పర ఇతి పరః ప్రతీయత ఇత్యదృశ్యత్వాదిగుణా నవిష్ణా ఇతి పూర్వపక్షే అదృశ్యత్వాదిగుణకో విష్ణురేవ-తద్ధర్మత్వేనావగత పరవిద్యావిషయతోక్తేరితి ప్రథమసూత్రార్థః.

యస్సర్వజ్ఞ ఇతి విశేషణాన్న ప్రకృతిః తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి భేదవ్యపదేశాన్న విరిఞ్చిః- ప్రకృతి శ్రీహరీణామక్షర శబ్దవాచ్యత్వాదక్షరాత్పరతః పరమిత్యపి విశేషణమేవ-జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇతి భేదవ్యపదేశాదీశశబ్దప్రాప్తోపి న రుద్ర ఇతి ద్వితీయసూత్రార్థః.

యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమిత్యాదిరూపాభిధానాచ్చేతి తృతీయసూత్రార్థ ఇతి మాధ్వమతే.

అదృష్ట- (నఞ్- దృష్ట) న. అగ్నిజలాశనిపాతాది జన్యం భయమ్.

శాస్త్రే ధర్మాధర్మౌ- తయోరేవాపూర్వమితి మీమాంసకవ్యవహారః.

అదృష్టి- (నఞ్- దృష్టి) స్త్రీ. వికృతదృష్టిః.

అద్గ- (అద- గన్) పు. పురోడాశః.

అదడ్- సుబాదేశవిశేషః- అద్ స్వరూపః. సచ డతరడతమప్రత్యయాన్తాదేకతరశబ్దభిన్నాత్ అన్యాన్యతరేతరశబ్దేభ్యశ్చ క్లీబేస్వమోర్భవతి- * కతరత్- కతమత్- అన్యత్- అన్యతరత్- ఇతరత్- ఏతేష్వప్యడతరాదయ ఇత్యుచ్యన్తే.

అద్ధా- చాదిః. స్వరాదిష్వన్తోదాత్తః. సాక్షాత్ప్రభృతిః. (అత్ - ధేట్- ఆచ్) [అత్- డుధాఞ్- ఆచ్] అ. ప్రత్యక్షే- సత్యే- స్ఫుటే తత్త్వే- అవధారణే- అతిశయే- అస్య పర్యాయః- అఞ్జసా.

అద్భుత- [అద్- భూ- డుతచ్] త్రి. ఆశ్చర్యమ్- కావ్యే రసవిశేషః- తస్య స్థాయిభావః విస్మయః- వ్యభిచారిణః ఆవేగ జడతా మోహ హర్ష విస్మయ స్మృతయః- అనుభావాస్సాధువాదబాష్పవేపథుస్వేదగద్గదాః- లోకోత్తర పదార్థా విభావాః- యథా- హేకృష్ణాన్తర్గత చరాచరం తవ ముఖాద్దృష్ట్వాహం భ్రాన్తచేతనాస్మీతి కదాచిద్భగవతో వాసుదేవస్య వదనమాలోకితవత్యా యశోదాయా ఉక్తిః- అత్ర తథావిధం ముఖమాలమ్బనమ్- తదన్తర్గతచరాచర దర్శనముద్దీపనమ్- భ్రాన్తచేతనత్వం తద్గమ్యం రోమాఞ్చనేత్రస్ఫురణాదిచానుభావః- త్రాసాదయో వ్యభిచారిణః- అస్య వీరశృఙ్గారాభ్యామవిరోధః- రౌద్రేణ సహ విరోధః- వీరరసాదద్భుతరసోత్పత్తిః.

అద్భుతస్వన- పు శివః.

అద్భుతా- స్త్రీ. సంగీతే దృష్టివిశేషః- సా చాకుఞ్చితపక్ష్మాగ్రా విస్ఫుటోద్వృత్త తారకా విస్తీర్ణాన్తా సౌమ్యా చ దృష్టిః తస్యా వినియోగః అద్భుతరసే.

అద్భుతోపమా- స్త్రీ. కావ్యే దణ్డిమతే ఉపమావిశేషః- కావ్యప్రకాశకారమతే వ్యతిరేకాలఙ్కారవిశేషః- * యది పద్మముద్భ్రాన్తలోచనంచ భవేత్తదా తవ ముఖశ్రియం బిభృయాత్.

అద్మని- [అద- మనిన్- ఆని] పు. అగ్నిః- పశురక్షణీ- జలపాత్రమ్- దారుణమ్- దానవః.

అద్మర [అద- క్మరచ్] త్రి. భక్షణశీలః.

అద్య- [ఇదమ్-ద్య] అ. ఇదానీమిత్యర్థే - అస్మిన్నహనీత్యర్థే- క్వచిదిదమహరిత్యర్థేపి- * అద్యపుష్యః- అద్యభవమద్యతనమ్ అద్యశ్వో వా యద్విజాయేత తదద్యశ్వీనమ్- (అద్య- త్వ) అద్యత్వ.

అద్యతన- [అద్య- తుట్- ల్యుట్] త్రి. కాలవిశేషః- స చ అతీతరాత్రేరన్త్యయామేనాగామి రాత్రేరాద్యయామేన చ సహితో దివసః.

అద్యత్వ- (అద్య- త్వ)

అద్యశ్వీన- [అద్య- శ్వస్- ఖ] త్రి. ఆసన్నప్రసవమ్- ఆసన్నమితి కేచిత్.

అద్రవ్య- [నఞ్- ద్రవ్య] పదార్థభేదః- రామానుజీయానాం మతే అద్రవ్యత్వం పదార్థవిభాజకోపాధిః.

తల్లక్షణంతు సంయోగరహితత్వమ్- తద్దశవిధమ్- సత్త్వం రజస్తమశ్శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాస్సంయోగశ్శక్తిరితి- గుణాన్తరాణాం కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయాభావానాంచ మధ్యే కేషాంచిదుక్తేష్వేవాన్తర్భావాత్ కేషాంచిత్ ద్రవ్యస్వరూపభూతత్వాచ్చ- తత్ర సత్త్వరజస్తమాంసి ప్రకృతిగుణాః తత్ప్రవృద్ధిజీవేత్యౌపచారికాః- శబ్దాదయః పఞ్చప్రకృతికార్యపఞ్చమహాభూతగుణత్వేన ప్రసిద్ధాః- శుద్ధసత్త్వంతు త్రిపాద్విభూత్యామ్ తత్సంబన్ధినీత్యౌపచారికమ్- సంయోగశక్తీ సర్వద్రవ్యవృత్తీ ఇతి.

అద్రి- (అద- క్రిన్) పు. పర్వతః- వృక్షః- సూర్యః. అద్రి- ఆదేశవిశేషః- సచ విష్వగ్దేవశబ్దయోస్సర్వనామ్నశ్చటేర్భవతి అఞ్చ ఇతి క్విన్ప్రత్యయాన్తే పరే- * విష్వద్ర్యఙ్-ఇత్యాది.

అద్రికా- స్త్రీ. బాలగ్రహవిశేషః- సచ నవమదిన మాసవర్షేషు బాలం గృహ్ణాతి- తల్లక్షణమ్-గాత్రభఙ్గజ్వరనేత్రరోగాః- పూర్వస్యాం దిశి పఞ్చరాత్రం బలిం దద్యాత్- తత్ప్రతీకారస్తు ప్రస్థతణ్డులేన పుత్తలికాం కృత్వా సఘృతగుడౌదనేన పఞ్చధ్వజస్వస్తికదీపైర్మధుమాంసలాజైశ్చ రక్తగన్ధపుష్పాక్షతైః పూర్వస్యాం దిశి పశ్చిమరథ్యాయామ్ బలిం దద్యాత్- మన్త్రస్తు ప్రణవః నమః భగవద్వైశ్వదేవశబ్దాంచతుర్థ్యేకవచనాన్తాన్ హనద్వయమ్ కవచాస్త్రే స్వాహాకారశ్చేతి- భూపస్నానభోజనాని సామాన్యవిధినా కుర్యాత్.

అద్రికీలా- స్త్రీ. భూమిః.

అద్రిభిద్- పు. ఇన్ద్రః- పాషాణభేదీనామౌషధిః.

అద్రిరాజ- పు. హిమాలయః.

అద్రేశ్య- త్రి. [వేద] అదృశ్యమ్.

అద్వయవాదిన్- పు. బుద్ధః.

అద్వైత- (నఞ్-ద్వైత) న. భేదాభావః-శిష్యబ్రహ్మణి భేదాభావః- సద్విధా- కేవలాద్వైతం విశిష్టాద్వైతంచేతి- తత్ర కేవలాద్వైతవాదినస్త్రయః- శఙ్కరభాస్కరయాదవప్రకాశాః- విశిష్టాద్వైతవాదినో రామానుజశ్రీకణ్ఠౌ- తత్ర శఙ్కరమతే జీవబ్రహ్మణోరభేదస్స్వాభావికః పారమార్థికశ్చ- భేదస్త్వౌపాధికోఽపారమార్థికశ్చ- భాస్కరమతే తు జీవబ్రహ్మణోరభేదః పూర్వవత్- భేదస్త్వౌపాధికః పారమార్థికశ్చ- యాదవప్రకాశమతే తు జీవబ్రహ్మణోస్స్వాభావిక ఏవ భేదోఽభేదశ్చ- రామానుజశ్రీకణ్ఠయోస్తు జీవబ్రహ్మణోస్స్వాభావిక ఏవ భేదః- పరంతు జీవస్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాద్బ్రహ్మణో విశేష్యత్వాచ్చ తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽభేద ఇతి- సర్వథాఽభేదమసహమానాస్తు నైయాయికవైశేషికమధ్వాదయః- త ఏవ ద్వైతవాదినః.

అధ్- అధరశబ్దస్యాదేశః- * అధః అధస్తాత్.

అధమ- (నఞ్- ధ్మా- ఘఞ్) (అచ్) (అధస్-మ) (అవ- అమ) త్రి. న్యూనః- గర్హితః. సంగీతే అధమకః కటకరః- అధమగాయనస్య దోషః.

అధమవాగ్యేయకారః పరమరుచి నిర్హతా. అధమకావ్యం చిత్రమ్.

అధమశబ్దపూర్వాదర్ధశబ్దాచ్ఛేపయేత్- * అధమార్థ్యమ్.

అధమర్ణ- (అధమ- ఋణ) పు. ఋణగ్రాహకః- తత్పర్యాయాః గ్రాహక ఖాదక ధారణక ఋణిన్ ఋణిక అధమర్ణిక.

ధర్మశాస్త్రే వ్యవహారే అధమర్ణధర్మాః పఞ్చ- ఈదృశమృణం దేయమ్- ఈదృశమదేయమ్- అనేనాధికారిణా దేయమ్- అస్మింస్సమయే దేయమ్- అనేన ప్రకారేణ దేయమ్.

అధమర్ణస్య దణ్డో యథా- ఉత్తమర్ణేన సాధ్యమానో యది రాజానం ప్రాప్య ఖ్యాపయేత్- తదా చ ఋణభాగం దణ్డః తద్ధనం తన్మై దాపనీయశ్చ- దాపనం చ బ్రాహ్మణశ్చేత్ సాంత్వేన- అన్యేషు ప్రసహ్య.

బహూనామృత్తమర్ణేషు యుగపత్ప్రాప్తేషు తు సమానజాతీయేషు గ్రహణక్రమేణ- భిన్నజాతీయేషు వర్ణక్రమేణ- స్వయం సాధయితుమశక్త ఉత్తమర్ణశ్చేద్రాజ్ఞా సాధితార్థో భవతి తదాధమర్ణాత్ సాధితం శతం చేద్దశేతి రీత్యా దణ్డః- ఉత్తమర్ణాత్తు సాధితే శతం చేత్పఞ్చేతి రీత్యా భృతిర్గ్రాహ్యా సమానజాతిరపకృష్టజాతిశ్చాధమర్ణో బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తో ధనాభావే సతి స్వజాత్యుచితకర్మకరణేనాత్మానమృణవిముక్తం కుర్యాత్ ఉత్కృష్టజాతిర్బ్రాహ్మణో వాఽధనశ్చ

నైశ్చ నైర్గ్రాసం తద్ధనం దద్యాత్.

అధమర్ణిక [అధమ- ఋణ ఠన్] పు. అధమర్ణః.

అధమశాఖ- నగాదిః.

అధర- [నఞ్- ధృఞ్- అచ్] సర్వాదిషు పూర్వాదిః- త్రి. అనూర్ధ్వః- హీనః. పు. ఓష్ఠః- నిరుక్తాధరోష్ఠః- సంగీతే తత్కూర్మాణిపటల్- వివర్తితమ్- విసర్గః- కమ్పనమ్- విగూహనమ్- సన్దష్టకమ్- సముద్గః- అధరోష్ఠస్పర్శనస్య ఫలం ప్రియసమాగమః.

అధరశబ్ద ఏకదేశినా సహ సమస్యతే ఏకత్వసంఖ్యావిశిష్టశ్చేత్ స ఏకదేశీ- *అధరకాయః- తస్మాద్దిక్శబ్దాదత్తసర్థే స్తాత్ ప్రత్యయోఽస్తాతిప్రత్యయశ్చ భవతః- తదా తస్య అధ్ ఇత్యాదేశశ్చ- *అధస్తాత్- అధస్. అతిప్రత్యయశ్చ భవతి- *అధరాత్- ఏతే సిద్ధాః.

అధరశబ్దస్య వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామేవ సర్వాదిత్వమ్ పూర్వాదిత్వం చ- తస్య జసివా సర్వనామసంజ్ఞా అధరే- అధరాః- అధరోత్తరశబ్దయోర్ద్వన్ద్వస్స్వాభావికవద్భావో వా- *అధరోత్తరమ్- అధరోత్తరే. [అధర- ఏనప్]అధరేణ- [అధర- ఏద్యుస్]అధరేద్యుస్.

అధరేణ- [అధర- ఎనప్] అ- అదూరాధరదేశ ఇతి అదూరాధరదేశేఽతిచాధేన.

అధరేద్యుస్- [అధర ఏద్యుస్]అ. అధరస్మిన్ దినే ఇత్యర్థే.

అధర్మ- (నఞ్- ధర్మ)అ స్త్రీ. పాపజనకకర్మ. తస్మాత్తం చరతీత్యర్థే ఠక్ప్రాగ్వహతీయః- *ఆధర్మికః. తర్కశాస్త్రే గుణవిశేషః- జీవవృత్తిః- వేదనిషిద్ధకర్మజన్యః- ప్రాయశ్చిత్తనాశ్యః- అతీన్ద్రియః- దుఃఖహేతుః- ధర్మాధర్మౌ ద్వావదృష్టసంజ్ఞౌ సర్వకార్యనిమిత్తకారణే- స ఏవ పాపమిత్యుచ్యతే- ఏతత్ప్రత్యక్షం పాపశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.

రామానుజమతే తు ఈశ్వరనిగ్రహరూపోఽధర్మః- పురాణే- బ్రహ్మపుత్రో దేవతావిశేషః సురాయాముత్పన్నః- తస్య భార్యా నిర్ఋతిః హింసా చ- నిర్ఋత్యాం తు ఏషా ఉత్పన్నాః- హింసాయాం తు అనృతం పుత్రః నికృతిః కన్యా చ జాతౌ- తయోర్మిథునయోర్భయం నరకశ్చేతి ద్వౌ పుత్రౌ- తయోర్భార్యే మాయా వేదనా చ క్రమేణ- తయోరేవ పుత్ర్యౌ- తత్ర మాయా పుత్రో మృత్యుః వేదనా పుత్రో దుఃఖమ్ తావనపత్యౌ- అయమధర్మవంశః.

అధశ్శయ- (అధస్- శీఙ్- అచ్) పు. అపామార్గః.

అధశ్శల్య- పు. అపామార్గః.

అధశ్శిరస్- పు. అధోముఖో నామ నరకః.

అధస్. [అధర- అసి] అ. అధరదిగ్దేశకాలార్థకమ్.

అధస్శబ్దస్య సామీప్యే ద్విత్వే ద్విర్వచనమ్- తద్యోగే ప్రాతిపదికా ద్వితీయా చ- * అధోఽధో లోకమ్- లోకస్యాధస్తాత్సమీపదేశే ఇత్యర్థః- సమాసే అనుత్తరపదస్థస్యాధశ్శబ్దస్య యోవిసర్గస్తస్య పదశబ్దే పరే సకారో భవతి- * అధస్పదమ్- ప్రత్యు. పరమాధః పదమ్.

అధస్తాత్ - (అధర- అస్తాతి) అ. అధరదిగ్దేశకాలార్థకమ్.
అధస్పద- మయూరవ్యంసకాదిః- న. అధస్స్థానమ్.
అధార్మిక- (నఞ్- ధార్మిక) త్రి. అధర్మికః.
అధి- ప్రాదిః- శౌణ్డాదిః- అ. ఆధిక్యే- ఐశ్వర్యే- అధికారే- ఉపరిభావే- సప్తమీవిభక్త్యర్థే.

అధిశబ్దోఽనర్థకత్వే ఐశ్వర్యద్యోతనే చ కర్మప్రవచనీయః- కృఞ్ యోగే తు వా- ఐశ్వర్యార్థకతద్యోగే స్వస్వామివాచకాభ్యాం పర్యాయేణ సప్తమీ- * అధిభువి రామః- అధి రామే భూః- అన్యత్ర గతిసంజ్ఞాపవాదః ఫలమ్- * యతోఽభ్యాగచ్ఛతి- యదత్ర మామధికరిష్యతి- వినియోక్ష్యత ఇత్యర్థః- అత్ర గతిత్వప్రయుక్తో నిఘాతో న.

అధిశబ్దాత్స్వార్థే ఆరూఢేఽర్థే త్యకన్ తద్ధితః- * అధిత్యకా- అధిశబ్దోత్తరపదకాత్సమాసాత్స్వార్థే నిత్యం ఖః- * రామాధీనః.

అధిపూర్వా ధాతవస్తత్కార్యాణి చ
యథాసంభవం యథా.

డుకృఞ్ వినియోగే ప్రస్తావే చ- తత్ర వినియోగే యథా- * యదత్ర మామధికరిష్యతి. క్షమాయామభిభవే చ- తస్మాదాత్మనేపదం చ భవతి- * శత్రుమధికురుతే. క్షమత ఇత్యభిభవతీతి వాఽర్థః. క్షిప ధాతుః చౌర్యాదిదోషారోపే ప్రణిధానే కుత్సనే భర్త్సనే చ. ఇఙ్ ఇక్ ధాతూ నిత్యమధిపూర్వౌ. భూ ధాతురైశ్వర్యే. విద్ ౨ ధాతుర్వహ ధాతుశ్చ సపత్నీసంపాదనే. ణ్యన్తో వస ధాతుర్గన్ధధూపాదిసంస్కారే. అవపూర్వః షో ధాతురుత్సాహే అభేదజ్ఞానే ఆహార్యనిశ్చయే చ. నిపూర్వో డుధాఞ్ స్థాపనే. ఆఙ్ పూర్వో హృఞ్ ధాతురూహే. ఇష ధాతుస్స్వమనసః స్వేప్సితప్రార్థనాయామ్. అను ధాతుర్భ్రాన్తౌ. క్రుశ ధాతురాఘారణాయామ్. అధిపూర్వాణాం శీఙ్ స్థా ఆస వస ధాతూనాం యోగే ఆధారస్య కర్మసంజ్ఞా- * అధిశేతే అధితిష్ఠతి అధ్యాస్తే అధివసతి వా వైకుణ్ఠం హరిః అధ్యారూఢ శబ్దాత్స్వార్థికః కన్ ఉత్తరపదలోపశ్చ భవతి- * అధికమ్.

సమాసే అధిశబ్దాదుపరిస్థార్థకముత్తరపదమన్తోదాత్తమ్- * అధిదన్తః. అఞ్చ ఇతి క్విన్నన్తే పరే అధిశబ్దస్య పూర్వపదస్య ప్రకృతిస్వరః- * అధ్యఙ్- యకారాత్పరోఽకారోఽత్ర ఏవ స్వరితః.

తదధికృత్య కృతో గ్రన్థ ఇత్యర్థః శైషికాన్తర్గతః- తత్ర విశేషస్తద్ధితాః- శిశుక్రన్దయమసభ శబ్దాభ్యాం ద్వన్ద్వాదిన్ద్రజననాదేశ్ఛః- ఆఖ్యాయికాభ్యో బహులం శైషికస్య లుక్- ద్వన్ద్వాదపి దేవాసురాదేర్వా ఛః.

తదధీత ఇత్యర్థః ప్రాగ్దీవ్యతీయాన్తర్గతః- తత్రౌత్సర్గికోఽణ్- * వ్యాకరణమధీతే వైయాకరణః.

విశేషాస్తు- క్రతువిశేషవాచిభ్య ఉక్థాదిగణపఠితాత్ అకల్పాదిసూత్రాన్తాత్ అనఙ్గక్షత్రధర్మత్రిపూర్వాద్విద్యాన్తాత్ లక్షణాన్తాత్ కల్పాన్తాత్ ఆఖ్యానాఖ్యాయికావిశేషవాచకాదితిహాసపురాణశబ్దాభ్యాం చ ఠక్- పదోత్తరపదాత్ శతపథషష్టిపథాభ్యాం చ ఠక్- క్రమాదిభ్యో వుఞ్- అనుబ్రాహ్మణాదినిః- వసన్తాదిభ్యష్ఠక్- ప్రోక్తార్థకప్రత్యయాన్తాత్పరస్య సర్వాదేః స్వశబ్దాదేశ్చ పరస్య సూత్రవాచినః కకారోపధాత్పరస్య చాధ్యేత్రర్థప్రత్యయస్య లుక్- ప్రోక్తార్థప్రత్యయాన్తాని ఛన్దాంసి బ్రాహ్మణాని చాధ్యేతృప్రత్యయం వినా న ప్రయోజ్యాని.

అధ్యేత్రర్థే యద్వ్యుత్పన్నం తత్తద్వేదిత్రర్థేఽపి యోజ్యమ్- * వ్యాకరణం వేద వైయాకరణ ఇత్యాది.

అధిక- (అధ్యారూఢ- కన్) త్రి. అధ్యారోహణకర్తా- అధ్యారోహణకర్మ- ఆద్యే అధికశబ్దయోగే సప్తమీపఞ్చమ్యౌ- * తస్మాదధికమ్- అస్మిన్నధికమ్- ద్వితీయే- * అధికా ఖారీ ద్రోణేన. తత్పర్యాయాః- అతిరిక్త ఉల్బణ ఉత్కట ఉద్భట ఉప. [ఆన్ధ్ర. అగ్గలము]

అధికశబ్దస్సంఖ్యేయార్థయా సంఖ్యయా సమస్యతే స బహువ్రీహిః- * చత్వారింశతోఽధికా అధికచత్వారింశాః- తదస్మిన్నధికమిత్యర్థే శతసహస్రయోర్విశేష్యయోర్దశాన్తాచ్ఛదన్తాద్వింశతేశ్చ డస్తద్ధితః- ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోస్సమానజాతీయత్వే- * ఏకాదశాధికా అస్మిన్నిత్యేకాదశం శతమ్- సహస్రం వా- త్రింశం- వింశమ్.

అధికార్థకకర్మప్రవచనీయయోగే యస్మాదధికం తదర్థకాత్సప్తమీ- * ఉపపరార్ధే హరేర్గుణాః.

పు. స్వామిఘాతుకాశ్వవిశేషః- తల్లక్షణం తు సర్వశ్వేతత్వే సతి పాదత్వే సతి శ్వేతేతరవర్ణశిరః పుచ్ఛాన్యతరకత్వమ్.

న. నిగ్రహస్థానవిశేషః- స చ అనన్వితానుపయుక్తప్రభిన్నప్రయోజనకథనమ్- హేతూదాహరణాధిక్యం వా. యథా శబ్దో నిత్యః శ్రావణత్వాత్ శబ్దత్వాద్వా.

కావ్యే అర్థాలఙ్కారవిశేషః- స చ ఆధారాధేయయోః పరస్పరానురూప్యాభావః- స ద్విధా ఆధారస్యాల్పత్వమహత్త్వాభ్యామ్- * అస్య రాజ్ఞో మహత్తరం యశః కథమపి సంకుచితం బ్రహ్మాణ్డగుహే తిష్ఠతి- అస్య రాజ్ఞస్సేనావ్యూహే అఙ్గవఙ్గాదిసర్వదేశాధీశ్వరాః క్వాపి కోణే స్థితా న దృశ్యన్తే.

ఆధారాధేయాన్యతరస్య తనోరల్పాధిక్యవర్ణనమితి తత్సామాన్యలక్షణమితి నవ్యాః.

అధికాఙ్గత్వహేతు రజ్జ్వాభిభూతరూపకర్మవిపాకః- తచ్ఛాన్తిరజాదానమ్- ప్రజాపతిమన్త్రేణాజాయాః పూజాం కృత్వా ప్రజాపత్యుద్దేశేన తామజాం యథాశక్తి దక్షిణాన్వితాం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్- మన్త్రోఽస్తు నవగ్రహయజ్ఞప్రకరణే ద్రష్టవ్యః.

అధికపదత్వం కావ్యే వాక్యదోషవిశేషః- * చన్ద్రమణ్డలాకారరూపశుభ్రం యశః- అత్రాకారరూపేత్యధికమ్.

అధికోపమత్వమపి కావ్యే ఉపమాదోషః- తద్ద్వివిధం అర్థదోషో వాక్యదోషశ్చేతి- ఉపమానస్యాధిక్యే ప్రథమః- ఉపమానవిశేషణాధిక్యే ద్వితీయః- క్రమేణోదాహరణే బకామహపూర్ణాయశవ స్థితాః- శత్రుకాన్తాః శ్యామముఖా మ్లానపద్మోత్పలబిసా గ్రీష్మనద్య ఇవ స్థితాః అత్రోత్పలబిసయోరుపమానవిశేషణాధిక్యమ్.

స్తుతినిన్దాఫలకమర్థవాదవచనమధికార్థవచనమ్- తత్ర కృత్యప్రత్యయాన్తే కర్తృకరణార్థకతృతీయాన్తస్య సమాసస్తత్పురుషః- *వాతచ్ఛేద్యం తృణం కాకపేయా నదీ.

అధికరణ- (అధి-కృ-ల్యుట్) న. కారకవిశేషః- తల్లక్షణం చ కర్తృకర్మద్వారా తన్నిష్ఠక్రియాధారత్వమ్- స త్రివిధః- ఔపశ్లేషికో వైషయికోఽభివ్యాపకశ్చేతి- అధికరణేఽర్థే ప్రాతిపదికాత్సప్తమీ భవతి- * కటే ఆస్తే- స్థాల్యాం పచతి- మోక్షే ఇచ్ఛాస్తి- సర్వస్మిన్నాత్మాస్తి.

అధికరణసంజ్ఞాపవాదస్తు శీఙ్- స్థా- ఆస- వస- విశ- శబ్దేషు ద్రష్టవ్యః.

ల్యబన్త శబ్దస్య ప్రయోగే తదర్థగమ్యే తదధికరణే పఞ్చమీ భవతి- * ఆసనాత్ప్రేక్షతే- ఆసనే ఉపవిశ్య ప్రేక్షత ఇత్యర్థః.

కృత్వోఽర్థక ప్రత్యయప్రయోగే కాలవాచిన్యధికరణే శేషత్వసామాన్యరూపేణ వివక్షితే షష్ఠీ భవతి తదన్తస్య సమాసో న భవతి- * పఞ్చకృత్వోఽహ్నో భోజనమ్- ద్విరహ్నో భోజనమ్- అధికరణత్వేన వివక్షాయాం తు సప్తమ్యేవ- * ద్విరహన్యధ్యయనమ్- ఇతి వృత్తికారమతమ్- వస్తుతస్తు అధికరణత్వేన వివక్షాయామపి తత్ర షష్ఠ్యేవేత్యన్యేషాం మతమ్.

అధికరణార్థకాదుపమానవాచకాదాచారార్థే క్యఙ్ సనాదిః- * ప్రాసాదీయతి కుట్యామ్.

అధికరణార్థకాః కృత్ప్రత్యయాస్తు- ధాతుసామాన్యాల్ల్యుట్- * గోదోహనీ స్థాలీ. కర్మణ్యుపపదే ఘః సంజ్ఞకార్త్రిః- *జలాని ధీయన్తేఽస్మిన్నితి జలధిః- సుదుర్ ఇత్యేతయోరుపపదయోర్గమ్ ధాతోర్డః- * సుఖేన గచ్ఛత్యత్ర సుగః- దుఃఖేన గచ్ఛత్యత్ర దుర్గః.

అధికరణే ల్యుడస్త్రోవిశేష్యనిఘ్నః.

అధికరణార్థ ఉపపదే కృత్ప్రత్యయాః- శీఙ్ ధాతోరచ్- * ఖశయః- గిరిశబ్దే తు ఛన్దసి డః- * గిరిశః- చరధాతోష్టః- * కురుచరః- బన్ధధాతోస్సంజ్ఞాయాం ణముల్- బన్ధధాతురేవ తస్యానుప్రయోగశ్చ- * చక్రబన్ధం బధ్నాతి- చక్రే బధ్నాతీత్యర్థః.

స్థైర్యగత్యశనార్థక ధాతుభ్యోఽధికరణేఽర్థే క్తప్రత్యయో భవతి- తతో యోగే కర్తృకర్మణోష్షష్ఠీ భవతి- తదన్తస్య సమాసో భవతి *ఇదమేషామాసితం శయితం గతం భుక్తం వా.

శాస్త్రే పఞ్చావయవక వాక్యవిశేషః తే చావయవాః- విషయః సందేహః సంగతిః పూర్వపక్షః సిద్ధాన్తశ్చేతి. తదుపపాదనం న్యాయః- తచ్చ మీమాంసాదిషు జిజ్ఞాసాధికరణం చోదనాధికరణమిత్యాదికమ్.

ద్రవ్యస్య- తస్య సంఖ్యాన్తరాపాదనమధికరణవిచాలః- తత్ర సంఖ్యావాచకాత్ ధాల్- *ఏకం రాశిం పఞ్చధా కురు. తస్య సంఖ్యావగమోధికరణైతావత్త్వమ్- తత్ర ద్వన్ద్వస్యైకవద్భావనియమో న- సామీప్యేన తత్పరిచ్ఛేదే తు వా- *దశ దన్తోష్ఠాః- ఉపదశం దన్తోష్ఠమ్- ఉపదశా దన్తోష్ఠాః.

న్యాయశాస్త్రే సిద్ధాన్తవిశేషోఽధికరణసిద్ధాన్తః యత్సిద్ధావన్యప్రకరణసిద్ధిస్సోఽధికరణసిద్ధాన్త ఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆధారమాత్రమప్యధికరణమిత్యుచ్యతే.

అధికాఙ్గ- పు. సారసనమ్. [అర్థ). ఒడ్డాణము]

అధికార- (అధి-కృఞ్-ఘఞ్) పు. కస్మింశ్చిత్కర్మవిశేషేఽనియుక్తస్య తస్మిన్ కర్మణి జ్ఞానపూర్వకో వ్యాపారః- తత్పర్యాయః ప్రక్రియా. (అర్థ). మణిహము) ప్రస్తావః.

వ్యాకరణే వాక్యాన్తరోపకారకసూత్రవిశేషః- స త్రిధా పరిభాషా- చకారానుకృష్టశ్శబ్దః అనువృత్తిశ్చేతి- ఆద్యో గుణవృద్ధిశబ్దాభ్యాం గుణవృద్ధీ యత్ర విధీయేతే తత్రేక ఇతి పదముపతిష్ఠత ఇత్యర్థక ఇకో గుణవృద్ధీ ఇత్యాదిః- ద్వితీయస్తు ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుత ఇత్యుక్త్వా అచశ్చేతి చకారేణానుకృష్టా హ్రస్వదీర్ఘప్లుత ఇత్యాదిః- తృతీయస్తు ఇకో యణచీత్యాదౌ స్థిత ఏచోఽయవాయావ ఇత్యాదిష్వనువృత్తోఽచీత్యాదిః- తత్త్వం చ స్వరితత్వజ్ఞాప్యమ్- క్వచిదధికం కార్యమ్- తదపి స్వరితత్వజ్ఞాప్యమ్- యథా గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వవిధాయకసూత్రే స్త్రీ శబ్దేన స్త్ర్యధికారస్థప్రత్యయగ్రహణమ్.

మీమాంసాయాం ఫలస్వామ్యమ్- యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదివిధిప్రతిపాద్యమ్- తచ్చాఙ్గోపసంహారసమర్థానామేవ న త్వర్థబధిరాదీనామ్- ఋషీణాం త్వధికారోఽస్త్యేవ దేవతానాం తు నాస్తి- పురుషస్యేవ స్త్రియోఽప్యధికారః- పరం తు దంపత్యోస్సహాధికారో న పృథక్- దర్శపూర్ణమాసయోస్తు ఆర్షేయస్యైవాధికారః- అగ్నిహోత్రాదౌ తు త్రయాణామేవ వర్ణానామధికారః- న తు శూద్రస్యాపి- వచనాత్తు రథకారజాతే రాధానేఽధికారః- నిషాదస్య క్వచిదధికారః- సత్రే బహూనామధికారః- పృథక్ పృథక్ఫలమ్- దర్శపూర్ణమాసాదౌ త్వేకస్యైవాధికారః- అధికారస్త్రివిధః- నిత్యకర్మాధికారః కామ్యకర్మాధికారో నైమిత్తికాధికారశ్చేతి- తత్రాద్యో వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యాదిభిర్విహితే జ్యోతిష్టోమాగ్నిహోత్రాదౌ- తత్రాఙ్గానాం యథాశక్తి ప్రయోగేణైవాధికారః- ద్వితీయస్తు సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యాదిభిర్విహితే సౌర్యాదౌ- తత్ర సర్వాఙ్గోపసంహారేణైవాధికారః- తృతీయస్తు భిన్నే జుహోతి స్కన్నే జుహోతీత్యాదిభిర్విహితే భిన్న

హోమస్కన్న హోమాదౌ- అత్రాపి యథాశక్తి ప్రయోగేణైవాధికారః శ్రుతద్రవ్యాపచారే తు సదృశం ద్రవ్యాన్తరం ప్రతినిధాయ కర్మణ్యధికారః- యథా సోమాభావే పూతీకాః- సత్రే వైశ్వామిత్రాభావే తత్సమానకల్పాః ఏతత్సర్వం మీమాంసాయాం షష్ఠాధ్యాయే విచారితమ్ తత్రాపి క్రమేణాష్టసు పాదేషు అధికారీ- అధికారిధర్మాః ప్రతినిధిః- పరార్థాలోచనమ్- కాలాద్యపచారే ప్రాయశ్చిత్తమ్- సత్రమ్- దేయమ్- యజ్ఞశ్చేతి- విషయాః.

అధికృత- త్రి. అధ్యక్షః.

అధిక్రోశ- [అధి- క్రుశ్- ఘఞ్] పు. ఆక్రోశః.

అధిక్షిప్త- [అధి- క్షిప- క్త] త్రి. ప్రతిక్షిప్తః- ప్రణిహితః- భర్త్సితః- కుత్సితః.

అధిగమ్యా- (అధి గమ్- యత్- టాప్) స్త్రీ. సాక్ష్యసిద్ధిభేదః- మిత్రయోగవశాత్ప్రీతితార్థసిద్ధిరూపః- తత్పర్యాయః సుహృత్ప్రాప్తిః.

అధిచ్ఛత్రా- స్త్రీ. ఓషధివిశేషః కటుః- తత్పర్యాయాః అతిచ్ఛత్రా మిషా- గౌతమ- పూతిగన్ధక- (ఆన్ధ్రే. ఏనుగుతుమ్మి)

అధిజిహ్వా- స్త్రీ. జిహ్వారోగవిశేషః- స చ జిహ్వాబన్ధనే జిహ్వాయాం వా జిహ్వాగ్రసదృశశ్శోథః- స్తమ్భవాన్- ఖరః రక్తాస్రసహితః- భాషణాహారయోర్విఘాతకః- తచ్చికిత్సా యథా- జిహ్వాముద్యమ్య బడిశేనాధిజిహ్వామాకృష్య మణ్డలాగ్రేణ ఛిన్ద్యాత్- తీక్ష్ణోషధైశ్చ ఘర్షయేత్.

అధిజ్య- (అధి- జ్యా) త్రి. ఆరోపితమౌర్వీకమ్.

అధిత్యకా- (అధి- త్యకన్- టాప్) స్త్రీ. పర్వతస్యోర్ధ్వభూమిః.

అధిదన్త- పు. దన్తరోగవిశేషః- స చ దన్తపార్శ్వజాయమానోఽధికదన్తః జాయమానోఽతిరుక్- జాతే తు సమ్యగ్రుక్ ప్రశామ్యతి. తత్పర్యాయః- వర్ధన- తచ్చికిత్సా యథా అధిదన్తం యవక్షారేణ లిప్య ఝర్ఝరీకృత్యోద్ధరేత్- తతోఽగ్నిముపచారయేత్- క్రిమిదన్తవిధిం చ కుర్యాత్.

అధిదేవ- అధ్యాత్మాదిః- ఆధిదైవికస్తాపవిశేషః- స చ వజ్రాశనిప్రభృతిమూలకః.

అధిదేవన- న. ద్యూతస్థానమ్.

అధిదైవ- న. పురుషవిశేషః- స చాదిత్యాన్తర్గతో హిరణ్యగర్భస్సర్వప్రాణికరణానామనుగ్రాహక ఇతి శఙ్కరమతమ్- ఇన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతికృత్స్నదైవతోపరి వర్తమాన ఇన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం భోగ్యజాతాద్విలక్షణస్య శబ్దాదేర్భోక్తా పురుష ఇతి రామానుజమతమ్- తత్పర్యాయః- అధిదైవత.

అధిదైవత- న. అధిదైవమ్.

అధిప- (అధి- పా- క) పు. స్వామీ- ప్రభుః- శరీరే జత్రూర్ధ్వమర్మవిశేషః- స చ శిరస ఉపరిభాగే అన్తరేణ సిరాసన్ధిసమాగమరూపో లోమావర్తవిశేషః- తస్య ఘాతే సద్యః ప్రాణహానిః.

అధిపతి- (అధి- పతి) బ్రాహ్మణాదిః- పు. స్వామీ- అధిపతిశబ్దయోగే షష్ఠీసప్తమీ చ- *గవాం గోషు వాధిపతిః.

అధిబల- న. నాట్యాఙ్గస్య సన్ధ్యఙ్గేషు నవమమ్. అతిసన్ధానరూపమ్- యథా రత్నావళ్యాం తృతీయాఙ్కే భట్టిణీ ఇత్యారభ్య వాసవదత్తా కాఞ్చనమాలికాభ్యాం సాగరికాసుసఙ్గతావేషాభ్యాం రాజవిదూషకయోరతిసన్ధానమ్- తోటకవిపర్యయరూపమితి కేచిత్- యథా రత్నావళీ తృతీయేఽఙ్కే రాజా ఏవం ప్రత్యక్షదృష్టవ్యలీకః ఇత్యారభ్య కరుణామయి స్యాదిత్యన్తేన తోటకాన్యథాభావరూపమ్ రాజ్ఞోక్తమసంబద్ధవచః.

వీథ్యఙ్గవిశేషః స్పర్ధయాఽన్యోన్యవాక్యాధిక్యరూపః- యథా ఽస్మాకవిదృశనరేన్ద్రచరితానమాలోనాట్యం ఉద్బురో భవతి నవేత్యాద్యగ్రిమకనటీవచనానన్తరమ్- కిం చిత్తాసూయం సూత్రధారవచనమ్ పునర్నటీవచనం చ ప్రతాపరుద్రీయనాటకోదాహరణే.

అధిభూత- న. పురోభావః స చ యత్కిఞ్చిజ్జనిమద్వస్త్వితి శఙ్కరమతమ్ వియదాదిభూతేషు వర్తమానస్తత్పరిణామవిశేషః పరిణమస్వభావో విలక్షణశ్శబ్దస్పర్శాదిస్సర్వోఽయమితి రామానుజమతమ్.

అధిమన్థ- పు. నేత్రరోగేషు సర్వాక్షిరోగవిశేషః- స చాచికిత్సితాభిష్యన్దానాం తదభివృద్ధ్యా భవతి- అభిష్యన్దేషు తలక్షితోఽపి తదపేక్షయా వ్యథావిశేషహేతుః- తత్పర్యాయః- మన్థ, స చతుర్విధః- వాతాధిమన్థః- పిత్తాధిమన్థః- కఫాధిమన్థః- రక్తాధిమన్థశ్చేతి. తత్ర వాతాధిమన్థే కర్ణనాదః భ్రమః లలాటాక్షిభ్రువాదీనాముత్పాట్యమన్థనమివ పిత్తాధిమన్థే తు నేత్రం జ్వలదఙ్గారకీర్ణమివ యకృత్పిణ్డమివ చ భవతి- కఫాధిమన్థే తు కృష్ణమణ్డలమున్నతం శుక్లమణ్డలం నతం ప్రసేకో నాసికాధ్మానం నేత్రం పాంసుపూర్ణమివ చ భవతి- రక్తాధిమన్థే తు నేత్రం తామ్రపర్యన్తం భవతి- ఉత్పాటననైవ వ్యథా భవతి- రాగేణ చ బన్ధూకసమం భవతి స్పర్శనాక్షమం చ తామ్యతి కృష్ణమణ్డలం రక్తనిమగ్నారిష్టబీజమివ భవతి- ఏతేషాం చికిత్సాభిష్యన్దే ద్రష్టవ్యా.

అధిమాస- పు. మలమాసవిశేషః- సూర్యసంక్రాన్తిరహితశ్చాన్ద్రమాస ఇతి లక్షణమ్- తత్పర్యాయాః- అధికమాస- అసూర్య- స చ త్రింశదధిదినాత్మకః- ప్రతిసంవత్సరం యాన్యధిదినాని ౧౧- ౩- ౫౨. ౩౦- ఏభిర్గతసంవత్సరసంఖ్యా గుణితా త్రింశతా హృతా చేద్గతాధిమాసానయనం భవతి- సౌరమాసాదుదితేభ్యశ్చాన్ద్రమాసదినేభ్యశ్శోధితేష్వధిదినాద్యమ్- ౦-౫౪-౨౭-౩౧-౫౨-౩౦- యద్యనేన సౌరచాన్ద్రాన్తరేణ మదినాత్మకేన- ౮-౫౪-౨౭-౩౨- ఏకస్సౌరో మాసో భవతి తదా చాన్ద్రమాసాః ద్వాత్రింశద్భిర్మాసైః ౨౯-౩౧-౫౦- ఇయన్త ఇతి ఫలం సౌరమాసాః ౩౨-౧౫-౩౧- ౨౯-౪౭ ఏభిశ్చ యుగాధిమాసై

ర్యుగస్సౌరమాసాంశ్చస్త్రే తత్రైకేనక్షమితి ఫలమేతావన్త ఏవ సౌరమాసాలభ్యన్తే- ఏతావద్భిస్సౌరమాసైరేకశ్చాన్ద్రమా సోఽధికో భవతి- అతఏవాధిమాసస్య చాన్ద్రత్వమ్- ఏక స్మిన్ సంవత్సరేఽసంక్రాన్తిమాసద్వయసంభవే పూర్వ స్య ప్రాకృతత్వ ముత్తరస్యైవాధిమాసత్వమ్- అధిమాస త్వంచ ప్రాయేణ ఫాల్గునాదీనాం దశానాం సంభవతి- క్వ చిన్మాఘస్యాపి- తత్ర జ్యేష్ఠ ఆషాఢో మార్గశీర్షో వాఽధి మాసశ్చేదశుభకృత్- చైత్రో వైశాఖో వా చేన్మధ్యమః- అ న్యస్సుభిక్షకృదిత్యాహుః.

యుగేఽధిమాసాః- ౧౫౯౩౩౩౬.

అధిమాంసక- పు. దన్తరోగవిశేషః- సచదన్తాన్తేజాతశ్శో థః- హనుకర్ణరుజాకరః- శ్లేష్మజస్యాత్ భోజనవిబన్ధ కః తచ్చికిత్సాయథా అధిమాంసకం ఛిత్త్వా వచాతేజవ తీపాఠాసర్జికాక్షారయవక్షారచూర్ణైస్సక్షౌద్రైః ప్ర తిసారయేత్ పటోలనిమ్బత్రిఫలాకషాయకబళంచ కు ర్యాత్.

అధియజ్ఞ- పు. యజ్ఞారాధ్యపురుషః- సచ సర్వయ జ్ఞాభిమానీ విష్ణ్వాఖ్యాదేవ ఇతి శఙ్కర రామానుజాదీనాం మతమ్.

అధియోగ- పు. జాతకే చన్ద్రయోగవిశేషః- సచ చన్ద్రా త్షష్ఠసప్తాష్టమేషు త్రిషు స్థానేషు ద్వయోర్వా స్థానయో రేకస్మిన్ వా స్థానే బుధగురుశుక్రా భవన్తి చేద్భవతి- తద్వై పరీత్యేనాశుభగ్రహాస్సన్తి చేత్పాపయోగః- మిశ్రైస్తు మి శ్రయోగః సచాధియోగస్సప్తవిధః- షష్ఠే రాశౌ సర్వేసౌ మ్యగ్రహా భవన్తి చేదేకః- సప్తమే ద్వితీయః- అష్టమే తృతీ యః- షష్ఠసప్తమయోశ్చతుర్థః- షష్ఠాష్టమయోః పఞ్చ మః సప్తమాష్టమయోష్షష్ఠః- షష్ఠసప్తమాష్టమేషు సప్తమ ఇతి- అధియోగే బుధగురుశుక్రైరుత్కృష్టవీర్యైర్జాతో రా జా భవతి. మధ్యమవీర్యైస్సచివః హీనవీర్యైస్సేనాపతిః.

యాత్రాయాం యోగవిశేషః- సచ చన్ద్రాత్రికోణద్వా శుభగ్రహా లగ్నగతాశ్చేద్భవతి- తస్యఫలం యోగే రత్నభూ లాభః.

అధిరాజ- [అధి- రాజన్- టచ్] పు. అధికోరాజా.

అధిరోహణీ- [అధి- రుహ- ల్యుట్- ఙీప్] స్త్రీ. నిశ్రేణిః

అధివచన- న. నామధేయమ్.

అధివర్తన- న. ఉపరిస్థాపనమ్.

అధివాస- [అధి- వస- ణిచ్- అచ్] పు. నివాసః- గ న్ధమాల్యాదిసంస్కారః.

అధివాసన- [అధి- వస- ణిచ్ ల్యుట్] అపు. గన్ధమా ల్యాదిభిస్సంస్కారః- తత్పర్యాయః- అధివాస- దేవప్రతి ష్ఠాఙ్గకర్మవిశేషః- ధాన్యక్షీరజలాద్యధివాసనభేదేన బహు ర్విధః- తదనుకూలం మణ్డపం దక్షిణదిశి తోరణచతుష్టయ యుక్తం చిత్రవస్త్రకృతపల్లవాదిచ్ఛన్నం కుర్యాత్.

అధివిన్నా- స్త్రీ. స్వోపరిసంపాదితసపత్నికా స్త్రీ- తత్ప ర్యాయః అధ్యూఢా.

అధివేదన- న. స్వోపరి సపత్నీసంపాదనమ్- తదహా స్త్రీ అసదాచారా మద్యపా ప్రతికూలా దుశ్చికిత్స్యవ్యా ధిః వన్ధ్యా మృతసర్వప్రజా స్త్రీమాత్రప్రసూః వన్ధ్యాద యస్త్రిసః క్రమేణాష్టమదశమైకాదశవర్షేష్వధివేత్తవ్యాః. అధివిన్నా స్త్రీ రోషేణ పతిగృహాన్నిర్గచ్ఛతి చేద్బన్ధుస్సన్ని ధావతాస్యాః రోద్ధవ్యా- నిరుద్ధాపి గచ్ఛతి చేత్త్యాజ్యా స్యాత్ పరా జ్ఞాపకృత్ప్రకృత్యా- అధివేదనకాలే భర్త్రా వివాహా న్తరవ్యయసమధనమధివిన్నాయై దాతవ్యమ్- తదాధివేద నికం నామస్త్రీధనమ్.

అధిశ్రయణీ- [అధి- శ్రిఞ్- ల్యుట్- ఙీప్] చుల్లీ.

అధిషవణ- న. యజ్ఞే సోమసవనాపధాతాద్యాధారః.

అధిష్ఠాన- [అధి- స్థా- ల్యుట్] న. చక్రమ్ ప్రభావః ఆధ్యాసనమ్ పట్టనవిశేషః- పురాణ్యముఘునాధిష్ఠితః- శిల్పశాస్త్రే అధిష్ఠానమేకాదశధా మానైర్వ్యస్తమితమ్- తచ్చోపస్థానాష్టాదశాంశపరిచ్ఛిన్నమ్.

శాస్త్రే భ్రమవిషయస్యాధారః- తత్రాధిష్ఠానశబ్దః ప్రా యేణ శఙ్కరీయైర్వ్యవహ్రియతే- యద్గతభ్రమవశాన్యస్త్వ ధిష్ఠానమితి తల్లక్షణమ్- యథా శుక్తౌ ఇదం రజతమితి భ్ర మే ఇదంభాసస్య రజతస్యాధిష్ఠానం తార్కికాదీనాం మతే హట్టాదికమ్- ఆత్మఖ్యాతిమతే బుద్ధిః- అన్యేషాం ముఖ్యా ఖ్యాతికమ్- శూన్యవాదినాం నిరధిష్ఠానవిభ్రమః.

అధీన- [అధి- ఇన] త్రి. వశవర్తీ- తత్పర్యాయః నిఘ్న ఆయత్త గృహ్యక స్వతన్త్రభిన్నార్థకశ్చ- తద్ధర్మః నిఘ్నతా.

అధీరా- [నఞ్ ధీర టాప్] స్త్రీ. విద్యుత్- కావ్యనా యికావిశేషః- రోషేణ పరుషవాక్యైర్వల్లభఖేదజనికేతి త ల్లక్షణమ్.

అధీశ- పు. అధిపతిః- మన్త్రశాస్త్రే శకారః- ఊకారః.

అధీశ్వర- (అధి- ఈశ్వర) పు. ప్రణమదఖిలసామన్తరా జో రాజా యథా దుర్యోధనాదిః.

అధీష్ట- (అధి- ఇష్ట) పు. సత్కారపూర్వకో వ్యాపారః- త్రి. సత్కృత్యవ్యాపారితః.

అధీష్టే(వ్యాపారే)వాచ్యేద్యోత్యేవా- ధాతోర్లిఙ్ లో ట్- పుత్రమధ్యాపయేద్భవాన్- అధ్యాపయత్వితివా.

స్మేత్యవ్యయే ఉపపదే అధీష్టే లోట్- లిఙోఽపవా దః- త్వంస్మాధ్యాపయ. తమధీష్టః(సత్కృత్యవ్యాపా రితః) ఇత్యర్థః కాలవాచకాత్ ప్రాగ్వతీయః- తమధీష్ట ఇత్యత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా- ముహూర్తమధ్యాపనేతి తత్ఫలీభూతాధ్యయనక్రియావ్యాప్తేః తద్వ్యాప్తత్వో పచారాత్- యావత్కాలమధ్యాపనాం క్రియతే తావతను ప్రత్యయో నేష్యతే- మాసమధీష్టో మాసికోఽధ్యాపకః- తత్రవిశేషప్రత్యయా యథా- సమాయాః- తదన్తాద్ద్వి గోస్తువా- రాత్ర్యహస్సంవత్సరశబ్దాన్తాద్ద్విగోశ్చఖో వా వర్షశబ్దాన్తాద్ద్విగోర్వా ఖః- ప్రత్యయస్య లుక్ వా-

చేతనేకు సలుగ్నిత్వంభవతి.

అధునా- [ఇదమ్- అసునా][ఇదమ్-ధునా] అ. అస్మిన్ కాలఇత్యర్థే. అయంశబ్దోమధ్యోదాత్తః.

అధునా- తద్ధితవిశేషః సచ భాష్యమతే నతు వృత్తికారమతే.

అధృష్ట- [నఞ్ ధృష్ట] త్రి. శాలీనః.

అధృష్య త్రి. ప్రగల్భః అనభిభవనీయః. స్త్రియామధృష్యా.

అధృష్యా [అధృష్య టాప్] స్త్రీ. నదీవిశేషః.

అధోక్షజ [అధస్ అక్షజ] పు. విష్ణుః- విష్ణోశ్చతుర్దశమూర్త్యన్తర్గతమూర్తివిశేషః తల్లక్షణంతు దక్షిణేచోర్ధ్వేకరేగదా అధరే శఙ్ఖః వామేఊర్ధ్వేకరే పద్మమ్ అధరే చక్రమ్.

అధోక్షజముద్రా దక్షిణహస్తేనజలం గృహీత్వావామహస్తే నిక్షిప్యాభిమన్త్ర్య అధోక్షజనృసింహనామభ్యామనామికాయుక్తాఙ్గుష్ఠేన శ్రోత్రద్వయం క్రమేణస్పృశేద్యది ముద్రాద్వయం భవతి తత్రాద్యాఽధోక్షజముద్రాద్వితీయా నృసింహముద్రా తేద్వేభుక్తిముక్తికాన్తిపుత్రవృద్ధిప్రదే.

అధోదన్తగత పు. మన్త్రశాస్త్రే ఔకారః.

అధోనిష్ట్యా స్త్రీ. స్వాతినక్షత్రమ్.

అధోభువన న. పాతాలమ్.

అధోమర్మన్- న. గుదమ్.

అధోముఖ- త్రి. అవాక్. సంగీతేశిరోభేదః- తల్లక్షణమధోన్యస్తముఖత్వమ్-లజ్జాదుఃఖప్రణామేషుతస్యవినియోగః- ఇతిశార్ఙ్గదేవోక్తమ్. అధోభాగేచాలనాదధోముఖశిరోభవతి.లజ్జాయాం శిశులాలనే హేవాఫే సింహాసనాదిపీఠే తాడనప్రదర్శనే అపరాధప్రకటనేచ తస్యవినియోగఇతి భరతార్ణవోక్తమ్.

జ్యోతిషే అధోముఖనక్షత్రాణి- భరణీ కృత్తికా ఆశ్లేషా మఘా పూర్వఫల్గునీ విశాఖా మూలం పూర్వాషాఢా పూర్వభాద్రా- ఏతేషు వాపీకూపతటాకగర్తపరిఖానిధిఖాతయూపబిలప్రవేశ దేవాలయఖననగణితజ్యోతిషారమ్భాదీని కర్తవ్యాని.

నరకవిశేషః- తత్పర్యాయః అధశ్శిరస్- తత్రానస్ప్రతిగ్రహకారిణోఽయాజ్యయాజకానక్షత్రసూచకాశ్చగచ్ఛన్తీతిపౌరాణికాః.

మన్త్రశాస్త్రే అధోముఖముద్రాయథా- కరయోరధోముఖత్వం తల్లక్షణమ్-సాచశత్రుధ్వంసకరణవైరాగ్యశక్తిముక్తిదాయినీ.

అధోముఖీ- స్త్రీ. బ్రహ్మదణ్డీ.

అధోవాత- పు. శరీరేఅధఃప్రవృత్తవాతః- తన్నిరోధేదోషాః- గుల్మః ఉదావర్తః- రుక్- క్లమః- వాతమూత్రపురీషబన్ధః- దృష్టివధఘాతః- అగ్నిమాన్ద్యమ్- హృద్రోగః

అధోహికా- పు. వనాలః.

అధ్యక్ష- [అధి- అక్ష] త్రి. ప్రత్యక్షమ్-అధికృతః- దణ్డనీతౌ తద్విశేషాః గ్రామాధ్యక్షః దశగ్రామాధ్యక్షః వింశతిగ్రామాధ్యక్షః శతగ్రామాధ్యక్షః సహస్రగ్రామాధ్యక్షః నగరాధ్యక్షః ఇత్యాద్యాః తేషామధ్యక్షస్థానేఅధిపత్యర్థకశబ్దా అపివాచకా భవన్తి తత్రదశగ్రామాధ్యక్షాదీనాందశశవింశతిశాదిశబ్దాఅపివాచకాః దశివింశ్యాదిశబ్దాశ్చ.

తత్రపూర్వః పూర్వస్త్వధికృతగ్రామాదిసంజాతాంశ్చోరాదిదోషానాత్మనాప్రతికర్తుమక్షమఉత్తరస్మైనివేదయేత్.

తత్రగ్రామవాసిభిః ప్రత్యహంధాన్యానామష్టమోభాగ ఇత్యాదిరీత్యా దేయాన్యన్నపానేన్ధనాదీని గ్రామాధిపతిర్వృత్త్యర్థంస్వయంగృహ్ణీయాత్- దశాధ్యక్షస్తు కులసంజ్ఞకభూమింగృహ్ణీయాత్ వింశతీశస్తు పఞ్చకులాని. శతాధ్యక్షస్తు మధ్యమంగ్రామమ్- సహస్రాధిపతిస్తు మధ్యమం పురమ్ తేషాంపరస్పరవిప్రతిపత్తౌ కృతాకృతాని తత్కార్యాణి రాజ్ఞానియుక్తోఽన్యోఽస్య సచివఃపశ్యేత్ ప్రతినగరమేకైకముచ్చైఃస్థానంకులాదినామహాన్తం ప్రధానరూపం హస్త్యశ్వాదిసామగ్రీసహకృతం తేజస్వినం కార్యద్రష్టారం నగరాధిపతిం రాజాకుర్యాత్- సచ గ్రామాధ్యక్షాదీన్ సతిప్రయోజనే సర్వదాస్వబలేనానుగచ్ఛేత్ -రాజాచ స్వయంతేషాం నగరాధికృతపర్యన్తానాంచేష్టితానితత్ద్విషయనియుక్తైశ్చారైరవగచ్ఛేత్-ప్రాయేణహ్యధ్యక్షాఃపరధనగ్రహణశీలావఞ్చకాశ్చభవన్తి-తేభ్యః ప్రజారక్షణీయాః- తేషుయేయేకార్యార్థిభ్యో లోభాదినాఽశాస్త్రీయంధనం గృహ్ణన్తి తేషాంసర్వస్వహరణంకృత్వా తాన్ స్వదేశాన్నిస్సారయేత్.

అధ్యక్షాధికరణ- ఉత్తరమీమాంసాయామ్ ౪ అ. ౨ పా. 3 అధికరణవిశేషః- తత్రసూత్రం సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యఇతి ఉత్క్రాన్తిప్రకరణే- అస్యసోమ్యపురుషస్యప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతేమనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజఃపరస్యాం దేవతాయామితి శ్రూయతే. తత్ర ప్రాణస్తేజసీత్యత్ర ప్రాణస్యతేజస్యేవ సంపత్తిరితిప్రాప్తే సప్రాణోఽధ్యక్షే దేహేన్ద్రియపఞ్జరాధ్యక్షేజీవేసంపద్యతే తదుపగమాదిభ్యః- ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వేప్రాణా అభిసమాయన్తీతి ప్రాణానామధ్యక్షోపగమః- తముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతీతిపఞ్చవృత్తేః ప్రాణస్యాధ్యక్షానుగామిత్వమిత్యాదీనాందర్శనాదితి శఙ్కరరామానుజమతయోస్సూత్రార్థః.

దేవమోక్షప్రకరణే- ప్రాణశబ్దవాచ్యో హిరణ్యగర్భః పరమాత్మనిసలీయతే- తస్యతదధీనత్వాన్నిశ్చయాదితి ప్రాప్తే - సప్రాణోఽధ్యక్షే పరమాత్మని లీయతే- తస్యతదధీనత్వాత్ సర్వేప్రాణముపగచ్ఛన్తి ప్రాణస్తముపగచ్ఛతి ప్రాణందేవా అనుప్రాణన్తిప్రాణఃపరమనుప్రాణితిత స్మాదా

ము: ప్రాణస్య ప్రాణ ఇతి తదుపగమాది దర్శనాదితి మధ్వమతే సూత్రార్థః.

అధ్యగ్నికృత- (త్రి. స్త్రీ) ధనవిశేషః- సచ వివాహకాలేఽగ్నిసన్నిధౌ స్త్రియై దత్తం ధనమ్.

అధ్యయన- (అధి-ఇఙ్-ల్యుట్) న. కృతోపనయనేన కర్తవ్యః కర్మవిశేషః- ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణలక్షణః- స్వాధ్యాయసంస్కారరూపః- అధిపూర్వక ఇఙ్ ధాతుస్తద్బోధకః- స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి తద్విధిః- తచ్చ అవఘాతవద్గుణకర్మ నియమవిధేయః- అధ్యయనం స్వవిధిప్రయుక్తమ్- అధ్యయనాఙ్గముపనయనమ్- ఇతి కౌమారిలరామానుజాదీనాం మతమ్- అధ్యయనం సత్త్రహోమవత్ప్రధానకర్మ- స్వరూపేణ విధేయమ్- అధ్యాపనవిధిప్రయుక్తమ్- ఉపనయనమధ్యాపనాఙ్గమ్ ఇతి ప్రాభాకరమతమ్- అధ్యయనవిధిః ఫలవదర్థావబోధపర్యన్త ఇతి కౌమారిలాః ప్రాభాకరాశ్చ- అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యవసిత ఇతి రామానుజమతమ్- సత్రోపనయనమధ్యాపనముపాకర్మాది వ్రతనియమవిశేషాశ్చాధ్యయనాఙ్గాని- అధ్యయనం చ సాఙ్గస్య స్వాధ్యాయస్య- అధ్యయనానన్తరం ధర్మజిజ్ఞాసా- తతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా.

అధ్యయనప్రకారో యథా- ప్రతిదినమధ్యేష్యమాణశ్శిష్యః కృతాచమన ఉదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖో వా కృతాఞ్జలిః పవిత్రహస్తః కృతేన్ద్రియసంయమస్తిష్ఠేత్- గురురధీష్వ భో ఇత్యుక్త్వా తమధ్యాపయేత్- అవసానే విరామోఽస్త్విత్యుక్త్వా విరమేత్- శిష్యశ్చాధ్యయనారమ్భావసానయోర్గురోః పాదయోరుపసంగ్రహణం కుర్యాత్- అధ్యయనకాలే హస్తౌ సంశ్లిష్టౌ కుర్యాత్- స ఏవ బ్రహ్మాఞ్జలిః- ప్రాగగ్రాన్ దర్భానాసీనః కరద్వయస్థైః కుశైః పవిత్రీకృతః పఞ్చదశమాత్రైస్త్రిభిః ప్రాణాయామైః ప్రయతోఽధ్యయనస్యాదావన్తే చ ఓఙ్కారం పఠేత్- అధ్యయనప్రతినిధిరోఙ్కారవ్యాహృతిత్రయపూర్వకసావిత్రీజపః.

ప్రతిసంవత్సరం స్వగృహ్యానుసారేణ శ్రావణభాద్రపదాన్యతరపౌర్ణమాస్యాం సింహస్థే సూర్యే హస్తనక్షత్రే వా ఉపాకర్మ కృత్వా సార్ధాంశ్చతురో మాసానధీయీత తతః పుష్యమాసశుక్లప్రథమదినే వా పౌషమాసస్య రోహిణ్యామష్టకాయాం వా ఉత్సర్జనం కుర్యాత్ తతః పక్షిణీం నాధీయీత తతశ్శుక్లపక్షే వేదం కృష్ణపక్షే వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి పఠేత్ అనధ్యాయేష్వధ్యయనం వర్జయేత్- స్వకవర్ణాన్యస్య సన్నిహితమధ్యయనం న కుర్యాత్- శ్రవణావధికృతజనసంనిధానం కుర్యాత్- రాత్రేః పశ్చిమయామే సుప్త్వోత్థితో వేదమధీత్య శ్రాన్తో న పునస్స్వప్యాత్- అనాపది మన్త్రబ్రాహ్మణయోరధ్యయనం కుర్యాత్- అనుపపత్తౌ మన్త్రమాత్రస్య వా కుర్యాత్.

అధీతవేదేనాహరహః క్రియమాణం తత్పరమధ్యయనమితి వ్యవహ్రియతే తదేవ బ్రహ్మయజ్ఞ ఇత్యుచ్యతే యస్యాధ్యయనే ప్రవృత్తస్య పరీక్షాకాలే విపరీతోచ్చారణరూపం స్ఖలితం జాయతే తదేకం చేత్స ఏకాన్యకః తే ద్వే చేద్ద్వైయన్యకః- ఏవం త్రైయన్యక ఇత్యాదయో ఽప్యూహనీయాః- తత్రాపి కాన్యాదిశబ్దేభ్యః ప్రథమాన్తేభ్యస్తత్కర్తాస్యాధ్యయనే వృత్తమిత్యర్థః ప్రాగ్వహతీయః- తస్మాట్ఠక్- బహ్వచ్పూర్వపదకాత్తు తదపవాద ష్ఠఙ్- *ద్వాదశాన్యికః.

అధ్యయనసిద్ధిస్సాంఖ్యశాస్త్రే తారయన్త్యాఖ్యసిద్ధివిశేషః.

క్వచిదధ్యయనకర్మణ్యధ్యయనశబ్దేనోచ్యతే.

అధ్యయనే చ త్రయాణాం వర్ణానామధికారః.

అధ్యయనేన ప్రత్యాసన్నాఖ్యానామధ్యేతృబోధకశబ్దానాం ద్వన్ద్వ ఏకవద్భవతి- *పదకక్రమకమ్- పదాన్యధీత్య క్రమోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్పష్టా ప్రత్యాసత్తిః.

తదస్య పరిమాణమిత్యర్థే అధ్యయనే వాచ్యే సంఖ్యావాచకాన్నామ్నః కన్- *పఞ్చకమధ్యయనమ్.

అధ్యయనతపశ్శబ్దో దధిపయ ఆదిః.

అధ్యర్ధ [అధి అర్ధ] త్రి. అధ్యారూఢమర్ధం యస్మింస్తత్.

అధ్యర్ధశబ్దపూర్వకాత్పరస్యార్హీయప్రత్యయస్య లుగ్భవతి కార్షాపణసహస్రశబ్దాభ్యాం తు వా తదపవాదాస్తు వింశతికశబ్దాత్ ఖః- ఖారీశబ్దాదీకన్ పణపాదమాషశతశబ్దేభ్యో యత్ శాణాద్వా *అధ్యర్ధకంసమ్- అధ్యర్ధకంసేన క్రీతమిత్యాదిరర్థః- అధ్యర్ధకార్షాపణమ్- అధ్యర్ధకార్షాపణికమ్- అధ్యర్ధసహస్రమ్- అధ్యర్ధసాహస్రమ్- అధ్యర్ధవింశతికీనమ్- అధ్యర్ధఖారీకమ్- అధ్యర్ధపణ్యమ్- అధ్యర్ధపాద్యమ్- అధ్యర్ధమాష్యమ్- అధ్యర్ధశత్యమ్- అధ్యర్ధశాణ్యమ్- అధ్యర్ధశాణమ్.

అధ్యవసాన- [అధి- అవ- షో- ల్యుట్] న. ఆరోప్యమాణేనారోపవిషయస్య నిగరణమ్- తత్పర్యాయః- అధ్యవసాయ- తత్సహితా లక్షణా సాధ్యవసానేత్యుచ్యతే సా ద్వివిధా శుద్ధా గౌణీ చేతి- యత్ర సాదృశ్యం నిమిత్తం సా గౌణీ- యత్ర తు కార్యకారణభావాది సంబన్ధాన్తరం సా శుద్ధా- *గౌరయమ్- ఆయురేవేదమ్.

అధ్యవసాయ- [అధి- అవ- షో- ఘఞ్] పు ఉత్సాహః- అధ్యవసానమ్- నిశ్చయః- ఆరోప్యమాణారోపవిషయయోరన్యతరస్యాన్యతరేణాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః స ద్వివిధః విషయినిగరణేన విషయనిగరణేన చ- యదా విషయిణోఽసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సాధ్యః యదా విషయస్యాసత్యత్వం తదా సిద్ధ ఇతి వివేకః- క్రమేణ తద్గర్భమలంకారద్వయమ్ ఉత్ప్రేక్షాఽతిశయోక్తిశ్చేతి- తథాహి యదా చన్ద్రాదివిషయిగతం మాధుర్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబధ్యతే ముఖం దుఃఖత్వేన జానన్నేవ సమాన

విదం చన్ద్రో ఇతి ప్రయుజ్యతే తదా విషయీ చన్ద్రో ముఖత్వేనాసతోఽపి నిగీర్ణః ప్రతిభాతి- విషయస్తు పరమార్థతస్సత్య ఏవ- ఏవం సత్యాసత్యయోరభేద ప్రతిపత్తేరసంభవాన్ముఖమాదిశబ్దైర్విషయిణోఽపి సత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ ప్రాధాన్యమ్- యదా తు ముఖపదమనుక్త్వా చన్ద్రోయమితి ప్రయుజ్యతే తదా వస్తుతోఽన్యస్యాపి విషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే అసత్యత్వనిమిత్తస్య ముఖపద ప్రయోగస్యాభావాత్ విషయస్య వస్తుతస్సత్యస్యాప్యసత్యత్వాపాదనతాత్పర్యేణ తస్య నిగీర్ణత్వాదధ్యవసాయ స్సిద్ధ ఇత్యతోఽధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యలఙ్కారసర్వస్వకారవిద్యానాథాదీనాం మతమ్.

అధ్యవసిత- త్రి. నిశ్చితమ్.

అధ్యశన- న. అధికాహారః

అధ్యసన- న. అధ్యాసః.

అధ్యాత్మ- అధ్యాత్మాదిః న. ఆత్మస్వభావః- సచ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిదేహం ప్రత్యగాత్మభావ ఇతి శఙ్కరమతమ్ అనాత్మభూతమాత్మని సంబధ్యమానం భూతసూక్ష్మ తద్వాసనాదికమితి రామానుజమతమ్.

అ. ఆత్మనీత్యర్థే.

అధ్యాత్మజ్ఞాన- న. ఆత్మవిషయకజ్ఞానమ్.

అధ్యాత్మప్రసాద- పు. యోగినోఽవస్థావిశేషః సచ భూతార్థవిషయః క్రమానను రోధీ స్ఫుటప్రజ్ఞాలోకః- అశుద్ధ్యావరణమలాపేతస్య ప్రకాశాత్మనో బుద్ధిసత్త్వస్య రజస్తమోభ్యామనభిభూతస్స్వచ్ఛస్థితి ప్రవాహేణ యదా నిర్విచారస్య సమాధేర్వైశారద్యం జాయతే తదా యోగినోఽధ్యాత్మప్రసాద ఇతి యోగశాస్త్రమతమ్.

అధ్యాత్మాది- త్రి. వ్యాకరణే ఆకృతిగణవిశేషః- తత్ర శబ్దాః- అధ్యాత్మ అధిదేవ అధిభూత ఇహలోక పరలోక ఇత్యాదయః.

తత్ర భవ ఇత్యర్థే అధ్యాత్మాదేష్ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి- * ఆధ్యాత్మికమ్.

అధ్యాపక- శ్రోత్రియాదిః. శ్రమణాదిః. యాజకాదిః. [అధి-ఇఙ్ ణిచ్-ణ్వుల్] పు. ఉపాధ్యాయః.

అధ్యాపకశబ్దే నోత్తరపదేన జాతివాచకం సమానాధికరణం సమస్యతే స తత్పురుషః- * కఠాధ్యాపకః.

అధ్యాపన- [అధి-ఇఙ్-ణిచ్-ల్యుట్] న. బ్రాహ్మణస్య షట్కర్మాన్తర్గతః కర్మవిశేషః- అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేదితి తద్విధిః- అధ్యాపనాఙ్గముపనయనమితి ప్రాభాకరాః- అధ్యయనాఙ్గమిత్యన్యే.

అధ్యాపన యోగ్యస్తు- కృతజ్ఞాదయాపాన్ గ్రన్థగ్రహణధారణశక్తః- బాహ్యాభ్యన్తర శౌచవాన్- అధివ్యాధిరహితః- అసూయారహితః- సద్వృత్తః- శుశ్రూషాసమర్థః- బన్ధుః- విద్యాప్రదః- ధనప్రదో వా.

అధ్యాయ [అధి-ఇఙ్-ఘఞ్] అధ్యయనార్హగ్రన్థభాగః.

అధ్యాయే ప్రతిపాద్యే మత్వర్థే ఛప్రత్యయస్య లుగ్వా- వి ముక్తాదిభ్యశ్చ- గోషదాదిభ్యశ్చ వున్- అనువాకేపి శేష్వప్యేవమేవ- * గర్దభాణ్డీయః- గర్దభాణ్డః- వైముక్తః- దైవాసురః- గోషదకః- ఇషేత్వకః.

ఋషిశబ్దేభ్యో లక్షణయా వ్యాఖ్యేయ గ్రన్థవృత్తిభ్యో భవే వ్యాఖ్యానే చాధ్యాయేఽర్థే ఠఞ్- * వసిష్ఠేన దృష్టో మన్త్రో వసిష్ఠః తత్ర భవస్తస్య వ్యాఖ్యానో వా వాసిష్ఠికోఽధ్యాయః- ప్రత్య. వాసిష్ఠీ ఋక్.

అధ్యాయిన్- (అధి. ఇఙ్ ణిని) త్రి. అధ్యేతా. తత్రాధ్యాయీత్యర్థే నిషిద్ధదేశకాలవాచకాత్ ఠక్ ప్రత్యయః- * శ్మశానే అధీతే శ్మాశానికః. చతుర్దశ్యామధీతే చాతుర్దశికం రక్షః.

అధ్యారూఢ- (అధి- ఆఙ్-రుహ- క్త) త్రి. సమారూఢః- సమారూఢవాన్- అధికః.

అధ్యావహనిక- త్రి. స్త్రీధనవిశేషః- పితుర్గృహాత్పతిగృహం నీయమానా స్త్రీ యద్ధనం లభతే తదధ్యావహనికమితి తల్లక్షణమ్.

అధ్యాస- (అధి- అసు- ఘఞ్) పు. అయథార్థజ్ఞానమ్- తత్పర్యాయాః భ్రమ- భ్రాన్తి- విపర్యయ- ఇత్యాదయః- అధ్యాసవ్యవహారశ్చ ప్రాయేణ శఙ్కరీయాణామ్- యద్యపి శఙ్కరభాష్యస్మృతిరూపః పరత్ర పూర్వదృష్టావభాస ఇతి లక్షణం దృశ్యతే- తచ్చానుభవరూపేషు భ్రమేష్వవ్యాప్తమ్- పరశబ్దేన పూర్వదృష్టాదన్యత్వ వివక్షణే అహఙ్కారాద్యధ్యాసేష్వవ్యాప్తమ్- తన్త్వేకస్మిన్నేవ సాక్షిణి పూర్వదృష్టాహఙ్కారాద యస్తస్మిన్నేవాధ్యాసాత్- పరశబ్దేన సత్య వివక్షణేతు జడే ఆత్మాధ్యాసేఽవ్యాప్తిః- పూర్వదృష్టత్వం చావ్యాపకమ్- తన్మతే శుక్తిరజతాదేరపూర్వస్యైవానిర్వచనీయస్యోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్- పూర్వదృష్టపదస్య పూర్వదృష్టసజాతీయపరత్వేతు తదవ్యావర్తకమ్. తథాపి- అధ్యాసోనామాతస్మింస్తద్బుద్ధిరిత్యుపాధ్యాయాపేత్యనువాదవ్యాజేన తత్రైవ తల్లక్షణం స్ఫుటీకృతమ్- అధిష్ఠానవిషమసత్తాకస్య బుద్ధిరధ్యాస ఇతి- అతస్మిన్ ఆరోప్యాభావవతి తద్బుద్ధిరారోప్యబుద్ధిరితి తదర్థః- తేన చైకత్ర సమానసత్తాకయోః ప్రతియోగి తదభావయోర్విరోధాద్విషమసత్తాకత్వం సూచితమ్- స్మృతిరూపపదం చ స్మర్యమాణవస్తుసాదృశ్య ప్రతిపాదకమ్- తత్సాదృశ్యం విషయస్య ప్రతీతికాలేఽసత్త్వమ్- పరత్రేత్యస్యాధిష్ఠాన ఇత్యర్థః- తథా చాధిష్ఠానే అపరోక్షతయా భాసమానస్య స్వరూపతోఽసత్త్వయోగాదధిష్ఠానస్య యావృశం సత్త్వం తాదృశసత్త్వరహితత్వే ప్రతిపాదితేఽధిష్ఠానవిషమసత్తాకావభాసత్వం లక్షణం పర్యవస్యతీతి దార్వ్యాఖ్యాతారః- అత్రమతభేదాభ్రమశబ్దే ద్రష్టవ్యాః.

అధ్యాసన- (అధి- ఆస-ల్యుట్) న. అధారోహ్యవస్థితిః-

తత్పర్యాయాః- అధిష్ఠాన- అధ్యాసిత- అధివాస- అధివసన.

అధ్యాసిత- (అధి-ఆస-క్త) త్రి. అధిష్ఠితవాన్- అధిష్ఠితః- న. అధ్యాసనమ్.

అధ్యాహార- (అధి ఆఙ్-హృఞ్-ఘఞ్) పు. ఊహః- వివక్ష్యవాక్యేష్వప్రయుక్తస్యాకాంక్షితస్య శబ్దస్య తదర్థస్య వా ఊహః- సద్వివిధః ఆదిశ్శేషశ్చేతి- తత్రవాక్యాదేరధ్యాహారః ఆదిరితి శాస్త్రవ్యాఖ్యానేషు వ్యవహ్రియతే- మధ్యగస్యాన్త్యస్య వా శేషఇతి- సర్వస్య శేషఇత్యేవ కైశ్చిద్వ్యవహ్రియతే.

ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీత్యాది శబ్దస్యైవాధ్యాహారఇతి నైయాయికాః- అర్థస్యైవాధ్యాహారఇతి ప్రాభాకరాః.

తత్రార్థాధ్యాహారవాదినామయమాశయః- తచ్ఛాబ్దబుద్ధ్యాం పదజ్ఞానజన్యతదుపస్థితి హేతురితి నియమః లాఘవేన తదుపస్థితిత్వేనైవ హేతుత్వాత్- ద్వారమిత్యాదావధ్యాహృతేనాపి పిధానాదినాఽన్వయబోధదర్శనేన తథాకార్యకారణభావే వ్యభిచారాచ్చ- నచతత్రాపి పిధేహీతి శబ్దఏవాధ్యాహ్రియతఇతివాచ్యమ్- గౌరవాన్మానాభావాచ్చ- నచ పిధానశాబ్దబుద్ధిం ప్రతి వృత్తిలక్షణసంబన్ధేన పిధానప్రకారక వృత్త్యవచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్న శబ్దవిశేష్యకజ్ఞానత్వేన హేతుతయా పిధేహీతి శబ్దస్య స్మృతిరావశ్యకీతి వాచ్యమ్- తాదృశకార్యకారణభావేమానాభావాత్- నచైవమోదనం పచతీత్యుక్తే కారణతయాస్మారితస్యాకాశస్య ప్రత్యక్షాదినోపస్థితస్య కలాయాదేశ్చాన్వయబోధాపత్తిరితి వాచ్యమ్- సతి తాత్పర్యగ్రహే ఇష్టాపత్తేః- అన్యథా శబ్దాధ్యాహార వాదినామపి ఓదనం పచతీత్యుక్తే దైవవశాత్స్మృతకలాయపదోపస్థాపితేన కలాయే నాన్వయబాధస్య దుర్వారత్వాదితి.

శబ్దాధ్యాహారవాదినాం త్వయమాశయః- క్రియాపదస్య కారకపదేన కారకపదస్య క్రియాపదేనసహైవ చాన్వయబోధకత్వమ్- సాకాంక్షత్వాత్- నత్వేకం వినాపరస్య- అపిచ సకర్మకక్రియాపదయోగం వినాద్వితీయాఽనుపపత్తిః- నహి క్రియాపదార్థయోగేద్వితీయా- ఘటఆనయనంకృతిరిత్యత్రాపి ద్వితీయాపత్తేః- తథా చ ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీత్యాదిపదాధ్యాహారఏవద్వితీయోపపత్తిః- తథా పుష్పేభ్య ఇత్యత్ర స్పృహయతి పదాధ్యాహారంవినా చతుర్థ్యనుపపత్తిః- యదిచస్పృహయతిపదార్థయోగే చతుర్థీ తదా పుష్పమిచ్ఛతీత్యత్రాపి స్యాత్- స్పృహయతీచ్ఛతీతిపదయోరేకార్థపరత్వాత్- తస్మాచ్ఛబ్దాధ్యాహారపక్షఏవ సాధీయానితి.

అస్తు నామపదసాధుత్వార్థం ద్వారం పుష్పేభ్య ఇత్యత్రపిధేహిస్పృహయతీతిపదాధ్యాహారః- సతునశాబ్దబోధేఽపేక్షితః- లాఘవేనపదార్థోపస్థితిత్వేనైవ తద్ధేతుత్వస్యోచితత్వాత్- పదజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేనహేతుత్వే గౌరవాత్- ఓదనం పచతీత్యాదౌ సతి తాత్పర్యగ్రహే యథాకథంచిదుపస్థితాకాశకలాయాదేరన్వయబోధస్యేష్టత్వాదిత్యర్థాధ్యాహారపక్షఏవసాధీయానితితు నవీనాః.

అధ్యాహారాపేక్షయాఽనుషఙ్గస్య ప్రాబల్యమనుషఙ్గశబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

అధ్యుషిత- [అధి-వస-క్త] త్రి. అధిష్ఠితమ్.

అధ్యూఢ- [అధి-వహ-క్త] పు. ఈశ్వరః- —టాప్- అధ్యూఢా.

అధ్యూఢా- స్త్రీ. అధివిన్నా.

అధ్యేషణా- [అధి- ఇష- యుచ్- టాప్] స్త్రీ. స్వేప్సితార్థవిషయే సాభినయం గుర్వాదిప్రార్థనా- తత్పర్యాయః- సని- వేదే తత్పర్యాయాః- పరిప్రశ్నః. పవస్వ- అధ్యేషణ- ఆశిషః.

అధ్రువ- (నఞ్-ధ్రువ) త్రి. అస్థిరమ్- యేనవినాఽపి జీవనం తదఙ్గమధ్రువమిత్యుచ్యతే.

అధ్వగ- [అధ్వన్- గమ్ఌ- డ] త్రి. పథికః. పు. ఉష్ట్రః- [—టాప్] అధ్వగా.

అధ్వగభోగ్య- పు. మధూకవృక్షః.

అధ్వగా- [అధ్వగ- టాప్] స్త్రీ. గఙ్గా.

అధ్వన్- [అద- క్వనిప్] పు. మార్గః- సంస్థానమ్- శాస్త్రమ్- స్కన్ధః- కాలః- ప్రయాణమ్.

ఛన్దశ్శాస్త్రే ప్రత్యయవిశేషః- వృత్తప్రస్తారానుకూలప్రదేశగ్రహణమ్- తత్రవృత్తస్యాఙ్గులిప్రమాణః ప్రదేశో వృత్తద్వయాన్తరప్రదేశశ్చాఙ్గులిప్రమాణఃకార్యః- అతఏకస్మిన్ ఛన్దసివృత్తసంఖ్యాం ద్విగుణాంకృత్వైకవర్జనేఽధ్వప్రత్యయో భవతి- * ద్వితీయేచ్ఛన్దసి చత్వారి వృత్తాని- సప్తాఙ్గులోఽధ్వా భవతి.

అధ్వని శబ్దాదలం గచ్ఛతీత్యర్థే యత్ ఖశ్చ తద్ధితౌ- తత్రతస్యప్రకృతిభావశ్చ- * అధ్వన్యః అధ్వనీనః.

ఉపసర్గపూర్వకాత్తదన్తాత్సమాసాన్తోఽచ్ ప్రత్యయః- * ప్రగతోఽధ్వానం ప్రాధ్వః.

కర్మవాచకే తస్మిన్నుపపదే గమ్ఌధాతోర్డప్రత్యయః కృత్- * అధ్వగః.

అధ్వవాచకాదత్యన్తసంయోగే ద్వితీయాభవతి- తత్రైవఫలప్రాప్తౌ ద్యోత్యాయాంతు తృతీయా భవతి- * క్రోశంకుటిలానదీ- క్రోశమధీతే- క్రోశంగిరిః- క్రోశేనానువాకోఽధీతః- ప్రత్యు. క్రోశస్యైకదేశే పర్వతః.

కారకశక్తిద్వయమధ్యే యోఽధ్వా తస్మాత్పఞ్చమీ సప్తమ్యౌ భవతః- * ఇహస్థోఽయం క్రోశే క్రోశాద్వా లక్ష్యం విధ్యేత్.

యస్మాదధ్వనిర్మాణం తతః పఞ్చమీ తద్యుక్తాదధ్వనః ప్రథమాసప్తమ్యౌ- * వనాద్గ్రామో యోజనం యోజనే వా.

గత్యర్థకర్మత్వేఽపి గన్తుః ప్రాప్యాధ్వవాచకాచ్చతుర్థీన

భవతి- * పన్థానంగచ్ఛతి- ప్రత్యు. ఉత్పథేనపథిగచ్ఛతి.

అధ్వపరిమాణవిశేషాయథా- అష్టభిర్యవోదరైరఙ్గులమ్- చతుర్వింశత్యాఙ్గులైర్హస్తః- చతుర్భిర్హస్తైర్దణ్డః- దణ్డసహస్రద్వయేన క్రోశః- క్రోశద్వయంగవ్యూతిః- క్రోశచతుష్టయేన యోజనమ్- హస్తచతుశ్శత్యానల్వః.

అధ్వనీన- (అధ్వన్- ఖ) త్రి. పథికః.

అధ్వన్య [అధ్వన్- యత్] త్రి. పథికః.

అధ్వర- నడాదిః- గవాదిః- [నఞ్- ధ్వర] త్రి. సావధానః- హింసారహితః. పు. వసువిశేషః- యజ్ఞః.

అధ్వరశబ్దాత్ తస్యవ్యాఖ్యానస్తత్రభవఇతివార్థే ఠక్- *ఆధ్వరికః- ఋచితస్య క్వచిత్పరేన్త్యలోపః- * అధ్వర్యుంవా మధుపాణిమ్.

యజుర్వేదే ఆపఉన్దన్త్వితి దేవస్యత్వేతిచ ప్రపాఠకద్వయం సౌమ్యకాణ్డాన్తర్గతమధ్వరకాణ్డః తచ్ఛేషః పవమానస్సువర్జనఇత్యనువాకో బ్రహ్మసంధత్తమిత్యనువాకశ్చ.

అధ్వరకల్పా- పు. ఇష్టివికృతిర్యాగవిశేషః- అధ్వరకల్పాదిషు సప్తదశసామిధేనీరనుబ్రూయాదితి విధిస్సర్వవర్ణసాధారణఃఇతి తత్రవర్ణత్రయస్యాధికారఇతిచ మీమాంసాయాం ౬ అ. ౬ పాదే. నిర్ణీతమ్.

అధ్వర్యు- ఉద్గాత్రాదిః-[అధ్వర-యా-ఉ] పు. యజ్ఞేఋత్విగ్విశేషః- సచయజుర్విత్- అధ్వర్యుగణేచత్వారఋత్విజః- అధ్వర్యుః- ప్రతిప్రస్థాతా- నేష్టా- ఉన్నేతా చేతి.

యజ్ఞంతనిష్యన్తావధ్వర్యుయజమానౌ వాచంయచ్ఛత ఇతి శ్రుతివిషయమధికరణంవాచ్ శబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

అధ్వర్యుశబ్దాత్తస్యేదమిత్యర్థే అఞ్ తద్ధితః- *ఆధ్వర్యవమ్.

తస్మిన్ పరతో జాతివాచిని తత్పురుషే పూర్వపదంప్రకృతిస్వరంభవతి- *కఠాధ్వర్యుః- ప్రత్యు. పరమాధ్వర్యుః.

యజుర్వేదేవిహితా యజ్ఞా అధ్వర్యుక్రతవఇతిప్రసిద్ధాః- తేచ అర్కః- అశ్వమేధః-రాజసూయమ్-వాజపేయమ్-ఇత్యాద్యాః-తద్వాచినామనపుంసకలిఙ్గానాంద్వన్ద్వఏకవద్భవతి-*అర్కాశ్వమేధమ్- ప్రత్యు. రాజసూయవాజపేయే-ఇషువజ్రౌ.

అన్- ధా. అన- ఇత్యస్యశుద్ధరూపమ్- * అనితి- ఇత్యాది.

అన్- అకారనకారసముదాయః.

అఙ్గస్య భస్యానోకారస్య లోపో భవతి- జసిఇత్యేగయోఃపరతస్తునా- * రాజ్ఞః- రాజ్ఞా- రాజ్ఞి- రాజని- సామ్నా- సామనీ- వకారమకారాన్త సంయోగాత్పరస్యత్వనోకారస్యలోపోనభవతి- * యజ్వనః- యజ్వనా- ఆత్మనః- ఆత్మనా- యజ్వని- ఆత్మని- సుయజ్వని- వత్మనీ.

షపూర్వస్యానోహన్ ధృతరాజన్ ఇత్యేనయోరనశ్చ అకారలోపోణ్ప్రత్యయేపరే- * ఔక్ష్ణః- తాక్ష్ణః-ధార్తరాజ్ఞః- ప్రత్యు. సామనః- తాక్షణ్యః.

అణ్ప్రత్యయే పరే అన్ ప్రకృతిభావం ప్రాప్నోతి- లోపోనభవతీతిఫలతి- తథా యాదౌతద్ధితే పరే ప్రకృతిభావంప్రాప్నోతి నతునభావకర్మార్థకే- * రాజనః- రాజన్యః- ప్రత్యు- రాజ్ఞః కర్మభావోవారాజ్యమ్- మపూర్వోన్ ప్రకృతిభావంనప్రాప్నోత్యపత్యార్థేఽణిపరే వర్మన్ శబ్దస్యతుప్రాప్నోతి హితనామ్నస్తువా- * భాద్రసామః- చాక్రవర్మణః- హైతనామః- హైతనామనః- ప్రత్యు. సౌత్వనః- చర్మణా పరివృతోరథః చార్మణః- అథర్వన్- బ్రహ్మన్- కర్మన్-ఉక్షన్-శబ్దేషుచద్రష్టవ్యమ్.

అన్నన్తాద్బహుర్వీహేః స్త్రియాం ఙీబ్నభవతి- డాప్చవా- ఉపధాలోపినస్తుతస్మాద్ఙీప్ వా- * బహుయజ్వా- బహుయజ్వానౌ- బహుయజ్వే- బహురాజ్ఞీ- బహురాజా- బహు రాజౌ- బహురాజే- బహురాజానౌ.

అన్నన్తాదవ్యయీభావాట్టచ్ సమాసాన్తః. అన్నన్తం యత్క్లీబం తదన్తాత్తుతస్మాట్టజ్వా- *ఉపరాజమ్- అధ్యాత్మమ్- ఉపచర్మమ్- ఉపచర్మ.

అన్నన్తాన్నపుంసకాత్తత్పురుషాచ్ఛన్దసి సమాసాన్తష్టచ్- *బ్రహ్మసామమ్.

అన్నన్తస్యద్విగోరన్త్యస్యలోపస్సద్విగుస్త్రీలిఙ్గోవా భవతి- *పఞ్చతక్షీ- పఞ్చతక్షమ్.

అన్నన్తాన్తతోర్ష్ణుట్ ఛన్దసి- *అక్షణ్వన్తః.

వ్యాకరణేఅన్ శబ్దగ్రహణే అర్థవతోఽనర్థకస్యచ గ్రహణంభవతి- తథాచ పరిభాషా- అనినస్మన్ గ్రహణాన్యర్థవతాచానర్థకేనచ తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తీతి- తేన రాజ్ఞాసామ్నా ఇత్యాదావకారలోపః- ఏషాచ పరిభాషా భాష్యే వచనరూపేణ పఠితా- అనయార్థవద్గ్రహణపరిభాషా బాధ్యతే- అన్యేతు పరిభాషేయమనిత్యా తత్ర భాష్యవ్యాఖ్యాతృభిః ... అస్యాః పరిభాషాయా అనిత్యత్వేతు క్రియమాణాదిణష్టిత్వం ... తత్వవిత్తయే ... ఆఙ్గ్రహణాదర్థవత్పరిభాషాఽనిత్యా ... తన్మూలికైషాపరిభాషేత్యాహుః- ... తత్రాపి ... గ్రహణమితి ... పరే.

వారణాయాఙ్గాదితిత్రతోక్తమిత్యపరే.

తద్ధితవిశేషః- అకారస్యరూపః- సచనీలీశబ్దాత్ తేన రక్తమిత్యర్థేభవతి- *నీలమ్.

పూరణార్థకప్రత్యయాన్తేషు షష్ఠ్యాదిష్వర్థేభాగే భవతి ఏకాదశభ్యః ప్రాగచ్ఛన్దసి పూరణప్రత్యయాన్తాత్ ... భవతి- షష్ఠాష్టమశబ్దాభ్యామన్ ఇచ్ఛయా ... అష్టమశబ్దాత్ ... వా- * ద్వితీయః- తృతీయః- చతుర్థః- పఞ్చమః- షష్ఠః- * ... షష్ఠః- అష్టమః- అష్టమః- షష్ఠోభాగః

చేత్- షష్ఠః- షష్ఠో వా- అష్టమో భాగః పశ్వఙ్గం చేత్- అష్టమః- అష్టమో వా.

తద్ధితవిశేషస్యానిచ్ ఇత్యస్యస్వరూపమ్.

ఉణాదిప్రత్యయస్యకనిన్ ఇత్యస్యస్వరూపమ్..

ఇదమ్ శబ్దేఇద్ ఇతి భాగస్యాదేశః- *అనేన.

అన- ధా. లుక్. ప. అదాదిః. రుదాదిః. ప్రాణనే. శ్యన్- ఆ. దివాదిః. ప్రాణనే- అయంకేషాంచిన్మతే. అనయోః (ధు.) అన్- (లిటి)ఆన- (— ణిచ్) ఆని- [— సన్] అనినిష- [— ణిచ్- సన్] ఆనినయిష.

తత్రప్రథమః శారీరవాయుక్రియాయామ్- తత్రాపిప్ర పూర్వఊర్ధ్వగమనే- అపపూర్వోఽధోగమనే- అవపూర్వ స్తు ప్రాణనిరోధవిచ్ఛేదే- విపూర్వోవ్యాప్తౌ- సంపూ ర్వోనాభిసమీపసంచారే- ఉత్పూర్వఃకణ్ఠసంచారే.

ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య తస్యనస్యణః- సతువ దాన్తస్యాపిభవతి- సాభ్యాసస్యతూభయోర్న కారయో రుభౌణకారౌ- * ప్రాణితి- హేప్రాణ్- ప్రాణిణిషతి.

అన- అనునాసికయుశబ్దఘటితప్రత్యయస్వరూపమ్-తేచప్ర త్యయాఃల్యు ల్యుట్ యుచ్ ఇత్యాదయః.

అనప్రత్యయేపరే చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశ ప్రతిషేధః- * విచక్షణః.

సమాసే కారకాత్పరమన ప్రత్యయాన్తంభావవచనం కర్మవచనంచాన్తోదాత్తంభవతి. * పయః పానంసు ఖమ్- రాజభోజనాశ్శాలయః- ప్రత్యు. హస్తాదాయః- దన్తధావనమ్- కరణేల్యుట్- నిదర్శనమ్.

అనక్- ధా. అఞ్జూ ధాతోరఙ్ ఇత్యస్యగుణహేతౌ సార్వ ధాతుకలకారేఖ్యుపరేపదాన్తేచరూపమ్-*అనక్తి-అనక్.

అనక్రాన్తా- స్త్రీ. కణ్టకారికా.

అనక్షర- (నఞ్-అక్షర) త్రి. హస్తనేత్రాది వ్యఞ్జితవచన మితికేచిత్- అప్రశస్తాక్షరమిత్యన్యే- తత్పర్యా. అవాచ్యః.

అనక్షి- న. అసౌమ్యనేత్రమ్.

అనగ్- ధా. అఞ్జూధాతోరఙ్ ఇత్యస్యగుణహేతౌ సార్వధాతుకలకారే పదాన్తేరూపమ్- *అనగ్.

అనగార- పు. భిక్షుః.

అనగ్నికా- స్త్రీ. కార్పాసీ.

అనఘ- త్రి. నిర్మలః అపాపః- సున్దరః. పు. సర్షపః వసిష్ఠపుత్రః- ఏకాదశస్య భవిష్యతో ధర్మసావర్ణేర్మన్వ న్తరే సప్తర్షిష్వేకః.

అనఙ్- వ్యాకరణే ఆదేశవిశేషః- అన్స్వరూపః- సచస ఖిశబ్దస్య ఋదన్తశబ్దానామ్ ఉశనస్ పురుదంసస్ అనే హస్శబ్దానాంచాసంబుద్ధౌ సౌపరేఽన్తాదేశోభవతి *స ఖా ధాతా ఉశనా పురుదంసా. అస్థి దధి సక్థి అక్షి శబ్దానాం తృతీయాదావజాదౌ పరతోఽనఙన్త్యాదేశః- *అస్థ్నా- అక్ష్ణే- దధ్నా- సక్థ్నా- అక్ష్ణి. ఊధస్శ బ్దాన్తస్యధనుష్శబ్దాన్తస్యచబహువ్రీహేరనఙన్తాదేశః- * మహోధ్నీ- పుష్పధన్వా.

అనఙ్గ- (నఞ్-అఙ్గ) పు. మన్మథః- న. ఆకాశమ్- త్రి. అఙ్గహీనః.

అనఙ్గక్రీడా- స్త్రీ. ఛన్దశ్శాస్త్రే మాత్రాసమార్ధవృత్తవిశే షః. తల్లక్షణంతు- షోడశగురు పూర్వార్ధం ద్వాత్రింశ ల్లఘూత్తరార్ధం యత్రభవతితదిహ- * అష్టావర్థే గాద్యా భ్యస్తాయస్యాస్సానఙ్గక్రీడోక్తా। దశమపరమపి వసుగుణి తసలిలనిధిలఘుకవిరచిత పదవితతిభవతి.

అనఙ్గత్రయోదశీ- స్త్రీ. చైత్రశుక్లపక్షత్రయోదశీ- సాచ పూర్వాగ్రాహ్యా.

అనఙ్గమేజయ- చార్వాదిః- పు. తన్నామకశ్చిత్.

అనఙ్గలీల- పు. సఙ్గీతే ఏకోత్తరశత తాలాన్తర్గత స్తాలవిశే షః- లఘుప్లుతద్వయ లఘుద్వయగురుస్వరూపః- చతు రశ్రజాతిః- త్రయోదశమాత్రాః. ౨౨.

అనఙ్గవ్రత- న. వ్రతవిశేషః- చైత్రశుక్లత్రయోదశ్యాంకర్త వ్యః- తత్ప్రయోగోయథా- వసన్తసహితం మన్మథంస్త్రీ పురుషోవాపూజయేత్- రూపసౌభాగ్య పుత్రాదిసంప త్తిర్భవతి.

అనఙ్గసున్దర- పు. కామోద్దీపక ఔషధవిశేషః- తస్య యోగోయథా- శుద్ధః పారదః పలద్వయమ్- గన్ధకః ప లద్వయమ్- మారితసువర్ణంపలమ్- మృతమమృతంపలమ్- కాన్స్యభస్మనిష్కచతుష్టయమ్- సర్వం పఞ్చామృతైర్ది నంమర్దయిత్వా భూధరపుటేపక్త్వా తతఉద్ధృత్య పఞ్చా మృతైఃపిష్ట్వా బదరప్రమాణా గుటికాః కుర్యాత్- ఏకాం గుటికాంఖాదిత్వా మధుశర్కరాసహితంశాల్మలీమూలచూ ర్ణంపలపరిమితం భక్షయేత్- తచ్ఛర్కరాసహితం క్షీరం పిబేత్- కామోద్దీపనో భవతి.

అనచ్ఛ- త్రి. ఆవిలః.

అనజ్- ధా. అఞ్జూధాతోరఙ్ ఇత్యస్యగుణహేతౌసా ర్వధాతుకలకారేఽఝురాదౌ రూపమ్- *అనజ్మి -అనజాని

అనడుహ్- [అనస్- వహ- క్విప్] ఉరఆదిః. శరదాదిః. కులాలాదిః. ఋశ్యాదిః. గర్గాదిః. గౌరాదిః. పు. వృ షభః.

అనడుహ్శబ్దస్య సర్వనామస్థానేపరే ఆమాగమః- స మ్బుద్ధౌత్వమాగమః- శ్వాపరేతాభ్యాంపరోనుమాగమశ్చ భవతి- తతశ్చ ఉహ్ఇత్యస్యఅసంబుద్ధిసునాసహఆన్ ఇ తి సంబుద్ధిసునాసహ అన్ ఇతిచ తద్భిన్నసర్వనామస్థా నేపరే ఆహ్ ఇతిచ ఫలతి- *అనడ్వాన్- హేఅనడ్వన్- అనడ్వాహౌ- తస్యపదాన్తేదకారోన్తాదేశోభవతి- తస్య ఖరితకారోభవతి- *అనడుద్భ్యామ్- అనడుత్సు.

స్త్రియాం తస్యామ్ వా- *అనడ్వాహీ- అనడుహీ. ధేను అనడుహ ఇత్యనయోర్ద్వన్ద్వే సమాసాన్తోఽచ్- *ధే న్వనడుహమ్.

యాగేష్వనడుత్పరశుశ్చాత్రితకాణ్డే అనిదప్రతినిధిః.

అనడుహీ- [అనడుహ్ జీష్] స్త్రీ. గౌః.
అనడ్వాహీ- [అనడుహ్- జీష్] స్త్రీ. గౌః.
అనత్యన్తగతి- స్త్రీ. అశేషతస్సంబన్ధాభావః- తత్రక్తాన్తాత్స్వార్థేకః- *భిన్నకమ్- భిన్నకమ్.
అనద్యతన- త్రి. అద్యతనభిన్నః- అనద్యతనభూతేఽర్థే వర్తమానాద్ధాతోర్లఙ్ తత్ర అభిజ్ఞావచన[స్మృత్యర్థక] ధాతుయోగే తు లృట్- యదో్యగే తు న- సాకాఙ్క్షే తు వా పరోక్షేఽనద్యతనభూతే ధాతోర్లిట్- తత్ర హశశ్వతో రుపపదయోః ఆసన్నే కాలే పృచ్ఛ్యమానేఽర్థే చ లఙ్లిటౌ- స్మయోగే తు పరోక్షేఽపరోక్షేపి భూతానద్యతనే లట్- స్మయోగాభావే పురాశబ్దయోగే తత్ర లుఙ్లటౌ వా- * అభవత్- స్మరసి కృష్ణ గోకులే వత్స్యామః- అభిజానాసి కృష్ణ యద్వనే అభుఞ్జ్మహి- స్మరసి కృష్ణ వనే వత్స్యామ స్తత్ర గాశ్చారయిష్యామః- అవసామ అచారయామేతి పక్షే- చకార- ఇతి హాకరోత్ చకార వా- శశ్వదకరోత్ చకార వా- అగచ్ఛత్కిం జగామ కిమ్- అనాసన్నే తు, కంసం జఘాన కిమ్- యజతి స్మ యుధిష్ఠిరః- ఏవం స్మ పితా బ్రవీతి- వసన్తీహ పురా ఛాత్రాః- అవాత్సుః- అవసన్ ఊషుర్వా- ప్రత్యు. యజతి స్మ పురా.

అనద్యతనే భవిష్యతి లుట్- * భవితా- క్రియాప్రబన్ధే (క్రియాసాతత్యే) సామీప్యే చానద్యతనే లఙ్లుటౌ న స్తః- *యావజ్జీవమన్నమదాత్ దాస్యతి వా- యేయం పౌర్ణమాస్యతిక్రాన్తా తస్యామగ్నీనాధిత- సోమేనాయష్ట- యేయమమావాస్యాఽఽగామినీ తస్యామగ్నీనాధాస్యతే సోమేన యక్ష్యతే.

అనద్యతనే భవిష్యతి కాలేఽగన్తవ్యస్యాధ్వనః కాలస్య చ విభాగేఽహోరాత్రసంబన్ధిన్యవరస్మిన్ లుణ్న తత్ర కాలవిభాగే పరస్మింస్తు వా- * యోయమధ్వా గన్తవ్య ఆ పాటలిపుత్రాత్తస్య యదవరం కౌశామ్బ్యాస్తత్ర సక్తూన్ పాస్యామః- యోయం వత్సర ఆగామీ తస్య యదవరమాగ్రహాయణ్యాస్తత్ర యుక్తా అధ్యేష్యామహే- యోయం వత్సర ఆగామీ తస్య యత్పరమాగ్రహాయణ్యాస్తత్రాధ్యేష్యామహే అధ్యేతాస్మహే వా- ప్రత్యు. యోయం మాస ఆగామీ తస్య యోఽవరః పఞ్చదశరాత్ర స్తత్రాధ్యేతాస్మహే.

ప్రాగ్దిశీయేషు అనద్యతనకాలే హిల్ వా- *కర్హి- కదా- యర్హి- యదా- తర్హి- తదా- ఏతస్మిన్ కాలే ఏతర్హి.

అనధ్యవసాయ- పు. న్యాయశాస్త్రేఽయథార్థానుభవేషు విపర్యయవిశేషః- స చ కింస్విదితి జ్ఞానమ్ ఇతి ప్రాఞ్చః.
అనధ్యాయ- పు. అధ్యయనానర్హకాలవిశేషః. స ద్వివిధా- నిత్యో నైమిత్తికశ్చ.

నిత్యానధ్యాయాః- సంధ్యాద్వయమమావాస్యా పౌర్ణమాసీ చతుర్దశీద్వయమ్ అష్టకాశ్చమనాస్మృతాః- యాజ్ఞవల్క్యేన త్వష్టమి పమాస్యంస్తృతీమ్- పఞ్చదశ్యాం త్రిమధ్యప్రహరద్వయమపి స్మృతమ్- ఋతుసంధిగతాః ప్రతిపదష్టాభ్యాం స్మృతాః- అర్వాచీననిబన్ధేషు ప్రతిపత్సామాన్యముక్తమ్.

అత్రార్వాచీనైర్వ్యవస్థా కృతా-[ఉక్తానధ్యాయతిథి ఘటికాః తిథ్యవ్యవధానే ప్రత్యక్షయే పఞ్చ ప్రాతర్యస్మిన్ దినే, వ్యవధానే షట్ ఘటికాః సాయం యస్మిన్ దినే, సమస్తే సాయం ప్రాతర్వ్యాప్తశ్చేత్ యస్మిన్ దినే, తద్దినమప్యనధ్యాయో భవతీతి.

తైత్తిరీయకవిశిష్టతిథివిశేషా అప్యనధ్యాయా ఉక్తాస్తే యథా- చాతుర్మాస్య ద్వితీయాః యుగాదయః మన్వాదయః అష్టకాః సోపపదాః ఆయనద్వయమ్ విషువద్వయమ్ శ్రవణద్వాదశీ శయనద్వాదశీ బోధనద్వాదశీ ప్రేతపక్షద్వితీయా భాద్రపదకృష్ణపక్షే భరణీనక్షత్రయుక్తా తిథిశ్చేతి.

నైమిత్తికానధ్యాయా యథా- ఉపాకర్మణి కృతే త్రిదినమనధ్యాయః- ఉత్సర్జనే తు త్రిదినం పక్షిణ్యహోరాత్రం వా- స్వశిష్యర్త్విగ్గురుబన్ధుస్వశాఖశ్రోత్రియమరణే జనపదేశ్వరస్య రాజ్ఞః పుత్రజన్మని సూతకే చ త్రిదినమ్- చన్ద్రసూర్యోపరాగే త్రిదినమితి మనుః- అహోరాత్రమితి యాజ్ఞవల్క్యః- త్రిదినకీర్తనం గ్రస్తాస్తమయవిషయమితి విజ్ఞానేశ్వరః- ఏకోద్దిష్టనిమన్త్రణప్రతిగ్రహే త్రిదినమ్.

సంధ్యాగర్జితే నిర్ఘాతే భూకమ్పే ఉల్కానిపాతే చ పరేద్యుర్యావత్స ఏవ కాలస్తావత్కాలమనధ్యాయః- స ఏవాకాలికానధ్యాయ ఇత్యుచ్యతే.

శ్రాద్ధభోజనే తత్ప్రతిగ్రహే చ- అధ్యేతౄణాం పశుమణ్డూకనకులకుక్కురసర్పమార్జాలమూషకైరన్తరాగమనే కృతే చ- ఇన్ద్రధ్వజోచ్ఛ్రియాపరోపణయోశ్చ- మన్త్రస్య బ్రాహ్మణస్య వా వేదస్య సమాప్తౌ- ఆరణ్యకాధ్యయనే చ- అహోరాత్రమనధ్యాయః.

కుక్కురసృగాలగర్దభబాణరోదనవేణువీణామృదఙ్గశకటశబ్దశ్రవణే అమేధ్యసంనిధానే ఆత్మనో దేశస్య వాఽశుచిత్వే పునః పునర్విద్యుద్విద్యోతనే మేఘఘోషే చ యావత్కాలికోఽనధ్యాయః- సామధ్వనిశ్రవణే ఋగ్యజుషయోస్తథా- భుక్త్వాఽఽర్ద్రపాణేః జలమధ్యే అతివాతే కౌత్పాతికపాంసువర్షే దిగ్దాహే ధూమికాయాం చోరరాజాదికృతక్షోభే స్వయంధావనే అమేధ్యముద్యాదిగన్ధే రథాదియాన ఖరోష్ట్రగజాశ్వనౌవృక్షోపరమరుప్రదేశారోహణే చ తావత్కాలికోఽనధ్యాయః- శ్రోత్రియాదౌ శిష్టే గృహమాగతే తదనుజ్ఞావధిరనధ్యాయః- అన్తశ్శవే గ్రామే ఆధార్మికశూద్రాది సంనిధౌ మూత్రపురీషోత్సర్గకాలే అన్నభోజనాది సోచ్ఛిష్టతాదశాయాం శయనదశాయామ్ ఆసనారూఢపాదతా

యాంశ్చ తావన్తి దశ త్వేయాం సభోజనే జనన మరణాశౌచినామన్నస్య భోజనే కృతే శ్మశానాన్తే గ్రామాన్తే గోవ్రజే స్థితి దశయాన్ స్త్రీ మైథునికవస్త్రవసన కాలే కలహే సేనాయాంచ స్థితిదశయాన్ అజీర్ణే ఽన్నే వమనం కృత్వా అమ్లోద్గారే వాతే ఽత్యర్థం వాతి స్వశరీరాద్రక్తస్రావే శస్త్రక్షతే చానధ్యాయః.

వేదాఙ్గాధ్యయనే బ్రహ్మయజ్ఞే హోమాదిమన్త్రేషు చానధ్యాయదోషో నాస్తి.

మీమాంసాయామనధ్యాయమన్త్రపాఠవిషయమధికరణం యథా పర్వణినాధ్యేతవ్యమితి నిషిద్ధత్వాదనధ్యాయేషు క్రతుప్రయోగే మన్త్రపాఠో నాస్తీతి పూర్వపక్షే నిషేధస్య గ్రహణార్థాధ్యయనవిషయత్వేన క్రతుప్రయోగే తదభావాత్ పఠితవ్యా ఏవ మన్త్రాః అన్యథా ప్రతిపద్యేవేష్టేర్విహితత్వేన మన్త్రపాఠాభావేతదధ్యయనమనర్థకం స్యాత్- ఇతి ౧౨ అ. ౩పాదే.

అననుభాషణ- న. న్యాయశాస్త్రే నిగ్రహస్థానభేదః- వాదినా ప్రయుక్తస్య సదస్యైర్విజ్ఞాతార్థస్య వాక్యస్యానువాదో ననుభాషణమితి తల్లక్షణమ్- తత్పఞ్చవిధమ్ యత్తదిత్యాదిసర్వనామానువాదః ఏకదేశానువాదః అస్థానమ్ దూషణమ్ వచనత్యాగో వేతి.

అనన్త- పు. నాగరాజః- సతు విష్ణోశ్శయనభూతః విష్ణులోకవర్తీ- తత్పర్యాయాః- శేష- సర్పరాజాథకశబ్దాశ్చ. శివస్యహస్తాభరణమ్ సతు శివలోకవర్తీ. పాతాళలోకవర్తీతు భూమిధారకః కాద్రవేయః శేషః- తస్య పుత్రాః పద్మాదయః- తత్పుత్రా ఉదానాదయః- ఏతత్సర్వం పురాణాదిషు స్థితమ్. అనన్తశయనార్థకశబ్దా విష్ణుపర్యాయాః- అనన్తస్యావతారాః కృతాదిషు చతుర్షు యుగేషు క్రమేణానన్తలక్ష్మణబలభద్ర రామానుజా ఇతి రామానుజీయాః.

నాగజాతివిశేషః- ఏవమైద్యోర్వ్యోదితవ్యం తల్లక్షణంతు మూర్ధ్ని స్వస్తికైశ్చ శ్వేతపద్మాఙ్కితత్వమ్.

అనన్తజిన్నామ అర్హన్.

అనన్తో నామ రామానుజస్య ముఖ్యశిష్యేష్వేకః- సతు వేఙ్కటాద్రౌ వేఙ్కటేశ్వరపరిచర్యాపరాయణః స్థితః- తేనతటాకే ఖన్యమానే ఽన్తర్వత్న్యాపత్న్యా మృద్భారఉహ్యమానే సాక్షాద్వేఙ్కటేశ్వరో మాణవకరూపేణాగత్య తద్ధస్తాత్స్వయం గృహీత్వా వాహేతికదాచిత్తు సేవనే స్థితస్స సర్పేణదష్టః తథాపి నిర్భయో భగవద్ధ్యానమహిమ్నా నిర్విషో ఽభూదితి చ పురావృత్తం కథయన్తి.

అనన్తభట్టో నామ చమ్పూభారత కర్తా కశ్చిత్కవిః.

న. ఆకాశమ్- త్రి. అనవధిః- అవినాశీ- అనన్తస్యానాదిత్వాం వియతిమ్- న్యాయమతే తు సాదేరపి ధ్వంసస్యానన్తత్వమఙ్గీకృతమ్- . [— టాప్] అనన్తా- అనన్తశబ్ద ఉపపదే దుకృఞ్ ధాతోష్టప్రత్యయః కర్తరిక్విప్ -*అనన్తకరః- తథాగతేనోధాతోర్డః. జలోపశ్చ- *అనన్తగః -అనన్తశబ్దాత్స్వార్థే ఇష్టన్ధితః *అనన్త్యమ్.

అనన్తచతుర్దశీ- స్త్రీ. భాద్రపదశుక్లచతుర్దశీ- తత్రానన్తవ్రతం కార్యమ్- తత్రమధ్యాహ్నవ్యాపినీ గ్రాహ్యేతి దివోదాసమతమ్- త్రిముహూర్తవ్యాపినీ గ్రాహ్యేతి ముఖ్యః కల్పః- తదభావే ద్విముహూర్తేత్యనుకల్ప ఇత్యన్యే- ఘటికామాత్రాప్యుదయికీ గ్రాహ్యేతి నిర్ణయామృతకారమతమ్- దినద్వయ ఔదయికత్వేతు పూర్ణత్వాత్పూర్వైవ యుక్తమ్.

తత్ర ప్రథమప్రతో పక్రమేతు మధ్యాహ్నత్పరతో ఽనువర్తమానా చతుర్దశీ గ్రాహ్యా- దినద్వయే ప్యవర్తనే తదభావే మధ్యాహ్నస్థాతిథిర్గ్రాహ్యా- ద్వయోరవర్తనే తత్స్పృష్టాపి పూర్వైవ సిద్ధా తిథిర్గ్రాహ్యా.

అనన్తజిత- పు. చతుర్వింశత్యర్హదన్తర్గతో ఽర్హద్విశేషః- సచతుర్దశః- తత్పర్యాయః- అనన్త- తస్యపితా సింహసేనః- మాతా సుయశాః- ఉపాసకః పాతాళః- శాసనదేవతా ఽఙ్కుశీ- ధ్వజశ్శ్యేనః- శరీరకాన్తిస్స్వర్ణవర్ణా.

అనన్తపుర- న. విష్ణుక్షేత్రవిశేషః- కేరళదేశేస్థితః- తత్ర హేమకూటవిమానే ఽనన్తసరసస్తీరే ఽనన్తః పద్మనాభో నామ విష్ణువిగ్రహశ్శివాది పూజితో ఽనన్తశయనో ద్వారత్రయేణ సేవ్యతే.

అనన్తర- (నఞ్- అన్తర) చతుర్వర్ణాదిః- గణాదిః- త్రి. అవ్యవహితమ్.

అనన్తవాత- పు. శిరోరోగవిశేషః- యత్రత్రయో దోషాః క్రుద్ధా మన్యాం కృకాటికాంచ సంపీడ్యాక్షిభ్రువశఙ్ఖప్రదేశేషు తీవ్రరుజాం కుర్వన్తి విశేషతశ్చవ యద్గణ్డపార్శ్వేషు కమ్పం హనుగ్రహం నేత్రరోగాంశ్చ కరోతి సో ఽనన్తవాతః- అయం సుశ్రుతాదిగ్రన్థేషు ప్రసిద్ధః- గ్రన్థాన్తరేషు తు శిరఃకమ్పశబ్దేన వ్యవహ్రియతే-తచ్చికిత్సాతు సూర్యావర్తస్యేవ కర్తవ్యా- సిరావ్యధః వాతపిత్తహర ఆహారః వాతఘ్నం నస్యం చ కర్తవ్యాని.

అనన్తవిజయ- పు. యుధిష్ఠిరస్య శఙ్ఖః.

అనన్తవీర్య- పు. భవిష్యదుత్సర్పిణీజాతచతుర్వింశత్యన్తర్గతార్హద్విశేషః.

అనన్తవ్రత- న. అనన్తచతుర్దశ్యాం కర్తవ్యో వ్రతవిశేషః- తత్రానన్తపూజా అనన్తాఖ్యదోరస్య భుజే బన్ధనమ్- ఉపాయనదానం చ కర్తవ్యానీతి వదన్తి.

అనన్తశయన- పు. విష్ణుః.

అనన్తా- (అనన్త- టాప్) స్త్రీ. భూమిః- విదిక్షు వాయుదిక్- జనమేజయస్య భార్యా- తారా- దూర్వా- విశల్యా- శారిబా- కణా- దురాలభా- హరీతకీ- ఆమలకీ- గుడూచీ- ప్రియఙ్గ్వాదిగణే ఓషధివిశేషః.

అనన్తాత్మ- పు. బ్రహ్మ.

అనన్ద- పు. ఆనన్దరహితో లోకవిశేషః- నరకః.

అనన్యజ- (నఞ్- అన్య- జనీ- డ) పు. మన్మథః.

అనన్యవృత్తి- త్రి. ఏకాగ్రః.

అనన్వయ- పు. కావ్యాలఙ్కారవిశేషః- ద్వితీయసదృశవ్యవచ్ఛేదఫలకవర్ణనవిషయీభూతం యదేకోపమానోపమేయకం సాదృశ్యం తదనన్వయ ఇతి తల్లక్షణమ్- *చన్ద్రశ్చన్ద్ర ఇవ శ్రీమాన్- లక్షణే భూతాన్తేన రక్తపీతైః పుష్పైరావృతం పర్వతశిఖరమ్ కదాచిద్దావాగ్నిజ్వాలాకీర్ణం స్వమివ శోభతే ఇత్యత్రత్యస్య- ఏకోపమానోపమేయకమిత్యనేన కపోలాత్ కుచే పతన్ కుటిలాలకశ్చన్ద్రబిమ్బాన్మేరౌ లమ్బమానస్సర్ప ఇవాభాతీత్యత్రత్యస్య చ సాదృశ్యస్య వ్యవచ్ఛేదః.

అయం ద్విధా- పూర్ణో లుప్తశ్చ- పూర్ణ ఉపమావత్ షడ్విధః- ధర్మలుప్తాదిభేదాశ్చ యథాసంభవం యథాశోభం చోపమాభేదవదూహనీయాః- అనన్వయధ్వనిర్యథా- హేరసాల త్వయా సదృశ ఇతరో న దృష్టః- అత్రేతర ఇత్యుక్త్యా స్వస్య స్వసాదృశ్యమనన్వయో ధ్వన్యతే.

అనపాయిన్- త్రి. అవిశ్లిష్టమ్.

అనపేత- త్రి. అవిశ్లిష్టమ్.

తస్మాదనపేతమిత్యర్థే ధర్మ పథిన్ అర్థ న్యాయ శబ్దేభ్యో యత్ ప్రాగ్దీవ్యతీయః- * ధర్మ్యమ్- పథ్యమ్- అర్థ్యమ్- న్యాయ్యమ్.

అనఫా- స్త్రీ. జాతకే చన్ద్రయోగవిశేషః- చన్ద్రాద్ద్వాదశే సూర్యాతిరిక్తః కశ్చిద్గ్రహో విద్యతే చేదనఫాయోగ ఇతి తల్లక్షణమ్- తాదృశో గ్రహశ్చన్ద్రాద్ద్వాదశస్థానస్థితశ్చేత్స ఇతి శ్రుతకీర్తిమతమ్- చన్ద్రనవాంశో యద్రాశిసంజ్ఞస్తద్ద్వాదశే తాదృశో గ్రహశ్చేత్స ఇతి జీవశర్మమతమ్.

అనఫాభేదాస్త్వేకత్రింశత్- తథాహి కుజబుధగురుశుక్రశనిష్వేకవికల్పాః పఞ్చభేదాః- ద్వివికల్పా దశ- త్రివికల్పా దశ- చతుర్వికల్పాః- పఞ్చ పఞ్చవికల్ప ఏక ఇతి.

అనఫాయోగే జాతోఽప్రతిహతాజ్ఞః రోగరహితః దమవినయాదిగుణయుక్తః ప్రసిద్ధకీర్తిర్విషయసుఖయుక్తో నులేపనాలఙ్కారమాల్యవస్త్రధారణశీలశ్చ భవతి.

తత్రాప్యఙ్గారకో యోగకర్తా చేదుత్సాహవాన్ రణప్రియో ధనవాన్ సుముఖ్యకారీ చ భవతి- బుధశ్చేద్దక్షో గనవాగ్గీతవాద్యనృత్తచిత్రపుస్తకకర్మాదిషు నిపుణశ్చ భవతి- బృహస్పతిశ్చేద్ధనవాన్ ధార్మికస్సుఖీ రాజపూజితశ్చ భవతి- శుక్రశ్చేత్ స్త్రీలోలో బహుధనో విషయోపభోగశీలశ్చ భవతి- శనైశ్చరశ్చేత్ పరార్జితైశ్వర్యగృహవస్త్రవాహనపరివారోపభోక్తా బహువిధకార్యకర్తా సంఘాధిపతిశ్చ భవతి.

అనభిమాన- శివాదిః.

అనభిహిత- ఉపకాదిః- త్రి. అనుక్తః- వ్యాకరణే అనభిహితాధికారవిహితాః ద్వితీయా చతుర్థీ తృతీయా పఞ్చమీ సప్తమీ విభక్తయః.

అనభిహిత ఇత్యధికారసూత్రమ్- తథా చ కర్మణి ద్వితీయేత్యాది విధిష్వనభిహితే కర్మణి ద్వితీయేత్యాది యోజనా- అభిధానం చ ప్రాయేణ తిఙ్కృత్తద్ధితసమాసైః- క్వచిన్నిపాతేన- *హరిస్సేవ్యతే- లక్ష్మ్యా సేవితః- శతేన క్రీతశ్శత్యః- ప్రాప్త ఆనన్దో యం స ప్రాప్తానన్దః- విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తుమసాంప్రతమ్- సాంప్రతమిత్యస్య హి యుజ్యత ఇత్యర్థః- అత్ర కర్మణస్తిఙాదిభిరుక్తత్వాన్న ద్వితీయా.

యద్యపి యథా బహుపటురిత్యాదౌ బహుచ్ప్రత్యయేనోక్తార్థత్వాత్కల్పబాదయో న ప్రవర్తన్తే తథా క్రియతే కటః హరిస్సేవ్యత ఇత్యాదావపి తిఙాదిభిరుక్తార్థత్వాద్ద్వితీయాదిః స్వత ఏవ న భవిష్యతి- తథాపి సంఖ్యా విభక్త్యర్థ ఇతి పక్షే కర్మణి ద్వితీయేత్యాదీనాం ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే బహుషు బహువచనమిత్యేతదేకవాక్యతయా కర్మణి యదేకత్వం తత్ర ద్వితీయైకవచనమితి సూత్రార్థో వాచ్యః- తథా చ కృతః కట ఇత్యాదావుక్త ప్రత్యయేన కర్మమాత్రోక్తావపి తదేకత్వస్యానుక్తతయాఽమ్ స్యాత్- కర్తవ్యః కట ఇత్యాదౌ కర్తృకర్మణోః కృతీతి కృద్యోగలక్షణా షష్ఠీ చ దుర్వారా స్యాత్- అనభిహితాధికారసత్త్వే త్వనభిహితే కర్మణి యదేకత్వం తత్ర ద్వితీయేత్యాదిరర్థో వాచ్య ఇతి నోక్తవిషయే ద్వితీయాదిరిత్యనభిహితాధికారస్సార్థకః- కారకం విభక్త్యర్థ ఇతి పక్షే త్వనభిహిత ఇతి సూత్రం ప్రత్యాఖ్యాతమాకరే- కారకం ప్రాతిపదికార్థ ఇతి పక్షే త్వనభిహిత ఇత్యస్యాద్యోత్య ఇత్యర్థః- తథా చ క్తప్రత్యయాదిభిరద్యోత్యే కర్మణి ద్వితీయేత్యాదిర్వాక్యార్థః- తత్రాప్యేకేన ద్యోతితే ద్యోతకాన్తరం న ప్రవర్తత ఇత్యభ్యుపగమే త్వనభిహితాధికారో నాతీవోపయుజ్యత ఇతి మనోరమాయాం స్థితమ్- తేన (స్వార్థద్రవ్యలిఙ్గసంఖ్యాకారకాత్మకం) పఞ్చకం ప్రాతిపదికార్థ ఇతి పక్షే సంఖ్యాతిరిక్తం చతుష్కం ప్రాతిపదికార్థః సంఖ్యామాత్రం విభక్త్యర్థ ఇతి పక్షేఽప్యనభిహిత ఇతి సూత్రమావశ్యకమ్- కారకస్య విభక్త్యర్థత్వం యత్ర పక్షే తత్రానావశ్యకమితి సూచితమితి శబ్దరత్నే స్థితమ్.

అనభిహితవాచ్య- త్రి. అలఙ్కారశాస్త్రే వాక్యదోషవిశేషః- అవశ్యం వక్తవ్యం యత్రానుక్తం తదనభిహితవాచ్యమితి తల్లక్షణమ్- *తవ చరితాతిశయైరపహృతస్సుముఖ తథాపి న విశ్వాసః- అత్రాపహృతోఽస్మి తథాపీతి వక్తవ్యమ్ అహమేతత్ఫలం లబ్ధ్వా మనోరథదూరవర్తీ జాతః- అత్ర మనోరథానామపి దూరవర్తీతి వక్తవ్యమ్- మానిని మయి కదాపరాధలేశం పశ్యసి- అత్రాపరాధస్య లేశమపీతి వక్తవ్యమ్ అస్య దూషకతాబీజమభిమతప్రతీతిర్విరుద్ధప్రతీతిశ్చ- అత ఏవ నిత్యదోషత్వమ్.

అనభ్యాశ- త్రి. అసమీపమ్.

అనభ్యాశశబ్దస్య ఇత్యశబ్దే పరే ముమాగమః- * అన

భ్యాశమిత్యః- దూరేపరిహార్తవ్యఇత్యర్థః.

అనమిత్ర- పు. సూర్యవంశస్య క్షైః పుత్రః- తస్యపుత్రో నిఘ్నః- సూర్యవంశే సుమిత్రస్యపుత్రః- తస్యపుత్రశ్శి నిః- అనమిత్రవంశే ౬న్యోవృష్ణిః.

అనయ- [నఞ్- అయ] [నఞ్- నయ] పు. అశుభదైవమ్- విపత్తిః- వ్యసనమ్- అనీతిః.

అనరణ్య- పు. ఇక్ష్వాకుపుత్రస్య వికుక్షేర్వంశే త్రసదస్యుపుత్రః- తస్యపుత్రో హర్యశ్వః.

తస్యచరిత్రంయథా- అనరణ్యశ్చిరంధర్మేణప్రజాఃపాలయన్ రావణేన దిగ్విజయే౽ యోద్ధ్యాంగతేన సబలేన యుద్ధాయాహూత స్సబలో యుద్ధ్వా తేన హతః అన్తేమ ద్రహణో రావణేన సోపహాస మాక్షిప్తస్తంప్రతి శాపం దదౌ-మమవంశే రామోనామకశ్చిజ్జనిత్వా త్వాంహనిష్యతీతి

అనర్గల- (నఞ్-అర్గల) త్రి. నిష్ప్రతిబన్ధః-తత్పర్యాయాః- నిరర్గల- ఉద్దామ- ఉచ్ఛృఙ్ఖల అయన్త్రిత.

అనర్తుక- త్రి. దుష్టాసనః- సఏవరమ్యుషితః- తద్భక్షణే నిద్రాశితాదిరోగోత్పత్తిర్భవతి.

అనర్థ- పు. అర్థహానిః.

అనర్థక- [నఞ్- అర్థ- కప్] త్రి. అర్థరహితమ్.

వ్యాకరణే అర్థవద్గ్రహణేనానర్థకస్యగ్రహణమితిపరిభాషా- అనయాన్వర్థగ్రహణాన్యర్థవతా చానర్థకేనచతదన్తవిధిప్రయోజనస్తి తితదపవాదః-అతైవానర్థకే నేతితదన్తవిధానియమః.

అలఙ్కారశాస్త్రే దుష్టపదభేదః-తత్పర్యాయః- నిరర్థక- పాదపూరణమాత్రప్రయోజనకమనర్థకమితితల్లక్షణమ్- * హేదేవ మమహివాఞ్ఛితం భవత్ప్రసాదేనసిద్ధ్యతు-అత్రహిపదస్- ఏతచ్చ కావ్యప్రకాశాదిషు నిరర్థకమితి వ్యవహ్రియతే.

అనల- [అన- కలచ్] [అన- కల] పు. అగ్నిః-వసుభేదః.

చిత్రకః- విభీషణస్యమన్త్రీ- ఇక్ష్వాకుషునిషధస్యపుత్రః- తత్పుత్రోనభాః —టాప్- అనలా.

అనలా- స్త్రీ. మాల్యవతః పుత్రీ. సురభిపుత్రీ- తత్పుత్రీశుకీ.

అనవక్లృప్తి- స్త్రీ. అసంభావనా. తస్యాంసత్యాంధాతోః కాలత్రయేలిఙ్లృటౌ- భూతేల్లఙ్- భవిష్యతి నిత్యం లృఙ్- కిఙ్కిలఇత్యస్మిన్ అర్థస్యేహోపపదే లృ డేవ.

జాతు- యద్- యదా- యది- యచ్చ- యత్ర- ఇత్యేతేషుతు లిఙ్ పూర్వవల్లృఙ్ఛ- అనవక్లృప్తా భుక్తమే తత్సర్వమమర్షే౽పిభవతి- * నసమ్భావయామి నమర్షయే వాభవాన్ హరింనిన్దేత్ నిన్దిష్యతివా అనిన్దిష్యది తిచయథోక్తమ్- నశ్రద్దధేనమర్షయేవా కిఙ్కిలత్వంహరింనిన్దిష్యసే- అస్తిభవతివిద్యతేవాహరిం గమిష్యసి- జాతుయద్యదాయదియచ్చయత్రవాత్వం భృశంహరిం నిన్దేన్నానకల్పయామి నమర్షయామి- అనిన్దిష్యదితిచ ప్రాగ్వత్.

అనవద్యా- స్త్రీ. ప్రాధాపుత్రీవిశేషః- అదుష్టా.

అనవధాన- (నఞ్- అవధాన) త్రి. ప్రమత్తః-సఙ్గీతేనిర్దిష్టగాయనభేదః- ఛాయాదిష్వవధానరహితఇతితల్లక్షణమ్- అనవధానతా ప్రమాదః.

అనవరత- (నఞ్- అవరత) త్రి. సన్తతమ్.

అనవరార్ధ్య- (నఞ్- అవరార్ధ్య) త్రి. ముఖ్యః.

అనవస్కర- [నఞ్- అవస్కర] త్రి. శోధితమ్.

అనవస్థా- (నఞ్- అవస్థా) స్త్రీ. చాపలమ్ న్యాయశాస్త్రే ఉపపత్తివిశేషః- అప్రసక్తానన్తప్రవాహమూలకః ప్రసఙ్గఇతితల్లక్షణమ్- *ఘటత్వంయది యావద్ఘటహేతువృత్తిస్స్యాద్ఘటానన్తవృత్తిస్స్యాత్- తత్పర్యాయ- వనవస్థితి.

అనవస్థితి- స్త్రీ. చాపలమ్- అనవస్థా.

అనవీకృత- త్రి. అలఙ్కారశాస్త్రే అర్థదోషవిశేషః- ఏకభఙ్గినిర్దిష్టానేకార్థత్వం తల్లక్షణమ్- *శ్రియఃప్రాప్తాస్తతఃకిమ్- శత్రుపూజితాస్తతఃకిమ్- సుహృదఃప్రీణితాస్తతఃకిమ్- చిరంజీవితంతతఃకిమ్- అత్రతతఃకిమితినవీకృతమ్- అత్రైవతతఃకిమ్- కోవిశేషః- కిముఖ్యంకిలాభఇతిచతుర్షుస్థానేషు పృథక్విన్యాసే నవీకృతో భవతి- పారుష్యశక్తిసూచనేనవా సహృదయోద్వేగో దూషకతాబీజమ్- అతఏవనిత్యదోషోయమ్.

అనశ్వన్- పు. విదూరథపుత్రః- తస్యభార్యా మాగధీ అమృతానామ- తత్పుత్రః పరీక్షిత్.

అనశ్వర- త్రి. శాశ్వతః.

అనస్- [అన- అసున్] శకటాదిః- న. శకటమ్ అనశ్శబ్దాన్తాత్తత్పురుషాత్సమాసాన్తష్టచ్- జాతిసంజ్ఞయోః- *ఉపానసమ్- మహానసమ్.

అనసే శబ్దేఉపపదే వహధాతోః క్విప్సంజ్ఞాయాం-సకారస్యడకారః వకారస్య సంప్రసారణంచ-అనడ్వాన్- (అనడుహ్)

అనస్- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషస్య కసనిఇత్యస్యరూపమ్.

అనసూయా-[నఞ్-అసూయా-టాప్] స్త్రీ.అత్రిభార్యా.

అనస్థి- త్రి. వైద్యశాస్త్రే గర్భప్రకృతివిశేషః- అల్పకోమలాస్థిత్వంతల్లక్షణమ్- తదుత్పత్తిస్తు స్త్రీద్వయం పరస్పరకాముకంమిథునవద్య దిసంయుజ్యతేతతో భవతి.

అనాకాఙ్క్ష- త్రి. ఆకాఙ్క్షారహితమ్.

అనాకారిత- త్రి. అవివక్షితమ్.

అనాగత- త్రి. భవిష్యత్- అనాగతార్తవాస్త్రీ కన్యేత్యుచ్యతే.

అనాజ్ఞాత- కాష్ఠాదిః- త్రి. ఆజ్ఞాతాదన్యత్.

అనాథ- త్రి. దీనః.

అనాదర- (నఞ్-ఆదర) పు. పరిభవః- తత్పర్యాయాః- పరిభవ- పరిభావ- తిరస్క్రియా- హేడా- అవమాననా- అవజ్ఞా- అవహేలన- అసూర్క్షణ- అత్యాకార-నిరాకార- పరాభవ- అభిభవ- తిరస్కార- అవహేలా- హేలా-

అవలీలా- హంసన- నూర్ణన. క్షేప- నిర్వాద- న్యక్కార- న్యక్కార.

అనాదరార్థకా ధాతవః- పరి- పరా- అభి-ఏతత్పూర్వకః భూ తిరస్ ౹ కృ-నిరా-విప్ర-న్యక్ ఏతత్పూర్వకో దుకృఞ్ హేడ, అవపూర్వకాః మన జ్ఞా హేడ ఇత్యేతే క్షిప- నిర్ ఏతత్పూర్వకః వద- హంస.

అనాదరే గమ్యే మనధాతోః కర్మణి ప్రాణివర్జితే చతుర్థీ వా- *నత్వాం తృణం మన్యే తృణాయ వా-అనాదరాధిక్యే భావలక్షణే షష్ఠీ సప్తమ్యౌ-* రుదతి రుదతో వా ప్రావ్రాజీత్- రుదన్తం పుత్రాదికమనాదృత్య సన్న్యస్తవానిత్యర్థః-అనాదరేఽర్థే అసనిత్యయం గతిసంజ్ఞః- *అసత్కృత్య.

అనాదరాక్షేప- పు. అలఙ్కారశాస్త్రోదణ్డిమతే ఆక్షేపభేదః.

అనాదరవద్వాక్యమనాదరాక్షేపస్య లక్షణమ్- *హే ప్రియ మమ జీవితాశా బలవతీ-ధనాశా తు దుర్బలా- స్వావస్థా నివేదితా- గచ్ఛ తిష్ఠ వా.

అనాది- (నఞ్-ఆది) త్రి. ఉత్పత్తిరహితమ్- అనాదేస్సర్వస్య వస్తునోఽనన్తత్వం నియతమ్- న్యాయమతే ప్రాగభావస్య సాన్తత్వేఽప్యనాదిత్వమఙ్గీకృతమ్-శఙ్కరీయమతే త్వవిద్యాయాః- యద్యపి జీవకర్మణాం చానాదిత్వమప్యనాదిత్వముత్తరమీమాంసాయాం దృశ్యతే- తథాపి నైకైకస్య కర్మణోఽనాదిత్వమ్- కిన్తు కర్మప్రవాహస్యానాదిత్వమితి తదాశయః.

అనాదృత- త్రి. పరిభూతః.

అనాధకిన్- పు. భిక్షుః.

అనాధృష్టి- పు. రాజ్ఞః శ్వఫల్కస్య పుత్రః-తస్య పుత్రో మతిసారః.

అనామయ- న. ఆరోగ్యమ్- కుశలమ్- క్షత్రియస్య కుశలప్రశ్నే ప్రష్టవ్యమనామయమ్.

అనామా- స్త్రీ. అనామికా.

అనామికా- స్త్రీ. చతుర్థాఙ్గులిః- తత్పర్యాయా- అనామా- సావిత్రీ.

సువర్ణపవిత్రమనామికయా ధార్యమితి ధర్మశాస్త్రమ్.

అనారత- [నఞ్-ఆరత] త్రి. సన్తతమ్.

అనారబ్ధకార్యాధికరణ- న. ఉత్తరమీమాంసాయాః ౪ అ. ౧ పాదే. ౯ అ. తత్ర సూత్రమ్ అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ఇతి-

బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తేః పూర్వోత్తరభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశౌ ఉక్తౌ తత్ర పూర్వభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోః కిమవిశేషేణ నాశ ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విశయే- సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదిశ్రవణాదవిశేషేణేతి ప్రాప్తే- తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే ఇతి శరీరపాతావధిశ్రవణాత్ అశేషక్షయే సతి శరీరస్థితి హేత్వభావాదనారబ్ధకార్యే ఏవ క్షేవినశ్యతి ఇతి రాద్ధాన్తః సపివకనూత్రార్థః- నాత్ర మతభేదః.

అనారభ్య- అ. కస్యచిత్ప్రకరణమన్తరేణ యజ్ఞాదిరనుపోద్ధవతి- యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీత్యాదివిధయోఽనారభ్య విధయ ఇతి తత్ర విహితాని ఖాదిరతా పాలాశతాదీన్యనారభ్యాధీతానీతి చ పూర్వమీమాంసకైర్వ్యవహ్రియన్తే.

అనారభ్యాధీతాని పూర్వమీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయస్య షష్ఠే పాదే విచారితాని- తత్రాపి తాని కిం ప్రకృత్యర్థాని ఉత ప్రకృతి వికృత్యర్థానీతి సంశయే- తేషాం కస్యచిత్ప్రకరణేఽశ్రుతత్వాత్ సర్వార్థానీతి పూర్వపక్షే ప్రకృతిగామినాం చోదకేనైవ వికృతిగామిత్వసిద్ధిః కృతానారభ్యాధీతానాం కాఙ్క్షితత్వాత్తేషాం ప్రకృత్యర్థత్వమేవేతి ప్రథమాధికరణే.

సప్తదశసామిధేనీరనుబ్రూయాదితి తు వికృతావేవ ప్రకృతేః పాఞ్చదశ్యేన నిరాకాఙ్క్షత్వాదితి ద్వితీయాధికరణే గోదోహనాదీనాం తు ప్రకృతిగామిత్వం తృతీయే.

ఆధానస్య పవమానేష్ట్యఙ్గత్వం చతుర్థే ఆధానస్య సర్వకర్మార్థత్వం పఞ్చమే.

పవమానేష్టీనామసంస్కృతే ఽగ్నౌ కర్తవ్యత్వం షష్ఠే.

ఉపాకరణాదీనాం పశుధర్మాణామగ్నీషోమీయపశుధర్మత్వం సప్తమే.

శాఖాహరణాదీనాం దోహధర్మాణాం సాయం దోహ ప్రాతర్దోహోభయార్థత్వమష్టమే.

సాదనాదీనాం గ్రహధర్మాణాం సవనీయధర్మత్వం నవమే.

త్రివృత్త్వాదీనాం రశనాధర్మాణాం సర్వపశురశనాధర్మత్వం దశమే.

ఆశ్వదాభ్యయోరసన్నిహితయోరపి సదనాదిధర్మవత్త్వమేకాదశే.

చిత్రిణ్యాదీష్టకానామగ్న్యఙ్గత్వం ద్వాదశే.

మానోపావహరణాదీనాం సోమధర్మాణాం సోమమాత్రధర్మత్వం త్రయోదశే.

ప్రతినిధిము ముఖ్యధర్మాణామనుష్ఠేయత్వం చతుర్దశే.

శ్రుతేష్వపి ప్రతినిధిము ముఖ్యధర్మాణామనుష్ఠేయత్వం పఞ్చదశే.

దీక్షణీయాదిధర్మాణామగ్నిష్టోమార్థత్వం షోడశే.

అనార్జవ- (నఞ్-ఆర్జవ) న. కౌటిల్యమ్- అగురు.

అనార్యజ- న. అగురు.

అనార్యతిక్త- పు. కిరాతతిక్తః- నపివభూనిమ్బః.

అనార్ష- త్రి. అవైదికః.

అనావిల- త్రి. నిర్మలమ్- అకలుషమ్.

అనావిష్కారాధికరణ- న. ఉత్తరమీమాంసాయాం ౩ అ. ౪ పాదే. ౧౩ అధికరణం తద్యథా.

తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్

విదుషో బాల్యము పాండిత్యమయా శ్రూయతే। తత్ర బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యమితి తద్ధితే బాలభావస్య యోగః శేషస్య చ్ఛయా సంపాదయేత్ తమేకత్వాత్త్యక్త్వైవ నైవ గృహ్యతే తత్ర కిం నామ చారాదికమనుష్ఠేయము తదభ్యాదిర హితత్వమేవేతి ఇత్యయే విశేషభావాత్సర్వము పాండిత్యం నియమశాస్త్రాదిచాసేన విశేషణిదినా బాధిత్వన్నితి ప్రాప్తే। బాలస్య యత్స్వభావానాం శిష్టాచారరూపం కర్మత దేవోపాదేయమితి రాద్ధాన్తః। అనావిష్కుర్వన్ స్వభావము ప్రకటయన్ విద్వాన్ వర్తేత తస్మై కామ్యాయాదితరస్మిన్ కామచారాత్ శ్యావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా నిషిద్ధత్వాదిత్యత్ర ర శ్చశబ్దేరరామనుజము తే। ఏతాం విద్యామధీత్య బ్రహ్మదర్శీ హి భవతీత్యాగాది మాధరవ్యశ్రతా విద్యాదానం శ్రూయతే। తచ్చ బహూనాం స్వీకరణార్థమావిష్కారేణేతి నమన్తవ్యమ్. అన్వయాత్ యుక్తేః। ఆశిష్టాచారయోగ్యానామపి స్వీకారప్రాప్తేః। మానస్తోకేతిహ్యాదినా విద్యా హవై బ్రాహ్మణమిత్యాదినా చ తస్య నిషిద్ధత్వాత్। ఇతి మధ్వమతేనూత్రార్థః.

అనావృత్తి- స్త్రీ. ముక్తపురుషాణాం పునరావృత్త్యభావః- నచ పునరావర్తత ఇతి శ్రుత్యుక్తః.

అనావృష్టి- స్త్రీ. ఈతివిశేషః- అవగ్రహ రూపః.

జ్యోతిషే అనావృష్టిహేతుయోగా యథా. బృహస్పతిశుక్రావపరస్పర సప్తమస్థౌ ప్రాచీ ప్రతీచ్యోర్దిశోః స్థితౌ చేదనావృష్టియోగ ఏకః- బృహస్పతే స్సప్తమేశుక్రః సూర్యాత్సప్తమే బృహస్పతిః సూర్యాత్సప్తమే సర్వే గ్రహాశ్చేదన్యః- శుక్రస్స్వాతివిశాఖానురాధాసు పూర్వదిక్ స్థితః మఘాదిపఞ్చకేపశ్చిమ దిక్స్థితశ్చేదపరః.

వర్షర్తావనావృష్టిసంభవేతచ్ఛాన్తిర్యథా- ఐన్ద్రీసూక్తైర్వారుణసూక్తైశ్చకోటిహోమం కోట్యర్ధహోమం లక్షహోమమయుతహోమంవాకుర్యాత్.

తద్విధిర్యథా- గ్రహయజ్ఞోక్తవిధానేన కుణ్డమణ్డపాదికంవిధాయారిష్టగ్రహశాన్త్యర్థం సువృష్ట్యర్థం శుభాయచ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ఆచార్యం బ్రహ్మాణం హోతౄన్ఋత్విజశ్చవృత్వా శతం శతార్ధం శతపాదంవాఋత్విజః సమ్పృత్వా వరుణమూర్త్యాదీంశ్చగ్రహాన్ పూజయేత్- స్వగృహ్యోక్తవిధినాకుణ్డేఽగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య నీవారమిశ్రైస్తిలై ర్వారుణసూక్తైశ్చ- యతఇన్ద్రభయామహే- ఇన్ద్రోవిశ్వస్యరాజతి- సుత్రామాణమ్- మారుతమసి- మరుతామోజసే- ఇమంమేవరుణ- తత్త్వాయామి- త్వన్నో అగ్నే సత్వన్నః ఇత్యేకైకైర్మన్త్రైర్జుహుయాత్. ఆజ్యేనచరుణా తిలైశ్చవ్యాహృతిహోమంకుర్యాత్- జాపకాస్స్నాతా అలంకృతా నాభిమాత్రజలేస్థిత్వా సంకల్పపూర్వకం వరుణం హృది సంస్థాప్య ఊర్ధ్వబాహవ ఆపోవాఇదం సర్వమితి జలమభిమన్త్ర్య పిఙ్గం రుద్రం బ్రహ్మాణమీశ్వరం సదాశివమాదిత్యం వరుణమిన్ద్రాదీల్లోకపాలాంస్తర్పయేత్

దేవాంశ్చ ఋషీంశ్చ స్మృత్వా ప్రణమ్య న్యాసం కృత్వా వరుణం కిరీటినం ద్విభుజం శాన్తం వరదం పాశహస్తం ధ్యాత్వా పూర్వోక్తవరుణమన్త్రాన్ జపేయుః। అనావృష్టిమధ్యే నమస్తే రేవత్యా అథర్వాంగిరసో ద్వివిష్ణోస్సో బ్రహ్మచారిణో భవేయుః। యావత్సౌరజాప్యం భవేత్- దినే దినే బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్- హోమాన్తే పూర్ణాహుతిం కృత్వా సర్వాన్ దేవాన్ స్తుత్వా త్రిస్సర్వాచార్యగన్ధపుష్పాక్షతసహితైర్దక్షిణాపూరితైర్జలైస్తర్పయేత్- సర్వోపద్రవశాన్త్యర్థం శాన్తిసూక్తాని పఠేత్- యథాశక్తి వస్త్రగో హిరణ్యదక్షిణాం దద్యాత్. ఏ యంవృష్టిమతః- ఏ యంచశుక్లపక్షే రిక్తాతిథిరహితే రోహిణీరేవతీపునర్వస్వశ్వినీస్వాత్యుత్తరాషాఢా విశాఖామృగశీర్ష శ్రవణధనిష్ఠాశతభిషఙ్నక్షత్రేషు సోమబుధబృహస్పతిశుక్రవాసరేషు జలగ్రహలగ్నే జలాంశే శుభగ్రహేషు కేన్ద్రస్థేషు కార్యమితి పరశరమతమ్.

పూర్వోక్తవాసరేమరిక్తాతిథి వర్జితే శుభతిథౌ పూర్వాహ్నే చరలగ్నే గణపతి వరుణాదీన్ నవగ్రహాంశ్చ పూజయిత్వా రుద్రాభిషేకం విధాయ ఋష్యశృఙ్గం వాయుం కార్తవీర్యం చ పూజయిత్వా నాభిదఘ్నే జలమధ్యే అవిఘ్నానాం మన్త్రాణాం వరుణమన్త్రాణాంచ జపంకృత్వా పాయసఘృతఫలభక్ష్యైర్హోమం కుర్యాత్- ఏవమేకవింశతిదినాని కుర్యాత్- ప్రతిదినమష్టోత్తరం సహస్రం శతం వా మన్త్రాణాం జపం హోమం పూజాం చ కుర్యాత్- సువృష్టిర్భవతి- ఇతి యవనమతమ్.

అనాశయ- [నఞ్- ఆశయ] న. యోగశాస్త్రే నిర్మాణచిత్తవిశేషః- యదేవధ్యానజం చిత్తం తదేవానాశయమితి తల్లక్షణమ్.

అనాశ్వస్- (నఞ్- అశ- క్వసు) త్రి. అశనరహితః.

అనాసిక- త్రి. నిర్గః.

అనాస్థా- స్త్రీ. ఉపేక్షా.

అనాహత- [నఞ్- ఆహత] త్రి. నూతనవస్త్రమ్- వస్త్రస్య నూతనత్వం చ చ్ఛేదనక్షాలనభోగాభావః స్త్రియం తూర్యభావిత్వమ్- తత్పర్యాయాః- నిష్ప్రవాణి తన్త్రక- అహత.

శరీరాన్తర్యోగిభిర్ధ్యేయశ్చక్రవిశేషః- షట్చక్రమధ్యే అష్టచక్రమధ్యే చ తదన్తర్గతః హృదయస్థః- సచ ప్రణవాకృతిః- తస్య ద్వాదశదళాని క్రమేణ పూర్వాది దళేషు తాల్యప్రణాశః- కపటమ్- కదర్థనః- అనుతాపః- ఆశా- చిన్తా- సమీహా- సమత్వమ్- దమ్భః- వైకల్యమ్- వివేకః- అహఙ్కారః.

అని- పు. అనధాతుః- తస్మాదుణాదయో యథా- ఇఞ్- * అనిలః- ఈకన్ నిల్- * అనీకమ్- ఉః- * అనుః- నః- నిల్- * అన్నమ్- కృత్ప్రత్యయవిశేషః- సచధాతోస్త్రియాంసమ్భవతి అప్రాతిపదికానామన్యత్వ

తి- * అజీవనిస్తేశతభూయాత్- అప్రయాణిః.

ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సచ ఋ- సృ- ధృ-ధమ- అమ- అశ- అవ- తృ- రఞ్జ- గ్రహ- ధాతుభ్యోభవతి- *అరణిః- సరణిః- ధరణిః- ధమనిః- అమనిః- అశనిః- అవనిః- తరణిః- రజనిః- గ్రహణిః.

ఛన్దసితు- ఆఙ్యుపపదే కుషధాతోః స్సనన్తాద్భవతి- *ఆకుకుక్షణిః. కృషధాతోర్భవత్యాదేశ్చ కారశ్చ-* చర్షణిః. అదధాతోర్ముడాగమశ్చ- *అద్మనిః. వృతుధాతోరనిః- *వర్తనిః. ఋత్వేతి గోవర్ధనః- *వర్త్మనిః. క్షిపధాతోఃకిచ్చ- *క్షిపణిః.

అనిప్రత్యయాన్తాస్స్త్రీలిఙ్గాభవన్తి- * అవనిః- అశని తరణి అరణి ఇత్యేతే,పుంలిఙ్గాశ్చ.

అన్యన్తానాంత్స్త్రీచాంశబ్దానాం ద్వితీయమక్షరముదాత్తమ్- *ధమనిః.

అనిక్షు- పు. ఇక్ష్వారికా.

అనిచ్- అ. సమాసాన్తప్రత్యయవిశేషః- అన్ స్వరూపః- సచ కేవలాత్పూర్వపదాద్యో ధర్మశబ్దస్తదన్తాత్- సుహరిత- తృణ-సోమశబ్దపూర్వక జమ్భశబ్దాన్తాచ్చ దక్షిణశబ్దపూర్వ కాదీర్మ శబ్దాన్తాద్వ్యధికృత ప్రణాభాచ్చ బహువ్రీహేర్భవతి- *కల్యాణధర్మా- సుజమ్భా ఇత్యాది దక్షిణేర్మా.

అనిట్- [నఞ్- ఇట్] త్రి. వ్యాకరణే ప్రత్యయవిశేషః- యస్యాదావిడాగమోనభవతి.

ధాతువిశేషః- యస్మాత్పరస్య వలాదేరార్ధధాతుకస్యేత్సగణోఽనిట్త్వంభవతి- తాదృశశ్చ ధాతురనుదాత్త ఇత్యుచ్యతే- తత్రాజన్తేషు ఊకారఋకారాన్తాన్- టుక్షు క్ష్ణు డీఙ్-ఙ-యు-(అదాదిః)రు- ణుఙ్- వృఞ్- వృఙ్- శీఙ్- శ్రిఞ్- స్ను- ఇత్యేతాంశ్చవర్జయిత్వాఽన్యేధాతవః హలన్తేషుమధ్యే కాన్తేషు శక్ల-శకేతిదివాదిరపీతిమాధవాదయః- నేతిచన్ద్రగోమ్యాదయః- చాన్తేషు డుపచష్ పచ ముచ్ల రిచిర్ రిచ వచ విచిర్ షిచ- ఛాన్తేషుప్రచ్ఛ- జాన్తేషు త్యజ ణిజిర్ భజ భఞ్జో భుజ భుజా భ్రస్జ టుమస్జో యజ యుజిర్ రుజో రఞ్జ విజిర్ షఞ్జ సృజ ష్వఞ్జ- దాన్తేషు అద క్షుదిర్ ఖిద ఛిదిర్ తుద ణుద పద [దివాదిః] భిదిర్ విద(దివాదిస్తుదాదిశ్చ) విద్ల ఇత్యయమపీతి చాన్ద్రవ్యాఘ్రాదయః- భాష్యానుమతశ్చ- నేతి వ్యాఘ్రభూత్యాదయః- శద్ల షద్ల స్కన్దిర్ ఖిద్విదా [దివాదిః]హద- ధాన్తేషు- క్రుధ క్షుధ బుధ [దివాదిః] బన్ధ యుధ రుధిర్ రుధ రాధ వ్యధ శుధ సాధ షిధు [దివాదిః] నాన్తేషు మన [దివాదిః] హన-పాన్తేషు-ఆప్ల క్షిప ఛుప తప తిప్ప తృప దృప(దివాదీస్తౌ) లిప లుప్ల డుపప్ శప షిప్వప్ సృప్ల- భాన్తేషు-యభ రభ డులభష్- మాన్తేషు- గమ్ల ణము యమ రము- శాన్తేషు- క్రుశ దన్శ దిశ దృశిర్ మృశ రిశ రుశ లిశ విశ స్పృశ- షాన్తేషు-కృష తుష త్విష దుష ద్విష పిష్ల పుష (దివాదిః) విష్ల శిష్ల శుష శ్లిష హృష ఇత్యయమపీతి మాధవాదయః- నేతిబోపదేవాదయః- సాన్తేషు- ఘస్ల వస[భ్వాదిః]- హాన్తేషు- దహ దిహ దుహ ణహ మిహ రుహ లిహ వహ.

ఏతేషాం యఙ్లుగన్తతా దశాయామనిట్త్వం న భవతి- * జఙ్గమితా- ఏతేషామాదేశా అప్యేకాచోఽనిటో భవన్తి- * జిగాంస్యతే- అనేకాచ్తునానిట్- * అవధీత్. తాసిప్రత్యయేయోఽనిట్- ఉపదేశే అజన్తోఽకారవాన్వాసథలివాఽనిట్ భవతి- ఋదన్తస్తు నిత్యమనిట్- * చిక్షయిథ- చిక్షేథ పేచిథ పపక్థ జహర్థ థలతిరిక్త ఇడ్వ్యగ్వేలిటి- కృ భృ సృ వృ ద్రు శ్రు స్తు స్రు. ఇత్యేతదతిరిక్తానానిటోభవన్తి-కృఇత్యాదయస్తులిటిసర్వత్రానిటః- తత్రవృఞ్ వృఙౌ భాషాయాం థలిసేటౌ- అన్యత్రలిట్యనిటౌ- * చిక్షయివ- పేచివ- జగ్రహివ- చకర్థ చకృవ వవరిథ వేదేశు వవర్థ వవృవ దుద్రోథ దుద్రువ.

ఇగుపధాచ్ఛలన్తాదనిటో ధాతోః పరస్యల్లేః క్సాదేశో భవతి- * అలిక్షత్.

ఋకారోపధస్యానిటో ధాతోర్ఝలాదౌ వకితిపరేఽమాగమోవాభవతి- * స్రష్టా సప్తా స్రప్స్యతి సర్ప్స్యతి.

అనతి- పు. అనధాతుః.

అనిత్య- త్రి. పదార్థవిశేషః- ధ్వంసప్రతియోగిత్వంతల్లక్షణమ్- న్యాయవైశేషికాదిమతే ద్రవ్యేషుపరమాణ్వతిరిక్తాఃపృథివీజలతేజో వాయవోఽనిత్యాః- గుణేషుతు రూపరసగన్ధస్పర్శాః పృథివీగతా అనిత్యాః- అన్యత్రానిత్యగతా అనిత్యాః- సంఖ్యాస్వేకత్వమనిత్యగతమనిత్యమ్- ద్విత్వాదయస్తుసర్వత్రానిత్యాః- పరిమాణపృథక్త్వగురుత్వ ద్రవత్వస్నేహస్థితిస్థాపకా అనిత్యగతా అనిత్యాః-సంయోగవిభాగపరత్వాపరత్వశబ్దవేగాస్సర్వత్రానిత్యాః- బుద్ధీచ్ఛాప్రయత్నా జీవగతా అనిత్యాః- సుఖదుఃఖద్వేషధర్మాధర్మభావనాజీవమాత్రగుణత్వాదనిత్యా ఏవ- కర్మాణ్యనిత్యాని- అభావేషు ప్రాగభావోఽనిత్యః- సామయికాభావాఙ్గీకర్తృమతే సోఽప్యనిత్యః.

వేదాన్తినాం మధ్యే శఙ్కరమతే బ్రహ్మాతిరిక్తం సర్వమనిత్యమ్.

రామానుజమతేతు ద్రవ్యాణాంవికారాస్సర్వేఽప్యనిత్యాః- అద్రవ్యేషు శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాస్సంయోగాఽనిత్యద్రవ్యగతా స్సత్త్వరజస్తమ శ్శక్త్యశ్చానిత్యాః.

మధ్వమతేతు పరమాత్మలక్ష్మీజీవావ్యాకృతాకాశప్రకృతివర్ణాతిరిక్తాని పరమాత్మలక్ష్మీజీవస్వరూపభూతేన్ద్రియాద్యతిరిక్తాని ద్రవ్యాణి- రూపరసగన్ధస్పర్శాఏకత్వమ్ పరిమాణం పరత్వాపరత్వే ద్రవత్వం గురుత్వం లఘుత్వం మృదుత్వం స్నేహశ్శబ్దో వేగః స్థితిస్థాపకశ్చేత్యేతేఽనిత్య

ద్రవ్యగతాః- ద్విత్వాదిసంఖ్యాస్సర్వగతాః- అనిత్యనిత్య ద్రవ్యయోరనిత్యానాం చ పరస్పరసంయోగవిభాగౌ- స్వరూపాతిరిక్తాని బ్రహ్మాది సర్వజీవగతాని జ్ఞాన సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మా శమదమకృపాతితిక్షాబలభయలజ్జాగామ్భీర్యాదీని- భావనా సర్వా- ఈశ్వరాది చేతనస్వరూపాతిరిక్తం కర్మ- అయావద్వస్తుభావి బ్రహ్మణ్యత్వమనుష్యత్వాది సామాన్యమ్- అనిత్యగతా విశేషాః అనిత్యవిశేషణసంబన్ధేన పరిణతం దణ్డ్యాదివిశిష్టమ్- అనిత్యవస్తుగతే శక్తిసాదృశ్యే- ప్రాగభావోఽనిత్యవస్తుస్వరూపభూతోఽన్యోన్యాభావశ్చానిత్యాః.

ఏవం మతాన్తరేష్వప్యనిత్యపదార్థా ఊహనీయాః.

అనిత్యసమా- స్త్రీ. న్యాయశాస్త్రే) జాతివిశేషః- అనిత్యదృష్టాన్తసాధర్మ్యాత్సర్వా నిత్యత్వప్రసఙ్గోద్భావనమనిత్యసమేతి తల్లక్షణమ్- * శబ్దానిత్యత్వవికల్పే ధర్మిణి అనిత్యత్వానుమానే అనిత్యేన ఘటేన సాదృశ్యాదనిత్యశ్శబ్ద ఇత్యుచ్యతే- యేన కేనచిద్ధర్మేణ సర్వస్యైవ తత్సదృశత్వాత్సర్వస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి.

అనిద్ర- (నఞ్- నిద్రా) త్రి. వికసితమ్.

అనిబద్ధ- త్రి. సఙ్గీతశాస్త్రే) గానభేదః- బన్ధహీనాలప్తికత్వమనిబద్ధత్వమితి తల్లక్షణమ్.

అనిమక- పు. భేకః- కోకిలః- భృఙ్గః- పద్మకేసరః- మధూకవృక్షః- అనిమకశబ్దస్థానే అనిపకశబ్దం కేచిత్పఠన్తి.

అనిమిష- [నఞ్ నిమిష] పు. దేవః- మత్స్యః.

అనిమేష- [నఞ్- నిమేష] పు. దేవః- మత్స్యః- త్రి. నిమేషరహితః.

అనియమపరివృత్త- త్రి. అలఙ్కారశాస్త్రే) అర్థదోషవిశేషః- యత్ర నియమేన వాచ్యస్తదనియమపరివృత్తమితి తల్లక్షణమ్- అనిత్యదోషోఽయమ్- * రాజంస్తవ ముఖం సరస్వత్యధివసతి- అధరశ్శోణ ఏవ- కథం తే జలపానాభిలాషః- అత్ర శోణ ఏవేతి నియమేన వాచ్యః.

అనియమాధికరణ- న. ఉత్తరమీమాంసాయాం 3 అ. 3 పాదే అధికరణవిశేషః- తత్ర సూత్రమ్- అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్ ఇతి- సగుణవిద్యాసు కాసుచిత్పఠ్యమానా ఉపకోసలవిద్యాదిష్వర్చిరాదిగతిశ్శ్రూయతే న సర్వాసు- కిం యాస్వేవ గతిశ్శ్రూయతే తాస్వేవ నియమ్యతే ఉత అనియమేన సర్వాభిరేవం జాతీయకాభిర్విద్యాభిరభిసమ్బధ్యత ఇతి సంశయే- ప్రకరణస్య నియామకత్వాదుపకోసలవిద్యాయాం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం చ తుల్యవత్పాఠాదన్యత్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ యత్రైవ శ్రూయతే తత్రైవేతి నియమే ప్రాప్తే- సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం సగుణానాం విద్యానామవిశేషేణైషా దేవయానాఖ్యా గతిర్భవితుమర్హతి- తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి విద్యాన్తరశీలానామపి పఞ్చాగ్నివిద్భిస్సమానమార్గతాం గమయన్త్యాశ్శ్రుతేర్ముక్తకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే- ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పునరితి స్మృత్యా చానియమాభ్యుపగమే విరోధాభావాత్- విద్యాద్వయే తుల్యవత్పాఠస్యాత్రానుచిన్తనార్థత్వాచ్చానియమ ఏవేతి రాద్ధాన్తశ్శఙ్కరమతే.

యేషూపాసనేషూపకోసలాదిష్వర్చిరాదిగతిరామ్నాతా కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిరుత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయే ఇతరేషాం తయా బ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రమాణాభావాత్పఞ్చాగ్నివిద్యాయామామ్నాతస్యోపకోసలవిద్యాయామామ్నానానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ తన్నిష్ఠానామేవేతి ప్రాప్తే- పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం య ఏవమేతద్విదుః యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి సామాన్యేన సర్వవిషయగతిశ్రవణస్యాబాధితత్వాదుపకోసలాదిష్వామ్నానస్యానువాదేనాప్యుపపత్త్యా చ సర్వేషాం తయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి రాద్ధాన్తః- సర్వేషామవిశేషేణ తయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః- తథా సత్యేవ శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః- శ్రుతిశ్చ తద్య ఇత్థం విదురిత్యాదికా- స్మృతిశ్చాగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్- తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇత్యాదికా- ఇతి సూత్రార్థశ్చ రామానుజమతే.

మోక్షైకఫలకేశ్వరదర్శనసాధనోపాస్తిమతాముత్పన్నజ్ఞానానాం సర్వేషామనియమేన ప్రాప్య ఉత కేషాంచిదస్తి కేషాంచిన్నేతి నియమ ఇతి సంశయే- యథా యోగ్యానామేవ సర్వగుణోపసంహారో నాయోగ్యానామితి నియమస్తథా జ్ఞానిష్వపి కేషాంచిదేవ ముక్తియోగ్యత్వసద్భావాన్నియమ ఏవేతి ప్రాప్తే సర్వే గుణా బ్రహ్మణైవ హ్యుపాస్యా నాన్యైర్దేవైః కిము సర్వైర్గుణైరుపాస్య ఇత్యుపసంహారే యథా విరోధస్తథాత్ర విరోధాభావాత్- న కశ్చిద్బ్రహ్మవిత్సృతిమనుభవతి ముక్తో భవతి తస్మాదాహుస్సృతిహేతీతి కాణ్డిన్యశ్రుతేః యథా కేషాంచిన్మోక్ష ఏవమితరేషామపీత్యనూనాచ్చ న నియమ ఇతి రాద్ధాన్తో మధ్వమతే.

అనియమోపమా- స్త్రీ. అలఙ్కారశాస్త్రే) దణ్డిమతే ఉపమాభేదః- * పద్మం తవాస్యసదృశమ్- అన్యదపి తాదృశమస్తి చేదస్తు.

అనిరుద్ధ- (నఞ్- నిరుద్ధ) పు. విష్ణోశ్చతుర్ణాం వ్యూహానాం చతుర్థః- వ్యూహత్రయపక్షే తృతీయః- శాన్త్యోదితాస్తర్గతః- తత్ర శక్తితేజసోర్గుణయోరావిర్భావః- తస్య కృత్యముపాసకానుగ్రహః- శక్తికార్యం జగద్రక్షణమ్- తేజః కార్యం తత్త్వజ్ఞానప్రదానమ్- కాలసృష్టిః- బ్రహ్మసృష్టిః- రజస్తమోమిశ్రచాతుర్వర్ణ్యసృష్టిః- అద్వారికా సమష్టిసృష్టిః- బ్రహ్మాదిచేతనద్వారికా వ్యష్టిసృష్టిశ్చ- స చతురీయావస్థావిశిష్టజీవాధిష్ఠాతృత్వేనోపాస్యః- ద్విభుజః తస్మాదుత్పన్నకేశవపద్మనాభదామోదరాఖ్యా వాన్తరవ్యూహత్రయముత్పన్నమ్- తస్మాచ్చ నవత్రింశద్విభవాః పద్మనాభాదయ ఉ

విఖ్యాతాః- తతో విభవాన్తరాణీతి సర్వావతారమూలక న్యోదయస్య- ఏతత్సర్వం పాఞ్చరాత్రే ప్రసిద్ధమ్.

చతుర్వింశత్యన్తర్గతో మూర్తివిశేషః- తల్లక్షణంతు దక్షిణేహ్యూర్ధ్వకరే పద్మమ్- అధరే చక్రమ్- వామేహ్యూర్ధ్వ గదా- అధరే శఙ్ఖః.

అనిరుద్ధముద్రా యథా- చిత్రలేఖాఽరూఢముషామా శ్లిష్యాగచ్ఛన్తమనిరుద్ధం ధ్యాయన్ కరాభ్యాంస్త్రియమా శ్లిష్యన్స్థిత ఇవ భవేత్- ఏషా ముద్రా ధనధాన్యభోగరాజ్యవృద్ధిప్రదా భుక్తిముక్తిప్రదా చ.

నిరుద్ధః పు. అన్ధకపుత్రస్య భజమానస్య వంశే కృష్ణస్యప్రధానపుత్రేష్వన్యతమః-.

కృష్ణపుత్రస్య ప్రద్యుమ్నస్య పుత్రః- రుక్మిపుత్ర్యాం కకుద్మత్యాం జాతః తస్య పత్నీ రుక్మిణః పౌత్రీ సుభద్రా నామ తస్యాంజాతః పుత్రో వజ్రః ఉషానామాపరాభార్యా.

తస్య పర్యాయాః బ్రహ్మసూః ఋశ్యకేతుః విశ్వకేతుః ఝషాఙ్కః- ప్రద్యుమ్నపుత్రార్థకాః ఉషాపత్యర్థకాశ్చ.

తస్యచరిత్రం యథా-

ఉషానామ బాణస్య దుహితా శివేన సహ క్రీడన్తీంపార్వతీం దృష్ట్వా స్పృహయాంచక్రే- తదాశయం విదిత్వా పార్వతీ తాం ప్రత్యాహ- భద్రే వైశాఖశుక్లద్వాదశ్యాంస్వప్నే యస్త్వామాక్రమ్య సంభోగం కరోతి స తే పతిర్భవిష్యతీతి- తతస్తదుక్తరీత్యా స్వప్నే పి నిర్వృత్తే తత్స్వప్నదృష్టే పురుషేఽనురక్తా ప్రబుధ్య తమపశ్యన్తీ నిర్లజ్జాక్వగతోఽసీత్యుచ్చైరువాచ- తచ్ఛ్రుత్వా తత్సఖీ చిత్రలేఖా తామువాచ- కోయంత్వయామన్త్రితఇతి- ఉషా లజ్జాకులాపి కథమపి తయా సాదరమనునీతా కథమపి న్యవేదయత్- తచ్ఛ్రుత్వాప్రియం కురుష్వేత్యుక్త్వోవాచ- చిత్రలేఖాపి తం పురుషం వేదితుం పటే దేవదానవగన్ధర్వమనుష్యము సున్దరపురుషాన్ విలిఖ్య దర్శయామాస ఉషాపి తత్రేతరానపాస్యాన్ధకవృష్ణిషు రామకృష్ణప్రద్యుమ్నానవలోక్య లజ్జావతీ దృష్టిమన్యతో నీత్వాఽనిరుద్ధమవలోక్య విస్మృతలజ్జా సోయం సోయమిత్యబ్రవీత్- చిత్రలేఖా ప్రాహ- సఖి సోయమనిరుద్ధః కృష్ణపౌత్రః తస్య నివాసో ద్వారకా సర్వైర్దుష్ప్రవేశా- తథాప్యహం కథంచిత్తమిహానయామీత్యుక్త్వా ద్వారకాం ప్రతియయౌ- ఏతస్మిన్నన్తరే బాణః శివం ప్రణిపత్యాహ- దేవ బాహుసహస్రేణ నిర్విణ్ణోఽహం తత్సాఫల్యకారకంయుద్ధం కదాచిన్మే భవిష్యతీతి పృచ్ఛతి- శివోపి బాణ యదా తే మయూరధ్వజభఙ్గో భవిష్యతి తదా త్వజ్జనానన్దకంయుద్ధం భవిష్యతీత్యవోచత్- తతశ్చ కదాచిద్భగ్నం నిజధ్వజమాలోక్య బాణోపి యుద్ధోత్సుకో నిరీక్షాంచక్రే- చిత్రలేఖా యోగవిద్యాబలేనానిరుద్ధమానినాయ- స చ కన్యాన్తఃపురం ప్రవిశ్యోషయా సహ రమమాణస్తస్థౌ- అన్తఃపురరక్షిణస్తం వృత్తాన్తం విజ్ఞాయ రాజ్ఞే బాణాయ శశంసుః- స చ నిశమ్య తం హన్తుం కింకరానాజ్ఞాపయామాస- అనిరుద్ధశ్చ పరిఘమాదాయ తాన్సర్వాన్ జఘాన- తతో బాణస్స్వయమేవ రథమారుహ్యాతిప్రశస్తం యుధ్యమానస్తేనజిగ్యే జితోఽపి మాయయా పునర్యుద్ధ్వా నాగాస్త్రేణ బబన్ధ- ఏతస్మిన్నన్తరే ద్వారకాస్థా యదవాః క్వయాతోఽనిరుద్ధ ఇతి చిన్తయామాసుః- నారద ఉపేత్య శోణితపురే బాణేన బద్ధస్యానిరుద్ధస్య వృత్తాన్తం కథయామాస- తతో భగవాన్ కృష్ణో గరుడం స్మృత్వా బలభద్రప్రద్యుమ్నాభ్యాం సహిత స్తమారుహ్య బాణపురం యయౌ- పురప్రవేశే రుద్రసైన్యైః ప్రమథైస్సహ యుద్ధ్వా తాన్ క్షయం నినాయ- తతో రౌద్రజ్వరో యుయుధే- స చ కృష్ణదేహోద్గతేన వైష్ణవజ్వరేణ గాఢం పీడితః- బ్రహ్మప్రార్థ్యయా క్షమమాణేన భగవతా కృష్ణేన వైష్ణవజ్వరే స్వశరీర ఏవ విలాపితే సతి రౌద్రజ్వరోఽప్యేతత్కథా స్మర్తారో విజ్వరా భవిష్యన్తీత్యుక్త్వా తదనుజ్ఞామవాప్య గతః తతః పఞ్చాగ్నీన్ దానవాంశ్చ క్షపయామాస- తతో బాణరక్షార్థం యుద్ధ్యమానశ్శివో జృమ్భణాస్త్రేణ కృష్ణేనాభిభూతో యోద్ధుం నాశకత్- కుమారశ్చ ప్రద్యుమ్నాస్త్రేణ పీడితోఽభూత్- ఏవం ససైన్యే సకుమారే శివే జితే బాణస్స్వయమేవ నన్దినా గృహీతాశ్వం రథమాస్థాయ యుయుధే- బలభద్రో బాణసైన్యం సర్వం హలేన ముసలేన తాడయన్నాశయామాస- కృష్ణబాణయోస్తత్ర ఘోరతరం యుద్ధం బభూవ- తతో బాణం హన్తుకామః కృష్ణస్సుదర్శనం జగ్రాహ- తస్మిన్నన్తరే కోటరీనామ సురవిద్యామన్త్రిపయోమాతా దేవతా నగ్నా కృష్ణస్య పురస్తస్థౌ- కృష్ణశ్చ తాం దృష్ట్వా మీలితాక్షస్సుదర్శనేన బాణస్య బాహువనం చిచ్ఛేద- ద్వయోర్బాహ్వోరవశిష్టయోర్బాణనాశాయ సుదర్శనం మోక్తుకామోఽభూత్- ఏతస్మిన్నన్తరే శివ ఆగత్య హే కృష్ణ మయా బాణస్యాభయం దత్తం తత్త్వయా మానృతం కారీతి ప్రార్థయామాస- కృష్ణోపి ప్రసన్నస్తస్మై వేలితం ప్రియవచనైరక్షీణస్త్వనిరుద్ధో యత్రాస్తితం ప్రదేశంగతః- తన్నాగబన్ధనసర్పాగరుడపక్షవాతప్రసారేణ వినాశితాః- కృష్ణోపి భగవాంస్సపత్నీకం తమపి గరుడమారోప్య ద్వారకాంగతః- అనిరుద్ధస్సహపత్న్యా చిరం రమమాణస్తస్థౌ.

అనిరుద్ధాభ్యుదయ పు. మీమాంసాయామధికరణవిశేషః- నిర్వాపశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

అనిర్యుక్త- త్రి. సఙ్గీతశాస్త్రే ప్రబన్ధభేదః- తల్లక్షణంతు ఛన్దస్తాలరాగధాతురసభాషాది నియమరహితత్వమ్.

అనిర్వచనీయ- త్రి. ఇదమిత్థమితి నిర్వక్తుమశక్యమ్- శఙ్కరమతే సదసద్విలక్షణమ్- సతో బ్రహ్మణోఽసతశ్శశశృఙ్గాదేశ్చ విలక్షణమ్- మిథ్యేత్యర్థః- తచ్చ సదసద్విలక్షణత్వం ఘటాదీనాంశుక్తిరజతాదేశ్చ సాధారణమ్- యద్యపి అత్ర సచ్ఛబ్దేన వ్యావహారికం పారమార్థికంచ సద్గృహ్యతే తదా శుక్తిరజతాదిమాత్రవృత్తిత్వాత్ న ఘటాదివృత్తి- ఘటాదీనాం వ్యవహారదశాయాం సత్త్వాత్- శుక్తిరజతాదేస్తు

ప్రాతిభాసికత్వేన ప్రతిభాసకాలమాత్రవృత్తితయా వ్యావహారికసత్యత్వాభావాత్. అతఏవ తన్మతే శుక్తిరజతాదిభ్రమోఽనిర్వచనీయఖ్యాతిరిత్యుచ్యతే.

అనిర్వచనీయఖ్యాతి- స్త్రీ. భ్రమస్థలే శుక్త్యాదౌ ప్రాతిభాసికస్య ప్రతీతిః. యథా శుక్తికాయామిదం రజతమితి భ్రమే ప్రాతిభాసికస్య రజతస్య ప్రతీతిః.

తథాహి- కాచాదిదోషదూషితలోచనస్య పురోవర్తిద్రవ్యసంయోగాదిదమాకారా చాకచక్యాద్యాకారా చ కాచిదన్తఃకరణవృత్తిరుదేతి. తదానీమిదం రజతమితి ప్రతీతిరుపజాయతే. రజతం సాక్షాత్కరోమీతి చ. నతావత్ప్రదేశాన్తరీయం రజతాదివిషయ ఇతి వక్తుం శక్యమ్. అసన్నికృష్టస్య ప్రత్యక్షత్వాయోగాత్. నచ తత్ర సురభిచన్దనమిత్యాదావివ జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః. తస్యాలౌకికత్వేన సాక్షాత్కరోమీతి ప్రతీత్యనుపపత్తేః. నహి రజతం పశ్యామీతివత్సౌరభం పశ్యామీత్యనుభవః. అపిచ జ్ఞానస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే తత ఏవ వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా అనుమానాద్యుచ్ఛేదాపత్తిః. తస్మాదన్యథానుపపత్త్యా ప్రాతిభాసికం తత్కాలోత్పన్నమనిర్వచనీయం రజతమభ్యుపగమ్యతే. తదుత్పాదికా చ న లోకసిద్ధా సామగ్రీ, కిం త్వేతత్తత్రైవ. తథాహి- విషయచైతన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వావారికాఽవిద్యా చాకచక్యాదిసాదృశ్యసందర్శనసముద్బోధితరజతసంస్కారసధ్రీచీనా కాచాదిదోషసమవహితా రజతరూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమతి. తచ్చ రజతం ప్రాతిభాసికమవిద్యాపేక్షయా పరిణామః, చైతన్యాపేక్షయా వివర్త ఇతి చోచ్యతే. అనిర్వాచ్యపరిణామరూపం చ తద్రజతమవిద్యాధిష్ఠానే ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యే వర్తతే. ఏతన్మతే సర్వస్యాపి కార్యస్యోపాదానావిద్యాధిష్ఠానాశ్రితత్వనియమాత్. చైతన్యనిష్ఠత్వేపి రజతస్య ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవ రజతాధిష్ఠానత్వే నేదమోఽవచ్ఛేదకతయా ఇదం రజతమితి పురోవర్తినా తాదాత్మ్యముపపద్యతే. యథా న్యాయమతే ఆత్మనిష్ఠసుఖాదేః శరీరనిష్ఠత్వేనోపలమ్భః శరీరస్య సుఖాదికారణతావచ్ఛేదకత్వాత్. అత్ర విషయచైతన్యస్యాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిన్నతయా విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తం కేవలసాక్షివేద్యం సుఖాదివదనన్యవేద్యమితి చోచ్యతే. ఏవం సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వేఽపి ఇదమాకారానుభవజనితసంస్కారసహితావిద్యాకార్యత్వాద్ఘటాదేరివేదమనుభవవిషయత్వమ్. సత్వన్తఃకరణసుఖాదేరివాహమనుభవవిషయత్వమ్. యస్య యదాకారానుభవసంస్కారసహితావిద్యాకార్యత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమితి నియమాఙ్గీకారాత్.

ఏవం తస్య మిథ్యారజతస్య సాక్షిసమ్బన్ధితయా భానసమ్భవేఽపి స్వగోచరవృత్త్యుపహితచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వాభావరూపస్య విషయాపరోక్షత్వస్యాసిద్ధేస్తద్గో

చరజ్ఞానాభాసరూపాయా అవిద్యావృత్తేరభ్యుపగమః. అత ఏవ సాక్షిజ్ఞానస్య సత్యాసత్యవిషయతయా ప్రామాణ్యనియమాదప్రామాణ్యోక్తిస్స్వవృత్తిద్వారికానామ్.

యద్యప్యస్మన్మతే దేశాన్తరీయరజతమప్యవిద్యాకార్యమధ్యస్తం చేతి శుక్తిరూప్యస్య తతో వైలక్షణ్యం కిమితి శక్యతే వక్తుమ్. తథాపి మతాన్తరేష్వపి సత్యత్వావిశేషేపి కేషాంచిత్క్షణికత్వం కేషాంచిత్స్థాయిత్వమిత్యేతయోర్వైలక్షణ్యనియామకం తదేవ స్వభావవిశేషాదికమత్రాపీతి సన్తోష్టవ్యమ్.

యద్యపి ఘటాద్యధ్యాసేఽవిద్యైవ దోషత్వేనాపి హేతుః, శుక్తిరూప్యాధ్యాసే కాచాదయోపి దోషాః. తథాచాగన్తుకదోషజన్యత్వం ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్.

అత ఏవ స్వప్నే గజరథాదీనామాగన్తుకనిద్రాదిదోషజన్యత్వాత్ప్రాతిభాసికత్వమ్. నచ స్వప్నస్థలే పూర్వానుభూతరథాదేః స్మరణమాత్రేణ వ్యవహారోపపత్తౌ రథాదిసృష్టికల్పనాగౌరవగ్రస్తేయం వాచ్యమ్. స్మృతిమాత్రాభ్యుపగమే రథం పశ్యామి స్వప్నే రథమద్రాక్షమిత్యాద్యనుభవవిరోధాపత్తేః. న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి. అథ రథాన్రథయోగాన్పథస్సృజత ఇతి సృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధాపత్తేశ్చ. శుక్తిరూప్యవత్స్వప్నగజరథాదయోపి ప్రాతిభాసికాః యావత్ప్రతిభాసమవతిష్ఠన్తే.

యద్యపి స్వప్నే ఉపలభ్యమానదేశవిశేషస్యాపి తదాఽసన్నికృష్టతయా ప్రాతిభాసికత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి తత్ర తదధ్యాసో న వక్తుం శక్యః. తథాపి చైతన్యే వర్త్యోఽయం ప్రకాశం రథాదేస్తదధికరణత్వేన ప్రతీయమానస్య దేశాద్యధిష్ఠానమితి బ్రూమః. ప్రతీయమానో హి రథాదిరస్మిన్దేశే ప్రతీయతే. రథాదావిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమపి ప్రాతిభాసికమేవ తదానీమిన్ద్రియాణాముపరమాత్.

స్వప్నే గజాదయ స్వాప్నాయాః పరిణామా ఇతి కేచిత్. అన్తఃకరణద్వారా తత్పరిణామా ఇత్యపరే. తేషాం శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తత్వే నేదానీం తత్సాక్షాత్కారాభావేన జాగరణే బాధాత్మకవినాశాసమ్భవేపి ముసలప్రహారేణ ఘటాదేరివ విరోధివృత్త్యన్తరోదయేన స్వజనకీభూతనిద్రాదిదోషనాశేన వా నివృత్త్యాత్మకవినాశసమ్భవాత్తేన న విరోధః. విద్యమాన ఏవోపాదానే నివృత్త్యాత్మకవినాశసమ్భవాత్.

ఏవం శుక్తిరూప్యాది శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠతూలావిద్యాపరిణామ ఇతి కేచిత్. మూలావిద్యాపరిణామ ఇత్యపరే. తత్రాద్యపక్షే శుక్తితత్త్వజ్ఞానేనోపాదానేన సహ రజతనివృత్త్యా తస్య బాధః. ద్వితీయే తు మూలావిద్యాయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమాత్రనివర్త్యతయా శుక్తితత్త్వజ్ఞానానివర్త్యత్వేన శుక్తితత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిమాత్రమితి వివేకః.

అత్రేదమవధేయమ్. శుక్తౌ రజతప్రతిభాసానన్తర

మిదంనరజతమితిబాధజ్ఞానంజాయతే-తచ్చత్రైకాలికనిషేధవిషయం దృష్టమ్- తచ్చప్రతిభాసనసమయే రజతసత్త్వాభ్యుపగమే నోపపద్యతే-నహిపురశ్శ్యామేఘటేపాకరక్తతాదశాయామయం శ్యామో నేతి త్రైకాలిక నిషేధో దృశ్యతే- కింత్విదానీమయం శ్యామో నేత్యేవ- తద్వదిహాపీదమిదానీం నేత్యేవ ప్రతీయేతేత్యనిర్వచనీయఖ్యాతి వాదేబాధకందృశ్యతే అత్రైవం సమాదధతి- ఇదంనరజతమితినిషేధే రజతత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకోఽభావో ననిషేధధీవిషయః- కింతులౌకిక పారమార్థిక సత్త్వావచ్ఛిన్నప్రాతిభాసిక రజతప్రతియోగికః వ్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమాదిత్యాహుః. ఏతన్మతేసర్వత్రభ్రమస్థలే నప్రాతిభాసికవస్తూత్పత్తి రఙ్గీక్రియతే- యత్రారోప మసన్నికృష్టం తత్రైవ- అతఏవ యత్రస్ఫటికేన సహ జపాకుసుమ లౌహిత్యం ద్రవ్యాన్తరావ్యవహితమిన్ద్రియసంనికృష్టంతత్రతద్గతలౌహిత్యస్యైవ స్ఫటికేభానసంభవాన్నానిర్వచనీయ లోహితోత్పత్తిః- తథాచోక్తవ్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నాభావప్రతీతౌ నపారమార్థికసత్త్వమనిర్వచనీయముత్పద్యతే- తథాసతి తదవచ్ఛిన్న రజతసత్త్వే తదవచ్ఛిన్నాభావానుపపత్తేః- తత్ర పారమార్థికత్వానవగమేతుప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాజ్ఞానాదభావ ప్రత్యక్షానుపపత్తిః- కింత్వనిష్టానిష్టమేవ పారమార్థికత్వాంశజతేఽవభాసఇత్యభ్యుపగమ్యతే- తథాచారోప్యస్యాసంనికృష్టతాయామనిర్వచనీయఖ్యాతిః- సన్నికృష్టతాయాంత్వన్యథాఖ్యాతిరితితత్త్వమ్.

అన్యేతు క్వచిదప్యన్యథాఖ్యాతి మసహమానా భ్రమస్థలేప్రాతిభాసిక రజతోత్పత్తావపి పారమార్థికం తదభావమభ్యుపగచ్ఛన్తో నేదంరజతమితి త్రైకాలికనిషేధముపపాదయన్తి- తన్మతేనవ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నాభావాభ్యుపగమక్లేశః- శేషమన్యథాఖ్యాతిశబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

అనిల- [అన- ఇలచ్] పు. వసువిశేషః- వాయుః- గణదేవతావిశేషాః తేచఏకోనపఞ్చాశత్సంఖ్యాకాః- మత్రిశాస్త్రేధకారః.

అనిలసఖ- పు. అగ్నిః.

అనిశ- (నఞ్- నిశా) త్రి. సన్తతమ్.

అనిశమ్- స్వరాదిః- అ. సర్వదా.

అనిష్టాదికార్యధికరణ- న. ఉత్తరమీమాంసాయామ్. ౩ అ. ౧ పాదే అధికరణవిశేషః.

తత్రసూత్రాణి- అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్- సంయమనేత్వనుభూయేతరేషా మారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్- స్మరన్తిచ- అపిసప్త- తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః- విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్- నతృతీయేతథోపలబ్ధేః- స్మర్యతేఽపిచలోకే. దర్శనాచ్చ- తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య.

ఇష్టాదికారిణోఽన్యేఽవిహితకర్మాణః ప్రతిషిద్ధసేవారతాశ్చానిష్టాదికారిణః- తేకిం చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి నేతి సంశయే యేవైకే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తేసర్వే గచ్ఛన్తీతికౌషీతకి శ్రుతేర్గచ్ఛన్తీతి ప్రాప్తే- భోగాయహి చన్ద్రమణ్డలారోహణం నచానిష్టఫలానాంతత్ప్రయోజనం నాపిప్రత్యావరోహాయైవ తస్మాదిష్టాదికారిణ ఏవ చన్ద్రమసమారోహన్తి నేతరఇతి శఙ్కరమతేరాద్ధాన్తః.

అథయ ఇమేగ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవన్తీతి ధూమాదినా చన్ద్రగమనస్య పుణ్యకర్మఫలత్వశ్రవణాత్తద్రహితాఃపాపకర్మాణోనచన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి రామానుజమతేరాద్ధాన్తః- తత్రశఙ్కరమతేసంయమనఇత్యారభ్యసిద్ధాన్తః- రామానుజమతేతు- విద్యాకర్మణోరిత్యారభ్యసిద్ధాన్తః.

మధ్వమతేత్వేతేషుసూత్రేషు పఞ్చాధికరణాని-తత్ర ప్రథమసూత్రత్రయేఽనిష్టాదికారివిషయమధికరణమ్- పుణ్యకృతామేవాజ్ఞానినాం గమనాగమనేఉతసర్వేషామితిసంశయే ఇష్టాదికారిణస్స్వయమేవాత్మానంవిధినిషేధాభ్యాంబధ్నన్తి నేతరేఅతఃపుణ్యకృతామేవేతిప్రాప్తే తదయ ఇహశుభాకృతాయేచ శుభకృతస్తేశుభమనుభూయావర్తన్తే పునఃకర్మకుర్వన్తి పునర్గచ్ఛన్తీతి భాల్లవేయశ్రుతేరనిష్టాదికారిణామపిగమనాగమనేస్తఇతిరాద్ధాన్తః.

తతోఽపి సప్తేతిసూత్రే నిత్యఫలప్రదోపినరకోఽస్తీత్యేతద్విషయమధికరణమ్.

తత్రాపీతిసూత్రం నరకస్యనదుఃఖత్వమస్తీత్యేతద్విషయమధికరణమ్.

విద్యాకర్మణోరితిసూత్రంతు భూతానాంగతి స్వాతన్త్ర్యంనాస్తీత్యేతద్విషయమధికరణమ్.

నతృతీయ ఇత్యాదిషు చతుర్షు అన్ధతమసస్య దుఃఖమాత్రత్వమేవేత్యేతద్విషయమధికరణమ్.

తానిచాధికరణానినరక-గతి-అన్ధతమసఇతిశబ్దేషుద్రష్టవ్యాని.

అనిష్టాదికారిణామపి యేవైకేచాస్మాదిత్యాదినాచన్ద్రగమనంశ్రుతమితి శఙ్కరరామానుజమతయోః ప్రథమసూత్రార్థః.

అనిష్టాదికారిణామపి తద్యఇహ శుభాకృతఇత్యాదినా గమనాగమనే శ్రుతే ఇతిమధ్వమతే.

ఇతరేషామనిష్టాదికారిణాం సంయమనే యమాలయే యామీర్యాతనా అనుభూయ పునరేతల్లోక ప్రత్యవరోహోభవతి- ఏవంతేషామారోహావరోహౌభవతః-అయంలోకోనాస్తి పరఇతిమానీ పునఃపునర్వశమాపద్యతేమే- వైవస్వతంసంగమనం జనానామిత్యాదిషు తద్గతిదర్శనాదితి శఙ్కరమతే ద్వితీయసూత్రార్థః-రామానుజమతేప్యేవమేవప్రాయః-పరన్త్వేవంతర్హి సర్వేషామవిశిష్టైవగతిస్స్యాదితిశఙ్కాయాసూత్రోత్థానమ్-సంయమనేయమశాసనమిత్యర్థః- నకేవలమనిష్టాదికారిణాం గతాగత మా

త్రమ్ అతిమహఃఖంచాన్యదస్తీత్యుచ్యతే- సంయమనే దుఃఖమనుభూయ తేషాంబిదారోహః తేషాంబిదవరోహః- స ర్వేవా ఏతే౽శుభకృతస్సంయమనే ప్రపతన్తి-తత్రహి యే పరద్విషో గురుద్విష స్సురద్విషశ్శ్రీతిద్విషః స్తదవమన్తార శ్శాతా మాఖా౽ఇతి తే వైతతో౽పరుహ్యతమసి ప్రవ[illegible]న్తి తె నైవోత్తిష్ఠన్తఇత్యాద్యుక్త్వా౽థయే స్యే బ్రహ్మద్విషస్సు రాపా ఇతి తె వైతదనుభూయేమంలోకమనుప్రజన్తీతి కాఠక వ్రశుతా తద్గతిదర్శనాదితి మధ్వమతే తదర్థః.

స్మరన్తి చ మనువ్యాస ప్రభృతయ శ్శిష్టా యమాయత్తం కష్ఫూయకర్మణి పాకంనాచికేతో పాఖ్యానాదిష్వితిశఙ్క రమతే తృతీయసూత్రార్థః- స్మరన్తి చ సర్వేషాం యమవ శ్యతాం పరాశరాదయః- సర్వేచైతెవశంయాన్తియమ స్య భగవన్ కిలేత్యాదిష్వితి రామానుజమతే- స్మరన్తి చ గచ్ఛన్తిపాపినస్సర్వే నరకం నాత్ర సంశయః- తత్రభుక్త్వా పతన్త్యేవ యేద్విషన్తి జనార్దనమ్-మహాతమసిమగ్నానాం న తేషాముత్థితిః క్వచిత్- ఇతరేషాంతు పాపానాముత్థానం విద్యతె౽పిచేత్యాది నేతిమధ్వమతే.

పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్ సప్తనరకా నపిస్మరన్తీతి చతుర్థసూత్రార్థః.

నను విరుద్ధమిదం యమాయత్తాయాతనాః పాపకర్మా ణో౽నుభవన్తీతి యావతా తేషు రౌరవాదిష్వన్యే చిత్రగు ప్తాదయో౽ప్యధిష్ఠాతార స్స్మర్యన్త ఇత్యాశఙ్క్యతేష్వపి సప్తసు నరకేషు యమస్యైవాధిష్ఠాతృత్వవ్యాపారాభ్యుప గమాదవిరోధ ఇతి శఙ్కరమతే తత్పఞ్చమసూత్రార్థః- నను స ప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమ సదనప్రాప్తిరిత్యాశ ఙ్క్యతేష్వపియమాజ్ఞయైవ గమనాదితి రామానుజమతే.

పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం వేత్థయథా సౌలోకోనసంపూ ర్యతా ఇత్యస్య ప్రశ్నస్యప్రతివచనావసరే శ్రూయతె అ థైతయోః పథోర్నకతరేణచ నతానీ మానిక్షుద్రాణ్యసకృ దావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీ యంస్థానం తేనా సౌలోకోనసంపూర్యత ఇత్యత్ర ఏతయోః పథోరితి విద్యాకర్మణోరిత్యేతత్- కస్మాత్- ప్రకృతత్వా త్- విద్యాకర్మణీహి దేవయాన పితృయానయోః పథోః ప్రతిపత్తౌ- తద్యఇత్థంవిదురితి విద్యా తయా ప్రతిపత్త వ్యోదేవయానః పన్థాః కీర్తితః-ఇష్టాపూర్తే దత్తమితి కర్మ- తేన ప్రతిపత్తవ్యః పితృయానః- ఏతత్కథంభవతి- యేవిద్య యా దేవయానేనాధికృతాః నాపికర్మణా పితృయానేనతె షామేవ క్షుద్రజన్తులక్షణో౽సకృదావర్తీ తృతీయః పన్థా భవతీతి- తస్మాదపినానిష్టాదికారిభిశ్చన్ద్రమాః ప్రాప్యత ఇతి శఙ్కరమతె- విద్యాకర్మణోరితిసూత్రార్థః.

అనిష్టాదికారిణాం యథావిద్యావిధురత్వాద్దేవయానే నపథాగమనం నసంభవతి తద్వదేవేష్టాపూర్త దత్తవిధుర త్వాత్పితృయానేన చన్ద్రగమనమపి న సమ్భవతి- దేవయా నపితృయానయో ర్విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయ త్వాదకథమవగమ్య ఇతిచేత్ ప్రకృతత్వాత్తయోః తద్య ఇత్థంవిదురిత్యాదినా విద్యాం ప్రకృత్య దేవయాన వచనా త్- అథయఇమే గ్రామఇష్టాపూర్తెదత్తమిత్యాదినా కర్మ ప్రకృత్య పితృయానవచనాచ్చ- యేవై కే చాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తెసర్వేగచ్ఛన్తీత్యపివచనంయఇ ష్టాదికారిణస్తే సర్వ ఇతి పఠనేయమితి రామానుజమతే.

పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప ఞ్చమ్యాహుత్యాదే హారమ్భశ్రవణాత్ తస్యాశ్చన్ద్రగమన పూర్వకత్వేన పాపినామపి దేహారమ్భాయ చన్ద్రగమనమ వశ్యంభావీత్యాశఙ్కా- యామిత్తరసూత్రాణి.

కేవలపాపకర్మణాం కే తృతీయేస్థానే పఞ్చసంఖ్యాని యమ ఆహుతీనాం నాదర్తవ్యః తమన్తరేణైవ తృతీయస్థాన ప్రాప్త్యుపలమ్భాత్- అపిచలోకే స్మర్యతే- ద్రోణధృష్టద్యు మ్నాదీనాంతదనపేక్షత్వమ్-అపిచ చతుర్విధే భూతగ్రామే జరాయుజాణ్డజస్వేదజోద్భిజ్జలక్షణే స్వేదజోద్భిజ్జయో స్త దనపేక్షత్వ దర్శనాత్- తేషాంఖల్వేతేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ భూతానిభవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమితి శ్రుతౌ యద్యపి స్వేదజస్యగ్రహణంనదృశ్యతే తథాపి తృతీయే నోద్భిజ్జశబ్దేన స్వేదజస్యోపసంగ్రహః కర్తవ్య ఇతిశఙ్క రమతే తదర్థః- రామానుజమతే ప్యేవమేవప్రాయః- పర న్తు పఞ్చసంఖ్యానియమ ఇత్యస్య స్థానే పఞ్చమాహుత్యపే క్షేతి- దర్శనాదిత్యత్ర తేషాంఖల్వేషామిత్యాదినా శ్రుతౌ తద్దర్శనాదితి చ విశేషః.

అనిష్టాశ్రీకుణ- న. శఙ్కా.

అనిస్స్రిత- త్రి. నిస్స్రావరహితమ్-అనిస్స్రితాన్నంగు రుబలపుష్టికరమితి వైద్యశాస్త్రే.

అనీక- అర్ధర్చాదిః- సుఖాదిః- అస్త్రీ. యుద్ధమ్ సేనా సేనాఙ్గమితి కేచిత్- (వేవే)బాణస్య ప్రథమభాగః కాష్ఠరూ పః.

అనీకస్థ- (అనీక- స్థా- క) పు. రాజ్ఞామఙ్గరక్షీవర్గః- గజ శిక్షకః- యుద్ధగతః- వీరమర్దలః- చిహ్నమ్.

అనీకినీ- (అనీక- ఇని- ఙీప్) స్త్రీ. సేనా- సేనావిశేషః- యత్ర గజాః ౨౧౮౭. రథాః ౨౧౮౭. అశ్వాః ౬౫౬౧. పదాతయః ౧౦౯౩౫.

అనీప్సిత- త్రి. వ్యాకరణే కర్మవిశేషః- ఈప్సితతమవత్క్రి యాయుక్తమనీప్సితమితితల్లక్షణమ్- గ్రామంగచ్ఛంస్తృ ణం స్పృశతి- ఓదనంభుఞ్జానో విషంభుఙ్క్తే.

అనీయ- అనీయర్ ఇతి కృత్యప్రత్యయవిశేషః.

అనీయర్- వ్యాకరణే కృత్యప్రత్యయవిశేషః-అనీయస్వరూ పః-సచ ధాతోర్భావకర్మణోర్భవతి- తత్రాకర్మకాద్భా వే- సకర్మకాత్కర్మణి- ఏధనీయంత్వయా- శయనీ యోభవతాత్వయా- క్వచిత్కర్తర్యపి భవతి- ప్రవచనీ యః- ఉపస్థానీయః.

అనీల- పు. శాద్రవేయవిశేషః.

అనీశ్వర- బ్రాహ్మణాదిః.

అను- (అన-డు) పు. సోమవంశే యయాతేశ్చతుర్థపుత్రః- తస్య సభానల- నర చక్షుస్సంజ్ఞాస్త్రయః పుత్రాః- తద్వంశ్యామ్లేచ్ఛజాతయో బభూవురితి చ భారతే దృశ్యతే.

యదువంశ్యస్య క్రథస్య వంశే వంశస్య పుత్రః- తత్పుత్రః పురుహోత్రః.

అన్ధకవంశే విలోమ్నః పుత్రః- తత్పుత్రో దరః- తస్య సోదరస్తుమ్బురుః.

అను ప్రాదిః- చాదిః- అ. హీనమ్- సహ- పశ్చాత్- సాదృశ్యమ్- లక్షణమ్- ఇత్థంభూతాఖ్యానమ్- భాగః- వీప్సా- ఆనుపూర్వ్యమ్- ఆయామః- సమీపమ్- యోగ్యతా- అనుపూర్వాద్ధాతవోఽర్థవిశేషేషు యథా అన్చు- పశ్చాద్గమనే- అవ సహితః సృజ- కామచారానుజ్ఞాయామ్- అవ సహితః ఈక్ష- అనుసంధానే- ఆఙ్పూర్వః ఖ్యా ఉచ్చారణే- ఆఙ్పూర్వః దిశ- కించిత్కార్యం విధాతుముపాత్తస్య కార్యాన్తరం విధాతుమ్ పునరుపాదానే- ఆఙ్పూర్వః డుధాఞ్- అగ్నౌ మన్త్రవిశేషైస్సమిదాధానే- వివాహనన్తరం స్త్రియై ధనదానే- ఏకస్య హస్తే నిహితస్య ధనస్య తేనాన్యహస్తే నిధానే- ఆస పశ్చాదుపవేశనపూర్వకసేవాయామ్ ఆఙ్పూర్వః హృఞ్ మాసిశ్రాద్ధదానే- ఇష్టిదక్షిణాదానే ఇణ్- సంబద్ధే- ఇష- మార్గణే- ఈక్షమార్గణే ఈ సమ్బన్ధే- ఏష్వ- విచారణే- కపి- దయాయామ్- డుకృఞ్- స్వసదృశీకరణే- కృపూ- అధమకల్పే- క్రుశ- దయాయాం గమ్ఌ- తత్పూర్వకగమనే భర్తృమరణానురోధిపత్నీమరణే- గ్రహ- ప్రబలీకరణే- చర తత్పూర్వకగమనే- తదిచ్ఛానుసారిగమనే- జనీ- తత్పూర్వకజననే జీవ- సేవాయామ్- జ్ఞా- అఙ్గీకారే- తప- పశ్చాత్తాపే- దిశ- కథా- శీఙ్- అనుకూలీకరణే- పరిపూర్వః- షిచిర్- ఉత్తరపరిషేచనే- పాల- తదుక్తార్థవిశ్వాసే- ప్రతీక్షణే- ప్రపూర్వకః డుదాఞ్- సాధనే- ప్రపూర్వకః- యుజిర్- తత్పూర్వకప్రయోగే- ప్లు- సహాయతయా పశ్చాద్గమనే- బన్ధ- అనువర్తనే భూ- భోగే- జ్ఞా సేచ- మన- మను- ఏతౌ అఙ్గీకారే- మాఙ్- డుమిఞ్- ఏతౌ లిఙ్గతోఽభ్యూహనే- యా- అనుగమనే- యజ- తత్పూర్వకయజనే- యుజిర్ ప్రశ్నే- రఞ్జ- స్నేహే- రుధ (దివాదిః) కామే అనువర్తనే చ- లప ముహుర్భాషణే- లిప- చన్దనాదినా గాత్రవిలేపనే- వద- సిద్ధస్య పునర్వచనే- వాసీతిణ్యన్తః స్నేహనే- వృతు ఉపసేవనే వ్రజ అనుగమనే- విజ్ పశ్చాత్తాపే- శాసు పునః కథనే- శాసు విధా- ఉపదేశే చ- శుచ పశ్చాత్పూర్వకశోకే- షఞ్జ అనువర్తనే- ష్ఠా ఆచరణే- స్మృ ధ్యానే- హృఞ్ అనుకారే ధాతుసామాన్యమనుసృత్య తత్తత్క్రియాన్.

అనుపూర్వాత్కూలశబ్దాత్తేనానుకుష్ణాతీత్యర్థే- లోమశబ్దాత్తాన్యనుమార్ష్టీత్యర్థే చ ణిచ్- * అనుకూలయతి- తృణాగ్రమ్- [కూలేనానుఘట్టయతీత్యర్థః] అనులోమయతి.

అయం లక్షణే తృతీయార్థే హీనే ఇత్థంభూతాఖ్యానే భాగే వీప్సాయాం చ కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞః- తత్ర లక్షణే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా హేతౌ తృతీయామపి బాధతే- *వృక్షమనుద్యోతతే విద్యుత్- పర్జన్యో జపమను ప్రావర్షత్- (హేతుభూతజపోపలక్షితం వర్షణమిత్యర్థః) నదీమన్వవసితా సేనా (నద్యా సహ సమ్బద్ధేత్యర్థః) అనుహరిం సురాః (హరేర్హీనా ఇత్యర్థః), భక్తో హరిమను- లక్ష్మీర్హరిమను (హరేర్భాగ ఇత్యర్థః) వృక్షం వృక్షమనుసిఞ్చతి.

యం పదార్థం సమయా ద్యోత్యతే యస్య దైర్ఘ్యం వా ద్యోత్యతే తేన లక్షణభూతేనానుర్వా సమస్యతే- స సమాసోఽవ్యయీభావః- *అనువనమశనిర్గతః (వనసమీపం గత ఇత్యర్థః) అనుగఙ్గం వారాణసీ- గఙ్గాయా అను- (గఙ్గాదైర్ఘ్యసదృశదైర్ఘ్యోపలక్షితేత్యర్థః)

అనుపూర్వాత్ క్రీడధాతోః వ్యక్తవాగ్విషయాదకర్మకాద్వదధాతోశ్చాత్మనేపదం భవతి- *అనుక్రీడతే- అనువదతే కఠః కలాపస్య- ప్రత్యు. ఉక్తమనువదతి అనువదతి వీణా.

సన్నన్తత్వప్రయుక్తం జ్ఞాధాతోర్విహితమాత్మనేపదమనుపూర్వాన్న భవతి- *అనుజిజ్ఞాసతి. అకర్మకత్వప్రయుక్తం తు భవత్యేవ- *సర్పిషోఽనుజిజ్ఞాసతే (సర్పిషా ప్రవర్తితుమిచ్ఛతీత్యర్థః)

అనుపూర్వాత్ డుకృఞ్ధాతోః కర్తృగేఽపి క్రియాఫలే గన్ధనాద్యర్థేషు చ కర్తరి పరస్మైపదమేవ భవతి *అనుకరోతి భావకర్మణోః కర్మకర్తరి చాత్మనేపదమేవ- *అనుక్రియతే.

అనుపూర్వాద్రుధధాతోః తృన్నర్థే ఘినుణ్ భవతి- *అనురోధీ.

అనుపూర్వాజ్జనీధాతోః కర్మణ్యుపపదే కర్తరి డః- *పుమనుజా (పుమాంసమనురుధ్య జాతా)

అనుపూర్వస్య వసధాతోరాధారః కారకం కర్మసంజ్ఞం భవతి- *అనువసతి వైకుణ్ఠం హరిః- అనోః పరస్య ప్రాణిభిన్నకర్తృకస్య స్యన్దూధాతోః సకారస్య షత్వం వా భవతి. *అనుష్యన్దతే అనుస్యన్దతే వా జలమ్. అనుష్యన్దతే అనుస్యన్దతే వా మత్స్య ఉదకే- ప్రత్యు. అనుస్యన్దతే హస్తీ.

అనుశబ్దాత్కామయితర్యర్థే కన్ తద్ధితః- *అనుకః.

అనుపూర్వాద్గ్రామశబ్దాన్తాదవ్యయీభావాత్ తత్ర భవ ఇత్యర్థే ఠఞ్- *ఆనుగ్రామికః.

అనుపూర్వాద్దీపలోమకూలశబ్దాన్తాత్తద్వర్తత ఇత్యర్థే ఠక్ ప్రాగ్వహతీయః *ఆన్వీపికః ఆనులోమికః- ఆనుకూలికః (అన్వీపం వర్తత ఇత్యాదిరర్థః) అనుపూర్వాత్సా

మలోమాన్తాదహశ్చస్తాన్తాచ్చ సమాసాదచ్ సమాసాన్తః- అనుసామమ్- అనులోమమ్- అనురహసమ్.

సమాసేఽనుః పరమప్రధానవాచకనీయోన్యాదిష్టవా చీపురుషశ్చాస్త్రాణి భవన్తి- * అనుగతో జ్యేష్ఠమను జ్యేష్ఠః- అనుగతః కనీయాననుకనీయాన్- అన్వాదిష్టః పురుషోఽనుపురుషః- ప్రత్యు. అనుగతో జ్యేష్ఠోఽనుజ్యేష్ఠః- అనుగతః పురుషోఽనుపురుషః.

అను- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- అనుక్ సంజ్ఞః.

అనుక్- ఉణాదిప్రత్యయ విశేషః- అనుస్వరూపః- నద నద క్షిప ధాతుభ్యాం భవతి- *నదనుః- [మేఘః] క్షిపణుః- [వాయుః]

అనుక- [అను-కన్] త్రి. కాముకః.

అనుకథన- [అను-కథన] న. అనూక్తిః.

అనుకమ్పా- (అను- కపి- అఙ్) స్త్రీ. కరుణా.

అనుకమ్పాయామర్థే ప్రాగివీయాస్స్వార్థికాస్తద్ధితా యథా- అనుకంపావిషయార్థకాత్- సామదానాద్యుపాయేగమ్యేతు యథాకథంచిదనుకమ్పాసంబద్ధార్థకాచ్చ స్వార్థికః-బహ్వచో మనుష్యనామ్నస్తథా విధాద్వాఠచ్-ఘన్- ఇలచ్ చ- ఉపశబ్దపూర్వాత్ప్రాతిపదికాత్ అడచ్ వుచ్ ఏతౌవా- జాతివాచినో మనుష్యనామ్నః కన్- అజినశబ్దాన్తా దనుకమ్పావిషయార్థా న్మనుష్యనామ్నః కన్ తస్యోత్తరపదలోపశ్చ- అత్ర సర్వత్రాకజ్విషయేత్వకచ్.

తత్ర తత్ర ప్రత్యయేఽజాదిప్రత్యయే చ పరే ప్రక్షతే ద్వితీయాదచ ఊర్ధ్వం సర్వం లుప్యతే- చతుర్థాదచ ఊర్ధ్వమస్తి చేత్తత్సర్వం లుప్యతే- అనజాదౌ ప్రత్యయే తు వా లుప్యతే- పూర్వపదస్య వా లోపః- వినాపి ప్రత్యయం పూర్వోత్తరపదయోర్వా లోపః- ఉకువర్ణాభ్యామిలస్య లఆదేశః- ద్వితీయం సంధ్యక్షరం చేత్తదాదేర్లోపః- ఏకాక్షరపూర్వపదానాముత్తరపదలోపః- శేవల సుపరి విశాల వరుణ ఆర్యమ ఏతదాదీనాంతు తృతీయాదచ ఊర్ధ్వస్య లోపః- * పుత్రకః (అనుకమ్పితః పుత్ర ఇత్యర్థః) హస్తతే ధానకాః గుడకాః ఏవాకి అద్ధకి దేవికః దేవియః దేవిలః దేవదత్తకః (అనుకమ్పితో దేవదత్తః) వాయుకః(అనుకమ్పితో వాయుదత్తః) పితృకః- బృహస్పతికః (అనుకమ్పితో బృహస్పతిదత్తః) దేవకః దేవదత్తకః దత్తికః దత్తియః దత్తిలః దత్తకః దేవః దత్తః దేవదత్తః- సత్యా భామా సత్యభామా- భానుదత్తః భానులః- సవిత్రియః సవిత్రలః ఉపడః ఉపకః ఉపికః- ఉపియః ఉపిలః ఉపేన్ద్రదత్తకః (అనుకమ్పిత ఉపేన్ద్రదత్తః) సింహకః శరభకః రాసభకః కహోడః కహికః- వాగాశీర్దత్తః వాచికః- శేవలికః శేవలియః శేవలిలః (అనుకమ్పితశ్శేవలదత్తః) సుపరికః విశాలికః వరుణికః అర్యమికః వ్యాఘ్రకః [అనుకమ్పితో వ్యాఘ్రాజినః] సింహకః.

అనుకరణ- [అను- కృఞ్- ల్యుట్] స్వసదృశకరణమ్- తత్పర్యాయాః- అనుపూర్వకో డుకృఞ్ హృఞ్- ఉపపూర్వకో మాఙ్- తథాచానుకారానుహారోపమానాదయశ్శబ్దాః ఫలన్తి. [ఆన్ధ్ర. పోలుట]

సదృశశబ్దోచ్చారణమ్- సదృశశ్శబ్దః- శబ్దస్వరూపబోధకశ్శబ్దః- తద్బోధ్యం శబ్దస్వరూపమనుకార్యమిత్యుచ్యతే- ప్రకృతిరితిచ- అనుకరణశబ్దే ప్రయుక్తే ద్వివక్షాద్విధా భవతి- అనుకార్యేణ సహాభేదవివక్షా భేదవివక్షా చేతి- యదానుకరణం స్వసాదృశ్యే నానుకార్యముపస్థాపయతి తదానీమభేదవివక్షా- సా చ సాదృశ్యమూలికైవ- తథోపస్థితస్య శాబ్దబోధేఽన్వయః ప్రతియోగిత్వం వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యాత్- తదానీం ప్రత్యర్థబోధకత్వాభావాత్ప్రాతిపదికసంజ్ఞాన భవతీతి విభక్త్యుత్పత్తిరపి న భవతి. కింతు తస్య సాధుత్వమాత్రమ్- అత ఏవ పదత్వాభావాత్పదకార్యం న భవతి- ఇత్యేతిశబ్దేన సముభివ్యాహృతం ప్రాయేణ ప్రయుజ్యతే- క్వచిదసమభివ్యాహృతమపి- * గవిత్యయమాహ- భూ సత్తాయామ్- భేదవివక్షాయాం తు ప్రాతిపదికత్వాద్విభక్త్యుత్పత్తౌ పదత్వం భవతి- * భువో వుక్- విష్ణుముచ్చారయ.

ప్రకృతివదనుకరణం భవతీతి పరిభాషా- క్షియ ఇతి నిర్దేశోఽస్యాజ్ఞాపకః- తేనకిరత్యాదౌ ఋత ఇద్ధాతోరితి పరత్వకరః- అనిత్యాచేయమ్- క్షియ ఇత్యత్రైవ ప్రాతిపదికత్వనిబన్ధన విభక్తికరణాత్- తేన ఉస్న్యోర్గః ప్రేస్త్రోఽయజ్ఞ ఇత్యాదినిర్దేశాస్సంగచ్ఛన్తే.

అనితిపరమనుకరణం క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞం భవతి- * ఖాట్కృత్య- ప్రత్యు. ఖాడితికృత్వా నిరష్ఠీవత్- అనేకాజవ్యక్తశబ్దానుకరణాన్యస్యస్య అత్ ఇతి శబ్దస్య ఇతిశబ్దే పరే పరరూపముభయోరేకాదేశః- తేన తస్య లోపః ఫలతి- ఆమ్రేడితస్య తు న భవతి- తత్రాన్త్యస్య వా లోపః- *పటితి [పటత్ ఇతి] పటత్పటదితి పటత్పటేతి-ప్రత్యు. శ్రదితి.

అనేకాచోఽవ్యక్తశబ్దానుకరణాదితి పరత్వాభావే డుకృఞ్ భూ అస ఇతిధాతుభిర్యోగే స్వార్థే తద్ధితో డాజ్భవతి- *పటపటాకరోతి- ప్రత్యు. దృషత్కరోతి- శ్రత్కరోతి- పటితికరోతి.

అనుకర్ష- [అను- కృష- ఘఞ్]పు. కర్షణమ్- పూర్వవాక్యస్థస్యోత్తరవాక్యే చకారబలాద్యోజనమ్-*గాం బధాన అశ్వంచ- వ్యాకరణే పూర్వసూత్రాదుత్తరసూత్రే చకారేణానుకృష్టం పదం తదుత్తరసూత్రేనానువర్తతే- తథాచ పరిభాషా చానుకృష్టం నోత్తరత్రేతి- ఆఖిన్నేణముల్చేతి ణముల్యనువర్తమానే ఽవ్యయే ఽయథాభిప్రేతాఖ్యానే కృఞః క్త్వాణములావితి ణముల్గ్రహణమస్యాజ్ఞాపకమ్ తేన వదస్సుపి క్యప్చేతి చేనానుకృష్టస్య యత్ప్రత్యయస్య భువోభావ ఇత్యత్ర నానువృత్తిః- ధ్వయమ

నిత్యా- అతఏవ తృతీయాచ హ్యాకృష్వసీత్యత్రచానుకృష్టాయాఅపి ద్వితీయాయా అన్తరాన్తరేణయుక్త ఇతి సూత్రేసమ్బన్ధః ఇయంపరిభాషాభాష్యవిరుద్ధా-తథాహి లుటి చక్ష్ఙ్ ఇతిసూత్రేభాష్యే అనువృత్త్యర్థసకలచకారాణాం ప్రత్యాఖ్యానంకృతమ్-వ్యాఖ్యానాదేవానువృత్తినివృత్త్యోర్నిర్వాహఇతిహి తదాశయః- అపిచ కులిజాల్లుక్ఖౌ చేతి సూత్రేద్విగోఃష్ఠంశ్చేతి సూత్రాత్ ష్ఠనః తత్రచశబ్దేనానుకృష్టస్యాఢకాచితపాత్రాత్ష్ఠోన్యతరస్యామిత్యత్రత్యస్య ఖోన్యతరస్యామిత్యస్య చానువృత్తిం స్వీకృత్యలుక్ఖౌచేత్యేతత్ ప్రత్యాఖ్యాతమ్.

రథస్యచక్రద్వయమధ్యవర్తినోఽక్షస్యోపరినిహితం పట్టకర్పాపేతుయాథస్థితందారు [ఆన్ధ్ర- కోటిపీట]

అనుకల్ప- ఉక్థాదిః- పు. ముఖ్యకల్పాదధమః కల్పః. * శ్రీహిభిర్యజేత-తదలాభేనీవారైర్వాయజనీయమ్ ఇతి-

అనుకామ- [అను- కామ] అ. కామసదృశమ్- తద్గామిత్యర్థే అనుకామశబ్దాత్ ఖస్తద్ధితః- * అనుకామీనః.

అనుకామీన. [అనుకామ- ఖ] త్రి యథేష్టగమనశీలః.

అనుకార- [అను- డుకృఞ్- ఘఞ్] పు. అనుకరణమ్.

అనుకూల- [అను- (కూల)కూల] త్రి. ఇష్టః- విధేయః- తత్పర్యాయాః- అనుగుణ- అనువశ- విధేయ- అనులోమ- అనువ్రత.

అలఙ్కారశాస్త్రే శృఙ్గారనాయకవిశేషః- ఏకస్యాం నాయికాయాం విశేషానురక్తోఽనుకూలఇతితల్లక్షణమ్- * సఖి తదయాకిన్నామ తవ అచరితమ్- యదస్యరాజ్ఞః ప్రియసమాజాతా-ఇదంలక్షణం సర్వస్వపినాయికాన్తరేషు సంభవతి-ఏకజానిరేవానుకూలః-యథా రామాదిరిత్యన్యే.

న. స్నాతకకర్మ.

అనుకృతి- స్త్రీ. అనుకారః

అనుకృత్యధికరణ- న. శఙ్కరమధ్వమతయోరుత్తరమీమాంసాయాం ౧ అ. 3 పాదే. అధికరణవిశేషః- తత్ర సూత్రే అనుకృతేస్తస్యచ- అపిస్మర్యతే ఇతి. ఏతేసూత్రే రామానుజమతే దహరాధికరణాన్తర్గతే-ముణ్డకోపనిషది- నతత్రసూర్యోభాతి నచన్ద్రతారకం నేమావిద్యుతోభాన్తి కుతోఽయమగ్నిః- తమేవభాన్తమనుభాతి సర్వంతస్యభాసా సర్వమిదంవిభాతీత్యామ్నాయతే- అత్ర తద్యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం కింతేజఉతప్రాజ్ఞఆత్మేతిసంశయే తేజసామేవసూర్యాదీనాంభానప్రతిఘాతాదనుభానస్యచసమానస్వభావేష్వేవదర్శనాత్తేజోఽన్తరమితి ప్రాప్తే ప్రాజ్ఞఏవాయమాత్మాభవితుమర్హతి- తమేవభాన్తమనుభాతి సర్వమితిప్రసిద్ధతేజాంసి సర్వాణియదనుకుర్వన్తి తాదృశస్య తేజోఽన్తరస్యాప్రసిద్ధత్వాత్ భారూపస్సత్యసంకల్పఇతి ప్రాజ్ఞస్యాత్మనోభానశ్రవణేన తదనుభానస్య సర్వత్రసమ్భవాత్ తత్రేతి ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శాత్ ఆత్మవైవాయం జ్యోతిషాస్తే అగ్న్యాదేర్హిగృహ్యతే ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిర్ణాఽనస్యవ్యఙ్గ్య

త్వశ్రవణాచ్చేతి శఙ్కరమతే సిద్ధాన్తః- ప్రథమసూత్రార్థశ్చస్పష్టః- అనుకృతిశబ్దేనానుభానవివక్షణాత్- నతద్భాసయతే సూర్యోనశశాఙ్కోనపావకః- యద్గత్వానివర్తన్తే తద్ధామపరమంమమేతి యదాదిత్యగతం తేజోజగద్భాసయతేఽఖిలంయచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌతత్తేజోవిద్ధిమామకమితి భగవద్గీతాసు ప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనోరూపంస్మర్యతేచేతి ద్వితీయసూత్రార్థః.

అనుకూల్యేనగృహ్యమాణత్వం కిందిష్టౌరన్యస్యవేతిసన్దేహే- అదృశ్యత్వాదయః పరమేశ్వరగుణా ఉక్తాః తేషాంమధ్యే అదృశ్యత్వాజ్ఞేయత్వేకస్యచిదానుకూల్యేన గృహ్యమాణస్య కారకేకథ్యతే- తేషాం సుఖంశాశ్వతంనేతరేషామ్- తదేతదితిమన్యన్తేఽనిర్దేశ్యం పరమంసుఖమ్। కథంనుతద్విజానీయాం కిముభాతివిభాతి వేతి. జ్ఞానిసుఖస్యైవ తల్లిఙ్గమితి పూర్వపక్షే- కథంను తద్విజానీయామిత్యానుకూల్యేన గృహ్యమాణోనిష్టురేవ- పరమం సుఖమితిసుఖశ్రుతేరపితత్పరత్వాత్ ఇతిమధ్వమతేసిద్ధాన్తః- తమేవహిజ్ఞానిసుఖమనుభాతి సర్వంనచతద్భాసా- అహంసతేజోరశ్మిరితి నారాయణభాసా హి సర్వం విభాతీతి ప్రథమసూత్రార్థః-యదాదిత్యగతమితినతద్భాసయతఇతిచస్మర్యతే- ఇతిద్వితీయసూత్రార్థశ్చతన్మతే.

అనుక్త- త్రి. ఉక్తాదన్యత్- శాస్త్రేషు అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయః- వైద్యకే విశిష్యానుక్తేషు ద్రవ్యాదిషు తన్నిర్ణయోయథా- కాలేఽనుక్తేప్రభాతమ్ పాత్రేఽనుక్తేమృన్మయంపాత్రమ్- ద్రవద్రవ్యేఽనుక్తేజలమ్ తైలేఽనుక్తేతిలతైలమ్.

అనుక్తసిద్ధి- స్త్రీ. నాట్యశాస్త్రేషట్త్రింశద్లక్షణేష్వన్యతమో భూషణవిశేషః- ప్రస్తావమాత్రేణైవయత్రానుక్తోపివిశేషార్థోగృహ్యతే సానుక్తసిద్ధిరితితల్లక్షణమ్.

అనుక్రమ- పు. ఆనుపూర్వీ.

అనుక్రోశ- [అను- క్రుశ- ఘఞ్] పు. కరుణా.

అనుక్రోశాక్షేప- పు. అలఙ్కారశాస్త్రే దణ్డిమతేఆక్షేపభేదః- తదోగ్యకర్మవ్యతిరేకప్రయుక్తశోచ్యావస్థాప్రదర్శనపూర్వకాక్షేపత్వంతల్లక్షణమ్- * హేరాజంస్త్వచ్ఛత్రుపురదీర్ఘికాసు నీలోత్పలాని నామ్రాతాని నస్త్రీభిఃకర్ణేకృతాని నాపిమధుస్యద్పితానివిశీర్ణాన్యేవహన్త.

అనుగ- [అను- గమ్ఌ- డ] త్రి. అనుసృత్యగమనశీలః- తత్పర్యాయాః- అన్వక్ష- అన్వచ్- అనుపద. [ఆన్ధ్ర- వెనుచనునది]

అనుగఙ్గ- పరిముఖాదిః- అ. గఙ్గాసమీపమ్ ఇత్యాది.

అనుగణిత- ఇష్టాదిః. త్రి. పశ్చాద్గణితమ్.

అనుగత- అక్షద్యూతాదిః. త్రి. సమీపగతమ్- అనులోమ్యేనపఠితమ్- [ప్రాతిలోమ్యేనపఠితవిలోమకే] వ్యాప్తమ్- సామాన్యాకారేణోక్తమ్- అనుసృతమ్.

అనుగమ- [అను- గమ్ఌ- అప్] పు. ఏకోక్తిః-సామాన్య

కారః వ్యాపనమ్.

అనుగమన- [అను-గమ౯-ల్యుట్] న. పశ్చాద్గమనమ్ మృతంభర్తారమనుద్దిశ్య పత్న్యామరణమ్- తత్ప్రయోగో యథా పత్నీస్నాత్వా బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తి దత్త్వా తైరనుజ్ఞాతా భర్త్రా ప్రేతేనసహ పథస్తుర్యభాగం గత్వా నిగ్యా తైరుపవిశ్య శ్మశానంగత్వా చితిగతంభర్తారంప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య చితామారుహ్యభర్తుర్దక్షిణపార్శ్వే శయీత- తతఃకర్తా తామియం నారీత్యేతయర్చాభర్తుస్సమీపేనిపాత్య హిరణ్యశకలనిధానాది క్రియాః కుర్యాత్- తద్విధిర్దర్పణే నిశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

అత్రచ దేహవియోగశఙ్కాకళఙ్కలేశరహితాయా ఏవ పతివ్రతాయా అధికారః- కృతానుగమనాస్త్రీ మనుష్యశరీరే యావన్తిరోమాణివర్తన్తే తావత్సంవత్సరకాలం స్వర్గేవసతీతి భర్తారమపి దుష్కృతాదుద్ధరతీతి పితృమాతృభర్తృకులత్రయం పునాతీతి చస్మృతిషుస్తూయతే-బాలాపత్యా గర్భిణీ అదృష్టరజస్కా తత్కాలే రజస్వలా చ రాజసూశ్చ నానుగమనంకుర్యాదితి కాసుచిత్ స్మృతిషుదృశ్యతే- సార్తవాసూతికాఽప్యనుగమనేనదహ్యశ్శుద్ధిమాప్నోతీతి క్వచిదనుజ్ఞాయతే- గర్భిణీవ్యతిరిక్తానాం సర్వాసామప్యనుగమనం కాసుచిదనుజ్ఞాయతే.

భర్తుర్దేశాన్తరమరణేతు బ్రాహ్మణీవ్యతిరిక్తానాం స్త్రీణామగ్నిప్రవేశరూపమనుగమనమనుజ్ఞాయతే- తదపిపతివ్రతానామేవ- తచ్చభర్తుః పాదుకాద్వయం వక్షసి నిధాయకార్యమ్- సర్వంచానుగమనంముముక్షూణాంత్యాజ్యమేవేతివేదాన్తినః.

అనుగవ- [అను-గో టచ్] త్రి. దీర్ఘమ్-

అనుగవీన- [అనుగు- ఖ] పు. గోపాలః

అనుగాదిన్- [అను-గద-ణిని] త్రి. అనువాదీ. అనుగాదిశబ్దాత్స్వార్థే ఠక్ తద్ధితః అయంనిత్యఇతినాగేశభట్టః.

అనుగు- [అను- గో] అ. గోః పశ్చాత్- అనుగుశబ్దాత్పర్యాప్తంగచ్ఛతీత్యర్థే ఖస్తద్ధితః- *అనుగవీనః.

అనుగుణ- వసన్తాదః- త్రి. అనుకూలః. పు. అలఙ్కారశాస్త్రే అర్థాలఙ్కారవిశేషః- నవీనమతేప్రసిద్ధః- పరసన్నిధివశాత్పూర్వసిద్ధస్వగుణోత్కర్షోఽనుగుణఇతి తల్లక్షణమ్- *కర్ణావతంసీకృతాని నీలోత్పలాని కటాక్షైరతినీలతాందధతే- యథావా స్వతఃకపిఃమద్యేనమత్తః-వృశ్చికేనదష్టః- పిశాచేనచగ్రస్తః- తస్యవైకృతం కిమువక్తవ్యమ్.

అనుగృహయాలు-[అను-గృహ ఆళుచ్]త్రి. అనుగ్రహీతా.

అనుగ్రహ- [అను- గ్రహ- అప్] పు. హితసంపాదనాహితనివారణప్రవృత్తిః- తత్పర్యాయః- అభ్యుపపత్తిః. పురాణే సర్గవిశేషోఽష్టమః సాత్త్వికతామసోభయస్వభావః-స్థావరాదిచతుర్విధసర్గానుగ్రాహకః-తత్రస్థావరేషు విపర్యాసాత్మనాతిర్యగ్యోనిష్వశక్త్యాత్మనా మనుష్యేషుసిద్ధ్యాత్మనాదేవేషు తుష్ట్యాత్మనాచ- తత్రవిపర్యాసాశక్తితామస్యౌ- సిద్ధితుష్టిసాత్త్విక్యౌ.

అనుగ్రహేశ- పు. మన్త్రశాస్త్రే ఔం కారః.

అనుఘన- [అను- హన-అప్] పు. (వేదే) హన్తారమనుసృత్యహన్తా.

అనుఘర్షణ- పు. సంగీతశాస్త్రే మార్గభేదః.

అనుచర- [అను- చర-అచ్- టిత్] త్రి. ముఖ్యానుయాయీజనః- తత్పర్యాయాః- అనుగామిన్- అనుజీవిన్- అనుప్లవ- అభిచర- సహాయ- సేవక.

అనుచారక- మహిష్యాదిః.

అనుచితార్థ- త్రి. అలఙ్కారశాస్త్రే పదదోషవిశేషః- వివక్షితార్థతిరస్కారకార్థబోధకంపదమనుచితార్థమితితల్లక్షణమ్- *యుద్ధాశ్వమేధే పశుత్వంగతాస్తపస్వినిరాక్షిక్తైశ్చైత్రయా సేన లభ్యాంగతిమనాయాసేన ప్రాప్నువన్తి- అత్రపశుపదమనుచితార్థమ్-వివక్షితతిరస్కారకోపస్థితిదూషకతాబీజమ్- అతఏవనిత్యదోషత్వమ్.

అనుజ- [అను- జనీ- డ] పు. కస్యచిత్పశ్చాజ్జాతో భ్రాతా- తత్పర్యాయాః- అవరజ కనిష్ఠ కనీయస్ జఘన్యజ యవిష్ఠ యవీయస్. స్త్రియామేతేశబ్దాఃకనిష్ఠభగినీవాచకాః.

తుమ్బురుర్నామ ఓషధివిశేషః.

(సమాసఉత్తరపదస్థః) త్రి. అనుసృత్యజాతః-*పుమనుజః.

అనుజాత- [అను- జనీ- క్త] త్రి. అనుసృత్యజాతః.

అనుజీర్ణ- [అను- జ్యా-ష్- క్త] త్రి. అనుసృత్యజీర్ణః.

అనుజీవిన్- [అనుజీవ-ణిని] పు. సేవకః- భృత్యః- నాట్యేఅనుజీవినామ్- కరభః కలహంస ఇత్యాదినామకర్తవ్యమ్.

అనుజ్ఞా- [అను- జ్ఞా- అఙ్] స్త్రీ- అఙ్గీకారః. అలఙ్కారశాస్త్రే అర్థాలఙ్కారవిశేషః నవీనమతేప్రసిద్ధః-దోషఏవ గుణదర్శనాద్దోషేచ్ఛాఽనుజ్ఞేతితల్లక్షణమ్- *అస్మాకమాపదఏవసన్తుతత్రహి భగవాన్ కీర్త్యతే- యథావా హేహనుమన్ త్వదుపకారో మయ్యేవ జీర్యతు- యస్యప్రత్యుపకారార్థీజనఃప్రాయేణసతస్యాపదమభిలషతి-యథావా హేశివ వయందేవతాసమ్పదో నార్థయామహే- పిశాచతాంప్రాప్యాపి భవన్తంభజామహే- ఇన్ద్రాదిభిర్హి భవదీయద్వారదేహళీస్థితతణ్డుదణ్డాఘాతత్రుటత్కిరీటకోటిభిర్భూయతే.

అనుజ్ఞాక్షేప- పు. అలఙ్కారశాస్త్రే-దణ్డిమతే ఆక్షేపభేదః- అనుజ్ఞాముఖేనైవానిష్టసూచకేన యత్రపరస్యప్రవృత్తిరాక్షిప్యతే సోఽనుజ్ఞాక్షేపఇతి తల్లక్షణమ్-*హే వల్లభ తవ యాత్రామహంచిరంనతాపాయభవిష్యతిగచ్ఛసిచేద్గచ్ఛ- అలంశఙ్కయా.

అనుజ్ఞాత- క్తాన్తాదిః- త్రి. అఙ్గీకృతమ్.

అనుతప్తా- స్త్రీ. శ్లక్ష్ణద్వీపేశాన్తర్భయవర్షస్థితా కాచిన్నదీ.

అనుతర్ష- [అను- ఞితృష- ఘఞ్] పు. సురాపానమ్- సురాపానపాత్రమ్- చషకమ్- తృష్ణా- అభిలాషః.

అనుతర్షణ- [అను- ఞి- తృష- ల్యుట్] న. చషకమ్.

అనుతాప- [అను- తప- ఘఞ్] పు. పశ్చాత్తాపః- అయం సర్వపాపసాధారణప్రాయశ్చిత్తేషు మన్వాదిభిః పరిగణితః.

అనుత్థాత- త్రి. అప్రతిహతమ్.

అనుత్త- [అను- డుదాఞ్ క్త] త్రి. అనుసృత్యదత్తమ్.

అనుత్తమ- త్రి. ముఖ్యః- ఉత్తమభిన్నః.

అనుత్తర- త్రి. ముఖ్యః-ప్రత్యుత్తరరహితః-ఉత్తరభిన్నః.

అనుత్పత్తిసమా- స్త్రీ. న్యాయశాస్త్రేజాతిభేదః- ప్రాగుత్పత్తేః కారణాభావాదనవస్థానమనుత్పత్తిసమా- *శబ్దోఽనిత్యః ప్రయత్నానువిధాయిత్వాద్ఘటవత్- ఇత్యుక్తే కశ్చిదాహ ప్రయత్నానువిధాయిత్వం యద్యనిత్యత్వే ప్రమాణం తదా శబ్దస్యోత్పత్తేః పూర్వం తదభావాన్నిత్యత్వం నిత్యశ్చేత్తదానుత్పన్న ఏవేతి.

అనుదత్త- [అను- దత్త] త్రి. అనుసృత్యదత్తమ్.

అనుదాత్త- పు. స్వరభేదః-అయం బాహ్యప్రయత్నేష్వపి పరిగణితః- నీచైరనుదాత్త ఇతి తల్లక్షణమ్.

వ్యాకరణే అనుదాత్తస్వరవిధయో యథా- యస్మిన్ పదే యస్యోదాత్తః స్వరితో వా విధీయతే తమేకమచం వర్జయిత్వా శేషం తత్పదమనుదాత్తాచ్కం భవతీతి స్వరవిధివిషయా పరిభాషా- ఏతద్విహితోఽనుదాత్తస్వరశ్శేషనిఘాత ఇత్యుచ్యతే- * గోపాయతం నః- అత్రధాతుస్వరేణయకారాకార ఉదాత్తః శిష్టమనుదాత్తమ్.

యస్మిన్ననుదాత్తే పరే ఉదాత్తో లుప్యతే తస్యోదాత్తో భవతి- అయముదాత్తనివృత్తిస్వర ఇత్యుచ్యతే- *దేవీమ్- అత్ర జీబుదాత్తః- అస్యాపవాదః అఞ్చు శబ్దే ద్రష్టవ్యః.

ఉదాత్తస్థానే స్వరితస్థానే చ యో యణ్ తతః పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితో భవతి- *అభ్యభిహి ఖలప్వాశా-అయం స్వరితశ్శేషనిఘాతస్యనిమిత్తం న భవతి.

అనుదాత్తస్యాప్యుదాత్తేన సహైకాదేశ ఉదాత్తో భవతి- పదాదావనుదాత్తే పరే సత్యేకాదేశస్తు స్వరితో వా- తత్రాపి ఇకారయోరేకాదేశ ఏఙః పూర్వరూపం చ స్వరిత ఏవ- అన్యత్ర వికల్పః- * వోశ్వాః- అస్య శ్లోకో దీయతే- తేఽవదన్- సోఽయమాగాత్- దీ3 దంబ్లోత్యాదయే- అత్రపక్షే ఉదాత్తః.

ఉదాత్తాత్పరస్యానుదాత్తస్య స్వరితో భవతి- అయమపి శేషనిఘాతస్యానిమిత్తమ్- తస్యోదాత్తస్స్వరితో వా పరశ్చేత్స్వరితో న భవతీతి గార్గ్యకాశ్యపగాలవేభ్యోఽన్యేషాం మతమ్- * అగ్నిమీళే (ఈ స్వరితః) ప్రయతః- [అకారోఽనుదాత్తః] వోశ్వాః శ్వా3 భీశవః (శ్వా ఇత్యాకారోఽనుదాత్తః)

స్వరితాత్పరేషామనుదాత్తానాం సంహితాయామేకశ్రుతిః [ఉదాత్తశ్రుతిః]- యావన్తోఽనుదాత్తాః పూర్వపూర్వానుదాత్తవ్యవహితానామపి తేషాం భవతి- స ఏవ ప్రచయ ఇతి వ్యవహ్రియతే- తత్ర యస్యానుదాత్తస్యోదాత్తః స్వరితో వా పరో భవతి తస్యానుదాత్తతరస్స్వరో భవతి- * ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి- సరస్వతి శుతుద్రి- వ్యచక్షయత్స్వః- చాదయోఽనుదాత్తాః- పాదాన్తే యథేతి చ.

సుప్పిచ్చ ప్రత్యయోఽనుదాత్తో భవతి- *యజ్ఞస్య-నయో యుష్ఛతి.

తాసేరనుదాత్తేతో ఙితోఽకారోపదేశాచ్చ పరం లకారస్థానికం సార్వధాతుకమనుదాత్తం భవతి- హ్ను- ఇఙ్- విద- ఞిఇన్ధీ- ఖిద- ఏభ్యస్తు న భవతి- * కర్తా కర్తారౌ కర్తారః- యఆస్తే- అభిచష్టే అనతేభిః- పురుభుజా చనస్యతమ్- వర్ధమానం స్వేదమే- ప్రత్యు. అభివృధే గృణీతః- హతో వృత్రాణ్యార్యా- కతిహ నిఘ్నానాః- శ్యే- హ్నుతే- యదధీతే- ఇన్ధే రాజా- ఇత్యాది.

అథ సర్వానుదాత్తవిధయః- పదాత్పరస్యాపాదాదౌ స్థితస్య సర్వస్య పదస్యానుదాత్తో భవతీతి యోజ్యమ్- స చ నిఘాత ఇత్యుచ్యతే- స చైకవాక్య ఏవ.

ఆమన్త్రితస్య *ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతి- ప్రత్యు. శుతుద్రి స్తోమమ్.

తిఙన్తాత్పరేషాం గోత్రాదీనాం కుత్సనాభీక్ష్ణ్యయోః- * పచతి గోత్రమ్.

అతిఙన్తాత్తిఙన్తస్య- అగ్నిమీళే.

పూజనవచనేభ్యః కాష్ఠాదిభ్యః పూజితవచనస్య- కాష్ఠాధ్యాపకః- తిఙన్తస్య తు సగతేరపి-యత్కాష్ఠం ప్రపచతి.

క్రియాకుత్సనే సుబన్తే పరే సగతే రగతేరపి తిఙన్తస్య- * పచతి పూతి- ప్రపచతి పూతి.

గతావుదాత్తవతి తిఙన్తే చ పరే గతేః- * అభ్యుద్ధరతి- యత్ప్రపచతి.

ఆమ్రేడితస్య చ- * దివే దివే.

విశేషా అపవాదాశ్చ తత్తచ్ఛబ్దేషు ద్రష్టవ్యాః- అశ్ ఇత్యాదిషు శబ్దేషు చ ద్రష్టవ్యాః.

అనుదాత్తసంజ్ఞా ధాతవః కేచిత్ తేఽనుదాత్తోపదేశా ఇత్యనిట ఇతి చోచ్యన్తే- తేషామనునాసిక లోపోఽనునాసిక శబ్దే ద్రష్టవ్యః.

అనుదాత్తానుబన్ధకాద్ధాతోః కర్తర్యాత్మనేపదం భవతి- * ఆస్తే- శేతే- తథావిధా దకర్మకాత్ప్రసిద్ధియుచ్- * వర్ధనః- వర్ధనః.

కవర్గధకారపరే అనుదాత్తేఽకారే పరే ఏఙః ప్రకృతిభావః- * అయం సో అగ్నిః- అయం సో అధ్వరః- ప్రత్యు. అధో గ్రేరుద్రే- సోయమగ్నిమన్తః.

అనుదాత్తాదేస్తస్య సమూహ ఇత్యర్థే తస్య వికార ఇత్యర్థే చ అఞ్ తద్ధితః- *కాపోతమ్- మాయూరమ్- దాధిత్థం కాపిత్థమ్.

అనుదాత్తతర- పు. సన్నతరో నామ స్వరః.

అనుదితహోమ- పు. సూర్యేఽనుదితేఽగ్నిహోత్ర హోమః.

అనుద్య- (నఞ్- వద- యత్) త్రి. అవక్తవ్యమ్.

అనుద్యష్టి- కల్యాణ్యాదిః- శుభ్రాదిః.

అనుద్రుత- త్రి. అనుసృతః- పు. సఙ్గీతశాస్త్రే తాలప్రాణాన్తర్గతాఙ్గభేదః- సచ లఘుకాలపాద పరిమితకాలః ద్రుతకాలార్ధకాల పరిమితకాలః- తస్య లిపిరర్ధచన్ద్రాకార రేఖా తత్పర్యాయాః- అర్ధచన్ద్రవ్యఞ్జన-అనునాసిక-అవ్యక్త- ద్రుతార్ధ లఘుపాద బోధకశబ్దాశ్చ.

అనునయ [అను- ణీఞ్-అచ్] పు. అభ్యర్థనా- క్రోధాపనయః- తద్బోధకోఽనుపూర్వో ణీఞ్- ప్రపూర్వక శ్చ ఇఫ్పీతికేచిత్.

నాట్యశాస్త్రే షట్త్రింశదన్తర్గతభూషణవిశేషః- అభ్యర్థనాపరం వాక్యమనునయ ఇతి తల్లక్షణమ్.

అనునాశ- సజ్జాకాదిః.

అనునాసిక- [అను- నాసికా] త్రి. వర్ణవిశేషః- నాసికా ముఖసహిత్య వాయునాభివ్యఞ్జిత ఇతి తల్లక్షణమ్-అచోఽనునాసికా అననునాసికాశ్చేతి ద్వివిధాః- యవలాశ్చ తథా- యమానుస్వారౌ వర్గపఞ్చమాశ్చానునాసికా ఏవ- వ్యాకరణే ధాత్వాదిష్వనునాసికత్వేన ప్రథమముచ్చారితా అచోఽనుబన్ధాః- తేషామనునాసికత్వేన ప్రథమముచ్చారణం వృత్తికారాది వ్యవహారబలే నానుమేయమ్- యద్యపి సూత్రకారకృతోఽనునాసిక పాఠ ఆసీత్ తథాపి స ఇదానీం పరిభ్రష్టః.

అవసానేస్థితస్యావర్ణస్యేవర్ణస్యోవర్ణస్య చాప్రగృహ్యస్యానునాసికో భవతి *రమాఁ- దధిఁ- మధుఁ- ప్రత్యు. హరీ- విష్ణూ.

భవసి ఆఙోఽచి పరేఽనునాసికస్తస్య ప్రకృతిభావశ్చ- * అభ్ర ఆఁ అపః- గభీర ఆఁ ఉగ్రపుత్రే.

మకారనకారస్థానిక రుప్రకరణేరోః పూర్వస్యానునాసికో వా భవతి-తదభావపక్షే రోః పూర్వస్మాత్పరోఽనుస్వారాగమో భవతి- *సఁస్కర్తా- సంస్కర్తా.

పదాన్తస్య యరోఽనునాసికే పరేఽనునాసికో వా భవతి- ప్రత్యయే పరేతు భాషాయాం నిత్యం భవతి- తథా చ పదాన్తానాం కచటతపవర్గాణాం యథాక్రమం తద్వర్గపఞ్చమే పరే క్రమేణ ఙఞణనమా వా భవన్తి- ప్రత్యయే తు భాషాయాం నిత్యమితి ఫలతి- * వాఙ్మిధిః వాగ్నిధిః- ఏతన్మురారిః ఏతద్మురారిః- తన్మాత్రమ్- చిన్మయమ్.

అనునాసికాన్తస్యోపధాయా దీర్ఘః క్వౌ ఝలాదౌ కిఙతి చ నతు క్తిచి- * ఇదామతి- [ఇదమివాచరతి] రాజానతి- (రాజేవాచరతి) పథీనతి- (పన్థా ఇవాచరతి) కిటివని చ పరే అనునాసికస్యాకారః- *గోజాః- దధిక్రావా.

అనునాసికే పరే చకారచ్ఛకార సంయోగస్య శకార ఆదేశః- వకారస్య ఊకారః- అవర్ణాత్తస్మిన్నూకారే పరే ఔకారఏకాదేశశ్చ భవతి- * ప్రశ్నః- ఘ్రానః.

అనునాసికాన్తస్య ధాతోరభ్యాసస్యాకారస్య యఙి యఙ్లుకి చ నుగాగమో భవతి- *జఙ్గమ్యతే- జఙ్గమీతి.

అనుదాత్తోపదేశానాం వనుధాతోస్తనోత్యాదీనాం చానునాసికస్య క్వౌ ఝలాదౌ కిఙతి చ పరే లోపః- క్తిచి తు న- * యతః- రతః- వతః- ఞతః- ప్రత్యు. యన్తిః- రన్తిః- వన్తిః- తన్తిః.

జనసనఖనాం ఝలి పరేఽనునాసికస్య లోపో వా- నాన్తానాం వనుధాతోస్తనాదీనాం చ నిత్యమ్- * ఆగత్య- ఆగమ్య- ప్రహత్య- ప్రవత్య- వితత్య.

అనుపరిత- ఇష్టాదిః.

అనుపథ- పరిముఖాదిః.

అనుపద- ఉపకాదిః- ఉక్థాదిః- పరిముఖాదిః- అ. పదస్య పశ్చాత్-పాదసదృశదీర్ఘాన్- తత్ర ప్రథమార్థే అనుపదం భావతీత్యర్థే ప్రాగ్వహతీయష్ఠక్- అన్వేష్టేత్యర్థే ఇనిస్తద్ధితః- * అనుపదికః- అనుపదీగవామ్ గవామన్వేషణ ఏవాయమ్- హిరణ్యాదావన్వేష్యేన భవతీతి హరదత్తః- ద్వితీయే అనుపదం బద్ధేత్యర్థే ఖస్తద్ధితః- * అనుపదీనా.

అనుపదిన్- త్రి. అన్వేష్టా- గవామన్వేష్టా.

అనుపదీనా- [అనుపద- ఖ- టాప్] స్త్రీ. పాదప్రమాణా ఉపానత్.

అనుపమ- [నఞ్- ఉపమా] త్రి. ఉత్తమః- అసమానః- [—టాప్] అనుపమా.

అనుపమా- స్త్రీ. సుప్రతీకాఖ్యస్య దిగ్గజస్య భార్యా.

అనుపరిషేచన- న. హోమాన్తే కర్తవ్యం పరిషేచనమ్- తన్మన్త్రః- అదితేఽన్వమంస్థా ఇత్యాదిః.

అనుపర్యుక్షణ- న. హోమాన్తేఽనుపరిషేచనానన్తరం కర్తవ్యం పర్యుక్షణమ్- తన్మన్త్రః దేవసవితః ప్రాసావీరిత్యాదిః.

అనుపలబ్ధి స్త్రీ. మీమాంసకాదీనాం మతే ప్రమాణవిశేషః- నైయాయికాదీనాం తు ప్రమాణసహకారీ- అభావానుభవహేతుః- స చానుభవః ప్రత్యక్షాత్మక ఏవేతి నైయాయికాదయః- అత్ర ఘటో నాస్తీత్యాద్యభావానుభవే ఘటాద్యనుపలబ్ధేః కారణత్వం ప్రసిద్ధమేవ- తత్రాపి న కేవలానుపలబ్ధిః కారణమ్- అన్ధకారే ఘటాభావాదేః స్తమ్భే పిశాచాభావాదేరాత్మని ధర్మాభావాదేశ్చానుభవాపత్తేః- కిం తు యోగ్యానుపలబ్ధిరేవ- అనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వం చ గ్రాహ్యాభావప్రతియోగి సత్త్వప్రసఞ్జన ప్రసఞ్జిత ప్రతియోగికత్వమ్- తథాహి- స్ఫీతాలోకవతి భూతలే య

ద్యత్ర ఘటస్స్యాత్తర్హి ఘటోపలబ్ధిస్స్యాదిత్యాపాదనసంభవాత్తాదృశభూతలే ఘటాభావోపలబ్ధిః- అన్ధకారే తాదృశాపాదనాసంభవాన్న తదుపలబ్ధిః- అన్ధకారే హ్యాలోకసంయోగరూపకారణాభావాద్ఘటాభావసత్త్వేపి న తదుపలబ్ధిరాపాదయితుం శక్యతే- ఏవం పిశాచధర్మాదేరతీన్ద్రియత్వాత్తదుపలబ్ధేరపి నాపాదనసంభవః.

అత్ర కార్యకారణభావస్త్వేవమ్- తదధికరణవిషయకాభావప్రత్యక్షే తదధికరణక తదాపాదకాపత్తియోగ్యతదుపలమ్భస్య విషయతాసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావో హేతుః- భూతలాదౌ చక్షుస్సంయోగానన్తరమాపాదనం వినాపి ఘటో నాస్తీత్యాది ప్రతీతేరనుభవసిద్ధతయా తదధికరణక తదాపాదకాపత్తేస్సర్వత్రాసంభవాత్తద్యోగ్యత్వం నివేశితమ్- తచ్చ తత్ప్రతియోగిసత్త్వనిష్ఠవ్యాప్తినిరూపకత్వమ్- యద్యప్యవిశేషితస్య ప్రతియోగిసత్త్వస్య నోపలమ్భవ్యాప్యత్వమ్- కింతు స్వవ్యతిరిక్తప్రతియోగ్యుపలమ్భకకారణకూటవిశిష్టస్యైవ- తథా చ మహత్త్వాదివిశిష్టపృథివీత్వస్యోపలమ్భవ్యాప్యత్వాజ్జలపరమాణౌ పృథివీత్వాభావప్రత్యక్షాపత్తిః. తథాపి తదధికరణావృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్నత్వం వ్యాప్తౌ నివేశనీయమ్- ఏవం ప్రతియోగిగ్రాహకాతిరిక్తధర్మానవచ్ఛిన్నత్వమపి నివేశనీయమ్- అన్యథా తత్రైవ గన్ధవదణుభిన్నత్వవిశిష్టస్య పృథివీత్వస్య తదుపలమ్భవ్యాప్తతయా తద్దోషతాదవస్థ్యాపత్తేః- ప్రతియోగిగ్రాహకత్వం చాత్ర ప్రతియోగిప్రకారతానిరూపితలౌకికవిశేష్యతావిరహప్రయోజకీభూతాభావప్రతియోగిత్వం వివక్షణీయమ్- అతో గన్ధవదణుభిన్నత్వపృథివీత్వోభయసమూహాలమ్బనాత్మకప్రతియోగిగ్రహజనకత్వమాదాయ నోక్తదోషతాదవస్థ్యమ్.

ఇదం తు బోధ్యమ్- తదభావచాక్షుషత్వాద్యవచ్ఛిన్నం ప్రతి తత్ప్రతియోగిచాక్షుషాద్యభావత్వేన విశిష్యైవ హేతుతా- యోగ్యతాఘటకవ్యాప్తినిరూపకతాపి ప్రతియోగిచాక్షుషత్వాద్యవచ్ఛిన్నైవ నివేశ్యా- ఏవం వ్యాప్తావపి చాక్షుషాద్యుపలమ్భకారణకూటవిశిష్టప్రతియోగిసత్త్వనిష్ఠత్వమేవ నివేశ్యమ్- తేన ఘటాభావాదేరన్ధకారే చాక్షుషమేవ న భవతి- స్పార్శనం తు భవత్యేవ- వాయావుద్భూతరూపాభావః పాషాణే సౌరభాభావః గుడే తిక్తాభావః- శ్రోత్రే గన్ధాభావః ఆత్మని సుఖాభావః ఏవమాదయస్తత్తదిన్ద్రియైర్గృహ్యన్తే తత్తత్ప్రత్యక్షస్యాపాదయితుం శక్యత్వాత్- అయం చ కార్యకారణభావో యోగ్యప్రతియోగికాభావప్రత్యక్ష ఏవ- అయోగ్యపిశాచత్వాద్యభావప్రత్యక్షస్థలే తు- తదధికరణనిష్ఠలౌకికవిశేష్యతానిరూపితాభావనిష్ఠప్రకారతానిరూపితప్రతియోగిత్వసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రకారతాసంబన్ధేనాయోగ్యాభావప్రత్యక్షే తదధికరణీయత్వప్రసఞ్జనప్రసఞ్జితప్రతియోగికస్తదధికరణీయత్వోపలమ్భస్య విషయతాసంబన్ధావచ్ఛిన్నాభావ ఏవ ప్రతియోగినిష్ఠో హేతుః అత్రాప్యాపాదనస్య సర్వత్రాసంభవేన తదధికరణీయత్వప్రసఞ్జనప్రసఞ్జితత్వం తదధికరణీయత్వనిష్ఠవ్యాప్తినిరూపకత్వమేవ- జాతిత్వాదివిశిష్టస్య స్తమ్భవృత్తిత్వస్యోపలమ్భవ్యాప్యత్వాత్ స్తమ్భే పిశాచత్వాభావః ప్రత్యక్షః- జాతిత్వవిశిష్టస్య పిశాచవృత్తిత్వస్యోపలమ్భవ్యాప్యత్వాన్న పిశాచే స్తమ్భత్వాభావప్రత్యక్షమ్- ఏవం తాదాత్మ్యేన స్తమ్భవృత్తిత్వపిశాచవృత్తిత్వయోరుపలమ్భవ్యాప్యత్వావ్యాప్యత్వాభ్యాం స్తమ్భపిశాచయోః పిశాచభేదస్తమ్భభేదయోః ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షత్వే అప్యుపపాదనీయే- యోగ్యతాఘటకవ్యాప్తౌ ప్రతియోగ్యవృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్నత్వం నివేశనీయమ్- తేన జాతిత్వాదివిశిష్టతేజోవృత్తిత్వస్తమ్భవృత్తిత్వాదేరుపలమ్భవ్యాప్యతామాదాయ తేజసి గురుత్వాభావస్య స్తమ్భే పిశాచాద్యభావస్య చ న ప్రత్యక్షాపత్తిః- న చ తదధికరణీయత్వప్రసఞ్జనప్రసఞ్జితస్తదధికరణీయత్వోపలమ్భస్యాభావ ఐన్ద్రియకఘటాభావాదిప్రత్యక్షేపి హేతురస్తు కిం పూర్వోక్తయోగ్యానుపలమ్భస్య హేతుత్వేనేతి వాచ్యమ్- తథా సతి పరమాణ్వాదౌ మహత్త్వాద్యభావప్రత్యక్షానుపపత్తేరితి.

యద్వా ప్రత్యక్షవిషయత్వేన కారణత్వస్య కౢప్తత్వాత్తేనైవ గురుత్వాద్యతీన్ద్రియాభావవారణే దపరోధేన తదధికరణీయత్వేత్యాది ద్వితీయయోగ్యానుపలమ్భస్య హేతుతా న స్వీకార్యా- తథాహి విషయాసత్త్వదశాయాం తద్విషయకలౌకికప్రత్యక్షవారణాయ తత్తల్లౌకికప్రత్యక్షే తత్తద్వ్యక్తిత్వేన తాదాత్మ్యేన కారణతాయా ఆవశ్యకతయా యద్విశేషయోరితి న్యాయేన సామాన్యతః కార్యకారణభావోప్యావశ్యకః- స చేత్థమ్ లౌకికవిషయతాసంబన్ధేన సంసర్గాభావప్రత్యక్షే యోగ్యమాత్రప్రతియోగికత్వేన లోకయోగ్యధర్మమాత్రావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వేన తాదాత్మ్యేన కారణత్వమ్- అత్ర ద్రవ్యసామాన్యాభావవారణాయ మాత్రేతి- గురుత్వవత్పటాత్యన్తాభావవారణాయ విశేష్యదళమ్- రూపగురుత్వాన్యతరావచ్ఛిన్నాభావవారణాయ విశేష్యదళే మాత్రేతి- అన్యోన్యాభావప్రత్యక్షే తు ఇన్ద్రియసంయుక్తయోగ్యవిశేషణతాయాస్సన్నికర్షత్వేన హేతుత్వేనైవ స్తమ్భ ఇవ వాయ్వాదౌ న పిశాచాన్యోన్యాభావప్రత్యక్షమ్- అన్యోన్యాభావస్య తు జాత్యవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వజాత్యతిరిక్తయోగ్యధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వాన్యతరరూపేణ తాదాత్మ్యేన హేతుతా- తేన స్తమ్భే పిశాచాన్యోన్యాభావపిశాచవదన్యోన్యాభావయోః ప్రత్యక్షత్వాప్రత్యక్షత్వోపపత్తిః.

మహత్త్వాభావప్రత్యక్షే ఇన్ద్రియసంయుక్తోద్భూతరూపవద్విశేషణతా సన్నికర్షః- ఉద్భూతరూపాభావప్రత్యక్షే చ ఇన్ద్రియసంయుక్తమహద్విశేషణతైవ సన్నికర్ష ఇతి న దోషః.

వస్తుతస్తు విషయతయా ప్రత్యక్షే యోగ్యమాత్రప్రతియోగికత్వే సతి యోగ్యమాత్రధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యసంసర్గాభావత్వేన ప్రతిబన్ధకత్వం తేన వాయుగురుత్వాభావాదీనాం ప్రత్యక్షాపత్తిః. ఏవం జాత్యవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యత్వే సతి జాత్యతిరిక్తయోగ్యధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావత్వేన తాదాత్మ్యేన ప్రతిబన్ధకత్వం కల్ప్యమ్.

ఏతన్మతే సంసర్గాభావపదేనాన్యోన్యాభావభిన్నాభావగ్రహణాత్ పిశాచత్వాభావాదీనాం సమనియతాభావైక్యమతే పిశాచాన్యోన్యాభావరూపత్వేన ప్రత్యక్షత్వోపపత్తిః. సమనియతాభావైక్యానఙ్గీకారే తు పూర్వోక్తద్వితీయయోగ్యానుపలబ్ధేర్హేతుత్వాఙ్గీకార ఏవ శరణమిత్యధ్యేయమ్.

అనుపలబ్ధిసమా. స్త్రీ. న్యాయశాస్త్రే జాతివిశేషః. అనుపలబ్ధేరనుపలమ్భాదభావసిద్ధౌ తద్విపరీతోపపత్తిరనుపలబ్ధిసమేతి తల్లక్షణమ్. యథా. ఉచ్చారణాత్పూర్వం శబ్దస్య విద్యమానస్యాప్యావరణవశాన్నోపలబ్ధిః యథా జలాదేర్విద్యమానస్యాప్యావరణవశాదనుపలబ్ధిస్తద్వదితి కేనచిదుచ్యతే. తద్వాదినా దూష్యతే. యద్యావరణవశాచ్ఛబ్దో నోపలభ్యతే తదా జలాద్యావారకమివ శబ్దావారకముపలభ్యేతేతి. అత్రోత్తరసి. భవద్భిర్యద్యనుపలబ్ధిరావరణం నోపలభ్యతే తదానుపలబ్ధేరప్యనుపలబ్ధ్యా అభావే సిద్ధే తదభావాదావారకాభావాసిద్ధావావారకసిద్ధిరితి.

అనుపసంహారిన్. త్రి. హేత్వాభాసేష్వనైకాన్తికవిశేషః. తత్పర్యాయః. అనుపసంహార్య.

తస్య పూర్వపక్షలక్షణాని యథా.

అసత్పక్షవిపక్షోఽనుపసంహారిత్వైకమ్. తన్న సంభవతి. సిద్ధ్యసిద్ధివిరోధాత్.

కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్నపక్షక ఇతి ద్వితీయమ్. తదపి న. తాదృశస్య కేవలాన్వయి సాధ్యకస్య కేవలాన్వయినః [సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాదిత్యాదేః] సద్ధేతుత్వాత్. వ్యతిరేకిణస్తు సర్వస్య భాగాసిద్ధత్వాత్. సత్రాపి సర్వత్రానిత్యత్వాదౌ సాధ్యే ద్రవ్యత్వాదేస్సాధారణత్వాత్ గగనత్వాదేర్విరుద్ధత్వాచ్చ తత్రాతివ్యాప్తిః. సర్వం క్షణికం సత్త్వాదిత్యాద తు సాధ్యాప్రసిద్ధ్యా వ్యత్వాసిద్ధమసాధకం వా సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాఽసాధారణమేవేతి తత్రాతివ్యాప్తిః.

అత్యన్తాభావప్రతియోగి సాధ్యకత్వే సతి కేవలాన్వయి ధర్మావచ్ఛిన్నపక్షక ఇతి తృతీయమ్. తత్ర కేవలాన్వయిసాధ్యకస్య సద్ధేతో [సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాదిత్యాదేః] వ్యావర్తనాయ సత్యన్తమ్. వ్యతిరేకిసాధ్యకస్య సద్ధేతోః [పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదేః] సాధారణస్య చ [పర్వతో ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యాదేః] వారణాయ కేవలాన్వయిత్యాది. యద్యప్యేతల్లక్షణకర్తృణాం మతే కేవలాన్వయిసాధ్యకేఽపి సాధ్యసంశయరూపపక్షతావశాయామనుపసంహారిత్వమిష్టమేవేతి సత్యన్తవైయర్థ్యమ్. తథాప్యత్ర పక్షపదం సాధ్యనిశ్చయబాధనిశ్చయశూన్యపరమ్. కేవలవ్యతిరేకివారణాయ బాధనిశ్చయాభావనివేశః. కేవలాన్వయి సాధ్యకేఽపి పక్షనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వాత్మకో బాధనిశ్చయస్సులభః. తథా చ సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాదిత్యాదౌ యదా కదాచిదపి సాధ్యస్య సంశయోనాపి నిశ్చయస్తదా తత్రానుపసంహారిత్వస్యానిష్టత్వేన తద్వారణాయ సత్యన్తదత్తమ్. నిశ్చిత సాధ్యవద్వృత్తిత్వం సాధారణత్వం నిశ్చితసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వం విరుద్ధత్వమిత్యభ్యుపగమాత్ సాధారణ్యాద్యగ్రహదశాయామనుపసంహారిత్వమిత్యభ్యుపగమాద్వా సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాద్గగనత్వాదిత్యాదికమేవ పక్షతాదశాయామసంకీర్ణోదాహరణమితి. తదపి న సంభవతి. సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాదిత్యాదౌ విప్రతిపత్త్యా పక్షతాదశాయాం పక్షే సాధ్యనిశ్చయే వానుపసంహారిత్వవ్యాప్తేః తస్య వ్యాప్తినిశ్చయదశాయామేవ సద్ధేతుత్వాఙ్గీకారాత్.

పక్షాతిరిక్తే ఉపదర్శిత వ్యాప్తిగ్రహానుకూలసహచారకత్వం చతుర్థమ్. తత్ర పక్షాతిరిక్త ఇత్యవివక్షితమ్. అన్యథా శబ్దోఽభిధేయః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ పక్షే సాధ్యనిశ్చయదశాయాం సద్ధేతావతివ్యాప్తేః. సర్వమనిత్యమిత్యాదౌ పక్షాతిరిక్తాప్రసిద్ధేశ్చ. తథా చ తద్ధేతుతా సమిత్యాపయికవ్యాప్తిగ్రహానుకూలసహచారనిశ్చయాభావస్తస్యానుపసంహారిత్వమితి లక్షణం పర్యవసితమ్. తదపి న యుక్తమ్. శబ్దోఽభిధేయః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ పక్షతాదశాయామసాధారణే. జలం నిస్స్నేహం శీతస్పర్శవత్త్వాదిత్యాదౌ బాధానవతారదశాయామసాధారణే. రూపం జలాదివ్యాద్రవ్యభిన్నం గుణవత్త్వాత్ గుణకర్మావృత్తి జాతిమత్త్వాదేర్వ్యాత్యాదౌ విరుద్ధే చాతివ్యాప్తేః. సహచారాభావస్యైవజ్ఞానమనుమితివిరోధి న తు సహచారనిశ్చయాభావస్యేతి దూషకతాయాం నిశ్చయఘటితాంశస్యానుపయోగాచ్చ. అనైకాన్తికత్వేన దూషకత్వమిత్యభ్యుపగమేప్యనైకాన్తికత్వార్థవివేచనే వ్యాప్తిగ్రహవిరోధిధర్మవత్త్వస్యానైకాన్తికత్వరూపత్వేన సాధారణ్యాదీనాం ప్రాతిస్వికరూపేణైవ ప్రతిబంధకత్వవ్యవస్థితేః.

విప్రతిపత్తివిషయమాత్రవృత్తిత్వం పఞ్చమమ్. తదపి న సంభవతి. విప్రతిపత్తేః పక్షే సాధ్యాభావవత్త్వప్రకారకరూపత్వే కేవలాన్వయిసాధ్యకే సాధ్యాభావాప్రసిద్ధేరవ్యాప్తేః. సాధ్యతదభావప్రతియోగిత్వరూపత్వే సర్వస్య విప్రతిపత్తివిషయతయా తదితరావృత్తిత్వరూపమాత్రాభావసమ్భవాత్. తన్మాత్రవృత్తిత్వస్య తత్త్వవ్యాప్యత్వరూపస్య వివక్షితత్వే తు కథంచిద్వ్యాప్తిగ్రహదశాయామప్యేకేవలాన్వయిసాధ్యకేఽతివ్యాప్తిః.

సిద్ధాన్తలక్షణే మణికారోక్తేర్ద్వే- తత్రాద్యం యథా- వ్యాప్తిగ్రహానుకూలైకధర్మ్యవసంహారాభావో యత్ర స హేత్వభిమతోఽనుపసంహారీతి- తద్ధేతుకప్రకృతసాధ్యసిద్ధ్యవిషయికవ్యాప్తిగ్రహానుకూలోపసంహారాభావస్తత్పురుషనిష్ఠత్వం ప్రతితస్య హేతోరనుపసంహారిత్వమితి తదర్థః- ఏతల్లక్షణకర్తృమతే ఘటోఽనిత్యః ఘటాకాశోభయావృత్తిద్విత్వాశ్రయత్వాదిత్యాదేర్విరుద్ధత్వాజ్ఞానదశాయామనుపసంహారిత్వమిష్టమేవ- అత్రోపసంహారస్సహచారస్తన్నిశ్చయో వా- తత్రాద్యే నిరుక్తవ్యాప్తిగ్రహానుకూలసహచారసామాన్యకత్వమర్థః- సర్వం ద్రవ్యభిన్నం గుణవత్త్వాదిత్యాదావన్వయసహచారస్య వ్యతిరేకసహచారస్య చ విరహాల్లక్షణసమన్వయః- యద్యపి తత్రాపి గుణాదినిష్ఠద్రవ్యత్వాదిసహచారే సామాన్యాన్తర్గతే ద్రవ్యభేదాదిభ్రమవిషయతయా వ్యాప్తిగ్రహానుకూలత్వమస్త్యేవ- తథాపి సహచారపదేన కించిత్ప్రతియోగికకించిదనుయోగికసహచారత్వవిశిష్టపర్యాప్తవిషయతాయా వివక్షణాన్న దోషః భ్రమవిషయవిశిష్టసహచారాప్రసిద్ధేః- ఏవమపి సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాత్. సర్వమనిత్యం శబ్దత్వాదిత్యాదావప్రసిద్ధానుపసంహారిణి సర్వత్రావ్యాప్తిః- రూపం ద్రవ్యభిన్నం గుణవత్త్వాద్గుణకర్మావృత్తిజాతిమత్త్వాద్వేత్యాదావతివ్యాప్తిశ్చ ద్వితీయే తు వ్యాప్తిగ్రహకారణాభావరూపతయా స్వరూపసతస్తదుపసంహారాభావస్యానుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకత్వం స్ఫుటమితి తత్ జ్ఞానానపేక్షణాన్న తస్య హేత్వాభాససామాన్యలక్షణఘటకత్వమ్- ఇత్యస్వరసం మనసి నిధాయ ద్వితీయలక్షణముపాత్తమ్.

కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్నపక్షక ఇతి ద్వితీయలక్షణమ్- పక్షతా చాత్ర స్వధర్మికసాధ్యవత్తానిశ్చయనివర్త్యసంశయవిషయతా- కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్నతాదృశవిషయతాకత్వం తల్లక్షణమ్- అవచ్ఛిన్నత్వం చాత్ర నస్వరూపసంబన్ధవిశేషరూపమ్- తథా సతి యత్ర కేవలాన్వయి సర్వత్వాదికం ధర్మితావచ్ఛేదకీకృత్య నసాధ్యసంశయః- అపి తు ద్రవ్యత్వగుణత్వాదివిశేషధర్మాన్ ధర్మితావచ్ఛేదకీకృత్యైవ సర్వవిషయకస్సః- తత్రావ్యాప్త్యాపత్తేః. కింతు వ్యాపకత్వరూపమేవ- కేవలాన్వయిధర్మవ్యాపకత్వం చాత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వమేవ- అధికప్రవేశే ప్రయోజనాభావాత్- యత్ర విశేష్యాంశే నైకసంశయవిషయతా అపి తు క్రమికసంశయద్వయవిషయతైవ- తాదృశస్యసంగ్రాహ్యత్వే తత్సాధారణసంశయవిషయతాత్వేన తత్త్వం వివక్షణీయమ్- యద్యపి ఘటః ప్రమేయవాన్ నిత్యో వా ప్రమేయం ఘటనిష్ఠాభావప్రతియోగి న వేతి సంశయవిషయతాయా స్తథాత్వాదతివ్యాప్తిః- తథాపి స్వప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకీభూతసాధ్యవత్తానిశ్చయవిశేష్యతాసమానాధికరణసంశయవిషయతా వివక్షణాన్న దోషః- సర్వమభిధేయం ప్రమేయత్వాదిత్యాదౌ స్వపదధికరణే సాధ్యనిశ్చయదశాయాం సద్ధేతుత్వేనాలక్ష్యత్వమ్- తత్ర నిరుక్తపక్షతాఽభావాన్నాతివ్యాప్తిః- సర్వత్ర సాధ్యానిశ్చయదశాయాం తు లక్ష్యత్వమేవ- వ్యతిరేకిసాధ్యకే సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాదిత్యాదౌ తు నిశ్చితసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాజ్ఞానదశాయాం లక్ష్యత్వమేవ తజ్జ్ఞానదశాయాం తు సాధారణ్యమేవేతి న దోషః- యద్యప్యనుపసంహారితాదశాయాం వ్యాప్త్యనిశ్చయరూపవ్యాప్యత్వాసిద్ధ్యైవానుమిత్యనుత్పాదనిర్వాహః- తథాపి వ్యభిచారవదుపజీవ్యత్వాదనుపసంహారిత్వం దూషణమ్- ఘటోఽనిత్యః ఘటాకాశోభయవృత్తిద్విత్వాశ్రయత్వాదిత్యాదికం తు విరుద్ధమేవ నానుపసంహారీతి.

ఏతదపి లక్షణం దీధితికారేణ దూషితమ్- తథా హి- కించిద్ధేతుమతి సాధ్యాభావసందేహవిశేషేణానుపసంహారిత్వమ్ ఉతతద్విషయకత్వేనాస్వీకృతత్వేన దధీనవ్యాప్త్యనిశ్చయః- న తావదాద్యః- తస్య స్వరూపసతోఽపి వానుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకత్వాత్- న ద్వితీయః- తద్విషయస్య హేతుసాధ్యాభావసామానాధికరణ్యస్య సాధ్యహేతుమన్నిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వస్య వా కేవలాన్వయిసాధ్యకే సర్వమనిత్యం ఘటత్వాదిత్యాదౌ వ్యతిరేకిసాధ్యవ్యాప్యే చాసంభవాత్ సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాదిత్యాదికే తు సాధారణరూపతయా సందిగ్ధానైకాన్తికత్వపర్యవసానాత్- నాపి తృతీయః- విశ్వవిషయకసాధ్యసందేహకారణీభూతాన్వయవ్యతిరేకసహచారగ్రహాదిరహాత్ సంశయస్యాగ్రాహ్యసాధ్యాభావనిశ్చయప్రతిబద్ధత్వాద్వ్యాప్త్యనిశ్చయసంభవేఽపి తస్యాపి స్వరూపసతోఽనుమిత్యనుత్పాదప్రయోజకత్వం న జ్ఞాయమానస్యేతి కథం హేత్వాభాసత్వమ్.

ఏతద్దోషపరిహారాయ మిశ్రకృతలక్షణపరిష్కారాదికం యథా- వ్యాప్తిగ్రహానుకూలసహచారనిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నవిరోధిరూపవత్త్వమనుపసంహారిత్వమ్- విరోధస్య తు సంశయసాధారణమన్వయసహచారగ్రహం ప్రతి ప్రతిబన్ధకత్వేన విరోధిత్వాత్తత్ర నాతివ్యాప్తిః- అసాధారణే (శబ్దోఽనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదికే) వ్యతిరేకిణి చ (పృథివీతరేభ్యో భిద్యతే గన్ధవత్త్వాదిత్యాదికే) నవ్యతిరేకసహచారగ్రహప్రతిబన్ధకత్వేనాతివ్యాప్తిః- తాదృశవిరూపం కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్నపక్షకత్వమ్- తథా చ కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యసందేహవిషయతావద్వృత్తిత్వమనుపసంహారిత్వమితి పర్యవసితమ్- వ్యతిరేక్యాదికే సాధ్యసంశయవిషయతాయాః కేవలాన్వయిధర్మావచ్ఛిన్నత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః- సాధ్యవత్తానిశ్చయసామాన్యవిరోధిసంశయవిషయవృత్తిత్వమితి నిష్కృష్టార్థః- కతిపయమాత్రధర్మికస్య సంశయస్యాన్యధర్మికసాధ్యవత్తానిశ్చయావిరోధిత్వాద్భావాన్వయవ్యతిరేక్యాదావతివ్యాప్తిః- సమానవిషయకవిపరీతజ్ఞానస్యైవ విరోధిత్వాత్- యద్వా సాధ్యసంశయవిషయతావ్యాపక

సాధ్యానుమాపకవ్యాప్తిగ్రహోపయిక సత్త్వాకత్వంలక్షణమ్ కేన యత్ర యత్ర హేతుస్తద్వ్యతిరేకశ్చ జ్ఞాతస్తావద్ధర్మికాసర్వవిషయక సంశయదశాయామపి హేతోరనుపసంహారిత్వస్యేష్టత్వేపి న తత్ర వ్యాప్తిః- తాదృశ సత్త్వాన్వయ సహచారే హేతునిష్ఠా- వ్యతిరేక సహచారే హేత్వభావనిష్ఠా- తాదృశసంశయవిషయో హేతుమత్తాజ్ఞానం హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్య సంశయ సామగ్రీత్వేన తన్నిశ్చయప్రతిబన్ధకమ్- హేతుమతి సాధ్యసత్త్వం హేతౌ సాధ్య సామానాధికరణ్య నియతం సర్వత్ర హేతుమతి సాధ్యాభావసత్త్వంతు హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్యాభావనియతమితి హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్యాభావసంశయస్యావశ్యమనువర్జనీయమ్- ఏవంచ హేతౌ తాదృశసాధ్యసంశయవిషయవృత్తితా జ్ఞానస్య సంశయసామగ్రీ విధయా సాధ్య సామానాధికరణ్య ఘటితవ్యాప్తినిశ్చయవిరోధితయా తస్యానుపసంహారితారూపహేత్వాభాసతాఽక్షతైవేతి.

తదపిన యుక్తం సర్వత్రసాధ్యసందేహదశాయాంక్వచిదపి సాధ్యసామానాధికరణ్యస్యాగృహీతత్వేన తదభావస్యగ్రహీతుమశక్యత్వాత్- ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశిష్టప్రతియోగినిశ్చయస్యాభావధీహేతుత్వాత్- అస్తువాసయథాకథంచిత్- సాధ్యేహేతు సామానాధికరణ్యాభావ సంశయహేతుత్వేనవాతథాత్వమ్ నతథాపి సామగ్రీత్వేన ప్రతిబన్ధకతయా హేత్వాభాసత్వమ్- అన్యథావ్యభిచరితా వ్యభిచరిత సమానాధికరణాసమానాధికరణ వ్యాప్యావ్యాప్య పక్షధర్మాపక్షధర్మసాధనవన్నిష్ఠసాధనాదిసాధారణద్రవ్యత్వాదిమత్త్వం హేతోః పక్షస్య చాభాసాన్తరంస్యాత్- త్వదుపదర్శితస్యేవ తద్జ్ఞానస్యాపి విశేషాదర్శనాదిసహచారేణావ్యభిచారాదినిశ్చయవిరోధిసంశయసామగ్రీత్వాత్- ఏవమసిద్ధ్యాది నిశ్చయలౌకికప్రత్యక్షసామగ్రీఘటకవిశేషణ జ్ఞానాదివిషయోప్యాభాసాన్తరంస్యాత్- తాదృశసామగ్ర్యా అపి బలవద్విపరీతభావకసామగ్రీత్వేన పక్షాదికే హేతుమత్తాజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వాత్- అపిచ హేతోస్సాధ్యాభావసందేహవిషయమాత్రవృత్తిత్వందూషణమితి ప్రాప్తమ్- తచ్చ వ్యతిరేకిణి హేతౌ నియతవిషయేణాపి సందేహేన సంపద్యతే- దూషకతాబీజసత్త్వే వాసాధారణాది సాధారణ్యం నదోషాయ- నచాత్రైవ నిర్భరః కర్తవ్యః- హేత్వాభాసతాన్యనుపపత్తేరుక్తత్వాదితి దీధితికారేణదూషితమ్-

దీధితికారమతేఽనుపసంహారిణస్సిద్ధాన్తే లక్షణం యథా- విశిష్టసాధ్యసాధనగ్రహావిరోధినో జ్ఞానస్య విషయతయా వ్యతిరేక వ్యాప్తిగ్రహ విరోధితావచ్ఛేదకరూపవత్- తాదృశంచ సాధ్యాదేరత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వాదికమ్- భవతి చేదం వాచ్యం జ్ఞేయత్వాదిత్యాదికే వాచ్యత్వాదేరత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వగ్రహో వాచ్యత్వాభావ వ్యాపకో జ్ఞేయత్వాభావ ఇతి వ్యతిరేక వ్యాప్తి గ్రహప్రతిబన్ధక ఇతి వాచ్యత్వాది వృత్త్యత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వమేవానుపసంహారిత్వమితి తత్రలక్షణసమన్వయః- సాధ్యాప్రసిద్ధి సాధనాప్రసిద్ధ్యోరతివ్యాప్తి వారణాయ విరోధ్యన్తమ్- యద్యపి వాచ్యత్వాదేరపి సంబన్ధాన్తరద్విత్వాద్యవచ్ఛిన్నమత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వమస్త్యేవేత్యత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వంతత్రదుర్వచమ్- తథాపి ప్రతియోగితావచ్ఛేదేన వాచ్యత్వత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వ స్వరూప సంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వోభయాభావవిశిష్టత్వమితి వివక్షితమ్- తదవచ్ఛిన్నత్వస్వరూప సంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వోభయ విశిష్టప్రతియోగితా సంసర్గే వాచ్యత్వాభావ వ్యాపకో హేత్వభావ ఇతి జ్ఞానే నిరుక్తాభావగ్రహస్య విరోధిత్వాత్- విశిష్టబుద్ధౌ విశేష్య ప్రకారాభావ గ్రహవద్విశిష్ట సంసర్గక బుద్ధౌ సంసర్గే సంసర్గతావచ్ఛేదకాభావగ్రహస్యాపి విరోధిత్వాత్ సంసర్గవిశేషావచ్ఛిన్నవిషయితాయా ఏవగ్రాహ్యాభావధీప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వాత్- నచోక్తలక్షణస్య ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యాదికే హేతునిష్ఠసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాదిరూపేసాధారణ్యేఽతివ్యాప్తిః తద్జ్ఞానస్యాపి హేత్వభావప్రతియోగిత్వాభావరూపేహేతౌ సాధ్యాభావసమానాధికరణావగాహితయా హేత్వభావే సాధ్యాభావసమానాధికరణాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానవిరోధిత్వాత్ సాధ్యాభావసమానాధికరణత్వేన భాసమానేఽభావే హేత్వభావప్రతియోగికత్వగ్రహస్య తుల్యవిత్తివేద్యతయా హేత్వభావే తాదృశాభావప్రతియోగిత్వావగాహనాదితి వాచ్యమ్- తుల్యవిత్తివేద్యతాయాం మానాభావాత్ భావేఽప్యసమానప్రకారకతయోక్తజ్ఞానస్య వ్యాపకతాజ్ఞాన విరోధితాయా విచారాసహత్వాత్- ఉక్తబుద్ధేర్విరోధిత్వస్య ప్రామాణికత్వేతు హేత్వభావాభావే సాధ్యాభావవద్వృత్తితాయా లక్ష్యత్వమస్తు హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే సాధ్యాభావవద్వృత్తితాయా ఏవసాధారణత్వాత్- నచైవం కేవలాన్వయిసాధ్యకస్య హేతోరనుపసంహారిత్వే తత్రానుమితేరపలాపాపత్తిరితి వాచ్యమ్- తస్యానుపసంహారిత్వసంభవేఽప్యన్వయవ్యాప్తిగ్రహదశాయామనుమిత్యుత్పాదే బాధకాభావాత్- నచైవముక్తస్య హేత్వాభాసతయా తత్ప్రయోక్తుర్నిగ్రహప్రసంగ ఇతి వాచ్యమ్- అభిమతసాధకవిఘటకాభావస్యైవనిగ్రహ ప్రయోజకతయాఽన్వయిముద్రయాయత్ర గమకతాభిమతా తత్రనిగ్రహాసంభవాత్- వ్యతిరేకిప్రయోగే తు నిగ్రహస్యేష్టత్వాత్- లక్షణపరిష్కారస్తు సామాన్యలక్షణోక్తరీత్యా కరణీయ ఇతి హేత్వాభాసానైకాన్తికాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యః.

అనుపాఖ్య త్రి. అప్రసిద్ధమ్. అనుమేయమ్.

అనుపాతక న. ధర్మశాస్త్రోక్తపాతకవిశేషః- యద్యత్పాతకనిమిత్తాన్యభిహితాన్యస్మిన్ సదృశాస్తే తత్తుల్యమనుపాతక

సమత్వేనోక్తాని సంగృహ్యర్వాచీనైరనుపాతకసంజ్ఞయా పరిగణితాని- తత్రోత్కర్షార్థమాత్మనో మిథ్యాగుణకథనమ్- రాజగామి పైశున్యమ్- పితుర్మిథ్యాదోషాభిగమనం చేతి త్రీణి బ్రహ్మహత్యాసమాని- వేదత్యాగః- వేదనిన్దా- కౌటసాక్ష్యమ్- బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తమిత్రవధః- నిషిద్ధలశునాదిభక్షణమ్- అభక్ష్యపురీషాదిభక్షణం చేతి షట్ సురాపానసమాని- బ్రాహ్మణస్వామిక సువర్ణాతిరిక్తనిక్షేపహరణమ్- నరాశ్వరజతవజ్రమణిహరణాని చేతి షట్ స్వర్ణస్తేయసమాని- సోదర్యభగినీ చణ్డాలీ సఖిపుత్రభార్యాగమనాని గురుతల్పసమాని ఇతి చతుర్విధాన్యనుపాతకాని- శూద్రకన్యయా శయ్యాసనే- స్వాపేక్షయా హీనవర్ణవిమాతృగమనం పితృవ్యపితామహమాతులశ్వశురస్యపత్న్యభిగమనం స్వస్యసఖ్యాస్సగోత్రాయా ఉత్తమవర్ణాయా బ్రాహ్మణకన్యాయా రజస్వలాయాః ప్రవ్రజితాయా నిక్షిప్తాయాశ్చాభిగమనంచ రఘునన్దనాదిభిరనుపాతకమధ్యే పరిగణితాని.

అనుపాన- న. [వైద్యశాస్త్రే] ఔషధేనసహ పశ్చాద్వా పానీయద్రవద్రవ్యవిశేషః- ఔషధసారస్య శరీరే శీఘ్రవ్యాపన హేతుః.

అనుప్రదాన- న. సాధనమ్- విశిష్యవర్ణోచ్చారణ సాధనం బాహ్యప్రయత్నః.

అనుప్రయోగ- [అను- ప్ర- యుజిర్- ఘఞ్] పు. ప్రయుక్తస్యపదస్య పశ్చాన్నియమేన ప్రయుజ్యమానంపదమ్- యథా- ఆమన్తస్య లిట్సహితో డుకృఞాది ధాతుః- * ఇన్దాంచకార- ఇన్దాంబభూవ- ఇన్దామాస- ఇత్యాది.

అనుప్రవచన- న. అనుసృత్య ప్రవచనమ్- బ్రహ్మౌదనమ్

అనుప్రవచనాది- త్రి. వ్యాకరణే గణవిశేషః- తత్రశబ్దాయథా- అనుప్రవచన- ఉత్థాపన- ఉపస్థాపన- సంవేశన ప్రవేశన- అనుప్రవేశన- అనువాసన- అనువచన. అనువాచన- అన్వారోహణ- ఆరమ్భణ- ఆరోహణ- స్వర్గ- యశస్- పుణ్యాహవాచన- స్వస్తివాచన.

తదస్యప్రయోజనమిత్యర్థే విభక్త్యర్థే ఛప్రత్యయస్తద్ధితః- * అనుప్రవచనీయః.

అనుప్రవచనీయ- [అనుప్రవచన- ఛ] త్రి. అనుప్రవచనార్థః- బహ్వృచానాముపనయనదినే రాత్రౌ కర్తవ్యః కర్మవిశేషః- హోమరూపః- తస్మిన్ దినే నిశీథమస్తమితే సూర్యే చరుం శ్రపయిత్వా వటురాచార్యాయ నివేదయేత్- స బ్రహ్మౌదనసంజ్ఞః- తత ఆచార్యస్సమన్వారబ్ధో యజ్ఞే హోతి స ఏవానుప్రవచనీయహోమః.

తత్ప్రయోగో యథా- అస్యాం రాత్ర్యామనుప్రవచనీయహోమాఖ్యం కర్మ కరిష్యే- చత్వారింశృగ్నేశ్యాదిగమగ్నిమన్వాధానం కరిష్యే- అత్ర ద్రవ్య దేవతా పరిగ్రహార్థం ప్రజాపతిం సమిద్భ్యామస్మిన్నన్వాహితేఽగ్నౌ అగ్నిం జాతవేదసమిధ్మేన ప్రజాపతిం ప్రజాపతిం చాఘార దేవతా ఆజ్యేన- సదసస్పతిం సవితారమృషిం చరుణా ప్రధాన దేవతాశ్చరుద్రవ్యేణ- శేషేణ స్విష్టకృతమిత్యాది సద్యోయక్ష్యే- ఇత్యన్వాధాయ- తతః పరిసమూహ్య పరిస్తీర్య దర్వీహోమోక్తవిధానేన పాత్రాసాదనం కృత్వా ప్రోక్షణపాత్రాద్యాజ్యసంస్కారాన్తం కృత్వా ఆజ్యపాత్రపవిత్రే చరుపాత్రే నిధాయ చరుపాత్రే తణ్డులాన్నిర్వపేత్ సదసస్పతయే త్వా జుష్టం నిర్వపామీతి త్రిః- సావిత్ర్యై త్వా జుష్టం నిర్వపామీతి ఋషిభ్యస్త్వా జుష్టం నిర్వపామీతి చ- నిర్వాపణసంఖ్యయా ప్రోక్ష్య చరుం పచేత్- చరుపాత్రపవిత్రే ఆజ్యపాత్రే నిధాయ- ఆజ్యం సంస్కృత్య- చరుణా సహ త్రిః పర్యగ్నికృత్వా స్రువసంమార్జనాద్యాధానాజ్యాహారాన్తం కృత్వా చరుం త్రేధా విభజ్య ఇదం సదసస్పతయే ఇదం సావిత్ర్యై- ఇదమృషిభ్యః ఇత్యుదగపవర్గం విదిశ్య స్రువేణ దర్వ్యామభిఘార్య- అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం ద్విరవదాయ- పునరభిఘార్య- చరుశేషమభిఘార్య సదసస్పతిమితి మన్త్రేణ స్వాహాకారసహితేన జుహుయాత్- అస్య మన్త్రస్య మేధాతిథిరృషిః- సదసస్పతిర్దేవతా- గాయత్రీచ్ఛన్దః- సదసస్పతయ ఇదం న మమేతి త్యాగః- మధ్యభాగాత్పూర్వవదవదాయ- తత్సవితురితి సావిత్ర్యా స్వాహాకారసహితయా జుహుయాత్ సావిత్ర్యా విశ్వామిత్రఋషిః సవితా దేవతా గాయత్రీచ్ఛన్దః- సావిత్ర్యా ఇదం న మమేతి త్యాగః ద్వయోరప్యనుప్రవచనీయ ప్రధానచరుహోమే వినియోగః- తృతీయభాగమవదాయ- ఋషిభ్యస్స్వాహేతి జుహుయాత్- ఋషిభ్య ఇదం న మమేతి త్యాగః- సర్వేషాముత్తరార్ధాత్సకృత్సకృత్ స్విష్టకృతేఽవద్యతి- యదస్యకర్మణ ఇత్యాది స్విష్టకృతం సమాపయేత్.

ఛన్దోగానాముపనయనాత్పశ్చాత్కర్తవ్యానాముపనయన గోదాన వ్రాతికాదిత్యోపనిషద్వ్రతానాం సమాపనో హోమాత్మకః కర్మవిశేషః- తత్ప్రయోగో యథా- ప్రాణానాయమ్య అస్యాం శుభతిథౌ మమ గోత్రమముకశర్మాణం మాణవకముపనయనవ్రతే అనుప్రవచనీయకర్మణా సంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య- ఏకదేశాగ్నిస్థణ్డిలాదీధ్మాధానాన్తం కృత్వా సముద్భవమగ్నిమభ్యర్చయామి బ్రహ్మాణమభ్యర్చయామి ఆత్మానమభ్యర్చయామి ప్రదమ్- అఙ్గాహుతీః- ప్రధానస్[ఏకాదశ- అనిరుద్ధ]వ్యస్తాభిస్సమస్తాభిశ్చ వ్యాహృతిభిః స్వాహాకారసహితాభిరాచార్యో జుహుయాత్ అనన్తరం వ్యాహృతిభిర్బ్రహ్మచారిణం వాచయేత్- అగ్నే వ్రతపతే ఉపనయన వ్రతమచారిషం తత్తే ప్రాబ్రవం తదశకం తేనారాత్సమ్- ఇదమహమనృతాత్సత్యముపాగాం స్వాహా- అగ్నయ ఇదమ్- వాయో వ్రతపతే- చన్ద్ర వ్రతపతే- ఆదిత్య వ్రతపతే- వ్రతానాం వ్రతపతే ఇత్యేతైర్మన్త్రైర్నామాన్- పునరాచార్యః- ఋచం సామ సదసస్పతిరితి చాజ్యం జుహుయాత్- ఉపస్థా

ర్థోయాదివాసుదేవస్య గానాన్తం కృత్వాదర్శయిష్యం గృహీత్వాఽన్యాంరథ్యాంవాసుదేవ్యేనక్రమశోనిష్క్రమః.

ఏవంగోదానవ్రతాన్తేఽపి- కింతూపనయనప్రతఇత్యన స్థానేగోదానవ్రత- ప్రాతిక వ్రతాదిత్య ప్రతోపనిష ద్వ్రతశబ్దానుచ్చారయేత్- తత్రగోదానవ్రతే సముద్భవమిత్యస్యస్థానే సూరభిమితి-తూష్ణీంనిష్క్రమశ్చవిశేషః.

అనుప్రవేశన- అనుప్రవేశనాదిః.

అనుప్రసర్ప- పు. అనుసృత్యప్రసర్పణమ్-అనుప్రసర్పేషు సామాన్యాదిష్యధికరణంమీమాంసాయామ్- తచ్చచప సశబ్దేదశపేయశబ్దేచ ద్రష్టవ్యమ్.

అనుప్రాస- పు. అలఙ్కారశాస్త్రే శబ్దాలఙ్కారవిశేషః- వ్యఞ్జనపౌనరుక్త్యమనుప్రాసఇతిలక్షణమ్- సద్విధా ఛేకానుప్రాసోవృత్త్యనుప్రాసశ్చ- తత్రద్వయోర్వ్యఞ్జనయుగ్మయోరవ్యవధానేనావృత్తి శ్ఛేకానుప్రాసః-యథా ఘనాఘనఇవరాజారాజతి- ఏకస్యవ్యఞ్జనస్యవ్యఞ్జనయుగ్మస్యవాఽసకృదావృత్తిః ప్రాగుక్తవ్యఞ్జనస్యవాయుగ్మస్యసకృదసకృద్వాఽవృత్తిర్వృత్త్యనుప్రాసః- *అశేషశ్రేష్ఠపోషకః- రాజేవరాజతేరాజా. సంఖ్యానియమే ఛేకానుప్రాసోవై పరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇత్యలఙ్కారసర్వస్వకారః అనేకస్యవ్యఞ్జనస్యసకృత్సాదృశ్యం ఛేకానుప్రాసః- ఏకస్యానేకస్యవా ద్విర్బహుకృత్వోవాసాదృశ్యంవృత్త్యనుప్రాసఇతి కావ్యప్రకాశకారః- పూర్వానుభవజనిత సంస్కారోద్బోధన సమర్థ సాదృశ్య విశిష్ట వర్ణా వృత్తి రనుప్రాసః- యథా చారుచన్ద్రబింబాభిముఖస్య- ఇత్యాదౌ సధురామావదనాబ్జస్యసవృశస్పష్టమా ఇత్యాదౌ ఇతివర్ణే-యమకాదన్యస్సరూపోఽనుప్రాసః సతువర్ణానుప్రాసః పదానుప్రాసశ్చేతి ద్వివిధఇతివామనః.

అనుప్రాసదోషాస్తు ప్రసిద్ధ్యభావోవైఫల్యంవృత్తివిరోధఇతిత్రయః- తేచ ప్రసిద్ధివిరుద్ధతామపుష్టార్థతాం ప్రతికూలవర్ణతాంచయథాక్రమం వాఙ్క్రామన్తి- *చక్రీచక్రంహరిర్హరిణా శాన్తితే వంరితాన్యనూర్మ్యస్య స్తోత్రే క్రియమాణేకర్త్రా ప్రతినియమేన తత్తదంశస్తుతిరనుప్రాసానురోధేనైవ ప్రతిపాదితా నపురాణేతిహాసాదిషు తథా ప్రతీతిరస్తీతి ప్రసిద్ధివిరోధః- * అరుణచరణే తవ పరిసరణమకారణంరణరణకంకరోతి- అత్రవాచ్యస్య వివిచ్యమానస్యనకించిదపి చారుత్వంప్రతీయత ఇత్యపుష్టార్థతైవ వైఫల్యమ్- *కలకణ్ఠిమామకుణ్ఠోత్కణ్ఠమాకణ్ఠమాలిఙ్గ- అత్రశృఙ్గారే పరుషవర్ణాడమ్బరోవిరుద్ధఇతి ప్రతికూలవర్ణతైవవృత్తివిరోధః.

అనుప్లవ- (అను-ప్లుఙ్ అచ్) పు. సహాయః.

అనుబన్ధ- [అను- బన్ధ- ఘఞ్] పు. దోష ప్రకటనమ్- మాతాపితృప్రభృతీనాం పృష్ఠమనుసృత్య గచ్ఛన్ బాలః. ప్రస్తుతానురోధః- ప్రక్రాన్తస్యాపరిత్యాగః- సంబన్ధః అవిచ్ఛేదః.

వ్యాకరణేప్రకృతి ప్రత్యయాదిషు కార్యవిశేష ద్యోతనాయస్థితః స్వయంనశ్వరఃనతుప్రయోగేష్వనువృత్తః శబ్దవిశేషః- తస్యపర్యాయః- ఇత్- అనుబన్ధాశ్చవ్యాకరణాన్తరేషూహనీయతయానిర్దిష్టాః- పాణినీయేతులక్షణతఃప్రవర్తితాః- తేయథా- ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్- హల్- అనునాసికోఽచ్చ- ధాతోరాద్యాఃఞిటుడు ఇత్యేతే- అష్ట్యఃఇర్ ఇత్యయమ్- ప్రత్యయాదయష్షకారచవర్గటవర్గాః- తద్ధితేతరప్రత్యయాదయో లకార శకార కవర్గాః- ఞిఙ్- ఏధ- ఞిష్వప్- టువేపృ- డువప్- స్ఫూర్జిర్- మ్నఙ్- ణ్య- టక్- ల్యప్- శ- క. విభక్తిషు తవర్గ సకారమకారా అన్త్యాఅపి నానుబన్ధాః- * ఆప్- జస్- అమ్. అనుబన్ధస్యసర్వత్రలోపః.

అనేకాన్తా అనుబన్ధాఇత్యేకఃపక్షః- ఏకాన్తా అనుబన్ధాఇత్యన్యః- తత్రద్వితీయోభాష్యసమ్మతః.

తత్రాద్యోయథా- అనుబన్ధోఽనేకాన్తోఽవయవఃపృథక్కాస్తస్యకదాచిత్ప్రత్యోపలభ్యతఏవ- అయంతునతథా- తవర్ణ- ధూతేవిధేయేకదాప్యదర్శనాత్ ఇత్యంజ్ఞావిధౌ హలన్త్యమిత్యత్రాన్త్యశబ్దఃపరసమీపబోధకః- ఆదిర్ఞిటుడవః పఃప్రత్యయస్య చుటూ ఇత్యాదావాదిశబ్దఃపూర్వసమీపబోధకః- అనేకాల్ శిత్సర్వస్యేత్యాదా సమీపే సామీప్యమూలకావయవత్వారోపేణ బహుప్రీహిః స్పష్టంచైవముపదేశేఽజనునాసికఇదితిసూత్రే భాష్యమపరస్యత్యేతిసూత్రేకైయటగ్రన్థైశ్చ తేనణలాదిశాదేశ్యసర్వాదేశత్వసిద్ధిః- అతఏవోపదేశేఽజనునాసికఇదితిసూత్రేఉపదేశగ్రహణంచరితార్థమ్- తద్ధిఅత్ర ఆ ఆసిత ఇత్యాదావాదితశ్చేతీట్ ప్రతిషేధాభావాయకృతమ్- అనుబన్ధస్యానేకాన్తత్వేను తద్వైయర్థ్యంస్పష్టమేవేతి.

ద్వితీయోయథా ఏకాన్తఏవానుబన్ధః- కాస్త్రైత్రప్రోపలభ్యాదర్శనాత్రానుపలమ్భాచ్చ- అనవయవోఽపి కాకాదిరేకజాతీయసమ్బన్ధేన గృహావృక్షాదిషూపలభ్యతేనైవమయమ్- కించానవయవత్వే ణలకప్రత్యయాదౌ టాదేరిత్త్వానుపత్తిః. ప్రత్యయాదిత్వాభావాత్- ఏవమన్త్యత్వాభావాదిశాదేశ్యస్యేత్త్వానాపత్తిః- పూర్వోక్తార్థలాక్షణికత్వేతు లక్షణైవదోషః- కించ సమీపేవ్యవయవత్వారోపేణశిదిత్యస్యర్థ్యాహే ప్రమాణేద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇతి విహితస్యదఘ్నచశ్చకారస్యవైయర్థ్యంస్యాత్ ద్వయసజితిచకారస్య పూర్వసమీపత్వేనతమాదాయైవచిత్త్వోపపత్తేఃకింనైవంసతిల్యుష్ ఘఞ్ కథజతిసూత్రవిహితేకప్రత్యయేపరేణిత్త్వప్రయుక్తవృద్ధ్యాపత్తిః-తస్యలోపఇతిసూత్రేభాష్యఏకాన్తత్వమేవన్యాయ్యమిత్యుక్తమ్- ఉపదేశేజనునాసికఇదితిసూత్రేఉపదేశగ్రహణంతుస్పష్టార్థమేవేతి.

సర్వత్రానుబన్ధసహితనిర్దేశవిధా గుప్తిబ్ధ్యధ్యస్య

ఇత్యాదౌ నకారేత్కస్య ఇతిశబ్దో భవతీత్యాదిక్రమేణబోధః- అనువాదే చరణానామితి ఇత్యాదౌ చ నకారేత్సంజ్ఞకే నశబ్దే పరే ఇత్యాదిక్రమేణబోధః- స్పష్టంచేదం నిష్ఠాసంజ్ఞాసూత్రే భాష్యే- అన్యథా ఆటో ఽచి పరే వృద్ధిరేకాదేశో భవతీత్యాద్యర్థకానామాటశ్చేత్యాదీనా మసఙ్గత్యాపత్తిః- యత్రాట్ శ్రూయతే సూత్రే తత్ర నాచ్ పరః- నచ తత్ర వృద్ధిరిష్యతే- యత్రేష్యతే వృద్ధిః ప్రయోగే తత్ర నాదితి తదసంగతిః స్పష్టైవ.

నానుబన్ధకృతమనేకాల్త్వమితి పరిభాషా- అనేకాల్శిత్సర్వస్యేతి సర్వాదేశవిధాయకే శిద్గ్రహణ మేతస్యాజ్ఞాపకమ్- తద్ధి అష్టాభ్య ఔశిత్యాదౌ కృతాకారాదష్టనః పరయోర్జశ్శసోః స్థానే ఔశిత్యాదిక్రమేణ విహితానామాకాదీనాం సర్వాదేశత్వాయ తచ్చ వ్యర్థమ్ అనుబన్ధా ఏకాన్తా ఇతి పక్షస్యైవ సిద్ధాన్తిత త్వేన తేషామనేకాల్త్వమాదాయైవ సర్వాదేశత్వసిద్ధేః- సత్యాన్తు పరిభాషాయా మేతస్యామనుబన్ధశకారకృతానేకాల్త్వస్యాప్రయోజకత్వేన శిద్గ్రహణం సార్థకం భవతి- తేనార్వణస్త్రసావనఞ ఇత్యాదినా విహితానాం తృ ఇత్యాదీనాం న సర్వాదేశత్వమ్- తత్ర ఋకారాదేరనుబన్ధత్వాత్- లటః ప్రథమస్యడారౌరసః- పరస్మైపదానాం ణలతుసుస్థలథుసణల్వమా ఇత్యాదిభిర్లుట్ ప్రథమపురుషస్య తి ఇత్యాదేః స్థానే విహితస్య డా ఇత్యాదేః- లిట్ పరస్మైపదస్య తి ఇత్యాదేః స్థానే విహితస్య ణల్ ఇత్యాదేశ్చాదేశకాలే డకారణకారాదీనాం ప్రత్యయాదిత్వాభావేనానుబన్ధత్వాభావాదనేకాల్త్వమాదాయైవ సర్వాదేశత్వమ్- తతః స్థానివదాదేశ ఇత్యాదేశస్య స్థానివత్త్వాపన్నాయామనుబన్ధత్వమితి సర్వాదేశత్వమానుపూర్వ్యాత్సిద్ధమ్.

నానుబన్ధకృతమనేజన్తత్వమితి పరిభాషాన్యా- మేఙ్ ప్రణిదాన ఇతి ధాతోర్వ్యతిహారే ఽర్థే ఽ పూర్వకాలే ఽపి క్త్వాప్రత్యయో భవతీత్యర్థకే ఉదీచాం మాఙో వ్యతీహార ఇతి సూత్రే మాఙ ఇతి నిర్దేశ ఏతస్యాజ్ఞాపకః- ఆదేచ ఉపదేశే ఽశితి సూత్రే ణో పదిశ్యమానస్యైజన్తస్యాత్వం క్రియతే- ఙకారసత్త్వే ఏజన్తత్వాభావాదాత్వప్రాప్తిరనుబన్ధసహితస్యాప్యేజన్తత్వే తు తత్సంగతిః- తథా చ దాధాఘ్వదాబితి ఘుసంజ్ఞావిధాయకే సూత్రే ఽదాబిత్యనేన దాపలవనే దైప్ శోధనే ఘువర్యుదాసః- స్పష్టంచేదం తత్రైవ సూత్రే భాష్యే.

నానుబన్ధకృతమసారూప్యమిత్యపరా పరిభాషా- ధాతోరిత్యధికృత్య తృతీయాధ్యాయే విహితేషు ప్రత్యయేషు వా ఽసరూపో ఽస్త్రియామితి పరిభాషా దృశ్యతే- అస్మిన్ ధాత్వధికారే ఽసరూపో ఽపవాద ప్రత్యయ ఉత్సర్గస్య బాధకస్స్యాత్ స్త్ర్యధికారోక్తం వినా ఇతి తదర్థః తదసరూపత్వమనుబన్ధమాత్రకృతం నాశ్రీయత ఇతి పరిభాషార్థః- శ్యాద్వ్యధేతి సూత్రేణ దాధాధాతుభ్యాం ణప్రత్యయే ప్రాప్తే దదాతి దధాత్యోర్విభాషేతి శప్రత్యయో వికల్పేన విధీయతే- తయోరనుబన్ధకృతా సారూప్యాశ్రయణే తత ఏవ వికల్పసిద్ధౌ వికల్పవిధానం వ్యర్థం స్యాదితి పరిభాషామేనాం జ్ఞాపయతి- తథా చ కర్మణ్యణితి విహితమణాదయస్తో ఽనుపసర్గే క ఇతి విహితాః కాదయో బాధన్త ఏవ- తేన గోద ఇత్యాదావణాదిర్న భవతీతి సిద్ధమ్- ఏతచ్చ వాసరూప ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్.

నిరనుబన్ధకస్య గ్రహణేన సానుబన్ధకస్య- తదనుబన్ధకగ్రహణేనాతదనుబన్ధకస్యేతి చ ద్వే పరిభాషే- తేన దృష్టం సామేత్యర్థే వామదేవాడ్డ్యడ్డ్యావితి విహితయోర్డ్యడ్డ్యతోర్ద్విత్వమనయోర్జ్ఞాపకమ్- తద్ధి యయతో శ్చాతదర్థ ఇతి సూత్రే తయోరగ్రహణార్థమ్- నఞః పరస్య యయదన్తస్యోత్తరపదస్యాన్త ఉదాత్త ఇతి తత్సూత్రార్థః తేనాఽవామదేవ్యశబ్దే ఽవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వర ఏవ భవతి- అన్యథా త్వన్తోదాత్త ఏవ స్యాత్ - తస్మాత్ నిరనుబన్ధకగ్రహణే న చ అన్యశ్చానుబన్ధో యస్య తద్గ్రహణం నేత్యనయోరర్థః- ఏతే చ ప్రత్యయాప్రత్యయగ్రహణసాధారణే- దివ ఔదిత్యాదౌ భాష్యసంచారితత్వాత్ ఘృ ఘో సంజ్ఞాయామిత్యత్ర షిద్గ్రహణాచ్చ- వర్ణగ్రహణే చానయోరప్రవృత్తిరితి స్పష్టమూజ ఆప ఇత్యత్ర భాష్యే యేనానుబన్ధేన సానుబన్ధత్వం ద్వ్యనుబన్ధత్వాది వా తదనుచ్చారణ ఏవైషా- ధర్మిగ్రాహకమానాత్- తేన జశ్శసోరిత్యత్ర నైషేతి నిరనుబన్ధకత్వాత్ ద్వితకసపిప గ్రహణం స్యాదితి నశఙ్క్యమ్- ఏవమన్యత్రాప్యన్యతరానుబన్ధోచ్చారణ ఏవ- తేన వనో రచేత్యాదౌ వనిప్కస్వనిపోర్గ్రహణసిద్ధిః- ఏకానుబన్ధకగ్రహణే న ద్వ్యనుబన్ధకస్యేత్యన్యథా ప్యాదిసంమతః.

అనుబన్ధిన్- త్రి. సహచారీ- ప్రబన్ధేన శ్రోతృప్రవృత్త్యర్థం వక్తవ్యా అర్థాః- తే చ చత్వారః- విషయః ప్రయోజనమ్ సమ్బన్ధః అధికారీచేతి.

అనుబన్ధ్య- పు. అనూబన్ధ్యనామ పశుయాగవిశేషః.

అనుబోధ- [అను- బుధ-ణిచ్-అచ్] పు. కుఙ్కుమచన్దనాదీనాం ఘృతతైలాదిభిః స్వరభాభివ్యఞ్జనమ్- కుఙ్కుమచన్దనాదిసౌరభాభివ్యఞ్జకఘృతతైలాదికమ్- తత్పర్యాయః ప్రబోధన.

అనుబ్రాహ్మణ- న. బ్రాహ్మణసదృశో వైదికశాస్త్రవిశేషః. అనుబ్రాహ్మణశబ్దాత్తదధీతే తద్వేదేత్యర్థయోరినిప్రత్యయశ్శుద్ధితః నత్వణ్ ప్రత్యయః- ॰ అనుబ్రాహ్మణీ.

అనుబ్రాహ్మణిన్- (అనుబ్రాహ్మణ- ఇని) త్రి. అనుబ్రాహ్మణాధ్యేతా- అనుబ్రాహ్మణవేత్తా.

అనుభవ- [అను- భూ- అప్] ఉపలబ్ధిః- తత్పర్యాయాః- అనుపూర్వకో భూధాతుః- ఉపపూర్వకో లభధాతుశ్చ.

న్యాయశాస్త్రే జ్ఞానవిశేషః స్మృతిభిన్నం జ్ఞానమనుభ

వ ఇతి తల్లక్షణమ్. సద్వివిధః- యథార్థో ఽయథార్థ
శ్చేతి- పునశ్చతుర్విధః ప్రత్యక్షమనుమితి రుపమితి శ్శా
బ్దం చేతి- శాస్త్రాన్తరేషు ప్రమాణసంఖ్యాపరోధేన త
ద్భేదకల్పన మూహనీయమ్.

అనుభవత్వం జాతి విశేషః ఽనుభవామీతి ప్రతీతిసాక్షి
కః ప్రత్యక్షానుమిత్యాదిష్వనుగత ఇతి ప్రాఞ్చః- ప్రత్య
క్షానుమిత్యాదిష్వనుగతస్తాదృశో జాతివిశేషో నాస్తి
తాదృశమనుభవత్వం స్మృత్యన్యజ్ఞానత్వమేవ- అనుభవా
మీతి ప్రతీతిసాక్షికస్తు ప్రత్యక్షత్వాత్మక ఏవ సుఖాదీనా
మనుమానిక నిశ్చయేఽపి సుఖమనుభవామీతి ప్రత్యయా
భావాత్- ఇతి దీధితికారః.

కేచిత్తు విశేషణజ్ఞాన జన్యతావచ్ఛేదక కోటిప్రవిష్ట త
యా తాదృశానుభవత్వ జాతిసిద్ధిః- అన్యథా విశిష్టబుద్ధిత్వా
దేస్తథాత్వే స్మృతౌ వ్యభిచార ప్రసఙ్గ ఇత్యాహుః- తదస
త్- విశిష్టప్రత్యక్షత్వస్యైవ తజ్జన్యతావచ్ఛేదకత్వోపప
త్తా వతిరిక్తానుభవత్వస్య తత్రనివేశే ప్రయోజనా భావా
త్- న చైవం సతి విశేషణజ్ఞానాదికం వినాఽనుమిత్యాద్యా
త్మక విశిష్టబుద్ధ్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్- అనుమిత్యాదిపూర్వం
పరామర్శాదే రావశ్యకత్వేన తథావక్తుమశక్యత్వాత్- న
చైవం సతి సాధ్యవిశేష్యకానుమితి విలోపప్రసఙ్గః ఇతర
భేదజ్ఞానాభావదశాయామపీతరత్వవ్యాపకీభూతాభావప్ర
తియోగిస్నేహవత్త్వవతీ పృథివీత్యాకారక వ్యతిరేకవ్యాప్త్యవ
గాహిపరామర్శసమ్భవేన తస్మాత్తదానీమపి సాధ్యవిశేషణ
కానుమితేస్సమ్భవాదితి వాచ్యమ్- తావతాఽపి నిరహాత్-
భవతు నామ విశిష్టానుమితేస్సమ్భవస్తథాపి విశేషణజ్ఞా
నాదేర్హేతుత్వస్య- న చైవం గౌరవమకారకః- నిత్యవృత్తి
ధర్మస్య కార్యతావచ్ఛేదకత్వాభావేన శుద్ధానుభవత్వ
స్య తథాత్వాసమ్భవేన జన్యత్వనివేశే కాలికసమ్బన్ధేన ఘ
టాదిమత్త్వమాదాయ వినిగమనావిరహేణానన్తకార్యకా
రణభావాపత్త్యా తదపేక్షయా తథావిధ కార్యకారణ
భావస్యైవ సమ్యక్త్వాత్- న చ ప్రత్యక్షత్వస్య జన్యతా
వచ్ఛేదకత్వేఽపి స దోషస్తదవస్థ ఇతి వాచ్యమ్- ఈశ్వరప్ర
త్యక్షవ్యావృత్తాత్మవాది ప్రత్యక్షసాధారణజాతివిశేషమ
భ్యుపేత్య తస్యైవ తథాత్వోపగమాత్ ఏవమనుభవత్వమ
పీతి నకున్తవ్యమ్- తథా సతి ప్రత్యక్షత్వేన సఙ్కరప్రసఙ్గా
త్ ఇతి రఘుదేవాదయః.

అనుభావ- [అను- భావ] [అను భూ- ణిచ్- అచ్]
పు. ప్రభావః- సన్నిశ్చయః- అభిప్రాయనిశ్చయః- అ
లఙ్కారశాస్త్రే నాట్యేచ భావసూచకో వ్యాపారవిశేషః-
స చ రసస్య భావస్య వా కార్యభూతః- కటాక్షభ్రూక్షేపా
దిః- యద్యపి కటాక్షాదేరనుభావస్య న రసకార్యత్వం స
మ్భవతి విభావానుభావాది వ్యఞ్జితస్యైవ స్థాయిభావస్య ర
సశబ్దవాచ్యతయాఽనుభావే సతి రసో రసే సతి అనుభావ ఇ
త్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్- నాపి రసత్వయోగ్యస్య ర
త్యాది స్థాయిభావస్య కార్యత్వం- కటాక్షాదే ర్భావకమ
నోవస్థాయినః స్థాయినః పూర్వభావిత్వాత్- తథాపి స్థా
యిత్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యత్వమేవాత్ర
వివక్షితమ్- తథా చ కటాక్షాదిస్తాదృశోఽభినయాదిద్వా
రా భావకమనః ప్రతిబిమ్బితస్సహృదయ హృదయస్థితం ర
త్యాదిభావమనుభావయతీత్యనుభావత్వమస్య నిరవద్యమ్- అ
నుభావాన్తర్గతా అపి స్తమ్భాదయో బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యా
యేన పరగలిసుఖదుఃఖాది భావనయా భావితాన్తఃకర
ణస్వరూపసత్త్వనిమిత్తకత్వేన హేతునా సాత్త్వికా ఇత్యా
లఙ్కారికైః పృథక్పరిగణితాః తేషాం త్వేకశబ్దే ద్రష్టవ్యాః-
తత్ర శృఙ్గారస్యానుభావాః స్త్రీపుంసా స్సౌన్దర్యము ఖావ
లోకన సద్గుణశ్రవణ కీర్తనాదయోఽన్యే సాత్త్వికభావాశ్చ
కరుణస్య గాత్రవిక్షేప ప్రలాపాదయః- శాన్తస్య విషయా
రుచిర్మిత్రాద్యాదానీన్య చేష్టాహాని నాసాగ్రదృష్ట్యాద
యః రౌద్రస్య వధబన్ధాది ఫలకానేత్రారుణ్య దన్తపీడనప
రుషభాషణశస్త్రగ్రహణాదయః- హాస్యస్య ముఖవికాస
హాస్యాదయః- వీరస్య త్యాగశ్లాఘాన్యధిక్కారాదయః- భ
యానకస్య గాత్రకమ్పస్వేద వైవర్ణ్యాదయః- బీభత్సస్య
నాసాపిధాననిష్ఠీవనాదయః- అద్భుతస్య నయనవిస్తారసా
ధువాదాదయః- ఏవం భావానామపి హర్షాదీనామనుభా
వాస్సన్తి- యథా హర్షస్య నేత్రవక్త్రప్రసాదాదయః-
ఏవం భావాన్తరాణామనుపూర్వ్యాప్యాః.

అనుభావస్య కష్టకల్పనయా వ్యక్తీ రసదోషాన్తర్గతా.

అనుభూతి- స్త్రీ. అనుభవః.

అనుమత- [అను-మన-క్త] త్రి. అనుజ్ఞాతః. న. అనుజ్ఞా.

అనుమతి- [అను-మన-క్తిన్] స్త్రీ. అనుజ్ఞా- అఙ్గిరసః
కన్యా- కలాహీనచన్ద్రయుక్తపౌర్ణమాసీ.

అనుమా- స్త్రీ. అనుమానమ్.

అనుమాన- (అను-మాఙ్- ల్యుట్) అను-మన-ణిచ్-ల్యుట్)
న. ఊహః- సాదృశ్యమప్రసిద్ధప్రకృతిః- స్మృత్యాత్మకం ధ
ర్మశాస్త్రమ్- శాస్త్రే ప్రమాణవిశేషః- అనుమితికరణమను
మానమితి తల్లక్షణమ్- తద్ద్వివిధం స్వార్థం పరార్థం చేతి- స్వా
ర్థం స్వానుమితిహేతుః- పరార్థం పరప్రతిపత్తిహేతుః-
తచ్చ పఞ్చావయవన్యాయాత్మక వాక్యప్రయోగసాధ్యమ్-
పునస్త్రివిధమ్- అన్వయవ్యతిరేకి కేవలాన్వయి కేవలవ్యతి
రేకి చేతి- అన్వయేన వ్యతిరేకేణ చ వ్యాప్తిమదన్వయవ్యతిరే
కి- యథా వహ్న్యాదౌ సాధ్యే ధూమాది- అన్వయమాత్రవ్యా
ప్తికం కేవలాన్వయి- యథా వాచ్యత్వాదౌ సాధ్యే జ్ఞేయ
త్వఘటత్వాది- వ్యతిరేకమాత్రవ్యాప్తికం కేవలవ్యతిరేకి-
యథా పృథివ్యాదావితరభేదాదౌ సాధ్యే గన్ధవత్త్వాది- మీ
మాంసకమతే కేవలవ్యతిరేకి నాఽర్థాపత్తిరూపత్వా ద
నుమానం ద్వివిధమేవ- శంకరీయమతే కేవలాన్వయినోఽ
ప్యభావాదన్వయిరూపమేకమేవానుమానమ్- గౌతమనయ
మహర్షిణా కృతోఽనుమానస్య విభాగో యథా- పూర్వవత్

శేషవత్- సామాన్యతోదృష్టంచేతి- తత్ర పూర్వవత్కారణలిఙ్గకమ్- యథా జ్ఞానాదికే సాధ్యే ఆత్మవృత్తిమనస్సంయోగాదికమ్- శేషవత్కార్యలిఙ్గకమ్- యథా వహ్న్యాదికే సాధ్యే ధూమాది- కార్యకారణాతిరిక్తలిఙ్గకం సామాన్యతోదృష్టమ్- యథా సత్తాదికే సాధ్యే ద్రవ్యత్వాది.

అనుమానస్య ద్వే అఙ్గే- వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చేతి- అనుమానం న ప్రమాణమితి చార్వాకాః- తే హ్యేవమాహుః అనుమానత్వేనాభిమతస్య ధూమాదిలిఙ్గజ్ఞానమప్రమాణం సర్వత్ర వ్యభిచారసంశయస్యైవ సంభవేన వ్యాప్తినిశ్చయస్యైవాసంభవాత్- ఉపాధిసంశయస్య వ్యభిచారసంశయహేతుత్వాత్- అయోగ్యోపాధీనాం యోగ్యానుపలబ్ధ్యాభావనిశ్చయేఽప్యయోగ్యోపాధిశఙ్కాయా అనివార్యత్వాత్- శతశస్సహచరితయోరపి వ్యభిచారదర్శనాత్- అస్తి హి పార్థివత్వలోహలేఖ్యత్వయోశ్శతశస్సహచరితయోరపి వజ్రే వ్యభిచారదర్శనమ్- న చ లిఙ్గజ్ఞానస్యానుమిత్యజనకత్వే లిఙ్గపరామర్శానన్తరం వహ్నిప్రాప్త్యర్థినః పర్వతగమనప్రవృత్త్యనుపపత్తిః పర్వతాదౌ వహ్న్యాదినిశ్చయం వినా తద్గమనే వహ్నిప్రాప్తిసాధనతావచ్ఛేదకీభూతవహ్న్యుద్దేశగమనత్వనిశ్చయాయోగాదితి శఙ్క్యమ్- పర్వతాదౌ వహ్న్యాదిసంభావనామాత్రేణ తత్ప్రవృత్త్యుపపత్తేః- న చ యత్ర సంశయే కోటిద్వయాంశే తుల్యతా విపరీతకోట్యంశే వా త్కటకోట్యంశతః ప్రవృత్త్యాదివారణాయ తదభావాప్రకారకత్వస్య తత్ప్రవృత్తికారకజ్ఞానకారణతాయామవశ్యం నివేశనీయతయా కథం సంభావనాతః ప్రవృత్త్యాదినిర్వాహ ఇతి వాచ్యమ్- తత్కోట్యంశే ఉత్కటకోట్యంశరహితం యత్తదభావప్రకారకం తద్వన్నిష్ఠజ్ఞానత్వేన తస్యాః ప్రవృత్తికారణత్వాభ్యుపగమాత్- లాఘవగౌరవస్యాదోషత్వాత్- వస్తుతస్త్వస్మన్మతే అనుగతధర్మస్యాలీకతయా సర్వత్రావ్యవహితపూర్వాపరీభావాపన్నతత్తద్వ్యక్తిరేవ హేతుహేతుమద్భావ ఇతి తత్ర తదభావాప్రకారకత్వనివేశో నాస్త్యేవ- తత్ర ప్రామాణ్యాభిమానస్తు ప్రత్యక్షగృహీతగ్రాహిత్వరూపసంవాదాభిమానాత్ ప్రత్యక్షమూలకసంకల్పాల్లిఖితవిషయకత్వరూపసంవాదాద్వా సంభవతి- తథా చానుమానాప్రామాణ్యే తన్మూలకశక్తినిర్ణయాద్యధీనప్రవృత్తికయోశ్శబ్దోపమానయోరపి సుతరామప్రామాణ్యమిత్యేవం రీత్యా ప్రత్యక్షాతిరిక్తం న కించిదపి ప్రమాణమస్తీతి- అత్రోచ్యతే ప్రమాణతాప్రయోజకరూపశూన్యత్వేన హి లిఙ్గేనానుమానే ధర్మిణ్యప్రామాణ్యం సాధనీయమ్- తదేవ లిఙ్గజ్ఞానమనుమానం స్యాదితి కథమనుమానం న ప్రమాణమిత్యుచ్యతే వితద్వాక్యస్య సందిగ్ధవిపర్యస్తాన్యతరం ప్రత్యర్థవత్త్వాత్ సందేహవిపర్యయయోశ్చ పరకీయయోరప్రత్యక్షత్వాత్- కథం తద్జ్ఞానమ్- నను సాధర్మ్యదర్శనం సంభావనాం వా జనయతి సంభావనైవ చ బహుశో వ్యవహారహేతురితి నైవానుమానం న ప్రమాణమితి శబ్దప్రయోగం ప్రయోజయతి జల్పన్తస్తే చావయవప్రయోగే మధ్యస్థస్య పరిగృహీతకోటివిషయకసంభావనాసంపాదకతయైవ వాదివిజిగీష్వపి సంభవతీతి చేన్న- అనుమానం న ప్రమాణమితి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షాతిరిక్తస్య ప్రామాణ్యాపాతః- తస్యాప్రామాణ్యోపగమే తు అప్రామాణ్యస్య భ్రమజనకత్వరూపతయా అనుమానస్య ప్రామాణ్యాపాతః- అప్రామాణ్యాభావవతి అప్రామాణ్యప్రకారకత్వరూపస్య తజ్జన్యజ్ఞానభ్రమత్వస్య విశేష్యాంశే ప్రమాణత్వనియామకత్వాదిత్యుభయథా వ్యాఘాతః- నను న వయమాపాతతో భ్రమజనకత్వలక్షణమప్రామాణ్యం నిరూపయామః- యేన భ్రమస్య బాధాధీనతయా ప్రామాణ్యం సంభావ్యేతాపి- పరం తు ప్రమాణత్వవ్యతిరేకమేవేతి చేదస్తు తావదేవం తథాప్యనుమానస్యాప్రామాణ్యే ప్రత్యక్షస్యాప్రమాణత్వాపత్తిః తత్ప్రామాణ్యస్యానుమానసాధ్యత్వాత్ స్వతః ప్రామాణ్యగ్రహే తు తత్సంశయానుపపత్తేః- న చానుగతాకారావిషయకే సన్మాత్రవిషయకే స్వత ఏవ సప్రామాణ్యవిషయకే నిర్వికల్పకే ప్రామాణ్యసంశయో న భవత్యేవ- పరం తు తదుత్తరభావిన్యనుగతాకారవిషయకే సవికల్పక ఏవేతి వాచ్యమ్ నిర్వికల్పకస్య సన్మాత్రవిషయకత్వస్వవిషయకత్వస్య ప్రామాణ్యావగాహిత్వానామప్యనుమానాధీనసిద్ధికత్వాత్ నిర్వికల్పకస్య భవన్మతే స్వప్రకాశతయాఽనువ్యవసాయాభావేన స్వస్య స్వనిష్ఠస్వవిషయకత్వాద్యవగాహిత్వోపగమే విషయానవస్థాప్రసంగాత్ సంభావనాయాశ్చాప్రమాత్వేన తద్వ్యవస్థాపకప్రమాణాన్తరాభావాదితి.

అలఙ్కారశాస్త్రే తర్కన్యాయమూలాభాసాలఙ్కారవిశేషః- యత్ర సాధ్యప్రతీతయే సాధనస్య నిర్దేశస్తత్ సోఽనుమానాలఙ్కార ఇతి తల్లక్షణమ్- యథా- మేఘరూపాధూమ ఆకాశావకాశం స్థగయతి- విద్యుజ్జ్వాలాభిశ్చ హరితః పిఙ్గలీభూతా దిశః- తస్మాత్పథికవృక్షసమూహే మదనదవాగ్నిర్లగ్న ఇతి మన్యే- అత్ర రూపకసంకీర్ణోఽనుమానాలఙ్కారః- యథా వా- కామిన్యో యత్ర జనే భ్రువం వ్యాపారయన్తి తత్రైవ మన్మథవిశిఖా బాణాః పతన్తి- తస్మాచ్చాపాధిజ్ఞాకరో ధనుర్ధరో మన్మథోఽగ్రే యాతీతి మన్యే- అత్రాతిశయోక్తిసంకీర్ణోఽనుమానాలఙ్కారః- శుద్ధానుమానం యథా- విహగా నిలీయన్తే- పఙ్కజాని నిమీలన్తి- మాలతీ చ వికసతి- తస్మాదవిరస్తఙ్గత ఇతి జ్ఞాయతే- విద్యానాథస్తు రూపకహేతుకత్వే నానుమానాలఙ్కారస్య తర్కానుమానాద్వైలక్షణ్యమాహ- తన్మతే నానా మసంమతమ్- నాట్యే గర్భసన్ధ్యఙ్గవిశేషః- లిఙ్గాదభ్యూహనమనుమానమితి తల్లక్షణమ్- యథా రత్నావల్యాం తృతీయాఙ్కే- రాజా- ధిఙ్మూర్ఖ త్వత్కృతే ఏవాయమాపతితోఽస్మాకమనర్థ ఇత్యాదినా ప్రకృష్టప్రేమబలేన సాగరికానురాగజన్యేన వ్యలీకేన చ వాసవదత్తాయా మరణాభ్యూహనాదనుమానమ్- యథా వా ముద్రారాక్షసే ద్వితీయాఙ్కే- వక్త్ర

మహీధ్రస్థితస్య వహ్నేర్విరోధగుప్తేర్వా నేన భవితవ్యమితి రాఘవేనానుమానాదనుమానమ్.

పూర్వమామాంసాయామనుమానాత్ ... ర్యాపత్తిర్యథా- నభావపూర్తా వాంచరుః- అత్రహీనభునిర్లక్ష్యన ... వహూకఫలం తుషకణవిమోకం దృష్ట్వా భవత్యనుమానమ్ నూనములూఖలముసలతార్ద్యనభావతన్త్ర ఇతి.

అనుమిత- త్రి. ఊహితః.

అనుమితి- స్త్రీ. అనుభవభేదః- లోకః కశ్చిన్మహానసాదౌ వహ్నిధూమయోస్సాహచర్యం భూయః పశ్యన్ యత్ర యత్ర ధూమస్తత్ర తత్రాగ్నిరితి నియతసాహచర్యం గృహ్ణాతి ततः కదాచిత్పర్వతసమీపంగతస్తత్రావిచ్ఛిన్నమూలాం ధూమరేఖాం పశ్యతి- తతో యత్రధూమస్తత్రాగ్నిరితి నియతసాహచర్యం స్మరతి- తాదృశధూమవాన్ పర్వత ఇతి చ జానాతి- తతస్తస్య పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానం జాయతే- తదేవానుమితిః- అత్ర పర్వతః పక్ష ఇత్యుచ్యతే వహ్నిస్సాధ్యమితి- ధూమో హేతురితి- లిఙ్గమితి చ- సాధ్యే హేతోర్నియతసాహచర్యం వ్యాప్తిరితి- హేతోః పక్షవృత్తిత్వం పక్షధర్మతేతి- వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం పరామర్శ ఇతి- యథా వహ్నివ్యాప్యధూమవానయం పర్వత ఇతి- తజ్జన్యః పర్వతో వహ్నిమానితి బోధః- ఏవమన్యాసామపి హేతుకానుమితీనామూహ్యమితి న్యాయమతమ్. అత్ర పరామర్శః కరణమిత్యుచ్యతే- వ్యాపారవత్కారణం కరణమితి మతే తు వ్యాప్తిజ్ఞానం కరణమ్- పరామర్శో వ్యాపారః- తత్ర జ్ఞాయమానం లిఙ్గమనుమితికరణమితి ప్రాచ్యాః సమ్ప్రదాయః(?)- అతీతానాగతలిఙ్గజ్ఞానాదప్యనుమితిసమ్భవాత్- తన్మతే తత్ర లిఙ్గాభావాదయుక్తత్వముపపత్తేః

అత్ర వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యం జ్ఞానమనుమితిరితి చిన్తామణికారోక్తమనుమితిలక్షణమ్

అత్ర వ్యాప్తివిశిష్టశ్చాసౌ పక్షధర్మశ్చేతి కర్మధారయాశ్రయణాత్ కర్మధారయోత్తరభావప్రత్యయస్య పదార్థతావచ్ఛేదకద్వయసామానాధికరణ్యవచనత్వాత్ వ్యాప్తివిశిష్టత్వపక్షధర్మతోభయసామానాధికరణ్యావగాహిజ్ఞానజన్యత్వమర్థః- అత్రోభయ సామానాధికరణ్యమేకధర్మిణ్యుభయసంబన్ధావగాహిత్వమ్- సమ్బన్ధసమ్బన్ధస్యాపి విశిష్టబుద్ధివిషయతా యాః ప్రాచీనైరుపగమాత్- అనుమితిజనకవిశిష్టపరామర్శే వ్యాప్త్యాదిసమ్బన్ధకతయా భాసమానస్యాపి తత్సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధో హేతౌ భాసత ఇతి లక్షణసమన్వయః- వ్యాప్తివిశిష్టత్వం వ్యాప్తిప్రతియోగికస్వరూపసమ్బన్ధః- పక్షధర్మతా చ పక్షానుయోగికో హేతుతావచ్ఛేదకస్సమ్బన్ధః- న తు పక్షవృత్తిత్వమ్- పక్షవిశేష్యకపరామర్శస్య పక్షవృత్తితానవగాహిత్వాత్- తత్రాపి పక్షసమ్బన్ధతయా పక్షనిరూపితా ధేయత్వభానోపగమే పక్షస్య ప్రకారతాపత్తేః- న చ పక్షానుయోగికహేతుతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధావిషయకేఽపి పక్షవిశేష్యకపరామర్శతాదృశసమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధః పక్ష ఏవ భాసతే- వ్యాప్తిసమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధో హేతావితి నైకధర్మిణ్యుభయసమ్బన్ధావగాహిత్వరూపసామానాధికరణ్యావగాహితా నిర్వాహా ఇతి వాచ్యమ్- విశిష్టబుద్ధౌ విశేష్యే సమ్బన్ధస్యానుయోగిత్వరూపసమ్బన్ధో విశేషణే చ తస్య ప్రతియోగిత్వరూపసమ్బన్ధో భాసత ఇతి సిద్ధాన్తాత్ పక్షవిశేష్యకపరామర్శేఽపి హేతౌ వ్యాప్తిప్రతియోగికసమ్బన్ధానుయోగిత్వస్య పక్షానుయోగికసమ్బన్ధప్రతియోగిత్వస్య చ భానే నైకత్రోభయసమ్బన్ధావగాహితాయా అక్షతత్వాత్- యద్యపి వ్యాప్తివిశిష్టపక్షవిశేషణకపరామర్శే పక్షానుయోగికస్సమ్బన్ధో నానయా సమ్బన్ధతయా భాసతే- కింతు స్వానుయోగికసంయోగాదిప్రతియోగిత్వరూపమాధేయత్వమేవ- తథాపి తత్ర సమ్బన్ధసమ్బన్ధతయా సంయోగాదిరూపహేతుతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధప్రతియోగిత్వస్య హేతావభానేఽపి విశేషణీభవత్పక్షసమ్బన్ధతయా తద్భానాదేవోక్తోభయసామానాధికరణ్యావగాహితానిర్వాహః- యద్వా పక్షవిశేష్యకపరామర్శస్యత్రానుమితిహేతుర్లాఘవాత్- నన్వేవమపి ధూమో వహ్నివ్యాప్యః పర్వత ఇత్యాదిజ్ఞానజన్యేఽతివ్యాప్తిః- తాదృశజ్ఞానస్యాపి ధూమాంశే వైశిష్ట్యద్వయసమ్బన్ధావగాహిత్వాత్- ఏకవిషయతానిరూపితోభయసమ్బన్ధవిషయతాపర్యన్తస్య వివక్షణేతు మిశ్రోక్తదోషానిస్తారాత్(?)- నచోభయసామానాధికరణ్యమేకనిష్ఠాపరసామానాధికరణ్యం తథా చ పక్షానుయోగికసమ్బన్ధనిష్ఠవ్యాప్తివైశిష్ట్యప్రతియోగికత్వావగాహిజ్ఞానజన్యత్వమర్థ ఇతి నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్- పక్షానుయోగికసమ్బన్ధనిష్ఠత్వస్య తత్ర విశేషణత్వే వ్యాప్తివిశిష్టహేతుమాన్ పక్ష ఇత్యేతాదృశపరామర్శే సంయోగాద్యంశే భాసమానే వ్యాప్తివైశిష్ట్యప్రతియోగికత్వే తస్య విశేషణతయా భానాసమ్భవాత్- తస్యోపలక్షణత్వే తు తదంశయకజ్ఞానవారణాసమ్భవాత్- భావప్రత్యయేనావగాహిత్వవిశేషణతయైకపదార్థతావచ్ఛేదకనిష్ఠాపరతత్త్వసామానాధికరణ్యప్రతిపాదనేమానాభావాచ్చ- న చ సామానాధికరణ్యానైన వ్యాప్తివైశిష్ట్యసామానాధికరణ్యవత్పక్షధర్మత్వేనైవ వివక్షితమ్- పదార్థతావచ్ఛేదకద్వయసామానాధికరణ్యవచనత్వాత్తస్యాప్యేకపదార్థతావచ్ఛేదకసమానాధికరణాపరపదార్థతావచ్ఛేదకబోధకత్వాదిత్యేవార్థః- భావప్రత్యయేన చ ప్రకృత్యర్థతావృత్తిత్వసహితస్య తద్వృత్తిత్వవతో బోధనాత్- ప్రకృతే చ తదిదరావృత్తిత్వాంశసాకల్యాంశయోరుపలక్షణతయైవావివక్షితత్వాత్ పరామర్శస్య తద్విషయకత్వే సమ్భవతి- వ్యాప్తివైశిష్ట్యసామానాధికరణ్యం చ వ్యాప్తివిశిష్టప్రతియోగికత్వమేవ- పక్షధర్మపదస్య పక్షానుయోగికసమ్బన్ధవ్యాప్తివ్యాప్తిఘటకహేతుసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నపరతయా ప్రకృత్యర్థతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధేనైవ ప్రకృత్యర్థవ

త్తితాయాభావప్రత్యయేన బోధనాత్ ప్రతియోగితాసమ్బన్ధేనైవ ప్రకృత్యర్థవృత్తితాయాస్తతో లాభాత్ తస్యైవ తత్ప్రతియోగికత్వరూపత్వాత్- తత్సమ్బన్ధవిధయాభానమానే సంయోగాదౌ తత్ప్రతియోగికత్వస్య తదీయసమ్బన్ధవిధయాభానాద్వ్యాప్తివిశిష్టప్రతియోగికత్వమపి సమ్బన్ధవిషయతాయామవచ్ఛేదకమితి వ్యాప్తివిశిష్టప్రతియోగికత్వావచ్ఛిన్నపక్షసమ్బన్ధవిషయతాకత్వం పరామర్శేఽక్షతమేవేతి వాచ్యమ్- ఏవమపి వ్యాప్తివిశిష్టయోః పక్షధర్మస్తస్యతత్త్వేన తత్ప్రతియోగికత్వరూపసమ్బన్ధే విశేషణతయా తాదృశపక్షధర్మత్వావచ్ఛిన్నవిశేషితతత్ప్రతియోగికత్వావచ్ఛిన్నవిషయతాయా ఏవ విశిష్టాన్వయబలేన లాభాత్ పరామర్శే చ పక్షధర్మత్వావచ్ఛిన్నస్య పక్షాంశేఽప్రకారతయా తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్వావచ్ఛిన్నసమ్బన్ధవిషయతాకత్వవిరహేణ తదసఙ్గ్రహాత్- యదిచ పక్షధర్మత్వమప్యుపలక్షణముచ్యతే తదా భేదసమ్బన్ధేన పక్షధర్మత్వావచ్ఛిన్నాంశే ప్రకారీభవతో వ్యాప్తివైశిష్ట్యావచ్ఛిన్నస్యోపలక్షణత్వే తదన్తర్గతవ్యాప్తేరపి తథాత్వేన తదవిషయకజ్ఞానావ్యావృత్తేస్తస్య విశేషణత్వధ్రౌవ్యాత్ పక్షాంశే ప్రకారీభవతి హేతౌ వ్యాప్తిప్రకారకపరామర్శాసఙ్గ్రహః- అభేదేన వ్యాప్తివిశిష్టస్య హేతువిషయతానవచ్ఛేదకత్వాత్ అపిచ గురుత్వ ఇత్యాదితో గురుత్వవ్యక్తీనాం బోధనాయ గుణత్వాదిరూపేణ గన్ధాద్యబోధనాయ చ తదితరత్వవ్యాపకభేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వావచ్ఛిన్నతన్నిష్ఠభేదప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వావచ్ఛిన్నస్యైవ భావప్రత్యయార్థత్వమిత్యవశ్యవక్తవ్యతయా భావప్రత్యయేన విశేష్యపదార్థతావచ్ఛేదకే విశేషణపదార్థతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యబోధనస్య దుర్ఘటత్వాచ్చేతి.

అత్రోచ్యతే- ధర్మత్వమేవ భావప్రత్యయప్రవృత్తినిమిత్తమ్- తచ్చ ప్రకృత్యర్థతావచ్ఛేదకతాఘటకసమ్బన్ధేన సమ్బద్ధస్యైవ- గురుత్వమిత్యాదితో గన్ధాదిబోధప్రసఙ్గస్తు ధర్మత్వే ప్రకృత్యర్థతావచ్ఛేదకనిష్ఠత్వసహితరూపితత్వసంబన్ధేన ప్రకృత్యర్థాన్వయముపగమ్య వారణీయః- కథమన్యథా మతాన్తరేఽపి గురుత్వమిత్యాదితస్తత్సమనియతరసాదిబోధవారణమ్- ఏవం చ వ్యాప్తివిశిష్టాభిన్నపక్షధర్మప్రతియోగికత్వేన పక్షసంబన్ధే వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాపదేన బోధ్యమానే అభేదేన పక్షధర్మాన్వయి వ్యాప్తివిశిష్టవిశేషణతాపన్నస్య వ్యాప్తివైశిష్ట్యస్యాపి పక్షధర్మవిశేషణతయా భానముపేయమ్- ఏకవిశేషణతయోపస్థితస్య పదార్థతావచ్ఛేదకస్య సాతత్త్వేనైవేతరవిశేషణతయా న భానమిత్యప్యుపగమాత్- పరతన్త్రేణ భానే బాధకాభావాత్- అన్యథా ఘటం జానాతీత్యాదౌ ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్ననిరూపితవిషయితాశాలిజ్ఞానకర్మత్వస్య తాత్పర్యవిషయత్వేఽపి లాభాసంభవాత్- పదార్థతావచ్ఛేదకఘటత్వాదేస్తన్నావచ్ఛిన్ననిరూపితత్వసంబన్ధేన విషయితాయామన్వయేనైవ తల్లాభనిర్వాహాత్- ఏవం చ వ్యాప్తివైశిష్ట్యవిశేషితవ్యాప్తివిశిష్టాభిన్నపక్షధర్మతోపలక్షితధర్మప్రతియోగికత్వమేవ విషయతావచ్ఛేదకతయా వివక్షితమితి పక్షధర్మే వ్యాప్తివిశిష్టాభేదానవగాహి పరామర్శస్యాపి సఙ్గ్రహః- వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వత ఇతిజ్ఞానే వ్యాప్తివైశిష్ట్యస్య ధూమాంశేఽప్రకారత్వేఽపి తదంశే సంబన్ధతయాభానాదేవ ధూమనిష్ఠావచ్ఛేదకతారూపవిషయతాయామవచ్ఛేదకత్వసంభవాత్ తద్ఘటితవ్యాప్తివిశిష్టప్రతియోగికత్వవిశిష్టహేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధవిషయకత్వమవ్యాహతమ్- వహ్నివ్యాప్యధూమవానిత్యాదిబుద్ధౌ వ్యాప్తివిశిష్టస్య తత్ప్రతియోగికత్వే తత్ప్రతియోగికత్వస్య చ సంయోగాదిరూపసంబన్ధాంశే సంబన్ధాన్తరాభానేఽపి వ్యాప్తివిశిష్టప్రతియోగికత్వవిశిష్టసంయోగాదివిషయకత్వమభ్యుపగమ్యతే- తదవచ్ఛిన్నవిషయతాకత్వరూపతద్విశిష్టవిషయకత్వస్య తదీయసంబన్ధాభానేఽప్యవ్యాహతేః- అన్యథా గురుమతే జ్ఞానస్య విశిష్టవిషయకత్వానుపపత్తేః తైర్విశిష్టబుద్ధౌ సంబన్ధభానానుపగమాత్- వ్యాప్తివిశిష్టే తాదృశలక్షణవాక్యజన్యబుద్ధౌ వైశిష్ట్యాద్యంశే వ్యాప్తిసంబద్ధసంబన్ధాదీనాం భానేఽపి వైశిష్ట్యాదినిష్ఠవిషయతావచ్ఛేదకత్వావివక్షణాన్న దోషః- నహి యస్మిన్ విషయే యస్య యత్సంబన్ధభానం తదీయవిషయతాయాం తత్సంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వం విశిష్టవైశిష్ట్యబోధే భాసత ఏవేతి నియమః ప్రామాణికః ఘటం జానాతీత్యాదివాక్యజన్యఘటత్వాదివిశిష్టవైశిష్ట్యబోధే ఘటాదివిషయతాయాం సమవాయానుయోగికత్వావచ్ఛిన్నభానస్యాపి నియమేనానఙ్గీకారాత్- నచైవమపి వహ్నివ్యాప్యధూమవానితి నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకజ్ఞానవారణమశక్యమేవేతి వాచ్యమ్- సంశయవారణాయ జ్ఞానపదస్య నిశ్చయార్థకత్వరూపత్వకమ్- నిశ్చయత్వం చ విపరీతకోటిధర్మితావచ్ఛేదకతానాపన్న ధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాకజ్ఞానత్వమితి తాదృశవిశేష్యకత్వావచ్ఛేదేన వ్యాప్తివిశిష్టప్రతియోగికత్వావచ్ఛిన్నావగాహిత్వస్య వివక్షణాత్- ఏవం చ పక్షపదస్యానుపాదానేఽపి సామఞ్జస్యాత్తదుపాదానం ధర్మపదస్య హేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధప్రతియోగికత్వలాభాయైవేతి.

అథవా ధర్మాన్తరవిశిష్టావచ్ఛిన్నబోధకప్రకృతికభావప్రత్యయః ప్రకృత్యర్థతావచ్ఛేదకధర్మాంశే తత్ప్రకారత్వేనైవ ప్రత్యాయయతి- తాదృశభావప్రత్యయార్థే ప్రకృత్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థతావచ్ఛేదకతాఘటకసమ్బన్ధేన సమ్బద్ధత్వం సమ్బన్ధతయా భాసతే- తథా చ ప్రకృతే పక్షపదస్య ధర్మితావచ్ఛేదకవిశిష్టార్థకతయా తదనుయోగికసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నబోధకపక్షధర్మపదోత్తరభావప్రత్యయస్య తదనుయోగికసమ్బన్ధత్వేనైవ తాదృశసమ్బన్ధబోధకతయా ధర్మితావచ్ఛేదకవిశిష్టానుయోగికత్వావచ్ఛిన్నవ్యాప్తివిశి

ష్టప్రతియోగికత్వావచ్ఛిన్నసంబన్ధావగాహిజ్ఞానలాభ త్వాదుక్తాన్యత్ - సంబన్ధాంశే విశేషణప్రతియోగికత్వం యథా విశేషణస్య సంబన్ధతయా భాసతే తథా విశేష్యానుయోగికత్వమపి విశేష్యస్య సంబన్ధతయా భాసతే - అతః పక్షే హేతుసంబన్ధవిధయా భాసమానస్య సంయోగాదేర్విషయతా హేతుప్రతియోగికత్వేనైవ పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నానుయోగికత్వేనాప్యవచ్ఛిన్నేతి నకించిదనుపపన్నమ్ - ఇతియజ్ఞపత్యుపాధ్యాయాభిమతవ్యాఖ్యానమ్.

తన్న సమ్యక్ పరస్పరసంబన్ధస్య విశిష్టబుద్ధివిషయతాయాం మానాభావాత్ - తత్ప్రకారకబుద్ధిత్వమేవతద్విశిష్టబుద్ధిత్వమిత్యభ్యుపగమాత్ - ప్రకారతాయాశ్చ విషయతావిశేషతారూపత్వాత్ - సంసర్గతాత్వవత్ప్రకారతాత్వవిశేష్యతాత్వయోరపిస్వరూపవిశేషాత్మకత్వాత్ - తథాచవహ్నివ్యాప్యధూమవాన్పర్వతఇత్యాదిజ్ఞానజన్యానుమితావవ్యాప్తిః - అపిచ హ్రదోవహ్నిమానిత్యాదిభ్రమానుమితావవ్యాప్తిః - తత్రవ్యాప్తివైశిష్ట్యసమానాధికరణపక్షధర్మత్వజ్ఞానాసంభవాత్ - నచజ్ఞానపదోపసంధానేన బాధితాబాధితసాధారణతజ్జ్ఞానలాభాన్నోక్తావ్యాప్తిరితివాచ్యమ్. [illegible]పదార్థద్వయాభేదవివక్షాయామేవ కర్మధారయ[illegible]సాధకతయా పక్షధర్మే వ్యాప్తివిశిష్టాభేదావివక్షాయాం తదనుపపత్తేః - ఉక్తవాక్యాద్విశేషదర్శినాం భ్రమానుమితౌ లక్షణగ్రహాసంభవాత్ - పక్షధర్మాద్యంశే విశేషణస్య వ్యాప్తివైశిష్ట్యాదేర్నస్వాంశే[illegible]ణ జ్ఞానాన్వయసంభవాద్వ్యుత్పత్తివిరోధాత్ - అపితు తద్విశేషణతాపన్నస్యైవేతి తత్రతదన్వయనిశ్చయేన మహావాక్యార్థబుద్ధ్యనుదయాత్ - విషయే తత్సంబన్ధాభావనిశ్చయదశాయాంతద్విషయజన్యమిదం కార్యమితి శాబ్దబోధస్యప్రత్యక్షా[illegible]విరుద్ధోపాదకత్వాత్ - నచప్రమాణతత్త్వమత్ర వివక్షితమిత్యుపక్రమేణ తదనురోధేన ప్రమానుమితిరేవలక్ష్య[illegible]త్వంచాత్రభ్రమాన్యవృత్తివిషయతావత్త్వమేవ - తేన హ్రదోవహ్నిమాన్ పర్వతశ్చవహ్నిమానిత్యాదిసమూహా[illegible]నానుమితిసంగ్రహః - గన్ధప్రాగభావకాలావచ్ఛిన్నో ఘటో గన్ధవాన్ పృథివీత్వాదిత్యాద్యసంకీర్ణబాధస్థలా[illegible]యగన్ధప్రమేతు తత్రానుమితావతివ్యాప్తివారణాయ తత్రజ్ఞానపదమపి తాదృశప్రమాపరమేవేతి వాచ్యమ్ - ఘటోపటలాదౌ వహ్నివ్యాప్యత్వాద్యవగాహినా మహానసత్వాదౌ పక్షధర్మతాద్యవగాహినావా పరామర్శే[illegible]తాయాంవస్తుతస్సాధ్యవత్పక్షావగాహితయా ప్ర[illegible]మావ్యాప్తేః - నను లిఙ్గోపహితలైఙ్గికభానాభ్యుప[illegible]నుమితేర్యథాయోగం వ్యాప్తిపక్షధర్మతాంశ[illegible]తయాలక్ష్యత్వైవేతి కథమవ్యాప్తిః - నచలిఙ్గోప[illegible]పి శుద్ధపర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాక[illegible]ప్రకారతాయాసాదృశప్రకారతాశాలిసం[illegible]ర్థం తాదృశనిష్ప్రతిబన్ధకత్వార్థంచ స్వీకరణీయతయా తాదృశానుమితేర్లక్ష్యత్వం తత్పరిహార ఏవేతి వాచ్యమ్ - పరామర్శజన్యతావచ్ఛేదకప్రకారాన్యవృత్తివిషయితాశాలిన్యా ఏవానుమితేర్లక్ష్యత్వాత్ కారాదితి చేన్న - లిఙ్గోపధానమతస్య మణికారానభిమతత్వేన తన్మతమవలమ్బ్య తదీయలక్షణవ్యాఖ్యానస్యానుచితత్వాత్ - నచోక్తానుమితావపి వ్యాప్తివిశిష్టప్రతియోగికపక్షానుయోగికసంబన్ధావగాహిభగవజ్జ్ఞానజన్యత్వసత్త్వాన్నావ్యాప్తిరితివాచ్యమ్ - తాదృశజ్ఞానజన్యత్వస్య ప్రత్యక్షానాదతివ్యాప్తత్వేన తాదృశనిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నకారణతాయాజన్యతానవచ్ఛేదకతయానివేశనీయత్వాత్ - ఉక్తానుమితౌ భగవజ్జ్ఞానస్యోపాదానప్రత్యక్షవిధయైవ కారణత్వంతస్యాశ్చజన్యత్వేనైవ తజ్జన్యతేత్యవ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్.

అతఏవవ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతేతి సప్తమీతత్పురుషఘటితపక్షః వ్యాప్తివిశిష్టావ్యాప్తిసమానాధికరణాయాపక్షధర్మతేతి కర్మధారయఘటితపక్షశ్చపరాస్తః.

వ్యాప్తివిశిష్టంచ పక్షధర్మశ్చేతి ద్వన్ద్వః - ద్వన్ద్వాత్పరశ్రుతః ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతఇతిన్యాయేన తదుత్తరభావప్రత్యయార్థేన వ్యాప్తివిశిష్టస్య వ్యన్వయాత్ వ్యాప్తివైశిష్ట్యపక్షధర్మతావగాహిజ్ఞానజన్యత్వమర్థః - విశిష్టస్యవిధయా వ్యాప్తివైశిష్ట్యావగాహిజ్ఞానస్యతత్సమానాధికరణ్యానవగాహిత్వేపి తదవగాహిత్వస్యాక్షతత్వాన్నావ్యాప్తిః - నచపదార్థయోరభేదేకథంద్వన్ద్వస్యసాధుతేతివాచ్యమ్ - పదార్థయోరభేదేపిపదార్థతావచ్ఛేదకభేదేనద్వన్ద్వసాధుత్వోపపాదనాత్ - అన్యథా ప్రమాణప్రమేయేత్యాదౌ నీలఘటయోరభేదఇత్యాదౌచకథంద్వన్ద్వస్యసాధుతా యద్వా భావప్రత్యయస్య విశిష్టపదస్యవైశిష్ట్యపరతయా తాదృశవిశిష్టత్వస్యత్వప్రత్యయార్థేన ద్వన్ద్వోపగమాదుక్తార్థలాభః - యద్యపి వ్యాప్తివైశిష్ట్యదేర్జ్ఞానవిషయత్వాన్వయేవ్యాప్త్యాదేరుపలక్షణత్వేతిప్రసఙ్గాద్విశేషణతైవోపగన్తవ్యా - తథాచతద్విశిష్టస్యవైశిష్ట్యేజ్ఞానవిషయిత్వాన్వయే వైశిష్ట్యానుయోగికవిశేషణవైశిష్ట్యస్యాపితదన్వయఆవశ్యకఇతి సంసర్గతయా వ్యాప్త్యాదేర్వైశిష్ట్యజ్ఞానం దుష్ప్రగ్రహమేవ విశేషణసంసర్గస్య తదన్వయోపగమేచ ఉపాధ్యాయమతేపి సూక్తపరామర్శాసంగ్రహః - ఉక్తయుక్త్యా లక్షణవాక్యజన్యబోధే వ్యాప్తివైశిష్ట్యసామానాధికరణ్యస్య తత్సంసర్గతయైవ భానాత్ - తథాపి సంసర్గసంసర్గభానోపగమే ఏతన్మతే సకలపరామర్శసంగ్రహః ఉపాధ్యాయమతేతు ప్రమస్థలే ఉభయసామానాధికరణ్యప్రసిద్ధ్యా ఉవ్యాప్తిర్దుర్వారేతివిశేషః - అత్రైవంసంసర్గవిశేషణప్రతియోగికత్వస్యసంసర్గతయా భానోపగమేఽపితద్విషయతయా అనుమితికారణతావచ్ఛేదకకోటౌ నివేశే మానాభావఇతి తద్ఘటితలక్షణవాక్యప్రతిపాద్యతావచ్ఛేదకరూపస్యానుమితిజనకతానవచ్ఛే

దకతయాఽనన్వయః. యేన రూపేణ పరామర్శస్య లక్షణవాక్యఘటకస్తస్య జనకతావచ్ఛేదకతాయా వివక్షితత్వాదితి చేన్న, ప్రకారతాత్వస్య సంసర్గప్రతియోగిత్వవిషయితానిరూపితవిషయితాత్వరూపతయా ప్రకారతాత్వేన వ్యాప్తిప్రకారతానివేశనే సంసర్గప్రతియోగిత్వవిషయతాయా అపి కారణతావచ్ఛేదకకుక్షినివేశాత్. తదవచ్ఛిన్నత్వేనోపస్థితవ్యాప్తివిషయతాఘటితసముదాయే తదవచ్ఛిన్నత్వస్యోపలక్షణత్వోపగమేన తదంశం పరిత్యజ్యేతరాంశే కారణతావచ్ఛేదకత్వవివక్షాయాః స్వీకారాచ్చ. నవైతస్య తేషు యథాశ్రుతే ఽపి లక్షణే వహ్నివ్యాప్యో ధూమవాన్ పర్వత ఇత్యాది జ్ఞానజన్యే ఽనువ్యవసాయాదావతివ్యాప్తిః. తదుభయావగాహిజ్ఞానత్వేన జనకతావివక్షణే తూపదర్శితసమూహాలమ్బనవారణేఽపి తస్య తదనవచ్ఛేదకత్వాదసమ్భవ ఇతి వాచ్యమ్. లక్షణవాక్యే ఏకత్రేతిపదపూరణాదినా ఏకధర్మివిషయకత్వావచ్ఛేదేన తదుభయావగాహిత్వవివక్షణాత్. తథా చ వ్యాప్తివైశిష్ట్యావగాహితావచ్ఛేదకవిషయితానిరూపకధర్మివిషయితావచ్ఛేదేన పక్షధర్మిత్వావగాహిత్వపర్యవసితమితి నోక్తదోషః. ఇతి పక్షధర్మమిశ్రోక్తద్వయస్య ప్రాచీనానుసారి వ్యాఖ్యానమ్.

తదపి న సమ్యక్. ధూమో వహ్నివ్యాప్యః పర్వతవృత్తిరితి జ్ఞానజన్యేఽతివ్యాప్తేః. ఏకధర్మావచ్ఛేదేన ధర్మిణ్యుభయావగాహిత్వవివక్షణే తు వహ్నివ్యాప్యవానయమిత్యాకారకపరామర్శాన్ముఖ్యపురోవర్తీ ధూమో వహ్నివ్యాప్యో ధూమవాన్ పర్వత ఇత్యాది సమూహాలమ్బనాదనుమిత్యాపత్తేశ్చ. ఇష్టాపత్తౌ తు మీమాంసకమతప్రవేశాపత్తేః. న చ తదుభయవిషయకత్వఘటితధర్మావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశాలిత్వమర్థ ఇతి వాచ్యమ్. పక్షధర్మతాపదానర్థక్యాత్. యత్తు ధర్మినిరూపితైకవిషయిత్వావచ్ఛిన్నతదుభయవిషయితాశాలిజ్ఞానజన్యత్వం వివక్షణీయం తేన నావ్యాప్తిపక్షధర్మతాప్రసిద్ధిస్థలేఽవ్యాప్తిరనైకత్రేత్యలభ్యేదోష ఇత్యన్యదేతదేయమ్.

వ్యాప్తివిశిష్టం వ్యాప్తిప్రకారకం యత్పక్షధర్మతాజ్ఞానమితి మిశ్రాద్యుక్తోఽర్థో నాత్ర కర్మధారయపక్షస్తు న్యాయ్యః. వ్యాప్తివిశిష్టో యత్పక్షధర్మతాజ్ఞానమితిజ్ఞానాన్తే నవిషయిత్వార్థకసప్తమీసమాసపక్షస్తు కర్మధారయాపేక్షయా తత్పురుషస్య జఘన్యత్వాదప్రామాణికః. అత్రాపి పక్షధర్మతాజ్ఞానమిత్యత్ర పక్షే ధర్మతాయా హేతుతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధేన జ్ఞానమితి తృతీయాసమాసగర్భస్సప్తమీసమాసః. తేన యత్ర వ్యాప్యానుయోగికఏవ సమ్బన్ధో వ్యాప్యస్య పక్షాంశే భానం తత్రాప్యన్యత్రమే పక్షానుయోగికసమ్బన్ధరూపపక్షధర్మతాయా అవిషయత్వేఽపి న తజ్జన్యానుమితావవ్యాప్తిః. పక్షే ధర్మతయోస్తత్ర సప్తమ్యా విశేష్యత్వముక్తం. తృతీయాయాశ్చావచ్ఛిన్నప్రకారతా. తథా చ పక్షవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నహేతుతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నప్రకారతాకత్వవిశిష్టజ్ఞానం పక్షధర్మతాజ్ఞానశబ్దార్థః. తత్ర వ్యాప్తిప్రకారకత్వాన్వయే చ హేతునిష్ఠనిరుక్తప్రకారకత్వావచ్ఛిన్నవ్యాప్తిప్రకారకత్వవజ్జ్ఞానలాభః. ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవిధేయయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాత్. వ్యాప్తిహేత్వోర్వ్యాప్త్యాదివిశేషణవిశేష్యభావేన తద్విషయకత్వయోరనుమితిజనకపరామర్శేఽవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావోఽక్షత ఏవేతి సర్వత్రానుమితౌ లక్షణసమన్వయః. తేన ధూమో వహ్నివ్యాప్యో ధూమవాన్ పర్వత ఇత్యాది జ్ఞానజన్యే వహ్నివ్యాప్యతాకాలీనధర్మవానయమిత్యాది జ్ఞానజన్యే చ నాతివ్యాప్తిః.

యద్యప్యస్మిన్ కల్పేఽపి పర్వతో వహ్నిమాన్ ద్రవ్యాదిత్యాదౌ హేతుసమానాధికరణాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసమానాధికరణహేతుమాన్ పక్ష ఇతి పరామర్శజన్యేఽవ్యాప్తిః. తత్రాఖణ్డవ్యాప్తేరప్రసిద్ధత్వాత్. భ్రమానుమితేరపి లక్ష్యత్వేఽద్రవ్యమాకాశవదాత్మన ఇత్యాదౌ సుతరామవ్యాప్తిః. తథాపి వ్యాప్తిఘటకతావత్పదార్థానాం పరస్పరోపశ్లేషావగాహిత్వమత్ర వివక్షితమ్. తత్సాధ్యాధికరణాంశే హేతుతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధేన హేతుప్రకారకత్వమాధేయత్వాంశే నిరూపితత్వసమ్బన్ధేనాధికరణప్రకారకత్వమిత్యాదిరీత్యా బోధ్యమ్. యద్వ్యధికరణం ధూమవత్ వృత్తిరధికరణీయా ఇత్యాదివిశ్లిష్టరీత్యా తావత్పదార్థరాశిమవగాహమానే జ్ఞానేఽపి నిరుక్తపరస్పరోపశ్లేషావగాహిత్వమతిప్రసక్తమ్. తథాహ్యత్ర రాశాసమాసయోః ప్రకారతావిశేష్యతయోరభేదమతే హేతుతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితనిరూపితత్వసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నాధికరణవిషప్రకారతానిరూపితస్వరూపసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నాధేయత్వప్రకారతేత్యాదిక్రమేణ నివేశనీయమ్. తయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావమతే తు నిరుక్తహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛిన్నాయా నిరుక్తాధికరణతానిష్ఠప్రకారతాతన్నిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛిన్నాయా నిరుక్తాధేయత్వనిష్ఠప్రకారతేత్యాదిక్రమేణ నివేశనీయమితి బోధ్యమ్. ఇదం తు బోధ్యమ్. వ్యాప్తిఘటకసాధనతావచ్ఛేదకాదిసకలపదార్థానాం విషయితావిశేషణత్వేన ఖణ్డశో నివేశో న సర్వత్ర. లక్షణస్యాసాధ్యాదిభేదేన భిన్నత్వాత్. వహ్నిజ్ఞజాయాం ఘటలిఙ్గజాయాం వా యల్లిఙ్గకయత్సాధ్యకానుమితౌ వ్యాపకతాఘటకధర్మయత్కిఞ్చిద్విశేషణపర్యవసానం భ్రమాత్మకపరామర్శే హేతుసాధ్యవిశేషణవిశిష్టపర్యవసానం విషయస్య విశిష్టత్వేనైవ విషయతావిశేషణతయా కారణతావచ్ఛేదకతాయా లాఘవేనాదరత్వాత్. సకలపదార్థవిషయతానాం కారణతావచ్ఛేదకతయా తద్ఘటితధర్మావచ్ఛిన్నకారణతాయా మపేక్షణే నివేశాసమ్భవాత్. సర్వత్ర విషయే భ్రమస్థలేఽపి భ్రమస్యానుమితేః ప్రామాణికత్వాత్. తథా చ తాదృశవిశిష్ట

విషయితాఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్న కారణతాఘటితమేవత ల్లక్షణమ్- యత్రచవ్యాపకతాఘటకసాధనతావచ్ఛేద కాంశేభ్రమాదప్యనుమితిస్తత్రైవసకలపదార్థానాంఖణ్డ శోనివేశః- లక్షణవాక్యస్థ వ్యాప్తిపదమపి లక్షణయానిరు క్తప్రకారతావిశేషపరమ్- నిరూపకత్వమేవచ తద్వైశి ష్ట్యమ్-అతో నోపదర్శితస్థలే వ్యాప్తిపదార్థఘటితలక్షణా సంగతిః.

నచవ్యతిరేకిణిచిన్తామణికారమతే వ్యతిరేకయోర్వ్యాప్య వ్యాపక భావస్యైవ గమకతయా తత్రవ్యాప్తిప్రకారక హేతుమత్తాజ్ఞానస్యానుమితావజనకత్వాత్తత్రానుమితావ వ్యాప్తిః- సాధ్యాభావ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిత్వ ప్ర కారక హేతుమత్తాజ్ఞానవివక్షణేచాన్వయిస్థలేఽవ్యాప్తి రితివాచ్యమ్-సాధ్యాభావ వద్వృత్తిత్వ ప్రకారక హేతువి శేష్యకబుద్ధి ప్రతిబన్ధక తావచ్ఛేదక విషయతాత్వేన-హే తువ్యాపక సాధ్యసమా నాధి కరణ వృత్తి హేతు తావచ్ఛే దక సాధ్యాభావ వ్యాపక తావచ్ఛేదకానుయోగితాని రూపితప్రతియోగి తావచ్ఛేదక హేతుతావచ్ఛేదక రూపా న్వయ వ్యతిరేకవ్యాప్తి విషయత్వే అనుగమయ్యతాదృశ విషయతానిరూపిత విశేష్యతావచ్ఛిన్నాయాహేతువిష యతా తన్నిరూపిత పక్షవిషయతాశాలిజ్ఞానస్య తాదృశ విషయతాత్వేన హేతు విషయతామాదాయతదవచ్ఛిన్నత త్ప్రకారతానిరూపిత పక్షవిషయతాశాలిజ్ఞానస్యవానివే శాత్-నిరుక్తప్రతిబన్ధక తాశ్రయత్వేన పక్షధర్మతాజ్ఞాన నివేశతువహ్నివ్యాప్యధూమోద్రవ్యవాన్ పర్వత ఇత్యా దిజ్ఞానావ్యాప్తేః-ఏకవిధవ్యభిచారజ్ఞానంప్రత్యన్వయవ్య తిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానయోః ప్రతిబన్ధకత్వం-మణి మన్త్రాదిన్యా యేనాభ్యుపగన్తవ్యమ్-తత్సత్త్వే ఫలానుత్పాదనియమాత్ యదితువ్యాపకసామానాధి కరణ్యఘటక సామానాధి కర ణ్యాంశస్యవ్యభిచారా విఘటక తయానిరుక్తాన్వ యవ్యా ప్తి విషయతాయాం నిరుక్తప్రతిబన్ధక తావచ్ఛేద కత్వం దుర్ఘటమితి విభావ్యతే- తదావ్యతిరేక సహచారేణాప్య న్వయవ్యాప్తిరేవ గృహ్యత ఇత్యాచార్య మతావలమ్బనే నాన్వయవ్యాప్తిమేవ లక్షణేనివేశ్య యథాశ్రుతే సమాధే యమ్.

నచవిపరీతజ్ఞానానన్తరప్రత్యక్షనిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నంప్రతి విశేషదర్శనస్య (గ్రాహ్యవ్యాప్యవత్తానిశ్చయస్య)హే తుతావృతేతథావిధప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తిరితివాచ్యమ్-తథా విధనిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నకారణతాయా వివక్షితత్వాత్-వి శేషదర్శనస్యచ గ్రాహ్యాభావజ్ఞానవిరోధిత్వేనతాదృశప్ర త్యక్షం ప్రతికారణత్వాత్- నచనిశ్చయత్వేనానుమితిజ నకత్వేఽపి అధికంతు ప్రవిష్టం నతద్ధానిరితిన్యాయేనాను మితిజనకతాయాః పక్షవిశేష్యక వ్యాప్యవత్తా జ్ఞానత్వా వచ్ఛిన్నత్వాత్తాదృశజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్న జనకతాకత్వనివే శమాత్రేణ గ్రాహ్యాభావజ్ఞాన విరోధిత్వావచ్ఛిన్న జనక తాకనిరుక్తప్రత్యక్షేఽతి వ్యాప్తివారణ సంభవే నిశ్చయ త్వనివేశనం వ్యర్థమితివాచ్యమ్-వహ్నివ్యాప్య ధూమవ త్పర్వత సదృశో మహానస పదవాచ్య ఇత్యాద్యతిదేశవా క్యార్థజ్ఞాన జన్యాయా మయం మహానసపద వాచ్య ఇ త్యాద్యుపమితావతివ్యాప్తి వారణాయతదావశ్యకత్వాత్ ఉక్తాతి దేశవాక్యార్థజ్ఞానేచ వ్యాప్యవత్త్వస్యధర్మితా వచ్ఛేదక కోటినివిష్టతయాభానాద్ధర్మితావచ్ఛేదకాంశేచ సంశయానభ్యుపగమాదుపమితిజనక తావచ్ఛేదకతాయాం తదంశేనిశ్చయత్వనివేశానర్థక్యాన్న తాదృశ రూపావ చ్ఛిన్నతాదృశ జనకతాకత్వరూపానుమితి లక్షణస్యతత్రా తివ్యాప్తిః-నచవహ్నివ్యాప్యవత్త్వేన పర్వత సదృశోమహా నస పదవాచ్య ఇత్యతిదేశవాక్యార్థ జ్ఞానసహకృతవ్యా ప్యవత్తా ఘటితసాదృశ్యజ్ఞాన జన్యాయాముపమితౌ జనక తావచ్ఛేదక కోటౌ వ్యాప్యాంశే పర్వతాదివృత్తిత్వావగా హిత్వస్యాధికస్యనివేశేఽపి ధర్మ్యంశేవ్యాప్య వత్తావగా హినిశ్చయత్వ రూపానుమితి జనక తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న హేతుతాకత్వస్య తాదృశోప మితావక్షతత్వాదతివ్యాప్తి రితి వాచ్యమ్- తాదృశ నిశ్చయత్వపర్యాప్తా వచ్ఛేదకతా కహేతుతాకత్వస్య వివక్షణీయత్వాత్- అప్రామాణ్యజ్ఞా నానాస్కన్దితత్వస్యకారణ తావచ్ఛేదక తామతేతదంశో ఽపి లక్షణేనివేశనీయః నచ పర్యాప్తి నివేశేపిధూమవ్యాప కవహ్నిమత్సాదృశ్యాత్మక తాదృశ వహ్నిమద్వృత్తిధూమ వత్తా నిశ్చయ జన్యోప మితావతివ్యాప్తిర్నశక్యతే వార యితు మితివాచ్యమ్- సాదృశ్యఘటకభేదవిషయతాయా అప్రవేశేన వివక్షిత నిశ్చయత్వే తత్కారణ తావచ్ఛేద కతాపర్యాప్తివిరహాత్ - యదిచవైధర్మ్యజ్ఞానా దప్యుపమి తిః స్వీక్రియతే వైధర్మ్యస్యచేతరవై ధర్మ్యత్వేనజ్ఞానంనా పేక్ష్యతే తదావ్యాప్యవత్త్వరూపవైధర్మ్యజ్ఞాన జన్యోప మితావతివ్యాప్తిస్తువైధర్మ్యజ్ఞాన జన్యతావచ్ఛేదక వైజా త్యానవచ్ఛిన్న జన్యత్వాదిని వేశనవారణీయా.

నచతచ్ఛబ్దేన సంకేతిత శబ్దాన్తరేణ విశిష్ట పక్షలాక్ష ణిక పర్వతాదిపదేనవా వ్యాప్త్యవచ్ఛిన్న హేతువిశిష్టపక్షో పస్థితిద్వారా జనితేశాబ్దబోధేఽతివ్యాప్తిరితివాచ్యమ్-త జ్జనక తావచ్ఛేదక గర్భే అనుమితి జనకతా వచ్ఛేదకోక్త ధర్మాప్రవిష్టస్య పదవృత్తిజ్ఞాన జన్యత్వస్యనివేశాత్ నిశ్చ యత్వస్యాప్రవేశాచ్చ.

నచతథాపితత్తద్విశిష్టవైశిష్ట్యబుద్ధింప్రతితత్తద్విశేషణ తావచ్ఛేదక ప్రకారక నిశ్చయత్వేన హేతుత్వాత్ పర్వ తత్వాద్యవచ్ఛిన్న విశేష్యకవ్యాప్తివిశిష్టధూమాది ప్రకా రక నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నజన్యే వహ్నివ్యాప్య ధూమవత్ప ర్వతవానిత్యాది విశిష్టవైశిష్ట్యబోధ ప్రత్యక్షాదావతివ్యా ప్తిః రక్తోదణ్డోనవేతిసంశయే రక్తదణ్డవానితిజ్ఞానాను ద యాదితి వాచ్యమ్ రక్తదణ్డ మిచ్ఛామి రక్తదణ్డం ద్వేష్మి రక్తదణ్డంకరోమీత్యాదీనామిచ్ఛాద్వేషకృతిసాక్షాత్కారా

కాంవిశిష్ట విషయావగాహనేన జాయమానానాం విశేషణ
తావచ్ఛేదక ప్రకారకేచ్ఛాది జన్యానాంరక్తదణ్డాది విశిష్ట
విషయకసంస్కారజన్యస్మృతితత్కారణస్యచతాదృశజ్ఞానజ
న్యస్మృత్యభావేన విశేషణ తావచ్ఛేదక ప్రకారక సంశయా
న్యత్వస్యైవ తత్కారణ తావచ్ఛేద కత్వేనతత్ర జ్ఞానత్వా
ప్రవేశాత్-అనుమితేస్తు వ్యాప్యవత్పక్షాది విషయకేచ్ఛా
దితోఽనుదయేన తత్కారణ తావచ్ఛేద కగర్భే ఇచ్ఛా
సంస్కారాద్యన్యత్వని వేశాపేక్షయా లాఘవేనజ్ఞానత్వ
స్య ప్రవేశాత్.

నచపరామర్శప్రత్యక్షం ప్రతివిషయ విధయా పరా
మర్శస్య కారణతయా తజ్జన్య పరామర్శాను వ్యవసా
యేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- సామాన్యతఃప్రత్యక్షే విష
యత్వేన తత్తద్విషయక ప్రత్యక్షే తత్తద్వ్యక్తిత్వేన చవి
షయస్య హేతుత్వమ్-నతుయానా నేవవ్యాప్తిప్రకారకత్వ
పక్షధర్మతా విషయ కత్వజ్ఞానత్వ సంశయాన్యత్వాదిస్తై
నరూపేణ తత్తద్విషయ కత్వావచ్ఛిన్నంప్రతిహేతుత్వమ్-
తథాసతి మైత్రావలోకిత చైత్ర నిర్మిత నీలేతరఘటత్వాది
నాతద్విషయక ప్రత్యక్ష త్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిహేతు తావ
త్త్వాఽసంతకార్యకారణభావ ప్రసఙ్గాత్- మానాభావా
దన్యథోపపత్తేశ్చ.

అథవహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతఇతిస్మరణే తాదృ
శనిశ్చయత్వావచ్ఛిన్న జన్యేఽతివ్యాప్తిః- నచస్మృతిజన
కతాయా మప్రామాణ్యజ్ఞానాభావ వైశిష్ట్యనివేశాదనుమి
తౌతన్నివేశానైకరూప్యేణోభయత్ర హేతుతేతి నాతివ్యా
ప్తిరితివాచ్యమ్- అనుమితి జనకతాయా మప్రామాణ్యజ్ఞా
నాభావనివేశే విశేష్యవిశేషణభావే వినిగమనావిరహాదప్రా
మాణ్యజ్ఞానాభావస్య పృథక్కారణత్వోపగమాత్-యది
తు ధూమత్వాదినా ఏకధూమాదివిషయక జ్ఞానాత్తేనరూ
పేణధూమాద్యన్తరస్మరణ వారణాయతత్తద్ధూమాదివ్యక్త్య
వగాహిత్వమపి స్మృతిజనకతావచ్ఛేదకే ప్రవిష్టం నత్వను
మితిజనకతాయామితికథమవచ్ఛేదకతా పర్యాప్తి ఘటితల
క్షణేఽతివ్యాప్తిరితివిభావ్యతే-తదాయత్సాధ్యవ్యాప్యయ
ద్ధేతువిశిష్టయద్ధర్మివిషయకం సర్వమేవజ్ఞానం తాదృశవి
శిష్టస్మరణవిషయాన్తఃపాతివిషయతాశ్రయ తద్ధర్మప్ర
కారేణ తద్ధర్మాశ్రయాశేషవ్యక్తివిషయకం తత్సాధ్య
వ్యాప్య తద్ధేతువిశిష్ట తద్ధర్మిజ్ఞానస్య తాదృశస్మృతిహే
తుతాయాంతద్ధర్మివిషయకత్వస్య వ్యావర్తకత్వేనా నివే
శాత్ తాదృశపరామర్శ హేతుతాఘటితలక్షణస్య తత్సా
ధ్యవ్యాప్య తద్ధేతుమత్తత్పక్షస్మరణేఽతి వ్యాప్తిరితి చేన్న-
చరమజ్ఞానపదస్యానుభవత్వావచ్ఛిన్నపరత్వాత్ -సాక్షా
త్త్వజన్యత్వస్యవివక్షితత్వాదితికశ్చిత్- తత్తుగౌరవగ్రస్తమ్.

కించ వ్యాప్యవిశేష్యకాత్పక్షవిశేష్యకాచ్చ పరామ
ర్శాత్పక్షవిశేష్యకానుమితిదర్శనాత్తదుభయవైశిష్ట్యావగా
హినిశ్చయత్వేన తత్ర హేతుత్వమ్- లక్షణఘటకమపి తదే
వ· జ్ఞానస్మరణయోస్తు విశిష్యైవకార్యకారణభావః అ
సమానప్రకారకజ్ఞానస్య స్మరణాహేతుత్వాత్- ఏకతరవి
శేష్యకజ్ఞానాదన్యతరవిశేష్యకస్మరణాభావాత్ -అన్యథా
స్మృతేరుభయవిశేష్యకత్వప్రసంగాత్ ఇతివిశిష్టస్మరణేనా
తివ్యాప్తిః- ఏవంచవిశిష్టవైశిష్ట్యబోధేఽపినాతిప్రసంగః-
వహ్న్యాద్యనుమితౌ వహ్న్యాదివ్యభిచారధీవిరోధిధీవిషయ
ధర్మప్రకారక పక్షధర్మతాజ్ఞానత్వేన హేతుతామతేనిత
రాంతదైవలక్షణేఽపిప్రవేశాత్ - నచకథంవ్యాప్యపక్షోభ
యవైశిష్ట్యావగాహి నిశ్చయత్వే నానుమితి హేతుత్వమ్-
వైశిష్ట్యంచాత్ర వ్యాప్యతా ఘటకసమ్బన్ధరూపం వక్షణీ
యమ్-సచ సమ్బన్ధస్సంయోగాద్యవచ్ఛిన్నాధారతాసం
యోగాదిర్వా.వ్యాప్యపక్షోభయవిషయతానిరూపితతా
దృశసంసర్గవిషయతాకత్వం పర్వతేధూమఇత్యాదిపరా
మర్శేఽవ్యాప్తమ్-తత్రసంయోగావచ్ఛిన్నాధేయతాయా
ఏవసంసర్గత్వాత్ - యదితత్రాపి సంయోగాదేరేవసంస
ర్గత్వమిష్యతే తదావహ్నివ్యాప్యేపర్వతఇత్యాది జ్ఞానాద
ప్యనుమిత్యాపత్తిరితివాచ్యమ్.ప్రాచాంమతేఆధారాధేయ
భావగర్భస్యైవ హేతుసామానాధికరణ్యస్య వ్యాప్తిఘటక
తయాతన్మతే శుద్ధసంయోగాది సంసర్గకజ్ఞానస్యానుమితి
హేతుత్వానఙ్గీకారాత్ పక్షవిశేష్యతానిరూపితా యాధా
రతావేశేషవిషయతాతన్నిరూపితా యానిరూపితత్వవిష
యతాతన్నిరూపితాధేయత్వ విషయతానిరూపితవ్యాప్య
విషయతాశాలిత్వేన. ద్వయోరనుగమః- ఆధారాధేయత్వ
యోస్తుల్యవిత్తివేద్యతామతేపి పర్వతేధూమఇత్యత్రాధా
రతానిరూపితాధేయతా ధూమవాన్ పర్వతఇత్యత్రాధే
యతానిరూపితాధారతాసమ్బన్ధః- నతు తుల్యముభయో
స్సంసర్గతయా భానంప్రత్యేకముభయోరుభయప్రకార
కత్వాపత్తేః- తథాచ వ్యాప్యేపర్వతః పర్వతవాన్ వ్యా
ప్యఇత్యాదిజ్ఞానే పక్షవిషయతా నిరూపితాధేయత్వవిష
యతా వ్యాప్యవిషయతాచాధారత్వ విషయతా నిరూపి
తేతినాతిప్రసఙ్గః- సంయోగాదేరేవ సంసర్గతయా వ్యా
ప్తిప్రవిష్ట హేతుసామానాధికరణ్య ఘటకతామతేపియత్ర
తాదాత్మ్యస్య హేతుతావచ్ఛేదక సంసర్గతాతత్రైవ వ్యా
ప్యపక్షవిశేష్యక పరామర్శయోర్వ్యాప్యపక్షోభయవిష
యతానిరూపిత తాదాత్మ్యసంసర్గతాక జ్ఞానత్వేన హేతు
తా- తత్రచ నకశ్చిదతిప్రసఙ్గః- పరంతు సాధ్యాదేరనను
గమాదేకైకోపాదానేఽన్యానుమితావవ్యాప్తే ర్నిరుక్తకా
రణతాప్రతియోగిక కార్యతాయా అవచ్ఛేదికా జ్ఞానవృ
త్తిస్సామానాధికరణ్యేనావచ్ఛేదికావా యా జాతిస్తద్వత్వ
మవశ్యంవక్తవ్యమితి సంయోగాదేర్హేతుతావచ్ఛేదకసం
సర్గతాస్థలేఽపినావ్యాప్తిః-ఏవంవిధకారణతానివేశాదేవ
విశిష్టవైశిష్ట్యబుద్ధౌ విశేషణతావచ్ఛేదక ప్రకారకనిశ్చ
యత్వేన హేతుతానభ్యుపగన్తృ మిశ్రాదిమతేపి అభావబు
ద్ధౌ ప్రతియోగితావచ్ఛేద ప్రకారక ప్రతియోగివిశేష్యకవి

శ్చయత్వేన హేతుతాయాస్తత్సంశయత్వేన వహ్నివ్యాప్య
వాన్ పక్షోనాస్తీత్యాద్యభావగ్రహేఽతివ్యాప్తిరపి నిరస్తా-
యదిచానుమితిపరామర్శయోస్సమానవిశేష్యకత్వానుభ
వానురోధాద్విని గమకాన్తరాద్వా పక్షవిశేష్యకః పరా
మర్శఏవానుమితి హేతురుపేయతే- వ్యతిరేకిణిచ వ్యతిరే
కసహచారేణాన్వయ వ్యాప్తిరేవ గృహ్యతఇతిమతమ్- వ్య
తిరేకవ్యాప్తేరనుమితి ప్రయోజకత్వేపి మణిమన్త్రాది న్యా
యేనవ్యభిచారధీవిరోధితాయా అప్రామాణిక తయాఽను
గమాసమ్భవేన పృథక్పృథగేవ వ్యాప్తిజ్ఞానయో రనుమితి
హేతుతా - వ్యతిరేకిగ్రన్థేదర్శనీయరీత్యాచ వ్యభిచారవా
రణమ్- తదా వహ్నివ్యాప్య వత్పర్వత విషయకనిశ్చయ
త్వావచ్ఛిన్నకారణతాప్రతియోగికా వ్యాప్త్యవిషయకవృ
త్తిః వ్యాప్తిభానేఽవశ్యం భాసమానో యస్తాదృశానుమి
త్యనిష్ఠరూపోఽభావత్వాది స్తద విషయకవృత్తిర్వా
కార్యతా లక్షణేనివేశ్యా- అత్రలక్షణేజాతేర్న జాతిత్వేననివే
శః- కింతు నిరుక్తకార్యతావచ్ఛేదకత్వేనైవ- తద్వత్త్వం
చ సమవాయేననివేశ్యమ్- జాతిభిన్న జ్ఞానసమవేతధర్మా
ప్రసిద్ధ్యాపధర్మాన్తరవారణాత్-యద్యపితాదృశధర్మోఽ
నుమితిత్వాంశేదేవచలక్ష్యతావచ్ఛేదకమ్- తథాపిస్వరూపత
స్తస్యలక్ష్యతావచ్ఛేదకతాదర్శితరూపేణచలక్షణత్వమిత్య
విరోధః- తాదృశ కార్యతావచ్ఛేదక కోటిప్రవిష్టవహ్ని
త్వాదిజాతిమాదాయాఽవ్యాప్తివారణాయజ్ఞానవృత్తిత్వం
జాతౌనివిష్టమ్ -జ్ఞానత్వాద్య వచ్ఛిన్నసాధ్యకాది పరామ
ర్శజన్యతా ఘటితజ్ఞానవృత్తిజాతిమాదాయ లక్షణంయ
దికస్యచదభీష్టంస్యాత్తదాతద్విషయ వృత్తిజ్ఞాన త్వాది
జాతిమాదాయాతివ్యాప్తివారణాయతుజ్ఞానవృత్తిత్వం ప
రిత్యజ్యతాదృశకార్యతాయాస్సామానాధికరణ్యేనావచ్ఛే
దకత్వం నివేశ్యంతచ్చ కార్యవిశేషణ తయావిలక్షణమ
వచ్ఛేదకత్వమితినాతివ్యాప్తిః.

వస్తుతస్తుయాం కాంచిదనుమితివ్యక్తిమాదాయ తద్వ్యక్తి
సమవేతానుభవత్వాన్యానుభవాన్యాసమవేత ధర్మసమ
వాయిత్వంలక్షణంవక్తవ్యమ్-తాదృశజ్ఞానత్వాదిజాతిమా
దాయస్మృత్యాదావతివ్యాప్తివారణాయా నుభవాన్యాస
మవేతత్వనివేశః తాదృశానుభవత్వమాదాయప్రత్యక్షాదా
వతివ్యాప్తివారణాయానుభవాన్యేతి- అనుభవత్వజాత్యన
ఙ్గీకారేతు తద్వ్యక్తిసమవేత స్మరణాసమవేత ధర్మసమ
వాయిత్వం తాదృశ ప్రత్యక్షాసమవేతధర్మ సమవాయి
త్వంవావక్తవ్యమ్.

అస్మిన్నేవలక్షణేచక్రవర్తివ్యాఖ్యానంయథా- వ్యా
ప్తిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నకారణతా ప్రతియోగిక కార్యతావ
చ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాయా విశిష్టపరామర్శత్వావచ్ఛిన్నకా
రణతాప్రతియోగిక కార్యతా తత్సమానాధి కరణానుభవ
త్వవ్యాప్యజాతి మత్త్వమనుమితిలక్షణమ్- వ్యాప్తిజ్ఞాన
త్వంచ హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న విశేష్యతా నిరూపి
తవ్యాప్తి ప్రకారతాక నిశ్చయత్వమ్- విశిష్ట పరామర్శ
త్వంచ సాధ్యవ్యాప్య ప్రకారతానిరూపిత పక్షతావచ్ఛే
దకావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలినిశ్చయత్వమ్- ధూమాదిలిఙ్గ
కవహ్న్యాద్యనుమితౌధూమోవహ్నివ్యాప్యఇత్యాద్యాకా
రక వ్యాప్తినిశ్చయస్య కరణవిధయా హేతుత్వమ్- తజ్జ
న్యతావచ్ఛేదకం ధూమలిఙ్గకవహ్నివిధేయకానుమితిత్వ
మ్- వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతఇత్యాది పరామ
ర్శస్యచ తద్వ్యాపారవిధయా కారణత్వమ్- తజ్జన్యతా
వచ్ఛేదకంచపర్వతత్వావచ్ఛిన్న పక్షకవహ్నిత్వావచ్ఛి
న్నవిధేయక ధూమలిఙ్గకానుమితిత్వమ్- ఏవంచ ధూమ
త్వావచ్ఛిన్న విశేష్యకవ్యాప్తి ప్రకారక నిశ్చయత్వావ
చ్ఛిన్నకారణతానిరూపిత కార్యతావచ్ఛేదకీభూతోపద
ర్శితధర్మావచ్ఛిన్నా వహ్నివ్యాప్య ధూమ ప్రకారతాని
రూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాకనిశ్చయత్వావ
చ్ఛిన్నకారణతాప్రతియోగికాచయాపర్వతో వహ్నిమా
నిత్యేతాదృశానుమితినిష్ఠకార్యతా తత్సమానాధికరణాను
భవత్వవ్యాప్యజాతిరనుమితిత్వజాతిరేతామాదాయసక
లానుమితౌలక్షణ సమన్వయః-వహ్నివ్యాప్యధూమవత్ప
ర్వతవానిత్యాదివిశిష్టవైశిష్ట్యబోధవృత్తితథావిధనిశ్చయ
త్వావచ్ఛిన్నాంవిశేషణతావచ్ఛేదక ప్రకారకజ్ఞానీయకా
రణతాప్రతియోగికకార్యతామాదాయ తిప్రసఙ్గస్యవార
ణాయావచ్ఛిన్నాన్తమ్తథాచవహ్నివ్యాప్తివిశిష్టావచ్ఛిన్న
పర్వత ప్రకారతాశాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నతాదృశకార్య
తా యాధూమత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యక వహ్నివ్యాప్తిప్ర
కారక నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నకారణ తానిరూపిత కార్య
తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాభావన్నతామాదాయాతిప్ర
సఙ్గః- వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వత ఇత్యేతాదృశని
శ్చయత్వావచ్ఛిన్నకారణతా యాఅపిధూమత్వావచ్ఛి
న్నవిశేష్యక వహ్నివ్యాప్తి ప్రకారకతాదృశ నిశ్చయవృ
త్తిత్వాత్తాదృశకారణ తానిరూపిత కార్యతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛిన్నతాదృశకార్యతామాదాయాతిప్రసఙ్గఇత్యతస్తా
దృశనిశ్చయ వృత్తిత్వమపహాయతాదృశనిశ్చయత్వావ
చ్ఛిన్నత్వనివేశనమ్- తాదృశనిశ్చయత్వాన్యూనవృత్తిత్వం
తదర్థః- అన్యథావహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతఇ
త్యేతాదృశ విశేషణతావచ్ఛేదక ప్రకారక నిశ్చయస్య
వహ్నివ్యాప్తి ప్రకారతానిరూపిత ధూమత్వావచ్ఛిన్నప్ర
కారతానిరూపిత పర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలినిశ్చ
యత్వేనపర్వతత్వావచ్ఛిన్న విశేషణతాపన్నధూమత్వా
వచ్ఛిన్న విశేష్యతానిరూపిత వ్యాప్తిప్రకారతాశాలినిశ్చ
యత్వేనచ వినిగమనావిరహేణ హేతుత్వాదధికంతుప్ర
విష్టం నతద్ధానిరితి న్యాయేన తాదృశ నిశ్చయ హేతుతా
యా అపితథావిధనిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నతయా తన్నిరూపి
తకారణతామాదాయాతిప్రసఙ్గవారణా సమ్భవాత్ తా
దృశనిశ్చయత్వాన్యూనవృత్తిత్వనివేశేచ తాదృశవిశేష

ణతావచ్ఛేదక ప్రకారకనిశ్చయ హేతుతాయా వహ్ని వ్యాప్యో ధూమ ఇత్యేతాదృశ నిశ్చయావృత్తిత్వేన తాదృశ నిశ్చయత్వస్యాన్యూనవృత్తిత్వేన నదోషః- వహ్నివ్యాప్యధూమవత్పర్వతవానిత్యేతాదృశ విశిష్టవైశిష్ట్య బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్న కార్యతాయా అపితాదృశ ధూమత్వావచ్ఛిన్న విశేష్యకవ్యాప్తి ప్రకారక నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నాయా విశేషణతావచ్ఛేదక ప్రకారక నిశ్చయ విధయా కారణతా తత్ప్రతియోగిక వ్యాప్తి విశిష్టధూమవైశిష్ట్యావగాహిబోధ నిష్ఠ కార్యతా సమానాధికరణ త్వాదుక్తాతి ప్రసఙ్గవారణాసమ్భవేన తాదృశ కార్యతా సామానాధికరణ్యమపహాయ తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వనివేశనమ్- ఏవంచ తాదృశ నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్న కారణతా ప్రతియోగిక కార్యతావచ్ఛేదకీభూత వహ్నివ్యాప్త్యవచ్ఛిన్న ధూమవిశేషణతాక బుద్ధిత్వేన వహ్నివ్యాప్తి విశిష్టధూమావచ్ఛిన్న పర్వత విశేషణతాక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నాయాః కార్యతాయా అనవచ్ఛిన్నత్వాన్నాతిప్రసఙ్గః- నచ తాదృశ కార్యతావచ్ఛేదక ఘటకీభూతబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నత్వాదుక్త కార్యతాయా అతిప్రసఙ్గస్తదవస్థ ఏవేతి వాచ్యమ్- తాదృశ కార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేత్యత్ర తాదృశ కార్యతావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యవచ్ఛేదక ధర్మావచ్ఛిన్న పర్యాప్తి నిరూపకావచ్ఛేదకతాకత్వస్య వివక్షితత్వాత్- న్యూనాధిక పదార్థావచ్ఛిన్నోక్త జన్యతయో రవచ్ఛేదకత్వేచ నైకధర్మావచ్ఛిన్న పర్యాప్తిశ్శే న్యూనాధికవృత్తిభ్యాం తావత్పదార్థ సముదాయత్వాభ్యామేవ తత్తత్పర్యాప్త్యో రవచ్ఛేదాదితినాతి ప్రసఙ్గః- ప్రకృతేప కరణవ్యాపార నిరూపిత ఫలనిష్ఠ జన్యతయోః ప్రాచీనమతే ఏకధర్మావచ్ఛిన్నత్వ నియమాదగత్యా పర్వత పక్షక వహ్ని విధేయకానుమితిత్వమేకం వ్యాప్తిజ్ఞాన పరామర్శయోర్జన్యతావచ్ఛేదకం వాచ్యమ్- తథాచతత్కుక్షి నివిష్టపదార్థానాం న్యూనాధిక భావవిరహేణైవ సముదాయత్వేన తదుభయావచ్ఛేదకతాపర్యాప్తిరవచ్ఛిద్యత ఇతి నాసంభవః- ధూమత్వావచ్ఛిన్న ధర్మికనిశ్చయీయ కారణతాయా అపివహ్నివ్యాప్య ధూమవాన్ పర్వత ఇత్యేతాదృశనిశ్చయ వృత్తిత్వాత్తత్ప్రతియోగిక కార్యతాయాస్తాదృశవ్యాప్తినిశ్చయత్వావచ్ఛిన్న కారణతా ప్రతియోగి కార్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వ సామానాధికరణ్యాతి ప్రసఙ్గవారణాయ విశిష్టపరామర్శవృత్తిత్వముపహాయ తదవచ్ఛిన్నత్వనివేశః పదాన్తర వ్యావృత్తిస్తు పూర్వవద్బోధ్యేతి.

తన్మన్దమ్- వ్యాప్త్య విషయకవృత్తిత్వ నివేశనేనైవ విశిష్టవైశిష్ట్యబోధాది వృత్తి కార్యతామాదాయాతి ప్రసఙ్గవారణ సంభవే గురుతరవ్యాప్తి నిశ్చయత్వావచ్ఛిన్న కారణతా ప్రతియోగిక కార్యతానివేశ గౌరవాత్- అపిచ ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇత్యేతాదృశ వ్యాప్తినిశ్చయస్య ధూమలిఙ్గకవహ్ని విధేయకానుమితిత్వమేవ జన్యతావచ్ఛేదకముపేయతే నతుతత్ర పక్షవిషయత్వాన్తర్భావః- తథాసత్యనన్తపక్షభేదేనానన్తకారణతా ప్రసఙ్గాత్ వహ్నివ్యాప్య ధూమవాన్ పర్వత ఇతిపరామర్శ జన్యతావచ్ఛేదకకోటౌచ పర్వత విషయకత్వాన్తర్భావ ఆవశ్యకః- అన్యపక్షకానుమితౌ తదహేతుత్వాత్- కరణవ్యాపార నిరూపిత ఫలనిష్ఠజన్యతయోరేక ధర్మావచ్ఛిన్నత్వ నియమస్యాభావాత్.

ఏవంవ్యాప్తినిశ్చయ జన్యతావచ్ఛేదక కోటౌ తదవ్యవహితోత్తరత్వమన్యలిఙ్గకానుమితౌ వ్యభిచార వారణాయ నివేశనీయమ్- నతువ్యాప్యవత్తాజ్ఞానావ్యవహితోత్తరత్వం గౌరవాత్- వ్యాప్యవత్తా నిశ్చయ జన్యతావచ్ఛేదక కోటౌచ నతన్నివేశః- తన్నివేశేఽపి ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇత్యేతాదృశజ్ఞానకాలీనాన్యలిఙ్గకానుమితౌ వ్యభిచారాత్- అపితువ్యాప్యవత్తా నిశ్చయావ్యవహితోత్తరత్వమేవ- తథాచతాదృశ జన్యతావచ్ఛేదకతయోరేకపదార్థావచ్ఛిన్న పర్యాప్తికత్వంనసంభవత్యేవేతి.

అత్రైవలక్షణే మిశ్రాభిమతం వ్యాఖ్యానంయథా- పక్షధర్మతేత్యత్ర పక్షపదం నధర్మిమాత్రపరం కింతు పక్షతావద్ధర్మిపరమ్- యద్యపిధర్మతారూపవిషయవిశేషణత్వేనవిషయితయాజ్ఞానాన్వయిధర్మిరూపవిషయాంశేతస్యనవిశేషణత్వసమ్భవః- పరామర్శావిషయస్య తస్య తద్విశేషణత్వాసమ్భవాత్- తథాచ పక్షతోపలక్షిత ధర్మివృత్తితావిషయజ్ఞానమిత్యేవ ప్రకృతేవివక్షితమ్- తథాపి విశేషణీభూతతదన్వయినాన్వయినో విశేషణత్వాత్ జ్ఞానవిశేషణీభూతా పక్షతాశ్ జ్ఞానాన్వయి జన్యపదార్థజన్యతాయామన్వేతి- యథా లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీత్యాదౌ లోహిత్యస్యఋత్విక్ప్రచరణాంశే పరంపరయావిశేషణస్యాపి తదన్వయినా ఇష్టసాధనత్వేనాన్వయస్తథాప్రకృతేపి పరంపరయా జ్ఞానవిశేషణీభూత పక్షతాయా అపి జన్యతయాఽన్వయే బాధకాభావాత్- తథాచ పక్షతాజన్యత్వే సతి పరామర్శజన్యత్వమర్థః- యదితు లోహితోష్ణీషా ఇత్యాదౌ విశేషణపుచ్ఛలగ్నస్యైవ లౌహిత్యాదేర్విశేషణతయా పరంపరయాఽన్వయోదృశ్యతే ప్రకృతేతూపలక్షణతయా భాసమానవిషయాంశే ప్రకారీభూతాయాః పక్షతాయా జన్యతాన్వయోనసమ్భవతీతివిభావ్యతే తదాజన్యపదస్యప్రయోజ్యపరత్వమెవోచ్యతే- తథాచ కారణతావచ్ఛేదక ప్రవిష్టవిషయాణామప్యనుమితిప్రయోజకతయా తేషామపివిశేషణతయా జన్యపదార్థాన్వయస్సమ్భవతి సామఞ్జస్యాన్- పరామర్శాది ప్రయోజ్యతాయా లక్షణఘటకత్వేఽపి తన్వ్ఛరీరేజనకజనకత్వాదినాయాఽన్యథాసిద్ధిప్రదనిరూపకత్వస్యనివేశనేనానుమితిజన్య ప్రత్యక్షాదావతివ్యాప్తివారణసమ్భవాత్- విషయప్రయోజ్యతాయా లక్షణవాక్యజన్య బోధవిషయత్వేపి తస్యాలక్షణఘటకత్వే

నావిత్యా- అతో న లఘునే వ్యర్థవిశేషణతావత్త్వేజ్ఞానాంశే పక్షత్వాశ్రయధర్మివృత్తితా విషయకత్వస్య ప్రకారతయాభానే పక్షతాయామపి ధర్మిపారతన్త్ర్యేణాస్యాశ్రయధర్మివృత్తితావిషయకత్వసమ్బన్ధేన తదంశే అన్వయః స్వీక్రియతే- తథాచ జ్ఞానాంశే పరంపరాసమ్బన్ధేన సాధ్యప్రకారీభవన్త్యాం పక్షతాయాం జన్యత్వాన్వయోఽనిరాబాధ ఏవ- అత ఏవ దణ్డేన పురుషమానయేత్యాదావన్తరాభాసమానే ముఖ్యార్థప్రవిష్టసమ్బన్ధే ఆనయనకర్మత్వాభావేఽపి దణ్డాదావానయనకర్మత్వాన్వయః దణ్డాదేరపి స్వసమ్బన్ధభేదసమ్బన్ధేన పారతన్త్ర్యేణ పురుషాదౌ సాధ్యప్రకారత్వోపగమే నోపపాదనీయ ఇతి ధ్యేయమ్- పరామర్శజన్యే సాధ్యవ్యాప్యహేతువిశిష్టపక్షవైశిష్ట్యబోధే తాదృశపక్షాభాసప్రత్యక్షాదౌ చాతివ్యాప్తివారణాయ పక్షతాజన్యత్వోపాదానమ్- పక్షతాప్రత్యక్షవారణాయ పరామర్శోపాదానమ్- నచ సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావరూపపక్షతాకుక్షౌ వైశిష్ట్యస్యాశ్రయక్షణఘటితతయాఽనుగతాననుగతసిషాధయిషాభావసహస్రస్యతాదృశవిశిష్టాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకఘటకత్వేన తస్యాయుగసహస్రేణాపి జ్ఞాతుమశక్యతయా చ న తల్లౌకికప్రత్యక్షసంభవః సిషాధయిషాయోగ్యతాయా ఉత్తేజకతామతేతు సుకరాం తథేతి వాచ్యమ్- యత్రవిషయవిశేషే సిద్ధికాలే సిషాధయిషా బలాత్కారాదపి నానుమితిస్తత్రసిద్ధ్యభావమాత్రం పక్షతా యత్రచ సిషాధయిషాం వినా కదాపి నానుమితిస్తత్ర సైవ పక్షతేతి తయోః ప్రత్యక్షత్వసంభవాత్ - మూలోపాత్తపరామర్శసార్థక్యాయ జాతిఘటితలక్షణేఽపి ప్రత్యక్షవిషయతాయా ఏవ నివేశనీయత్వాత్ - పరామర్శజన్యత్వంచ పరామర్శత్వావచ్ఛిన్నజనకతానిరూపితం గ్రాహ్యమ్- తేన వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతః పర్వతవిశేష్యకవహ్నినిశ్చయశ్చేతి సమూహాలమ్బనస్మరణం యత్ర బాధకాలీనం తత్ర తదుత్తరకాలీనే తాదృశనిశ్చయాభావవానుమితిప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః- తాదృశజన్యత్వంచ పక్షతానిరూపితజన్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం గ్రాహ్యమ్ తేన పక్షతాపరామర్శోభయసమూహాలమ్బనప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః- యద్యపి పరామర్శప్రత్యక్షేన పరామర్శస్య విషయత్వేన హేతుతా- అపితు సామాన్యతః ప్రత్యక్షే విషయత్వేనైవేత్యుక్తమ్- నచ పరామర్శప్రత్యక్షస్య వహ్నివ్యాప్యధూమవత్పర్వతం జానామీత్యాద్యాకారస్య విశిష్టవైశిష్ట్యబోధతయా విశేషణతావచ్ఛేదకీభూతవహ్నివ్యాప్యధూమాదిప్రకారకపక్షనిశ్చయత్వరూపపరామర్శత్వేన తత్ర హేతుత్వమవ్యాహతమేవేతి వాచ్యమ్- మిశ్రైర్విశిష్టవైశిష్ట్యబోధవిశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిశ్చయత్వేన హేతుత్వానభ్యుపగమాత్- తథాపి పరామర్శప్రత్యక్షే పరామర్శత్వేన హేతుతాయా మిశ్రాభ్యుపగతతయా తన్మతే తమాదాయ దీధితికారాదిమతే చోక్తవిశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిశ్చయత్వేన హేతుతామాదాయాతిప్రసఙ్గవారణాయ ఉభయోర్జన్యతయోరేకధర్మావచ్ఛిన్నత్వనివేశనస్యావశ్యకత్వాత్- అథైకధర్మావచ్ఛిన్నత్వం యద్యవచ్ఛేదకకోటిప్రవిష్టైకధర్మకత్వం తదోక్తస్థలే పక్షతాపరామర్శజన్యతయోః ప్రత్యక్షరూపైకధర్మావచ్ఛిన్నత్వాత్తద్దోషతాదవస్థ్యమ్- యదిచైకధర్మావచ్ఛిన్నపర్యాప్తావచ్ఛేదకతాకత్వం తదాఽసంభవః- తల్లిఙ్గకపరామర్శావ్యవహితోత్తరత్వస్య పక్షతాజన్యతావచ్ఛేదకకోట్యప్రవిష్టస్య పరామర్శజన్యతావచ్ఛేదకఘటకత్వాత్- పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిసిద్ధికాలే నీలపర్వతో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమిత్యుత్పత్త్యా పర్వతత్వాద్యంశే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వపర్యాప్తేః పరామర్శజన్యతావచ్ఛేదకకోట్యప్రవిష్టాయాః పక్షతాజన్యతావచ్ఛేదకే నివేశాచ్చేతి- మైవమ్- పక్షతాజన్యతావచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణఘటితధర్మావచ్ఛిన్నపరామర్శజన్యతైవ నివేశనీయా- వ్యభిచారవిరహేఽపి పక్షతాపరామర్శసామగ్ర్యాస్సామాన్యసామగ్రీవిశేషసామగ్రీత్వనిర్వాహాయ పక్షతాజన్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవిష్టవిశేషణానాం పరామర్శజన్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవేశాఙ్గీకారాదితి నానుపపత్తిః- పక్షతాత్వపరామర్శత్వయోరననుగతసాధ్యాదిఘటితతయా ఏకోపాదానేఽన్యానుమితావవ్యాప్తిస్తు తద్వ్యక్త్యనుభవత్వవ్యాప్యజాతివివక్షయా నిరసనీయేతి.

తదపిచిన్త్యమ్- జన్యతాయామభావాదివిషయకవృత్తిత్వనివేశనేనైవ సకలాతివ్యాప్తివారణే గురుతరపక్షతాజన్యత్వనివేశే గౌరవాత్.

అనుమితిం ప్రతి పరామర్శస్య కారణతాయా విచారః పరామర్శశబ్దే ద్రష్టవ్యః- పక్షతాయాశ్చ పక్షతాశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

సర్వత్ర సాధ్యవ్యాప్యహేతుమాన్ పక్షస్సాధ్యవానిత్యేవానుమితిరితి శేషాంచిన్మతమ్. తన్మతం లిఙ్గోపధానమతమితి లిఙ్గోపహితలైఙ్గికభానమితి చోచ్యతే- తచ్చలిఙ్గశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.

అనుమితిర్ద్వివిధా స్వార్థానుమితిః పరార్థానుమితిశ్చేతి- తత్ర స్వయంగృహీతవ్యాప్తికస్య జాతపరామర్శస్యానుమితిః స్వార్థానుమితిరిత్యుచ్యతే యత్తు కశ్చిత్స్వయం హేతోస్సాధ్యమనుమాయ పరప్రతిపత్త్యర్థం పఞ్చావయవవాక్యం ప్రయుఙ్క్తే- యథా పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాత్ యో యో ధూమవాన్ స స వహ్నిమాన్ యథా మహానసః తథాచాయమ్- తస్మాత్తథేతి- తతః పరస్య జాతపరామర్శస్యానుమితిరుత్పద్యతే సా పరార్థానుమితిః-

పునరనుమితిర్ద్వివిధా- పక్షతావచ్ఛేదకసాధ్యసామానాధికరణ్యమాత్రావగాహినీ పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యవత్త్వావగాహినీ చేతి- తత్రాద్యా సామానాధికరణ్యా

నానుమితిరితివ్యవహ్రియతే-ద్వితీయాత్త్వవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనానుమితిరితి- ఏకధర్మిణి సాధ్యపక్షతావచ్ఛేదకయోస్సంబన్ధావగాహనమేవ తత్సామానాధికరణ్యావగాహనమ్- నతుపక్షతావచ్ఛేదకే సాధ్యాధికరణవృత్తిత్వావగాహనం సాధ్యే పక్షతావచ్ఛేదకాధికరణవృత్తిత్వావగాహనం వా- పర్వతో వహ్నిమానిత్యనుమితౌ తద్విషయతాయా అననుభవాత్ - తదభ్యుపగమే ప్రయోజనవిరహాచ్చ- సామానాధికరణ్యమాత్రావగాహిత్వం చావచ్ఛేదకత్వానవగాహిత్వే సతి పక్షసాధ్యసంబన్ధావగాహిత్వమ్-యచ్చ నకస్యచిదపి జన్యతావచ్ఛేదకమ్-అవచ్ఛేదకత్వఘటకసామగ్ర్యా అసత్త్వాదనుమితిసామాన్యసామగ్రీసత్త్వేఽర్థవశాదేవతదవచ్ఛిన్ననిష్పత్తేః.

అవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనానుమితౌ చావచ్ఛేదకత్వం చ ప్రకారతయా భాసతే-తాదృశానుమితేరపి పర్వతో వహ్నిమానిత్యాద్యాకారకతయా తత్రావచ్ఛేదకత్వ ప్రకారతాయా అన్వాయ్యత్వాత్ నాప్యవచ్ఛేదకాంశేఽవచ్ఛేదకతాసంబన్ధేన సాధ్యం ప్రకారః-పర్వతో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమితౌ పర్వతత్వాంశే నిష్ప్రకారకత్వస్యానుభవాత్ -అన్యథా తాదృశానుమితేర్వహ్నిమత్పర్వతత్వవాన్ వహ్నిమానిత్యాకారకతాఽఽపత్తేః - కిన్తుపక్షాంశేస్వావచ్ఛేదకపక్షతావచ్ఛేదకవత్త్వసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబన్ధోభయసంబన్ధేన సాధ్యం ప్రకారః- అథవా సాధ్యసంసర్గే పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వం సంబన్ధఘటకతయాభాసతే- తథాచ పర్వతో వహ్నిమానిత్యవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనానుమితౌ పర్వతత్వావచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టసంయోగాదివహ్న్యాదేః పర్వతాద్యంశే స[illegible]న్ధ ఇతిపర్యవసితమ్-కేచిత్త్వవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనానుమితావవచ్ఛిన్నత్వసంబంధేన పక్షతావచ్ఛేదకం విధేయాంశే ప్రకారతయాభాసతే-తచ్చధర్మిపారతన్త్ర్యేణైవేతి న తాదృశానుమితేః పర్వతః పర్వతత్వీయవహ్నిమానిత్యాకారకతేత్యాహుః- (అత్ర లాఘవగౌరవవిచారోఽవచ్ఛేదకశబ్దే ద్రష్టవ్యః)

అత్రేదం విభావనీయమ్- పరామర్శే సాధ్యస్య హేతువ్యాపకత్వం యాదృశసంబన్ధేన గృహ్యతే తాదృశేనైవ సంబన్ధేనానుమితౌ సాధ్యం ప్రకారతయా భాసత ఇతి సర్వసంమతమ్. తథాచ పర్వతత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టసంయోగాదిఘటితవ్యాపకత్వావగాహిపరామర్శజన్యానుమితౌ తాదృశవిశిష్టసంయోగాదిస్సంసర్గత్వేన కస్యాపి విప్రతిపత్తిః-కిం తు శుద్ధసంయోగాదిఘటితవ్యాపకత్వావగాహినః పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన హేతుమత్తాపరామర్శాదప్యవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనానుమితిరుత్పద్యతే-తత్రావచ్ఛిన్నత్వసంబన్ధేన పక్షతావచ్ఛేదకం సాధ్యాంశే విశేషణముత సాధ్యసంసర్గే పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వం సంబన్ధఘటకతయా భాసత ఇత్యేవవిచార్యమ్-తత్ర ద్వితీయపక్ష ఏవ సాధురితి ప్రతిభాతి-పర్వతత్వాద్యవచ్ఛిన్నసంయోగసంబన్ధావచ్ఛిన్న

వహ్న్యాది ప్రకారతాయా అన్యత్రక్లృప్తత్వేనాన్యత్రాక్లృప్తాతిరిక్తవిషయతా కల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాదితి.

అవచ్ఛిన్నత్వం చ ద్విధా- స్వరూపసంబన్ధవిశేషరూపం వ్యాపకతారూపంచ- తత్రమూలేవృక్షః కపిసంయోగీ గన్ధప్రాగభావకాలే ఘటో గన్ధవానిత్యాదౌ మూలగన్ధప్రాగభావకాలాదిరూపపక్షతావచ్ఛేదకనిరూపితం స్వరూపసంబన్ధరూపమవచ్ఛిన్నత్వం కపిసంయోగగన్ధాదిరూపసాధ్యసంబన్ధే భాసతే పర్వతో వహ్నిమాన్ పృథివీరూపవతీత్యాదావవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనానుమితౌ వ్యాపకత్వరూపమవచ్ఛిన్నత్వం వహ్నిరూపాదిసంబన్ధే భాసత ఇతి ధ్యేయమ్.

శుద్ధసంయోగాదిఘటితవ్యాపకత్వావగాహినోఽవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన హేతుమత్తాజ్ఞానాదపి సామానాధికరణ్యేనానుమితిరేవేతి యజ్ఞపత్యుపాధ్యాయమతమ్- తాదృశజ్ఞానాదవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనైవానుమితిరితి పక్షధరమిశ్రాదిసంమతమ్- తత్రోపాధ్యాయమతే వ్యాపకతావచ్ఛేదకతయాగృహీతమేవ రూపమనుమితౌ సాధ్యాంశే భాసతఇతినియమః- అన్యేషాంతుమతేఽతథావిధస్యాపి రూపస్యభాసకసామగ్రీసత్త్వే భానమభ్యుపగమ్యతే- అతఏవ తన్మతే శుద్ధవహ్నిత్వే వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వావగాహినోఽపి పరామర్శాన్మహానసీయవహ్నౌ లాఘవమితి లాఘవజ్ఞానసహకారేణ మహానసీయవహ్నితరవహ్న్యభావవాన్ అయమితీతరబాధసహకారేణచ మహానసీయవహ్నిమానయమిత్యనుమితిరేవాభ్యుపగమ్యతే.

సర్వత్రానుమితిర్నిశ్చయాత్మికైవ- పరోక్షజ్ఞానం నిశ్చయాత్మకమేవేతి సిద్ధాన్తాత్- రత్నకోశకారస్తు సత్ప్రతిపక్షసంవలనదశాయాం సంశయాత్మికామప్యనుమితిమఙ్గీకరోతి- తత్రసాధకబాధకవిచారస్సత్ప్రతిపక్ష శబ్దేసంశయశబ్దేచ ద్రష్టవ్యః.

సమానవిషయే లౌకికప్రత్యక్షసామగ్రీసత్త్వే అనుమితిసామగ్రీసత్త్వేచ లౌకికప్రత్యక్షమేవోత్పద్యతే- తదుత్తరం సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసాయస్యైవోదయాత్ సమానవిషయే ప్రత్యక్షసామగ్రీ బలవతీతి సిద్ధాన్తాచ్చ ఏవం తత్రశాబ్దసామగ్రీసత్త్వేఽనుమితిసామగ్రీసత్త్వేచ శాబ్దసామగ్ర్యేవ- తదుత్తరం శాబ్దయామీత్యనువ్యవసాయస్యైవోదయాత్ - భిన్నవిషయకానుమితిసామగ్రీసత్త్వే లౌకికప్రత్యక్షాదిసామగ్రీసత్త్వే చానుమితిరేవోత్పద్యతే- భిన్నవిషయకానుమితిసామగ్రీ సర్వతో బలవతీతి సిద్ధాన్తాత్ - అన్యథా ప్రత్యక్షాత్మకపరామర్శానన్తరం తాదృశపరామర్శాన్తరమేవ స్యాన్నత్వనుమితిరితి.

తథాచ పర్వతత్వాద్యవచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవహ్నిత్వాద్యవచ్ఛిన్నవిధేయతాకానుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి పర్వతత్వాద్యవచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవహ్నిత్వాద్యవచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిలౌకికప్రత్యక్షాదిసామగ్ర్యాః ప్రతిబన్ధకత్వం కల్పనీయమ్- పర్వతో వహ్నిమానిత్యాకా

తత్ప్రత్యక్షాదిసామగ్రీదశాయాం వహ్నిమాన్ పర్వతో ఘటవానిత్యాకారకానుమిత్యుదయాత్తత్ర వ్యభిచారవారణాయ విధేయతాయాః ప్రతిబధ్యకోటౌ నివేశః- ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకతయా తథావిధప్రత్యక్షహేతుసముదాయత్వేన తాదృశచాక్షుషాదిహేతుసముదాయత్వేన వా- అతీతానాగతచక్షుస్సన్నికర్షాదిఘటితకారణసముదాయస్యైకదాఽసత్త్వాత్- కింతు పర్వతచక్షుస్సంయోగాదివిశిష్టవహ్నిచక్షుస్సంయోగత్వాదినా వైశిష్ట్యఞ్చ స్వావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్వసమానకాలీనపర్వతవహ్నిసంయోగావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వస్వసామానాధికరణ్యోభయసమ్బన్ధేన- అతః పర్వతవహ్నిసంయోగానవచ్ఛిన్నపర్వతసంనికర్షకాలే తథావిధవహ్నిసంనికర్షకాలే చ న తథావిధానుమిత్యనుపపత్తిః- ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధశ్చ స్వాశ్రయచక్షురాదిసంయుక్తమనఃప్రతియోగికవిజాతీయసంయోగః- ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకసమ్బన్ధస్సమవాయః- అత ఏకపురుషచక్షుస్సంయోగాదిఘటితసామగ్రీకాలే నాన్యదీయానుమిత్యనుపపత్తిః- ప్రతిబన్ధకకోటౌ సామానాధికరణ్యం స్వాశ్రయేత్యాదిసమ్బన్ధఘటితమేవ- అత ఏకపురుషస్య పర్వతచక్షుస్సంయోగకాలేఽన్యపురుషస్య వహ్నిచక్షుస్సంయోగసత్త్వేన వహ్న్యనుమిత్యనుపపత్తిః- నాపి తత్పురుషీయత్వనివేశేన పురుషభేదప్రయుక్తానన్తప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావకల్పనాప్రసఙ్గః- ఏవం తథావిధానుమితిం ప్రతి తథావిధశాబ్దబోధసామగ్ర్యా అప్యాకాఙ్క్షాజ్ఞానవిశిష్టయోగ్యతాజ్ఞానత్వాదినైవ ప్రతిబన్ధకతా కల్పనీయా- విశేష్యవిశేషణభావే వినిగమనావిరహప్రయుక్తప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావాదిబాహుల్యప్రయుక్తగౌరవన్తు గత్యన్తరాభావేన సోఢవ్యమేవ- సాధారణకారణాని తు సామగ్రీప్రతిబన్ధకతాయాం న నివేశనీయాని ప్రయోజనవిరహాదిత్యవధేయమ్.

ఘటానుమితిసామగ్రీదశాయాం వహ్నివిషయకప్రత్యక్షానుమితిసామగ్రీసమవధానసత్త్వే యది ఘటాదేరివ వహ్నేరప్యనుమితిః ప్రామాణికీ తదా ఘటాద్యనుమితిసామగ్ర్యభావోఽపి వహ్నిప్రత్యక్షసామగ్రీప్రతిబన్ధకతాయాం నివేశ్యతే- ఘటప్రత్యక్షతదనుమితిసామగ్రీ వహ్నిప్రత్యక్షతదనుమితిసామగ్రీకాలే వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షానుమితిద్వయప్రసఙ్గ ఇతి చేత్- తర్హి ఘటప్రత్యక్షసామగ్ర్యభావఘటితతదనుమితిసామగ్ర్యభావ ఏవ వహ్నిప్రత్యక్షసామగ్రీప్రతిబన్ధకతాయాం నివేశ్యతే ఘటాదిప్రత్యక్షసామగ్ర్యాం చ న తదన్యవిషయకానుమితిసామగ్ర్యభావనివేశః ప్రయోజనాభావాత్- ఉపదర్శితసామగ్రీసంపత్తిదశాయామనుమితేరివ ప్రత్యక్షస్యాప్యనుత్పాదో యద్యానుభవికస్తదా వహ్న్యాద్యనుమితిసామగ్ర్యభావఘటితఘటాదిప్రత్యక్షసామగ్ర్యభావ ఏవ వహ్న్యాదిప్రత్యక్షం ప్రతి ఘటాద్యనుమితిసామగ్రీప్రతిబన్ధకతాయాం నివేశ్యతే- వస్తుతస్తు వహ్నిప్రత్యక్షతదనుమితిఘటానుమితిసామగ్రీసత్త్వే వహ్న్యాద్యవిషయక ఘటానుమితేరేవోదయాద్వహ్న్యాద్యనుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి సామగ్ర్యన్తరాభావఘటితాయా ఏవ వహ్న్యాదిప్రత్యక్షసామగ్ర్యాః ప్రతిబన్ధకత్వం కల్ప్యతే- ఏవం సామగ్ర్యన్తరప్రతిబన్ధకతాయామపి బోధ్యమ్.

వహ్న్యాదివిషయకప్రత్యక్షాదిసామగ్రీకాలేఽప్యనుమిత్సాసత్త్వే వహ్న్యాద్యనుమిత్యుత్పత్తేరనుమిత్సాయా ఉత్తేజకత్వం స్వీకార్యమ్- ఘటాద్యనుమిత్సాసత్త్వే వహ్న్యాద్యనుమిత్యనుదయాత్ వహ్న్యాద్యనుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి వహ్న్యాద్యనుమితిగోచరేచ్ఛావిరహవిశిష్టప్రత్యక్షసామగ్రీత్వాదినైవ ప్రతిబన్ధకతా వాచ్యా- న చ వహ్నిఘటానుమితిర్జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛాసత్త్వేఽపి వహ్న్యనుమిత్యాపత్తిరితి వాచ్యమ్- పర్వతవిశేష్యకవహ్నివిధేయకానుమితిస్థలీయప్రతిబన్ధకతాయాం పర్వతవిశేష్యతానిరూపితవహ్నివిధేయతాభిన్నవిధేయతాశూన్యానుమితిగోచరేచ్ఛాత్వేనైవోత్తేజకత్వాత్- సమూహాలమ్బనానుమితిసామగ్రీదశాయాం తు తాదృశానుమితిగోచరేచ్ఛాత్వేనైవోత్తేజకత్వాన్న తాదృశానుమిత్యనుపపత్తిః- అనుమితిర్జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛాకాలే తు ఘటానుమితివహ్న్యనుమితిసామగ్రీసత్త్వే ఘటానుమితిరివ వహ్న్యనుమితిరప్యేవ- తదానీం వహ్నిప్రత్యక్షానుదయాత్- యత్ర ఘటానుమితిత్వేన వహ్నిమాత్రవిషయకానుమితిరపి విసంవాదీచ్ఛయా విషయీకృతా తత్ర యది న వహ్న్యనుమితిస్తదా పర్వతవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నవహ్నివిధేయకత్వప్రకారతాభిన్నకించిద్విధేయకత్వప్రకారతానవచ్ఛిన్నానుమితినిష్ఠవిశేష్యతాకేచ్ఛాత్వేనైవోత్తేజకతా స్వీకార్యా- తేన వహ్నివిధేయకత్వే సతి ఘటవిధేయకానుమితిర్జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛావారణమనుమితిర్జాయతామితి విషయామిశ్రితేచ్ఛాసంగ్రహశ్చ- అనుమితిత్వప్రకారకత్వమపీచ్ఛాయాం నివేశ్యమ్- తేన వహ్నిజ్ఞానం జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛావ్యుదాసః- ఏవం ప్రత్యక్షాన్యజ్ఞానత్వాదిప్రకారకేచ్ఛానాం పృథగుత్తేజకతా స్వీకార్యా పర్వతవిశేష్యకవహ్నిప్రకారకప్రత్యక్షావిషయకత్వేనానుగమస్తు న సంభవతి పర్వతే వహ్నిజ్ఞానం జాయతాం వహ్న్యనుమితిశ్చ జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛాఽసంగ్రహాపత్తేః-

ప్రత్యక్షేచ్ఛాఽనుమిత్సయోశ్చ సత్త్వే ప్రత్యక్షమేవోత్పద్యతే నత్వనుమితిః- స్వభావతో బలవత్త్వాత్ సామగ్ర్యా ఉభయేచ్ఛాకాలేఽపి బలవత్త్వాత్- అతః ప్రత్యక్షేచ్ఛావిశిష్టప్రత్యక్షసామగ్ర్యాస్సమానవిషయకానుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి ప్రత్యక్షాన్యజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యేవ వా ప్రతిబన్ధకత్వాన్తరం కల్పనీయమ్.

అనుమిత్సావిశిష్టానుమితిసామగ్రీకాలేఽసత్యాం ప్రత్యక్షేచ్ఛాయాం సమానవిషయకస్యాపి ప్రత్యక్షస్యానుదయాత్ తత్రానుమిత్సావిశిష్టసమానవిషయకానుమితిసామగ్ర్యాః ప్రత్యక్షేచ్ఛాయుత్తేజకీకృత్య ప్రతిబన్ధకతా కల్పనీయా.

భిన్నవిషయకానుమితిసామగ్ర్యాశ్చ వహ్న్యనుమితిసామగ్రీత్వాదినా వహ్నిభిన్నవిషయకానుమిత్యన్యజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి నైకం ప్రతిబన్ధకత్వమ్. తథాసతి ఘటాదిచాక్షుషేచ్ఛాసత్త్వే ఘటాదిచాక్షుషాద్యుపపత్తయే ఘటచాక్షుషం జాయతాం ఘటశాబ్దం జాయతామిత్యాదినిఖిలేచ్ఛానామేకత్రోత్తేజకత్వాపత్త్యా ఏకవిధేచ్ఛాకాలే అన్యాదృశజ్ఞానోత్పత్త్యాపత్తేః. కింతు ఘటత్వప్రకారకఘటవిశేష్యకచాక్షుషత్వాద్యవచ్ఛిన్నం ప్రతి తాదృశచాక్షుషాదిగోచరేచ్ఛావిరహవిశిష్టవహ్న్యనుమితిసామగ్రీత్వాదినా ప్రతిబన్ధకతా. అత్ర ఘటజ్ఞానం జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛాయా అప్యుత్తేజకతయా చాక్షుషత్వాదిప్రకారకత్వం న నివేశనీయమ్. కింతు ఘటప్రత్యక్షం జాయతాం ఘటచాక్షుషం జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛానాం చాక్షుషవిషయకత్వేనైక ఏవాభావో నివేశనీయ ఇతి ధ్యేయమ్. నచైవం వహ్న్యనుమితిసామగ్రీకాలే యత్కించిద్గోచరం జ్ఞానం జాయతామితీచ్ఛాసత్త్వే ఘటాదిచాక్షుషోత్పత్తిః వహ్నిజ్ఞానావిషయత్వమిచ్ఛాయాం నివేశ్య తద్వారణే చ యత్కించిద్గోచరం జ్ఞానం జాయతాం ఘటచాక్షుషం చ జాయతామిత్యాద్యాకారకేచ్ఛానామప్యసంగ్రహప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్. ఘటత్వప్రకారకత్వావచ్ఛిన్నఘటవిశేష్యకత్వప్రకారతాభిన్నకించిద్విశేష్యకత్వప్రకారతానవచ్ఛిన్నచాక్షుషాదినిష్ఠవిశేష్యతాకత్వాదినా తాదృశేచ్ఛానాముత్తేజకత్వాభ్యుపగమాత్. చాక్షుషం జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛాసంగ్రహాయ ఘటత్వప్రకారకత్వానవచ్ఛిన్నవహ్నివిశేష్యకత్వే సతి ఘటవిశేష్యకం జ్ఞానం జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛావారణాయ చ విశిష్టానుధావనమ్. ఉక్తదిశైవ చ వారణీయానామిచ్ఛానాం వారణప్రకారః సంగ్రాహ్యాణాం చ సంగ్రహప్రకారస్సూక్ష్మమతిభిర్విధేయః. అనుమిత్సావిశిష్టానుమితిసామగ్రీకాలే చాక్షుషాదిగోచరేచ్ఛాసత్త్వేఽపి భిన్నవిషయకచాక్షుషాదీనామనుదయాత్. వహ్నిభిన్నవిషయకానుమిత్యన్యజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నే వహ్న్యనుమిత్సావిశిష్టవహ్న్యనుమితిసామగ్రీత్వాదినా ప్రతిబన్ధకత్వమేవైకం కల్పనీయమ్. అత్రాపి వహ్నిజ్ఞానం జాయతాం ఘటచాక్షుషం జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛాద్వయసత్త్వేఽపి ఘటాదిచాక్షుషస్యానుదయాదనుమిత్సాప్రకారకత్వం న నివేశనీయమ్. యత్కించిద్గోచరం జ్ఞానం జాయతామిత్యాకారకానుమితివిషయకేచ్ఛావారణం చ పూర్వవద్బోధ్యమ్. అథ వహ్నివిషయకప్రత్యక్షస్యాపి వహ్నిభిన్నవహ్నిత్వపర్వతత్వసంయోగాదివిషయకత్వాదనుమిత్సావిశిష్టవహ్న్యనుమితిసామగ్రీకాలే తాదృశప్రత్యక్షేచ్ఛాధీనతథావిధప్రత్యక్షానుదయప్రసఙ్గః. న చ పర్వతవిశేష్యతానిరూపితవహ్నిత్వావచ్ఛిన్నవిధేయతాభిన్నవిధేయతాయా ఏవ నివేశాత్ వహ్నిమాన్ పర్వత ఇత్యత్ర వహ్నిత్వాదేర్విధేయతాయా అభావేనానుపపత్త్యభావః. విధేయత్వం చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వాదివిషయతాభిన్నవిలక్షణవిషయత్వమ్. తచ్చ ప్రత్యక్షాదిసాధారణమేవేతి న తదసంగ్రహ ఇతి వాచ్యమ్. నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకకఘటాదిజ్ఞానీయప్రకారతాయా విధేయతాత్వేనాభావేన తాదృశప్రత్యక్షాసంగ్రహ ఇతి చేన్న. వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితపర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాభిన్నముఖ్యవిశేష్యతాశాల్యనుమిత్యన్యజ్ఞానత్వస్యైవ ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వోపగమే నానుపపత్త్యభావాత్. అనుమిత్సావిశిష్టానుమితిసామగ్రీకాలే తత్సమానవిషయకప్రత్యక్షాదిగోచరేచ్ఛావిశిష్టప్రత్యక్షాదిసామగ్రీసత్త్వే యదభిన్నవిషయకం ప్రత్యక్షం ప్రామాణికం తదా పర్వతత్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవహ్నిప్రకారతాశూన్యత్వాదికమేవ నివేశనీయమ్. ఏవం భిన్నవిషయకానుమితిం ప్రత్యనుమిత్సావిరహవిశిష్టప్రత్యక్షేచ్ఛావిశిష్టప్రత్యక్షసామగ్ర్యాః ప్రతిబన్ధకతా బోధ్యా. ఏవం భిన్నవిషయకశాబ్దసామగ్ర్యా అపీచ్ఛాఘటితాయాః ప్రతిబన్ధకతా బోధ్యా.

కేచిత్తు సమానేఽపి విషయే ప్రత్యక్షసామగ్ర్యపేక్షయా అనుమితిసామగ్ర్యా బలవత్త్వం కల్ప్యతే. సాక్షాత్కారత్వగ్రహశ్చానుమితావుత్పన్నాయాం సిద్ధిసత్త్వేనానుమితిసామగ్ర్యా అభావేన ద్వితీయక్షణే ప్రత్యక్షోత్పత్త్యా తృతీయక్షణ ఏవోత్పద్యతే. ద్వితీయక్షణ ఏవ సాక్షాత్కారగ్రహో జాయత ఇతి తు శపథమన్తరేణ సశ్రద్దధీమహి. యద్యేవం తన్మతేఽపి చాక్షుషాదీచ్ఛానాం పృథక్పృథగుత్తేజకత్వానురోధేన భిన్నవిషయకస్థలే ప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావాన్తరకల్పనమావశ్యకమేవ. తథాపి సిద్ధాన్తిమతే సమానవిషయకానుమితౌ అనుమిత్సావిరహవిశిష్టప్రత్యక్షసామగ్ర్యాః ప్రత్యక్షేచ్ఛావిశిష్టప్రత్యక్షసామగ్ర్యాశ్చ ప్రతిబన్ధకతాకల్పనాత్ప్రతిబన్ధకతాద్వయమ్. ఏతన్మతే తు తథావిధప్రత్యక్షే అనుమితిసామగ్ర్యాః ప్రత్యక్షేచ్ఛావిరహవిశిష్టాయా ఏకమేవ ప్రతిబన్ధకత్వమ్. అనుమిత్సావిశిష్టానుమితిసామగ్ర్యాశ్చ భిన్నవిషయకస్థలీయప్రతిబన్ధకతయైవ నిర్వాహః. తత్ర విషయనివేశే ప్రయోజనాభావాత్ సర్వసాధారణానుమిత్యన్యజ్ఞానత్వస్యైవ తత్ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వోపగమాదితి లాఘవమ్. సిద్ధాన్తిమతే ప్రత్యక్షేచ్ఛావిశిష్టప్రత్యక్షసామగ్ర్యాః శాబ్దాదిసాధారణసమానవిషయకపరోక్షత్వావచ్ఛిన్ననిరూపితప్రతిబన్ధకతయైవ నిర్వాహ ఇత్యపి న సమ్భవతి. పరోక్షత్వజాతేరన్యత్రదూషితత్వాత్ ప్రత్యక్షాన్యజ్ఞానత్వస్య ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వే విశేష్యవిశేషణభావే వినిగమనావిరహేణ ప్రతిబన్ధకతాబాహుల్యాత్. శాబ్దత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యనుమితిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి చ పృథక్ప్రతిబన్ధకత్వకల్పనస్యావశ్యకత్వాత్. ఏతన్మతే సమానవిషయకానుమితిసామగ్ర్యా ఇవ తథావిధశాబ్దసామగ్ర్యాః ప్రత్యక్షసామగ్ర్యపేక్షయా బలవత్త్వాభ్యుపగమే శాబ్దస్థలేఽపి తాదృశసామ

గ్ర్యాః ప్రతిబన్ధకతాయా అసిద్ధత్వాచ్చేతి- న చైతన్మతే స
మానవిషయక ప్రత్యక్షస్థలే-నుమిత్సావిశిష్టానుమితిసామ
గ్ర్యాః పృథక్ప్రతిబన్ధకత్వమావశ్యకమ్ శాబ్దేచ్ఛావిశిష్టశాబ్ద
సామగ్రీజన్యసమానవిషయకశాబ్దబోధే వ్యభిచారవారణా
య భిన్నవిషయకత్వస్య భిన్నవిషయకతావ్యక్తస్థలీయతా
దృశసామగ్రీప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకకోటావవశ్యం నివేశ్య
త్వాదితి వాచ్యమ్- ప్రత్యక్షసామగ్ర్యపేక్షయేవ శాబ్దసా
మగ్ర్యపేక్షయాపి సమానవిషయకానుమితిసామగ్ర్యా
బలవత్త్వోపగమాత్ సమానవిషయకశాబ్దేచ్ఛావిశిష్టశా
బ్దసామగ్రీ తథా విధానుమిత్సావిశిష్టానుమితిసామగ్రీ కా
లే-నుమితేరేవోపగమాత్ భిన్నవిషయకత్వస్య తాదృశ
సామగ్రీప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకకుక్షావనివేశాత్-వస్తుతస్తు
అనుమిత్యన్యజ్ఞానత్వస్యైతస్యానుమానీయతజాతివిశేషస్య వః
ర్త్యసాధారణత్వేన జన్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ జన్యత్వనివేశే
గౌరవాత్ జన్యప్రత్యక్షవృత్తిజాతివిశేషస్య శాబ్దత్వాదేశ్చ
తాదృశసామగ్రీప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకతాయామౌచిత్యే
న ప్రత్యక్షత్వశాబ్దత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావ
ఆవశ్యకః- ఇత్థంచ ప్రత్యక్షస్థలీయప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధక
భావే భిన్నవిషయకతావనివేశే-పితన్మతే వ్యభిచారాభా
వాదేక ప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధకభావేనైవ నిర్వాహ ఇతి వదన్తి.
ఇదమత్ర- పర్వతే వహ్నిజ్ఞానం జాయతామితీచ్ఛా స్వీకా
రకానుమితివిషయకేచ్ఛావిశిష్టవహ్న్యనుమితిసామగ్రీకా
లే-పి ఘటాదిప్రత్యక్షానుదయాద్భిన్నవిషయకస్థలీయప్ర
తిబన్ధకతాయామనుమితిత్వప్రకారకతద్ప్రకారకేచ్ఛా
సాధారణానుమితివిషయకేచ్ఛాత్వేనైవ తాదృశేచ్ఛానివే
శ్యతే- తథావ పర్వతేవహ్నిజ్ఞానం జాయతాం వహ్నిప్ర
త్యక్షం జాయతామిత్యేతాదృశేచ్ఛాకాలే వహ్న్యనుమితి
సామగ్రీకాలేపి వహ్నిప్రత్యక్షస్యైవోత్పత్త్యాపత్త్యా వ్యభిచా
రవారణాయ తాదృశసిన్నవిషయత్వం ప్రతిబధ్యతావచ్ఛే
దకకోటౌ నివేశనీయమ్- తథా చ తాదృశప్రతిబధ్యప్రతి
బన్ధకభావేనానిర్వాహాదనుమితిత్వప్రకారకేచ్ఛావిశిష్టాను
మితిసామగ్ర్యాస్సమానవిషయకప్రత్యక్షం ప్రతిప్రతిబన్ధక
త్వాన్తరకల్పనమావశ్యకమేవేతి న్యలాఘవావకాశః- ప్ర
త్యుతైతన్మతే ప్రత్యక్షసామగ్ర్యపేక్షయానన్తవిధతదభావ
తదభావవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానాభావఘటితతయా గురుశరీరత
యాలిఙ్గాదిభేదేనానన్తాయా అనుమితిసామగ్ర్యాః సమానవి
షయకప్రత్యక్షం ప్రతిప్రతిబన్ధకతాయాం వికల్పితగౌరవమ
తిలఘుశరీరాయా అల్పీయస్యాః ప్రత్యక్షసామగ్ర్యాః ఏవ స
మానవిషయకానుమితిప్రతిబన్ధకత్వకల్పనముచితమ్- లఘు
శరీరత్వంచ తస్యా బాధాద్యభావాఘటితత్వమితి హేయమ్-
వదలౌకికప్రత్యక్షే-పి తదన్యద్యజన్యబాధాభావస్య హేతు
తయా తత్సామగ్ర్యాపి బాధాభావఘటితైవేతి వాచ్యమ్-తా
దృశబాధాభావస్య లౌకిక ప్రత్యక్షహేతుత్వేపి తాదృశ
బాధకాలే-నుమితేరప్యనుదయాదనుమితిప్రతిప్రత్య

క్షసామగ్రీప్రతిబన్ధకతాయాం తస్య ప్రయోజనవిరహేణా
నివేశాత్- సమానవిషయక ప్రత్యక్షం ప్రత్యనుమితిసామ
గ్ర్యాః ప్రతిబన్ధకతాయాంతు బాధాభావనివేశన మావ
శ్యకమ్- అన్యథాదిన్యే ద్రియజన్యబాధకాలే పరామర్శా
దిసత్త్వే ప్రత్యక్షానుత్పాదప్రసఙ్గాదితి-
శేషం లౌకికప్రత్యక్షాదిశబ్దేషు సామగ్రీశబ్దేచ ద్రష్ట
వ్యమ్.

అనుమిత్సా- (అను-మమిష్- సన్- అ- టాప్) స్త్రీ. అనుమితివిషయకేచ్ఛా నైవన్యాయశాస్త్రనిషాధయిషు తివ్య వక్రియతే.

అనుమృత- (అను- మృశ్- క్త) త్రి. పునర్మృతః.

అనుమోద. పు. అఙ్గీకారః.

అనుయవ- పరిముఖాదిః- అ. యవసమీపమ్. పు. యవసంనిహిత క్షుద్రధాన్యజాతివిశేషః.

అనుయాగ- (అను- యజ- ఘఞ్) పు. వైష్ణవతన్త్రే విష్ణ్వారాధనానన్తరం తత్ప్రాప్తి రూపతయా కర్తవ్యస్తన్నివేదితస్వీకారః.

అనుయాజ- (అను- యజ- ఘఞ్) పు. అనూయాజాఖ్యః కర్మవిశేషః.

అనుయాయిన్- (అను- యా- ణిని) త్రి. అనుచరః.

అనుయుక్త- (అను-యుజిర్- క్త) ఇష్టాదిః.

అనుయూప- పరిముఖాదిః- అ. యూపసమీపమ్.

అనుయోగ- (అను- యుజిర్- ఘఞ్) పు. ప్రశ్నః.

అనుయోజన- (అను- యుజిర్- ల్యుట్) న. ప్రశ్నః.

అనురక్త- (అను- రఞ్జ- క్త) త్రి. అనురాగవాన్.

అనురతి- (అను- రమ- క్తిన్) స్త్రీ. రతిః.

అనురస- పు. వైద్యశాస్త్రే రసభేద- సర్వవిరః- అవ్యక్తః కించిదం శేవ క్తశ్చ- సోపిరసభేదైర్మధురాదిభిష్షడ్విధః.

అనురహస- (అను- రహస్- అచ్) అ. రహఃప్రదేశే ఇత్యర్థకమ్.

అనురాగ- (అను- రఞ్జ- ఘఞ్) పు. రతిః.

అనురాధా- స్త్రీ- అనూరాధానామనక్షత్రవిశేషః.

అనురూప- (అను- రూప) అ. త్రి. రూపస్యయోగ్యమ్- యోగ్యమ్.

అనురోధ- (అను-రుధ-ఘఞ్) పు. అనువర్తనమ్-ఇచ్ఛానువర్తనమ్.

అనురోధిన్- (అను- రుధ- ఘినుణ్) త్రి. అనువర్తనశీలః.

అనులాప (అను- లప-ఘఞ్) పు. అసకృదేకార్థకథనమ్.

అనులిప్త- (అను- లిప- క్త) త్రి. కృతానులేపనః.

అనులులోమ్- ధా. అనులోమి- ఇత్యస్య చజి రూపమ్- (—అట్) అన్వలులోమ్.

అనులులోమయిష- ధా-(అనులోమి- సన్) అస్యరూపమ్- అనులులోమయిష- (—అట్) అన్వలులోమయిష్.

అనులేపన- (అను- లిప- ల్యుట్) న. విలేపనమ్.

అనులేపికా- మహిష్యాదిః స్త్రీ

అనులోమ్- ధా. అనులోమి- ఇత్యస్య అనిడార్థధాతుకేనిష్ఠాయాంచ రూపమ్ (—లట్) అన్వలోమ్.

అనులోమ- (అను- లోమన్- అచ్) ఉపకాదిః త్రి. అనుకూలమ్.

అనులోమన- త్రి. వైద్యశాస్త్రే ఔషధ ద్రవ్యభేదః మలానాంపాకం కృత్వాబద్ధం భిత్త్వాయదధోనయతితదనులోమనమితి తల్లక్షణమ్- తచ్చహరీతకీప్రభృతి.

అనులోమయ్- ధా. అనులోమి- ఇత్యస్య గుణహేతావణిద్రూపమ్ (—లట్) అన్వలోమయ్.

అనులోమయియిష- ధా. (అనులోమి- సన్)అస్యరూపమ్ అనులోమయియిష్- (—లట్)అన్వలోమయియిష్.

అనులోమిమయిష- ధా- (అనులోమి- సన్-) అస్యరూపమ్- అనులోమిమయిష్. (—లట్)అన్వలోమిమయిష్.

అనులోమి- (అను- లోమన్- ణిచ్) ధా. లోమానుమార్జనే- అస్యరూపాణి- గుణహేతావణాదౌ] అనులోమయ్- అనిడార్థధాతుకేనిష్ఠాయాంచ- అనులోమ్- [చజి]అనులులోమ్. (—సన్) అనులులోమయిష- అనులోమిమయిష అనులోమయియిష.

అనువక్ర- త్రి. జ్యోతిషేఅఙ్గారకాదిగ్రహాణాంవృత్తగతిభేదః.

అనువచన- అనుప్రవచనాదిః- న.

అనువత్సర- పు. సంవత్సరః- సంవత్సర పఞ్చకాత్మకేయుగేచతుర్థోవత్సరః- తస్యాధిపతిః ప్రజాపతిః-తత్రపఞ్చాద్యవృష్టిః- తత్రధాన్యదానం మహాఫలమ్.

అనువర్తన- (అను- వృతు- ల్యుట్) అనురోధః- అనువృత్తిః.

అనువశ- త్రి. అనుకూలః.

అనువంశ- పరిముఖాదిః.

అనువాక- (అను- వచ- ఘఞ్) పు. వేదభాగవిశేషః- ఋచాంయజుషాంసామ్నాంసమూహః- అనువాక సమూహఃప్రపాఠకః అనువాకేప్రతిపాద్యేమత్వర్థే ప్రత్యయవిధిరధ్యాయశబ్దేద్రష్టవ్యః.

అనువాకాది- త్రి. వ్యాకరణే ఆకృతిగణ విశేషః- అనువాకాదయః పుంసిభాష్యన్త ఇతి తత్కార్యమ్.

అనువాచన- అనుప్రవచనాదిః,

అనువాద- (అను- వద- ఘఞ్) పు. సిద్ధస్యోపన్యాసః- పూర్వమీమాంసాయామర్థవాద విశేషః- తత్పర్యాయః ఉద్దేశః- తల్లిఙ్గాని యద్యపిత్త్వయోగః ప్రాథమ్యమ్ ఇత్యాదీని. అనువాదేచరణవాచినాంద్వన్ద్వఏకవద్భవతి- తచ్చస్థా ఇన్ ఇతిధాతోర్యోగఏవ- ఉదగాత్కఠకలాపమ్- ప్రత్యస్థాత్కఠకౌథుమమ్.

అనువాదిన్- (అను- వద- ణిని) పు. సఙ్గీతేవాద్యాదీనాం పఞ్చానాం స్వరాణాంమధ్యేఏకః సచవాదిస్వరస్యరాజస్థానీయస్యభృత్యస్థానీయః- తల్లక్షణంతు వాదిసమ్వాదితరత్వేసతిఅనుకూలత్వమ్.

అనువాద్య- (అను వద- ణ్యత్) త్రి అనువదనీయమ్.

అనువాసన- అనుప్రవచనాదిః- న. గన్ధమాల్యాదికృతవాసః- ధూపనమ్- పు. వైద్యశాస్త్రేబస్తివిశేషః- సఏవస్నేహబస్తిరిత్యుచ్యతే- స్నేహైర్దీయమానోవస్తిరనువాసనఇతితల్లక్షణమ్.

అనువిద్ధ- త్రి. పశ్చాద్విద్ధమ్ అనుస్యూతమ్.

అనువిన్ద- పు. ధృతరాష్ట్రపుత్రేష్వేకః.

అనువృత్త- [అను- వృతు- క్త] త్రి. అనువర్తమానమ్. న. అనువృత్తిః- సఙ్గీతే దర్శనవిశేషః- తచ్చదూరస్థదర్శనమితికేచిత్- భూయోభూయోదర్శనమనువృత్తమ్- తచ్చమహోత్సవేరాత్రికాలే చిత్రనాట్యదర్శనే సర్వస్యాపూర్వప్రకటనేచ వినియుజ్యత ఇతిభరతార్ణవకారోక్తమ్.

అనువృత్తి- [అను- వృతు- క్తిన్] స్త్రీ. ఏకస్మిన్ వాక్యే స్థితస్యపదస్య వాక్యాన్తరేఽప్యన్వయః- వ్యాకరణేఏకత్రసూత్రేస్థితస్యపదస్యాన్యత్ర సూత్రేఽన్వయః- యథా ఉపదేశేఽజనునాసికఇత్ ఇతి సూత్రేస్థితస్యోపదేశ ఇత్యస్యహలన్త్యమితిసూత్రేఽన్వయః- తచ్చతత్తుల్యశబ్దాన్తరానుపానమితికైయటః- అనువృత్తివిధాయకంతుస్వరితేనాధికారఇతిసూత్రమ్- ఏతన్మూలకమేవపఠన్తి సూత్రేష్వదృష్టంపదంసూత్రాన్తరాదనువర్తనీయం సర్వత్రేతి.

అనువ్యాహరణ- న. పునఃపాఠః.

అనువ్రజ్యా- [అను- వ్రజ- క్యప్] స్త్రీ. పునఃపాఠః.

అనువ్రత- [అను- వ్రత] త్రి. వ్రతమనుగతః.

అనుశారీ- న. వ్రతకర్తస్యానుకల్పః.

అనుశతిక- అనుశతికాదిః.

అనుశతికాది- త్రి. వ్యాకరణేగణవిశేషః- తత్కార్యంతు ఇతినిత్కితిచ తద్ధితే ఉభయపదవృద్ధిః- ఆనుశాతికమ్ ఆధిదైవికమ్ ఇత్యాది తస్యగణస్యపాఠోయథా- అనుశతిక- అనుహోడ- అనుసంవరణ- అనువత్సర- అఙ్గారవేణు- అసిహత్య- అస్యహత్య- అస్యహేతి- వధ్యోగ- పుష్కరసద్- అనుహరత్- కురుకత- కురుపఞ్చాల- ఉదకశుద్ధ- ఇహలోక- పరలోక- సర్వలోక- సర్వపురుష- సర్వభూమి- ప్రయోగ- పరస్త్రీ- రాజపురుష- త్ష్యణ్- సడసూత్ర- ఆకృతిగణోఽయమ్- తేనాధిగమన అధిభూత- అధిదేవ- చతుర్విద్యా- ఇత్యాదయోఽప్యత్రైవిజ్ఞేయాః.

అనుశయ- (అను- శీఙ్- అచ్) పు. ద్వేషః- దీర్ఘద్వేషః- పశ్చాత్తాపః- అనుబన్ధః- భుక్తావశిష్టం సుకృత దుష్కృతాత్మకం కర్మ-

అనుశయాక్షేప- అలంకారశాస్త్రే దణ్డిమతే ఆక్షేపాలంకార విశేషః- అనుశయవ్యఞ్జక ఆక్షేపఇతితల్లక్షణమ్. అర్థోన సంభృతః- విద్యాపి నార్జితా- తపోవాన సంచితమ్- గతఞ్చ సకలంవయః.

అనుశంస- పు. పునః కథయితా.

అనుశాసన- [అను- శాసు ల్యుట్] న. ఈశ్వరవచనమ్- శిష్యం ప్రత్యాచార్యవచనమ్ విధిః.

అనుశోచన- [అను- శుచ- ల్యుట్] పు. శోచన్తమనుసృత్య శోకః- శోకః.

అనుషక్- అ. అనుషక్.

అనుషఙ్గ- స్వరాద్యన్తాదిః- [అను- షఞ్జ- ఘఞ్] పు. కారుణ్యమ్- ప్రకృతానువర్తనమ్-అనువృత్తిః సన్నికృష్టవాక్యస్థస్య పదస్య వాక్యాన్తరేఽన్వయః

పూర్వమీమాంసాయామనుషఙ్గవిషయాణి త్రీణ్యధికరణాని ౨ అ॥ ౧ పాదే॥ షోడశం సప్తదశమష్టాదశఞ్చ- తత్ర షోడశం యథా.

అనుషఙ్గో వాక్యసమాప్తిస్సర్వేషు తుల్యయోగిత్వాదితి సూత్రమ్- జ్యోతిష్టోమే ఉపసద్ధోమే ష్వామ్నాయతే. యా తే అగ్నేఽయాశయా తనూర్వర్షిష్ఠా గహ్వరేష్ఠా ఉగ్రం వచో అపావధీం త్వేషం వచో అపావధీం స్వాహా. యా తే అగ్నే రజాశయా యా తే అగ్నే హరాశయా ఇతి. తత్ర స్వాహాన్తః ప్రథమో మన్త్రః సంపూర్ణవాక్యత్వాన్నిరాకాఙ్క్షః- ద్వితీయ తృతీయ మన్త్రయోరాకాఙ్క్షాం పూరయితుమధితస్తు వాక్యశేషోఽధ్యాహర్తవ్యః- నహి తనూర్వర్షిష్ఠేత్యాదిభాగస్తయోరన్వేతుం యోగ్యః తస్య ప్రథమమన్త్రశేషత్వాత్ ఇతి పూర్వపక్షః- వైదికయోర్మన్త్రయోరాకాఙ్క్షా వైదికేనైవ వాక్యశేషేణ పూరణీయా తతస్తనూర్వర్షిష్ఠేత్యాదిభాగ ఉత్తరయోర్మన్త్రయోరనుషజ్యతే. యద్యప్యసావన్యశేషః తథాపి బుద్ధిస్థస్సన్ కల్పనీయాదధ్యాహారాత్సన్నికృష్యతే- తస్మాదనుషఙ్గః కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తః.

సప్తదశం యథా- జ్యోతిష్టోమే దీక్షాప్రకరణే పఠ్యతే చిత్పతిస్త్వా పునాతు వాక్పతిస్త్వా పునాతు దేవస్త్వా సవితా పునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరితి- తత్ర తృతీయమన్త్రశేషోఽచ్ఛిద్రేణేత్యాదిభాగః ప్రథమద్వితీయమన్త్రయోర్నానుషజ్యతే- నిరాకాఙ్క్షత్వాత్- నహి చిత్పతిస్త్వా పునాతు వాక్పతిస్త్వా పునాత్విత్యనయోర్మన్త్రయోశ్శేషిణోస్సంపూర్ణవాక్యయోః కాచిచ్ఛేషాకాఙ్క్షాస్తీతి పూర్వపక్షః- మాభూచ్ఛేషశేషిణోరాకాఙ్క్షా- తథాపి శేషస్యాకాఙ్క్షాస్తి పవిత్రేణ రశ్మిభిరిత్యుక్తం కరణత్వం క్రియామపేక్షతే క్రియా చ పునాత్విత్యేషా త్రిష్వపి మన్త్రేష్వేకా- తయా క్రియయా సంబద్ధశ్శేషః క్రియాద్వారా తృతీయమన్త్రే నిరపేక్షేఽపి యథాఽన్వేతి తథా పూర్వయోరప్యన్వేతుమర్హతి- తస్మాదస్త్యనుషఙ్గ ఇతి సిద్ధాన్తః.

అష్టాదశం యథా- తత్ర సూత్రమ్- వ్యవాయాన్నానుషజ్యేతేతి. అగ్నీషోమీయే పశౌ శ్రూయతే- సంతే ప్రాణో వాయునా గచ్ఛతాం సంయజత్రైరఙ్గాని సంయజ్ఞపతిరాశిషేతి- తత్ర సంయజ్ఞపతిరితి తృతీయమన్త్రే సమిత్యుపసర్గస్య క్రియాపదాకాఙ్క్షత్వాత్ప్రథమమన్త్రగతస్య గచ్ఛతామితి పదస్యైకవచనాన్తస్య యజ్ఞపతిశబ్దేనాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్పూర్వవద్బుద్ధిస్థత్వేన సంనిహితత్వాదాకాఙ్క్షాయోగ్యతా సంనిధీనాం సద్భావేన తత్ర క్రియాపదమనుషజ్యత ఇతి పూర్వపక్షః మధ్యమమన్త్రే బహువచనాన్తేనాఙ్గానీత్యనేనాన్వేతుమయోగ్యత్వాత్తద్వ్యవాయేన బుద్ధిసంనిధిలోపాన్నాస్త్యనుషఙ్గః తతో ద్వితీయ తృతీయమన్త్రయోర్యథోచితం వాక్యశేషోఽధ్యాహర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తః.

ఏతాని త్రీణ్యధికరణాని యథాక్రమమనుషఙ్గాధికరణం శేషస్యానుషఙ్గాధికరణం వ్యవాయాధికరణమితి వ్యవహ్రియన్తే.

అనుషక్- స్వరాదిః- అవ్యయమ్- అనుషక్- అ. అనుమానస్.

అనుషట్- స్వరాదిః కచ్ఛాదిః.

అనుషణ్డ- కచ్ఛాదిః- పు. దేశవిశేషః.

అనుష్టుప్- అనుష్టుభ్.

అనుష్టుభ్- ఉణాదిః- [అను- స్తుభ- క్విప్] స్త్రీ. సరస్వతీ- లౌకికచ్ఛన్దసాంమధ్యే అష్టమం ఛన్దః- వైదికచ్ఛన్దసాంమధ్యే తు తృతీయం.

తత్ర లౌకికచ్ఛన్దసి షట్పఞ్చాశదధికశతద్వయసంఖ్యాకాని వృత్తాని- తత్ర ప్రసిద్ధవృత్తాని షట్- చిత్రపదా- ప్రమాణికా- వితానమ్ విద్యున్మాలా- మాణవకమ్- హంసరుతం చేతి.

వైదికే ఛన్దసి అక్షరసంఖ్యాకృతాస్సప్త భేదాః- త్ర్యక్షరా దైవ్యనుష్టుప్- త్రయోదశాక్షరాఽఽసురీ- షోడశాక్షరా ప్రాజాపత్యా- అష్టాక్షరా యాజుషానుష్టుప్- షోడశాక్షరా సామ్న్యనుష్టుప్- చతుర్వింశత్యక్షరార్చ్యనుష్టుప్- ద్వాత్రింశదక్షరాఽఽర్షీ- అష్టాచత్వారింశదక్షరా బ్రాహ్మీ.

తత్రార్ష్యాః ప్రాధాన్యం ద్వాత్రింశదక్షరాఽన్యూనాధికానుష్టుబనుక్రమణికాయాముక్తా- న్యూనాధికభేదాస్తు చత్వారః- ఏకత్రింశదక్షరా నిచృదనుష్టుప్- త్రయస్త్రింశదక్షరా భురిగనుష్టుప్- త్రింశదక్షరా విరాడనుష్టుప్- చతుస్త్రింశదక్షరా స్వరాడనుష్టుప్.

పాదప్రయుక్తభేదాస్తు షట్- పఞ్చకాః షట్పాదా ఏకషట్కశ్చేతి షట్పాదాశ్చేన్మహాపదపఙ్క్తిః జాగతౌ ద్వౌ గాయత్రావష్టక ఏకశ్చేతి త్రయశ్చేత్ కృతిః- జాగతః అష్టకః జాగతశ్చ క్రమేణ త్రయః పాదాశ్చేత్పిపీలికమధ్యా- నవకః జాగతః నవకశ్చేతి క్రమేణ త్రయశ్చేత్ కావిరాట్- నవకః- వైరాజః- త్రయోదశశ్చేతి త్రయశ్చేత్ నష్టరూపీ- దశకా ఏకాదశకావా త్రయః- పాదాశ్చేత్ విరాట్.

అనుష్టుభో దేవతా సోమః- స్వరో గాన్ధారః- వర్ణః పిశఙ్గః- గోత్రం గౌతమమ్.

అనుష్టుబ్గర్భా స్త్రీ. వైదికచ్ఛన్దసి ఉష్ణిగ్భేదః- పఞ్చకః ప్రథమః పాదః తతోఽష్టకాస్త్రయః- పాదాశ్చేదనుష్టుబ్గర్భేతి తల్లక్షణమ్.

అనుష్ఠాన- [అను-స్థా-ల్యుట్] న. ఆచరణమ్. అనుష్ఠానసాదేశ్యం పూర్వమీమాంసాయాం స్థానప్రమాణభేదః
అనుష్ఠిత- త్రి. ఆచరితః అనుష్ఠితవాన్.
అనుష్ఠు- [అను-స్థా-కు] అ. ఆనుపూర్వ్యే.
అనుష్ణ- [నఞ్-ఉష్ణ] త్రి. శీతః మన్దః.
అనుష్ణాశీత త్రి. వైశేషికశాస్త్రే స్పర్శభేదః. సద్వివిధః పాకజో౽పాకజశ్చేతి తత్ర పాకజః పృథివ్యామ్- అపాకజో వాయౌ.
అనుసంవత్సర- అనుశతికాదిః.
అనుసంవరణ- అనుశతికాదిః.
అనుసాయ- పరిముఖాదిః.
అనుసీత- పరిముఖాదిః.
అనుసీర- పరిముఖాదిః.
అనుసూ- పు. గ్రన్థవిశేషః.
అనుసృష్టి- స్త్రీ. కల్యాణ్యాదిః- అనుసృతీతి పాఠాన్తరమ్.
అనుస్తరణీ- స్త్రీ. మృతం పురుషమనుహన్యమానా గౌః-సా చ కృష్ణవర్ణా.
అనుస్మరణ- న. ధ్యానమ్.
అనుస్వాన- పు. ధ్వనిమనుసృత్య ధ్వనిః- స చ కాంస్యాదౌ శ్రూయతే.
అనుస్వార- [అను-స్వృ-ఘఞ్] పు. వర్ణవిశేషః-మన్త్రశాస్త్రే అంకార ఇత్యుచ్యతే- స చ సర్వదా౽చః పర ఏవ-యథా అం ఇం ఇత్యాదౌ స చ పూర్వాచ్ఛరీరాఙ్గమ్-అనునాసికః- స చ వ్యాకరణే అట్ప్రత్యాహారే శర్ప్రత్యాహారే చ పరిగణితః- అట్ప్రత్యాహారే అకారో పరిపఠితః-అస్యోచ్చారణస్థానం నాసికా- అనుస్వారోచ్చారణే హన్వోరుపసంహార ఇతి కేషాంచిన్మతమ్-అనునాసికమాత్రత్వమిత్యన్యేషాం మతమ్-అనునాసికత్వఞ్చ నాసికావివరణాద్భవతి ఇతి శిక్షా.

హలి పరే పదాన్తస్య మకారస్య స్థానే అనుస్వారో భవతి- * హరిం వన్దే-ఝలి పరే అపదాన్తయోర్నకారమకారయోః స్థానే భవతి- * యశాంసి- ఆక్రంస్యతే.

అనుస్వారస్య వర్గ్యేషు పరతస్తద్వర్గపఞ్చమో భవతి-పదాన్తస్య తు వా- * అఙ్కితః- అఞ్చితః కుణ్ఠితః- శాన్తః- గుమ్ఫితః- త్వఙ్కరోషి త్వం కరోషి.

పదాన్తస్యాను స్వారస్య యవలేషు పరతః క్రమేణాను నాసిక యవలా వా భవన్తి-ఉ- సయ్యన్తా సంయన్తా-యల్లోకమ్ యం లోకమ్- సవ్వత్సరః సంవత్సరః- తేయవలాశ్చ పరసవర్ణ ఇతి పాణినీయే విహితాః- అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః వా పదాన్తస్యేతి సూత్రాభ్యామ్-తాదృశ పరసవర్ణవిధావనుస్వార విధావకర్తవ్యే పరనిమిత్తస్యాజాదేశస్య న స్థానివద్భావః- *- శిణ్ఢి- అత్ర హిసినస్సిద్ధి ఇతి శ్నమో౽కారస్య జిత్పరత్వాల్లోపో జాతః - షకారస్య ధఝలో ఝష్ పరత్వేన ఝలాం జశ్ ఝశీతి డకారః హలః పరస్య డకారస్య ఝరో ఝరి సవర్ణ ఇతి వా లోపః- తతో నకారస్యానుస్వారే కర్తవ్యే అకారలోపస్య స్థానివద్భావే సతి తద్వ్యవధానేన ఝల్పరత్వాభావాదనుస్వారో న స్యాత్- అనుస్వారస్య చ పరసవర్ణే ణకారే కర్తవ్యే నిరుక్త వ్యవధానేన యయ్పరత్వాభావాదనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణ ఇతి ణకారో న స్యాత్ వస్తుతస్తు అనుస్వారస్య చ- తిపి ష్టాదచః పూర్వత్వాభావేన స్థానివత్త్వప్రసక్తిరేవ నాస్తి -అపిచ దీర్ఘాదాచార్యాణామిత్యుత్తరమ్-అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః-వా పదాన్తస్య-తోర్లి- ఉదస్థాస్తమ్భోః పూర్వస్య- ఝయో హో౽న్యతరస్యామ్- శశ్ఛో౽టీతి షట్ సూత్రీపాఠోత్తరమ్- ఝలాం జశ్ ఝశి- అభ్యాసే చర్చ- ఖరి చ- వా౽వసానే- అణో౽ప్రగృహ్యస్యానునాసికః- ఇతి పఞ్చ సూత్ర్యాః పాఠ ఇతి భాష్యసంమతాష్టాధ్యాయీ పాఠపక్షే పరసవర్ణదృష్ట్యా ఝలాం జశ్ ఝశీత్యస్య ఝరో ఝరీత్యస్య చాసిద్ధత్వేన యయ్పరత్వాభావాత్తదప్రాప్తిరితి నవీనాః.

హరిం స్మరేదిత్యాదౌ మకారస్థానిక స్యానుస్వారస్యాచ్ఛ్వనూదాయ ఇకారాదేరికో యణచీతి యణ్ న భవతి- అనుస్వారవిధేస్త్రిపాదీస్థత్వేన పూర్వత్రాసిద్ధమిత్యసిద్ధత్వాత్- అనుస్వారస్యాకారో౽పరిపాఠో౽నిత్యః- అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయే౽పీతి రషాభ్యాం వ్యవహితోత్తరస్య నకారస్య ణత్వవిధాయకే సూత్రే అనుస్వారోపలక్షణనుమ్గ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్ అతో హరిం భజతీత్యాదౌ ఝలాం జశ్ ఝశీతి జశ్త్వం నేతి కశ్చిత్- వస్తుతస్తు తత్ర నుమ్గ్రహణం వ్యర్థమేవేతి ప్రత్యాఖ్యాతమ్.

అనుహరత్- బాహ్వాదిః.
అనుహార- [అను-హృఞ్-ఘఞ్] పు. అనుకారః.
అనుహ్రాద- అనుశతికాదిః.
అనుహ్లాద- పు. హిరణ్యకశిపోః పుత్రేషు తృతీయః
అనూక- న్యఙ్క్వాదిః [అను-ఉచ-క] పు. గతజన్మ. న. కులమ్- శీలమ్- మనుష్యాదీనామన్యప్రాణిసదృశగతి చేష్టాస్వరసత్త్వశాలిత్వమ్- తచ్చ శుభమశుభం చేతి ద్విధా- తత్ర పురుషసాముద్రికే పురుషాణాం గోవృష శార్దూలసింహగరుడతుల్యముఖత్వరూపమనూకం రాజత్వప్రతిహతప్రతాపత్వశత్రుజయాదిసూచకమ్-వానరమహిషవరాహచ్ఛాగతుల్యముఖత్వరూపం తు పుత్రధనసుఖలాభసూచకమ్- గర్దభకరభతుల్యముఖశరీరత్వం తు దారిద్ర్యదుఃఖసూచకమ్.

గజశాస్త్రే౽పి- గజానాం శుభప్రాణ్యనూకం శుభద- నిన్దితప్రాణ్యనూకం నిన్దితమ్.

ఏవమశ్వాదిశాస్త్రేష్వశ్వాదీనామపి జ్ఞేయమ్.
అనూకాశ- [అను-కాశృ-ఘఞ్] పు. ప్రకాశః.
అనూచాన- [అను-వచ-కానచ్] పు. గురుముఖాదర్థసహితసాఙ్గవేదాధ్యయనః- వినీతః.

అనూత్తర- త్రి. కద్వదః.

అనూన- త్రి. అన్యూనమ్. సర్వమ్.

అనూప. కచ్ఛాదిః [అను- అప్- అ] పు. మహిషః. అస్త్రీ. జలప్రాయదేశః- తత్పర్యాయః- కచ్ఛ- వైద్యశాస్త్రే) దేశవిశేషః- జాఙ్గలవిపరీతలక్షణోఽనూపఇతి తల్లక్షణఞ్చ తానిచలక్షణానిశిశిరస్నిగ్ధభూమిత్వమ్- భూరితృణోలపత్వమ్- ప్రభూతశైవాలబహుమత్స్యజలాశయత్వమ్- ఉన్నతపర్వతవృక్షత్వమ్ తాళహిన్తాళపరివృతత్వమ్- అపచీగళగణ్డగ్రన్థిశ్లీపదాది రోగభూయిష్ఠత్వమ్- సుకుమారస్థూలశ్లేష్మభూయిష్ఠమానుషత్వమ్- మధురరసయోనిత్వమ్. అనూపదేశోద్భవవృక్షాః- పనస లకుచ తాళహిన్తాళ వేణు జమ్బూతిలక న్యగ్రోధకదమ్బ చూత ఖర్జూర క్రముక కదళీ తినిశ మృద్వీకా కేతకీ నారికేరప్రభృతయః- అనూపదేశోదకమ్- బహుదోషమ్- అతిశీతమ్- అభిష్యన్ది- అనూపదేశ సంచారిణో జన్తవోఽప్యనూపశబ్దేనవ్యవహ్రియన్తే- తేచ మహామృగాః- జలపక్షిణః- మత్స్యాశ్చ- అనూపమృగపక్ష్యాదిమాంసం స్నిగ్ధముష్ణం గురుంబృంహణంచ- తిత్తిరిమాంసంతునైవంవిధమ్.

అనూపశబ్దస్సమాసే ఉత్తర పదంచేత్ షుభ్వాదిః- దర్భానూపః.

అనూహా- స్త్రీ. ప్రాదావుత్రీష్వకా.

అనూబన్ధ్యా- స్త్రీ. సోమయాగాఙ్గభూతః పశుయాగ విశేషః సచతృతీయసవనే కర్తవ్యః మైత్రావరుణీంగాం వశామనూబన్ధ్యామాలభేతేతివిధిః- తస్యనిరూఢ పశుబన్ధవత్కల్పః నిరూఢపశుబన్ధవద్విధానాత్- యత్రానూబన్ధ్యాస్యప్రస్తరాప్యుత్తరతఏవనియోజనమ్-అనూబన్ధ్యాయాః కమాణ పిశాలాముఖీయే.

సంగ్రహేణప్రయోగోయథా- శాఖాచ్ఛేదనాదితూష్ణీంప్లక్షశాఖాహరణమ్-వ్రతోపాయనమ్-ప్రస్తరాహరణఞ్చ- వేద్యాస్తరణంకృతమితి పరిస్తరణాది పాశుకంకర్మ- వేదకరణంప్రశాతనాది కుమ్భ్యలేపనాన్తమ్-త్రివృత్పలాశే- పశుంహవ్యమిత్యూహః- ఇమాపర్ణఞ్చ- పరిస్తరణాదిపశువత్- పాత్రాసాదనాది- పాత్రాణి ప్రోక్ష్యసోత్తరపరిగ్రాహః-ప్రోక్షణీరాసాదయేత్యాదిపశువత్సంప్రైషః పాశుకాన్యాజ్యాని చతుర్గృహీతాని- పృషదాజ్యంచ తథైవగృహీత్వా- ఆపోదేవీరిత్యాదివిధృతీనిధాయ ప్రస్తరమాజ్యానిసాదయిత్వాఽభిమన్త్ర్య పశుగ్‍స్నపయన్తీత్యాది- గాంవశాంమిత్రావరుణాభ్యాంత్వాజుష్టముపాకరోమీత్యుపాకృత్య-ఏవంనియునజ్మి ప్రోక్షామీతి- పఞ్చహోమేషున్త్రీలిఙ్గేనోహః- నిష్క్రీతేయమిత్యాది- యేబధ్యమానామ్- ఉపాకృతామ్- స్వాత్తంచిత్- స్వదతైనామ్- అయంవేద ఇత్యాదిపశుకర్మ- ఓషధేత్రాయస్వైనామ్- స్వధితేమైనగ్‍హిగ్‍సీః-మిత్రావరుణాభ్యాంత్వాజుష్టామనుకృన్తామి- మిత్రావరుణాభ్యాంగోర్వపాయామేదసోఽనుబ్రూహి- ఏవంప్రేష్యేత్యాది వపామార్జనాన్తమ్- యజమానః కేశశ్మశ్రూణి దక్షిణే వేద్యన్తే వాపయేత్ - అనూబన్ధ్యాపశుపురోడాశమనుదేవికాహవీంషినిర్వపతి- చతస్రుషు సోమస్థాలీషు- రాజం భవ్యస్యదేవసువాగ్‍హవీగ్‍షి- (రాజపుత్రోయోభవిష్యతిసరాజంభవ్యః) వైశేషికాణాం పిష్ట లేపాదీనాం కరణమితి కేచిత్- శృతగ్‍ హవిశ్శమితరిత్యాది- మిత్రావరుణాభ్యాంగోర్హవిషామిత్యాది-అనూయాజాన్తేస్వరుహోమః- త్రీణిసమిష్టయజూంషి- నబర్హిః ప్రహరణమ్-నవేద్యాఅభిస్తరణమ్-ఉపవేషోద్వాసనంకృత్వా హృదయశూలోద్వాసనమ్- ఏకఏవస్వరుఃశూలశ్చపశుత్రయస్య- అపోఅన్వచారిషమిత్యన్తమ్- విష్ణుక్రమణంవిష్ణుక్రమంవా- ఏతదాదియాజమానమ్- గోమతీజపాంతేయూపోపస్థానమ్-ఆశాసానఇత్యన్తమ్- యజ్ఞశంచమవృష్టివర్జం బ్రాహ్మణభోజనాన్తమ్-మైత్రావరుణీమామిక్షామనూబన్ధ్యాయాస్థానేబహ్వృచాస్సమామనన్తి- హవిరాహృతిప్రభృతీడాన్తా ఆజ్యభాగప్రభృతీడాన్తావా- బ్రాహ్మణభోజనాన్తావా- ఆమిక్షాయాఃకర్మ అనూబన్ధ్యాయావికల్పః.

అనూయాజ- (అను-యజ- ఘఞ్) పు. యజ్ఞాఙ్గభూతః కర్మవిశేషః- సచ ప్రధానయాగాత్పశ్చాత్కర్తవ్యః ఆజ్యహోమాత్మకః.

దర్శపూర్ణమాసయోరిడాభాగభక్షణాత్పశ్చాత్త్రయోఽనూయాజాఃకర్తవ్యాః తేచ బర్హిర్నరాశంసస్విష్టకృన్నామకాః.

తత్ప్రయోగోయథా- సమిధమాదాయాగ్నీధ్రః పరిధీంశ్చాగ్నించ సకృత్సకృత్సంమార్ష్టి- బ్రహ్మ- దేవసవితరే-బృహస్పతిర్బ్రహ్మాసయజ్ఞంపాహి- సయజ్ఞపతింపాహి- సమాంపాహి- ఓంప్రతిష్ఠ- అనుజ్ఞాతో బ్రహ్మణాగ్నీధ్రఆనుయాజికీంసమిధమాదధాత్యాహవనీయే- ఏషాతేఅగ్నే-ప్యాయిషీమహిస్వాహేతిమన్త్రేణ-అగ్నిర్దేవతా-యజమానోఽప్యేషాతే అగ్నఇత్యధీయమానామనుమన్త్రయతే- యత్తేఅగ్న ఆవృశ్చామి- యేచ మామితిసమిధ్యాహితాయామగ్నిమ్- ఆగ్నీధ్రః పూర్వవత్పరిధీంత్సకృత్సకృత్సంమృజ్య- అగ్నేవాజజిద్వాజం త్వాసనిష్యన్తం వాజంజిగీవాంసం వాజజితం సంమార్జ్మి అన్నాద్యాయేతి సకృదగ్నిం ప్రాంచం సంమృశతి- అధ్వర్యురిధ్మసంనహనాన్యద్భిస్సంస్పర్శ్యరుద్రేభ్యోభూతానామ్-తవ స్వాహేత్యగ్నౌ ప్రహృత్యాపఉపస్పృశతి-భూతానామధిపతీ రుద్రస్తన్తిచరో దేవతా-వేదిర్బర్హిరిత్యధ్మసంనహనేషు తెహుతాంత్సంమాగానసుమన్త్రయతేయజమానః- మహాహవిర్హోతా తేతిచ జపతి- సర్వమాపవృతంజుహ్వామాసీయదక్షిణాసకృదతిక్రాన్తోఽగ్రేణాఘారసంభేదం ప్రతీచస్తిష్ఠన్ సనూయాజాన్ యజతి- ఆశ్రావయ- అస్తు శ్రౌషట్- దేవాన్యజ- దేవంబర్హిః యస్యవేతువా౩ వౌ౩ షట్- ఇతిచపట్కృతే- సమిధః పూర్వార్ధేజుహోతి- అగ్నిర్దేవతా- బర్హిషోహంవ- యాసమితియజమానః-

పునరాశ్రావణాది- యజ-దేవో నరాశగ్ంసః- వేతూ౩వా౩ షట్- ఇతి వషట్కృతే సమిధో మధ్యే హోమః- అగ్నిర్దేవతా- నరాశగ్ంసస్యాహం- యాసమ్- పునరాశ్రావణాది- యజ- దేవో అగ్నిస్స్విష్టకృత్- వీహి౩వా౩ షట్- ఇతివషట్కృతే హోమః- పూర్ణాహుతిద్వయం హుత్వా ప్రాంచం సంస్థాపయతి- అగ్నిర్దేవతా- అగ్నిస్స్విష్టకృద్దేవతేతి పక్షాన్తరమ్- ఉభయస్మిన్నపి పక్షే- అగ్నేస్స్విష్టకృతో౽హం- గమేయమితి యజమానః- క్వచిద్దైవోబర్హిః ప్రథమస్యదేవతా- దేవోనరాశగ్ంసో మధ్యమస్య- దేవో అగ్నిస్స్విష్టకృదుత్తమస్యేతి.

అనూయాజాత్పశ్చాత్స్రుగ్వ్యూహనాదికమ్.

ఆనూరాధ- (అనూరాధా-అణ్) త్రి. అనూరాధానక్షత్రజాతః.

అనూరాధా- (అను- రాధ- అచ్- టాప్) స్త్రీ. సప్తవింశత్యన్తర్గతనక్షత్రవిశేషః- వృశ్చికరాశిమధ్యగతః- తల్లక్షణంతు శ్వేతవర్ణతారాచతుష్టయం పుష్పకాకృతి- తన్నక్షత్రం నానీనూనే శబ్దపూర్వకాణాం నామ్నాం పాదక్రమేణ నామనక్షత్రం భవతి తస్యలిఙ్గం- స్త్రీ. గణో దేవగణః- యోనిర్హరిణః- మిత్రో దేవతా- తస్మాన్మైత్రం మిత్రభమిత్యాదయస్తత్పర్యాయాః జాతిః పశ్చిమజాతిః- సచతుష్పాత్- పార్శ్వముఖః- మన్దనేత్రః- మృదుసంజ్ఞః- సమతారా- తస్యస్థానం పట్టణమ్- మణ్డలమిన్ద్రమణ్డలమ్-వృక్షో వకుళః- పక్షీ కాకః- తస్యధ్వజాయః- స ప్రాచ్యామ్- తస్య భరణీనక్షత్రేణ సహ వైరమ్- బ్రహ్మాణీశక్తిః- భూతం వాయుః- దిక్ప్రాచీ- గోత్రాధిపతిః పులస్త్యః- అస్మిన్నక్షత్రే దశఘటికోత్తరం విషనాడ్యశ్చతస్రః- అస్మిన్ యాత్రాయాం ముద్గాన్నం భక్ష్యమ్- సర్వదిక్షు ప్రయాణే శుభదమ్- అస్మిన్ జ్వరే ప్రాణభయమ్- అథవా మాసమరిష్టమ్- తచ్ఛాన్తిస్తు-రక్తవర్ణం చతుర్భుజం పద్మాభయపాణిం పద్మాసనస్థం మిత్రం దేవతాం ప్రతిమాయామావాహయేత్ కుఙ్కుమగన్ధం రక్తపుష్పం బిల్వధూపం కృసరాన్నం నైవేద్యంచ దద్యాత్-దేవసవితేతి మన్త్రేణ షోడశభిరుపచారైస్సంపూజ్య కన్దమూలఫలాద్యైర్గాయత్ర్యా౽ష్టోత్తరశతం జుహుయాత్-గన్ధమాల్యైర్గుడౌదనం బలిం దద్యాత్ -మాసాత్సుఖీభవతి- అస్మిన్ జాతో రోగాష్టభిర్దినైర్ముచ్యతే తిమతాన్తరమ్- దశభిరితిచ- తత్ర ఘృతముద్గబలి ర్దాతవ్యః- మిత్రో దేవతా- తస్యమన్త్రః మిత్రస్య చర్షణీతి-ఛన్దో గాయత్రీ- హిరణ్యస్తూపఋషిః- ద్విభుజః పద్మగర్భాభః పద్మస్థః పద్మధరశ్చమిత్రో ధ్యేయః- దేవసవితః ప్రసువేతి చ మన్త్రాన్తరమ్-తస్మై కుఙ్కుమం పుణ్డరీక పుష్పాణి చన్దన ధూపంచ దద్యాత్- పాయస ఘృత హవిస్సూపరణాని నైవేద్యమ్- ఘృతపూరణికా మాష ముద్గగర్భా మధుశర్కరా పాయసాని చేతి బలిర్దాతవ్యః-తత్రౌషధిస్సహదేవీ- తత్రౌషధగన్ధ సువర్ణమహిషీదానాని కుర్యాత్ మాసాత్సుఖీభవతి- అస్మిన్నక్షత్రే తిథివాసరవిశేషైర్యోగాః- ఆదిత్యవాసరే మృత్యుయోగః- రిక్తాయాం నిర్జీవయోగః- తృతీయాయాం చతుర్థపాదే క్షురప్రయోగః- బుధే అమృతసిద్ధయోగః- సవివాష్టమ్యాం మృత్యుయోగః- గురౌ వరయోగః- కుజే యమకణ్టకయోగః శుక్రే చన్ద్రయోగః- శనౌ సిద్ధయోగః- ద్వాదశ్యాం అర్కయోగః- అన్త్యపాదే దినమృత్యుయోగః-రిక్తాయాం నిర్జీవయోగః-తృతీయచతుర్థపాదయోః క్రూరయోగః- ధనధాన్యాం మృత్యుయోగః- అన్త్యపాదే దినమృత్యుః ఆశ్రేషాయాం క్రూరగ్రహస్థితే మహాశూలయోగః- మార్గశీర్షమాసే శూన్యమ్-అస్మిన్నుత్పాతదర్శనే వ్యాధిభయం సుభిక్షంచ భవతి- అస్మిన్నుత్పాతదర్శనే చతుర్భిర్మాసైః ఫలమ్- రవిసంక్రమే మధ్యార్ఘః- ప్రథమరజస్వలాకన్యా ధనపుత్రవతీ భవతి.

అస్మిన్ కర్తవ్యాని- ఋతు పుంసవన నామకరణాన్నప్రాశన కర్ణవేధ చౌలోపనయన వేదశాస్త్రాభ్యాసనమావర్తన వివాహ తైలాభ్యఙ్గన నవవస్త్రాభరణ సువర్ణరత్నాదినవాభరణ రాజ్యాభిషేక రథగజాశ్వాన్దోలికారోహణ క్షురోష్ట్రిలులాయారోహణ స్తమ్భప్రతిష్ఠాశయ్యాస్థాపన పురనగర గ్రామాదిప్రవేశ నృత్తగీతవాద్యప్రయోగ శిల్పశాస్త్రాభ్యాస కనకమణివస్త్రసంగ్రహ క్రయవిక్రయ కృషిప్రారమ్భ బీజావాప శ్రాద్ధకర్మ భైషజ్య కర్మ రాజదర్శన శాన్తికపౌష్టిక యాత్రారమ్భ మార్గప్రయోగ చిత్రకర్మ స్త్రీసంభోగ మహోత్సవాదీని ప్రశస్తాని.

అత్రయాత్రాయాం రాత్రౌ గమనే ద్యుతిలాభః- అస్మిన్నక్షత్రే ప్రస్థాయ జ్యేష్ఠాయాముషిత్వా మూలే గచ్ఛతిచేచ్ఛత్రునాశః

అత్రపశ్చిమదిగ్యాత్రామధ్యమఫలదా- అస్మిన్ యాత్రాయాం కూర్మభక్షణం శుభమ్- అస్మిన్ నదీకూలద్వయమృద్యుక్తజలేన స్నాత్వా పశ్చిమనైరృత దిశోర్యాత్రాం కుర్యాత్.

అత్రజాతః- దయావరః రాజాశూరః సుభగః సన్మార్గః భోగీన్నృపజనవశ్యః మువాక్ ప్రవాసీ అల్పపుత్రః- శాన్తః-అనల్పసుఖః- రాజపూజ్యః-యువతిజనరతః-అన్యదేశస్థః పిఙ్గళః-బృహజ్జాతకే తు ఆఢ్యః విదేశవాసీ క్షుధాలుః-అటనశీలశ్చేతి-అంశగుణాయథా-తత్రప్రథమ పాదో రవేః- నృపాంశః-తత్రజాతః- నీతిజ్ఞః సదాధర్మపరః మన్త్రిశీలః-ద్వితీయపాదస్సౌమ్యస్య-నపుంసకాంశః తత్రజాతస్తు-వీణారతః సుఖప్రవణః మేధావీ-తృతీయపాదశ్శుక్రస్య అభయాంశః- తత్రజాతః- లేఖకః సుస్థిరవాక్-చతుర్థపాదస్తు అఙ్గారకస్య-దరిద్రాంశః- తత్రజాతఃశఠాత్మకః కుత్సితః- గురుద్రోహీ- అస్మిన్ జాతస్య శనిమహాదశా- ఏకోనవింశతివర్షాణి- అదౌశన్యన్తర్దశా- షట్త్రింశన్మాసాః త్రీణి దినానిచ- దశసుదినేషు ప్రణగణ్డః- సప్తదశవర్షే త్రయోదశవర్షే చ మహాపిత్తవికారజ్వరః- చతుష్పా

ద్భయమ్- సప్తవింశవర్షే చతుష్షష్టితమవర్షే చ ఉన్మాదచోర శస్త్రైరపమృత్యుః తత్పరిహారే సతి అశీతివర్షాణి పరమాయుః.

అనూరాధా శబ్దాత్తత్ర జాత ఇత్యర్థే విహితస్య తద్ధిత స్యలుగ్భవతి. * అనూరాధః.

అనూరు-(నఞ్-ఊరు) పు. కశ్యపాద్వినతాయాం జాతః పుత్రః- సూర్య్యస్య సారథిః తస్యానుజో గరుడః- తస్య భార్య్యా శ్యేనీ. తస్యాం జాతౌ ద్వౌ పుత్రౌ. సంపాతిర్జటాయుశ్చ- తత్పర్య్యాయాః- అశ్మనః రమణ అరుణ సూర్య్యసారథి వినతాపుత్ర కశ్యపపుత్ర గరుడాగ్రజాదయ్యర్థకశబ్దాశ్చ.

తదుత్పత్త్యాది ప్రకారో యథా.

కశ్యపాల్లబ్ధపుత్ర ద్వయోత్పాదనవరా వినతా కద్రూద్వయమసూత- పరిచారికాశ్చ తతోఽపస్వేదయో ర్భగిన్యోశ్చిరంరరక్షుః- స్వసపత్న్యాశ్చ కద్ర్వా అష్టైర్భ్యః పుత్రేషు చిరం నిస్సృతేష్వపి స్వాణ్డాభ్యాం పుత్రోత్పత్తిమదృష్ట్వా వ్రీడితా ఏకమణ్డం బిభేద- తస్మిన్నసంపూర్ణాఙ్గంపూర్వార్ధకాయ మాత్రసంపన్నం పుత్రం దదర్శ- సచ క్రోధసంరబ్ధస్త్వం పఞ్చవర్షశతాని సపత్న్యా దాసీ భవిష్యసీతి శప్త్వా యది ద్వితీయమప్యణ్డం నైవం భిన్దస్తి తదాత స్మాదుత్పన్నః పుత్రస్త్వాం దాసీభావాన్మోచయిష్యతీత్యుక్త్వా- అమృతపానసమయే కృతవైరానుబన్ధో రాహుర్యదా చన్ద్రసూర్యౌ గ్రసితుమారేభే తదా కృతో ద్వేషాన్ దేవానుద్దిశ్య కృతమన్యుస్సూర్య్యోఽస్తగిరిం ప్రాప్య లోకాన్ దగ్ధుం ప్రయేతే- తంచవృత్తాన్తమృషిముఖాజ్జ్ఞాత్వా భీతైర్దేవైః ప్రార్థితో బ్రహ్మా తత్పరిహారాయ సమనూరుం తస్య సారథ్యే నియోజయామాస- తతః ప్రభృత్యయం సూర్య్యసారథిరభూదితి పౌరాణికీ గాథా.

అనృక్షర- (నఞ్- ఋక్షర) త్రి. (వేదే) కణ్టకశర్కరాదిరహితః.

అనృజు-(నఞ్- ఋజు) త్రి. శఠః వక్రః. న. తగరం నామ ఓషధివిశేషః.

అనృత-(నఞ్-ఋత)న. అసత్యమ్- తత్పర్య్యాయాః- అలీకవితథ- మృషా- మిథ్యా- నానృతం వదేదితి నిషేధస్సర్వసంమతః. యద్యపి నర్మణి స్త్రీషు వివాహకాలే ప్రాణాత్యయే సర్వధనాపహారే చానృతం ననిషిద్ధమితి క్వచిదనుజ్ఞాయతే- తథాపి తస్యాధర్మత్వమస్త్యేవ- కిన్తు తత్పాపం ప్రాయశ్చిత్తనాశ్యమితి విశేషః- అతఏవ వర్ణినాం హి వధో యత్రతత్ర సాక్ష్యనృతం వదేదిత్యనుజ్ఞాం దత్త్వా తత్పావనాయ నిర్వాప్యశ్చరుస్సారస్వతో ద్విజైరిత్యుక్తం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ- వృత్తివిశేషః- సచకృషిరూపః- (పురాణే) అధర్మపుత్రః- తస్య పుత్రౌ ద్వౌ భయం నరకశ్చేతి- దుహితరౌ చ ద్వే- మాయా వేదనా చేతి.

అనేక- (నఞ్- ఏక) త్రి. ద్విత్వాదిసంఖ్యావిశిష్టః- వైశేషికశాస్త్రే అనేకత్వే సతి భావత్వం ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యవిశేషాణాం సాధర్మ్యమ్- సమవాయవ్యావృత్తయేఽనేకత్వే సతీతి- అభావవ్యావృత్తయే చ భావత్వమ్- యద్యపి ప్రత్యేకం ఘటాదావనేకత్వం నాస్తి- తథాప్యనేకభావవృత్తి పదార్థవిభాజకోపాధిమత్త్వం తదర్థః- అనేకభావవృత్తిత్వఞ్చ స్వప్రతియోగివృత్తిత్వస్వసామానాధికరణ్యోభయసమ్బన్ధేన భేదవిశిష్టత్వే సతి భావవృత్తిత్వమ్- తేన గుణాదౌ సంఖ్యారూపానేకత్వస్యాభావేపి న క్షతిః- భావత్వాదిరూపతాదృశ ధర్మమాదాయ సమవాయేఽతివ్యాప్తివారణాయ పదార్థవిభాజకోపాధీతి- ఉపాధిమత్త్వంచ సమవాయ స్వరూపాన్యతరసమ్బన్ధేన- తేన కాలిక సమ్బన్ధేన ధ్వంసస్య తాదృశోపాధిమత్త్వేపి న క్షతిః- స్వరూపశబ్దేనాత్ర కాలికాతిరిక్తస్యైవ గ్రహణాత్- సమవాయేనోపాధిమత్త్వవివక్షణేతు సామాన్యాదావవ్యాప్తిరితి బోధ్యమ్- ఏవం సామాన్యలక్షణేఽనేకసమవేతత్వం స్వప్రతియోగిసమవేతత్వస్వాశ్రయసమవేతత్వోభయసమ్బన్ధేన యత్కిఞ్చిద్భేదవిశిష్టత్వమ్- ఏవమనేకపదఘటితస్థలేష్వన్యత్రాప్యూహ్యమ్.

అనేకదేవత్యయాగేష్వగ్నీషోమీయైన్ద్రాగ్న్యయోర్ధర్మాణామతిదేశః కర్తవ్య ఇతి మీమాంసా.

వ్యాకరణే అనేకాచో ధాతోర్లిట్యామ్- * గోపాయాఞ్చకార- తదపవాదఞ్చ ఊర్ణుశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

ధాత్వవయవ సంయోగపూర్వో న భవతి య ఇవర్ణస్తదన్తో యో ధాతుస్తదన్తస్యానేకాచోఽఙ్గస్యాజాదౌ ప్రత్యయే పరే యకారోఽయణ్ భవతి- నిన్యియచ్- ఏవంవిధోవర్ణాన్తాఙ్గస్యాజాదౌ సుపి వకారోయణ్ భవతి నియువచ్- హుశ్నువోః శ్నుప్రత్యయాన్తస్యాజాదౌ సార్వధాతుకే తథా- * ప్రధ్యౌ- నిన్యతుః- సుల్వౌ- జుహ్వతి- సున్వన్తి. ప్రసత్యు. సుశ్రియౌ- కటప్రువౌ- లులువతుః- ఆప్నువన్తి.

అత్ర ప్రథమద్వితీయావిధీ గతికారకేతరపూర్వస్య నేష్యేతే- * శుద్ధధియౌ- పరమలువౌ. ఏతదపవాదో భూశబ్దే సుధీశబ్దే చ ద్రష్టవ్యః.

అనేకాల్ శిత్సర్వాదేశో భవతీతి పరిభాషా- * జరాయా జరస్. జరసా.

నానుబన్ధకృతమనేకాల్త్వమితి పరిభాషా- అనుబన్ధశబ్దే ద్రష్టవ్యా.

వైశేషికశాస్త్రే అనేకాశ్రితగుణాః- సంయోగః- విభాగః- ద్విత్వాదయస్సంఖ్యాః- ద్విపృథక్త్వాదయశ్చ.

అనేకప- (అనేక- పా- క) పు. గజః.

అనేకశఫ- త్రి. పశుజాతివిశేషః- అనేకశఫవిశిష్టైకైకపాదపశుజాతిః- అనేకశఫేష్వతరుణేషు గ్రామ్యపశుసఙ్ఘేషు సమానవయస్యాయాం స్త్రీ శిష్యతే- * గావ ఇమాః.

అనేకాన్త- త్రి. అనైకాన్తిక.

అనేడ- త్రి. మూర్ఖః.

అనేడమూక- (నఞ్- ఏడ- మూక) త్రి. వాగిన్ద్రియ శ్రోత్రే

న్ద్రియవర్జితః- తత్పర్యాయః- ఏడమూక- ఉక్తంసమ్యగ్వక్తుంశ్రోతుంవాశిక్షితః, శఠః.

అనేనస్- పు. చన్ద్రవంశే ఆయుషఃపుత్రః.

అనేహస్- (నఞ్- హన- అసి) పు. కాలః. త్రి. (వేదే) పాపరహితః.

అనైకాన్తిక- త్రి. న్యాయశాస్త్రే హేత్వాభాసేషుప్రథమః తత్పర్యాయా- సవ్యభిచార- అనైకాన్త.

తస్యపూర్వపక్షలక్షణాని యథా- సాధ్యతదభావప్రసఞ్జకఇతిప్రథమమ్. తన్న- ప్రసఞ్జకత్వంహి ప్రసక్తిహేతుత్వమ్- ప్రసక్తిరనుమితి రాపత్తిర్వా- తద్ధేతుత్వంచయది తదుపధాయకత్వం తదాయేనహేతునా కదాచిదపి సాధ్యస్యతదభావస్యచాఅనుమితిరాపత్తిర్వానజనితాతత్రావ్యాప్తిః-సాధ్యతదభావనిరూపితవ్యాప్తిభ్రమేణతదుపధాయకేసద్ధేతావతివ్యాప్తిశ్చ- అతస్తద్యోగ్యత్వం వాచ్యమ్- తచ్చతత్కోటినిరూపితవ్యాప్త్యాదిరూపమ్- నచవిరుద్ధోభయవ్యాప్యత్వమేకస్య సమ్భవతి.

ఉభయపక్షవృత్తిత్వం ద్వితీయమ్- తదపిన- అసాధారణేఽవ్యాప్తేః.

ఉభయపక్షవ్యావృత్తత్వం తృతీయమ్- తదపిన- సాధారణానుపసంహారిణో రవ్యాప్తేః.

అసత్సపక్షవిపక్షత్వంచతుర్థమ్- తదపిన- సాధారణాసాధారణయోరవ్యాప్తేః.

సాధ్యసందేహజనకకోటిద్వయోపస్థాపకపక్షధర్మతాజ్ఞానవిషయత్వేసతి హేత్వభిమతఇతి పఞ్చమమ్- భవతిహి పర్వతో ధూమవాన్ వహ్నేరితి సాధారణేధూమధూమాభావసమానాధికరణ వహ్నిమాన్ పర్వతఇతి- శబ్దోనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యసాధారణే నిశ్చితనిత్యత్వతదభావవద్వ్యావృత్తశబ్దత్వవాఞ్ఛబ్దఇతి- సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాదిత్యనుపసంహారిణ్యనిత్యత్వనిత్యత్వసహచరితప్రమేయత్వవత్సర్వమితిచ పక్షధర్మతాజ్ఞానే పర్వతోధూమవాన్నవా శబ్దోనిత్యోనవా- సర్వమనిత్యంనవేతి సాధ్యసందేహజనకకోటిద్వయోపస్థాపకత్వమితి లక్షణసమన్వయః-తత్రకోటిద్వయోపస్థాపకత్వమాత్రోపాదానే నిత్యజ్ఞానాదిత్యత్ర నిత్యత్వానిత్యత్వోపస్థితిజనకీభూతస్య నిత్యత్వానిత్యత్వాశ్రయవృత్తిజ్ఞానత్వవజ్జ్ఞానవానయంనిత్యత్వానిత్యత్వవిషయకజ్ఞానవానయమితి జ్ఞానస్యవిషయేనిత్యజ్ఞానాదిహేతౌ- వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌచ వహ్నితదభావోపస్థాపకీభూతస్య వహ్నిసమానాధికరణ వహ్న్యభావసమానాధికరణ ధూమవానిత్యాదిజ్ఞానస్య విషయేధూమాదిహేతౌచాతివ్యాప్తివారణాయసాధ్యసందేహజనకేతి- సన్దేహంప్రతిసాధారణ ధర్మాసాధారణధర్మవిప్రతిపత్తిజ్ఞానజన్యాయాఏవకోట్యుపస్థితేర్హేతుతయా ఉక్తజ్ఞానస్య స్వజన్యకోట్యుపస్థితిద్వారాసంశయాజనకత్వాన్నాతివ్యాప్తిః- ధర్మితావచ్ఛేదకేదంత్వాదివిశిష్టధర్మిజ్ఞానస్య సంశయజనకతయాతద్వారణాయకోటిద్వయోపస్థాపకేతి.నచతదప్యసాధారణతయా లక్ష్యమేవేతి వాచ్యమ్-సంశయదశాయాంతస్యలక్ష్యత్వేఽపి తాదృశధర్మవతిసాధ్యస్యతదభావస్యవా నిశ్చయదశాయాం తస్యాలక్ష్యత్వేనతత్రాతివ్యాప్తేః-సాధ్యసందేహజనకేత్యనేన సందేహజననయోగ్యతాయాఏవవివక్షితత్వాత్- తాదృశజ్ఞానస్యోపలక్షణవిధయైవ లక్షణేనివేశనీయత్వాచ్చ- అన్యథాపక్షాదౌ సాధ్యతదభావనిశ్చయదశాయాం సాధారణ్యాదివిశిష్టస్యప్రకారకధర్మిజ్ఞానశూన్యతాదశాయాంచ సాధారణేఽవ్యాప్తిప్రసఙ్గాత్- యద్యపియథాశ్రుతలక్షణవాక్యాత్ పక్షధర్మతాజ్ఞానస్య సాధ్యసందేహజనకత్వంకోటిద్వయోపస్థాపకత్వఞ్చ లభ్యతే- తథాచ నిత్యజ్ఞానాదిత్యాదావతివ్యాప్తిస్తదవస్థైవ- నిత్యత్వతదభావ విషయక జ్ఞానవానయమితి జ్ఞానస్యనిత్యత్వతదభావోపస్థాపకత్వాత్ ధర్మితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానముద్రయా తాదృశజ్ఞానవదిదంత్వావచ్ఛిన్న ధర్మికనిత్యత్వ సంశయ హేతుత్వాచ్చ- తథాపి కోటిద్వయో పస్థాపకం సత్సాధ్య సందేహ జనక మితి వివక్షణాత్- ఉద్దేశ్య విధేయ భావ స్థలే ధన వాన్ సుఖీత్యాదౌ అసతి ప్రతిబన్ధకే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకవిధేయయోఃప్రయోజ్య ప్రయోజకభావబోధస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధతయాకోటిద్వయో పస్థాపకతాయా స్సాధ్య సందేహజననిర్వాహకతాలాభేన వ్యాపారజనకతాయాః ఫలజననిర్వాహకత్వేన కోటిద్వయోపస్థితిద్వారాసాధ్య సందేహజనకత్వంలభ్యతే- తచ్చసాధ్య సందేహ జనకకోటిద్వయోపస్థితిజనకత్వేసతి సాధ్యసందేహజనకత్వమ్- తత్ర విశేష్యాంశస్య నిష్ఫలతయా పరిత్యాగేసతి సాధ్యసందేహజనకకోటి ద్వయోపస్థితి జనకత్వస్యవివక్షణాన్నోక్తాతివ్యాప్తిః- జనకతాచసాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్నజన్యతానిరూపితా సాధ్య సంశయత్వన్యూనవృత్తిజన్యతానిరూపితావాగ్రాహ్యా- అతస్సంబన్ధాన్తరజ్ఞానజన్యకోట్యుపస్థితేర్విశేషణజ్ఞానాదిముద్రయా సాధ్యసంశయ హేతుత్వేఽపినక్షతిః- నచైవమపియత్రనిత్యత్వనిత్యత్వాభావసహచరితప్రమేయత్వవాన్ నిత్యత్వతదభావ విషయకజ్ఞానవాంశ్చాయ మితిజ్ఞానాభ్యాం నిత్యత్వ తదభావ విషయిణ్యైవోపస్థితిర్జనితాతత్రతాదృశోపస్థితేస్సాధారణధర్మవత్తాజ్ఞాన జన్యత్వేన సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్నంప్రతి జనకత్వాత్తజ్జనకపక్ష ధర్మతాజ్ఞాన విషయత్వ మాదాయ జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిర్దుర్వారైవేతి వాచ్యమ్- సాధ్యసంశయత్వావచ్ఛిన్న జన్యతా నిరూపిత జనకతానియతతాదృశజనకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాయాజన్యతా తన్నిరూపక జనకతాయా ఏవపక్షధర్మతాజ్ఞాన విశేషణత్వోపగమాత్- నిత్యత్వానిత్యత్వ విషయకజ్ఞాన వత్తాజ్ఞానజన్యతాయాస్సంశయాజనక సాధారణ ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్యత ఉభయోపస్థితి సాధారణ తయాసంశయత్వావ

భిన్నజనకతా వ్యభిచారిత్వేనాతి ప్రసఙ్గ విరహాత్ - అవ్యవహితోత్తరత్వసంబన్ధేన సాధారణ్యాదివిశిష్టధర్మవత్తాజ్ఞాన విశిష్టతత్కోట్యుపస్థితిత్వరూప స్తాదృశజ్ఞాన జన్యతావచ్ఛేదక ధర్మ ఏవచ సంశయ జనకతా వచ్ఛేదకః- నతుతాదృశజ్ఞానజన్యతత్కోట్యుపస్థితిత్వమ్- జన్యతాపేక్షయా తద్ఘటకస్యావ్యవహితోత్తరత్వస్య లఘుత్వాత్- జనకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వంచ జనకతావచ్ఛేదకపర్యాప్త్యావచ్ఛేదకతాకత్వమ్- తేనసాధ్యసందేహజనకతావచ్ఛేదకఘటకజ్ఞానత్వాదేర్నిత్యత్వ తదభావవిషయకజ్ఞానవత్త్వజ్ఞానాదిజన్యతావచ్ఛేదకఘటకత్వేఽపినక్షతిః- జనకతావచ్ఛేదకతాయాస్తు పర్యాప్తిర్ననివేశ్యతే ప్రయోజనవిరహాత్- తేనసాధారణ్యాది విశిష్టధర్మవత్తాజ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదక కోటావావశ్యకతద్వైశిష్ట్య నివేశ నైవోపపత్త్యా ప్రయోజనవిరహేణ సంశయజనకతావచ్ఛేదకఘటకసాధ్యోపస్థితిత్వాదే రనివేశేఽపినక్షతిః- నచైవం సాధ్యసంశయ నివేశనంవ్యర్థం యత్కిఞ్చిజ్జ్ఞానజనకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నజన్యతానివేశేనైవోపపత్తేః నిత్యత్వతదభావవిషయక జ్ఞానవత్త్వజ్ఞానీయజన్యతావచ్ఛేదకస్యావ్యవహితోత్తరత్వసమ్బన్ధేన తాదృశజ్ఞానవిశిష్ట నిత్యత్వాది విషయకోపస్థితిత్వస్య కించిదపికార్యంప్రతి జనకతావచ్ఛేదకత్వాభావే నాతిప్రసఙ్గవిరహాదితి వాచ్యమ్- తథాసతి వహ్న్యాదౌ సాధ్యే రాసభ తదభావసహచరితత్వజ్ఞానమాదాయధూమాదావతి ప్రసఙ్గాపాతాత్ ప్రకృతసాధ్యసందేహజనకతాయా అవశ్యం నివేశనీయత్వాత్- నచకోటిద్వయపదస్య ప్రకృతసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న తదభావపరతయా ప్రకృతసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాది విషయకోపస్థితిత్వ ఘటితధర్మావచ్ఛిన్నజనకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న జన్యతానివేశాన్నేయ మతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- ఏవం సత్యేత ల్లాభాయైవ సంశయ పదోపాదానాత్- నచసాధ్యసందేహ జనకోపస్థితి జనకత్వమేవనివేశ్యతాం కిముపస్థితౌ కోటిద్వయవిషయకత్వనివేశనేనేతివాచ్యమ్- తథాసతివ్యాప్య విరుద్ధయో రతివ్యాప్తేః- తథాహి సంశయంప్రతి తత్కోటిసహచరితధర్మవత్తాజ్ఞానజన్యతదుపస్థితిత్వేనతదభావ కోటిసహచరితధర్మవత్తాజ్ఞానజన్యతదభావోపస్థితిత్వేనచ పృథగేవతత్సాహచర్య విషయతామన్తర్భావ్య హేతుతాకల్ప్యతే- తత్తత్కోట్యుపస్థితిం ప్రత్యపి తథైవతత్కోటిసహచరిత ధర్మవత్తాజ్ఞానత్వేన హేతుతా- ఇత్థంచ వహ్న్యభావసహచరిత ధూమవానితి జ్ఞానజన్య వహ్న్యభావోపస్థితి సహకారేణ వహ్ని సంశయజనక వహ్న్యుపస్థితిజనకీభూత వహ్నిసహచరితధూమవానితిజ్ఞానమాదాయధూమే-వహ్నిసహచరితే జలత్వవానితిజ్ఞానజన్యవహ్న్యుపస్థితిసహకారేణవహ్ని సంశయజనకవహ్న్యభావసహచరితజలత్వవానితిజ్ఞానమాదాయచ జలత్వేఽతివ్యాప్తిః- కోటిద్వయోపస్థితి నివేశేచ తథావిధజ్ఞానయోః- ప్రత్యేకం కోటిద్వయోప స్థాపకత్వాభావాన్నాతి ప్రసఙ్గః- నచ వహ్ని సహచరిత ధూమవాన్ వహ్న్యభావ సహచరిత ధర్మవాంశ్చ పర్వత ఇత్యేతాదృశ సమూహాలమ్బన జ్ఞానస్య కోటిద్వయోప స్థాపకత్వేనైతద్దోషతాదవస్థ్య మితివాచ్యమ్- సాధ్యోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదికా సతీ సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతా వచ్ఛేదికాయా ప్రకారతా తదాశ్రయత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - తాదృశసమూహాలమ్బనజ్ఞాననిరూపిత యోర్వహ్ని తదభావసాహచర్యావచ్ఛిన్న ప్రకారతయోః ప్రత్యేకం తాదృశజనకతాద్వయావచ్ఛేదకత్వ విరహేణాతిప్రసఙ్గవిరహాత్ - ధూమః ధూమాభావ సహచరితవహ్నిమాన్ పర్వత ఇత్యేతాదృశజ్ఞానీయోభయధర్మావచ్ఛిన్న విలక్షణైకప్రకారతాయాస్తు తథాత్వేన వహ్న్యాదౌ లక్షణసమన్వయః- వహ్నితదభావ సహచరితధూమవాన్ పర్వతఇత్యాకారకోభయసాహచర్యావచ్ఛిన్న ప్రకారతాశాలిజ్ఞాన మాదాయాతిప్రసఙ్గస్తు తాదృశ ప్రకారతావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నత్వవివక్షయా నిరసనీయః- సాధ్యవిషయకత్వఘటితధర్మావచ్ఛిన్న జనకతావచ్ఛేదకో యోధర్మస్తదవచ్ఛిన్నజన్యతానిరూపితాయాం తదవచ్ఛిన్న సహకారితావచ్ఛేదక సాధ్యాభావవిషయకత్వ ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్నజన్యతానిరూపితాయాంచ జనకతాయా మవచ్ఛేదకత్వంప్రకారతాయాం నివేశనీయమ్- తేనవహ్ని సాహచర్యమాత్రేణవహ్న్యభావసాహచర్యమాత్రేణవాఽవచ్ఛిన్నాయా వ్యాప్యస్యవిరుద్ధస్యవా ప్రకారతా తస్యాశ్చోద్బోధకాన్తరవశాత్సాధ్య తదభావోభయవిషయకసమూహాలమ్బనరూపసాధ్యోపస్థితిజనకజ్ఞానీయతయా ప్రత్యేకంసాధ్యోపస్థితి జనకతాయాం సాధ్యాభావోపస్థితి జనకతాయాం చావచ్ఛేదకత్వేఽపినాతి ప్రసఙ్గః- వహ్నిమద్వృత్తివహ్న్యభావ వద్వ్యావృత్త ధూమవానయ మితిజ్ఞానీయ ధూమప్రకారతాయా వహ్న్యభావవద్వృత్తి ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య వహ్న్యభావోపస్థితి సహకారేణ సంశయ జనక వహ్న్యుపస్థితి జనకతాయాం వహ్నిమద్వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నత్వేన వహ్నిమద్వ్యావృత్త ధర్మవత్తాజ్ఞానజన్య వహ్న్యుపస్థితిసహకారేణ సంశయజనక వహ్న్యభావోపస్థితిజనకతాయాం వహ్న్యభావవద్వ్యావృత్తత్వావచ్ఛిన్నత్వేన చావచ్ఛేదక తయా తామాదాయ- వహ్నిమద్వ్యావృత్తవహ్న్యభావ వద్వృత్తి జలత్వవానయమితిజ్ఞానీయజలత్వప్రకారతాయా వహ్నిమద్వ్యావృత్తత్వావచ్ఛిన్నత్వేన తథా విధవహ్న్యుపస్థితిజనకతాయాంవహ్న్యభావ వద్వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నత్వేనచతథావిధవహ్న్యభావోపస్థితి జనకతాయామవచ్ఛేదక తయా తామాదాయ నాతిప్రసఙ్గవారణాయ తదవచ్ఛిన్న సహకారితా వచ్ఛేదకత్వంనిరుక్తధర్మనివేశితమ్- తదవచ్ఛిన్న సహకారితా వచ్ఛేదకత్వంచతదవచ్ఛిన్నా సముపధాన ప్రయుక్తఫలోపధాయకత్వాభావ

వత్త్వావచ్ఛిన్నకత్వమ్- ఇదం ద్వ్యణుకం నిత్యం న వేతి సం
శయస్య కోటిద్వయోపస్థితేశ్చ జనకస్యానిత్యత్వానిత్యత్వ
సహచరితాణుత్వవతి దంద్వ్యణుకమితి జ్ఞానస్య విషయె
ధర్మిణి ద్వ్యణుకే నిత్యత్వసాధ్యకస్థలే సద్ధేతుభూతేఽతివ్యా
ప్తివారణాయ పక్షధర్మతేతి యద్యపి సమూహాలమ్బనవిష
యతామాదాయాతిప్రసఙ్గవారణాయ కోటిద్వయోపస్థితిజ
నకతావచ్ఛేదకవిషయతాశ్రయత్వమవశ్యం నివేశ్యమ్ తత
శ్చ తత్కోటిస్మృతౌ చ తత్కోటిసాహచర్యాదివిశిష్టవిష
యకత్వేనైవ హేతుతా న తు తద్విశిష్టవద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన- సం
బన్ధి విశేష్యకజ్ఞానాదపి సంబన్ధ్యన్తర స్మరణాదితి ధర్మిణ్య
తివ్యాప్తిర్దుర్లభా- తథాపి సంబన్ధివిశిష్టధర్మిజ్ఞానత్వేనై
వాపర సంబన్ధిస్మారకతేతి మతానుసారేణైతల్లక్షణాశ్రయ
ణాత్ పక్షధర్మతోపాదానమ్- వస్తుతస్తు సాధ్యసందేహజ
నక కోటిద్వయోపస్థితిజనకజ్ఞానవిషయత్వమిత్యస్య కోటి
ద్వయోపస్థితినిష్ఠాయాః సాధ్యసందేహజనకతా జన్యతా
సంబన్ధేన వ్యవహితోత్తరత్వసంబన్ధేన వావచ్ఛిన్నా
యాం తదవచ్ఛేదకతాయామవచ్ఛేదికాయా విషయతా
తదాశ్రయత్వమర్థః- ఏవం చ సాధారణధర్మాద విశేష్య
కజ్ఞానస్య కోటిద్వయస్మరణజనకత్వేఽపి సంశయే ధర్మిని
యమాయ తత్తద్ధర్మిసంశయం ప్రతి సాధారణ్యాదివిశిష్ట
ధర్మవత్తత్తద్ధర్మిజ్ఞానవిశిష్టకోట్యుపస్థితిత్వేన హేతుతేతి ధర్మి
విషయతాయా అపి తాదృశసందేహజనకతావచ్ఛేదక
త్వాదతివ్యాప్తిరతః పక్షధర్మతాపదోపాదానమావశ్యకమ్.
తదుపాదానబలేన నిరుక్తజనకతావచ్ఛేదకతాయామవ
చ్ఛేదకీభూతాయా ధర్మివిషయతానిరూపితప్రకారతా
తదాశ్రయత్వస్యాలాభేనాతిప్రసఙ్గవిరహాత్- ప్రకారతా
యాశ్చ ప్రకారతాత్వేనైవావచ్ఛేదకత్వం వివక్షణీయమ్-
తేన సాధారణధర్మాదేర్ధర్మితావచ్ఛేదకీభూతేఽపి సద్ధేతౌ నా
తిప్రసఙ్గః- తత్ప్రకారతాయా ధర్మితావచ్ఛేదకతాత్వేనై
వ నివేశాత్- పక్షపదం చాత్ర ధర్మిమాత్రపరమ్-న తు ప్రకృ
తపక్షపరమ్- ప్రకృతపక్షతాపరం వా- తన్నివేశే ప్రయోజ
నాభావాత్-న చ వహ్న్యాదౌ సాధ్యే ధూమాదౌ సద్ధేతౌ జలా
దౌ చ విరుద్ధే సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వసాధ్యవద్వృత్తిత్వాం
శే భ్రమాత్మకసాధారణ్యజ్ఞానమాదాయాతిప్రసఙ్గ ఇతి వా
చ్యమ్- ఫలీభూతసంశయధర్మితావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్య
ధికరణధర్మావచ్ఛిన్నే యద్రూపావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలి
జ్ఞానం నిరుక్తజనకతాశ్రయం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వస్య నివే
శాత్- తచ్చ రూపం సాధారణత్వాదికమేవ- సంశయం ప్రతి
కోట్యుపస్థితిర్విశేషణజ్ఞానాదినా ద్వారైవ హేతుః- సాధా
రణాదిధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానం చ సాక్షాదేవ తథేతి నిష్కృష్ట
మతే తు నిరుక్తజనకతాస్థానే సాధ్యసంశయజనకతైవ నివేశ
నీయా- అత్రైవం సాధారణ్యాదిఘటకకేవలసాధ్యవద్వృ
త్తిత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వమాదాయాతిప్రసఙ్గో దుర్వారః-న
చ ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితయ
ద్రూపావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిజ్ఞానత్వం సంశయజనక
తానతిరిక్తవృత్తి తద్వత్త్వస్య సాధ్యసంశయజనకతావచ్ఛే
దకీభూతాయా ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతా
నిరూపితప్రకారతా తదవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణధ
ర్మవత్త్వస్య వా నివేశాన్నాతిప్రసఙ్గః సంశయం ప్రతి కో
టిద్వయసాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిజ్ఞానత్వేన
సాధారణ్యాదివిశిష్టధర్మవత్తాజ్ఞానస్యైక హేతుతాకల్ప
నాత్ ఏకైకకోటిసాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్నప్రకారతాశా
లిజ్ఞానస్య సంశయాజనకతయా ఉభయకోటిసాహచర్య
దేరేవ తాదృశధర్మత్వాదితి వాచ్యమ్- ఉక్తరూపేణ ఏ
కైక హేతుతాకల్పనే ఏకకోటిసాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్నత్వ
విశిష్టాపరకోటిసాహచర్యాద్యవచ్ఛిన్నత్వేనైవ ప్రకార
తాయా నివేశనీయతయా అవచ్ఛిన్నత్వయోర్విశేషణ
విశేష్యభావే వినిగమనావిరహాత్- న చ యద్రూపావచ్ఛి
న్నప్రకారకజ్ఞానత్వేన సంశయజనకతా తద్రూపవ
త్త్వస్య సంశయజనకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదక
తాపర్యాప్తిమన్తో యే యే ధర్మాస్తత్తద్ధర్మవత్త్వస్య వా
వివక్షయా నాతిప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్- సత్తావత్సమవేతజాతి
మాన్ సత్తాభావవత్సమవేతజాతిమాన్ సయమిత్యాది భ్రమ
విషయతావచ్ఛేదకసత్తావత్సమవేతత్వాదికమాదాయ
సత్తాసాధ్యకే జాతిమత్త్వాదావతివ్యాప్తేః- సత్తాభావవత్సమవే
తత్వస్యాప్రసిద్ధ్యా యథాప్రవేశే నూపాదానాసంభవాత్- వస్తు
తస్తు ఏవం వివక్షణే అసాధారణ్యాదేరపి తాదృశధర్మత
యా సాధారణాదేరపి తాదృశయా వద్ధర్మవత్త్వాభావా
దసంభవ ఏవ- న చ స్వనిష్ఠతాదృశప్రకారతావచ్ఛేదక
యావద్ధర్మవత్త్వవివక్షణే అసాధారణ్యాదేర్వారణం సంభవ
తీతి వాచ్యమ్- సాధారణ్యాదేరపి అసాధారణ్యాదిప్రకార
కజ్ఞానస్య సంశయజనకత్వాత్ ఏతేన సంశయజనకతావ
చ్ఛేదకీభూతాయా యా ప్రకారతా తత్తదవచ్ఛేదకతాప
ర్యాప్త్యధికరణధర్మవత్త్వనివేశేఽపి న నిస్తార ఇతి- మైవమ్-
యత్రైకం నిత్యాసాధ్యసందేహనిరూపితాయాం జనకతాయా
మవచ్ఛేదికాయా యా ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశే
ష్యతానిరూపితప్రకారతా తదవచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్య
ధికరణధర్మవత్త్వమనైకాన్తికత్వమ్- సాధారణ్యాదివిశి
ష్టహేతుమత్తాజ్ఞానజన్యసంశయజనకతావచ్ఛేదకీభూ
తా తాదృశప్రకారతా సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాద్యవచ్ఛి
న్నా తదవచ్ఛేదకత్వపర్యాప్త్యధికరణధర్మవత్త్వాభావాత్
న వ్యాప్యాదావతిప్రసఙ్గః యత్రైకం చిత్సంశయనివేశాద
సాధారణ్యాదేస్సాధారణాదావసత్త్వేఽపి న క్షతిః- అథ సా
ధారణధర్మవత్తాజ్ఞానస్య సంశయజనకత్వే ధర్మైక్య
స్య ప్రయోజకతామతే సంబన్ధైక్యస్యాప్యప్రయోజకత
యా తాదృశయావత్ప్రకారతాను ప్రత్యేకమవచ్ఛేదకీభూ
తా నియాని రూపాణి తద్వత్త్వనివేశే అయమాత్మా జ్ఞానాది
త్యాదావివ యత్రయా ఆత్మత్వాభావసమానాధికరణజ్ఞా

నవత్త్వాజ్ఞానసహకారేణ సాధ్యసందేహ జనకం యత్తు ఘటవాయేన సాధ్యసహచరితజ్ఞానాది మత్త్వాజ్ఞానం తదీయ ప్రకారతామాదాయ సమవాయేన జ్ఞానాదేర్వ్యభిచారితాపత్తిరితి చేన్న - సత్యకు - అత్రోభయత్రికించిత్సాధ్యసంశయ నిరూపిత జనకతావచ్ఛేదకీభూతా ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నా యా యా విశేష్యతా తన్నిరూపిత సవ్యభిచారతా ఘటక సమ్బన్ధావచ్ఛిన్నా యా యా ప్రకారతా తదవచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వస్యైవ వివక్షణీయత్వమ్ - తథాచ సతి ఉక్తస్థలే విషయతాసంబన్ధావచ్ఛిన్నజ్ఞాన ప్రకారతా నిరూపిత విశేష్యతాయా అపి నిరుక్తయావద్విశేష్యతాన్తర్గతత్వాత్తన్నిరూపిత సవ్యభిచారతాఘటకసంబన్ధావచ్ఛిన్న ప్రకారత్వాప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తిః - అథ ద్రవ్యం విశిష్ట సత్త్వాదిత్యాదేస్సవ్యభిచారత్వప్రసఙ్గః - విశిష్టస్యానతిరిక్తతయా విశిష్టసత్తాత్త్వాదౌ సాధ్యతదభావసహచరితత్వతద్వద్వృత్తిత్వయోస్సత్త్వాదితి చేన్న గుణకర్మాన్యత్వసామానాధికరణ్యరూపం తద్వైశిష్ట్యం హి త్వచిదుపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకం క్వచిద్విశేషణతయా - తత్రోపలక్షణతయా హేతుతావచ్ఛేదకత్వే వ్యభిచారిత్వమిష్టమేవ విశేషణత్వే చ విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదిరేవ హేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధో వాచ్యః - విశిష్టవిశేషణకబుద్ధావేవ విశిష్ట నిరూపితత్వస్య సంబన్ధతావచ్ఛేదకతయా తద్రూప విశిష్టనిరూపిత సమవాయాదినా శుద్ధసత్తాత్వావచ్ఛిన్నస్య హేతుత్వాసంభవాన్న తద్విశేషణవైయర్థ్యమ్ - యాదృశేన సంబన్ధేన పక్షధర్మతావిషయకం యజ్జ్ఞానం తస్య తాదృశేన సంబన్ధేన కోటిద్వయ సాహచర్యావగాహితాయాస్సాధ్య సంశయకతా ప్రయోజకత్వాత్ - సమవాయసామాన్య సంబన్ధేన సాహచర్యద్వయావగాహి - నోదన్వత విశేష సంబన్ధేన పక్ష ధర్మతాజ్ఞానస్య సంశాయకత్వ విరహాత్ తాదృశ విశేష సంబన్ధేన ద్రవ్యత్వాద్యభావసాహచర్యస్య సత్తాదావభావాత్ తాదృశసాహచర్యావగాహి భ్రమమాదాయాతి ప్రసఙ్గానవకాశాత్ - అథ ద్రవ్యం గుణకర్మాన్యత్వే సతి సత్త్వాదిత్యత్ర సద్ధేతౌ ద్రవ్యం గుణత్వే సతి సత్త్వాదిత్యత్ర విరుద్ధే చాతివ్యాప్తిః - విశేష్యే సాధ్యతదభావోభయసాహచర్యసత్త్వేన విశిష్టేఽపి తత్సత్త్వాదితి చేన్న - సాధ్యతదభావవద్వృత్తితావచ్ఛేదక విశిష్టవత్త్వాజ్ఞానస్యైవ సాధారణ ధర్మదర్శన విధయా సాధ్య సందేహ జనకత్వాత్ - యత్కించిత్సాధ్యసంశయ జనకతావచ్ఛేదకీభూతా యా యా ప్రకారతావచ్ఛేదకతా తత్తదవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణ ధర్మ విశిష్ట ప్రకృత హేతుతావచ్ఛేదక వత్త్వవివక్షణే నాతిప్రసఙ్గ విరహాత్ - విశిష్టసత్తాత్వరూప ప్రకృత హేతుతావచ్ఛేదకస్య ఉభయసహచరితవృత్తితావచ్ఛేదకత్వవిరహాత్ - ఉభయ సహచరితవృత్తితాత్వావచ్ఛిన్న ప్రకారతావచ్ఛేదకతాకజ్ఞానస్య సంశాయకత్వేఽపి నోక్తాతి ప్రసఙ్గః - తథా సతి యాదృశ యాదృశ ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రకృత హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిజ్ఞానత్వేన యత్కించిత్సంశయ జనకతా తాదృశతాదృశరూపవిశిష్టతద్వత్త్వస్య వివక్షణీయత్వాత్ - యత్రోభయ సహచరితవృత్తిత్వం ప్రకారతావచ్ఛేదకం భాసతే తత్ర తదుపేక్షిత వత్త్వాజ్ఞానస్యాపి హేతుతయా తద్విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిజ్ఞానత్వేనాజనకత్వాత్ - ఉభయవద్వృత్తితావచ్ఛేదకత్వేన ప్రకారతావచ్ఛేదకస్య యత్ర భానం తత్రోభయసహచారఘటక తదవచ్ఛిన్న నిరూపితాధికరణతావగాహిజ్ఞానస్యైవ హేతుతయా తద్విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిజ్ఞానత్వేన హేతుత్వమావశ్యకమితి తాదృశ హేతుతామాదాయ సాధారణే ఉభయవృత్తితానవచ్ఛేదక విశిష్టవైశిష్ట్యబోధత్వేన హేతుతామాదాయ చాసాధారణే లక్షణం సంగమనీయమ్ - వ్యాప్యసంశయస్య వ్యాపకవత్తాసంశయం ప్రతిపృథక్కారణతామతే తథావిధపక్ష ధర్మతాజ్ఞానవిషయే సద్ధేతావతివ్యాప్తి వారణాయ జ్ఞానపదం నిశ్చయపరమ్ - తస్యాపి సాధారణ ధర్మదర్శన విధయైవ హేతుత్వమితి విష్కృష్టమతేతు నిశ్చయపరమ్ - ప్రయోజనాభావాత్.

యాదృశ యాదృశ రూపావచ్ఛిన్న యత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న ప్రకారతాశాలిజ్ఞానం నిరుక్తజనకతాశాలి తాదృశ తాదృశ రూపవాన్ తేన సమ్బన్ధేన సవ్యభిచార ఇతి పరిష్కారః - అన్యథా ఆత్మత్వాదిసాధ్యకే సమవాయేన హేతౌ జ్ఞానే విషయతయా తత్సందేహజనకే కపాలత్వసాధ్యకే సమవాయేన హేతౌ ఘటే సంయోగేన తత్సందేహ జనకే చాతి ప్రసఙ్గాపాతాత్ - ఏవం సవ్యభిచారతా ఘటక సంబన్ధఘటిత జనకతానివేశ సూచనార్థమేవ హేత్వభిమతపదం నివేశితమ్ - నచ తేన సంబన్ధేన తాదృశజ్ఞానస్య లక్షణ ఘటకత్వేఽపి సమవాయేన విషయతా సంయోగాది ఘటితకోటిద్వయ సామానాధికరణ్యావచ్ఛిన్న జ్ఞాన ఘటాది ప్రకారకజ్ఞానమాదాయాతి ప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్ - తేన సంబన్ధేన తద్వత్తాజ్ఞానస్య తత్సంబన్ధఘటిత సాహచర్య విషయకస్యైవ సంశయ జనకతయా సమవాయ సంబన్ధావచ్ఛిన్నాయాం సంశయజనకతావచ్ఛేదక ప్రకారతాయాం సమవాయ సంబన్ధ ఘటిత సాధ్యతదభావసాహచర్యస్యైవావచ్ఛేదకతయా తద్వత్తాయా జ్ఞాన ఘటాదావసత్త్వేనాతివ్యాప్త్యనవకాశాత్ - శబ్దోనిత్యోనవేత్యాదివిప్రతిపత్తివాక్యఘటకనిత్యాది పదనఞ్పదయోః ప్రత్యేకం కోటిద్వయోపస్థితిజనకజ్ఞానవిషయత్వాభావాత్ తదద్వయ విషయకజ్ఞానస్య తథాత్వేఽపి తాదృశోపస్థితిజనకతావచ్ఛేదకప్రకారతాయా ఏవ లక్షణే నివేశాచ్చ న తత్రాతివ్యాప్తిః - ప్రతిపాదత్వాదిసంబన్ధేన తు సవ్యభిచారత్వమిష్టమేవేతి లక్ష్యత్వాన్న దోషః - అనుపసంహారిణి సర్వం నిత్యం ప్రమేయత్వాదిత్యాదౌ పక్షే సాధ్యసందేహదశాయాం సాధ్యతదభావ సహచరితత్వ నిశ్చయాభావేఽపి యద్రూపవిశిష్టవత్తాజ్ఞానం సాధ్యసందేహజనకం వాస్తవతద్రూపవత్త్వస్యైవ లక్షణార్థతయా వివక్షితత్వాత్తాదాదాయైవ లక్షణసమన్వయః -

సాధ్యనిశ్చయదశాయాంత్వనుపసంహారిత్వాభావేఽపి సాధారణతాయా అవ్యాహతత్వేన న సామాన్యలక్షణాతివ్యాప్తిః ఏతల్లక్షణకర్తృమతే కేవలాన్వయిసాధ్యకస్యానుపసంహారిత్వం నాస్తి తేన తత్ర న సాధ్యాభావాప్రసిద్ధినిబన్ధనావ్యాప్తిః అయం ఘట ఏతత్త్వాదిత్యాదౌ యత్ర స్థిరే ధర్మిణి పూర్వం ఘటత్వం గృహీతమ్- ఉత్తరదశాయాం తత్రైవ దోషాద్ఘటత్వాగ్రహాద్ఘటభిన్నో న వేతి భ్రమే చ ఘటత్వనిశ్చయవిషయీభవద్ధర్మివ్యావృత్తత్వేన గృహ్యమాణతయా అసాధారణే ఇదన్త్వేఽవ్యాప్తిః- వస్తుతస్తద్వ్యావృత్తత్వాభావేన లక్షణాయోగాదిత్యపి న శఙ్క్యమ్- తస్య సద్ధేతుత్వేనాలక్ష్యత్వాత్-

ఏతల్లక్షణం సాధారణ్యాసాధారణ్యయోస్సాధ్యసంశయకతామత ఏవ సంగచ్ఛతే- అనుమితివిరోధితామతే తు న సంగచ్ఛతే సాధ్యసంశయకతామతేఽపి దుష్టవ్యవహారవిషయతామకోఽనుమితిప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదక ఏవ విభాజక ఇతి మతే న పూర్వపక్షలక్షణత్వముక్తం మణికారేణ- పునస్తాదృశవిషయమే మానాభావాత్తస్యైవ సిద్ధాన్తలక్షణత్వమభిప్రేత్య సంశయకోట్యుపస్థాపకతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వమనైకాన్తికలక్షణమితి సిద్ధాన్తితమ్.

పక్షవృత్తిత్వే సత్యనుమితివిరోధిసంబన్ధావ్యావృత్తిరనైకాన్తిక ఇతి షష్ఠమ్- విరోధిత్వం విరోధిజ్ఞానవిషయత్వం విపక్షవృత్తిత్వం సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వమనుపసంహారిత్వం చానుమితివిరోధిజ్ఞానవిషయః- తత్సంబన్ధశ్చ ప్రత్యేకం సాధారణాదావస్తీతి తదవ్యావృత్తిరస్తీతి లక్షణసమన్వయః- అవ్యావృత్తిరత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేదః అత్యన్తాయోగః ప్రతియోగివైయధికరణ్యావచ్ఛిన్నోఽభావః తేన సంయోగేన వహ్న్యాదివ్యభిచారిణో గగనాదేర్మహానసాదివృత్తితాదశాయాం తత్ర సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాసత్త్వేఽపి నావ్యాప్తిః- న చ శబ్దోఽనిత్యశ్శబ్దత్వాదిత్యాదావసాధారణ్యోత్తీర్ణతాదశాయామతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- నిశ్చయాఘటితస్య సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వస్యైవైతన్మతేఽసాధారణ్యపదార్థతయా సాధ్యవద్వృత్తేరసాధారణత్వానభ్యుపగమాత్- అతఏవ ధర్మధూమాదివారణాయ పక్షవృత్తిత్వే సతీతి- పక్షస్సందిగ్ధసాధ్యవిశిష్టో ధర్మీ- హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేతరద్వృత్తిత్వగ్రహవిరోధిత్వం తదర్థః- తథా చ పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపక్షవిశేష్యతానిరూపితాయా సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యప్రకారతాయాశ్చ హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నహేతుప్రకారతా తన్నిరూపకశాబ్దసంశయకస్థాద్యజన్యజ్ఞానావిరోధిత్వం లభ్యతే తేన పక్షసాధ్యసాధనాప్రసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధిబాధసత్ప్రతిపక్షేషు నాతిప్రసఙ్గః- న వా ప్రమాదాద్ధూమాదిసాధనే వహ్న్యాదిహేతోరసిద్ధిసంకీర్ణస్య పక్షవృత్తిత్వానసత్త్వేఽప్యసంగ్రహః-యథోక్తజ్ఞానావిరోధిసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాద్యాదాయ లక్షణసమన్వయసంభవాత్ -తాదృశజ్ఞానావిరోధిత్వం చ తాదృశజ్ఞానసామాన్యనిరూపితప్రతిబన్ధకతానతిరిక్తవృత్తివిషయితానిరూపకతానవచ్ఛేదకధర్మవత్త్వమ్- తదనవచ్ఛేదకత్వం చ తదవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యనధికరణత్వమ్- తేన హేతుమన్నిష్ఠసాధ్యాభావత్వస్య తాదృశప్రతిబన్ధకతానతిరిక్తవృత్తివిషయతానిరూపకతావచ్ఛేదకపక్షనిష్ఠసాధ్యాభావానతిరిక్తత్వేఽపి హేతుమన్నిష్ఠసాధ్యాభావాదిరూపవ్యభిచారేణావ్యాప్తిః- బాధాదినిష్ఠానామనుమితివిరోధితానవచ్ఛేదకధర్మాణాం ప్రమేయత్వాదీనాం తాదృశవిషయతానిరూపకతానవచ్ఛేదకత్వేఽపి తాదృశవిషయతానిరూపకతానవచ్ఛేదకీభూతానుమితివిరోధితావచ్ఛేదకరూపావచ్ఛిన్నత్వస్యాసముదాయార్థత్వాన్నాతిప్రసఙ్గః-నిరుక్తయుక్త్యేచ్ఛాజ్ఞానయోస్తాదృశరూపావచ్ఛిన్నవిషయకనిశ్చయసామాన్యప్రతిబధ్యంతాదృశోఽయం ఉనుమితివిరోధితావచ్ఛేదకధర్మస్తదవచ్ఛిన్నత్వం సముదాయార్థః వస్తుతస్తు అనుమితివిరోధితాఘటకానుమితినిష్ఠప్రతిబధ్యతాయామేవ నిరుక్తజ్ఞానత్వన్యూనవృత్తిత్వం నివేశనీయంలాఘవాత్ -బాధాదిజ్ఞాననిరూపితప్రతిబధ్యతానాంచ తాదృశసకలజ్ఞానసాధారణతయా న నిరుక్తజ్ఞానత్వన్యూనవృత్తిత్వమితి నాతిప్రసఙ్గః వ్యభిచారజ్ఞానప్రతిబధ్యత్వంచ న్యూనవృత్త్యేవ వ్యాప్త్యవిషయకతాదృశజ్ఞానావృత్తిత్వాత్ • అగ్రేపి సర్వత్రైతాదృశదిశా నిష్కర్షణీయమ్- పక్షవృత్తిత్వే సతి సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వం కేవలం వా హేతునిష్ఠం సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వమసాధారణ్యమ్ సాధ్యసామానాధికరణ్యంతు విరోధ ఇతి చిన్తామణికారమతమ్- సాధ్యాసామానాధికరణ్యమేవాసాధారణ్యం నిరుక్తంసాధ్యవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వమేవ విరోధ ఇతి దీధితికారమతమ్- తత్ర దీధితికారమతే విరోధస్య తదభావవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానవిధయా పక్షే సాధ్యవత్తాజ్ఞానవిరోధిత్వాదేవ నాతిప్రసఙ్గః-చిన్తామణికారమతే తు విరోధస్య పక్షే సాధ్యవత్తాజ్ఞానావిరోధితయా తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ విరోధాన్యత్వవిశేషణం దేయమ్- వస్తుతస్తు హేతుసాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహావిరోధిత్వ విశేషణం దేయమ్- తేన సాధ్యసామానాధికరణ్యవిశిష్టసాధనసాధ్యనిష్ఠహేతుసామానాధికరణ్యాభావాది విరోధానామేకతరభేదనివేశే నాన్యత్రాతివ్యాప్తిః- హేతుసాధ్యసామానాధికరణ్యంచ వైజాత్యనిరస్తం నతువాస్తవం- తేనావృత్తిహేతుకస్థలేఽవృత్తిసాధ్యకస్థలే చాసాధారణ్యసాధారణ్యయోర్నాసంగ్రహః-ఏతన్మతేఽసాధారణ్యేఽవ్యాప్తివారణంతు హేత్వాభాససామాన్యలక్షణోక్తదిశావసేయమ్.

వస్తుతస్తు వ్యభిచారజ్ఞానస్య ప్రకృతపక్షే ప్రకృతసాధ్యానుమిత్యవిరోధితయా ప్రకృతపక్షే ప్రకృతసాధ్యతావ్యాప్య ప్రకృతహేతువైశిష్ట్యావగాహ్యనుమితిపరత్వమావశ్యకమ్. తత్ర నిష్ప్రయోజనకం సాధ్యవైశిష్ట్యావగాహిత్వం నివేశ్యతన్నిబన్ధనబాధాద్యతివ్యాప్తివారణాయ విశేషణాన్య

ప్రపక్షేశః-ప్రత్యాశనాద్ధితి న్యాయేనాయుక్త ఇత్యనుమితిపదమత్రతత్కారణజ్ఞానపరమ్- ఆశ్రయాసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధిసాధనాప్రసిద్ధివారణాయపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే పక్షే హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టహేతుగ్రహావిరోధ్యర్థకం సత్యన్తమ్. ఏవమపివహ్నిమాన్ వహ్నిమాన్ హ్రదత్వాదిత్యాదౌ హేతునిష్ఠసాధ్యసామానాధికరణ్యరూపాసాధారణ్యసఙ్గ్రహః తజ్జ్ఞానస్యసాధ్యాత్మకపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టే హేతుమత్తాగ్రహవిరోధిత్వాత్ అతోఽనయా వాచోయుక్త్యాఽనుమితికారణీభూతవ్యాప్తిపక్షధర్మతాజ్ఞానమధ్యే పక్షధర్మతాంశం పరిత్యజ్య పరిశేషాద్వ్యాప్తిగ్రహవిరోధిత్వమేవాభిధిత్సితం భవతి-తథాచ సాధ్యసాధనాప్రసిద్ధ్యోరతివ్యాప్తివారణాయ-సాధ్యతావచ్ఛేదక విశిష్టసాధ్యసాధన తావచ్ఛేదక విశిష్టసాధనగ్రహావిరోధిత్వం నివేశనీయమ్- సమూహాలమ్బనాత్మకనానా విధవ్యాప్తిజ్ఞాననివేశేనచాత్యన్తాస్యాన్యాభావగర్భనానావిధవ్యభిచారాణాం సఙ్గ్రహః-వ్యాప్త్యభావశ్చవ్యభిచార ఏవాన్తర్భవతి తస్యవ్యాప్యత్వాసిద్ధిరూపతాం స్వీకృత్యబహిర్భావనీయత్వే తు విశకలితస్యైవ హేతువ్యాపకం సాధ్యం సాధ్యసమానాధికరణో హేతురితి జ్ఞానస్యోపాదానాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః-ఇదమేవ లక్షణం విశిష్టసాధ్యసాధనగ్రహావిరోధిజ్ఞానస్యవిషయతయా వ్యాప్తిగ్రహవిరోధితావచ్ఛేదకం రూపమితి దీధితికారోక్తం సిద్ధాన్తలక్షణం భవతీతి జ్ఞేయమ్.

సాధ్యావ్యాప్యత్వే సతి సాధ్యాభావావ్యాప్యహేత్వాభాసత్వమితి సప్తమమ్- తత్ర సద్ధేతావతివ్యాప్తి వారణాయ సాధ్యావ్యాప్యత్వే సతీతి- విరుద్ధేఽతి వ్యాప్తివారణాయ సాధ్యాభావావ్యాప్యేతి- తత్ర హేత్వాభాసపదం వ్యర్థమ్-సద్ధేతోస్సాధ్యావ్యాప్యత్వ విశేషణేనైవ వారణాత్-యథా శ్రుతార్థత్వే ప్రథమం హేత్వాభాసత్వాజ్ఞానం చ దోషః. అతో హేత్వాభాసత్వం హేతువదాభాసమానత్వమ్- వృత్తిమత్త్వమితియావత్-అతోఽసిద్ధి విశేషాత్మకే వృత్తిత్వేఽతివ్యాప్తి వారకతయా తత్సార్థకమ్- నచైవమవృత్తేరపి సాధ్యతదభావ వద్వ్యావృత్తత్వేనాసాధారణతయా తత్రావ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- వృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధిరూపవత్త్వస్యతదర్థత్వాత్ - నచ దశావిశేషే వ్యాప్యవిరుద్ధయోరవ్యసాధారణత్వాత్తయోః ప్రత్యేకం యథాశ్రుతలక్షణఘటక దళద్వయవిరహాదవ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్-సాధ్య తదభావ వ్యాప్యత్వ గ్రహవిరోధి రూపవత్త్వ పరత్వాత్- ఏవంచ సాధ్యతదభావవ్యాప్యత్వ గ్రహవిరోధి వృత్తిత్వ వృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధి రూపవత్త్వం సముదితార్థః- ఏతల్లక్షణకఘటకయోస్సాధ్యతదభావ వద్వృత్తిత్వం సాధారణ్యమ్- నిశ్చితసాధ్యతదభావ వద్వ్యావృత్తత్వమసాధారణ్యమ్- సాధ్యస్య సాధ్యాభావాభావతయా సాధ్యాభావ నిరూపితవ్యాప్తి గ్రహే సాధ్యవద్వృత్తిత్వజ్ఞానం ప్రతిబన్ధక మితితద్ఘటితస్య సాధారణ్య స్య సాధ్యాభావవ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వమ్- ఏవం సాధ్యాభావ వద్వ్యావృత్తత్వజ్ఞానమపి సాధ్యాభావ సామానాధికరణ్య ఘటిత సాధ్యాభావవ్యాప్తిగ్రహప్రతిబన్ధకమితి తద్ఘటితస్యాసాధారణ్యస్యాపి తథాత్వమ్- ఉభయోస్సాధ్య వ్యాప్తి గ్రహవిరోధిత్వం తు స్పష్టమేవ సాధ్యతదభావ వద్వ్యావృత్తత్వస్య వృత్తిమత్త్వ విరుద్ధతయా తజ్జ్ఞానం వృత్తిమత్త్వగ్రహప్రతిబన్ధకమిత్యభిప్రేత్యనిశ్చితేతి విశేషణం దత్తమ్ - ఏతన్మతే నిశ్చయఘటితం సాధ్యతదభావ వద్వ్యావృత్తత్వం వృత్తిమత్త్వగ్రహ విరోధిరూపతయా అవృత్తిత్వవదసిద్ధి విశేషరూపమేవవృత్తిమత్త్వగ్రహే గ్రాహ్యాభావావగాహితయా తత్సామాన్యాభావజ్ఞానమేవవిరోధి-నత్వేకవిశేషాభావ విశిష్టాపర విశేషాభావరూపం సాధ్యతదభావ వద్వ్యావృత్తత్వమితి నిష్కృష్టమతే తు నిశ్చయాఘటితం సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వమేవాసాధారణ్యమితి బోధ్యమ్- సాధ్యాప్రసిద్ధ్యాది వారణాయ విశిష్టసాధ్యసాధన గ్రహావిరోధిత్వం చ నివేశనీయమ్- ఏతల్లక్షణ ఘటకం వ్యాప్యత్వం వ్యాపక సామానాధికరణ్యరూపమ్-యజ్ఞపత్యుపాధ్యాయాస్తు అస్య దుష్టలక్షణతామేవాభిప్రేత్యాహుః- అసాధారణ్యాభావకాలావచ్ఛిన్న సాధ్యతదభావవ్యాప్తిశూన్యత్వం దళద్వయేన వివక్షితమ్- విశేషణాభావాద్వ్యాప్తతో వ్యాప్యస్య విరుద్ధస్య వాఽసాధారణస్య సంగ్రహ ఇతి తచ్చిన్త్యమ్ - అసాధారణ్య శరీరే తత్తత్పురుషీయ నిశ్చయ నివేశస్యావశ్యకతయా సాధారణహేతావప్యసాధారణహేతువదముకం ప్రత్యయం వ్యభిచారీత్యాదివ్యవహారప్రసఙ్గాత్ సవ్యభిచారాదిపదానాం పారిభాషికత్వాపత్తేశ్చ- ఏతచ్చ లక్షణమస్వరసగ్రస్తమ్-సాధ్యాభావాభావత్వేన సాధ్యవిషయకతద్వృత్తిత్వజ్ఞానస్యైవ సాధ్యాభావాభావవవృత్తిత్వఘటితస్య సాధ్యాభావే హేతుసమానాధికరణాభావాప్రతియోగిత్వఘటితస్య వా సాధ్యాభావవ్యాప్యత్వస్య గ్రహే ప్రతిబన్ధకతయా సాధ్యతావచ్ఛేదక రూపేణ సాధ్య విషయకతద్వృత్తిత్వజ్ఞానస్య తదప్రతిబన్ధకత్వాత్ విరోధావృత్తిత్వయోర్వ్యభిచార పదార్థ బహిర్భూతత్వే మానాభావేన సాధ్యాభావవ్యాప్తిగ్రహ విరోధిత్వవృత్తిమత్త్వ గ్రహవిరోధిత్వయోర్నివేశస్య వ్యర్థత్వాచ్చేతి.

సాధ్యవన్మాత్రవృత్తిత్వే సతి సాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్త్యవృత్త్వమిత్యష్టమమ్- అస్య లక్షణస్య పరిష్కారాది రీతిస్సప్తమవదేవ బోధ్యా.

సపక్ష విపక్షగత సర్వస పక్షవిపక్షవ్యావృత్తాన్యతరత్వం నవమమ్- విరుద్ధేఽతివ్యాప్తివారణాయ ప్రథమం సపక్షేతి- వ్యాప్యేఽతివ్యాప్తి వారణాయ విపక్షేతి- యత్కించిత్సపక్షవిపక్షవ్యావృత్తయోర్వ్యాప్యవిరుద్ధయోరతివ్యాప్తి వారణాయ సర్వేతి- సపక్ష వృత్తిత్వత్వావచ్ఛిన్నాభావో విపక్షవృత్తిత్వత్వావచ్ఛిన్నాభావశ్చ సర్వసపక్ష విపక్షవ్యావృత్తత్వపదార్థః తేనైకమాత్రసపక్ష విపక్షస్థలే

సర్వస్య పక్షత్వప్రసిద్ధావపి నావ్యాప్తిః। ఏతదపి లక్షణమయుక్తమ్। సపక్షగతత్వ విపక్షవ్యావృత్తత్వాభావఘటకతాయా మనుపయోగేన వ్యర్థవిశేషణత్వాత్। అనుపసంహారిణ్యవ్యాప్తేశ్చ। కించాత్ర సపక్షశబ్దేన పక్షాతిరిక్తసాధ్యవతో వివక్షణే ప్రమేయత్వాదినేతరభేదసాధనే సాధారణేఽనుపసంహారిణి చావ్యాప్తిః। పక్షాతిరిక్తసాధ్యవతోఽప్రసిద్ధేః। సాధ్యవతో వివక్షణే తు సపక్షవిపక్షవ్యావృత్తాప్రసిద్ధిః। వృత్తిమతో ధర్మస్య సాధ్యవత్సాధ్యాభావవదన్యతరవృత్తిత్వనియమాత్.

పక్షాతిరిక్తసాధ్యవన్మాత్రవృత్త్యన్యత్వే సతి పక్షాతిరిక్తసాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్తిభిన్నత్వం దశమమ్। శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ సాధ్యవన్మాత్రవృత్తౌ శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ చ సాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్తావసాధారణేఽవ్యాప్తివారణాయ పక్షాతిరిక్తపదద్వయమ్। అత్ర పక్షపదస్య తత్తద్ధర్మిపరత్వే పక్షే సాధ్యసాధ్యాభావాన్యతరనిశ్చయదశాయాం శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదావవ్యాప్తిః। పక్షాతిరిక్తపదస్య సిద్ధ్యభావరూపపక్షతాశూన్యత్వపరత్వే తు శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ బాధనిశ్చయదశాయామతిప్రసంగో దుర్వారః। సిద్ధిబాధాన్యతరాభావశూన్యత్వపరత్వే తు గౌరవమ్। అతః పక్షాతిరిక్తపదం సాధ్యసంశయరూపపక్షతాశూన్యపరమ్। అతః సాధ్యాదినిశ్చయదశాయాం తత్ర నాతిప్రసఙ్గః। యదా తు పక్షే సాధ్యతదభావయోర్న నిశ్చయో నాపి సంశయస్తదా శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదేర్నాసాధారణతా కింతు యథాయథం సద్ధేతుత్వం విరుద్ధత్వం చేతి నాతివ్యాప్తిప్రసఙ్గః। యద్యప్యస్య లక్షణస్య యథాశ్రుతే ధూమాదౌ సద్ధేతావతివ్యాప్తిః తస్య పక్షేఽపి సాధ్యవతి వృత్తేః। తథాపి సప్తమీసమాసాశ్రయణేన పక్షాతిరిక్తే వర్తతే యత్సాధ్యవన్మాత్రవృత్తి సాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్తి చ తదన్యత్వవివక్షణాన్న దోష ఇతి. ఏతచ్చ లక్షణమనుపసంహారిణ్యవ్యాప్తేరనాదరణీయమ్.

పక్షవృత్తిత్వే సతి విరుద్ధాన్యత్వే సత్యనుమిత్యుపయికసంబన్ధశూన్యత్వమేకాదశమ్। అత్ర యథాశ్రుతే హ్రదో ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యాదౌ సాధారణే శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యసాధారణే చావ్యాప్తిః। అతః పక్షవృత్తిత్వసాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహావిరోధి అనుమితిజనకజ్ఞానవిషయస్య సంబన్ధస్యాభావస్తద్వత్త్వమర్థః। స చ సంబన్ధః పక్షసత్త్వవిపక్షసత్త్వాన్యతరరూపః శబ్దోఽనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదౌ సపక్షసత్త్వాభావో ద్రవ్యం సత్త్వాదిత్యాదౌ విపక్షసత్త్వం చ విద్యత ఇతి లక్షణసమన్వయః। సపక్షవ్యావృత్తత్వస్య చాసాధారణ్యస్య నిశ్చయే పక్షే సాధ్యసామానాధికరణ్యస్య సందేహాన్న తస్య తజ్జ్ఞానవిరోధిత్వమ్। విరుద్ధస్య దుష్టహేతులక్షణలక్ష్యత్వేఽపి దోషలక్షణేఽస్యావిరోధేఽతివ్యాప్తివారణాయ సాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహావిరోధిత్వోపాదానం సార్థకమ్। అత్ర పక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నే చ వర్తతే యస్తాదృశో భావస్తద్వత్త్వమర్థ ఇతి మిశ్రవ్యాఖ్యానమ్। పక్షవృత్తిత్వం న పక్షవృత్తి విరోధిత్వేన విరుద్ధభిన్నే వర్తత ఇతి పర్వతో వహ్నిమాన్ మహానసత్వాత్ హ్రదో వహ్నిమాన్ హ్రదత్వాదిత్యాద్యోః స్వరూపాసిద్ధివిరోధయోర్నాతివ్యాప్తిః। సపక్షవిపక్షవృత్తిత్వాతద్వ్యావృత్తత్వం చ పక్షవృత్తౌ విరుద్ధభిన్నే వర్తత ఇతి తదాదాయోపదర్శితసాధారణాసాధారణయోః సంగ్రహః। అత్ర చ యేన కేనాపి సంబన్ధేన పక్షవృత్తిత్వమాదాయ స్వరూపాసిద్ధావతివ్యాప్తివారణాయ హేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధేన పక్షవృత్తిత్వం వివక్షణమావశ్యకమ్। ఏవం చ హేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధేన పక్షవృత్తిత్వం యత్రాప్రసిద్ధం తాదృశవ్యభిచారిణ్యవ్యాప్తిః। ఏవం గగనే సాధ్యనిశ్చయదశాయాం ఘటః శబ్దవాన్ ఘటత్వాదిత్యసాధారణేఽవ్యాప్తిః। సపక్షవ్యావృత్తత్వస్య విరుద్ధ ఏవ వర్తమానత్వాదిత్యస్వరసో జ్ఞేయః। అత్ర చ యద్రూపవిశిష్టవిషయకత్వేనానుమితిజనకతా తద్రూపావచ్ఛిన్నాభావోఽవశ్యం వివక్షణీయః। అన్యథా పక్షసత్త్వాదేర్వర్తత్వాద్యవచ్ఛిన్నాభావమాదాయాతిప్రసఙ్గాపాతాత్। ఏవం చ నిశ్చితసాధ్యవద్వృత్తిత్వత్వావచ్ఛిన్నాభావాసంగ్రహః నిశ్చయాంశజ్ఞానస్యానుమిత్యహేతుతయా తద్ఘటితతాదృశధర్మవిశిష్టవిషయతావత్త్వేనానుమితిహేతుత్వాభావాత్ యేన కేనాపి రూపేణ యద్రూపాశ్రయనిరూపితవిషయతావత్త్వేన జనకతా తద్రూపావచ్ఛిన్నాభావవివక్షణే ద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావవారణమశక్యమేవేత్యేతల్లక్షణస్య దూషణం విభావ్యమ్.

ఉభయకోట్యుపస్థాపకతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వం మణికారీయసిద్ధాన్తలక్షణం ప్రథమమ్। సాధ్యసన్దేహజనకకోటిద్వయోపస్థాపకతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వమితి తదర్థః। సన్దేహం ప్రత్యేవ సాధారణ్యాదివిశిష్టధర్మవద్ధర్మిజ్ఞానత్వేన హేతుతా। తజ్జనకకోటిద్వయోపస్థితిం ప్రతి తు తాదృశధర్మజ్ఞానత్వమాత్రేణేత్యభిప్రేత్యేదమ్। తథా చ సాధ్యసన్దేహజనకకోటిద్వయోపస్థితిజనకతావచ్ఛేదకీభూతా యా విషయతా తదవచ్ఛేదకధర్మవత్త్వమితి ఫలితమ్। తథా చ నిత్యత్వసాధ్యకస్థలే ఇదం ద్వ్యణుకం నిత్యం న వేతి సంశయజనకకోటిద్వయోపస్థితిం ప్రతి నిత్యత్వానిత్యత్వసహచరితాణుత్వజ్ఞానస్యైవ జనకతయా ద్వ్యణుకవిషయతాయాస్తదనవచ్ఛేదకత్వాద్ద్వ్యణుకాదౌ పూర్వోక్తాతివ్యాప్తిః। సాధ్యసన్దేహజనికాయాః సాధ్యోపస్థితేస్తజ్జనకతావచ్ఛేదికాయాః తథావిధసాధ్యాభావోపస్థితిజనకతావచ్ఛేదికాయాః విషయతాయాః అవచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణధర్మవత్త్వమితి పశ్చిమపూర్వపక్షలక్షణోక్తదిశా లక్షణార్థో నిష్కర్షణీయః తథా చ వహ్నిసాహచర్యవహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వావచ్ఛిన్నధూమాదివిషయతాయా దర్శితరీత్యా తథావిధసాధ్యసాధ్యాభావోపస్థితిజనకతావచ్ఛేదకత్వేఽపి తా

మాదాయాతిప్రసఙ్గః పూర్వవదేవ వారణీయః- సమవాయాది ఘటితం సాధారణ్య మాదాయ సంయోగాదినా ధూమాదేర్వహ్న్యాది సాధ్యక వ్యభిచారతా వారణాయ ప్రకృత హేతు తావచ్ఛేదక సమ్బన్ధేన యిత్సాధ్య వద్వృత్తిత్వం సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వంచ తద్ఘటితత్వేనవిషయతావచ్ఛేదకధర్మో విశేషణీయః- అసాధారణశరీరే పక్షాభావప్రతియోగితయా సాధ్యాదిమద్వృత్తిత్వనివేశాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి హిః.

సాధారణధర్మాదిజ్ఞానజన్యా తదజన్యా వా కోట్యుపస్థితిస్స్మృత్యనుభవ సాధారణీ విశేషణజ్ఞానాది ముద్రయైవ హేతుః- నను సాధారణాది ధర్మజ్ఞానజన్య కోట్యుపస్థితిత్వేన సంశయం ప్రతి స్వతన్త్రహేతుత్వమ్- సాధారణ్యాదివిశిష్టధర్మవత్తాజ్ఞానదశాయామేవ సంశయ ఇతి నియమనిర్వాహాయతు సాధారణ్యాదివిశిష్టధర్మవత్తాజ్ఞానస్య సంశయహేతుత్వం స్వీక్రియతే- అతఏవధారావాహీ సన్దేహ ఉపపద్యతే- ఇతిమతేతు ధర్మితావచ్ఛేదక విశిష్టే ధర్మిణి యత్ప్రకార విశిష్ట ధర్మవత్తాజ్ఞానం సాధ్యసందేహ జనకం తత్ప్రకారవత్త్వమేవ లక్షణమ్- ధూమవాన్ పర్వతో వహ్నిమాన్నవేతిసంశయే ధర్మితావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానముద్రయా పర్వతత్వాద్యవచ్ఛిన్న విశేష్యకధూమత్వాది విశిష్టవత్తాజ్ఞానస్యజనకతయా ధూమత్వాదిమత్త్వమాదాయాతి ప్రసఙ్గవారణాయ ధర్మితావచ్ఛేదకపదం ఫలీభూత సంశయధర్మితావచ్ఛేదక తావచ్ఛేద్యవృత్త్యధికరణపరమ్- అన్యథా పర్వతత్వాదేరపి దర్శిత సంశయ ధర్మితావచ్ఛేదకఘటకతయా ఉక్తాతిప్రసఙ్గవారణా సంభవాత్- ఏవంచ తత్తద్ధర్మపర్యాప్త ధర్మితావచ్ఛేదకతాకయత్కించిత్సంశయనిరూపితాయాం జనకతాయామవచ్ఛేదకీభూతాయాం యా తత్తద్ధర్మనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతా నిరూపక ప్రకారతా తన్నిరూపితావచ్ఛేదకతా పర్యాప్త్యధికరణధర్మవత్త్వమితి ప్రాఞ్చిరుక్తార్థః పర్యవస్యతి తేన సత్తావాన్ జాతేఃత్వాద్వా సత్తాభావవత్త్వమవేతిత్వాప్రసిద్ధ్యా యత్ప్రకారపదేనసత్తావత్త్వమవే తిత్వమాత్రోపాదానసంభవేనాతివ్యాప్తిరితి పరాస్తమ్.

సాధారణ్యాద్యవచ్ఛిన్న ప్రకారతా శాలిత్వేన న సంశయ జనకతా పురుషత్వ తదభావ సహచరితత్వేన యదాకదాచిజ్జ్ఞాతస్యోర్ధ్వత్వాదేరూర్ధ్వత్వత్వాదిమాత్రేణ జ్ఞానాదప్యయంపురుషోనవేతి సంశయాత్ కింత్వనుద్బుద్ధసంస్కారాస్యసాధారణ్యాది ప్రకారక విశిష్టధర్మిజ్ఞానత్వేనైవ- సాధారణ్యాది ప్రకారకత్వంచ సంస్కారజ్ఞాన సాధారణమ్- అతస్తత్ప్రకారకజ్ఞానాసత్త్వేపి తజ్జన్యతథా విధసంస్కార విశిష్టోర్ధ్వత్వాది జ్ఞానాత్సంశయనిర్వాహః వైశిష్ట్యంచ స్వవిశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రకారకత్వస్వసామానాధికరణ్యోభయసంబన్ధేన- ఇతి ప్రాచీనమతేతు- యత్ప్రకార విశిష్టత్వేన గృహీతస్య ధర్మస్య ధర్మివృత్తితాజ్ఞానంసాధ్యసంశయజనకంతత్ప్రకారవత్త్వమేవ లక్షణమ్- యత్కించిత్సంశయ జనకతావచ్ఛేదక వైశిష్ట్యఘటక ప్రకారతా పర్యాప్త్యధికరణ ధర్మవత్త్వమితిపర్యవసితార్థః- పూర్వోక్త లక్షణేతు శుద్ధధూమత్వాద్యవచ్ఛిన్నకారణతాయా వహ్న్యాది సందేహాజనకతా వచ్ఛేదకత్వాత్ శుద్ధధూమత్వాది కమాదాయాతి ప్రసఙ్గవారణమశక్యమేవ స్యాదితిబోధ్యమ్-అసాధారణ్యం సాధ్యతదభావవద్వ్యావృత్తత్వరూపం నిశ్చితసాధ్య తదభావ వద్వ్యావృత్తత్వ రూపంవాన సంశయ ప్రయోజకమ్ అపితుతత్సహచరితాభావప్రతియోగిత్వమేవేతి నిష్కృష్టమతే సంశయజనకతాఘటితలక్షణంనసంభవతి తస్యాసద్ధేతు సాధారణ్యాత్- అతస్తన్మతే ప్రతిబన్ధకతా ఘటితం లక్షణాన్తరమాదర్తవ్యమితి బోధ్యమ్-

విరుద్ధాన్య పక్షవృత్తిత్వే సత్యనుమితి విరోధి సంబన్ధావ్యావృత్తిరితిద్వితీయమ్ - విరుద్ధాన్యేతి విశిష్ట సాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహావిరోధ్యర్థక మర్థతో విరోధి విశేషణమ్- తేనసాధ్యసాధనాప్రసిద్ధ్యోరవృత్తిత్వస్య సాధ్యసాధనయోః పరస్పరాసామానాధికరణ్యాదీనాంచ నిరాసః- పక్షపదంధర్మిమాత్రపరమ్- పక్షతానివేశనే ప్రయోజనాభావాత్-తథాచయద్ధర్మివృత్తిత్వంహేతోర్జ్ఞాయతే తత్రతత్రైవానుమితివిరోధియద్రూపం తద్వత్త్వమర్థః- సధర్మితావచ్ఛేదకకహేతుమత్తా నిశ్చయకాలీనయాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయసామాన్యంస్వ సమానకాలీన హేతుమత్తా నిశ్చయ సమానధర్మితావచ్ఛేదకానుమితిసామాన్య ప్రతిబన్ధకంతాదృశ ధర్మవత్త్వమితి యావత్ అనుమితి పదంచ సాధ్యవ్యాప్యో హేతుస్సాధ్యవాన్ పక్ష ఇత్యాకారక సమూహాలమ్బనానుమితి పరమ్- తేనసాధారణ్యజ్ఞానస్య సాధ్యవత్తాజ్ఞానాప్రతిబన్ధకత్వేఽపిన తదసంగ్రహః- సమూహాలమ్బనాత్మకస్య ఉదాసీనపదార్థ విషయక నిశ్చయస్యాప్యనుమితి ప్రతిబన్ధకతయా ఉదాసీనపదార్థ విషయక నిశ్చయ సామాన్యస్యాపి తద్విపరీత విషయక సమూహాలమ్బనాత్మక ప్రకృతానుమితి ప్రతిబన్ధకతయా తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ సామాన్య పదద్వయమ్- హేతుమత్తాజ్ఞానా సమానకాలీనవ్యభిచారజ్ఞానస్య తాదృశనిశ్చయ సామాన్యాన్తర్గతస్య స్వసమాన కాలీన హేతుమత్తాజ్ఞానా ప్రసిద్ధ్యా అసంభవస్స్యాదితిప్రథమం కాలీనాన్తం నిశ్చయ విశేషణమ్ - సధర్మితావచ్ఛేదక కహేతుమత్తానిశ్చయ కాలీనవ్యభిచార నిశ్చయ కాలీన హేతుమత్తాజ్ఞాన ధర్మితా వచ్ఛేదకాప్రసిద్ధ్యాతద్దోషతాదవస్థ్యమతో హేతుమత్తానిశ్చయ సధర్మితా వచ్ఛేదక కత్వవిశేషణమ్- అనుమితి సామాన్యాన్తర్గతాయాం స్వసమాన కాలీన హేతుమత్తాజ్ఞానా సమానధర్మితావచ్ఛేదక కసాధ్యానుమితౌ హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య సాధ్యవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వజ్ఞానం నప్రతిబన్ధకమ్- నిత్యత్వవ్యాపకీభూతాభావ ప్రతి

యోగిశబ్దత్వమిత్యాది జ్ఞానదశాయామయం నిత్య ఇత్యాదిజ్ఞానోత్పత్తావవిరోధాదిత్యసాధారణ్యావ్యాప్తిరతస్సమానధర్మితావచ్ఛేదకకాన్తమనుమితివిశేషణం తథా చ ఇదంత్వాదిధర్మితావచ్ఛేదకకనిత్యత్వాదివిశిష్టబుద్ధౌ శబ్దత్వాదిధర్మికనిత్యత్వవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వరూపానిత్యత్వీయవ్యతిరేకవ్యాప్తినిశ్చయవిశిష్టస్యతద్ధర్మితావచ్ఛేదకకశబ్దత్వాదిమత్తాజ్ఞానస్యతదభావవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానముద్రయా ప్రతిబన్ధకతావద్విశేషణవిశేష్యభావే వినిగమనావిరహేణ తాదృశశబ్దత్వాదిమత్తాజ్ఞానవిశిష్టస్య తథావిధవ్యాప్తినిశ్చయస్యాపి ప్రతిబన్ధకతయా తాదృశహేతుమత్తాజ్ఞానసమానధర్మితావచ్ఛేదకకానుమితిసామాన్యప్రతిబన్ధకత్వం తథావిధాసాధారణ్యనిశ్చయస్యాక్షతమేవేత్యసాధారణ్యసంగ్రహః - శేషం హేత్వాభాససామాన్యలక్షణే వక్ష్యమాణం యథాయోగ్యమూహనీయమ్- తచ్చ హేత్వాభాసశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్- ఏతస్మిన్ పక్షే వృత్తిత్వావిశేషితా హేతునిష్ఠాసాధ్యాభావాన్వయవ్యాప్తిరప్యసాధారణ్యమేవేతి న తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యవధేయమ్ అథాత్ర నిరుక్తానుమితిసామాన్యప్రతిబన్ధకత్వం తాదృశానుమితిత్వవ్యాపకప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబన్ధకతాశాలిత్వమ్- ఏవం చ హ్రదో వహ్నిమాన్ జలాదిత్యాదౌ జలవాన్ హ్రదో జలవాంశ్చ ఘట ఇత్యాదిసమూహాలమ్బనకాలీనస్య వహ్నివ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిజలత్వాద్యవచ్ఛిన్నవిషయకనిశ్చయస్య తత్సమానకాలీనహేతుమత్తానిశ్చయసమానధర్మితావచ్ఛేదకత్వస్య హ్రదో వహ్నిమాన్ ఘటో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమితిషు ప్రత్యేకం సత్త్వాత్తాదృశానుమితిత్వవ్యాపకైకప్రతిబధ్యత్వాప్రసిద్ధ్యాఽసాధారణ్యేఽవ్యాప్తిరితి చేన్న- స్వసమానకాలీనేత్యాదేస్స్వసమానకాలీనహేతుమత్తానిశ్చయధర్మితావచ్ఛేదకతావ్యాపకధర్మితావచ్ఛేదకతాకానుమితిత్వవ్యాపకప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబన్ధకతాపరత్వాత్ - తథా చోక్తస్థలే తాదృశానుమితిర్హ్రదో వహ్నిమాన్ ఘటో వహ్నిమానిత్యాదిసమూహాలమ్బనానుమితిరేవ భవతీతి తత్త్వవ్యాపకత్వమేకైకప్రతిబధ్యతాయాం సులభమేవేతి న దోషః- న చైవం హ్రదో జలవద్ధ్రదకాలీనవహ్నిమానిత్యాదౌ బాధేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- స్వసమానకాలీనహేతుమత్తానిశ్చయే స్వభిన్నత్వస్య విశేషణత్వాత్ -యాదృశవిశిష్టవిషయకనిశ్చయే యత్కిఞ్చిద్ధర్మావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకతాకవిశేష్యతానిరూపితహేతుప్రకారతాకనిశ్చయకాలీనాన్యత్వమపి విశేషణం దేయమ్- తేన యత్ర సాధ్యాభావవాన్ హేతుమానితి నిశ్చయకాలే ఘటాభావవాన్ పక్షో హేతుమాన్ ఘటవ్యాప్యవాన్ పక్షో హేతుమానితి నిశ్చయయోర్మధ్యే వాఽసాధారణ్యనిశ్చయస్తత్ర తాదృశానుమిత్యప్రసిద్ధావపి నావ్యాప్తిః న చైవం హ్రదో జలవస్మినవత్కాలీనవహ్నిమాన్ జలాదిత్యత్రాసాధారణ్యేఽవ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- నిరుక్తహేతుప్రకారతాయాం యాదృశవిశిష్టవిషయకత్వవ్యాపకత్వస్యాపి విశేషణత్వాత్- సధర్మితావచ్ఛేదకకహేతుమత్తానిశ్చయపదేన చ- స్వావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితత్వస్వవ్యాపకహేతుప్రతియోగికహేతుతావచ్ఛేదకసంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వోభయసంబన్ధేన యత్కిఞ్చిద్ధర్మవిశిష్టాయా హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాయాః తచ్ఛాలినిశ్చయో వివక్షణీయః- తేన పక్షతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యేన హేతుమత్తానిశ్చయకాలీనాసాధారణ్యనిశ్చయస్య తాదృశానుమిత్యప్రతిబన్ధకత్వేపి న క్షతిః- యాదృశవిశిష్టవిషయకనిశ్చయే సధర్మితావచ్ఛేదకకహేతుమత్తానిశ్చయాత్మకత్వమేవ తు న నివేశితమ్- జాతిత్వాదినా హేతుతావచ్ఛేదకావగాహిసాధారణాసాధారణనిశ్చయయోస్తాదృశానుమిత్యప్రతిబన్ధకతయాఽసమ్భవవారణాయ యాదృశవిశిష్టవిషయకనిశ్చయే యాదృశవిశిష్టవిషయకత్వవ్యాపకవిషయతాశూన్యత్వస్య నివేశనీయత్వాత్ -సధర్మితావచ్ఛేదకకహేతుమత్తానిశ్చయాత్మకే చ తస్మింస్తదసమ్భవాత్ -సధర్మితావచ్ఛేదకకహేతుప్రకారకత్వవిశిష్టయాదృశవిశిష్టవిషయకత్వవ్యాపకవిషయితాశూన్యత్వస్య నివేశనే తు హ్రదో జలవాన్ ఘటో జలవానిత్యాదినిశ్చయాత్మకేషు యాదృశవిశిష్టవిషయకనిశ్చయేషు చాలనీన్యాయేన జలవద్ధ్రదజలవద్ఘటాదివిషయితానాం సర్వాసామవ్యాపకతయా తచ్ఛూన్యత్వాసమ్భవః- హేతుమత్తానిశ్చయధర్మితావచ్ఛేదకా యే యే ధర్మాః ప్రత్యేకం తత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితహేతుప్రకారిత్వవ్యాపికా సతీ యాదృశవిశిష్టవిషయిత్వవ్యాపికాయా విషయితా తచ్ఛూన్యత్వస్య నివేశనే త్వతిగౌరవమ్- హ్రదో వహ్నిమద్ధ్రదకాలీనఘటవాన్ జలవద్ధ్రదకాలీనజలాదిత్యత్ర వహ్నివ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిజలేఽతివ్యాప్తివారణం తు సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవిషయగ్రహత్వవ్యాపకత్వస్యానుమితినిష్ఠప్రతిబధ్యతాయాం నివేశాదేవ భవతి- హ్రదో వహ్నిమాన్ జలాదిత్యాదౌ జలావచ్ఛేదేన వహ్న్యభావవజ్జలవత్త్వాతివ్యాప్తిస్తు హేత్వాభాససామాన్యలక్షణోక్తరీత్యా విశిష్టాన్తరఘటితత్వనివేశాదేవ వార్యతే- హేతువ్యాపకత్వవిశిష్టసాధ్యాభావస్య సాధ్యాభావాభావవదవృత్తిహేతోశ్చ లక్ష్యత్వం గ్రన్థకృతామభిమతమేవేతి న కశ్చిద్దోషః. యాదృశవిశిష్టవిషయకనిశ్చయత్వవ్యాపకం నిరుక్తానుమితివిశిష్టాన్యత్వమ్ తాదృశవిశిష్టత్వమనైకాన్తికత్వమ్- అనుమితివైశిష్ట్యం చ స్వప్రతిబన్ధకత్వస్వీయసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలినిశ్చయకాలీనత్వోభయసమ్బన్ధేనేత్యేవం రీత్యా తల్లక్షణానుగమః కర్తవ్యః- యద్యపి సర్వం గగనవద్వాచ్యత్వాదిత్యాదౌ సర్వత్వావచ్ఛేదేన గగనాభావతద్వ్యాప్యయోర్బాధసత్ప్రతిపక్షయోః తల్లక్షణస్యాతివ్యాప్తిః తద్విషయకనిశ్చయసామాన్యస్యైవ సాధ్యానుమితివిరోధి

త్వాత్- తత్ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకకోటౌ సర్వత్వస్యాప్రవేశాత్ ఘటో గగనవానిత్యాద్యాహార్యకబుద్ధిం ప్రత్యపి తస్య ప్రతిబన్ధకత్వాత్- తథాపి హేతుధర్మికసాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహవిరోధిత్వవిశేషణేనైవ తద్వారణమ్-యదితు యత్కిఞ్చిద్ధర్మావచ్ఛిన్న విశేష్యకగగనప్రకారక బుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యేవ తస్య ప్రతిబన్ధకతయా సాధ్యాంశే నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకక సాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహం ప్రతితస్యావిరోధిత్వ ముక్తమేవేత్యుచ్యతే తదా సాధ్యానుమితిసామాన్యావిరోధిత్వం విశేషణం దేయమితిదిక్.

సాధ్యవన్మాత్రవృత్త్యన్యత్వే సతి సాధ్యాభావవన్మాత్రవృత్త్యన్యత్వమితితృతీయమ్-ఏతచ్చాసాధారణస్య సత్ప్రతిపక్షోపస్థాపకతయా దూషకత్వపక్షే ఇతరలక్షణమోరవ్యాప్తేరితి తదర్థమభిహితమ్.

విశిష్టసాధ్యసాధనగ్రహవిరోధి సూజ్ఞానస్యవిషయతయా వ్యాప్తిగ్రహవిరోధితావచ్ఛేదకం రూపమితి తు దీధితికారీయం సిద్ధాన్తలక్షణమ్. పరిష్కారస్తు హేత్వాభాససామాన్యలక్షణోక్తరీత్యా స్వయమూహనీయః సాధారణేనసాధ్యే హేతువ్యాపకత్వస్య హేతౌ సాధ్యవ్యభిచారస్య వా అసాధారణేన హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్యస్య- అనుపసంహారిణా చ వ్యతిరేకవ్యాప్తేర్గ్రహస్య ప్రతిబన్ధాల్లక్షణసమన్వయః- అన్వయవ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ ప్రాతిస్వికరూపేణోపాదాయతావదవగాహిగ్రహో వాచ్యః- వ్యావృత్తావసిద్ధస్యాన్తర్గతయోస్సాధ్యాప్రసిద్ధేస్సాధనాప్రసిద్ధేశ్చ వారణాయ విశిష్టసాధ్యసాధనగ్రహవిరోధినఇతి యత్రవిశిష్టసాధ్యగ్రహస్యవిశిష్టసాధనగ్రహస్యవావిరోధ్యప్రసిద్ధం తత్రతద్గ్రహవిరోధిత్వం నోపాదేయమ్- సాధ్యసాధనభేదేన వ్యభిచారభేదాత్- సాధ్యప్రతిబధ్య విశిష్టసాధ్యాది గ్రహత్వం వా ఽవిరోధ్యన్తసార్థః-నీలధూమాది హేతుకస్థలే సాధ్యసామానాధికరణ్యానవచ్ఛేదకత్వరూపం వ్యర్థవిశేషణత్వంతు న వ్యాప్తిగ్రహవిరోధి- వ్యాప్త్యభావసాధ్యలక్ష్యత్వేతత్రాతివ్యాప్తివారణాయాన్వయవ్యాప్తిగర్భే సాధ్యే హేతువ్యాపకత్వం హేతౌసాధ్యాభావవదవృత్తిత్వం హేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్యంచ విశకలితం నివేశ్యమ్- శేషం హేత్వాభాససామాన్యలక్షణాదిరీత్యా స్వయమూహనీయమ్.

తథాచానైకాన్తికస్త్రివిధః- సాధారణోఽసాధారణోఽనుపసంహారీచేతి విభాగోద్రష్టవ్యః.

అనైపుణ్య- (అనిపుణ- ష్యఞ్) న. అనిపుణత్వమ్.

అనైశ్వర్య- (అనీశ్వర- ష్యఞ్) న. అనీశ్వరత్వమ్.

అనోకహ- (అనస్- అక- హన- డ) పు. వృక్షః.

అనౌచిత్య- [నఞ్- ఔచిత్య] ఔచిత్యవిరహః- అలఙ్కారశాస్త్రే) రసదోషవిశేషః- సచ జాతిదేశకాల వర్ణాశ్రమవయోఽవస్థాప్రకృతివ్యవహారాదే రనుచితత్వం ద్రవ్యగుణక్రియాదినిష్ఠమ్. జాత్యాదేరనుచితానియథా- స్వర్గే జాబలవరాక్రమాదీని- సింహాదేశ్చసాధు భావాదీని- స్వర్గే జరావ్యాధ్యాదీని భూలోకే సుధాసేవనాదీని- శిశిరే జలవిహారాదీని- గ్రీష్మే వహ్నిసేవాదీని- బ్రాహ్మణస్య మృగయాదీని- రాజ్ఞో వైశ్యస్య చ ప్రతిగ్రహాదీని- శూద్రస్య నిగమాధ్యయనాదీని- బ్రహ్మచారిణో యతేశ్చ తామ్బూలచర్వణదారోపసఙ్గ్రహాదీని- బాలవృద్ధయోః స్త్రీసేవనాదీని- యూనో విరాగాదీని- దరిద్రాణామాఢ్యాచరణాన్యాఢ్యానాం దరిద్రాచరణాని- ప్రకృతయో దివ్యా అదివ్యాదివ్యాదివ్యాశ్చ- ధీరోదాత్త ధీరోద్ధత ధీరలలితధీరశాన్తాః ప్రసాద క్రోధ కామినీరతినిర్వేదప్రధానా ఉత్తమా మధ్యమా అధమాశ్చ- తత్ర రసాదీనాం భయాతిరిక్తస్థాయిభావానాం సర్వత్ర సమత్వేఽపి రతేస్సమ్భోగరూపాయా ఉత్తమదేవతావిషు స్ఫుటీకృత్య సకలానుభావవర్ణనమనుచితమ్- క్రోధస్యచ లోకభస్మీకరణపటోర్దివ్యత్రి వ్యత్యయాద్యనే కాశ్చర్యకారిణో దివ్యేష్వివాదివ్యేషు- యద్యపి గీతగోవిన్దాదిషు ప్రబన్ధేష్వేతత్సముల్లఙ్ఘనం కృతమ్- తథాపి తత్సకలసహృదయాసంమతత్వాదిదానీం తన్నైస్త్యాజ్యమేవ- తథావిద్యావయోవర్ణాశ్రమతపోభిరుత్కృష్టేషు తతోఽపకృష్టైస్తత్రభవన్ భగవన్నిత్యాదినా సబహుమానేన వచసావ్యవహారోఽనుచితః- తథాఽపకృష్టేషు రుత్కృష్టైర్వత్సేత్యాది వ్యవహారోఽనుచితః- ఏవమనౌచిత్యం రసభఙ్గహేతుత్వాత్త్యాజ్యమ్- యావతాత్వనౌచిత్యేపి రసస్య పుష్టిస్తావతు నవాక్యతే రసప్రతికూలస్త్వేవ తస్య నిషేధ్యత్వాత్- అతఏవ బ్రహ్మాన్నధ్యయనస్య నైష సమయస్తూష్ణీంబహిః స్థీయతాం స్వల్పం జల్ప బృహస్పతే జడమతే నైషా సభావజ్రిణః వీణాం సంహరనారద స్తుతికథాలాపైరలం తుమ్బురో సీతాయల్లకభల్లభగ్నహృదయః స్వస్థోనలఙ్కేశ్వరఇత్యాదౌ దౌవారికవచనస్య విప్రలమ్భశృఙ్గారాఙ్గీభూత వీరరసాక్షేపక పరమైశ్వర్య పరిపోషకతయా బ్రహ్మాద్యధిక్షేప పరస్యానౌచిత్యేన దోషః- అనయాదిశాబుద్ధిమద్భిరన్యత్రాప్యూహ్యమ్.

అనౌపాధిక- (నఞ్- ఔపాధిక) త్రి. ఉపాధిరహితః- న్యాయశాస్త్రే) అనౌపాధికత్వం వ్యాప్తిలక్షణవిశేషః-తచ్చోపాధిరహితత్వమ్- ఉపాధిశ్చ సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సాధనావ్యాపకః- సచ వ్యభిచారిణ ఏవ సమ్భవతి యథాధూమసాధ్యేవహ్నేః ఆర్ద్రేన్ధనవత్త్వాదికమ్- నతుసద్ధేతోః యథావహ్న్యేవ సాధ్యే ధూమాదేః. యద్యపి యత్కిఞ్చిత్సాధ్య వ్యాపక సాధనా వ్యాపకధర్మ రహితత్వం నధూమాదేః. తాదృశస్య మహానసత్వాదేస్సమ్భవాత్- ప్రకృతసాధ్యవ్యాపకః ప్రకృతసాధనావ్యాపకో ధర్మస్తుతత్రాప్రసిద్ధః- యావత్సాధనా వ్యాపక మవ్యాపకం యస్యసాధ్యస్య యావత్సాధ్య వ్యాపకం వ్యాపకంవా యస్యసాధనస్యతత్త్వమనౌపాధికత్వమిత్యుక్తౌతువ్యభిచారిణ్యతివ్యాప్తిః-ఆర్ద్రేన్ధనస్యవహ్న్యాదిరవ్యాపకఃయా

వనార్ద్రేన్ధనాది తత్ప్రత్యేకమవ్యాపకం సాధ్యస్య ధూమా దేః- ద్వితీయేతు సాధ్యస్య ధూమాదే ర్వ్యాపక మార్ద్రేన్ధ నాదికం మహానసీయవహ్న్యాదే ర్వ్యాపకమితి- సాధ్యం యావతామన్వ్యభిచారి తేషా మవ్యభిచారిత్వమిత్యపి నసమ్య క్- తదపేక్షయా సాధ్యావ్యభిచారిత్వస్యైవ లఘుత్వాత్- తథాపి యద్రూపావచ్ఛిన్నస్య వ్యాప్యత్వ మభిమతం తద్రూపావచ్ఛిన్నసమానాధికరణా భావప్రతియోగితావ చ్ఛేదకా యావన్తో ధర్మా యద్ధర్మా వచ్ఛిన్న సమానా ధికరణా భావ ప్రతి యోగి తావచ్ఛేదకా స్తద్ధర్మా వచ్ఛి న్న సామానాధి కరణ్యం యద్ధర్మా వచ్ఛిన్న సమానాధిక రణా భావ ప్రతి యోగితా నవచ్ఛేదకా యావన్తో ధ ర్మా యద్రూపావచ్ఛిన్న సమానాధికరణాత్యన్తాభావ ప్ర తియోగితానవచ్ఛేదకా స్తద్రూపావచ్ఛిన్నస్య తద్ధర్మా వచ్ఛిన్న సామానాధికరణ్యం వా వివక్షితమ్- ఆర్ద్రేన్ధనా యోగోళకాన్యత్వాదీనాం ధూమాది సాధ్యవన్నిష్ఠ తత్త ద్వ్యక్తి త్వోభయత్వాద్యవచ్ఛిన్న ప్రతి యోగితావత్త్వేఽ పి తత్త్వస్య తదనవచ్ఛేదకత్వాత్ తాదృశధర్మస్యతు మ హానసత్వాదేర్మహానసీయ వహ్న్యాదిరూప యత్కిఞ్చి త్సాధనవన్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వేఽపి సా ధనవన్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వ సామాన్యాభా వవత్త్వాభావాచ్చ న దోషః- అభావప్రతియోగితయో రేక సంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వం విశేషణతా విశేషావచ్ఛిన్నత్వం వా వక్తవ్యమ్- తేన ప్రతియోగితావచ్ఛేదక ధర్మమాత్రస్యైవ యత్కిఞ్చిత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న సాధ్యసమానాధికరణాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేఽపి ఏకసంబన్ధావచ్ఛిన్న సాధ నసమానాధికరణాభావ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకస్య సమ్బ న్ధాన్తరావచ్ఛిన్న సాధనసమానాధికరణాభావ ప్రతియోగి తావచ్ఛేదకత్వేఽపి చ నక్షతిః- వ్యభిచారిణితు యత్రాధిక రణే వ్యభిచారో విశేషణతావిశేషావచ్ఛిన్న తన్నిష్ఠాభావ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం సాధ్యవత్త్వప్రకారక ప్రమావిష యత్వాం విశేషణతావిశేషావచ్ఛిన్న సాధ్యసమానాధిక రణాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకమితి నాతిప్రసఙ్గ ఇతి- హేతు సమానాధి కరణాన్యోన్యాభావ ప్రతియోగితావ చ్ఛేదకం యావద్ధర్మావచ్ఛిన్నసమానాధికరణాన్యో న్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకం తద్ధర్మావచ్ఛిన్న సామా నాధికరణ్యం సాధ్యసమానాధికరణాన్యోన్యాభావప్రతియో గితానవచ్ఛేదకం యావ ద్వ్యత్సమానాధికరణాన్యోన్యాభా వ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకం తత్త్వమిత్యన్యోన్యాభావ గర్భమపి లక్షణద్వయం బోధ్యమ్.

కేచిత్తు- సాధనసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియో గితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకా యావన్తోఽ భావా యద్ధర్మావచ్ఛిన్న సమానాధికరణా స్తద్ధర్మావచ్ఛి న్న సమానాధికరణత్వమనౌపాధికత్వమ్- అభావాశ్చాత్రభా వభిన్నా గ్రాహ్యాః- తేన సాధనసమానాధికరణాత్యన్తాభా వప్రతియోగితావచ్ఛేదకీభూత రూపసామాన్యాభావత్వస మవేతసామాన్యాభావత్వాద్యవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకయా వదభావాన్తర్గతసకలరూపాదివ్యక్తీనాం సాధ్యసామానా ధికరణ్యేఽపి నవహ్న్యాదిమాన్ ధూమాదిత్యాదా వవ్యాప్తిః- యద్యప్యేవమపి తాదృశరూపధ్వంసత త్ప్రాగభావాదీ నాం యావతాం సాధ్యసామానాధికరణతయాఽవ్యాప్తి స్సమ్భవతి- తథాపి సదాతనత్వేనాత్యభావానాం విశేష ణాన్నాతివ్యాప్తిః.

యావత్స్వవ్యభిచారి వ్యభిచారి సాధ్యసామానాధికర ణ్యమనౌపాధికత్వమితిచ సమ్యగేవ- స్వావ్యభిచారిణో యేషాం తేషాం యావతాం వ్యభిచారిణా సాధ్యేన సామానా ధికరణ్యమితి తదర్థః- తథాచ పూర్వోక్తలక్షణ ఏవ పర్య వస్యతి.

యద్వా యావద్యత్సమానాధికరణాత్యన్తాభావాప్రతియో గిప్రతియోగికాత్యన్తాభావాసామానాధికరణ్యం యస్య త స్య తదేవానౌపాధికత్వమ్- ప్రథమయత్పదం సాధ్యత్వాభి మతపరమ్- సోపాధావతివ్యాప్తివారణాయ యావదితిలు ప్తసప్తమీకస్య ద్వితీయాత్యన్తాభావస్య విశేషణమ్-తథాచ సాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాత్య న్తాభావత్వ వ్యాపకస్య సామానాధికరణ్య సామాన్యాభా వకత్వమర్థః- సోపాధౌతు సాధ్యవ్యాపకస్యోపాధేర్యోఽ త్యన్తాభావస్తేన సమం హేతో స్సామానాధికరణ్యమస్త్యేవే తి న తాదృశాత్యన్తాభావత్వవ్యాపకత్వం హేతు సామానా ధికరణ్యాభావస్యేతి నాతివ్యాప్తిః- ఉపాధేస్సాధ్యవ్యా పకత్వాత్.

కేచిత్తు- సాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతి యోగితాకా యావన్తోఽభావాః ప్రత్యేకం తచ్ఛూన్యత్వం యదధికరణతాయా వ్యాపకం తత్త్వమిత్యర్థః- న చ తాదృ శప్రతియోగితానవచ్ఛేదకమేవ యావత్త్వ విశేష్య యావ త్తాదృశాశ్రయాశ్రయత్వం యదధికరణతాయా వ్యాప కం తత్త్వ మిత్యర్థలాభా దేవ సాధ్యాభావద్వయో కం తత్త్వ... ప్రతియోగ్య... పాదానమనర్థకమితి వాచ్యమ్- యావతాం తాదృశానా మిన్ధనాదీనామైకాధికరణ్యస్యాప్రసిద్ధేరిత్యాహుః- అత్రే దం బోధ్యమ్- సాధ్యవ్యాపక తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభా వాద్యప్రతీతిస్వరూపేణోపాదాయ తదభావత్వేన హేతు వ్యాపకత్వనివేశాపేక్షయా యావద్వ్యాపకతావచ్ఛేదక ధర్మాన్ విశిష్యోపాదాయ తేన రూపేణ వ్యాపకతా నివే శనమేవోచితమితి.

అన్ధ- ధా. చురాదిః- అదన్తః- పదే లక్షణే చ (—ణిచ్) అన్ధ- శాకటాయనమతే- అన్ధాపి.

అన్న- ధా. చురాదిః- అదన్తః-పదే లక్షణే చ (—ణిచ్) అన్నా శాకటాయనమతే- అన్నాపి.

అమ్బ- ధా. భ్వాదిః- ప. గతౌ పూజనే చ- శబ్దే - తౌ యాచనే చ అనయోరూపాణి-(క)అమ్బ- లిట్- అనమ్బ. [కిలిడిలిచ

పూలాదౌ] అచ్- పూజాయాంతు కిత్త్వాభావాదిడ్భవత్యేవ (—ణిచ్) అఞ్చి- (—సన్)అఞ్చిచిష- చురాదిః- విశేషణే(—ణిచ్)అఞ్చి.

పూజార్థస్యాఞ్చు ధాతోః కిత్యపి చ నకారలోపో న భవతి * అఞ్చ్యాస్. పూజ్యాదిత్యర్థః- అన్యత్రతు అచ్యాత్.

పూజార్థాదఞ్చుధాతోః క్త్వాప్రత్యయస్య నిష్ఠాయా శ్చ ఇడాగమో నిత్యం భవతి- *అఞ్చిత్వా- అఞ్చితః. గత్యర్థాత్తు- *అఞ్చిత్వా- అక్త్వా- అక్తః.

అఞ్చు ధాతోర్నిష్ఠా తకారస్య నకారో భవతి నత్వపాదానే-* సమక్నః. ప్రత్యు. ఉదక్తముదకం కూపాత్ అఞ్చు ధాతోః కృత్ ప్రత్యయోయథా- సుబన్త ఉపపదే కర్తరిక్విన్.

నకారలోపివస్తస్య సర్వనామస్థానేపరేచ కారాత్పూర్వం నకారఆగమో నుమ్ సంజ్ఞో భవతి-* ప్రాఙ్ ప్రాఞ్చౌ ప్రాఞ్చః ఇత్యాది. సంయోగాన్త లోపే నకారస్య కుత్వేన ఙకారః.

తస్యభ సంజ్ఞస్యత్వకారలోపోభవతి తదా పూర్వపదస్యావర్ణస్యేవర్ణస్యోవర్ణస్య చ దీర్ఘో భవతి - ఉదః పరస్యతు తస్యాకారస్య ఈకారో భవతి- *ప్రాచః- ప్రాచా- ప్రతీచః ప్రతీచా- అనూచః -అనూచా- ఉదీచః ఉదీచా.

తథావిధేఽఞ్చు ధాతౌ పరే పూర్వస్యాన్త ఉదాత్తో భవతి- సచోదాత్తనివృత్తిస్వరాపవాదః- *దధ్రీచీం నయుధదేవయన్తః సచసిద్ధిత్వాన్తేన భవతి- *దాధీచః- మాధూచః తథా విధేఞ్చు ధాతౌ పరే సమాసేఽనిగన్తో గతిః ప్రకృతిస్వరో భవతి- *యే పరాఞ్చస్తాన్- ప్రత్యు. ప్రత్యఞ్చో యన్తు- ఉదఞ్చనమ్.

అప్రత్యయాన్తే (క్విన్ ప్రత్యయాన్తే)ఽఞ్చు ధాతౌ పరే సర్వనామ్నో విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్రీత్యాదేశః- నమ్ ఇత్యస్య సమీత్యాదేశః- సహేత్యస్య సధ్రీత్యాదేశః- అలుప్తాకారే తస్మిన్ పరే తిరస్ ఇత్యస్య తిరి ఇత్యాదేశః- *సర్వద్ర్యఙ్- అదద్ర్యఙ్- విష్వద్ర్యఙ్- దేవద్ర్యఙ్- సమ్యఙ్- సధ్ర్యఙ్- తిర్యఙ్- ప్రత్యు. తిరశ్చః- తిరశ్చా.

తస్మాద్దిగ్దేశకాలార్థకస్యాస్తాతిస్యలుక్- తదాక్షరస్యేకవచ్చేమి భవతి- తాదృశ్యఞ్చ్యన్తేన సహవా తత్పురుషస్సమాసోఽవ్యయీభావః- *ప్రాక్ ప్రత్యగ్గ్రామాత్- ప్రాగ్వనమ్- ప్రాగ్వనాత్.

అదిక్స్త్రీవృత్తేరఞ్చు ధాత్వన్తాత్ప్రాతిపదికాత్స్వార్థేతద్ధితః ఖో వా- *ప్రాక్ ప్రాచీనమ్- ప్రత్యక్ ప్రతీచీనమ్- అర్వాక్ అర్వాచీనమ్- ప్రాచీనా బ్రాహ్మణీ- ప్రాచీనా గ్రామాదామ్రాః. ప్రత్యు. ప్రాచీదిక్.

అఞ్చు ధాతోః పరాఽసర్వనామస్థానవిభక్తిరుదాత్తా భవతి- * ప్రతీచో బాహూన్.

తస్మాదుణాది ప్రత్యయాయథా. అతిః- అసుక్ - కలిః నిశస్తేసపదే ఉః- తత్ర అతిప్రత్యయే చకారస్య కకారోవా - అసునుక్ ప్రత్యయయోర్నిత్యమ్- * అఙ్గతిః- అఞ్చతిః- అఙ్కః- అఞ్చాంస్- న్యఙ్కుః.

అఞ్జూ- ధా. రుధాదిః. ప. వ్యక్తి- మ్రక్షణే- కాన్తి- గతౌ- అస్యరూపాణి- [శు] అఙ్క్తే- [పితిసార్వధాతుకే] అనక్. [జితిసార్వధాతుకే- అజాదౌ] అఞ్జ- [జితైవర్ణకావౌ] అఙ్క్ష్వ- [తత్రైవకరావౌ] అఙ్క్త- [కితిసార్వధాతుకే] అఙ్క్.[—ణిచ్] అఞ్జ- [—సన్ అఞ్జిజిష.

అఞ్జు ధాతోస్సిచో నిత్యమిట్- * ఆఞ్జీత్. అస్మాత్సనోఽపినిత్యమిట్- * అఞ్జిజిషతి.

తస్మాత్క్యప్ప్రత్యయవిశేషోయథా- ఆఙ్ పూర్వాదస్మాత్కరణేక్యప్- * ఆజ్యమ్.

అస్మాదుణాదయోయథా- అలిః- ఇష్ణుచ్- క్తః- అసున్- క్తేజస్య చకారః- అసునిజస్య కకారః- * అఞ్జలిః- అఞ్జిష్ణుః- అక్తమ్- అఙ్గః.

అన్- ధా. అని- (శు) అన్తతి- అన్తి ఇత్యస్య అనిదార్థధాతుకేనిష్ఠాయాంచరూపమ్- * అన్త్వా- అన్తితః.

అన్- వ్యాకరణేప్రత్యయాదేర్ఝస్యాదేశః- * భవన్తి.

అన్త- [అమ- శన్] [అతి- అచ్] దిగాదిః- అద్యాదిః- అస్తి). అవసానమ్- స్వరూపమ్- మృత్యుః- నాశః. నిశ్చయః- శేషమ్- ప్రాన్తః- అన్తరమ్- అగ్రమ్- సానుః- సీమా. త్రి. సమీపమ్.

వ్యాకరణే కిదాగమో యస్య విధీయతే సతస్యాన్తావయవో భవతి- యథా- కుక్- టుక్ - ఇత్యాది- * ప్రాఙ్క్షష్ఠః- సుగణ్ట్షష్ఠః.

విశేషణం తదన్తస్యాపి సంజ్ఞా భవతి- యథా-అచోఽభిసవిక్ ఇత్యత్ర అదన్తాదజన్తాద్వా ఇసవిక్ ఇత్యర్థః తథా చ సూత్రమ్- యేనవిధిస్తదన్తస్యేతి - సఏవ తదన్తవిధిరిత్యుచ్యతే.

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్సవిహితస్తదాదేస్తదన్తస్యగ్రహణమితి పరిభాషాయాం తదన్తాంశ ఏకదుక్తాను వాదః తత్ర పఞ్చః ప్రత్యయశబ్దైర్ద్రష్టవ్యః- పదాఙ్గాధికారేతస్యతదన్తస్యచ గ్రహమ్- ఇతిపరిభాషాచాస్యైవ ప్రపఞ్చః.

సమాసవిధౌ ప్రత్యయవిధౌచ తదన్తవిధిర్న భవతి- తత్రాపి గ్రహణే వర్ణగ్రహణేచ భవత్యేవ- తథాచవార్తికమ్ సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధ ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమితి యథా - ద్వితీయాశ్రితాతీత పతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైరిత్యాదిద్వితీయాసమాసవిధౌ శ్రితాదిశబ్దైర్న తదన్తగ్రహణమ్- *- కృష్ణంపరమశ్రితః - అన్యేభ్యోఽపిదృశ్యత ఇతి క్విప్ప్రత్యయస్తదన్తాన్న భవతి- తేనపరమగార్గ్యాదిశబ్దేభ్యో నభక్- ఉగితశ్చేతిఙీప్ అతఇఞితీఞ్ తదన్తాద్భవతః- * అతిభవతీ- దాక్షిః- గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిర్న

వన్హ్యార్ద్రేన్ధనాది తత్ప్రత్యేకమవ్యాపకం సాధ్యస్య ధూమాదేః- ద్వితీయే తు సాధ్యస్య ధూమాదేర్వ్యాపకమార్ద్రేన్ధనాదికం మహానసీయవహ్న్యాదేర్వ్యాపకమితి- సాధ్యం యావతామవ్యభిచారి తేషామవ్యభిచారిత్వమిత్యపి న సమ్యక్- తదపేక్షయా సాధ్యావ్యభిచారిత్వస్యైవ లఘుత్వాత్- తథాపి యద్రూపావచ్ఛిన్నస్య వ్యాపకత్వమభిమతం తద్రూపావచ్ఛిన్నసమానాధికరణాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకా యావన్తో ధర్మా యద్ధర్మావచ్ఛిన్న సమానాధికరణాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకాస్తద్ధర్మావచ్ఛిన్న సామానాధికరణ్యం యద్ధర్మావచ్ఛిన్న సమానాధికరణాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకా యావన్తో ధర్మా యద్రూపావచ్ఛిన్నసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకాస్తద్రూపావచ్ఛిన్నస్య తద్ధర్మావచ్ఛిన్న సామానాధికరణ్యం వా వివక్షితమ్- ఆర్ద్రేన్ధనాయోగోళకాన్యత్వాదీనాం ధూమాది సాధ్యవన్నిష్ఠ తత్తద్వ్యక్తిత్వోభయత్వాద్యవచ్ఛిన్నప్రతియోగితావత్త్వేఽపి తత్త్వస్య తదనవచ్ఛేదకత్వాత్ తాదృశధర్మస్య తు మహానసత్వాదేర్మహానసీయవహ్న్యాదిరూపం యత్ప్రత్యేకం తన్నిష్ఠాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వేఽపి సాధనవన్నిష్ఠాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వసామాన్యాభావవత్త్వాదితి నాపి దోషః- అభావప్రతియోగితయోరేకసంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వం విశేషణతావిశేషావచ్ఛిన్నత్వం వా వక్తవ్యమ్- తేన ప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మమాత్రస్యైవ యత్కిఞ్చిత్సంబన్ధావచ్ఛిన్న సాధ్యసమానాధికరణాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేఽపి ఏకసంబన్ధావచ్ఛిన్న సాధనసమానాధికరణాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకస్య సమ్బన్ధాన్తరావచ్ఛిన్న సాధనసమానాధికరణాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వేఽపి చ న క్షతిః- వ్యభిచారిణి తు యత్రాధికరణే వ్యభిచారో విశేషణతావిశేషావచ్ఛిన్న తన్నిష్ఠాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకం సాధ్యవత్త్వప్రకారకప్రమావిషయత్వం విశేషణతావిశేషావచ్ఛిన్న సాధ్యసమానాధికరణాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకమితి నాతిప్రసఙ్గ ఇతి- హేతుసమానాధికరణాన్యోన్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకం యావద్ధర్మావచ్ఛిన్నసమానాధికరణాన్యోన్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకం తద్ధర్మావచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్యం సాధ్యసమానాధికరణాన్యోన్యాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకం యావద్వృత్తిసమానాధికరణాన్యోన్యాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకం తత్త్వమిత్యన్యోన్యాభావగర్భమపి లక్షణద్వయం బోధ్యమ్.

కేచిత్తు- సాధనసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకా యావన్తోఽభావా యద్ధర్మావచ్ఛిన్నసమానాధికరణాస్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నసమానాధికరణత్వమనౌపాధికత్వమ్- అభావాశ్చాత్ర భావభిన్నా గ్రాహ్యాః- తేన సాధనసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకీభూతరూపసామాన్యాభావత్వసమవేతసామాన్యాభావత్వాద్యవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకయావదభావాన్తర్గతసకలరూపాదివ్యక్తీనాం సాధ్యసామానాధికరణ్యేఽపి న వహ్న్యాదౌ ధూమాదిత్యాదావవ్యాప్తిః- యద్యప్యేవమపి తాదృశరూపధ్వంసతత్ప్రాగభావాదీనాం యావతాం సాధ్యసామానాధికరణతయాఽవ్యాప్తిస్సమ్భవతి- తథాపి సదాతనత్వేనాభావానాం విశేషణాన్నాతివ్యాప్తిః.

యావత్స్వావ్యభిచారి వ్యభిచారి సాధ్యసామానాధికరణ్యమనౌపాధికత్వమితి చ సమ్యగేవ- స్వావ్యభిచారిణో యేషాం తేషాం యావతాం వ్యభిచారిణా సాధ్యేన సామానాధికరణ్యమితి తదర్థః- తథా చ పూర్వోక్తలక్షణ ఏవ పర్యవస్యతి.

యద్వా యావద్యత్సమానాధికరణాత్యన్తాభావాప్రతియోగిప్రతియోగికాత్యన్తాభావాసామానాధికరణ్యం యస్య తస్యైవానౌపాధికత్వమ్- ప్రథమయత్పదం సాధ్యత్వాభిమతపరమ్- సోపాధావతివ్యాప్తివారణాయ యావదితి- తత్సప్తమీకస్య ద్వితీయాత్యన్తాభావస్య విశేషణమ్- తథా చ సాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాత్యన్తాభావత్వవ్యాపకస్వసామానాధికరణ్యసామాన్యాభావకత్వమర్థః- సోపాధౌ తు సాధ్యవ్యాపకస్యోపాధేరత్యన్తాభావస్తేన సమం హేతోస్సామానాధికరణ్యమస్త్యేవేతి న తాదృశాత్యన్తాభావత్వవ్యాపకత్వం హేతుసామానాధికరణ్యాభావస్యేతి నాతివ్యాప్తిః- ఉపాధేస్సాధ్యవ్యాపకత్వాత్.

కేచిత్తు- సాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకా యావన్తోఽభావాః ప్రత్యేకం తచ్ఛూన్యత్వం యదధికరణతాయా వ్యాపకం తత్త్వమిత్యర్థః- న చ తాదృశప్రతియోగితానవచ్ఛేదకమేవ యావత్త్వం విశేష్య యావత్తాదృశాశ్రయాశ్రయత్వం యదధికరణతాయా వ్యాపకం తత్త్వమిత్యర్థలాభాదేవ సామఞ్జస్యేఽభావద్వయోపాదానమనర్థకమితి వాచ్యమ్- యావతాం తాదృశానామిన్ధనాదీనామైకాధికరణ్యస్యాప్రసిద్ధేరిత్యాహుః- అత్రేదం బోధ్యమ్- సాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభావానాం ప్రాతిస్వికరూపేణోపాదాయ తదభావత్వేన హేతువ్యాపకత్వనివేశాపేక్షయా యావద్వ్యాపకతావచ్ఛేదకధర్మాన్ విశిష్యోపాదాయ తేన రూపేణ వ్యాపకతానివేశనముచితమితి.

అఙ్క- ధా. చురాదిః- అదన్తః- పదే లక్షణే చ(—ణిచ్) అఙ్కయతి- శాకటాయనమతే- అఙ్కాపి.

అఙ్గ- ధా. చురాదిః- అదన్తః-పదే లక్షణే చ(—ణిచ్) అఙ్గయతి- శాకటాయనమతే- అఙ్గాపి.

అఙ్ఘ- ధా. భ్వాదిః- ఆ. గతౌ వ్యూజనే చ- ఉభ- గతౌ యాచనే చ అనయోరూపాణి-(క) అఙ్ఘ్- లిట్- ఆనఙ్ఘ్. [కిఞ్చిద

గురుః.
అన్తాదిశబ్దో రాజదన్తాదిః-
అన్తశబ్దాత్ శేషేడిమచ్ తద్ధితః.
అన్తవచనే అవ్యయం సుబన్తేన సహ సమస్యతే సోఽవ్యయీభావః- * సాగ్న్యధీతే- అగ్నిగ్రన్థపర్యన్తమిత్యర్థః-
అన్త- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషస్య ఝచ్ ఇత్యస్యస్వరూపమ్. తస్మిన్నేరయః- కర్తాభవతి- * గడయన్తః- మణ్డయన్తః-
అన్తక- (అన్త- ణిచ్- ణ్వుల్) పు- యమః. వైద్యశాస్త్రే సంనిపాతజ్వరభేదః- తల్లక్షణంతు- దాహః- కమ్పః- శరీరమత్యుష్ణమ్- శిరఃకమ్పః- శ్వాసః- కాసః- హిక్కా- ప్రలాపః- మోహశ్చేతి- అయమసాధ్యః- అస్యావధిర్దశవాసరాః- తస్యతిథాపిచికిత్సా యథా - చిత్రకగోక్షురనిర్గుణ్డీపటోలచవ్య పిప్పలీమూల త్రికటుకసర్షపకాంక్వాథస్తంశమయతి.
జ్యోతిషేఆనన్దాదియోగాన్తర్గతయోగవిశేషః.
అన్తతస్- (అన్త- తసి) అ అన్తైఇత్యాద్యర్థే.
అన్తత్యాష్ట్రి- స్త్రీ. సామవేదచ్ఛన్దోవిశేషః.
అన్తపాల- (అన్త-పాల- అణ్)పు. నగరాదిప్రాన్తపాలకః.
అన్తయ్- ధా. అన్తి ఇత్యస్య గుణహేతావణాదౌ రూపమ్. * అన్తయతి.
అన్తర్- (అమ- తుట్- అరన్) స్వరాదిః- అన్తోదాత్తః- అ. మధ్యమ్-స్వీకారః.
అన్తశ్శబ్దోఽపరిగ్రహే గతిసంజ్ఞః- *అన్తర్హత్య-మధ్యేహత్వేత్యర్థః- ప్రత్యు- అన్తర్హత్వాగతః- హతంపరిగృహ్యాగత ఇత్యర్థః.
అస్యఅఙ్ విధౌ కివిధౌ ణత్వవిధౌ చోపసర్గసంజ్ఞా- *అన్తర్ధా-అన్తర్ధిః- అన్తర్ణయతి.
అస్మాత్పరస్యఅనశబ్దస్య నకారస్య ణత్వమ్- * అన్తర్వణమ్.
అస్మాత్పరస్య కృతసమాసాన్తస్యాప్ శబ్దస్యాకారస్య ఈకారో భవతి- అన్తరీపమ్.
అస్మాల్లోమశబ్దాత్సమాసాన్తో ఽప్ బహువ్రీహౌ*అన్తర్లోమః.
అన్తశ్శబ్దేఉపపదే హనధాతోరప్ప్రత్యయో దేశవిశేషే వాచ్యే- హస్యఘకారః- తేషాంచినప్తే నకారస్యణత్వంచ- * అన్తర్ఘనః- అన్తర్ఘణః.
అన్తశ్శబ్దపూర్వకో డు ధాఞ్ ధాతుస్తిరోధానార్థః.
అన్తశ్శబ్దపూర్వకపదాదవ్యయీ భావాత్తత్రభవ ఇత్యర్థే ఠఞ్ తద్ధితః- * అన్తర్వైశ్మికః- అన్తర్గణికః.
అన్తశ్శబ్దాత్పరస్య హనధాతో రకారపూర్వస్యనస్య ణత్వంభవతి- నతుదేశేవాచ్యే- *అన్తర్హణనమ్-అన్తరయణమ్- ప్రత్యు- అన్తర్హననో దేశః అన్తరయనో దేశః- అన్తర్ఘ్నన్తి- అన్తర్హన్తి.
వేదాన్తేష్వన్తశ్శబ్ద పురస్కారేణోక్త విద్యావిషయ మధికరణమన్తరధికరణమిత్యన్తరాదిత్యాధికరణమితిచోచ్యతే- తచ్చోత్తర మీమాంసాయాం ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమే పాదే సప్తమమ్- తత్రసూత్రే- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్- భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః- ఇతి.
ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే.
అథయఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఆప్రణఖాత్సర్వఏవసువర్ణః తస్య యథాకప్యాసం పుణ్డరీకమేవ మక్షిణీతస్యోదితి నామస ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితః ఉదేతిహవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో యఏవం వేదతస్య ఋక్సామచ గేష్ణావిత్యాద్యధిదైవతమ్- అథాధ్యాత్మమపిఅథయఏషోన్తరక్షిణి పురుషోదృశ్యతే సైవ ఋక్తత్సామతదుక్థ్యం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మతస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి- తత్రాయమర్థ్యోదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవఏవ- సశరీరత్వాది శ్రవణాదితి పూర్వపక్షే-సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినాఽపహతపాప్మత్వాదీనాం తదసాధారణధర్మాణా ముపదేశాత్పరమేశ్వరఏవతస్యైవోపాసకానుగ్రహార్థశరీర పరిగ్రహాదిసంభవాదితిరాద్ధాన్తః- తేనప్రథమసూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్- యఆదిత్యేతిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరోయమాదిత్యోనవేదయస్యాదిత్యశ్శరీరంయఆదిత్యమన్తరోయమయతి ఏషత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యాదిభిః శ్రుత్యన్తరే భేదవ్యపదేశాదాదిత్యాదిజీవేభ్యోన్య ఈశ్వరోన్తర్యామ్యస్తీతిచ ద్వితీయసూత్రార్థః- శ్రీరామానుజమతేనూః.
తైత్తిరీయకే- యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాంవిన్దతే అథసోఽభయంగతో భవతీత్యుక్త్వా తచ్చాదృశ్యత్వమన్తః ప్రవిష్టంశాస్తారమేతమ్ అన్తశ్చన్ద్రమసి మనసాచరన్తమ్ సహైవసన్తంనవిజానన్తి దేవాఇత్యన్తస్థస్యకస్యచిదుచ్యతే సచేద్జీవ రాజాసప్తయజ్ఞస్త్యాదిభిరన్యః ప్రతీయతే తస్మాత్స ఏవానన్దమయ ఇతి ప్రాప్తే- అన్తశ్చాన్ద్రమసి మనసాలిఙ్గ శేవ అన్తస్సముద్రేమనసాచరన్తం బ్రహ్మాన్వవిన్దద్దశ హోతారమర్ణేసముద్రేఅన్తః కవయోవిచక్షతే- మరీచీనాం పదమిచ్ఛన్తి వేధసః- యస్యాణ్డకోశం శుష్మమాహురిత్యాదితద్ధర్మోపదేశాదితి- ఇన్ద్రస్యాత్మా నిహితః పఞ్చహోతా- వాయోరాత్మాసంకవయోనిచిక్యుః-అన్తరాదిత్యే మనసాచరన్తం దేవానాంహృదయం బ్రహ్మాన్వవిన్దదిత్యాది భేదవ్యపదేశాచ్చేతి మధ్వమతే.
అన్తరాయామోపాతరోగస్యాయాముభేదః- తల్లక్షణాదికమాయామశబ్దేద్రష్టవ్యమ్.
అన్తరిన్ద్రియం మనః.
అన్తర్జ్వరో వైద్యశాస్త్రే జ్వరవిశేషః- సఏవాన్తర్గతజ్వరోఽన్తర్వేగజ్వర ఇతిచోచ్యతే- తల్లక్షణంతు-అన్తర్దాహః-

తృష్ణా ప్రలాపః-శ్వాసః-భ్రమః-మోహః-వస్తిశూలమ్- దోవమ- లాదీనాం నిరోధశ్చ-అన్తర్గతజ్వరవతో వాదీన్యేష్టత రా-శరీరంతు శీతలం భవతి-తచ్చికిత్సా యథా -పటోలమ్-కటుకరోహిణీ- ముస్తా-కాకజఙ్ఘా-శుణ్ఠీ-విశాలా, పర్పటీ-ఏషాం క్వాథోఽన్తర్గత జ్వరహరః.

అన్తర్దాహో దాహరోగవిశేషః-

అన్తర్నామా హోఽష్టనాది గణః.

అపిచ- అన్తర్దాహ హరాః క్వాథాః-ముస్తా చన్దన శుణ్ఠీ పర్పటకోశీర హ్రీబేరాణాం క్వాథః ౧- చూతాశ్వత్థన్యగ్రోధప్లక్షజమ్బ్వాశ్వత్థప్లవానాం యష్టిమధుకస్య జీరకస్య చ క్వాథః- ౨- మధుక జీరక నేత్రోశీర కుష్ఠ ధాన్యాక శతాహ్వశుణ్ఠీనాం క్వాథః-౩-చూతపల్లవ పాటలాయష్టిమధుక పద్మకోశీర చన్దన ధాత్రీఫల కుష్ఠ క్వాథః ౪-శతాహ్వా పల్లవ యష్టిమధుక కుష్ఠ హ్రీబేరక జీరక ధాన్యాక క్వాథః. ౫

అన్తర్ద్వారం ప్రచ్ఛన్నమిత్యుచ్యతే.

అన్తఃప్రకాశాః స్థావరజాతయః.

అన్తర్విద్రధిర్విద్రధిరోగ విశేషః- తన్నిదానం యథా దోషాః ప్రత్యేకం సంభూయ వా స్వప్రకోప కారణైః ప్రకుపితా అన్తర్వల్మీక వచ్చ గుల్మవద్వా గుల్మాకారం విద్రధిం కుర్వన్తి- తస్య గుదం వస్తిః ముఖం నాభిః కుక్షిః వఙ్క్షణౌ వృక్కౌ ప్లీహా యకృత్ హృదయం క్లోమ- ఏతేషామన్యతమం స్థానమ్- అన్తర్విద్రధేర్బాహ్యవిద్రధ్యుక్త లక్షణాన్యపి- స్థాన విశేష లక్షణాని యథా- గుదే వాత నిరోధః వస్తౌ కృచ్ఛ్రమూత్రం తచ్చాల్పం నాభౌ హిక్కా- కుక్షౌ వాటోపః-వఙ్క్షణయోస్సక్థి గ్రహః- వృక్కయోస్తు కటి పృష్ఠ పార్శ్వగ్రహః- ప్లీహ్ని శ్వాసోపరోధః- హృది తీవ్రం సర్వాఙ్గ గ్రహణం కాసశ్చ- యకృతి శ్వాసో హిక్కా చ-క్లోమ్ని తృష్ణా గలగ్రహశ్చ- తత్ర నాభేరుపరిజాతో విద్రధిః- పక్వశ్చేదూర్ధ్వం స్రవతి-అధశ్చేదధస్స్రవతి-తత్రోర్ధ్వస్రావీ జీవన భఙ్గకృత్- తత్ర హృన్నాభి వస్తి వ్యతిరిక్తస్థానోద్భవో విద్రధిర్బహిర్భాగే భిన్నశ్చేత్ కదాచిదాతురో జీవతి- ఇతర స్థానోద్భవః- కదాచిదపి న భేత్తవ్యః.

తచ్చికిత్సా యథా- అన్తర్విద్రధావపక్వే సతి వరణాదిగణ క్వాథ మూషకాది ప్రతివాప సహితం పూర్వాహ్ణే పిబేత్- వరణాద్యూషకాది గణాభ్యాం విరేచన గణేన చ సిద్ధం ఘృతం ప్రాతః ప్రాతః పిబేత్- తాభ్యామేవ గణాభ్యాం సిద్ధం నిరూహం వస్తిమనువాసన వస్తిం చ దద్యాత్- మధుశిగ్రుదోషానురోధేన దత్తప్రతివాపః పానలేపన భోజ్యేషు ప్రయుక్తోఽపక్వమన్తర్విద్రధిం శమయతి.

అన్తర్విద్రధేః పక్వస్య చిహ్నం బాహ్యవజ్జానీయాత్- అపిచ స్రోతాంసి సంక్లిద్యన్త ఊర్ధ్వమధో వా గచ్ఛతో విద్రధేః పక్వం స్వయం ప్రవృత్తం దోషం పథ్య భోజనస్య దశాహం ద్వాదశాహం వా ఉదీక్షేత-ఉపద్రవాంస్తు వైద్యో రక్షేత్ క్లేదస్యాసమ్యక్ప్రవృత్తౌ వరుణాది గణం శోభాఞ్జనకేన పాయయేత్-మధుశిగ్రుం వా తేన సహ పాయయేత్-మధుశిగ్రుకృతాం యవాగూం వా పాయయేత్- యవమరిచకుళుత్థయూషైరన్నం భోజయేత్- దశాహాదూర్ధ్వం తు త్రాయన్తీఘృతేన తిల్వకఘృతేన వా బలానురోధేన శోధనోత్తరం సక్షౌద్రం తిక్తకం పాయయేత్- దోషానురోధేన చ సర్వథా గుల్మవదుపచరేత్.

అన్తర్విద్రధిహరా యోగాః- హిఙ్గు సైన్ధవ శిలాజతు చూర్ణ సహితో వరణ వృషవల్కల క్వాథః-హరీతకీ సైన్ధవ ధాతకీనాం చూర్ణం ఘృత క్షౌద్రయుక్తం శిగ్రుమూలం క్షౌద్రయుక్తం వా అన్తర్విద్రధిం శమయతి.

అన్తస్సారా వృక్షజాతి విశేషాః- తేచ శింశపాదయః.

అన్తర్వేది బహిర్వేదీతి శబ్దార్థ విషయమధికరణం పూర్వమీమాంసాయాం ౩ అధ్యాయే ౭ పాదే-యథా- అగ్నీషోమీయపశౌ యూపం సంమినోతీతి ప్రకృత్య శ్రూయతే అర్ధమన్తర్వేది మినోత్యర్ధం బహిర్వేదీతి-యూపం స్థాపయితుం కియద్వినిఖాతవ్య మపటోఽపేక్షితమిత్యుభయత్ర యూపం తస్మిన్నర్ధే యూపమూలస్య తుల్యమంగుల్యాదిభిర్మాతవ్యమ్- తస్య మీయమానస్య వేద్యన్తర్భాగోం గత్వేన విధీయతే ఇత్యాప్తే-యదా సంస్కృతో వేద్యన్తర్భాగోఽర్ధమన్తర్వేదిత్యనేన వాక్యేన విధీయతే తదా తద్వదసంస్కృతో వేది బహిర్భాగోఽప్యర్ధం బహిర్వేదిత్యనేన వాక్యేన విధాతవ్యః తతో వాక్యభేదస్స్యాత్- యదా తు వేదేరభ్యన్తర బాహ్యభాగాభ్యాముపలక్షితో సంస్కృతో లౌకికదేశో మీయమాన యూపోచితో విధీయతే తదా నాస్తి వాక్యభేదః- తస్మాల్లౌకికదేశ ఏవాత్ర యూపాఙ్గత్వేన విధీయతే నతు సంస్కృత వేదిభాగ ఇతి.

అన్తర- (అన్త- రా- క) సర్వాదిః- పూర్వాదిః- శౌణ్డాదిః- గహాదిః-త్రి. బాహ్యః. అభ్యన్తరః- పరిధానీయమ్- స్వకీయః- సదృశః- పు. అన్తరాత్మా. న. రన్ధ్రమ్. అన్తర్ధానమ్-అన్యత్ -భేదః-అవకాశః-అవసరః-తాదర్థ్యమ్. మధ్యమ్- అవధిః- అవసానమ్- వినార్థః.

అన్తరశబ్దో బాహ్యాభ్యన్తర పరిధానీయేష్వర్థేష్వేవ సర్వాదిగణాన్తర్గతః తస్యైవ సర్వనామసంజ్ఞా వా- ★ అన్తరే అన్తరా వా గృహాః- బాహ్యా అభ్యన్తరా ఇతి వాఽర్థః- అన్తరే అన్తరా వా శాటకాః పరిధానీయా ఇత్యర్థః.

అయం శబ్దః పూర్వోక్త విశేషణత్వేన సర్వాదిగణాన్తర్గతః- ★ అన్తరాయాం పురి- ప్రాకారాద్బహిర్వర్తిన్యాం తదన్తర్వర్తిన్యామితి వాఽర్థః.

బహువ్రీహౌ వ్యవధాన వాచకాత్పరో యదన్తోదాత్తః అన్తర్గః-అన్తరముత్తరం వ్యవధాయకం యస్యేత్యర్థః- ప్రత్యు- ఆత్మాన్తరః. స్వభావాన్య ఇత్యర్థః.

ఉక్తిసారే గాన్ధారస్వరవిశేషః- మధ్యమస్య శ్రుతిద్వయం సంశ్రయతి చేత్స గాన్ధారోఽన్తర ఇత్యుచ్యతే. ఇతి లక్షణమ్.

అత్రైవ ధాతుభేదః-ధ్రువాభోగాన్తరే జాతో ధాతురన్తర ఇతి తల్లక్షణమ్-సదసాలగసూడస్థరూపకప్రబన్ధేష్వన్త్రాయో దృశ్యతే.

అత్రైవస్థాయ విశేషః ధ్రువకాభోగయో రన్తరేవర్తమానః స్థాయ ఇతి తల్లక్షణమ్-

ధర్మశాస్త్రే వర్ణసంకరభవా జాతయోఽన్తరప్రభవా ఇత్యుచ్యన్తే- తత్ప్రాయః-సంకీర్ణాః- తే ద్వివిధాః అనులోమాః-ప్రతిలోమాశ్చ. తత్రోత్తమవర్ణపురుషాదధమవర్ణస్త్రియాముత్పన్నా అనులోమాః-అధమవర్ణపురుషాదుత్తమవర్ణస్త్రియాముత్పన్నాః ప్రతిలోమాః- తత్రానులోమా - మూర్ధావసిక్తామ్బష్ఠనిషాదమాహిష్యోగ్రకరణప్రభృతయః-ప్రతిలోమాస్తు సూతమాగధవైదేహాయోగవక్షత్తృచణ్డాలప్రభృతయః.

అన్తరవిషయ మధికరణ మన్తరాధికరణమి త్యుచ్యతే తచ్చోత్తర మీమాంసాయామ్ ౧ అధ్యాయే ౨ పాదే తృతీయమధికరణమ్-తత్ర సూత్రాణి-అన్తర ఉపపత్తేః-స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ- సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ- అతఏవచ స బ్రహ్మ- శ్రుతోపనిషత్క గత్యభిధానాచ్చ- అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః-అత్రాతఏవచ స బ్రహ్మేతి సూత్రం శఙ్కరమతే పాఠమాత్రం దృశ్యతే.

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే- య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ- ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి- అత్రాక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషః ప్రతిబిమ్బాత్మేన్ద్రియాధిష్ఠాతృదేవతాత్మజీవాత్మనామన్యతమ ఉత ప్రాప్తే పరమేశ్వర ఏవ- ఏష ఆత్మేతి హోవాచ- ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి- ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి- ఏష ఉ ఏవ వామనిరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి. ఏష ఉ ఏవ భామనిరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీ త్యేషాం గుణానాం తత్రైవోపపత్తేః- నచ కథం సర్వగతస్యాక్ష్యల్పం స్థానముపపద్యత ఇతి శఙ్కనీయమ్ న కేవలం స్థానం నిర్దిష్టం కింతు నామరూపం చ- హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదినా- ఉపాసనార్థత్వాచ్చ తేషాం న దోషః- న చాస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మాభిధీయతే న వేతి శఙ్క్యమ్- వాక్యోపక్రమే ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్త్వా పునః ప్రశ్నప్రతివచనే యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ కమితి- కంఖం శబ్దయోః పరస్పరాన్వితయా వర్తకత్వేన లౌకికసుఖభూతాకాశ వ్యతిరిక్త సుఖవిశిష్ట బ్రహ్మాభిధానాత్ శ్రుతరహస్య విజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాఖ్యా ప్రసిద్ధా తస్యా అత్రాభిధానాచ్చ- తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తీత్యాదినా- ఛాయాత్మన శ్చక్షుషి నిత్యమవస్థానాభావాత్ యదా కశ్చిచ్చక్షుష ఆసన్నో భవతి తదైవ ఛాయాదర్శనాత్-ఛాయాత్మాదిషు సర్వేష్వమృతత్వాదీనాం గుణానామసంభవాచ్చ- ఛాయాత్మవిజ్ఞానాత్మజీవతాత్మానోనభవన్తీతి- శఙ్కరమతే సూత్రార్థః.

ఉక్తశ్రుత్యుక్తపూర్వపక్షే ప్రాప్తే పరమాత్మైవాక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యతే ఉక్తశ్రుతివాక్యోక్తగుణానాం తత్రైవోపపత్తేః-యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదౌ స్థితినియమనాదివ్యపదేశాచ్చ- ఉక్తరీత్యా సుఖవిశిష్టబ్రహ్మాభిధానాచ్చ- యతస్త్రయదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానం తత ఏవ స పరం బ్రహ్మ- ఉక్తరీత్యా శ్రుతోపనిషత్కస్య యా గతిస్తదభిధానాచ్చాక్షిపురుషః పరమాత్మా- ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి నియమేనానవస్థానాదమృతత్వాదీనాం నిరుపాధికానాం తేష్వసంభవాన్న పరమాత్మన ఇతరః ఛాయాదిర్భవితుమర్హతీతి రామానుజమతే.

య ఏష ఆదిత్యే పురుషః సోఽహమస్మి స ఏవాహమస్మీత్యాదావగ్నినామేనాదిత్యాదిస్థస్యోచ్యతే-ఆదిత్యాదిత్యయోరైక్యాద్య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యత్రాప్యగ్నిరేవోచ్యతే- ఇతి ప్రాప్తే చక్షురన్తస్థో విష్ణురేవ- త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యాదినా తస్యైవామృతత్వాద్యుపపత్తేః బ్రహ్మశబ్దాద్యుపపత్తేశ్చ- సోహమస్మీత్యాదిత్వన్తర్యామ్యపేక్షయోక్తమ్. సర్విరోధకం వామనిం చతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతీత్యాదిస్థానకర్తృః వామనిర్భామనిరిత్యాద్యుక్తశక్తేశ్చ తల్లిఙ్గస్య వ్యపదేశాత్-ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యాద్యుక్తలక్షణస్యాభిధానాచ్చ- స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి శ్రుతోపనిషత్కస్య గతేరభిధానాచ్చ- నహ్యన్యవిద్యాయా స్య గతిర్యుక్తా- జీవస్య జీవాన్తర నియామకత్వే అనవస్థితేః స్వామ్యాద్యసంభవాచ్చ న జీవః- ఇతి మధ్వమతే.

సఙ్గీతశాస్త్రే అన్తరభాషా భాషారాగభేదః- సా చ ద్వివిధా- కకుభాన్తరభాషా అనుక్తజనకాన్తరభాషా చేతి.

తత్రైవాన్తరమార్గో జాతిలక్షణవిశేషః-న్యాసాపన్యాససంన్యాసవిన్యాసగ్రహాంశానాం స్థానం యద్వీతస్యాన్యత్ర ప్రదేశాదితదుక్తిత్వా తేషాం ద్వయోర్ద్వయోర్మధ్యేఽంశగ్రహాపన్యాసాదిభిన్నహారోహాదీనాం స్వరాణాం స్వరసముదాత్మకతా న వైచిత్ర్యకారి యత్సంఘటనం స్యాదితి తత్కృతవైరల్యాభ్యాసైః స్వల్పిల్లఙ్ఘనైరేవచ తత్ర ద్విత్రిరక్తివశాదుత్పాదితం భవతి సోఽన్తరమార్గ ఇతి తల్లక్షణమ్.

నాట్యశాస్త్రే అన్తరేతి కాచిద్వృత్తిః- వస్తు రసాదివశేన మధ్యేకల్పితాప్రస్తుతాఽన్తరేతి తల్లక్షణమ్.

వ్యాకరణే ఆదేశవిధావనేకేషాం ప్రసఙ్గే సతి సదృశతమో భవతి- తథాచ సూత్రం స్థానేన్తరతమ ఇతి తచ్చాన్తర్యం చతుర్విధమ్- స్థానార్థగుణప్రమాణకృతత్వభేదాత్ తత్ర స్థానకృతం యథా దధ్యత్ర ఇహ ఇకో యణచీతి యణ్విధౌ యరలవానాం చతుర్ణాం ప్రసఙ్గే సతి తాలుస్థానకత్వేనేకారస్యాన్తరతమో యకార ఏవ భవతి- అర్థతో యథా-వాతణ్డ్యయువతిః-ఇహ వతణ్డశబ్దాద్గోత్రాపత్యే యఞ్ తస్య లుకి శార్ఙ్గరవాద్యఞో ఙీన్- వతణ్డీశబ్దస్య

కర్మధారయే పుంవద్భావే నాతిదిశ్యమానానాం పుంలిఙ్గశబ్దానాంమధ్యే పతఙ్గాపత్యార్థకత్వేనాన్తరతమో పాతఙ్గ్యశబ్దఏవభవతి నతుపతఙ్గాదిః- ఏవంక్రోష్టుత్యావదౌ తృజ్వత్క్రోష్టురితి విధౌ క్రోష్టుశబ్దస్థానే తృజన్తానాం వక్త్రాదీనాం ప్రసంగేఽర్థతోఽన్తరతమః క్రోష్టృశబ్దఏవ భవతి- గుణతో యథా- వాగ్ఘరిః- అత్రఝయోహోఽన్యతరస్యామితి పూర్వసవర్ణవిధౌ కాదీనాం ప్రసంగే సతి ఘోషవత్త్వమహాప్రాణత్వాభ్యామన్తరతమో ఘకారఏవ భవతి-అతఏవతమగ్రహణంసార్థకమ్-అన్యథామహాప్రాణత్వసామ్యేనద్వితీయోనాదవత్త్వసామ్యేనతృతీయశ్చస్యాతామ్-ప్రమాణతో యథా-అముష్ అమూఅమూన్-అత్ర అదస్- అదౌ అదాన్ ఇత్యవస్థాయామ్ అదసోఽసేర్దాదుదోమ ఇతి విధీయమాన ఉవర్ణే- హ్రస్వస్య హ్రస్వోదీర్ఘస్య దీర్ఘ ఉవర్ణో భవతి- ప్రమాణత ఆన్తరతమ్యాత్.

ప్రమాణస్యగుణత్వేపిగోబలీవర్దన్యాయేనపృథగుక్తిః-గుణశబ్దేనచాత్రస్థానార్థప్రమాణాతిరిక్తధర్మమాత్రంవివక్షితమ్- తేన ఋకారస్య గుణవిధావనాన్తర్య మేవైతయోరాన్తర్యమితి భాష్యోక్తరీత్యాసాదృశ్యాభావస్యాపిగ్రహణంభవతి.

యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్రస్థానత ఆన్తర్యం బలీయఇతి పరిభాషా- అత్ర ప్రమాణంతు షష్ఠీస్థానేయోగేత్యత్రఏకదేశానువృత్త్యాస్థానఇతి వర్తమానే స్థానేఽన్తరతమఇతిసూత్రే పునస్స్థానే గ్రహణమేవ- తద్ధితృతీయయా విపరిణమయ్య వాక్యభేదేన స్థానినఃప్రసంగే జాయమానస్సతిసమ్భవే స్థానతఏవాన్తరతమో భవతీత్యర్థబోధనార్థమ్- తేనచేతేత్యత్ర చిధాతోరికారస్యస్థానేసార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితి విధీయమానోగుణస్తాలుస్థానకత్వేనాన్తరతమ ఏకార ఏవభవతి నతు ప్రమాణత అన్తర్యవానకారః- ఏషాచ స్థానేఽన్తరతమఇతి సూత్రేభాష్యేస్పష్టా.

అన్తరఙ్గైష్టిక్యోనామ మల్లశాస్త్రే మల్లవిశేషః.

అన్తరక్రీడా- స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రేఏకోత్తరశతాన్తర్గతతాళవిశేషః- తల్లక్షణంతు విరామాన్తం ద్రుతద్వయమితి- మా ౧- సంకీర్ణజాతిః.

అన్తరఙ్గ-న.మనః-అన్తఃకరణమ్-వ్యాకరణేబలవచ్ఛాస్త్రవిశేషః-తత్ప్రతికోటిర్బహిరఙ్గమ్-యచ్ఛాస్త్రీయనిమిత్తసముదాయమధ్యేయచ్ఛాస్త్రీయనిమిత్తాన్యన్తర్భూతానితేద్వేశాస్త్రేక్రమేణబహిరఙ్గాన్తరఙ్గేఇత్యుచ్యేతే- ఇతితల్లక్షణమ్-పరాన్నిత్యాచ్చాన్తరఙ్గంబలవత్- అన్తరఙ్గాదప్యపవాదోబలీయాన్.తథాచపరిభాషా.పూర్వపరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానాముత్తరోత్తరంబలీయఇతి- ఉభయోర్హేమనసోః ఇహ ప్రథమ చరమతయేతితయప్ప్రత్యయాన్తత్వప్రయుక్తసర్వనామ సంజ్ఞా వికల్పంబాధిత్వా సర్వాదీని సర్వనామానీతి నిత్యాసర్వనామ సంజ్ఞా-విభక్తి నిరపేక్షత్వేనాన్తరఙ్గత్వాదితి భట్టోజీ దీక్షితః- నను కింకార్యకాలపక్షే ఇదముచ్యతే యథోద్దేశపక్షేవా- నాద్యః సర్వాదీనీత్యస్యాపిజసశ్శీత్యనేనైకవాక్యతయా విభక్తిసాపేక్షత్వాత్ నాన్త్యః- విభక్త్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ భవిష్యతి కించిదనయోః కార్యమిత్యభిసంధి మాత్రాత్తత్ప్రవృత్తౌ జాతాయాం తతో విభక్త్యుత్పత్తౌ వికల్పస్యైవ ప్రాప్త్యాయుగపదుభయప్రాప్త్యభావేనైతన్న్యాయవిషయాభావాదిత్యాశఙ్క్య- పూర్వం ప్రవృత్తమప్యన్తరఙ్గం పశ్చాత్ప్రవర్తమాన బహిరఙ్గస్య నివర్తక మిత్యపి పరిభాషార్థ ఇత్యభిమానేనేదముక్తమ్- వస్తుతస్తుభాష్యే ఆయచ్ ప్రత్యయాన్తరం నతు తయబాదేశ ఇత్యుక్తమ్- తథాచోభయ శబ్దస్యాయజన్తత్వేన తయబన్తత్వాభావాద్వికల్పప్రాప్తిరేవ నేతి శబ్దరత్నకారః.

అన్తరఙ్గేతు కర్తవ్యే బహిరఙ్గమసిద్ధమ్- తథాచ పరిభాషా- అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గ ఇతి- తేనపచావేదమిత్యాదౌ పూర్వపదాన్త్యాకారోత్తరపదాదికారయోరేకాదేశస్యైకారస్య అన్తాదివద్భావేన లోడేకారత్వ మాదాయ ఏత ఐ ఇతి ఐత్వం నభవతి- తస్యాన్తరఙ్గత్వేన తస్మిన్ కర్తవ్యే బహిరఙ్గస్యైకాదేశస్యాసిద్ధత్వాత్-అన్తరఙ్గేకర్తవ్యే జాతం తత్కాలప్రాప్తికంచ బహిరఙ్గ మసిద్ధమితి పరిభాషార్థః- తేన సర్వత్రబహిరఙ్గాపేక్షయాన్తరఙ్గస్య బలీయస్త్వ మపిసిధ్యతి- తేనాన్తరఙ్గం బహిరఙ్గాద్బలీయ ఇతి పరిభాషాన్తర మిత్యపాస్తమితి నాగేశభట్టః.

ఏషాపరిభాషాఽన్తరఙ్గ పరిభాషేతిబహిరఙ్గపరిభాషేతి చోచ్యతే- అత్రాఙ్గశబ్దేనశబ్దరూపమేవ నిమిత్తంగృహ్యతే శబ్దశాస్త్రేతస్యప్రధానత్వాదిత్యర్థనిమిత్తకత్వేన బహిరఙ్గత్వంనాశ్రీయతే అతఏవ నాజానన్తర్యేబహిష్ట్వప్రక్లృప్తిరితి దీర్ఘనిషేధశ్చరితార్థః-అన్యథాస్త్రీత్వ నిమిత్తకటాబాదేశాపేక్షయాఽన్తరఙ్గత్వాత్త్రయాదేశతద్వ్యర్థ్యాపత్తేః. అతఏవత్రయాదేశేప్రసక్తస్యప్రతిషేధ ఇతిస్థానివద్భావప్రతిషేధ వార్తికాది సంగచ్ఛతే. ఏతేన గౌధేరః పచేదిత్యాదౌ గోధాయాఢ్రగితి విహితే ఢ్రక్ప్రత్యయే ఢకారస్థానే ఆయనేయీత్యాదినా విహితస్య ఏయాదేశస్యవలిఙ్పంబన్ధినోయా ఇత్యస్యస్థానే అతోయెయ ఇతి విహితస్యఇయ్ ఇత్యస్యచ అఙ్గసంజ్ఞాఽపేక్షత్వేన బహిరఙ్గతయా అసిద్ధత్వాద్వలిలోపో నస్యాదితిపరాస్తమ్. ఏయాదేశపరనిమిత్తకత్వేనాన్తరఙ్గత్వాచ్చ.

అల్పాపేక్షమన్తరఙ్గం బహ్వపేక్షంబహిరఙ్గమితికైయటః-తన్న-బహిరఙ్గాంతరఙ్గ శబ్దాభ్యాంబహ్వపేక్షత్వాల్పాపేక్షత్వయోశ్శబ్దమర్యాదయాఽలాభాత్ - స్యోన ఇత్యత్ర తుసివేర్బాహులకాదౌణాదికేన ప్రత్యయే సివ్ నఇతిస్థితేపుగన్తలఘూపధస్యేతి గుణే లోపోవ్యోర్వలీతి వలోపే చోపధాయాఃదనునాసికేచేతి వకారస్థాన ఊఠాదేశేచప్రాప్తే-నిత్యత్వాద్గుణాత్పూర్వమూఠ్-గుణస్తు యణాబాధిత

త్వాదనిత్యః. అతఏవ విప్రతిషేధ సూత్రభాష్యే గుణాద్యణాదేశోఽన్తరఙ్గత్వాదిత్యస్య స్యోన ఇత్యుదాహరణం దత్తమ్. తేన గుణోఽప్యఙ్గసంబన్ధినిమిత్తకాఙ్క్షీ సన్నుపధామార్ధధాతుకం చాశ్రయతి. ఊఙ్ తు వకారాన్తమఙ్గమనునాసికాదించ ప్రత్యయమిత్యల్పాపేక్షత్వాదన్తరఙ్గ ఇతి తదుక్తమయుక్తమేవ. యెనవిధిస్తదన్తస్యేతి సూత్రభాష్యే ఇకోయణచీత్యాదావపి తదన్తవిధాస్యోన ఇత్యత్రాన్తరఙ్గత్వాద్యణో గుణబాధకత్వమిష్యతే. తన్నిర్దేశ్యాత్ ఊనశబ్దమాశ్రిత్య యణాదేశో న శబ్దమాశ్రిత్య గుణ ఇత్యన్తరఙ్గత్వాద్గుణ ఏవ స్యాదిత్యుక్తమ్. తత్రకైయటేన తదన్తవిధిపక్షే పరత్వాద్గుణః ప్రాప్నోతీత్యుక్తమ్. తదుక్తభాష్యవిరుద్ధమితి స్పష్టమేవ ఊనశబ్దమాశ్రిత్యేత్యాది భాష్యేణ పరిభాషాయామన్తరంగబహిరంగశబ్దఘటకాంగశబ్దేన సప్తమ్యాద్యన్తతయా ఉపాత్తం శబ్దరూపం నిమిత్తమేవ గృహ్యత ఇతి స్పష్టమేవోక్తమ్. వలిలోపేఽన్తరంగపరిభాషా న ప్రవర్తత ఇతి తు న యుక్తమ్. తత్సూత్రభాష్య ఏవ వ్రశ్చాదిషు లోపాతిప్రసంగశఙ్కాయా ఉపదేశసామర్థ్యాన్న. నచ వ్రశ్చతీత్యాదౌ చరితార్థం బహిరంగతయా సంప్రసారణస్యాసిద్ధత్వేన పూర్వమేవ తత్ప్రాప్తేరితి భాష్యోక్తేః. సంజ్ఞాపేక్షత్వమపి న బహిరఙ్గత్వప్రయోజకమ్. తేన పఞ్చేత్యత్ర నలోపస్య బహిరఙ్గత్వేన షట్సంజ్ఞాయామసిద్ధత్వాన్న షట్స్వస్రాదిభ్య ఇతి జీప్ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తమపి చిన్త్యమేవ. నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యేతి నలోపస్య పదసంజ్ఞాపేక్షత్వస్య బహిరఙ్గత్వాప్రయోజకత్వాత్. పఞ్చేత్యత్ర నిషేధస్తు స్త్రియామిత్యాపి ప్నోతి తన్త్రేతి వ్యాఖ్యానసామర్థ్యేన భూతపూర్వషట్త్వమాదాయేతి బోధ్యమ్. అతఏవ నలోపస్సుప్స్వరసంజ్ఞాతుగ్విధిషు కృతి ఇతి నలోపాసిద్ధత్వవిధాయకే సూత్రే కృతితుగ్విధావసిద్ధత్వవిధానం చరితార్థమ్. అన్యథా వృత్రహభ్యామిత్యాదౌ పదసంజ్ఞానిమిత్తకత్వేన నలోపస్య బహిరఙ్గత్వేనైవాసిద్ధత్వస్య సుకరత్వాత్. పరంపరయా నిమిత్తత్వమాదాయ బహిరఙ్గత్వాశ్రయణే తు న మానమ్. ధ్వనితం చేదం నలోపస్సుబితి సూత్రే భాష్యే. తత్రహి తుగ్విధౌ కిముదాహరణం వృత్రహభ్యామ్. వృత్రహ. నలోపే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుగితి తుక్ప్రాప్నోతి. అసిద్ధత్వాన్న ప్రాప్నోతీతి తుగ్విధావిత్యస్య ప్రయోజనముపపాద్య తుగ్విధావిత్యుక్తం కిముక్తం సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్యేతి తస్య ప్రయోజనం నిరాకృతమ్. పరంపరయా నిమిత్తత్వమాదాయ బహిరంగత్వాశ్రయణే తు తేనైవ తన్నిరాకరణే సన్నిపాతేత్యుక్త్వా తన్నిరాకరణమనర్థకం స్యాదితి స్పష్టమేవ.

ఏతత్పరిభాషాప్రవృత్తావన్తరంగశాస్త్రీయత్వం లిఙ్గమ్.

అస్యాశ్చ వాహ ఊఠ్ సూత్రస్థమూఠ్గ్రహణం జ్ఞాపకమ్. భస్య వాహస్సంప్రసారణమూఠ్ స్యాదితి సూత్రార్థః.

త్రశబ్దవాహ ఇతి సంప్రసారణమాత్రవిధానే లఘూపధగుణేన వృద్ధిరేచీతి వృద్ధౌ చ ప్రష్ఠౌహ ఇత్యాది సిద్ధౌ కిమూఠ్గ్రహణం వ్యర్థం సదేవాం పరిభాషాం జ్ఞాపయతి. సత్యాం హి తస్యాం బహిరంగస్య సంప్రసారణస్యాసిద్ధత్వాల్లఘూపధగుణో న స్యాత్. అకారాన్తోపసర్గే సతి నకారాన్తే చోపపదే హంసహార్వాణే విచౌ తు న స్తః సన్నిధానాత్. ప్రాప్తత్వాదిత్యసాధ్యేవ. వృద్ధే ప్రాప్తేశ్చ వార్యా ఇత్యాదిరూహతేః క్విపి బోధ్యమ్. ధాతూనామనేకార్థత్వాత్తు తదర్థసంగతిః.

ఇయం పరిభాషా జ్ఞాపక ప్రదేశస్థత్వేన సపాదసప్తాధ్యాయీస్థైతి త్రిపాద్యాం న ప్రవర్తతే. త్రిపాద్యా అసిద్ధత్వాత్. నచ కార్యకాలపక్షే త్రిపాద్యాం తత్ప్రవృత్తిర్దుర్వారేతి వాచ్యమ్. పూర్వం ప్రతి పరస్యాసిద్ధత్వాదన్తరఙ్గాభావేన పూర్వస్య సన్నిరూపిత బహిరంగత్వాభావాత్తయా తస్యాసిద్ధత్వప్రతిపాదనాసంభవాత్. నచానయా పూర్వస్యాసిద్ధత్వాత్తదభావేన సంప్రతి పరాసిద్ధత్వం పూర్వత్రాసిద్ధమిత్యనేన వక్తుమశక్యమితి వాచ్యమ్. ఏవం హి వినిగమనావిరహాదుభయోరప్యప్రవృత్త్యాపత్తేః. కించ పూర్వత్రాసిద్ధమిత్యస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేనానుమానికాయా అస్యా బాధ ఏవోచితః. అతః కార్యకాలపక్షేపి త్రిపాద్యామనుపస్థితిరేవ. అత ఏవ కార్యకాలపక్షముపక్రమ్య త్రయఃక్రియముక్త్వా అయుక్తోఽయం పరిహారో న వా బహిరంగలక్షణత్వాదిత్యుక్తమ్. విసర్జనీయస్య సూత్రభాష్యే సిద్ధాన్తినా. త్రిపాదీస్థే ఽన్తరంగే కర్తవ్యే అయం పరిహారో న యుక్త ఇతి తదర్థః. కింతు వచనమేవారబ్ధవ్యమితి తదాశయః. అత ఏవ నిగాల్యత ఇత్యాదౌ గ్రాహాభాత్రోర్లోపే తస్య స్థానివద్భావే నాఽవిభాషేతి త్రైపాదికే రేఫస్య లత్వే కర్తవ్యే పూర్వత్రాసిద్ధీయేన స్థానివదితి స్థానివద్భావనిషేధే ప్రాప్తే లత్వార్థం లస్యాఽదోష ఇతి వచనమేవారబ్ధమ్. అన్యథాఽన్తరంగత్వాద్గిలోపాత్పూర్వం లత్వే తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ. తస్మాత్త్రిపాద్యామనుపస్థితిరేవేతి.

సాధననిమిత్తకోపసర్గనిమిత్తకయోర్ధాతుకార్యయోరన్తరఙ్గబహిరఙ్గభావ ఉపసర్గాది శబ్దైరుద్రష్టవ్యః.

యత్తు విశేషాపేక్షాత్సామాన్యాపేక్షమన్తరఙ్గం విశేషాపేక్షే విశేష ధర్మస్యాధికస్య నిమిత్తత్వాదితి. తన్న. విశేషస్య వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకస్యానుమానేనోపస్థితావపి తస్య నిమిత్తత్వే మానాభావేనాధిక ధర్మనిమిత్తత్వాసుపపాదనాత్ భాష్యే ఏవం విధాన్తరఙ్గబహిరఙ్గభావస్యాక్వాప్యదర్శనాచ్చ. అతఏవ తదోస్సస్సావితి సూత్రే అనన్త్యయోరితి చరితార్థమ్. అన్యథా ప్రత్యయసామాన్యాపేక్షత్వేనాన్తరంగత్వాత్త్యదాదీనామ ఇత్యస్య ప్రాప్త్యాఽనన్త్యస్యైవ సత్వే నిర్ధేతద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ.

మతుప్సూత్రే పంచగుణిత్వ గ్రముతు పమాశంక్య ప్రవృత్తే భాష్యే అన్తరంగత్వాద్బహువ్రీహిః కాన్తరంగతా. అన్యపదార్థే బహువ్రీహిర్విశిష్టేఽన్యపదార్థే ద్విగుస్తస్మింశ్చా

స్యాత్సిద్ధితేఽపి గ్రహణం క్రియత ఇతి సిద్ధాన్తైక దేశ్యుక్తావపి అధికాపేక్షత్వేన బహిరఙ్గత్వాభావం న కేవల విశేషాపేక్షత్వేన - కైయటేన పదత్రయోక్తమ్ - అధికార్థస్యార్థాపేక్షత్వ మత్యర్థ నిమిత్తాన్వయిత్వ మితి - ఏతచ్చాపర్యాలోచ్య బహిరఙ్గత్వాశ్రయణం సిద్ధాన్త్యేక దేశినాకృతం నతు సిద్ధాన్తినేతి తదపి నదోషావహమ్.

నన్వేవమపి స్రువదిత్యత్రలఘూపధగుణాదువఙోఽల్ప నిమిత్తత్వాభావాదువఙ్ స్యాదితి చేత్ - సత్యమ్ అన్వయ మన్తరఙ్గబహిరఙ్గభావః - అన్తః కార్యత్వ మన్తరఙ్గత్వం తదన్యత్వం బహిరఙ్గత్వమితి.

అన్తః కార్యత్వంచ పూర్వోపస్థితనిమిత్తకత్వమ్ - అఙ్గ శబ్దస్య సమిత్త పరత్వాత్ - తచ్చ ప్రక్రియాక్రమేణ - కిఞ్చ ప్రయోగియోచ్చారణక్రమేణైవేత్యువఙో ఽన్తరఙ్గత్వమ్ - అయంచ లోకన్యాయసిద్ధో బలాబలనియామకః - మనుష్యో ఽయం ప్రాతరుత్థాయ శరీర కార్యాణి కరోతి - తతస్సుహృదాం తతస్సమ్బన్ధినామితి - అర్థానామపి జాతివ్యక్తిలిఙ్గసఙ్ఖ్యాకారకాణాం బోధక్రమః శాస్త్రేకృత్ప్రకల్పితః తత్ప్రక్రియే మన్తైవ తద్బోధకశబ్దప్రాదుర్భావః కల్పిత ఇతి సత్ప్రక్రియేణైవ తత్ప్రత్యాసత్తిః కార్యస్యేత్యాదౌ (పటు ఈ ఆ ఇతి స్థితే) అన్తరఙ్గత్వాద్యణ్పూర్వం గుణాదేశః పరయణాదేశస్య బహిరఙ్గత్వేనాసిద్ధత్వాదిత్యాదినా ఽచః పరస్మిన్నితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ - తదపి లఙ్గపత్యాప్రత్యాపూర్వప్రవృత్తి నియామకమేవ యథాన చేత్తత్ర పదస్యభిన్నత్వాద్వ్యాఖ్యానే నతుజాతస్య బహిరఙ్గస్య తాదృశే ఽన్తరఙ్గే ఽసిద్ధతానియామకం ప్రాగుక్త లోకన్యాయేన తథైవ లాభాత్ - అయమర్థో వాహ ఊఠితి సూత్రే కైయటగ్రన్థే స్పష్టః - అత ఏవ వాయ్వోరిత్యాదౌ వలియలోపో యణః స్థానివత్త్వేన వారితో ఽచః పరస్మిన్నిత్యత్ర భాష్యకృతా - క్రమేణ వ్యాఖ్యానేరూపోదాహరణే పూర్వప్రవృత్తికత్వమన్తరఙ్గత్వమ్ - బహిరఙ్గస్యాసిద్ధత్వమపి నిమిత్తాభావాదప్రాప్తిరేవేతి బోధ్యమ్.

కేచిత్తు ఏవం రీత్యా పూర్వస్థానికమన్తరఙ్గమిత్యాహుః - తచ్చిన్త్యమ్ - అఙ్గశబ్దస్య నిమిత్త పరత్వేన స్థానపరత్వాభావాత్ - భాష్యకృద్భ్యుశరీత్యా బహిరఙ్గాసిద్ధత్వస్య స్వావ్యాశ్రయణాచ్చ.

ఇయం చోత్తరపదాధికారస్థ బహిరఙ్గస్యాసిద్ధత్వబోధికేతి యద్యపి భాష్యే దృశ్యతే - తథాపి సా పూర్వపక్షోక్తిరితి నాదరణీయా - పరం తు పదత్వాదావనస్య రేకత్వే యమాగమస్యాసిద్ధత్వం తు ప్రసాదాయేత్యత్ర కృత్త్వేనవార్యతే.

అభియోన్తరఙ్గే ఽభియస్య బహిరఙ్గస్య సమావాశ్రయ స్యానేనాసిద్ధత్వ మసిద్ధత్వాదిత్యసిద్ధవత్సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్.

యద్యపి అధిరాయాదధిరాయాదిత్యత్ర అన్తరఙ్గత్వా త్వార్ధధాతుకార్ధధాతు కయోరఙ్గిసంజ్ఞే తతో ఽయాదేశే తస్మిన్ వృద్ధిః పరస్మైపదేష్వితి వృద్ధిర్న ప్రాప్నోతి - ష్యన్తత్వ గుణస్య సజాగృతశ్చ్యాదిత్వామితి నిషేధాత్ - తథాపి సిచి వృద్ధిరిత్యస్య యేన నాప్రాప్తి న్యాయేనాపవాదత్వాదపవాదస్యాన్తరఙ్గాపేక్షయా బలవత్త్వాద్వృద్ధిరేవ భవతి. న గుణః - యద్యపీకో గుణేతి సూత్రభాష్యేన సిచ్యన్తరఙ్గమస్తీత్యుక్తావకాశ్యలక్షణవ్యవస్థాపితన్ - తథాపి కైయటేన తత్ప్రతీకముపాదాయ - న్యాయాదస్యేత్యాద్యుక్త్యా యేన నాప్రాప్తి న్యాయేనాన్తరఙ్గస్య వృద్ధ్యా బాధనాదిత్యుక్తయచేన యేన నాప్రాప్తి న్యాయమూలకత్వమపి తస్య వ్యవస్థాపిత మితి ధ్యేయమ్.

అస్యాః పరిభాషాయా నిషేధభూతం పరిభాషాన్తరం యథా.

నాజానన్తర్యే బహిష్ట్వప్రక్లృప్తిః - అచోఽనాన్తర్యనిమిత్తకే ఽన్తరఙ్గే కర్తవ్యే జాతస్య బహిరఙ్గస్య బహిరఙ్గత్వప్రయుక్తాసిద్ధత్వస్య నప్రాప్తిరితి తదర్థః - తేనాపద్యేత్యాదావిత్త్వ ప్రత్యయనిమిత్తకత్వేన బహిరఙ్గస్యాపి ల్యపో ఽన్తరఙ్గే నాసిద్ధత్వం - ప్రహితస్యాకారస్థానికస్యేత ఇకారస్థానికే యణాదేశే కర్తవ్యే నాసిద్ధత్వమ్. అనాన్తర్యనిమిత్తకత్వ విశేషణాత్ పచావేదమిత్యాదౌ (పచ ఇ ఇదమ్) ఇత్త్వస్యాన్తరఙ్గస్యాచ్ స్థానికస్యానాన్తర్య నిమిత్తకత్వాభావాదేకాదేశస్యాసిద్ధత్వనిషేధః - జాతస్య బహిరఙ్గస్యేత్యుక్త్యాశ్రయ జేఇన్ద్రం కేమయితాదౌ - అయజ ఇ ఇన్ద్రమ్. క ఆ ఇయతి ఇత్యాద్యవస్థితే - ఏక పదస్థయోర్గుణదీర్ఘాదావన్తరఙ్గే కర్తవ్యే పదద్వయస్థాపేక్షగుణాదేర్బహిరఙ్గస్యాసిద్ధత్వ నిషేధాన అసిద్ధ ఓ మాఙోశ్చేత్యస్య వర్ణాదేకాదేశ పరరూప విధాయకే సూత్రే ఆఙ్గ్రహణం చరితార్థం - తద్ధి వ ఆ ఇహీతి స్థితే పరమపి సవర్ణదీర్ఘం బాధిత్వాధాతూపసర్గకార్యత్వేనాన్తరఙ్గత్వాద్గుణే తతో వృద్ధిబాధనార్థం.

అస్యాః పరిభాషాయాః ఫలం తు షత్వతుకోరసిద్ధ ఇత్యేకాదేశస్యాసిద్ధత్వ విధాయకే సూత్రే తుగ్గ్రహణమ్ - తద్ధి అధీత్యేత్యాదౌ సమాసాన్తరఙ్గత్వ (సత్ప్రత్యయస్యల్యప్) త్వాత్ పూర్వం సమాసే జాతే సమాసే సంహితాయా నిత్యత్వేనల్యబుత్పత్తి పర్యన్తమప్య సంహితయా ఉపస్థానాసంభవేనైకాదేశే ఽప్యేకాదేశస్యాసిద్ధత్వేన హ్రస్వస్యపితికృతి తుగితి తుక్సంపాదనార్థమ్ - తస్యచైకాదేశస్య పదద్వయ సంబన్ధివర్ణాపేక్షత్వేనతు గపేక్షయా బహిరఙ్గత్వేనైవాసిద్ధత్వేతద్వ్యర్థం స్యాత్ - అస్యాం తు పరిభాషాయాం సత్యాం తుకో ఽనాన్తర్య నిమిత్తకత్వేన తస్మిన్ కర్తవ్యే ఏకాదేశో నాసిద్ధ ఇతి తుగ్గ్రహణం సార్థకమ్ - షత్వగ్రహణం తు సజ్జూషః ఇత్యస్యాపి పూర్వపద సంబన్ధి నిమిత్తకత్వేనాన్తరఙ్గత్వాభావాత్.

నచాషుణ్యేరిత్యత్ర యణి కృతే ఊఠో ఽసిద్ధత్వాద్వలియ

లోపాపత్తిరితి వాచ్యమ్- అచోఽన్త్యానన్తర్యనిమిత్తకేఽన్తరఙ్గే కర్తవ్యే- సన్నిపాతకృతే యదన్తరఙ్గం ప్రాప్నోతి తత్ప్రవర్తనే నాసిద్ధత్వమితి తదర్థాత్- అన్తరఙ్గపరిభాషయా అసిద్ధత్వేన తద్వారణేతు నాజానన్తర్య ఇత్యస్యాః పరిభాషాయా వైయర్థ్యమేవ స్యాత్.

ఏషా పరిభాషా నాజానన్తర్యపరిభాషేత్యుచ్యతే- నాజానన్తర్యమితి చోచ్యతే.

వస్తుతస్తు ఏషా పరిభాషానావశ్యకీ ఏకాజుత్తరపదే నాన్తరఙ్గపరిభాషాయా అనిత్యత్వబోధనస్యైవాస్యా యుక్తత్వాత్- అతఏవ హ్రస్వస్య పితికృతి తుగితి సూత్రే- గ్రామణిపుత్ర ఇత్యత్ర ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్యేతి హ్రస్వే కృతే తుక్ ప్రాప్నోతీత్యాశఙ్క్య హ్రస్వస్య బహిరఙ్గాసిద్ధత్వేన సమాహితమ్. నాజానన్తర్య పరిభాషాసత్త్వే తు నిత్యప్రాప్త్యసఙ్గతేః- అతఏవ నాచః పరస్మిన్నితి సూత్రే పటు ఈ ఆ ఇత్యత్ర పరయణాదేశస్య అన్తరఙ్గపరిభాషయాఽసిద్ధత్వాత్పూర్వయణాదేశస్యాధితః- అతఏవచైషా పరిభాషా సత్యత్వేతా భాష్యే పునః క్వాపి న లిఖితా అతఏవాన్తరఙ్గపరిభాషాముపక్రమ్య ప్రతిషేధసూత్రే అస్యా బహూని ప్రయోజనాని సన్తి తదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా ప్రతివిధేయం దోషాస్తూక్తమ్- సంప్రసారణాచ్చేతి సూత్రే భాష్యే ప్రతివిధానంచ పరిభాషావిషయేఽనిత్యత్వాశ్రయణమేవేతి ధ్వనితమ్.

అన్తరఙ్గపరిభాషాపవాదాః పరిభాషా ఉచ్యన్తే-

తత్రైకాయనా- అన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గో లుగ్బాధతే- తేన గోమత్ప్రియ ఇత్యాదౌ పదద్వయనిమిత్తకసమాసాశ్రితత్వేన బహిరఙ్గో లుగన్తరఙ్గం హల్ఙ్యాబ్లోపం బాధతే తేన నలుమతాఙ్గస్యేతి నిషేధాత్ప్రత్యయలక్షణం చేతి మమాపయో న భవన్తి.

అత్ర చ ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేతి సూత్రం జ్ఞాపకమ్- త్వదీయమిత్యాదౌ లుగపేక్షయాఽన్తరఙ్గత్వాద్విభక్తినిమిత్తకే త్వమావేకవచన ఇత్యనేన సిద్ధే ఇదం వ్యర్థం సజ్జ్ఞాపకమ్- నను కపపుత్రస్త్వత్పుత్ర ఇత్యాదౌ త్వమమాదేశార్థం తదావశ్యకమితి చేత్కేవం తర్హి అత్ర త్యదుపర్యన్తగ్రహణానువృత్తిస్తజ్జ్ఞాపికేతి భాష్యకృతః. అత్ర ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేతి సూత్రస్థముత్తరపదగ్రహణమేవ జ్ఞాపకం నతు సంపూర్ణసూత్రమ్- యుష్మదాదిభ్యః ప్రాతిపదికమాత్రేభ్య ఆచారక్విపి త్వమాదేశసంపాదకతయా ప్రత్యయగ్రహణస్య చారితార్థ్యాదితి ప్రాఞ్చః తదయుక్తమ్- సంపూర్ణసూత్రజ్ఞాపకతాపరభాష్యప్రామాణ్యాత్- హ్రస్వనద్యాపో నుడితి సూత్రే కాస్ప్రత్యయానామమన్త్రేలిటీతి విహితస్యామోమిత్త్వప్రయోజనాభావకథనావసరే ప్రత్యయాన్తాదయం విధీయతే తత్రచ నాస్తి విశేష ఇతి భాష్యేణ హల్నిర్దేశస్య ఆచారక్విబన్తాదజ్ఞాపనాచ్చ- ఏవమేకార్థకాభ్యాం ప్రాతిపదికప్రకృతికణిచోప్యన

విధానం బోధ్యమ్- నచముపర్యన్తానువృత్తిస్త్వాదేశత్వవారణాయ ఉదాహృతార్థేతి వాచ్యమ్- ఉపసర్గసమానదేశా అపవాదా ఇతి న్యాయేన సముపర్యన్తస్యైవాదేశే సిద్ధే తదనువృత్తివైయర్థ్యాత్- కిఞ్చ బహుజాదిము మిత్త్వపురస్తాదపవాదా న్యాయేన యజాదేశస్య ప్రాప్నోత్యర్థస్య త్యగేయా వాధాపాత్- ఏవంచముపర్యన్తానువృత్తిస్త్వత్ప్రమిత్యాదౌ మపర్యన్తస్యాదేశవిధానార్థా- తత్ర చాన్తరఙ్గత్వాత్త్వమావిత్యేవ సిద్ధే వ్యర్థా సా ఏతజ్జ్ఞాపికా- జ్ఞాపితేఽర్థేఽస్మిన్ త్వద్విషయే త్వాదీనాం ప్రాప్త్యాఽపవాదత్వాభావే సముపర్యన్తస్యైవాదేశార్థం సా చరితార్థేతి తదాశయః- యత్తు హరదత్తేన అన్తరఙ్గప్రవృత్తౌ ప్రత్యయోత్తరపదే చముపర్యన్తాసంభవేన తదనువృత్తిర్వ్యర్థా సతీ ఏతజ్జ్ఞాపికేత్యుక్తమ్- తన్న అన్తరఙ్గానామప్యపవాదబాధ్యత్వేన తద్విషయే తదప్రవృత్తేః- వస్తుత ఇదం జ్ఞాపకం వార్తికరీత్యైవ- భాష్యరీత్యా తు వాచనికమేవాయమర్థ ఇత్యాహుః.

ఇయం సుపోధాత్వితి లుగ్విషయైకేతి కేచిత్- ఏఙ్హ్రస్వాత్సంబుద్ధేరితి సూత్రే హే త్రపు ఇత్యాదావనేన లోపం బాధిత్వా లుగ్భవతీతి భాష్యోక్తేః- నయాసయోరితి సూత్రే అన్తరఙ్గాంశ్చ విధీన్ సర్వోపి లుగ్బాధతే- న సుప్సుగేవ- అతఏవ సంస్రంస ఇత్యాదౌ నలోపో న భవతి- షణ్ణిః ఖట్వాభిః క్రీతః పఞ్చఖట్వ ఇత్యాదావేకాదేశాత్ప్రాగేవ టాపో లుక్ అన్యథా కృతైకాదేశస్య లుక్యాకారశ్రవణం న స్యాదితి కైయటోక్తశ్చ లుఙ్మాత్రవిషయా- తద్రాజస్యేతి సూత్రే యదేతద్విరుద్ధం కైయటేనోక్తం తత్ప్రౌఢ్యా- అనేన న్యాయేనాన్తరఙ్గనిమిత్తవినాశకలుక్ప్రవృత్త్యాదీనాం సమాసాదీనాంచ ప్రాబల్యం బోధ్యమితి జ్ఞేయమ్.

అపరాయథా- పూర్వోత్తరపదనిమిత్తకార్యాత్పూర్వమన్తరఙ్గోప్యేకాదేశో న.

తేన పూర్వేషుకామశమః ఇత్యాదౌ పూర్వఇషుకామశమ ఇత్యాదౌ స్థితే అన్తరఙ్గాదపి గుణాత్పూర్వం ప్రాచాం గ్రామనగరాణామితి దిశః పరస్యతదవయవస్య వృద్ధిః- అస్యాశ్చ సాపేక్షత్వేనైతస్య పరస్యేతి వృద్ధినిషేధో జ్ఞాపకః- సత్యన్తరఙ్గత్వాద్గుణే పూర్వపదాత్పరత్వస్యాభావేన వ్యర్థ ఏవ స్యాత్- అనాదివద్భావస్తూభయత ఆశ్రయణే నసిద్ధః- అన్తాదివత్త్వోభయాభావేఽపి పూర్వపదాన్తత్వేనైకాదేశవిశిష్టే పూర్వపదత్వేన ప్రశజ్ఞస్యైకదేశవికృతన్యాయేనోత్తరపదత్వేఽపి తస్యాఙ్గత్వాద్వృద్ధిః ప్రాప్నోతి- ఏకస్యాచ ఏకాదేశేనాపహరస్యానిత్యే న యస్యేతి లోపేనాపహారాత్- నచ పరాదివద్భావేనైకాదేశవిశిష్టస్యోత్తరపదత్వమేవాస్త్వితి వాచ్యమ్- ఉత్తరపదాద్యచ్స్థానికత్వాద్వృద్ధేస్తదవగాహేనాప్రాప్తేః ఏకాదేశస్య పరాదిత్వాతిదేశే- ఉత్తరపదాదిత్వానతిదేశాత్- అన్యథా ఖట్వాభిరిత్యాదావపి పూర్వాన్తవత్త్వేనాదన్తత్వే భిస ఐసాపత్తిరితి భాష్యస్పష్టమ్- మురువాదభిః న్ప్రిస్వద్వస్తేవిప్రిస్వే

వ పూర్వనిపాత ఇతినక్వచిదపివృద్ధిప్రాప్తౌలితన్నిషేధో ఉపాజ్ఞాపక ఏవేతి బాధ్యమ్.

అన్యాయథా

అన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గోల్యబ్బాధత ఇతి- తేనప్రదాయ ప్రస్థాయేత్యాదావన్తరఙ్గత్వాద్గుణమాస్థాగాపాజహాతిసాంహాలీతిత్వాత్వాదిరన్తరఙ్గత్వేపిల్యబేవభవతి- అదోజగ్ధిర్ల్యప్తికితీతిసూత్రేతి కితీత్యేవసిద్ధేల్యబ్గ్రహణ మస్యాజ్ఞాపకమిత్యదో జగ్ధిరిత్యత్రభాష్యేస్పష్టమ్

పరిభాషాన్తర మప్యస్తి- వార్ణాదాఙ్గం బలీయ ఇతి- తదాఙ్గశబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

అకృతవ్యూహాః పాణినీయా ఇతిపరిభాషాన్తర మకృతవ్యూహశబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

అన్తరయన (అన్తర్- అయన) పు- దేశవిశేషః.

అన్తరా- (అన్తర్- ఇణ్- డాచ్(స్వరాదిః. అన్తోదాత్తః. అ. మధ్యే ఇత్యర్థే- వినేత్యర్థేచ.

అన్తరాశబ్దయోగేద్వితీయా- * అన్తరాత్వాంమాంహరిః- అన్తరాహరిం నసుఖమ్.

అన్తరాదిత్యవిద్యా- స్త్రీ- ఉద్గీథవిద్యాన్తర్గతాకాచిద్విద్యా ఉపాసనాత్మికాసాచచ్ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకేషష్ఠేఖణ్డే- అథయ ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే- హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వఏవసువర్ణః తస్యయథా కప్యాసం పుణ్డరీక మేవమక్షిణీ ఇత్యాదివాక్యైరుక్తా- తద్విషయ మధికరణమన్తరధికరణమ్.

అన్తరాయ- (అన్తర్- ఇణ్- ఘఞ్) అయ- ఘఞ్-) అన్తర(ఇణ్- అయ) ఘఞ్- అచ్- (పు- విఘ్నః.

యోగశాస్త్రే- యోగప్రతిబన్ధకాశ్చిత్తవిక్షేపాః- తేనవ- వ్యాధిః- స్త్యానమ్- సంశయః- ప్రమాదః- ఆలస్యమ్- అవిరతిః- భ్రాన్తిదర్శనమ్- అలబ్ధభూమికత్వమ్- అనవస్థితత్వంచేతి- తత్రవ్యాధిర్ధాతు కరణవైషమ్యమ్- స్త్యానమకర్మణ్యతాచిత్తస్య- ఉభయకోటికంజ్ఞానంసంశయః ప్రమాదస్సమాధిసాధనానామభావనమ్- ఆలస్యంకాయచిత్తయోర్గురుత్వాదప్రవృత్తిః అవిరతిశ్చిత్తస్య విషయసంప్రయోగః- భ్రాన్తిదర్శనం విపర్యయజ్ఞానమ్- అలబ్ధభూమికత్వం సమాధేరలాభః- అనవస్థితత్వంలబ్ధాయా మపిభూమౌ చిత్తస్యాప్రతిష్ఠా.

తేషాం సహభువః పఞ్చ- దుఃఖమ్- దౌర్మనస్యమ్- అఙ్గమేజయత్వమ్శ్వాసః- ప్రశ్వాసశ్చేతి- దుఃఖమాధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికభేద భిన్నం ప్రసిద్ధమ్- దౌర్మనస్యమిచ్ఛావిఘాతేన మనసఃక్షోభః- అఙ్గమేజయత్వం శరీరావయవకమ్పనమ్- బాహ్యవాయో రాచామశ్శ్వాసః- కోష్ఠవాయునిశ్చారణం ప్రశ్వాసః- అన్తరాయాణాంనిరోధోఽభ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం కర్తవ్యః.

అన్తరాళ (అన్తర- లా- క-) (అన్తర- ఆ- లా- క) న- మధ్యమ్- సకలదిఙ్మధ్యమ్- తత్పర్యాయః- అభ్యన్తర.

అన్తరిక్ష- (అన్తర్- ఈక్ష- ఘఞ్) అన్తర్ ఋక్ష) పృషోదరాదిః- న- ఆకాశః- ద్యావాపృథివ్యోరన్తరాళమ్. వైద్యశాస్త్రే అన్తరిక్ష జలలక్షణంయథా- వర్షాకాల మేఘనిర్ముక్తమవ్యక్తమధురరసంస్ఫటికాకారం జలమన్తరిక్ష జలమ్. తత్సంగ్రహణంతు గుణభూయిష్ఠమృత్తికా నిర్మితైరఙ్గుళఘనైశ్చత్వారింశదఙ్గుళోన్నతైర్మధ్యే విశాలై రూర్ధ్వాధఃక్రమశస్సూక్ష్మతరైః ... కార్యమ్. తథాకృతం జలంలఘుస్వచ్ఛంచక్షుష్యంముఖరోగహితంచభవతి.

జ్యోతిషే అన్తరిక్షభవోత్పాతాః- పరివేషః- ఇన్ద్రధనుః- ఉల్కాః- గన్ధర్వనగరమ్- నిర్ఘాతః- ఇత్యాదయః.

పు. రామవంశే బృహద్బలస్యవంశే కిన్నరస్యపుత్రః- తస్యపుత్రస్సుపర్ణః.

అన్తరిత- (అన్తర్- ఇత) త్రి. విచ్ఛిన్నమ్.

అన్తరీక్ష- (అన్తర్- ఈక్ష- ఘఞ్) న. ఆకాశమ్.

అన్తరీప- [అన్తర్- అప్- అ] ధూమాదిః. న. ద్వీపమ్.

అన్తరీయ- [అన్తర- ఛ] ధూమాదిరితిక్వచిత్. న. అధఃప్రావృతంవస్త్రమ్. తత్పర్యాయాః- ఉపసంవ్యాన- పరిధాన- వివసన- అధోవస్త్రార్థకశబ్దాశ్చ.

అన్తరే- (అన్తర్- ఇణ్- ఎచ్) అ. మధ్యే ఇత్యర్థే- తత్పర్యాయాః- అన్తరా- అన్తరేణ.

అన్తరేణ- (అన్తర్- ఇణ్- ఎనచ్) స్వరాదిః. అ. మధ్యే ఇత్యర్థే- వినార్థే.

అన్తరేణశబ్దేనయోగే ద్వితీయాభవతి- * అన్తరేణహరింనసుఖమ్- అన్తరేణత్వాంమాంహరిః.

అన్తర్గడు- [అన్తర్- గడు] త్రి. నిరర్థకమ్.

అన్తర్గణ- పు. వ్యాకరణే గణమధ్యేగణః. యథా స్వర్యాదిగణేత్యాదౌ.

అన్తర్గత- (అన్తర్- గత) త్రి. విస్మృతమ్- మధ్యంగతమ్.

అన్తర్ఘణ- [అన్తర్- హన- అప్] పు. బాహ్లీకగ్రామవిశేషః.

అన్తర్ఘన- (అన్తర్- హన- అప్) పు. బాహ్లీకగ్రామవిశేషః-

అన్తర్దశా- (అన్తర్- దశా) స్త్రీ- జ్యోతిషే హోరాశాస్త్రే గ్రహాదీనాం మహాదశాస్వేకైకస్యా అవాన్తర విభాగాః- తత్పర్యాయాః- భుక్తి- పాక- హారణార్థకశబ్దాః తత్ పరిమాణానియథా ప్రథమందశాధిపతేరన్తర్దశా- దశాపతినాసహైకరాశిస్థితస్యాన్తర్దశా దశాపత్యన్తర్దశార్ధభాగ పరిమితా- తతోదశాపతేఃపఞ్చమేనవమేవా రాశౌయోగ్రహస్థితస్తస్యాన్తర్దశా- దశాపత్యన్తర్దశా తృతీయభాగపరిమితా- దశాపతేస్సప్తమరాశిస్థితస్యాన్తర్దశా దశాపత్యన్తర్దశాసప్తమభాగపరిమితా- దశాపతేశ్చతుర్థే అష్టమేవాయో గ్రహస్థితస్తస్యాన్తర్దశా దశాపత్యన్తర్దశాచతుర్థభాగపరిమితా- దశాపతేస్స్థానాద్యత్రతిష్ఠతి తత్స్థితస్యగ్రహస్యయావత్య

న్తర్దశాతత్ స్థానస్థస్యలగ్నస్యాపితావత్యేవేతి విజ్ఞేయమ్-
అన్తర్దశాక్రమస్తు ప్రథమం దశాధిపతే రన్తర్దశా-తతః
పరం య ఏవ దశావిభాగక్రమః స ఏవాన్తర్దశావిభాగక్రమః-
యస్యాదౌ దశాప్రవర్తకత్వం తస్యైవాన్తర్దశా ప్రవర్తక
త్వమ్- యస్య పశ్చాత్తస్య పశ్చాదతి- దశాక్రమప్రవర్తక
స్యయస్యాన్తర్దశా ప్రవర్తకత్వం న ప్రాప్తంతస్య నవక్త
వ్యమేవ-తదనన్తరంయస్యప్రాప్తంతస్యైవవక్తవ్యమ్.యస్మా
ద్దశాపతేర్యోభాగఆగచ్ఛతి తదనుసారేణాధాదయోభా
గాః పరిశేషాణామపిభవన్తి- అథైకస్మిన్ స్థానే యదాబహ
వో గ్రహాభవన్తి తదా తేషాంమధ్యేయో బలవాన్ తస్యైకస్యై
వాన్తర్దశాలగ్నేపి యత్రాంశాపహారిత్వం ప్రాప్తంతత్ర
లగ్నే యదా గ్రహః స్థితో భవతి-తదాలగ్న గ్రహయోర్యోబల
వాన్ సఏవైకః పరిత్రమంశముపహరతి- అన్యేతుసర్వేషా
మేకాదిరాశిగతానామన్తర్దశా భాగమిచ్ఛన్తి- అపరేపు
నరేకమేవభాగం గృహీత్వాతం భాగమేకరాశి గతానాం
భాగీకృత్యతంభాగమిచ్ఛన్తి.

గణితవిధినాన్తర్దశానయనంయథా - ఏకస్యాందశా
యాం యావన్తోన్తర్దశావిభాగా లభ్యన్తే- తేషుయోయో
యద్యత్సంఖ్యా పూరణస్తత్తత్సంఖ్యాకంహారం పరికల్ప్య
సర్వేషామేకైకసంఖ్యాకమంశంపరి కల్పయేత్ - తానిచ
స్థానాని భిన్నగణితే భాగజాత్యుక్తరీత్యాసవర్ణయిత్వా
తేషాం హారాన్ పరిత్యజేత్ - ఉపరిస్థితానంశాన్ గుణ
కాన్ కృత్వా మూల దశాకాలంవర్షమాసదినఘటికాద్యా
త్మకంతైః పృథగ్గుణయేత్- అంశైక్యం భాజకం కృత్వాభ
జేత్- అన్తర్దశా విభాగకాలాభవన్తి - తద్యథా- దశాప
తినైవ కేవలం కశ్చిద్గ్రహఃస్థితః అన్యస్థానేషు నకశ్చిత్
తదా దశాపతేరన్తర్దశా విభాగస్థానమ్— ౧/౧ తత్సహిత
స్యగ్రహస్యతు ౧/౨ అనయోస్సవర్ణనే ౨/౨ — ౧/౨ హారప
రిత్యాగే సతి— ౨ — ౧ ఏతౌ పృథగ్గుణకౌ - అనయో
రైక్యమ్— ౩—ఏతద్భాజకమ్- మూలదశాకాలమిష్టమ్.
౪—౬—౩—౧౨ వర్షమాసాద్యాత్మకం గుణకేన- ౨
సంగుణ్య—౯—౦—౬—౨౪ భాజకేన- ౩-విభజేత్ -
౩—౦—౨—౮ దశాపత్యన్తర్దశాకాలో వర్షాదిః-
ఉక్తకాలం పునర్గుణకేన—౧- సంగుణ్య—౪—౬-
౩—౧౨—భాజకేన—౩—విభజేత్—౧—౬—౧-
౪- దశాపతి సహిత గ్రహాన్తర్దశాకాలో భవతి-తయో
ర్యోగే ఉక్త ఇష్టో మూలదశాకాలః-ఏవందశాపతేః నవమే
పఞ్చమేవాయదికశ్చిద్గ్రహో నాన్యత్రతదాతయోః స్థాన
ద్వయమ్—౧/౧ ౧/౩ తయోస్సవర్ణనే—౩/౩ ౧/౩ హారప
రిత్యాగే ౩—౧. అనయోరైక్యమ్-౪ - మూలదశాకాల
స్యపూర్వోక్తగుణకాభ్యాం పృథక్సంగుణ్య తదైక్యేన భా
గహారే సతి- ౩—౪—౧౭—౨౪ - ౧—౧—౧౫.
౪౮—ఏవంస్థానద్వయే సర్వత్రోహ్యమ్- అథదశాపతి
నాసహైకస్మిన్ రాశౌకశ్చిద్గ్రహో భవత్యపరస్తునవమే

పఞ్చమేవా తదాన్యాసః- ౧/౧ ౧/౩ ౧/౩ ఏతే సవర్ణితాః ౯/౯ ౩/౯ ౩/౯ హారవర్జనే - ౯—౩—౩- ఏతేగుణకాః ఏ
తదైక్యమ్- ౧౫- పూర్వోక్తమిష్టకాలమ్- పృథగేతైస్సం
గుణ్యభజనే సతి- ౨—౫—౧౫—౨౨- ౧౨/౧౫ -౧—౨
౨౨—౪౧- ౫/౧౫ —౦- ౯—౨౫—౭— ౪/౧౫ ఏవం
రీత్యాస్థాన చతుష్టయాదీనా మప్యూహ్యమ్ అత్రస్థానాని
సప్త- యావన్తో దాయహారా భవన్తి తావదేవ తత్ప్రకారో
పపద్యత ఇత్యేక వికల్పో నాస్తి- ద్వివికల్పాశ్చత్వారః త్రివి
కల్పాస్సప్త- చతుర్వికల్పానవ- పఞ్చవికల్పాస్సప్త-షడ్వి
కల్పాశ్చత్వారః- సప్తవికల్పఏకః - ఏవంద్వాత్రింశద్విక
ల్పాః.

అన్తర్దశానాం శుభాశుభత్వ విచారోయథా- యస్య
గ్రహస్యాన్తర్దశాప్రవేశస్సగ్రహ స్తస్యమిత్రగ్రహోవా
తస్యాన్తర్దశాధిపతేర్వర్గోవాయః కశ్చిచ్ఛుభగ్రహోవా
యదిలగ్నగో భవతి తదాప్రారబ్ధాసాన్తర్దశాశుభాయద్వా
ఽన్తర్దశాధిపతౌ తత్కాల లగ్నాత్తృతీయ షష్ఠదశమై
కాదశానామన్యతమస్థే సతిసాశుభా.అయముత్సర్గః-శత్రో
ర్దశాయామధిశత్రోరన్తర్దశాఽశుభా-మిత్రదశాయా
మధిమిత్రదశాశుభా- సమదశాయాం సమస్యాన్తర్దశాశు
భా-శుభఫలాయామప్యన్తర్దశాయాం నసర్వదా శుభఫ
లావాప్తిర్భవతి- కింతుకస్మింశ్చిత్కస్మింశ్చిద్దివసఏవ- తత్ర
హేతుర్యథా - ప్రతిరాశి సంచరతోఽన్తర్దశా నాథస్య
తాత్కాలికమిత్రక్షేత్రేఉచ్చస్థానే తృతీయ పఞ్చమ షష్ఠ
సప్తమనవమదశమైకాదశస్థానానామన్యతమేవా స్థానేయ
దిచన్ద్రస్తిష్ఠతి సరాశిర్జన్మనియోభావ ఆసీత్తదుద్భూతం శుభ
ఫలముద్బుద్ధంభవతి - తథాదశాపతిరపి - అతోన్యథాత
స్యతత్కాలశత్రుగృహేనీచే తేనసహైకరాశౌచతుర్థాష్టమ
ద్వాదశస్థానానామన్యతమేవాయది భవతితదా శుభఫలా
యామపిదశాయాం సరాశిర్యోభావ ఆసీత్తదుద్భూతమశుభ
ఫలముద్బుద్ధంభవతి విశేషేణదశాపతిరేవమపి అనిష్టమష్టక
వర్గోద్భూతమ్-మిశ్రదశాయాంతుమిత్రోచ్చాదిషుశుభ ఫలా
నాముద్బోధో భవతి శత్రునీచాదిషుత్వ శుభఫలానామితి
విజ్ఞేయమ్ - ఏవమన్తర్దశాప్రవేశకాలే చన్ద్రో యదిక
ర్కటకేతిష్ఠతి తదామానసుఖధనలాభః-మేషేవృశ్చికేవా
తిష్ఠతిచేత్పరపురుష కృతస్త్రీదోషోత్పాదనమ్- యదిమిథు
నే కన్యాయంవాతదావిద్యామిత్రధనానాంలాభః- సింహే
తిష్ఠతి చేత్ దుర్గేష్వరణ్యేషుమార్గేష్వగృహ సమీపేచకృషి
లాభః-వృషభే తులాయాంవాచేత్ ఇష్టభోజ్యలాభః- మక
రే కుమ్భేవాచేత్ కుత్సితస్త్రీలాభః- ధనుషిమీనేవాచేత్
మానసుఖ ధనలాభోభవతి- ఏవం శుభాన్తర్దశా శుభకాల
ప్రవృత్తాచేచ్ఛుభతరా-శుభాఽశుభ కాలప్రవృత్తా అశుభాశు
భకాల ప్రవృత్తాచమధ్యా- అశుభాఽశుభ కాల ప్రవృత్తా
ఽశుభతరా-మధ్యాశుభ కాలప్రవృత్తాశోభనామధ్యా-అశు

భకాల ప్రవృత్తా అశుభా - ఏవంశుభాశుభత్వే కారణాని యాన్యుక్తాని తాని విజ్ఞాయాన్తర్దశానాం శుభాశుభవ్యామిశ్రఫలత్వం - పరికల్పనీయమితి - శేషం దశాశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.

అథ నక్షత్రదశాస్వంతర్దశానయనం యథా - దశానాథస్య దశావర్షసంఖ్యామంతర్దశానాథవర్షసంఖ్యయా సంగుణ్య సర్వగ్రహవర్షసంఖ్యయా ౧౨౦ విభజేత్ - లబ్ధమంతర్దశావర్షాణి భవంతి. శేషం ద్వాదశభిస్సంగుణ్య పూర్వోక్తసంఖ్యయా ౧౨౦ విభజేత్ - మాసా భవన్తి శేషం త్రింశతా సంగుణ్య పునః పూర్వోక్తసంఖ్యయా ౧౨౦ విభజేత్ దినాని భవంతి * సూర్యస్య దశావర్షాణి ౬ శుక్రదశావర్షైః ౨౦ సంగుణ్య పూర్వోక్తసంఖ్యయా ౧౨౦ విభజనే సతి లబ్ధం ౧ వర్షం భవతి - సైవ సూర్యదశాయాం శుక్రాంతర్దశా - ఏవం సూర్యదశావర్షాణి ౬ సూర్యదశావర్షైస్సంగుణ్య ఉక్తసంఖ్యయా ౧౨౦ విభజనే సతి లబ్ధం శూన్యమ్ - శేషం ౩౬ తస్య ద్వాదశభిర్గుణనే ౪౩౨ ఉక్తసంఖ్యయా ౧౨౦ విభజనే సతి లబ్ధం ౩ మాసాః - శేషస్య ౭౨ త్రింశతా గుణనే సతి ౨౧౬౦ ఉక్తసంఖ్యయా విభజనే సతి దినాని ౧౮ ఏవం సర్వత్రోహనీయమ్.

అన్తర్దశానయనే లఘూపాయోపి బుద్ధిమద్భిః కల్పితోఽస్తి - యథా - దశానాథవర్షసంఖ్యాం త్రిభిస్సంగుణ్యాన్తర్దశానాథవర్షసంఖ్యయా పునస్సంగుణ్య త్రింశతా విభజేత్ - లబ్ధం ఫలం మాసాః - శేషం - దినాని - యథా పూర్వోక్తసూర్యదశావర్షసంఖ్యాయాః ౬ త్రిభిర్గుణనే ౧౮ పునస్సూర్యదశావర్షైః ౬ గుణనే ౧౦౮ త్రింశతా భజనే సతి - ౩ మాసాః - శేషం ౧౮ దినాని.

ప్రకారాన్తరమప్యస్తి - దశానాథదశావర్షసంఖ్యామన్తర్దశానాథవర్షసంఖ్యయా గుణయేత్ తత్ఫలసంఖ్యాయాం దశస్థానైకస్థానయోర్మధ్యే విచ్ఛేదం కుర్యాత్ - వామభాగస్థా మాససంఖ్యా భవతి - దక్షిణభాగస్థాయాస్త్రిభిర్గుణనే దినసంఖ్యా భవతి - * పూర్వోక్తషట్సంఖ్యయా షట్సంఖ్యయా గుణనే ౩౬ - అత్ర దశస్థానైకస్థానయోర్విచ్ఛేదే కృతే వామభాగస్థా మాసాః ౩ దక్షిణభాగస్థసంఖ్యయా త్రిభిర్గుణనే ౧౮ దినాని. ఏవం సర్వత్ర బుద్ధిమద్భిరూహ్యమ్.

సామాన్యతస్తత్ఫలాని యథా - అన్తర్దశాధిపతిర్దశాధిపతేః షష్ఠేఽష్టమే వా స్థితిశ్చేత్ - రాజచోరాగ్న్యాదిభయం స్త్రీభృత్యజనాదిభిర్విరోధః భార్యాపుత్రాదినాశః - మనోవికారశ్చ భవన్తి - ద్వాదశే స్థితశ్చేత్ స్థానభ్రంశః - స్వజనబన్ధుజనవిరోధః - విదేశవాసః - పాదనేత్రహృదయరోగః - తేనసహైకరాశిస్థితశ్చేత్ స్త్రీపుత్రభృత్యధనకృషివినాశః - ఉద్యోగభఙ్గః - అకస్మికదూషణం చ - ద్వితీయే స్థితశ్చేత్ అన్నపానవస్త్రగన్ధమాల్యాదిలాభః - పరోపకారః - స్వజనసుఖమ్ - స్త్రీపుత్రబన్ధ్వాదీనామాత్మనశ్చ మనఉల్లాసః - తృతీయే స్థితశ్చేత్ ధనలాభః గన్ధమాల్యవస్త్రాలఙ్కారాదిలాభః - భోజనసుఖం పుష్టిశ్చ చతుర్థే స్థితః స్వోచ్చాదిబలయుక్తశ్చేత్ పుత్రకళత్రధనధర్మవాహనాదిలాభః - మృష్టాన్నపానభూషణాదిలాభశ్చ - స ఏవ బలహీనశ్చేత్ అశుభఫలప్రదః - పఞ్చమే స్థితస్స ఏవ శుభశ్చేత్ పుత్రలాభః సుఖం చ - పాపశ్చేత్ పుత్రనాశః - షష్ఠే స్థితస్స ఏవ శుభశ్చేత్ పుత్రమిత్రాదిలాభః సుఖవృద్ధిశ్చ - పాపశ్చేత్ చోరఋణరోగాదిభిః పీడా స్థానభ్రంశశ్చ - సప్తమే స్థితస్స ఏవ పాపశ్చేత్ పుత్రకళత్రధనబన్ధునాశః రాజభయం చ - శుభశ్చేత్ సుఖప్రాప్తిః - రత్నవస్త్రభూషణాదిలాభః - అష్టమే స్థితస్స ఏవ పాపశ్చేత్ కుత్సితాన్నలాభ యం చోరాగ్నిరాజపీడా - మరణం చ - శుభశ్చేత్ ఆదౌ శుభమ్ - అన్తే కష్టమ్ - నవమే స్థితస్స ఏవ పాపశ్చేత్ అశుభం కర్మ - స్థానభ్రంశః మనోరోగశ్చ భవన్తి - శుభశ్చేత్ వివాహః - యజ్ఞదీక్షా - దానప్రాప్తిః - దశమే స్థితస్స ఏవ పాపశ్చేత్ కర్మనాశః దుష్టరోగః నానావిధాపదశ్చ భవన్తి - శుభశ్చేత్ సుఖం తటాకగోపురాది పుణ్యకర్మసంగ్రహశ్చ - ఏకాదశే స్థితస్స ఏవ పాపశ్చేత్ పుత్రమిత్రధనస్థానప్రాప్తిః - శుభశ్చేత్ సుఖం కళత్రపుత్రాదివృద్ధిః భార్యాధిక్యం రాజభయం చ - ద్వాదశే స్థితస్స ఏవ పాపశ్చేత్ దుఃఖం ధననాశః రాజకోపః స్థాననాశః స్మృతిభ్రంశశ్చ - శుభశ్చేత్ వాహనభాగ్యభోగ్యవస్త్రాభరణాలఙ్కారాదిలాభశ్చ భవన్తి - పాపస్య దశాయాం పాపాన్తర్దశా చేత్ మహాభయమ్ - బన్ధుపుత్రకళత్రధనస్థాననాశః - శుభస్య దశాయాం శుభాన్తర్దశా చేత్ స్థానవాహనాలఙ్కారాదిలాభః - శుభదశాయాం పాపాన్తర్దశా చేత్ ఆదౌ కష్టమ్ - తతశ్శుభమ్ - పాపదశాయాం శుభాన్తర్దశా చేత్ ఆదౌ సుఖమ్ - అన్తే భయమ్ - శీర్షోదయరాశిస్థితా గ్రహా ఆదౌ ఫలదాః - తదితరరాశిస్థితాస్తు అన్తే ఫలప్రదాః - విశిష్య సూర్యాదిదశాసు తత్తదన్తర్దశాఫలాని తు సూర్యచన్ద్రాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యాని.

కాలచక్రదశాస్వన్తర్దశానయనప్రకారో యథా.

తత్తద్దశావర్షసంఖ్యాం షష్ట్యుత్తరశతత్రయేణ సంగుణ్య తత్తద్రాశిదశా పరమాయుషా విభజేత్ తతస్తత్తదన్తర్దశా యదన్యద్రాశిసంజ్ఞికా తత్తద్రాశిదశా వర్షసంఖ్యయా గుణయేత్ తత్తదన్తర్దశాదినసంఖ్యా భవతి - * మేషదశావర్షసంఖ్యా ౭ తస్యా ఉక్తసంఖ్యయా గుణనే ౨౫౨౦ తస్యాః పరమాయుషా ౧౦౦ విభాగే దినాని ౨౫ - ఘటికాః ౧౨. తేషాం మేషదశావర్షసంఖ్యయా ౭ గుణనే దినాని ౧౭౬ ఘ ౨౪ ఏషా తత్ర మేషాన్తర్దశా. తేషామేవ వృషభదశావర్షసంఖ్యయా ౧౬ గుణనే సతి దినాని ౪౦౩ ఘ ౧౨ ఏషా తత్ర వృషభాన్తర్దశా ఏవం తత్రాన్తర్దశాన్తరాణాం దశాన్తరేష్వన్తర్దశానాం చ మానమూహనీయమ్

అన్తర్ధా - [అన్తర్ - డుధాఞ్ - అఙ్] స్త్రీ. ఆచ్ఛాదనమ్ - తిరోధానమ్.

అన్తర్ధాన - (అన్తర్ - డుధాఞ్ - ల్యుట్) న. ఆచ్ఛాదనమ్ - తిరోధానమ్. యోగశాస్త్రే యోగాభ్యాసజన్యఫలవిశేషః - తత్ప్రకారో యథా - వృత్తికాయస్య రూపేణ సంయమాత్

రూపస్య యా గ్రాహ్యశక్తిస్తస్యాః ప్రతిష్టమ్భో భవతి- తేన చక్షుః ప్రకాశాసంప్రయోగే సత్యన్తర్ధానం భవతి.

వ్యాకరణే అంతర్ధానే సతి తత్కర్తృకయత్కర్తృకమాత్మనో దర్శనాభావమిచ్ఛతి తత్కారకముపాదానసంజ్ఞమ్- * మాతుర్నిలీయతే కృష్ణః.

అంతర్ధానేతి రఇత్యవ్యయం గతిసంజ్ఞమ్.

పు. పృథోః పుత్రః- తస్య పుత్రో హవిర్ధానః.

అన్తర్ధిః- [అన్తర్- డు ధాఞ్- కి] పు. తిరోధానమ్.

అన్తర్భౌమ- త్రి. భూమేరన్తర్జాతమ్.

అన్తర్మనస్- [అన్తర్- మనస్] త్రి. దుర్మనాః.

అన్తర్యామ- పు. సోమయాగే గ్రహవిశేషః.

అన్తర్యామిన్- (అన్తర్- యమ- ణిచ్- ణిని) పు. ఆత్మా- ఈశ్వరః. రామానుజమతే పఞ్చాన్తర్గతప్రకారవిశేషవిశిష్ట ఈశ్వరః- స చ ప్రాణినాం హృదయే స్థితస్స్వర్గనరకాద్యనుభవదశాస్వపి సుహృత్త్వేన స్థితో జీవైస్సాకం విద్యమానోపి తద్గతదోషైరసంస్పృష్టః యోగిదృశ్యరూపవిశేషవిశిష్ట ఇతి తన్మతమ్.

ఈశ్వరస్యాన్తర్యామిత్వం ప్రతిపాదయదన్తర్యామిబ్రాహ్మణం బృహదారణ్యకోపనిషది ౫ అధ్యాయే సప్తమం బ్రాహ్మణమ్- ఉద్దాలకప్రశ్నం ప్రతి యాజ్ఞవల్క్యోత్తరరూపమ్- తత్ర వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రమిత్యాద్యుక్త్వా- ఏవమేవైతద్యాజ్ఞవల్క్యాన్తర్యామిణం బ్రూహీతి తేన పృష్టే సతి- యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యభిధాయ- పృథివ్యామిత్యాదిస్థానేఽప్సు అగ్నౌ అన్తరిక్షే వాయౌ దివి ఆదిత్యే దిక్షు చన్ద్రతారకే ఆకాశే తమసి తేజసీత్యాది శబ్దాన్నివేశ్య పునస్తథైవోక్త్వా- ఇత్యధిదైవతమథాధిభూతమితి వివిచ్య- యస్సర్వేషు భూతేష్విత్యారభ్య పూర్వవదుక్త్వా- ఇత్యధిభూతమథాధ్యాత్మమితి విభజ్య- ప్రాణే వాచి చక్షుషి శ్రోత్రే మనసి త్వచి విజ్ఞానే రేతసీతి శబ్దఘటితం పూర్వవదభిధాయ- అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మన్తాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతా నాన్యోతోస్తి ద్రష్టా నాన్యోతోస్తి శ్రోతా నాన్యోతోఽస్తి మన్తా నాన్యోతోఽస్తి విజ్ఞాతైష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతోఽతోన్యదార్తమిత్యుక్తమ్

అన్తర్యామ్యధికరణముత్తరమీమాంసాయాం ౧-అధ్యాయే-౨ పాదే-౪ అధికరణమ్- తత్ర సూత్రాణి- అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ -న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్ -శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే. ఇతి.

రామానుజమతేతు - అధిదైవాదిష్విత్యస్య స్థానే అధిదైవాధిలోకాదిష్వితి- న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చేతి ద్వితీయసూత్రమ్. ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయత ఇతి చ తృతీయసూత్రమ్.

య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి భూతాని యోఽన్తరో యమయతీత్యుపక్రమ్య శ్రూయతే- యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి- అత్రాధిదైవతమధిలోకమధివేదమధియజ్ఞమధిభూతమధ్యాత్మఞ్చ కశ్చిదన్తరవస్థితో యమయితాన్తర్యామీ శ్రూయతే- తచ్చాన్తర్యమనం పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతాత్మనః కస్యచిత్ ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యస్య యోగినో వా కస్యచిత్సిద్ధస్య యుక్తం స్యాత్ న తు పరమాత్మా ప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదితి ప్రాప్తే యోఽన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు శ్రూయతే స పరమాత్మైవ స్యాన్నాన్యః- తస్య హి పరమాత్మనో ధర్మా ఇహ వ్యపదిశ్యన్తే- పృథివ్యాద్యధిదైవాదిభేదభిన్నం సమస్తం వికారజాతమన్తస్తిష్ఠన్ యమయతీతి పరమాత్మనోఽయం ధర్మ ఉపపద్యతే సర్వవికారకారణత్వే సతి సర్వశక్త్యుపపత్తేః- ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే యం పృథివీ న వేదేతి పృథివీదేవతాద్యవిజ్ఞేయత్వమదృష్టో ద్రష్టేత్యాది వ్యపదేశశ్చ పరమాత్మన ఏవోపపద్యన్తే- యత్తు అకార్యకరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం నోపపద్యత ఇతి నైష దోషః- యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణైరేవ తస్య తదుపపత్తేః.

అదృష్టత్వాదయో ధర్మాస్సాఙ్ఖ్యస్మృతిపరికల్పితస్య ప్రధానస్యాప్యుపపద్యన్త ఇతి తదన్తర్యామిశబ్దవాచ్యం భవతీతి ప్రాప్తే న తద్భవితుమర్హతి- ద్రష్టృత్వాత్మత్వాదీనామతద్ధర్మాణామభిలాపాత్ -

తర్హి శారీరో జీవోఽన్తర్యామీ భవితుమర్హతీతి ప్రాప్తే కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చోభయేఽప్యన్తర్యామిణో భేదేనైనం శారీరమధీయతే - పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చ- యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వాః య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినాః ఇతి శఙ్కరమతే.

ఉక్తశ్రుతౌ నిర్దిష్టోఽన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మైవ- వాక్యశేషే ద్రష్టా శ్రోతేతి కరణాయత్తజ్ఞానతాశ్రుతేః ఏవం ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్ నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి ప్రాప్తే- పరమాత్మధర్మస్య సర్వలోకసర్వభూతసర్వదేవాదినియమనస్య స్వాభావికామృతత్వస్య చ వ్యపదేశాత్పరమాత్మైవ- ద్రష్టృత్వాదికం చాత్ర న చక్షురాదికరణజన్యజ్ఞానవత్త్వం కిం తు రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వమేవ- నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యాదినా చ తస్య నియన్తుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యత ఇతి.

స్మార్తం ప్రధానం శారీరో జీవశ్చ నాన్తర్యామీ- సర్వద్రష్టృత్వ సర్వనియన్తృత్వ సర్వాత్మత్వాదీనామతద్ధర్మాణామభిలాపాత్.

మాధ్యందినాః కాణ్వాశ్చాన్తర్యామిణో నియమ్యత్వేన వాగాదిభిరచేతనైస్సమమేనం శారీరమపి విభజ్యాధీయతే

యో విజ్ఞానఇత్యాదినా యఆత్మనీత్యాదినా చేతి-రామాను జమతే.

ఉక్తశ్రుతౌనిర్దిష్టోఽన్తర్యామీప్రకృతిస్తజ్జీవోవాయు క్తః నహివిష్ణోః పృథివ్యాదిశరీరత్వమజ్ఞక్రియత ఇతి ప్రాప్తేత ద్ధర్మవ్యపదేశాద్విష్ణురేవాన్తర్యామీనహినతెలిష్ణో జాయ మానోనజాతః నయూతో శ్రుతోగతోఽమతోఽదృష్టః సర్వేషాంభూతానామన్తరః పురుషఇత్యాదినా అవిదితో న్తరశ్చేతి.

త్రిగుణత్వాది ప్రధానధర్మానుక్తేర్నశ్మృత్యుక్తంప్రధా నమన్తర్యామి.

జీవోపినాన్తర్యామీ- యఆత్మనీత్యాది నాయో విజ్ఞాన ఇత్యాదినా బోధయేపి శాఖినో భేదేనైనం జీవమధీయ తే- శ్రూయతే నిత్యమేవాస్తా ద్విష్ణోస్తు జగదీదృశమ్- రమ తేఽత పరోహ్యస్మి ఇశ్వరీరం తస్యతజ్జగదితి వచనాన్న శరీర త్వవిరోధః. ఇతిమధ్వమతే.

అన్తర్లాపా- స్త్రీ. ప్రహేళికావిశేషః.

అన్తర్వత్- (అన్తర్- మతుప్) గర్భిణ్యర్థేఽయంశబ్దః స్త్రియామ్ - గస్యనుగాగమస్తతో జీప్చ భవతి - * అన్తర్వత్నీ- అతఃకేవలోఽయంనదృశ్యతే.

అన్తర్వంశిక- [అన్తర్- వంశ- ఠఞ్]ఠన్] రాజపరిగ్రహే ష్వన్తఃపురేష్వధికృతఃకుబ్జకిరాతాదిః.

అన్తర్వాణి- [అన్తర్. వాణీ][అన్తర్-వణ- ణిచ్ -ఇ]పు.శా స్త్రజ్ఞః

అన్తర్వేది- స్త్రీ-గఙ్గాయమునామధ్యదేశః- తత్పర్యాయః- శశస్థలీ- సమస్థలీతి పాఠాన్తరమ్.

అన్తర్హనన-(అన్తర్- హన- ల్యుట్)న.బాహీక దేశవిశేషః.

అన్తర్హాస- [అన్తర్- హాస] పు- హాసవిశేషః.

అన్తర్హిత- త్రి- అవృతమ్.

అన్తశ్శయ్యా- స్త్రీ- శ్మశానమ్- భూమిశయనమ్- మరణమ్-

అన్తస్స- గహాదిః.

అన్తస్థా- స్త్రీ- వ్యాకరణే యరలవ వర్ణాః- తేషాముచ్చా రణే అభ్యన్తర ప్రయత్న ఈషత్స్పృష్టమ్.

అన్తఃకరణ- [అన్తర్- కరణ] న- మనః- శఙ్కరాదీనాంమ తే- అవిద్యాపరిణామరూపస్తైజస ద్రవ్య విశేషః -తచ్చా న్తఃకరణం వృత్తిభేదేన చతుర్విధమ్. మనః- బుద్ధిః- అహ ఙ్కారః- చిత్తంచేతి- తేషాంక్రమేణవృత్తయః- సంశ యఃనిశ్చయః- గర్వః- స్మరణంచ- అన్తఃకరణమిన్ద్రి యం నేతిదతన్మతమ్- తదేవప్రమాతృశబ్దేనోచ్యతే- అ న్తఃకరణవృత్తిస్తుప్రమాణశబ్దేనోచ్యతే. సైవజ్ఞానాత్మక చైతన్యావచ్ఛేదకత్వాత్ జ్ఞానమితివ్యవహ్రియతే-సదవ్యవ హారస్తూపచారికః-కామస్సంకల్పోవిచికిత్సాశ్రద్ధాఽశ్ర ద్ధాధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యాదయోఽపితద్వృత్తివిశేషాఏ వ-యథాతటాకోదకం ఛిద్రాన్నిర్గత్య కుల్యాత్మనా కేదా రాన్ప్రవిశ్యతద్వదేవ చతుష్కోణాద్యాకారంభవతి త థాతైజసమన్తఃకరణమపిప్రత్యక్షోత్పత్తౌ చక్షు రాదిద్వా రా ఘటాది విషయదేశం గత్వా ఘటాది విషయాద్యా కారేణపరిణమతి-సఏషపరిణామోవృత్తిరిత్యుచ్యతే-అను మిత్యాదిస్థలేతునాన్తః కరణస్య వహ్న్యాది దేశగమనమ్- వహ్న్యాదేశ్చక్షురాద్య సంనికర్షాత్ - అన్తఃకరణావచ్ఛి న్నచైతన్యంజీవః- అన్తఃకరణోపహితచైతన్యంతుజీవసా క్షీత్యుచ్యతే- తదేవజీవస్యప్రత్యక్షమిత్యుచ్యతే- అన్తఃక రణమహమను భవవిషయః- అహమాకారానుభవజనిత సంస్కార సహితావిద్యా కార్యత్వాత్- ఇతిచ తన్మతమ్.

అన్తఃపుర- (అన్తర్-పుర)న. రాజస్త్రీగృహమ్- తత్పర్యా యాః- అవరోధన- అవరోధ- శుద్ధాన్త- అకారోపీతి కేచిత్- అన్తఃపురాధికృతఃకుబ్జకిరాతాది రన్తర్వంశికః- అన్తఃపురరక్షకాః కఞ్చుకినః-

అన్త్యావసాయిన్- [అన్త- అవ షో- ణిని] పు. చణ్డాలః- నాపితః-మునివిశేషః.

అన్తి- అ. (వేదే)సమీపఇత్యర్థే.

అన్తి- వ్యాకరణే ఉణాదిషు ఝిచ్ ప్రత్యయస్య రూపమ్- తిఙ్షు పరస్మైపదబహువచనస్య ఝిఇత్యస్య రూపమ్- తస్యలిటః ఉస్- లుటోరస్- లోటః అన్తు- లఙః లృఙశ్చ- అన్- లిఙః యుస్- ఆశీర్లిఙః యాసుస్-(శప్- అన్తి) — (లుక్ అన్తి)— (శ్లు- అన్తి) అతి- (శ్యన్- అన్తి) యన్తి- (శ్ను- అన్తి)న్వన్తి. హలఃపరస్యతు నువన్తి.(ఉ- అన్తి)వన్తి. (శ్నా- అన్తి)నన్తి. (స్య- అన్తి)స్యన్తి. (ఇ ష్య- అన్తి)ఇష్యన్తి.

అన్తి- ధా. అతిః-ణిచ్- అస్యరూపాణి[గుణహీతావజాదౌ) అన్తయ్. [అనిదాధర్ధాతుకేనిష్ఠాయాఇ]అత్(చఙి) అన్తిత్.

అన్తిక- [అన్త- ఠన్] త్రి. సమీపమ్. అన్తిక- టాప్- అన్తి కా. అన్తికశబ్దస్య ఇష్ఠఈయసున్-ణిచ్ ప్రత్యయేషుపరే షు నేద్ ఇత్యాదేశోభవతి- * నేదిష్ఠమ్- నేదీయః- నేద యతి.

అన్తికార్థకశబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రే ద్వితీయా తృతీయాపఞ్చమీసప్తమీచ- * గ్రామస్యాన్తికమ్- అన్తి కేన- అన్తికాత్ - అన్తికేవా- ఏవంసమీపమిత్యాది.

అన్తికార్థైర్యోగే షష్ఠీసప్తమీభవతః- * గ్రామస్య నికటమ్- గ్రామాద్వా.

అన్తికార్థంపఞ్చమ్యన్తం క్తాన్తేనసమస్యతే సతత్పు రుషః తత్రపఞ్చమ్యా అలుక్ - * అన్తికాదాగతః-అభ్యా శాదాగతః.

అన్తికాశ్రయఉపఘ్న ఇత్యుచ్యతే.

అన్తికా- (అన్తిక- టాప్) స్త్రీ. చుల్లీ- సాతలానామౌష ధివిశేషః- నాట్యనిర్దేశే జ్యేష్ఠభగినీ.

అన్తికాత్- స్వరాదిః- అ. సమీపమ్.

అన్తిత్- ధా. అన్తి- [అతి- ణిచ్] అస్య చఙి రూపమ్-

* అన్తితల్.

అన్తితయిష్- ధా. అన్తితయిషఇత్యస్యరూపమ్.

అన్తితయిష- ధా. [అన్తి-సన్][అతి- ణిచ్- సన్]అస్య రూపమ్ అన్తితయిష్.

అన్తితిష్- ధా. అన్తితిష ఇత్యస్యరూపమ్- * అన్తితిషతి.

అన్తితిష- ధా. అతి- సన్--అస్యరూపమ్- అన్తితిష్.

అన్తినార- పు. చన్ద్రవంశే ఋతుపుత్రః- తస్యభార్యా సరస్వతీ- తస్యపు(త్ర)స్తుః.

అన్తిమ- [అన్త-డిమచ్] త్రి. అన్తేజాతమ్ ఇత్యాది. చరమమ్.

మన్త్రశాస్త్రే అన్తిమస్వరః- అః కారః- అన్తిమాక్షరం క్షకారః.

అన్తేవాసిన్- [అన్త- వస- ణిని] ద్విదణ్డ్యాదిః- త్రి. ప్రాన్తవాసీ. పు. శిష్యః- చణ్డాలః.

ఆచార్యోపసర్జ నాన్తేవాసినాం ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరంభవతి- * పాణినీయశాటీయాః-ఘస్వరేణ మధ్యోదాత్తావేతౌ- సకలోద్వన్ద్వ ఆచార్యోపసర్జనశ్చ దేవాయంభవతి- తేనేహన- పాణినీయదేవదత్తాః-ప్రత్యు. ఛాన్దసవైయాకరణాః- ఆపిశలపాణినీయేశాస్త్రే.

కలాప్యన్తేవాసిభ్యోవైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యశ్చ తేన ప్రోక్తమిత్యర్థే ణినిస్తద్ధితః- * హారిద్రవిణః(హరిద్రుణా ప్రోక్తమధీయతే)ఆలమ్బినః.

తస్యేదమిత్యర్థే అన్తేవాసిషుగోత్రచరణార్థకేభ్యోపి వుఞ్ నభవతి- * దాక్షాశ్శిష్యాః.

అన్తోదాత్త- [అన్త- ఉదాత్త] త్రి. యస్యశబ్దస్యస్వరాణాంమధ్యేఽన్త ఉదాత్తస్సః.

బహువ్రీహేఃక్తాన్తాదన్తోదాత్తాదదన్తాజ్జాతిపూర్వాత్ స్త్రియాంఙీష్ జాతాన్తాత్తున- పాణిగృహీతశబ్దాత్తు భార్యాయామ్- అస్వాఙ్గపూర్వపదాత్తువా- * ఊరుభిన్నీ- దన్తజాతా- పాణిగృహీతీభార్యా- పాణిగృహీతాఽన్యా- సురాపీతీ-సురాపీతా- ప్రత్యు. వస్త్రచ్ఛన్నా.

బహ్వచోఽన్తోదాత్తాదుదీచ్యగ్రామవాచకాదఞ్ భవతి శైషికస్తద్ధితః- * శైవపురమ్.

తస్యవ్యాఖ్యానఇత్యర్థేతత్రభవఇత్యర్థేచవ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నోన్తోదాత్తాట్ఠఞ్- *షత్వణత్వయోర్విధాయకంశాస్త్రంషత్వణత్వమ్-తస్యవ్యాఖ్యానస్తత్రభవోవాషాత్వణత్వికః.

నిత్యాధికార విహిత సమాసాదన్య త్రయదుత్తరపదమన్తోదాత్తముక్తాన్ తతః పరాతృతీయాదివిభక్తిరన్తోదాత్తావాభవతి *.పరమవాచా.

అన్త్య- (అన్త- యత్) త్రి. అన్తభవమ్- తత్పర్యాయాః- చరమ- అన్త- జఘన్య- పశ్చిమ- పాశ్చాత్య- అన్తిమ- నికృష్ట-అధ్భుత- పు. ముస్తా- న. గణితే సంఖ్యాస్థానవిశేషః- జలధిస్థానాదుత్తరః మధ్యస్థానాత్పూర్వః.

అన్త్యవర్ణాః శూద్రః.

వ్యాకరణే- ఉపదేశేఽన్త్యం హలిత్సంజ్ఞాకంభవతి- * శిక్- అత్రజకారః- అన్త్యేనేత్సంజ్ఞకేనసహిత ఆదిర్మధ్యగానామాదేశ్చసంజ్ఞాభవతి- యథా అక్షరసమామ్నాయే- అణ్ ఇతి అ ఇ ఉ వర్ణానాం సంజ్ఞా - ఏవమక్ ఇత్యాదయః అ- ఇ- ఉ- ఋ- ఌ- ఇత్యాదీనాంసంజ్ఞాః.

అన్త్యాదలః పూర్వోవర్ణ ఉపధాసంజ్ఞః- యథా- మృద్ ఇత్యాదౌ- ఋవర్ణః.

ఆదేశష్షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాన్త్యస్య భవతి - యథా-సంయోగాన్తపదస్యలోపః ఖఞ్జ్ ఇత్యాదౌ జకారస్యభవతి- అయమేవాలోన్త్యవిధిరిత్యుచ్యతే.

యస్మిన్ విద్యమానానామచాం మధ్యే యోన్త్యస్తదుత్తరవర్ణసద్భావే తస్యాన్త్యాజాది సర్వంటిసంజ్ఞకస్ ఉత్తరవర్ణా సంభవేతు సఖివాచ్ టి సంజ్ఞః. * భవత్ ఇత్యత్ర అత్ ఇతి- రామ ఇత్యత్రతు అఇత్యేవ.

అన్త్యవృద్ధిర్నామవ్యాకరణే వృద్ధివిశేషః ఞితిణితిచ ప్రత్యయేపరే అజన్తాఙ్గస్య వృద్ధిర్భవతీతి విహితావృద్ధిః - అన్త్యవృద్ధిరాది వృద్ధేర్బాధికా.

అన్త్యదీపకంనామాలఙ్కారశాస్త్రేదీపక విశేషః.

అన్త్యజ- (అన్త్య- జనీ- డ) పు. సంకీర్ణజాతివిశేషాః- తేచ సప్త- రజకః- చర్మకారః- నటః-బురుడః- కైవర్తః- మేదః- భిల్లశ్చేతి.

అన్త్యావసాయిన్- పు. సంకీర్ణజాతివిశేషః- సచ చణ్డాలాన్నిషాదస్త్రియాంజాతః- శ్మశానవాసీ- తద్వృత్తిః-చణ్డాలాదిభ్యోపి నిన్దితః.

అన్త్ర- [అమ- త్ర] న. అన్త్రమ్-ఆస్యసాధుత్వంచిన్త్యమ్.

అన్ద్- ధా. అదిత్యస్యరూపమ్- (లు) అన్దతి- (లిట్) ఆనన్ద్- అన్ది- (అది- ణిచ్) అస్యానిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచరూపమ్- * అన్ద్యాత్- అన్దితః.

అన్దధ్- ధా. అన్దధి (అన్ధ- ణిచ్) అస్యచఙి రూపమ్- * ఆన్దధత్- ఆన్దధత.

అన్దధవ్-ధా. అన్ధ-అన్ధాపి- అస్యచఙి రూపమ్- * ఆన్దధవత్- ఆన్దధవత.

అన్దయ్- ధా. అన్ది-(అది- ణిచ్)అస్యగుణహతావజాదౌ రూపమ్- * అన్దయతి.

అన్ది- ధా. [అది- ణిచ్] అస్యరూపాణి- [గుణహతావజాదౌ] అన్దయ్- [అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ] అన్ద్- [చఙి] అన్దిద్.

అన్దిద్- ధా. అన్ది- [అది- ణిచ్] అస్యచఙిరూపమ్.

అన్దిదయిష్- ధా. అన్దిదయిష- అస్యరూపమ్- * అన్దిదయిషతి.

అన్దిదయిష- ధా. అన్ది- [అది- ణిచ్] [సన్]అస్యరూపమ్- * అన్దిదయిష్.

అన్దిదిష్- ధా. అన్దిదిష ఇత్యస్యరూపమ్- * అన్దిదిషతి.

అన్దిధిష- ధా. [అది- సన్] అస్యరూపమ్- * అన్దిదిష.
అన్దిధయిష్- ధా. అన్దిధయిష ఇత్యస్యరూపమ్- * అన్దిధయిషతి.
అన్దిధయిష- ధా. అన్ధి- (అన్ధ- ణిచ్) [సన్] అస్యరూపమ్- అన్దిధయిష్.
అన్దిధాపయిష్- ధా. అన్దిధాపయిష ఇత్యస్యరూపమ్- * అన్దిధాపయిషతి.
అన్దిధాపయిష- ధా. అన్ధాపి- [అన్ధ- ణిచ్] [సన్] అస్యరూపమ్- * అన్దిధాపయిష్.
అన్దుక. (అన్దూ- కన్) పు. గజబన్ధన శృఙ్ఖలా- తత్పర్యాయాః- అన్దూ- నిగడ- నిగళ- హిఞ్జీర- శృఙ్ఖల- శృఙ్ఖలా- ఖిదుర- కచ్ఛు- బన్ధక- ఉరివృత పాదపాశార్థకశబ్దాశ్చ- [అన్ధ్రి] ఏనుగు సంకెల.
అన్దూ- (అది- ఊ-) స్త్రీ- అన్దుకః- పాదాభరణ విశేషః [అమ- దుక్ ఊ] స్త్రీ). బుద్ధిః- ఇతి కేచిత్ - [అన్దూ- కన్] అన్దుక.
అన్ధ్- ధా. అన్ధి- [అన్ధ- ణిచ్] అస్యానిడార్థధాతుకే నిష్ఠాయాం చ రూపమ్.
అన్ధ- (అన్ధ- ణిచ్- అచ్) త్రి. దృష్టిరహితః- అన్ధవిశేషాః- జన్మాన్ధః- (సఏవజాత్యన్ధః) రాత్ర్యన్ధః- [సఏవనక్తాన్ధః] దివాన్ధోఘూకః- యాత్రాయామన్ధదర్శనమశుభనిమిత్తమ్.

జ్యోతిషే అన్ధత్వసంపాదకయోగో యథా- నిషేకకాలే జన్మకాలే ప్రశ్నకాలే వా సింహలగ్నే సూర్యచన్ద్రాభ్యాం యుక్తే ఽఙ్గారకశనిభ్యాం దృష్టే జాతః పృష్టో వాఽన్ధో భవతీతి వక్తవ్యమ్- యోగాన్తరాణి నేత్రశబ్దే ద్రష్టవ్యాని.

అన్ధత్వజనకః కర్మవిపాకో యథా- మాతృహన్తుర్నరకానుభవానన్తరే జాతస్యాన్ధత్వం జాయతే.

తస్య ప్రాయశ్చిత్తం యథా- త్రింశత్ప్రాజాపత్యాని కృత్వా తదన్తే పలపరిమితసువర్ణస్య చక్షుషోరాకృతిం తదర్ధం వా కారయిత్వా చతుర్భిర్ద్వాభ్యాం వా పలైః పరిమితం తామ్రపాత్రం కారయిత్వా నిష్కపరిమితసువర్ణేన వాసుదేవప్రతిమాం కారయిత్వా తస్మిన్ తామ్రపాత్రే తాం ప్రతిమాం సంస్థాప్య తస్య పురస్తాత్ పూర్వోక్తం స్తంభం నిక్షిప్య పురుషసూక్తవిధానేన వాసుదేవమర్చయేత్ పూజాన్తే సౌవర్ణనాకానాకాదశాది సహితాం వాసుదేవప్రతిమాం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్- తత్ర దానమన్త్రః వాసుదేవ జగద్వన్ద్య సర్వభూతాశయస్థిత- పాతకార్ణవమగ్నం మాం తారయ ప్రణతార్తిహర- ఇతి- అథ తం బ్రాహ్మణం విసర్జయేత్- అన్యేభ్యోఽపి విప్రేభ్యో యథాశక్తి దక్షిణాం దద్యాత్.

రాత్ర్యన్ధత్వ సంపాదక కర్మవిపాకో యథా- యో గవాం నేత్రద్వయే కాష్ఠం ప్రక్షిపతి సంకరోతి తస్య రాత్ర్యన్ధత్వం భవతి.

తత్ప్రాయశ్చిత్తం యథా- సువర్ణేన వేణువాదన సహిత గోపాల ప్రతిమాం కృత్వా శుద్ధోదకే నాభిషిచ్య వస్త్రేణ వేష్టయిత్వా గన్ధమాల్యైరలంకృత్య తణ్డులోపరి సంస్థాప్య మూలమన్త్రేణ పూజాం కుర్యాత్- మూలమన్త్రోద్ధారస్తు శ్రీకృష్ణ- గోవిన్ద- గోపీజనవల్లభ- శబ్దాశ్చతుర్థ్యన్తాః స్వాహాశబ్దశ్చేతి- అస్య నారదఋషిః- గోపీజనవల్లభో దేవతా- గాయత్రీచ్ఛన్దః- తతః స్వగృహ్యోక్తప్రకారేణాగ్నిం సంస్థాప్య ఇదం విష్ణురితి మన్త్రేణాష్టోత్తరశతసమిద్ధోమం కృత్వా పూర్వోక్త మూలమన్త్రేణ చరుహోమమష్టోత్తరశతసంఖ్యాకం కృత్వా పశ్చాత్ ప్రతద్విష్ణురితి మన్త్రేణోక్తసంఖ్యాకమాజ్యహోమం కృత్వా విష్ణోర్నుకమితి మన్త్రేణ తథైవ తిలహోమం కృత్వా స్వగృహ్యోక్తప్రకారేణైవ ప్రణీతామోక్షాన్తం కర్మ కృత్వా పునరపి గోపీజనవల్లభమూర్తిం పూజయేత్- అన్యపూజాయాం హోమార్థం సంపాదితహవిర్నైవేద్యమ్ ఆన్యచ్చ సంపాదితం సర్వాన్నాది దద్యాత్- పశ్చాదష్టసు దిక్షు బలిం హరేత్- తతో రోగీ శుక్లమాల్యామ్బరధరః శుక్లగన్ధానులేపనస్తాం ప్రతిమాం భక్తితః ప్రణమ్య బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్- దానమన్త్రః గోవిన్ద గోపీజనవల్లభేశ కంసాసురఘ్న త్రిదశేన్ద్రవన్ద్య- గోవర్ధనాద్రిప్రవరైకహస్త సంరక్షకాశేషగవామధీశ గోచక్షుషశ్చాతినిరోధకేన జాతాక్షిమాన్ద్యం మమ నాశయాశు దదామి తే దేవ దయానుదృష్టిం నక్తాన్ధ్యమేతత్సముపాకరోతు.

అన్ధాదేః క్రత్వధికార విషయమధికరణం పూర్వమీమాంసాయామ్- ౬ అ॥ ౧ పాదే. యథా.

అన్ధః పఙ్గుర్బధిరో మూకస్తిర్యఞ్చ ఇత్యేషాం చేతనత్వేన నిరతిశయసుఖరూపే స్వర్గే కామనా సంభవతి యద్యపి అన్ధో నాజ్యావేక్షణే శక్తః- పఙ్గుర్విష్ణుక్రమణే- బధిరో ఽధ్వర్యుప్రోక్తశ్రవణే- మూకో ఽనుమన్త్రణాదౌ- తిర్యఞ్చో బహుషు- తథాపి స్వర్గకామో యజేతేత్యనేన ప్రధానవాక్యేన సర్వాధికారే ప్రతీయమానే తదనుసారేణాఙ్గానుష్ఠానం సంకోచయితుం యుక్తమిత్యన్ధాదేరప్యస్త్యధికార ఇతి ప్రాప్తే- యద్యాజ్యావేక్షణాదయః పురుషార్థతయా విధీయేరన్ తదా తల్లోపేఽపి క్రతోర్వైకల్యమ్- ఇహ తు క్రత్వఙ్గతయా విహితా ఇతి తల్లోపే క్రతురేవ న నిష్పద్యత ఇతి నాస్త్యధికార ఇతి సిద్ధాన్తః.

న. అన్ధకారః [అన- ధుక్ అచ్] ఉదకమ్.

అన్ధశబ్దే చ్వ్యర్థేఽచ్వ్యన్త ఉపపదే డుకృఞ్ ధాతోః కరణే ఖ్యున్ ప్రత్యయః కృత్- * అన్ధకరణమ్-[అనన్ధః అన్ధః క్రియతేఽనేనేత్యర్థః] అన్ధశబ్ద పూర్వకతముశ్ఛబ్దాన్తాత్ప్రమాపాత్ప్రయాసాన్తాచ్ - * అన్ధతమసమ్.

అన్ధ- ధా- చురాదిః- అదన్తః- దృష్ట్యుపఘాతే- ఉపసంహార ఇత్యన్యే [అన్ధ- ణిచ్] అన్ధి- మతాన్తరే అన్ధాపి.
అన్ధక. పు. అసుర విశేషః విప్రచిత్తేస్సింహికాయాముత్పన్నేషు పుత్రేష్వేకః- తస్య శత్రుః శివః.

యదువంశే సత్వతస్య పుత్రః- తత్పుత్రాః కుకురః- భజమానః- శుచిః కమ్బలః- బర్హిశ్చ.

అన్ధకవం శ్వపాదిభ్యోఽపత్యేఽణ్ తద్ధితః * శ్వఫల్కః

అభిషిక్తవంశ్యక్షత్రియ వాచినాంబహువచనాన్తానా మన్ధకేషు వర్తమానే ద్వన్ద్వే పూర్వపదం ప్రకృతి స్వరం భవతి- * శ్వాఫల్కచైత్రకాః.

అన్ధకార- (అన్ధ- డుకృఞ్- అణ్) అర్ధర్చాదిః- తారకాదిః- అస్త్రి. ఆలోకాభావదశాయాం ప్రత్యక్షతాపన్నః పదార్థవిశేషః- తత్పర్యాయాః- ధ్వాన్త- తమిస్ర- తమిస్రా- తిమిర- తమస్- తమ- తమీ- తమస- వృత్ర ఖలుక్- భూచ్ఛాయా- నిశాచర్మన్- నీలపఙ్క- రజోబల దినాన్తక- వియద్భూతి- కాళీ కజ్జల ఏతదర్థక శబ్దాశ్చ

అన్ధకారవిశేషాః- గాఢోన్ధకారోఽన్ధతమసమ్- క్షీణశ్చేదవతమసమ్- సర్వతో వ్యాప్తశ్చే త్సంతమసమ్- మేఘావరణకృతశ్చేద్దుర్దినమ్- నీహారకృతశ్చేద్ధూమికా.

అన్ధకారనుదః సూర్యచన్ద్రాగ్నయః.

అన్ధకారో ద్రవ్యాన్తరమ్- నీలంతమశ్చల తీత్యబాధిత ప్రతీత్యాతస్య నీలరూపాధారత్వేన క్రియాశ్రయత్వేనచ ద్రవ్యత్వసిద్ధేః- సచగుణ్యోక్తేషు పృథివ్యాదిషు నాన్తర్భవతి- తథాహి - గంధశూన్యత్వాన్న పృథివ్యామంతర్భవతి- నీలరూపవత్త్వాచ్చ జలతేజో వాయుష్వాకాశ కాలదిగాత్మమనస్సుచేతి కౌమారిలాః- (భాట్టాః)

నైయాయికావైశేషికా శ్చాన్ధకార స్తేజోఽభావరూపః- నీలంతమ ఇతిరూపవత్తాప్రతీతిర్భ్రాన్తిరూపా- ఆధారాదినీలరూపస్యతత్ర భానాత్- చలనక్రియాప్రతీతి రప్యాలోకాపసరణోపాధికాభ్రాన్తి రేవేత్యాహుః.

నాస్త్యేవాన్ధకారః-నీలావభాసరూపస్మృతిప్రమోషఏవ తద్వ్యవహారహేతురితిప్రాభాకరాః.

ప్రకాశవినాశ్యోద్రవ్యవిశేషోఽన్ధకారః నతుతేజోఽభావః- చక్రాదిభేద్యత్వాత్ బ్రహ్మణాపీయమానత్వాత్- ఆవరణత్వాత్ స్పార్శస్త్వగిన్ద్రియోపలభ్యమానత్వాచ్చేతి మాధ్వాః.

పార్థివద్రవ్యవిశేషోఽన్ధకారః- అబాధితనీలాదిప్రత్యయవిషయత్వాత్ -నచాలోకాసహకృతచక్షుర్గ్రాహ్యత్వం బాధకమ్- నిద్రాఞ్జనసహకృతచక్షుషాఘూకాదిచక్షుషాచాలోకాసహకృతేన గ్రాహ్యత్వస్యద్రవ్యాన్తరేష్వపి సంభవాత్ - స్పర్శానుపలమ్భోపి నబాధకః- ఇన్ద్రనీలకిరణాదౌ స్పర్శానుపలమ్భేపిచాక్షుషద్రవ్యత్వాఙ్గీకారాత్ ఆగమసిద్ధంచాస్య ద్రవ్యత్వమ్- తమస్సర్జ భగవానితి తత్త్వాన్తరవత్తస్య సృష్టిశ్రవణాత్ నాహోనరాత్రిర్నన భోనభూమిర్నాసీత్తమో జ్యోతిరభూన్నచాన్యదితిప్రళయదశాయాం కార్యాన్తరైర్జ్యోతిషాచ సహ తస్యలయాభిధానాచ్చ- అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేచ యస్యతమశ్శరీరమితి తేజసాసహతమసశ్శరీరత్వాభిధానాత్ -తస్యపార్థివత్వంతు ప్రాకృతేషుపార్థివాతిరిక్తేషునీలరూపాసమ్భవాత్పరిశేషాత్సిద్ధమితి రామానుజీయాః- తత్త్వరత్నాకరేతుమూలప్రకృతిరేవాన్ధకారఇత్యుక్తమ్- తస్యమూలప్రకృతిత్వంతావన్నసంభవతి-వికారైస్సహ సృష్టిసంహారవచనాత్ పృథివీతః పృథక్సృష్ట్యాదివచనంతుస్వర్గాన్తరిక్షాదిసృష్ట్యాదివచనవదితి విభావ్యమ్-తస్మాత్ప్రకృతివికారస్యాపిప్రకృతితత్త్వానతిరేకాన్మూలప్రకృతిరేవేత్యుక్తిః కథంచిత్సమాధేయా. నహివయమసత్కార్యవాదినః- కారణమేవహ్యవస్థాన్తరాపన్నంకార్యమితిబ్రూమః- పార్థివత్వంతు పరిశేషసిద్ధమ్-అస్తువాకిఞ్చిదభినవఘనావలీమలీమసమనాఘ్రాతస్పర్శరసగన్ధమన్ధకారాభిధానమవస్థాన్తరంప్రకృతేః తథాపినపృథక్తత్త్వత్వసిద్ధిరితి. వేదాన్తాచార్యప్రభృతిభిరుక్తమ్.

యద్యపి షడర్థసంక్షేపే నిమీలనేపి భాతత్వాన్నతమో ద్రవ్యమిత్యుక్తం తదపి మతాన్తరేణైకదేశమతే నహోక్తమ్- నిమీలనేపి భానస్యాపిత్త్వోపహత చక్షుషః కించిత్పీతోపలమ్భేపి తుల్యత్వాదితి తైరేవోక్తమ్.

అన్ధకారక- పు క్రౌఞ్చద్వీపే శ్వరస్యద్యుతిమతః పుత్రేషు పఞ్చమః. క్రౌఞ్చద్వీపే సప్తమంవర్షమ్- క్రౌఞ్చద్వీపేవర్షపర్వత విశేషః.

అన్ధకారిత- (అన్ధకార- ఇతచ్) త్రి. సంజాతాన్ధకారమ్.

అన్ధకూప- పు. కూపవిశేషః- యశ్శిలాకాష్ఠతృణాదిభిః పతితైరుపయోగానర్హః- యోవాఽవృతముఖత్వాత్ జ్ఞాతుమశక్యః తత్పర్యాయః-కర్కరాన్ధు - నరకవిశేషః.

అన్ధఙ్కరణ- (అన్ధ-డుకృఞ్-ఖ్యున్] త్రి. అనన్ధోఽన్ధఃక్రియతే యేనతత్.

అన్ధతమస- [అన్ధ- తమస్- అచ్]న- గాఢాన్ధకారః.

అన్ధతామిస్ర- న. పురాణే అవిద్యాపర్వభేదః నరకవిశేషః

అన్ధపూతనా- స్త్రీ. బాలగ్రహ విశేషః- తల్లక్షణం యథా- స్తన్యద్వేషః- అతిసారః- కాసః-హిక్కా-ఛర్దిః-జ్వరః దుర్వర్ణత్వమ్- సర్వదాఽధశ్శయనేచ్ఛా- శరీరస్యమత్స్యగన్ధిత్వమమ్లగన్ధత్వంవా- అల్పనిద్రత్వమ్- మలస్యభేదః- వైవర్ణ్యందౌర్గన్ధ్యంచ- అఙ్గశోషణమ్- దృష్టిసాదః- అఙ్గవేదనా- కణ్డూః- తీక్ష్ణస్వరత్వమ్ - కమ్పశ్చ - తచ్చికిత్సాయథా- తిక్తవృక్ష పత్రక్వాథైరవసేకః కార్యః - సురాసౌవీరకకుష్ఠ హరితాల మనశ్శిలా సర్జరసానాం తైలమ్- పిప్పలీపిప్పలీమూల మధురవర్గ మధుసాలపర్ణీ బృహతీద్వయానాంఘృతంచోపయోక్తవ్యమ్-అఙ్గేషు నేత్రయోశ్చ శీతలైస్సర్వగన్ధైః ప్రలేపః కార్యః- కుక్కుట పురీష కేశచర్మసర్పకఞ్చుక జీర్ణభిక్షు సంఘాటీనాం ధూపనం కార్యమ్-కుక్కుటీ- మర్కటీ- శిమ్బీ- అనన్తా- ఇత్యేతాసాం ధారణంకార్యమ్- ఆమంపక్వంచమాంసం రక్తంచ చతుష్పథే అన్తర్గృహేచ అన్ధపూతనాయై నైవేద్యం దాతవ్యమ్- శిశోస్తుకషాయైస్సర్వ గన్ధాదికైః స్నపనంకార్యమ్ - కరాలాపిఙ్గలాముణ్డా కాషాయామ్బరవాసినీ- దదీబాలమిమం

ప్రీతా సంరక్షత్వన్ధపూతనా- ఇతిమన్త్రించ పఠేత్.

అన్ధమ్భవిష్ణు- (అన్ధ- భూ- ఖిష్ణుచ్) త్రి. అనన్ధోఽన్ధో భవిష్ణుః.

అన్ధమ్భావుక-[అన్ధ-భూ-ఖుకఞ్]త్రి.అనన్ధోఽన్ధో భవిష్ణుః.

అన్ధయ్- ధా. అన్ధి- [అన్ధ- ణిచ్] అన్యగుణ పే-తావణ దౌ రూపమ్- * అన్ధయతి అన్ధయతే.

అన్ధస్- [అద- అసున్] న. అన్నమ్.

అన్ధాప- ధా. అన్ధాపి- [అన్ధ- ణిచ్] అస్యానిదార్థతా తుకేనిష్ఠాయాంచ రూపమ్.

అన్ధాపయ్- ధా. అన్ధాపి-[అన్ధ- ణిచ్] అన్యగుణ వజాదౌ రూపమ్.

అన్ధాలజీ- స్త్రీ. క్షుద్రరోగవిశేషః- తత్పర్యాయః- అల జీ- తల్లక్షణంతు- అనుద్భిన్నముఖీ వర్తులాఘనా సము న్నతాఽల్పపూయా పిటకాఽన్ధాలజీతి- తచ్చికిత్సా యథా- పూర్వంస్వేదయిత్వా తతోమన శ్శిలా తాలకకుష్ఠ దేవదారుకల్కైః ప్రలేపయేత్- పరిపక్వాంతుభిత్వా వ్రణవదుపచరేత్.

అన్ధాహి- పు. సర్పజాతివిశేషః- యోవిషరహితః- మత్స్య జాతివిశేషః- తత్పర్యాయః- కుచికా.

అన్ధికా- స్త్రీ. ద్యూతవిశేషః- రాత్రిః.

అన్ధీగు- పు. సామవేదప్రవక్తృఋషివిశేషః.

అన్ధు- [అమ- ఉ] పు. కూపః.

అన్ధ్ర- పు. దేశవిశేషః- జగన్నాథక్షేత్రా దూర్ధ్వభాగే భ్రమరామ్బికాక్షేత్రాదర్వాగ్భాగేస్థితఇతి తల్లక్షణమ్.

కామశాస్త్రే అన్ధ్రస్త్రీస్వభావో యథా- చారిత్రలఙ్ఘనమ్- అనాచారాసక్తిః- సురతాసక్తిః- బడబాకర్మప్రయోగాహతత్వమ్- సౌకుమార్యంచ- సంకీర్ణజాతివిశేషః.

అన్ధ్రమూషా- స్త్రీ. మూషావిశేషః- తల్లక్షణంతు మధ్యేనిమ్నాగోస్తనాకారాకించిచ్ఛిన్నామూషేతి.

అన్ధ్రీ- సఙ్గీతశాస్త్రే- టక్కవిభాషారాగవిశేషః- తల్లక్షణంతు- మధ్యమాంశగ్రహాశుద్ధమాన్ధ్రీతి-తస్యాఃప్రవహణేవినియోగః- ఉత్పత్తిరన్ధ్రదేశే.

అన్న- [అద-క్త] త్రి. భక్షితమ్. [అన-న] న. ఆహారః. తత్పర్యాయాః- భిస్సా- భక్త- అన్ధస్- ఓదన- దీదివి-అశన- వాజ- ప్రసాదన- కూర- ఆహార- భేదనక- యశస్-శాన- వంటక- కురుత- బుస. [అన్ధ్ర.]వంటకము.

వేదేఽన్నపర్యాయాః- అన్ధస్- వాజ- పయస్-శ్రవస్- పృక్ష- పితు- సువస్- సిన- అవస్- క్షు- ధాసి-ఇరా- ఇళా- ఇష్- ఊర్జ- రస- స్వధా- అర్క- క్షద్మ- నేమ- ససం- నమస్- ఆయుస్- సూనృతా- బ్రహ్మన్- వర్చస్- కీలాల-యశస్.

అన్నంభక్ష్యభోజ్యలేహ్యచోష్యపేయాత్మకంపఞ్చవిధమితికేచిత్- పేయరహితంచతుర్విధమిత్యపరే.

దగ్ధమన్నంభిస్సటేత్యుచ్యతే-అన్నవిస్రుతం మణ్డం నిస్రావఇత్యుచ్యతే.

దేవార్థమన్నం హవ్యమ్- పిత్రర్థమన్నంకవ్యమ్.

ధాన్యమాంసశాకఫలౌషధాన్యన్నాని.

అన్నపర్యాయాస్సర్వే బలాపర్యాయాః.

అన్నం ద్వివిధంకృతాన్నమకృతాన్నంచేతి- తత్ర కృతాన్నాని- మణ్డః- పేయా-విలేపీ- యవాగూః- ఓదనః-కృసరామాంసరసః-వటకమ్- రసాలా- పానకమ్-పాకః- సూపః-యూషః-లాజాః-పృథుకాః ధానాః సక్తవః- పిణ్యాకః-వేశవారః- పాయసమ్- భృష్టతణ్డులః- అపూపాశ్చ.

క్షీరేణపక్వమన్నం పరమాన్నమ్.

తత్రమణ్డపేయావిలేప్యోదనానాంయథోత్తరంగురుత్వం.

తత్రసిక్థరహితో మణ్డః- సిక్థయుక్తాపేయా బహుసిక్థా విలేపీ. విరలద్రవాయవాగూః - ద్రవరహితఓదనః- తత్ర షడ్గుణజలే సిద్ధాయవాగూః- చతుర్గుణ జలేవిలేపీ- చతుర్దశగుణే పేయా- కించిద్ఘనోయూషః- చతుర్దశగుణే జలే చతుః పలపరిమితం తణ్డులం పక్త్వామణ్డంస్రావయేత్- సఓదనోమధురో లఘుశ్చ.

యూషసూపశాకేషుయథోత్తరం గురుత్వమ్- శేష్వపి ప్రత్యేకంతనుసాన్ద్రామ్లమధురేషుయథోత్తరంగురుత్వమ్.

అన్నం విషసంపృక్తం యథానభవతి తథారక్షేత్ -విషసంపృక్తలక్షణం ప్రమాదాత్తద్భక్షణే తల్లక్షణం తచ్చికిత్సాచ విషశబ్దేద్రష్టవ్యాని.

భుక్తస్యాన్నస్యపాకక్రమోయథా- భుక్తమన్నంప్రాణవాయునా కోష్ఠమానీతం తద్ద్రవైర్భిన్నసంఘాతంస్నేహమార్దవ సహితం సమానవాయునా సంధుక్షితమామాశయే స్థితం జఠరాగ్నినా పక్వంభవతి- యథాహిస్థాలీస్థితంసోదకం తణ్డులంబాహ్యాగ్నినా పక్వం భవతితథైవ- ఆతోషప్రసమవ్యన్నమామాశయస్థం మధురీభవతి- తతశ్శ్లేష్మణా సహితంఘనీభూతమమ్లంభవతి- తదామాశయాచ్చ్యుతంపిత్తేన పచ్యమాన మగ్నినాశోషితం పీడితం వాయునాకటుకం స్యాత్ - తత్రపృథివ్యాదిషు పఞ్చసుభూతేషూష్మాణః పార్థివాదీనంశాన్యథాస్వంపచన్తి- తేచపక్వా యథాస్వంపార్థివాదీనేవభూతగుణాన్ పుష్ణన్తి- ఏవంపక్వమన్నం సారకిట్టరూపేణద్విధా భవతి- తత్రకిట్టస్యద్రవభాగోమూత్రంభవతి - ఘనభాగఃపురీషంభవతి- సారస్తు యథాస్వమగ్నిభిః పచ్యమానఃక్రమేణ రసరక్తమాంసమేదోఽస్థిమజ్జశుక్రరూపేణ పరిణమతి.

అన్నసారోరసధాతుః.

స్వప్నశాస్త్రే- అన్నదర్శనే సర్వతోముఖీ శ్రీః ఫలమ్- స్వప్నే అన్నభోజనస్య ఫలమ్ రాజ్యమ్.

యాత్రాయాంస్నిగ్ధాన్నదర్శనం శుభనిమిత్తమ్.

వేదాన్తేషు శరీరమన్నమయకోశ ఇత్యుచ్యతే.

ధర్మశాస్త్రేనిషిద్ధాన్యన్నానియథా- అనధీతవేదే సూపస్త్రాన్తేబహుయాజకేన ఋత్విజా స్త్రియా నపుంసకే

నవా హూయమానేన యజ్ఞేఽగ్నిషోమీయా దూర్ధ్వమన్నం నభోక్తవ్యమ్- ప్రాగగ్నీషోమీయాయా దన్యజ్ఞేదీక్షితస్యాన్నం సర్వమపి నభోక్తవ్యమ్- కేనచిత్పాదేనే చ్ఛాతస్పృష్టమ్- కేశకీటస్పృష్టమ్- పతితావేక్షితమ్- రజస్వలయా స్పృష్టమ్- పక్షిణాఽస్వాదితమ్- కుక్కురేణ స్పృష్టమ్- గవాఽఘ్రాతమ్- ఉద్ఘుష్యదత్తమ్- శుక్తమ్- పర్యుషితమ్- ఘృతవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదుచ్ఛిష్టమ్- సూతికాముద్దిశ్య కృతమ్- యస్మిన్ పఙ్క్త్యాంస్థి భుజ్యమానే తానవమాన్య కేనచి దాచమనం క్రియతే తదన్నమ్- అవజ్ఞయా దత్తమ్- దేవతాద్యనుద్దేశేనకృతమాంసమ్- ఉపరికృతఘుతమ్- అతుష్టికరంచాన్నంనభోక్తవ్యమ్.

ఏవం బ్రహ్మాదనే చౌలే సీమన్తోన్నయనే ప్రథమార్తవేమాసికేనవశ్రాద్ధే ప్రేతకర్మణి ప్రాయశ్చిత్తే కృచ్ఛ్రేచ యదన్నంతన్నభోక్తవ్యమ్.

మత్తస్య- క్రుద్ధస్య- రోగిణః- శతబ్రాహ్మణాది సంఘస్య- వేశ్యాయాః- చోరస్య- గానజీవినః- తక్ష్ణః- వృద్ధ్యుపజీవినః- కృపణస్య- నిగడబద్ధస్య- అభిశస్తస్య- నపుంసకస్య- వ్యభిచారిణ్యాః- దామ్భికధర్మాచరణ శీలస్య- చికిత్సాజీవినః- మాంసవిక్రయార్థంమృగాదిహన్తుః- క్రూరప్రకృతేః- నిషిద్ధోచ్ఛిష్టభోక్తుః- దారుణకర్మణః- పతిపుత్రరహితస్త్రియాః- శత్రోః- నగర్యాః- పతితస్య- పిశునస్య- అనృతవాదినః- క్రతువిక్రయిణః- నటస్య- తున్నవాయస్య- కృతఘ్నస్య- కర్మారస్య- నిషాదస్య-రఙ్గావతరణజీవినః- సువర్ణకారస్య- వేణుభేదనజీవినః- శస్త్రవిక్రయిణః- ఆఖేటాద్యర్థంశునక పోషకస్య- శౌణ్డికస్య- రజకస్య- కుసుమ్భాదినావస్త్రరఞ్జకస్య- చర్మకారస్య- కారుకస్య- నిర్దయస్య- స్వగృహేస్థితాయస్యభార్యాజారగామినీతస్య- అశౌచవతః- రాజ్ఞశ్చయతేశ్చాన్నం నభోక్తవ్యమ్- శ్రాద్ధాది పఞ్చయజ్ఞరహితస్య శూద్రస్యపక్వాన్నం నభోక్తవ్యమ్.

ఏవంపరపాకాసక్తస్య పరార్థపాకరహితస్యచాన్నం నభోక్తవ్యమ్.

శ్రోత్రియాన్న మవశ్యం భోక్తవ్యమ్.

శ్రోత్రియాచార్య శిష్యఋత్విగ్ జ్ఞాతిశ్వశురమాతులోపాధ్యాయానా మన్నం ననిషిద్ధమ్.

అశౌచినామన్నస్య భక్షణేఽసగోత్రో విత్రైస్సహాశౌచభాగ్భవతి.

వివాహోత్సవయజ్ఞేషు మధ్యే అశౌచప్రాప్తౌ అసగోత్రైరన్యైరన్నందాపయితవ్యమ్- బ్రాహ్మణానాంచ తద్భోజనేనదోషః - యత్తు వివాహాదేః పూర్వమేవ పృథక్కృత్యసంకల్పిత మన్నం మధ్యే అశౌచ ప్రాప్తావపి బ్రాహ్మణానాం నతద్భోజనే దోషః.

గోఘ్రాతస్య కేశమక్షికాదిదూషితస్యచాన్నస్యశుద్ధిర్యథా తస్మిన్నుదకంభస్మమృదంవాప్రక్షిపేత్- తచ్ఛుద్ధంభవతి.

గృహస్థేన ప్రతిదిన మన్నేన వైశ్వదేవహోమబలిహరణే కర్తవ్యే- తతోఽతిథి భోజనమ్- సువాసినీః కన్యాః రోగిణో గర్భిణీశ్చాతిథిభ్యః ప్రాగపిభోజయేత్ - తతోమిత్రాన్ భోజయేత్ తతోజ్ఞాతీంస్తతో భృత్యాం శ్చభోజయిత్వాశేష మన్నందమ్పతిభ్యాంభోక్తవ్యమ్- ప్రతిదినమన్నేన శ్రాద్ధం కుర్యాత్ తదశక్తౌ పయోమూల ఫలైరుదకైర్వా కర్తవ్యమ్.

జ్యౌతిషే జాతకప్రకరణే అన్నదానయోగోయథా.

ద్వితీయభావాధిపతౌ గురు బుధాభ్యాంయుక్తే దృష్టే వా వైశేషికాంశస్థేమృద్వంశాదిస్థితేవాఽన్నదాతృత్వంభవతి.

ద్వితీయభావాధిపతౌ గురుశుక్రయుక్తే బుధదృష్టే వైశేషికాంశస్థితేవాఽన్నదాతృత్వంభవతి.

హిధ్మారోగేష్వన్నజాహిధ్మైకా-అయుక్తిసేవితైరన్నపానైరాశుతీక్ష్ణఖరాసాత్మ్యైః పీడితోవాయుస్తాంహిధ్మాఙ్జనయతిపాచముద్దశబ్దారుజారహితాక్షవసహితాచభవతి-తస్యాశ్చసాత్మ్యాన్నపానైశ్శమోభవతి.

నవాన్నభక్షణే కాలోయథా- రేవతీ శ్రవణపునర్వసుహస్తరోహిణీ మృగశీర్షధనిష్ఠాశతభిషజ్యుత్తరాత్రయేషునవాన్నభక్షణం పృథుకప్రాశనంచకర్తవ్యమ్.

బాలానామన్నభక్షణారమ్భకర్తవ్యఃకర్మవిశేషోఽన్నప్రాశనమిత్యుచ్యతే.

వ్యాకరణేఽన్నవాచక శబ్దానుబద్ధావిధయోయథా.

మన్యతేఃకర్మణ్యనాదరేద్యోత్యేయాచతుర్థీ విహితా, సాఽన్నశబ్దాన్న భవతి- * నత్వామన్నంమన్యే

అన్నవాచినాసహ వ్యఞ్జనవాచకం తృతీయాన్తం సమస్యతే సతత్పురుషః- * దధ్నాఓదనోదధ్యోదనః - ఇహాన్తర్భూతోపసేకక్రియాద్వారా సామర్థ్యమ్.

అన్నశబ్దా ద్వితీయాన్తాల్లబ్ధేత్యర్థేణస్తద్ధితః ప్రాగ్దీవ్యతీయః- * అన్నంలబ్ధా ఆన్నః.

తస్మిన్నన్నం ప్రాయేణేత్యర్థేప్రథమాన్తాత్కన్ తద్ధితః- * గుడాపూపాఃప్రాయేణాన్నమస్యాం గుడాపూపికాపౌర్ణమాసీ-వటకశబ్దాదినిః-కుల్మాష శబ్దాదఞ్ చ తదపవాదః- *వటకినీ- కౌల్మాషీ-(అత్రాన్నమభ్యవహార్యమ్) అన్నాఖ్యాస్తదర్థ బోధకే షూత్తరపదేషు పరతస్సమాసేఆద్యుదాత్తాః-*భిక్షాకంసః- భాజీకంసః-భిక్షాదయోఽన్నవిశేషాః- ప్రత్యు.సమాశశాలయః- ఇహసమశనంసమాశ ఇతిక్రియామాత్రముచ్యతే- నేయమన్నాఖ్యా- ప్రత్యు. భిక్షాప్రియః- నాత్రతదర్థంప్రియమ్.

సమాసేనఞః పరస్యాన్నశబ్దస్యాన్తఉదాత్తోవా- * అనన్నమ్- పక్షే అవ్యయస్వరః.

అన్నప్రతికారా అదనీయవిశేషాస్సర్వే అపూపాదిగణపఠితాః- అపూపాదీనాం కేషాంచిత్ప్రాతఃప్రశస్యార్థః-

* ఓదనార్హాః- ఓదనీయాః ఇత్యాది.

అన్నప్రాశన- న. బాలానాంకర్తవ్యస్సంస్కారవిశేషః అన్నఖాదనారమ్భరూపః- సచసావనేనమానేనజన్మతష్షష్ఠేమాసికర్తవ్యః- సముఖ్యకాలః తదతిక్రమేఽష్టమేద శమే ద్వాదశేవా కర్తవ్యః స్త్రీణాంతు పఞ్చమే సప్తమేనవమ ఏకాదశేవా కర్తవ్యః- తస్యతిథయఃరిక్తాంతు యతిథింనన్దాం ద్వాదశీ మష్టమీ మమావాస్యాంచ వినాఽన్యతిథయః- బుధగురుశుక్రవాసరాః- కృష్ణపక్షేఽన్త్యత్రికంవినాసోమవాసరశ్చ అశ్వినీ పునర్వసు పుష్య ధనిష్ఠా మృగశీర్ష హస్త స్వాతి చిత్రా శ్రవణ శతభిష గుత్తరాత్రయ రేవత్యనూరాధా నక్షత్రాణిచ శుభాని- తత్రజన్మనక్షత్రమపిశుభమ్- అన్నప్రాశన లగ్నే సూర్యఃక్షీణచన్ద్రోఙ్గారకశ్శనీ రాహుః కేతుర్వాతిష్ఠతిచేదశుభమ్- బుధో గురుశ్శుక్రో వాతిష్ఠతిచేచ్ఛుభమ్.

అస్యప్రయోగోయథా.

తత్రాపస్తమ్బీయానామ్-అఙ్కురారోపణప్రతిసరబన్ధాభ్యుదయ పుణ్యాహవాచనాని కృత్వాఅముక గోత్రమముకశర్మాణం కుమార మన్నప్రాశన కర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్య దధిమధుఘృత మోదనంచ పాత్రేసంసృజ్య - భూర పాంత్వౌషధీనామ్ - భువో పాంత్వౌషధీనామ్- సువరపాంత్వౌషధీనామ్- భూర్భువస్సువరపాంత్వౌషధీనామ్ ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిర్మన్త్రైః కుమారంప్రాశయేత్- సర్వత్ర ఓషధయస్సన్త్వసావితిమన్త్రాన్తః- తత్రాసావిత్యస్యస్థానే తత్తచ్ఛర్మన్నితి బ్రూయాత్- తిత్తిరిమాంసేన సహప్రాశయేదితి మతాన్తరమ్.

ఆశ్వలాయనీయానాంతు సంకల్పాన్తం పూర్వవత్-దధిమధుఘృతక్షీర మిశ్రమన్నం ప్రాశయేత్ - అన్నపతేన్నస్యనోదేహీతి మన్త్రేణ - అథతూష్ణీంద్విస్త్రిర్వా ప్రాశయేత్-తత్ర కామనాభేదేనతద్భేదోయథా- అన్నాద్యకామస్యాజమాంసమ్- బ్రహ్మవర్చస కామస్యతిత్తిరిమాంసమ్- పశుకామస్యక్షీరౌదనమ్- ఇన్ద్రియకామస్యదధ్యోదనమ్- తేజస్కామస్య ఘృతౌదనమ్- ఆయుష్కామస్యమధ్వోదనమ్- పూర్వోక్తదధిమధుఘృత క్షీరమిశ్రమన్నంతు సర్వకామస్యేతి.

ద్రాహ్యాయణీయానాంతు-పూర్వవత్సంకల్పాన్తంకృత్వా-పుణ్యాహజలేనాన్నంప్రోక్ష్య-ఘృతదధ్యాదిసంయుక్తం పక్వమన్నమ్- ఇయమూర్గిద మన్నమిదమాయురిదమమృతమితి మన్త్రేణాఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం కుమారం ప్రాశయేత్- మేధాంతే మిత్రావరుణావితి మన్త్రేణసువర్ణసంయుక్తం ఘృతం ప్రాశయేత్- తూష్ణీంజలం ప్రాశయిత్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్- ఆశిషోవాచయేత్.

కాత్యాయనీయానాంతు పూర్వవత్సంకల్పాన్తంకృత్వా-స్థాలీపాకంశ్రపయిత్వా- ఆజ్యభాగావిష్ట్వా- ఆజ్యాహుతింజుహోతి దేవీంవాచ మజనయన్తేతిమన్త్రేణ- వాజంనో అద్యేతిమన్త్రేణ ద్వితీయాంస్థాలీపాకస్యజుహోతి- ప్రాణేనాన్నమ్- అపానేన గన్ధాన్ - చక్షుషారూపాణి శ్రోత్రేణయశః ఇత్యేతైర్మన్త్రైరశీయస్వాహేత్యన్తైః- ప్రాశనాన్తైసర్వాన్ రసాంత్సర్వమన్నమేకతఉద్ధృత్యకుమారంప్రాశయేత్ తూష్ణీంహన్తేతివా- అత్రాపి ప్రసాదకామస్యభారద్వాజ మాంసేన- అన్నాద్యకామస్య కపిఞ్జలమాంసేన జీవనకామస్యమత్స్యైః- ఆయుష్కామస్య కృకషాయా- బ్రహ్మవర్చసకామస్యాత్యా-సర్వకామస్యసర్వై రితికామనాభేదేనభేదః.

సర్వత్రకుమార్యామన్త్రవర్జంక్రియామాత్రంకుర్యాత్.

అన్నశ్రాద్ధ- న. అన్నేనక్రియమాణంశ్రాద్ధమ్.

అన్నసార- పు. రసధాతుః.

అన్య- [అన- య] సర్వాదిః- డతరాదిః- గహాదిః- త్రి. భిన్నః- తత్పర్యాయాః- అన్యతర- ఇతర- ఏక-త్వ- త్వత్ - ఏకతర- భిన్న- అన్యోన్యాభావవదర్థకాశ్చ-(అన్థ్రే.) కానివాఁడు- కానిది.

అన్యార్థకశబ్దయోగే పఞ్చమీభవతి- * అన్యోభిన్న ఇతరోవా కృష్ణాత్ - ఇతిభట్టోజీదీక్షితమతమ్.

అన్యశబ్దయోగఇతరశబ్దయోగేచ పఞ్చమీభవతి- అన్యారాదితరర్తేదిక్శబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తఇతి పఞ్చమీవిధాయకేసూత్రే అన్యశబ్దేనాన్యార్థకగ్రహణస్య భాష్యానుక్తత్వాత్ ఇతరగ్రహణాచ్చ- ఘటాద్భిన్నఇత్యాదౌ త్వపాదానత్వేనైవ పఞ్చమీతి నాగేశభట్టమతమ్.

ఘటాదన్యఇత్యాదౌ స్వప్రతియోగికభేదసంబన్ధః పఞ్చమ్యర్థః- తేనప్రకృత్యర్థస్యాన్యస్మిన్నన్వయఇతి వైయాకరణాః.

నైయాయికమతేతు- ప్రాచీనమతేఘటాదన్యఇత్యాదౌ పఞ్చమ్యాః ప్రతియోగిత్వమర్థః- తత్రచ ప్రకృత్యర్థస్యఘటత్వాది విశిష్టస్యఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టాధేయతాసమ్బన్ధేనాన్వయః- అథవా కేవలమాధేయత్వమేవ ఘటస్యసంబన్ధః ధర్మిపారతన్త్ర్యేణఘటత్వాదేరప్యవచ్ఛిన్నత్వసమ్బన్ధేన తత్రాన్వయోపగమాత్ ప్రతియోగిత్వస్యచ వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యేణాన్యపదార్థైకదేశేభేదే నిరూపకతాసమ్బన్ధేనాన్వయః- ఘటాన్యఇత్యాదౌ సమాసేతు నిరూపకతాసంబన్ధేనఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నప్రతియోగితావిశిష్టోలక్షణయా ఘటాదిపదార్థః- తత్పురుషే పూర్వపదస్య తత్తద్విభక్త్యన్తార్థవిశిష్టలాక్షణికత్వాత్ -తాదృశఘటాదిపదార్థస్యచాభేదసంబన్ధేనభేదేఽన్వయః నవీనమతేతు- ఘటాదన్యఇత్యాదావనుయోగితాపఞ్చమ్యర్థః- తత్రప్రకృత్యర్థస్య ఘటత్వాది విశిష్టస్య స్వవృత్తిఘటత్వావచ్ఛిన్న నిరూపకతాకత్వసంబన్ధేనాన్వయః- అనుయోగితాయాశ్చాశ్రయతాసమ్బన్ధేన భేదేఽన్వయః-సమాసస్థలేచ ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్ననిరూపితానుయోగితావిశిష్టే పూర్వపదస్యలక్షణా తస్యచాభేదసమ్బన్ధేనభేదేఽన్వయః-తేనసి

లో ఘటో ఘటాదన్య ఇతి ఘటాన్య ఇతి వా న ప్రయోగః అత ఏవ సాధ్యవదన్యావృత్తిత్వమితి వ్యాప్తిలక్షణే - అత్రాన్యోన్యాభావస్య సాధ్యవత్త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం వ్యుత్పత్తిబలలభ్యం న హి భవతి నీలో ఘటో ఘటాన్య ఇతి శిరోమణిః - నీలో ఘటః కమ్బుగ్రీవాదిమదన్య ఇతి వాక్యస్యాప్రామాణ్యాత్ పటః కమ్బుగ్రీవాది మదన్య ఇతి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాచ్చ లఘుధర్మసమనియత గురుధర్మస్యానవచ్ఛేదకత్వమతే అన్వయితావచ్ఛేదకనిరూపితం పారిభాషికమవచ్ఛిన్నత్వం ప్రతియోగితాయాం భాసత ఇత్యుపేయమ్ - తచ్చ తత్తద్విశిష్టసంబన్ధినిష్ఠాభావీయాయా యా ప్రతియోగితా తత్తదవచ్ఛేదకత్వాభావకూటవదవచ్ఛిన్నత్వమ్ - ఏతాదృశావచ్ఛిన్నత్వస్య చ సమ్బన్ధతయా ప్రాగస్వీకరూపేణ తత్తత్ప్రతియోగితావ్యక్తీనాం దుర్జ్ఞేయత్వేపి న క్షతిః - సంబన్ధజ్ఞానస్య విశిష్టబుద్ధావనపేక్షితత్వాత్.

అన్యశబ్దార్థవిషయం పూర్వమీమాంసాయామ్ - ౫ అధ్యాయే. ౩ పాదే. ౧౪ అధికరణం యథా.

ఏష వావ ప్రథమో యజ్ఞో యజ్ఞానాం యజ్జ్యోతిష్టోమః య ఏతేనానిష్ట్వాఽథాన్యేన యజ్ఞేన యజేత గర్తపత్యమేవ హి తజ్జీర్యతే ప్ర వా మీయత ఇతి శ్రుతౌ అన్యశబ్దోఽగ్నిష్టోమసమానజాతీయానత్యగ్నిష్టోమాది సంస్థాభేదానేవ పరామృశతి తేషామేవ బుద్ధౌ సంనిహితత్వాదితి ప్రాప్తే యజ్ఞానాం ప్రథమో యజ్ఞ ఇత్యనేన వాక్యేన సర్వయజ్ఞప్రతియోగికస్య ప్రాథమ్యస్యోపన్యాసాద్బుద్ధిసంనిహితాః సర్వే యజ్ఞా అన్యశబ్దేనోచ్యన్తే - తస్మాదత్యగ్నిష్టోమాదయః సంస్థాభేదా ఏకాహాహీనసత్రరూపాశ్చ సోమవికృతిరూపాః సర్వే యాగా అగ్నిష్టోమాత్ప్రాగ్జ్ఞానుష్ఠేయాః సోమవికృతీనామేవాయం నియమో న త్విష్టిపశూనామిత్యస్మిన్నర్థే తు లిఙ్గమిదమామ్నాయతే ప్రజాపతిర్వా అగ్నిష్టోమః స క్షత్రానేకాహానసృజత తత్సృష్ట్వా అన్నపయర్ణ స్వేనాత్మనాన ప్రభవన్నితి తేభ్యః స్వాంతనుం ప్రాయచ్ఛత్ తయా ప్రభవతీతి తస్మాత్సోమవికృతిష్వయం నియమ ఇతి,

త్రి. అసమానః.

ఛ ప్రత్యయే పరే సమాసే కారకశబ్దే పరే చ అన్యశబ్దస్య దుగాగమో భవతి - * అన్యదీయః - అన్యత్కారకః సమాసే షష్ఠీతృతీయాస్థవ్యతిరిక్తస్యాన్యశబ్దస్య ఆశిష్ - ఆశా - ఆస్థా - ఆస్థిత - ఉత్సుక - ఊతి - రాగ - ఇత్యేతేషు శబ్దేషు పరేషు దుగాగమో భవతి అర్థశబ్దే తు వా - * అన్యదాశీః - అన్యదాశా - అన్యదాస్థా - అన్యదాస్థితః. అన్యదుత్సుకః - అన్యదూతిః - అన్యద్రాగః - అన్యదర్థః - అన్యార్థః - ప్రత్యు. అన్యస్యాన్యేన వాఽశీః - అన్యాశీః.

అన్య - ఉణాది ప్రత్యయవిశేషః - సచ రాజ్ - శ్యా - రము - ఋ - వృఞ ధాతుభ్యో భవతి - తత్ర - ఋ - ధాతోస్సనిల్ - వృఞ ధాతోః షకారస్య జకారః * రాజన్యః శరణ్యః - రమణ్యం - అరణ్యం - పర్జన్యః.

ఉణాది ప్రత్యయస్య కన్యన్ ఇత్యస్య రూపమ్.

అన్యకారికా. స్త్రీ. క్రిమివిశేషః విష్ఠాక్రిమిః.

అన్యత్ - స్వరాదిః. అ. అన్యత్.

అన్యతమ, త్రి. బహూనామేకః.

అన్యతర, సర్వాదిః, డతరాదిః, శుభ్రాదిః, త్రి, ద్వయోరేకః, అన్యః.

అన్యతరస్యామ్, అ, వా ఇత్యర్థే.

అన్యతరేద్యుస్ (అన్యతర, ఏద్యుస్) అ, అన్యతరస్మిన్నహనీత్యర్థే.

అన్యతస్, (అన్య, తసిల్) అ. అన్యస్మాత్ ఇత్యర్థే - అన్యస్మిన్నిత్యర్థే చ

అన్యత్ర, (అన్య, త్రల్) అ, అన్యస్మిన్నిత్యర్థే.

అన్యథా, (అన్య, థాల్) అ, అన్యప్రకారేణేత్యర్థే, అన్యథాశబ్ద ఉపపదే క్రియాసామాన్యార్థకాత్ డుకృఞ్ ధాతోర్ణముల్ ప్రత్యయో వా, భవతి, * అన్యథాకారమ్, అన్యథాకృత్వా, అన్యథేత్యేవార్థః ఫలితః, అన్యథాకారం భుఙ్క్తే ఇత్యాదౌ అన్యప్రకారవిశిష్ట క్రియాఽభిన్నం భోజనమితి శాబ్దబోధః.

అన్యథాఖ్యాతి - స్త్రీ భ్రమస్థలే అన్యప్రకారేణ వస్తునోఽవభాసనమ్ యథా శుక్తికాయామిదం రజతమితి భ్రమే రజతత్వప్రకారకేణ శుక్తికాయా భానమ్ - ఏతచ్చ నైయాయికాదీనాం బహూనాం సంమతమ్.

అత్రాన్యే ప్రత్యవతిష్ఠన్తే ఇదం రజతమితి భ్రమస్థలే రజతం పశ్యామీత్యనుభవస్సర్వలోకసిద్ధః - సచ ప్రత్యక్షోపగాహీ - ప్రత్యక్షం చేన్ద్రియసంనికర్షాదిసామగ్రీం వినా నోపపద్యతే - న తావత్ప్రసిద్ధం రజతం రజతత్వం వా ఇన్ద్రియసంనికృష్టమ్ - తస్మాదన్యథాఖ్యాతిరనుపపన్నేత్యనిర్వచనీయమేవ రజతం తత్రోత్పద్యత ఇతి.

అత్రాహురన్యథాఖ్యాతివాదినః.

నాత్ర ప్రత్యక్షసామగ్రీవిరహః - విశేష్యసంనికర్షస్యైవ విశిష్టప్రత్యక్షహేతుత్వాత్ - న చ విశేషణసంనికర్షస్యాకారణత్వే ఉష్ణీషాచ్ఛన్నకుణ్డలే కుణ్డలీతి ప్రత్యక్షాపత్తిః - కుణ్డలత్వం ప్రతి కుణ్డలస్య విశేష్యతయా తత్సంనికర్షాభావాత్ ఇన్ద్రియసంయోగస్య ద్రవ్యప్రత్యక్షే కారణత్వాచ్చ - న చ సంయుక్తసమవాయాభావాత్కథం ద్రవ్యజాతిప్రత్యక్షమితి వాచ్యమ్ - సంయుక్తసమవాయం ప్రతి న ద్రవ్యజాతిప్రత్యక్షత్వం కార్యతావచ్ఛేదకమ్ - గుణకర్మాది ప్రత్యక్షావ్యాపకత్వాత్ నాపి ద్రవ్యసమవేత ప్రత్యక్షత్వమ్ - శబ్దగ్రహణానుపపత్తేః - కిన్తు సంయుక్తసమవేత ప్రత్యక్షత్వమేవేతి రజతత్వప్రత్యక్షానుపపత్త్యభావాత్ - నను జన్యప్రత్యక్షమాత్రే విషయసన్నికర్ష ఏవ కారణమ్ లాఘవాత్ - ఏవంచ తత్తత్ప్రత్యక్షే తత్తత్సంనికర్షస్య కారణత్వాద్విశేషణసన్నికర్షాభావే కథం తత్ప్రత్యక్షమితి చేన్న - తథా సతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షే వ్యభిచారాత్ - భవ

దభిమత శాబ్దబ్రహ్మపరోక్ష వృత్తౌ వ్యభిచారాచ్చ- శబ్దాజన్యత్వేన తద్విశేషణే కిముపరాద్ధం తద్విశేష్యకత్వేన.

అస్తు వా విశేషణ సన్నికర్షోఽపి జన్యప్రత్యక్షమాత్రే కారణమ్- తథాపి న దోషః- జ్ఞానప్రత్యాసత్తేర్విశేషణే సత్త్వాత్- జ్ఞానస్య ప్రత్యాసత్తిత్వం జ్ఞానశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.

అన్యే పునరాహుః- అన్యథాఖ్యాతిమతే రజతఏవ ప్రవృత్తిస్స్యాన్న శుక్తౌ-జ్ఞానస్య విషయే ప్రవర్తకత్వాత్. న చాత్ర రజతం విషయః కింతు శుక్తిరేవేతి వాచ్యమ్ అన్యాకారం జ్ఞానమన్యాలమ్బనమితి సంవిద్విరోధ ఇతి.

అత్ర పునరాహురన్యథాఖ్యాతివాదినః- రజతాకారజ్ఞానస్య శుక్త్యాలమ్బనతయా స్వవిషయఏవ ప్రవర్తకత్వమ్- న చ సంవిద్విరోధః- ఆకారశబ్దేన ప్రకార వివక్షాయాం స ప్రకారకజ్ఞానాసిద్ధిప్రసఙ్గః- విషయ వివక్షాయామపి తథా-అన్యమాత్ర విషయత్వం త్వసిద్ధమేవ- ఏవం చ కస్సంవిద్విరోధః- నాపి ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః- యత్రేష్టతావచ్ఛేదకవైశిష్ట్యం విషయీక్రియతే తత్రజ్ఞానస్య ప్రవర్తకత్వాత్. నన్విదం రజతమితి జ్ఞానం పురోవర్తినో రజతత్వవిశిష్టాభేదం విషయీకరోతి న రజతత్వ సంసర్గమ్ రజతమిత్యస్యాప్యుపసర్జనస్యాసత్యారోపాసమ్భవాత్ స్వాతన్త్ర్యేణానుపస్థితస్యాప్యారోపే సంసర్గాభావ నియామక ప్రతియోగ్యారోపసమయే తాదాత్మ్యారోపప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- ఆరోపస్యాభావధీహేతుత్వానఙ్గీకారాత్- తదఙ్గీకారేఽప్యారోపహేతూపస్థితౌ సత్యామపి తద్ధేతు దోషాభావాన్న తాదాత్మ్యారోపః- దోషస్య ఫలకల్ప్యత్వాత్- కించ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్య సప్రకారకతయోపస్థిత్యభావేఽపి అన్యోన్యాభావప్రతీతేస్సర్వత్ర దర్శనాదుపసర్జనతయోపస్థితస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్య సర్వత్రారోపో వాచ్యః- కించైవం సంవిద్విరోధం వదన్తః పరోక్షే కాంగతిం మధ్యవస్యన్తి తత్ర హ్యన్యథాఖ్యాతిరేవ గతిః- తత్రాప్యనిర్వచనీయోత్పత్తిర్యదీష్యతే తదాఽతీతవస్త్వవచ్ఛిన్నాధిష్ఠానకశాబ్దభ్రమోఽనుపపన్నః- ఇదానీం తదవచ్ఛిన్నాభావేనాధిష్ఠానాభావేఽధ్యాసాసంభవాత్- తదవచ్ఛిన్నాధిష్ఠానసత్త్వాభావే చ తదవచ్ఛిన్నసత్తాకత్వాభావేన తాదాత్మ్యాభావాత్ సామాన్యప్రతీతిరనుపపన్నా- నను శుక్తిరజతత్వసంసర్గస్య శూన్యతయా సంనికర్షాభావాదపూర్వతయా జ్ఞానప్రత్యాసత్తివిరహాచ్చ తత్ప్రతీతేరసిద్ధేర్నాన్యథాఖ్యాతి సంభవః- నైవమ్- సత్యస్యైవ రజతత్వసంసర్గస్య జ్ఞానప్రత్యాసన్నస్యాత్ర ప్రతీతి సంభవాత్- నను సత్యస్యైవ ప్రతీతౌ కథమన్యథాఖ్యాతిః- అత్రావిద్యమానస్య సంసర్గస్యాత్ర ప్రతీతేరన్యథాఖ్యాతిత్వాత్- కేయం తత్ర ప్రతీతిః- న హి యత్ర తత్ర విద్యమానస్య ప్రతీతిః తత్రావిద్యమానస్య విద్యమానత్వాభావాత్- నాపి తత్ర విద్యమానతయా ప్రతీతిః- సంసర్గే విశేష్యాప్రతీతేః- న చ శుక్తివిశేష్యకరజతత్వ విశేషణకప్రతీతౌ రజతత్వసంసర్గస్సత్యః సంసర్గమర్యాదయా భాసతే తస్య చ సంసర్గస్య శుక్తిలక్షణ విశేష్యే అవిద్యమానత్వాదన్యథాఖ్యాతిరితి వాచ్యమ్- సమూహాలమ్బనమాత్రస్య భ్రమత్వప్రసఙ్గాత్- ఘటపట సమూహాలమ్బనం హి ఘటరూప విశేష్యేఽవిద్యమానపటత్వసంసర్గవిషయకమ్ ఏవం పటరూపవిశేష్యేఽవిద్యమానఘటత్వసంసర్గ విషయకమితి- ఉచ్యతే- విశిష్టజ్ఞానే తావద్విశేషణ విశేష్య సంబన్ధానాం భాసమానతా సర్వలోకసిద్ధా దురపహ్నవా- యథాఽయం ఘట ఇతి జ్ఞానే ఘటత్వం విశేషణమ్- పురోవర్తివ్యక్తిర్విశేష్యమ్- తయోశ్చ సమవాయ ఆశ్రయాశ్రయిభావో వా సంబన్ధః- తత్ర చ ఘటత్వం తాదృశవ్యక్తిం ప్రత్యనేన సంబన్ధేన విశేషణమితి ప్రతీతిరపి సర్వసిద్ధా- సమూహాలమ్బనేఽపి సా ప్రతీతిరస్తి- పరంతు తత్ర కాచిద్వ్యవస్థా దృశ్యతే కించిత్ప్రత్యేవ కించిద్విశేషణం నాన్యత్ప్రతీతి- సా చ సర్వలోకసిద్ధా నాపహ్నవమర్హతి- తతశ్చ ఘటపట సమూహాలమ్బనే ఘటవిశేష్యకత్వావచ్ఛేదేన ఘటత్వే విశేషణకత్వమ్ తత్సంబన్ధసంసర్గకత్వం చ పటవిశేష్యకత్వావచ్ఛేదేన పటత్వవిశేషణకత్వం తత్సంబన్ధ సంసర్గకత్వం చేతి- తతశ్చ యజ్జ్ఞానే యద్విశేషణకత్వం తత్సంబన్ధేన సాఽనధికరణవ్యక్తి విశేష్యకత్వావచ్ఛేదేన వర్తతే తదంశే సాఽన్యథాఖ్యాతిరితి న కాచిదనుపపత్తిః- అన్యథా పరోక్ష సమూహాలమ్బనే తథాపి భ్రమత్వస్య దుర్వారత్వాత్ - అతిరిక్తవిషయితాపక్షే తు సైవ విశేషణ విశేష్యసంసర్గనిరూప్యా ఘట విశేష్యితా ఘటత్వ విశేషణితా తత్సంసర్గితా చేతి - తతశ్చ విషయితాం ప్రత్యేవ విశేష్యతా విశేషణతా సంసర్గతా చ- ఏవం చ విషయితాం ప్రతి విశేషణ విశేష్యయోస్తాదృశస్వభావనిబన్ధన ఏవ పరస్పరవిశేషణ విశేష్యభావ వ్యపదేశః- సా చ విషయితా సమూహాలమ్బనే నానా- యత్ర యత్ర విషయితాయాం విశేషణ విశేష్యసంసర్గాణాం నిరూపకత్వం తేషామేవేదమస్య విశేషణ మిత్యాది రూపేణ పరస్పర సంబన్ధిత్వం నాన్యేషాం యజ్జ్ఞాన వృత్తి విషయితాయాం విశేష్యవృత్తి విశేషణసమ్బన్ధో నిరూపకస్సాఽన్యథాఖ్యాతిః. యత్తు విశిష్టజ్ఞానం విశేషణ విశేష్యోభయ సంసర్గవిషయమ్ అభేదజ్ఞానం చ స్వప్రకారీభూత ధర్మద్వయాశ్రయాభేద విషయ మితి కథంనానత్వాతిరితి- తన్న- తాదృశనియమే ప్రమాణాభావాత్ విశిష్టజ్ఞానత్వం సప్రకారకత్వమేవేతి న తదనుపపత్తిః- న స్వప్రతీతస్య రజతస్యాన్యత్ర సత్త్వం వినాఽన్యథాఖ్యాతిర్న సంభవతి- తచ్చ న ప్రామాణ్యేన బాధేన వా సిద్ధ్యతి- తయోరిహాసుగ సద్భావమాత్రవిషయత్వాత్ - న చ ప్రాన్తైః పూర్వానుభవజన్యత్వాత్తత్ర స్వదేశాన్తరే వాచ్యత్వాత్ భ్రాన్త్యనుపపత్త్యా- స్వత్ర సత్త్వం సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్- అభిన్న విషయాదపి సమానప్రకారక పూర్వానుభవాద్భ్రాన్త్యుపపత్తేః- న చానతోఽనిషేధయో

గాత్త్రైకాలిక నిషేధంప్రత్యయస్య తత్రసత్త్వ మాగాద్బా
బాధానుపపత్త్యాతన్నివృత్తిరితివాచ్యమ్ - తత్రరజతస్యావ్యవ
భాయమానతయా త్రైకాలికతదభావస్యైవాసిద్ధ్యాపాతా
త్ - సదసద్విలక్షణ రజతస్య త్రైకాలికాభావేఽపిసత్త్వో
పపత్తేశ్చేతిచేన్న - రజతత్వస్యైవశుక్తౌప్రతీయమానతయా
తస్యాన్యత్రసత్త్వే ఆపణరజతానుభవస్యైవమానత్వాత్ -
రజతస్య తత్రప్రతీయమానత్వేఽపి- శుక్తిప్రవృత్తిప్రయో
జకారజతబుద్ధిస్సత్య విషయారజతబుద్ధిత్వాత్ సంప్రతి
పన్నవదిత్యనుమానేన శుక్తౌ విషయత్వకల్పనేలాఘవమ్-
తత్రరజతం యదివిద్యేత సర్వైరుపలభ్యేత- సామగ్ర్యభావా
చ్చన తత్రరజత సంభవః వహ్నౌభ్రమాదౌదాహాది ప్రసజ్గ
శ్చేత్యాపి తర్కసహకృతే నాన్యత్రసత్త్వసిద్ధేః- ఖ్యాతిబా
ధాన్యథానుపపత్తిశ్చాత్రమానమ్- ఖ్యాత్యనుపపత్తేస్స
త్త్వసిద్ధిః బాధాన్యథానుపపత్తేస్తత్రాసత్త్వసిద్ధిరితి- నచ
తత్రసత్త్వప్రతీతి బలాత్త్రైకాలికాభావస్యైవాసిద్ధిప్రసజ్గః
దోషజన్యత్వేన నిషేధప్రతీత్యపేక్షయా తస్యాదుర్బలత్వా
త్ - అన్యథాభవతామపి నిషేధస్య సత్యత్వం రజతస్య
మిథ్యాత్వంచ కథంసిధ్యేత్ - తస్మాత్త్రైకాలిక నిషేధజ్ఞాన
మేవాన్యత్రసత్త్వే ప్రమాణమ్- క్వచిత్తదీయ మిదంరజతమి
తిభ్రమానన్తరం గేహంగతస్య తత్రతద్దర్శనేసతి ఇదమేవర
జతంమయాపూర్వం భ్రమేణతద్దేశస్థతయాగృహీత మితి
ప్రతీతిశ్చమానమ్ - వాచంధేను ముపాసీతేత్యాదిశ్రుతిఃఅథ
ర్మం ధర్మమితియామన్యతే తమసావృతేతిస్మృతిశ్చాన్య
థాఖ్యాతౌ ప్రమాణమ్- అనిర్వచనీయఖ్యాతౌచ నమానం
రజతస్యసద్విలక్షణత్వే మానాభావాదితి- రజతాదేస్సద్వి
లక్షణత్వవైలక్షణ్యవిచారః సచ్ఛబ్దేద్రష్టవ్యః.

ఏవమనిర్వచనీయోత్పత్తౌనకించిత్సాధకంబాధకానిచ
భూయాంసి- తథాహి బాధానన్తరమపీదంపూర్వంరజత
మాసీదితిధీప్రసజ్గః-అనిర్వచనీయరజతస్యతత్రసత్త్వాత్ -
నచనేదంరజతమితి జ్ఞానేసతి ఇదంరజతమితి జ్ఞానాసమ్భ
వాన్నోక్తప్రతీతిసమ్భవఇతివాచ్యమ్- భిన్నత్వేసత్యభిన్న
సత్తాకత్వమిదంరజతమితి సామానాధికరణ్య ప్రతీతేర్విష
యఇత్యుక్తతయాభేదప్రతీతేస్తాదృశసామానాధికరణ్యప్ర
తీత్యవిరుద్ధతయాతత్ప్రతీతేరవ్యవహాయప్రసజ్గాత్ -తాదా
త్మ్యంసామానాధికరణ్యప్రతీతౌ సంసర్గమర్యాదయా భాస
తఇత్యుక్తావపినప్రకారభేదజ్ఞానంనిష్ప్రకారకాభేదజ్ఞా
నస్యవిరోధి-నాపినిష్ప్రకారకమభిన్నసత్తాకత్వస్య నన్వి
దంరజతమితి సామానాధికరణ్య ప్రతీతివిషయస్యైవ నేదం
రజతమితి నిషేధః అతోరజత మాసీదితి ప్రతీత్యభావఇతిచే
న్న-భిన్నత్వేసత్యభిన్నసత్తాకత్వస్యనిషేధాసమ్భవాత్ -
కించశుక్తిగతత్రైకాలికాభావ విరోధాన్నతత్రప్రతియోగి
సంభవః-ననుప్రతియోగి సత్తయైవవిరోధాత్సద్విలక్షణరజ
తస్యవాభావవిరోధఇతిచేన్న-లాఘవేనప్రతియోగినైవవిరో
ధాత్ - ఘటాద్యభావానాం ప్రతియోగినైవ విరోధాత్ -
తత్రాపి ప్రతియోగిసత్త్వస్య త్వయానిరాసాత్- అధిష్ఠా
నాత్మికయా రజత సత్తయైవాభావో విరుధ్యతఇతిచేదహా
ప్యధిష్ఠానాత్మికయా రజతసత్తయైవ విరోధాన్నాభావ
సమ్భవః- కించ ప్రతియోగితదభావయోస్సత్త్వసత్త్వవ్య
వస్థానుపపత్తిః- యచ్చేదముచ్యతే అనన్యథాసిద్ధవిధినిషే
ధప్రత్యక్షాభ్యాం రజతతదభావయోరావశ్యకత్వే రజతస్యై
వ తదభావస్య బాధాభావాత్సత్త్వమితి- తన్న-తత్రయద్య
భావబుద్ధిర్బాధస్తర్హి రజతబుద్ధిర్బాధఃప్రసజ్యేత- విరహైక
స్వభావస్యభావస్యైవాభావరూపత్వాత్ -యదిత్వభావత్వేన
బుద్ధిస్తదా ఘటాభావభ్రమానన్తరంఘటబుద్ధిర్బాధోనస్యా
త్ - తేనత్రైకాలికాభావధీర్బాధఇత్యపినిరస్తమ్-ఘటస్య
భూతలే త్రైకాలికత్వాభావాత్ -యదిచ పశ్చాత్తనాభావ
బుద్ధిర్బాధః తదోత్తరభావిఘటాభావభ్రమేణ ఘటప్రమా
యాబాధస్స్యాత్ - యదిచాభావప్రమాబాధః తదాప్రమా
త్వం యద్యబాధితార్థగోచరత్వం తదాత్మాశ్రయః యదిత
త్సంసర్గవతి తత్ప్రకారకత్వమ్ తదాతస్యవిధినిషేధయో
స్తుల్యత్వాత్కథంబాధ్యబాధకభావః- యదిచ జ్ఞానేననివృ
త్తిర్బాధః తదాఉత్తరకాల సత్త్వాభావేఽపి స్వకాలే స
త్త్వాభావః- కుతః- నహిముద్గరనివృత్తస్యఘటస్య స్వకా
లేఽప్యసత్త్వందృష్టమిష్టంవా- ప్రత్యుత నివృత్త్యనుపప
త్త్యాతత్పూర్వకాలే సత్త్వమేవసిధ్యేత్ - జ్ఞాననివృత్తస్య
సద్విలక్షణత్వనిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనః- యదిచ మిథ్యాత్వబుద్ధి
ర్బాధః తదా స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావ ప్రతియోగి
త్వంమిథ్యాత్వమితిత్వదభిమతత్వాల్లౌకికైస్తదనవగమాన్న
బాధసిద్ధిః- స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగినో
బుద్ధిర్బాధఇత్యుక్తావపిబాధాసిద్ధిఃపరస్పరబాధప్రసజ్గశ్చ-
అపిచ యదిరజతేప్రాతిభాసికత్వం తదభావేవ్యావహారిక
సత్త్వంవా పారమార్థికసత్త్వంవా- వ్యావహారికసత్తాభా
వాత్పారమార్థికసత్త్వాభావాద్వా సదసద్వ్యావృత్తేత్యుచ్యే
తతదాయదివ్యవహారదశాయామబాధ్యత్వంవ్యావహారిక
సత్త్వంప్రతిభాసదశాయామబాధ్యత్వంప్రాతిభాసికసత్త్వ
మిత్యుచ్యేత తదా రజతతదభావయోస్సత్త్వద్వయమవర్జ
నీయమ్- ప్రతిభాసదశాయాం వ్యవహారస్య వ్యవహారద
శాయాంప్రతిభాసస్యచ రజతతదభావయోస్తుల్యత్వాత్ -
బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వం వ్యావహారికత్వంతదితరబాధ్య
త్వం ప్రాతిభాసికత్వమిత్యపిన- బాధ్యత్వస్యస్వాధికరణని
ష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వాత్మకత్వే బ్రహ్మజ్ఞానేతర విశే
షణానన్వయాత్ -తస్యప్రతియోగితదభావయోస్తుల్యత్వా
చ్చ- నివర్త్యత్వాత్మకత్వేన తేనభావాభావయోరవిరోధసిద్ధిః-
కాలప్రసదైర్ఘ్యమాత్రస్యావిరోధాహేతుత్వాత్ - తథాన
తథ్యంసప్రాగభావాత్యన్తాభావాన్యోన్యాభావైఃప్రతియో
గిప్రతియోగితావచ్ఛేదకయోరవిరోధప్రసజ్గాత్ - సత్తాభే
దమనాదృత్య సత్త్వమిథ్యాత్వాభ్యామేవ విరోధమహా

ఆత్మాశ్రయః- స్వాధికరణవృత్త్యభావప్రతియోగిత్వేనైవాభావసామానాధికరణ్యరూపావిరోధసముద్గమాత్.

కించ క్లృప్తకారణాభావాన్న రజతోత్పత్తిసంభవః నచ సత్యరజతే యత్కార్యతావచ్ఛేదకం రజతత్వం నతదిహాస్తీతి కథం తదసంభవ ఇతి వాచ్యమ్- తథాసతి యదేవ సత్యరజతగతం రజతత్వం తదవచ్ఛేదేనేష్టసాధనత్వగ్రహ ఇతి ప్రాతిభాసికరజతే ప్రవృత్తిర్న స్యాత్- శుక్తిరజతే తాదృశరజతత్వాసంసర్గాగ్రహాద్వా రజతారజతయోర్భేదాగ్రహాద్వా యది ప్రవృత్తిస్తర్హ్యనిర్వచనీయఖ్యాతిర్దత్తజలాఞ్జలిః స్యాత్- నచ శుక్తిరజతం సత్యరజతతాదాత్మ్యేనోత్పద్యత ఇతి తత్తాదాత్మ్యగ్రహాత్తత్ర ప్రవర్తత ఇతి వాచ్యమ్- సత్యరజతావచ్ఛిన్నసదధిష్ఠానకత్వాభావేన తాదాత్మ్యాసిద్ధేః- అభేదప్యనిర్వచనీయ ఉత్పద్యత ఇతి చేత్కిం తేన- తస్యేష్టసాధనత్వేనాగ్రహాత్ తద్గ్రహేఽపి ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః- సాదృశ్యజ్ఞానాత్ప్రవృత్తిరితి చేత్ తథాసతి ప్రవృత్తౌ కారణాన్తరకల్పనాగౌరవమ్- కించ సాదృశ్యజ్ఞానాత్ప్రవృత్తౌ శుక్తిరజతసదృశీతి జ్ఞానాదపి ప్రవృత్త్యాపత్తిః- భేదజ్ఞానాన్న ప్రవృత్తిరితి చేత్- తర్హి భేదాగ్రహస్సాదృశ్యజ్ఞానంచ ప్రవర్తకమిత్యుక్తం స్యాత్- తథాచ నానిర్వచనీయసిద్ధిః- శుక్తావేవ రజతసాదృశ్యజ్ఞానాద్భేదాగ్రహాచ్చ ప్రవృత్త్యుపపత్తేః- యచ్చానిర్వచనీయమిష్టసాధనత్వముత్పద్యతే తదేవేహ జ్ఞాయతే తజ్జ్ఞానాదేవచ ప్రవృత్తిరితి చేన్న- తథాపి సంప్రతిపన్నేష్టసాధనతయా జ్ఞానం ప్రవృత్తికారణతయా సంప్రతిపన్నం తస్యేహ కారణత్వం పరిత్యజ్య కల్ప్యస్య జ్ఞానం ప్రవృత్తికారణమితి కల్పనీయం తతో వరం సంనికర్షకారణతాం పరిత్యజ్య క్లృప్తస్యైవ దోషస్య భ్రమకారణతారూపధర్మకల్పనా- అవిద్యావృత్తిపక్షే సాపి క్లృప్తైవ- పక్షాన్తరేఽపి పరోక్షాన్యథాఖ్యాతౌ దోషాన్తరస్య కారణత్వం క్లృప్తమ్- కించానిర్వచనీయపక్షే అపూర్వం రజతం తత్రేష్టసాధనత్వం తజ్జ్ఞానస్య ప్రవర్తకత్వం స్వాభావసామానాధికరణ్యం సత్తాభేద ఇత్యాదీని బహూని కల్పనీయాని- కించ జ్ఞానకారణాభావాచ్చ న ప్రత్యక్షభ్రమసంభవః- నహి జ్ఞానాత్ప్రాగవిద్యమానేనార్థేన సంనికర్షసంభవః- తదభావేచ ప్రత్యక్షానుపపత్తిం భవన్త ఏవాహుః- నన్వవిద్యావృత్తిరేవ భ్రమోఽన్తఃకరణవృత్తిః తతో న సంనికర్షాపేక్షేతి చేత్ అవిద్యావృత్తేరపి సాక్షాత్కారరూపత్వే తదపేక్షాధ్రౌవ్యాత్- తదభావే చాన్యథాఖ్యాతిపక్షేఽపి తథానుపపత్తేః- కించైవమవిద్యావృత్తిరన్యథాఖ్యాతిరూపైవేతి కుతో న కల్ప్యతే- తథాసత్యర్థోత్పత్తికల్పనాగౌరవం న భవతి- నచ సాక్షాత్త్వభ్రమః స చానాదిరితి న సంనికర్షాపేక్షేతి వాచ్యమ్- ఇదమాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవ రజతావభాసకత్వాభిధానాత్ తద్వృత్తేశ్చ జన్యతయా రజతసంనికర్షావశ్యంభావాత్- నన్వభివ్యక్తచైతన్యాభేదో హి భాసమానతా తస్య చేదమాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభ్యాసాదేవ సిద్ధేః- రజతాకారవృత్త్యనపేక్షణాత్- రజతావభాసస్యాన్యథాసిద్ధేర్న సంనికర్షాపేక్షేతి చేన్న- యద్యేవం తద్విషయప్రత్యక్షస్య తత్సంనికర్షజన్యత్వమనాదృత్యాన్యథాసిద్ధిరవలమ్బ్యతే తర్హి దోషేణాన్యథాసిద్ధిరస్తు- నియమసంకోచస్యోభయత్రాపి తుల్యత్వాత్- కించ యది రజతముత్పద్యతే నశ్యతి చ తర్హి తదుభయం ప్రతీయేత- నను ప్రతీయత ఏవ రజతజ్ఞానముత్పన్నం నష్టమితి- సాక్షిణ ఉత్పత్త్యభావేన సవిశేషణే హీతిన్యాయేన తత్ప్రతీతేః రజతవిషయత్వాదితి చేన్న- ప్రతీతేరవ్యాఖ్యేయత్వాత్- అన్యథేదం రజతమితి ప్రతీతేరబాధితమేవ శుక్తిత్వం విషయ ఇతి గఙ్గాదిపదవద్వ్యాఖ్యానప్రసంగాత్- తన్న్యాయవిషయత్వాఙ్గీకారేఽపి స్వర్గో ధ్వస్త ఇతి ప్రతీతేరపి సత్త్వాదిహాపి రజతముత్పన్నం నష్టమిత్యపి ప్రతీయేత- కించ చాకచక్యదర్శనానన్తరం వ్యాసంగాదినా కించిత్కాలవిలమ్బే న రజతభ్రమే సతి పూర్వమేవాత్ర రజతం స్థితమ్ ఇదానీం స్పష్టమితి ప్రతీతిర్దృశ్యతే- తత్ర కథమర్థోత్పత్తిః ప్రతీయేత- అపిచావిద్యావృత్తేరిదమాకారవృత్తేర్వా రజతజ్ఞానత్వస్యాఙ్గీకారాత్ కథం రజతజ్ఞానానుత్పత్తిః- అపిచ తత్ర రజతస్యోత్పత్తౌ తద్రజతం సర్వైరపి గృహ్యేత- బహూనామిదమాకారవృత్తౌ సత్యామనావృతరజతావభాసకచైతన్యేన ప్రమాతృచైతన్యాభేదస్యావిశిష్టత్వాత్- ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చ భేదమఙ్గీకృత్యైతేషాం రజతావచ్ఛిన్నచైతన్యమావృతమిత్యుక్తౌ ఇదం రజతయోస్తాదాత్మ్యభఙ్గః- కించ రజతే సతి కథం తత్ర తదభావః- అత్రాహుర్నవీనాః- రజతే సత్యపి వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నరజతాభావో న విరుద్ధః- నచాభావః ప్రతియోగిసమానస్వభావః ససమ్బన్ధికపదార్థస్య సమ్బన్ధిసమానస్వభావత్వాత్- తథా చ కథం ప్రాతిభాసికరజతే సతి ప్రాతిభాసికస్తదభావ ఇతి వాచ్యమ్- అభావస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసమానస్వభావత్వాత్- అన్యథా శుక్తిప్రమితప్రపఞ్చాభావస్యావాస్తవత్వానుపపత్తేః- శ్రుతేస్సత్త్వావేదకత్వమూల్యక్షతిః- అత్ర సత్త్వమేవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకమ్ తాదృశాభావాభ్యుపగమే యస్య కదాపి రజతం నాస్త్యేవ- తస్యాన్నాప్తవాక్యాన్మదీయమిదం రజతమితి జ్ఞానే ఆప్తవాక్యాన్మదీయమిదం రజతం న భవతీతి జ్ఞానం ప్రమా న స్యాత్- నచ తత్ర మదీయత్వస్యైవ నిషేధః- తత్ర తస్య సత్త్వాత్- ప్రతియోగివిశేషణత్వాస్సమ్భవాచ్చ- అత ఏవ న రజతనిషేధః మదీయత్వాభావాద్వా రజతత్వాభావాద్వా ఆప్తేనేత్థముక్తమితి జిజ్ఞాసాభావప్రసంగాచ్చ- యత్ర విశిష్టాభావతాత్పర్యజ్ఞానం శ్రోతుస్తత్ర తస్యైవావశ్యకత్వాత్- అథవా ప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్య ప్రతియోగిసమ్బన్ధాపేక్షితః- సద్ధర్మత్వమపి అన్యథా ఘటత్వఘటరూపాది నిషేధాయోగాత్ అస్తి చ రజతేఽధిష్ఠానసత్తావైశిష్ట్యం ప్రతియోగిసమానస్వభావమతః ప్రతి

యోగితావచ్ఛేదకసమానస్వభావో రజతాభావః పరమార్థ ఇతి. తన్న- తత్ర కిం ప్రమాణమాత్రస్య తత్త్వావేదకత్వముత్సర్గ ఉత శ్రుతేః- నాద్యస్తావతా శ్రుత్యా ప్రత్యక్షాదేభావస్య వా ప్రవత్త్వాసిద్ధేః- న ద్వితీయః వేదబాహ్యత్వప్రసంగాత్ శ్రుతావపి తత్త్వావేదకత్వబాధోక్తేః- యదుక్తం రజతే సత్యపి సత్త్వావచ్ఛిన్న రజతాభావో న విరుద్ధ ఇతి తన్న- ఘటో నాస్తి ఘటోఽస్తీత్యాదౌ ఘటత్వాదేరేవ రజతం నాస్తీత్యత్రాపి రజతత్వస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్- న చ ఘటో నాస్తీత్యాదావపి సత్త్వమేవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకమ్- ఘటవత్యపి నిషేధప్రసంగాత్- న చ ఘటాదౌ సదభేదప్రతీతేస్తత్ర నిషేధాసమ్భవః భిన్నత్వే సత్యభిన్నసత్తాకత్వరూపతాదాత్మ్యప్రతీతేరేవ భవదభిమతత్వేన సద్భేదస్యైవ ప్రతీత్యాఽభేదప్రతీతేరసిద్ధేః యచ్చాధిష్ఠానాత్మకసద్రూపస్య ప్రతియోగిని సత్త్వాత్ తత్ సత్త్వావచ్ఛిన్న రజతాభావస్సంసృష్టావచ్ఛిన్న ప్రతియోగిక ఏవేతి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసత్త్వసమానస్వభావోఽభావః పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్- తదపి న- సత్త్వావచ్ఛిన్న రజతే సతి తదసంభవాత్- న చాభావస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసమానస్వభావత్వేన సత్త్వావచ్ఛిన్న రజతాభావస్య పరమార్థత్వాన్న విరోధ ఇతి వాచ్యమ్- లాఘవేనాభావస్య ప్రతియోగిసమానస్వభావస్యైవ వాచ్యత్వాత్- వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నాభావశ్చాసిద్ధ ఇతి అభావశబ్దే వ్యధికరణశబ్దే చ ద్రష్టవ్యమ్.

అన్యథాజ్ఞాన- (అన్యథా- జ్ఞాన) న. అయథార్థజ్ఞానవిశేషః- యథా- పీతశ్శంఖ ఇత్యాదిజ్ఞానమ్.

అన్యథాత్వ- (అన్యథా- త్వ) న. అన్యప్రకారత్వమ్- అన్యథాత్వాధికరణముత్తరమీమాంసాయామ్- ౩ అధ్యాయే ౩ పాదే ౭ అధికరణమ్. తత్ర సూత్రాణి. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్- న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్- సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి- వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్- అత్రాద్యాని త్రీణి సూత్రాణి మధ్వమతే గుణోపసంహారాధికరణశేషాణి- అన్తిమసూత్రం తు శఙ్కరమతే మధ్వమతేఽప్యధికరణాన్తరమ్- మధ్వమతే వ్యాప్తేరిత్యస్యస్థానే ప్రాప్తేరితి పాఠో విశేషః- అస్త్యుద్గీథవిద్యా వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ- తత్ర వాజసనేయకే- ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీథవాగాదిమనః పర్యన్తదృష్ట్యా వసురైరభిభవముక్త్వా- అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచురిత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా భవత్యాత్మనా పరాఽస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేదేతి శత్రుపరాజయఫలా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా- ఏవం ఛాన్దోగ్యేఽపి- దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిరే- ఇత్యారభ్య తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యుద్గీథేనాసురపరాభవం ప్రతిజ్ఞాయ తద్వదేవోద్గీథవాగాదిదృష్ట్యా దోషమభిధాయ- అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా- యథాశ్మానమాఖణమృత్వా విధ్వంసేత ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవం విది పాపం కామయతే ఇతి శత్రుపరాభవాయోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా- తత్ర కిం విద్యాభేద ఉత విద్యైక్యమితి సంశయే- సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయేన విద్యైకత్వమ్- నను తన్న యుక్తమ్- వాజసనేయకే త్వం న ఉద్గాయేత్యుద్గీథస్య కర్తృత్వేన- ఛాన్దోగ్యే తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యుద్గీథత్వేన చ ప్రాణస్యోపాసనప్రక్రమాదితి చేన్న- ఏతావతా విశేషేణ విద్యైక్యానపగమాత్- దేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వాసురాత్యయాభిప్రాయోద్గీథోపన్యాసవాగాదిసంకీర్తన తన్నిన్దాపూర్వకముఖ్యప్రాణవ్యపాశ్రయ తద్వీర్యప్రయుక్తాసురవిధ్వంసనాశ్మలోష్టనిదర్శనాదీనాం బహూనామర్థానాముభయత్రావిశేషాత్- వాజసనేయకేఽపి చ ఏష ఉ వా ఉద్గీథ ఇతి ప్రాణస్యోద్గీథసామానాధికరణ్యశ్రవణాత్ ఛాన్దోగ్యేఽపి కర్తృత్వం లక్షయితవ్యం తస్మాద్విద్యైకత్వమితి శఙ్కరమతే పూర్వః పక్షః- ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్ఛాదనాద్యవిశేషాద్విద్యైకత్వమ్- తన్న యుక్తమ్- వాజసనేయకే ఉద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్టిర్విహితా ఛాన్దోగ్యే తూద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్టిరితి తద్బోధకశబ్దాన్యథాత్వం స్పష్టమితి విద్యాభేద ఇతి చేన్న- అవిశేషేణోభయత్రోద్గీథసాధనకపరపరిభవస్యైవోపక్రమే ప్రతీతేస్తద్విరోధాయ తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యధ్యస్తప్రాణభావ ఉద్గీథ ఉద్గానకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వోదనాదివత్స్వకర్మ్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వోక్తేరితి రామానుజమతే- పూర్వః పక్షః- ప్రథమసూత్రం చ వ్యాఖ్యాతప్రాయమ్.

న విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యమ్- ఛాన్దోగ్యే ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యేవముద్గీథావయవస్యోంకారస్యోపాస్యత్వోపక్రమాత్- వాజసనేయకే తూద్గీథశబ్దేనావయవగ్రహణకారణాభావాత్సకలాయా ఉద్గీథభక్తేరావేదనాచ్చ ప్రకరణభేదాత్- యథైకస్యామపి శాఖాయాముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతం తద్వత్- ఇతి రాద్ధాన్తః- ద్వితీయసూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్.

ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్తద్విద్యైక్యముక్తమితి చేత్తత్సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేఽప్యస్త్యేవ యథాగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే కుణ్డపాయినామయనేఽగ్నిహోత్రే చ- యథా చోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు- ఇతి తృతీయసూ

త్రార్థాః.

ఛాన్దోగ్యే ప్రథమ ప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపి విద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రకృత ప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తన్మధ్యగతస్య తద్ధదేవా ఉద్గీథమాజహ్రురిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవ విషయత్వమేవ సమఞ్జసమ్- అవయవే చ సముదాయ శబ్దస్య పటో దగ్ధ ఇత్యాదిషు దర్శనాదితి రామానుజ మతేన తు అర్థానుసూత్రార్థాః- శఙ్కరమతే తదర్థాస్తూద్గీథ శబ్దే ద్రష్టవ్యాః.

అన్యథాసిద్ధ- (అన్యథా- సిద్ధ-) త్రి. కార్యం ప్రతి నియత పూర్వవర్తిత్వేపి కారణత్వ రహితమ్- అవశ్యక్లృప్తనియత పూర్వవర్తిభిరేవ కార్యసంభవే తత్సహభూత మన్యథా సిద్ధమితి తల్లక్షణమ్- యథా- యద్ఘటవ్యక్తిం ప్రతి రాసభస్య నియత పూర్వవర్తిత్వమస్తి తత్రాపి తత్సజాతీయం ప్రత్యవశ్య క్లృప్తైర్దణ్డాదిభిరేవ తద్వ్యక్త్యుత్పత్తిసంభవే రాసభోఽన్యథా సిద్ధః- ఏవం గన్ధం ప్రత్యవశ్యక్లృప్తేన గన్ధప్రాగభావేనైవ గన్ధోత్పత్తి సంభవే తత్సహభూతం రూప ప్రాగభావాది పాకజగన్ధం ప్రత్యన్యథాసిద్ధమ్- అవశ్యక్లృప్తత్వం చాత్ర లఘునియత పూర్వవృత్తిత్వమ్- లఘుత్వం చ త్రివిధం శరీరకృతముపస్థితికృతం సంబన్ధకృతం చేతి- తత్ర ప్రథమమనేక ద్రవ్యసమవేతత్వాపేక్షయా మహత్త్వే- ద్వితీయం గన్ధం ప్రతి రూపప్రాగభావాపేక్షయా గన్ధప్రాగభావే గన్ధాత్మక ప్రతియోగిజ్ఞానసత్త్వేన శీఘ్రముపస్థితేః- తృతీయం దణ్డత్వ దణ్డరూపాద్యపేక్షయా దణ్డే- స్వాశ్రయదణ్డసంయోగాది ఘటిత పరమ్పరాయా గురుత్వాదితి.

అన్యథా సిద్ధం పఞ్చవిధమ్- యత్కార్యం ప్రతి కారణస్య పూర్వవృత్తితా యేనరూపేణ గృహ్యతే తత్కార్యం ప్రతి తద్రూపమన్యథా సిద్ధం ప్రథమమ్- యథా- ఘటం ప్రతి దణ్డత్వమ్- తద్ధర్మావచ్ఛిన్న నిరూపిత నియతపూర్వవృత్తిత్వగ్రహ విశేష్యతావచ్ఛేదకత్వే సతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం ప్రతి స్వతన్త్రాన్వయ వ్యతిరేక శూన్యత్వమ్ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం ప్రత్యన్యథా సిద్ధత్వం ప్రథమ మితి యావత్ తేన తద్వ్యక్తిత్వేన ఘటాది విషయక ప్రత్యక్షవ్యక్తిం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వ గ్రహ విశేష్యతావచ్ఛేదక స్యాపి తద్వ్యక్తిత్వస్య స్వవిషయక ప్రత్యక్షత్వేన తద్వ్యక్తిం ప్రతి కారణతాయాం నాన్యథా సిద్ధత్వమ్- దణ్డరూపాది వారణాయ సత్యన్తమ్- కపాలసంయోగో ఘట పూర్వవర్తీత్యాది గ్రహే కపాలస్యాపి తాదృశ విశేష్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ తత్రాతివ్యాప్తి వారణాయ విశేష్యమ్.

యస్య స్వాతన్త్ర్యేణాన్వయ వ్యతిరేకౌ న స్తః కింతు స్వకారణమాదాయైవ తౌ గృహ్యేతే తదన్యథాసిద్ధం ద్వితీయమ్- యథా దణ్డరూపం ఘటం ప్రతి- తత్కార్య నిరూపిత స్వతన్త్రాన్వయ వ్యతిరేక శూన్యత్వే సతి తత్కార్య కారణావచ్ఛిన్న స్వనిష్ఠ తత్కార్య నియత పూర్వవృత్తిత్వ గ్రహ విశేష్యతాకం యత్ తత్కార్యం ప్రత్యన్యథాసిద్ధం ద్వితీయమితి యావత్- కపాల సంయోగో ఘట పూర్వవర్తీత్యాది గ్రహ విశేష్యతాయాః కపాలసంయోగనిష్ఠాయాః కపాలావచ్ఛిన్నత్వాత్ కపాలసంయోగేఽతివ్యాప్తి వారణాయ సత్యన్తమ్- దణ్డత్వాదివారణాయ విశేష్యదళమ్.

అత్రేతరాన్వయ వ్యతిరేక ప్రయుక్తాన్వయ వ్యతిరేకశాలిత్వమిత్యుక్తే ప్రథమద్వితీయాన్యథాసిద్ధయోస్సంగ్రహేఽపి భేదేనాన్యథాసిద్ధద్వయప్రదర్శనం ప్రాచాం శిష్య బుద్ధివైశద్యార్థమ్.

ఫలాననుగుణమన్యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వం గృహీత్వైవ యస్య యత్కార్యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వం గృహ్యతే తస్య తత్కార్యం ప్రత్యన్యథాసిద్ధత్వం తృతీయమ్- యథా ఘటాదికం ప్రత్యాకాశస్య శబ్దసమవాయికారణత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వమ్- ఫలాననుగుణత్వవిశేషణాత్ కులాలజనకేనాతివ్యాప్తిః- తాదృశమన్యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వఘటకరూపేణ యస్య యజ్జనకత్వం తస్య తేన రూపేణ తం ప్రత్యన్యథాసిద్ధత్వమ్- తేన స్వర్గం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వం గృహీత్వైవ గృహీత కారణతాన్యథానుపపత్త్యా యాగస్య వ్యాపారత్వేనాపూర్వ కల్పనేఽప్యపూర్వం ప్రతి యాగస్య నాన్యథాసిద్ధత్వమ్- ఘటాదికం ప్రత్యాకాశస్య శబ్దాశ్రయత్వేన త్వన్యథాసిద్ధత్వం పఞ్చమమేవేతి ధ్యేయమ్- తాదృశమన్యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వం గృహీత్వైవాన్యం ప్రతి పూర్వవృత్తితానుపపాదకం యం ప్రతి యస్య పూర్వవృత్తిత్వం గృహ్యతే తం ప్రతి తదన్యథా సిద్ధం తృతీయమ్- తేనాపూర్వం ప్రతి యాగస్యానన్యథా సిద్ధత్వమితి కేచిత్- తన్మతే శబ్దాశ్రయత్వేనాప్యాకాశస్య తృతీయమేవాన్యథాసిద్ధత్వమ్- శబ్దో ద్రవ్యజన్యః జన్యగుణత్వాదిత్యనుమిత్యాత్మక కార్యకారణభావగ్రహరూపానుకూలతర్కసహకృతేనైవ శబ్దో ద్రవ్యాశ్రితో గుణత్వాదిత్యనుమానేన శబ్దాశ్రయత్వస్యాకాశే గృహీతత్వాత్.

యత్కార్యజనకం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వం గృహీత్వైవ యస్య యత్కార్యం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వం గృహ్యతే తస్య తత్కార్యం ప్రత్యన్యథా సిద్ధత్వం చతుర్థమ్- యథా కులాలపితుర్ఘటం ప్రతి కులాలపితృత్వేన- కులాలత్వేన తు నాన్యథాసిద్ధత్వమ్- కిన్తు కారణత్వమిష్టమేవ- యద్యపి తృతీయాన్యథా సిద్ధలక్షణేఽన్యం ప్రతీత్యస్య ఫలాననుగుణత్వ విశేషణానుపాదానే తృతీయ చతుర్థయోరుభయోస్సంగ్రహః తథాపి శిష్యబుద్ధివైశద్యాయైవ భేదప్రదర్శనమితి బోధ్యమ్.

విశేషలక్షణానాక్రాన్తం సామాన్యలక్షణాక్రాన్తమన్యథాసిద్ధం పఞ్చమం యథా ఘటవ్యక్తిం ప్రతి రాసభః యథా వా గన్ధాదికం ప్రతి రూపప్రాగభావాదికమ్.

అన్యథా సిద్ధత్వమన్యథాసిద్ధిః.

అన్యథాసిద్ధి- స్త్రీ. అన్యథాసిద్ధత్వమ్.

అన్యదా- (అన్య- దా) అ. అన్యస్మిన్ కాలే ఇత్యర్థే.

అన్యదాభ్యా- స్త్రీ. గణ్డోలీ.

అన్యపదార్థ- (అన్య-పద-అర్థ) పు. వ్యాకరణే సమాసఘటకపదార్థాతిరిక్తోర్థః - తస్మిన్ వర్తమానము నేకం సుబన్తం సమస్యతే స బహువ్రీహిరిత్యుత్సర్గః - * చిత్రగుః.

అన్యపదార్థే వర్తమానం సుబన్తం నదీభిస్సహ సమస్యతే సంజ్ఞాయాం సోఽవ్యయీభావః - అయం నిత్యసమాసః - వాక్యేన సంజ్ఞానవగమాత్ - * ఉన్మత్తగఙ్గం దేశః లోహితగఙ్గమ్.

మయూరవ్యంసకాదిగణే ఏహీడాదయోఽన్యపదార్థే వర్తన్తే.

తిష్ఠద్గుప్రభృతిషు ఖలేయవాదీన్యన్యపదార్థే వర్తన్తే.

అన్యపుష్- (అన్య- పుష- క్విప్) పు. కాకః.

అన్యపుష్ట- (అన్య-పుష్ట) పు. కోకిలః. (అన్యపుష్ట-టాప్) అన్యపుష్టా.

అన్యభావ- బ్రాహ్మణాదిః.

అన్యయోగవ్యవచ్ఛేద- పు. ఏవకారార్థవిశేషః- యథా- పార్థ ఏవ ధనుర్ధర ఇత్యాదౌ పార్థాన్యస్య ధనుర్ధరత్వ వ్యవచ్ఛేదః- ఉత్తరమీమాంసాయాం ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమాతిరిక్తపాదత్రయమన్యయోగవ్యవచ్ఛేద త్రిపాదీత్యుచ్యతే.

అన్యరాగతా- స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే ఛాయాభేదః- రాగే రాగాన్తరాశ్రయాచ్ఛాయా అన్యరాగతేతి తల్లక్షణమ్.

అన్యవాప- (అన్య- డువప- ఘఞ్) పు కాకః.

అన్యశబ్ద సన్నిధి- పు. శబ్దసందేహ సతి శబ్దశక్తి నియమనహేతుష్వేకః- నానార్థపదైకార్థమాత్రసం సర్గ్యర్థాన్తరవాచకపదసమభివ్యాహారోన్య శబ్దసన్నిధి రితి తల్లక్షణమ్- యథా కరేణ రాజతే నాగ ఇత్యత్ర కరపదస్య నాగపదమాదాయ నాగపదస్య చ కరపదమాదాయ శుణ్డాయాం గజే చ శక్తి నియమనమ్- న చాత్రైకశబ్దశక్తి నియమనమపరశబ్దశక్తి నియమనమపేక్షతే యేనాన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - కిన్తు కరనాగశబ్దయోరర్థాన్తరగ్రహణేన్వయానుపపత్త్యా యుగపదేవ శక్తిర్నియమ్యతే- దేవస్య పురారాతేరితి ప్రాచాముదాహరణంతు న సమ్యక్- నగరారాతే రాజ్ఞస్త్రిపురారాతే స్స్మరస్య చ బోధనే నియామకత్వాభావాత్- అవ్యభిచరిత శబ్దసామానాధికరణ్యమన్యశబ్దసన్నిధిరితి తల్లక్షణంతు కరేణ రాజతే నాగ ఇత్యాదావవ్యాప్తమ్- కుపితో మకరధ్వజ ఇతి స్వాభిమతలిఙ్గోదాహరణేఽతివ్యాప్తం చేతి బోధ్యమ్.

అన్యాదృక్ష- (అన్య- దృశిర్- క్స) త్రి. అన్యాదృశః,

అన్యాదృశ్- (అన్య- దృశిర్- క్విన్) అన్యాదృశః.

అన్యాదృశ- (అన్య- దృశిర్- కఞ్) త్రి. అన్యవిధః- తత్పర్యాయాః- అన్యాదృక్ష- అన్యాదృశ్.

అన్యాధిష్ఠిత- త్రి. ఇతరాధిష్ఠితమ్- అన్యాధిష్ఠితాధికరణముత్తరమీమాంసాయాం 3 అధ్యాయే ౧ పాదే ౬ అధికరణమ్- తత్ర సూత్రాణి- అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ - అశుద్ధమితిచేన్న శబ్దాత్ - రేతస్సిగ్యోగోఽథ - యోనేశ్శరీరమ్.

ఇష్టాదికారిణాం సానుశయానాం చన్ద్రమసోఽవరోహే- మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీతి ప్రవర్షణానన్తరం పఠ్యతే- త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త ఇతి- తత్ర జాయన్త ఇతి వచనాత్ తేషాం వ్రీహ్యాదిస్థావరశరీర సుఖదుఃఖ భోక్తారో భవన్తీతి ప్రాప్తే అన్యజీవైస్తత్సుఖదుఃఖభోక్తృభిరధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే సంశ్లేషమాత్రమేవ తేషామ్- పూర్వోక్తవాయుధూమాదిభావవత్ తద్వదేవేహాప్యభిలాపాత్- నను పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాధ్వరికం కర్మ తస్యానిష్టమపి ఫలమవకల్పత ఇత్యతో ముఖ్యమేవ వ్రీహ్యాదిజన్మేతి చేన్న- తస్య ధర్మత్వబోధకశాస్త్రసద్భావాత్ - శాస్త్రహేతుత్వాద్ధర్మాధర్మవిజ్ఞానస్య- వ్రీహ్యాదిభావానన్తరం రేతస్సిగ్భావ ఆమ్నాయతే- యో యో హ్యన్నమత్తి- యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి- సయథాతద్యోగమాత్రం తద్వదేవ వ్రీహ్యాదిభావోఽపి- అపి చ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిరవగమ్యతే- తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యన్త ఇత్యాదినా- ఇతి రాద్ధాన్తశ్శఙ్కరరామానుజమతయోః- మాత్రార్థశ్చ స్పష్టః- అశుద్ధమితి సూత్రే- శబ్దాత్ - అగ్నీషోమీయాదేస్సంజ్ఞపనస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయా హింసాత్వాభావశబ్దాత్-హిరణ్యశరీర ఊర్ధ్వస్స్వర్గం లోకమేతీత్యాదికాత్ -ఇతి రామానుజమతే విశేషః.

త ఇహ వ్రీహియవా ఇత్యాది శ్రవణాదనర్థఫలత్వం యజ్ఞాదేరితి ప్రాప్తే- అన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాది శరీరే ప్రవేశః న తు భోగః- ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతీతి పూర్వోక్తివత్ - సోఽవాగ్గతిః స్థావరాన్ ప్రవిశత్య భోగేనైవ వ్రజతి స్థూలశరీర మేతి స్థూలాచ్ఛరీరాద్భోగా న సుఖదుఃఖ ఇత్యభిహితాత్ప్రసారవ్రతుతే- స్వర్గాదవాగ్గతో జీవో వ్రీహ్యాదీతరదేహగః - అభుఞ్జంస్తత్క్రమేణైవ దేహమాప్నోతి కాలత ఇతి వారాహేచ- హింసారూపత్వాత్పాపస్యాపి సంభవాద్దుఃఖం భవత్వితి చేన్న - శబ్దవిహితత్వాత్ - హింసాత్వే వైదికాయాం తు తయాఽనర్థో ధ్రువం భవేత్ - వేదోక్తయా హింసయా తు నైవానర్థః కథంచనేతి వారాహే- స్వర్గాదవాగ్గతస్సోఽపి మాతురేవోదరం వ్రజేదితి వచనాత్ య ఏష గృహీ భవతి యో వా రేతస్సిఞ్చతి తమేవానుప్రవిశతీతి శ్రుతిః కథమితి చేన్న- తతో రేతస్సిఞ్చతి తమేవానుప్రవిశత్యథ మాతరమ్ అథ ప్రసూయతే సకర్మానుగత ఇతి కాత్యాయనశ్రుతేః పితరమేవ ప్రథమతో విశతి మాతృప్రాప్తేః పశ్చాదభిధానాత్ - దేహం గర్భస్థితం చాపి ప్రవిశేత్స్వర్గతో గత ఇతి వచనాత్పశ్చాదేవ ప్రవిశతీతి చేన్న- పితృశరీరాత్స్వశరీరం ప్రవిశ్యైతత ఏవ శరీరాన్తరం ప్రాప్నోతి- దివస్థాస్సూనాన్ గచ్ఛతి స్థాస్సూన్ దృశ్య పితరం పితుర్మాతరం మాతుశ్చ శరీరం శరీరేణ జాయత ఇతి సంమితం స్థాస్సూన్ దృశ్య జాయతే పితురాత్మపరం తథా గర్భే వా వహిర్వేతి పాస్య

యజ్ఞశ్రుతేః స్థావరాణిదివసి. ప్రాప్తః స్థావరేభ్యశ్చ పూరుషమ్. పురుషాత్ స్త్రియమాప్నోతితతో దేహం యథాక్రమమ్. దేహేనజాయతే జన్తురితి సామాన్యతో జనిః. విశేషజననంచాపి ప్రోచ్యమానం నిబోధమే స్థాన్నన్యథాపి పురుషే ప్రమదాయా మథాపివా. గర్భేవా బహిరేవాథకస్మిచిత్ స్థానాన్తరేమచేతి బ్రాహ్మే. ఇతిమధ్వమతే

అన్యాపదేశ. పు. అన్యార్థద్యోతనాయాన్యార్థకథనమ్. అప్రస్తుతప్రశంసాయా మస్యాన్తర్భావః. తేన ప్రతీయమానస్యార్థస్య విశదీకరణంస్యాపదేశ ఇతిప్రాచీనా వ్యవహరన్తి.

అన్యార్థ. త్రి. (అలఙ్కారశాస్త్రే) పదదోషవిశేషః. రూఢిప్రచ్యుతమన్యార్థమితి తల్లక్షణమ్. యథా మదనాగ్నినా విదగ్ధహృదయేయం విరహిణీత్యత్ర విదగ్ధపదందగ్ధార్థబోధనాయప్రయుక్తమ్.

అన్యు. ఉణాదిప్రత్యయస్య అన్యుచ్ ఇత్యస్య కన్యుచ్ ఇత్యస్యచస్వరూపమ్.

అన్యుచ్. వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః. అన్యుస్వరూపః. సచ స్వృధాతోర్భవతి. * సరణ్యుః.

అన్యూన. (నఞ్-న్యూన) త్రి. సర్వమ్.

అన్యేద్యుష్క. పు. అన్యేద్యుర్నామజ్వరః.

అన్యేద్యుస్. (అన్య- ఏద్యుస్) అ. అన్యస్మిన్నహనీత్యర్థే. (వైద్యశాస్త్రే) విషమజ్వరభేదః. సచ దినేదినే నక్తందివా వా ఏకకాలం ప్రవర్తతే. తత్పర్యాయా. అన్యేద్యుష్కః. ఏకాహికః. తచ్చికిత్సాయథా. పటోలనిమ్బత్రిఫలామృద్వీకాముస్తవత్సకానాం కషాయోఽన్యేద్యుర్జ్వరంశమయతి. శేషం విషమజ్వరశబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

అన్యోక్తి. స్త్రీ. (నాట్యశాస్త్రే) తుల్యసంవిధానంనామపతాకాస్థానకభేదః

అన్యోన్య. కస్కాదిః. (అన్య- సు-అన్య) త్రి. అయంశబ్దఃకర్మవ్యతిహారబోధకః. * అన్యోన్యంవిప్రానమన్తి. అన్యోన్యా. అన్యోన్యాన్. అన్యోన్యేనకృతమ్. అన్యోన్యస్మైదత్తమిత్యాది. తత్పర్యాయాః. పరస్పర. ఇతరేతర. మిథస్.

తత్రమిథశ్శబ్దవ్యతిరిక్తానామన్యోన్యపర్యాయాణాం స్త్రీలిఙ్గనపుంసకయోరుత్తరపదస్థాయావిభక్తేః ఆమ్ ఇత్యాదేశో వా. సచద్వితీయాయామేవేతి కేచిత్. సర్వవిభక్తీనామిత్యన్యే. తేషాం స్త్రీయాందశద్వయేపి టాబ్నభవతి నపుంసకే అద్ డాదేశో నభవతి. తత్రాన్యోన్యపరస్పరశబ్దయోః పూర్వపదస్థస్యప్రథమైకవచనాత్మకస్య సర్వవిభక్త్యాదేశస్యసకారస్యసమాసేనలుక్. ఇతరేతరశబ్దస్యతుసమాసవద్భావః. * అన్యోన్యాం అన్యోన్యమ్. పరస్పరామ్ పరస్పరమ్. ఇతరేతరామ్ ఇతరేతరం వా ఇమే బ్రాహ్మణ్యౌకులేవా భోజయతః. అన్యోన్య సంసక్తమ్. అన్యోన్యాశ్రయః. పరస్పరాక్షిసాదృశ్యమ్. అన్యోన్యసంశ్రయమ్.

అన్యోన్యభాషణంసంలాపః.

అలఙ్కారశాస్త్రే. అర్థాలఙ్కారవిశేషః. విరోధమూలేషువిద్యానాథాదిభిఃపరిగణితః. యత్రపరస్పరం క్రియాద్వారకముత్పాద్యోత్పాదకత్వంతదన్యోన్యమితి తల్లక్షణమితిప్రాఞ్చః. ద్వయోర్మిథస్సాక్షాజ్జన్యజనకభావస్యవిరుద్ధత్వాత్ క్రియాద్వారకమితి. తథాచైకక్రియావిశిష్టత్వేన మిథోజనకత్వంనవిరుద్ధమితితదాశయః. పరస్పరోపకారోఽన్యోన్యమితినవీనాః. * సీతయారామశ్శోభతే రామేణసీతాశోభతే. అహంసైస్వరసశ్శ్రీస్సారీక్రియతే. నరసాహంసానాం శ్రీస్సారీక్రియతే. రాత్రిశ్చన్ద్రేణభాతి. చన్ద్రోరాత్ర్యాభాతి. క్రియాభేదేప్యన్యోన్యం సంభవతి. * యథోర్ధ్వాక్షఃపిబత్యమ్బుః పథికోవిరళాఙ్గుళిః. తథాప్రపాపాలికాపిధారాంవితనుతేతనుమ్. అత్రపథికేనచిరస్వముఖావలోకనమభిలషన్త్యాఃప్రపాపాలికాయాస్సాఙ్గులివిరళీకరణేనోపకారఃకృతః. ప్రపాపాలికయాపి చిరం స్వముఖావలోకనమభిలషతఃపథికస్యధారాతనూకరణేనోపకారఃకృతః. తత్రస్వస్వోపకారసమ్భవేపి పరస్పరోపకారోఽప్యస్తీతి క్రియాభేదేఽప్యన్యోన్యమ్. ఏవంమన్త్రిపూర్వైః పురోడాశైస్సదేవాంస్త్వనుపాచరత్. తేఽపికాలేషుకాలేమతద్రాజ్యేవవృషుస్తరామిత్యత్రాపిబోధ్యమ్.

అన్యోన్యాభావ. (అన్యోన్య-అభావ) పు. అభావభేదః. తత్పర్యాయః. భేద. (ఆన్ధ్ర.) కామి. (కాకుండుట) అన్యోన్యాభావవానన్యః.

తాదాత్మ్యసమ్బన్ధావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకోఽన్యోన్యాభావ ఇతి తల్లక్షణమ్. * ఘటో నేతి.

తథాచాన్యోన్యాభావీయప్రతియోగితాయాఃకించిద్ధర్మావచ్ఛిన్నత్వం తాదాత్మ్యసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నత్వంచ నియతమ్. ప్రతియోగితావచ్ఛేదకేన సాకమన్యోన్యాభావస్యవిరోధః,

సోఽప్యన్యోన్యాభావో ద్వివిధః. సమానాధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకశ్చేతి. తత్రాద్యోఘటో నేత్యాదిప్రతీతిసాక్షికః. ద్వితీయస్తు పటత్వేన ఘటో నేత్యాదిప్రతీతిసాక్షికః. వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకతాకోఽప్యన్యోన్యాభావస్తన్త్రే ప్రసిద్ధః. సచ ఘటత్వేన పటవాన్నేత్యాది ప్రతీతిసాక్షికః.

అయమప్యత్యన్తాభావవదేవచతుర్విధః సామాన్యాభావో విశేషాభావో విశిష్టాభావో వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకశ్చేతి. యథా. ఘటస్యఘటో నేతి ప్రతీతిసాక్షికస్సామాన్యభేదః. తద్వ్యక్తిర్నేతివిశేషభేదః. రక్తఘటో నేతిపూర్వక్షణవృత్తిత్వవిశిష్టఘటో నేతిచవిశిష్టభేదః. ఘటపటోభయం నేత్యాదిర్వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నభేద ఇతి.

అప్యన్యత్వధికరణేన సాకం స్వరూపమేవ సమ్బన్ధః.

అన్యోన్యాభావస్యాభావః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్వరూపః- స న ప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్వరూపః- కిన్త్వన్యోన్యాభావాభావాభావోఽన్యోన్యాభావస్వరూప ఇతి నవ్యాః.

అన్యోన్యాభావగ్రహేఽనుయోగినో యోగ్యత్వమపేక్షితమ్- తేన పిశాచే స్తమ్భభేదస్య న ప్రత్యక్షత్వమ్- స్తమ్భే పిశాచభేదస్య తు ప్రత్యక్షత్వమ్.

సర్వకాలికాభావోఽన్యోన్యాభావః- పదార్థస్వరూప ఏవ- నిత్యాత్మకో నిత్యః- అనిత్యాత్మకోఽనిత్యః- భావాభావా సర్వప్రతియోగికశ్చేతి మాధ్వాః.

ఇదమిదం నేతి ప్రతీతివిషయోఽన్యోన్యాభావః అయమేవ విభాగో భేదః పృథక్త్వం చేతి వ్యవహ్రియతే- భేదాతిరిక్తపృథక్త్వాదౌ ప్రమాణాభావాత్- అయం చాన్యోన్యాభావోఽధికరణస్య సాదిత్వే సాదిః- యథా ఘటే పటభేదః- అధికరణస్యానాదిత్వే త్వనాదిరేవ- యథా జీవే బ్రహ్మభేదః బ్రహ్మణి వా జీవభేదః ద్వివిధోఽపి భేదో ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ- అవిద్యానివృత్తౌ తత్పరతన్త్రాణాం నివృత్త్యవశ్యంభావాత్- పునరపి భేదో ద్వివిధః- సోపాధికో నిరుపాధికశ్చేతి- తత్రోపాధిసత్తావ్యాప్యసత్తాకస్సోపాధికః- తదన్యో నిరుపాధికః- తత్రాద్యో యథా- ఏకస్యైవాకాశస్య ఘటాద్యుపాధిభేదేన భేదః- యథా వా ఏకస్యైవ సూర్యస్య జలభాజనభేదేన భేదః- యథా వా ఏకస్యైవ బ్రహ్మణోఽన్తఃకరణభేదేన భేదః- ద్వితీయో యథా ఘటే పటభేదః- న చ పరబ్రహ్మణ్యపి ప్రపఞ్చభేదాభ్యుపగమే అద్వైతవిరోధః- తాత్త్వికభేదానభ్యుపగమేన వియదాదివదద్వైతావ్యాఘాతకత్వాత్- ఇతి శఙ్కరీయాః.

అన్యోన్యాభావః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిరోధి తత్తద్ధర్మరూప ఏవ నాతిరిక్తః- యథా గోభేదోఽశ్వత్వాదిరూపః ఇతి రామానుజీయాః.

అన్యోన్యాభావోఽవ్యాప్యవృత్తిమత్ప్రతియోగికోఽపి నావ్యాప్యవృత్తిః- అభేదస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞానాత్- మూలే మహీరుహో విహఙ్గమసంయోగీ నేతి ప్రతీతేరనుభూయమానవిశిష్టభేదోల్లేఖాయా అపి శిఖీ వినష్ట ఇతి ప్రతీతివద్విశేషణాభావవిషయతామాత్రం కల్ప్యతే- బాధకబలాత్ యత్ర తు విశిష్టభేదేన బాధకం గుణో న సంయోగీత్యాదౌ తత్ర తథా ప్రతీతిబలాత్తత్సిద్ధిరప్రత్యూహైవేతి నాతిప్రసఙ్గ ఇతి మణికారాదీనాం మతమ్.

అవ్యాప్యవృత్తిమత్ప్రతియోగికాన్యోన్యాభావసద్భావేఽభేదజ్ఞానం న బాధకమ్- అభేదశబ్దేన హి భేదాభావో భేదస్య తదవృత్తిత్వం భిన్నభేదో వా వివక్ష్యతే- తత్ర భేదాభావస్య వివక్షణే- తజ్జ్ఞానం న బాధకమ్- భేదస్యైవ తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్య సంయోగాద్యాత్మకస్య తదభావస్యాప్యవ్యాప్యవృత్తిత్వేన తదుభయప్రతీత్యోరవిరోధోపపత్తేః- అభావాభావస్యాతిరిక్తతామతేఽపి తస్యాపి సంయోగాదిరూపప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మావచ్ఛేదకమాత్రావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వోపగమేన విరోధాభావాత్. నాపి తద్భేదస్య తదవృత్తిత్వజ్ఞానమ్- కపిసంయోగిభేదాదేర్వృక్షాదివృత్తిత్వగ్రహస్యైవోపగమాత్ -నాపి భిన్నభేదస్య జ్ఞానమ్- కపిసంయోగిభిన్నభేదాదేరపి కపిసంయోగావచ్ఛేదకమాత్రావచ్ఛేదేనైవ వృత్తిత్వోపగమాత్ -యత్తు అత్యన్తాభావప్రతియోగినోరన్యోన్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకయోస్సామాన్యత ఏవ క్లృప్తో విరోధః తత్ర కపిసంయోగవత్యపి వృక్షే మూలే న కపిసంయోగ ఇతి ప్రతీతేరన్యథాఽనుపపత్త్యా తావదాద్యయోస్సఙ్కోచ్యతామ్- న హ్యేషా ప్రతీతిః కపిసంయోగిభేదవిషయత్వేనోపపాదయితుం శక్యా నియమతస్సంయోగవత్త్వేన ప్రతియోగినోఽనుపస్థితేః ప్రతియోగికోటౌ తదముల్లేఖాచ్చ- మూలే న కపిసంయోగీతి ప్రతీతేస్తు శిఖీ వినష్ట ఇతి వదప్యాసమాన విశేషణాభావమాత్రవిషయత్వేనోపపన్నత్వాద్ద్వితీయయోర్విరోధో న సఙ్కోచయితుం శక్య ఇతి. తన్న- ఏకప్రతియోగికాన్యోన్యాభావస్యాన్యదీయప్రతియోగితావచ్ఛేదకసమానాధికరణతయా తత్తదన్యోన్యాభావస్య తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకాసామానాధికరణ్యరూప ఏవ విరోధః క్లృప్తః న తు ఘటభేదసంయోగిభేదాదిసాధారణైకరూపేణేతి న ప్రాథమికభేదావధారణస్య భ్రమత్వప్రసఙ్గః. సంయోగిభేదసంయోగయోస్తు సంయోగాద్యభావసంయోగయోరివాబాధితసామానాధికరణ్యానుభవేన ప్రతిరుద్ధతయా విరోధకల్పనాయా ఏవానవకాశాత్- అత ఏవ స్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వవిశిష్టసామానాధికరణ్యసమ్బన్ధేన ధర్మవిశిష్టాన్యత్వమేవ భేదస్య సామాన్యతః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిరోధః- స్వావచ్ఛేదకతాఘటకసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నస్వావచ్ఛేదకాధికరణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాయా స్వావచ్ఛేదకవత్తాగ్రహవిరోధితావచ్ఛేదకసమ్బన్ధేన వృత్తిస్తదవచ్ఛేదకత్వస్వనిరూపకత్వోభయసమ్బన్ధేన ప్రతియోగితావిశిష్టాన్యానుయోగితాకత్వమితి పరిష్కారః- తేన కాలికాదిసమ్బన్ధేన ఘటత్వాదిమతి స్వరూపసమ్బన్ధేన- సమవాయేన ఘటత్వాదిమతి చ కాలికేన ఘటభేదస్య ఘటపటోభయత్వాద్యధికరణే ప్రవృత్తే కంతదవచ్ఛిన్నభేదస్య గోత్వాభావాదినిష్ఠతయా గోత్వాభావాదిస్వరూపస్య ఘటభేదాదేర్ఘటత్వాద్యధికరణే చ వృత్తావపి న క్షతిః- గోత్వాద్యభావరూపఘటాదిభేదస్య ఘటాదౌ సత్త్వేఽపి ఘటే ఘటభేద ఇత్యప్రత్యయాత్ ఘటత్వాద్యవచ్ఛిన్నప్రతియోగితానిరూపితభేదత్వరూపానుయోగితాయా ఘటాదివృత్తితానవచ్ఛేదకత్వాదిత్యపి పరాస్తమ్.

కిఞ్చ శిఖీ వినష్ట ఇతి ప్రతీతేర్విశిష్టధ్వంసోల్లేఖిన్యా విశేష్యేతద్బాధాదస్తు విశేషణధ్వంసవిషయతా- న సంయోగీతి ప్రతీతేర్విశిష్టభేదమవగాహమానాయాః కథం విశేషణసంసర్గాభావవిషయత్వేనోపపత్తిః- న ఖలు బాధకసహస్రేణాపీదం రజతమితి ప్రతీతే రజతత్వావగాహి

త్వంవ్యవస్థాపయితుంశక్యతే- యాదృశప్రతీతేర్యాదృశ వ్యవహార జనకత్వంతస్యైవతదాకారతేతి నియమాత్- నహిరజతత్వవిషయక ప్రతీతితో రజతమిదమితివ్యవహారః వృక్షోనకపి సంయోగీతి వాక్యస్యానుయోగివాచకపదోత్తరసప్తమీ విరహేణ సంయోగ సంసర్గాభావాబోధకత్వాత్ సంయోగిభేదావగాహనమన్తరేణ ప్రతీతేస్సంయోగి భేదబోధకవాక్యప్రయోజకత్వాసమ్భవాత్- శిఖీ వినష్ట ఇత్యాది శబ్దాచ్చశిఖాయామపినాశ ప్రతియోగిత్వస్యమతత్వర్థీయార్థావివక్షయాఽన్వయోపపాదనస్యశక్యతయా తదాకార ప్రతీతేశ్శిఖా ప్రతియోగికనాశ విషయత్వసంభవః-నసంయోగీతి ప్రతీతేస్తున విశేషణభేద విషయత్వం సంభవతి - అగ్రేఽపిన కపిసంయోగీతి ప్రత్యయాపత్తేః యుజ్యతేచాన్యోన్యాభావస్యావ్యాప్యవృత్తిత్వపక్షే- కథమన్యథాపక్వతాదశాయాంఘటాదావయమిదానీంనశ్యామ ఇతి దణ్డాది వినాశ సమయే చైత్రాదావయమిదానీం నతద్దణ్డవానితి - మూలేనాయం కపిసంయోగీత్యాదయశ్చ వ్యవహారః - నచతత్ర విశేషణ సంసర్గాభావ ఏవ ప్రతీయతే - అనుయోగివాచకపదేసప్తమీం వినాతదనుపపత్తేః-నఖలుభూతలం ఘటోనేత్యాది వాక్యానికదాచిదపిసంసర్గాభావం బోధయన్తి. తథాత్వేవా ఘటోన ఘటఇత్యాదేరపి ప్రసఙ్గాత్ -అపిచ విశిష్టవాచక దణ్డ్యాదిపదేభ్యో ధర్మ్యుపసర్జనతయోపస్థితస్యదణ్డాదేః కథంప్రతియోగిత్వేనాభావే న్వయః - ఇతర విశేషణత్వేనోపస్థితస్య నిరాకాఙ్క్షతయాన్యత్ర విశేషణత్వేనాన్వయాయోగాత్- నచాత్ర విశిష్టవాచకపదం విశేషణమాత్రపరమ్-తథాపి చైత్రోనదణ్డోఘటోనశ్యామ రూపమిత్యాదేరపి దణ్డాది సంసర్గాభావప్రతీతేర్దుర్వారత్వాత్- ఏతేననఞోభావ వల్లాక్షణికతయాన్నైవ సప్తమ్యా మన్వయబోధ సమర్థనం ప్రత్యుక్తమ్- ఇతి దీధితికారమతమ్.

శేషంనఞ్ శబ్దేద్రష్టవ్యమ్.

భేద శబ్దేచ ద్రష్టవ్యమ్.

అన్యోన్యాశ్రయ- పు. న్యాయశాస్త్రే) తర్కవిశేషః-స్వాపేక్షాపేక్షితత్వనిబన్ధనః ప్రసంగోఽన్యోన్యాశ్రయఇతిలక్షణమ్-సచోత్పత్తౌజ్ఞప్తౌస్థితౌచేతిత్రివిధః తత్రాద్యోయథా-యద్యయంఘటఏతద్ఘటజన్యజన్యస్స్యాత్ ఏతద్ఘటభిన్నస్స్యాత్-ఇతి-ద్వితీయోయథా- యద్యేతద్ఘటజ్ఞానమేతద్ఘటజ్ఞానజన్యజన్యంస్యాత్ ఏతద్ఘటజ్ఞానభిన్నంస్యాత్- ఇతి-తృతీయోయథా- ఘటోఽయం యద్యేతద్ఘటవృత్తివృత్తిస్స్యాత్- తథాత్వేనోపలభ్యేత- ఇతి.

శాస్త్రే) శాస్త్యార్థదోషవిశేషః- స్వగ్రహణసాపేక్షగ్రహణసాపేక్షస్వగ్రహణకత్వం తల్లక్షణమ్- యథా వ్యాకరణే- హలన్త్యమితి సూత్రార్థగ్రహణసాపేక్షఆదిరన్త్యేనేతి సూత్రార్థగ్రహణస్తత్సాపేక్షో హలన్త్యమితిసూత్రార్థగ్రహః- హల్ ప్రత్యాహారఘటితత్వాదితి- తత్పరిహారార్థంహలన్త్యమితిసూత్రస్యావృత్తింకృత్వా హల్ సూత్రాన్త్యస్యప్రథమమిత్సంజ్ఞాసంపాదితా.

అన్యోన్యోపమా- స్త్రీ). అలఙ్కారశాస్త్రే)దణ్డిమతేఉపమావిశేషః-అన్యోన్యోత్కర్ష ద్యోతనఫలకమన్యోన్యసాదృశ్యమన్యోన్యోపమేతి తల్లక్షణమ్- * త్వన్ముఖంపద్మమివ-పద్మంత్వన్ముఖమివ- ఇయముపమేయోపమేత్యన్యేషాంమతమ్.

అన్వక్- అన్వచ్ ఇత్యస్యపదత్వావస్థాయాం రూపమ్- ఖరిపరేఽవసానేచ.

అన్వగ్- అన్వచ్ ఇత్యస్యపదత్వావస్థాయాంఝశిపరేఽవసానేచరూపమ్.

అన్వక్ష- (అను-అక్ష) త్రి. అనుగః-తత్పర్యాయా-అన్వచ్-అనుగ.

అన్వచ్- స్వరాదిః- (అను- అఞ్చు- క్విన్) అ. పృష్ఠతః త్రి. అన్వక్షమ్- అనుకూలమ్.

అన్వచ్ శబ్ద ఉపపదే ఆనులోమ్యేగమ్యే భూధాతోః క్త్వాణముళావన్తస్తత్రోపపద సమాసోవా- * అన్వగ్భూయాస్తే- అన్వగ్భూత్వా- అన్వగ్భావమ్- అగ్రతః పృష్ఠతః పార్శ్వతోవాఽనుకూలోభూత్వాఽస్తఇత్యర్థః- ప్రత్యు. అన్వగ్భూత్వాతిష్ఠతి- పృష్ఠతో భూత్వేత్యర్థః.

అన్వయ- [అను ఇణ్-అచ్] [అను-ఇ- అచ్] [అను-ఈ-అచ్] పు- న. వంశః-సంబన్ధః- విశిష్యపదార్థస్యపదార్థాన్తరేణ సంబన్ధః-అన్వయ బోధ ఏవశాబ్దబోధః- యథానీలో ఘట ఇత్యాదౌ నీలపదార్థస్య ఘట పదార్థేన సంబన్ధః-రాజ్ఞఃపురుష ఇత్యాదౌ రాజపదార్థస్యషష్ఠ్యర్థే సంబన్ధే- తస్యచ పురుష పదార్థే- తథాచ రాజసంబన్ధవాన్ పురుష ఇత్యన్వయ బోధః-ఏవం చైత్రః పచతితణ్డులమిత్యాదౌ తణ్డులపదార్థస్యద్వితీయార్థే కర్మత్వే- తస్యపచధాత్వర్థే- తస్యాఖ్యాతార్థే తస్యచైత్రేఽన్వయః వైయాకరణమతేతు చైత్రపదార్థస్యాఖ్యాతార్థే కర్తరితస్యచపచ ధాత్వర్థఇతి విశేషః- విభక్త్యర్థస్య సంబన్ధ విధయైవ భానమితిమతేతు తణ్డులపదార్థస్యకర్మతాసంబన్ధేన పచధాత్వర్థ ఇత్యాది రీత్యాబోధ్యమ్.

తత్రాన్వయ ప్రతియోగ్యన్వయానుయోగిచాన్వయాత్యన్విత ఇతిచోచ్యతే.

శాస్త్రే-తస్యచిత్పదార్థస్యాధికరణేకస్యచిత్పదార్థస్యవిద్యమానత్వమ్- యథా ధూమాధికరణే వహ్నేర్విద్యమానత్వమ్ - తద్విపరీతో వ్యతిరేకః- తదభావాధికరణే తదభావస్య విద్యమానత్వమ్ - యథావహ్న్యభావాధికరణే ధూమాభావస్య- అత ఏవహేతో స్సాధ్యనిరూపితావ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిరిత్యుచ్యతే- సాధ్యాభావే హేత్వభావనిరూపితాతువ్యాప్తిర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిరితి.

ఏవం కారణాధికరణే కార్యసత్త్వ మన్వయ ఇత్యుచ్యతే కారణాభావాధికరణే కార్యాసత్త్వం వ్యతిరేక ఇతి- తావన్వయవ్యతిరేక శబ్దాభ్యాం వ్యవహ్రియేతే - తౌ చకార్యకారణ భావోపయోగినౌ. తౌ చ స్వస్వవ్యాప్యేతరయావత్కారణ సత్త్వే యత్సత్త్వే అవశ్యం యదుత్పత్తిః యదభావే యదభావ ఇతినియమ ఘటితౌ- దణ్డాది సత్త్వే కారణాన్తరా సత్త్వే అవశ్యం ఘటోత్పత్త్య భావాద్దణ్డాదేః కారణత్వానుపపత్తిరితి యావత్కారణేతి- యావత్కారణ సత్త్వే యదభావా సంభవాత్ స్వేతరేతి - కపాలేతర కపాల సంయోగాది కారణసత్త్వేఽపి యదభావా సంభవాత్ స్వవ్యాప్యేతరేతి - కపాలసంయోగస్య కపాలవ్యాప్యత్వాన్న దోషః - అన్వయాంశే స్వ వ్యాప్యేతరవిశేషణ మనుపాదేయమేవ కపాలవ్యాప్య కపాల సంయోగాదీతరయావత్కారణ సత్త్వేపి కపాల సంయోగాద్యభావేక పాలసత్త్వేఽపి ఘటోత్పత్త్య భావాత్ - తథాచ స్వేతర యావత్కారణ సమవధాన కాలీన స్వసత్తా ప్రయోజ్యకార్య సత్తాకత్వమన్వయ సహచారః- స్వస్వవ్యాప్యేతరయావత్కారణ సమవధాన కాలీనస్వాభావ ప్రయోజ్యకార్యాభావ కత్వంవ్యతిరేక సహచార ఇతి నిష్కర్షః.

ఏతౌచా సాధారణ కారణస్థల ఏవ సంభవతః. సాధారణకారణస్థలేతు యదభావా ప్రసిద్ధ్యావ్యతిరేక సహచార సంభవః.

తౌచస్వతన్త్రావేవ కారణతోపయోగినౌ- అన్యథాత్వన్యథా సిద్ధస్య సంపాదకౌ - స్వాతన్త్ర్యంచ తత్రస్వభిన్న ప్రకృతకార్యకారణాన్వయ వ్యతిరేకా ప్రయుక్తత్వమ్-దణ్డత్వదణ్డరూపయో రన్వయవ్యతిరేకౌ స్వభిన్న దణ్డాత్మక కారణాన్తరాన్వయవ్యతిరేక ప్రయుక్తౌ- స్వాశ్రయాశ్రయత్వ సంబన్ధేన దణ్డత్వాది సత్త్వస్య దణ్డసత్త్వాధీనత్వాత్ -అతస్తయోర్ఘటం ప్రత్యన్యథా సిద్ధత్వమ్- తత్సత్త్వేఽపి కార్యాభావోఽన్వయ వ్యభిచారః- తదభావేఽపి కార్యసత్త్వంవ్యతిరేక వ్యభిచారః- తావన్వయ వ్యతిరేక వ్యభిచారౌ కారణతా గ్రహప్రతిబన్ధకౌ- తత్రవ్యతిరేక వ్యభిచారఃకారణత్వ ఘటకనియత పూర్వవృత్తిత్వగ్రహ విరోధీ- అన్వయ వ్యభిచారస్త్వన్యథా సిద్ధిజ్ఞానప్రయోజకత్వే నేతి బోధ్యమ్.

అన్వయ దృష్టాన్తవ్యతిరేక దృష్టాన్తౌ దృష్టాన్త విశేషౌ.

అన్వయోదాహరణ వ్యతిరేకోదాహరణే ఉదాహరణవిశేషౌ- ఏవ మన్వయోపనయ వ్యతిరేకో పనయాదిక మపి ద్రష్టవ్యమ్.

అన్వయబోధ- పు. శాబ్దబోధః.

అన్వయవ్యతిరేకిన్- త్రి. న్యాయశాస్త్రే లిఙ్గవిశేషః- సత్సపక్షవిపక్షోఽన్వయ వ్యతిరేకీతి తల్లక్షణమ్-యథావహ్నౌ సాధ్యే ధూమాదిః- తత్రసపక్షస్య మహానసాదేర్విపక్షస్య జలహ్రదాదేశ్చ సత్త్వాత్ - అస్యైవాన్వయ వ్యాప్తివ్యతిరేక వ్యాప్త్యు భయ సంభవః- అస్యైవచ పఞ్చరూపోపపన్నతా- తానిచపఞ్చ రూపాణి- పక్షసత్త్వ సపక్షసత్త్వవిపక్షా సత్త్వా సత్ప్రతి పక్షితత్వాబాధితత్వాని- ఏవం విధలిఙ్గ బోధకం హేతువాక్య మన్వయ వ్యతిరేకి హేతురిత్యుచ్యతే.

అన్వయవ్యాప్తి- స్త్రీ. వ్యాప్తి విశేషః- సాధ్యనిరూపితా హేతు నిష్ఠావ్యాప్తిః.

అన్వయిన్- త్రి. శాబ్దబోధ అన్వయప్రతియోగ్యనుయోగ్యన్యతరత్ - అన్వయవ్యాప్తిమాన్ - తత్ప్రతి పాదకంవాక్య మన్వయిహేతురిత్యుచ్యతే.

అన్వర్థ- త్రి. (అను- అర్థ) సార్థకమ్.

అన్వర్థవేదిన్- పు. గజశాస్త్రే గజ విశేషః- ధైర్యం శౌర్యం పటుత్వం వినీతత్వం సుకుమారత్వం భయస్థానే ష్వమూఢత్వం చెలితల్లక్షణమ్.

అన్వవసర్గ- (అను- అవ- సృజ-ఘఞ్)పు. కామచారానుజ్ఞా- అన్వవసర్గేద్యోత్యే అపిఃకర్మ ప్రవచనీయసంజ్ఞః- * అపిస్తుహి.

అన్వవాయ- (అను- అవ- ఇణ్- అచ్) పు. వంశః.

అన్వవేక్షణ- న. అనుసంధానమ్.

అన్వష్టకా- (అను- అష్టకా) అష్టకానన్తర పరదినాని-మార్గశీర్షాదీనాం చతుర్ణాంమాసానాం కృష్ణపక్షేనవమ్యః ప్రోష్ఠపదకృష్ణపక్ష నవమీచేతి కేచిత్ -పౌషాదికృష్ణపక్ష నవమ్యస్తిస్ర ఏవేత్యపరే.

అన్వష్టక్య (అన్వష్టకా-యత్) న. శ్రాద్ధవిశేషః-అష్టకోత్తర నవమ్యాం కర్తవ్యః తదతిక్రమేపఞ్చమ్యాం కర్తవ్య ఇతిద్రాహ్యాయణమతమ్-తత్రనవపిణ్డాః ప్రదేయాః ప్రథమంపితౄణామ్- తతోమాతౄణామ్- తతోమాతామహానామితి-ప్రథమంమాతౄణామితి పక్షః కేషాంచిచ్ఛాఖినామ్- తేనత్రిత్రికే శ్రాద్ధేతథేతి కేచిత్ - అన్వష్టక్యమనుపనీతే నాపికర్తవ్యమ్- ఛన్దోగానాంత్వత్రమాతృమాతా మహశ్రాద్ధేనకర్తవ్యే- కింతుత్రిపురుషమేవ-అన్వష్టక్య శ్రాద్ధేభర్తురగ్రేతేనసహవాయాస్త్రీ మృతాతస్యాఃస్థానే బ్రాహ్మణైస్సహమహాసినీ మపిభోజయేత్ - తస్యైమఞ్జీరమేఖలా కణ్ఠికాకఙ్కణాదయశ్చాలంకారాదేయా ఇతి పురాణేషూక్తమ్- అశక్తివిషయె- అనడుహేయవ సమాహరేదగ్నినా వాకక్షముపోషేదేషామేష్టకేతి నత్వేత్యాశ్వలా యనోక్తమ్- అన్వష్టక్య శ్రాద్ధప్రయోగః పిణ్డపితృ యజ్ఞకల్పేనోక్తో ద్రాహ్యాయణగృహ్యే.

అన్వాఖ్యాన- (అను-ఆఙ్-చక్షిఙ్-ల్యుట్) న. వ్యాకరణశబ్దానాంరూపసాధనార్థం తదంశానామాఖ్యానమ్-అత్రవిభక్త్యన్వాఖ్యానం క్రమేణాన్వాఖ్యానమితి ద్వౌపక్షౌ- తత్ర విభక్త్యన్వాఖ్యానంనామయుగపదేవతదంశానాంకార్యార్థమనుసంధానమ్- క్రమేణ వ్యాఖ్యానంత్వేకైకాంశస్య కార్యంకృత్వా తత్తదంశానుసంధానమ్.

అన్వాచయ- (అను-ఆఙ్-చిఞ్-ఘఞ్) పు. చశబ్దద్యోత్యార్థవిశేషః- పరస్పరనిరపేక్షయోర్మధ్యే యత్రైకతరస్య ప్రాధాన్యమన్యతరస్యానుషఙ్గికత్వం తత్రాన్వాచయశ్చశబ్దార్థః- అత్రానుషఙ్గికత్వమనుద్దేశ్యమ్-ప్రాధాన్యన్తుతత్సంబన్ధిక్రియాయా అవశ్యకర్తవ్యత్వరూపమ్- తత్రానుషఙ్గికత్వంవ్యాప్యత్వంచ సమభివ్యాహృత క్రియాగతంచార్థః- యథా- భిక్షామట గాంచానయ- అత్రహ్యదర్శనాద్గామానయన్నపి భిక్షామటత్యేవ- అనటంస్తుభిక్షాం న గామానయతి- తథా అటన్నపి నాన్విష్య గామానయతి- అతో భిక్షాటనస్యైవప్రాధాన్యమ్- గవానయనస్యత్వానుషఙ్గికతా.

అన్వాచిత- (అను ఆఙ్-చిఞ్-క్త-) త్రి. అన్వాచయేఅనుషఙ్గికత్వేన వివక్షితమ్.

అన్వాజే- (అను-అజ-ఘఞ్-జి) అ. దుర్బలస్యబలసంపాదనే- అన్వశ్శబ్దస్యదుకృఞ్ధాతౌపరేగతిసంజ్ఞావా- * అన్వాజేకృత్య- అన్వాజేకృత్వా.

అన్వాదేశ- (అను-ఆఙ్-దిశ-ఘఞ్) పు కించిత్కార్యంవిధాతుముపాత్తస్యకార్యాన్తరంవిధాతుం పునరుపాదానమ్ అన్వాదేశే ఇదమ్శబ్దస్య తృతీయాదిషువిభక్తిషు పరత ఏతచ్ఛబ్దస్యత్రల్ తసిల్ ప్రత్యయయోఃపరతశ్చఅశాదేశః-స చానుదాత్తః- తదా త్రల్తసిలౌచానుదాత్తౌ- ఇదమేతచ్ఛబ్దయోర్ద్వితీయాయామ్- టా ఓస్ ఇత్యేతయోశ్చపరత ఏనాదేశః- నపుంసకేతు లిద్వ్యషయేఏనదాదేశః-షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయావిశిష్టయోర్యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయోః తే- మే- త్వా- మా- వామ్- నౌ- వస్ నస్- ఇత్యేతేఆదేశాయేవికల్పేనవిధీయన్తే- తే అన్వాదేశేనిత్యంభవన్తి- * అనేనవ్యాకరణమధీతమేనం ఛన్దోఽధ్యాపయ- అనయోఃపవిత్రంకులమనయోఃప్రభూతంస్వమ్- అస్యపవిత్రం కులమస్యప్రభూతంస్వమ్- ఏతస్మిన్ గ్రామే సుఖంవసామః అతో త్రాధీమహే- అతోనగన్తాస్మః- ఏతేనవ్యాకరణమధీత మేనం ఛన్దోఽధ్యాపయ-ధాతాతవభక్తోస్తితస్మైతేనమఃఇత్యాది.

అన్వాదేష్టృ-(అను-ఆఙ్-దిశ-తృచ్) పు. యజమానః.

అన్వాధాన- (అను-ఆఙ్-డుధాఞ్-ల్యుట్) న. దర్శపూర్ణమాసేష్ట్యోరమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాంచ ప్రాతరగ్నిహోత్రం హుత్వా తత్సంకల్పాద్యజమానవరుణాద్వర్యావితి జలోపస్పర్శనాచ్చ పశ్చాదధ్వర్యువరణానన్తరం మమాగ్నేఇత్యాదిమన్త్రైరగ్నిషుసమిదాధానరూపః కర్మవిశేషః.

తస్యప్రకారో యథా- తతోధ్వర్యురాహవనీయాద్గార్హపత్యదక్షిణాగ్నీ ప్రణీయాహవనీయంప్రణయతి తతస్సభ్యావసథ్యయోరన్యతరఉత్పత్తిః- విహారస్యోత్తరత ఉపవిశ్య దేవాగాతువిదఇతిచాతుస్స్వర్యేణజపతి-మమాగ్నేవర్చఇత్యాహవనీయముపసమిన్ధే- ప్రజానాజయేతిమన్త్రాన్తః- యజమానః అగ్నిం గృహ్ణామీతి వసూన్రుద్రానాదిత్యానితి-ఇమామూర్జమితిచ ఆహవనీయేఽన్వాధీయమానేజపతి-పౌర్ణమాసగ్‌హవిరిదమేషాంమయీతిపౌర్ణమాస్యామ్ అమావాస్యగ్‌హవిరిదమేషాం మయీత్యమావాస్యాయామ్ మన్త్రాన్తః- సద్యస్కాలాయాం ప్రకృతావగ్నింగృహ్ణామీత్యస్యలోపః-వసూన్ రుద్రానిత్యాదిభవతి.

అన్తరాగ్నీపశవ ఇత్యన్తరాగ్నీతిష్ఠన్ జపతి-మనీషయేతి మన్త్రాన్తః అధ్వర్యుః- మమదేవావిహవఇతి గార్హపత్యముపసమిన్ధే- కామేఅస్మిన్నితిమన్త్రాన్తః.యజమానఇహప్రజాఇతీహపశవఇతిచ గార్హపత్యేఽన్వాధీయమానే జపతి- మనీషయేతిమన్త్రాన్తః- అధ్వర్యుఃమయిదేవాఇత్యన్వాహార్యపచనముపసమిన్ధే- సువీరాఇతిమన్త్రాన్తఃయజమానః అయంపితౄణామితిజపతి- పితృంకరదితిమన్త్రాన్తః-ఇదమహమగ్నిజ్యేష్ఠేభ్యఇతిగార్హపత్యస్యోత్తరత ఉపవిశ్యాన్వాహితేషుజపతి-ప్రబ్రవీమీతిమన్త్రాన్తః-పక్షాన్తరేతుమమాగ్నఇత్యాదిఋచాంస్థానే మమాగ్నఇతి తిసృభిరృగ్భిరాహవనీయముపసమిన్ధే- మహ్యంయజన్త్వితితిసృభిర్గార్హపత్యముపసమిన్ధే- ధాతాధాతృణామితి తిసృభిర్దక్షిణాగ్నిముపసమిన్ధే- అయంపితౄణామిత్యస్యానన్తరమ్- అర్వాఞ్చమిత్యధ్వర్యుర్జపతీతివిశేషః.

వాజసనేయినాంతు మతే - మహావ్యాహృతిభిరేకైకయాఽన్వాధానమ్-గార్హపత్యమారభ్య-భూరితి గార్హపత్యం భువ ఇత్యన్వాహార్యపచనమ్- సువరిత్యాహవనీయమ్- శేషంపూర్వవత్.

సర్వవికల్పపక్షేషుచ సభ్యావసథ్యయోస్తూష్ణీమేవాన్వాధానమ్- మన్త్రాభావాత్-అజస్రంత్వాగ్ సభాపాలాః అన్నమావసథీయమితిసభ్యావసథ్యయోరపియాజమానదర్శనాదన్వాధానం విద్యతఏవ.

ధర్మశాస్త్రే వ్యవహారకాణ్డే ఏకస్యహస్తే నిహితస్య ద్రవ్యస్యతేనాపి పశ్చాదన్యస్య హస్తేస్వామినేదేహీతినిధానమ్- తథానిహితం ద్రవ్యమన్వాహిత మిత్యుచ్యతే.

అన్వాధేయ. (అను-ఆఙ్- డుధాఞ్- యత్) త్రి ధర్మశాస్త్రే వ్యవహారకాణ్డే స్త్రీధనవిశేషః - వివాహాత్పశ్చాత్ భర్తృకులాత్ పితృకులాన్మాతృకులాద్వా యద్ధనం స్త్రియాలభ్యతేతదన్వాధేయమితి తల్లక్షణమ్.

అన్వాయత్త- త్రి. అధీనమ్.

అన్వారబ్ధ- [అను- ఆఙ్-రభ- క్త] త్రి స్పృష్టమ్.

అన్వారమ్భ- [అను- ఆఙ్ - రభ ఘఞ్] పు. స్పర్శః.

అన్వారమ్భణీయా- (అను- ఆఙ్- రభ- అనీయర్- టాప్) స్త్రీ. ఇష్టివిశేషః- దర్శపూర్ణమాసారమ్భశేషః- సంక్షేపేణేష్టిక ఆధానేఽనన్తరాయాం పౌర్ణమాసీతస్యాంపౌర్ణమాస్యా మానన్తరం కర్తవ్యః- పూర్వస్య పర్వణ ఉపవసథ్యేఽహనీతి సత్యాషాఢః- బోధాయనస్తు సారస్వతాది పౌర్ణమాసాన్తం సర్వం యజనీయేఽహని వికల్పితవాన్- తస్యదర్శపూర్ణమాసారమ్భనిమిత్తేన ప్రవర్తమానస్య స్వతన్త్రత్వాత్పృథగగ్నేః ప్రణయన మిష్యతే.

నత్వాద్యపౌర్ణమాసేన సమానాఙ్గిత్వమ్- సర్వప్రయోగాఙ్గత్వాత్.

తత్ప్రయోగోయథా- అన్వారమ్భణీయయాయక్ష్యే- విత్యుదసి అన్వాధానాది- అద్యయజ్ఞాయ-అన్వారమ్భణీయగ్ హవిః- పౌర్ణమాసతన్త్రమ్- పఞ్చదశ సామిధేన్యః- అలఙ్కృత్యపరిస్తరణమ్ దేవాదేవేషు-కర్మణేవామ్-పాత్రప్రయోగకాలే ఏకత్రింశత్కపాలాని స్థాలీస్ఫ్యశ్చద్వేద్వమన్వాహార్యస్థాలీవర్జమితరాణి ప్రకృతివత్ - అగ్నావిష్ణుభ్యాంజుష్టంనిర్వపామి- సరస్వత్యై జుష్టమ్- సరస్వతేజుష్టమ్. అగ్నయేభగినేజుష్టంనిర్వపామి- ఇతినిర్వాపః- అగ్నావిష్ణూహవ్యగ్ రక్షేథామ్- సరస్వతిహవ్యగ్ రక్షస్వ- సరస్వన్ హవ్యగ్ రక్షస్వ-అగ్నేభగినే హవ్యగ్ రక్షస్వ- ఇత్యుపసాదనమ్-నిర్వాపవత్ప్రోక్షణాధివాపసంవాపాభిమరణప్రోక్షణాది- ఉత్కరేత్రిర్ణయ-యథాభాగంవ్యావర్తత్వమ్- వ్యావర్తేథామితి సరస్వతః- ఇదమగ్నేర్భగినఇత్యభిమర్శనమ్- ఇదమగ్నేర్భగినఇతి పేషణాద్యా- ఇదంసరస్వత్యాఇతిచర్వర్థా- కృష్ణాజినాదానాని- తాభ్యఏవాధివపామిధాన్యమసిధినుహిదేవాన్- కపాలాన్యుపధాయ-సరస్వత్యాధ్రువోసీతిస్థాలీముపధాయ- సరస్వతోగ్నేర్భగినఃకపాలాని- సారస్వతోపధానకాలేద్వితీయచతుర్థషష్ఠాష్టమానాంమన్త్రాణామావృత్తిః- పిష్టాన్యుత్పూయతణ్డులాన్యుత్పునాతి- అపఉత్పూయస్థాల్యాంనయతి - మఖస్యశిరోసీతి పిణ్డంకృత్వా- యథాభాగంవ్యావర్తధ్వంవ్యావర్తేథామితి- సరస్వతః- ఇదమగ్నేర్భగిన ఇత్యభిమర్శనమ్- ఆగ్నావైష్ణవమధిశ్రిత్య-ఘర్మోసీతితణ్డులానోప్య-ఉత్తరామధిశ్రయతే- ప్రథానాది పురోడాశానామన్తరితగ్ సర్వేషామ్- తూష్ణీంప్రథమమభిపూర్య మన్త్రేణోత్తరాణి- అప్రోజవనస్యేతి చరోరుద్వాసనమ్-ప్రియేణేత్యాసాదనమ్- యజ్ఞోసీతిత్రిః- అయంయజ్ఞో మమాగ్నే- చతుర్హోతర్యాసనాభిమర్శనమ్- ఆగ్నావైష్ణవస్య పూర్వవత్ప్రచారోఽనుమన్త్రణమ్ - సరస్వత్యా అనుబ్రూహి- సరస్వతీం యజ- సరస్వత్యా అహమ్- వాచమన్నాద్యంపుషేయ- సరస్వతేఽనుబ్రూహి- సరస్వన్తంయజ- సరస్వతోఽహమన్నాదః- అగ్నయేభగినేఽనుబ్రూహి-అగ్నింభగినం యజ - అగ్నేర్భగినోఽహమన్నాదః- నపార్వణహోమః- అథయాజ్యానువాక్యాః- అగ్నావిష్ణూ మావామ్-అగ్నావిష్ణూసజోషసా- ప్రణాందేవ్యానోదివః-వివ్యగ్ సువర్ణస్- త్వద్విశ్వాసుభగ- త్వంభగోనఆగహీతి- నారష్ఠాన్హుత్వా-చిత్తంచస్వాహేతి ప్రజాపతిర్జయానితిత్రియోదశంజుహోతిధ్రువాతః- జయానాం ప్రజాపతిర్దేవతా- అగ్నేబలదనఇతికామ్యః- స్విష్టకృదాది- ప్రథమవర్జంచతుర్థాన్ కరోతి- మిథునౌగావౌ దక్షిణా- అన్తర్వేదిస్థాపయిత్వా- బ్రహ్మణా బ్రహ్మణస్థో బ్రహ్మణేవాంమామహాసిష్టగ్ హుతౌమహ్యగ్ దాభకతమ్- ఇతి బ్రహ్మాభిమృశతి- యజమానః- బ్రధ్నపిన్వ స్వలోకే సహస్రధారావు తాక్షయ్యమాణౌ తౌదధ్రతుః పృథివీమన్తరిక్షందివంచతాభ్యాం గోమిథునాభ్యామతితరాణి మృత్యుమ్- ఇతిబ్రాహ్మణా ఇమావో మిథునౌ గావౌ - రుద్రాయగామితి ప్రతిగ్రహః- హవిశ్శేషోద్వాసనమ్- బ్రాహ్మణతర్పణాన్తమ్-యజ్ఞోబభూవ - యజ్ఞతంచ మవర్జమ్- ఇష్టిస్సమాప్యతే-

అన్వారోహణ- అనుప్రపచనాదిః - [అను- ఆఙ్ - రుహ- ల్యుట్]న. అనుగమనమ్-[అనుమరణమ్.]

అన్వాసన- [అను- ఆస- ల్యుట్-] న. కారుశాలా- ఆస్థి (పనులపాల)ఉపాసనమ్-అనుశోచనమ్- అనువాసనవస్తిః.

అన్వాహార్య- [అను- ఆఙ్- హృఞ్- ణ్యత్] శ్రాద్ధవిశేషః- తత్పర్యాయాః- పిణ్డాన్వాహార్య- మాసిక- మాసానుమాసిక- తచ్ఛ్రాద్ధమమావాస్యాయాం కర్తవ్యమ్- నిత్యమ్- ఆహితాగ్నినా పిణ్డపితృయజ్ఞానన్తరం కర్తవ్యమ్- తద్విధానం పార్వణశబ్దేద్రష్టవ్యమ్- ఇష్టిదక్షిణా-అన్వాహార్యశ్రాద్ధే పక్వమన్నమ్.

అన్వాహార్యపచన- పు. దక్షిణాగ్నిః.

అన్వాహిత- [అను-ఆఙ్-డుధాఞ్-క్త] త్రి. ఏకస్యహస్తేనిహితంతేనాన్యస్య హస్తేస్వామినేదేహీత్యుక్త్వానిహితమ్- నిహితమ్. పు-యదువంశధ్వజినీపతిః పుత్రః-తత్పుత్రో రుశఙ్కుః.

అన్విచ్ఛా- స్త్రీ. అన్వేషణమ్.

అన్విత- [అను- ఇణ్- క్త] అను- ఇ- క్త] త్రి- యుక్తమ్- సంబద్ధమ్- శాబ్దబోధే ఇతరాన్వితే పదస్యశక్తిరన్వితాభిధానమిత్యుచ్యతే- అన్వితాభిధాన వాదినః ప్రాభాకరాః తేహ్యేవమాహుః ప్రయోజకవృద్ధేన ఘటమానయేత్యుక్తమ్. తచ్ఛ్రుత్వా ప్రయోజ్యవృద్ధేన ఘటఆనీతః- తదవధార్యపార్శ్వస్థోబాలః- ఘటానయన రూపంకార్యం ఘటమానయేతి శబ్దప్రయోజ్యమిత్యవధారయతి- ఘటానయనరూపం కార్యం ఘటానయనగోచరప్రవృత్తిజన్యం కార్యత్వాత్ ఘటానయన గోచరా ప్రవృత్తి ఘటానయన గోచర జ్ఞానజన్యాతద్గోచరప్రవృత్తిత్వాత్ - యాయద్గోచరా ప్రవృత్తిస్సాతద్గోచరజ్ఞాన జన్యాస్వీయస్తనపాన ప్రవృత్తివత్ ఘటానయన గోచరజ్ఞానం ఘటమానయేతివాక్యజన్యంతదన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్ యద్యదన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితత్తజ్జన్యమ్-యథా ఘట ఇతి తతశ్చ ఘటంనయగామానయేతి వాక్యాభ్యాం ఆవాపోద్వాపాభ్యాం ఘటాది పదానాం కార్యాన్విత ఘటాదౌ శక్తింగృహ్ణాతి - తథాహి వ్యవహారేణ ఘటానయనాది నానుమితే ఘటానయనాదిధర్మికకార్యతాజ్ఞానేపదానాం కారణత్వం లాఘవాత్పదత్వావచ్ఛేదేనైవ గృహీతమ్- ఏవంచసాక్షాత్పరం పరయావా కార్యత్వాన్వితవిషయకశాబ్దత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతిపదత్వేన కారణతేతి కార్యకారణభావఃపర్యవసితః- ఇయమేవ కార్యాన్వితే పదానామనుభావ్యశ

క్తిః- నచైవం నీలోఘట ఇత్యాదితోఽపి కార్యతా విషయక బోధాపత్తిరితి వాచ్యమ్- కార్యతాబోధం ప్రతిపదానాం స్వజన్యకార్యత్వోపస్థితిద్వారా హేతుత్వాత్ ఘటాదిపదానాం కార్యత్వానుభవం ప్రతిహేతుత్వేపి ఘటాదిపదేషు కార్యత్వస్మారక శక్త్యభావాత్ లిఙాది పదానామేవ స్మారక శక్త్యా కార్యత్వోపస్థాపకత్వాభ్యుపగమాత్- తన్మతే హి పదానాం శక్తిర్ద్వివిధా- స్మారికా అనుభావికీచేతి- తత్రస్మారికా శక్తిః కార్యానన్వితఘటాదావేవ- ఏవంచ ఘటాది పదాత్కేవల ఘటాది స్మరణమేవ పద్యతే- అనుభావికీతు కార్యాన్వితఘటాదావేవేతి- ఇత్థంచ నీలోఘట ఇత్యాది శబ్దాత్కార్యతాబోధ సమర్థ లిఙాద్యభావాన్న శాబ్దబోధ ఇతి. అత్రాభిహితాన్వయవాదినః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- ప్రథమతః కార్యాన్వితఘటాదౌ శక్త్యవధారణేఽపి తస్య పరిత్యాగ ఏవోచితః - కార్యాన్వితఘటాదిశాబ్దత్వాపేక్షయా ఘటాదిశాబ్దత్వస్య కార్యతావచ్ఛేదకత్వే లాఘవాత్- అత ఏవ చైత్రపుత్రస్తే జాతః కన్యా తే గర్భిణీత్యాదౌ ముఖప్రసాదముఖమాలిన్యాభ్యాం సుఖదుఃఖే అనుమాయ తత్కారణత్వేన పరిశేషాత్తచ్ఛాబ్దబోధం నిర్ణీయ తద్ధేతుతయా తచ్ఛబ్దమవధారయతి- తథాచ వ్యభిచారాన్న కార్యాన్వితే శక్తిః- నచ తత్ర తం పశ్యేత్యాద్యధ్యాహార్యం మానాభావాత్ - చైత్రపుత్రస్తే జాతో మృత ఇత్యాదౌ తదభావాచేతి.

అత్ర కేచిత్- శాబ్దబోధే పదానుపస్థితార్థస్యభానస్వీకారే ఘటోఽస్తీత్యాదౌ పటాదివిషయక శాబ్దబోధాపత్త్యా పదోపస్థాపిత ఏవార్థః శాబ్దబోధే భాసత ఇతి నియమస్స్వీకార్యః- తథాచ పదార్థద్వయసంసర్గస్యపదానుపస్థాప్యత్వేన తాదృశనియమభఙ్గస్స్యాదితి ఇతరాన్వితే పదానాం శక్తిరభ్యుపగమ్యతే పదార్థాన్తరప్రతియోగికసంసర్గవిశిష్టే ఘటాదౌ ఘటాదిపదానాం శక్తిరితి యావత్- తత్ర పదార్థాన్తరస్య పదాన్తరాదేవ లాభాన్న తదన్తర్భావేన ఘటాదిపదానాం శక్తిరుపేయతే- కింతు తత్ప్రతియోగికత్వోపలక్షితతత్సంసర్గవిశిష్టే ఘటాదావేవేతి.

అత్రాహుః - అన్వితే శక్తిరిత్యనుపాదేయమేవ- ఘటవిషయక శాబ్దత్వాపేక్షయా అన్వితఘటవిషయక శాబ్దత్వస్య గురుత్వాత్ - నచైవం ఘటోఽస్తీత్యాదితః పటాదివిషయక శాబ్దబోధాపత్తిరితి వాచ్యమ్- సంసర్గతాభిన్నతన్నిష్ఠవిషయతాశాలిశాబ్దత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి పదజన్యతత్తద్విషయకోపస్థితిత్వేన హేతుత్వాత్ - ప్రకారవిశేష్యమర్యాదయా శాబ్దబోధే పదాదనుపస్థితస్య భానాసమ్భవాత్ - సంసర్గభానం తు శాబ్దబోధే పదద్వయసమభివ్యాహారవిశేషరూపాకాఙ్క్షానియమ్యమేవేతి నతత్ర వ్యభిచారః- ఆసన్నలభ్యశ్శబ్దార్థః ఇతి న్యాయతోఽపి సంసర్గే న శక్తిరుపేయతే- సంసర్గస్యాకాఙ్క్షాలభ్యత్వాదితి.

అన్విష్ట- (అను-ఇష-క్త) త్రి. మార్గితమ్.

అన్వీక్షా- (అను-ఈక్ష-అ) స్త్రీ. మార్గణమ్- తర్కవిద్యా.

అన్విత [అను-ఈ-క్త] త్రి. యుక్తమ్.

అన్వీప- [అను-అప్-అ] త్రి. అనుకూలమ్.

అన్వేషణా- [అను ఇష-ణిచ్-యుచ్] స్త్రీ. నిమన్త్రికాద్యర్థమన్వేషణమ్- తత్పర్యాయాః- పర్యేషణా- పరీష్టి-గవేషణా.

అన్వేషిత- [అను-ఏష్ఱ-క్త][అను-ఇష ణిచ్-క్త] త్రి. మార్గితమ్.

అన్వేష్టృ- [అను-ఇష-తృచ్] త్రి. అనుపదీ.

అన్శ- చురాదిః- అదన్తః- ధా. విభాజనే - [అయం వ్యాకరణాన్తరే స్థితః][అన్శ- ణిచ్]అంశి. మతాన్తరే అంశాపి.

అన్స- చురాదిః-అదన్తః- ధా. విభాజనే-[అయమపి వ్యాకరణాన్తర ఏవ స్థితః] నచ మాఘే[పాణినీయే దృశ్యతే][అన్స-ణిచ్] అంసి. మతాన్తరే- అంసాపి.

అప్- [ఆప్ఌ- క్విప్] స్త్రీ. జలమ్- అప్శబ్దో నిత్యబహువచనః- అస్య శబ్దస్య సమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరేఽప్యుపధాయా దీర్ఘో భవతి- * ఆపః- ప్రత్య- అపః- అస్య భకారాదౌ ప్రత్యయే పరే పకారస్య తకారః- * అద్భిః- అద్భ్యః- ప్రత్య- అపామ్ అప్సు-శోభనా ఆపో యస్య తత్ స్వప్- స్వపీ స్వామ్పి అత్ర ప్రతిపదోక్తత్వాత్ప్రథమముపధాదీర్ఘః- పావకాశత్వం ప్రతిపదోక్తత్వమితిపక్షే తు నుమేవ- స్వమ్పి. స్వపా- స్వద్భ్యామ్ -స్వద్భిః ఇత్యాది.

అప్శబ్దాన్తాత్సమాసాన్తఽప్రత్యయః- * విమలాపం సరః- ద్వి- అన్తర్ ఇతిశబ్దాభ్యాముపసర్గాచ్చ పరస్యాప్శబ్దస్య కృతసమాసాన్తస్య దేరకారస్య ఈకారో భవతి- అవర్ణాన్తాత్తు వా- అను ఇత్యస్మాత్తు దేశవాచ్యే ఊకారః- * ద్వీపమ్- అన్తరీపమ్ ప్రతీపమ్-సమీపమ్-ప్రేపమ్ ప్రాపమ్- పరేపమ్- పరాపమ్- అనూపో దేశః ప్రత్య- అన్వీపమ్- అనుకూలమిత్యర్థః.

సమాసే అప్శబ్దాత్సప్తమ్యా యోనిశబ్దే పరే ఽలుక్- యత్ప్రత్యయే పరే ఽప్యలుక్ - సప్తమ్యన్తాన్మత్వర్థీయే మతుప్ తస్యాలుక్చ- * అప్సుయోని రుత్పత్తిర్యస్యసోఽప్సుయోనిః అప్సు భవోఽప్సవ్యః అప్సుమన్తావాజ్యభాగౌ

భవత ఇతి అద్భిస్సంస్కృత మిత్యర్థే అప్శబ్దాద్యత్- * యస్యేదమప్యం హవిః.

అప్శబ్దాత్పరా సర్వనామస్థాన విభక్తిరుదాత్తా- * అపాం ఫేనేన.

మన్త్రే ప్రయుజ్యమానస్య తదధిష్ఠాన దేవతాపరత్వం దృశ్యతే- అన్దేవతాకమన్త్ర ఆపో హి ష్ఠేత్యాదయః.

దర్శపూర్ణమాసయోర్నిర్వాపప్రకరణే అపాం ప్రణయనస్య విధిః- యజుర్వేద బ్రాహ్మణే 3 కా. 2 ప్ర 8 అనువాకే అవభృథప్రకరణే ప్రోక్షణాఙ్గస్యోత్పవనస్య ప్రతి ప 7 అనువాకే.

అపాం ప్రణయనవిషయమధికరణం యథా అత్ర

గయతీతి ప్రకృత్యశ్రూయతే మృన్మయేన ప్రతిష్ఠాకామస్య ప్రణయేదితి తత్రాపాం ప్రణయనస్య నిత్యప్రయోగేఽపి మృన్మయపాత్రమేవ సాధనమ్ నిత్యేఽపి పాత్రస్యాకాఙ్క్షితత్వాత్ న చ లోకసిద్ధం కించిత్పాత్రముపాదీయత ఇతి వాచ్యమ్- శ్రౌతే కర్మణ్యశ్రుతాచ్ఛ్రితస్య సంనిహితత్వాత్- ఇతి ప్రాప్తే- కామార్థం మృన్మయమామ్నాతమ్ - తచ్చ నతి కామే యోగ్యమ్ - న హి పాక్షికం కామం నిమిత్తీకృత్య ప్రవృత్తం నిమిత్తస్యాయోగ్యం భవతి - పాత్రాకాఙ్క్షాతు సామాన్యతోఽవిహితేన నివర్తతే- అపః ప్రణయతీతి హి పాత్రమనుపన్యస్య విహితమ్- తచ్చాన్యథాఽనుపపన్నం సత్పాత్రం కించిత్సామాన్యేన కల్పయతి- తస్మాన్నిత్యప్రయోగే తత్సామ్యం మృన్మయం నాన్యేతి కిన్న్వితరత్పాత్రం యత్కించిదుపాదేయమ్- చమసేనాపః ప్రణయేదితి నిత్యపాత్రం విధీయత ఇతి చేత్ తర్హి కృత్వాచిన్తాఽస్తు- ఇతి.

అప్శబ్దస్య భూతసూక్ష్మ సముదాయార్థత్వం తదన్తర ప్రతిపత్త్యధికరణే ద్రష్టవ్యమ్.

(వ్యాకరణే) కృత్ప్రత్యయవిశేషః- తద్విధిర్యథా- ఋవర్ణాన్తాదువర్ణాన్తాచ్చ ధాతోర్భావే- అకర్తరి కారకేచ అప్ ప్రత్యయో భవతి- * కరః- గరః- శరః- యవః- లవః- స్తవః- పవః ఇదమపవాదో ఘఞ్ శబ్దే ద్రష్టవ్యః.

విశిష్య తద్విధిస్తు- గ్రహ- వృఙ్ - వృఞ్- దృ- చిఞ్- గమ్ఌ- వశ- రణ- అద- వ్యధ- జప- స్వన- హస- యమ- గద- నద- పఠ- క్వణ- పణ- మద- అజ- సృ- హ్వేఞ్ - హన- శబ్దేషు ద్రష్టవ్యః.

అప్ ప్రత్యయే పరే అదధాతోర్ఘస్లాదేశో భవతి- * ప్రఘసః- విఘసః.

అప్ ప్రత్యయాన్తశబ్దః పుంలిఙ్గో భవతి.

సమాసాన్త తద్ధిత ప్రత్యయవిశేషః- తద్విధిర్యథా- పూరణార్థ ప్రత్యయాన్తం యత్ స్త్రీలిఙ్గం తదన్తాత్ ప్రమాణ్యన్తాచ్చ బహువ్రీహేరప్ స్యాత్- * కల్యాణీపఞ్చమీ యాసాం తాః కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయః- స్త్రీప్రమాణీయస్య సః స్త్రీప్రమాణః.

)ప- ప్రాదిః- అ- అపకృష్టే- వర్జనే- వియోగే- విపర్యయే- వికృతౌ- చౌర్యనిర్దేశే- హర్షే.

అపపూర్వాద్ధాతవోఽర్థవిశేషేషు యథా- అస- అథోవాయూత్సర్గే- ఇ- ఇణ్- ఈ- విశ్లేషే- ఈక్షు- ఇచ్ఛాయామ్- ఊహ- త్యాగే- కృష- న్యూనతాయామ్- ఆఙ్ పూర్వః ఆకర్షణే- క్రము- అపసరణే- డుకృఞ్ ద్రోహే- కౄ- విక్షేపణే- క్షి- అధికక్షయే- క్షిప- అధోదేశప్రాపణే- గమ్ఌ- పరిత్యజ్యగమనే- గుర- ఉద్యమనే- చిఞ్- అపహారే- చర- ప్రత్యవాయే- విరుద్ధాచరణే- చాయృ- పూజాయామ్- ఛిద- విశ్లేషే- తృప- ఉపవాసే- త్రపూష్ లజ్జాయామ్- ఆఙ్ పూర్వః డుదాఞ్- విశ్లేషణే- దిశ- వ్యాజేన కథనే- కథనే- ధ్వన్ సు- పరిత్యాగే- ణీఞ్- నుద- నాశనే- భ్రంశు- హీనభాషణే- మఙ్- వినిమయే- మృష- తితిక్షాయామ్- అవిస్పష్టోచ్చారణేచ- యా- విద్రవణే- రాధ- భ్రంశే- విరుద్ధాచరణేచ- లప- నిహ్నవే- వృఙ్- ఫలప్రాపణే- క్రియాసమాప్తౌ- త్యాగేచ- వద- నిన్దాయాం శాసనే బాధనేచ- వృఞ్- ఆచ్ఛాదనే- వహ- విశ్లేషే- ఆఙ్- పూర్వః వృఞ్- వివరణే- వ్యధ- త్యాగే- స్థా- ప్రాతిహార్యే- సృజ- సమ్యక్త్యాగే- సృ- సృప్ఌ- అన్యతోగమనే- స్నా- మృత ముద్దిశ్య స్నానే- స్పర్ధ- హీనసంఘర్షే- స్మృ- స్మృతివర్జనే- హృఞ్- అపచయే- హ్నుఙ్ -నిహ్నవే.

అపశబ్దో వర్జనేఽర్థే కర్మప్రవచనీయ సంజ్ఞః తేన యోగే సతి ప్రాతిపదికాత్ పఞ్చమీ భవతి- అయం పఞ్చమ్యన్తేన సహ వా సమస్యతే- స సమాసోఽవ్యయీభావసంజ్ఞః - * అపవిష్ణు- అపవిష్ణోః.

అప్పూర్వాద్వదధాతోః క్రియాఫలే కర్తృగామిన్యాత్మనేపదం భవతి- * అపవదతే.

అపపూర్వాద్ధనధాతోః క్లేశతమశ్శబ్దయోరుపపదయోర్డప్రత్యయః కృత్- * క్లేశాపహః పుత్రః- తమోఽపహః సూర్యః.

అస్మిన్నుపపదే లపధాతోశ్చరధాతోశ్చ ఘినుణ్ త్వన్నర్థే- కృత్- * అపలాషీ- అపచారీ.

ఆపపూర్వాత్ స్థాధాతోః కు ప్రత్యయ ఉణాదిః- * అపష్ఠు.

అపపూర్వస్య గురధాతోర్ణముల్ ప్రత్యయే పరే ఏచ ఆత్త్వం వా- * అస్యపగారం యుధ్యన్తి అస్యపగోరమ్- అపశబ్దాత్పరస్య స్థశబ్దస్య సస్య షత్వం * అపష్ఠః.

అపపూర్వాత్త్రపూష్ ధాతోస్తృన్నర్థే ఇష్ణుచ్ * అపత్రపిష్ణుః.

అపపూర్వస్య చాయృధాతోః క్త ప్రత్యయే పరే- చిఇత్యాదేశో వా క్తిన్ ప్రత్యయేతు నిత్యమ్- * అపచితః- అపచాయితః- అపచితిః.

అపపూర్వాన్నుదధాతోః శోకశబ్దే కర్మణ్యుపపదే కప్రత్యయః కృత్ - * శోకాపనుదః.

అపపూర్వస్య కౄధాతోః సుడాగమో రథాఙ్గే * అపస్కరో రథాఙ్గమ్- అన్యత్ర అపకరః.

అపపూర్వాత్ కౄధాతోశ్చతుష్పాచ్ఛకునికర్తృకాత్ హర్షజీవికాకులాయకరణేష్వాత్మనేపదం ధాతోః సుడాగమశ్చ- * అపస్కిరతే వృషో హృష్టః- కుక్కుటో భక్షార్థీ శ్వా ఆశ్రయార్థీ చ- ప్రత్యు. అపకిరతి కుసుమమ్.

సమాసే ఋజ్వమానవాచిన్యుత్తరపదే అపశబ్దః ప్రకృతిస్వరో భవతి- * అపత్రిగర్తం వృష్టో దేవః.

అపశబ్దాత్పరాణి- ముఖ- స్ఫిగ- పూత- వీణా- అఞ్జస్- అధ్వన్- కుక్షి- నామన్- ఇత్యేతాని- సీరనామచ అన్తోదాత్తాని- * అపముఖమ్ అపస్ఫిగమ్- అపపూతమ్- అప

వీణమ్- అపాఙ్గః- అపాధ్వా- అపముష్టిః- అపనామ- అపసీరమ్- అపహలమ్.

ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః-నచన్యృధాతోర్భవతి- ధాతోష్షుగాగమశ్చభవతి- * సర్షపః.

ఉణాదిప్రత్యయయోః కప- కపన్- ఇత్యేతయోస్స్వరూపమ్.

అపకర- (అప-కౄ-అప్) పు. ప్రదేశవిశేషః- అపకరశబ్దాత్తత్రజాతఇత్యర్థే కన్ప్రత్యయో౽ణ్ ప్రత్యయశ్చ తద్ధితః- * అపకరకః- ఆపకరః.

అపకరక- (అప-కర-కన్) త్రి. అపకరేజాతః.

అపకర్మన్- (అప- కర్మన్) న. కృతస్యప్రతికారః.

అపకర్ష- (అప- కృష- ఘఞ్) పు. హీనతా- యత్ప్రతికోటిరుత్కర్షః- తత్పర్యాయః- నికర్ష.

అపకర్షసమా- స్త్రీ. న్యాయశాస్త్రే) జాతివిశేషః- దృష్టాన్తగతేనావ్యాప్యధర్మేణావ్యాపకస్య ధర్మాభావస్యాపాదనమపకర్షసమాజాతిరితితల్లక్షణమ్- వాద్యుక్తదృష్టాన్తసాధర్మ్యేణ పక్షేవాద్యభిమతధర్మస్యాభావసాధనమపకర్షసమాజాతిరితిపర్యవసితమ్-యథా శబ్దో౽నిత్యఃకృతత్వాత్- ఘటవత్- ఇత్యనుమానే యది కృతకత్వేన హేతునా ఘటవచ్ఛబ్దో౽నిత్యస్స్యాత్ తేనైవ హేతునా ఘటవదేవ శబ్దః శ్రావణో౽పిన స్యాదితి.

అపకార- (అప- డుకృఞ్-ఘఞ్) పు- ద్రోహః- విరుద్ధాచరణమ్.

అపకీర్తి- స్త్రీ. దుష్కీర్తిః.

అపకృష్ట- [అప- కృష-క్త] త్రి. నికృష్టః.

అపక్రమ- (అప-క్రము-ఘఞ్) పు. అపయానమ్(జ్యోతిషే) (గ్రహాదీనామధోగమనమ్)

త్రి [అలఙ్కారశాస్త్రే దణ్డిమతే] కావ్యదోషవిశేషః- ఉద్దేశానుగుణ్యేనయత్రానూద్దేశోనక్రియతేతదపక్రమమితితల్లక్షణమ్- యథా- బ్రహ్మావిష్ణురుద్రాజగతః స్థిత్యుత్పత్తిసంహారకారణాని- ఇదందిద్యానాథాదిభిర్వాక్యదోషేషుక్రమభ్రష్టమితి వ్యవహ్రియతే- యత్రక్రమవిజ్ఞానసాధనం కించిత్క్రియతే తత్రనాయం దోషః- యథా- బన్ధత్యాగస్తనుత్యాగో దేశత్యాగఇతి త్రిషు ఆద్యన్తావాయతక్లేశౌ మధ్యమః క్షణికజ్వరః.

అర్థదోషః- విరుద్ధపూర్వాపరీభావో౽పక్రమ ఇతి తల్లక్షణమ్- యథా- ముఖంవ్యాదాయస్వపితి- అత్రవ్యాదానాత్పూర్వకాలిక స్వప్నక్రియా వివక్షాయా మయం దోషః.

అపక్రియా- (అప- కృఞ్- శ) స్త్రీ. ద్రోహః.

అపక్షయ- (అప- క్షి- అచ్) పు. భావవికారవిశేషః షడన్తర్గతః-పఞ్చమః - అపక్షీయతఇతి ప్రతీతి సాక్షికః- వృద్ధేః ప్రతికోటిః.

అపక్షేపణ- (అప- క్షిప- ల్యుట్) న. [న్యాయశాస్త్రే] కర్మవిశేషః-అధోదేశసంయోగహేతురపక్షేపణమితితల్లక్షణమ్.

అపగత- [అప- గమ్ఌ- క్త] త్రి. నష్టమ్.

అపగారమ్- [అప- గుర- ణముల్] పు. నిత్యసోపపదమ్- యథా- అస్యపగారమ్- అసినుద్యమ్యేత్యర్థః- తత్పర్యాయః- అపగోరమ్.

అపగోరమ్- [అప-గుర-ణముల్] పు నిత్యసోపపదమ్- అపగారమిత్యస్య పర్యాయః- * అస్యపగోరమ్.

అపఘన- [అప- హన- అప్] పు. శరీరావయవః- కేషాంచిన్మతే- పాణిపాదాన్యతరః.

అపఘాతక- [అప- హన- ణ్వుల్] పు. ఆరగ్వధః.

అపచయ- [అప- చిఞ్- అచ్] పు. అపహారః.

అపచాయిత- [అప- చాయృ- క్త] త్రి. అర్చితమ్.

అపచార- [అప- చర- ఘఞ్] పు. ప్రత్యవాయః.

అపచారిన్- (అప- చర- ఘినుణ్] త్రి. అపచరణశీలః.

అపచిత- అప- చాయృ- క్త] త్రి. అర్చితమ్- [అప- చిఞ్- క్త] క్షీణమ్.

అపచితి- [అప-చాయృ-క్తిన్] స్త్రీ. పూజా- [అప- చిఞ్- క్తిన్] క్షయః- వ్యయః- నిష్కృతిః.

అపచీ- (అప- చిఞ్- డి-ఙీష్) స్త్రీ. గణ్డమాలా నామరోగవిశేషః- ఉపచీతిపాఠాన్తరమ్.

అపచ్ఛేద- (అప- ఛిదిర్- ఘఞ్) పు- విచ్ఛేదః- సంయుక్తస్య పృథగ్భావః- జ్యోతిష్టోమే ప్రాతస్సవనే బహిష్పవమానే స్తోష్యమాణా ఋత్విజశ్చాలాయా బహిః ప్రసర్పన్తి తదానీమేకస్య పృష్ఠతో౽న్య ఇత్యేవం పిపీలికావద్గన్తవ్యమ్- తచ్చ పురోగన్తుః కచ్ఛం గృహీత్వైవ పృష్ఠతో౽న్యో గచ్ఛేత్- అధ్వర్యుం ప్రస్తోతా౽న్వారభతే ప్రస్తోతారముద్గాతోద్గాతారం ప్రతిహర్తేతి. తత్రయేనగృహీతస్య కచ్ఛస్య విమోచనే సజాతో యః పృథగ్భావస్తస్యాపచ్ఛేద ఇత్యుచ్యతే తత్రైవం శ్రూయతే. యదిబహిష్పవమానం ప్రసర్పతాం ప్రతిహర్తా౽పచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం ప్రదద్యాద్యద్యుద్గాతా౽పచ్ఛిద్యేతాదక్షిణం యజ్ఞమిష్ట్వాతేన పునర్యజేత తత్ర తద్దద్యాద్యత్పూర్వస్మిన్ దాస్యంస్స్యాదితి- తస్యాయమర్థః- యది ప్రమాదాత్ప్రతిహర్తాగృహీతం కచ్ఛం ముఞ్చేత్తదా తస్మిన్నేవప్రయోగే సర్వస్వం దక్షిణాం దద్యాత్- యదితూద్గాతాముఞ్చేత్తదా దక్షిణామదత్త్వాప్రక్రాన్తోయజ్ఞస్సమాపనీయః - తం సమాప్య పునరపి సయజ్ఞః ప్రయోక్తవ్యః తస్మిన్ ప్రయోగే పూర్వం యత్సంపాదితం తద్దద్యాదితి.

అపచ్ఛేద విషయాణి మీమాంసాయాం ౬ అధ్యాయే ౫ పాదే సప్తదశాదీన్యధికరణాని పఞ్చ - తానిక్రమేణాపచ్ఛేదాధికరణ వికల్పనయ పౌర్వాపర్యనయోద్గాతృజఘన్యనయా మార్గణాపచ్ఛేదనయ శబ్దైర్వ్యవహ్రియన్తే.

తత్ర ప్రథమం యథా - యద్యుద్గాతృ ప్రతిహర్తారౌ

యుగపన్ముష్ట్యోస్తాం తదానీముక్తంప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తం- విహితస్యైత- ఏకైకకర్తృకోఽపచ్ఛేదో నిమిత్తత్వేన శ్రుతః అయంతూభయ కర్తృకత్వాన్నైకైకేనవ్యపదేష్టుం శక్యతె తస్మాచ్ఛ్రియమాణస్య నిమిత్తస్యవిహితత్వాన్నాస్తి ప్రాయశ్చిత్తమితిచేన్నైవమ్- ద్వౌహ్యత్రాపచ్ఛేదౌతయో రేకైక ఏవకర్తేతి నిమిత్తస్యనాస్తివిఘాతః - కాలమాత్రైక్యాదేకాపచ్ఛేదభ్రాన్తిః - తస్మాన్నిమిత్త విఘాతాభావాదస్తిప్రాయశ్చిత్తమ్.

ద్వితీయం యథా- అదక్షిణత్వం సర్వస్వదక్షిణత్వం చేతి తత్ప్రాయశ్చిత్తద్వయం నిమిత్తభేదేన శ్రుతమ్- తన్నిమిత్తద్వయ సంనిపాతేసముచ్చేతవ్యమ్-యద్యదక్షిణత్వ సర్వస్వదానయో రన్యోన్య విరోధస్తర్హి ప్రయోగభేదే నవ్యవస్థాపనీయమ్- అపచ్ఛేదయుక్తేప్రథమప్రయోగే దక్షిణానదాతవ్యా- ఉత్తరప్రయోగే సర్వస్వం దాతవ్యమ్- సత్యపి ప్రయోగ భేదేకర్మణ ఏకత్వాత్సముచ్చయ ఇతిచేన్నైవమ్- నహ్యుత్తర ప్రయోగేఽపచ్ఛేదోవిద్యతే నచాసతినిమిత్తే ప్రాయశ్చిత్తంయుక్తమ్- తస్మాత్ప్రథమప్రయోగ ఏవనిమిత్తవశాత్ప్రాయశ్చిత్తద్వయం ప్రాప్తమ్-తచ్చాన్యోన్య విరుద్ధత్వాద్వికల్ప్యతే.

తృతీయంయథా- యదాతూద్గాతృ ప్రతిహర్తృకర్తృకౌక్రమేణాపచ్ఛేదౌస్యాతాం తదానీమ సంజాత విరోధిత్వేన పూర్వస్య ప్రబలత్వాచ్ఛ్రుతి లిఙ్గాదావి వోత్తరస్య ప్రవృత్తిర్నిరుధ్యత ఇతిచేన్నైవమ్- శ్రుతిలిఙ్గాదావుత్తరస్య పూర్వసాపేక్షత్వాత్పూర్వేణ విరోధే సత్యుత్తరస్యోత్పత్తిరేవనాస్తి ఇహతుజ్ఞానద్వయమన్యోన్య నిరపేక్షం వాక్యద్వయాదుత్పద్యత ఇతినాస్త్యుత్పత్తి ప్రతిరోధః ఉత్పద్యమానం చోత్తరజ్ఞానం విరుద్ధస్య పూర్వజ్ఞానస్య బాధేనైవోత్పద్యతే - ననునిరపేక్షత్వస్య సమానత్వాత్పూర్వజ్ఞానమేవోత్తరస్యబాధకమస్త్వితిచేన్నైవమ్ - పూర్వజ్ఞానోత్పత్తిదశాయామవిద్యమానస్యోత్తరజ్ఞానస్య బాధ్యత్వాయోగాదుత్తరకాలేతు స్వయంబాధితం కథముత్తరస్యబాధకంభవేత్ - నచాన్యత్కించిదుత్తర బాధకం పశ్యామః తస్మాదుత్తరకాలీనాపచ్ఛేద నిమిత్తమనుష్ఠేయమ్- అనేనైవన్యాయేన బ్రహ్మణస్సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నిర్గుణ వాక్యస్య ప్రాబల్యమాహుశ్శంకరీయాః- అనియతపౌర్వాపర్యవిషయోఽయంన్యాయ ఇతితు రామానుజీయాః.

చతుర్థం యథా- యదాప్రతిహర్తుః పూర్వమపచ్ఛేదస్తత ఉద్గాతుస్తదా పునః ప్రయోగే యత్పూర్వప్రయోగేదేయం తదేవ ప్రతిపద్యతే- తచ్చద్వాదశ శతంతస్మాత్తదేవ పునఃప్రయోగేఽపీత్యేకః పక్షః- పూర్వ ప్రయోగేద్వాదశ శతందాతవ్యమాసీత్ - ప్రతిహర్తరిత్వపచ్ఛిన్నే సర్వవేదసమ్- అత ఉభయమపి పునఃప్రయోగే పూర్వస్మిన్నితి శక్యం వక్తుమ్ - తస్మాద్వికల్ప ఇతిద్వితీయః పక్షః.

రాద్ధాన్తస్తుద్వాదశ శతం సర్వవేదసబాధితమ్- అతోన తద్దానస్యార్ణ భవతి కింతు సర్వవేదసమ్- తస్మాత్తదేవ పునఃప్రయోగేస్యాత్ - నచతదప్యనాక్షేప్యేనబాధితమితిశఙ్క్యమ్-నహ్యుద్గాత్రపచ్ఛేదే పూర్వదక్షిణా బాధ్యతే- కింతర్హి పూర్వప్రయోగే దాతవ్యాసతీదక్షిణాతత ఉత్కృష్యోత్తరస్మిన్ ప్రయోగేనిక్షిప్యతే - పూర్వ ప్రయోగే చోద్గాత్రపచ్ఛేదవేళాయాం ద్వాదశశతంబాధిత్వా సర్వవేదసమేవ దాతవ్యమాసీత్ అతస్తదేవపునః ప్రయోగే దేయమ్.

పఞ్చమం యథా- ద్వాదశాహాదిష్వహర్గణేషు తావదేకస్మింశ్చిదహన్యుద్గాత్రపచ్ఛేదో భవతి తదాకిం కృత్స్నస్యాహ్నాం ఆవృత్తిః ఉతతదేవాహరావర్తేత ఇతిసంశయే. సాధన నివేశే తత్తాన్యహ్నమాణాం గణస్యసాధనత్వాత్తస్యైవాదక్షిణస్య సంస్థాపనం పునః ప్రయోగశ్చేతిప్రాప్తేఽభిధీయతే-గణస్యాశ్రుతత్వాత్ఫలం ప్రతిచోదనా యాగస్యైవ- తేచయాగా అన్యోన్య నిరపేక్షాఏవస్వర్గసమన్వితాస్సంహత్యస్వాపూర్వద్వారా ఫలం కుర్వన్తి-తస్మాద్యస్మిన్నపచ్ఛేదస్తస్యైవాహ్న ఆవృత్తిరితి.

అపజగ్ధ- ఉపకాదిః- పు. యత్కించిద్వంశజాతః.

అపటాన్తర- (నఞ్- పటాన్తర] త్రి. సంసక్తమ్.

అపటీ- స్త్రీ)- ప్రతిసీరా.

అపటు- [నఞ్- పటు-] త్రి. ఆతురః

అపతన్త్రక- [అప- తన్త్ర- ణ్వుల్] పు. [వైద్యశాస్త్రే] వాతరోగభేదః - తస్యలక్షణం యథా- అధః ప్రతిహతః ప్రకుపితః కఫాన్వితో వాయుస్స్వస్థానాదూర్ధ్వగం వ్రజన్ హృదయమాశ్రిత్యనాడీః ప్రవిశ్య హృదయం శిరశ్శఙ్ఖౌచపీడయన్నఙ్గాన్యాక్షిపతి గాత్రం ధనురివ నామయతిచ- తేన రోగీనిమీలితనేత్రస్స్తబ్ధ నేత్రోవాని రుద్ధశ్వాసఃకృచ్ఛ్రాదుచ్ఛ్వసన్ వానష్టసంజ్ఞః కపోత ఇవకూజతి- హృదయే తేనముక్తే సతి స్వస్థోభవతి- ఆవృతే నష్టసంజ్ఞోభవతి.

తచ్చికిత్సాయథా- అపతన్త్రకాతురంనాపతర్పయేత్ వమనానువాసనా స్థాపనాని నవిషేవేత - వాతశ్లేష్మోపరుద్ధోచ్ఛ్వాసంతీక్ష్ణైః ప్రధ్మాపనైర్మోక్షయేత్ - తుమ్బురుపుష్కరహిఙ్గుహరీత కీలవణత్రయాణి కేవలానిసామ్లవేతసాని వాహిఙ్గుసౌవర్చలామ్లవేత సశుణ్ఠీ దాడిమానివా యవక్వాథేనపాతుం ప్రయచ్ఛేత్- హరీతకీశతార్ధంద్విపలంసౌవర్చలంచతుః ప్రస్థంక్షీరంప్రస్థం ఘృతంచేతి- సిద్ధం ఘృతం పాయయేత్.

అస్మిన్ వాతశ్లేష్మహరం హృద్రోగోక్తంచ కర్మకుర్యాత్.

అపతర్పణ- (అప-తృప-ణిచ్- ల్యుట్) న. (వైద్యశాస్త్రే) ఉపక్రమవిశేషః- తత్పర్యాయః- లఙ్ఘన.

అపతాన- (అప-తమ-ఘఞ్) పు. ఆక్షేపకాన్తర్గతవాతరోగవిశేషః- ఆక్షేపకఏవ ముహుర్ముహుః పాతయతిచేదపతానకఇతి తల్లక్షణమ్- అపతానవిశేషాదణ్డాపతానః-గర్భపాతనిమిత్తోరక్తాతిస్రావ నిమిత్తోఽభిఘాతనిమిత్తశ్చాపతా

సోఽసాధ్యః.

తచ్చికిత్సా యథా- అపతానకినమస్రస్తాక్షమవక్రభ్రువమస్తబ్ధమేఢ్రమస్వేదనమవేపనమప్రలాపినమఖట్వాపాతినమబహిరాయామినంచోపక్రమేత- తత్ర ప్రాగేవ స్నేహాభ్యక్తం స్విన్నశరీరమవపీడకేనతీక్ష్ణేనోపక్రమేత శిరశ్శుద్ధ్యర్థమ్- అనన్తరంచ విదార్యాదిగణక్వాథమాంసరసక్షీరదధిపక్వం సర్పిరచ్ఛం పాయయేత్- తథాహి నాతిమాత్రం వాయుః ప్రసరతి- తతో భద్రదార్వాది వాతఘ్నగణమాహృత్య సయవకోలకులుత్థం సానూపౌదకమాంసం పఞ్చవర్గమేకతః ప్రక్వాథ్య తమాదాయ కషాయమమ్లక్షీరైస్సహాన్మిశ్ర్య సర్పిస్తైలవసామజ్జభిస్సహ విపచేన్మధురవర్గప్రతీవాపం తదేతత్తైలమపతానకినాం పరిషేకావగాహాభ్యఞ్జనపానభోజనానువాసననస్యేషు విదధ్యాత్- యథోక్తైశ్చ స్వేదవిధానైస్స్వేదయేత్- బలీయసివాతే సుఖోష్ణతుషబుసకరీషపూర్ణే కూపే నిదధ్యాదాసుఖాత్- తప్తాయాం వాఙ్గారచ్ఛల్యాం తప్తాయాం వా శిలాయాం సురాపరిషిక్తాయాం పలాశదలచ్ఛన్నాయాం శాయయేత్- కృసరావేశవారపాయసైర్వా స్వేదయేత్- మూలకైరణ్డస్నుహ్యర్జకార్జకకార్పాసపత్తలాశక్షీనీస్వరససిద్ధంతైలమపతానకినాం పరిషేకాదిషూపయోజ్యమ్- అథుక్తవతాపీతమమ్లందధి మరిచవచాయుక్తమపతానకం హన్తి- తైలసర్పిర్వసాక్షౌద్రాణిచ- ఏతచ్ఛుద్ధవాతాపతానకే విధానముక్తమ్- సంసృష్టే సంసృష్టంకర్తవ్యమ్- వేగాన్తేషుచావపీడం దద్యాత్- తామ్రచూడకర్కటకృష్ణమత్స్యశింశుమార వరాహవసాశ్చ సేవేత- క్షీరాణివా వాతహరసిద్ధాని యవకోలకులుత్థమూలక దధిఘృతతైలసిద్ధాం వా యవాగూం- స్నేహవిరేచనాస్థాపనానువాసనైశ్చ నదశరాత్రాహతవేగముపక్రమేత- వాతవ్యాధిచికిత్సితం చావేక్షేత రక్షాకర్మ చకుర్యాదితి.

అపత్య- (నఞ్- పత్ ఇ- యత్) న- పుత్రో దుహితా చేత్యనయోరన్యతరవ్యక్తిః- తత్పర్యాయాః- తుక్- సన్తతి- సన్తాన- ప్రజా- సూతి- ప్రసూతి- తోక.

వేదేతత్పర్యాయాః- తుక్- తోక- తనయ- తోక్మ- తక్మ- శేష- అప్న- గయ- జా- అపత్య- యహు- సూను- నపాత్- ప్రజా- బీజ.

అపత్యశబ్ద ఆద్యుదాత్తః.

పితురేవాపత్యమితి కేషాంచిన్మతమ్- పితామహాదీనామపీత్యన్యేషామ్.

అపత్యత్వేన వివక్షితం పౌత్రాదిగోత్రసంజ్ఞమ్- పౌత్రాదేరపత్యం చతుర్థాది యువసంజ్ఞం భవతి- వంశ్యే పిత్రాదౌ జ్యేష్ఠే భ్రాతరి వా జీవతి సతి- తదానీం న తద్గోత్రసంజ్ఞమ్- స్థానేన వయసా చోత్కృష్టే జీవతి జీవచ్చతుర్థాదిర్వా యువసంజ్ఞం వా- స్త్రీ యువసంజ్ఞా న- గోత్రస్యాపి పూజాయాం యువసంజ్ఞా- యూనోఽపి కుత్సాయాం గోత్రసంజ్ఞా- ఏవంచాపత్యం త్రివిధమ్- కేవలాపత్యం గోత్రాపత్యం యువాపత్యంచేతి.

తత్ర గోత్రాపత్యే అపత్యార్థకః ప్రత్యయ ఏక ఏవ భవతి న ద్వౌ బహవో వా- యువాపత్యార్థే తు గోత్రప్రత్యయాన్తాత్ప్రత్యయాన్తరం భవతి.

తస్యాపత్యమిత్యర్థః ప్రాగ్దీవ్యతీయః- తేనాణ్ ప్రత్యయ ఔత్సర్గికః- *ఉపగోరపత్యమౌపగవః- తస్య గోత్రాపత్యమప్యౌపగవః- తదపవాదా మహోత్సర్గాః ప్రాగ్దీవ్యతీయశబ్దే ద్రష్టవ్యాః.

గోత్రయువాపత్యార్థయోర్విశేషో గోత్రయువశబ్దయోర్ద్రష్టవ్యాః.

అపత్యసామాన్యే విశేషాస్తు- అదన్తేభ్యో బాహ్వాదిభ్యశ్చ ఇఞ్- * దాక్షిః- బాహవిః- ఔడులోమిః.

శివాదిభ్య ఋష్యర్థకేభ్యోఽన్ధకార్థేభ్యో వృష్ణ్యర్థకేభ్యః కుర్వర్థకేభ్యశ్చాణ్- ఇఞోఽపవాదః- * శైవః- వాసిష్ఠః- శ్వాఫల్కః- వాసుదేవః- నాకులః ఇత్యాది.

స్త్రీప్రత్యయాన్తేభ్యో ఢక్- అవృద్ధేభ్యో నదీమానుషీనామభ్యస్త్వణ్ తదపవాదః సతన్నామికాణిత్యుచ్యతే- ద్వ్యచస్తు తదపవాదో ఢగేవ- * వైనతేయః- యామునః- నార్మదః- చైన్తితః- దాత్తేయః- వృద్ధేభ్యస్తు వాసవదత్తేయః.

ఇకారాన్తాద్ద్వ్యచోఽనిఞన్తాత్- శుభ్రాదిభ్యశ్చ ఢక్- దాలేయః- నైధేయః- శౌభ్రేయః-

కల్యాణ్యాదిభ్యో ఢక్- తేషామినఙాదేశశ్చ- * కాల్యాణినేయః.

అఙ్గహీనాభ్యశ్శీలహీనాభ్యశ్చ స్త్రీభ్యో వా ఢ్రక్- * కాణేరః కాణేయః- దాసేరః దాసేయః.

చతుష్పాజ్జాతివాచిభ్యో గృష్ట్యాదిభ్యశ్చ ఢఞ్- * కామణ్డలేయః గార్ష్టేయః.

రేవత్యాదిభ్యష్ఠక్- * రైవతికః.

కుర్వాదిభ్యో ణ్యః- * కౌరవ్యః- సేనాన్తేభ్యః కారి [శిల్పి] వాచిభ్యశ్చ ణ్య ఇఞ్ వా- * హారిషేణ్యః హారిషేణిః- తాన్తువాయ్యః తాన్తువాయిః.

తికాదిభ్యః ఫిఞ్- త్యాగాదిభ్యస్తు వా- * తైకాయనిః- త్యాదాయనిఃత్యాదః.

అగోత్రాద్వృద్ధాదుదీచాం మతే ఫిఞ్- వాకినాదిభ్యశ్చ ఫిఞ్ వా- తేషాం కుగాగమశ్చ- పుత్రాన్తస్య తస్మిన్ కుగాగమో వా- * ఆమ్రగుప్తాయనిః ఆమ్రగుప్తిః- వాకినకాయనిః- వాకినిః గార్గీపుత్రకాయణిః గార్గీపుత్రాయణిః గార్గీపుత్రిః.

అవృద్ధాత్తు ప్రాచాం మతే బహులం ఫిఞ్- గ్లుచుకాయనిః

జనపదక్షత్రియయోర్వాచకాదఞ్- ద్వ్యచోఽణ్ తదపవాదః వృద్ధాదిదన్తాచ్చ ఞ్యఙ్ నాదిభ్యో ణ్యః పాఞ్చాలావయవేభ్య ఇఞ్- * పాఞ్చాలః- ఆఙ్గః- ఆమ్బష్ఠ్యః- అవన్త్యః- నైషధ్యః- ఔదుమ్బరిః- ఏతేఽభిధేయాస్తదపత్యాదా

శ్చతద్రాజసంజ్ఞాః.

అత్రాన్యే విశేషాః- సుధాతృ-వ్యాస- వరుడ- నిషాద- చణ్డాల- బిమ్బ- మాతృ- కన్యా- వికర్ణ- కుఞ్జ- ఛగల- పీలా- మణ్డూక- వికర్ణ- కుషీతక- భ్రూ- కులటా- చటకా- గోధా- పితృష్వసృ- మాతృష్వసృ- రాజన్- శ్వశుర- క్షత్ర- కుల- స్వసృ- భ్రాతృ- లక్షణ- కోసల- కర్మార- ఛాగ- వృష- మను- పూరు- పాణ్డు- శాల్వేయ- గాన్ధారిన్- మగధ- కలిఙ్గ- శూరమస- కోసల అజాద- కురు- ప్రత్యగ్రథ- కలకూట- అశ్మక- ఇత్యేషు శబ్దేషు ద్రష్టవ్యాః.

అపత్యార్థక ప్రత్యయ అపత్యః- హలః పరస్యాపత్య యకారస్య లోపస్స్యాత్తద్ధితే పరే నత్వాకారే- * గర్గాణాంఛాత్రాః గార్గీయాః- ప్రత్యు. గార్గ్యాయణః.

అపత్యపథో భగః.

అపత్రపా- (అప- త్రపూష- అఙ్) స్త్రీ. పరస కాశాజ్జాతా లజ్జా.

అపత్రపిష్ణు- (అప- త్రపూష్- ఇష్ణుచ్) త్రి. లజ్జాశీలః.

అపథ- (నఞ్- పథిన్- అ) న. అమార్గః- గమ్యస్థానేతర స్థానగామిమార్గః- తత్పర్యాయః- అపథిన్.

అపథిన్- (నఞ్- పథిన్) న. అపథమ్.

అపదయుక్త- త్రి. (అలఙ్కారశాస్త్రే) అర్థదోష విశేషః- తత్పర్యాయాః- అస్థానయుక్తార్థకశబ్దాః- అపదము క్తేతి పాఠాన్తరమ్- తదా తత్పర్యాయాః- అస్థానత్యక్తార్థకశబ్దాః- ప్రకృతవిరుద్ధప్రతీతిజనకార్థయుక్తత్వం తల్లక్షణమ్- విరుద్ధప్రతీతిర్దుష్టతాబీజమ్- అతోఽస్యానిత్యదోషత్వమ్- * శాసనం శక్రశిరోఽపలాలితమ్- శాస్త్రాణ్యేవ ముఖ్యనేత్రమ్- భక్తిర్మహాదేవే- లఙ్కా రాజధానీ- బ్రహ్మవంశ ఉత్పత్తిః- ఈదృశోఽన్యో వరః కుత్ర లభ్యతే యద్యేష రావణో న స్యాత్- సర్వత్ర సర్వేగుణా దుర్లభాః- అత్ర రావణో న స్యాదిత్యత్రైవ సమాపనీయే విరుద్ధప్రతీతికృత్సర్వత్రేత్యాది యోజితమ్.

అపదస్థపద- త్రి. [అలఙ్కారశాస్త్రే] వాక్యదోషవిశేషః- తత్పర్యాయాః- అస్థానస్థపదార్థకశబ్దాః- వివక్షితస్యార్థానుభావకత్వే సతి సాకాఙ్క్షవ్యవహిత స్థానప్రయుక్తం యత్పదం తద్ఘటితత్వమ్- * ప్రియేణ స్వయం సంగ్రథ్య సపత్నీసంనిధౌ స్వవక్షసి నిహితాం పుష్పమాలికాం న కాచిత్త్యాజ- అత్ర కాచిన్నత్యాజేతివాచ్యమ్- అత్ర కాచిదపి న తత్యాజ కింతు సర్వాఏవేతి విరుద్ధప్రతీతియోగ్యత్వాత్కాచిదిత్యస్యాస్థానస్థితత్వమ్- ఉద్దేశ్యబుద్ధివిఘాతో దూషకతాబీజమ్- నిత్యదోషోఽయమ్.

అపదస్థసమాస- త్రి. (అలఙ్కారశాస్త్రే) వాక్యదోష విశేషః- తత్పర్యాయాః- అస్థానస్థసమాసార్థక శబ్దాః- యత్రస్థానే సమాసోఽయోగ్యస్తత్స్థానస్థసమాసత్వం తల్లక్షణమ్- * అస్మాను విధేః కుతో వైముఖ్యమితి భ్రామ్యద్భ్రుకుటీకుటిలనిటలా రాజానో జాతాః- అత్రవిధయే క్రుధ్యతాం రాజ్ఞామనుక్త్వా సమాస ఉచితః నతు కవేరుక్త్వా సమ్పాదయవైరస్యం దుష్టతాబీజమ్- అనిత్యదోషోఽయమ్- అస్య క్వచిద్గుణత్వం యథా- రక్తాశోక కృశోదరీక్వనుగతా త్యక్త్వాఽనురక్తం జనం నోదృష్టేతి ముధైవ చాలయసి కిం వాతావధూతం శిరః- ఉత్కణ్ఠా ఘటమానషట్పద ఘటాసంఘట్టదష్టచ్ఛద స్తత్పాదాహతి మన్తరేణ భవతః పుష్పోద్గమోఽయం కుతః- అత్రవాతావధూతం శిర ఇత్యస్యకోపప్రకాశకత్వాత్తదేవ సమాసస్యాయోగ్యం స్థానమ్- ఉత్కణ్ఠేత్యాదేః ప్రశ్నపరత్వే నాపి సా ముఞ్జస్యాత్ గుణత్వం చాస్యానౌచిత్య వివేచనాభావేఽపి క్రోధపరిపోషణాత్.

అపదాన- (అవ- దో- ల్యుట్) న. వృత్తం ప్రశస్తం కర్మ. అవదానేతి పాఠాన్తరమ్.

అపదాన్తర- త్రి. సంసక్తమ్.

అపదిశ- (అప- దిశ్) (అప- దిశా) అ- న. దిఙ్మధ్యమ్.

అపదీ- కుమ్భపద్యాదిః. స్త్రీ.

అపదేశ- (అప- దిశ- ఘఞ్) పు. కపటః- వ్యాజః- నిమిత్తమ్.

అపధ్వస్త- (అప- ధ్వన్సు- క్త-) త్రి- ధిక్కృతః- అవచూర్ణితః- త్యక్తః.

అపధ్వంస- (అప- ధ్వన్సు- ఘఞ్) పు. వ్యభిచారః.

అపనయ- (అప- ణీఞ్- అచ్) పు. చికిత్సా- పరిహారః-

అపనుద- (అప- ణుద- క) నిత్యం శోకశబ్దపూర్వపదః- త్రి. అపనోదకః- * శోకాపనుదః.

అపన్యాస- (అప- ని- అసు- ఘఞ్) పు. (సంగీత శాస్త్రే) జాతిలక్షణ విశేషః విదారీ సమాపక స్స్వరోఽపన్యాస ఇతి తల్లక్షణమ్- కార్మారవ్యాం నైషాద్యామాన్ధ్ర్యాం మధ్యమాయామార్షభ్యాం చాంశస్వరా అపన్యాసాః- ఉదీచ్యవాత్రియే తషడ్జ ధైవతా వపన్యాసౌ- రక్తగాన్ధార్యాం మధ్యమః- గాన్ధార్యాం షడ్జమధ్యమౌ షడ్జకైశిక్యాం షడ్జనిషాదపఞ్చమాః- పఞ్చమ్యాం షడ్జధైవతపఞ్చమాః- గాన్ధార పఞ్చమ్యామృషభ పఞ్చమౌ- షాడ్జ్యాం గాన్ధార పఞ్చమౌ- ధైవత్యామృషభ ధైవత మధ్యమాః నన్దయన్త్యాం మధ్యమ పఞ్చమౌ కైశిక్యామృషభవర్జాస్సప్తస్వరాః సప్తస్వరా ఇతి మతాన్తరమ్- షడ్జమధ్యమాయాం సప్తస్వరాః- అత్రాంశా అపన్యాసా ఏకోనవింశతిః- అన్యే సప్తత్రింశత్- సంభూయ షట్పఞ్చాశత్- కైశిక్యాం సప్తేతి పక్షే సప్తపఞ్చాశత్.

అపప్సరాయ్- ధా- అప్సరాయి- (అప్సరస్- క్యఙ్- ణిచ్) అన్యచజి రూపమ్.

అపభ్రంశ- (అప- భ్రన్శు- ఘఞ్-) పు. పతనమ్- అపశబ్దః- యథా గోశబ్దస్థానే- గావీ- గోణీ- గోపోతలికా ఇత్యాదిః- అపభ్రంశానామర్థబోధనే న శక్తిః కింతు శక్తిభ్రమాదాధునిక సంకేతాద్వాఽర్థబోధ ఇతి కేచిత్- అపభ్రంశైస్సాధుశబ్దస్మరణం భవతి- తతోఽర్థబోధ

ఇత్యన్యే- సాధుశబ్దేష్వివాపభ్రంశేష్వపి శక్తిరస్త్యేవ- నచసాధుశబ్దస్మరణాత్తదర్థబోధః - సాధుస్మరణం వినాపిబోధానుభవాత్ - తద్వాచకసాధుశబ్దమజానతాం బోధానాపత్తేశ్చ- తదర్థజ్ఞాపకత్వేన స్మరణంతు నార్థోపస్థాపకమ్- శక్తతావచ్ఛేదకానుపూర్వ్యగ్రహాత్ తద్వాచకసర్వనామస్మరణాననుభవాచ్చ- ఉచ్చారితస్యైవ బోధకత్వేన స్మృతసాధుశబ్దాద్బోధాసంభవాచ్చ-నచశక్తిభ్రమాద్బోధః పూర్వపూర్వభ్రమాచ్చోత్తరోత్తరభ్రమ ఇతిపామరాణాం శక్తిగ్రహేఽపి తద్భ్రమోపపత్తిరితివాచ్యమ్- ఘటత్వవిశిష్టఘటాదిరూపార్థనిరూపితాయా ఘటాదిపదవృత్తిత్వేన గృహీతాయా భిన్నానుపూర్వీకత్వరూపవిశేషదర్శనసత్త్వేన సాధారణధర్మదర్శనాభావేనచ గగరీపదాదౌభ్రమానుపపత్తేః - యదిత్వేశక్త్యాకేన చిద్గగరీతి ప్రయుక్తే ఘటఇతి సాధుశబ్దస్మరణాత్ప్రయోజ్యవృద్ధస్యార్థబోధః తటస్థస్యతు గగరీశబ్దాదేవాస్యబోధ ఇతి భ్రమేణప్రథమతః కస్యచిచ్ఛక్తిభ్రమస్తస్మాలశ్చాన్యేషామపీత్యుచ్యతే- తదా. ప్రత్యేకం తత్తత్సంస్కృతస్యతత్తదపభ్రంశేన వినిగమనా విరహాత్తత్ర నశక్తిః- నచ సకలదేశశిష్టపరిగృహీతత్వం వినిగమకమ్- తవతిగణితికర్మాకంబోజేషు - వికార ఏవైనమార్యాభాషన్త ఇతిభాష్యరీత్యాతత్తద్దేశనియతసంస్కృతేషు శక్త్యనాపత్తేః- వాచకస్యవ్యఞ్జకత్వే ఆలఙ్కారికాణాం ప్రాకృతభాషోదాహరణస్యాసఙ్గత్యాపత్తేశ్చ తత్తద్దేశీయశిష్టానాం తత్తద్భాషానుజాయమానస్య నిర్విచికిత్సశక్తత్వప్రత్యయస్య బాధకం వినాభ్రమత్వాయోగాచ్చ అతఏవ స్త్రీశూద్రబాలాది ప్రయుక్తసాధాసంశయే తదపభ్రంశేననిర్ణయః ఆర్యమ్లేచ్ఛాధికరణంతు ఆద్యప్రసిద్ధేర్బలవత్త్వపరమ్- నత్వనార్యప్రయుక్తానాం శక్త్యభావపరమితినాగేశభట్టః.

ప్రాకృతభాషావిశేషః- షష్ఠః- సచనాటకాదిషుచణ్డాలయవనాదిభాషణే ప్రయుజ్యతే - కేచిత్తునాటకాదిష్వపభ్రంశప్రయోగమ సహమానాశ్చణ్డాలయవనాద్యుక్తిష్వపితత్ స్థానేమాగధీ ప్రభృతింప్రయుఞ్జతే.

అపమ- న. [జ్యౌతిషే] క్రాన్తిః.

అపమణ్డల- న. జ్యౌతిషే అపమమణ్డలమ్.

అపమాయ- (అప- మేఙ్- ల్యప్) అ- అపమిత్యేత్యర్థే.

అపమిత్య- (అప- మేఙ్-ల్యప్) అ. వినిమయార్థే- అపమిత్యశబ్దాన్నిర్వృత్తేర్థేకన్- * అపమిత్యనిర్వృత్తమాపమిత్యకమ్.

అపమృత్యు- పు. ఆకస్మికమరణమ్- అపమృత్యునివర్తకం కాలపురుషదానమ్.

అపమృషిత- (అప- మృష- క్త-) త్రి. అవిస్పష్టమ్.

అపయాన- (అప- యా- ల్యుట్-) న, ప్రద్రావః.

అపర - సర్వాదిః- పూర్వాదిః- త్రి- అన్యః- అర్వాచీనః- (వైశేషికశాస్త్రే-) సామాన్యభేదః- సత్తాభిన్నం సామాన్యమపరమితితల్లక్షణమ్-తద్ద్వివిధమ్- ఏకంసర్వసామాన్యవ్యాప్యమ్- తచ్చచైత్రత్వాది- అన్యచ్చ యత్కిఞ్చిత్సామాన్యవ్యాపకత్వే సతియత్కిఞ్చిత్సామాన్యవ్యాప్యమ్- తచ్చద్రవ్యత్వాది- ద్రవ్యత్వంహిఘటత్వాదివ్యాపకంసత్తావ్యాప్యంచ.

వేదాన్తేషు బ్రహ్మవిద్యాతిరిక్తవిద్యా అపరవిద్యా ఇత్యుచ్యన్తే.

గజస్యపశ్చార్థమ్- గజస్యపశ్చిమపాదః.

(అపర- టాప్) అపరా.

అపరశబ్దో వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామేవ సర్వాదిః పూర్వాదిశ్చ.

అయమవయవివాచకమన్యతే ఏకత్వసంఖ్యావిశిష్టశ్చేదవయవీ- సచసమాస ఏకదేశిసమాస ఇత్యుచ్యతే. షష్ఠీసమాసాపవాదః- * అపరః కాయస్య అపరకాయః

అయం సమానాధికరణేన సమస్యతే- * అపరాధాపకః-తస్యార్ధశబ్దేపరేసమాసేపశ్చాదేశః- * పశ్చార్ధమ్

అపరశబ్దాత్ స్త్రియాంఙీప్ సంజ్ఞాయాం ఛన్దసిచ.- * అపరీ.

అస్మాదస్తాతిప్రత్యయార్థే ఆతిప్రత్యయస్తద్ధితః- తస్మిన్పరేఽస్యపశ్చాదేశశ్చ- * పశ్చాత్ తస్మిన్నహనీత్యర్థే ఏద్యుస్ప్రత్యయః- * అపరేద్యుః.

పూర్వాపరేతిద్వన్ద్వఏకవద్వా-* పూర్వాపరమ్- పూర్వాపరే.

అపరపరశబ్దయోర్ద్వన్ద్వే క్రియాసాతత్యేవిషయే పరశబ్దస్యసుడాగమః- * అపరస్పరమ్- అపరస్పరాః.

మద్రదేశస్యాపరోభాగోఽపరమద్రాః- రాత్రేరపరభాగోఽపరరాత్రిః- అహ్నోఽపరభాగోఽపరాహ్ణః.

అస్తాద్రిరపరశైలఇత్యుచ్యతే.

అపరదక్షిణశబ్దస్త్రిష్వగ్నాదిః.

అపరత్వ- న. (వైశేషికశాస్త్రే) గుణవిశేషః- అపరవ్యవహారాసాధారణకారణమితితల్లక్షణమ్- తద్ద్వివిధమ్- దిక్కృతంకాలకృతంచేతి- సమీపస్థే దిక్కృతమపరత్వమ్- కనిష్ఠే కాలకృతమపరత్వమ్- తచ్చపృథివ్యప్తేజోవాయుమనోవృత్తి.

అపరమద్ర- పు. మద్రదేశాపరభాగః.

అపరరాత్రి- పు. రాత్రేరపరభాగః-తత్పర్యాయః- ఉచ్చన్ద్రః.

అపరవక్త్ర- న. (ఛన్దసి) అర్ధసమవృత్తవిశేషః- విషమపాదయోర్నగణయోర్నగణయుగ్మరగణలఘుగురవః - సమపాదయోర్నగణజగణయుగ్మరగణాశ్చేదపరవక్త్రమితితల్లక్షణమ్- * అయుజినయుగరేఫతోయకారో యుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా... యుజిననరలాగురుస్సమే తదపరవక్త్రమిదంనజౌజరౌ.

అపరశైల- పు. అస్తాద్రిః.

అపరహైమన- (అపర హేమన్త- అణ్) త్రి. హేమన్తాపరభాగజాతాదిః

అపరా- (అపర—టాప్) స్త్రీ. జరాయుః.

అపరాఙ్గ- న. (అలఙ్కారశాస్త్రే) గుణీభూతవ్యఙ్గ్యభేదః- స్వనైరపేక్ష్యేణలబ్ధసిద్ధేరపరస్యయదుపకారకంతదపరాఙ్గమితితల్లక్షణమ్- తచ్చరసాదిరూపమనురణనరూపంచేతి ద్వివిధమ్- తత్రరసాదిరూపం సప్తవిధమ్- రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్విసమాహితభావోదయభావసన్ధిభావశబలతాఖ్యాలఙ్కారభేదాత్.

తత్రరసస్య రసాఙ్గత్వేభావాఙ్గత్వే వారసవానలఙ్కారః- యద్యపిరసభావమాపన్నస్యాఙ్గతానసంభవతి-తథాపిరస స్థాయిభావస్యాఙ్గతయారసస్యాఙ్గతోపచారఇత్యాహుః- భావస్యభావాఙ్గత్వే రసాఙ్గత్వేవా ప్రేయోలఙ్కారః- యత్రరసాభాసోభావా భాసోవా భావాఙ్గతాం ప్రతిపద్యతే- తత్రోర్జస్వ్యలఙ్కారః- యత్రభావ శాన్తేర్భావాఙ్గత్వం తత్రసమాహిత మలఙ్కారః- భావోదయస్య భావాఙ్గత్వే భావోదయోఽలఙ్కారఃభావసన్ధిర్భావాఙ్గంచేద్భావసన్ధిరలఙ్కారః- భావశబలతా భావాఙ్గంచే ద్భావ శబలతాఽలఙ్కారః-రసవదాదీనాంప్రపఞ్చనంరసవదాది శబ్దేషుద్రష్టవ్యమ్.

అనురణన రూపంచత్రి విధమ్- శబ్దశక్తి మూలమర్థశక్తి మూల ముభయశక్తి మూలంచేతి- తత్రాద్యంయథా- ఇనా లోకాదియం కమలినీ సామోదా భూత్ ద్వితీయం యథా- సూర్యః ప్రాచీమాలిఙ్గతి - కమలినీ ముల్లాస య తిచ- అత్రదక్షిణ నాయక వృత్తాన్తస్య ప్రతీయమానస్య ప్రస్తుత వృత్తాన్తే సమారోపాద్వాచ్యాఙ్గత్వమ్ - ఇన్ద్రాది పదానాంపరివృత్తి సహిష్ణుతయాచార్థశక్తిమూలత్వమ్. తృతీయంయథా- రక్తోయమబ్జినీనాథశ్చుమ్బత్యైన్ద్రీముఖం శనైః- అత్రరక్తపదస్యపరివృత్త్యసహిష్ణుతయాఽబ్జినీనాథాదిపదానాంతత్సహిష్ణుతయాచోభయశక్తిమూలత్వమ్- ప్రతీయమానస్యనాయికా నాయకవృత్తాన్తస్యచవాక్యార్థేరవికమలినీ వృత్తాన్తేసమారోపాద్వాచ్యాఙ్గత్వమ్.

అపరాజిత-(నఞ్-పరాజిత) త్రి. అజితః విష్ణుః-పు. శివః-ఇష్టివిశేషః- జైనానాంముతేయక్ష విశేషః-చతుర్వింశత్యన్తగతః- శుభ్రవర్ణఃకూర్మలాఞ్ఛనఇతి తల్లక్షణమ్- ధృతరాష్ట్రపుత్రేష్వేకః-భగవతఃకృష్ణాల్లక్ష్మణాయాముత్పన్నేషు పుత్రేష్వేకః.

(వైద్యశాస్త్రే)ధూపవిశేషః- జ్వరచికిత్సాన్తర్గతః-సచగుగ్గులుశ్యామావచాసర్జరసనిమ్బగురుదేవదారుభిఃకర్తవ్యః.

అపరాజితా- (అపరాజిత—టాప్) స్త్రీ. దుర్గా-గిరికర్ణీ- విష్ణుక్రాన్తా- జయా- శాలపర్ణీ- జైనమతే యక్షవిశేషః- కృష్ణసర్పవర్ణామృగ లాఞ్ఛనాఽపరాజితేతితల్లక్షణమ్.

(ఛన్దశ్శాస్త్రే) శక్వరీఛన్దసిసమవృత్తవిశేషః- నగణద్వయ రగణ సగణలఘుగురుభిః పాదశ్చేదపరాజితేతితల్లక్షణమ్- * ననరసలఘుగైస్స్వరైరపరాజితా.

అపరాద్ధ- (అప- రాధ- క్త) త్రి. కృతాపరాధః- చ్యుతః- (విశిష్య) లక్ష్యాచ్చ్యుతః- తేనాపరాద్ధపృషత్కాదయశ్శబ్దాలక్ష్యాచ్చ్యుతబాణార్థకాభవన్తి.

అపరాధ- [అప-రాధ-ఘఞ్] పు. విధ్యతిక్రమః- విరుద్ధాచరణమ్- తత్పర్యాయాః- ఆగస్- మన్తు-వ్యలీక-విప్రియ.

అపరాన్త- [అపర-అన్త] పు. భారతవర్షే పశ్చిమదేశవిశేషః.

అపరాన్తదేశాయథా- కురీయాః- శిరాలాః- రూపసాః-తాపసాః-తైత్తిరీయాః- కారస్కరాః- నాసికాద్యాః- అన్తరనర్మదాః- భానుకచ్ఛాః-మాహేయాః సారస్వతాః- కచ్ఛీయాః సురాష్ట్రాః- ఆనర్తాః- అర్బుదాః- ఇత్యేతే.

అపరాన్త దేశజాతగజలక్షణంయథా- మహోన్నతాష్టమూర్ధనేత్రజాన్వంసవక్షసః-దీర్ఘతామ్రోన్నతతాల్వోష్ఠాః- ధనుర్వంశాః సుపర్వాణఃప్రాస్వగ్రీవాపరాఙ్గాఃశ్యామోదగ్రా అత్యన్తసేవాపరాశ్చ సత్త్వవన్తః- ప్రాస్వగ్రీవాఽపరాఙ్గాః ఉన్నతవక్షోమూర్ధానః శ్యామాశ్చ సత్వరహితాః.

అపరావహాణా- అజాదిః- స్త్రీ. తన్నామికా కాచిత్.

అపరార్క- పు. ప్రాచీనధర్మశాస్త్రనిబన్ధకారఃకశ్చిత్-తేన యాజ్ఞవల్క్యస్మృతేర్వ్యాఖ్యా కాచిత్కృతా.

అపరాష్ట్ర- న. గజోత్పత్తిస్థానవనవిశేషః- సహ్యపర్వతప్రాన్తభూమికచ్ఛాన్తమపరాష్ట్రమితితల్లక్షణమ్.

అపరాహ్ణ- అర్ధర్చాదిః-(అపర- అహన్- టచ్)పు. అహర్భాగవిశేషః- సచ అహ్నస్త్రిషుభాగేషు తృతీయో భాగః పఞ్చముహూర్తాత్మకఇత్యేకే- అహ్నఃపఞ్చధాకృతస్యపంచసుభాగేషుమధ్యేచతుర్థోభాగోముహూర్తత్రయాత్మక ఇత్యపరే- సచ పిత్రర్థేకర్మణి ప్రాయేణప్రశస్తః.

అపరాహ్ణశబ్దాచ్ఛేష్ఠఞ్ ల్యుట్ వాస్తస్తయోస్తుడాగమశ్చ- జాతార్థేతుఋన్ నిత్యమ్- తేతద్ధితాః- * అపరాహ్ణేతనః- అపరాహ్ణకః.

అపరాహ్ణక- [అపరాహ్ణ- వున్] త్రి. అపరాహ్ణేజాతః.

అపరాహ్ణతన- (అపరాహ్ణ- ల్యుట్-) త్రి అపరాహ్ణసోఢోయేనస ఇత్యాద్యర్థకమ్.

అపరాహ్ణేతన-(అపరాహ్ణ- ల్యుట్) త్రి. అపరాహ్ణే భవ ఇత్యాద్యర్థకమ్.

అపరిగ్రహ- [నఞ్- పరిగ్రహ-] పు. [యోగశాస్త్రే] యమ విశేషః- తత్పర్యాయః- అసఙ్గ్రహ - విషయాణా మార్జన రక్షణక్షయసఙ్గ హింసాది దోష దర్శనాద స్వీకరణమ పరిగ్రహ ఇతితల్లక్షణమ్- అపరిగ్రహ స్థైర్యే ఫలంతు జన్మకథన్తాసంబోధః- కోఽహమాసం కథమహమాసం కింస్విదిదంకేవా భవిష్యామః కథంభవిష్యామ ఇతి.

అపరిమిత- [నఞ్-పరిమిత] త్రి. పరిమాణరహితమ్- బహు.

అపరిమిత శబ్దవిషయమధికరణం పూర్వ మీమాంసాయామ్- ౬ అధ్యాయే- ౭ పాదే - యథా - అథాపి శ్రూయతే- ఏకాదేయాషడ్దేయాద్వాదశ దేయాశ్శతం దే

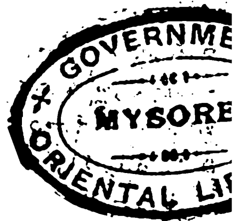


ಪ್ರತಿಯೋಗಿತಾ
ಅನುಯೋಗಿತಾ
ಅವಚ್ಛೇದಕತಾ
ಅವಚ್ಛೇದ್ಯತಾ
ನಿರೂಪ್ಯತಾ
ನಿರೂಪಕತಾ
ಪ್ರತಿಬಧ್ಯತಾ
ಪ್ರತಿಬಂಧಕತಾ
ಪ್ರಯೋಜಕತಾ
ಪ್ರಯೋಜ್ಯತಾ
ವಿಷಯತಾ
ವಿಷಯಿತಾ
ಸಂಸರ್ಗತಾ
ಕಾರ್ಯತಾ
ಕಾರಣತಾ
ದ್ರವ್ಯಗುಣಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಸಮವಾಯಾ
ಭಾವಾಃ

లఘుశబ్దార్థసర్వస్వమ్.

ఆకారాదిభాగః

(ఆ)



ఆ - అవర్ణభేదో దీర్ఘః - తస్య చ భేదాః - ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితానునాసికాననునాసికభేదేన త్రైవిధ్యాత్ - అస్యస్థానాదికమ్ అకారే లిఖితమ్ - లోకప్రసిద్ధవర్ణపాఠే ద్వితీయో వర్ణః - అత్రైవ ప్లుతో ఉక్తగుణః ఇత్యాకారేణ సవర్ణస్య గ్రహణాభావః - అయమ్ - ఆకార ఇతి ఆత్ ఇతి చ వ్యవహ్రియతే.

అస్య గ్రంథాదిప్రయోగఫలమ్ - శ్రీః.

ఆ - ప్రా. అవ్య - * ఆధ్య.

ఆ - త్రి. ఇదమ్ - * అథ్యామ్.

ఆ - త్రి. ఉణాదివిశేషః - తయాం సం పూర్వాదిణ్ ధాతోః పూర్వాన్మఙ్గధాతోః స్వదధాతోః విపూర్వాభ్యాం హాక్షౌ ఇతి ధాతుభ్యాం చ భవతి - తత్ర స్వదధాతోర్ధకారో ఉన్తాదేశః - * సుమయా - నిషా - స్వధా - విహా.

ఆ - విభక్తివిశేషస్య టా ఇత్యస్య స్వరూపమ్ - * వేధసా.

ఆ - స్త్రీప్రత్యయవిశేషాణాం టాప్ డాప్ చాప్ ఇత్యేషాం రూపమ్ - * ఖట్వా - సీమా - సూర్యా.

ఆ - తద్ధితవిశేషయోః ఆచ్ డాచ్ ఇత్యనయో రూపమ్ - * దక్షిణా - పటపటాకరోతి.

ఆ - ఛన్దసి సుబాదేశవిశేషః - * యా సురథా రథీతమా దివిస్పృశా అశ్వినా - ఛన్దసి డా ఆల్ ఆత్ ఇత్యేషాం సుబాదేశవిశేషాణాం రూపమ్ - ఉ - నాభా పృథివ్యాః - వసన్తాయజేత - ప్రియా వాచా.

ఆ - వృషాదరాదిః - (అప్ క్విప్) పుం - సర్వగతో భావః - ప్రస్తా - ఖరినాపః - ఘటః.

ఆ - నిపాతః - ప్రగృహ్యః - పూర్వప్రక్రాన్తవాక్యార్థస్యాన్యథాత్వద్యోతకః - * ఆ ఏవం ను మన్యసే - [పూర్వమన్యథాసామస్త్రోః ఇదానీం త్వేవం మన్యస ఇత్యర్థః] విస్మృతస్య స్మరణవిషయతాద్యోతకః - * ఆ ఏవం కిల తత్.

అస్య వాక్యస్మృత్యాద్యోతకత్వం సముచ్చయద్యోతకత్వం చ మేదిన్యాదిషు దృష్టమ్.

ఆ - ఉపాతః - ఆత్ సంజ్ఞః.

ఆక్ - ధా. అక - లిట్ - * ఆక - ఆకతుః - లుఙి * ఆకీత్.

ఆక - ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః - సచ ఇణధాతోర్భవతి - * ఇణాకా - బలాకాదయః పినాకాదయశ్చ తత్ప్రత్యయాన్తాః - ఆకు ప్రత్యయస్య కృత్తాచ్ఛస్వరూపమ్ - ఉ. వాతాకమ్ - షాకణ్ ప్రత్యయస్యరూపమ్ - ఉ. జల్పాకః.

ఆకడారాధికారః - [వ్యాకరణే] అష్టాధ్యాయ్యాం ప్రథమాధ్యాయచతుర్థపాదమారభ్య ద్వితీయాధ్యాయద్వితీయపాదసమాప్తిపర్యన్తో ఉధికారః - అస్మిన్నధికారే విహితాసు సంజ్ఞాసు ఉత్సర్గతయైకస్యైవ సంజ్ఞా భవతి - తత్ర ద్వయోర్మధ్యే ఉనవకాశా సా భవతి - యత్ర ద్వయోస్సావకాశత్వం తత్ర పరా.

తత్రత్యాస్సంజ్ఞా యథా క్రమమ్ - నదీ - ఘి - లఘు - గురు - అఙ్గమ్ - పదమ్ - భమ్ - అపాదానమ్ - సమ్ప్రదానమ్ - ధ్రుమ్ హారుపన్యస్తయోరన్యతరత్ కర్మ - కరణమ్ - చలనస్య భకతమ కర్మ - తస్యైవ పరిక్రియాణాం సంప్రదానమ్ - అధికరణమ్ - అధికిణాదీనామాధారః కర్మ - కర్మ - కర్తా - హేతుః - నిపాతాః - ఉపసర్గాః - గతిః - కర్మప్రవచనీయాః - పరస్మైపదమ్ - ఆత్మనేపదమ్ - ప్రథమః - మధ్యమః - ఉత్తమః - ఏకవచనమ్ - ద్వివచనమ్ - బహువచనమ్ - విభక్తిః - సంహితా - అవసానమ్ - సమాసః - అవ్యయీభావః - తత్పురుషః - ద్విగుః - బహువ్రీహిః - ద్వన్ద్వః.

తత్రనదీసంజ్ఞయా ఘిసంజ్ఞయా బాధాత్ శకట్యై ఇత్యత్రనగుణః - గురుసంజ్ఞయా లఘుసంజ్ఞయా బాధాత్ అచకషత్ ఇత్యాదౌ సన్వద్భావోన - భసంజ్ఞయా పదసంజ్ఞయా బాధాత్ రాజ్ఞ ఇత్యాదౌ నలోపోన - నితిపదసంజ్ఞయా భసంజ్ఞయా బాధాత్ ఋగ్వాయ ఇత్యత్ర ఓద్గుణోన - కరణాదికరణకర్మకర్తృసంజ్ఞాభిరపాదానసంజ్ఞయా బాధాత్ ధనుషా విధ్యతి కంసపాత్ర్యాం భుక్తే గాం దోగ్ధి ధనుర్విధ్యతి ఇత్యత్ర నపఞ్చమీ - క్రుధద్రుహోరుపసృష్టయోః కర్మసంజ్ఞయా సంప్రదానసంజ్ఞయా బాధాత్ క్రూరమభిక్రుధ్యతి క్రూరమభిద్రుహ్యతి

ప్యాగతే ఽతిధ్యేయమ్.

నవ్యాస్తు ప్రాహుః- నిరుక్తప్రాగభావస్యాకాఙ్క్షాత్వే ఘటఃకర్మత్వమిత్యాదౌ ఘటవత్కర్మత్వమిత్యాదిభేదాన్వయబుద్ధ్యోత్పత్తిర్దుర్వారా- తద్వాక్యజ్ఞానజన్య తాదృశశాబ్దబోధ ప్రాగభావస్యాప్రసిద్ధ్యా తదభావేన తదభావస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ - ఘటమానయేత్యాది వాక్యాన్తరజ్ఞానజన్యస్య తు తత్రాపి సత్త్వాత్ - ఘటమిత్యాద్యానుపూర్వ్యవిశేషస్యత్రహేతుత్వే సఏవాకాఙ్క్షాస్తు - కింనిరుక్తప్రాగభావేన-నచ ఘటమానయేత్యాదౌ ఏనాపివక్త్రాశాబ్దబోధద్వయాదిచ్ఛాంద్విత్ర్యాదిశాబ్దబోధవారణాయ తదావశ్యకతేతి వాచ్యమ్- లాఘవాత్ప్రథమికశాబ్దబోధవ్యక్తిం ప్రతి తత్ప్రాగభావవ్యక్తేస్తద్వ్యక్తిత్వేనైవ హేతుత్వస్యోచితత్వాత్ - కారణతాబాహుల్యంతు తుల్యమ్- అవచ్ఛేదకగౌరవం పునస్తవాధికమ్ - సామాన్యసామగ్ర్యా శాబ్దబోధ సామాన్యోపాదనం తవాపిదుర్వారమ్- విశేషసామగ్రీ విరహాస్తు మమాపి మనువచః- యత్రశాబ్దబోధద్వయేచ్ఛా న గాదెచ్ఛాకరణాదేవ క్రమేణతాదృశశాబ్దబుద్ధిద్వయం తత్రద్వితీయక్షణే తాదృశశాబ్దబుద్ధ్యుత్పత్తౌ తు తాదృశశాబ్దబుద్ధిసామాన్యే తాదృశశాబ్దబుద్ధిసామాన్యస్య ప్రతిబన్ధకతయా వారణీయమ్ - మహావాక్యార్థబోధస్య ఖణ్డవాక్యార్థపూర్వకత్వంతు నాభ్యుపగమ్యతే- అనన్వితాన్వయస్యైవ మణికారసంమతత్వాత్- అస్తు వా తత్రమహావాక్యార్థబోధసామగ్ర్యుత్తేజికా-క్రమికశాబ్దబుద్ధిద్వయాదిస్థలే క్రమికశాబ్దబోధతాత్పర్యగ్రహోప్యుత్తేజకః - యత్రశుక్లోఘటఇతి వాక్యప్రయోగానన్తరమ్ పదార్థోపస్థితిః శ్వేతఃకలశఇతి వాక్యోపస్థితిశ్చ - తతశ్శుక్లాభిన్నోఘటఇతి శాబ్దబుద్ధిశ్శ్వేతఃకలశఇతి వాక్యజన్యపదార్థోపస్థితిశ్చ - తత్రపునశ్శాబ్దబోధస్తు క్షణవిలమ్బేనైవ కల్ప్యతే - అస్తువా తద్వాక్యజన్యోపస్థితి వ్యక్తేరుత్తేజకత్వమ్ - ఏవంయద్యుపస్థితివ్యక్తిసత్త్వేన మానాకారకశాబ్దబుద్ధిసత్త్వేఽప్యన్వయబోధస్తత్తద్వ్యక్తేరుత్తేజకత్వంబోధ్యమితి నకుత్రాపిదోషఇతి.

టీకాకారోక్తం లక్షణంతు - అభిధానాపర్యవసానమాకాఙ్క్షేతి - తదవమణికారేణ సిద్ధాన్తలక్షణతయా పరిష్కృతమ్- అభిధానాపర్యవసానంచ పారిభాషికమ్-యత్పదనిష్ఠయత్పదవ్యతిరేకప్రయుక్తో యాదృశశాబ్దబోధాభావస్తత్పదనిష్ఠతత్పదవత్త్వం తాదృశశాబ్దబోధాభిధానాపర్యవసానమితి - యత్పదనిష్ఠత్వంచ యత్పదావ్యవహితపూర్వత్వసంబన్ధేనావ్యవహితోత్తరవృత్తిత్వసంబన్ధేనచ ప్రత్యేకంలక్షణఘటకమ్ - వినిగమనావిరహాత్ - పదత్వంచాత్ర శక్తత్వమ్ - ప్రయుక్తత్వంచ కారణాభావాత్కార్యాభావఇతి ప్రతీతిసాక్షికస్వరూపసంబన్ధవిశేషః - తత్ప్రతియోగిజన్యప్రతియోగికత్వంవా - ఘటమితి వాక్యవహితపూర్వత్వసంబన్ధేన ఘటపదనిష్ఠస్యానుస్వారస్య అవ్యవహితోత్తరతాసంబన్ధేనానుస్వారనిష్ఠస్య ఘటపదస్యచ వ్యతిరేకప్రయుక్తో ఘటవత్కర్మత్వమితి భేదాన్వయబుద్ధ్యభావఇతి తాదృశసంబన్ధేన ఘటపదేఽనుస్వారవత్త్వం తాదృశసంబన్ధేనానుస్వారపదే ఘటపదవత్త్వంచాకాఙ్క్షా - నతుఘటపదకర్మత్వపదవత్త్వంకర్మత్వపదే ఘటపదవత్త్వంవా - తదభావస్య తాదృశశాబ్దబోధాభావాప్రయోజకత్వాత్ - అతఏవతాదృశశాబ్దబోధాభావఇత్యన్తం పరిచాయకమ్ - తేన యత్పదనిష్ఠయత్పదజన్యో యాదృశశాబ్దబోధఇత్యేవ లాఘవాత్కుతో లక్షణంనకృతమితిశఙ్కాయా అనవకాశః - పరిచాయకశబ్దలాఘవగౌరవయోరకించిత్కరత్వాత్.

ఇదఞ్చజ్ఞాయమానశబ్దస్యశాబ్దబోధకరణత్వమితి ప్రాచీనమతానురోధేనోక్తమ్- శబ్దజ్ఞానకరణతాపక్షేతు తాదృశసమ్బన్ధేన యత్పదవిశేష్యక యత్పదప్రకారకోపస్థితివ్యతిరేకప్రయుక్తో యాదృశశాబ్దబోధాభావ ఇతి పూర్వదళం వివక్షణీయమ్- తథాచ యత్సంసర్గక యత్పదత్వ ధర్మావచ్ఛేదక యత్పదత్వవిశేష్యతావచ్ఛేదకకనిశ్చయత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రయుక్తో యాదృశశాబ్దస్య ఘటిత ధర్మావచ్ఛిన్నాభావస్తత్సంబన్ధేన తత్పదస్య విశిష్టే తత్పదత్వవిశిష్టవత్త్వం తాదృశశాబ్దబోధే ఆకాఙ్క్షేతి సముదితనిష్కర్షః- తేన యత్ర ఘటఃకర్మత్వమిత్యాద్యననుస్వారత్వాదిరూపేణకర్మత్వపదత్రయోయత్రవాఘటఃకర్మత్వంఘటమితిసమాహారద్వన్ద్వప్రమా- తత్రఘటవత్కర్మత్వమితిభేదాన్వయబోధాభావస్య ఘటపదవిశిష్టకర్మత్వాదిపదోపస్థిత్యభావప్రయుక్తత్వేఽపినక్షతిః

నను తథాపి కర్మత్వ విశేష్యకబోధేయత్ర సంసర్గ కఘటప్రకారకాన్వయబోధేఽవ్యవహిత పూర్వవర్తితా సంబన్ధేన ఘటపదే అనుస్వారవత్త్వస్యానుస్వారపదే అవ్యవహితోత్తరవర్తితా సంబన్ధేన ఘటపదవత్త్వస్య ఘటౌ ఘటాః కలశఃకలశాకలశానిత్యాద్యానుపూర్వీం శేష నిశ్చయానాఞ్చ కారణతయా పరస్పరజన్యతాదృశాన్వయబోధపరస్పరస్య వ్యభిచారః- ఏవం కృతి విశేష్యతానుకూలత్వసంసర్గకానయనప్రకారకబోధే స్వావ్యవహితపూర్వత్వసమ్బన్ధేనానయపదేతిపదవత్త్వస్య అవ్యవహితోత్తరత్వసమ్బన్ధేనతిపదే ఆనయపదవత్త్వస్య ఆనయతః ఆనయన్తి ప్రానయతి ప్రానయతః ప్రానయన్తి ఇత్యాద్యానుపూర్వీవిశేషాణాఞ్చ నిశ్చయానాం కారణతయా తథైవ వ్యభిచార ఇతిరీత్యా సర్వత్ర వ్యభిచారః- నచావ్యవహితపూర్వత్వాదిసంబన్ధేనఘటాద్యుపస్థాపకనామపదే కర్మత్వోపస్థాపకవిభక్తిమత్త్వస్య నిశ్చయ ఇత్యాదిరీత్యా కారణతా - సంసర్గభేదేన ద్వయోరాద్వయోర్వ్యభిచారస్తు న - వినిగమనావిరహేణోభయత్రోభయోర్జ్ఞానస్యైవ కారణతాసిద్ధ్యా సర్వత్ర

పత్యాదిత్యాదౌ న చతుర్థీ. కర్మకర్తృసంజ్ఞాభ్యాం కరణసంజ్ఞాయా బాధాత్ ధనుర్విధ్యతి అసిశ్ఛినత్తీత్యత్ర న తృతీయా. కర్మసంజ్ఞయా అధిశీఙాది యోగప్రయుక్త కర్మసంజ్ఞయా కర్తృసంజ్ఞయా చ అధికరణసంజ్ఞాయా బాధాత్ గేహం ప్రవిశతి అధిశేతే వైకుణ్ఠం హరిః స్థాలీ పచతీత్యత్ర న సప్తమీ.

కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞయా గత్యుపసర్గసంజ్ఞయోర్బాధాత్ సుసిక్తమిత్యత్ర షత్వం సూః పూజాయామ్ కృ ఇతి గతిసంజ్ఞక సూత్రప్రాప్తోయమస్మాద్వాత్ త్వం చ న.

అత్ర నేమపదసంజ్ఞయా పరస్మైపదసంజ్ఞాయా బాధాత్ అహోఽక్షస్త అత్రేమత ఇత్యాదౌ వృద్ధిదీర్ఘాదిన. అవ్యయీభావద్విగుసంజ్ఞాభ్యాం బహువ్రీహిసంజ్ఞాయా బాధాత్. ఉన్మత్తగఙ్గమ్ పఞ్చపాత్రమ్ ఇత్యాదౌ పూర్వపదప్రకృతిస్వరః సమాసాన్తశ్చ న.

నదీభిశ్చేత్యవ్యయీభావసంజ్ఞయా బహువ్రీహిసంజ్ఞయా బాధాత్ ద్విగోదావరి గోదావరి ఇత్యత్ర కప్. ఇత్యాద్యూహనీయమ్.

అఙ్గసంజ్ఞయా భపదసంజ్ఞాభ్యాం న బాధః. యచి భమితి సూత్రే ఆకడారమిత్యనువర్త్య అఙ్గసంజ్ఞం భవతి భం భవతీత్యర్థకరణాత్. తేన సార్పిష్క ఇత్యత్ర సర్పిషః పదత్వాత్ సకారస్య రుత్వవిసర్గషత్వాని. బాభ్రవ్య ఇత్యత్ర బభ్రుశబ్దస్య భత్వాద్గుణః. అఙ్గత్వాద్యజత్రాది వృద్ధిశ్చ.

హేతుసంజ్ఞయా కర్తృసంజ్ఞాయా న బాధః. తత్ర సూత్రే హేతుశ్చేత్యుక్తేః. తేన కారయతీతి హేతుమణ్ణిచ్ కర్తరి లకారశ్చ.

నిపాతసంజ్ఞాయా ఉపసర్గగతికర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాభిస్సమావేశః. ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతా ఇత్యధికారాత్ ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాస్సన్త ఉపసర్గాదిసంజ్ఞా ఇత్యర్థకరణాత్. తేనోపసర్గాదీనామవ్యయత్వాత్తేభ్యః సుపోలుక్. గతిసంజ్ఞయా ఉపసర్గసంజ్ఞయా సమావేశః గతిశ్చేతి చకారాత్. తేన ప్రణీతమిత్యత్ర గతిస్వరో ణత్వఞ్చ. పరస్మైపదసంజ్ఞయోః ప్రథమాదిసంజ్ఞాభిస్సమావేశః. లఉత్తమావేతి జ్ఞాపకాత్. తేన ప్రాఙ్గతీత్యత్రాదిమః. ప్రథమాదిసంజ్ఞాభిరేకవచనాదిసంజ్ఞానాం సమావేశః. తద్విధాయకే తాన్యేకవచన ద్వివచన బహువచనానీత్యుక్తేః. తానీత్యస్యైవ ప్రథమాదిసంజ్ఞానీత్యర్థాత్. విభక్తిసంజ్ఞాయాః ప్రథమాదిసంజ్ఞాభిరేకవచనాదిసంజ్ఞాభిశ్చ సమావేశః. తద్విధాయకే విభక్తిశ్చేతి చకారాత్. ద్విగుసంజ్ఞయా తత్పురుషసంజ్ఞాయాస్తథా. ద్విగుశ్చేతి చకారాత్. తత్పురుషసంజ్ఞాయాః కర్మధారయసంజ్ఞయాశ్చ సమావేశః. తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇతి తద్విధానాత్. తేన కారకగరీత్యత్ర పుంవద్భావసమాసాన్తౌ.

ఘినఘిసంజ్ఞకతరాన్యేతి పదే ఉపితాభ్యాం గురులఘుసంజ్ఞాభ్యాం సమావేశః. లఘుసంజ్ఞా మాత్రేపి ఇత్యనువర్త్య ప్రాక్యత్ర దేన హ్రస్వం లఘుసంజ్ఞం భవతి ఘిరలఘుసంజ్ఞమిత్యర్థకరణాత్. గురుసంజ్ఞాసూత్రే చ దీర్ఘ ఇత్యనువర్త్య దీర్ఘం గురుసంజ్ఞమిత్యర్థకరణాత్. తేన విశబ్దస్య శబ్దద్వంద్వాత్ వినరాపాకత్త ఇతిచిటులాపేన కృతే విివిసరాద్యోతిల్యపిల్యతి లఘుపూర్వాదిత్యయాతః ద్వన్ద్వే ఘిరితి విశబ్దస్య పూర్వనిపాతశ్చ. నాప్యనస్థితి ఇత్యత్ర నదీబన్ధునిబిపూర్వపదాస్యాత్ కార్త్స్న్యం చాప్యనస్థో ఇతి గురోరనృత ఇతి ప్లుతశ్చ. ఇత్యాది సమూహనీయమ్.

ఆకడారాధికారస్థ సంజ్ఞాతిరిక్త సంజ్ఞానామన్యసంజ్ఞాబాధ్యతా. అతఏవ కర్తృత్వం కార్త్స్న్యమిత్యాదౌ ప్రత్యయప్రకృత్యోః సంజ్ఞానాం సమావేశః. తత్ర తద్ధితస్య ప్రత్యయసంజ్ఞయా ధాతోరఙ్గసంజ్ఞా. కృత్సంజ్ఞయా తదన్తస్య ప్రాతిపదికసంజ్ఞా. కృత్సంజ్ఞయా కర్త్రాద్యర్థకత్వమ్. ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యమ్.

యద్యప్యత్ర పదకార విహార్యాతే. హ్రస్వదీర్ఘప్లుత ఇతి సూత్రే ఉ ఇత్యస్యాగ్రే త్రిమాత్రోయమితి దీర్ఘప్లుతయోరపి హ్రస్వసంజ్ఞా ప్రాప్తా. లిడాశిషి ఆర్ధధాతుకయోస్తిఙ్శిత్సార్వధాతుకమితి సార్వధాతుకసంజ్ఞా ప్రాప్తా. తథా గతితయోరపి పరత్వాద్బాధయోః ప్రాప్తావపి. ఏవం యచ సంజ్ఞాయా అపి గోత్రసంజ్ఞా ప్రాప్తా. తథా గతిరాలక్షణైః తైలస్య యూనశ్చాత్ర ఇత్యర్థే గోత్రేలుగచీతి ప్రసజ్యేత. తథాపి హ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞాః సార్వధాతుకార్ధధాతుకసంజ్ఞే గోత్రయువసంజ్ఞే చ ఏతదధికార ఉపసంఖ్యాతవ్యత్వేన భాష్య ఉపాత్తా ఇతి న దోషః.

ఏవం గుణవచన సంజ్ఞానాం కారకపూర్వా సంజ్ఞా సమాసకృత్తద్ధితావ్యయసర్వనామ సర్వలిఙ్గజాతిసంఖ్యాసంజ్ఞా సంజ్ఞాభిర్గుణవచనసంజ్ఞాయా బాధః. ప్రాతిపదికసంజ్ఞయా సమావేశశ్చ భాష్య ఉక్తాః. చిత్రగుత్వమ్. కారకత్వమ్. ఔపగవత్వమ్. ఉచ్చైస్త్వం సర్వత్వం గోత్వం బహుత్వం పఞ్చత్వం ద్విత్వమ్. తేనాత్ర గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్య ఇతి ష్యఙ్ న భవతి శుక్ల ఇత్యాదీనాం ప్రాతిపదికసంజ్ఞా చ భవతి.

ఆకడారాధికారస్థపదసంజ్ఞా ఏషు రోయం యథా ద్వాదశమనవేతి నాగేశభట్టః.

తన్న యుక్తమ్. భాష్యే తద్వ్యుత్పత్తిని మిదం భవతీత్యేవమితి భాష్యసఙ్గతేరితి తున్నవీనాః.

ఆకత్య- (అకత-ష్యఙ్) న- అకతస్యాభావః.

ఆకన- కర్ణాదః - తస్మా యూకన్ల - తస్య నిపాతాదేశ అక

...ణాది.
(ఆకన - ఫిఞ్) దేశవిశేషః-
...రణ యుక్త తత్సన్నిధ్యాంచక్షుర్విషయే తతస్తస్య
... • యస్మాత్ - అస్మాత్.
...వ్యక-(ఆఙ్ - కష - క్వు) త్రి- ఉపకర్షిత్వ్విరమ్- సంగీ
తశాస్త్రే ఆకర్షణం నామ రోవిశేషః - తన్నైరూత్యానాంధ
...లయప్రదిష్టసంపిండిత ఆకర్షణమిత్యుల్లక్షణమ్ - తద్వినియో
...గః- తుర్ధోభతస్య నిదానే- తస్త్రే- తద్ధియాత్- అతత
... - ఆవాహనా- స్యమనఃస్థిరస్య కథనార.
...కర- [ఆఙ్ - కృష్ - ఘ] (ఆఙ్ - కృషు) స్థానమ్-
...యూతాః - ఉత్పత్తిస్థానమ్-భవః - ధావృగ్రీవః - వైశేషిక
...శాస్త్రే ఆకరణంనామ కేశోవిషయవిశేషః- తద్ప్రతిపత్తి
...ఆకరమ్- తస్మాత్ ఆసన- తింయుపాధికేశకర్షత్వ.
...కర- (ఆకర- కన్) త్రి- ఆకరాదాగతః- ఆకరేణిరుక్తః.
...ర్షణ- [ఆఙ్ - కృషా - ల్యుట్] న- శ్రీకణమ్-
...ర్ష - ఆకర్షణః - (ఆఙ్ - కృష - ఘఞ్) పు- ఆకర్షణమ్-
...పాశకలకమ్- ద్యూతమ్- పాశకః - ఇన్ద్రియమ్ - ధనుర్ధ్యా
...ధాభ్యాసంచక్రమ్- ఉకర్ష- కరితాభవనికషోపలః- తేనచ
...త్యాభ్యా ఆకర్షణకర్తారి క్వల్- ఉ. ఆకర్షకః. ఆకర్ష
...ద్వేడాఇకాటకద్ధానికరన్వచ-తస్యాతః గాలికటకంచాట్పః.
...కర్షక - (ఆకర్ష - కన్) స్త్రీ- ఆకర్షకణాః - ఆకర్షణాదికల
...న్యా కతిహాటః.
...(ఆఙ్ - కృష - ణ్వుల్) అయస్కాన్తవిశేషః.
[ఆలఙ్కారశాస్త్రే] నాయకవిశేషః- మూలాధారాకర్ష
...కస్యాకర్షక ఇతిరల్లక్షణమ్.
...ర్షణ- (ఆఙ్ - కృష- ల్యుట్) న. ఆకృష్టిః.
మన్త్రతన్త్రప్రయోగాన్తర్గతకర్మవిశేషః-తద్యథా
...సామ్రాజ్యాదిషు సాధ్యస్య ...
...శరీరసంస్థానరూపం ఆసనేషు
...యమహాత్మ్య-...పాంశుః-సచాల్పమమధ్యమా
...శాస్త్రే- ... భగ్నభవన్తమతిః కార్యఇతి తేనల్-ధ్యా
...రేయ తతశ్చత తత్ర మూలాధారేమసాని హామకార్యమ్
...మాత్రా ... తత్త్వస్థాధ్యయా- ...
...ంతాలి ...శ్చ కిం కారి.

ఆకర్షణసాధనంయథా - ఏకాకీ పాశంభీషణంవా
...మధాగతం ధ్యాయేత్ - క్రోశాగ్రకమలం నిర్మలితం
...గతం ధ్యాయేత్ తదధయంస్వహస్తస్థితం
ధ్యాయేత్ - తతో మన్త్రంజపేత్ - తదుద్ధారః హ్రీంకారః
...చాముణ్డాసంబోధనం కృధాతోర్లోణ్మధ్యమైకవచనా
న్తరూపం ద్విః - అముకశబ్దో ద్వితీయాన్తః ఆఙ్ పూ
ర్వకకృషధాతోర్లిఙ్మన్తస్య లోడ్మధ్యమైకవచనాన్తస్య
రూపంద్విః-హ్రీంకారః-ఇతి-అస్యమన్త్రస్య పూర్వమ
యుతజపాత్సిద్ధిః.
... యుత్వా యన్త్రం దన్మజగురూపదిష్టం మన్త్రమయ

తంజపేత్ - తతస్సాధ్యంమనవయుక్తమాత్మానంచ మనవర్జితం సాధకో ధ్యాయేత్ - ఏవమేకవింశతిదినం త్రిసంధ్యంజపేత్ - తేనాకర్షణసిద్ధిర్భవతి - లాక్షయాలక్తకద్రవైర్వాగక్తవస్త్రే మన్త్రంలిఖేత్ - తద్బోజయిత్వా వృక్షమూలే భూతలే నిఖనేత్ - తత్ప్రతిదినం ప్రాతస్సన్ధ్యాలోకతైస్సిఞ్చేత్ - తేనస్త్రియాఆకర్షణంభవతి - అథవా పూర్వవద్రక్తవస్త్రే మన్త్రంవిలిఖ్య రక్తసూత్రైర్వేష్టయిత్వా మన్త్రంజపేత్ - పూర్వవత్సాధ్యాయేత్ తద్యన్త్రంపూజయిత్వా నిగడగజమధ్యే నిఖనేత్ - యద్వా పూర్వవద్యన్త్రం విలిఖ్య పూజయిత్వా గజవారీతలే నిఖనేత్ - పూర్వవజ్జపేత్ ధ్యాయేచ్చ - ఏకవింశతిదినాని- ప్రకారాన్తరంపూర్వవద్యన్త్రం లిఖిత్వా రక్తసూత్రైర్వేష్టయిత్వా ఖలకాన్తరనిక్షిపేత్ మాసంపూజయేత్ - అన్యప్రకారః- అర్కానలవృక్షస్య బధ్నమాత్రేపాయాంతయూదాయ అలామాత్రేణ సంపేష్యస్త్రీణాంపుంసాం మమనాంవా శిరసినిక్షిపేత్ - విధానాన్తరమ్ - జలూకాంనీలసర్పశ్చ భూమౌ శోషయిత్వా పాలేత్ - తచ్చూర్ణంజప్త్వాతాసైన్యమధూపాయేత్ - విధావిశేషః - సాధ్యయా స్త్రియా

యా వామపాదస్థాం మృత్తికామాదాయ తయా కృకలాసరక్తవన్త్రితాంకారయిత్వా తస్యా నామాదివన్త్రైర్జపసాధ్యస్త్రియాః నామాక్షరాణి విలిఖ్య మూత్రస్థానేనిఖనేత్ తత్ర్త్రివరమూత్రయేత్ - అథమన్త్రాన్తరమ్ - అనేనతద్భోధుధురకబ్దః ఆకృష్టికర్తుస్స్మృద్ధిః - సృష్టిపుత్రేతి అయుతవన్హి స్వతిహ్రీంకారద్వయంచ- అస్యమన్త్రస్య చతుర్లక్షజపాద్ధధురోనామ చేటకస్సంతుష్టో భవతి - తస్మై పుష్పఫలాదీనామాకర్షణంకరోతి - అథాపరో మన్త్రః - ఓంకారఃకృష్ణవర్త్మశబ్దశ్చతుర్థ్యన్తః స్వాహాకారశ్చ - అస్యాయుతజపాత్సిద్ధిః - సురకరమణీ స్త్రీశౌచర్ధిపురా యన్త్రాదానీయమిశ్రీకృత్వా చిత్రకామైర్దర్భావ్ - తయోర్భస్మపృథక్ స్త్రే

ణ వేష్టయిత్వా పోటలీద్వయంకుర్యాత్ - తయోరేకం భస్మ అజాశ్వగ్లేష్మంబధ్నీయాత్ - యదిసా ఆయాతి తదా పునః స్వద్వ్యంబద్ధ్వా తద్భస్మస్త్రియాశ్శిరసినిక్షిపేత్ - అపరం స్వహస్తేరక్షేత్ తస్యాఆకర్షణంభవతి - పూర్వోక్తమన్త్రైర్మన్త్రయేత్ - అన్యోన్యమన్త్రః- హ్రీంకారః ఛిదచ్ఛిదశాయూలోమ్నధ్యమైకవచనాన్తమానేతిశోషయేతి చ సర్వవిద్యాధిపతయే నమ ఇతి- అనేనమన్త్రేణ సమ్మ

హితిలకమష్టోత్తరశతాభిమన్త్రితం కృత్వా యస్యావామ్మనిరోధయేత్ తాంస్త్రియమాకర్షతి- అన్యశ్చమన్త్రః ప్రణవః- అముమితిగవాక్షేతి- ఫడితిచ- అస్యమన్త్రస్య-లక్షజపాత్ స్త్రీణామాకర్షణం భవతి - పునరపరోమన్త్రః-భలశాములోమ్నధ్యమైకవచనాన్తంమృత్యుఞ్జయసంబుద్ధిః మేశబ్దద్వయంచ - అనేనమన్త్రేణ కుమ్భకారమృత్తికయా ప్రతికృతింకృత్వా అష్టోత్తరశతవారాభిమన్త్రితేనమ

గౌణలాక్షణికయోరననుభావకత్వమితి పక్షేఽపి చన్ద్రి తిలకం గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ సప్తమ్యర్థ విశేష్యక ముఖతీరాది ప్రకారక నిరూపితత్వాది సంసర్గకసప్తమ్యర్థాధేయత్వాది విశేష్యక శాబ్దబోధం ప్రతి చన్ద్రి గఙ్గాదిపదే సప్తమ్యాది విభక్తిమత్త్వ రూపాను పూర్వీ విశేషజ్ఞానస్య హేతుత్వమస్త్యేవ - పరంతు తన్మతే శాబ్దానుభవం ప్రతి పదజ్ఞానత్వేన తాదవ్యవృత్తి సంబన్ధేన హేతుతా వృత్తిత్వస్య శ...లక్షణానన్యతరత్వ రూపతయా తేన రూపేణ హేతుత్వే గౌర... ...ణాదుపేక్ష్యాపి శక్తేర్లక్షణత యా శక్తి సంబన్ధేన తదన్వయప్రతియోగి ప్రకారక పదజ్ఞానత్వేన తచ్ఛాబ్దబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కారణతా - ఉక్తస్థలే చాధేయత్వస్య చన్ద్రతీరాద్యన్వయ ప్రతియోగితయా శక్తి సంబన్ధేనాధేయత్వప్రకారక సప్తమీవిభక్తిజ్ఞానస్యైవ తథాత్వాత్ - గౌణలాక్షణికయోర్నానుభావకత్వమిత్యస్య చ గౌణీలక్షణావృత్తిర్న పదజ్ఞాననిష్ఠ శాబ్దబోధకారణతాయాః స్వాంసర్గిక విషయతా సంబన్ధేనావచ్ఛేదికేత్యేవార్థ ఇతి నోక్తస్థలే ఆకాఙ్క్షాలక్షణస్యావ్యాప్తిః.

ఘటః కర్మత్వమిత్యాదావభేదాన్వయ బోధస్తు న భవతి. యోగ్యతాజ్ఞానవిరహాత్ - యోగ్యతాభ్రమదశాయాం తు భవత్యేవ - అత ఏవ ఘటమానయేతి త్వదీయ తాత్పర్యభ్రమవత్త్వేఽపి ఘటకర్మకానయనానుకూల కృతిమానిత్యాద్యన్వయబోధస్తు తదాపి న భవతి - నామవిభక్త్యర్థ క్రియాకారకాణామన్వయబోధ నామాదిసమభివ్యాహార విశేషత్వాదరేవ స్వరూపయోగ్యత్వాత్ - న హ్యగ్నిః కరణత్వమోదనః కర్మతా పాక ఇష్టసాధనత్వమిత్యాది పదేభ్యోఽగ్నినౌదనం పచేదిత్యతో వాన్వయబోధః - అగ్నికరణకౌదనకర్మకపాక ఇష్టసాధనమితి వాక్యమపి న తాదృశార్థప్రత్యాయకం - తత్రాగ్ని పదస్యాగ్నినిష్ఠలక్షణా - కరణపదస్య కరణతానిరూపకలక్షణా - ఏకదేశే కరణతాయామగ్నినిష్ఠస్యాభేదనాన్వయ ఇత్యాదిరీత్యైవ బోధాత్ - అగ్నినౌదనం పచేదిత్యాదౌ తు అగ్నిః స్వనిష్ఠతా సంబన్ధేన కరణతాయాం సా చ నిరూపకతా సంబన్ధేన పాక ఇత్యాదిరీత్యైవాన్వయబోధాత్ - అత ఏవ ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీత్యాద్యధ్యాహార ఏవ స్వీకృతః - అసాసన్నం తు న స్వరూపయోగ్యం - ఆసన్నతాదశాయామాసన్నత్వ భ్రమేణ వాఽన్వయబోధసంభవాత్.

వహ్నినా సించతీత్యాదౌ తు స్వరూపయోగ్యత్వేఽప్యయోగ్యతా నిశ్చయః ప్రతిబన్ధకః తాదృశముఖ్యార్థాగ్నేర్న ... - అతఏవ తత్ర ప్రయోగ్యతాభ్రమే ప్రతిబన్ధకాభావే భవత్యేవాన్వయబోధః.

అయమేతి పుత్రో రాజ్ఞః పురుషోఽపసార్యతామిత్యాదౌ రాజపుత్రయోరన్వయబోధానన్తరం ద్వితీయక్షణే రాజపురుషయోరప్యన్వయబోధ ఉపపద్యత ఇతి చేన్న - తత్ర తజ్జన్యశాబ్దబోధ తత్పదజన్యశాబ్దబోధ స మానస్థలైకప్రతిబన్ధకత్వాత్ - వస్తుతస్తు తత్ర రాజపుత్ర పురుషాణాం స్మరణేఽజనితాన్వయ బోధదశాయాం యథాతాత్పర్యనిశ్చయాభావాన్న రాజపురుషాన్వయబోధ ప్రథాపుత్రేణ నమన్వయబోధ జనితేఽపి తదభావాదేవ న భవతి - తాత్పర్యనిశ్చయే తు భవత్యేవేతి బోధ్యమ్ - న చ పుత్రస్యాస్థితాకాఙ్క్షత్వాత్తేనైవాన్వయబోధ నియమ ఇతి వాచ్యమ్ - తాత్పర్యజ్ఞానవశాత్పూర్వస్థితమపి వైవాన్వయబోధాత్.

కేచిత్తు ఆపత్తివారణాయ - తద్విశేష్యక తత్ప్రకారక తత్సంసర్గకాన్వయ బోధజనకత్వే సతి అజనిత తాత్పర్యవిషయాన్వయబోధకత్వం తాదృశాన్వయబోధ ఆకాఙ్క్షాత్వమాహుః - తత్రాజనితేత్యాద అస్తు తాత్కాలీన తత్పురుషీయ స్వజనితా...ర్యాప్తయత్కించిత్తాత్పర్యవిషయ తావచ్ఛేదకతత్వమర్థః - తేనాయమేతీత్యాదౌ రాజపుత్రాన్వయ బుద్ధిరాజపురుషాన్వయబుద్ధిశ్చ భవతి తచ్చయోచ్ఛరితే తాత్పర్యగ్రాహ పౌర్వాపర్యగ్రహేణ తాదృశాన్వయ బుద్ధిద్వయజననే ఘటమానయేత్యాదౌ క్రమిక శాబ్దబుద్ధిద్వయచ్ఛయోచ్ఛరితే తజ్జననేఽపి న క్షతిః - న వాజనితాన్వయబోధకస్థలే కాలాన్తరే పురుషాన్తరేణ తాదృశ శాబ్దబోధజననేఽపి క్షతిః.

వస్తుతస్త్వజనితేత్యాద్యం తజ్జ్ఞానస్య శాబ్దబోధహేతుత్వమనాభావః - రాజపుత్రాన్వయ బుద్ధితాత్పర్యకేఽయమేతీత్యాదౌ రాజపుత్రాన్వయ బోధాభావస్య తాత్పర్యజ్ఞానాభావాదేవ సంభవాత్ - అన్యథా తదంశజ్ఞానస్య హేతుత్వపక్షేఽపి రాజపుత్రాన్వయ బుద్ధ్యుత్పత్తిసమయే రాజపురుషాన్వయ బోధస్య దుర్వారత్వాత్ - వినశ్యదవస్థ జ్ఞానమాదాయ రాజపుత్రయోరన్వయ బోధానంతరమపి రాజపురుషాన్వయబోధస్య దుర్వారత్వాత్ ధారావాహిక శాబ్దబుద్ధిస్తు ధారావాహిక ప్రత్యక్షవదిష్యత ఏవ - అస్తు వాఽనుమితౌ సమానాకారక శాబ్దబుద్ధేరివ శాబ్దబోధేఽపి క్రమిక శాబ్దబోధద్వయోచ్ఛావిరహ విశిష్ట శాబ్దబోధస్య విరోధిత్వం లాఘవాత్ -

కిఞ్చ జనితాన్వయ బోధకత్వ సత్త్వేఽపి మానక్లోకాదౌ పునః పునరను సన్ధానేనాభ్యాసకామస్యాన్వయ బోధదర్శనాత్ తదను సన్ధానజన్యశాబ్దబోధే తదను సన్ధాన నిష్ఠాజనితాన్వయ బోధకత్వజ్ఞానం న కారణమితి వాచ్యమితి మహాద్గ్రహ మితి తదంశజ్ఞానపక్షోఽనవిచారసహః.

న చాస్తు కర్మత్వాదివిశేష్యక ఘటాదిప్రకారకాన్వయ బోధ ఘటపదాద్వ్యుత్పన్నస్య ఘట కర్మత్వాద్యుపస్థితౌ ... ఘటః కర్మత్వమిత్యేవంవిధ పదాజ్జన్య ఘటకర్మత్వాద్యుపస్థితిర్యాఽపి సతి హేతురితి తదభావాదేవ ఘటః కర్మత్వమిత్యాదితః శాబ్దానన్తరాదృశబోధ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాః కారణత్వమేవ నాస్తి కిన్తు తాదృశోపస్థితేః పరంచాయతాయామప్రి. ఆకాఙ్క్షా... వాదినోఽపి తత్ప్రా కారిత్వే నోక్త ... ఉపస్థితే రతాదృశ్య...

తాయాం చేత ద్వారమిత్యత్రాన్వయాధ్యాహారవత్ స్వర్గకామపి ధానయోరపదస్యాన్తరయోరప్యాకాఙ్క్షాసంభవాత్ - తత్ర కష్టాధ్యాహారవత్త్వేఽపి ఘటః కర్మత్వమానయనం కృతిరిత్యత్రాప్యాకాఙ్క్షాపత్తేశ్చ.

ఆచార్యాయం ఉత్థాంతుజిజ్ఞాసాం ప్రతియోగ్యతాఽఽకాఙ్క్షా - సా చ శ్రోతరి తదుచ్చారణజన్యసంసర్గావగమప్రాగభావవతి - తస్యాయమాశయః తద్వాక్యజ్ఞానజన్యతాదృశశాబ్దబోధప్రాగభావస్తద్వాక్యజ్ఞానసతాదృశశాబ్దబోధజనసీయే ఆకాఙ్క్షా - కారణతాస్వరూపసంబన్ధేన కార్యతా చ నహ్యాయేన - తేనైకస్యపురుషస్యతాదృశశాబ్దబోధప్రాగభావసత్త్వేఽన్యస్య నతాదృశశాబ్దబోధః - ఏతల్లాభార్థం శ్రోతరీత్యుక్తమ్ - ఘటః కర్మత్వమిత్యాదౌ ఘటకర్మత్వమిత్యాది జ్ఞానాన్వయబుద్ధే [illegible] తాదృశశాబ్దబోధప్రాగభావ [illegible] ధ్యోరతా త్ప్రాగభావసత్త్వేఽపి తద్వాక్యవిషయకజ్ఞానసత్త్వాత్ తాత్పర్యశాబ్దలాభస్య నవ్యాః కస్యాన్వయబోధో నతస్యేతి నతప్రాగభావః - నహి నీలో ఘట ఇత్యాదౌ తస్య ప్రాగభావశాబ్దబోధప్రాగభావేఽపి ధారావాహికశాబ్దబోధానుత్పత్తిః - ఘటవాక్యజ్ఞబోధానన్తరం ఘటవాక్యజ్ఞఘటోఽయమితి జ్ఞానే ఘటబోధోత్పాదాత్ నీలో ఘట ఇత్యాదౌ తత్సంస్కారమితి శాబ్దబోధప్రాగభావాయాం ధారావాహికశాబ్దద్వయోత్పత్తావుత్పాదనాపత్తేః ఘటవాయ ప్రాగభావోత్పాదకస్య - నచ ఘ్నసమ్భావ్యత్వస్యేష్టాపత్తిః తత్ర తద్వాక్యాధ్యాహారాసంభవ ఇతి వాచ్యమ్ - అకాఙ్క్షితత్వాద్వాక్యత్వాభావాదపి ధారావాహికశాబ్దబోధానాపత్తేః - ఇతి

తదపి న యుక్తమ్ - ఘటః కర్మత్వమిత్యాదౌ ఘటకర్మత్వమిత్యాదిజ్ఞానాన్వయబుద్ధిప్రాగభావస్య సిద్ధావసిద్ధా విత్వం తాదృశాన్వయబోధే నిరాకాఙ్క్షమితి వ్యవహారవిలోపప్రసఙ్గాత్ - ఏతన్మతే స్వజ్ఞానజన్యతాదృశాన్వయబోధప్రాగభావకాలీనవాక్యస్యైవ తాదృశవ్యవహారవిషయత్వాత్ - తాదృశప్రాగభావకాలీనం యద్యత్ కిఞ్చిద్వాక్యస్య తాదృశవ్యవహారవిషయత్వేన తదుపపాదనేఽపి - యత్ర నదీజలాన్వయబోధతాత్పర్యేణ నదీజలం నద్యాః కచ్ఛమహిషశ్చరతీతి కేనచిత్ప్రయుక్తే ఏకో విజలం జలమిత్యుచ్చారితవాక్యం నాప్రిక్రమేణ నదీకచ్ఛాన్వయబోధతాత్పర్యేణ వై తి - అపరస్తు నదీజలాన్వయ-

బోధే - తత్ర జలేకచ్ఛేచ నద్యాః అన్వయబోధాదిదం వాక్యమిదానీం నదీకచ్ఛాన్వయబోధసాకాఙ్క్షం నదీజలాన్వయబోధసాకాఙ్క్షం చేతి వ్యవహారప్రసఙ్గః - నచేష్టాపత్తిః - యస్మిన్నన్వయబోధే తాత్పర్యం నాస్తి తత్ర నిరాకాఙ్క్షవ్యవహారస్యైవ సర్వసిద్ధత్వాత్ - తాత్పర్యవిషయత్వేనాన్వయబోధవిశేషణేతద్దోషవారణేఽపి - నిరుక్తప్రాగభావాభావస్య కారణాన్తరాభావవ్యాప్తత్వాత్తదభావే కార్యాభావ ఇతి నిరుక్తప్రాగభావరూపాకాఙ్క్షాయాః స్వాదుర్ఘటకారణతైవ యుక్తమ్ - యదిచ ఘటః కర్మత్వమిత్యాదౌ ఘటాన్వయబోధస్య ఘటమానయేత్యాదౌ వినాపి వ్యుత్పత్తిబోధద్వయే చ్ఛాంధారావాహికశాబ్దబోధస్య చ వారణాయ నిరుక్తకారణతాయా ఆవశ్యకత్వమిత్యుచ్యతే - తదా యోగ్యతాఽసత్త్వేఽపి శాబ్దబోధకారణత్వం నస్యాత్ - అయోగ్యేఽపి సత్త్వే చ నిరుక్తప్రాగభావాభావే నైవ శాబ్దబోధాభావోపపత్తేః - నచానుమిత్యాద్యనురోధేన విశిష్టబుద్ధిసామాన్యం ప్రతి తదభావనిశ్చయాభావస్య హేతుతాయాః క్లృప్తతయా శాబ్దబోధేఽపి బాధాభావరూపయోగ్యతా హేతుత్వం వాచ్యమ్ - అనుమిత్యాదావపి తత్తత్ప్రాగభావస్యానుమిత్యాదిప్రాగభావహేతుతాయా ఏవ సువచత్వాత్ అనన్తకార్యకారణభావస్య దోషత్వేన ఉక్తాకాఙ్క్షాయా అపి తదనుపపత్తేః - నయుక్తాకాఙ్క్షాయా హేతుత్వేఽపి బాధాభావరూపయోగ్యతాయాః శాబ్దబోధహేతుత్వమావశ్యకమన్యథా యత్ర పృథుబుధ్నాకృతిస్సోయం గతో విశిష్టవాక్యజ్ఞానం తత్తాత్పర్యాదిజ్ఞానాత్మక పదార్థస్మృతిః - తతోఽయోగ్యతానిశ్చయనాశస్తతోఽన్వయబోధస్తత్ర ఘటోఽపి కటస్యానుమానతో భావ్యేత తతః పృష్ఠే బోధాపత్తిః - ఏవం పదజన్యపదార్థోపస్థితి రూపా సత్తిరపి హేతుర్నస్యాత్ - ఇతరథా తాదృశసత్త్వాన్వయబోధజ్ఞానవత్త్వే తాత్పర్యాదివిషయకవాక్యజ్ఞానస్యైవ తాదృశశాబ్దోత్పత్తిహేతుత్వేఽపి శాబ్దబోధాపత్తేః - ఏవమనుమిత్యాదావపి బాధాభావస్య హేతుత్వమావశ్యకమ్ అన్యథా బాధావహితోత్తరోత్పన్న పరామర్శాదివ్యక్తితో ద్వితీయక్షణే అనుమిత్యాద్యాపత్తేరితి చేత్సత్యమ్ - ఏవం సతి ప్రాగభావస్య కార్యమాత్రం ప్రతి హేతుత్వాత్ శాబ్దబోధాసాధారణ్యసంభవేన ఆకాఙ్క్షాశబ్దబుద్ధావసాధారణకారణమితి ప్రామాణికప్రవాదవిరోధాపత్తిః - యద్యపి నిరుక్తాకాఙ్క్షాయాః ప్రాగభావత్వేనాన్యత్ర హేతుత్వేఽపి నిరుక్తప్రాగభావత్వేన తదసాధారణత్వం సంభవత్యేవేతి నోక్తదోషః - తథాపి ప్రాగభావస్యాకాఙ్క్షాత్వే ఉక్తిలోత్థాప్యాకాఙ్క్షయోస్తద్వ్యవహారనియామకాభూతత్వాదుత్కర్షకత్వం తయోర్జాతిత్వాదితి వదన్తి - వస్తుతస్తు ససంబన్ధికపదార్థతాత్పర్యక పదజ్ఞానఘటిత్వాఘటితత్వాభ్యామేవోత్కర్షాపకర్షవ్యవహారోపపత్తిరతిరిక్తోత్కర్షాదిజాతౌ మానాభావాత్ అన్యథాసిద్ధానన్తలక్షణేఽ

గౌణలాక్షణికయోరననుభావకత్వమితి పక్షేఽపి చన్ద్రితిలకం గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ సప్తమ్యర్థ విశేష్యక ముఖ్యతీరాది ప్రకారక నిరూపితత్వాది సంసర్గకసప్తమ్యర్థాధేయత్వాది విశేష్యక శాబ్దబోధం ప్రతి చన్ద్రిగఙ్గాదిపదే సప్తమ్యాదివిభక్తిమత్త్వ రూపానుపూర్వీ విశేషజ్ఞానస్య హేతుత్వమస్త్యేవ-పరంతు తస్మాత్ శాబ్దానుభవం ప్రతి పదజ్ఞానత్వేన తాదృశవృత్తిసంబన్ధేన హేతుతా వృత్తిత్వస్య శక్తిలక్షణాన్యతరత్వ రూపతయా తేన రూపేణ హేతుత్వే గౌరవాత్ లక్షణాయామప్యపి శక్తేర్లఘుతయా శక్తిసంబన్ధేన తదన్వయప్రతియోగిప్రకారకపదజ్ఞానత్వేన తచ్ఛాబ్దబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కారణతా - ఉక్తస్థలే చాధేయత్వస్య చన్ద్రితీరాద్యన్వయ ప్రతియోగితయా శక్తిసంబన్ధేనాధేయత్వప్రకారకసప్తమీవిభక్తిజ్ఞానస్యైవ తథాత్వాత్ - గౌణలాక్షణికయోర్నానుభావకత్వమిత్యస్య చ గాఙ్గేలక్షణాయా వృత్తిత్వపదజ్ఞాననిష్ఠశాబ్దబోధకారణతాయా స్వాంసర్గికవిషయతా సంబన్ధేనావచ్ఛేదికేత్యేవార్థ ఇతి నోక్తస్థలే ఆకాఙ్క్షాలక్షణస్యావ్యాప్తిః.

ఘటః కర్మత్వమిత్యాదావభేదాన్వయబోధస్తు న భవతి-యోగ్యతాజ్ఞానవిరహాత్ - యోగ్యతాభ్రమదశాయాం తు భవత్యేవ - తత్ర ఘటమానయేత్యత్రేవ తాత్పర్యభ్రమసత్త్వేఽపి ఘటకర్మకానయనానుకూలకృతిమానిత్యాద్యన్వయబోధస్తు కదాపి న భవతి - నామవిభక్త్యర్థ క్రియాకారకాణామన్వయబోధ నామాదిసమభివ్యాహృత విభక్త్యాదరేవ స్వరూపయోగ్యత్వాత్ - న హ్యగ్నిః కరణత్వమోదనః కర్తృతా పాక ఇష్టసాధనత్వమిత్యాది పదేభ్యోఽగ్నినౌదనం పచేదిత్యతేవాన్వయబోధః - అగ్నికరణకౌదనకర్తృకపాక ఇష్టసాధనమితి వాక్యమపి న తాదృశార్థప్రత్యాయకం-తత్రాగ్నిపదస్యాగ్నినిష్ఠలక్షణా- కరణపదస్య కరణతానిరూపకలక్షణా-తదేకదేశకరణతాయామగ్నినిష్ఠస్యాభేదనాన్వయ ఇత్యాదిరీత్యైవ బోధాత్ - అగ్నినౌదనం పచేదిత్యాదౌ తు అగ్నిః స్వనిష్ఠతాసంబన్ధేన కరణతాయాం సా చ నిరూపకతాసంబన్ధేన పాక ఇత్యాదిరీత్యైవాన్వయబోధాత్ - అతఏవ ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీత్యాదిపదాధ్యాహార ఏవ స్వీకృతః - అనాసన్నయోస్తు న స్వరూపయోగ్యం - ఆసన్నతాదశాయామాసన్నత్వభ్రమేణాన్వయబోధసంభవాత్.

గిరిర్భుక్తమగ్నిమాన్ దేవదత్తేనేత్యాదౌ తు స్వరూపయోగ్యత్వేఽప్యయోగ్యతానిశ్చయః ప్రతిబన్ధకః తాత్పర్యభ్రమదశాయామగ్నిమత్ర్-అతఏవ తత్ర విరోధిగ్రహప్రతిబన్ధకాభావదశాయాం నాన్వయబోధః.

అయమేతి పుత్రో రాజ్ఞః పురుషోఽపసార్యతామిత్యాదౌ రాజపుత్రయోరన్వయబోధానన్తరం ద్వితీయక్షణే రాజపురుషయోరప్యన్వయబోధో భవత్యేవ - తత్పదజన్యశాబ్దబోధ తత్పదజన్యశాబ్దబోధ స్యాసత్త్వేఽపి యతో భవతి నాన్వయబోధకతాయాం యథా తాత్పర్యనిశ్చయాభావాన్న రాజపురుషాన్వయబోధ స్తథా పుత్రేణానన్వయబోధజననేఽపి తదభావాదేవ న భవతి-తాత్పర్యనిశ్చయేతు భవత్యేవేతి బోధ్యమ్- న చ పుత్రస్యాకాఙ్క్షత్వాత్తేనైవాన్వయబోధనియమ ఇతి వాచ్యమ్-తాత్పర్యజ్ఞానవశాత్కస్యచిత్పదస్యైవాన్వయబోధాత్.

కేచిత్తూక్తాపత్తివారణాయ-తద్విశేష్యకతత్ప్రకారకతత్సంసర్గకాన్వయబోధజనకత్వేఽపి అజనితతాత్పర్యవిషయాన్వయబోధకత్వం తాదృశాన్వయబోధ ఆకాఙ్క్షేత్యాహుః - తత్రాజనితేత్యాదప్రత్యాసత్తిరూపస్య స్వజనితాపర్యాప్తయత్కించిత్తాత్పర్యవిషయతావచ్ఛేదకత్వమర్థః - తేనాయమేతీత్యాదౌ రాజపుత్రాన్వయబుద్ధిరాజపురుషాన్వయబుద్ధిశ్చ భవతి త్రిగృహీతయోశ్చేతి తాత్పర్యగ్రహపౌర్వాపర్యక్రమేణ తాదృశాన్వయబుద్ధిద్వయజననే ఘటమానయేత్యాదౌ క్రమిక శాబ్దబుద్ధిద్వయోచ్ఛ్రయోచ్ఛేదకత్వేఽపి న క్షతిః - నవాజనితాన్వయబోధకస్థలే కాలాన్తరపురుషాన్తరతాదృశశాబ్దబోధజననేఽపి క్షతిః.

వస్తుతస్త్వజనితేత్యాద్యంశజ్ఞానస్య శాబ్దబోధహేతుత్వమనావశ్యకం- రాజపుత్రాన్వయబుద్ధితాత్పర్యకేఽయమేతీత్యాదౌ రాజపుత్రాన్వయబోధాభావస్య తాత్పర్య[illegible]సాధారణేన సంభవాత్ - అన్యథా తదంశజ్ఞానస్య హేతుత్వపక్షేఽపి రాజపుత్రాన్వయబుద్ధ్యుత్పత్తి సమయే రాజపురుషాన్వయబోధస్య దుర్వారత్వాత్ - విశేష్యతావచ్ఛేదకజ్ఞానమాదాయ రాజపుత్రయోరన్వయబోధానంతరమపి రాజపురుషాన్వయబోధస్య దుర్వారత్వాత్ ధారావాహికశాబ్దబుద్ధిస్తు ధారావాహిక ప్రత్యక్షవదిష్యత ఏవ- అస్తు వాఽనుమితౌ సమానాకారకశాబ్దబుద్ధేరివ శాబ్దబోధే క్రమిక శాబ్దబోధద్వయోచ్ఛేదవిరహో విశిష్టశాబ్దబోధస్య విరోధిత్వం లాఘవాత్-

కిఞ్చ అజనితాన్వయబోధకత్వ ఘటితత్వే పిపాసితోక్తాదౌ పునః పునరనుసన్ధానేనాభ్యస్తసమానాన్వయబోధకానాం తదనుసన్ధానజన్యశాబ్దబోధే తదనుసన్ధాననిష్ఠాజనితాన్వయబోధకత్వజ్ఞానం న కారణమితి వాచ్యమితి మహాద్గౌరవమితి తదంశజ్ఞానవిశేషనవిచారసహః -

న చాఽస్తి కర్మత్వాదివిశేష్యకఘటాదిప్రకారకాన్వయబోధ ఘటకరాద్యుదాసీనస్య ఘటకర్మత్వాద్యస్యతస్తి రుత ఘటః కర్మత్వమిత్యాద్యేతదవధిసమాసస్య ఘటకర్మత్వాద్యుపస్థితిర్యాఽఽపత్తిర్హేతురితి తదభావాదేవ ఘటః కర్మత్వమిత్యాదికస్థానన్తాదృశబోధ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాః కారణత్వమేవ నాస్తి కిన్తు తాదృశోపస్థితేః కరణాయ కతామతేన- ఆకాఙ్క్షాకారణతావాదినాఽపి తత్పదా కారకత్వేనోక్తస్థలే తథాత్వాభ్యుపగమే య

తో(ర్)ఘటయోర్జ్ఞానాదేవ శాబ్దబోధ ఇత్యనాయత్యా స్వీక్రి
యత ఇతి చాచ్యమ్- ఘట అం- ఘటః । ఇత్యాదావపి
తాదృశాన్వయబోధాపత్తేః నామార్థ విభక్త్యర్థాదీనాం
సర్వసాధారణానామనుగతానాం భావాత్ నామత్వాదిక
మవిముచ్య విశాబ్దబోధాదర్శనాచ్చేతి చేత్ - అత్రోచ్యతే-
తాదృశాకాఙ్క్షైవ తత్ర కారణే యాతతత్తదానుపూ
ర్వీంపరిత్యజ్య విశిష్టాని వేశాన్న వ్యభిచారః - వైశిష్ట్యం
చాస్యాధికరణపదస్య ద్వ్యవహితోత్తరవర్తిత్వం
సంసర్గవిధయా ప్రవిష్టమితి తత్తదనుగమోద్భావ్యః.
స్వరూపసంబన్ధస్థలే సంబన్ధానుగమస్యాద్దోషాభావః
స్వీకృతత్వాత్ - అన్యగమత్వాదినా యథాకథం చిదను
గమః కల్పనీయః.

[illegible]
ఘటానాం [illegible] ఘటాది ప్రకారక
[illegible] పూర్వవర్తితా సంబన్ధే
న ఘటాది పదస్య [illegible] పదవత్త్వస్య వ్యవహితోత్తరవ
ర్తితా సంబన్ధేనాను స్వారాది పదస్య ఘటాది పదవత్త్వస్యా
కాఙ్క్షాత్వం విశేష్యతాకయాదౌ ప్రకారక బోధా
న్వయబోధే అవ్యవహిత పూర్వవర్తితా సంబన్ధేనాన
యాది పదస్య పదవత్త్వమవ్యవహితోత్తరవర్తితా సం
బన్ధేన ఘటాది పదే ఆనయాది పదవర్తిత్వమాకాఙ్క్షా. ఆనయ
నాది విశేష్యక ఘటాది ప్రకారక బోధాన్వయ
బోధే చ పూర్వవర్తితా సంబన్ధేనోత్తరవర్తితా సంబన్ధే
న వా అనయాదాదిపదస్య అవ్యవహిత పూర్వవర్తి ఘటాదిపద
వత్త్వమ్ అవ్యవహిత పూర్వవర్త్యానయాది పదవర్తిత్వస్యత్వ
మవ్యవహిత పూర్వవర్త్యానయాది పదే - అనయాద్య
వ్యవహిత పూర్వవర్తి ఘటాది పదవత్త్వస్య వా ఆకాఙ్క్షా
త్వమ్ - తేనానయతి ఘటం ఘటమానయతి ఘటం పటం
చానయతీత్యాదౌ నాన్వయబోధః. పరంత్వవ్యవహిత
త్వస్య సంబన్ధతావచ్ఛేదకత్వాభ్యుపగమే కార్యకారణ
భావద్వయమ్ ఇతరథాతు కార్యకారణభావ చతుష్టయ
మితి విశేషః- ఘటపట కుడ్యాన్యానయతీత్యాదౌ చ ఘట
పదావ్యవహితోత్తరవర్తి పటపదావ్యవహితోత్తరవర్తి
కుడ్యపదావ్యవహితోత్తరవర్త్యాని పదావ్యవహితోత్తర
వర్తిత్వ సంబన్ధేనానయపదే ఘటాది పదవత్త్వరూపాకాఙ్క్షా
సత్త్వాదిక్రమేణ బోధ్యమ్.

అత్రేదం బోధ్యమ్- సంప్రదాయమతే ఘటమానయేత్యా
దౌ విభక్త్యర్థస్య కర్మత్వాదేస్సంసర్గతయా ప్రకారతయా
వా భానమ్- తన్మతేన పూర్వవర్తితోత్తరవర్తిత్వాన్యతరసం

బన్ధేన ద్వితీయాద్యన్తఘటాదిపదేనానయాదిపదవత్త్వంత
త్సంసర్గకాన్వయబోధేఽప్యాకాఙ్క్షా- స్వప్రయోజ్యప్ర
తిజ్ఞానజన్యవిశేషణవిశేష్యసంసర్గోపస్థితి సంబన్ధే
న తత్తచ్ఛాబ్దస్య హేతుత్వమ్- ఏవం చైత్రస్య ధనమిత్యా
దౌ షష్ఠ్యన్తస్య చైత్రాదిపదస్య ధనాదిపదవత్త్వం స్వత్వాది
సంసర్గేణాన్వయబోధేఽపి - మణికారాదిమతేతు
నైవమితి.

నీలో ఘటోఽస్తి నీలం ఘటమానయేత్యాదౌ సంప్రదా
యమతే ప్రథమా విభక్తి సమభివ్యాహృతనామార్థానాం
కారక విభక్త్యన్తార్థానాఞ్చ పరస్పరాన్వయబోధః
విశేషణవాచక నీలాదిపదోత్తర విభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్య
ర్థతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేన సమమన్వయప్రసఙ్గాత్.
సుబర్థ సంఖ్యాయాః స్వసమానపదోపాత్తేతర సంబ
న్ధేన స్వసమానపదోపాత్తేతర ప్రకృత్యర్థవిశేషణంయః ప్రకృత్య
ర్థాన్వయ నియమాత్ - సంఖ్యాకాలాద్యతిరిక్త
విభక్త్యర్థస్య స్వేతరసంబన్ధేన స్వేతర విశేషణం యత్తదన
న్వయిత్వనియమాచ్చేతి విశిష్టవైశిష్ట్యేనాన్వయబోధే
ప్రయోజనమేవాన్వయః - ఏవఞ్చ నీలో ఘటోఽస్తీత్యా
దావేకనీలోఽస్త్యేక ఘటోఽస్తీత్యేవాన్వయబోధః- నీలం ఘట
మానయేత్యాదౌ నీలకర్మక ఘటకర్మకానయనానుకూ
లకృతిరూపేణైవాన్వయబోధః- మణికారాదిమతేతు
ఘటయోరభేదానుభవ బలాదభేద ఏవ సంసర్గః విశేషణ
విభక్తిస్సాధుత్వార్థైకః పక్షః - యద్వా సమాన విభ
క్తికయోః [illegible] దాన్వయ బలాన్నిశేషణాన్విత విభక్తేరభేదా
ర్థకత్వ మిత్యపరః పక్షః [illegible] విశ
శేషణ విశేష్యవాచక నీలఘటాదిపద సమభివ్యాహారాత్
నీలఘటాద్యోరభేదాన్వయబోధోఽనుభవసిద్ధస్తాదృశతా
దృశనీలఘటాదిపదసమభివ్యాహారో నీలఘటాద్యోరభేదా
న్వయబోధే ఆకాఙ్క్షా- సమభివ్యాహారశ్చాత్ర ఏకపదవ్యవహిత
పూర్వవర్తిత్వం ఏకపదవ్యవహితోత్తరవర్తిత్వఞ్చ - క్వచిత్పూ
ర్వవర్తిత్వమేవ పూర్వవర్తిత్వాదికం క్వచిదుత్తరవర్తి
త్వమేవోత్తరవర్తిత్వాదిక మిత్యాక్రమేణ బోధ్యమ్- తేన నీల
ఘటః నీలోత్పలమ్- సుందరం దధి దధి దధి నీలం ఘటమి
త్యాదావభేదాన్వయ బోధాపత్తిః - తత్రత్యాకాఙ్క్షా
స్వవిశిష్టనీలఘటాద్యన్వయబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి హే
తురితి న పరస్పరవ్యభిచారః.

ద్వారమిత్యాదావానయేత్యాది పదాధ్యాహారం వి
నానాన్వయబోధః - ఏవం విశ్వజితా యజేతేత్యత్రాపి
స్వర్గకామ ఇతి పదాధ్యాహారం వినానాన్వయ బోధః-
యద్యాయత్రి పచతీతి పదమాత్రం ప్రయుక్తం తత్రాపా
కర్తృత్వేనాన్వయ బోధానంతరమనుమానాచ్చైత్రాదేః
కర్తృబోధస్తథా విశ్వజితా యజేతేత్యత్రాపి తావన్మాత్ర
జన్యబోధానన్తరమధికారిణ స్స్వర్గకామస్యానుమానా
దేవలాభస్తదన్వయ బోధాపాద్యానుమానికమేవ నశాబ్దః.

దే సిధిసగాగమః సిదిట్స్ - * యయతుః - యయిథ- గేయమ్- అకాయి- దాయకః- దాపయతి- అయాసీత్.

ఆకారాన్త ధాత్వన్తస్యభస్యాజ్గస్యాకారస్యలోపః- * విశ్వపః - విశ్వపా - సిజ్లుకాస్యాకారాన్తాదేవ ఝర్జుస్- * అపుః - అభూవన్.

శ్నా ప్రత్యయస్యాభ్యస్తస్యచా కారస్యలోపః క్జితిసార్వధాతుకే - హలాదౌ తస్మిన్నీకారః - ఘుసంజ్ఞస్య నభవతి - దరిద్రాధాతోస్తు ఇకారః - ఓహాక్ ధాతోస్తు వా - తస్యహౌ పరే స్వరూపతస్థితిశ్చవా - ఘుసంజ్ఞస్య హౌ పరే ఏకారోఽభ్యాసలోపశ్చ - యాదౌ సార్వధాతుకేతు లోపః. దరిద్రాధాతోరార్ధ ధాతుకే లోపః లుజివాసనిణ్వులిల్యుట్సు చ న - ఘుసంజ్ఞకానాం మాస్థాగాపాజహాతి సాం సేఓహాక్ ఇత్యేతయోశ్చ హలాదౌ క్జిత్యార్ధధాతుకే ఈ కారః - ఆర్ధధాతుకే లిటిలిజిత్యేకారః - తదన్యస్య సంయోగాదర్ధాతోస్తస్మిన్నేత్వం వా - * క్రీణన్తి - మిమతే క్రీణతః - మిమాతే - దత్తః - దరిద్రతః - జహితః - జహీతః - జహిహి జహీహి జహాహి - జహ్యాత్ - దేహి - దరిద్రతా - అదరిద్రీత్ - అదరిద్రాసీత్ - దిదరిద్రిషతి - దరిద్రాయకః - దరిద్రాణమ్ - దీయతే - మీయతే - స్థీయతే - గీయతే - పీయతే - హీయతే - దేయాత్ - స్థేయాత్ - గేయాత్ - పేయాత్ - హేయాత్ - గ్లాయాత్ - గ్లేయాత్.

ఆకారాన్తరస్య జితామాకారస్యషమ్ - * ఎధతే.

శేటఆకారస్యఐకారః - * సుతేభిః ప్రియసామాకరాయైతే.

కృతద్విర్వచనానామాకారాన్తానాం వసుప్రత్యయస్యేట్ - * దదివాన్.

ఆకారేలో ధాతోర్నిష్ఠాయాఇణ్న - భావాదికర్మణోస్తు వా - * స్విన్నః - ప్రస్విన్నం ప్రస్వేదితం తేన - ప్రస్విన్నః ప్రస్వేదితశ్చైత్రః.

యక పూర్వస్యస్త్రీప్రత్యయాకారస్యస్థానేయో కాగన్తస్య కాత్పూర్వస్య ఇకారో వా స్యాదాపి - సంజ్ఞోపసర్జనీభూతస్యాశబ్దస్యతు వా - అభాషితపుంస్కాద్విహితస్యాకారస్యస్థానే ఇకారస్యస్వరూపస్థితిశ్చవా - ఆర్యకా ఆర్యికా - చటకకా చటకికా - అస్వకా అస్వికా - స్వకా - స్వికా - గఙ్గకా గఙ్గికా గఙ్గాకా.

ప్రతిష్ఠాదాకారాన్తాత్ప్రాగ్యఙ్గాన్తత్వర్తి లఙ్వ- * మాదాలః. ప్రత్యుత్తిఖాదాన్ దీపః మే ధావాన్.

ఆకారవతో ఘఞన్తస్యాన్త ఉదాత్తః - * పాకః.

మతోః పూర్వఆకార ఉదాత్తః స్త్రీనామ్ని - * ఉదుమ్బరాణి శరావతీ

అతిజగతో రోః పూర్వస్యాకారస్యస్థానే అనునాసికశ్ఛన్దసి. తైత్తిరీయాస్తు అనుస్వారం మధీయతే - * మహాఁ ఇన్ద్రోయఓజసా.

ఆకార - (ఆఙ్ - డుకృఞ్ - ఘఞ్) పు ఇఙ్గితమ్. ఇఙ్గితస్యజ్ఞానం బహిర్లిఙ్గం - ఆకారగుప్తిరవహిత్థా.

ఆకారణా - (ఆఙ్ - కారి - యచ్)

ఆకాల - (ఆఙ్ - (అవ్యాప్తౌ) కాల) త్రి. సమయాదన్యః కాలః - తస్మాదాకాలశబ్దాత్ప్రాగ్దీవ్యతీయార్థేష్ఠఞ్ ఠన్ - * ఆకాలికీ ఆకాలికా విద్యుత్.

ఆకాలిక - (ఆకాల - ఠఞ్) (ఆకాల - ఠన్) త్రి. ఆశువినాశీ - పూర్వదినే యస్మిన్సమయేఽభ్యుత్పద్యతే ఽపరేద్యురపి తస్మిన్నేవ నశ్వరః.

ఆకాశ - దిగాదిః - అర్ధర్చాదిః - చన్ద్రమాతే అకాశః - (ఆఙ్ - కాశృ - ఘఞ్) పుస్త్రీ. పఞ్చాన్తర్గతభూతవిశేషః - [వైశేషికశాస్త్రే] నవాన్తర్గతద్రవ్యవిశేషః.

తస్యపర్యాయాః ద్యౌః దివ్ - అభ్రం - వ్యోమన్ - పుష్కర - అమ్బర - నభస్ - అన్తరిక్ష - అన్తరీక్ష - గగన - ఖం - వియత్ - విహాయస్ - విహాయస - నాక - ద్యుస్ - అమరం నిర్లోక - పిచ్ఛ - అనన్త - విష్ణుపద - దేవపథ - వాయుపథం మేఘపథ మేఘాశ్రయ - మేఘద్వారం - నక్షత్రపథ - మహాబిల - ఏతదర్థకశబ్దాశ్చ.

వేదేతు - బర్హిః - ధన్వన్ - అప్ - పృథివీ - భూ - స్వయంభూ - అధ్వన్ - సగర - సముద్ర - అధ్వర ఇతిశబ్దాశ్చ.

ఆకాశపర్యాయా అభ్రికస్య బిస్తారోఽపి పర్యాయాః - సంగీతశాస్త్రే గురుతల్యపర్యాయాః

ఆకాశగఙ్గామన్దాకినీ.

పురాణేషు సాంఖ్యశాస్త్రే చ చతుర్వింశతితత్త్వాన్తర్గతమాకాశమ్.

తత్రశబ్దతన్మాత్రాదాకాశోత్పత్తిః ఆకాశాత్ స్పర్శతన్మాత్రోత్పత్తిస్తతో వాయూత్పత్తిరితిపురాణేష్వేకః పక్షః.

శబ్దతన్మాత్రాదాకాశస్పర్శతన్మాత్రయోరుత్పత్తిః - స్పర్శతన్మాత్రాద్వాయురూపతన్మాత్రయోర్జన్మాకాశాద్వాయోరితి సాంఖ్యాదిమతః పక్షః.

స్పర్శరహితత్వేసతి విశిష్టశబ్దాధారత్వం శ్రోత్రగ్రాహ్యశబ్దాశ్రయత్వం చాకాశస్యలక్షణమ్ - స చాకాశః ప్రత్యక్షశబ్దమాత్రగుణకః - అవకాశహేతుః - నీలం నభ ఇతి ప్రతీతేరూపవాంశ్చ - సూర్యపరిస్పన్దాద్యుపాధివిశిష్టస్యైవాకాశస్య ప్రాచ్యాదివ్యవహారహేతుత్వోపపత్తేర్దిగితి ద్రవ్యాన్తరం సకల్పనీయమితి చ రామానుజీయాః.

శబ్దాదాకాశోత్పత్తిః - తదధిమాగివినాయకః. అవకాశరతత్వాద్దశగుణమాన్యమాకాశమితి తాధ్వాః.

వేదే - ఆకాశమన్త్రస్య ప్రతిపత్తిః స్వరితస్య ఇతి మన్త్రః - తస్యవత్స ఋషిః ఆకాశో దేవతా - ఆకాశారాధనే వినియోగః - ఆకాశస్యావాహనం వాయోరుత్తరభాగే.

మన్త్రశాస్త్రే - ఆకాశబీజం హకారః - తత్ప్రయోగః హమ్ ఇతి - భూతద్వయజ్ఞానమాకాశమణ్డలధ్యానం యథా - భ్రూమధ్యాద్బ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం వర్తులం స్వచ్ఛం మనో

త్వాత్ - నచైవముత్పదకమత్వకదోషయిగోచరత్వమా పాలత్వకేయత్రికమతోऽవస్థితిస్త్రాన్వయ బోధో నస్యాదితి వాచ్యమ్ - తాదృశ విశక్తిజ్ఞాన విషయతాక మతోऽవస్థితిస్త్వనాద్యవస్థితిత్వేనానూస్థితే కేవల మత్వస్య విశిష్ట త్వాత్ ఇతి - తన్నష్టమ్ - శబ్దకూటానాం విశేషణవిశేష్యభావే వినిగమనా విరహాదుభయత్ర తాత్పర్య గ్రహాభావ ప్రసంగాదితి.

ఆకాఙ్క్షా ద్వివిధా - ఉత్థితాకాఙ్క్షా ఉత్థాప్యాకాఙ్క్షా చేతి - తత్రాద్యాంశస్థితా కాఙ్క్షా ఉత్థితాకాఙ్క్షా - తదన్యా ఉత్థాప్యాకాఙ్క్షా - తత్రోత్థాప్య పదానాం రాజాది పదైరుత్థితాకాఙ్క్షా - పురుషాది పదానాంతూత్థాప్య - సమం బన్ధస్యోక్త సంబన్ధస్యాకాఙ్క్షేతి నియతోపస్థితికత్వమ్ - భవ [illegible]

[illegible]

కాశీమ - వరత్ ... [illegible]

వ్యాకరణే - ఆ - ఇత్యస్య ... [illegible]

నివాత ఆ కారో ద్వివిధః - ఆఙ్ ఆత్ చేతి - ... [illegible]

... ఆకార ... [illegible]

... [illegible]

... ఆ కారోऽనాదేశః - అష్టన స్వాలాదౌ ... [illegible]

మహత్ శబ్దస్య సమానాధికరణే ఉత్తరపదే - సమానాధికరణ విశిష్టశబ్దేషు చోత్తరపదేషు - జాతీయర్ ప్రత్యయే చ - అష్టన్ శబ్దస్య కాలె ఉత్తరపదే బహువ్రీహౌ - గోశబ్దేన రయుక్త ఇత్యర్థో గమ్యతే - ద్విశబ్దస్యాష్టన్ శబ్దస్య చ శతాత్ ప్రాక్ సంఖ్యాయాం ఉత్తరపదే నతు బహువ్రీహౌ ... ఆకారోऽన్తాదేశః - * మహాభాగః మహాకరః - మహావిశిష్టః - మహాజాతీయః - అష్టాకపాలః - అష్టాగవం శకటమ్ - ద్వాదశ ద్వావింశతిః - అష్టాదశ అష్టావింశతిః - ప్రత్యు - ద్విత్రాః - ద్విశతమ్ - ద్విసహస్రమ్.

ఉపదేశే ఏజన్తస్య ధాతోరచ ఆకారో నతుశితి - వ్యేఞ్ ధాతోర్లిటిచ - స్ఫురస్ఫులధాతోర్వాచో ఘఞ్ప్రత్యయే ... ఆకారః - ఇత్యాది ... [illegible]

... [illegible]

ఓ కారాదన్తస్య ... ఆకారాదేశః - * గామ్ - గాః.

... ఆకారాన్తస్య ... [illegible]

ఆకార ప్రయుక్త కార్యాణి యథా - ఆకారాన్తాద్ధాతోః ... ఉపసర్గే ఉపపదే కర్తరి ... [illegible]

... ఆకారాన్తధాతో రాకారస్య ... [illegible]

మానసాపత్తేః- నచ సంస్కారాదీనామివ శబ్దస్యాపి మనసాఽయోగ్యతయా నమానసాపత్తిరితి వాచ్యమ్ - సంస్కారాదీనామనాయత్యా తాదాత్మ్య ప్రత్యాసత్త్యా ప్రత్యక్ష ప్రతిబన్ధకత్వ ముపగమ్యత ఇతి శబ్దస్యాపి తత్కల్పనే కల్పనా గౌరవస్యైవ వినిగమకత్వాత్ - నచ సంస్కారాదీనాం ప్రతిబన్ధకత్వకల్పనాపేక్షయా లాఘవాద్గుణ లౌకిక మానసత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి జ్ఞానాది యోగ్య విశేష గుణ వృత్తి జాతి విశేషావచ్ఛేదేన హేతుత్వ కల్పనయా ఉయోగ్య సంస్కారాదిష్వవ జాతి విశేషం కల్పయిత్వా తదవచ్ఛేదేన తాదాత్మ్య ప్రత్యాసత్త్యా ప్రతిబన్ధకత్వ కల్పనయా వా శబ్దస్య కారణతావచ్ఛేదక వైజాత్యాభావేన ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదక వైజాత్య సత్త్వేన వా మానస వారణే ద్వినిగమనా విరహస్తదవస్థ ఇతి వాచ్యమ్ - తాదృశమానస సత్త్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి విజాతీయగుణత్వేన హేతుతాయాం విజాతీయగుణస్య విషయకమానసత్వ మానసస్యాపి మనస్సంయుక్త సమవాయేన జననాత్ తాదృశసామాన్యసామగ్రీబలాత్ సంస్కారమానసస్యోత్పత్తేర్వారణాయ ప్రతిబన్ధకస్య కల్పనాయా ఏవ న్యాయ్యత్వేఽయంశ ప్తైఽదవచ్ఛేదక వైజాత్యకల్పనాయామపి వాధిక్యేన వినిగమకత్వాత్ - నచేశ్వరే శబ్దసమవాయస్వీకారే ఽపి మనస్సంయుక్తేశ్వర సమవాయసత్త్వాత్ మానసాపత్తి వారణాయ శబ్దే ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదక జాతికల్పనమావశ్యకమితి వాచ్యమ్ - ఈశ్వరే జాతీయమనస్సంయోగానభ్యుపగమాత్ - పరకీయజ్ఞానాది ప్రత్యక్షవారణాయచ తత్తత్పురుషీయాత్మ సమవేతమానసం ప్రతి తత్పురుషీయవిజాతీయమనస్సంయోగాశ్రయ సమవాయత్వాదినైవచ హేతుత్వాభ్యుపగమాదితి

ఉద్భూతశాస్త్రేష్వవమాహుః - శ్రోత్రాదీనామేవ గుణశ్శబ్దః - శ్రోత్రం శబ్దఇతి ప్రతీతిబలాత్ - నచ తత్రావచ్ఛేదకతాఖ్య స్వరూపసంబన్ధో విషయ ఇతి వాచ్యమ్ - భేరీదణ్డసంయోగాదీనామవచ్ఛేదకతా సంబన్ధేన శబ్దోత్పత్తిం ప్రతి హేతుత్వకల్పనాపేక్షయా సమవాయ సంబన్ధేన తాం ప్రతి హేతుత్వాభ్యుపగమస్యైవోచితత్వాత్ ఈశ్వరేతి రిక్తాకాశే శబ్దసమవాయిత్వస్వీకారే గౌరవాత్ - నచ శ్రోత్రాంశబ్దసమవాయిత్వస్వీకారే భేరీనాశం వినాఽపి శబ్దనాశాత్ భేరీసమవేతనాశం ప్రతి భేరీనాశస్య హేతుతాయాం వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్-సత్యామపి శ్రోత్రాంశాదినాశే తదీయరూపాదనాశాత్ తత్ర వ్యభిచార వారణాయ భేరీనాశకాలీన భేరీసమవేతనాశం ప్రత్యేవ హేతుతావచ్ఛేదకత్వాభ్యుపగమాత్ - నచ శ్రోత్రాంశబ్దస్య సమవాయిత్వే స్వీకారే భేరీచక్షుస్సంయోగదశాయాం చక్షుస్సంయుక్త సమవాయస్య శబ్దే సత్త్వాత్ చాక్షుషాపత్తిరితి వాచ్యమ్ - రసాదీనాం తద్వారణాయ తేషాం చాక్షుష ప్రతిబన్ధకతాయాః కల్పనీయతయా ప్రాతిస్వికరూపేణ తత్కల్పనాపేక్షయా చక్షుర్యోగ్యగుణేషు జాతి విశేషం కల్పయిత్వా తేన రూపేణ తత్కల్పనాయా ఏవోచితత్వాత్ - ఈశ్వరస్య శబ్దసమవాయికారణత్వకల్పనాపేక్షయా శబ్దే తాదృశ జాతిస్వీకారస్యైవోచితత్వాత్ - నచ తుల్యయుక్త్యా స్పార్శనప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకజాతేరపి కల్పనీయతయా చాక్షుష స్పార్శన ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదక జాత్యోః స్పర్శరూపవ్యావృత్తయోరసే సామానాధికరణ్యాత్ సాంకర్యమితి వాచ్యమ్ - స్పార్శనం ప్రతి చాక్షుషం ప్రత్యపి ప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదికాయాః స్పర్శరూపవ్యావృత్తాయా ఏవ జాతేస్సాధౌ స్వీకారాత్ - రూపత్వేన స్పార్శనం ప్రతి స్పర్శత్వేన చాక్షుషం ప్రతిచ పృథక్ప్రతిబన్ధకత్వ కల్పనాత్ - నచ వినిగమనావిరహాద్విజాతీయగుణచాక్షుషత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి రూపాదీనాం హేతుతా స్పర్శత్వ రూపత్వాభ్యాం చాక్షుషస్పార్శన ప్రతిబన్ధకత్వ మిత్యపాస్తమితి వాచ్యమ్ - రూపాదీనాం ప్రాతిస్వికరూపేణ విజాతీయగుణత్వేన వా హేతుత్వేఽపి శబ్దే చాక్షుషాదిప్రసఙ్గాభావాదితి.

ఉత్తరమీమాంసాయామాకాశశబ్దార్థవిషయమధికరణద్వయమ్- ఆకాశాధికరణమాకాశోఽర్థాన్తరాధికరణం చ.

ఆకాశపర్యాయపూర్వకో మాంసీశబ్దో మాంసీవిశేష వాచకః - మూలీశబ్దో వారిపర్ణీ వాచకః - వల్లీశబ్ద ఓషధి విశేషవాచకః * ఆకాశమాంసీ - ఆకాశమూలీ - ఆకాశవల్లీ.

ఆకాశభాషిత - న. అన్యోక్తిం వినైవ ప్రత్యుక్తికథనాయానుకరప్రదఉక్తివిశేషః సంధివిశేషాత్మకః - కిం బ్రవీషి కిం బ్రూషే కిమాత్థేత్యాది వాక్యపూర్వకమన్యేనానుక్తమప్యన్యేనోక్తస్యానువాద ఇవ న్యాయముక్తం యత్తదాకాశభాషితమితి లక్షణమ్.

ఆకాశమాంసీ - స్త్రీ. వైద్యశాస్త్రే సుగన్ధద్రవ్యవిశేషః- మాంసీత్రయాన్తర్గతః - సూక్ష్మపత్రయుక్తః లతాగర్భసమ్భవః - ఆకాశజటామాంసీతి కరాదరప్రసిద్ధః - తత్పర్యాయాః - భూతజటా - పిశాచికా - సేవాలీ - గాఢీ - ఆకాశమాంసీ - ఆకాశసంభవా - నిరాలమ్బా - మాత్స్యపత్రా - ఏతదర్థకశబ్దాశ్చ - తద్గుణాః - శీతత్వమ్ - వర్ణకరత్వమ్ - శోథవ్రణనాడీరోగచ్ఛర్దిభూతహారకత్వమ్.

ఆకాశమూలీ - స్త్రీ వారిపర్ణీ.

ఆకాశవల్లీ - స్త్రీ. ఓషధివిశేషః - గుడూచ్యాదివర్గస్థః - తత్పర్యాయాః - దుస్పర్శా - ఆకాశపర్యాయపూర్వక లతాపర్యాయాశ్చ - ఖపుష్పరే - అమరబేలీ - నిలజ్యదుమాలీ - తద్గుణాః - కటుమధురత్వమ్ - వృష్యత్వమ్ - రసాయనత్వమ్ - బలప్రదత్వమ్ - పిత్తహారకత్వమ్.

ఆకాశాధికరణ - న. ఉత్తరమీమాంసాయామ్ - ౧ అధ్యాయే - ౧ పాదే - ౮ అధికరణమ్ - తత్రసూత్రమ్ - ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ఇతి - ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - అస్య

పరమాకాశబీజయుక్తమాకాశమణ్డలం ధ్యాయేత్ । ఆకాశాదయ ఇతి యతో ప్రత్యేకం తత్రాకాశవాయుతేజోజలపృథివ్య ఇతి జానీయాత్ ।

సాంఖ్యశాస్త్రే ఆకాశమాకాశలాకాశలాను పఞ్చమీ- గత్రినా పావాయుః క్ష ధర్మలో వహతి । తత్సఙ్క్ర్యమూలాపాస్తి.

వైశేషికశాస్త్రే ఆకాశగుణోపాయో యథా । అవకాశదానప్రయుక్తం శరీరాకాశయోర్యస్స్పృష్టస్పృష్టయా ఆకాశగమనమ్ । లఘుమయూలాదిష్వాపరమాణుత్వస్య మాత్రలాఘవం నమః । సంబన్ధయోర్య లఘుత్వమితి । లఘుత్వాత్వ తథా సామాన్యం విషయ । తదూర్ధ్వనాధస్తు మాత్రవిషయ । తతో యదత్ర ఆకాశగత్యవతి.

వైద్యశాస్త్రే ఆకాశగుణా ధాతుమయ్యస్తథా । నభస్వ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible] ప్రత్యక్షోఽయమ్ । [illegible] సామాన్యవిశేషగుణాః । తత్ర శబ్దో విశేషగుణః । అన్యే సామాన్యగుణాః । ఆకాశమేకమేవ । కర్ణశష్కులీరూపోపాధివిశిష్టస్సన్ శ్రోత్రేన్ద్రియమిత్యుచ్యతే ।

శబ్దగుణకమాకాశమితి లక్షణమ్ । సమవాయసంబన్ధేన శబ్దాశ్రయత్వమితి తదర్థః । ఆకాశాభ్యుదయాత్ సరవత్వాదే: ప్రమాణమనుమానమ్ । తద్యథా । శబ్దః పృథివ్యాద్యష్టద్రవ్యాతిరిక్తద్రవ్యాశ్రితః అష్టద్రవ్యాశ్రితత్వే సతి ద్రవ్యాశ్రితత్వాదితి । తస్య విశేషసిద్ధిపరమార్థమనుమానమ్ । యథా । శబ్దో ద్రవ్యసమవేతః గుణత్వాత్ స్పర్శవదితి । ద్రవ్యత్వమాత్రసిద్ధిః । శబ్దో గుణః । చక్షుర్గ్రాహ్యాయోగ్యత్వే సతి బహిరిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సతి జాతిమత్త్వాత్ స్పర్శవదిత్యనుమానాత్ । ఘటాదౌ వ్యభిచారవారణాయ చక్షుర్గ్రాహ్యాయోగ్యేతి । ఆత్మవిశేషగుణవ్యభిచారవారణాయ బహిరిన్ద్రియగ్రాహ్యేతి । రూపత్వాదౌ వ్యభిచారవారణాయ జాతిమత్త్వాదితి । ఇదం చ గుణత్వానుమానం శబ్దత్వసామానాధికరణ్యేనైవ న తు శబ్దత్వావచ్ఛేదేన । తేన బహిరిన్ద్రియగ్రాహ్యశబ్దసంబన్ధేఽపి సాధ్యగాసిద్ధిః ।

విశేషగుణత్వసిద్ధిరేవ సార్థకమనుమానం యథా । శబ్దో న స్పర్శవద్వృత్తి విశేషగుణః । అగ్నిసంయోగాసమవాయికారణకత్వాభావే సతి అకారణగుణపూర్వకత్వే సతి ప్రత్యక్షత్వాత్ సుఖవత్ । జలపరమాణురూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ ప్రత్యక్షత్వాదితి । అగ్నిసంయోగజన్య ఘటరూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ అగ్నిసంయోగాసమవాయికారణకత్వాభావే సతీతి । కార్యగుణత్వస్య వ్యభిచారవారణాయ అకారణగుణపూర్వకత్వే సతీతి ।

శబ్దో న దిక్కాలమనోగుణః విశేషగుణత్వాత్ । నాత్మవిశేషగుణః । బహిరిన్ద్రియజన్యప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ । న చ వాయ్వవయవేషు సూక్ష్మశబ్దక్రమేణ వాయౌ కారణగుణపూర్వకశబ్ద ఉత్పద్యతామితి వాచ్యమ్ । అయావద్ద్రవ్యభావిత్వేన వాయువిశేషగుణత్వాభావాత్ । స్పార్శయసశబ్దస్య నాశప్రతియోగిన ఏవ యావద్ద్రవ్యభావిత్వాత్ ।

ననుత్వమిదముపపద్యతే యది శబ్దస్య విశేషగుణత్వే సిద్ధే ఇన్ద్రియాణాం స్యాత్ తదేవ తు న శక్యమ్ ఇతి చేన్ । శబ్దో విశేషగుణః క్షణిక ప్రత్యాసత్త్యేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సతి క్షణిక ప్రత్యాక్షత్వాత్ పరత్వపర జాతిమదిన్ద్రియత్వయ గ్రాహ్యయోగ్యతావాహిత్వే సతి గుణత్వవ్యాప్యజాతిమత్త్వాత్ । ఇత్యనుమానమేవ తత్ర ప్రమాణమ్ । ప్రిథక్త్వమాదాయ వ్యభిచారవారణాయ గుణత్వవ్యాప్యేతి । గురుత్వత్వమాదాయ వ్యభిచారవారణాయ యత్ప్రథమం సత్యన్తదలమ్ । సంఖ్యాత్వమాదాయ వ్యభిచారవారణాయ ద్విత్వమిత్యపి । సాంసిద్ధికద్రవత్వస్నేహాదయమాధమా భావనాఖ్యప్రత్యయేష్వేషు తథాపి తత్రాపృథక్త్వస్య త్రైవ విశేషగుణత్వం సాధనీయమితి బోధ్యమ్ ।

న చాకాశే ప్రత్యక్షమేవ ప్రమాణం కిమితి నోచ్యత ఇతి చేన్న । చాక్షుషత్వప్రయోజకస్య మహత్త్వసత్త్వేఽప్యుద్భూతరూపవత్త్వస్యాసత్త్వాత్ । న చైతస్మిన్నేవ అత్ర శబ్దపరత్ర తద్గతశక్తిచలితోత్వాది చాక్షుషే కిమధికరణత్వేన భాసత ఇతి వాచ్యమ్ । ఆలోక ఏవ తత్ర భాసత ఇత్యభ్యుపగన్తుం శక్యత్వాత్ । తథా చ శబ్దసమవాయికారణమాకాశో నామ ద్రవ్యాన్తరమితి సిద్ధమ్ ।

ఇశ్వరావాదయో నవ్యాస్త్వేవమాహుః । శబ్దసమవాయికారణమీశ్వర ఏవ । నాతిరిక్తమాకాశం నామ కించిత్ । న చేశ్వరస్య శబ్దసమవాయికారణత్వం జీవానాం చేతి వినిగమనా విరహ ఇతి వాచ్యమ్ । జన్యమాత్రం ప్రతీశ్వరస్య కారణతాయాః క్లృప్తత్వేన సమవాయిత్వమాత్రం ప్రకల్ప్యమ్ జీవానాన్తు కారణత్వం సమవాయిత్వం చేతి ద్వయం కల్ప్యమితి వినిగమకసంభవాత్ । న చ శబ్దో జీవజన్యః జీవాదృష్టజన్యత్వాత్ సుఖదుఃఖాదివదనుమానేన జీవానామపి కారణత్వమస్త్వితి వాచ్యమ్ । ఉక్తానుమానస్యాప్రయోజకత్వాత్ । అదృష్టస్య శబ్దజనకత్వేఽపి తదాశ్రయస్య తథాత్వే మానాభావాత్ । న చేశ్వరస్య జన్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కాలికప్రత్యాసత్త్యైవ కారణత్వం క్లృప్తం న తు తాదాత్మ్యేనేతి తాదాత్మ్యసంబన్ధావచ్ఛిన్నకారణత్వం సమవాయిత్వం చేత్యయం కల్ప్యమిత్యత్రాపి వినిగమనా విరహ ఇతి వాచ్యమ్ । అస్మదాదేశ్శబ్దసమవాయికారణత్వే అహం సుఖాదిమానితివదహం శబ్దవానితి శాబ్ద

శ్యక్త్వాత్ ఇతి వాచ్యమ్ - శ్యక్త్వాది, కాలే వ్యక్తరాక్త్యేకో వాంకు గాలి ఇతి ప్రాప్తే, ఉచ్యతే-అన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మాకృతేర్నక్తిగ్రహణ నిమిత్తత్వాత్తస్యాఏవ శబ్దార్థత్వ మితి నమ్- యద్యాకృతావవహననాదిక్రియాన పర్యవస్యే త్తదా వ్యక్తిస్స్రోతః పలక్షితయాకించ శ్యేనచితిం చిన్వీతే త్యాదావాకృతేరేవ సాదృశ్య ప్రతియోగిత యా కార్యా న్వయోదృశ్యతే తస్మాదాకృతిశ్శబ్దార్థ ఇతి బహవః - అనేనన్యాయేన జాతిరేవ శబ్దార్థః-వ్యక్తి లాభస్త్వాక్షేపా ల్లక్షణయావేతి, వేవ్యత యావాధవతీశ్య పరే- ఉక్త రీత్యాఽఽకృతేశ్శబ్దార్థత్వే సిద్ధే తద్వాచకస్య శబ్దస్యక్రియాన్వయయోగ్యవ్యక్తిరపర్థ ఇత్యేవైతదధికరణశరీరమ్- ఆకృతిశబ్దశ్చాత్రజాతిమాత్రపరః - కింత్వపృథక్సిద్ధ విశేషణ సామాన్యపరః- తేనశుక్లాది శబ్దానామపి గుణాదివాచినాం తద్విశిష్టవ్యక్తి పర్యంతత్వం సిధ్యతి- తథాచశరీరవాచక శబ్దానాం శరీరి పర్యంతత్వమప్యనేనైవన్యాయేన సిధ్యతి- తేనదేవోఽహం మనుష్యోఽహం స్థూలోఽహమిత్యాది ప్రయోగాస్సంగచ్ఛన్తే - అనేనైవచన్యాయేన సర్వేషాం శబ్దానాం జగచ్ఛరీరక పరమాత్మాభిధాయకత్వం సిద్ధమితి సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదిన్యాయానాధికరణ్యస్య సామంజస్యమితి రామానుజమతమ్.

ఆకృష్ట-(ఆఙ్-కృష-క్త) త్రి- ఆకర్షణకర్మ-

ఆకేకర-త్రి-ఈషత్కేకరః-ఈషత్తిర్యగాకృష్యపశ్యతి యస్సః

ఆకౌశల్య- [అకుశల-ష్యఞ్] న- అకుశలస్య భావః కర్మ వా.

ఆక్తిదన్తి-[తాడన్యాదిః] పు- ఆవిదన్తి రిహ తాన్తరమ్-తస్మా యాతశ్చ్యర్ -

ఆక్రన్ద - [ఆఙ్ - క్రది- ఘఞ్ - [ఆఙ్-క్రన్ది - అచ్] పు- రోదనమ్- రోదనధ్వనిః - ఆహ్వానమ్ - ఘోరయుద్ధమ్- మిత్రమ్- రక్షకః- దుఃఖినామ్ రోదనస్థానమ్-

న- వాస్తుశాస్త్రోక్తగృహ విశేషః- దక్షిణాభిప్లవం గృహమాక్రన్దమితికల్లక్షణమ్-

రోదన స్థానార్థకా దాక్రన్ద శబ్దాత్తద్ధావతీత్యర్థే ఠఞ్ తగ్ర్యాప్రోక్తమితి యః- ఉ- ఆక్రన్దికః.

ఆక్రన్దిక-[ఆక్రన్ద-ఠక్- [ఠఞ్] త్రి- ఆర్తరక్షకః.

ఆక్రన్తి- న- ఆర్తఘోషః-

ఆక్రమ- [ఆఙ్ - క్రము- ఘఞ్] పు- ఆక్రమణమ్- తత్పర్యాయాః-అధిక్రమ-క్రాన్తి-అధిక్రాన్తి-ఆక్రమణ.

ఆక్రమణ- న- ఆక్రమః-

ఆక్రమణస్థాయ - సంగీతశాస్త్రోక్త స్థాయభేదః-

అలఙ్ఘనప్రాణధారణ గ్రాహ్యః స్థాయ ఆక్రమణస్థాయ ఇతిలక్షణమ్

ఆక్రం- [ఆఙ్-క్రము] - నకారాదా ప్రత్యయే రూపమ్- ఉ- ఆక్రంస్యతే.

ఆక్రాన్త- [భద్రసి] ఆక్రమణశీలః.

ఆక్రాన్త- త్రి- కృతాక్రమణః- న-మల్లక్రీడాయాం ప్రతిభటాక్రమణ విశేషః- సాధ్యావాచక పదజాతం పుసు న్ముక్తైస్తదాక్రాన్త మితిలక్షణమ్- తద్వ్యాఖ్యానసిద్ధి ప్రదమ్-

ఆక్రీడ్- పు- ఆఙ్- క్రీడ్- ఉ- ఆక్రీడతే.

ఆక్రీడ- [ఆఙ్ - క్రీడ్ - ఘఞ్] పు- ఉద్యానమ్.

ఆక్రీడిన్- [ఆఙ్, క్రీడ్- ఘినుణ్] ఆక్రీడనశీలః-

ఆక్రుష్ట- [ఆఙ్- క్రుశ- క్త] త్రి- ఆక్రోశనమ్-

ఆక్రోశ-[ఆఙ్-క్రుశ-ఘఞ్] పు- ఆక్షేపవిశేషః- తత్పర్యాయాః- అభిషఙ్గ- ఆక్షేప- గాలి- సంఘాతనా- గారి- అధిక్రోశ- ఘాతన- వికర్షణ- విశేష- విరుద్ధశంసనార్థకశబ్దాః- ఆక్రోశే గమ్యే- వ్యాకరణకార్యాణి యథా- అవ, ని, ఏతయోరుపపదయోర్గ్రహధాతో ర్భావేఽప్ ఘఞ్ నత్వప్- ఉ- అవగ్రాహస్తే భూయాత్ నిగ్రాహస్తే భూయాత్.

నఞ్యుపపదే ధాతోరనిః- ఉ- అజీవనిస్తే శఠ భూయాత్.

కర్మణ్యుపపదే ముకృఞ్ ధాతోః ఖముఞ్ క్త్వావిషయే ఉ- చోరంకారమాక్రోశతి.

షష్ఠ్యా అలుగుత్తరపదే పరతః పుత్రశబ్దే వా- ఉ- చౌరస్యకులమ్- దాస్యాః పుత్రః- దాసీపుత్రః.

పుత్రశబ్దస్యాదిన్ శబ్దే పరే యశో ద్విత్వం న భవతి- ఉ- పుత్రాదినీ త్వమసి పాపే.

అజన్తంకాన్తం చ నఞః పరమస్మిన్ వాక్తము శకాగమ్యాయామ్- ఉ- అపచోఽజాల్మః- అవిచపః.

నఞః పరమన్తోదాత్తం సంజ్ఞాయామ్- ఉ- అదేవదత్తః.

ఆక్రోశ- పు- తన్నామకశాఖ్యదశాధిపతిశ్చైకః- అయం శకుతేనదిగ్విజయ యాత్రాకాలే జితః-

ఆక్రోశక- [ఆఙ్- క్రుశ- ణ్వుల్] త్రి- ఆక్రోశనశీలః-

ఆక్రోశన- [ఆఙ్ - క్రుశ- ల్యుట్] న- శాపః- నిర్భర్త్సనమ్. (ఆర్ష)- తిట్టు.)

ఆక్లీ- ఊర్యాదిః- అ- వికారార్థక.

ఆక్ష్- ధా- ఆట్- అక్ష్- ఉ- ఆక్షత్-

ఆక్షద్యూతిక (అక్షద్యూత-ఠక్) త్రి- అక్షద్యూతేన నిర్వృత్తమ్.

ఆక్షపాద- [అక్షపాద- అణ్] పు - నైయాయికః-

ఆక్షధారిక- [అక్షధార-ఠక్] పు- అక్షధారం హరతి వహతి వా యస్సః-

ఆక్షయ్ - ధా- ఆట్- అక్షయ్- ఉ- ఆక్షయత్.

ఆక్షిల- [అక్షిలా- అఞ్] అక్షిలా అభిజనో యస్య సః.

ఆఖణ- త్రి- [వేదే] ఆఖనః.

ఆఘాటన- [ఆఙ్ - ఘటి- ల్యుట్] న- పరస్త్రీనిమిత్తం పుంసః పరపురుష నిమిత్తం స్త్రియా వాక్యోచ్చారణమ్ - స్త్రీపురుషయుద్దిశ్య భర్త్సన- తథా వాక్యం తవ హా శరమిత్యాది- తత్పర్యాయాః- ఆఘారణా.

లోకస్య కాగతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ, సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి, ఆకాశో హ్యేవైభ్యో లోకేభ్యో జ్యాయాన్, ఆకాశః పరాయణమ్, ఇతి - తత్ర ఆకాశశబ్దేన కిం పరం బ్రహ్మాభిధీయతే ఉత భూతాకాశ ఇతి సంశయః- లోకవేదయోః ప్రసిద్ధ్యా భూతాకాశ ఏవేతి పూర్వః పక్షః- భూతాకాశాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మైవ, తల్లిఙ్గాత్, [illegible] కారణత్వమ్, జ్యాయస్త్వమ్, పరాయణత్వమ్, ఇత్యాదికాత్, ఇతి రాద్ధాన్తః [illegible] [illegible] ఇతి రాద్ధాన్తః [illegible].

ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాద్యధికరణం - న - ఉత్తరమీమాంసాయాం - ౧ అధ్యాయే ౩ పాదే అధికరణం [illegible] ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ - సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన - [illegible] [illegible] ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి - [illegible] ప్రసిద్ధమేవ భూతమితి సంశయః- [illegible] ఆకాశ ఏవేతి పూర్వః పక్షః- పరమేవ బ్రహ్మాకాశశబ్దం భవితుమర్హతి, యదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి నామరూపాభ్యామర్థాన్తరభూతస్యాకాశస్య వ్యపదేశాత్, నామరూపయోర్నిర్వహితృత్వస్య నామరూపనిర్వహణస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాసంభవినో వ్యపదేశాత్, ఇతి రాద్ధాన్తః [illegible].

[illegible] సర్వాధారత్వం [illegible] నామరూపయో [illegible] ఆకాశ ఇతి సంశయః- [illegible] ఆకాశ ఏవేతి పూర్వః పక్షః - తేయదన్తరా [illegible] నామరూపాభ్యామర్థాన్తరత్వస్యానామత్వస్య చ వ్యపదేశాదయం [illegible] ఇతి రాద్ధాన్తస్సమ్పద్యతే.

[illegible] ఆకాశో హ వా ఇత్యాద్యుక్త్యా ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టః కిం ముక్తాత్మా ఉత పరమాత్మా ఇతి సంశయః- ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి ముక్తస్యానన్తరం ప్రకృతత్వాన్ముక్త ఏవేతి పూర్వః పక్షః- పరమాత్మైవ - తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వతదస్పృష్టత్వలక్షణార్థాన్తరత్వస్య నిరుపాధికబ్రహ్మత్వామృతత్వాదేశ్చ వ్యపదేశాత్ - ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇతి సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మనో భేదవ్యపదేశాత్ సర్వస్యాధిపతిః సర్వస్యేశానః [illegible] ప్రాజ్ఞేఽధ్యాయమానేభ్యః పత్యాదిశబ్దేభ్యశ్చ - ఇతి రాద్ధాన్తస్సమ్పద్యతే.

ఆకిక - వ్యాకరణే తద్ధితవిశేషస్య ఆకినచ్ ప్రత్యయస్యైతద్రూపమ్- * ఏకాకీ- ఏకాకినా.

ఆకినచ్ - వ్యాకరణే స్వార్థికతద్ధితప్రత్యయవిశేషః- సచైకశబ్దాదసహాయార్థాత్ స్వార్థేఽభవతి- * ఏకాకీ.

ఆకిఞ్చన్య-[అకిఞ్చన-ష్యఞ్]న- అకిఞ్చనస్య భావః- కర్మ నా.

ఆకీర్ణ -(ఆఙ్- కౄ- క్త-) సంకీర్ణమ్- వ్యాప్తమ్-

ఆకు- ఉణాదిప్రత్యయస్యైతద్రూపమ్ - * కర్కః-

ఆకుఞ్చన- న- వైశేషికశాస్త్రే కర్మవిశేషః - ఋజ్వాకృతేః శరీరస్య [illegible] కుటిలత్వాపాదకమ్.

ఆకుల- [ఆఙ్- కుల- క-] త్రి- వ్యాప్తమ్- సంకీర్ణమ్ - అధ్యాకర్కశాస్త్రే భావః.

ఆకూత- న- అభిప్రాయః- [illegible]

ఆకూతి- స్త్రీ- అభిప్రాయః- మానసస్సంకల్పః- పురాణే [illegible]

[illegible] - [ఆఙ్ - కృత్ - [illegible] స్త్రీ- సామాన్యమ్ - [illegible] శరీరమ్- [illegible] రూపమ్.

[illegible] తత్రైవ జాతిః- [illegible] [illegible]

పూర్వమీమాంసాయామాకృతివిషయమధికరణమాకృత్యధికరణమ్.

ఆకృతిగణ- పు- వ్యాకరణే గణవిశేషః- యత్ర గణపఠితేభ్యోఽపిశబ్దేభ్యోఽధికాస్తద్గణపఠితప్రయుక్తకార్యవిశిష్టాః కృతిపఠనేన నివేశయితవ్యా ఇతి శాస్త్రకృదభిమతాస్స గణ ఆకృతిగణ ఇతి లక్షణమ్ - యథా శకన్ధ్వాదిగణే మార్తణ్డాదిశబ్దాః -

ఆకృత్యధికరణ- న- పూర్వమీమాంసాయామధికరణవిశేషః- ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే స్థితః- తచ్చరీరం యథా- వ్రీహీనవహన్తి- పశుమాలభేత- శ్యేనం చినీత- ఇత్యాది ప్రయోగేషు వ్రీహ్యాదిశబ్దానాం కిం వ్యక్తిరర్థ ఉతాకృతిరితి విశయః- వ్యక్తిరేవార్థః, అవహననాదిక్రియాభిర్వ్యక్తేరేవాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్- నహ్యాకృతేస్తథాత్వమ్. నచ వ్యక్తీనామానన్త్యాదేకస్యాం వ్యక్తౌ శక్తిః ప్రయోగే వ్యభిచారాత్ కథం

ఆక్షేపోఽభిహితం రూపకమాక్షేపరూపక మితిలక్షణమ్- ఉ- ముఖచన్ద్రోస్య చన్ద్రత్వమిదమస్యోపతాపినః- నకేనున్దరిశం వాద-
ఆక్షైత్రజ్ఞ్య- [అక్షేత్రజ్ఞ- ష్యఞ్] అక్షేత్రజ్ఞస్య భావః.
ఆఖ- [ఆఙ్- ఖను- డ] పు- ఖనిత్రమ్-
ఆఖణ- [ఆఙ్- ఖణ- అప్] వేదేష్వృత్విగ్గః.
ఆఖణ్డల [ఆఙ్- ఖడి- కలచ్] పు- ఇన్ద్రః-
ఆఖడ్డి- [ఛాత్ర్యాదిః] తన్నామకర్షిః.
ఆఖన- [ఆఙ్- ఖను- ఘ] పు- ఖనిత్రమ్-
ఆఖని- పు- ఆఖాతమ్.
ఆఖనిక- [ఆఙ్- ఖను- ఇకన్] పు- చోరః- వరాహః- మూషికః- ఖం స్రోతః ఖాతమితి నిఖాతకారః-
స్వల్పఖాతనిమ్నప్రదేశే జలాధారః- ఇతి కస్యచిన్మతే.
[ఆఙ్- ఖను- ఇక] ఖనిత్రమ్-
ఆఖనికబక- [ఆఙ్- ఖను- ఇక- బక] ఖనిత్రమ్.
[పాత్రేసమితాదిః-] [ఆఖనిక- బక-] అల్మియమివగ్రహాయణ... [illegible]
ఆఖాన- [ఆఙ్- ఖను- ఘఞ్] పు- ఖనిత్రమ్.
ఆఖు- [ఆఙ్- ఖను- కు] పు- వరాహః- మూషికః.
ఆఖుకర్ణీ- స్త్రీ- మూషికపర్ణీ.
ఆఖుగ- పు- వినాయకః.
ఆఖుఘాత- [ఆఖు- హన- అణ్] మూషకస్యహన్తా.
ఆఖుపర్ణీ- స్త్రీ- మూషకపర్ణీ.
ఆఖుపాషాణ- పు- వైద్యశాస్త్రోక్తనవిద్యాయాం ఉపరసవిశేషః- తత్పర్యాయాః- క్షీరక- చపల- దగ్ధిన్ దారు- వజ్రాభ్రలేపక- లోహసంకరకారక- దుగ్ధసంబన్ధ- విదర్థకశబ్దాః- దుగ్ధపర్యాయపూర్వకాః మూషికపర్యాయపూర్వకాశ్చపాషాణపర్యాయాశ్చ.

తద్భేదాః- శఙ్ఖపాషాణః- గోదన్తపాషాణః- దాడిమపాషాణః- స్ఫటికపాషాణః- ఇత్యాదయః- తచ్ఛుద్ధిర్యథా- చూర్ణీకృత్య సూక్ష్మవస్త్రే బద్ధ్వా శిలాక్షారోదకేన దినమేకం డోలాయన్త్రేపచేత్-

తద్గుణాః- భ్రమమూర్ఛాయథాపకరత్వమ్- క్షయకాసవాతశ్లేష్మజ్వరకుష్ఠప్రణపామత్వమ్.
ఆఖుభుజ్- [ఆఖు- భుజ- క్విప్] పు- బిడాలః.
ఆఖువిషహా- [ఆఖు- విష- హన- టక్] పు- దేవతాడః-
ఆఖూత్థ- [ఆఖు- ఉద్- స్థా- క-] న- మూషికాణాముత్థానమ్.
ఆఖేట- [ఆఙ్- ఖిట- ణిచ్- ఘఞ్] పు- మృగయా.
ఆఖ్య- పు- క్రౌఞ్చద్వీపే చతుర్థవర్షః.
ఆఖ్యా- (ఆఙ్- చక్షిఙ్- అఙ్) స్త్రీ- నామధేయమ్-
ఆఖ్యాత- కృదాదిః- (ఆఙ్- చక్షిఙ్- క్త) త్రి- ఉక్తమ్. న- (వ్యాకరణే) తిఙ్- తిఙన్తపదమ్-

ఆఖ్యాతార్థవిషయే బహూ[illegible]బహుధా వివాదోఽస్తి- యథా- ఆఖ్యాతస్యోత్పత్తి[illegible] శక్తిః ఆఖ్యాతస్య

స్యకతిరిక్తైయాయికాః- కర్తరి కర్మణిచ శక్తిరితినైయాయికాః- భావనాయాం శక్తిరితిభట్టాః-
తత్రైక: కర్మణిచ భావేచాకర్మకేభ్య ఇతి పాణినీయసూత్రమ్- తత్ర కర్తరి కృదితిసూత్రస్థం కర్తరిత్యనువృత్తే- లకారానామ భవతి భవన్తీత్యాదౌ ప్రాయోయూణానాం త్యాదరూపాణాం తిఙాం- లాఘవాత్తేషాం కల్పితః స్థానే- తదర్థ ఏవాఖ్యాతార్థ ఇతి వ్యుత్పత్తిసూత్రే లఇత్యుత్సృష్టమ్- లకారాః కర్తరి కర్మణిచ స్యుః అకర్మకేభ్యస్తు కర్తరిభావేచేతి తదర్థః- కర్తరిభావేచేత్యస్యాకర్మకేభ్యఇత్యుక్తేః పరిశేషాత్కర్తరి కర్మణిచేత్యస్య సకర్మకేభ్యఇతిలభ్యతే- భావోనామ ధాత్వర్థః- తస్యధాతునైవోక్తత్వాల్ భావేలకారో యత్రవివక్ష్యతే తత్రాఖ్యాతం ఉపసర్జనస్య మాత్రార్థస్యోపేతి నిరర్థకమిత్యవధారణీయః- [illegible] కర్త్రాదిర్థ ప్రధానవిదేశంస్త్వాత్ ప్రత్యయార్థ భావప్రధాన మాఖ్యాతమితి నిరుక్తత్వాత్ప్రకృతి ప్రత్యయార్థయోః [illegible] సహాయార్థ ఇతి శాబ్దికాః ... మాశయః.

[illegible] ... యూరవ్యం సరాడ:- ఉ- అశ్నితనిబత.
ఆఖ్యాతృ- (ఆఙ్- చక్షిఙ్- తృచ్-) త్రి- వక్తా.
ఆఖ్యాన (ఆఙ్- చక్షిఙ్- ల్యుట్) న- కథా- గ్రన్థవిశేషః- తదర్థం కాత్తదధీతే తద్వేదేత్యర్థే ఠక్- ఉ- యావక్రీతికః-
పృష్టస్యకథనమ్- పరివృత్తే ఆఖ్యానైచగద్యమాప్తే భావావాస్త్రియాం ధాతో రిఞ్ ణ్వుల్వా- ఉ- కాంత్వంకారింకారం కృత్యాం క్రియాం కృతిం వాఽఽకార్షీః? సర్వాం కారిం కారికాం క్రియాం కృత్యాం కృతిం వాఽకార్షమ్.
ఆఖ్యానక- (ఆఖ్యాన- ఠక్) ఆఖ్యానమధీతే వేదవాయస్యః.
ఆఖ్యానకీ- తస్యా వృత్తోభేదసమవృత్తవిశేషః- తగణద్వయం జగణ గురుయుక్త్వ్యపమా జగణరగణ జగణ గురుయుక్తే స్వమూపాదౌ చేదాఖ్యానకీతిలక్షణమ్- ఉ- ఆఖ్యానకీతౌ జగురూగ్ఓజేజతావనోజేజగురూగురుచ్చేత్.
ఆఖ్యాయికా- [ఆఙ్- చక్షిఙ్- ణ్వుల్] స్త్రీ- గద్యరూపగ్రన్థవిశేషః- తత్పర్యాయాః- ఆఖ్యాయికా- కథా- ఆఖ్యాన- ప్రబన్ధకల్పనా- వక్త్రాపరవక్త్రనామనా వృత్తవిశేషో యత్ర విద్యతే సోచ్ఛ్వాసపరిచ్ఛిన్నాఽఽఖ్యాయికేతిలక్షణమ్- ఆఖ్యాయికా విశేషాః- హర్షచరితమ్- వాసవదత్తా- సుమనోత్తరా- భైమరథీ ఇత్యాదయః- అధికృత్యకృతే గ్రన్థే ఇతి విహితస్య ప్రత్యయస్య ఆఖ్యాయికాయాం బహులంలుప్- ఉ- వాసవదత్తా- ఆఖ్యాయికార్థకాత్ తదధీతేతద్వేదేత్యర్థే ఠక్. ఉ- వాసవదత్తికః.
ఆగ- న- అగ- విటపారూపమ్- ఉ- ఆగ- (ఆఙ్- అగ్)... ఉ- ఆగచ్ఛ ఆగత, [illegible]

ఆక్షారణా· [ఆఙ్ - క్షర - యుచ్] స్త్రీ· ఆక్షారణమ్·
ఆక్షారిత· [ఆఙ్ - క్షర - క్త] త్రి· అభిశస్తః·
ఆక్షిక - [అక్ష - ఠక్] త్రి· అక్షైర్దీవ్యతి యస్సః· అక్షైర్జయతి యస్సః· అక్షైర్జితమ్· శాకటాక్షం వహతి యస్సః·
ఆక్షిప్త· [ఆఙ్ · క్షిప - క్త] త్రి - కృతాక్షేపః· హృతః· [సంగీతశాస్త్రే] సంచారివర్ణగతాలంకారభేదః - పూర్వపూర్వస్మాత్ స్వరాత్ పరో ద్విస్స్వరః తృతీయస్వరేణ ఘటితస్సాదృశోఽలంకార ఇతిలక్షణమ్· ఉ· సరిగా· రిగమా· గమపా· మపధా· పధనీ· ధనిసా· ఆరోహవర్ణగతాలంకారభేదః· పూర్వపూర్వస్మాత్ స్వరాద్యనంతరస్వరయోగఘటితస్సాదృశోఽలంకార ఇతిలక్షణమ్· ఉ· స· సారిగమా· పధ.

ఆక్షిప్తికా· స్త్రీ· సంగీతశాస్త్రే నిబద్ధగీతభేదః· [illegible]

[illegible]

ఆక్షీవ· [ఆఙ్ - క్షీబ్ - అచ్] [ఆఙ్ - క్షిప - అచ్] పు· శిగ్రుః·

ఆక్షేప - [illegible] భర్త్సనమ్· అపవాదః· నిన్దాపూర్వవచః·

(అలంకారశాస్త్రే) అర్థాలంకారవిశేషః· విశేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తస్య వక్ష్యమాణస్య వా ప్రాకరణికస్య నిషేధాభాసో విధ్యాభాసో వా ఆక్షేప ఇతిలక్షణమ్· స ద్వివిధః· నిషేధాభాసో విధ్యాభాసశ్చ· తత్ర నిషేధస్యార్థన [illegible] విశేషోఽభిధేయః వాచ్యః· [illegible] విశేషాభిధాన అంగోక్తానాం న వినిషేధ్యం· వక్తవ్యవిధౌ యథాలంకారః· తత్ర నిషేధో యథా· సరోజప్రియాత్నేన [illegible] ఇత్యలంకారసందేశవాక్యాయుక్తః· తత్రాయం నిషేధోఽనుపపద్యమాన స్సన్ధిగ్రాహిణో [illegible] రూపాంతరేణ గత్యాదిత్వేవ పర్యవస్యతి· తత్ర ప్రథమ నిషేధో యథా· వయమశక్తా ఇత్యేవోక్తిః కథం ఘటతే [illegible] దయితాపరిపాలనీయత్వం ప్రతి యతో వక్తవ్యం నిషేధః ప్రథమో యథా· విజ్ఞాపయామస్తే కిందిల్· విజ్ఞాపయతే సుధావానస్య జ్ఞేయ· అత్రసర్వథాపయంతకడీయా ఇతివిశేష ఆక్షిప్యతే· సరాగా ప్రబలాః, వయం దుర్బలాః, తస్మాత్కర్తవ్యం [illegible], అథవా ముక్తాః· అత్ర సర్వథా ప్రాణైః పరిపాలనీయాస్సః, సప్రతిపక్ష్యమవలభ్య నియమితి విశేష ఆక్షిప్యతే· నిషిద్ధవ్యస్య విధ్యాభాసో యథా· నాథ ప్రియతమ [illegible] జనిచేత్ త్యజ· అరణ్యగృహమధిగమ్య వినిశ్చయస్య మయా· ఇయం తచ్ఛాత్రకామిన్యా ఉక్తిః అత్ర సేవాత్యాగవిధిరనుపపద్యమానః ప్రాణానాం త్యాగే పర్యవస్యతి· ప్రయాణేఽలంకారస్య సర్వస్య కారాదన్యసురోధేన విద్యానాథోక్తా రీతిః ప్రతిషేధోక్తిరాక్షేపః· సత్రిధా· వృత్తవర్తమాన భవిష్యద్విషయత్వాత్· పునరాక్షేపస్య భేదాదనంతా ఆక్షేపాః ఇతి దండిమతే· తే సూదాహృతాః స్వదర్పదాః కేచిత్· ధర్మాక్షేపః ధర్మ్యాక్షేపః కారణాక్షేపః కార్యాక్షేపః అనుజ్ఞాక్షేపః ప్రభుత్వాక్షేపః అనాదరాక్షేపః ఆశీర్వచనాక్షేపః పరుషాక్షేపః సాచివ్యాక్షేపః యత్నాక్షేపః పరవశాక్షేపః ఉపాయాక్షేపః రోషాక్షేపః అనుక్రోశాక్షేపః అనుశయాక్షేపః సంశయాక్షేపః శ్లిష్టాక్షేపః అర్థాంతరాక్షేపః హేత్వాక్షేపః ఇతి· స్వయముక్తస్యార్థస్య కించిన్నిమిత్తమభిసంధాయ ప్రతిషేధ ఆక్షేపః· ఉ· చంద్రసందర్శనాయాత్మానమర్పయాస్మి ప్రియాముఖమ్· అత్ర ప్రాధిగతస్య చంద్రదర్శనస్య ప్రియాముఖసత్త్వేనానర్థక్యం విచార్యాధిక్యేనాస్మి ప్రతిషేధః· నచాత్ర కేవలం ధర్మాధర్మిణ ప్రతిషేధః నగతార్థస్య కర్తవ్యం తస్యప్రతిషేధం ప్రతినిమిత్తత్వాభావాత్· నిషేధాభాసత్వే నిషేధేత్యుక్తేవ కర్తవ్యాక్షేపః· ఉ· గమ్యగచ్ఛసి చేత్ కాన్త తత్రైవ స్యాజ్జనిర్మమ· అత్ర గచ్ఛేతి విధిస్సన్, నిషేధస్తు అత్రమరణసూచనేన గర్భీకృతః· ఇతి సువలయానందోక్తో విశేషః·

అపహ్నుతిభిన్నత్వే సతి చమత్కారకారి నిషేధత్వం సామాన్యలక్షణమితి చంద్రికాకారః.

నాట్యశాస్త్రే గర్భసంధ్యంగవిశేషః· గర్భబీజసముద్భేద ఆక్షేప ఇతిలక్షణమ్ ప్రతాపరుద్రీయే· ఇష్టార్థో పాయానుసరణమాక్షేప ఇతి విద్యానాథః· గర్భబీజమిష్టార్థోపాయ ఇతి పర్యవస్యతి· ఉ· వయస్యదేవీ ప్రసాదనం ముక్త్వా నాన్యముపాయం పశ్యామి· ఇతిరత్నావల్యాం ౩ అంకే·

పూర్వమీమాంసాయాం సంగతివిశేషః· పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనోత్తరాధికరణ పూర్వపక్షోత్థాపనం ప్రత్యాక్షేప సంగతిరితిలక్షణమ్· యథా ప్రథమాధికరణే ధర్మవిచారశాస్త్రే వైధర్మ్యస్య సిద్ధాంతితస్య ప్రయోజనాధికరణే ధర్మేప్రమాణం ప్రత్యక్షమితి పూర్వపక్షేఽనుపపత్త్యా ప్రత్యాక్షేప సంగతిః·

రసవిద్యాయాం వేధవిశేషః· తైలేన ప్రక్షేపణమాక్షేపవేధ ఇతిలక్షణమ్·

ఆక్షేపక· [ఆఙ్ - క్షిప - ణ్వుల్] త్రి· నిన్దకః· పు· వ్యాధః·

వైద్యశాస్త్రే వాతరోగ విశేషః· కుపితో వాయుర్ధమనీః ప్రవిశ్య శరీరమాక్షేపయతి యస్స ఆక్షేపకః· వేగేనగతేనాస్య క్షయం భవతీతిలక్షణమ్· తచ్చికిత్సా యథా· నిరావేధః· వాతహరాష్టధాని· తీక్ష్ణప్రధమనః సస్నేహస్వేదభోజనం·

ఆక్షేపణా· [ఆఙ్ - క్షిప - యుచ్] స్త్రీ· (అలంకారశాస్త్రే) చిత్రకాబ్దరూపకవిశేషః

[illegible]

అగ - ధా. అక్ - గమ - అస్యాం కుటిల గత్యాదౌ గమనం. ఉ. అగతి - అగతే - అగతి.

అగ - వ్యాకరణశాస్త్ర ప్రయోగమున ప్రత్యయ ఆదేశః - అప్రత్యయః. ఉ. అగః.

అగత్ - ధా. [అక్ - గత్] అక్ - గమ్ - అస్యాంత్యర్థే రూ [illegible] అగత్య.

అగత - (అక్ - గమ్ - క్త) త్రి. ఆయాతః.

[illegible]

వైద్యకమ్. వైదికమ్. పార్థ్యమ్. పాపమ్. ఔ పగతమ్. [illegible] దేవదత్త రూ [illegible] వైదిక తమ్.

అగతపూర్వ - (అగత - పూర్వ - త్రి) యథా [illegible]

[illegible]

అగతార్థ - [illegible] యథా [illegible] అగత [illegible]

[illegible]

[illegible] - (అగత - యోధి - [illegible]) [illegible]

[illegible] - [అగత - పూర్వ - త్రి] త్రి - అగతంతో [illegible]

అగతాక్షర - యథా [illegible] (అగత - అక్షర - త్రి) త్రి. అగతాక్షరయోరియమస్య -

అగద్య - ధా. ఆప్. అగద్య - ఉ. అగద్యత్.

అగద్యయ - ధా. ఆప్. అగద్యయ - ఉ. అగద్యయత్.

అగద్యాయ - ధా. ఆప్ - అగద్యాయ - ఉ. అగద్యాయత్.

అగద్యాయమాన - ధా. ఆప్ - అగద్యాయమాన - ఉ. అగద్యాయమానత్.

అగద్యాయమ - ధా - ఆప్ - అగద్యాయమ - ఉ. అగద్యాయమత్.

అగమ - (అక్ - గమ్ - క్త) త్రి. ప్రాప్తిః -

అగస - ధా. అక్ - గమ - అస్య [illegible] జీవియా [illegible] ఉ. అగసా.

అగస్తు - [అక్ - గమ్ - కర్త -] త్రి. ఆహార్యం - పు. అతిథిః.

వైద్యశాస్త్రే [illegible] [illegible] అగస్త్యజ్వరో [illegible] [illegible] [illegible] ఎవమాగస్తు జ్వరస్త్రియో [illegible]

అగస్తుక - (అగస్తు - క -) త్రి - అగస్తుః.

అగమ్ - ధా - అక్ - గమ్ - ఉ. అగమ్య.

అగమ - [అక్ - గమ్ - అప్] పు. [illegible] - పు. ఆగమనమ్.

[illegible]

[illegible] అగమనః.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

వ్యాకరణశాస్త్రవిశేషః - ఉద్దేశ్యశ్చ సమీప విధీయతే. [illegible]

[illegible]

ఆగమయ- ధా- ఆఙ్- గమయ-

ఆగమవిరోధిన్- త్రి- (తలశాస్త్రశాస్త్ర) శాస్త్రదోషాన్తర్గత విరోధివిశేషః- తల్లక్షణం శాస్త్రైవ వ్యాఖ్యాతమ్- ఉ- అసాహితాగ్నయా ఉపస్థేయేతాం ప్రాప్తవ్యతే। విప్ర వైశ్వానరీమిష్టిమ్ - అసావనుమతిలోపి వేదానధిగచ్ఛేదు రో॥

ఆగమసిద్ధాన్త- న- పాశుపతాదిభేదః - చతుర్మార్గిప్రధానం పాశుపతాదిమార్గము సిద్ధాన్తమితి తల్లక్షణమ్-

ఆగమి- ధా- ఆఙ్- గమ్ఌ- ణిచ్- ఉభా స్వాందోర్యత్యా యావుప్సాదాత్మనే పదమేవభవతి- ఉ- ఆగమయస్వతావత్- మాత్వరిష్ఠా ఇత్యర్థః-

ఆగమిత- (ఆగమ- తత్) ఆగమహానాయస్య-

ఆగమిన్- త్రి- ఆగమసహితః-

ఆగయ్- ధా- ఆఙ్- ఆగయ్-

ఆగవీన- (ఆఙ్- గో- ఖ) త్రి- గాంగృహీత్వాగోః ప్రత్యర్పణపర్యన్తం యః కర్మకరోతి సః-

ఆగస్- (ఇణ్- అసున్) న- అపరాధః- పాపమ్-

ఆగస్కృత్- త్రి- (ఆగస్- డుకృఞ్- క్విప్) అపరాధకారీ.

ఆగస్త్య- న్య- [అగస్తి- యఞ్] అగస్తేరపత్యమ్- అగస్తేర్గోత్రాపత్యమ్- [అగస్త్య- అణ్] అగస్త్యస్యాపత్యమ్- అగస్త్యస్య గోత్రాపత్యమ్ - అగస్త్యాపత్యేనుప్రత్యయస్య లుక్- అగస్త్యశబ్దస్యాగస్తి ఇత్యాదేశః- ఉ-

ఆగస్త్యాయనః- పు- [అగస్తి- ఫక్] అగస్తినా ప్రోక్తో పాపాదేశవిశేషః-

త్రి- అగస్త్యస్యేదమిత్యాదిః.

ఆగామిన్- [ఆఙ్- గమ్ఌ- ణిని] త్రి ఆగమిష్యతి యః సః.

ఆగార- [అగార- అణ్] న- గృహమ్-

ఆగుర్- స్త్రీ- [ఆఙ్- గుర- క్విప్] స్త్రీ- అఙ్గీకారః- అస్య పదత్వే ఆగూరితిరూపమ్-

ధా- ఆఙ్- గుర్- సంకల్పార్థకః-

ఆగుర- [ఆఙ్- గుర్- క] [వేదే] కర్మాద్యమః-

ఆగూ- [ఆఙ్- గమ్ఌ- డూ] [ఆఙ్- గమ్ఌ- క్విప్] అఙ్గీకారః- ప్రతిజ్ఞా-

ఆగూః పరిశిష్టమన్యరూపమ్-

ఆగూః- స్త్రీ- ఉక్తార్థే ప్రతిశ్రయవిశేషః- ఆగూస్వరూపః నచయజ్ఞాత్యోగ్నతి ఉ- యజ్ఞాగూః- సూ- న్యాయతి భోః ఉన్యజ్ఞాగూస్తస్మై ఉః-

ఆగూర్- ఆగుర్ ఇత్యస్య పదత్వేరూపమ్- ఉ- ఆగూర్యాఖ్య క్షా- తస్యభువి పర అవనా వేద ఆగూః-

ఆగూః- ఆగూర్ ఇత్యస్య ఖువర అవసానేచ రూపమ్-

ఆగోరణ- [ఆఙ్- గుర- ల్యుట్] న- సంకల్పః- ఏతద్వద యతిహోమాం సాయణాన సహితాధ్యయనోచ్చారణ, యథా- యస్మాత్ సాగురణ సదర్శయతి తథా జనే తిరిత్యాహ్రియతే- అ

తా) హ్వాను ధారాత్మాన్యవతీర్యతనుయత ప్రతిపన్నానుమతశబ్దార్- ఆగురతే సంకల్పయతిత్యర్థః- ఆత్రాగోరణాస్వత్) ప్రతిషేధాలక్ష్యతే- యదాగ్యోగోరణం ఇష్యతే నము రాత్యతి- తతస్త్వత్) కార్యే వినియోజకో విధిః కల్ప్యతే- సర్వ)కార్యం విశ్వజవ్యాగేన కుర్యాదితి-

ఆగ్నావిష్ణవ- పు- (అగ్నావిష్ణూ- అణ్) అగ్నావిష్ణూ కర్త్రోయస్య స్తోత్రస్యోపాయోఽనువాకో వా- అయం చర్థనామతే-

ఆగ్నావైష్ణవ- పు- [అగ్నావిష్ణూ- అణ్] అగ్నావిష్ణూ కర్త్రోయత్రాస్తి సోఽధ్యాయో ఉనువాకో వా - అయం భోజయతే- [అగ్నావిష్ణు- అణ్] త్రి- అగ్నావిష్ణుదేవతాకః-

పు- కామ్యేష్టివిహితయాగవిశేషః - ఆగ్నావైష్ణవ ఏకాదశకపాలః సారస్వతమాజ్యమ్, బార్హస్పత్యశ్చరుః ఇతి త్రిహవిష్కాష్టిరేకా- తత్రభిచరతః ప్రత్యభిచరతః అభిచర్యమాణస్య చాభిచారప్రత్యభిచారాభిచారశాన్తయః త్రీణిఫలాని- ఆగ్నావైష్ణవ ఏకాదశకపాల ఇత్యేకహవిష్కా ఇష్టిరన్యా- అయం యజ్ఞోఽనావేకమేతస్యయజ్ఞో ఽభవతిఃఫలమ్- ఆగ్నావైష్ణవోఽష్టాకపాలః చరుర్హవిః త్రిహవిష్కా ఇష్టిరన్యా- చక్షుష్కామస్యచక్షుః ప్రాప్తిఃఫలమ్- ప్రాతస్సవనస్యకాలే ఆగ్నావైష్ణవోఽష్టాకపాలః, సారస్వతమాజ్యమ్, బార్హస్పత్యశ్చరు ఇతి త్రిహవిష్కా- మాధ్యన్దినసవనస్యకాలే ఆగ్నావైష్ణవ ఏకాదశకపాలః సారస్వతమాజ్యమ్ బార్హస్పత్యశ్చరు ఇతి త్రిహవిష్కా- తృతీయసవనస్యకాలే ఆగ్నావైష్ణవో ద్వాదశకపాలః సారస్వతమాజ్యం బార్హస్పత్యశ్చరురితి త్రిహవిష్కా- ఏషాం త్రయాణాం కల్పానామిష్టిః - అనూబన్ధ్యకాలేష్టిః తత్రిపదుగ ఏకకపాలః.

ఏతద్విషయ మధికరణం పూర్వమీమాంసాయాం చ స్థితమ్స్యత్ర తిరామ ప్రథమం యథా- హవిర్గణః కశ్చిచ్ఛ్రూయతే- ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేదభిచరన్ సరస్వత్యాజ్యభాగాం బార్హస్పత్యశ్చరుం ఇతి తత్ర ప్రథమస్య ద్విదేవత్యాదగ్నిషోమీయవిధ్యన్తః- ద్వితీయస్య తృతీయస్య చైకదేవత్యాదాగ్నేయవిధ్యన్తః- నచ స్థానసామాన్యాదేవ ప్రథమద్వితీయతృతీయానాం ప్రథమద్వితీయతృతీయత్వాత్ స్వస్థానీయేష్వేవవిధ్యన్తః- తావిషయమాన్యేషు కర్షా దేవతాసామాన్యస్యైవ దేవతాసామాన్యాపేక్షయా స్థాన సామాన్యస్య దుర్బలత్వాదిత్యవగమాత్.

ఆగ్నిదత్తేయ- (అగ్నిదత్త- ఢఞ్) అగ్నిదత్తేన నిర్వృత్తః అగ్నిదత్తస్య నివాసో వాదేశవిశేషః.

ఆగ్నిపద- (అగ్నిపద- అణ్) త్రి- అగ్నిపదాదిభ్యోఽభిధాత్రీకర్త్యం వా.

ఆగ్నిమారుత- (అగ్నిమరుత్- అణ్) త్రి- అగ్నిమరుద్దేవతాకమ్- న- శస్త్రవిశేషః- జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే- ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరన్తి - అగ్నిమారుతాదేవమ్

[illegible] ఉదితస్య మానః [illegible] విరుద్ధ [illegible] రాత్ [illegible] ఇతి సూత్రే [illegible] సిద్ధౌ [illegible] ఇతి [illegible] సూత్రే [illegible] స్వరసిద్ధయే [illegible]

[illegible]

ధాతుయోగాత్ [illegible] కర్తవ్యతే [illegible] ఇతి [illegible] వ్యాఖ్యానం [illegible] ఇతి సూత్రే [illegible] ఆగమః [illegible] ఇతి [illegible]

[illegible]

[illegible] ఆగమ [illegible] ఇతి న్యాయేనాద్యవస్యాపి పదాన్త [illegible] పదాన్తత్వాత్ [illegible] పదాన్తభక్తః పదాన్త [illegible] ఇత్యుక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - అనయా పరిభ [illegible] పదాన్తత్వాతిదేశ [illegible] పదాన్తత్వాభావాత్ పదాన్తత్వం

[illegible] మితి వచనమ్ - అనయా పరిభాషయా ఆగమా [illegible] ఇతి [illegible] ఆగమానామాగ [illegible] సూత్రే [illegible] ఇతి [illegible] పదాన్తస్యేతి [illegible] పదాన్తభక్తః పదా [illegible] ఇతి [illegible] దాగమ ఇతి న్యాయేనాట్ [illegible] సూత్రే [illegible] పదాన్త [illegible] వ్యాఖ్యాత [illegible] పదాన్తత్వాత్ [illegible] పదాన్త [illegible] పదాన్తత్వ [illegible] పదాన్త [illegible]

[illegible]

స్యథా ఋకారస్యగుణవృద్ధీ అరారావేవేతి [illegible] - తత్ర వర్ణగ్రహణే [illegible] ఆతఏవ తదాద్యాం [illegible] ఇతి సూత్రే భాష్యం [illegible] వృద్ధి [illegible] తదితి - ఏతత్ప్రయోగాపి [illegible] ఆగమాః ఇత్యాదికం [illegible] సూత్రే [illegible] స్పష్టమ్.

ఆగమనం - క్లీ - (ఆఙ్ - గమ్ - ల్యుట్ -) ప్రాప్తిః - [ఆఙ్ - గమి - ల్యుట్] ప్రవేశమ్ - ప్రోషితాదీనామాగమనవిషయే [illegible] యథా - [illegible] లగ్నాద్ద్వితీయ [illegible] గురుశుక్రౌచేత్ ప్రవాసీ [illegible] గచ్ఛతీతి వక్తవ్యమ్ - లగ్నాత్ ద్వితీయతృతీయ [illegible] దాశూరం గత్వాఽఽగచ్ఛతీతి వక్తవ్యమ్ - [illegible] స్పష్టప్రాప్తిః - గురుశుక్రౌ [illegible] ఆగచ్ఛతీతి వక్తవ్యమ్ - [illegible] ఆగచ్ఛతీతి వక్తవ్యమ్ - లగ్నే [illegible] ప్రోషితా [illegible] వక్తవ్యమ్ - లగ్నాత్ [illegible] వక్తవ్యమ్ - [illegible] వక్తవ్యమ్ -

ర్త్రకాతుర్వ్యం కర్తవ్యేష్వపి తేషు సామ్యపి తాత్పర్యాచ్చక్ర ర్త్రవ్యో ప్రతివిశేషః - తత్ప్రయోగో యథా - అముకగోత్ర ముకశర్మాణం మాణవకమాగ్నేయవ్రతేన కర్మణా సంస్క రిష్యామీతి సంకల్ప్యాగ్నేయవ్రతం చరిష్యామీతి శిష్యం వాచయిత్వా ఉపవీతాది ధారయిత్వా స్నానం కార యిత్వా ప్రజాపతిసోమవిశ్వేదేవదేవర్షితర్పణం కార యిత్వా ప్రతిష్ఠాద్యగ్నిముఖాన్తే శిష్యేణాన్వారబ్ధోఽగ్న యే కాణ్డర్షయే స్వాహేతి హుత్వా అగ్నే నయ, ప్రవ ద్యాగ్రియః, ఆచ్ఛాగిరోమతయః, అగ్నే త్వమస్మత్, అ గ్నే త్వం పారయా, ప్రికారవో మనునేతి పఙ్క్తిః, సంహి తీభ్యో దేవతాభ్య ఇత్యాదిభిః పఞ్చభిశ్చ హుత్వా - అగ్నే వ్రతపతే కాణ్డర్షిభ్య ఆగ్నేయవ్రతం చరిష్యామీత్యాది భిశ్చతుర్భిరగ్న్యుపస్థానం జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తేఽ భ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ - అథాముకగోత్రమ ముకశర్మాణం మాణవకమాగ్నేయ వ్రతోత్సర్జనకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్యాగ్నేయ వ్రతోత్సర్జనం కరిష్యామీతి శిష్యం వాచయిత్వా ఉపవీతాదిధారణం స్నా నం తర్పణం పూర్వవత్కారయిత్వాఽగ్నిముఖాన్తే పూ ర్వవత్ప్రధానాహుతీర్హుత్వా అగ్నే వ్రతపతే కాణ్డర్షి భ్య ఆగ్నేయవ్రతమచారిషమిత్యుపస్థానం కారయిత్వా జయాద్యగ్న్యుపస్థానాన్తేఽభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ -

పుం దర్శపూర్ణమాసేష్టి ప్రధానయాగేషు షట్సు మధ్యే పౌర్ణమాస్యాం చ త్రయాణాం మధ్యే పూర్వః కర్తవ్యో యాగః - తత్ప్రయోగో యథా - ఆప్యాయతాం [illegible] - అగ్న యేఽనుబ్రూహి - పునరాప్యాయతామ్ - దక్షిణాతిక్రమ్య ఆశ్రావయ - అస్తు శ్రౌషట్ - అగ్నిం యజ - అగ్నయ ఇ దమ్ - ఇతి - అయం చ ప్రయాజానన్తరం ధ్రువాభిఘారణ మాదిభిఘారణానన్తరం ధృతభిఘారణాయ స్రుచ్యాదానా నన్తరం కర్తవ్యః - పౌర్ణమాసే ఏతదనన్తర మగ్నీషోమీయ యాగః - ఏతద్విషయమధికరణం పూర్వమీమాంసా యాం -౧౭-౮ పా॥ సప్తమమ్ - తద్యథా - దర్శపూర్ణమా సయోర్వ్రియతే - యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావా స్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతీతి - తత్రయ థాఽగ్నిహోత్రశబ్దోఽగ్నయే హూయతే [illegible] నిమిత్తీకృత్య కర్మనామధేయం తథాఽగ్నేయశబ్దోఽప్యగ్ని సంబద్ధం నిమిత్తీకృత్య కర్మనామధేయం స్యాదితిచేత్ - మై వమ్ - నామత్వే దేవతారాహిత్యప్రసఙ్గాత్ - అగ్నిహో త్రేత్వగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయం [illegible] హోతీత్యనేన విహితో మన్త్రః ప్రత్యక్షమితి మన్త్రవ ర్ణదేవతాం తత్ర - ఇహ తు న తాదృశో మన్త్రోఽస్తి - ఆ గ్నేయశబ్దస్తు దేవతాం విధాతుం శక్నోతి - అగ్నిర్దేవతా స్యేత్యస్మిన్నర్థే తద్ధితప్రత్యయస్య స్మృతత్వాత్ - న చ దేవ తాయాగగుణయోర్వ్యాధానాద్వాక్యభేద ఇతి వాచ్యం - కర్మ

యమ్ - కర్మణోఽప్రాప్తత్వేన గుణద్వయవిశిష్టస్య కర్మణ ఏ కవాక్యేన విధానాత్ - తస్మాదాగ్నేయశబ్దేన దేవతాగు ణోఽపి విధీయతే - ఏతద్దేవాధికరణం గుణమతేన యథా - ఉదాహృతవాక్యే దేవతారాహిత్య ప్రసఙ్గేన నామత్వాభావాద్గుణయోర్విధౌ వాక్యభేద ప్ర సఙ్గాచ్చ విధ్యసంభవాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షః - గు ణద్వయవిశిష్టకర్మవిధిసంభవాత్ప్రామాణ్యమితి రాద్ధాన్తః.

ఇదమపి చిన్త్యతే - కిం పౌర్ణమాస్యమావాస్యయో శ్చాగ్నేయాఖ్యం కర్మైకమేవాహో స్విద్భిన్నమ్ - తత్రా గ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం చ పౌర్ణమా స్యాం చాచ్యుతో భవతీతి కాలద్వయస్య సంఖ్యావత్పృథ క్త్వనివేశిత్వాత్కర్మభేద ఇతి రాణకాచార్యాః - పార్థ సారథిమిశ్రాస్తు కర్మైకమాహుః - తదభిప్రాయస్తు కా లో హి న సంఖ్యావత్కర్మానుబన్ధి విశేషణం కిం తు ప్రయో గానుబన్ధి - తేన కాలభేదాత్ప్రయోగభేదమాత్రం న తు క ర్మభేద ఇతి॥

౨-౪-౩ పా॥ చతుర్దశమధికరణం యథా - యదాగ్నే యోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతీతి కాలద్వయే విహితమ్ - యదాగ్నే యోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాం భవతీత్యేకస్మిన్కా లే పునర్విహితమ్ - తత్రాపి చేద పునశ్శ్రుతిలక్షణేనాభ్యా సేన ప్రయాజానామివ భవతి - తథా సత్యాగ్నేయయాగ స్య దర్శకాలే ద్విః ప్రయోగ ఇతి చేన్న - ప్రత్యభిజ్ఞానా దాగ్నేయస్యైకత్వే సత్యేకకాలవాక్యస్యానువాదక త్వాత్ - న చానువాదో వ్యర్థః - విధేయస్య ప్రశంసార్థ త్వాత్ - యద్యప్యాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమా వాస్యాయాం భవతి, తథాపి న కేవలోఽగ్నిస్సోమసహితః ఇన్ద్రసహితోఽగ్నిస్సమిధినః - తస్మాదైన్ద్రాగ్నః క ర్తవ్య ఇతి విధేయస్తుతిః - ప్రయాజేష్వభ్యాసో[?] ఽపి [illegible] నాసంభవమ్ - తస్మాదనువాదః.

ఏతద్విషయమధికరణాన్తరం ౩-౬॥ ౧పా॥ నవమమ్. యథా - అగ్నీషోమీయయాగస్తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే పఞ్చ మప్రపాఠకే ద్వితీయానువాకే సమామ్నాతః - తాభ్యామే తమగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం పౌర్ణమాస్యాం ప్రయ చ్ఛతి - ఆగ్నేయయాగస్తు అష్టమప్రపాఠకే తృతీ యానువాకే సమామ్నాతః - యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలో ఽమావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవ తి - తత్రానుష్ఠానస్య ప్రామాణిక విధ్యధీనత్వాదగ్నీషో మీయస్య ప్రథమానుష్ఠానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః - మన్త్ర కాణ్డే పూర్వం పఠితా ఆగ్నేయమన్త్రాః - తథా మన్త్ర కాణ్డే ఆద్యోగమన్త్రానుసారేణ బ్రాహ్మణేఽపి ప్ర థమమగ్నిర్మూర్ధేత్యాదికే ఆగ్నేయ్యౌ యాజ్యానువాక్యే ఆమ్నాతే - తతః ప్రథమపఠితే సత్యపేతానిత్యాదికే ప్రా

[illegible] పాకయజ్ఞ [illegible] కాలాదయో [illegible] త్రాగ్నిముఖ [illegible] శస్త్రస్య అనుయా [illegible] విధానాయ సంయోగః- [illegible] కాలాదేశస్యాగ్ని తదానీమా [illegible] స్యార్థో [illegible] త్వమ్ [illegible] పుత్రేష్ట్యాదౌ [illegible] ఇతరస్త్రోత్ర [illegible] పూర్వమేవ [illegible] అగ్ని [illegible] [illegible] సంస్థావా [illegible] పూర్వమీమాంసా ౧౨ | ౨ | ౩ ||

[illegible]

ఆగ్నిశర్మ- [illegible] అగ్నిశర్మణో పత్యమ్.

ఆగ్నిశర్మ్యా- (అగ్నిశర్మ- ఫ) అగ్నిశర్మా [illegible] ఇత్యాది.

ఆగ్నిష్టోమిక- (అగ్నిష్టోమ ఠక్) త్రి- అగ్నిష్టోమవ్యాఖ్యానః- అగ్నిష్టోమే [illegible] అగ్నిష్టోమ [illegible] [అగ్నిష్టోమ- ఠక్] అగ్నిష్టోమ [illegible]

[illegible]

ఆగ్నిష్టోమిక- [అగ్నిష్టోమ- ఠఞ్- ఙీప్] అగ్నిష్టోమస్య [illegible]

ఆగ్నీధ్ర- (అగ్నిధ్- రణ్) [అగ్నిధ్రి- అఞ్] న- అగ్నిధః [illegible] పు- అగ్నీధ్- న- [illegible] ప్రభుః- సవిత్రాజ్య [illegible] వహ్నిః- [illegible] ఇత్యాదయః- తస్యః- హిరణ్యాస- [illegible] ఇతి పౌరాణికీ గాథా-

ఆగ్నీధ్రా- [అగ్నిధ్- రణ్- టాప్-] అగ్నిధస్థాపనశాలా.

ఆగ్నీధ్రీ- [అగ్నిధ్రి- అఞ్- ఙీప్] అగ్నిధః స్థాపనశాలా-

ఆగ్నీధ్రీయ- [అగ్నిధ్రి- ఛ] న- సోమయాగే ధిష్ణ్యవిశేషః- అగ్నిధ్రస్య స్థానమ్-

ఆగ్నేయ- [అగ్ని- ఢక్] త్రి- అగ్నేరపత్యమ్- అగ్నినా సృష్టం సామ- ఆగ్నేయకమ్- అగ్నేరాగతమ్- అగ్నేర్ దమ్- అగ్నిర్దేవతాయస్యసః- ఇత్యాది-

త్రి- వైద్యశాస్త్రప్రసిద్ధభేదః- [illegible] స్త్రరూపగుణాల్పణమ్, ఆగ్నేయం [illegible] పదార్థ మితి కల్పతరుః-

పు- తైత్తిరీయసంహితాయాం యుఞ్జానః ప్రథమం మన ఇత్యాది కాణ్డః-

న- అస్త్రవిశేషః- యేనాగ్ని రుద్భవతి-

న- పురాణవిశేషః- అష్టాదశస్యాన్య తమః- [illegible] ఋషిణా ప్రోక్తం, [illegible] కగణనం [illegible] సంఖ్యేత్యాది ప్రతిపాదక [illegible] పురాణ మాగ్నేయ మితి కల్పతరుః- తత్పాఠ స్సర్వయజ్ఞ ఫలప్రదః-

పు- అగస్త్యః- న- రక్తమ్- సువర్ణమ్-

పు- యజుర్వేదినాము [illegible] [illegible] పూర్వ [illegible] తరాగ్ని [illegible] [illegible] యజమదగ్ని [illegible] పూర్వ [illegible] దాయత్రేపం [illegible] అగ్నయే స్విష్ట కృతే స్వాహేతి [illegible] పూర్వాహుత్య [illegible] దక్షిణతః ప్రధానపర్వం మధ్య [illegible] ఉత్తరత [illegible] పాత్ర [illegible] ప్రధానదర్వ్యా [illegible] మధ్యమాజ్య [illegible] మూల [illegible] దక్షిణోత్తరాభ్యాం [illegible] ప్రతిష్ఠాప్యనవ్యం [illegible] పునరుద్ధృత్య మధ్యమం [illegible] పునరుద్ధృత్య మూలం [illegible] అగ్నిం [illegible] ధూమిం [illegible] మధ్యమం [illegible] [illegible] ఉత్తరార్థే [illegible] పరిధాయ [illegible] ప్రమాది [illegible] దక్షిణతో నిషాదితం బ్రాహ్మణం భోజయిత్వా పూర్ణాయ బ్రాహ్మణాయ వృషభం దత్త్వా [illegible] గ్రాసనవనాదికార్యం [illegible] ఇతి-

న- యజుర్వేదినాముపనయనో [illegible]

తాహ్యష్టి,కాణ్డపతిత్సైన్ద్రాగ్న మేకాదశకపాలం ని ర్వపేత్ప్రజాకామ ఇత్యాది వ్యాయమవన్యాయో ద్రష్ట వ్యః.

పు- ప్రాయశ్చిత్తేష్టిరూపయాగవిశేషః- వైశ్వానర యాగసహకృతః- తద్విధిస్తైత్తిరీయసం॥ ౨కాం॥౨ప్ర॥ ౫అను॥

పు- గ్రహవిశేషః- అగ్నిష్టుదాఖ్య ఏకాహే శ్రూయ తే- ఆగ్నేయాగ్రహాభవన్తీతి- తేషుచోదక ప్రాప్తయో ర్నానాదేవత్యయోః స్తుతశస్త్రయో రస్తుర్యాహ ఇతిచేన్న ద్వితీయాధ్యాయోక్తయోరర్థ కర్మత్వస్య నిర్ణీతత్వేన సం స్కారకర్మత్వాభావాత్- ఇతిపూ॥ మీ॥ ౯అ॥ ౪ పాద నిర్ణీతం॥

ఆగ్నేయక- పు- దావాగ్నిర్నామకఓషధి విశేషః.

ఆగ్నేయాస్త్ర- [ఆగ్నేయ- అస్త్ర] న- మన్త్రవిశేషః- చతు ర్థ్యన్తశోషణకశబ్దపూర్వకోదిద్మహేశబ్దః చతుర్థ్యన్తబ డబాముఖశబ్దపూర్వకో ధీమహిశబ్దః- తన్నోబడబా ఇతిశబ్దః తప్రశబ్దః ప్రథమన్తః- ప్రచోదయాదితిశబ్దశ్చేతి తన్మ న్త్రః- తస్యపరబ్రహ్మఋషిః- గాయత్రీచ్ఛన్దః- బడబా ముఖోఽగ్నిర్దేవతా- ఓంబీజమ్- వ్యాహృతయశ్శక్తిః- ప్రణవపూర్వికాభిరనులోమవిలోమాభిః పచ్ఛోగాయత్రీ భిః కరన్యాసాఙ్గన్యాసౌ- తతాగ్రతోఽస్థితమిద మనం ధ్యాత్వా తత్రస్థం వ్యాహృతిభిస్సహ శోకాద్యుపశాంతయే ఆకాశలగ్నం నమామి దేవం బడబాముఖాగ్నిమ్- ఇతిధ్యా నమ్- త్రికోణేఽగ్నిబీజమ్, అష్టకోణే అస్త్రమన్త్రమ్, పఞ్చ కోణా వాద్యసాధ్యం లిఖిత్వాహ్వానాదిపూజా పూర్వక మగ్నిమావాహ్యసాధ్యం తత్సన్నిమన్త్రమనుం జపేత్

ఆగ్నాయీ- (ఆగ్నాయ- జీప్ స్త్రీ- భూప్రవంకఃఓరోఃప త్నీ- తత్సత్రాః- అనల్గః- సుమనాః- స్వాహా- క్రియాః- అగ్నీరాః- శివః- ఇతి షట్-

స్త్రీలాఙ్గలికే- విగిన్విశేషః- తత్పర్యాయః- చరాచా- అగ్నిదేవతాకఋగ్విశేషః- ఏతద్విషయ మధికరణం పూర్వమీమాంసాయాం ౩అ॥ ౨పా॥ అష్టమమ్- తద్యథా- జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే- అగ్నాయ్యాఽగ్ని ధ్రముపతిష్ఠత ఇతి- తత్రాగ్నీధ్రాసాకస్య మణ్డపస్య యదుపస్థానం తద్యయా తయా ఋచాచాదతయా కర్త యాఽగ్నిసంబన్ధిన్యాకర్తవ్యమ్- అగ్నిదేవతాయాస్సా ఋచస్స్యాదగ్నాయీతి సాధారణోక్త్యా ఋగ్విశేషస్యా ప్రతీతత్వాత్తచ్ఛన్దసమ్- క్రియమాణకరణలింగతానాస్యాగ్నాయీ

నామ్నచాంగ్రిమఞ్ప్రయుక్తవ్యాపారసాధనత్వం కరణా దీనామ్నాతమ్- కోఽసౌ వ్యాపారఇతిదిశేషముఖతా. యా మగ్నీధ్రోపస్థానరూపోయమితి బోధయన్నయం విధి ర్విశేషమాత్రం సంకామతీతి లాఘవమ్- అతఃకృతా నా౦రుక్రియా పదయుక్తవ్యాపార సాధనత్వం వ్యాపార

విశేషశ్చశ్రుత్యాభయమాత్రేనలాభోద్యమితిగార్హపత్యశ్రుత్సన్నిధాప్రాప్త కృతాభిరాగ్నేయీభిప్రత్య ఉపస్థానమ్- ఏవమైన్ద్రాఽస్త్రిన్ద్రా దోర్వైష్ణవ్యాపాఠిధానే మిత్యత్ర సదోహవిర్ధానాఖ్యయోర్మణ్డపయో రుపస్థానే ప్రకృతానామైన్ద్రీణాం వైష్ణవీనాంచఋచాంప్రయోగ ఇతిద్రష్టవ్యమ్- అయమే వన్యాయ ఆగ్నాయీన్యాయ ఇతి వ్యవహ్రియతే.

ఆగ్నాయీన్యాయ- పూర్వమీమాంసాయా మగ్నాయీ విష యమధికరణమ్- ఆగ్నాయీశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.

ఆగ్రభావ్య- [అగ్రభావ-ష్యఞ్] న- అగ్రభావస్యభావః శ్రేష్ఠత్వమ్.

ఆగ్రభోజనిక- (అగ్రభోజన-ఠక్) అగ్రభోజనం యస్మైనియ తందీయతేసః.

ఆగ్రయణ- [అగ్రయణ-అణ్] న- ఇష్టివిశేషః- నవాన్నభ క్ష్యజ్ఞకర్మవిశేషః-

ఆగ్రయణేష్టి మన్త్రాస్తైత్తిరీయ సంహితాయాం ౧కాం ౭ప్ర॥ ౨అను॥ పఠితాః-

తస్యప్రయోగోయథా- శరత్కాలే ఉపాకాస్యా యాం పౌర్ణమాస్యాం వా ప్రాతరగ్నిహోత్రం హుత్వా పత్నీభిస్సహ ప్రాణానాయమ్య సంకల్పం కరోతి- అగ్ర యణేనయక్ష్యే స్వర్గం లోకమవాప్నవానీతి- విద్యుత్ సి- అద్యయజ్ఞాయ- అగ్రయణేయాగంపారిరదమేషాం మయాతి- అ- సాధారణదేవతాభాగాన్ద్రాగ్నవ్యమముఖ్య తాని- దామావాస్యంతన్త్రమ్- అన్వాధాయద్రతప్రిదే శః- వేదంకృత్వావేదిః- యస్యతస్యచిత్తాధ్వర్యవోస్తీ వేషః- మన్త్రజాలంకృత్య పరిస్తరణమ్- దేవాన్ వేష- పాత్రప్రయోగకాలే వికవంకతి కపాలాని వేద్యష్టా స్యస్పృశ్యద్వంద్వమగ్నిహోత్రహవణ్యాది శూర్పద్వయ మేకముల్లూఖలంముసలం ప్రాణదోహపాత్రాణ్యన్వా హార్యస్థాలీవజ్రానిత్యపరాణి సర్వాణి- గృహీతప్రయయ తా ్యమేకస్యం పాత్రాంణ్యసా ర్వాణిబీజాని సమోహ్య శర్వాభ్యోనిర్వాపః- వానస్పత్యాఽసి వేసాఽవఇతి శూ ర్పత్రయమ్- నిరపమితినైర్ఋతసనమ్- అభిమన్త్రణం చతన్త్రేణ- నిర్వాపకాలే అగ్నయేజుష్టమితి పురాణా నాం వ్రీహీణాంనిర్వాపః- అథానస్సిస్థశూర్పేనూతనేన ధాయ ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం జుష్టమితివిశ్వేభ్యో దేవేభ్యోజుష్టమి తిచతస్ర స్తేన శూర్పేణవానాం- అనస్సిస్థశూర్పేణవి తేనధాయ సోమాయజుష్టంనిర్వపామితిశ్యామాకానాం- పునశ్చ చరుస్థాలీహస్తాభ్యాం ద్యావా పృథివీభ్యాంజుష్టంని ర్వపామితి నవానాంనిర్వాపః- అగ్నయేద్వ్యగ్ఏకచరుస్స- ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాంద్వ్యగ్ఏతేషామ్- విశ్వేదేవాణ్డ్వ్యగ్ చరు ద్వయమ్- సోమాద్వ్యగ్ఏకచరుస్స- ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ ఏ ఏతేషామ్- అగ్నీద్రాగ్నిభ్యాగ్ ఏతేషామగ్నిర్ద్విరేతేషాం- సహా యామితి- పాత్రమర్శనంపుగ్నాగ్ని- అభ్యాదాని

తా. ప్రదాప్సత్ప్రియః. తదా దేవతాః. అథపా్ఘణస్.
అగ్నయే వో జుష్టం ప్రోక్షామి. ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం వో జుష్టం
ప్రోక్షామి. విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో వో జుష్టం ప్రోక్షామి. సో
మాయ వో జుష్టం ప్రోక్షామి. ద్యావాపృథివీభ్యాం వో జు
ష్టం ప్రోక్షామి. ఇతి ప్రోక్షణం. అగ్నిం ద్రాభ్యాం వో జుష్టం
ప్రోక్షామి ... నిత్యాది ... శుద్ధధ్వమ్. అగ్నే ప్రసుత
... పురాణానాం ...
[illegible]
అగ్నయే ... అగ్నీద్రాగ్ని ...
[illegible]
... ద్యావాపృథివీభ్యాం ...
[illegible]
... పురోడాశాన్ ... అగ్నయే ...
[illegible]
... కపాలాని ... ద్యావాపృథివీభ్యాం ...
[illegible]
... అగ్నయే ...
... కపాలాని. కృత్వా ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం జుష్టం
[illegible] ... పాత్రీసమావ్య. అ
[illegible] ... యథానిహితం పిష్టా
[illegible] తణ్డులాన్ ... దేవస్త్వా సవితా
[illegible] ...
... పిణ్డం కృత్వా ...
... యథాదేవతం ... ఇ
... ద్యావా పృథివ్యోః ... అగ్నిష్ట
... ఆగ్నేయ ... ఇన్ద్రాగ్నస్. ఆగ్నేయం
... నిర్వాపసం ...
... ప్రతిష్ఠాపయామీత్యాది. పునః
[illegible] ... ఏకకపాల ...
[illegible] ... పురోడాశానామేవ. అన్తరితం సర్వే
[illegible] ఆగ్నేయ ... తూష్ణీం ...
[illegible] ...
... ఆగ్నేయైకకపాలము ... ఆవిః పృష్ఠం వాక్యే
... (ఆవిః పృష్ఠమాకాశపృష్ఠమ్) ...

... సుదన్తామ్. అగ్నేర్యిష్టాగ్న్యయాః ...
... ప్రచారః. ఆగ్నేయ ... అగ్నిస్తా
... నుబ్రూహి. అగ్నిస్తోయజ. అగ్నిర్ధ్రియో ...
... విశ్వేభ్యో దేవేభ్యోఽనుబ్రూహి. విశ్వా
న్ దేవాన్యజ. విశ్వేషాం దేవానామహం — ...
... సోమాయానుబ్రూహి. సోమంయ
జ. సోమస్యాహం ... అష్టాకపాలేన ప్రచరతి.
పురోడాశముద్వాస్య బర్హిషదం కృత్వా (బర్హిషి స్థా
పయిత్వా) జుహ్వాముపస్తీర్య ...
... పురోడాశం నిధాయ ... పురోడాశం
...
... ఏకకపాల ...
[illegible]
... అథ ... సర్వహుత ...
... ద్యావాపృథివ్యో ...
... ద్యావాపృథివీ ...
... తేనాజ్యేన ...
... ఏకకపాలధర్మా ... దేవో ...
... స్విష్టకృతం హుత్వా. ఆగ్నేయం ...
... ఇడా ...
... దక్షి
... అన్వాహార్య ...
... దదాతి ...
... పూర్వస్మిన్ సంవత్సరే ...
... పూర్వం ... తేషాం ...
... వత్సం దదాతి ...
బ్రహ్మణే బ్రహ్మణేస్థో బ్రహ్మణే ... సి ... తే
... బ్రహ్మా ... యజమానో ...
... ఉక్షే
... పృథివీ ... దివం ... తా
... యజమ ...
బ్రాహ్మణా ఇమే ... సహ ...
... సంవత్సరం ...
... ఏవ ...
... తేనామృతత్వమిత్యాది ...
... దానమ్. ఏవం
సర్వేషు ... ఆగ్నే

తపాముక్తమితి- సోమస్యాహమ్- అగ్నేరహమ్- ఇన్ద్రాగ్న్యో
రహమ్- అగ్నీన్ద్రయోరహమితి- విశ్వేషాం దేవానామహం-
ద్యావాపృథివ్యోరహమ్- అగ్నేస్స్విష్టకృతోఽహం భద్రా
న్నశ్శ్రేయ ఇతి యజమానభాగప్రాశనమ్- అగ్నిః ప్రథమః
ప్రాశ్నాతీత్యేతత్కల్పకం యజమానభాగప్రాశనం- దేవా
న్తు సర్వేషాం భక్షాణాం మన్త్రవతాం ప్రాశ్యమా
నాం వా యజ్ఞకంచ హవజనమ్- బ్రాహ్మణకర్పణాన్తర —
అథహోత్రమ్- నవప్రశ్నవత్పవీ యసా, నవం నస్సోమ మమ
గ్నయ ఇతి ద్వేధాయ్యే- చతస్ర ఆజ్యభాగయోః కృతః- స్వా
హా యస్యేత్రియోద్యృకే, అదాభ్యః పురఏతా, ఇత్యాగ్నే
యస్య- నవగ్ం సోమాయ వాజినే, నవగ్ స్తోమం జుషస్వ
న ఇతి సోమస్య- సజూష్టాణయాజ్యే, అగ్నిర్మూర్ధా భువో
యజ్ఞస్యేత్యాగ్నేయస్య- నవగ్ స్తోమం నవగ్ం హవిః ప్రతి
చిన్నస్తోమమిత్యైన్ద్రాగ్నస్య- అగ్నిరిన్ద్రో నవస్య న ఇతి
త్రిపదా పురోనువాక్యా- యజ్ఞం న ఆగచ్ఛతామితి
చతుష్పదా యాజ్యా- ఇత్యాగ్నేన్ద్రస్య- విశ్వాన్ దేవాం
స్తర్పయత, యేనం బర్హిర్విశ్వదేవస్య - పూర్వేవ
త్రిపదా చతుష్పదా- నవస్య సోమ తేవయమ్, నవగ్ం
హవిర్జుషస్వ న ఇతి సోమస్య- పూర్వవత్త్రిపదా చతు
ష్పదా- యవిష్ఠో హవ్యవాహనః- త్వమగ్నే దేవతాభ్య ఇతి
స్విష్టకృతః- ఏవం సోమస్య- సమానతన్త్రిపక్షే ఏవం
ప్రయోగః- వక్ష్యమాణాపస్తమ్బసూత్రే హోమకాలే పౌర్ణమాస్యాం
వా ప్రాతరగ్నిహోత్రం హుత్వాఽఽగ్రయణేన యక్ష్యే ఇత్యు
క్త్వా శ్యామాకానుద్ధృత్య వా ఇతి. సంప్రేష్యతి-
విహ్యదని- పౌర్ణమాసతన్త్రమ్- పఞ్చదశ సామిధేన్యః.
నిరుప్యకాలే అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీత్యాది- అత్ర
నాజ్యానీత్యుపదేశః- కార ఇన్ద్రాయః- నవపక్షేవ
దితిద్వేధాయ్యే- నద్వన్తావాజ్యభాగౌ- (త్వమగ్నే సప్ర
థా అసి సోమ యాస్తే మయోభువ ఇతి నద్వన్తౌ-) ఆగ్నేయ
సౌమ్యయోః పురోనువాక్యే- అత్రిణా పాణయాగమనవ
శ్యమ్- సోమం తేవయమితి పురోనువాక్యే- నవం హవిరి
తి యాజ్యే- ప్రేద్ధో అగ్న ఇమో అగ్న ఇతి స్విష్టకృతః- అ
గ్నీషోమీయ వికృతిత్వాత్పౌర్ణమాసీతన్త్రం- ప్రత్యభిధా
రణమ్-

బ్రహ్మ బ్రహ్మాసీతి బ్రహ్మ సహస్ర ధారయుత్పత్తిం యమ
ణం సదాధార పృథివీమన్తరిక్షం దివం చ తేన వాససా ఇతి
బ్రాహ్మణా ఏతద్వో వాసః- పూర్వవత్ప్రతిగ్రహః- దధిమన్థః-
దధిమిశ్రాస్సక్తవః- మధు- మధుమన్థః- మధుమిశ్రాస్స
క్తవః- మధుపర్కః- తత్రైవ మధుశర్కరా.

ఏతే దక్షిణావికల్పా దధిమన్థాదీనాం వాచేన్నమితి ప్ర
తిగ్రహః- రుద్రాయ గామితి గౌః బభ్రుకపిలపిశఙ్గో గౌః.
అగ్నిః ప్రథమ ఇతి యజమానభాగప్రాశనమ్- సిద్ధమిష్టిశేషం
క్రియతే-

ఏతన్మతపక్షే సుశ్యామాకేష్టిః- నానాతన్త్రే ఇత్

తదాకరద్వ్రీహిభిః- తన్త్రే యద్యైక్యే తత- తస్య వ్రీహ్యాగ్ర
యణే- వికల్ప ఉక్తః- సంకల్పం కృత్వా వేణుయవానుద్ధర
వా ఇతి ప్రైషః- అగ్రయణశ్యామాకానాం తథైవ- యవోఽర్ధ్వ
మేతాష్టకాయా ఇతి దక్షిణా- త్రిణ్యాగ్రయణాని సర్వదా
కర్తవ్యాని- వ్రీహిభిరిష్ట్వా వ్రీహిభిరేవ యజేత దర్శపూ
ర్ణమాసావా యవేభ్యః- వం యవైరా వ్రీహిభ్యః- అత్రి
యాయ వేష్విత్యాశ్వలాయనవచనాత్- యవాగ్రయణా
వికల్పః- వేణ్వాగ్రయణం నిత్యమ్- శేషముక్తమ్- ప్రియఙ్గు
కోద్రవవరకాదిభిః క్రియతే యాగః- అగ్రయణానానిష్ట్వా
హారతయవాఅపక్వాయవాః ప్రవర్తనం చైతత్-
అపక్వావ్రీహయః అపక్వాగోధూమాః-
అపక్వాశ్యామాకాః శ్యామాకాః ప్రనిధాః-
కమీధాన్యాని కోశధాన్యాని- ఫలానికదల్యా
దీని- తేషామనిష్ట్వా ప్రాశనే యథా శ్యామాకాగ్రయణే
నానిష్ట్వా తేషామనిష్టేఽపి ప్రాశనేన దోషః— అథాగ్ర
యణేన వికల్పాఉక్తాన్యే- అపివాఽఽగ్రయణేష్టిమన్వాయా
తయోక్- అన్వాయాతనమనుప్రవేశనమ్- ఆగ్రయణేన య
క్ష్య ఇతి సంకల్పం కృత్వా కర్తుం యద్విగర్క్న్యాయాన్వత
స్యాన్వాధానమ్- తస్య దర్శపూర్ణమాసయోః దర్శ
పూర్ణమాససహవిష్షి నిరుప్య ఆగ్రయణహవీంషి- పౌర్ణ
మాస్యాం చేత్ పురాణవ్రీహిభిర్వ్యతిరిక్తం నిరుప్య పు
నరాగ్నేయం పురాణానామిత్యుపదేశః- భాష్యకారస్య
త్రనాగ్నేయస్య యథా [illegible] దానమితి- అ
తన్త్రైః- ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం- విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్సోమాయ
ద్యావాపృథివీభ్యామిత్యాదిఅభ్యస్యాన్యాయతనే- అగ్నే
హవ్యగ్ం రక్షస్వ అగ్నీషోమా హవ్యగ్ం రక్షేథామిన్ద్రాగ్నీ పృథ
హవ్యగ్ం రక్షస్వేన్ద్రాగ్నీ హవ్యగ్ం రక్షేథాం విశ్వేదేవా హ
వ్యగ్ం రక్షధ్వమ్ సోమ హవ్యం రక్షస్వ ద్యావాపృథివీ
హవ్యగ్ం రక్షేథామితి- అమావాస్యాయాం- అగ్నే హవ్య
గ్ం రక్షస్వేన్ద్రాగ్నీ హవ్యమిత్యాది- అమావాస్యాయాము
భయోరాగ్నేయయోః పృథక్పృథక్ప్రచారః- దర్శపూ
ర్ణమాసికైవ దక్షిణా- నాన్యా- దర్శపూర్ణమాసావే
వ యో యజతే తాభ్యాం సంవత్సరమిష్ట్వేతి- తస్యైకం
పర్యసనైర్వదేత్- సవైతృథమ్- యోఽగ్నిహోత్రమేవ జు
హోతి సాన్వర్తూర్ఃశరదాఽగ్నిహోత్రధేనుం వ్రీహిస్త
మ్బం యవస్తమ్బం వాగ్నౌ నయిత్వాతస్యాః పయసా
యం ప్రాతర్జుహుయాత్- నవానాం యవాగ్వా వా.
ఉపరత దర్శపూర్ణమాస స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా ఇ
న్ద్రాగ్నిభ్యాం స్వాహా విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః- ద్యావాపృథి
వీభ్యామ్- అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహా ఇతి శ్యామాక దేవ
తావర్జమ్- యస్త్వప్యాగ్నిర్విధినా తస్య చతుశ్శరా
వం తాక్షిక గ్నౌ శ్రపణమ్- అగ్నిహోత్రసన్తతాదృత
స్య సంవత్సరదీక్షాయాం తదశ్చాదాయనా ద్వ్రీహి
స్తమ్బం యవస్తమ్బం వాఽఽగ్నౌ నయిత్వాతస్యాః పయసా

ఆ గ్రయణ విశ్వాపాద నిష్పన్నానాం నవర్వనియ మః- వచనాదవ్యతః- ఏవంయచ్చ్వేత - య న్యయాని ధిక్స్యాత్సతి నత్యనియ ఋత్వే-ఏవం శేవిద్వనివేశమిత్య ... అహ్వాధాతానావాానవమ పరేశ- ఆవాహనంవా-

[illegible] ఆగ్రయణ ... వైశ్వదేవద్యావాపృథివ్య ... వైశ్వదేవవర్వ సంబద్ధాద్వా ... [illegible]

[illegible]

... ఇదా ... శ్వేతం ... పృథివ్యా ... ... ఆగ్రయణ ...

[illegible]

... సంవత్సర ... మ ... ఆగ్రయణ ... ఆగ్రయణాత్మ్యః కర్తవ్యః.

సోమయాగగ్రాహవిశేషః- ఏతద్విషయ మధికరణం ... ఆగ్రయణ ... ఆగ్రహణమితిపాత్రే- ... ఆగ్రహణ ... కాల ... ప్రతిపాదనాదస్య

పిశాచ ... ఆగ్రహణోత్తర కాలగ్రాహ్యత్వ విధాయకత్వాన్ముఖ్యార్థం గ్రహణమితి.

జ్యోతిష్టోమే గ్రాహత్తే- యదిగ్రహస్యర సోమస్యోమ స్యాద్దివ్నరిరా ... గ్రాహాన్ ... పత్యామకాహ గ్రా యదిజగత్యాఖ్యా ఆగ్రయణా గ్రా ... తథ్రుః ... సోమస్య ... సహి ... జగత్యాముఖ్యస్య ... సోమవిహారమస్తి- అతో యదిజగత్యాహితి వాక్యోక్తమా గ్రయణాగ్రత్వం ... ఇక్కెతె ... పూర్వమీమాంసాయాం ౧౦అ||౫పా|| ౧౫అధికరణే ... నిర్ణీతం|| అత్ర ఆగ్రయణాగ్ర త్వవాక్యం ... గ్రహత్వాపతిత్యాస్య పవమానోస్య తెధా యకమితి- ౨అ||౩పా|| ౧అధికరణే నిర్ణీతం.

ఆగ్రహః- [ఆఙ్-గ్రహ-అప్] పు-స్వీకారః-ఉపాదానః- ... సంగ్రహః- ... ఆ ... అనుగ్రహః.

ఆగ్రహాయణ- గౌరాది-(అగ్ర-హా-యన-అణ్) + ఙీష్- ఆగ్రహాయణీ.

[ఆగ్రహాయణీ-అణ్] పు- మార్గశీర్షమాసః- న-ఆగ్రహాయణ్యాం ... కర్తవ్యః కర్మవిశేషః- ... యథా- ఆగ్రహాయణం కర్మ ... నైవ ... పృథివ్యా ... ఇతి ... ఇతి.

ఆగ్రహాయణక- [ఆగ్రహాయణీ-వుఞ్] న- ఆగ్రహాయణ్యాం దేయమృణమ్.

ఆగ్రహాయణిక- [ఆగ్రహాయణీ-ఠక్] పు-మార్గశీర్షమాసః-(ఆగ్రహాయణీ ఠఞ్) న- ఆగ్రహాయణ్యాం దేయమృణమ్.

ఆగ్రహాయణీ- (ఆగ్రహాయణ- ఙీష్) స్త్రీ- మార్గశీర్షపౌర్ణమాసీ- అస్మాత్ సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీత్యర్థే-ఠఞ్ ... సూ- సంవత్సరాగ్రహాయణీభ్యాం ఠఞ్ చ- ఆగ్రహాయణికమ్- ఆగ్రహాయణకమ్- ... సూ-నదీపౌర్ణమాస్యాగ్రహాయణీభ్యః- * ఉపాగ్రహాయణమ్-ఉపాగ్రహాయణి.

ఆగ్రాయణ-(అగ్ర-ఫక్) పు- అగ్రనామ్నో గోత్రాపత్యమ్ + ఙీష్-ఆగ్రాయణీ.

ఆగ్రాయణీ- (ఆగ్రాయణ- ఙీష్)

ఆగ్రి-[ఆగ్రి-ఇఞ్-])
అగ్రినామ్న ఋషేరపత్యమ్- అగ్రినామ్న ఋషేర్గోత్రాపత్యమ్.
ఆఘుర-[ఆఙ్-ఘృ-ఘ] గణః-
ఆఘాట- [ఆఙ్- ఘాటి- ఘఞ్-] పు-సీమా- [ఆఙ్- హన- అణ్] నిత్యం దార్వాద్యుపపదః- దార్వాఘాటః.
ఆఘాత-[ఆఙ్-హన-ఘఞ్] పు-వధః- సీమా- వధస్థానమ్.
ఆఘార-[ఆఙ్-ఘృ-ఘఞ్] ఘృతమ్- అగ్నిసంస్కారార్థో హోమవిశేషః- తద్విధిస్తైత్తిరీయసంహితాయాం ౧కా-౧ప్ర-౧౨అనువాకే తైత్తిరీయారణ్యకే ౩కా ౩ప్ర-౭ అనువాకేచ- పూర్వమీమాంసాయాం ద్వితీయమాఘారాగ్నిహోత్రాధికరణమ్.

ఆఘారశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వం పూర్వమీమాంసాయామ్ ౧అ-౪పా చతుర్థాధికరణే నిర్ణీతమ్- ఆఘారమాఘారయతీత్యామ్నాయతే- తత్రాఘారశబ్దో ఘృతం దీప్యత్వేతీ ... తస్మాదాఘారశబ్దః సంస్కారవిధాయక ఇతి ప్రాప్తే ... నైవ ... సంస్కారస్య విధేయత్వాత్ ఆఘారశబ్దో యాగస్య కర్మనామధేయమ్ యస్మిన్కర్మణి నైరృతం దశకం ... తస్య ... సంస్కారత్వే ... విహితశబ్దవదాఘారశబ్దస్య ... క్రియావాచిత్వాభావేన ... తస్మాదాఘారశబ్ద ఉపాంశుయాజవత్ సంస్కారవిధాయకో న భవతీతి

... ప్రదేశపరిమితా ఆహవనీయస్య ఆగ్నేయ్యైశాన్యోః ... పురస్తాదూర్ధ్వాఘారో విధేయా.
ఆఘారాగ్నిహోత్రాధికరణ-న- పూర్వమీమాంసాయాం ౨అ-౨పాద ౪అధికరణమ్- తద్యథా.

ఇదమామ్నాయతే- అగ్నిహోత్రం జుహోతి-దధ్నా జుహోతి- పయసా జుహోతీతి చ- ఆఘారమాఘారయతి- ఊర్ధ్వమాఘారయతి- ఋజుమాఘారయతీతి చ-అగ్నిహోత్రాదివాక్యం దధ్యాది వాక్యవిహితస్య కర్మణ ఉద్దేశేనానువాదకమ్ ఆఘారవాక్యం చోర్ధ్వాదివాక్యవిహితస్య- న త్వేతద్వాక్యద్వయం కర్మవిధాయకమ్- కుతః- ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్య యాగరూపస్యాగ్నిహోత్రాదిశబ్దైః ... దధ్యాదివాక్యేన గుణమాత్రం విధీయతే ... గుణవిశిష్టం ... అగ్ని-

హోత్రాదివాక్యస్య ... విధాయకత్వాభావే ... గుణః ... నస్య ... ప్రకృతస్య ... విధానస్య సంభవాత్- ద్వితీయోగాదయం ... తద్వచనత్వం ... అతోఽగ్నిహోత్రాదివాక్యం కర్మ విధాయకమ్- తత్ర ద్రవ్యం ... కర్తవ్యమితి ... అఘారే ... దేవతే వేదితవ్యే ఇతి.
ఆఘృణి- పు. వేదే- ఆగతదీప్తియుక్తః.
ఆఘ్నా- ధా [ఆఙ్+ఘ్నా] ఉ- ఆఘ్నాతి
ఆఘ్రాణ- [ఆఙ్+ఘ్రా ల్యుట్] న ౫౦ గోపా ... తృప్తిః, [ఆఙ్+ఘ్రా-క్త] త్రి ఆఘ్రాతమ్-
ఆఘ్రాత- [ఆఙ్- ఘ్రా- క్త] ఘ్రాతమ్- ఘ్రాన్తమ్.
ఆఙ్ - ప్రాదిః- అకారస్యరూపః-

అయం క్రియాయోగే ఉపసర్గసంజ్ఞకః ధాతు విశేషాణాం ... విశేషద్యోతకః-ఉ ఆహరతి- అనుపసర్గత్వేతు- అస్యార్థాః- ఈషదర్థః- మర్యాదా- అభివ్యాప్తిః- ఉ. ఓష్ఠమ్- ఆముక్తేస్సంసారః - ఆసకలాద్బ్రహ్మ-వేద- సప్తమ్యర్థః

అస్యప్రాజ్ఞేషు ... సంజ్ఞానాస్తి- ... తేన ... భావః- ఆఙ్పూర్వాద్ధాతోః పదవ్యవస్థా యథా- ... ధాతోః ౧ ... ధాతోః ౨ ... ధాతోః ౩ ... ధాతోః ౪ ... ధాతోః ౫ ... ధాతోః ... ధాతోః ౯ ... ధాతోః ... ఆత్మనే పదమ్-

... ఆత్మనే పదమ్ ౧౦-అ ... కర్త్రగామిన్యాత్మనే పదమ్- ౧౧ ... పదేన క్రియా ... కర్త్రగామిత్వే ... ౧౨-
... పరస్మై పదమ్- ౧౩ ... తోః ౧౪ ... పరస్మై పదమ్-

క్రమేణోదాహరణాని-
విద్యామాదత్తే ౧- ఆగమయస్వ తావత్ -౨- ... ౩- ... ౪- ... ౫- ... ౬- ... ౭- ... ౮- ... ౯- ... ౧౦- ... ౧౧- ... ౧౨-... ౧౩- ... ౧౪- ... ౧౫-
ఆఙ్పూర్వాద్ధాతు విశేషాత్ప్రత్యయ విశేషాయథా- ... ధాతోః ... ౧- ... ధాతోః ... సంజ్ఞాయామ్- ౨- ... ఘఞ్ ...

[illegible]

ప్రత్యయైరిటః. ప్రీ. షిః.

౨ పా] ౩౯ (పా షిఃటిరవః.

ధాతుపాఠే ఉదాంఘు. అకర్మను ఇచ్ఛా ...

ఆర్త నే. డీ. * ఆగాస్తై.

[illegible]

ఆక్రం. ధా. అట్. అక్రం. * ఆక్రామ్. అక్రతః.

ఆక్రయ. ధా. అట్. అక్రయ. * అక్రయతః.

ఆక్రాప్. ధా. అట్. అక్రాప్. * అక్రాప్యతః.

ఆక్రావయ. ధా. అట్. అక్రావయ. * అక్రావయత్.

ఆక్రుశా. పున. (అక్రు. శ. ఘఞ్) * శవిశేషః.

ఆగ్గ. ధా. అట్. అగ్గ. * ఆగ్గర.

ఆగ్గ. (అగ్గ. అజ్) పు. అగ్గస్య ... అగ్గశేఖరా బహుత్వాదు అగ్గాః.

[అగ్గ. ఫిఞ్] అగ్గస్య ...

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ఆగ్నీ- [అగ్ని-ఇఞ్] [illegible]

ఆగ్న - ధా. అట్. అగ్నయ- అగ్నయతి-

ఆగ్రహ - [illegible]

ఆగ్నేయ- [illegible] [illegible]

ఆగ్రాహ ధా. అట్. అగ్రాహ. అగ్రాహయతి.

ఆగ్రాహణీ ధా. అట్. అగ్రాహణ. అగ్రాహణయతి.

ఆగ్నేయ- (అగ్ని- అణ్) [illegible]

ఆఙ్గారక- [అఙ్గారక-అఞ్] అఙ్గారకాణాం సమూహః- సమ స్తోపాహ్వత్వదాదయః.

ఆఙ్గారవైణిక- (అఙ్గారవేణు- ఠక్) త్రి- అఙ్గారవేణునామిదమ్- పుం- వాసుకివంశే అఙ్గారవేణోః పుత్రః.

ఆఙ్గిక- [అఙ్గ- ఠక్] త్రి- అఙ్గేననిర్వృత్తమ్- ... అభినయవిశేషః- శరీరేణ- అఙ్గప్రత్యఙ్గోపాఙ్గసమ్పత్తిర్వ్య ఞ్జనాత్- తత్రాఙ్గాని- శిరోహస్తౌ- వక్షః- పార్శ్వ- కటిః- పాదౌ- ఇతిషట్- గ్రీవయాసహ- సప్తేతికేచిత్. ప్రత్యఙ్గాని- గ్రీవా- బాహూ- పృష్ఠమ్- ఉదరమ్- ఊరూ జంఘే ఇతిషట్- కేచిత్తుగ్రీవాస్థానేమణిబన్ధౌ- జానునీ- కూర్పరౌ ఇతిత్రయమధికమాహుః- ఉపాఙ్గాని- దృష్టిః- భ్రూః- పుటం- తారకా- కపోలౌ- నాసికా- హనుః- అధరః- దన్తాః- జిహ్వా- చుబుకమ్- ముఖమ్- ఇతి కతిచిద్వాదశ- పార్ష్ణీ- గుల్ఫౌ- అఙ్గుల్యః- కరతలే- పాదతలే ఇతి... పాదయోశ్చ- అఙ్గకర్మభిరనుకారశ్చ... ముఖరాగాదిభిః- ఇతి ఉక్తః ... విధానమ్- ... ఆహార్యో... వేషాదిభిః ... ఆఙ్గిక సాత్త్వికం కృత్యమ్-

ఆఙ్గిరస- [అఙ్గిరస్- అణ్] పుం- అఙ్గిరసోఽపత్యమ్- బహుత్వే అణోలుక్- అఙ్గిరసః- పుం- బృహస్పతిః- త్రి- అఙ్గిరస ఇదమిత్యాది-

ఆఙ్గీ- (అఙ్గ- ఙీప్) అఙ్గస్యాపత్యం స్త్రీ-

ఆఙ్గులిక- [అఙ్గులి- ఠక్] త్రి- అఙ్గులి సదృశః-

ఆఙ్గూష- పుం- వేద- స్తోత్రమ్-

ఆఙ్గ్య- (అఙ్గ+గ్య) న- దేశవిశేషః-

ఆఙ్ఖ్యు- ధా- ఆట్- అఙ్ఖ్యు- * అఙ్ఖ్యత-

ఆఙ్క్షయ- ధా- ఆట్- అఙ్క్షయ- * అఙ్క్షయత్-

ఆచ్- ధా- అచు- గతౌ- * ఆచ- ఆచి- అచిదా- ని- * అచ్యతే- ఆచిః- ఆట్- అచ్- * ఆచత్-

తద్ధిత ప్రత్యయ విశేషః - అతిసర్ధః - అన్వయా... అయం దక్షిణ... ... ఉ- దక్షిణా- ఉత్తరా- ... (...) ... దక్షిణా దాక్- ౩ర ఉత్తరాత్-

ఏతద్యోగే పఞ్చమీ- * దక్షిణా గ్రామాత్- ౨-౩- (పఞ్చమీ)- ౨౯ సూ॥ అన్యారాది ఇతరర్తే దిక్శబ్ద ... చూత్తర పదాజాహియుక్తే-

పు - వ్యాకరణ - ఆకారసహితో ... ... తేన- దధిపాకటి- దధిశీతలమ్- దధిపఞ్చమ్- దధి ... ఇత్యాదౌ ... పాఠిత ... ... ౧౦-సూ॥ ...

ఆచర్- ధా- అట్- చర్- * ఆచర్తే- వేదే- ఇచ్ఛార్థే :- * ఆచరేత్

ఆచరత్- ధా- ఆట్- ఆచరత్- * ఆచరత్.

ఆచక్ష్- ధా- ఆఙ్- చక్ష్- * ఆచష్టే.

ఆచక్షుస్- [ఆఙ్- చక్షిఙ్- ఉసి] పుం- ఆఖ్యాతా.

ఆచఖ్య- ధా- ఆఙ్- చఖ్య- * ఆచఖ్యా.

ఆచఖ్యా- ధా ఆఙ్- చఖ్యా- * ఆచఖ్యాత్.

ఆచచక్ష్- ధా- ఆఙ్- చచక్ష్- ఉ- ఆచచక్షే.

ఆచడ్- ధా- ఆఙ్- చడ్- * ఆచడ్ఢ్యే.

ఆచతుర- [ఆఙ్- చతుర్- టచ్] అవ్య- ఆచతుర్థమ్.

ఆచతుర్య- [ఆచతుర- ష్యఞ్] ఆచతురస్యభావః.

ఆచపరాచా- [మయూరవ్యంసకాదిః] [ఆచిత- పరాచిత] (అవాచ్- పరాచ్) స్త్రీ) ఆచితంపరాచితంచయస్యాంక్రియాయాంసా- అవాక్పరాక్చయస్యాంక్రియాయాంసా

ఆచపాచా- మయూరవ్యంసకాదిః- (ఆచిత- పాచిత) స్త్రీ) ఆచితంపాచితంచయస్యాం క్రియాయాంసా.

ఆచమ్- ధా- ఆఙ్- చమ్- * ఆచమ్యతే.

ఆచమన- [ఆఙ్- చము- ల్యుట్] న- ఉదకపానరూపక్రియావిశేషః కర్మణ్యాయాః- ఆచామన- ఆచామ- ఉపస్పర్శ- ఉపస్పర్శన- కృతాచమన ఆచాన్తః- తస్యసాంగస్యవిధానం యథా- పాదౌహస్తౌచ ప్రక్షాళ్యబద్ధశిఖాకచ్ఛః సుపాదేశే ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖోవా ఉపవిశ్య ... జానుమధ్యే... కృత్వా ... దక్షిణహస్తేన ... మాషమజ్జనమాత్రం ... త్రిరాచామేత్- చతురాచామేదితి వికల్పః- ... దక్షిణం... కరం- ... ప్రథమంతర్జన్యా... ... అఙ్గుష్ఠమూలేన సంమృజ్య ... ... అఙ్గుష్ఠతర్జనీభ్యాం నాసికాం స్పృశేత్- అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం నేత్రే ... కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠాభ్యాం నాభిం- కరతలేన హృదయం- ... అఙ్గులిభిశ్శిరః- ... ... స్మృత్యుక్తః ప్రకారః-

తర్జన్యఙ్గుష్ఠాభ్యాం నాసికాపుటద్వయం స్పృశేత్ - మధ్యమాఙ్గుష్ఠాభ్యాం నేత్రద్వయమ్- అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం శ్రోత్రే- కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠాభ్యాం స్కన్ధద్వయమ్- పాణితలేన నాభిం హృదయం చ స్పృశేదితి వృద్ధకల్పోక్తః ప్రకారః- ఆచాన్తేర్వ్యైకమాహుః ఆచమనంత్రిఃథమ్- ... పురాణాచమనం ...

తత్రిఃత్రిరాచమనం బ్రహ్మయజ్ఞే - స్వాధ్యాయాదనేకర్మ కాలేచస్మృత్యాచమనమ్ - అస్పృశ్యస్పర్శనే - శౌచా చారే - పానేచ పురాణాచమనం కార్యమ్ తత్రిఃత్రిరా చమనమ్ - దక్షిణత ఉపవీయుప విశ్య హస్తావవనిజ్య త్రి రాచామేద్ద్విః పరిమృజ్య సకృదుపస్పృశ్య శిరశ్చ చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే హృదయమాలభ్యేతి బ్రహ్మయజ్ఞాంగత్వేన విహితమాచమనమ్.

యజ్ఞోపవీతం గృహీత్వా శుద్ధప్రదేశే ఉపవిశ్య హ స్తౌ ప్రక్షాళ్య ఉదకం పిబేత్ తత ఓష్ఠౌ ద్విః పరిమృజ్యా త్యర్థమనుదకేన హస్తం తదా ప్రక్షాళయేత్ - తత ఓష్ఠౌ స కృదుపస్పృశ్య సవ్యం పాణిం పాదౌ చ ప్రోక్ష్య శిరః ప్ర భృతీని హృదయాన్తాని అంగాని క్రమేణ స్పృశేదితి త త్రార్థః - సవ్యపాణి పాదప్రోక్షణం యత్సవ్యం పాణిం పాదం ప్రోక్షతీత్యర్థవాద బలాదున్నేయమ్.

స్మృత్యాచమనం తు సంహతాంగులినా దక్షిణేన హస్తేనో దకం గృహీత్వా ఉష్ణత్వకనిష్ఠే ముక్త్వా బ్రాహ్మతీర్థేన త్రిః పిబేత్ - హస్తౌ ప్రక్షాళ్య సంహతాంగుష్ఠమూలేన ద్విః ప్ర మృజ్య హస్తావధో ముఖౌ కృత్వా సంహతాంగులిభిర్జల ముఖిమృశేత్ - వామహస్తముదకేనాసిచ్య తేన పాదౌ స్పృ శేత్ - మధ్యాంగులిత్రయాగ్రేణ ముఖం స్పృశేత్ స్పృ శేత్ - మధ్యమధ్యజలం స్పృష్ట్వా నాసికా ద్వయం నా స్పృశేత్ - తద్యథా - అఙ్గుష్ఠతర్జనీభ్యాం నాసికాం స్పృశేత్ - మధ్యమానామికాభ్యాం పృథక్పృథక్ చక్షుషీ శ్రోత్రే చ స్పృష్ట్వా అఙ్గుష్ఠమధ్యమాభ్యాం నాభిం స్పృశేత్ తతో హృదయం తలేన స్పృశేత్ - అఙ్గులిభిః శిరః స్పృశేత్ అఙ్గుల్యగ్రైర్బాహుమూలద్వయం స్పృశేత్ - ఇత్యుక్తప్ర కారమ్ - పురాణాచమనం తు - కేశవాదిషు చతుర్వింశ న్నామసు ప్రణవ పూర్వకై స్స్వాహాన్తైః కేశవాదిభిశ్చ తుర్థ్యన్తైస్త్రిభిరుదకం త్రిః పీత్వా కైశ్చిత్ప్రణవాద్యైర్న మోన్తైశ్చతుర్థ్యన్తైః శమం కర్మ కార్యమ్ - తద్యథా - తతో ద్వాభ్యాం హస్తౌ ప్రక్షాళ్య ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం గండా వోష్ఠౌ చ సంమృజ్య పాణ్యోః పాదయోరేకైకం శిరస్యేకం వచస్యేకం నాసికాయాం నేత్రయోః కర్ణయోర్నాభౌ హృ హ్యాం భుజాభ్యామ హృదయే చైకైకం నిక్షిపేత్ - ఇత్యుక్తప్రకా రమ్ - తత్రాపి కేచిదన్యథా వర్ణయన్తి.

గాయత్రీపాదైస్త్రిభిరాచామేత్ - తత ఆపో హిష్ఠే త్యాదిభిస్తల్లింగైర్మంత్రైః సప్తభిర్వ్యాహృతిభిః - పంచభి ర్వ్యాదిభిస్తల్లింగైర్మంత్రైర్ప్రోక్షయేదితి శ్రౌతాచమనం బ్రా హ్మణమంత్రైశ్చత్వారి స్పృశేదితం శ్రౌతాచమనం బ్రహ్మయజ్ఞే కార్యమితి కానికావ్యలాయనోక్త ప్రక్రియా - మ్రూయజ్ఞే కార్యమితి - ప్రణవేన త్రిరాచామేత్ - అహో వ స్మార్తాచమనేతు - ప్రణవేన త్రిరాచామేత్ - అపో హి స్పర్శనం భ్యాం త్యక్తం మంత్రైశ్చ కర్తవ్యమితి.

వైష్ణవానాంతు పాంచరాత్రసంహితోక్త మాచమ నమ్ - తత్రాపి విశిష్టః - హితాయాంచ చతుర్వింశత్యా త్రై ర్యాన్త్యమాచమనం బుధః అష్టాక్షరేణ వాసుదేవా

దశాక్షరేణవా పునః సాత్రిత్రయేణవా నిత్యం ద్విజ ఆచమనం చరేత్ - అత్ర వాఙ్మనస్స్పర్శనం కుర్యాత్ ప్రద్యుమ్నాదీన్ స్పృశేచ్చ దశభిరిత్యుక్తప్రకారమ్.

తత్రినామత్రయమంత్రైకాన్న గోవిన్దనామాని - త్రి రాచమ్యైవం ప్రోక్షమ్ - ఏకం తత్ర ద్విరాగమనిష్ఠానాం ప్రకారభేదాస్తత్ర ద్విరాగమోక్తాదిష్టవ్యాః -

ఆచమననిమిత్తాని - మూత్రపురీషోత్సర్జనే - వేదాధ్యయ నారంభః - చణ్డాలసంభాషణమ్ - మ్లేచ్ఛసంభాషణమ్ - జపకా లే స్త్రీశూద్రోచ్ఛిష్ట పురుషసంభాషణమ్ - ఉచ్ఛిష్టపురుష స్య ఉచ్ఛిష్టభోజ్యస్యవా స్పర్శః అశ్రుపాతః రక్తపాతః అ గ్నిస్పర్శః గోస్పర్శః అపవిత్రస్పర్శః స్త్రీస్పర్శః - ఆత్మ స్పర్శః నీవీస్పర్శః పరిధానమ్ జపహోమాదిషు చండా లాదిదర్శనమ్ - నిద్రా - క్షుతం భోజనం నిష్ఠీవనమ్ అస త్యభాషణమ్ రథ్యావక్రమణమ్ - శ్మశానక్రమణమ్ - అ పాననాయూత్సర్జనమ్ - ఆక్రన్దనమ్ క్రోధః - మార్జా రస్పర్శః మూషకస్పర్శః ప్రహసనమ్ - ఉదకోత్తరణమ్ - ఉ దకావతరణమ్ - ఇత్యాదీని.

ఏష్వాచమనాసంభవే దక్షిణకర్ణస్పర్శనం కార్యమ్. అథవా ఉదగ్రస్య గోమయస్య భూమేర్వా స్పర్శ నం కార్యమ్ -

తత్రద్విరాచమన నిమిత్తాని - హోమః భోజనమ్ - సన్ధ్యావన్దనమ్ - జపః అర్చనమ్ - స్నానమ్ - పానమ్ - క్షు తమ్ - నిద్రా - రథ్యాప్రసర్పణమ్ - వాసః పరిధానమ్ - ఉపహారప్రతిగ్రహః - హవిర్భక్షణమ్ - ఓష్ఠలోమ్నాం స్పర్శ కరణమ్ - రేతసో మూత్రస్య పురీషస్య వా ఉత్సర్జనమ్ - నిష్ఠీవనమ్ - కాసః శ్వాసః - దర్శగ్రహణమ్ శ్మశాన గమనమ్ - నిష్ఠురభాషణం చ.

అధ్యయనస్యాద్యన్తరాచమనం కార్యమ్ - ఆచమ నాదూర్ధ్వం ఉచ్ఛిష్టశబ్దైవ స్పృష్టశబ్దైవ దోషాః -

ఆచమన బిన్దూనాముచ్ఛిష్టత్వం నాస్తి -

ఆచమననిషేధః - అయజ్ఞోపవీతేనా ప్రక్షాలితపాదేనా ధాతవస్త్రేణాబద్ధశిఖేనాబద్ధకచ్ఛేనావపవిత్రకరణపార్శ్వ ప్రణబద్ధపర్యంకేనప్రౌఢపాదేన వాహనగతేన దుర్దనగతే నరథ్యాగమనాదిగతేన ఉపానత్పాదేన ముక్తకేశేన వస్త్రవేష్టిత శిరసా హస్తాభ్యాం ప్రహ్వేన ప్రణతేన బహిర్జానుకరేణాన్య తమనేన ప్రసారితపాదేన తిష్ఠతాచ నాచమనం కార్యమ్ -

సబుద్బుదేన సఫేనేనోష్ణేనక్షారేణ వివర్ణేన కలు షేణసఖస్పృష్టేనచోదకేన న కార్యమ్ వర్షధారాభిర్వా కార్యమ్ - అనాతురేణోష్ణోదకేన న కార్యమ్ - ససశబ్దం కా ర్యమ్. పాదప్రక్షాళనావశేషేణ న కార్యమ్ - భూమౌ ప్రాప యిత్వాతు కార్యమ్ -

ఆచమన నియమాః - స్నానానంతరం జలస్థలయోః పా దాన్యస్యాచమనం కార్యమ్ - జలే అర్ధమగ్నో వా స్థలే స్థలస్థో వా స్థలే కార్యమ్ - జానునోరూర్ధ్వం జలేస్థ

...కార్యమ్· తదధస్తాత్తు గత్వా నాచార్యమ్·

శ్లోకే హ్రాదన్తే శాదశేన తాలుగ్రీవాపాదేన కరణే న కణ్ఠజలాద్యాదినా ఊర్ధ్వ పుటేన వా స్పర్శనాదేన ...తేన సమ్యక్ స్వాదమం కార్యమ్·

శ్రాద్ధే ఆచమన కాలాః· షట్· అర్ఘ్యః· ఆవసానే· పిణ్డప్రదానే ... అర్చనస్య వికిరస్య పిణ్డదానస్య చాన్తే ...

అధునా విషయం పూర్వమీమాంసాయామ్· ౧ అ॥ ౩ పా॥ ... అధికరణమ్· తద్యథా·

... ఆచామతి విహితం పురుషార్థమ్... [illegible] ... తస్యతదా... విధీయతే· ఆచాన్తేన కర్తవ్యమితి ... ప్రమాణమ్· ... పూర్వ [illegible] ... ఉచ్యతే· ... ఇతి ప్రమాణమితి·

స· హ్రీదేశమ్·

ఆచమనీయ· [ఆఙ్· చము· అనీయర్] త్రి· ఆచమనార్హమ్· దేవారాధనే పాద్యార్ఘ్యదానాన్తరమ్ ఆచమనీయ పాత్రం ... యజ్ఞే స్థానీయమ్· తస్మిన్ ... తాని నిర్దేశ్యాని·

ఆచయ· త్రి· ... కణదేశః· ... ఆచమనాదీనాం ... ఆచయః·

ఆచమ్· ధా· ఆఙ్· అమ్· ... ఆచామతి·

[illegible] ... ఆచయః·

ఆచ... [ఆఙ్· ... అచ్·] ఆచ్ఛాదః· ఆచ్ఛాదిః· ... వస్త్రాచ్ఛాదనమ్·

ఆచర్· ధా· ఆఙ్· చర్· ఆచరతి·

ఆచతి· పు· వ్యాకరణే అఙ్ పూర్వక్స్వర ధాతుః·

ఆచర్య· [ఆఙ్· చర· యత్] త్రి· గన్తవ్యః· ఆచరణీయః·

ఆచష్· ధా· ఆఙ్· చష్· ఆచష్టే·

ఆచాన్త· [ఆఙ్· చము· క్త] త్రి· కృతాచమనః·

ఆచామ్· ధా· ఆఙ్· చామ్· పానార్థః· హరణార్థః· ఆచామతి·

ఆచామ· [ఆఙ్· చము· ఘఞ్] పు· నిస్రావః· ఆచమనమ్·

ఆచామ్య· [ఆఙ్· చము· ణ్యత్] త్రి· ఆచమనీయమ్·

ఆచార· [ఆఙ్· చర· ఘఞ్] పు· చరిత్రమ్· ఆచరణమ్· అవసరః· వ్యవహారః· తన్త్రశాస్త్రప్రసిద్ధః· తత్రాచరణరూప ఆచారో ద్వివిధః· సదాచారో దురాచారశ్చేతి· తత్ర శ్రుతిస్మృతివిహితతయా శిష్టైః క్రియమాణః సదాచారః· తద్భిన్నో దురాచారః· తత్ర బ్రహ్మావర్తదేశే బ్రహ్మర్షిదేశయోః పారంపర్యక్రమాగతః సదాచారః· దేశాన్తరేషు విద్యమానైస్సుజనైః ... యథాహ మనుః· తస్మిన్ దేశే య ఆచారః పారంపర్యక్రమాగతః· వర్ణానాం సాన్తరాలానాం స సదాచార ఉచ్యతే· తదుత్తరీత్యా క్రమేణ తత్తద్దేశస్థైః శిష్టైరనుష్ఠీయమానోఽపి సదాచార ఇత్యుచ్యతే·

సదాచార ప్రామాణ్య విషయమ్· పూర్వమీమాంసాయాం ౧ అ॥ ౩ పా॥ ౪ అధికరణమ్· తద్యథా· హోలాకాద్యాచారాః ప్రాచ్యాదిభిరనుష్ఠీయన్తే· తేషాం ప్రామాణ్యే సంశయః· మూలభూతవేదాభావాత్ అప్రామాణ్యమితి ప్రాప్తే ఉచ్యతే· ప్రామాణ్యమ్· త్రైవర్ణికైః శిష్టైః పరిగృహీతత్వేన అష్టకాదివద్వేదమూలత్వాత్· అత ఏవ మన్వాదిభిర్గ్రన్థకారైః ద్వేషా కారేణానుష్ఠితో సదాచారస్యాప్యుపదిష్టః· శ్రుతిస్స్మృతిస్సదాచార ఇత్యేవం ధర్మప్రమాణాని... తస్మాచ్ఛిష్టాచారః ప్రమాణమితి·

ఏతద్విషయం తత్రైవ పఞ్చమాధికరణం యథా· వేదే ... శాస్త్రేషు మూలస్య సహకారం శిష్టాః ప్రమాణయన్తి ... ప్రమాణమ్· శిష్టాచారత్వాత్ హోలాకాద్యాచారవత్· ఇతి చేన్న· ప్రమాణమ్· స్మృతి విరుద్ధత్వేన కాలాత్యయాపదిష్టత్వాత్· తథాపస్తమ్బః ... మాతులస్య సుతా మూఢ్వా ... గోత్రాం తథైవ చ· న ... వేదానుమాపకత్వమితి శఙ్కనీయమ్· హోలాకాదిసదాచారస్య మన్వాదిస్మృతి వచ్వేదాను మాపకత్వయోగాత్· నఖల్విదానీం తన్మాతుల... దివద్దేశకాల ఏవ ప్రకృష్టం వేదం దివ్యజ్ఞానేన సాక్షాత్కర్తుం శక్నువన్తి· యోఽయం శిష్టాచారో మూల వేదమనుమాపయేత్· శక్నోతి తు యః ... శిష్టాచారాత్ ... దేశవిశే షకాలవిశేషే ... హోలాకాద్యాచార స్య మూలభూతం స్మృతిగ్రన్థమవలోకయితుమ్· తస్మాచ్ఛి ష్టాచారేణ స్మృతిరేవానుమాతుం శక్యతే నతు శ్రుతిః· అ నుమితా చ స్మృతిర్విరుద్ధయా ప్రత్యక్షస్మృత్యా బాధ్యతే· అత ఏవాహుః· ఆచారాత్ స్మృతింజ్ఞాత్వా స్మృతేశ్చ శ్రుతి కల్పనమ్· తేనద్వ్యన్తరితం తేషాం ప్రామాణ్యం వివిక్ష

ప్రత్యక్షశ్రుతిః. తస్మాదీదృశస్య ప్రామాణ్యమిత్యభ్యుపేయమ్.

ఏతద్విషయశ్చ మీమాంసాధికరణాన్తరమ్. తన్త్రవార్త్తికే యథా. హోలాకాదిశిష్టాచారాణాం హారీతాదిస్మృతివిశేషాణాం చానుష్ఠాతృపురుషవైదేశికత్వవ్యవస్థితం ప్రామాణ్యముత సర్వత్రేతి సంశయః. దేశవిశేషే తేషాం దృష్టత్వాత్ హోలాకాదయః ప్రాచ్యైరేవ క్రియన్తే. ఆహ్నైనైబుకాదయో దాక్షిణాత్యైః. ఉద్వృషభయజ్ఞాదయ ఉదీచ్యైః. ఏవం హారీతాది స్మృతిః కాశ్చిత్క్వచిద్దేశవిశేషే దృశ్యన్తే. తస్మాద్వ్యవస్థితం ప్రామాణ్యమితి చేన్న. తన్మూలత్వేనానుమితస్య వేదస్యాసాధారణత్వేన తేషామపి సర్వసాధారణత్వాత్. అత్ర గురుమతం యథా. ప్రాచ్యాదిశబ్దవ్యవస్థయా హోలాకాదిష్వనుష్ఠీయమానేషు తన్మూలశ్రుతిరపి ప్రాచ్యాదిపదయుక్తైవానుమీయతే. తత్ర ప్రాచ్యాది పదస్యార్థో న బుధ్యతే. యో పురుషః కంచిత్కాలం ప్రాచ్యాం దిశి నివసన్ స ఏవ కాలాన్తరే ప్రతీచ్యాం దిశి వసన్నుపలభ్యతే. తత్ర శ్రుతప్రాచ్యాదిపదస్యార్థాబోధాత్ ప్రామాణ్యం శ్రుతిరిం చ నైవ. అనుష్ఠానమాత్రస్య మూలశ్రుతికల్పకత్వాత్. అతః ప్రాచ్యాది పదరాహిత్యే సర్వార్థబోధకానుమితశ్రుతేః ప్రామాణ్యమితి.

వ్యాకరణే ఆచారేఽర్థే ప్రత్యయాః స్వనాద్యన్తర్గతా యథా.

ఉపమానాత్కర్మణోఽధికరణాచ్చ సుబన్తాదాచారేఽర్థే క్యచ్ప్రత్యయో వా ॥౧॥ ఉపమానాత్కర్తురాచారేఽర్థే క్యఙ్ తత్ప్రకృతేః సకారస్య లోపో వా. ఓజసోఽప్సరసో నిత్యమ్ ॥౨॥ తత్ప్రకృతేః ప్రాతిపదికాత్ క్విప్ వా వక్తవ్యః ॥౩॥ అవగల్భక్లీబహోడేభ్యః క్విప్ తదాదేశః పుంవద్భావస్యానుదాత్తత్వమనునాసికత్వం చ భవతి ॥౪॥ క్రియాయోదాహరణాని. పుత్రమివాచరతి పుత్రీయతి ఛాత్రమ్. ప్రాసాదీయతి కుట్యాం భిక్షుః ॥౧॥ కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణాయతే. యశాయతే యశస్యతే. ఓజాయతే అప్సరాయతే ॥౨॥ కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణతి. అవగల్భతే అవగల్భాయతే. క్లీబతే క్లీబాయతే. హోడతే హోడాయతే ॥౩॥

వ్యా॥౩॥౧॥ [సు. ఏ. క్యచ్] ౧౦ సూ. ఉపమానాదాచారే. వా. అధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమ్. ౧౧ సూ॥ కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చ. వా. సలోపో వేతి వక్తవ్యమ్. ఓజసోఽప్సరసో నిత్యమ్. ఆచారే ఽవగల్భక్లీబహోడేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః. సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః.

ఆచారక్విప్ విధానే క్విబాచారక్విబిత్యుచ్యతే.

ఆచారక్విప్- పు- వ్యాకరణే సనాదిప్రత్యయ విశేషః. ఆచారేఽర్థే విహితః.

ఆచారదర్పణా- స్త్రీ- ధర్మశాస్త్రనిబన్ధన గ్రన్థ విశేషః శ్రీధరాచార్య పుత్రేణ శ్రీనాథాచార్యేణ కృతః.

ఆచారయ్. ధా. అర్. చారయ. ఆచారయతి.

ఆచారలాజ- పు- ఆచారార్థాలాజాః.

ఆచారవేదీ- స్త్రీ- ఆర్యావర్తః.

ఆచారాఙ్గ- న- జైన విద్యాఙ్గ విశేషః.

ఆచారాదర్శ- స్త్రీ- ధర్మశాస్త్రనిబన్ధన గ్రన్థ విశేషః శ్రీదత్తోపాధ్యాయకృతః.

ఆచార్య- (ఆఙ్- చర- ణ్యత్) పు- మన్త్రవ్యాఖ్యానకర్తా.

ఉపనీయ తు యః శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షత ఇత్యుక్తలక్షణః పురుషః.

తస్యోపాధ్యాయాపేక్షయా దశగుణం గౌరవమ్. తదపేక్షయా పితుశ్శతగుణం గౌరవమ్.

పితృత్వం ద్వివిధమ్. ఉత్పాదకత్వం సావిత్ర్యాదిప్రదత్వం చ. యత్ర ద్వివిధం పితృత్వం విద్యతే తత్రైవాచార్యాచ్ఛతగుణం గౌరవముక్తమ్. కేవలోత్పాదకపితృపేక్షయా తు సావిత్ర్యాదిప్రద ఆచార్యో గరీయాన్. ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోర్గరీయాన్ బ్రహ్మదః పితేతి మనువచనాత్. అతిసూక్ష్మశాస్త్రార్థమాచారే స్థాపయత్యపి. స్వయమాచరతే యస్మాదాచార్య ఇతి స్మృత ఇత్యుక్తలక్షణో హ్యాచార్య ఇత్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాచార్యః ప్రాచార్య ఇతి పరమాచార్య ఇతి చోచ్యతే.

ఆచార్యమరణే శిష్యస్య త్రిదినమాశౌచమ్. పరోక్షే ఏకదినమ్.

అధ్యాత్మబన్ధమోచకత్వాదాచార్య ఉద్ధారకః. గురుర్ధా వేదితవ్యః.

మన్త్రశాస్త్రే ఆచార్యస్తన్త్రక్రియాసు ముఖ్యః. క్రియాకారకమ్. నారాయణప్రాచ్య ఆచార్యం ప్రాధ్యాపకత్వాత్ ఆచార్యముఖ్యమాహ. తత్ర మన్త్రతన్త్రవిధాయస్య శిష్యోపరిరక్షణసామర్థ్యాత్. ఇయమాచార్యముద్రా.

రామానుజమతే ఆచార్యలక్షణలక్షితాః పురుషా ఆచార్యపురుషా ఇత్యుచ్యన్తే. రామానుజశిష్యముఖ్యస్యవంశజా ఆచార్యపురుషాః పీఠస్థా ఇత్యుక్తాః. తద్వంశ్యా అపి తల్లక్షణలక్షితా న భవన్తి. తల్లక్షణరహితేష్వపి తత్త్వం శ్వవమగాః తేషాం తేఽపి స్వకార్యదాస్యాః. తమ్మేమాత్యమునినాథప్రభృతయః శ్రీరఙ్గనాథా ఇతి ప్రసిద్ధాః. తద్వంశ్యా ఆచార్యపురుషా అపి తథా న భవన్తి. తే దిగ్గజవంశ్యా ఇతి ప్రసిద్ధాః.

వ్యాకరణే ఆచార్యశబ్దాత్పుం యోగే స్త్రియాం ఙీష్. ఆనుగాగమశ్చ. తస్య నకారస్య ణత్వాభావశ్చ. ఆచార్యానీ.

వ్యా॥౪॥౧॥ సూ॥ స్త్రియామిత్యధికారః. [ఙీప్] [పుంయోగాదాఖ్యాయామ్] ౪౯ సూ. ఇన్ద్రవరుణభవశర్వరుద్రమృడహిమారణ్యయవయవనమాతులాచార్యా

వార్తికం-॥ ఆచార్యాదణత్వంచ.

అస్మాత్స్త్రీలింగత్వవివక్షాయామానుగాగమేనధాతూర్

ఙీషుఆచార్యాయాణత్వమితివార్తికాంశః- ఇత్యాశయః- ఆ

చార్యభోగశబ్దాద్దీర్ఘయోరుభయం సమానశబ్దత్వేన- ఆ

చార్యానీశబ్దః భోగోత్తర శబ్దద్వితీయా ఆచార్యాణ

త్వంవిధత్తే - ఆచార్యభోగీనః- అయంచతుర్థ్యాంతి

డీప్ - ఉభయానేఆచార్యశబ్దాత్స్త్రీశబ్దోనాద్యుదాత్తః-

ఆచార్యస్త్రీ- ఇ-ఆ-(ఉదాత్తః)(ఉదాత్తపదాదిః]

[illegible] నాచార్యాణాం

[illegible]

ఆచార్యత్వస్య [illegible]

[illegible]

[illegible] (ఆచార్యానాచార్యశబ్ద)

[illegible]

[illegible]

[illegible] [ఆచార్యశబ్ద][ఉ

దాత్తః] [అస్త్రీ]- ఆచార్యస్యకర్మశిష్యాస్త్రీణాం.

ఆచార్యక- (ఆచార్యకర్మన)- ఆచార్యత్వమ్- త్రి- ఆచా

[illegible]

ఆచార్యకరణ- ఆచార్యత్వకరణమ్- ఆచార్యకరణేత్యత్ర

[illegible] ఆచార్యకరణేనయతే- విధ

[illegible] ఉపనయనపూర్వ

కవేదాధ్యాపనరూపమాచార్యత్వం క్రియతే.

౧। ౩-[అప్రత్యయము] (కర్త్రం) ఆచార్యకరణస్య

[illegible] నాచార్య కరణస్య [illegible]

ఆచార్యభోగీన [గణశబ్దాద్యాః] [ఆచార్యభోగ-ఖ]

ఆచార్యకర్తవ్యతాః.

ఆచార్యా (ఆచార్య- టాప్) స్త్రీ- స్వయమాచార్యత్వం

ప్రాప్తా స్త్రీ.

ఆచార్యానీ [ఆచార్య- ఙీష్] ఆచార్యస్య స్త్రీ.

ఆచి- ధా- ఆఙ్- చిఞ్- అన్యరూపాణి- ఆచయ- గు-ఆ

[illegible]

ఆచి- [ఆఙ్- చిఞ్]- పుం- ఆచ్ఛాదనః.

ఆచిక్- ధా- ఆఙ్- ఆచిక్- ఆచిక్షిప్- ఆచిక్షయిష్-ధా-

ఆఙ్- ఆచిక్షయిష్- ఆచిక్షయిషత్.

ఆచిత్- ధా- ఆఙ్- చిత్-వేద అనుజ్ఞార్థః- ఆవర్తనార్థో-వా

ఆచిక్ష్- ధా- ఆఙ్- ఆచిక్ష్- * ఆచిక్షత్.

ఆచికే- ధా- ఆఙ్- చికే- వేద అనుజ్ఞార్థః ఆవర్తనార్థో-

వా- * ఆచికేతు.

ఆచిఖ్- ధా- ఆఙ్- ఆచిఖ్- * -ఆచిఖత్.

ఆచిఖయిష్- ధా- ఆఙ్- ఆచిఖయిష్- * ఆచిఖయిషత్.

ఆచిక్షిప్- ధా- ఆఙ్- ఆచిక్షిప్- * ఆచిక్షిపత్.

ఆచిఖ్యాస్- ధా- ఆఙ్- చిఖ్యాస్- * - ఆచిఖ్యాసతి- ఆఙ్

ఆచిఖ్యాస్- * ఆచిఖ్యాసత్.

ఆచిఖ్యాసా- [ఆఙ్- చిఖ్యాస- అ- టాప్] ఆఖ్యాతుమిచ్ఛా.

ఆచిఖ్యాసోపమా- అలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధమతే ఉపమా విశే

షః- చంద్రేణత్వన్ముఖం తుల్యమిత్యాఖ్యాతుమద్యమనః-

గుణాన్ వా [illegible] ఆచిఖ్యాసోపమామతేతి లక్ష్య

[illegible] లక్షణం స్ఫుటమ్.

ఆచిచయిష- ధా- ఆచిచయిష- అన్యరూపమ్- * ఆచిచ

యిషతి- ఆఙ్- ఆచిచయిష్- * ఆచిచయిషత్.

ఆచిచయిష- ధా- ఆఙ్- చిఞ్- అన్యరూపమ్- ఆచిచయిషత్.

ఆచిత- గణాదిః- [ఆఙ్- చిఞ్- క్త] పుం- శకటానామయుత

ద్వయమ్- శకటోన్మాయోభారః- శతపలసహస్ర పరిమిత

భారవిశేషః- ఆచితశబ్దాత్ అష్టఞ్ వా- తదస్మా

ద్విగోః క్వ [illegible] ఙీప్-

ఙీప్ న- ఆచితీనా ఆచితికీ- ద్వ్యాచితీనా ద్వ్యాచి

తికీ- ద్వ్యాచితా- పా- ౫-౧-పా- ౫౧ సంఖ్యపరిమాణ

శబ్దాదేః ౫-౧-౫౫ పాణినిః- ఉన్యతర

స్యామ్- ౫-౩-... సంఖ్యాయా అవ్యయా మిత్యధి

కార[అత] [ఙీప్] [ద్విగోః] -౫-౧- ఆపరిమాణ బిస్తా

చితకమ్బల్యేభ్యో నతద్ధితలుకి.

త్రి - వ్యాప్తమ్ -

ఆచితా- త్రి- వ్యాపకగణపరిశేషః- యథా- ఆచిత-

పర్యాచిత- అస్థాపిత- పరిగృహీత- నిరుక్త- ప్రతిపన్న-

అపశ్లిష్ట-ప్రశ్లిష్ట- ఉపహిత- ఉపస్థిత- సంహితాగవి- ఇ

తి- ఆచితాదీనామపూర్తపదంకాన్తంగతేః పరమపినాన్తో

దాత్తమ్- ౬-౨-పా- ౧౪౬ సంజ్ఞాయామనాచితా

దీనామితిపత్యదాహం- * ఆచితమ్- అస్థాపితమ్- ఇ

త్యాది.

ఆచితిక- [ఆచిత- ఠఞ్] త్రి- ఆచితం సంభవత్యవహరతి

పచతివాయః- ఙీప్- ఆచితికీ.

ఆచితికీ- [ఆచితిక- ఙీప్].

ఆచితీన- [ఆచిత- ఖ] ఆచితం సంభవత్యవహరతి పచతి

వాయఃసః- టాప్ ఆచితీనా.

ఆచీర్ణ- త్రి- నిర్ణీతమ్.

ఆచోచక- [మయూరవ్యంసకాదిః]న- ఆచ్ఛిన్నంచ ఉప

లంత- ఆగచ్ఛపగచ్ఛ చేతియస్మిన్ కర్మణితదిత్యర్థే.

ఆచ్ఛదన- (ఆఙ్- ఛద- ల్యుట్) న- వస్త్రమ్.

ఆచ్ఛాద్- ధా- ఆఙ్- ఛాద్- * ఆచ్ఛాద్యతే.

ఆచ్ఛాద- పుం- వస్త్రమ్.

ఆచ్ఛాదన- (ఆఙ్- ఛాది- ల్యుట్] న- వస్త్రమ్- ఆవ

రణమ్- దోషావరణమ్- సంవిధానమ్- గోపనమ్- కప

టమ్.

వస్త్రశాస్త్రే ఆచ్ఛాదనముదాహ్రియతే- ఉపాధ్యాం

హస్తాభ్యాం సూక్ష్మంఛాదితవస్త్రం దేవాస్యై పరికు

ర్యాత్ ఏషామాచ్ఛాదనదోషమ్మే తత్ర దాశ.

ఆచ్ఛాదన(శిబి- పు- యాగ- [చీకపేము]
ఆచ్ఛిద్- ధా- ఆఙ్-ఛిద్- * ఆచ్ఛిద్య.
ఆచ్ఛవల్- ధా- ఆఙ్- ఛవల్- * ఆచ్ఛవతి.
ఆచ్ఛినద్- ధా- ఆఙ్- ఛినద్- * ఆచ్ఛినర్మి.
ఆఛ్ఛుర్- ధా- ఆఙ్- ఛుర్- * ఆచ్ఛుర్యతే
ఆచ్ఛురిత- (ఆఙ్- ఛుర- క్త-) ఆక్షేపణసహితోపహాసః- వ రస్యామవహాదినకోపహాసః.

కామశాస్త్రే నఖక్షతభేదః- నఖానామంగుష్ఠనఖాగ్రే తాడనపూర్వకం చటచటశబ్దయుక్తమవ్యక్తరేఖం గండ యోరధరోష్ఠస్తనయోర్వాయత్నఖలేఖనం క్రియతే తదాచ్ఛురితమితి తల్లక్షణమ్.

సంగీతశాస్త్రే అలంకారభేదః- నూపురభ్రమర్వ్యంసి తాలాతకేతుమితప్పమాచికరంహస్తకటచ్ఛిన్నాం శిఖర కరణా ప్రకయుక్తోంగహార ఆచ్ఛురితమితి తల్లక్షణమ్.
ఆచ్ఛురితక- (ఆచ్ఛురిత- క) న- ఆచ్ఛురితమ్.
ఆచ్ఛేల్- ధా- ఆఙ్- ఛేల్- * ఆచ్ఛేత్తా-
ఆచ్ఛేద్- ధా- ఆఙ్- ఛేద్- * ఆచ్ఛేదనమ్.
ఆచ్ఛేదన- [ఆఙ్- ఛిదిర్- ల్యుట్-] న- సమన్తాచ్ఛేదనమ్- క్రోత్రకర్మణి బర్హిరా హరణాజ్గమ్- తత్రమన్త్రః- ఆచ్ఛేత్తా తేమారిషమితి-
ఆచ్ఛోదన- (పృషోదరాదిః) (ఆఙ్- ఛిదిర్- ల్యుట్) న- మృగయా.
ఆచ్యుతదంతి (సుదత్త్యాదిః) అచ్యుతదన్తాదిత్యగోత్రాపత్య పతితే ... ఆచ్యుతదన్తయః ... ధోయ ... స్త్రియామచ్యుదన్త్యా-
ఆచ్యుతదన్తి- (దామన్యాదిః) (అచ్యుతదన్త- ఇఞ్) పు- అచ్యుతదన్తస్యాపత్యమ్- ...
ఆచ్యుతన్తి- [దామన్యాదిః] పు- అచ్యుతన్తస్యాపత్యమ్-
ఆఛి- ధా- ఛ్యాదిః- పర- ఆయామే- అత్యర్థాపాది- ఆఛ్ఛి- ఛు- ఆచాఛ్ఛ- లిటు- + ణిచ్ - ఆఛ్ఛి- + స... ఆఛ్ఛి చ్ఛి...
ఆజ్- ధా- ఆఙ్- అజ్ * ఆజల్- అజధాతోర్వ్యలా దేశస్యాభావః- * - ఆజిధ- ఆఙ్- అజ్- * - ఆజతి.
ఆజ- (అజ- అణ్) త్రి- అజస్యేదమ్.
(అజ- ఘుఞ్) పు- గతిః- క్షేపణమ్.
ఆజక- (అజ- వుఞ్) అజసమూహః.
ఆజకరోడ- [అజకరోడ- అణ్] న- మానవిశేషః;
ఆజగన్- ధా- ఆఙ్- జగన్- * ఆజగన్థ.
ఆజగమ్- ధా- ఆఙ్- జగమ్- * ఆజగమిథ.
ఆజగర- న- (పృథోదరాదిత్వా) రూపసిద్ధిః
ఆజగవ- [అజగవ- అణ్] న- పినాకః.
ఆజగామ్- ధా- ఆఙ్- జగామ్- * - ఆజగామ.
ఆజగ్మ- ధా- ఆఙ్- జగ్మ- * ఆజగ్ముః.
ఆజఘన్- ధా- ఆఙ్- జఘన్- * ఆజఘన్థ.
ఆజఘాన్- ధా- ఆఙ్- జఘాన్- * ఆజఘాన.
ఆజఘ్ను- ధా- ఆఙ్- జఘ్ను- * - ఆజఘ్నుః.
ఆజధని- [అజధను- ఇఞ్] పు- అజధనురపత్యమ్.
ఆజనతీయ- [అజనత- ఛణ్] న- దేశవిశేషః.
ఆజన్మ- (సురభిపత్రే) పు- మరువః.
ఆజపథిక- (అజపథ- ఠఞ్) త్రి- అజపథేనాహృతం- అజపథం గచ్ఛతి యత్ర.
ఆజపాద- [అజపాద- అణ్] త్రి- అజపాదేభవః.
ఆజపాదక- [అజపాద- వుఞ్) త్రి- అజపాదేభవః మనుష్యః తల్స్థో వా.
ఆజమారక్య- (అజమారక- ణ్య) పు- అజమారకస్యాపత్యమ్.
ఆజమార్య- [అజమార- ణ్య] పు- అజమారస్యాపత్యమ్.
ఆజమీఢక- [అజమీఢ- వుఞ్] అజమీఢే భవాః ఇత్యాది.
ఆజవ- న- సంసారః.
ఆజవఞ్జవ- న- సంసారః-
ఆజవస్తేయ- (అజవస్తి- ఢక్) (ఢఞ్) అజవస్తేరపత్యమ్.
ఆజవాహ- (అజవాహ- అణ్) త్రి- అజవాహేభవః.
ఆజవాహక- (అజవాహ- వుఞ్) అజవాహేభవో మనుష్యః తత్స్థో వా.
ఆజహర్- ధా- ఆఙ్- జహర్- * - ఆజహర్థ
ఆజహార్- ధా- ఆఙ్- జహార్- * - ఆజహార.
ఆజహ్రు- ధా- ఆఙ్- జహ్రు- ఆజహ్రుః.
ఆజహ్వర్- ధా- ఆహ్వరి- దజి- అట్- ఆజహ్వర్- * - ఆజహ్వర.
ఆజా- ధా- ఆఙ్- జా- * - ఆజాయతే.
ఆజాతశత్రవ- (అజాతశత్రు- అణ్) త్రి- అజాతశత్రోరిదమ్ ఇత్యాది.
ఆజాద్య- (అజాద- ష్యఞ్) పు- అజాదస్యాపత్యమ్.
ఆజాన- న- స్వభావః- దేవలోకః
ఆజానజ- (ఆజాన- జనీ- డ) పు- దేవవిశేషః- తేషామానన్దః పితౄణాం శతగుణః తస్యశతగుణః కర్మదేవానన్దః.
ఆజానిక్య- (అజానిక- ష్యఞ్) అజానికస్యభావః కర్మవా.
ఆజానేయ- (ఆజ- ఆనేయ) పు- కులీనాశ్వః- శక్తిపరిస్పన్దయాః స్థలన్తశ్చపదేపదే- ఆజానంతియతస్సం జ్ఞాయాజానేయాస్తతస్మృతే ఇత్యుక్తలక్షణః.
తత్పర్యాయాః వాతాశ్వః- వాత్యః- కులీనాశ్వః- ఎతద ర్థకశబ్దాశ్చ.
ఆజాయన- (అజ- ఫక్) అజస్యగోత్రాపత్యమ్.
ఆజి- [అజ- ఇణ్) స్త్రీ- యుద్ధమ్- సమభూమిః- పు- ఉత్తర పదేనిత్యమ్- కన్యా- దస్తి- ... పాదశబ్దస్య పదాదేశః- వ్యా- [౬అ- ౩పా- ఉత్తరపద] పాదస్యపదాజ్యాతిగో పహతేషు. (అజ- ఇఞ్) పు- నారదః- దశరథః.
(అజ- ఇఞ్) పు- అజస్యాపత్యః.
ఆజిపాల- (భూపాలాదిః- భోజపుత్రే) గ్రామవిశేషః.

ఆజహాతి.(ప్రకృత్యాది-శ్తిప్) అజహాతి వాతిఇత్యాది.
ఆజగ్-ధా-ఆట్-అజగ్. * - ఆజగత్.
ఆజగ్మయుష్-ధా-ఆట్-అజగ్మయుష్. * - అజగయుషట్.
ఆజగ్ముష్-ధా-ఆట్-అజగ్ముష్. * - అజగ్ముషత్.
ఆజఘ్నుర్-ధా-ఆట్-జఘ్నుర్-వేదఅర్థిమ్యఖ్యేకదీశనాభ్యాం. *
అజఘ్నుః.
ఆజజ్ఞ-ధా-ఆట్-అజజ్ఞ- * -అజజ్ఞత్-
ఆజజ్ఞు(అజజ్ఞ-ధ)తేరతే.
ఆజజ్ఞుః(ప్రకృత్యర్థ) తేరతేః.
ఆజర్యుః-(అజర్య-ధ్ర) అజర్యస్యత్వమ్.
ఆజి-అజిప్రత్యయస్యత్వస్యనిప్రత్యయో ద్విమనస్కంఠం ...
[illegible]
దక్షయుః.
ఆతహూం- (ధాతుమూర్తి) పు. గ్రామవిశేషః-
ఆతహూంతి- (అతహూం- శ్లత్) అతహూతి జాతి ఇత్యాది.
ఆతిగ్యం- (అతిగ-ఇత్) అతిగస్యత్వమ్.
ఆతిః- (అత్- తిః- క్తిన్) జీవనమ్.
ఆత్యా- (అత్-యా-ది) క్షిప్రం.
ఆజ్ఞప్- ధా- అక్- జ్ఞప్- * అజ్ఞపత్.
ఆజ్ఞపయ- ధా అక్- జ్ఞపయ- * అజ్ఞపయతి.
ఆజ్ఞప్త- [అక్- జ్ఞప్- క్త] త్రి- ఆజ్ఞాపితమ్.
ఆజ్ఞా(అక్-జ్ఞా-అఙ్) స్త్రీ- శాసనమ్. తత్పర్యాయాః
అభిజ్ఞాయ-నిదేశ-నిర్దేశ-ఆదేశ-శిష్టి-నియోగ-శాసన-

జ్యోతిషే లగ్నాద్దశమో రాశిః- తేనైవాజ్ఞా చిన్తా కర్తవ్యా- యథా- ఆజ్ఞాస్థానాధిపే సౌమ్యగ్రహే శుభగ్రహే స్వప్నే యుతే వా శుభగ్రహరాశ్యంశగతే వా జాతక ఆజ్ఞాకరో భవతి- ఆజ్ఞాస్థానాధిపే సూర్యయుతే వా సూర్యగృహే సేన వా యుతే వా క్షేత్రస్థితే వా పాపగ్రహే రాజ్ఞాకరో భవతి- ఇత్యాద్యూహనీయమ్.

తన్త్రశాస్త్రే ఆజ్ఞాముద్రా యథా దక్షిణం హస్తం ప్రసార్య కనిష్ఠాంగుష్ఠాం ధ్యాన యోక్తమాజ్ఞాయాక్తం ప్రచాలయేత్- ఏషా ఆజ్ఞాముద్రా పిత్తరోగఘ్నీ రోగఘ్నీ భక్తి దా కార్య వర్ధనీ శుభదా చ.

యోగశాస్త్రే శరీరె న్యాసవర్ణ్య చక్రవిశేషః భ్రూమధ్యే స్థితః- తన్మధ్యభాగావస్థితి- తత్త్వరజస్తమః పాత్రదుర్బాధక లక్షాని.
ఆజ్ఞాత (కృతాదిః) (అక్-జ్ఞా-క్త) త్రి-సమ్యగ్జ్ఞాతః.
ఆజ్ఞాప్- ధా- అక్- జ్ఞాప్- * ఆజ్ఞాప్యతే.
ఆజ్ఞాపయ్- ధా - అక్- జ్ఞాపయ్- * అజ్ఞాపయతి.
ఆజ్ఞాయిన్- (అక్ | జ్ఞా-ణిని) త్రి- ఆజ్ఞాతుం శీలం యస్య సః
అస్మిన్నుత్తరపదే పుంస్త్వద్భావ ప్రతియాయాయా అలుక్-
హనసాజ్ఞాయా.
వ్యా. ౬॥ ౩॥ అలుగుత్తరపద ఇత్యధికారే- (మనసః)
౫॥ సూ.ఆజ్ఞాయినిచ.
ఆజ్య- (అక్-అఞ్జూ-క్యప్) నవనీతవికారః స్నేహాత్మకో ద్రవ
పదార్థవిశేషః- తత్పర్యాయాః- ఘృత- హవిస్-సర్పిస్
ఆహవ్య- అభార- ప్రవిత్రి- అమృత- అభిఘార-జీవనీయ.
నవనీతజ- ఏతద్ధరాశకట్టాశ్చ- (నెయ్యి) వైద్యశాస్త్రేత
ద్గుణో యథా-ఆజ్యం ధీమేధాస్మృతి చక్షురగ్నిబలప్రద
ఆయుర్వృద్ధికరమ్- కాంతి ప్రజాపుష్టికరమ్-బాలవృద్ధ
రక్షణం- ఆర్యాగ్ని పీడితానాం పథ్యమ్- విషఘ్నం పిత్త జ్వర
క్షయఘ్నం- తదుష్ణం వనం- శీతమ్-ఉన్మాదశోషనమ్-గుల్మో
దరకరమ్ ... హితాన్నం దీపనం శాంతి పుష్టిప్రదమ్-
... బుద్ధిప్రద
... అబ్జముఖవసాతైల ... గో
... విరుద్ధం తే- భి
న్నం ... దివ్యభాగ్యమహావేన విరుధ్యతే.
నూతన ... పాతె- పశాహ
...
అన్యత్ర ... గోమహి
ష్యాజ్యాన్య గుణాః ... దిష్టవ్యాః.
స్వప్నే అజ్యభక్షణస్య ఫలం క్లేశః.
తర్పణే అజ్యస్తోత్ర ... తేజోసి
ఉని ... సో ...
ర్య ... ఇతి- ... మన్త్రస్య ప్రజాపతి
ర్ఋషిః- ఆజ్యం దేవతా- ఆజ్యస్థానే వినియోగః
దర్శపూర్ణమాసేష్టావాజ్యస్య కర్మాణి యథా- ఆగ్నీ
ధ్రః- పూపాతె బిలం ప్రవ్యకు ఇతి సర్వభాగనస్య బిల
మపావృత్య- దక్షిణాగ్నావాజ్యం విలాప్య- అదితి రస్య
చ్ఛిద్రపత్రే ... నమ్- మహీనాం పయోస్యో
షధీనాగ్ రసస్తస్య తే ఉక్షీయమాణస్య నిర్వపామి దేవ
యజ్యాయై- ఇతి ... తస్యా మా
జ్యం నిర్వపతి- ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే త్రేధా నిదధే పదమ్.
సమూఢమస్య పాంసురే- ఇతి నిరుప్తమాజ్యం దక్షిణా
గ్నావధిశ్రయతి- ఇషె త్వేతి దక్షిణార్ధే గార్హపత్య
స్యాధిశ్రయతి- ఊర్జే త్వా- ఇత్యపాదాయ వేదేనో
పనియమ్య ... హరతి - తదాజ్యం పత్నీ
నిరీక్షణాపేక్షతే- మహీనాం పయోఽస్యోషధీనాగ్

తస్యోఽవబ్ధరత్వా చతుషాఽవేక్షేత ప్రోక్తాప్రాయః ఇత్యవేక్షతే. తేజోఽసీత్యత్ర రాధేయ స్వాహా వ్యాస్యాస్య ధిశ్రియతి. తేజసేత్వా ఇత్యపాదాయ తేజోఽసి తేజోఽనస్త్వేహితి హరతి. అగ్నిస్తే తేజో మావినైదిత్యాహవనీయేఽధిశ్రయతి. అగ్నేర్జిహ్వాసి సుభూర్దేవానాం ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే భవ. ఇతి స్రువస్య కర్తృత్వాస యతి. ప్రస్తరే వేదస్థాలాయాం ప్రణీతాయాం చ ఉత్తరాయాం చ అనన్త్మికాగ్నికల్పేద ఉత్పవచ్ఛమన్త్ర ర్వ్యదియాక్రిం స్త్రుణాతి. దినళ్నల్పమితి కృతే పూర్వాహ్నే బిలమిత్యాదిస్రువస్య కర్తృత్వాదయతిక్రమ్. తత్రిఅమృతం వా ఏతత్కరోతి యత్పత్న్యవేక్షత ఇతి పత్న్యవేక్షణనిమిత్తమ్. మహీనాం పయోఽసీతి. తేజోఽసీత్యధిశ్రయణం తేజసేత్వేత్య పాదానం చ ముచ్యతే. అగ్నేస్తృహాత ఇత్యాదీనామపి లోపఏవ. అధ్వర్యుర్యజమానశ్చ నిమీల్యావేక్ష్యనుద్ఘ్నన్తౌ అజ్యమవేక్షేతే. ఆజ్యమసి సత్యమసి సత్యస్యాధ్యక్షమసి హవిరసి వైశ్వానరం వైశ్వదేవ ముత్పూతశుష్మగ్ సత్యౌజా సహోఽసి సహమానమసి సహస్వారాతీః సహస్వారాతీయతః సహస్వ పృతనాః సహస్వ పృతన్యతః సహస్రవీర్యమసి తన్మా జిన్వాజ్యస్యాజ్యమసి సత్యస్య సత్యమసి సత్యాయుః సి సత్యశుష్మమసి సత్యేన త్వాభిఘారయామి తస్య తే భక్షీయ. ఇతి. శ్రైవమయగాగ్నిర్ధ్యం నవిత్రాభ్యాం పునరాహారమాజ్యమిత్యనాతి శుక్రమసీత్యాదిభిస్త్రిభిః శుక్రమసి అమృతమసి జ్యోతిరసి దివ్యేతి యమ్ తేజోఽసీతి ప్రతియజు ప్రాగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ఏవం త్రిః. ఆజ్యలిప్తాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పూర్వవత్ప్రోక్షణీరవ ఉత్పనాతి. దేవోవస్సవితోత్పునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిః. అచ్ఛ అజ్యమాద్యేనానుత్స్నాప్యశ్వనీత సవితుః పవిత్రైః. తాదవిత్యత్కి త్యాత్వ్యేకేనం యజ్ఞమవతనం విదానాః ఇత్యాజ్యం ప్రోక్షణీభ్యాం మూనా యజమానోఽనుమన్త్రయతే. ఉ భావాజ్యగ్రహం జపత ఇతి ప్రయోగగ్రన్థః. అపాసినా స్రువేణ వేదమువత్ప్రతం కృత్వా అన్తర్వేద్యాజ్యాని గృహ్ణాతి. ఇంద్రప్రయోగగ్రన్థః వేదము వధ్యేం కృత్వాఽజ్యస్థాల్యాబిలేన స్రువం జుహూం ధారయమాణః అనిషూనినా (శేషరహితేన) స్రువేణత స్యామాజ్యం గృహ్ణాతి. శుక్రం త్వా శుక్రాయాం ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామి. జ్యోతిస్త్వా జ్యోతిషి గృహ్ణామి. అర్చిస్త్వార్చిషి గృహ్ణామి. పఞ్చానాం త్వా వాతానాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి ఇతి ప్రతిమన్త్రం చతురవత్తినాం జుహ్వాం చతుర్గ్రహణమ్. పఞ్చానాం త్వ ఋతూనాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామీతి. పఞ్చమం పఞ్చావత్తినాం ఆజ్యస్థాల్యాం మధ్యదేశేన స్రువం ముపభృతం ధారయమాణ

స్తస్యాం గృహ్ణాత్యల్పమ్. పఞ్చానాం త్వా దిశాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి. పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామ్. పఞ్చానాం త్వా సలిలానామ్. గృహ్ణామి పఞ్చానాం త్వా పృష్ఠానామ్. గృహ్ణామి ఇతి చతుర్భిశ్చతురవత్తినామష్టభాగాసిద్ధియం దేవానామనాధృష్టం దేవయజనం దేవ తయా త్వా గృహ్ణామి ఇతి పఞ్చమం పఞ్చావత్తినామ్. పునశ్చ తస్యామేవ. చరోస్త్వా పఞ్చబిలస్య యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి. బ్రహ్మణస్త్వా తేజసే గృహ్ణామి. క్షత్రాయ త్వౌజసే గృహ్ణామి. విశే త్వా గృహ్ణామి ఇతి చతుర్భిశ్చతుర్గ్రహణమ్. సుభూతాయ త్వా గృహ్ణామి ఇతి పఞ్చమం పఞ్చావత్తినామ్. ఏవం చతురవత్తినా ముపభృత్యష్టకృత్వః పఞ్చావత్తినాం దశకృత్వః. తూష్ణీం ప్రోక్షితాయాం ధ్రువాయాం ప్రవిదాయామ్ సుప్రజాస్త్వాయ త్వా గృహ్ణామి. రాయస్పోషాయ త్వా గృహ్ణామి. బ్రహ్మవర్చసాయ త్వా గృహ్ణామి. భూరస్మాకగ్ హవిర్దేవానా మాశిషో యజమానస్య దేవానాం త్వా దేవతాభ్యో గృహ్ణామి. ఇతి చతుర్భిశ్చతుర్వారం గృహ్ణాతి. కామాయ త్వా గృహ్ణామీతి పఞ్చమం పఞ్చావత్తినామ్. యజమానో హ్యాజ్యగ్రహానుమన్త్రణాదికం కుర్యాత్ ఆజ్యానిసాదయతి.

ఆజ్యప్రశంసా. ఆజ్యకర్మణాం విధిశ్చ తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణే ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౪ అనువాకే.

ఆజ్యకర్మ విషయా మన్త్రాః తైత్తిరీయ సంహితాయాం ౧ కాణ్డే ౧ ప్రపాఠకే ౧౦ అనువాకే.

పూర్వమీమాంసాయాం తద్విషయాణ్యధికరణాని యథా.

తత్ర పూర్వమీమాంసాయాం స్మర్యతే. ఆజ్యం విలాప యతీతి. ఇదమాజ్యం శబ్దస్య సంస్కారవాచిత్వం జాతివాచిత్వం సంశయః. ఆజ్యశబ్దస్య శాస్త్రీయం సర్వత్ర సంస్కారవిషయ ప్రయోగాత్. యూపాహవనీయాది శబ్దవత్ సంస్కారవాచ్యమితి చేత్. తన్న. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామస్య జాతివాచకత్వాత్. యత్రయత్రాజ్యశబ్దప్రయోగస్తత్ర తత్ర జాతిరితి వ్యాప్తిర్లోకే వేదే చ నాస్తి వ్యభిచారః. సంస్కారవాచకత్వే తు ప్రయోగవ్యభిచారో దృశ్యతే యథా. ప్రయాజశేషేణ హవీంష్యభిఘారయతి. తస్మాజ్జాతివాచీ. ఇతి ౧ అ॥ ౪ పాదే ఆజ్యమ. బహిరాద్యధికరణే నిర్ణీతమ్.

తత్ర పూర్వమీమాంసాయాం స్మర్యతే. ప్రోక్షణ ధర్మా అపూర్వప్రయోజనాః. ఆజ్యధర్మా ఉత్పవనాదయః. సాన్నాయ్య ధర్మా దోహనాదయః. కిమేతే సర్వ సర్వత్ర కర్తవ్యాః ఉత ఉభయత్ర కర్తవ్యా అథ తత్తద్రవ్యే కర్తవ్యా ఇతి సంశయః. కేచ సర్వత్ర ఫలోపకారకత్వాత్ తత్ర పూర్వమీమాంసా పూర్వేణ సంగచ్ఛన్తే అపూర్వస్య కర్మణిరపేక్షత్వాత్ ఏకస్యైవాపూర్వ ఫలసిద్ధ్యై అపూర్వాన్తరకల్పనాభావాత్ ఫలాపూర్వ ప్రయోజకాస్త్వేచ అనుష్ఠీయమానా ధర్మా యస్మిన్ సంస్కృతస్య ఏవ

ప్రీత్యై ఉపక్షిప్తాః ఫలాపూర్వం జనయన్త్యేవ తి ప్రాఙ్ని రత్యప్రాప్తే బ్రూమః- అగ్న్యాదయః ప త్యాగాత్మకా ఉపకర్తినా సర్వాణ్యాస్యం ఫలాయ ఫలా పూర్వ జనయన్తి [illegible] తత్తత్సన్నిహిత ప్రధానార్థా న్యేవ [illegible] ఫలాపూర్వాణి కల్ప్యన్తే- తేషు పూర్వ [illegible] పూర్వం [illegible]

[illegible] ఫలాపూర్వస్య తేషాం [illegible] సామాన్యత్వాత్ [illegible] పూర్వేణైవ [illegible]

[illegible]

[illegible] ఇతి [illegible] అధికరణే నిర్ణీతమ్.

ప్రాచ్యా దాహ్యా ఉపాంశుయాజార్థం పదాన్యత్ర తత్ప్ర [illegible] కార్యం [illegible] తత్తత్కార్య [illegible] ఇతి [illegible] కార్యం [illegible] ఇతి [illegible] అధికరణే.

[illegible] కార్యం [illegible] పూర్వక [illegible] ఇతి [illegible] అథవాల్ - [illegible] న విరోధః ॥ ఇతి [illegible] పాదే ౨౧ అధికరణే నిర్ణీతమ్.

[illegible] యం శ్యేనస్యాఙ్గేషు ద్రవ్యేషు సవనీయగుణో వి హితః సోయం సుత్యాకాలికేష్వేవ సవనీయ [illegible] నకాలాన్తర [illegible] విహిత దీక్షణీయా ద్యఙ్గేషు [illegible] మాత్ర [illegible] శ్యేన [illegible] [illegible]

త్యుపహితం పశుపాహిత్యం శ్యేనఏవతి శేషత్వే సాధ్యమా నం సుత్యాకాలికేష్వేవ సవనీయపశుష్వవస్థితమ్-తథా సవనీయపశుః- ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- యదాజ్యం తద్ధృతి సవనీయం [illegible] వాక్యేన సర్వాఙ్గగతాజ్య విషయత్వ ప్రతీతానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమ్- ఇతి తత్రైవ ౨౨ అధికరణే నిర్ణీతమ్.

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే- [illegible] ప్రయోగసమవాయినీ- తస్యాయమర్థః. [illegible] ప్రయోజనమితి [illegible] చతుర్థప్ర యాజం [illegible] ఘృతం [illegible] తవ్యమితి - తదేతదానయనముప ధృతాజ్య [illegible] ప్రయోజక ముతనేతి సంశయః - [illegible] [illegible] తథాహి- [illegible] చతుర్థప్రయాజ [illegible] [illegible] యదుపభృ [illegible] సర్వస్మై వా ఏతద్య [illegible] యదృ [illegible] ప్రయోజకం [illegible] ప్రయోజకం [illegible]

[illegible] ప్రయోజకత్వమ్- యదాత్వాప భృతేన [illegible] ఇతరదనూయాజార్థం [illegible] ప్రయాజ [illegible] ప్రయాజం ప్రతి [illegible] ప్రయాజం ప్రతి [illegible] ప్రయోజకమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- [illegible] తత్ప్రయోజకత్వం [illegible] ప్రయాజద్వయార్థ మనూయాజార్థం [illegible] వాక్యద్వయస్య వ్యవస్థాయాం [illegible] యదా [illegible] [illegible] ప్రాప్తం ప్రా [illegible] అప్రాప్త [illegible] ప్రామాణ్యం స్వీక్రియేత- [illegible] ప్రామాణ్యం [illegible] దోషాః- [illegible] చత్వార ఇత్యష్టౌ దోషాః- [illegible] వ్యవస్థా [illegible] ఇతి [illegible] [illegible] యథా ప్రయోజకాన్తత్ర చతుర్థ [illegible] ప్రయాజ [illegible]

మానయనమపి ప్రయోజకమేవ. ఇతి ౧౦. ౪ అ॥ ౧ పా॥ ౧౫ అధికరణే.

చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతీతి గ్రహణవాక్యేష్వేతదర్థమితి వినియోజకస్యాశ్రవణాత్ ప్రతియగతమాజ్యం న ర్వార్థమితి చేన్నైవమ్. యజ్జుహ్వాం గృహ్ణాతి ప్రయాజేభ్యస్తదిత్యాదిభిర్వాక్యైర్వ్యవస్థావగమాత్. ఇతి ౩ ౭) వ ౧౯ అధికరణే.

గ్రహణవాక్యే చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతీత్యత్ర యథా చతుస్సంఖ్యావిశిష్టమేకమపి గ్రహణం వివక్షితం తథైవాష్టావుపభృతీత్యత్రాపి అష్టసంఖ్యావిశిష్టమేకమపి గ్రహణం విధాతవ్యం తథా సత్యష్టత్వస్య శ్రుతేర్ముఖ్యత్వలాభాత్. అష్టత్వసంఖ్యావయవభూతయోర్ద్వయోశ్చతుస్సంఖ్యయోర్విధానే సత్యష్టశబ్దస్యావయవలక్షణా ప్రసజ్యేతేతి ప్రాప్తే బ్రూమః. ప్రసజ్యతాం నామ లక్షణా ముఖ్యార్థాస్వీకారే హోమసాధ్యవిరోధాపత్తేః. చతుర్గృహీతం జుహోతీత్యనారభ్య శ్రుతం వాక్యం హోమసాధనద్వారేణ చతుర్గృహీతం విదధాతి. యద్యప్యేతత్ సర్వహోమవిషయతయా సామాన్యరూపమప్రయాజానూయాజపక్షే తయోర్విశేషరూపమ్. తథాపి హోమస్య ఫలవత్త్వేన ప్రాధాన్యాత్ గ్రహణస్య హోమార్థత్వేనోపసర్జనత్వాత్ ప్రధానానుసారేణ చతుర్గృహీతమేవ యాజనవ్యాత్ ప్రయాజానుసారేణాష్టగృహీతం. తస్మాదుపభృతి చతుర్గృహీతద్వయం విధీయతే. తత్రైకం చతుర్గృహీతం ప్రాకృతకర్థం పశ్చాత్ ప్రయాజార్థమ్. అపరం త్వనూయాజార్థం. నన్వేవం తర్హి చతుర్గృహీతస్యైవోపభృతి ప్రాప్తత్వాదష్టావుపభృతీత్యేవ విధాతవ్యం న చతుర్గృహీతమిత్యష్టావుపభృతీతి విధిర్యుక్త ఇతి చేత్ మైవమ్. తథా సత్యష్టావుపభృతీతి విధిర్యుక్త ఇతి చేత్ మైవమ్. తథా సత్యనూయాజార్థం ద్వితీయం చతుర్గృహీతం న సిధ్యేత్. అథ తదపి వాక్యాన్తరేణ విధీయతేతి వా నైతదుపభృతః ప్రథమేన చతుర్గృహీతేన అవరుద్ధత్వాద్ద్వితీయస్మై పాత్రాన్తరమన్విష్యేత. యద్యుపభృతీత్యేవ ద్వితీయమపి చతుర్గృహీతం విధీయేత. తదా చతుర్గృహీతద్వయస్యోపభృతి గేహానుష్ఠానాత్. ఉపభృత్యేక ప్రయత్నేనానయనం న సిధ్యేత్. అత ఉభయస్య సహోపభృత్యానయనార్థమష్టావుపభృతీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ ప్రహితార్థమష్టశబ్దప్రయోగేపి తావిష్టసిద్ధయే ద్వే చతుర్గృహీతే ఉపభృతి విధీయతే. ఇతి ౪ అ॥ ౧ పా॥ ౧౭ అధికరణే.

ఆధార. ఆజ్యభాగౌ ప్రయాజాః. అనూయాజాః. నారిష్టహోమా ఉపాంశుయాజ ఇత్యాదయ ఆజ్యద్రవ్యకా హోమాః. దధిమిశ్రమాజ్యం పృషదాజ్యమిత్యుచ్యతే.

అగ్నీషోమీయపశౌ ప్రకృతావివ కేవలేనాజ్యేన ప్రయాజా ఇజ్యన్తే. అనూయాజాస్తు పృషదాజ్యేన యష్టవ్యాః. పృషదాజ్యేనానూయాజాన్ యజతీతి విధానాత్. తేన శుక్లమిశ్రద్రవ్యరక్తేన పాత్రేణ గ్రహణాత్ సంభవాత్ ప్రథగ్గృహీతం తత్ప్రకృతిమితి. ౫ అ॥ ౭ పా॥ ౫ అధికరణే.

దర్శపూర్ణమాసయోరవత్తస్య పురోడాశస్యానాశే ఆజ్యం ప్రతినిధాయ యష్టవ్యమ్. అత ఏవ శ్రూయతే యస్య సర్వాణి హవీంషి నశ్యేయుర్దుష్యేయుర్వాపహరేయుర్వా ఆజ్యేన తా దేవతాః పరిసంఖ్యాయ యజేతేతి. తత్ర సర్వశబ్దస్య నిమిత్తవిశేషణత్వేనావివక్షితత్వాత్ తన్నాశమాత్రే సర్వత్రాజ్యస్య విధిః ఇతి ౬ అ॥ ౪ పా॥ ౧ అధికరణే.

పురోడాశస్య సోమాహుత్యోరుత్కర్షః ఇత్యుక్తమ్ ౫ అ॥ ౪ పా॥ ౪ అధికరణే. తద్వదుపాంశుయాజార్థమాజ్యస్యాప్యుత్కర్షః కార్యః అగ్నీషోమసంబన్ధాదితి చేత్ మైవమ్. విష్ణుప్రజాపత్యోరవికల్పితదేవతాత్వేన యష్టుం శక్యత్వాత్ తస్మాన్నాస్యోత్కర్షః ఇతి ౫ అ॥ ౪ పా॥ ౫ అధికరణే.

చిత్రాదియాగగతే మధున్యపి ఉపాంశుయాజగతాజ్యధర్మాః కర్తవ్యాః ఇతి ౮ అ॥ ౧ పా॥ ౧౭ అధికరణే.

త్వాష్ట్రం పాత్నీవతమాలభేత ఇతి ప్రకృత్య పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతీతి శ్రుతమ్. తత్ర పునః శ్రూయతే. ఆజ్యేన శేషం సంస్థాపయతీతి. తదిదమాజ్యం పశుద్రవ్యస్య ప్రతినిధిర్భవేత్. కుతః. ఉత్సర్గశేషసంస్థాపనశబ్దైస్తదవగమాత్. పర్యగ్నికరణాదూర్ధ్వం పశుద్రవ్యత్యాగముత్సృజ్యాజ్యేనోపద్రవ్యాన్తరం పశుస్థానీయం సాధనభూతముపదిశ్యతేऽతః ప్రాప్తముత్తరకాలీనమజ్గజాతం తేన ద్రవ్యేణ సమాపనీయమ్. ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః. ౯ అ॥ ౩ పా॥ ౨ అధికరణే సాంగరీత్యా పాత్నీవతపశుస్వరూపః యసి పాత్నీవతమాలభేతేతి విహితస్య కర్మణ స్వమాప్తిర్న స్యాత్. కేవలం పశుద్రవ్యత్యాగః క్రియేత. ప్రధానవిహితో ద్రవ్యదేవతాసంబన్ధరూపో యాగోనానుష్ఠితస్స్యాత్. అతో దేవతోద్దేశ్యత్యాగోऽవశ్యం కర్తవ్యః. తథా సతి పశుసాధనకే యాగే ముఖ్యేన పశునైవ సాధితేऽయం ప్రతినిధిః. దేవతోద్దేశ్యకత్యాగస్య చోత్పత్తి వాక్యేనైవ సిద్ధత్వాత్ పర్యగ్నికరణోత్సర్గవాక్యేన అజ్గరీతి విధానే న హి సంస్థాపనీయః పశోనాస్తి. తస్మాదాజ్యవాక్యేన కర్మాన్తరం విధీయతే. దేవతాయుపాత్తిపత శబ్దస్యానువృత్త్యాలభ్యతే. కర్మాన్తరస్యాపి శేషత్వముపపద్యతే. కర్మాజ్యద్రవ్యకయోః పూర్వోత్తరకర్మణోః పత్నీవదాఖ్యయా దేవతయా ఏకత్వేనావ్యవహితానుష్ఠానేన చైకప్రయోగవిహారసమ్భవాత్త్వాంసింహితయా చాలభ్యనిర్వాపాదివదాగ్నో విధ్యంత్తే విధిప్రత్యయశ్చాపూర్వభావనామభిధత్తే. తస్మాదాజ్యద్రవ్యకం పత్నీవద్దేవతాకం శేషసంస్థాపనయాగకర్మాన్తరమ్

శో ప్రతథాపి కర్తాన్తర మత్ర విధీయతే. ఏవమధ యమి ద్రో దర్శిరయత్యనువాకే వక్ష్యతి. ఇతి ౯౪॥ ౪పా॥ అధికరణే.

ఆ శ్వ. శ్రౌ. ౭కర్తృణి. హోతౄణాం తేషు. ఉత్తరాగ్నిస్థాపి స్ఫరకాద మాత్రేభ్యః స్త్రియ ఊర్ధ్వం చత్వారి నూతా [illegible] శ్వతా. ఆగ్ని అన్న ఆ జాహూనిరయి. గృహానూ [illegible] బహిర్నిరమ్యా స్వమధ్య [illegible] యస్తీర్థ [illegible] ద్రవ్యానుబాహూ వాయవిత్య. వున [illegible] మధ్య జాద్రవ్యమవాద్య దేవపాతః. ద్రవ్యాదగ్ని నువి [illegible] అనుమితాయత [illegible] త్రైగ [illegible] మృడనమ్. ధాత్వర్థాంశ్ను [illegible]॥ ఉర్వరంపా [illegible]

[illegible]

వృద్ధాయ [illegible] గారిచేరన॥ అయా నారను మం నుణ్ణ. ఇంద్రియాగ్నిం కవిప్పదా యజ్ఞ [illegible] [illegible] సోమాభ్యాం [illegible] తాన్ సప్తానవ నేగాయత్రి [illegible] స్తోత్రాణి [illegible] యణోయదాజ్యయాయు [illegible] [illegible] వత్సరనాఞ్ [illegible] యతే. [illegible] ఫ [illegible] విష్ణురిరే [illegible] య శే. వ [illegible] సంయామ. [illegible]

[illegible]

[illegible] ఋత్విక్ప్రజా [illegible] రత్యాస్తా అర్థమాయా: సోమం వ [illegible]

అతిపద్యాదక్షక్రోడుగుణం భాయకశ్వేన సంవతః. య ద్యాజ్యక్షక్రోపి గుణవిధాయకస్స్యాత్ తదా ప్రత్యుదా హరణం గుణద్వయవిధానాద్వాక్యభేదస్స్యాత్ - అస్తు అయంశబ్దః సోత్రనామధేయమ్ - తేన నామ్నా కర్త్ర [illegible] గుణో విధీయతే. ఇతి ౧౦॥ ౪పా॥ [illegible] విత్రా విషయకే నిర్ణీతమ్.

[illegible] పితృదేవతాను [illegible] నాం పితరః. తే చ పుల [illegible]

ఆశ్వలాః. శ్రౌ. దశదా పూర్ణమాసౌ జ్యోతిషామ విశేషః.

ద్వావాజ్యభాగౌ. తౌ చ ప్రజానాం పశ్చాత్తర వాక్యస్య ద్విధత్వప్రకరణాద తైత్తిరీయ సంహితాయాం ౨ కాణ్డే ౬ ప్రపాఠకే ౨ అనువాకే.

తన్మన్త్రాస్తు వరాయా తే ౩ కాణ్డే ౫ ప్రపాఠకే. ౬ అనువాకే.

తత్ప్రయోగో యథా. అథాజ్యభాగౌ యజతి ఆసీత పృత్యాస్త్రితాః కరోతి. మయ్య స్వరేణ. సాదితాయాం జుహ్వాం చతుర్గృహాణమ్. ఆప్యాయస్వాప్యాయయ. ఇమద గ్నీనాం పంచావత్తమ్. అన్యజామగోన్యజామదగ్న్యమావ [illegible] తం కుర్వీత. వకురవదానవాన్ పశ్చావదా నవన్తమాదన్త్య [illegible] పశ్చావదానం కుర్వీత. త ద్యా [illegible] విషయమ్ - అవదానం కృత్వా [illegible] [illegible] పరిస్తర బహిస్స్వమ్ - అవద్యన్నే [illegible] నుబ్రూహి. ఇత్యాహ. జుహూ పత్యతా వా [illegible] ప్రేష్య. అశ్రావయ. అస్తుశ్రౌషట్. [illegible] వషట్కృతే ఉక్తరార్ధపూర్వార్ధే జుహో [illegible] [illegible] యదానం [illegible] రేవ చతుర్గృహాణమ్ పూ [illegible] ద్యన్నే. సోమాయాను బ్రూహి. దక్షిణాతి [illegible] [illegible] శీ. సోమం యజ. వషట్కృతే ద క్షిణార్ధపూర్వార్ధే జుహోతి. సోమాయేదమితిత్యా గః. అగ్నిపవమానదేవ యజ్య మాచక్షుష్పా భూ యా సమిత్యాజ్యభాగమానిస్స్కృదనుమన్త్రణమ్ - వికృతా చనుమన్త్రణ విద్యమానః పృథక్పృథక్ - అగ్నినా య జ్ఞశ్చక్షుష్మానగ్నేరహం దేవయజ్యయా చక్షుష్మా భూ యాసమ్ - సోమస్యాహం [illegible] చక్షుష్మా సోమస్యాహం దేవయజ్యయా చక్షుష్మా భూయాసమ్. ఇతి.

అత్రకల్పః. యదాజ్యభాగయోరనుబ్రూహీతి తదా [illegible] యస్యాజ్యభాగస్య పురోనువాక్యామన్వాహ అ గ్నివృత్రాణి జఙ్ఘనదితి పాఠస్య మన్త్రస్యేమ్. అగ్నిః ప్రత్నేన జన్మనేత్యమావాస్యాయామ్ - యదాజానాత్యగ్నిం య జేతి తజ్జుషాణస్యజతి. జుషాణో అగ్నిరాజ్యస్యవేత్విత్యతి యదా జానాతి సోమాయానుబ్రూహీతి తతోస్యస్యాపు రోనువాక్యామన్వాహ. త్వగ్ సోమాసి సత్పతిరితి పౌర్ణ మాస్యామ్. సోమగీర్భిష్ట్వా వయమిత్యమావాస్యాయామ్. యదాజానాతి సోమం యజేతి తజ్జుషాణేనైవ యజతి జు షాణస్సోమ ఆజ్యస్యహవిషో వేత్వితి. తత్ర ప్రథమస్యాగ్నే యస్యమన్త్రపాఠః. అగ్నిర్వృత్రాణి జఙ్ఘనద్ద్రవిణస్య ర్విపన్యయా. సమిద్ధశ్శుక్ర ఆహుతః. జుషాణో అగ్ని రాజ్యస్యవేతు. ఇతి. ప్రథమస్య సౌమ్యస్యమన్త్రపాఠః. త్వగ్ సోమాసి సత్పతిస్త్వగ్ం రాజోత వృత్రహా. త్వం భద్రో అసి క్రతుః. జుషాణస్సోమ ఆజ్యస్య హవిషో వేతు. ఇతి.

ద్వితీయాగ్నేయస్య పాఠస్తు. అగ్నిః ప్రత్నేన జన్మ నాశుమ్భానస్తనువగ్ం స్వామ్. కవిర్విప్రేణ వావృధే. జుషా

గ్నేః ఆగ్నిరాజ్యస్య వేతు- ఇతి- ద్వితీయస్య సౌమ్యస్య పాఠస్తు- సోమస్యాగ్నేవృష్టస్య వయం వర్ధయా మోః చోదిః సుమృడీకోన అవిశ- జుషాణస్సోమ ఆజ్యస్య హవిషో వేతు ఇతి.

ఆజ్యభాగవిషయం పూర్వమీమాంసాయాం-౧౦ అధ్యాయే ౧పాదే అధికరణం యథా- దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే.

ఆజ్యభాగావగ్నీషోమాభ్యాం యజతీతి- తయోః ప్రథమ ఆగ్నేయో ద్వితీయః సౌమ్యః- తత్ర సౌమ్యస్యాస్తి సన్దేహః- ప్రధాన దేవతాసుక్తేవలస్య సోమస్యాభావాత్- అగ్నిస్తు కేవల ఆగ్నేయ పురోడాశే విద్యతే- తస్మాదాగ్నేయ ఆజ్యభాగః పురోడాశ దేవతాయా అగ్నేః కిం సంస్కారః- ఉత పృథగారాదుపకారక ఇతి సందిహ్యతే- తత్ర యథోత్తమ ప్రయాజో మన్త్రోక్తానాం యష్టవ్య దేవతానాం సంస్కారః తథా ప్రథమాజ్యభాగోఽప్యగ్నిమగ్న ఆవహేతి గదోక్తస్య ప్రధానయాగదేవతారూపస్యాగ్నేః సంస్కార ఇతి పూర్వః పక్షః- అత్రోచ్యతే- నాయమస్తాపదేవం శక్యతే- అగ్నిమగ్న ఆవహ సోమమావహాగ్నిమావహేతి- అస్యాయమర్థః- హే అగ్నే ఆహుత్యధికరణీభూతమావిర్భూతెన ఆజ్యభాగద్వయ ప్రాకృత పురోడాశ దేవతారూపాన్ అగ్నిస్సోమోఽగ్నిరిత్యేతాంస్త్రీన్ ఇహాహ్వానమావహేతి- తత్ర పురోడాశ దేవతారూపాదగ్నేః ప్రథమాజ్యభాగ దేవతారూపోఽగ్నిర్భిన్న ఇత్యవగమ్యతే- అన్యథా ఆవాహ్యస్యాగ్నేరేకత్వేన ద్విరుక్తివైయర్థ్యాత్- అతః ప్రథమాజ్యభాగ ఇజ్యమానస్యాగ్నేః పురోడాశ దేవతాత్వాభావాత్ తత్సంస్కారత్వమయుక్తమ్- కిం చాజ్యభాగవిధావగ్నీషోమాభ్యాం యజతీతి దేవతాద్వయం సమస్తేనైకేన పదేనోచ్యతే- తత్ర యథా సోమస్యాంగం ప్రతిగుణత్వం ఏవం తాభ్యాం ప్రాగతం తథాగ్నేరప్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత్తు సంస్కారపక్షే విరుద్ధమ్- సంస్కారత్వే ప్రాధాన్యావశ్యంభావాత్ తస్మాత్సంస్కారపక్షాసంభవాత్ ప్రథమాజ్యభాగో ద్వితీయాజ్యభాగవదదృష్టార్థ ఆరాదుపకారకః- ఏవం చ సతి సౌత్యయాగేఽపి ప్రథమాజ్యభాగే అగ్నేర్న నివర్తత ఇతి బాధకవాదో విచారఫలం భవిష్యతి- ఇతి- ఆధానే పవమానేష్టిష్వాజ్యభాగౌ ప్రకృత్యామ్నాయతే- బుధన్వానాగ్నేయః కార్యః పావకవానామ్న్య ఇతి- తథా పునరాధేయేఽపి శ్రూయతే బుధన్వత్యాగ్నేయస్యాజ్యభాగస్య పురోనువాక్యా భవతీతి- తత్ర నిగదే బుధన్వన్తమగ్నిమావహ పావకవన్తమగ్నిమావహేత్యేవం సన్నతవ్యమ్- బుధన్వత్త్వాదేర్గుణత్వాత్- కిం తు కేవలోఽగ్నిశబ్దో నిగదే పఠితవ్య ఇతి ౧౦ అధ్యాయే ౪ పాదే నిర్ణీతమ్- బుధన్వతీశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

గృహమేధీయే శ్రూయతే- ఆజ్యభాగౌ యజతీతి- తత్ర ప్రాకృతవదత్రాపి ఆజ్యభాగ విధినిర్ద్దేశోపదేశ కల్పనాని రధికారా- తస్మాదపూర్వో గృహమేధీయానవోదకానామ్యత్రాని గృహ్ణాతి ఇతి కర్తవ్యతామప్రత్యభిజ్ఞానన్నైవాపూర్వత ఇతి- తస్మాదవికృతరూపం సాఙ్గమపూర్వం కర్తవ్యం గృహమేధీయ ఇతి- ౧౦ అ॥ ౭ పా॥ అధికరణే నిర్ణీతమ్.

తత్ర గృహమేధీయే ఆజ్యభాగాభ్యామేవ సిద్ధానాం ప్రాప్తత్వాదన్యస్య ప్రకృతావాదిక నకార్యమితి చేన్నైవమ్- ఆజ్యభాగవద్విహితత్వాత్- అగ్నయేఽన్వష్టక్యాత్ సమవద్యతి. ఇడాముపహ్వయత ఇతి విహితమ్- తస్మాదాజ్యాదుక్తకర్తవ్యమ్- ఇతి- తత్రైవ అధికరణాన్తరే.

తానపశౌ కరోతీతి నిషేధాదాజ్యభాగయోః పశ్వభావేన పశుపురోడాశే ప్రసఙ్గసిద్ధిర్నాస్తి- తతస్సా విచార్యతే- తత్ర పురోడాశే ఆజ్యభాగౌ నస్త ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్- కుతః- పురోడాశ విషయస్య చోదకస్యాలుప్తత్వాత్ అన్యథా ప్రయాజాదీనామపి పునరనుష్ఠానాపత్తేరతిప్రాప్తే బ్రూమః- న తావత్పురోడాశాంశే చోదకో లుప్యతే- చోదకాభావాత్- పూర్వోక్త ప్రసఙ్గసిద్ధిస్తు ప్రయాజవచనమేవ బాధకేన చోదకమ్- అన్యథా ప్రయాజాదీనాం పురోడాశాఙ్గత్వాభావేన ప్రసఙ్గసిద్ధేరవ్యక్తవ్యత్వాత్- నను ప్రసఙ్గబాధప్యాజ్యభాగౌ నస్త ఇతి చేన్న- ఆజ్యభాగప్రతిబాధితాయాః- ప్రసఙ్గసిద్ధేరభావాత్- తతః ప్రసఙ్గవిషయ ప్రయాగాం శస్త్రైవబాధాదబాధితేన ప్రయాగవచనాం తేన ఆజ్యభాగావనుష్ఠాప్యేతే- యథా దేవదత్తే యజ్ఞదత్తయోన మారుతే దేవదత్తయోః నివృత్తేనతు వస్త్రాలఙ్కారాది తద్వత్ ఇతి ౧౨ అధ్యాయే ౧ పాదే అధికరణే.

ఆ ఞ్ఛ్- ధా- అట్- అఞ్ఛ్- * ఆఞ్ఛత్-

ఆ ఞ్ఛర్- ధా- అట్- అఞ్ఛర్- * ఆఞ్ఛరత్-

ఆ ఞ్ఛరష్- ధా- అట్- అఞ్ఛరష్- * ఆఞ్ఛరషత్-

ఆ ఞ్ఛయ్- ధా- అట్- అఞ్ఛయ్. * ఆఞ్ఛయత్-

ఆఞ్ఛిర్- ధా- అట్- అఞ్ఛిర్- * ఆఞ్ఛిరత్-

ఆ ఞ్ఛిరయిష- ధా- అట్- అఞ్ఛిరయిష్ * ఆఞ్ఛిరయిషత్.

ఆ ఞ్ఛిరావయిష- ధా- అట్- అఞ్ఛిరావయిష్- * ఆఞ్ఛిరావయిషత్-

ఆ ఞ్ఛిరిష- ధా- అట్- అఞ్ఛిరిష్- * ఆఞ్ఛిరిషత్-

ఆ ఞ్ఛిచ్- ధా- అట్- అఞ్ఛిచ్- * ఆఞ్ఛిచత్-

ఆఞ్ఛిచయిష్- ధా- అట్- అఞ్ఛిచయిష- * ఆఞ్ఛిచయిషత్.

ఆ ఞ్ఛిచిష- ధా- అట్- అఞ్ఛిచిష- * ఆఞ్ఛిచిషత్-

ఆ ఞ్ఛిచ్ఛ- ధా- అట్- ఆఞ్ఛిచ్ఛ ఆఞ్ఛి- దజి- * ఆఞ్ఛిచ్ఛత్-

ఆఞ్ఛిచ్ఛయిష- ధా- ఆఞ్ఛిచ్ఛయిష- అన్యరూపమ్- * ఆఞ్ఛిచ్ఛయిషతి. ధా- అట్- ఆఞ్ఛిచ్ఛయిష్ * ఆఞ్ఛిచ్ఛయిషత్-

ఆఞ్ఛిచ్ఛయిష- ధా- ఆఞ్ఛి + సన్- అన్యరూపమ్. ఆఞ్ఛిచ్ఛయిష-

ఆఞ్ఛ్వచ్ఛిషత- ధా- అఞ్ఛ్వచ్ఛిషత- అన్యరూపమ్- * అఞ్ఛ్వచ్ఛిషత్-

ఆఞ్ఛ్వచ్ఛిష- రా- అచ్ఛ+ శన్ - అన్యరూపమ్- అఞ్ఛ్వచ్ఛిష-

ఆఞ్ఛ్వ- ధా- అఞ్ఛ్వ- అనిదాథర్- నిష్ఠాయాంర రూపమ్- * అఞ్ఛ్విత.

ఆఞ్ఛ్వయ- ధా- అఞ్ఛ్వ- అన్యగుణ ధాతావజాదారూపమ్-

ఆఞ్ఛ్వ- ధా- అథ- తిప్- అన్యరూపాది అఞ్ఛ్వయ్- గుణ- [illegible] అఞ్ఛ్వ- అనిదాథర్- నిష్ఠా- అఞ్ఛ్వచ్ఛ- వతి-

ఆఞ్ఛ- ధా- అక్- అఞ్ఛ- * అఞ్ఛతి- అట్- అఞ్ఛ * అఞ్ఛత్.

[illegible] అఞ్జకర్-

[illegible] అఞ్జకర్-

[illegible]

[illegible] దాత్తః-

[illegible]

ధాన్- అర్థ[illegible]ర్థ-ఏవాయందధి. వృక్ష-ఇతిరు ధ ఉక్తశ్రీమతాకు రశ్మ వాదాః[illegible]పూర్వదామూంసాయామ్.

[illegible] అభ్యర్థ[illegible] నిశీతమ్

ఆఞ్జా- పురోహితాది- శేషంసిస్మశే- కన్యాపాకః కతా అఞ్జిత్యమ్-

ఆ[illegible] అఞ్జనీత్యర్థ కర్తా- [illegible] అఞ్జనమ్ [illegible] కర్తా-

ఆఞ్జన[illegible] [అఞ్జ- శ్రీ] [illegible]- నంగీతాశ్రీ [illegible] ధాయ విశిష్టకాదార్య విశేషరూపః-

[illegible] అఞ్జన్

[illegible] అఞ్జ[illegible]కాతా,

ఆ[illegible] అఞ్జక- * అఞ్జకర్-

ఆఞ్జకయ- ధా- అట్- అఞ్జకయిష- * అఞ్జకయిషత్.

ఆఞ్జిగిష- ధా- అట్- అఞ్జిగిష- * అఞ్జిగిషత్.

ఆఞ్జిఘ- ధా- అట్- అఞ్జిఘ- * అఞ్జిఘత్-

ఆఞ్జిఘయిష- ధా- అట్- అఞ్జిఘయిష- * అఞ్జిఘయిషత్-

ఆఞ్జిఘిష- ధా- అట్- అఞ్జిఘిష- * అఞ్జిఘిషత్-

ఆఞ్జిజ్- ధా- అట్- అఞ్జిజ్- * అఞ్జిజత్-

[illegible]యిష- ధా- అట్- అఞ్జిజయిష- * అఞ్జిజయిషత్.

[illegible] ధా- అట్- అఞ్జిజిష- * అఞ్జిజిషత్-

[illegible] ధా- అక్- అఞ్జిహ- * అఞ్జిహత్-

[illegible]- * అట్- అఞ్జిహాయిష * అఞ్జిహాయిషత్-

ఆఞ్జిహిష- ధా- అట్- అఞ్జిహిష- * అఞ్జిహిషత్-

ఆట్- ధా- అట- లిటి- * అట- ఆట్- అట్- * ఆటుః- అటి- అనిదా- ని- * ఆట్యతే- ఆటతుః- ఆట్ అట్-అట్యత.

ఆట్- పు- వ్యాకరణే ఆగమ విశేషః ఆ ట్స్వరూపః- అ ఆగమ ప్రాప్యపవాదః- అయము చాది ధాతూనాం లుజ్ లజ్ లృజిష తత్రభవతి- స ఉదాత్తః- ఛన్దసి అనజాదీనామపి భవః- ఆటో ఉపరి పూర్వపరయోర్వృద్ధిరేకాదేశః- * ఆటత్- ఐచ్ఛత్- ఔక్షత్- ఐధత- ఐచ్ఛత్- ఆవః- ఆడాగమో ఉద్యదాగమ ఇవ మాజ్యోగే న భవతి- ఛన్దసితు మాజ్యోగాభావే౽పి బహులం న భవతి- మాజ్యోగే౽పి భవతి * మా భవత్- మాభూత్- జనిష్ఠా ఉగ్రః సహసే తురా- య- మాదః శ్రేతిభిర్నచీనాన్యవార్యః-

౬ ౪ ॥ ౭౨ ॥ అజాదీనామటా ౭౧ లుజ్ లజ్ లృజ్క్ష్వడుదాత్తః- ౭౩ ॥ ఛన్దస్యపి దృశ్యతే- ౭౪ నమాజ్యోగే- ౭౫ బహులం ఛన్దస్యమాజ్యోగే౽పి-

[illegible]న్యగాత్రపాదాదికం తా మాదాగమః- యథా- పద్యా- అభ్యాసః- సద్యః-

౬ । ౩ । [ఆ౦] ౧౧౬ అష్టాన్యాః-

[illegible]చిత్తాపూర్వసాద్యాగమో భవతి- అపిత్త్వద్ధః- * బలినాం- బలినావ- ౭ । ౪ । [లోటః] ౯౨ ఆహుత్తా దృశ్వదత్తం-

ఆట- అటచ్ ప్రత్యయస్య తద్ధితస్య స్వరూపమ్-

ఆటక- [అక్- అట- ణ్వుల్] చటకః- కలిఙ్గః-

ఆటకి- స్త్రీ- అనంజా ప్రత్యయాధరాదిస్త్రీ ప్రత్యయ నాస్త్రీ-

ఆటచ్- వ్యాకరణే మత్వర్థీయతద్ధితప్రత్యయవిశేషః- అటచ్యరూపః- యః కుత్సితం బహుభాషతే తస్మిన్నర్థే మత్వర్థే వాక్ప్రభృతయాం భవతి- * వాచాటః.

౫ । ౨ । [తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి] [వాచః] ౧౨౫ ఆలజాట చౌ బహుభాషిణి- వా- కుత్సిత ఇతి వక్తవ్యమ్-

ఆటజ- గౌరాదః కేషాంచిన్మతే-

ఆటజీ- [ఆటజ జీష్]

ఆటయ్- ధా- ఆట- గుణ- ఆదాదా- * ఆటయతి- ఆర్. ఆటయ్- * ఆటయత్-

ఆటరూప (ఆటరూప- అణ్) వాచకః.

ఆటవిక- (అటవీ- ఠక్) త్రి- అటవ్యాంజాత ఇత్యాది.

ఆటవీ- స్త్రీ- సహదేవదిగ్విజయయాత్రాకాలే కలిఙ్గదేశ సమీపే దృష్టా కాచన నగరీ.

ఆటాట్- ధా- అట్- అటాట్- * అటాటీత్-

ఆటాట్య- ధా- ఆటీ- అటాట్య- * అటాట్యతే- టి- ధా- అట+ణిచ్- అన్యరూపాణి- ఆటయ్- గుణ- ఆటి- అని- ని- అటాట్- వజి- + శన్- ఆటిటయిష-

ఆటి- (అట- ఇన్) ధాత్వాదిః- స్త్రీ- పక్షివిశేషః- తత్పర్యాయాః- ఆడి- ఆటీ- ఆతి- శరారిః- శరారీ

[అష్టౌ]. అదేలు-

అటిమాంసం గురుస్నిగ్ధం మధురం శ్లేష్మవర్ధనం. పురాణేషు ద్వాదశ శబ్దజలవాసదీక్షయా నిష్ఠాత్ స్వైర కుత్రహారిశ్చన్ద్రో బాధావృత్తాన్తేన కుపితేన వసిష్ఠేన విశ్వామిత్రో బకో భవేతి శప్తః. తేనత్వమాటిర్భవేతి వసిష్ఠోదత్త ప్రతిశాపో భూత్. తతశ్చతౌ బకత్వ మాటిత్వంచ ప్రాప్య పరస్పరకోపేన చిరం యుద్ధ్వా బ్రహ్మణా సాన్త్వితౌ జితౌ క్రోధం పరిత్యజ్య పునస్స్వం రూపం ప్రాప్తావితి మార్కణ్డేయ పురాణగాథా.

అటిట్- అట్ అటిట్ * అటిటత్.

అటిటయిష- ధా- అటిటయిష- ఇత స్వరూపమ్- * అటిటయిషతి. అటి- అటిటయిష్- * అటిటయిషత్-

అటిటయిష- ధా- అటి + సన్- అన్యరూపమ్- అటిటయిష్-

అటిటిష్- ధా- అట్- అటిటిష్- * అటిటిషత్-

అటిట్ట్- ధా- అటి అటిట్ట్-

అటిట్టయిష్- ధా- అటి- * అటిట్టయిష్-

అటిట్టిష్- ధా- అట్- అటిట్టిష్ * అటిట్టిషత్-

అటిర్- ధా- అటి అటిర్- * అటిరత్.

అటిరయిష్- అటిరయిష- ఇత్యన్యరూపమ్ * అటిరయిషత్- అట్- అటిరయిష్- * అటిరయిషత్-

అటిరయిష- ధా- అటి + సన్- అన్యరూపమ్- అటిరయిష్-

అటిరిష్- ధా- అటి- అటిరిష్- * అటిరిషత్-

అటి- (అట- ఇన్- స్త్రీ)- అటిః-

అటిక్- ధా- అత్- టిక్- * అటికతే.

అటీకన- (అత్- టీక్య- ల్యుట్-) గతిః- వత్సానాం క్రీడా-

అటీకయ్- ధా- అత్- టీకయ్.

అటీముఖ- న- వైద్యశాస్త్రే శస్త్రవిశేషః. సదవిస్రావణే ఉపయుజ్యతే- తస్య ఫలం దర్వ్యంగులమ్-

అటోప- పు- సంభ్రమః-

అట్ట్- ధా- అటి- అట్ట్- * అట్టతే.

అట్టయ్- ధా- అట్- అట్టయ్- * అట్టయత్-

అట్టస్థల- భూమాదిః- గతకత్కట తే.

అట్టస్థలక- [అట్టస్థలీ- వుఞ్] అట్టస్థల్యాం జాత ఇత్యాది-

అటిట్- ధా- అట్- అట్టిట్- * అట్టిటత్-

అట్టిటయిష్- ధా- అటి- అట్టిటయిష్- * అట్టిటయిషత్.

అట్టిటిష్- ధా- అటి- అట్టిటిష్ * అట్టిటిషత్-

అడ్- ధా- అత- లిటి- * అడ- అటి- అత్- * అడత్- అనిదా- ని- * అడ్యతే- అడితః- అటి- అత్- * అడ్యత.

అడయ్- ధా- అడి- గుణ- అ- * అడయతి అటి- అడయ్- * అడయత్.

అడి- ధా- అడ + ణిచ్- అన్యరూపాణి- అడయ్- గు- అ- అత్- అనిదా- ని అట్- దది + సన్- అడిడయిష-

అడ్- ధా- అడ- లిటి- * అడ- అటి- అద్- * అడత్- అడి అనిదా- ని- * అడ్యతే- అడితః- అటి- అడ్- అడ్యత.

అడక- ఉణాదిః- కన్యాకాశ్చిత్-

అడమ్బర- (అత్- దము- బర-) పు- సంరమ్భః- గజగర్జితమ్- మహామాత్రః- హస్తిపకః- హస్తీ- యుద్ధవాద్యధ్వనిః- తస్య పర్యాయః- పటహ- త్రి- ఉన్నతః-

అడయ్- అడి- అన్యగుణహేత్వాదౌ రూపమ్- * అడయతి. అట్- అడయ్- * అడయత్.

అడారక- ఉణాదిః- కన్యాకాశ్చిత్-

అడి- ధా- అడ + ణిచ్- అన్యరూపాణి- అడయ్- గుణ- అ- అడ్- అనిదా- ని- అడిడ్- దది + సన్- అడిడయిష-

అడిడ్- ధా- అటి- అడిడ్- అడిడత్!

అడిడయిష్- ధా- అడిడయిష- ఇత్యన్యరూపమ్- * అడిడయిషతి- అట్- అడిడయిష్- అడిడయిషత్.

అడిడయిష- ధా- అడి + సన్- అన్యరూపమ్- అడిడయిష్.

అడిడిష్- ధా- అట్- అడిడిష్- * అడిడిషత్.

అడూ- [అడ- ఊ] స్త్రీ- జలప్లవద్రవ్యమ్.

అడ్డ్- ధా- అటి- అడ్డ్- * అడ్డత్.

అడ్డయ్- ధా- అత్- అడ్డయ్- * అడ్డయత్.

అడ్డిడ్- ధా- అట్- అడ్డిడ్- * అడ్డిడత్.

అడ్డిడయిష్- ధా- అటి- అడ్డిడయిష్- * అడ్డిడయిషత్.

అడ్డిడిష్- ధా- అట్- అడ్డిడిష్- * అడ్డిడిషత్.

అథక- (అక్- థార్య- అచ్) [వ్రజపరాదిః] (అర్థర్చాదిః) పు- పరిమాణవిశేషః- ప్రస్థచతుష్టయ పరిమితః- ద్రోణచతుర్థభాగపరిమితః- తత్పర్యాయాః- భాజనం- కంసః- పాత్రం- పాత్య- ముఖ- కుథ- భాణ్డ- పుమాన్- కలశ- చషక- చతుష్షష్టిపల.

అథకద్వయపరిమితశ్చ ఘటః- అథకచతుష్టయ పరిమితో ద్రోణః.

అథకశబ్దాత్ తస్యత్వం ఫలకస్యవహారతి ఇతి వేత్యర్థే- కుఞ్ తఞ్ చ- అథకశబ్దాన్ ద్విగోష్ఠుష్ఠన్ ఖః తఞ్ చ- తత్ర తఞో లుక్- * అథకీనః- అథకికః- అథకీనా. అథకికీ. ద్వ్యాథకికీ- ద్వ్యాథకీనా. ద్వ్యాథకీ.

౫ ౧ ౧౫ పా ప్రత్యయేష్ఠఞ్- [ఠఞ్] ౫౧ సంభవ త్యవహరతి పచతి. ౫౭ అథకాదిత పాత్రాత్ష్ఠన్ ఉన్నయత రసాయామ్- ౫౩ ద్విగోః ష్ఠంశ్చ- (అహార్) ౫౫ అథ రసాయామ్- ౫౩ ద్విగోర్లుగనపత్యే సంజ్ఞాయామ్- పు- జ్యోతిషశాస్త్ర పూర్వ ద్విగోర్లుక్ సంజ్ఞాయామ్- పు- జ్యోతిష్ ధర్మ పరిమాణః పరిమాణవిశేషః- షష్టియోజన విస్తీర్ణస్య కర్షస్య పరిమాణవిశేషః- అథకస్య ప్రమాణం తద్దశ హస్తే నిర్మితం పరిమాణేన సమావతః (అథకస్య పరిమాణం తద్దశ హస్తేన తనూచాయమానతః) గణ్యత ఇత్యుక్తే- అధునా- ౫౧ విశేషాణాం తత్ర విభాగ తద్ద్వే అథక సంఖ్యా విశేషయథా- కుడుపాభ్యాం అథకద్వే- చతుస్సేత పరిమితం ఆథకం ద్రోణమాహుః ద్రోణాథకో పరిమితౌ అథకచతుష్టయ పరిమితమ- పర్యాయాద్రోణ అథకద్వయం పరిమితమ్

తంత్రాసు ఏకాదశ ఉపనిషదం ఋగ్వేద ఋష్యాది. తత్ప్ర
ముదిత సు పర్యాయాః. ఉర్వశేషు ఋషి. భువిద్వాఖా
వదిశాఖ సిద్ధాయాః.

అథర. గౌరాదిః + ఙీష్. అథరీ.

అథర్వణ్యూర. [అథర్వణ్యూ + ఙష్] త్రి. అథర్వణ్యూ
శిశేషార ఇత్యాది.

అథర్వణ్యూ. స్త్రీ. పాగ్గ్రథంశేవః.

అథర్వ. [అథర్వ. ఙష్] త్రి. అథర్వాత్వః అథర్వం అథ
ర్వవారాది వర్తి వాయుశ్చ + ఙీష్. అథర్వీ.

అథర్వీ. [అథర్వ. ఙీష్].

అథర్వీ. [అథర్వ. ఙీష్. స్త్రీ] తద్వ్యధాన్య విశేషః. గాస్త్యా
... తత్పర్యాయాః. కుతరీ. కుతరా. ...
... [అర్ఘ] కండుః.
... ఉత్తరత్వమ్. కథాదిత్య ఘాతత్వమ్.
... శోత్యః. దుర్వర్త్వమ్. రక్త
...

స్త్రీ. ఘారాస్త్రీనాముత్పత్తి రాంశేవః.

అథర్వ [అథర్వ...] త్రి. ...
... ాయః.

అథర్వ. (...) [అర్ఘ. ...]
...
...
...
...

అథర్వక. (అర్ఘ. ఙష్) శః అథర్వస్య శాపశిక్షాణా.

అథర్వతరీక. [అర్ఘతరీక] పు. అథర్వతరస్యాపత్యమ్ +
టాప్. అథర్వతరీనా.

అనర్ఘ్యతరాణ. (అర్ఘ. దుర్భుజ్. ఖ్యుబ్) త్రి. అనాథ్య ఆ
ర్ఘః క్రియతేయునః.

అర్ఘ్యతర. (అర్ఘ. తరప్) త్రి. ఘాతపూర్వ అర్ఘః.

అర్ఘ్యతమ. [అర్ఘ. తమప్] త్రి. అతిశయేనార్ఘః.

అర్ఘ్యతర. [అర్ఘ. తరప్] ద్వయోరతిశయేనార్ఘః. అన్య
తిశయార్ఘః.

అనర్ఘ్యంభవ. (అర్ఘ. భూ. ఖిచ్చుచ్) అనాథ్య అర్ఘోభవ
తిశ్చః.

అనర్ఘ్యభవిష్ణు. [అర్ఘ. భూ. ఖుక్రష్] అనాథ్య అర్ఘోభవ
తియశ్చః.

అర్ఘ్యరోగ. పు. వాతరక్త రోగవిశేషః.

అర్ఘ్యవాత. పు. వాతరోగ విశేషః ఉరువాతే కుత స్యాత్
వ్యతే ఛతి. దలన్నిగ్ధో ఘృతు క్తశ్లేష్మా గాత్రైవ్య
రోదకః. అర్ఘ్యవాతవాత్తశ్లే యస్యక్త్రచర్ఘోర్జనకా వ్య
ఇత్యుక్తలక్షణః. తచ్చికిత్సాయాం. ఎఱుకు మేపో వా
తత్సుమాపథంయోజ్యః. అర్ఘ్యవాతహరాగనాః. వక
కాలి. వచాదిః. హరిద్రాదిశ్చ. పు. ఊరుస్తమ్భాసారు
రోకః కేసాంచిన్మతే.

అనర్ఘ్యకరణ. (అర్ఘ్య. చ్వి. దుర్భుజ్. ల్యుట్) త్రి. అనాథ్య
అర్ఘః క్రియతేయునః.

అణ్. ధా. అణ. రిటి. * అణ. అటి. అణ్. * అణర్.
అణి. అన్య అసిదాధర. విస్తారూంచరు పమ్. * అ
ణ్యతే. అనితః. అటి. అణ్. అణ్యత.

అణక. పు. వ్యాకరణ ఉక్తా ప్రత్యయ విశేషః. కతు. లూ
... ధాతు. ... ధాతుభ్యోభవతి. లవా
... కారకః. ... ధారకః.
... అణరోలూధూతిక్తే ఘాత్కర్యః.

అణ్. ధా. అణి. అన్యగుణ హెతాపకాదౌ రూపమ్. *
... అటి. అణ్. * అణర్.

అణిః. (అణు. ...) అణుధాన్య భవనోదినం త్వే
... తత్పర్యాయః. అణవ్య.

అణి. ధా. అణ. ణిచ్. అన్యరూపాణి. అణయ్ గుణ. అ.
అణ్. అని. అ. అణిన్. చలి. + సన్. అణిణయిష.

అణి. [అణ. ఇష్] పు. అగ్నౌపుకీలకః. సీమా. అశ్రిః.
... క్ష.

శరీరస్థ మర్మవిశేషః స్నాయుమర్మరూపః. జానువ
ఊర్ధ్వముభయతః త్ర్యఙ్గులః. తస్మిన్ విద్ధే ఊరుస్తమ్భో
శోఫశ్చభవతి. ఏవం బాహుమర్మవిశేషః. స్నాయుమర్మరూ
పః. కూర్పరాదూర్ధ్వముభయతః త్ర్యఙ్గులః. తస్మిన్ విద్ధే.
బాహుస్తమ్భశ్శోఫశ్చభవతి. తత్పర్యాయః. అణీ. (వే
దే) ఇత్యాదయః.

అణిన్. ధా. అట్. అణిన్ * అణిణత్.

అణిణయిష. ధా. అణిణయిష ఇత్యస్యరూపమ్. * అణి
ణయిషతి. అటి. అణిణయిష్. * అణిణయిషత్.

అణిణయిష. ధా. అణి + సన్. అన్యరూపమ్. అణిణ
యిష.

అణిదిష్. ధా. అటి. అణిదిష్. * అణిదిషత్.

అణీ. (అణి. ఙీష్) స్త్రీ. అణిన్యాసుశక్తిమర్మవిశేషః బా
హుమర్మవిశేషశ్చ.

అణీవత. (అణీవ. థక్) పు. అణీవస్యాపత్యమ్.

అట్ట. ధా. అటి. అట్ట. * అట్టత.

అట్టయ్. ధా. అటి. అట్టయ్. * అట్టయత్.

అట్టిట్. ధా. అటి. అట్టిట్. * అట్టిటత్.

[అన్ధ్రి] అడేలు-
అటినూంనం గురుస్నిగ్ధంమధురంశ్లేష్మవివర్ధనంరసపురాణిల ద్వాద శాబ్దజలవాస దీక్షాయా నిష్ఠ్రైన కుపితహాంశ్చన్ద్రిబాధావృత్తాన్తేన కుపితేనవసిష్ఠేన విశ్వామిత్రోబకోభవేతి శప్తః- తేఃత్వమాటిర్భవేతి వసిష్ఠోదత్త ప్రతిశాపోభూత్-తతశ్చతౌ బకత్వమాటిత్వంచ ప్రాప్య చిరస్పరకోపేన చిరంయుద్ధ్వా బ్రహ్మణాసాన్త్వితౌ ఽజితాక్రోధంపరిత్యజ్యపునస్స్వంరూపంప్రాప్తావితి మార్కణ్డేయ పురాణగాథా-

అటిట్- అట్ అటిట్ * అటిటల్.
అటిటయిష- ధా- అటిటయిష- ఇత స్వరూపమ్- * అటిటయిషతి. అటి- అటిటయిష్- * అటిటయిషల్-
అటిటయిష- ధా- అటి + సన్ - అన్యరూపమ్- అటిటయిష్-
అటిటిష్- ధా- అట్- అటిటిష్- * అటిటిషల్-
అటిట్వ- ధా- అటి అటిట్వ-
అటిట్టయిష్- ధా- అటి- * అటిట్టయిష్-
అటిట్టిష్- ధా- అట్- అటిట్టి * అటిట్టిషల్-
అటిర్- ధా- అటి అటిర్- * అటిరల్.
అటిరయిష్- అటిరయిష- ఇత్యస్వరూపమ్- * అటిరయిషల్- అట్- అటిరయిష్- * అటిరయిషల్-
అటిరయిష- ధా- అటి + సన్ - అన్యరూపమ్- అటిరయిష-
అటిరిష్- ధా- అటి- అటిరిష్- * అటిరిషల్-
అటి- (అట- ఇన్- స్త్రీ)- అటిః-
అటీక్- ధా- అక్- టీక్- * అటీకతే.
అటీన- (అఙ్- టిక్న- ల్యుట్-) గతిః- వత్సానాంక్రీడః-
అటీయ్- ధా- అక్- టీయ్.
అటీముఖ- వ- వైద్యశాస్త్ర శస్త్రవిశేషః. సదవిస్రావణే ఉపయుజ్యతే- తన్ముఖంద్వ్యఙ్గుళమ్-
అటోప- పు- సంభ్రమః-
అట్ట- ధా- అటి- అట్ట- * అట్టత.
అట్టయ్- ధా- అట్- అట్టయ్- * అట్టయల్-
అట్టఫల- ధూమాదిః- గణకర్మసుతే.
అట్టస్థలక- [అట్టస్థలీ- ఙష్] అట్టస్థల్యాం జాత ఇత్యాది-
అట్టిట్- ధా- అట్- అట్టిట్- * అట్టిటల్-
అట్టిటయిష్- ధా- అటి- అట్టిటయిష్- * అట్టిటయిషల్.
అట్టిటిష్- ధా- అటి- అట్టిటిష్ * అట్టిటిషత-
అఠ్- ధా- అఠ- లిట- * అఠ- అటి- అఠ్- * అఠర్- అఠి. అనిడా- ని- * అఠ్యతే- అఠితః- అటి- అఠ్- * అఠ్యత.
అఠయ్- ధా- అఠి- గుణ- అ- * అఠయతి అటి- అఠయ్. * అఠయల్.
అఠి- ధా- అఠ + ణిచ్- అన్యరూపాణి- అఠయ్- గు- అ- అఠ్- అనిడా- ని అటిట్- చజి + సన్- అఠిఠయిష-

అడ్- ధా- అడ- లిట- * అడ- అటి- అడ్- * అడల్- అడి అనిడా- ని- * అడ్యతే- అడితః- అటి- అడ్- అడ్యత.
అడక- ఉణకాదిః- తన్నామకశ్చిత్-
అడమ్బర- (అఙ్- దము- బర-) పు- సంరమ్భః- గజగర్జితమ్- మహామాత్రః- హస్తిపకః- హస్తి- యుద్ధవాద్యధ్వనిః- తత్పర్యాయాః- పటహ- త్రి- ఉన్నతః-
అడయ్- అడి- అన్యగుణహేతావజాదౌ రూపమ్- * అడయతి. అట్- అడయ్- * అడయల్.
అడారక- ఉణకాదిః- తన్నామకశ్చిత్-
అడి- ధా- అడ + ణిచ్- అన్యరూపాణి- అడయ్- గుణ- అ- అడ్- అనిడా- ని- అడిడ్- చజి + సన్- అడిడయిష.
అడిడ్- ధా- అటి- అడిడ్- అడిడల్.
అడిడయిష్- ధా- అడిడయిష- ఇత్యస్వరూపమ్- * అడిడయిషతి- అట్- అడిడయిష్- అడిడయిషల్.
అడిడయిష- ధా- అడి + సన్- అన్యరూపమ్- అడిడయిష్.
అడిడిష్- ధా- అట్- అడిడిష్- * అడిడిషల్.
అడూ- [అణ- ఊ] స్త్రీ- జలప్లవద్రవ్యమ్.
అడ్డ్- ధా- అటి- అడ్డ్- * అడ్డల్.
అడ్డమ్- ధా- అట్- అడ్డమ్- * అడ్డమల్.
అడ్డిడ్- ధా- అట్- అడ్డిడ్- * అడ్డిడల్.
అడ్డిడయిష్- ధా- అటి- అడ్డిడయిష- * అడ్డిడయిషల్.
అడ్డిడిష్- ధా- అట్- అడ్డిడిష్- * అడ్డిడిషల్.
అఢక- (అక్- ఢార్య- అచ్) [వేదాకరాదిః-] (అర్థర్చాదిః) పు- పరిమాణవిశేషః- ప్రస్థచతుష్టయపరిమితః- ద్రోణచతుర్థభాగపరిమితః- తత్పర్యాయాః- భాజన- కంస- పాత్ర- పాద్య- ముఖ- కుధ- భాణ్డ- సముద్ర- కలశ- చషక- చతుష్షష్టిపల.

అఢకద్వయమేవమిత్యర్థః- అఢకచతుష్టయ పరిమితో ద్రోణః

అఢకశబ్దాత్తత్పంథపత్యవహారతి ఇతితి వైస్యార్థే- ఖఞ్ చ- అఢకశబ్దాన్తాద్ద్విగోస్తుస్యార్థః ఖఞ్ చ- తద్ధితలుక్- * అఢకీనః- అఢకికః- అఢకీనా. అఢకికీ- ద్వ్యాఢకికీ- ద్వ్యాఢకీనా- ద్వ్యాఢకీ.

౫।౧।౧౩ ప్రాగ్వతేష్ఠఞ్- [ఠఙ్] ౫౧ తేనక్రీతము తత్యవహరతి చరతి- ౫-౨ అఢకాచిత పాత్రాత్ఖో ఽన్యతరస్యామ్- ౫౩ ద్విగోష్ఠంశ్చ- (అహార్ద్)౫ అధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుగ సంజ్ఞాయామ్- పు- జ్యోతిష్మత్ ప్రమాణః పరిమాణవిశేషః- షష్టిరాజన విస్తీర్ణత్రయోజనమానః । అఢకస్య ప్రమాణంతద్ధిత హానేన గమ్యత ఇత్యుక్తం తమః- గ్రహ విశేషాణాం పరస్పరాగతత్వే అఢక సంజ్ఞావిశేషయథా- గురుశుక్ర అఢకచతుష్టయ పరిమితంసహస్ర చత్రిబుధాను అఢకత్రయపరిమితమ- మూర్త్యాకార్ణరతాను అఢకద్వయమేవమి

ఆతర్-ఆ.ఉ.-అని దా.-నిష్ఠా-ఆగ్నౌ-అతిశః-ఆటీ.అర్-
* ఆతర్యత.

బాగ్రీ కారణోకణ్య ధ్యసైనికవర్ణే ఫలి ఆగా ఇగ్వ
శ్యరూపమ్. * ఆతర్.

ఆఙ్. ర్-* ఆతర్త్.

దాదిః అవ్య-తేనక్త త్యార్థకమ్. అనాదరార్థకమ్.

ఆతర్క్- ధా- ఆఙ్ తర్క్- * ఆతర్కయతి.

ఆతర్ష-దాది- కుత్యార్థకమ్- తదర్థానుసార్థకమ్- తథి

[illegible]

[illegible] (ఆఙ్-తృ-[illegible]) [illegible] తర్క-

[illegible]

ఆతర్ష్- ధా- ఆఙ్- తర్ష్- * ఆతర్షతి.

ఆతర్ష- (ఆఙ్- తర్షా[illegible]) న- తేగః- తత్పరమ్-

[illegible]

[illegible] యాస్యదయాగి.

ఆతల- (ఆఙ్- తల- క్త) తి- శూలం- తల్పపోషస్త్రమ్.

[illegible] ఆతళ్వ.

ఆతళ్వ- ధా- ఆఙ్ [illegible] ఆతళ్వ.

ఆతస- ధా- ఆఙ్- తస- * ఆతసన.

[illegible] ఆతసర.

ఆతసర్- ధా- ఆఙ్- తసర్- * ఆతసర.

ఆతసర్ద్- ధా- ఆఙ్- తసర్ద్- * ఆతసర్ద.

[illegible] ఆఙ్- తసృ- * ఆతసరతా.

[illegible] * ఆతరాన

[illegible] ఆఙ్- తరాప- * ఆతరాప.

ఆతరామ్- ధా- ఆఙ్- తరామ్- * ఆతరామ.

ఆతతాయిన్-[ఆతత- అయ ణిని] తి- వధోద్యతః- నవ
ద్విధః- అగ్నిదః- గరదః- శస్త్రపాణిః- ధనహరః- క్షేత్ర
హరః- భార్యాహరశ్చేతి-

ఆథర్వణేనహంతా- రాజనిపిశునః- భార్యాభిగ్రాయతా
రితప్రాన్యేవంచ తత్సర ఇత్యాద్యాశ్చాతతాయిన ఇతిన
తనాన్తకమ్- ఆతతాయివధేనదోషః- ఆతతాయినోనా-
బ్రాహ్మణస్య గురోరాచార్యస్య పితుర్భ్రాతుస్తపస్వినో
[illegible] తెదబ్రాహ్మణాదయ ఆతతాయిన ఆ
త్మనో రక్షణాదీనాం యజ్ఞోపకరణానాం రక్షణేయుద్ధే

ని.) (బ్రాహ్మణానాం సాయంకాలే నివారణార్థ హింసానభిసం
ధిరాతివార్యతాం: ప్రేతదాద్యధివధ్యేరణతదాలఘు
పాయశ్చిత్తం ర ఋతకాధావశ్చేతినిశ్చయః.

ఆతతార్- ధా- ఆఙ్. తతార్- * ఆతతార.

ఆతన్- ధా- ఆఙ్- తన్ * ఆతనోతి.

ఆతప్- ధా- ఆఙ్- తప్. * ఆతపతి.

ఆతప.(ఆఙ్. తప. అచ్) ఉద్యోతాదిః. పు. ప్రకాశః. సూ
ర్యతాపః. తత్పర్యాయాః. ప్రకాశ. తేజస్. ఉద్ద్యోత.
ఆలోక. వర్చస్. ఆతప. (ఆస్థి) ఎండ. తద్గ్రీపర్యాయ
పూర్వశ్చప్రతిగ్రాహాదకః.

బాలాతపోనసేవ్యః. యదితదాతిశ్చేచ్ఛాతదావృష్ఠ
తస్సేవ్యః.

ఆతపత్రి [ఆతప. త్రైఙ్.క] న ఛత్రమ్.

ఆతపవారణ. న. ఛత్రమ్.

ఆతపీయ. (ఆతప. ఛ) న. దేశవిశేషః.

ఆతమ్. ధా. ఆతి; గుణ. ఆదాదా రూపమ్.

ఆతర్. ధా. ఆఙ్. తర్. * ఆతరతి.

ఆతర. (ఆఙ్. తృ. ఘ) నద్యాది తరణ దే యంమూల్యమ్.
తత్పర్యాయః. తరపణ్య.

[illegible] * ఆతదాత్యం

[illegible] (ఆ[illegible] ఘఞ్) పుః బధనమ్. హింసా

[illegible] ఆఙ్- తర్దయ- * ఆతర్దయతి.

ఆతర్ప్. ధా- ఆఙ్- తర్ప్. * ఆతర్ప్నో-

ఆతర్పణ. (ఆఙ్- తృప- ల్యుట్) (ఆఙ్- తర్ప- ల్యుట్) న-
ప్రీణనమ్- మఙ్గలాలేపనమ్. కుడ్యాఙ్గణాదిషు పిష్టాభిరం
గులిభిః కృతామఙ్గల్యాపిష్టాదిచర్చా,

ఆతర్పయ్- ధా- ఆఙ్- తర్పయ్ * ఆతర్పయతి.

ఆతవ-(ఆఙ్ - తు- ఘ) అశ్వాదిః. పు. తన్నామాశ్చన్.

ఆతవాయన-(ఆతవ-ఫక్) ఆతవస్య గోత్రాపత్యమ్.

ఆతవి- [ఆతవ- ఇఞ్] ఆతవస్యాపత్యమ్;

ఆతస్. దాదిః- అవ్య- ఆతఇత్యర్థే.

ఆతా- స్త్రీ- [వేదే] దిశః.

ఆతా. ధా- ఆఙ్- తా- * ఆతాయతే.

ఆతాడ్- ధా- ఆఙ్- తాడ్- * ఆతాడ్యతే.

ఆతాడయ్- ధా- ఆఙ్- తాడయ్- * ఆతాడయతి-

ఆతాన్- ధా- ఆఙ్- తాన్- * ఆతాన్యతే.

ఆతానయ్- ధా- ఆఙ్- తానయ్. * ఆతానయతి-

ఆతాప్- ధా- ఆఙ్- తాప్- * ఆతాప్యతే.

ఆతాపయ్- ధా ఆఙ్- తాపయ్- * ఆతాపయతి.

ఆతాపిన్. [ఆఙ్- తప- ణిని] పు- పక్షివిశేషః- తత్పర్యా
యాః- ఆతాయిన్- చిల్ల- చిరవ్యుత. ఖధ్రాని [illegible]
దల- తకుని- (ఆస్థి) తిందపిట్ట.

ఆతామ్- ధా- ఆఙ్- తామ్- * ఆతామ్యతి-

ఆతాస్మ- వ్యాకరణోక్తౌ లుఙ్ ఆత్మనేపద ప్రథమపురుషద్వివచనమ్. లట్ లిట్ లృట్ ఇత్యేషాం స్థానే తస్య ఆతే. తత్రైవ టశ్చాపాఠవాఏతే. ఏవం శేన- శ్యనా యేతే- శ్నునా- న్వాతే- హలః పరేణ తు నువాతే ఉనా- వాతే- శ్నా- నాతే అన్యత్ర ఆతే ఇత్యేవ.

లృటస్తు నిత్యం స్యేన సహితత్వాత్ తేన సహ స్యేతే. ఇట్సహితేన తు- ఇష్యేతే.

లుటస్తు తస్యరా- ఏవ నిత్యం తాసినా సహితః- తారౌ- సేటాం తు ఇతారౌ.

లేటస్తు- ఐతే- సిపా తు సైతే ఇట్సహితేన తు ఇషైతే.

లోఙ్లఙోస్తు శపా శ్యేన చ- ఏతామ్- శ్యనా యేతామ్- శ్నునా- న్వాతామ్- నువాతామ్- పూర్వవత్- ఉనా వాతామ్- శ్నా నాతామ్- అన్యత్ర ఆతామిత్యేవ-

లిఙస్తు- ఈయాతామ్- శపా శ్యేన చ తు- ఏయాతామ్- శ్యనా యేయాతామ్- శ్నునా న్వీయాతామ్ నువీయాతామ్ పూర్వవత్- ఉనా- వీయాతామ్- శ్నా- నీయాతామ్- అన్యత్ర ఈయాతామిత్యేవ.

ఆశీర్లిఙస్తు సీయాస్తామ్. సేటస్తు ఇషీయాస్తామ్

లుఙస్తు- సిచా సహ- సాతామ్ సేటా తేన- ఇషాతామ్. క్సేన సాతామ్- అఙా చఙా చ ఏతామ్-

లృఙస్తు నిత్యం స్యేన సహితత్వాత్- స్యేతామ్. సేటా [illegible]తామ్.

ఆతామ్- (ఆక్- తామ్) త్రి. తత్ర జర్ణః [illegible]

ఆతామ్రఫల. పు. అఙ్కోలః.

ఆతా[illegible] [illegible] ఇతి కాత్యాయనః విస్తారార్థకమ్ ఇతి భోజః.

ఆతి. [అత- ఇణ్] సి. స్త్రీ. ఆడిః- + ఙీప్- ఆతీ. పు- నిత్యముత్తరపదే- గణ- తస్మిన్ పరే పాదశబ్దస్య పదా దేశః * పదాతిః.

వ్యాకరణే తద్ధిత ప్రత్యయ విశేషః- ఆర్ స్వరూపః సచ సప్తమీ పంచమీ ప్రథమాన్తేభ్య ఉత్తరాధరదక్షిణశబ్దేభ్యో దిగ్దేశకాలవృత్తిభ్యః స్వార్థే భవతి. * ఉత్తరాత్- అధరాత్. దక్షిణాత్. ౫।౩ [దిక్ఛబ్దేభ్యస్సప్తమీ పంచమీ ప్రథమాభ్యో దిగ్దేశకాలేషు] ౩౪ ఉత్తరాధరదక్షిణాదాతిః.

ఆతి- ధా- అతతిఙ్ అన్యరూపాణి. ఆతయ్- తు- ఆ- ఆర్- అనిడా- ని- ఆతిర్ - చఙ్ + ణిచ్- ఆతితయిష.

ఆతిట్ట- ధా- ఆటే- ఆతిట్ట * ఆతిట్టర్.

ఆతిట్టయిష్- ధా- ఆట్- ఆతిట్టయిష్. * ఆతిట్టయిషర్-

ఆతిట్టిష- ధా- ఆటే- ఆతిట్టిష్ * ఆతిట్టిషత.

ఆతిర్- ధా- ఆట్- ఆతిర్- * ఆతితర్.

ఆతితయిష- ధా. ఆతితయిష ఇత్యస్య రూపమ్- * ఆతితయిషతి. ఆటే- ఆతితయిష్- * ఆతితయిషత్.

ఆతితయిష- ధా- ఆతి + ణిచ్ - [illegible] రూపమ్- ఆతితయిషత్-

ఆతిథేయ- [అతిథి- ఢఞ్] త్రి- అతిథౌ సాధుః (అతిథి [illegible]) పు- అతిథేరపత్యమ్- + ఙీప్- ఆతిథేయీ-

ఆతిథ్య- [అతిథి- ఞ్య] త్రి- అతిథ్యర్థమ్- [illegible]

ఆతిథ్యా- [ఆతిథ్య టాప్] స్త్రీ- ఇష్టివిశేషః- సోమయాగే సోమక్రయా దుత్తరం ప్రాచీనవంశం ప్రవిశ్యాగత స్యాతిథి రూపస్య సోమస్య సత్కారార్థః-

తత్సాధ్యం తైత్తి|| సం|| ౧ కాం|| ౨ ప్ర|| ౧౦ అనువాకే. తద్బ్రాహ్మణమ్ ౬ కాం|| ౨ ప్ర|| ౧ అనువాకే||

తత్ప్రయోగో యథా- ఉత్తరేణ గార్హపత్యమిత్యాదినా సంమార్జనాం తన్త్రకారః- బర్హిరాహరణకాలే అశ్వవాలః ప్రస్తరో భవతి బర్హిశ్చ స్తైవ భూయః కుశమయమ్- ఐక్షవీ విధృతీ- కార్ష్మర్యమయాః పరిధయః- ఇధ్మకాలే ద్వావింశతిదారురిధ్మః [illegible] దిత్యైరాస్నాసి- యత్ప్రస్తరరూపం కృత్వా ప్రాచీనశ్రేయం వనస్పతీన్- తతస్త్వాం ద్వ్యఙ్గతి ధాసంభరామి సుసంభృతా- త్రీన్ పరిధీన్ ద్వే సమిధా యజ్ఞాయ తను సంభరామి సుసంభృతా ఇత్యాదిః- నెర్మపత్రీ వ్రశ్చన నిధానమ్- త్వయా వేదమిత్యాది- యేనకేన చిత్కారేణోపవేషకరణమ్- అలంకృత్య పరిస్తరణమ్- దేవాదేవేషు- కర్మణైవాన్- పాత్రప్రయోగకాలేన వరపాలాని స్ఫ్యశ్చ ద్వంద్వం ప్రణీతానాం [illegible] స్థాలీవర్జమితరాణి ప్రకృతివత్- పవిత్రకృత్వా- నభిస్థావరణం- నభూపరతి [illegible] [illegible] నవర సనూపవేశనే- ఉపవిష్ట [illegible] [illegible]- సంనిశం [illegible] నిర్వాపకాలే- ప్రణ్వం శకటమన్వారంభ్యాతిథ్యం నిర్వపేద్ [illegible] ర్వ్యాహస్తేన హస్తాద్వాహస్తాన్నిర్వపేత్ హస్తేనహస్తాఙ్ ద్భకటమన్త్రార్జనేత్। దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామగ్నేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామి- దేవస్యత్వా— హస్తాభ్యాగ్ సోమస్యాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామి- దేవస్యత్వా— హస్తాభ్యామతిథేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామి. దేవస్య— హస్తాభ్యామగ్నయే త్వా రాయస్పోషదావ్నే విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామి- దేవస్య— హస్తాభ్యాగ్ శ్యేనాయ త్వా సోమభృతే విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామి- యత్సంతాంతుష్ణీం తూష్ణీముత్తమ- అన్వావపేత్ సప్తమః- ఇదం దేవానామిత్యాది- అదిత్యాస్త్వోపస్థే సాదయామ్యగ్నావిష్ణూ హవ్యగ్ రక్షేథాగ్ సోమావిష్ణూ హవ్యగ్ రక్షేథామతిథి విష్ణూ హవ్యగ్ రక్షేథామగ్నావిష్ణూ హవ్యగ్ రక్షేథాగ్ శ్యేన విష్ణూ హవ్యహవ్యగ్ రక్షేథామ్- పశూ రాయామిత్యాది- దేవస్యత్వా— హస్తాభ్యాం విష్ణవే జుష్టం ప్రోక్షామి- విష్ణవ ఏవ నైవార ఊర్వ్యాం సంస్కారాః- కృష్ణాజినాదానాది- హవిష్కృదధిత్రయణా-

పారంతి తస్య- ఉత్తరమనద్యాహం విముఞ్చతి- వరుణస్య స్కమ్భనమసి వరుణస్య స్కమ్భసర్జనమసి - శమ్యాముద్గృహ్య- విచృతౌ వరుణస్య పాశః యోక్త్రపాశం విచృత్య- ఉన్ముక్తో వరుణస్య పాశః అభిధానీముత్సృజతి- వారుణమసి- వాసోఽఉపాదాయ- వరుణో నిధృతవ్రతః - రాజానమాదాయ- అన్యత్ప్రతిగ్రహః ప్రజా ఉపావరోహాకస్మాత్ వివస్వతస్స్వనాస్సమారాజ- విశ్వాస్త్వం ప్రజా ఉపావరోహా విశ్వాస్త్వాం ప్రజా ఉపావరోహన్తు- ఉపావహృత్య [illegible] అభిప్రపద్యతి-అనడ్వాహ [illegible] పూర్వస్యాన్ప్రతిపద్యతే- [illegible] విశ్వతో యాతు [illegible] పూర్వయా ద్వారా ప్రాగ్వంశం [illegible] ([illegible]) [illegible] వరుణస్య [illegible]

[illegible]

[illegible] ప్రత్యగ్వంశం [illegible] సర్వ [illegible] పూర్వ [illegible] వరుణస్య [illegible] నాం [illegible] ప్రస్తావ [illegible] రాయస్పోష [illegible] ప్రస్తర సాయ [illegible] పరిస్తృణాతి- చతుర్హోతారం వ్యాఖ్యాయ- ఉపావసన కాలే ఆహవనీయం ప్రణయతి- తేజసా విష్వజుష్టమభిహరయామి- ప్రాణం ఇత్యాది- పృథివీ హోతా- ద్యౌరధ్వర్యుః- చతుర్హోతారం పరిదధ్యాత్- ఆసాదయతి- యజ్ఞాని- అయం యజ్ఞః- మహాగ్నే- చతుర్హోతా. [illegible] రయిణాంపతిం వ్యాచష్టే- యజమానం వాచయతి తే [illegible] అగ్నిర్హోతా- వాగ్ఘోతా- పశవస్త్వష్టా

స్వామిధ్వర్యుః- అగ్నీధ్రోనీతో మనీతాయ్వత్థి వత్రోమాత్ర మ- వశ్యప్రియాదాః- చతుర్థం సర్వమాతిష్ఠతం సమానయతి- ప్రత్యేకోద్దేశేన ధ్రువాయాం భాగధేయ పురోడాశమభిఘారయతి- సూక్తం భృతమ్- ఆజ్యధాగాభ్యాం ప్రచరోన్యాంశు ప్రచరతి- విష్ణవేఽనుబ్రూహి- విష్ణుం యజ- విష్ణవ ఇదమ్ విష్ణోరహం దేవయజ్యయా ఇతి- దోగ్ధాయనమ్- ప్రత్యేకోద్దేశ్య- సపార్శ్వం హోతా - నాపిష్టాం మాంత్యానిస్సృప్తదాది- విభజ్య ప్రాశిత్రం- వయజమానభాగః- సాపి సర్వైః అశ్నంతి ఉదర్కమ్ ఇత్యేతయోర్ద్రౌపదః- దాయ విదాతే మాతా- వాయో ఉదయనాయః పశూనాం సాంని- ఇడాయా అహం దేవయజ్యయా పశుమాన్ భూయాసమ్- ఇడాధనుం ఇత్యాది-ఇడాంతా మాధ్యాహ్నాంతా వాతిథ్యా సంతిష్ఠతే- ధారయతి ధ్రువమాజ్యమ్- ఆతిథ్యాన్త్రైవ్రతమ్.

ఆతిథ్యయాప్రాదానుష్ఠితం ప్రసావాతానూనప్త్రం [illegible] దత్తమ్-

ఆతిథ్యయాప్రచరతి యథా - సప్తదశసామిధేన్యః అగ్నిమన్థనమ్- అతిథిమంతా వాజ్యభాగౌ- విష్ణుః ప్రధానదేవతా - ఆవాహనకాలే - అగ్నిమగ్న ఆవహ- సోమమావహ- విష్ణుమావహ- దేవాన్ ఆజ్యపానిత్యాది- [illegible] యాజే- ఆయజాఘ్నాపాష్వాగ్నిం స్వాహా సోమం స్వాహా విష్ణుం- దేవా ఆజ్యపా ఇత్యాది - సమిధాగ్నిం దువస్యతేత్యుత్తమార్ధ యతాతిథిం। అస్మిన్ హవ్యా జుహోతనమ్- యాజ్యానిత్యా- అస్యయజ్ఞస్యపాతు తే విశ్వతస్పృమవృష్టియం వాజస్య సంగథో- యాజ్యా ఇత్యాద- ప్రధానస్య- ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే త్రేధా నిదధే పదమ్- సమూఢమస్యపాంసురేస్వా- యో మహాజాతు హావిష్ణుం తవస్య పరి మతి పాత్రో అశ్యాంస ఇడయత్రి దేవయజ్ఞాని- ఉపక్రమస్య సహి బంధుత్త్వా విష్ణోః పదే పరమే మధ్వ ఉత్సః పావట్-అథస్విష్టకృతః- హోతారం ప్రత్యతిమధ్వరస్య యజ్ఞస్య యజ్ఞస్యకేతుం రుశంతం ప్రత్యర్ధం దేవస్య దేవస్య మహ్నా శ్రియాత్వగ్నిమతిథిం జనానాం- యో తే అహహ్యాగ్నిం స్విష్టకృతమయాడగ్నిరగ్నేః ప్రియా ధామాన్యయాట్సోమస్య ప్రియా ధామాన్యయాడ్విష్ణోః ప్రియా ధామాన్యయాడ్దేవానామాజ్యపానామిత్యాది- జుషతాంహవిః ప్రియా యమగ్నిర్హోతృస్య స్రుపవిమర్యార్యోనరోచతే బృహద్భాః। అభియః పూరుం పృతనాసు తస్థౌ ద్యుతానో దైవ్యో అతిథిశ్శుశోచ ఇతి- ఇడాంతా తిథ్యా సంతిష్ఠతే.

జ్యోతిష్టోమే ప్రాయణే- త . య్యంతా ప్రాయణీయా సంతిష్ఠతే ఇడాంతాతిథ్యా సంతిష్ఠతే సప్తమం సంయజయతి నానుయాజాన్ యజతీతి.

అతీశం యాం తత్తే దాంతస్సంధిస్సాత్వో మతసవత్నీ సంయాజాను యాజైశ్చేతే పునస్సిశేధ వచనం పత్నీ

...నుయాజ వ్యతిరిక్తస్యనాస్తి నిషేధ ఇతిపరిసం ఖ్యాదోషః తథాచ ప్రకృతివద్భావాస్త్రిత్వం కపాలో ద్వారేనాం తత్ర మనయో రిష్యతాత్ర్రియతే విధిరాత్వే నరఉరయ్యాద్యాన్తర్భవమ్ తేనవిహితవద్విత్వఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే విధిమాత్రస్యాతి ప్రవృత్తేః తంయ్యస్తర్వ మిద్దాంతత్వాత్తయోః ప్రతినియత్తం పత్నీసం యాజాభావస్త్వర్థసిద్ధః తత్ర తద్యుక్తముపరితనం నిషేధవాక్యం నిత్యానువాదః అన్యథా పరిసంఖ్యాయాంబహుదోషాస్స్యుః ఇతి ౧౦ అ॥ ౭ పాదె అధికరణే. ఆతిథ్యేష్టా వైష్ణవో నవ కపాలో విహితః తత్రశ్రుతో వైష్ణవశబ్దో రాజను యాగే వైష్ణవె త్రికపాలె ప్రయుజ్యమానోఽగ్ని హోత్రశబ్దవన్నవకపాల ధర్మానతి దిశతీతి పూర్వఃపక్షః విష్ణుర్దేవతా స్యైతివిగ్రహవిహితస్తద్ధితప్రత్యయో దేవతామభిధత్తే నతుధర్మాన్ తస్మాన్నాతిదిశతి ఇతిసిద్ధాన్తః ఇతి ౭ అ ౫ పాదే అధికరణే.

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే యదాతిథ్యంబర్హిస్తదుపసదాంతదగ్నీషోమీయస్యచేతి ఆతిథ్యయా ఊర్ధ్వం త్రిషుదినేష్వనుష్ఠేయమానా ఉపసదః ఔపవసథ్యదినే ఽనుష్ఠేయోఽగ్నీషోమీయః తత్రాతిథ్యేష్టౌ విహితంయద్బర్హిస్తద్యదీతరస్యాపిస్యాచ్ఛేద్యోపసత్సువిధీయతే తదానీమాతిథ్యానుష్ఠానమనర్థకంస్యాత్ యది చతత్ప్రయుక్తమపరత్రవిధీయేత తదా వినియుక్తవినియోగరూపో విరోధః స్యాత్ తస్మాదాతిథ్యబర్హిషో యేధర్మా అశ్వవాలత్వాదయః తే ఉపసత్స్వతిదిశ్యంత ఇతిప్రాప్తే బర్హిశ్శబ్దస్య ధర్మాతిదేశపరత్వే లక్షణాప్రసజ్యేత శ్రుత్యాతుబర్హిషఃఅతిథ్యోపసదగ్నీషోమేయ స్వేకత్వం ప్రతీయతే అతస్సాధారణ్యమత్ర విధేయమ్. అతిథ్యార్థం యద్బర్హిరుపాదీయతే తన్న కేవలమాతిథ్యార్థం కింతూపసదర్థమగ్నీషోమీయార్థం చోపాదేయమితి విధానాత్పర్యః తస్మాదాతిథ్యోపసదగ్నీషోమీయప్రయోగేష్వేకస్య బర్హిషః ప్రయోజకత్వఏవంవంధిరర్థిస్యార్వాదివిధీనాం సాధారణ్యం ద్రష్టవ్యమ్ ఇతి ౭ అ॥ ౨ పాదే ౧౩ అధికరణే.

ఆతిమాత్రిక [అతియాత్రిక] పు ఆతివాహికః.

ఆతిశెయం [అతిశె ధఞ్] న ఆతిశయమిత్యర్థమ్.

ఆతివాహిక [అతివాహ ఠఞ్] పు ప్రేతః సన్న్యాసాం నేతా అతివహనె యుక్తః తత్పర్యాయః అతియాత్రిక బ్రహ్మలోకం ప్రేషుకామాతివాహికా అర్చిరాదయః తద్విషయమధికరణమాతివాహికాధికరణమ్

అతివాహికోనామ వాయోః పుత్రోవాయువిశేషః ఉదగంపెవ్రశాతసాన్నిచ్య అర్చిర్ధూమాదవణె పథద్వ మనాత్స్యాద్గంతవ్యఇతి మధ్వమతమ్.

ఆతివాహికాధికరణం న ఉత్తరమీమాంసాయాం ౪ అధ్యాయే ౩ పాదె ౪ అధికరణమ్

తత్రశ్రీరామానుజమతె ఉభయవ్యామోహాదితి మాతల్లింగాదితి హి తత్రవ్యాఖ్యాతమ్ అధవా అతివాహికాఇతి ఉంగయః తత్రపూర్వ ద్విప్వాఽశూతా ఇతి యమర్తమ్ యథాయలోకె ఉద్భవాంకుడం నగరంవాత్తి తిష్ఠామయోఽనుగచ్ఛతె ఇతిగచ్ఛత్స్వమార్గం గిమమార్గం ప్రాప్తమనుక్తం సదింతతో గ్రామం నగరం వాపాత్ర్యసీతి ఏవమిహాపర్ప్రియోఽహారద్వన్వాపూర్వ్యమాణ పథఇత్యాదిశ్రూయతే అథవాభోగభూమయ ఏవైతాఇతి ఏతవివలోకాయవ హేమారాత్రాదీత్యాదేః అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదేః అహోరాత్రేషులోకేషు నజ్యంత ఇత్యాదెశ్చశ్రూయమాణత్వాత్ ఇతిప్రాప్తె ఉచ్యతే ఆతివాహికా ఏవైతే తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీత్యుపసంహారె శ్రూయమాణం పూర్వోపావృతిశేషశ్రుతానాం సవనంబద్ధఇతి గమయతీతివదస్సిద్ధారీరాదయశ్శబ్దా అర్చిరాద్యభిమానిదేవతా విశేషాః తంపృథవ్యబ్దిత్యాదివదితి శ్రీపురామానుజమతమోః బ్రహ్మప్రాప్తిమార్గె నవాయమాగచ్ఛతీతి అర్చిషోఽనంతరప్రాప్యత్వేన శ్రుతోవాయుః కిముఖ్యోవాయురుతాముఖ్యఇతి సంశయః వాయుశబ్దస్యతత్త్రైవముఖ్యత్వాన్ముఖ్యవాయురితి పూర్వపక్షః అయమాతివాహికోనామవాయోః పుత్రోఽముఖ్యఏవవాయుః పూర్వప్రాప్యత్వాన్ముఖ్యఏవ సద్భావాత్ ద్వారావవిద్యుత్తమేవాన్తఉపగచ్ఛతి ద్వారాపవిద్యుత్త్వాత్తిం వాయముపగమ్యతె నైవబ్రహ్మగచ్ఛతీత్యాన్తముఖ్యవాయోర్నిరాత్ బ్రహ్మాద్యేదుఖాసాన్తత్ర శరీరాత్మాద్దర్శనపర్ప్రియయమాతి తతోఽహివాయోః పుత్రంశ్రుత్యాఽత్రాస్త్యతివాహికః తథాహ పూర్వపక్షం చేత్యక్షనాత్స్తత్రోహివాయుం పరోప్రాప్యతే నైతి పురుషోత్తమమధ్యస్థముక్తత్వాదితి మధ్వమతే.

తత్రసూత్రం ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ఇతి తత్ర రామానుజమతె ఉభయవ్యామోహాదితి సూత్రం నాస్తి మధ్వమతె వైద్యుతేనేతి సూత్రమధికరణాన్తరమ్ ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి ప్రథమసూత్రప్రారంభ.

అర్చిరాదయ ఆతివాహికాఏవ తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి గమయితృత్వదర్శనాల్లింగాదితి ప్రథమసూత్రస్య ద్వయోరారాధయోరర్థః యద్యతిసాంత్త్రరోఽర్చిరాదయ ప్రత్యేకం గంతద్గ్రోత్రి తథమారపిత్యాప్యహోవద్రుత్యాద్యూర్ధ్వ గతిత్వస్యాదతస్సంధం ప్రయత్నమాన్యశ్చతనాంతరేణ నాయఇతిలౌకన్యాయాద్యనుగ్రహేణసిద్ధిర్నశ్రుత్యసిద్ధేరితి తత్ప్రకరణతె ద్వితీయసూత్రార్థః యేతాపదర్చిరాదిభూగాస్తే దేహవియోగాత్సపిణ్డితకరణ గ్రామత్యత్వతత్రైః అర్చిరాదీనాముత్యవేతనత్వాదథ్యాంతస్స్మిమిత్యలోర్చిరా

ద్యుభిమానిన శ్వేతనా దేవతాంశేషు అతి యాతా యాంని యుక్తా ఇతి గమ్యత ఇతిచ శాఙ్కరం భాష్యమ్- చైతన్యతత్త్వ అమానవ పురుషస్యైవ బ్రహ్మ గమయితృత్వ ప్రతీతేర్వ్యతః పరేషాం వరుణాదీనాం తత్ర మాతివాహికత్వే నాన్వయ ఇతి శఙ్కాయాం వైద్యుతే నైవేతి సూత్రమ్- విద్యుదభిమానిన ఏవ నానన్తరమ్ విద్యుత్ప్రస్తుతమితి గాపాఽ మానవ పురుషస్యైవ విదుషా మాబ్రహ్మ ప్రాప్తేర్గమయితృత్వ- స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యాదౌ నాతస్యైవ గమయితృత్వ ప్రతీతేరితి ద్వయో మాతయోః ప్రత్యర్థః- వరుణాదయ స్త్వనుగ్రాహకా ఏవేతిచ శాఙ్కరభాష్యముక్తమ్-

తేనాయం ప్రథమ ప్రాప్యత యాత్రావాయు తస్మా [illegible] ప్రాప్యత్వాతి [illegible]

[illegible] (అతిథ్య- ఢగ్) త్రి- అతిథేయః [illegible]

ఆతిథ్యాయనః- (అతిథ్య- ఫగ్) సం- గోత్రాపత్యః-
ఆతిష్ఠ- ధా- [ఆఙ్- తిష్ఠ] ఆతిష్ఠతే.
ఆతిష్ఠత్- ధా- [ఆఙ్- తిష్ఠత్-] ఆతిష్ఠాసతే.
ఆతిష్ఠిప్- ధా- [ఆఙ్- తిష్ఠిప్- ఆఙ్ అతిష్ఠిప్-] ఆతిష్ఠిపత్.
ఆతిస్తర్- ధా- [ఆఙ్- తిస్తర్.] ఆతిస్తరత్-
ఆతిస్తారయిష్- ధా- [ఆఙ్- తిస్తారయిష్.] ఉ ఆతిస్తారయిషతి.
ఆతిస్పర్- ధా [ఆఙ్ తిస్పర్] ఉ- ఆతిస్పరతి.
[illegible] (ఆతీ[illegible]) - ఆతః.
ఆతీతద్- ధా (ఆఙ్ తీతద్) ఉ ఆతీతదత్.
ఆతీతన్- ధా (ఆఙ్- తీతన్) ఆతీతనత్-
ఆతీతప్- ధా (ఆఙ్- తీతప్) ఉ ఆతీతపత్-
ఆతీతమ్- ధా (ఆఙ్- తీతమ్) ఉ ఆతీతమత్.
ఆతీతర్- ధా [ఆఙ్ తీతర్] ఉ ఆతీతరత్.
ఆతీతిజ్- ధా (ఆఙ్- తీతిజ్) ఉ ఆతీతిజత్.
ఆతీతృద్- ధా (ఆఙ్ తీతృద్) ఉ ఆతీతృదత్.
ఆతీతృప్- ధా (ఆఙ్ తీతృప్) ఉ ఆతీతృపత్.
ఆతీర్- ధా (ఆఙ్ తీర్) ఆతీర్యతే
ఆతు- వ్యాకరణ ఉణాది ప్రత్యయ విశేషః- [illegible] జీవాతుః- ౧పా౧ సూ- జీవేరాతుః-
ఆతుతుత్స్- ధా- (ఆఙ్ తుతుత్స్) ఉ ఆతుతుత్సత్.
ఆతుతుద్- ధా (ఆఙ్ తుతుద్) ఉ ఆతుతుదతుః.
ఆతుతోద్- ధా (ఆఙ్ తుతోద్) ఉ ఆతుతోద

ఆతుతోదయిష్- ధా (ఆఙ్ తుతోదయిష్) ఉ ఆతుతోదయిషతి.
ఆతుద్- ధా (ఆఙ్. తుద్) ఆతుదతి.
ఆతున్న- (ఆఙ్ తుద క్త) సమన్తాదీషద్వా తున్నమ్.
ఆతురః (ఆఙ్- త్వర- అచ్-) పృషోదరాదిః- త్రి- రోగగ్రస్తః- తత్పర్యాయాః- అభ్యమితః- అభ్యాన్తః- ఆమయావీ- అపటుః- గ్లానః- గ్లాస్నుః- వికృతః- వ్యాధితః-

చికిత్సాయాః పాదేషు చతుర్షు చతుర్థః- తస్య చికిత్సానుకూలాశ్చత్వారో గుణాః- ధనిత్వమ్, వైద్యవిధేయత్వమ్, నిదానాద్య వేదకత్వమ్, అభీరుత్వంచేతి- తత్పరీక్షాచ దర్శన స్పర్శన ప్రశ్నైః కర్తవ్యా- తత్ర దర్శనేన వర్ణాదేః- స్పర్శనేన నాడ్యాదేః- ప్రశ్నేన జ్వరాదేః- పరీక్షా కర్తవ్యా-

తస్యారిష్టం యథా- యో సునా జానుఘట్టయన్ పాదాత్యచ్య పాదయన్ యోవక్త్రం ముహుః పశ్యతి స ఆతురో జీవతి- నఖాగ్రైర్నఖాగ్రాణి తృణాని వా ఛిన్దన్ భూమిం కాష్ఠేన విలిఖన్ లోష్టం లోష్టేన తాడయన్ హృష్టరోమా సాన్ద్రమూత్రో శుష్కకాసః జ్వరవాన్ ముహుర్హాసన్ ముహుః శ్వేదన్ ముహుశ్చదాత్రి దివ్యతః శయ్యాం పాదేనయాహన్ ఆతురో న జీవతి-

ఆతురతిరోహాణాంరిష్టానితన్త్రగ్రన్థేభ్యోద్రష్టవ్యాని.

ఆతురస్నానం- న- ధర్మశాస్త్రప్రోక్తవిషయే రోదనమ్- తస్మిన్ కృతే ఆశౌచం భవతి- తత్ర బ్రాహ్మణే విషయే బ్రాహ్మణస్య అస్థి సఞ్చయనాత్ప్రాక్ స్నానమాత్రేణ శుద్ధత్వమ్- ఊర్ధ్వమాచమనేన- తస్య క్షత్రియే వైశ్య విషయేషు సంచయనాత్ప్రాక్ త్రిదినమాత్రమ్- ఊర్ధ్వన్తు స్నానేననివర్తనమ్- శూద్రవిషయేతు సంచయనాత్ప్రాక్ త్రిదినమ్- ఊర్ధ్వన్తు దినమాత్రమ్- క్షత్రియస్య వైశ్యస్యచ బ్రాహ్మణే విషయే సఞ్చయనాత్ప్రాక్ స్నానమాత్రేణ నివర్తనమ్- ఊర్ధ్వన్తు ఆచమనేన- శూద్రవిషయేతు సంచయనాత్ప్రాక్ ద్వ్యహమ్- ఊర్ధ్వం దినమ్- క్షత్రియస్య క్షత్రియే విషయే వైశ్యస్య వైశ్య విషయేచ సంచయనాత్ప్రాక్ సచేలస్నానేన- ఊర్ధ్వన్తు స్నానమాత్రేణ- క్షత్రియస్య వైశ్యవిషయేతు సంచయనాత్ప్రాక్ సచేలస్నానేన- ఊర్ధ్వం స్నానేన- వైశ్యస్య క్షత్రియే విషయేతు సఞ్చయనాత్ప్రాక్ స్నానేననివర్తనమ్- ఊర్ధ్వమాచమనేన-

నిర్గుణయోస్తు సమోత్తమ వర్ణయోః సఞ్చయనాత్పూర్వం సచేలస్నానమూర్ధ్వమాచమనమ్- హీనవర్ణేతు సఞ్చయనాత్ప్రాక్ సచేలస్నానమూర్ధ్వం స్నానమాత్రమ్- విప్రస్య క్షత్రవైశ్య విషయేతు సఞ్చయనాత్ప్రాగ్దినమ్- ఊర్ధ్వం స్నానమా

త్రిమ్. క్షత్రియస్య వైశ్యస్యైవమ్-శూద్రస్య సఞ్చయా త్ప్రాక్ వివర్తిత్వాత్ త్రిరాత్రమ్. క్షత్రియవైశ్యయో ర్ద్విరాత్రిమ్. ఊనద్వ్యబ్దే త్వజాతా మేకాహః. శూద్రస్యశూద్రే స్వకార్యం వినా సఞ్చయనాత్పూర్వ మేకాహః. ఊర్ధ్వం సజ్యోతిరితి మాధవీయే జ్ఞేయమ్. సపిణ్డానాం రోదనే ఆహోషః. విజ్ఞానేశ్వరస్తు సర్వత్రైకరాత్రిమాహ. ఇత్యుక్తమ్.

వ్యవస్థానాన్తరేతు బన్ధుమృతే శూద్రే దశరాత్రాన్తే తద్గ్రహం గత్వా రోదనే విప్రస్య త్రిరాత్రమాశౌచమ్. స్థానాన్తరే రోదనే త్వేకరాత్రిక. తథా పాదూర్ధ్వం మాసం యావద్ద్విజాతీనా మేకరాత్రిమ్ అస్థిసఞ్చయనాత్పూర్వం విప్రస్య హి రోదనే త్రిరాత్రస్య ఏకరాత్రిమ్. క్షత్రియ వైశ్యయో గర్భేతు ద్విరాత్రిమ్. శూద్రస్య బాన్ధవైస్సహ రోదన రహితవిలాపే2పి త్రిరాత్రిమ్. శూద్రస్తు సర్వత్రైకత్ర్యహతి ఇత్యుక్తమ్.

ఆతురసన్న్యాస- ఆపత్సన్న్యాస విశేషః. మహారోగేణ పీడితో యో ముముమూర్షతి తేనకృతస్సన్న్యాస ఆతురసన్న్యాస ఇతి కల్పితమ్. తత్ప్రకార ఆపత్సన్న్యాసశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

ఆత్మక- ఆత్మకన్ ఇత్యుణాది ప్రత్యయ విశేషస్య రూపమ్.

ఆత్మకన్. వ్యాకరణ ఉణాదిప్రత్యయ విశేషః. ఆత్మక స్వరూపః. సద జీవధాతోర్భవతి. తదాంతస్య వలాత్య వృద్ధిశ్చ భవతి. * జైవాత్మకః.
ఉణాది ౧పా॥ (౬౦సూ) ఆత్మకన్ వృద్ధిశ్చ.

ఆతృప్. ధా. (ఆఙ్. తృప్) ఉ ఆతృప్యతి.

ఆతృప్య- (ఆఙ్.తృప-క్యప్) వృక్షవిశేషః

ఆతే- లట్ లిట్ ల్ృట్ లేట్ ఇతి లకారాణామ్ ఆతాం ఇత్యస్యస్థానేదూపమ్. ఉ ఆసాతే. చక్రాతే — లేటస్తు ఐతేఇతి భవతి ఉ.మాదయేతే — అస్య అకారాత్పరత్వే తేనసహ ఐతే ఇతి రూపమ్. తథాచ శప్సహితస్య శవిశిష్టస్య వా ఎతే ఇతి రూపమ్. ఉ. పఠతే. తుదతే — శ్యన్విశిష్టస్య యగ్విశిష్టస్య చ యేతే ఇతి. ఉ. విద్యేతే. క్రియేతే — శ్నువిశిష్టస్య హలః కరస్య నువాతే ఇతి. అన్యస్యతు న్వాతే ఇతి. ఉ. అశ్నువాతే. సున్వాతే — ఉవిశిష్టస్య వాతే ఇతి ఉ. తన్వాతే — శ్నావిశిష్టస్యతు నాతే ఇతి. ఉ. జానాతే. — ల్ృటస్యవిశిష్టత్వాత్ స్యేతే ఇతి ఉ. పఠిష్యేతే.

ఆతేన్. ధా. [ఆఙ్ తేన్] * ఆతేనతి.

ఆతేప్. ధా. (ఆఙ్. తేప్) * ఆతేపతే.

ఆతేమ్. ధా. [ఆఙ్. తేమ్] * ఆతేమతి.

ఆతేర్. ధా. [ఆఙ్. తేర్.] * ఆతేరతి.

ఆతేస్తీర్. ధా. [ఆఙ్. తేస్తీర్]* ఆతేస్తీర్యతే.

ఆతోద్. ధా. [ఆఙ్. తోద్] * ఆతోద్యతే.

ఆతోదయ్. ధా. (ఆఙ్ తోదయ్) ఉ ఆతోదయతి.

ఆతోద్య- (ఆఙ్. తుద. ణ్యత్)- త్రి- వాద్యమ్.

ఆత్త- (ఆఙ్ డుదాఞ్ క్త) త్రి గృహీతమ్ లబ్ధమ్.

ఆత్తగన్ధ- త్రి- అభిభూతః- తిరస్కృతః.

ఆత్తగర్వ- త్రి- అభిభూతః. తిరస్కృతః.

ఆత్మక- పు మన్త్రశాస్త్రే ఆకారః.

ఆత్మకామేయ- (ఆత్మకామా. ఢక్) రాజన్యాదిః- ఆత్మకామాయా అపత్యమ్.

ఆత్మకామేయక- [ఆత్మకామేయ-వుఞ్] ఆత్మకామేయ నాత్యన్త పరిశీలితస్త్రస్యదేశః.

ఆత్మఖ్యాతి- స్త్రీ- ఆత్మనః ప్రథా. భ్రమవిషయే మతభేదః. తచ్చ యోగాచారాఖ్య సౌగతవిశేషాణాం మతమ్. తచ్చేత్థమ్. క్షణికం సాకారం విజ్ఞాన మేవ పరమార్థః. తదతిరిక్తం సర్వం తుచ్ఛమ్. తాదృశవిజ్ఞాన సంతాన ఏవాత్మేత్యుచ్యతే. తత్ర బుద్ధ్యారూఢేన రూపేణాన్తస్థ ఏవ ప్రమాణ ప్రమేయాది వ్యవహార స్సర్వ ఉపపద్యతే. జ్ఞానాకారో ఘటపటాదిః ప్రమేయమ్. తదేవ జ్ఞానం ప్రమా. పూర్వజ్ఞానం తజ్జనకతయా ప్రమాణమ్. అనన్తస్యైవ జ్ఞానాకారస్య ఘటాదేః అయం ఘటోయం పట ఇత్యాది రూపేణ బాహ్యత్వం కల్పితమ్. తస్యైవ జ్ఞానస్య జ్ఞానాద్భేదాత్వం కల్పితమ్. అతోయం త్రియజ్ఞాన భేదో2పి కల్పితః. ఏకస్యైవ చన్ద్రస్య ద్విత్వాదివత్ జ్ఞానస్యైక్యే యావద్భాసేన భేదవ్యవహారోపపత్తౌ భేదస్య తాత్త్వికత్వకల్పనాయా వైయర్థ్యాత్. సత్యపి బాహ్యార్థే బుద్ధ్యారోహణమన్తరేణ ప్రమాణప్రమేయ వ్యవహారానవతారాత్ అన్తస్థ ఏవాయం సర్వో వ్యవహారః. నవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తో బాహ్యార్థో స్తి. తదసంభవాత్. సహి బాహ్యార్థో భ్యుపగమ్యమానః పరమాణవో వాస్యుస్తత్సమూహో వా స్యాదవయవీ. సతావత్పరమాణవః. తదాధారజ్ఞానానుత్పత్తేః. నాపి తత్సమూహః. తేషాం పరమాణుభ్యోన్యత్వానన్యత్వాభ్యాం నిరూపయితుమశక్యత్వాత్. ఏవం జాత్యాదీనామపి తాదాత్మ్య ప్రత్యక్షదేశ వృత్తిత్వాభ్యాం దుర్నిరూపత్వాత్. అపి చానుభవమాత్రేణ సాధారణాత్మనో జ్ఞానస్య యోయం ప్రతివిషయం పక్షపాతస్తస్య జ్ఞానం తద్యజ్ఞానం. ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి నాసౌ జ్ఞాన గతం విషయసారూప్యమన్తరేణోపపద్యత ఇతి విజ్ఞానస్య తదాకారత్వమ్. తథాచ విషయాకారస్య విజ్ఞానేనైవ వాదాత్ తర్హి బాహ్యార్థకల్పనావైయర్థ్యమ్. అపి చైకోపలమ్భ విషయత్వాదనయో ర్విషయవిజ్ఞానయో రభేద ఏవావగతి. యన్నైకోపలమ్భ విషయత్వ నియమ స్తత్రాభేదః. యథా ద్వయోశ్చన్ద్రయోః కల్పితభేదయో రితి వ్యాప్తి సిద్ధిః. ఉపలమ్భయోః ప్రత్యయ స్సన బాహ్యార్థవిషయః. యథా స్వప్నాది ప్రత్యయ ఇతి వాస్తబాహ్యాగమితగోచరతా

స్వప్నప్రత్యయా అపి బాహ్యార్థవిషయరహితా ఏవత విరుమహాన్తి - అసతి బాహ్యార్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్యంతు వాసనావైచిత్ర్యాత్ తస్- పూర్వజ్ఞానం వాసనా- ఉత్తర జ్ఞానం వాస్యమ్- తత్ర పూర్వజ్ఞానం యదాకారం తదా తదాకారమేవోత్తర జ్ఞానమితి ననియమః- నీలాద్యాకారాదపి పూర్వజ్ఞానా దుత్తరస్య పీతాకారజ్ఞానస్య సంభవాత్ - పరస్తుతత్తదాకారముత్తర జ్ఞానమప్యుత్పద్యతే పూర్వజ్ఞానస్య తథావిధసామర్థ్యమస్తి యతో- తస్మిన్ భేదనసామర్థ్యం వైచిత్ర్యం సంభవేత్ తస్మాత్- ఏకాకారజ్ఞానసన్తానే వాసనా పరిపాక- వశాత్ తత్తదాకారో- ఉత్పద్యతే- తస్మాత్ నానాకార జ్ఞానజనకత్వం నియతమ్- వాసనా వైచిత్ర్యాత్ జ్ఞాన వై [illegible] ... [illegible] ... ఉపదానానస్యానుపలబ్ధేః స్వయం ప్రత్యక్షం స్వప్న [illegible] [illegible] ... తస్య వాసనాశ్చ ... [illegible] ... ఉపదానానస్య ... [illegible] ... భాస్యత్వాత్ ... [illegible] [illegible] ... వాసనా ... [illegible] ... సహ ... [illegible] ... రూపాదిభేదేన గృహ్యతే ... [illegible] ... అన్యథా జ్ఞానాకారో ... [illegible] ... అపి స్యాత్- తత బాహ్యార్థస్య జ్ఞానేన సహోపలంభనియమాత్ అభేదస్సిద్ధ ఇతి వాచ్యమ్- [illegible] యథా స్వప్న ... యథావిజ్ఞానమాత్ర ... అన్యథా తదాపి జ్ఞానమాత్రస్య జ్ఞానస్యాతిరిక్తస్య బాహ్యార్థసద్భావాపత్తేః- తతశ్చ జ్ఞానభేదతత్ ... ప్రతిభాసనాదిభేదాత్ సిద్ధా ... స్వప్నాది ప్రత్యయవత్ జాగరితగోచరా అపి ప్రత్యయా నిరాలమ్బనా ఇతి- తన్న యుక్తమ్- స్వప్నజాగరితయోర్వైధర్మ్యాత్- స్వప్నోపలబ్ధం హి వస్తు జాగరితదశాయాం బాధ్యతే- న తథా జాగరితోపలబ్ధం వస్తు బాధ్యతే- యదప్యుక్తం వినాప్యర్థం జ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యాదేవ ఘటతే ఇతి- తదపి న యుజ్యతే- అర్థోపలబ్ధినిమిత్తా హి ప్రత్యర్థం వాసనా భవన్తి- తదభావే కథం వాసనాసమ్భవః- అనాదిత్వేఽప్యన్ధపరమ్పరావత్ వాసనానాం సంస్కారరూపత్వేనాశ్రయమన్తరేణాసంభవశ్చేతి- స్వప్నబుద్ధి

నాం పరమాణుత్వే తత్సమూహత్వాద్యసమ్భవాత్ తన్మతే సమాధానం పరమాణుశబ్దే ఉపయుక్తశబ్దే చ ద్రష్టవ్యమ్- క్షణికత్వ నిరసనంచ క్షణికశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్-

ఆత్మగుప్త- (ఆత్మన్ గుప్త) స్త్రీ కపికచ్ఛ్వాః-

ఆత్మగృహీత్యధికరణ-న-ఉత్తరమీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే అధికరణవిశేషః- తత్రాద్యసూత్రే- ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ - అన్వయాదితి చేత్ స్యాదవధారణాత్ ఇతి-

ఇదంచాధికరణం శాంకరమత ఏవ- నతు రామానుజ మతే మన్వమతేచ- తత్ర తయో స్సూత్రయో రాననార్థస్య ధికరణార్థస్య ఉక్తత్వాత్- ఐతరేయకే శ్రూయతే- ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, నాన్యత్ కించనమిషత్, సఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి, స ఇమాంల్లోకానసృజత అమ్భో మరీచీర్మర మాప ఇత్యాది- తత్ర సంశయః- కింపర ఏవాత్మా ఇహాత్మశబ్దేనాభిధీయతే- ఉతాన్యః కశ్చిదితి- అన్యపరత్వం దర్శితం- ఇహ ... సృష్టివచనాత్- పర మాత్మసృష్టివంగ్రహణం ... తథాత స్సృష్టిరాహా ఇత్యాద్యస్మాత్ ఇహాతు అపరస్యాః పరత ఈక్షణమిత్యాదినా అమ్భః ప్రభృతీనాం లోకానాం సర్గ వచనం దృశ్యతే- లోకసృష్టిశ్చ ఈక్షణపూర్విక- దృశ్యాదృష్టి వచనం క్రియతే ఇతి శ్రుతిశ్రుతేరుపలభ్యతే- అత్రైవ ఇదమగ్రే ఆసీదిత్యుపవిధ ... స్వశరీరే ... మనసైవ పురుష ఉర్వ్యతే ... పరమాత్మనాం ... సమన్వయత ఇత్యాద్యాస్తీతి- ఇతిపూర్వపక్షః-

ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే- ... తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు- యథైవ తా దృశ ఆత్మశబ్ద ... పరత్వగ్రాహేన ముఖ్య ఆత్మశబ్దైన గృహ్యతే ... ఉపదేశ ... ఈక్షణపూర్వక ... పరమాత్మానుగుణ ... ఆత్మైవ ... సిద్ధాన్తే ... పురుషవిధత్వాది విశేష ... స్వరూప ... తద్విధస్యాత్మనో గ్రహణమస్తు- ఇహతు నతథేతి రాద్ధాన్తః-

ఆత్మా వా ఇత్యాదావాత్మనః పరస్యైవ గ్రహణమ్- ఇతరవత్- తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాదావివ- స ఈక్షతేత్యాదేరుత్తరాద్విశేషణాచ్చేతి ప్రథమసూత్రార్థః-

అన్వయాత్ వాక్యస్యార్థానుగతౌ తాత్పర్యదర్శనాదితి చేత్- స్యాదేవేదం పరమాత్మగ్రహణమ్- అవధారణాత్- ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణాత్ ఇతి ద్వితీయసూత్రార్థః-

అథ శ్రీరామానుజనయః-

వాజసనేయకే కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇత్యుపక్రమ్యోపసంహ్రియతే- స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽ

మృతోఽథ యోబ్రహ్మేతి. ఛాన్దోగ్యే తు సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయమ్ ఇత్యుపక్రమ్య స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యుపదిశ్యతే. కిమనయో రాత్మనయోస్తుల్యార్థత్వమస్త్యుతనేతి. అతుల్యార్థత్వ మేవ. క్వచిదాత్మశబ్దో పక్రమాత్ - అన్యత్ర తదభావా దితి పూర్వః పక్షః. ఉత్తరత్రతాదాత్మ్యోపదేశాత్తు ల్యార్థత్వమేవేతి రాద్ధాన్తః.

సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర ఆత్మగృహీతిః ఆత్మన ఏవ గ్రహణమ్. ఇతరవత్ - ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ మిత్యాదివాక్యేన వల్. ఉత్తరాల్ తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఇతి ప్రథమసూత్రార్థః — అన్వయాల్ ఉపక్రమాన్వయాన్నాత్మగృహీతిరితి చేత్. స్యాదేవ సా. అవధారణాల్ యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞానాద్యవధారణాత్. ఇతి ద్వితీయ సూత్రార్థః.

ఆత్మఘాతక. (ఆత్మన్ హన ణిని) త్రి. ఆత్మానం హన్తి యస్సః.

ఆత్మఘోష. (ఆత్మన్. ఘుషి. అచ్) పు. కాకః. ఆత్మప్రశంసః.

ఆత్మజ. [ఆత్మన్. జనీ. డ] పు. పుత్రః. త్రి. ఆత్మనిజాతమ్. బుద్ధ్యాదిషు విశేషః. తేచ ఇచ్ఛా. ద్వేషః. సుఖమ్. దుఃఖమ్. ధర్మః. అధర్మః. భావనా. ప్రయత్నః. జ్ఞానమ్. ఆయుః. ఇన్ద్రియాణి ఇత్యేతే.

ఆత్మజన్మా. [ఆత్మన్ జన్మన్] పు. పుత్రః.

ఆత్మజా. [ఆత్మజ. టాప్] స్త్రీ. దుహితా.

ఆత్మత్రయోదశ. పు. జాతాయాం విచారణీయో యోగః. తిథివారనక్షత్ర సంఖ్యాస్సంకలయ్య, తల్లబ్ధసంఖ్యాం త్రిధా నిధాయ, పృథగ్ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చతుర్భిశ్చ సంగుణ్య క్రమేణ సప్తభిరష్టభిష్షడ్భిశ్చ విభజేత్. క్రమేణ త్రిశేషాణి భవన్తి. తత్ర ప్రథమశేషే వ్యాధిః ఫలమ్. మధ్యశేషే మహాభయమ్. అన్త్యశేషేతు హానిః. త్రిషు శూన్యేషు వినాశః.

మన్త్రయామిళోక్త ఆత్మత్రయోదశో యథా. తిథివారనక్షత్రసంజ్ఞాని జన్మనక్షత్రాది సంకలయ్య, తత్ త్రిధా విధాయ, క్రమేణ ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చతుర్భిశ్చ గుణయిత్వా ఏకేన ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చ విశోధ్య సప్తభి రష్టభిష్షడ్భిశ్చ శోధయేత్. ఫలం పూర్వవత్.

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం. న. ఉత్తరమీమాంసాయాం చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదే అధికరణవిశేషః.

అత్రసూత్రమ్. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి. శాస్త్రోక్తవిశేషణః పరమాత్మా కిముపాసితుః ప్రత్యగాత్మేతి నాన్యత్వేనేతి సంశయః. నానేతి గ్రాహ్యః. ఉపాస్యస్య ఉపాసకాద్ గుణైః పరమాత్మా తద్విపరీత గుణ శరీరత్వేన అత్యన్త భిన్నత్వాదితి పూర్వః పక్షః. ఆత్మేత్యేవ గ్రాహ్యః. జాబాలశ్రుతౌ త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవత ఇత్యభ్యుపగమాత్ ఏషత ఆత్మాసర్వాన్తరః ఏషత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యాదిభిశ్చవే దాన్తవాక్యైస్తద్గ్రాహణాత్. అథయోఽన్యాం దేవతాము పాస్తే అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి నసవేద అకృత్స్నో హ్యేషః, మృత్యోస్సమృత్యు మాప్నోతి య ఇహనానేవ పశ్యతి, సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద త్యేవమాదిశ్రుతిభిర్భేదదర్శనస్యాపవాదాచ్చ. విరుద్ధగుణత్వం తు మిథ్యైవ. న చాధికారభావః ప్రత్యగాదివిరోధో వా. ప్రాకృతిస్థా త్వం సాంతాత్వభ్యుపగమాద్ద్విషయత్వాచ్చ ప్రత్యగాది వ్యవహారస్యేతి రాద్ధాన్తః.

ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి జాబాలాః త్వం వా అహమస్మీత్యాది. గ్రాహయన్తి చాత్మత్వే నేశ్వరం వేదాన్తవాక్యాని ఏషత ఆత్మేత్యాదీనీతి. సూత్రార్థశ్శఙ్కరమతే.

కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితుః రన్యత్వేనోపాస్యమ్ ఉతోపాసితురాత్మత్వేనేతి సంశయః. అన్యత్వేనైవో పాస్యమ్. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వా ద్బ్రహ్మణః. ఇతి పూర్వః పక్షః. ఆత్మత్వేనోపాస్యమ్. త్వం వా అహమస్మీత్యాదినా పూర్వే తథాభ్యుపగమాత్ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. సన్మూలాస్సోమ్యేమాః ప్రజాః సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి. సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత ఇత్యుపపాదనాత్. యథా ప్రత్యగాత్మనః స్వశరీరం ప్రత్యాత్మత్వాద్దేవోఽహం మను ష్యోఽహమిత్యనుసంధానమ్. తథా ప్రత్యగాత్మనో ఉపాస్య త్వాత్ పరమాత్మనస్త్వన్యోఽహమిత్యేవానుసంధానం యుక్తమ్. అథయోఽన్యామ్, సర్వం తం పరాదాదిత్యా దిభిరాత్మత్వాననుసంధాననిషేధాచ్చ. శరీరాత్మనోర్వ్యా ప్యవ్యాపకవత్త్వాల్ పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వేతి పృథక్త్వానుసన్ధాన విధానం చాపరుద్ధమితి రాద్ధాన్తః.

ఆత్మేత్యేవోపగచ్ఛన్తి పూర్వే ఉపాసితారః త్వం వా అహమస్మీత్యాది. ఇమమర్థ ముపాసితౄన్ గ్రాహయ న్తి శాస్త్రాణి య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదీని. సూత్రార్థశ్చ రామానుజమతే.

ఆత్మస్థం ప్రకృతమ్. నిత్యశ ఉపాస్యం న వేతి సంశయః. నసర్వదోపాస్యమ్. పారర్ధ్యగతాస్యా మిత్యస్యరాజవచ్ఛక్యత్వాత్ప్రసిద్ధత్వాత్. అప్రసిద్ధగుణోపా సనస్యైవ మోక్షసాధనత్వాదితి పూర్వః పక్షః. నిత్యశ ఉ పాస్యమ్. నాస్యం విన్ద్యే అత్మాన మేవాహం జానీయా మ్. ఆత్మానముపాసే ఆత్మాహి మమైష భవతీ త్యుప మాత్. ఆత్మేత్యేవోపాస్య ఆత్మేత్యేవ విజానీహి. నాన్య ఉచ్ఛన విజానథాఽఽత్మా హ్యేష భవతీత్యుపాసనోపదేశాచ్చ ఆత్మత్వ్యోపాసనం కార్యం సర్వదైవ ముముక్షుభిః నాన

శ్లోకనగా యుక్తా స్మృతావనైష్ణ తదిష్టరేవితికవ్య త్పర్య ణి ఆస్తాన్నుంతిధ్యాయరఅవిశేషణాచ్ఛేషస్వరః। సర్వేషాంద మను షూ.కా కుత కర్తృత్వాద్యాః।౹౮ర వ్యోనాస్యహ నేకకృచిస్తామనిర్వృత్తిదాస్త్రానవి రాత్మాస్తః-త త్రైత్యనచేతరద్వస్తుపానక. గాయ్రాం యద్వ్యపదిశ్యత నాన్యంవిద్యయేనత్యాదిశ్రుతిః. ఆత్మైత్యోపాస్య త్యాదిశ్రుతిః. ఆత్మైవ్యాపాదనంకార్యమిత్యాద వచనై శ్రుతిమామాశ్రయత్వయవ్యత.

ఆత్మకరణం. (ఆత్మన్ కరణం ల్యుట్) ఆంతకరణం-

ఆత్మగం [అత. మనిన్] పు. జీవః. ఈశ్వరః. శరీరమ్ మనః. స్వభావః. స్వరూపః- బుద్ధిః. యత్నః. ధైర్యమ్. ఇత్యమరః.

[illegible] తేన నరోపార [illegible]

[illegible]

ఆత్మకరుణాకే మనసి వరణమాత్మనరాత్ముత్పర్యే తదా ఇత్యాదిత్వా భవతి. ఉ. తద్దేహ మా జ్ఞానం మనస్యేవ తస్మిందత్వం. ఇత్యర్థ.

న్యాయమతే తత్రాత్మతే ఇతి ఇ వ్య వేతు. ఆత్మా జ్ఞానాధికరణమాత్మా లక్షణత- అహం జానామ్యహం కరోమి ఇత్యాకారకం శుభ్రమాత్మని. ఆత్మాను ఇంద్రియాణాం స్వాత్మ విశయత్వాత్. ఇతరకరణుణ ఇత్యేవం యాదృశ మతే. తేషాం ప్రయత్న సాధనత్వ రూపస్య కార్య ధర్మత్వాత్- యథా రథ రథార్థ సారథిమాయతే తద్వత్-

ఆత్మాద్వివిధః. జీవాత్మపరమాత్మా చేతి. జీవః ప్రతిశరీరం భిన్నః. పరమాత్మా త్వేకఏవ- స ఏవ ఈశ్వర ఇత్యుచ్యతే- ఈశ్వరస్సర్వదా సర్వవిషయకజ్ఞానవాన్. జీవస్తు నరతారతమ్యపరిమాణ పృథక్త్వ సంయోగ విభాగాః సంఖ్యాత్మ సాధారణ గుణాః- బుద్ధి ఇచ్ఛా ప్రయత్నా అపి తథా- తేచ ఈశ్వరే నిత్యాః- జీవే త్వనిత్యాః. సుఖ దుఃఖ ద్వేష ధర్మాధర్మ భావనా జీవ మాత్రగుణాః. సర్వ ఆత్మానో నిత్యా విభవశ్చ.

ఆత్మత్వం జాతిః. సుఖాది సమవాయి కారణతా వచ్ఛేదకత్వాత్ గ్రహణావచ్ఛిన్నా, కారణతాత్వాత్, ఘటాది కారణతావచ్ఛేదకానుమానేన తదవచ్ఛేదకతయా తత్సిద్ధిః- న చ సుఖత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యాత్మత్వేన కారణత్వే మానాభావః. సుఖంప్రతి ధర్మస్య దుఃఖంప్రత్యధర్మస్య ద్వేషం ప్రత్యనిష్టసాధనతా జ్ఞానస్య భావనాం ప్రత్యనుభవస్య ధర్మంప్రతి విహిత కర్మణాఽధర్మం ప్రతినిషిద్ధకర్మణశ్చనిమిత్త కారణతాయా ఆవశ్యకత్వాత్- సమవాయికారణత్వస్యతుతత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి తత్తద్వ్యక్తిత్వేనాభ్యుపగమే నైవోపపత్తేరితివాచ్యమ్- కార్యమాత్రవృత్తి జాతేః కార్యతావచ్ఛేదకత్వనియమేన తాదృశకార్యకారణభావస్యావశ్యకత్వాత్- నచ ప్రత్యేకం నైవసుఖాదికారణత్వమస్తు, అదృష్టాద నిమిత్త కారణత్వాదేవాతి ప్రసఙ్గవిరహ ఇతి వాచ్యమ్- న్యాయస్య లఘుభూత ధర్మస్య కారణతావచ్ఛేదకత్వే సంభవతి వ్యాపకధర్మేణ తత్కల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ ఇతి ప్రాఞ్చః- వస్తుతస్తు మనసి జ్ఞానోత్పత్తి వారణాయ జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యాత్మత్వేన హేతుత్వమావశ్యకమ్- ఈశ్వరేఽపిసాజాత్యస్త్యేవ- ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాది శ్రుతౌ వాక్యచ వ్యవహారాత్- అదృష్టాదిరూప కారణాన్తరాభావాత్తు తత్రసుఖాద్యుత్పత్తిః- నిత్యస్య స్వరూపయోగ్యత్వే ఫలావశ్యమ్భావ ఇతి నియమస్తు అప్రయోజకః- జలత్వరూపా స్నేహానుత్పత్త్యా కార్యావ్యభి చారానాభావాదితి।- అత ఏవ ఈశ్వరే సాజాత్యమస్త్యేవ- ప్రమాణాభావాత్- ఆత్మత్వ ప్రవృత్తి నిమిత్తస్తు జ్ఞానవత్త్వమ్- తేనైవ విభజనాన్నేశ్వరస్య దత్తవ్యత్యమిత్యాహుః-

తత్రచార్వాకాః స్థూలోఽహం మానసమేవ సకుచా త్యాద్రిప్రయత్నస్- తద్ద యోగ్యవిశేషగుణ ప్రతీయమా నత్వాత్- అహం జానే అహం కరోమి ఇత్యాద్యనుభవాత్- తేలాత్మవిగమనప్రతీతే రసనుభవాత్- శరీరాత్మా తత్స ప్రత్యక్షఇత్యుక్తమతః

వర శరీరమేవ జ్ఞానాధికరణమస్తుకుతోఽతిరిక్తాత్మనః కల్పనేనేతి వాచ్యమ్- మృతశరీరే తద సంభవాత్- న చేన్ద్రియాణామేవ తథాత్వమస్త్వితి వాచ్యమ్- ఏకైకేన్ద్రియస్య తథాత్వే చక్షురాద్యనాశేఽప్యుపహతే తద భావ ప్రసఙ్గః- మిలితానామాత్మత్వే పిఏకస్యోపఘాతే అన్యస్యస్మరణానుభవాత్- యోఽహమద్రాక్షం సోఽహం స్పృశామీత్యనుభవాభావప్రసఙ్గాత్- నచజ్ఞానస్యైవాత్మత్వమస్త్వితి వాచ్యమ్- జానామీత్యనుభవవిరోధాత్- శరీరాదీనామాత్మత్వనిరసనమస్తు విస్తరేణ శరీరశబ్దే ఇన్ద్రియశబ్దే ప్రాణశబ్దేచ ద్రష్టవ్యమ్-

తత్రశరీరాతిరిక్త ఆత్మా నాస్తీతి కేచిదస్తి- పృథివ్యాది భూతానాం విలక్షణసంయోగాత్ తత్ర జ్ఞానోత్పత్తిః- తస్యఇహలోకాతిరిక్తస్వర్గనరకాద్యనుభవో నాస్తి ప్రాణ వాయువియోగాదన్యో మోక్షో నామనాస్తి.ఇతిచార్వాకః- సన్న్యాసాత్మానః- తేచలోకాయతికమతాః- తేచసిద్ధాన్తదర్శనేషు కీర్తితాః ఇతితిప్రధాః- తేచతుర్మనాత్మష్టథా

దిశిఞ్చ హేయం పరమసిద్ధాన్తవన్తి - తస్యబదేవబన్ధరకత్తస్య గుణా చడష్ట మార్గేణ జ్ఞానకర్మసముచ్చయాన్మోక్షోభ వతి - శరీరాత్మవాదినాం వేదాన్తే మతి ఆహార్హతాః — క్షణిక జ్ఞానసన్తానఆత్మేతిసౌగతాః - తత్రాపి కేచిద్ధ్యానిక శూన్య మేవతత్త్వమిత్యాహు — నవాత్మా న్యాయమాజనన్తాః - చి త్రిరూపాః - తేపఞ్చక్రియతిత్వాతే జడేఅన్ధకిత్స్యేచప్రతిబిమ్బి తాభవన్తి - తేషామభఙ్గస్వరూపాః - ప్రకృతిపురుషవివేకా హేత్వంసారః - ప్రకృతిపురుషవివేకరూపస్వరూపజ్ఞానమ్వ త్మానత్సన్నివృత్తిః - అతసాంఖ్యయోగిసర్వచతిఁ న ఘ్రానాం మతేఈశ్వరోనానామాస్తోనాస్తి యోగినాంతుస్త్వీవిశేషః - — ఆత్మానేకో భవః - జీవేశ్వరభేదేన ద్వినాః - జీవానాం సుఖదుఃఖానుభవరూపస్సంసారః - ఈశ్వరస్యసనాస్తి - జీవే ససంసారనివర్తి యేనేవంహి కర్మస్వనుష్ఠితేషు ప్రీ తస్యేశ్వరస్య ప్రసాదేన మోక్షోభవతి - సరతిరణోపరమ రూపః - తతోజీవః పాషాణ ఇవ సుఖదుఃఖాదరహితోభవతీ తి నైయాయికా వైశేషికాశ్చ - నిత్యసుఖాభివ్యక్తిరూపో మోక్షఇతి భట్టాః - నవీనాః — ఆత్మానోజీవాఏవసన్తి - తేవిభ వః - నాస్తీశ్వరః - వేదవిహితంకర్మైవ మోక్షహేతుః - కామ్య నిషిద్ధకర్మాచరణంతుసంసారహేతుః - మోక్షశ్చనిత్యసు ఖాభివ్యక్తిరితిభాట్టాః ప్రాభాకరాశ్చ — ఏకఏవాత్మా - నిత్య శేషజ్ఞానమాత్రస్వరూపః - అవిద్యయాజీవభావంభజతి - అ విద్యానివృత్త్యాజీవత్వనివృత్తిః - అవిద్యానివృత్తిశ్చతత్త్వ జ్ఞానేన - సఏవమోక్షఇతి శఙ్కరమతమ్ — అపహతపాప్మ త్వాది గుణోపేతోప్యేకఏవాత్మా కేనచిదుపాధివిశేషేణసం బద్ధోజీవభావం భజతి - ఉపాసనాత్మకేనాభేదజ్ఞానేన తన్నివృత్తిర్మోక్షఇతిభాస్కరమతమ్ - తథావిధఏకఏవాత్మా చిదచిదీశ్వరరూపేణ త్రైవిధ్యంభజతి - తత్రజీవస్యజ్ఞానక ర్మసముచ్చయాన్మోక్షఇతియాదవమతమ్ — ఆత్మానస్త్రివి ధాః - పరమాత్మాబద్ధాత్మానిత్యాత్మా - తత్ర పరమాత్మా నన్తగుణపరిపూర్ణత్వాదివిశేషణవిశిష్టః - పరమాత్మభిన్నా ఆ త్మానో ధీనానిత్యముక్తత్వాదివిశేషణవిశిష్టా లక్ష్మీః - అజ్ఞా నాదిదోషయుక్తా స్సంసారిణోబద్ధాఅసఙ్ఖ్య అణవశ్చ - తేచత్రివిధాః ముక్తియోగ్యాః నిత్యసంసారిణస్తమోయో గ్యాశ్చేతి - తత్రముక్తియోగ్యానాంయోగ్యపరోక్షజ్ఞా నేన మోక్షఇతి మధ్వమతమ్ — ఆత్మానోద్వివిధాః - పరమా త్మాజీవాత్మానశ్చేతి - పరమాత్మాసర్వజ్ఞత్వాది గుణవి శిష్టః - జీవాత్మానస్త్వణవః - తేషాంపరమాత్మోపాసనాన్మో క్షఇతిరామానుజమతమ్ - విస్తరస్తుతత్తచ్ఛాస్త్రేభ్యోవద్రష్టవ్యః

ఆత్మనీన (ఆత్మన్ - ఖ) త్రి - ఆత్మనేహితమ్ - పు - పుత్రః

ఆత్మనేపద - (ఆత్మనే - పదం) న - వ్యాకరణోక్తాదేశవిశేషః తత్రతిఙ్ష్వాత్మనే పదాని - త ఆతామ్ ఝ థాస్ ఆ థాం - ధ్వమ్ - ఇట్ వహి మహిఙ్ ఇత్యేతాని - కృత్సు - శానచ్, కానచ్ ఇత్యేతౌ - ౧అకర్మకాంకర్తృగామ్యాత్మ నేపదమ్ ఇతి సూత్రైఃప్రధానార్థాత్మనేపద నిర్దేశా

యథా - ౧ అనుదాత్తేత ఆత్మనేపదమ్ ౨ భావకర్మణోః - ౩ కర్తరికర్మవ్యతిహారే - ౪ న గతి హింసార్థేభ్యః - ౫ ఇతరేతరాన్యోన్యోపపదాచ్చ - ౬ పరస్పరోపపదాచ్చ ౭ నేర్విశః - ౮ పరివ్యవేభ్యః క్రియః - ౯ విపరాభ్యాం జేః - ౧౦ ఆఙో దోనాస్యవిహరణే - ౧౧ క్రీడో ను సంపరిభ్యశ్చ - వా - సమో ఽకూజనే - ౧౨ సమవప్రవిభ్యః స్థః - ౧౩ ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ - ౧౪ ఉదోనూర్ధ్వకర్మణి - వా - ఉదఈహాయామ్ - ౧౫ ఉపాన్మన్త్రకరణే - వా - ఉపాద్దేవపూజాసఙ్గతకరణమిత్రకరణపథిష్వితి - వా - లిప్సాయామ్ - ౧౬ అకర్మకాచ్చ - ౧౭ ఉద్విభ్యాం తపః - వా - స్వాఙ్గకర్మకాచ్చ - ౧౮ ఆఙో యమహనః - వా - స్వాఙ్గకర్మకాచ్చ - ౧౯ సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామ్ - వా - సమోగమ్యాదిషు విదిప్రచ్ఛిస్వరతీనాముపసంఖ్యానమ్ - అర్తిశ్రుదృశిభ్యశ్చ - ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమ్ - ౨౦ నిసముపవిభ్యో హ్వః - ౨౧ స్పర్ధాయామాఙః - ౨౨ గన్ధనావక్షేపణసేవనసాహసిక్యప్రతియత్నప్రకథనోపయోగేషు కృఞః - ౨౩ అధేః ప్రసహనే - ౨౪ వేః శబ్దకర్మణః - ౨౫ అకర్మకాచ్చ - ౨౬ సంమాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియః - ౨౭ కర్తృస్థే చాశరీరే కర్మణి - ౨౮ వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః - ౨౯ ఉపపరాభ్యామ్ - ౩౦ ఆఙ ఉద్గమనే - వా - జ్యోతిరుద్గమనే - ౩౧ వేః పాదవిహరణే - ౩౨ ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామ్ - ౩౩ అనుపసర్గాద్వా - ౩౪ అపహ్నవే జ్ఞః - ౩౫ అకర్మకాచ్చ - ౩౬ సంప్రతిభ్యామనాధ్యానే - ౩౭ భాసనోపసంభాషాజ్ఞానయత్నవిమత్యుపమన్త్రణేషు వదః - ౩౮ వ్యక్తవాచాం సముచ్చారణే - ౩౯ అనోరకర్మకాత్ - ౪౦ విభాషా విప్రలాపే - ౪౧ అవాద్గ్రః - వా - అవాద్గిరతేః ౪౨ సమః ప్రతిజ్ఞానే - ౪౩ ఉదశ్చరః సకర్మకాత్ - ౪౪ సమస్తృతీయాయుక్తాత్ - ౪౫ దాణశ్చ సా చేచ్చతుర్థ్యర్థే - ౪౬ ఉపాద్యమః స్వకరణే - ౪౭ జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం సనః - ౪౮ నానోర్జ్ఞః - ౪౯ ప్రత్యాఙ్భ్యాం శ్రువః - ౫౦ శదేః శితః - ౫౧ మ్రియతేర్లుఙ్లిఙోశ్చ - ౫౨ పూర్వవత్సనః - ౫౩ ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య - ౫౪ ప్రోపాభ్యాం యుజేరయజ్ఞపాత్రేషు - ౫౫ సమః క్ష్ణువః - ౫౬ భుజోఽనవనే - ౫౭ ణేరణౌ యత్కర్మ ణౌ చేత్స కర్తానాధ్యానే - ౫౮ భీస్మ్యోర్హేతుభయే - ౫౯ గృధివఞ్చ్యోః ప్రలమ్భనే - ౬౦ లియస్సమ్మాననశాలీనీకర

[illegible]

ఆత్మ[illegible]

[illegible]

ఆత్మ[illegible]

ఆత్మ[illegible]

ఆత్మ[illegible]

ఆత్మమానిన్ (ఆత్మన్ + మత్ప) [illegible]

ఆత్మాధికరణ - న - ఉత్తర మీమాంసాయాః [illegible]

[illegible]

జ్ఞాతుర్జీవస్యాపి కార్యత్వాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వాచ్చోపపద్యతే- స్వరూపాన్యథాభావరూపోత్పత్త్యభావేపి జ్ఞానసంకోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్తిరూప కార్యత్వాభ్యుపగమా బాధకాభావాదితి తద్భావః

నాత్మా ఉత్పద్యతే నజాయతే న మ్రియతేత్యాదిశ్రుతిభ్యః- జ్ఞోఽత ఏవ నిత్యోనిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిభ్యః నిత్యత్వాచ్చ నిత్యత్వావగమాచ్చేతి సూత్రార్థశ్చ రామానుజమతే-

పరమాత్మా లీయతే న వేతి సంశయః- లీయత ఏవ- సర్వం విలాప్యాస్మిన్నస్తమనికే నశితి శ్రుతేరితి పూర్వః పక్షః- నలీయతే- అశ్రుతత్వాత్ వృత్తిస్థలయస్య- నిలీనశబ్దేనాపి హితత్వకథనాత్ - మహ్యేనాశ్చ పిహితం యదా సీదితి శ్రుతేః ఏతస్మిన్నస్తమనే నలీనః పృథక్స్థితం పురుషం కాలం చానువక్ష్యతి నైనం పశ్య తిరశ్చనేతి పైఙ్గిశ్రుతేః శ్చాను రోధాత్- నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్- సనిత్యోనిర్గుణో విభుః పరః పరమాత్మా- నిత్యో విభుః కారణం లోకసాక్షీ పరోగుణైః స్వర్వస్య శాశ్వతశ్చేత్యాది శ్రుతిభ్యో నిత్యత్వావగమాచ్చేతి రామానుజః

ఆత్మా న లీయతే- అశ్రుతేః బ్రహ్మలయస్యాశ్రవణాత్ నిత్యో నిత్యానామిత్యాది శ్రుతిభ్యో నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థశ్చమధ్వమతే-

ఆత్మాభిమర్శన- న- శాస్త్రకథితబహిఃస్పర్శాద్యనా జ్ఞాతపాపః- తత్రిమన్త్రః- సహస్రవర్షావివయుగ్ రు హాపాపమేతి.

ఆత్మాశి- (ఆత్మన్- అశ ణిని) పు- మీనః-

ఆత్మాశ్రయ- పు- న్యాయశాస్త్రే తర్కభేదః- స్వాపేక్షాపాదకః ప్రసఙ్గ ఇతి తల్లక్షణమ్- అపేక్షా జ్ఞప్తి ఉత్పత్తి స్థితిభేదేన త్రిధా- యథా- ఏతద్ఘటజ్ఞానం యద్యేతద్ఘటజ్ఞానజన్యం స్యాత్ ఏతద్ఘటజ్ఞానభిన్నం స్యాత్ ఇతి- ద్వితీయా ఘటోఽయం యద్యేతద్ఘటజన్యస్స్యాత్ ఏతద్ఘటభిన్నస్స్యాదితి- తృతీయా తు ఘటోయం యద్యేతద్ఘటవృత్తిస్స్యాత్ తథాత్వేనోపలభ్యేతేతి- .

ఆత్మీయ- (ఆత్మన్- ఛ) త్రి- స్వకీయః.

ఆత్మోద్భవ- [ఆత్మన్- ఉద్భవ] పు- పుత్రః-

ఆత్మోద్భవా- స్త్రీ- మాషపర్ణీ.

ఆత్యన్తిక- (అత్యన్త- ఠక్) త్రి- అత్యన్తంభవః-

ఆత్యన్తికప్రళయో నామ ప్రళయవిశేషః- స ఏవ మోక్షః- శఙ్కరాదిమతే సర్వమోక్షః- సద ఏకజీవవాదే యుగపదేవ- నానాజీవవాదేతు క్రమేణ భవతి.

ఆత్యయిక- (అత్యయ+ఠక్) త్రి- అత్యావశ్యకమ్-

ఆత్రేయ- (అత్రి- ఢక్) ద్వ- అత్రేరపత్యం గోత్రాపత్యం వా- పు- మునివిశేషః- చన్ద్రః- దేశవిశేషః-

వైద్యసంహితాకర్త్రమహర్షివిశేషః- తచ్చరిత్రం యథా- భూలోకే రోగాకులాన్ జనానాలోక్య తేషామారోగ్యం సంపాదయితుకామ ఆయుర్వేదం పఠితుం స్వర్గలోకం గత ఇన్ద్రం దదర్శ- తేన సత్కృతః ఆగమనకారణం పృష్టస్తమాయుర్వేదోపదేశం యయాచే- తేనాయుర్వేదం సాఙ్గమధ్యాపితః పునర్భూలోకమాగత్య ఆత్రేయసంహితాం నామ సంహితాం చక్రే- తస్య శిష్యాః అగ్నివేశః భేడః జాతుకర్ణః పరాశరః- క్షీరపాణిః హారీతః- తానాత్రేయ ఆయుర్వేదం పాఠయామాస- తే చ పృథక్తన్త్రాణి చక్రుః-

ఆత్రేయాయన- [ఆత్రేయ- ఫఞ్] పు- ఆత్రేయస్యాపత్యమ్-

ఆత్రేయీ- [ఆత్రేయ- ఙీప్] స్త్రీ- అత్రేరపత్యం గోత్రాపత్యం వా స్త్రీ- రజస్వలా- నదీవిశేషః-

ఆత్వ- (ఆ- త్వ) న- వ్యాకరణే ఆదేశ ఆకారః-

తచ్చ ధాతోర్యథా-

౬అ ౧పా (ధాతోః) ౪౪ ఆదేచ ఉపదేశేఽశితి- ౪౫ న వ్యోలిటి- ౪౬ స్ఫురతి స్ఫులత్యోర్ఘఞి- ౪౭ క్రీఙ్జీనాం ణౌ- వా- ణౌ లీయతేరుపసంఖ్యానమ్- ప్రలమ్భన శాలీనీకరణయోః- ౪౮ సిధ్యతేరపారలౌకికే- వా- అజ్ఞానార్థస్యేతి వాచ్యమ్- నిమిమీలియాం ఖలచోః ప్రతిషేధో వాచ్యః- ౪౯ మీనాతిమినోతిదీఙాం ల్యపి చ- ౫౦ విభాషా లీయతేః- ౫౧ ఖిదేశ్ఛన్దసి- ౫౨ అపగురో ణముఞి- ౫౩ చిస్ఫురోర్ణౌ- ౫౪ ప్రజనే వీయతేః- ౫౫ బిభేతేర్హేతుభయే- ౫౬ నిత్యం స్మయతేః-

అభ్యాసస్య యథా- ౭అ ౪పా- ౭౧ విభ్యస్సార్వధాతుకేఽనునాసికస్యాత్- ౭౨ జనసనఖనాం సఞ్ఝలోః- ౭౩ యే విభాషా- ౭౪ తనోతేర్యకి- ౭౫ సనః క్తిచి లోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామ్- ఏకాదేశో యథా ౬అ ౧పా- ౧ ఔతోఽమ్శసోః- ఓకారాదమ్శసోరచిపరే ఆకార ఏకాదేశః స్యాత్- ఇతి తదర్థః- ఉ- గామ్- గాః-

ఉత్తరపదాధికారే యథా ౬అ ౩పా ౪౬ ఆన్మహతస్సమానాధికరణ జాతీయయోః- వా- మహతః శిష్టస్యాపి సంఖ్యానమ్- పుంవద్వచనం చ- అష్టనః కపాలే హవిషి వాచ్యః- గవి చ యుక్తే వాచ్యః- ౪౭ ద్వ్యష్టనస్సంఖ్యాయామబహువ్రీహ్యశీత్యోః- వా- ప్రాక్ శతాదితి వాచ్యమ్-

౭అ ౧పా- సుపాం సులుక్పూర్వసవర్ణాచ్ఛేయాడాడ్యాయాజాలః- ఇత్యాదిష్టస్య ఛన్దోగతాదేశే- ఆద్ద్వితీయాయాం చ- ౯ తృతీయాయాశ్చ ద్వివచనే భాషాయామ్-

౧అ ౧పా- ౫౬ స్థానివదాదేశ ఇతి సూత్రే- వా- గోః పూర్వత్వణిత్త్వాత్త్వస్వరేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః

ఆథర్వణ- (అథర్వన్- అణ్) న- అథర్వణాం సమూహః- కాన్ద్రస్కృతమ్- త్రి- అథర్వణా ప్రోక్తమ్- (అథర్వణిక అణ్) ఆథర్వణికస్య ధర్మః ఆమ్నాయో వా-

ఆథర్వణిక- (అథర్వన్ ఠక్-) త్రి- అథర్వణా ప్రోక్తం

క్రియానియతే నిపాతః-

[illegible]

ఉ. అన్యార్యాః

[illegible]

ఆదృ- ధా- ఆఙ్- దృఙ్- ఉ- ఆదృతే-

ఆదన్- ధా- ఆఙ్- దన్-ఉ-ఆదదే-

ఆదదుఆయ్. ధా- ఆఙ్-ఆదదము ఆయ్- ఉ- ఆదదము ఆయ.

ఆదర్శ-ధా-ఆఙ్- దర్శ- ఉ- ఆదదర్శ-

ఆదస్స- ధా- ఆఙ్- ఆదదస్స- ఉ- ఆదదస్స-

ఆదా- ఆఙ్-దా- ఉ-ఆదదా॥ ఆదె-ఆదదాం-ఉ-ఆదదాన్.

ఆదిదాన్యయుష్- ధా- ఆఙ్- ఆదదిదాన్యయుష్- ఉ. ఆదదాన్యయుష్-

ఆదవృశ్- ధా- ఆఙ్- దవృశ్- ఉ- ఆదదృశ-

ఆదద్రీ- ధా- ఆఙ్- దద్రి- ఉ- ఆదద్రీ-

ఆదవ్రజ- ధా-ఆఙ్- దవ్రజ- ఉ- ఆదవ్రజ

ఆదాన్య- ధా- ఆఙ్- ఆదదాన్య-ఉ. ఆదదాన్యయు-

ఆదాన్యయు- ధా- ఆఙ్- ఆదదాన్యయు- ఉ- ఆదదాన్యయుర్-

ఆదాన్యయుయుష్- ధా- ఆఙ్- ఆదదాన్యయుయుష్- ఉ- ఆదదాన్యయుయుర్-

ఆదాన్యయుయుష్- ధా- ఆఙ్- ఆదదాన్యయుయుష్- ఉ- ఆదదాన్యయుర్-

ఆదధ్- ధా- ఆఙ్- దధ్- ఉ- ఆదధే॥ ఆదె- ఆదధ్- ఉ- ఆదధానః

ఆదధన- ధా- [illegible]- ఉ- ఆదధన-

ఆధా- ధా- ఆఙ్- దధా- ఉ- ఆదధా॥ ఆదె- ఆదధా- ఉ- ఆదధాన్-

ఆధ్య- ధా- ఆఙ్- దధ్య- ఉ- ఆదధ్యః-

ఆధ్యా- ధా- ఆఙ్- దధ్యా- ఉ- ఆదధ్యా-

ఆదమునుఆయ్- ధా- ఆఙ్- ఆదమును ఆయ్-ఉ- ఆదమును ఆయుర్-

ఆదయుముఆయుయుష్- ధా-ఆఙ్-ఆదయుముఆయుయుష్- ఉ- ఆదయుముఆయుయుర్-

ఆదయ- ధా- ఆదె- [illegible]

ఆదర-(ఆ- [illegible])-

ఆదరాదిలో [illegible]

[illegible]

హోత్రాది. తాసు తత్తత్సన్నద్ధాగ్నిహోత్రిశబ్దః ప్రయుక్తః యథైతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదౌ. తత్రిసంశయః:- కింభోజనాలోపే. ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య లోపఉత నేతి. నలోపః వైశ్వానరవిద్యాయాముపద ఛాలానాం శ్రుతౌ పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాదిత్యాదినా స్వామిభోజనస్య ప్రాథమ్య ప్రాప్తేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేఽత్ర రదర్శనాత్. ఇతి ప్రథమసూత్రార్థః తత్పూర్వపక్షః:— ఉపస్థితే భోజనే, అతః తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్, తద్వచనాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రవచనాత్. తస్మాల్లోపఏవేతి రాద్ధాన్త ఉత్తరసూత్రార్థః:. నచాగ్నిహోత్రశబ్దేన కౌణ్డపాయినామయనవత్తద్ధర్మప్రాప్తిః:- ఇహాగ్నిహోత్రశబ్దస్యార్థవాదికత్వేనాప్యుపపత్తేః. అతఏవ తదుపరి నవేదిలోపో ... ఇత్యాదినాఽత్రిహోమ్యాని కాన్యవాఙ్గాని విధీయన్తే. తస్మాద్భోజన లోపే ఆస్య హోమః తల్లోపే ఏవేతి.

ఆదరిదర్- ధా- ఆఙ్ దరిదర్ ఉ ఆదరిదర్తి.
ఆదరిదర్క్ష- ధా- ఆఙ్ దరిదర్క్ష ఉ ఆదరిదక్షతి
ఆదరిదర్శ్- ధా- ఆఙ్ దరిదర్శ్ ఉ ఆదరిదర్శ్నీ-
ఆదరిదర్ష్- ధా- ఆఙ్ దరిదర్ష్ ఉ ఆదరిదర్ష్టి-
ఆదరిదృ- ధా- ఆఙ్ దరిదృ- ఉ ఆదరిదృతః-
ఆదరిదృష్- ధా- ఆఙ్ దరిదృష్ ఉ ఆదరిదృష్టః-
ఆదరిద్రా- ధా- ఆఙ్ దరిద్రా- ఉ ఆదరిద్రాతి.
ఆదరిద్రక్- ధా ఆఙ్ దరిద్రక్ ఉ ఆదరిద్రక్ష్యతి-
ఆదరిద్రిష్- ధా- ఆఙ్ దరిద్రిష్ ఉ ఆదరిద్రిష్టా.
ఆదరిద్రి- ధా ఆఙ్ దరిద్రి ఉ ఆదరిద్రియతే.
ఆదరిధర్- ధా ఆఙ్ దరిధర్ ఉ ఆదరిధర్తి-
ఆదరిధృ- ధా ఆఙ్ దరిధృ- ఉ ఆదరిధృతః-
ఆదరిధ్రా- ధా ఆఙ్ దరిధ్రా- ఉ ఆదరిధ్రాతి.
ఆదరిధ్రి- ధా ఆఙ్ దరిధ్రి ఉ ఆదరిధ్రియతే-
ఆదరీదర్- ధా- ఆఙ్ దరీదర్ ఉ ఆదరీదర్తి-
ఆదరీదర్క్ష- ధా- ఆఙ్ దరీదర్క్ష ఉ ఆదరీదక్షతి-
ఆదరీదర్శ్- ధా ఆఙ్ దరీదర్శ్ ఉ ఆదరీదర్శ్నీ-
ఆదరీదర్ష్- ధా ఆఙ్ దరీదర్ష్- ఉ ఆదరీదర్ష్టి-
ఆదరీదృ- ధా ఆఙ్ దరీదృ- ఉ ఆదరీదృతః-
ఆదరీదృశ్- ధా ఆఙ్ దరీదృశ్ ఉ ఆదరీదృశీతి.
ఆదరీదృష్- ధా ఆఙ్ దరీదృష్- ఉ ఆదరీదృష్టః
ఆదరీద్రా- ధా ఆఙ్ దరీద్రా- ఉ ఆదరీద్రాతి.
ఆదరీద్రక్- ధా ఆఙ్ దరీద్రక్ ఉ ఆదరీద్రక్ష్యతి.
ఆదరీద్రిష్- ధా ఆఙ్ దరీద్రిష్ ఉ ఆదరీద్రిష్టా.
ఆదరీద్రి- ధా ఆఙ్ దరీద్రి ఉ ఆదరీద్రియతే.
ఆదరీధర్- ధా ఆఙ్ దరీధర్ ఉ ఆదరీధర్తి
ఆదరీధృ- ధా ఆఙ్ దరీధృ ఉ ఆదరీధృతః.
ఆదరీధ్రా- ధా ఆఙ్ దరీధ్రా ఉ ఆదరీధ్రాతి.
ఆదరీధ్రి- ధా ఆఙ్ దరీధ్రి ఉ ఆదరీధ్రియతే.

ఆదర్దర్- ధా ఆఙ్ దర్దర్ ఉ ఆదర్దర్తి.
ఆదర్దర్క్ష- ధా ఆఙ్ దర్దర్క్ష ఉ ఆదర్దక్షతి.
ఆదర్దర్శ్- ధా ఆఙ్ దర్దర్శ్ ఉ ఆదర్దర్శ్నీ.
ఆదర్దర్ష్- ధా ఆఙ్ దర్దర్ష్ ఉ ఆదర్దర్ష్టి.
ఆదర్దృ- ధా ఆఙ్ దర్దృ ఉ ఆదర్దృతః.
ఆదర్దృశ్- ధా ఆఙ్ దర్దృశ్ ఉ ఆదర్దృశీతి.
ఆదర్దృష్- ధా ఆఙ్ దర్దృష్ ఉ ఆదర్దృష్టః.
ఆదర్ద్రా- ధా ఆఙ్ దర్ద్రా ఉ ఆదర్ద్రాతి.
ఆదర్ద్రక్- ధా ఆఙ్ దర్ద్రక్ ఉ ఆదర్ద్రక్ష్యతి.
ఆదర్ద్రిష్- ధా ఆఙ్ దర్ద్రిష్ ఉ ఆదర్ద్రిష్టా.
ఆదర్ద్రి- ధా ఆఙ్ దర్ద్రి ఉ ఆదర్ద్రియతే
ఆదర్ధర్- ధా ఆఙ్ దర్ధర్ ఉ ఆదర్ధర్తి.
ఆదర్ధృ- ధా ఆఙ్ దర్ధృ ఉ ఆదర్ధృతః.
ఆదర్ధ్రా- ధా ఆఙ్ దర్ధ్రా ఉ ఆదర్ధ్రాతి-
ఆదర్ధ్రి- ధా ఆఙ్ దర్ధ్రి ఉ ఆదర్ధ్రియతే
ఆదర్శ్- ధా- ఆఙ్- దర్శ్- ఉ- ఆదర్శయతే॥ ఆఙ్- ఆదర్శ్- ఉ- ఆదర్శ్యతే-
ఆదర్శ- (ఆఙ్- దృశిర్- ఘఞ్) పు- దర్పణః. టీకా- త్రిపుస్తకమ్- జనపదావధ్యుత్తో జనపదవిశేషః.
ఆదర్శక- (ఆదర్శ- శుఞ్-) త్రి- ఆదర్శదేశజాతద్రవ్యాదిః-
ఆదర్శమణ్డల- పు- మణ్డలిసర్పవిశేషః.
ఆదశాయ్- ధా- ఆఙ్- దశాయ్- ఉ- ఆదశాయతి॥ ఆఙ్- ఆదశ్నయ్- ఉ- ఆదశాయత్-
ఆదస్య్- ధా- ఆట్- ఆదస్య్- ఉ- ఆదస్యత్-
ఆదస్యయ్- ధా- ఆట్- ఆదస్యయ్- ఉ- ఆదస్యయత్-
ఆదహ- అవ్య- చాదిః- ఉపక్రోశే- హింసాయామ్- కుత్సనే-
ఆదా- ధా ఆఙ్- దా- ఉ- ఆదాయ— ఆదాయేతిల్యబన్తేఉపపదేభరతాత్తోః కర్తరిట ప్రత్యయః:- ఉ- ఆదాయచరః:-
ఆదాన- (ఆఙ్- దా- ల్యుట్) న- క్రియాణామ్- వైద్యశాస్త్రే ఉత్తరాయణకాలః- సదస్యగాంత్రిలిఖం బలమాదత్తే- శిశిరమార్గమతీత్యం తీక్ష్ణోష్ణరూక్షాః ప్రభవన్తి- సూర్యకిరణా వాయువశ్చ భూమేస్సౌమ్యగుణాన్ తీక్ష్ణయన్తి. తత్రతిక్తకటుకషాయా రసాః ప్రబలాః- తస్మాత్సకాలఆగ్నేయః:-

నాట్యశాస్త్రే అవమర్శసన్ధ్యఙ్గవిశేషః- కార్యసఙ్గ్రహ ఆదానమితి తల్లక్షణమ్- ఉ పురోధసః॥ రాజపుత్రి సజ్జీకృతేయం మహాభిషేక సామగ్రీ- కాఙ్క్షితీయ నరాధిపాధిష్ఠితం భద్రాసనం భవతది రోహణం ప్రతీక్షతే- తత్పుత్రిపాలయ స్వయమ్భువే నానుగృహీతాం మహారాజస్యాజ్ఞామ్- ఇతి ప్రతాపరుద్రవిజయే.
ఆదాయ- [ఆఙ్- దా- ఘఞ్] పు- లాభః- తత్పర్యాయాః- ఆయః- లాభ-
ఆదాయచర- [ఆదాయ- చర- ట] గృహీత్వా చరతీయస్సః.

ఆది- [ఆద్యుదా- త్తగాత్రః](అక్ ఉదాత్త్ ః) పు- ప్ర థమః తత్పర్యాయాః పూర్వ- పారస్య- ప్రథమ- అ గ్ర- ఆదిమ- అగ్రి.

ఆదిత్యాన్- త్రిష్టుప్ ఛందః- ఉ ఆదిరుః.

అనాగాఁగుణవిధానమ్.ఇలాత ఆదీన్య ఆదిస్యూ-

వ్యాకరణ ఆదిశబ్ద్యతితాసహితస్య ఆదే ఉద్యగా నాంత సంజ్ఞా భవతి- ౧ఆ ౧వా ౭౧ఇా- ఆదిస్త్వే సహితా. ఉ వ్యాఖ్యాతా సూత్రేషు- అథఆదే ఇత్య [illegible] సంజ్ఞా- ఏవమఆదే [illegible] నాం సం జ్ఞా- [illegible] నాం సంజ్ఞా- ఏవం [illegible] సూత్రే.

[illegible]

[illegible] స్యు [illegible] దాతత్త్వ స్య [illegible]

[illegible] ఆద్యుదాత్తా మాది వా వృద్ధిస్యతది- సా ఆదివృద్ధిః స్యాత్- [illegible] అవృద్ధి శబ్దే [illegible]

[illegible] ప్రాగ్దీవ్యతీయార్థ విశేషః- ౪ ౨౧౫౫ [illegible] దాదిత్వ [illegible] [అణ్].

[illegible] రాదిత్వ స్యేతి [illegible] ప్రాగాథః- వా- [illegible] స్యార్థ ఉపసంఖ్యానమ్- ఉ- [illegible] మ్-

[illegible] విధిర్యథా — ఘిట్యా తేరి ము [illegible]]- ౧౪ ఆద్యాదః [illegible] ౩ [illegible] సాని [illegible] స్య- ౪ [illegible] నాం త [illegible] మ్- ౫ [illegible] యాః-

[illegible] బాహుదస్తానామ్- ౩ ప్రాతినాం [illegible] పూర్వ [illegible] [illegible] చేర- ౯ ఉవర్ణాన్త [illegible] నామ్- ౧౦ [illegible] నాం [illegible] నామ్- ౧౧ [illegible] [illegible] ఛేర్యే- ౧౨ అతః [illegible] ౧౩ అథ [illegible] నే- ౧౪ [illegible] నామ్ ౧౫ [illegible] దీనాం చ- ౧౬ [illegible] నామధే యస్య- ౧౭ వృక్ష పర్వత విశేష [illegible] మహిషా ణామ్- ౧౮ [illegible] చేర- ౧౯ [illegible] [illegible] బహ్వ [illegible] గురుః- ౨౦ [illegible] వర్ణా ను పూర్వాణామ్- ౨౧ [illegible] నాం చ లఘు పూర్వమ్- ౨౨ [illegible] ౨౩ [illegible] నాం చ [illegible] నామ్- ౨౪ [illegible] నామ్- ౨౫ [illegible] దీనాం [illegible] నామన్తః పూర్వం వా ౨౬ [illegible] నాం [illegible] ౧౭ [illegible] దాత్తాః ౧౮ [illegible] దాత్తా [illegible] సాంగ్లాఖ్యయా మాది [illegible] గౌరయా [illegible]

[illegible] దాత్తా- [illegible] [illegible] దీనాం [illegible] [illegible] మాదిరు దాత్తః [illegible] [illegible] ఆదిరుదాత్తః- [illegible] ఉదాత్త [illegible] [illegible] దాత్తః [illegible] [illegible] దాత్తః- [illegible] దిరుదాత్తః- స [illegible] నామ స్థా [illegible] ఆదిరుదాత్తః- [illegible] శబ్దస్య. వృషా దీనాం, సంజ్ఞాయా [illegible] శబ్ద [illegible] శబ్దయోః, [illegible] శబ్ద స్య- [illegible] ఆదిరుదాత్తః- [illegible] శబ్దయోః, [illegible] శబ్దయోః, [illegible] శబ్దానాం చ ఆదిరుదాత్తో వా- [illegible] ఆదిస్సి [illegible] స్యామ్- వా. [illegible] దాత్తత్వే [illegible] ఉపసంఖ్యానమ్ [illegible] దిహింసా [illegible] నామాదిః [illegible] అనుదాత్తేచ- [illegible] నుకః- [illegible] [illegible] స్యామ్- [illegible] [illegible] నిత్యమ్- [illegible] [illegible] నామస్థానే- ౨౦౦ [illegible] ౨౦౧ [illegible] సే- ౨౦౨ [illegible] ౨౦౩ వృషాదీనాం చ- ౨౦౪ సంజ్ఞాయా [illegible] ౨౦౫ [illegible] నాత్- ౨౦౬ [illegible]

ధృష్ట- ౨౦౭ఆశితః కర్తా- ౨౦౮రిక్తే విభాషా- ౨౦౯జుష్టార్పితే చ ఛన్దసి- ౨౧౦నిత్యం మన్త్రే- ౨౧౧యుష్మదస్మదోర్ఙసి- ౨౧౨ఙయి చ- ౨౧౩యతోఽనావః ౨౧౪ఈడవన్దవృశంసదుహాం ణ్యతః- ౨౧౫విభాషా వేణ్విన్ధానయోః- ౨౧౬త్యాగరాగహాససకుహ శ్వఠక్రథానామ్.

సమాసే పూర్వపదాద్యుదాత్తపదిర్యథా.

౬అ౨పా౬౪సూ ఆదిరుదాత్తః- ౬౫సప్తమీ హారిణౌ ధర్మ్యేఽహరణే- ౬౬యుక్తే చ- ౬౭విభాషాఽధ్యక్షే- ౬౮పాపం చ శిల్పిని- ౬౯గోత్రాన్తే వాసిమాణవబ్రాహ్మణేషు క్షేపే- ౭౦అఙ్గాని మైరేయే- ౭౧భక్తాఖ్యాస్తదర్థేషు- ౭౨గోబిడాలసింహసైన్ధవేషూపమానే- ౭౩అకే జీవికార్థే- ౭౪ప్రాచాం క్రీడాయామ్. ౭౫అణినియుక్తే. ౭౬శిల్పిని చాకృఞః- ౭౭సంజ్ఞాయాం చ- ౭౮గోతన్తియవం పాలే. ౭౯ణిని- ౮౦ఉపమానం శబ్దార్థప్రకృతావేవ- ౮౧యుక్తారోహ్యాదయశ్చ- ౮౨దీర్ఘకాశతుషభ్రాష్ట్రవటం జే- ౮౩[అన్త్యాత్పూర్వం బహ్వచః] ౮౪- గ్రామేఽనివసన్తః- ౮౫ఘోషాదిషు చ- ౮౬ఛాత్ర్యాదయః శాలాయామ్- ౮౭ప్రస్థేఽవృద్ధమకర్క్యాదీనామ్- ౮౮మాలాదీనాం చ- ౮౯అమహన్నవం నగరేఽనుదీచామ్- ౯౦అర్మే చావర్ణం ద్వ్యచ్ త్ర్యచ్- నభూతాధికసంజీవమద్రాశ్మకజ్జలమ్- వా ఆద్యుదాత్తప్రకరణే దివోదాసాదీనాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్.

ఉత్తరపదాద్యుదాత్తో యథా. ౧౧౧ఉత్తరపదాదిః ౧౧౨కర్ణో వర్ణలక్షణాత్, ౧౧౩సంజ్ఞౌపమ్యయోశ్చ- ౧౧౪కణ్ఠపృష్ఠగ్రీవాజఙ్ఘం చ- ౧౧౫శృఙ్గమవస్థాయాం చ- ౧౧౬నఞో జరమరమిత్రమృతాః- ౧౧౭సోర్మనసీ అలోమోషసీ- ౧౧౮క్రత్వాదయశ్చ- ౧౧౯ఆద్యుదాత్తం ద్వ్యచ్ఛన్దసి- ౧౨౦వీరవీర్యౌ చ- ౧౨౧కూలతీరతూలమూలశాలాక్షసమమవ్యయీభావే- ౧౨౨కంసమన్థశూర్పపాయ్యకాణ్డం ద్విగౌ- ౧౨౩తత్పురుషే శాలాయాం నపుంసకే- ౧౨౪కన్థా- ౧౨౫ఆదిశ్చిహణాదీనామ్- ౧౨౬చేలఖేట కటుక కాణ్డం గర్హాయామ్- ౧౨౭చీరముపమానమ్- ౧౨౮పలలసూపశాకం మిశ్రే- ౧౨౯కూలసూదస్థలకర్షాః సంజ్ఞాయామ్ ౧౩౦అకర్మధారయే రాజ్యమ్- ౧౩౧వర్గ్యాదయశ్చ ౧౩౨పుత్రః పుమ్భ్యః ౧౩౩నాచార్యరాజర్త్విక్సంయుక్తజ్ఞాత్యాఖ్యేభ్యః- ౧౩౪చూర్ణాదీన్యప్రాణిషష్ఠ్యాః- ౧౩౫షట్ చ కాణ్డాదీని- ౧౩౬కుణ్డం వనమ్.

కర్మధారయే ప్రత్యేనసి చ కుమారశబ్దస్యాదిరుదాత్తః- ఉ కుమారప్రత్యేనాః- ౬।౨।౨౭సూ- ఆదిః ప్రత్యేనసి-

ఆది- ధా [అద ణిచ్] అస్య రూపాణి- ఆదయతి గుణహోతా

వధావా- ఆద్ అనిదాథగాధాతుకే నిష్ఠాయాం చ ఆదిత్ చ శ.

అస్య అణౌ కర్తా కర్మ న భవతి- ఉ ఆదయత్యన్నం వటునా.

భా ఆక్ ఆది ఉ- ఆదిత.

ఆదికర్మన్- న- క్రియాక్షణః తస్మిన్ వాచ్యే ధాతోః క్తక్తవతూ ప్రత్యయౌ భవతః. తత్ర క్తప్రత్యయః కర్తరి కర్మణి భావే చ స్యాత్- ౩।౨।౧౦౨ సూ- వా॥ ఆదికర్మణి నిష్ఠా వక్తవ్యా- ౩॥౪।౭౧ సూ- ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చ- ఉ- ప్రకృతః కటం సః- ప్రకృతః కటస్తేన-

ఉదుపధాత్పరా భావాది కర్మణోః నిష్ఠా కిద్వా- ౧।౨।౨౧ సూ- ఉదుపధాద్భావాదికర్మణోరన్యతరస్యామ్- ఉ- ద్యుతితం ద్యోతితమ్- ముదితం మోదితం సాధునా- ప్రద్యుతితః- ప్రద్యోతితః- ప్రముదితః ప్రమోదితః సాధుః-

భావే ఆదికర్మణి చ ఆకారితో ధాతోర్నిష్ఠాయా ఇడ్వా- ౭॥౨॥౧౭సూ (ఆదితశ్చ) విభాషా భావాదికర్మణోః- ఉ- స్విదితమనేన స్విన్నమనేన- ప్రస్విదితః ప్రస్విన్నశ్చైత్రః-

ఆదికవి- పు- బ్రహ్మా- వాల్మీకిః-

ఆదిమూర్ధికా- స్త్రీ- సఙ్గీతశాస్త్రోక్తా రాగజన్యా రాగవిశేషః- గ్రామాంశోన్యాసషడ్జః- మధ్యమోపమన్ద్రః- గాన్ధారతారః- తదన్యస్వరాః సమా ఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆదికారణం- న- నిదానమ్-

ఆదిత్- త్రి- వ్యాకరణే ఆకారానుబన్ధకః- ఉ- ఞిష్విదా- తస్మాన్నిష్ఠాయామిణ్నభావే ఆదికర్మణిదర్శనాత్ ఇడ్వా- ఉ- స్విన్నః- స్విన్నం- స్విన్నవాన్- ప్రస్విదితః- ప్రస్విన్నశ్చైత్రః ౭।౨ పా- ౧౬ సూ. ఆదితశ్చ- విభాషా భావాదికర్మణోః

ఆదితస్- (ఆది- తస్) ఆదౌ- ఆదితః ఇత్యాద్యర్థే-

ఆదితాళః- పు- సఙ్గీతశాస్త్రోక్తతాలవిశేషః- సతు తాలవిశేషః ఏకలఘునా ఆదితాళ ఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆదితేయః- (అదితి- ఢక్) పు- దేవః-

ఆదిత్యః- (అదితి- ణ్య) అదితేరపత్యమ్ ఇత్యాదిః- పు- దేవః- సూర్యః- గణదేవతావిశేషః-

ఆదిత్యదేవతావిశేషః- ధాత్రాదయో ద్వాదశ భానవః- చాక్షుషే మన్వన్తరే తుషితా నామ దేవాః వైవస్వత మన్వన్తరే కశ్యపాదదిత్యాం జాతాః- తే చ ద్వాదశ- ౧- ఇన్ద్రః- ౨- ధాతా- ౩- భగః- ౪- త్వష్టా- ౫- పూషా- ౬- వివస్వాన్- ౭- సవితా- ౮- మిత్రః- ౯- వరుణః- ౧౦- అంశః- ౧౧- భగః- ౧౨-

ఆదిత్యానాం రాజ్యం బ్రహ్మణా విష్ణవే దత్తమ్.

ఆదిత్య శబ్దస్య దేవ ద్వాదశార్థా ఏతః పూ

ర్వ వాహనం. పుం. ఆదిత్య శబ్దా)- శబ్దా) దిత్య-ఎ ర్రా రాజ దన్తాది గణే-

శం. పునర్వసు నక్షత్రము-అదితిదేవతాకమ్.

గుణవిశేషః. శరచ్ఛాయాం యాగే దశసు మధ్యే శ వద్ధారా: సరవ ఆదిత్యా:- ఈ) తి)యాలామా:- త) యస్మిన్ ప్రస్థా:- తి)యశ్చేతివారా:-

విశేషః- దైత్యాన్తరయాగసహిత్యవస్వర్గాదుల [illegible] సర్గాదు యుగ దిగమిద వాదిత్యశ్చరు:- ఆదిత్యంతరయం విత్యదేవ్య వర్గాదు యుగ [illegible] [illegible]

[illegible]

ఆదిత్యశబ్దాత్వాగ్నికృతియుప్త- [illegible]

[illegible]

స్యస్తురితా)యతే- ఆదిత్యే యాత్ర ధృమ్యగ్మయ్యం తేజస్విత్వం దూర్యపేఽవ్యస్తి- ఘృతాక్తస్యయావత్య తేజస్విత్వాత్ వాసాదితి-

ఆదిత్యమగునివయమధికరణమ్ నవమాధ్యాయతృతీయపాదతి)యావకమ్- తద్యథా- వ్రీహిణాప్రత్తి తామస్య యః వ్రీహిరాప్రాతవ్రతి)చోదిత్ప్రోమెధపతయ ఇత్యేతం చరనాన కృత్వా ఆదిత్యానాంబ హుత్వాద్బహునాన త్వేనూహనీయః- యథా మేధపతిత్వాయిత్యేవచనాన్తయూహ్యతే- యథావా పాశయితై ఐచనాన, ఊహ్యతేయత్యదితి చేన్నేమ్- ప్రకృతావగ్ని యోగాదర్థాదేకత్వే యుజ్యతే వచనాన్తరాయాతే- ఆదిత్యానామేకత్వం నయూనయిత్యనూహః- తస్మాదవికృతపరఉచనాన్త ఇతరత్ర చరా త్రికృతా వికారాది వికల్ప్యతే-

[illegible] ఆదిత్యభక్తి యథా-లోకేషు స్వర్గలోకః- [illegible] సవనమ్- యుగు మవమ్- [illegible] [illegible] [illegible]

ఆదిత్యస్యాయం యథా- [illegible] [illegible] సంవత్సరేణవ యత్ప్రాప్తిరమ్-

ఆదిత్యకేతు- పు- ధృతరాష్ట్ర పుత్రే ష్వేకః- సచ కురుపాణ్డవ యుద్ధే భీమసేనేన హతః అష్టమదినే భీమసేనేనహతః-

ఆదిత్యత్రా- [రాజదన్తాదిః-] పు- ఆదిత్య పత్రో-

ప్రదిత్యపత్ర- పు- ఓషధి విశేషః- శతావర్యాద వర్గాన్తర్గతః- అర్కపత్రా, జాతిపః- తస్య పర్యాయాః- సుప్తాతి- అర్క- పటప- సుకల)- తస్య పతి- రుచి)- సూర్యపర్యాయ సూర్య పతి) ధరా శబ్దాన్తాః- పుం- అర్కపతం- అర్కపరం)- సూర్యపతి)- తిపన దప్తం- సూర్య పి)యాధరా శబ్దాన్తా- పుం- రవిపి)య-తస్య గుణాః- ఉష్ణవీర్యత్వమ్ కటుత్వం వాతరోగ కఫ గుల్మోదరరోగకనాశకత్వమ్- దీపనత్వం చ-

ఆదిత్యకాన్తా- స్త్రీ- ఓషధివిశేషః శతావర్యాదివర్గాన్తర్గతః- తస్యపర్యాయాః- వరదా- సువర్చలా-సూర్యభక్తా- మణ్డూకపర్ణీ-సురసంభవా- గౌరీ- సుతేజా-మణ్డూకీ- సత్యనామా- దేవీ- విశాలా- రవిప్రియా-సూర్యపర్యాయపూర్వకా, భక్తా, కాన్తా, హితా, వల్లభా, ఇష్టా శబ్దాన్తా- ఉ- అర్కభక్తా- అర్కకాన్తా- అర్కహితా- మార్తాణ్డవల్లభా- భాస్కరేష్టా- తస్యాగుణాః- శీతత్వం తిక్తకటుత్వమ్ కఫ శీతజ్వర భూతగ్రహ దుష్టవాతనాశకత్వం చ-

ఆదిత్యవత్- పు-వసుమయూపా దేవతాం శేషః-తద్దేవతాకం ఆదిత్యవతః- సఖ్ జ్ఞానీప్సా వతుర్థీయాగః

ఆదిత్యవత- [ఆదిత్యవతి - అణ్] తి)-ఆదిత్యవద్దేవతాకః-

ఆదిత్యవార- పు- వారవిశేషః- సప్తసు వారేషు ప్రథమః-

తస్యాధిపతి సూర్యః। తత్పర్యాయాః। సూర్యపర్యాయ పూర్వాదిన పర్యాయాః॥

జ్యోతిషే తత్ర కర్తవ్యాని కర్మాణి। రాజాభిషేకః। ఉత్సవః। యానమ్। సేవా। అగ్నికర్మ। లోహకర్మ। మన్త్రకర్మ। ఔషధకర్మ। శస్త్రకర్మ। సువర్ణక తామ్రకర్మ। నఖకర్మ। చర్మకర్మ। కాష్ఠకర్మ। యుద్ధకర్మ। ధాన్యసంగ్రహః। ఘటికాబన్ధనమ్। పశుబన్ధనమ్। విద్యారమ్భః। శిష్యధనుర్విద్యారమ్భః। పుంసవనమ్। సీమన్తః। ఇత్యాదీని।

వర్జనీయాని। ఉక్తకాలమతిక్రమ్య కర్తవ్యం జాతకర్మ। అన్నప్రాశనమ్। కర్ణవేధః। కేశఖణ్డనమ్। క్షౌరమ్ చౌలమ్। అఙ్కురారోపణమ్। దేవతాప్రతిష్ఠా। ధాన్యకుట్టనమ్। నూతనవధ్వా గృహప్రవేశః। నూతనవస్త్రభూషణధారణమ్। [illegible]। సుహృద్భిర్గమనమ్। ఇత్యాదీని।

తత్ర ఉపనయనమ్ వివాహశ్చ మధ్యమఫలే। గృహప్రవేశో దుఃఖఫలకః। వ్రతమారమ్భం రోగహేతుః।

తత్ర దక్షిణదిగ్యాత్రాయాం ధనలాభః। ఉత్తరదిగ్యాత్రాయాం ధాన్యలాభః। తత్ర ప్రాగ్యాత్రాయాం తత్రోపి తామ్బూలం గత్వా యదితే చేత్ శుభం భవతి। పశ్చిమదిగ్గమనే వారశూలః। తత్ర గారవిషం ద్వాత్రింశద్ఘటికాన్తే కాలరాహుః ప్రాచ్యాం తిష్ఠతి। తస్మాత్తత్ర ద్యావా గమనం నిషిద్ధమ్। ...

తత్ర కాలహోరాః సూర్యోదయాదారభ్య సూర్యశుక్రబుధచన్ద్రశనిగురుకుజానాం క్రమావృత్త్యా సార్ధదణ్డాత్మకశుక్రబుధానాం చతుర్వింశతిః క్రమేణ భవన్తి।

తత్ర చతుర్థోర్ధ యామార్ధ ప్రహరాఖ్యః। పఞ్చమో యామార్ధః। సప్తమో గులికః। తత్ర షడ్వింశతి సప్తమం దినరాత్రిమాన ఘటికా సంఖ్యాయాం సప్తభిర్హరేత్। లబ్ధా ఘటికా ద్యః స్పష్టగులిక నాడీ కాలదన్తిని సర్వాణ్యన్యాని కార్యాణి విషాక్తమ్।

తత్ర చతుర్థో యామార్ధో కర్మహానికరః।

తత్ర సపాదషడ్వింశతి ఘటికోపరి రాహుకాలో భవతీతి దాక్షిణాత్యాః।

తత్ర ద్వాత్రింశద్ఘటికాః దక్షిణస్యాం దిశి కుజస్యం చరతి। తదా ఘటికే గోష్పదతే వాసతి రాత్రౌ తు కూరాణాం శత్రుగణం భవతి। రాత్రౌ త్రింశద్ఘటికా నైరృత్యాం దిశి బుధ స్పందతి। తదా ఘటికే గోష్పదతే వాసతి బన్ధలాభః।

పాపచతుర్థే పాపగ్రహాణాం యామార్ధానాం వా ఆదిత్యవారే శత్రుపాదైర్యుక్తాచేత్ అర్ధో దయో నామ యోగః।

తత్ర శ్వేతే చ దానసిద్ధో నామ యోగః। భరణీచేత్ కాలదణ్డః। కృత్తికా చేత్ ధ్వాంక్షః। రోహిణీచేత్ ధాత్రీ।

మృగశిరశ్చేత్ సౌమ్యః। ఆర్ద్రాచేద్ధ్వాఙ్క్షః। పునర్వసుశ్చేద్ధ్వజః। పుష్యశ్చేత్ శ్రీవత్సః। ఆశ్లేషాచేద్వజ్రః। మఘాచేన్ముద్గరః। పూర్వఫల్గునీచేత్ ఛత్రః। ఉత్తరఫల్గునీచేన్మిత్రః। హస్తశ్చేన్మానసః। చిత్రాచేత్పద్మః। స్వాతీచేల్లమ్బః। విశాఖాచేత్ ఉత్పాతః। అనూరాధాచేత్ మృత్యుః। జ్యేష్ఠాచేత్ కాలః। మూలంచేత్ సిద్ధః। పూర్వాషాఢాచేత్ శుభః। ఉత్తరాషాఢాచేత్ అమృతః। అభిజిచ్చేత్ ముసలః। శ్రవణాచేత్ గదా। ధనిష్ఠాచేత్ మాతఙ్గః। శతభిషక్చేత్ రాక్షసః। పూర్వాభాద్రాచేత్ చరః। ఉత్తరభాద్రాచేత్ స్థిరః। రేవతీచేత్ వర్ధమానః। తత్రాద్యాదశ సంభవే దగ్ధయోగః। తత్ర నక్షత్రకర్మారోగ్యాదిఫలకమ్। సంవత్సరం కర్తవ్యమ్। ఆదిత్యవ్రతం చ తత్రోక్త ఆదిత్యవారో ఘటకేత దారకనివాసరే ప్రకర్తవ్యం కృత్వా। ఆదిత్యవారేనక్తం బ్రాహ్మణభోజనం కారయిత్వా। రక్తచన్దనేన ద్వాదశపత్రం పద్మం విలిఖ్య తస్మిన్ పూర్వదళే సూర్యం విలిఖేత్। ఆగ్నేయదళే దివాకరస్య దక్షిణే వివస్వన్తమ్। నైరృత్యే భగమ్। పశ్చిమే వరుణమ్। వాయవ్యే మహేన్ద్రమ్। ఉత్తరే ఆదిత్యమ్। ఐశానే శాన్తమ్। పద్మమధ్యే ఐరావతం విలిఖేత్। కర్ణికాయాం పూర్వపత్రే సూర్యాచ్చ్యం విన్యస్య। దక్షిణేయమమ్। పశ్చిమే మార్తాణ్డమ్। ఉత్తరే రవిమ్। కర్ణికాయాం భాస్కరం విలిఖేత్। రక్తపుష్పసహితేన సతిలారుణచన్దనేనార్ఘ్యం దద్యాత్। తత్ర మన్త్రః।

కాలాత్మా సర్వభూతాత్మా వేదాత్మా విశ్వతోముఖః।
యస్మాదగ్నిస్వరూపస్త్వం నమస్తే పాహి భాస్కర। అగ్నిమీళే నమస్తుభ్యమిషేత్వోర్జేతి భాస్కర। అగ్న ఆయాహి వరదనమస్తే జ్యోతిషాం పతే॥ తతో నక్తవ్రతే తైలలవణహీనం భోజనం కుర్యాత్। సంవత్సరాన్తే యథాశక్తి సువర్ణేన పద్మం ద్విభుజం పురుషం చ కారయిత్వా సువర్ణశృఙ్గాం రౌప్యఖురాం కాంస్యదోహాం వస్త్రసహితాం కపిలాం గాం ప్రదద్యాత్ గుడపూర్ణతామ్రపాత్రే పద్మం పురుషం చ నిధాయ బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్। అనేన విధినా సంవత్సరం వ్రతం కుర్యాత్। ఇదం వ్రతం మాత్స్యే నన్దికేశ్వరేణ నారదాయోపదిష్టమ్।

ఆదిత్యవ్రత - [మహానామ్న్యాదిః] న- వ్రతవిశేషః-

ఆదిత్యవ్రతిక - [ఆదిత్యవ్రత- ఠఞ్]

ఆదిత్యశయన - న- వ్రతవిశేషః। యదా సప్తమ్యామాదిత్యవారహస్తనక్షత్రం భవతి। తదా కర్తవ్యమ్। తత్ర సంక్రాన్తిరపి కేచిత్ కామదో భవతి। ఉమామహేశ్వర ప్రతిమాం కృత్వా తస్యాఙ్గసూర్యనామభిః పూజాం కుర్యాత్। హస్తే సూర్యాయనమ ఇతి పాదౌ పూజయేత్। చిత్రాసు అర్కాయనమ ఇతి గుల్ఫౌ। స్వాతిషు పురుషోత్తమాయేతి జఙ్ఘే। విశాఖాసు ధాత్రే ఇతి జానునీ। అనూరాధాసు సహస్రభానవ ఇత్యూరూ। జ్యేష్ఠాసు అనఙ్గాయేతి గుహ్యమ్। మూలే ఇన్ద్రాయనమో మేఢ్రే కటిమ్। పూర్వాషాఢాసుఉత్త

రామాయణాదౌ [illegible] నాదిన - [illegible] ఇతి [illegible] నాయాః [illegible] పూర్వాదౌ [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] ఇత్యాది [illegible] ఉపాసీత [illegible]

ఆదిత్యసూనుః - పు. సుగ్రీవః -

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణ - న. ఉత్తరమీమాంసాయాం చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదే అధికరణవిశేషః -

[illegible] సూత్రమ్ - ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ఇతి -

[illegible] ఉపాసీత ఇత్యాది [illegible] సంశయః - కిమాదిత్యాది [illegible] ఇత్యాది [illegible] పూర్వ

పక్షః - అథవా ఉద్గీథాదీనాం [illegible] ఏవాదిత్యాదిషు [illegible] పూర్వః పక్షః - [illegible]

[illegible]

[illegible] ఉపాసీతేత్యాదిషు [illegible] సంశయః - [illegible] ఉపపత్తేః - [illegible]

[illegible] దేవానాం [illegible]

ఆదిత్యకేతుః - పు - ధృతరాష్ట్రపుత్రవిశేషః [illegible]

ఆదిత్యేశ - పు - నర్మదాతీర్థవిశేషః -

ఆదిత్స - ధా - అక్ - ఆదిత్సతి - ||౧|| అక్ - అదిత్స - ఉ - ఆదిత్సక్ -

ఆదిద్ - ధా - అట్ - అద్దిద్ - ఉ - ఆదిదక్

ఆదిదరాయుష - ధా - అట్ - ఆదిదరాయుష - ఉ - ఆదిదరాయుషత్ -

ఆదిదముఆయుష - ధా - అట్ - ఆదిదముఆయుష - ఉ - ఆదిదముఆయుషత్ -

ఆదిరయుష - ధా - ఆదిరయుషేత్యస్య రూపమ్ - ఉ - ఆదిరయు

షతి.

(ఆట్-ఆదికయిష్) ఉ ఆదికయిషత్

ఆదికయిష-ధా-(అది-కృ-ణిచ్)అన్యరూపమ్. ఆదికయిష.

ఆదికరిష-ధా-అణ్-దికరిష్.0. ఆదికరిషతే-

ఆదికర్మయిష్-ధా-అణ్-దికర్మయిష్.ఉ. ఆదికర్మయిషతి.

ఆదికష్యయిష్-ధా-అట్-అదికష్యయిష్-ఉ. ఆదికష్యయిషత్-

ఆదికన్స్యిష-ధా-అట్-అదికన్స్యిష-ఉ-ఆదికన్స్యిషత్

ఆదిదాపయిష్-ధా-అణ్ దిదాపయిష్.ఉ. ఆదిదాపయిషత్.

ఆదిదారయిష్-ధా-అణ్ దిదారయిష్.ఉ.ఆదిదారయిషతి.

ఆదిదిక్ష్-ధా-అణ్-దిదిక్ష్-ఉ ఆదిదిక్షతి-

ఆదిదివ్-ధా-అణ్-దిదివ్-ఉ-ఆదిదివతుః-

ఆదిదిశ్-ధా-అణ్-దిదిశ్-ఉ ఆదిదిశతుః-

ఆదిదిహ్-ధా-అణ్-దిదిహ్.ఉ.ఆదిదిహతుః.

ఆదిదీప్-ధా-అణ్-దిదీప్-ఉ-ఆదిదీపే-

ఆదిదీపక-న-అలఙ్కారశాస్త్రేదీపకభేదః. యత్రైకమానధర్మస్యాదిగతత్వంతదాదిదీపకమితితల్లక్షణమ్-ఉ-భూతిసవేసన్యృతమ్-రామంగత్రితా-యధిష్ఠిరోఽద్వాపరః. అనేనరాజ్ఞాకలిః-

ఆదిదీపయిష్-ధా-అణ్-దిదీపయిష్-ఉ-ఆదిదీపయిషతి-

ఆదిదీపిష్-ధా-అణ్-దిదీపిష్-ఉ ఆదిదీపిషతే-అణ్-ఆదిదీపిష్-ఉ- ఆదిదీపిషత్

ఆదిదీక్ష-ధా-అణ్-దిదీక్ష్-ఆదిదీక్షతే-

ఆదిదృక్ష్-ధా-అణ్-దిదృక్ష్-ఆదిదృక్షతే

ఆదిదేవ్-ధా-అణ్-దిదేవ్-ఉ-ఆదిదేవ-

ఆదిదేవ-పు-విష్ణుః-

ఆదిదేవయిష్-ధా-అణ్ దిదేవయిష్-ఉ-ఆదిదేవయిషతి-

ఆదిదేవిష్ ధా-అణ్-దిదేవిష్-ఉ-ఆదిదేవిషతి-

ఆదిదేశ్-ధా-అణ్-దిదేశ్-ఉ-ఆదిదేశ-

ఆదిదేశయిష్-ధా-అణ్-దిదేశయిష్-ఉ- ఆదిదేశయిషతి,

ఆదిదేహ్-ధా-అణ్-దిదేహ్-ఉ ఆదిదేహ-

ఆదిదేహయిష్-ధా-అణ్-దిదేహయిష్-ఉ- ఆదిదేహయిషతి.

ఆదిద్యుత్-ధా-అణ్ దిద్యుత్-ఉ ఆదిద్యుతే॥౧॥అణ్-ఆదిద్యుత్-ఉ ఆదిద్యుతత్-

ఆదిధక్ష్-ధా-అణ్-దిధక్ష్-ఉ ఆదిధక్షతి-

ఆదిధర్షయిష్-ధా-అణ్-దిధర్షయిష్- ఆదిధర్షయిషతి-

ఆదిధర్షిష్-ధా-అణ్ దిధర్షిష్ -ఉ ఆదిధర్షిషతి-

ఆదిధాపయిష్-ధా-అణ్,దిధాపయిష్-ఉ -ఆదిధాపయిషతి.

ఆదిధారయిష్-ధా-అణ్ దిధారయిష్-ఉ ఆదిధారయిషతి-

ఆదిధీర్ష్-ధా-అణ్-దిధీర్ష్-ఉ ఆదిధీర్షతి-

ఆదిధ్మాస్-ధా-అణ్-దిధ్మాస్-అణ్ ఆదిధ్మాస్ ఆదిధ్మాసత్-

ఆదిధ్యాస్-ధా-అణ్-దిధ్యాస్-అణ్-ఆదిధ్యాస్ ఉ-ఆదిధ్యాసత్-

ఆదిధ్యాపయిష్-ధా-అణ్-దిధ్యాపయిష్-ఉ ఆదిధ్యాపయిషతి॥౧॥ అణ్-ఆదిధ్యాపయిష్-ఉ-ఆదిధ్యాపయిషత్-

ఆదిధ్యాస్-ధా-అణ్-దిధ్యాస్ ఉ-ఆదిధ్యాసతి-

ఆదిధ్వర్-ధా-అణ్-దిధ్వర్-ఉ-ఆదిధ్వరత్-

ఆదిధ్వనయిష్-ధా-అణ్ దిధ్వనయిష్-ఉ-ఆదిధ్వనయిషతి-

ఆదిన్-[అద-ణిని.] నిత్యముత్తరపదే- త్రి-భక్షకః-ఉ-ఆదిన్ శబ్దే తత్పరకేదశబ్దే పరే ఆగ్రోకగమ్య పుంశబ్దే తకారస్యద్విత్వంసభవతి-ఉ- పుత్రాదినీత్వమసిహాసి-పుత్రపుత్రాదినీత్వమసిహాసి.

౮॥౪॥ (యరః- ద్వే) రణానాదిన్యాగ్రోః పుత్రస్య-తత్పరేచ-

ఆదినాథ-పు-జైనగురుః-ఋషభతీర్థంకరః-

ఆదిపర్వన్-న-మహాభారతే ప్రథమంపర్వ- తత్రావాన్తరపర్వాణి-పౌష్యమ్-౧।పౌలోమమ్-౨।ఆస్తీకమ్-౩।ఆదివంశావతరణమ్-౪।సంభవః-౫।జతుగృహదాహః ౬। హిడిమ్బవధః-౭।బకవధః-౮।చైత్రరథమ్-౯। స్వయంవరః-౧౦।వైవాహికమ్-౧౧।విదురాగమనమ్-౧౨।రాజ్యలాభః౧౩।అర్జునవనవాసః౧౪।సుభద్రాహరణం౧౫।హరణాహరణమ్౧౬।ఖాణ్డవదాహనమ్౧౭।

ఆదిపురుష-పు-విష్ణుః-

ఆదిపూరుష-పు-విష్ణుః-

ఆదిమ-(ఆది-డిమచ్)త్రి-ఆదౌభవః ఆద్యః ఇత్యాదిః.

ఆదిరాజ-పు-పృథుః-అధికేతుపుత్రః-

ఆదివద్భావ-పు-వ్యాకరణేఏకాదేశస్యపూర్వాదివద్భావః-౬అధ్యాయే౧పాదే[ఏకః పూర్వపరయోః-]అన్తాదివచ్చేత్యనేనవిహితః.

ఆదివరాహ- పు- విష్ణుః.

ఆదివంశావతరణ- న- మహాభారతే ఆదిపర్వణి అవాన్తరపర్వసు చతుర్థమ్.

ఆదివృద్ధి- స్త్రీయామ్- వ్యాకరణ ప్రసిద్ధ వృద్ధిసంజ్ఞకేషు అచామాదేరచో యా వృద్ధిర్భవతి,సా- యథా-దాశరథిః- గార్గ్యః- వైనతేయః-ఆదివృద్ధివిధయస్తు- ౭।౨।౧౧౭ తద్ధితేష్వచామాదేః- ౧౧౮ కితిచ ౭।౩।౧ దేవికాశింశపాదిత్యవాడ్దీర్ఘసత్రశ్రేయసామాత్- ౨ కేకయమిత్రయుప్రలయానాం యాదేరియః- ౩ వయ్యాక్యాభ్యాంపదాన్తాభ్యాంపూర్వౌతుతాభ్యామైచ్- ౪ ద్వారాదీనాంచ- ౫ న్యగ్రోధస్యచకేవలస్య- ౬ నకర్మవ్యతిహారే- ౭ స్వాగతాదీనాంచ- ౮ శ్వాదేరిఞి- ౯॥ఇకారాదిగ్రహణంచకర్తవ్యమ్- పదస్యస్య చాన్యత్రకులే- ౧౦ ఉత్తరపదస్య- ౧౧ అవయవాదృతోః- ౧౨ సుసర్వార్ధాజ్జనపదస్య- ౧౩ దిశోమద్రాణామ్- ౧౪ ప్రాచాంగ్రామనగరాణామ్- ౧౫ సంఖ్యాయాఃసంవత్సరసంఖ్యస్యచ- ౧౬ వర్షస్యాభవిష్యతి- ౧౭ పరిమాణాన్తస్య సంజ్ఞాశాణయోః- ౧౮ జే ప్రోష్ఠపదానామ్

౧౯ హృద్భగసిన్ధ్వన్తే పూర్వపదస్య చ- ౨౦ అనుశతికా-
దీనాంచ- ౨౧ దేవతాద్వన్ద్వే చ- ౨౨ నేన్ద్రసంయోగ
స్య- ౨౩ దీర్ఘాచ్చవరుణస్య- ౨౪ (పా-౭-౩)
పునః కాత్తే- ౨౫ భగ్నిలోదేవుపచ్చ కానన్య విభాషితము
త్తరమ్- ౨౬ అథానీశ్వరిమాణస్య పూర్వస్యతువా-
౨౭ నాతః తస్య- ౨౮ ప్రవాహణస్యధే ౨౯ న
ఞ్పూర్వాదావ్యయ- ౩౦ నఞః శుచీశ్వర క్షేత్రజ్ఞకుశల నిపు
ణానామ్- ౩౧ యథాతథయథాపురయోః పర్యాయే
ణ॥— ఆద్) ఉత్తరపదస్యే త్యాది, శేపోష్త ఉదానాము
త్తరపదవృద్ధిః- హృద్భగేతి, అనుశతికాదీ
నాం చేతి, దేవతాద్వన్ద్వే చేతి చ ఉభయపదవృద్ధయః-
 అత వృద్ధిరన్యపథావృద్ధిం బాధతే- పరత్వాత్-అ
న్యాపి ద్విపదవృద్ధ్యాదేవాకారః- గౌ, పాదకః-ఆదిత్య
ద్విరవతారః- (సు(గల్) సౌభ్రుతః- సౌభగం, భాగ
త ఇత్యాదౌ ఉభయ పదస్థే చ తత్వాదాదివృద్ధిరేవ
భవతి ప్రాప్తః- సర్వాత్సు తత్వాద్బాధత ఇతి నయ
క్తమ్- యాగ పత్న్యాన్యయతంతత ఏవ ప్రతిషేధ
ప్రవృత్తేః-నాపి తత్) కాలిన్య స్యాయమనవవాద
త్వాత్- ఉభయోరపి గౌః పాదకః సౌభ్రుత ఇత్యాదౌ
చారితార్థ్యాత్- కింతు అనుశతికాదిషు పుష్కరసద
స్య పాపోత్రిజ్ఞా వః పౌష్కరసాదా ఉభయపదవృ
ద్ధ్యర్థా ఇత్యాహుః

ఆదిశ్-ధా- ఆఙ్-దిశ్-స్వరియానే నామ శబ్దపదలోకేఅ
స్యాన్గముల్-ఏ- నామాదిశ మాచష్టే- సూ ౩।౪।౫౮,
నామ్న్యాది శ్రగ్హణాః- [తుః
ఆదిః- (ఆఙ్-దిశ్-ఇన్,పు-వ్యాకరణే అప్యార్వాదిశ
ఆదిష్ట-(ఆఙ్-దిశ్-క్త) త్రి- ఆజ్ఞప్తమ్॥౧॥ ఉద్దిష్టమ్-౨॥
త్రి ఆదేశితమ్ ౩॥
ఆదిష్టిన్ [ఆదిష్ట- ఇని]పు-బ్రహ్మచారీ(౧॥త్రి)-శ్రోత్రాన్న
ప్రాయశ్చిత్తః॥౨॥
ఆదిత్వర-పు-పన్న్రోత్రప్రకారః-
ఆదిస్వరిత-పు-స్వరవిశేషః తద్విధః-ఫిట్ సూత్ర శబ్దప్ర
వ్యల్పాశ్రయాదిః-
ఆదీ-ధా-ఆఙ్-దీ-ఙ-ఆదీయతే-
ఆదీడప్-ధా-ఆఙ్-దీడప్-అదీడప్-ఉ-ఆదీడపత్
ఆదీడర్-ధా-ఆఙ్-దీడర్-అదీడర్-ఉ-ఆదీడరత్
ఆదీడహ్-ధా-ఆఙ్-దీడహ్-అదీడహ్-ఉ-ఆదీడహత్-
ఆదీదిప్-ధా-ఆఙ్-దీదిప్-అదీదిప్-ఉ-ఆదీదిపత్-
ఆదీదివ్-ధా-ఆఙ్-దీదివ్-అదీదివ్-ఉ-ఆదీదివత్-
ఆదీదృశ్-ధా-ఆఙ్-దీదృశ్-అదీదృశ్-ఉ-ఆదీదృశత్
ఆదీధప్-ధా-ఆఙ్-దీధప్-అదీధప్-ఉ-ఆదీధపత్
ఆదీధర్-ధా-ఆఙ్-దీధర్-అదీధర్-ఉ-ఆదీధరత్-
ఆదీనవ పు [ఆదీన-(ఆఙ్-దీఙ్-క్త-)వా-త-]పు-దోషః-
క్లేశః- దుస్సన్తః

ఆదీప్-ధా-ఆఙ్-దీప్-ఙ-ఆదీప్యతే-
ఆదీపయ్-ధా-ఆఙ్-దీపయ్-ఉ-ఆదీపయతి-
ఆదీపిత-(ఆఙ్-దీప్-క్త-)త్రి-సన్దీప్యమానః-సన్దీప్తః-
ఆదు-ధా-ఆఙ్-దు-ఉ-ఆదునోతి-
ఆదుదన్-ధా-ఆఙ్-దుదన్-ఉ-ఆదుదతి-
ఆదుదావ్-ధా-ఆఙ్-దుదావ్-ఉ-ఆదుదావ- [పరి-
ఆదుదావయిష్-ధా-ఆఙ్-దుదావయిష్-ఉ- ఆదుదావయి
ఆదుదువ్-ధా-ఆఙ్-దుదువ్-ఉ-ఆదుదువతుః-
ఆదుదుష్-ధా-ఆఙ్-దుదుష్-ఉ-ఆదుదుషతుః-
ఆదుదుహ్-ధా-ఆఙ్-దుదుహ్-ఉ-ఆదుదుహతుః-
ఆదుదూష్-ధా-ఆఙ్-దుదూష్-ఉ-ఆదుదూషతి-
ఆదుదూషయిష్-ధా-ఆఙ్-దుదూషయిష్-ఉ-ఆదుదూషయి
ఆదుదో-ధా-ఆఙ్-దుదో-ఉ-ఆదుదోథ- [పరి-
ఆదుదోష్-ధా-ఆఙ్-దుదోష్-ఉ-ఆదుదోష-
ఆదుదోషయిష్-ధా-ఆఙ్-దుదోషయిష్-ఉ-ఆదుదోషయిషతి-
ఆదుదోహ్-ధా-ఆఙ్-దుదోహ్-ఉ-ఆదుదోహ, [పరి-
ఆదుదోహయిష్-ధా-ఆఙ్-దుదోహయిష్-ఉ- ఆదుదోహయి
ఆదుద్రివ్-ధా-ఆఙ్-దుద్రివ్-ఉ-ఆదుద్రివ
ఆదుద్రావ్-ధా-ఆఙ్-దుద్రావ్-ఉ-ఆదుద్రావ॥ [పరి-
ఆదుద్రావయిష్-ధా-ఆఙ్-దుద్రావయిష్-ఉ-ఆదుద్రావయి
ఆదుద్రు-ధా-ఆఙ్-దుద్రు-ఉ-ఆదుద్రువ-
ఆదుద్రువ్-ధా-ఆఙ్-దుద్రువ్-ఉ-ఆదుద్రువతుః-
ఆదుద్రుహ్-ధా-ఆఙ్-దుద్రుహ్-ఉ-ఆదుద్రుహతుః-
ఆదుద్రూహిష్-ధా-ఆఙ్-దుద్రూహిష్-ఉ-ఆదుద్రూహిషతి-
ఆదుద్రూష్-ధా-ఆఙ్-దుద్రూష్-ఉ-ఆదుద్రూషతి-
ఆదుద్రో-ధా-ఆఙ్-దుద్రో-ఉ-ఆదుద్రోథ-
ఆదుద్రోగ్-ధా-ఆఙ్-దుద్రోగ్-ఉ-ఆదుద్రోగ్ధ-
ఆదుద్రోహ్-ధా-ఆఙ్-దుద్రోహ్-ఉ-ఆదుద్రోహ- [పరి-
ఆదుద్రోహయిష్-ధా-ఆఙ్-దుద్రోహయిష్-ఉ-ఆదుద్రోహ
ఆదుద్రోహిష్-ధా-ఆఙ్-దుద్రోహిష్-ఉ-ఆదుద్రోహిషతి-
ఆదుధవ్-ధా-ఆఙ్-దుధవ్-ఉ-ఆదుధవ-
ఆదుధావ్-ధా-ఆఙ్-దుధావ్-ఉ-ఆదుధావ- [తి-
ఆదుధావయిష్-ధా-ఆఙ్-దుధావయిష్-ఉ-ఆదుధావయిష
ఆదుధుక్ష్-ధా-ఆఙ్-దుధుక్ష్-ఉ-ఆదుధుక్షతి-
ఆదుధువ్-ధా-ఆఙ్-దుధువ్-ఉ-ఆదుధువతుః-
ఆదుధూష్-ధా-ఆఙ్-దుధూష్-ఉ-ఆదుధూషతి-
ఆదుధో-ధా-ఆఙ్-దుధో-ఉ-ఆదుధోథ-
ఆదుధ్రుక్ష్-ధా-ఆఙ్-దుధ్రుక్ష్-ఉ-ఆదుధ్రుక్షతి-
ఆదుష్-ధా-ఆఙ్-దుష్-ఉ-ఆదుష్యతి-
ఆదుహ్-ధా-ఆఙ్-దుహ్-ఉ-ఆదుహ్యతే-
ఆదూ-ధా-ఆఙ్-దూ-ఉ-ఆదూయతే-
ఆదూడవ్-ధా-ఆఙ్-దూడవ్-అదూడవ్-ఉ-ఆదూడవత్
ఆదూడష్-ధా-ఆఙ్-దూడష్-అదూడష్-ఉ-ఆదూడషత్-
ఆదూడహ్-ధా-ఆఙ్-దూడహ్-అదూడహ్-ఉ-ఆదూడహత్

ఆదూధవ్-ధా-ఆఙ్-దూధవ్-అదూధవ్- * అదూధవత్-
ఆదూన-(ఆఙ్-దూఙ్-క్త-)పు) తప్తః-
ఆదృ-ధా-ఆఙ్-దృఙ్-*-ఆదృతవాన్-
ఆదృత్-ధా ఆఙ్-దృత్-* ఆదృత్యః-
ఆదృత-ధా-ఆఙ్-దృఙ్-క్త-త్రి)-ఆదరవాన్-పూజితః-
ఆదృతి-(ఆఙ్-దృ-క్తిన్-)స్త్రీ)- ఆదరః-
ఆదృశ్-ధా ఆఙ్-దృశ్ *-ఆదృశ్యతే-
ఆదశ్-ధా-ఆఙ్-దశ్ *-ఆదేక్ష్యతి-
ఆదఙ్-ధా ఆఙ్ దఙ్-*-ఆదగ్ధ-
ఆదంగ్-ధా-ఆఙ్-దంగ్-*-ఆదఙ్గః-
ఆదదవ్-ధా-ఆఙ్-దవ్-*-ఆదదవీతి-
ఆదదశ్-ధా ఆఙ్-దదశ్-*-ఆదదశీతి-
ఆదంశ్య-ధా-ఆఙ్-దదిశ్య-*-ఆదిదశ్యతే-
ఆదంష్ట-ధా-ఆఙ్-దదిష్ట-* ఆదేదిష్టః-
ఆదంహ్-ధా ఆఙ్-దేదిహ్-*-ఆదేదిహీతి-
ఆదదిహ్య-ధా-ఆఙ్-దేదిహ్య-*-ఆదేదిహ్యతే-
ఆదేదీప్-ధా-ఆఙ్-దదీప్ *-ఆదేదీప్తి-
ఆదదీప్య-ధా ఆఙ్-దదీప్య * ఆదేదీప్యతే-
ఆదదీయ్-ధా-ఆఙ్-దదీయ్ * ఆదేదీయతే-
ఆదదీర్య-ధా-ఆఙ్-దదీర్ *-ఆదేదీర్యతే-
ఆదదివ్య-ధా-ఆఙ్-దదివ్య-*-ఆదేదివ్యతే-
ఆదదిశ్-ధా-ఆఙ్-దదిశ్ *-ఆదేదిక్షి-
ఆదదిశ్-ధా-ఆఙ్-దదిశ్-*-ఆదదిశ్మ-
ఆదదిష్-ధా-ఆఙ్-దదిష్-*-ఆదదిష్టి-
ఆదద్యుత్-ధా-ఆఙ్-దద్యుత్-*-ఆదద్యుతీతి-
ఆదద్యుత్య-ధా-ఆఙ్-దద్యుత్య-*-ఆదద్యుత్యతే-
ఆదద్రీయ-ధా-ఆఙ్-దద్రీయ-* ఆదద్రీయతే-
ఆదద్విష్-ధా-ఆఙ్-దద్విష్-*-ఆదద్విషీతి-
ఆదద్విష్య-ధా-ఆఙ్-దద్విష్య-*-ఆదద్విష్యతే-
ఆదధీమ్-ధా-ఆఙ్-దధీమ్ * ఆదధీయతే
ఆదధ్రీయ్-ధా-ఆఙ్-దధ్రీయ్-* ఆదధ్రీయతే-
ఆదవ్-ధా-ఆఙ్-దవ్-* ఆదవ్యతే
ఆదవత-(ఆఙ్-దవ-క్త్-) త్రి)-ఆదవనశీలః-
ఆదవయ్-ధా-ఆఙ్-దవమ్-*-ఆదవయతి
ఆదశ్-ధా-ఆఙ్-దశ్-*-ఆదశ్యతే-
ఆదేశ-[ఆఙ్-దిశ-ఘఞ్-]పు- నియోగః-ఆజ్ఞా-వరనమ్-విధిః-రాత్యాగమ్-వ్యాకరణేయస్య కస్యచిత్ శబ్దస్య వర్ణస్య వాస్థానే యోభవతిసః-ఉ-జరసా-అత్ర జరాశబ్దస్య స్థానే జరస్ ఇత్యాదేశః- తథా త్రి-అత్ర విధి అత్ర ఇతిస్థితే ఇకారస్య స్థానే యకారఆదేశః-

అతఏవశత్రువ దాదేశఇతి శాబ్దికాః-

ఆగమవిధ్యాతిత్యంతిస్థలే తస్యషష్ఠీ (ఆగమ్-తత్ర) స్థానషష్ఠీతి తథాచ స్యుః-ఉ- ఇకో యణచి ఇ, ఇకః స్థానే విపరీతయణ్ భవతీత్యర్థః- ౧।౧। ౪౯ సూ॥ షష్ఠీ

స్థానే యోగా.

యస్యకస్యచిచ్ఛబ్దస్య యత్రాదేశో విధీయతే తత్రోచ్ఛర్ష్ణ తస్యతదన్త్యవర్ణస్య స్థానేభవతి యస్మాచ్ఛబ్దాచ్ఛ్వ రస్య యస్యకస్యచిదాదేశో విధీయతే వీప్సరస్యాదేః స్థానేభవతి- ఆదేశో యద్యనేక వర్ణశ్చేత్ తాను బన్ధో వాతి దాసమ్పూర్ణస్య శబ్దస్య స్థానేభవతి- ఉకారా నుబన్ధశ్చేదనేకవర్ణోప్యన్త్య వర్ణస్య స్థానే భవతి ౧।౧।౫౦। సూ అలోన్త్యస్య। ఆదేః పరస్య। అనేకాల్ శిత్సర్వస్య

ఉ-గోమోహాలీతి రేశబ్దస్య మహాదివిధిత్వాత్పరతోవిధీయమానత్వాకారస్యదన్త్యస్యైకారస్యభవతి- రా- దస్యాన్తస్యాప్యస్య పూర్వస్యేతి విధీయమానః పూర్వస్య స్థానే భవతి ఉ-ఉక్తాన- ఉప్పునమ్

జరాయాజరసన్యతరస్యామితి జరాశబ్దస్యేజాదివిభక్తౌపరతోవిధీయమానో జరసాదేశస్సంపూర్ణస్య జరాశబ్దస్య స్థానేభవతి- ఉ-జరసా- ఇదమ ఇశ్ ఇతి విహితః పరతోవిధీయమాన ఇశ్ సంపూర్ణస్య ఇదమ్ ఇదస్స్థానేభవతి-ఉ-ఇతః-

అష్టభ్య ఔశ్ ఇత్యష్టాశబ్దాత్పరయోర్జశ్శసోఃస్థానే విధీయమాన ఔశ్ సంపూర్ణయోస్తయోఃస్థానే భవతి

ఉ-అష్టౌ

అనఙ్ సౌవితిసౌపరే సఖిశబ్దస్య స్థానే విధీయమానోఽనఙ్ తదన్త్యస్య ఇకారస్య స్థానేభవతి ఉ-సఖాయస్యాదేశో విధీయతే సస్థానీ-

సామాన్యతోయత్రాదేశో విధీయతే తత్ర యఃస్థానినస్సదృశస్సోభవతి, సఏవభవతి- సాదృశ్యంచస్థానే వాత్తర్భుణేన వా మానేన వా భవతి- ఉ- ఇకోయణచీతి విధీయమానోయణ్ ఇకారస్యస్థానే యకారః ఉకారస్య స్థానే వకారఇతి ఇకారయకారయోస్తాలుస్థానకత్వాత్ ఉకారవకారయోరోష్ఠస్థానకత్వాత్ —తథా స్థానివత్ ఇత్యాదినాశ సాదేశస్తతోవిధీయమానః వదాద్యాదేశాః పాదాదీనాంస్థానేభవన్తి —అర్థతస్సాదృశ్యాత్ —ముహూర్తేనాఽస్యతరస్యామితివిధీయమానః పూర్వస్యసవర్ణో దీర్ఘ ఎవభవతి-సా కారస్యఘోషసంవారమహాప్రాణత్వాభ్యాంతకారాభ్యాం సాదృశ్యాత్ -అవసానేవాఽచోమః ఇత్యతివిధీయమానదీర్ఘః సాన్నిధ్యస్య స్థానే సాన్నిధ్యదీర్ఘస్యస్థానేదీర్ఘ ఎవ భవతి- ప్రమాణతస్సాదృశ్యాత్ సూ ౧।౧।౫౦।-స్థానేఽన్తరతమః —అత్ర విశేషోఽన్తరతమశబ్దే ద్రష్టవ్యః

సర్వసర్వపదాదేశాదాక్షీపుత్రస్య పాణినేః।ఏకదేశవికారేహి నిత్యత్వం నోపపద్యత ఇతి శాబ్దికాః- ఎతదిత్థంటఇకారస్యవిధీయమాన ఆకారఆదేశః-వర్ణాత

సు॥ తేషు ప్రాదేశ ఇత్యనువర్తతే-
ఆదేశస్య స్థానివత్త్వం తన్నిషేధశ్చ స్థానివత్త్వావశ్యకత్వే
దర్శితవ్యా-
ఆదేశానామవయవాశకత్వం నస్థానినామితిస్ఫోటప్రకరణ
నాగేశభట్టాదిభిరుక్తమ్-
నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి పరిభాషానిర్దిశ్యమాన
శబ్దే ద్రష్టవ్యా-
ఆదేశమ్- (ఆఙ్- దిశ- ణముల్) అవ్య- ఆదిశ్యాదిశ్యేత్యర్థః- ణమ్
నామశబ్ద ఉపపద ఏవేదమ్ ఉ- నామాదేశమ్-
ఆదేశయ్- ధా- ఆఙ్ దేశయ్- ఉ- ఆదేశయతి-
ఆదేశిక- (ఆదేశ- ఠక్, త్రి)- అతిథిః-
ఆదేశిన్- (ఆదేశ- ఇని) పు- స్థాని-
ఆదేష్- ధా- ఆఙ్- దేష్- ఉ- ఆదేష్టా-
ఆదేష్టృ- ధా- ఆఙ్- దిశ- తృచ్- పు- యజమానః-
ఆదో- ధా- ఆఙ్- దో- ఉ- ఆదోతా-
ఆదోక్- ధా- ఆఙ్- దోక్- ఉ- ఆదోక్ష్యతి-
ఆదోగ్- ధా- ఆఙ్- దోగ్- ఉ- ఆదోగ్ధా-
ఆదోగ్ధృ- (ఆఙ్- దుహ- తృచ్-) త్రి- దోగ్ధా
ఆదోదవ్- ధా- ఆఙ్- దోదవ్- ఉ- ఆదోదవీతి-
ఆదోదు- ధా- ఆఙ్- దోదు- ఉ- ఆదోదుతః-
ఆదోదుగ్- ధా- ఆఙ్- దోదుగ్- ఉ- ఆదోదుగ్ధః-
ఆదోదుష్- ధా- ఆఙ్- దోదుష్- ఉ- ఆదోదుష్టి-
ఆదోదుష్య- ధా- ఆఙ్- దోదుష్య- ఉ- ఆదోదుష్యతే-
ఆదోదుహ్- ధా- ఆఙ్- దోదుహ్- ఉ- ఆదోదుహీతి-
ఆదోదుహ్య- ధా- ఆఙ్- దోదుహ్య- ఉ- ఆదోదుహ్యతే-
ఆదోదూ- ధా- ఆఙ్ దోదూ- ఉ- ఆదోదూతః-
ఆదోదూయ్- ధా- ఆఙ్- దోదూయ్- ఉ- ఆదోదూయతే
ఆదోదో- ధా- ఆఙ్- దోదో- ఉ- ఆదోదోతి-
ఆదోదోగ్- ధా- ఆఙ్ దోదోగ్- ఉ- ఆదోదోగ్ధి-
ఆదోదోష్- ధా- ఆఙ్- దోదోష్- ఉ- ఆదోదోష్టి-
ఆదోదోహ్- ధా- ఆఙ్- దోదోహ్- ఉ- ఆదోదోఢి-
ఆదోద్రవ్- ధా- ఆఙ్- దోద్రవ్- ఉ- ఆదోద్రవీతి-
ఆదోద్రు- ధా- ఆఙ్ దోద్రు- ఉ- ఆదోద్రుతః-
ఆదోద్రుగ్- ధా- ఆఙ్- దోద్రుగ్- ఉ- ఆదోద్రుగ్ధః-
ఆదోద్రువ్- ధా- ఆఙ్- దోద్రువ్- ఉ- ఆదోద్రువతి-
ఆదోద్రూ- ధా- ఆఙ్- దోద్రూ- ఉ- ఆదోద్రూథః-
ఆదోద్రూయ్- ధా- ఆఙ్- దోద్రూయ్- ఉ- ఆదోద్రూయతే-
ఆదోద్రో- ధా- ఆఙ్- దోద్రో- ఉ- ఆదోద్రోతి-
ఆదోధవ్- ధా- ఆఙ్ దోధవ్- ఉ- ఆదోధవతి-
ఆదోధువ్- ధా- ఆఙ్- దోధువ్- ఉ- ఆదోధువతి-
ఆదోధూ- ధా- ఆఙ్ దోధూ- ఉ- ఆదోధూతః-
ఆదోధో- ధా- ఆఙ్- దోధో- ఉ- ఆదోధోతి-
ఆదోధోక్- ధా- ఆఙ్- దోధోక్- ఆదోధోక్షి-

ఆదోధ్రోక్- ధా- ఆఙ్- దోధ్రోక్-
ఆదోష్- ధా- ఆఙ్- దోష్- ఉ- ఆదోష్యతే-
ఆదోషయ్- ధా- ఆఙ్- దోషయ్- ఉ- ఆదోషయతి-
ఆదోహ్- ధా- ఆఙ్- దోహ్- ఉ- ఆదోహ్యతే-
ఆదోహన- ధా- (ఆఙ్- దుహ- ల్యుట్) న- దోహనమ్-
ఆదోహయ్- ధా- ఆఙ్- దోహయ్- ఉ- ఆదోహయతి-
ఆద్య- (ఆది- యత్) త్రి- ఆదిభవమ్- పూర్వమ్- (అద- ణ్యత్) త్రి- భక్ష్యమ్
ఆద్యదశీ- స్త్రీ- సఙ్గీతశాస్త్రే రాగవిశేషః- ఆ ...
... క్రియా మేళోద్భవః-
ఆద్యధాతు- పు- రసధాతుః- ఓజోధాతుః-
ఆద్యన్త- రాజవన్ద్యాదిః- ఋగాదిః- పు- ఆదిరన్తశ్చ-
న- మన్త్రశాస్త్రప్రసిద్ధశాన్తికరః యోగవిశేషః- వి
ద్యాపఠనసాధనమ్- పూర్వం సకృన్మన్త్రముచ్చార్య మధ్యే
సాధ్యముక్త్వా అన్తే పునర్మన్త్ర ఉచ్యతే చేదాద్యన్తమి
తి తల్లక్షణమ్-
ఆద్యన్తవద్భావ- పు- వ్యాకరణఅతిదేశవిశేషః- ఏకస్మిన్
క్రియమాణం కార్యమాదావివ అన్త ఇవ భవతి- ఉ- ఆభ్యామ్-
అత్ర ఆభ్యామ్ ఇతి స్థితే యఞాదౌ సుపి పరే అకారాన్తస్యాఙ్గ
స్య దీర్ఘ ఇత్యర్థకేన సుపి చేత్యనేన సూత్రేణ దీర్ఘః క్రియతే
అత్ర అకారస్యాద్వితీయత్వేపి తస్యైవ అన్తవద్భావాద
కారాన్తత్వమ్- ఏవమ్ అథ ఇత్యత్ర ఊధా అ ఇతి స్థి
తే అకారాద్యార్ధధాతుకయోః క్ఙితోః పరయో రాతో
లోప ఇత్యర్థకేన సూత్రేణాతో లోప ఇటి చేత్యనేన ఆకారలోపః అ
ఇతి లిఙ్గద్వయ బహువర నా ... స్య అద్వితీయత్వేపి తస్యై
వాదివద్భావాదిత్ -
౧।౧।౨౧ సూ॥ ఆద్యన్తవదేకస్మిన్-
ఏకస్మిన్నల్యేవ న్యపదేశివద్భావోపి-
ఆద్యన్తిక- [ఆద్యన్త- ఠక్-] త్రి- ఆద్యన్తయోర్వ్యాఖ్యానస్తు
తత్రభవా.
ఆద్యమాష- [ఆద్య- మాష] } పు- గుఞ్జావఞ్చక పరిమి
ఆద్యమాషక [ఆద్య- మాష- కన్] } తస్తులామాన విశేషః-
ఆద్యవసాన- [ఆది వయయోః] న- ఆదిశ్చావసానం చ-
ఆద్యశ్రాద్ధ- న- ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధమ్ షోడశసు ప్రథమం శ్రా
ద్ధమ్. తచ్చ సర్వేషాం వర్ణానాం మృతాహే దేశావశేషా
విశేషేణ వ్యష్టం- తదానీమాశౌచసద్భావేపి తస్మిన్ కా
లే శుద్ధిః- క్షత్రియాదీనామాశౌచాన్త ఏవ తత్కాలస్య
మితిరు గౌడాః- ఏకాదశేఽహని ప్రవాసస్య ద్వాదశేఽహ్ని
స్యవాఽభావే దేశత్రింశాదౌ వా ఆశౌచాన్త ఇయమాద్యసో
మగాను నుతెత్తే తయా ద్వాత్రింశదాహుతీ ర్జుహుత
పాయసేన దక్షిణాముఖః పితృతీర్థేన హస్తేన జుహు
యాత్- ఉదీరతామవర ఇత్యాద్యష్టాభి ర్ఋగ్భిశ్చతురా
రం జుహుయాదిదం హుత్వా హుతశేషేణాన్నేన పూ

ర్వవత్పిణ్డం ప్రదద్యాత్. ఏవం ప్రతిదిన మేకం పిణ్డం దత్వా ద్వాదశదినే త్రయోదశే వా సపిణ్డీకరణాత్పూర్వమేకోద్దిష్ట శ్రాద్ధం కుర్యాత్ - మాతృ పితృ వ్యతిరిక్తానామాద్యశ్రాద్ధమామేన హిరణ్యేన వా కుర్యాత్.
తత్ర ప్రయోగ ఏకోద్దిష్టశబ్దే ద్రష్టవ్యః.
అముక గోత్రస్యాముకశర్మణః ప్రేతస్య అద్యైతా దశాహ్ని ఏకోద్దిష్ట శ్రాద్ధం కరిష్యే ఇత్యాద్యుదీర్య సఙ్కల్పాదికం కుర్యాత్ -

ఆద్యాది - త్రి - వ్యాకరణే గణవిశేషః. తత్ర తే ప్రత్యయాన్తశబ్దేష్వస్త్యుపవదిష్యక్తైర్తస్త్రసి ప్రత్యయో భవతి స్వార్థే - ౫।౪।౪౪ ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిరితి సూత్రే, వా॥ ఆద్యాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్. ఉ. ఆదితః. మధ్యతః. అయమేవ సార్వవిభక్తికస్తసిరిత్యుచ్యతే.

ఆది. మధ్య. అన్త. పృష్ఠ. పార్శ్వ. ఇత్యాదయ ఆద్యాదిగణస్థాః.
గణరత్నే తు. ఆది. మధ్య. ముఖ. అన్త. అగ్ర. ప్రముఖ. పార్శ్వ. యత్. తత్. సర్వ. విశ్వ. ఉభయ. ఏక. అన్య. నభస్. పూర్వ. ఇదమ్. స్వర. ఇత్యేతే పఠితాః.
ఆద్యాదరాకృతిగణః. తేన. స్వరతః. వర్ణతః. అర్థతః. అభిధానత ఇత్యాదయో ద్రష్టవ్యాః.

ఆద్యుత్ - ధా - ఆఙ్ - ద్యుత్ * ఆద్యుత్యతే.
ఆద్యోతయ్ - ధా - ఆఙ్ ద్యోతయ్ * ఆద్యోతయతి.
ఆద్యోతిత - త్రి - ప్రకాశితమ్.
ఆద్రిక్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రిక్ * ఆద్రిక్ష్యతే.
ఆద్రవ్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రవ్ * ఆద్రవతి.
ఆద్రవ - పు - ఆద్రవణమ్.
ఆద్రావ్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రావ్ * ఆద్రావ్యతే.
ఆద్రావయ్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రావయ్ * ఆద్రావయతి.
ఆద్రి - ధా - ఆఙ్ - ద్రి * ఆద్రియతే.
ఆద్రియ్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రియ్ * ఆద్రియతే.
ఆద్రుత - [ఆఙ్ - ద్రు - క్త] - త్రి - య ఆద్రవతి స్మ సః.
ఆద్రుగ్ధ - త్రి - ప్రాప్త ద్రోహః.
ఆద్రుహ్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రుహ్ * ఆద్రుహ్యతి.
ఆద్రూ - ధా - ఆఙ్ - ద్రూ - ఆద్రూయతే.
ఆద్రై - ధా - ఆఙ్ - ద్రై - ఆద్రోతా - ఆద్రాధా.
ఆద్రాఘ్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రాఘ్ - ఆద్రాగ్ధా.
ఆద్రోహ్ - ధా - ఆఙ్ ద్రోహ్ * ఆద్రోహ్యతే.
ఆద్రోహ - పు - ద్రోహః.
ఆద్రోహయ్ - ధా - ఆఙ్ - ద్రోహయ్ * ఆద్రోహయతి.
ఆధర్ ధా - ఆఙ్ - ధర్ * ఆధరతి.
ఆధర్త్ - ధా - ఆఙ్ - ధర్త్ * ఆధర్త్తే.
ఆధద్ - ధా - ఆఙ్ ధద్ * ఆధద్దే.
ఆధమ్ - ధా - ఆఙ్ - ధమ్ * ఆధమతి.
ఆధమన - (ఆఙ్ - ధమ - ల్యుట్) న - ఆధిః.

ఆధమర్ణ్య - [అధమర్ణ - ష్యఞ్] న - అధమర్ణత్వమ్.
ఆధర్ - ధా - ఆఙ్ - ధర్ * ఆధరతి - ఆధర్తా.
ఆధర్మిక - [అధర్మ - ఠక్] అధర్మం చరతి యస్సః ఆధార్మికః.
ఆధర్ష్ - ధా - ఆఙ్ ధర్ష్ * ఆధర్ష్యతే.
ఆధర్షయ్ - ధా - ఆఙ్ - ధర్షయ్ * ఆధర్షయతి.
ఆధర్షిత - (ఆఙ్ - ఞిధృషా = ధర్షి - క్త) త్రి - అన్యాయేనాక్రాన్తః.
ఆధవ్ - ధా - ఆఙ్ - ధవ్ * ఆధవితా.
ఆధవ - [ఆఙ్ - ధూ - అచ్] వేదే - ఆధావకః - కమ్పయితా.
ఆధా - ఆఙ్ ధా * ఆధాతా.
ఆధాన - (ఆఙ్ - డుధాఞ్ ల్యుట్) న సమ్పాదనమ్ కరణమ్. నిక్షేపః.
శ్రౌత ప్రకరణే యథావిధి శ్రౌతాగ్ని సమ్పాదనమ్.
తత్పర్యాయాః - అగ్నిపర్యాయ పూర్వక ఆధానశబ్దః, అగ్నిపర్యాయ పూర్వక ఆధేయశబ్దః, కేవలాధానశబ్దశ్చ.
ఆధానే విహితాని నక్షత్రాణి. కృత్తికాః. రోహిణీ. మృగశీర్షమ్. పునర్వసూ. పూర్వఫల్గున్యౌ. ఉత్తరఫల్గున్యౌ. హస్తః. చిత్రా. విశాఖా. అనూరాధా. శ్రవణః. ఉత్తరభాద్రపదాః. ఇదం కల్పసూత్రే ఉక్తమ్. తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణే ౧కా. ౧ప్ర. ౧అనువాకే తు. కృత్తికా రోహిణీ పునర్వసు పూర్వోత్తర ఫల్గుని చిత్రా నక్షత్రాణ్యేవోపాత్తాని. కల్పసూత్రోక్తాన్యప్యాధానే గ్రాహ్యాణ్యనుష్ఠాతృభిరితి బోధ్యమ్.
తత్ర కృత్తికాస్వాధానే యజమానస్య గృహే దాహో భవతి. రోహిణ్యా మిష్టప్రాప్తిః. మృగశీర్షే బ్రహ్మవర్చస ప్రాప్తిర్యజ్ఞప్రాప్తిర్వా. పూర్వ ఫల్గున్యోః ప్రజాభోగ్య ధనలాభః. ఉత్తర ఫల్గున్యోస్తు కస్యచిత్ వీర్య కీర్తి శ్రీజ్ఞాన వైరాగ్య లాభోన్నాదన లాభశ్చ. పూర్వోత్తర ఫల్గున్యోరుక్తఫల వైపరీత్యం కేచిదాహుః. పూర్వ ఫల్గున్యామాధానే పాపీయస్త్వమ్. ఉత్తరఫల్గున్యోర్వసీయస్త్వమిత్యపరే. హస్తే ప్రజనన ప్రాప్తిః. చిత్రాయాం తు భ్రాతృవ్యనాశః. విశాఖయోః ప్రజాప్రాప్తిః. అనూరాధాయామృద్ధిః. శ్రవణే పుష్టిః. ఉత్తర భాద్రపదాసు ప్రతిష్ఠా. ఏతత్ఫలమనారహితానామప్యేతాని నక్షత్రాణీత్యేకే. రాజన్యస్య చిత్రానక్షత్రం నిత్యమ్.
పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాం వా ఆధానం కర్తవ్యమ్. ఫాల్గున పౌర్ణమాస్యాం తు నకర్తవ్యమ్. తతః పురా ద్వ్యహ ఏకాహే వా కర్తవ్యమ్.
బ్రాహ్మణస్య వసన్తః - రాజన్యస్య గ్రీష్మ హేమన్తౌ వా - వైశ్యస్య శరత్ - రథకారస్య వర్షాః -
శ్రద్ధధానస్య ఋతునక్షత్ర నిరీక్షణమనావశ్యకమ్.

సామేనయక్ష్యమాణస్యాపిరథా-
అథతస్య ప్రయోగో(యథా-యస్మిన్నహన్యగ్న్యధేతస్య సంవత్సర పురస్తాద్ద్వాదశాహాదిషు వాపూర్వేద్యుర్వా ప్రాతరౌపాసనంకృత్వా సంకల్పంకరోతి- అగ్న్యాధేయస్య సర్వకర్మార్థం బ్రహ్మౌదనకర్మ యాగశ్చ కరిష్యామి ప్రయోక్తవ్యమ్. బ్రహ్మౌదనవ్రతాయాంశ్చకరిష్యామి ప్రయుక్తమితి పత్నీవచనమ్. వసన్తేబ్రాహ్మణోఽగ్నిమాదధీత అగ్నీన్ పర్వణితిథౌ- యస్మిన్నక్షత్రే ఆదధీత తన్నక్షత్రే మాసానీ యాధానాన్తం యథావతరేత్ అమృతప్రభృతిగార్హపత్యాధానపర్యన్తం, తత్రైవపర్వణి అరణిభ్యాంమథిత్వా, పత్నీవద్యాధాన మిత్యాహుః-
పత్నీ స్వయం సంకల్పంకరోతి- అత్రవిశ్యసీతినాస్తి- అయజ.త్వాన్-
అథాధ్వర్యువరణంకరోతి-అస్మిన్నాధానేఅధ్వర్యుంత్వా మహం వృణఇతి-అధ్వర్యుః, వృతోఽస్మి కరిష్యామీత్యుక్త్వా, యోఅశ్వత్థ శమీగర్భ ఆరురోహత్వేసచా। తంతేహరామి బ్రహ్మణాయజ్ఞియైః కేతుభిస్సహేతి పూర్వేద్యుః వర్తి స్నేకుమార శమీగర్భస్యకేవలస్యవా- శ్వత్థస్యారణీ ఆహృత్య ఔపాసన సమీపం గచ్ఛతి- అనాదేశే సర్వత్ర ధ్వర్యుర్ఋత్విజోపాసనీయమ్-
అశ్వత్థాదవ్యవావోర్ధ్వ జాతామ గ్నేస్తనూంయజ్ఞియాగ్ సమ్భరామి- శాన్తద్యూనిగ్ం శమీగర్భమగ్నయో వ్రజనయిత ఆయుర్నయిథ హ్యాయుర్యజమాన ఇతియుగప దరణీ అభిమన్త్రయతి- అశమీగర్భారపిమన్త్రానిపృత్తిః-
సప్తపార్థివాన్సమ్భారానాహరత్యే వంవానస్పత్యాన్-
పఞ్చ వైశ్వానా-భూయసోవాపార్థివాన్-
నసమ్భారాన్సంభరతీతి వాజసనేయకమ్-
పూర్వేద్యుర్వగృహీతాన్సమ్భారానౌపాసనసమీపమాహరతి-
వైశ్వానరస్య రూపంపృథివ్యాంపరిస్రసాప్యోనమావిశన్తునషితిసికతాః-
యదిదం దివోయదదః పృథివ్యాస్సంజజ్ఞానేరోదసీసమ్బభూవతుః। ఊషాన్ కృష్ణమవతు కృష్ణమూషాఇహా త యోర్యజ్ఞియమాగమిష్ఠా ఇత్యూషాన్-
ఊతీః కుర్వాణో యత్పృథివీమచరో గుహాకారమాఖురూపం ప్రతీత్య। తత్తేన్యక్తమిహసమ్భరన్తశ్శతం జీవేమ శరదస్సువీరాః- ఇత్యాఖు కరీషమ్.
ఊర్జం పృథివ్యారస మాభరన్తశ్శతం జీవేమ శరదః పురూచీః।వమ్రీభి రనువిత్తంగుహాసు శ్రోత్రం తఉర్వ్య బధిరా భవామ ఇతి వల్మీకవపామ్.
ప్రజాపతి సృష్టానాం ప్రజానాంక్షుధో పహత్యైసు విత స్నూ అస్తు। ఉపవ్రిధిన్న మిషమూర్జం ప్రజాభ్య స్సూద గృహేభ్యోరసమాభరామ్యహమితి సూదవప్రమ్-

యస్యరూపంబిభ్రదిమాముపైన్దద్భుహావ్రి ...గ్ సరిరస్యమధ్యాత్స్యేదం విహితమాభరన్తో। ఘంటకార రుస్యాం విధమేతనరాహాతమ్-
యాభిరదృగ్ హా జ్జగతః ప్రతిష్ఠా మూర్వీమిమాంవిశ్వ జనస్యభర్త్రీమ్।తానశ్మనాశ్శర్కరా స్స్వస్తవర్యాః శర్కరాః-
అగ్నౌరేతశ్చ న్ద్రగ్ హిరణ్యమద్భ్యస్సమ్భూతమమృతం ప్రజాసు। తత్సమ్భరన్నుత్తరతో నిధాయాతిప్ర యచ్ఛందురితం తరేయమితి హిరణ్యశకలానిత్రీణి- పఞ్చవాఞ్చాగ్నేః
తూష్ణీంత్రీణిరజతశకలాని-
ఇఞ్చపార్థివాస్సమ్భారాఇతి పక్షే ఆదితఆరభ్యావ ర్తీకవపాన్తమాహృత్యతాన్ప్రశకలాని తూష్ణీమాహరతి సఏవపఞ్చమస్సమ్భారోభవతి-
అశ్వోరూపంకృత్వా యదశ్వత్థేతిష్ఠస్సంవత్సరందేవేభ్యోనిలాయ। తత్తేన్యక్తమిహ సమ్భరన్తశ్శతంజీవేమ శరదస్సువీరాఇత్యాశ్వత్థమ్-
ఊర్జః పృథివ్యాఅధ్యుత్థితో వనస్పతేశతవల్శోవిరోహా। త్వయావయమిషమూర్జంమదన్తోరాయస్పోషేణ సమిషామదేమేత్యౌదుమ్బరమ్-
గాయత్ర్యాహ్రియమాణస్య యత్తేపర్ణమపతత్తృతీయస్యైదివోఽధి। సోఽయంపర్ణస్సోమపర్ణాద్ధి జాతస్తతో హరామిసోమపీథస్యావరుద్ధ్యై దేవానాంబ్రహ్మవాదం వదతాం యదుపాశృణోస్సుశ్రవా ఇతిత్వోపావసే ... త్వాసూమూషశకు బ్రహ్మవర్చసం తత్సమ్భరన్నస్తప ర్ణోయసాక్షాదిత్యేతాభ్యాంపర్ణమ్ [పలాశమ్]
యయాతే సృష్టస్యాగ్నేః హేతి మశమయత్ప్రజాపతిః।తామిమామప్రదాహాయ శమీగ్ శాన్త్యైహరామ్యహమితిశమీమ్-
యత్తేసృష్టస్య యతోఽకఙ్కతం భా ఆర్ఛజ్జాతవేదః। తయాభాసాసమ్మిత ఉరుంనోలోకమనుప్రభాహీతివికఙ్కతమ్-
యత్తేతాన్తస్య హృదయమాచ్ఛిన్దం జాతవేదోమరుతోద్భిస్తమయిత్వా।ఏతత్తేతదశనే స్సమ్భరామి సాత్మా అగ్నేసహృదయోభవ హేతి శనిహతస్య వృక్షస్య శకలమ్-
యత్పృథివ్యాస్సశ్యత్సరిరస్య మధ్యా ఉర్వీరుపశ్యజ్జగతః ప్రతిష్ఠామ్। తత్పుష్కరస్యాయతనాద్ధి జాతం పర్ణంపృథివ్యాః ప్రథనగ్ హరామీతి పుష్కరపర్ణమేకమ్ ఇతి వానస్పత్యాన్-
తూష్ణీంసమ్భారానేకస్మిన్ పాత్రేనిధాయ-
యింత్వాసమభరంజాతవేదో యథా శరీరంభూతేషున్యక్తమ్। ససమ్భృతస్సీదశివః ప్రజాభ్యఉరుంనో లోకమనునేష్యద్విద్వాన్ ఇతిసంభృత్యనిదధాతి-

తతో నాన్దీశ్రాద్ధం కరోతి యజమానః.

అథ-ఉద్ధన్యమానమస్య అమేధ్యమ్ అపపాప్మా నం యజమానస్య హన్తు। శివా నస్సన్తు ప్రదిశశ్చతస్రః। శన్నో మాతా పృథివీ తోకసాతా॥—ఇతి ప్రాచీనప్రవణో భూమిర్యథా భవతి తథా దేవయజనముద్ధత్య- అ..ఉపసృజ్య- శన్నో దేవీరభిష్టయ ఆపో భవన్తు పీతయే। శంయోరభి స్రవన్తు నః ఇత్యద్భిరవోక్ష్య. తస్మిన్నుదీచీనవంశం శరణం కరోతి- తస్యాగ్రేణ మధ్యమం వంశం గార్హపత్యాయతనం భవతి- తస్మాత్ ప్రాచీనమష్టాసు ప్రక్రమేషు బ్రాహ్మణస్యాహవనీయాయతనం, ఏకాదశసు రాజన్యస్య, ద్వాదశసు వైశ్యస్య, చతుర్వింశత్యామిత్యేకే, యావతా వా చక్షుషా మన్యతే. తస్మాన్నాతిదూర మాదధీయ ఇతి సర్వేషామవిశేషేణ శ్రూయతే- దక్షిణతః పురస్తాద్ద్వితీయదేశే గార్హపత్యస్య వేదీయసి దక్షిణాగ్నేరాయతనమ్- అన్తరాగారమాహవనీయస్యాగ్నేర్గార్హపత్యస్య- తయోరేవాన్యతరతో దక్షిణాగ్నేరాయతనమ్- అగ్నేర్నాయతనం సభాయాం సభ్యః- (సభా ద్యూతశాలా) తం పూర్వే ణావసథ ఆవసథ్యః- (ఆవసథోఽతిథీనాం వాసభూమిః) ఏతద్విస్తర ఆయతనశబ్దే ద్రష్టవ్యః-

యజమానః కేశశ్మశ్రు వాపయతే- నఖాని నికృన్తతే. పత్న్యపి కక్షాదివాపయతే- న తు కేశాన్- తతః స్నాత్వా క్షౌమే వసానా జాయాపతీ అగ్నిమాదధీయాతామ్- పురస్తాద్వ్రీహి ప్లావని కాప్యన్వధీయాతామిత్యేకమతమ్- పురస్తాత్సంభారవపనాదిత్యపరమ్- తే క్షౌమే దక్షిణాకాలే అధ్వర్యవే దత్తః-

అపరాహ్ణే అధివృక్షసూర్యే వా ఔపాసనాదగ్నిమాహృత్యాపరేణ గార్హపత్యాయతనం బ్రహ్మౌదనికమాదధాత్యధ్వర్యుః- ఔపాసనం వా సర్వమ్-నిర్మథ్యం వా-

అత్రేదమవధేయమ్- ఆధానం ద్వివిధమ్. సర్వాధానమేకదేశాధానం చ- సర్వాధానం నామ సర్వస్యౌపాసనాగ్నేర్బ్రహ్మౌదనికతయా ఆధానమ్- ఏకదేశాధానం తు ఔపాసనాగ్నేరేకదేశమాహృత్య తదాధానమ్- తదేవార్ధాధానమితి చోద్యతే- తత్ర సర్వాధానే నిర్మథ్య ఏవ పునరాధేయః.

సర్వాధానే వ్రీహియవమయా ద్వావపూపౌ స్వభ్రష్టాభ్యాముదుమ్బరపర్ణాభ్యాం సంగృహ్య బ్రహ్మౌదనికాయతనే పశ్చాదుపమయం పురస్తాద్వ్రీహిమయం విధాయ తత్రాగ్నిమాదధ్యాత్- సాపూపాభికాన్వేదిక్యపరం మతమ్.

సర్వాధానపక్షే బ్రహ్మౌదనిక ఏవాగ్నౌ నిత్యనైమిత్తికాని స్మార్తకర్మాణి క్రియన్తే. ఊర్ధ్వం త్వగ్న్యాధేయాన్నిత్యాని లుప్యన్తే- యథా నిత్యహోమాదీని- నైమిత్తికాన్యష్టకాదీని లౌకికేఽగ్నౌ క్రియన్తే- వైశ్వదేవశ్చ దైవయజ్ఞోఽత్ర లుప్యత ఏవేతి కాశకరామః-

ఏకదేశాధానపక్షే పునరౌపాసన ఏవ వైతాని క్రియన్తే, ధ్రియన్తే చ- సనిత్యో ధార్య ఇతి వచనాత్- హోమశ్చ దానీం నలుప్యతే-

మాసశ్రాద్ధోక్తమగ్నౌ కరణం పిణ్డపితృయజ్ఞధర్మకం చోభయవిధమప్యర్ధాధానిన ఔపాసనే కర్తవ్యమ్- ప్రవాసాదినా తదసన్నిధానే ద్విజపాణౌ వాప్సు వా కర్తవ్యమ్- సర్వాధానినః పిణ్డపితృయజ్ఞధర్మకాగ్నౌకరణం దక్షిణాగ్నౌ కర్తవ్యమ్- తదసన్నిధానే ద్విజపాణౌ లౌకికాగ్నౌ వా కర్తవ్యమ్- మాసిశ్రాద్ధాగ్నౌకరణం లుప్యత ఏవ-

ఉపదేశస్త్వేవమ్- అర్ధాధానిన ఔపాసనే ఔపాసనహోమః పార్వణస్థాలీపాకవర్జాని క్రియన్తే- అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసపిణ్డపితృయజ్ఞానాం తత్కార్యకరత్వాత్ - సర్వాధానినోఽపి లౌకికాగ్నావౌపాసనపార్వణవర్జాని క్రియన్త ఇతి-

బ్రహ్మౌదనికాగ్నౌ ప్రాక్సోమనిధానాన్తమగ్నిప్రతిష్ఠాపనమ్- తతో జాయాపత్యోర్భోజనమ్-

అథ బ్రహ్మౌదనకరణం బ్రహ్మౌదనశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్

యస్మిన్నక్షత్రేఽగ్నిమాధాస్యతి, పర్వణి వా, తతః పురస్తాత్సంవత్సరే యత్తత్సమాననక్షత్ర మహస్తస్మిన్ ద్వాదశాహే త్ర్యహే ఏకాహే వా అరణ్యాహరణాదికృత్వా ఏతాస్సమిధ ఆదధ్యాత్- స్త్రియాదార్వ్యం శకటా ఆప్యాధేయా ఏవ ప్రాక్సమారోహణాత్ - నోపేక్షణీయాః- అనాహితస్త్వస్యాగ్నిరిత్యాహుః యస్సమిధో నాధాయాగ్నిమాధత్త ఇతి శ్రుతేః-

అథ యజమానో వ్రతం చరతి- నమాంసమశ్నాతి- న స్త్రియముపైతి- నాస్యాగ్నిం గృహాద్ధరన్తి- నాన్యేషాం గృహాదగ్నిరాహ్రియతే- నప్రయాయాత్ -

న బ్రహ్మౌదనాదూర్ధ్వం సమారోపణతః ప్రాగ్బ్రహ్మౌదనికాగ్నిరనుగచ్ఛేత్- యది ప్రయాయాదగ్నిరనుగచ్ఛేద్వా, తదా సర్వాధానపక్షే శ్రోత్రియాగారాదిభ్యః, ఏకదేశాధానపక్షే ఔపాసనశేషాదగ్నిం సంపాద్య తస్మిన్నగ్నౌ బ్రహ్మౌదనం పక్త్వా సమిదాధానాన్తమావర్తయేత్- యది బ్రహ్మౌదనాత్పూర్వమనుగచ్ఛేత్ తదోక్తరీత్యాఽగ్నిం సంపాద్య సర్వప్రాయశ్చిత్తమేవ జుహుయాత్, తత్కుర్యాచ్చేతి చ-

బ్రహ్మౌదనికేన సంవత్సరం ద్వాదశాహం త్ర్యహమేకాహం వాఽఽసీత- యది సంవత్సరే ద్వాదశాహే వా నాధాతుమశక్తస్తదా బ్రహ్మౌదనాది సమిదాధానాన్తం ప్రాయశ్చిత్తం చ కృత్వా పునరా

క్ష్నుయా త్తదాఽ ముష్మి న్నాధాస్యామీతి సంక ల్ప్య తతః పునరపి ద్వాదశాహం త్య్రహమేకాహం వా వ్రతాని చరిత్వా, శ్వ ఆధాస్యమానః పునర్బ్ర హ్మౌదనం కృత్వా ఽగ్నినాదధీత-

అధ్వర్యు స్సర్త్వ ఋత్విజ ఏతాం రాత్రింవ్రతం చ రన్తి, ననాంసమశ్నన్తి, నస్త్రియ ముపయన్తి-

ప్రజా అగ్నే సంవాసయాశాశ్చపశుభి స్సహ। రా ష్ట్రాణ్యస్మా ఆధే హియాన్యస్య న్త్సపితు స్సన ఇత్యధ్వ ర్యు రుత్తరేణ గార్హపత్యాయతనం కల్మాష మజంబ ధ్నాతి-

అథయజమానో వ్రతముపైమి వాచంయచ్ఛతి, అనృ తాత్సత్యముపైమి మానుషాద్దైవ్యముపైమి। దైవీం వాచం యచ్ఛామీతి- సర్వవచనసంకల్పేనాప్రి వ్రతోపాయ నమభిప్రేతమ్- ఇత ఊర్ధ్వంసంస్కృతయైవ భాష యా వ్యాహరే న్నలౌకిక్యేతి భాష్యకారః- వ్రతా తిక్రమేయజూర్పైషప్రాయశ్చిత్తం వ్రాతపతీ త్రిరాత్ర మక్షారాద భోజనంచ, వీణావాదవంశధ్వనిభ్యాం య జమాన మేతాం రాత్రిం జాగరయన్తి-

అపివానజాగర్తి, నవాచంయచ్ఛతి॰ అస్మిన్పక్షే వా గ్యమనాభావేఽపికృతస్నమన్త్రప్రయోగాన్తోపాయ నాభావఇతి భాష్యకారః. అస్మిన్పక్షే దైవీం వాచం యచ్ఛామీతి వాక్యమన మన్త్రస్య లోపఇతిరుద్రదత్తః-

జాగరణపక్షే యజమాన స్త్రిభిస్త్రిభిశ్శలైః రగ్నిమి న్ధాన ఆస్తే- శల్కైరగ్నిమిన్ధాన ఉభౌలోకౌ సనేమ హమ్। ఉభయోర్లోకయోర్బుద్ధ్వాఽతిమృత్యుంతరామ్య హమితి॰ జాగరపక్షే ప్రతిశల్కం మన్త్రావృత్తిః-ఏకస్య యేతు సకృదేవ మహాన్తి కాష్ఠా న్యాధాయ స్వపితి- ఉషస్యమావకాలే అధ్వర్యుః,జాతవేదో భువనస్య రేత ఇహసిఞ్చతపసోయజ్జనిష్యతే। అగ్నిమశ్వత్థా దధివాహ్య వాహగ్ం శమీగర్భాజ్జనయ న్యోమయోభూః, ఆ యన్తే యోని రృత్వియో యతో జాతో అరోచథాః। తం జాన న్నగ్న ఆరోహాథానో వర్ధయారయిమ్, ఇత్యే తాభ్యామరణీ బ్రహ్మౌదనికాగ్నౌ నిష్టపతి- నిష్టప నేన వాగ్ని మనుగమయ్య భస్మీకరోతి-

అగ్నిరక్షాగ్ంసి సేధతి శుక్రశోచి రమర్త్యః। శుచిః పావకఈడ్యః, ఇత్యరణీ అభిమన్త్ర్య, మహీ విశ్పత్నీ సదనే ఋతస్య ర్వాచీఏతం ధరుణే రయీణామ్।అ న్తర్వత్నీ జన్యం జాతవేదస మధ్వరాణాం జనయథః పురోగామితి అరణీ ఆహ్రియమాణే యజమానః ప్ర తీక్షతే-

దోహ్యచతే దుగ్ధశ్చ చోర్వరీ తే తే భాగధేయం ప్రయచ్ఛామీతి యజమానాయప్రయచ్ఛతి-

ఆరోహతం దశతగ్ం శక్వరీ ర్మమర్తే నాగ్న ఆయు షా వర్చసానహ। జ్యోగ్జీవన్త ఉత్తరా ముత్తరాగ్ం

సమాం దర్శమహం పూర్ణమాసం యజ్ఞం యథా య జా ఇతి హస్తద్వయేన ప్రతిగృహ్య, ఋత్వియావత్సో అ గ్నిరతసా గర్భం దధాథాంతే వామహం దధే- తత్స త్యంయద్వీరం బిభృథో వీరం జనయిష్యథః। తేమ త్ప్రాతఃప్రజనిష్యేథే తే మా ప్రజాతే ప్రజనయిష్యథః ప్రజయా పశుభి ర్బ్రహ్మవర్చసేన సువర్గే లోక ఇతి ప్రతిగృహ్యభి మన్త్రయతే యజమానః-

మయి గృహ్ణామ్యగ్రే అగ్నిగ్ం రాయస్పోషాయ సుప్రజాస్త్వాయ సువీర్యాయ। మయి ప్రజాం మ యి వర్చో దధా మ్యరిష్టాః స్యామ తనువా సువీరాః- యో నో అగ్నిః పితరో హృత్స్వన్త రమర్త్యో మ ర్త్యాగ్ం ఆవివేశ। త మాత్మన్ పరిగృహ్ణీమహే వ యం మానో అస్మాగ్ం అవహాయః పరాగాత్ ఇ త్యధ్వర్యు ర్యజమానశ్చోభౌ జపతః- అపేత వీత వి చ సర్పతాతో యేత్రస్థపురాణా యేచనూతనాః। అ దా దిదంయమోఽవసానం పృథివ్యా అక్ర న్నిమం పి తరో లోకమస్మై- ఇత్యధ్వర్యు ర్గార్హపత్యాయతన ముద్ధత్య అప ఉపస్పృశ్య- శంనో దేవీ రభిష్టయ ఆపో భవన్తు పీతయే। శంయో రభిస్రవన్తున ఇత్య ద్భిరవోక్షతి- ఏవం దక్షిణాగ్న్యాహవనీయయో స భ్యావసథ్యయోశ్చ- ఏవమనుపూర్వ్య ఏతేష్వాయతనే ష్వత ఊర్ధ్వమాయతన సంస్కారాః క్రియన్తే-

సికతానా మర్ధం త్రేధా విభజ్యార్ధం గార్హ పత్య స్యాయతనే నివపత్యర్ధం దక్షిణాగ్నే, రవశిష్ట మర్ధం త్రేధా విభజ్యాహవనీయ సభ్యావసథ్యానా మాయతనేషు నివపత్యనేనైవ మన్త్రేణ- అగ్నే ర్భస్మ ఆహవనీయాయతన ఏవావశిష్టార్ధం సర్వం నివపతి-

ఏతేనైవకల్పేన సర్వాన్ పార్థివాన్సంభారా న్నా యతనేషు నివపతి-

అగ్నేర్భస్మా స్యగ్నేః పురీషమసి- ఇతిసికతానివ పతి- సంజ్ఞానమసి కామ ధరణం మయితే కామధ రణం భూయాత్, ఇత్యూషాన్నివపతి, యదదశ్చ న్ద్రమసి కృష్ణం తదిహా స్త్వితి మనసాధ్యాయతి- స ర్వేష్వాయతనేషు నివపనమన్త్రావృత్తి, మనసాధ్యా నంచ-

ఉద్ధేహ్యాగ్నే అధిమాతుః పృథివ్యా విశ ఆవిశ మహ త స్సధస్థాత్। ఆఖుం త్వా యే దధిరే దేవయన్తో హవ్యవాహం భువనస్య గోపా మిత్యాఖుకరీషమ్-

యత్పృథివ్యా అనామృతగ్ం సంబభూవ త్వే స చా। తదగ్ని రగ్నయేఽదదా త్తస్మి న్నాధీయతా మియమితి గార్హపత్యాయతనేవల్మీక వపాం నివప తి- యదన్తరిక్ష స్యానామృతగ్ం సంబభూవేత్యాది ఇయమిత్యన్త ముక్త్వా దక్షిణాగ్న్యాయతనే నివ పతి- యద్దివోఽనామృత మిత్యాది ఇయమిత్యన్త

ముక్తాగ్రేఽకృతనిర్మథనాయతనేష్వేవ నివపతి- తేనైవ సభ్యావసథ్యయోః- ఇహైవ మనాగ్రి, తద్వాయోరగ్నయేఽవదాత్, తదాదితోఽగ్నయేఽవదదాదితి వికృతరూపా పఠితవాన్ బోధాయనః.

ఉత్సము పాత్రిన్మధుమాగ్ం ఊర్మిగ్రాగా వ్యామాప్రియ య ప్రితరాం దధానః। అమీచయేమఘవానో వయం చేష మూర్జం మధుమత్సంభరేమేతి సూదమ్.

ఇరత్యగ్రే ఆసీదతి వరాహవిహతమ్.

అదో దేవీ ప్రథమానా పృథగ్యద్దేవైర్న్యప్తా వ్యసర్పో మహిత్వా। ఆదృగ్ం హిత్వా శర్కరాభి స్త్రివిష్ట్యజయో లోకాన్ ప్రదిశశ్చతస్రః పాత్రిన్నితి శర్కరాః- నివపన్ ద్వేష్యం పాపాదికంచ మనసాధ్యాయతి-

పశ్వ సంభారపక్షే ఉత్సముదాప్రిదిత్యాది క్రియాణాంలోపః- తామ్రశకలానాం తూష్ణీం నివపనమ్-

ఋతగ్ం సత్యణోమి పురీషం పృథివ్యా ఋతేఽధ్యగ్నిమాదధే సత్యేఽధ్యగ్నిమాదధే ఇతి ఆయతనేషు నివపన క్రమేణ ప్రాగపవర్గా నుదగపవర్గాన్వా సమ్యారానను వ్యాహతి- (ప్రథయతి) (మిశ్రయతి)

సంయానః పిణ్ణాస్తనువస్సంప్రియా హృదయానిపః। ఆత్మావో అస్తు సంప్రియః స్సంప్రియాస్తనువో మమ। సంవస్సృజామి హృదయాని సగ్ం సృష్టం మనో అస్తువః। సగ్ంసృష్టః ప్రాణోఅస్తువ ఇతి వానస్పత్యాస్త్వగ్ం సృజ్య ఇతః ప్రథమం జజ్ఞే అగ్నిస్స్వాద్యోనే రధిజాతవేదాః। సగాయత్రియా త్రిష్టుభా జగత్యా దేవేభ్యో హవ్యంవహతు ప్రజానన్- ఇతి నివపతి- సికతావ దర్ధం ద్వేధా పరార్ధం త్రిధాచ విభజ్యాయతనేషు యథాక్రమం నివపతి-

యాస్తే శివా స్తనువో జాతవేదో యా అన్తరిక్షే దివియాః పృథివ్యామ్। తాభిస్సంభూయ సగణస్సజోషా హిరణ్యయోని ర్వహ హవ్యమగ్నే ఇతిగార్హపత్యాయతనే సౌవర్ణగ్ం హిరణ్యశకల ముత్తరత స్సంధారేషూ పాస్యతి- పశ్వ సంభారపక్షే తామ్రశకలంతూష్ణీ ముపాస్యతి- హిరణ్యస్థానీయత్వా న్మన్త్రేణేతి కేచిత్-

చన్ద్రమగ్నిం చన్ద్రరథగ్ం హరిత్వచం వైశ్వానరమప్సుషదగ్ం సువర్విదమ్। విగాహం తూర్ణింతవిషీభిరావృతం భూర్ణిం దేవాస ఇహ సుశ్రియం దధుః- ఇత్యుపాస్తమనుమన్త్రయతే- ద్వేష్యాయరజతం ప్రయచ్ఛతి- తామ్ర శకలస్య తూష్ణీ మభిమన్త్రణమ్- యది ద్వేష్యం నాధిగచ్ఛే ద్యాం దిశం ప్రతి ద్వేష్య ఉపస్థితస్స్యా త్తద్దిక్ప్రదేశేన నిరస్యేత్- అప ఉపస్పృశేత్- ఏవం సర్వేష్వాయతనేషు హిరణ్యోపాసనాభిమన్త్రణ రజతదానా న్యేకైకస్య కర్తతి- రాజతం వృషలాయ జ్ఞాతయేవా ప్రయచ్ఛతీతి బోధాయనః- పశ్వసంభారపక్షే వానస్పత్య నివపనానన్తరమేవ తామ్రశకలానాం మన్త్రేణోపాసనమ్- తూష్ణీమభిమన్త్రణమితి భాష్యకారః- ఉపదేశస్తు తూష్ణీం తామ్రశకలానాం నివపనం నిధాయాతి ప్రయచ్ఛన్నితి హిరణ్యసంబన్ధిత్వా ద్రజతస్య హిరణ్యాభావే సంభరణదానయో ర్నివృత్తి రిత్యాహ- అసంభారపక్షే ఉద్ధత్యావోక్ష్య భస్మాపోహనమేవ-

బ్రాహ్మౌదనిక స్యాగ్నే ర్భస్మ నిశ్శేష మపోహ్య శమీగర్భా దగ్నిం మన్థతి- తస్మి న్నధరారణిం ప్రాచీం స్థాపయతి- ఉదయాత్పూర్వభావినో యేఽక్షయస్తేషూదయత్సు ప్రాచ్యాందిశి జాతప్రకాశాయామ్, చిత్తిస్స్రుక్। చిత్తమాజ్యమ్। వాగ్వేదిః। ఆధీతంబర్హిః। కేతో అగ్నిః। విజ్ఞాతమగ్నిః। వాక్పతిర్హోతా। మనఉపవక్తా। ప్రాణో హవిః। సామాధ్వర్యుః। ఇతిదశహోత్రాఽధరస్యా మరణ్యా ముత్తరారణిం సమవదధాతి- పశ్చిమప్రదేశే స్థితః ప్రాఙ్ముఖ స్సమవదధాతి-

సహాగ్నేఽగ్నినాజాయస్వ సహారయ్యా సహపుష్ట్యా సహ ప్రజయా సహ పశుభి స్సహ బ్రహ్మవర్చసేనేతి సకృదుక్తేన మన్త్రేణ ప్రాఙ్ముఖోఽధ్వర్యుః ప్రాచ్యామరణ్యాం ప్రాగగ్రాయాం మూలాదార భ్యాష్టాఙ్గుళ మగ్రాదారభ్య ద్వాదశాఙ్గుళంచ పరిత్యజ్య మధ్యచతురఙ్గుళ పరిమితే యోనౌ తత్పార్శ్వద్వయే చ త్ర్యఙ్గుళం విహాయ త్ర్యగ్రప్రదేశ మన్థతి- అరణిసమీపేచ తిష్ఠే దశ్వః- సతు శ్వేతాక్షో ఽక్లిన్నాక్షో వా భవతి, రోహితోవా సితజానుః కపివా యపవరశ్చన సాణ్డః-

మథ్యమానే శక్తే స్సాంకృతే స్సామగాయతి- ధూమే జాతే గాథినః కౌశికస్య- అరణ్యోర్నిహితో జాతవేదా ఇత్యేచ-

ఉపావరోహ జాతవేదః పునస్త్వం దేవేభ్యో హవ్యం వహ నః ప్రజానన్। ఆయుః ప్రజాగ్ం రయిమస్మాసు ధేహ్యజస్రో దీదిహి నో దురోణే ఇతినిర్మథ్యమానమభిమన్త్రయతే, అధ్వర్యు ర్యజమానోవా ఇతి వృద్ధాః- యజమాన ఏవేత్యన్యే-

అత్ర చతుర్హోతౄన్ యజమాన మధ్వర్యు ర్వాచయతి- చిత్తిస్స్రుక్, పృథివీ హోతా, అగ్నిర్హోతా, సూర్యంతే చక్షుః, మహాహవిర్హోతా, ఇతిపఞ్చానువాకా శ్చతుర్హోతారః- ఏతద్విషయే మహిభిదా శ్చతుర్హోతృశబ్దే ద్రష్టవ్యాః-

అజ్యన్నగ్నిః పూర్వ్యః పూర్వేభిః పవమానశ్శుచిః పావక ఈడ్య ఇత్యధ్వర్యు ర్జాత మభిమన్త్రయతే-

జాతే యజమానో వర్త్రం దద్యాత్ అధ్వర్యవే న

రం దదామీతి అమన్త్రకం ప్రతిగ్రహః. సచవరస్స తిసమ్బ్రేధే ధేనుర్వా- శకలంగార్హ్యా-అనడ్వాన్వావ తోదేయః - పష్ఠౌహీ (బాలగర్భిణీ) వా- నయనమపిండజమానేనకర్తవ్యమితి భాష్యకారః

యజమానః, ప్రజాపతేస్త్వా ప్రాణేనాభిప్రాణిమి పూష్ణః పోషేణ మహ్యం దీర్ఘాయుత్వాయ శతశారదాయ। శతగ్ం శరద్భ్య ఆయుషే వర్చసే జీవాత్వై పుణ్యాయేతి అగ్నిరుపదృశ్యాన్తః సంకరోతి.

అతీజనన్నమృతం మర్త్యాసో స్రేమాణం తరణిం వీడుజమ్భమ్। దశస్వసారో అగ్రువస్సమీచీః పుమాంసం జాతమభిసంరభన్తామితి అధ్వర్యుర్జాతమగ్నిం సాదభిగృహ్య- సమారోపించి విరాడసి సారస్వతౌ త్వోత్సౌ సమిన్ధాతామన్నాదం త్వాన్నపత్యాయ ఇత్యుపసమిధ్య

అత్రాగ్నిం ప్రాఞ్చముద్ధృత్య- ఆసీనః సర్వేషాం మన్త్రాణాం మధ్యే- తథస్తరేగ యమానే యజ్ఞా యజ్ఞీయేచ- యథా షడ్గార్హపత్యాధానప్రథమయా ప్రత్యాహృత్యా ద్వాభ్యాం వా ప్రథమద్వితీయాభ్యామ్- పరిశిష్టాభ్యాంచ సర్వరాజ్ఞీభ్యామ్- ప్రథమేనచ ఘర్మశిరసా.

యాస్తే శివాస్తనువో జాతవేదో యా అన్తరిక్ష ఉతపార్థివీర్యాః। తాభిస్సమ్భూయ సగణస్సజోషా హిరణ్యయోనిర్వహ హవ్యమగ్నే। ప్రాణం త్వామృత ఆదధామ్యన్నాదమన్నాద్యాయ గోప్తారం గుప్త్యై। దివస్త్వా వీర్యేణ పృథివ్యై మహిమ్నా అన్తరిక్షస్య పోషేణ పశూనాం తేజసా సర్వపశుమాదధే. అగ్నే గృహపతే- యజుష్యపరిష్కృతః పృథివ్యాః పర్యన్తరిక్షాల్లోకం విన్ద యజమానాయ పృథివ్యాస్త్వా మూర్ధన్నాదధామి యజ్ఞియే లోకే యోనావగ్నే నిషద్య యోనిష్వో బాదా స్థిదమహం తం త్వయాభినిదధామి- ఇతిమన్త్రేః సమ్భృతేషు నిదధాతి

(యథ షడ్గార్హపత్యాధానాదీని తత్తచ్ఛబ్దేషు ద్రష్టవ్యాని)

సుగార్హపత్యో విదహన్నరాతీ రుషస శ్రేయసీ శ్రేయసీర్దధత్। అగ్నే సపత్నాగ్ం అపబాధమానో రాయస్పోషమిషమూర్జ మస్మాసు ధేహి- ఇత్యాదీయమాన మభిమన్త్రయతే యజమానః- ఘర్మశిరాంసి చైన మధ్వర్యు ర్వాచయతి-

వ్యాహృతిషు సర్వరాజ్ఞీషు ఘర్మశిరస్సుచ యేన యేనమన్త్రేణాధ్వర్యు రాగ్ని ప్రోవా యం యమగ్ని మాదధాతి, తస్య తస్యాగ్నే రాధానే తంతం మన్త్రం తేనతేనసహ యజమానోపి వదతి ఇతి ప్రయోగరత్నా వల్యామ్

అథ శమన హోమాః కార్యాః- తేతచ్ఛబ్దే ద్రష్టవ్యాః-

అర్ధోదితే సూర్య ఆహవనీయ మదధాతి- అర్ధోదయేగ్ని ప్రతిష్ఠాపనం సంభారేషు యథా భవతి, తథా ప్రారమ్భః కార్యః- నిధానమపి వార్ధోదిత ఆహవనస్య, నిధానా త్పూర్వే పదార్థాః ప్రాగుదయాదేవేతి హిరణ్యకేశినః- సర్వోదితే బ్రహ్మవర్చసకామస్య- బ్రహ్మవర్చసకామనారహితస్యాపి సర్వోదితే సద్యః ప్రయోగపక్షేతి వాజసనేయినః- గార్హపత్యస్యాప్యుదితే ఆధానమాహ సత్యాషాఢః- సర్వోదితే బ్రహ్మవర్చసకామస్యేతి.

గార్హపత్యే ప్రణయనీయ మాశ్వత్థ మనశ్ఛిద్ర మిద్ధ్మమాదీపయతి- సికతా శోపయమనీః పాత్రేణ గృహ్ణాతి-

జీవనే బ్రాయ త్వోపస్యచ్ఛేత్యశ్వేనాశ్వం యాయుషే జవనేసే। సపత్నతూరసి వృత్రతూర్యస్తే దవేషమాగమా సువర్గో యస్త అత్మా పశుషు ప్రవిష్టః పుష్టిర్యాతే మనుష్యేషు పప్రథే తయా నో అగ్నే జుషమాణ ఏహి। దివః పృథివ్యాః పర్యన్తరిక్షాద్వాతాత్పశుభ్యో అధ్యోషధీభ్యః। యత్ర యత్ర జాతవేదస్సంబభూథ తతో నో అగ్నే జుషమాణ ఏహి। ఉదుత్వా విశ్వేదేవా అగ్నే భరన్తు చిత్తిభిః। స నో భవ శివతమస్సుప్రతీకో విభావసుః। ఇత్యేతాభి శ్చతసృభిః ఆదీప్తమిద్ధ్మగత మగ్ని ముద్ధరతి- అగ్ని ముద్ధరన్ గార్హపత్యస్యోపరి కించి దుద్గృహ్ణాతి.

ఉద్ధృతస్య గార్హపత్యస్యోపరి సికతాభిధారణమితి.

అథాశ్వస్య దక్షిణే కర్ణే వదన్ యజమాన మగ్నిం సమానామకాన్ మన్త్రాన్ వాచయతి- అశ్వరథేనాభిహితముఖం యజమానం వాచయతీతి త్రికాణ్డీ మన్త్రాః- యో వాజిన్నగ్నేః పశుషు పవమానా ప్రియా తనూస్తాం వహ యో వాజిన్నగ్నే ర్ఘృత్స పాపకా ప్రియా తనూస్తాం వహ యో వాజిన్నగ్నేస్సూర్యేషు ప్రియా తనూస్తామావహ ధారయ త్యేవాగ్నిం కర్ణేత్వా లప-న్నభూతానిదధాతి-వాజిన్నిత్యశ్వసంబోధనాత్మ మన్త్రావదామన్త్రస్య ప్రవృత్తిః- వాజిశబ్దే నాదిత్యస్యాభిధానాదని వృత్తిరితి కేచిత్.

అథాగ్నిధ్రో లౌకిక మగ్ని మాహృత్య మథిత్వ ఋత్విగ్జ్ఞా రాన్నో దక్షిణమగ్ని మాదధాతి- యో బ్రాహ్మణో రాజన్యో వైశ్యో వా ప్రోవా అసుర ఇవ బహుపుష్టస్స్యాద్ బహుపుష్టోపి ధనలోభాదినా ధనరహిత ఇవచ వర్తతే తస్య గృహా దాహృత్యాదధ్యాత్ పుష్టికామస్య- తతః పరం తస్య బహుపుష్టస్య గృహే యజమానానాస్మియాత్ -అమ్బరీష దన్నకామస్య- వృష్టాగారా జ్జ్వలతో బ్రహ్మవర్చస కామస్య-అపివా గార్హపత్యాదేవాహృత్య దక్షిణాగ్న్యాధానంబోధాయన అవ-- మ్బులా ద్వేతవనో వైకయోనయ ఇత్యేకే ఇత్యాశ్వలాయనః

యజ్ఞాయజ్ఞీయే గీయమానే యథ ర్వ్యాహృత్యా నేనద్వితీయయా- వ్యాహృత్యా తిసృభిః సర్వరాజ్ఞీభి స్తృతీయ

సచఘర్మశ్శిరసా- యాస్తే శివా స్తనువో జాతవేదో యా అన్తరిక్షే ఉత పార్థివీర్యాః। తాభి స్సంభూయ సగణస్సజోషా హిరణ్యయోని ర్వహ హవ్య మగ్నే। ప్రాణం త్వామృత మాదధా మ్యన్నాద్య మన్నాద్యాయ గోప్తారం గుప్త్యై దివస్త్వా వీర్యేణ పృథివ్యై మహిమ్నా। అన్తరిక్షస్య పోషేణ సహూనాం తేజసా సర్వపశు మాదధే- అగ్నే స్సపా మయోభువ స్సుశేవ ది వః పృథివ్యాః పర్యన్తరిక్షా ల్లోకం విన్ద యజమానాయ పృథివ్యా స్త్వా మూర్ధ న్సాదయామి యజ్ఞియే లోకే యో సా అగ్నే నిష్ట్యో యో నిష్ట్యోఽభిదాస తీద మహం తం త్వయాఽభి నిదధామీతి పం ధారేషు నిదధాతి- ఆగ్నీధ్రీపవ- అన్వారమ్భయజ మానపత్న్యౌః-

పూర్వవద్భమన హోమః- అధ్వర్యోరన్యత్రవ్యాపృత త్వాదాగ్నీధ్రీపవ శమన హోమాన్ కరోతీతి భాష్యకారః

వామదేవ్య మభిగాయతి, ఆహవనీయ ఉద్ధ్రియమాణే- ప్రాచీ మను ప్రదిశం ప్రేహి విద్వానగ్నే రగ్నే పురో అగ్ని ర్భవేహ।విశ్వా ఆశా దీద్యానో వి భాహ్యూర్జం నో ధేహి ద్విపదే చతుష్పదే, విక్రమస్వ మహాగ్ం అసి వేదిషన్మానుషేభ్యః।త్రిషు లోకేషు జా గృహి ప్రజయాచ ధనేనచ।ఇమం ఉమా ముపతిష్ఠ గన్త్రా య అధిః ప్రజాభిరిహ సంవసేయ। ఇహో ఇ డా తిష్ఠతు విశ్వరూపీ మధ్యే వసో ర్దీదిహి జాతవే ద ఇతి ప్రాఙ్ముఖోఽశ్వప్రథమా అభి ప్రవ్రజ న్త్యధ్వ ర్యుయజమానా వశ్వేనోపాదేయం గమన మన్త్రం యజమా నస్యేతీ రుద్రదత్తః-పత్న్యా అపీతి కేచిత్-అశ్వహర్తు రపీ తి భాష్యకారః-

ఆహవనీయస్య దక్షిణతో బ్రహ్మా రథం రథచక్రం వాఽవర్తయతీతి భాష్యకారః- విహారస్య దక్షిణత ఇ తి రుద్రదత్త స్త్రిరిత్యన్తే మన్త్రనశ్చ- తద్యావచ్చక్రం త్రిః ప్రదక్షిణం పరివర్తతే పట్కృత్వో ఽన్యస్యాశా నుదక్షిణ్యా ధారయమాణో ఽగ్నిం గార్హపత్యాహ వనీయ మురన్తరాళస్య తృతీయభాగం హరతి- ద్వితీ యభాగం నాభిదఘ్నే హరతి- తృతీయం ద నకర్ణద ఘ్నే మత్యుగ్రహ్యేతి-యది జానుదఘ్నాదివిహిత ప్రమాణా న్నాభ్యాదిప్రమాణేఽగ్ని ముద్గృహ్య తతః పున ర్నీ చైర్గృహీత్వా త్వరితేన ముఖతుల్యం ధారయిత్వాద ద్యాత్- తదేవాత్రప్రాయశ్చిత్త మితిరుద్రదత్తః- విహిత ప్రమాణాదూర్ధ్వ మన్నయనే దక్షిణాగ్నావసర్వ ప్రాయశ్చి త్తమ్-విహిత ప్రమాణాదూర్ధ్వ మన్నయనేనీచై ర్ధారణ మేవ ప్రాయశ్చిత్తమ్- ముఖేన సంమాయా ధానం నిత్యమిత్యు పదేశః-

నాగ్ని మాదిత్యంచ వ్యవేయాత్-అధ్వర్యు రాత్మన పశ్చా దగ్నిం నహరే- యద్యగ్ని పాశ్చాత్త్యాధా నే, పశ్చా దవాదిత్యః, తదా పశ్చాదేవ హరేత్- నపు రస్తాత్- వ్యవాయే సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్- ఆత్మనో దక్షిణతఏవ ప్రసారితాభ్యాం హస్తాభ్యాం ధారయన్ హరతి-

అర్ధాధ్వే ద్వితీయ భాగమధ్యే యజమానో వరం దదాతి, అధ్వర్యో వరం తే దదామి ఇతి-

అర్ధాధ్వే హిరణ్యం నిధాయ నాకోపి బ్రహ్మః ప్ర తిష్ఠా సంక్రమణ ఇతి హిరణ్య మతిక్రామ త్యధ్వర్యుః- హిరణ్యనిధానా ద్యాధ్వర్యన ఇతి భాష్యకారః-

అథాస్య హ్యగ్నిం ప్రాప్తః పృతనా అరాతీ స్తదగ్ని రాహ తదు సోమ ఆహ। బృహస్పతి స్సవితా తన్మ ఆహ పూ షా మాధాత్సుకృతస్య లోకే- ఇతి ప్రాశ్చమశ్వం దక్షి ణేనపదే సూత్తరపార్శ్వేన సంభారా నాక్రమయతి, యథా తేషా మగ్నేర్గజ్జరా స్తత్పద మధ్యే వర్తేరన్- ప్రదక్షిణ మావర్తనం కారయిత్వా-

యదక్రన్దః ప్రథమం జాయమాన ఉద్యన్త్సముద్రా దుతవా పురీషాత్ శ్యేనస్య పక్షా హరిణస్య బాహూఉప స్తుత్యం జని మ తత్తే అర్వన్ ఇతి పునరేవాక్రమయతి- ఆక్రమణం చాశ్వ మాహవనీయాయతనస్య పుర స్తాత్ప్రత్యఙ్ముఖం ధారయతి- తదా ప్రదక్షిణ మావ ర్త్య ప్రత్యఞ్చ మాక్రమయతీతి కల్పాన్తరమ్- ద్వితీ యమపి ప్రాఞ్చమేవా క్రమయ్య తతః ప్రత్యఙ్ముఖోధా ర్యత ఇత్యేకే-

అశ్వః పూర్వనయనికర్తో భవేత్- తదభావే త దాభిజో నడ్వాన్ పైఙ్గాయన బ్రాహ్మణేన సిద్ధః- ఉపతిష్ఠ త్యశ్వేయా స్యగ్నిమన్థన స్థాపనాదీని, తాని తస్మిన్ కుర్యాదితి-

కమణ్డలుపద ఆదధీతేతి బహ్వృచ బ్రాహ్మణమ్-అ జస్యపద ఆదధీతేతి వాజసనేయకమ్- కమణ్డలుః క రక ఇతిభాష్యకారః- పశుజాతివిశేషఇతి రుద్రదత్తః-

తత్రాశ్వప్రతినిధిత్వే దనడుహ్య ప్యశ్వాఙ్గానాం యావాజినిత్యాదిమన్త్రాణా మనివృత్తిః, అశ్వవికల్ప త్వాత్, ఇతి ప్రయోగ రత్నావళ్యామ్-

కమణ్డల్వాదావపి మన్త్రస్య యథాకథంచి త్సమ వేతార్థతయా ప్రయోగ ఇతి వృద్ధాః- తదేత త్ప్రథ మా క్రమణమన్త్రవిషయమ్-తస్యసాధారణత్వాత్- ద్వితీయాక్రమణమన్త్రే తు అర్వన్నితి శబ్ద సుపవ త్తేః- అన్యత్రాశ్వ త్యగ్వశబ్దే నాగ్న్యభిధానా ద నివృత్తిర్వా- ఇతిరుద్రదత్తః-

అథ యజమాన శ్శివా జపతి- యాతే అగ్నే శివే త నువావిరాట్చ స్వరాట్చ తే మావిశతాం తేమాజిన్వతాం యాతే అగ్నే శివే తనువా సమ్రాట్చాభిభూశ్చ తేమా విశతాం తేమాజిన్వతాం యాతే అగ్నే శివే తనువా వి భూశ్చ పరిభూశ్చ తేమావిశతాం తేమాజిన్వతాం యాతే

అగ్నేశ్శివే తనువా ప్రభూత్వచ ప్రభూతిశ్చ తే మానికానాం తేనూడిన్యేత-యాస్తే అగ్నే శివాస్తనువస్తాభిస్త్వాదధ ఇతి-

యం ద్విష్యాద్యజమాన స్తస్మై పారక్షుచ్చేద్యాయాషా ఘోరగత యావిశన్త మన్నం ప్రహరతి- యాస్తే అగ్నే ఘోరాస్తనువస్తాభిరముం గచ్ఛేతి-తాభిరేవ ఘోరతనూభిరముం పరాభావయతి-

ఆగ్నేయాదాకగతాశ్చ ఘోరాస్తనూస్త్వత్ర ప్రయోక్తవ్యా భవన్తి- తాశ్చ యాస్తే అగ్నే సిశ్చత్యనువాకా-

ఉపదేశస్తు సూత్రకారేణ యాస్తే అగ్నే ఘోరా ఇత్యేతావ్యేదరణ్యేనువాకా భవన్తీతి నిర్దేశాదరణ్యేనువాకాస్సామేవ ప్రయోగః, నతు పారక్షుద్రయజుష ఇత్యాహ- సర్వత్ర పాప్మానం వ్యక్త్వేతి తే శకరాదుః-

యుదిదం దివో యదదః పృథివ్యాస్సంవిదానే రోదసీ సంబభూవతుః। తయోః పృష్ఠే సీదతు జాతవేదా శ్శంభూః ప్రజాభ్యస్తనువే స్యోన ఇత్యధ్వర్యుః ప్రాఙ్ముఖప వాభిమన్త్ర్య ఉగస్యః తప్తేత్యఙ్ముఖస్తిష్ఠన్నాహవనీయమాదధాతి-ప్రహ్వస్తిష్ఠన్నితి భరద్వాజః-

బృహతి గీయమానే శ్వేతవాగవస్థయోరయో ర్యజ్ఞాయజ్ఞీయేచ యథాన్యాధానేన సహాప్తిర్వ్యాహృతిభి స్సహావిస్సర్పాభిః స్తూయే యసచ ఘర్మశిరసా- యాస్తే శివా స్తనువో జాతవేదో యా అన్తరిక్ష ఉతపార్థివీర్యాః। తాభి స్సంభూయ సగణ స్సజోషా హిరణ్యయోని ర్వహ హవ్య మగ్నే। అపానం త్వామృతఆదధామ్యన్నాద మన్నాద్యాయ గోప్తారం గుప్త్యై దినసా దీర్ఘేణస్వశ్చే మహిమ్నా అన్తరిక్షస్య పోషేణ పశూనాం తేజసా సర్వపశు మాదధే॥- అగ్నే సమ్రాడ్దైకపా దాహవనీయ దివః పృథివ్యాః పర్యన్తరిక్షాల్లోకం విన్ద యజమానాయ పృథివ్యాస్త్వా మూర్ధన్నాసాదయామి యజ్ఞియేలోకే। యో నో అగ్నే నిష్ట్యే యోనిష్ట్యే భిదాస తీదముహంతం త్వయా భినిదధామీతి సంభారేషు నిదధాతి. అనళే వ్యానళే సర్వమాయు ర్వ్యానశే। అహం త్వదస్మి మదసి త్వమేతన్మమాసి యోని స్తవ యోని రస్మి।మమైవసన్వహ హవ్యాన్యగ్నే పుత్రః పిత్రే లోకకృజ్జాతవేద ఇత్యాధీయమాన మభిమన్త్రయతే యజమానః-

అత్రా ప్యాధ్వర్యవే స్వరమ్భో యజమాన పక్షేయః-

వ్యాహృతయ స్సర్పరాజ్ఞీ ఘర్మశిర ఇత్యస్మిన్ సముదాయే యేన యేన మన్త్రేణాస్య రాగ్నిర్హోత్రావాగ్ని మాదధాతి, తం తం మన్త్రం తేన తేన సహా పఠతి యజమానః-

పూర్వవచ్ఛమనహోమాః-

బ్రహ్మాగ్న్యాధేయే సామాని గాయతి- ఛన్దోగానాం బ్రహ్మోద్గాత్రో ర్వికల్పః- ప్రయోగశాలే వ్యాహృతి ప్రదర్శనోద్గానమవ్యక్తకరోతి-గథన్తగనిత్యస్మిన్ కాలే వ్యాహృతి దర్శనోద్గానం బ్రహ్మకరోతీత్యేక ఇతి వాజసనేయక ఇతి ప్రయోగకల్పావళ్యామ్-

తత్త్వమాసు గాన సమయే బ్రహ్మణా వ్యాహృతయ ఏవ ప్రయోక్తవ్యాః-తాశ్చ ఉద్గానవ్యా ఇత్యేకే-అన్యే ర్యప్రయుక్తా వ్యాహృతయ ఏవ గానవిశిష్టాస్సర్వగానస్థానీయా ఇత్యన్యే ఇతి రుద్రదత్తః

తత స్సభ్యావసథ్యావాదధాతి- లౌకికమగ్నిమాహృత్యమథిత్వా వాహవనీయం ద్వాదశకపాల్యాధానేన సంభారేష్వనిదధాతి-యదపాల్యాధానమేవానయో రాధానమ ఇత్యాః-

ఆహవనీయా దగ్నిమాహృత్యాన్యతరప్యాధానేన ప్రథమం సభ్య మాదధాతి-తత్రైవాన్వారభ్య యజమాన పక్షేయః-శమనహోమం కృత్వా-

పునరాహవనీయాదగ్నిమాహృత్యావసథ్యమాదధాతి యథాన్వాధానేన-అన్వారమ్భః శమనహోమాశ్చ- ఇతి తాళవృన్తనివాసినః-

ఆతాన్యధ్వర్యు నియమః ప్రత్యఙ్ముఖాదిః-నిత్యమాధానం సభ్యావసథ్యయో స్సూత్రకారమతాత్. వైకల్పికం త్వాహు స్సూత్రాన్తరకారాః సత్యాషాఢస్త్వ దాహ-ప్రతిషిద్ధం సభ్యావసథ్యా వేకేషామితి-భారద్వాజశ్చాహ-ఐరియోవా అగ్నయేన పక్ష్యతి విజ్ఞాయత ఇతి- హిరణ్యకేశిన శ్చాహుః- సభ్యావసథ్యా బ్రాహ్మణస్య వికల్పిత- శ్రుత్యా ఉభయో రాధానవికల్పో విధీయతే-తస్మాదేతావన్తోఽగ్నయ ఆధేయాస్తే పాఙ్క్తం వా ఇదగ్ం సర్వమితి శ్రుతిః -యత్రైతే ధాగ్నిరాధీయత ఇత్యన్యత్ర-తస్మాద్వికల్పో యుక్తః-బోధాయన స్సూత్రానుగ్రహ ముక్తవాన్-ఆహవనీయేవా సభ్యావసథ్యయో స్సంకల్ప ఇతి

బ్రాహ్మణస్య సభ్యావసథ్యయో రాధానే వికల్పః-రాజన్యవైశ్యయోః పఞ్చాగ్నిత్వం నిత్యమితి తాళవృన్తనివాసినః.

తిస్రస్తిస్ర ఆశ్వత్థీ స్సమిధ ఏకైకశ స్తిసృభిః ప్రత్యృచమేకైకస్మిన్నాదధాత్యాహవనీయేవా తిస్రః- అగ్న ఆయూగ్ంషి పవస ఆసువోర్జ మిషంచనః। ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛునామ్- అగ్నయే పవమానాయేదమ్- అగ్నే పవస్వ స్వపా అస్మేవర్చ స్సువీర్యమ్। దధత్పోషగ్ం రయిం మయి- అగ్నయే పవమానాయేదమ్- అగ్నిరృషిః పవమానః పాఞ్చజన్యః పురో

వేదే తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే ప్రథమప్రపాఠకే ద్వితీయానువాకమారభ్య ద్వితీయప్రపాఠకప్రథమానువాకాన్త మాధానప్రకరణమ్. తత్ర ద్వితీయేఽనువాకే కాలవిశేషవిధిః. తృతీయే దేవయజనదేశే ప్రతిషేధ్యా సమ్భారాః. చతుర్థేఽగ్న్యాధానమ్. పఞ్చమే తత్రైవ కర్తృవిశేషః పవమానాదిహవింషి చ. షష్ఠే హవిర్విశేషా దక్షిణా చ. సప్తమే ఆధానమన్త్రాః. అష్టమే తద్బ్రాహ్మణమ్. ద్వితీయప్రపాఠకే ఆద్యానువాకే పూర్వమనుక్తా ఆధానమన్త్రాః.

ఆధానిక (ఆధాన+ఠఞ్) న. పుంసవనమ్.

ఆధాప్ ధా (అఙ్+ధాప్) ఉ. ఆధాప్యతే. (అఙ్+అధాప్) ఉ. ఆధాప్యత.

ఆధాపయ్ ధా. (అఙ్+ధాపయ్) ఉ. ఆధాపయతి. (అఙ్+అధాపయ్) ఉ. ఆధాపయత్.

ఆధాయ్ ధా. (అఙ్+అధాయ్) ఉ. ఆధాయి.

ఆధార్ ధా. (అఙ్+ధార్) ఉ. ఆధార్యతే. (అఙ్+అధార్) ఉ. ఆధార్యత.

ఆధార (అఙ్+ధృఞ్+ఘఞ్). ఆలవాలమ్. జలధారణగర్తః. యస్మిన్ కస్మింశ్చిత్ప్రదేశే శాల్యాదిసస్యసంవర్ధనార్థముదకం పరిబద్ధం స ప్రదేశః. (ఆర్ద్రీ. సేతుకత్తువ.) ఆలమ్బనమ్. శాస్త్రే అధికరణమ్ తత్ప్రతిసమ్బన్ధి ఆధేయమ్. భూతలే ఘటః. కుణ్డే బదరమ్. ఘటే రూపమ్. ఇత్యాదావాధారాధేయభావః ప్రతీయతే. తత్ర భూతలే ఆధారతా. ఘటే ఆధేయతా. కుణ్డే ఆధారతా. బదరే ఆధేయతా. ఘటే ఆధారతా. రూపే ఆధేయతా. స చాధారాధేయభావః సంయోగాదిసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నః. సంయోగేన ఘటాధికరణం భూతలమ్, సమవాయేన రూపాధికరణం ఘట ఇత్యాదివ్యవహారాత్. ఆధారతాధేయతయోశ్చ పరస్పరనిరూప్యనిరూపకభావః. భూతలాదినిష్ఠాధారతా నిరూపితాధేయతా ఘటాదౌ. ఘటాదినిష్ఠాధేయతా నిరూపితాధారతా భూతలాదౌ. భూతలాదినిష్ఠాధారతానిరూపితాధేయతా భూతలాదినిరూపితాఽపి. ఘటాదినిష్ఠాధేయతానిరూపితాఽధారతా ఘటాదినిరూపితాఽపి వ్యవహ్రియతే. భూతలాదౌ ఘటాదినిష్ఠాధేయతానిరూపకత్వమాత్రమ్. ఘటాదౌ భూతలాదినిష్ఠాధారతానిరూపకత్వమాత్రమ్. భూతలాదినిష్ఠాధారతాయాస్తు ఘటాదినిష్ఠాధేయతానిరూపితత్వం తన్నిరూపకత్వం చాస్తి. ఘటాదినిష్ఠాధేయతాయాస్తు భూతలాదినిష్ఠాధారతానిరూపితత్వం తన్నిరూపకత్వం చాస్తి.

సంయోగేన ఘటవద్భూతలమిత్యాదౌ సంయోగసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నఘటనిష్ఠాధేయతా నిరూపితా ఘటనిష్ఠనిరూపకతా సంయోగసంబంధావచ్ఛిన్నాధారతా వా భూతలే ప్రతీయతే. భూతలే సంయోగేన ఘట ఇత్యాదౌ భూతలనిష్ఠాధారతా నిరూపితా సంయోగసంబంధావచ్ఛిన్నా ఘటనిష్ఠాధేయతా భూతలనిష్ఠసంయోగసంబన్ధావచ్ఛిన్నాధారతా నిరూపకతా వా ఘటనిష్ఠా ప్రతీయత ఇత్యాదికమూహ్యమ్.

ఆధారతా చ ఆధార ఇత్యనుగతప్రతీతిసాక్షికోఽఖణ్డోపాధిరితి కేచిత్. తథా సతి రూపాద్యనధికరణే వాయ్వాదౌ రూపాధారతాప్రసఙ్గః. తత్ర స్పర్శాదినిరూపితాధారతాయాః సత్త్వాత్. తస్యా ఏవ చ రూపాదినిరూపితాధారతాత్మకత్వాత్. తస్మాదాధేయాదిభేదే నాధారతానాం భేద ఆవశ్యకః. ఆధార ఇత్యనుగతప్రతీతినిర్వాహకస్తు ఆధారతాస్వాధారతాత్వం నామాఖణ్డోపాధిరితి నవ్యాః.

కేచిత్తు తత్పతనప్రతిబన్ధకసంయోగవత్త్వం తదాధారత్వమ్. ఘటబదరాదిపతనప్రతిబన్ధకసంయోగవత్త్వం భూతలకుణ్డాదావస్తీతి తదాధారత్వమ్. భూతలకుణ్డాదిపతనప్రతిబన్ధకసంయోగవత్త్వం తు న ఘటబదరాదావితి న తత్ర భూతలకుణ్డాద్యాధారతేత్యాహుః. తదసత్. యస్య పతనమప్రసిద్ధం తదాధారత్వాసఙ్గ్రహాత్. న హి ఘటే రూపమిత్యాదౌ ఘటే ప్రతీయమానమాధారత్వం రూపపతనప్రతిబన్ధకసంయోగవత్త్వం తాదృశసంబన్ధవత్త్వమాత్రమితి వా వక్తుం శక్యమ్. రూపాదీనాం పతనస్యైవాప్రసిద్ధత్వాత్. సంయోగసంబన్ధావచ్ఛిన్నాధారతామాత్రం విలక్షణం తాదృశమిత్యపి న వక్తుం శక్యమ్. ఘటాదేరపి స్వపతనప్రతిబన్ధకసంయోగవత్త్వేన స్వాధారతాప్రసఙ్గాత్. స్వాన్యత్వే సతి స్వనిష్ఠపతనానుత్పాదప్రయోజకత్వం తదిత్యపి న వక్తుం శక్యమ్. ఏతదనుపస్థితౌ వపత్యాధారత్వవ్యవహారాత్. కిన్తు సంయోగసమవాయాదిసమ్బన్ధరూపమేవాధారత్వమ్. న చ కుణ్డే బదరమితివద్బదరే కుణ్డమిత్యాదివ్యవహారప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్. సంబన్ధో హి యత్కించిదనుయోగికో యత్కించిత్ప్రతియోగికశ్చ. యత్రానుయోగిత్వం తత్రాధారతా వ్యవహారః. యత్ర ప్రతియోగిత్వం తత్రాధేయతా వ్యవహారః. తథా చ కుణ్డే బదరమిత్యాదౌ కుణ్డాదౌ సంయోగానుయోగిత్వం ప్రతీయతే. న తు బదరాదౌ. ఘటే రూపమిత్యాదౌ చ ఘటాదౌ సమవాయానుయోగిత్వం ప్రతీయతే న తు రూపాదావితి నాతిప్రసఙ్గః. న చాతిరిక్తాధారతానఙ్గీకారే వాయౌ రూపాద్యాధారతాప్రసఙ్గః. స్పర్శాదిసమవాయస్యైవ రూపాదిసమవాయాత్మకత్వాదితి వాచ్యమ్. ఆధారత్వస్య నానావిధస్యాతిరిక్తస్య సమవాయస్య చ కల్పనామపేక్ష్య సమవాయస్యైవోపగన్తుముచితత్వాత్. ఇతి గదాధరః.

వ్యాకరణే కర్తృకర్మద్వారా తన్నిష్ఠక్రియా యా

ష్టివత్-అత్రివాప్రాయశ్చిత్తాని-

అథవిరాట్క్రమైరుపతిష్ఠమాన ఉపతిష్ఠతే-అథర్వ పితుం మే గోపాయ యాన్నం ప్రాణేన సమ్మితమ్। త్వయా గుప్తా ఇషమూర్జం మదన్తో రాయస్పోషేణ సమిషా మదేమ ఇత్యన్వాహార్యపచనమ్- నర్య ప్రజాం మే గోపాయ మూలం లోకస్య సన్తతిమ్। ఆత్మనో హృదయాన్నిర్మితాం తాం తే పరిదదామ్యహమితి గార్హపత్యమ్- శంస్య పశూన్మే గోపాయ విశ్వరూపం ధనం వసు। గృహాణాం పుష్టిమానసం తస్మాగ్నే పరిదదామ్యహమిత్యాహవనీయమ్- సప్రథ సభాం మే గోపాయ యేన్ద్రియం భూతవర్ధనమ్। విశ్వజనస్యచ్ఛాయా తాం తే పరిదదామ్యహమితి సభ్యమ్- అహే బుధ్నియ మన్త్రం మే గోపాయ శ్రియంచ యశసా సహ। అహయే బుధ్నియాయ మన్త్రం శ్రియం యశః పరిదదామ్యహమిత్యావసథ్యమ్-పశ్చాద్ధాగ్నేస్స్వత్రాప ద్వారా టస్యష్టా ప్రజాపతేః। ఊర్ధ్వా రోహ ద్రోహితీ రోయుని తగ్నిః ప్రతిష్ఠిత ఇతిసర్వా నగ్నీనుపతిష్ఠతే-అగ్నిత్రిత్వే పి పఞ్చధాఽగ్ని నిత్యవికారః-త్రిత్వే హ్యగ్నీనాం విరాడభిధానాత్- అత్రి పారక్షుద్రా అపి విరాట్క్రమా వికల్పేన లభ్యన్తే- సమార్థత్వాత్- ఇతిరుద్రదత్తః॰

ఆహితేష్వాగ్నిష్వాధానాఙ్గభూతా ఇష్టయః క్రియన్తే- ఆధానాఙ్గ మిష్టయఇతి భాష్యకారః- తాయథా ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః-పవమానహవింషి- ఐన్ద్రాగ్నఏకాదశకపాలః ఆదిత్యశ్చరుశ్చ అనునిర్వాప్య ఆగ్నావైష్ణవఏకాదశకపాలః- విష్ణవే శిపివిష్టాయ త్ర్యవద్యో ఘృతే చరు శ్చానునిర్వాప్యః.

ఆగ్నేయస్య దక్షిణాకాలే ఆధాన దక్షిణాదానమ్. ఇష్టీనాం పశ్చా దగ్నిహోత్రారమ్భః॰ తతః కాంచిత్ దర్శపూర్ణమాసారమ్భః.

యే నాగ్నినా మాధానం కృతం స ఆహితాగ్నిః-

పూర్వమీమాంసాయా మాధానవిషయా న్యధికరణానియథా.

తృతీయాధ్యాయస్య షష్ఠే పాదే చతుర్థ మధికరణమ్.

వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్ని మాదధీతేత్యాదినాఽఽధానమామ్నాయతే॰ అగ్నయే పవమానా యాష్టాకపాలం నిర్వపే దగ్నయే పావకా యాగ్నయే శుచయ ఇత్యాదినా పావమానాదీష్టయశ్చ॰ ఆధానం పావమానాదీష్టీనా మఙ్గం నవేతి సంశయః॰ దర్శపూర్ణమాసవికృతిషు పావమానే ష్టిషుచోదక ప్రాప్తానామాహవనీయాదీనా మఙ్గత్వేన త్వగ్నిసంస్కారరూప స్యాధానస్యాపి తదఙ్గత్వ మనివార్యమితి పూర్వపక్షః- న హ్యేత దాధానం కస్యచి త్క్రతోః ప్రకరణే పఠితమ్- కిం త్వనారభ్యాధీతమ్- అతో న కస్యాఙ్గమ్- కిం చాధానస్య తాసామిష్టీనా మప్యగ్నిసంస్కారార్థత్వాన్నాఙ్గాఙ్గిభావః- నాప్యాధానవిధి వైఫల్యమ్- సంస్కృతానామగ్నీనాం హోత్రాద్యుత్తర క్రతుషు తత్తదఙ్గత్వేనియోగావగమాత్- ఇతి రాద్ధాన్తః.

తత్రైవ షష్ఠమధికరణమ్॰ ఆధానం కిం ప్రకృత్యర్థ ముతాగ్నిసంస్కారమాత్రరూపమితి సంశయః. అగ్నిసంస్కారరూపత్వే నాగ్నిప్రణాద్య ప్రకృతానివిశేషే, యథా జాహూపావరణమయూఖత్వ మనారభ్యాధీతం జుహూప్రణాద్య, తద్వత్, ఇతి పూర్వః పక్షః॰ జుహ్వాదావాకారః లౌకిక స్సంస్క్రియతే- తత్రాగత్వమాత్రదీక్షాత్వాదిరూపే లౌకికఆకారే పర్ణమయత్వస్యానుపయోగా దపూర్వీయత్వరూపకాస్త్రి యాకారస్య సమ్పాదనాయ క్రతౌ ప్రవేశః- ఆహవనీయాదీనాంతు శాస్త్రీయ ఏకఏ వాకారః- సతువిధిబలాదాధానేనైవ జన్యతే- ఇత్యాధానమగ్నీనుత్పాద్య క్రతువత్స్వతన్త్ర్యణావతిష్ఠతే- తతో లౌకికోపాయసంపాదితసువర్ణాదివ దాధానసంపాదితానా మగ్నీనాం స్వతన్త్రాణామేవపశ్చాద్వాక్యైః క్రతుషు వినియోగో స్త్వితి రాద్ధాన్తః.

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే తృతీయ మధికరణమ్-వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్ని నాదధీత గ్రీష్మే రాజన్య శ్శరది వైశ్య ఇతి -తత్రి కిం వసన్తాదికాలవిశేషమాత్రం విధాయ బ్రాహ్మణాదేరనువాద ఉత విధ్యన్తర్గాప ఇతి సంశయః-అనువాదఏవ- క్రత్వనుష్ఠానస్య థాఽనుపపత్త్యా తస్య క్ల్పప్తత్వాత్- నహ్యనాహితాధార మగ్ని మన్తరేణ క్రియ్యనుష్ఠానం సమ్భవతి- అగ్నిశ్చ నాధానమన్తరే ణాస్తీతి పూర్వపక్షః-లౌకికాగ్నా హోమ కుంతికృత్వే నాధాన స్యాకల్పనేన బ్రాహ్మణాదేరప్రాప్తే ర్వసన్తాదికాలవిశిష్టం బ్రాహ్మణాదికర్తృక మాధానం విధీయతఇతి రాద్ధాన్తః-

అనేనైవన్యాయేనవసన్తే బ్రాహ్మణ ముపనయీత తమధ్యాపయేత్ గ్రీష్మే రాజన్యం శరది వైశ్యమిత్యత్రాపి వసన్తాదికాలవిశిష్టం బ్రాహ్మణాదికర్తృక ముపనయనం విధీయతే ఇతి- ఉపనయనశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్॰

షష్ఠాధ్యాయే ప్రథమపాద పఞ్చమాధికరణమ్-ఆధానే శ్రూయతే- క్షౌమే వసానా వగ్ని మాదధీయాతామితి॰ తత్ర కి ముభయోః పుంసో రధికారః- ఉత స్త్రీపుంసయోః ఇతి సంశయః-ఉభయోః పుంసో రధికారః-వసానావితిపుంలిఙ్గద్వివచనేన పుంద్విత్వస్యావగమాదితి పూర్వః పక్షః, తత్రక్షౌమస్యాప్రాప్తస్య విధేయత్వేన పుంద్విత్వస్యాపి విధానే వాక్యభేదా ద్దమ్పత్యోస్సహాధికారేణ ప్రాప్తం ద్విత్వమనూద్యతే-పుంలిఙ్గద్వివచనం తు పుమాన్ స్త్రియా త్యేకశేషేణ సిద్ధమితి రాద్ధాన్తః.

నముగవా . అతఏవయు పాత్రీణ్యవానిత్యేవ ప్రతీతేః. ధ్వనితం చేదం హరిగ్రన్థే ఇత్యాహుః.

మూలేవృక్షః కపిసంయోగ్యస్తీత్యాదావవ్యాప్యవృత్తిస్థలేఽపి తత్కర్తృక క్రియాసమభివ్యాహారే మూలాధికరణకకపిసంయోగవిశిష్టవృక్షకర్తృకాసత్తేరితి బోధేఽన్యత్రావయవే తద్విశిష్టవృక్షాభావప్రతీతేః కపిసంయోగే తదవచ్ఛేద్యత్వం ఫలతీతి బోధ్యమ్. శిరసి మే వేదనేత్యాదావవచ్ఛేదకతాసంబన్ధస్యాప్యాధారతానియామకత్వాన్న దోషః. గ్రామం ప్రవిశతీత్యాదౌ కర్మణో గ్రామస్య న కదాప్యధికరణత్వమ్, పరయా కర్మసంజ్ఞయా బాధాత్. కర్తృద్వారా క్రియాశ్రయత్వవివక్షాయాం సంయోగరూపఫలాశ్రయత్వం వినాఽసంభవాత్. ఇదం చ కారకసూత్రే హ్యుద్ద్యోత్యం చేత్యత్రచ భాష్యే స్పష్టమ్. ఇతి నాగేశభట్టః.

నైయాయికాస్త్వేవమాహుః- ఆధారసప్తమ్యా ఆధేయత్వమర్థః. తస్య క్రియాయామన్వయః. అథాధారసప్తమ్యా ఆధేయత్వార్థకత్వే భూతలే ఘటో వర్తత ఇత్యాదౌ ధాత్వర్థస్య వృత్తేరాధేయతారూపత్వేన తత్ర భూతలాదావాధేయత్వాభావేనాయోగ్యతాప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న. తత్ర నిరూపకత్వస్యైవాధారతారూపత్వేన నిరూప్యత్వస్యైవ సప్తమ్యర్థత్వాత్. భూతలాదినిరూప్యత్వస్య చ ఘటాదినిష్ఠవృత్తావబాధాత్. అతఏవ ఇతి హేతుస్తు ఉద్భవ ఇత్యాదౌ హేతౌ సత్యాం ఉద్భవపదార్థవృత్తిత్వాభావేఽపి హేతుతాయా ముత్పత్తినిరూపితత్వేన సప్తమ్యుపపత్తిః. అథవా వృత్తిధాతో రప్యాధారత్వమేవార్థః. తన్నిరూపకత్వమేవ ఘటాదేస్తత్కర్తృత్వమ్. ఏవం చ తాదృశధాత్వర్థే భూతలాద్యధికరణకత్వమేవ సప్తమ్యన్తేన బోధ్యతే. అథాధారసప్తమ్యా క్రియాయాః ప్రకృత్యర్థాధికరణకత్వం యది బోధ్యతే తదా చైత్రేణ మైత్రో గచ్ఛతీత్యాది ప్రయోగాపత్తిః, తత్ర ధాత్వర్థస్య స్పన్దాదేః కర్త్రాదివృత్తిత్వాత్, భువి గచ్ఛతీత్యాదిశ్చ న స్యాత్, చైత్రనిష్ఠక్రియాయా భువి బాధాత్ ఇతి చేన్న. తత్ర కర్తృఘటితపరమ్పరాసంబన్ధావచ్ఛిన్నాధారతాయా ఏవ సప్తమ్యర్థత్వేన సర్వసామఞ్జస్యాత్. పరమ్పరాసంబన్ధస్యాపి క్వచిదాధారతానియామకత్వోపగమాత్. అవచ్ఛేద్యతావిశేషస్యాధారసప్తమ్యర్థః- యథా- వీణాయాం శబ్దః, కర్ణే శబ్దః, వృక్షే కపిసంయోగ ఇత్యాదౌ. ఏషు కారకతానిర్వాహాయ భవతీత్యధ్యాహారః. సప్తమ్యధికరణే చేతి చకారేణ అకారకాధారవాచినోఽపి సప్తమీ విహితా. అతఏవ సాధ్యవద్భిన్నసాధ్యాభావవదవృత్తిత్వమిత్యత్ర సాధ్యవద్భిన్నే యః సాధ్యాభావ ఇతి సప్తమీతత్పురుషేణ వ్యాఖ్యానం సంగచ్ఛతే. అన్యథా తత్ర క్రియాధ్యాహారసాపేక్షతయా అసామర్థ్యేన సమాసానుపపత్తిరితి గదాధరః.

మీమాంసకాస్త్వేవమాహుః- అధికరణత్వమాధారసప్తమ్యర్థః. యద్యపి సంయోగసమవాయాద్యవచ్ఛిన్నాన్యధికరణత్వాని నానా, తథాప్యధికరణతాత్వస్యైకస్య తావచ్ఛేదకస్యైకత్వాన్న నానార్థకత్వమ్. తత్ర చాధేయత్వసంసర్గేణ ప్రాతిపదికార్థస్యాన్వయః. తస్య చ నిరూపకత్వఘటితసంసర్గేణ ఆఖ్యాతార్థభావనాయామన్వయః. భూతలే ఘట ఇత్యత్రాస్తీత్యధ్యాహారాత్ సప్తమ్యర్థాధికరణత్వస్య స్వనిరూపకఘటవృత్తిత్వసంసర్గేణ ఆఖ్యాతార్థసత్తాయామన్వయః. తథా చ భూతలనిష్ఠాధికరణత్వనిరూపకవృత్తివర్తమానసత్తాశ్రయత్వం ఘటవృత్తీతి శాబ్దబోధః. న చ పూర్వం ఘటే భూతలస్థే సంప్రతి చాధికరణాన్తరస్థే భూతలే ఘటోఽస్తీతి ప్రయోగాపత్తిః. యాదృశకాలబోధకక్రియాయాం సప్తమ్యర్థాధికరణత్వాన్వయస్తాదృశకాలావచ్ఛిన్నాధికరణత్వస్యైవ వ్యుత్పత్తివిశేషేణ సప్తమ్యా బోధనాత్. గృహే చైత్రః పచతీత్యత్ర స్వనిరూపకచైత్రవృత్తిత్వసంసర్గేణ ఆఖ్యాతార్థకృతౌ స్థాల్యామోదనం పచతీత్యత్ర స్వనిరూపకౌదనకర్మకత్వసంసర్గేణ తస్యామేవ చ సప్తమ్యర్థాన్వయః. అతఏవ సర్వత్ర సప్తమ్యర్థః స్వనిరూపకకర్తృకర్మాన్యతరద్వారక ఏవాఖ్యాతార్థాన్వయీ. న తు కారకాన్తరద్వారకః సాక్షాద్వా. కాశ్యాం బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రయచ్ఛతీత్యుక్తే కర్తురేవ ఝటితి కాశీస్థత్వప్రతీతేః. యత్ర తు పాటలీపుత్రే స్థితో రాజా కాశ్యాం బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రయచ్ఛతీత్యాదౌ బ్రాహ్మణేషు కాశీవృత్తిత్వప్రతీతిస్తత్ర స్థితేభ్య ఇత్యధ్యాహారేణ స్థితికర్తృద్వారైవేతి న విరోధః. అతఏవ భూభృతి వృక్షాత్పర్ణం పతతీత్యత్ర స్థితాదితి పదాధ్యాహారం వినా ఝటితి వృక్షే న భూభృద్వృత్తిత్వప్రతీతిః. సాక్షాత్తు సప్తమ్యర్థస్య భావనాన్వయో గృహాదౌ బాధిత ఏవ. చైత్రాదౌ తు పరయా కర్తృసంజ్ఞయా అధికరణసంజ్ఞా బాధితా. అతస్తన్నిష్ఠం కర్తృకర్మాన్యతరద్వారక ఏవ సప్తమ్యర్థాన్వయ ఇతి. నన్వేవం కర్మత్వావివక్షాయాం గ్రామే గచ్ఛతి గ్రామే గమ్యత ఇతి ప్రయోగానాపత్తిః. గ్రామాధికరణత్వస్య కర్తృకర్మద్వారకత్వాసంభవాత్, లక్షణయా ఉద్దేశ్యం తత్ర సప్తమ్యర్థ ఇతి చేదోదనే పచతీత్యపి ప్రయోగాపత్తిః, అతఏవ తత్ర ధాత్వర్థతావచ్ఛేదకఫలద్వారకస్యాన్వయ ఇత్యప్యస్తమ్, ఓదనస్యాపి తథాత్వాపత్తేః, ఇతి చేన్న. తత్రాపి కర్తృద్వారకత్వస్య సంభవాత్. గ్రామాధికరణకచైత్రవృత్తిగమనానుకూలకృతిమత్త్వస్య చైత్రే నానుపపత్తిః. పాకకర్తుస్తు ఓదనాధికరణకత్వాభావాన్న

ఆధారః కారక మధికరణ మిత్యుచ్యతే. అధిపూర్వాణాం శీఙ్ స్థా ఆస ఇతిధాతూనాం అభినిఇత్యేతత్పూర్వస్య విశధాతోః ఉపఅనుఅధిఆఙ్ ఏతత్పూర్వస్యవసధాతోశ్చ ఆధారః కారకంతుకర్మసంజ్ఞం భవతి. ఉ. కటేఆస్తే. స్థాల్యాం పచతి. అధిశేతే అధితిష్ఠతి అధ్యాస్తే వా వైకుణ్ఠం హరిః. అభినివిశతే సన్మార్గమ్. ఉపవసతి అనువసతి అధివసతి ఆవసతి వా వైకుణ్ఠం హరిః. అభినిపూర్వస్య విశధాతోః క్వచిన్న. ఉ. పాపే అభినివేశః. అభుక్త్యర్థస్య వసధాతోర్న. ఉ. వనే ఉపవసతి.

౧అ॥ ౪పా॥ ౪౫సూ. ఆధారోఽధికరణమ్. ౪౬ అధిశీఙ్స్థాఽఽసాం కర్మ. ౪౭ అభినివిశశ్చ. ౪౮ ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః.

ఆధారస్త్రివిధః-ఔపశ్లేషికో వైషయికోఽభివ్యాపకశ్చేతి. త్రివిధోప్యుపశ్లేషోఽస్త్యేవ. తథాహిసంబన్ధభేదాత్త్రైవిధ్యవ్యవహారః-కటే ఆస్తే ఇత్యాదౌ సంయోగిన్యాధారే కతిపయావయవవ్యాప్త్యైవసంబన్ధః. తిలేషు తైలమిత్యాదౌ సమవాయిని సమస్తావయవవ్యాప్తిః. ఖే శకునయ ఇత్యత్రాకాశస్య తాత్త్వికావయవాభావేన కల్పితదేశతా వైషయికత్వమ్. కల్పితదేశాపేక్షయా చాత్రాప్యన్యతర ఉపశ్లేషః- గురౌవసతీత్యత్ర శిష్యస్య గుర్వధీనాయాం వృత్తౌ వైషయిక మధికరణం గురుః. ఉపశ్లేషోఽత్ర బౌద్ధః. యుద్ధే సన్నహ్యతీత్యత్ర యుద్ధోద్దేశేన కవచాదిసన్నహనప్రవృత్తేః యుద్ధం విషయః. గఙ్గాయాంఘోషఇత్యత్ర గఙ్గాశబ్దస్సామీప్యాత్తీరవృత్తిరిత్యౌపశ్లేషిక మేవతత్. అత్రగఙ్గాయాం సామీప్యాద్దేశవృత్త్యధికరణత్వారోపో బోధ్యః. శత్రోరభావే సుఖమిత్యాదౌ బౌద్ధమేవతత్.

కేచిత్తు ఉపశ్లేష స్సమీపసంబన్ధః. తత్కృత మౌపశ్లేషికమ్. తత్రచదీయతే కార్యమితి సూత్రేభాష్య యన్నాసేఽతిత్రాన్తేదీయతే తస్యనూన ఔపశ్లేషికమధికరణమిత్యుక్తేః. తదస్మిన్నన్నమితిసూత్రే సంహితాయామితిసూత్రేచభాష్యస్పష్టమేతత్. తత్రోపశ్లిష్టపదాధ్యాహారేణ సప్తమీత్యపితత్రైవభాష్యస్పష్టమ్. యత్కించిదవయవావచ్ఛేదే నాధారస్యాధేయేనవ్యాప్తిరభ్యుపశ్లేషః. యథా కటేఆస్తేఇతి. ఏవమేవగఙ్గైకదేశే తరఙ్గేషు గోషు గఙ్గాయాం గావఇతి. కూపైకదేశే స్థితేచ గర్గకులే కూపే గర్గకులమిత్యాదౌబోధ్యమ్. వైషయికంతు అప్రాప్తిపూర్వక ప్రాప్తిరూపసంయోగ సమవాయైతద్భిన్నసంబన్ధేనయదధికరణం తత్. యథా ఖే శకునయ ఇత్యాదౌ. అభివ్యాపకంతు యత్ర సర్వావయవావచ్ఛేదేన వ్యాప్తిస్తత్. యథా తిలేషు తైలం దధ్ని సర్పిరితి. ఏతదేవ ముఖ్య మధికరణమ్. ఆచార్యాః కిమధికరణం న్యాయ్య మితి మన్యతే యత్ర కృత్స్న ఆధారాత్మా వ్యాప్త ఇతి స్వరితేనాధికారః సాధకతమంకరణమితి సూత్ర భాష్యోక్తేః. అస్యానాయ్యత్వంచ ప్రకృత్యర్థతావచ్ఛేదకవిశిష్టతద్భానాత్. న చైకదేశ స్తద్విశిష్టః. ఔపశ్లేషిక వైషయికయోశ్చ గౌణ మాధారత్వం తత్రైవ భాష్య ఉక్తమ్. అవ్యవహిత సామీప్యమపి వాధారత్వనియామకం నతువ్యవహితమితిసంహితాయామితిసూత్రేభాష్యధ్వనితమ్. వ్యవహితసామీప్యే గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ గఙ్గాశబ్దస్య తీరే లక్షణా. తథాపి గౌణమే వాధారత్వమ్. సర్వావయవావచ్ఛేదేన తీరస్య ఘోషసంబన్ధాభావాత్. కారకాధికారే గౌణాధారాదీనా మపిస్వరితపాఠే నాధికరణసంజ్ఞాదిబోధనాత్. సర్వత్ర తత్ర విభక్తేశ్శక్తిరేవేతి బోధ్యమ్. వర్ణానాం సాఙ్ఖ్యాదిమతే సంయోగషత్వాత్పూర్వపరయో ర్వ్యాద్యాధారత్వస్యోపశ్లేషనిరూపితస్య స్వీకారే తేకోఽణదిత్యాదావౌపశ్లేషికేఽధికరణే సప్తమీతి సంహితాయామితి సూత్రస్థ భాష్యసఙ్గతిరిత్యాహుః. ఇతినాగేశభట్టః.

యోగశాస్త్రే శరీరే అనుసంధేయ శ్చక్రవిశేషః. పద్మాకృతిః. సచతుర్దళః. దళచతుష్టయమీశానాదిదిక్షు. తేషు దళేషు క్రమేణ పరమానన్ద స్సహజానన్దో వీరానన్దో యోగానన్దశ్చేత్యానన్దచతుష్టయమ్. తేషు దళేషు క్రమేణ వశషసవర్ణా అనుసన్ధేయాః. ఆధారపద్మే కుణ్డలినీనామ బ్రహ్మశక్తిర్గన్తిత చానుసన్ధేయమ్.

ఆధారయ్. ధా- (అఙ్. ధారయ్-) ఉ. ఆధారయతి (అక్. అధారయ్-) ఉ. ఆధారయతే.

ఆధారయ. (కమ్బోజాదిః). పు. తన్నామా కశ్చిత్

ఆధారసప్తమీ- స్త్రీ. వ్యాకరణే అధికరణార్థే సప్తమ్యధికరణేచేతి సూత్రేణ విహితా సప్తమీ. తత్పర్యాయః-అధికరణసప్తమీ. తస్యాఅధికరణత్వశక్తిమానర్థః. సాచ శక్తిః కర్తృకర్మద్వారాక్రియాశ్రయత్వం. ఆధారోఽధికరణ మితిసూత్రబలాత్. కటే శేతే ఇత్యాదౌ కటాధికరణకంశయన మిత్యాదిక్రమేణ బోధః. ఇతి కేచిత్. పరేతుఅధికరణస్య కర్త్రాద్యన్వయ ఏవ. కటాధికరణకచైత్రకర్తృకం శయన మిత్యాదిరీత్యాబోధః. తద్వారకమే వాస్య క్రియాన్వయిత్వమ్. కారకాణాం క్రియాన్వయవ్యుత్పత్తిరప్యేతచ్చాత్రస్తు బహ్వాదిదృశపరమ్పరాన్వయవిషయాఽపి- అత ఏవాక్షేశౌణ్డ ఇత్యాదౌ సమాసః. అత ఏవభాష్యే తత్రాసామర్థ్యశఙ్కా నకృతా. ఏవం చాత్రాన్తర్భూతక్రియాద్వారా సామర్థ్యమితి కైయటాదయశ్చిన్త్యా ఏవ. అక్షశౌణ్డఽఉక్షప్రవీణ ఇత్యాదౌ తదోర్బుధ్యాహావేవ క్రియాన్తర్భావేణ బోధస్య

యోగ్యఫల క్షేత్రారామాదిః। బృహస్పతినా తు గోప్యాధి ర్భోగ్యాధిః ప్రత్యయాధి రాజ్ఞాధికృత చతుర్థా విభాగః కృతః। అర్థ ప్రత్యయహేతుః ప్రత్యయాధిః। రాజ్ఞా సభాయా మాజ్ఞయా కృత ఆజ్ఞాధిః। తౌ ద్వావపి రదత్త విషయావేవ నాన్యత్రేతి చ తేనైవోక్తమ్। తత్ర కృతకాలస్య గోప్యస్య భోగ్యస్య చ నిరూపితకాలే ప్రాప్తే తదుపరి చతుర్దశసు దినేషు నిరీక్షితేషు గతేషు అధమర్ణస్య స్వత్వనాశో భవతి। అకృతకాలస్య గోప్యస్య ప్రయుక్తధనే వృద్ధ్యా ద్విగుణీభూతే సతి యద్యధమర్ణేన సమోచ్యతే తదా నిరీక్షణీయేషు చతుర్దశసు దినేషు గతేషు స్వత్వనాశో భవతి। అకృతకాలస్య భోగ్యస్య తు కదాచిదపి స్వత్వనాశో న భవతి। అధీకరణమధమర్ణస్య సోపాధిక స్వత్వనివృత్తిహేతుః। అధిస్వీకార ఉత్తమర్ణస్య సోపాధిక స్వత్వోత్పత్తిహేతుః। తత్ర కృతకాలస్య నిరూపితకాల ప్రాప్తౌ అకృతకాలస్య గోప్యస్య ప్రయుక్తధనద్వైగుణ్యే చ అధమర్ణస్యాత్యన్తికీ స్వత్వనివృత్తిర్భవతి। ఉత్తమర్ణస్య చాత్యన్తికం స్వత్వం భవతి। అకృతకాలస్య భోగ్యస్య తు న కదాచిదప్యాత్యన్తిక స్వత్వనివృత్తిర్భవతి।

గోప్యాధేరుత్తమర్ణేన స్వల్పే వ్యుపభోగే కృతేఽపి వృద్ధిహానిర్భవతి। గోప్యస్య భోగ్యస్య చాధేః స్వీకారరూపా భోగాద్రిసిద్ధిః న సాక్షిలేఖ్యమాత్రేణ। తేన వివదమానయోరుభయోరర్థ్యస్వీకరణాన్ క్రియా యస్య పూర్వా తస్య సా బలవతీ। నతు స్వీకరణరహితేతి ఫలితమ్। స చాధిః ప్రయత్నేన రక్ష్యమాణోఽపి కాలవశేన వికృతస్స్యాత్ సవృద్ధికమూలద్రవ్యాపర్యాప్తతాం గతశ్చేత్ అధమర్ణేనాన్య ఆధిః కర్తవ్యః। ఉత్తమర్ణాయ ధనం వా దేయమ్।

ధనదానే నాధిమోక్షణాయోపస్థితస్యాధమర్ణస్యాధిరుత్తమర్ణేన మోక్తవ్యః। అన్యథా తస్య రాజ్ఞా చోరవద్దణ్డః కర్తవ్యః। ఉత్తమర్ణే అసంనిహితే తు తత్కుల ఆప్తే స్వధనే సవృద్ధికం ధనం నిధాయ అధమర్ణేన స్వకీయ ఆధిః గ్రహీతవ్యః। యదా తు ధనగ్రహీతా న సన్నిహితస్తదా తిస్యాధే ర్మూల్యం పరికల్ప్య తత్రోత్తమర్ణే తన్మాత్రం వృద్ధిరహితం స్థాపయేత్। అత ఊర్ధ్వం తద్ధనం న వర్ధతే, యావదుత్తమర్ణో ధనం గృహీత్వా తన్మాత్రం ముఞ్చతి।

యదా అసంనిహితే ఉత్తమర్ణే ఆధివిక్రయేణ ధనేచ్ఛాధమర్ణస్య భవతి, తదా తస్యాధే ర్మూల్యం పరికల్ప్య తత్రోత్తమర్ణే తన్మాత్రం వృద్ధిరహితం స్థాపయేత్- యావత్తన్మూల్యముత్తమర్ణాయ ప్రవేశయతి।

యత్ర తు ద్విగుణీభూతేఽపి ధనే ద్విగుణమేవ ధనం గ్రహీతవ్యం న స్వత్వనాశ ఇతి బృహస్పతినా ఏవ ప్రచారితం, తత్ర ద్విగుణీభూతేఽపి ద్రవ్యే అసన్నిహితే చాధమర్ణే సాక్షిభిస్తదాప్తైశ్చ సహ తమాధిం విక్రీయ తద్ధనముత్తమర్ణో గృహ్ణీయాత్।

యత్ర ఉత్తమర్ణస్య స్వేచ్ఛాశయత్వేన బహుమూల్యమపి ద్రవ్య మాధీకృత్య అధమర్ణేనాల్పమేవ ద్రవ్యం గృహీతమ్, యది వాఽధమర్ణస్య స్వేచ్ఛాశయత్వేన స్వల్పమూల్యమాధిం గృహీత్వా బహుద్రవ్యముత్తమర్ణేన దత్తం, తత్ర తద్ధనం రాజా వృద్ధ్యా సహ దాపయేత్। యదా గఙ్గాస్నానాగ్నిహోత్రాది జనిత మపూర్వమాధీకృత్య ధనం దత్తం తత్ర తదేవ ద్విగుణీభూతం ధనం దాతవ్యం నాధినాశః।

ఆధికారిక। (అధికార- ఠక్) (అధికారిన్- ఠక్) త్రి. ఫలస్వామ్యేన ఫలస్వామినా వా నిర్వర్త్తితమ్- ప్రధానేతివృత్తమ్- అధికారలక్షణే నిర్ణీతమ్-

ఆధికారికాధికరణ- న. ఉత్తరమీమాంసాయాంతృతీయేఽధ్యాయే చతుర్థపాదే ఏకాదశమధికరణమ్। తచ్చ శంకరమత ఏవ. మతాన్తరే తు తత్పూర్వాధికరణాన్తర్గతం తత్-

తత్ర సూత్రే ద్వే- న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్ తదయోగాత్- ఉప పూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్ తదుక్తమ్- ఇతి।

యది నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ ప్రమాదాదవకీర్యేత, తదా కిం తస్య "బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభ మాలభేత" ఇత్యేతత్ ప్రాయశ్చిత్తం స్యాత్, ఉత నేతి సంశయః- య దధికారలక్షణే నిర్ణీతం ప్రాయశ్చిత్తం- అవకీర్ణిపశుశ్చ "తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి", తదపి న భవతి- ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః। ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహేతి సమాధేయపతనస్మరణాత్ప్రాయశ్చిత్తీయానుపపత్తేః ఇతి పూర్వః పక్షః। స ఏవ ప్రథమసూత్రార్థః।

అపి త్వేకే ఆచార్యా ఉపపాతక మేతదితి మన్యన్తే- గురుతల్పాది మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్- ప్రాయశ్చిత్తభావ మిచ్ఛన్తి। యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశనే వ్రతలోపః, పునస్సంస్కారశ్చేతి। తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే- "సమాప్తిప్రతిపత్తి స్స్యాత్, శాస్త్రస్థావాసన్నిధిత్వాత్" ఇతి. యదవమయఃశ్రుతిరిత్యత్ర దీర్ఘకాలే క్రియమాణే చ వృద్ధప్రయోగసాధ్యత్వమాపి ప్రతిపత్తిస్స్యాదితి పూర్వపక్షే, యదా న్యాయోపనయో మ్యాయసత్తత్త్వే మోదమానాప్తిమన్త్రి శాస్త్రీమూలా దీర్ఘకాల ప్రతిపత్తిర్గ్రాహ్యా, తస్మాత్ త్వద్ధర్మాదిజ్ఞానస్యేతి తదర్థః- ఏవం చిత్తోరైశానసయోరతీతి విచారనైః- అయమేవ ద్వితీయసూత్రార్థః॥

తథా ప్రయోగః। నన్వేవమపి అగ్నౌ పచతి, ఆతపే తిష్ఠతి, ఆకాశే పక్షీ గచ్ఛతి, ఆకాశే తిష్ఠన్నాకాశమన్తరో యమయతీత్యాదిప్రయోగానుపపత్తిః; అగ్న్యాదేర్వ్యధికరణతయా తత్కర్తృకర్మాన్యతరద్వారకత్వాయోగాత్; నచాగ్నౌ పచతీతి ప్రయోగో నాస్తీతి వాచ్యమ్; అస్మిన్నగ్నౌ పచేదన్నమస్మిన్ హోమో విధీయత ఇతి బహుతరప్రయోగదర్శనాత్; నహి వృత్త్యనియామకసంయుక్తసంయోగాదిసంబన్ధస్యాధికరణతానియామకత్వం సంభవతి, అన్యథా ఆకాశే మనుష్యస్తిష్ఠతి, చైత్రో మైత్రే తిష్ఠతీత్యాదిప్రయోగాపత్తేరితి చేన్న। తాదృశస్థలే గఙ్గాయాం ఘోష ఇతివదగ్న్యాదిపదే తత్సంబన్ధిస్థాల్యాది లక్షణయా తస్మిన్ హ్యధికరణత్వస్య కర్తృకర్మాన్యతరద్వారకత్వోపపత్తేః। ఆతపే తిష్ఠతీత్యత్రాపి ఆతపసంయుక్తే గృహే తిష్ఠతీత్యర్థః। ఆకాశే పక్షీ గచ్ఛతీత్యత్రాకాశపదేనాప్రతిబన్ధకభూప్రదేశావచ్ఛిన్నప్రదేశో లక్ష్యతే। యమన్తరిక్షమితి వ్యవహారస్తు సప్తమ్యా అవచ్ఛేదకత్వమర్థః। తస్యోద్దేశ్యతావదివ తత్సప్తమ్యర్థస్యాపి సాక్షాత్ పరంపరయా వా నైవ గమనసంబన్ధిత్వమ్। నహి సప్తమ్యర్థమాత్రే కర్తృకర్మాన్యతరద్వారకత్వనియమః। అపితు సప్తమీవాచ్యాధికరణత్వ ఏవ। ఆకాశే తిష్ఠన్నిత్యాదౌ సంయోగావచ్ఛిన్నసంబన్ధిత్వం లక్షణయా సప్తమ్యర్థః। వస్తుత ఆకాశస్య పక్ష్యుపాదానకత్వాదధికరణత్వమేవ సప్తమ్యర్థః కర్తృద్వారకోఽస్త్యేవ। ఉపాదానత్వాదనుగతస్తిష్ఠతీత్యర్థః। ఏతద్వచనబలాదేవ చాకాశే ఈశ్వరనిరూపితాధికరణత్వమస్తీతి నతత్ప్రలక్షణాఽపి। నన్వేవమగ్నౌ పచతీత్యాదిప్రయోగాణాం లక్షణయోపపాదనే ఆకాశే మనుష్యస్తిష్ఠతీత్యాదిప్రయోగాపత్తిరితి వాచ్యమ్। యత్ర ప్రయోగస్తత్ర లక్షణయోపపాదనమ్। నతు క్వచిల్లక్షణాఙ్గీకారమాత్రేణ ప్రయోగాపత్తిః। తథా సతి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ గఙ్గాపదే గఙ్గాసంబన్ధిని లక్షణాయాః స్వీకృతత్వేన ఉక్తప్రయోగాపత్తేరనివారణాత్, అతస్సిద్ధం సప్తమ్యర్థాధికరణత్వస్య కర్తృకర్మాన్యతరద్వారకత్వమ్। యస్తు గృహాద్బహిఃస్థితేన కర్త్రా దీర్ఘదణ్డాదినా కాష్ఠాదిచాలనద్వారా గృహమధ్యే పాకకరణే గృహే పచతీతి ప్రయోగః, స కర్మకారకస్య తణ్డులాదేః, పరంపరయా గృహాధికరణకత్వాన్నానుపపన్నః। తచ్చాధికరణత్వం త్రివిధమ్। ఔపశ్లేషికం వైషయికమభివ్యాపకం చేతి। ఉపశ్లేషావచ్ఛిన్నవృత్తిమత్త్వమ్। కటే ఆస్తే స్థాల్యాం పచతీత్యాదావౌపశ్లేషికమధికరణత్వమ్ — వైషయికం విషయతాసంబన్ధావచ్ఛిన్నమ్। ఘటే జ్ఞానమస్తి మోక్షే ఇచ్ఛాస్తీత్యాదౌ వైషయికమ్ — అభివ్యాపకమవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన వృత్తిమత్త్వమ్। సర్వస్మిన్నాత్మన్యస్తి తిలేషు తైలమస్తీత్యాదావభివ్యాపకం తత్ — ఇతి ఖణ్డనదేవః।

అభావే తు ఘటో నాస్తీత్యాదౌ తదుపపాదనం నఞ్శబ్దే ద్రష్టవ్యమ్।

ఆధారీ-(ఆఙ్-ధృ-ణిచ్-ఘఞ్-ఙీష్) స్త్రీ-శాకవిశేషః (ఆన్ధ్రీగీ-)తద్గుణాః- కషాయ తిక్త రూక్షోష్ణత్వాని-కఫక్రిమి కుష్ఠ విష శ్విత్ర పాణ్డురోగ నాశకత్వఞ్చ-

ఆధావ్- ధా- ఆఙ్- ధావ్- ఉ- ఆధావతి-

ఆధావ(ఆఙ్- ధూఞ్- ఘఞ్) పు-ఆకమ్పనమ్ — వేదే మన్త్రవిశేషః। మానాసుతే శుక్ర శుక్రమాధుమో మిత్యాదయః, భన్దనాసు, కోతనాసు, నూతనాసు, దేశేషు, మేషీషు, వాశీషు, విశ్వభృత్సు, మాధ్వీషు, కకుహాసు, శక్వరీషు, శుభ్రాసు, ఇత్యాదయః- తే శుక్ర శుక్ర మాధుమో మిత్యన్తాః ద్వాదశ ఆధావమన్త్రాః।

ఆధావయ- ధా- (ఆఙ్- ధావయ్) ఉ-ఆధావయతి-

ఆధి- ధా-(ఆఙ్- ధి)(ఆఙ్- అధి) తు- అధిత-

ఆధి-(ఆఙ్-డుధాఞ్-కి) పు- ఆత్యాశా- అధిష్ఠానమ్- కదలీవృక్ష ఇతి క్వచిత్- మనోవ్యథా- తజ్జనిత ఉన్మాదరోగవిశేషోఽస్తి- చోర రాజపురుష శత్రుభిః తదన్యైర్వాపి తాపితస్య ధనక్షయా ద్బన్ధుక్షయాద్వా కాముకస్య ప్రియాఽసంప్రాప్త్యా వా, గాఢం క్షతచిత్తస్య య ఉన్మాదో జాయతే స ఆధిజ ఉన్మాదః- తద్వాన్ వివిధం బ్రవీతి గాయతి హసతి విపరీతజ్ఞానసర్గమూఢో భవతి- తత్ర ధనబన్ధ్వాదినాశజనితే పాణ్డుర్దీనో ముహుర్హా హా ఇతి రోదితి- తద్గుణాన్ బహుమన్యతే- అకస్మాన్మూర్ఛతి- శోకక్లిష్టమనా జాగరూకో విచేష్టతే-ఇతి తల్లక్షణమ్- తచ్చికిత్సా తు ఇష్టవస్తువినాశాజ్జాతస్య తత్సదృశప్రాప్తిసాన్త్వాశ్వాసైశ్శాన్తిర్భవతి- కామ శోక భయ క్రోధ హర్షేర్ష్యా లోభజనితానాం పరస్పర ప్రతిద్వన్ద్విభిస్తైరేవ శాన్తిరితి చ-

ధర్మశాస్త్రే వ్యవహారకాణ్డే ధనప్రయోగే విశ్వాసహేతుః ప్రతిభూ వ్యతిరిక్తః- తత్పర్యాయాః- బన్ధ- బన్ధక -ఆధిర్నామ గృహీతస్య ధనస్యోపరి విశ్వాసార్థమధమర్ణేన యదుత్తమర్ణే ధ్రియతే తత్- ఇతి తల్లక్షణమ్. ఆధిర్ద్వివిధః- కృతకాలోఽకృతకాలశ్చేతి- పునర్ద్వివిధః- గోప్యభోగ్యశ్చేతి- పునర్ద్వివిధః- స్థావరో జఙ్గమశ్చేతి- కృతకాలో నామాధానకాల ఏవాస్మిన్ కాలే మయాయమాధిర్మోక్తవ్యోఽన్యథా తవైవాధిర్భవతీత్యేవం నిరూపితకాలః- అకృతకాలో నామ గృహీతధనప్రత్యర్పణావధిరనిరూపితకాలః-గోప్యో నామ రక్షణీయః- భోగ్యో నామ భోగ

కాన్తావచూర్ణమ్. నారాయణచూర్ణం సురాదిభిస్సహితమ్- హపుషాదిచూర్ణమ్- పఞ్చసమచూర్ణమ్- కృష్ణాదిచూర్ణం తక్రేణ సహితమ్- లవణత్రితయాది చూర్ణమ్- లవణత్రితయాదిఘృతమ్- తుమ్బుర్వాది చూర్ణమ్- తాలీసాది చూర్ణమ్. తాలీసాదిగుటికా- శతావరీతైలమ్- నారాచరసః- ఇత్యాదయః-

ఆధ్మా [ఆఙ్-ధ్మా. ల్యుట్. ఙీప్] స్త్రీ. నలికానామగన్ధద్రవ్యమ్

ఆధ్మాప్- ధా. ఆఙ్-ధ్మాప్- ఉ. ఆధ్మాస్యతే.

ఆధ్మాసయ్- ధా- ఆఙ్- ధ్మాసయ్ ఉ- ఆధ్మాసయతి

ఆధ్య- మనోజ్ఞాదిః- [ఆఙ్- ధ్యై- క] త్రి- అపూర్ణం ధ్యాయతి య స్సః-

ఆధ్యక- [ఆధ్య-వున్] న. ఆధ్యస్యభావః

ఆధ్యశ్వి- గహాదిః- [అధ్యశ్వ ఇఞ్] పు- అశ్వమధిష్ఠితో య స్తస్యాపత్యమ్-

ఆధ్యశ్వియ- [అధ్యశ్వ ఛ] త్రి. అశ్వమధిష్ఠితో య స్తస్యాపత్యే జాత ఇత్యాదిః-

ఆధ్యా- ధా- ఆఙ్ ధ్యా ఉ- ఆధ్యాస్యతి-

ఆధ్యాత- [ఆఙ్- ధ్యై- క్త] త్రి- చిన్తితమ్. అభిప్రేతమ్.

ఆధ్యాత్మిక- [అధ్యాత్మ- ఠఞ్] త్రి- మనశ్శరీరాదిభవః తాపత్రయాన్తర్గతో దుఃఖవిశేషః.

సాంఖ్యశాస్త్రే ఆధ్యాత్మిక్యో నామతుష్టివిశేషాశ్చత్వారః-తాశ్చ క్రమాత్ ప్రకృతితుష్టిరుపాదానతుష్టిః కాలతుష్టిర్భాగ్యతుష్టిశ్చేతి చతస్రః. తేషాం క్రమేణ సంజ్ఞాన్తరాణి- అమ్భః సలిలా ఆపో వృష్టిశ్చేతి-

ఆధ్యాన [ఆఙ్. ధ్యై- ల్యుట్] న. చిన్తా. ఉత్కణ్ఠాపూర్వకస్మరణమ్.

ఆధ్యానాధికరణ- న. ఉత్తరమీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే సప్తమమధికరణమ్.

తచ్చ శఙ్కరమధ్వమతయోః- నతు రామానుజమతే. తత్ర సూత్రే ద్వే-ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ఇతి- కాఠకే పఠ్యతే- ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధి ర్బుద్ధే రాత్మా మహాన్ పరః॥ మహతః పరమవ్యక్త మవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తత్ర సంశయః- కిమేతే సర్వ ఏవార్థాదయ స్తత స్తతః పరత్వేన ప్రతిపాద్యన్తే, ఉత పురుష ఏవైభ్యః సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి- తత్ర తావ త్సర్వేషామేషాం పరత్వేన ప్రతిపాదనమితి యుక్తమ్- ఇదమస్మాత్పర మిదమస్మాత్పర మితిహి శ్రూయతే. బహూన్యేతాని వాక్యాని భవన్త్వనర్థాని పరత్వేనోపపాదయితుం శక్యన్తే, ఏకస్మిన్ వాక్యభేద దోషశ్చ నేతి

పూర్వపక్షః- నప్రత్యేక మేషాం పరత్వప్రతిపాదనమ్, ప్రయోజనాభావాత్- నహితరేషు పరత్వేన ప్రతిపాదయిషితేషు కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే- పురుషస్త్వింద్రియాదిభ్యః పరస్మిన్ ప్రతిపన్నే మోక్షసిద్ధి ర్దృశ్యతే, నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి- ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రకృతస్య పురుషస్య ఆత్మత్వాది లిఙ్గైశ్చ పురుష ఏవ పరత్వేన ప్రతిపాద్యత ఇతి రాద్ధాన్తః- అర్థాదీనాం మత్రోక్తి రాధ్యానా యైవ, తత్పరత్వ ధ్యానపూర్వక పురుషదర్శనాయైవ, స్వతః ప్రయోజనాభావాత్- ఆత్మ శబ్దాల్లిఙ్గాచ్చ ఇతిసూత్రార్థః శంకరమతే

పరమాత్మ జ్ఞాన సాధనోపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారౌ కర్తవ్యా నవేతి సంశయః- నకర్తవ్యా, ప్రమాణాభావాత్- నచ సర్వగుణోపసంహారే విధిరస్తీత్యుక్తమితి వాచ్యమ్- అనుపసంహారేఽపి మోక్షప్రాప్తేరుక్తత్వాత్-ఫలాన్తరస్యానపేక్షితత్వాత్- వ్యర్థవిధేరనపేక్షితత్వాత్ -ఇతిపూర్వపక్షః- అత్ర సర్వగుణోపసంహారస్యకర్తవ్యత్వే ప్రమాణదర్శకం సూత్రమ్ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్ ఇతి-సర్వవిద్యానాంభగవన్మాహాత్మ్యేనతద్గుణాభిధాయకత్వాత్ గుణాభిధానస్య చాశేషగుణోపసంహారపూర్వక ధ్యానార్థత్వాత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాదితితదర్థః-గుణానాంధ్యానార్థత్వేప్రమాణంతు జ్ఞానార్థ మథ ధ్యానార్థం గుణానాం సముదీరణా। జ్ఞాతవ్యాస్త్వథ ధ్యాతవ్యా గుణా స్సర్వే స్వతో హరేరిత్యాది పరమసంహితావచనమ్, గుణా స్సర్వేపి వేత్తవ్యా ధ్యాతవ్యాశ్చ నసంశయః। నాన్యత్ప్రయోజనం ముఖ్యం గుణానాం కథనే క్వచిదిత్యాది బ్రహ్మతర్కవచనం చేతి. అనుపసంహార ప్రమాణదర్శకం సూత్రమ్ ఆత్మశబ్దాచ్చేతి- ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి గుణాన్తరవ్యావృత్తిపూర్వ కాత్మత్వోపాసనవిధాయక ప్రమాణసద్భావాదితి తదర్థః-అత్రాధికారిభేదేన గుణోపసంహారానుపసంహారౌ కర్తవ్యావితి రాద్ధాన్తః మధ్వమతే

ఆధ్రి. [వేద] సర్వతో ధారణీయః దుర్బలః-

ఆధ్వర [అధ్వర- అణ్] త్రి- అధ్వరసంబన్ధీ-

ఆధ్వరాయణ- (అధ్వర-ఫక్) త్రి అధ్వరస్యాపత్యమ్-

ఆధ్వరిక-[అధ్వర- ఠక్] త్రి- అధ్వరేభవః- అధ్వరస్య వ్యాఖ్యానరూపోగ్రన్థః

ఆధ్వర్యవ- (అధ్వర్యు- అఞ్) త్రి- యజుర్వేదబుద్ధి స్సమ్బన్ధీ- యజుర్వేద విహితః-[అధ్వర్యు- అణ్-]అధ్వర్యోర్భావః-

ఆన్. ధా. అన. అస్యలిటిరూపమ్. ఉ. అన—అట్. అ

ఆధిక్య (అధిక॰ ష్యఞ్) న॰ అధికస్య భావః॰
ఆధిల్స॰ ధా॰ ఆఙ్-ధిల్స- ఆధిత్సతి-
ఆధిదైవిక॰ (అధిదేవ॰ ఠఞ్) త్రి॰ అగ్నివాతాది హేతుకః తాపత్రయాన్తర్గతో దుఃఖవిశేషః-
ఆధిపత-(అధిపతి- అణ్) త్రి॰ అధిపతేరపత్యమిత్యాది-
ఆధిపత్య-(అధిపతి- యక్) న॰ ప్రభుత్వమ్-
ఆధిభౌతిక- (అధిభూత- ఠఞ్) త్రి॰ వ్యాఘ్ర సర్పాదిహేతుకస్తాపత్రయాన్తర్గతో దుఃఖవిశేషః॰
ఆధిరథి॰ (అధిరథ॰ ఇఞ్) పు॰ కర్ణః॰
ఆధిరాజ్య (అధిరాజ- ష్యఞ్) న॰ అధిరాజస్య కర్మ భావో వా-
ఆధివేదనిక(అధివేదన॰ ఠక్—అధివేదన-ఠఞ్) త్రి॰ ఏకస్యాం వివాహితాయామపరస్యా వివాహకాలే పూర్వస్యై భార్యాయై దేయం ధనమ్.
ఆధీత॰ త్రి॰ (వేదే) అధ్యాతమ్॰ అధిశ్రితమ్.
ఆధునిక [అధునా॰ ఠఞ్] త్రి॰ ఇదానీంతనమ్॰ నూతనమ్॰
ఆధూ-ధా॰ ఆఙ్- ధూఞ్—ఆ-ధూ-ఉ॰ ఆధూయతే॰
ఆధూత (ఆఙ్॰ధూఞ్॰క్త—ఆఙ్॰ధూ॰క్త) త్రి॰ కమ్పితమ్—సంగీతశాస్త్రే క్రియావిశేషవిశిష్టః శిరో భేదః. ఉచ్చైస్తిర్యక్క్రమాత్ శిర ఆధూతమితి తల్లక్షణమ్॰ గర్వేణ స్వాఙ్గదర్శనే, పార్శ్వస్థానో నిరీక్షణే, శోత్సాహమిత్యభిమానే చ తస్య వినియోగః॰
ఆధూనన॰[ఆఙ్-ధూని॰ ల్యుట్] న॰ కమ్పనమ్॰

పూర్వమీమాంసాయాం తద్విషయమధికరణం దశమేఽధ్యాయే పఞ్చమపాదేఽష్టమమ్॰ తద్యథా॰ అగ్నిచయనే ఆధూననార్థా బహవో మన్త్రాః పఠితాః॰ ప్రయోగే తు తదేకదేశే సంఖ్యాఽభిహితా- సప్తభిరాధూనోతీతి॰ తత్ర ప్రథమాన్నైకర...క కపాల సామిధేనీన్యాయేన ప్రథమపఠితస్యైవ మన్త్రస్యోపక్రమః ప్రాప్నోతి॰ తదయుక్తమ్, యతోఽక సంఖ్యాతిరిక్తానాం ప్రకరణపఠితానాం మన్త్రాణాం వైయర్థ్యం ప్రసజ్యేత్॰ తస్మాత్ ప్రకరణేన క్రమం బాధిత్వా యథేచ్ఛమేవ ప్రథమతో మధ్యతోఽన్తతో వోపక్రమ్య విహితసంఖ్యా పూరణీయేతి-

ఆమూర్తరజస॰ పు॰ అమావసువంశే బలాకాశ్వపుత్రస్య పుత్రేషు చతుర్థః॰ తేన నిర్మితం పురం ధర్మారణ్యం నామ॰
ఆధృషీయ॰[ఆ- ధృష- ఛ) త్రి॰ వ్యాకరణే ధాతుగణవిశేషః, చురాద్యన్తర్గతః తద్గణగతో ధాతుః॥ తస్మాణ్ణిజ్వికల్పః- గణసూత్రమ్॰ ఆధృషాద్వేతి॰ అస్యపర్యాయః॰ యుజాదిః॰ యుజాదికః॥

ఆధృషీయా యథా॰ యుజ పృచ సంయమనే॰ అర్చ పూజాయామ్॰ షహ మర్షణే॰ ఈర క్షేపే॰ లీ ద్రవీకరణే॰ వృజీ వర్జనే॰ వృఙ్ ఆవరణే॰ జ్యా వయోహానౌ॰ రిచ వియోజన సంపర్చనయోః॰ శిష అసర్వోపయోగే॰ విపూర్వోఽతిశయే॰ తప దాహే॰ తృప తృప్తౌ॰ సందీపన ఇత్యేకే॰ ఛృదీ సందీపనే॰ చృప ఛృప దృప సందీపన ఇత్యేకే॰ దృభీ భయే॰ దృభ సందర్భే॰ శ్రథ మోక్షణే॰ హింసాయామిత్యన్యే॰ మీ గతౌ॰ గ్రన్థ బన్ధనే॰ శీక ఆమర్షణే॰ చీక చ॰ అర్ద హింసాయామ్॰ స్వరితేత్॰ హిసి హింసాయామ్॰ అర్హ పూజాయామ్॰ ఆఙః షద పద్యర్థే॰ శున్ధ శౌచకర్మణి॰ ఛద అపవారణే॰ స్వరితేత్॰ జుష పరితర్కణే॰ పరితర్కణమూహః హింసా వా. పరితర్పణ ఇత్యేకే॰ పరితర్పణం సంతృప్తిక్రియా॰ ధూఞ్ కమ్పనే॰ ప్రీఞ్ తర్పణే॰ శ్రన్థ గ్రన్థ సందర్భే॰ ఆప్ఌ లమ్భనే॰ సాన్త్వన ఇత్యేకే॰ స్వరితేదయమిత్యేకే. తను శ్రద్ధోపకరణయోః॰ ఉపసర్గాచ్చ దైర్ఘ్యే॰ చన శ్రద్ధోపహననయోరిత్యేకే॰ వద సందేశ వచనే॰ స్వరితేత్॰ అనుదాత్తేదిత్యేకే॰ వచ పరిభాషణే॰ మాన పూజాయామ్॰ భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదీ॰ శిచ్ సంయోగే నైవాత్మనేపదమిత్యేకే॰ గర్హ వినిన్దనే॰ మార్గ అన్వేషణే॰ కఠి శోకే॰ ఉత్పూర్వోఽయముత్కణ్ఠాయామ్॰ మృజూ శౌచాలఙ్కారయోః॰ మృష తితిక్షాయామ్॰ స్వరితేత్॰ ధృష ప్రసహనే॰ ఇత్యాధృషీయాః॥

ఆధేనవ [అధేను- అణ్] న॰ అధేనూనాం సమూహః॰
ఆధేయ[ఆఙ్ డుధాఞ్ యత్] త్రి॰ ఉత్పాద్యమ్. అర్పితమ్॰ శాస్త్రే ఆధార ప్రతిసంబన్ధి॰ ఆధారశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్॰
ఆధేయశక్తి, స్త్రీ॰ మధ్వమతే శక్తిభేదః॰ అన్యాహితా శక్తిరాధేయశక్తిరితి తల్లక్షణమ్. యథా ప్రతిష్ఠాదినా ప్రతిమాదిగతా శక్తిః॰
ఆధోరణ॰ (ఆఙ్॰ధోర్ఋ॰ ల్యు] పు॰ హస్త్యారోహః॰ హస్తినాం శిక్షకః॰ తత్పర్యాయాః. హస్తిపక॰ నిషాదిన్- సాదిన్॰ యన్తృ॰ మహామాత్ర॰ హస్త్యారోహ॰ గజాజీవ॰ ఇభపాలక॰ ఏతదర్థకశబ్దాశ్చ॰
ఆధ్మా ధా॰ ఆఙ్॰ ధ్మా॰ ఉ॰ ఆధ్మాయతే॰
ఆధ్మాత॰[ఆఙ్॰ ధ్మా॰ క్త]త్రి॰ దగ్ధః॰ శబ్దితః॰ పూరితః॰ స్ఫీతోదరః॰ వాతరోగవిశేషవిశిష్టః॰
ఆధ్మాన[ఆఙ్॰ ధ్మా ల్యుట్] న॰ శబ్దః॰ దాహః॰ పూరణమ్॰ వాతనిరోధజాతోదరస్ఫీతతా.

వైద్యశాస్త్రే వాతరోగవిశేషః॰ పక్వాశయే వాతనిరోధేన చలచలశబ్దేన గుడగుడాశబ్దేన వా సహితాఽత్యుగ్రవేదనాసహితా వాతపూర్ణా చర్మపుటకతుల్యతా యత్ర, తదాధ్మానమితి తల్లక్షణమ్. తదేవామాశయే చేత్ ప్రత్యాధ్మానమిత్యుచ్యతే. తచ్చికిత్సా అనాహవత్॰ తత్ప్రయోగాః॰ మహారాస్నాదిః మహా॰

ఆననామ్. ధా. ఆఙ్. ననామ్. ఉ. ఆననామ.

ఆననాహ. ధా. ఆఙ్. ననాహ. ఉ. ఆననాహ.

ఆనన్ృత్. ధా. ఆఙ్. నన్ృత్. ఉ. ఆనన్ృతతుః.

ఆనన్తర్య (అనన్తర. ష్యఞ్) న. అవ్యవధానమ్. త్రి. అవ్యవహితమ్.

ఆనన్తర్యన్యాయ. పు. పూ. ర్వమీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే ఏకాదశమధికరణమ్. తద్యథా. దర్శపూర్ణమాస ప్రకరణే శ్రూయతే. హస్తావవనేనిక్తే ఉలపరాజిం స్తృణాతీతి. కిం హస్తావనేజనం దర్భాస్తరణ ఏవాఙ్గముత ప్రాకరణికసకలపదార్థాఙ్గమితి సంశయః. తత్ర హస్తశుద్ధి దర్భాస్తరణవాక్యయో రానన్తర్యేణ పఠితత్వాత్ క్రమప్రమాణేన హస్తశుద్ధి రాస్తరణాఙ్గమితి పూర్వపక్షః. అనవనేజనాత్ హస్తసంస్కారః సంస్కృతౌ చ హస్తౌ సర్వాసు ప్రకరణ యోగ్యావితి సామర్థ్యం లిఙ్గమ్. ప్రకరణంచ దర్శపూర్ణమాసయోః. అతః ప్రబలాభ్యాం లిఙ్గప్రకరణాభ్యాం క్రమబాధాత్ సర్వశేషో హస్తశుద్ధిరితి సిద్ధాన్తః. అయమేవ హస్తావనేజనన్యాయ ఇత్యప్యుచ్యతే.

ఆనన్త్య. (అనన్త. ష్య) త్రి. అనన్తమ్. (అనన్త. ష్యఞ్) న. అనన్తత్వమ్.

ఆనన్ద్. ధా. ఆఙ్. నన్ద్. ఉ. ఆనన్దతి. ఆనన్ద్యతే.

ఆనన్ద. (ఆఙ్. టునది. ఘఞ్) పు. సుఖమ్. — ప్లక్షద్వీపేశ్వరస్య మేధాతిథేః పుత్రేషు చతుర్థః. — దేశవిశేషః. మత్స్యపురాణే అపరాన్తజనపదేషు పరిగణితః. — న. ప్లక్షద్వీపే వర్షవిశేషః.

పు. జ్యోతిషే సంవత్సరవిశేషః. అబ్దషష్ట్యమష్టచత్వారింశః. — యోగవిశేషః. ఆదిత్యవాసరే అశ్వినీ. సోమవాసరే మృగశిరః. మఙ్గళవాసరే ఆశ్లేషా. బుధవాసరే హస్తః. గురువాసరే అనురాధా. శుక్రవాసరే ఉత్తరాషాఢా. శనివాసరే శతభిషక్. ఏవం వారనక్షత్రయోగశ్చేదానన్ద ఇతి తల్లక్షణమ్. అస్మిన్ యాత్రాయాం పఞ్చదశభిర్దినైః కార్యసిద్ధిః. ఆశ్చర్యదర్శనంచ.

పు. నాట్యశాస్త్రే నిర్వహణసన్ధ్యఙ్గవిశేషః. వాఞ్ఛితార్థప్రాప్తిరానన్ద ఇతి తల్లక్షణమ్. — యథా రత్నావల్యామ్. రాజా॥ యథాహ దేవీ. ఇతి రత్నావలీం గృహ్ణాతి — యథాచ వేణీసంహారే. ద్రౌపదీ॥ నాథ. విస్మరితమ్మి ఏదం వావారం. ణాహస్స ప్పసాదేణ పుణో సిక్ఖిస్సం. (నాథ విస్మృతాస్మి ఏతం వ్యాపారమ్. నాథస్య ప్రసాదేన పునః శిక్షిష్యే) ఇతి కేశాన్ బధ్నాతి. అత్ర ప్రార్థిత రత్నావలీప్రాప్తి కేశసంయమనయో ర్వత్సరాజ ద్రౌపదీభ్యాం ప్రాప్తత్వా దానన్దః.

సంగీతశాస్త్రే నిస్సారుకప్రబన్ధభేదః. విరామా

నం ప్రుతద్వయమానన్ద ఇతి తల్లక్షణమ్.

— సుఖవిశేషః. సచ బహువిధః. మనుష్యాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణాం దేవగన్ధర్వాణాం పితౄణాం ఆజానజదేవానాం కర్మదేవానాం దేవానామిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేః బ్రహ్మణ శ్చానన్ద ఇతి. ఏతేషు చానన్దేషు పూర్వస్మాత్పూర్వస్మా దుత్తరఉత్తర శ్శతగుణః. బ్రహ్మానన్ద స్త్వపరిచ్ఛిన్నః. సఏవ సుఖానన్ద ఇతి శఙ్కరాదీనాం మతమ్. బ్రహ్మానన్దసజాతీయ ఇతి రామానుజమతమ్. జీవానాం స్వయోగ్యమనుష్యాదిభేదభిన్నానాం ముక్తానాం పూర్వోక్తక్రమేణ తారతమ్యవిశిష్ట ఏవానన్దః. బ్రహ్మానన్దాపేక్షయా న్యూనా ఏవచేతి మధ్వమతమ్.

వైద్యశాస్త్రే రసయోగవిశేషః. తత్కల్పో యథా. జాతీఫలమ్ హిఙ్గుళమ్ సైన్ధవలవణమ్ వరాటభస్మ శుద్ధవిషమ్ ఉన్మత్తబీజమ్ పిప్పలీచేతి సమాంశాన్ సంమర్ద్య గుఞ్జాపరిమాణాన్ వటకాన్ కుర్యాత్. అయం రసః శర్కరయా సహ దేయః. ఉదరరోగ వాతశూలామాతిసార గ్రహణీరోగహరః.

ఆనన్దగిరి. పు. శఙ్కరాచార్యశిష్య వ్యన్యతమః. తదీయోపనిషద్భాష్యాది టీకాకారః. స బృహస్పత్యంశజాత ఇతి కేచిత్. నర్మదేశ్వరాంశజ ఇత్యన్యే. అయం శాలివాహనశకే నవమశతాబ్ద్యాం స్థిత ఇత్యాధునికాః వేద ద్వదన్తి.

ఆనన్దథు. (ఆఙ్. టునది. అథుచ్) పు. సుఖమ్. ఆనన్దః.

ఆనన్దన (ఆఙ్. టునది. ల్యుట్) న. ఆనన్దః. (ఆఙ్. నన్ది. ల్యుట్) న. ఆనన్దకరణమ్. ఆపృచ్ఛనమ్ (కుశలప్రశ్నేన ఆనన్దకరణమ్)

ఆనన్దమయ (ఆనన్ద. మయట్) త్రి. ఆనన్దవికారః. ఆనన్దప్రచురః.

ఆనన్దమయాధికరణ. న. ఉత్తరమీమాంసాయాం ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమే పాదే షష్ఠమధికరణమ్. తత్ర సూత్రాణి. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. నేతరోఽనుపపత్తేః. భేదవ్యపదేశాచ్చ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. ఇతి — తైత్తిరీయకే శ్రూయతే. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి ప్రకృత్య సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి. తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మా ప్రాణమయ ఇతి. తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ప్రాణమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మా మనోమయ ఇతి. తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి చ సవిస్తర మభిధాయ, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇత్యా

ట- అనీల్- అన్యత—అని. అస్య అనిడాదేశధాతు కే నిష్ఠాయాంచరూపమ్- ఉ. అన్యతే- అనితః—ఆట్- అట- ఉ- అన్యతః-

ఆట- సఙ్కలాదిః-[అత- క్వప్] త్రి- ఉచ్ఛ్వసితా-

ఆన [అన-ఘఞ్] పు-ఉచ్ఛ్వాసః-వ్యాకరణే శానచ్ కానచ్ చానశ్ ఇత్యేతేషాం, అనచ్ ఇత్యుణాదిప్రత్యయస్యచ, రూపమ్—అత్రశానచ్ కానచ్ ఇత్యేతౌ లకారాదేశౌ- తస్మాత్తయో రాత్మనేపదసంజ్ఞా- ౧౪॥ ౪౭॥ తఙానావాత్మనేపదమ్- ౧౦౦ తఙానావాత్మనేపదమ్—ఆనేపరే అఙ్గసంబన్ధినోఽకారస్య మూమాగమో భవతి- ఉ-పచమానః—ఆసధాతోః పరస్య ఆనస్య ఆదే రీకారో భవతి-ఉ-ఆసీనః—౭॥౧॥౨॥ సూ॥ ఆనేముక్- ౮౩ ఈదాసః.

ఆనర్-ధా- ఆట్- అనర్ ఉ- అనర్

ఆనక [అని-ణ్వుల్]పు- భేరీ-పటహః-మృదఙ్గః-సశబ్దమేఘః-పరమాత్మేతి కేచిత్- త్రి- జీవకః. ఉచ్ఛ్వాసకః-ఉత్సాహక ఇతికేచిత్—వ్యాకరణే ఉణాది ప్రత్యయవిశేషః- తద్విధి ర్యథా- ౩ పా॥౧౩ సూ॥ ఆనక శీఙ్ భియః- ఉ-శయానకః-భయానకః-

ఆనకదున్దుభి- [ఆనక- దున్దుభి]పు- వసుదేవః-

ఆనకస్థల- ధూమాదిః- న- దేశవిశేషః-

ఆనకస్థలక- [ఆనకస్థల-వుఞ్]త్రి- ఆనకస్థలే జాతఇత్యాదిః-

ఆనక్ష్- ధా- అక్షూ- అస్య లిటి రూపమ్- ఉ-ఆనక్ష-

ఆనగ్-ధా ఆట్- అగ్- ఉ- ఆనగ్— ఆఙ్- అనగ్-ఉ-ఆనగ్

ఆనఙ్-వ్యాకరణే కార్యవిశేషః ద్వన్ద్వే ఉత్తరపదేపరతః పూర్వపద స్యానాదేశః అన్ రూపః-తత్రాపి నకారలోపే ఆకారః పరిశిష్యతే- సచ ఋకారాన్తానాం ద్వన్ద్వే దేవతాద్వన్ద్వేచ భవతి. ఋకారాన్తస్య పుత్రశబ్దేచ పరే భవతి. ఉ-హోతాపోతారౌ. హోతృపోతృనేష్టోద్గాతారః. మాతాపితరౌ. అగ్నావిష్ణూ. పితాపుత్రౌ. ౬॥ ౩॥ ౨౫సూ. ఆనఙృతోర్ద్వన్ద్వే- ౨౬-దేవతా ద్వన్ద్వేచ.

ఆనఞ్ఛ్-ధా. అఞ్చు అస్య లిటిఫలిరూపమ్. ఉ, ఆనఞ్ఛ—అకి. అస్యలిటిరూపమ్. ఉ.ఆనఞ్ఛే.

ఆనఙ్గ్. ధా. అగి- అస్య లిటిరూపమ్. ఉ. ఆనఙ్గ.

ఆనచ్. వ్యాకరణేఉణాది ప్రత్యయవిశేషః. ఆన స్య రూపః- తద్విధి ర్యథా. ఉణాది౨ పా॥౮౯-తమ్యానచ్ సువః యుఞ్జిబుధి దృశః కిచ్చ- హుల్కే సనమో లుక్ఛన్దస్యపి. తే దశచ్- ఉ సువానః-యువానః-బుధానః-దృశానః- బాహురాణః- శివ్వానః-బాహుల కాత్క్రేపః- ఉ-కృపాణః.

ఆనఞ్ఛ్- ధా అఞ్చు,అచి, అనయో ర్లిటిరూపమ్-ఉ-ఆనఞ్చ

ఆనఞ్జ్. ధా- అఞ్జూ- అస్య లిటి రూపమ్-ఉ-అనఞ్జ-

ఆనట్-ధా-ఆఙ్-నట్-ఉ-ఆనటతి—వేదవ్యాస్త్యర్థకమ్-

ఆనట- అర్ధర్చాదిః, శాకటాయనమతే- న్న-ఈషన్నట-

ఆనట్ట్. ధా. అట్ట, అడ్డ, అనయో ర్లిటిరూపమ్. ఉ- ఆనట్టే

ఆనడుహ- ఋశ్యాదిః (అనడుహ్. అణ్)త్రి- వృషభసంబన్ధి- తన్నామాకశ్చిత్-

ఆనడుహక- (ఆనడుహ- క)న- దేశవిశేషః-(అనడుహ్- వుఞ్)త్రి- అనడుహాకృతమ్-

ఆనడుహి- (అనడుహ్- ఇఞ్)అనడుహోఽపత్యమృషివిశేషః-

ఆనడుహ్య-అశ్వాదిః-గర్గాదిః-(అనడుహ్-యఞ్)పు- అనడుహో గోత్రాపత్యమ్-

ఆనడుహ్యాయన- (ఆనడుహ్య-ఫక్) పు-ఆనడుహ్యస్య గోత్రాపత్యమ్-

ఆనడుహ్యాయని- (ఆనడుహ్య- ఫిఞ్)పు- దేశవిశేషః-

ఆనడ్డ్- ధా- అడ్డ- అస్యలిటి రూపమ్- ఉ- ఆనడ్డ

ఆనట్ట్- ధా- అటి- అస్య లిటిరూపమ్- ఉ- ఆనట్టే-

ఆనత-(ఆఙ్-నమ-క్త)త్రి- కృతప్రణామః-అధోముఖః-నమ్రః-న-కామశాస్త్రోక్తసురతమ్-

ఆనతి- (ఆఙ్- నమ- క్తిన్) స్త్రీ- ప్రణామః- అధోభావః. నమ్రతా—పూర్వయా మాం సాయం కృత్వా సరిత్రీయ వశకారః- ఋత్విగ్భ్య దక్షిణాయానన్య తదర్థత్వమ్ప్రిశ్వత్వే ద్రష్టవ్యమ్-

ఆనద్-ధా-ఆఙ్- నద్-ఉ-ఆనదతి—ఆఙ్- నహ్-అస్యక్తాదేప్రత్యయరూపమ్- ఉ- ఆనద్ధా- ఆనద్ధమ్-

ఆనద్ధ- (ఆఙ్ - నహ- క్త) న- చర్మణా బద్ధముఖంవాద్యమ్ తత్పర్యాయః- అవనద్ధ-

ఆనద్ధ విశేషాః- ఝల్లరీ- మురజః- మర్దలః- భేరీ- పటహః- కరడా- కుడుక్కా- కుడుపా- హుడుక్కా- కరట్టః-ఘనసః- డవసః-ఢక్కా-భక్కా- డమరుకః- నిస్సాణః- సోల్లుకః- ఆభాణః- తున్బురీ- దున్దుభిః- మణ్డిభక్కా- దుక్కలీ- సిల్లరా- ఘూకా-త్రివలీ- తప్పుట్టః- ఇత్యాదయః-

ఆనన- (ఆఙ్- అన- ల్యుట్) న- ముఖమ్- సర్వతోజీవనమ్-

ఆననట్- ధా- ఆఙ్- నట్- ఉ-ఆననట-

ఆననద్- ధా- ఆఙ్- ననద్- ఉ- ఆననద— ఆఙ్- ననహ్- అస్యథలిరూపమ్ ఉ- ఆననద్ధ-

ఆననన్ద్- ధా- ఆఙ్- నన్ద్- ఉ- ఆననన్ద-

ఆననమ్- ధా- ఆఙ్- ననమ్- ఉ- ఆననమ-

ఆననర్త్- ధా- ఆఙ్-ననర్త్- ఉ- ఆననర్త.

ఆననహ్- ధా- ఆఙ్- ననహ్- ఉ- ఆననహ-

ఆననాట్- ధా- ఆఙ్- ననాట్- ఉ- ఆననాట-

ఆననాద్- ధా- ఆఙ్- ననాద్- ఉ- ఆననాద-

శబ్దా రాశిష్వితి ధాతోః శ్రీశేషుబహుశబ్దసంభవాత్- అన్నరసమయః ప్రాణమయ ఇత్యన్నమయాదీనామన్నాదివికారాత్మకత్వేన జీవత్వాత్- యద్యపి బ్రహ్మశబ్దేన విష్ణోరప్యస్తి ప్రాప్తిః, తథాఽపినాఽసావానన్దమయః- బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి తస్యానన్దమయావయవత్వోక్తేః- అత ఆనన్దమయో బ్రహ్మాదిజీవశ్చిత్ప్రకృతిర్వా జీవా వేతి పూర్వపక్షః— అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేత్యానన్దమయే బ్రహ్మశబ్దాభ్యాసాద్విష్ణురేవానన్దమయః- హిరణ్యగర్భాదీనాం తత్వపూర్ణత్వేన బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థత్వాభావాత్- ముఖ్యార్థత్యాగేనాముఖ్యార్థగ్రహణాయోగాదితి రాద్ధాన్తః-

అథ సూత్రార్థః— ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్- పర ఏవానన్దమయో భవితుమర్హతి- అభ్యాసాత్- తస్మిన్నేవానన్దశబ్దస్య బహుకృత్వోఽభ్యస్యమానత్వాత్- —వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్- నానన్దమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి, వికారార్థకమయట్ఛబ్దసద్భావాదితి చేన్న- ప్రాచుర్యాత్- తత్ప్రకృతవచనే మయడితి ప్రాచుర్యార్థే మయటః స్మరణాత్— తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ- ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణ ఆనన్దహేతుత్వవ్యపదేశాత్ ప్రాచుర్యార్థ ఏవ మయడుపపన్నః— మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే- బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమ్య సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యస్మిన్ మన్త్రే యద్బ్రహ్మ నిర్ధారితం తదేవేహ గీయతే, అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి— నేతరోఽనుపపత్తేః- ఇతరః ఈశ్వరాదన్యో జీవ ఇతి యావత్- నానన్దమయశబ్దేనాభిధీయతే- అనుపపత్తేః- సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదినా శ్రుతానాం సృష్ట్యాదీనామనుపపత్తేః— భేదవ్యపదేశాచ్చ- రసో వై సః రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి జీవానన్దమయయోర్భేదేన వ్యపదేశాచ్చ— కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా- సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి కామయితృత్వనిర్దేశాత్ నానుమానికమపి, సాఙ్ఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానమపి, ఆనన్దమయత్వేన కారణత్వేన వా అపేక్షితవ్యమ్— అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి- అస్మిన్నానన్దమయే, అస్య ప్రతిబుద్ధస్య జీవస్య, తద్యోగం తద్భావాపత్తిం, శాస్తి శాస్త్రం- యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే। అథ సోఽభయం గతో భవతీతి- ఇతి స్మృతికారమతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్- ఆనన్దమయ ఆత్మేత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే- అభ్యాసాత్- అసన్నేవ స భవతీతి నిగమనశ్లోకే బ్రహ్మణ ఏవ కేవలం ప్రాధాన్యాభ్యస్యమానత్వాత్— వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్- పుచ్ఛమిత్యవయవశబ్దాన్న స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణ ఇతి చేన్న- ప్రాచుర్యాత్- అవయవప్రాయవచనాత్— తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ- సర్వస్య వికారజాతస్య సానన్దమయస్య కారణత్వేన బ్రహ్మణో వ్యపదేశాచ్చ- ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చేతి— మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే- బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి, యస్యాఙ్గానాన్నక్తిరుక్తాయ తత్సత్యం జ్ఞానమితి మన్త్రోక్తం బ్రహ్మ తదత్రైవ పుచ్ఛవాక్యే గీయతే- నానన్దమయ ఇతి వాక్య ఇత్యర్థః— నేతరోఽనుపపత్తేః- ఇతర ఆనన్దమయో జీవో న ప్రతిపాద్యః- సర్వస్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తేః- —భేదవ్యపదేశాచ్చ- అయమానన్దమయో బ్రహ్మ రసం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి భేదోక్తేశ్చ— కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా- కామ్యత ఇతి కామ ఆనన్దః- తస్య భృగువల్ల్యాం సత్యమస్య బ్రహ్మత్వదృష్టేరానన్దమయస్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా న కార్యా- వికారార్థకమయడ్విరోధాదిత్యర్థః— అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి- గుహానిహితత్వేన ప్రతీచి సప్తవేద్యుపసంహృతే పుచ్ఛవాక్యోక్తే బ్రహ్మణి అహమేవ పరం బ్రహ్మేతి ప్రబోధనత ఆనన్దమయస్య యదా హీతి శాస్త్రం బ్రహ్మభావం శాస్తి- ఇతి శఙ్కరమతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్- ఆనన్దమయశబ్దనిర్దిష్ట ఆకాశాదిజగత్కారణభూతః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా- అభ్యాసాత్- సపకో మానుష ఆనన్దః। తే యే శతమిత్యారభ్య అభ్యస్యమానస్యానన్దస్య నిరతిశయస్య పరమాత్మన్యేవ సంభవాత్— వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్- వికారశబ్దాత్- ఆనన్దమయ ఇతి వికారార్థాన్మయట్ఛబ్దాన్నాయమవికృతః పరమాత్మేతి చేన్న- ప్రాచుర్యాత్- ప్రాచుర్యార్థ ఏవాయం మయడితి నిశ్చయాత్— తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ- ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి జీవానన్దయితృత్వవ్యపదేశాచ్చ— మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే- సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవ, తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యారభ్యానన్దమయ ఇతి గీయతే— నేతరోఽనుపపత్తేః- ఇతరః పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యః ప్రత్యగాత్మా న మన్త్రవర్ణోదితః- తస్య బ్రహ్మణో విపశ్చితో విపశ్చిత్త్వానుపపత్తేః- వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వమ్— భేదవ్యపదేశాచ్చ- భీషాఽస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా వాయుసూర్యాదిజీవవర్గస్య ప్రశాసితవ్యత్వేనానన్దమయాత్ ప్రశాసితుర్భేదవ్యపదేశాచ్చానన్దమయః పరమాత్మా- తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి విజ్ఞా

నమయాజ్జీవా దానన్దమయస్య భేదవ్యపదేశాచ్చేతి వా—కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా- కామాత్, సోకామయతేత్యాగతస్య ఇదం సర్వమసృజతేతి కామాదేవ జగత్సర్గ శ్రవణాత్, అస్యానన్దమయస్య జగత్సర్గే నానుమానగమ్యప్రకృత్యపేక్షా ప్రతీయతే— అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి- రసో వై సః, రసగ్గ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి అస్మిన్నానన్దమయే రసశబ్దనిర్దిష్టే అస్య జీవస్య తల్లాభాదానన్దయోగం శాస్తి శాస్త్రమ్- ఇతి రామానుజమతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్- విష్ణురేవానన్దమయః- అభ్యాసాత్- అసన్నేవ స భవతి, అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి ఆనన్దమయే బ్రహ్మశబ్దాభ్యాసాత్— వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్- నాయమానన్దమయో విష్ణుః- వికారశబ్దాత్- వికారాభిధాయక మయట్శబ్ద ప్రయోగాదితి చేన్న- ప్రాచుర్యాత్- ప్రచురానన్దత్వాదానన్దమయపదేన విష్ణుః కథ్యతే- నత్వానన్ద వికారత్వాత్- నచ వికారార్థ కాన్నమయాదిశబ్ద స్వసహపఠితత్వాదానన్దమయశబ్దోఽపి వికారార్థక ఏవేతి వాచ్యమ్- అన్నమయాదిశబ్దానామపి ప్రాచుర్యార్థకత్వాత్- అద్యతేఽత్తి చ భూతానీత్యన్నశబ్దస్య భూతాద్యత్వతదత్తృత్వ బోధకత్వాత్- ఆత్మన ఆకాశాదికారణత్వముక్త్వా తస్యైవాన్నమయాది పఞ్చరూపత్వ ప్రదర్శనాయ సవాఏష పురుష ఇతి ప్రారమ్భాత్- ప్రాణ మనశ్శబ్దయోశ్చ చేష్టక త్వావబోధకత్వార్థకత్వేన ప్రాచుర్యార్థక మయట్ప్రయోగౌచిత్యాత్- యేన్నం బ్రహ్మోపాసత ఇత్యాది బ్రహ్మశబ్దాచ్చ- బహురూపత్వాచ్చ న వికారిత్వమ్- అవిరోధశ్చ- ప్రచుర ప్రకాశోరవిరితివత్ స్వరూపేఽపి ప్రాచుర్యవ్యపదేశౌచిత్యాత్ — తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ- కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్। యదేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాదితి తద్ధేతుత్వవ్యపదేశాత్ — మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే- బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి సూచయిత్వా సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోపలక్షితమేవ బ్రహ్మశబ్దానన్దానాదీయతే- న చావయవత్వ విరోధః- శిరః స దక్షిణః పక్షః స ఉత్తరః పక్షః స ఆత్మా స పుచ్ఛమితి తస్యైవావయవత్వోక్తేశ్చ త్వతుర్వేదశిఖాయామ్— నేతరోఽనుపపత్తేః- ఇతరో విరిఞ్చ్యాదిర్న గీయతే- అనుపపత్తేః- నహ్యన్యజ్ఞానాన్మోక్ష ఉపపద్యతే- తమేవ విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి హ్యుక్తమ్— భేదవ్యపదేశాచ్చ- తయోశ్శతం ప్రజాపతే రానన్దాః-అదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యాది భేదవ్యపదేశాచ్చ— కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా- కామాత్, యథాకామమనుమాతుం శక్యత్వాత్ తత్త్వేన పృథగనుమానాపేక్షా- ఉక్తంచ- యథాకామానుమాయస్మాత్తస్మాత్సోఽనపగా శ్రుతేః। పూర్వాపరావిరోధాయ చేష్యతే నాన్యథా క్వచిదితి- నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయేతి చ— అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి- కించ అస్మిన్ ప్రకరణే అస్య జీవస్య తద్యోగమానన్దమయేన సహ ముక్తావపి సంబన్ధమేవ శ్రుతిశ్శాస్తి- సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్త్సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితా- అనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే- పరమానన్దమయ మాత్మానముపసంక్రామతీత్యాది, ఇతి మధ్వమతే-

ఆనన్ద్. ఆనన్దయ్- ఘా. అఙ్. సక. ఙ. ఉ. ఆనన్దయతి—అఙ్. అనన్దయ్. ఉ. ఆనన్దయత్.

ఆనన్దవర్ధనీ. స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే మిశ్రకరణభేదః ఉద్గ్రాహ ధ్రువకౌ. పఞ్చాంఘ్రి మాన్ధం- సకృదాభోగ ధ్రువకోద్గ్రాహః. ఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆనన్దవల్లీ. స్త్రీ- తైత్తిరీయకోపనిషత్సు గహనానావల్ల్యాద్యాస్తు పూర్వకా బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యమిత్యాదిరానారుణ్యుపనిషద్వచనాత్ మాధ్యోపనిషత్, తత్ర ప్రతిపాద్యమానన్దరూపస్య బ్రహ్మణో వైభవమ్

ఆనన్దవ్రత- న. వ్రతషష్ట్యన్తర్గత వ్రతవిశేషః. తద్విధిర్యథా. చైత్రాది మాసచతుష్టయే అయాచితం జలం దద్యాత్. వ్రతాన్తే అన్నవస్త్రసంయుతం మణికం తిలపాత్రం హిరణ్యంచ దద్యాత్. తస్య ఫలం బ్రహ్మలోకావాప్తిః, కల్పాన్తే రాజత్వంచ.

ఆనన్దహోమ పు శ్రౌతస్య దశమదినే కార్యహోమానుత్పత్తి కర్తవ్యో హోమవిశేషః. తద్విధిర్యథా. అథాధ్వర్యుర్యథా త్వమితి గృహీత్వా హోమపాధిస్థప్ప్యం ప్రతిష్ఠాప్య పాదకృచ్ఛ్య దీపనాస్త్రేణ తత్రగతః ప్రస్థాప్య గృహాణి ప్రత్యేకమగార సోత్తర పూర్వదేశే సంకల్ప్య గుగ్గుల సమాధానాది ప్రతిపద్యతే. పరిస్తీర్య అనులోమకృతా వాయుణా స్రుక్స్రువౌ ప్రతితప్య సంమృజ్య ప్రోక్ష్య నిధాయ పూర్వవత్పరిషిచ్య స్రువేణ చతుర్ధాఽఽజ్యం స్రుచి గృహీత్వా ఆనన్దాయేతి హుత్వా పునశ్చైవం గృహీత్వా నన్దాయేతి చ హుత్వా ప్రాయశ్చిత్తంచ స్రుక్స్రువౌ ప్రహృత్య పూర్వవత్పరిషిచ్య పుణ్యాహం వాచయేత్.

ఆనన్దాద్యధికరణ. న. ఉత్తరమీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే సప్తమాధికరణమ్. తత్ర శఙ్కరమతే సూత్రాణి. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి రుపచయాపచయౌ హి భేదే- ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్- ఇతి త్రీణి. రామానుజమతేతు, ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ఆత్మశ

బ్దాచ్చ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్. ఇతిసూత్రేప్వసుహ్నేనత్వ మధ్యమతేతు ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేత్యేకమేవ.

బ్రహ్మప్రతిపాదనపరాసు శ్రుతిషు ఆనన్దస్వరూపత్వం విజ్ఞానఘనత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మత్వమిత్యేవంజాతీయకా బ్రహ్మణో ధర్మాః శ్రూయన్తే. తేషు సంశయః. కిమానన్దాదయో బ్రహ్మధర్మా యావన్తో యత్ర శ్రూయన్తే తావన్త ఏవ తత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః, కింవా సర్వే సర్వత్రేతి. తత్ర యథాశ్రుతివిభాగమేవ ధర్మ ప్రతిపత్తిరితి పూర్వః పక్షః. బ్రహ్మణో ధర్మాస్సర్వే సర్వత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః. సర్వత్రహి తదేవైకం ప్రధానం విశేష్యం బ్రహ్మ నభిద్యతే. తస్మాత్సార్వత్రికత్వం బ్రహ్మధర్మాణామితి రాద్ధాన్తః—సూత్రార్థస్తు ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. ప్రధానస్య బ్రహ్మణో ధర్మా ఆనన్దాదయ స్సర్వత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః— ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహి భేదే. తైత్తిరీయకే ఆనన్దమయ మాత్మానం ప్రక్రమ్య తస్య ప్రియమేవ శిరః। మోదో దక్షిణః పక్షః। ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః। ఆనన్ద ఆత్మా। బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యామ్నాతానాం ప్రియశిరస్త్వాదీనాం ధర్మాణాం సర్వత్ర ప్రాప్తిః। ఉపచయాపచయౌహి భేదే సతి సంభవతః. ప్రియశిరస్త్వాదయశ్చ పరస్పరాపేక్షయా చోక్తాన్తరాపేక్షయాచ ఉపచితాపచితరూపా ఉపలభ్యన్తే. పుత్రాదిదర్శనసుఖం ప్రియం, తల్లాభాదినా మోదః, తస్య వివృద్ధ్యతిశయేన ప్రమోద ఇత్యేవంతారతమ్యదర్శనాత్— ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్- ఇతరేత్వానన్దత్వాదయో ధర్మా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయ వాచ్యమానా అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణ ఏకత్వాత్ సర్వే సర్వత్ర ప్రతీయేరన్. ఇతి శఙ్కరమతే.

జ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వ సత్యత్వరూపాః స్వరూపగుణాః సర్వాసు విద్యాసూపసంహర్తవ్యా ఉత నేతి సంశయః- నోపసంహర్తవ్యాః మానాభావాత్- అసంఖ్యేయత్వేనాశక్యత్వాచ్చ పూర్వః పక్షః- జ్ఞానానన్దాదీనాం బ్రహ్మస్వరూప నిరూపకగుణత్వేన తైర్వినా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానానుపపత్తేః సర్వాసూపసంహర్తవ్యా ఇతి రాద్ధాన్తః—సూత్రార్థస్తు ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య- ఆనన్దాదయో గుణాస్సర్వాసూపసంహర్తవ్యాః- ప్రధానస్య గుణినో బ్రహ్మణ ఐక్యాత్ అభేదాత్— ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహి భేదే- ఆనన్దాదీనాం ప్రాప్త్తావపి ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః- తేషాం బ్రహ్మస్వరూపగుణత్వాభావాత్- బ్రహ్మణశ్శిరః పక్షాదిభేద స్వరూపేసతి బ్రహ్మణ ఉపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతామ్—ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్- ఇతరే ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్ బ్రహ్మస్వరూప సామాన్యాత్ సర్వాస్వనువర్తన్తే— ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్- ప్రియశిరస్త్వాదీనామభిధానంతు అనుచిన్తనార్థమ్- ప్రయోజనాభావాత్. ప్రయోజనాన్తరాభావాత్— ఆత్మశబ్దాచ్చ- అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దాచ్చ ప్రియశిరస్త్వాదయో న బ్రహ్మస్వరూపధర్మాః- శిరః పక్షాదయోహి నాత్మధర్మాః— ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ -అన్యోన్తర ఆత్మేత్యాత్మశబ్దేన పరమాత్మనఏవ గృహీతిర్గ్రహణమ్ - ఇతరవత్ - ఆత్మావా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదివత్ - ఉత్తరాత్ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి వాక్యాత్— అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్- పూర్వేషు అన్యోన్తరఆత్మా ప్రాణమయ ఇత్యాదిషు వాక్యేషు అనాత్మన్యప్యాత్మశబ్దస్యాన్వయాత్ కథముత్తరవాక్యాన్నిశ్చయ ఇతిచేత్ -తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి ప్రకృతస్యాత్మనఏవ ప్రాణమయాదిష్వానన్దమయ పర్యన్తేషు ఆత్మశబ్దేనానవధారణాత్ స్యాదేవనిర్ణయః ఇతి రామానుజమతే.

సర్వేషాంముముక్షూణాముపాస్యా గుణాస్సన్తి నవేతి సంశయః- న సన్తీతి పూర్వః పక్షః-అనన్తజ్ఞానం సదాత్మేత్యేతే ఉపాస్యాఏవ- సచ్చిదానన్ద ఆత్మేతి బ్రహ్మోపాస్తా వినిశ్చితా। సర్వేషాంచ ముముక్షూణాం ఫలం సామ్యదపేక్షితేతి బ్రహ్మతర్కవచనాత్ ఇతి రాద్ధాన్తః—సూత్రార్థః- ప్రధానస్య ఫలస్య మోక్షస్యార్థే ఆనన్దాదయః ఆనన్దజ్ఞానం సదాత్మేత్యేతే ఉపాస్యాఏవ -ఇతిమధ్వమతే -

ఆనన్దార్ణవ -పు -జ్యోతిషే యోగవిశేషః- పాపగ్రహాణ వినా శుభగ్రహాస్సర్వేచ్చ మూర్తిత్రికోణేవా సన్తిచేత్స యోగ ఆనన్దార్ణవ ఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆనన్దిత- త్రి-సంతోషితః.

ఆనన్దిదేవ- పు- ధర్మశాస్త్రనిబన్ధనకారవిశేషః తస్యగ్రన్థః స్మృతికౌస్తుభః-

ఆనభ్ర్- ధా- అభ్ర- అస్యలిటిరూపమ్. ఉ- ఆనభ్ర-

ఆనస్- ధా- అస్- నస్- ఉ- ఆనసతి-ఆనస్యతే-

ఆనమ్- ధా- అమ్- నమ్- ఉ. ఆనమయతి-

ఆనమ్బ్- ధా- అబి- అస్యలిటిరూపమ్- ఉ- ఆనమ్బే-

ఆనమ్భ్- ధా- అభి- అస్యలిటిరూపమ్- ఉ- ఆనమ్భే.

ఆనయ్- ధా- అని- అస్యణ్యన్తస్య లుఙి రూపమ్- ఉ- ఆనయతి—అన్- నయ్- ఉ- ఆనయతి-

ఆనయ- (ఆఙ్- నీఞ్- అచ్) పు- ఉపనయనమ్-

ఆనర్చ్- ధా- అర్చ్- అస్యలిటి రూపమ్- ఉ- ఆనర్చ-

ఆనర్ఛ్- ధా- ఋచ్ఛ- అస్య లిటి రూపమ్- ఉ- ఆనర్ఛ-

ఆనర్జ- ధా- ఋజ- అస్యలిటిరూపమ్- ఉ- ఆనర్జ.
ఆనర్ణ- ధా- ఋణు- అస్యలిటి గుణహితౌ రూపమ్- ఉ- ఆనర్ణ-
ఆనర్త- ధా- ఋత్- అస్యలిటి గుణ హితౌ రూపమ్- ఉ ఆనర్త— ఆఙ్- నర్త- ఉ- ఆనర్త్యతే-
ఆనర్త- (ఆఙ్- నృతి- ఘఙ్) ధూమాదిః- పు.సూర్యవంశే ఇక్ష్వాకుపుత్రస్యశర్యాతేః పుత్రః- యస్య పుత్రో రేవతః— దేశవిశేషః- య ఆనర్తపుత్రేణ రేవతేనం ధిష్ఠితః- యత్ర పురీకుశస్థలీ— నృత్యశాలా- స్థానమ్- యుద్ధమ్- జనవిశేషః-
ఆనర్తక- (ఆనర్త- వుఞ్) త్రి- ఆనర్తదేశ జాతాదిః-
ఆనర్తయ- ధా- ఆఙ్- నర్తయ్ ఉ- ఆనర్తయతి.
ఆనర్తిత- త్రి- ఈష న్నర్తితమ్-
ఆనర్థక్య- (అనర్థక- ష్యఞ్) న- అనర్థకస్య భావః.
ఆనర్ద- ధా- అర్ద- అస్యలిటి రూపమ్- ఉ- ఆనర్ద— ఆఙ్- నర్ద- ఉ- ఆనర్దతి
ఆనర్ధ- ధా- ఋధు- అస్య గుణహితౌ లిటిరూపమ్- ఉ ఆనర్ధ-
ఆనర్ఫ- ధా- ఋఫ- అస్య గుణహితౌ లిటి రూపమ్- ఉ- ఆనర్ఫ.
ఆనర్బ- ధా- అర్బ- అస్య లిటి రూపమ్- ఉ- ఆనర్బ-
ఆనర్వ- ధా- అర్వ- అస్యలిటి రూపమ్- ఉ- ఆనర్వ-
ఆనర్ష- ధా- ఋషీ- అస్య గుణహితౌ లిటి రూపమ్- ఉ- ఆనర్ష-
ఆనర్హ- ధా- అర్హ- అస్య లిటి రూపమ్. ఉ- ఆనర్హ.
ఆనశ- ధా- అశూ- అస్య లిటి రూపమ్- ఉ- ఆనశ-
ఆనక్ష- ధా- అక్షూ- అస్య లిటి రూపమ్- ఉ- ఆనక్ష-
ఆనహ- ధా- ఆఙ్- నహ- ఉ- ఆనహ్యతి-
ఆనంహ- ధా- అహి- అస్యలిటిరూపమ్- ఉ- ఆనంహ-
ఆనాఞ్ఛ- ధా- ఆఞ్ఛి- అస్యలిటిరూపమ్- ఉ- ఆనాఞ్ఛ-
ఆనామ్య- [ఆఙ్- నము- ణ్యత్] త్రి- అభిభవనీయమ్- ఆత్మానం ప్రతిశేషీకర్తవ్యమ్-
ఆనాయ- ధా- ఆఙ్- నాయ్ ఉ- ఆనాయ్యతే-
ఆనాయ- [ఆఙ్- ణీఞ్- ఘఞ్] పు- జాలమ్- మత్స్యజాలమ్-
ఆనాయయ- ధా- ఆఙ్- నాయయ్- ఉ- ఆనాయయతి-
ఆనాయ్య- [ఆఙ్- ణీఞ్- ణ్యత్] పు దక్షిణాగ్నివిశేషః- యో గార్హపత్యాదానీయతే-
ఆనాహ- ధా- ఆఙ్- నాహ- ఉ- ఆనాహ్యతే-
ఆనాహ- [ఆఙ్- ణహ- ఘఞ్] పు- రోగవిశేషః- తత్పర్యాయాః విష్టమ్భః- విబన్ధః- మలబన్ధన— ఊర్ధ్వాధో వాత నిరోధేన జఠరే సాటోపం సాతివేదన మాధ్మానమానాహ ఇతి తల్లక్షణం వాతాటోపః- ఆమం పురీషంవా క్రమేణ నిచితం విగుణేన వాతేన నిబద్ధం యథాస్వం నప్రవర్తతేచే దానాహ ఇతి తల్లక్షణమ్, ఆమజన్య ఆనాహయోః రూపం, పురీషజన్యాహస్త్యానాహయోస్తవత్ శ్చేతి తద్ద్వైవిధ్యం తత్ర ఆమజన్య ఆనాహయోరాద్య కథ్యతే ఆనాహయోస్తత్రవ ప్రత్యానాహ ఇత్యుచ్యతే ఇతి శార్ఙ్గధరః, తత్ తృష్ణా, ప్రతిశ్యాయః, శిరోవిదాహః, ఆమాశయే శూలమ్, గురుత్వమ్, హృదయస్తమ్భః, ఉద్గారవిఘాతశ్చ ఆమాశయస్థస్య తస్య లక్షణమ్- కటిపృష్ఠయోః స్తబ్ధతా, మూత్రపురీష యోఃప్రవృత్తిః, శూలః, మూర్ఛా, పురీషవమనమ్, శోథః, అలసకోక్తాని అధ్మానవాతనిరోధాదీని చ, పక్వాశయోద్భవస్య తస్యలక్షణమ్— తచ్చికిత్సాయాం యోగాః-ద్వివచతుఃపఞ్చషట్ త్రివృత్ కృష్ణాహరీతకీగుటికా, పఞ్చకోలమార్దమ్, హిఙ్గ్వాదిచూర్ణమ్, యవానీ ఖాణ్డవమార్ద్రమ్, చన్ద్రప్రభా, చాఙ్గేరీఘృతం, గుల్మచికిత్సాయాం యోగాశ్చ-
ఆనాహయ- ధా- ఆఙ్- నాహయ్- ఉ- ఆనాహయతి-
ఆనాహ్య- (ఆఙ్- ణహ- ణ్యత్) పు- ఉపసమ్-
ఆని- ధా- అన- డిచ్- అస్యరూపాణి- గిఅనయ్- గుణహితౌ నరాదౌ- ౨ అగ- అనిదాఘధాతుకేనిష్ఠాయాం చ- ౩ అాన్- చ౪- ౪ అనినయిషు- సన్నన్తమ్—ణోఽత్వ ర్త్సేన చోత్తుసైకవచన స్యాదేశ ఆగామనిషేధః. గ్రత్వా కేవలత్వనివిశిష్ట త్వనివిష్టత్వ ఇత్ర లుగ్వికరణా చ్యవికరణాచ్చ కేవలః. క్రమేణోదాహరణాని. అనాని. ప్రాణాని. భరాని. తువాని— ఉపసర్గ స్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యలోడాదేశస్య ఆనిత్యస్య నస్య ణత్వంభవతి. గా అ. ౮ పా॥ సూ॥ ఆనిలోట్- ఉ- ప్రభవాని.
ఆనిచేయ [శార్ఙ్గరవాదిః-] పు- అనిచేయస్యాపత్యమ్-
ఆనిచేయీ- (అనిచేయ- ఙీష్] స్త్రీ- అనిచేయస్యాపత్యం స్త్రీ-
ఆనితాన్త్య [అనితాన్త- ణ్య]అక్లీ- అనితాన్తస్యాపత్యమ్
ఆనిధేయ శార్ఙ్గరవాదిః- అక్లీ- అనిధేయ స్యాపత్యమ్-
ఆనిధేయీ [అనిధేయ-ఙీష్]స్త్రీ అనిధేయస్యాపత్యంస్త్రీ
ఆనిన- ధా- అణ్- ఆని- ఉ- అనినత్-
ఆనినయిష- ధా- అనినయిష- అస్యరూపమ్- ఉ- ఆనినయిషతి-
ఆనినయిష- ధా- అని- సన్-
ఆనినాయ- ధా- ఆఙ్- నినాయ్ ఉ- ఆనినాయ-
ఆనినిష- ధా- అణ్ అనినిష- ఉ- ఆనినిషతి-
ఆనినీష- ధా- ఆఙ్- నినీష- ఉ- ఆనినీషతి-
ఆనిన్య- ధా- ఆఙ్- నిన్య- ఉ- ఆనిన్యతి-
ఆనిరుద్ధ- [అనిరుద్ధ- అణ్]అక్లీ- అనిరుద్ధస్యాపత్యమ్-
ఆనిలీ- స్త్రీ- స్వాతిః-
ఆనీ- ధా- ఆఙ్- ణీఞ్- ఉ- ఆనీయతే-

ఆనీక- పు- యదువంశే వసుదేవానుజ స్యానీకస్య ద్వితీయః పుత్రః.

ఆనీత- కృతాదిః- (ఆఙ్- ణీఞ్- క్త) త్రి- ఆగమితః.

ఆనీల- (ఆఙ్- నీల) త్రి- కృష్ణవర్ణమ్- సమన్తాన్నీలమ్

ఆను- ధా- ఆఙ్- ణు- ఉ- ఆనుతే— ఉదాదే రానఙో రూపమ్. ఉ- కృశానుః.

ఆనుక్- వ్యాకరణే ఆగమవిశేషః- ఆన్ రూపః- సచ జీష్ సంనియోగేన ఇన్ద్రాదిశబ్దానా మన్తాగమో భవతి- సూ|| ౪|| ౧|| ౪౯|| ఇన్ద్రవరుణ భవ శర్వరుద్ర మృడ హిమారణ్య యవయవన మాతులాచార్యాణా మానుక్. తత్ర ఇన్ద్రవరుణ భవ శర్వరుద్ర మృడ మాతులాచార్యాణాం పుంయోగే- ఉ- ఇన్ద్రాణీత్యాది- ఆచార్యశబ్దాన్నస్య ణత్వాభావశ్చ ఉ- ఆచార్యానీ- హిమారణ్యశబ్దయో ర్మహత్త్వే ఆనుక్ జీష్ చ- ఉ- హిమానీ- అరణ్యానీ- యవశబ్దాద్దోషే జీష్ ఆనుక్చ- ఉ- యవానీ- యవనశబ్దా ల్లిప్యామ్- ఉ- యవనానీ- అర్యక్షత్రియాభ్యాం స్వార్థే ఆనుక్ జీష్ చ- ఉ- అర్యాణీ- అర్యా- క్షత్రియాణీ- క్షత్రియా-

ఆనుకల్పిక- (అనుకల్ప- ఠక్) త్రి- అనుకల్ప మధీతే యస్సః-

ఆనుకూలిక- (అనుకూల- ఠక్) త్రి- అనుకూలం వర్తమానః తత్పర్యాయః- ఆన్వీపిక-

ఆనుకూల్య- (అనుకూల- ష్యఞ్) న- అనుకూలస్య భావః-

ఆనుగఙ్గ్య- (అనుగఙ్గ- ఞ్య) త్రి- అనుగఙ్గం భవః-

ఆనుగతిక- (అనుగత- ఠక్) త్రి అనుగతేన నిర్వృత్తః-

ఆనుగాదిక- (అనుగాదిన్- ఠక్) త్రి- అనుగాదీ.

ఆనుగుణిక- (అనుగుణ- ఠక్) త్రి- అనుగుణ మధీతే యస్సః-

ఆనుగ్రామిక- (అనుగ్రామ- ఠక్-) త్రి- అనుగ్రామం భవః.

ఆనుచారక- (అనుచారక- అణ్) త్రి- అనుచారకస్యధర్మ్యమ్.

ఆనుజనీన- (అనుజన- ఖఞ్) త్రి- అనుజనం సాధుః.

ఆనుజావర- (అనుజావర- అణ్- (వేదే) అత్యన్తనికృష్టః- అనుజాద ప్యవరఇవ వర్తమానః.

ఆనుత- (ఆఙ్- ణు- క్త) త్రి- ఈషత్ సమన్తాద్వా నుతః- తన్నామా కశ్చిత్.

ఆనుతాయన- (ఆనుతి- ఫక్) అక్లీ- ఆనుతే రపత్యమ్-

ఆనుతి- తౌల్వల్యాదిః పు- ఆనుత స్యాపత్యమ్- తత్పుత్ర ఆనుతాయనః-

ఆనుతిల్య- (అనుతిల- ఞ్య) త్రి- అనుతిలం భవః-

ఆనుదృష్టినేయ- (అనుదృష్టి- ఢక్) అక్లీ- అనుదృష్టే రపత్యమ్-

ఆనునావయిష- ధా- ఆఙ్- నునావయిష- ఉ- ఆనునావయిషతి-

ఆనునాశ్య- (అనునాశ- ణ్య) న- దేశ విశేషః-

ఆనునాసిక్య (అనునాసిక- ష్యఞ్) అక్- అనునాసికస్యభావః-

ఆనునూష- ధా- ఆఙ్- నునూష- ఉ- ఆనునూషతి-

ఆనుపథ్య (అనుపథ- ఞ్య) త్రి- అనుపథం భవః-

ఆనుపది- (అనుపద- ఇఞ్) పు- అనుపద స్యాపత్యమ్- బహుత్వే ఆనుపదయః, అనుపదాః-

ఆనుపదిక- [అనుపద ఠక్] త్రి- అనుపదం ధావతి యస్సః- అనుపద మధీతే యస్సః- అనుపదం గచ్ఛతి యస్సః

ఆనుపద్య- (అనుపద- ఞ్య) త్రి- అనుపదం భవః-

ఆనుపాయ్య- (అనుపాయ- ఞ్య) త్రి- అనుపాయం భవః

ఆనుపూర్వీ (ఆనుపూర్వ్య- జీష్) స్త్రీ- అనుక్రమః-

ఆనుపూర్వ్య (అనుపూర్వ- ష్యఞ్) న- అనుక్రమః- తత్పర్యాయాః- ఆనుపూర్వీ- అనుక్రమ- ఆవృత్- పరిపాటిః— ఆనుపూర్వ్యేణ వర్తమాన మవ్యయం సుబన్తేన సహ సమస్యతే- సోఽవ్యయీభావః- ఉ- జ్యేష్ఠస్యానుపూర్వ్యేణానుజ్యేష్ఠమ్— వర్ణానాం సమానాక్షరాణా మృత్వక్షత్రాణాం నక్షత్రాణాం చ ద్వన్ద్వే ఆనుపూర్వ్యేణ పూర్వనిపాతః- వా|| వర్ణానా మానుపూర్వ్యేణ- బ్రహ్మక్షత్రియ... మానుపూర్వ్యేణ సమానాక్షరాణామ్- ఉ- బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః- హేమన్త శిశిర వసన్తాః- కృత్తికా రోహిణ్యౌ— ఆనుపూర్వ్య దోర్యత్వే... భవతి- ఉ- మూలే మూలే స్థూలాః- అగ్రేఽగ్రే సూక్ష్మాః-

ఆనుభఙ్గ్య- (అనుభఙ్గ- ఞ్య) త్రి- అనుభఙ్గం భవః-

ఆనుమానిక- (అనుమాన- ఠక్) త్రి- అనుమానగ్రాహ్యక్.

ఆనుమానికాధికరణ- న- ఉత్తరమీమాంసాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమ్- తత్ర సూత్రాణి సప్త- ఆనుమానికమ ప్యేకేషా మితిచేన్న శరీరరూపక విన్యస్త గృహీతే ర్దర్శయతి చ- సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్- తదధీనత్వా దర్థవత్- జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ- వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్- త్రయాణా మేవ చైవ ముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ- మహద్వచ్చ ఇతి- మధ్యమేతు ప్రకరణాదితి సూత్రం పృథక్- చమసవదవిశేషాదితి సూత్రేణసహ నవ సూత్రాణి-

కఠవల్లీషు తృతీయవల్ల్యా మామ్నాయతే- ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధి ర్బుద్ధే రాత్మా మహా న్పరః। మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పరః। పురుషా న్న పరం కిఞ్చి త్సా కాష్ఠా సా పరా గతి రితి- అత్రావ్యక్తశబ్దేన సాంఖ్యమతం ప్రధాన మభిధీయతే, ఉతాన్య దితి సంశయః- మహదవ్యక్తపురుషా స్సాంఖ్యశాస్త్రే పరావరభావేన యథా ప్రసిద్ధాః తథైవ శ్రుతా ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- తస్మా దవ్యక్త

బ్దవాచ్యం ప్రధానమితి పూర్వః పక్షః — పూర్వవాక్యే శరీరాదీని రథాదిత్వేన రూపితాని. ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవతు। బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచ। ఇన్ద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరానితి. తాన్యేవాస్మిన్ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే, ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదినా. స్మార్త ప్రత్యభిజ్ఞానాదపి శ్రౌతం ప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రత్యాసన్నత్వాత్ప్రబలమ్. పూర్వస్మిన్ వాక్యే ఇన్ద్రియాదీనాం బహూనాం నిర్దిష్టత్వేఽప్యాత్మనః పురుషశబ్దేన, బుద్ధిశబ్దేన నిర్దిష్టస్య బుద్ధిమహచ్ఛబ్దాభ్యాం, ఇన్ద్రియార్థమనసామిన్ద్రియవిషయమనశ్శబ్దైశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, పరిశేషాదవ్యక్తశబ్దేన శరీరముచ్యతే. బుద్ధిర్హి ద్వివిధా. అస్మదాదీనాం బుద్ధిరేకా. తత్కారణభూత హిరణ్యగర్భబుద్ధిరపరా మహచ్ఛబ్దవాచ్యా చ. శరీరస్య స్పష్టత్వేఽపి కారణావస్థాపన్నస్య సూక్ష్మత్వేనావ్యక్తత్వాదవ్యక్తశబ్దార్హత్వమ్. తస్మాదవ్యక్తశబ్దవాచ్యం శరీరమితి రాద్ధాన్తః. శఙ్కరమతే.

రామానుజమతేఽపి తత్రైవ వాక్యే కిం సాంఖ్యోక్తం ప్రధానమవ్యక్తశబ్దాభిధేయమ్, ఉత నేతి సంశయః. ప్రధానమితి పూర్వః పక్షః. మహతః పరమవ్యక్తమిత్యాది తత్ప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, పురుషాన్న పరం కించిదితి పఞ్చవింశక పురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధాచ్చ — రాద్ధాన్తస్తు నావ్యక్తశబ్దేన ప్రధానమిహ గృహ్యతే. పూర్వత్ర ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా ఉపాసననిర్వృత్తయే వశ్యేన్ద్రియత్వాపాదనాయ ఆత్మ శరీర బుద్ధి మన ఇన్ద్రియ విషయా రథి రథ సారథి ప్రగ్రహ హయ గోచరత్వేన నిరూపితాః. తేషు వశీకార్యత్వేన పరా ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాదినోచ్యన్తే. తత్ర చేన్ద్రియాదయస్స్వశబ్దైరేవ గృహ్యన్తే. రథత్వేన నిరూపితం శరీరమిహావ్యక్తపరిణామత్వేనావ్యక్తశబ్దేన గృహ్యత ఇతి నేహ తన్త్రప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానగన్ధః. అవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి న పఞ్చవింశకః. అపితు ప్రాప్యః పరమాత్మైవాన్తర్యామితయా ఉపాసనస్యోపాయభూత ఇతి స ఇహ వశీకార్యకాష్ఠాత్వేన పురుషాన్న పరం కించిదిత్యుక్త ఇతి.

మధ్వమతే తు తత్తు సమన్వయాదితి సూత్రే సర్వశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వముక్తమ్. సర్వాన్తర్గతావ్యక్తాదిశబ్దైః కాశకాదౌ కించిదుచ్యతే మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః. యోనిమన్యే ప్రపద్యన్తే శరీరత్వాయ దేహినః। స్థాణుమన్యేఽనుసంయన్తి యథాకర్మ యథాశ్రుతమ్. జీవాఖ్యస్తు దుఃఖిన ఇతి. తదవ్యక్తజీవాదిపదవాచ్యం విష్ణురన్యద్వేతి సందేహః. ప్రధానాద్యవ్యక్తాదిపదవాచ్యమ్. ప్రసిద్ధేః. తత్ర శ్రుతానాం పురుషపరత్వ మహత్పరత్వాదీనాం తత్రైవోపపత్తేశ్చేతి పూర్వపక్షః — పరమాత్మైవావ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యః. యథా శరీరం పురుషతన్త్రం తథా పరమాత్మతన్త్రత్వేన శరీరసమే ప్రధానాదౌ పరమాత్మనో వినియన్తృతయా తత్సంబన్ధేన తత్రాపి శబ్దప్రవృత్త్యావ్యక్తాదిశబ్దానాం విష్ణువాచకత్వస్యైవ ముఖ్యత్వాదితి రాద్ధాన్తః.

అథ సూత్రార్థాః. ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ. అనుమాననిరూపితమపి ప్రధానమేకేషాం శాఖినాం శబ్దవదుపలభ్యతే. ఇతి చేన్నైతదేవమ్. శరీరస్య రథరూపకవిన్యస్తస్యావ్యక్తశబ్దేన పరిగ్రహాత్. తథా హ్యనన్తరాతీతో గ్రన్థః ఆత్మశరీరాదీనాం రథరథాదిరూపం దర్శయతి. ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిః — సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. సూక్ష్మమిహ కారణాత్మనా శరీరం వివక్ష్యతే. సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ — తదధీనత్వాదర్థవత్. నహి తేనవినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిధ్యతి — జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. జ్ఞేయత్వేన చ సాంఖ్యైః ప్రధానం స్మర్యతే. న చేదమిహావ్యక్తం జ్ఞేయత్వేనోచ్యతే — వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్. అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథాఽరసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్। అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తన్మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి శ్రుతిః ప్రధానం జ్ఞేయత్వేన వదతీతి చేన్న. నేహ ప్రధానం నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టమ్. ప్రాజ్ఞో హీహ పరమాత్మా నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే. ప్రకరణాత్. ప్రాజ్ఞస్య హి ప్రకరణం, పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరిత్యాది దర్శనాత్ — త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. కించ త్రయాణామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రన్థే కఠవల్లీషు వరప్రదానసామర్థ్యాద్వక్తవ్యతయోపన్యాసో దృశ్యతే. తద్విషయ ఏవ ప్రశ్నః. స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్యమిత్యగ్నివిషయః. యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి జీవవిషయః. అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి పరమాత్మవిషయః. ప్రతివచనమపి లోకాదిమగ్నిం తమువా

పరస్మై (మూ ఇష్టకా యావతీర్వా యథావ త్యగ్నివిషయమ్- హన్త త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనమ్। యథాచ మరణం ప్రాప్యాత్మా భవతి గౌతమ- యోని మన్యే ప్రపద్యన్తే శరీరత్వాయ దేహినః। స్థాణు మన్యేఽనుసంయన్తి యథాకర్మ యథాశ్రుత మితి జీవవిషయమ్- నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చి దిత్యాదిబహువరిపక్ష్యం పరమాత్మ విషయమ్— మహ ద్వచ్చ. యథా మహచ్ఛబ్ద స్సాంఖ్య స్మృత్యాన్తర్గతే ప్రథమజే ప్రయుక్తో నతమేవ వైదికే ప్రయోగే ఽభిధత్తే, బుద్ధే రాత్మా మహాన్ పరః, మహాన్తం విభు మాత్మానం, వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్త మిత్యేవమాదౌ- తథాఽ వ్యక్తశబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధాన మభిధాతు మర్హతి- ఇతి శంకరమతే.

ఆనుమానికమ ప్యేకేషా మితిచేన్న శరీర రూపక విన్యస్తగృహీతే ర్దర్శయతిచ. ఏకేషాం శాఖానాం శాఖాయాం మానుమానికం ప్రధానం జగత్కారణత్వేన మహతః పరమవ్యక్త మిత్యామ్నాయత ఇతి చేత్ తన్న. అవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తగృహీతేః. పూర్వగ్రాత్మాదిషు రథిరథాది రూపకవిన్యస్తేషు రథత్వేన నిరూపితస్య శరీరస్య ప్రావ్యక్తశబ్దే నగృహీతే రిత్యర్థః. అతో నతత్కార్యత్వేనపరా ఇహూచ్యన్తే. దర్శయతిచ తదేవ శ్రుతిః- యచ్ఛే ద్వా జ్ఞనసీ ప్రాజ్ఞ ఇత్యాదినా— సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్. మకల్ప ఽవధారణే. సూక్ష్మ మవ్యక్తమేవా స్థాన్తరాపన్నం శరీరం భవతి. తదవస్థస్యైవ తా ద్యాహాత్వాత్ — తదధీనత్వాదర్థవత్. అన్తర్యామిరూపే ణావస్థితపురుషాధీనత్వా దాత్మానికం సత్త్వం రథిత్వా నిరూపితమర్థవత్ ప్రయోజనవత్ భవతి. యద్వా పరమపురుష శరీరతయా తదధీనత్వా ద్భూతసూక్ష్మ మవ్యక్తత మర్హతీత్— జ్ఞే యత్వావచనాచ్చ. న వ్యవక్తమిహ జ్ఞే యత్వే నోక్తమ్. వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞ విజ్ఞానా దితి సాంఖ్య ప్రక్రియా— వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్. అశబ్ద మస్పర్శ మిత్యుపక్రమ్య మహతః పరంధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్ర ముచ్యతఇతి ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వ మనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతి రితిచేన్న. అశబ్ద మస్పర్శ మిత్యాదినా ప్రాజ్ఞః పురుషఏవ వ్యుత్రచ్యతే. సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్, ఏషు సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా నప్రకాశత ఇతి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్— త్రయాణా మేవ చైవ ముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. అస్మిన్ ప్రకరణే యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే ఇత్యారభ్యనమాప్తే రుపాస్యోపాసనోపాసనానాం త్రయాణా మే వైవంజ్ఞేయత్వే నోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చదృశ్యతే. న ప్రధానాదేస్తత్రైకస్య— మహద్వచ్చ- యథా బుద్ధే రాత్మా మహాన్ పరఇత్యాత్మశబ్ద సామానాధికరణ్యాన్న వాచ్యత్వేన నతాన్త్రికం మహత్తత్త్వం గృహ్యతే,ఏవ మవ్యక్త శబ్దే నాపి నతాన్త్రికం ప్రధానమ్- ఇతి రామానుజమతే.

ఆనుమానికమ ప్యేకేషా మితిచేన్న శరీరరూపక విన్యస్తగృహీతే ర్దర్శయతిచ. అవ్యక్తాత్తు పురుషః పర ఇతి సాంఖ్యానుమానపరికల్పితం ప్రధానమ ప్యేకేషాం శాఖినా ముచ్యత ఇతిచేన్న- తస్యైవ పారతన్త్ర్యాచ్ఛరీరరూపకే శరీరస్య అవ్యక్తే విన్యస్తస్య పరమాత్మన ఏవావ్యక్త శబ్దే నగృహీతేః. తచ్ఛరీరరూపత్వాదితరస్య వ్యవక్తశబ్దః- తుచ్ఛేనాభ్యపిహితం యదాసీది తి దర్శయతి. అవ్యక్తమచలం శాన్తం నిష్కలం నిష్క్రియం పరమ్। యో వద హైనూత్మానంసంశయాద సుముచ్యతఇతి పిప్పలాదశాఖాయామ్. అక్షరం బ్రహ్మ పరమ మిత్యుక్త్వా అవ్యక్తో ఽక్షరఉచ్యత ఇతి వచనాచ్చ— సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్- సూక్ష్మమే వావ్యక్త శబ్దే నోచ్యతే- తద్ధ్యవ్యక్తతా మర్హతి- సూక్ష్మత్వంచ ముఖ్యం తస్యైవ విజ్ఞః— తదధీనత్వా దర్థవత్- తదధీనత్వా ద్వ్యావృత్తాదీనాం తస్యైవావ్యక్త వాపరత్వాదిక మర్థవత్- తస్య భగవదధీనత్వాత్— జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ- అన్యస్యనవాచ్యత్వంయుజ్యతే— వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞోహి- అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి జ్ఞేయత్వం వదతీతిచేన్న- ప్రాజ్ఞః పరమాత్మాహి శ్రూయతే— ప్రకరణాత్- సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి తస్యహి తత్ ప్రకరణమ్— త్రయాణామేవ చైవ ముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ- త్రయాణామేవ పితృపాసనస్య స్వర్గాప్తి పరమాత్మనామేవ ప్రశ్న ఉపన్యాసశ్చ- అవిజ్ఞాత ప్రార్థనంచ ప్రశ్న ఇత్యభిధీయతఇతి వదనాన్న విరోధః— మహద్వచ్చ- యథా మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వే ప్రసిద్ధోఽపి పరమమహత్త్వాత్పరమాత్మనిపివ ముఖ్య ఏవ మితరేఽపి— చమసవ దవిశేషాత్- యథా చమసశ బ్దోఽన్యత ప్రసిద్ధోపీదం తద్భిర ఏష చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇతి శ్రుతశిరోవాచకః, ఏవ మవ్యక్తాశబ్దా స్సన్న్యోఽన్యత్ర ప్రసిద్ధా అపి నామాని సర్వాణీతి శ్రుతేః పరమాత్మాభిధాయకా ఏవ. అవిశేష శ్రుతేః- ఇతి మధ్వమతే-

అనుమాప్య. (అనుమాప. ణ్య) త్రి. అనుమాపం భవతి.

అనుయక్ష్య. (అనుయక్ష. ణ్య) త్రి. అనుయక్షం భవతి.

అనుయాప్య. (అను యాప. ణ్య) త్రి. అనుయాపంధ

వః.
ఆనురథ్య. (అనురథ- ఞ్య) త్రి. అనురథం భవః
ఆనురాహారాయణ- (అనురాహతి-ఫక్) అక్లీ. అనురాహతే రపత్యమ్
ఆనురాహతి-తౌల్వ ల్యాది. (అనురహత్-ఇఞ్) అక్లీ. అనురహతో పత్యమ్
ఆనురోహారాయణ- (అనురోహతి-ఫక్) అక్లీ. అనురోహతే రపత్యమ్
ఆనురోహతి- తౌల్వల్యాదిః (అనురోహత్ - ఇఞ్) అక్లీ. అనురోహతో పత్యమ్
ఆనులక్ష్యక- (అనులక్ష్య- ఠక్) త్రి. అనులక్ష్య మధీతే వేదవా యస్సః
ఆనులేపిక- (అనులేపికా- అణ్) త్రి. అనులేపికాయాః ధర్మ్యమ్.
ఆనులోమి- (అనులోమ- ఇఞ్) (అనులోమన్- ఇఞ్) అక్లీ. అనులోమస్యానులోమ్నో వాపత్యమ్. బహుత్వే అనులోమయః, అనులోమాః వా.
ఆనులోమిక- (అనులోమ. ఠక్) త్రి. అనులోమం వర్తతే యస్సః
ఆనులోమ్య- (అనులోమ- ష్యఞ్) అపు. అనులోమస్య భావః. ఆనుకూల్యమ్. పరచిత్తానుసరణమ్. పరాభ్యచిత్తాను వర్తనమ్.
ఆనువంశ్య- (అనువంశ- ఞ్య) త్రి. అనువంశం భవః
ఆనువాక- (అనువాక- అణ్) త్రి. అనువాకస్య ధర్మ్యమ్
ఆనురతిక- (అనురతిక- అణ్) త్రి. అనురతికస్యేదమ్.
ఆనుశాసన- (అనుశాసన. అణ్) న. మహాభారతే త్రయోదశం పర్వ. తత్పర్యాయః ఆనుశాసనిక- తత్రావాన్తరపర్వణి ఆనుశాసనికమ్, స్వర్గారోహణికం చేతి ద్వే
ఆనుశాసనిక. [అనుశాసన. ఠక్] న. అనుశాసన పర్వ — అనుశాసన పర్వణి అవాన్తరపర్వ ప్రభేదః
ఆనుషక్- స్వరా.౭. (ఆఙ్- అను- షన్జ- క్విప్) అ. ఆనుపూర్వ్యమ్. అనుమానమ్
ఆనుషఙ్గిక- (అనుషఙ్గ- ఠక్) త్రి. అనుషఙ్గాదాగతమ్ అన్వాయనయశిష్టమ్
ఆనుషణ్డ- (అనుషణ్డ- అణ్) త్రి. అనుషణ్డే జాత ఇత్యాది
ఆనుషణ్డక- (అనుషణ్డ- వుఞ్) త్రి. అనుషణ్డే జాత ఇత్యాదిః మనుష్యః మనుష్యస్థో వా.
ఆనుషక్ (ఆఙ్- అను- షద- క్విప్) అ. ఆనుపూర్వ్యమ్ అనుమానమ్-
ఆనుషక- (అనుషక- అణ్) పు. అనుషకః

ఆనుషూక (అనుషూక- అణ్) త్రి. వ్రీహి స్తమ్బేషు యానేష్వనః ష్వమూలేభ్య ఉత్పన్నా యే వ్రీహయః స్తేభ్య ఉత్పన్నమ్.
ఆనుష్టుభ (అనుష్టుభ్. అణ్.) న. ఆనుష్టుప్- (అనుష్టుభ్- అఞ్) అక్లీ- అనుష్టుభో౽పత్యమ్.
ఆనుసంచరణ- (అనుసఞ్చరణ, అణ్) త్రి- అనుసఞ్చరణ దీయతేయత్ర త్.
ఆనుసాత్య-(అనుసాత- ఞ్య) త్రి- అనుసాతం భవః,
ఆనుసాంవత్సరిక- (అనుసంవత్సర. అణ్) త్రి. అనుసంవత్సరం దీయతే యత్రత్.
ఆనుసీత్య. (అనుసీత- ఞ్య) త్రి-అనుసీతంభవః.
ఆనుసీర్య. (అనుసీర. ఞ్య) త్రి. అనుసీరంభవః
ఆనుసుక. (అనుసూ. ఠక్) త్రి. అనుసూనామకం గ్రన్థ మధీతే వేదవా యస్సః
ఆనుసృష్టినేయ (అనుసృష్టి. ఢక్) అక్లీ. అనుసృష్టే రపత్యమ్
ఆనుహారతిక (అనుహారత-ఠక్) త్రి. అనుహారతేన చరతి యస్సః
ఆనృచ్. ధా- ఋచ- అస్యకితిలిటిరూపమ్. ఉ ఆనృచతుః — వేదేఆనృచ్ఇత్యస్యల ప్ర్వేః మనుహ వచనీయా పమ్- ఉ- ఆనృచుః.
ఆనృజ్-ధా. ఋజ. అస్యలిటిరూపమ్. ఉ ఆనృజే.
ఆనృత్. ధా. ఋత. అస్య కితి లిటి రూపమ్. ఉ. ఆనృతుః. ఆనృతే.
ఆనృణ్య- (అనృణ- ష్యఞ్) అపు. అనృణస్య భావః.
ఆనృధ్. ధా. ఋధ్. అస్య కితి లిటి రూపమ్.
ఆనృతరాజన్యః. (అనృత.ఞ) పు. అనృతం శీలం యస్య సః.
ఆనృతిక-(అనృత.వుఞ్) అపు. అనృతస్య విషయో దేశః —అనృతే నాత్యన్త పరిశీలనో దేశః
ఆనృన్. ధా. ఋను- అస్య కితి లిటి రూపమ్- ఉ.ఆనృనతుః.
ఆనృఫ- ధా- ఋఫ. అస్య కితి లిటి రూపమ్- ఉ. ఆనృఫతుః. ఇత్యాది.
ఆనృమ్ఫ-ధా-ఋమ్ఫ- అస్య లిటి రూపమ్-
ఆనృశంస- (అనృశంస- అణ్) న- అనృశంసస్య భావః.
ఆనృశంసి- గహాదిః- (అనృశంస- ఇఞ్) అక్లీ- అనృశంస స్యాపత్యమ్.
ఆనృశంసీయ- (అనృశంసి. ఛ) త్రి- అనృశంసౌ భవ మిత్యాది.
ఆనృశంస్య- (అనృశంస- ష్యఞ్) అపు- అనృశంసస్య భావః.
ఆనృష- ధా- ఋషీ- అస్య కితి లిటి రూపమ్- ఉ- ఆనృ

షతః.

ఆనృహ- ధా- వేదే ఆనర్హ ఇత్యస్య లిట్ప్రథమ బహువచనే రూపమ్- ఉ- ఆనృహుః-

ఆనే- ధా- అక్- సే- ఉ- ఆనేతవ్-

ఆనేయ- (అక్- ణిఙ్- యత్) త్రి- ఆనేతవ్యః-

ఆనైపుణ్య- (అనిపుణ- ష్యఞ్) అవు- అనిపుణస్య భావః-

ఆనైశ్వర్య- (అనీశ్వర- ష్యఞ్) అవు- అనీశ్వరస్య భావః-

ఆన్- ధా- (అట్- అన్త్) ఉ- అన్తత్- అన్త్యత-

ఆన్త- (అమ-క్త) త్రి- అమితః-

ఆన్త్య- ధా- అట్- అన్త్యయ్- ఉ- అన్త్యయత్-

ఆన్తరతమ్య- (అన్తరతమ- ష్యఞ్) అవు- సదృశతమత్వమ్- వ్యాకరణే బహూనా మాదేశానాం ప్రసక్తే ఏకస్య ప్రాప్తి నియామకమ్- తథాచ సూత్రమ్- ౧||౧ ౫౦- స్థానేన్తరతమ ఇతి- ప్రసఙ్గేసతి సదృశతమ ఆదేశస్స్యాదితి తదర్థః- యథా- ఉదస్స్థాస్తమ్భోః పూర్వస్యేతి సకారస్య పూర్వసవర్ణో విధీయతే- పూర్వో దకారః- తస్య సవర్ణాః పఞ్చ తథదధనవర్ణాః ప్రాప్తాః- తత్ర స్థానిన స్సకారస్యాఘోషత్వేన సదృశౌ తథ వర్ణౌ- మహాప్రాణత్వేన సదృశౌ థధ వర్ణౌ- సదృశతమ స్థకారో భవతి- అత్ర విశేష ఆన్తర్యశబ్దే ద్రష్టవ్యః-

ఆన్తరాలిక- న- రసవిద్యాయాం యన్త్రవిశేషః- వస్త్రాకారాం లోహమయీం మూషాం విధాయ తాన్తర్లోహేన తాలలోహేనవా కణ్ఠాధో ద్వ్యఙ్గుళా దధోమధ్యదేశే ద్వ్యఙ్గుళం వలయం దద్యాత్- కణ్ఠే చ పిధానాధారకం చిఞ్చాపత్రవిస్తీర్ణం కఙ్కణం విధాయ సతిక్త మన్తరావిష్టం శ్లిష్టసన్ధికం కృత్వా భాణ్డం చ తల్లేపపిహితచ్ఛిద్ర మధోముఖం కృత్వాతత్రివాలవ్యయేత్- మూర్ధ్నిసిరుధ్య స్థాలీకణ్ఠం విశోష్య పుటాగ్నిం దద్యాత్- ఏవంరూపం యన్త్రమాన్తరాలికమిత్యుచ్యతే- అనేనగన్ధకస్య జారణాగర్భ ద్రుతిశ్చ భవతి-

ఆన్తరిక- న- వైద్యకాస్త్రోక్తే త్రవిశేషః- నానావర్ణం ప్రాయశ్శుభ్రంవర్తులముచ్చైరూపం తీక్ష్ణజన్తుసహితం క్షేత్రమాన్తరికమ్- తత్పావనం దేవతాక్షేత్రమిత్యుచ్యతే-

ఆన్తరీప- (అన్తరీప- అణ్) త్రి- అన్తరీపే భవః ఇత్యాది-

ఆన్తరీపక- (అన్తరీప- వుఞ్) త్రి- అన్తరీపే భవ ఇత్యాది- మనుష్యః తత్రస్థాదా-

ఆన్తర్గణిక- (అన్తర్గణ- ఠఞ్) త్రి- గణాన్తర్భవః-

ఆన్తర్గిర- పు- ప్రాచ్యజనపదేషు పరిగణితః-

ఆన్తర్య- [అన్తర- ష్యఞ్] అవు- అన్తరత్వమ్- సాదృశ్యమ్- వ్యాకరణే ఆన్తరతమ్యపరిజ్ఞానార్థం జ్ఞాతవ్యం తత్- తచ్చతుర్విధమ్- స్థానకృత మర్థకృతం గుణకృతం ప్రమాణకృతం చేతి— తత్ర స్థానకృతం [illegible] దధ్యత్ర- అత్ర ఇకోయణచీతి విధీయమా[illegible] తాలుస్థానస్య ఇకారస్యతాలుస్థానకఏవయకారః [illegible] అర్థకృతంయథా- వాతణ్డ్యయువతిః- అత్ర [illegible] శబ్దాద్వాతణ్డ్యేతిగోత్రాపత్యే యఞ్- తస్య లుక్ స్త్రియామితిలుక్- శార్ఙ్గరవాదిత్వాన్ఙీన్- వతణ్డీ చాసౌ యువతిశ్చేతివిగ్రహే పోటాయువతిస్తోకకతిపయగృష్టిధేను వశావేహద్బష్కయణీ ప్రవక్తృశ్రోత్రియాధ్యాపకధూర్తైర్జాతిరితిసమాసః- పుంవత్కర్మధారయ జాతీయదేశీయేష్వి త్యతిదిశ్యమానః పుంభావతణ్డాపత్యవాచినో వతణ్డీశబ్దస్య తదపత్యవాచీ వాతణ్డ్యశబ్దఏవ భవతి- నతువతణ్డాదిః— గుణకృతంయథా- వాగ్ఘరిః- అత్ర ఝయోహోన్యతరస్యా మితివిధీయమానః పూర్వసవర్ణః ఘోషవతో మహాప్రాణస్య హకారస్య తాదృశఏవ ఘకారః— ప్రమాణకృతం యథా- అముమ్- అమూ- అమూన్- అత్రాదస్శబ్దస్య అమ్ ఔ అస్ ఇత్యేతేషు పరేషు త్యదాదీనామఇత్యత్వేకృతేపూర్వరూపవృద్ధిపూర్వసవర్ణదీర్ఘేషుకృతేషుతస్మాచ్ఛసోనః పుంసీతి సకారస్య నకారేచ అవమ్ అవౌ అదాన్ ఇతిస్థితే, అదసోసేర్దాదుదోమఇతి సూత్రేణదకారాత్పరేషామ్ అకారాకారాకారాణాముత్వే, దకారస్య మకారశ్చ భవతి- ఏవ మత్రద్వౌ ఇత్యాదౌ అకారరేఫయో రుత్వే దకారస్యమకారేచ అముముయఙ్గితి భవతి తథాచ విధీయమాన ఉవర్ణో హ్రస్వవ్యఞ్జనయో ర్హ్రస్వ దీర్ఘస్య దీర్ఘో భవతి, ప్రమాణత ఆన్తర్యాత్ హ్రస్వవ్యఞ్జనయో ర్మాత్రాన్తరిత ప్రమాణకత్వేన సాదృశ్యం బోధ్యమ్. అక్షరసమామ్నాయి కత్వేనసాదృశ్య మితికేచిత్- అత్ర ప్రమాణస్య గుణత్వేపి గోబలీవర్ద న్యాయేనపృథగుక్తిః, గుణశబ్దేన స్థానార్థప్రమాణాతిరిక్త ధర్మమాత్రం గృహ్యతే. తే నానాన్తర్యేణ వైతయో రాన్తర్యమిత్యాదినా స్థానేన్తరతమ ఇతిసూత్రస్థభాష్యేణ నవిరోధః. అన్తరతమాశ్చ వఏనగుణవిధావికారారాకారయోః సాదృశ్యమితి తదర్థః. బాహ్యప్రయత్నాన్తర్గతానాం వివారనాదఘోషాదీనాం సాక్షాద్వర్ణావృత్తిత్వేఉప్యౌపచారికం గుణత్వ మిత్యాహుః-

ఏవ మనేకవిధ మాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఆన్తర్యం బలీయ ఇతి పరిభాషా- తేన చేతేత్యాదౌ నిధ్యతి- తత్రహి చి తాస్ ఇతిస్థితే సార్వధాతు కార్ధధాతుకయోరితి విధీయమానో గుణః, ఏకారఏవ భవతి- స్థానత ఆన్తర్యాత్- నతు ప్రమాణత ఆన్తర్యాదకారః- అనేకవిధ మాన్తర్యం స్థానకృతంతదన్యకృతం చేత్యర్థః- అత్ర మానం స్థానేన్తర తమఇతి సూత్రే స్థానేపదగ్రహణమ్- తథాహి- షష్ఠీ స్థానేయోగేతి

సూత్రానన్తరం అన్తరతమ ఇత్యస్యో యోగః. తత్ర పూర్వసూత్రాత్ స్థానేపద మనువర్తతే. తథాచ స్థానే ప్రసజ్జ్యమానే సదృశతమ ఆదేశో భవతీతి. ఏవ ముక్తార్థలాభే స్థానఇతి యోగాన్తరం క్రియతే. తత్ర పూర్వసూత్రాత్ స్థానేఇతిపద మన్తరతమ సూత్రం చానువర్తతే. యోగాన్తరస్థానేపదస్య తాల్వాదిస్థాన మర్థః. తచ్చ తృతీయయా విపరిణమ్యతే. తథాచ స్థానినః ప్రసజ్జ్యమానే జాయమాన స్వరితసంభవే స్థానతఏ వాన్తరతమో భవతీత్యర్థః. ఏషా పరిభాషా స్థానేన్తరతమ ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టా.

ఆన్తర్వేశ్మిక- (అన్తర్వేశ్మ- ఠఞ్) త్రి. అన్తర్వేశ్మని భవః.

ఆన్త్రల్- ధా- ఆట్- అన్త్రల్- ఉ- ఆన్త్రలత్-

ఆన్త్రయిష్- ధా- ఆట్- అన్త్రయిష్- ఉ- ఆన్త్రయిషత్-

ఆన్త్రిష్- ధా- ఆట్- అన్త్రిష్- ఉ- ఆన్త్రిషత్-

ఆన్త్ర- (అమ- త్రన్) సం- శరీర అభ్యన్తరావయవవిశేషః. తత్పర్యా. పురీతత్ (ఆన్త్ర- శ్రైగు)— రక్తస్య శ్లేష్మణశ్చ యః ప్రసాదః సపిత్తనపచ్యమానో వాయునా ఽనుధావ్యతే తస్మాదాన్త్రాణి జాయన్తే. పుంసాం శరీరే సార్ధత్రివ్యామపరిమాణాన్యాన్త్రాణి. స్త్రీణాం శరీరే త్వర్ధవ్యామహీనాని సన్తి— స్వప్నే ఆన్త్రవేష్టితస్సన్ మానుషమాంసాని స్వప్నే యః పశ్యతి తస్య శస్త్రతుల్య మైశ్వర్యం ఫలమ్. స్వపుంశ్చ నిస్సృతైరాన్త్రైర్వృక్షపర్వతాదివేష్టనం రాజ్యఫలకమ్— మన్త్రమహార్ణవే— శత్రోరాన్త్రాణి హస్తాభ్యాం సంగృహ్యైవ ఉత్పాటనముష్టిం పరకరతాళత్రయం కృత్వా కుంభచేతిపశ్చాద్వారముక్త్వా హూహూ హేతి పఠేచ్చేత్ సా ముద్రా ఆన్త్రాకర్షణముద్రా. తత్ఫలం శత్రూణాంపీడా, స్వస్యకష్టరోగనివృత్తి రారోగ్యం, విద్యా, శక్తిశ్చభవతి— శత్రోరాన్త్రాణ్యాకృష్యనఖాగ్రేణ నర్తి వచేత్ సా ముద్రా ఆన్త్రచ్ఛేదనముద్రా. తత్ఫలం శత్రూణాం భయమ్ భక్తానాంసుఖంచ— శత్రోరాన్త్రాణి సంగృహ్యాన స్వకణ్ఠే ప్రక్షిపతి చేత్ సా ముద్రా ఆన్త్రధరముద్రా. తత్ఫలం కాలకూటహరణం వైరాగ్యం కార్యవృద్ధీ రాజ్యంచ.

ఆన్త్రవృద్ధి- స్త్రీ- వైద్యశాస్త్రోక్తరోగభేదః. తన్నిదానం యథా- వాతప్రకోపనై రాహారై శ్శీతజలావగాహనాదిభిశ్చ ఉపస్థితస్య వేగస్య ధారణేన అప్రాప్తస్య వేగస్య ప్రేరణేన భారే ణాధ్వగమనేన విషమాఙ్గప్రవర్తనేనబలవద్విగ్రహ ధనురాకర్షణాదిభిశ్చ క్షుభితో వాతః క్షుద్రాన్త్రావయవంవిగుణీకృత్యద్విగుణీకృత్యవాస్వస్థానా దధో నీత్వా వఙ్క్షణసన్ధౌ గ్రన్థితుల్యం శ్వయథుం కరోతి. సచ గ్రన్థిరూపేణ స్థిత్వా కాలాన్తరే ఫలకోశం గచ్ఛతి. కించ ఆధ్మానరుక్స్తబ్ధయుక్తాం ముష్కవృద్ధి ముపేత్య అచిరత్సమానస్య వాయుః ప్రపీడితస్సన్ స్వనవాన్ సన్తః ప్రయాతి. పునరుక్తఉన్మానయ స్నేతి. తత్ర ప్రాప్తఫలకోశం సాన్త్రవృద్ధి మసాధ్యాం ప్రాప్తఫలకోశాతు యాసాధ్యా— తచ్చికిత్సాయాంయోగాః— మహారాస్నాదిః ౧- రాస్నామృతాద్యత్వాథ ఏరణ్డతైలయుక్తః ౨- చన్ద్రప్రభా. ౩- నారాయణతైలం పానాభ్యఙ్గ నవస్తికర్మ- ఆర్ద్రకం పట్పలం వా ౪.

ఆర్ద్- ధా. ఆట్- అర్ద్. ఉ. ఆర్దత్.

ఆన్దధ్- ధా- ఆట్- అన్దధ్- ఉ- ఆన్దధత్-

ఆన్దధప్- ధా. ఆట్- అన్దధప్- ఉ- ఆన్దధపత్-

ఆన్దయ్- ధా- ఆట్- అన్దయ్- ఉ- ఆన్దయత్-

ఆన్దిద్- ధా- ఆట్- అన్దిద్- ఉ. ఆన్దిదత్-

ఆన్దిదయిష్- ధా- ఆట్- అన్దిదయిష్- ఉ. ఆన్దిదయిషత్-

ఆన్దిదిష్- ధా. ఆట్- అన్దిదిష్- ఉ. ఆన్దిదిషత్-

ఆన్దిధయిష్- ధా- ఆట్- అన్దిధయిష్- ఉ- ఆన్దిధయిషత్-

ఆన్దోల్- ధా- ఆన్దోలి- లుఙి- ఉ- ఆన్దోలత్- ఆన్దోలత-

ఆన్దోలప్- ధా- ఆన్దోలాపి- లుఙి- ఉ- ఆన్దోలపత్-

ఆన్దోలయిష్- ధా. ఆన్దోలయిష- ఉ- ఆన్దోలయిషతి-

ఆన్దోలయిష్- ధా. ఆన్దోలి- సన్- అస్యరూపమ్. ఆన్దోలయిష-

ఆన్దోలాపయిష్. ధా. ఆన్దోలాపయిష ఉ- ఆన్దోలాపయిషతి-

ఆన్దోలాపయిష- ధా- ఆన్దోలాపి- సన్- అస్యరూపమ్, ఆన్దోలాపయిష-

ఆన్దోల్- ధా- ఆన్దోలి- అనిడార్థధాతుకే నిష్ఠాయాంచ రూపమ్- ఉ- ఆన్దోల్యతే- ఆన్దోలితమ్— ఆట్- ఆన్దోల్- ఉ ఆన్దోల్యత-

ఆన్దోల- ధా- చురాదిః. అదన్తః. డోలనే- ఆన్దోలయతి- ఆన్దోలి- శాకటాయనమతే ఆన్దోలాపి— పు. డోలా.

ఆన్దోలన (ఆన్దోలి. ల్యుట్) న. డోలా. డోలారోపణమ్— జ్యోతిషే శిశూనాం రాజ్ఞాంచ ఆన్దోళనే శుభకాలోయథా- హస్తః- చిత్రా- స్వాతీ- శ్రవణమ్. రేవతీ- అనురాధా- జ్యేష్ఠా- అశ్వినీ- రోహిణీ- ఉత్తరాత్రయంచ- శిశూనామాన్దోళనే ద్వాదశదివసః ప్రశస్తః- కన్యానాంతుత్రయోదశదివసః- తత్ర నక్షత్రవిచారణా నకార్యా. అన్యస్మిన్ దివసే

చేత్ తిర్యఙ్ముఖనక్షత్రేషు తత్కర్తవ్యమ్·

ఆన్దోలనా- (ఆన్దోలి- యుచ్) స్త్రీ- డోలా- డోలారోహణమ్ -

ఆన్దోలయ్ | ధా- ఆన్దోలి- గుణహీతా వజాదౌ రూపమ్. ఉ. ఆన్దోలయతి-

ఆన్దోలాప్- ధా· ఆన్దోలాతి- అనిదార్ధ ధాతుకే నిష్ఠాయాం చ రూపమ్- ఉ- ఆన్దోలాప్యతే· ఆన్దోలాపితమ్.

ఆన్దోలాపయ్·ధా- ఆన్దోలాపి. గుణహీతా వజాదౌ రూపమ్- ఉ. ఆన్దోలాపయతి-

ఆన్దోలాపి ధా·ఆన్దోల. ణిచ్, శాకటాయనమతే· అస్యరూపాణి— ౧ ఆన్దోలాపయ్- గుణహీతా వజాదౌ- ౨ ఆన్దోలాప్- అనిదార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాం చ. ౩ ఆన్దుదోలప్. లుఙి. ౪ ఆన్దోలాపి+ సన్. ఆన్దుదోలాపయిష-

ఆన్దోలి- ధా- ఆన్దోల- ణిచ్- అస్యరూపాణి— ౧ ఆన్దోలయ్. గుణహీతావజాదౌ- ౨ ఆన్దోల్ అనిదార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాం చ- ౩ ఆన్దుదోల్·లుఙి-౪ ఆన్దోలి+సన్- ఆన్దుదోలయిష.

ఆన్దోలికా· (ఆన్దోలి- ణ్వుల్) స్త్రీ. డోలా. వాహనవిశేషః. తత్పర్యాయాః ఆన్దోళన. ఆన్దోళ· డోలా·ఆన్దోళ_ఆన్దోలికా—ఆన్దోలికాయాః ప్రతసంభజో వాఉత్పాతవిశేషః· తత్ఫలం హానిః— ఆన్దోలికారోహణేశుభనక్షత్రాణి.రేవతీ·స్వాతీ పునర్వసూ.హస్తః. అనురాధా. జ్యేష్ఠా చ. శుభతిథయః. పూర్ణాఃజయాఃనన్దాశ్చ వాసరేషుశుక్రవాసరశ్శుభః. లగ్నేషు మిథునకన్యాధనుర్మీనాః— స్త్రీ. క్రీడావిశేషః, హస్తడోలారోహణ రూపః, శాఖా డోలారోహణ రూపో వా— సంగీతశాస్త్రే శుద్ధపఞ్చమశాషాడాషిణాత్యవిభాషా రాగవిశేషః. తత్పర్యాయః. ఆన్దోళీ. యస్యాం పఞ్చమోంశో గ్రహో న్యాసశ్చ భవతి. నిషాదో ఽల్పః. ఇతరస్వరాధారః. ధైవతస్తారః. షడ్జః మన్ద్రః. అపన్యాసో ధైవతః. గాన్ధారో వర్జః. సో ఽన్దోలికేతి తల్లక్షణం రత్నాకరోక్తమ్. నిగలోపా దౌడ వాయమితి రాగమేళోత్పన్నా ఇయంచ స్వరమేళకళానిధిరోక్తమ్. పఞ్చమస్య గ్రహాంశన్యాసత్వ తత్రైవప్రస్తారభిహితేఽపి లక్ష్యేమధ్యమాంశత్వేనప్రయోగ ఇతి కళానిధౌ·

ఆన్దోలిత· (ఆన్దోలి. క్త) త్రి· మన్ద మన్దం చాలితః. తత్పర్యాయాః·· ప్రేఙ్ఖోలిత· తరళిత. తులిత— పు. సంగీతశాస్త్రే గమకభేదః· లఘువేగయుక్తో గమక ఆన్దోలిత ఇతి తల్లక్షణమ్— తన్త్రీవశాస్త్రే అభినయేషునియుక్తి దాకాలవిశేషః· తస్యమన్దగతే వినియోగః— శ్వానభేదః, తస్యపర్వతారోహణాభినయే వినియోగః-

ఆన్దోలీ- స్త్రీ- దేవదాళీ- సంగీతశాస్త్రేఆన్దోళికానామరాగవిశేషః-

ఆన్ధ్- ధా- ఆట్- అన్ధ్- ఉ. ఆన్ధ్యత-

ఆన్ధకీ- స్త్రీ- నైరృతీ దిక్·

ఆన్ధయ్- ధా- ఆట్- అన్ధయ్- ఉ- ఆన్ధయత్ -

ఆన్ధసిక-(అన్ధస్- ఠక్) పు- సూదః-

ఆన్ధాప్- ధా- ఆట్- అన్ధాప్-ఉ- ఆన్ధాప్యత-

ఆన్ధాపయ్- ధా- ఆట్·అన్ధాపయ్- ఉ- ఆన్ధాపయత్-

ఆన్ధీగవ- న- వేదే సామవిశేషః- సచ ఆర్భవసవమానే పురోజితివా అన్ధసఃఇతి సూక్తే గేయయో స్సామ్నో ర్ద్వితీయం సామ· తత్రి సూక్తే పురోజితీవ ఇత్యేకా అనుష్టుప్. యోధారయేతి తం దుగ్ధమితిచ ద్వే గాయత్ర్యౌ- తత్ర సూక్తే శ్యావాశ్వ మాన్ధీగవంచ సామసంగాతు ముత్తరే గాయత్ర్యౌ వాన్మాతే పరిత్యజ్య ద్వే ఉత్పత్త్యనుష్టుభా వా నేతవ్యే ఇతి పూర్వపక్షే చతుర్థం పాదం పునరుపాదాయ ద్వే అనుష్టుభౌ ప్రగ్రథనీయే ఇతి రాద్ధాన్తః, పూర్వమీమాంసాయాం నవమాధ్యాయే తృతీయపాదే షష్ఠాధికరణే తృతీయవర్ణకే ఉక్తః· సోఽయంన్యాయ శ్యావాశ్వాన్ధీగవ ప్రగాథ నయ ఇత్యుచ్యతే· శ్యావాశ్వశబ్దే ఽపి ద్రష్టవ్యః·

ఆన్ధ్రి. (అన్ధ్రి. అణ్) త్రి. అన్ధ్రిదేశభవః—పు-దేశవిశేషః· మధ్యదేశ్యజనపదేషుపరిగణితః, గోదావరీకృష్ణామధ్యదేశః· యత్ర శ్రీశైలమితి క్షేత్రంప్రసిద్ధమ్· అత్రోత్పన్నాభాషాఆన్ధ్రిభాషేత్యుచ్యతే·సాచ త్రిలిఙ్గదేశం వ్యాప్యస్థితా-ఆన్ధ్రిభాషయావ్యాకరణంనన్నయభట్టాదిభిః కృతమ్- తదాన్ధ్రివ్యాకరణమితి ప్రసిద్ధమ్— సంకీర్ణజాతివిశేషః, కలియుగే పురా మగధదేశాధిపతిషు కాణ్వాయనేషునష్టేషు రాజ్యంప్రాప్తాఆన్ధ్రినామ- తేచబలి పుచ్ఛాదయః. పునర్మౌలానన్తరం సప్తాన్ధ్రిః.

ఆన్ధ్రీ- స్త్రీ- సంగీతశాస్త్రేవికృతజాతిసంసర్గజాతవికృతజాతివిశేషః. గాన్ధార్యార్షభీభ్యాం జాతాజాతిః. ఇయంమధ్యమగ్రామజాతిః· ఇయంసంపూర్ణాషాడవాచ- తత్రచత్వారోంశాః- నిషాదర్షభ గాన్ధారపఞ్చమాః- ఋగయోర్నిషధయోశ్చసంగతిః· షడ్జలోపేన షాడవత్వమ్, మూర్ఛనామధ్యమాదిః· అంశస్వరఏవాపన్యాసః· గాన్ధార పఞ్చమ్యావివాదదశకళాః. చఞ్చత్పుటస్తాలః· శుగ్యప్రేక్షణసంబన్ధధ్రువాగానే వినియోగః,— రాగంశేషః-పఞ్చమకైశికభాషాన్తర్గతః —రాగవిశేషః,శుద్ధపఞ్చమరాషాత్సకః-తత్రగ్రహాంశర్షభః· కాకలీస్వరః పఞ్చమస్వరోన్తః- గ్రహాంశాపూర్ణరీవాన్ .ఇయమాన్ధ్రీంసరత్రయా— ఏలాసు

దేశ్యాభేదః. నానాప్రయోగరాగాంశఘనధావోత్కటాన్నిర్తితల్లక్షణమ్.
ఆన్న- (అన్న. ణ). త్రి. అన్నంలబ్ధా.
ఆన్య- వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః. ౩పా౼సూ, వదేరాన్యః- ఉ- వదాన్యః-
ఆన్యభావ్య- (అన్యభావ-ష్యఞ్) అవు. అన్యభావః
ఆన్వీక్షకీ- (అన్వీక్షక-అణ్- ఙీప్) స్త్రీ. న్యాయవైశేషికయోపాతర్కవిద్యా- తత్పర్యా- ఆన్వీక్షికీ-
ఆన్వీక్షికీ- (అన్వీక్షా- ఠక్- ఙీప్) స్త్రీ- ఆన్వీక్షకీ;
ఆన్వీపిక- (అన్వీప- ఠక్) త్రి- ఆనుకూలికః-
ఆప్- అప్ ఇత్యస్యప్రాతిపదికస్య సర్వనామస్థానేపరే రూపమ్-ఉ-ఆపః—ధా.ఆప్౯- అస్యశుద్ధరూపమ్- ఉ.ఆప్నోతి—అస్య లిటిరూపమ్ ఉ- ఆప—అట్.ఆప్.ఉ- ఆప్నో . ఆపత్—ఆపి- అస్యఅనిడార్థధాతుకేనిష్ఠాయాంచరూపమ్- ఉ. ఆప్యతే- ఆపితః—వ్యాకరణే స్త్రీప్రత్యయవిశేషః. ఆకారస్యరూపః- సత్రివిధః టాప్ డాప్ చాప్చేతి—ఆబన్తాత్స్వేర్లోపః. ౬॥౧॥ ౬౮సూ. హల్జ్యాబ్భ్యోదీర్ఘాత్సుతి స్యపృక్తంహల్ ఇతి ఉ. రమా— ఆబన్తాదోజశ్శి ౭॥౧॥౧౮సూ. ఔఙ ఆపశ్చేతి. ఉ. రమే— సంబుద్ధౌ ఆజిచపరేఆప ఏకారః- ౭॥౩॥౧౦౫. ఆజిచాపః- ౧౦౬సంబుద్ధౌచ- ఉ- హేరమే- రమయా— అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః ౭॥౩॥౧౦౭ సూ.అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః- ఉ. హేఅమ్బ- ఇత్యాది — ఆపః పరేషాం ఙేఙసిఙస్ఙీనాం యాడాగమః- ఙేరామ్నద్యామ్నీభ్యః. ౭॥౩॥౧౧౩ సూ. యాడాపః ౧౧౬ ఙేరామ్నద్యామ్నీభ్యః. ఉ. రమాయై. రమాయాః ౨. రమాయామ్— ఆబన్తాత్సర్వనామ్నో ఙేఙసిఙస్ఙీనాం స్యాడాగమః. ఆపశ్చహ్రస్వః. ౧౧౪సూ. సర్వనామ్నః స్యాడ్ఢ్రస్వశ్చ . ఉ. సర్వస్యై. సర్వస్యాః ౨. సర్వస్యామ్— ఆబన్తాదామో సుడాగమః. ౭॥౧॥౫౨సూ. హ్రస్వనద్యాపోనుట్-ఉ. రమాణామ్— సర్వనామ్నస్తు సుడపవాదస్సుట్. ౭॥౧॥౫౨ఆమి సర్వనామ్నస్సుట్. ఉ.సర్వాసామ్— ఆబన్తాత్తద్ధితోత్పత్తిర్భవతి ౪॥౧॥౧సూ జ్యాప్ప్రాతిపదికాదిత్యధికార సూత్రాత్— ఆపః కపిపరే హ్రస్వో వా. ౭॥౪॥౧౩సూ. ఆపోన్యతరస్యామ్. ఉ. బహుమాలాకః. బహుమాలకః— ఆప స్సంజ్ఞాయాం ఛన్దసిచ బహులం హ్రస్వ ఉత్తరపదే పరే, త్వప్రత్యయేచ పరే. ౬॥౩॥౬౩సూ॥ జ్యాపో స్సంజ్ఞాచ్ఛన్దసో ర్బహులమ్. ౬౪త్వేచ. ఉ. రేవతిపుత్రః. శిలప్రస్థమ్ ప్రదర్శిదా. అజక్షీరేణజుహోతి. అజత్వమ్. అజాత్వమ్.

వ్యాకరణే తృతీయాది సుప్విభక్తిః.తస్మిన్నజాదౌప్రత్యయే ఇదమ్శబ్ద స్యేద్ ఇత్యస్య అన్ ఇత్యా దేశః- హలాదౌతులోపః- ౭॥౨॥౧౧౨ అనాప్యకః- ౧౧౩ హలిలోపః- ఉ- అనేన. ఆభ్యామ్- ఇత్యాది

ఆప-(ఆప్౯-అచ్)పు- వసు ష్వష్టసుప్రథమః- తస్యపుత్రాః వైతణ్డ్యః, శ్రమః, శ్రాన్తః, ధునిః, ఇతి చత్వారః—భవిష్యలో మనోఽర్థ శమస్యపిత్రా సావర్ణః పుత్రోష్వకః
ఆపక్- ధా. ఆఙ్. పక్. ఉ- ఆపక్ష్యతి-
ఆపక-గౌరాదిః- (ఆప్౯. ణ్వుల్) ఆపక+ఙీష్- ఆపకీ
ఆపకర. (అపకర. అఞ్) త్రి. అపకరే జాతః
ఆపకీ (ఆపక ఙీష్) స్త్రీ.తన్నామ్నీ కాచిత్
ఆపక్వ (ఆఙ్ పక్వ) న అభ్రూషః
ఆపక్షితి. క్రౌడ్యాదిః-(అపక్షిత ఇఞ్.)అక్లీ. అపక్షితస్యాపత్యమ్
ఆపక్షిత్యా.(ఆపక్షిత్య- ష్యఙ్- చాప్) స్త్రీ. అపక్షితస్యాపత్యం స్త్రీ.
ఆపగా- (అప- గమ్౯- డ- టాప్) స్త్రీ. నదీ. కాచన నదీ తీర్థరూపా మానుష తీర్థ సమాపన్నా. కాశీకదేశే కాచన నదీ-
ఆపచ్- ధా- ఆఙ్- పచ్- ఉ-ఆపచతి-
ఆపచ్చిక- పు- జనపదవిశేషః—క్షత్రియవిశేషః. — గౌరాదిః (ఆపచ్చిక- అఞ్)అక్లీ.ఆపచ్చికస్యాపత్యమ్-
ఆపచ్చికీ. (ఆపచ్చిక.ఙీష్)స్త్రీ.ఆపచ్చికస్యాపత్యం స్త్రీ-
ఆపద్ధ్యి- (అపదగ్ధ- ఇఞ్) పు. అపదగ్ధస్యాపత్యమ్- బహుత్వే అపదగ్ధాః- ఆపదగ్ధయః-
ఆపటన- (అపటు- అణ్)న- నవ్యస్తే పటుత్వస్యాభావః— పు. సంగీతశాస్త్రే ఘుష్టరభేదః- పాదతలేన భూవినుప్త్వన రూపనవ ఇతి తల్లక్షణమ్-
ఆపఠ్- ధా- ఆఙ్- పఠ్- ఉ- ఆపఠ్యతే-
ఆపణ్- ధా. ఆఙ్. పణ్- ఉ- ఆపణతే.
ఆపణ- (ఆఙ్-పణ. ఘ)పు- వణిజాం క్రయవిక్రయప్రసారణస్థానమ్-తత్పర్యాయాః- నిపద్యా- అట్ట- హట్ట-వి పణిః- (అ౯ం౧౪)-
ఆపణాయ్- ధా. ఆఙ్- పణాయ్. ఉ- ఆపణాయతి-
ఆపణిక- (ఆఙ్- పణ- ఇకన్) పు. వణిక్—(ఆపణ.ఠక్)త్రి. ఆపణస్యసంబన్ధీ. ఆపణ స్యావశ్రయః. ఆపణాధ్యక్షః.
ఆపత్. ధా. ఆఙ్. పత్. ఉ. ఆపతతి—వ్యాకరణేఆపతు శబ్దస్య రూపమ్.
ఆపత్. (వేదే) పాత్రః.
ఆపతిక. (ఆఙ్. పత్౯. ఇకన్) పు. శ్యేనః. దైవాయత్తః.
ఆపతుప్- వ్యాకరణే ఆ మధ్యేశే. ఆపన్ స్వరూపః. ఉణా॥సూ.మధ్యతే తస్యా మృత్యు పతుప్రాప్తి ః. ఉ.

మమాపతాలః.

ఆపత్కాలః కాశ్యపః- (ఆపద్- కాల) పు- ఆపదః కాలః-

ఆపత్కాలిక- (ఆపత్కాల- ఠఞ్) (ఆపత్కాల—ఇక) త్రి- ఆపత్కాలే భవ ఇత్యాది-

ఆపత్కాలికా- (ఆపత్కాల- ఇక- టాప్) స్త్రీ- ఆపత్కాలే భవా ఇత్యాది-

ఆపత్కాలికీ- (ఆపత్కాల- ఠఞ్- ఙీప్) స్త్రీ- ఆపత్కాలే భవా-

ఆపత్తి- (ఆఙ్-పద-క్తిన్) స్త్రీ- ఆపద్. ప్రాపణమ్— న్యాయశాస్త్రే తర్కోనామాయథార్థమానసజ్ఞానవిశేషః- ఆహార్యరూపః- తత్పర్యా. తర్క- ప్రసఙ్గ—ఆపత్తిత్వం మానసత్వవ్యాప్య జాతివిశేషః- అత్రేదమాపాదయామి ఇతి ప్రతీతిసాక్షికః- తదేవతర్కత్వమ్- వ్యాప్యారోపేణ వ్యాపకారోప ఆపత్తిః- యథా- యది పర్వతో నిర్వహ్నిస్స్యాత్తదా నిర్ధూమస్స్యాత్- అత్ర వ్యాప్యమాపాదకమిత్యుచ్యతే- వ్యాపకమాపాద్యమిత్యత్రాపాద్యతే, సపక్షః-- ఉక్తస్థలే నిర్వహ్నిత్వమాపాదకమ్- నిర్ధూమత్వమాపాద్యమ్- పర్వతః పక్షః- ఆపాదకాంశే ఆహార్యరూప ఆపాద్యవ్యాప్యవత్తానిశ్చయః ఆపాద్యాభావవత్తానిశ్చయశ్చ ద్వయమాపత్తౌ కారణమ్- తథాచధూమవానయంపర్వతో నిర్ధూమత్వవ్యాప్యనిర్వహ్నిత్వవాన్స్యాదితి నిశ్చయ ఉక్తాపత్తికారణమ్- నచ బాధసత్త్వే విశిష్టబుద్ధ్యోత్పత్తేర్నియా ఆపత్తేరసంభవ ఇతి వాచ్యమ్- అనాహార్యవిశిష్టబుద్ధిత్వస్యైవ బాధప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వాత్- ఆపత్తేస్త్వాహార్యత్వాత్- ఆపత్తేః ఫలంతు ఆపాదకవత్తాబుద్ధిప్రతిబన్ధః- ప్రతిబన్ధకతాతు శుద్ధస్యాపాదకతాస్థలే తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవత్తాబుద్ధౌ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నాపాదకతాపత్తిత్వేన- విశిష్టస్యాపాదకతాస్థలే తు విశేష్యవత్తాబుద్ధౌ విశేషణవత్తానిశ్చయసహకృత విశిష్టాపాదకతాపత్తిత్వేన, విశేషణవత్తాబుద్ధౌ తు విశేష్యవత్తానిశ్చయసహకృతవిశిష్టాపాదకతాపత్తిత్వేనాపీతి నవ్యాః- స్వారసికాపాదకవత్తాశఙ్కాయాః ఆపత్తికారణీభూతేనాపాదకాభావవ్యాప్యాపాద్యాభావవత్తానిశ్చయేన, ఆపాదకవ్యాపకతయా గృహీతస్యాపాద్యస్యాభావరూపబాధనిశ్చయేన ఆహార్యాపాదకవత్తాజ్ఞానసంపాదక తద్బాధనిశ్చయేనైవ ప్రతిబన్ధాత్, ఆహార్యాపాదకవత్తాశఙ్కాయాః ప్రతిబన్ధపవాపత్తేః ఫలమ్- భవతిచ నిశ్చయప్రదర్శనే నాపాదకబోధేచ్ఛాయా విచ్ఛేద ఇతి కారణాభావాదాహార్యశఙ్కాయా అనుత్పాద ఇతి మిశ్రాదిసంమతః పన్థాః —ఆపత్తిశ్చ పఞ్చవిధా- ఆత్మాశ్రయః, అన్యోన్యాశ్రయః, చక్రకమ్, అనవస్థా, ప్రమాణబాధితార్థకప్రసఙ్గశ్చేతి- తత్రస్వాపేక్షాపాదకః ప్రసఙ్గ ఆత్మాశ్రయః- స్వాపేక్ష్యాపేక్షితత్వనిబన్ధనః ప్రసఙ్గోఽన్యోన్యాశ్రయః. స్వాపేక్షణీయాపేక్షితాపేక్షితత్వనిబన్ధనః ప్రసఙ్గశ్చక్రకమ్- అప్రామాణికానన్తప్రవాహమూలకః ప్రసఙ్గోఽనవస్థా- ఉక్తచతుష్టయాన్యప్రసఙ్గః ప్రమాణబాధితార్థకప్రసఙ్గః- సోఽపి ద్వివిధః- వ్యాప్తిగ్రాహకో విషయపరిశోధకశ్చేతి- అత్తా, జ్ఞప్తౌ ఉత్పత్తౌ స్థితౌచ- స చ సాపి త్రివిధం పరయావా: ఏతద్ఘటజ్ఞానం యద్యేతద్ఘటజ్ఞానజన్యం స్యాత్ ఏతద్ఘటజ్ఞానభిన్నం స్యాత్- ఘటోఽయం యద్యేతద్ఘటజన్యః స్యాత్, ఏతద్ఘటభిన్నః స్యాత్. ఘటోఽయం యద్యేతద్ఘటవృత్తిస్స్యాత్తథాత్వే నోపలభ్యేత ఇత్యాది రాత్మాశ్రయః- అయం ఘటో యద్యేతద్ఘట జన్యజన్యస్స్యాత్ ఏతద్ఘటభిన్నస్స్యాదిత్యాదిరన్యోన్యాశ్రయః- అయం ఘటో యద్యేతద్ఘటజన్యజన్యజన్యస్స్యాత్ ఏతద్ఘటభిన్న ఇత్యాదిశ్చక్రకమ్- ఘటత్వం యది జన్యవద్ఘటవృత్తి స్స్యాత్, ఘటాన్యవృత్తి స్స్యాదిత్యాదిరనవస్థా- ధూమో యది వహ్నివ్యభిచారీస్యాత్తదా వహ్నిజన్యో నస్యాదిత్యాదిర్వ్యాప్తిగ్రాహకస్తర్కః. యది పర్వతో నిర్వహ్నిస్స్యాత్తదా నిర్ధూమస్స్యాదిత్యాది ర్విషయపరిశోధకః. విస్తరస్తు తర్కశబ్దే, ఆత్మాశ్రయాదిశబ్దేషు చ ద్రష్టవ్యః.

ఆపత్ప్రాప్త- త్రి- ఆపదం ప్రాప్తః. ఆపన్నః.

ఆపత్య- (అపత్య- అణ్) త్రి, అపత్యసంబన్ధీ—వ్యాకరణే అపత్యార్థే విహితః ప్రత్యయః- హలః పరస్యాపత్యయకారస్య లోపస్స్యాత్తద్ధితే పరే- నత్వాకారే- కస్య ప్రత్యయే ఛ్ప్రత్యయే చ పరే తథా. ఉ. గార్గ్యాః- గార్గీయతి. గార్గికరోతి. ౬॥౪॥౧౫౧సూ. అపత్యస్య చ తద్ధితే నాతి. ౧౫౨ క్యచ్వ్యోశ్చ- రాజన్యమనుష్యయోః అకే రకప్రత్యయే యలోపో నభవతి- ప్రకృత్యాకే రాజన్యమనుష్యయువాన ఇతి వక్తవ్యాత్- ఉ- రాజన్యకమ్- మానుష్యకమ్-

ఆపత్సంన్యాస- పు- ఆపత్కాలే కృతస్సంన్యాసః- తద్విధిర్యథా- ఆతురః వ్యాఘ్రాగ్నిదస్యుసర్పాద్యైస్సంపన్నమరణః మహతా వ్యాధినాపీడితో ముమూర్షుర్వా సద్యస్సంన్యాసం కుర్యాత్- తదా సంన్యస్యామీతి త్రిషమాత్రం వా కుర్యాత్- ప్రాణసందేహనివృత్తౌ యది, గురోస్సకాశే యథావిధి త్రిదణ్డాదికం లబ్ధ్వా యోగమనుతిష్ఠేత్- యదిధర్మాన్నతిష్ఠేత- ప్రాణసందేహనివృత్తౌ యది సంన్యాసాన్నివర్తేత, స కర్మచణ్డాలో భవతి- న తస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్— ఆపత్సంన్యాసస్త్రివిధాం కించిత్కర్తుం శక్తో విధినా కుర్యాత్- అశక్తో వా

చా సంన్యస్తమమేతి ప్రైషమాత్రం కుర్యాత్- తత్రా ప్యశక్తో మనసా సర్వత్యాగం కుర్యాదితి-

ఆపద్- ధా- ఆఙ్- పద్- ఉ- ఆపద్యతే

ఆపద్- (ఆఙ్-పద-క్విప్) స్త్రీ. విపత్- తత్పర్యాయాః- ఆపత్తి- విపద్- విపత్తి— వ్యాకరణే ఆపదాది గణవిశేషః- ఆకృతిగణః- ఆపత్- ఊర్ధ్వం ఉత్- ఇతి- ఆపదాదిపూర్వపదః కాలాన్తః శాశ్వాదిః-

ఆపదర్థ- (అపదర్థ- ఇఞ్) పు. అపదర్థ స్యాపత్యమ్- బహుత్వే అపదర్థాః, ఆపదర్థయః-

ఆపదేవ- పు- పూర్వమీమాంసా గ్రన్థకారః కశ్చిత్ భట్టమతానుసారీ- తస్యపితా అనన్తదేవః- తస్య గురు గోవిన్దః- తేనకృతో గ్రన్థో న్యాయప్రకాశః ఆపదేవీయమితి ప్రసిద్ధః-

ఆపద్ధర్మ- అస్త్రీ- ఆపదికర్తవ్యో ధర్మః- యథా బ్రాహ్మణః స్వవర్ణవిహితేన కర్మణా అజీవన్ క్షత్రియధర్మేణ జీవేత్- తేనా ప్యజీవన్ వైశ్యధర్మేణ జీవేత్- క్షత్రియధర్మేణాజీవన్ క్షత్రియో వైశ్యధర్మేణ జీవేత్- జీవితాత్యయ మాపన్నో యోన్నమత్తి యతస్తతః- స్వాద పఙ్క మివాకాశ ఇత్యాదిః — భారతే శాన్తిపర్వణి అవాన్తరపర్వను ద్వితీయం పర్వ-

ఆపన్- ధా- ఆఙ్- పన్- ఆపనతే-

ఆపనాయ్- ధా- ఆఙ్- పనాయ్- ఉ- ఆపనాయతే-

ఆపనీపత్- ధా- ఆఙ్- పనీపత్- ఉ- ఆపనీపతీతి

ఆపనీపత్య- ధా- ఆఙ్. పనీపత్య. ఉ. ఆపనీపత్యతే.

ఆపనీపద్- ధా- ఆఙ్- పనీపద్- ఉ. ఆపనీపదీతి-

ఆపనీపద్య- ధా- ఆఙ్- పనీపద్య- ఉ- ఆపనీపద్యతే-

ఆపనీఫణత్- ధా- (వేద) (ఆఙ్- ఫణ-యఙ్లుక్- శతృ)

ఆపనేయ- (వేద) ప్రాపణీయః-

ఆపన్న- (ఆఙ్-పద-క్త) త్రి. ప్రాప్తః- ఆపదం ప్రాప్తః—ద్వితీయాన్త మాపన్నశబ్దః ప్రకృతికేన సుబన్తేనసా సమస్యతే- స తత్పురుషః- ఉ. జీవికా మాపన్నో జీవికాపన్నః- ౨||౧||౨౪సూ- ద్వితీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః—ఆపన్నశబ్దో ద్వితీయాన్తేన వా సమస్యతే- స తత్పురుషః- తత్ర పరవల్లిఙ్గతాప్రతిషేధశ్చ- ఉ-ఆపన్నో జీవికా మాపన్నజీవికః ౨||౨||౪సూ-ప్రాప్తాపన్నేచ ద్వితీయయా- ౨||౪||౨౬సూ పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోః- వా|| ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలం పూర్వ గతిసమాసేషు ప్రతిషేధోవక్తవ్యః.

ఆపన్నసత్త్వా- (ఆపన్న- సత్త్వ- అమ్) స్త్రీ- గర్భిణీ-

ఆపప్-ధా- ఆఙ్. పప్. ఉ. ఆపపా.

ఆపపచ్- ధా- ఆఙ్- పపచ్- ఉ. ఆపపచ-

ఆపపత్- ధా. ఆఙ్. పపత్. ఉ. ఆపపత.

ఆపపల్. ధా. ఆఙ్. పపల్. ఉ. ఆపపల

ఆపపర్. ధా ఆఙ్. పపర్. ఉ. ఆపపర.

ఆపపాచ్- ధా ఆఙ్- పపాచ్- ఉ- ఆపపాచ-

ఆపపార్- ధా- ఆఙ్- పపార్- ఉ ఆపపార-

ఆపపాల్- ధా- ఆఙ్- పపాల్- ఉ- ఆపపాల-

ఆపపార్- ధా- ఆఙ్- పపార్- ఉ- ఆపపార-

ఆపప్- ధా- ఆఙ్- అపప్- ఉ. ఆపప్తర్-

ఆపప్ర్- ధా- ఆఙ్- పప్ర్- ఉ- ఆపప్రతుః-

ఆపప్రచ్ఛ్. ధా. ఆఙ్. పప్రచ్ఛ్. ఉ. ఆపప్రచ్ఛ.

ఆపప్సరాయ్. ధా-ఆట్. అపప్సరాయ్. ఉ. ఆపప్సరాయత-

ఆపమిత్యక. (అపమిత్య. కక్) త్రి- నిమయా దాగతం వస్తు- (ఆన్ధ్ర- మరువయిచ్చి తెచ్చిన వస్తువు)

ఆపమ్పణ్. ధా. ఆఙ్- పమ్పణ్. ఉ. ఆపమ్పణీతి.

ఆపమ్పణ్య. ధా. ఆఙ్- పమ్పణ్య. ఉ. ఆపమ్పణ్యతే.

ఆపమ్పన్. ధా. ఆఙ్. పమ్పన్. ఉ. ఆపమ్పనీతి.

ఆపమ్పన్య. ధా. ఆఙ్. పమ్పన్య- ఉ- ఆపమ్పన్యతే.

ఆపమ్. ధా ఆఙ్- ఇత్యస్య గుణహీనా వరాదావుపసర్గే. ఉ. ఆపమతి-

ఆపర్- ధా- ఆఙ్- పర్. ఉ. ఆపరితా.

ఆపరమత్యక. (అపరమత్య. అఞ్) త్రి. అపరమత్యేషు జాత ఇత్యాదిః.

ఆపరాధయ్య. (అపరాధయ. ష్యఞ్) అవ్య. అపరాధయస్యభావః కర్మవా.

ఆపరాహ్ణిక (అపరాహ్ణ- ఠఞ్.) అపరాహ్ణే జాతఇత్యాది. అపరాహ్ణ స్సన్నో యస్య సః-

ఆపరీపృచ్ఛ్య- ధా- ఆఙ్. పరీపృచ్ఛ్య ఉ. ఆపరీపృచ్ఛ్యతే.

ఆపవ్.ధా. ఆఙ్.పవ్.ఉ. ఆపవితా.

ఆపవ- (ఆఙ్-పూఙ్ అచ్) పు. వరుణపుత్రో వసిష్ఠాపరనామా మునివిశేషః. తస్య తపోవనం మేరో స్సమీపే- తదీయా నన్దినీనామ ధేనుః- తస్మిన్ కదాచిత్ప్రజా న్యాహర్తుం యాత్రేమా న్నిర్గతేసతి, విహారార్థ మన్యే సన్తుః పృథుప్రభృతయో వసవో దుర్యామా వసు, స్తస్యా ధేనోః క్షీరం యే పిబన్తి తేదశసహస్రాణి వత్సరాణ్ జీవన్తీతి శ్రుతవత్యా సంక్షీరం స్వసఖ్యా ఉశీనర రాజపుత్య్రై దాతుకామాయా స్సవిపత్న్యాః ప్రేరణేన సపత్నిం తాం ధేనుం జహార- తతో వనా దాశ్రమమాగత స్స ఋషిః ప్రణిధానేన తద్వృత్తం జ్ఞాత్వా వసవో భువి మానుషా జాయన్తామితి శాపం దదౌ. తత స్తైః పరిసాన్త్వ స్సప్తానా మన్యేషాం వసూనాం జనన

మాత్రేణ శాపనివృత్తి, మనుజగ్రాహ. ద్యునామా తు భువి మానుషో భూత్వా పితృభక్త్యాదిగుణసంపన్న శ్చిర మనపత్యః స్యామిత్యువాచ. స ఏవ ద్యునామా వసు ర్భీష్మో బభూవేతి శంతనుం ప్రతి గఙ్గయోక్తమితి గాథా భారతే ఆదిపర్వ ణ్యేకోనశతతమే ఽధ్యాయే.

ఆపవాద. (అపవాద- అణ్) త్రి అపవాద స్యాపత్యమిత్యర్థ.

ఆపస. (ఆప్ ఞ. అసున్) న కర్మ- ఉదకమ్ — (అప్- జస్) ఉదకమ్- అస్మిన్ పక్షే ప్రకృత్యా స్త్యాష్య్యజ్ఞ్యకారాది పరే- ఉ- ఆపో అస్మాన్మాతరః- ౬॥౧॥ ౧౦సూ. ఆపో జూషాణో వృష్ణో వర్షిష్ఠే అమ్బే అమ్బాలే అమ్బికే పూర్వ్యే-

ఆపస్తమ్బ- బిదాదిః. (అపస్తమ్బ- అణ్) పు-అపస్తమ్బస్యాపత్యమ్- కల్పసూత్రకార మునివిశేషః — (ఆపస్తమ్బ- అఞ్) అక్లీ- ఆపస్తమ్బస్యాపత్యమ్-

ఆపా- ధా. ఆఙ్. పా- ఉ- ఆపాతా— స్త్రీ) సాంఖ్యశాస్త్రోక్తా గన్తరే సేత్స్యతీతి తుష్టి రాపా ఇతి తల్లక్షణమ్- ఏషైవ కాలతుష్టి రి త్యుచ్యతే-

ఆపాచ్- ధా- ఆఙ్- పాచ్. ఉ ఆపాచ్యతే.

ఆపాచయ్. ధా. ఆఙ్. పాచయ్. ఉ- ఆపాచయతి.

ఆపాఠ్. ధా. ఆఙ్ పాఠ్. ఉ- ఆపాఠ్యతే-

ఆపాఠయ్- ధా. ఆఙ్- పాఠయ్. ఉ ఆపాఠయతి

ఆపాణ్. ధా. ఆఙ్. పాణ్ ఉ ఆపాణ్యతే.

ఆపాణయ్. ధా. ఆఙ్. పాణయ్- ఉ. ఆపాణయతి.

ఆపాణ్డవ. న. పిత్ర్య్రియ తీర్థవిశేషః.

ఆపాల్- ధా- ఆఙ్- పాల్- ఉ- ఆపాల్యతే-

ఆపాత- (ఆఙ్- పత్ ఞ- ఘఞ్) పు- పతనమ్- ఆగమనమ్- తత్కాలః- ఉపక్రమః-

ఆపాతయ్- ధా. ఆఙ్- పాతయ్- ఉ- ఆపాతయతి-

ఆపాతలికా- స్త్రీ- ఛన్దశ్శాస్త్రే వైతాలీయ వృత్త విశేషః. ప్రథమతృతీయ పాదయో ష్షట్కలోపరి భగణౌ గురుద్వయం చ, ద్వితీయచతుర్థపాదయో రష్టకలోపరి భగణో గురుద్వయం చేతి తల్లక్షణమ్. ఉ- ఆపాతలికా కథితేయం భాన్తగురూ వకపూర్వవదన్యత్-

ఆపాత్య- (ఆఙ్- పత్ ఞ- ణ్యత్) త్రి- ఆపతితా- ఆపతనీయమ్- ఆపాతనీయమ్-

ఆపాద్- ధా- ఆఙ్- పాద్- ఉ- ఆపాద్యతే-

ఆపాదక- (ఆఙ్- పాది- ణ్వుల్) త్రి- న్యాయశాస్త్రే ఆపత్తి వ్యాపృత్త్వేన గృహీతః-

ఆపాదయ్- ధా- ఆఙ్- పాదయ్- ఉ- ఆపాదయతి-

ఆపాదిత- (ఆఙ్- పాది- క్త) త్రి- సంప్రాపితమ్- ఆపత్తి విషయః-

ఆపాద్య- (ఆఙ్- పాది- యత్) త్రి- న్యాయశాస్త్రే ఆపత్తి వ్యాపకతయా గృహీతః-

ఆపాన్- ధా- ఆఙ్- పాన్- ఉ- ఆపాన్యతే-

ఆపాన- (ఆఙ్- పా- ల్యుట్) న- మద్యపాన గోష్ఠీ- త్రి- (వేదే) ఆప్నువానః-

ఆపానయ్- ధా- ఆఙ్- పానయ్- ఉ- ఆపానయతి-

ఆపాన్త- (వేదే) ఆపతితమ్.

ఆపాపచ్- ధా. ఆఙ్- పాపచ్- ఉ- ఆపాపచీతి.

ఆపాపచ్య. ధా. ఆఙ్. పాపచ్య. ఉ. ఆపాపచ్యతే.

ఆపాపఠ్. ధా. ఆఙ్. పాపఠ్. ఉ. ఆపాపఠీతి.

ఆపాపఠ్య. ధా- ఆఙ్- పాపఠ్య ఉ- ఆపాపఠ్యతే-

ఆపాపర్- ధా- ఆఙ్- పాపర్. ఉ- ఆపాపర్తి-

ఆపాపా. ధా-ఆఙ్- పాపా- ఉ ఆపాపాతి.

ఆపాపుర్- ధా- ఆఙ్- పాపుర్- ఉ- ఆపాపురతి-

ఆపాపూర్- ధా- ఆఙ్- పాపూర్- ఉ- ఆపాపూర్త్తి-

ఆపాయ్- ధా- ఆఙ్- పాయ్- ఉ- ఆపాయ్యతే-

ఆపాయయ్- ధా- ఆఙ్- పాయయ్- ఉ ఆపాయయతి-

ఆపార్- ధా- ఆఙ్- పార్- ఉ ఆపార్యతే.

ఆపారయ్- ధా ఆఙ్-పారయ్- ఉ ఆపారయతి-

ఆపావ్- ధా- ఆఙ్- పావ్- ఉ- ఆపావ్యతే-

ఆపావయ్- ధా- ఆఙ్- పావయ్- ఉ- ఆపావయతి-

ఆపి. ధా- ఆప్ ఞ- ణిచ్— ఇఙ్- ణిచ్— అనయోరూపాణి- ౧ఆపయ్ గుణహీనానజానా. ౨ఆప్- అనిడార్థధాతుకే నిష్పాద్యాంచ- ౩ఆపిప- చఙి- ౪ఆపిపయిష సన్నన్తమ్— పు- (వేద) బన్ధుః. ప్రాపణీయః-

ఆపిఞ్జర- (ఆఙ్ పిఞ్జర) త్రి- ఈషత్పిశఙ్గమ్.

ఆపిత్స. ధా- ఆఙ్. పిత్స. ఉ ఆపిత్సతి- ఆపిత్సతే-

ఆపిప- ధా- ఆఙ్- అపిప. ఉ. ఆపిపత్ అభ్యాపిపత్-

ఆపిపక్ష. ధా- ఆఙ్. పిపక్ష- ఉ- ఆపిపక్షతి.

ఆపిపఠిష- ధా- ఆఙ్. పిపఠిష. ఉ- ఆపిపఠిషతి.

ఆపిపణిష. ధా. ఆఙ్. పిపణిష. ఉ- ఆపిపణిషతే-

ఆపిపతిష- ధా- ఆఙ్- పిపతిష- ఉ- ఆపిపతిషతి-

ఆపిపనిష- ధా- ఆఙ్- పిపనిష- ఉ- ఆపిపనిషతే-

ఆపిపయిష- ధా- ఆపిపయిష ఇత్యస్యరూపమ్-

ఆపిపయిష- ధా- ఆపి+ సన్-అస్యరూపమ్- ఆపిపయిష-

ఆపిపర్- ధా-ఆఙ్- పిపర్- ఉ- ఆపిపర్తి-

ఆపిపరిష. ధా- ఆఙ్- పిపరిష- ఉ- ఆపిపరిషతి-

ఆపిపాచయిష- ధా- ఆఙ్- పిపాచయిష- ఉ- ఆపిపాచయిషతి-

ఆపిపాఠయిష- ధా- ఆఙ్- పిపాఠయిష- ఉ- ఆపిపాఠయిషతి

ఆపిపాణయిష. ధా. ఆఙ్- పిపాణయిష- ఉ-ఆపిపాణ

యిషతి.
ఆపిపాతయిష- ధా. ఆఙ్. పిపాతయిష. ఉ. ఆపిపాతయిషతి.
ఆపిపాదయిష. ధా. ఆఙ్ పిపాదయిష. ఉ. ఆపిపాదయిషతి.
ఆపిపానయిష- ధా. ఆఙ్. పిపానయిష. ఉ. ఆపిపానయిషతి.
ఆపిపాయయిష. ధా. ఆఙ్- పిపాయయిష. ఉ. ఆపిపాయయిషతి
ఆపిపారయిష- ధా- ఆఙ్. పిపారయిష. ఉ. ఆపిపారయిషతి.
ఆపిపావయిష- ధా. ఆఙ్. పిపావయిష. ఉ. ఆపిపావయిషతి.
ఆపిపాస్- ధా- ఆఙ్- పిపాస్- ఉ- ఆపిపాసతి.
ఆపిపీడ్- ధా- ఆఙ్- పిపీడ్- ఉ- ఆపిపీడత్-
ఆపిపీడయిష- ధా- ఆఙ్- పిపీడయిష- ఉ- ఆపిపీడయిషతి-
ఆపిపుర్- ధా- ఆఙ్- పిపుర్- ఉ- ఆపిపురతి.
ఆపిపూర్- ధా- ఆఙ్- పిపూర్- ఉ- ఆపిపూర్తః-
ఆపిపృచ్ఛిష- ధా- ఆఙ్- పిపృచ్ఛిష- ఉ- ఆపిపృచ్ఛిషతే-
ఆపిప్యే- ధా- ఆఙ్- పిప్యే- ఉ- ఆపిప్యే-
ఆపిప్యయ్- ధా- ఆఙ్- పిప్యయ్- ఉ. ఆపిప్యయత్-
ఆపిప్యాయయిష- ధా- ఆఙ్- పిప్యాయయిష- ఉ- ఆపిప్యాయయిషతి-
ఆపిప్యాయిష- ధా- ఆఙ్- పిప్యాయిష- ఉ. ఆపిప్యాయిషతే-
ఆపిప్రచ్ఛయిష- ధా- ఆఙ్- పిప్రచ్ఛయిష- ఉ- ఆపిప్రచ్ఛయిషతి-
ఆపిప్రయ్- ధా. ఆఙ్- పిప్రయ్- ఉ- ఆపిప్రయిథ-
ఆపిప్రవ్- ధా- ఆఙ్- పిప్రవ్- ఉ- ఆపిప్రవత్-
ఆపిప్రాయ్- ధా- ఆఙ్- పిప్రాయ్- ఉ. ఆపిప్రాయి.
ఆపిప్రావయిష- ధా- ఆఙ్. పిప్రావయిష. ఉ- ఆపిప్రావయిషతి.
ఆపిప్రిణ్- ధా- ఆఙ్- పిప్రిణ్- ఉ- ఆపిప్రిణత్-
ఆపిప్రియ్- ధా- ఆఙ్- పిప్రియ్- ఉ- ఆపిప్రియథుః.
ఆపిప్రీణయిష- ధా- ఆఙ్- పిప్రీణయిష- ఉ- ఆపిప్రీణయిషతి-
ఆపిప్రీష- ధా- ఆఙ్. పిప్రీష- ఉ-ఆపిప్రీషతి-
ఆపిప్రే- ధా- ఆఙ్. పిప్రే- ఉ- ఆపిప్రేథ-
ఆపిప్లవ్- ధా. ఆఙ్- పిప్లవ్- ఉ- ఆపిప్లవత్-
ఆపిప్లావయిష- ధా. ఆఙ్- పిప్లావయిష- ఉ- ఆపిప్లావయిషతి-
ఆపిప్సరాయయిష- ధా. ఆఙ్- అపిప్సరాయయిష- ఉ- ఆపిప్సరాయయిషత-

ఆపిబ్- ధా- ఆఙ్- పిబ్- ఉ- ఆపిబతి-
ఆపిరావయ్య- (అపిరావయ- ష్యఞ్) అపు- అపిరావయస్య భావః-
ఆపిశల- (ఆపిశలి-అణ్) త్రి- ఆపిశలిప్రోక్తమ్-
ఆపిశలి- క్రోడ్యాదిః- (అపిశల-ఇఞ్) అక్లీ- అపిశలస్యాపత్యమ్. వ్యాకరణకార మునివిశేషః-
ఆపిశల్యా- (ఆపిశలి-ష్యఞ్) స్త్రీ- అపిశలస్యాపత్యం స్త్రీ-
ఆపిశునస్య- (అపిశున-ష్యఞ్) అపు- అపిశునస్య భావః-
ఆపీ- ధా- ఆఙ్- పీ- ఉ- ఆపీయతే-
ఆపీడ్- ధా- ఆఙ్- పీడ్- ఉ- ఆపీడ్యతే-
ఆపీడ- (ఆఙ్-పీడి-అచ్-) పు- శేఖరః— ఛన్దశ్శాస్త్రే పదచతుర్ధ్వ వృత్తవిశేషః- యస్య ప్రథమే పాదే ఆదిత షడ్లఘవః, అనన్తరం ద్వౌ గురూ- ద్వితీయే పాదే దశలఘవః, ద్వౌ గురూచ- తృతీయే పాదే చతుర్దశ లఘవః, ద్వౌ గురూచ- చతుర్థే పాదే అష్టాదశలఘవః ద్వౌ గురూచ- పాదాన్తేషు యతిని యమశ్చ- స ఆపీడః- ఇతి తల్లక్షణమ్- ఉ- ప్రథమ ముదితవృత్తే, విరచిత విషమ చరణభాజి। సకలలఘు నిగురుయుగళనిధన ఆపీ, నిగృత రుచిరపదవితతిరియ తరితి భవతి పీడః-
ఆపీడయ్-ధా-ఆఙ్-పీడయ్-ఉ- ఆపీడయతి.
ఆపీత-(ఆఙ్-పా-క్త) త్రి-పీతః—(ఆఙ్-పీత) త్రి- ఈషత్పీతః.
ఆపీన-(ఆఙ్-ఓప్యాయీ-క్త) పు- కూపః—న-ఊధః.
ఆపీపచ్-ధా-ఆఙ్-పీపచ్-ఉ-ఆపీపచత్.
ఆపీపఠ్-ధా-ఆఙ్-పీపఠ్-ఉ-ఆపీపఠత్.
ఆపీపణ్-ధా-ఆఙ్-పీపణ్-ఉ-ఆపీపణత్.
ఆపీపత్-ధా-ఆఙ్-పీపత్-ఉ-ఆపీపతత్.
ఆపీపద్-ధా-ఆఙ్-పీపద్-ఉ-ఆపీపదత్.
ఆపీపశ్-ధా-ఆఙ్-పీపశ్-ఉ-ఆపీపశత్.
ఆపీపర్-ధా-ఆఙ్-పీపర్-ఉ-ఆపీపరత్.
ఆపీపవ్-ధా-ఆఙ్-పీపవ్-ఉ-ఆపీపవత్.
ఆపీపిడ్-ధా-ఆఙ్-పీపిడ్-ఉ-ఆపీపిడత్.
ఆపీప్య-ధా-ఆఙ్-పీప్య-ఉ ఆపీప్యత్.
ఆపు-ధా-ఆఙ్-పు-ఉ-ఆపునాతి.
ఆపుపవ్-ధా-ఆఙ్-పుపవ్-ఉ-ఆపుపవ.
ఆపుపావ్-ధా-ఆఙ్-పుపావ్-ఉ-ఆపుపావ.
ఆపుపుక్ష్-ధా-ఆఙ్-పుపుక్ష్-ఉ-ఆపుపుక్షతి.
ఆపుపుష-ధా-ఆఙ్-పుపుష-ఉ-ఆపుపుషతుః.
ఆపుపూర్-ధా-ఆఙ్-పుపూర్-ఉ-ఆపుపూరే.
ఆపుపూరయిష-ధా-ఆఙ్-పుపూరయిష-ఉ- ఆపుపూరయిషత్.
ఆపుపూరిష-ధా-ఆఙ్-పుపూరిష-ఉ-ఆపుపూరిషతే-

ఆపుపూర్ష - ధా - ఆఙ్ - పుపూర్ష - ఉ - ఆపుపూర్షతి.
ఆపుపూష - ధా - ఆఙ్ - పుపూష - ఉ - ఆపుపూషతి.
ఆపుపోష - ధా - ఆఙ్ - పుపోష - ఉ - ఆపుపోష.
ఆపుపోషయిష - ధా - ఆఙ్ - పుపోషయిష - ఉ - ఆపుపోషయిషతి.
ఆపుప్రవ్ - ధా - ఆఙ్ - పుప్రవ్. ఉ - ఆపుప్రవర్.
ఆపుప్రావయిష - ధా - ఆఙ్ - పుప్రావయిష - ఉ - ఆపుప్రావయిషతి.
ఆపుప్రువ్ - ధా - ఆఙ్ - పుప్రువ్ - ఉ - ఆపుప్రువే.
ఆపుప్రూష - ధా - ఆఙ్ - పుప్రూష - ఉ - ఆపుప్రూషతే.
ఆపుప్లవ్ - ధా - ఆఙ్ - పుప్లవ్ - ఉ - ఆపుప్లవతి.
ఆపుప్లావయిష - ధా - ఆఙ్ - పుప్లావయిష - ఉ - ఆపుప్లావయిషతి.
ఆపుప్లువ్ - ధా - ఆఙ్ - పుప్లువ్ - ఉ - ఆపుప్లువే.
ఆపుప్లూష - ధా - ఆఙ్ - పుప్లూష - ఉ - ఆపుప్లూషతే.
ఆపుష - ధా - ఆఙ్ - పుష - ఉ - ఆపుష్యతి.
ఆపూ - ధా. ఆఙ్ - పూ - ఉ - ఆపూయతే.
ఆపూపిక - (అపూప - ఠక్ -) పు - భక్ష్యకారః - తత్పర్యాయా - కాన్దవిక - భక్ష్యకార — త్రి - అపూపే సాధుః - అపూపంయస్య పణ్యం సః - అపూపభక్షణం శీలం యస్య సః - అపూపభక్షణం యస్మిన్న హాతం సః - సః - అపూపస్యమాహాః. ... ఉ ... ...
ఆపూపుర్ - ధా - ఆఙ్ - పూపుర్ - ఉ - ఆపూపురతే.
ఆపూపుష. ధా. ఆఙ్. పూపుష. ఉ - ఆపూపుషతే.
ఆపూర్. ధా - ఆఙ్. పూర్. ఉ - ఆపూర్యతే.
ఆపూరణ - [ఆఙ్ పూరి - ల్యుట్] న - పూరణమ్ — పు - కాద్రవేయ విశేషః సూర్యరథస్థితో యక్షవిశేషః.
ఆపూరయ్ - ధా - ఆఙ్ - పూరయ్ - ఉ. ఆపూరయతి
ఆపూరిత - (ఆఙ్. పూరి - క్త) త్రి - పూరితమ్.
ఆపూర్యమాణ. (ఆఙ్. పూరి. యక్. శానచ్) త్రి. ఆదాపూర్యతే తత్ — ఆపూర్యమాణపక్ష ఇతి శుక్లపక్షస్య సంజ్ఞా.
ఆపృ. ధా. ఆఙ్ - పృ - ఉ - ఆపృణాతి -
ఆపృచ్ఛ్ - ధా - ఆఙ్ - పృచ్ఛ. ఉ. ఆపృచ్ఛతే.
ఆపృచ్ఛన - [ఆఙ్ - ప్రచ్ఛ - ల్యుట్] న - ఆనన్దనమ్.
ఆపృచ్ఛా - [ఆఙ్ - ప్రచ్ఛ - అఙ్] స్త్రీ - ఆభాషణమ్ -
ఆపృచ్ఛ్య - [ఆఙ్. ప్రచ్ఛ. క్యప్] త్రి - [వేదే] ఆప్రచ్ఛనీయమ్ - ౩॥౧॥౧౨౩సూ. ఛన్దసి నిష్టర్క్యేత్యాదినా నిపాతితోఽయం శబ్దః.
ఆపృణ్. ధా - ఆఙ్ - పృణ్ - ఉ. ఆపృణతి -
ఆబ్ఞ - ధా - స్వాదిః - పర - వ్యాప్తౌ - ప్రాప్తౌ చ — యుజాదిః - లభ్యనే - సాన్తస్యన ఇత్యేకే - స్వరితే ద యమిత్యేకే — అనయో రూపాణి - ౧ఆప్. శక్నమ్ - తి ఆప - తిప్ - ౩ + శిప్ - ఆప్ - ౪ + శ్న - ఈప్స - ఆబ్ఞ ధాతు స్సమి త్యుపసర్గా త్పరుతోప్రే - ప్ర, అవ, ఇత్యాభ్యాం ప్రాప్తౌ - వి ఇత్యస్మాత్ వ్యాప్తౌ - పరి ఇత్యస్మాత్ పర్యాప్తౌ, రక్షణేచ — అస్య సని ఆకారస్య ఈకారః - అభ్యాసలోపశ్చ - ఉ - ఈప్సతి ౭॥౪॥౫౫ సూ. ఆబ్జ్ఞస్యర్ధ్యామీతి — ణ్యన్తా దస్మాత్ల్యపి నే రయాదేశో వా - ఉ - ప్రాపయ్య. ప్రాప్య ౬॥౪॥౫౭సూ. విభాషాపః — అస్మాదుణాదయః. తుః - ఆకారస్య హ్రస్వశ్చ - ఉ - అప్తుః - ౧॥౭౪సూ. ఆప్నోతేర్హ్రస్వశ్చ... వన్ - ఉ - అప్వా - ౧॥౧౫౩ సూ. కేవయువ్య జిహ్వ గ్రీవాప్వ మీవాః .. క్విప్ - ఆకారస్య హ్రస్వశ్చ - ఉ అపః - అపః - ౨॥౨ సూ. ఆప్నోతేర్హ్రస్వశ్చ... నఞ్యుపపదే తన్ - తస్య ఇడాగమః - నఞో నలోపాభావశ్చ - ఉ - నాపితః ౩॥౮౭సూ. నఞ్యాపఇట్... కర్మాఖ్యాయా మసున్ - ఆకారస్య హ్రస్వః, నుట్చవా ఉ - అప్నః - అపః. అపః. ౪॥ ౨౧౩సూ. ఆపః కర్మాఖ్యాయాం హ్రస్వ నుట్చవా ...రూపే౽ర్థే అసున్ తస్యధా డాగమశ్చ ఉ ఏకేఽర్థే అసున్ భకారో౽న్తాదేశో నుమాగమశ్చ ఉ. అబ్భః అప్నః. ౨౧౪సూ. రూపే జుట్చ. ౨౧౫ ఉదకే నుమ్భౌచ.
ఆపే. ధా. ఆఙ్. పే. ఉ. ఆపేయూర్.
ఆపేచ్. ధా - ఆఙ్. పేచ్. ఉ. ఆపేచతుః.
ఆపేర్. ధా. ఆఙ్. పేర్. ఉ. ఆపేరతుః
ఆపేణ్ - ధా - ఆఙ్ - పేణ్ - ఉ - ఆపేణే.
ఆపేర్ ధా ఆఙ్ పేర్ ఉ ఆపేరతుః -
ఆపేద్ ధా ఆఙ్ పేద్ ఉ ఆపేదే
ఆపేస - ధా - ఆఙ్ - పేస - ఉ - ఆపేసే.
ఆపేపీయ్ - ధా - ఆఙ్ - పేపీయ్ ఉ ఆపేపీయతే -
ఆపేప్రీయ్ - ధా - ఆఙ్ - పేప్రీయ్ ఉ ఆపేప్రీయతే -
ఆపోక్లి - న - జాతకపద్ధతౌ పణపరాత్పరో రాశిః - తేచరాశయో హీనబలాః —
ఆపోషవ్ - ధా - ఆఙ్ - పోషవ్ - ఉ - ఆపోషవీతి -
ఆపోపుర్ - ధా - ఆఙ్ - పోపుర్ - ఉ - ఆపోపురతి -
ఆపోపుష - ధా - ఆఙ్ - పోపుష - ఆపోపుష్ఠి -
ఆపోపుష్య - ధా - ఆఙ్ - పోపుష్య. ఉ - ఆపోపుష్యతే -
ఆపోపూ - ధా - ఆఙ్ - పోపూ. ఉ ఆపోపూతః.
ఆపోపూయ్ - ధా - ఆఙ్ - పోపూయ్ - ఉ - ఆపోపూయతే -
ఆపోపూర్ - ధా - ఆఙ్ - పోపూర్ - ఉ - ఆపోపూర్తి -
ఆపోపూర్య - ధా - ఆఙ్ - పోపూర్య - ఉ - ఆపోపూర్యతే -
ఆపోప్రీవ్ - ధా - ఆఙ్ - పోప్రీవ్ - ఉ - ఆపోప్రీవీతి.
ఆపోప్రు - ధా - ఆఙ్ - పోప్రు - ఉ - ఆపోప్రుతః -
ఆపోప్రువ్ - ధా - ఆఙ్ - పోప్రువ్ - ఉ - ఆపోప్రువతి -
ఆపోప్రూయ్ - ధా - ఆఙ్ - పోప్రూయ్ - ఉ - ఆపోప్రూ

యతే.

ఆపోప్లవ్- ధా. ఆఙ్- పోప్లవ్- ఉ- ఆపోప్లవీతి-

ఆపోప్లు- ధా- ఆఙ్- పోప్లు- ఉ- ఆపోప్లుతే-

ఆపోప్లువ్- ధా- ఆఙ్- పోప్లువ్- ఉ- ఆపోప్లువతి-

ఆపోప్లూయ్- ధా- ఆఙ్- పోప్లూయ్- ఉ- ఆపోప్లూయతే-

ఆపోమూర్తి. పు. భౌత్యస్య బ్రహ్మసావర్ణి మన్వన్తరే సప్తర్షిషు చతుర్థః.

ఆపోశన. (ఆపస్. అశన) న. భోజనాఙ్గభూతో జలపానాత్మకః కర్మవిశేషః. భోజనాదౌ అమృతోపస్తరణమసీత్యనేన జలపాన మాపోశనమి త్యుచ్యతే. ఆపోశనజలం కరేధృత్వా పున ర్నపూరయేత్- ఆపోశనార్థం ధృత ముదకం నిస్సృతంచేత్ తదా హస్తం ప్రక్షాళ్య పునర్జలం ధారయేత్. ఆపోశన హస్తే బ్రాహ్మణ ఆశీర్వచనం నకుర్యాత్. ఆపోశనం వామభాగేన పిబేత్— భోజనాన్తే అమృతాపిధానమసీ త్యనేన జలపాన ముత్తరాపోశనమి త్యుచ్యతే.

ఆపోష. ధా. ఆఙ్. పోష. ఉ. ఆపోష్యతే.

ఆపోషయ్. ధా. ఆఙ్. పోషయ్. ఉ. ఆపోషయతి.

ఆప్త. (ఆప్ఌ. క్త) పు. విశ్వసనీయః పురుషః. తత్పర్యా. ప్రత్యయిత — యథార్థవక్తా. బన్ధుః. సుహృత్. కాద్రవేయవిశేషః— త్రి. లబ్ధః — న. కామ్య దేవయజన విశేషః. తల్లక్షణం తైత్తిరీయ సంహితాయాం షష్ఠకాణ్డే ద్వితీయ ప్రపాఠకే షష్ఠానువాకే ఉక్తమ్— న్యాయశాస్త్రే ఆప్తవాక్యం శబ్దః ప్రమాణమ్. ప్రయోగహేతు భూత యథార్థ జ్ఞానవా నాప్త ఇతి తల్లక్షణమ్. అర్థ సాక్షాత్కరవా నాప్తఇతి న్యాయభాష్యకారోక్తం లక్షణమ్. ఆప్తోనా మానుభవేన వస్తుతత్త్వస్య కార్త్స్న్యేన నిశ్చయవాన్ రాగాదివశాదపి నాన్యథావాదీ యస్సఇతి చరకే పతఞ్జల్యుక్తం లక్షణమ్— ఆప్తవాక్యం శక్తిగ్రాహకేషు పరిగణితమ్. యథా కోకిలః పికపదవాచ్య ఇత్యాది శబ్దా త్పికాదిశబ్దే శక్తిగ్రహః.

ఆప్తవ్య. (ఆప్ఌ. తవ్య) త్రి. ప్రాప్యమ్.

ఆప్తి. (ఆప్ఌ. క్తిన్) స్త్రీ. సంబన్ధః. లాభః — అశ్వమేధే మన్త్రవిశేషః. తే మన్త్రా స్తైత్తిరీయ సంహితాయాం సప్తమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే అర్వాఙ్యజ్ఞ ఇత్యనువాకే పఠితాః.

ఆప్తోక్తి. స్త్రీ. సిద్ధాన్తః.

ఆప్త్య. (వేదే) ఆప్తవ్యమ్.— ఋషివిశేషః. యఏకత ద్వితత్రితాఖ్య ఇన్ద్ర సహచారిణః

ఆప్నవాన. పు. భృగుగణ గోత్రప్రవరాన్తర్గత ఋషి విశేషః.

ఆప్నతి. (ఆప్ఌ. క్తిప్) వ్యాకరణే ఆప్ఌ ఇతిధాతుః.

ఆప్య. (అప్-అణ్-ష్యఞ్) త్రి. జలసమ్బన్ధి. జలమయమ్— వైద్యశాస్త్రే ద్రవ్యభేదః. ద్రవం శీతం గురు స్నిగ్ధం మన్దం సాన్ద్రం రసోల్బణం స్నేహన స్యన్దన క్లేదన ప్రహ్లాదన బన్ధనకారి ద్రవ్య మాప్య మితి తల్లక్షణమ్.— క్షేత్రభేదః. అర్ధచన్ద్రాకారం శ్వేతం కమలాది సంకులం నదీనదజలాకీర్ణ మాప్యక్షేత్రమితి తల్లక్షణమ్— పు. చాక్షుష మన్వన్తరే దేవగణ విశేషః— దేవతావిశేషః. ఏకతః ద్వితః త్రితశ్చైతే తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే తృతీయకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే అష్టమానువాకే ఉక్తాః.—(ఆప్ఌ- ణ్యత్) త్రి- ఆప్తవ్యమ్.

ఆప్యాయ్. ధా. ఆఙ్. ప్యాయ్. ఉ. ఆప్యాయతే.

ఆప్యాయన. (ఆఙ్. ఓప్యాయీ. ల్యుట్) న. తర్పణమ్- ఉల్లాసః. వృద్ధిః— మన్త్రశాస్త్రే మన్త్ర సంస్కారేషు సప్తమ స్సంస్కారః. సువర్ణేన కుశోదకేన పుష్పోదకేనవా తేన మన్త్రేణాభిమన్త్రణ మాప్యాయనమ్. వకారసకారాకారవిసర్గసముదాయేన బీజేన సంపుటితస్య మన్త్రస్య జప ఆప్యాయన మితి తల్లక్షణమ్.

ఆప్యాయనీ. స్త్రీ. మన్త్రశాస్త్రే ఓకారః— సంగీతశాస్త్రే నారదమతే మధ్యమగ్రామమూర్ఛనాసు ప్రథమా. మన్ద్రస్థానస్థ మధ్యమారబ్ధా. అస్యాస్సౌ సౌవీరీతి వ్యపదిశ్యతే.

ఆప్యాయయ్. ధా. ఆఙ్. ప్యాయయ్. ఉ. ఆప్యాయయతి

ఆప్రపదీన. (ఆప్రపద- ఖ) త్రి. పాదాగ్రపర్యన్తం పాదాగ్రమభివ్యాప్నోతి తద్వస్త్రాదికమ్.

ఆప్రయచ్ఛ. ధా. ఆఙ్. ప్ర. యచ్ఛ. ఉ. ఆప్రయచ్ఛతి.

ఆప్రియా- ధా- ఆఙ్- ప్రి- యా- ఉ- ఆప్రియాతి

ఆప్రియాణాధికరణ- న- ఉత్తరమీమాంసాయాం చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదే అధికరణవిశేషః- ఆప్రాయణాధికరణ శబ్దే ద్రష్టవ్యమ్-

ఆప్రీణ్- ధా- ఆఙ్- ప్రీణ్- ఉ- ఆప్రీణతే-

ఆప్రీణన- (ఆఙ్- ప్రీ- ల్యుట్) న- ఉత్ప్లుత్యగమనమ్- ఉద్ధరణమ్

ఆప్రీ- ధా- ఆఙ్- ప్రీ- ఉ- ఆప్రీః

ఆప్రాయణాధికరణ- న- ఉత్తరమీమాంసాయాం చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదే అష్టమ మధికరణమ్- తత్ర సూత్రమ్- ఆప్రాయణాత్తత్రాపిహి దృష్టమ్- వేదాన్తేషు అభ్యుదయఫలా స్స్యుపాసనా స్సమ్నాయన్తే తాసు కిం కియన్తంచి త్కాలం ప్రత్యయ

మావర్త్యేపరమే దుత యావజ్జీవ మావర్త్యమేదితి సంశయః. కియన్తం కాలం ప్రత్యయ మావర్త్యేదిత్యపేక్షాయాం ఆవృత్తి విశిష్ట స్యోపాసనశబ్దార్థస్య కృతత్వా దితి పూర్వః పక్షః— ఆప్రాయణా దావర్తయే త్ప్రత్యయమ్. అన్త్యప్రత్యయవశా దదృష్టఫలప్రాప్తేః. తథా హి శ్రుతిః. స యావత్క్రతు రస్మా ల్లోకా త్ప్రైతీతి ప్రాయణకాలేఽపి ప్రత్యయావృత్తిం దర్శయతి. స్మృతిరపి. యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజ త్యన్తే కళేబరమ్। తం తమే వైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావిత ఇతి. ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేనేతి చ. ఇతి రాద్ధాన్తః క్రియతే. సూత్రార్థః స్పష్టః.

రామానుజమతేతు ఆప్రయాణా త్తత్రాపి హి దృష్ట మితి సూత్రపాఠః. తత్ర్యదమపవర్గసాధన ముపాసన మేకస్మి న్నహని కార్య ముత ప్రత్యహ మాప్రయాణా దనువర్తనీయ మితి సంశయః. ఏకస్మి న్నహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వా త్తావ తైవ పరిసమాపనీయమ్. యావదాయుష మితితు వచనం విద్యాకార్యాభావాద్వ్యాయామః ఫలే నోపసంహార ఇతి పూర్వః పక్షః— రాద్ధాన్తస్తు ఆప్రయాణా దనువర్తనీయమ్. తత్రాపి హి దృష్టమ్. సఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసంపద్యత ఇతి. అప్రాప్తత్వే నామవా వాసంగత్వా దవధిరే వాయు మితి రాద్ధాన్తః.

ప్రకృతం ధ్యానమేవ విషయః. కిం జ్ఞానపర్యన్త మే వావశ్యక ముత ముక్తిపర్యన్తమపీతి సందేహః. జ్ఞానపర్యన్తమే వావశ్యకమ్. దర్శనార్థమేవ శ్రవణాది విధానాత్. జ్ఞానార్థం విహితస్య ముక్తిపర్యన్త మనుష్ఠానే కారణాభావాత్. నచ జ్ఞానసాధనస్యాపి ధ్యానస్య మోక్షోపయోగిత్వా దావశ్యకత్వ మితి వాచ్యమ్. జ్ఞానమాత్రస్యైవమో క్షసాధకత్వాత్. నచానన్తరితయార్థం ధ్యాననియమః. తదర్థం శ్రవణాది సాధనాన్తరస్యాపి కర్తుం శక్యతయా తన్నియమాయోగాత్. జ్ఞానఏవ ధ్యానస్య ప్రాబల్యాత్. నహ్యేకత్రగుణస్య ప్రాధాన్యం తస్య సర్వత్రాపి. అతో యావ న్మోక్షం ధ్యానస్యకర్తవ్యత్వా భావాత్ జ్ఞానినాం కుశానినాం తద్వ్యర్థమితి పూర్వః పక్షః— ముముక్షుణా మోక్షపర్యన్తం ధ్యానమవశ్యం కర్తవ్యమేవ. ధ్యానం వినా అపరోక్షజ్ఞానాభావేన తావ జ్జ్ఞానపర్యన్త మావశ్యకత్వాత్. తథాపి ముక్తిపర్యన్తం తదనువృత్తిః కుత ఇతి చేత్, తథా దృశ్యతే హి శ్రుతిస్మృతిషు. సయోమహాతైత ద్భగవ న్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్త మోంకార మభిధ్యాయీత కతమం వావ స తేన లోకం జయతీతి శ్రుతిః. సర్వదైన ముపాసీత యావద్విముక్తిముక్తా అపి హ్యేనముపాసత ఇతి సౌపర్ణశ్రుతిః. శృణుయా ద్వ్యవసాజ్ఞానం మతే ర్జ్ఞావదయుక్తతా। ధ్యానం చ యావదీక్షా స్యా న్నేక్షా కర్తవ్యతా యదా। దృష్టతత్త్వస్యచ ధ్యానం యదా దృష్టి స్సవిద్యతే. భక్తిశ్చానన్తకాలీనా పరమే బ్రహ్మణి స్ఫుటా। అవిముక్తే ర్వ్యాధి ర్నిత్యం స్వత ఏవతతః పర మితి బ్రహ్మతర్కే. ఇతి రాద్ధాన్తశ్చ మధ్వమతే.

ఆప్రాప్. ధా. అక్. ప్రాప్. ఉ. అప్రాప్యతే.

ఆప్రావయ్. ధా. అక్. ప్రావయ్. ఉ. అప్రావయతి.

ఆప్రాస్. ధా. అక్. ప్రాస్. ఉ. అప్రాసేత్. వేద అప్రాః.

ఆప్రీ. (అక్. ప్రీఞ్. క్విప్) పు. పాశుకతన్త్రే ప్రయాజసంబన్ధి న్యో యాజ్యా ఋచః. తా యత్ర పఠితాస్తాని సూక్తా న్యాప్రీసూక్తానీ త్యుచ్యన్తే. శానక గోత్రస్య యజమానస్య సమిద్ధో అగ్ని ర్నిహితః పృథివ్యామి త్యాప్రీసూక్తం భవతి. వాసిష్ఠగోత్రస్య జుషస్వన స్సమిధమితిసూక్తమ్. అన్యేషాం సర్వేషాం సమిద్ధో అద్యమనుషో దురోణ ఇతి సూక్తమ్. ఇత్యేకః పక్షః. సుసమిద్ధో న ఆవహేతి కణ్వగోత్ర స్యాప్రీసూక్తమ్. సమిద్ధో అగ్న ఆవహ త్యాఙ్గిరసగోత్రస్య. సమిద్ధో అద్య రాజసీ త్యాగస్త్యగోత్రస్య. సమిద్ధ ముత్సుమనా బోధ్యస్మే ఇతి విశ్వామిత్రాణామ్. సుసమిద్ధాయ శోచిషే త్యాత్రేయగోత్రస్య. సమిద్ధో విశ్వతస్పరీతి కాశ్యపగోత్రస్య. ఇమాం మే అగ్నే సమిధం జుషస్వేతి వాధ్ర్యశ్వగోత్రస్య. సమిద్ధో అద్యమనుషో దురోణ ఇతి జామదగ్న్యగోత్రస్యాన్యేషాం చ. ఇతి ద్వితీయః పక్షః. అ ధ్వర్యు ప్రైషలో మైత్రావరుణః పూర్వార్ధే స్సన్ ప్రైషాని ప్రైషే; హోతా రం ప్రేష్యతి హోతా యక్షదగ్నిం సమిధా సుసమిధా తత్రత్యా ఋక్ తథా ఆప్రీసంజ్ఞక యాజ్యాః పఠతి— ప్రైషనిఘణ్టు పశు మాధ్యాయేద్వ తీ యుక్తే ఇధ్మో స్వాహాకృత్యన్తా ద్వాదశదేవతా ఆప్రీదేవతా ఇత్యుచ్యన్తే.

ఆప్లవ్. ధా. అక్. ప్లవ్. ఉ. అప్లవతే.

ఆప్లవ. (అక్. ప్లుఙ్. అప్) పు. స్నానమ్.

ఆప్లావ్. ధా. అక్. ప్లావ్. ఉ. అప్లావ్యతే.

ఆప్లావ. ధా. (అక్. ప్లుఙ్. ఘఞ్) పు. స్నానమ్.

ఆప్లావన. (అక్. ప్లావి. ల్యుట్) న. స్నపనమ్. ఇష్టిషు పాత్రీస్థానాం పిష్టానామువరి సన్తప్తముదకస్య జల ప్రక్షేపః.

ఆప్లావయ్. ధా. అక్. ప్లావయ్. ఉ. అప్లావయతి.

ఆప్లావ్య. (అక్. ప్లుఙ్. ణ్యత్) త్రి. ఆప్లావనీయః స్నాతః. న. ఆప్లవః. స్నానమ్.

ఆప్లుతః (ఆఙ్-ప్లుఙ్-క్త) త్రి. స్నాతః. వ్రతితః. స్నాతకః. ఉత్ప్లుతః.
ఆప్వా (ఆప్-ఇణ్-వన్-టాప్) స్త్రీ. వాయుః.
ఆప్సరాయ్. ధా. ఆట్. అప్సరాయ్. ఉ. ఆప్సరాయత.
ఆప్సరాయియియిష. ధా. ఆట్. అప్సరాయియియిష. ఉ. ఆప్సరాయియియిషత.
ఆప్సరాయియిష. ధా. ఆట్. అప్సరాయియిష. ఉ. ఆప్సరాయియిషత.
ఆప్సరీరాయియిష. ధా. ఆట్. అప్సరీరాయియిష. ఉ. ఆప్సరీరాయియిషత.
ఆప్సరీరాయ. ధా. ఆట్. అప్సరీరాయ. ఉ. ఆప్సరీరాయత.
ఆబద్. ధా. ఆఙ్. బద్. ఉ. ఆబద్ధః. ఆబద్ధవాన్.
ఆబద్ధః (ఆఙ్-బన్ధ-క్త) త్రి. దృఢబద్ధః. అ. పు. ప్రేమా. అలంకారః.
ఆబధ్. ధా. ఆఙ్. బధ్. ఉ. ఆబధ్నాతి. ఆబధ్యతే.
ఆబన్. ధా. ఆఙ్. బన్. ఉ. ఆబనాం.
ఆబన్ధ్. ధా. ఆఙ్. బన్ధ్. ఉ. ఆబనాద్ధ.
ఆబన్ధ్. ధా. ఆఙ్. బన్ధ్. ఉ. ఆబన్ధ్యతే.
ఆబన్ధః. ధా. (ఆఙ్. బన్ధ్. ఘఞ్) పు. యోక్త్రమ్.
ఆబన్ధకిః (అబన్ధక-ఇఞ్) త్రి. అబన్ధకస్యాపత్యమ్. బహుత్వే అబన్ధకాః. ఆబన్ధకయశ్చ.
ఆబన్ధయ్. ధా. ఆఙ్. బన్ధయ్. ఉ. ఆబన్ధయతి.
ఆబబర్హ్. ధా. ఆఙ్. బబర్హ్. ఉ. ఆబబర్హ.
ఆబబాధ్. ధా. ఆఙ్. బబాధ్. ఉ. ఆబబాధే.
ఆబభ్. ధా. ఆఙ్. బభ్. ఉ. ఆబభౌ.
ఆబభక్. ధా. ఆఙ్. బభక్. ఉ. ఆబభక్ష.
ఆబభక్ష్. ధా. ఆఙ్. బభక్ష్. ఉ. ఆబభక్ష్యత.
ఆబభఞ్జ్. ధా. ఆఙ్. బభఞ్జ్. ఉ. ఆబభఞ్జ.
ఆబభణ్. ధా. ఆఙ్. బభణ్. ఉ. ఆబభణిథ.
ఆబభణ్ట్. ధా. ఆఙ్. బభణ్ట్. ఉ. ఆబభణ్ట.
ఆబభర్. ధా. ఆఙ్. బభర్. ఉ. ఆబభరే.
ఆబభర్జ్. ధా. ఆఙ్. బభర్జ్. ఉ. ఆబభర్జ.
ఆబభర్త్స్. ధా. ఆఙ్. బభర్త్స్. ఉ. ఆబభర్త్సన్.
ఆబభష్. ధా. ఆఙ్. బభష్. ఉ. ఆబభషే.
ఆబభా. ధా. ఆఙ్. బభా. ఉ. ఆబభాథ.
ఆబభాస్. ధా. ఆఙ్. బభాస్. ఉ. ఆబభాసే.
ఆబభార్. ధా. ఆఙ్. బభార్. ఉ. ఆబభార.
ఆబభాష్. ధా. ఆఙ్. బభాష్. ఉ. ఆబభాషే. ఆబభాషన్.
ఆబభాస్. ధా. ఆఙ్. బభాస్. ఉ. ఆబభాసే. ఆబభాసన్.
ఆబభూవ్. ధా. ఆఙ్. బభూవ్. ఉ. ఆబభూవ.
ఆబభ్రు. ధా. ఆఙ్. బభ్రు. ఉ. ఆబభ్రువ.
ఆబభ్రమ్. ధా. ఆఙ్. బభ్రమ్. ఉ. ఆబభ్రమతుః.
ఆబభ్రజ్జ్. ధా. ఆఙ్. బభ్రజ్జ్. ఉ. ఆబభ్రజ్జ.
ఆబభ్రామ్. ధా. ఆఙ్. అబభ్రామ్. ఉ. ఆబభ్రామయతి.
ఆబమ్భణ్. ధా. ఆఙ్. బమ్భణ్. ఉ. ఆబమ్భణీతి.
ఆబమ్భణ్య. ధా. ఆఙ్. బమ్భణ్య. ఉ. ఆబమ్భణ్యతే.
ఆబరిబర్ద్. ధా. ఆఙ్. బరిబర్ద్. ఉ. ఆబరిబర్ద్ధి.
ఆబరిబృహ్. ధా. ఆఙ్. బరిబృహ్. ఉ. ఆబరిబృహీతి.
ఆబరిభర్. ధా. ఆఙ్. బరిభర్. ఉ. ఆబరిభర్తి.
ఆబరిభృ. ధా. ఆఙ్. బరిభృ. ఉ. ఆబరిభృతః.
ఆబరిభ్రీ. ధా. ఆఙ్. బరిభ్రీ. ఉ. ఆబరిభ్రీతి.
ఆబరిబర్ద్. ధా. ఆఙ్. బరిబర్ద్. ఉ. ఆబరిబర్ద్ధి.
ఆబరిబృహ్. ధా. ఆఙ్. బరిబృహ్. ఉ. ఆబరిబృహీతి.
ఆబరిబృహ్య. ధా. ఆఙ్. బరిబృహ్య. ఉ. ఆబరిబృహ్యతే.
ఆబరిభర్. ధా. ఆఙ్. బరిభర్. ఉ. ఆబరిభర్తి.
ఆబరిభృ. ధా. ఆఙ్. బరిభృ. ఉ. ఆబరిభృతః.
ఆబరిభృజ్య. ధా. ఆఙ్. బరిభృజ్య. ఉ. ఆబరిభృజ్యతే.
ఆబరిభ్రీ. ధా. ఆఙ్. బరిభ్రీ. ఉ. ఆబరిభ్రీతి.
ఆబర్బృహ్. ధా. ఆఙ్. బర్బృహ్. ఉ. ఆబర్బృహీతి.
ఆబర్బృహ్య. ధా. ఆఙ్. బర్బృహ్య. ఉ. ఆబర్బృహ్యతే.
ఆబర్భర్. ధా. ఆఙ్. బర్భర్. ఉ. ఆబర్భర్తి.
ఆబర్భృ. ధా. ఆఙ్. బర్భృ. ఉ. ఆబర్భృతః.
ఆబర్భ్రీ. ధా. ఆఙ్. బర్భ్రీ. ఉ. ఆబర్భ్రీతి.
ఆబర్హ్. ధా. ఆఙ్. బర్హ్. ఉ. ఆబర్హతే.
ఆబర్హః (ఆఙ్-బృహ-ఘఞ్) పు. ఉత్పాటనమ్.
ఆబర్హయ్. ధా. ఆఙ్. బర్హయ్. ఉ. ఆబర్హయతి.
ఆబర్హిన్. (ఆబర్హ-ఇని) త్రి. ఉత్పాటనపరః. వ్యాకరణే నదస్య బహిర్త్యక్తే మూలశబ్దాద్యన్ ప్రాప్తిరీయః. ఉ. మూర్వ్యముద్గాః. ౪।౩।౮౯సూ. మూలమస్యాబర్హి.
ఆబాధ్. ధా. ఆఙ్. బాధ్. ఉ. ఆబాధతే.
ఆబాధ. (ఆఙ్. బాధృ-ఘఞ్) పు. పీడా. త్రి. పీడ్యతే యస్మాత్.— వ్యాకరణే ఆబాధే ద్యోత్యే పదస్య ద్విత్వం బహువ్రీహివద్భావశ్చ. ఉ. గతగతః. గతగతా. ౮॥౧॥౧౦సూ. ఆబాధేచ—ఆబాధశబ్దే పరేతత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి, ఆబాధ్యత ఇతి సంభావనే గమ్యే. ఉ. గమనాబాధః. ౬॥౨॥౨౧ సూ. ఆశఙ్కాబాధనేదీయస్సు సంభావనే.
ఆబాధమ్. ధా. ఆఙ్. బాధమ్. ఉ. ఆబాధయతి.
ఆబాధా. (ఆఙ్-బాధృ-అఙ్-టాప్) స్త్రీ. పీడా.
ఆబాబాధ్. ధా. ఆఙ్. బాబాధ్. ఉ. ఆబాబాద్ధి.
ఆబాబాధ్య. ధా. ఆఙ్. బాబాధ్య. ఉ. ఆబాబాధ్యతే.
ఆబాభా. ధా. ఆఙ్. బాభా. ఉ. ఆబాభాతి.
ఆబాభాయ్. ధా. ఆఙ్. బాభాయ్. ఉ. ఆబాభాయతే.
ఆబాభాష్. ధా. ఆఙ్. బాభాష్. ఉ. ఆబాభాష్టి.
ఆబాభాష్య. ధా. ఆఙ్. బాభాష్య. ఉ. ఆబాభాష్యతే.

ఆబాభాస్. ధా- అక్- బాభాస్- ఉ. అబాభాస్తి.
ఆబాభాస్య. ధా- అక్- బాభాస్య. ఉ. అబాభాస్యతే.
ఆబిబన్ధయిష. ధా. అక్- బిబన్ధయిష. ఉ- అబిబన్ధయిషతి.
ఆబిబర్హయిష- ధా. అక్- బిబర్హయిష. ఉ- అబిబర్హయిషతి-
ఆబిబర్హిష- ధా- అక్- బిబర్హిష- ఉ. అబిబర్హిషతి.
ఆబిబాధయిష- ధా- అక్- బిబాధయిష- ఉ- అబిబాధయిషతి-
ఆబిబాంక్ష- ధా- అక్- బిబాంక్ష- ఉ- అబిబాంక్షతే
ఆబిభక్ష్య. ధా- అక్- బిభక్ష్య- ఉ- అబిభక్ష్యతి-
ఆబిభజ్జయిష- ధా- అక్- బిభజ్జయిష- ఉ- అబిభజ్జయిషతి-
ఆబిభణిష- ధా- అక్- బిభణిష- ఉ- అబిభణిషతి-
ఆబిభణ్డయిష- ధా- అక్- బిభణ్డయిష- ఉ- అబిభణ్డయిషతి-
ఆబిభణ్డిష- ధా- అక్- బిభణ్డిష- ఉ అబిభణ్డిషతే-
ఆబిభన్స్న- ధా- అక్- బిభన్స్న- ఉ- అబిభన్స్నతి-
ఆబిభర- ధా- అక్- బిభర- ఉ- అబిభరి-
ఆబిభరిష- ధా అక్- బిభరిష- ఉ- అబిభరిషతి-
ఆబిభక్షిష- ధా- అక్ బిభక్షిష- ఉ- అబిభక్షిషతి-
ఆబిభర్త్సయిష- ధా- అక్- బిభర్త్సయిష- ఉ- అబిభర్త్సయిషతి-
ఆబిభర్జిష- ధా- అక్. బిభర్జిష- ఉ- అబిభర్జిషతి-
ఆబిభాణయిష- ధా- అక్- బిభాణయిష- ఉ- అబిభాణయిషతి-
ఆబిభారయిష- ధా- అక్- బిభారయిష- ఉ- అబిభారయిషతి-
ఆబిభావయిష- ధా- అక్ బిభావయిష- ఉ- అబిభావయిషతి-
ఆబిభాషయిష- ధా- అక్- బిభాషయిష- ఉ- అబిభాషయిషతి-
ఆబిభాషిష- ధా- అక్- బిభాషిష- ఉ- అబిభాషిషతే-
ఆబిభాసయిష- ధా- అక్- బిభాసయిష- ఉ- అబిభాసయిషతి-
ఆబిభాసిష- ధా- అక్- బిభాసిష- ఉ. అబిభాసిషతే-
ఆబిభిత్స- ధా- అక్- బిభిత్స- ఉ- అబిభిత్సతి-
ఆబిభిద్- ధా- అక్- బిభిద్- ఉ- అబిభిదతుః-
ఆబిభృ- ధా- అక్- బిభృ- ఉ- అబిభృతః-
ఆబిభేద్- ధా- అక్- బిభేద్- ఉ- అబిభేద-
ఆబిభేదయిష- ధా- అక్- బిభేదయిష- ఉ- అబిభేదయిషతి-
ఆబిభ్ర్- ధా- అక్- బిభ్ర్- ఉ- అబిభ్రతి-

ఆబిభ్రక్ష్- ధా- అక్- బిభ్రక్ష్. ఉ- అబిభ్రక్షతి-
ఆబిభ్రజ్జయిష- ధా- అక్- బిభ్రజ్జయిష- ఉ- అబిభ్రజ్జయిషతి-
ఆబిభ్రజ్జిష- ధా- అక్- బిభ్రజ్జిష- ఉ- అబిభ్రజ్జిషతే-
ఆబిభ్రయిష- ధా- అట్- అబిభ్రయిష- ఉ- అబిభ్రయిషత్-
ఆబిభ్రాయయిష- ధా- అట్- అబిభ్రాయయిష- ఉ- అబిభ్రాయయిషత్-
ఆబిభ్రాయిష- ధా- అట్- అబిభ్రాయిష- ఉ- అబిభ్రాయిషత.
ఆబిభ్రిష- ధా- అట్- అబిభ్రిష- ఉ- అబిభ్రిషత్.
ఆబీబృహ్- ధా- అక్- బీబృహ్- ఉ అబీబృహత్-
ఆబీభజ్- ధా- అక్- బీభజ్- ఉ అబీభజత్-
ఆబీభణ్- ధా- అక్- బీభణ్- ఉ- అబీభణత్-
ఆబీభర్- ధా- అక్- బీభర్- ఉ- అబీభరత్.
ఆబీభవ్. ధా. అక్. బీభవ్. ఉ. అబీభవత్.
ఆబీభష్. ధా. అక్. బీభష్. ఉ. అబీభషత్.
ఆబీభస్. ధా. అక్. బీభస్. ఉ. అబీభసత్.
ఆబీభిద్. ధా. అక్. బీభిద్. ఉ. అబీభిదత్.
ఆబుభుక్ష్. ధా. అక్. బుభుక్ష్. ఉ. అబుభుక్షతి.
ఆబుభుజ్- ధా. అక్- బుభుజ్- ఉ. అబుభుజతుః.
ఆబుభూషిష- ధా- అక్- బుభూషిష- ఉ. అబుభూషిషతి-
ఆబుభూష. ధా. అక్. బుభూష. ఉ. అబుభూషతి.
ఆబుభోజ్. ధా- అక్- బుభోజ్- ఉ- అబుభోజ-
ఆబుభోజయిష- ధా- అక్- బుభోజయిష- ఉ- అబుభోజయిషతి-
ఆబూభుజ్- ధా- అక్- బూభుజ్. ఉ- అబూభుజత్-
ఆబేభిద్- ధా. అక్- బేభిద్- ఉ. అబేభిత్తః.
ఆబేభిద్- ధా- అక్- బేభిద్ ఉ- అబేభిదీతి.
ఆబేభిద్య- ధా- అక్- బేభిద్య ఉ- అబేభిద్యతే-
ఆబేభేద్- ధా- అక్- బేభేద్- ఉ- అబేభేత్తి.
ఆబేభేద్- ధా- అక్- బేభేద్- ఉ- అబేభేది.
ఆబేభ్రీయ్- ధా- అక్- బేభ్రీయ్ ఉ- అబేభ్రీయతే.
ఆబోభవ్- ధా- అక్- బోభవ్- ఉ- అబోభవీతి.
ఆబోభుజ్- ధా- అక్- బోభుజ్- ఉ- అబోభుజీతి.
ఆబోభుజ్య- ధా- అక్- బోభుజ్య- ఉ- అబోభుజ్యతే.
ఆబోభువ్- ధా- అక్- బోభువ్- ఉ- అబోభువతి.
ఆబోభూ- ధా- అక్- బోభూ- ఉ- అబోభూతః.
ఆబోభూయ్- ధా- అక్- బోభూయ్- ఉ- అబోభూయతే.
ఆబోభో- ధా- అక్- బోభో- ఉ- అబోభోతి.
ఆబోభోత్- ధా- అక్- బోభోత్- ఉ- అబోభోత్తు.
ఆబోభోగ్- ధా- అక్- బోభోగ్- ఉ. అబోభోగ్-
ఆబోభోజ్- ధా- అక్- బోభోజ్- ఉ- అబోభోజి-

ఆబ్దిక- (అబ్ద-ఠఞ్) త్రి-సంవత్సరభవే, దీయతే, కార్యం వా, యత్తత్-స. ధర్మశాస్త్రే శ్రాద్ధవిశేషః. సచ పిత్రాదేర్మృతతిథిసజాతీయతిథౌ కర్తవ్యః. తత్పర్యాయాః సాంవత్సరికః వార్షిక—ఆబ్దికం ద్వివిధమ్. ప్రథమాబ్దికం ప్రత్యాబ్దికంచేతి. తత్ర ద్వాదశసు మృతతిథిషు గతాసు త్రయోదశ్యాం మృతతిథౌ ప్రథమాబ్దికం కార్యమ్. యస్మిన్మాసే మృతస్తన్మాసే మృతతిథౌ ప్రత్యాబ్దికం కార్యమ్. తత్ర తిథిద్వయసంభవే సంక్రాన్త్యుపరాగదోషరహితాయాం కార్యమ్. ఉభయోర్దోషరాహిత్యే దోషదుష్టత్వే వా ఉత్తరత్ర కార్యమ్. మృతమాసే మృతతిథ్యభావే పూర్వాబ్దమృతతిథిమారభ్య ద్వాదశసు మృతతిథిషు గతేషు త్రయోదశ్యాం మృతతిథౌ ప్రత్యాబ్దికం కార్యమ్. మృతమాసాజ్ఞానే మాఘాషాఢయోః, పక్షాజ్ఞానే కృష్ణపక్షే. తిథ్యజ్ఞానే ద్రవాదిష్వేకతశ్చ కృష్ణైకాదశ్యామమావాస్యాయాం వా. దేశాన్తరమృతస్య మృతతిథ్యజ్ఞానే ప్రస్థానతిథిజ్ఞానే పూర్వోక్తమాసయోరన్యతరస్మిన్ మాసే ప్రస్థానతిథౌ, ప్రస్థానతిథ్యజ్ఞానే ప్రస్థానమాసజ్ఞానే తస్మిన్ మాసే పూర్వోక్తతిథ్యోరన్యతరస్యాం, ప్రస్థానమాసప్రస్థానతిథ్యోరజ్ఞానే మృతిశ్రవణమాసతిథ్యోః, తయోరజ్ఞానే పునస్సంస్కారమాసతిథౌ తన్మాసే దర్శేనా ప్రత్యాబ్దికం కార్యమ్. ఇతి దాక్షిణాత్యాః— దేశాన్తరేమృతస్య తిథ్యజ్ఞానే మాసజ్ఞానే తన్మాసీయకృష్ణైకాదశ్యామాబ్దికం కార్యమ్. మాసాజ్ఞానే తిథిజ్ఞానే మార్గశీర్షమాఘాషాఢభాద్రపదేషు తత్తిథౌ కార్యమ్. తిథిమాసాజ్ఞానే ప్రస్థానతిథిమాసౌ గ్రాహ్యౌ. తత్రాపి మాసజ్ఞానే తిథ్యజ్ఞానే తన్మాసీయకృష్ణైకాదశ్యాం కార్యమ్. తిథిజ్ఞానే మాసాజ్ఞానే మార్గశీర్షాదిషు తత్తిథౌ కార్యమ్. ప్రస్థానతిథిమాసాజ్ఞానే శ్రవణతిథిమాసౌ గ్రాహ్యౌ. శ్రవణతిథ్యజ్ఞానే తన్మాసజ్ఞానే తదీయకృష్ణైకాదశీ గ్రాహ్యా. తిథిజ్ఞానే మాసాజ్ఞానే ఆషాఢాదౌ తత్తిథిర్గ్రాహ్యా. ఏతత్సర్వాజ్ఞానే మార్గశీర్షమాఘయోరేకాదశీ గ్రాహ్యా. సర్వత్రైకాదశ్యభావే అమావాస్యా గ్రాహ్యేత్యుదీచ్యాః— ఆశౌచవిఘ్నితమాబ్దికం తదన్తే కార్యమ్. తత్రాసంభవే అమావాస్యాయాం కార్యమితి దాక్షిణాత్యాః. ఆశౌచాన్తదినేషు పునరాశౌచే కృష్ణైకాదశ్యాం కార్యమ్. సర్వత్ర కృష్ణైకాదశ్యలాభే అమావాస్యాయాం కర్తవ్యమిత్యుదీచ్యాః—భర్తురాబ్దికే స్త్రీణాం రజోదర్శనే పఞ్చమదినే తత్కర్తవ్యమ్— మలమాసమృతస్య పునర్మలమాసే సాంవత్సరికం కార్యమ్. ఏవమన్యస్మిన్మాసే సపిణ్డనంచ కార్యమిత్యుదీచ్యాః— ప్రథమేఽబ్దే వర్షాన్తసపిణ్డనపక్షే మృతాహః పూర్వేద్యుః సపిణ్డనం పూర్ణే వర్షే శ్రాద్ధంచ కృత్వాపరేద్యుర్వార్షికం కుర్యాదితి స్మృత్యర్థసారే ఉక్తమ్. హేమాద్రిస్తు మృతాహే సపిణ్డీకరణేనైవ వార్షికసిద్ధిరిత్యాహ. ఇదమేవ యుక్తమితి నిర్ణయసిన్ధావుక్తమ్— యదా విఘ్నవశాద్దినే సాంవత్సరికశ్రాద్ధం నకృతం, తదా రాత్రావపి కార్యమితి మాధవః. ఆరబ్ధే శ్రాద్ధే విఘ్నవశాద్రాత్రిభాగే పాకే భోజనసమాప్త్యసంభవే కార్యమ్. శేషసమాప్తిః పరదినేపి వేతి హరదత్తః— గ్రహణదినే వార్షికప్రాప్తౌ తద్దినేపి ఆమేనాన్నేన హేమ్నా వా కుర్యాన్నోత్తరదినే— తచ్చ ప్రథమాబ్దికం త్రయోదశే మలమాసేఽపి కార్యమ్. యత్ర ద్వాదశమాసికం శుద్ధమాసే భవతి, తత్ర త్రయోదశేఽధికేపి వార్షికం కార్యమ్. యత్రాధికమధ్యే ద్వాదశం మాసికం తత్ర తస్యాగ్రే రావృత్తిం కృత్వా చతుర్దశే శుద్ధ ఏవ ప్రథమాబ్దికమితి మాధవీయే. హేమాద్రావప్యేవమ్. ప్రత్యాబ్దికంతు శుద్ధమాస ఏవ నాధికే. నాప్యధికయోః. మలమాసమృతానాంతు యదా స ఏవాధికస్స్యాత్తదా తత్రైవ కార్యమ్. అన్యదా శుద్ధ ఏవేతి— దర్శే నాబ్దికంచేత్తదా పూర్వం వార్షికం కృత్వా తతః పిణ్డపితృయజ్ఞం దర్శశ్రాద్ధంచేతి నిర్ణయదీపే క్రమ ఉక్తః. పిణ్డపితృయజ్ఞానన్తరం వార్షికం తతో దర్శశ్రాద్ధమితితు యుక్తమ్. ఇతి,— ఆబ్దికే నీలవృషోత్సర్గపక్షో హేమాద్ర్యాదిభిశ్చ నిర్ణయసిన్ధావుక్తమ్— తచ్చాబ్దికమేకోద్దిష్టం కర్తవ్యమితి కానిచిత్సన్తి వచనాని దృశ్యన్తే. పార్వణవిధానేనేత్యపరాణి. తత్ర కేచిద్దాక్షిణాత్యాః మాతాపిత్రోః క్షయాహే ఔరసక్షేత్రజాభ్యాం పార్వణమేవ కర్తవ్యం దత్తకాదిభిరేకోద్దిష్టమితి. ఉదీచ్యాః పునరేవమాహుః. అమావాస్యాయాం భాద్రపదకృష్ణపక్షేవా మృతాహే పార్వణమ్. అన్యత్ర మృతాహ ఏకోద్దిష్టమితి. కేచిత్తు మాతాపిత్రోః క్షయాహే సాగ్నిః పార్వణం నిరగ్నిరేకోద్దిష్టమితి. అత్ర విజ్ఞానేశ్వరేణైవం నిర్ణయః కృతః. సంన్యాసినాం క్షయాహే పుత్రేణ పార్వణమేవ కర్తవ్యమ్. అమావాస్యాయాం క్షయాహే ప్రేతపక్షే క్షయాహేచ పార్వణమేవ. అన్యత్ర క్షయాహే పార్వణైకోద్దిష్టయోర్వ్రీహియవవద్వికల్ప ఏవ. తత్రాపి వంశసమాచారవ్యవస్థాయాం నైవ వ్యవస్థితిః. వ్యవస్థాయామసత్యామైచ్ఛిక ఇతి.

ఆభా- ధా- ఆఙ్. భా- ఉ- ఆభాతి ఆభాతి-

ఆభ- (ఆఙ్- భా- క) త్రి- ప్రకాశః- (ఉత్తరపదే) తద్వత్ప్రకాశః. ఉ- మరుత్సఖాభః-

ఆభణ్డ- ధా- ఆఙ్- భణ్డ ఉ- ఆభణ్డతే ఆభణ్డయతే.

ఆభణ్డన- (ఆఙ్- భడి ల్యుట్) న- నిరూపణమ్.

ఆభణ్ట్రయ్-ధా-ఆజ్-భణ్ట్రయ్-ఉ-ఆభణ్ట్రయతి.

ఆభయజాత్య-(అభయజాత-యఞ్) అక్లీ-అభయజాతస్య గోత్రాపత్యమ్.

ఆభర్-ధా-ఆఙ్-భర్-ఉ-ఆభరతి-ఆభరాం.

ఆభరణ-(ఆఙ్-భృఞ్-ల్యుట్) న. భూషణమ్. తత్పర్యా-అలంకార-పరిష్కార-భూషణ-విభూషణ-మణ్డన—స్వర్గే ఆభరణాధస్సుఖహేతుః. ఆభరణదర్శనం సంపద్వృద్ధిలాభహేతుశ్చ—ధర్మశాస్త్రే ఆభరణమనిభాక్త్యము పరిగణితమ్. విస్తరో భూషణశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

ఆభా-ధా-ఆఙ్-భా-ఉ-ఆభాతి—(ఆఙ్-భా-అఙ్) స్త్రీ-శోభా-కాన్తిః-ప్రకాశః

ఆభాజ్-ధా-ఆఙ్-భాజ్-ఉ-ఆభాజ్యతే.

ఆభాజయ్-ధా-ఆఙ్-భాజయ్-ఉ-ఆభాజయతి.

ఆభాప్-ధా-ఆఙ్-భాప్-ఉ-ఆభాప్యతే.

ఆభాపయ్-ధా-ఆఙ్-భాపయ్-ఉ-ఆభాపయతి.

ఆభార్-ధా-ఆఙ్-భార్-ఉ-ఆభార్యతే.

ఆభారయ్-ధా-ఆఙ్-భారయ్-ఉ-ఆభారయతి.

ఆభావ్-ధా-ఆఙ్-భావ్-ఉ-ఆభావ్యతే.

ఆభావయ్-ధా-ఆఙ్-భావయ్-ఉ-ఆభావయతి.

ఆభాష్. ధా. ఆఙ్-భాష్. ఉ. ఆభాషతే. ఆభాష్యతే.

ఆభాషణ. (ఆఙ్-భాష-ల్యుట్) న. ఆభాషః. తత్పర్యా-ఆలాప-ఆలపన. సంభాషా. సంభాషణ. ఆమ్రేడ్య. కుసుమశ్చిత—నాట్యశాస్త్రే నిర్వహణసన్ధ్యఙ్గేషు ద్వితీయమ్. తత్పర్యా-భాషణ .. ప్రాప్తకార్యానుమోదనమాభాషణమితి తల్లక్షణమ్. మానాద్యాప్తిశ్చ భాషణమితి దశరూపకాద్యుక్తం లక్షణమ్. ఉ. ప్రతాపరుద్రవిజయే ద్వితీయే. సమాప్తోయమ్. ప్రాయస్తే బహవో మహానృపతయః కింత్వేకనిష్పత్తిస్త్రి, రీత్యా సత్వనీనకార్యమగమా జాగర్తి కః త్వత్సమే. భాగ్యక్రీడితగర్వ ఈశ్వర భువనక్షేమంకర ప్రక్రియః, ౧౦ కుర్వాణ సమస్తభూపతిగణ శ్రీవీర రుద్రో యథాపత దధికారికామిత్వ నూతన ప్రక్రమకార్యానుమోదనాదాభాషణం యథా నారాయణవ్యాయోగే రాజా. అతః పరమపి ప్రియమస్తి (యాకోపక్రమంబా) ఎంకారకసమతా ప్రాప్తిమముష్యతే, సౌరంసాగరతా స సాగర మహీ ప్రాప్త్యైక హేతుః ప్రియా! దేవ్రప్రీతిముపాగతా వ భగినీ లాభాజ్జితాః కోసరాః, ౩౦ శాస్త్రి త్వయి సత్యరాత్యన్యధి యన్మే కరోమి నవహం మ్. ఇత్యనేన కాయాన్తర మానాగలాభాదాషయితి.

ఆభాషయ్. ధా. ఆఙ్-భాషయ్. ఉ. ఆభాషయతి.

ఆభాస్-ధా. ఆఙ్. భాస్. ఉ. ఆభాసతే. ఆభాస్యతే.

ఆభాస-(ఆఙ్. భాస ఘఞ్) పు. దోషః. ప్రతిబిమ్బమ్. (ఉత్తరపదే) తత్వ స్వరూపే... సదృశః, సరూపస్తస్య ఇత్యర్థకః. తస్యోపపద్యా. యథా-హేత్వాభాస ఇత్యాదౌ—శిల్పశాస్త్రే చిత్రవిశేషః.

ఆభాసయ్. ధా. ఆఙ్. భాసయ్. ఉ. ఆభాసయతి.

ఆభాస్వర. (ఆఙ్. భాస్-వరచ్) పు. గణదేవతావిశేషః. తేచ చతుష్షష్టిః. త్రి. సమన్తాద్భాసనశీలః.

ఆభిగామిక. (అభిగమ. ఠఞ్) త్రి. అభిగమనమర్హతీయస్సః. నీతిశాస్త్రే గుణవిశేషః. తేచ కులశీలాదయో దృష్టాదృష్టాభ్యుదయాదయః.

ఆభిచారిక. (అభిచార-ఠక్) త్రి. అభిచారార్థమ్-అభిచారప్రయోజనకమ్.

ఆభిజాత్య. (అభిజాత-ష్యఞ్) అపు. అభిజాతస్య భావః.

ఆభిజిత- (అభిజిత్. అణ్) త్రి. అభిజితి జాత ఇత్యాదౌ.

ఆభిజితక. (ఆభిజిత్య. వుఞ్) త్రి. ఆభిజిత్యసంబన్ధి.

ఆభిజిత్య (అభిజిత్-అణ్. యఞ్) అక్లీ. అభిజితోఽపత్యమ్.

ఆభిదేవనీయ. (అభిదేవన. ఛణ్) న. దేశవిశేషః.

ఆభిద్-ధా. ఆఙ్. భిద్-ఉ-ఆభిద్యతే.

ఆభిధానీయక. (అభిధానీయ వుఞ్) న. అభిధానీయస్య కర్మ భావోవా.

ఆభిప్రతారిణ- (అభిప్రతారిన్. అణ్) పు. పశుయాగవిశేషః. తస్మిన్ స్తోత్రియసంబాహాంరూపం కృతియాత్ ప్రథమప్రపాఠకే తృతీయానువాకే ఇన్ద్రియాభిమానసూచకమిదం ప్రాప్నోతి మానుషేత్యత... గోవధాద్యపాతకశాన్తిః ఫలమ్.

ఆభిముఖ్య- (అభిముఖ. ష్యఞ్) అపు. అభిముఖస్య భావః.

ఆభిరూపక- (అభిరూప. వుఞ్) న. అభిరూపస్య భావః

ఆభిరూప్య (అభిరూప ష్యఞ్) అపు. అభిరూపస్య భావః.

ఆభిషిక్త. (అభిషిక్త- అఞ్) న. దేశవిశేషః.

ఆభిహతి- (అభిగత- ఇఞ్) అక్లీ- అభిహత స్యాపత్యమ్. బహుత్వే; అభిగతాః, అభిహతయః.

ఆభీక్ష్ణ్య- (అభీక్ష్ణ- ష్యఞ్) అపు. పౌనః పున్యమ్. క్వచిద్భిన్నార్థకః— ఆభీక్ష్ణ్యోత్యేత్య స్యాన్త ఉపపదే బహుళంతా భావో ఽస్మినిః. ఉ. క్షీరపాయిణ ఉశీనరాః. ౩॥౨॥౭౮ సూ. బహుళమాభీక్ష్ణ్యే .. అభీక్ష్ణ్యద్యోత్యే కార్యప్రత్యయాన్తే నముల్ స్యాత్ పక్షే కాన్తే చ. ఉ. స్మారం స్మారంనమతి శివమ్. స్మృత్వా స్మృత్వా వా. ౩॥౪॥౨౨ సూ. ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్చ .. ఆభీక్ష్ణ్య విషయానాంచద్యోత్యే పదస్య ద్విర్వచనం భవతి. ఆభీక్ష్ణ్యం తిఙ్ నిత్యవ్యయసంజ్ఞకకృదన్తేషు చ. ఉ. పచతిపచతి. భుక్త్వా భుక్త్వా. ౮॥౧॥౪ సూ. నిత్యవీప్స

యోః

ఆభీయు (అభ-భ) త్రి॰ వ్యాకరణే షష్ఠాధ్యాయే చతుర్థపాదే అసిద్ధవదత్రాభాదితి సూత్రే పారస్యేత్యత్వాదయః సహాన్తే సర్వస్వం భవాని ఆభీయకార్యాణి॰ శ్నాన్నలోపః॰ ఉపధానలోపః॰ శాసఇత్॰ హలాసరే కార్యాణి॰ అనునాసికలోపః॰ అనునాసికస్యాత్వమ్॰ భ్రస్జధాతోరమ్॰ అల్లోపః॰యలోపః॰ ణేర్లోపః॰ గేరయాదేశః॰ యు, ప్లుఙ్, క్షి, ఇత్యేషాం దీర్ఘః॰వి ణ్వాన్నాపః॰ దీఙ్ధాతోర్యుట్॰ అతోలోపః॰ అత ఈత్, ఏత్, ఇచ్చ॰ అట్॰ ఆట్॰ ఇరే ఇత్యస్య రే॰ ఇ యఙ్ఉవఙౌ॰ తదపవాదో యణ్॰ భువోవుక్॰ గుహాను హాధాతోర్ను హా॰ మితాం హ్రస్వః॰ దీర్ఘశ్చ॰ ఖది హ్రస్వః॰ హ్లాదీ, ఛాది, అనయోర్హ్రస్వః॰ గమ, హన, జనీ, ఖను, ఘస్ఇ, తసు, పస్ఇ, భస॰ ఏషా ముకారలోపః॰ ఊధః॰, చినోలుక్॰ హ్రస్వల్క్॰ అ ప్రత్యయలోపః॰ దుక్రుఙ్ ఇత్యస్య అతశ్చేత్॰ శ్నమ్, అసి, అనయో గలోపః॰ శ్నాత్యస్తయో రాగోలో పఊత్వంచ॰ దరిద్రాధాతో రాత ఇత్॰ ఖధీ ఇత్య స్య ఇత్వమ్॰ ఓహాఙ్ ఇత్యస్య ఆత ఇత్, ఆత్, లోపశ్చ॰ ఘో॰ అస ధాతోశ్చ హశా ఏత్వమ్. ఏతాన్యాభ్యాస లోపా. అర్వస్, మఘవన్, అనయో స్త్రు భస్యేత్య త్రికర్తృత్యకార్యాణి॰

ఆభీర॰ (ఆఙ్-భీ-రా-క) పు॰ సంకీర్ణజాతి విశేషః॰ బ్రాహ్మణా దమ్బష్ఠకన్యాయాం జాతః॰ గోపాలః॰ శబ్దార్థ. మహాశూద్ర. తద్భార్యాత జ్జాతిస్త్రీచ ఆభీరి॰ ఆభీరాణాం పల్లి ఘోషఇత్యుచ్యతే—. భారతే కన్యాద్వీపే దేశవిశేషః॰ కోఙ్కణా దధోభాగే తాపీ నద్యాః పశ్చిమే విన్ధ్యశైలే స్థిత ఆభీరదేశఇతి తల్ల క్షణమ్... ఆభీరదేశజాతస్త్రీణాం లక్షణం యథా ఆలిఙ్గనాసక్తత్వమ్॰ నఖక్షతదన్తక్షతవిరాగః॰ అ హార్త మార్దవః॰ చుమ్బనప్రియత్వంచ— కన్యాద్వీపాద్యేకదేశవిశేషశ్చ॰ తత్రత్యభాషా ఆభీరభాషా॰ ప్రాకృతభాషా స్వపభ్రంశాన్తర్గతా.

ఆభీరికా॰ స్త్రీ॰ సంగీతశాస్త్రే కకుభవిభాషా రాగవి శేషః॰ పఞ్చమ మధ్యమ న్యాసాంశా తారపఞ్చమా మన్ద్ర ధైవతాపూర్ణా ప్రచురమధ్యమా, నిషాదర్షభ షడ్జా ప్రమతప్రయోగా ఆభీరికేతి తల్లక్షణమ్॰ సా నిర్వికల్పయోక్తవ్యా.

ఆభీరీ॰ (ఆభీర-ఙీష్) స్త్రీ॰ ఆభీరజాతిస్త్రీ॰ ఆభీరస్య భార్యా— సంగీతశాస్త్రే మాలవకైశిక భాషాగా.వి శేషః॰ సాధారణయుక్తా అల్పనిషాద గాన్ధారా షడ్జర్షభయో స్సంగతాషడ్జన్యాసగ్రహా తారమన్ద్రే పూర్ణా ఆభీరీతి తల్లక్షణమ్... పఞ్చమభాషా రాగవి శేషశ్చ॰ పఞ్చమగ్రహా షడ్జాన్తా అధికనిషాదా ష

డ్జధైవతయో స్సంగతా కాకలీయుక్తా పూర్ణా ఆ భీరీతి తల్లక్షణమ్॰

ఆభీల॰ (ఆఙ్-భీ-లాక) న. కష్టమ్॰ త్రి॰ భయంకరమ్ —మన్త్రశాస్త్రే ఆభీలముద్రా ముద్రావిశేషః॰ వా మహస్తం తిర్యక్కృత్వా దక్షిణహస్తం న్యస్యేత్ ఊర్ధ్వం హస్తం ముష్టిం కృత్వా కరతాలం కృత్వా హ స్తద్వయం కుర్యాత్॰ ఇయం ముద్రా వేతాళ తుష్టి కరీ, ప్రేతసంఘనాశనీచ॰ భుక్తిముక్తిప్రదా, కా ర్యవర్ధనీ, శత్రునాశనీచ॰

ఆభీలక॰ పు॰ కలియుగే ఆన్ధ్రజాతీయేషు మగధాధిపతి షు మేఘస్వాతిసుతస్య పుత్రః॰ అస్యపుత్రో మేఘస్వాతిః॰

ఆభుగ్న॰ (ఆఙ్॰ భుజ॰ క్త) త్రి॰ భుగ్నః॰

ఆభుగ్న॰ (ఆఙ్॰ భుజో॰ క్త) త్రి. కుటిలమ్—సంగీత శాస్త్రోక్తే శిరోవిశేషః॰ ఉన్నతపృష్ఠం నిమ్నం కుఞ్చి తమీషచ్చిరం వక్షఆభుగ్నమితి తల్లక్షణమ్॰ త స్య మూర్ఛాదిరోగభయగర్వలజ్జాసంభ్రమ వ్యా పారేష్వినియోగః॰

ఆభుజ్॰ ధా॰ ఆఙ్॰ భుజ్॰ ఉ॰ ఆభుజ్యతే॰

ఆభూ॰ పు॰ అవ్యక్తే దేవవిశేషః॰ తేన స్వర్గీయ శాఖ్యేతృతీయప్రసాదే అనుగృహ ఇత్యభిధా ప తిరా॥

ఆభూ॰ ధా॰ఆఙ్॰ భూ॰ ఉ॰ ఆభూయతే॰

ఆభేత్॰ ధా॰ ఆఙ్॰ భేత్॰ ఉ॰ ఆభేత్స్యతే॰

ఆభేద్॰ ధా. ఆఙ్॰ భేద్॰ ఉ॰ ఆభేద్యతే॰

ఆభేదయ్॰ ధా॰ ఆఙ్॰ భేదయ్॰ ఉ॰ ఆభేదయతి॰

ఆభ్రైర్॰ ధా॰ ఆఙ్॰ భ్రైర్॰ ఉ॰ ఆభ్రైర్యతే॰

ఆభోగ్॰ ధా॰ ఆఙ్-భోగ్॰ ఉ॰ ఆభోక్ష్యతే॰

ఆభోగ. (ఆఙ్॰ భుజ॰ ఘఞ్) పు. పరిపూర్ణతా॰ ప్రయ త్నః॰ వరుణస్యచ్ఛత్రమ్॰ముద్గరః॰ విచారః॰ ఫలమ్. గీతకమ్—సంగీతశాస్త్రే ప్రబన్ధస్యాన్తిమోధాతుః॰

ఆభోజ్॰ ధా॰ ఆఙ్॰ భోజ్॰ ఉ॰ ఆభోజ్యతే॰

ఆభోజయ్॰ ధా॰ ఆఙ్. భోజయ్. ఉ॰ ఆభోజయతి॰

ఆభ్యన్తర॰ (అభ్యన్తర-అణ్) త్రి॰ అభ్యన్తరే భవమ్॰ ఇత్యాది —వ్యాకరణే శిక్షాయాంచ వర్ణోచ్చారణ హేతుః ప్రయత్నవిశేషః॰ సచ ఓష్ఠప్రభృతి కాకల పర్యన్తాభ్యన్తరగత తత్తత్స్థానేషు స్పర్శాదిరూపతయా వర్ణ మారావస్థాన సమీపావస్థానరూప పాఠాన్తర కార్యకారి॰ వర్ణోత్పత్త్యవ్యవహితపూర్వభావిచ॰ స చతుర్విధః॰ స్పృష్టం ఈషత్స్పృష్టం వివృతం సంవృతంచేతి॰ తత్రస్పర్శానాం స్పృష్టమ్॰అన్తస్థా నామీషత్స్పృష్టమ్॰ స్వరాణామూష్మణాంచ వివృ తమ్॰ హ్రస్వస్యావర్ణస్య ప్రయోగకాలే సంవృత మ్॰ ఇతిసూత్రకారమతానుసారి విభాగః॰ భాష్యమ తేతు సప్తవిధః॰ ఈషత్స్పృష్టం వివృతం వివృతత

తరం వివృతతమం సంవృతం స్పృష్ట మీషత్స్పృష్టం చేతి- ఈషద్వివృతమూష్మణామ్- అఇఉఋఌవర్ణానాం వివృతమ్- ఏఓవర్ణయో ర్వివృతతరమ్- ఐఔవర్ణయోర్వివృతతమమ్- సంవృతస్పృష్టేషత్స్పృష్టాని పూర్వవత్- అభ్యన్తర ప్రయత్న స్సవర్ణసంజ్ఞాయా ముపయోగీ— వైద్యశాస్త్రే అభ్యన్తరవిద్రధిర్నామ విద్రధిరోగవిశేషః- వాతాదిదోషాః ప్రత్యేకం వా మిళిత్వా వా ప్రకుపితా శ్శరీరే అన్తర్వల్మీకవ త్సమున్నద్ధం గుల్మవ త్సంహతం విద్రధిం కుర్వన్తి- సచ గుదే వస్తిముఖే నాభ్యాం కుక్షౌ వఙ్క్షణయోః వృక్కయోః ప్లీహ్ని యకృతి హృది క్లోమ్ని వా జాయతే- అస్య సంప్రాప్తిస్తు బాహ్యవిద్రధివదేవ- తత్రగుదే జాతస్యవిద్రధే ర్లిఙ్గం వాతనిరోధః- వస్తిముఖే తుకృచ్ఛ్రేణాల్ప మూత్రస్రవః- నాభౌ హిక్కా- కుక్షౌ వాటోపః టోథ్వాధా వాతప్రకోపశ్చ- వఙ్క్షణయోస్తు కటిపృష్ఠగ్రహః- వృక్కయోః పార్శ్వసంకోచః- ప్లీహ్ని ఉచ్ఛ్వాసనిరోధః- హృది సర్వాఙ్గం వ్యథా, కాసశ్చ- యకృతి శ్వాసో హిక్కాచ- క్లోమ్ని పునఃపున ర్జలపిపాసా- నాభేరుపరి జాతోఽయం విద్రధిః పక్వశ్చేత్ ఊర్ధ్వం రక్త సహితః పూయః స్రవతి- అధోజాతశ్చేత్ అధస్స్రవతి- నాభ్యాం చేత్ ఊర్ధ్వ మధశ్చ స్రవతి- పూయస్యాధ స్స్రావే రోగీ జీవతి- ఊర్ధ్వస్రావేతు నజీవతి- అధ స్స్రావేఽపి హృన్నాభివస్తిషుచే న్న జీవతి- హృన్నాభ్యోర్జాతః పక్వోఽపక్వో వ్యసాధ్యః. వస్తిజస్తు పక్వశ్ఛేదే వాసాధ్యః .. అభ్యన్తరవిద్రధే శ్చికిత్సాయథా- తస్మి న్నపక్వే వరణాదిక్వాథ మూషరాది ప్రతీవాపం పిబేత్- వరణా ద్యూషరాదిభ్యామేవ సిద్ధం విరేచనద్రవ్యై స్సిద్ధం ఘృతం శోధనార్థం పాయయేత్- తాభ్యామేవ నిరూహవస్తిం స్నేహవస్తించ ప్రకల్పయేత్... అయం విద్రధిః పక్వశ్చేత్ స్రోతాంసి సంక్లేద్య ఊర్ధ్వ మధోవా యాతి- స్వయం ప్రవృత్తం తద్దోషం హితాశనస్స న్నుపేక్షేత దశాహం ద్వాదశాహం వా- ఉపద్రవాంస్తు వైద్యో రక్షేత్- శ్లేషే అసమ్యగ్వహతి వరణాదిం వా మధుశిగ్రుం వా కోష్ణోదకేన పిబేత్- మధుశిగ్రుకృతాం యవాగూం వా పిబేత్- తత్ర యవ కోల కులత్థయూష సహితమన్నం పథ్యమ్- దశాహాదూర్ధ్వం త్రాయన్తీ ఘృతేన తిల్వకఘృతేనవా యథాబలం శోధయేత్- శుద్ధస్తు క్షౌద్రసహితం తిక్తకం పిబేత్- అస్య గుల్మవ ద్యథాదోష ముపచారంచ కుర్యాత్- శేషం విద్రధిశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్-

ఆభ్యవకాశిక- (అభ్యవకాశ- ఠక్) త్రి- అభ్యవకాశే వసతి యస్సః-

ఆభ్యన్తరిక- (అభ్యన్తర- ఠక్) త్రి- అభ్యన్తరం- పృచ్ఛతి యస్సః-

ఆభ్ర్- ధా- ఆట్- అభ్ర్- ఉ- ఆభ్రత్- ఆభ్ర్యత-

ఆభ్రయ్. ధా- ఆట్- అభ్రయ్. ఉ- ఆభ్రయత్.

ఆభ్రాయ్- ధా- ఆట్- అభ్రాయ్- ఉ- ఆభ్రాయత-

ఆభ్రాయయ్- ధా- ఆట్- అభ్రాయయ్- ఉ- ఆభ్రాయయత్-

ఆభ్రాయియయిష్- ధా- ఆట్- అభ్రాయియయిష్- ఉ- ఆభ్రాయియయిషత్-

ఆభ్రాయియిష్- ధా- ఆట్- అభ్రాయియిష్- ఉ- ఆభ్రాయియిషత-

ఆభ్రావకాశిక- (అభ్రావకాశ- ఠక్) త్రి- అభ్రావకాశే వసతి యస్సః-

ఆభ్రిక- (అభ్రి- ఠక్) త్రి- అభ్ర్యా ఖనతియస్సః-

ఆభ్ర్య- (అభ్ర- ణ్య) నక్లీ. అభ్రస్యాపత్యమ్.

ఆమ్- ధా- ఆట్- అమ్- ఉ- ఆమత్ —అమి ఇత్యస్య అనిడార్ధధాతుకే సిప్యాయాంచ రూపమ్. ఉ- ఆమ్యతే. ఆమితః-

ఆమ్- (అమ- క్విప్.) అవ్య- అఙ్గీకారే. జ్ఞానపరిచ్ఛేదే—అస్మాత్పర మేకపదాన్తరిత మామన్త్రితం నానుదాత్త మనన్తికే. ఉ- ఆమ్ పచసి దేవదత్త. ౮॥౧॥౫౫ సూ- ఆమ ఏకాన్తర మామన్త్రిత మనన్తికే- అత్రానన్తికశబ్దేన అసంనిహిత మదూరం చోచ్యతఇత్యేకః పక్షః- తదా ఉదాహరణే ప్లుత ఏకశ్రుతిశ్చ న- అనన్తికం దూరమిత్యపరః పక్షః తదా ఉదాహరణే [illegible] ప్లుతోదాత్తత్వస్యతు న ప్రతిషేధః- అత్ర ప్రత్యుదాహరణాని- ఆమ్ ప్రపచసి దేవదత్త- ఆమ్ ప్రపచతి దేవదత్తః- ఆమ్ పచసి దేవదత్త. శాకం పచసి దేవదత్త-

ఆమ్- వ్యాకరణే సుబ్విభక్తిషు షష్ఠీ బహువచనమ్- ఉ- వేధసామ్— హ్రస్వా న్నద్యన్తా దాబన్తాచ్చోత్తర స్యామో నుడాగమః- షట్సంజ్ఞకేభ్య శ్చతుర శబ్దాచ్చ పరస్య తథా- ధన్దనీ శ్రీగ్రామణీశబ్దాభ్యాం, పాదాన్తే గోశబ్దాచ్చ పరస్య నభవతి- నుడ్విశిష్ట ఆమ్ నామిత్యుచ్యతే- తస్మిన్ పరే అజన్తాఙ్గస్య దీర్ఘః. తిసృ చతసృ శబ్దయో స్సనభవతి. నృశబ్దస్య తు వా- భవసి సర్వేషాం వా భవతి. నకారాన్తస్యోపధాయాశ్చ తస్మిన్ పరే దీర్ఘో భవతి- ఉ- రామాణామ్ హరీణామ్. శమ్భూనామ్- ధాతౄణామ్- తిసృణామ్- చతసృణామ్ నౄణామ్- నృణామ్- ధాతా ధాతౄణామితి బహ్వృచపాఠే- ధాతా ధాతృణామితి తైత్తిరీయపాఠే. గౌరీణామ్. రమాణాం- కన్యానామ్. షణ్ణామ్- చతుర్ణామ్. శ్రీణాముదారః- సూతగ్రామణీనామ్- విద్యాహిత్వాగోపతిం శూరగోనామ్- ...ఆమిపరే త్రిశబ్దస్య త్రయఇత్యాదేశో భవతి. ఉ- త్రయాణామ్... అవర్ణాన్తాత్పరస్య

సామ్నో విహితస్యాత్త్వసుట్. ఉ. సర్వేషామ్ సర్వాసామ్—సుడ్విశిష్టామ్ సామిత్యుచ్యతే. యుష్మదస్మచ్ఛబ్దాభ్యాం పరస్యాకస్య ఆకమ్ ఇత్యాదేశో భవతి. ఉ. యుష్మాకమ్. అస్మాకమ్—అత్రసూత్రాణి-౭॥౧॥౫౨ సూ. ఆమి సర్వనామ్నస్సుట్. ౫౩ త్రేస్త్రయః. ౫౪ హ్రస్వనద్యాపో నుట్. ౫౫ షట్చతుర్భ్యశ్చ. ౫౬ శ్రీగ్రామణ్యోశ్ఛన్దసి. ౫౭ గోః పాదాన్తే. ౬॥౪॥౩ సూ. నామి. ౪ నతిసృచతసృ. ౫ ఛన్దస్యుభయథా. ౬ నృచ. ౭ నోపధాయాః. ౭॥౧॥౩౩ సూ. సామ ఆకమ్—ఆమిపరే ఇయఙుఙవఙ్ స్థానౌ స్త్ర్యాఖ్యౌ శబ్దౌ భిన్నౌ నిత్యస్త్రీలిఙ్గౌ స్త్రీమాదన్యౌ నదీసంజ్ఞౌ వా. ఉ. శ్రీణామ్, శ్రియామ్. భ్రూణామ్, భ్రువామ్. ౧॥౪॥౫ సూ. వామి.

సప్తమ్యేకవచన స్యాదేశవిశేషః. సచ నద్యన్తాదాబన్తా న్నీశబ్దాచ్చ పరస్య తస్య భవతి. నదీసంజ్ఞకాభ్యామిదుద్భ్యామపి పరస్య తస్య సఏవ భవతి. స చతుర్విధః. ఆడ్విశిష్టో యాడ్విశిష్టః స్యాడ్విశిష్టః కేవలశ్చేతి. తత్ర నద్యన్తాదాడ్విశిష్టః తస్యాపి తదేవ స్వరూపమ్. యాడ్విశిష్టస్తు యామితి భవతి. స కేవలాబన్తాత్. స్యాడ్విశిష్టస్తు స్యామితి. సతు సర్వనామ్న ఆబన్తాత్. కేవలస్తు నీశబ్దాత్. ఉ. గౌర్యామ్. మత్యామ్. రమాయామ్. సర్వస్యామ్. నియామ్. గ్రామణ్యామ్. ౭॥౩॥౧౧౬ సూ. ఙేరామ్నద్యామ్నీభ్యః. ౧౧౭ ఇదుద్భ్యామ్—ప్రాతిపదికాన్తాకారసహితస్య తాచ్ఛబ్దసహితస్యచ స్వర్తమేకవచనస్యరూపమ్. ఉ. హాహామ్. రమామ్. గామ్. ద్యామ్.

యుష్మదస్మచ్ఛబ్దా న్త్యమాకారసహితస్య ప్రథమాస్వవచనాదేశస్య ద్వితీయైకవచనాదేశస్యద్వితీయాస్వవచనాదేశస్యచరూపమ్. ఉ. యువామ్ ఆవామ్. త్వామ్. మామ్. యువామ్. ఆవామ్.

ధాతుప్రకృతికః ప్రత్యయవిశేషః. సచ మన్త్రేన భవతి. సచలిట్పరే కాస్ధాతోః ప్రత్యయాన్తధాతోర్యద్వా అనేకాచో ధాతోః, ఇజాదేర్గురుమాన్ఋచ్ఛత్యన్యో యోధాతుస్తస్మాత్, దయ అయ ఆస ధాతుభ్యశ్చ భవతి. ఉష విద జాగృ ఇభీ డుభృఞ్ హు ధాతుభ్యో వా భవతి. తత్రవిద ధాతోర్గుణాభావః. ఇభీత్యాది త్రయస్య శ్లావిన కార్యం భవతి. ఆమన్తాల్లిటో లుక్. తదన్తాల్లిట్పరః డుకృఞ్ భూ అస ఇతి ధాతుష్వన్యతమోఽనుప్రయోగో భవతి. తదా అసధాతో ర్భూ ఇత్యాదేశశ్చ నభవతి. అనుప్రయోగాద్దుకృఞ్ధాతో రామ్ప్రకృతే రాత్మనేపదిత్వే ఆత్మనేపదం భవతి. అన్యథా పరస్మై పదమ్. ఉ. కాసాంచక్రే. పుత్రీయాంచకార. చకాసాంచకార. ఏధాంచక్రే. దయాంచక్రే. అయాంచక్రే. ఆసాంచక్రే. ఓషాంచకార. ఉవోష. విదాంచకార. వివేద. జాగరాంచకార. జజాగార. బిభయాంచకార. బిభాయ. జిహ్రయాంచకార. జిహ్రాయ. బిభరాంచకార. బభార. జుహవాంచకార. జుహావ. పక్షే కాసాంబభూవ. కాసామాసేత్యాదిచ... ఊర్ణుధాతోర్లిట్యామ్న భవతి. ఊర్ణోతేర్ణువద్భావవచనేన అనుభావస్యాతిదేశాత్. ఉ. ఊర్ణునావ... విదధాతోర్లోట్యామ్వా. తదా గుణాభావః, లోటోలుక్, లోడన్తో డుకృఞ్ధాతు రనుప్రయోగశ్చ భవతి. ఉ. విదాంకరోతు... ఛన్దసి అభ్యుత్సాదయామకః, ప్రజనయామకః, చికయామకః, రమయామకః, పావయాంక్రియాత్, విదామక్రన్, ఇత్యామన్తాస్సానుప్రయోగా స్సాధనః. లోకేతు అభ్యుదసీషదత్, ప్రాజీజనత్, అచైషీత్, అరీరమత్, పావ్యాత్, అవేదిషుః, ఇత్యేవ—అత్రసూత్రాణి. ౩॥౧॥౩౫ సూ. కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటి. వా॥ కాస్యనేకాచ ఇతివక్తవ్యమ్. ౩౬ ఇజాదేశ్చ గురుమతో౽నృచ్ఛః. ౩౭ దయాయాసశ్చ. ౩౮ ఉషవిదజాగృభ్యో౽న్యతరస్యామ్. ౩౯ భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చ. ౪౦ కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటి. ౪౧ విదాంకుర్వన్త్విత్యన్యతరస్యామ్. ౪౨ అభ్యుత్సాదయాం ప్రజనయాం చికయాం రమయామకః పావయాంక్రియాద్విదామక్రన్నితి చ్ఛన్దసి. ౨॥౪॥౮౧ సూ. ఆమః (లేర్లుక్) ౧॥౩॥౬౩ సూ. ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞో౽నుప్రయోగస్య (ఆత్మనేపదమ్)—ఆమిపరే ణేరయాదేశో భవతి. ఉ. కామయాంచక్రే. భావయాంచక్రే. ౬॥౪॥౫౫ సూ. అయామన్తాల్వాయ్యేత్న్విష్ణుషు.

ధాత్వన్త్యమాకారసహితస్య లఙుత్తమైకవచనస్య లుఙుత్తమైకవచనస్యవా రూపమ్. ఉ. అయామ్. అగామ్.

తద్ధితేషు ఆము ప్రత్యయస్యరూపమ్. ఉ. కిన్తరామ్. కిన్తమామ్.

ఆగమవిశేషః. ఆకాగస్వరూపః. సచ చతుర్ అనడుహ్ ఇతిశబ్దయోః రసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానేపరే భవతి. ఉ. చత్వారః. అనడ్వాన్. అనడ్వాహౌ. ౭॥౧॥౯౮ సూ. చతురనడుహోరాముదాత్తః.

తిఙ ఆదేశవిశేషః. సచ లోట్ ఏకారస్యోత్తమస్థానే భవతి. ఉ. ఏధతామ్. ౩॥౪॥౯౦ సూ. ఆమేతః.

ఆమ. చాదిః. (ఆమ్-షుష్). అన్య. అఙ్గీకారే. ఆమన్త్రణే. అవధారణే—త్రి. అపక్వమ్. ఆమం ఫలం శలాటురిత్యుచ్యతే. ఆమమాంసం క్రవ్యమిత్యుచ్యతే. వైద్యశాస్త్రే ఆమమాంసానాం పిత్తేనసహితానాం విరుద్ధాహారత్వ ముక్తమ్. ఆమక్షీరస్య గుణాః, అభిష్యన్దిత్వం గురుత్వంచ. ఆమస్యైవగన్ధో యస్యతద్ ఆమగన్ధి

విస్రమిత్యుచ్యతే—న- శరీర ధాతుపరిణామ విశేషః శారీర స్యోష్మణోఽల్పబలత్వే నాపక్వో రసధాతు రామాశయగత ఆమమిత్యుచ్యతఇతి వాగ్భటాదీనాంమతమ్- వాతాదిదోషేభ్య ఏవాతిదుష్టేభ్యోఽన్యోన్యస్యాప్యుత్కోద్రవేభ్యో విషమి వామముత్పద్యత ఇత్యన్యేషాం మతమ్- తేన దూషితా వాతాదయో దోషా రసాదయో దూష్యాస్తజ్జనిత రోగాశ్చసామా ఇత్యుచ్యన్తే- సామా దోషా ధాతుష్వామే ఫలే రసా ఇవలీనా స్సర్వదేహవ్యాప్తాస్తిష్ఠన్తి- తా ననుత్క్లిష్టాన్ననిర్హరేత్- తేహిదుర్నిగ్రహత్వాదాశ్రయనాశహేతవస్స్యుః- పాచనైర్దీపనైస్స్నేహైస్తైశ్చపరిష్కృతాం స్తాన్ కాలే యథాబలం శోధయేత్- స్రోతోరోధః బలభ్రంశః గురుత్వంవాయుమూఢతా ఆలస్యమ్ అపక్తిః నిష్ఠీవః బలసఙ్గః అరుచిః క్లమశ్చ సామానాం దోషాణాం లిఙ్గాని- తద్విపర్యయో నిరామానాం తేషాం లిఙ్గమ్...జ్వరోఽప్యేవంవిధః- సామోనిరామశ్చ- తత్రసామస్య త్రిస్రోవస్థాః- ఆమ పచ్యమాన పక్వావస్థాః- తత్ర ప్రథమావస్థాయాం లక్షణాని- జ్వరోపద్రవతీక్ష్ణత్వమ్, రుజా, గ్లానిః, బహుమూత్రతా, మలానా మప్రవృత్తిః, మలస్యజీర్ణత్వాభావః, బుభుక్షాభావశ్చ- ద్వితీయావస్థాయాంతు అధికో జ్వరవేగః తృష్ణా ప్రలాపః శ్వాసః క్లమః మలప్రవృత్తిరుత్క్లేశశ్చ- ఆమవిపర్యయాత్సప్తరాత్రం లఙ్ఘనాద్వా నిరామోజ్వరో భవతి- సఏవ జీర్ణజ్వరఇ త్యుచ్యతే- సామజ్వర ఆమజ్వర ఇత్యప్యుచ్యతే... వాతరోగోఽపి ద్వివిధః- సామో నిరామశ్చ- తత్ర తన్ద్రా, స్తైమిత్యం, గౌరవం, స్నిగ్ధతా, అరోచకః, ఆలస్యమ్, శైత్యమ్, శోథః, అగ్నిహానిః, కటురూక్షాభిలాషః, ఏతైస్సహ వర్తమానః సామః—ఏతద్విపరీతో నిరామః—అతిసారరోగవిశేషః సచ కఫజనితః- తత్ర దేహస్యగురుత్వమ్, ఉత్క్లేశః (ఉపస్థితవమనత్వమ్), తస్మాత్ చక్షుర్గ్లేచ శోథః, మధురాగ్నిరుచ్యాహారానురూపో ఽనల్ప ఉద్గారశ్చేతి లక్షణమ్...తచ్ఛిక్సాయాం యోగవిశేషః ౧ త్ర్యూషణచూర్ణమ్- అచిత్రకాదిచూర్ణమ్- పిప్పల్యాది ఇత్యాదయః.

ఆమగన్ధి-(ఆమ-గన్ధ) త్రి-విస్రమ్.

ఆమఘ్నీ-స్త్రీ-కటురోహిణీ.

ఆమచ్ఛర్ది-స్త్రీ-ఆగన్తుచ్ఛర్దివిశేషః.

ఆమజ్వర-పు-జ్వరవిశేష-ఆమసహితోజ్వరః- లాలాస్రుతిః, హృల్లాసః, హృదయాశుద్ధిః, అరుచిః, తన్ద్రా,ఆలస్యమ్, ఆహారస్యావిపాకః, ముఖస్యవైరస్యమ్,దేహస్య గురుత్వమ్ జడత్వంచ, క్షుధోనాశః, బహుమూత్రత్వమ్- జ్వరస్యబలవత్త్వమ్, ఏతాన్యామజ్వర లక్షణాని- తత్రోపద్రవత్వం నసద్యాత్.

ఆమణ్డ-(ఆఙ్- మణ్డ- ఘఞ్) పు: ఏరణ్డః-

ఆమతృష్ణా-స్త్రీ-తృష్ణారోగభేదః- దోషత్రయలిఙ్గాని, హృదయశూలమ్, నిష్ఠీవనమ్, అగ్నిసాదః, ఏతాన్యామతృష్ణాలక్షణాని-

ఆమత్త-(ఆఙ్- మది-క్త) త్రి. మత్తః-

ఆమద- ధా- ఆఙ్- మద్- ఉ- ఆమద్యతే-

ఆమదయ్. ధా- ఆఙ్- మదయ్- ఉ- ఆమదయతి-

ఆమన్- ధా- ఆఙ్- మన్- ఉ- ఆమనతి- ఆమనుతే-

ఆమన- (ఆఙ్- మన- అచ్) పు.(వేదే) ఆకామయితుం మనుతే యస్సః—సాంగ్రహణేష్ట్యముపహోమాః- ఆమనహోమాశ్చమన్త్రా అప్యామనమన్త్రా ఇత్యుచ్యన్తే- తే త్రయః తత్ర ప్రథమమన్త్రః- ఆమనమస్యమనస్య దేవాయే సజాతాస్సమనస స్తానహంకామయే హృదా తే మాం కామయన్తాగం హృదా తాన్మ ఆమనసః కృధిస్వాహా ఇతి- అత్ర, జాతా ఇత్యస్య స్థానే కుమారా ఇతిపఠనే ద్వితీయోమన్త్రః- అత్రయే, సజాతాః, తాన్, తే, తాన్, ఇత్యేతేషాంస్థానే క్రమేణయాః, స్త్రియః, తాః, తాః, తాః ఇతి పఠనే తృతీయోమన్త్రః.

ఏతద్విషయ మధికరణం పూర్వమీమాంసాయాం చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చతుర్థ మధికరణమ్- తద్యథా- కామ్యేష్టికాణ్డే శ్రూయతే- వైశ్వదేవీం సాంగ్రహణీం నిర్వపేద్గ్రామకామ ఇతి- తత్రామనహోమాశ్రుతాః- ఆమనమస్యామనస్య దేవా ఇతి తిస్రఆహుతీర్జుహోతీతి- తఏతే ఆమనహోమాః సాంగ్రహణ్యేష్ట్యాసహ సమప్రధానభూతాః- నహి తేషాంముఖ్యత్వే కించిద్విరోధోఽస్తి- దృష్టం హ్యేకస్యాది ష్వయమత్యాదిషుచ బహూనాం ముఖ్యత్వమితి పూర్వపక్షః... దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామఇతి వాక్యేన స్వారాజ్యకామో వాజపేయేనేతి వాక్యేనచ యథా బహూనాం ఫలసంబన్ధావగమస్తథామనహోమానాం ఫలసంబన్ధానవగమాత్ ప్రాధాన్యంనయుజ్యతే- సాంగ్రహణీం నిర్వపేద్గ్రామకామఇతి వాక్యంతు సాంగ్రహణ్యాఏవ ఫలసంబన్ధం బోధయతి- తస్మాదామన హోమానామ్ తస్యాః ఫలవత్యాస్సన్నిధిపాఠాత్ సన్నిధానామ్నాతా అఫలా ఆమనహోమాస్తదఙ్గమ్ ఇతిరాద్ధాన్తః—దశమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే పఞ్చమాధికరణం యథా- ఆమనహోమాహుతిభిస్సహపఠితాః ప్రాకృతా ప్రయాజాదయోఽనుయాజావాక్యన్తే- త్రిత్వలిఙ్గాత్- యద్వా తదనువాదేన మన్త్రగుణవిధానాత్ ప్రాకృతమన్త్రబాధఇతిపూర్వపక్షః... కిం త్రిత్వమాత్ర మనూద్య మన్త్రసహితా ఆహుతయో విధీయన్తే,కృత ఆహుతీర్ ఇతి త్రిత్వవిశిష్టా ఆహుతీ రనూద్య- అత్రత్రిత్వస్య గార్హపత్యా

న్యపి సత్త్వేన నాదాయాజలిఙ్గత్వమ్. ద్వితీయే వి శేషణవిశేష్యయో రుద్దేశ్యయో ర్భేదేన వాక్యంభిద్యేత. తస్మా త్కార్యాన్తరవిధానా న్నబాధః. కింతు స ముచ్చయః. తత్రమన్త్రోక్తి ర్లిఙ్గమ్. యత్ప్రయాజా నూయాజానాంపురస్తా ద్వోపరిష్టా ద్వా జుహుయా త్, బహిరాత్మని సజాతా నాదధీత, అథ యన్మధ్యతో జుహోతి, మధ్యతఏవ సజాతా నాత్మనో ధత్తే. ఇతి. తస్మా దామనహోమానా మనూయాజైస్సహ స ముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్తః.

ఆమనస్య. (అమనస్. క్యఙ్) అపు. ప్రసూతిహేతుకం దుఃఖమ్.

ఆమన్త్రి. ధా. ఆఙ్. మన్త్రి. వి. ఆమన్త్రయతే.

ఆమన్త్రణ. (ఆఙ్. మన్త్రి. ల్యుట్) న. ఆహ్వానమ్. కామ చారానుజ్ఞా. తత్రద్యోత్యే వాచ్యేవాధాతోర్లిఙ్ లో ట్చ భవతః. ఉ. ఇహాసీత, ఇహాస్తాం. వా. ౩॥౩॥౧౬౧ సూ. విధినిమన్త్రణామన్త్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనే షులిఙ్. ౧౬౩లోట్చ.

ఆమన్త్రయ. ధా. ఆఙ్. మన్త్రయ. ఉ. ఆమన్త్రయతి.

ఆమన్త్రిత. (ఆఙ్. మన్త్రి. క్త) త్రి. ఆహూతః — వ్యాక రణే సంబోధనప్రథమాన్తం పదమ్. ౧॥౩॥౪౭ సూ సాఽమన్త్రితమ్ — ఆమన్త్రితస్యాదిరుదాత్తో భవతి. పదాత్పరస్యాపాదాదౌ స్థితస్యమతస్యసర్వస్యాను దాత్తః. ఉ. అగ్న ఇన్ద్ర వరుణ మిత్రదేవాః. ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతీ. పాదాదౌతు శుతుద్రిస్తో మమ్. ౬॥౧॥౧౯౮ సూ. ఆమన్త్రితస్యచ. ౮॥౧॥౧౯ సూ. ఆమన్త్రితస్యచ — పూర్వమామన్త్రిత మవిద్య మానవద్భవతి. సమానాధికరణే ఆమన్త్రితే పరేతు వి శేష్యం పూర్వమవిద్యమానవన్న భవతి, విశేషణే ప రే. బహువచనంతు వా. ఉ. అగ్న ఇన్ద్ర మిత్ర వరు ణ దేవాః. అత్ర ఇన్ద్రాదిపదానాం నిఘాతోన. (సర్వా నుదాత్తోన). అగ్నే తేజస్విన్. అగ్నే త్రాతః. అ త్ర ద్వితీయస్యానిఘాతః. అఘ్న్యే దేవి సరస్వతి. ఇ హసర్వాముత్వేన సామాన్యవచనతా భావా ద్వితీయ స్య నిఘాతోన. దేవాబ్రహ్మాణ ఆగచ్ఛత. అత్ర దే వానాం విశేషణంపఠితి. దేవా శ్శరణ్యాః. ఇహాప్యేతీ యస్య నిఘాతో వైకల్పికః. ౮॥౧॥౭౩ సూ. ఆమన్త్రి తం పూర్వమవిద్యమానవత్. ౭౩ నామన్త్రితే సమా నాధికరణే సామాన్యవచనమ్. ౭౪ విభాషితం విశేష వచనే. (అత్రభాష్యకృతా బహువచనమితి పూరితమ్) — ఆమన్త్రితే పరే సుబన్తం స్వరే కర్తవ్యే పరస్యాఙ్గ వద్భవతి. ఉ. ద్రవత్పాణీ శుభస్పతీ. ఇహ శుభఇతి ష ష్ఠ్యన్తమ్. తస్య పరశరీరానుప్రవేశే నామన్త్రితా ద్యుదాత్తత్వమ్. నిఘాతస్తు న. పూర్వామన్త్రితస్యా విద్యమానవద్భావేన పాదాదిత్వాత్. యత్తుదివో దుహితర్నర్త్ర భోజనమ్. దివఇత్యస్య నిఘాతః. పర శునా వృశ్చన్. ౨॥౧॥౨ సూ. సుబామన్త్రితే పరాఙ్గ వత్స్వరే. అత్రవార్తికమ్. షష్ఠ్యామన్త్రితకారకవ చనమ్, సమర్థానువృత్త్యావా సిద్ధమ్ ఇతి. షష్ఠ్య న్తమ్, ఆమన్త్రితాన్తంప్రతి యత్కారకమ్ తద్వాచ కంచేతి పరిగణనం కర్తవ్యమ్, సమర్థః పదవిధిరితి పూర్వసూత్రా త్సమర్థపదానువృత్త్యావా అయమ ర్థస్సిధ్యతి ఇతితదర్థః. తేనేహన. అయమగ్నే జరి తా. ఏతేనాగ్నే బ్రహ్మణా. వా. పూర్వాఙ్గవచ్చేతివ క్తవ్యమ్. ఉ. ఆతేపితర్మరుతామ్. ప్రతిత్వాదుహితర్ది వః. అవ్యయానాంన. ఉచ్చైరధీయాన. అవ్యయీభా వస్యత్విష్యతే. ఉపాగ్న్యధీయాన — అసూయాయాం సమ్మతౌ కోపేకుత్సనే భర్త్సనేచవాక్యాదేరామన్త్రి తస్య ద్విర్వచనం భవతి. ఉ. సున్దర సున్దర వృథా తే సౌన్దర్యమ్. దేవదేవ వన్ద్యోసి. దుర్వి నీత దుర్వినీత ఇదానీంజ్ఞాస్యసి. ధానుష్క ధానుష్క వృథాతే ధనుః. చోరచోర ఘాతయిష్యామి త్వామ్. ౮॥౧॥౮ సూ. వాక్యాదేరామన్త్రితస్యాసూయా సం మతికోప కుత్సన భర్త్సనేషు... భర్త్సనే ఆమన్త్రి తేప్లుతస్యచ. పూర్వస్యోత్తరస్యాకారః ఉత్తరార్థస్యే కారోకారావ భవతః. సంహితాయామదితయోర్వ్యకా రవకారౌ భవతః. ఉ. అగ్నా౩ఇపత్నీవః. అగ్నా౩ యాహి. పటా౩వాహి. అగ్నా౩యిన్ద్రమ్. పటా౩వు దకమ్. ౮॥౨॥౧౦౭సూ. ఏచో ప్రగృహ్యస్యాదూరా ద్ధూతే పూర్వస్యార్ధస్యాదుత్తరస్యేదుతౌ. ౧౦౭తా యో ర్య్వావచిసంహితాయామ్, ఇత్యత్ర. వా॥ ఆమ న్త్రితే ఛన్దసి ప్లుతవికారోఽయం వక్తవ్యః.

ఆమన్థ. ధా. ఆఙ్. మన్థ. ఉ. ఆమన్థతి. ఆమన్థ్యతే.

ఆమన్థ. (ఆఙ్. మన్థ. ఘఞ్) పు. మన్థదణ్డః.

ఆమన్థయ. ధా. ఆఙ్. మన్థయ. ఉ. ఆమన్థయతి.

ఆమన్ద. (ఆఙ్. మది. అచ్.) పు. విష్ణుః.

ఆమన్దా. (ఆఙ్. మద. అచ్. టాప్) స్త్రీ. ఖట్వావిశేషః.

ఆమన్ద్ర. (ఆఙ్. మన్ద్రి.) త్రి. ఈషద్గమ్భీరః.

ఆమపరిణామశూల. పు. వైద్యశాస్త్రే పరిణామశూలభేదః.

ఆమమజ్జ. ధా. ఆఙ్. మమజ్జ. ఉ. ఆమమజ్జ.

ఆమమద. ధా. ఆఙ్. మమద. ఉ. ఆమమద.

ఆమమన్త్రి. ధా. ఆఙ్. మమన్త్రి. ఉ. ఆమమన్త్రిత.

ఆమమన్థ. ధా. ఆఙ్. మమన్థ. ఉ. ఆమమన్థ. ఆమ మన్థత.

ఆమమర్ద. ధా. ఆఙ్. మమర్ద. ఉ. ఆమమర్ద.

ఆమమర్శ. ధా. ఆఙ్. మమర్శ. ఉ. ఆమమర్శ.

ఆమమృద. ధా. ఆఙ్. మమృద. ఉ. ఆమమృదతుః.

ఆమమృశ. ధా. ఆఙ్. మమృశ. ఉ. ఆమమృశతుః.

ఆమమ్న. ధా. ఆఙ్. మమ్న. ఉ. ఆమమ్నౌ. ఆమమ్నతుః.

ఆమమ్నా- ధా- ఆఙ్- మమ్నా- ఉ- ఆమమ్నాథ-
ఆమమ్లా- ధా- ఆఙ్- మమ్లా- ఉ- ఆమమ్లా- ఆమమ్లతుః-
ఆమమ్లా- ధా- ఆఙ్- మమ్లా- ఉ- ఆమమ్లాథ-
ఆమయ్- ధా- ఆమి- అన్యగుణహేతౌ వజావౌ రూపమ్-
ఉ- ఆమయతి—ఆట్- ఆమయ్- ఉ- ఆమయత్-
ఆమయ-(ఆఙ్- మిఙ్- అచ్) పు. రోగః- కుష్ఠం నామ ఓష ధివిశేషః—ఆమయశబ్దా న్మత్వర్థే విని ప్రత్యయః- అన్త్యస్యాకారస్యదీర్ఘశ్చ- ఉ- ఆమయావీ- ౫॥ ౨॥ ౧౨౧ సూ- అస్మాయామేధాస్రజోవినిః వా॥ ఆమ యస్యోపసంఖ్యానం దీర్ఘశ్చ-
ఆమయావిన్- (ఆమయ- విని-) పు. ఆతురః-
ఆపరిమర్క్ష- ధా- ఆఙ్- మరిమర్క్ష- ఉ- ఆమరిమర్క్షే-
ఆమరిమర్త్- ధా- ఆఙ్- మరిమర్త్- ఉ- ఆమరిమర్త్తే- ఆమరిమర్త్సే-
ఆమరిమర్ద్- ధా- ఆఙ్- మరిమర్ద్- ఉ- ఆమరిమర్గ్నే-
ఆమరిమర్క్ష్- ధా- ఆఙ్- మరిమర్క్ష్- ఉ- ఆమరిమర్శ్నే.
ఆమరిమర్ష్- ధా- ఆఙ్- మరిమర్ష్- ఉ- ఆమరిమర్ష్టే-
ఆమరిమృత్- ధా- ఆఙ్- మరిమృత్- ఉ- ఆమరిమృత్తః-
ఆమరిమృద్- ధా- ఆఙ్- మరిమృద్- ఉ- ఆమరిమృదితి. ఆమరిమృదతి-
ఆమరీమృశ్- ధా- ఆఙ్- మరిమృశ్- ఉ- ఆమరిమృశితి- ఆమరీమృశతి-
ఆమరీమృష్- ధా- ఆఙ్- మరీమృష్- ఉ- ఆమరీమృష్టః-
ఆమరీమర్క్ష- ధా- ఆఙ్- మరీమర్క్ష- ఉ- ఆమరీమర్క్షే-
ఆమరీమర్త్- ధా- ఆఙ్- మరీమర్త్- ఉ- ఆమరీమర్త్తే- ఆమరీమర్త్సే-
ఆమరీమర్ద్- ధా- ఆఙ్- మరీమర్ద్- ఉ- ఆమరిమర్గ్నే-
ఆమరీమర్శ్- ధా- ఆఙ్- మరీమర్శ్- ఉ- ఆమరీమర్శ్నే-
ఆమరీమర్ష్- ధా- ఆఙ్- మరీమర్ష్- ఉ- ఆమరీమర్ష్టే
ఆమరీమృత్- ధా- ఆఙ్- మరీమృత్- ఉ- ఆమరీమృత్తః-
ఆమరీమృద్- ధా- ఆఙ్- మరీమృద్- ఉ- ఆమరీమృదితి- ఆమరీమృదతి-
ఆమరీమృద్య- ధా- ఆఙ్- మరీమృద్య- ఉ- ఆమరీమృద్యతే
ఆమరీమృశ్- ధా- ఆఙ్- మరీమృశ్- ఉ- ఆమరీమృశితి- ఆమరీమృశతి-
ఆమరీమృశ్య- ధా- ఆఙ్ మరీమృశ్య- ఉ- ఆమరీమృశ్యతే
ఆమరీమృష్- ధా- ఆఙ్- మరీమృష్- ఉ- ఆమరీమృష్టః-
ఆమర్ద్- ధా- ఆఙ్- మర్ద్- ఉ- ఆమర్ద్యతే-
ఆమర్దయ్- ధా- ఆఙ్- మర్దయ్- ఉ- ఆమర్దయతి-
ఆమర్మర్క్ష- ధా- ఆఙ్- మర్మర్క్ష- ఉ- ఆమర్మర్క్షే-
ఆమర్మర్త్- ధా- ఆఙ్- మర్మర్త్- ఉ- ఆమర్మర్త్తే- ఆమర్మర్త్సే-
ఆమర్మర్ద్- ధా- ఆఙ్- మర్మర్ద్- ఉ- ఆమర్మర్ద్నే-
ఆమర్మర్శ్- ధా- ఆఙ్- మర్మర్శ్- ఉ- ఆమర్మర్శ్నే-
ఆమర్మర్ష్- ధా- ఆఙ్- మర్మర్ష్- ఉ- ఆమర్మర్ష్టే-
ఆమర్మృత్- ధా- ఆఙ్- మర్మృత్- ఉ- ఆమర్మృత్తః-
ఆమర్మృద్- ధా- ఆఙ్- మర్మృద్- ఉ- ఆమర్మృదీతి-
ఆమర్మృశ్- ధా- ఆఙ్- మర్మృశ్- ఉ- ఆమర్మృశీతి-
ఆమర్మృష్- ధా- ఆఙ్- మర్మృష్- ఉ- ఆమర్మృష్టః-
ఆమర్శ్య- ధా- ఆఙ్- మర్శ్య- ఉ- ఆమర్శ్యతే-
ఆమర్శన- (ఆఙ్- మృశ్- ల్యుట్) న. స్పర్శః-
ఆమర్షయ్- ధా- ఆఙ్- మర్షయ్- ఉ- ఆమర్షయతి.
ఆమర్ష- (అమర్ష- అణ్) పు. కోపః-
ఆమలక- గౌరాదిః (ఆఙ్- మల క్వున్) త్రి. హీనగన్ధాన్య గన్ధత ఓ షధివిశేషః- పరూషకాద్యన్తర్గతశ్చ- తత్ఫలం త్రిఫలాన్తర్గతమ్- తత్పర్యాయాః- అమృతఫలా- అమృతఫ లా- అమృతా- ఆమలకీ- కర్షఫలా- తూపాణ్డక- కోరఙ్గక- తి ష్యఫలా- ధాత్రీ- పఞ్చరసా- బల్యా- మర్ణ్యా- మలక- వయస్స్థా- వృష్యా- శివా— (ఆమలక- మయట్- లుక్) (ఆమలకీ- మయట్- లుక్- జీష్- లుక్) న- ఆమల కీ ఫలమ్- తత్పర్యాయః- నాకస్థ- తద్గుణాః- శీతవీర్య త్వమ్- లఘుత్వమ్- రూక్షత్వమ్- మధురామ్లతిక్తకషా యకటుత్వమ్- ఛదిర్త్వన్- వాతపిత్తకఫనేత్రరోగమే హహన్తృత్వహరత్వమ్- చక్షుః కేశ్యహితత్వమ్- వృష్య త్వం చ- మాధుర్యాత్పిత్తహరత్వమ్- అమ్లత్వాద్వాత హరత్వమ్- కషాయత్వాత్కఫహరత్వమ్- ఇతిరసన్త- తస్యమజ్జా తృష్ణాచ్ఛర్ది వాతపిత్తహారీ... ఆమలకం భో జనాత్పూర్వంపథ్యమిత్యాదిర్దృశ్యతే— ఆమలకస్యదో హదం యథా- తిలచూర్ణేనతత్సహేన మధుసర్పిషా చక ర్దమాక్తరింమాం సేనచతుర్దశే లిప్తా ఆమలకీస్యాద్బహూని బహూని చఫలాని సూతే—శ్రీకామ ఆమలకైః స్నానం కుర్వీత- ప్రతిపత్ షష్ఠీ సప్తమీ నవమీ త్రయోదశీ భా నువాసరేషు చన్ద్రసూర్యోపరాగేషు పర్వకాలే సం క్రాన్తిషు ప్రాతఃకాలే కృష్ణాష్టమ్యాం పఞ్చదశ్యాం చతుర్దశ్యాం మన్వాదిషు యుగాదిషు దినక్షయే రా త్రౌ యాత్రాదినేచ సువాస్త్రబన్ధనేషు ప్రజనానన్తరమ్ ఇ ష్టదేవతోపాసనానన్తరమ్ ఉత్సవేఽతీతేచతద్వర్జయే త్- మోక్షకామ ఏకాదశ్యాం ద్వాదశ్యాం శ్రవణేచ తత్కుర్యాత్- శ్రీకామస్తుసర్వదాకుర్యాత్- తులాస్థే జ్యేష్ఠ సూతకాన్తే పుణ్యనక్షత్రసంక్రమేచ ఆమలకస్నానం సర్వపాపహరమ్- వైశాఖమాసే కార్తికమాసే దుగ్ధే త్సవేచ శ్రీకామ స్తత్కుర్యాత్- తత్ర తిథినోషానాం స్తి- సప్తమీ నవమీనన్దా త్రయోదశీ రిక్తాష్టమీషు గురుదాసరే దశమ్యాం చామలకైః స్నానం కుర్యాత్ ఇ త్యాదిర్దృశ్యతే.— ఆమలకఫలిపాత్ర ఆమలకమా లా భూషిత ఆమలకకృతాహారో నరోనారాయణసదృ శోభవతీతిద-
ఆమలకరసాయన. న. వైద్యశాస్త్రే యోగవిశేషః- ఆ

మలకానాం యన్త్రపీడితం రసం ప్రస్థద్వయపరిమితమ్, తైలమ్, ఘృతమ్, ఇక్షురసమ్, శతావరీరసమ్, విదారీరసమ్, అజక్షీరమ్, గోక్షీరమ్, ఏతాని ప్రత్యేకం ప్రస్థపరిమితాని కృత్వా, మధుకం పలద్వయపరిమితంచ సంయోజ్య, భాజనే నిధాయ, శనైర్మన్దాగ్నినా పచేత్. పాకానన్తరం తత్ర మధు ప్రస్థపరిమితమ్, దాడిమఫలాన్యపి ప్రస్థపరిమితాని, శర్కరాణాం పఞ్చాశత్పలపరిమితానామ్, త్రికటు త్రిజాతక త్రిఫలాచూర్ణాని ప్రత్యేకం పలపరిమితాని తత్ర యోజయేత్- ఏతద్ వ్యాధీనాం యథాబలంచ సేవయేత్- ఏతత్ క్షతక్షయ ధాతుక్షయాపస్మారోన్మాద జ్వర ప్రమేహకామిలా పాణ్డు ప్లీహోదరగుల్మక ఛర్ద్యరతిహారకమ్- వన్ధ్యానాం పుత్రజననంచ.

ఆమలకాది- న- వైద్యశాస్త్రే అఞ్జనవిశేషః- మరిచమ్, ఆమలకమ్, కరఞ్జబీజమ్, ఏతాని క్రమవృద్ధభాగాని సంయోజ్య భృఙ్గరాజరసై ర్మర్దయేత్- ఏతదఞ్జనం తిమిర పటలహారకమ్—చూర్ణయోగవిశేషః- ఆమలకమ్, చిత్రకమ్, హరీతకీ, పిప్పలీ, సైన్ధవలవణమ్, ఏతచ్చూర్ణం, సర్వజ్వరహారకమ్, కఫహారమ్, ఛేది, రుచికరమ్, దీపనం, పాచనంచ—గుటికాయోగవిశేషః- ఆమలకమ్, పద్మమ్, కుష్ఠమ్, లాజాః, వటప్రరోహాః, ఏతచ్చూర్ణం మధునాసహ గుటికాం కృత్వా ముఖేధారయేత్- ఏషా తృష్ణాం ముఖశోషంచ శమయతి-

ఆమలకీ- (ఆమలక- ఙీప్.) స్త్రీ. ఆమలకః-

ఆమవాత- పు. వైద్యశాస్త్రే రోగవిశేషః- విరుద్ధాహారస్య విరుద్ధచేష్టస్య మన్దాగ్నే ర్నిశ్చలస్య స్నిగ్ధాన్నం భుక్త్వైవ వ్యాయామ మనుర్వతశ్చ జనస్య వాయునా ప్రేరిత ఆమః ఆమాశయ సన్ధ్యాదీని శ్లేష్మస్థానాని ప్రాప్యతేనాత్యర్థం దూషితస్సన్ ధమనీః ప్రతిపద్యతే- ఇతినిదాన ప్రాప్తి... అఙ్గమర్దః అరుచిః తృష్ణా ఆలస్యం గౌరవం జ్వరః అపాకః అఙ్గానాం శూలశ్చేతి లక్షణమ్- తస్య ప్రకోపేసతి హస్తపాద శిరోగుల్ఫ త్రిక జాన్వూరుసన్ధిషు సరుజం శోథం కరోతి- యత్ర ప్రదేశే దోషః ప్రతిపద్యతే స ప్రదేశోఽతీవ వృశ్చికవిద్ధ ఇవరుజ్యతే- తతోఽగ్నిదౌర్బల్యం ప్రసేకోఽరుచిర్గౌరవ ముత్సాహహాని ర్వైరస్యం దాహో బహుమూత్రతా కుక్షౌ కాఠిన్యం శూలం నిద్రాహానిః తృష్ణా ఛర్దిః భ్రమః మూర్ఛా హృద్గ్రహః విబన్ధః జాడ్యమ్ ఆన్త్రకూజనమ్ ఆనాహః అన్యేచ సంకోచ ఖఞ్జత్వాదయ ఉపద్రవా జాయన్తే ...స చతుర్విధః వాతామవాతః- పిత్తామవాతః కఫామవాతశ్చేతి- ఇతిశార్ఙ్గధరః- ద్వన్ద్వజోఽపిరోగ ఏని శ్చయే దృశ్యతే- త్రైకదోషజన్య సాన్నిపాతః- ద్వన్ద్వజో యాప్యః- సర్వదేహవ్యాపిశోథ సన్నిపాతజన్యః- సకృచ్ఛ్రసాధ్య ఇతి... తత్ర పథ్యాని- విరేచనమ్- స్వేదనమ్- లఙ్ఘనమ్- కటూని తిక్తాని దీపనాని రూక్షాణి చాన్నపానాని- స్నేహపానమ్- బస్తిః- లేపః- గుడవర్తిః- సంవత్సరోత్పన్నాః శాలయః- కులుత్థాః- జీర్ణం మద్యమ్- జాఙ్గల మాంసరసాః- ఏరణ్డతైలమ్- రసోనః- పటోలమ్- పత్తూరకమ్- కారవేల్లమ్- వార్తాకమ్- శిగ్రు- మస్తు- మన్దారమ్- గోక్షురః- వృద్ధదారు- భల్లాతకః- ఆర్ద్రకమ్- గోమూత్రమ్- ఇత్యాదీని- అపథ్యాని తు, దధి- మత్స్యాః- గుడః- క్షీరమ్- మాషపిష్టమ్- ఉపోదికా- దుష్టజలమ్- పూర్వవాతః- విరుద్ధాశనాని- విషమాశనాని- అసాత్మ్యాని- వేగరోధః- జాగరః- గురూణి- పిచ్ఛిలాని- అభిష్యన్దీనిచ... తచ్చికిత్సాయాం యోగాః- ౧ వచాశతాహ్వాదిః- ౨ రాస్నాదేవదార్వాదిః- ౩ పునర్నవాచ్ఛిన్నరుహాదిః- ౪ రసోనహిఙ్గ్వాదిః- ౫ పఞ్చకోలకషాయః- ౬ ఏరణ్డతైలయుక్తా హరీతకీ- ౭ యోగరాజగుగ్గులుః- ౮ సింహనాదయోగః- ౯ వైశ్వానరచూర్ణమ్-

ఆమశూల పు- వైద్యశాస్త్రే శూలరోగభేదః- ఆటోపః- హృల్లాసః- వమనమ్- గౌరవమ్- స్తైమిత్యమ్- ఆనాహః- కఫప్రసేకః- ఏతాని కఫశూలసమానలిఙ్గాని ఆమశూలస్య లక్షణాని... తచ్చికిత్సాయాం యోగాః- ౧ పఞ్చముఖరసః- ౨ ఆరగ్వధాదిక్వాథః- ౩ నారాచపఞ్చకమ్- ౪ శ్రీవేతాలచ్యారః- ౫ క్షీరపాకః ఇత్యాదయః-

ఆమశ్రాద్ధ- న- ధర్మశాస్త్రే అపక్వరూప శ్రాద్ధవిశేషః- అపక్వద్రవ్యైరేతం శ్రాద్ధ మామశ్రాద్ధమితి తల్లక్షణమ్- ఆపది, అనగ్నికత్వే, ఉత్సన్నాగ్నికత్వే, తీర్థే, ప్రవాసే, ప్రవత్స్యతశ్చ, పుత్రజన్మనిచ, భార్యాయా రజస్వలాత్వే, సంక్రమణే, చన్ద్రసూర్యోపరాగయో, రామశ్రాద్ధం కర్తవ్యమ్- శూద్రేణతు సర్వత్రామశ్రాద్ధమేవ కర్తవ్యమ్- ఆహితాగ్నేస్తు ప్రవాసస్థ తత్పత్నీ గృహే నియతం దర్శశ్రాద్ధాదిక మృత్విగాదినా కారయేత్- స్త్రీకర్తృక మామశ్రాద్ధమేవ కర్తవ్యమితి కేచిత్... అత్ర ప్రవాస తీర్థగ్రహణావా వాహ్యధిశ్రాద్ధమేవ, పాకశ్రాద్ధంతు నభవత్యేవేతి హేమాద్ర్యాదయః- అపరార్క విజ్ఞానేశ్వరాదయస్తు సాగ్నికై రనగ్నికైశ్చ ప్రవాసాదౌ సర్వత్ర పాకాసంభవే ఆమాది కార్యమ్, పాకసంభవే త్వన్నేనైవేత్యాహుః... ఆమంచ పక్వస్య చతుర్గుణం త్రిగుణం ద్విగుణం వా దేయమ్- తుల్యం వేతి కేచిత్... ఆమశ్రాద్ధ హస్తే

గ్నౌకరణమ్. పిణ్డాంస్తు గృహపాకాత్సముద్ధృత్య వా సక్తుభిః పాయసేనవా తిలసహితాన్ దద్యాదితి కేచిత్. ఆమేనైవ దద్యాదిత్యన్యే. తత్ర దేశాచారా ద్వ్యవస్థా. ఆవాహనాదికం సర్వం పాకశ్రాద్ధవదేవ కార్యమ్. పరంతు ఆవాహనే హవిషే అత్తవే ఇత్యత్ర స్వీకర్తవే ఇత్యూహః కార్యః. స్వధాకారే నమోవః పితర ఇష ఇత్యత్ర ఇషే ఇత్యస్య స్థానే ఆమద్రవ్యాయే త్యూహః. విసర్జనే వాజేవాజే ఇత్యత్ర తృప్తా ఇత్యస్య స్థానే తర్పన్నిత తృప్స్యతేతి వా ఊహః. ఆమశ్రాద్ధే వికిరాగ్నౌకరణ తృప్తిప్రశ్నా న కర్తవ్యా ఇతి కేచిత్. తచ్ఛాఖాన్తరవిషయ మిత్యన్యే. వికిరోఽప్యామేన కర్తవ్య ఇతి హేమాద్రిః. శూద్రకర్తృక ఆమశ్రాద్ధే తు అగ్నయే కవ్యవాహనాయ నమః సోమాయ పితృమతే నమః ఇతి మన్త్రాభ్యామేవాగ్నౌకరణమ్— ఆమశ్రాద్ధం పూర్వాహ్ణే కార్యమ్. శూద్రకర్తృకం త్వపరాహ్ణ ఏవ— ఆమశ్రాద్ధస్యాప్యసంభవే హిరణ్యశ్రాద్ధం కార్యమ్— బ్రాహ్మణకర్తృకశ్రాద్ధే ఆమం పక్త్వా భోక్తవ్యమ్. క్షత్రియాదికర్తృకే తు యథేష్టం వినియోక్తవ్యమ్. శూద్రకర్తృకశ్రాద్ధే శూద్రగృహే క్షీరం దధ్యపి వా న భోజ్యమ్. కింతు విప్రగృహం ప్రవేశ్య సంప్రోక్ష్య పాత్రాన్తరగతం గ్రాహ్యమ్.

ఆమహ. వ్యాకరణే డామహచ్ ఇతి తద్ధితస్య రూపమ్. ఉ. పితామహః, మాతామహః, ఇతి.

ఆమహీయవ- న. సామవిశేషః. సచ మాధ్యన్దిన సవనే ఉపాకృతే జాత మిత్యస్మిన్ సూక్తేగేయః. తత్ర గాయత్ర్యస్తిస్ర ఋచః.

ఆమాతిసార- పు. వైద్యశాస్త్రే అతిసారరోగభేదః. అజీర్ణాన్నాద్వాతపిత్తకఫా విమార్గగా అన్తర్గ్ని ధరం రసరక్తాదిధాతూన్ పురీషం చోభయస్మాత్ రక్తపీతాదినానావర్ణ మనియతప్రమాణం శూలయుక్తం పురీషం బహువారం కృత్వా ప్రవర్తయన్తి. ఏష ఆమాతిసారః— తత్ర పథ్యం యథోచితం శమనం లఙ్ఘనంచ. తచ్చికిత్సాయాం యోగవిశేషః. ౧ వి న్తశాపి కషాయః. ౨ షడ్ద్రయుక్తా హరీతకీ. ౩ అభయా నాగరముస్తచూర్ణం గుడయుక్తమ్. ౪ శుణ్ఠీ పుటపాక శర్కరయా. ౫ వత్సకాది క్వాథః. ౬ కుటజాష్టకః. ౭ శుణ్ఠీ ప్రతివిషాది చూర్ణమ్. ౮ హరీతకీ ప్రతివిషాగ్నిచూర్ణమ్.

ఆమాత్య- (అమాత్య- అణ్.) పు. అమాత్యః.

ఆమాద్- (ఆమ. అద. విట్.) } త్రి. ఆమభక్షకః.
ఆమాద- (ఆమ- అద. అణ్.) }

ఆమావస్య. (అమావస్యా. అణ్) } త్రి. అమావాస్యాయాం జాతదిశ్యాది.
ఆమావాస్య. (అమావాస్యా. అణ్) }

ఆమాశయ- పు. శరీరే ఆశయభేదః. సచ నాభిస్తనయోరన్తరే స్థితః. అపక్వాన్నస్య స్థానమ్. ఆమాశయగతే వాయౌ వికారాః. పార్శ్వోదరహృన్నాభిరుక్, తృష్ణా, ఉద్గారః, విషూచికా, కాసః, కణ్ఠాస్యశోషః, శ్వాసః, మూర్ఛా, పిపాసా, ఛర్ది రిత్యాదయః ...ఆమాశయ పక్వాశయయో స్సమానవాయుసంచారః.

ఆమి- ధా. అమ. ణిచ్. అస్యరూపాణి. ౧ ఆమయ్. గణహితానజాదౌ. ౨ ఆమ్. అని డార్ధధాతుకేనిష్ఠాయాంచ. ౩ అమిమ్. చజి— ధా. అఙ్. ఇ. ఉ. ఆమినోతి.

ఆమిక్షా- (ఆఙ్- మిష్- క- టాప్) స్త్రీ. ఉష్ణక్షీరస్య దధియోగేసతి జాయమానం ఘనీభూతం ద్రవ్యమ్. తత్రావశిష్టం జలరూపం వాజినమ్— చాతుర్మాస్యేషు వైశ్వదేవపర్వణి సప్తమో వైశ్వదేవో యాగ ఆమిక్షాయాగః. తత్రామ్నాయతే. తప్తేపయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజినమితి. తత్ర ఉత్పత్తిశిష్ట నామిక్షాద్రవ్య మావరుధ్య వైశ్వదేవయాగే వాజినద్రవ్య స్యోత్పన్నశిష్టస్య ప్రవేశాభావాత్ వాజినాం దేవతాన్తరత్వే సతి ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్యరూపస్య భిన్నత్వాత్ వాజినం కర్మాన్తరమితి పూర్వమీమాంసాయాం ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదే నవమాధికరణే నిర్ణీతమ్.— ఏతద్విషయమేవ చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే ప్రథమాధికరణం యథా. కిం దధ్యానయనస్య ఆమిక్షైవ ప్రయోజికా, ఉత వాజినమపీతి సంశయః. తప్తే పయసి దధిప్రక్షేపా దామిక్షాద్రవ్యం యథా నిష్పద్యతే తథా వాజినద్రవ్యమపీ త్యుభయమపి ప్రయోజకమితి పూర్వపక్షః. యస్మిన్ పయసి దధిప్రక్షేపస్సామిక్షేతి తచ్ఛబ్దేన పయః పరామృశ్యతే. ఆమిక్షాయాగస్య పురోఽనువాక్యయా మామ్నాతమ్, జుష్టాం యుజ్యం పయ ఇతి. పయోరసశ్చ మధుర ఆమిక్షాయామనూద్యతే. నతు వాజినే. తతః ప్రాధాన్యేన పయసో ఘనీభావావస్థాం జనయితుం దధ్యానీతమి త్యామిక్షైవ ప్రయోజికా. అనిష్పాద్యైవ వాజినం, నతు ప్రయోజకమితి సిద్ధాన్తః.— అష్టమాధ్యాయస్య ద్వితీయే పాదే చతుర్థమధికరణం యథా. కిమామిక్షాయాం సాంనాయ్యగతయో ర్దధిపయసో ర్ధర్మాః కార్యాః, ఉత దధిధర్మాః, ఆహోస్విత్పయోధర్మా ఇతి సంశయః. ఆమిక్షాయా ఉభయజన్యత్వా దుభయో ర్ధర్మాః కార్యా ఇత్యేకః పూర్వపక్షః... ఘనత్వసామ్యస్యాధిక్యా ద్దధిధర్మా ఇతి ద్వితీయః... పయ స్యామిక్షా ముత్పాదయితుం సహకారిత్వేన దధ్యానీయతే. తతః పయస ఏవ ముఖ్యకారణత్వా త్తద్ధర్మా

ఏవేతి సిద్ధాన్తః-
ఆమిక్షీయ-(ఆమిక్షా- ఛ) త్రి- ఆమిక్షాయై హితమ్-
ఆమిక్ష్య-(ఆమిక్షా- యత్) త్రి-ఆమిక్షాయై హితమ్-
ఆమిత్రాయణ- (అమిత్ర-ఫక్) అక్లీ- అమిత్రస్య గోత్రాపత్యమ్-
ఆమిత్రాయణి-(అమిత్ర-ఫిఞ్) అక్లీ-అమిత్రస్యాపత్యమ్-
ఆమిత్రి- గహాదిః- (అమిత్ర-ఇఞ్) అక్లీ- అమిత్రస్యాపత్యమ్-
ఆమిత్రీయ- (ఆమిత్రి- ఛ) త్రి- ఆమిత్రౌ జాతమ్, ఆమిత్రేంధమ్ ఇత్యాది-
ఆమిన్- వ్యాకరణే ఆమినచ్ ప్రత్యయస్య తద్ధితస్య రూపమ్- ఉ- స్వామిన్-
ఆమినచ్- వ్యాకరణే తద్ధితప్రత్యయో మత్వర్థీయః ఆమిన్ స్వరూపః- ౫॥౨॥౧౨౬ స్వామిన్నైశ్వర్యే ఇతిసూత్రేణ ఐశ్వర్యవాచకాత్ స్వశబ్దాత్ మత్వర్థే నిపాతితః-
ఆమిమ్- ధా- అట్- అమిమ్- ఉ- అమిమత్-
ఆమిమక్ష్- ధా- ఆఙ్- మిమక్ష్- ఉ- ఆమిమక్షతి-
ఆమిమన్త్రయిష- ధా- ఆఙ్- మిమన్త్రయిష- ఉ- ఆమిమన్త్రయిషతి-
ఆమిమయ్- ధా- ఆఙ్- మిమయ్- ఉ- ఆమిమయతే-
ఆమిమయిష- ధా- ఆమిమయిష- ఉ- ఆమిమయిషతి-
ఆమిమయిష- ధా- ఆమి- సన్- అస్యరూపమ్- ఆమిమయిష-
ఆమిమాయ్- ధా- ఆఙ్- మిమాయ్- ఉ- ఆమిమాయతే-
ఆమిమిష- ధా- ఆఙ్- మిమిష- ఉ- ఆమిమిషతః-
ఆమిమిషిష- ధా-ఆఙ్- మిమిషిష- ఉ- ఆమిమిషిషతి—
ఆట్- అమిమిషిష- ఉ- ఆమిమిషిషత్-
ఆమిమీల్- ధా-ఆఙ్- మిమీల్-ఉ-ఆమిమీల-
ఆమిమీలయిష- ధా- ఆఙ్- మిమీలయిష- ఉ- ఆమిమీలయిషతి-
ఆమిమీలిష- ధా- ఆఙ్- మిమీలిష- ఉ- ఆమిమీలిషతి-
ఆమిమృక్ష్- ధా- ఆఙ్- మిమృక్ష్- ఉ- ఆమిమృక్షతి-
ఆమిమేథ్- ధా- ఆఙ్- మిమేథ్- ఉ- ఆమిమేథ-
ఆమిమేష- ధా- ఆఙ్- మిమేష- ఉ- ఆమిమేష-
ఆమిమేషయిష- ధా- ఆఙ్- మిమేషయిష- ఉ-ఆమిమేషయిషతి
ఆమిమేషిష- ధా- ఆఙ్- మిమేషిష- ఉ- ఆమిమేషిషతి-
ఆమిమ్నాపయిష- ధా- ఆఙ్- మిమ్నాపయిష- ఉ- ఆమిమ్నాపయిషతి-
ఆమిమ్నాస్. ధా. ఆఙ్. మిమ్నాస్. ఉ. ఆమిమ్నాసతి
ఆమిమ్ర్య. ధా. ఆఙ్. మిమ్ర్య. ఉ. ఆమిమ్రృతుః.
ఆమిమ్రేడ్. ధా. ఆఙ్- మిమ్రేడ్. ఉ. ఆమిమ్రేడ.

ఆమిమ్రేడయిష. ధా. ఆఙ్- మిమ్రేడయిష. ఉ. ఆమిమ్రేడయిషతి.
ఆమిమ్రేడిష. ధా. ఆఙ్. మిమ్రేడిష. ఉ. ఆమిమ్రేడిషతి-
ఆమిమ్లాపయిష- ధా. ఆఙ్. మిమ్లాపయిష. ఉ. ఆమిమ్లాపయిషతి.
ఆమిమ్లాస్- ధా. ఆఙ్. మిమ్లాస్. ఉ. ఆమిమ్లాసతి.
ఆమిష- ధా. ఆఙ్ -మిష-ఉ-ఆమిషతి-
ఆమిష. (అమ. టిషచ్.) అస్త్రీ. మాంసమ్. ఉత్కోచః- లాభః- భోగ్యవస్తు. సమ్భోగః.
ఆమిషాశిన్- (ఆమిష- అశ. ణిని) త్రి- శౌష్కలః.
ఆమిషీ- మధ్యాదిః- (ఆమిష- జీష్) స్త్రీ- జటామాంసీ.
ఆమిషీవత్- (ఆమిషీ- మతుప్) పు- దేశవిశేషః-
ఆమీల్- ధా- ఆఙ్- మీల్- ఉ- ఆమీలతి-
ఆమీలయ్- ధా- ఆఙ్- మీలయ్- ఉ- ఆమీలయతి-
ఆమీలిత- (ఆఙ్- మీల- క్త) త్రి. ఈషన్మీలితమ్-
ఆము- వ్యాకరణే తద్ధితప్రత్యయవిశేషః- ఆమ్ స్వరూపః- నచ కిమ్‌శబ్దాత్ ఏకారాన్తాత్ తిఙన్తాత్, అవ్యయాచ్చ యౌ తరప్‌తమప్‌ప్రత్యయౌ తదన్తాదాముప్రత్యయో భవతి- ద్రవ్యప్రకర్షే తు నభవతి- ఉ- కిన్తరామ్- కిన్తమామ్- ప్రాహ్ణేతరామ్- ప్రాహ్ణేతమామ్- పచతితరామ్- పచతితమామ్- ఉచ్చైస్తరామ్- ఉచ్చైస్తమామ్- ద్రవ్యప్రకర్షే తు ఉచ్చైస్తరః, ఉచ్చైస్తమస్తరుః...ఛన్దసి తు ఏతద్విషయే అము ప్రత్యయశ్చ భవతి- ఉ- ప్రతం నయ ప్రతరమ్- ౫॥౪॥౧౧ సూ. కిమేత్తిఙవ్యయ ఘాదా మ్వద్రవ్యప్రకర్షే. ౧౨.అముచ ఛన్దసి-
ఆముక్త- (ఆఙ్-ముచ్ ఇ-క్త) త్రి- శరీరధృతం వస్త్రాభరణాది- యస్య శరీరేణ ధృతం వస్త్రాభరణాదిః— తత్పర్యాయాః- ప్రతిముక్త- పినద్ధ- అపినద్ధ-
ఆముఖ- (ఆఙ్-ముఖ) న- నాట్యే నాన్ద్యనన్తరం నటేన కర్తవ్యా యా భారత్యావృత్తేః తదఙ్గేషు ద్వితీయమ్— ఆముఖవిశేషః ప్రస్తావనేతి కేషాంచిన్మతమ్- ప్రస్తావనావిశేష ఆముఖమిత్యపరేషాం మతమ్- ఆముఖమేవ ప్రస్తావనేతి దశరూపకకారమతమ్— సూత్రధారసంజ్ఞో నటో నటీ మారిషవిదూషకాన్యతమం ప్రతి పరిషదారాధనార్థం ప్రస్తుతవస్తుబీజ ముఖ పాత్రాన్యతమ ప్రతిపాదికయా చిత్రోక్త్యా యద్బ్రూతే తదాముఖమితి తల్లక్షణమ్- తత్ర నటో దివ్యం వస్తు దివ్యోభూత్వా సూచయేత్- మర్త్యం వస్తు మర్త్యోభూత్వా సూచయేత్- మిశ్రం వస్తు తుదివ్యమర్త్యాన్యతరో భూత్వా సూచయేత్ — ఆముఖస్య త్రీణ్యఙ్గాని కథోద్ఘాతః ప్ర

వృత్తకం ప్రయోగాతిశయశ్చేతి. ఉద్ఘాత్యకావలగి తాభ్యాం సహ పఞ్చేతి కేచిత్- వీథ్యఙ్గాన్యస్య ప్యాము ఖాఙ్గతయా యథేష్టం ప్రయోజ్యాని త్యన్యే- తత్ర సూత్రధారస్య వాక్యం వాక్యార్థం వా గృహీత్వా యత్ర పాత్రం ప్రవిశతి స కథోద్ఘాతః. ప్రస్తూయమానకాలస్య గుణవర్ణనయా సూచితం పాత్రం యత్ర ప్రవిశతి త త్ప్రవృత్తకమ్- ఏషోయమిత్యేవా సూత్రధారప్రయోగే ణోపక్షేపాద్యత్ర పాత్రం ప్రవిశతి స ప్రయోగాతిశయః.

ఆముచ్- ధా ఆఙ్- ముచ్- ఉ- ఆముచ్యతే-

ఆముఞ్చ్- ధా- ఆఙ్- ముఞ్చ్- ఉ- ఆముఞ్చతి.

ఆముద్- ధా. ఆఙ్- ముద్- ఉ- ఆముద్యతే.

ఆముముఆయ్- ధా- ఆట్- అముముఆయ్- ఉ- ఆముముఆయ్యత-

ఆముముఆయయ్- ధా- ఆట్- అముముఆయయ్- ఉ- ఆముముఆయయత్-

ఆముముఆయియయిష్- ధా- ఆట్- ఆముముఆయియయిష్- ఉ- ఆముముఆయియయిషత్-

ఆముముక్ష్- ధా- ఆఙ్- ముముక్ష్- ఉ- ఆముముక్షతే.

ఆముముచ్- ధా- ఆఙ్- ముముచ్- ఉ- ఆముముచతః.

ఆముముద్- ధా- ఆఙ్- ముముద్- ఉ- ఆముముదే-

ఆముముదిష్- ధా- ఆఙ్- ముముదిష్- ఉ- ఆముముదిషతే.

ఆముముముఆయ్-ధా- ఆట్- అముముముఆయ్- ఉ-ఆముముఆయత్-

ఆముముముఆయయిష్- ధా- ఆట్- అముముముఆయయిష్- ఉ- అముముముఆయయిషత్-

ఆముముష్- ధా- ఆఙ్- ముముష్- ఉ- ఆముముషతుః.

ఆముముషిష్. ధా- ఆఙ్- ముముషిష్. ఉ. ఆముముషిషతి.

ఆముమోచ్. ధా- ఆఙ్. ముమోచ్- ఉ. ఆముమోచ.

ఆముమోచయిష్. ధా. ఆఙ్- ముమోచయిష్. ఉ- ఆముమోచయిషతి.

ఆముమోదయిష్. ధా. ఆఙ్- ముమోదయిష్. ఉ. ఆముమోదయిషతి.

ఆముమోదిష్. ధా. ఆఙ్. ముమోదిష్. ఉ. ఆముముమోదిషతే.

ఆముమోష్- ధా. ఆఙ్. ముమోష్- ఉ. ఆముమోష.

ఆముమోషయిష్. ధా- ఆఙ్- ముమోషయిష్- ఉ- ఆముమోషయిషతి-

ఆముష్- ధా- ఆఙ్- ముష్- ఉ- ఆముష్ణాతి- ఆముష్యతే-

ఆముష్యకులికా- (అముష్య కుల- వుఞ్- టాప్) స్త్రీ. ప్రఖ్యాతకులత్వమ్-

ఆముష్యపుత్రికా- (అముష్య పుత్ర- వుఞ్-టాప్) స్త్రీ. ప్రఖ్యాతకులోత్పన్నత్వమ్.

ఆముష్యాయణః- (అముష్య ఫక్) పు- ప్రఖ్యాతకులప్రసూతః.

ఆమూలలోలం- త్రి. ఆమూలం చఞ్చలః-

ఆమృక్- ధా- ఆఙ్- మృక్- ఉ- ఆమృక్షత్-

ఆమృద్- ధా- ఆఙ్- మృద్- ఉ- ఆమృద్యతే-

ఆమృశ్- ధా- ఆఙ్- మృశ్- ఉ- ఆమృశతి.

ఆమృష్ట- (ఆఙ్-మృశ-క్త) త్రి- స్పృష్టమ్- ఆకృష్టమ్.

ఆమేమిష్- ధా- ఆఙ్- మెమిష్- ఉ- ఆమెమిషితి.

ఆమేమిష్య- ధా. ఆఙ్. మేమిష్య. ఉ. ఆమేమిష్యతే-

ఆమోక్. ధా. ఆఙ్. మోక్. ఉ. ఆమోక్ష్యతే.

ఆమోచ్- ధా- ఆఙ్. మోచ్. ఉ- ఆమోచ్యతే.

ఆమోచయ్- ధా. ఆఙ్- మోచయ్- ఉ. ఆమోచయతి-

ఆమోద్- ధా. ఆఙ్- మోద్- ఉ. ఆమోద్యతే-

ఆమోద- (ఆఙ్. ముద- ఘఞ్) (ఆఙ్- మోది- అచ్) పు- దూరవ్యాపీ పరిమళః. యథా కస్తూరికాదీనామ్—హర్షః-

ఆమోదయ్. ధా- ఆఙ్. మోదయ్- ఉ- ఆమోదయతి-

ఆమోదన- ధా- (ఆఙ్. మోది- ణిని) త్రి- ముఖవాసనః.

ఆమోదినీ- (ఆఙ్- మోది- ణిని- ఙీప్) స్త్రీ- కస్తూరీ.

ఆమోముక్- ధా- ఆఙ్. మోముక్ ఉ- ఆమోముక్తః.

ఆమోముచ్. ధా- ఆఙ్- మోముచ్- ఉ- ఆమోముచీతి.

ఆమోముల్. ధా. ఆఙ్- మోముల్- ఉ. ఆమోముత్తః.

ఆమోముద్- ధా. ఆఙ్. మోముద్. ఉ. ఆమోముదీతి-

ఆమోముద్య. ధా. ఆఙ్. మోముద్య. ఉ. ఆమోముద్యతే.

ఆమోముష్. ధా- ఆఙ్- మోముష్. ఉ. ఆమోముషీతి.

ఆమోముష్య. ధా- ఆఙ్- మోముష్య- ఉ. ఆమోముష్యతే.

ఆమోమోక్. ధా. ఆఙ్. మొమోక్- ఉ. ఆమొమోక్తి-

ఆమోమోచ్. ధా. ఆఙ్. మొమోచ్- ఆమొమోక్తి-

ఆమోమోల్- ధా- ఆఙ్- మొమోల్. ఆమొమోత్తి-

ఆమోమోద్. ధా. ఆఙ్- మొమోద్. ఉ. ఆమొమోగ్ధి-

ఆమోమోష్- ధా. ఆఙ్- మొమోష్. ఉ- ఆమొమోష్టి-

ఆమోష్- ధా. ఆఙ్. మొష్. ఉ. ఆమొష్యతే.

ఆమోషయ్- ధా. ఆఙ్- మొషయ్- ఉ. ఆమొషయతి.

ఆమోషిన్- (ఆఙ్- ముష- ఘినుణ్) త్రి- ఆమోషణశీలః.

ఆమ్నా- ధా- ఆఙ్- మ్నా- ఉ. ఆమ్నాతా-

ఆమ్నాత. ఇష్టః. (ఆఙ్- మ్నా. క్త) త్రి- అధీతమ్.

ఆమ్నాతిన్- (ఆమ్నాత- ఇని)- త్రి- ఆమ్నాతం యేనసః.

ఆమ్నాప్. ధా- ఆఙ్- మ్నాప్. ఉ. ఆమ్నాప్యతే.

ఆమ్నాపయ్. ధా- ఆఙ్. మ్నాపయ్- ఉ-ఆమ్నాపయతి.

ఆమ్నాయ్. ధా- ఆఙ్- మ్నాయ్- ఉ- ఆమ్నాయకః.

ఆమ్నాయ. ధా. (ఆఙ్- మ్నా- ఘఞ్-) పు- వేదః- వంశః- ఐతిహ్యమ్- శాస్త్రమ్- సంప్రదాయః- అధ్యయ

నమ్—వ్యాకరణే తస్యేదమిత్యధికారే శాఖాధ్యేతృవాచకాదామ్నాయేఽర్థే వుఞ్. అథర్వామ్నాయ శ్శాస్త్రంసంప్రదాయోవా. ఉ. కాఠకమ్... ఛన్దోగౌక్థికయాజ్ఞికబహ్వృచనట ఇత్యేతేభ్యస్తుఞ్యః. ఉ. ఛాన్దోగ్యమ్. ఔక్థిక్యమ్. యాజ్ఞిక్యమ్. బాహ్వృచ్యమ్. నాట్యమ్— ఆథర్వణికశబ్దాత్తు అణ్, ఇకేతగ్యలోపశ్చ. ఉ. ఆథర్వణః. ౪॥౩॥౧౨౬॥ సూ. గోత్రచరణాద్వుఞ్. వా॥ చరణాద్ధర్మామ్నాయయోరితివక్తవ్యమ్, ౧౨౯. ఛన్దోగౌక్థికయాజ్ఞికబహ్వృచనటాఞ్ఞ్యః. (కౌమిశ్చల హస్తిసదా దణ్.) ౧౩౩. అథర్వణికస్యేకలోపశ్చ.

ఆమ్ప్రత్యయః [ఆమ్. ప్రత్యయః (యస్మాత్)] త్రి. వ్యాకరణే ఆమ్ ప్రకృతిః. తత్తుల్య మనుప్రయుజ్యమానాత్కృఞోఽప్యాత్మనేపదం భవతి. తచ్చ పూర్వవదేవ నతు తద్విపరీతమ్. ఉ. ఏధాం చక్రే. ఇన్ధాంచకార. ౧॥౩॥౬౩॥ సూ. ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య.

ఆమ్బ్. ధా. ఆట్. అమ్బ్. ఉ. ఆమ్బత్.

ఆమ్బయ్. ధా. ఆట్. అమ్బయ్. ఉ. ఆమ్బయత్.

ఆమ్బర్. ధా. ఆట్. అమ్బర్. ఉ. ఆమ్బర్యత్.

ఆమ్బర్యయ్. ధా. ఆట్. అమ్బర్యయ్. ఉ. ఆమ్బర్యయత్.

ఆమ్బర్య్య్. ధా. ఆట్. అమ్బర్య్య్. ఉ. ఆమ్బర్య్యయత్.

ఆమ్బర్య్యయిష్. ధా. ఆట్. అమ్బర్య్యయిష్. ఉ. ఆమ్బర్య్యయిషత్.

ఆమ్బర్య్యిష్. ధా. ఆట్. అమ్బర్య్యిష్. ఉ. ఆమ్బర్య్యిషత్.

ఆమ్బష్ఠ్యః (ఆమ్బష్ఠ. ష్యఙ్) పు. తన్నామా కశ్చిత్— (ఆమ్బష్ఠ్య. యఞ్. లుక్) పు. ఆమ్బష్ఠస్యాపత్యాని.

ఆమ్బికేయః (అమ్బికా. ఢక్) పు. ధృతరాష్ట్రః. శాకద్వీపే వర్షపర్వతేషు షష్ఠః.

ఆమ్బిబ్. ధా. ఆట్. అమ్బిబ్. ఉ. ఆమ్బిబత్.

ఆమ్బిబయిష్. ధా. ఆట్. అమ్బిబయిష్. ఉ. ఆమ్బిబయిషత్.

ఆమ్బిబిష్. ధా. ఆట్. అమ్బిబిష్. ఉ. ఆమ్బిబిషత్.

ఆమ్బిభ్. ధా. ఆట్. అమ్బిభ్. ఉ. ఆమ్బిభత్.

ఆమ్బిభయిష్. ధా. ఆట్. అమ్బిభయిష్. ఉ. ఆమ్బిభయిషత్.

ఆమ్బిభిష్. ధా. ఆట్. అమ్బిభిష్. ఉ. ఆమ్బిభిషత్.

ఆమ్భ్. ధా. ఆట్. అమ్భ్. ఉ. ఆమ్భత్.

ఆమ్భయ్. ధా. ఆట్. అమ్భయ్. ఉ. ఆమ్భయత్.

ఆమ్భసికః ధా. (అమ్భస్. ఠక్) త్రి. అమ్భసా వర్తమానః మత్స్యాదిః.

ఆమ్రః (అమ. రక్) పు. ఫలవృక్షవిశేషః. అమ్లాస్తగ్గః— తత్పర్యాయాః. చూత. సహకార. మాకన్ద. మధూలీ. ప్రియామ్బు. మదేష్ట. మృగరాజఖ. కామాఙ్గ. కామశర. మన్మథాలయ. సుమదన. కోకిలావాస. కోకిలనుదన. కోకిలోత్సవ. పికరాగ. మధుప్రియ. మాధవద్రుమ. చైత్రద్రుమ. వసన్తదూత. మధురావాస. మధ్వావాస. సౌగ్యరస. స్వాదురస. అమ్లఫల. మనోజ్ఞ. మనోభినన్దన. నృపప్రియ. భృఙ్గాతిథి. భృఙ్గాభీష్ట. కామాప్రియ. సుఫల. హేమదర. అతిసౌరభ. ఏతదర్థకశబ్దాశ్చ. (భాషాయామ్) ఆమ్బ. (ఆన్ధ్రే.) మామిడి. మావి— ఆమ్రభేదాశ్చత్వారః. ౧ ఆమ్రః. ౨ కోశామ్రః. ౩ రాజామ్రః. ౪ మహారాజామ్రః. ౫ రసాలరాజామ్రః. ఇతి రాజామ్రత్రయంచ. తత్ర రాజామ్రా ఉత్తరోత్తరం శ్రేష్ఠాః— తద్గుణా యథా. తస్య బాలఫలం కషాయం కటు అమ్లంచ. రూక్షమ్. రక్తపిత్తకృత్. ప్రాయేణ త్రిదోషకృత్. మధ్యఫలంతు ఉష్ణమ్ తీక్ష్ణమ్ అమ్లంచ. కఫపిత్తకరమ్. పక్వఫలంతు ఆయుర్మాంసశుక్రబలప్రదమ్. హృద్యమ్. పిత్తానులోమనంచ. శుష్కం తత్తు కషాయమ్. అమ్లమ్. భేది. కఫవాతహరంచ. తస్యపుష్పంతు అమ్లం కషాయం గురు శీతం రుచ్యం గ్రాహి అగ్నిజననమ్. తత్పల్లవంతు మేహహరమ్. వాతపిత్తహరంచ. తస్య త్వక్తు కషాయా. సుగన్ధిశ్చ. మూలంచ తథా. ఆమ్రబీజతైలంతు త్రిదోషహరమ్—ఆమ్రాది గణవిశేషః—ఆమ్రశబ్దాత్పరస్యవనశబ్దస్య నకారస్య ణత్వం భవతి. ఉ. ఆమ్రవణమ్. ౮॥౪॥౫॥ సూ. ప్రనిరన్తశ్శరేక్షుప్లక్షామ్రకార్శ్యఖదిరపీయూక్షాభ్యోఽసంజ్ఞాయామపి—ఆమ్రపల్లవపిబామో జ్వరశాన్తికరః. ఆమ్రహోమశబ్దే ద్రష్టవ్యః.

ఆమ్రకూటః పు. పర్వతవిశేషః. సతు చిత్రకూటాదుత్తరతస్స్థితస్య మాళక్షేత్ర సోత్తరగాభగేస్థితః.

ఆమ్రగన్ధకృత్. పు. సమష్ఠిలః.

ఆమ్రగుప్తః పు. తన్నామా కశ్చిత్. తస్యాపత్యమామ్రగుప్తాయనిః. ఆమ్రగుప్తిర్వా.

ఆమ్రగుప్తాయనిః (ఆమ్రగుప్త. ఫిఞ్) పు. ఆమ్రగుప్తస్యాపత్యమ్.

ఆమ్రగుప్తిః (ఆమ్రగుప్త. ఇఞ్) పు. ఆమ్రగుప్తస్యాపత్యమ్.

ఆమ్రపఞ్చమః. పు. సంగీతశాస్త్రే రాగవిశేషః. తస్య మధ్యమాన్ధ్రిభ్యాంశముద్భవః. అంశో గ్రహోన్యాసశ్చ గాన్ధారః. నిషాదగాన్ధారౌ తారౌ. మన్ద్రహీనత్వంచ. అయం హాస్యరసాశ్రయః.

ఆమ్రమయః (ఆమ్ర. మయట్) త్రి. ఆమ్రవికారః. ఆమ్రావయవః.

ఆమ్రహరిద్రా. స్త్రీ. ఓషధివిశేషః. హరిద్రాభేదరూపః. తత్పర్యాయాః. ఆమ్రపర్యాయాత్ హరిద్రాపర్యాయాః. సుభద్రా. సుగన్ధా. పలాశికా. ఇత్యేతేచ. (ఆన్ధ్రీ.) మామిడిఅల్లము. తద్గుణాః. లఘుత్వమ్. ఉష్ణత్వమ్. కఫరక్తజ్వరకణ్డూహరత్వమ్.

ఆమ్రహోమః. పు. జ్వరశాన్త్యర్థం కర్తవ్య ఆమ్రపర్ణహోమః. తద్విధిర్యథా. కుబేరమన్త్రస్యప్రత్యఙ్గిరా ఋషిః, అనుష్టుప్ఛన్దః, కుబేరో దేవతా, జ్వరశాన్త్యర్థే వినియోగః; ఇత్యుక్త్వా, కుబేర తే ముఖం మృత్యుర్హన్ని మానద్ధి మావహ। జ్వరమృత్యుభయం ఘోరం విషం నాశయ మేజ్వరమ్. ఇతి కుబేరమన్త్రేణ జ్వరమ్ జ్వరపతిమ్ భీమజ్వరమ్ ఉష్ణజ్వరమ్ అతిసారజ్వరమ్ చాతుర్థికజ్వరమ్ వాతజ్వరమ్ పిత్తజ్వరమ్ శ్లేష్మజ్వరమ్ భస్మప్రహరణమ్ త్రిశిరసం జ్వరమ్ రక్తలోచనం జ్వరమ్ సర్వామయపతిం జ్వరమ్ ఇత్యేతైః తర్పయామీతి పదసహితైః అష్టోత్తరం సహస్రం శతంవా ఆమ్రపర్ణాని జుహుయాత్. అయమామి యామళోక్త విధిః — అథర్వోక్తవిధిర్యథా. త్రిపాదిమన్త్రస్యాఙ్గిరా ఋషిః, అనుష్టుప్ఛన్దః, అకాలమృత్యుర్దేవతా, జ్వరనివారణార్థే వినియోగః, ఇత్యుక్త్వా, త్రిపాద్భస్మప్రహరణ స్త్రిశిరా రక్తలోచనః। స మే ప్రీత స్సుఖం దద్యా త్సర్వామయపతి ర్జ్వరః. ఇతిమన్త్రేణ పూర్వోక్త కుబేరమన్త్రేణచ తరుణామ్రపల్లవతిలతణ్డులయుక్తేనపయసాఽజ్యేనచ అష్టోత్తరశతం జుహుయాత్. అష్టోత్తరసహస్రం తర్పణంచ కుర్యాత్. అష్టోత్తరశతాభిమన్త్రితం భస్మ శిరసి గాత్రేచ ప్రక్షిపేత్. అత్ర కుబేరమన్త్రే తేముఖం మృత్యురిత్యస్య స్థానే తే ముఖం రాద్రమితి విశేషః — జాతవేదో మన్త్రేణ మధ్వక్తా నామ్రపల్లవా నష్టోత్తరసహస్రం జుహుయాత్. సహస్రం జపం శక్తితో ధనదానంచ కుర్యాత్. గ్రహం రక్తగన్ధాద్యైః పూజయిత్వా సువ్రతాపాత్రే పిష్టపిణ్యాకలాజాన్ కృత్వా చతుష్పథే మన్త్రేణ బలిం నిక్షిపేత్. ప్రగృహ్ణీష్వ బలిం క్షేమం మహాజ్వర మహాగ్రహ। ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛ త్వం మహాబల ఇతి మన్త్రః. అయం గ్రన్థాన్తరోక్తవిధిః — జాతవేదో మన్త్రేణ త్రిమధ్వక్తా (మధుశర్కరాఽఽజ్యాక్తా) నామ్రపల్లవా నష్టోత్తరసహస్రం జుహుయాత్. శక్తితో దానంచకుర్యాత్. చతుష్పథేగన్ధపుష్పధూపదీపైరర్చయిత్వా సర్పిస్సురాలాజపిణ్యాకతిలాన్ యథాశక్తి హిరణ్యంచ దత్వా కాంస్యమయపాత్రే మన్త్రేణ బలిందద్యాత్. ప్రగృహ్ణీష్వ బలిం క్షేమం లోకనాథ మహాగ్రహ। ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛ త్వం మహాబల ఇతి బలిమన్త్రః. అయమపరో గ్రన్థాన్తరోక్తవిధిః.

ఆమ్రాక్. ధా. ఆత్. ప్రాక్. ఉ. ఆమ్రాక్షీత్.

ఆమ్రాత. (ఆమ్ర. అత. అణ్) పు. ఫలవృక్షవిశేషః. ఆమ్రాద్యన్తర్గతః — తత్పర్యాయాః. ఆమ్రాతక. కపీతన. కపీతన. కీర. నడ. టఙ్క. అమ్ల పాటక. ప్రియాళు. రసాఢ్య. శృఙ్గిన్. గుడబీజక. వర్షపాకిన్. తనుక్షీర. కపిప్రియ. ఏతదర్థక శబ్దాశ్చ. (భాషాసు) అమడా. అంబడా. (ఆన్ధ్రీ.) అంబాళము. కొండమామిడి ఇతికేచిత్ — తద్గుణా యథా. తస్యఫల మామమ్ గురు ఉష్ణమ్ సరమ్ వాతహరమ్, రుచికృత్. పక్వం తు మధురమ్ శీతమ్ వృష్యమ్ విష్టమ్భి అగ్నికరమ్ అయావాతపిత్తరక్తపిత్తహరమ్ బలప్రదమ్ కఫవర్ధనమ్ స్నిగ్ధమ్. ఆమ్రాతపల్లవ మగ్నిదీప్తికరమ్ — ఆమ్రాతబీజస్య తైలపాతనం యథా. తచ్చూర్ణస్య దశాంశం చిత్రమూలం క్షిప్త్వా నారికేళోదకేన పిష్ట్వా ఆతపే తైల మాహరేత్.

ఆమ్రాతక. (ఆమ్రాత. క.) పు. ఆమ్రాతః.

ఆమ్రాతకేశ్వర. న. నర్మదాతీర్థవిశేషః. యత్ర స్నాత్వా నరో గోసహస్రఫలం లభేత.

ఆమ్రాది. త్రి. వైద్యశాస్త్రే ఫలవృక్షవర్గవిశేషః. ఆమ్రః జమ్బీరః నాగరఙ్గః బీజపూరః తిన్తిడీ ఆరుకః భవ్యమ్ తిన్దుకః వికఙ్కతః మధూకః పీలుః ఖర్జూరః ద్రాక్షా అక్షోటకః పరూషకః పూగః పారేవతః తాలః చారః నారికేరః న్యగ్రోధః అశ్వత్థః ప్లక్షః జమ్బూః ఉదుమ్బరః క్షీరి శాఖోట శ్లేష్మాతకః శమీ బదరీ కరీరః కరమర్దః ఇతి. ఏతేషాం ఫలాని యథాకాలముపాహృత్య భుఞ్జీత. బల వర్ణ వృద్ధిర్భవతి — ఫాణ్టవిశేషః. తద్యోగో యథా. ఆమ్రపల్లవః జమ్బూపల్లవః వటశృఙ్గాణి వటప్రరోహః ఉశీరమ్ ఏతైః కృతః ఫాణ్టః క్షౌద్రేణసహపేయః. జ్వర పిపాసా ఛర్ద్యతిసార మూర్ఛాహరః — సోమవిశేషః. తద్యోగో యథా. ఆమ్ర జమ్బూ కకుభానాం చూర్ణీకృత్య జలే క్షిపేత్. తం ప్రాతః క్షౌద్రసహితం పిబేత్. రక్తపిత్తం శామ్యతి — యవాగూవిశేషః. తద్యోగో యథా. ఆమ్రః ఆమ్రాతకః జమ్బూః ఏతేషాం త్వచాం కషాయే శాలిభిర్యుక్తాం యవాగూం పక్త్వా భుఞ్జీత. గ్రహణీ శామ్యతి.

ఆమ్రిమన్. (ఆమ్ర. ఇమనిచ్) పు. ఆమ్రస్య భావః.

ఆమ్రేడ్. ధా. ఆత్. మ్రేడ్. ఉ. ఆమ్రేడ్యతే.

ఆమ్రేడన. (ఆఙ్. మ్రేడి. ల్యుట్) న. ద్విర్వా త్రిర్వా వచనమ్.

ఆమ్రేడయ్. ధా. ఆత్. మ్రేడయ్. ఉ. ఆమ్రేడయతి.

ఆమ్రేడిత. (ఆఙ్. మ్రేడి. క్త). త్రి. ద్విర్వా త్రిర్వా ఉక్తమ్ — వ్యాకరణే ద్విరుక్తస్య పరం రూపమ్. తత్స

న్యాపుదాత్తం భవతి. ఉ. దివే దివే. ౮॥౧॥౨॥ సూ. పస్య పర మామ్రేడితమ్. అనుదాత్తంచ... ఆమ్రేడితే పర తజ్జన్మనాసుదాత్తమ్. గతేః పరంతు న తథా. ఉ. దేవః పచతి పచతి. జనః ప్రపచతి ప్రపచతి. ౮॥౧॥౫౭ సూ. చనచిదివగోత్రాదితద్ధితామ్రేడితే ష్వగతేః.—అవ్యక్తానుకరణస్యాత్ ఇత్యస్య ఇతౌపరేపరరూపమ్. ఆమ్రేడితస్య తన్నభవతి. డాచ్పరే ఆమ్రేడితే పరే పూర్వస్య అత్ ఇత్యస్యాన్త్యస్యతు నిత్యం పరరూపం భవతి. ఉ. పటత్పటదితి. పటత్పటేతి. పటపటాకరోతి. ౬॥౧॥౯౯ సూ. నామ్రేడితస్యాన్త్యస్యతు వా. వా॥నిత్య మామ్రేడితే డాచి... కాన్ ఇత్యస్య నకారస్య రుస్స్యాదామ్రేడితే పరే. ఉ. కాంస్కాన్. కాంస్కాన్. అత్ర పూర్వస్యానునాసికః. పక్షే అనుస్వారాగమః. రేఫవిసర్గస్య సత్వంచ కాకశబ్దే రుశబ్దే చ ద్రష్టవ్యమ్... భర్త్సనే ఆమ్రేడితస్యటేః ప్లుతస్స్యాత్. ఉ. దస్యో దస్యో౩ ఘాతయిష్యామిత్వా మ్. చౌర చౌర౩. ౮॥౨॥౯౫ సూ. ఆమ్రేడితం భర్త్సనే. అత్రామ్రేడితశబ్దో ద్విరుక్తోపలక్షణార్థః... అసూయాయాం సంమతౌ కోపే కుత్సనేచ ఆమ్రేడితే పరే స్వరితః ప్లుతస్స్యాత్. ఉ. అభిరూపక౩ అభిరూపక రిక్తం తే ఆభిరూప్యమ్. అభిరూపక౩ అభిరూపక శోభనోఽసి. అవినీతక౩ అవినీతక ఇదానీం జ్ఞాస్యసి. శాక్తీక౩శాక్తీకరిక్తాస్తే శక్తయః. ౮॥౨॥౧౦౩ సూ. స్వరిత మామ్రేడితేఽసూయా సమ్మతి కోప కుత్సనేషు... ఆమ్రేడితాన్తానామ్ ఉపరి అధ అధస్ ఇతిశబ్దానాం యోగే ప్రాతిపదికాద్ద్వితీయా భవతి. ఉ. ఉపర్యుపరి లోకం హరిః. అధ్యధిలోకమ్. అధోధోలోకమ్. ౨॥౩॥౨ సూ. కర్మణి ద్వితీయా. వా॥ ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు। ద్వితీయామ్రేడితాన్తేషు తతోఽన్యత్రాపి దృశ్యతే.

ఆమ్ర్యం. (ఆమ్ర. ష్యఞ్) అపు. ఆమ్రస్య భావః.

ఆమ్లా. ధా. ఆఙ్. మ్లా. ఉ. ఆమ్లాతి.

ఆమ్లానం. (ఆఙ్. మ్లై. క్త) త్రి. ఈషన్మ్లానమ్. సమ్యఙ్మ్లానమ్.

ఆమ్లాప్. ధా. ఆఙ్. మ్లాప్. ఉ. ఆమ్లాప్యతే.

ఆమ్లాపయ్. ధా. ఆఙ్. మ్లాపయ్. ఉ. ఆమ్లాపయతి.

ఆమ్లాయ్. ధా. ఆఙ్. మ్లాయ్. ఉ. ఆమ్లాయతి.

ఆమ్లాస్. ధా. ఆఙ్. మ్లాస్. ఉ. ఆమ్లాసీత్.

ఆమ్ల్యం. (అమ్ల. ష్యఞ్) అపు. అమ్లస్య భావః.

ఆయ్. ధా. ఆఙ్. ఇ. ఉ. ఆయన్తి... ఆట్. ఇ. ఉ. ఆయన్... ఆట్. అమ్. ఉ. ఆయమ్. ఆయత... ఆయి. అస్య అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ రూపమ్. ఉ. ఆయ్యతే. ప్రత్యాయ్యతే.—వ్యాకరణే ఆదేశవిశేషః. సర్వ సంహితాయామ్ అచిపరే ఐకారస్య స్థానే భవతి. ఉ. నాయకః. ౬॥౧॥౭౮ సూ. ఏచోఽయవాయావః.— అస్యపదాన్తత్వే యకారలోపో వా భవతి. తదా తస్య సన్ధికార్యం గుణాదికం న భవతి. (౮॥౩॥౧౯) లోపశ్శాకల్యస్యేతి త్రిపాదీస్థ సూత్రేణ అచిపరే అవర్ణపూర్వపదాన్త యకారవకారయోర్లోపవిధానాత్ తస్య సపాదసప్తాధ్యాయీస్థ గుణాదికం ప్రతి (౮॥౨॥౧॥) పూర్వత్రాసిద్ధమి త్యసిద్ధత్వాత్. ఉ. శ్రియా ఉద్యతః. శ్రియాయుద్యతః.

ఆయః. (ఇణ్. ఘఞ్) (ఇ. ఘఞ్) (ఈ. ఘఞ్) పు. ప్రాప్తిః. లాభః.—గ్రామాదిషు స్వామిగ్రాహ్యభాగః. ఆయవిశేషశ్శుల్కః.—వ్యాకరణేఽస్మిన్నాయే దీయత ఇత్యర్థే ఆర్థ్యః. ౫॥౧॥౪౭ సూ. తదస్మిన్ వృద్ధ్యాయలాభ శుల్కోపదా దీయతే. ఉ. పఞ్చకః. శతికః. శత్యః. సాహస్రః. ఇత్యాది.— నైషికేషు తత ఆగత ఇత్యర్థే ఆయస్థానవాచిభ్యష్ఠక్ భవతి. శుణ్డికాదిభ్యస్త్వణ్ భవతి. ఉ. శుల్కశాలాయా ఆగతః శౌల్కశాలికః. శాణ్డికః. కార్షాపణః. తైర్థికః. ఇత్యాది. ౪॥౩॥౭౫ సూ. తత ఆగతః స్థానేభ్యః ఠక్. శుణ్డికాదిభ్యోఽణ్.— జ్యోతిషే జాతకస్య లగ్నాద్ద్వాదశసు భావేష్వేకాదశో భావః.— వాస్తుశాస్త్రే గృహప్రదేశస్యాయామ విస్తారాభ్యాం గణితాగతస్సంఖ్యావిశేషః. తదానయనం యథా. స్వామి హస్త ప్రమాణేన ప్రాప్తామాయామ సంఖ్యాం విస్తారసంఖ్యయా గుణయిత్వా అష్టభిర్భాగం హరేత్. శేష మాయ సంఖ్యా భవతి. తేచాయా అష్టౌ. ౧ధ్వజః. ౨ధూమః. ౩సింహః. ౪శునకః. ౫వృషభః. ౬ఖరః. ౭గజః. ౮కాకః. ఇతి. హారశేషరహితేసతి అష్టమ ఆయో భవతి. తేషామాయానాం క్రమేణ ప్రాచ్యాదయో దిశ స్థానాని... కేచిత్తు ఆయామసంఖ్యాం విస్తారసంఖ్యయా గుణయిత్వా పునర్నవభిర్గుణయిత్వా ఽష్టభి ర్భాగం హరే దిత్యాహుః... తేషాం క్రమేణ ఫలాని. ౧ధనలాభః. ౨కలహః. ౩విజయః. ౪హానిః. ౫పశులాభః ౬రాజభయమ్. ౭వృద్ధిః. ౮శూన్యంచ ఇతికేచిత్. ౧మనోరథసిద్ధిః. ౨మరణమ్. ౩జయః. ౪రోగః. ౫రాజ్యమ్. ౬దుఃఖమ్. ౭శుభమ్. ౮నిష్ఫలత్వంచేత్యన్యే... ఏతే స్వస్థానాతిరిక్తదిక్స్థాన సహితాపి వైతత్ఫలాని దద్యుః. ఉక్తదిక్స్థానేషుతు ధనప్రదాః... ధూమస్థానమాగ్నేయం పరిత్యజ్య ధ్వజ స్సర్వత్ర, ధ్వజసింహస్థానేఽపి శుభదః. ధ్వజ సింహౌచ్చ వృషభగజస్థానయోః శుభదౌ. వృషభస్తు నాన్యత్ర శుభదః... క్వచిదాయానాం లక్షణమేవ ముక్తమ్. చతుస్సంఖ్యాక విస్తారేసతి సమసంఖ్యాక ఆయామః పాదాధికశ్చేత్ ధ్వజః. పాదేన హీనశ్చేద్ధ్వజః. అన్యూనానతిరిక్తశ్చే

ల్ కాకః- అర్ధాధికశ్చేల్ ఖరః- విషమసంఖ్యాక ఆయామ[illegible] పాదోనశ్చే త్సింహః- పాదాధికశ్చేల్ వృషభః- అన్యూనానతిరిక్తశ్చే చ్ఛునకః- అర్ధాధికశ్చేల్ ధూమః ఇతి... ధ్వజాయే గజాయేవా ఉష్ట్రశాలా గజశాలాచ కర్తవ్యా- ధ్వజాయే వృషభాయేవా అశ్వశాలా పశుశాలాచ కర్తవ్యా- ధ్వజాయే సింహాయే వృషాయేవా స్త్రీణాం శయ్యాగృహమాస్థానమణ్డపం యన్త్రశాలాచ కార్యాణి- మతాన్తరేతు గజాయే ధ్వజాయేవా గజశాలా కర్తవ్యా ధ్వజాయే ఖరాయే వృషభాయేవా అశ్వశాలా కార్యా- ధ్వజాయే గజాయే వృషభాయేవా ఉష్ట్రశాలా కార్యా- ధ్వజాయే వృషాయేవా పశుశాలా కార్యా- ఉక్తానుక్తాని సర్వాణ్యపి ధ్వజాయే కర్తవ్యాని... ధ్వజాయే పశ్చిమద్వారం కార్యమ్- వృషభాయే పూర్వద్వారమ్- సింహాయే ఉత్తరద్వారమ్- గజాయే దక్షిణద్వారం కార్యమ్... ధ్వజాయో బ్రాహ్మణానాం ప్రశస్తః- క్షత్రియాణాం తు సింహః- వైశ్యానాం వృషభః. శూద్రాణాం గజః. యద్వా చాతుర్వర్ణ్యస్య ధ్వజాయః. ఉపజీవినాం ధూమః. ఆయుధజీవినాం శునకః- పణ్యోపజీవినాం ఖరః. నిషాదజాతీనాం కాకః... ద్వాత్రింశద్ధస్తాధికే చతుర్ముఖే అలిన్దాదౌ తాన్ణేచ ఆయచిన్తానకార్యా—- వ్యాకరణే. సనాది ప్రత్యయవిశేషః- సద గుపూధూపవిచ్ఛి పణ పన ఏతే భ్యః స్వార్థే ఆయప్రత్యయో భవతి- తత్ర పణధాతోః స్తుతావేవ భవతి- నతువ్యవహారే. ఉ. గోపాయతి- ధూపాయతి. విచ్ఛాయతి. పణాయతి. పనాయతే. ౩॥౧॥౨౮ సూ. గుపూ ధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్యఆయః.

ఆయచ్ఛ్. ధా. ఆఙ్. యచ్ఛ- ఉ. ఆయచ్ఛతి.

ఆయజ్. ధా. ఆఙ్- యజ్. ఉ. ఆయజతి.

ఆయజి. పు. (వేదే) ఆభిముఖ్యేనమర్యాదయావాపూజ్యః-

ఆయత్. ధా. ఆఙ్. యత్. ఉ. ఆయతతే.

ఆయత. (ఆఙ్. యము. క్త) త్రి-దీర్ఘః— ఆయతశబ్దే ఉపపదేష్టు ఇష్ ధాతోః కర్తరి క్విప్. ఉవర్ణస్య దీర్ఘశ్చ. ఉ. ఆయతస్తూః. వా॥శ్విజ్వది ప్రచ్ఛ్యాయతస్తు కటప్రు జు శ్రీణాం దీర్ఘో- ఽసంప్రసారణంచ— సంగీతశాస్త్రే స్థానకభేదః. దక్షిణపాద స్సమః. తస్యతాళాన్తరే వామపాద స్త్ర్యశ్రః. ముఖం ప్రసన్నమ్. వక్షః ఉన్నతమ్. కటి రున్నతా. దక్షిణహస్తో నితమ్బగతః. వామహస్తో లతాహస్తః. ఏవం యాత్ర తదాయతం స్థానమితి తల్లక్షణమ్. తత్ర లక్ష్మీ రధిదేవతా. గతిముచికీర్షితాసు కృతాసు త్రేత త్వారయోజ్యమ్. సఖీ ప్రియాగ్ని రాధాధునేచ. రఙ్గావతరణారమ్భే పుష్పాఞ్జలి విసర్జన మనేన కార్యమ్— అథరవిశేషః. కేషాంచి న్మతే. ఈషద్వక్త్యోర్ధ్వాదన్త ఉత్తరోష్ఠేన సహ విస్తీర్ణశ్చే దాయత ఇతి తల్లక్షణమ్-

ఆయతన- (ఆఙ్- యతీ- ల్యుట్) న- బుద్ధమునే రాలయః- దేవాలయః— శ్రౌతకర్మణి అగ్నీనాం స్థానాని- తేషాం సర్వేషాంస్థాన మగ్ని శరణమి త్యుచ్యతే- త దుదీచీనవంశం కార్యమ్- తస్య మధ్యమవంశస్యాగ్రే గార్హపత్య స్యాయతనమ్- తస్మాత్ప్రాచీనమాహవనీయాయతనమ్- అష్టాసు ప్రక్రమేషు బ్రాహ్మణస్య, ఏకాదశసు రాజన్యస్య, ద్వాదశసు వైశ్యస్యేత్యేకం మతమ్-సర్వేషాంచతు ర్వింశత్యామిత్యపరమ్. యావతా చక్షుషా మన్యతే తస్మి న్నాతిదూరమి త్యస్యల్- ద్వాదశసు ప్రక్రమేష్వి తితరల్- గార్హపత్యాహవనీయయో రన్తరాళదేశే త్రేధావిభక్తే పురస్తాదీషదూన పాశ్చాత్య తృతీయభాగేదక్షిణాగ్నే రాయతనమ్- ఆహవనీయ గార్హపత్యయోరేవాన్య తరత్ర దక్షిణాగ్నే రాయతనమితి కేచిత్. ఆహవనీయస్యాగ్రే ద్యూతశాలా సభే త్యుచ్యతే- తస్యాం సభ్యస్యాయతనమ్- తస్య పూర్వతోఽతిథీనా మావాసభూమి రావసథఇ త్యుచ్యతే- తత్రావసథ్య స్యాయతనమ్- సర్వాణ్యే వాగ్న్యాయతనానిచతురశ్రాణీ త్యేకేషాం మతమ్- పరిమణ్డలానీ త్యన్యేషామ్- పరిమణ్డలం గార్హపత్యస్య, అర్ధమణ్డలం దక్షిణాగ్నేః, చతురశ్ర మాహవనీయస్యేత్యైతిహాసికాః- సర్వాణిచాయతనాని క్షేత్రత స్తుల్యానిత్య ప్యాహుః... అత్ర ప్రక్రమో ద్విపద ఇతి బోధాయనః- త్రిపదఇతి కాత్యాయనః. పదం పఞ్చదశాఙ్గుళమితి బోధాయనః-ద్వాదశాఙ్గుళమితి కాత్యాయనః. దశాఙ్గుళమి త్యన్యే. లౌకికమి త్యేకే- యజమానస్య పదేనాఙ్గుళిభిర్వా ప్రక్రమో గ్రాహ్యః- అధ్వర్యోర్వేతి సున్దరరాజః...అత్ర యాజ్ఞికానాం సుఖబోధాయ మానప్రయోగో యథా- ప్రాచీనప్రవణే దేవయజనే పరిమీయమానస్య గార్హపత్యస్య పశ్చిమప్రదేశే శఙ్కుం నిహత్య తత్రాష్టమప్రక్రమా ద్యధిక ప్రమాణాం కాంచి ద్రజ్జుం బద్ధ్వా కరిష్యమాణ స్యాహవనీయస్య పురస్తాద్భాగేఽపి ప్రథమ శఙ్కు సమరేఖయా కఞ్చన శఙ్కుం నిహత్య తత్ర రజ్జ్వన్తం బధ్నీయాత్- సా రజ్జుః పృష్ఠ్యే త్యుచ్యతే- పృష్ఠ్యాయాః పశ్చిమదేశే యత్ర గార్హపత్యం చికీర్షతి తత్ర గార్హపత్య మధ్యదేశే కఞ్చన శఙ్కుం నిహత్య ద్వావింశతి తిలభక్తి తత్రయోదశాఙ్గుళాం కాంచి ద్రజ్జు మేకతః పాశాం సంగృహ్య తత్ర శఙ్కౌ పాశం ప్రతిముచ్య తయారజ్జ్వా పరిమణ్డలం పరిలిఖేత్- తదరత్నిమాత్రే క్షేత్ర ఆహవనీయక్షేత్రపరిమితం పరిమణ్డలాకారం గార్హ

పత్యాయతనం భవతి. గార్హపత్యస్య పురస్తాచ్ఛ
ఙ్కుం నిహత్య తత ఆరభ్య దశ ద్వాదశ పఞ్చదశాన్య
తమాఙ్గుల పదావయవక ప్రక్రమే ష్వన్యతమం ప్ర
క్రమ మఙ్గీకృత్య తేన ప్రక్రమే ణాష్టౌ ప్రక్రమాన్
ప్రక్రమ్య తదన్తే శఙ్కుం నిహత్య తతః పురస్తా
ద్ద్వాదశాఙ్గులే శఙ్కుం నిహత్య తతోఽపి పురస్తా
ద్ద్వాదశాఙ్గులే శఙ్కుం నిహన్యాత్. అష్టాశీతి
ద్వైశతాఙ్గులోన త్రింశ దఙ్గులాయామాం రజ్జు ము
భయతః పాశాం కృత్వా త్రైశీతిలోన ద్వాదశా
ఙ్గుల ప్రమాణే లక్షణం కృత్వా దీర్ఘభాగం మధ్యమే
శఙ్కౌ ప్రతిముచ్య హ్రస్వం భాగ మన్తిమే శఙ్కౌ
ప్రతిముచ్య లక్షణేన దక్షిణత ఉత్తరత శ్చాకృష్య
దక్షిణోత్తరా వంశౌ కుర్యాత్. హ్రస్వభాగం పశ్చిమే
శఙ్కౌ ప్రతిముచ్య దక్షిణోత్తరే ఆకృష్య దక్షిణోత్త
రే శ్రోణీ కుర్యాత్. ఏవం కృతేఽరత్నిమాత్ర ప్రమా
ణకం సమచతురశ్ర మాహవనీయాయతనం భవతి.
ఏవం విహృతయో ర్గార్హపత్యాహవనీయయో రన్త
రాళభూ శాస్త్రప్రక్రమపరిమితాం రజ్జుం పఞ్చధా
షడ్ధా వా సంభజ్య షష్ఠం సప్తమం వా భాగమాగన్తు
ముపసమస్యాగన్తుసహితా మిమాం రజ్జు ముభయతః
పాశాం కృత్వా సమం త్రేధా విభజ్య ఏకతో భాగద్వయ
ముత్సృజ్య తత్ర లక్షణం కృత్వా గార్హపత్యస్య
పాశ్చాత్యే శఙ్కౌ తృతీయభాగపాశం ప్రతిముచ్యాహవనీయ
స్య పశ్చిమే శఙ్కౌ ద్విభాగపాశం ప్రతి ముచ్య లక్ష
ణేన దక్షిణత ఆకృష్య శఙ్కుం నిహన్యాత్. తస్మి
న్ఛఙ్కౌ సార్ధైకోన వింశ త్యఙ్గుల ప్రమాణయా ర
జ్జ్వా మణ్డలం పరిలిఖ్య మణ్డలమధ్యే ప్రాచీం రేఖాం లి
ఖిత్వోత్తరమర్ధం పరిత్యజ్య దక్షిణ మర్ధం ధను
రాకృతి దక్షిణాగ్న్యాయతనం కల్పయేత్. పాశావ్య
త్యస్యోత్తరత ఆకృష్య శఙ్కుం నిహన్యాత్ స ఉత్క
రో భవతి. ఆహవనీయస్య పశ్చాచ్ఛఙ్కోః పశ్చా
దరత్నిచతుష్టయే శఙ్కుం నిహత్య షడ రత్నిప్రమా
ణాం రజ్జుముభయతః పాశాం కృత్వా తత్ర సార్ధం
గుణేఽరత్నిచతుష్టయే లక్షణం కృత్వాఽఽహవనీయా
త్పశ్చిమే శఙ్కౌ హ్రస్వభాగం ప్రతిముచ్య లక్షణేన
దక్షిణత ఆకృష్యారత్నిమాత్రే శఙ్కుం నిహన్యాత్.
ఉత్తరత శ్చారత్నిమాత్రే శఙ్కుం నిహన్యాత్. పా
శౌ వ్యత్యస్య లక్షణేన దక్షిణత ఆకృష్య సాష్టాఙ్కుం
శారత్నిమాత్రే శఙ్కుం నిహన్యాత్. ఏవముత్తరత
శ్చ అపరే చాహవనీయమ్. ఏవం విస్తార శ్రోణ్యం
సహితం యజమానమాత్రం దీర్ఘచతురశ్రం కృత్వా
యజమానమాత్రీం రజ్జుమధ్యస్యోభయతః పాశౌ కృ
త్వా మధ్యలక్షణం కృత్వా దక్షిణశ్రోణ్యం సా
ర్ధయో శ్శఙ్క్వోః పాశౌ ప్రతిముచ్య లక్షణేన దక్షి
ణత ఆకృష్య నిమితం కృత్వా శ్రోణ్యాం సశంకుభ్యాం
పాశౌ వున్ముచ్య రజ్జుమధ్యం నిమిత్త భూతే శఙ్కౌ
హాసజ్య రజ్జ్వన్త పాశౌ ఉపర్యధోభాగే వైకీకృత్య త
స్మిన్ దక్షిణ శ్రోణ్యర్ధం ఏకం మారభ్య దక్షిణాంసా
ర్ధం శంకుం ప్రత్యాలిఖేత్. ఏవ ముత్తరత శ్చకృతే
మధ్యే సంనత తరా యజమానమాత్రీ దార్శికీ వేదిర్భ
వతి. చతుష్షష్ట్యంగులాంశాంచి ద్రజ్జు మధ్యస్య ఉభ
యతః పాశౌ కృత్వా మధ్యే లక్షణం కృత్వా దక్షిణో
త్తరయో రంసయోః పాశౌ ప్రతిముచ్య లక్షణేన పు
రస్తా దాకృష్య నిమిత్తం కృత్వా తత్ర రజ్జుమధ్యం
ప్రతిముచ్య పాశౌ వేకీకృత్య దక్షిణ మంస మార
భ్యోత్తరమంసం ప్రతిలిఖేత్. చతురంగులోత్సేధ చ
తురంగు లమేఖలాద్వయ యుక్తాని వేది గార్హప
త్య దక్షిణా గ్న్యాహవనీయాయతనాని కుర్యాత్.

ఆయతస్తూ. (ఆయత. స్తుఞ్. క్విప్) త్రి. దీర్ఘం స్తౌతియస్సః.

ఆయతా. (ఆయత. టాప్) స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే శ్రుతిభేదః. ఆయతా పఞ్చవిధా. ౧కుముద్వతీనామ షడ్జే ద్వితీయా. ౨క్రోధానామ గాన్ధారే ద్వితీయా. ౩ప్రసారణీనామ మధ్యమే ద్వితీయా. ౪సన్దీపనీనామ పఞ్చమే తృతీయా. ౫రోహిణీనామ ధైవతే ద్వితీయా.

ఆయతి. (ఆఙ్. యమ. క్తిన్) స్త్రీ. దైర్ఘ్యమ్. ప్రభావః.—(ఆఙ్. ఇణ్. అతి) భవిష్యత్కాలః.— మేరోః కన్యా ధాతృభార్యా. తస్యాః పుత్రః ప్రాణః. మృకణ్డురితి కేచిత్.—(వేదె)బాహుః.

ఆయతీగవం. తిష్ఠద్గ్వాదిః. (ఆయతీ. గో. అచ్) న. అవ్య. దోహనార్థం జలపానార్థం వా సాయం యాత్రా ఆగచ్ఛన్త్యో గావో యత్ర సకాలః. సదేశ ఇత్యపి కేచిత్.

ఆయతీసమం. తిష్ఠద్గ్వాదిః. (ఆయతీ. సమా) న. అవ్య. ఆగచ్ఛన్తీ సమా యత్ర కాలే సః. ఆగచ్ఛతి సంవత్సరో యత్ర కాలే సః.

ఆయత్త. (ఆఙ్. యతీ. క్త) త్రి. అధీనః. పరతన్త్రః.

ఆయత్తి. (ఆఙ్. యతి. క్తిన్) స్త్రీ. స్నేహః. అధీనత్వమ్. వాసరః. బలమ్.

ఆయథాతథ్య (అయథాతథ. ష్యఞ్) న. యథా తథాభావా భావః. అవాస్తవత్వమ్.

ఆయథాపుర్య. (అయథాపుర. ష్యఞ్) న. యథాపురా భావా భావః. పూర్వవ్యతిరేకః.

ఆయన్. వ్యాకరణే ఆదేశవిశేషః. సవప్రత్యయాదేశ ఫకారస్య స్థానే భవతి. ౭౧౨ సూ. ఆయనే యానీయియః ఫఢఖఛఘాం ప్రత్యయాదీనామ్. తేన ఫక్ ఇత్యాదీనాం ఆయన ఇతిరూపమ్. ఫిఞ్ ఇత్యాదీనాం

ఆయని ఇతి-

ఆయన- వ్యాకరణే ఫసంజ్ఞానాం ఫక్ ఫఞ్ ఛ్ఫఞ్ ష్ఫ ఇత్యేతేషాం రూపమ్- ఉ- నాడాయనః- ఆశ్వాయనః- కౌఞ్జాయనాః- గార్గ్యాయణీ-

ఆయన్య- వ్యాకరణే ఛ్ఫఞ్ ప్రత్యయసహితస్య ఞ్య ప్రత్యయస్య రూపమ్- ఉ- కౌఞ్జాయన్యః- బహుత్వేతు ఞ్యస్యలుక్ ఆయన ఇత్యేవ రూపం భవతి-ఉ- కౌఞ్జాయనాః-

ఆయమ్- ధా- ఆఙ్- యమ్- ఉ- ఆయచ్ఛతే-

ఆయమయ్- ధా- ఆఙ్- యమయ్- ఉ- ఆయమయతి-

ఆయయ్- ధా- ఆఙ్- యయ్- ఉ- ఆయయతే-ఆయయతి-

ఆయయన్- ధా- ఆఙ్- యయన్ ఉ- ఆయయన్థ

ఆయయమ్- ధా- ఆఙ్- యయమ్- ఉ- ఆయయమ

ఆయయస్- ధా- ఆఙ్- యయస్- ఉ- ఆయయస-

ఆయయా- ధా- ఆఙ్- యయా- ఉ- ఆయయాథ-

ఆయయామ్- ధా- ఆఙ్- యయామ్- ఉ- ఆయయామ-

ఆయయాస్- ధా- ఆఙ్- యయాస్- ఉ- ఆయయాస

ఆయల్లక- (ఆకల్యక శబ్దవికృతిః ప్రాకృత భాషాసంకీర్ణః కావ్యేషుకవిభిః ప్రయుజ్యతే) పు- ఉత్కణ్ఠా-

ఆయవర్గ-పు- వివాహే దమ్పత్యోర్విచారణీయః కూటవిశేషః. సయథా- అశ్విన్యాదీ న్యష్టౌ నక్షత్రాణి క్రమేణ ధ్వజ ధూమ సింహశ్వ వృషభ ఖర గజ కాకసంజ్ఞా ఆయాః భవన్తి- ఏవ మాశ్లేషాదీని- ఏవ మనూరాధా దీనిచ- అవశిష్టం పూర్వ భాద్రాది త్రయం ధ్వజ ధూమ సింహాయా భవన్తి. అష్టావాయాః క్రమేణ పూర్వాది దిక్షు జ్ఞేయాః- తథాచ ప్రాచ్యాం ధ్వజాయే అశ్విన్యాశ్లేషా ఽనూరాధా పూర్వభాద్రాః. ఆగ్నేయ్యాం ధూమాయేభరణీమఘా జ్యేష్ఠోత్తరాభాద్రాః. ఇత్యాదిరీత్యా జ్ఞేయాః....వివాహే యస్మి న్నాయే వరస్య నక్షత్రం భవతి, తత్పఞ్చమాయే కన్యానక్షత్రం చే ద్భవతి దమ్పత్యోః కలహో భవిష్యతీతి జ్ఞేయమ్. యథా వరస్యాశ్వినీ కన్యాయా మృగశీర్షం చేత్ ఇత్యాదిరీత్యా జ్ఞేయమ్.

ఆయశూలిక. (అయశ్శూల. ఠక్) త్రి- తీక్ష్ణోపాయేన కర్మ కర్తు మన్విచ్ఛతి యస్సః.

ఆయస్- ధా- ఆఙ్- యస్- ఉ- ఆయస్యతి-

ఆయస- (శార్ఙ్గ్రవాదిః-) పు- ఆదరీకః- ఉ- కార్త్యాయసః —కృకాశ్వాయసః (అయస్- అణ్) త్రి. అయోవికారః

ఆయసీయ. (ఆయస- ఛణ్) పు. దేశవిశేషః- యస్మిన్ దేశే ఆయసాని సన్తి-

ఆయస్త- (ఆఙ్- యసు- క్త) త్రి- కుపితః- క్షిప్తః

వ్యథితః- క్లేశితః- తేజితః.

ఆయస్థూణ- గార్గ్యాదిః. (అయస్థూణ- అణ్) అక్లీ-అయస్థూణ స్యాపత్యమ్. బహుత్వే అయస్థూణాః

ఆయస్థూణీ- (ఆయస్థూణ- ఙీప్) స్త్రీ-ఆయస్థూణస్యాపత్యం స్త్రీ-

ఆయం- ధా- ఆఙ్- యం- ఉ- ఆయంస్యతి-

ఆయంయమ్- ధా- ఆఙ్- యంయమ్- ఉ- ఆయంయమీతి-

ఆయంయమ్య- ధా- ఆఙ్. యంయమ్య- ఉ- ఆయంయమ్యతే-

ఆయా- ధా- ఆఙ్- యా- ఉ- ఆయాతి-

ఆయాగ- (ఆఙ్- యజ- ఘఞ్) పు- ఉత్సవేషు ప్రాధాన్యేన పూజితంవస్తు-

ఆయాజ్- ధా- ఆఙ్- యాజ్- ఉ- ఆయాజ్యతే

ఆయాజయ్- ధా- ఆఙ్- యాజయ్- ఉ- ఆయాజయతి-

ఆయాల్- ధా- ఆఙ్- యాల్- ఉ- ఆయాల్యతే-

ఆయాతయ్- ధా- ఆఙ్- యాతయ్- ఉ- ఆయాతయతి-

ఆయాతి- పు- నహుష పుత్రః.

ఆయాది- త్రి. వ్యాకరణే సనాదిప్రత్యయేషు ఆయ ఈయఙ్ ణిఙ్ ఇతిప్రత్యయాః. తే ఆర్ధధాతుకవివక్షాయాం వికల్పేన భవన్తి. ఉ. గోపాయితా. గోపితా ఋతీయితా. అర్తితా. కామయితా. కమితా.౩ ॥౧॥౩౧సూ. ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకేవా-

ఆయాప్- ధా- ఆఙ్- యాప్- ఉ- ఆయాప్యతే.

ఆయాపయ్- ధా- ఆఙ్- యాపయ్. ఉ. ఆయాపయతి

ఆయామ్- ధా- ఆఙ్. యామ్. ఉ, ఆయామ్యతే.

ఆయామ- బలాదిః- (ఆఙ్. యమ. ఘఞ్) పు. దైర్ఘ్యమ్—యస్యాయామదోతకో ఽనుస్సేనలక్షణభూతేన స సమస్యతే- సోఽవ్యయీభావః- ఉ. అనుగఙ్గం కాశీ...తత్రాను పూర్వా ద్గోశబ్దా దచ్ సమాసాన్తః- ఉ: అనుగవమ్. ౫॥౪॥౮౩సూ- అనుగవమాయామే—వైద్యశాస్త్రే వాతరోగభేదః. ఆక్షేపకాన్తర్గతః. తత్పర్యాయః ధనుస్తమ్భ— సద్వివిధః. అన్తరాయామో బహిరాయామశ్చేతి- అంగులి గుల్ఫ జఠర హృదయ వక్షోగల సంశ్రితో వాతో మస్యే సంస్తభ్య యదా వేగే నాభ్యన్తర స్నాయు ప్రతాన మాక్షిపతి తేనాతురో విష్టబ్ధనేత్రః స్తబ్ధహను స్సృష్టమ్బ భగ్నపార్శ్వః కఫంవమన్ ధనురి వాభ్యన్తరం యథా తథా నమతి. పార్శ్వయో ర్వేదనా వాక్యహాను ష్టవ్ధ శిరో గ్రహశ్చ భవతి. సోఽన్తరాయామ ఇతి అభ్యన్తరాయామ ఇతిచ వ్యవహ్రియతే. వాతస్నాయు కణ్డరా శిరాః పృష్ఠశ్రితా బాహ్యస్సంశోష్య బహి రాయామయతి. తదా శిరః పృష్ఠతో హ్రియతే. వక్ష ఉత్క్షిప్యతే. కన్ధరా మృద్యతే. దన్తేషు

ముఖేచ వైవర్ణ్యం స్వేదోగాత్రస్రంసశ్చ భవతి. స ఏహిరాయామో బాహ్యాయామ ఇతిచ వ్యవహ్రియతే. తథా చాన్తరాయామః క్రోడే నతః. బహిరాయామః పృష్ఠే నతః. తయోర్వేగే గతే స్వాస్థ్యం భవతి ... వ్రణవశా దన్తర్బహిర్వా వేగే నానయితాం గో వ్రణాయామోనామ ద్వివిధఆయామోఽన్యః. సోఽసాధ్యః ... ఆయామయోశ్చికిత్సా అర్దితవత్కార్యా- తైలద్రోణ్యాం శయనంచకార్యమ్. తత్రాన్తరాయామో దుస్తరః. యోవేగేషు వినర్దదన్తముఖః స్రస్తాఙ్గో నష్టచేతనః ప్రస్విన్నో ధనురివకమ్పతే, సరోగీ దశరాత్రం నజీవతి. వేగేషు మన్దేషు తు జీవతి — అగ్నికర్మ ఉతు శిరో లలాట కర్ణమూల గ్రీవాగ్ర పృష్ఠ మన్యత్రిక హృజ్జఙ్ఘా ప్రదేశేషు సంశోధూత్. శేషం నాతరోగశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.

ఆయామిన్- (ఆఙ్- యమ- ఘినుణ్.) త్రి. ఆయామశీలః. (ఆయామ. ఇని) త్రి. దీర్ఘః.

ఆయాయజ్- ధా- ఆఙ్- యాయజ్- ఉ. ఆయాయజీతి.

ఆయాయజ్య- ధా- ఆఙ్- యాయజ్య- ఉ. ఆయాయజ్యతే.

ఆయాయత్- ధా- ఆఙ్- యాయత్- ఉ. ఆయాయత్తీతి.

ఆయాయత్య- ధా- ఆఙ్- యాయత్య. ఉ. ఆయాయత్యతే.

ఆయాయస్- ధా- ఆఙ్- యాయస్- ఉ. ఆయాయసీతి.

ఆయాయస్య- ధా- ఆఙ్- యాయస్య- ఉ. ఆయాయస్యతే.

ఆయాస్- ధా- ఆఙ్- యాస్- ఉ. ఆయాస్యతే.

ఆయాస- (ఆఙ్- యసు- ఘఞ్) పు. శ్రమః. ఉత్సాహః.

ఆయాసయ్- ధా- ఆఙ్- యాసయ్. ఉ. ఆయాసయతి.

ఆయాసిన్- (ఆఙ్- యసు- ఘినుణ్) త్రి. ఆయాసశీలః.

ఆయాస్య- పు. గౌతమగోత్రాన్తర్గత గోత్రఋషి విశేషః. ఆయాస్యానా మాఙ్గిరసాయాస్య గౌతమేతి ప్రవరః.

ఆయి- ధా- ఇ, ఇక్, ఇఙ్, ఇణ్, ఈ, ఈఙ్ + ణిచ్ —అస్య రూపాణి- ౧. ఆయయ్. గుణ హితా వశాత్. ౨. ఆయ్- అనిదార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ. 3 అయియ్. చఙి- ౪ + సన్- ఆయియయిష.

ఆయియ్- ధా- ఆట్- అయియ్, ఆఙ్- అయియ్- ఉ. ఆయియత్.

ఆయియక్ష- ధా- ఆఙ్- యియక్ష- ఉ. ఆయియక్షతి.

ఆయియతిష- ధా- ఆఙ్- యియతిష- ఉ. ఆయియతిషతే.

ఆయియమయిష- ధా- ఆఙ్- యియమయిష- ఉ. ఆయియమయిషతి.

ఆయియయిష- ధా- ఆయియయిషేత్యస్యరూపమ్- ఉ. ఆయియయిషతి.

ఆయియయిష- ధా. ఆయి. సన్- అస్యరూపమ్. ౧. ఆయియయిష.

ఆయియసిష- ధా- ఆఙ్- యియసిష- ఉ. ఆయియసిషతి.

ఆయియంస- ధా- ఆఙ్- యియంస్- ఉ- ఆయియంసతి.

ఆయియాజయిష- ధా. ఆఙ్- యియాజయిష- ఉ. ఆయియాజయిషతి.

ఆయియాతయిష- ధా- ఆఙ్- యియాతయిష- ఉ- ఆయియాతయిషతి-

ఆయియాపయిష- ధా- ఆఙ్- యియాపయిష- ఉ- ఆయియాపయిషతి-

ఆయియామయిష- ధా- ఆఙ్. యియామయిష. ఉ- ఆయియామయిషతి-

ఆయియాస- ధా- ఆఙ్- యియాస- ఉ. ఆయియాసతి.

ఆయియాసయిష- ధా- ఆఙ్- యియాసయిష- ఉ- ఆయియాసయిషతి-

ఆయియిష- ధా- ఆట్- అయియిష- ఉ. ఆయియిషత-

ఆయీయజ్- ధా- ఆఙ్- యీయజ్- ఉ. ఆయీయజత్-

ఆయీయత్- ధా- ఆఙ్- యీయత్. ఉ- ఆయీయతత్.

ఆయీయమ్- ధా- ఆఙ్- యీయమ్- ఉ- ఆయీయమత్-

ఆయీయస్- ధా- ఆఙ్- యీయస్. ఉ- ఆయీయసత్-

ఆయు- (ఇణ్- ఉణ్) పు. (వేదే) మనుష్యః— (ఆఙ్. యా- కు-) పు. ఆయుః- జీవితకాలః- పురూరవసఃపుత్రః- తస్య పుత్రాః. ౧నహుషః- ౨వృద్ధశర్మా-3 గయః- ౪అనేనాః- ౫స్వర్భానవకః- ఇతిపఞ్చ-

ఆయుక్త. ఇష్టాదిః- (ఆఙ్- యుజ- క్త) త్రి. వ్యాపారితః- ఈషద్యుక్తః—ఆయుక్తశబ్దేన యోగే తాత్పర్యే ప్రాతిపదికాత్ షష్ఠీ సప్తమీచ స్తః. ఉ- ఆయుక్తో హరిపూజనస్య- హరిపూజన ఇతివా- ౨॥3॥౪౦ సూ. ఆయుక్తకుశలాభ్యాం చాసేవాయామ్. ప్రత్యు. ఆయుక్తో గౌశ్శకటే- ఈషద్యుక్త ఇత్యర్థః-

ఆయుజ్- ధా- ఆఙ్- యుజ్- ఉ- ఆయుజ్యతే-

ఆయుధ్- ధా. ఆఙ్- యుధ్. ఉ- ఆయుధ్యతే—న-ఆయుద్ధమ్-

ఆయుధ- అర్ధర్చాదిః. (ఆఙ్-యుధ.క) అస్త్రమ్. యుద్ధసాధనవిశేషః. తత్పర్యాయాః. ఆయుధ్. ప్రహరణ- శ

అస్త్రం. హేమః- ఆయుధం చతుర్విధమ్. పాణిము క్తం,యన్త్రముక్తమ్,అముక్తమ్,ఉభయాత్మకంచ.త త్ర పాణిముక్తం శక్త్యాది. యన్త్రముక్తం బాణాది అముక్తం ఖడ్గాది- ఉభయాత్మకంతు యష్ట్యాది— ఆయుధశబ్దా త్తేనచరతీత్యర్థే ఠప్రత్యయః. ఠన్ ప్రత్యయశ్చ- ఉ- ఆయుధీయః- ఆయుధికః- ౪॥౪॥ ౧౪సూ. ఆయుధాచ్ఛచ—యాత్రాయా మాయుధద ర్శనం శుభమ్— ఆయుధవిశేషాః- ౧శక్తిః- ౨పట్ట సః- ౩చక్రమ్- ౪ఖడ్గః- ౫తోమరః- ౬ముసుణ్ఠిః ౭ధనుః- ౮గదా- ౯కున్తః- ౧౦త్రిశూలం- ౧౧హ లమ్- ౧౨శకటః- ౧౩పరిఘః- ౧౪ముద్గరః- ౧౫ కరవాలికా. ౧౬భిణ్డివాలః- ౧౭కుఠారః- ౧౮క్షురి కా- ౧౯శల్యమ్- ఇత్యాదయః—వర్ణభేదే నాయు ధదానం యథా- బ్రాహ్మణాయ ధనుర్దాతవ్యమ్-క్ష త్రియాయ ఖడ్గః- వైశ్యాయ కున్తః- శూద్రాయగ దా— ఆయుధోత్పాతాః- ప్రజ్వలనమ్- కోశాన్నిర్గ మనమ్- కమ్పనమ్- రోదనమ్- హసనమ్- ఏత ఉత్పా తాస్సంనిహిత రౌద్ర యుద్ధ సూచకాః…తచ్ఛాన్తి ర్యథా- కుమ్భే ఽగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య క్షీరవృక్ష సమిద్భి స్సర్పిషా రాజ్యేనచ అగ్నిమన్త్రై ర్హుతః, రుద్రా భిషేకః, వ్యాహృతిభి స్తిలహోమశ్చ కార్యాః- తతో బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్. బ్రాహ్మణేభ్య స్సువర్ణంచ దద్యాత్.బుద్ధిర్గోభ్యః దక్షిణాశ్చ దద్యాత్— ఆయు ధాభ్యాసః ఖురలీ- ఆయుధాభ్యాసస్థానం ఖలూరికేతి ఖురలీతి చోచ్యతే— ఆయుధజీవనం వృత్తి ర్యస్య స ఆయుధజీవీ-

ఆయుధజీవిన్. (ఆయుధ- జీవ- ణినీ) త్రి. ఆయుధైర్జీవ నం వృత్తి ర్యస్యసః— సోస్యాభిజన ఇత్యర్థే పర్వ తవిశేషవాచకా చ్ఛబ్దాత్ ఆయుధజీవిని విశేష్యే ఛ ప్రత్యయో భవతి- ఉ. హృద్గోలీయాః- హృద్గోలః ప ర్వతోఽభిజనో యేషా మాయుధజీవినాం త ఇత్య ర్థః- ౪॥౩॥౯౧సూ- ఆయుధజీవిభ్య శ్ఛః పర్వతే— ఆయుధజీవిసఙ్ఘవాచకాత్ స్వార్థే తద్రాజప్రత్య యా యథా. (౧)వాహీకేషు తథావిధాత్ ఞ్యట్. నతు బ్రాహ్మణవిశేషవాచకాత్ రాజన్యశబ్దాచ్చ-(౨) వృకశబ్దా ట్టేణ్యణ్. (౩)దామన్యాదిభ్య స్త్రిగర్త ష ష్ఠేభ్యశ్చ ఛః. (౪)పర్శ్వాదిభ్యోఽణ్- (౫)యౌధే యాదిభ్యోఽఞ్- ఉ. (౧)క్షౌద్రక్యః- మాలవ్యః-(౨) వార్కేణ్యః. (౩)దామనీయః- కౌణ్డోపరథీయః.(౪) పార్శవః- (౫)యౌధేయః- బహుత్వే క్షుద్రకాః ఇ త్యాది- ౫॥౩॥౧౧౪సూ- ఆయుధజీవి సఙ్ఘా ఞ్ఞ్యడ్వా హీకే ష్వబ్రాహ్మణ రాజన్యాత్ - ౧౧౫. వృకాట్టేణ్య ణ్- ౧౧౬దామన్యాది త్రిగర్తషష్ఠా చ్ఛః- ౧౧౭ప ర్శ్వాది యౌధేయాదిభ్యా మణఞౌ-

ఆయుధికః- (ఆయుధ- ఠన్) పు- ఆయుధేన జీవతి య స్సః- తత్పర్యాయాః- ఆయుధీయః- కాణ్డస్పృష్ట- శ స్త్రాజీవ. ఏతదర్థకశబ్దాశ్చ-

ఆయుధీయ- (ఆయుధ- ఛ) పు- ఆయుధికః.

ఆయుధ్య- (ఆయుధ- ష్యఞ్) అవు- ఆయుధస్య భావః.

ఆయుయుక్ష్! ధా- అక్- యుయుక్ష్- ఉ- ఆయుయుక్ష తే-

ఆయుయుజ్. ధా- అక్- యుయుజ్- ఉ- ఆయుయుక్తే-

ఆయుయుత్స్- ధా- అక్- యుయుత్స్- ఉ- ఆయుయు త్సతే-

ఆయుయుధ్. ధా- అక్- యుయుధ్- ఉ ఆయుయుధే-

ఆయుర్దా- (ఆయుస్- దు దాఞ్- క్విప్) త్రి- (వేదే) ఆయుర్దదాతి యస్సః— ఆయుర్దా అస్యాయుక్తే పాహీతిమన్త్రే అన్వాయతే- అస్య మన్త్రస్య పాఠో ఽధ్వర్యుణావాఉత యజమానేనవా కర్తవ్య ఇతి సంశయే అధ్వర్యున సమాఖ్యయా అధ్వర్యుణేతి ప్రాప్తే అత్రో క్తస్య ఆయుర్దే దేహీతిఫలస్య స్వామి సంబన్ధప్రతీతే రయం మన్త్రో యాజమానఏవేతి పూర్వమీమాంసా యాం తృతీయాధ్యాయేఽష్టమపాదే సప్తమాధికరణేసి ద్ధాన్తితమ్-

ఆయుర్దాయః- (ఆయుస్- దాయ) పు- జ్యోతిషే జా తకస్యాన్యజన్మకాలే గ్రహరాశిస్థితివశాత్ లగ్నవిశే షాచ్చ లబ్ధ మాయుః- తచ్చతుర్విధమ్- అంశాయుః పి ణ్డాయుర్నిసర్గాయు ర్జీవశర్మాయుశ్చేతి- తాన్యేవ క్రమ శాంశాయుర్దాయః పిణ్డాయుర్దాయో నైసర్గి కాయుర్దాయో జీవశర్మా యుర్దాయఇతిచోచ్య న్తే… తత్రాంశాయుర్దాయో యథా- స్ఫుటగ్రహ రాశ్యాదిం లిప్తాః కృత్వా లిప్తాపిణ్డస్య శతద్వయే న భాగహారే లబ్ధస్య పున ద్వాదశభి ర్భాగహారే ల బ్ధం పరిత్యజేత్- తత్ర శేషం వర్షాణి భవన్తి- శత ద్వయభాగహారశేషం ద్వాదశభి ర్గుణయిత్వా శత ద్వయే నైవభాగహారే లబ్ధం ఫలం మాసాః- తచ్ఛే షం త్రింశతా గుణయిత్వా పున ర్భాగహారే లబ్ధాని దినాని- తచ్ఛేషం షష్ట్యా గుణయిత్వా పున ర్భాగ హారే లబ్ధా ఘటికాః- పున స్తథా కరణే విఘటికాః- ఏతత్ఫలం సార్వభౌగతస్య వక్రగతిం గతస్యచ గ్రహ స్య త్రిగుణం కుర్యాత్- స్వరాశిస్థస్య స్వద్రేక్కా ణస్థస్య స్వనవాంశస్థస్య వర్గోత్తమాంశ స్థితస్యచ ద్విగుణం కుర్యాత్- వక్రవర్జం శత్రుక్షేత్రగతస్య తృతీయాంశః పాతనీయః- ఏవ మస్తంగత స్యా ర్ధం పాతనీయమ్- ఏవం సప్తమాష్టమనవమ దశ మైకాదశద్వాదశరాశిషు విద్యమానాః పాపగ్రహాః క్రమేణ స్వఫలే షష్ఠాంశం పఞ్చమాంశం చతు ర్థాంశం తృతీయాంశ మర్ధాంశం సర్వం చాప

హరతి। శుభగ్రహస్తు క్రమేణ ద్వాదశాంశం దశమాంశమష్టమాంశం షష్ఠాంశం చతుర్భాగాంశమర్ధాంశాపహరతి। ఉక్తస్థానేషు యదా గ్రహద్వయం భవతి బహవోవా గ్రహాస్తదా తేషాం మధ్యే బలవానేక ఏవ గ్రహోఽపహరతి। నాన్యే తత్రస్థాః। లగ్నంతు మేషాదే రారభ్య యావత్సంఖ్యాక నవాంశో భుక్తస్తావత్సంఖ్యాని వర్షాణి దదాతి। శేషా ద్భాగాద్యనుపాతేన మాసాదీంశ్చ దదాతి। యదితు లగ్నం బలవద్భవతి, తదా మేషా దారభ్య యత్సంఖ్యాకో రాశి స్తత్సంఖ్యాక వర్షాణి శేషా ద్భాగాదికాన్ మాసాదికంచ దదాతి। ఏవ మాగతోంఽశాయుర్దాయః। అయం సత్యాచార్య ణోక్తః— అథ పిణ్డాయుర్వర్షాణి। రవే రేకో నవింశతిః ౧౯। చన్ద్రస్య పఞ్చవింశతిః ౨౫, కుజస్య పఞ్చదశ ౧౫। బుధస్య ద్వాదశ ౧౨। గురోః పఞ్చదశ ౧౫। శుక్ర స్యైకవింశతిః ౨౧। శనేర్వింశతిః ౨౦। ఏతాని పరమోచ్చ భాగస్థితానాం గ్రహాణాం భవన్తి। పరమనీచభాగస్థితానాంతు తత్తదర్ధాని భవన్తి। ఉచ్చనీచాన్తరస్థస్యతు గ్రహస్య త్రైరాశికేన వర్షాదిక మానేతవ్యమ్। తద్విత్థమ్। పరమోచ్చగ్రహ త్పరమనీచస్థస్య గ్రహస్య లిప్తాః అష్టశత్యధికదశసహస్రసంఖ్యా ౧౦౮౦౦ భవన్తి। తాభిర్గ్రహస్య ఏతావన్తో మాసా భవన్తిచేత్ గ్రహభుక్తలిప్తాభి రేతావతీభిః కతి మాసా భవన్తీతి। తథాచ గ్రహభుక్తలిప్తాః పరమనీచస్థగ్రహాయుర్మాసై స్సంగుణ్య భగణార్ధలిప్తాభిః ౧౦౮౦౦ భజేత్। లబ్ధం ఫలం మాసాః। శేషం త్రింశద్గుణితం తాభిర్విభజేత్। లబ్ధం దినాని। తచ్ఛేషం షష్ట్యా సంగుణితం తాభిరేవ విభజేత్। లబ్ధం ఘటికాః। పునస్తచ్ఛేషం తథా కుర్యాత్। లబ్ధం విఘటికా భవన్తి। ఏవ ముచ్చాత్ప్రచ్యుతస్య। నీచా త్ప్రచ్యుతస్యతు ప్రాగ్వత్ప్రాప్త మాసాయ పరమనీచస్థగ్రహమాసేషు యోజయేత్। మాసానాం ద్వాదశభిర్భాగహారే లబ్ధం వర్షాణి భవన్తి— అత్రైతేషాం శత్రుక్షేత్రాదిహరణాని కార్యాణి। శత్రుక్షేత్రం గతస్య గ్రహస్య తృతీయాంశో హీయతే। ఇదం శత్రుక్షేత్రహరణమ్। తద్వక్రగతే గ్రహస్య నభవతి। కుజస్య నభవతీతి బాదరాయణ మతమ్। అస్తంగతస్య గ్రహ స్యార్ధం హీయతే। తదస్తంగత హరణమ్। తచ్ఛుక్రశన్యోర్నభవతి। పూర్వవల్లగ్నాత్ సప్తమాదిభావేషుస్థితానాం షష్ఠ్యంశా హీయన్తే। తచ్చక్రార్ధపాత చక్రార్ధహరణమితిచ వ్యవహ్రియతే। తదేకరాశిస్థేషు గ్రహేషు ఏకస్యైవ కార్యమ్। నాన్యేషామ్। రవిశనికుజానా మన్యతమే లగ్నగతేసతి లగ్నయావన్తో నవాంశా భుక్తాయ శ్చక్రోదిత స్తేషాం

సమానేన గణితాగత మాయుఃపిణ్డం గుణయిత్వా అష్టాధికశతసంఖ్యయా ౧౦౮ హరేత్। తల్లబ్ధం యద్వర్షాది తస్య హాని ర్భవతి। తస్మిన్ శుభగ్రహదృష్టేతు తదర్ధస్యైవ హాని ర్భవతి। లగ్నే యదా పాపసాధ్యా భవత స్తదా యే లగ్నోదితాంశసమపవర్తిసపేవ గ్రాహ్యాః। ఏతచ్చక్రోదయహరణమ్— అథ లగ్నస్యాయు ర్వర్షాణి। లగ్నేన యావన్తో నవాంశా భుక్తా స్తావన్తి। శేషం ద్వాదశభి స్సంగుణ్య శతద్వయేన విభజేత్। లబ్ధం మాసాః। త్రింశతా సంగుణ్య తేన విభజేత్। లబ్ధం దినాని। శేషం షష్ట్యా సంగుణ్య విభజేత్। ఘటికాః। తచ్ఛేషస్య తథాకరణే విఘటికా భవన్తి। మణిత్థాది మతేతు లగ్నేన యావన్తో రాశయో భుక్తా భవన్తి తావన్త్యేవ లగ్నాయు ర్వర్షాణి। లగ్నే భుక్త భాగాదికంతు లిప్తాః కృత్వా ద్వాదశభి స్సంగుణ్య ష్టాదశభి ర్లిప్తా శతై ౧౮౦౦ ర్విభజేత్। మాసా భవన్తి। శేషం త్రింశతా సంగుణ్య తై ర్విభజేత్। లబ్ధం దినాని। శేషం షష్ట్యా సంగుణ్య తైర్విభజేత్। లబ్ధం ఘటికాః। శేషస్య పునస్తథాకరణే విఘటికాః। సారావళ్యాదాదయస్తు లగ్నాంశాధిపతౌ బలవతి ప్రథమః ప్రకారః। లగ్నే బలవతితు ద్వితీయః ప్రకార ఇత్యాహుః... ఏవ మాగతః పిణ్డాయు ర్దాయః। ఏష మయ యవన మణిత్థ పరాశర విష్ణుగుప్త దేవస్వామి సిద్ధసేనాది సమ్మతః... అథ నిసర్గాయు ర్వర్షాణి। రవే ర్వింశతిః ౨౦। చన్ద్రస్యైకమ్ ౧। కుజస్య ద్వే ౨। బుధస్య నవ ౯। గురో రష్టాదశ ౧౮। శుక్రస్య వింశతిః ౨౦। శనేః పఞ్చాశత్ ౫౦। పిణ్డాయుర్వ దత్ర పరమోచ్చస్థితానామేవ. సర్వం కర్మ పిణ్డాయుర్వదేవ కార్యమ్... అథ జీవశర్మాయుర్వర్షాణి సపఞ్చాశ వర్షశతాత్మకస్య పరమాయుష స్సప్తమాంశ ఏకైకస్య గ్రహస్య పరమోచ్చస్థితస్య వర్షాదికం భవతి। వర్షాణి సప్తదశ ౧౭। మాసాః ౧। ద్వావింశతిర్దినాని ౨౨। ఘటికా అష్టౌ ౮। సర్వం కర్మ పూర్వవత్కార్యమ్... ఏతేషు చతుర్ణాయుస్యజాతస్య జన్మలగ్నబలం బహుసంఖ్యం భవతి తస్యాం శాయుర్దాయో వక్తవ్యః। యస్య రవిబలం తస్య పిణ్డాయుర్దాయః। యస్య చన్ద్రబలం తస్య నిసర్గాయుర్దాయః। త్రయాణాం బల సామ్యేతు అంశాయుర్లగ్నబలేన పిణ్డాయూ రవిబలేన నిసర్గాయు శ్చన్ద్రబలేనచ గుణయిత్వా సంయోజ్య బలత్రయయోగేన విభజేత్। ఇతి నీలకణ్ఠాదయః। శ్రీధరాదయస్తు సర్వేషాం త్రివిధమప్యాయు రానీయ లగ్నార్కచన్ద్రాణాం బలేన సంగుణ్య సంయోజ్య బలత్రయయోగేన విభజేత్, తత్ఫలం పరమాయు ర్భవతీత్యా

హః। లగ్నరవిచన్ద్రాణాం త్రయాణామపి బలతూన్యత్వే జీవశర్మాయుర్దాయః- ఏతేషా మాయుర్దాయానాం శ్రీపతినా దర్శితా గణితపద్ధతయః ప్రత్యేక మంశాయుర్దాయాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యాః। ఉదాహరణానిచ తత్రైవ-

ఆయుర్వేద- కథాదిః। ఉక్థ్యాః। (ఆయుష్- వేద) పు- అష్టాదశసు విద్యాస్థానేషు మధ్యే ఉపవేదాన్తర్గతోఽథర్వవేదోపాఙ్గభూతో విద్యావిశేషః। తత్పర్యాయః। వైద్యశాస్త్రం- ఏతదర్థకశబ్దాశ్చాత్ర త్రయస్కన్ధాః- హేతుస్కన్ధః లిఙ్గస్కన్ధః ఔషధస్కన్ధశ్చేతి- అస్యరోగ తత్కారణ రోగనివృత్తిసాధనజ్ఞానద్వారా రోగశాన్తిః ప్రయోజనమ్... అయం ప్రథమం బ్రహ్మణా శ్లోకశతసహస్రాత్మకోఽధ్యాయ సహస్రాత్మకః కృతః- బ్రహ్మ ఏనం దక్షప్రజాపతిమధ్యాపయామాస- సోఽశ్వినౌ దేవా- ... విన్ద్రమ్- స ఆత్రేయాదీన్ మునీన్- తేతు అగ్నివేశ భేల జాతుకర్ణ పరాశర హారీత క్షారపాణీన్- తే ప్రత్యేకం స్వనామాఙ్కితాని తన్త్రాణి చక్రుః- తత సుశ్రుత చరక ధన్వన్తరి భేల వాగ్భటాదయః ప్రత్యేకం సంహితాశ్చక్రురితి సంప్రదాయః- తాసు క్వచిదష్టౌ స్థానాని- సూత్రమ్, శారీరమ్, ఐన్ద్రియమ్, చికిత్సా, నిదానమ్, విమానః, కల్పః, సిద్ధిశ్చేతి- క్వచిత్ షట్- సూత్రమ్, శారీరమ్, నిదానమ్, చికిత్సా, కల్పః, ఉత్తరంచేతి- క్వచిత్ పఞ్చ... అస్యాష్టావఙ్గాని- కాయః, బాలః, గ్రహః, ఊర్ధ్వాఙ్గమ్, శల్యమ్, దంష్ట్రా, జరా, వృషః, ఇత్యేతద్విషయాణి- తత్ర కాయోఽఖిలధాతు సంపూర్ణం శరీరమ్- తద్విషయా కాయచికిత్సా నామ- బాలోఽసంపూర్ణ సకలధాతుః- తద్విషయం కౌమారభృత్యం నామ- గ్రహవిషయా భూతవిద్యానామ- జత్రూర్ధ్వాఙ్గం శరీరమూర్ధ్వాఙ్గమ్- తద్విషయం శాలాక్యంనామ- శల్యం శస్త్రమ్- తద్విషయం శల్యం నామ- దంష్ట్రా విషమ్- తద్విషయమగదతన్త్రమిత్యుచ్యతే- జరావిషయం రసాయనతన్త్రమిత్యుచ్యతే- వృషవిషయం వాజీకరణతన్త్రమిత్యుచ్యతే-

ఆయుర్వేదిక- (ఆయుర్వేద- ఠక్) త్రి- ఆయుర్వేదమధీతే యస్సః- ఆయుర్వేదే సాధుః-

ఆయుష్- ద్యుతాదిః- (ఇణ్- ఉసి) న- జీవితకాలః- చిరజీవనమ్— వ్యాకరణే సమాసే ఆయుశ్శబ్దాత్ పరస్య స్తోమశబ్దస్య సకారస్య షకారో భవతి- ఉ- ఆయుష్టోమః- ౮॥౩॥౮౩సూ. జ్యోతిరాయుషః స్తోమః... పురుషశబ్దాద్వ ఆయుశ్శబ్దాన్తాదన్తత్పురుషాత్ సమాసాన్తోఽచ్ ప్రత్యయః- ఉ. పురుషాయుషమ్... ద్విత్రిశబ్దాభ్యాం పరో య ఆయుశ్శబ్దస్తదన్తాద్ద్విగోస్సమాసాన్తోఽచ్ ప్రత్యయః- ఉ- ద్వ్యాయుషమ్- త్ర్యాయుషమ్- ౫॥౪॥౭౭ సూ- అచతుర విచతుర సుచతుర స్త్రీపుంస ధేన్వనడుహర్క్సామవాఙ్మనసాక్షిభ్రువ దారగవోర్వష్ఠీవ పదష్ఠీవ నక్తందివ రాత్రిందివాహర్దివ సరజస నిఃశ్రేయస పురుషాయుష ద్వ్యాయుష త్ర్యాయుషర్గ్యజుష జాతోక్ష మహోక్ష వృద్ధోక్షోపశున గోష్ఠశ్వాః— వైద్యశాస్త్రే ఆయుర్వర్ధకవస్తూని ఉక్తాని- ౧దానమ్- ౨శీలమ్- ౩దయా- ౪సత్యమ్- ౫బ్రహ్మచర్యమ్- ౬కృతజ్ఞత్వమ్- ౭మైత్రీ- రసాయనాన్యప్యాయుర్వర్ధకాని— మనుష్యాణాం గజానాంచ పరమమాయుః పఞ్చదినాధికం వింశత్యధికం శతం వర్షాణి- అశ్వానాం ద్వాత్రింశత్- ఉష్ట్రాణాం గర్దభానాంచ పఞ్చవింశతిః గవాం మహిషాణాంచ చతుర్వింశతిః- ఛాగగణస్య మృగాదీనాం షోడశ- శునక సింహ మార్జాలాదీనాంనఖినాం ద్వాదశ— అశ్వాదీనాం జాతానాంజ్యోతిషేణ పురుషవదాయుః ప్రమాణమానీయ త్రైరాశికం కర్తవ్యమ్- యది పఞ్చదినాధిక వింశత్యధిక వర్షశతాయుషః పురుషస్య ఇదమాయుస్తదా ద్వాత్రింశద్వర్షాయుషః కిం స్యాదితి- ఏవ మాగత మాయుః ప్రమాణం వాచ్యమ్— బ్రహ్మణ ఆయుస్స్వమానేన వర్షశతమ్- తత్ పరమిత్యుచ్యతే- తదర్ధం పరార్ధమితి వ్యవహ్రియతే— సాముద్రికేణ మనుష్యాణామాయుర్జ్ఞానం యథా- కనిష్ఠికామూలాత్తర్జనీం ప్రతిగతా రేఖా ఆయూరేఖా- సా తర్జనీం స్పృశతిచేచ్ఛతం వర్షాణ్యాయుః- తర్జనీ మధ్యమాన్తరం స్పృశతిచేద్దశతిర్వర్షాణి- మధ్యమాం స్పృశతిచేత్ షష్టిః- తతోఽనాచేదూనమాయుః.... లగ్నైకా రేఖా దృశ్యతేచేద్వింశతిర్వర్షాణ్యాయుః- ద్విరేఖాచేత్ చత్వారింశత్- తిస్రో రేఖాశ్చేత్ షష్టిః- చతస్రస్తతో బహ్వ్యోవా చేచ్ఛతం వర్షాణి- అపిచ, స్వరసత్వసంపత్తిః, నాసికాయా ఉన్నతత్వమ్, వృషణయోః ప్రలమ్బత్వమ్, నాభేః పార్శ్వాయతత్వమ్, హస్తాఙ్గులీనాందీర్ఘత్వమ్, దీర్ఘాఙ్గులి పర్వత్వమ్, కర్ణయో రోమశత్వమ్, పృష్ఠస్య యుగపదనేకత్వమ్, నిమేషస్య పఞ్చమాత్రత్వమ్, ఏతానిదీర్ఘాయుర్లక్షణాని- విపరీతాన్యల్పాయుర్లక్షణాని- వృషణయో రుద్బద్ధత్వం ఖరిణో రభ్యన్నతత్వం చాల్పాయుర్లక్షణమ్— గజశాస్త్రే గజస్యాయుర్జ్ఞానం యథా- భద్రగజస్య వింశత్యుత్తరశతం వర్షాణ్యాయుః- మన్ద్రస్యాశీతిః- మృగస్య చత్వారింశత్- సర్వలక్షణానాం సంపూర్ణత్వే సంపూర్ణమాయుః- యస్యకస్యాపి హీనత్వే హీనమ్- తత్ర హస్త్యల

గుణహీనత్వే దశవర్షహానిః। నేత్రయోర్గుణహీనత్వే ద్వింశతివర్షహానిః—జ్యోతిషే జాతకస్కన్ధే ఆయుస్త్రివిధమ్। అల్పం మధ్యం దీర్ఘఞ్చేతి। తత్ర ద్వాత్రింశతః పూర్వ మల్పాయుః। తత స్సప్తతేః పూర్వం మధ్యమాయుః। తతోఽర్ధ్వ మాయుః... ఆయుర్వర్షపరిగణనం సావనమానేన కర్త్తవ్యమ్... గ్రహేషు ఆయుష్కారకశ్శనిః...అష్టమభావాధిపతిః స్వక్షేత్రే స్థితశ్చేత్ దీర్ఘమాయుః। దశమభావాధిపతౌ స్వోచ్చ స్వక్షేత్ర మిత్రరాశిష్వన్యతమేషు స్థితే తథా-లగ్నాష్టమ దశమాధిపతికేన్ద్ర స్థితేష్వపి తథా। శనౌ బలవత్యపి తథా। శనౌ స్వక్షేత్ర మూలత్రికోణస్వోచ్చగతేషు విశేషతః। లగ్నాధిపతౌ కేన్ద్రస్థితే గురుశుక్రాభ్యాం యుక్తే దృష్టే వా తథా। పాపగ్రహాస్తృతీయషష్ఠైకాదశేషు, శుభగ్రహాః కేన్ద్ర త్రికోణేషు స్థితాయది లగ్నాధిపతౌ బలవతి చ తథా। త్రయాణాం గ్రహాణా ముచ్చస్థత్వే లగ్నే ఽష్టమాధిపతౌ సతి అష్టమే పాపగ్రహరహితేఽపి తథా। అష్టమే త్రయో గ్రహాస్స్వోచ్చ స్వక్షేత్ర మిత్రక్షేత్రాన్యతమస్థితాః లగ్నాధిపతిశ్చ బలవాన్యది తదా తథా। లగ్నాధిపతౌ బలహీనే గురౌ కేన్ద్ర త్రికోణాన్యతమస్థితే పాపగ్రహేషు షష్ఠాష్టమద్వాదశాన్యతమస్థితేషు మధ్యమాయుః। శుభగ్రహే కేన్ద్ర త్రికోణాన్యతమస్థితే శనౌ బలవతి పాపే షష్ఠాష్టమాన్యతమస్థేఽపి తథా। లగ్నే కేన్ద్రే త్రికోణేవా శుభపాపగ్రహయుక్తేఽపి మధ్యమాయుః। అష్టమాధిపతిః పాపగ్రహయుక్తో ద్వాదశే స్థితశ్చే దల్పాయుః। పాపగ్రహేషు షష్ఠాష్టమద్వాదశాన్యతమస్థితేషు లగ్నాధిపతౌ దుర్బలే తథా। అష్టమాధిపతౌ శనౌ వా పాపయుక్తే పాపదృష్టే ద్వాదశషష్ఠాన్యతమస్థితే వా తథా। పాపగ్రహేషు కేన్ద్రస్థితేషు శుభదృష్టిరహితే లగ్నాధిపే బలహీనే తథా। గురౌ శుక్రే బుధేవా కేన్ద్ర త్రికోణాన్యతమస్థే దీర్ఘమాయుః। ద్వితీయ తృతీయైకాదశాన్యతమస్థే మధ్యమమ్। శేషస్థితే ఽల్పమ్। చన్ద్రే లగ్నపఞ్చమసప్తమాష్టమ ద్వాదశాన్యతమస్థే అల్పమ్। శేషే స్థితే దీర్ఘం మధ్యం వా... లగ్నాష్టమాధిపత్యో శ్చరరాశిస్థితయో స్స్థిరద్విస్వభావస్థయోర్వా దీర్ఘమాయుః। చరస్థిరరాశిస్థయోః ద్విస్వభావస్థితయోర్వా మధ్యమమ్। చరద్విస్వభావస్థయోః స్థిరరాశిస్థయోర్వా అల్పమ్। ఏవం లగ్నచన్ద్రయోరపి ద్రష్టవ్యమ్। తథా లగ్నహోరయోరపి। త్రివిధానా మేషాం మధ్యే యత్ర ద్వయో స్సంవాదస్తద్గ్రాహ్యమ్। సంవాదాసంభవేతు లగ్నహోరాలగ్నాభ్యాం యదాగతం తద్గ్రాహ్యమ్। ఇతి జైమిని సూత్రోక్త ప్రకారః... అల్పాయుర్యోగజాతానా ముత్పన్నర్క్షతస్తృతీయ నక్షత్రదశాయాం మరణమ్। మధ్యమాయుర్యోగజాతానాం పఞ్చమనక్షత్రదశాయామ్। దీర్ఘాయుర్యోగజాతానాం సప్తమనక్షత్రదశాయామ్— పు. చన్ద్రవంశే పురూరవస ఊర్వశ్యాం జాతః పుత్రః। తస్య భార్యా రాహుదుహితా। తత్పుత్రాః, నహుషః, క్షత్రవృద్ధః, రజః, రభః, అనేనాశ్చేతి, పఞ్చ।

ఆయుష్కర్మన్। (ఆయుష్-కర్మన్)। న। ఆయుర్హేతు సుకృతమ్।

ఆయుష్కలా। (ఆయుష్-కలా) స్త్రీ। జ్యోతిషే జాతకస్కన్ధే అంశాయుర్దాయోపయుక్తా యుర్వర్షాద్యానయనాయ శ్రీపతినా లఘూపాయేన సాధితా లిప్తాః। తదానయనం యథా। స్ఫుటగ్రహస్య రాశ్యాదికం లిప్తీకృత్వా చతుర్వింశత్యా శతైర్విభజేత్-లబ్ధేన నాస్తి ప్రయోజనమ్। శేషమాయుష్కలా భవన్తి। ఉ. స్ఫుటగ్రహో రవిః ౧౦।౧౦।౩౮ లిప్తాః ౧౮౬౩౮। ఉక్తభాగహారలబ్ధ శేషమ్ ఆయుష్కలాః ౧౫౩౮। చన్ద్రః ౫।౧౯।౧౯ ఆయుష్కలాః ౫౫౯। కుజః ౫।౮।౫౧। ఆయుష్కలాః ౭౩౩౧। బుధః ౯।౭౫।౪౬ ఆయుష్కలాః ౯౪౬। గురుః ౧౦।౭౮।౪౬ ఆయుష్కలాః ౫౭౬। శుక్రః ౧౧।౭౬।౭౩। ఆయుష్కలాః ౭౧౮౩। శనిః ౮।౦।౭౫ ఆయుష్కలాః ౭౫। ఏవమానీతానా మాయుష్కలానాం సతి నిమిత్తే చక్రపాతహరణం కృత్వా తత్తద్గ్రహ స్వోచ్చగుణకం చేష్టాగుణకం చానీయ తయో రేక మన్యతరేణ గుణయిత్వా తమాత్రేయగుణేన గుణయిత్వా తేనాయుష్కలాగుణయిత్వా శతద్వయేన విభజేత్-లబ్ధం వర్షాణి। తచ్ఛేషాద్ద్వాదశగుణితా చ్ఛత ద్వయేన భాగహారే లబ్ధం మాసాః। తచ్ఛేషాత్ త్రింశద్గుణితాత్ తేనైవ భాగహారే లబ్ధం దినాని। తచ్ఛేషాత్ షష్టిగుణితాత్ తేనైవ భాగహారే లబ్ధం ఘటికాః। తచ్ఛేషా త్పునస్తథా కరణే విఘటికాః-తా న్యంశాయుర్దాయోపయుక్తాన్యాయుర్వర్షాదీని భవన్తి। లగ్నస్యాపి లిప్తీకృతస్య చతుర్వింశత్యా శతైర్విభాగే శేష మాయుష్కలా భవన్తి। ఉ. లగ్నమ్ ౬।౭౧।౩౫। అస్య లిప్తానాం చతుర్వింశత్యా శతైర్భాగహారే లబ్ధశేష మాయుష్కలాః ౯౫। పరంతు తతో లగ్నాద్వర్షాద్యానయనే కశ్చి ద్విశేషోఽస్తి। లగ్నరవిచన్ద్రాణాం మధ్యే లగ్నస్య బలాధిక్యే సతి లగ్నేన యావన్తో రాశయో భుక్తాస్తావన్తి వర్షాణి వర్త్తమానరాశిగతభాగాదేస్త్రైరాశికేనానీతాన్ మాసాదీంశ్చ లగ్నాయుష్కలాభిరానీతేషు వర్షాదిషు యోజయేత్।

ఆయుష్కామీయః। (ఆయుష్కామ-ఛ) త్రి। ఆయుష్కామేభ్యోహితమ్। వైద్యశాస్త్రే అష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం సూత్రస్థానే ప్రథమోఽధ్యాయః। తత్ర ప్ర

తిపాద్యాని- ఆయుర్వేదసంప్రదాయః- అష్టపదా
ని-దోషాః- ధాతవః- మలాః- రసాః- ద్రవ్యమ్-
వీర్యమ్-విపాకః-గుణాః-రోగారోగకారణాని- రోగః-
దేశః- కాలః- ఔషధమ్- చికిత్సాపాదాః- రోగస్య
సాధ్యాసాధ్యాది భేదాః- త్యాజ్యో రోగః- ఏషాం
సామాన్యేన స్వరూపాణి.

ఆయుష్కామేష్టి- స్త్రీ- ఇష్టివిశేషః సర్వాయుస్సిద్ధిః ఫ
లమ్- తేన దీర్ఘరోగిణో రోగ పరిహారః, అరోగ స్య
పమృత్యుపరిహారశ్చ భవతి- ఇయమిష్టి జ్యోగా
మయావీష్టిరిత్య ప్యుచ్యతే- తద్విధిః, (తై॥ సం॥
౨కా॥ 3 ప్ర॥ ౧౧ అను॥) యోజ్యోగామయావీ స్యాద్యో
వా కామయేత సర్వమాయు రియామితి తస్మా ఏ
తా మిష్టిం నిర్వపే దాగ్నేయ మష్టాకపాలగ్ం
సౌమ్యం చరుం వారుణం దశకపాలగ్ం సార
స్వతం చరు మాగ్నావైష్ణవ మేకాదశకపాల
మితి- అతః పఞ్చ హవీంషి ఆగ్నేయాదీని- త
త్రి పాత్ర సంపాదనకాలే ఖాదిరం పాత్రం
చతుష్కోణం ప్రయునక్తి, సౌవర్ణం కర్ణాభరణం కు
ణ్డలంచ- తస్య పరిమాణం పఞ్చపలాని- యద్వా య
జమానో యావత స్సంవత్సరాన్ భావినః ప్రాప్తు
మిచ్ఛతి తావత్సంఖ్యా బీజ పరిమితంవా-
ఆజ్యగ్రహణకాలే తూష్ణీం ఖాదిరే గృహీత్వాసాద
నకాలే ఉత్తరేణ ధ్రువాం ఖాదిరం సాదయిత్వా త
స్మిం స్తత్కర్ణాభరణం నిదధాతి- తత్ర ఆజ్యావేక్ష
ణ మన్త్రః- యన్నవ మైత్తన్నవనీత మభవ ద్యద
సర్ప త్తత్సర్పి రభవ ద్యదధ్రియత తద్ఘృత మ
భవదితి- ఉపహోమకాలే చత్వార ఉపహోమమ
న్త్రాః- తే క్రమేణ, అశ్వినోః ఇన్ద్రస్య మిత్రావ
రుణయోః విశ్వేషాందేవానామ్ఇత్యతః ప్రత్యేకం ప్రా
ణోసి తస్యతఇ ద్యూత్వా, దత్తాం యయోః దదాతు
యస్య దత్తాం యయోః దదతుయేషామ్ ఇత్యతః
ప్రాణోసి స్వాహా ఇతి ప్రత్యేకం పఠనీయాః- య
ఖాదిర ఆజ్యం తదగ్రే ణాహవనీయం పర్యాహృ
త్య తేన దక్షిణస్యాం వేదిశ్రోణ్యా మాసాదయతి- త
ద్యజమానో ఽవేక్షతే- ఘృతస్య ధారా మమృతస్య
పన్థా మిన్ద్రేణ దత్తాం ప్రయతాం మరుద్భిః। త
త్త్వా విష్ణుః పర్యపశ్యత్ తత్త్వేడా గవ్యైరయత్
ఇతి- అథాస్య బ్రహ్మా దక్షిణం హస్తం గృహ్ణాతి-
బ్రహ్మణ ఇతరఋత్విజో హస్త మన్వారభ్య యజ
మానం పర్యాహుః- తన్మన్త్రా గాయత్రాః క్ర
మేణ, పావమానేన బృహద్రథన్తరయోః ఇత్యతః
త్వాస్తోమేనఇతి, అగ్నే రిత్యతః త్వా మాత్రయేతిచ
ఉక్త్వా, గాయత్రస్య త్రిష్టుభః జగత్యై ఇత్యతః
వర్తన్యాఇ ద్యూత్వా, ఉపాం శోకక్రస్యఆగ్రయణ

స్య ఇత్యతః వీర్యేణ జీవన్త్వా సవి తోత్సృజతు జీ
వాతవే జీవనస్యాయై ఇతి పాఠ్యాః- అథ యజమా
న స్తస్మా త్కర్ణాభరణా న్నిష్పీడితం ఘృతం పిబతి-
ఇమ మగ్న ఆయుషే వర్చసే కృధి ప్రియగ్ం రేతో వ
రుణ సోమరాజన్। మాతే వాస్యా అదితే శర్మ య
చ్ఛ విశ్వే దేవా జరదష్టి ర్యథాఽసత్- ఇతి ప్రా
శ్నన్త మభిమన్త్రయతే- అథా స్యాధ్వర్యు ర్దక్షిణం
హస్తం గృహ్ణాతి, అగ్ని రాయుష్మాన్ సఽ వనస్పతిభి
రాయుష్మానితి, సోమ ఆయుష్మాన్ సఽ ఓషధీభి
రాయుష్మానితి, యజ్ఞ ఆయుష్మాన్ సఽ దక్షిణాభి
రాయుష్మాన్ ఇతి, బ్రహ్మాయుష్మ త్తద్బ్రాహ్మణై
రాయుష్మత్ ఇతి, దేవా ఆయుష్మన్త స్తేఽమృతే
నాయుష్మన్త ఇతి, పితర ఆయుష్మన్త స్తే స్వధ
యాయుష్మన్తఇతిచ, ప్రత్యేకం తేన త్వాయు షాయు
ష్మన్తం కరోమీతి వాక్యసహితై ర్మన్త్రైః ... అ
న్యా ప్యాయుష్కామేష్టి రస్తి- తద్విధిః, (తై॥సం
౨కా॥౨ప్ర॥3అను) అగ్నయ ఆయుష్మతే పురోడా
శ మష్టాకపాలం నిర్వపే ద్యః కామయేత సర్వ
మాయు రియా మితి ఇతి— అపరాఽ ప్యాయుష్కా
మేష్టి రస్తి- తత్ర ద్వే హవిషీ- ౧అగ్నయ ఆయు
ష్మతేష్టాకపాలః- ౨ఇన్ద్రాయ త్రాత్రే ఏకాదశక
కపాలః- తత్ర జీవాతుమన్తా వాజ్యభాగమన్త్రా- ప్ర
ధానహవిషో రుభయత్ర యాజ్యానన్తరమ్ ఆయు
ష్మానిత్యనుమన్త్రణమ్- పాహినో అగ్న ఏకయేతి,
అగ్నేత్వం పారయా నవ్యో అస్మానితిచ సంయా
జ్యే-

ఆయుష్టోమ. (ఆయుష్- స్తోమ) పు- యాగవిశేషః-

ఆయుష్మత్- (ఆయుస్- మతుప్) త్రి- చిరం జీవతి
య స్సః- తత్పర్యాయః- ౧జైవాతృక— నాట్య ప
రిభాషాయాం సారథిసారథికః ఆయుష్మచ్ఛబ్దేన ని
దేశ్యః—పు-ప్రహ్లాదస్య పుత్రేషు శ్రేష్ఠః— యాగ
దేవతాసు అగ్నివిశేషః-తస్యపురోఽనువాక్యా, (తై॥
సం॥౧కా॥3ప్ర॥ ౧౪అను) ఆయుష్టే విశ్వతో దధ
దయ మగ్ని ర్వరేణ్యః॥ పున స్తే ప్రాణ ఆయతిపరా
యక్ష్మగ్ం సువామితే ఇతి- యాజ్యాను, ఆయుర్దా
అగ్నే హవిషో జుషాణో ఘృతప్రతీకో ఘృతయోని రే
ధి। ఘృతం పీత్వా మధు చారు గవ్యం పితేవ పుత్ర
మభిరక్షతా దిమమ్ ఇతి— జ్యోతిష్ట రయోగేషు
సప్తవింశతౌ తృతీయః- తత్ర కార్యాణి- బీజావాపః-
వస్త్రబన్ధః- యుద్ధమ్- ఆరోగ్యకర్మ- వివాహః-వివా
దః.

ఆయుష్య- (ఆయుష్- యత్) త్రి- ఆయుషిసాధు- ఆ
యుష్కరమ్— న- చిరజీవితమ్— ఏనదర్థకశ
బ్దయోగే ఆశిషి షష్ఠీ వికల్పేన భవ

తః- ఉ- ఆయుష్యం చిరజీవితం వా కృష్ణాయ కృష్ణస్య వా భూయాత్- ప్రశ్న్- దేవదత్తస్యాయుష్య మస్తు- ౨॥౩॥౭౩సూ. చతుర్థీ చాశిష్యాయుష్య మద్ర భద్ర కుశల సుఖార్థ హితైః-

ఆయుష్యవర్గ- పు- జ్యోతిషే వివాహే కన్యావరయోర్విచారణీయో వర్గవిశేషః- కన్యానక్షత్ర మారభ్య వరనక్షత్ర పర్యన్తం గణయిత్వా తత్సంఖ్యాం సప్తభి ర్గుణయిత్వా అష్టావింశతిసంఖ్యయా విభజేత్- లబ్ధం త్యక్త్వా శేషం సంగృహ్ణీయాత్- ఏవం వరనక్షత్ర మారభ్య కన్యానక్షత్రపర్యన్తం గణయిత్వా తత్సంఖ్యాం సప్తభి ర్గుణయిత్వా అష్టావింశతిసంఖ్యయా హరేత్- తల్లబ్ధమపి పరిత్యజ్య శేషం గృహ్ణీయాత్- పురుషసంబన్ధి శేషం స్త్రీసంబన్ధి శేషా న్న్యూనం చేత్ దమ్పత్యో ర్మధ్యే ప్రథమం పుంసో మృతిః- అన్యథా స్త్రియా స్తథా- ఉభయో స్సామ్యే ఉభయో ర్యుగప న్మరణమ్-

ఆయూరేఖా- స్త్రీ- సాముద్రికే మనుష్యాణాం పాణితలే రేఖా విశేషః- కనిష్ఠామూలా దఙ్గుష్ఠతర్జన్యో రన్తరం ప్రతి గతా యా సా- తన్నిరూపణమాయుశ్శబ్దే ద్రష్టవ్యమ్-

ఆయోక్- ధా- ఆఙ్- యోక్- ఉ- ఆయోక్తా- ఆయోక్ష్యతే-

ఆయోగ- (ఆఙ్- యుజిర్- ఘఞ్) పు- వ్యాపారః- గన్ధమాల్యోపహారః- బోధః-

ఆయోగవ- అక్లీ- సంకీర్ణజాతి విశేషః- శూద్రా ద్వైశ్యస్త్రియాం జాతః- తస్య వృత్తి స్తక్షణమ్-

ఆయోజ్- ధా- ఆఙ్- యోజ్ ఉ- ఆయోజ్యతే-

ఆయోజయ్- ధా- ఆఙ్- యోజయ్- ఉ- ఆయోజయతి-

ఆయోజిత- (ఆఙ్- యోజి- క్త) త్రి- వ్యాపారితః-

ఆయోత్- ధా- ఆఙ్- యోత్- ఉ- ఆయోత్స్యతే-

ఆయోద్- ధా- ఆఙ్- యోద్- ఉ. ఆయోద్ధా.

ఆయోధ్- ధా- ఆఙ్- యోధ్- ఉ- ఆయోధ్యతే-

ఆయోధన- (ఆఙ్- యుధ- ల్యుట్) న- యుద్ధమ్- వధః-

ఆయోధయ్- ధా- ఆఙ్- యోధయ్- ఉ- ఆయోధయతి-

ఆయోయుక్- ధా- ఆఙ్- యోయుక్- ఉ- ఆయోయుక్తః-

ఆయోయుజ్- ధా- ఆఙ్- యోయుజ్- ఉ- ఆయోయుజీతి-

ఆయోయుజ్య- ధా- ఆఙ్- యోయుజ్య- ఉ. ఆయోయుజ్యతే-

ఆయోయుద్- ధా- ఆఙ్- యోయుద్- ఉ- ఆయోయుద్ధః.

ఆయోయుధ్- ధా- ఆఙ్- యోయుధ్- ఉ- ఆయోయుధీతి-

ఆయోయుధ్య- ధా- ఆఙ్- యోయుధ్య- ఉ- ఆయోయుధ్యతే-

ఆయ్య- వ్యాకరణే ఉణాది ప్రత్యయవిశేషః శుభ ద్రు దక్షు స్పృహి గృహి దుధాఞ్ ఏభ్యో భవతి- దుధాఞ్ ఇత్యస్య గ్వస్య ద్విత్వం సుక్చ భవతి. ఉ- శ్రవాయ్యః- దక్షాయ్యః- స్పృహయాయ్యః- గృహయాయ్యః- దధిషాయ్యః- ౩పా॥౯౬సూ- శ్రుదక్షి స్పృహి గృహిభ్య ఆయ్యః- ౯౭॥ దధిషాయ్యః-

ఆర్- వ్యాకరణే ఋవర్ణస్య స్థానే వృద్ధిశబ్దేన విహిత ఆదేశః- యద్యపి పాణినియే ఆకారమాత్రస్య వృద్ధిసంజ్ఞా విహితా, ౧॥౧॥౧సూ- వృద్ధి రాదైచ్ ఇతి- తథాఽపి ఋవర్ణస్థానే యదా భవతి తదా ఆకారో రేఫపర స్సన్నేవ భవతి- ౧॥౧॥౫౧సూ- ఉరణ్రపర ఇతి- యథా ఋషిశబ్ద స్యాదివృద్ధౌ ఆర్షమితి- తృణశబ్ద స్యాదివృద్ధౌ తార్ణ ఇతి- అతో రేఫసహితో ఽప్యాకారో వృద్ధి రిత్యుచ్యతే— ధా- ఋ- అస్య ణిలిటితి చ ప్రత్యయే రూపమ్- ఉ- ఆరకః... లిటి రూపమ్- ఉ- ఆర- ఆరతుః... ఆట్- అర్- ఉ- ఆరత్- ఆర్తి... ఆట్- ఋ. ఉ- ఆర్షత్... ఆట్- ఋణు- ఉ- ఆర్ణ- ఆర్తః... అర్తి అస్య అనిదార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాం చ రూపమ్- ఉ- ఆర్యతే-

ఆర- (ఆఙ్- ఋ- అచ్) పు- అఙ్గారకః. శనైశ్చరః. ఆరకూటః. (వేద) బలీవర్ద ప్రతోదనం. లోహమ్- లాహకీలః- గృహర (ద్వారాదిచక్రి) మిత్యన్యే- దూరమ్- — ఆరశబ్దే అన్త్యాత్పూర్వం ద్వితీయం వా ఉదాత్తమ్- ౩పా॥౧౩ఫిట్సూత్రమ్- కింబహూ రోదమ్పరబలీ వదోర్మష్ట్రిగ పురూరవసాంచ— వ్యాకరణే తద్ధిత ప్రత్యయస్య ఆరక్ ఇత్యస్య, ఉణాది ప్రత్యయస్య ఆరన్ ఇత్యస్య చ రూపమ్-

ఆరక్- వ్యాకరణే తద్ధిత ప్రత్యయవిశేషః- ఆరస్వరూపః- సచ గోధాశబ్దా త్తస్యాపత్యమిత్యర్థే ఽకర్తవ్య భవతి- ఉ- గౌధారః- ౪॥౧॥౧౩౦సూ- ఆరగుదీచామ్- అత్ర ఆకారోచ్చారణ సామర్థ్యా దన్యతోఽపి భవతి- ఉ- జాడారః- పాణ్డారః-

ఆరక- వ్యాకరణే తద్ధిత ప్రత్యయస్య ఆరకచ్ ఇత్యస్య రూపమ్-

ఆరకచ్- వ్యాకరణే తద్ధిత ప్రత్యయవిశేషః- ఆరకస్య రూపః- సచ శృఙ్గ బృన్ద శబ్దాభ్యాం మత్వర్థే భవతి- ఉ. శృఙ్గారకః- బృన్దారకః- ౫॥౨॥౧౨౨సూ- అస్మాయామేధా స్రజో విని రిత్యత్ర వా॥ శృఙ్గ బృన్దాభ్యా మారకచ్-

ఆరకూట- అర్ధర్చాదిః- అస్త్రీ- మిశ్రలోహవిశేషః- తత్పర్యాయాః- ఆర. కపిలోహ- పిత్తల- పీతలోహ- రీతి- రీతిః- రీరీ- సులోహ- సువర్ణక- (త్రిస్త్రీ ఇత్యపి)-- తద్విశేషః- రాజరీతిః- బ్రహ్మరీతిశ్చ- తద్వ్యస్తో రీతిశబ్దే ద్రష్టవ్యః-

ఆరక్త- త్రి- ఈషద్రక్తమ్-

ఆరక్తమాలా- స్త్రీ- జపా.
ఆరక్ష్- ధా- ఆఙ్- రక్ష్. ఉ. ఆరక్షతి. ఆరక్ష్యతే-
ఆరక్ష- (ఆఙ్- రక్ష- ఘఞ్) పు- రక్షణమ్- గజకుమ్భ యోః [illegible] దేశః- గజకుమ్భసన్ధిః- పురరక్షకః-
ఆరక్షయ్- ధా- ఆఙ్- రక్షయ్- ఉ- ఆరక్షయతి-
ఆరగ్వధ- పృషోదరాదిః- (ఆరాత్- రోగ- హన- అచ్) పు. తిక్తసన్తానాన్వగతో మహావృక్షవిశేషః- కర్ణికార సజాతీయః- ఆరగ్వధాదిగణే ప్రథమః... తత్పర్యాయాః- అపాలఙ్క- ఆరగ్వధ- అవఘాతక- ఆరగ్వధ- ఆరేవత- ఆరోగ్యశిమ్బి- ఆర్గ్వధ- కర్ణికార- కర్ణిన్- కర్ణివత్- కలిథ్యాత- కుణ్డలిన్- కుష్ఠసూదన- కృతమాల- చతురఙ్గుల- దీర్ఘఫల- నృపద్రుమ- ప్రగ్రహ- మహాకర్ణికార- రాజవృక్ష- రేవత- వ్యాధిఘాత- వ్యాధిఘ్న- శమ్పాక- శమ్యాక- సమ్పాక- సువర్ణక- సువర్ణద్రుమ- స్వర్ణ- స్వర్ణశేఫాలికా- స్వర్ణాఙ్గ- స్వర్ణాట- హేమపుష్పకా- కుష్ఠసూదన, రాజవృక్ష, వ్యాధిఘాతాద్యనేక శబ్దాశ్చ... ఆరగ్వధ పర్యాయా అస్మాదాతాః- ౧పా॥ ఆఖేట్యాః- పాటలా ఉ పాలక్యామ్బ సాగరార్ధానామ్... తద్గుణాః- మృదుత్వమ్- మధురత్వమ్- శీతత్వమ్- హృద్రోగ రక్తపిత్తోదావర్త శూల జ్వర కణ్డూ కుష్ఠ మేహ కఫవాత వాన్తిహరత్వమ్- మృదువిరేచనత్వంచ- తత్ఫలస్య- వాతలత్వమ్- గ్రాహిత్వమ్- తిక్తత్వమ్- పిత్తకఫహరత్వమ్- తన్మజ్జగుణాః- మధురత్వమ్- పాకే తిక్తత్వమ్- పిత్తవాత హరత్వమ్— ఆరగ్వధ శాఖా ణ్డులవాలికా పిష్టా నస్య ప్రయోగాభ్యాం గణ్డమాలాం హరతి:
ఆరగ్వధాది- త్రి- వైద్యశాస్త్రే గణవిశేషః- తదన్తర్గతాః, ఆరగ్వధః- ఇన్ద్రయవమ్- పాటలీ- కాకతిక్తా- నిమ్బః- గుడూచీ- మూర్వా- వికఙ్కతః- పాఠా- భూనిమ్బః- సైరేయకః- పటోలః- కరఞ్జద్వయమ్- సప్తపర్ణః- చిత్రకః- సుషవీ- మదనః- బాణా- ఘోణ్టా- ఇత్యేతే... తద్గుణాః- ఛర్దికుష్ఠ విషమజ్వర కఫకణ్డూ ప్రమేహ హరత్వమ్- దుష్టవ్రణ శోధనత్వంచ— పు. క్వాథవిశేషః- ఆరగ్వధః- పిప్పలీమూలమ్- ముస్తా- కటురోహిణీ- హరీతకీ- ఏభిః కృతః క్వాథః- వాతకఫజ్వరహరః, ఆమశూలహరః, రుచీ, దీపనః, పాచనశ్చ-
ఆరఘట్ట- పు- ఘటీయన్త్రమ్-
ఆరఙ్క్- ధా- ఆఙ్- రఙ్క్- ఉ. ఆరఙ్క్యతే- ఆరఙ్క్యతే-
ఆరఙ్కృత్య- (ఆరఙ్కృతి- యఞ్) అక్లీ- ఆరఙ్కృతేర్గోత్రాపత్యమ్-
ఆరచ్- ధా- ఆఙ్- రచ్- ఉ. ఆరచ్యతే-
ఆరచయ్- ధా- ఆఙ్- రచయ్- ఉ- ఆరచయతి-
ఆరజ్- ధా- ఆఙ్- రజ్- ఉ- ఆరజతి- ఆరజ్యతే-
ఆరఞ్జ్- ధా- ఆఙ్- రఞ్జ్- ఉ. ఆరజ్యతే-
ఆరఞ్జయ్- ధా- ఆఙ్- రఞ్జయ్- ఉ. ఆరఞ్జయతి-
ఆరట్- ధా- ఆఙ్- రట్- ఉ. ఆరటతి.
ఆరట్ట- (తికాదిః)- పు- తన్నామా కశ్చిత్— దేశవిశేషః- శతద్రుః, విపాశా, ఐరావతీ, చన్ద్రభాగా, వితస్తా, ఇతి పఞ్చ నద్యస్సిన్ధుషష్ఠా యత్ర హిమవతో బహిః ప్రవహన్తి, పీలువనానిచ బహుశం సన్తి, తే ఆరట్టానామ దేశాఇతి తల్లక్షణమ్- పురాకిలకాచన పతివ్రతా, తత్ర దస్యుభి రపహృతా, అధర్మతః పరిగృహీతా, తాన్ శశాప, ఏతద్దేశస్థాస్స్త్రియః కులటా భవిష్యన్తి, అత్రత్యానాం పుంసాం భాగినేయా దాయహరా భవిష్యన్తీతిచేతి భారతోక్తా గాథా-
ఆరట్టజ- పు. ఆరట్టదేశే జాతోఽశ్వః-
ఆరట్టాయని- (ఆరట్ట- ఫిఞ్) పు. ఆరట్టస్యాపత్యమ్-
ఆరట్టి- గారాదిః- (ఆరట్ట- ఇఞ్) అక్లీ- ఆరట్టస్యాపత్యమ్-
ఆరట్టీ- (ఆరట్టి- ఙీష్) స్త్రీ- ఆరట్టస్యాపత్యం స్త్రీ.
ఆరట్య- తికాదిః- (ఆఙ్- రట- యత్) పు- తన్నామా కశ్చిత్-
ఆరట్యాయని- (ఆరట్య- ఫిఞ్) పు- ఆరట్యస్యాపత్యమ్-
ఆరట్యాయనికాన్థకి- (హాస్తిదన్తాదిః) పు- ఆరట్యాయనిర్బ్రాన్థకిః-
ఆరణ్- ధా- ఆఙ్- రణ్- ఉ- ఆరణతి-
ఆరణి- పు- జలహస్తకః- జలస్యపరివర్తనమ్
ఆరణేయ- న- భారతే అరణ్యపర్వ వ్యాఖ్యానన్తరపర్వ ద్వావింశమ్-
ఆరణ్య- (అరణ్య- ణ) త్రి- అరణ్యజాత ఇత్యాదిః- అరణ్యకాదన్యః-
ఆరణ్యక- (అరణ్య- వుఞ్) త్రి- అరణ్యేజాత ఇత్యాదిః- పన్థాః, అధ్యాయః, న్యాయః, విహారః, మనుష్యః, హస్తీ, గోమయశ్చ— వేదే అధ్యాయవిశేషః- సర అరణ్యే పఠనీయః- యథా యజుషి, అరుణకేతుకమ్, స్వాధ్యాయబ్రాహ్మణమ్, పితృమేధ ఇత్యాదిః-
ఆరత- (ఆఙ్- రము- క్త) త్రి. విరతః. ప్రశాన్తః-
ఆరతి- (ఆఙ్- రము- క్తిన్) స్త్రీ- విరతిః- ఉత్కణ్ఠా-
ఆరద్వ- తికాదిః- పు. తన్నామా కశ్చిత్-
ఆరద్వాయని- (ఆరద్వ- ఫిఞ్) పు- ఆరద్వస్యాపత్యమ్.
ఆరన్- వ్యాకరణే ఉణాది ప్రత్యయవిశేషః- ఆరన్స్వరూపః- నతు అగి మదీ మద గడిభ్యో దుభృఞ్ కడి మృణా కము దీఙ్ ఇత్యేతేభ్యః, తుఙ్ కాస్థ సహ ఇత్యాదిభ్యశ్చ భవతి- తత్ర గడి ఇత్యస్య కదాదేశః-

కఠి మృణా ఇత్యాభ్యాం చిద్భవతి. కమ ఇత్యస్మాత్ కిద్భవతి. తస్యాత ఊకారశ్చ. శ్యా దుభృఞ్ అనయో ర్నుమ్చ. శ్యా ఇత్యస్యహ్రస్వశ్చ. దీఙ్ ఇత్యస్మా త్ప్రత్యయస్య నుడాగమశ్చ. తుష ఇత్యస్య గుణాభావశ్చ. ఉ. అఙ్గారః. మదారః. మన్దారః. కడారః శృఙ్గారః. భృఙ్గారః. కుమారః. తుషారః. కాసారః. సహారః. ఇత్యాది. ౩పా॥ ౧౩౪ సూ. అజ్రే దది మన్థి భ్య ఆరన్. ౧౩౫ గడేః కడచ. ౧౩౬ శృఙ్గారభృఙ్గారౌ. ౧౩౭ కఞ్జ మృజిభ్యాంచిత్. ౧౩౮ కమేః దుభోపధాయాః. ౧౩౯ తుషారాదయశ్చ. ౧౪౦ దీఙో నుట్చ.

ఆరనాళ. (అరనాల-అణ్) న. కాఞ్జికమ్. తదేవ ధాన్యామ్లమ్.

ఆరనాళతైలం న. వైద్యశాస్త్రే తైలవిశేషః. తస్య యోగో యథా. ఆరనాళ మాఢకపరిమితం, తైలం ప్రస్థపరిమితం, మస్తు ప్రస్థచతుష్టయపరిమితంచ సంయోజ్య, తత్ర కటురోహిణీ చన్దనమ్ దారుహరిద్రా ముస్తా మధుకమ్ రేణుకా కట్ఫలః హరిద్రా ఏతచ్చూర్ణాని ప్రత్యేకం కర్షమితాని నిక్షిపేత్. తత్తైలం పాచయేత్. తత్తైల మభ్యఙ్గే శస్తం చిరకాల జ్వరహరమ్. గర్భిణీనాంతు విశేషతః.

ఆరప్. ధా. ఆఙ్. రప్. ఉ. ఆరప్యతే.

ఆరబ్. ధా. ఆఙ్. రబ్. ఉ. ఆరబ్ధా.

ఆరబ్ధ. (ఆఙ్. రభ. క్త.) త్రి. ఉపక్రాన్తమ్— ఆరబ్ధకార్యం నామ పుణ్యభేదః పాపభేదశ్చ. తయోర్బ్రహ్మవిద్యయా నాశో నభవతి కిం త్వనారబ్ధకార్యయోరేవ త్యనారబ్ధకార్యాధికరణే నిర్ణీతమ్.

ఆరభ్. ధా. ఆఙ్. రభ్. ఉ. ఆరభతే.

ఆరభట. పు. శూరః. యోధః— సంగీతశాస్త్రే నాట్యవిశేషః. తస్య ప్రవిచారస్సాత్త్వతవత్. పృష్ఠతోఽతిభారవతః ఫలకస్య భ్రమణమ్. స్కన్ధే వతుసివాశస్త్రమ్. శస్త్రే స్యాద్వేష్టనంచ విశేషః.

ఆరభటీ. స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే నాట్యే వృత్తివిశేషః. తత్పర్యాయాః. ఆర్భటీ. ఆరభట్య. ఆర్బట్య. అత్యుద్ధతార్థసందర్భా వృత్తి రారభటీతి విద్యానాథాద్యుక్తం లక్షణమ్. మాయేన్ద్రజాల యుద్ధక్రోధాదిచేష్టోపలక్షితా వృత్తి రారభటీతి దశరూపకాద్యుక్తం లక్షణమ్. తస్యాశ్చత్వార్యఙ్గాని. సఙ్క్షిప్తిః, సమ్ఫేటః, వస్తూత్థాపనమ్, అవపాతశ్చేతి. మృద్వస్తు దలచర్మాది ద్రవ్యయోగేన వస్తూత్థాపనం సఙ్క్షిప్తిః. పూర్వనాయకావస్థా నివృత్త్యా అవస్థాన్తరపరిగ్రహ ఇతి కేచిత్. క్రుద్ధసంరబ్ధయో ర్ద్వయో స్సమాఘాత స్సమ్ఫేటః. మాయాద్యుత్థాపితం వస్తు వస్తూత్థాపనమ్. నిష్క్రమణ ప్రవేశభయవిద్రవాయత్రత త్రావపాతః. రౌద్ర బీభత్సయో రసయోరత్యుద్ధతత్వా త్తయో రారభటీ ప్రయోక్తవ్యా. ఉ. ఖడ్గాఘాతనికృత్త గాత్రవిగలన్నిష్ఠ్యూత రక్తచ్ఛటా, జ్వాలై రుద్భటకర్త్రిఘట్టనభవ స్ఫారస్ఫులిఙ్గోత్కరైః। స్త్యానాసృక్ప్లుతాస్థిఖణ్డవికట వ్యాలోలజిహ్వా లాఙ్గరక్తైః, రుచ్ఛృఙ్గోచ్ఛలమగ్నగణ్డస్థలైః క్రోధాగ్నౌ రణ యోధనే. అత్ర ఖడ్గాదిక ప్రోల్లాసాది సూచితో రౌద్రః, గర్త మాంసాది సూచితో బీభత్సశ్చ పరస్పరం ప్రధానోపసర్జనభావాపన్నౌ పరుషవర్ణవికటబన్ధేన ప్రతిపాద్యేతే— ప్రాగేష్యత్యర్థే నాతిమృదుశబ్దసందర్భా మధ్యమారభటీ త్యుచ్యతే. అతిప్రౌఢయో రతి రౌద్రబీభత్సయో రీజున్నత్యనుసందర్భస్య దోషాపాదకత్వాత్. ఉ. మాంస కీకస సంకీర్ణాః, ప్రసరద్రుధిరాపగాః। వసా కర్దమితా యుద్ధ, భూమ్యోఽస్థి సుధయైః కృతాః.

ఆరభట్యా. (ఆరభట. ష్యఙ్) అపు. ఆరభటీ.

ఆరమ్. ధా. ఆఙ్. రమ్. ఉ. ఆరమతి. ఆరమ్యతే.

ఆరమయ్. ధా. ఆఙ్. రమయ్. ఉ. ఆరమయతి.

ఆరమ్భణ. న. ఆలమ్భనమ్.

ఆరమ్భ్. ధా. ఆఙ్. రమ్భ్. ఉ. ఆరమ్భి. ఆరమ్భ్యతే.

ఆరమ్భ. (ఆఙ్. రభ. ఘఞ్) పు. ఉపక్రమః. తత్పర్యాయాః. అభ్యాదాన. ఆరమ్భణ. ఉద్ఘాత. ఉపక్రమ. ప్రస్తావనా. ఆముఖ— త్వరా. ఉద్యమః. వధః. గర్వః. కర్మ. ఉత్పాదనమ్— నాట్యశాస్త్రే కార్యావస్థావిశేషః. ఇద మహం సంపాదయామీ త్యధ్యవసాయమాత్ర మారమ్భ ఇతి తల్లక్షణమ్. కాలాతిమత్త్వలక్షణాధిక ప్రకర్ష ఇతి కేచిత్. ముఖ్యఫ లోద్యోగమాత్రమి త్యన్యే. యథా రత్నావళ్యాం, ప్రారమ్భేఽస్మి న్స్వామినో వృద్ధిహేతౌ, దైవే నేత్థం దత్తహస్తావలమ్బే ఇత్యాదినా, సచివాయత్త సిద్ధే ర్వత్సరాజస్య కార్యారమ్భ యౌగన్ధరాయణముఖేన దర్శితః... ఆరమ్భబీజయో స్సంబన్ధో ముఖం నామ సన్ధిః.

ఆరమ్భణ. అనుప్రవచనాదిః. (ఆఙ్. రభ. ల్యుట్) న. ఆరమ్భః.

ఆరమ్భణాధికరణ. న. ఉత్తరమీమాంసాయాం ద్వితీయేఽధ్యాయే ప్రథమపాదే షష్ఠమధికరణమ్. తత్పర్యాయః. తదనన్యత్వాధికరణ. తత్ర సూత్రాణి. తదనన్యత్వ మారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. భావే చోపలబ్ధేః. సత్త్వాచ్చావరస్య. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తే శ్శబ్దాన్తరాచ్చ. పటవచ్చ. యథాచ ప్రాణాదిః— భోక్త్రాపత్త్యధికరణే భేదాభేదా వుక్తౌ. తౌ కిం తాత్త్వికౌ, ఉత వ్యావహారికౌ ఇతి సంశయః. తాత్త్వికావేవ. సముద్రా-

దాః తరఙ్గాదిరూపేణ భేదస్య సముద్రాదిరూపేణా
భేదస్యచ దృష్టత్వేన తయో ర్విరోధాభావాదితి
...ర్వః పక్షః... న తావత్ప్రథమః- నేహ నానాఽస్తి కిం
చనేతి శ్రుతివిరోధాత్- పరస్య రూపమదాత్మనో
రుభయో రేకత్రాసంభవాచ్చ- నహ్యేకస్మిం శ్చిద్ధ
మని ద్వ్యత్వం సంభవతి- న చాకారభేదాద్భేదఇతి వ
క్తుం శక్యమ్- అద్వైతే వస్తున్యాకారభేదాసంభవా
త్- సముద్రాదావాకారౌ దృష్టత్వే నాభ్యుపగమ్యేతే-
నహి దృష్టే అనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్. నను
బ్రహ్మణోఽపి బ్రహ్మాకారజగదాకారౌ దృష్టావితి
చేన్న- కార్యస్య కారణావ్యతిరేకేణ కారణమాత్రస్య
బ్రహ్మణో వస్తుత్వాత్- తథాచ శ్రుతి ర్మృత్తికాది
దృష్టాన్తైః కారణస్యైవ సత్యత్వం ప్రతిపాదయ
తి- యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాదినా- తస్మా
ద్వ్యావహారికౌ భేదాభేదావితి రాద్ధాన్తః.. సూ
త్రార్థస్తు- తదనన్యత్వమ్- కార్యస్య జగతః కార
ణాద్బ్రహ్మణః పరమార్థతోఽనన్యత్వమ్- తద్వ్యతి
రేకేణాభావః- కుతః- ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః- ఆరమ్భ
ణశబ్ద స్తావత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞా
య దృష్టాన్తాపేక్షాయా ముచ్యతే- యథాసోమ్యై
కేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యా
ద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యే
వ సత్యమితి- అస్యార్థః- ఏకేన మృత్పిణ్డేన పరమా
ర్థతో మృదాత్మనా విజ్ఞాతేన సర్వం మృణ్మయం
ఘటశరావోదఞ్చనాదికం, నామధేయంచ, వాచార
మ్భణం వాచాకేవల మస్తీ త్యారభ్యతే- వికారనామ
ధేయమాత్రం హ్యేత దనృతం, మృత్తికేత్యేవ సత్య
మితి- ఆదిశబ్దా దైతదాత్మ్య మిదం సర్వం, తత్స
త్యం, స ఆత్మా, తత్త్వమసి, ఇదం సర్వం యదయ
మాత్మా, బ్రహ్మైవేదం సర్వం, నేహ నానాస్తి కించన,
ఇత్యాదీని గృహ్యన్తే- తేభ్యః... భావే చోపలబ్ధేః
భావే కారణస్య భావ ఏవ కార్య స్యోపలబ్ధేశ్చ... స
త్త్వాచ్చాపరస్య- అపరస్యాపరకాలీనస్య ప్రా
గుత్పత్తేః కారణాత్మనైవ కారణే సత్త్వాచ్చ... అ
సద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న- అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ
దితి, అసదేవేదమగ్ర ఆసీదితిచ అసద్వ్యపదేశాత్
ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వమితిచేన్న... ధర్మా
న్తరేణ వాక్యశేషాత్- ధర్మాన్తరేణ వ్యాకృతనామరూ
పత్వాదన్యేన అవ్యాకృతనామరూపత్వేన ధర్మేణ అస
ద్వ్యపదేశః- న త్వత్యన్తాసత్త్వాభిప్రాయేణ- తదా
త్మానం స్వయ మకురుతేతి తత్సదాసీ దితిచ వాక్య
శేషాత్... యుక్తే శ్శబ్దాన్తరాచ్చ- యుక్తేః- ప్రాగు
త్పత్తేః కార్యాసత్త్వే దధిఘటరుచకాద్యర్థిభిః
ప్రతినియతానాం క్షీరమృత్తికాసువర్ణాదీనా ము

పాదానం, ఘట ఉత్పద్యత ఇతి ఘటస్యోత్పత్తిక
ర్తృత్వంచ నోపపద్యత ఇత్యాదేః- శబ్దాన్తరాచ్చ-
అసద్వ్యపదేశిన శ్శబ్దా దన్యస్య సద్వ్యపదేశినస్సదే
వ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దిత్యస్య శ్శబ్దాన్తరస్య స
త్త్వాచ్చ... పటవచ్చ- యథా సంవేష్టితః పటో న
వ్యక్తం గృహ్యతే- ప్రసారితస్తు గృహ్యతే- తద్వత్...
యథాచ ప్రాణాదిః- యథాచ లోకే ప్రాణాపానాది
షు ప్రాణభేదేషు ప్రాణాయామేన నిరుద్ధేషు నాకుఞ్చ
నప్రసారణాదికం నిర్వర్త్యతే, పునః ప్రవృత్తేషు ని
ర్వర్త్యతే- నచ ప్రాణభేదానాం ప్రాణా దన్యత్వమ్-
ఏవం కార్యస్య కారణా దనన్యత్వమితి- ఇతి శఙ్క
రమతే—కిం బ్రహ్మకార్యం జగ ద్బ్రహ్మణోఽన్య
దుతానన్యదితి సంశయః- అన్యదితి పూర్వః పక్షః-
తథోపలబ్ధేః- నహి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కారణా
త్కార్యస్యానన్యత్వే కథంచిద వ్యుపపద్యన్తే- కార
కవ్యాపార వైయర్థ్యం చానన్యత్వే- అతో వస్తువి
రోధా దనన్యత్వశ్రుతయో లక్షణయా నేయా ఇతి...
రాద్ధాన్తస్తు- వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం
మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమే
వాద్వితీయమ్, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, త
త్తేజోఽసృజత, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆ
త్మా, తత్త్వమసి శ్వేతకేతో, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జ
లానితి, తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్, త న్నామ
రూపాభ్యాం వ్యాక్రియత ఇత్యాది శ్రుతిశతసిద్ధం, కా
ర్యస్య జగతః కారణా ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమ్- న
చాత్ర వస్తువిరోధగన్ధః- కారణభూత మృదాదిద్ర
వ్యస్యైవ పృథుబుధ్నోదరా ద్యవస్థాన్తరాపత్త్యాబు
ద్ధిశబ్దాన్తరాదయో వ్యుపపద్యన్తే తత ఏవ కారకవ్యా
పారార్థవత్త్వంచ- ఏవం కారణస్యైవ కార్యావ
స్థారూపమపి ప్రత్యభిజ్ఞాయమాన స్యావస్థాన్తరాప
త్త్యైవ సర్వే ష్వాపపన్నే ష్వనుపలబ్ధ ద్రవ్యాన్తర
కల్పనా న సంభవతి- తస్మా ద్బ్రహ్మకార్యం జగ ద్బ్ర
హ్మణోఽనన్యదేవ... సూత్రార్థస్తు- తదనన్యత్వ
మ్, తస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం కార్యస్య జగతః,
ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యో వాక్యేభ్య స్తదుపపాదయద్భ్య ఉ
పపద్యతే- వాచారమ్భణమితి శబ్ద ఆది ర్యేషాం పూ
ర్వోక్తానాం వాక్యానాం తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని- తా
ని హ్యనన్యత్వ ముపపాదయన్తి... భావే చోపలబ్ధేః-
ఘటాదికార్య భావేచ తదేవేదం మృద్ద్రవ్య మిత్థమ
వస్థితమితి కారణ స్యోపలబ్ధేశ్చ కారణా దనన్యత్వం
కార్యస్య- యథా దేవదత్తస్య బాలత్వయువత్వాద్యవ
స్థావిశిష్టస్యానన్యత్వమ్... సత్త్వాచ్చాపరస్య- అ
పరస్య కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చ కారణా దనన్య
త్వం కార్యస్య- సర్వమిదం ఘటశరావాది కార్యం పూ

ర్వాఙ్నిష్ఠా మృదేవాసీదితి కారణే కార్య ముపలభ్యతే. ఘటశరావాది సంస్థాన సంస్థిత మేవ మృద్ద్రవ్యం పూర్వకాలే పిణ్డాకార ముపలబ్ధ మిత్యర్థః... అసద్వ్యపదేశా న్నేతిచేన్న. అసదే వేద మగ్ర ఆసీత్, ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చ నాసీ దిత్యాదిషు కారణావస్థాయాం కార్య స్యాసత్త్వవ్యపదేశా త్కారణే కార్యం సదిత్యేత న్నోపపద్యత ఇతిచేత్, తన్న... ధర్మాన్తరేణ. సదితివ్యపదేశ హేతుభూత నామరూపావస్థావిరోధి సూక్ష్మావస్థాఖ్య ధర్మాన్తరేణ యోగా దసదితి వ్యపదిశ్యతే. కథ మిద మవగమ్యతే... వాక్యశేషా ద్యుక్తే శ్శబ్దాన్తరాచ్చ. త దసదేవ సన్మనో కురుత స్యామితీతి అసదితివ్యపదిష్టస్యైవ మనస్కార ప్రతిపాదనేన అసద్వ్యపదేశో ధర్మాన్తరయోగ నిమిత్త ఇత్యవగమ్యతే. యుక్తిశ్చ ధర్మాన్తరయోగమే వాసద్వ్యపదేశహేతు మవగమయతి. ఘటోస్తి ఘటో నాస్తీతి సదసద్వ్యపదేశయోః ఘటత్వ కపాలత్వయోః పరస్పరవిరోధి ధర్మయోరేవ హేతుత్వ సిద్ధ తదతిరిక్తా నుపలబ్ధ ముచ్ఛత్వస్య హేతుత్వకల్పనా ఽనుపపత్తేః. శబ్దాన్తరంచ తదాన ప్రకరణస్థం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి అసచ్ఛబ్దం ధర్మాన్తరయోగనిమిత్త మవగమయతి... పటవచ్చ. యథా తన్తవ ఏవ వ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పట ఇతి నామరూపకార్యాన్తరం భజన్తే, తద్వ ద్బ్రహ్మాపీతి... యథాచ ప్రాణాదిః. యథాచ వాయు రేక ఏవ శరీరవృత్తివిశేషం భజమానః ప్రాణాపానాది నామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే, తద్వ ద్బ్రహ్మాపీతి తదనన్యత్వం జగతస్సిద్ధమ్. ఇతి రామానుజమతే— జగత్సృష్ట్యాదికం కిం విష్ణువ్యతిరిక్త స్వతన్త్రసాధనాపేక్షం నవేతి సందేహః, విప్రతిపన్నా సృష్టిః, కర్తృవ్యతిరిక్త స్వతన్త్రసాధనసాపేక్షా, సృష్టిత్వాత్, ఘటసృష్టివత్. ఘటసృష్టౌ హి మృదాదీని స్వతన్త్రసాధనాని. తానివినా సృష్ట్యనుపపత్తేః. తద్వ దిదమపి స్వతన్త్రసాధనాపేక్షమ్. తస్మాన్న విష్ణోర్జగజ్జన్మాదికారణత్వేన సర్వగుణపూర్ణత్వసిద్ధిః. ఇతి పూర్వః పక్షః... యద్యపి ఘటాదిసృష్టి స్స్వతన్త్రబహుసాధనాపేక్షా దృష్టా, తథాపి నతద్దృష్టాన్తేన బ్రహ్మణో జగత్సృష్టి స్తథా కల్ప్యా. కిఙ్స్విదాసీ దధిష్ఠాన మారమ్భణం కతమత్స్విత్ కథాఽఽసీదితి అధిష్ఠానాద్యుక్తే రాక్షేపాత్. తస్యచ విపర్యయే పర్యవసానాత్. పరతన్త్రాణ్యపేక్షేత స్వతన్త్రః కి మపేక్షతే. సాధనానాం సాధనత్వం యతః కిం తస్య సాధనై రిత్యాది యుక్తిసద్భావాచ్చ. పూర్వోక్తానుమానంతు శ్రుతివిరోధా దప్రమాణమేవేతి రాద్ధాన్తః... సూత్రార్థస్తు, ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః. ఆరభ్యతే అనేనే త్యారమ్భణమ్. సాధనమ్. తచ్ఛబ్దాదిభ్యః కింస్విదాసీ దధిష్ఠాన మారమ్భణ మిత్యాది శ్శబ్దః. తత్రాపి హి న ప్రశ్నః. కింస్విదాసీదితి. పరిహారాసక్తేః. కిం త్వాక్షేప ఏవ. తస్య విపర్యయేపర్యవసానమితి భావః. ఆదిశబ్దా త్సాధనానాం సాధనత్వ మిత్యాదియుక్తిసద్భావః... భావే చోపలబ్ధేః. స్వతన్త్రసాధనాన్తరసద్భావే వేదాదిప్రమాణై రుపలభ్యేత. అతో నాస్తీత్యర్థః... సత్త్వాచ్చాపరస్య. అపరస్య తదధీనస్యైవ సాధనస్య సత్త్వాత్. కాలతస్సీ త్పురుషతస్సీ త్తద్యదాస్త తదధీన మాసీత్, అథ హ్యేక ఏవ పరమతస్సీద్యస్యైతదాసీ న్నహ్యేత దాసీత్ ఇతి కాషాయణశ్రుతేః..., అసద్వ్యపదేశా న్నేతిచేన్న-నాసదాసీ న్నో సదాసీదితి సర్వస్యాసత్త్వవ్యపదేశాత్ సాధనాన్తరం స్వరూపత ఏవ నేతిచేన్న... ధర్మాన్తరేణ. సాధనానా మవ్యక్తత్వ పరతన్త్రత్వాత్మకత్వ వికృతత్వరూపవినాశాది ధర్మాన్తరాపేక్షయా సత్త్వస్య వ్యపదిష్టత్వాత్... వాక్యశేషాత్. తదు ఆసీదితి వాక్యశేషాత్... యుక్తే శ్శబ్దాన్తరాచ్చ. సాధనానాం సాధనత్వం య దాత్మాధీన మిష్యతే। తదా సాధనసంపత్తే రైశ్వర్యద్యోతికా భవే దిత్యాదే స్సాధనాన్తరేణ సృష్టే ర్యుక్తత్వాచ్చ. అద్భ్యస్సంభూత ఇత్యాది సాధనాన్తర సద్భావ ప్రతిపాదక శబ్దాన్తరసద్భావాచ్చ... పట వచ్చ. సాధనాన్తరేణ పటాది సృష్టి ర్హి దృష్టా... యథాచ ప్రాణాదిః. యథాచ శరీరస్థ్రియ ప్రాణాదిః, యః ప్రాణే తిష్ఠ న్నిత్యాదినా భగవదనుప్రవిష్టత్వా న్నస్వతన్త్రం సాధనమ్. ప్రకృతిం పురుషంచైవ ప్రవిశ్య పురుషోత్తమః। క్షోభయామాస భగవాన్ సృష్ట్యర్థం జగతో విభురితి కౌర్మే. ఇతి మధ్వమతే.

ఆరమ్భణీయా. (ఆరమ్భణ. భ. టాప్) స్త్రీ. ఇష్టివిశేషః. సచ దర్శపూర్ణమాస యాగారమ్భే కర్తవ్యః. తత్పర్యాయః. ఆరమ్భేష్టి. తదర్థకశబ్దశ్చ. ఆగ్నావైష్ణవ మేకాదశకపాలం నిర్వపే ద్దర్శపూర్ణమాసా వారప్స్యమాన ఇతి తద్విధిః— తద్విషయాణి పూర్వమీమాంసాయా మధికరణాని యథా. నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ఏకాదశ మధికరణమ్. కి మియ మిష్టిః ప్రయోగభేదా దావర్తనీయా నవేతి సందేహః. ఆవర్తనీయా. తదఙ్గత్వాత్. ప్రయాజాదివదితి పూర్వః పక్షః ... అధ్యవసాయరూప స్యారమ్భస్యైకత్వాత్ తచ్చేషత్వేన సకృదేవ కరణీయా. యథా ఆధానం సర్వక్రతుసాధారణత్వా త్సకృదేవ కర్తవ్యమ్, తద్వత్. ఇతివృత్తికారమతే ... దర్శపూర్ణమాసయో రన్వాధానస్య ప్రథమపదార్థత్వేన ఆరమ్భరూపత్వా త్తత్ప్రయుక్తేయమి

ష్టిరన్వాధానాఙ్గమ్. తథా సతి ప్రయోగఫలేనైవ ఫలవతీ స్యాత్. కర్తృసంస్కారపక్షే తు పృథక్ఫలం కల్ప్యేత. తస్మాత్ ప్రతిప్రయోగమన్వాధానవత్ తదఙ్గభూతేయమిష్టిరావర్తనీయేతి పూర్వపక్షః ... ఆరమ్భో నామ పురుషస్య ప్రథమప్రవృత్తిః. న త్వన్వాధానపదార్థః. అతో నాన్వాధానాఙ్గమ్. ఆరప్స్యమానో నిర్వపేదితి పురుషసంయోగాత్ తత్సంస్కారోఽయమ్. న చ ఫలకల్పనాప్రసఙ్గః. కృతారమ్భస్య పురుషస్య ప్రయోగప్రగృహీతత్వేన పృథక్ఫలాకాఙ్క్షాయా అభావాత్. నన్వేవమపి తత్తత్ప్రయోగమారప్స్యమానస్య సంస్కారతయా ఽఽవృత్తిః స్యాత్. నైవమ్. ప్రయోగమారప్స్యమాన ఇత్యశ్రుతత్వాత్. దర్శపూర్ణమాసావారప్స్యమాన ఇతి హి శ్రూయతే. తయోశ్చైక ఏవారమ్భః. తస్మాన్నావృత్తిః— దశమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ద్వితీయమధికరణం యథా. సేయమారమ్భణీయేష్టిః సోమాఙ్గభూతదీక్షణీయాదిషు దర్శపూర్ణమాసేష్టివికృతిషు కర్తవ్యా న వేతి సందేహః. చోదకప్రాప్తాయాస్తస్యా లోపకారణాభావాత్ కర్తవ్యేతి పూర్వపక్షః ... కిమారమ్భణీయా క్రియమాణా సతీ సోమయాగమారప్స్యమానస్య సంస్కారః స్యాత్, కిం వా దీక్షణీయామారప్స్యమానస్య. నాద్యః. సోమయాగవికృతిత్వాభావేన సోమయాగమారప్స్యమానస్యాచోదనే నారమ్భణీయాయా అప్రాప్తేః. న ద్వితీయః. అఙ్గానాం దీక్షణీయాదీనాం పృథగారమ్భాసంభవాత్. నను దీక్షణీయాయాం పృథక్ప్రక్రమయితృత్వాత్ తన్త్రేణ పృథగారమ్భో విహిత ఇతి చేన్నైవమ్. అస్యారమ్భస్య పురుషసంస్కారార్థేష్టిం ప్రత్యప్రయోజకత్వాత్. అన్యథా తతః ప్రాగనుష్ఠితానామృత్విగ్వరణాదీనామసంస్కృతపురుషానుష్ఠానం ప్రసజ్యేత. తస్మాదారమ్భాఖ్యద్వారలోపాదారమ్భణీయా లుప్యత ఇతి రాద్ధాన్తః— తత్రైవ తృతీయమధికరణం యథా. అనుమత్యై పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదిత్యాదినా రాజసూయే దర్శపూర్ణమాసవికృతయో బహ్వ్యోఽభిహితాః. తాస్వారమ్భణీయాఽస్తి న వేతి సందేహః. దీక్షణీయాయామివ దనుమత్యాదీనామన్యాఙ్గత్వాభావాత్ సోమయాగవత్స్వాతన్త్ర్యాత్ సామాన్యాఙ్గత్వేన తద్ద్వారేణారమ్భణీయాఽస్తీతి పూర్వపక్షః ... యద్యప్యఙ్గభూతా అనుమత్యాదయః, తథాప్యేకైకస్యా ఇష్టేః పృథగారమ్భో నాస్తి. అన్యథా దర్శపూర్ణమాసేష్టౌ ప్రధానే ప్రవృత్త ఆరమ్భణీయాయాః షట్కృత్వోఽనుష్ఠానం ప్రసజ్యేత. అతోఽఙ్గీక్రియతే ప్రధానానామాగ్నేయాదీనాం సఙ్ఘస్య దర్శపూర్ణమాసేష్టిత్వాత్ తత్సఙ్ఘస్యైవారమ్భ ఇతి. అత్రాపీష్టిపశుసోమద్రవ్యహోమరూపాణామనేకేషాం ప్రధానానాం సఙ్ఘస్య రాజసూయత్వాత్ తత్సఙ్ఘస్యైవోపక్రమః కార్యః. న చాసౌ సఙ్ఘో దర్శపూర్ణమాసవికృతిః. యేన తత్రారమ్భణీయా క్రియేత. అస్తి చాత్రాపర స్సర్వారమ్భకో యాగః. అగ్నిష్టోమమగ్రే జ్యోతిష్టోమమావహతీతి జ్యోతిష్టోమావాన్తరసంస్థాభేదరూపస్యాగ్నిష్టోమస్యామ్నానాత్. తస్మాదనుమత్యాదీష్ట్యారమ్భద్వారలోపాదారమ్భణీయా నాస్తీతి రాద్ధాన్తః— తత్రైవ చతుర్థాధికరణం యథా. యేయమారమ్భణీయా సాపీష్టిత్వాద్దర్శపూర్ణమాసవికృతిః. తతస్తస్యామపి దర్శపూర్ణమాసయోరివారప్స్యమానపురుషసంస్కారాయ సాఽనుష్ఠేయా న వేతి సంశయః. చోదకప్రాప్తత్వాదనుష్ఠేయా. న చ సోమయాగాఙ్గదీక్షణీయాయామివ దస్యా దర్శపూర్ణమాసాఙ్గత్వే నారమ్భద్వారం లుప్యత ఇతి వాచ్యమ్. వైషమ్యాత్. ఋత్విగ్వరణాదినా సోమయాగమారభమాణః పురుషస్తస్మాత్ ప్రాగనుష్ఠేయదీక్షణీయాం ప్రవర్తతే. దర్శపూర్ణమాసారమ్భస్తు ఆరమ్భణీయాయామనుష్ఠితాయాం పశ్చాత్ సంపద్యతే. తతో దర్శపూర్ణమాసప్రక్రమాదన్య ఆరమ్భణీయోపక్రమ ఇతి ద్వారసంభవాత్. ఆరమ్భణీయామారప్స్యమానస్య సంస్కారార్థమన్యామారమ్భణీయాం, తామారప్స్యమానస్య సంస్కారార్థమన్యామారమ్భణీయాం కుర్యాదిత్యనవస్థా తు లోకసిద్ధబీజాఙ్కురాదిదృష్టాన్తేన సమాధేయేతి పూర్వపక్షః ... ఆరమ్భణీయాయామారమ్భణీయా న కర్తవ్యా. అఙ్గాన్తరవదతిదేష్టుమశక్యత్వాత్. తథా హి. ప్రకృతౌ సమిధో యజతీత్యాదివాక్యైః ప్రయాజాద్యఙ్గానాం స్వరూపముపదిశ్యతే. ప్రకరణేన చాఙ్గాఙ్గిభావో బోధ్యతే. తత స్సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యాదికాయాం వికృతౌ నిర్వాపవిధ్యనుమితం చోదకవాక్యమేవం ప్రవర్తతే. ఇష్టివచ్చరౌ ప్రయాజాదీన్యఙ్గాన్యనుష్ఠేయానీతి. ఏవం చ సత్యారమ్భణీయాయామిదం వక్తవ్యమ్. కిమాగ్నావైష్ణవత్వాది వాక్యం సమిదాదివదఙ్గభూతామారమ్భణీయాం విదధాతి, కిం వా యథా సౌర్యాదావతిదేశమనుమాపయతి తథా దర్శపూర్ణమాసాఙ్గభూతాయామారమ్భణీయాయామన్యస్యా ఆరమ్భణీయాయా అతిదేశమనుమాపయతి, ఉతోభయం కరోతీతి. నాద్యః. అఙ్గవిధాయకత్వేన అతిదేశానుమానే శక్త్యభావాత్. న ద్వితీయః. అవిహితత్వేనాతిదేష్టుమయోగ్యస్యాతిదేశే శక్త్యభావాత్. న తృతీయః. వాక్యభేదాత్. న చ స్వనేన న్యాయేన సౌర్యాదివాక్యేష్వపి వాక్యభేదః ప్రసజ్యేత, ఏ

కృత్స్నేన వాక్యస్య యాగవిధ్యతిదేశయోః ప్రవృత్త
త్వాత్ - మైవమ్ - వాక్యద్వయ సద్భావాత్ - ప్రత్య
క్షవాక్యం యాగవిధాయకమ్ - అనుమితంవాక్య మ
జ్ఞాతిదేశకమ్ - తర్హ్యత్రాపి తాదృశం వాక్యద్వైత
యం భవత్వితిచేత్ - బాధమ్ - అతఏ వారమ్భణీయా
యాం ప్రయాజాద్యఙ్గాన్యనుష్ఠీయన్తే - తద్వదార
మ్భణీయాన్తరూపమ స్యఙ్గమనుష్ఠీయతామితిచే
త్ - మైవమ్ - దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజా
ద్యఙ్గవిధాయక సముదాయవాక్యవ దారమ్భణీయాన్త
ర్యా పాఙ్గ విధాయినః కస్యచిద్వాక్యస్యాభావాత్ -
నహి ప్రకృతావవిద్యమానమఙ్గం వికృతావతిదేశ
మర్హతి - తస్మాత్ప్రతిపన్నస్యైవారమ్భణీయా వి
ధాయినో వాక్యస్యాఙ్గస్వరూపవిధానాయ సముదా
యివాక్యస్థానీయత్వ, మతిదేశాయ శేషవాక్యస్థా
నీయత్వం చేత్యాకారద్వయం వర్ణనీయమ్ - తథా
సత్యావృత్తిలక్షణో వాక్యభేదః కేన వార్యతే - తస్మా
దారమ్భణీయాయాః మారప్స్యమానపురుష సంస్కా
రార్థాయారమ్భణీయాన్తరం నకర్తవ్యమ్ -

ఆరమ్భయ్ - ధా - అక్ - రమ్భయ్ - ఉ - ఆరమ్భయతి -

ఆరమ్భవాద - పు - తార్కికాభ్యుపగతో వాదవిశేషః. స
యథా - పార్థివాప్యతైజస వాయవీయాః పరమా
ణవో ద్వ్యణుకాది క్రమేణ బ్రహ్మాణ్డపర్యన్తం జగ
దారభన్తే - అసదేవ కార్యం కారణవ్యాపారాదుత్ప
ద్యత ఇతి.

ఆరమ్భవిధి. పు - సంగీతశాస్త్రే వీణాయాః శుష్కవాద్య
క్రియాసు ద్వితీయా క్రియా - క్రమేణ స్వరారోహావ
రోహ యుక్తా ప్రాదుర్భూతా స్థాయిరహితా విస్తారభే
దాః - తతః కరణభేదం ద్విస్త్రిర్వాభ్యస్యేత్ - ఏక
విస్తారే ప్రయుక్తేన బహులేన కరణభేదేన ద్విస్త్రి
ర్వాఽభ్యస్యే - ఏవమేవాపరాన్ కరణభేదాన్ ద్వి
రభ్యస్యేత్ - అథ ధ్రువా - తస్యాస్త్రీణి ఖణ్డాని. త
త్ర ప్రథమే ఖణ్డే ఆదౌ అష్టౌ గురవః - అథ ద్వాదశ
లఘవః - తతః పఞ్చ గురవ ఇతి పఞ్చవింశతి రక్షరాణి.
ద్వితీయే ఖణ్డే అష్టౌ లఘవః - తత ఏకో గురుః - తత
శ్చత్వారో లఘవః తతో గురుః - తతశ్చత్వారో లఘవః -
తత ఏకో గురుః - ఇత్యేకోనవింశతి రక్షరాణి. తృతీ
యే ఖణ్డే అష్టౌ లఘవః. తతోఽన్తే గురుః - తత్ర ప్ర
థమఖణ్డే ఏకపంచే గురౌ విశ్రాన్తిః - ద్వితీయఖణ్డే చ
తుర్దశే గురౌ - ప్రథమఖణ్డం ద్వాదశ కలమ్ - ద్వితీ
యం షట్కలమ్ - తృతీయం చతుష్కలమ్ - ప్రథమఖణ్డే
త్రయస్తాలాః. ఏకా శమ్యా ద్వౌ తాలౌ ద్వే శమ్యే
ద్వౌ తాలౌ ద్వౌ సంనిపాతా ఇతి ద్వాదశకలాః. ద్వితీ
యేఖణ్డే యథాక్షరకలాః - తృతీయే చచ్చత్పుటక
లాః - ఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆరమ్భేష్టి - స్త్రీ - ఆరమ్భణీయా నామేష్టిః -

ఆరయ్ - ధా - ఆ - అస్య గుణహేతావజాదౌ రూపమ్ -

ఆరర్ - ధా - అక్ - రర్ - ఉ - ఆరరా - ఆరరతుః -

ఆరరక్ష్ - ధా - అక్ - రరక్ష్ - ఉ - ఆరరక్ష - ఆరరక్షత్ -

ఆరరఞ్జ్ - ధా - అక్ - రరఞ్జ్ - ఉ - ఆరరఞ్జ - ఆర
రఞ్జత్ -

ఆరరట్ - ధా - అక్ - రరట్ - ఉ - ఆరరట -

ఆరరణ్ - ధా - అక్ - రరణ్ - ఉ - ఆరరణ -

ఆరరమ్ - ధా - అక్ - రరమ్ - ఉ - ఆరరమ -

ఆరరమ్భ్ - ధా - అక్ - రరమ్భ్ - ఉ - ఆరరమ్భత్ -

ఆరరస్ - ధా - అక్ - రరస్ - ఉ - ఆరరస -

ఆరరాక్య - (అరరాక - యఞ్) పు - అరరాకస్య గో
త్రాపత్యమ్ -

ఆరరాట్ - ధా - అక్ - రరాట్ - ఉ - ఆరరాట -

ఆరరాణ్ - ధా - అక్ - రరాణ్ - ఉ - ఆరరాణ -

ఆరరాధ్ - ధా - అక్ - రరాధ్ - ఉ - ఆరరాధ -

ఆరరామ్ - ధా - అక్ - రరామ్ - ఉ - ఆరరామ -

ఆరరాస్ - ధా - అక్ - రరాస్ - ఉ - ఆరరాస -

ఆరర్ద్య - ధా - అక్ - అరర్ద్య - ఉ - ఆరర్ద్యత్ -

ఆరర్యయ్ - ధా - అట్ - అరర్యయ్ - ఉ - ఆరర్యయత్ -

ఆరర్త్యయ్ - ధా - అట్ - అరర్త్యయ్ - ఉ - ఆరర్త్యయత్ -

ఆరర్త్యయిష్ - ధా - అట్ - అరర్త్యయిష్ - ఉ - ఆర
ర్త్యయిషత్ -

ఆరర్త్యయిష్. ధా. అట్. అరర్త్యయిష్. ఉ. ఆరర్త్యయిషత్.

ఆరవ్. ధా. అక్. రవ్. ఉ. ఆరవిత.

ఆరవ. (ఆఙ్ - రు - అప్) పు - శబ్దః.

ఆరస్ - ధా - అక్ - రస్ - ఉ - ఆరసతి.

ఆరస. (కృశాశ్వాదిః) పు. తన్నామా కశ్చిత్.

ఆరసీయ - (ఆరస - ఛణ్) న - దేశవిశేషః -

ఆరస్య (అరస - ష్యఞ్) క్లీ - అరసస్య భావః -

ఆరంర - ధా - అక్ - రంర - ఉ - ఆరంరతః -

ఆరంరణ్ - ధా - అక్ - రంరణ్ - ఉ - ఆరంరణీతి -

ఆరంరణ్య - ధా - అక్ - రంరణ్య - ఉ - ఆరంరణ్యతే -

ఆరంరన్ - ధా - అక్ - రంరన్ - ఉ - ఆరంరన్తి -

ఆరంరమ్ - ధా - అక్ - రంరమ్ - ఉ - ఆరంరమీతి -

ఆరంరమ్య ధా - అక్ - రంరమ్య - ఉ - ఆరంరమ్యతే -

ఆరా - (ఋ - అఙ్ - టాప్) స్త్రీ - చర్మకారస్య చర్మ
భేదనసాధనం శస్త్రవిశేషః — వైద్యశాస్త్రే శస్త్ర
విశేషః - సచ యూథికాముకులాకారముఖః తత్ప్రేక్షి
కామపర్యధాతుర్లోకవృత్తేః తమాధ్వానం చతురఙ్గులః -
శోధనస్య పక్వామసంశయే - కర్ణపాలికాయాశ్చ బ
హులాయా వేధనసాధనమ్ — ధా - అక్ - రా - ఉ -
ఆరాతి -

ఆరాష్క - (ఆరాక్షీ - వుఞ్) న - దేశవిశేషః -

ఆరాష్ఠీ- (ధూమాదిః) స్త్రీ తన్నామికా కాచిత్ స్త్రీ-

ఆరాగ్రా- (ఆరః- అగ్ర- టాప్) స్త్రీ- సోమయాగే అవాన్తరదీక్షా విశేషః- సోమక్రయదినే సాయ మేకస్తనం దుహ్యాత్- పరేద్యుః ప్రాత ర్ద్వౌ స్తనౌ- సాయం త్రీన్ స్తనాన్- పరేద్యు శ్చతురః- ఏవం పయఃపాననియమయుక్తా అవాన్తరదీక్షా ఆరాగ్రేతి తల్లక్షణమ్- అస్యాః ఫలమేతల్లోకసమృద్ధిః- ఏతద్విపరీతా పరోవరీయసీనా మాన్యా అవాన్తరదీక్షా- తస్యాః ఫలం పరలోకసమృద్ధిః- ఏతద్వ్యక్తం నైత్తిరీయసంహితాయాం ఉక్తా॥ ౬ ప్రపా॥ ౨ అనువాకే- ఆరాగ్రా మవాన్తరదీక్షాముపేయా- ద్యః కామ యేతాస్మిన్ మే లోకేఽర్ధుకస్స్యాదితి- ఏకమగ్రేఽథద్వావథ త్రీనథచతుర ఏషావా ఆరాగ్రావాన్తరదీక్షాస్మిన్నేవాస్మై లోకేఽర్ధుకం భవతి-

ఆరాజ్ఞక- (ఆరాజ్ఞీ- వుఞ్) న- దేశవిశేషః-

ఆరాజ్ఞీ- ధూమాదిః- స్త్రీ- తన్నామికా కాచిత్ స్త్రీ-

ఆరాట్- ధా- ఆఙ్- రాట్- ఉ- ఆరాటీత్- ఆరాట్యతే-

ఆరాణ్- ధా- ఆఙ్- రాణ్- ఉ- ఆరాణీత్-

ఆరాత్- (ఆఙ్- రా- అతి) అవ్య- దూరమ్- సమీపమ్... ఏతద్యోగే ప్రాతిపదికా త్పఞ్చమీ భవతి- ఉ- ఆరా ద్వనాత్- ౨అ॥ ౩పా॥ ౨౯సూ- అన్యారాదితరర్తే దిక్ఛబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహి యుక్తే— ధా- ఆఙ్- రాత్- ఉ- ఆరాత్స్యతి-

ఆరాతి- (ఆఙ్- రా- తి) పు- శత్రుః-

ఆరాతీయ- (ఆరాత్- ఛ) త్రి- ఆరాజ్జాత ఇత్యాదిః-

ఆరాత్కర్మన్- న- శీఘ్రకృత్యమ్-

ఆరాత్రిక- న- నీరాజనమ్— సంగీతశాస్త్రే అభినయభేదో విశేషః- స్కన్ధే కించి దాశ్లిష్య భ్రాన్తం శిర ఆరాత్రికమితి తల్లక్షణమ్- తస్య విస్మయే పరాభిప్రాయవేదనేచ వినియోగః-

ఆరాద్- ధా- ఆఙ్- రాద్- ఉ- ఆరాద్ధా-

ఆరాదుపకారక- త్రి- పూర్వమీమాంసాయామ్ అఙ్గవిశేషః- స్వాతన్త్ర్యేణ విధీయమానా న్యఙ్గాన్యారాదుపకారకాణీతి తల్లక్షణమ్- యథా- ప్రయాజానుయాజాదీని... ఆరాదుపకారకాది యద్య ప్యుత్పత్త్యపూర్వోత్పత్తా నోపయుజ్యన్తే- తథాఽపి యాగస్య ఫలోపదాయకత్వం యేనరూపేణ భవతి, తద్రూపోత్పత్తా యుపయుజ్యన్తే- తచ్చ పరమాపూర్వమేవ-

ఆరాధ్- ధా- ఆఙ్- రాధ్- ఉ- ఆరాధ్యతి- ఆరాధ్నోతి- ఆరాధ్యతే-

ఆరాధన- (ఆఙ్- రాధ- ల్యుట్) న- వచనమ్- ప్రాప్తిః- సంతోషణమ్- సాధనమ్-

ఆరాధనా- (ఆఙ్- రాధి- యుచ్- టాప్) స్త్రీ- సంతోషణమ్- పరిచర్యా-

ఆరాధయ్- ధా- ఆఙ్- రాధయ్- ఉ- ఆరాధయతి-

ఆరాధయ- బ్రాహ్మణాదిః- (ఆఙ్- రాధ- అచ్) పు- రాజవిశేషః- జనపద విశేషః-

ఆరాధయ్య- (ఆరాధయ- ష్యఞ్) స్న- ఆరాధయస్య భావః-

ఆరాధిత- (ఆఙ్- రాధి- క్త) త్రి- సంతోషితః- పు- పూరోర్వంశే కురుపుత్రస్య పరిక్షితో వంశే జయత్సేనస్య పుత్రః- తస్య పుత్రోఽయుతాయుః-

ఆరాప్- ధా- ఆఙ్- రాప్- ఉ- ఆరాప్యతే-

ఆరాపయ్- ధా- ఆఙ్- రాపయ్- ఉ- ఆరాపయతి-

ఆరామ- (ఆఙ్- రము- ఘఞ్) పు- కృత్రిమం వనమ్- తత్పర్యాయాః- ఉపవన- అపవన- వన- వేల- నన్దన- (ఆన్ధ్రభాషాయామ్- తోట)... రాజ్ఞ ఆరామ ఉద్యానమ్- అన్తఃపురోపయుక్త సన ప్రమదవనమ్- గృహారామో నిష్కుటః- సఏ వామాత్యస్య వేశ్యాయావా సంబన్ధీచే ద్వృక్షవాటికే త్యుచ్యతే... సర్వేష్వ ఆరామకరణస్యఫలం సమ్యక్ స్థితిః... ఆరామనిర్మాణస్య ఫలం స్వర్గః, కీర్తివృద్ధిః, ఆరోగ్యమ్, లక్ష్మీః, విజయశ్చ- తత్రాపి స్వర్గలోకార్థిభి స్సహస్రం శతం శతార్ధంవా వృక్షా రోపణీయాః- తేషు ముఖ్యావృక్షాః- అశోకః- నిమ్బః- పున్నాగః- వకులః- నాగకేసరః- శిరీషః- తిలకః- ఆమ్రః- పద్మమ్- మల్లికా- శతపత్రమ్- ద్రాక్షా- శమీ- చమ్పకః- పూగః- దాడిమః- లోధ్రః- కేతకీ- జాతిః- అశ్వత్థః- నారికేరః- కదలీ- పాటలా- జమ్బీరః- పనసః- ఇత్యాదయః... ఏవంవిధారామనిర్మాణకర్త్రా అవశ్యకవృక్షాయథా- ఏకోఽశ్వత్థః- ఏకో నిమ్బః- ఏకోన్యగ్రోధః- దశ తిన్త్రిణ్యః- త్రయః కపిత్థాః- త్రయో బిల్వాః- తిస్ర ఆమలక్యః- నవ ఆమ్రాః- ఏతేషాం రోపణం నరకహేతుపాపనాశకమ్... తత్ర నిన్ద్యవృక్షాః- కణ్టకినః- అసనః- సరళః- నీలీ- గిరికర్ణీ- సర్షపః- హరిద్రా- పలాశః- కోవిదారః- శాకోటః- శ్లేష్మాతకః- విభీతకః- ఇత్యాద్యాః- స్వయంజాతా అపి త్యాజ్యాః... గృహారామే నిషిద్ధాః- బదరీ- కదలీ- దాడిమీ- బీజపూరః- ఇత్యాద్యాః... ఆరామదానం మహాఫలమ్-

ఆరామక- పు- మృగవిశేషః- (ఆన్ధ్రభాషాయామ్ ఆలుగు ఇతికేచిదాహుః)

ఆరామఘోలికా- స్త్రీ- పత్రశాకేషు ఘోలికావిశేషః- (ఆన్ధ్రభాషాయామ్ పుల్లబావిలి-)- తద్గుణాః- అమ్లత్వమ్- రూక్షత్వమ్- వాతహరత్వమ్- పిత్తశ్లేష్మకరత్వఞ్చ-

ఆరామరాజమాష- పు- రాజమాషవిశేషః- తద్గుణాః- గురుత్వమ్- వాతకరత్వంచ-

ఆరామశారికా- స్త్రీ- శారికావిశేషః- (ఆన్ధ్రభాషాయామ్- తోటమావెన) తన్మాంసగుణాః- శీతత్వం కఫ

పిత్తహరత్వంచ.

ఆరామశీతలా. స్త్రీ. శిక్ష్యాపధి విశేషః. గన్ధపత్రః. తత్పర్యాయః. నన్దా. శీతలా. సునన్దినీ. రామా. మహానన్దా. గన్ధాఢ్యా. రామశీతలా. దేవగన్ధా. కుక్కుటమర్దకః. (ఆన్ధ్రభాషాయాం గోపసాల) తద్గుణాః. శీతలత్వమ్. పిత్తహరత్వమ్. దాహశోషశాన్తికరత్వమ్. విస్ఫోటవ్రణ శోపణత్వంచ.

ఆరారక్. ధా. ఆఙ్. రారక్. ఉ. ఆరారక్తి.

ఆరారక్ష్. ధా. ఆఙ్. రారక్ష్. ఉ. ఆరారక్షీతి.

ఆరారక్ష్య్. ధా. ఆఙ్. రారక్ష్య్. ఉ. ఆరారక్ష్యతే.

ఆరారక్ష్ృ. ధా. ఆఙ్. రారక్ష్ృ. ఉ. ఆరారక్ష్ృ.

ఆరారజ్. ధా. ఆఙ్. రారజ్. ఉ. ఆరారజతి.

ఆరారజ్య్. ధా. ఆఙ్. రారజ్య్. ఉ. ఆరారజ్యతే.

ఆరారఞ్జ్. ధా. ఆఙ్. రారఞ్జ్. ఉ. ఆరారఞ్జతి.

ఆరారట్. ధా. ఆఙ్. రారట్. ఉ. ఆరారటీతి.

ఆరారట్య్. ధా. ఆఙ్. రారట్య్. ఉ. ఆరారట్యతే.

ఆరారప్. ధా. ఆఙ్. రారప్. ఉ. ఆరారప్తి.

ఆరారబ్. ధా. ఆఙ్. రారబ్. ఉ. ఆరారబ్ధః.

ఆరారభ్. ధా. ఆఙ్. రారభ్. ఉ. ఆరారభీతి.

ఆరారభ్య్. ధా. ఆఙ్. రారభ్య్. ఉ. ఆరారభ్యతే.

ఆరారస్. ధా. ఆఙ్. రారస్. ఉ. ఆరారసీతి.

ఆరారస్య్. ధా. ఆఙ్. రారస్య్. ఉ. ఆరారస్యతే.

ఆరారా. ధా. ఆఙ్. రారా. ఉ. ఆరారాతి.

ఆరారాస్. ధా. ఆఙ్. రారాస్. ఉ. ఆరారాస్తి.

ఆరారాధ్. ధా. ఆఙ్. రారాధ్. ఉ. ఆరారాద్ధః.

ఆరారాధ్. ధా. ఆఙ్. రారాధ్. ఉ. ఆరారాధీతి.

ఆరారాధ్య్. ధా. ఆఙ్. రారాధ్య్. ఉ. ఆరారాధ్యతే.

ఆరారాయ్. ధా. ఆఙ్. రారాయ్. ఉ. ఆరారాయతే.

ఆరాల. తారకాదిః. న. మూత్రపురీషే.

ఆరాలిక. (ఆరాల-ఠన్) పు. సూదః. అన్నపాచకః.

ఆరాలిత. (ఆరాల-ఇతచ్) త్రి. సఞ్జాత మూత్రపురీషః.

ఆరావ్. ధా. ఆఙ్. రావ్. ఉ. ఆరావ్యతే.

ఆరావ. అర్ధర్చాదిః. (ఆఙ్-రు-ఘఞ్) అస్త్రీ. శబ్దః.

ఆరావయ్. ధా. ఆఙ్. రావయ్. ఉ. ఆరావయతి.

ఆరాస్. ధా. ఆఙ్. రాస్. ఉ. ఆరాస్యతే.

ఆరాసయ్. ధా. ఆఙ్. రాసయ్. ఉ. ఆరాసయతి.

ఆరి. ధా. బ్రూ. ణిచ్. అస్య రూపాణి. ౧ ఆరయ్. గుణహీనా వజాదౌ. ౨ ఆర్. అనిడార్ధధాతుకేనిష్ఠాయాంచ. ౩ ఆరిర్. చజి. ౪ ఆరిరయిషు: సన్నన్తమ్— వ్యాకరణే తద్ధిత విశేషః. సచ పూర్వశబ్దాత్ సంవత్సరేఽర్థే భవతి. (౫।౩।౨౨సూ) సద్యః పరుత్పరారీత్యాదినా నిపాతితః.

ఆరిత్రిక. (అరిత్ర-ఠఞ్) (అరిత్ర-ఠక్) త్రి. అరిత్రే జాత ఇత్యాదిః.

ఆరిత్రికా. (ఆరిత్రిక-టాప్) స్త్రీ. అరిత్రే జాతేత్యాదిః.

ఆరిత్రికీ. (ఆరిత్రిక-ఙీప్) స్త్రీ. అరిత్రే జాతేత్యాదిః.

ఆరిథేయ. శార్ఙ్గరవాదిః. పుం. అరిథేయ స్యాపత్యమ్.

ఆరిథేయీ. (ఆరిథేయ-ఙీన్) స్త్రీ. అరిథేయ స్యాపత్యం స్త్రీ.

ఆరిన్దమిక. (అరిన్దమ-ఠఞ్) (అరిన్దమ-ఠక్) త్రి. అరిన్దమే జాత ఇత్యాదిః.

ఆరిన్దమికా. (ఆరిన్దమిక-టాప్) స్త్రీ. అరిన్దమే జాతా ఇత్యాదిః.

ఆరిన్దమికీ. (ఆరిన్దమిక-ఙీప్) స్త్రీ. అరిన్దమే జాతా ఇత్యాదిః.

ఆరిప్స. ధా. ఆఙ్. రిప్స. ఉ. ఆరిప్సతే. ఆరబ్ధు మిచ్ఛతీత్యర్థః.

ఆరిప్సు. (ఆఙ్. రిప్స. ఉ.) త్రి. ఆరబ్ధుమిచ్ఛుః.

ఆరిర్. ధా. ఆట్. అర్. ఉ. ఆరిరత్.

ఆరిరక్షయిష. ధా. ఆఙ్. రిరక్షయిష. ఉ. ఆరిరక్షయిషతి.

ఆరిరక్షిష. ధా. ఆఙ్. రిరక్షిష. ఉ. ఆరిరక్షిషతి.

ఆరిరక్ష్. ధా. ఆఙ్. రిరక్ష్. ఉ. ఆరిరక్షతి.

ఆరిరచయిష. ధా. ఆఙ్. రిరచయిష. ఉ. ఆరిరచయిషతి.

ఆరిరఞ్జయిష. ధా. ఆఙ్. రిరఞ్జయిష. ఉ. ఆరిరఞ్జయిషతి.

ఆరిరటిష. ధా. ఆఙ్. రిరటిష. ఉ. ఆరిరటిషతి.

ఆరిరణిష. ధా. ఆఙ్. రిరణిష. ఉ. ఆరిరణిషతి.

ఆరిరమయిష. ధా. ఆఙ్. రిరమయిష. ఉ. ఆరిరమయిషతి.

ఆరిరమ్భయిష. ధా. ఆఙ్. రిరమ్భయిష. ఉ. ఆరిరమ్భయిషతి.

ఆరిరయిష. ధా. ఆరిరయిష. అస్యరూపమ్. ఉ. ఆరిరయిషతి.

ఆరిరయిష. ధా. ఆరి. సన్. అస్యరూపమ్. ౧ ఆరిరయిష.

ఆరిరసిష. ధా. ఆఙ్. రిరసిష. ఉ. ఆరిరసిషతి.

ఆరిరంస. ధా. ఆఙ్. రిరంస. ఉ. ఆరిరంసతి.

ఆరిరాటయిష. ధా. ఆఙ్. రిరాటయిష. ఉ. ఆరిరాటయిషతి.

ఆరిరాణయిష. ధా. ఆఙ్. రిరాణయిష. ఉ. ఆరిరాణయిషతి.

ఆరిరాల్స. ధా. ఆఙ్. రిరాల్స. ఉ. ఆరిరాల్సతి.

ఆరిరాధయిష. ధా. ఆఙ్. రిరాధయిష. ఉ. ఆరిరాధయిషతి.

ఆరిరాపయిష. ధా. ఆఙ్. రిరాపయిష. ఉ. ఆరిరాపయిషతి.

ఆరిరావయిష. ధా. అక్. రిరావయిష. ఉ. అరిరావయిషతి.
ఆరిరాస. ధా. అక్. రిరాస. ఉ. అరిరాసతి.
ఆరిరాసయిష. ధా. అక్. రిరాసయిష. ఉ. అరిరాసయిషతి.
ఆరివస్. (ఋ. క్వసు) త్రి. ప్రాప్తవాన్.
ఆరిశ్నీయ. (అరిశ్న. ఛణ్) న. దేశవిశేషః.
ఆరిష్టీయ. (అరిష్ట. ఛణ్) న. దేశవిశేషః.
ఆరిష్ణీయ. (అరిష్ణ. ఛణ్) న. దేశవిశేషః.
ఆరీరజ. ధా. అక్. రీరజ. ఉ. అరీరజత్.
ఆరీరట. ధా. అక్. రీరట. ఉ. అరీరటత్.
ఆరీరణ. ధా. అక్. రీరణ. ఉ. అరీరణత్.
ఆరీరథ. ధా. అక్. రీరథ. ఉ. అరీరథత్.
ఆరీరప. ధా. అక్. రీరప. ఉ. అరీరపత్.
ఆరీరమ. ధా. అక్. రీరమ. ఉ. అరీరమత్.
ఆరీరవ. ధా. అక్. రీరవ. ఉ. అరీరవత్.
ఆరీరస. ధా. అక్. రీరస. ఉ. అరీరసత్.
ఆరీహణక. (అరీహణ. వుఞ్) న. దేశవిశేషః.
ఆరు. ధా. అక్. రు. ఉ. ఆరుతః — (ఆఙ్. ఋ. ఉ) పు. వృక్షవిశేషః. కర్కటః. వరాహః — వ్యాకరణే కృత్ప్రత్యయవిశేషః. సచ శ్రా, వది ఇగిధాతుభ్యాం తచ్ఛీల తద్ధర్మ తత్సాధుకార్యర్థేషు కర్తరి భవతి. ఉ. శరారుః. వన్దారుః. ౩॥౨॥౧౭౩ సూ. శ్రావన్ద్యోరారుః — ఉణాది ప్రత్యయవిశేషః. సచ బాహులకాన్యధాతోర్భవతి. ఉ. మన్దారుః.
ఆరుక్. ధా. అక్. రుక్. ఉ. అరుకత్.
ఆరుక. (ఋ. ఉకఞ్). (వేదే) హింసకః — న. ఓషధివిశేషః. సచ హిమవతి ప్రసిద్ధః.. తత్పర్యాయాః. పీత. పీతసేన. పీతాహ్వ... ఆరుకం పత్ర పుష్ప ఫల మూలభేదేన చతుర్విధమ్... తస్య గుణాః. మధురత్వమ్. హిమత్వమ్. అర్శః ప్రమేహ గుల్మ రక్తదోషహారకత్వమ్.
ఆరుగ్ణ. (ఆఙ్. రుజో. క్త) త్రి. ఈషద్భగ్నమ్.
ఆరుజ్. ధా. అక్. రుజ్. ఉ. అరుజత్.
ఆరుజత్ను. (ఆఙ్. రుజో. కత్నుచ్). (వేదే) భఞ్జకః.
ఆరుణక. (అరుణ. వుఞ్) త్రి. అరుణే జాత ఇత్యాది.
ఆరుణకేతుక. (అరుణ. కేతు. ఠక్) త్రి. చిత్యాగ్నివిశేషః. తత్ప్రతిపాదకః ప్రపాఠకః కాఠకే పఠ్యతే. సప నత్తిరీయారణ్యకే ప్రథమః. తత్రానువాకా ద్వాత్రింశత్. తత్ర త్రయోదశభిరనువాకైః పఞ్చదశాభిరిత్యన్తైః ఏకవింశత్యన్తైశ్చ ప్రాయో మన్త్రపాఠానమ్నాతాః. చతుర్దశే నాభిలోకప్రస్థానమ్. ద్వావింశేన ఇష్టకోపధానాద్యనుష్ఠానం, ప్రశంసా, ప్రసఙ్గః, ఆరుణకేతుకాగ్నిచయనకర్తారిః, ఆరుణకేతుకాగ్నే రన్యకఫలత్వం చోక్తాని. త్రయోవింశే సృష్ట్యుపన్యాసముఖేన తస్యాగ్నేః స్తదంగభూతానామపాంచ ప్రశంసా కృతా. చతుర్వింశే అభిష్టకానాం జలవిశేషైరుపధానవిశేషాః. పఞ్చవింశే పుష్కరపర్ణాద్యుపధానమ్. షడ్వింశే తత్ర ఫలవిశేషాః వ్రతవిశేషాశ్చ. ఏకత్రింశే వైశ్రవణయజ్ఞః. ద్వాత్రింశే ఆరుణకేతుకచయనాఙ్గం వ్రతమ్, తద్గ్రన్థాధ్యయననియమాశ్చ — ఆరుణకేతుకచయనప్రయోగస్సావిత్రాదిచయనప్రయోగవదేవ కార్యః. కింతు అభ్రిప్రభృతికాః నతు మృదాగినా నిష్పాదనీయాః. తాశ్చ బహ్వ్య ఉపధేయాః. ఉత్తరవేద్యావపనకాలే సావిత్రచయనవద్ రథచక్రం పరిలిఖ్య, తత్ర తూష్ణీం జానుప్రమాణాముత్తరవేదిం ఖాత్వాఽన్యత్ర మృదం నివపేత్. తాం ఖాతాముత్తరవేదిం గుల్ఫదఘ్నం యథా భవతి తథా జలైః పూరయిత్వా తజ్జలమాపో పద్మపత్రైస్సంఛాద్య తతోఽప్యుపరి మూలకన్దపత్రసహితైః కృత్స్నైః పద్మైస్సంఛాద్య ఉపరి స్థాపితస్య మఙ్గలస్యోపరి కర్మానుగుణమగ్నేః ప్రణయనం కృత్వా తత శ్చాగ్నిముపసమాధాయ తస్యాగ్నేరుపరిత ఇష్టకా ఉపదధ్యాత్. ఏధో ఽగ్నిరిత్యాదిర్మన్త్రః. ధ్రువాఽసీతి ప్రతిపద్యతే. జలం హస్తేన గృహీత్వా అభిష్టకా ఉపదధ్యాత్. ఇతరత్ర చయనే సంపూర్ణసతి పశ్చాదగ్నిః ప్రణీయతే. అత్ర తు మఙ్గలస్యోపరివహ్నిం ప్రణీతే సతి పశ్చాదిష్టకాభి రగ్నిశ్చీయతే — ఆరుణకేతుకాగ్న్యఙ్గికాని కర్మాణి. అగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసౌ పశుబన్ధః చాతుర్మాస్యాః సర్వే సోమయాగాశ్చ — అస్యనామనిర్వచనమ్, అత్రైవ చతుర్వింశేఽనువాకే శ్రూయతే. తం హ ఏత మరుణాః కేతవః వాతరశనా ఋషయోఽదృశన్, తస్మాదారుణకేతుక ఇతి. యద్యపి వాతరశనైరపి దృష్టం చితః, తథాప్యరుణానాం కేతూనాంచ ముఖ్యత్వాత్తన్నామ్నైవ వ్యవహారః — జానుప్రమాణేన ఖాతస్య మధ్యే గుల్ఫదఘ్నముదకం పూరయిత్వా పత్రైర్దణ్డైః కృత్స్నైః పుష్కరైశ్చ ఛాదయిత్వా మృన్మయపాత్రేష్వధో ధృత్వా అభిష్టకా ఉపదధ్యాత్. తత ఉపర్యపి పూర్వవత్పత్రైర్దణ్డైః కృత్స్నైః పుష్కరైశ్చ ఛాదయిత్వా పునరప్యభిష్టకా ఉపదధ్యాత్. ఏవం పఞ్చసంస్థాభిరుత్తరవేద్యాం పూరితాయాం తత్ర పఞ్చ చితయస్సంపద్యన్తే. తత్రోత్తరస్యాం కూర్మం కృష్ణపృకం కృత్వా తస్యోపరి పురీషం ప్రసార్యోప ర్యగ్నిం ప్రణీయోపసమాధాయ తస్య చతసృషు దిక్షు తత్తన్మన్త్రైరభిష్టకా ఉపదధ్యాత్. తత్ర ద్వితీయాయాం చితౌ లోకమ్పృణాయా ఉపధానం విశేషః —

యే ఆరుణకేతుక మగ్నిం చేతు మిచ్ఛతి స సంవత్సరం వా ద్వాదశాహం వా వ్రత మనుతిష్ఠేత్. సవనత్రయే ఉదకోపస్పర్శనమ్. చతుర్థకాలే పానభోజనే. యథా. ప్రాత ర్భుక్తవత స్సాయం ద్వితీయః కాలః. పరేద్యుః ప్రాత స్తృతీయః కాలః. సాయం చతుర్థః కాలః. తత్ర ద్వితీయతృతీయకాలౌ ముక్త్వా చతుర్థకాలే పానభోజనే కుర్యాత్. తత్రాశక్తస్తు ప్రతిదినం భిక్షిత్వా తదన్నం భుఞ్జీత. ఉదుమ్బరవృక్షజన్యాభి స్సమిద్భి రగ్నిపరిచర్యాం కుర్యాత్. తస్మిన్ సమిదాధానే మన్త్రాః పునర్మా మైత్విన్ద్రియ మిత్యనువాకే ఉక్తాః. నదీతటాకాదిస్థైః పాత్రేణోద్ధృతాభి ర్వస్త్రేణ శోధితాభి రద్భిః పాదప్రక్షాళనాచమనాదికం కుర్యాత్. భిక్షాపాత్రా దన్యత్ర భక్ష్యాదివస్తుసంగ్రహం న కుర్యాత్. ప్రతిదిన మగ్నయే, వాయవే, సూర్యాయ, బ్రహ్మణే, ప్రజాపతయే, చన్ద్రమసే, నక్షత్రేభ్యః, ఋతుభ్యః, సంవత్సరాయ, వరుణాయ, అరుణాయ, ఇతి స్వాహాన్తై ర్హోమం కుర్యాత్. ప్రవర్గ్యాధ్యయనవా యే ధర్మా స్తా నప్యాచరేత్. అత్ర శాణ్డఋషయోఽరుణాః. తేఽపి హోతవ్యాః — ఆరుణకేతుకచయనే నియమవిశేషా యథా. పర్జన్యే వర్షతి సతి న ధావేత్. జలే మూత్రపురీషే న కుర్యాత్. న నిష్ఠీవేత్. న వివసన స్స్నాయాత్. పుష్కరపర్ణాని హిరణ్యం వా నాధితిష్ఠేత్. కూర్మస్య మాంసాదికం న ఖాదేత్ — అథ ఉపధానమ్. భద్రం కర్ణేభి రితి స్వస్తి న ఇన్ద్ర ఇతి ద్వాభ్యాం శాన్తిం కృత్వా ఆభ్యా ముపదధ్యాత్. ఆపమాపామ్, వాయ్వశ్వాః, మహానామ్నీః, అపాంవృష్టిః, వజ్రం దేవీః, ఇతి మహానామ్నీభి రుష్ణోదకమ్. శివా న శ్శన్తమా భవన్తు దివ్యా ఆప ఓషధయ ఇతి సౌవర్ణీ రపోఽధ్వర్యవే దద్యాత్. స తాః ప్రతిగృహ్య శివా న ఇత్యుపదధ్యాత్. సుమృడీకేతి భూమిమతీమ్. ఏతాః పురస్తాత్. స్మృతిః ప్రత్యక్షమ్, సూర్యో మరీచిమ్, నదీవ ప్రభవాత్, ఏవం నానాసముత్థానాః, సత్తైస్సర్వైః, అణుశశ్చ, పటరో విక్లిధః, పతఙ్గం హి శరః, ఇత్యష్టసూర్యమణ్డలమన్త్రై ర్మధ్యేఽష్టౌ. ఉక్రంత ఇత్యాఖ్యాయికయా చ. సాకంజానాం, కో ను మర్యాః, యస్మి న్త్రాజ, ఋతుర్ఋతునా, సారాగవస్త్రైః, అమూనాదయత, ఏతదేవ, శుక్లవాసాః, విశ్వరూపాణి, ఆపఃఖః, హ్లాదయతే, ఇతి ఋతుమణ్డలమన్త్రై రేకాదశ పురస్తాత్. అక్షిదుఃఖోత్థితస్యేవ, కనకాభాని, ఏతావానః, అముతో జేతుమ్, అక్రుద్ధస్య, దుర్భిక్షమ్, ఇతి ఋతుమణ్డలమన్త్రైః షట్. ఇహేహవ స్స్వతపస ఇత్యాఖ్యాయికయా చ కాంచిత్. అతితామ్రాణి, దేవవసనః, దివ్యస్యైకా, తదిన్ద్రియసుః, ఇతి ఋతుమణ్డలమన్త్రైః పదస్తాః (ఉష్ణోదకరూపాః) చతస్రః. తాసాం ప్రవర్గ్యవదాద్యన్తయో శ్శాన్తిం కుర్యాత్. అక్ష్యాధ్వర్యుః, అన్యోన్యంతు, త్వఙ్జఙ్ఘోపి, ఇతి త్రిభి ర్ఋతుమణ్డలైస్తిస్ర ఉపదధ్యాత్. అవద్రప్స ఇత్యవద్రప్సవతీమ్. ఆరోగః, భ్రాజః, పటరః, పతఙ్గః, స్వర్ణరః, జ్యోతిషీమాన్, విభాసః, ఇతి సప్తభి ర్నామభిః. తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వ ద్ధ్రువాసీదే త్యనుషజ్య సప్తై రుపదధ్యాత్. కశ్యప ఇతి నామ్నా చ. యత్తే శిల్పమితి కశ్యపమన్త్రేణ చోపదధ్యాత్. శ్వేతమభ్రమ్, అర్ధమాసాః, ఇత్యుపరిష్టాత్. కాః అప్సు, అపవర్ణే ఇతి ద్వాభ్యాం శ్వేత. సూర్యమన్త్రైః, కిగ్స్విదత్ర, ఇరావతీ, కింతద్విష్ణోః, వాతాద్విష్ణోః, అగ్నయే వాయవ ఇతి పఞ్చ వైష్ణవీః. పృచ్ఛామిత్వా పరమ్, అముమాహుః అనాభోగాః, తతో మధ్యమమ్, ఇతి చతస్రో మృత్యుమతీః. పృచ్ఛామిత్వా పాపకృతః, కశ్యపాత్, తే శరీరాః, మృత్వా పునః, ఇతి చతస్రో నిరయవతీ రుపదధ్యాత్. అగ్నిః, జాతవేదాః, సహోజాః, అజిరాప్రభుః, వైశ్వానరః, నర్యాపాః, పఙ్క్తిరాధాః, విసర్పీ, ఇత్యగ్నినామభిః తయా దేవతయాఽఙ్గిరస్వ ద్ధ్రువాసీదే త్యనుషజ్య తైరష్టౌ, ప్రభ్రాజమానాః, వ్యవదాతాః, వాసుకివైద్యుతాః, రజతాః, పరుషాః, శ్యామాః, కపిలాః, అతిలోహితాః, ఊర్ధ్వాః, అవపతన్తః, వైద్యుతః, ఇత్యేకాదశభి ర్వాయుగణనామభిః తయా దేవతయే త్యనుషజ్య తైశ్చ. ప్రభ్రాజమానవ్యవదాత్య ఇత్యాదిభి రేకాదశై ర్వాయుస్త్రిగణనామభిశ్చ తథా. స్యాన్, అభ్రాట్, అఙ్గారిః, బమ్భారిః, హస్తః, సుహస్తః, కృశానుః, విశ్వావసుః, మూర్ధన్వాన్, సూర్యవర్చాః, కృతిః, ఇత్యేకాదశభి ర్గన్ధర్వగణనామభి స్తథా. గౌరీ మిమాయేత్యేకామ్. వరాహవః, స్వతవసః, విద్యున్మహసః, ధూపయః, శ్వాపయః, గృహమేధాః, అశిమివిద్విషః, ఇతి వాతనామభి స్తథా. సమాన మేత దితి వృష్టిమతీమ్. యదక్షరమితి లోకనామ్నామ్. జమదగ్నిరి త్యాప్యాయితనామికామ్. తచ్ఛంయోరితి శంయునామికామ్. సహస్రవృత్, జాయా భూమిః, శక్రింవామ్, వాసాత్యౌ, త్యగ్రోహం, తిస్రః తతః, సవితారమ్, త్యగ్ సుతృప్తమ్, ఇత్యష్ట సనాధ్యాః. పవిత్రవన్తః, పవిత్రంతే, బ్రహ్మదేవానామ్, అపతస్స్వి, ఇతి చతస్రః పవిత్రవతీ రుత్తరస్మిన్. అయాయ ఋషిః, తత్సవితు ర్వరేణ్యమ్, తత్సవితు ర్వృణీమహే, అపాహవాత, నామనామైవ, మయా భూతాని స్త్రియ స్సతీః ఇతి సవిత్ర్యావాశ్వమన్త్రై స్సప్త మధ్యే. అన్నామతిమ్, ఊర్ధ్వమూలమ్ వాసితమ్, అత్యన్యం, సతంనసేమ్, ఇతి

పఞ్చ వైశ్వదేవీ రుత్తరతః- ఆత మగ్నే, నశ్యన్త్యేప
కయాచ, ఇతి అగ్నిరథమన్త్రైస్త్రిస్రః- ఆతనుష్వ,
ఇత స్సిక్తమ్, అసఙ్ఖ్యాతాః, అమన్ద్రైరిన్ద్ర, ఇతి
న్ద్రాహ్వానమన్త్రైశ్చతస్రః- అమన్ద్రైరిన్ద్రహ
రిభిర్యామి తీర్ద్రాహ్వానమన్త్రేణ యజమాన ఉపద
ధ్యాత్- అణుభిశ్చ, అగ్నిర్విభ్రాష్టి, ఇతి ద్వే- సుబ్ర
హ్మణ్యమ్, ఇత్యేకాంచ- అరుణాశ్వాః, తామ్రాశ్వాః,
బృహస్పతిశ్చసవితాచ, వాత్రేవవిద్యుత్, ఇతి చతస్ర
శ్చఇన్ద్రాహ్వానమన్త్రైః. బ్రహ్మణఇత్యాద్య, ఉ
దరణమ్, ఉదీరణమ్, ఆస్తరణమ్, ఉపస్తరణమిత్యే
తైః అసీత్యన్తైః చతస్రో బ్రహ్మసదనాః- అష్ట
యోనీ మష్టపుత్రామ్, అష్టపత్నీమిమాం మహీమ్ ఇ
తి- అష్టయోన్యష్టపుత్ర మష్టపతిక మన్తరిక్షమ్, అ
ష్టయోనీ మష్టపుత్రా మష్టపత్నీమిమాం దివమ్, ఇ
తి ప్రత్యేకమ్- అహంవేద నమేమృత్యు ర్నచామృత్యు
రఘాహరత్ ఇత్యుత్తరార్ధవిశిష్టైస్త్రిభిర్మన్త్రైః,
సుత్రామాణమితి మన్త్రేణ, మహీమూషు ఇతి మన్త్రే
ణచ, అదితిర్ద్వేః, అష్టౌపుత్రాసో, సప్తభిఃపుత్రైః,
ఇత్యాదిభిమన్త్రైశ్చ అష్టౌ దిశ్యాః- మిత్రః, వరుణః,
ధాతా, అర్యమా, అంశః, భగః, ఇన్ద్రః, వివస్వా
న్, ఇత్యేతైః ప్రత్యేకం తయా దేవతయేత్యాదివిశి
ష్టై రష్టౌ దిశ్యాః- హిరణ్యగర్భఇత్యనేన హిరణ్మ
యపురుషమ్- హంసశ్శుచిషదితి పుష్కరపర్ణమ్ బ్ర
హ్మజజ్ఞానమితి రుక్మమ్- తదిత్పదమితి కూర్మమ్-
వసూనామ్, రుద్రాణామ్, ఆదిత్యానామ్, సతాగ్ంస
త్యానామ్, అభిధూన్వతా మభిఘ్నతామ్, వాతవతా
మరుతామ్, ఋభూణామ్, విశ్వేషాం దేవానామ్, ఇ
త్యేతైః ప్రత్యేకమ్, ఆదిత్యానాగ్ం స్థానే స్వతేజసా
భానీ త్యేతదన్తైః, సంవత్సరస్య సవితురాదిత్యస్య
స్థానే స్వతేజసా భానీ త్యనేనచ, ఓం భూర్భువస్సువః,
రశ్మయో మిథునమ్, మానో మిథునగ్ం రీఢ్వమ్, ఇ
త్యేతే నానుషక్తై రష్టావుత్తరత ఉపదధ్యాత్- అ
రాగస్య, భ్రాజస్య, పటరస్య, పతఙ్గస్య, స్వర్ణరస్య,
జ్యోతిషీమతస్య, విభాసస్య, కశ్యపస్య, ఇత్యేతైః ప్ర
త్యేకం స్థానే స్వతేజసా భాని, ఓం భూర్భువస్సువః,
ఆపోవో మిథునమ్, మానో మిథునగ్ం రీఢ్వ మిత్యే
తద్విశిష్టైరష్టా వుపరిష్టా దుపదధ్యాత్- ప్రభ్రాజ
మానానామ్, వ్యవదాతానామ్, వాసుకివైద్యుతానామ్,
రజతానామ్, పరుషాణామ్, శ్యామానామ్, కపిలానా
మ్, అతిలోహితానామ్, ఊర్ధ్వానామ్, అవపతన్తా
నామ్, వైద్యుతానామ్, ఏతైరుద్రాణామిత్యేత ద్విశి
ష్టైః,- ప్రభ్రాజమానీనామ్, వ్యవదాతీనామ్, వాసుకి
వైద్యుతీనామ్, రజతానామ్, పరుషాణామ్, శ్యామానా
మ్, కపిలానామ్, అతిలోహితీనామ్, ఊర్ధ్వానామ్,

అవపతన్తీనామ్, వైద్యుతీనామ్, ఇత్యేతైః, రుద్రా
ణీనా మిత్యేతద్విశిష్టైశ్చ, స్థానే స్వతేజసాభాని,
ఓంభూర్భువస్సువః, రూపాణివో మిథునమ్, మానో
మిథునగ్ం రీఢ్వ మిత్యేతదనుషక్తై రేకాదశభి రే
కాదశభిశ్చ మధ్య ఉపదధ్యాత్- అగ్నేః పూర్వ, జా
తవేదస ఉప, సహోజసోదక్షిణ, అజిరాప్రభవఉప,
వైశ్వానరస్యాపర, నర్యాపసఉప, పఙ్క్తిరాధసఉద
క్, విసర్పిణ ఉప, ఇత్యేతదాదికైః ప్రత్యేకం దిశ్య
స్య స్థానే స్వతేజసాభాని, ఓంభూర్భువస్సువః, దిశో
వోమిథునమ్, మానో మిథునగ్ం రీఢ్వమ్, ఇత్యేతద్వి
శిష్టై రష్టౌదిశ్యా ఉపదధ్యాత్- ఓంభూరిత్యేకం
సర్వత్ర యజమానాభిమన్త్రణ మన్త్రోవా- దక్షిణ
పూర్వస్యాం దిశి విసర్పీ, దక్షిణాపరస్యాం దిశ్యవి
సర్పీ, ఉత్తరపూర్వస్యాందిశి విషాదీ, ఉత్తరాపర
స్యాందిశ్యవిషాదీ, ఇత్యేతైః ప్రత్యేకం నరకః త
స్మాన్నః పరిపాహి ఇత్యేతద్విశిష్టైశ్చతస్రో నరక
వతీ ర్యథాలిఙ్గ ముపదధ్యాత్- ఆయస్మిన్ సప్త
వాసవాః, ఇన్ద్రియాణి శతక్రతో ఇత్యేతాభ్యా మి
న్ద్రమన్త్రాభ్యాం చోపదధ్యాత్- ఇన్ద్రఘోషావో
వసుభిః పురస్తాత్, మనోజవసో వః పితృభి ర్దక్షి
ణతః, ప్రచేతావో రుద్రైః పశ్చాత్, విశ్వకర్మావ
ఆదిత్యై రుత్తరతః, త్వష్టావో రూపై రుపరిష్టాత్,
సంజ్ఞానం వః పశ్చాత్, ఇత్యేతై రుపదధతా మిత్యేత
ద్విశిష్టైష్షడ్భిశ్చ ఉపదధ్యాత్- ఆదిత్య స్సర్వోగ్నిః
పృథివ్యామ్, వాయురన్తరిక్షే, సూర్యోదివి, చన్ద్ర
మా దిక్షు, నక్షత్రాణి స్వలోకే, ఇతి పఞ్చదిశ్యాః- ఏ
వాహ్యేవ, ఏవాహ్యగ్నే, ఏవాహి వాయో, ఏవాహీ
న్ద్ర, ఏవాహి పూషన్, ఏవాహిదేవాః, ఇతి షడి
ష్ట్యః- ఆప మాపామిత్యాదిభి ర్నవనామ్నీభి ష్షట్-
భద్రం కర్ణేభిః, స్వస్తినఇతి శాన్తిమన్త్రాభ్యాంచ,-
కేతవో అరుణాసశ్చ, ఋషయో వాతరశనాః, ప్ర
తిష్ఠాగ్ం శతధాహి, సమాహితాసః, సహస్రధాయ
సమితి,- శివానశ్శన్తమా భవన్తు దివ్యాఆపఓషధయఇ
తి, సుమృడీకా సరస్వతి, మాతే వ్యోమ సందృశి
ఇతిచ ఉపదధ్యాత్- ఇమానుకమ్, యజ్ఞంచ నః,
ఆదిత్యైరిన్ద్ర ఇతిత్రిభిరిన్ద్రమన్త్రైస్తిస్ర ఉపదధ్యా
త్- ఆప్లవస్వ, మరీచయః, ఉత్తిష్ఠత, యువాసువా
సాః, అష్టాచక్రా, రయోవైతామ్, విభ్రాజమానామ్,
పరాజేతి, యత్కుమారీ, అశ్వతాసః, నీకతాఇవ, అ
పేతవీత, న్నమునస్తు, రేతిపేణాః, శతమిన్నుశరదో
ఋత్, కామప్రియవణమ్, ఇతిన స్త్రదశభిః మపణీభి
రుపదధ్యాత్- ఏకిష్ఠేమ్, సతాన్వాచ్యా, ఇత్యభి
ష్టమన్త్రాభ్యాం ద్వే- పర్జన్యాయ, ఇదంవచః,యో
గర్భమ్, ఇతిపఞ్చవృష్టిమన్త్రైస్త్రిస్రఉపదధ్యాత్- తృత

ర్మ్యాస్మైతు, యస్మై ఉద్యరేతః, యస్మా రేతః, ఇతిరే
తోమన్త్రైస్తిస్రః— అత్రి ఆయుష్కామస్యాదిత్యోప
స్థానం విహితమ్, తత్ర మన్త్రాః- యోఽసౌ
తపన్నుదేతి, అసౌయోఽస్తమేతి, అసౌయఆ
పూర్యతి, అసౌయోఽపక్షీయతి, ఇత్యేతేషు మన్త్రే
ప్రత్యేకమ్, ససర్వేషాం భూతానాం ప్రాణానాదాయే
త్యుక్త్వా ఉదేతి, అస్తమేతి, ఆపూర్యతి, అపక్షీయతి
ఇతి క్రమేణోక్త్వా; ప్రత్యేకంమామే ప్రజాయా మాప
శూనాంమామ ప్రాణానాదాయేత్యుక్త్వా, ఉదగాః,
అస్తఙ్గాః, ఆపూరిష్ఠాః, అపక్షేష్ఠాః, ఇతిక్రమేణో
క్తేచేత్ చత్వారోమన్త్రాః, అమూనినక్షత్రాణి,
ఇమమాసాశ్చార్ధమాసాశ్చ, ఇమఋతవః, ఇత్యుక్త్వా,
ప్రత్యేకం సర్వేషాంభూతానాం ప్రాణైరపప్రసర్ప
న్తిచోత్సర్పన్తిచమామే ప్రజాయామాపశూనాం మామ
మప్రాణైరపసృపతచోత్సృపతచేత్యుచ్యతేచేత్ క్రమే
ణత్రయోమన్త్రాః- అయగ్ంసంవత్సరః, ఇద మహః,
ఇయగ్ం రాత్రిరిత్యుక్త్వా ప్రత్యేకం సర్వేషాం భూ
తానాం ప్రాణైరపప్రసర్పతి చోత్సర్పతిచ మామే
ప్రజాంమా మాపశూనాంమా మమప్రాణైరపప్రసృ
ప మోత్సృప ఇత్యుచ్యతేచేత్ త్రయోమన్త్రాః- ఓం
భూర్భువస్సువః ఇతి, ఏతద్వో మిథునమ్, మానో
మిథునగ్ం రీఢ్వమ్ ఇతిచద్వౌ మన్త్రౌ- సమ్భూయ
ద్వాదశ మన్త్రాః— ఆరుణకేతుక స్యాన్తర్వ్ర
పణయజ్ఞాఙ్గత్వేన ప్రయుజ్యతే-

ఆరుణల్- ధా- ఆఙ్- రుణల్- ఉ- ఆరుణల్సి-

ఆరుణద్- ధా- ఆఙ్- రుణద్- ఉ- ఆరుణద్ధి-

ఆరుణధ్- ధా- ఆఙ్- రుణధ్- ఉ- ఆరుణద్ధి-

ఆరుణః- ధా- ఆఙ్- రుణః- ఉ- ఆరుణః-

ఆరుణి- (అరుణ-ఇఞ్) పు. అయోదాపరనామ్నో ధౌ
మ్యస్య శిష్యః- పాఞ్చాలదేశీయః- తస్య ఉద్దాలక ఇ
తి గురుణా దత్తం నామ- తదాఖ్యానం యథా- కశ్చి
దృషి ర్ధౌమ్యోనామాయోదః- తస్య శిష్యా స్త్రి
యో బభూవుః- ఉపమన్యు రారుణి ర్వేదశ్చేతి- స ఏ
కం శిష్య మారుణిం పాఞ్చాల్యం ప్రేషయామాస- గ
చ్ఛ కేదారఖణ్డం బధానేతి- స ఉపాధ్యాయేన సం
దిష్ట ఆరుణిః పాఞ్చాల్య స్తత్ర గత్వా తత్కేదార
ఖణ్డం బద్ధుం నాశకత్- స క్లిశ్యమానోఽపశ్య దు
పాయమ్- భవ త్వేవం కరిష్యామీతి- స తత్ర సంవి
వేశ కేదారఖణ్డే- శయానేచ తథా తస్మిం స్త దు
దకం తస్థౌ- తతః కదాచి దుపాధ్యాయ ఆయోదో
ధౌమ్యః శిష్యా నపృచ్ఛత్- క్వ ఆరుణిః పాఞ్చాల్యో
గతఇతి- తే తం ప్రత్యూచుః- భగవం స్త్వయైవ
ప్రేషితో గచ్ఛ కేదారఖణ్డం బధానేతి- స ఏవ
ముక్త స్తాన్ శిష్యాన్ ప్రత్యువాచ- తస్మా త్తత్ర స
ర్వే గచ్ఛామో యత్ర సగతఇతి- స తత్రగత్వా త
స్యాహ్వానాయ శబ్దం చకార- భో ఆరుణే పాఞ్చా
ల్య క్వాసి వత్సైహీతి- స తచ్ఛ్రుత్వాఽఽరుణి రుపా
ధ్యాయవాక్యం తస్మా త్కేదారఖణ్డా త్సహసోత్థా
య త ముపాధ్యాయ ముపతస్థే- ప్రోవాచ చైన
మ్- అయ మస్మ్యత్ర కేదారఖణ్డే నిస్సరమాణ ము
దక మవారణీయం సంరోద్ధుం సంవిష్టః- భగవచ్ఛ
బ్దం శ్రుత్వైవ సహసా విదార్య కేదారఖణ్డం భగ
వన్త ముపస్థితః- తదభివాదయే భగవన్తమ్- ఆజ్ఞా
పయతు భగవాన్- కమర్థం కరవాణీతి- స ఏవ ముక్త
ఉపాధ్యాయః ప్రత్యువాచ- యస్మా ద్భవాన్ కేదా
రఖణ్డం విదార్యోత్థిత స్తస్మా దుద్దాలకఏవ నా
మ్నా భవాన్ భవిష్యతీత్యుపాధ్యాయే నానుగృహీతః-
యస్మాచ్చ త్వయా మద్వచన మనుష్ఠితం తస్మా చ్ఛ్రే
యోఽవాప్స్యసి- సర్వఏవ తే వేదాః ప్రతిభాస్యన్తి-
సర్వాణిచ ధర్మశాస్త్రాణీతి- సఏవముక్త ఉపా
ధ్యాయే నేష్టం దేశం జగామ... అథ మారుణి ర్జ
నమేజయకాలికః— వైశమ్పాయనశిష్య ఋషివిశే
షః— వినతాపుత్రవిశేషః— ఏకాదశస్య భవిష్య
తో మనో ర్ధర్మసావర్ణే రన్తరే సప్తర్షిష్వేకః-

ఆరుణిన్- (ఆరుణి- ణిని- అన్- ఉఙ్) పు. ఆరుణినా ప్రో
క్త మధీతే వేదవా య స్సః-

ఆరుత్- ధా. ఆఙ్- రుత్- ఉ- ఆరుత్సిష్ట-

ఆరుత- (ఆఙ్- రు- క్త) న. ధ్వనిః-

ఆరుద్ధ- (ఆఙ్- రుధ్- క్త) త్రి. ఆవృతమ్-

ఆరుధ్- ధా. ఆఙ్- రుధ్- ఉ- ఆరుధ్యతే-

ఆరురవ్- ధా. ఆఙ్- రురవ్- ఉ- ఆరురవ-

ఆరురావ్- ధా. ఆఙ్- రురావ్- ఉ- ఆరురావ-

ఆరురుష్- ధా. ఆఙ్- రురుష్- ఉ- ఆరురుషతి-

ఆరురుజ్- ధా- ఆఙ్- రురుజ్- ఉ- ఆరురుజతుః-

ఆరురుత్స్- ధా- ఆఙ్- రురుత్స్- ఉ- ఆరురుత్సతి-

ఆరురుధ్- ధా- ఆఙ్- రురుధ్- ఉ- ఆరురుధతుః-

ఆరురువ్- ధా- ఆఙ్- రురువ్- ఉ- ఆరురువతుః-

ఆరురుహ్- ధా- ఆఙ్- రురుహ్- ఉ- ఆరురుహతుః-

ఆరురూష్- ధా- ఆఙ్- రురూష్- ఉ- ఆరురూషతి-

ఆరురోజ్- ధా- ఆఙ్- రురోజ్- ఉ- ఆరురోజ-

ఆరురోజయిష్- ధా- ఆఙ్- రురోజయిష్- ఉ- ఆరురో
జయిషతి-

ఆరురోధ్- ధా. ఆఙ్- రురోధ్. ఉ- ఆరురోధ-

ఆరురోధయిష్- ధా- ఆఙ్- రురోధయిష్. ఉ. ఆరురో
ధయిషతి-

ఆరురోపయిష్- ధా- ఆఙ్. రురోపయిష్- ఉ. ఆరు
రోపయిషతి-

ఆరురోహ్- ధా- ఆఙ్- రురోహ్- ఉ. ఆరురోహ-

ఆరురోహయిష. ధా. ఆఙ్. రురోహయిష. ఉ. ఆరురోహయిషతి.

ఆరుష్. ధా. ఆఙ్. రుష్. ఉ. ఆరుషీతః.

ఆరుషీ. స్త్రీ. చ్యవనస్య భార్యా.

ఆరుహ్. ధా. ఆఙ్. రుహ్. ఉ. ఆరుహ్యతే.

ఆరూ. ధా. ఆఙ్. రూ. ఉ. ఆరూయతే — (ఋ. ఊ) త్రి. పిఙ్గళః.

ఆరూఢ. (ఆఙ్. రుహ. క్త) త్రి. కృతారోహణః. ఆరోహణం కృతవాన్. ఆరోహణకర్మ — జ్యౌతిషే, పదవిశేషః. లగ్నాధిపతిర్యత్ర రాశౌ తిష్ఠతి, స లగ్నాద్యావతిథ స్తస్మాత్తావతిథో రాశిః రారూఢమితి తల్లక్షణమ్. ఏవం భావాన్తరపదానామప్యారూఢసంజ్ఞాఽస్తి. ప్రాయికస్తు వ్యవహారో లగ్నారూఢస్య. ఆరూఢా దేకాదశే శుక్రబుధగురుచన్ద్రా స్సన్తి చేద్రాజయోగః. తథా ఆరూఢా త్కేన్ద్రేషు సత్స్వపి తేషు తథా. ఆరూఢా దేకాదశే శుక్రచన్ద్రౌ, ఆరూఢే లగ్నాధిపతి శ్చతుర్థాధిపతిశ్చ, దశమాధిపతి ర్దశమే చ స్థితాశ్చే త్తథా. నవమాధిపతినా దశమాధిపతినా వా యుక్తో గురు రారూఢలగ్నస్థ శ్శుభగ్రహదృష్టశ్చే త్తథా. ఆరూఢా ద్దశమే చతుర్థరాజ్యాధిపతీ, ఆరూఢా దేకాదశం శుక్రేణ దృశ్యతే, పఞ్చమనవమలగ్నాధిపతయః పఞ్చమే చే న్మహారాజయోగః. ఆరూఢాధిపతిర్గురు ర్భవతి, ఆరూఢా దేకాదశే బుధః. తయో రన్యతర శ్చన్ద్రయుక్త శ్శుక్రదృష్టశ్చే త్తథా. ఆరూఢాధిపతి స్స్వోచ్చే స్వక్షేత్రే వా బలాన్వితస్స న్నారూఢే లగ్నే వా తిష్ఠతి, శుభగ్రహాః కేన్ద్రేషు స్వక్షేత్రే వా స్థితాశ్చే త్తథా. ఆరూఢాధిపతి ర్లగ్నాధిపతిశ్చ ఆరూఢే, ఆరూఢాత్కేన్ద్రే గురు ర్భృగుర్వా, ధనాధిపతిరపి కేన్ద్రే చే త్తథా. విస్తరస్తు పదశబ్దే ద్రష్టవ్యః... అథ జైమినిసూత్రోక్తఫలాని యథా. ఆరూఢా దేకాదశే గ్రహాశ్రిష్ఠితే గ్రహదృష్టే వా జాత శ్శ్రీమాన్ భవతి. స తు గ్రహ శ్శుభశ్చే న్న్యాయ్యలాభేన భవతి. పాపశ్చేత్ అన్యాయ్యలాభేన భవతి. స చ రాశి స్స్వస్య గ్రహస్య స్వోచ్చం స్వక్షేత్రం వా భవతి చేత్ విశేషేణ తథా. నీచం చేద్వ్యయాధిక్యం భవతి. స చ గ్రహో రవిరాహుశుక్రాన్యతమశ్చే ద్రాజవశా చ్ఛ్రీర్భవతి. పితృమాతృకళత్రభావానామారూఢాని పరికల్పయేత్. తేషు జాతకారూఢాపేక్షయా కేన్ద్రత్రికోణాన్యతమేషు తైస్సహ తస్య మైత్రీ భవతి. షష్ఠాష్టమవ్యయాన్యతమేషు తైస్సహ వైరం భవతి. ఆరూఢలగ్నస్య తత్సప్తమస్య చ శుభగ్రహదృష్టిశ్చే దర్థప్రాప్తిః. తత్ర చన్ద్రదృష్టిశ్చే ద్విశేషేణ భవతి. బుధదృష్టిశ్చేత్ జ్ఞాతిభ్యో విద్యా వా భవతి. గురుశ్చే త్కర్మఖ్యాతిం. కుజశ్చే ని ర్వాచేత్ భ్రాతృమూలాత్. ఆరూఢా త్సప్తమే రాహుకేత్వో రన్యతరశ్చే దుదరరోగః. చన్ద్రగురుశుక్రాన్యతమశ్చే త్సంపత్. అత్ర సర్వత్ర గ్రహదృష్టి ర్జైమినిసూత్రోక్తరీత్యా జ్ఞేయా. సా చ దృష్టిశబ్దే ద్రష్టవ్యా.

ఆరూఢా. స్త్రీ. భూధాత్రీ.

ఆరూఢి. (ఆఙ్. రుహ. క్తిన్) స్త్రీ. ఔన్నత్యమ్. ఆరోహణమ్.

ఆరేక. (ఆఙ్. రిచ. ఘఞ్) పు. శూన్యతా.

ఆరేవ్. ధా. ఆఙ్. రేవ్. ఉ. ఆరేవ్యతే.

ఆరేచయ్. ధా. ఆఙ్. రేచయ్. ఉ. ఆరేచయతి.

ఆరేచిత. (ఆఙ్. రేచి. క్త) త్రి. రిక్తీకృతః. ఏకైకశో వివర్తితః. — న. ఏకస్యా భ్రువో లలితాక్షేపః.

ఆరేచిన్. (ఆఙ్. రిచ. ణిని త్రి.) రిక్తీకరోతి యస్సః.

ఆరేట్. ధా. ఆఙ్. రేట్. ఉ. ఆరేటతుః.

ఆరేణ్. ధా. ఆఙ్. రేణ్. ఉ. ఆరేణతుః.

ఆరేభ్. ధా. ఆఙ్. రేభ్. ఉ. ఆరేభే.

ఆరేప్. ధా. ఆఙ్. రేప్. ఉ. ఆరేపతుః.

ఆరేవత. (ఆఙ్. రేవృ. అత) పు. ఆరగ్వధః.

ఆరైవత. న. పారేవతమ్.

ఆరో. ధా. ఆఙ్. రో. ఉ. ఆరోధా.

ఆరోత్. ధా. ఆఙ్. రోత్. ఉ. ఆరోత్స్యతి.

ఆరోక. (ఆఙ్. రుచ. ఘఞ్) పు. యజ్ఞేషు పశుధారణార్థం యూపాదిరిక్తః స్తమ్భవిశేషః.

ఆరోగ్య. (అరోగ. ష్యఞ్) న. రోగాభావః... తత్పర్యాయః. అనామయ — జ్యౌతిషే. జాతకప్రకరణే ఆరోగ్యం లగ్నభావేన చిన్తనీయమ్.

ఆరోగ్యశాలా. స్త్రీ. రోగచికిత్సార్థం నిర్మితా శాలా. తద్విధిర్యథా. నానావిధౌషధ్యుత్పత్తి నదీనదపర్వతానాం నాతిదూరే ప్రాగుదగ్భాగవిస్తీర్ణే ప్రదేశే పూర్వోత్తరద్వారాం గన్ధపుష్పపహారయుక్తాం సమాం వాతరహితాం ఏకదేశమాత్రే వాతప్రచారయుక్తాం సర్వోపకరణసహితాం సద్వైద్యాధిష్ఠితాం శాలాం కుర్వీత. తత్ర నిత్యం బలిక్రియా కర్తవ్యా. తత్ర మధ్యే వేదత్రయాత్మకం బ్రహ్మస్తమ్భం నామ స్తమ్భం, మూలే చతురశ్రం, మధ్యే షడశ్రం, అగ్రే వృత్తమ్, బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకం స్థాపయేత్. తదగ్రే షోడశస్వరకేసరం మహాపద్మం నిర్మిమీత. తన్మధ్యే పరమాత్మానం ప్రకల్పయేత్. తస్యోత్తరభాగే పద్మవర్ణం చతుర్ముఖం బ్రహ్మాణం దక్షాదీన్ సూత్రకారాంశ్చ స్థాపయేత్. దక్షిణభాగే లక్ష్మీసహితం నారాయణం తథా, త్రినేత్రం, సర్వభూషణం, వామదక్షిణహస్తాభ్యా మమృతపాత్రే ధారయన్తమ్, ఆజానుపిఙ్గళవర్ణమ్, ఆనాభి లోహితవర్ణమ్, ఆగ

శం నీలవర్ణమ్, అశ్వినం శ్వేతమ్, అరుణ హస్తపాద తలం, గరుడం స్థాపయేత్- పశ్చిమ భాగే సర్వాభరణభూషితా వేత్రాంహాసనస్థా ఉభయాంసోపవీత యుక్తా పుస్తకాభయహస్తా సువర్ణపద్మమాలినా జటామకుటధరా దాడిమపుష్పవర్ణా వశ్వినాదేవా స్థాపయేత్. తతో దక్షిణభాగే ఆత్రేయమ్- వామేకు వరదహస్తం శుక్లవస్త్రమమృతపూర్ణకలశహస్తం ధన్వన్తరిం స్థాపయేత్- పశ్చా ద్విశల్యకరణీం పురో మృతసంజీవనీంచ స్థాపయేత్- ద్వారదేశే గణపతిం దుర్గాం సూర్యచన్ద్రౌచ స్థాపయేత్- ప్రతిదిన మేతా న్సర్వోపచారై ర్యథావిధి పూజయేత్- ఇయ మారోగ్యశాలా. అస్యాః పూర్వదక్షిణభాగే ఔషధాదీనాం పచనగృహం, సర్వోపకరణసహితం, బహుగవాక్షసహితం కల్పయేత్.

ఆరోగ్యస్నాన- న. రోగిణో రోగశాన్తేః పశ్చాత్కర్తవ్యం స్నానమ్. తచ్చ కృష్ణపక్షే, ఆదిత్య భౌమ గురువ్యతిరిక్తవాసరే, రిక్తతిథౌ, చరనక్షత్రే, చరలగ్నే చ, పాపగ్రహేషు కేన్ద్రత్రికోణాన్యతమస్థేషు, చన్ద్రబలే క్షీణేన, కార్యమ్- చన్ద్రశుక్రవాసరయోః, స్థిరనక్షత్రేషు, పునర్వస్వాశ్లేషా రేవతీమఘాస్వాతీనక్షత్రేషు, గ్రహణేచ, సర్వథా నకార్యమ్-

ఆరోగ్యా- స్త్రీ- అష్టోత్తరశతాన్తర్గతదేవీవిశేషః- తస్యాః స్థానం వైద్యనాథక్షేత్రమ్-

ఆరోజ్- ధా. ఆఙ్- రోజ్-ఉ- ఆరోజ్యతే.

ఆరోజయ్- ధా. ఆఙ్. రోజయ్. ఉ. ఆరోజయతి.

ఆరోఢృ- (ఆఙ్- రుహ- తృచ్) త్రి. ఆరోహణకర్తా-

ఆరోత్- ధా- ఆఙ్. రోత్- ఉ- ఆరోత్స్యతి-

ఆరోద్- ధా. ఆఙ్- రోద్- ఉ- ఆరోద్ధా-

ఆరోధయ్- ధా- ఆఙ్- రోధయ్- ఉ- ఆరోధయతి-

ఆరోప- ధా- ఆఙ్- రోప- ఉ- ఆరోప్యతే-

ఆరోప- (ఆఙ్- రోపి- ఘఞ్) పు- ఆరోపణమ్— అయథార్థజ్ఞానమ్- యథాశుక్తౌ రజతత్వారోపః- తస్య నిమిత్తం దోషః. ఆరోపేసతి నిమిత్తానుసరణం, నతు నిమిత్తమస్తీత్యారోపః ఇతిన్యాయః- అన్యథాఖ్యాత్యనభ్యుపగన్తౄణాం ప్రాభాకరాదీనాం మతేతు పురోవర్తిజ్ఞానం, తదగృహీతాసంసర్గక విశేషణజ్ఞానంచారోప ఇత్యుచ్యతే— ఆహార్యజ్ఞానమ్- వ్యాప్యారోపపురస్సరో వ్యాపకారోపస్తర్క ఇత్యాపత్తిరితి చోచ్యతే- యథా యద్యత్రవహ్ని ర్నస్యాత్తర్హి ధూమోఽపి నస్యాదితి— అలఙ్కారశాస్త్రే లక్షణాస్థలవిశేషే. అభేదజ్ఞానమ్- అభేదజ్ఞానంచ ద్వివిధమ్- ఆరోపోఽధ్యవసానంచేతి- యస్మిన్నభేదజ్ఞానం సవిషయమిత్యుచ్యతే- యస్యాభేదజ్ఞానం నవిషయీ త్యుచ్యతే- సఏ వారోప్య ణ

ఆరోపితఇతి చోచ్యతే- యథా ముఖే చన్ద్రాభేదజ్ఞానే ముఖం విషయః- చన్ద్రో విషయీ. విషయవిషయిణోః ప్రత్యేకం నిర్దిష్టయో రభేదప్రతిపత్తి రారోపః. విషయే పృథగనిర్దిష్టే విషయ్యభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసానమ్- అధ్యవసాయఇతి చోచ్యతే. తత్రారోపసహితా లక్షణా సారోపేతి, అధ్యవసానసహితా లక్షణా సాధ్యవసానేతి చోచ్యతే- యథా ముఖం చన్ద్రః, అగ్ని ర్మాణవక ఇత్యాదౌ సారోపా. చన్ద్రోఽయమ్, అగ్ని రయమ్, అసౌ శాశీ చన్ద్ర ఇత్యాదౌ సాధ్యవసానా- ఆరోపస్థలే ముఖం చన్ద్ర ఇత్యాదౌ చన్ద్రశబ్దస్య చన్ద్రసదృశే లక్షణా- తస్యాభేదేన సంబన్ధేన ముఖేఽన్వయః. లక్షణాయాః ఫలంతాద్రూప్య సంవేదనమ్. తచ్చ విషయే ముఖాదౌ విషయితావచ్ఛేదకస్య చన్ద్రత్వాదే స్సంప్రత్యయః- తస్య హేతు ర్వ్యఞ్జనమ్- వైయఞ్జనికబోధస్య బాధబుద్ధ్యప్రతిబన్ధ్యత్వాభావా ద్భేదజ్ఞానే సత్యపి తాదృశప్రత్యయో జాయతఏవే త్యాలఙ్కారికాః-

ఆరోపణ- (ఆఙ్- రోపి- ల్యుట్) న- ఆరోపః.

ఆరోపయ్- ధా- ఆఙ్- రోపయ్- ఉ- ఆరోపయతి-

ఆరోపిత- (ఆఙ్- రోపి- క్త) త్రి- కృతారోపణః- ఆరోపస్యవిషయీ-

ఆరోహ- ధా- ఆఙ్- రోహ- ఉ- ఆరోహతి-ఆరోహ్యతే-

ఆరోహ- (ఆఙ్- రుహ- ఘఞ్) పు. ఆరోహణమ్- దైర్ఘ్యమ్- ఉచ్ఛ్రాయః- నితమ్బః- ఉత్తమస్త్రీనితమ్బః- ద్రోణీ- శిఖా— (ఆఙ్- రుహ- అచ్) పు. ఆరోహణకర్తా- యథా- అశ్వారోహః, హస్త్యారోహః, ఇత్యాది... గజారోహః.

ఆరోహణ- అనుప్రవచనాదిః- గణరత్నేతు ఉత్థాపనాదిః- (ఆఙ్- రుహ- ల్యుట్) న. ఆరోహః. సోపానమ్- ప్రరోహః— స్వప్నే వృషభస్య, గజస్య, అశ్వస్య, పర్వతస్య, సింహస్య, రథస్య చారోహణం రాజ్యఫలకమ్- పతాకినూరథ గోవృషభాన్యత మారోహణం తత్రస్థస్యైవ ప్రబోధేసతి శీఘ్రం ధనఫలకమ్- క్షీరిణః ఫలినో వావృక్షస్య పతాకినాఽరోహణం తథా- నావారోహణేన సముద్రతరణమపి తథా—ఆరోహణశబ్దోత్తరపదకమపి గణరత్నే ఉత్థాపనాది.

ఆరోహణీయ- (ఆరోహణ. ఛ) త్రి. ఆరోహణం ప్రయోజనం యస్య తత్-

ఆరోహిణీ- స్త్రీ. జ్యోతిషే జాతకశాస్త్రే దశావిశేషః- పరమనీచాన్తభాగా దారభ్య యావ త్పరమోచ్చభాగాది స్తత్రాన్తరే యః ప్రాశిషట్కం తత్రావస్థితేన గ్రహేణ భుక్తా దశా అన్తర్దశాసా ఆరోహిణీతి తల్లక్షణమ్- సాచ శ్రేష్ఠఫలా భవతి- నైవ యత్రతత్ర రాగాన్వితేన స్వాదరా త్యాశోపగతే

న దత్తా ఉభమానామ్నీ భవతి- సా మధ్యకలా- ఆరోహిణీ మధ్యకలా చేత్సంపూర్ణా భవతి- ఆరోహిణ్యా విపరీతా అవరోహిణీ దశా-

ఆరోహిన్- (ఆఙ్. రుహ. ణిని) త్రి-ఆరోహణశీలః— పు- సంగీతశాస్త్రే వర్ణవిశేషః. సరిగమపధనీ త్యారోహణవిశిష్టా గానక్రియా ఆరోహీవర్ణ ఇత్యుచ్యతే- తద్గతా సన్దర్భవిశేషరూపా అలఙ్కారా ద్వాదశ- ౧విస్తీర్ణః, ౨నిష్కర్షః, ౩బిన్దుః, ౪అభ్యుచ్చయః, ౫హసితః, ౬ప్రేంఖితః, ౭ఆక్షిప్తః, ౮సన్ధిప్రచ్ఛాదనః, ౯ఉద్గీతః, ౧౦ఉద్వాహితః, ౧౧త్రివర్ణః, ౧౨వేణిశ్చేతి- తత్ర మూర్ఛనాదేస్స్వరాత్ క్రమేణ స్థిత్వాస్థిత్వా దీర్ఘస్స్వరై రారోహణం విస్తీర్ణః- ద్విస్సేవస్స్వరైద్వి ద్విరుక్తై స్తైరన్తరైర్నిష్కర్షః- అత్ర త్రిస్త్రిరుక్తైశ్చతుశ్చతురుక్తైర్వా గాత్రవర్ణ ఇతి కేచిదాహుః- తాన్వా భేదాన్నిష్కర్షస్యైవేత్యపరే. ప్లుతం హ్రస్వం ప్లుతం హ్రస్వం ప్లుతం హ్రస్వం ప్లుతం కుర్వన్నారోహతి చేత్ బిన్దుః- ఏకాన్తర స్వరారోహా ఉత్యుచ్చయః- ఏకోత్తరవృద్ధ్యాస్వరాణామారోహణం చేద్ధసితః. స్వరద్వయముచ్చార్య పూర్వపూర్వయుతస్య పరస్యారోహణం ప్రేంఖితః- ఏకాన్తరస్వరయుగం తాదృశపూర్వపూర్వయుతం క్రమాదారోహతి చే దాక్షిప్తః- ఆద్యాకలా త్రిస్వరా పూర్వపూర్వాన్తిమస్వరాద్య త్రిస్వరే అన్యకలే చేత్ సన్ధిప్రచ్ఛాదనః- త్రిస్వరాత్మకాః కలయో రాద్యస్త్రిరావృత్తశ్చే దుద్గీతః- తత్ర మధ్యమస్త్రిరావృత్తశ్చే దుద్వాహితః- అన్త్యస్త్రిరావృత్తశ్చేత్త్రివర్ణః- త్రయాణాం ప్రత్యేకం త్రిరావృత్తౌ వేణీ-

ఆర్క్- ధా- ఆట్. అర్క్- ఉ- ఆర్కయత-

ఆర్కయ్- ధా- ఆట్- అర్కయ్- ఉ- ఆర్కయత-

ఆర్కలూష- (అర్కలూష- అఞ్) అక్లీ- అర్కలూషస్యాపత్యమ్.

ఆర్కలూషాయణ- [అర్కలూష-ఫక్]పు. అర్కలూషస్యయువాపత్యమ్-

ఆర్కలూషాయణి-(అర్కలూష-ఫిఞ్)పు- దేశవిశేషః-

ఆర్కాయణ- [అర్క- ఫఞ్]అక్లీ- అర్కస్య గోత్రాపత్యమ్-

ఆర్కాయణి- [అర్క-ఫిఞ్]పు- దేశవిశేషః-

ఆర్కి- [అర్క. ఇఞ్] పు- అర్కస్యాపత్యమ్-యమః- శనిః. సుగ్రీవః. కర్ణః-

ఆర్క్ష- (ఋక్ష- అణ్) త్రి. ఋక్షస్యేదమిత్యాది.

ఆర్క్షయ్- ధా- ఆట్. ఋక్షయ్. ఉ. ఆర్క్షయిష్యత్-

ఆర్క్షాయ్- ధా- ఆట్. ఋక్షాయ్- ఉ- ఆర్క్షాయాల్-

ఆర్క్షి. (ఋక్ష. ఇఞ్) అక్లీ-ఋక్షస్యాపత్యమ్—ధా- ఆట్. ఋక్ష- ఉ- ఆర్క్షీయాల్-

ఆర్ష్టోద- (ఋష్టోద. అణ్)పు- ఋష్టోదః పర్వతో ఽభిజనో ఽస్యేత్యంశే.

ఆర్ష్ట్య. (ఋష్టి- యఞ్) అక్లీ.ఋష్టిస్య గోత్రాపత్యమ్

ఆర్ష్ట్యాయణీ. (ఋష్టి. యఞ్. ష్ఫ. ఙీప్) స్త్రీ. ఋష్టిస్య గోత్రాపత్యం స్త్రీ.

ఆర్గయణ. గణరత్నకారమతే గిరినద్యాదిః. (ఋగయన. అణ్) త్రి. ఋగయనస్య వేదితా అధ్యేతా వ్యాఖ్యానః తత్రభవో వా.

ఆర్గాయన- (ఋగయన- అణ్) త్రి. ఋగయనస్య అధ్యేతా వేదితా వ్యాఖ్యాతా తత్రభవో వా.

ఆర్గ్వధ. పు. ఆరగ్వధః.

ఆర్ఘ్య- న.మధువిశేషః. తీక్ష్ణతుణ్డ పీతవర్ణమక్షిక సంభవమక్షికావిశేషకృతః.

ఆర్చ్. ధా. ఆట్. అర్చ్- ఉ. ఆర్చత్.

ఆర్చ- (అర్చా- ణ) త్రి- అర్చాయస్యాస్తి సః-

ఆర్చనాక- పు- ఋషివిశేషః- ఆత్రేయవాధ్బూతకధనఞ్జయ గవిష్ఠిర ముద్గల వామరథ్య సుమఙ్గల బైజవాప గోత్ర ప్రవరాన్తర్గతః-

ఆర్చభాగిన్- (ఋచభాగ- ఇని- అణ్- లుక్) త్రి- ఋచభాగేన ప్రోక్తమధీతే వేదవా యస్సః.

ఆర్చయ్- ధా. ఆట్. అర్చయ్. ఉ. ఆర్చయత్-

ఆర్చాభిన్- (ఋచాభ. ఇని- అణ్- లుక్) త్రి. ఋచాభేన ప్రోక్తమధీతే వేదవా యస్సః.

ఆర్చాభిమౌద్గల- శార్ఙ్గరవాదిః పు- ఆర్చాభినోమౌద్గలాశ్చ.

ఆర్చాయన- (ఋచ్- ఫక్)అక్లీ- ఋచో గోత్రాపత్యమ్

ఆర్చిక్- ధా- ఆట్. అర్చిక్. ఉ. ఆర్చికత్.

ఆర్చిక- (ఋచ్- ఠఞ్) త్రి- ఋచాం వ్యాఖ్యానః- ఋచిభవః- సంగీతశాస్త్రే కూటతానేషు ఏకస్వరతానః.

ఆర్చికయిష్- ధా-ఆట్-అర్చికయిష్-ఉ-ఆర్చికయిషత్.

ఆర్చిచ్- ధా- ఆట్- అర్చిచ్- ఉ- ఆర్చిచత్-

ఆర్చిచయిష్- ధా- ఆట్-అర్చిచయిష్-ఉ-ఆర్చిచయిషత్

ఆర్చిచిష్- ధా- ఆట్- అర్చిచిష్- ఉ- ఆర్చిచిషత్-

ఆర్చిచ్ఛ్- ధా- ఆట్- ఋచిచ్ఛ్- ఉ- ఆర్చిచ్ఛత్-

ఆర్చిచ్ఛయిష్- ధా- ఆట్- ఋచిచ్ఛయిష్- ఉ- ఆర్చిచ్ఛయిషత్-

ఆర్చిచ్ఛిష్- ధా- ఆట్- ఋచిచ్ఛిష్- ఉ- ఆర్చిచ్ఛిషత్-

ఆర్చ్ఛ్- ధా- ఆట్- ఋచ్ఛ్- ఉ- ఆర్చ్ఛత్-

ఆర్చ్ఛయ్- ధా- ఆట్- ఋచ్ఛయ్- ఉ- ఆర్చ్ఛయత్-

ఆర్ఛ్- ధా- ఆట్- ఋచ్ఛ్- ఉ- ఆర్ఛత్-

ఆర్ఛయ్- ధా- ఆట్- ఋచ్ఛయ్- ఉ- ఆర్ఛయత్-

ఆర్జ్- ధా- ఆట్- అర్జ్- ఉ- ఆర్జత్- ఆర్జ్యత— ధా- ఆట్- ఋజ్- ఉ- ఆర్జ్యత-

ఆర్జయ్- ధా- ఆట్- అర్జయ్- ఉ- ఆర్జయత్

ఆర్జవ. (ఋజు-అణ్) న. ఋజుత్వమ్. అకాటిల్యమ్— యోగశాస్త్రే యమభేదః. మనోవాక్కాయద్యాపా రాణా మేకరూపత్వ మార్జవమితి తల్లక్షణమ్.

ఆర్జి. పు. తన్నామా కశ్చిత్— ఆర్జిశబ్దస్య అది ద్వితీయోవా ఉదాత్తో భవతి. ఫిట్సూ॥ ౩పా. మకర వరూథ పారేవత వితస్తేక్ష్వార్జిద్రాక్షా ద్రా. కలోమా కాష్ఠా పేష్ఠా కాశీనా మాదిర్వా.

ఆర్జిజ్. ధా. ఆట్. అర్జిజ్. ఉ. ఆర్జిజత్.

ఆర్జిజయిష్. ధా. ఆట్. అర్జిజయిష్. ఉ. ఆర్జిజయిషత్.

ఆర్జిజిష్. ధా. ఆట్. అర్జిజిష్. ఉ. ఆర్జిజిషత్.

ఆర్జిహ. ధా. ఆట్. అర్జిహ. ఉ. ఆర్జిహత్.

ఆర్జిహయిష్. ధా. ఆట్. అర్జిహయిష్. ఉ. ఆర్జిహయిషత్.

ఆర్జిహిష్. ధా. ఆట్. అర్జిహిష్. ఉ. ఆర్జిహిషత్.

ఆర్జీకీయా. స్త్రీ. [వేద] విపాట్ నామ నదీ.

ఆర్జునాయన. రాజన్యాదిః. [అర్జున. ఫక్] పు. అర్జునస్య యువాపత్యమ్.

ఆర్జునాయనక. [ఆర్జునాయన. వుఞ్] న. దేశవిశేషః.

ఆర్జునావ. ధూమాదిః. [ఋజునావ. అణ్] పు. దేశవిశేషః.

ఆర్జునావక. [ఆర్జునావ. వుఞ్] త్రి. ఆర్జునావదేశే జాత ఇత్యాదిః.

ఆర్జుని. [అర్జున. ఇఞ్] పు. దేశవిశేషః.

ఆర్ఞ్జ. ధా. ఆట్. ఋఞ్జ. ఉ. ఆర్ఞ్జత.

ఆర్ఞ్జయ్. ధా. ఆట్. ఋఞ్జయ్. ఉ. ఆర్ఞ్జయత్.

ఆర్ఞ్జిజ్. ధా. ఆట్. ఋఞ్జిజ్. ఉ. ఆర్ఞ్జిజత్.

ఆర్ఞ్జిజయిష్. ధా. ఆట్. ఋఞ్జిజయిష్. ఉ. ఆర్ఞ్జిజయిషత్.

ఆర్ఞ్జిజిష్. ధా. ఆట్. ఋఞ్జిజిష్. ఉ. ఆర్ఞ్జిజిషత.

ఆర్ణ్. ధా. ఆట్. ఋణ్. ఉ. ఆర్ణోత్. ఆర్ణుత.

ఆర్ణయ్. ధా. ఆట్. అర్ణయ్. ఉ. ఆర్ణయత్.

ఆర్ణిణ్. ధా. ఆట్. అర్ణిణ్ ॥౧॥ ఆట్. ఋణిణ్ ॥౨॥ ఉ. ఆర్ణిణత్.

ఆర్ణిణయిష్. ధా. ఆట్. అర్ణిణయిష్. ఉ. ఆర్ణిణయిషత్.

ఆర్ణిణిష్. ధా. ఆట్. అర్ణిణిష్. ఉ. ఆర్ణిణిషత్.

ఆర్త్. ధా. ఆట్. ఋత్. ఉ. ఆర్తీత్.

ఆర్త. [ఆఙ్. ఋ. క్త] త్రి. రోగీ. దుఃఖితః. ఆపన్నః— ధర్మశాస్త్రే ఆర్తస్తు కృతో వ్యవహారో నసిధ్యతీత్యుచ్యతే— భగవన్తం భజమానే ష్వన్యతమః. స చ భ్రష్టైశ్వర్యః పున రైశ్వర్యం ప్రాప్తుకామః— వైష్ణవతన్త్రే ప్రపన్నేషు మధ్యే సంసార స్యాతిదుస్సహత్వా దుత్తరక్షణమేవ ముక్తికామః. తస్యావిలమ్బేన సర్వపాపనివృత్తి ర్భవతీ త్యభ్యుపగమ్యతే.

ఆర్తగళ. [ఆర్త. గళ. అచ్] పు. ఫలదల్లతావిశేషః. కషాయానుగతః. తత్పర్యాయాః. రుజాకరః. అలప్యద్ధః. హుకాకారః. బహుకణ్టకః. కాలకాల కాకళః. శీపణః. కర్కశః. దుష్ప్రవేశ్యః. స్యాదుపష్పఫలః (అన్యత్ర. ఆవాండ)... తస్యగుణాః. తిక్తత్వమ్. విష్టమ్భిత్వమ్. దీపనకారత్వమ్. శ్లేష్మరోగహరత్వంచ.

ఆర్తగళా. స్త్రీ. ఋష్టి.

ఆర్తథ్. ధా. ఆట్. అర్తథ్. ఉ. ఆర్తథత్.

ఆర్తథయ్. ధా. ఆట్. అర్తథయ్. ఉ. ఆర్తథయత్.

ఆర్తన. (ఋత. ల్యుట్) న. జుగుప్సా. కృపా. ఇ.

ఆర్తనీలీ. స్త్రీ. ఋష్టి.

ఆర్తభాగ. (ఋతభాగ. ఇఞ్) అక్లీ. ఋతభాగస్య గోత్రాపత్యమ్— జరత్కారు గోత్రోద్భవస్య ఋతభాగస్య పుత్రః.

ఆర్తభాగీ. (ఆర్తభాగ. ఙీన్) స్త్రీ. ఋతభాగ స్యాపత్యం స్త్రీ.

ఆర్తలోమ. సం. లోమవిశేషః.

ఆర్తవ. (ఋతు. అణ్) త్రి. ఋతౌ భవస్య పాశ్చాత్యం ప్యస్తానం పుష్పమ్— స్త్రీణాం శరీరే ప్రతిమాసం ప్రవర్తమానో రక్తరూప ఉపధాతువిశేషః ... తస్య పర్యాయాః. రజస్. పుష్పం. స్త్రీధర్మః. రేతో నిరజస్కం. ఫలం... తస్యప్రవృత్తికాలః ద్వాదశాద్వర్షా త్ప్రభృతి పఞ్చాశద్వర్షపర్యన్తం... స్త్రీణాం రసధాతురేవ మాసే మాసే సార్ద్రం భవతి. తస్య ప్రమాణం చత్వారః కుడబాః. తచ్చ జన్మనః ప్రభృతి ద్వాదశవర్షా దూర్ధ్వం స్త్రీణాం మాసిక్య ఏవ ద్వ్యహం త్ర్యహంచ ప్రస్యన్దం యోనిముఖా త్త్రిదినం స్రవతి. పఞ్చాశ ద్వర్షా త్పరం క్షయం యాతి. తచ్చ శుద్ధంచే త్పురుషసంయోగేన గర్భోత్పత్తిహేతు ర్భవతి. తతో గర్భోత్పత్తౌ సత్యాం స్రోతోనిరోధా దార్తవప్రవృత్తి ర్నభవతి. అధికం తత్ స్తనాభ్యాంగతం క్షీరతయా పరిణమతి. తస్య శుద్ధస్య లక్షణంతు. లాక్షారసేన శశరక్తేనవా తుల్యత్వమ్. తేన సంసృష్టస్య వస్త్రస్య ధావనే విరక్తత్వంచ. అవిచ్ఛిన్నత్వ మదాహత్వం శూలాదివేదనారహితత్వంచ. అన్యథాతు దుష్టమితి జ్ఞేయమ్... ఆర్తవదోషా అష్టౌ. వాతపిత్తకఫైః స్త్రియః. పూయమ్, కుణపమ్, గ్రన్థిరూపమ్, క్షీణమ్, మలమ్, ఇతిపఞ్చభేదేషు... దుష్టార్తవేన గర్భో నోత్పద్యతే. ఉత్పన్నశ్చేదపి రోగీ అల్పాయు రథవా భవతి. తత్ర వాతపిత్తకఫదోషా స్స్వస్వలక్షణైః రేవ జ్ఞేయాః. కుణపం రక్తజన్యమ్. గ్రన్థిరూపం వాతకఫజన్యమ్. పూయం రక్తపిత్తజన్యమ్. క్షీణం వాతపిత్తజన్యమ్. ఏతాని కృచ్ఛ్రసాధ్యాని. మలం త్రిదోషజన్యమ్. తత్తు మూత్రపురీషసదృశం భవతి, అసాధ్యంచ... తత్ర వాతాదిదోషేషు తత్తద్దోషఘ్నం చికిత్సా. గ్రన్థిదోషే పాఠాత్రికటుకవత్సకక్వాథపా

నమ్. కునవే పూయమేవ చన్దనం పాయయేత్. గుహ్యరోగే యదుక్తం తత్సర్వంచ సోత్తరవస్తికం ప్రయోజయేత్. ఏషు రోగేషు, చన్ద్రప్రభా, యోగరాజగుగ్గులుః, ఇత్యాద్యాశ్చ యోగా ఉపయుజ్యన్తే— అపథ్యసేవయా రోగేణవా గర్భిణ్యా ఆర్తవే దృష్టే, శూలేవా సతి, బహి రన్తశ్చ స్నిగ్ధశీతలసేవా కార్యా. ఉశీరపద్మహిమ క్షీరివృక్షవల్కలకల్కాజ్యలేపితా నార్ద్రార్ద్రాన్ తూలనక్తకాన్ వస్త్యా యోన్యాం ధారయేత్. సాచ స్త్రీ పద్మకన్ద పద్మ శాలోదుమ్బరసహితం క్షీరం పిబేత్. సాలపర్ణీ కాకోలీ బలాద్వయ మధు కేక్షుభిః పక్వేన పయసా కాశ్మరిఫలైర్వా సహ మధుశర్కరా సహితం రక్తశాల్యన్నం దద్యాత్. శుద్ధివర్జం శాస్త్రోక్తం కుర్యాత్. అసంపూర్ణత్రిమాసోయావా ఆమాన్వయే సతివా తత్ప్రతిత్యాఖ్యాయ రూక్షోపసంహితం శీతం దేయమ్. ఉపవాసః కార్యః. ముస్తశీర గుడూచ్యరక ధాన్యాకైః దురాలభా పర్పట చన్దనాతివిషాభిర్వా క్వథితం జలం పానే దేయమ్. ముద్గాదియూషైః స్వల్పధాన్యాభోజనంచ కార్యమ్. ఆమే జితేతు స్నిగ్ధాదికం పూర్వవ త్సేవనీయమ్— యాస్త్రీ నవప్రసూతా ఆర్తవ ప్రవృత్తికాలేవా అపథ్యాహారాదిసేవినీ, యావ నవమమాసా దర్వాగ్గర్భం విసృజతి, తస్యా ఆర్తవం పరిగృహ్య వాయుః ప్రతిమాసం కుక్షిస్థితం కరోతి. స ఆర్తవజనితో గుల్మః రక్తగుల్మఇత్యుచ్యతే. సచ గర్భలిఙ్గాని హృల్లాస దోహద స్తన్యదర్శన కార్శ్యాదీన్యావిష్కరోతి. వాయుసంసర్గా త్పిత్తజత్వేనచ వాతపిత్తగుల్మజాన్ రుక్స్తమ్భదాహాతిసారతృష్ణాజ్వరాదీనుపద్రవాన్ కరోతి. గర్భాశయే దుష్టరక్తాశ్రయేసతి యోన్యాం స్రావ దౌర్గన్ధ్య తోద స్పన్దన వేదనాః కరోతి. సచ గుల్మో గర్భవదేవ సశూలః స్ఫురతి. నచ పిణ్డితఏవ చిరా త్స్పన్దతే. నావయవైః. తస్య చ దశమమాసవ్యతిక్రమే చికిత్సా కార్యా. సాచ రక్తగుల్మశబ్దే ద్రష్టవ్యా— కన్యాయాః ప్రథమార్తవే చైత్ర జ్యేష్ఠాషాఢ భాద్రపదకార్తిక పౌషమాసా నశుభాః. వాసరేషు రవికుజశనివాసరాః కృష్ణపక్షే సోమవాసరశ్చ నశుభాః. తిథిషు చతుర్థీ షష్ఠీ అష్టమీ నవమీ ద్వాదశీ చతుర్దశీ అమావాస్యాచ నశుభాః. నక్షత్రేషు భరణీ కృత్తికా ఆర్ద్రా ఆశ్లేషా మఘా పూర్వత్రయం విశాఖా జ్యేష్ఠా చ నశుభాః. యోగేషు విష్కమ్భాతిగణ్డ వ్యాఘాత వజ్ర వ్యతీపాత పరిఘ వైధృతయో నశుభాః. కరణేషు బవ గర వణిగ్విష్టి శకుని చతుష్పాన్నాగవకింస్తుఘ్నాని న శుభాని. వారాసు త్రిధావిభక్తస్యాహ్నః ప్రథమద్వితీయౌ భాగౌ వర్జయిత్వా అన్యా అశుభాః. లగ్నేషు మేష సింహ వృశ్చిక మకర కుమ్భాః కృష్ణపక్షే కర్కటకశ్చ నశుభాః. తిథి నక్షత్రాదిసంధయశ్చ నశుభాః. ఉత్పాతా స్త్రివిధా అపి నశుభాః. గ్రహణం, పర్వాణి, విషనాడ్యః, దినత్రయం, త్రిద్యుస్పృక్, కృత్తికాది దుష్ట నక్షత్రస్థస్సూర్యః, భర్తు రష్టమచన్ద్రః వైధనతారాచ, పాపగ్రహాక్రాన్తం నక్షత్రం రాశిర్వా, అశుభాని గ్రహాన్తరేషు విశేషః. స్థానేషు దేవాలయః శ్మశానమ్ కుత్సితస్థానమ్ భర్తృగృహాదన్యగృహమ్ మార్గః చణ్డాలగృహంచ నశుభాని. భర్తృగృహా దన్యత్ స్థానం కుత్సితస్థానంచ నశుభే ఇతియావత్. వస్త్రేషు రక్తం జీర్ణం నీలం చిత్రవర్ణాంచ నశుభాని. ఆర్తవవర్ణేషు నీల పిఙ్గళ చిత్ర కృష్ణ వర్ణా నశుభాః. ఆర్తవ స్యాల్పస్రావో బహుస్రావశ్చ నశుభా. శుభవర్గః లగ్నా త్కేన్ద్ర త్రికోణైకాదశేషు శుభగ్రహాః తృతీయషష్ఠైకాదశేషు పాపగ్రహాశ్చ స్థితాశ్చే చ్ఛుభమ్.. ఆర్తవప్రశ్న ఫలం యథా. పృచ్ఛకో దైవజ్ఞస్యయది ప్రాచ్యాం స్థితః పృచ్ఛతి, తదా సప్త పుత్రాః, త్రయో రజోభిన్నవః, వస్త్రం జీర్ణం రజోమాషితంచ. యద్యాగ్నేయ్యాం, తదా ఏకః పుత్రః, రజోభిన్నవ స్సప్త, వస్త్రం శ్యామలమ్. యది దక్షిణస్యామ్, అష్ట పుత్రాః, రజోభిన్నవ శ్చత్వారః, వస్త్రం రక్తమ్. యది నైరృత్యామ్, చత్వారః పుత్రాః, ద్వౌ భిన్నౌ, వస్త్రం శుభ్రమ్. యది ప్రతీచ్యాం, షట్పుత్రాః, చత్వారో భిన్నవః, వస్త్రం మలినమ్. యది వాయవ్యామ్, ద్వౌ పుత్రౌ, త్రయో భిన్నవః, వస్త్రం కాషాయమ్. యద్యుదీచ్యామ్, నవ పుత్రాః, ఏకో భిన్నః, వస్త్రం చిత్రమ్. య ద్యైశాన్యామ్, దశ పుత్రాః, ఏకో భిన్నః, వస్త్రం ధాతురఞ్జితమ్... రజోమాషితవస్త్రం శ్యామంచే న్మృత్యుః. అచ్ఛిద్రంచేత్ శుభమ్. చిత్రంచే ద్దారిద్ర్యమ్. రక్తంచే ద్రోగః. శ్వేతంచేత్ పుత్రప్రదమ్. ఆర్తవభిన్నవ స్సమాశ్చేత్ రోగః. స్త్రీసన్తానశ్చ. విషమాశ్చేత్ భాగ్యం పుత్రసన్తానశ్చ... స్త్రీణాం జన్మరాశే రుపచయరాశౌ స్థిత శ్చన్ద్రో యది కుజేన దృశ్యతే, తదా తాసాం గర్భగ్రహణక్షమమార్తవం భవతి. బాలావృద్ధాతురావన్ధ్యాస్తు వర్జయిత్వా... దుష్టతిథ్యాదౌ ప్రార్తవేసతి శాన్తిం కృత్వాపున శ్శుభదినే యదార్తవప్రవృత్తిస్తావ దేకశయ్యాం వర్జయేత్... శాస్త్రర్యథా. చతుర్థే పఞ్చమేవా దినే ద్రోణపరిమితధాన్యేన త్రీన్ వ్రీహిరాశీన్ కృత్వా తేషు తన్తువస్త్రాదివేష్టితాన్ త్రీన్ కుమ్భాన్ ప్రసువతిపఙ్క్తి నవరత్నసూక్తేన యాం

ప్రవత ఇత్యృచా సావిత్ర్యా చ క్రమేణ న్యస్యేత్. మధ్యకుమ్భే ధాన్యమాషాణి ద్వాత్రింశద్యధాసంభవం వా సువర్ణం చ మృత్తికాశ్చ తత్తన్మన్త్రైర్నిక్షిపేత్. కుమ్భోపరి కాంస్యమృద్వేణుతామ్రపాత్రాన్యతమపాత్రాణి న్యస్యేత్. తత్ర భువనేశ్వరీమిన్ద్రాణీం పురన్దరం చ న్యస్యేత్. మధ్యే గాయత్రీం శ్రీసూక్తం చ జపేత్. ఏవం బుద్ధ్యా గృహీతం కుమ్భం స్పృశన్ చతుశ్చత్వారి రుద్రసూక్తాని చతుర్మన్త్రాణి శ్రీరుద్రం రుద్రసంఖ్యయా శన్నఇతి సూక్తమిన్ద్రాగ్నీ సూక్తం చ జపేత్. కుమ్భస్య పశ్చిమే దేశే శాన్తిహోమం కుర్యాత్. దూర్వా తిల గోధూమ పాయస ఘృత హోమాన్ కుర్యాత్. తత్ర తిసృభిస్తిసృభిర్దూర్వాభిస్తైలాహుతిః కార్యా. అష్టోత్తరసహస్రం వా అష్టోత్తరశతం వా గాయత్ర్యా వా విశ్వేతుష్టయం జుహుయాత్. తత స్స్విష్టకృద్ధోమః. సముద్రాదూర్మిరితి సూక్తేన సన్తతామాజ్యధారాం పూర్ణాహుతిం కుర్యాత్. అథ ప్రత్యక్తం కుమ్భస్థితజలై రభిషేకం కుర్యాత్. ఆపోహిష్ఠేతి నవభిః, ఇమామ్మేఅగ్నేతి త్ర్యృచేన, పావమానీభిః, ఉభయం ప్రణవ ఇత్యనయా, స్వస్తిదావిశ ఇత్యనయా, త్ర్యమ్బకమన్త్రేణ, జాతవేదస ఇతి త్ర్యృచా, సముద్రజ్యేష్ఠా త్రాయన్తామితి తిసృభిః, ఇమా ఆప ఇతి త్ర్యృచేన, దేవస్యత్వేతి మన్త్రేణ, తమీశానమితి మన్త్రేణ, త్వమగ్నే రుద్రేతి మన్త్రేణ, తముష్టుహీతి మన్త్రేణ, భువనస్య పితరమితి మన్త్రేణ, యాతేరుద్రేతి మన్త్రేణ, శివసంకల్పమన్త్రేణ, ఇన్ద్రోత్వా వృషభమితి పఞ్చభిర్మన్త్రైశ్చాభిషిఞ్చేత్. తత ఆచార్యాయ పయస్వినీం ధేనుం దద్యాత్. రుద్రజాపినే అనడ్వాహం దద్యాత్. తతో మహాశాన్తిజపం కృత్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్. ఇయం శాన్తిః ప్రయోగపారిజాత ధృత శౌనకోక్తా. మదనరత్నధృత నారద వచనోక్తా తు గాయత్ర్యా ఘృత దూర్వాతిలాక్షతైః ప్రత్యేక మష్టోత్తరశతం జుహుయాత్, తత స్స్వర్ణ గో భూ తిలదానాని కుర్యాదితి— ప్రథమార్తవే పతిపుత్రవత్యః స్త్రియ స్తస్యా ఋతుమత్యా అలంకృతే ఆసనం కృత్వా తత్ర తాముపవేశ్య హరిద్రా గన్ధ పుష్పాణి తామ్బూలం పుష్పమాలాంచ దద్యుః. దీపై ర్నీరాజనం కుర్యుః. తాం సదీపే గృహే వాసయేత్. సా చ తాభ్యో యథాశక్తి లవణాపూపముద్గాదీన్ దాపయేత్... ద్వితీయాద్యార్తవేషు త్రీణిదినాని అఞ్జనాభ్యఞ్జనప్రసాధన స్నాన ప్రవాస దన్తధావన గ్రహదర్శనాని నకుర్యాత్. మధు మాంస పాత్రభోజన గోరసాహార తామ్బూల గన్ధ మాల్య దివాస్వాప పీఠశయ్యాధిరోహణా

గ్నిస్పర్శాన్ వర్జయేత్. అథ శ్నయీత. కాష్ణాయసే పాత్రే మృన్మయే శరావే వా భుఞ్జీయాత్. చతుర్థేదినే స్నానమ్. తదృతుస్నానమిత్యుచ్యతే. కృతస్నానా చ సా ఋతుస్నాతే త్యుచ్యతే. అతఃపూర్వం రజస్వలేత్యుచ్యతే— ఆర్తవప్రవృత్తి మారభ్య షోడశదినాని ఋతురిత్యుచ్యతే. తత్ర త్రీణిదినాన్యాశౌచమ్... రాత్రావార్తవదర్శనే రాత్రిం త్రిభాగాం కృత్వా ఆద్యభాగద్వయే చేత్పూర్వం దినం గ్రాహ్యమ్. పరత స్తూత్తరమ్. దాక్షిణాత్యాస్తు రాత్రేః పూర్వయామార్ధ మన్త్యయామార్ధం చ త్యక్త్వా మధ్యకాలం త్రిభాగం కృత్వా తత్ర ఆద్యభాగద్వయసమాప్తేః పూర్వం చేత్పూర్వదినం గ్రాహ్యమ్. పరతశ్చే దుత్తరదినమిత్యుచ్యతే. కేచిత్తు ప్రాగర్ధరాత్రాత్పూర్వదినమితి వదన్తి. అపరేతు ప్రాక్సూర్యోదయాదితి. తత్ర దేశాచారాద్వ్యవస్థా జ్ఞేయా. జననమరణయోరపీయమేవ వ్యవస్థా... ఆర్తవప్రవృత్తిమారభ్య సప్తదశసు దినేషు పునరార్తవదర్శనే స్నానమాత్రం కార్యమ్. అష్టాదశదినే చేదేకదినమాశౌచమ్. ఏకోనవింశే చేద్దినద్వయమ్. వింశప్రభృతి త్రిదినమ్. ఏతచ్చ యస్యా వింశతిదినోత్తరం ప్రాయశ ఆర్తవప్రవృత్తి, స్తద్విషయమ్. యస్యాస్తు త్రయోదశదినాదూర్ధ్వం ప్రాయః ప్రవృత్తి, స్తస్యాస్త్వేకాదశదినాత్ప్రాక్ తద్దర్శనే అశుచిత్వం నాస్తి. ఏకాదశదినే ఏకదినమ్. ద్వాదశదినే ద్విదినమ్. ఊర్ధ్వం త్రిదినమ్. రోగజేతు తత్ర నాశుచిత్వమ్. కర్మాధికారస్తు రజోనివృత్తావేవ. తత్రాపి స్వకాలే అశుచిరేవ— రజస్వలాయా రజస్వలాన్తరస్పర్శే అకామతశ్చేత్ స్నానమ్. కామతస్తూపవాసః, పఞ్చగవ్యప్రాశనం వా. బ్రాహ్మణ్యాః క్షత్రియాదిస్పర్శేతు క్రమేణ కృచ్ఛ్రార్ధం, పాదోనకృచ్ఛ్రః, కృచ్ఛ్రశ్చ. క్షత్రియాదీనాంతు బ్రాహ్మణీస్పర్శే పాదకృచ్ఛ్రఏవ. క్షత్రియాదీనాంతు హీనవర్ణాస్పర్శే త్రిరాత్రముపవాసః. వైశ్యాయా శూద్రాయాః పూర్వయా స్పర్శే అహోరాత్రం ద్విరాత్రం చ. ఏతచ్చ కామతః. అకామతస్తు ప్రాక్శుద్ధేరనశనమ్. అకామత శ్చణ్డాలాదిస్పర్శే షడ్రాత్రమ్. అభీష్టస్పర్శేతు కృచ్ఛ్రఇత్యాది మితాక్షరోక్తమ్. బాలాపత్యాయాస్తు స్పర్శే స్నానే కృతే భుక్త్వా పశ్చాదనశనప్రత్యామ్నాయః కర్తవ్యః— రజస్వలాయా నైమిత్తికస్నానం ప్రాప్తం చేత్ పాత్రాన్తరతోదకేన స్నానం కుర్యాత్. కథంచన సాఙ్గం పాఙ్గం సిక్తగాత్రా భవేత్. న వస్త్రపీడనం నాన్యవస్త్రధారణం కార్యమ్— జ్వరేతు చతుర్థదినే స్నా ప్రాప్తే తాం స్త్రియమన్యస్త్రీ స్పృష్ట్వా స్పృష్ట్వా

దశవారం ద్వాదశవారం వా స్నాయా దాచామే చ్చ. అన్తే వస్త్రత్యాగే సా శుద్ధా భవతి— ఆర్త వే ప్రవృత్తే స్వవిజ్ఞాతేసతి తయా యత్కృతం త ద్దుష్టం భవతి. తత స్త్రిరాత్రాత్ తస్యాశ్శుద్ధిః— ఉచ్ఛిష్టా సతీ ఆర్తవం పశ్యతిచే దధఉచ్ఛిష్టే ఉప వాసః. ఊర్ధ్వోచ్ఛిష్టే వ్రతమ్— శ్రాద్ధే భార్యా యా ఆర్తవదర్శనే దర్శశ్రాద్ధాదికం నిత్య మామ శ్రాద్ధరూపం కార్యమితి హేమాద్ర్యాదీనాం మతమ్. పాకకర్త్రన్తరస్య త్వస్త్వేన, అన్యథా త్వామేనే త్య పరేషాం మతమ్. దర్శశ్రాద్ధాదికం పఞ్చమేఽహని కర్తవ్యమి త్యన్యేషాం మతమ్. ఆబ్దికం త్వస్త్వేనైవ కార్యమ్. నామేన. ఏవం మాసికమపి. స్త్రీకర్తృకే భర్తృశ్రాద్ధే తు పఞ్చమఏవ దినే కార్యమ్.

ఆర్తి. (ఆఙ్. ఋత. క్తిన్) స్త్రీ. పీడా—ధనుషః కోటిః. తత్పర్యాయాః. ఆర్తిః. అర్తిః. అటనీ— వదే నాశః. ఏతద్విషయం మీమాంసాయాం షష్ఠా ధ్యాయస్య చతుర్థపాదే షష్ఠ మధికరణమ్. త ద్యథా. దర్శపూర్ణమాసయో ర్దోహహా ప్రక్రమ్య శ్రూ యతే. యో స్యోభయగ్ హవి రార్తి మార్చ్ఛతి పఞ్చ శరావ మోదనం నిర్వపేదితి. సోఽయం యా గఃకిం దోహద్వయస్యక్షయం నిమిత్తీకృత్యోపదిష్ట, ఉతైకదోహ. సంక్షయేఽపీతి సంశయః. దోహ ద్వయనాశే సత్యేవాసుష్ఠేయః. ఉభయశబ్దస్య శ్రు తత్వాత్. ఆర్తిశబ్దస్య విశేషణత్వేన శ్రూయమా ణో హవిశ్శబ్దార్థో యథా వివక్షితార్థ స్తథావి ర్వ్యేపణ స్యోభయశబ్దార్థస్యాపి వివక్షితార్థ త్వాత్ ఇతి పూర్వః పక్షః... ఆర్తిమాత్రోపన్యాసే సాకాఙ్క్షత్వా న్నిమిత్తం నపర్యవస్యతీతి హవిశ్శబ్దా ర్థో వివక్షితవ్యః. తావతైవ నిమిత్తస్య పర్యవసిత త్వా దుభయశబ్దార్థో నవివక్షితవ్యః. తథాచ సా యందోహ ప్రాతర్దోహయో రుభయో ర్నిమిత్తత్వే సిద్ధమే వాత్రోభయశబ్దే నానూద్యతే. తస్మా దేక నాశే ద్వయనాశే వాఽనుష్ఠేయ ఏవేతి రాద్ధాన్తః.

ఆర్తత్. ధా. ఆట్. ఋతిల్. ఉ. ఆర్తితత్.

ఆర్తితయిష్. ధా. ఆట్. అర్తితయిష్. ఉ. ఆర్తితయిషత్.

ఆర్తితిష్. ధా. ఆట్. అర్తితిష్. ఉ. ఆర్తితిషత్.

ఆర్తితీయయిష్. ధా. ఆట్, ఋతీయయిష్. ఉ. ఆర్తితీయయిషత్.

ఆర్తితీయిష్. ధా. ఆట్. ఋతితీయిష్. ఉ. ఆర్తితీయిషత్.

ఆర్తిథయిష్. ధా. ఆట్. అర్తిథయిష్. ఉ. ఆర్తిథయిషత్.

ఆర్తిథాపయిష్. ధా. ఆట్. అర్తిథాపయిష్. ఉ. ఆర్తిథాపయిషత్.

ఆర్తిథిష్. ధా. ఆట్. అర్తిథిష్. ఉ. ఆర్తిథిషత్.

ఆర్తీయ్. ధా. ఆట్. ఋతీయ్. ఉ. ఆర్తీయత.

ఆర్తీయయ్. ధా. ఆట్. ఋతీయయ్. ఉ. ఆర్తీయయత్.

ఆర్త్ని. (ఆఙ్. ఋత. క్ని) స్త్రీ. పీడా. ధనుషః కోటిః.

ఆర్త్ని. (ఆర్త్ని. ష.)

ఆర్త్విజీన. (ఋత్విజ్. ఖఞ్) త్రి. ఋత్విజమర్హతి యస్సః. ఋత్విక్కర్మార్హతి యస్సః.

ఆర్త్విజ్య. (ఋత్విజ్. ష్యఞ్) అపు. ఋత్విజాం భావః కర్మవా. తద్విషయం పూర్వమీమాంసాయాం ద్వాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే పఞ్చదశ మధికరణమ్. త ద్యథా. కి మార్త్విజ్యం రాజన్యవైశ్యయోర స్త్యుత బ్రాహ్మణస్యైవేతి సంశయః. రాజన్య వైశ్యయోర ప్యస్తి. తయోరపి విద్యాధికారస్య తుల్యత్వాత్ ఇతి పూర్వః పక్షః... బ్రాహ్మణస్యై వార్త్విజ్యమ్. న క్షత్రియవైశ్యయోః. ప్రతిగ్రహాధికో విప్రే యాజనాధ్యాపనే తథేతి స్మృతేరితి రాద్ధాన్తః... అస్మి న్నధికరణేచ క్షత్రియవైశ్యయో రార్త్విజ్యం నాస్తీత్యేతావదేవ వివక్షితమ్. నతు దేవానాం తన్ని వార్యతే. పృథివీ హోతా। ద్యౌ రధ్వర్యురిత్యాది ప స్త్రిషు అగ్నిర్వై దేవానాం మధ్వర్యు అస్మాకమి త్యాది బ్రాహ్మణేషుచ తదవగమాత్.

ఆర్థ్. ధా. ఆట్. అర్థ్. ఉ. ఆర్థయత.

ఆర్థ. (అర్థ. అణ్) త్రి. అర్థ. సమ్బన్ధి, అర్థే జాతః, అర్థే భవ ఇత్యాది— పూర్వమీమాంసా యా మర్థభవనానామ భావనావిశేషః. సాచాఖ్యాతవాచ్యా. యద్యపి శాబ్దభావనాఽప్యాఖ్యాతవాచ్యా తథాపి సా లిఙ్లోడాది ప్రత్యయమాత్రగతా లిఙాద్యంశేనై వాఖ్యాతవాచ్యా. ఆర్థీతు భావనా సర్వాఖ్యాతగతా ఆఖ్యాతత్వే నాఖ్యాతవాచ్యా. యజేతే త్యాదా వప్యస్త్యంశద్వయమ్. లిఙ్త్వ మాఖ్యాతత్వంచ. తత్ర లిఙ్త్వేన శాబ్దీ భావనోచ్యతే. ఆర్థీతు భావనా ఆఖ్యాతత్వే నోచ్యతే. తథా చోక్తమ్. అభిధాం భావనా మాహు రన్యామేవ లిఙాదయః। అర్థాత్మభావనా త్వన్యా సర్వాఖ్యాతస్య గోచరః ఇతి. సాచార్థీ భావనా శాబ్దభావనాయాం భావ్యత్వే నాన్వేతి. భావనా హ్యంశత్రయమపేక్షతే. భావ్యం సాధన మితికర్తవ్యతాం చేతి. భావ్యం సాధ్యమ్. తథాచ యథా శాబ్దభావనాయా మార్థీభావనా భావ్యా, లిఙాదిః కరణమ్, అర్థవాదసంపాదితా స్తుతి రితికర్తవ్యతా, తథా అర్థభావనాయాం ఫలం స్వర్గాది భావ్యత్వే నాన్వేతి. ధాత్వర్థో యాగాదిః కరణమ్. అగ్న్య

న్యాధాన ప్రయాజావఘాతాది రఙ్గకలాప ఇతికర్తవ్యతా। తథా చాఖ్యాతస్య భావయేదిత్యర్థో భవతి। తత్ర కిం భావయేత్, కేన భావయేత్, కథం భావయేదితి త్ర్యాకాఙ్క్షాయాం స్వర్గం భావయేత్, యాగేన భావయేత్, అగ్న్యన్వాధాన ప్రయాజాదిభిరుపకారం సంపాద్య భావయేదిత్యేవం భావ్యకరణేతికర్తవ్యతా సమర్పణేన సాకాఙ్క్షాపూరణాత్ ప్రకరణామ్నాతస్సకలశ్శబ్దసందర్భ అర్థభావనాయాః ప్రపఞ్చః।। సా చేయమార్థభావనా న కర్తృవ్యాపారమాత్రమ్। యాగాదేరపి భావనాత్వాపత్తేః। న చేష్టాపత్తిః। తస్య ధాత్వర్థత్వేన ప్రత్యయార్థత్వాభావాత్। కింతు స్వర్గాదిఫలజనకో యాగాదివిషయః ప్రయత్నః। యజేతేత్యాఖ్యాతశ్రవణే యాగేన యజేతేతి ప్రతీతేర్జాయమానత్వాత్। యశ్చ ప్రయత్నపూర్వకం గమనం కరోతి, తస్మిన్ దేవదత్తో గమనం కరోతీతి ప్రయోగదర్శనాత్। వాతాదినా స్పన్దమానేతునాయం కరోతి వాతాదినా స్పన్దో జాయత ఇతి ప్రయోగాత్. కరోత్యర్థస్తావద్యత్నః। కరోతిసామానాధికరణ్యం చాఖ్యాతే దృశ్యతే। యజేత యాగేన కుర్యాత్, పచతి పాకం కరోతి, గచ్ఛతి గమనం కరోతీతి। అతశ్చ కరోతిసామానాధికరణ్యాత్ప్రయత్నస్యాఖ్యాతవాచ్యత్వమ్। న చ రథో గచ్ఛతీతి ప్రయోగానుపపత్తిః రథే యత్నాభావాదితి వాచ్యమ్। వోఢృస్వగతస్య ప్రయత్నస్య రథే ఆరోపేణ ప్రయోగస్యౌపచారికత్వాత్। అతశ్చ ప్రయత్న ఏవార్థభావనా। యథాఽఽహుః। ప్రయత్నవ్యతిరిక్తార్థభావనా తు న శక్యతే। వక్తుమాఖ్యాతవాచ్యేహ ప్రస్తుతేత్యుపరమ్యత ఇతి। ఇతి కేచిదాహుః—అన్యే త్వాహుః। భవితుర్భవనానుకూలో భావకవ్యాపారవిశేషస్తావద్భావనా। యస్మిన్ వ్యాపారే కృతే కరణం ఫలోత్పాదనాయ సమర్థం భవతి, తాదృశో వ్యాపార ఇతి యావత్। స ఏవ చాఖ్యాతార్థః। కుఠారేణచ్ఛినత్తీత్యుక్తే తథా వ్యాప్రియతే, యస్మిన్ వ్యాపారే కృతే కుఠారాద్భేదనం భవతీత్యర్థః। ఏవం చ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యస్యాయమర్థః- యాగేన తథా వ్యాప్రియేత, యస్మిన్ వ్యాపారే కృతే యాగాత్స్వర్గో భవతీతి। స చ వ్యాపారః క్వచిదుద్యమననిపాతనాదిః, క్వచిదగ్న్యన్వాధానాది స్తత్ప్రకరణాన్నాతః కథంభావాకాఙ్క్షయా విశేషరూపేణ పశ్చాదవగమ్యతే। అన్యోత్పాదనానుకూలత్వేన తు సామాన్యత ఆఖ్యాతేనోచ్యతే। రథో గ్రామం గచ్ఛతీత్యత్రాపి ఆఖ్యాతేన గ్రామప్రాప్త్యనుకూలో వ్యాపార ఏవ ప్రతీయతే। రథస్తథాగమనేన వ్యాప్రియతే, యస్మిన్ వ్యాపారే కృతే గమనాద్గ్రామప్రాప్తిర్భ

వతీతి ప్రతీతేః। నత్వత్ర గమనమాత్రమాఖ్యాతార్థః। తస్య ధాతునైవోక్తత్వాత్। తత్ర కోఽసౌ వ్యాపార ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వోత్తరావాన్తరదేశవిభజనసంయోగరూప ఇతి పశ్చాదవగమ్యతే। పూర్వేణ ప్రదేశేన విభజ్య ఉత్తరేణ సంయుజ్య గ్రామం రథః ప్రాప్నోతీతి ప్రయోగాత్। ఉద్యమ్య నిపాత్య కుఠారేణ భినత్తీతివత్। ఏవం దేవదత్తః ప్రయతత ఇత్యత్రాపి దేవదత్తస్తథా వ్యాప్రియతే, యథా ప్రయత్నో భవతీతి ప్రయత్నానుకూలో వ్యాపార ఏవాఖ్యాతార్థః। న తు ప్రయత్నమాత్రమ్। తస్య ధాతునోక్తత్వాత్। వ్యాపారవిశేషాపేక్షాయాం చ ఇచ్ఛాదిః పశ్చాదవగమ్యతే। ఉద్యమననిపాతనవత్। తథా చ సర్వత్రానుగతత్వాదన్యోత్పాదనానుకూలవ్యాపారసామాన్యమేవాఖ్యాతార్థః। న తు ప్రయత్నమాత్రమ్। రథో గచ్ఛతి, దేవదత్తః ప్రయతత ఇత్యాదిషు తదభావాత్। న చాత్రౌపచారికత్వం వక్తుం యుక్తమ్। ముఖ్యే సంభవతి తస్యాన్యాయ్యత్వాత్। కరోత్యర్థోఽప్యన్యానుకూలవ్యాపార ఏవ। న ప్రయత్నమాత్రమ్। కరోతేశ్చేతనాచేతనకర్తృకాఖ్యాతసామానాధికరణ్యాదితి। తస్మాదన్యోత్పాదనానుకూలో వ్యాపార ఆర్థీ భావనేతి। న చ తర్హి ధాత్వర్థోఽపి భావనా స్యాదితి వాచ్యమ్। ఇష్టాపత్తేః। విశేషరూపేణ ధాత్వర్థత్వం భావనాత్వేన చాఖ్యాతార్థత్వమిత్యవిరోధాత్ —అర్థః క్రమో నామ పూర్వమీమాంసాయాం క్రమవిశేషః। స చ పాఠక్రమాద్బలవత్తరః। యః ప్రయోజనవశేన పదార్థక్రమ ఆశ్రీయతే, స అర్థః క్రమ ఇతి తల్లక్షణమ్। అగ్నిహోత్రం జుహోతి, యవాగూం పచతీత్యాదావార్థక్రమః—అలఙ్కారశాస్త్రే సాదృశ్యరూపేష్వలఙ్కారేషూపమాదిషు శ్రౌతార్థభేదేన ద్వివిధేషు ద్వితీయో భేదః। సాదృశ్యం హి శ్రౌతార్థభేదేన ద్వివిధమ్। తచ్చ యథేవాదిభిశ్శబ్దైరుచ్యతే, తత్ర శ్రౌతమ్। యథా- పద్మం యథా సున్దరం ముఖమ్, పద్మమివ సున్దరం ముఖమ్, పద్మస్యేవ ముఖస్య సౌన్దర్యమ్, పద్మవన్ముఖస్య సౌన్దర్యమిత్యాదౌ శ్రౌతమ్। యత్ర తు సదృశతుల్యాదిశబ్దైరుచ్యతే తత్రార్థమ్। యథా పద్మేన తుల్యం ముఖమ్, పద్మతుల్యం ముఖమ్, పద్మవన్ముఖమిత్యాదౌ। తత్ర ప్రథమం వాక్యగతమ్। ద్వితీయం సమాసగతమ్। తృతీయం తద్ధితగతమ్। నను పద్మమివ ముఖమ్ పద్మేన సదృశమిత్యర్థయోరుభయత్రాపి పద్మప్రతియోగికసాదృశ్యవిశిష్టముఖప్రతీతేరవిశేషాత్ కథమయం విభాగ ఇతి చేత్, అత్ర ప్రాఞ్చః। పద్మేన తుల్యం ముఖమిత్యత్ర ముఖానుయోగికత్వేనైవ సాదృశ్యం ప్రతీయతే। అర్థాత్తు పద్మప్రతియోగిక

త్వప్రతీతిః- పద్మస్య తుల్యం ముఖమిత్యత్ర తు షష్ఠ్యా బలాత్పద్మప్రతియోగికత్వమపి ప్రతీయతే- పద్మం చ ముఖంచ తుల్యమిత్యత్ర తు సముచ్చయార్థక చకారబలాదుభయానుయోగికత్వమేవ ప్రతీయతే- పశ్చాత్తు ససంబన్ధికస్య సాదృశ్యస్య ప్రతియోగిత్వ పర్యాలోచనాయామర్థాత్పద్మస్య ప్రతియోగిత్వధీః- పద్మమివ ముఖమిత్యత్ర తు నియమేనైవ పద్మస్య ప్రతియోగిత్వప్రతీతిరితి నియమతః ప్రతియోగిత్వబోధకత్వాబోధకత్వనిబన్ధనోఽయం విభాగ ఇత్యాహుః- నవ్యాస్తు యథేవాదిశబ్దానాం సాదృశ్యమాత్రవాచకత్వా త్తత్ప్రయోగే శ్రౌతమ్- సదృశాదిపదానాంతు సాదృశ్యవిశిష్టధర్మిపర్యన్తబోధకతయా తత్ప్రయోగే ఆర్థత్వమిత్యాహుః- నన్వేవం పరస్పరాక్షిసాదృశ్య మమూయోజ్ఝిత వర్త్మసు। మృగద్వన్ద్వేషు పశ్యన్తౌ స్యన్దనాబద్ధదృష్టిష్విత్యాదౌ యత్ర సాదృశ్యపదప్రయోగస్తత్రాపి శ్రౌతం స్యాదితి వాచ్యమ్- ఇష్టాపత్తేరిత్యేకే- అన్యేతు తత్రాపి తద్ధితప్రకృత్యర్థ ధర్మిపర్యన్తాభిధాన పూర్వకమేవ ప్రత్యయేన సాదృశ్యాభిధానాదార్థమేవేత్యాహుః- —అలంకారశాస్త్రోక్తవిశేషః- అభిధేయవిచిత్రార్థీ కవిరార్థ ఇతి తల్లక్షణమ్-

ఆర్థవాహిక- (అర్థవాహ- ఠక్) పు. అర్థవాహేన జీవతి యస్సః-

ఆర్థాప్- ధా- ఆట్- అర్థాప్- ఉ- ఆర్థాప్యత-

ఆర్థాపయ్- ధా- ఆట్- అర్థాపయ్- ఉ- ఆర్థాపయత-

ఆర్థాపయియిష్- ధా ఆట్- అర్థాపయియిష్- ఉ- ఆర్థాపయియిషత్-

ఆర్థాపిపయిష్- ధా- ఆట్- అర్థాపిపయిష్- ఉ- ఆర్థాపిపయిషత్-

ఆర్థిక- (అర్థ- ఠక్) పు. కవిభేదః-

ఆర్ద్- ధా- ఆట్- అర్ద్- ఉ- ఆర్దత్-

ఆర్ద- గౌరాదిః—ఆర్ద+ఙీష్=ఆర్దీ-

ఆర్దయ్- ధా- ఆట్- అర్దయ్- ఉ- ఆర్దయత్-

ఆర్దిద్- ధా- ఆట్-అర్దిద్- ఉ- ఆర్దిదత్-

ఆర్దిదయిష్- ధా- ఆట్- అర్దిదయియిష్- ఉ- ఆర్దిదయియిషత్-

ఆర్దిదిష్- ధా-ఆట్- అర్దిదిష్- ఉ- ఆర్దిదిషత్-

ఆర్దీ- (ఆర్ద- ఙీష్-) స్త్రీ- తన్నామికా కాచిత్-

ఆర్ద్ర- (అర్ద- రక్-) త్రి- క్లిన్నమ్- తత్పర్యాయాః- సార్ద్ర- క్లిన్న- తిమిత- స్తిమిత- ఉన్న- ఉత్త- సమున్న- సముత్త- (ఆన్ధ్ర- తడిసినది- పచ్చిది-)... వైద్యశాస్త్రే శుష్కద్రవ్యాపేక్షయా ఆర్ద్రద్రవ్యం ద్విగుణం యోజ్యమ్- గుడూచీ, కుటజః, వాశా, కూష్మాణ్డకః, శతావరీ, అశ్వగన్ధా, సహచరీ, శతపుష్పా, ప్రసారణీ, ఏతాని ద్రవ్యాణి యోగే స్యాదార్ద్రాణ్యేవ ప్రయోజ్యాని- ఏషాం ద్విగుణత్వం నిషిద్ధమ్...ఆర్ద్రఘాసాశినీనాం గవాం క్షీరం దోషకారి...ఆర్ద్రతణ్డులగుణాః- గురుత్వం, విష్టమ్భిత్వం, బలకరత్వమ్, దుర్జరత్వం, కఫవాతకరత్వం, పిత్తహరత్వంచ...ఆర్ద్రమత్స్యగుణాః. బలకరత్వం వృష్యత్వం బృంహణత్వం దీపనత్వంచ- —పు- దేశవిశేషః- మత్స్యపురాణే విన్ధ్యపృష్ఠనివాసి జనపదేషు గణితః— న- ఆర్ద్రకమ్-

ఆర్ద్రక- (ఆర్ద్ర- కన్) న- కన్దశాకవిశేషః- హీంనగన్ధౌషధ్యన్తర్గతః- తత్పర్యాయాః- ఆర్ద్ర- ఆర్ద్రక- ఆర్ద్రశాక- కన్దల- కటు- గుల్మమూల- మూలజ- షర- శృఙ్గబేర- మహాబీజ- నైకతేష్ట. మహౌషధ- అపాకశాక. ఊషణచ్ఛత్ర- సుశాక- సుశాకక—తద్విశేషవన్యార్ద్రకమ్. తత్పర్యాయా. ఆర్ద్రా- ఆర్ద్రికా— అస్య సద్గుణాః- కటుత్వమ్, తిక్తమధురత్వమ్, ఉష్ణత్వమ్, మూత్రళత్వమ్, పాచనత్వమ్, దీపనత్వమ్, వృష్యత్వమ్, భేదిత్వమ్, గురుత్వమ్, శ్వాస కాస చ్ఛర్ది హిక్కా వాత కఫ విబన్ధారోచకహరత్వమ్, ఆమ శూల శోథాగ్నిమాన్ద్య యక్ష్మ పీనస హృదయ కణ్ఠ నాసారోగ ప్లీహోదర సహరత్వంచ- భోజనాదౌ పథ్యకణ్ఠ విశోధకత్వమ్, తదుత్తరంతు కఫహరత్వమ్—సలవణమార్ద్రకం వాతప్రకోపశమనమ్. సలవణశాకిచార్ద్రకమతీవ దీపనం పాచనంచ. గుడసహితమార్ద్రకం భక్షితం శోథహరమ్—ఆర్ద్రకస్వరసః క్షౌద్రయుక్తో వృషణవాతహరః కాసశ్వాసారుచిప్రతిశ్యాయహరశ్చ— ఆర్ద్రకఖణ్డకృతలేహవిశేషః ఖణ్డార్ద్రకమిత్యుచ్యతే—(ఆర్ద్రా-వృష్) త్రి. ఆర్ద్రానక్షత్రజాతః-

ఆర్ద్రఙ్కర- ధా- ఆర్ద్రమ్. కర్- ఉ- ఆర్ద్రఙ్కరోతి

ఆర్ద్రఙ్కృష్. ధా. ఆర్ద్రమ్- కృష్. ఉ. ఆర్ద్రఙ్కృష్య-

ఆర్ద్రజాతక- న. శుణ్ఠీ-

ఆర్ద్రపదీ- కుమ్భపద్యాదిః- (ఆర్ద్ర. పాద- ఙీప్) స్త్రీ- ఆర్ద్రౌ పాదౌ యస్యాః సా.

ఆర్ద్రమ్- సాక్షాదాదిః- అవ్య- ఆదరే ప్రతిజ్ఞాయాంచ- ఉ- ఆర్ద్రఙ్కృత్య, ఆర్ద్రఙ్కృత్వా-

ఆర్ద్రవృక్ష- కుర్వాదిః- ఉత్కరాదిః- పు- ఆర్ద్రో వృక్షః- మునివిశేషః-

ఆర్ద్రవృక్షీయ- (ఆర్ద్రవృక్ష- ఛ) త్రి. ఆర్ద్రవృక్షే జాతమిత్యాది-

ఆర్ద్రవృక్ష్య- (ఆర్ద్రవృక్ష- ణ్య) అక్లీ- ఆర్ద్రవృక్షస్య ఋషేః రపత్యమ్-

ఆర్ద్రశాక. న. ఆర్ద్రకమ్.

ఆర్ద్రా. అంశ్వాదిః-(అర్ద- రక్- టాప్) స్త్రీ. నక్షత్రవిశేషః. తత్పర్యాయాః రుద్రనామాని... అయం రక్తవర్ణః. ఏకతారా. రక్తోదరా. ఘఙఛ ఇతి వర్ణానాం నామనక్షత్రమ్. స్త్రీనక్షత్రమ్. మనుష్యగణః. యోనిశ్శునకః. రుద్రో దేవతా. ఉగ్రస్వభావః. ఊర్ధ్వముఖః. మధ్యలోచనః. దారుణః. అన్ధతారా. స్థానం శూన్యమ్. వరుణమణ్డలమ్. ఖదిరవృక్షః. పక్షీ క్రౌఞ్చః. అకారాక్షరస్వరః. అస్మిన్నక్షత్రే రుద్రశర్మా జాతః. ఏకవింశతిఘటికాత్పరం విషనాడ్యః. యాత్రా వర్జ్యా. ఆదౌ చతుర్దశఘటికాత్పరం తిలపిష్టభక్షణం భవతి చేత్ ప్రయాణే శుభమ్. జ్వరారమ్భే సతి ప్రాణభయమ్. అథవా మాసత్రయమరిష్టమ్. తచ్ఛాన్తిః- త్రినేత్రాం ద్విభుజాం శూలహస్తాం వృషభవాహనాం శ్వేతవస్త్రాం శ్వేతవర్ణాం రుద్రప్రతిమామావాహయేత్. శ్వేతగన్ధః. ధుత్తూరపుష్పమ్. అగరుధూపః. శాల్యన్ననైవేద్యమ్. నమశ్శమ్భవ ఇతి మన్త్రేణ షోడశోపచారపూజాం కుర్యాత్. మధునాక్తేన గాయత్ర్యాఽష్టోత్తరశతం హుత్వా గన్ధమాల్యపాయసాన్నేన ఈశానదిగ్భాగే బలిం హరేత్. మాసాత్సుఖీ భవతి. శ్వేతధేనుంచదద్యాత్. అథ తిథివారయోగఫలాని. ఆదివారే మరణయోగః. సోమే శుభయోగః. కుజే మృత్యుయోగః. బుధే యమకణ్టకయోగః. గురౌ రన్ధ్రయోగః. శుక్రే శుభయోగః. శనౌ జయపక్షే నిర్జీవయోగః. తృతీయపాదే మృత్యుయోగః. పూర్వాషాఢానక్షత్రే క్రూరగ్రహే స్థితేసతి మహాశూలయోగః. పౌషమాసే శూన్యమ్. అస్మిన్నుత్పాతదర్శనే సతి ప్రజానాం ధాన్యక్షీరవృద్ధిర్భవతి. ఇన్ద్రచాప పరివేషేసతి వృష్టిర్భవతి. రవిసంక్రమణే మధ్యార్ఘః. ప్రథమరజస్వలా కన్యా దరిద్రా బహుక్లేశవతీ భవతి. ఉత్తరార్ధే శాన్తిం కుర్యాత్. శత్రుగ్రహణాగ్నిప్రయోగాక్షరగ్రహణ వ్రణోద్ఘాట నాస్త్రశస్త్రాభ్యాస చోరగమన భూతగ్రహోచ్చాటన మన్త్రయన్త్రతన్త్రప్రయోగ శివప్రతిష్ఠా సకలతీర్థశ్రాద్ధేషు ప్రశస్తః. ఆర్ద్రానక్షత్రజాతః. ఆచారవాన్. క్రయవిక్రయనిపుణః. గర్వీ. పాపకర్మరతః. కృతఘ్నః. చిరాయుః. ప్రథమపాదస్యాధిపతిర్గురుః. కృపాంశః. తత్రజాతః. గుణవాన్. ప్రసన్నవదనః. సుశీలః. ద్వితీయపాదస్య శనిః. తస్కరాంశః. తత్ర జాతః. కలహప్రియః. చోరః. హీనస్వరః. దుష్టవాక్. తృతీయపాదస్య మన్దః. ఉగ్రాంశః. తత్ర జాతః. మలినః. దుర్గన్ధవాన్. స్వల్పధనః. పాపకర్మరతః. చతుర్థపాదస్య గురుః. ఉత్కృష్టాంశః. తత్ర జాతః ధర్మవాన్. ఆచారవాన్. గుణగ్రాహీ. అస్య జాతకస్య రాహోర్మహాదశా ప్రథమా. అష్టాదశ వర్షాణి. పఞ్చమవర్షే సప్తమమాసే అపమృత్యుః. షోడశవర్షే వాతాగ్నిభయమ్. చతుర్వింశవర్షే సర్పభయమ్. చత్వారింశవర్షే చతుష్పాద్భయమ్. ఏకోనషష్టితమవర్షే అపమృత్యుః. కుమ్భమాసే రవివారే శుక్లపఞ్చమ్యామ్ ఆర్ద్రానక్షత్రే పిత్తవికారేణాపమృత్యుః. అస్మిన్ పరిహృతేసతి సప్తతిర్వర్షాణి పరమాయుః... సూర్యస్యార్ద్రా ప్రవేశే ఫలాని యథా- ప్రథమపాదే వృష్టిః, ఈతిః, అనర్ఘత్వంచ. శేషేషు త్రిషు పాదేషు అత్యల్పవృష్టిః, మహారోగశ్చ. అహన్యార్ద్రాప్రవేశే జగతో విపత్తిః. సస్యనాశః. అల్పవృష్టిశ్చ. రాత్రౌతు క్షేమం, సుభిక్షం, సస్యవృద్ధిః, సువృష్టిః, అత్యన్తం జనానురాగశ్చ. పూర్వాహ్ణకాలే జగతో విపత్తిః. మధ్యాహ్నే అల్పవృష్టిః. అస్తమయకాలే సస్యసమ్పత్. అర్ధరాత్రే క్షేమం సుభిక్షం సుఖంచ... యస్మిన్ దినే జలనక్షత్రం జలరాశిర్జలలగ్నం జలాంశశ్చ భవతి, తస్మిన్ కాలే రాత్రౌ ఆర్ద్రాప్రవేశశ్చేత్, భూమిర్జలాక్రాన్తా భవతి. దివా రాత్రౌవా ఆర్ద్రాప్రవేశకాలే వృష్టిర్భవతిచేత్, శోకవృద్ధిః, అనర్ఘత్వమ్, సస్యహానిశ్చ భవతి. ఆర్ద్రాయాం ప్రథమపాదే వృష్టిశ్చేత్ సజలా భూమిర్నిర్జలా భవతి. నిర్జలా భూమిస్సజలా భవతి. ఆర్ద్రాయాం వృష్టౌ మధ్యసస్యనాశ ఇతి క్వచిత్. సూర్యస్యార్ద్రాప్రవేశకాలే చన్ద్రః కేన్ద్రే త్రికోణే వా జలరాశిస్థస్సన్ శుభదృష్టశ్చేత్ సంపూర్ణా మేఘాస్సువృష్టయో భవన్తి... మన్త్రశాస్త్రే ప్రయోగవిశేషో యథా- ఆర్ద్రాయాం సప్తాఙ్గులం కరవీరకాష్ఠం యన్నామ్నా ఓంఖద్రా ద్రిం ఠః ఠః స్వాహా ఇతిమన్త్రేణ పఞ్చవింశతివారం మన్త్రితం యస్యగృహే నిఖనేత్, తస్య సర్వంనశ్యతి.

ఆర్ద్రాక. న. ఆర్ద్రకమ్.

ఆర్ద్రానన్దతృతీయావ్రత. న. వ్రతవిశేషః. మత్స్యపురాణే చతుష్షష్టితమోఽధ్యాయే ఉక్తః- యదా శుక్లతృతీయాయాం ఆషాఢా రోహిణీ మృగా హస్తో మూలంవా భవతి తదా గన్ధోదకేన స్నానం కృత్వా శుక్లమాల్యాంబరధరః శుక్లగన్ధానులేపనః శుక్లపుష్పైర్మహాదేవేనసహ మహాసనే ఉపవిష్టాం భవానీం పూజయేత్. తత్రవామదేవ్యైనమ ఇతిభవాన్యాః శఙ్కరాయనమ ఇతిమహాదేవస్యచ పాదౌ పూజయేత్. ఏవం శోకవినాశిన్యైనమ ఇతి ఆనన్దాయనమ ఇతిచ జఙ్ఘే. రమ్భాయైనమఇతి శివాయనమఇతిచ ఊరూ. ఆనన్దిన్యైనమఇతి శూలపాణయే నమఇతిచ కటిమ్. మా

భవైశ్యైనమఇతి భవాయనమ ఇతిచ నాభిమ్. అనన్తకారిణ్యైనమఇతి ఇన్దుశేఖరాయనమఇతిచ స్తనౌ. ఉత్కణ్ఠిన్యైనమఇతి నీలకణ్ఠాయనమఇతిచ కణ్ఠమ్. ఉత్పలధారిణ్యైనమఇతి భద్రాయనమఇతిచ కరౌ. పరిరమ్భిణ్యైనమఇతి నృత్యశీలాయనమఇతిచబాహూ. విలాసిన్యైనమఇతి వృషేశాయనమఇతిచ ముఖమ్. స్మరలీలాయైనమఇతి విశ్వవక్త్రాయనమఇతిచస్మితమ్. మదనవాసిన్యైనమఇతి విశ్వధామ్నేనమఇతిచ నేత్రే. నృత్యప్రియాయైనమ ఇతి తాణ్డవేశాయనమఇతిచ భ్రువౌ. ఇన్ద్రాణ్యైనమఇతి హవ్యవాహాయనమ ఇతిచ లలాటమ్. స్వాహాయైనమఇతి గఙ్గాధరాయ నమఇతిచ మకుటమ్. విశ్వకాయౌ విశ్వముఖౌ విశ్వపాదకరౌ శివౌ। ప్రసన్నవదనౌవన్దే పార్వతీ పరమేశ్వరౌ ఇతిశ్లోకం పఠేత్. ఏవం సంపూజ్య తయో రగ్రతః రజసా నానావర్ణాని పద్మోత్పలాని శఙ్ఖచక్రే కటకం స్వస్తికాఙ్కుశచామరాంశ్చ కారయేత్. తత్ర భువి యావన్తో రజఃపాంసవః పతితాస్తావద్వర్షసహస్రాణి శివలోకే పూజ్యతే. తతస్సహిరణ్యాని చత్వారి ఘృతపాత్రాణి ఉదకాన్నసమన్వితం కరకంచ బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్. ఏవం చతుర్మాసపర్యన్తం ప్రతిపక్ష మర్చనం కుర్యాత్. తతశ్చతురోమాసాన్ పూర్వవ దభ్యర్చయన్ ఘృతపాత్రస్థానే సక్తుపాత్రాణి పూర్వవ ద్దద్యాత్. తతశ్చతురో మాసాన్ తిలపాత్రాణి దద్యాత్. శేషమార్గశీర్షాదిషు ద్వాదశసు మాసేషు క్రమేణ గన్ధోదకం, పుష్పోదకం, చన్దనం, కుఙ్కుమోదకం, క్షీరం, మధుఘృతం, గోశృఙ్గోదకం, పుష్పోదకం, కుష్ఠచూర్ణసమన్విత ముదకమ్, ఉశీరోదకం, యవచూర్ణోదకం, తిలోదకంచప్రాశ్నీత. ప్రతిమాసం పక్షద్వయే ప్రాశనంకుర్యాత్. అర్చనేతు శుక్లపక్షఏవ ప్రశస్తః. దానకాలేమన్త్రః. గౌరీమే ప్రీయతాం నిత్య మఘనాశాయ మఙ్గలా। సౌభాగ్యాయాస్తు లలితా భవానీ సర్వసిద్ధయె ఇతి. సంవత్సరాన్తే లవణంకుసుమ్భం కుఙ్కుమం చన్దనం నేత్రపట్టం, హిరణ్యపద్మసహితాం ఇక్షుభక్ష్యైః ఫలైశ్చసహితాంచోమా మహేశ్వరప్రతిమామ్, శస్త్రరణేన ఆవరణేన ఉపధానేనచ సహితాం శయ్యాంచ, గౌరీశః ప్రీయతా మితి వదన్, సపత్నీకాయ బ్రాహ్మణాయ నివేదయేత్.

ఆర్ద్రార్శస్. న. అర్శోరోగ భేదః.

ఆర్ద్రాష్టమీ. స్త్రీ. అష్టమీతిథివిశేషః. భాద్రపదమాసే బహుళాష్టమీ ఆర్ద్రానక్షత్రయుక్తాచే దార్ద్రాష్టమీత్యుచ్యతే.

ఆర్ద్రీకరణ. న. అనార్ద్రస్య ఆర్ద్రీకరణమ్— పురోడాశోద్వాసనాత్పరం పురోడాశస్య సర్వత ఆ

ద్యప్రశ్లేషః.

ఆర్ద్రీ. కేషాంచిన్మతే సాక్షాదాః. అస్య ఆదర్శ, ప్రతిజ్ఞానుసారం. ఉ. ఆర్ద్రీకృత్య, ఆర్ద్రీకృత్వా.

ఆర్ద్రోద్భవా. స్త్రీ. మాషపర్ణీ.

ఆర్ధ్. ధా. ఆట్. బుధ్. ఉ. ఆర్ధ్యేత్. ఆర్ధ్నోత్.

ఆర్ధకౌడవిక. (అర్ధకుడవ. ఠక్) త్రి. అర్ధకుడవేన క్రీతమ్.

ఆర్ధద్రౌణిక. (అర్ధద్రోణ. ఠక్) త్రి. అర్ధద్రోణేన క్రీతమ్.

ఆర్ధధాతుక. న. వ్యాకరణే ధాతుప్రకృతిక ప్రత్యయవిశేషః. తిఙ్శిద్భ్యోమన్యో ధాత్వధికారవిహితః ప్రత్యయః, లిడాదేశస్తిఙ్, ఆశిషి లిఙ్చ, ఆర్ధధాతుకసంజ్ఞాః. ఛన్దసితు ధాత్వధికారోక్తః ప్రత్యయ స్సార్వధాతుకార్ధధాతుకోభయసంజ్ఞో భవతి. ౩॥౪॥౧౧౩సూ. తిఙ్శిత్సార్వధాతుకమ్. ౧౧౪ ఆర్ధధాతుకంశేషః. ౧౧౫ లిట్చ. ౧౧౬ లిఙాశిషి ౧౧౭ ఛన్దస్యుభయథా— ఆర్ధధాతుకే లిఙి హనో వధాదేశః. ఉ. వధ్యాత్. ౨॥౪॥౩౫సూ. ఆర్ధధాతుకే. ౪౨ హనో వధలిఙి ... అసధాతో రార్ధధాతుకే భూ ఇత్యాదేశః. బ్రూఞ్ ధాతోర్వచ ఇత్యాదేశః. చక్షిఙ్ధాతోః ఖ్యాఞ్. ఉ. బభూవ. ఉవాచ. చఖ్యౌ. ౨॥౪॥౫౨సూ. అస్తేర్భూః. ౫౩ బ్రువోవచిః. ౫౪ చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ ... అజధాతో ర్వీ ఇత్యాదేశస్స్యాత్, స్నతు ఘఞపోః. వలాదా వార్ధధాతుకే వేష్యతే. ఉ. వివాయ. వివయిథ, వివేథ, ఆజిథ. ప్రత్య. సమాజః. సమజః. ౨॥౪॥౫౬సూ. అజేర్వ్యఘఞపోః... ఆర్ధధాతుక వివక్షాయాం మాయాదయో వా. ఉ. గోపాయాంచకార. జుగోప. ౩॥౧॥౩౧॥సూ. ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకేవా... ఆర్ధధాతుకేపరే భ్రస్జధాతో రేఫస్య ఉపధాయాశ్చ స్థానే రమాగమో వా. ఉ. బభర్జ. బభ్రజ్జ. ౬॥౪॥౪౬సూ. ఆర్ధధాతుకే. ౪౭ భ్రస్జో రోపధయో రమన్యతరస్యామ్...ఆర్ధధాతుకోపదేశకాలే యదకారాన్తం తస్యాకారస్య లోప ఆర్ధధాతుకే. ఉ. గోపాయాంచకార. గోపాయ్యాత్. ౬॥౪॥౪౮సూ. అతోలోపః ...హలః పరస్య యస్య లోప ఆర్ధధాతుకే. క్యస్యతు వా. ఉ. సోసూచాంచక్రే. సమిధితా, సమిధ్యితా. ౬॥౪॥౪౯సూ. యస్య హలః. ౫౦ క్యస్య విభాషా. ...అనిడాదా వార్ధధాతుకే పరే ణే ర్లోపః. ఉ. భావ్యతే. ౬॥౪॥౫౧ సూ. ణేరనిటి. ...దీఙః పరస్యాజాదేః క్ఙిత ఆర్ధధాతుకస్య యుట్. ఉ. దిదీయే. ౬॥౪॥౬౩ సూ. దీఙో యుడచి క్ఙితి...ఆకారాన్త్యో రార్ధధాతుకయోః క్ఙిదిటో రాతో లోపః. ఉ. దధతుః. ద

ధేత. ౬।౪।౬౪ సూ. ఆతో లోప ఇటిచ.. ఘుసంజ్ఞకానాం. మా స్థా గా పా హా సా ఇతిధాతురూపాణాం హలాదౌ క్ఙి త్యార్ధధాతుకే ఈకారః. ఉ. దీయతే. ధీయతే. మీయతే. స్థీయతే. గీయతే. పీయతే. హీయతే. సీయతే. ౬।౪।౬౬ సూ. ఘుమా స్థా గాపా జహాతి సాం హలి.. వలాదే రార్ధధాతుకస్యేడాగమః. ఉ. బభూవిథ. ౭।౨।౩౫ సూ. ఆర్ధధాతుకస్యే డ్వలాదేః... సార్వధాతుకే ఆర్ధధాతుకే చ పరే ఇగన్తస్యాఙ్గస్య గుణః. పుగన్తస్య లఘూపధస్య చాఙ్గ స్యేకో గుణః. ఉ. భవితా. మోదితా. ౭।౩।౮౪ సూ. సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః. ౭।౩।౮౬ పుగన్తలఘూపధస్య చ... ధాత్వవయవలోపనిమిత్త ఆర్ధధాతుకపరే ఇకో గుణవృద్ధీ న. ఉ. లోలువః. పోపువః. మరీమృజః. ౧।౧।౪ సూ. నధాతులోప ఆర్ధధాతుకే.

ఆర్ధప్రస్థిక. (అర్ధప్రస్థ. ఠక్) త్రి. అర్ధప్రస్థేన క్రీతమ్.

ఆర్ధమాసిక. (అర్ధమాస. ఠక్) పు. అర్ధమాసం బ్రహ్మచర్యం యస్య సః.

ఆర్ధయ్. ధా. ఆట్. అర్ధయ్. ఉ. ఆర్ధయత్.

ఆర్ధాసన. (అర్ధాసన. అణ్) అక్లీ. అర్ధాసనం యస్యాభిజనస్సః.

ఆర్ధిక. (అర్ధ. ఠక్) త్రి. అర్ధం గృహ్ణాతి యస్సః. కృషిఫలాదౌ అర్ధం గృహ్ణాతి యస్సః. అక్లీ. జాతివిశేషః. బ్రాహ్మణా ద్వైశ్యకన్యాయా ముత్పన్నో బ్రాహ్మణేన సంస్కృతః, ఆర్ధిక ఇత్యుచ్యతే. సతు బ్రాహ్మణైర్భోజ్యః.

ఆర్ప్. ధా. ఆట్. అర్ప్. ఉ. ఆర్ప్యత.

ఆర్పయ్. ధా. ఆట్. అర్పయ్. ఉ. ఆర్పయత్.

ఆర్పిష్. ధా. ఆట్. అర్పిష్. ఉ. ఆర్పిషత్. [షత్.

ఆర్పిషయిష్. ధా. ఆట్. అర్పిషయిష్. ఉ. ఆర్పిషయి

ఆర్పిఫ్. ధా. ఆట్. అర్పిఫ్. ఉ. ఆర్పిఫత్.

ఆర్పిఫయిష్. ధా. ఆట్. అర్పిఫయిష్. ఉ. ఆర్పిఫయిషత్.

ఆర్ఫ్. ధా. ఆట్. ఋఫ్. ఉ. ఆర్ఫత్—ఆట్. అర్ఫ్. ఉ. ఆర్ఫీత్. ఆర్ఫ్యత.

ఆర్ఫయ్. ధా. ఆట్. అర్ఫయ్. ఉ. ఆర్ఫయత్.

ఆర్బ్. ధా. ఆట్. అర్బ్. ఉ. ఆర్బత్.

ఆర్బయ్. ధా. ఆట్. అర్బయ్. ఉ. ఆర్బయత్.

ఆర్బిబ్. ధా. ఆట్. అర్బిబ్. ఉ. ఆర్బిబత్.

ఆర్బిబయిష్. ధా. ఆట్. అర్బిబయిష్. ఉ. ఆర్బిబయిషత్.

ఆర్బిబిష్. ధా. ఆట్. అర్బిబిష్. ఉ. ఆర్బిబిషత్.

ఆర్భవ. (ఋభు. అణ్) త్రి. ఋభూణా మయమ్— ఆర్భవ పవమానో నామ అగ్నిష్టోమే తృతీయసవనే గేయః స్తోమవిశేషః. ఇద మామ్నాయతే. పఞ్చచ్ఛన్దా ఆర్భవః పవమానస్సప్తసామా గాయత్రీ సంపాదీ గాయత్రే తృచే భవతః. శ్యావాశ్వాన్ధీగవే అనుష్టుభి ఉష్ణిహి సతం కకుభి పాఙ్క్తిలం శావ మన్త్ర్యం జగత్యామితి. అయమర్థః. అస్మిన్నార్భవపవమానే పఞ్చ సూక్తాని సప్త సామాని. స్వాదిష్ఠయా మదిష్ఠయే త్యేకం సూక్తమ్. తస్మిన్ గాయత్ర్య స్తిస్ర ఋచః. తాసు గాయత్రం సంపాదం చేతి ద్వే సామనీ. పురోజితీవో అన్ధస ఇతి సూక్తాన్తరమ్. తత్రైకా అనుష్టుప్. ఉత్తరే ద్వే గాయత్ర్యౌ. తాసు శ్యావాశ్వ మాన్ధీగవం చేతి ద్వే సామనీ. ఇన్ద్ర మచ్ఛసుతా ఇమేఇ త్యపరం సూక్తమ్. తస్మిన్నుష్ణిహ స్తిస్రః. తాసు సతం సామ. పవస్వ మధుమత్తమ ఇత్యపరం ప్రగాథరూపం సూక్తమ్. తస్మిన్ పూర్వా కకుప్. ఉత్తరా పఙ్క్తిః. తత్ర పాఙ్క్తిలం సామ. అభిప్రియాణి పవతేచనో హిత ఇత్యేతత్సూక్తమ్. తత్ర తిస్రో జగత్యః. తాసు శావం సామ. ఏతేషాం పఞ్చానాం సూక్తానాం మధ్యే పురోజితీవః పవస్వ ఇత్యనయోః సూక్తయోః యద్యపి ద్వే ద్వే ఛన్దసీ, తథాఽపి తయోః గానం నిష్పాదయితుం ప్రగ్రథనే కృతే ఏకైక మేవ సంపద్యతే. తతో గాయత్ర్యనుష్టు బుష్ణిక్కకుబ్జగతీభిః పఞ్చచ్ఛన్దాః పవమాన ఉక్త్వా సవన అవపనీయ ఇతి— ఏతద్విషయం పూర్వమీమాంసాయాం పఞ్చమ స్యాధ్యాయస్య తృతీయే పాదే పఞ్చమాధికరణమ్. తద్యథా. అతిరాత్రే షోడశి మాధ్యన్దినార్భవపవమానయోః చోదక ప్రాప్తా పఞ్చదశసప్తదశస్తోమా బాధిత్వా ఏకవింశాదిస్తోమా వచనా దనుష్ఠీయతే. తత్ర బహిష్పవమానవ దృగాగమనం నభవతి. కింతు సామాగమేన స్తోమపూరణం భవతీతి దశమే వక్ష్యతే. తస్య చాగమ స్సామ్నః పూర్వోక్తానా మృచామి వాన్తే నివేశనాత్ పఠితానా మృచాం మధ్యే తత్సానుచరమే తృచే గాతవ్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః. త్రీణి హ వై యజ్ఞస్యోదరాణి గాయత్రీ బృహ త్యనుష్టుప్ప, అత్ర హ్యేవావపన్తి ఇతరపి వోద్వపన్తితిహి విశేష ఆమ్నాయతే. అయమర్థః స్తోమ వివృద్ధయే సామ్న ఆవాపః క్రియతే. క్రియతే చోద్వాపః. తావుభా వావాపోద్వాపౌ గాయత్ర్యాదిష్వేవనాన్యత్రే త్యుచ్యతే. జాతమన్ధ సతి ఉక్తే మాధ్యందినపవమానస్య ఆద్యతృచే స్వాదిష్ఠయే త్యేవ ఆర్భవపవమాన స్యాద్య స్తృచే. తావుభౌ గాయత్రీ ఛన్దస్కౌ. తదుభౌ రావాపః. నతు త్రిష్టుబ్జగతీ ఛన్దస్కయో స్తృచయోస్సా మావపనీయమ్.

ఆర్ప్విక్షేష్. ధా. ఆట్. ఋప్విక్షేష్. ఉ. ఆర్ప్విక్షేషత్.
ఆర్ప్విక్షయిష్. ధా. ఆట్. ఋప్విక్షయిష్. ఉ. ఆర్ప్విక్షయిషత్.
ఆర్ప్విక్షిష్. ధా. ఆట్. ఋప్విక్షిష్. ఉ. ఆర్ప్విక్షిషత్.
ఆర్క్ష్ణు. ధా. ఆట్. ఋక్ష్ణు. ఉ. ఆర్క్ష్ణుత్. ఆర్క్ష్ణుత్.
ఆర్క్ష్ణుయ్. ధా. ఆట్. ఋక్ష్ణుయ్. ఉ. ఆర్క్ష్ణుయత్.
ఆర్య్. ధా. (వేదే) గత్యర్థకః. ఉ. మామార్యన్తి.
ఆర్య. (ఋ. ణ్యత్) త్రి. ప్రాప్తుం యోగ్యః, శక్యో నా. పూజ్యః. సాధుః. వినీతః. కులీనః. అక్లీ. బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్యాన్యతమః. పు. కర్తవ్యం కర్మయ ఆచరతి, అకర్తవ్యం నాచరతి, ప్రకృతాచారేచ వర్తతే యః సః. (బహుషు) జనపదవిశేషః. (వేదే) ఈశ్వరపుత్రః. — నాట్యపరిభాషాయామ్ ఆర్యశబ్దేన నిర్దేశ్యాః. బ్రాహ్మణః. మన్త్రీ. జ్యేష్ఠభ్రాతా. మాతులాదయః. నట్యా సూత్రధారశ్చ — బ్రాహ్మణశబ్దే కుమారశబ్దే చపరే కర్మధారయే ఆర్యశబ్దః ప్రకృతిస్వరో భవతి. సహి ణ్యదన్తత్వా దన్తస్వరితః. ఉ. ఆర్యబ్రాహ్మణః. ఆర్యకుమారః. ౬॥౨॥౫౮సూ. ఆర్యో బ్రాహ్మణకుమారయోః — స్వరాదిః. అవ్య. ప్రబన్ధే.
ఆర్యక. (ఆర్య. కన్) పు. ఆర్యః. అజ్ఞాత ఆర్య ఇత్యర్థః. కాద్రవేయవిశేషః. ప్లక్షద్వీపే వర్ణచతుష్టయే ప్రథమః. — ఆర్యక + టాప్ = ఆర్యకా, ఆర్యికా.
ఆర్యకా. (ఆర్యక. టాప్) స్త్రీ. అజ్ఞాతా ఆర్యేత్యర్థః.
ఆర్యకృత. త్రి. ఆర్యేణ కృతః. తస్మాత్ సంజ్ఞాయాం ఛన్దసీచ జీప్ భవతి. ఉ. ఆర్యకృతీ. ౪॥౧॥౩౦సూ. కేవల మామక భాగధేయ పాప అపర సమాన ఆర్యకృత సుమఙ్గల భేషజాచ్చ.
ఆర్యగృహ్య. (ఆర్య. గ్రహ. క్యప్) త్రి. ఆర్యపక్షాశ్రితః.
ఆర్యపుత్ర. పు. పూజ్యస్య పుత్రః. నాట్యపరిభాషాయాం పత్న్యా పతి రార్యపుత్ర ఇతి నిర్దేశ్యః.
ఆర్యభట. పు. జ్యోతిషే గణిత స్కన్ధనిర్మాతృష్వన్యతమః. అయం కల్యాదేః ప్రభృతి షట్చత్యుత్తరసహస్రత్రయపరిమితే ౩౬౦౦ సారాబ్దే జాతస్త్రయోవింశే వర్షే దశగీతి సూత్రాణి అష్టోత్తరశత మార్యాసూత్రాణి చేతి ప్రబన్ధద్వయం రచయామాస. తత్ర త్రయః పాదాః. గణితపాదః కాలక్రియాపాదో గోళపాదశ్చేతి.
ఆర్యమిశ్ర. పు. పూజ్యః.
ఆర్యమ్లేచ్ఛాధికరణ. న. పూర్వమీమాంసాయాం ౧అ॥ ౩పా॥ ౫అధికరణమ్. తద్యథా. యవమయశ్చరుర్భవతి, వారాహీ ఉపానహౌ ఉపముఞ్చతి వైతసే కటే ప్రాజాపత్యాన్ సంచినోతీతి శ్రూయతే. అత్ర యవశబ్ద మార్యా దీర్ఘశూకేషు ప్రయుఞ్జతే. వరాహశబ్దం సూకరే. వేతసశబ్దం వఞ్జులే. మ్లేచ్ఛాస్తు యవశబ్దం ప్రియఙ్గుషు. వరాహశబ్దం వాయసే. వేతసశబ్దం జమ్బూవృక్షే. తథాసతి లోకవ్యవహారేణ సన్దిగ్ధేష్వేషు శబ్దార్థే ష్వార్యమ్లేచ్ఛప్రసిద్ధ్యోః సమానబలత్వా దుభయవిధార్థ వ్యవస్థాయా ఐచ్ఛికత్వేన స్వీకార్యా ఇతి పూర్వపక్షః. శాస్త్రీయ శబ్దార్థావబోధే శాస్త్రప్రసిద్ధి ర్బలీయసీ. ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అవిచ్ఛిన్న పారమ్పర్యాగతత్వాచ్చ. శాస్త్రే చ యవవిధ్యర్థవాద ఏవం శ్రూయతే. యత్రాన్యా ఓషధయో మ్లాయన్తే అథైతే మోదమానా ఇవోత్తిష్ఠన్తీతి. ఇతరౌషధిమ్లానకాలేపి సస్యే తత్ర దీర్ఘశూకానామేవాభివృద్ధి ర్దృశ్యతే. నతు ప్రియఙ్గూణామ్. తేషాం శరత్కాలికత్వాత్. ఉపానద్విధ్యర్థవాదశ్చైవమ్. వరాహం గావోఽనుధావన్తి. గావోహి సూకరమేవ దుష్టత్వే నానుసరన్తి. వత్సబుద్ధ్యా వా అనుధావన్తి. నతు వాయసమ్. వేతసవిధేశ్చైవం వాక్యశేషః అప్సుజో వేతస ఇతి. తస్మాద్దీర్ఘశూకాదయ ఏవ యవాదిశబ్దార్థాః. ఇతి సిద్ధాన్త ఇతి భాష్యకారమతమ్. వార్త్తికకారస్తు త్రపీలుశబ్ద ముదాహరత్. తం మ్లేచ్ఛాః హస్తిని ప్రయుఞ్జతే. ఆర్యాస్తు వృక్షవిశేషే. తత్రాప్యవ్యవహారస్యార్యేష్వేవ సంభవా ద్వృక్షఏవ పీలుశబ్దార్థ ఇతి. తదిదమధికరణం భాష్యకారమతే యవవరాహాధికరణమిత్యుచ్యతే. వార్త్తికకారమతేతు పీల్వధికరణమితిచ వదన్తి. అస్మిన్నేవాధికరణే గురుమతం యథా. యవాదిశబ్దానా మర్థనిర్ణయాసంభవేన యవమయ ఇత్యాదివాక్యం నప్రమాణమితి పూర్వః పక్షః. శాస్త్రస్యబలవత్త్వేన తత్ప్రసిద్ధ్యార్థనిర్ణయస్సంభవతీతి సిద్ధాన్తః. అస్మిన్నధికరణే. వార్త్తికకారేణ మాతులసుతా వివాహవిషయం వర్ణకాన్తర ముక్తమ్. తచ్చ మాతులశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్.
ఆర్యశ్వేత. శివాదిః. పు. తన్నామా కశ్చిత్. అక్లీ. ఆర్యశ్వేతస్యాపత్యమ్. ఆర్యశ్వేతాయా అపత్యమ్.
ఆర్యశ్వేతా. గౌరత్వే శివాదిః. స్త్రీ. తన్నామ్నీ కాచిత్. తస్యా అపత్యం ఆర్యశ్వేతః.
ఆర్యహలమ్. స్వరాదిః. అవ్య. బలాత్కారే. ఉ. ఆర్యహలం గృహ్ణాతి.
ఆర్యా. (ఆర్య. టాప్) స్త్రీ. పార్వతీ. పూజ్యా. సాధ్వీ. కులీనా — నాట్యపరిభాషాయాం సూత్రధారేణ నటీ ఆర్యేతి నిర్దేశ్యతే. సర్వేణ పత్నీ ఆర్యేతివా నిర్దిశ్యతే — ఛన్దశ్శాస్త్రే మాత్రావృత్తవిశేషః. తత్ర సప్తమాత్రాగణాః గురుశ్చ ప్రథమార్ధే భవన్తి. తత్ర విషమో జగణో నభవతి. షష్ఠో గణో జగణో వా చతుర్లఘుర్వా నియమేన భవతి. తత్ర చతుర్లఘౌ ద్వితీయలఘోః ప్రభృతి యతి పదనియమో

భవతి. సప్తమేఽసతితు ప్రథమలఘోః ప్రభృతిర్యతి పదనియమో భవతి. చరమేఽర్ధేతు షష్ఠగణస్య స్థానే లఘురేకః. చరమేఽర్ధే పఞ్చమే చతుర్లఘౌ సతి తత్ర ప్రథమలఘుమారభ్య యతిపదనియమో భవతి. ఉ. లక్ష్మీస్త తస్సప్తగణా గోపేతా భవతి నేహవిషమే జః। షష్ఠోయం నలఘూవా ప్రథమేఽర్ధే నియత మార్యాయాః ॥౧॥ షష్ఠే ద్వితీయలా న్నేలపరకేముఖలాచ్చ స యతిపదనియమః। చరమేఽర్ధే పఞ్చమకే తస్మాదిహ భవతి షష్ఠోలః।౨॥ అత్ర చపలాయతి ఇతి షష్ఠగణే ద్వితీయాల్లఘోః ప్రభృతి, పదనియ ఇతి సప్తమేగణే ప్రథమాల్లఘోశ్చ యతిపదనియమో జాతః. ఉత్తరార్ధే ఇహభవ ఇతిపఞ్చమగణే ప్రథమాల్లఘోస్తథా.... ఆర్యాభేదాః. ౧ పథ్యా. ౨ విపులా. ౩ చపలా. ౪ ముఖచపలా. ౫ జఘన చపలా. — సంగీతశాస్త్రోక్త ఆలిక్రమాఖ్య ప్రబన్ధ విశేషః. ఆర్యాలక్షణలక్షితస్యయ స్యాధస్తాన్తే చరణాస్త్వాన్ సరిగాదయః స్వరా న్యస్యన్తే. ప్రథమార్ధముద్గ్రాహః. స ద్విర్గీతో భవతి, ద్వితీయార్ధం ధ్రువః, స సకృద్గీతో భవతి, ఉద్గ్రాహే న్యాసో భవతి, ఆభోగో గాతృనేతృ ప్రబన్ధనామాఙ్కితో భవతి, సా ఆర్యేతి తల్లక్షణమ్. మేలాపక స్యాయుక్తత్వా దయం ప్రబన్ధస్త్రిధాతుః. ధన్యో నియమాన్నిర్యుక్తః. స్వరపదతాళనిబద్ధత్వా త్ర్యఙ్గః భావినీ జాతిమాన్. తద్భేదాః లక్ష్మీః వృద్ధిః బుద్ధిః లీలా లజ్జా క్షమా దీప్తా గౌరీ రాజి జ్యోత్స్నా ఛాయా కాన్తిః మహీ మతిః కీర్తిః మనోరమా రోహిణీ విశాలా వసుధా శివా శాన్తిః చక్రా సారసీ కురరీ హంసీచేతి షడ్వింశతిః. ఏషామార్యాస్వరూప లక్షణలక్షితానాం షష్ఠగణం వినా పూర్వోత్తరార్ధయో ర్ద్వాదశగణాః. తే సర్వేఽపి సర్వగురవో మాత్రాగణాశ్చేత్ చతుర్వింశతి ర్గురవో భవన్తి. ద్వయోరర్ధయో రధికాభ్యాం ద్వాభ్యాం గురుభ్యాం సహష డ్వింశతిః. ఏవం షడ్వింశత్యా గురుభి ర్ఘటితా లక్ష్మీర్భవతి. తత్ర ప్రథమగురుస్థానే లఘుద్వయం నివిశతేచేత్ వృద్ధిః. ప్రథమ ద్వితీయగురుస్థానే ద్వే లఘుద్వయే చేద్ బుద్ధిః. ప్రథమద్వితీయ తృతీయగురూణాం స్థానే త్రీణి లఘుద్వయానిచే ల్లీలా. ఏవం రీత్యా గురూణాం స్థానే లఘుద్వయా న్యేకైకవృద్ధ్యా నివిశన్తే చేత్ క్రమేణోక్తా లజ్జాదయో భేదా భవన్తి. షడ్వింశగురోస్తు లఘూకరణం నాస్త్యేవేతి మన్తవ్యమ్.

ఆర్యాగీతి. స్త్రీ. ఛన్దశ్శాస్త్రోక్త ఆర్యాసదృశో మాత్రావృత్త విశేషః. ఆర్యాయాః పూర్వోత్తరార్ధయో రన్తే ఏకైకో గురు రధికశ్చే దార్యాగీతిర్భవతి. ఉ. ఆర్యాపూర్వార్ధం యది గురుణైకేనాధికేన నిధనే యుక్తమ్। ఇతర త్తద్వత్ తద్వ ద్యదీయ ముదితేయ మార్యాగీతిః.

ఆర్యావర్త. (ఆర్య. వృతు. ఘఞ్) పు. పూర్వసముద్రమారభ్య పశ్చిమసముద్ర పర్యన్తం హిమవద్విన్ధ్యయో ర్మధ్యస్థ దేశః. తత్పర్యాయాః. పుణ్యభూమి. ఆచారవేది. బ్రహ్మవేది. అయం జినస్య, చక్రిణా మర్ధచక్రిణాశ్చ, జన్మభూమిః. తదర్ధకాశ్చ శబ్దా స్తత్పర్యాయాః.

ఆర్యావిలాస. పు. కావ్యవిశేషః.

ఆర్యికా. (ఆర్యా. కన్) స్త్రీ. అజ్ఞాతా ఆర్యేత్యాదిః.

ఆర్వ్య. ధా. ఆట్. అర్వ్య. ఉ. ఆర్వ్యల్. ఆర్వ్యత.

ఆర్వ్యమ. ధా. ఆట్. అర్వ్యమ. ఉ. ఆర్వ్యమల్.

ఆర్త్వవ్. ధా. ఆట్. అర్త్వవ్. ఉ. ఆర్త్వవల్.

ఆర్త్వనయిష. ధా. ఆట్. అర్త్వనయిష. ఉ. ఆర్త్వనయిషల్.

ఆర్త్విష. ధా. ఆట్. అర్త్విష. ఉ. ఆర్త్విషల్.

ఆర్శ్య. త్రి. ఋశ్యస్యేదమ్.

ఆర్శ్యశృఙ్గి. (ఋశ్యశృఙ్గ. ఇఞ్) పు. అలమ్బుసో నామ రాక్షసః. యేన కౌరవముఖ్యో ఇరావాన్ హతః.

ఆర్ష్. ధా. ఆట్. ఋష్. ఉ. ఆర్షల్.

ఆర్ష. (ఋషి. అణ్) త్రి. ఋషే స్సమ్బన్ధి. ఋషే ర్వ్యాఖ్యాతః. ఋషౌ భవః. వ్యాకరణే ఋషే ర్విహితః ప్రత్యయః. న. ప్రవరః.— పు. వివాహభేదః. ఏకం గోమిథునం ద్వే గోమిథునేవా వరా ద్గృహీత్వా దాయ యథావిధి కన్యాప్రదానం భవతిచే త్స ఆర్షో వివాహ ఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆర్షభ. పు. ప్రియవ్రతవంశ్యస్య ఋషభస్య పుత్రా ఆత్మవిద్యావిశారదా మునివిశేషాః. తేచ నవ. ౧కవిః. ౨హరిః. ౩అన్తరిక్షః. ౪ప్రబుద్ధః. ౫పిప్పలాయనః. ౬ఆవిర్హోత్రః. ౭ద్రమిళః. ౮చమసః. ౯కరభాజనః. ఇతి. తేచ మహీం విచరన్తో నిమే ర్విదేహస్య సత్రముపాజగ్ముః. విదేహశ్చ తేభ్యోఽనవద్యాః పృథక్పృథక్ భాగవతాన్ ధర్మాన్ శుశ్రావేత్యయమితిహాసో నారదేన వసుదేవాయోపదిష్ట ఇతి భాగవతే ఏకాదశస్కన్ధే ఉక్తమ్— త్రి. ఋషభస్యేదమిత్యాది.

ఆర్షభి. (ఋషభ. ఇఞ్) పు. భరతః.

ఆర్షభీ. (ఋషభ. అణ్. ఙీప్) స్త్రీ. జ్యోతిషే గ్రహాణాం మధ్యమే మార్గే వైష్ణవాఖ్యే ప్రథమా వీథిః. మమా. పూర్వోత్తరఫల్గునీ రూపా — సంగీతశాస్త్రే రాగప్రయోజక జాతివిశేషః. షడ్జగ్రామజాతః. త్ర్యంశః. నిషాద ఋషభ ధైవతాస్త్రయోంశాః. నిషాద గాన్ధారయోః షడ్జపఞ్చమమధ్యమపఞ్చమధైవతైర్యథాయోగం సంబన్ధః పఞ్చమ స్యాల్ప తరత్వ మల్పత్వంచ సంపూర్ణావస్థాయామ్. షడ్జలోపే షాడవమ్. ష

ద్షడ్జపఞ్చమ లోపే షాడవమ్. పఞ్చమాదిర్మూర్ఛనా. చ ఞ్చత్పుట స్తాళః. అష్టౌ కళాః. అస్యాష్టాదశ్యాఇవ నైషాద్రిఃకథుత్రిరాయాం ప్రథమశ్రేణికే వినియోగః. అస్యా మృషభో న్యాసః. అంశ ఏ వాపన్యాసః. ఆ ర్షభీ ద్వివిధా. శుద్ధా వికృతా చేతి. తత్ర వికృతా పున శ్చతుర్విధా. సంపూర్ణత్వ గ్రహాంశాపన్యా సానాం పృథక్ స్వర్జనాత్. తత్ర సంపూర్ణత్వవర్జితా అష్టౌ భేదాః. సంపూర్ణత్వవర్జితా, సంపూర్ణత్వ గ్రహావర్జితా, సంపూర్ణత్వాంశవర్జితా, సంపూ ర్ణత్వాపన్యాసవర్జితా, సంపూర్ణత్వగ్రహాంశవర్జి తా, సంపూర్ణత్వ గ్రహాపన్యాసవర్జితా, సంపూర్ణ త్వాంశాపన్యాసవర్జితా, సంపూర్ణత్వ గ్రహాంశాప న్యాసవర్జితా చేతి. తే పున ర్ద్వైవిధ్యే. షాడ వాడవభే దాత్. తథా చ సంపూర్ణత్వవర్జితా షోడశ. అన్యే భేదా స్సప్త. గ్రహవర్జితః, గ్రహాంశవర్జితః, గ్రహాపన్యాసవర్జితః, గ్రహాంశాపన్యాసవర్జితః, అం శవర్జితః, అంశాపన్యాసవర్జితః, అపన్యాసవర్జితశ్చే తి. ఏవం వికృతా స్సంభూయ త్రయో వింశతిః. శు ద్ధయా సహ చతుర్వింశతిః... వికృతార్షభీయోగజా తా జాతయో యథా. ౧ ఆర్షభీగాన్ధారీయోగజా ఆ న్ధ్రీ. ౨ ఆర్షభీపఞ్చమీనైషాదీయోగా త్కార్మా రవీ. ౩ ఆర్షభీగాన్ధారీపఞ్చమీయోగా న్నన్దయన్తీ.

రీ గా సారి గధారీ మగ రిరి } ౧
గుణ లో ం ం చనా ం ం ం ధి

రిరి ని ధ ని ధ పా మ గ రి గమా పని } ౨
క మ న ం ం ం ం ం న్త మం మ రం

మా ధా నీ ధా పా పా సా గా } ౩
మ జ ర మ ం ం హ య

నీ ధ ని రి రి గ రి స ధ గా రి రీ సా } ౪
మ జేం ం ం ం ం ం ం ం యు ం ం ం

రి మ గ రి సా ధ స సరి స రిగమా మా } ౫
ప్రణ ం ం మా ం ం ం ం ం ం మిం దివ్య

ని ధ పా రిరి రి ప గ రి స ధ సా } ౬
మ ం ణి ద ంర్ప ం ణా ం ం ంమ

రి స రి స రగ రి గ మా మా మా గ రి } ౭
లం ని ం కెం ం ం ం ం ం తం ం ం

పా నీ రీ మ గ స ధ గ రి రీ రీ } ౮
భ వ మ హేం ం ం ం ం యు ం ం ం

గుణలోచనాధిక మనన్త మమర మజర మహర మజే యం ప్రణమామి దివ్యమణిదర్పణామలనికేతం భవ మ మేయమితి.

ఆర్షభీకపాల. న. సంగీతశాస్త్రే కపాలభేదః. య త్ర ఋషభోంశః, ధైవతో న్యాసః, మధ్యమోన్తః, గాన్ధారనిషాదషడ్జానా మల్పతా, షడ్జోఽత్యల్పః, అష్టౌ కలాః, త దార్షభీకపాలమ్... ఆర్షభీకపాల పదం యథా. ఝుంటుల ఝుటుం ౧। దంష్ట్రాకరా కం ౨। ఓం ఓంత్రయామ్ ౩। హాహాం హాం హాం హాం హాం ౪। వరసురభికుసుమ ౫। చర్చి తగాత్రం ౬। కపాల హస్తమ్ ౭। నమామి దేవమ్ ౮। ఇతి.

ఆర్షభ్యః (ఋషభ. ఞ్య) పు. యో వత్స ఋషభావస్థా ప్రాప్త్యర్థం పోష్యతే సః.

ఆర్షయ. ధా. ఆట్. అర్షయ. ఉ. ఆర్షయత్.

ఆర్షిక్య (ఋషిక. యక్) న. ఋషికస్య భావః కర్మ వా.

ఆర్షిష. ధా. ఆట్. ఋషిష. ఉ. ఆర్షిషత్.

ఆర్షిషయిష. ధా. ఆట్. ఆర్షిషయిష. ఉ. ఆర్షిషయి షత్.

ఆర్షిషిష. ధా. ఆట్. ఆర్షిషిష. ఉ. ఆర్షిషిషత్.

ఆర్షిషేణ. (ఋషిషేణ. అణ్) అక్లీ. ఋషిషేణస్య గోత్రాపత్యమ్.

ఆర్షిషేణ్య. (ఋషిషేణ. యఞ్) పు. భృగుగణాన్త ర్గత గోత్రఋషివిశేషః. ఆర్షిషేణ్యానాం ప్రవ రస్తు భార్గవ చ్యవనాప్నవానార్షిషేణ రూపేతి. భా ర్గవార్షిషేణ రూపేతివా.

ఆర్షీ. (ఆర్ష. ఙీప్) స్త్రీ. వైదికచ్ఛన్దసి గాయ త్ర్యాదిఛన్దోభేదః. దైవీ ఆసురీ ప్రాజాపత్యాచేతి త్రిప్రసఙ్గతా ఆర్ష్యేత్యుక్తా తథా చ చతుర్వింశత్యక్ష రా ఆర్షీ గాయత్రీ. అష్టావింశత్యక్షరా ఆర్షీ ఉష్ణిక్. ద్వాత్రింశదక్షరా ఆర్షీ అనుష్టుప్. షట్త్రింశదక్ష రా ఆర్షీ బృహతీ. చత్వారింశదక్షరా ఆర్షీ ప ఙ్క్తిః. చతుశ్చత్వారింశదక్షరా ఆర్షీ త్రిష్టుప్. అష్ట చత్వారింశదక్షరా ఆర్షీ జగతీ.

ఆర్షేయ. (ఋషి. ఢక్) పు. ఋషిసంబన్ధః— అక్లీ. వేదమధీతే వేదవా య స్సః. ఋషేరపత్యమ్. ఋషే ర్గోత్రాపత్యమ్ ఋషి సంబన్ధీ. ...ఏతద్విషయం పూ ర్వమీమాంసాయాం షష్ఠాధ్యాయస్య ప్రథమే పా దే ఏకాదశాధి కరణమ్. తద్యథా. దర్శపూ ర్ణమాసయోః ఆర్షేయం వృణీత ఇతి విధా యేద మామ్నాయతే. ఏకం వృణీతే ద్వౌ వృణీతే, త్రీన్ వృణీతే, న చతురో వృణీతే, న పఞ్చాతివృణీత ఇతి. ఋషిర్గో త్ర ప్రవర్తకః. కశ్యప భరద్వాజాదిః. తస్య సం బన్ధీ ఆర్షేయః తం వృణీతే కథయతి. కాశ్యపగో త్రోహం భారద్వాజ గోత్రోహమిత్యాది తదుచ్చారణ మ్. ఏకమార్షేయముచ్చారయతి. తచ్చోచ్చావాసత్కమ్. ద్వావార్షేయావుచ్చారయతి. ఉపమన్యు వసిష్ఠగోత్రో హ మిత్యాది. త్రీ నార్షేయా నుచ్చారయతి. ఆఙ్గిర స బార్హస్పత్య భారద్వాజ గోత్రోహమిత్యాది. న చ తుర ఆర్షేయా నుచ్చారయతి. పఞ్చార్షేయా నతి

క్రమ్యపదాదీనార్షేయాన్ వోచ్చారయేత్. ఇత్యర్థః. తత్త్రైకార్షేయ ద్వ్యార్షేయత్ర్యార్షేయ వాక్యేషు విశేషాదర్శనాత్ ఏకం వృణీత ఇత్యాదయ స్త్రయోఽపి విధయఇతి పూర్వః పక్షః. త్రయాణాం విధేయత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, తత్పరిహారాయ త్రీన్వృణీత ఇత్యస్యైవ విధిత్వమ్. ఏకం వృణీతే ద్వౌ వృణీతఇత్యేతదుభయ మవయవ్యనువాదేనస్తావకమ్. ఏకవరణద్వివరణే అప్రశస్తే అపి యదా కర్తవ్యే, తదా త్రివరణస్య ప్రశస్తస్య కర్తవ్యత్వం కిము వక్తవ్య మితి స్తుతిః. చతుర్నిషేధ పఞ్చాతిక్రమణనిషేధాభ్యామపి త్రిత్వమేవ స్తూయతే. నచ తయో ర్నిషేధో విధాతవ్యః. ప్రసక్త్యభావాత్. చతురాద యోఽత్యన్తవిశిష్టాకారిత్వే నాప్రశస్తాః. త్రిత్వంతు న తథేతి ప్రశస్తమ్. తస్మా త్కర్మణ్యేధి కుర్వన్ యజమాన స్త్రీనే వోచ్చారయేత్, న న్యూనం న చాధికమితి తాత్పర్యార్థః.

ఆర్ష్టిషేణః (ఋష్టిషేణ- అణ్.) పు. రాజర్షివిశేషః. పాణ్డవ గన్ధమాదనయాత్రాయాం గన్ధమాదనవనే తదీయాశ్రమే తేనూప ఛేద్యనూనహితాః కతిపయకాలం స్థితాః. దేవాపిరేవార్ష్టిషేణఇతి నిరుక్తే స్పష్టమ్.

ఆర్హ- ధా. ఆట్. అర్హ- ఉ. ఆర్హత్.

ఆర్హత- (అర్హత్- అణ్) త్రి. జినభక్తాః. తత్పర్యాయః. జైన- తేషాం మతం యథా- ప్రత్యక్షానుమానాగమాః ప్రమాణాని. తేషాం బన్ధవిరక్తస్య గురూపదిష్టమార్గేణ జ్ఞానకర్మసముచ్చయా న్మోక్షః. ధర్మాధర్మానుసారేణ పుద్గలాపరసంశ్లిష్టః పరమాణుభి ర్దేహారమ్భః. క్రిమికీటాది గజాన్త దేహవర్తినః స్వదేహపరిమాణా ఆత్మానః. దేహ స్యాపరతాన్త్ర మనర్థకమ్. మనోవాక్కాయైః ప్రాణిహింసా పరిత్యాజ్యా. సిద్ధా బద్ధా నారకీయాశ్చేతి త్రివిధాః పురుషాః. తేషు యోగినో దిగమ్బరా మనోవాక్కాయకర్మభి రహింసాపరా మయూరపిచ్ఛహస్తాః కృతవీరాసనాదయః లూనకేశాః మౌనినః పాణిపాత్రేణ భుఞ్జతే. తేచ కృతమన్త్రాః. త ఏవ క్షపణకాచార్యాఇ త్యుచ్యన్తే.

ఆర్హన్తీ- (అర్హత్- ష్యఞ్- ఙీష్) స్త్రీ. అర్హతో భావః. యోగ్యతా.

ఆర్హన్త్య- (అర్హత్- ష్యఞ్) నపు. అర్హతో భావః. యోగ్యతా. ఆర్హన్త్య+ఙీష్=ఆర్హన్తీ.

ఆర్హయ్- ధా. ఆట్. అర్హయ్. ఉ. ఆర్హయత్.

ఆర్హాయణ- (అర్హ- ఫక్) అక్లీ. అర్హస్య గోత్రాపత్యమ్.

ఆర్హీయః (అర్హ- ఛ) పు. తద్ధితవిశేషః. ప్రాగ్వహతీయాన్తర్గతః. తేషామర్థాః, తేన క్రీతమ్, తస్యనిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ, తస్యేశ్వరః, తత్రవిదితః, తస్యవాపః, తదస్మిన్ వృద్ధ్యాయలాభ శుల్కోపదా దీయతే, తద్ధరతి వహత్యావహతి భారాద్వంశాదిభ్యః, సంభవత్యవహరతిపచతి, సోఽస్యాంశవస్నభృతయః, తదస్య పరిమాణమ్, తదర్హతి, ఇతిసూత్త్రైరుక్తాః. వాతపిత్తశ్లేష్మభ్య శ్శమనకోపనయో రుపసంఖ్యానమితి వాక్యే నోక్తోఽర్థ శ్చైతాన్యత్త్రోక్తాః. ఏష్వర్థేషు ఠఞాదిరుత్సర్గః అపవాదా స్త్వ్ ఠగాదయః. ౫॥౧॥౧౯ సూ. ఆర్హా దగోపుచ్ఛ సంఖ్యాపరిమాణా ట్ఠగి త్యధికృత్య, ౨౦అసమాసే నిష్కాదిభ్యః. ౨౧శతాచ్చ ఠన్యతా వశతే. ౨౨సంఖ్యాయా అతి శదన్తాయాః కన్. ౨౩వతోరిడ్వా. ౨౪వింశతి త్రింశద్భ్యాం డ్వున్నసంజ్ఞాయామ్. ౨౫కంసాట్టిఠన్. వా॥ అర్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్. కార్షాపణాట్టిఠన్వక్తవ్యః. ప్రతి రాదేశశ్చవా. ౨౬శూర్పాదఞన్యతరస్యామ్. ౨౭శతమానవింశతిక సహస్రవసనాదణ్. ౨౮అధ్యర్ధపూర్వా ద్ద్విగోర్లుగసంజ్ఞాయామ్. ౨౯విభాషాకార్షాపణసహస్రాభ్యామ్. ౩౦ద్విత్రిపూర్వా న్నిష్కాత్. వా॥ బహుపూర్వాచ్చేతి వక్తవ్యమ్. ౩౧బిస్తాచ్చ. ౩౨వింశతికాత్ఖః. ౩౩ఖార్యాఈకన్ వా॥ కేవలాయాశ్చేతివక్తవ్యమ్. ౩౪పణపాదమాషశతాద్యత్. ౩౫శాణాద్వా. ౩౬ద్విత్రిపూర్వాదణ్ చ. ఇతి విహితాః ప్రత్యయాః క్రమేణోదాహరణాని. నైష్కికమ్. శతికమ్, శత్యమ్. పఞ్చకమ్. తావతికః. వింశకః, త్రింశకః. కంసికః, కంసికీ. అర్ధికః. అర్ధికీ. కార్షాపణికః, కార్షాపణికీ. ప్రతికః, ప్రతికీ. శౌర్పమ్, శౌర్పికమ్. శాతమానమ్, వైంశతికమ్, సాహస్రమ్, వాసనమ్. అధ్యర్ధకంసం, ద్వికంసమ్. అధ్యర్ధకార్షాపణమ్, అధ్యర్ధకార్షాపణికమ్, ద్వికార్షాపణమ్, ద్వికార్షాపణికమ్, అధ్యర్ధప్రతికమ్, ద్విప్రతికమ్, అధ్యర్ధసహస్రమ్. అధ్యర్ధసాహస్రమ్. ద్వినిష్కమ్, ద్వైనిష్కికమ్, త్రినిష్కమ్, త్రైనిష్కికమ్. బహునిష్కమ్, బహునైష్కికమ్. ద్విబిస్తమ్, ద్వైబిస్తికమ్, ఇత్యాది. అధ్యర్ధవింశతికీనమ్, ద్వివింశతికీనమ్. అధ్యర్ధఖారీకమ్, ద్విఖారీకమ్. ఖారీకమ్. అధ్యర్ధపణ్యం, ద్విపణ్యమ్, అధ్యర్ధపాద్యం, ద్విపాద్యమ్, ఇత్యాది. అధ్యర్ధశాణ్యమ్, అధ్యర్ధశాణమ్. ద్విశాణమ్, ద్విశాణ్యమ్, ద్విశాణమ్, ఇత్యాది... ఆర్హీయార్థేషు ప్రత్యయవిశేషా ఏతదపవాదాః సమితాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యాః.

ఆర్- ధా. అల. లిటి రూపమ్. ఉ. ఆల. లుఙి సిచి ఆరీత్— ఆరి ఇత్యస్య అనిడాద్యార్ధధాతుకే సిష్యాయాం

చ రూపమ్- ఉ- ఆల్యతే— ఆట్- ఆల్- ఉ- ఆలత్- — ఆట్- ఆల్- ఉ- ఆల్యత— ఛన్దసి సుపామాదేశః- ఆస్వరూపః- ఉ- వసన్తా యజేత-

ఆల- వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- సచ చష ధాతోః, మవ్యధాతోశ్చ భవతి- తత్ర మవ్యధాతో ర్యకారస్య లోపః, వకారస్య మకారః, ప్రత్యయస్యాపతుడాగమశ్చ- ఉ- చషాలః- మమాపతాలః- ఉణాది- ౪పా॥౧౧౧సూ. సానసి వర్ణసి పర్ణసి తణ్డు లాఙ్కుశ చషా లేల్వల పల్వల ధిష్ణ్య శల్యాః- ౫పా॥౫౧సూ- మవ్యతే ర్యలోపో మ శ్చాపతు ట్చాలః— ఉణాదే స్తద్ధితస్యచాలచో రూపమ్- ఉ- స్థాలమ్- వాచాలః— ఉణాదే రాలఞః కాలనశ్చ రూపమ్- ఉ- పాతాలః- తమాలః— (అల- ఘుఞ్) న- హ రితాలమ్-

ఆలక్ష్- ధా- ఆఙ్- లక్ష్- ఉ- ఆలక్ష్యతే-

ఆలక్షయ్- ధా- ఆఙ్- లక్షయ్- ఉ- ఆలక్షయతి-

ఆలక్షి- గారాదిః- (అలక్ష- ఇఞ్) అక్లీ- అలక్ష స్యాపత్యమ్— ఆలక్షి+ఙీష్=ఆలక్షీ-

ఆలక్షీ- (ఆలక్షి- ఙీష్) స్త్రీ- అలక్ష స్యాపత్యం స్త్రీ-

ఆలగ్- ధా- ఆఙ్- లగ్- ఉ- ఆలగతి-

ఆలగయ్- ధా- ఆఙ్- లగయ్- ఉ- ఆలగయతి-

ఆలగర్ద- (అలగర్ద- అణ్) పు- జలవ్యాళః-

ఆలచ్- వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- తద్ధితప్రత్యయవిశేషశ్చ- తస్య రూపమ్- ఆల- ఉణాది- ౧పా॥ ౧౨౪సూ- స్థా చతి మృజే రాల జ్వాల ఞాలీయచః ఉ- స్థాలమ్- ౫అ॥౨పా॥౧౨౫సూ- (మత్వర్థీయేషు, వాచోగ్మినిరత్యతిః) ఆల జాటచౌ బహుభాషిణి- వా॥ కుత్సితఇతివక్తవ్యమ్- ఉ- కుత్సితం బహు భాషతే వాచాలః-

ఆలజి- గారాదిః- అక్లీ- అలజ స్యాపత్యమ్-

ఆలజీ- (ఆలజి- ఙీష్) స్త్రీ- ఆలజ స్యాపత్యం స్త్రీ-

ఆలఞ్- వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః- ఆలస్వరూపః- ఉణాది- ౧పా॥౧౧౪సూ. పతిచణ్డిభ్యా మాలఞ్-

ఆలప్- ధా- ఆఙ్- లప్- ఉ- ఆలపతి-

ఆలపట- గారాదిః- పు- ఆలపటీ-

ఆలపటీ- (ఆలపట- ఙీష్) స్త్రీ-

ఆలప్తి- (ఆఙ్- లప- క్తిన్) స్త్రీ- ఆలపనమ్— సంగీతశాస్త్రే రాగసంచారణవిశేషః- విచిత్ర వర్ణాలఙ్కార గమక స్థాయ ప్రయోగభేదేన కించిత్తిరోధానసహితం రాగప్రకటీకరణ మాలప్తిరితి తల్లక్షణమ్- ఆలప్తి ర్ద్వివిధా- రాగాలప్తి రూపకాలప్తి శ్చేతి- తత్ర ప్రబన్ధానపేక్షా చతుర్భి స్స్థానైరుపలక్షితా రాగాలప్తిః- స్థానానినామ రాగాలపనవిశ్రాన్తి ప్రదేశాః- యస్మిన్ రాగాంశభూతే స్వరే రాగ స్సన్ధ్యతే స స్థాయీత్యుచ్యతే- తస్మా దష్టమ స్స్వరో ద్విగుణ ఇత్యుచ్యతే- చతుర్థస్స్వరో ద్వ్యర్థ ఇత్యుచ్యతే- ద్వ్యర్ధద్విగుణయో ర్మధ్యే స్థితా స్వరా అర్ధస్థితా ఇత్యుచ్యన్తే- స్థాయినమారభ్య ద్వ్యర్థస్వర మవధింకృత్వా త దధోధ స్స్థితానాం స్వరాణాం తత్త ద్రాగోచిత స్ఫురితకమ్పితాది గమకయుక్తత్వే నోచ్చారణం వాదనంవా కృత్వా స్థాయిని స్వరే న్యాసః క్రియతేచే త్తన్ముఖచాలోనామ ప్రథమం స్థానమ్- పూర్వోక్తై స్స్వరై స్సహ ద్వ్యర్థస్వరమపిచాలయిత్వా స్థాయిని న్యాసే కృతే ద్వితీయం స్థానమ్- ద్విగుణం పరిత్యజ్య తదధోధస్స్థితాం శ్చాలయిత్వా స్థాయిని న్యాసే కృతే తృతీయం స్థానమ్- ద్విగుణం స్వరం తత ఉత్తరాంశ్చ చాలయిత్వా స్థాయినిన్యాసే కృతేసతి చతుర్థం స్థానమ్- ప్రబన్ధస్థేన రాగేణ తాళేనచ విధీయమానా నాలప్తి రూపకాలప్తి రిత్యుచ్యతే- సా ద్వివిధా- ప్రతిగ్రహణీ భఞ్జనీచేతి- ప్రథమం రాగాలప్తే రవయవం విహాయ ప్రకృత స్థాయోచితత్వేన తదుచితః ప్రబన్ధైకదేశో యది గీయతే, తదా ప్రతిగ్రహణీ- భఞ్జనీ ద్వివిధా- స్థాయభఞ్జనీ రూపకభఞ్జనీ చేతి- తత్ర ప్రబన్ధవిదా ర్యవాన్తరభాగప్రమాణేన విశ్రాన్తియుక్తః ప్రబన్ధైకదేశోవిచిత్రరీతియుక్తః క్రియతేచేత్ సా స్థాయభఞ్జనీ- ప్రబన్ధ ఏవానేకధా విశ్రాన్తియుక్తః ప్రబన్ధః ప్రకృతతాన చ్ఛాయానుకారిభి స్థానాన్తరై స్తత్తద్రాగోచిత గమకాదియుక్తై ర్బహుధా పునఃపున ర్గీయతేచే త్తదా సా రూపకభఞ్జనీ త్యుచ్యతే-

ఆలభ్- ధా. ఆఙ్. లభ్. ఉ. ఆలబ్ధా.

ఆలబ్ధ. (ఆఙ్. డులభష్. క్త)- త్రి- సంస్పృష్టః- హింసితః.

ఆలబ్ధి. గారాదిః. (ఆలబ్ధ. ఇఞ్) అక్లీ- ఆలబ్ధ స్యాపత్యమ్.

ఆలబ్ధీ. (ఆలబ్ధి- ఙీష్) స్త్రీ. ఆలబ్ధ స్యాపత్యం స్త్రీ.

ఆలభ్. ధా. ఆఙ్. లభ్. ఉ. ఆలభతే— ఏతద్విషయం పూర్వమీమాంసాయాం ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయపాదే పఞ్చమాధికరణమ్. తద్యథా. అనారభ్యేద మామ్నాయతే. వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత భూతికామ ఇతి. తథా దర్శపూర్ణమాసయో రిద మామ్నాయతే. ఈశా మాలభేతేతి. శకటగత దీర్ఘకాష్ఠ విశేషం స్పృశేదితి తదర్థః- తమిమం స్పర్శమనూద్య తస్యా మాలభ్యాయా మీషాయాం శ్వేతత్వగుణో విధీయతే- తస్య శ్వేతకాష్ఠస్య వాయునా స్పృశ్యమానత్వా ద్వాయవ్యతా సంభవతి- భూతిః ఫలం స్వార్గ కామికయో ర్దర్శపూర్ణమాసయోః పూర్వసిద్ధ

మే వానూద్యతే. తస్మాద్గుణవిధిరిత్యేకః పూర్వపక్షః... నహి ఫలపదస్య నిత్యవచ్ఛ్రితస్య సంభవత్ప్రయోజనస్య పాక్షికానువాదత్వ మానర్థక్యం వా యుక్తమ్. తస్మాద్గుణవిశిష్టం కర్మాన్తరం విధీయతే. తథాపి యాగ స్యాశ్రవణా దాలమ్భస్యైవ శ్రవణా ద్యావదుక్తం కర్మవిధిరితి ద్వితీయః పూర్వపక్షః... శ్వేతపశో ర్వాయుదేవతాయాశ్చ స్పష్టం ప్రతీయమానతయా రూపయుతస్య యాగ స్యాక్షేపస్య వారయితు మశక్యత్వాత్ ద్రవ్యదేవతావిశిష్టస్య యాగస్య విధి రుపగన్తవ్యః. భూతికామో వాయవ్యేన శ్వేతేన పశునా యజేతేత్యేనం విధ్యోఽర్థసిద్ధో విధిః. ద్రవ్యదేవతాసంబన్ధ కల్పితస్య యాగస్య లిప్సితత్వేన కర్తవ్యతావిధా వాలమ్భస్య ధాత్వర్థస్య కారకతేతి చేత్. అనువాదయితి బ్రూమః. తత్ప్రసిద్ధి స్సాత్వర్థికః. ఆలమ్భ మన్తరేణ తద్యాగాసిద్ధేః. తస్మా ద్యాగసిద్ధిరితి రాద్ధాన్తః...

... తత్రైవ షష్ఠాధికరణం యథా. అగ్నిహోత్ర దోహాధికారే శ్రూయతే. వత్స మాలభేత, వత్సనికాన్తా హి పశవ ఇతి. తత్ర చిన్తా. విమతో వత్సాలమ్భో యజిస్స్యాత్, ప్రాణిద్రవ్యకాలమ్భత్వాత్, వాయవ్యాలమ్భవదితి పూర్వపక్షః. దేవతారహితత్వేన తద్విషయ్యా న్నయజిః. కించాయం వత్సాలమ్భోఽగ్నిహోత్రాఙ్గ సంస్కారః. తత్ప్రయోగ పతితత్వాత్. ఇతరసంస్కారవత్. తస్మా దయం స్పర్శమాత్రవిధిరితి రాద్ధాన్తః.

ఆలమ్భ్. ధా. ఆఙ్. లమ్భ. ఉ. ఆలమ్భతే. ఆలమ్భ్యతే. —ఆఙ్. అలమ్భ. ఉ. ఆలమ్భత.

ఆలమ్భ. (ఆఙ్. లబి. ఘఞ్) పు. అవలమ్బనమ్. ఆధారః. పు. వైశమ్పాయ నాన్తేవాసి విశేషః.

ఆలమ్బన. (ఆఙ్. లబి. ల్యుట్) న. అవలమ్బనమ్. పు. అలఙ్కారశాస్త్రే విభావభేదః. రససమవాయికారణ మాలమ్బనవిభావ ఇతి తల్లక్షణమ్. యస్యాశ్చిత్తవృత్తే ర్యో విషయ స్స ఆలమ్బనమితి నిష్కర్షః. యథా శృఙ్గారస్య స్త్రీపుంసౌ. హాస్యస్య వికృతపురుషాదిః. కరుణస్య నష్టబన్ధ్వాదిః. రౌద్ర స్యాగస్కృత్పురుషాదిః. వీరస్య ప్రతిపక్షాదిః. భయానకస్య భయంకరం వస్తు. బీభత్సస్య జుగుప్సితం వస్తు. అద్భుతస్యాలోకోత్తరం వస్తు. శాన్తస్యానిత్యం జగత్.

ఆలమ్బయ్. ధా. ఆఙ్. లమ్బయ్. ఉ. ఆలమ్బయతి.

ఆలమ్బి. గారాదిః. (ఆలమ్బ. ఇఞ్) అక్లీ. ఆలమ్బస్యాపత్యమ్. ఆలమ్బి + ఙీష్ = ఆలమ్బీ —పు. వైశమ్పాయనాన్తేవాసి విశేషః.

ఆలమ్బిత. (ఆఙ్. లబి. క్త) త్రి. గృహీతః. అవష్టంభితః.

ఆలమ్బిన్. (ఆఙ్. లబి. ణిని.) త్రి. ఆలమ్బతే య స్సః —(ఆలమ్బి. ణిని. అణ్) అక్లీ. ఆలమ్బినా ప్రోక్తమధీయతే యస్సః.

ఆలమ్బీ. (ఆలమ్బి. ఙీష్) స్త్రీ. ఆలమ్బ స్యాపత్యం స్త్రీ —గణరత్నమహోదధిః. అస్యాః ప్రాచాశ్య హింసాయాంచ. ఉ. ఆలమ్బీకృత్యః.

ఆలమ్భ్. ధా. ఆఙ్. లమ్భ. ఉ. ఆలమ్భ్యతే.

ఆలమ్భ. (ఆఙ్. డులభష్. ఘఞ్) పు. స్పర్శః. హింసా. ప్రబన్ధవిచ్ఛేదవిశేషః.

ఆలమ్భన. (ఆఙ్. లమ్భ. ల్యుట్) న. స్పర్శః. హింసనమ్.

ఆలమ్భయ్. ధా. ఆఙ్. లమ్భయ్. ఉ. ఆలమ్భయతి.

ఆలమ్భ్య. (ఆఙ్. డులభష్. ణ్యత్) త్రి. స్పర్శనీయః. హింసనీయః.

ఆలయ్. ధా. ఆలి. అస్య గుణహేతా వచాదౌ రూపమ్. ఉ. ఆలయతి—ఆట్. ఆలయ్. ఉ. ఆలయత్.

ఆలయ. (ఆఙ్. లీఙ్. అచ్) పు. గృహమ్.

ఆలయవిజ్ఞాన. న. యోగాచారమతే విజ్ఞానమ్. యత్సంతానో విజ్ఞానస్కన్ధ ఇత్యుచ్యతే.

ఆలర్క. (అలర్క. అణ్) త్రి. అలర్కస్యేదమిత్యాది.

ఆలల్. ధా. ఆఙ్. లల్. ఉ. ఆలలా.

ఆలలష్. ధా. ఆఙ్. లష్. ఉ. ఆలలష.

ఆలలమ్బ్. ధా. ఆఙ్. లలమ్బ్. ఉ. ఆలలమ్బే.

ఆలలాప్. ధా. ఆఙ్. లలాప్. ఉ. ఆలలాప.

ఆలవ్. ధా. ఆఙ్. లవ్. ఉ. ఆలవితా.

ఆలవ. (ఆఙ్. లూఞ్. అప్.) పు. దర్భాదీనాం లూనావశిష్టమూలమ్. యేషు కాష్ఠేషు దర్భా ఆలూనాస్తే. (ఆన్ధ్ర. కొయ్యకాలు)... ఆలవాభి మర్శనం దర్శపూర్ణమాసయో ర్బర్హిరాహరణాఙ్గమ్. తత్ర దేవబర్హిశ్శతవల్శం విరోహేతి మన్త్రః.

ఆలవణ్య. (అలవణ. ష్యఞ్) అపు. అలవణస్య భావః.

ఆలవాల. (ఆఙ్. లూఞ్. ఆల)న. వృక్షమూలాదే ర్జలసేచనార్థం నిబద్ధసేతుః ప్రదేశః. తత్పర్యాయాః. ఆవాల. ఆవాప. ఆధార. స్థానక. ద్విజప్రపా. ఏతదర్థక శబ్దాశ్చ (ఆన్ధ్ర. పాదు).

ఆలస్. ధా. ఆఙ్. లస్. ఉ. ఆలసతి.

ఆలస. (అలస. అణ్) త్రి. అలసః.

ఆలసాయన. (అలస. అఞ్. ఫక్). పు. అలసస్యయువాపత్యమ్.

ఆలస్య. (అలస. ష్యఞ్) అపు. అలసస్య భావః. తన్ద్రీ ...వైద్యశాస్త్రే శ్లేష్మరోగ విశేషః. సుఖస్పర్శప్రసక్తిత్వమ్, దుఃఖద్వేషిత్వమ్, కర్తవ్యాకర్మణ్యసమర్థత్వం చాలస్యమితి తల్లక్షణమ్... అలఙ్కారశాస్త్రే వ్యభిచారిభావభేదః. కర్తవ్యేషు మనసో ద్యమత్వ మాలస్య

మితి తల్లక్షణమ్. అతితృప్తి గర్భ వ్యాధి శ్రమాదిజన్యా చేతసః క్రియాసున్ముఖతా ఆలస్యమ్. అత్రచ నాసామర్థ్యమ్, నాపికార్యాకార్యవివేకశూన్యత్వమ్. తేన కార్యాకరణరూప స్యానుభావస్య తుల్యత్వేపి గ్లానే ర్జడతాయా శ్చాస్య భేదః. ఇతినవ్యాః. కర్తవ్య సర్వక్రియాద్వేష ఆలస్యమితి కేచిత్. అతితృప్తిః స్వభావో గర్భః వ్యాధిః సమాధిశ్చ విభావాః. నిద్రా తన్ద్రాద యోఽనుభావాః.

ఆలా. ధా. ఆఙ్. లా. ఉ. ఆలాతి.

ఆలాఘాత. పు. గజశాస్త్రే దన్తఘాతవిశేషః. సంముఖాభ్యాం గజాభ్యా మలక్షితో దన్తఘాత ఆలాఘాతఇతి తల్లక్షణమ్.

ఆలాజ్య. న. ఇన్ధనమ్.

ఆలాతా. స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే ఆకాశదేశీ చారీ విశేషః. పృష్ఠగతే పాదే శీఘ్రమన్యాఙ్ఘ్రిలిఙ్ఘితేన త్వాలాతేతి తల్లక్షణమ్.

ఆలాన. (ఆఙ్. లా. ల్యుట్) న. గజబన్ధన స్తమ్భః. గజబన్ధనమ్. రజ్జుః.

ఆలానిక. (ఆలాన. ఠక్.) త్రి. ఆలానార్హః.

ఆలాప్. ధా. ఆఙ్. లప్. ఉ. ఆలాప్యతే.

ఆలాప. (ఆఙ్. లప. ఘఞ్) పు. స్వర సంనివేశవిశేషః. యత్ర రాగసంబన్ధినాం గ్రహాంశ తారమన్ద్రన్యాస సాపన్యాస సాల్పత్వ బహుత్వ షాడవౌడవానా మభివ్యక్తి ర్భవతి స ఆలాపఇ త్యుచ్యతే. సఏవ రాగాలాపఇత్యప్యుచ్యతే. అక్షరవర్జితా గమకాలప్తిర ప్యాలాప ఉచ్యతే.

ఆలాపన. న. ఆలాపకరణమ్.

ఆలాపనీ. స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే కరుణాఖ్య శ్రుతిజాతిభేదః. సాచ పఞ్చమే చతుర్థీ శ్రుతిః.

ఆలాపయ్. ధా. ఆఙ్. లాపయ్. ఉ. ఆలాపయతి.

ఆలాపలమ్భ. పు. సంగీతశాస్త్రే లమ్భభేదః. ఉద్గ్రాహస్థాయిశూన్యశ్చే ల్లమ్భ ఏ వాలాపలమ్భఇ త్యుచ్యతే.

ఆలాపిన్. గర్హ్యాదిః. (ఆఙ్. లప. ణిని) త్రి. ఆలపనశీలః.

ఆలాపినీ. స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే స్వరవీణాభేదః. తల్లక్షణం యథా. దైర్ఘ్యేణ నవముష్టి పరిమితో వైణవ స్సుషిరాన్త రోఽఙ్గులద్వయ పరిధి ర్గ్రన్థ్యాదిదోషవర్జిత శ్శ్లక్ష్ణ స్సమ సువృత్తశ్చ దణ్డో భవేత్. అఙ్గుల్యర్ధయుతాఙ్గులద్వయవిస్తార స్తదర్ధ పిణ్డ సంయుక్త ఉన్ముఖః ప్రతికారహిత ఏకద ణ్డోఽధోభాగే చతురఙ్గులమిత దైర్ఘ్యేణ కకుభానా యుక్తః కకుభః కార్యః. తస్య తుమ్బం ద్వాదశాఙ్గుల విస్తారం చతురఙ్గుల ముఖం దన్తనాభియుక్తం కార్యమ్. అగ్రాదధః పాదోనే ముష్టిద్వయే సూక్ష్మ శ్లక్ష్ణసమవృత్తతన్త్రీత్రయం బధ్నీయాత్. నారికేళఖర్పరం దోరకో దారికాచేతి త్రయం నవిద్యతే. ఇత్యాలాపినీలక్షణమ్. కేచి ద్దశముష్టిమితం ఖాదిరం దణ్డమాహుః. పట్టసూత్రమయీ వా కార్పాససూత్రమయీ వా తన్త్రీ కార్యా. కేచిత్తు సర్వవీణానాం దణ్డం రక్తచన్దనజమేవే త్యాహుః. క్వచి ల్లక్ష్యేషు దశముష్ట్యధిక మపి మానం దృశ్యతే. వక్షసి తుమ్బం నిక్షిప్య వామాఙ్గుష్ఠేన తస్య మూల ముత్పీడ్య తాం మధ్యమయా ధృత్వా దక్షిణానామికయా బిన్దు ధాతు వ ద్వాదయేత్. బిన్దు హస్తేనవా మన్ద్రే మధ్య తారేచ వాదయేత్. దక్షిణహస్తాత్ త్రయ స్స్వరా వామహస్తా చ్చత్వార స్స్వరా భవన్తీతి కేచి దాచార్యాః. వామస్య ముక్తతన్త్ర్యా మధ్యమః. తర్జనీ మధ్యమా కనిష్ఠాభిః పఞ్చమ ధైవత నిషాదాః. దక్షిణే ముక్తతన్త్ర్యా షడ్జః. తర్జన్యా ఋషభః. మధ్యమాఙ్గుల్యా గాన్ధారః. ఆరోహావరోహాభ్యాం సప్తకద్వితయం భవతీ త్యన్యే.

ఆలాపీ. స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే నారదమతే గాన్ధార గ్రామమూర్ఛనాసు సప్తమీ.

ఆలాప్య. (ఆలాపిన్. ష్యఞ్) అక్లీ. ఆలాపినో గోత్రాపత్యమ్.

ఆలాబూ. స్త్రీ. అలాబూః.

ఆలాయ్. ధా. ఆఙ్. లాయ్. ఉ. ఆలాయ్యతే.

ఆలాయయ్. ధా. ఆఙ్. లాయయ్. ఉ. ఆలాయయతి.

ఆలావ్. ధా. ఆఙ్. లావ్. ఉ. ఆలావ్యతే.

ఆలావయ్. ధా. ఆఙ్. లావయ్. ఉ. ఆలావయతి. ఆలావయతే.

ఆలావర్త. న. వస్త్రవ్యజనమ్. ప్రాన్తస్యూతవస్త్రం వ్యజనమ్. (ఆన్ధ్ర. ఆలవట్టము)

ఆలాస్య. పు. నక్రః.

ఆలి. ధా. అల. ణిచ్. అస్యరూపాణి. ౧ ఆలయ్. గుణహేతౌ వలాదౌ. ౨ ఆల్. అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ. ౩ ఆలిల్. చఙి.—(ఆఙ్. అల. ఇఞ్) త్రి. విశదాశయః. స్త్రీ. సఖీ. పఙ్క్తిః. సేతుః.

ఆలిక్రమ. పు. సంగీతశాస్త్రే ప్రబన్ధవిశేషః. తేచ చతుర్వింశతిః. ౧ వర్ణః. ౨ వర్ణస్వరః. ౩ గద్యమ్. ౪ కైవారః. ౫ అఙ్కచారిణీ. ౬ కన్దః. ౭ తురఙ్గలీలా. ౮ గజలీలా. ౯ ద్విపదీ. ౧౦ చక్రవాళః. ౧౧ క్రౌఞ్చపదః. ౧౨ స్వరార్థః. ౧౩ ధ్వనికుట్టనీ. ౧౪ ఆర్యా. ౧౫ గాథా. ౧౬ ద్విపదికా. ౧౭ కలహంసః. ౧౮ తోటకః. ౧౯ ఘటః. ౨౦ వృత్తమ్. ౨౧ మాతృకా. ౨౨ రాగకదమ్బకః. ౨౩ పఞ్చతాళేశ్వరః. ౨౪ తాళార్ణవః.

ఆలిఖ్. ధా. ఆఙ్. లిఖ్. ఉ. ఆలిఖతి.

ఆలిఙ్గ్. ధా. ఆఙ్. లిఙ్గ్. ఉ. ఆలిఙ్గతి. ఆలిఙ్గ్యతే.

ఆలిఙ్గన. (ఆఙ్. లిగి. ల్యుట్) న. కామశాస్త్రే బాహ్య

రతవిశేషః. బాహ్యరతేషు ప్రథమం ప్రయోజ్యః. స్త్రీ పుంసయోః పరస్పర శరీరసంయోజనమ్. తత్పర్యాయః ఆశ్లేషః. క్రోడీకరణమ్. అఙ్కపాలిః. పరిష్వఙ్గః. సంశ్లేషః. ఉపగూహనః... ఆలిఙ్గన భేదా ద్వాదశ. తత్రా నాతరత్యాలిఙ్గనాని చత్వారి. ౧స్పృష్టకమ్. ౨విద్ధకమ్. ౩ఉద్ఘృష్టకమ్. ౪పీడనమ్. సంపన్నరత్యాలిఙ్గనా న్యష్టౌ. ౧లతా వేష్టితమ్, ౨వృక్షాధిరూఢమిత్యేతే ద్వే స్థితి దశాయామ్. ౩తిలతణ్డులమ్. ౪క్షీరనీరమ్. ౫ఊరూపగూఢమ్. ౬జఘనోపశ్లేషః. ౭స్తనాలిఙ్గితమ్. ౮లాలాటికమ్. ఏతాని షట్ శయనదశాయామ్— మన్త్రశాస్త్రే ఆలిఙ్గనముద్రా యథా. హహహహా ఇతి హాసం కృత్వా, ఓష్ఠపీడనం చకృత్వా, కరాభ్యామాలిఙ్గ్య, ఉపాస్యం చిరం స్మరన్ త్యజేత్. ఇయంముద్రా సుఖదా మహాపాతకనాశినీచ.

ఆలిఙ్గయ్. ధా. ఆఙ్. లిఙ్గయ్. ఉ. ఆలిఙ్గయతి. ఆలిఙ్గయతే.

ఆలిఙ్గిత. త్రి. ఆశ్లిష్టః. న. ఆలిఙ్గనమ్.

ఆలిఙ్గ్య. పు. మృదఙ్గభేదః. యవగోపుచ్ఛాకారః. ఊర్ధ్వకాపేక్షయా మహాన్. అఙ్క్యాపేక్షయా అల్పః.

ఆలిఙ్గ్యాయన. నడాదిః. పు. దేశవిశేషః.

ఆలిఞ్జర. పు. అలిఞ్జరః.

ఆలిత. త్రి. బద్ధః.

ఆలిదూర్వా. స్త్రీ. వల్లిదూర్వా. సైన మాల దూర్వా.

ఆలిన్. (ఆఙ్. అల. ణిని) పు. భృఙ్గః. వృశ్చికః.

ఆలిన్ద. (అలిన్ద. అణ్) పు. ప్రఘాణః.

ఆలిప్. ధా. ఆఙ్. లిప్. ఉ. ఆలిప్యతే.

ఆలిప్స. ధా. ఆఙ్. లిప్స. ఉ. ఆలిప్సతే.

ఆలిమ్ప. ధా. ఆఙ్. లిమ్ప. ఉ. ఆలిమ్పతి.

ఆలిల్. ధా. ఆట్. అలిల్. ఉ. ఆలిలత్.

ఆలిలక్షయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలక్షయిష్. ఉ. ఆలిలక్షయిషతి.

ఆలిలగ్గయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలగయిష్. ఉ. ఆలిలగయిషతి.

ఆలిలగిష్. ధా. ఆఙ్. లిలగిష్. ఉ. ఆలిలగిషతి.

ఆలిలపిష్. ధా. ఆఙ్. లిలపిష్. ఉ. ఆలిలపిషతి.

ఆలిలమ్బయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలమ్బయిష్. ఉ. ఆలిలమ్బయిషతి.

ఆలిలమ్బిష్. ధా. ఆఙ్. లిలమ్బిష్. ఉ. ఆలిలమ్బిషతే.

ఆలిలమ్భయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలమ్భయిష్. ఉ. ఆలిలమ్భయిషతి.

ఆలిలయిష్. ధా. ఆలిలయిష. ఉ. ఆలిలయిషతి.

ఆలిలయిష. ధా. ఆలీ. సన్. అస్యరూపమ్. ౧ఆలిలయిష్.

ఆలిలసిష్. ధా. ఆఙ్. లిలసిష్. ఉ. ఆలిలసిషతి.

ఆలిలాపయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలాపయిష్. ఉ. ఆలిలాపయిషతి.

ఆలిలాయయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలాయయిష్. ఉ. ఆలిలాయయిషతి.

ఆలిలాలయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలాలయిష్. ఉ. ఆలిలాలయిషతి.

ఆలిలావయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలావయిష్. ఉ. ఆలిలావయిషతి.

ఆలిలాస్. ధా. ఆఙ్. లిలాస్. ఉ. ఆలిలాసతి.

ఆలిలాసయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలాసయిష్. ఉ. ఆలిలాసయిషతి.

ఆలిలిక్ష్. ధా. ఆఙ్. లిలిక్ష్. ఉ. ఆలిలిక్షతి.

ఆలిలిఖ్. ధా. ఆఙ్. లిలిఖ్. ఉ. ఆలిలిఖతుః.

ఆలిలిఖిష్. ధా. ఆఙ్. లిలిఖిష్. ఉ. ఆలిలిఖిషతి.

ఆలిలిఙ్గ. ధా. ఆఙ్. లిలిఙ్గ. ఉ. ఆలిలిఙ్గ.

ఆలిలిఙ్గయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలిఙ్గయిష్. ఉ. ఆలిలిఙ్గయిషతి.

ఆలిలిఙ్గిష్. ధా. ఆఙ్. లిలిఙ్గిష్. ఉ. ఆలిలిఙ్గిషతి.

ఆలిలిప్. ధా. ఆఙ్. లిలిప్. ఉ. ఆలిలిపతుః.

ఆలిలిప్స. ధా. ఆఙ్. లిలిప్స. ఉ. ఆలిలిప్సతి.

ఆలిలిప. ధా. ఆట్. అలిలిప్. ఉ. ఆలిలిపత్.

ఆలిలిహ. ధా. ఆఙ్. లిలిహ్. ఉ. ఆలిలిహతుః.

ఆలిలీనయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలీసయిష్. ఉ. ఆలిలీనయిషతి.

ఆలిలీష్. ధా. ఆఙ్. లిలీష్. ఉ. ఆలిలీషతే.

ఆలిలేఖ్. ధా. ఆఙ్. లిలేఖ్. ఉ. ఆలిలేఖ.

ఆలిలేఖయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలేఖయిష్. ఉ. ఆలిలేఖయిషతి.

ఆలిలేఖిష్. ధా. ఆఙ్. లిలేఖిష్. ఉ. ఆలిలేఖిషతి.

ఆలిలేప్. ధా. ఆఙ్. లిలేప్. ఉ. ఆలిలేప.

ఆలిలేపయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలేపయిష్. ఉ. ఆలిలేపయిషతి.

ఆలిలేహ్. ధా. ఆఙ్. లిలేహ్. ఉ. ఆలిలేహ.

ఆలిలేహయిష్. ధా. ఆఙ్. లిలేహయిష్. ఉ. ఆలిలేహయిషతి.

ఆలిల్వ్య. ధా. ఆఙ్. లిల్వ్య. ఉ. ఆలిలేవ్య.

ఆలీ. ధా. ఆఙ్. లీ. ఉ. ఆలీయతే—స్త్రీ. సఖీ. సేతుః.

ఆలీఢ. క్షుభ్రాదిః. (ఆఙ్. లిహ. క్త) త్రి. భక్షితః. ఆస్వాదితః. వ్యాప్తః. న. ధన్విస్థానవిశేషః. అగ్రతో వామపాదః, దక్షిణం జానుకుఞ్చితం, హస్తద్వయోవిస్తారశ్చేత్, ఆలీఢస్థానమితి తల్లక్షణమ్—నృత్యస్థానవిశేషః. వామః పాద స్త్ర్యశ్రస్థితః, దక్షిణః పురః ప్రసృతః, తయో రన్తరం పఞ్చతాళంచే త్తదా ఆలీఢస్థానమితి తల్లక్షణమ్. వామపాదో నిషణ్ణోరుః

పూర్వమానతః, దక్షిణ శ్చరణ శ్చాగ్రే పఞ్చతాళప్రమాణేన ప్రసారితః, స్యాత్- తాదావపి త్ర్యస్రౌ చేత్త దాలీఢస్థానమ్- తస్యరుద్రో దేవతా- తేనో త్తరోత్తర మీర్ష్యాక్రోధకృతో జల్పః కార్యః- వీర రౌద్రకృతం మల్లసఙ్ఘట్టాస్ఫోటనాదికం కార్యమ్- ఆలీఢాఙ్ఘ్రివిపర్యాసే ప్రత్యాలీఢస్థానం భవతి—అఙ్గహారభేదః- వామపాదే వ్యంసిత నికుట్ట నూపురాః దక్షిణే అలాత కాక్షి పార్శ్వోరోమణ్డల కరిహస్త కటిచ్ఛిన్నాని- ఏతైరష్టభిః కరణైః క్రమేణ ప్రయుక్తైరాలీఢాఙ్గహారో భవతి—మన్త్రశాస్త్రే ఆలీఢముద్రా యథా- వామపాదం పురఃక్షిప్త్వా ధనుర్బాణకరో భవేత్- ఏషాముద్రా దుష్టశత్రునాశనీ భుక్తిముక్తిప్రదా కార్యవర్ధనీచ-

ఆలీఢేయః- (ఆలీఢ- ఢక్) అక్లీ- ఆలీఢ స్యాపత్యమ్-

ఆలీనక- న- వఙ్గమ్-

ఆలీయ- ఉణాదిప్రత్యయ స్యాలీయచో రూపమ్-

ఆలీయచ్- ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః తస్యరూపమ్, ఆలీయ- సచ పృజాదిభ్యో భవతి- ఉణాది ౧పా॥౧౧౩ సూ- స్యాచరి పృ జే రాల జ్యాల భ్యాలీయచః- ఉ- మార్జాలీయః-

ఆలు- ధా- ఆఙ్- లు- ఉ- ఆలునాతి— తద్ధిత ప్రత్యయ విశేషస్య చాలుప్రత్యయస్య రూపమ్- ఉ- హృదయాలుః- శీతాలుః- ఉష్ణాలుః- తృప్రాలుః— కృత్ప్రత్యయవిశేష స్యాలుచో రూపమ్- తస్మిన్పరేణే రయాదేశో భవతి- ఉ- స్పృహయాలుః— (ఋ- ఉణ్) స్త్రీ- గలన్తికా- ఖేలకమ్— కన్దభేదః- తత్పర్యాయాః వక్తోష్ఠి- ఆలుకః (ఆర్ధ్రి- గెణుసు)... తద్భేదాః ౧ద శ్వాలుః- ౨ మధ్వాలుః- ౩ పిణ్డాలుః- ౪ ఫలాలుః-కేచిత్తు ౧పిణ్డాలుః, ౨మధ్వాలుః, ౩ హస్త్యాలుః, ౪ కాష్ఠాలుః, ౫శఙ్ఖాలుః, ౬ రక్తాలురితి తద్భేదాన్ వదన్తి... తద్గుణాః- రక్తపిత్తహరత్వమ్, శీతత్వం, మధురత్వమ్, గురుత్వమ్, బహుముత్రత్వమ్, స్తన్యవృద్ధికరత్వంచ... కుసుమ్భశాకేన సహితశ్చేదాలుర్వీరుద్ధాహారో భవతి-

ఆలుక- న- ఆలుః-

ఆలుచ్- వ్యాకరణే కృత్ప్రత్యయవిశేషః- సచతచ్ఛీలేఽర్థే భవతి- ౩॥౨॥౧౫౮ సూ- స్పృహిగృహి పతిదయినిద్రాతన్ద్రా శ్రద్ధాభ్య ఆలుచ్- ఉ- స్పృహయాలుః- గృహయాలుః- పతయాలుః- దయాలుః- నిద్రాలుః- తన్ద్రాలుః- శ్రద్ధాలుః- అత్ర తన్ద్రేతి తత్పూర్వో ద్రాధాతుః- తదో నాన్తత్వంచ నిపాత్యతే-

ఆలుఞ్చ్- ధా- ఆఙ్- లుఞ్చ్- ఉ- ఆలుఞ్చతి-

ఆలుఞ్చన- (ఆఙ్ - లుఞ్చ- ల్యుట్) న- అపనయనమ్-

ఆలుఞ్చయ్- ధా- ఆఙ్- లుఞ్చయ్- ఉ- ఆలుఞ్చయతి-

ఆలుఠ్- ధా- ఆఙ్- లుఠ్- ఉ- ఆలుఠతి-

ఆలుప్- ధా- ఆఙ్- లుప్- ఉ- ఆలుప్యతే-

ఆలుమ్ప్- ధా- ఆఙ్- లుమ్ప్- ఉ- ఆలుమ్పతి-

ఆలులవ్- ధా- ఆఙ్- లులవ్- ఉ- ఆలులవ-

ఆలురావ్- ధా- ఆఙ్- లురావ్- ఉ- ఆలురావ-

ఆలులుఞ్చ్- ధా- ఆఙ్- లులుఞ్చ్- ఉ- ఆలులుఞ్చతుః-

ఆలులుఞ్చయిష్- ధా- ఆఙ్- లులుఞ్చయిష్- ఉ- ఆలులుఞ్చయిషతి-

ఆలులుఞ్చిష్- ధా- ఆఙ్- లులుఞ్చిష్- ఉ- ఆలులుఞ్చిషతి-

ఆలులుఠ్- ధా- ఆఙ్- లులుఠ్- ఉ- ఆలులుఠతుః-

ఆలులుఠిష్- ధా- ఆఙ్- లులుఠిష్- ఉ- ఆలులుఠిషతి-

ఆలులుప్- ధా- ఆఙ్- లులుప్- ఉ- ఆలులుపతుః-

ఆలులుప్స్- ధా- ఆఙ్- లులుప్స్- ఉ- ఆలులుప్సతి-

ఆలులువ్- ధా- ఆఙ్- లులువ్- ఉ- ఆలులువతుః-

ఆలులూష్- ధా- ఆఙ్- లులూష్- ఉ- ఆలులూషతి-

ఆలులోక్- ధా- ఆఙ్- లులోక్- ఉ- ఆలులోకే- ఆలులోకత్-

ఆలులోకయిష్- ధా- ఆఙ్- లులోకయిష్- ఉ- ఆలులోకయిషతి-

ఆలులోకిష్- ధా- ఆఙ్- లులోకిష్- ఉ- ఆలులోకిషతే-

ఆలులోచ్- ధా- ఆఙ్- లులోచ్- ఉ- ఆలులోచే- ఆలులోచత్-

ఆలులోచయిష్- ధా- ఆఙ్- లులోచయిష్- ఉ- ఆలులోచయిషతి-

ఆలులోచిష్- ధా- ఆఙ్- లులోచిష్- ఉ- ఆలులోచిషతే-

ఆలులోఠయిష్- ధా- ఆఙ్- లులోఠయిష్- ఉ- ఆలులోఠయిషతి-

ఆలులోఠిష్- ధా- ఆఙ్- లులోఠిష్- ఉ- ఆలులోఠిషతి-

ఆలులోడయిష్- ధా- ఆఙ్- లులోడయిష్- ఉ- ఆలులోడయిషతి-

ఆలులోడిష్- ధా- ఆఙ్- లులోడిష్- ఉ- ఆలులోడిషతి-

ఆలులోపయిష్- ధా- ఆఙ్- లులోపయిష్- ఉ- ఆలులోపయిషతి-

ఆలూ- ధా- ఆఙ్- లూ- ఉ- ఆలూయతే-

ఆలూక- పు- శాకవిశేషః- తత్పర్యాయః- శాకుట- స ద్వివిధః- శ్వేతః కృష్ణశ్చ... తద్గుణాః- శీతలత్వమ్- భేదిత్వమ్- హృద్యత్వమ్- మేహార్శః క్రిమిహరత్వమ్... తత్కన్దగుణాః- దుర్జరత్వమ్- గ్రాహిత్వమ్- కఫకరత్వమ్- పిత్తనాశకత్వమ్

ఆలూలవ్- ధా- ఆఙ్- లూలవ్- ఉ- ఆలూలవత్-

ఆలూలుఠ్- ధా- ఆఙ్- లూలుఠ్- ఉ- ఆలూలుఠత్-

ఆలూలుష్- ధా- ఆఙ్- లూలుష్- ఉ- ఆలూలుషత్-

ఆలేక్. ధా. ఆఙ్. లేక్. ఉ. ఆలేక్ష్యతి.
ఆలేఖ్. ధా. ఆఙ్. లేఖ్. ఉ. ఆలేఖ్యతే.
ఆలేఖన. శివాపిః. పు. తన్నామా కశ్చిత్ —(ఆలేఖన. అణ్.) అక్లీ. ఆలేఖన స్యాపత్యము — (ఆఙ్. లిఖ. ల్యుట్) న. చిత్ర లేఖనమ్.
ఆలేఖనీ. (ఆలేఖన. ఙీప్). స్త్రీ. లేఖనీ.
ఆలేఖయ్. ధా. ఆఙ్. లేఖయ్. ఉ. ఆలేఖయతి.
ఆలేఖ్య. న. చిత్రమ్.
ఆలేప్. ధా. ఆఙ్. లేప్. ఉ. ఆలేప్యతే.
ఆలేప. (ఆఙ్. లిప. ఘఞ్) పు. లేపః.
ఆలేపన. (ఆఙ్. లిప. ల్యుట్.) న. లేపనమ్.
ఆలేలిఖ్. ధా. ఆఙ్. లేలిఖ్. ఉ. ఆలేలిఖతి.
ఆలేలిఖ్య. ధా. ఆఙ్. లేలిఖ్య. ఉ. ఆలేలిఖ్యతే.
ఆలేలిప్. ధా. ఆఙ్. లేలిప్. ఉ. ఆలేలిపతి.
ఆలేలిప్య. ధా. ఆఙ్. లేలిప్య. ఉ. ఆలేలిప్యతే.
ఆలేలిహ్. ధా. ఆఙ్. లేలిహ్. ఉ. ఆలేలిహతి.
ఆలేలిహ్య. ధా. ఆఙ్. లేలిహ్య. ఉ. ఆలేలిహ్యతే.
ఆలేలీ. ధా. ఆఙ్. లేలీ. ఉ. ఆలేలీతః. ఆలేలీథః.
ఆలేలే. ధా. ఆఙ్. లేలే. ఉ. ఆలేలేతి. ఆలేలేథి.
ఆలేలేక్. ధా. ఆఙ్. లేలేక్. ఉ. ఆలేలేక్తి.
ఆలేలేఖ్. ధా. ఆఙ్. లేలేఖ్. ఉ. ఆలేలేఖ్తి.
ఆలేలేప్. ధా. ఆఙ్. లేలేప్. ఉ. ఆలేలేప్తి.
ఆలేహ్. ధా. ఆఙ్. లేహ్. ఉ. ఆలేహ్యతే.
ఆలేహయ్. ధా. ఆఙ్. లేహయ్. ఉ. ఆలేహయతి.
ఆలోక్. ధా. ఆఙ్. లోక్. ఉ. ఆలోకతే.
ఆలోక. (ఆఙ్. లోకృ. ఘఞ్.) పు. దర్శనమ్. వన్దిభాషణమ్. తచ్చ జయజయేత్యేవమాది శబ్దాత్మకమ్. మత్స్యవిశేషః—ప్రకాశః. న్యాయశాస్త్రే చాక్షుషప్రత్యక్షం ప్రతి ఆలోకసంయోగస్య కారణత్వ మఙ్గీకృతమ్. తచ్చ అన్ధకారే చాక్షుషాపత్తి వారణాయ. తత్ర ద్రవ్యచాక్షుషం ప్రతి తస్య సమవాయసంబన్ధేన కారణత్వమ్. ద్రవ్యసమవేత రూపాది ప్రత్యక్షే స్వాశ్రయ సమవాయసంబన్ధేన. ద్రవ్యసమవేత సమవేత రూపత్వాది ప్రత్యక్షే తు స్వాశ్రయసమవేతసమవాయ సంబన్ధేనేతి బోధ్యమ్. ..మాధ్వమతే ఆలోకో గుణవిశేషః. స ద్వివిధః. నిత్యోఽనిత్యశ్చ. నిత్య ఈశలక్ష్మీ ముక్త జీవానాం స్వరూపమ్. అనిత్యస్తు అనిత్యతేజో మాత్రవృత్తిః. దీపాదినైవ సహ గమనానుగమన విధానా ద్గుణత్వమితి.
ఆలోకన. (ఆఙ్. లోకృ. ల్యుట్) న. దర్శనమ్.
ఆలోకయ్. ధా. ఆఙ్. లోకయ్. ఉ. ఆలోకయతి.
ఆలోకిత. (ఆఙ్. లోకృ. క్త) న. దర్శనమ్— సంగీతశాస్త్రే దృష్టివిశేషః. సహసా వ్యాకోచపుటం యథా తథా వీక్షణ మాలోకితమితి తల్లక్షణమ్. సావధానే సంతోషే వాత్సల్యే సూక్ష్మకార్యార్థే దూరాగతదర్శనే చిత్రే స్వప్నావసానే ధ్యానే సావధానేచ తస్య వినియోగః.
ఆలోచ్. ధా. ఆఙ్. లోచ్. ఉ. ఆలోచతే.
ఆలోచక. (ఆఙ్. లోచృ. ణ్వుల్) పు. య ఆలోచయతి సః— న. పిత్తవిశేషః. తచ్చ శరీరే చక్షుషి వర్తతే. తస్య కార్యం రూపదర్శనమ్.
ఆలోచన. (ఆఙ్. లోచృ. ల్యుట్.) న. బుద్ధ్యా నిరీక్షణమ్, చాక్షుషజ్ఞానమ్.
ఆలోచయ్. ధా. ఆఙ్. లోచయ్. ఉ. ఆలోచయతి.
ఆలోచిత. (ఆఙ్. లోచి. క్త) త్రి. వివేచితమ్.
ఆలోడ్. ధా. ఆఙ్. లోడ్. ఉ. ఆలోడ్యతే.
ఆలోడయ్. ధా. ఆఙ్. లోడయ్. ఉ. ఆలోడయతి.
ఆలోడ్. ధా. ఆఙ్. లోడ్. ఉ. ఆలోడ్యతే.
ఆలోడన. (ఆఙ్. లోడృ. ల్యుట్.) న. మేలనమ్. విమర్దనమ్.
ఆలోడయ్. ధా. ఆఙ్. లోడయ్. ఉ. ఆలోడయతి.
ఆలోప్. ధా. ఆఙ్. లోప్. ఉ. ఆలోప్యతే.
ఆలోపయ్. ధా. ఆఙ్. లోపయ్. ఉ. ఆలోపయతి.
ఆలోల్. ధా. ఆఙ్. లోల్. ఉ. ఆలోల్యతే.
ఆలోల. (ఆఙ్. లుల. అచ్) త్రి. చఞ్చలమ్. ఆసక్తమ్.
ఆలోలయ్. ధా. ఆఙ్. లోలయ్. ఉ. ఆలోలయతి.
ఆలోలవ్. ధా. ఆఙ్. లోలవ్. ఉ. ఆలోలవతి.
ఆలోలికా. స్త్రీ. శిశురోదనశాన్తికర స్వాలురవః.
ఆలోలిత. (ఆఙ్. లోలి. క్త) త్రి. సమన్తా చ్చాలితమ్. న. సంగీతశాస్త్రే శిరోభేదః. మణ్డలాకారేణ భ్రామితం శిర ఆలోలితమితి తల్లక్షణమ్. పుష్పాఞ్జలిక్రమే, గ్రహావేశే, మదే, మూర్ఛాయాం, భ్రమణే, వికల్పే, హాస్యేచ తస్య వినియోగః.
ఆలోలువ్య. ధా. ఆఙ్. లోలువ్య. ఉ. ఆలోలువ్యతే.
ఆలోలుష్ఛ. ధా. ఆఙ్. లోలుష్ఛ. ఉ. ఆలోలుష్ఛతి.
ఆలోలుక్. ధా. ఆఙ్. లోలుక్. ఉ. ఆలోలుక్తి.
ఆలోలుక్య. ధా. ఆఙ్. లోలుక్య. ఉ. ఆలోలుక్యతే.
ఆలోలుప్. ధా. ఆఙ్. లోలుప్. ఉ. ఆలోలుప్తి.
ఆలోలుప్య. ధా. ఆఙ్. లోలుప్య. ఉ. ఆలోలుప్యతే.
ఆలోలువ్. ధా. ఆఙ్. లోలువ్. ఉ. ఆలోలువతి.
ఆలోలూ. ధా. ఆఙ్. లోలూ. ఉ. ఆలోలూతః.
ఆలోలో. ధా. ఆఙ్. లోలో. ఉ. ఆలోలోతి.
ఆలోలోక్. ధా. ఆఙ్. లోలోక్. ఉ. ఆలోలోక్తి.
ఆలోలోక్య. ధా. ఆఙ్. లోలోక్య. ఉ. ఆలోలోక్యతే.
ఆలోలోట్. ధా. ఆఙ్. లోలోట్. ఉ. ఆలోలోట్టి.
ఆలోలోత్. ధా. ఆఙ్. లోలోత్. ఉ. ఆలోలోత్తా.
ఆలోలోప్. ధా. ఆఙ్. లోలోప్. ఉ. ఆలోలోప్తి.
ఆలోష్ఠ. ఊర్యాదిః. అవ్య. హింసాయాం, విస్మారేచ.

ఉ. ఆలాక్షీం కరోతి.

ఆలోహాయన. (అలోహ. ఫక్) అక్లీ. అలోహస్య గోత్రాపత్యమ్.

ఆవ్. ధా. అవ అస్యణిటిరూపమ్. ఉ. ఆవ—అవి ఇత్యస్య అనిడార్థధాతుకే నిష్ఠాయాంచ రూపమ్. ఉ. ఆవ్యతే. ఆవితః— ఆట్. అవ్. ఉ. ఆవత్. ఆవ్యన—వ్యాకరణే ఆదేశవిశేషః. సచ ఔకార స్యాచిపరే యకారాదిప్రత్యయేచ పరే భవతి. సతు ధాతో రాకారస్యచే ద్యకారాదౌ ప్రత్యయేపరే భవతి, తన్నిమిత్తకస్యైవ భవతి, నాన్యస్య. ఉ. పావకః. నావ్యమ్. అవశ్యలావ్యమ్. ప్రత్యు. ఔయత. ౬౹౧౹౭౯సూ. ఏచోఽయవాయావః. ౭౮ వాన్తో యి ప్రత్యయే. రంధాతో స్తన్నిమిత్తస్యైవ—అస్మచ్ఛబ్దే మపర్యన్తభాగాదేశస్య ఆవ ఇత్యస్య రూపమ్. ఆవ్ ఇత్యేవవా స ఆదేశః. ఉ. ఆవామ్. అత్యావామ్. అత్యావాన్. అత్యావయో ఇత్యాది.

ఆవ. వ్యాకరణే అస్మచ్ఛబ్దస్య మపర్యన్తభాగస్యాదేశః. సచ ద్వయోరుక్తౌ భవతి. ఉ. ఆవామ్... ప్రథమైకవచన బహువచన చతుర్థ్యేకవచన షష్ఠ్యేకవచనేషు అహ వయ మహ్య మమాదేశా స్తైర్వతస్య బాధకాః. ఉ. ఆవా మతిక్రాన్తః అత్యహమ్. ఆవా మతిక్రాన్తాః అతివయమ్. ఆవా మతిక్రాన్తాయ, అతిక్రాన్తస్య, ఇత్యర్థయోః క్రమాత్ అతిమహ్యమ్, అతిమమ. ౭౹౨౹౯౨సూ. యువావౌ ద్వివచనే... హలన్తావేవ యువ్ అవ్ ఇ త్యాదేశావితి భాష్యతాత్పర్యసిద్ధమ్.

ఆవక్. అకచ్ప్రత్యయవిశిష్టస్య ఆవాదేశస్య రూపమ్. ఉ. ఆవకామ్— ధా. ఆఙ్. వక్. ఉ. ఆవక్ష్యతి.

ఆవకర. (అవకర. అణ్.) త్రి. అవకరే జాతః— (అవకర. అణ్) త్రి. అవకరే భవ ఇత్యాది.

ఆవగ్రహః. పు. అవగ్రహః.

ఆవట్య. (అవట. యఞ్) అక్లీ. అవటస్య గోత్రాపత్యమ్. అస్మాత్ స్త్రియాం చాప్ భవతి. ఉ. ఆవట్యా. ౪౹౧౹౭౫సూ. ఆవట్యాచ్చ— (అవట. ష్యఞ్) అపు. అవటస్య భావః.

ఆవట్యా (ఆవట్య. చాప్) స్త్రీ. అవటస్య గోత్రాపత్యం స్త్రీ.

ఆవట్యాయని. (అవట. ఫిఞ్) అక్లీ. అవట నామ్నః కస్యచి దపత్యమ్.

ఆవట్యాయనిబాన్ధకిః. (రాజదన్తాదిః) పు. ఆవట్యాయనిశ్చ బాన్ధకిశ్చ.

ఆవణీ. స్త్రీ. జ్యోతిష్మతీ.

ఆవద్. ధా. ఆఙ్. వద్. ఉ. ఆవదతి.

ఆవనతీయః (అవనత. ఛణ్) న. దేశ విశేషః.

ఆవనేయః (అవని. ఢక్) పు. అఙ్గారకః.

ఆవన్త్య. (అవన్తి. ఞ్యఙ్) అక్లీ. అవన్తే రపత్యమ్. అవన్తిదేశస్య రాజా. బహుత్వే అవన్తయః—పు. సంకీర్ణ జాతివిశేషః. వ్రాత్యా ద్విప్రా జ్జాతః.

ఆవప్. ధా. ఆఙ్. వప్. న్యసనే. ఉ. ఆవపతి.

ఆవపన (ఆఙ్. డువప. ల్యుట్) క్లీ. భాణ్డమ్. నిక్షేపణమ్. త్రి. ధాన్యాదినిక్షేపణాధారో గోణ్యాదిః.

ఆవపనిష్కిరా. మయూరవ్యంసకాదిః. స్త్రీ. ఆవప నిష్కిరేతి యస్యాం క్రియాయాం సా.

ఆవయ్. ధా. ఆవి ఇత్యస్య గుణ హేతౌ ణిజాదౌ రూపమ్. ఉ. ఆవయతి— ఆఙ్. వయ్. ఉ. ఆవయతి.

ఆవయ. ధూమాదిః. పు. నదీ గ్రామ ఇత్యన్యే. తీర్థమిత్యన్యే. ఉ. ఆవయకః.

ఆవయక. (ఆవయ. వుఞ్) త్రి. ఆవయే భవం తీర్థమ్.

ఆవయాస్. (ఆఙ్. వీ. అసి) వేదే ఉదకమ్.

ఆవర్. ధా. ఆఙ్. వర్. ఉ. ఆవరితా.

ఆవరణ. (ఆఙ్. వృఞ్. ల్యుట్) న. ఆచ్ఛాదనమ్. అన్తర్ధానమ్. ఫలకః—పురాణేషు బ్రహ్మాణ్డస్యావరణాని సప్త. తాని, జలతేజో వాయ్వాకాశ భూతాది మహత్ ప్రకృతి రూపాణి, యథాక్రమం దశగుణోత్తరాణి—మన్త్రశాస్త్రే పరివారః—శఙ్కరీయమతే మూలప్రకృతి శక్తివిశేషః. యేయం మూలప్రకృతి రవిద్యాఽజ్ఞానశబ్ద వాచ్యా జీవోపాధి ర్జ్ఞాతా... తే ష్వన్తఃకరణవృత్తే రావరణాభిభవార్థత్వమితి శేషాంచి త్పతః. స యథా. అవిద్యోపహిత చైతన్యస్య జీవత్వపక్షే ఘటాద్యధిష్ఠాన చైతన్యస్యాపి జీవరూపతయా జీవస్యసర్వదా ఘటాదిభానప్రసక్తిపరిహారాయ ఘటాద్యవచ్ఛిన్న చైతన్యావారక మజ్ఞానం మూలావిద్యాపరతన్త్ర మవస్థాపదవాచ్య మభ్యుపగమ్యతే. ఏవంచ న ఘటాదే ర్భానప్రసఙ్గః. అనావృత చైతన్యసంబన్ధస్యైవ భానప్రయోజకత్వాత్. తస్య చావరణస్య సద్భావసత్వే కదాచిదపి ఘటభానం నస్యాదితి తద్భఙ్గే వక్తవ్యే తద్భఙ్గజనకం న చైతన్యమాత్రమితి వక్తుం శక్యమ్. తద్భాసకస్య తదనివర్తకత్వాత్. నాపి వృత్త్యుపహితం చైతన్యమ్. పరోక్షస్థలేపి తన్నివృత్త్యాపత్తేరితి పరోక్షవ్యావృత్తవృత్తివిశేషస్య తదుపహిత చైతన్యస్య వాఽఽవరణ భఙ్గజనకత్వమి త్యావరణాభిభవార్థా వృత్తిరి త్యుచ్యతే.

ఆవరణపూజా. స్త్రీ. మన్త్రశాస్త్రే బహిర్యాగాఙ్గోపచారభేదః. సచ షడఙ్గపూజాయాః పశ్చాత్కార్యః. స చాఙ్గపూజా దిక్పాలకపూజాచే త్యేతద్ద్వయరూపః. తత్రాఙ్గపూజా యథా. ఆగ్నేయకోణే హృదయమ్, నైరృతకోణే శిరః, వాయుకోణే శిఖామ్, ఈశానకోణే కవచమ్, మధ్యే నేత్రంచ పూజయే

ర్. దిక్ష్వస్త్రం పూజయేత్. తత్రాజ్ఞదేవీ ధ్యాయేత్. సితాం శ్వేతాం సితాంచ తిస్రః, తిస్రో రక్తాః. దిక్పాలకాంస్తు స్వస్వదిః పూజయేత్. ఓం ఇం ఇన్ద్రాయాముకపతయే సాయుధాయసవాహనాయ సపరివారాయ సశక్తికాయాముకపార్షదాయేతిరీత్యా మన్త్రోద్ధారః. ఇన్ద్రాయేతి పదస్థానే వహ్నయే, నైరృతాయ, వరుణాయ, వాయవే, కుబేరాయ, ఈశానాయేతి పదాని ప్రయుఞ్జీత. తేషాంపురస్తద్బీజా న్యుచ్చరేత్. అముకపతయఇ త్యముకశబ్దస్థానే క్రమేణ, సుర తేజః ప్రేత రక్షః స్సలిల ప్రాణ తారకా భూతేతి లోకపద సహితా న్యుచ్చారయేత్. అముకపార్షదాయేత్యత్రాముకపదస్థానే స్వేష్టదేవతావాచకశబ్ద ముచ్చారయేత్. నైరృత వరుణయో ర్మధ్యే అనన్తం పూజయేత్. ప్రాచీశానయో ర్మధ్యే బ్రహ్మాణమ్. ప్రత్యేకపూర్తి దేవే పుష్పం క్షిపేత్. ఇమం మన్త్రంచ జపేత్. ఓం అభీష్టసిద్ధింమే దేహిశరణాగత వత్సల! భక్త్యా సమర్పయే తుభ్యమిద మావరణార్చనమితి. క్వచి దఙ్గపూజాతః ప్రాగావరణపూజా కార్యా.

ఆవరసమక (అవరసమా- వుఞ్) న- ఆగామివర్షాణామాద్యవర్షేదేయ మృణమ్.

ఆవరివర- ధా- ఆఙ్- వరివర్- ఉ- ఆవరివర్తి-

ఆవరివర్త్- ధా- ఆఙ్- వరివర్త్- ఉ- ఆవరివర్తిర్-

ఆవరివర్ద్- ధా- ఆఙ్- వరివర్ద్. ఉ. ఆవరివర్ద్ధి.

ఆవరివర్ధ్. ధా. ఆఙ్- వరివర్ధ్- ఉ. ఆవరివర్ధి-

ఆవరివర్ష్- ధా. ఆఙ్- వరివర్ష్- ఉ. ఆవరివర్ష్టి.

ఆవరివృ- ధా- ఆఙ్- వరివృ- ఉ. ఆవరివృతః-

ఆవరివృత్- ధా- ఆఙ్- వరివృత్. ఉ- ఆవరివృతీతి.

ఆవరివృద్. ధా. ఆఙ్- వరివృద్. ఉ. ఆవరివృద్ధః.

ఆవరివృధ్. ధా. ఆఙ్- వరివృధ్. ఉ. ఆవరివృధీతి.

ఆవరివృష- ధా. ఆఙ్. వరివృష- ఉ. ఆవరివృషీతి.

ఆవరివ్రశ్చ్. ధా. ఆఙ్. వరివ్రశ్చ్. ఉ. ఆవరివ్రతి-

ఆవరీవర్. ధా. ఆఙ్. వరీవర్- ఉ- ఆవరీవర్తి.

ఆవరీవర్త్- ధా. ఆఙ్- వరీవర్త్. ఉ. ఆవరీవర్తి.

ఆవరీవర్ద్. ధా. ఆఙ్. వరీవర్ద్. ఉ. ఆవరీవర్ద్ధి.

ఆవరీవర్ధ్. ధా. ఆఙ్. వరీవర్ధ్. ఉ- ఆవరీవర్ధి.

ఆవరీవర్ష్. ధా. ఆఙ్- వరీవర్ష్. ఉ. ఆవరీవర్ష్టి-

ఆవరీవృ. ధా. ఆఙ్. వరీవృ. ఉ. ఆవరీవృతః.

ఆవరీవృత్. ధా. ఆఙ్. వరీవృత్- ఉ. ఆవరీవృతీతి.

ఆవరీవృత్య- ధా- ఆఙ్- వరీవృత్య- ఉ- ఆవరీవృత్యతే-

ఆవరీవృద్- ధా- ఆఙ్- వరీవృద్- ఉ- ఆవరీవృద్ధః-

ఆవరీవృధ్- ధా- ఆఙ్- వరీవృధ్- ఉ- ఆవరీవృధీతి-

ఆవరీవృధ్య- ధా- ఆఙ్- వరీవృధ్య- ఉ- ఆవరీవృధ్యతే-

ఆవరీవృష్- ధా- ఆఙ్- వరీవృష్- ఉ- ఆవరీవృషీతి-

ఆవరీవృష్య- ధా- ఆఙ్- వరీవృష్య- ఉ- ఆవరీవృష్యతే-

ఆవరీవ్రశ్చ్- ధా- ఆఙ్- వరీవ్రశ్చ్- ఉ- ఆవరీవ్రతి-

ఆవరోధిక- (అవరోధ- ఠక్) పు- అన్తర్వంశికః-

ఆవర్జ్- ధా- ఆఙ్- వర్జ్- ఉ- ఆవర్జ్యతే-

ఆవర్జన- (ఆఙ్- వర్జి- ల్యుట్) న- ప్రక్షేపః- వశీకరణమ్- ఆనమనమ్- దానమ్-

ఆవర్జయ్- ధా- ఆఙ్- వర్జయ్- ఉ- ఆవర్జయతి-

ఆవర్జిత- (ఆఙ్- వర్జి- క్త) త్రి- ప్రక్షిప్తమ్- దత్తమ్- ఆనమితమ్- వశీకృతమ్-

ఆవర్ణ్- ధా- ఆఙ్- వర్ణ్- ఉ- ఆవర్ణ్యతే-

ఆవర్ణన- (ఆఙ్- వర్ణి- ల్యుట్) న- వర్ణనమ్-

ఆవర్ణయ్- ధా- ఆఙ్- వర్ణయ్- ఉ- ఆవర్ణయతి-

ఆవర్ణిత- (ఆఙ్- వర్ణి- క్త) త్రి- వర్ణితమ్-

ఆవర్త్- ధా- ఆఙ్- వర్త్- ఉ- ఆవర్తతే- ఆవర్త్యతే-

ఆవర్త- (ఆఙ్.వృతు.ఘఞ్) పు. ఆవర్తనమ్- చిన్తనమ్ —జలభ్రమః- తత్పర్యాయాః. తాలూర. వాయుగుల్మ- వాలక. కణలాభ. కలాఙ్కుర. పురోటి. పత్రఝంకార. వదాల. కూలహిణ్డక. (ఆన్ధ్ర- సుడి)—వైద్యకాస్త్రే మర్మవిశేషః- భ్రువోరుపరి నిమ్నప్రదేశా వావర్తౌ తయో శ్ఛిన్నయో రన్ధత్వం భవతి— రోమావర్తః- తత్పర్యాయాః- రోమజ- ఏత దర్ధకశబ్దోక్త- సాముద్రికే తేన స్త్రీపుంసానాం శుభాశుభలక్షణాని యథా- వక్షసి మూర్ధ్నిచ యస్యావర్తస్స పాపీ- యస్యాస్త్రియస్సామృత ప్రజాభవతి- పృష్ఠేలలాటేచ యస్యా ఆవర్తోదృశ్యతే, తస్యా భ్రాతా దేవరశ్చ నశ్యతః- వామే దక్షిణేవా మణిబన్ధే ఆవర్తశ్చే త్స నరః పాపీ భవతి-దక్షిణకరమధ్యే దక్షిణఆవర్తశ్చేత్ సనరః పుత్రధనధాన్యసంపద్యుతో భవతి- వామకరమధ్యే వామ స్తిష్ఠతిచేత్ సపురుషః పాపకారీ మధ్యవయసి సుఖవాంశ్చ భవతి- లలాటావర్తశ్శుభః- గణ్డద్వయే ఆవర్తో ధనభోగప్రదః- చిబుకే ఆవర్తశ్చే త్పాపకర్మరతో భవతి- తాలుస్థానే ఆవర్తశ్చే త్పుణ్యకర్మా భవతి- పాదద్వయే ఆవర్తశ్చే దగమ్యాగమనరతో భవతి-... యస్య పురుషస్య భ్రువోర్వా మూర్ధనివా బహవో౽పూర్వా ఆవర్తా వ్యక్తా జాయన్తే తస్య మరణం భవిష్యతీతి జ్ఞేయమ్... అశ్వశాస్త్రే అశ్వావర్తలక్షణం యథా- గర్భస్థస్య శిశో రతివేగేన సంచరన్ వాయుః రోమాణ్యావర్తయతి- త ఆవర్తా భవన్తి- తే చాష్టవిధాః- ౧ఆవర్తః, ౨శతపదీ, ౩శుక్తిః, ౪అవలీఢకః, ౫పాదుకా, ౬అర్ధపాదుకా, ౭సమూహః, ౮ముకుళశ్చేతి- తత్ర జలావర్తసదృశ ఆవర్తః- శతపద్యాకారా శతపదీ- శుక్త్యాకారా శుక్తిః- వత్సజిహ్వావలీఢేన సదృశో౽వలీఢకః- పాదుకాఽఽకారా

పాదుకా। అర్ధపాదుకా। కారా అర్ధపాదుకా। కారిముకులాకారో ముకులః। ఏతాకారాణాం ద్వయోర్బహూనాంవా సంఘాత స్సయూహః। తత్రావర్తస్య ప్రమాణ మఙ్గులత్రిభాగః। శతపద్యా అర్ధభాగాఙ్గులమ్। శుక్తే స్సార్ధాఙ్గులత్రయమ్। అవలీఢస్య త్ర్యఙ్గులమ్। ముకుళ స్యాఙ్గుళచతుర్భాగః। పాదుకాయా ద్వాదశయవాః। అర్ధపాదుకాయా ష్షడ్యవాః। సంఘాత స్యాష్టాఙ్గులమ్। ఏతే శుభస్థానేషు ప్రదక్షిణం స్థితాశ్చే చ్ఛుభాః। స్థానచ్యుతః, వివర్ణః, దుస్స్థితః, తిర్యగాయతః, విన్యస్తః విమూఢః, భిన్నాకారః, ఊనః, మహాన్, వామే దక్షిణో, దక్షిణే వామశ్చ, అశుభాః। స్వస్థానా చ్చ్యుతః స్థానచ్యుతః। అన్యవర్ణో వివర్ణః। లక్ష్యాలక్ష్యో దుస్స్థితః। సతురాజ్ఞో దుశ్చిత్తత్వ ప్రదః। తిర్యగాయ తోఽన్వర్థః। సతురాజ్యభయప్రదః। విపర్యై ర్విపర్యైః స్థూలై రుచ్చై ర్వామదక్షిణై శ్చిత్రరోమభిః పుఞ్జీభూతఇవస్థితో విన్యస్తః। సతురాజ్ఞో మాయోర్థనవినాశకః। యస్య రోమ్ణాం గతిర్నలక్ష్యతే స విమూఢః। సతు రాజ్ఞో మూఢతా ప్రదః। రోమభి ర్ద్విధా భిన్నో భిన్నాకారః। సతు స్వామిన శ్శిరశ్ఛేదప్రదః। హీనమాన ఊనః। సతు సత్త్వవినాశనః। అతిరిక్తమానో మహాన్। సతు వ్యసనప్రదః। వామే దక్షిణో దక్షిణే వామశ్చ రాజ్ఞ స్స్వస్థానచ్యుతిం కరోతి। అశుభస్థానేషు స్థితా అశుభావర్తాః కష్టఫలదాః। శుభస్థానేషు స్థితా శ్శుభావర్తా శ్శుభఫలదాః। శుభస్థానే అశుభః, అశుభస్థానే శుభోవాచేత్, శుభాశుభఫలం తుల్యం భవతి। తత్ర శుభాశుభానాం సంయోగే యే బహవా స్తత్ఫలం భవతి। సమా స్సురూపా స్సువ్యక్తా దక్షిణావర్తా ఊర్ధ్వరోమాణ శ్చావర్తా జయప్రదాః। విపరీతా నిష్ఫలాః... శుభస్థానావర్తేషు దశ ధ్రువా ఇత్యుచ్యన్తే। ప్రపాణే ఏకః। లలాటే ఏకః। మస్తకే ద్వౌ। ఉరసి ద్వౌ। రన్ధ్రోపరన్ధ్రయో ర్ద్వౌద్వౌ। తత్ర లలాటే దక్షిణభాగే ధ్రువో యస్య సోఽశ్వో దీర్ఘాయుః। సుఖసౌభాగ్యవర్ధనశ్చ। మధ్యభాగస్థో యస్య స మధ్యమాయుః। వామభాగస్థో యస్య సోఽల్పాయుః। మస్తకధ్రువౌ మస్తకే సహ స్థితౌచే ద్దష్టవర్షాయుర్ధననాశకశ్చ భవతి। కర్ణాన్తరస్థౌ విన్యస్తావసంయుతౌవాచే దల్పాయుః। శుక్తిసంస్థానా తౌ శేశాన్త మాశ్రితౌ స్థానచ్యుతౌచే దల్పాయు రసుఖప్రదశ్చ। మస్తక స్తవ దేశస్థౌ ప్రదక్షిణౌచే త్సోఽశ్వో ధన్యో ధనగోత్ర వర్ధనశ్చ। ఆవర్తావా శుక్తీవా యస్యోరసి దక్షిణభాగే భవేతాం, సోఽశ్వో ధన్యో ధనధాన్యవృద్ధికరశ్చ। రంధ్రోపరంధ్రయో స్స్వస్థాన మాశ్రితౌ శుభౌ। అన్యోన్యసంశ్రితౌ నాభిదేశసమీపగౌవా ఉపరన్ధ్రావర్తౌ వల్పాయుః ప్రదౌ। ధ్రువౌ విరోమకశ్చే దల్పాయుః। ధ్రువాణాం మధ్యే యేనకేనాపి హీనశ్చే దశుభఫలం యథా। ప్రపాణహీనోఽశ్వః స్వామినం తత్కులంచ హన్తి। లలాటహీనస్తు మోహప్రదః। మస్తకహీన శ్శూలకరః। స ముణ్డకఇత్యుచ్యతే। ఉరోజాతహీనోఽశ్వో భర్తుః పుత్ర ఇత్యుచ్యతే। స పుత్రహానికరః। రన్ధ్రజహీనో నాన్తకరః। ఉపరన్ధ్రజహీనో బన్ధకరః... అథాశుభస్థానావర్తా యథా। ఉత్తరోష్ఠే స్థితో భర్తు ర్నాతృఘాతుకః। ప్రపాన స్యోపరిష్టా ద్దక్షిణస్థః పితృఘ్నః। అధరోష్ఠే చిబుకే ప్రోథే ఘోణాయాం గణ్డయోశ్చ స్థితా భర్తృనాశకాః। వర్త్మజౌ నేత్రరోగకరౌ। భ్రూమధ్యస్థో ద్వేషవర్ధనః। శఙ్ఖకటజౌ ఘోటకీశిరస్థాచ బహురోగకరా। కూర్చే కక్షే మన్యాయాం హనుస్వాః స్కన్ధయోః కర్ణాగ్రయోః విదుమర్మణి చ ధనహరా। గ్రీవాయాం భర్తృఘ్నః। గళస్థోహానికరో భీతికరశ్చ। జత్రుస్థో అల్పాయుః ప్రదః। పార్శ్వస్థః స్వామి ఘాతుకః। కాకసావర్తోయుద్ధే కాకభక్ష్యత్వ ప్రదః। ఆసనావర్త శ్శూలేన స్వామినాశకరః। జాన్వావర్త శ్శోకార్తి మృత్యుప్రదః। కక్షాన్తే వక్ర ఆవర్తో యుద్ధే మరణహేతుః। తౌ ద్వౌత్రయోవాచే త్స్వామినో నాశః। కకుదావర్తస్తు భర్తారం సాన్వయం హన్తి। సర్వస్వంచ హరతి। తద్వా నశ్వః పాపీ। తం దృష్ట్వా సూర్యం పశ్యేత్। సచేలశ్చ స్నాయాత్। తం బ్రాహ్మణేభ్యో దద్యాత్। పరరాష్ట్రేవా ఉత్సృజేత్। పృష్ఠే ఆవర్తశ్చే ద్ధూమకేతురి త్యుచ్యతే। సోఽశ్వో దూరతస్త్యాజ్యః। గుహ్య పుచ్ఛ వస్తిషు త్రయ ఆవర్తాశ్చే త్సోఽశ్వో మృత్యుతుల్యః। హృదయావర్తో హృచ్ఛూలవధ బన్ధ మృత్యుప్రదః। స్ఫిక్పిణ్డ స్థానయో ర్మధ్యే ఆవర్తశ్చే త్స ఉల్కాపాతీ త్యుచ్యతే। తేన భర్తుః ప్రాణహానిః... సామాన్యతో మన్యా కర్ణాగ్ర నాసా కట హను వహ క్రోడ గణ్డాన్త కుక్షి స్కన్ధ భాగి పుచ్ఛ ఘోణా త్రిక గళ విదు ప్రోథ శఙ్ఖ స్ఫిజ్నాభి సేవ న్యపా నాసన జఘన కలా కుష్ఠి కామూత్రకోశ కుక్షిబాహ్య ప్రపాణోత్తరస్థాన నేత్రజలపాతస్థానే ష్వావర్తా అశుభాః... అథ శుభావర్తవిశేషాః। లలాటే ఏకః। తత్సన్నికృష్టో ద్వితీయః। మస్తకే తృతీయః। ఏతత్త్రియం పూర్ణకుమ్భ ఇత్యుచ్యతే। లలాటే ద్వౌ యమళావర్తౌ। తౌ చన్ద్రసూర్యావి త్యుచ్యేతే। తౌ రాజ్యవృద్ధికరౌ। లలాటే అథరోత్తరం త్రయ ఆవర్తాస్త్రికూటః। సోఽశ్వవృద్ధికరః। సైవ త్రేతేత్య ప్యుచ్యతే। చత్వారశ్చే చ్చతుర

స్తి. లలాటే ఉపర్యుపరి త్రయ ఆవర్తాశ్చేన్నిత్రేణిరి త్యుచ్యతే. తత్ఫలం రాష్ట్రసమృద్ధిః. కణ్ఠే ఏకస్సన్నిష్టో మహావర్తశ్చిన్తామణిరి త్యుచ్యతే. తస్య చిన్తితార్థవృద్ధిః ఫలమ్. నిగాళే సువ్యక్తః ప్రదక్షిణ ఆవర్తో దేవమణిః. సర్వకామార్థసిద్ధిఫలకః. కణ్ఠే స్థితో రోచమాన ఇ త్యుచ్యతే. వక్షసి చత్వారో రోచమానశ్చేతి పశ్చిమితాః శ్రీవృక్ష ఇ త్యుచ్యన్తే. తేన భర్తుస్సర్వార్థసిద్ధి ర్భవతి. బాహుమూలే శుక్తిరూపా వావర్తా వజ్రదాభ్యాం తాభ్యాం భర్తురాభరణలాభః. రన్ధ్రయో రుపరిష్టా త్పృష్ఠదక్షిణే ద్వా వావర్తౌ ముఖలికే నామ. తే స్వామినః కోశాగారధనవృద్ధికరౌ. రన్ధ్రసమీపగా స్త్రిర్యక్త్రయశ్చత్వారః పశ్చాదావర్తా అధోముఖ తేత్యుచ్యన్తే. తయా భర్తృస్త్రీణాం దూషణం భవతి. సైన్ధవాయాశ్చ తత్సర్వకామఫలసిద్ధి ర్భవతి. కణ్ఠమూలావర్తౌ వృషభాఖ్యౌ. తన్మధ్యే చావర్తశ్చేత్తౌ విజయాహ్వాయుద్ధకాలే జయప్రదౌ. కపోలయో ర్ద్వావావర్తౌ విద్యేతే చే ద్వ్యనావిత్యుచ్యేతే. తౌ యుద్ధకాలే జయప్రదౌ. గళస్య దక్షిణభాగే స్థిత ఆవర్తశ్శివసంజ్ఞః. స స్వామినో మహాసౌఖ్యం కరోతి. వామభాగేచే దశుభః. స ధనక్షయకరః. రోచమానో దేవమణిశ్చ పూర్వకాయజదోషాన్ పరిహరతి. ముఖలికేతు పశ్చార్ధజాన్. కకుదస్థస్తు సర్వఫలవిఘాతకః... ప్రాసాద పద్మ వేది కలశ హల ధను స్తోరణ ముకుర మత్స్య వృషాష్టాపద ఖడ్గ కూర్మ చన్ద్రార్ధ చన్ద్ర శ్రీవత్స పతాకాఙ్కుశ యూప సూర్య స్వస్తిక వజ్ర రథ గదా చ్ఛత్ర భృఙ్గార వర్ధమానాద్యాకారా ఆవర్తా లలాటే వక్షసి వా దృశ్యన్తే చేత్ సోశ్వో భర్తు రిష్టార్థప్రదో భవతి... గజశాస్త్రే ఆవర్తలక్షణాని యథా. ఆవర్తాష్షడ్విధాః. కేశజా రోమజా దన్తభఙ్గజా స్త్వగ్జాః పక్షజా వాలజాశ్చ. తత్రాద్యాస్త్రయ శ్శుభాః. అన్యే త్రయో ఽశుభాః. రోమజో భర్తు ర్భూమిప్రదః. కేశజో జయప్రదః. దన్తభఙ్గభవః పుత్రకళత్రప్రదః. దక్షిణావర్తః ప్రశస్తః. వామావర్తస్తు నిన్ద్యః. మృదుస్నిగ్ధ స్సువర్ణః పీతరోమక ఆవర్తశ్శుభః. వామో దక్షిణో దక్షిణే వామశ్చే దశుభః. శుభో ప్యశుభస్థానే స్థితశ్చే న్నశుభప్రదః. శుభస్థానస్థో ప్యశుభశ్చేత్తథా. అవగ్రహే అగ్రహస్తే స్తనాన్తరే గ్రీవాయాం మస్తకోటోపరి కుమ్భాన్తః కుమ్భమూలే దన్తవేష్టే కర్ణమధ్యే వక్షసి చావర్తో విజయాఖ్య శ్శుభప్రదః. స్తనాన్తర శిరోమధ్య కుమ్భాన్తరమాలికా వక్షస్సు పశ్చాత్ స్థానే ష్వావర్తయుక్తః పశ్చమక్షీరక ఇ త్యుచ్యతే,... వంశే స్త్రీథే వాహిశ్చ మన్యాయాం గుదే కోష్ఠే కర్ణే అక్షికూటే నాభౌ కక్షే పక్ష్మణి అంసే కుక్షౌ వా ధా పేచకే మూర్ధ్ని రన్ధ్రసన్ధౌ కలాయాంచ ఆవర్తా నశుభాః— సంగీతశాస్త్రే భ్రామణ్యలభేదః. దక్షిణా జనితః, తతో వామః స్థితావర్తః, తత శ్శకటాస్యః, తత ఏలకాక్రీడితః, ఊర్ధ్వావృత్తః, అర్ధితః, జనితా, సమోత్సరితమ్, మత్తల్లిః, క్రమాద్దక్షిణాఙ్ఘ్రిః శకటాస్యః, ఊర్ధ్వావృత్తః, ఉత్కరః పాదో ద్వికాఞ్చకగతిః, తతో దక్షిణ స్స్వస్తికః, వామపాద శ్శకటాస్యః, దక్షిణో ద్విరభ్రమరః, వామశ్చాపగతిః, క్రమేణ భవన్తి చే దావర్త ఇతి తల్లక్షణమ్— స. సంగీతశాస్త్రే కరణభేదః. యత్ర హస్తౌ ఉద్వేష్టనాపవేష్టాభ్యాం దోలాయితౌ, చాఙ్గతిః, శ్చారీచ, స్యాచ్చే దావర్తమితి తల్లక్షణమ్. తద్వ్యాపసర్పణే ప్రయోజ్యమ్—పు. జ్యోతిషే మేఘవిశేషః. తస్యోత్పత్తిస్థానం పశ్చిమదిగ్భాగః. యస్మిన్ సంవత్సరే స భవతి, తస్మిన్ సంవత్సరే ఘనజలత్వం ఫలమ్.

ఆవర్తకః. పు. మేఘానాం కూటస్థో మేఘవిశేషః. ఆవర్త ఇత్యప్యుచ్యతే—ద్రుమ్మః— కీటేషు వాయుప్రకృతి కీటవిశేషః— సంగీతశాస్త్రే స్థాయ్యలఙ్కారాద్యతిరిక్త విశేషాలఙ్కారభేదః. యస్య కలాయామ్ ఆద్యాద్వితీయమ్ ఆద్యంచ ద్విద్విర్గీత్వా ద్వితీయ మాద్యంచ సకృద్గాయే త్స ఆవర్తక ఇతి తల్లక్షణమ్. ఉ. ససరిరిససరిస। రిరిగగరిరిగరి। గగ మమ గగ మగ। మమ పప మమ పమ। పపధధ పప ధప। ధధ నిని ధధ నిధ। నిని సస నిని సని.

ఆవర్తకీ. స్త్రీ. ఓషధివిశేషః. గుమూచ్ఛాద్యన్తర్గతః. దన్తివిశేషః. తత్పర్యాయాః. భిన్నకినీ. ఏధాశ్వీ. ఏపాటికా. రక్తలతా. మనోజ్ఞా. సురక్తపుష్పా. మహాలీ. పీతకోలా. చర్మరఙ్గా. చామావర్తా. (ఆన్ధ్ర. నులిబెడ). తద్గుణాః. కషాయమధురత్వం శీతలత్వం పిత్తహరత్వంచ.

ఆవర్తనం. (ఆఙ్. వర్తి. ల్యుట్) న. భ్రామణం. ద్రావణమ్. మధ్యాహ్నకాలః.

ఆవర్తనకః. న. ద్రుతలోహనిర్వాపణవిశేషః. ధమనే ద్రావస్యోన్ముఖదానే య ద్దృశ్యతే తదావర్తనకమితి తల్లక్షణమ్.

ఆవర్తనీ. స్త్రీ. మోహినీ.

ఆవర్తమణిః. పు. రాజావర్తః.

ఆవర్తయ. ధా. ఆఙ్. వర్తయ్. ఉ. ఆవర్తయతి.

ఆవర్తా. స్త్రీ. పద్మచారిణీ.

ఆవర్తితః. (ఆఙ్. వర్తి. క్త) త్రి. భ్రామితః. ద్రావితః.

ఆవర్తితా. స్త్రీ. సంగీతశాస్త్రే జఙ్ఘావిశేషః. వామతో దక్షిణపాదః దక్షిణతో వామపాదశ్చ క్షిప్యతే చే

త్వా జఙ్ఘా ఆవర్తితేతి తల్లక్షణమ్- తస్యా అరత్నిక గతౌ విధూపక పరిక్రమేచ వినియోగః-

ఆవర్ధ- ధా- ఆఙ్- వర్ధ- ఉ- ఆవర్ధ్యతే-

ఆవర్ధయ్- ధా- ఆఙ్- వర్ధయ్- ఉ- ఆవర్ధయతి-

ఆవర్వ్యర్- ధా- ఆఙ్- వర్వ్యర్- ఉ- ఆవర్వ్యరీతి-

ఆవర్వ్యర్త్- ధా- ఆఙ్- వర్వ్యర్త్- ఉ- ఆవర్వ్యర్తి-

ఆవర్వ్యర్ద- ధా- ఆఙ్- వర్వ్యర్ద- ఉ- ఆవర్వ్యర్ద్ధి-

ఆవర్వ్యర్ధ- ధా- ఆఙ్- వర్వ్యర్ధ- ఉ- ఆవర్వ్యర్ధ్వ-

ఆవర్వ్యర్ష- ధా- ఆఙ్- వర్వ్యర్ష- ఉ- ఆవర్వ్యర్ష్టి-

ఆవర్వ్రు- ధా- ఆఙ్- వర్వ్రు- ఉ- ఆవర్వ్రుతః-

ఆవర్వ్రుత్- ధా- ఆఙ్- వర్వ్రుత్- ఉ- ఆవర్వ్రుతీతి-

ఆవర్వ్రుద్- ధా- ఆఙ్- వర్వ్రుద్- ఉ- ఆవర్వ్రుద్ధః-

ఆవర్వ్రుధ్- ధా- ఆఙ్- వర్వ్రుధ్- ఉ- ఆవర్వ్రుధీతి-

ఆవర్వ్రీ- ధా- ఆఙ్- వర్వ్రీ- ఉ- ఆవర్వ్రేతి-

ఆవర్హ- ధా- ఆఙ్- వర్హ- ఉ- ఆవర్హతి-

ఆవర్హ- (ఆఙ్- వర్హ- ఘఞ్) పు- ఉత్పాటనమ్-

ఆవర్హయ్- ధా- ఆఙ్- వర్హయ్- ఉ- ఆవర్హయతి-

ఆవర్హిత. త్రి- ఉత్పాటితః-

ఆవర్హిన్- (ఆవర్హ- ఇని) త్రి- ఉత్పాటనవాన్... మూలశబ్దా దస్యావర్హీత్యర్థే ప్రాప్తిరియే యత్ప్రత్యయః- ఉ- మూలమావర్హి యేషాంతే మూల్యాము ద్దాః- ॥౪॥౪॥౮౮సూ- మూల మస్యావర్హి-

ఆవల్- ధా- ఆఙ్- వల్- ఉ- ఆవలతే-

ఆవలయ్- ధా- ఆఙ్- వలయ్- ఉ- ఆవలయతి-

ఆవలి- (ఆఙ్- వల- ఇన్) స్త్రీ- పఙ్క్తిః... ముక్తాశబ్దా త్పరశ్చే దయం హారవాచకః- ఉ- ముక్తావలిః- ఆవలి+ఙీష=ఆవలీ-

ఆవలిత- త్రి- సంవృతమ్- వేష్టితమ్-

ఆవలీ- (ఆవలి- ఙీష) స్త్రీ- పఙ్క్తిః-

ఆవల్గ- ధా- ఆఙ్- వల్గ- ఉ- ఆవల్గతి-

ఆవల్గయ్- ధా- ఆఙ్- వల్గయ్- ఉ- ఆవల్గయతి-

ఆవల్గిత- త్రి- వల్గితమ్-

ఆవవ్- ధా- ఆఙ్- వవ్- ఉ- ఆవవా-

ఆవవర్- ధా- ఆఙ్- వవర్- ఉ- ఆవవర-

ఆవవర్త్- ధా- ఆఙ్- వవర్త్- ఉ- ఆవవర్త్-

ఆవవర్ధ- ధా- ఆఙ్- వవర్ధ- ఉ- ఆవవర్ధత్-

ఆవవర్ష- ధా- ఆఙ్- వవర్ష- ఉ- ఆవవర్ష-

ఆవవల్- ధా- ఆఙ్- వవల్- ఉ- ఆవవలే-

ఆవవల్గ- ధా- ఆఙ్- వవల్గ- ఉ- ఆవవల్గ-

ఆవవా- ధా- ఆఙ్- వవా- ఉ- ఆవవాథ-

ఆవవృత్- ధా- ఆఙ్- వవృత్- ఉ- ఆవవృతే-

ఆవవృధ్- ధా- ఆఙ్- వవృధ్- ఉ- ఆవవృధే-

ఆవవృష- ధా- ఆఙ్- వవృష- ఉ- ఆవవృషుః-

ఆవశ్యక- (అవశ్యమ్- వుఞ్) న- అవశ్యం భావః... అవశ్యకేఽర్థే ఉవర్ణాన్తా ద్ధాతోః కృత్యప్రత్యయేషు యత్ప్రత్యయాపవాదో ణ్య ద్భవతి- ఉ- లావ్యమ్- పావ్యమ్- ౩॥౧॥౧౨౫సూ- ఓ రావశ్యకే... ఆవశ్యకే ణ్యత్ప్రత్యయేపరే చవర్గస్య కవర్గో నభవతి- ఉ- అవశ్యపాచ్యమ్- ౭॥౩॥౬౫సూ- ణ్య ఆవశ్యకే... ఆవశ్యకేఽర్థే ధాతోః కర్తరి ణినిః- ఉ- అవశ్యంకారీ- ౩॥౩॥౧౭౦సూ- ఆవశ్యకాధమర్ణ్యయో ర్ణినిః-

ఆవస్- ధా- ఆఙ్- వస్- ఉ- ఆవసతి-

ఆవసతి- స్త్రీ- అర్ధరాత్రః-

ఆవసథ- (ఆఙ్- వస- అథ) పు- గృహమ్- పర్ణశాలా- స్థానమ్— పఞ్చాగ్నిపక్షే సభ్యస్య పూర్వతోఽతిథీనామావాసభూమిః యత్రావసథ్యాగ్ని రాధీయతే— ఆవసథశబ్దాత్ స్వార్థే ఞ్యప్రత్యయోభవతి- ఉ- ఆవసథ్యః- ౫॥౪॥౨౩సూ- అనన్తావసథేతిహ భేషజాఞ్ఞ్యః... అస్మాత్ తత్రవసతీత్యర్థే ప్రాగ్వహతీయః ష్ఠల్- ఉ- ఆవసథికః- ౪॥౪॥౭౪॥సూ- ఆవసథాత్ ష్ఠల్-

ఆవసథిక- (ఆవసథ- ష్ఠల్) త్రి- ఆవసథేవసతి యస్సః- — ఆవసథిక+ఙీష- ఆవసథికీ-

ఆవసథికీ- (ఆవసథిక- ఙీష)- స్త్రీ- ఆవసథే నివసతి యా సా-

ఆవసథ్య- (ఆవసథ- ఞ్య) పు- ఆవసథః— ఆహితాగ్నీనాం పఞ్చాగ్నిపక్షే పఞ్చమోఽగ్నిః 'సభ్యాయతనాత్పూర్వ మతిథీనామావాసభూమి స్తస్యాయి తనమ్- ఆవసథ్యాధానం వివాహకాలే దాయవిభాగకాలేవా కర్తవ్యమ్-

ఆవసిత- (ఆఙ్- వస- క్త) త్రి- సుక్షేత్రాదిగుణ సంపన్నం ధాన్యమ్... తత్పర్యా- ఋద్ధ-

ఆవహ్- ధా- ఆఙ్- వహ్- ఉ- ఆవహతి... తదావహతీత్యర్థ ఆర్హీయః- తత్రవంశ భారాదిభ్యష్ఠక్- ఉ- వాంశభారికః- వాంశికః- ౫॥౧॥౫౦సూ- తద్ధరతి వహత్యావహతి భారా ద్వంశాదిభ్యః-

ఆవహ- (ఆఙ్- వహ- అచ్) త్రి- కర్తా-

ఆవః- వేదే- ఆవాప్నోదిత్యర్థకమ్-

ఆవా- ధా- ఆఙ్- వా- ఉ- ఆవాతి-

ఆవాద్- ధా- ఆఙ్- వాద్- ఉ- ఆవాద్యతే-

ఆవాదయ్- ధా- ఆఙ్- వాదయ్- ఉ- ఆవాదయతి-

ఆవాప్- ధా- ఆఙ్- వాప్- ఉ- ఆవాప్యతే-

ఆవాప- (ఆఙ్- డువప- ఘఞ్) పు- ఆలవాలమ్- ప్రక్షేపః- పరిక్షేపః- సంగ్రహః- శత్రుచిన్తా- పరరాష్ట్రచిన్తా— సంగీతశాస్త్రోక్తా శార్ఙ్గనిర్దిష్టా క్రియావిశేషః- ఉత్తానస్య హస్త స్యాఙ్గులికుఞ్చన మావాపఇతి తల్లక్షణమ్— శాస్త్రేషు క్వచిత్సంగ్రహణమ్- తత్ప్రతికోటిరుద్వాపః— పూర్వమీమాంసాయామ్ ఏకఫలానా

మపి బహూనాం కర్మణాం ప్రత్యేక మఙ్గానుష్ఠానమ్ తన్త్రి ప్రతీకోటిః. తన్త్రావాపౌ ఏకాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే నిరూపితౌ. ఆవాపవిస్తర స్తస్య చతుర్థపాదే.

ఆవాపక. (ఆఙ్. డువప్. ణ్వుల్) త్రి. ప్రక్షేపకః— (ఆవాప. కన్) పు. వలయః.

ఆవాపన. న. ప్రక్షేపణమ్.

ఆవాపయ్. ధా. ఆఙ్. వాపయ్. ఉ. ఆవాపయతి.

ఆవాయ్. ధా. ఆఙ్. వాయ్. ఉ. ఆవాయ్యతే.

ఆవాయ. (ఆఙ్. వేఞ్. ఘఞ్) పు. వయనసాధనమ్.

ఆవాయమన్య. కేషాంచిన్మతే ధూమావిః.

ఆవాయయ్. ధా. ఆఙ్. వాయయ్. ఉ. ఆవాయయతి.

ఆవార్. ధా. ఆఙ్. వార్. ఉ. ఆవార్యతే.

ఆవారయ్. ధా. ఆఙ్. వారయ్. ఉ. ఆవారయతి.

ఆవాల. (ఆఙ్. వల. ఘఞ్) న. ఆలవాలమ్.

ఆవావద్. ధా. ఆఙ్. వావద్. ఉ. ఆవావదీతి.

ఆవావద్య్. ధా. ఆఙ్. వావద్య్. ఉ. ఆవావద్యతే.

ఆవావప్. ధా. ఆఙ్. వావప్. ఉ. ఆవావపీతి.

ఆవావప్య్. ధా. ఆఙ్. వావప్య్. ఉ. ఆవావప్యతే.

ఆవావల్. ధా. ఆఙ్. వావల్. ఉ. ఆవావలీతి.

ఆవావల్య్. ధా. ఆఙ్. వావల్య్. ఉ. ఆవావల్యతే.

ఆవావస్. ధా. ఆఙ్. వావస్. ఉ. ఆవావసీతి.

ఆవావస్య్. ధా. ఆఙ్. వావస్య్. ఉ. ఆవావస్యతే.

ఆవావహ్. ధా. ఆఙ్. వావహ్. ఉ. ఆవావహీతి.

ఆవావహ్య్. ధా. ఆఙ్. వావహ్య్. ఉ. ఆవావహ్యతే.

ఆవావా. ధా. ఆఙ్. వావా. ఉ. ఆవావాతి.

ఆవావాయ్. ధా. ఆఙ్. వావాయ్. ఉ. ఆవావాయతే.

ఆవాస్. ధా. ఆఙ్. వాస్. ఉ. ఆవాస్యతే.

ఆవాస. సిన్ధ్వాదిః. (ఆఙ్. వస. ఘఞ్) పు. గృహమ్.

ఆవాసయ్. ధా. ఆఙ్. వాసయ్. ఉ. ఆవాసయతి.

ఆవాహ్. ధా. ఆఙ్. వాహ్. ఉ. ఆవాహ్యతే.

ఆవాహన. (ఆఙ్. వాహి. ల్యుట్) న. దేవతానా మాహ్వానేన యాగస్థానప్రాపణమ్. దర్శపూర్ణమాసయో రగ్న్యుపస్థానానన్తరం, ఆస్వాత్రం జాహూర్దేవానాం చమసా దేవపానా రాం ఇవాగ్నే నేమి ర్దేవాం స్త్వం పరిభూ రస్యావహ దేవాన్ యజమానాయే త్యాహ్వా ఆవాహననిగదేన క్రియతే. తచ్చ మహాత్రకర్మ— మన్త్రశాస్త్రే పూజాఙ్గ ముపచారవిశేషః. షోడశసు ప్రథమః... బహిర్యాగాఙ్గం తద్యథా. మూలమన్త్ర ముచ్చార్య హృదయాత్సుషుమ్నామార్గేణ బ్రహ్మరన్ధ్రద్వారేణ నాసారన్ధ్రద్వని ర్గతం తేజో ధ్యాత్వా మాతృకాపద్మే పుష్పాఞ్జలిం యోజయిత్వా మూర్తౌ పుష్పాఞ్జలిం యోజయేత్. సాలగ్రామే శిలాయాం చ నావాహనమ్. ఆవాహనకాలే పఠనీయః శ్లోకః. ఆత్మసంస్థ మజం శుద్ధం త్వా మత్ర పరమేశ్వర। అరణ్యామివ హవ్యాశం మూర్తా వావాహయా మ్యహమితి. తచ్చావాహనముద్రయా కార్యమ్. హస్తాభ్యా మఞ్జలిం కృత్వాऽనామికామూలపర్వణో రఙ్గుష్ఠౌ నిక్షిపేత్. ఇయ మావాహనముద్రా.

ఆవాహననిగద. పు. దేవతాహ్వానాసుహా లాగ్నిసంబోధనరూపో హోత్రా పఠనీయో మన్త్రసమువాయః. స యథా. అగ్ని మగ్న ఆవహ సోమ మావహ అగ్ని మావహ ప్రజాపతి మావహ అగ్నీషోమా వావహ ఇన్ద్రాగ్నీ ఆవహ ఇన్ద్ర మావహ మహేన్ద్ర మావహ దేవాం ఆజ్యపాం ఆవహ అగ్నిం హోత్రా యావహ స్వం మహిమాన మావహ ఆ చాగ్నే దేవాన్ వహ సుయజా చ యజ జాతవేదః ఇతి. అయం తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే ౩కాండే ౫ప్రపాఠకే ౭అనువాకే పఠితః. తత్ర ఆవహేత్యత్ర సర్వత్ర ఆకారః ప్లుత ఉచ్చార్యః. ప్రజాపతిమి త్యుపాంశూచ్చార్యమ్.

ఆవాహయ్. ధా. ఆఙ్. వాహయ్. ఉ. ఆవాహయతి.

ఆవి. ధా. అవ. ణిచ్... అస్య రూపాణి. ౧ఆవయ. గుణాభావ ఆర్షః. ౨ఆవ్. అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాంచ. ౩అవివ్. చఙి. ౪ఆవివయిష. సన్నన్తమ్.

ఆవిక. బ్రాహ్మణాదిః. (అవిక. అణ్) పు. కమ్బలః— త్రి. అవేరిదమ్...తత్ర ఆవికక్షీరగుణాః గురుత్వం మధురత్వం స్నిగ్ధత్వమ్ ఉష్ణత్వమ్ కఫపిత్తకరత్వమ్ దోషస్తరేణాసయుక్తే అనావృతేచ వాతే పథ్యత్వమ్. శోణితావృతే వాతే పరిషేకార్థం హితత్వం చ. తద్ధనవసిత సర్పిర్గుణా స్తదనురోధేన విభావనీయాః. తత్ర దధ్నః కఫవాతదుర్నామప్రకోపనం విశేషః. తన్మాత్రగుణాస్తు సక్షారలిక్తకటుత్వమ్ ఉష్ణత్వం వాతహరత్వం చ. ఏతేషాం క్షీరాదీనా ముక్తవిశేషగుణానురోధేన క్షీరాదిసామాన్యగుణా అపి విభావనీయాః.

ఆవిగ్న (ఆఙ్. ఓవిజీ. క్త) త్రి. భీతః. పు. కరమర్దః.

ఆవిజ్. ధా. ఆఙ్. విజ్. ఉ. ఆవిజ్యతే.

ఆవితతన్. ధా. ఆఙ్. వితతన్. ఉ. ఆవితతస.

ఆవితతాన్. ధా. ఆఙ్. వితతాన్. ఉ. ఆవితతాస.

ఆవితేన్. ధా. ఆఙ్. వితేన. ఉ. ఆవితేనతుః. ఆవితేనే.

ఆవిద్. ధా. ఆఙ్. విద్. ఉ. ఆవిద్యతే.

ఆవిదన్త. దామన్యాదిః. పు. ఆయుధజీవిసంఘవిశేషః.

ఆవిదన్తీయ. (ఆవిదన్త. ఛ) పు. ఆయుధజీవిసంఘవిశేషః.

ఆవిదూర్య. (అవిదూర. ష్యఞ్) అవు. అవిదూరస్య భావః.

ఆవిద్ధ. (ఆఙ్. వ్యధ. క్త) త్రి. క్షిప్తమ్. తాడితమ్.

కుటిలమ్— సంగీతశాస్త్రే కేషాంచిన్మతే ధాతువిశేషః- అభ్యన్తరాక్షిప్తౌ బాహ్యౌ రావిద్ధఇతి తల్లక్షణమ్.. వీణాధాతుభేదః- భూరిగురుర్గురుహీనోవా ఆవిద్ధఇతి తల్లక్షణమ్- స పఞ్చవిధః- ౧ శ్లేషః- ౨ పుల్లతః- ౩ అనిపాతః- ౪ వికీర్ణః- ౫ అల్పబన్ధశ్చేతి- తత్ర లఘుగురుభ్యాముక్తేషః- లఘునా గురుణ్యాంచ పుల్లతః- ద్విర్లఘుగురుభ్యామనిపాతః- చతుర్వారం లఘుగురుభ్యాం తతో లఘునాచ వికీర్ణః- క్రమేణ ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చతుర్భిః నవభిశ్చ లఘుభిః క్రమేణ ఉక్తే పాదయోర్నవనీతి కేషాంచిన్మతమ్. సంకీర్ణోఽనుబన్ధః- ఆవిద్ధధాతౌ రంగతానామ జాతిః-

ఆవిద్ధవక్త్ర- పు. సంగీతశాస్త్రే నృత్యహస్తభేదః- భుజాగ్రయోః కూర్పరయోరంసయోశ్చ సవిలాసయోస్సన్తు పతాకా వ్యావృత్తౌ కృత్వా అధస్తాత్కృతాచ దావిద్ధవక్త్రఇతి తల్లక్షణమ్- తస్య విక్షేప వచనే వినియోగః- తస్యమేఖలారచనేభేదేమన్యకార్శ్య నిరూపణే దేశీయనాట్యేచ వినియోగఇతి కేచిత్...ముకుళహస్తౌ మణిబన్ధావధి భ్రాన్త్వా పాఠః పున్యేన చలితౌచే దావిద్ధవక్త్రఇతి లక్షణమ్- దేవార్చనే పాదచారీనటనే పక్షియుద్ధేచ వినియోగఇత్యన్యే-

ఆవిద్ధా- స్త్రీ- సంగీతశాస్త్రే ఆకాశచారీభేదః. విశ్లిష్టయోః స్వస్తికం కృత్వా కుఞ్చితః పాదః ప్రసారితో వక్రః స్వపార్శ్వస్థః పార్ష్ణ్యా పార్ష్ణ్యన్తరస్థేత్రే నిపాత్యతేచే దావిద్ధేతి తల్లక్షణమ్.

ఆవిధ్- ధా- అక్- విధ్- ఉ- ఆవిధ్యతే.

ఆవిధ- (అక్- వ్యధ- క) పు. వేధసాధనం సూచ్యాది.

ఆవిరకర్- ధా- ఆవిస్- అకర్- ఉ- ఆవిరకరోత్-

ఆవిరకార్- ధా- ఆవిస్- అకార్- ఉ- ఆవిరకార్షీత్-

ఆవిరకుర్- ధా- ఆవిస్- అకుర్- ఉ- ఆవిరకురుతామ్-

ఆవిరక్రి- ధా- ఆవిస్- అక్రి- ఉ- ఆవిరక్రియత-

ఆవిరచరికర్- ధా- ఆవిస్- అచరికర్- ఉ- ఆవిరచరికరీత్-

ఆవిరచరికః- ధా- ఆవిస్- అచరికః- ఉ- ఆవిరచరికః-

ఆవిరచరికృ- ధా- ఆవిస్- అచరికృ- ఉ- ఆవిరచరికృతామ్-

ఆవిరచరిక్రి- ధా- ఆవిస్- అచరిక్రి- ఉ- ఆవిరచరిక్రియాత్-

ఆవిరచరీకర్- ధా- ఆవిస్- అచరీకర్- ఉ- ఆవిరచరీకరీత్-

ఆవిరచరీకః- ధా- ఆవిస్- అచరీకః- ఉ- ఆవిరచరీకః-

ఆవిరచరీకృ- ధా- ఆవిస్- అచరీకృ- ఉ- ఆవిరచరీకృతామ్-

ఆవిరచరీక్రి- ధా- ఆవిస్- అచరీక్రి- ఉ- ఆవిరచరీక్రియత్-

ఆవిరచర్కర్- ధా- ఆవిస్- అచర్కర్- ఉ- ఆవిరచర్కరీత్-

ఆవిరచర్కః- ధా- ఆవిస్- అచర్కః- ఉ- ఆవిరచర్కః-

ఆవిరచర్కృ- ధా- ఆవిస్- అచర్కృ- ఉ- ఆవిరచర్కృతామ్-

ఆవిరచక్రి- ధా- ఆవిస్- అచక్రి- ఉ- ఆవిరచక్రియత-

ఆవిరచేక్రీయ్- ధా- ఆవిస్- అచేక్రీయ్- ఉ- ఆవిరచేక్రీయత-

ఆవిరబీభవ్- ధా- ఆవిస్- అబీభవ్- ఉ- ఆవిరబీభవత్-

ఆవిరబుభూష్- ధా- ఆవిస్- అబుభూష్- ఉ- ఆవిరబుభూషత్-

ఆవిరబోభవ్- ధా- ఆవిస్- అబోభవ్- ఉ- ఆవిరబోభవీత్-

ఆవిరబోభూ- ధా- ఆవిస్- అబోభూ- ఉ- ఆవిరబోభూతామ్-

ఆవిరబోభూయ్- ధా- ఆవిస్- అబోభూయ్- ఉ- ఆవిరబోభూయత-

ఆవిరభవ్- ధా- ఆవిస్- అభవ్- ఉ- ఆవిరభవత్-

ఆవిరభావ్- ధా- ఆవిస్- అభావ్- ఉ- ఆవిరభావ్యత-

ఆవిరభావయ్- ధా- ఆవిస్- అభావయ్- ఉ- ఆవిరభావయత్-

ఆవిరభూ- ధా- ఆవిస్- అభూ- ఉ- ఆవిరభూత్-

ఆవిరస్- ధా- ఆవిస్- అస్- ఉ- ఆవిరస్తి- ఆవిరస్తు-

ఆవిరాస్- ధా- ఆవిస్- ఆస్- ఉ- ఆవిరాసీత్

ఆవిర్బభూవ్- ధా- ఆవిస్- బభూవ్- ఉ- ఆవిర్బభూవ.

ఆవిర్బుభూష్- ధా- ఆవిస్- బుభూష్- ఉ- ఆవిర్బుభూషతి-

ఆవిర్బోభవ్- ధా- ఆవిస్- బోభవ్- ఉ- ఆవిర్బోభవీతి.

ఆవిర్బోభువ్- ధా- ఆవిస్- బోభువ్- ఉ- ఆవిర్బోభువతి-

ఆవిర్బోభూ- ధా- ఆవిస్- బోభూ- ఉ- ఆవిర్బోభూతః-

ఆవిర్బోభూయ్- ధా- ఆవిస్- బోభూయ్- ఉ- ఆవిర్బోభూయతే-

ఆవిర్బోభో- ధా. ఆవిస్. బోభో. ఉ. ఆవిర్బోభోతి-

ఆవిర్భవ్- ధా- ఆవిస్- భవ్- ఉ- ఆవిర్భవతి-

ఆవిర్భావ్- ధా- ఆవిస్- భావ్- ఉ- ఆవిర్భావ్యతే-

ఆవిర్భావ- (ఆవిస్- భూ- ఘఞ్-) పు- ప్రకాశీభవనమ్-

ఆవిర్భావయ్- ధా- ఆవిస్- భావయ్- ఉ- ఆవిర్భావయతి.

ఆవిర్భూ- ధా- ఆవిస్- భూ- ఉ- ఆవిర్భూయాత్-

ఆవిర్భూత- (ఆవిస్- భూ- క్త) త్రి- ప్రకాశీభూతమ్-

ఆవిర్హోత్ర- పు- ప్రియవ్రత వంశ్యేషు ఆర్షభేషు నవస్వేకః. యేన నిమయే జైమిని శాస్త్రభేదభిన్నౌ కర్మయోగా ఉపదిష్టౌ. సచాయముపదేశో వసుదేవాయ నారదేన భాగవతే ఏకాదశస్కన్ధే కథితః-

ఆవిల. (అక్- బిల- క) త్రి. కలుషః. మలినః.
ఆవిష్. ధా. అట్- అవిష్. ఉ. ఆవివేట్—అక్. అవిష్. ఉ. ఆవివర్-
ఆవివక్ష. ధా. అక్. వివక్ష. ఉ. ఆవివక్షతి.
ఆవివత్స. ధా. అక్. వివత్స. ఉ. ఆవివత్సతి.
ఆవివదిష. ధా. అక్. వివదిష. ఉ. ఆవివదిషతి.
ఆవివప్స. ధా. అక్. వివప్స. ఉ. ఆవివప్సతి.
ఆవివమిష. ధా. అక్. వివమిష. ఉ. ఆవివమిషతి.
ఆవివయిష. ధా. ఆవివయిష. ఉ. ఆవివయిషతి.
ఆవివయిష. ధా. అవి-సన్. అస్యరూపమ్. ఆవివయిష.
ఆవివరిష. ధా. అక్. వివరిష. ఉ. ఆవివరిషతి.
ఆవివరీష. ధా. అక్. వివరీష. ఉ. ఆవివరీషతి.
ఆవివర్ణయిష. ధా. అక్. వివర్ణయిష. ఉ. ఆవివర్ణయిషతి.
ఆవివర్తయిష. ధా. అక్. వివర్తయిష. ఉ. ఆవివర్తయిషతి.
ఆవివర్తిష. ధా. అక్. వివర్తిష. ఉ. ఆవివర్తిషతే.
ఆవివర్ధయిష. ధా. అక్. వివర్ధయిష. ఉ. ఆవివర్ధయిషతి.
ఆవివర్ధిష. ధా. అక్. వివర్ధిష. ఉ. ఆవివర్ధిషతే.
ఆవివర్షయిష. ధా. అక్. వివర్షయిష. ఉ. ఆవివర్షయిషతి.
ఆవివర్షిష. ధా. అక్. వివర్షిష. ఉ. ఆవివర్షిషతి.
ఆవివసిష. ధా. అక్. వివసిష. ఉ. ఆవివసిషతే.
ఆవివాదయిష. ధా. అక్. వివాదయిష. ఉ. ఆవివాదయిషతి.
ఆవివాపయిష. ధా. అక్. వివాపయిష. ఉ. ఆవివాపయిషతి.
ఆవివాయయిష. ధా. అక్. వివాయయిష. ఉ. ఆవివాయయిషతి.
ఆవివారయిష. ధా. అక్. వివారయిష. ఉ. ఆవివారయిషతి.
ఆవివాలయిష. ధా. అక్. వివాలయిష. ఉ. ఆవివాలయిషతి.
ఆవివాస్. ధా. అక్. వివాస్. ఉ. ఆవివాసతి.
ఆవివాసయిష. ధా. అక్. వివాసయిష. ఉ. ఆవివాసయిషతి.
ఆవివాహయిష. ధా. అక్. వివాహయిష. ఉ. ఆవివాహయిషతి.
ఆవివిక్ష. ధా. అక్. వివిక్ష. ఉ. ఆవివిక్షతి.
ఆవివిచ్. ధా. అక్. వివిచ్. ఉ. ఆవివిచతుః.
ఆవివిజ్. ధా. అక్. వివిజ్. ఉ. ఆవివిజే.
ఆవివిజిష. ధా. అక్. వివిజిష. ఉ. ఆవివిజిషతే.
ఆవివిద్. ధా. అక్. వివిద్. ఉ. ఆవివిదతుః.
ఆవివిదిష. ధా. అక్. వివిదిష. ఉ. ఆవివిదిషతి.
ఆవివిశ్. ధా. అక్. వివిశ్. ఉ. ఆవివిశతుః.
ఆవివేజయిష. ధా. అక్. వివేజయిష. ఉ. ఆవివేజయిషతి.
ఆవివేద్. ధా. అక్. వివేద్. ఉ. ఆవివేద.
ఆవివేదయిష. ధా. అక్. వివేదయిష. ఉ. ఆవివేదయిషతి.
ఆవివేశ్. ధా. అక్. వివేశ్. ఉ. ఆవివేశ.
ఆవివేశయిష. ధా. అక్. వివేశయిష. ఉ. ఆవివేశయిషతి.
ఆవివేష్టయిష. ధా. అక్. వివేష్టయిష. ఉ. ఆవివేష్టయిషతి.
ఆవివేష్టిష. ధా. అక్. వివేష్టిష. ఉ. ఆవివేష్టిషతే.
ఆవివ్రశ్చయిష. ధా. అక్. వివ్రశ్చయిష. ఉ. ఆవివ్రశ్చయిషతి.
ఆవివ్రశ్చిష. ధా. అక్. వివ్రశ్చిష. ఉ. ఆవివ్రశ్చిషతి.
ఆవిశ్. ధా. అక్. విశ్. ఉ. ఆవిశతి.
ఆవిశ్చకర్. ధా. ఆవిస్. చకర్. ఉ. ఆవిశ్చకర్త.
ఆవిశ్చకార్. ధా. ఆవిస్. చకార్. ఉ. ఆవిశ్చకార.
ఆవిశ్చకృ. ధా. ఆవిస్. చకృ. ఉ. ఆవిశ్చకృవ.
ఆవిశ్చరికర్. ధా. ఆవిస్. చరికర్. ఉ. ఆవిశ్చరికర్తి.
ఆవిశ్చరికః. ధా. ఆవిస్. చరికః. ఉ. ఆవిశ్చరికః.
ఆవిశ్చరికృ. ధా. ఆవిస్. చరికృ. ఉ. ఆవిశ్చరికృతః.
ఆవిశ్చరిక్ర్. ధా. ఆవిస్. చరిక్ర్. ఉ. ఆవిశ్చరిక్రతి.
ఆవిశ్చరిక్రి. ధా. ఆవిస్. చరిక్రి. ఉ. ఆవిశ్చరిక్రియతే.
ఆవిశ్చరీకర్. ధా. ఆవిస్. చరీకర్. ఉ. ఆవిశ్చరీకర్తి.
ఆవిశ్చరీకః. ధా. ఆవిస్. చరీకః. ఉ. ఆవిశ్చరీకః.
ఆవిశ్చరీకృ. ధా. ఆవిస్. చరీకృ. ఉ. ఆవిశ్చరీకృతః.
ఆవిశ్చరీక్ర్. ధా. ఆవిస్. చరీక్ర్. ఉ. ఆవిశ్చరీక్రతి.
ఆవిశ్చరీక్రి. ధా. ఆవిస్. చరీక్రి. ఉ. ఆవిశ్చరీక్రియతే.
ఆవిశ్చికీర్ష. ధా. ఆవిస్. చికీర్ష. ఉ. ఆవిశ్చికీర్షతి.
ఆవిశ్చికర్. ధా. ఆవిస్. చీకర్. ఉ. ఆవిశ్చకర్త.
ఆవిశ్చేక్రీయ. ధా. ఆవిస్. చేక్రీయ. ఉ. ఆవిశ్చేక్రీయతే.
ఆవిష్కర్. ధా. ఆవిస్. కర్. ఉ. ఆవిష్కరోతి.
ఆవిష్కార్. ధా. ఆవిస్. కార్. ఉ. ఆవిష్కార్యతే.
ఆవిష్కార. (ఆవిస్. డుకృఞ్. ఘఞ్) పు. ప్రకాశకరణమ్.
ఆవిష్కారయ. ధా. ఆవిస్. కారయ. ఉ. ఆవిష్కారయతి.
ఆవిష్కుర్. ధా. ఆవిస్. కుర్. ఉ. ఆవిష్కురుతః.
ఆవిష్కృత. (ఆవిస్. డుకృఞ్. క్త) త్రి. ప్రకాశితమ్.
ఆవిష్క్రి. ధా. ఆవిస్. క్రి. ఉ. ఆవిష్క్రియతే.
ఆవిష్ట. ధా. (అక్- విశ. క్త) త్రి. భూతాద్యైః. వ

ణిమన్త్రాదిభి రభిభూతః. ఆరూఢః.

ఆవిష్ట్య- (ఆవిస్. త్యప్) త్రి. (వేదే) ప్రకాశే భవః.

ఆవిస- స్వరాదిః. సాక్షాదాదిః. ఊర్యాదిః- (అవ్. ఇస్) అవ్య. ప్రాకాశ్యే- ఉ. ఆవిర్భవతి. ఆవిష్కరోతి—ఆవిశ్శబ్దాత్ ఛన్దసి శైషిక స్త్యప్. ఉ. ఆవిష్ట్యః-౪॥౨॥౧౦౪ వా. (త్యప్ప్రకరణే) ఆవిష్ట్యస్యోపసంఖ్యానం (ఛన్దసి).

ఆవిఃపృష్ఠ- త్రి. ఆకాశపృష్ఠమ్.

ఆవీ- స్త్రీ. ప్రసవవేదనా. ప్రసవలిఙ్గమ్.

ఆవీవద్. ధా. అక్. వీవద్. ఉ. అవీవదత్.

ఆవీవప్. ధా. అక్. వీవప్. ఉ. అవీవపత్.

ఆవీవమ్. ధా. అక్. వీవమ్. ఉ. అవీవమత్.

ఆవీవయ్. ధా. అక్. వీవయ్. ఉ. అవీవయత్.

ఆవీవర్. ధా. అక్. వీవర్. ఉ. అవీవరత్.

ఆవీవల్. ధా. అక్. వీవల్. ఉ. అవీవలత్.

ఆవీవస్. ధా. అక్. వీవస్. ఉ. అవీవసత్.

ఆవీవహ్. ధా. అక్. వీవహ్. ఉ. అవీవహత్.

ఆవీవిజ్. ధా. అక్. వీవిజ్. ఉ. అవీవిజత్.

ఆవీవిద్. ధా. అక్. వీవిద్. ఉ. అవీవిదత్.

ఆవీవిశ్. ధా. అక్. వీవిశ్. ఉ. అవీవిశత్.

ఆవీవృత్. ధా. అక్. వీవృత్. ఉ. అవీవృతత్.

ఆవీవృధ్. ధా. అక్. వీవృధ్. ఉ. అవీవృధత్.

ఆవీవృష్. ధా. అక్. వీవృష్. ఉ. అవీవృషత్.

ఆవుక. (అవ. ఉకణ్.) పు. నాట్యపరిభాషాయాం పితా.

ఆవుత్త. (అవ్. ఉత్త. తను. ద) పు. నాట్యపరిభాషాయాం భగినీపతిః.

ఆవువూర్ష. ధా. అక్. వువూర్ష. ఉ. అవువూర్షతి.

ఆవృ. ధా. అక్. వృ. ఉ. ఆవృణోతి. ఆవృణీతే.

ఆవృత్. ధా. అక్. వృత్. ఉ. ఆవృత్యతే. ఆవృత్య —(ఆఙ్. వృతు. క్విప్) స్త్రీ. ఆనుపూర్వ్యా. ప్రకారః.

ఆవృత. కేషాంచిన్మతే రాజన్యాదిః. (ఆఙ్. వృఞ్. క్త) త్రి. అన్తర్హితః. తిరోహితః. సంవృతః. పు. బ్రాహ్మణాదుగ్రకన్యాయాం జాతఃపురుషః.

ఆవృతి. (ఆఙ్. వృఞ్. క్తిన్) స్త్రీ. ఆవరణమ్.

ఆవృత్త. (ఆఙ్. వృతు. క్త) త్రి. పరివృత్తః.

ఆవృత్తి- (ఆఙ్. వృతు. క్తిన్) స్త్రీ. ఆవర్తనమ్. నివృత్తిః— శాస్త్రేషు శాబ్దబోధోపయోగి పదానుసన్ధానవిశేషః. స్వస్థానస్థితస్య పునరనుసన్ధానమావృత్తిరితి తల్లక్షణమ్— పునః పునఃకరణమ్... తద్విషయాణి పూర్వమీమాంసాయామధికరణాని యథా... ఇదమామ్నాయతే. యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి. యావజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి చ. ఏతాన్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీని సకృదేవానుష్ఠేయాని. తావతా విధిశాస్త్రస్య చరితార్థత్వాదితి పూర్వపక్షః. కాలవిశిష్టస్య జీవనస్య నిమిత్తత్వాన్నిమిత్తావృత్త్యా నైమిత్తికస్యాప్యావర్తనీయత్వమ్. సాయంప్రాతఃకాలావచ్ఛిన్నో హ్యగ్నిహోత్రస్య నిమిత్తమ్. అమావాస్యా పౌర్ణమాసీ చ దర్శపూర్ణమాసయోః. తస్మాదావర్తనీయానీతి సిద్ధాన్తః. ఇతి షష్ఠాధ్యాయే ద్వితీయపాదే అష్టమాధికరణమ్... తత్రైవ నవమాధికరణం యథా- దర్శపూర్ణమాసయోః కపాల్యాది పాత్రభేదనమాజ్యస్కన్దనంచ నిమిత్తీకృత్య హోమ ఆమ్నాతః- భిన్నే జుహోతి, స్కన్నే జుహోతీతి. సోయం హోమ స్సకృత్కార్యః. తావతైవ క్రతూపకారసిద్ధేరితి పూర్వపక్షః. భేదస్య స్కన్దనస్యచ నిమిత్తత్వాత్ తదావృత్తౌ హోమోప్యావర్తనీయః. తస్మాన్నాస్తి సకృత్త్వనియమ ఇతి సిద్ధాన్తః... తత్రైవ దశమాధికరణం యథా- గురురనుగన్తవ్యోభివాద్యశ్చేతి గుర్వనుగమనాదీని విధీయన్తే- తేషు గురుప్రీతిరూపస్య దృష్టస్యైవ ప్రయోజనత్వాత్ ప్రీత్యనుసారేణానుగమనాదికం సకృదసకృద్వా స్వేచ్ఛయా కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షః. తేషు నియమాదృష్టసంభవాద్యదా యదా గురుగమనాదినిమిత్తం సంపద్యతే తదా తదాऽనుగమనాదీన్యనుష్ఠేయానీతి సిద్ధాన్తః... ఏకాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే పఞ్చమాధికరణం యథా- దర్శపూర్ణమాసయో శ్శ్రూయతే, వ్రీహీ నవహన్తీతి. తత్ర సకృదవఘాతమాత్రేణ విధిప్రయుక్తస్యాపూర్వస్య సిద్ధేర్నావఘాతస్యావృత్తిరితి పూర్వపక్షః. తణ్డులనిష్పత్తేర్దృష్టప్రయోజనత్వేన తావత్పర్యన్తస్యాభ్యాసస్యాశ్రితస్యాపి కల్పనీయత్వాదితి సిద్ధాన్తః. అయమేవ న్యాయస్తణ్డులపేషణాదావపి బోధ్యః. ఏతత్ప్రపఞ్చస్తు అవఘాతాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యమ్... ప్రతిప్రధానం గుణావృత్తిరితి న్యాయస్తృతీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే సప్తమాధికరణే- గ్రహం సంమార్ష్టీత్యత్ర గ్రహమితి ద్వితీయయా గ్రహస్యోద్దేశ్యత్వేన ప్రయోజనవత్తయా ప్రాధాన్యం గమ్యతే- గ్రహం ప్రతిగుణస్సంమార్గః- ప్రతిప్రధానంచ గుణ ఆవర్తనీయ ఇతి న్యాయేన యావన్తో గ్రహాస్సన్తి తే సర్వే సంమార్జనీయా ఇతి సిద్ధాన్తితత్వాత్. గ్రహశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్... దర్శపూర్ణమాసాదీనామావృత్తివిధానం దాక్షాయణాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యమ్... ఉత్తరమీమాంసాయాం ముక్తిఫలసాధనావృత్తిరావృత్తిపాదే ఆవృత్త్యధికరణే ద్రష్టవ్యా.

ఆవృత్తిదీపక- న. అలఙ్కారశాస్త్రే అర్థాలఙ్కారవిశేషః. దీపకవ్యాఖ్యాపన్న పదస్యార్థస్య పదార్థయోర్వా ఆవృత్తిరావృత్తిదీపకమ్. తత్త్రివిధమ్- పదావృత్తి రర్థావృత్తిః పదార్థోభయావృత్తిశ్చేతి.

తత్ర పదావృత్తిర్యథా- వర్షత్యమ్బుదమాలేయం వర్షత్యేషా చ శర్వరీ- అత్ర ద్వితీయస్య వర్షతీతి పదస్య సంవత్సరవదాచరతీత్యర్థః। అర్థావృత్తిర్యథా- ఉన్మీలన్తి కదమ్బాని స్ఫుటన్తి కుటజోద్గమాః। ఉభయావృత్తిర్యథా- మాద్యన్తి చాతకాస్తృప్తాః మాద్యన్తి చ శిఖావలాః- అత్రాలంకారసంపాదకత్వే స్వకథితపదత్వం నో దోషః।

ఆవృత్తిపాద- పు- ఉత్తరమీమాంసాయాం ఫలాధ్యాయే ప్రథమపాదః- తత్రాధికరణాని శఙ్కరమతే చతుర్దశ- ౧ఆవృత్త్యధికరణమ్- ౨ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్- ౩ప్రతీకాధికరణమ్- ౪బ్రహ్మదృష్ట్యధికరణమ్- ౫ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్- ౬ఆసీనాధికరణమ్- ౭యత్రైకాగ్రతాధికరణమ్- ౮ఆప్రాయణాధికరణమ్- ౯తదధిగమాధికరణమ్- ౧౦ఇతరాధికరణమ్- ౧౧అనారబ్ధకార్యాధికరణమ్- ౧౨అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్- ౧౩విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్- ౧౪ఇతరక్షపణాధికరణమ్- ఇతి। రామానుజమతే తు ఆవృత్త్యధికరణం ప్రతీకాధికరణేఽన్తర్భూతమ్- యత్రైకాగ్రతాధికరణమాసీనాధికరణే విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమగ్నిహోత్రాధికరణే- తస్మాద్దశాధికరణాని- ఆప్రాయణాధికరణమేవాత్రేయాణాధికరణమిత్యుచ్యతే... మధ్వమతే తు యత్రైకాగ్రతాధికరణమాసీనాధికరణేఽన్తర్భూతమ్- ఇతరాధికరణాదిని పశ్చ తదధిగమాధికరణే- తస్మాదష్టాధికరణాని-

ఆవృత్త్యధికరణ- న- ఉత్తరమీమాంసాయాం చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమాధికరణమ్- తత్ర ద్వే సూత్రే- ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్, లిఙ్గాచ్చ, ఇతి- ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణ ఇత్యాది శ్రూయతే- తత్ర సంశయః- కిం శ్రవణాదీని సకృత్కరణీయాన్యుతావృత్త్యేతి- సకృదేవ కర్తవ్యాని సకృత్కృతే కృతశ్శాస్త్రార్థ ఇతి న్యాయాత్- ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షః- ఆవర్తనీయాన్యేవ- బ్రహ్మసాక్షాత్కారరూపదృష్టఫలార్థత్వాత్- అవఘాతవత్ఫలసిద్ధిపర్యన్తత్వాత్- దృష్టే సంభవత్యదృష్టం నకల్పనీయమితి న్యాయాత్- సకృత్కృతే కృత ఇతి న్యాయస్యాదృష్టఫలవిషయత్వాత్- ఇతి సిద్ధాన్తః- సూత్రార్థస్తు- అసకృదుపదేశాత్ శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇత్యేవంజాతీయకాత్ ఆవృత్తిః పరిక్రియావృత్తిః కర్తవ్యా- లిఙ్గాచ్చ- ఉద్గీథవిజ్ఞానం ప్రస్తుత్య రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయాదిత్యాదిత్యరశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానవిధానాల్లిఙ్గాచ్చ- పర్యావర్తయాదిత్యస్య పర్యావర్తయేత్యర్థః- ఇతి శఙ్కరమతే... బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీత్యాది వేదాన్తవిహితం వేదనం, కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః, ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః- సయోహ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి బ్రహ్మవేదనస్య పరప్రాప్తిసాధనత్వశ్రుతేః సకృత్కృత ఏవ వేదనే శాస్త్రార్థనిష్పత్తేస్సకృదేవేతి పూర్వః పక్షః- రాద్ధాన్తస్తు యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమ్యానుశాధి మాం భగవో దేవతాం యాం దేవతాముపాస్స ఇత్యేకస్మిన్ వాక్యే విద్యుపాస్త్యోర్వ్యతికరప్రయోగదర్శనాత్, సమానార్థేషు చ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదిషు ధ్యానవేదనయోర్వ్యతికరదర్శనాచ్చ ధ్యానాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తస్మృతిసన్తానరూపం వేదనమేవ శాస్త్రార్థ ఇతి నిశ్చీయతే- సూత్రార్థస్తు- ఆవృత్తిరసకృత్- వేదనశాస్త్రార్థస్యావృత్తిః కర్తవ్యా- అసకృదావృత్తం వేదనం ధ్యానశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః- కుతః- ఉపదేశాత్ [illegible] ధ్యానత్వ ఉపదేశాత్- లిఙ్గాచ్చ- లిఙ్గం స్మృతిః- స్మర్యతే చాయమర్థః- మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే, తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్, యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే, తద్రూపప్రత్యయే చైకా సన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా। తద్ధ్యానమిత్యాదినా- ఇతి రామానుజమతే... ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాది శ్రూయతే- శ్రవణాదికం విషయః- కిం సకృదనుష్ఠేయముత సదావృత్తిరితి సంశయః- ఉభయవిధసాధనదర్శనం సందేహబీజమ్- సకృదేతి పూర్వః పక్షః- సకృదనుష్ఠితాగ్నిష్టోమాదినా స్వర్గఫలదర్శనాత్, తద్వదేవ సకృదనుష్ఠితశ్రవణాదినాపి జ్ఞానసంభవాత్, శ్రవణాదివిధేశ్చాగ్నిష్టోమాదివిధివత్ సకృదనుష్ఠానేన చరితార్థత్వాత్- సాధనావృత్తేరపి దర్శనాదత్రాపి తథాస్త్వితి చేన్న- ఉభయథా దర్శనే స్యానావృత్త్యైవ వాపత్తౌ లాఘవజ్ఞానార్థ్యపగమే సర్వసుకరత్వం జ్ఞానస్యేతి గుణాభావాదనావృత్త్యా శ్రవణస్యైవ జ్యాయస్త్వాత్- అతోఽనావృత్త్యైవ జ్ఞానం సంభవతి- నచ తథా భవతి- అతో న శ్రవణాది జ్ఞానసాధనమితి- సిద్ధాన్తస్తు శ్రవణాదీనామావృత్తిరేవ కర్తవ్యా- ఉద్దాలకేన నవకృత్వః శ్వేతకేతుం ప్రతి తత్త్వమస్యుపదిష్టత్వాత్- శ్రవణాదేస్సకృదేవ కర్తవ్యత్వే కిమర్థమసావసకృదుపదిశేత్- న చాగ్నిష్టోమాదివదనావృత్తిః- తస్యాదృష్టఫలత్వేన సకృదనుష్ఠానసంభ

వాత్- తాన్నత్రైవ తద్విధి పూర్త్యేచ్ఛా- శ్రవణాదేః పున రజ్ఞానని వృత్త్యాది దృష్టఫలసాధనత్వేన యావత్ఫలం కర్తవ్యత్వాత్- ఆవర్తనమేవ తద్విధి పర్యవసానాత్- ప్రీహ్యవఘాతవిధివత్- నచ సుకరత్వగుణలాభా దనావృత్తిః- మహాఫలస్య తదభావగుణత్వాత్- సర్వేషాం మోక్ష ప్రసఙ్గాచ్చేతి- సూత్రార్థః- శ్రవణాదీనా మావృత్తిః కర్తవ్యా- సపహని మైతదాత్మ్య మిదం సర్వమి త్యసకృ దుపదేశాత్- లిఙ్గాచ్చ- శతపాఠతవ్యత, పునరేవ వరుణం పితర ముపససారేత్యా ద్యావర్తనలిఙ్గాచ్చ- నిత్యశః శ్రవణం చైవ మననం ధ్యాన మేవచ। కర్తవ్యమేవ పురుషై ర్బ్రహ్మదర్శన మిచ్ఛుభిః ఇతి బృహత్సహస్త్రానురోధాత్- ఇతి మన్యమతే-

ఆవృశ్చ్. ధా- అక్. వృశ్చ. ఉ. ఆవృశ్చతి.

ఆవృష-ధా- అక్- వృష- ఉ- ఆవృష్యతే-

ఆవృష్టి- స్త్రీ- వర్షమ్-

ఆవేగ- పు- చిత్త సంభ్రమః— అలఙ్కార శాస్త్రే వ్యభిచారిభావ భేదః- ఇష్టా గమా దనిష్టాగమాద్వా జాతాచిత్తస్య సంభ్రమాఖ్యా వృత్తిరావేగఇతి తల్లక్షణమ్- అయంచ హేతుభేదా దష్టవిధః- ౧ ఉత్పాతజః ౨ వాతజః ౩ వర్షజః ౪ అగ్నిజః ౫ గజాదిజనితః ౬ శత్రుజనితః ౭ ప్రియశ్రవణజనితః ౮ అప్రియశ్రవణజనితశ్చేతి- తత్రోత్పాతజో విద్యుదుల్కానిపాత నిర్ఘాతభూకమ్ప సూర్యచన్ద్ర పరాగ ధూమకేత్వాది దర్శనజన్యః- తత్ర వైవర్ణ్య విషాదవిస్మయానుభావా శ్చానుభావాః- వాతజేతు వస్త్రాదిగ్రహణ స్వాఙ్గపిధానం నేత్రామర్శనం త్వరితగమనంచ- అగ్నిజే- అఙ్గానాం ధూననం ధూమాకులనేత్రత్వం అతిక్రాన్తయా అపక్రాన్తయాచ చార్యా సంచరణమ్- గజాదిజనితేతు త్వరితసరణాపసరణే భయం కమ్పః విస్మయానుభావాః పశ్చా దవేక్షణంచ- ప్రియ శ్రవణజేతు వస్త్రాభరణాదిదానం ఆలిఙ్గనమ్ బాష్పః రోమాఞ్చశ్చ- అప్రియశ్రవణజేతు విలాపః భూమౌ పతనం చలనం పరివృత్తిః పరిభావన మిత్యాదయః- శత్రుశ్రవణజేతు సహసాపసరణం శస్త్రాదిలకశవచాదిధారణం గజాశ్వాద్యారోహణం సమ్ప్రధారణ మిత్యాదయః... అనర్థాతిశయజనితా చిత్తస్య సంభ్రమాఖ్యా వృత్తి రావేగ ఇత్యేవ పణ్డితరాజః- తదుదాహరణమ్, లీలయా రచిత సిద్ధబన్ధన, సోన్యయమేతి రఘువంశ నన్దనః। దర్పదుర్విలసితో దశాననః, కుత్ర యామి నికటే కులక్షయః॥ ఏషా మన్యాదర్శా సాస్యాత్మ స్యుక్తిః, ఇత్యాదిక ద్రష్టవ్యమ్-

ఆవేగన్- త్రి- వృద్ధదారుకః-

ఆవేగీ- స్త్రీ- వృద్ధదారుకః-

ఆవేజ్- ధా- అక్- వేజ్- ఉ- ఆవేజ్యతే-

ఆవేజయ్- ధా- అక్- వేజయ్- ఉ- ఆవేజయతి-

ఆవేద్- ధా- అక్- వేద్- ఉ- ఆవేద్యతే-

ఆవేదన- న- జ్ఞాపనమ్- వ్యవహారశాస్త్రే వ్యవహారేతికర్తవ్యతాయాం ప్రథమ స్యార్థివచన శ్రవణస్య ఆగమాపరనామ్నో జ్ఞప్తిమ్- న్యాయ్యస్య ఋణప్రత్యర్పణాదే రకరణే నాన్యాయ్యేన ధనగ్రహణ ధర్షణాదినావా పరేణోపఘాతేన తన్నియుక్త స్తత్సంబన్ధీవా రాజసభాం గత్వా ప్రణమ్య పురస్స్థిత్వా- రాజ్ఞావా ప్రాడ్వివాకేనవా కింతే త్వన్నియోగు ర్వా- కార్యం, కావా పీడా, మాభైషీః, బ్రూహి, ఇత్యుక్త స్తత్కార్య మావేదయేత్- త దావేదనం నామ- తచ్చ సకలస్త్రీణ నిరుత్తరీయేణ ముక్తకేశే నాసీనేన వామహస్తపురస్సరేణవా నకర్తవ్యమ్- తథాకరణే దణ్డ్యా స్యాత్- అర్థి తస్యపుత్రో భ్రాతా బన్ధు ర్మిత్రం దాసః శిష్యోవా తేనసనియుక్తోవా ఆవేదయే న్నాన్యః- అన్యశ్చేత్ తస్య దణ్డో విధేయః- జయపరాజయా త్యర్థినఏవ- తచ్చావేదనం నిర్దోషం, సప్రతిజ్ఞం సప్రమాణ మన్యాయకరం ప్రభూతార్థ మసందిగ్ధ మనాకులంచ కార్యమ్- చిరకాల ముష్ట్యా వివాదే త్వావేదనం క్షమాకారణ ప్రదర్శనపూర్వకం కార్యమ్- ఆవేదితంచ రాజా ప్రాడ్వివాకోవా భూమావా లకావా లేఖయేత్- అధికా నర్థాన్ పరిత్యజేత్- న్యూనాంశ్చ పూరయేత్- తదేవావేదనం పక్ష ఇత్యుచ్యతే-

ఆవేదయ్- ధా- అక్- వేదయ్- ఉ- ఆవేదయతి-

ఆవేదిత- త్రి- నివేదితః-

ఆవేల- న- తామ్బూలకరఙ్కమ్-

ఆవేవిక్- ధా- అక్- వేవిక్- ఉ- ఆవేవిక్తః-

ఆవేవిజ్- ధా- అక్- వేవిజ్- ఉ- ఆవేవిజీతి-

ఆవేవిజ్య- ధా- అక్- వేవిజ్య- ఉ- ఆవేవిజ్యతే-

ఆవేవిత్- ధా- అక్- వేవిత్- ఉ- ఆవేవిత్తః-

ఆవేవిద్- ధా- అక్- వేవిద్- ఉ- ఆవేవిదీతి-

ఆవేవిద్య- ధా- అక్- వేవిద్య- ఉ- ఆవేవిద్యతే-

ఆవేవిధ్య- ధా- అక్- వేవిధ్య- ఉ- ఆవేవిధ్యతే-

ఆవేవిశ్- ధా- అక్- వేవిశ్- ఉ- ఆవేవిశీతి-

ఆవేవిశ్య- ధా- అక్- వేవిశ్య- ఉ- ఆవేవిశ్యతే-

ఆవేవిష- ధా- అక్- వేవిష- ఉ- ఆవేవిష్టః-

ఆవేవేక్- ధా- అక్- వేవేక్- ఉ- ఆవేవేక్తి-

ఆవేవేగ్- ధా- అక్- వేవేగ్- ఉ- ఆవేవేగ్-

ఆవేవేజ్- ధా- అక్- వేవేజ్- ఉ- ఆవేవేజ్మి-

ఆవేవేద్- ధా- అక్- వేవేద్- ఉ- ఆవేవేద్మి-

ఆవేవేశ్- ధా- అక్- వేవేశ్- ఉ- ఆవేవేశ్మి-

ఆవేవేష- ధా- ఆఙ్- వేవేష- ఉ- ఆవేవేష్టి-
ఆవేవేష్ట-ధా- ఆఙ్-వేవేష్ట- ఉ-ఆవేవేష్టితి-
ఆవేవేష్ట్య- ధా- ఆఙ్- వేవేష్ట్య- ఉ- ఆవేవేష్ట్యతే-
ఆవేవ్రియ- ధా- ఆఙ్-వేవ్రియ- ఉ- ఆవేవ్రియతి-
ఆవేశ్- ధా- ఆఙ్- వేశ్- ఉ- ఆవేశ్యతే-
ఆవేశ- (ఆఙ్- విశ- ఘఞ్) పు. అభినివేశః- భూతావే[illegible]మణమ్- తత్పర్యా- భూతసఞ్చార-భూతక్రాన్తి- గ్రహాగమ- ఏతదర్థకా శబ్దాః... భగవతోఽవతారేషు గౌణా అవతారా ఆవేశావతారా ఇత్యుచ్యన్తే- తే చముముక్షుభిరనుపాస్యాః- సచావేశో ద్వివిధః- స్వరూపావేశ శ్శక్త్యావేశ శ్చేతి- స్వరూపావేశో నామస్వాసాధారణవిగ్రహేణ సహ భగవత ఆవేశః- సచపరశురామాదిషు- శక్త్యావేశో నామ తత్తత్కార్య కాలేషు శక్తిమాత్రేణ స్థితిః- సచబ్రహ్మశివఇత్యేవమాదిషు- ఇతి రామానుజీయాః-
ఆవేశన- (ఆఙ్- విశ- ల్యుట్) న- భూతావేశః ప్రవేశః— శిల్పినాంశాలా- తత్పర్యాయః-ఖరకుటీ-
ఆవేశయ- ధా- ఆఙ్- వేశయ- ఉ- ఆవేశయతి-
ఆవేశిక- త్రి- అన్యాసాధారణమ్- తత్పర్యాయః-ప్రాతిస్విక— పు- అతిథిః-
ఆవేశిత- (ఆఙ్- వేశి. క్త) త్రి- సమర్పితమ్.
ఆవేష్ట- ధా- ఆఙ్- వేష్ట- ఉ. ఆవేష్టతే. ఆవేష్ట్యతే.
ఆవేష్ట. (ఆఙ్. వేష్ట. ఘఞ్) పు. ప్రాచీనమ్.
ఆవేష్టక. (ఆవేష్ట. కన్) పు. ప్రాచీనమ్.
ఆవేష్టన. (ఆఙ్. వేష్ట- ల్యుట్) న. సమన్తాద్వేష్టనమ్.
ఆవేష్టయ్. ధా. ఆఙ్. వేష్టయ్. ఉ. ఆవేష్టయతి.
ఆవేష్టిత. (ఆఙ్. వేష్టి. క్త) త్రి- వేష్టితమ్—న. సంగీతశాస్త్రే కరణభేదః. తర్జన్యగ్రముఖా అఙ్గుల్యః అభ్యన్తరే ఆవేష్ట్యన్తే చేదావేష్టితమితి తల్లక్షణమ్-
ఆవైణవ- (అవేణు- అణ్) త్రి- అవేణో రిదమిత్యాది-
ఆవ్య- న- (వేదే) పాపమ్-
ఆవ్యత్- ధా- ఆఙ్- వ్యత్- ఉ- ఆవ్యత్స్యతి-
ఆవ్యద్- ధా- ఆఙ్- వ్యద్- ఉ- ఆవ్యద్ధా-
ఆవ్యధ్- ధా- ఆఙ్- వ్యధ్- ఉ. ఆవ్యధనమ్-
ఆవ్యాస్- ధా- ఆఙ్- వ్యాస్- ఉ- ఆవ్యాస్యతే-
ఆవ్యాస- (ఆఙ్- వ్యస- ఘఞ్) పు- సమన్తాద్వ్యసనమ్-
ఆవ్యాధయ్- ధా- ఆఙ్- వ్యాధయ్- ఉ- ఆవ్యాసయతి-
ఆవ్రశ్చ- ధా- ఆఙ్- వ్రశ్చ- ఉ- ఆవ్రశ్చ్యతే-
ఆవ్రశ్చన- (ఆఙ్- ఓవ్రశ్చ- ల్యుట్) పు- (వేదే) ఛిన్నప్రదేశః-
ఆవ్రశ్చయ్- ధా- ఆఙ్- వ్రశ్చయ్- ఉ- ఆవ్రశ్చయతి-
ఆశ్- ధా- అశ- లిటిరూపమ్- ఉ- ఆశ— ఆట్- అశ్- ఉ- ఆశ్నాత్- ఆశ్నత--- ఆశ- అస్యానిడార్థధాతోర్నిష్ఠాయాంచరూపమ్- ఉ- ఆశ్యతే- ఆశితః— ఆఙ్- అశ్- ఉ- ఆశ్నాతి-
ఆశ- (అశ- ఘఞ్)- పు- భోజనమ్- అన్నమ్—(అశ- అణ్) త్రి- (కర్మణ్యుపపదే) అశ్నాతియస్సః- ఉ- ఆశ్రయాశః-
ఆశఙ్క- ధా- ఆఙ్- శఙ్క- ఉ- ఆశఙ్కతే- ఆశఙ్క్యతే-
ఆశఙ్క- (ఆఙ్- శకి- ఘఞ్) త్రి- ఆశఙ్క్యతే యత్తత్- అస్మిన్ శబ్దేపరే అస్తీత్యాద్యన్యసామాన్యేగమ్యే తత్పురుషే పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరం భవతి- ఉ-గమనాశఙ్కమస్తి- గమనం సంభావ్యత ఇత్యర్థః- ౬॥౨॥౨౧ సూ- ఆశఙ్కాబాధనేదీయస్సుసంభావనే-
ఆశఙ్కయ్- ధా- ఆఙ్- శఙ్కయ్- ఉ- ఆశఙ్కయతి-
ఆశఙ్కా- (ఆఙ్- శకి- అ- టాప్) స్త్రీ- భయమ్-శఙ్కా... ఆశఙ్కాయాంధాతో స్సన్ భవతి- ఉ- శ్వామమూర్షతి- కూలంపిపతిషతి-వా॥ ఆశఙ్కాయాంసన్వక్తవ్యః... ఆశఙ్కాయాం భన్దనితేడ్భవతి- ఉ- నేజ్జిహ్మాయన్తో నరకం పతామ- ౩॥౪॥౮సూ- ఉపసంవాదాశఙ్కయోశ్చ-
ఆశన- (అశన- అణ్-) పు- పీతసాలః— (అశని- అణ్) పు- అశనిః-
ఆశనాయ్- సుబ్ధా- ఆట్- అశనాయ్- ఉ- ఆశనాయత్-
ఆశనాయయ్- సుబ్ధా- ఆట్- అశనాయయ్- ఉ- ఆశనాయయత్-
ఆశనిక-(అశని- ఠక్) త్రి- అశనిపాతనే సాధుః-
ఆశనినాయ్-సుబ్ధా- ఆట్- అశనినాయ్- ఉ- ఆశనినాయత్-
ఆశనినాయయిష- సుబ్ధా- ఆట్- అశనినాయయిష- ఉ- ఆశనినాయయిషత్-
ఆశనినాయిష- సుబ్ధా- ఆట్- అశనినాయిష- ఉ- ఆశనినాయిషత్-
ఆశయ్- ధా- అశి- అస్య గుణహేతావణిచా రూపమ్- ఉ- ఆశయతి— ఆఙ్- శయ్- ఉ- ఆశయ్యతే-
ఆశయ- (ఆఙ్- శీఙ్- అచ్) పు. స్థానమ్- ఆధారః- అభిప్రాయః-మనః—వైద్యశాస్త్రే శరీరే అన్తస్స్థానవిశేషాః- తేచ పుంసాం సప్త- స్త్రీణాం దశ- తేయథా- ఉరోరక్తాశయః- తస్యాధః కఫాశయః- తస్యాధ ఆమాశయః- నాభిస్తనయో రన్తరం తత్- ఆమాశయాదధో గ్రహణ్యాఖ్యకలా పిత్తాశయః- సఏవాగ్న్యాశయ ఇత్యుచ్యతే- సచ నాభే రుపరిస్థః- తదధః పక్వాశయః- తదధో వాతాశయః- తదధో మూత్రాశయః- సఏవ వస్తిరిత్యుచ్యతే- స్త్రీణాంతు గర్భాశయః, స్తన్యాశయౌ ద్వౌ చేతి త్రయోఽధికాః- గ

ర్భాశయఏవ భవతి జరాయురితిచోచ్యతే. స్త్రన్యాశయా స్తనౌ.—న. శ్రాతకాణ్డే పశకపాలాభిధురతా ర్థంభృతమ్.

ఆశయాశ. (ఆశయ. అశ. అణ్) పు. అగ్నిః.

ఆశయేశయ. (ఆశయ. శీ. శీఙ్. అచ్) పు. మన్మథః.

ఆశర్. ధా. ఆఙ్. శర్. ఉ. ఆశరితా.

ఆశర. (ఆఙ్. శౄ. అచ్) పు. రాక్షసః. అగ్నిః.

ఆశశక్ల్. ధా. ఆఙ్. శశక్ల్. ఉ. ఆశశజ్క్లే. ఆశశజ్క్లత్.

ఆశశనాయ్. సుబ్ధా. ఆట్. అశశనాయ్. ఉ. ఆశశనాయత్.

ఆశశంస్. ధా. ఆఙ్. శశంస్. ఉ. ఆశశంస. ఆశశంసే. ఆశశంసత్.

ఆశశాస్. ధా. ఆఙ్. శశాస్. ఉ. ఆశశాస.

ఆశశ్వ. ధా. ఆట్. అశశ్వ. ఉ. ఆశశ్వత్.

ఆశశ్వస్. ధా. ఆఙ్. శశ్వస్. ఉ. ఆశశ్వసతుః.

ఆశశ్వాస్. ధా. ఆఙ్. శశ్వాస్. ఉ. ఆశశ్వాస.

ఆశంస్. ధా. ఆఙ్. శంస్. ఉ. ఆశంసతి. ఆశంసతే. ఆశంస్యతే... అస్మాదుప్రత్యయ స్సన్నర్థే. ఉ. ఆశంసుః. ౩॥౨॥౧౬౮సూ. సనాశంస భిక్ష ఉః.

ఆశంసన. (ఆఙ్. శసి. ల్యుట్) న. ఆశంసా.

ఆశంసయ్. ధా. ఆఙ్. శంసయ్. ఉ. ఆశంసయతి.

ఆశంసా. (ఆఙ్. శసి. అ. టాప్) స్త్రీ. అప్రాప్త ప్రాప్తీచ్ఛా... ఆశంసా విషయ క్రియావాచకాద్ధాతో ర్భవిష్యతి కాలే భూతవ ద్వర్తమానవచ్చ ప్రత్యయా వా భవన్తి. క్షిప్రపర్యాయే ఉపపదేతు తత్ర ల్ఋడేవ భవతి. ఉ. దేవశ్చే ద్వర్షీత్ వర్షతి వర్షిష్యతివా, ధాన్య మవాప్స్మ వపామః వప్స్యామోవా. సామాన్యాతిదేశవిశేషానతిదేశా ల్లఙ్ లిటౌన. ఉ. వృష్టిశ్చేత్ క్షిప్ర మాశు త్వరితం వాఽయాస్యతి శీఘ్రం వప్స్యామః. ఉద్విషయే పిక్వశీఘ్రం వప్స్యామ ఇతి ల్ఋడేవ భవతి. ...ఆశంసావాచి న్యుపపదేతు భవిష్యతి లిఙ్ స్యాత్. నతు భూతవత్. ఉ. గురుశ్చేదుపేయాత్, ఆశంసే అధీయీయ. ఆశంసే క్షిప్ర మధీయీయ. ౩॥౩॥౧౩౨సూ. ఆశంసాయాం భూతవచ్చ. ౧౩౩ క్షిప్రవచనే ల్ఋట్. ౧౩౪ ఆశంసావచనే లిఙ్.

ఆశంసిత. (ఆఙ్. శసి. క్త) త్రి. ఇష్టమ్. న. మనోరథః.—(ఆఙ్. శంసు. క్త) త్రి. ఉక్తమ్.

ఆశంసితృ. (ఆఙ్. శసి. తృచ్) త్రి. ఆశంసుః—(ఆఙ్. శంసు. తృచ్). త్రి. వక్తా.

ఆశంసు. (ఆఙ్. శసి. ఉ.) త్రి. ఆశంసితా.

ఆశా. (ఆఙ్. అశూ. అచ్. టాప్) స్త్రీ. దిక్. తృష్ణా. ఉత్కటేచ్ఛా... ఆశాశబ్దో దిక్పర్యాయ ఆద్యుదాత్తః. అదిక్పర్యాయేఽన్తోదాత్తః. ఉ. ఇన్ద్రో ఆశాభ్య స్పరి. ౧॥౧౫ఫిట్సూ. ఆశాయా అదిగాఖ్యాచేత్... ఆశాశబ్దే ఉత్తరపదే ఆషష్ఠీస్థస్య తృతీయాస్థస్య అన్యశబ్దస్య దుగాగమో భవతి. ఉ. అన్యదాశీః. ౬॥౩॥౯౯సూ. అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్యాన్యస్యదు గాశీ రాశాఽఽస్థాఽఽస్థి తోత్సుకోతికారక రాగచ్ఛేషు.

ఆశ్రా. ధా. ఆఙ్. శ్రా. ఉ. ఆశ్రాస్వ.

ఆశాల్. ధా. ఆఙ్. శాల్. ఉ. ఆశాల్యతే.

ఆశాతన్. ధా. ఆఙ్. శాతన్. ఉ. ఆశాతయతి.

ఆశాతిక. (వేద) క్రిమివిశేషః. శచయూకామత్కుణాదయః.

ఆశాబన్ధ. పు. ఆశ్వాసః. ఊర్ణనాభస్యతన్తుజాలమ్.

ఆశావహ. పు. సూర్యపుత్రవిశేషః.

ఆశాస్. ధా. ఆట్. అశాస్. ఉ. ఆశాశిత్.

ఆశాశక్ల్. ధా. ఆఙ్. శాశక్ల్. ఉ. ఆశాశజ్క్లతి.

ఆశాశక్ల్య. ధా. ఆఙ్. శాశక్ల్య. ఉ. ఆశాశజ్క్ల్యతే.

ఆశాశయ్య. ధా. ఆఙ్. శాశయ్య. ఉ. ఆశాశయ్యతే.

ఆశాశర్. ధా. ఆఙ్. శాశర్. ఉ. ఆశాశరితి.

ఆశాశస్య. ధా. ఆఙ్. శాశస్య. ఉ. ఆశాశస్యతే.

ఆశాశంస్. ధా. ఆఙ్. శాశంస్. ఉ. ఆశాశంసీతి.

ఆశాశంస్య. ధా. ఆఙ్. శాశంస్య. ఉ. ఆశాశంస్యతే.

ఆశాశాస్. ధా. ఆఙ్. శాశాస్. ఉ. ఆశాశాస్తి.

ఆశాశాస్య. ధా. ఆఙ్. శాశాస్య. ఉ. ఆశాశాస్యతే.

ఆశాశ్య. ధా. ఆట్. అశాశ్య. ఉ. ఆశాశ్యత.

ఆశాశ్యా. ధా. ఆఙ్. శాశ్యా. ఉ. ఆశాశ్యాతి.

ఆశాశ్యాయ్. ధా. ఆఙ్. శాశ్యాయ్. ఉ. ఆశాశ్యాయతే.

ఆశాశ్వస్. ధా. ఆఙ్. శాశ్వస్. ఉ. ఆశాశ్వసీతి.

ఆశాశ్వస్య. ధా. ఆఙ్. శాశ్వస్య. ఉ. ఆశాశ్వస్యతే.

ఆశాస్. ధా. ఆఙ్. శాస్. ఉ. ఆశాస్తే... అస్య క్విప్ప్రత్యయే పరే ఉపధాయా ఇత్వమ్. ఉ. ఆశీః. వా॥ ఆశాసః క్వావుపధాయా ఇత్వం వాచ్యమ్.

ఆశి. ధా. అశ. ణిచ్॥౧॥ అశూ. ణిచ్॥౨॥... అనయోః రూపాణి. ౧ ఆశయ్. గుణహీతా వదాదా. ౨ ఆశ్. అనిదాభధాతుకే నిష్ఠాయాంచ. ౩ అశ్. చది.

ఆశిక్ల్. ధా. ఆఙ్. శిక్ల్. ఉ. ఆశిక్లే.

ఆశిఙ్. ధా. ఆఙ్. శిఙ్. ఉ. ఆశిఙ్క్ష్వ.

ఆశిఞ్జ. ధా. ఆఙ్. శిఞ్జ. ఉ. ఆశిఞ్జ్యతే.

ఆశిఞ్జయ్. ధా. ఆఙ్. శిఞ్జయ్. ఉ. ఆశిఞ్జయతి.

ఆశిత. (అశ. క్త) (ఆఙ్. అశ. క్త). త్రి. భుక్తవాన్ అస్మిన్నర్థే ఆశితశబ్ద ఆద్యుదాత్తో భవతి. ౬॥౧॥౨౦౭సూ. ఆశితః కర్తా.—(అశ. క్త) త్రి. భోజితః. ఏత దర్థే ఆశిత శబ్దే ఉపపదే భూధాతోః కర

తే ధాత్వేచ ఖచ్. ఉ. ఆశితో భవత్యనేన ఆశితం భవః. ఆశితస్య భవన మాశితంభవః- ౩॥౨॥౪౫సూ. ఆశితే భువః కరణభావయోః—ఆశితా గావో స్మిన్నిత్యర్థే కాల్ ఆశితగుశబ్దా త్సప్తర్థే ఖప్రత్యయః ప్రకృతేః ఆశితఙ్గు ఇత్యాదేశశ్చ భవతి- ఉ- ఆశితఙ్గవీన మ రణ్యమ్- ౫॥౨॥౧౩సూ- అషడ క్షాశిత ఙ్గ్వలంక ర్మాలం పురు షాధ్యుత్తరపదా త్ఖః-

ఆశితఙ్గవీన- (ఆశితగు- ఖ) త్రి. ఆశితా గావో య స్మిన్స్తత్-

ఆశితభవన- న- ఆశితంభవః-

ఆశితమ్భవ- (ఆశిత- భూ- ఖచ్) న. యావతా ఓదనే న అతిథ్యాది రాశితో భవతి తత్- పు. తృప్తిః-

ఆశిన్- (అశ- ణిని) త్రి. (కర్మోపపదకః) అశ్నాతి య స్సః- ఉ- ఫలాశీ-

ఆశిన-(వేదే)వృద్ధః ఉ- నమ ఆశినేభ్యః-

ఆశిమన్- (అశ- ఇమనిచ్) పు. శీఘ్రత్వమ్-

ఆశిర్- (ఆఙ్- శ్రీ- క్విప్) వేదే దోహపూతుకమ్-

ఆశిర- (అశ- కిరచ్) పు- రాక్షసః- అగ్నిః- సూర్యః- క్షీరవికారః- ప్రపాకార్థం క్షీరమ్- భోజనమ్-

ఆశిశ్- ధా- ఆట్- అశిశ్- ఉ- ఆశిశత్-

ఆశిశఙ్కయిష- ధా- ఆఙ్- శిశఙ్కయిష- ఉ- ఆశిశ ఙ్కయిషతి.

ఆశిశఙ్క్ష- ధా- ఆఙ్- శిశఙ్క్ష. ఉ- ఆశిశఙ్క్షతే.

ఆశిశనాయయిష- సుబ్ధా- ఆట్- అశిశనాయయిష- ఉ- ఆశిశనాయయిషత్-

ఆశిశనాయిష- సుబ్ధా- ఆట్- అశిశనాయిష- ఉ- ఆశి శనాయిషత్.

ఆశిశయిష- ధా- ఆశిశయిషేత్యస్యరూపమ్- ఉ- ఆశి శయిషతి—ఆఙ్- శిశయిష- ఉ- ఆశిశయిషతే.

ఆశిశయిష- ధా- అశ- సన్- అస్యరూపమ్- ఆశిశయిష.

ఆశిశరిష- ధా- ఆఙ్- శిశరిష- ఉ- ఆశిశరిషతి-

ఆశిశంసయిష- ధా- ఆఙ్- శిశంసయిష- ఉ- ఆశిశం సయిషతి.

ఆశిశంసిష- ధా- ఆఙ్- శిశంసిష- ఉ- ఆశిశంసిషతే.

ఆశిశాయయిష- ధా- ఆఙ్- శిశాయయిష- ఉ- ఆశిశా యయిషతి.

ఆశిశారయిష- ధా- ఆఙ్- శిశారయిష- ఉ- ఆశిశార యిషతి-

ఆశిశాసయిష- ధా- ఆఙ్- శిశాసయిష- ఉ- ఆశిశాస యిషతి-

ఆశిశాసిష- ధా- ఆఙ్- శిశాసిష- ఉ- ఆశిశాసిషతే-

ఆశిశ్వ- ధా- ఆఙ్- శిశ్వ- ఉ- ఆశిశ్వే ఆశిశ్వత్.

ఆశిశ్వయిష- ధా- ఆఙ్- శిశ్వయిష- ఉ- ఆశిశ్వ యిషతి.

ఆశిశ్లిక్ష- ధా- ఆఙ్- శిశ్లిక్ష- ఉ- ఆశిశ్లిక్షతే-

ఆశిశిష- ధా- ఆట్- అశిశిష- ఉ- ఆశిశిషత్-

ఆశిశిష- ధా- ఆఙ్- శిశిష- ఉ- ఆశిశిషతి-

ఆశిశ్యప. ధా. ఆఙ్. శిశ్యప. ఉ. ఆశిశ్యపత్.

ఆశిశ్యావయిష. ధా. ఆఙ్. శిశ్యావయిష- ఉ. ఆశి శ్యావయిషతి.

ఆశిశ్యాస్. ధా. ఆఙ్. శిశ్యాస్. ఉ. ఆశిశ్యాసత్.

ఆశిశ్రియ- ధా. ఆఙ్. శిశ్రియ. ఉ. ఆశిశ్రియత్.

ఆశిశ్రివ- ధా. ఆఙ్. శిశ్రివ. ఉ. ఆశిశ్రివత్.

ఆశిశ్రాయ- ధా- ఆఙ్- శిశ్రాయ- ఉ- ఆశిశ్రాయ-

ఆశిశ్రాయయిష- ధా- ఆఙ్- శిశ్రాయయిష- ఉ- ఆశి శ్రాయయిషతి-

ఆశిశ్రావయిష- ధా- ఆఙ్- శిశ్రావయిష- ఉ- ఆశిశ్రా వయిషతి-

ఆశిశ్రీయ- ధా- ఆఙ్- శిశ్రీయ- ఉ- ఆశిశ్రీయతుః- ఆశి శ్రీయత్-

ఆశిశ్రీష- ధా- ఆఙ్- శిశ్రీష- ఉ- ఆశిశ్రీషతి-

ఆశిశ్లిక్ష- ధా- ఆఙ్- శిశ్లిక్ష- ఉ- ఆశిశ్లిక్షతి-

ఆశిశ్లిష- ధా- ఆఙ్- శిశ్లిష- ఉ- ఆశిశ్లిషతుః-

ఆశిశ్లేష- ధా- ఆఙ్- శిశ్లేష- ఉ- ఆశిశ్లేషత-

ఆశిశ్లేషయిష- ధా- ఆఙ్- శిశ్లేషయిష- ఉ- ఆశిశ్లే షయిషతి-

ఆశిశ్వయిష- సుబ్ధా- ఆట్- అశిశ్వయిష- ఉ- ఆశిశ్వయి షత్-

ఆశిశ్విస- ధా- ఆఙ్- శిశ్విస- ఉ- ఆశిశ్విసతి— సుబ్ధా. ఆట్- అశిశ్విస- ఉ- ఆశిశ్విసత్-

ఆశిశ్వస్యయిష- సుబ్ధా- ఆఙ్- అశిశ్వస్యయిష- ఉ- ఆశిశ్వస్యయిషత్-

ఆశిశ్విస్యష- సుబ్ధా- ఆఙ్- అశిశ్విస్యష- ఉ- ఆశిశ్వి స్యషత్-

ఆశిశ్వాసయిష- ధా- ఆఙ్- శిశ్వాసయిష- ఉ- ఆశిశ్వా సయిషతి-

ఆశిష- (ఆఙ్- శాసు- క్విప్) స్త్రీ- మఙ్గలాశాసనమ్- స ర్పదంష్ట్రా. అభిలాషః- ఉభయత్ర- ఆశీర్వాదః— అ లఙ్కారశాస్త్రే అర్థాలఙ్కారవిశేషః- అభిలషితవస్తు శంసన మాశీరితి తల్లక్షణమ్- ఉ- పాతు వః పరమ జ్యోతి రవాఙ్మనసగోచరమ్— నాట్యశాస్త్రే అలఙ్కా రవిశేషః, త్రయస్త్రింశదన్యతమః- ఇష్టజనస్య ఫల లాభాశంసన మాశీరితి తల్లక్షణమ్- ఉ-(శాకున్తలే)య యాతేరివ శర్మిష్ఠా పత్యు ర్బహుమతా భవ। సుతంత్వ మపి కల్యాణిసేవ పూరు మవాప్నుహి— వ్యాకరణే ఆ శీర్లిఙ్పరే అపత్యన్త స్యతృతీయాన్త స్యాన్యస్యశబ స్యచ గాగమో భవతి- ౬॥౩॥౯౯సూ- అపత్యతృ తీయాన్త స్యాన్యస్య గాశీ రాజాసాధ్వీలోక్తుర్క్షీశా

తత్ రాగ చ్ఛేషు... ధాతోరాశిషి లిఙ్ లోట్చ భవతి. ౩॥౩॥౧౭౩సూ. ఆశిషి లిఙ్లోటౌ... ఆశిషి లోట్పర స్మైపద ప్రథమ మధ్యమైక వచనయో స్థానే తాత ఙాదేశో వా భవతి. ఉ. భవతు, భవతాత్. భవ, భ వతాత్. ౭॥౧॥౩౫సూ. తుహ్యోస్తాతఙాశి ష్యన్య తరస్యామ్... ఆశిషి లిఙస్తిఙార్ధధాతుకసంజ్ఞప క్షే న సార్వధాతుకసంజ్ఞః ఛన్దసితు వా. ౩॥౪॥ ౧౧౬సూ. లిఙాశిషి. ౧౧౭ ఛన్దస్యుభయథా...ఆ శిషి లిఙో యాసుడాగమః కిద్భవతి. ఉ. భూయాత్. ౩॥౪॥౧౦౪సూ. కిదాశిషి...ఆశిషి లిఙః పరస్మైపదా నాం యాసుడాగమవిశిష్టానాం క్రమేణ రూపాణీయ థా. యాత్, యాస్తామ్, యాసుస్. యాస్. యా స్తమ్, యాస్త. యాసమ్. యాస్వ. యాస్మ. తస్యా త్మనే పదానాం సీయుడాగమవిశిష్టానా మనీటాం రూపాణీయథా. సీష్ట, సీయాస్తామ్, సీరన్. సీ ష్ఠాః, సీయాస్థామ్, సీధ్వమ్. సీయ, సీవహి. సీమ హి. తేషామేవ సేటాం రూపాణీయథా. ఇషీష్ట, ఇ షీయాస్తామ్, ఇషీరన్. ఇషీష్ఠాః, ఇషీయాస్థామ్, ఇషీధ్వమ్. ఇషీయ, ఇషీవహి, ఇషీమహి... తవర్గ ద్వితీయాన్తస్య నాథృధాతో రాశీరర్థకాదేవ కర్త ర్యాత్మనేపదంభవతి. యాచ్ఞాద్యర్థకా త్పరస్మైప దమేవ. ఉ. నాథతే. ప్రత్యు. నాథతి. ౧॥౩॥౨౧సూ. క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర వా॥ ఆశిషి నాథ ఇతి వాచ్య మ్. ఆశీరర్థస్య తస్య కర్మణి శేషత్వేన వివక్షితే ప్రాతిపదికాత్ షష్ఠీ భవతి. ఉ. సర్పిషో నాథనమ్. ౨॥౩॥౫౫ఆశిషినాథః. అతో సహాసాధావః ఫలమ్. ప్రత్యు. మాణవకనాథనమ్. తత్సంబన్ధినీ యాచ్ఞేత్య ర్థః. నాథసే కిము పతిం న భూభృతా మితితు తవ ర్ధచతుర్థ్యన్తం పాఠ్యమ్... ఆశిషి ఆయుష్యా ద్య ర్థకశబ్దయోగే ప్రాతిపదికా చ్చతుర్థీషష్ఠీవా భ వతి. ఉ. ఆయుష్యంచిరంజీవితంవా కృష్ణాయ కృష్ణ స్యవా భూయాత్. ఏవం మద్రం భద్రం కుశలం ని రామయం సుఖం శం అర్థః ప్రయోజనం హితం ప థ్యంవా భూయాత్. అనాశిషితు. దేవదత్త స్యాయు ష్యమస్తి. ౨॥౩॥౭౩సూ. చతుర్థీచాశి ష్యాయుష్య మ ద్ర భద్ర కుశలసుఖార్థహితైః... సహశబ్దస్యోత్త రపదే ఆశిషి సాదేశో నభవతి. గోవత్సహాలశబ్దేషుతు భ వతి. ఉ. స్వస్తి రాజ్ఞే, సహపుత్రాయ, సహామా త్యాయ, సగవే, సవత్సాయ, సహలాయ. ౬॥౩॥౮౧ సూ. ప్రకృత్యాఽశిషి. వా॥అగోవత్స హలేష్వితి వా చ్యమ్... ఆశిర్విషయార్థవృత్తే ర్ధాతోః కర్తరి కృ త్ప్రత్యయో వున్ వాభవతి. ఉ. నన్దతాత్, నన్దకః. జీవతాత్, జీవకః. ఆశీః ప్రయుక్తప్రసర్నః. అశాసి తుః పిత్రాదేరియముక్తిః. ౩॥౧॥౧౫౦సూ. ఆశిషిచ... అస్యాశ్ఛత ఆశిషి అకారస్య ఇత్వం నభవతి. ఉ. శీవశా. భవశా. ౭॥౩॥౪౫ నయాసయోరిత్యత్ర. వా॥ ఆశిష్యనశ్చ... ఆశిర్విషయార్థవృత్తే ర్హనధాతోః కర్మణ్యుపపదే డప్రత్యయో వా భవతి. ఉ. శత్రుం వధ్యాత్. శత్రుహః. అనాశిషితు శత్రుఘాతః. ౩॥ ౨॥౪౯సూ. ఆశిషిహనః.

ఆశిషిక. (ఆశిష్. ఠక్) త్రి. ఆశిషా చరతి యస్సః.

ఆశిష్ఠ. (ఆశు. ఇష్ఠన్—అశ. ఇష్ఠన్—ఆశిష్. స్థ) (వేదే) అశుతమః. అశనక్షమః. ఆశీర్వాదవిషయః.

ఆశీ. స్త్రీ. సర్పదంష్ట్రా.

ఆశీత. (అశీతి. అణ్) త్రి. అశీతిరస్య.

ఆశీర్. ధా. అక్. శీర్. ఉ. ఆశీర్యతే.

ఆశీర్త. (అశ్. శ్రీఞ్. క్త) త్రి. (వేదే) పక్వమ్.

ఆశీర్లిఙ్. పు. వ్యాకరణే ఆశీరర్థే విహితో లిఙ్. త ద్రూపాణి ఆశిష్ శబ్దే ద్రష్టవ్యాని.

ఆశీర్వచన. న. ఆశీర్వాదః.

ఆశీర్వచనాక్షేప. పు. అలఙ్కారశాస్త్రోదణ్డిమతే ఆక్షే పాలఙ్కారవిశేషః. ఆశీర్వాదేన యత్ర కార్యనిషేధ స్సూచ్యతే, తత్రాశీర్వచనాక్షేపఇతి తల్లక్షణమ్. ఉ. గచ్ఛ గచ్ఛసిచే త్కాన్త పన్థానస్సన్తు తే శివాః। మ మాపి జన్మ తత్రైవ భూయా ద్యత్ర గతో భవాన్.

ఆశీర్వాద. పు. ఆశిషో వచనమ్. తత్పర్యా. ఆశీర్వచ నం, తదర్థక శబ్దశ్చ.

ఆశీవిష. పృషోదరాదిః. (ఆశు. విష— ఆశీ. విష) పు. సర్పః. దర్వీకరవిశేషః.

ఆశీశల్. ధా. అక్. శీశల్. ఉ. ఆశీశతల్.

ఆశీశయ్. ధా. అక్. శీశయ్. ఉ. ఆశీశయల్.

ఆశీశర్. ధా. అక్. శీశర్. ఉ. అశీశరన్.

ఆశు. (అశూ. ఉణ్) త్రి. శీఘ్రమ్. న. విలమ్బాభావః. పు. వ్రీహిః. (వేదే) త్రి. వ్యాప్తః.

ఆశుకర్మన్. న. శీఘ్రక్రియా.

ఆశుగ. (ఆశు. గమ్లృ. డ) పు. వాయుః. బాణః.

ఆసుచ్. ధా. అక్. సుచ్. ఉ. ఆసుచ్యతే.

ఆశుయా. (వేదే) శీఘ్రగామినః.

ఆసుసక్ష్. ధా. అక్. సుసక్ష్. ఉ. అసుసక్షతి.

ఆసుసుక్షణి. (అక్. సుసుక్ష. అని— ఆసు. సు. క్షణు. ఇన్) పు. అగ్నిః. సూర్యః.

ఆసుసుచ్. ధా. అక్. సుసుచ్. ఉ. ఆసుసుచతు.

ఆసుసుదిష్. ధా. అక్. సుసుదిష్. ఉ. అసుసుదిషతి.

ఆసుసుష్. ధా. అక్. సుసుష్. ఉ. అసుసుషతుః.

ఆసఙ్కోచ్. ధా. అక్. సఙ్కోచ్. ఉ. ఆసఙ్కోచ.

ఆసఙ్కోచయిష్. ధా. అక్. సఙ్కోచయిష్. ఉ. ఆసఙ్కో చయిషతి.

ఆసఙ్కోచిష్. ధా. అక్. సఙ్కోచిష్. ఉ. ఆసఙ్కోచిషతి.

ఆశుశోష- ధా- ఆఙ్- శుశోష- ఉ- ఆశుశోష-
ఆశుశోషయిష- ధా- ఆఙ్- శుశోషయిష- ఉ- ఆశుశోషయిషతి-
ఆశుశ్రవ్- ధా- ఆఙ్- శుశ్రవ్- ఉ- ఆశుశ్రవత్-
ఆశుశ్రావ- ధా- ఆఙ్- శుశ్రావ- ఉ- ఆశుశ్రావ-
ఆశుశ్రావయిష- ధా- ఆఙ్- శుశ్రావయిష- ఉ- ఆశుశ్రావయిషతి-
ఆశుశ్రు- ధా- ఆఙ్, శుశ్రు- ఉ- ఆశుశ్రువు-
ఆశుశ్రువ్- ధా. ఆఙ్- శుశ్రువ్- ఉ- ఆశుశ్రువతుః ఆశుశ్రువర్-
ఆశుశ్రువస్- (ఆఙ్- శ్రు- క్వసు) త్రి- ఆశ్రుతవాన్-
ఆశుశ్రూష- ధా- ఆఙ్- శుశ్రూష- ఉ- ఆశుశ్రూషతే-
ఆశుష- ధా- ఆఙ్- శుష- ఉ- ఆశుష్యతి-
ఆశుష్క- (ఆఙ్- శుష- క్త) త్రి- ఈషచ్ఛుష్కమ్- సమన్తాచ్ఛుష్కమ్-
ఆశూశుచ్- ధా- ఆఙ్- శూశుచ్- ఉ- ఆశూశుచత్-
ఆశూశుష- ధా- ఆఙ్- శూశుష- ఉ- ఆశూశుషత్-
ఆశృ- ధా- ఆఙ్- శృ- ఉ- ఆశృణాతి-
ఆశే- ధా- ఆఙ్- శే- ఉ- ఆశేతే-
ఆశేకుటిన్- పు- పర్వతవిశేషః-
ఆశేశిఞ్జ్- ధా- ఆఙ్- శేశిఞ్జ్- ఉ- ఆశేశిఞ్జీతి-
ఆశేశిఞ్జ్య ధా- ఆఙ్- శేశిఞ్జ్య- ఉ- ఆశేశిఞ్జ్యతే-
ఆశేశీ- ధా- ఆఙ్- శేశీ- ఉ- ఆశేశేతః-
ఆశేశీర్య- ధా- ఆఙ్. శేశీర్య- ఉ- ఆశేశీర్యతే-
ఆశేశ్వ. ధా- ఆఙ్- శేశ్వ- ఉ- ఆశేశ్వతి-
ఆశేశ్రి- ధా. ఆఙ్- శేశ్రి. ఉ- ఆశేశ్రితః-
ఆశేశ్రియ్- ధా- ఆఙ్- శేశ్రియ్- ఉ- ఆశేశ్రియతి-
ఆశేశ్రీయ- ధా- ఆఙ్- శేశ్రీయ- ఉ- ఆశేశ్రీయతే-
ఆశేశ్లిష- ధా- ఆఙ్- శేశ్లిష- ఉ- ఆశేశ్లిషీతి-
ఆశేశ్లిష్య. ధా- ఆఙ్- శేశ్లిష్య- ఉ- ఆశేశ్లిష్యతే
ఆశోక- (అశోక- అణ్) త్రి- అశోకస్యేదమ్-
ఆశోకి- (అశోక. ఇఞ్) పు. అశోక స్యాపత్యమ్.
ఆశోకేయ. (అశోక. ఢక్) న. దేశవిశేషః.
ఆశోచ్. ధా. ఆఙ్. శోచ్. ఉ. ఆశోచతి.
ఆశోచయ్. ధా. ఆఙ్- శోచయ్- ఉ- ఆశోచయతి-
ఆశోశుష- ధా- ఆఙ్- శోశుష- ఉ- ఆశోశుషీతి-
ఆశోశుష్య. ధా. ఆఙ్. శోశుష్య. ఉ. ఆశోశుష్యతే.
ఆశోశ్రవ్. ధా. ఆఙ్. శోశ్రవ్. ఉ. ఆశోశ్రవీతి.
ఆశోశ్రు. ధా. ఆఙ్. శోశ్రు. ఉ. ఆశోశ్రుతః.
ఆశోశ్రువ్- ధా- ఆఙ్- శోశ్రువ్- ఉ- ఆశోశ్రువీతి
ఆశోశ్రూయ- ధా- ఆఙ్- శోశ్రూయ- ఉ- ఆశోశ్రూయతే-
ఆశోష- ధా- ఆఙ్- శోష- ఉ- ఆశోష్యతే-
ఆశోషణ- న- ఈషచ్ఛోషణమ్- సమన్తాచ్ఛోషణమ్-

ఆశోషయ్- ధా- ఆఙ్- శోషయ్- ఉ- ఆశోషయతి-
ఆశౌచ- (అశుచి- అణ్) న- అశుచిత్వమ్ — ధర్మశాస్త్రే జనన మరణాది నిమిత్తక మశుచిత్వమ్.. ఆశౌచం నామ కాలస్నానాపనోద్యః పిణ్డోదకదానాదివిధేరధ్యయనాదిపర్యుదాసస్య చ నిమిత్తభూతః పురుషగతః కర్మానర్హతాయామితి విజ్ఞానేశ్వరః. విహితకర్మాధికారవిరోధ్యదృష్టవిశేషఇతి వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధకారః.. తత్పర్యాయ- అఘం- అశౌచం- అశుద్ధిః- ఏతదర్థకశబ్దాశ్చ.. ఆశౌచంచ నిమిత్తభేదా ద్బహువిధమ్- నిమిత్తాని, ౧గర్భనాశః, ౨జననమ్, ౩మరణమ్, ౪ఆశౌచినాం సంపర్కః, ౫ఆర్తవమ్, ౬హుతమ్, ఇత్యాదీని. తత్ర జననినిమిత్తక మాశౌచం జాతం జాతకం సూతకం సూతిరితి చోచ్యతే. గర్భనాశనిమిత్తకమపి క్వచి జ్జననాశౌచమధ్యే సంగృహ్యతే. మరణనిమిత్తకంతు మృతకమ్, మృతకం, శావమితి చోచ్యతే. క్వచి దాశౌచసామాన్యం సూతకశబ్దే నోచ్యతే లక్షణయా.. క్వచిద్గర్భనాశో గర్భస్రావశబ్దే నోచ్యతే.. ఆశౌచవిషయే జాతిభేదా ద్దానా రభేదా ద్బహవో విశేషా స్సన్తి. తద్వివేచనాయ త్ర్యమ్బకీయాఘవివేచన వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధగ్రన్థాస్సన్తి. తేష సంగ్రహవాక్యాని లిఖ్యన్తే. తత్రాఘవివేచనం ద్రావిడానాం, వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధో గౌడానాం, త్ర్యమ్బకీయం మహారాష్ట్రాదీనాం చాచారప్రదర్శకమ్.. తత్ర ప్రాగుపనయనాత్కామచార కామవాద కామభక్షా ఇతి గౌతమోక్తే రనుపనీతస్య పిత్రాదిసంస్కారం వినాఽశౌచే నాధికారః- ఉపనయనోత్తరమపి బ్రహ్మచారిణః పిత్రాద్యన్త్యకర్మకరణ ఏవాశౌచాధికారః- నాన్యత్ర- తస్మాద్ద్విజానాం సమావర్తనోత్తరం నిరఙ్కుశ ఆశౌచాధికారః- స్త్రీశూద్రయోస్తు వివాహ స్యోపనయనస్థానాపన్నత్వేన వివాహోత్తరమేవాశౌచాధికారః- ఇతి త్ర్యమ్బకీయే... ~~అశౌచసాశౌ~~చమ్. గర్భిణ్యా మాసచతుష్టయపర్యన్తం గర్భనాశః, స్రావ ఇత్యుచ్యతే- తదా గర్భిణ్యా మాసత్రయపర్యన్తం త్రిరాత్రమ్, చతుర్థమాసే చతూరాత్ర మాశౌచ మస్పృశ్యత్వమ్. పిత్రాదిసపిణ్డానాం స్రావమాత్రే స్నానా చ్ఛుద్ధిః. గర్భిణ్యాః పఞ్చమషష్ఠమాసయో ర్గర్భనాశః పాత ఇత్యుచ్యతే. తత్ర గర్భిణ్యా మాససంఖ్యయా పఞ్చ షడ్దినాని క్రమే ణాస్పృశ్యత్వాపాదక మాశౌచమ్. పిత్రాదిసపిణ్డానాం తు త్రిరాత్రం జననాశౌచమ్. పిత్రాశౌచంతు నాస్తి. ఇద మాశౌచవర్ణపర్యన్తం సర్వవర్ణసాధారణమ్. వచోనస్థ నిమిత్తభ్యాత్. గర్భిణ్యా స్సప్తమమాసప్రభృతి ప్రసవే సద్యస్సా మాతృపిత్రాదీనాం సపిణ్డానాం విప్రాణాం దశాహమ్. క్షత్రియా

ణాం ద్వాదశాహమ్. వైశ్యానాం పఞ్చదశాహమ్. శూద్రాణాం మాసమ్. సముద్రస్య మాసార్ధం జనన శౌచమ్. మృతాశౌచంతు నాస్తి. సాపత్న మాతుస్సర్వత్ర త్రిస్పృ వత్. ఇతిచ తత్రైవ.. చతుర్థమాసేషు గర్భస్రావే పితుస్స్నానమాత్రమ్. జ్ఞాతీనాం తదపి న. పఞ్చమషష్ఠయోః స్రావే పితుర్జ్ఞాతీనాంచ స్నానమాత్రమ్- అత్రైవ కఠినపాతే పితుర్జ్ఞాతీనాంచ త్ర్యహ మాశౌచమ్- సప్తమాదిషుచే త్తస్యతేషాంచ దశాహమ్- మాతుస్తు మాసత్రయే త్రిరాత్రమ్- చతుర్థే చతూరాత్రమ్- పఞ్చమే పఞ్చరాత్రమ్- షష్ఠే షడ్రాత్రమ్- సప్తమాదిషు సూతికావత్-ఇత్యఘవివేచనే...

అథ గర్భస్రావాశౌచమ్- షణ్మాసాభ్యన్తరే స్త్రీణామేవ తదాశౌచమ్- ప్రథమద్వితీయమాసీయ గర్భస్రావే రజస్వలాశౌచతుల్యమ్- సర్వాసాం తృతీయమాసాది షణ్మాసపర్యన్తం మాససఙ్ఖ్యాదిన మద్గాస౨ శ్యత్వేయుక్త మాశౌచమ్- తదనన్తరం బ్రాహ్మణీక్షత్రియయోరేకరాత్రమ్, వైశ్యాయా ద్విరాత్రమ్, శూద్రాయాః పఞ్చరాత్రమ్, దైవపితృకర్మానధికారః. పిత్రాదీనాం స్నానమాత్రమ్- సప్తమాష్టమమాసీయగర్భస్రావే మృతజననే జాతస్య తద్దినే మరణే మాతుస్సమ్పూర్ణాశౌచమ్- పిత్రాదిసనిర్గుణసపిణ్డానామేకరాత్రమ్- అత్యన్తనిర్గుణానాం త్రిరాత్రమ్- ద్వితీయదినాదౌ మరణేతు నవమాదిమాసవద్వ్యవస్థా- ఇతివ్యవహార్ణవ సేతుబన్ధే... ...జననాశౌచే గర్భిణ్యా దశాహ మస్పృశ్యత్వమ్- పితు స్స్నానపత్నీ మాతుశ్చ స్నానాత్ప్రాగస్పృశ్యత్వమ్- స్నానోత్తరం స్పృశ్యత్వమేవ- కింతు సర్వత్ర సపిణ్డానాం కర్మానధికారమాత్రమ్- తత్రాపి నాడీచ్ఛేదనా త్పూర్వం జాతకర్మదానాదౌ పితురధికారః- ఏవం ప్రథమషష్ఠ దశమదివసేషు జన్మదాఖ్యదేవత పూజాయాంచ పితుర్వచనా దధికారః- కూటస్థ మారభ్య సప్తపురుషపర్యన్తం సపిణ్డాః- తత స్సప్త సోదకాః- తత స్సప్త సగోత్రాః- సోదకానాంతు త్రిరాత్ర మాశౌచమ్- సగోత్రాణాం తుస్నానమాత్రమ్- గర్భిణ్యా దశాహోత్తరం పుత్రోత్పత్తౌ వింశతిదినాని, కన్యోత్పత్తౌ మాసపర్యన్తం కర్మానధికారః- ఇతి క్రియామ్బుధౌ... సూతికాచ పుంప్రసవే త్రింశతాదినైః స్త్రీప్రసవే చత్వారింశతాదినైః శుధ్యతి- తత్ర ఆదశాహ మనిరీక్ష్యత్వ శ్రావ్యవచనత్వాదిలక్షణ మఘం తస్యాః తదూర్ధ్వం మస్పృశ్యత్వ స్వకర్మ నర్హత్వలక్షణమ్- పితుశ్చ సూతికాగ్రహావాసాదిలక్షణ సంసర్గవతో దశాహమస్పృశ్యత్వదిరూప మఘమ్- సూతికానాంచ సర్వేషాం చతుర్థాన మద్గస్పర్శే వ్యైనవర్జ్యః- యమలోద్భవే కరాష్ట్య దశాహమస్పృశ్యః భర్తుః ప్రాప్తే మఘం సత్యస్త్రీ

త్సత్యపి భవేత్- సంపర్కాశౌచంతు నభవేత్- ఆమిసంసర్గవత స్తద్దినసంఖ్య మఘంభవేత్- కన్యాజననె కన్యాయా సోదర భిన్నోదర భ్రాతృణాం పితృవ్య తత్పుత్ర పితామహ తద్భ్రాతృణాం దశాహ మఘం భవతి. పుత్రజననేతు పితు స్సర్వేషాంచ జ్ఞాతీనాం దశరాత్ర మాశౌచమ్. ఇ త్యఘవివేచనే... స్వగృహే పుత్రీప్రసవే పిత్రో స్త్ర్యహమ్- అన్యత్రచే న్నాస్తి- మాతులాదిబన్ధూనాం గృహేచే త్తషం దినమ్- బన్ధువ్యతిరిక్తస్య కస్యచి ద్గృహేచే త్తస్య తద్గృహస్యవా నాస్త్యఘమ్- ఇతిచ, సమానోదకజననె త్ర్యహమ్ ఇతిచ తత్రైవ... సపిణ్డాశౌచంతు విశేషవచనాభావే బ్రాహ్మణానాం దశాహమ్- క్షత్రియాణాం పఞ్చదశాహమ్- వైశ్యానాం వింశత్యహమ్- శూద్రాణాం త్రింశదహమ్- సపిణ్డతా తూభయత స్సప్తావధిసప్తపురుషాణామ్- గోత్రైక్య సంతతి సప్తకావధి- అదత్తకన్యానాంతు ఆశౌచగ్రహణార్థం పిత్రాదిపురుషత్రయావధి- సంబన్ధవిచారార్థం పిత్రాదిపురుషషట్కావధి- దత్తకన్యానాం భర్తృకులే సప్తమపురుషపర్యన్తమ్- పితృకులే నాస్తి- సమానోదకాశౌచంతు సర్వవర్ణానాం సమానమ్- సమానోదకత్వం త్రివిధమ్- అష్టమనవమదశమానాం సన్తతినహితానాం జననమరణే త్ర్యహమ్- ఏకాదశ ద్వాదశ త్రయోదశ చతుర్దశానాం తథాత్వే పక్షిణీ- తదూర్ధ్వం జన్మనామస్మృతిపర్యన్త మేకాహమ్- కేవలగోత్రజాశౌచంతు స్నానాపనేయమ్- దాస శిష్య భృతకానాంతు సహవాసే అసపిణ్డానాంచ స్వామితుల్య మాశౌచమ్- యత్ర పిత్రాదిమరణం శ్రుతం మరణదినావధారణం కేనాపి నజ్ఞాతం తత్ర శ్రవణదినావధి స్వజాత్యుక్త మాశౌచమ్- అకృతప్రస్త్రీషూత్తమ వర్ణజాతానాం పిత్రాన్నైకవాసే పితృజాత్యుక్త మాశౌచమ్- విభాగేతు స్వగణే మాతృజాత్యుక్త మాశౌచమ్ ఇతి... అథాదౌ నస్పృశ్యత్వమ్- తత్ర జననాశౌచే అదౌ నస్పృశ్యత్వం పితు ర్నాస్తి స్త్రీమాతుశ్చ- తత్ర పుత్రస్య కన్యాయావా జననె స్త్రీజాతిమాత్రాణాం దశాహమ్- శూద్రాయా స్త్రయోదశాహమ్- పితు స్త్రీమాతుశ్చ సూతికాస్పర్శే తత్తుల్య మదౌ నస్పృశ్యత్వమ్- అస్పర్శేతు స్నానాత్పూర్వ మస్పృశ్యత్వమ్- నాడీచ్ఛేదాత్పరం సూతికాశూద్రాస్పర్శే తత్స్పర్శే తత్తుల్య మస్పృశ్యత్వమ్- కింతు స్నానాత్పూర్వమ్- జననాశౌచమధ్యే పుత్రముఖదర్శనే పితు స్త్రీమాతృణాంచ సచేలస్నానమ్- సపిణ్డానాం జననాశౌచే అదౌ నస్పృశ్యత్వం నాస్తి- సూతికాస్పర్శేతు స్నానమాత్రమ్- కన్యోత్పత్తౌ పితు స్స్నానమపి నాస్తి- సపిణ్డోత్పత్తౌ కన్యోత్పత్తావ ద్వ్యవస్థా- ముఖద

త్వన విశాఖేఽపి అశౌచాన్తరేఽపి పుత్రీగృహే ప్రవ శే పితు స్సపిణ్డస్య స్నానమ్ । ఇతి స్మృత్యర్థసారే సేతుబన్ధే ...ప్యస్య పూర్వేషాం పూర్వేషామ్ ... చ పరేషాం పరతమానాం చ సప్తపురుషాణాం తత్పుత్రాదీనాం చ సప్తపర్యన్తానాం పురుషాణాం పుత్రోత్పత్తౌ స్నానత్యాశౌచమ్ । ఉభయతస్సాపిణ్డ్యవతః పురుషత్రయాణాం తనుత్పత్తౌ స్వజాత్యుక్తమాశౌచమ్ । ఉభయత స్త్రుట్యద్భూమానాం తనుత్పత్తౌ త్రిరాత్రమితి । అథ మృతౌ పుత్రకన్యాజననప్రయుక్తాశౌచవ్యవస్థా । తత్ర ద్విజాతీనాం మాతృణాం పుత్రజననే వింశతిరాత్రమాశౌచమ్ । కన్యాజననే తు మాస మాశౌచమ్ । శూద్రాణాం తు ఉభయత్ర మాస మాశౌచమ్ । పుత్రకన్యాజననే [illegible] ఇతి [illegible] తత్రైవ... అథ మృతాశౌచమ్ । తత్ర తద్వ్యతాఽస్పృశ్యత్వం కర్మానధికారత్వం చేత్యుభయమపి భవతి । మృతజాతే సర్వేషాం సపిణ్డానాం దశాహం జననాశౌచమ్ వ్యతాశౌచం తు నాస్తి । గర్భస్థదా మృత్యౌ [illegible] మరణే దశాహం జననాశౌచం సర్వేషాం సపిణ్డానా మాస్త్రీ మృతాశౌచం తు నాస్తి । ఇతి త్ర్యమ్బకీయమ్ । నవమాదిమాసజాతస్య దశాహాన్తర మరణే సర్వస్థానాం మాతాపిత్రో ర్యావదాశౌచ మస్పృశ్యత్వమ్ । సపిణ్డానాం జననాశౌచమేవ న తు శావాశౌచమ్ । సపిణ్డానాం తు సద్యశ్శౌచమ్ । స్నానాచ్ఛుద్ధిః । నవమాదిమాస మృతజాతయోః పుత్రకన్యయోః పిత్రాది సపిణ్డానాం మాతుశ్చ సంపూర్ణం జననాశౌచమ్ । ఇతి వ్యవస్థార్ణవ సేతుబన్ధే । దశాహానన్తరం నామకరణాత్ప్రాక్ శిశుమరణే స్నానమాత్రేణ సపిణ్డానాం శుద్ధిః । మాతాపిత్రో స్త్రిరాత్రం పుత్రమృతౌ । కన్యామృతౌ త్వేకాహః । నామ్నః పూర్వం ఖననమేవ నిత్యం ఉదకదానాది [illegible] అలంకరణం తు సర్వత్ర భవతి । నామకరణోత్తరం వర్షపర్యన్తం దాహఖననయో ర్వికల్పః । నామోత్తరం దన్తోత్పత్తేః ప్రాక్ పుత్రమరణే దాహే సపిణ్డానా మేకాహః । ఖననే తు స్నానాచ్ఛుద్ధిః । మాతాపిత్రో రుభయత్రాపి త్రిరాత్రమ్ । కన్యామృతౌ తు త్రిపురుష సపిణ్డానాముభయత్రాపి స్నానాచ్ఛుద్ధిః । మాతాపిత్రో రుభయత్రాప్యేకాహః । దన్తోత్పత్త్యూర్ధ్వం వర్షత్రయపర్యన్తం పుత్రమరణే దాహే ఖననే వా సపిణ్డానా మేకాహః । మాతాపిత్రో స్త్రిరాత్రం కన్యామృతౌ తు త్రిపురుష సపిణ్డానా ముభయత్రాపి స్నానాచ్ఛుద్ధిః । మాతాపిత్రో స్త్రిదినమాశౌచమ్ । ప్రథమ వర్షాదా కృత చూడస్య పుత్రస్య మరణే పిత్రాది సపిణ్డానాం త్రిదిన మాశౌచం నియతమ్ । దాహశ్చ నియతః । త్రివర్షోర్ధ్వం కృత చూడస్యాకృతచూడస్యాపి పుత్రస్య మరణే ప్రాగుపనయనాత్ పిత్రాదిసపిణ్డానాం త్రిదిన మాశౌచమ్ । దాహశ్చ నియతః । ఉదకదానాది తూష్ణీమ్ । కృతచూడస్య భూమౌ పిణ్డదానం తూష్ణీమ్ । కన్యాయా వర్షత్రయానన్తరం వాగ్దానాత్ప్రాఙ్మరణే త్రిపురుష సపిణ్డానామేకాహః । మాతాపిత్రో స్త్రిదినమ్ । దాహోదకదానాది తూష్ణీమేవ । వాగ్దానోత్తరం వివాహాత్ప్రాగ్మృతాసు కన్యాసు భర్తృపక్షే పితృపక్షే చ సప్తపురుష సపిణ్డానాం పిత్రాదీనాం సర్వేషాం త్రిదినమాశౌచమ్ । దాహోదకదానాది తూష్ణీమ్ । ఇతి త్ర్యమ్బకీయమ్ । జన్మనమారభ్య సతీర్థదశాహం శిశుమరణే ఖననమేవ సంస్కారః । తత్ర పిత్రోస్సపిణ్డానాం చ జనననిమిత్తాశౌచ శేషేణైవ శుద్ధిః । సూతకాన్తదినే చేత్పిత్రో స్తు పునరపి త్ర్యహమ్ । అన్తిమదినస్య రాత్రౌ తన్మృత్యా [illegible] అరుణోదయ వేలాయాం చ త్ర్యహమ్ । దశాహాదూర్ధ్వం దన్తోత్పత్తేః షణ్మాసాద్వా ప్రాక్ పూర్వం కన్యాబాలయో ర్మృతౌ ఖననం దాహో వా సంస్కారః । తత్ర పిత్రో స్సోదర భిన్నోదరభ్రాతౄణాం చ త్రిరాత్రమ్ । జ్ఞాతీనాం ఖననపక్షే సద్యశ్శౌచమ్ । దాహపక్షే త్వేకాహః । దన్తోత్పత్తేష్షణ్మాసాద్వా పరం చౌలా త్త్రివర్షాద్వా పూర్వం తయోః ఖననం దాహో వా సంస్కారః । తత్ర పిత్రో ర్భ్రాతౄణాం చ పూర్ణమ్ । సపిణ్డానాం తు బాలస్య మృతౌ ఖననపక్షే దినమ్ । దాహపక్షే తు త్రిరాత్రమ్ । కన్యాయాస్తు ఖననపక్షే సద్యశ్శౌచమ్ । దాహపక్షే త్వేకాహః । చౌలాత్త్రివర్షాద్వా పరం తయో ర్మృతౌ దాహ ఏవ సంస్కారః । తత ఉపనయనాత్ షడ్వర్షాద్వా ప్రాగ్బాలస్య మృతౌ పిత్రో ర్భ్రాతౄణాం చ పూర్ణమ్ । జ్ఞాతీనాం తు త్రిరాత్రమ్ । ఉపనీతస్యానుపనీతస్య వా ప్రాప్తషడ్వర్షస్య పిత్రో ర్భ్రాత్రాదీనామపి సర్వేషాం పూర్ణమ్ । కన్యాయాస్తు చౌలాత్త్రివర్షాద్వా పరం వాగ్దానాత్పూర్వం మృతౌ పిత్రో ర్భ్రాతౄణాం చ దశాహమ్ । జ్ఞాతీనాం తు ఏకాహమ్ । వాగ్దానాత్పరం వివాహాత్ప్రాఙ్మరణే పిత్రో ర్భ్రాతౄణాం చ పూర్ణమ్ । జ్ఞాతీనాం త్రిరాత్రమ్ । అత్రైవ రజః ప్రాదుర్భావే తేషామపి పూర్ణమ్ । దత్తానూఢాయాస్తు వరస్య జ్ఞాతీనాం త్రిరాత్రమ్ । [illegible] ఏకోత్రేణ [illegible] అవాగ్దత్తాసు [illegible] వర్షాణాం మృతౌ పితుర్భ్రాతౄణాం చ పూర్ణమ్ । జ్ఞాతీనాం ఏకరాత్రమ్ । అయం చ ఖననదాహాది సంస్కారవికల్పః కన్యాసు అనూఢాస్వవయోవా । ఊఢాయాస్తు బాల్యేఽపి దాహ ఏవ సంస్కారః । ఇత్యనువిచేచనే ...

అథ — కాలాద్యాశౌచమ్. తత్ర నవమాదిమాస మృతౌ జాతయోః పుత్త్రకన్యయోః పిత్రాదిసపిణ్డానాం మాతుశ్చ సంపూర్ణాశౌచం జననాశౌచమ్. ఆశౌచాత్పరం షణ్మాసాభ్యన్తరే అజాతదన్తాకృతచూడ మరణే సపిణ్డానాం సద్యశ్శౌచమ్. మాతాపిత్రోః సోదరభ్రాతౄణాంచ ఏకాహః. అత్ర జాతదన్తస్య మృతే ఏకాహం సపిణ్డానామ్. మాతృపితృసోదరభ్రాతౄణాం త్రిరాత్రమ్. కృతచూడమరణేతు త్రిరాత్రం సర్వేషామ్. తదూర్ధ్వం ద్వితీయవర్షసమాప్తిపర్యన్తమకృతచూడమరణే సపిణ్డానామేకాహమ్. మాతాపితృసోదరభ్రాతౄణాం త్రిరాత్రమ్. వర్షద్వయాదూర్ధ్వం మాసత్రయాధికవర్షద్వయపర్యన్తమకృతోపనయనమరణే త్రిరాత్రమ్. తత్ర కృతోపనయనమరణేతు దశాహమ్. తదనన్తరం కృతాకృతోపనయనమరణేఽపి దశాహమ్. ఏతత్సర్వం బ్రాహ్మణానామ్. క్షత్త్రియవైశ్యయోస్తు విశేషః. యత్ర బ్రాహ్మణస్య బాలకమరణే ఏకరాత్రమ్, తత్ర క్షత్త్రియస్య ద్విరాత్రమ్, వైశ్యస్య త్రిరాత్రమ్, యత్ర బ్రాహ్మణస్య త్రిరాత్రం, తత్ర క్షత్త్రియస్య షడ్రాత్రమ్. వైశ్యస్య నవరాత్రమ్. శూద్రస్యతు షణ్మాసపర్యన్తమజాతదన్తాకృతచూడమరణే త్ర్యహాశౌచమ్. తత్ర జాతదన్తే మృతే పఞ్చాహమ్. కృతచూడేతు ద్వాదశాహమ్. షణ్మాసాదూర్ధ్వం ద్వితీయవర్షసమాప్తిపర్యన్తమకృతచూడబాలమరణే పఞ్చాహమ్. కృతచూడేతు ద్వాదశాహమ్. వర్షషట్కం యావదకృతవివాహమరణే ద్వాదశాహమ్. కృతవివాహమరణేతు మాసాశౌచమ్. ఏతదనన్తరం కృతాకృతవివాహే మాసాశౌచం భవతి ... అష్టవర్షమరణే దాహో న కార్యః. కింతు భూమౌ ప్రోక్షణమ్. ప్రేతక్రియాచ న కార్యా. స్త్రీణాం తద్వర్షదానాద్వాహే బాల్యాన్నదస్య పిత్రాదిసపిణ్డానాం త్రిరాత్రమ్. శూద్రాణాంతు వింశతిరాత్రమ్. అథ స్త్ర్యాశౌచమ్. జన్మప్రభృతి ద్వివర్షాభ్యన్తరే అకృతచూడకన్యామరణే సర్వవర్ణానాం సద్యశ్శౌచమ్. కృతచూడామరణే ఏకాహమ్. అత ఊర్ధ్వం వాగ్దాన పర్యన్తమేకాహమ్. వాగ్దానానన్తరం భర్తృకులే పితృకులేచ త్రిరాత్రమ్. వివాహానన్తరం భర్తృకుల ఏవ సంపూర్ణాశౌచమ్. సోదరభ్రాతౄణాంతు షణ్మాసాభ్యన్తరే అజాతదన్తామరణే సద్యశ్శౌచమ్. జాతదన్తాయా ఏకరాత్రమ్. కృతచూడాయాస్త్రిరాత్రమ్. షణ్మాసాదూర్ధ్వం ద్వివర్షాభ్యన్తరేఽకృతచూడాయామరణే ఏకరాత్రమ్. కృతచూడాయాస్త్రిరాత్రమ్. తదుపరివివాహపర్యన్తం త్రిరాత్రమితి విశేషః. తత్ర కన్యాయాః పిత్రోః స్వత్వాస్పదీభూత గృహే ప్రసవ మరణయోస్త్రిరాత్రమ్. సంసర్గస్త్రీకే తదా సంపూర్ణాశౌచమితి ఇతి వ్యవస్థార్ణవ సేతుబన్ధే... ఉపనయనోత్తరం మృతస్య పురుషస్య సర్వేషాం పిత్రాదీనాం సపిణ్డానాం విప్రాణాం దశాహమ్. క్షత్త్రియాణాం ద్వాదశాహమ్. వైశ్యానాం పఞ్చదశాహమ్. శూద్రాణాం మాసమ్. సచ్ఛూద్రాణాం మాసార్ధమ్. సోదకానాం త్రిరాత్రమ్. గోత్రజానాం స్నానాచ్ఛుద్ధిః. వివాహాదూర్ధ్వం కన్యాయాః పితృగృహే మరణే మాతాపిత్రోః సోదరభ్రాతుశ్చ త్రిరాత్రమ్. పితృవ్యాదీనామేకాహః. ఊఢాయాః కన్యాయాః పితృగృహే ప్రసవే మాతాపిత్రోస్త్రిరాత్రమ్. సోదరస్యైకరాత్రమ్. పితృవ్యాదీనామేకాహ ఇతి కేచిత్. పతిగృహే ప్రసవే పిత్రాదీనామాశౌచం నాస్తి. ఊఢాయాః కన్యాయాః పతిగృహే మరణే మాతాపిత్రోస్త్రిరాత్రమ్. సోదరస్యైకరాత్రమ్. మాతాపిత్రోర్మరణే ఊఢపుత్త్ర్యాస్త్రిరాత్రం దశాహాన్తః. దశాహాదూర్ధ్వం కాలాన్తరే వత్సరాన్తేఽపి పక్షిణీ. తత్రైవ జాత్రాన్తాశౌచం బ్రాహ్మణవచనాద్భవతి నాన్యత్ర. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే.. జననమరణయోః పూర్ణాశౌచం బ్రాహ్మణానాం దశాహమ్. క్షత్త్రియాణాం షోడశాహమ్. వైశ్యానాం వింశత్యహమ్. శూద్రాణాం మాసమ్. వైష్ణవశూద్రస్య మాసార్ధమితి వైష్ణవద్రావిడనిబన్ధేషు.. స్వగృహే పుత్త్రీప్రసవే పిత్రోస్త్ర్యహమ్. అన్యత్ర చేన్నాస్తి. మాతులాదిబన్ధూనాం గృహేచేత్తేషాం దినమ్. చతుర్వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిద్గృహేచేత్తస్య తద్గృహస్యాప్యాశౌచమ్. పుత్త్రీమరణే పిత్రోస్త్ర్యహమ్. పరోక్షే పక్షిణీ. పిత్రోర్మరణే పుత్త్ర్యాస్త్ర్యహమ్. పరోక్షే పక్షిణీ. ఇత్యప విసేదనే... మరణాశౌచేతు యావతామాశౌచధారా మస్పృశ్యత్వమ్. తచ్చ స్వజాత్యుక్తాశౌచే బ్రాహ్మణానాం త్ర్యహమ్. క్షత్త్రియాణాం చతురహమ్. వైశ్యానామష్టాహమ్. శూద్రాణాం దశాహమ్. ఖణ్డాశౌచేతు సర్వేషామాశౌచకాలాత్ త్రిభాగానన్తరం స్పృశ్యత్వమ్. అతిక్రాన్తస్వజాత్యుక్తమరణాశౌచశ్రవణే స్నానాత్పూర్వమస్పృశ్యత్వమ్. ఏకాహే స్వజాత్యుక్తాశౌచసంపాదక మరణద్వయసంనిపాతే యావదాశౌచమస్పృశ్యత్వమ్. జననాశౌచమధ్యే తద్బాలకమరణే మాతాపిత్రోర్యావదాశౌచమస్పృశ్యత్వమ్. ఇతి వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధే.. మరణానన్తరం యదా దినాన్తరే ఖననాదికం క్రియతే తదా ఖననాద్యుక్తకాల మారభ్యైవ సద్యస్త్ర్యహాది కల్పనమ్. అనాహితాగ్నిర్మరణదిన మారభ్యైవ దశాహమాచరేత్. ఆహితాగ్నిస్తు దహనదిన మారభ్యైవ. ఉభయోరపి దహనదిన

మాతృశ్చైవ సంచయనాత్ చతుర్థాదిదినగణనా। యత్తు మధ్యే మాతృనిర్వృతి పూర్వశేషాహాభావాదినా దశాహమధ్యే పునశ్శావా కృతే కిమ్పునస్తేన పాశౌచమ్. నతు పునర్నావాది దశాహమ్. యది దశాహోత్తరం యాజ్యనః పునర్దాహః స్యాత్తదా పునర్దాహానమారభ్య దశాహమ్. అయజ్ఞనస్తు దశాహమధ్యే మస్థిదాహే పూర్వ మాశౌచగ్రహణాభావే ఽగ్నిరహితానాం దశరాత్రమ్. పూర్వ మాశౌచగ్రహణే ఉదకదానాభావే త్ర్యహమ్. ప్రాగాశౌచగ్రహణే ఉదకదానే చ కృతే ఆశౌచం నాస్తి. ప్రతికృతిదాహే ప్రాగాశౌచగ్రహణాభావే త్ర్యహమ్. ఆశౌచగ్రహణే ఉదకదానాభావే ఉదకదాననిబన్ధన మాశౌచమ్. ఉభయసద్భావే తు పూర్వవత్స్నానమ్. పుత్రాణాంతు అస్థిదాహే ప్రతికృతిదాహే చ పూర్వమాశౌచగ్రహణేఽపి పూర్ణమ్. ఇత్యనువేదనే... అహితాగ్నేరస్థిదాహే ప్రతికృతిదాహే వా సర్వసపిణ్డానాం దశాహమాశౌచమ్. అనాహితాగ్నేస్తు అస్థిదాహే పర్ణశరదాహే వా పత్నీపుత్రయోః పూర్వ మగృహీతాశౌచయో ర్దశాహికం పూర్ణమేవ. గృహీతాశౌచయోస్తు తయోరపి సంస్కారకాలే త్రిరాత్రమ్. పత్నీసంస్కారే పత్యుస్త్ర్యహమ్. సపత్న్యాస్త్రిత త్ర్యహమ్. అన్యసపిణ్డానాం పూర్వ మగృహీతాశౌచానాం అనాహితాగ్నిసంస్కారకాలే త్రిరాత్రమ్. పూర్వగృహీతాశౌచానాంతు సపిణ్డానాం సంస్కారకాలే స్నానమాత్రమ్. ఇదం త్రిరాత్రాదికం దశాహోత్తరం సంస్కారకరణే జ్ఞేయమ్. దశాహమధ్యే తు శేషదివసైరేవ శౌచమితి యుక్తత్వాత్. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే... అథ రాత్రౌ జననే మరణే వా రాత్రిం త్రిభాగాం కృత్వా ఆద్యభాగద్వయే తూర్వదినమ్, తృతీయభాగే చే దుత్తరదిన మాశౌచం కార్యమ్, అర్ధరాత్రాత్ ప్రాక్ పూర్వదినమ్, తత ఉత్తరదినమ్, ప్రాతస్సూర్యోదయాత్ పూర్వదినమ్, ఊర్ధ్వముత్తరదినమితి, పక్షత్రయం దేశాన్తరతో వ్యవస్థితమ్. మహారాష్ట్రదేశే తు ఆద్యపక్ష ఏవ చరతి. ఇత్యపి తత్రైవ... సన్ధ్యాద్వయవ్యతిరేకేణ త్రిధావిభక్తాయా రాత్రేస్తృతీయాంశే యది జన్మమరణాదికంస్యాత్తదా పరదినా దాశౌచమ్. యది తత్పూర్వం తదా పూర్వదినాది. ఇత్యనువేదనే... రాత్ర్యుత్పన్నాశౌచే పూర్వదినం గ్రాహ్యమ్. సూర్యోదయానన్తరోత్పన్నాశౌచేతు ఆగామ్యహోరాత్రో గ్రాహ్యః. మరణాశౌచంతు నిర్గ్నే ర్మరణావధి. సాగ్నే ర్దాహావధిః. జననమరణాశౌచంతు నిమిత్తోత్పత్తిదినావధి గణనీయమ్. నతు శ్రవణావధి. జననం మరణంచ దశాహాన్యాశౌచం ప్రతి స్వరూప

యోగ్యమ్. భగ్నోపధాయకంతు తదవధారణమ్. ఇతి వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధే... అహితాగ్నే ర్నష్టస్య దాహదిన మారభ్య పుత్రాదిభి రాశౌచం కార్యమ్. అహితాగ్నౌ ప్రోషితే మృతే మన్త్రవద్దాహాత్పూర్వం పుత్రాదీనాం నాశౌచమ్. సన్ధ్యాపి కర్మలోపశ్చ నాస్తి. అనాహితాగ్నేస్తు మరణదిన మారభ్య పుత్రాదిభి రాశౌచం కార్యమ్. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే... సమానోదకజననే త్ర్యహమ్. ప్రాగుపనయనాన్మరణే సద్యశ్శుద్ధిః. అనన్తరమరణేతు త్ర్యహమ్. ఇత్యనువేదనే... భర్తుః ప్రాప్తమాశౌచం పత్న్యా అపి సర్వత్ర భవేత్. సంపర్కాశౌచంతు నభవతి. ఆశౌచిసంపర్కవత స్తద్దినసంఖ్య మాశౌచం భవతి. ఇత్యపి తత్రైవ... అత్రాయం సంగ్రహః. యాన్యేకగోత్రవిషయకా జననమరణాశౌచాని, తాని కన్యాయా వరిష్యమాణే ఉత్పన్నమాయాని. యాని పునః భగినీమాతులాదిభిన్నగోత్రాశౌచాని, తేషు, కన్యావరయోర్మధ్యే యత్సంబద్ధం తయోస్తత్రైవానుష్ఠేయమ్. నాన్యథాత్వమ్. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే... భ్రాతృభగిన్యోః పరస్పరగృహమరణే పరస్పరస్య త్రిరాత్రమ్. గృహాన్తరమరణేతు పరస్పరస్య పక్షిణీ. మాతులమరణే భగిన్యపత్యస్య పక్షిణీ. ఉపకారిమాతులమరణేతు త్రిరాత్రమ్. మాతులాన్యా మరణే భర్తృభగిన్యపత్యస్య పక్షిణీ. ఉపనీతభాగినేయమరణే మాతులస్య మాతులభగిన్యాశ్చ త్రిరాత్రమ్. అనుపనీతే మృతేతు మాతులస్య మాతులభగిన్యాశ్చ పక్షిణీ. మాతామహమరణే దౌహిత్రపత్యస్య త్రిరాత్రమ్. అనుపనీతదౌహిత్రమరణే మాతామహస్య మాతామహ్యాశ్చ పక్షిణీ. ఉపనీతే మృతేతు త్రిరాత్రమ్. ఇతి కేచిత్. మాతామహ్యాం మృతాయాం దౌహిత్రపత్యస్య పక్షిణీ. శ్వశ్రూశ్వశురయో ర్మృతౌ జామాతు స్సన్నిధౌ త్రిరాత్రమ్. అసన్నిధౌ పక్షిణీ. గ్రామాన్తరే త్వేకరాత్రమ్. జామాతృమృతౌ శ్వశ్రూశ్వశురయో స్స్నానాచ్ఛుద్ధిః. ఏకాహమాశౌచమితి కేచిత్. స్యాలకే మృతే భగినీభర్తురేకాహమ్. స్యాలకసుతమరణేతు స్నానమాత్రమ్. పితృష్వసరి మృతాయాం భ్రాతృపత్యస్య పక్షిణీ. మాతృష్వసరి మృతాయాం స్వస్రపత్యస్య పక్షిణీ. ఆత్మనః పితృష్వస్రుః మాతృష్వస్రుః మాతులస్య పుత్రా ఆత్మబాన్ధవాః. పితుః పితృష్వస్రుః మాతృష్వస్రుః మాతులపుత్రాః పితృబాన్ధవాః. మాతుః పితృష్వస్రుః మాతృష్వస్రుః మాతులపుత్రా మాతృబాన్ధవాః. ఏవం త్రివిధా బాన్ధవాః. ఏషు త్రయోదశేషు మృతేషు పక్షిణీ. పితృస్వస్రాదికన్యానామూఢానాం మరణే ఏకాహః. ఇత్యపి తత్రైవ.. పుత్రీమరణే పిత్రోస్త్ర్యహమ్. పరోక్షే పక్షిణీ. పిత్రోర్మరణే

పౌత్ర్యోశ్చ త్ర్యహమ్. పరోక్షే పక్షిణీ. దౌహిత్రమరణే మాతామహమాతామహ్యోశ్చ త్రిదినమ్. అనుపనీతస్య తు పక్షిణీ. అనుపనీతోఽపి ప్రాప్తసప్తమవర్షశ్చేత్ త్రిదినమ్. భాగినేయమృతౌ మాతృష్వసృమాతులయోః స్త్ర్యహమ్. ప్రాగుపనయనాత్ పక్షిణీ. మాతామహమాతామహ్యోర్మృతౌ దౌహిత్రస్య త్రిదినమ్. పరోక్షే పక్షిణీ. మాతృష్వసృమాతులమాతులానీమృతౌ భాగినేయస్య త్ర్యహమ్. పరోక్షే పక్షిణీ. శ్వశ్రూశ్వశురాచార్యతత్పత్నీతత్పుత్రర్త్విగ్యాజ్యశిష్యమృతౌ త్ర్యహమ్. ఉభయోరపి పరోక్షే దినమ్. ప్రతిలోమాశ్రయే బహుపురుషాశ్రయే చ సద్యశ్శుద్ధిః. ఇతి త్రిదినాశౌచప్రకరణమ్. ఊఢాయాః స్త్రియాస్తు మాతామహమాతామహ్యోర్మాతులస్య మాతులపుత్రీపుత్రయోర్మాతృష్వసృపుత్రీపుత్రయోః దౌహిత్ర్యోః స్వసుస్తత్సుతాసుతయోః భ్రాతుస్తత్సుతాసుతయోః పితృష్వసుస్తత్సుతాసుతయోః మాతృష్వసుస్తత్సుతాసుతయోః పౌత్ర్యోః పితామహపితామహ్యోశ్చ మరణే పక్షిణీ. ఏతేషాం చతుర్వింశతిజనానామేవ మరణే ఊఢాయాః స్త్రియాః పక్షిణీ. నాన్యత్ర. పురుషస్య తు మాతుః పుత్రీపుత్రయోర్మాతృష్వసృపుత్రీపుత్ర్యోర్దౌహిత్ర్యోః పితృష్వసుస్తత్సుతాసుతయోః స్వసుస్తత్సుతాసుతయోర్భ్రాతుష్పుత్ర్యాః పౌత్ర్యోశ్చ మృతౌ పక్షిణీ. ఏతేషాం త్రయోదశజనానామేవ మృతౌ పురుషస్య పక్షిణీ. నాన్యత్ర. ఇయంచ పక్షిణీ ఊఢానాం స్త్రీణాముపనీతానాం చ పుంసాం మృతావేవ వేదితవ్యా. తత్పూర్వం సద్యశ్శుద్ధిః ఇత్యనువివేచనే... దత్తక మృతౌ తు పూర్వాపరపిత్రోస్త్రిరాత్రమ్ సపిణ్డానామేకాహః. పూర్వాపరపిత్రోర్మరణే దత్తకస్య త్రిరాత్రమ్. దత్తకస్య పుత్రపౌత్రాణాం జననే మరణే వా సపిణ్డానామేకాహః. సపిణ్డే పుత్రీకృతే దత్తకే మృతే తు సపిణ్డానాం దశాహ ఏవ. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే... క్షేత్రజాదీనాం జననే మరణే చ బీజక్షేత్రిణోర్ద్వయోరపి పిత్రోస్త్రిదినమ్. తజ్జ్ఞాత్యోర్దినమ్. ప్రాగుపనయనాత్తేషాం మరణే జ్ఞాతీనాం సద్యశ్శౌచమ్. బీజక్షేత్రిణోర్ద్వయోరపి పిత్రోర్మరణే క్షేత్రజాదీనామపి త్రిదినమ్. ఇత్యనువివేచనే... ఆచార్యస్య మరణే శిష్యస్య త్రిరాత్రమ్. తత్పుత్రపత్న్యోర్మరణే ఏకాహః. ఉపనీయాధ్యాపక ఆచార్య ఇత్యుచ్యతే. వేదైకదేశాధ్యాపక ఉపాధ్యాయః. తన్మరణే శిష్యస్యైకరాత్రమ్. శిష్యస్యోపనీతస్య మరణే గురోస్త్రిరాత్రమ్. అనుపనీతస్య మరణేతు ఏకరాత్రమ్. సహాధ్యాయినో మరణే ఏకగ్రామీణయోరనూచానశ్రోత్రియయోర్మరణే చైకాహః. సాఙ్గవేదాధ్యాయీ అనూచానః. వేదమాత్రాధ్యాయీ శ్రోత్రియః. అధ్యయనశబ్దార్థ [illegible] సాఙ్గో [illegible] నపర్యవసాయిత్వం న్యాయసిద్ధమ్. అనన్తరోక్తస్య శ్రోత్రియస్య మైత్రాదిసమ్బన్ధస్య యద్యపి మరణం తద్గృహాసన్నవాసిన ఏకరాత్రమ్. వానప్రస్థే యతౌ షణ్ఢే చ మృతే యుద్ధే చ మృతే సపిణ్డానాం స్నానమాత్రమ్. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే... స్వగృహే శ్రోత్రియమరణే త్రిదినమ్. అశ్రోత్రియే దినమ్. గ్రామే శ్రోత్రియే మృతే దినమ్. అశ్రోత్రియమరణే నాస్తి. ఇత్యనువివేచనే... సపత్నీసుతాయాం మృతాయాం సపత్న్యా దినమాత్రమ్. సపత్నీమాతరి మృతాయాం సపత్నీసుతాయాశ్చ దినమ్. భిన్నమాతులస్య మరణే దినమ్. మాతృసపత్నీమాతాపిత్రోః దుహితృసపత్నీపుత్రస్య చానుపూర్వ్యం దినమ్. జాయమానస్య జన్మని సగోత్ర [illegible] నమ్. సబ్రహ్మచారిణి ఉపాధ్యాయే స్వదేశరాజ్యేశే చ మృతే దినమ్. రాజ్ఞః పరోక్షే [illegible] స్యాతేతు పరోక్షే సద్యశ్శుద్ధిః. [illegible] శ్చ మరణే సద్యశ్శుద్ధిః. స్నానమేవ. బుద్ధిపూర్వమ [illegible] జలప్రవేశోద్బన్ధనాదినా మరణే [illegible] సప్రజనానాం వ్యభిచారిణీనాం [illegible] ణాం సన్న్యాసినాం చ మరణే తదీయానాం సద్యశ్శుద్ధిః. బ్రహ్మచారిణః సంన్యాసినశ్చ స్వస్వసపిణ్డమరణే సద్య ఏవ శుద్ధిః. ఇతిచ [illegible]... బ్రహ్మచారిణః సపిణ్డమరణే నాశౌచమ్. నాస్యస్య సహకారవాచా [illegible] అధికారః. [illegible] ణే పునరుపనయనం కృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తమ్. బ్రహ్మచారిణః పితృమాత్రాచార్యోపాధ్యాయమాతామహానామన్త్యకర్మకరణే న దోషః. తత్ర దశాహమశుచిత్వలక్షణమాశౌచమ్. దశదినం సన్ధ్యాగ్నికార్యాది కర్మాధికారోఽస్త్యేవ. ఏకదినమశౌచమితి మాధవః. పిత్రాద్యాశౌచేఽపి నాశౌచినామన్నం బ్రహ్మచారీ భక్షయేత్. భక్షణేతు పునరుపనయనమ్. బ్రహ్మచారిణః పిత్రాదివ్యతిరిక్తాన్త్యకర్మకరణేతు [illegible] మరణేఽపి నాశౌచమ్. సమావర్తనోత్తరం పూర్వమృతానాం త్రిదినాశౌచం కార్యమేవ. [illegible] ద్ధ్వన కిమప్యాశౌచం నకార్యమితి కేచిత్. [illegible] నప్రస్థ యతి [illegible] కిమప్యాశౌచం నకార్యమ్. [illegible] ఇతి త్ర్యమ్బకీయే... అథాసపిణ్డాశౌచవ్యవస్థా. తత్ర శ్వశ్రూశ్వశురయోస్సన్నిధిమరణే పక్షిణీ. భిన్నగ్రామే త్వేకాహః. ఊఢా భగినీ మాతుల మాతులానీ పితృష్వసృ మాతృష్వసృ మాతామహ మాతామహీ దౌహిత్ర భాగినేయానాం మరణే పక్షిణ్యాశౌచమ్. ఆచార్యాచార్యపత్నీ తత్పుత్రోపాధ్యాయ మాతులస్యాలక సహాధ్యాయి శిష్యాణాం మరణే త్వేకరాత్రమ్. మాతృబన్ధూ [illegible]

మిత్రాభిషిక్త నృపతిమరణే ప్యేకాహమ్। అనభిషి
క్తరాజ తదధికారస్థానాం సజ్యోతి రాశౌచమ్। పి
తృష్వసృ మాతృష్వస్రోః స్వవాటీమరణే త్రిరాత్ర
మ్। తత్పుత్ర్యో ర్మరణే నాశౌచమ్। దౌహిత్ర భాగినే
యయోః స్వకర్తృకదాహే త్రిరాత్రమ్। మాతులస్య
స్వగృహమరణే త్రిరాత్రమ్। గురుమాతామహమాతా
మహీనాంస్వగృహమరణే త్రిరాత్రమ్। మాతాపిత్రోర్మ
రణేఊఢాకన్యాయాస్త్రిరాత్రమ్। అనూఢానాం త్రి
రాత్రమ్।ఊఢాకన్యాదహనే దహనకర్త్రో ర్మాతాపి
త్రో స్త్రిరాత్రమ్। అన్యథా త్వాశౌచం నాస్తి। మా
తృష్వస్రాదీనాం స్వకర్తృకదాహే త్రిరాత్రమ్। ఏ
తత్సర్వ మాశౌచోత్తరకాలే శ్రవణే ఆశౌచం నాస్తి।
కిం త్వాచారా త్స్నానమాత్రమ్। పితృబాన్ధ మాతృ
బాన్ధవమరణే పక్షిణీ। భగినీపత్యసవర్ణ మిత్ర జా
మాతృ వివాహిత వైమాత్రేయ భగినీ సాపత్న్య దౌహి
త్ర సపత్నీ వైమాత్రేయ భ్రాతృసుతానాం మరణే స
ద్య శ్శౌచమ్। అత్రాయం విశేషః। యద్య న్మాతు
లాదిమరణే తత్సపిణ్డానాం సంపూర్ణాశౌచం, తద్వ
న్మాతులాదిమరణే భాగినేయాదీనాం పక్షిణ్యా ద్యాశౌ
చమ్। యదాతు మాతులాదీనాం దహనం వహనంవా
కరోతి తదా త్రిరాత్రమ్... అథ మృత్యువిశేషాశౌ
చమ్। తత్ర శాస్త్రానుమత్యా ప్రమాదాద్వా అనశ
నాశనివహ్ని జలోచ్చదేశప్రపతన సంగ్రామ శృఙ్గి
దంష్ట్రి నఖివ్యాల విష చణ్డాల చౌరహతానాం త్రి
రాత్రమ్। ఏతచ్చ త్రిరాత్రాభ్యన్తరమరణే। తదూ
ర్ధ్వమరణేతు స్వజాత్యుక్తాశౌచమ్। ఏతదతిరిక్తహ
తేన మరణే సప్తాహాభ్యన్తరే త్రిరాత్రమ్। తదూర్ధ్వ
మరణే స్వజాత్యుక్తాశౌచమ్। నృపతి రహితయుద్ధ
ప్రాయశ్చిత్తాత్మక శస్త్రభృల్లహత్వ జనవ్యాఘ్రాది
హతస్య గోవిప్రరక్షార్థం హతస్యాభిముఖత్వే సద్య
శ్శౌచమ్। పరాఙ్ముఖత్వే త్రిరాత్రమ్। రాజ్ఞాం రా
జకర్మణి సద్యశ్శౌచమ్। వ్రతినాం వ్రతే సత్రిణాంచ
సత్రే శిల్పినాంచ శిల్పే స్వస్వకర్మరాజాజ్ఞాకారి
ణాం రాజేచ్ఛాపూర్వసంభూతయో ర్దేవప్రతిష్ఠా
వివాహయో ర్వైద్యస్య చికిత్సాయాం దాసీదాసయో
ర్దాస్యే దాతు ర్నియమిత ప్రాత్యహికదానే రాష్ట్ర
విప్లవే దుర్భిక్షే మకరాదిమృతేచ సద్యశ్శౌచమ్...
అథాశౌచాభావవ్యవస్థా। శృఙ్గ్యాదిభిస్సహక్రీడాం
కుర్వతో మృతస్య నాశౌచమ్। ఏవం నాగ్నివిద్యుకా
రితయా తద్ధతస్య మరణోద్దేశేన ప్రవృత్తస్య విద్యు
ద్ధతస్య చౌర్యదోషేణ రాజ్ఞా హతస్య పారదార్య
ద్వేషాత్పతి హతస్య కలహేనచణ్డాలాద్యైర్హతస్య
పాషణ్డాశ్రితస్య విషదుర్వ్యాధిజన కౌషధదానవ్ర
యుక్తమరణస్య నిత్యం పరాపకారిణశ్చ బ్రాహ్మణ
విషయూ పరాధ కారణాన్నిహతస్య బుద్ధిదోషా ద
బ్రాహ్మణ హతస్య మహాపాతకినశ్చ మరణే సపి
ణ్డాదీనాం నాశౌచమ్। ఏవంవిధ మృతానాం దాహా
ది నకార్యమ్। భ్రమాత్తత్కృత్వా తప్తకృచ్ఛ్రద్వ
యంకార్యమ్। ఇతి వ్యవస్థార్ణవ సేతుబన్ధః...
అథాతిక్రాన్తాశౌచమ్। తత్ర జననే అతిక్రాన్తాశౌ
చం నాస్తి। పితు స్స్నానం తత్రాపి భవతి। మృతకే
తు అనుపనీతమరణాదినిమిత్తక త్రిరాత్రాదిషు భగినీ
మాతులాదిమరణనిమిత్తక త్రిరాత్రాదిషుచ అతిక్రా
న్తాశౌచంనాస్తి। కింతు దశాహాదిమృతాశౌచవిషయ
మేవ। దశాహమధ్యే జననే మరణే జ్ఞాతే పుత్రాదీ
నాం సర్వేషాంశే షేణైవ శుద్ధిః। సంస్కారమపి శే
షేణైవ సమాపయేత్।అస్థిపర్ణశరసంస్కారమపిశే
షేణైవ సమాపయేత్। ఆద్యత్రిరాత్రమధ్యే సమానో
దకమరణే జ్ఞాతే సమానోదకానాం శేషేణైవ శు
ద్ధిః। త్రిరాత్రేఽతిక్రాన్తేతు దశాహమధ్యే జ్ఞా
తేఽపి నాశౌచమ్। కింతు స్నానమాత్రమ్। అయమేవ
న్యాయో మాతులాది త్రిరాత్రాదిషు జ్ఞేయః। మాతాపి
త్రోర్మరణే దూరదేశేఽపి సంవత్సరానన్తరమపి శ్ర
వణే పుత్రో దశాహాది పూర్ణమే వాశౌచం కుర్యాత్।
స్త్రీపుంసయోః పరస్పరమరణేదేశాన్తరే వత్సరాన్త
రేఽపిపూర్ణం దశాహాది భవతి। సపత్నీషు పరస్పర
మృతౌ పరస్పరస్య దేశకాలా వనపేక్ష్య దశాహం
పూర్ణ మాశౌచం భవతి। సాపత్నమాతు ర్మరణే సం
వత్సరోర్ధ్వమపి దేశాన్తరేఽపి త్రిరాత్రమ్। ఔరస
పుత్రే మృతే సంవత్సరోర్ధ్వమపిమాతాపిత్రో స్త్రిరా
త్రమ్। దశాహాదూర్ధ్వ మేకదేశే జ్ఞాతిమరణే జ్ఞా
తే మాసత్రయపర్యన్తం త్రిరాత్రమ్। షణ్మాసపర్య
న్తం పక్షిణీ। నవమమాసపర్యన్త మేకదినమ్। తదన
న్తరం స్నానమాత్రమితి వృద్ధవసిష్ఠః। పక్షత్రయా
పర్యన్తం త్రిరాత్రం షణ్మాసపర్యన్తం పక్షిణీ వ
ర్షపర్యన్త మేకరాత్రం తదూర్ధ్వం స్నానమాత్ర
మితి మాధవీయే దేవలః। అత్ర ఆపదనాపద్విషయత్వే
న వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా। దశాహాదూర్ధ్వం దేశాన్తరే
జ్ఞాతిమరణే జ్ఞాతే త్రిపక్షపర్యన్తం త్రిరాత్రమ్। త
తో మాసషట్కపర్యన్త మహోరాత్రమ్। తతో వ
ర్షపర్యన్తం దివాశ్రవణే ఆసాయం రాత్రిశ్రవణే
ఆప్రాత రాశౌచమ్। వత్సరాన్తేతు స్నానా చ్ఛుద్ధిః।
ఇదం సర్వమతిక్రాన్తాశౌచం సర్వవర్ణసాధారణ
మ్। అత్ర దేశాన్తరే జ్ఞాతిమృతౌ జ్ఞాతాయాంస్నా
నా చ్ఛుద్ధిరితి కేచిత్। తత్సర్వోదాహృత విష్ణుస్మృ
త్యజ్ఞానవిలసితమితి జ్ఞేయమ్। దేశాన్తరంతు విప్రస్య
వింశతి యోజనాన్తరమ్। క్షత్రియస్య చతుర్వింశతి
యోజనాన్తరమ్। వైశ్యస్య సశూద్రస్యచ త్రింశద్యో

జనాన్తరమ్. అసమ్భాద్రస్య షష్టియోజనాన్తరం జ్ఞేయమ్. పక్షాన్తరాణితు ఉక్తపక్షానుసారేణ జ్ఞాతవ్యాని. ఆశౌచాయం నిష్కర్షః. యాన్యేకగోత్ర విషయక జననమరణాతిక్రాన్తాశౌచాని తాని జాయాపతిభ్యా ముభాభ్యా మవిశేషే ణానుష్ఠేయాని. యానిపున ర్భగినీ మాతులాది భిన్నగోత్రాశౌచాని తేషు జాయాపతి మధ్యే యత్సంబద్ధం యత్తత్తేనై వానుష్ఠేయమ్. నోభాభ్యామితి. ఆహితాగ్నే ర్నష్టాగ్నివద్దాహదిన మారభ్యపుత్రాదిభిరాశౌచం కార్యమ్. ఆహితాగ్నౌప్రోషితేమృ తే మన్త్రవద్దాహా త్పూర్వం పుత్రాదీనాం నాశౌచమ్. సన్ధ్యాది కర్మలోపశ్చనాస్తి. అనాహితాగ్నేస్తు మరణదిన మారభ్య పుత్రాదిభి రాశౌచం కార్యమ్. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే ... పరోక్షే సూతకే శావే దశాహాద్వి మధ్యే జ్ఞాతేసతి సర్వేషామపి శిష్టాహామే వాశౌచమ్. పుత్రస్యాపి దశాహామధ్యే సంచయనాత్పూర్వం పిత్రో ర్మృతే శ్రుతే శిష్టాహామేవ. సంచయనానన్తరంతచ్ఛ్రవణే శ్రవణదినా దారభ్య దశాహామేవ. సపత్న్యా మాతుస్తు పరోక్ష మరణశ్రవణే వత్సరాత్పూర్వం మాతృవదేవ దశాహమ్. వత్సరాత్పరం త చ్ఛ్రుతా వౌర్ధ్వదేహికేచ కృతే దినమాత్రమ్. అకృతే త్వౌర్ధ్వదేహికేజననీవ ద్దశరాత్రమ్. ఔర్ధ్వదేహికే కృతేఽపి పిత్రో ర్మరణశ్రుతౌ కనిష్ఠపుత్రస్య వత్సరాత్పరం త్ర్యహమేవ. మహాగురో ర్మృతౌ పుత్రస్య త్వా దశాహమ్. అతిక్రాన్తస్య దశాహాశౌచస్య మాసత్రయే తు త్రిరాత్రం. మాసత్రయా త్పరం త్రిషు మాసేషు త చ్ఛ్రవణే పక్షిణీ. సప్తమమాస మారభ్య వత్సరపర్యన్తం దినమాత్రమ్. వత్సరానన్తరం స్నానమాత్రమ్. ఇదమతిక్రాన్తాశౌచం కృతౌర్ధ్వదేహికవిషయమ్. అన్య ... యజ్ఞాయుజ్యనోః పునరౌర్ధ్వదేహికౌక్త ప్రకారఏవ. అతిక్రాన్తస్య త్ర్యహాశౌచస్యదశాహమధ్యే శ్రవణే దినమాత్రమ్. దశాహమధ్యే అతిక్రాన్తస్య పక్షిణ్యాశౌచస్య శ్రవణే ఏకకాలః. అన్యథా స్నానమాత్రమ్. అతిక్రాన్తస్య ఏకాహాశౌచస్య శ్రవణే స్నానతశ్శుద్ధిః. అనుపనీతస్య మరణే అతిక్రాన్తాశౌచం పితృభ్రాతృవ్యతిరిక్తానాం సపిణ్డానాం నస్యాత్. అనుపనీతోఽపి మృతః ప్రాప్తసప్తమవర్షశ్చే త్పితృభ్రాతృవ త్సపిణ్డానామపి త్రిరాత్రమ్. జనన అతిక్రాన్తాశౌచం కస్యాపి నాస్తి. పితుస్తు స్నానమాత్రమ్. ఆశౌచాత్ప్రాగుపక్రాన్తస్య కృచ్ఛ్రాద్యాచరణ స్యాశౌచమధ్యే సమాప్తిశ్చే చ్ఛిష్టాహామేవ. తత్పరం సమాప్తిశ్చే త్తదతిక్రాన్తాశౌచం స్యాత్. ఇత్యఘవివేచనే ... అశౌచశ్రవణే ... ఆశౌచమ్. ఆశౌచమధ్యే త ... రణశ్రవణే శేషై రహోభి శ్శుద్ధిః. స్వజాత్యు

క్తాశౌచాతిక్రమే వర్షమధ్యమరణ శ్రవణే త్రిరాత్రేణ. వర్షాతిక్రమే మరణశ్రవణే సపిణ్డానాం స్నానమాత్రమ్. పుత్రస్య పత్న్యాశ్చ ద్వితీయవర్షసమాప్తిర్యావదేకాహేనశుద్ధిరితి. అశౌచకాలోత్తరం జ్ఞాతిజననశ్రవణే స్నానమాత్రమ్. స్వపుత్రజన్మశ్రవణేతు సచేలస్నానమాత్రమ్. ఖణ్డాశౌచాతిక్రమే నాశౌచమ్. కస్యచిన్మతే ఖణ్డాశౌచమృతిశ్రవణే ఏకరాత్రమ్. ఏత త్సర్వవర్ణసాధారణమితి వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధే ... ఆశౌచసంపాతే నిర్ణయః. తత్ర దశాహమృతకే దశాహం తతో న్యూనంవా మృతక ముపస్థితం భవతి తదా పూర్వశేషేణ శుద్ధిః. దశాహే సూతకే దశాహం తతో న్యూనంవా సూతకం సంపతతి, తదా పూర్వశేషేణ శుద్ధిః. సూతకమధ్యే దశాహం న్యూనంవా మృతకం పతతి తదా తస్య న పూర్వేణ శుద్ధిః. తత్ర సూతక స్యావశిష్టత్వేతు మృతకసమాప్త్యా సూతకమపి సమాపనీయమ్. త్ర్యహాదిమృతకే సూతకేచ దశాహమృతకపాతే దశాహసూతకపాతేచ నపూర్వేణ శుద్ధిః. మృతకే సూతకస్య సమస్య న్యూనస్యవా సంపాతే పూర్వేణ శుద్ధిః. అనేకస్యాపి సూతకస్య శుద్ధిరితి శుద్ధివివేకకారః. పూర్వాశౌచమధ్యే ఉత్పన్నమపి పూర్వాశౌచాన్తరం జ్ఞాతంచే దుత్తరమేవ కార్యమ్. దశాహస్యాన్త్యరాత్రౌ యది దశాహం సూతకం పతతి, తదా దినద్వయ మధికం కార్యమ్. సా రాత్రిః పరేద్యుశ్చ. దశాహస్యరాత్రిచతుర్థయామే యది దశాహ మాశౌచం పతే త్తదా దినత్రయ మధికం కార్యమ్. త్ర్యహాద్యాశౌచినాం పరస్పరం రాత్రిశేషే సంపాతే పూర్వేణైవ శుద్ధిః. న ద్వ్యహాదివృద్ధిః. వర్ధితే ద్విత్రిదినమధ్యే అశౌచాన్తరసంపాతేచ అధికస్య నపూర్వేణ శుద్ధిః. సమన్యూనయోస్తు పూర్వేణ శుద్ధిః. సపిణ్డాశౌచేన మాతృపితృభగిన్యాద్యాశౌచం నాపైతి. మాత్రాశౌచమధ్యే పిత్రాశౌచపాతే పూర్వశేషేణ శుద్ధిః. పితుస్సంపూర్ణాశౌచేన శుద్ధిరిత్యన్యే. తేషాం శేషపదస్య పూర్ణపరత్వం లాక్షణికమ్. పిత్రాశౌచమధ్యే మాతృమరణేతు పిత్రాశౌచం సమాప్య పక్షిణీ మధికం కుర్యాత్. ఇదం దశమరాత్రే రర్వాగ్భవతి. దశమరాత్ర్యాం తద్రాత్రిచతుర్థయామేవా మాతృమరణేతు ద్వ్యహం త్ర్యహంవేతి న పక్షిణీ. మాతు ర్భర్తా ... నాధికా పక్షిణీ. పూర్వాశౌచేన శుద్ధిః. సూతికాయా మగ్నిదే ప్రేత పుత్రేషుచ నాస్తి. సూతకే మృతకపాతేన పిణ్డదానే ప్రతిబన్ధః. మృతకే సూతకసంపాతే జాతకర్మాదితదా ... మాశౌచాన్తేవా కుర్యాదితి వికల్పః. మాతుర్యా ధికా పక్షిణీ తన్మధ్యే పితు రేకాదశా

షాం శ్రాద్ధం కుర్యాత్. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే ... సూతకే వర్తమానే తత్తుల్యదినసంఖ్యం సూతకాన్తర మాగతం చేత్ తత్పశ్చాదాగతస్య పూర్వశేషేణైవ శుద్ధిః. శావే వర్తమానే తత్తుల్యాది శావం సూతకం వా యది స్యాత్ తదా ద్వయోరపి పూర్వశేషేణైవ శుద్ధిః. సర్వత్ర శావం సూతకం వా పశ్చాదాగతమధిక పరిమాణం చేత్ పూర్వశేషేణ ననివర్తతే. కిం తు స్వస్వకాల ఏవ నివృత్తిః. అనతీతదశాహ శవమరణాశౌచం వినా సూతకేన శావస్య నివృత్తిః క్వచిదపి నాస్తి. పూర్వసూతకస్య దశమదినే ద్వితీయం సూతకం పూర్వశావస్య దశమదినే ద్వితీయం శావం సూతకం వా యది స్యాత్తదా తదర్థం పునరపి ద్వ్యహమాశౌచమ్. దశమదినస్య రాత్రే రన్త్యయామే అరుణోదయ వేళాయాం వా యది స్యాత్తదా త్ర్యహమ్. దశమదినస్య రాత్రే రన్త్యయామే అరుణోదయవేళాయాం వా సమాగతం ద్వితీయ మాశౌచ మల్ప పరిమాణం చేత్ పూర్వశేషేణైవ నివృత్తిః. జ్ఞాతిమరణాశౌచమధ్యే మాతాపిత్రోః, మాతృమరణాశౌచమధ్యే పితుర్వా మృతిశ్చేత్ తన్మృతిదిన మారభ్య దశాహాచ్ఛుద్ధిః. నతు పూర్వశుద్ధి శేషేణ. పితృమరణాశౌచమధ్యే మాతృమృతౌ పిత్రాశౌచసమాప్త్యనన్తరం పక్షిణ్యాశౌచ మనుష్ఠేయమ్. పూర్వాశౌచమధ్యే యం కంచిద్దహతి చేత్ దాహదిన మారభ్య దశాహేనైవ తస్య దాహకస్య శుద్ధిర్న పూర్వశేషేణ. యస్తు ప్రథమం యం కంచిద్దగ్ధ్వా తదాశౌచమధ్యే పునరన్యం కం ద్వౌ బహూన్వా దహతి చేత్ సోఽపి ప్రథమాశౌచశేషేణైవ శుధ్యతి. తత్ర పితరౌ దహతి చేత్ పితృదహన మారభ్య దశాహేనైవ శుధ్యతి. నతు పూర్వశేషేణ. ఇత్యయమి వైచనే ... అథాశౌచ సంకర వ్యవస్థా. తత్రాశౌచస్య న్యాయమూలగురుత్వసమత్వలఘుత్వవ్యవస్థా. యథా. న్యూనకాలవ్యాపకాధికకాలవ్యాపకయో రాశౌచయోస్సంనిపాతే అధికకాలవ్యాపకస్య గురుత్వమ్. సమకాలవ్యాపకయో స్సంనిపాతే యస్యాఙ్గాస్పృశ్యత్వాధిక్యం తస్య గురుత్వమ్. సమకాలాస్పృశ్యత్వయో స్సంనిపాతే యస్యాక్షారలవణాధిక్యం తస్య గురుత్వమ్. ఏషాం పూర్వాపేక్షయా పరస్య లఘుత్వమ్. ఏతత్సర్వత్ర న్యాయమూలమ్. తథాహి. ఆశౌచస్య శరీరగతాస్పృశ్యత్వస్య రాగప్రాప్తాక్షారలవణాశనస్య చాపేక్షయా ఆత్మగతవిహితకర్మప్రతిబన్ధకీభూతాదృష్టవిశేషరూపస్యాశౌచస్య దీర్ఘకాలీనత్వేన గురుత్వం యుక్తమ్. యథా జ్ఞాతిజననాశౌచ దశరాత్రమధ్యే సమానోదక మరణజ త్రిరాత్రాశౌచే జ్ఞాతి జననాశౌచస్య గురుత్వం యుక్తమ్. యథావాఏకరాత్రాఙ్గాస్పృశ్యత్వక సమానోదక మరణజ త్రిరాత్రాశౌచ స్నానాపనేయాఙ్గాస్పృశ్యత్వక విదేశస్థ పితృమరణజ త్రిరాత్రాశౌచయోర్మధ్యే సమానోదక మరణజ త్రిరాత్రాశౌచస్య గురుత్వం యుక్తమ్. తథా స్వల్పకాల వ్యాపకాక్షారలవణాపేక్షయా దీర్ఘకాలవ్యాపకాక్షారలవణాశనస్య కష్టాతిశయవత్త్వేన గురుత్వం యుక్తమ్. తేన జ్ఞాతిమరణజ త్రిరాత్రాక్షారలవణాశనక దశరాత్రాశౌచాపేక్షయా ద్వాదశ రాత్రాక్షారలవణాశనక మాతృపితృ భర్తృమరణజ దశరాత్రాశౌచస్య గురుత్వమ్. సపిణ్డమరణజాశౌచే త్రిరాత్ర మక్షారలవణాశిత్వమ్. మహాగురుని పాతే తు ద్వాదశ రాత్రమ్. మహాగురుస్తు పురుషస్య మాతాపితా ఆచార్యశ్చ. ఊఢాయాస్తు పతిరేవ. అనూఢాయాస్తు మాతాపితా చ. ఆచార్యస్తు ఉపనీయ వేదాధ్యాపకః. తన్మరణే త్రిరాత్ర మాశౌచమ్. పఞ్చాహమక్షారలవణాశిత్వం శిష్యస్య. స్వజాత్యుక్త సజాతీయాశౌచ సంనిపాతే యస్యాఙ్గాస్పృశ్యత్వాదినా గురుత్వం తస్యాపవృత్తిమత్త్వం పారిభాషికమ్. సర్వసామ్యే సమత్వమ్. కించిన్న్యూనేపి లఘుత్వమ్. ఇదానీం పరిష్కృత్య మభిధీయతే. బహుకాలవ్యాపకాల్పకాల వ్యాపకయో ర్మరణయో ర్జననయో ర్మరణజనన యోర్వా సంనిపాతే పూర్వభావినా పరభావినావా బహుకాలవ్యాపకేన శుద్ధిః. సజాతీయసమానకాలక గుర్వాశౌచమధ్యే తాదృశలఘ్వాశౌచ సంనిపాతే పూర్వభావినా గురుణైవ శుద్ధిః. సజాతీయ స్వజాత్యుక్త లఘ్వాశౌచమధ్యే ప్రథమార్ధే యద్యఘు వృద్ధిమదాశౌచం భవతి, తదా లఘునాపి పూర్వేణైవ శుద్ధిః. తాదృశం యద్యపరార్ధే భవతి తదా గురుణా పరేణ శుద్ధిః. సజాతీయ స్వజాత్యుక్త జననాశౌచమధ్యే తాదృశం జననాన్తరం తాదృశమరణాశౌచమధ్యే తాదృశం మరణాన్తరం వా ఉపాన్త్యదినపర్యన్తం యదా భవతి, తదా పూర్వాశౌచేన శుద్ధిః. అన్త్యదినే యది తథావిధ మపరం స్యాత్తదా పూర్వాశౌచస్య దినద్వయవృద్ధిః. ఏవ మన్త్యదినశేషారుణోదయకాలేప యది తథావిధ మపరం స్యాత్తదా పూర్వాశౌచస్య దినత్రయ వృద్ధిః. అత్ర ప్రథమమృతపితృకస్య స్వపితృమరణాశౌచేనైవ శుద్ధిః. ఉపాన్త్యదినావధి తన్మాతృమరణేతు తేనైవ శుద్ధిః. అన్త్యదినే తు మాతృమరణే పితృమరణాశౌచస్య దినద్వయవృద్ధిః. అన్త్యారుణోదయకాలేతు మాతృమరణే తస్య దినత్రయవృద్ధిః. ఏవం మాతృమరణాశౌచమధ్యే పితృమరణేపి జ్ఞేయమ్. అత్ర ప్రథమాశౌచపూర్వార్ధే మృతపితృకాణాం చతుర్ణాం వర్ణానామవధితపూర్వాశౌచేనైవ శుద్ధిః. ద్వితీయార్ధే మృతపితృకా

ణాం స్వస్వపితృమరణాశౌచే నైవ శుద్ధిః. అత్రైవ షష్ఠదినమృతపితృకాశౌచేన సప్తమాష్టమనవమది నమృతపితృకాశౌచనివృత్తిరపి నభవతి. స్వపుత్రా తిరిక్తం ప్రతి తస్య సపిణ్డత్వాత్. వర్ధితదినద్వయ త్రయాభ్యన్తరే మృతపితృకయోః పునః పూర్వమృ త ద్వాదశాహ త్రయోదశాహాభ్యాం శుద్ధిః. ఏవం సపిణ్డ జననాశౌచమధ్యే స్వపుత్రజననప్రతియోగి మృ తపితృకాణామపి విభావ్యమ్. సజాతీయ సమానదిన వ్యాపకఖణ్డాశౌచ సంనిపాతే పూర్వాశౌచే నైవ శుద్ధిః. పుత్రవత్యా వింశతిరాత్రమధ్యే కన్యావత్యా మాసాభ్యన్తరేవా పత్యుర్మరణే సతి మరణాశౌచా భ్యన్తరేవా పుత్రకన్యాజననే బహుకాలవ్యాపకాజ్ఞా స్పృశ్యత్వాధిక్యేన గురుణా పుత్రకన్యా జననాశౌచే నైవ శుద్ధిః. యత్తు గ్రన్థినో యావదాశౌచం క టశయ్యాశయన ద్వాత్రింశద్రా త్రాక్షారలవణాశి త్వాదినా గురుత్వ మఙ్గీకృత్య శూద్రాయాః పత్యు ర్మరణాశౌచేన పుత్రకన్యాజననాశౌచస్య శుద్ధింవ దన్తి తన్న. అజ్ఞా స్పృశ్యత్వాధిక్యస్య కటశయ్యా క్షారలవణాశనాదినో గురుత్వాత్. రజస్వలా సూ తికయో రజ్ఞాస్పృశ్యత్వాధిక్యేన సమానదినవ్యాప కాశౌచా ద్గురుత్వస్య వృద్ధమనునా వ్యవస్థాపితత్వా చ్చ. అతఏవ స్మార్తేన మరణోత్పత్తియోగేతు గరీ యో మరణం భవేదతి వ్యాఖ్యానే సమానదినవ్యాపక జననమరణయో ర్మధ్యే అజ్ఞాస్పృశ్యత్వాధిక్యేన మ రణస్య గురుత్వ ముక్తమ్. తథా సపిణ్డద్వయజననే వర్ధితదినద్వయత్రయాభ్యన్తరే సపిణ్డద్వయమరణవ ర్ధిత దినద్వయత్రయాభ్యన్తరేవా పితృమాతృభర్తృ మరణే దీర్ఘకాలీనేన గురుణా వర్ధితాశౌచేన శు ద్ధిః. యదాతు క్రమేణ కన్యాపుత్రయుగ్మోత్పత్తి స్తదా సూతికాయాః పుత్రజననాశౌచా ద్గురుణా క న్యాజననాశౌచేన శుద్ధిః. తత్కన్యామరణేతు మా తుః పిత్రాదిసపిణ్డానాంచ సర్వాశౌచనివృత్తి స్స్నా నాత్. తత్కన్యావృద్ధప్రపితామహాదిపూర్వపురుషత్ర యసంతానస్య పుత్రజననప్రయుక్తం సంపూర్ణాశౌచ మ్. తత్పుత్రమరణే కస్యాపి నాశౌచాభావః. తదుత్ప త్తేః పితరం ప్రతి కన్యాజననపూర్వార్ధపతితత్వేన మాతరం ప్రతి కన్యాజననాల్లఘుత్వేన సపిణ్డాన్ ప్రతి సమానపిణ్డత్వేన పిణ్డత్వాత్ పూర్వాశౌచావధిస్థా యిత్వేన తత్స్థిత్యాపుత్రజననమరణ స్యైకీకృతత్ రత్వాత్. కింతు తత్కన్యా వృద్ధప్రపితామహాది పూ ర్వపురుషసంతాన స్యాశౌచం నాస్తి. అథ దీర్ఘ కాలీన జననాశౌచమధ్యే యద్యల్పకాలీన జననాశౌ చం మరణాశౌచంవా భవతి, తదా దీర్ఘకాలీన జన నాశౌచేనశుద్ధిః. తథాల్పకాలీనమరణాశౌచమధ్యేయది

దీర్ఘకాలీనం జననాశౌచం మరణాశౌచంవా భవతి, తదా దీర్ఘకాలీనే నైవ శుద్ధిః. తథా సపిణ్డజననా త్పుంసః స్వపుత్రజననం గురు. స్నానాపనే యా జ్ఞాస్పృశ్యత్వాత్. అతస్తత్సంనిపాతే పూర్వభావి నా స్వపుత్రజననాశౌచేన శుద్ధిః. పరభావిస్వపుత్రజ ననేతు జ్ఞాతిజననపూర్వార్ధపరార్ధవ్యవస్థయా శు ద్ధిః. ఏవం సర్వత్ర స్వజాత్యుక్తలఘ్వాశౌచమధ్యే స జాతీయస్వజాత్యుక్తగుర్వాశౌచపాతే బోధ్యమ్. త థా సపిణ్డ మరణాపేక్షయా పితృమాతృభర్తృమర ణం గురు. యతస్సపిణ్డమరణే త్రిరాత్రక్షారలవణాశి త్వమ్. మహాగురునిపాతేతు యావదాశౌచమ్. అత ఏషాం సంనిపాతే పూర్వభావినా పితృమాతృభర్తృ మరణేన శుద్ధిః. పరభావిత్వే పూర్వార్ధపరార్ధపా తిత్వేవ వ్యవస్థా. తథా సపిణ్డమరణస్య పూర్వా ర్ధే పితృమరణే పరార్ధేవా మాతృమరణే దీర్ఘకా లీన మాతృమరణాశౌచేన శుద్ధిః. ఏవం సపిణ్డజననా శౌచస్య పూర్వార్ధే స్వపుత్రజననే పరార్ధేచ స్వ పుత్రాన్తరజననే పరార్ధపాతినా శౌచే నైవ శుద్ధిః. ఏ వం కన్యాజననేఽపి విభావ్యమ్. తథా సపిణ్డమరణదశమ దినే పితృమరణే తేన పూర్వాశౌచస్య శుద్ధ్యభిధానా త్ తద్దశమదినే మాతృమరణే పి న దినద్వయవృ ద్ధిః. కింతు పూర్వభావినా దీర్ఘకాలీనే నైవ సపిణ్డమ రణాశౌచేన శుద్ధిః. ఏవం జ్ఞాతిజననదశమదినే స్వ పుత్రజననే తేన శుద్ధ్యభిధానాత్ తద్దశమదినే స్వ పుత్రాన్తరజననేఽపి న దినద్వయవృద్ధిః. కింతు దీర్ఘ కాలీనేన పూర్వభావినా సపిణ్డాశౌచేన గురుణా శు ద్ధిః. ఏవం సపిణ్డజననాపేక్షయా స్వకన్యాజననం గురు. యతః కన్యాసూతికాస్పర్శే తత్తుల్య మజ్ఞా స్పృశ్యత్వమ్. సపిణ్డసూతికాస్పర్శేతు స్నానమాత్ర మ్. అత ఏషాం సంనిపాతే పూర్వభావినా స్వకన్యా జననాశౌచేన శుద్ధిః. పరభావిత్వే పూర్వార్ధపరా ర్ధపాతిత్వేన వ్యవస్థా. ద్విజస్త్రియాస్తు సపిణ్డజన నాపేక్షయా సపత్నీకన్యాజననం గురు. యత స్సూతికా సపత్నీస్పర్శే తత్తుల్య మస్పృశ్యత్వమ్. సపిణ్డ సూతికాస్పర్శేతు స్నానమాత్రమ్. అత ఏషాం సన్నిపాతే పూర్వభావినా సపత్నీపుత్ర కన్యాజననే నైవశుద్ధిః. పరభావిత్వేతు పూర్వార్ధ పరార్ధపాతిత్వేనవ్యవస్థా. శూద్రాయాస్తు సపిణ్డ జననాపేక్షయా స్వపుత్రీకన్యాజననాశౌచం గురు. యతః స్వపుత్రీకన్యాజననే త్రయోదశాహమస్పృ శ్యత్వమ్. సపిణ్డజననేతు స్నానమపినాస్తి. అత ఏషాం సంన్నిపాతే పూర్వభావినా స్వపుత్రక న్యాజననాశౌచేన శుద్ధిః. పరభావిత్వే పూర్వార్ధ పరార్ధపాతిత్వేన వ్యవస్థా. ఏవం సపత్నీపుత్రక

న్యాజనననాశౌచే సపిణ్డపుత్రీకన్యాజననాశౌచసన్నిపాతే ఽపి బోధ్యమ్. సూతికాపత్నీస్పర్శయుక్తపుత్రీకన్యాజననాశౌచమధ్యే మాతాపితృమరణే పూర్వేణ శుద్ధిః. పితృమాతృమరణాశౌచమధ్యే తాదృశాశౌచే తు పూర్వార్ధపరార్ధపాతిత్వేన వ్యవస్థా. ఏవం సూతికాసపత్నీస్పర్శయుక్తతత్పుత్రికన్యాజననాశౌచమధ్యే భర్తృమరణే ఽపి బోధ్యమ్. తథా సూతికాస్పర్శయుక్తస్వపుత్రకన్యాజననాశౌచమధ్యే తదయుక్తస్వపుత్రాన్తరజననసన్నిపాతే తాదృశస్వకన్యాద్వయజననసన్నిపాతే వా స్వపుత్రకన్యాద్వయజననాశౌచసన్నిపాతే వా పూర్వవినా సూతికాస్పర్శయుక్తాశౌచేన శుద్ధిః. పూర్వాశౌచస్య పరభావిత్వే తు పూర్వార్ధపరార్ధపాతిత్వేన వ్యవస్థా. తథా ఏకదినజాతసపిణ్డద్వయమరణజనితయావదాశౌచాస్పృశ్యత్వే జననస్వజాత్యాశౌచమధ్యే ఽపి పితృమాతృభర్తృమరణే ఽపి పూర్వభావినా సంపూర్ణద్వయమరణాశౌచేన శుద్ధిః. పరభావిత్వే తు అనువృద్ధిమత్త్వేన వ్యవస్థా. తథా స్వపుత్ర్యోర్జననాశౌచయోస్సన్నిపాతే పూర్వజాతాయా ఆశౌచాభ్యన్తరే మృతః తదా సపిణ్డానాం సద్యశ్శౌచమ్. తన్మాతాపిత్రోరస్పృశ్యత్వముక్తమ్. పూర్వాశౌచం తదేవ. పరజాతమరణే తు న తథా. ఏతేన యదస్పృశ్యాయిదశౌచస్థితిః తన్మాత్రాశౌచనాశ ఇతి ధ్యేయమ్. తత్రైవ పరజాతమాతాపిత్రోః పూర్వార్ధపరార్ధపతితత్వేన వ్యవస్థా. అత్రైవ పరార్ధపతితపరజాతమరణే తన్మాతాపిత్రోరస్పృశ్యత్వముక్తమ్. తదేవాశౌచమితి విశేషః. కన్యాద్వయజననాశౌచయోస్సన్నిపాతే పూర్వజాతామరణే తన్మాతాపితృపరివృతీనాం సపిణ్డానాం చ పూర్వార్ధజాతామాతాపిత్రోశ్చ సద్యశ్శౌచమ్. పరజాతామరణే తు న తథా. అత్రైవ పూర్వార్ధజాతాయా మరణే తన్మాతాపిత్రోరేవాశౌచాభావః. తథా పుత్రకన్యాసూతికాస్పర్శయుక్తజననాశౌచదశమదినే పుత్రస్య కన్యాయా జననేన దినద్వయవృద్ధిః. కింతు పూర్వభావినాఽస్పృశ్యత్వేనాశౌచేన శుద్ధిః. తత్రైవ ద్వితీయజాతిమరణే స్పర్శేతదినద్వయస్పృద్ధిః. తథా సమానోదకమరణే విద్యుదాదిమరణే ఽపి త్రిరాత్రాశౌచమ్. ఏకరాత్రమస్పృశ్యత్వమ్. విదేశస్థజ్ఞాతిమరణాశౌచత్రిరాత్రే తు స్నానాత్పూర్వమస్పృశ్యత్వమ్. అతఏవ సన్నిపాతే గురుణా శుద్ధిః. తథా విదేశస్థపితృమాతృభర్తృమరణే త్రిరాత్రమ్. తథావిధసపిణ్డమరణత్రిరాత్రయోస్సన్నిపాతే ఆచార్యమరణజాతాశౌచసన్నిపాతే వా అహోరాత్రపక్షిణీత్వాధిక్యేన మహాగురునిపాతాశౌచేన శుద్ధిః. ఆశౌచసాజాత్యం తు తద్వ్యపదేశ్యత్వనిమిత్తజ్ఞానాద్భవతి. న తు తద్దివసాన్తరమ్. తేన పితృమరణే జాతే జ్ఞాతే ఽపి తియ

ఽహ్ని మాతృమరణే జాతే జ్ఞాతే పితృమరణదశాహోత్తరం మాతృమరణసప్తమదినే పితృమరణశ్రుతౌ ఽపి న పితృమరణాశౌచేన మాతృమరణాశౌచనివృత్తిః. కింతు విదేశస్థపితృమరణజత్రిరాత్రాశౌచస్య దశరాత్రవ్యాపక మాతృమరణాశౌచేన వృద్ధిః. అత్రైవ పితృమరణదశాహాభ్యన్తరే యది పితృమరణం శ్రుతం తదా జ్ఞానస్య పౌర్వాపర్యమగణయిత్వా పితృమరణాశౌచేన మాతృమరణాశౌచస్య శుద్ధిరిత్యనయా దిశా సర్వత్ర వ్యవస్థేయమ్. ఆశౌచసజాతీయత్వే పరాశౌచే పూర్వాశౌచశుద్ధిస్తత్ర పరాశౌచేన పూర్వాశౌచస్య వృద్ధిః. యత్ర తు పరాశౌచేన పూర్వాశౌచస్య న శుద్ధిస్తత్ర తు సహాశౌచవిరహాన్న వృద్ధిః. అతఏవ సర్వైర్నిబన్ధృభిః సజాతీయస్వజాత్యాశౌచాన్తిమదినే తాదృశాశౌచాన్తరపాతే పూర్వాశౌచస్య దినద్వయవృద్ధిః. పరాశౌచస్య ప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తః. తేన పరాశౌచమపి తావత్తిష్ఠతీతి లభ్యతే. తత ఆశౌచాన్తకృత్యమపి సర్వేషామేకదైవ భవతి. త్రిరాత్రజననాశౌచమధ్యే రజస్వలాగర్భస్రావాశౌచసన్నిపాతే రజస్వలాశౌచేన గర్భస్రావాశౌచేన వా శుద్ధిః. ఇతి వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధే.

అథ సహమరణాశౌచవ్యవస్థా — తత్రైవ సహమృతాయా అనుమృతాయా వా త్రిరాత్రమాశౌచమ్. సహమృతాశౌచస్య లఘునా గురుణా వా భర్త్రాశౌచేన శుద్ధిః. పిండదానమపి తస్యాస్తత్రైవ. అనుమృతాశౌచస్య గురులఘువ్యవస్థయా గురుణైవ శుద్ధిః. కింతు యత్ర భర్త్రాశౌచేన శుద్ధిస్తత్రాపి త్ర్యహే పూరకపిండదానం పాచనికమ్.

అథ పరపూర్వాద్యాశౌచవ్యవస్థా — తత్ర స్వతల్పగతస్వజాతీయపరపూర్వభార్యాప్రసవమరణయోస్సంగ్రహీతుస్త్రిరాత్రమాశౌచమ్. న సపిండానామ్. అస్వాతన్త్ర్యకృతాయాస్తు తత్సంగ్రహీతుస్తత్సపిండానాం చ సంపూర్ణమాశౌచమ్. అన్యసవర్ణాదుత్తమవర్ణగాయాస్స్వభార్యాయా మరణప్రసవయోః పూర్వభర్తుస్త్రిరాత్రమ్. న తత్సపిండానామ్. హీనవర్ణగాయాస్తథాత్వే నాశౌచమ్. ప్రథమమన్యేనోఢాయాం నైవ జనితపుత్రాత్తస్మిన్ హితైవ ఆన్యమాత్రితా తేనాపి జనితపుత్రయోః పుత్రయోర్యథాసంఖ్యం ప్రసవమరణయోర్ద్వితీయపితుస్త్రిరాత్రమ్. తత్సపిండానామేకరాత్రమ్. తయోః పుత్రయోః ప్రసవమరణయోః పరస్పరం మాతృజాత్యుక్తమాశౌచమ్. ఏతత్సర్వం శూద్రస్యైవ. ద్విజానాం తు పరపూర్వమాత్రేభార్యాతకరణే యావజ్జీవమాశౌచమ్. సజాతీయక్షేత్రజాద్యేకాదశవిధపుత్రాణాం ప్రసవమరణయోస్సర్వేషాం తత్సపిండానాం త్రిరాత్రమాశౌచమ్. పితృమరణే ఽపి తేషాం త్రిరాత్రమాశౌచమ్. ఇత్యపి తత్రైవ.

అథ రజస్వలాశౌచమ్ — రజోదర్శనమారభ్య స్త్రీణాం త్రిదినమాశౌచమ్. ఇత్యూహ వివేదనే. రజ

స్వాగాయాస్తు వింశతి దినోత్తరం ప్రాయశో రజోదర్శనం భవతి, తస్యాస్తు దశదిన పర్యన్తం పునారజోదృష్టౌ స్నానమాత్రమ్. అష్టాదశే ఏకరాత్రమ్. ఏకోనవింశే ద్విదినమ్. వింశతిప్రభృతిదినత్రయమ్. యస్యాస్తు వింశతిదినాదర్వాక్ ప్రాయశో రజోదర్శనం భవతి తస్యా దశదినపర్యన్తం స్నానమాత్రమ్. ఏకాదశే ఏకరాత్రమ్. ద్వాదశే ద్విరాత్రమ్ త్రయోదశాదారభ్య త్రిరాత్రమ్. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే. రజస్వలాయాస్తు తత్ర రజోదర్శనావధి త్రిరాత్రమస్పృశ్యత్వముక్తమాశౌచమ్. చతుర్థదినేఽపి దైవ పైత్ర్యకర్మానధికారః. త్రిరాత్రాత్పరం సప్తదశరాత్రావధి రజోదర్శనే ఆశౌచాభావః. అష్టాదశాహ ఏకరాత్రమాశౌచమ్. ఊనవింశ వింశయోశ్చ ద్విరాత్రమ్ అతఃపరం త్రిరాత్రమ్. రజస్వలాయాః సూతికాయాశ్చాశౌచమధ్యేఽన్త్యజస్పర్శే త్రిరాత్రోపవాసేన శుద్ధిః. ఉపవాసశ్చాశౌచాత్పరం కర్తవ్యః. ప్రాయశ్చిత్తత్వాత్. భర్తుః పూరకపిండదానకాలే యది రజస్వలా భవతి తదా వస్త్రాంతరం త్యక్త్వా పునర్వస్త్రాంతరం ధృత్వా పూరకం దద్యాత్. ఆదిశ్రాద్ధం తు స్నానాన్తే పఞ్చమేఽహని కుర్యాత్. ఇతి వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధః.

అథ శవస్పర్శాశౌచమ్— శవస్పర్శే దివా చేన్నక్షత్రదర్శనాచ్ఛుద్ధిః. రాత్రౌ చేత్సూర్యదర్శనాత్. తదన్నాశనే తద్గృహవాసే యావత్తేషామాశౌచం తావదాశౌచమ్. సంసర్గాశౌచే కర్మానధికారో నాస్తి. కిన్త్వస్పృశ్యత్వమాత్రమ్. తద్గృహ్యాణాం తద్ద్రవ్యాణాం నాశౌచసంబన్ధః.

స్నేహేన సవర్ణనిర్హరణే తదన్నాశనే తద్గృహవాసే చ దశాహః. తదన్నాశనే తద్గృహవాసే త్ర్యహః. అగృహవాసేన్నాభక్షణే నిర్హరణమాత్రే ఏకాహః. భృతిగ్రహణే సవర్ణనిర్హరణే దాహే చ తజ్జాత్యాశౌచం దశాహాది. విజాతీయనిర్హరణే విజాతీయదాహే చ శవజాతీయమాశౌచమ్. భృతిగ్రహణే విజాతీయనిర్హరణదాహే చ శవజాతీయాద్ద్విగుణమ్. సోదకనిర్హారే దశాహః. అసపిణ్డాలఙ్కరణే అజ్ఞానాదుపవాసః. అశక్తౌ స్నానమ్. జ్ఞానతః పాదకృచ్ఛ్రమ్. ధర్మార్థమనాథసవర్ణశవనిర్హరణే క్రియాకరణేఽన్నదానే చ ద్విజస్యానన్తఫలమ్. స్నానాచ్ఛుద్ధిః. ప్రాణాయామేఽగ్నిస్పర్శశ్చ. ధర్మార్థమనాథసవర్ణనిర్హరణాదావపి మాతులాదిసంబన్ధే సతి త్రిరాత్రమాశౌచమ్.

అనుగమనే తు సపిణ్డస్య దోషః. అసపిణ్డస్యానాథక్రియాయాం న దోషః. స్వవర్ణీయశవానుగమనే స్నాత్వా హుతాశం స్పృష్ట్వా సర్పిః ప్రాశ్య పునః స్నాత్వా ప్రాణాయామం కుర్యాత్. హీనవర్ణశవానుగమనే క్షత్రియే ఏకాహః. వైశ్యే పక్షిణీ. శూద్రే త్రిరాత్రమ్. పూర్వవత్ స్నానాది చ. ఇతి త్ర్యమ్బకీయే.

పరేషాం సవర్ణానాం మాధ్యన్దినాహ్నికకరణే— త్రైజాత్యాశౌచం కృత్వా తావత్కృచ్ఛ్రత్రయాచ్ఛుద్ధిః— హీనవర్ణాన్త్యజౌర్ధ్వదేహికకరణే తు తజ్జాతీయమాశౌచం కృచ్ఛ్రత్రయం చ ద్విజైర్గ్రాహ్యమ్ ఇతి చతుర్వింశతిమతే.

అథ శవానుగమనాశౌచవ్యవస్థా— బ్రాహ్మణశవస్యానుగమనే బ్రాహ్మణస్య సచేలస్నానాగ్నిస్పర్శఘృతప్రాశనైశ్శుద్ధిః. క్షత్రియశవస్యైకాహేన వైశ్యశవస్య ద్వ్యహేన. శూద్రశవస్య ప్రాణాయామశతేన త్ర్యహేన చ. ప్రమాదతశ్శవానుగమనే స్నానాగ్నిస్పర్శఘృతప్రాశనైశ్శుద్ధిః. అనాథబ్రాహ్మణస్య ధర్మతో దహనవహనయోః స్నానఘృతప్రాశనాభ్యాం సద్యశ్శౌచమ్. సర్వవర్ణానాం ధనలాభేన సగోత్రసజాతీయశవవాహస్య జాత్యుక్తమాశౌచమ్. సర్వవర్ణానామసజాతీయశవస్య ధనలాభేన దహనవహనస్పర్శేషు శవజాత్యుక్తమాశౌచమ్. తదసంబన్ధివాహకస్య ప్రసక్తతద్గృహవాసతదన్నభోజనయోరభావే ఏకాహః. తద్గృహవాసే త్రిరాత్రమ్. తద్గృహవాసే తదన్నభోజనే తు దశరాత్రమ్. కేవలధూమసేవనే సవస్త్రం స్నానమ్.

ప్రేతశూద్రదశరాత్రాభ్యన్తరే తద్గేహం గత్వా రోదనే త్రిరాత్రమాశౌచమ్. స్నానాన్తరోదనే త్వేకరాత్రమ్. దశాహోర్ధ్వం మాసం యావత్ ... ఏకరాత్రమ్. అస్థిసంచయనాత్పూర్వం విప్రస్య రోదనే బ్రాహ్మణస్య ఏకరాత్రమ్. క్షత్రియవైశ్యయోర్గమనే తు ద్విరాత్రమ్. శూద్రస్య ... దనర్హిత విలాపే ఏకాహోరాత్రమ్. శూద్రస్తు సర్వత్ర నక్తేన శుధ్యతి. ఆశౌచాన్తద్వితీయదినస్నానాదాశౌచనివృత్తిః.

అథ క్షతాశౌచవ్యవస్థా— నాభేరూర్ధ్వమధో వా రక్తస్రావే సంధ్యావన్దనాతిరిక్తం సర్వం కర్మ తదహః కుర్యాత్. దన్తరక్తపాతే తు సన్ధ్యావన్దనమపి న కార్యమ్. ఏతత్తు మహతీక్షతాసభిన్నవిషయమ్.

అథ స్నానాపనేయాశౌచమ్— క్షురరోదనరక్తవమనఋతుమతీగమనాస్పృశ్యస్పర్శేషు సచేలమజ్జనమాత్రేణ. మజ్జనయోగ్యజలాసంభవే ఉద్ధృతేనాపి శుద్ధేన జలేన స్నానమ్. ఆతురస్య స్నానప్రసక్తావనాతురః స్నాత్వా దశకృత్వ ఆతురం స్పృశేత్. తతశ్శుద్ధో భవతి.

అథ మరణాన్తాశౌచవ్యవస్థా— ఋణగ్రస్తదీర్ఘరోగిక్రియాహీనగాయత్రీరహితస్త్రీజితవ్యసనాసక్తచిత్తపరాధీనశ్రాద్ధదానపుత్రదారధర్మకృత్యాత్యక్తపిడపరోపభోగానాధానవ్యతిరభార్యారతద్విజానాం చ మరణాన్తమాశౌచమ్. ఇతి వ్యవస్థార్ణవసేతుబన్ధః.

అథ గ్రన్థాన్తరోక్తాశౌచవిశేషాః— బ్రహ్మచారిణః పితృమాతృమాతామహోపాధ్యాయాచార్యాదీనాం కార్యభావే దాహాద్యన్త్యకర్మ కార్యమ్. తదా కర్మాఙ్గం దశాహమపవిత్ర

ద్యత్వలక్షణమాశౌచం చ కార్యమ్- తదా పితామహాశౌచినా మన్నం బ్రహ్మచారిణా న భోక్తవ్యమ్- అశౌచస్పృష్టతయా దన శ్చ నకార్యః- తద్భక్షయతస్త ప్రాయశ్చిత్తం పునరుపనయనం చ- బ్రహ్మచారిణః పూర్వోక్తపిత్రాదిభిన్నానాం దాహాద్యన్త్యకర్మకరణే కృచ్ఛ్రత్రయప్రాయశ్చిత్తం పునరుపనయనం చాశౌచాన్తే కార్యమ్- పిత్రాదీనామన్త్యకరణే ఏతావన్మాశౌచ· కార్యమ్- అత్ర సర్వత్ర బ్రహ్మచారిణః సన్ధ్యాగ్నికార్యాదికర్మలోపో న- బ్రహ్మచారిణస్సన్న్యప్యపి దాహాదియుక్తసంసర్గాశౌచే బ్రహ్మయజ్ఞాది నిత్యకర్మలోపో నేత్యుక్తమ్. తత్ర దేవపూజా వైశ్వదేవాదికమన్యేన కారణీయమ్- స్వయం కర్తుం యోగ్యం తు స్వేనైవ కార్యమ్- బ్రహ్మచారిణః ప్రత్యాక్యన్త్యకర్మకరణేతు పిత్రాదిమరణే ఆశౌచం సమావర్తనోత్తరం పూర్వమృతానాం పిత్రాదిసపిణ్డానా త్రిరాత్రమాశౌచ. కార్యమ్-

అథ రోదనే ఆశౌచాది—విప్రస్య సవర్ణమరణవిషయే అస్థి సంచయనాత్పూర్వం రోదనే స్నానమ్- తదుత్తరమాచమనమ్- విప్రస్య శూద్రవిషయేఽస్థిసంచయనాత్ప్రాక్ త్రిరాత్రమ్. తదుత్తరమేకరాత్రమ్- శూద్రస్య విషయే తద్గృహవాసాద్యసంబద్ధేఽస్థిసంచయనాత్ప్రాగేకరాత్రమ్- తదూర్ధ్వం స్నానమ్- సపిండానాం త్వనుగమనరోదనాభ్యాం న దోషః- నాత్రాపి కర్మలోపః- అత్ర సర్వత్ర యస్య యావానాశౌచకాలస్తం నిర్వాహ్య స్నాత్వైవ స విశుధ్యతి- న తు స్నానం వినా తావత్కాలమాత్రాతిక్రమేణ శుద్ధిః- అన్త్యకర్మకర్తురస్థిసంచయనాత్ప్రాక్ స్త్రీసంగాచ్చాన్ద్రాయణం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఊర్ధ్వం ప్రాజాపత్యత్రయమ్- అన్యేషాం మృతాశౌచినాం సంచయనాత్ప్రాక్ సంగమే త్రిరాత్రముపవాసః- ఊర్ధ్వమేకరాత్రమ్- ఇతి ధర్మసిన్ధుసారే-

అథ జాతమృతాశౌచాన్నభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్- ద్విజాశౌచే సవర్ణానాముపవాసస్త్రిరాత్రం వా- విప్రక్షత్రియవైశ్యానాం శూద్రాశౌచేషు అమత్యా విప్రో భుక్త్వా నక్తైకద్విత్ర్యుపవాసాన్ కుర్యాత్ అభ్యాసే త్వేకత్రిపఞ్చసప్తోపవాసాః- యద్వాభ్యాసే ద్వాదశ ద్వాత్రింశత్ షష్టి శతం ప్రాణాయామాః- ఉపవాసైః ప్రాణాయామానాం సముచ్చయ ఇత్యేకే- అన్యే త్వాపది అజ్ఞానత ఏవాసకృద్భోజన ఏవైతత్- అభ్యాసే త్వధికమిత్యాహుః- మత్యా చేత్తా యసాంతపనమహాసాన్తపనచాన్ద్రాణి ఏకద్విత్రిచతుఃశాయానివా- మత్యాభ్యాసే కాయాతికృచ్ఛ్రతప్తకృచ్ఛ్రచాన్ద్రాణి- కామతో భూయోభ్యాసే ఏకద్విత్రిషణ్మాసేషు క్రమేణ యావకవ్రతమ్- అత్యన్తాపది శూద్రాభ్యాసేఽపి ప్రాగుక్త ప్రాణాయామా ఏవ- అజ్ఞానాద్భుక్త్వా త్వథ దర్శనే చానాపద్యపి అష్టావింశతిశతపఞ్చశతాష్టసహస్రగాయత్రీజపో వా బోధ్యః- ద్విజాశౌచే శూద్రస్య స్నానం పఞ్చగవ్యం చ- ఆశౌచివిప్రస్పృష్టపానీయపానే పఞ్చగవ్యమజ్ఞానతః- జ్ఞానతశ్చ ద్యుపవాసః- బ్రహ్మచార్యాదేః స్త్రత్వేన పఞ్చగవ్యముపవాసశ్చ ప్రత్యహం- సహస్రజపశ్చ త్రిరాత్రమ్- జాతాశౌచే అహితాగ్న్యాశౌచేచ లఘుసర్వం భోజ్యమిత్యేకే- ఆశౌచే భుక్తవన్తం న స్పృశేదాపురీషోత్సర్గాత్- ఇదం చ ప్రాయశ్చిత్తం తత్తద్వర్ణానామాశౌచవ్యపగమే కార్యమ్- తావదాశౌచాభావే స్వాశౌచాత్ -ఏతచ్చాశౌచస్వామికాన్నభోజన ఏవ- ఆశౌచిస్పృష్టాశౌచిస్వామికాన్నభోజనే తజ్జపాదికమర్ధం తదర్ధం చ- అభ్యాసే ద్విగుణమ్- మత్యభ్యాసే చతుర్గుణమ్- తత్ స్త్రీసద్గురునైవేవమ్- అత్యన్తాభ్యాసే ఉష్ణకృచ్ఛ్రమ్- అన్నసత్రప్రవృత్తిస్యాగ్నిహోత్రిణశ్చ శౌచ వర్తిత్వ ఉపితదీయాన్నేషు దోషోన- తయోస్సహస్త్వన్నగ్రహణే తు కృచ్ఛ్రమేకరాత్రం యావకవ్రతం ద్వాదశచతుర్వింశతిప్రాణాయామాః- ఇతి ప్రాయశ్చిత్తేన్దుశేఖరే- అసగోత్రోఽనాపద్యబుద్ధిపూర్వం సకృదస్యాశౌచిస్వవిత్తం పక్వమన్నం యస్మిన్ దినే భుఙ్క్తే తదా తద్దినేన యావత్తస్యాశౌచమవశిష్టం తావదాశౌచం కార్యమ్- తదాన్తే చ విప్రాశౌచే సాన్తపనం ప్రాయశ్చిత్తమ్- శూద్రాశౌచే చాన్ద్రాయణమ్- క్షత్రియాదేః కలావథాప స్నలిఖ్యతే- కృచ్ఛ్రబిల్లఖమస్తు పుత్రోత్పాదనమాత్రాన్తే సేదానీముపయుజ్యత ఇతి ప్రాయ ఉపేక్ష్యతే- మత్యభ్యాసే విప్రశూద్రాశౌచయోః క్రమేణ మాసం షణ్మాసం కృచ్ఛ్రాదివ్రతాచరణమ్- అమత్యా భోజనే యావదన్నపాక మాశౌచమ్- క్రమేణ నైకరాత్రం సప్తరాత్రం చోపోషణం దశశతం చ ప్రాణాయామాః- అమత్యాఽభ్యాసే ద్విగుణమ్- ఆపద్యమత్యాభోజనే తదహోరాత్రమేకః ప్రాణాయామః- శూద్రాశౌచే ఉష్ణోదకసహస్రగాయత్రీజపః- జ్ఞానత ఆపది త్రికకుమర్షణ మష్టోత్తరసహస్రగాయత్రీజపః- శూద్రాశౌచే ప్రాజాపత్యమ్- శూద్రస్య ద్విజాశౌచే స్నానం పఞ్చగవ్యాశనం చ- సర్వమిదం జననాశౌచే న్యూనం యోజ్యమ్- ఏవ మాహితాగ్న్యాశౌచే విన్యూనమితి స్మృత్యర్థసారే- సర్వత్ర దమాశౌచిస్వామికాన్నభోజనే- యదా తు తదస్వామికమాశౌచిస్పృష్టమాత్రమన్నం భుఙ్క్తే తదా మత్యాభోజనే కృచ్ఛ్రమ్- అమత్యార్ధమితి స్మృత్యర్థసారోక్తమ్- ఆశౌచిస్పృష్టాశౌచిస్వామికాన్నభోజనే తు తత్స్వామికాన్నాశననిమిత్తం తత్స్పృష్టాన్నాశననిమిత్తం చేతి ప్రాయశ్చిత్తద్వయం సముచ్చయేన కుర్యాత్- ఆశౌచి

స్వాయత్తాన్నప్రతిగ్రహేతూక్తప్రాయశ్చిత్తార్థమ్. ఆశౌచం తు నాస్తి. దాతృభోక్త్రోరుభయోరుభయోర్జ్ఞాతే జననే మరణే వా న దోషః. అన్యతరేణ జ్ఞాతే దోషః. తత్ర దాతుర్జ్ఞానే భోక్తురజ్ఞానే భోక్తుః స్వల్పం ప్రాయశ్చిత్తమ్. దాతురజ్ఞానేఽపి భోక్తుర్జ్ఞానే పూర్ణమేవ. భోజననిమిత్తకాశౌచేఽపి కస్య లోపాన. అథ తు కథమపి స్వల్పకం జన్మయుక్తేస్నానం వా నాయుతం స్యాదితి త్రింశచ్ఛ్లోకీ. స్మృత్యర్థసారే ప్యేవమ్. అయమస్యార్థః. స్వల్పాశౌచాస్య హాద్యాశౌచప్రయోజకేన సంబన్ధేన యుక్తే కాలక జానూత్రావౌ మృతే సచేలం స్నానం కార్యమ్. సర్వత్రైగుణ్యేలఘునా వామృతాశౌచస్య ప్రాప్తికాలే సమాప్తికాలే చ స్నాతవ్యమితి యావత్. అథవా స్వల్పం దశాహాభిన్నపక్షిణీ త్రిదినాద్యాశౌచప్రయోజకః సంబన్ధో ర్యుక్తే బన్ధుత్రయమాతులానుగనీతస పిణ్డౌ దామృతే దేశాన్తరే కాలాన్తరేఽపి స్నానం భవత్యేవ. తథా చ యస్య సన్నిహితకాలే ఆశౌచప్రాప్తిస్తస్యాతిక్రాన్తకాలే స్నానమ్. యస్య తు సన్నిహితకాలేఽపి స్నానమాత్రం తస్య కాలాన్తరే స్నానమపి నేత్యర్థః. యద్వా స్వల్పాశౌచప్రయోజకసంబన్ధభిన్నః సంబన్ధః యథా కాలకనుతత్వమాధకన్యాయామ్. పితృష్వసృతత్పుత్రత్వాదిభగిన్యాభార్యా పుత్ర్యాదితద్యుక్తే ఆశౌచాభావేఽపి స్నానమాత్రం భవత్యేవ. యత్కించిత్సంబన్ధే ఆశౌచాభావేఽపి స్నానమాత్రం తన్నిధా సర్వత్ర కార్యమిత్యర్థః. పక్షత్రయమపీదం శిష్టాచారే దృశ్యత ఇతి యుక్తం భాతి.

అథాశౌచాపవాదః—సపక్ష్యా ఆకర్తృతః కర్తృతః ద్రవ్యతః మృతదోషతః విధానత ఇతి. తత్ర కర్తృతో యథా—యతీనాం బ్రహ్మచారిణాం చ సపిణ్డజననమరణయోర్నాశౌచమ్. మాతాపితృమరణే తు యతిబ్రహ్మచారిణోః సచేలం స్నానమాత్రం భవత్యేవ. బ్రహ్మచారిణః సమావర్తనోత్తరం బ్రహ్మచర్యదశాయాం మృతానాం పిత్రాది సపిణ్డానాం త్రిరాత్రమాశౌచముదకదానం చ కార్యమ్. అనుగమననిహరణనిమిత్తకం త్వాశౌచం బ్రహ్మచారిణోఽప్యస్త్యేవ. పిత్రాద్యన్త్యకర్మకరణే బ్రహ్మచారిణ ఆశౌచమస్త్యేవ. ఆరబ్ధప్రాయశ్చిత్తానాం ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానసమయే ఆశౌచం న. సమాప్తే తు ప్రాయశ్చిత్తే త్రిరాత్రమతిక్రాన్తాశౌచమ్. కృతకర్మాఙ్గనాన్దీశ్రాద్ధానాం తత్కర్మసమాప్తిపర్యన్తం తత్కర్మోపయోగికార్యఆర్త్విజ్యాది సంకల్పే ఆశౌచం న. జాతాశౌచమృతాశౌచవతో స్మరణసమయప్రాప్తౌ నాశౌచమ్. తేన దానాదికం సతి వైరాగ్యే ఆతురస్య సన్న్యాసోఽపి భవతీతి సిన్ధ్వాదయః. దేశవిప్లవదుర్భిక్షాదిదుర్భిక్షాస్వపి సద్యఃశౌచమ్. ఆపద్యపగమే ఆశౌచావశేషే అవశిష్టాశౌచమస్త్యేవ.

అథ కర్తృతః.—అన్నసత్రిణామన్నాదిదానేషు నాశౌచమ్. ప్రతిగ్రహీతుస్తు ఆమాన్నగ్రహణే దోషః. సపక్వాన్నభోజనే తు త్రిరాత్రం క్షీరపానమ్. కృచ్ఛ్రేఽనన్తవ్రతాదౌ ఏకాదశ్యాం చాగణ్యప్రభృతివ్రతే చ నాశౌచమ్. తత్ర స్నానాదిశరీరనియమాః స్వయం కార్యాః. అనన్తపూజాదికమన్యేన కారయేత్. బ్రాహ్మణభోజనాదికమాశౌచాన్తే. రాజాదీనాం ప్రజాపాలనాదౌ నాశౌచమ్. ఋత్విజాం మధుపర్కపూజోత్తరం తత్కర్మణి నాశౌచమ్. తేన యజ్ఞావభృథానపశుబన్ధాదిషు మధుపర్కోక్తేష్వపి పరణే తాన్ త్యక్త్వాఽన్యే ఋత్విజః కార్యాః. దీక్షితానాం దీక్షణీయోత్తరమవభృథస్నానపర్యన్తం యజ్ఞకర్మణి నాశౌచమ్. దీక్షితస్యావభృథస్నానమాత్రం కర్మమధ్యే కార్యమ్. అవభృథాత్పూర్వమేవాశౌచాభావః. అవభృథం తు న భవత్యేవేతి సిన్ధుః. కర్మాన్తే తు త్రిరాత్రం పూర్వవ్యాఖ్యాత్. రోగభయరాజభయాదినా శాన్తికర్మణి నాశౌచమ్. ఈప్సితకుటుమ్బస్య ప్రతిగ్రహే నాశౌచమ్. విప్లవనశీలస్యాపేతవేదశాస్త్రాధ్యయనేఽపి నాశౌచమ్. వైద్యస్య నాడీస్పర్శనే నాశౌచమ్. శ్రాద్ధేఽయుక్తమ్. మూర్తిప్రతిష్ఠాచోలోపనయనవివాహాస్యోత్సవతడాగాదియుత్సర్గకోటిహోమతులాపురుషదానానాదిమహాసునాన్దీశ్రాద్ధోత్తరం నాశౌచమ్. సంకల్పితే పురశ్చరణాదావపి ఛేదేన సంకల్పితహరివంశశ్రవణాదౌ చ ప్రారమ్భోత్తరం నాశౌచమ్. కార్యనియమాభావే తు సత్రహరివంశాదికమాశౌచే హేయమేవ. సర్వోఽప్యయమాశౌచాపవాదోఽనన్యగతికత్వే ఆర్తిచస్థాయినిసిద్ధానాగూజీయేచోక్తః. తేనానన్యగతికత్వాదికమాలోచ్యైవాశౌచాభావో యోజ్యః. అత్ర యద్వక్తవ్యం తత్పూర్వార్థే తత్ర తత్రోక్తమేవ. కచిత్తు వ్రతే విప్లవదీక్షితానామృత్విజామగ్న్యుత్సవాదీనాం చ సర్వరూపత ఆరమ్భత ఆవశ్యకత్వాద్దార్వాద్యర్థాదే ఽప్యాశౌచాభావ ఇత్యాహుః. కన్యాయా ఋతుకాలే పూజాదిసఙ్కల్పేమహాయాన్తరాధానే కూష్మాణ్డహోమాదిసాతౌ జాతాశౌచే వివాహారమ్భేఽపి కార్య ఇమాదిసాతాశౌచే విపాహారమ్భౌ ఽపి మాశౌచపాతుకక్తమ్. వివాహాదిషు నాన్దీశ్రాద్ధోత్తరమాశౌచపాతే పూర్వసంకల్పితాన్నమన్యగోత్రైర్భోక్తవ్యం భోక్తారం నిర్దిష్టాన్నం చ దత్వం చ. దాతారం భోక్తారం సిద్ధాన్నం చ కర్తవ్యం చ. వివాహాదౌ తదన్యత్ర వా భూసూతకీ న స్పృశేత్. వివాహే తదన్యత్ర వాశౌచపాతే పాత్రస్థమపక్వాన్నేషు విక్షేపు దాతుర్గాశౌచపాతే పాత్రస్థమన్నం త్యక్త్వాఽన్యగేహాదకాచాన్తైః శుధ్యసిద్ధాన్నం త్యక్త్వా అన్యగేహాదకాచాన్తాః శుద్ధ్యన్తి. పూర్వార్థే ఉక్తమ్. ఏవం సహస్రభోజనాదావత్యాపి పూర్వార్థేఉక్తమ్.

ఽపూర్వసంకల్పితాన్యేషు జ్ఞేయమ్. పార్థివశివపూ
జాయాం నాశౌచమ్. అశౌచ సంధ్యా శ్రౌతస్మార్త
హోమాదివర్జం తత్తచ్ఛాస్త్రేషు ద్రష్టవ్యమ్. అగ్నిస
మారోప ప్రత్యవరోహ వాశౌచమాగ్నికాద్యా. తేన
సమారోపితగమాశౌచపాతే పునరాధానమేవ. సమా
రోపప్రత్యవరోహయోరన్యతరస్యాకృతస్యాశౌచాపవాద
స్య బాధావాత్. ఇదం బహ్వృచానాం ఛన్దోగానాంచ
దాన్యదశాహం హోమలోపే. అన్యేషాం త్ర్యహం హో
మలోప ఏవ పునరాధానం జ్ఞేయమ్. గ్రహణనిమిత్తక
స్నానశ్రాద్ధదానాదౌ నాశౌచమ్. తత్పశ్చాత్స్నానమాత్రం
కార్యమ్, నశ్రాద్ధాదీత్యాహుః. నక్షత్రస్నానాదా
వపి నాశౌచమ్. నిత్యకృత్యేషు స్నానాచమన భోజన
నియమ స్పృశ్యాస్పృశ్యనాదినియమేషు నాశౌచమ్. అన్య
దైవత్యదేవ ప్రతిష్ఠోద్యాపనాది నిత్యం నైమిత్తి
కం కామ్యం చాశౌచే న కార్యమ్. భోజనకాలే అ
శౌచాపాదకజననమరణశ్రవణే ముఖస్థం గ్రాసం త్య
క్త్వా స్నాయాత్. ముఖస్థగ్రాసభక్షణే ఏకోపవా
సః. సర్వాన్నభోజనే త్రిరాత్రోపవాసః. ఇతి కర్మణి
అశౌచసద్భావవిచారః॥

అథ ద్రవ్యేషు:—పుష్ప ఫల మూల లవణ మధుమాం
స శాక తృణ కాష్ఠ దక క్షీర దధి ఘృత తైలౌషధ తిల
తణ్డులా లేహ్య తద్వికారాణాం లాజాః భక్ష్యాః తాన్యస్య
లక్షణాదీనాం చాశౌచి స్వామికానామశౌచిగృహ
స్థితానాంచ గ్రహణే దోషః. అశౌచి హస్తాత్తు తన్మ
హ్యేతన్న గ్రాహ్యమ్. పణ్యే తు వణిగాదే రాశౌచి
త తద్ధస్తాల్లవణాదేరామాన్నస్య చ క్రయే న దో
షః. జల దధి లాజాదికం తు క్రయేణాపి తద్ధస్తా
న్న గ్రాహ్యమ్.

అథ మృతదోషః:— శాస్త్రానుజ్ఞాం వినాత్
శస్త్రాగ్ని విష జల పాషాణ భృగుపాతానశనాదిభి
ర్బుద్ధిపూర్వకం స్వేచ్ఛయా హతానామాత్మహతానాం నాశౌ
చమ్. తత్ప్రేరణాంతత్వం క్రోధాద్యుద్రేకేణ వాస్తు
స్యైవ వేష్టసాధనతా భ్రమేణ వా. తథాచౌర్యా
దిదోషాద్రాజహతానాం పాతకాద్యపకృత్యాది
హతానాం విద్యుద్ధతానాం చ నాశౌచమ్. అన్త్యైర్మ్లే
చ్ఛైర్వా గర్దభ దీర్ఘరోగ వృషభకరోగ మహా
పరోపహతౌ ప్రవృత్తో మృతస్యాపి నాశౌచమ్. యో
గవాదిహరణార్థం తద్ధననార్థం వా ప్రవృత్తో గోసర్ప
భృత్కృష్ణిదంష్ట్రిగజ చోర విప్రాస్త్యాదిభిర్హత
స్తస్య నాశౌచమ్. మహాపాతకినాం తత్సంసర్గిణాంచ
మహాపాతకితుల్యానాం చ పతితానాం నపుంసకానాం
చ మరణే నాశౌచమ్. స్త్రీణాం చ పత్యాదిహన్త్రీణాం
హీనజాతిగామినీనాం గర్భఘ్నీనాం కులటానాంచ
పూర్వోక్తాత్మహతాద్యపఘాతానాం చ మృతా

నాశౌచమ్. తత్తేషాం శవానాం స్వకార్యప్రాప్తే వ
హన దహనాన్త్యకర్మాణి న కుర్యాత్. స్వకారయితా
జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాసాదితారతమ్యేన కృచ్ఛ్రాతికృ
చ్ఛ్ర సాన్తపన చాన్ద్రాయణాది ప్రాయశ్చిత్తాని త
త్తచ్ఛాస్త్రేషు దృష్టవ్యాని. తేషాం మృతదహ
స్య జలే ప్రక్షేపః. తతః సంవత్సరోత్తరం పుత్రాదిస్త
దీయాత్మహతాది పాపానుసారేణ ప్రాయశ్చిత్తం తస్య
కృత్వా నారాయణబలిం చ కృత్వా పర్ణశర దాహా
దిపూర్వకమశౌచమౌర్ధ్వదైహికంచ కుర్యాత్. తే
చిత్రేశరీరం దగ్ధ్వా దాహనిమిత్తం చాన్ద్రాయణ
త్రయం కృత్వా ఽస్థీని సంస్థాప్య అబ్దాన్తే పూ
ర్వోక్తరీత్యా ఔర్ధ్వదైహికమిత్యాహుః. అథ వా లౌ
కికాగ్నినా కాష్ఠేం దగ్ధ్వా స్వజీవన సంకటే దాస
త్వాద్వా పుత్రాదయ స్సంవత్సరాదర్వాగపి త
త్ దాత్మ హతాది పాపోక్త ద్విగుణప్రాయశ్చిత్త పూ
ర్వకం నారాయణబలిం కృత్వా పర్ణశరదాహం మన్త్ర
దాహం వా కృత్వా అశౌచ మౌర్ధ్వదైహికం చ కు
ర్యుః. ఇదం చ ప్రాయశ్చిత్తార్హాణామేవ. ప్రాయశ్చి
త్తానర్హాణాం ఘటస్ఫోటనం బహిష్కృతానాం చ
దాసీద్వారా పతితోదకవిధ్యనన్తరం సపిణ్డీకరణవ
ర్జ మౌర్ధ్వదైహికమ్. తేన సాంవత్సరిక మపి ఏకోద్దిష్ట వి
ధి నైవ. యద్వా ఆత్మహతినాం పుత్రాదిః మృతజాతి
య వధోక్త బ్రహ్మహత్యాది ప్రాయశ్చిత్త సహితం
చాన్ద్రాయణం తప్తకృచ్ఛ్రద్వయం చ కృత్వా నా
రాయణబలిపూర్వకం తం దహేత్. తథా చ ఆత్మ
హతినాం గోగజ వ్యాఘ్రాదిహేతుక దుర్మరణవతాం
చ పతితాదీనాం చ పూర్వోక్తానాం సర్వేషాం న మ
రణేనా దాక ఘ్యాశౌచమ్. కిం తు తత్ర ప్రాయశ్చి
త్త నారాయణబలి పూర్వక సమన్త్రిక దాహాదిక మా
రభ్య నాశౌచమ్. జలాగ్న్యాదిభిః ప్రమాదమృతానాం
మరణదినా దారభ్యాశౌచాదిక మస్త్యేవ. తచ్చ త్రిరా
త్ర మితి కేచిత్. దశాహ మితి బహవః. కిం తు ప్రమా
దమరణస్యాపి దుర్మరణత్వాత్ తన్నిమిత్త ప్రాయశ్చి
త్త పూర్వక మేవ దాహాది కార్యమ్. తదుక్తం స్మృ
త్యర్థసారే- చణ్డాల గోబ్రాహ్మణ చోర పశు దంష్ట్రి
సర్పాగ్న్యుదకాద్యైః ప్రమాదాన్మరణే చాన్ద్రాయ
ణం తప్తకృచ్ఛ్రద్వయం చ తత్ప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా ప
శ్చాదతికృచ్ఛ్రాది ప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా విధివద్దహ
నాశౌచోదక దానాది సర్వం కార్యమితి. ప్రా
ణాన్తిక ప్రాయశ్చిత్తే న మృతస్య దశాహమశౌచమస
ర్వాణి ప్రేతకార్యాణి చ కర్తవ్యాని. ప్రాయశ్చిత్తేన త
స్య శుద్ధత్వాత్. ఏవ మారబ్ధ ప్రాయశ్చిత్తస్య ప్రా
యశ్చిత్త మధ్యమరణే ఽపి శుద్ధత్వాదికం జ్ఞేయ
మ్. ఆహితాగ్నేస్తు పతితాదిత్వే దర్భాదినా

దాహం కృత్తికాదోషాదిహేతుకే చ మరణే విశేషః। త్రే
తాగ్నీన్ ప్రక్షిప్య దర్భపుత్తలకం చరుపాత్రం. పాత్రాణి
చ దహేదగ్నౌ సాగ్నికే పాపకర్మణి. తతః ప్రాయ
శ్చిత్తాన్తే కార్యం సంస్కారాది పూర్వోక్తవ్యవస్థయా
నిర్మథ్యాగ్నినా దాహః దుర్మృత్యుకర్మణి. మహాపాతక సం
యుక్తః సాగ్నికో యది భవతి। పుత్రాద్యైః పాపయే ద
గ్ధ్వా ప్రాయశ్చిత్తక్రియావధి। ప్రాయశ్చిత్తం న కు
ర్యాద్యః కుర్వన్ వా మ్రియతే యది। జలేఽగ్నీన్
ప్రక్షిప్య దగ్ధ్వా పాత్రాణి తు జలేషు వా। మాధవీయే
అహితాగ్నే ర్దుర్మరణే ప్యేవమేవ చ తం లౌకికాగ్ని
నా తూష్ణీం దగ్ధ్వా తదస్థీని క్షీరేణ ప్రక్షాళ్య తత్ప్రా
యశ్చిత్తం కృత్వా శ్రౌతాగ్నిభిః సమన్త్రకం దాహాది
కార్యమిత్యుక్తమ్. ఇదం నిరగ్నేర పిదుర్మరణే జ్ఞే
యమ్. అథ సర్పహతే విశేషః ప్రమాదేన వా దర్పాది
నా వా సర్పేణ మృతో దాహాశౌచాది న కార్యమ్. వక్ష్య
మాణం నాగపూజా వ్రతం కృత్వా నారాయణబలి
సౌవర్ణనాగదాన ప్రత్యక్షగోదానాని కృత్వా దాహాశౌ
చాది కార్యమ్. సర్వత్ర దుర్మరణే పతితాదిమరణే చ త
త్తత్ప్రాయశ్చిత్తాని కృత్వా దాహాశౌచాది కార్య
మిత్యుక్తమ్.

తత్తత్ప్రాయశ్చిత్తాని తు దుర్మరణశబ్దే ద్రష్టవ్యాని.

ఆశ్చర్య- (ఆఙ్- సుట్- చర్య) (వ్యాకరణశాస్త్రే పా
రస్కరాదిః) త్రి- అద్భుతమ్-

ఆశ్చుర్- ధా- ఆఙ్- శ్చుర్- ఉ- ఆశ్చుర్యతే-

ఆశ్చోత్- ధా- ఆఙ్- శ్చోత్- ఉ- ఆశ్చోతతి- ఆశ్చోత్యతే

ఆశ్చుతన- (ఆఙ్- శ్చుతిర్- ల్యుట్) న- ఆశ్చ్యోతనమ్-

ఆశ్చుతయ్- ధా- ఆఙ్- శ్చుతయ్- ఉ- ఆశ్చుతయతి-

ఆశ్చ్యుత్- ధా- ఆఙ్- శ్చ్యుత్- ఉ- ఆశ్చ్యుత్యతే-

ఆశ్చ్యోత్- ధా- ఆఙ్- శ్చ్యోత్- ఉ- ఆశ్చ్యోతతి- ఆ
శ్చ్యోత్యతే-

ఆశ్చ్యోతన- (ఆఙ్- శ్చ్యుతిర్- ల్యుట్) న- క్షరణమ్-
సేచనమ్- వైద్యశాస్త్రే నేత్రరోగచికిత్సాయాం సే
కాదనన్తరం ఉక్తా పూర్వా క్రియావిశేషః- త
త్ప్రకార ద్రవద్రవ్యవిశేషశ్చ- తద్ద్రవ్యం నేత్రే వ్య
స్తం సన్ధి సిరా ఘ్రాణ ముఖ స్రోతాంసి ప్రాప్య
ఊర్ధ్వాగాన్ దోషాన్ నపవర్తయతి- తత్ఫలం రుజా
తోద ఘర్షణ బాష్ప దాహ రాగాణాం శమనమ్- త
త్ప్రకారో యథా- నివాతస్థస్య రోగిణో లోచనం వా
మేన పాణినా ఉన్మీల్య దక్షిణేన పాణినా శుక్త్యా ప్రల
మ్బయా శీతవర్త్యా తిర్యక్ కృష్ణనీనికాయాం ద
శ ద్వాదశ వా బిన్దూన్ నిపాతయేత్- తతో మృదు
నా చేలేన ప్రమృజ్యాత్- వాతే కఫే వా ఆశ్చ్యోతన కో
ష్ణం ఉష్ణేన చేలేన మృదు స్వేదయేత్- వాతే ఆ
శ్చ్యోతనముష్ణం కార్యమ్- రక్తపిత్తే తు శీతమ్-

కోష్ణమ్- తథాత్యుష్ణం తీక్ష్ణం వా
రుజా రాగదృష్టినాశానాం హేతుః- అతిశీతం తు స్త
మ్భం దన్తవ్యం వేదనాం చ కరోతి- బహువా త్య
ల్పాయవత్ర్మనాం ఘర్షణం కృచ్ఛ్రాదున్మేషణం చ క
రోతి- అత్యల్పం చేద్వికారవృద్ధిం కరోతి- అసంప్రా
ప్తం చ త్సంరమ్భం కరోతి- ఆశ్చ్యోతనం రాత్రౌ న
కార్యమ్- లేఖనే ఉన్మీలితే నేత్రే అష్ట బిన్దవః స్నేహ-
స్నేహనే తు దశ- రోపణే ద్వాదశ- తే చ ఉ
ష్ణే కాలే శీతే కోష్ణాః- బిన్దవశ్చ ద్వ్యంగులోర్ధ్వ
తః ప్రయోక్తవ్యాః- ఆశ్చ్యోతనద్రవ్యం వాతే తిక్తం
స్నిగ్ధం చ కార్యమ్- పిత్తే మధురం శీతం చ- క
ఫే తిక్త ముష్ణం రూక్షం చ- ఆశ్చ్యోతనానాం ధార్య
మాణకాలస్తు మాత్రా నిమేషోన్మేషణమ్ అఙ్గుల్య
స్ఫోటనం గుర్వక్షరోచ్చారణం వా వాక్శతం చ
త్వారింశదుక్తాః-

ఆశ్చ్యోతయ్- ధా ఆఙ్- శ్చ్యోతయ్- ఉ- ఆశ్చ్యోతయతి

ఆశ్మ-(అశ్మన్- అణ్-) త్రి- అశ్మనో వికారః-

ఆశ్మకి (అశ్మక- ఇఞ్) పు- అశ్మకస్యాపత్యమ్- బహు
త్వేతు అశ్మకాః-

ఆశ్మన- (అశ్మన్- అణ్) త్రి- అశ్మన ఇదమ్- అశ్మ
నో ఽ వయవః- అశ్మభేదావయవః- అశ్మకస్యరా
జ్ఞో ఽపత్యం వికారో వా- పు- అనూరుః-

ఆశ్మన్య- (అశ్మన్- ణ్య) పు- దేశవిశేషః

ఆశ్మభారిక- పు- అశ్మభారం హరతి వహతి ఆవహతి వా
యస్సః-

ఆశ్మరథ (అశ్మరథ్య- అణ్) పు- అశ్మరథ్యస్యాపత్యం

ఆశ్మరథీ (అశ్మరథ్య- ఙీప్) స్త్రీ- అశ్మరథ స్యాపత్యం స్త్రీ

ఆశ్మరథ్య (అశ్మరథ- యఞ్- గర్గాదిః) అశ్మరథ
స్యాపత్యం- అప్రామాణికః- విశ్వామిత్రగణాన్తర్గతగోత్ర
ప్రవర్తకఋషివిశేషః- తద్గోత్రప్రవరస్తు వైశ్వామి
త్రాశ్మరథ్య వాఘూలేతి.

ఆశ్మాయన- (అశ్మన్- ఫక్) పు- అశ్మనో పత్యమ్-

ఆశ్మిక (అశ్మన్- ఠక్) పు- అశ్మనో నిమిత్తం సంయోగ
ఉత్పాతో వా- అశ్మనో హరతి వహతి ఆవహతి వా య
స్సః

ఆశ్మేయ- (అశ్మన్- ఢక్) పు- అశ్మనో ఽపత్యమ్

ఆశ్య- ధా- ఆఙ్ శ్యై- ఉ- ఆశ్యాయతే- ఆశ్యానా

ఆశ్యాన- (ఆఙ్ శ్యైఙ్- క్త) త్రి- సఘనాత్ద్రవమ్- ఈ
షచ్ఛుష్కమ్

ఆశ్యాన్- ధా- ఆఙ్- శ్యాన్- ఉ- ఆశ్యానయతి- ఆశ్యానితమ్

ఆశ్యావయ్- ధా- ఆఙ్- శ్యావయ్- ఉ- ఆశ్యావయతి

ఆశ్యాయ్- ధా- ఆఙ్- శ్యాయ్- ఉ- ఆశ్యాయతే-

ఆశ్రప- ధా- ఆఙ్- శ్రప- ఉ- ఆశ్రపయతి- ఆశ్రపితం

ఆశ్రపణ-(ఆఙ్- శ్రపి- ల్యుట్) న- ఈషత్పాకః- ...

శ్రాః।-

ఆశ్రపయ్. ధా. అక్. శ్రపయ్. ఉ. ఆశ్రపయతి

ఆశ్రమ్. ధా. అక్. శ్రమ్. ఉ. ఆశ్రమ్యతి. ఆశ్రమితా

ఆశ్రమః (ఆఙ్. శ్రము. ఘఞ్) పుం-మునిస్థానమ్. మఠః. ద్విజాతీనాం సంస్కారవశేన ప్రాప్తో దశావిశేషః. స చతుర్విధః. బ్రహ్మచర్యమ్. గార్హస్థ్యం వానప్రస్థత్వమ్. యతిత్వం చేతి. తద్వతః తద్వాన్ పురుషశ్చతుర్విధః. బ్రహ్మచారీ, గృహస్థః, వానప్రస్థః, యతి శ్చేతి. తత్ర ఉపనయనమారభ్య స్నానపర్యన్తం బ్రహ్మచారీ. వివాహప్రభృతి గృహస్థః. యదా తు పశ్చిం పుత్రేషు విన్యస్యపత్న్యా సహ వా వనం గచ్ఛతి తదా వానప్రస్థః. యదా హి తేచ్ఛయా సర్వం పరిత్యజ్య భిక్షుర్భవతి తదా యతిః- ఏతేషాం లక్షణాదికం బ్రహ్మచార్యాది శబ్దేషు ద్రష్టవ్యమ్.

ఆశ్రమవాస. పుం. భారతే పఞ్చదశ పర్వ-ణి త్రిస్య వాన్తరపర్వణి-ఆశ్రమవాసః. పుత్రదర్శనమ్. నారదాగమనం చేతి. తత్పర్యాయః. ఆశ్రమవాసిక- తత్రాద్యే చత్వారింశదధ్యాయాః. తత్రాశ్రమవాసపర్వణి అష్టావింశో ఽధ్యాయః- పుత్రదర్శనపర్వణి షట్త్రింశో ఽధ్యాయః. నారదాగమనపర్వణి చత్వారింశః- తత్ర ప్రమేయాణి. గాన్ధార్యా సహ ధృతరాష్ట్రస్యాశ్రమప్రవేశః. తేన సహ కున్త్యా అపిగమనమ్- కృష్ణద్వైపాయనప్రసాదాద్ ధృతరాష్ట్రేణ పుత్రాదీనాం దర్శనమ్. ధృతరాష్ట్రస్య సద్గతిః- విదురస్య సఞ్జయస్య చ సద్గతిః. నారదముఖాద్యుధిష్ఠిరేణ యదూనాం యుద్ధశ్రవణం చ-

ఆశ్రమవాసిక. న. భారతే ఆశ్రమవాసాఖ్యం పర్వ.

ఆశ్రయ్- ధా-అక్-శ్రయ్. ఉ. ఆశ్రయతి।

ఆశ్రయ। (ఆఙ్. శ్రిఞ్. అచ్) ఆధారః. విషయః- ఆశ్రయణమ్. అలఙ్కారశాస్త్రే ఆశ్రయైక్యవిరోధో రసదోషవిశేషః। ఆశ్రయైక్యారుద్ధో యో రసస్స భిన్నాశ్రయః కార్యః। యథా వీరభయానకయో రేకాశ్రయత్వే విరోధ ఇతి- యథా వీరరసో యుద్ధరత్వేనోక్తః ప్రతిపక్షగతత్వేన భయానకరసో నివేశయితవ్యః। నాట్యశాస్త్రే నాట్యాలఙ్కారవిశేషః। గుణవత్కార్యహేతో రాశ్రయణమాశ్రయ ఇతి తల్లక్షణమ్- ఉ- విభీషణనిర్యాతనాశఙ్కే- విభీషణః- రామమాశ్రయిష్యతీతి। సంగీతశాస్త్రే షట్సు గుణేషు సమాశ్రయో గుణః- తత్రాశ్రయ ఆలమ్బనం దాశ్రయణమాశ్రయ ఇతి తల్లక్షణమ్।

ఆశ్రయాశన- పుం- పూర్వస్థిమాంసాయాం తస్మిన్ దేశే- యత్కర్మ దృష్ట్వా దృష్ట్వా ధర్మార్థం తదాశ్రయకర్తృత్వ ద్యోతక ఇతి తల్లక్షణమ్

ఆశ్రయగుణః- పుం. జ్యోతిషోక్తే గ్రహస్య రాశిస్థానకృతే గుణభేదే. తత్ర గుణాయురా-దేరుపయుక్తో గుణః విశేషః. తద్విధిర్యథా—

వర్గోత్తమే స్వరాశౌ స్వద్రేక్కాణే స్వనవాంశేవా ర్ధాంశగుణః। అధిమిత్రరాశౌ అష్టమాంశాస్త్రయః- మిత్రరాశౌ తృతీయాంశః- సమరాశౌ చతుర్థాంశః- శత్రురాశౌ షష్ఠాంశః- అధిశత్రురాశౌ అష్టమాంశః। స్వహోరాదిషు తు స్వరాశ్యాదౌ యుక్తస్య గుణః స్యాత్పూర్ణమ్। ఏతేషాముదాహరణం ఆయుర్దాయానుదాహృతక్రమేణైవ ప్రదర్శ్యతే। అర్కస్య సమరాశిస్థస్య గుణః $\frac{౧}{౪}$- స్వహోరా గుణః $\frac{౧}{౪}$ మిత్రద్రేక్కాణ గుణః $\frac{౧}{౬}$ సమసప్తాంశగుణః $\frac{౧}{౮}$ సమనవాంశ గుణః $\frac{౧}{౮}$ మిత్రద్వాదశాంశ గుణః $\frac{౧}{౬}$ సమత్రింశాంశస్య $\frac{౧}{౮}$- సర్వేషాం క్రమేణ న్యాసః $\frac{౧}{౪}$ $\frac{౧}{౪}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౧}{౮}$ చన్ద్రస్య సమరాశి సమహోరా మిత్రద్రేక్కాణ స్వసప్తాంశ సమనవాంశ శత్రుద్వాదశాంశ శత్రుత్రింశాంశ గుణానాం క్రమేణ న్యాసః $\frac{౧}{౪}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౧}{౪}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౧౨}$ $\frac{౧}{౧౨}$ కుజస్య అధిశత్రు రాశి సమహోరా ఽధిశత్రుద్రేక్కాణ శత్రుసప్తాంశ సమనవాంశ సమద్వాదశాంశాధిశత్రుత్రింశాంశగుణానాం క్రమేణ న్యాసః $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౧౬}$ $\frac{౧}{౧౨}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౧౬}$ బుధస్య మిత్రరాశ్యధిమిత్రహోరా స్వద్రేక్కాణ మిత్రసప్తాంశాధిమిత్రనవాంశ శత్రుద్వాదశాంశ శత్రుత్రింశాంశ గుణానాం క్రమేణ న్యాసః $\frac{౧}{౩}$ $\frac{౩}{౧౬}$ $\frac{౧}{౨}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౩}{౧౬}$ $\frac{౧}{౧౨}$ $\frac{౧}{౧౨}$ గురోర్మిత్రరాశి సమహోరా సమద్రేక్కాణ సమసప్తాంశ సమనవాంశ మిత్రద్వాదశాంశ సమత్రింశాంశ గుణానాం క్రమేణ న్యాసః $\frac{౧}{౩}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౧}{౮}$ శుక్రస్య మిత్రరాశి సమహోరా శత్రుద్రేక్కాణ మిత్రసప్తాంశాధిమిత్రనవాంశాధిమిత్రద్వాదశాంశ శత్రుత్రింశాంశ గుణానాం క్రమేణ న్యాసః $\frac{౧}{౩}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౧౨}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౩}{౧౬}$ $\frac{౩}{౧౬}$ $\frac{౧}{౧౨}$ శనేః మిత్రరాశి సమహోరా మిత్రద్రేక్కాణ మిత్రసప్తాంశ సమనవాంశ మిత్రద్వాదశాంశ సమత్రింశాంశ గుణానాం క్రమేణ న్యాసః $\frac{౧}{౩}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౧}{౮}$ $\frac{౧}{౬}$ $\frac{౧}{౮}$

ఏతగుణకానవక్ష్యమాణానాం గుణకానాం గుణ్యభవని $\frac{౧}{౨}$ తి యథా అధిమిత్రరాశిస్థస్య నవ్యమాంశా ఏకాదశ $\frac{౧}{౨}$- సమిత్రరాశిస్థస్య ఏకవింశాంశా ఏకోనత్రింశత్ $\frac{౨}{౧}$- సమరాశిస్థస్య రూపమ్ $\frac{౧}{౧}$- శత్రురాశిస్థస్య ఏకవింశాంశాస్త్రయోదశ $\frac{౧}{౩}$- అధిశత్రురాశౌ నవమాంశాస్త్రయః $\frac{౩}{౨}$- వర్గోత్తమే స్వద్రేక్కాణే స్వనవాంశే చ త్రయం వా సమస్తం వా యద్యాశ్రయత్వేన సంభవతి తదా తత్రాశిగుణో మహాత్మ్యగుణో భవత్యేవ మిత ఆశ్రయ గుణమేతి- అత్ర పూర్వోక్తోదాహరణే బుధస్య స్వద్రేక్కాణస్థితి ర్దృశ్యతే- తస్య పూర్వోదితమిత్రరాశిగుణః $\frac{౪}{౩}$- అయం వేదోద్ధృతాప వర్తితః $\frac{౧}{౩}$-

తత్రోక్తమిత్రరాశిగుణనేనానేన ౨౮/౩౧ గుణితో రాశిగుణః ౨౭/౬౩. అస్మిన్ కారక ఇద ముదాహరణమ్.

ఏవం సిద్ధానాం సప్తవర్గగుణకానాం గుణ్యే భవతాం పునరపి త్రైగుణ్యగుణన సప్తవర్గజగుణ పిణ్డీకరణమ్. ఏవం నిర్ధారితాశ్రయగుణకస్య పూర్వసిద్ధస్ఫుటగుణకస్య చ మిశ్రీకరణం కర్తవ్యమ్. తద్యథా—రాశ్యాది సప్తవర్గ స్వకీయ ద్వికో గుణః ౨. అధిమిత్రగృహాధికేత్ర్యంశవిపరీతంసమపద్వయం గుణః త్ర్యంశాః పఞ్చ ౫/౩. మిత్రగృహాధికేనవాంశాః త్రయోదశ ౧౩/౬. సమరాశ్యాదికేరూపమ్ ౧. శత్రురాశ్యాదికేనవాంశాః పఞ్చ ౫/౬ అధిశత్రురాశ్యాదికత్ర్యంశో గుణః. ఇత్థం పూర్వముక్తాః స్వసప్తవర్గజగుణకా గుణ్యసంజ్ఞకా యే తిష్ఠన్తి తే ఇహ స్థానసామ్యేనాకారతస్తైర్గుణకైర్గుణనీయాః. ఏవ సిద్ధా రాశ్యాద్యాశ్రయసంబన్ధి సప్తవర్గజగుణకాః. పిణ్డీకృతాస్తే స్వగ్రహసంబన్ధి ఆశ్రయగుణకసంజ్ఞకో గుణకో భవతి. అస్య ఆశ్రయసంజ్ఞకగుణకస్య పూర్వోక్తస్ఫుటగుణకస్య చ యో వధః స స్పష్టం ద్వయోర్గ్రహాణాం వా ఆయుష్ఖణ్డానాం గుణకో భవతి. ఉదాహరణమ్—

అర్కస్య పూర్వసిద్ధసమరాశిగుణః ౧/౪. ఆశ్రయోక్తగుణేన ౧ గుణితస్స ఏవ. స్వహోరాగుణః ౧/౪ ఆశ్రయోక్త స్వహోరాగుణేన ౨ గుణితః ౧/౨. మిత్రద్రేక్కాణగుణః ౧/౬ ఆశ్రయోక్తగుణకేన ౧౩/౬ గుణితః ౧౩/౩౬. సమసప్తాంశగుణః ౧/౬. ఆశ్రయోక్తగుణేన గుణితస్స ఏవ ౧/౬. సమనవాంశగుణః ౧/౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన గుణితస్స ఏవ. మిత్రద్వాదశాంశగుణః ౧/౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౧౩/౬ గుణితః ౧౩/౩౬. సమత్రింశాంశగుణః ౧/౬ ఆశ్రయోక్తసమగుణేన గుణితః స ఏవ ౧/౬. ఏవం క్రమేణ పిణ్డీకరణార్థం సవర్ణితానాం న్యాసః ౧/౪ ౨/౨ ౧౩/౩౬ ౧/౬ ౧/౬ ౧౩/౩౬ ౧/౬ ... ఛేదకసంఖ్యయా ... సవర్ణితానాం న్యాసః ... ఏషాం పిణ్డీకరణే ౩౪౭/౨౧౬. అయం రవేరాశ్రయగుణః. అస్మాద్దశోనస్య పిణ్డస్య చత్వారింశదుత్తరశతాత్ (౩౪౭) స్వచ్ఛేదేన షడధికేన ద్విశతేన (౨౧౬) హృతాల్లబ్ధం రూపమ్ ౧. శేషం ... ఆశ్రయగుణకస్య స్ఫుటగుణః ౧౩౭. అనయోర్ఘాతరూపం మాయుష్ఖణ్డానాం గుణః ౧౩౭. యోగార్థమాయుష్ఖణ్డానాం గుణకః ౧౩౧.

అనుపాతేన సమధర్మస్య చాలనం ప్రదర్శ్యతే. అస్య పూర్వసిద్ధమిత్రరాశిగుణః ౨౮/౬౩. మిత్రగుణేన ౧౩/౬ గుణితః ౨౮౪/౩౭౮ అధిమిత్రహోరాగుణః ౩/౧౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౫/౩ గుణితః ౧౫/౪౮. స్వద్రేక్కాణగుణః ౧/౨ ఆశ్రయోక్తగుణేన గుణితః ౧/౨. ద్వాదశాంశపవర్తితః ౬/౧. మిత్రసప్తాంశగుణః ౧/౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౧౩/౬ గుణితః ౧౩/౩౬. అధిమిత్రనవాంశగుణః ౩/౧౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౫/౩ గుణితః ౧౫/౪౮. శత్రుద్వాదశాంశగుణః ౧/౨ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౫/౬ గుణితః ౫/౧౨. శత్రుత్రింశాంశగుణః ౧/౨ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౫/౬ గుణితః ౫/౧౨. ఏషాం పిణ్డీకరణార్థం న్యాసః ౨౮౪/౩౭౮ ౧౫/౪౮ ౧/౨ ౧౩/౩౬ ౧౫/౪౮ ౫/౧౨ ౫/౧౨. ఏషాం వైరూప్యచ్ఛేదవిశ్లేషణార్థం రూపనిమచ్ఛేదః ౫౬౭. షోడశసంఖ్యయా గుణితః ధ్రువచ్ఛేదః ౯౦౭౨. ఏవం ధ్రువచ్ఛేదం తత్తద్రూపచ్ఛేదైర్విభజ్య లబ్ధఫలైస్తదుపరిస్థాంశాన్ గుణయేత్. ఉపరిస్థితాంశాస్సర్వే ఏకత్ర యోజ్యాః. సప్తాంశపిణ్డః తమంశపిణ్డం ధ్రువచ్ఛేదేన విభజేత్. సర్వేషామంశానాం ఫలం భవతి. ధ్రువఛేదం తచ్ఛేదైర్విభజ్య లబ్ధైర్గుణితా అంశాః క్రమేణ ౯౦౭౨. ౨౭౩౫. ౨౧౪౫. ౪౨౦. ౬౦౩౨. షష్ఠాంశవ్యతిరిక్తానాం శేషాంశానాం ౨౭౩౫. సప్తమస్యాప్యంశః ౪౨౦. ఏషామంశానాం యోగః. అథస్య ఆశ్రయగుణకః ౨౩౨౯. ఏతస్య ఛేదేన హృతే లబ్ధమ్ ౨ | ౩౨ పూర్వోక్తస్ఫుటగుణకః ౧|౧౯. అనయోర్ఘాతరూపమ్ ౪ | ౪౮ యోగార్థమ్ ౨. ౪౮.

చన్ద్రస్య పూర్వసిద్ధసమరాశిగుణః ౧/౪. ఆశ్రయోక్తరూపగుణేన గుణితస్స ఏవ ౧/౪. సమహోరాగుణో రూపగుణేన గుణితస్స ఏవ ౧/౪. మిత్రద్రేక్కాణగుణః ౧/౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౧౩/౬ గుణితః ౧౩/౩౬. స్వసప్తాంశగుణః ౧/౨. ఆశ్రయోక్తగుణేన ౨ గుణితః. అపవర్తితః ౧. సమనవాంశగుణః రూపగుణేన స ఏవ ౧/౬. శత్రుద్వాదశాంశత్రింశాంశా ౧/౨ ౧/౨ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౫/౬ గుణితౌ ౫/౧౨ ౫/౧౨. ఏషాం యోగః ... ఆశ్రయగుణః ౪/౩. అంశపిణ్డం ఛేదేన హృత్వా లబ్ధమ్ ౧. ౨౦. పూర్వోక్తస్ఫుటగుణకః ౧|౧౯ అనయోర్ఘాతరూపమ్. ఆయుష్ఖణ్డానాం గుణః ౧|౧౭ యోగార్థమ్ ౧. ౨౬.

భౌమస్య పూర్వసిద్ధో౽ధిశత్రురాశిగుణః ౧/౨. ఆశ్రయోక్తగుణేన ౧/౩ గుణితః ౧/౬. సమహోరాగుణో రూపగుణః ఏవ ౧/౪. అధిశత్రుద్రేక్కాణగుణః ౧/౧౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౧ గుణితః ౧/౧౬. శత్రుసప్తాంశగుణః ౧/౨ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౫/౬ గుణితః ౫/౧౨. సమనవాంశగుణః రూపగుణేన స్స ఏవ ౧/౬. స్వద్వాదశాంశగుణః రూపగుణః స్స ఏవ ౧/౨. అధిశత్రుత్రింశాంశగుణః ౧/౧౬ ఆశ్రయోక్తగుణేన ౧/౩ గుణితః ౧/౪౮. ఏషాం ...

యోగో భౌమ స్యాశ్రయ గుణః ౧౦౯/౨౧౬ - ఛేదవ్యాప్తలబ్ధమ్ ౦-౩౦ - పూర్వసిద్ధ స్ఫుట గుణకారః ౧-౧౭- అనయో ర్ఘాతమూలం భౌమ స్యాయుః కలానాం గుణః ౦-౬- పూర్వసిద్ధ యోగార్ధస్య యోగార్ధమ్ ౧-౧॥

బుధస్య ద్వితీయ ప్రకార సిద్ధ మిత్రరాశి గుణః ౨౯/౬౩ అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః ౩౭౭/౫౬౭ - అధిమిత్ర హోరాగుణః ౩/౧౬ అత్రోక్త గుణేన ౫/౩ గుణితః ౧౫/౪౮ - స్వద్రేక్కాణ గుణః ౧/౨ అత్రోక్త గుణేన ౨ గుణితః ౧. మిత్రసప్తాంశగుణః ౧/౬ అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః ౧౩/౫౪ - అధిమిత్రనవాంశగుణః ౩/౧౬ అత్రోక్త గుణేన ౫/౩ గుణితః ౧౫/౪౮ - శత్రుద్వాదశాంశత్రింశాంశగుణౌ ౧/౧౨, ౧/౧౨, అత్రోక్త గుణేన ౫/౯ గుణితౌ ౫/౧౦౮, ౫/౧౦౮ ఏషాంయోగోబుధస్యాశ్రయగుణః ౧౧౮౯౯/౪౫౩౬, ఛేదవ్యాప్తలబ్ధమ్ ౨-౩౭- పూర్వసిద్ధస్ఫుటగుణకారః ౧-౨౬- అనయోర్ఘాత మూలంబుధస్యాయుః కలానాం గుణః ౧-౫౩- పూర్వసిద్ధయోగార్ధస్యయోగార్ధమ్-౨-౮॥

గురోః మిత్రరాశిగుణః ౧/౩ అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః ౧౩/౨౭ - సమహోరా ద్రేక్కాణ సప్తాంశ నవాంశ త్రింశాంశగుణారూపగుణాస్త ఏవ ౧/౮, ౧/౮, ౧/౮, ౧/౮, ౧/౮, మిత్రద్వాదశాంశగుణః ౧/౬- అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః ౧౩/౫౪- ఏషాం యోగోగురోరాశ్రయగుణః ౯౭/౭౨ ఛేదవ్యాప్తలబ్ధమ్ ౧-౨౦- పూర్వసిద్ధస్ఫుట గుణకారః ౦-౩౦- ద్వయోర్ఘాతమూల మాయుష్కలానాం గుణః ౦-౬- పూర్వసిద్ధయోగార్ధస్య చ యోగార్ధమ్ ౦-౫౫॥

శుక్రస్య మిత్రరాశిగుణః ౧/౩ - అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః ౧౩/౨౭ - సమహోరాగుణో రూపగుణ స్స ఏవ ౧/౮ - శత్రుద్రేక్కాణగుణః ౧/౧౨ అత్రోక్త గుణేన ౫/౯ గుణితః ౫/౧౦౮ - మిత్రసప్తాంశగుణః ౧/౬ అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః ౧౩/౫౪ - అధిమిత్ర నవాంశగుణః ౩/౧౬ అత్రోక్త గుణేన ౫/౩ గుణితః ౧౫/౪౮ - అధిమిత్రద్వాదశాంశగుణో నవాంశవత్ ౧౫/౪౮ - శత్రుత్రింశాంశగుణో ద్రేక్కాణవత్ ౫/౧౦౮ - ఏషాం యోగః శుక్రస్యాశ్రయగుణః ౬౭౬/౪౩౨ ఛేదవ్యాప్తలబ్ధమ్ ౧-౩౩- పూర్వసిద్ధ స్ఫుటగుణకారః ౧-౫౧ - అనయోర్ఘాతమూల మాయుష్కలానాం గుణః ౧-౪౨- యోగార్ధస్య చ యోగార్ధమ్ ౧-౪౮-౩౦॥

శనేః మిత్రరాశిగుణః ౧/౩ అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః ౧౩/౨౭ సమహోరాగుణో రూపగుణ స్స ఏవ ౧/౮ - మిత్రద్రేక్కాణ గుణః ౧/౬, అత్రోక్త గుణేన ౧౩/౯ గుణితః- ౧౩/౫౪ - మిత్రసప్తాంశగుణో ద్రేక్కాణవత్ ౧౩/౫౪ - సమనవాంశగుణో హోరాగుణవత్ ౧/౮ మిత్రద్వాదశాంశగుణో ద్రేక్కాణవత్ ౧౩/౫౪ - సమత్రింశాంశగుణో హోరాగుణవత్ ౧/౮- ఏషాం యోగః శనే రాశ్రయగుణః ౩౪౧/౨౧౬ - ఛేదవ్యాప్తలబ్ధమ్ ౧-౩౫ - పూర్వసిద్ధస్ఫుటగుణకారః ౧-౩౦ - అనయో ర్ఘాతమూల మాయుష్కలానాం గుణః ౧-౩౩ పూర్వసిద్ధయోగార్ధస్య యోగార్ధమ్ ౧-౩౨॥

సర్వేషాం గ్రహాణా మేవ మాసికాయుష్కలానాం గుణాః యోగార్ధాని చ క్రమేణ లిఖ్యన్తే. రవేః ఆయుష్కలానాం గుణః ౧-౨౬। యోగార్ధమ్ ౧-౨౭॥ చన్ద్రస్య ఆ. ౧-౧౮। యో. ౧-౨౬॥ కుజస్య ఆ. ౦-౬। యో. ౦-౫౩॥ బుధస్య ఆ. ౧-౫౩। యో. ౨-౧॥ గురోః ఆ. ౦-౬। యో. ౦-౫౫॥ శుక్రస్య ఆ. ౧-౪౨। యో ౧-౪౨॥ శనేః ఆ. ౧-౩౩। యో ౧-౩౨॥ యస్య వర్గోత్తమస్థితి ర్విద్యతే తస్య గ్రహస్య ప్రథమ ప్రకారసిద్ధస్య వర్గోత్తమగుణకారస్య రూపార్ధస్య ఇతరప్రకారద్వయేఽపి గుణకారాన్తరోపదేశాభావాత్ తత్ర ద్వితీయసప్తవర్గ ఆశ్రయగుణసిద్ధ తదేవ రూపార్ధం యోజ్యమ్॥

ఆశ్రయణ- (ఆఙ్- శ్రిఞ్- ల్యుట్) న- ఇష్టప్రాప్తికామేన కృత మిష్టప్రాపనాసమర్థ పురుష సేవనమ్. యేన య దిష్టం సంపాదయితుం శక్యతే స ఆశ్రయణకర్తు స్తద్విషయో ఆశ్రయణయోగ్యః- ఈశ్వర స్తు సర్వేష్ట సంపాదన సమర్థత్వా త్సర్వేషా మాశ్రయణయోగ్యః- తస్మిం స్తు త్రియోదశా అష్టౌ గుణాః సన్తి. తత్రా శ్రయణసౌకర్యాపాదకా శ్చత్వారః- వాత్సల్యం స్వామిత్వం సౌశీల్యం సౌలభ్యం చేతి- కృతాశ్రయణస్య కార్యాపాదకా శ్చత్వారః- జ్ఞానం శక్తిః పూర్తిః ప్రాప్తి శ్చేతి ఇతి పూర్వాచార్యాః-

ఆశ్రయభుజ్- (ఆశ్రయ- ఙస్- భుజ- క్విప్) పు- అగ్నిః

ఆశ్రయయోగ- పు- జ్యోతిషే హోరాస్కన్ధే యోగవిశేషః- గ్రహాణాం లగ్నస్య వా స్థానవిశేషస్థితిప్రయుక్తయోగా ఆశ్రయయోగా ఇత్యుచ్యన్తే- తే ద్వివిధాః- నాభసయోగాన్తర్గతాః కేవలా శ్చ- తత్ర నాభసయోగాన్తర్గతా స్త్రయః- రజ్జుః ముసలమ్ నల శ్చేతి- సర్వే గ్రహా శ్చరరాశిస్థితా శ్చేత్ రజ్జుయోగః. స్థిరరాశిస్థితా శ్చే న్ముసలయోగః- ద్విస్వభావరాశిస్థితా శ్చే న్నలయోగః-

అథ కేవలా ఆశ్రయయోగా ష్షడ్విధాః-౧ రాశివిశేషప్రయుక్తాః-౨ హోరాప్రయుక్తాః -౩ ద్రేక్కాణప్రయుక్తాః- ౪ నవాంశప్రయుక్తాః. ౫ ద్వాదశాంశప్రయుక్తాః- ౬ త్రింశాంశప్రయుక్తా శ్చేతి

౧- తత్ర రాశివిశేషప్రయుక్తాః పఞ్చవిధాః- (౧)స్వక్షేత్రప్రయుక్తా (౨)మిత్రక్షేత్రప్రయుక్తా (౩)ఉచ్చప్రయుక్తా(౪)శత్రుక్షేత్ర ప్రయుక్తా(౫)నీచరాశిప్రయుక్తా శ్చేతి

తత్ర(౧)స్వక్షేత్రప్రయుక్తానాం (౨)మిత్రక్షేత్రప్రయుక్తానాం చ ఏకద్విత్ర్యాది గ్రహసంబన్ధిత్వేన సప్తవిధత్వమ్,తద్భేదేన ఫలభేద శ్చాయథా——ఏకగ్రహస్య స్వక్షేత్రగతత్వే జాతస్య స్వకులసమత్వమ్- ద్వయో స్తథాత్వే స్వకులప్రధానత్వమ్- త్రయాణాం తు బన్ధుపూజ్యత్వమ్- చతుర్ణాం తు ధనికత్వమ్- పఞ్చానాంతు సుఖిత్వమ్- షణ్ణాం తు రాజతుల్యత్వమ్- సప్తానాంతు రాజత్వమ్- ఏకస్య మిత్రక్షేత్రగతత్వే పరాధీనజీవనత్వమ్- ద్వయో స్తు సుహృత్పోష్యత్వమ్- త్రయాణాం తు జ్ఞాతిపోష్యత్వమ్- చతుర్ణాం తు భ్రాతృపోష్యత్వమ్- పఞ్చానాం తు గణస్వామిత్వమ్- షణ్ణాం తు సేనాపతిత్వమ్. సప్తానాం తు రాజత్వమ్-

(౩)ఉచ్చప్రయుక్తయోగ స్తు గ్రహస్యోచ్చగతస్య మిత్రదృష్టత్వం మిత్రయుక్తత్వం చేతి భేదా ద్ద్వైవిధ్యమ్. తత్రాద్యస్య రాజత్వం ఫలమ్- ద్వితీయస్య జనపూజ్యత్వమ్.

(౪) శత్రుక్షేత్రప్రయుక్తా (౫)నీచరాశిప్రయుక్తా శ్చ సమఫలాః- తేఽపి స్వక్షేత్రప్రయుక్తవత్ సప్తవిధాః- తేషాం ఫలాని తు ఏకస్య శత్రుక్షేత్రస్థత్వే నీచరాశిస్థత్వే వా దరిద్రత్వమ్- ద్వయో స్తు సుఖరహితత్వమ్- త్రయాణాం తు విచిత్త్వమ్- చతుర్ణాం తు పీడితత్వమ్- పఞ్చానాం తు బన్ధుదుఃఖమ్- షణ్ణాం తు బహుదుఃఖిత్వమ్- సప్తానాంతు అవధ్యవధ దుఃఖమ్-

లగ్నస్య కుమ్భరాశిగతత్వే అశుభం ఫలమ్-

౨ హోరాప్రయుక్తయోగా స్త్రివిధాః శుభఫలా మధ్యమఫలా అశుభఫలా శ్చేతి - పాపగ్రహా విషమరాశౌ సూర్యహోరాయాం స్థితా శ్చే చ్ఛుభఫలం ఖ్యాతత్వసాహసిత్వబలవత్త్వధనవత్త్వతేజస్విత్వరూపమ్ ... సౌమ్యగ్రహాస్స మరాశౌ చన్ద్రహోరాయాం స్థితా శ్చేత్ మార్దవకాన్తి సౌఖ్య సర్వజనప్రియత్వ బుద్ధిమత్త్వప్రియంవదత్వరూపం శుభఫలమ్...... పాపగ్రహా స్సమరాశిషు చంద్రహోరాయాం స్థితా శ్చేత్పాపగ్రహోక్తఫలస్యవిపరీతరూపమశుభమ్ ... సౌమ్యగ్రహాః విషమరాశిషు రవిహోరాయాం స్థితా శ్చేత్సౌమ్యగ్రహోదయఫలస్య మార్దవాద్విపరీత్యమ్ ...... పాపగ్రహాణాం సమరాశిషు రవిహోరాయా మవస్థానం, విషమరాశిషు చంద్రహోరాయాం సౌమ్యగ్రహాణా మవస్థానం చ మధ్యమఫలప్రదం భవతి॥ ఉక్తయోగా బహూనాం గ్రహాణాంచే త్తదా తత్ఫలం బహుగుణం భవతి-

౩ ద్రేక్కాణప్రయుక్తయోగా యథా- చన్ద్ర ఆత్మీయద్రేక్కాణే మిత్రద్రేక్కాణే వా స్థిత శ్చేత్ కల్యాణరూపత్వం కల్యాణగుణత్వం చ భవతి- అన్యద్రేక్కాణే స్థిత శ్చే త్తదా తదధిపతి శ్చన్ద్రస్య తత్కాలం మధ్యస్థ శ్చేద్రూపగుణౌ మధ్యమౌ భవతః- అథ తత్కాలం శత్రు శ్చేద్రూపగుణౌ హీనౌ భవతః- చన్ద్ర స్సర్పద్రేక్కాణే స్థిత శ్చే దుగ్రత్వం భవతి- సాయుధద్రేక్కాణే చేత్ హింస్రత్వమ్- చతుష్పదద్రేక్కాణే చే ద్గురుతల్పగమనమ్- పక్షిద్రేక్కాణే చే త్సంచరణశీలత్వమ్-

౪ నవాంశప్రయుక్తయోగా యథా- మేషాదినవాంశానాం లగ్నగతత్వే క్రమేణ ఫలాని- ౧ చోరత్వమ్- ౨ భోక్తృత్వమ్- ౩- పాణ్డిత్యమ్- ౪- ఆఢ్యత్వమ్- ౫ రాజత్వమ్- ౬ క్లీబత్వమ్- ౭ యుద్ధనిపుణత్వమ్- ౮ భారవహనశీలత్వమ్- ౯ దాసవృత్తిత్వమ్- ౧౦ పాపత్వమ్- ౧౧ హింస్రత్వమ్- ౧౨ నిర్భయత్వమ్- ఇ త్యేతాని- ఏతేషాం వర్గోత్తమాంశత్వే తు ఉక్తఫలవతాం స్వామిత్వం క్రమేణ

జ్ఞేయమ్-

౫. ద్వాదశాంశప్రయుక్తయోగా స్తు రాశిప్రయుక్తయోగా ఇవ జ్ఞేయాః-

౬. త్రింశాంశప్రయుక్తయోగా యథా- కుజే స్వత్రింశాంశస్థే భార్యాయుక్తత్వమ్, వీర్యమ్, అలఙ్కరణాని, సౌభాగ్యమ్ అతిసాహసం చ భవన్తి. శనౌ స్వత్రింశాంశస్థితే తు వ్యాధితత్వమ్, మృతభార్యత్వమ్, క్రూరత్వమ్, పరదారాసక్తత్వమ్, దుఃఖిత్వమ్, గృహసస్త్రీపరివారోపేతత్వమ్, మలినత్వం చ భవన్తి. గురౌ స్వత్రింశాంశస్థే ధనకీర్తిసుఖప్రజ్ఞాయుక్తత్వ, సోత్సాహత్వ, లోకవన్ద్యత్వ, స్వస్థదేహత్వ, ఆస్థానశీలత్వ, భోగిత్వాని భవన్తి. బుధే స్వత్రింశాంశస్థే తు మేధాగీతవాద్యనృత్యపుస్తకచిత్రికర్మ దామ్భికత్వ కవిత్వ వాక్పటుత్వ శిల్ప సదాచారానుష్ఠానసాహసాని భవన్తి. శుక్రే స్వత్రింశాంశస్థే తు ప్రభూతపుత్రత్వ, బహుసుఖత్వ, నీరోగత్వ, జనప్రియత్వ, ధనసౌన్దర్యోపభోగత్వ, శోభనశరీరత్వ, బహుస్త్రీగమనశీలత్వాని భవన్తి. సూర్యే కుజత్రింశాంశస్థే శూరత్వమ్. చన్ద్రే తు చిరకారిత్వమ్. సూర్యే శనిత్రింశాంశస్థే క్రూరత్వమ్. చన్ద్రే తు వధకత్వమ్. సూర్యే జీవత్రింశాంశస్థే సద్గుణత్వమ్. చన్ద్రే తు ఆఢ్యత్వమ్. సూర్యే బుధత్రింశాంశస్థే సుఖిత్వమ్. చన్ద్రే తు పాణ్డిత్యమ్. సూర్యే శుక్రత్రింశాంశస్థే శోభనశరీరత్వమ్. చన్ద్రే తు సర్వజనప్రియత్వమ్. ఇతి

ఆశ్రయలిఙ్గ- త్రి- విశేష్యనిఘ్నమ్.

ఆశ్రయానుపపత్తి. స్త్రీ. అనిర్వచనీయావిద్యావాదిభ్యః ప్రతివాదిభిః ప్రతిపాదితాసు సప్తస్వనుపపత్తిషు ప్రథమాఽనుపపత్తిః. సా యథా- అవిద్యా కిం జీవమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి, ఉత బ్రహ్మ. నాద్యః. జీవసిద్ధ్యవిద్యాసిద్ధిః- అవిద్యాసిద్ధౌ జీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయాదితి (జీవాజ్ఞాననిరాసాదికం విస్తరేణ తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్॥) న ద్వితీయః. బ్రహ్మణః స్వప్రకాశజ్ఞానరూపత్వే నావిద్యావిరోధిత్వాత్. బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్య బ్రహ్మప్రకాశబాధ్యత్వాచ్చ. అథోచ్యేత- స్వరూపభూతం జ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి, కిం తు ప్రమాణజ్ఞానమేవేతి, తదపి న వక్తుం శక్యమ్. బ్రహ్మస్వరూపజ్ఞానస్యావిద్యావిరోధిత్వాభావే బ్రహ్మస్వరూపానతిరిక్తప్రకాశకస్య ప్రమాణజ్ఞానస్యాపి విరోధిత్వానుపపత్తేః. తథా చావిద్యాయా నివృత్తిరేవ న స్యాత్. న హి శుక్లభాస్వరద్రవ్యే గృహీతే ఆప్తవాక్యాదిభిర్న శుక్లభాస్వరద్రవ్యమితి శతశః ప్రతిపన్నేఽపి భ్రమనివృత్తిః. జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానమవిద్యాయా బాధకమ్. న స్వరూపభూతం జ్ఞానమితి చేన్న. ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశకత్వే సత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్య నేతి విశేషానవగమాత్. ప్రమాణజన్యత్వం విశేష ఇతి చేత్ కిం తేన. విషయవైషమ్యాభావాత్. భ్రమసహకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వస్యైవ తన్నివర్తకత్వేన ప్రయోజకత్వాత్. అతిరిక్తాకారవిషయత్వాభ్యుపగమే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్. నను విషయవైషమ్యాభావేఽపి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమావిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమవిరోధిత్వం చ దృష్టమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోరితి చేత్, అభిజ్ఞాయా ఏకదేశకాలసమ్బన్ధిత్వం గృహ్యతే ప్రత్యభిజ్ఞయా త్వనేకదేశకాలసమ్బన్ధిత్వమితి విషయవైషమ్యసమ్భవాత్. అధిష్ఠానత్వాద్యుపలక్షితస్వరూపవత్ బ్రహ్మస్వరూపం నాజ్ఞానవిరోధి తత్ ప్రమాణజ్ఞానమపేక్షత ఇతి చేన్న. ఘటాదీనాం జడత్వేన స్వరూపజ్ఞానేఽపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా, బ్రహ్మణస్తు స్వయంప్రకాశత్వేన న ప్రమాణాన్తరాపేక్షేత్యధిష్ఠానత్వస్యావ్యావర్తకత్వాత్. అథోచ్యేత బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. తదపి న యుక్తమ్. కిం తద్జ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానవిరోధి, ఉత ప్రసజ్యసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయమ్. నాద్యః పక్షః. భిన్నవిషయత్వాత్. జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వస్యైవ విరోధప్రయోజకత్వాత్. బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపమ్. స్వరూపాజ్ఞానం హి నామ సద్వితీయత్వజ్ఞానమితి తస్య తద్జ్ఞానబాధ్యత్వం యుక్తమేవేతి చేన్న. బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపం చేత్ తత్స్వానుభవసిద్ధమేవేతి సద్వితీయత్వాజ్ఞానం తద్బాధకం న స్యాత్. అద్వితీయత్వం ధర్మ ఇతి చేత్ అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభావ్యధర్మవిగహస్య భవదుక్తస్యాసమ్భవప్రసఙ్గాత్. అతో జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వమితి.

ఆశ్రయాశః- (ఆశ్రయ-అశ్- అణ్-) పుం. అగ్నిః. త్రి. ఆశ్రయనాశకః.

ఆశ్రయాసిద్ధ- పుం. న్యాయశాస్త్రే దుష్టహేత్వాత్మకహేత్వాభాసేషు అసిద్ధవిశేషః. తత్పర్యాయః- పక్షాసిద్ధ- ఆశ్రయాసిద్ధిమాన్ హేతురాశ్రయాసిద్ధ ఇతి తల్లక్షణమ్. ఆశ్రయాసిద్ధిమత్త్వం చైకజ్ఞానవిషయత్వాదినా యేన కేనచిత్సంబన్ధేన-

ఆశ్రయాసిద్ధి- స్త్రీ. న్యాయశాస్త్రే హేతుదోషాత్మకహేత్వాభాసేషు అసిద్ధిభేదః. యత్సంబన్ధాద్ధేతురాశ్రయాసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే. తత్పర్యాయః పక్షాసిద్ధి- ...పక్షే పక్షతావచ్ఛేదకాభావః పక్షతాభావశ్చ ఆశ్ర

యాసిద్ధి రితి ప్రాచీనాః- ఉదాహరన్తి చ - గగనారవి
న్దం సురభి అరవిన్దత్వాత్ సరోజారవిన్దవత్ ఇతి.
ఘటో నిత్యః కార్యత్వాత్ పటవత్ ఇతి చ - త
త్రాద్యపక్షే అరవిన్దే గగనీయత్వస్యాభావః- ద్వితీ
యే తు సాధ్యనిశ్చయదశాయాం సిద్ధసాధనాత్ సంశ
యరూపస్య సిషాధయిషా విరహ విశిష్ట సిద్ధ్యభావరూ
పస్య వా పక్షత్వస్యాభావ ఇతి... నవీనాస్తు ద్వితీ
య స్యాశ్రయాసిద్ధి రూపహేత్వాభాసత్వం నాను
మన్యన్తే. అపి చ న కేవలం పక్షే పక్షతావచ్ఛేద
కాభావ ఆశ్రయాసిద్ధిః . కిం తు పక్షే పక్షతావచ్ఛే
దకాభావ స్తద్వ్యాప్యః పక్షతావచ్ఛేదకవదన్యో
న్యాభావః తద్వ్యాప్యః పక్షతావచ్ఛేదకే పక్షతావచ్ఛే
దకతావచ్ఛేదకాభావః తద్వ్యాప్యః పక్షతావచ్ఛేదకతా
వచ్ఛేదకవదన్యోన్యాభావః తద్వ్యాప్యః పక్షతావ
చ్ఛేదకాభావవాన్ పక్షః తద్వ్యాప్యవాన్ పక్షః పక్ష
తావచ్ఛేదక వదన్యోన్యాభావవాన్ పక్షః తద్వ్యా
ప్యవాన్ పక్షః . పక్షతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకాభా
వ వత్పక్షతావచ్ఛేదకతద్వ్యాప్యవ త్పక్షతావచ్ఛేద
కం పక్షతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకవదన్యోన్యాభావవ
త్పక్షతావచ్ఛేదకమ్- తద్వ్యాప్యవత్పక్షతావచ్ఛేదక
మిత్యాదిరపీతి - సర్వసాధారణ మనుగతం లక్షణం
వక్తవ్యమ్ తథాహి- పక్షతావచ్ఛేదకప్రకారకపక్షగ్ర
హవిరోధితావచ్ఛేదకత్వమ్. విరోధితా చాగృహీతాప్రా
మాణ్యకనిశ్చయనిష్ఠత్వేన విశేషణీయా. యాదృశవిశి
ష్టనిరూపిత విషయితావ్యాపికా పక్షతావచ్ఛేదకప్ర
కారకపక్షగ్రహ ప్రతిబన్ధకతా తాదృశవిశిష్టత్వ మి
త్యాదిరీత్యా హేత్వాభాససామాన్యలక్షణోక్తరీత్యా
పరిష్కరణీయమ్ - కల్పాన్తరేఽపి యద్రూపావచ్ఛి
న్నవిషయకనిశ్చయోత్తరానుమితి త్వవ్యాపకః పక్షే
పక్షతావచ్ఛేదకవైశిష్ట్యావగాహిత్వాభావః తద్రూ
పావచ్ఛిన్నత్వ మిత్యాదిరీత్యా పరిష్కరణీయమ్ .
కాఞ్చనమయః పర్వతో వహ్నిమాన్ జలాదిత్యాదౌ కా
ఞ్చనమయత్వవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగి జలత్వా
దిక మాశ్రయాసిద్ధి రితి సాంప్రదాయికమతే హేతు
మత్పక్షవిషయక జ్ఞానాసమానకాలీనత్వ పక్షతావ
చ్ఛేదక వ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వవిశిష్ట హేతువిష
యకత్వోభయాభావవత్త్వ మపి యద్రూపావచ్ఛిన్న
విషయకనిశ్చయో విశేషణీయమ్ •

ఆశ్రయిన్- (ఆశ్రయ- ఇని) త్రి- ఆశ్రయవాన్- ఆశ్రితః-

ఆశ్రవ్-(ధా- ఆఙ్- శ్రవ్-) ఆశ్రావణకమ్. ఉ- ఆశ్రవణీయమ్.

ఆశ్రవ- (ఆఙ్- శ్రు- అప్) త్రి- వచనస్థితః- వశ్యః-
విధేయః- (ఆఙ్- శ్రు- అప్) ప్రతిజ్ఞా- అఙ్గీకా
రః- క్లేశః- జైనానాం మతే సప్తసు తత్త్వేషు తృతీ
యం తత్త్వమ్ -కర్మణామాగమద్వారమాస్రవ ఇతి త
ల్లక్షణమ్. స త్రివిధః కాయయోగో వాగ్యోగో మ
నోయోగ శ్చేతి. పున ద్వివిధః-శుభో ఽశుభశ్చే
తి -పుణ్యహేతు శ్శుభః-పాపహేతు రశుభః-తస్యాస్ర
వస్యామినౌ- అకషాయ స్సకషాయ శ్చ- తత్ర సమాన
మత్సర గురునిహ్నవాదయో జ్ఞానావృతి దృగావృ
త్యో రాస్రవాః- పరిదేవన సన్తాప శోకాక్రన్ద వ
ధాదయో ఽసాతవేద్యస్య కర్మణ. ఆస్రవాః-సరాగ
సంయమ దాన శౌచ క్షమానుకమ్పాదయ స్సాతవే
ద్యస్య- దేవధర్మదేవగణాపవాదో దృష్టిమోహనీయస్య
కర్మణః-కషాయోదయా త్తీవ్రః పరిణామ శ్చారిత్రమో
హనీయస్య కర్మణః- బహ్వారమ్భపరిగ్రహో నార
కస్య- బహువిధాకారా మాయా తైర్యగ్యోనస్య-స్వ
ల్పారమ్భపరిగ్రహో మనుషస్య- రాగసంయమా
దయో దైవస్య- విసంవాదనమన్యథా యోగవక్రత్వం
చాశుభస్య నామ్నః- తద్విపర్యయ శ్శుభస్య నా
మ్నః-స్వప్రశంసాన్యనిన్దాదయో నీచైర్గోత్రస్య- స్వ
నిన్దా స్వప్రశంసాదయ ఉచ్చైర్గోత్రస్య- దానాదివి
ఘ్నకరణ మన్తరాయస్య ఇతి.

ఆశ్రామ్- (ధా- ఆఙ్- శ్రమ్-(చిణ్-) ఆశ్రామి- (ణముల్-) ఆశ్రామ మాశ్రామమ్-

ఆశ్రాయ్ (ధా- ఆఙ్- శ్రాయ్) ఉ- ఆశ్రాయ్యతే- (ఆఙ్- శ్రి- చిణ్) ఆశ్రాయి - (ఆఙ్- శ్రి- ణముల్) ఆశ్రాయ మాశ్రాయమ్-

ఆశ్రాయణ- (ఆశ్రి- ఫక్-) పు- ఆశ్రేస్య గోత్రాపత్యమ్- (ఙీప్) ఆశ్రాయణీ-

ఆశ్రాయయ్- (ధా- ఆఙ్- శ్రాయయ్) ఉ- ఆశ్రాయయతి.

ఆశ్రావ్- (ధా- ఆఙ్- శ్రావ్) ఉ- ఆశ్రావ్యతే- (ఆఙ్- శ్రు- చిణ్) ఉ- ఆశ్రావి- (ఆఙ్- శ్రు- ణముల్) ఆశ్రావమాశ్రావమ్.

ఆశ్రావణ- (ఆఙ్- శ్రావి- ల్యుట్) న. యాగాఙ్గ కర్మ విశేషః- ఆశ్రావణాదిషు పఞ్చసు కర్మసు ప్రథమః. అధ్వర్యుః కర్తా. స చ శాఖాభేదేన సూత్రభేదేన చ చతుర్విధః తదుచ్చారణ రూపః . ఆశ్రావయేతి, ఓశ్రావయేతి, శ్రావయేతి, ఓమాశ్రావయేతి చ. తత్రాద్య స్తైత్తిరీయాణా మాపస్తమ్బానుసారిణాం ప్రసిద్ధః. అన్యేషా మన్య- తత్ర ప్రథమ ద్వితీయయోః ప్రథమా ద్వ్యక్షరా ప్లు తా చ చ్ఛాన్దోగ్యే. ఇతి చతుర్థ ప్రణవా దుత్తరా ద్వ్యక్షరా ప్లుతా ఉచ్చార్యతే. తత్పర్యాయః - ఆ

శ్రిత .

ఆశ్రావణా - (ఆఙ్ - శ్రావి - యుచ్ - టాప్) స్త్రీ- ప్రతిజ్ఞాపనా- ఆశ్లిష్టకారణా - సంగీతశాస్త్రే శుష్క వాద్యక్రియాసు ద్వితీయా క్రియా- విస్తారజం నామ విస్తార ధాతు ఖండం ద్విః ప్రయుజ్య, సజ్ఞా తజం నామ ధాతుఖండం ద్విః ప్రయుజ్య, సజ్ఞా తజే లీలాకృతం ద్విరుచ్చార్య, యుగ్మాక్షరాణ్యపి ప్రాక్ప్రయుజ్య అక్షరాదీని ప్రయుజ్యతే- సేయమాశ్రావణా.

తత్ర విశాఖిల మతే విస్తారధాతు భేదానాం ప్రయోగ ఆద్యఖణ్డే ప్రుతరూపః కార్యః- ద్వితీయఖణ్డే ద్వౌ ద్వౌ ప్రయోజ్యౌ- ఏకాదశ చతుర్దశ పఞ్చదశ కృతుర్వింశత్య గురవః కర్తవ్యాః- అన్యే ఽష్టాదశ లఘవః కార్యాః- తృతీయ ఖణ్డే తు త్రయ స్త్రయః ప్రయోజ్యాః- అష్టమః పఞ్చదశశ్చ గురూ- శేషా ద్వాదశ లఘవః- ఏవ మాశ్రావణాప్రయోగో ద్వివిధః-

మునిమతే నాశ్రావణాయాం పాతకలావిభాగ్యథా— శాషాం చి న్మతే ద్వావింశతిః కలాః . పరేషాం మతే అష్టావింశతిః - అన్యేషాం మతే ద్వాత్రింశత్.

అత్ర తాళయోజనా యథా- అనాగతగ్రహేణ శమ్యాద్వయం తాళద్వయం చ- తతః సమగ్రహేణ శమ్యాద్వయం తాళద్వయం చ- తతోఽతీతగ్రహేణ పిశమ్యాద్వయం తాళద్వయం చ- ఏవం ద్వాదశ కలా భవన్తి-తతో యథాక్షరస్య షట్పితాపుత్రకస్య షట్కలాః- చఞ్చత్పుటస్య చతస్రః కలాః- ఏవం సంభూయ ద్వావింశతిః కలా భవన్తి ఇతి ప్రథమః పక్షః- ... పూర్వవ ద్ద్వాదశకలాః- తతో ద్వికలషట్పితాపుత్రకస్య ద్వాదశ- ఏకకలచఞ్చత్పుటస్య చతస్రః కలాః- ఏవ మష్టావింశతిః కలా భవన్తి ఇతి ద్వితీయః పక్షః ...పూర్వవ ద్ద్వాదశ కలాః- తతో ద్వికలషట్పితా పుత్రకస్య ద్వాదశ - తతో ద్వికల చఞ్చత్పుటస్యాష్టౌ .ఏవం ద్వాత్రింశత్కలా భవన్తి ఇతి తృతీయః పక్షః. ... పక్షత్రయేఽపి తత శ్చఞ్చత్పుటోఽతీత గ్రహేణ కార్యః -

అథ విదార్యః- తత్ర శమ్యాత్రయేణ ప్రథమా విదారీ - తాళత్రయేణ ద్వితీయా - శమ్యాద్వయేన తృతీయా- తాళద్వయేన చతుర్థీ - శమతాళాభ్యాం పఞ్చమీ- షట్పితా పుత్రకేన షష్ఠీ ఇతి శేషాం చిన్మతే ...పరేషాం పక్షే తు తిస్రో విదార్యః- తత్ర యథా క్షరచఞ్చత్పుట స్య ద్వి రావృత్త్యా ప్రథమా. ద్వితీయా ప్యేవ మేవ - తయో రన్తే కలాద్వయం కార్యమ్ - ఏవ మష్టా దశకలా భవన్తి - తతో యథా క్షరచ ఞ్చత్పు టావృత్తి తీయా ప్రథమా - ద్వితీయా ఽపి తథైవ- యథాక్షర షట్పితాపుత్రకేన తృతీయా - ఏవం పక్షత్రయమ్ - అథ రత్నాకరకారమతే తు పూర్వోక్త ద్వాదశకలా ప్రథమా- విదారీ - యథాక్షరషట్పితాపుత్రకేణ ద్వితీయా - యథాక్షరచఞ్చత్పుటేన తృతీయేతి -

ఆశ్రావణాది త్రి - యాగాఙ్గకర్మవిశేషాః -సంగదరూప శబ్ద విశేషోచ్చారణ రూపాః పఞ్చ - (౧)ఆశ్రావణ మ్- (౨)ప్రత్యాశ్రావణమ్- (౩)ప్రైషః- (౪)యజః- (౫)వషట్కార ఇత్యేతే-తేచ తైత్తిరీయసంహితాయామ్ ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే ఏకాదశానువాకేః సప్తదశః ప్రజాపతిరిత్యుక్తస్య మన్త్రస్య స్యావయవాః క్రమేణ (౧)ఆశ్రావయ (౨)అస్తు శ్రౌషట్- (౩)-యజ- (౪)యేయజామహే- (౫)వౌషట్ ఇ త్యేతే- తత్ర ప్రథమో ఽధ్వర్యుణా -ద్వితీయ ఆగ్నీధ్రేణ- తృతీయో ఽధ్వర్యుణా - అన్త్యౌ హోత్రా ఉచ్చార్యౌ-

ఆశ్రావయ- ధా- ఆఙ్-శ్రావయ- ఉ- ఆశ్రావయతి-

ఆశ్రి- ధా- ఆఙ్- శ్రి- ఉ- ఆశ్రితః, ఆశ్రితవాన్-

ఆశ్రిత్య- ధా- ఆఙ్- శ్రిత్- ల్యప్- ఉ- ఆశ్రిత్య-

ఆశ్రీ- ధా- ఆఙ్- శ్రీ- ఉ- ఆశ్రియతే-

ఆశ్రు- ధా- ఆఙ్- శ్రు- ఉ- ఆశ్రుతః- ఆశ్రుతవాన్-

ఆశ్రుత్- (ఆఙ్-శ్రు- క్విప్)- వేదః సమన్తా చ్ఛ్రోతా (ధా- ఆఙ్- శ్రుత్- ల్యప్-) ఉ- ఆశ్రుత్య-

ఆశ్రూ- ధా- ఆఙ్- శ్రూ- ఉ- ఆశ్రూయతే-

ఆశ్రే- ధా- ఆఙ్- శ్రే- ఉ- ఆశ్రేయమ్-

ఆశ్లేషా- (ఆఙ్- శ్లిష- అచ్- టాప్-) నక్షత్రవిశేష స్సప్తవింశత్య న్తర్గతః- తత్పర్యాయాః— సార్ప- సర్పదేవతా కార్తీకశత్వి- సర్పపర్యాయాః శ్చ... ఏతన్నక్షత్రరూపమ్- షట్తారాత్మకమ్ సర్పాకృతి... డిడుడేడోఇత్యక్షరాణాం నామ నక్షత్రమ్... స్త్రీ- రాక్షసగణః- యోని ర్మార్జాలః- సర్పా దేవతాః- చణ్డాలజాతిః- చతుష్పాద్- అధోముఖమ్- మన్ద లోచనమ్- దారుణస్వభావమ్-బాహ్యమ్- ఆర్ద్రతారా- స్థానం శూన్యమ్- వరుణమణ్డలమ్- పున్నాగ వృక్షః పక్షీటిట్టిభః-అస్మి న్నక్షత్రే ధర్మ్యాణి జాతః- ద్వాత్రింశద్ఘటికానన్తరం విషనాడ్యః- యాత్రావర్జ్యా- పాయసాన్నం భుక్త్వా చ పూర్వోత్తరపర్యాణాం శుభమ్- ద్వారారమ్భపతి పార్శ్వభయమ్- అత న్మాసారిష్టమ్- తచ్ఛాన్తిర్యథా- మధుపిఙ్గళవర్ణ స్సర్పో దేవతా- కుఙ్కుమగన్ధః- పీతవస్త్రమ్-రక్తపుష్పమ్- సర్వపత్రిమాం నాగమాలామ్ గన్ధమాల్యక్షీరాన్నైవేద్యమ్- ఘృతగుగ్గులుధూపః-నమో అస్తు సర్పేభ్య ఇతిమన్త్రేణ షోడశోపచారపూజాం కుర్యాత్- పాయసాన్నేన గాయత్ర్యష్టోత్తరశతంజు

త్వాగన్ధమాల్య సహితక్షీరాన్నేన పూర్వస్యాం దిశి బలిం హరేత్. రక్తధేనుం చ దద్యాత్. మాసాత్సుఖీ భవతి.

అథ తిథి వారయోగాస్ఫలాని. ఆదివారే చరయోగః. సోమే విషయోగః. కుజే అసురయోగః. బుధే యమకణ్టకయోగః. గురౌ సిద్ధయోగః. శుక్రే మరణయోగః. శనౌ మృత్యుయోగః ...ధనిష్ఠానక్షత్రే క్రూరగ్రహస్థితే సతి మహాకాలయోగః. ఆశ్వయుజమాసే శూన్యమ్. సర్పదష్టే సతి మరణం భవతి. అస్మిన్నుత్పాతదర్శనే ప్రజానాం బహుధాన్యక్షీరసమృద్ధిః. రవిసఙ్క్రమణే మిథ్యాసురః అస్మిన్నక్షత్రే ప్రథమరజస్వలా కన్యా దుశ్చారిణీ. పతిహీనా చ. అభిచార నిషిద్ధప్రయోగ గమన ప్రతిబన్ధ నివారణ స్పృహా దాస్త్రీస్త్రీభ్యాస మయ ప్రయోగ వాపీ కూప తటాక ప్రారమ్భాదికార్యేషు ప్రశస్తమ్.

అస్మిన్నక్షత్రే జాతస్య గుణాః. వాచాలః. రాజప్రియః. కృతఘ్నః. ప్రాజ్ఞః. ప్రియవాక్. భయరహితః. స్వామికార్యరతః. కాముకః. కుష్ఠీ. రసనిపుణః. శుద్ధగతిః.

అంశ గుణాః ప్రథమపాదస్య గుణః. ఉత్సాహీ. ధీరః. సత్యవాదీ. సుబుద్ధిః. ద్వితీయపాదస్య గుణాః పాపాంశః. మలినః. పరదారరతః. చపలః. పాపకార్యరతః. నీచమార్గధనప్రాప్తిః॥ తృతీయపాదస్య గుణాః. క్రోధాంశః. మన్దబుద్ధిః. అసత్యవాదీ. కుత్సితః. అన్యాయార్జితధనః. వాతరోగీ॥ చతుర్థపాదస్య గుణాః ఉగ్రాంశః. మాతాపితృఘాతకః. ధనవాన్. అన్యస్త్రీరతః. కించిత్సుఖీ. అన్యస్త్రీసుఖకారకః. శుభసఙ్గః.

అత్ర జాతస్య బుధమహాదశా సప్తదశ వర్షాణి. ప్రథమాబ్దే జ్వరభయమ్. చతుర్థవర్షే చతుష్పాద్భయమ్. అష్టమవర్షే వహ్నిభయమ్. ఏకాదశవర్షే అజ్ఞాతకల్యమ్, జ్వరాగ్నిభయం చ. సప్తవింశవర్షే సర్పభయమ్. త్రింశద్వర్షే రుధిరాత్రభయమ్. త్రిషష్టివర్షే అపమృత్యుః. అస్మిన్పరివాసే శుభదాయకా పాణిగ్రహణమాయుః.

ఆశ్లేషానక్షత్రే అన్త్యఘటికాస్వష్టౌ గణ్డాన్తసంజ్ఞాః. తత్ర నక్షత్రే ఘటికాభేదేన జన్మఫలం యథా తస్మిన్ షష్టిఘటికాసు సతి పఞ్చనాడికాస్థితః తత్ర జాతస్య ఫలం రాజ్యమ్. తత సప్తనాడికాసు సుఖమ్. తతః పితృక్షయః. ద్వినేత్రే. తతో మాతృనాశః. తతస్త్రిస్రో ఘటికాః. తత్ర కామక్రీడాసక్తః. తతశ్చతస్రోఽంశాః. తత్ర పితృభక్తః. తతోఽష్టౌ వాదమా. తత్ర బలవత్త్వమ్. తత ఏకాదశ వ్యాధయః. తత్ర మాతృత్వమ్. తత షడ్జాసు. తతస్త్యాగశీలతా. తతో నవ షష్ట్యమ్. తత్ర భోగశీలతా. తతో నవ పాదాః. తత్ర జాతస్య ధనవత్త్వమ్. నక్షత్రస్య షష్టిఘటికాత్మకస్య నక్షత్రస్య న్యూనత్వే ఆధిక్యే చ త్రైరాశికేన సంఖ్యా విజ్ఞేయా.

అథ పాద విభాగేన ఫలమ్. తత్రాద్యపాదః శుభః. ద్వితీయపాదే ధనస్య నాశః. తృతీయే మాతుః. చతుర్థే పితుః. ఆశ్లేషాన్త్యపాద త్రయజాతా కన్యా శ్వశ్రూం హన్తి. ఏవం వరో ఽప్యస్యాః పాదత్రయజాతః శ్వశ్రూం హన్తి.

ఆశ్లేషా జాతస్య శాన్తిః కార్యా. సా చ జన్మద్వాదశాహే కార్యా. తస్మిన్నసంభవే జన్మనక్షత్రే అన్యస్మిం శుభదినే వా కార్యా. తత్ర గోముఖప్రసవం కృత్వా అస్య పితా రాత్రౌ పత్నీసహితః దాతృభిస్తస్య పరిహారార్థం ఇత్యాది సంకల్పం కృత్వా మూలశాన్తివత్కృత్వా ద్వయోః రుద్రసూక్తం ద్వా సంపూజ్య ... కుమ్భస్థాపనం ... సర్పా నావాహ్య ... పుణ్యాహవాచనం ... పితరమావాహ్య ... పూర్వకలశమారభ్య ... పూర్వాదివిదిక్ష్వష్టదిక్షు గాది పుసర్వసు ... స్థాపయేత్. తతో ... నావాహ్య ఆవాహితసర్వదేవతాః సంపూజ్య ... గ్రహాం ... ప్రతిష్ఠాప్య నావాదధ్యాత్. ఆదిత్యాదిగ్రహాదుద్దేశేన ప్రధానదేవతాః సర్పాన్ ప్రతిపత్ర్యష్టోత్తరశతసంఖ్య మష్టావింశతిసంఖ్యం వా కృత్వా మిశ్రపాయసేన మిదాజ్యచర్వాహుతిభిః కృత్వా హుత్వా ... ప్టావింశతిసంఖ్యం వా జుహుయాత్ చతుర్వింశతిదేవతాః అష్టాభిరష్టభిః ... సాహుతిః రక్షోహణమిత్యాది కలశదేవతానికేతో మూలశాన్తివత్. తద్వదేవ పాయసక్రుసరచరూణాం త్రిపణం పవిత్ర్యాగశ్చ కార్యః. ప్రధానదేవతామన్త్రైస్తర్పణం శేషం మూలశాన్తివత్.

ఆశ్లేషా (ఆఙ్- శ్లిష- అచ్- టాప్) ఆశ్లేషా.

ఆశ్లిక్ - ధా- ఆఙ్ - శ్లిక్ - ఉ- ఆశ్లికతే.

ఆశ్లిక్ - ధా- ఆఙ్- శ్లిక్- ఉ- ఆశ్లిక్యతి.

ఆశ్లిష - ధా- ఆఙ్- శ్లిష- ఉ- ఆశ్లిష్ట (లిఙ్) ఆశ్లిష్యతే.

ఆశ్లేష - (ఆఙ్- శ్లిష- ఘఞ్) పు- ఆలిఙ్గనమ్.

ఆశ్లేషయ్ - ధా- ఆఙ్- శ్లేషయ్- ఉ- ఆశ్లేషయతి.

ఆశ్వ - ముద్రా- ఆట్- అశ్వ ఉ- ఆశ్వయత్.

ఆశ్వ - (అశ్వ- అణ్) న- అశ్వసమూహః. తత్పర్యాయః- అశ్వీయః. త్రి. ఆశ్వీయమస్యేతి యః స్మః- (అశ్వ- అఞ్) న- అశ్వస్యకర్మ, భావో వా- త్రి. అశ్వస్యేదమ్.

ఆశ్వత్థ - (అశ్వత్థ- అణ్) న- అశ్వత్థఫలమ్. త్రి. (గారాదిః-) అశ్వత్థస్యేదమ్- (శిష్ట-) ఆశ్వత్థ.

ఆశ్వత్థ- (అశ్వత్థ- ఇఞ్) గణవిశేషః అశ్వత్థనామ్నో ఽపత్యమ్ (పుం) ఆశ్వత్థాయనః-

ఆశ్వత్థిక- (అశ్వత్థ- ఠక్) పుం- మాసవిశేషః - దేవవిశేషః-

ఆశ్వత్థీయ- (అశ్వత్థ- ఛ) అశ్వత్థానాం దేశః ఇత్యాది-

ఆశ్వపత- అశ్వపతి- అణ్- త్రి- అశ్వపతే రపత్యమ్ ఇత్యాది-

ఆశ్వపాలిక- (అశ్వపాలి- ఠక్) పుం- అశ్వపాలస్య అపత్యమ్-

ఆశ్వభారిక- (అశ్వభార- ఠక్)- త్రి- అశ్వభారం హరతి వహతి ఆవహతి వా యః సః-

ఆశ్వమేధిక- (అశ్వమేధ - ఠక్) న- భారతే చతుర్దశం పర్వ- తత్రాభిధాన్తరపర్వణి యథా- (౧) అశ్వమేధపర్వ (౨) అనుగీతాపర్వ [illegible] ఇతి- తత్ర [illegible] మధ్యాయాః- వింశత్యుత్తరశతమ్ [illegible] శ్లోకాః-

[illegible]

ఆశ్వయ- [illegible]- ఆశ్- అశ్వయ్- ఉ- ఆశ్వయుత-

ఆశ్వయుజ- (అశ్వయుక్- అణ్-) పుం- మాసవిశేషః- చైత్రాదిగణనానుసారం సప్తమః- స ద్వివిధః- సౌరశ్చాన్ద్రశ్చేతి- తత్ర రవే స్తులారాశిస్థస్య [illegible] ఆశ్వయుజః- [illegible] ఇతి [illegible] న బహూనాం సంమతః- చాన్ద్ర ఆశ్వయుజో ద్వివిధః- ముఖ్యో గౌణశ్చేతి- శుక్లప్రతిపదాది దర్శాన్తో ముఖ్యః- కృష్ణప్రతిపదాది పూర్ణిమాన్తో గౌణః- తత్ర [illegible] అత్రైవ విషువత్సంక్రాన్తి [illegible] ఆకాశదీపః- శుక్లపక్షే ప్రతిపది దేవీనవరాత్రారమ్భః- పఞ్చమ్యాం [illegible] లలితావ్రతమ్- [illegible] సప్తమ్యాం దుర్గాపూజారమ్భః [illegible] నక్షత్రే సరస్వతీపూజారమ్భః- శ్రవణే తద్విసర్జనమ్- అష్టమి మహాష్టమీ- నవమీ మహానవమీ- దశమీ విజయాఖ్యా- పౌర్ణమాసీ కౌముదీనామ- తత్రైవ కోజాగరవ్రతమ్- తత్ర [illegible] ఆశ్వలాయనసూత్రోక్తం కార్యమ్- అశ్వయుజకార్తీకయోః [illegible] పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాం వా శుక్లపక్షగతకృత్తికాయాం [illegible]

[illegible] ఆశ్వలాయనసూత్రే కృష్ణపక్షే [illegible] అనుత్తమః

వాసస్త్వేవేకస్మిన్నహనీ [illegible] తత్ర శుక్లాం దశమీం [illegible] పౌర్ణమాసీం వారభ్య [illegible] గత్వా [illegible]

ఆశ్వయుజీ- (అశ్వయుక్- అణ్- ఙీప్) అశ్వయుజమాసపౌర్ణమాసీ- తస్యా మేవాశ్వయుజీకర్మ కార్యమ్-

ఆశ్వయుజీకర్మన్- న- [illegible] ఆశ్వయుజ్యాం కర్తవ్యం గృహ్యకర్మ- తత్ప్రయోగో యథా- పూర్వేద్యుః కర్తా [illegible] నిత్యవిధినా [illegible] ప్రాతః [illegible] విధాయ శుక్లాం [illegible] పరిధాయ [illegible] ప్రాణానాయమ్య దేశకాలౌ సంకీర్త్య [illegible] నిత్యవిధినా మాశ్వయుజీకర్మణి [illegible] అగ్నిముపసమాధాయ [illegible]

[illegible]

అగ్నిముఖాన్తం కృత్వా [illegible] పృషాతకాఖ్యం హవిరన్తరం కృత్వా [illegible] కృత్వా [illegible] నమ ఇతి [illegible] తతో యజమానః [illegible] పూర్వవత్ [illegible] పృషాతకా [illegible] హుత్వా పృషాతకాయేదం న మమ [illegible] హుత్వా [illegible] పవిత్రగ్రన్థిం విసృజ్య శుచి దశ దీపయేత్-

ఆశ్వరథ- (అశ్వరథ- అఞ్-) త్రి- అశ్వయుక్తరథస్యేదమ్-

ఆశ్వలక్షణిక- (అశ్వలక్షణ- ఠక్) త్రి- అశ్వలక్షణ మధీతే వేద వా యః సః-

ఆశ్వలాయన- (అశ్వల- ఫక్)- పుం- అశ్వలస్య గోత్రా

పత్యమ్- పు. ఋషివిశేషః. యో హ్యాత్రకల్పసూత్రకర్తా. తదీయశ్చ కల్పసూత్రస్య పఞ్చదశ పరిపాఠకాః- తత్ర చతుర్దశహౌత్రస్య- ఏకో బహ్వృచానాం గృహ్యకర్మణః-

ఆశ్వలాయనీ. (ఆశ్వలాయన- ఙీప్-) స్త్రీ- ఋగ్వేదశాఖాస్వేకా- సా చ చరణవ్యూహోద్ధృత క్రమేణ ప్రథమా॥

ఆశ్వస్- ధా. ఆఙ్- శ్వస్ ఉ- ఆశ్వసితి-

ఆశ్వసిస్యయిష- ధా. ఆట్- అశ్వసిస్యయిష. ఉ- ఆశ్వసిస్యయిషత్-

ఆశ్వసిస్యిష- ధా-ఆట్- అశ్వసిస్యిష- ఉ- ఆశ్వసిస్యిషతి-

ఆశ్వస్య- ధా- ఆట్- అశ్వస్య- ఉ- ఆశ్వస్యతి-

ఆశ్వస్యయ్- ధా- ఆట్- అశ్వస్యయ్- ఉ- ఆశ్వస్యయత్-

ఆశ్వాయన. (అశ్వ- ఫఙ్) పు- అశ్వస్య గోత్రాపత్యమ్

ఆశ్వావతాన- (అశ్వావతాన- అఞ్) పు- అశ్వావతానస్య గోత్రాపత్యమ్-

ఆశ్వాస్- ధా- ఆఙ్- శ్వాస్- ఉ- ఆశ్వాస్యతే- ఆశ్వాసితః

ఆశ్వాస- (ఆఙ్- శ్వస- ఘఞ్) పు- ఆశ్వసనమ్- ఆఖ్యాయికా- పరిచ్ఛేదః- నిర్వృతిః- ప్రాకృతకావ్యేషు సర్గః

ఆశ్వాసన- (ఆఙ్- శ్వాసి- ల్యుట్) ఆశ్వాసకరణమ్-

ఆశ్వాసయ్- ధా- ఆఙ్- శ్వాసయ్- ఉ- ఆశ్వాసయతి-

ఆశ్వాసిత- (ఆఙ్ శ్వాసి- క్త) త్రి- అనుసితః-

ఆశ్విక- (అశ్వ- ఠక్) త్రి- భారభూతానశ్వాన్ హరతి వహ త్యావహతి వా యస్సః-పు- అశ్వస్య నిమిత్తం సంయోగ ఉత్పాతో వా-

ఆశ్విన- (అశ్విని- అణ్-) న- ఆశ్వయుజః- పు- ఇష్టిరూపో యాగవిశేషః; ద్వికపాలః ..పశుయాగవిశేషో దౌర్భాగ్యనివృత్తిఫలకః. "ఆశ్వినం ధూమ్రలలామమాలభేత యో దుర్బ్రాహ్మణ సోమం పిపాసేత్" ఇతి తద్విధిః- తై॥ సం(బ్రా)॥ ౨ కా॥ ౧ ప్ర॥ ౧౦ అను॥...
ఆశ్వినయాగే పురోనువాక్యాయథా:— వపాయాగే మైత్రావరుణః—ఆపశ్చాత్తాం నాసత్యా పురస్తాదాశ్వినా యాతమధరా దుదక్తాత్। ఆవిశ్వతః పాఞ్చజన్యేన రాయా యూయంపాత స్వస్తిభిస్సదా నః (పురోనువాక్యా॥ఋ।సం॥ ౭।౭౨।౫॥) హోతా యక్ష దశ్వినా ఛాగస్య వపాయా మేదసో జుషేతామ్ హవిర్హోతర్యజ (ప్రైషః॥ ప్రైషాధ్యా॥౧౬॥ తై పరా॥ ౩।౬।౮॥)॥ హోతా— యే 3 యజామహే (ఆగూః) ఉదుస్తోమాసో అశ్వినో రబుధ్రన్ జామిబ్రహ్మాణ్యుష సశ్చ దేవీః। ఆవివాసన్ రోదసీ ధిష్ణ్యేమే అచ్ఛా విప్రో నాసత్యా వివక్తి3 (యాజ్యా॥ ఋ। సం॥ ౭। ౭౨। ౩॥)వౌ3షట్ (వషట్కారః)॥...
పురోడాశయాగే మైత్రావరుణః— ఆ నో మహా నాసత్యా రథనా శ్వావతా పురు శ్చన్ద్రేణ యాతమ్। అభివాం విశ్వానియుతస్సచన్తే స్పార్హయా శ్రియా తన్వా శుభానా (పురోనువాక్యా॥ ఋ।సం॥ ౭।౭౨।౧॥) హోతా యక్ష దశ్వినా పురోడాశస్య జుషేతాం హవిర్హోతర్యజ(ప్రైషః॥ ప్రైషాధ్యా॥ ౧౭॥ తై పరా॥౩।౬।౮॥)॥ హోతా—యే 3 యజామహే (ఆగూః) విచేదుచ్ఛన్త్యశ్వినా ఉషాసః ప్రవాం బ్రహ్మాణి కారవో భరన్తే। ఊర్ధ్వం భానుం సవితా దేవో అశ్రేద్బృహదగ్నయ స్సమిధా జరన్తే3 (యాజ్యా॥ఋ।సం॥ ౭।౭౨।౪॥)వౌ 3 షట్(వషట్కారః)...హవిర్యాగే మైత్రావరుణః — ఆ నో దేవేభిరుప యాతమర్వాక్సజోషసా నాసత్యారథేన। యువోర్హి నస్సఖ్యా పిత్ర్యాణి సమానో బన్ధురుత తస్య విత్తమ్ (పురోనువాక్యా॥ ఋ।సం॥ ౭।౭౨।౨॥) హోతా యక్ష దశ్వినా ఛాగస్య హవిష ఆత్తామద్య మధ్యతో మేద ఉద్భృతం పురా ద్వేషోభ్యః పురా పౌరుషేయ్యా గృభః। ఘస్తాన్నూనం ఘాసే అజ్రాణాం యవసప్రథమానాం సుమత్క్షరాణాం శతరుద్రియాణామగ్నిష్వాత్తానాం పీవోపవసనానాం పార్శ్వతశ్శ్రోణితశ్శితామత ఉత్సాదతోఙ్గాదఙ్గా దవత్తానామ్- కరత ఏవాశ్వినా జుషేతాం హవిర్హోతర్యజ(ప్రైషః॥ ప్రైషాధ్యా॥౧౮॥ తై।పరా॥ ౩।౬।౧౧)॥ హోతా— యే 3 యజామహే(ఆగూః) హిరణ్యత్వఙ్మధువర్ణో ఘృతస్నుః పృక్షోవహన్నారథో వర్తతే నామ్ (అవసాయావసా హోమః) । మనోజవా అశ్వినా వాతరంహా సాయేనాతియాతో దురితాని విశ్వా (యాజ్యా॥ ఋ। సం॥ ౫। ౭౭।౩॥)వౌ 3 షట్ (వషట్కార).

న. గ్రహానుకూలః పాత్రవిశేషః- ద్వికోణం పాత్రమాశ్వినమితి తల్లక్షణమ్-

పు- అగ్నిష్టోమే గ్రహవిశేషః, తద్విధిః తై॥ సం (బ్రా)॥౬ కా॥ ౪ ప్ర॥ ౯ అను॥ "యజ్ఞస్య శిర" ఇత్యారభ్య "నిష్క్రీత్యై" ఇత్యన్తమ్ ॥... గ్రహణసాదనాద్యామన్త్రౌ ద్వికల్పికౌ తై॥సం॥౧ కా॥౪ ప్ర॥౬—౭ అను॥(౧) యావాం కశా మధుమత్యశ్వినా సూనృతావతీ। తయా యజ్ఞం మిమిక్షతమ్ (ఋ।స॥౧। ౨౨। ౩)॥ ఉపయామగృహీతోస్యశ్విభ్యాం త్వా [గృహీ త్వాదివిత్రిదశాభిః పరిమృజ్య]ఏషతే యోనిర్మాధ్వీభ్యాం త్వా[సాదయతి](౨) ప్రాతర్యుజౌ విముచ్యేథా మశ్వినా వేహ గచ్ఛతమ్।అస్య సోమస్య పీతయే (ఋ। సం॥ ౧।౨౨।౧॥) ఉపయామగృహీతోస్యశ్విభ్యాం త్వా[గృహీత్వా పవిత్రదశాభిః పరిమృజ్య] ఏషతే యోనిర్మాధ్వీభ్యాంత్వా [సాదయతి॥]॥

ఆశ్విన గ్రహస్య పురోఽనువాక్యాది యథా:— మైత్రావరుణః — ప్రాతర్యుజా వి బోధయాశ్వినా వేహ గచ్ఛతామ్ అస్య సోమస్య పీతయే (పురోను॥ ఋ॥సం॥౧।౨౨।౧॥) హోతా యక్షదశ్వినా నాసత్యా వీడ్వఙ్గ్యా రుద్రవర్తనీ స్యన్త్రేణ చక్రేణ వాజేరిష ఊర్జా వహతం సువీరా స్సనుతరే ద్వరుషో బాధేతాం మధుకశయేమం యజ్ఞం యావానామిమిషతాం కరత ఏ వాశ్వినా జుషేతాం వీతాం పిబతాం సోమం హోతర్యజ (ప్రైషః॥ ప్రైషాధ్యాయం॥) హోతా — యే౩ యజామహే (ఆగూః) వావృధానా శుభస్పతీ దస్రా హిరణ్యవర్తనీ పిబతం సోమ్యం మధు౩ (యాజ్యా ఋ॥సం॥౮।౫।౧౧॥) వౌ౩షట్ (వషట్కారః)

పూర్వమీమాంసాయామాశ్వినగ్రహవిషయమధికరణం పఞ్చమాధ్యాయే చతుర్థపాదే దశమమ్- తద్యథా — జ్యోతిష్టోమే ఐన్ద్రవాయవాది గ్రహాణామాశ్వినస్య తృతీయస్థానే పఠితః। తస్య చ దశమస్థానత్వం వాచకే నైవ శబ్దేనామ్నాయతే। ఆశ్వినో దశమో గృహ్యత ఇతి। తత్ర క్రమబోధకా శ్రుతిపాఠా। తస్మాదైచ్ఛికః క్రమ ఇతి పూర్వః పక్షః। పాఠో హి న క్రమస్యాభిధాయకః, కిం తు అన్యథానుపపత్త్యా కల్పయతి। దశమ ఇతి శ్రుతి స్సాక్షాదేవ క్రమమభిధత్తే। తతః పాఠాదపి శ్రుతిః ప్రబలా। తతః పాఠక్రమం కల్పయన్ వస్తుసామర్థ్యాదనుసృత్యైవ కల్పయతి। తథా చ శ్రుతిః పాఠాత్క్రమం నియచ్ఛతి।

న. శ్రౌతే హోత్రా శంసనీయశస్త్రవిశేషః। స చాతిరాత్రే రాత్రిపర్యాయనామకేషు శస్త్రేషు వృత్తేషు మృగశీర్షసర్పణం కృత్వా ఉషఃకాలాత్ ప్రాక్ శంసనీయః। అస్య ప్రకృతిః ప్రాతరనువాకః। తద్వదయమపి ఆగ్నేయోషస్యాశ్వినాఖ్య క్రతుత్రయయుక్తః, ప్రతిక్రతు గాయత్రీ అనుష్టుప్ త్రిష్టుప్ బృహతీ ఉష్ణిక్ జగతీ పఙ్క్తిరిత్యేతైః సప్తభిశ్ఛన్దోభి ర్విశిష్టైః సూక్తై ర్విశిష్టః॥ ఏతత్క్రతుత్రయానన్తరం సౌ, ఐన్ద్రి, మైత్రావరుణ, ద్యావాపృథివీయ, వైఋతాని, సూక్తాని ప్రాతరనువాకాపేక్షయా అధిక న్యూనాని॥ ఆపో రేవతీ (ఋ॥సం॥౧౦।౩౦।౧౨) ఇతి ప్రాతరనువాక ప్రతిపదః స్థానే అగ్నిర్హోతా గృహపతి (ఋ॥సం॥౬।౧౫।౧౩) రిత్యేషా శంసనీయా॥ ప్రాతరనువాకే ప్రతిప్రియతమ (ఋ॥సం॥౫।౭౫॥) మిత్యస్యాన్యాః పరిధానీయా। ఆశ్వినే బృహస్పతే అతియత్ (ఋ॥సం॥౨।౨౩।౧౫) ఇతి ఋక్॥ ప్రాతరనువాకస్య మన్ద్రస్వరః, ఆశ్వినస్య తృతీయసవనీయస్వా దుత్తమస్వరః॥ అత ఏవాశ్వినస్య ప్రాతరనువాకవికృతిత్వమ్। ఆశ్వినం శంసిష్య న్హవిస్సంస్థితసంచరేణ నిష్క్రమ్య ఆగ్నీధ్రీయే దక్షిణం జాన్వాచ్యాసీన స్స్రువేణ ష డాహుతీ ర్జుహోతి।

తే చ మన్త్రాః (ఆశ్వ॥శ్రౌ॥౬।౫।౨॥):—

౧ అగ్ని ర్గాయత్రేణ ఛన్దసా తమశ్యాం తమన్వారభే తస్మై మా మవతు తస్మై స్వాహా॥

౨ ఉషా అశ్వినీ త్రైష్టుభేన ఛన్దసా తామశ్యాం తా మన్వారభే తస్యై మా మవతు తస్యై స్వాహా॥

౩ అశ్వినా వాశ్వినా జాగతేన ఛన్దసా తా వశ్యాం తా వన్వారభే తాభ్యాం మా మవతు తాభ్యాం స్వాహా॥

౪ బణ్మహా అసి సూర్య బళాదిత్య మహా అసి। మహస్తే సతో మహిమా పనస్యతే ఽద్ధా దేవ మహా అసి (ఋ॥సం॥౮।౧౦౧।౧౧) స్వాహా॥

౫ బట్ సూర్య శ్రవసా మహా అసి సత్రా దేవ మహా అసి మహ్నా దేవానామసుర్యః పురోహితో విభు జ్యోతి రదాభ్యం (ఋ॥సం॥౮।౧౦౧।౧౨) స్వాహా॥

౬ ఇన్ద్రం వో విశ్వతస్పరి హవామహే జనేభ్యః। అస్మాక మస్తు కేవల (ఋ॥సం॥౧।౭।౧౦ తై॥సం॥౧।౬।౧౨॥) స్వాహా॥ ఇతి

షణ్ణామాహుతీనాం క్రమేణ త్యాగాః —
౧ అగ్నయ ఇదం న మమ॥ ౨ ఉషస ఇదం న మమ॥ ౩ అశ్విభ్యామిదం న మమ॥ ౪—౫ సూర్యాయేదం న మమ॥ ౬ ఇన్ద్రాయేదం న మమ॥ ఇతి

తతో హోతా తత్రైవ హోమశేష మాజ్యం ప్రాశ్యాప ఉపస్పృశ్య నాచామేత్। తతోఽపరయా ద్వారా సదః ప్రవిశ్య స్వస్య ధిష్ణ్యస్య పశ్చా న్నిరస్య, సమస్త జఙ్ఘోరు తతస్త్రిభ్యాం జానుభ్యాం చోపస్థం కృత్వా యథాశకుని రుత్పతిష్యన్ హిం భూర్భువస్స్వరో మిత్యభిహింకృత్య శోంసావోమ్ ఇత్యాహాయ ఉపవిశేత్। ఉపస్థకృత ఏవాశ్వినం శంసేత్.

అత్రపరిభాషా।

౧ అగ్నిర్హోతా గృహపతి స్సరాజతి (ఋ॥సం॥౬।౧౫।౧౩) ప్రతిపత్। సా చ శస్త్ర ర్యపి వక్ష్యచ్ఛంసనీయా। ఏతయా ఉపప్రయన్తో అధ్వర (ఋ॥సం॥౧।౭౪) మిత్యాగ్నేయం గాయత్రముపక్ర

స్తనుయాత్.

౨ ద్విపదా స్త్రిష్టుభో జగత్యశ్చ పచ్ఛః

౩ శేషా స్సర్వా అర్ధర్చశః

౪ ప్రగాథానాం శంసనక్రమః ప్రగాథశబ్దే ద్రష్టవ్యః ॥

౫ ఉదిత ఆదిత్యే సౌర్యాణి ప్రతిపద్యేతమ (ఋ॥సం॥౫।౭౫।౧) మితి పాఙ్క్తస్తోత్రమేవ ప్రణవే నోపసంతనుయాత్ .

౬ యది తు సూర్యో నోదిత స్తదా ఈళే ద్యావాపృథివీయ (ఋ॥సం॥౧।౧౧౨) మావర్తయే ద్యావత్తమో ఽపగచ్ఛే న్నోపరమేత్.

౭ సూక్తవిరుద్ధచ్ఛన్దసో విరుద్ధదేవతాశ్చ ఋచ ఉద్ధరేత్

౮ అపి వాఛన్దసాం సూక్తానామేవ శంసనమ్.

౯ బృహస్పతే అతియదర్యో అర్హాత్ (ఋ॥సం॥ ౨।౨౩।౧౫ ॥ తై॥సం॥౧।౮।౨౨॥) ఇతి పరిధానీయా.

౧౦ ప్రతిపద పరిధానీయాభ్యాం చాహావః కార్యః

౧౧ బృహతీచ్ఛన్దస్కా అగ్న్యుషోశ్విదేవత్యాస్త్రియ స్తృచా శ్ఛన్దోదైవత స్సంధిసామ్నః స్తోత్రియాః క్రియన్తే. తాం స్తృచాన్ బార్హతాన్ ప్రగాథాన్ వా యథాదైవతం బృహతీచ్ఛన్దసః పురస్తా ద్యథాస్తుతం శంసేత్.

౧౨ అన్యేషు వా యేషు కేషుచిచ్ఛన్దస్సు యది స్తుయుస్తదాపి యథాదైవతం స్వస్య ఛన్దసః పురస్తాత్ శంసేత్.

౧౩ ఆశ్వినశస్త్రా త్పూర్వం యత్ స్తోత్రం తత్సంధిస్తోత్ర మిత్యుచ్యతే.

౧౪ సంధిస్తోత్రం రథన్తరం సామేత్యుత్సర్గః. తత్ర యది బృహత్సామ క్రతు స్తదా బృహతో యోనౌ త్వామిద్ధిహవామహ ఇతి తృచే (ఋ॥సం॥౬।౪౬।౧—౩) ద్వితీయా మింద్రక్రతుమ్ (ఉత్తరత్ర ౧౩౧ ద్ర॥) ఇత్యస్యోపరిష్టాత్, తృతీయా మభిత్వ (ఉ॥ ౧౩౨ ద్ర॥) త్యస్యోపరిష్టాచ్చ శంసేత్.

౧౫ యద్యాకృతౌ ఽపి బృహత్సామని బృహతో యోనిం న శంసేత్.

౧౬ అగన్మమహా (ఉ॥ ౫౬ ద్ర॥), అతారిష్మ తమస (ఉ॥ ౧౧౪ ద్ర॥), ఉభే ద్యావాపృథివీ (ఉ॥౧౨౫ ద్ర॥) ఇతి మాఙ్గలాని ధ్రువాణి ॥

౧౭ నాన్యే రాజ్ఞో ఽయం గాయత్రి మత్యేవ చ బ్రాహ్మణస్య, న త్రైష్టుభం రాజన్యస్య, న జాగతం వైశ్యస్య ॥

౧౮ * ప్రత్యు అదర్శ్యాయతీ తి ఉప స్యత్రత్ర బార్హత పద్యూథే సూక్తే ప్రథమా ద్వితీయయో ర్బృహతీ శస్త్రపాఠ ప్రగాథ స్యైవ శంసనం దృశ్యతే। తద్యథా—ప్రత్యు అదర్శ్యాయత్యు చ్ఛన్తీ దుహితా దివః। అపో మహీ వృణుతే చక్షుషా తమో జ్యోతి ష్కృణోతి సూనరీమ్, జ్యోతి ష్కృణోతి సూనరీ ఉదుస్రియాః సృజతే సూర్యః సచా। ఉద్యన్నక్షత్ర మర్చివతోమ్, ఉద్యన్నక్షత్ర మర్చివ త్త్వేదుషో వ్యుషి సూర్యస్య చ। సంభక్తేన గమేమహి, ఇతి అనన్తరం తృతీయాదీనాం చతసృణాం ఋచాం అర్ధర్చశంసన మేవ॥ ప్రత్యు వేత్ ప్రాగాథమ్ ఇతి కాత్యాయనేన సర్వానుక్రమణ్యాం, ఏకాదశ చతుర్థీ చ ప్రగాథా బార్హతా స్తృచాః ఇతి శౌనకేన ఛన్దోనుక్రమణ్యాం చానుక్రాన్తమ్. తదనుసారేణ షణ్ణాం ప్రగాథత్వ మాయాతం న ద్వయోః - కాతీయప్రగాథలక్షణానుసారేణ ప్రాయ స్సర్వేషా మే వాశ్వినీయబార్హతసూక్తానాం ప్రగాథత్వ మాపద్యతే - (ఏతత్ప్రగాథలక్షణం ప్రగాథశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్) - న తేషాం ప్రగాథీయశంసనం దృశ్యతే - కిం చ ఐతరేయబ్రాహ్మణానుసారేణ ఐంద్రాః ప్రగాథాః, మైత్రావరుణాః ప్రగాథాః ఇత్యుత్తరత్ర నామ నిర్దేశః కృతః- తేషా మపి పాఠే ప్రగాథీయశంసనం న దృశ్యతే- శాంఖాయ నాశ్వలాయనయో స్సూత్రేష్వప్యేతాదృశ శంసనస్య మూలం నలభ్యతే ॥

౧౯ ఐతరేయబ్రాహ్మణోక్తా విశేషాః ప్రదర్శ్యన్తే —(౧) అగ్నిం మన్యే పితర మగ్నిమాపిమ్ (ఋ॥సం॥౧౦।౭।౩॥) ఇత్యేతయా ప్రతిపద్యేత ఇతి కేచిత్। తన్నాదృత్యమ్। అగ్నిర్హోతా గృహపతి స్స రాజా (ఋ॥సం॥౬।౧౫।౩॥) త్యేతయైవ ప్రతిపద్యేత ॥ (౨) సప్త సౌర్యాణి ఛన్దాంసి శంసే ద్యథా ఽఽగ్నేయం యథోషస్యం యథా ఽఽశ్వినమ్ ఇతి కేచిత్। తన్నాదృత్యమ్। త్రీణ్యేవ శంసేత్ ॥ (౩) సౌర్యేషు ఉదుత్యం జాతవేదస మితి ప్రథమం శస్యమితి కేచిత్। తన్న। సూర్యో నో దివస్పాత్వి త్యేత మేవ శంసేత్ ॥ (౪) సూర్యో నాతిశస్యో బృహతీ నాతిశస్యా యదుపరిష్టా దతిశంసే ద్బ్రహ్మవర్చస మతిపద్యేత। యది బృహతీ మతిశంసేత్ ప్రాణా నతిపద్యేరన్ త్యుక్త్వైవ తర్హి, మైత్రావరుణ, ద్యావాపృథివీయ, ఆర్భవ, బ్రాహ్మణస్పత్యానాం సర్వేషామపి సౌర్యత్వస్య ప్రగాథ, గాయత్రీ, జగతీ, ద్విపదా, త్రిష్టుభాం బృహతీత్వస్య చాపాదనమ్ ॥ (౫) ఏవా పిత్రే విశ్వదేవాయ వృష్ణే (ఋ॥ సం॥ ౪।౫౦।౬॥) ఇత్యేతయా పరిదధ్యాత్ ప్రజాకామః పశుకామో వా ॥ బృహస్పతే అతి యదర్యో (ఋ॥ సం॥ ౨

౨౩ । ౧౫ ॥) ఇత్యైతరేయ పరిదధ్యాత్ తేజసా, మూ బ్రిష్టుభః సహామః ఇతి ॥ విస్తరస్త్వైతరేయ బ్రాహ్మణే ఽనుసన్ధేయః ॥

౨౦ ఆశ్వినశస్త్రే సంఖ్యావిషయే తస్మై సహస్రం వై శంసే దూర్ధ్వ ఇత్యైతరేయబ్రాహ్మణ ౪ । ౭ ॥ ప్రాతరనువాకన్యాయేన తస్యైవ సమామ్నాయస్య సహస్రావమ మిదేతోః శంసే దిత్యాశ్వలాయనసూత్రమ్ ॥ సహస్రావమ మితి ॥ యస్యర్క్స్తోత్రిస్య ఋచాం సహస్ర మవమ మాత్రమ్, తత్సహస్రావమ మిత్యుచ్యతే । తదుదయాత్ప్రాగేవ శంసేత్ । ఉదయో నామ మాహాత్మ్యమణ్డలదర్శనమాత్రమ్ । అదర్శనే అనుదయః । తే నా ప్రాతఃవిధే రసమ్పన్నాత్ పర్యాదైవగృహ్యతే । తేనోదితే యదుచ్ఛస్యం త ద్వయిత్వైవ సహస్రావమ మిత్యుక్తం భవతీతి తద్వ్యాఖ్యానే గార్గ్యనారాయణః ॥ (౬ । ౫ । ౮ ॥) ॥ ఆశ్వలాయనసమయే సౌర్య పూర్వభావినా మేవ సహస్రత్వ మవగమ్యతే । ఐతరేయబ్రాహ్మణమతే ఆశ్వినశస్త్రస్యైవ సహస్రఋక్త్వమితి ద్వయోర్వ్యతిపత్తౌ ప్రామాణ్యవిచికిత్సాయాం ఆశ్వలాయన సంఖ్యా నియమ స్సమామ్నాయానుసారేణ - బ్రాహ్మణసంఖ్యానియమః పరిస్మృత్య బృహతీ సంఖ్యానుసారేణేతి ద్వయమపి సమంజసమ్ । అత ఏవ శాంఖాయనః — తత్సర్వంవా బృహతీసహస్రం సమ్పద్యతే ఇతి ॥ తథా శంసేత్ యథా తచ్ఛస్త్రే మాశ్వినం నానా ఛన్దస్య మపి సమ్పదా బృహతీనాం సహస్రం సమ్పద్యతే ఇతి తద్వ్యాఖ్యానే ఆనర్తీయః ॥ (శాం॥ శ్రౌ॥ ౯ । ౨౦ । ౩౦ ॥) ఏతత్సంఖ్యానిరూపణే విస్తరః కాషీతకిబ్రాహ్మణే ఽనుసన్ధేయః ॥

ఆగ్నేయక్రతుః

౧ అగ్నిర్హోతా గృహపతిః (ప్రతిపత్, ఆగ్నేయీ, త్రిష్టుప్) ౧
౨ ఉపప్రయన్తో అధ్వరం (౧ । ౭౪) ౯
౩ జుషస్వ సప్రథస్తమమ్ (౧ । ౭౫) ౫
౪ అవా నో అగ్న ఊ (౧ । ౭౯ । ౭—౧౨) ౬
౫ అగ్నిమీళే పురోహితమ్ (౧ । ౧) ౯
౬ అగ్నిం దూతం వృణీమహే (౧ । ౧౨) ౧౨
౭ వసిష్వా హి మియేధ్య (౧ । ౨౬) ౧౦
౮ అశ్వం న త్వా వారవన్తమ్ (౧ । ౨౭ । ౧—౧౨) ౧౨
౯ త్వమగ్నే ప్రథమో అసి (౮ । ౧౧ । ౧—౯) ౯
౧౦ త్వం నో అగ్నే మ (౮ । ౭౧ । ౧—౯) ౯
౧౧ ఇమే విప్రస్య వేధసో (౮ । ౪౩) ౩౦
౧౨ సమిధాగ్నిం దువస్యత (౮ । ౪౪) ౩౩
౧౩ యుక్ష్వా హి దేవహూతమామ్ (౮ । ౭౫) ౧౬
౧౪ శ్రేష్ఠం వో అతిథిం (౮ । ౮౪) ౯
౧౫ త్వమగ్నే బృహద్వయో (౮ । ౧౦౨ । ౧—౧౮) ౧౮
౧౬ అచ్ఛా నస్తుస్తా(?) (౫ । ౧౩) ౬
౧౭ అగ్నిం స్తోమేన బోధయ (౫ । ౧౪) ౬
౧౮ అగ్నే పావక రోచిషా (౫ । ౨౬) ౯
౧౯ దూతం వో విశ్వవేదసమ్ (౪ । ౮) ౮
౨౦ అగ్నే మృళ మహాఁ అసి (౪ । ౯) ౮
౨౧ అగ్నిర్హోతా (౪ । ౧౫ । ౧—౩) ౩
౨౨ అగ్నిర్హోతా నో (౩ । ౧౧) ౯
౨౩ అగ్న ఇళా సమిధ్యసే (౩ । ౨౪ । ౨—౫) ౪
౨౪ ప్రవో వాజా అభిద్యవో (౩ । ౨౭) ౧౫
౨౫ ఉపసద్యాయ మీళ్హుషః (౭ । ౧౫) ౧౫
౨౬ త్వమగ్నే యజ్ఞా (౬ । ౧౬ । ౧—౪౫) ౪౫
౨౭ అగ్న ఆ యాహి వీతయే(?) (౧౦ । ౧౧౮) ౯
౨౮ అగ్నిం హిన్వన్తు (౧౦ । ౧౫౬) ౫
౨౯ ప్రాగ్నయే వాచం (౧౦ । ౧౮౭) ౫
౩౦ ప్రసూనం జాత (౧౦ । ౧౮౮) ౩
౩౧ ఇమాం మే అగ్నే (౨ । ౬) ౮
౩౨ శ్రేష్ఠం యవిష్ఠ భా (౨ । ౭) ౬
౩౩ వాజయన్నివ (౨ । ౮ । ౧—౫) ౫

ఇత్యాగ్నేయం గాయత్రమ్.

౩౪ త్వమగ్నే వసూన్ (౧ । ౪౫ । ౧—౯) ౯
౩౫ త్వం హి క్షైతవత్ (౬ । ౨ । ౧—౧౦) ౧౦
౩౬ అగ్నే యో మర్త్యో (౬ । ౧౪ । ౧—౫) ౫
౩౭ హోతాజనిష్ట (౨ । ౫) ౮
౩౮ ప్రవో దేవాయాగ్నయే (౩ । ౧౩) ౭
౩౯ అగ్నే కదా త ఆనుషక్ (౪ । ౭ । ౨—౬) ౫
౪౦ సఖాయస్సం వః (౫ । ౭) ౧౦
౪౧ త్వామగ్నే హవిష్మన్తో (౫ । ౯) ౭
౪౨ అగ్న ఓజిష్ఠమాభర (౫ । ౧౦) ౧౦
౪౩ బృహద్వయో హి (౫ । ౧౬) ౫
౪౪ ఆయజ్ఞైర్దేవ మర్త్య (౫ । ౧౭) ౫
౪౫ ప్రాతరగ్నిః పురుప్రియో (౫ । ౧౮) ౫
౪౬ యమగ్నే వాజసాతమమ్ (౫ । ౨౦) ౪
౪౭ మనుష్వత్త్వా నిధీమహి (౫ । ౨౧) ౪
౪౮ ప్రవిశ్వసామన్నత్రివత్ (౫ । ౨౨) ౪
౪౯ అగ్నే సహన్తమాభర (౫ । ౨౩) ౪
౫౦ అచ్ఛా వో అగ్నిమవసే (౫ । ౨౫) ౯

ఇత్యాగ్నేయ మానుష్టుభమ్

౫౧ అబోధ్యగ్నిః సమిధా (౫ । ౧) ౧౨
౫౨ కుమారం మాతా యువతిః (౫ । ౨ । ౧—౧౧) ౧౧
౫౩ త్వమగ్నే వరుణో జాయసే (౫ । ౩) ౨౧

౫౪ త్వామగ్నే వసుపతిం (౫ । ౪) ౧౧
౫౫ అగన్మ మహా మనసా (౩ । ౧౨) ౩
ఇత్యాగ్నేయం త్రైష్టుభమ్
౫౬ ఏనా వో అగ్నిం నమసా (౩ । ౧౬) ౧౨
౫౭ ప్రవో యహ్వం పురూణాం (౧ । ౩౬) ౨
౫౮ అగ్నే వివస్వదుషస (౧ । ౪౪) ౧౪
౫౯ సఖాయ స్త్వా వవృమహే (౩ । ౯ । ౧—౮) ౮
౬౦ ఆయమగ్నిః సువీర్య (౩ । ౧౬) ౬
౬౧ అగ్న ఆయాహ్యగ్నిభిః (౮ । ౬౦) ౨౦
౬౨ అచ్ఛా నః శీరశోచిషం (౮ । ౭౧ । ౧౦—౧౫) ౬
౬౩ అదర్శి గాతువిత్తమో (౮ । ౧౦౩ । ౧—౭) ౭
ఇత్యాగ్నేయం బార్హతమ్
౬౪ అగ్నే వాజస్య గోమత (౧ । ౭౯ । ౪—౬) ౩
౬౫ పురు త్వా దాశ్వాన్వోచే (౧ । ౧౫౦) ౩
౬౬ త్వామగ్నే మనీషిణ (౩ । ౧౦) ౯
౬౭ ఈళిష్వా హి ప్రతీవ్యమ్ (౮ । ౨౩) ౩.
ఇత్యాగ్నేయమౌష్ణిహమ్
౬౮ జనస్య గోపా అజనిష్ట (౫ । ౧౧) ౬
౬౯ సంజాగృవద్భిర్జరమాణ (౧౦ । ౯౧) ౧౫
౭౦ త్వామగ్నే ఋతాయవః (౫ । ౮) ౭
ఇత్యాగ్నేయం జాగతమ్
౭౧ అగ్నిం తం మన్యే యో (౫ । ౬) ౧౦
ఇత్యాగ్నేయం పాఙ్క్తమ్
ఇత్యాగ్నేయః క్రతుః

అథోషస్యక్రతుః-
౭౨ ప్రతి ష్యా సూనరీ (౪ । ౫౨) ౭
౭౩ కస్త ఉషః కధప్రియే (౧ । ౩౦ । ౨౦—౨౨) ౩
ఇత్యుషస్యం గాయత్రమ్
౭౪ ఉషో భద్రేభిరాగహి (౧ । ౪౯) ౪
ఇత్యుషస్యమానుష్టుభమ్
౭౫ ఇదం శ్రేష్ఠం జ్యోతిషామ్ (౧ । ౧౧౩) ౨౦
౭౬ పృథూరథో దక్షిణాయా (౧ । ౧౨౩) ౧౩
౭౭ ఉషా ఉచ్ఛన్తీ సమిధానే (౧ । ౧౨౪) ౧౩
౭౮ ప్రత్యర్చీ రుశదస్యా (౧ । ౯౨ । ౫—౧౨) ౮
౭౯ ద్యుతద్యామానం బృహతీమృతేన (౫ । ౮౦) ౬
౮౦ ఉషో వాజేన వాజిని (౩ । ౬౧) ౭
౮౧ ఇదము త్యత్పురుతమం (౪ । ౫౧) ౧౧
౮౨ ఉదు శ్రియ ఉషసో రోచ (౬ । ౬౪) ౬
౮౩ ఏషా స్యా నో దుహితా దివో (౬ । ౬౫) ౬
౮౪ వ్యుషా ఆవో దివిజా ఋతేన (౭ । ౭౫) ౮
౮౫ ఉదు జ్యోతిరమృతం విశ్వజన్యం (౭ । ౭౬) ౭
౮౬ ఉషో రురుచే యువతిర్న (౭ । ౭౭) ౬
౮౭ ప్రతి కేతవః ప్రథమా అదృశ్ర (౭ । ౭౮) ౫
౮౮ వ్యుషా ఆవః పథ్యా జనానామ్ (౭ । ౭౯) ౫
౮౯ ప్రతి స్తోమేభిరుషసం వసిష్ఠా (౭ । ౮౦) ౩
ఇత్యుషస్యం త్రైష్టుభమ్
✻ ౯౦ ప్రత్యు అదర్శ్యాయతి (౭ । ౮౧) ✻ ౬
౯౧ సహ వామేన న ఉషో వ్యుచ్ఛా (౧ । ౪౮) ౧౬
ఇత్యుషస్యం బార్హతమ్
౯౨ ఉషస్తచ్చిత్రమాభర (౧ । ౯౨ । ౧౩—౧౫) ౩
ఇత్యుషస్యమౌష్ణిహమ్
౯౩ ఏతా ఉ త్యా ఉషసః (౧ । ౯౨ । ౧—౪) ౪
ఇత్యుషస్యం జాగతమ్
౯౪ మహే నో అద్య బోధయ (౫ । ౭౯) ౧౦
ఇత్యుషస్యం పాఙ్క్తమ్
ఇత్యుషస్యః క్రతుః-

అథాశ్వినక్రతుః
౯౫ ఏషో ఉషా అపూర్వ్యా (౧ । ౪౬) ౧౫
౯౬ ప్రాతర్యుజా విబోధయ (౧ । ౨౨ । ౧—౪) ౪
౯౭ అశ్వినా యజ్వరీరిషో (౧ । ౩ । ౧—౩) ౩
౯౮ అశ్వినా వర్తిరస్మదా (౧ । ౩౦ । ౧౭—౧౯) ౩
౯౯ గోమదూ షు నా (౨ । ౪౧ । ౭—౯) ౩
౧౦౦ మా గాది వాం వయ (౮ । ౫ । ౧—౩౬) ౩౬
౧౦౧ వాహిష్ఠో వాం (౮ । ౨౬ । ౧౬—౧౯) ౪
౧౦౨ ఉదీరాథామృతాయ (౮ । ౭౩) ౧౮
౧౦౩ ఆ మే హవం నాసత్యాశ్వినా (౮ । ౮౫) ౯
ఇత్యాశ్వినం గాయత్రమ్-
౧౦౪ యదద్య స్థః పరావతి (౫ । ౭౩) ౧౦
౧౦౫ కూష్ఠో దేవావశ్వినా (౫ । ౭౪) ౧౦
౧౦౬ ఆ నో విశ్వాభిరూతిభిరశ్వినా (౮ । ౮) ౨౩
౧౦౭ త్యం చిదత్రిమృతజుర (౧౦ । ౧౪౩) ౬
ఇత్యాశ్వినమానుష్టుభమ్
౧౦౮ ఆ భాత్యగ్నిరుషసా (౫ । ౭౬) ౫
౧౦౯ ప్రాతర్యావాణా ప్రథమా (౫ । ౭౭) ౫
౧౧౦ గ్రావాణేవ తదిదర్థం (౨ । ౩౯) ౮
౧౧౧ స్తుషే నరా దివో అస్య (౬ । ౬౨) ౧౧
౧౧౨ క్వ త్యా వల్గూ పురుహూతా (౬ । ౬౩) ౧౧
౧౧౩ అతారిష్మ తమసస్పా (౭ । ౭౩) ౫
ఇత్యాశ్వినం త్రైష్టుభమ్
౧౧౪ ఇమా ఉ వాం దివిష్టయ (౭ । ౭౪) ౬
౧౧౫ అయం వాం మధుమత్తమ (౧ । ౪౭) ౧౦
౧౧౬ ఓ త్యమహ్వ ఆ రథమద్యా (౮ । ౨౨ । ౧—౭) ౭
౧౧౭ ద్యుమ్నీ వాం స్తోమో (౮ । ౮౭) ౬
౧౧౮ యత్స్థో దీర్ఘప్రసద్మని (౮ । ౧౦) ౬
ఇత్యాశ్వినం బార్హతమ్
౧౧౯ అశ్వినా వర్తిరస్మదా (౧ । ౯౨ । ౧౬—౧౮) ౩

౧౨౦ అశ్వినావేహ గచ్ఛతం (౫।౭౮।౧—౩) ౩
౧౨౧ యువోరుషూ రథం హువే (౮।౨౬।౧—౧౫) ౧౫

ఇత్యాశ్వినమౌష్ణిహమ్

౧౨౨ అబోధ్యగ్నిర్జ్మ ఉదేతి (౧।౧౫౭) ౬
౧౨౩ ఏష స్య భానురుదియర్తి (౪।౪౫) ౭
౧౨౪ ఈళే ద్యావాపృథివీ (౧।౧౧౨) ౨౫

ఇత్యాశ్వినం జాగతమ్

౧౨౫ ప్రతి ప్రియతమం రథం (౫।౭౫) ౯

ఇత్యాశ్వినం పాఙ్క్తమ్

ఇత్యాశ్వినః క్రతుః

అథ సౌర్యాణి

౧౨౬ సూర్యో నో దివస్పాతు (౧౦।౧౫౮) ౫
౧౨౭ ఉదుత్యం జాత (౧।౫౦।౧—౯) ౯

ఇతి సౌర్యం గాయత్రమ్

౧౨౮ చిత్రం దేవానాముదగా (౧।౧౧౫) ౬

ఇతి సౌర్యం త్రైష్టుభమ్

౧౨౯ నమో మిత్రస్య వరుణ (౧౦।౩౭) ౧౨

ఇతి సౌర్యం జాగతమ్

ఇతి సౌర్యాణి

అథైన్ద్రాః ప్రగాథాః

౧౩౦ ఇన్ద్ర క్రతుం న ఆ భర (౭।౩౨।౨౬, ౨౭) ౨
౧౩౧ అభి త్వా శూర నో (౭।౩౨।౨౨, ౨౩) ౨

ఇత్యైన్ద్రాః ప్రగాథాః

అథ మైత్రావరుణః ప్రగాథః

౧౩౨ బహవః సూరచక్షసః (౭।౬౬।౧౦, ౧౧) ౨

ఇతి మైత్రావరుణః ప్రగాథః

అథ ద్యావాపృథివీయే

౧౩౩ మహీ ద్యౌః పృథివీ చ (౧।౨౨।౧౩) ౧

ఇతి ద్యావాపృథివీయం గాయత్రమ్

౧౩౪ తే హి ద్యావాపృథివీ (౧।౧౬౦।౧) ౧

ఇతి ద్యావాపృథివీయం జాగతమ్

ఇతి ద్యావాపృథివీయే

అథ నైరృతద్విపదా

౧౩౫ విశ్వస్య దేవీ మృచయస్య జన్మనః । న యా రోషాతి న గ్రభత్ ॥ (ఐ ॥ బ్రా ॥ ౪। ౧౦ ॥ ఆశ్వ॥ శ్రౌ॥ ౬।౫। ౧౮॥) ౧

ఇతి నైరృతద్విపదా

౧౩౬ బృహస్పతే అతి యదర్యః (పరిధానీయా, బ్రాహ్మణస్పత్యా, త్రిష్టుప్ ॥) ౧

పు- అతిరాత్రే గ్రహవిశేషః ॥ తథా చాశ్వలాయనః — ఆశ్వినేన గ్రహేణ సపురోడాశేన చరన్తి (౬। ౫। ౨౩) ఇతి ॥ గ్రహణ సాదన మన్త్రానుపలమ్భాత్ తమప ఇత్యేవ వ్యవహ్రియతే గార్గ్యనారాయణాదిభిరాధునికైః ॥

అస్య సపురోడాశస్య పురోఽనువాక్యాది యథా :— మైత్రావరుణః — ఇమా సోమాసస్తిరో అహ్న్యసస్త్రా స్తిష్ఠన్తి పీతయే యువభ్యామ్ । హవిష్మతా నాసత్యా రథేనా యాత ముపభూషతం పిబధ్యై (పురోను ॥ ఋ ॥ సం ॥ । । ॥ ఆశ్వ ॥ శ్రౌ ॥ ౬। ౫। ౨౪ ॥) హోతా యక్షదశ్వినా సోమానాం తిరో అహ్న్యానాం త్రిర్వర్తిర్యాతం త్రిరహ్నా మాదయేథా ముతోరురియం నాసత్యావాజినా యథేనుః సజూ రగ్నిరోహితశ్వో స్నః సజూ రుషా అరుణీభిః సజూస్సూర్య ఏతశేన సజోషావశ్వినా దంసోభిః శరత ఏవాశ్వినా జుషేతాం మదతాం వీతాం పిబతాం సోమం హోతర్యజ (ప్రైషః ॥ ప్రైషాధ్యాయ ॥౬౭ ॥)॥ హోతా — సో౩ యజామహే౩ (ఆగూః) ప్రవామన్ధాంసి మద్యాన్యస్థురరం గన్తం హవిషో వీతయే మే తిరో అహ్న్యం హవనా శ్రుతం నః (ఋ ॥ సం ॥౭। ౬౮ । ౨ ॥) ఉభాపిబత మశ్వినోభా నశ్శర్మ యచ్ఛత మవిద్రియాభి రూతిభిః (యాజ్యా ॥ఋ॥ సం ॥ ౧। ౪౬ । ౧౫ ॥) ౩ ర్వౌ ౩ షట్ । (వషట్కారః) సోమస్యాగ్నే వీహీ ౩ వౌ ౩ షట్ (అనువషట్కారః) ॥

యద్యేతస్య పురోడాశస్య స్విష్టకృతా చరేయుః పురోళా అగ్నే పచత (ఋ ॥ సం ॥ ౩। ౨౮ । ౨॥), అగ్నే వృధాన ఆహుతిమ్ (ఋ ॥ సం ॥ ౩ । ౨౮। ౬ ॥) ఇతి సంయాజ్యే ॥

ఆశ్వినశస్త్రహోమః. పు-హవిర్యజ్ఞసంస్థాయాం సౌత్రామణ్యాం సురాగ్రహప్రచారాత్పరం శస్త్రేషు శస్త్రహోమేషు త్రిషు ప్రథమః. తత్ప్రయోగో యథా

అగ్నేరుత్తరం బర్హిరుపసాద్య ప్రతిప్రస్థాతః పశుషు సంపద స్విష్ట ప్రైషాది- త్రిషు పాత్రేషు పృథగ్గ్రహణనిధానాది- సక్తు మసనాము—వాశ్విభ్యాం త్వా జుష్టమభిఘారయామీతి పృషదాజ్యేనాశ్వినం హవిరభిఘార్య అన్యేన పృషదాజ్యేన సరస్వత్యై త్వా జుష్టమభిఘారయామీతి సారస్వతమభిఘార్య పృషదాజ్యేతరేణ ఇన్ద్రాయ త్వా జుష్టమభిఘారయామీతి ఐన్ద్రం హవి

ర్భిహరయతి. స్వాహా ష్వణ ఇతి తన్త్రేణ కరోతి - యస్త ఆత్మేతి తు పర్యాయేణ- తతో ద్వయం హా గోపతి మిత్యాదీ పశ్చ హోత్రోపసాదనాన్తం కరోతి- ఏకైకస్య స్వస్య స్వస్య శూలస్య పార్శ్వభాగే ధారణం కరోతి- క్రమేణ స్వాహాభివగనం కరోతి-చతస్సృషు జుహూష్వవిషూ ప్రస్తృణీతే మనోతాయై హవిషో వదీయమానస్యేత్యాది- పశుధర్మేణ పశ్చేవన్ద్రః ప్రాణ ఇత్యాద్యన్తే ఉదుమ్బరమయే పాత్రే పూష్ణోమృత్యుర్గ్రహః— విశఞ్చతే। ఉత్తరవేద్యా మాసాదయతి శ్రీరనీత్యాది-తతః అశ్విభ్యాం ఛాగస్య హవిషో ఽనుబ్రూహి ఇతి యథాలిఙ్గం మాహిన హావిర్భిః ప్రచరన్తి- సరస్వత్యై మేషస్య హవిషో ఽనుబ్రూహి- ఇన్ద్రాయ ఋషభస్య హవిషో ఽనుబ్రూహి -సాన్నాయ్యవద్యజమానస్యానుమన్త్రణమ్- సూత్రే ఇడాభేదపక్షే ఏవో క్తః- స్విష్టకృదాదభేదపక్షే తు వనస్పతినా చరిత్వా స్రుచా వగ్నేథ ఏవా యా గ్రేణాహవనీయ-ముత్తరతో గత్వా త్రయాణాం శృఙ్గ శఫకుష్టికైర్వ్యష్టిభిః శ్చాష్టా వష్టౌ సపహోమాన్ జుహోతి- తద్యథా- అష్టసు పాత్రేషు ఏకైకశఫకుష్టికే నిధాయ ప్రథమపశుయూష్ణ పూరయతి- ఏవ మష్టౌ పాత్రాణి- అష్టమే శృఙ్గే అప్యనుషజతి .ఉదగాయతా పాత్రపఙ్క్తిః కార్యా-ఏవం ద్వితీయస్యాప్టౌ - ఇతి చతుర్వింశతిపాత్రాణి సంస్థాప్య- పశ్యమాణమన్త్రై హుత్వా సంపాతాన్ గ్రహా న్యవనీయ శఫకుష్టిక మగ్నౌ ప్రహరతి. అష్టమ షోడశ చతుర్వింశతి సమాహుతౌ హూయమానాయామ్ శఫకుష్టికశృఙ్గాణా మనుప్రహరణమ్- ప్రతియూపాహుతౌ సంపాతా నాశ్విన పాత్రే ఆనయతి-ఉత్తరాహుత్యష్టకసంపాతాన్ సారస్వతగ్రహే-తృతీయానుత్యష్టక సంపాతా నైన్ద్రగ్రహే అవనయతీ త్యభిప్రచనార్థ మ్. తత్ర హోమమన్త్రాః— సీసేన తన్త్రం మనసా మనీషిణ ఊర్ణాసూత్రేణ కవయో వయన్తి। అశ్వినా యజ్ఞం సవితా సరస్వతీన్ద్రస్య రూపం వరుణో భిషజ్యన్ స్వాహా ॥ ౧ ॥ అశ్విభ్యాం సరస్వత్యా ఇన్ద్రాయ సుత్రామ్ణ ఇదం న మమేతి యజమానస్య త్యాగః - సంపాత మవనీయ కుష్టికశఫా వగ్నౌ వనుప్రహరతి - ఏవం సర్వత్ర . త దస్య రూప మమృతం శచీభి స్తిస్రో దధుర్దేవతా స్సంరరాణాః । లోమాని శష్పై ర్బహుధా న తోక్మభి స్త్వగస్య మాం సమభవ న్న లాజాః స్వాహా ॥ ౨ ॥ సర్వత్ర యథాలిఙ్గం త్యాగః · తత్ర త్వ శుదవతానామ్నా తి కేచిత్-త దశ్వినా భిషజా రుద్రవర్తనీ సరస్వతీ వయతి పేశో అన్తరః। అస్థిమజ్జానం మాసరైః కారోతరేణ దధతో గవాం త్వచి స్వాహా

॥ ౩ ॥- సరస్వతీ మనసా పేశలం వసు నాసత్యాభ్యాం వయతి దర్శతం వయుః। రసం పరిస్రుతా న రోహితం నగ్నహు - ర్ధీరస్తసరం న వేమ స్వాహా ॥ ౪ ॥ పయసా శుక్ర మమృతం జనిత్రం సురయా మూత్రా జ్జనయన్తి రేతః। అపా మతిం దుర్మతిం బాధమానా ఊవధ్యం వాతం సబ్వన్త దారాః స్వాహా ॥ ౫ ॥ ఇన్ద్రః సుత్రామా హృదయేన సత్యం పురోడాశేన సవితా జజాన -యకృత్ క్లోమానం వరుణో భిషజ్యన్ మతస్నే వాయవ్యైర్న మినాతి పిత్తం స్వాహా ॥ ౬ ॥ ఆన్త్రాణి స్థాలీ మధుపిన్వమానా గుదాః పాత్రాణి సుదుఘా నధేనుః - శ్యేనస్య పత్రం నప్లీహా శచీభీ రాసన్దీ నాభి రుదరం న మాతా స్వాహా ॥ ౭ ॥ కుమ్భో వనిషు ర్జనితా శచీభి ర్యస్మిన్నగ్రే యోన్యాం గర్భో అన్తః - ప్లాశి ర్వ్యక్తః శతధార ఉత్సో దుహే న కుమ్భీం స్వధాం పితృభ్యః స్వాహా ॥ ౮ ॥ ఏతే మన్త్రా ఆశ్విన శఫకుష్టిక హోమమన్త్రా ఇత్యుచ్యన్తే (బౌధాయనీరీతిః)-

ఆశ్విన సౌత్రామణీగ్రహః. పు . సౌత్రామణ్యా మాశ్విన గ్రహవిశేషః . తత్ప్రయోగో యథా

వపాయాగానన్తరం చాత్వాలే మార్జయిత్వా గ్రహైః ప్రచరన్తి - యువగ్ సురామ మశ్వినా నముచా వాసురే సచా। విపిపానా శుభస్పతీ ఇన్ద్రం కర్మ స్వావతమ్ (ఋ॥ సం ॥ ౧౦ । ౧౩౧ । ౪ ॥) ఇయమృ గాశ్వినగ్రహాను వాక్యేతి గీయతే - హోతా యక్ష దశ్వినా సరస్వతీ మిన్ద్రగ్ సుత్రామాణ మిమే సోమాః సుత్రామాణ శ్ఛాగై ర్న మేషై ర్ఋషభైః సుతాః · శష్పై ర్న తోక్మభి ర్లాజై ర్మహస్వన్తో మదా మాసరేణ పరిష్కృతాః । శుక్రాః పయస్వన్తో ఽమృతాః ప్రస్థితా వో మధుశ్చ్యుత స్తా నశ్వినా సరస్వతీన్ద్రః సుత్రామా వృత్రహా జుషన్తాగ్ సోమ్యం మధు పిబన్తు మదన్తు వ్యన్తు సోమస్య హోత ర్యజ (మైత్రా ॥ ॥ తై। ప్రా ॥ ౨ । ౬ । ౧౨ ॥) అయమాశ్విన గ్రహ ప్రైషఉచ్యతే - యే3 యజామహే (ఆగూః) పుత్ర మివ పితరావశ్వినోభేన్ద్రావతం కర్మణా దగ్ సనాభిః - యత్సురామం వ్యపిబ ఛ్ఛచీభి స్సరస్వతీ త్వా మఘవ న్నభిష్ణా3 (యాజ్యా) వ్వా3 షట్ (వషట్కారః) వాగ్నేస్తు రాసత స్వా గ్రే వీహీ3 వా 3 షట్ (అనువషట్కారః) - ఏత ద్యాజ్యాన్తం కర్మ ఆశ్విన సౌత్రామణీ గ్రహ ప్రచార ఇత్యుచ్యతే ॥

ఆశ్వినహవిఃప్రచార - పు - సౌత్రామణ్యా మజ్గయాగవిశేషః - తత్ప్రయోగో యథా - తత్రత్యం హోత్రం పరిథమా మనోతేతి సూక్తం (ఋ ॥ సం ·

౬।౧౧॥) సామిక్షనీవక్ సైత్రావరుణో న్వాహ - అశ్వినా గోభి రిన్ద్రియం మశ్వేభి ర్వీర్యం బలమ్ - హ విషేన్ద్రగ్ం సరస్వతీ యజమాన మవర్ధయో తే మ్ (అనువాక్యా) హోతా యక్ష దశ్వినా ఛాగస్య హవిష ఆత్తా మద్య మధ్యతః మేదస్తో మానతః - కరత ఏ వాశ్వినా జుషేతాం హవి హోత ర్యజ (ప్రైషః). ఏవం యథామహే(అనూః) సువస్తా నాసత్యా సుపేశసా హిరణ్యవర్తనీ నరా(మధ్వనసా హూమార్థ మవసా యోత్తా గార్హం పతతి) సరస్వతీ హవిష్మతీ న్ద్రక ర్మసు నెనతా తే వాతే(యాజ్యా)షట్ -(వషట్కారః) వాగ్వష —॥అయం మాశ్విన హవిః ప్రచార ఇత్యు చ్యతే -

ఆశ్వినీ - స్త్రీ - పశుయాగవిశేషః - తద్విశః తై ॥ సం (బ్రా) ॥౨ కా॥౧ప్ర ॥ ౯ అను ॥ యః పు ష్టికామ స్స్యాత్స ఏతా మాశ్వినీం యమీం వశా మా లభే తాశ్వినా వై దేవానాం భాగధేయా నూపధావతి తా వా స్మిన్ పుష్టిం ధత్తః పుష్యతి ప్రజయా పశుభిః ఇతి (అశ్వమత్ - అణ్) స్త్రీ ॥ ఇష్టకావిశేషః యస్మిన్నశ్వే ఖ్యద్వాన్ మన్త్ర ఉపధానః॥

ఆశ్వినేయః - (అశ్వినీ - ఢక్) పు - అశ్వినా దేవా -

ఆశ్వీన - (అశ్వ - ఖఞ్) ఏకేన దినే నాశ్వేన య ద్గన్తుం శక్యతే తన్మార్గాది -

ఆశ్వాయ - (అశ్వ - ఢక్) స్న - అశ్వస్యాపత్యమ్ -

ఆష - ధా - ఆట్ - అష - ఉ - అషత్ - అషీత్॥ అ షి ఇత్య స్యానిదార్థ ధాతుకేనిష్ఠాయాం చ యాపమ్ ఉ - అష్యతే - అషితః ॥ అశూఙ్ ఇతి ధాతోః కర్త రి లుఙి తకారపరత్వే రూపమ్ - ఉ - అష్టామ్ ॥ వే ద - అహ ఇతి ధాతో ర్లుఙి తకారాంతో రూపమ్ ఉ - అష్ట - వ్యాప్త వానిత్యర్థః - -

ఆషయ - ధా - అషి ఇ త్యస్య గుణహోతా వజావా రూ పమ్ - ఉ - ఆషయాత్ -

ఆషాఢ (అషాఢీ- అణ్) పు - మాసవిశేషః - సచ్చవిధః సౌర శ్చాన్ద్రి శ్చ - తత్ర కర్కటకసంక్రాన్తి మా రభ్య సింహసంక్రాన్తి పర్యన్త స్సౌర అషాఢః - మి థునసంక్రాన్తి మారభ్య కర్కటకసంక్రాన్తి పర్య న్త ఇతి కేచిత్ తన్న బహూనాం సమ్మతమ్ - చా న్ద్రి అషాఢో ద్వివిధః - ముఖ్యో గౌణ శ్చేతి - శు క్లప్రతిపదాది దమావాస్యాన్త ఆద్యః - కృష్ణప్రతిప దాది పూర్ణిమాన్తో గౌణః - తత్ర ద్వితీయో వి న్ధ్యోత్తరవాసినా మేవ - తత్ర దక్షిణాయనస్య ప్రా కర్కటకసంక్రాన్తిః - ఆషాఢే విహాహో న కా ర్యః - త తాపి మిథునస్థే రవౌ కార్య ఇతి గర్గమత మ్ - ఆషాఢే మాస మేకభక్తవ్రతే కృతే బహుధన ధాన్యపుత్రప్రాప్తిః - అత్ర మాసే ఉపాన చ్ఛత్రి లవ ణామలకాని వామనప్రీత్యై దేయాని - ఆషాఢశు క్లద్వితీయాయాం పుష్యనక్షత్రయుక్తాయాం కేవలా యాం వా రామస్య రథోత్సవః - సా రథద్వితీయే తి చో చ్యతే ఆషాఢశుక్లపక్షే దశమీ పౌర్ణమాసీ చ మన్వాదిః - అత్రైకాదశ్యాం విష్ణుశయనోత్సవః - ఆ షాఢ శుక్లద్వాదశ్యాం వామనపూజనేన సర్వఫల మ్ - పూర్వాషాఢాయుతాయాం పౌర్ణమాస్యా మ న్నపానాదిదానా దక్షయ్యా న్యాపి ప్రాప్తిః - అస్యా మేవ పౌర్ణమాస్యాం శివస్య శయనోత్సవః - అస్యా మేవ కోకిలావ్రతమ్ - ఆషాఢస్య శ్రావణస్య వా పౌర్ణ మాస్యాం చతుర్దశ్యాం మష్టమ్యాం వా శివ పవిత్రా రోపణ ముక్తమ్ - అస్యాం పౌర్ణమాస్యాం సన్న్యాసి నాం చాతుర్మాస్యా వాస సఙ్కల్పాఙ్గత్వేన వ్యా స్యాసపూజాదికం విహితమ్ - ఆషాఢ కృష్ణద్వితీ యాయాం మశూన్యశయనవ్రతమ్ - కర్కటక సింహ యోః కృష్ణ - నదీనాం రజస్వలాత్వమ్ - ఆషాఢే శ దారంభః - ఆషాఢశుక్లపఞ్చమ్యాం రవివాసరయో గ శ్చేత్ అత్యన్తవృష్టిః - సోమవాసరయోగ శ్చే ద తివృష్టిః - భౌమవాసరయోగ శ్చేత్ యుద్ధమ్ - బుధ వాసరయోగ శ్చేత్ క్షేమమ్ - గురువాసరయోగ శ్చేత్ సుభిక్షమ్ - శుక్రవాసరయోగ శ్చేత్ కలహః - శనివాసరయోగ శ్చేత్ తాపః - ఆషాఢకృష్ణపక్షే చన్ద్రస్య రోహిణీనక్షత్ర యోగే లోకానాం శుభా శుభఫలం యథా - క్వచిన్స్నిగ్ధైః క్వచిచ్ఛుక్లైః స్ని గ్ధై రివశుక్లనీలైః స్నిగ్ధైః ర్వస్త్రిభిర్దైరివ స్థితైః వి కసితపద్మో దరవత్ శుభైః ప్రాంతేషు సూర్యకర రఞ్జితైః యద్వా మధుకరాభైః కింశుకనిభైః కు ఙ్కుమభిదృతై ర్వా కేవలం గగనమీయద్దృన్దై రివ వా అథ వా ఇన్ద్రగిరిశిలాని చ రైరి వవా స్థితై ర్యద్వా నీవార మౌక్తిక శఙ్ఖ కాన్తిభి ర్యద్వా తటిద్భి ర్హా మవర్ణై రథవా ఇన్ద్రధ్వజసదృశై స్తమాలనీలై ర్వా మేఘై రావృతం భవతి - యద్వా సంధ్యా కాలే షు రక్తే ఆకాశే ఇందీవరదళనీలా మేఘా శ్చే త్తై జలప్రదా భవన్తి - యద్వా మయూర చాతక భేక ధ్వని మిశ్ర మంద్రధ్వనయో మేఘా భవన్తి - తే పి జల ప్రదాః ఏవ ముక్తప్రకారై ర్మేఘై స్త్రిదినం ద్విదిన మేకదినంవా గగనం వ్యాప్తం చే త్సుభిక్షం భవతి అన్యథా రూక్షై రల్పైః ప్రేతవానరాదివికృతరూపై ర్మేఘై ర్న శుభం నాపి వర్షం భవతి - మేఘురహి తే వ్యాకాశే భృమ్యుదుక్కిరణ స్సూర్య శ్చేత్ రాత్రౌ వహ్యాకాశం వికసితకుముదం శర ఇవ వా కేవలం విశుద్ధం వా భవతి తదా పి వర్షయోగః - ఉక్త

షణా మేఘాః ప్రాచ్యాం దిశి జాతాశ్చేత్ సస్యనిష్పత్తిః. ఆగ్నేయ్యాం చ దగ్ధప్రకోపః. దక్షిణస్యాం చ లోకస్యానాం క్షయః. నైరృత్యాం చేత్సస్యానామర్ధక్షయః. ప్రతీచ్యాం చ శుభవృష్టిః. వాయవ్యాం చ వాతసహితా క్వచిద్వృష్టిః. ఉత్తరస్యాం చ దృష్టిరవృష్టిర్వా. ఐశాన్యాం శ్రేష్ఠసస్యం. ఏవం వాయోరుల్కాని పాతస్యస్తని తస్యాశనేర్దిగ్దాహస్య నిర్ఘాతస్య భూకంపస్య మృగరుతస్య పక్షిరుతస్య చ ఫలాని జ్ఞేయాని.

చంద్రో యది రోహిణ్యా ఉత్తరగస్స్యాత్ అపగో వా దక్షిణమార్గే స్థితః స్యాత్ తదా జగతః కష్టమేవ. ... తరత స్థితః తదా సువృష్టిర్భవతి ఉపసర్గాశ్చ. అస్మిన్ శకటే యాతి చేత్ తదా వృష్టిః సుఖం చ భవతి. యది చంద్రో రోహిణీశకట మధ్యం గచ్ఛతి తదా ప్రజానాం మహద్దుర్భిక్షమ్ చన్ద్రస్యోదయాత్పూర్వం యది రోహిణీ పృష్ఠతో యాతి తదాశుభమ్. తదా స్త్రియః కామాతురాః పుంసోఽనుగచ్ఛన్తి. యది రోహిణ్యా అనన్తరం చన్ద్ర ఉదేతి తదా పుమాంసః కామాతురాః స్త్రీరనుగచ్ఛన్తి. యది చన్ద్రో రోహిణ్యా ఆగ్నేయ్యాం దిశి భవతి తదా మహానుపసర్గః. నైరృత్యాం చేత్సస్యానామీతికృతా హానిః. వాయవ్యదిక్స్థితశ్చేత్ సస్యం మధ్యమం భవతి. ఈశాన్యదిక్స్థితశ్చేత్ సస్యానాం వృష్ట్యాదయో లాభా భవన్తి. చన్ద్రో యది యోగతారకాం తాడయతి తదా మహద్భయం భవతి. తాడయతి చేత్ స్త్రీకృతో రాజవధః. పురం ప్రవిశతాం గవాం మధ్యే యది కృష్ణపశుః రవ వా పురః ప్రవిశతి తదా జలసమృద్ధిః శబలపశుశ్చేత్ మధ్యమం భవతి. శుక్లస్తు నష్టమపి. యదా తు రోహిణీయుతశ్చంద్రో మేఘావృతో భవతి తదా లోకానాం మహద్భయం భూమిర్బహుజనసస్యసంయుతా చ భవతి.

(ఆషాఢ - అణ్) అధ్యాచార్యాదిః - పు - బ్రహ్మచారిభిర్ధ్రియతే ధార్యః పాలాశదణ్డః -

ఆషాఢీ - (ఆషాఢా - అణ్ - ఙీప్) స్త్రీ - ఆషాఢమాసపౌర్ణమాసీ -

ఆషాఢీయ - (ఆషాఢా - ఛణ్) పు. ఆషాఢానక్షత్రజాతః -

ఆష్టమిక - (అష్టమ - ఠఞ్) త్రి - అష్టమాధ్యాయభవః -

ఆష్టమిక - (అష్టమ - ఈకక్) అష్టమం ప్రహారణం యస్య సః - అయం శబ్దో జైనేన్ద్రబుద్ధమతే సిద్ధః - న తు పాణినీయే -

ఆష్టి - (అష్టన్ - ఇఞ్) పు - అష్టనా మపత్యమ్ -

ఆష్ట్రి (అహ - ష్ట్రిన్) న - ఆకాశః -

ఆష్ట్రా - (అశ్ - ష్ట్రా - క) స్త్రీ - వేద సమన్తాద్వ్యాప్యమానాస్త్రీ -

ఆస్ - ధా - ఆస ఇత్యస్య శుద్ధరూపమ్ - ఉ - ఆస్తే - ఆసాంచక్రే - ఇత్యాది ..ఆసి ఇత్యస్య అనిడార్ధధాతుకే నిష్ఠాయాం చ రూపమ్ - ఉ - ఆస్యతే - ఆసితః...ఆట్ - అస్ - ఉ - ఆసీత్ ఆసత్ - ...ఆట్ అస్ - ఆస్త - అస్యత ... (ఆస - క్విప్) అవ్య - కోపే - పీడాయామ్ - స్మరణే - అపాకరణే చ - ... (ఆస - క్విప్ -) వేద - సన్నిధానమ్ - వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయస్య అసి ఇత్యస్య రూపమ్ - ఉ - ఆయాస్ -

ఆస . ధా- అదాదిః - ఆస్తే - ఉపవేశనే - అస్య రూపాణి - శుద్ధమ్ - అస్ - ణిచ్ - ఆసి - సన్ ఆసిసిష ...ఆస్తాల్లిటి ఆమ్ - ఉ - ఆసాంచక్రే - ఆస్తాత్ అకర్మకాదపి కర్తరి క్తప్రత్యయో భవతి - ఉ - ఉపాసితో గురుమ్ - ఆస్తాత్పరస్య ఆన ఇత్యస్య ఈన ఇతి భవతి - ఉ - ఆసీనః - ఆస్తే ర్భావే స్త్రియాం యుచ్ - ఉ - ఆసనా - క్వచిద్బాహులకాత్ క్తిన్నపి - ఉ - ఉపాస్తిః - క్వచి ణ్యత్ - ఉ - ఆస్యా -

ఆస - (అస - ఘఞ్) పు - ధనుః - (అసి - అణ్) పు - తన్నామా కశ్చిత్ - యస్య పుత్ర అసిః - (ఆస - ఘ) పు - వేద - అస్తికమ్ - వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః. తద్విధిః - ౮ పా ॥ ౨ సూ ॥ ఋతస్యేశ్చ వస్య ఇష్యాపి మద్య శక్తి కుయ కృశభ్యః కత్న జ్యతో ఃలి జీమ్న జిహ్వ జసన్ స్యన్నిధి స్స్వల్య సాసానుకః - ఇతి - ఉ - యవాసః
అవ్య - విభక్తిప్రతిరూపకమ్ - అభూగిత్యర్థే -

ఆసఙ్ - ధా - ఆఙ్ - సఙ్ - ఉ - ఆసక్తః - ఆసక్తవాన్ -

ఆసక్త - (ఆఙ్ - షన్జ - క్త) - త్రి - తత్పరః - లగ్నః - అనురక్తః

ఆసక్తి - (ఆఙ్ - షన్జ - క్తిన్) స్త్రీ - తాత్పర్యమ్ .

ఆసఙ్గ్ - ధా - ఆఙ్ - సఙ్గ్ - ఉ - ఆసఙ్గ్యతే, ఆసఙ్గ్యతి -

ఆసఙ్గ - (ఆఙ్ - షన్జ - ఘఞ్ -) పు - ఆసక్తిః ఋషివిశేషః - అయమృగ్వేద స్తుహి స్తుహీత్యాద్యృక్చతుష్కస్య ద్రష్టా - అస్య పితా ప్లయోగః - పత్నీ శశ్వతీ - అయం ప్రథమం స్త్రీభూత్వా తతః పుమానాసీత్ - స మేధాతిథయే దానం దత్వా స్తుహిస్తుహీతి చతసృభిర్ఋగ్భి రాత్మానం తుష్ట

వ - పత్న్యా చా స్యాన్నికనీ శక్యేతి పుంస్త్వ ముపల క్ష్యేనం ప్రియా న్వ్యయా రుహ్యేవ.

ఆసజ్జిన్. (ఆ-సజ్జ-ఇని-ఙీప్) స్త్రీ. వార్యా.

ఆసక్ - ధా - ఆ - సజ్ - ఉ - ఆసజ్య

ఆసఙ్క్ష - ధా - ఆఙ్ - సఙ్క్ష - ఉ - ఆసఙ్క్ష్యతే.

ఆసఙ్జన-(ఆఙ్-సఙ్జ-ల్యుట్) ఆసజనః (ఆఙ్-సఙ్జ-ల్యుట్) ఆసజనః క్రీడనమ్. సంయోజనమ్.

ఆసఙ్జయ్ - ధా - ఆఙ్ సఙ్జయ్ - ఉ - ఆసఙ్జయతి.

ఆసఙ్జితః. (ఆఙ్-సఙ్జి క్త) సంయోజితః.

ఆసద్ - ధా - ఆఙ్ - సద్ - ఉ - ఆసత్తా - ఆసత్స్యతి.

ఆసత్తి. (ఆఙ్-షద్‌ఌ-క్తిన్) స్త్రీ. ప్రత్యాసత్తిః - సన్నిధానమ్ - సఙ్గమః - లాభః -

న్యాయశాస్త్రే శాబ్దబోధం ప్రతి కారణస్య శబ్దప్రమాణస్య సహకారి కారణవిశేషః. తత్ప్ర న్యాయః సన్నిధిః.

ఆసత్తి శ్చావ్యవధానే నాన్వయప్రతియోగ్యుప స్థితిరితి మణికారోక్తం తల్లక్షణమ్. అన్వయప్రతియోగినోః పదార్థయో రవ్యవధానే నోపస్థితి రాస త్తిరితి తదర్థః. స్వావ్యవహితత్వసంబన్ధేన తత్తత్పదార్థోపస్థితిమతీ తత్తత్పదార్థోపస్థితి రాసత్తిరితి తత్పరిష్కారః. స్వావ్యవహితత్వం చ స్వభిన్నస్వసమ తిత్వం నిర్వచనీయమ్. తేన గిరి ర్భుక్త మగ్నిమాన్ దేవదత్తే నేత్యాదౌ పదజ్ఞానస్య భవా వ్యవహితోత్పూర్వ వర్తి సమూహాలమ్బన రూపో పస్థితి మాదాయాసత్తే స్సత్వేపి ఆసన్నానా మన్వ విభాగ వ్యాఘాతపత్తేః - త చ్చా వ్యవధానం ప్రకృతాన్వయ బోధానను గుణో యః స్వత్వం సాధికరణ క్షణ స్తద్భిన్నత్వే సతి స్వప్రాగ్ భావాధికరణ సమయప్రాగ భావానధికరణ క్షణ స్తదవచ్ఛేదన స్వ సమవాయిదేశోత్పత్తికత్వమ్ - తేన దణ్డీ కుణ్డలీ వాసస్వీ దేవదత్త ఇత్యాదౌ బహువిశేష్యక నానా విశేషణ కాన్వయ బోధస్థలే ఏకవిశేషణో పస్థితే ర్విశేషణాన్త రోపస్థిత్యా వ్యవధానే ఽపి న క్షతిః. తదనను గుణత్వం చ యాదృశే యాదృశ క్షణవ్యవధానే ఽప్యన్వయ బోధో ఽనుభవసిద్ధ స్తస్తల్ క్షణభిన్నత్వ మేవ. తత్పదోపస్థిత్యవ్యవహిత తత్పదోపస్థితి జన్యాయాస్తత్పదార్థోపస్థితే రవ్యవధానే న తత్పదార్థోపస్థితిస్తత్తత్పదస్య యజన్యేతత్ప్రదార్థ యో రన్వయ బోధ ఆసత్తిరితినిష్కర్షః. తే న యత్రపదోపస్థితి రవ్యవధానేన పదార్థోపస్థితిశ్చ వ్యవధానేన యత్రోపదార్థోపస్థితి రవ్యవధానేన పదోపస్థితిశ్చ వ్యవధానేన తత్రోభయత్రా పినాసత్తిః. కింత్వేక పదోపస్థితి జన్యపదార్థోపస్థితిరపర పదోపస్థితి శ్చ సమూహాలమ్బనరూపా తథాపర పదార్థోపస్థితిః పదాన్తరోపస్థితిశ్చ సమూహాలమ్బన రూపైవేత్యం క్రమేణ యత్ర పదార్థోపస్థితి స్తత్రా సత్తిః. పదోపస్థితే రవ్యవధాన మపి పూర్వోక్త రక్షణసాధారణ ప్రకృతాన్వయబోధా ననుగుణ క్షణ ఘటితం బోధ్యమ్. ఆసత్తిభ్రమా చ్చాబ్దబోధ ఇతి మయ్యత్ర వ్యవహితాయాం వద్యపస్థితౌ పదార్థోపస్థితౌ వాఽవ్యవహిత త్వధీ స్తత్రైవేతి బోధ్యమ్. ఏవమాసత్తి జ్ఞానస్య శాబ్దబోధ హేతుత్వే స్వరూపసతా్యః పదజన్యపదార్థోపస్థితేః పృథక్కారణత్వం తు తద్విల మ్బేనశాబ్దవిలమ్బాదజ్గీకరణీయ మితి నినా యకృతః.

కె చిత్తు అన్వయప్రతియోగిన ఉపస్థితిర్వ్యస్తా దితి వ్యుత్పత్త్యా అన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితిపద మన్వయప్రతియోగ్య పస్థాపకశబ్దపరమ్. తథాచ తత్పదార్థాన్విత తత్పదార్థశాబ్దబోధే తత్పదత త్పదావ్యవధాన మాసత్తిః. మాస్తీర్నికాలాదౌ చ లిప్యాదిరూపకోపవిశేష దాసత్తిభ్రమా చ్ఛాబ్దబోధః. శ్లోకాదావయోగ్యన యోగ్యపదిత వాక్యార్థరా దవాన్వయబోధః. అవ్యవధానం చాన్వయబోధానను గుణత్వేన భధాభద సాధారణ స్వపరసాధారణ చని గ్యాయమ్. తే నైకలదాదౌ పజ్క్తికయోః కృతివ గ్రహానత్వయో రన్వయబోధ వినానుపపత్తి రిత్యాహుః. తదుభయమపి మన్దమ్. తాన్పర్యాది జ్ఞానస త్త్వే ఽవ్యవధానజ్ఞానాభావే ఽపి శాబ్దబోధ స్యానుభవికత్వాత్.

నవ్యా స్తు స్వశక్త్యాపదజన్యపదార్థోపస్థితి రాసత్తిః. వృత్తిప్రసజ్గ కపదప్రకార కజ్ఞానావ్యవధానే నాన్వయప్రతియోగినోః పదార్థ యోరుపస్థితి రిత్యర్థః మణికృత స్తాత్పర్యాత్. తే నానయతి వాక్య మాకర్ణయతః ప్రత్యక్షేణ ఘటం పశ్యతో ఘటస్య న శాబ్దబోధః - నా పి ఘట మానయేతి వాక్యమాకర్ణయతః కారణతయా ఘటపదాదాకాశం స్మరత ఆకాశశాబ్దబోధాపత్తిః. - గిరి ర్భుక్త మగ్నిమాన్ దేవదత్తే నేత్యాదౌ తాత్పర్యాదిప్రమాసత్త్వే గిరి రగ్నిమాన్ భుక్తం దేవదత్తే నేత్యన్వయబోధ ఇష్ట ఏవ - క్వచిత్తు తాత్పర్య గ్రహార్థం యోజనాపే క్షేతి ప్రాహుః.

నను నానావిశేషణ కకర్మకర్మకరణాధి కరణ క్రియాదికరమికపద జ్ఞాన జన్య క్రమికపదార్థ స్మృతీనా మేకదా భావా త్కథం శాబ్దబోధః. ఆశుప రవినాశినాం క్షణిమికానాం మేలనానుపపత్తే రితి చ న్న. ఘటపటౌంబిత్రియ సన్నికర్షాభ్యా మాధారసమాబ

గ్రస్తఘటపట సమూహాలమ్బ ప్రత్యక్షాత్ సర్వే
షామేవ సంస్కారాణామేకదైవోద్బోధకాలాభావా
న్న సమూహగ్రస్తాయా ఏకదైవతావ త్వాభావస్మృ
తే రుత్పత్తౌ బాధకాభావాత్ ।

ఆసద్ . భా . ఆఙ్ . సద్ - ఉ - మూలసదత్ ।
ఆఙ్ - అసద్ - ఉ - ఆసదత్ ।

ఆసద - (ఆఙ్ - షద్ఌ - అల్) త్రి - నిత్యమీష
ద్దుస్స్వస న్యతమే పపదః - ఉ - ఈషదాసదః దురా
సదః - స్వాసదః ।

ఆసద - (ఆఙ్ - షద్ఌ - కన్) వేదే ఆసాదయితవ్య
మిత్యర్థకమ్ ।

ఆసన్ - న - ఆస్యశబ్ద స్యసుపిపరత ఆదేశః - తత్రాపి ప్రా
యేణ శసాదౌ పరతః - వేదే - ఆస్యే ఇత్యర్థకమ్ ।

ఆసన - (ఆస - ల్యుట్) పు - సర్జకవృక్షః । న - ఉపవేశన
మ్ - పీఠమ్ - యత్ర నిషీదన్తి తత్ ।

భోజనాదౌ నిషిద్ధాన్యాసనాని యథా - దన్తమయమ్ ద
గ్ధమ్ - పల్లవితమ్ - తాళస్య విభీతకస్య తిన్దుకస్య కరఞ్జ
స్యారగ్వధస్య భల్లాతకస్య కపిత్థస్య హింతాలస్య
శిగ్రోః వికారః - అయో వికారః - చక్రిలా
ఞ్ఛనం దారు - అత్యుచ్చ మతినీచం చ వర్జ్యాని

మన్త్రజపే ఆసనవిశేషశుభాశుభఫలాని యథా -
వంశాసనే దారిద్ర్యమ్ - పాషాణే రోగసంభవః - భూ
మ్యాం దుఃఖమ్ - దారుణి దౌర్భాగ్యమ్ - తృణాస
నే కీర్తిహానిః - పల్లవే చిత్తవిభ్రమః - కృష్ణాజి
నే జ్ఞానసిద్ధిః - వ్యాఘ్రచర్మణి మోక్షసిద్ధిః . కుశచ
ర్మణి వ్యాధినాశః . కమ్బళే దుఃఖవిమోచనమ్ . శ్వే
తవస్త్రే యశోవృద్ధిః - ఉద్దేశ్యఫలభేదేన తద్వర్ణ
భేదా యథా - శాన్తికే మోక్షార్థే చ ధవళమ్ - అ
భిచారాదికర్మణి నీలమ్ - వ్యాధికరణే రక్తమ్ - స
ర్వార్థం చిత్రకమ్బళమ్ - స్తమ్భనే పీతమ్. పా
ద్మేతు నేత్రాసనమ్ (వస్త్రమ్) - యథాన్యా
సనాలాభే సర్వత్ర కుశాసనాన్యథావా సనమ్ ।
రిక్తాసనే కృతస్య కర్మణో నైష్ఫల్యం భవతి ।

మన్త్రశాస్త్రే ప్రయోగభేదేనాసనభేదా య
థా —

శాన్తికే గోచర్మ . వశ్యే ఖడ్గచర్మ - స్తమ్భనే గ
జచర్మ - ద్వేషణే జమ్బుకచర్మ . ఉచ్చాటనే మే
షచర్మ , మరణే మహిషచర్మ ।

శ్రాద్ధకర్మణి విప్రేభ్యో దేయానామాసనానాం విధి
ర్యథా — హైమం రాజతం తామ్రం వా దుకూలం కమ్బ
ళం వా దారుజం తృణమయం పర్ణమయం వాసనం
ప్రశస్తమ్ - దారుజేషు శ్రీపర్ణీజమ్బూకదమ్బామ్ర
వకుళశమీశ్లేష్మాతరసాలవృక్షజాన్యాసనాని శ
స్తాని - అయశ్శఙ్కుమయం పీఠమగ్నిదగ్ధం నా
యసాని భగ్నాని చ వర్జనీయాని । తత్ర దేవా
నాం ప్రాగగ్రాన్ద్వౌ దర్భౌ, పిత్రే దక్షిణాగ్రమేకైక
దర్భం స్థాపయేత్ ।

శ్రాద్ధప్రయోగే దేవతాభ్య ఇత్యాది మన్త్రపా
ఠాత్పరం తిలవికిరణాత్పరం కురుష్వేతి తైరుక్త
స్తత్ప్రశ్నే ఉదకదానపూర్వకం విష్టరార్థాన్ ఇమే
కుశా ఇత్యాసనార్థాన్నయనాన్ దర్భాన్ దే
వార్థానాం విప్రాణాం దక్షిణే, పిత్రర్థానాం తు
వామే కేవలాన్ దర్భాన్ దద్యాత్ ।

తపిరాపఞ్చవర్తిన్యాసవిశేషరూపమాసనం యోగ
శాస్త్రే యోగాఙ్గతయా విహితమ్ - మన్త్రశాస్త్రే
మన్త్రజపాఙ్గతయా చ విహితమ్ - యోగాఙ్గేషు య
మనియమాభ్యామనన్తరం తృతీయమఙ్గమ్ - తచ్చ
ప్రయత్నశైథిల్యానన్తసమాపత్తిభ్యాం స్థిరం సు
ఖం చ భవతి - తత శీతోష్ణాదిద్వన్ద్వైరనభిభవో
భవతి - స ఆసనజయ ఇత్యుచ్యతే - తతః ప్రాణాయా
మః కర్తవ్యః ।

ఆసనభేదాస్తు సంగ్రహేణ యోగవాసిష్ఠయో
గయాజ్ఞవల్క్యయో రష్టావుక్తాః ॥ ౧ స్వస్తికమ్
౨ గోముఖమ్ - ౩ పద్మమ్ - ౪ వీరమ్ - ౫ సింహా
సనమ్ - ౬ ముక్తాసనమ్ - ౭ భద్రమ్ - ౮ మయూరాసనం చే
తి ॥ ౧ ఉభయోః పాదతలయో జానూర్వో రన్తరే
న్యాసాత్ స్వస్తికమ్ ॥ ౨ పృష్ఠపార్శ్వే సవ్య దక్షిణ
గుల్ఫస్య దక్షిణే సవ్యగుల్ఫస్య న్యాసాత్ గోముఖ
మ్ ॥ ౩ వ్యుత్క్రమేణ హస్తాభ్యామఙ్గుష్ఠౌ గృహీత్వా
పాదతలే ఉభే ఊర్వోరుపరి యథా భవత స్తథా
న్యాసాత్ పద్మాసనమ్ ॥ ౪ ఏవం పాదమేకస్మి
న్నూరౌ విన్యస్య ఇతరస్మిన్ పాదే ఇతరస్యోరోః న్య
న్యాసాత్ వీరాసనమ్ ॥ ౫ వృషణస్యాధస్సీవ
న్యాః పార్శ్వయో ర్దక్షిణే సవ్యగుల్ఫం సవ్యే దక్షి
ణగుల్ఫం చ న్యస్య సంప్రసారితాఙ్గుళీ హస్తౌ జా
న్వోః స్థాపయిత్వా వ్యాత్తవక్త్రో నాసాగ్రం పశ్య
న్నాస్తే చేత్ సింహాసనమ్ ॥ ౬ సీవనీం సవ్యభాగే
దక్షిణగుల్ఫేన దక్షిణభాగే సవ్యగుల్ఫేన చ నిపీడ్యాస్తే
చేన్ముక్తాసనమ్ ॥ ౭ మేఢ్రాదుపరి సవ్యగుల్ఫం తదు
పరి దక్షిణగుల్ఫం చ న్యస్యాస్తే చేద్భద్రాసనమ్ ॥ ౮
హస్తతలాభ్యాం భూమిమవష్టభ్య నాభిపార్శ్వయో
ర్హస్తయోః కూర్పరౌ స్థాపయిత్వా శిరః పాదా
చ దణ్డవదాకాశే సమున్నమ్యాస్తే చే న్మయూరా
సనమ్ ॥

యాదవప్రకాశస్త్వాసనభేదా విస్తరేణ నో
క్తాః - సామాన్యత ఆసనభేదాః - ౧ ఉపవిష్టాస
నాని - ౨ శుప్తాసనాని - ౩ స్థితాసనాని చేతి (౧) త
త్రోపవిష్టాసన భేదాః - పద్మాసనమ్ - అర్ధపద్మా

సనమ్ నిగూఢ చరణమ్ పాదోపవేశః పర్యఙ్కః. నాగాన్తకమ్. సూచీముఖమ్. అర్ధసూచీ. కుట్మలమ్. ఉత్కటమ్. వహిత్రకర్ణః. పాదప్రసారః. మకరాలసమ్. హస్తిశుణ్డికమ్. అర్ధనాకులమ్. నాకులమ్ వజ్రాసనమ్. అన్తరిక్షాసనమ్. గోధాసనమ్. వేతాలాసనమ్. కింకః. జానునికుఞ్చనమ్ చూలికా. మృత్యుసంయమనః. భిన్నభేదః. స్వస్తికః. సమస్థానం చ (౨) అథ సుప్తాసనభేదాః. గోనిషదనమ్. అశ్వనిషదనమిత్యాదయః. టిట్టిభాసనం చ. (3) అథ స్థితాసనభేదాః. దణ్డాసనమ్. వీరాసనమ్ దుర్యోధనాసనమ్. మృత్యుసంయమనః. దండపద్మాసనమ్. త్రివిక్రమాసనమ్. తార్క్ష్యాసనమ్. ఇతి ॥

పాదావుత్తానౌ పూర్వోక్తస్య దక్షిణోత్తరం హస్తద్వయముత్తానం నాభౌ న్యస్య నాసికాగ్రే దృష్టిరాసక్తా చేత్పద్మాసనమ్. ఏకపాదమూరోరధో న్యస్య శేషం పద్మాసనతుల్యంచేదర్ధపద్మాసనమ్. ఉభౌ పాదావూర్వోరధః స్థితౌ శేషం పద్మాసనవచ్చేన్నిగూఢచరణమ్. ఉభయోః పాదయోస్తలే సంయోజితే శేషంపద్మాసనవచ్చేత్పాదోపవేశః. ఏతాని చత్వార్యపి పృష్ఠవంశగ్రీవాబన్ధనేన జానునోరథో వస్త్రబన్ధనేన వా సహితాని చేత్పర్యఙ్కా ఇత్యుచ్యన్తే. ఊర్ధ్వజానూ జానుస్థౌ భుజౌ ప్రసారితౌ చ నాగాన్తకమ్. ఊర్ధ్వజానో జానుస్థయోర్భుజయోః పాణితలే మిథః సంహతే చేత్సూచీముఖమ్. సూచీముఖస్థౌ పాణితలౌ ముక్తావేకదూరస్థితౌ చేదర్ధసూచీ. అర్ధసూచ్యాం స్థితౌ పాణితలౌ ముకులీభూతౌ చేత్కుట్మలమ్. నాగాన్తకే స్ఫిచా భూమిమస్పృష్ట్వా స్థితౌ చేదుత్కటమ్. సంయుక్తంజంఘాయుగ్మం ప్రసారితంచేద్వహిత్రకర్ణః. స ఏవ పాదప్రసార ఇత్యుచ్యతే. వహిత్రకర్ణ ఏకైవజంఘా ప్రసారితా చేన్మకరాలసమ్. తదేవ హస్తిశుండికమ్. ఊర్ధ్వజఙ్ఘో జఙ్ఘాన్తరేణ భుజేన బద్ధ్వ చేదర్ధనాకులమ్. భుజద్వయేన బద్ధే చేన్నాకులమ్. పద్మాసనే జంఘోరుసన్ధ్యోః తలే నిహితే చేద్వజ్రాసనమ్. తదేవ హస్తావాధారీకృత్య స్థితం చేదన్తరిక్షాసనమ్. తదేవైకంహస్తమాధారీకృత్య స్థితంచేద్గోధాసనమ్. పద్మాసనే పృష్ఠగతేన సవ్యహస్తేన దక్షిణపాదాఙ్గుష్ఠో దక్షిణహస్తేన సవ్యపాదాంగుష్ఠశ్చ గృహ్యేతే చేద్వేతాలాసనమ్. తత్రైవ పాదాఙ్గుష్ఠావేవ ఏకపాణినా గృహ్యేతే అన్యహస్తోర్ధ్వం స్థితశ్చేత్ కింకిణ ఇత్యుచ్యతే. జానుపార్శ్వభాగ్యకర్ణయోః న్యస్తే జానునికుఞ్చనమ్. భూమౌ నివిష్టస్య భుజాభ్యాం జఙ్ఘోరుయుగ్మం వేష్టితం చే చ్చూలికా. తత్రైవ పృష్ఠతో భుజపాశశ్చేత్ మృత్యుసంయమనః. స ఏవ భిన్నభేద ఇత్యుచ్యతే. జానుసంధ్యోః పాదౌ ప్రవిష్టౌ చేత్స్వస్తికః. పాదౌ కుఞ్చితసంపుటౌ చేత్సమస్థానమ్. ఏతాన్యుపవిష్టాసనాని.

(౨) అథసుప్తాసనాని — నిషణ్ణగవాదిసమాసన్నివేశాని గోనిషదనాదీని శబ్దైరుచ్యన్తే. ఉత్తానఅధఃపాదశ్శయితశ్చేట్టిట్టిభాసనమ్.

(3) అథస్థితాసనాని. దణ్డవదుత్థితశ్చేత్పురుషో దణ్డాసనమ్. శిరో భూమౌ నిధాయోన్నతపాదః స్థితశ్చేద్వీరాసనమ్ ఏతదేవ దుర్యోధనాసనమితి మృత్యుసంయమన ఇతి చోచ్యతే. తత్రైవ జఙ్ఘే పద్మాసనసన్నివేశేన స్థితే చేత్ దండపద్మాసనమ్. త్రివిక్రమవత్పురుషః స్థితశ్చేత్త్రివిక్రమాసనమ్. తార్క్ష్యవత్స్థితశ్చేత్తార్క్ష్యాసనమ్.

మన్త్రశాస్త్రోక్తప్రభేదానాసనభేదో యథా — శాన్తౌ పద్మాసనమ్ వశ్యే స్వస్తికాసనమ్. స్తమ్భనే వికటాసనమ్. ద్వేషణే కుక్కుటాసనమ్. ఉచ్చాటనే వజ్రాసనమ్. మారణే భద్రాసనమ్. తత్రజానుజఙ్ఘాన్తరాలే భుజయుగ్మం నిహితంచేద్వికటాసనమ్. ఉత్కటాసనం కృత్వా తత్ర కరద్వయ జానుని హితం చేత్కుక్కుటాసనమ్. పాదద్వయమూర్వోరన్యస్య కరౌ ప్రత్యఙ్ముఖాఙ్గులీతలౌ నిధాయ చేద్వజ్రాసనమ్. పద్మాసనాదికం యోగచూడామణ్యుక్తమేవ.

దణ్డనీత్యాం షాడ్గుణ్యే చతుర్థమాసనమ్. దేశకాలబలాద్యపేక్షయా దుర్గస్థితిరాసనమితి తల్లక్షణమ్. యాత్రానివృత్తిరితి వా. తచ్చ పఞ్చవిధమ్ విగృహ్యాసనం నిగృహ్యాసనమ్ సన్ధాయాసనమ్. సమ్భూయాసనమ్ ప్రసంగాసనంచేతి. అన్యోన్యాక్రమణే నాన్యోన్యస్యాసనం విగృహ్యాసనమ్ దుర్గగతశ్శత్రుర్యదా గ్రహీతుం న శక్యతే తదా దుర్గాద్బహిః స్తస్యాసారవిఘాతనిరుద్ధస్థితిర్నిగృహ్యాసనమ్. యదా శత్రుర్విజిగీషుశ్చ హీనౌ తే తదా ద్వయోస్సన్ధాయావస్థానమ్ సంధాయాసనమ్. యథా నివాతకవచైరావణస్యారాతిసమానత్వాదుదాసీనేన మధ్యమేన వా సమ్భూయావస్థానం సంభూయాసనమ్. అన్యత్రయియాసోరన్యేన కేనచిత్ప్రసఙ్గేనాన్యత్రస్థితిః ప్రసఙ్గాసనమ్

గజశాస్త్రే గజస్కన్ధ ఆసన మిత్యుచ్యతే.

అశ్వశాస్త్రే కకుదాదనన్తర మాసనమ్. తత్ర పృష్ఠమితి కేచిత్. పృష్ఠమధ్యమాసన మిత్యపరే. ఆసనే పుచ్ఛమారభ్య త్ర్యఙ్గులమ్.

స్వప్నే ఆసనే స్థితి తత్సఞ్జ్ఞస్య వర్ణితోఽథ స్వర్వతోముఖక్రీలకః.

వ్యాకరణే ఆసన శబ్దో ధూమాదిః- తస్య మతు ప్ప్రత్యయే పరే సంజ్ఞాయా మాసన్దీ ఇత్యాదేశః. ఉ- ఆసన్దీవాన్ - తత్పురుషే కారకా దుత్తరపద మాసనశబ్దో న్త్యోదాత్తః ఉ- రాజాసనమ్॥ ౬।౨। ౧౫౧ మన్ క్తిన్-వ్యాఖ్యానశయనాసన స్థాన యాజ కాదిక్రీతాఇతి తద్విధిః.

నాట్యే అభినయోపయోగీన్యాసనాని యథా— పాదే విష్కమ్భ్య జాఙ్ఘే త్రికం కించి దున్నతం హస్తౌ కట్యూరు-కట్యూరుణే విన్యస్తస్యాస్త్రితం శిరః కుర్వన్ న ష్టన్నిద్రయ మానా ఇవ స్య చ్చేచ్ఛ దాసనమ్- బాహుభ్యాం శిథిలా ప్రసార్యాపాశ్రయాశ్రి తశ్చేత్ పూర్వామద శ్రమ గ్లాని విషాదేష్వాసనం భవతి-సర్వపిణ్డీకృతాఙ్గః పాదజానుసంపతిత శ్చేత్ వ్యాధిపీడావస్థాయాం ధ్యానే ష్వాసనం భవతి- ఉత్తానం తత స్థానే స్థిత స్స్వకాష్ఠే సమాగమం కుర్యాచ్చే త్పితౄణాం సలిలనిర్వాపే సంధ్యాయా మాచమనే చాసనం భవతి- జానువిష్కమ్భితం పునర్యాభ్యాం నిపాతయతి చేత్ ప్రియప్రసాదనే హోమాదికరణే చాసనం భవతి- కర్ణగతాభ్యాం జానుభ్యా మధోముఖ మవస్థానం చేద్దైవాద్గమనే శోకే తీవ్రక్రన్దనే కుత్సితానాం త్రాసనే దీనానాం యాచనే సాయమిచ్ఛ క్రియాయాం ప్రేష్యయోజనే చాసనం కార్యమ్ - అయమభ్యస్త గాసనవిధిః-

దేవానాం నృపతీనాం చ సింహాసనం దేయమ్ - పురోహితానా మమాత్యానాం చ వేత్రాసనమ్- సేనాన్యా యువరాజస్య చ ముండాసనమ్- బ్రాహ్మణానాం కాష్ఠాసనమ్- కుమారాణాం కుథాసనమ్. అథస్త్రీణా మ్-రాజ్ఞీనాం సింహాసనమ్- దేవీనాం ముండాసనమ్ పురోహితపత్నీనా మమాత్యపత్నీనాం చ వేత్రాసనమ్ భోగినీనాం కుథా చర్మకథా వా- శేషాణాం స్త్రీణాం భూమ్యాసన మేవ-స్వగృహవాసీనా మాసనం స్వేచ్ఛయా కార్యమ్. మునీనాం తత్సన్నియమానురోధ నాసనం దాతవ్యమ్- లిఙ్గినాం తద్వ్రతానుసారేణాసనం దేయమ్- యద్వా వృషముండాసనం వేత్రాసనం వా- ఆసనప్రకార శ్చ మౌకులీనా విన్యాసస్తో వా స్థానీయా వా యే పురుషా స్తేషాం కార్యః- సమ విధః. ఉత్తమో మధ్యమో ధమ శ్చేతి- సమమేవ మాసనమ్-మధ్యమ మధ్యమమ్- అతిరిక్తే ఉత్తిరిక్తం కార్యమ్- అధమే తు భూమ్యాసనమేవ-ఉపాధ్యాయస్య పతి గురూణా మగ్రతో భూమ్యాసనం కాష్ఠాసనం వా కార్యమ్- నౌయానే రథయానే గజయానే భూమౌ కాష్ఠాసనే చ స్త్రై స్వహాసనం న దోషావహమ్-

ఆసనబన్ధ-పు- ఉపవేశనమ్ -

ఆసనా- (ఆస-యుచ్-టాప్) స్త్రీ-ఉపవేశనమ్-

ఆసన్ద- (ఆస-ద) అర్శాదిః-పు-విష్ణుః-(గౌరాదిః- ఙీ ష్) ఆసన్దీ.

ఆసన్దికా- (ఆసనీ - కన్) స్త్రీ- ఆసన్దీ-

ఆసన్దీ- (ఆసన్ద - ఙీష్) మన్వాదిః- స్త్రీ- వేత్రాసనమ్ నామయాగె యస్యాము సద్యాం సోమః ప్రతిష్ఠాప్య తే సా రాజాసన్దీత్యుచ్యతే.

సా ప్రామణీకర్మసంబన్ధి ష వార్ధ విశేషః- నాభిద ఘ్నపాదా అరత్నిమాత్రశీర్షణ్యానూచ్యా మౌఞ్జవివయ నాయాసాఆసన్దీ తి తల్లక్షణమ్-

మిత్రోసి వరుణోసి సమహం విశ్వై ర్దేవైః ఇతి ద్వాభ్యాం మన్త్రాభ్యా మధ్వర్యుణా యజమానాయ తస్యా ఆసన్ద్యాః ప్రతిష్ఠాపనమ్- క్షత్రస్య నాభిరసి క్షత్ర స్యయోనిరసీతి మన్త్రాభ్యాం వాసస ఆస్తరణమ్- చ త్వారోపి మన్త్రా ఆసన్దీప్రతిష్ఠాపనే వినియుక్తా ఇతి కేచిత్- తన్మతే నాస ఆస్తరణం న భవతి - స్యోనా మాసీద సుషదా మాసీద- మాత్వా హింసీ న్మామా హింసీ రితి మన్త్రేణ యజమానస్య తత్రోపవేశనమ్. నిష సాద ధృతవ్రతో వరుణః పస్త్యా స్వా సామ్రాజ్యాయ సుక్రతుః ఇతి మన్త్రేణ ఆసన్ద్యా మాసీనస్య యజమానస్యాభిమన్త్రణమ్ - తస్యైవ దేవ స్య త్వా సవితుః ప్రసవే ఽశ్వినో ర్బాహు భ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యాం మశ్వినో ర్భైషజ్యేన తేజసే బ్రహ్మవర్చసా యాభిషిఞ్చామీతి మన్త్రేణాగ్నేయ పాత్రస్థ సంస్రావేణాభిషేచనమ్ - తతః దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవే ఽశ్వినో ర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యాం సరస్వత్యై భైషజ్యేన వీర్యాయాన్నాద్యా యాభిషిఞ్చామీ తి మన్త్రేణ సారస్వతపాత్రస్థ సం స్రావేణాభిషేచనమ్ - తతః దేవస్య త్వా — హస్తాభ్యా మిన్ద్రస్యేన్ద్రియేణ శ్రియై యశసే బలాయా భిషిఞ్చామీతి మన్త్రేణైన్ద్రపాత్రస్థసంస్రావేణా భి షేచనమ్ - ఏత దభిషేచన త్రయం మ ధ్వర్యుణా ప్రత్యఙ్ముఖేన కర్తవ్యమ్- తతః- కోసి కత మోఽసి కస్మై త్వా కాయ త్వా ఇతి తస్య యజమానస్య హస్త సంస్పర్శనమ్-

తతోఽధ్వర్యుః స్తావయతా యజమానేన సుశ్లోకా౩ం ఇతి సఞ్జ్రహీతుః- సుమఙ్గలా౩మ్ ఇతి భాగదుఘస్య సత్యరాజా౩ం ఇతి క్షత్తుశ్చ మఙ్గలనామ్నా హ్వాన మ్-తతః శర్మ శ్రీ ఇతి శరసః- యశోముఖ మ్ ఇతి మఃఖస్య-కృష్ణి కేశాశ్చ శ్మశ్రూణి ఇతి కేశశ్మశ్రూణామ్- రాజా మే ప్రాణో ఽమృత మితి నా సికాయాః- సమ్రాట్చక్షు రితి చక్షుషః - విరాట్ శ్రోత్ర మితి శ్రోత్రయోః- జిహ్వా మే భద్ర మితి జిహ్వాయాః - వాఙ్మహ ఇతి వాచః - మనో మ న్యు రితి మనసః - ఖడ్గా ధ్రాజ ఇతి హృదయ

లలాటస్య। ముదాః ప్రమోదా అఙ్గులీ రఙ్గాని ఇత్య ఙ్గులీనాం అఙ్గానాం చ। చిత్తం మానసం ఇతి చిత్తమభిసంధాయ హృదయస్య। బాహూ మే బల మిన్ద్రియమితి బాహ్వోః। హస్తౌ మే కర్మ వీర్య మ్ ఇతి హస్తయోః। ఆత్మా క్షత్రముఱో మమ ఇతి మధ్యశరీరస్యోరసశ్చ। పృష్ఠీర్మే రాష్ట్రముదరమం సౌ ఇతి పృష్ఠస్యోదరస్యాంసయోశ్చ। గ్రీవాశ్చ శ్రోణ్యౌ ఇతి గ్రీవాశ్రోణ్యోః। ఊరూ అరత్నీ జానునీ ఇత్యూర్వోరరత్న్యోర్జాన్వోశ్చ। విశో మేఽఙ్గాని సర్వత ఇతి సర్వాఙ్గానామ్। నాభిర్మే చిత్తం విజ్ఞానం ఇతి నాభేః। పాయుర్మేఽపచితిర్భసత్ పాయోః। ఆనన్దనన్దావాణ్డౌ మే ఇతి వృషణయోః। భగః సౌభాగ్యం పసః ఇతి ప్రజననస్య అసంభవతా మభిసన్ధాయ జపేత్। ఏవం యథాలింగమఙ్గానాం సంస్పర్శః। తతోఽపాముపస్పర్శః। అథ జంఘాభ్యాం పద్భ్యాం ధర్మోఽస్మి విశి రాజా ప్రతిష్ఠిత ఇతి మన్త్రేణ ఆసన్ద్యాః ప్రత్యవరుహ్య ప్రతిక్షత్రే ప్రతితిష్ఠామి రాష్ట్రే। ప్రత్యశ్వేషు ప్రతితిష్ఠామి గోషు। ప్రత్యఙ్గేషు ప్రతితిష్ఠామ్యాత్మన్। ప్రతి ప్రాణేషు ప్రతితిష్ఠామి పుష్టే। ప్రతి ద్యావాపృథివ్యోః ప్రతితిష్ఠామి యజ్ఞే ఇతి జపేత్। తతస్తస్య ఆశ్వినసారస్వతైన్ద్రపాత్రస్థసంస్రావైరభిషేచనాద్యా మన్త్రా ఆశ్వినాదిశబ్దేషు ద్రష్టవ్యాః

ఆసన్దీవత్ - (ఆసన. మతుప్) పు. గ్రామవిశేషః.

ఆసన్న - (ఆఙ్ - షద్ఌ - క్త) సమీపం ప్రాప్తమ్. ఆసాదితమ్.

వ్యాకరణే ఆసన్నార్థే సంజ్ఞాయామ్ ఉపేత్యస్మాత్ త్యకన్ ప్రత్యయః. ఉ. ఉపత్యకా. ౫।౨।౩౪ సూ॥ ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నాసన్నారూఢయోః ఇతి తద్విధిః॥ ఆసన్నకాలే పృచ్ఛ్యమానేఽర్థే లఙ్ లిట్ వా. అగచ్ఛత్ జగామ - జఘాన కిమ్ - ౩।౨।౧౧౭ సూ॥ ప్రశ్నే చాసన్నకాలే ఇతి తద్విధిః॥ ఆసన్నశబ్దస్య సంఖ్యేయార్థయా సంఖ్యయా వా సమాసః - ఉ - ఆసన్నవింశాః - వింశతేరాసన్నా ఇత్యర్థః।

వైద్యశాస్త్రే ఆసన్నప్రసవాయా లక్షణం గ్లానిః కుక్షౌ అక్ష్ణోశ్చ శిథిలత్వమివ। క్లమః - అధో గురుత్వమ్ - అరుచిః - ప్రసేకః - బహుమూత్రత్వమ్ - ఊర్వోరుదరే కట్యాం పృష్ఠే హృది వస్తౌ వఙ్క్షణే చ యోన్యాం భేదో రుజా తోదః స్ఫురణం స్రవణం చ। తతో గర్భస్ఫురణమకాలే ... యోనివిదారణా ... మాత్రా ... తతో గర్భోదకస్రవణమ్।

తస్యా ఉపచారో యథా — కృతరక్షావిధానాం తాం హస్తే పుంనామ్నా దాడిమాదిః ఫలం. తస్యా హస్తే నిధాయ హస్తే అభ్యజ్య ఉష్ణామ్బునా సేచయిత్వా సస్నేహాం సూష్ణాం యవాగూం పాయయేత్। భూశయనే స్థితాముత్తానామాభుగ్నసక్థీం పునః పునరభ్యక్తాఙ్గీం కృత్వా నాభేరధో విమృద్నీయాత్। పునః పునర్జృమ్భణం చఙ్క్రమణం చ కారయేత్। కుష్ఠలాఙ్గలికీవచాచవ్యచిత్రకచిరబిల్వచూర్ణముపఘ్రాతుం దద్యాత్। భూర్జపత్రశింశపాసర్జరసానామన్యతమస్య ధూమమన్తరాన్తరా చ పార్శ్వపృష్ఠకటిసక్థిదేశాన్ కోష్ణేన తైలేనాభ్యజ్యాస్యా అనుసుఖం విమృద్నీయాత్। తతోఽవాక్ప్రవర్తితగర్భః హృదయాద్విమోచనాదనన్తరం స గర్భో జఠరమావిశ్య వస్తిముపరి తిష్ఠతి। ఆవ్యటనాం త్వరయన్తి। తతః ఖట్వామారోపయేత్। అథ ఖట్వాస్థితాయా గర్భవాయునా యోనిముఖాత్ప్రస్తుతయా సంపీడితే సతి యోనిమభ్యంగాదినా నేన వికాసయేత్। సా గర్భిణీ అప్రసవాద్గర్భం మృదు కృత్వా పూర్వం ప్రవాహేత్। యావద్యోనిముఖం నాగతో గర్భస్తావజ్జ్ఞాత్వా బాఢం ప్రజాయేత ప్రసవపర్యన్తమ్। తాం చ గర్భిణీం సుభగాః శనైః శనైః ప్రవాహయస్వ శోభనే సుఖవర్ణః పుత్రం జనయిష్యసీతి ఏవం బ్రూయాత్। తతోఽన్యా తు వామకర్ణేఽస్యా మన్త్రమిమం జపేత్। క్షితిర్జలం వియత్తేజో వాయుర్విష్ణుః ప్రజాపతిః॥ సగర్భాం త్వాం సదా పాన్తు వైశల్యం చ దిశన్తు తే॥ ప్రసూష్వ త్వమవిక్లిష్టమవిక్లిష్టా శుభాననే। కార్త్తికేయద్యుతిం పుత్రం కార్త్తికేయాభిరక్షితమిత్యాది॥ మాతరం చ పుత్రం చ విగర్భం చ జరాయు చ॥ బహిస్తే అస్తు బాలీతి ఇత్యేతాం చ॥ అపరా స్త్రీ గర్భిణీమనుశిష్యాత్ - అనాగతాయాం వేదనాయాం మా ప్రవాహిష్ఠా ఇతి. అకాలప్రవాహణస్యానర్థకత్వాత్। ఏవం స్త్రీణాం శబ్దైః శతబలేన శతానితేన చ ముహుర్ముహుర్హ్లాదయేత్। తథా సతి హర్షితశ్వాసాదితాః ప్రాణాః ప్రత్యాయాన్తి।

ధర్మశాస్త్రే ఆసన్నమరణో ముమూర్షురిత్యుచ్యతే।

నీతిశాస్త్రే రాజ్ఞా ఆసన్నవర్తితయా స్వీకరణీయస్య జనస్య లక్షణమ్ — అదృష్టకర్మవిచక్షణసాధుధ్యానరూపవత్త్వం వంశక్రమాగతత్వం చ.

ఆసన్య - (ఆస్య. యత్) త్రి. ఆస్యేభవః.

ఆసన్యహోమః - పు. సోమయాగే సవనీయపశ్వాహూత్యహోమాత్పరం ప్రాతరనువాకప్రారంభాత్పూర్వం అశ్వినగ్రహగ్రహణానన్తరం కర్తవ్యో హోమవిశేషః। ఆసన్యాన్మా మన్త్రాత్పాహి కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై స్వాహా ఇతి మన్త్రః। అగ్నయ ఇదమితి యజమానేన త్యాగః కర్తవ్యః।

ఆసమఞ్జ (అసమఞ్జ - అణ్) పుం - అంశుమా న్నామ్నా పుత్రః -

ఆసఞ్ - ధా - ఆసి ఇత్యస్య గుణాభావా వణ్ణావా రూప మ్ - ఉ - ఆసయతి॥ ధా - ఆట్ - అసమ్ ఉ - అసయుర్ -

ఆసయా - శబ - అస్యై నైత్యర్థకమ్ -

ఆసర్ - ధా - ఆఙ్ - సర్ - ఉ - ఆసరతి -

ఆసవ (ఆఙ్ - షుఞ్ - అప్) పుం - ద్రవవిశేషః చిరకాలస్థ స్య ద్రవ్యస్యసన్ధానా త్సన్దో గరిష్ఠ దస్యోక్త మ ద్యవిశేషః - ఆసవశ్వాషథోదకాభ్యాం సిద్ధః - అరిష్టస్తు క్వాథేన సిద్ధ ఇతి తస్మా దస్య భేదః - అస్య చమా త్రా పలమ్ - ఆసవ విశేషాః - ఉశీరాసవః - పిప్పల్యా ద్యాసవః - లోహాసవ ఇత్యాద్యాః - తేషాం బీజభూత ద్రవ్యానురోధేన గుణా ఊహ్యాః - పురాణాసవో గు ణోత్కృష్టః -

ఆసస్క్ - ధా - ఆఙ్ - ససక్క - ఉ - ఆససజ్య

ఆసఞ్జ - ధా - ఆఙ్ - ససఞ్జ - ఉ - ఆససఞ్జ॥ ధా ఆట్ - అససఞ్జ - ఉ - ఆససఞ్జుర్ -

ఆససద్ - ధా - ఆఙ్ - ససద్ - ఉ - ఆససద -

ఆససర్ - ధా - ఆఙ్ - ససర్ - ఉ - ఆససర -

ఆససాద్ - ధా - ఆఙ్ - ససాద్ - ఉ - ఆససాద -

ఆససార్ - ధా - ఆఙ్ - ససార్ - ఉ - ఆససార -

ఆసస్న - ధా - ఆట్ - అసస్న - ఉ - ఆసస్న -

ఆసస్యుః - ధా - ఆట్ - అసస్యుః - ఉ - ఆసస్యుర్ -

ఆసాద్ - ధా - ఆఙ్ - సాద్ - ఉ - ఆస్సాద్యతే -

ఆసాదన (ఆఙ్ - సాది - ల్యుట్) - న - ప్రాపణమ్ - యాగేషు యజ్ఞపాత్రాణాం సుశోభితతయా నివేశనమ్ -

పూర్వమీమాంసాయా మాసాదననియోజనవిష యం దశమే తృతీయపాద తృతీయాధికరణమ్ - త ద్యథా - చాతుర్మాస్యేషు ప్రూయతే - ఉత్కర వాజిన మాసాదయతి, పరిధౌ పశుం నియుఞ్జన్తీతి - త త్రా సాదననియోజనే కిం కిం వేద్యా మాసాదయతి - యా తే పశుః యుఞ్జన్తీతి విహితాభ్యాం ప్రాకృతా భ్యామితరే విధీయేతే ఉత ప్రాకృతే ఏ వోత్కర పరి ధిరూపగుణవిశిష్టతయా విధీయేతే ఇతి సంశయః - ఉ త్కరస్య సూత్రాగ్నీత్రా పరిధి శ్చాభ్రియతా ప్రత్వాత్ - కృప్తప్రయోజనాసంభవా దదృష్టప్రయోజనే తస్మి న్నేవ విధీయేతే ఇతి పూర్వః పక్షః - సమ్భవతి గుణమాత్రవిధౌ విశిష్టవిధేరయుక్తత్వాత్ ప్రాకృతే ఏవ తే ఉత్కరపరిధిరూపగుణవిశిష్టతయా విధీయేతే - న చ సూత్రాగ్నీత్రా శ్చాభ్రియతాభ్యాం కృప్తప్ర యోజనతాసమ్భవ ఇతి శఙ్క్యమ్ - పృథక్ప్రకారా మ ల్కరస్య స్థితిమానం చ పరిధౌ రాత్రిత్వ తత్సంపా దనస్య శక్యత్వా దితి రాద్ధాన్తః -

ఆసాదయ్ - ధా - ఆఙ్ - సాదయ్ - ఉ - ఆసాదయతి

ఆసాదిత - (ఆఙ్ - సాది - క్త) త్రి - ప్రాప్తమ్ - కృతాసాదనమ్ -

ఆసాయక - (ఆస - ఫక్) శాకటాయనమతే ఆస స్య యువాపత్యమ్

ఆసాయస - గణరత్నకారమతే కృశాశ్వాదిః - త స్యాముఖ శ్చిన్ -

ఆసాయసీయ - (ఆసాయస - ఛణ్) న - దేశవి శేషః -

ఆసార్ - ధా - ఆఙ్ - సార్ - ఉ - ఆసార్యతే -

ఆసార (ఆఙ్ - సృ - ఘఞ్) పు - వేగవద్వర్షణమ్ - మహావృష్టిః - తృణకాష్ఠాద్యర్థం పరిసరణమ్ - మి త్రబలమ్ -

ఆసారయ్ - ధా - ఆఙ్ - సారయ్ - ఉ - ఆసారయతి -

ఆసారిత - న - సఙ్గీతశాస్త్రే తాళసంబన్ధి గీతభేదః - తస్య చత్వారో భేదాః - కనిష్ఠాసారితమ్ - ల ఘ్వాన్తరమ్ - మధ్యమమ్ - జ్యేష్ఠం చేతి -

తత్ర కనిష్ఠాసారితే చఞ్చత్పుట ఉద్ఘట్ట షట్పితా పుత్రకశ్చేతి త్రయ స్తాలాః - తే చ యథాక్రమం కర్తవ్యాః - తత్ర చఞ్చత్పుట స్సమ్యక్ కర్తవ్యః - తే షాం త్రయాణాం తాళానా మన్తే ప్లుతో ఽధికః కర్తవ్యః - సకన్నిపాతేన యోజనీయః - తథా చ తస్య ప్రస్తారః - కతాకతా సంతాకతా - కతా - స్తంక్తాకతాకతాసం ఇతి జ్ఞేయః -

లఘ్వాన్తరాసారిత మపి కనిష్ఠాసారితవ దేవ - వ రం తు మార్గాభ్యాం తస్మాద్ద్విగుణమ్ - అస్య ప్ర స్తారః కనిష్ఠాసారితవ దేవ కార్యః - లఘ్వాన్తరాసా రిత మేవ వర్ధమాన మితి తస్య సంజ్ఞాం కేచి దాచార్యా వదన్తి -

మధ్యమాసారితే తు త్రయో ద్వికలా షట్పితా పుత్రకాః - తత్ర ప్రథమ షట్పితాపుత్రకే ఆద్యా స్త్రయః కలాః విప్రలాః పరిత్యజేత్ - తతః శమ్యా దిః ప్రయుఞ్జీత - అస్య ప్రస్తారో యథా - అష్టావి ధియపాదభాగస్థ మన్తిమ మేకం గురుం లిఖిత్వా, తతో ద్వికలేషుచతుర్షు పాదభాగ ష్వష్టౌ గురూ న్ లిఖేత్ - ఏవంసతానాం గురూణా మధః క్రి యా వినితా - నిః - తాత్రా - నిసం ఇత్యేతాన్ లిఖే త్ - ఏవం ద్వికలః ప్రథమషట్పితాపుత్రకో భవ తి - తతో ద్వికలా వ్వ షట్పితాపుత్రకా పాద త్రయేణ లిఖేత్ - నిస - తాః - నిశా - నిశతాశ్చ - నిశం ఇతి ద్వితీయః - ఏవ మేవ తృతీయమపి లిఖేత్ -

జ్యేష్ఠాసారితే తు చతుష్కలా స్త్రయః షట్పి తాపుత్రకాః - తత్ర ప్రథమే షట్పితాపుత్రకే ఆద్యాస్త్రయః పఞ్చకలాః పరిత్యజేత్ - తతః శమ్యాదీన్ ప్రయుఞ్జీత - అస్యప్రస్తారో యథా - అష్టౌ విధి

య పాదభగస్థ మంతిమం గురు మక్షరం లిఖేత్ - తత శ్చతుష్కలేషు చతుర్షు పాదభాగేషు షోడశగురూన్ లిఖేత్ - ఏవం సప్తదశానా మధః - శ - ఆ నివా - ఆనిరిశ - అతానప్ర - ఆనివిసం ఇతి లిఖేత్ - ఏవం చతుష్కలః ప్రథమ ష్షట్పితాపుత్రకో భవతి - తత శ్చతుష్కగాద్వ షట్పితాపుత్రికాక్షరతా లిఖేత్ - అనివపి - అతానిశ - ఆనివితా - ఆనివిశ - అతానివపి - ఆనివిసం ఇతి ద్వితీయషట్పితాపుత్రకమ్ - ఏవ మేవ తృతీయం షట్పితాపుత్రకం చ లిఖేత్ -

కనిష్ఠాసారితే పఞ్చకలా ఉపోహనమ్ - లయాన్తరాసారితే షట్ - మధ్యమాసారితే సప్త - జ్యేష్ఠాసారితే అష్టౌ -

ప్రత్యాసారితం త్రీణి త్రీణ్యేవ వస్తూని నార్థక్యాని - తత్ర కనిష్ఠాసారితే చతుష్కలేన ప్రథమం వస్తు - ఉత్తరాభ్యాం ద్వితీయతృతీయే॥ లయాన్తరాసారితే ప్యేవమేవ॥ మధ్యమాసారితే కలాత్రయయుక్తేన ద్వికలోత్తరేణ - సకలాభ్యాం ద్వికలోత్తరాభ్యాం ద్వితీయతృతీయే॥ జ్యేష్ఠాసారితేఽపి సప్తకలాత్మకేన చతుష్కలోత్తరేణ ప్రథమం వస్తు - సకలాభ్యాం చతుష్కలాభ్యాం ద్వితీయతృతీయే వస్తునీ భవతః -

ఆసారితానా ముపోహనం ముఖం నామాఙ్గం భవతి - కనిష్ఠలయాన్తరయో శ్చతుష్కలః ప్రతిముఖం భవతి - మధ్యమాసారితే తు తాస్త్వష్టౌ కలాః ప్రతిముఖమ్ - జ్యేష్ఠాసారితే తు ఆద్యాః షోడశకలాః ప్రతిముఖమ్ -

సర్వేష్వప్యాసారితేషు చాచపుటో ద్వౌ శరీరసంహారౌ - తత్ర ప్రథమ శ్శరీరం ద్వితీయ స్సంహారః -

ఏతా న్యాసారితాని విభక్తా న్యవిభక్తాఙ్గాని చేతి ద్వివిధాని - తత్ర విభక్తాఙ్గేషు కృతేషు యత్రపాదభాగ శమ్యా ఆద్యా భవతి తత్రైకకలేన పాణినా ప్రయుక్తే తాసు కలాసు సామాన్యతః ప్రాప్తమక్షరనియమం కుర్యాత్ - అవిభక్తాఙ్గేషు తు సామాన్యతః ప్రాప్త మేవాక్షరనియమం కుర్యాత్ -

ఉపోహనేషు కనిష్ఠాసారితోపోహనే ఆద్యే ద్వే గుర్వక్షరే - అన్త్యే చ ద్వే గుర్వక్షరే - మధ్యేఽష్టౌ లఘ్వక్షరాణి - లయాన్తరాసారితోపోహనే తు ఆద్యన్తయోః పూర్వవత్ - మధ్యే ద్వాదశ లఘ్వక్షరాణి - మధ్యమాసారితే తు ఆద్యన్తయోః పూర్వవన్మధ్యే షోడశలఘ్వక్షరాణి - జ్యేష్ఠాసారితే ప్యాద్యన్తయోః పూర్వవన్ మధ్యే వింశతి ర్లఘ్వక్షరాణి - ఏతే ష్వాసారితేషు ధ్రువకః పాతా ప్యాద్యన్తయోః కలయో ర్దక్షిణం గుర్వక్షరం కర్తవ్యమ్ - కేచిత్ కలా శ్చతుర్మాత్రికగణాః - అక్షరగణ ప్రమాణం సన్ని

పాతో వస్త్వన్తే ప్రయోక్తవ్యః - విభక్తాఙ్గే వస్తుని అథాఙ్గణేన సన్నిపాతో మధ్యవర్తీ ప్రయోక్తవ్య ఇత్యన్యే - కేచి దాచార్యాస్తు ఆసారితాన్యపోహనహీనా న్యాహుః -

సర్వ మాసారితం యథాక్షరం, ద్విసంఖ్యాతం, త్రిసంఖ్యాత మితి త్రివిధమ్ - తత్రావృత్తిహీనం యథాక్షరమ్ - ద్విరుచ్చారితం ద్విసంఖ్యాతమ్ - త్రిరుచ్చారితం త్రిసంఖ్యాతమ్ - ప్రథమావృత్తౌ విలమ్బితో లయః - ద్వితీయావృత్తౌ మధ్యో లయః - తృతీయావృత్తౌ ద్రుతో లయః కర్తవ్యః - యథాక్షరం ధ్రువామార్గే చతుష్టయేఽపి ప్రయోగార్హమ్ - ద్విసంఖ్యాతం తు వృత్తిదక్షిణయో రేవ మార్గయోః ప్రయోక్తవ్యమ్ - త్రిసంఖ్యాతం తు దక్షిణే మార్గే - కనిష్ఠం వృత్తిచిత్రయో రపి మార్గయోః ప్రయోక్తవ్యమ్ - లయాన్తరం తు నియమరహితే ధ్రువాదిమిత్ర మార్గే ప్రయోక్తవ్య మితి కేచిత్ - ఆవృత్తిరహిత మాసారితం ధ్రువమార్గే ప్రయుక్తం ధ్రువాసారిత మిత్యుచ్యత ఇత్యపరే ఆహుః - ఏవ మాసారితచతుష్టయం యథాక్షరాదిభేదేన త్రివిధం స్వద్వాదశవిధం ధ్రువాసారితేన సహ త్రయోదశవిధమ్ -

వీణాయా శ్శుష్కవాద్యక్రియాసు అష్టపఞ్చమదశమభేదతయా ఉత్తమాసారితత్రయమ్ - యథాక్షర ద్విసంఖ్యాత త్రిసంఖ్యాతరూప మిద మేవ జ్ఞేయమ్ - త చ్చ వర్ణాలంకారశోభితం తత్త్వ్యాదివాద్యభేదైర్ధాతుభి శ్చ విచిత్రితం భవతి -

ఆసారితాభాస - న - సఙ్గీతశాస్త్రోక్తగీతకేషు వర్ధమానభేదః - ఆసారితవ్యాయ్యనుసారివర్ధమాన మాసారితాభాస మితి తల్లక్షణమ్ - త చ్చ చతుర్విధమ్ - కనిష్ఠం, లయాన్తరం, వర్ధమానం, జ్యేష్ఠం చేతి - తన్నిరూపణం వర్ధమానశబ్దే ద్రష్టవ్యమ్ -

ఆసావ్ - ధా - అఙ్ - సావ్ - ఉ - ఆసావ్యతే -

ఆసావయ్ - ధా - అఙ్ - సావయ్ - ఉ - ఆసావయతి -

ఆసావ్య (అఙ్ - షుఞ్ - ణ్యత్) త్రి - అసురయోగ్యమ్ - ఆసవనార్హమ్ -

ఆసి - (అస - ఇఞ్) శాకటాయనమతే తౌల్వల్యాదిః॥ ధా - అస - ణిచ్, అసు - ణిచ్, అస - ణిచ్, ఏషాంరూపాణి — అసయ్ - గుణహాతా వ్రజాదా॥ అస్ - అనితార్థధాతుకే నిష్ఠాయాం చ॥ అనిస - చ॥

వ్యాకరణే ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః - అస్ స్వరూపః - ఉపా॥ ౨౨౩సూ॥ ఇణఅసిరిత విహితమ్ - ఉ - అయాః -

ఆనిక్ - ధా- అఙ్ - నిక్ - ఉ-ఆనిక్తవాన్- ఆనిక్తః

ఆనిక- (అనీ- ఠక్) పు- ఖడ్గః ప్రహరణం యస్య సః-
ఆనికా- (అస- ణ్వుల్- టాప్) ఉపవేశనమ్- (అస-ణ్వు
చ్- టాప్) పర్యాయేణోపవేశనమ్- ఇత్యాది-
ఆనిక్త- (అక్- షిచ- క్త) త్రి- సమన్తాత్సిక్తమ్- ఈ
షత్సిక్తమ్
ఆనిచ్- ధా- అక్- నిచ్- ఉ- అనిచ్యతే-
ఆనిక్ష్చ- ధా- అక్- నిక్ష్చ- ఉ- ఆనిక్ష్చతి-
ఆసిత (అస- క్త) త్రి- ఉపవిష్టః- య, తోపవిశతి
తత్- న- ఉపవేశనమ్- జౌపవిష్టకం నామ సురత
విశేషః-
ఆనిద్- ధా- అక్- నిద్- ఉ- అనిద్ధవాన్- అనిద్ధః
ఆనిధ్- ధా- అక్- నిధ్- ఉ- ఆనిధ్యతే-
ఆసిధార- (అసిధారా- అణ్) న- వ్రతవిశేషః- తత్ప
ర్యాయః అసిధారావ్రత- దమ్పత్యో స్సహ వస
తో రపి అధస్త్రపద భార్యవచ్చ సజ్జనిస్పృహా
స్థితి రాసిధార మితి తల్లక్షణమ్-
ఆసినాసాయన (అసినాసీ- ఫక్) పు- అసినాసే రప
త్యమ్- అసినాసస్య యువాపత్యమ్-
ఆసినాసి- తౌల్వల్యాదిః- (అసినాస- ఇఞ్) పు- అసినా
సస్యాపత్యం గోత్రాపత్యం వా- తస్యాపత్య మాసినా
సాయనః-
ఆసిబన్ధకాయన- (అసిబన్ధకి- ఫక్) పు- అసిబన్ధకేరపత్య
మ్- అసిబన్ధకస్య యువాపత్యమ్-
ఆసిబన్ధకిః- తౌల్వల్యాదిః- (అసిబన్ధక- ఇఞ్) పు- అసిబ
న్ధకస్యాపత్యం గోత్రాపత్యం వా- తస్యాపత్య మా
మాసిబన్ధకాయనః-
ఆనిషజ్జయిష- ధా- అక్- నిషజ్జయిష- ఉ- ఆనిషజ్జ
యిషతి-
ఆనిషత్స- ధా- అక్- నిషత్స- ఉ- ఆనిషత్సతి-
ఆనిషాదయిష - ధా- అక్- నిషాదయిష- ఉ ఆని
షాదయిషతి-
ఆనిషిచ్- ధా- అక్- నిషిచ్- ఉ- ఆనిషిచతుః-
ఆనిషిధ్- ధా- అక్- నిషిధ్- ఉ- ఆనిషిధతుః
ఆనిషిచ్- ధా- అక్- నిషిచ్- ఉ- ఆనిషిచ-
ఆనిషిచయిష- ధా- అక్- నిషిచయిష-
ఆనిషేధయిష- ధా- అక్- నిషేధయిష- ఉ- ఆ
నిషేధయతి-
ఆనిషేవ్ - ధా - అక్ - నిషేవ్ - ఉ - ఆనిషేవే -
ఆనిషేవర్ -
ఆనిషేవయిష - ధా - అక్ - నిషేవయిష - ఉ - ఆ
నిషేవయిషతి -
ఆనిష్వద్ - ధా- అక్ - నిష్వద్- ఉ- ఆనిష్వదతి -
ఆనిష్వాదయిష- ధా- అక్ - నిష్వాదయిష- ఉ ఆనిష్వా
దయిషతి-

ఆనిస్ - ధా - అట్ - ఆనిస్ - ఉ - ఆనిసత్ -
ఆనిసక్ష్ - ధా - అక్ - నిసక్ష్ - ఉ - ఆనిసక్
షతి -
ఆనిసయిష - ధా - ఆనిసయిష - ఇత్యస్య రూపమ్ -
ఉ - ఆనిసయిషతి -
ఆనిసిసయిష - ధా - ఆని - సన్ - అస్యరూపమ్ - ఆనీ
సయిష -
ఆనిసారయిష - ధా - అక్ - నిసారయిష - ఉ -
ఆనిసారయిషతి -
ఆనిసిక్ష్ - ధా - అక్ - నిసిక్ష్ - ఉ - ఆనిసిక్షతి -
ఆనిసిష - ధా - ఆనిసిష ఇత్యస్య రూపమ్ - ఉ - ఆ
నిసిషతే -
ఆనిసిష - ధా - ఆస - సన్ - అస్య రూపమ్ ఆనిసిష -
ఆనిసీష - ధా - అక్ - నిసీష - ఉ - ఆనిసీషతి -
ఆనిస్మద్విష - ధా - అట్ - అనిస్మద్విష - ఉ - అనిస్మ
ద్విషత్ -
ఆనిస్మయిష - ధా - అట్ - అనిస్మయిష - ఉ - ఆని
స్మయిష్యత్ -
ఆనిస్యయిష - ధా - అట్ - ఆనిస్యయిష - ఉ - ఆ
నిస్యయిష్యత్ -
ఆనిస్యన్ - ధా - అట్ - అనిస్యన్ - ఉ - అనిస్యన్తి
ఆనిస్రావయిష - ధా - అక్ - నిస్రావయిష - ఉ -
ఆనిస్రావయిషతి -
ఆనిస్వనిష - ధా - అక్ - నిస్వనిష - ఉ - ఆనిస్వ
నిషతి -
ఆనిస్వానయిష - ధా - అక్ - నిస్వానయిష - ఉ - ఆ
నిస్వానయిషతి -
ఆనిహాత్య - (అనిహాత్య - అణ్) త్రి- అనిహాత్య
స్య ఇదమ్ -
ఆనీద్ - ధా - అక్ - నీద్ - ఉ - అనీదతి -
ఆసీన - (అస - శానచ్) త్రి- ఉపవిష్టః -
ఆసీనాధికరణ - న- ఉత్తరమీమాంసాయాం - చతు
ర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదమతభేదేన షష్ఠం సప్త
మం వాఽధికరణమ్-
తత్రసూత్రాణి—ఆసీన స్సమ్భవాత్ । ధ్యానా
చ్చ । అచలత్వం చాపేక్ష్య । స్మరన్తి చ । యత్రైకా
గ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥
తత్ర శఙ్కరమతే యత్రేతి సూత్రమధికరణాన్త
రం కృతమ్ -
కిముపాసనే గచ్ఛన్ తిష్ఠ న్నాసీన శ్శయానో
వా ప్రవర్తేత కిమాసీన ఏవేతి నియ
మ ఇతి సంశయః - మానసత్వా దుపాసనస్య న
నియమ ఇతి పూర్వః పక్షః- గచ్ఛతో ధా
వతశ్చ చిత్తవిక్షేపాత్, తిష్ఠతో మనస్తు దేహధారణ

క్యాప్యకత్వా, చ్ఛయానస్య నిద్రయా ఉభిభవసంభవా చ్చాసీన ఏవేతి నియమ ఇతి రాద్ధాన్తః -

రామానుజమతే ప్యేవమేవ ●

మధ్వమతే ఆసనం విషయః● తత్రి౦ సర్వథాపేక్షిత మత నేతి సంశయః● భగవత్సందర్శనార్థత్వా దుపాసనస్య, తస్య చ జ్ఞానస్య మనసో భగవద్విషయకత్వమాత్రేణ సంభవా న్నాపేక్షిత మితి పూర్వః పక్షః● జిజ్ఞాసు రాసీన ఏ వోపాసనం విశేషత స్సర్వథా కుర్యాత్● ఉపాసనస్యైవ జ్ఞానసాధనత్వేఽపి తస్యాసనే సత్యేవ సంభవా దన్యథా చిత్తవిక్షేపసంభవా దాసనం సర్వథాపేక్షిత మితి రాద్ధాన్తః.

అథ సూత్రాణా మర్థ శ్శబ్ద రమతే—౧॥ ఆసీన స్సంభవాత్ = ఆసీన ఏ వోపాసీత, తస్యైవ మనస ఏకాగ్రతా సంభవాత్● ౨॥ ధ్యానా చ్చ = సమానప్రత్యయ ప్రవాహీకర ణస్యైవ ధ్యానశబ్దార్థత్వా చ్చ - ౩॥ అచలత్వం చాపేక్ష్య = ధ్యాయ తీవ పృథివీ త్యాదిషు అచలత్వ మపేక్ష్యైవ ధ్యాయతి శబ్దప్రయోగా చ్చ- ౪॥ స్మరన్తి చ = శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసన మాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజిన కుశోత్తరమ్। తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః। ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యా ద్యోగ మాత్మవిశుద్ధయ ఇతి శిష్టస్మరణా చ్చ- ఆసీన ఏ వోపాసీ తే త్యర్థః॥

రామానుజమతేఽపి ప్రాయ ఏవమేవసూత్రార్థః। ధ్యానా చ్చేత్యత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనస్య ధ్యానరూపత్వాదితి విశేషః- ౫॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ = యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే మనస ఏకాగ్రతా తత్రైవోపాసనం కార్యమ్ సమేశుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జిత ఇత్యాద్యతిరిక్త విశేషా శ్రవణాత్- ఇతి పఞ్చమ సూత్రార్థశ్చ●

మధ్వమతేతు ౧॥ ఆసీనస్సంభవాత్ = సర్వదోపాసనం కుర్వన్నప్యాసీనో విశేషతః కుర్యాత్● తదా విక్షేపాల్పత్వేన సంభవాత్ ●౨॥ ధ్యానాచ్చ = స్మరణోపాసనం చైవ ధ్యానాత్మక మితి ద్విధా। స్మరణం సర్వదా యోగ్యం ధ్యానోపాసన మాసనే। నైరన్తర్య మతో వృత్తే ర్ధ్యాన మిత్యుచ్యతే బుధైః। ఆసీనస్య భవే త్తత్తు న శయానస్యనిద్రయా। స్థితస్య గచ్ఛతో వాపి విక్షేపస్యైవ సంభవాత్। స్మరణా త్పరమం జ్ఞేయం ధ్యానం నాస్త్యత్ర సంశయ ఇతి నారాయణతన్త్రే- అతో ధ్యానలిఙ్గా చ్చ-౩॥ అచలత్వంచాపేక్ష్య = అచలంచ చ్ఛరీరం స్యా న్మే నసన్నత్వాద్యపేక్షమ్। చలనం చే చ్ఛరీరస్య చఞ్చలంచ మనో భవే దితి ప్రస్మృతే- అతోఽచలత్వస్యాపేక్షితత్వా త్తస్యాసనే సత్యేవ సంభవాత్- ౪॥ స్మరన్తి చ = సమం కాయశిరో గ్రీవంధారయ న్నచలం స్థిరః సంప్రేక్ష్యనాసి కాగ్రం స్వందిశశ్చానవలోకయన్- ఇ త్యాదిస్మరణాత్-౫॥ యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్ =దేశకాలావస్థాదిషు యత్రైకాగ్రతా భవతి తత్రైవ స్థాతవ్యమ్: త.మేవ దేశం సేవేత తం కాలం తా మవస్థితిమ్। తా నేవ భోగా న్సేవేత మనో యత్ర ప్రసీదతి। న హిదేశాదిభిః కశ్చి ద్విశేషస్సముదీరితః। మనః ప్రసాదనార్థం హిదేశకాలాదిచింతనేతివారాహే- ఇతి॥

ఆసీషద్- ధా● ఆఙ్● సీషద్- ఉ● మాధవాన్ సీషదత్- అఙ్● అసీషద్●ఉ● ఆసీషదత్●

ఆసీషిచ్- ధా ● ఆఙ్ - సీషిచ్- ఉ● మాసీషిచత్ - అఙ్ ●అసీషిచ్ ● ఉ● ఆసీషిచత్ -

ఆసీషిధ్ - ధా ● ఆఙ్ ● సీషిధ్ ● మాసీషిధత్● అఙ్ - అసీషిధ్ ● ఆసీషిధత్ -

ఆసీసర్ ● ధా ● ఆఙ్ ● సీసర్ ● ఉ ● మాసీసరత్ - అఙ్ ● అసీసర్- ఉ● ఆసీసరత్-

ఆసు-ధా● ఆఙ్ -సు● ఉ●ఆసుతవాన్● ఆసుతః॥ వ్యాకరణే ఆఙ్● పూర్వకషుఞ్ ధాతుః- తస్మాల్ యతో వాదో ణ్యద్భవతి- ౩। ౧। ౧౨౬ ఆసు యు వపి రపి త్రపి చమశ్చేతి తద్విధిః ఉ● ఆసావ్యమ్●

ఆసుత- (ఆఙ్● షుఞ్● క్త) కృతసన్ధానమ్● శుక్తసన్ధితాని కన్దమూల ఫలాదీని శుక్తగుణాని భవన్తి- ఆసుతవిశేషో ధాన్యాక్ఞ- తది తర దాసుతం కాఞ్జిక మిత్యుచ్యతే-

ఆసుతి● (ఆఙ్● షుఞ్● క్తిన్)● మద్యాదిః● గణరత్నే కృష్యాదిః● వామనాదిమతే ఆసన్ద్యాదిః● స్త్రీ● అభిషవః- సోమరసః●

ఆసుతిమత్● (ఆసుతి● మతుప్) పు● దేశవిశేషః●

ఆసుతీవల్- (ఆసుతి● మప్) వామనమతే● దేశవిశేషః●

ఆసుతీవల (ఆసుతీ● వలచ్) పు● శౌణ్డికః- యజ్వా●

ఆసుర● (అసుర- అణ్) పు- అసురః● త్రి- అసురస్యేదమ్● ప్న- అసురస్యాపత్యమ్- పు- ద్రోణకాకః●

పు - ధర్మశాస్త్రే వివాహభేదః - జ్ఞాతిభ్యః కన్యాయై చ యథాశక్తి ధనం దత్త్వా కన్యాగ్రహణ మాసుర ఇతి తల్లక్షణమ్ - అయం వివాహః శ్చతుర్ణాం వర్ణానాం సాధారణః- బ్రాహ్మణక్షత్రియయో ర్న ప్రశస్తః- వైశ్యశూద్రయోస్తు ప్రశస్తః-

ఆసురాయణ - (అసురి - ఫక్) పు - మధుకాణ్డవంశఋషివిశేషః ●

ఆసురాయణీ - (అసుర - ఫక్) స్త్రీ - అసుర స్యా

వత్వం స్త్రీ-

ఆసురి - (అసుర - ఇఞ్) గహాదిః - తౌల్వల్యాదిః - పుం - అసురస్యాపత్యమ్ - తత్పుత్ర ఆసురాయణః - మధుకాణ్డవంశఋషివిశేషః - అసురే భవ ఆసురీయః - ఆసురిశబ్దాత్ స్త్రియాం ష్ఫః - ష్ఫప్రకరణే ఆసురే రుపసంఖ్యాన మితి తద్విధిః - ఉ - ఆసురాయణీ -

ఆసురీ - (అసుర - అణ్ - ఙీప్) స్త్రీ- రక్తసర్షపః- తత్పర్యాయాః - రాజికా - రాజీ - రక్తికా - తీక్ష్ణగన్ధా - మధురికా - క్షవ - క్షవక - క్షావక - అత్ర రక్తికాశబ్దస్థానే కృష్ణికేతి పాఠో ఽమరసంమతః - క్షుతాభిజనన - ఇతిపర్యాయాన్తరమ్ - తదర్థకశబ్దాశ్చ - అన్యభాషాయామ్ - నల్లయావాలు-

తద్గుణాః - కటుతి క్తోష్ణత్వమ్ - దాహపిత్తకరత్వమ్ - వాత, కఫ, ప్లీహరోగ, శూల, గుల్మ క్రిమి, వ్రణ, హరత్వమ్ -

వేదే-ఆసురమాయా-వైదికచ్ఛన్దసిచ్ఛన్దో విశేషః- గాయత్రీ- ఉష్ణిక్ అనుష్టుప్- బృహతీ- పఙ్క్తిః-త్రిష్టుప్- జగతీచ. ఆసురీసంజ్ఞకాః- క్రమాత పఞ్చదశ- చతుర్దశ- త్రయోదశ- ద్వాద- ఏకాదశ- దశ- నవాక్షరాః-

ఆసురీయ- (ఆసురి- ఛ)త్రి- ఆసురా భవమ్ (అసురి- ఛణ్) పుం- దేశవిశేషః-

ఆసువ్- ధా- అఙ్- సువ్- వేదే-ప్రేరణార్థకమ్- ఉ- ఆసువ-

ఆసుసేని- నన్దిమతే-మధ్వాదిః- పుం- తన్నామా కశ్చిత్-

ఆసుసన్తిమత్- నన్దిమతే- దేశవిశేషః-

ఆసుసూత్రి- ధా- అఙ్ సుసూత్రి-ఉ- ఆసుసూత్రత్-

ఆసూత్రి- ధా- అఙ్- సూత్రి- ఉ- ఆసూత్ర్యతే-

ఆసూత్రయ్- ధా- అఙ్-సూత్రయ్- ఉ- ఆసూత్రయతి-

ఆసూత్రిత- ధా- అఙ్- సూత్రి- క్త- త్రి- సూచితమ్-

ఆసూయ్- ధా- అట్- అసూయ్- ఉ- ఆసూయత్ ఆసూయ్యత-

ఆసూయయ్- ధా- అట్- అసూయయ్- ఉ- ఆసూయయత్-

ఆసూయియయిష్ - ధా - అట్ - అసూయియయిష ఉ - ఆసూయియయిషత్ -

ఆసృ - ధా - అఙ్ - సృ - ఉ - ఆసృతవాన్ - ఆసృతః -

ఆసృజ్ - ధా - అఙ్ - సృజ్ - వేదే - ఆసింపరిత్యజ్ సమర్థకమ్ -

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణ - న - ఉత్తరమీమాంసాయాం చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయపాదే చతుర్థ మధికరణమ్ - రామానుజమతే పఞ్చమమ్ - మధ్వమతే షష్ఠమ్ - తత్రసూత్రాణి - సమానా చాసృత్యుపక్రమా దమృతత్వం చానుపోష్య - ౧ ॥ తదా పీతే స్సంసారవ్యపదేశాత్- ౨ ॥ సూక్ష్మం ప్రమాణత శ్చ తథోపలబ్ధేః - ౩ ॥ నో పమర్దనాతః - ౪ ॥ అస్యైవ చోపపత్తే రూష్మా - ౫ ॥ ప్రతిషేధా దితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టోహ్యే కేషామ్ - ౬ ॥ స్మర్యతే చ - ౭ ॥

శఙ్కరమతే ఏతేష్వేక మేవ సూత్ర మాసృత్యుపక్రమాధికరణమ్ - అన్యాని త్వధికరణాన్తరస్థాని- మధ్వమతే - ప్రథమసూత్రే సమానాశబ్దస్థానే సమనే తి పాఠః- ద్వితీయసూత్రే తదాపరే రిత్యస్య స్థానే తదపీత ఇతి - ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాదిత్యేకం సూత్రమ్-స్పష్టో హ్యేకేషామి త్యన్య దితి సూత్రద్వయం కృతమ్ - తథా చ తన్మతే ఽష్టౌ సూత్రాణి-

తత్ర శఙ్కరమతే- వాఙ్మనసి శ్యాదినోక్తా ఉత్క్రాన్తిః కిం విద్వద విదుషో స్సమానా కిం వా విశేషవతీతి సంశయః- విద్యయా మృత మశ్నుత ఇతి శ్రుతే ర్న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీ తి ప్రతిషేధాచ్చ నిర్గుణ బ్రహ్మవిదో యథోత్క్రాన్త్యభావ స్తథా సగుణ బ్రహ్మవిదోఽపి పునర్భవాభావా దుత్క్రాన్తి రవిదుష ఏవేతి విశేషవతీతి పూర్వః పక్షః- సమానైషా విద్వ దవిదుషా రాసృత్యుపక్రమా ద్భవితు మర్హతి- ఏతావా నేవవిశేషః- అవిద్వాన్ దగ్ధబీజ భూతాని భూతసూక్ష్మా ణ్యత్రిత్య కర్మప్రయుక్తో దేహగ్రహణ మను భవతి- విద్వాం స్తు జ్ఞాన ప్రకాశితం మోక్షనాడీ ద్వార మాశ్రయతి-అదగ్ధ్వై వాయ మత్యన్త మవిద్యాదీన్ క్లేశా నపర విద్యా సామర్థ్యా దాపేక్షిక మమృతత్వం ప్రాప్నోతి- సంభవతిహి తత్రిభూతాశ్రయత్వమ్-నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం గత్యనుపపత్తే రితి సిద్ధాన్తః... ఉత్క్రాన్తి ర్విద్వదవిదుషో రాసృత్యుపక్రమా త్సమానా- అనుపోష్యదగ్ధ్వై క్లేశా నమృతత్వం చ భవతీ తి సూత్రార్థః-

రామానుజమతే- ఇయ ముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషో స్సమానా ఉతా విదుష ఏవేతి సంశయః- యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యే ఽస్య హృది శ్రితాః। అథ మర్త్యో ఽమృతో భవ త్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి విదుషఽత్రైవా మృతత్వశ్రవణా దుత్క్రాన్తి రవిదుష ఏవేతి పూర్వ పక్షః- తతం త్రైవ హృదయస్య నాడ్య స్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వ మాయ న్న మృతత్వ మేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే

తే భవన్తీతి నాడీవిశేషేణోత్క్రమ్య గతి గ్రివణా ద్వి దుషా ఉత్క్రామన్తి రవశ్మీనియమ్ గత్య ప్రతిమా దు త్క్రాన్తి స్సమా నేతి రాద్ధాన్తః. తర్హి విదుషో త్రి వామృత త్వ శ్రవణం కథ మిత్యా శంకాయా మ మృతత్వం చానుపోష్య తినూత్రిరితిదేశః. అనుపోష్య చ=శరీరేంద్రియాది సంబన్ధ మదగ్ధ్వైవ. అమృతత్వమ్

=ఉత త్రభూత్వాభయోర శ్లేషవినాశరూపం ప్రాప్య త ఇతి. అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుత ఇతి చోపాసనవే లాయాం యో బ్రహ్మను భవ స్తద్విషయ మితి భా వః. ఇత్థం చ సమానా చాస్పృత్యుపక్రమా దమృత త్వం చాను పోష్యేతి మాత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. ౧॥ త దపీత స్సంసార వ్యపదేశాత్=తదవశ్యం సం భవ తీతి. అపీత=గ్రృహ్మప్రాప్తి పర్యన్తమ్. సంసా రవ్య పదేశాత్=సంసారస్య దేహసంబన్ధలక్షణస్య వ్యపదేశా త్తస్య తావ దేవ చిరం యావ న్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య ఇత్యు క్తేః.౨॥సూక్ష్మం ప్రమాణత శ్చ త థో పలబ్ధేః=సూక్ష్మం శరీర మనువర్తతే. ప్రమాణత శ్చ త థోపలబ్ధేః=దేవయానేన పథా గచ్ఛతోవిదుషః తంప్రతి బ్రూయాత్ ఇతి చంద్రమసా సంవాద తంప్రతి బ్రూయాత్ ఇతి చంద్రమసా సంవాద వచ నేన శరీరసద్భావ వోపలబ్ధేరిత్ . ౩॥ నోప మర్దే నాతః=అతో యథా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇతి వచనం న బన్ధోపమర్దే నా మృతత్వం వదతి-౪॥ అస్యైవ చోపపత్తే రూష్మ=అస్య సూక్ష్మశరీరస్య త్వ చిన్మర్ద్య మానత్వోపపత్తే ర్విదుషః ప్రత్యాసన్నమరణస్య మరణా త్పూర్వా సూక్ష్మస్థూలశరీరే కాచిత్ ఉపలభ్యతే ౫॥ ప్రతిషేధా దితి చేన్న శారీరా త్స్పష్టో హ్యే కేషామ్=నై తదుపపద్యతే. న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రా మన్తీతి ప్రతిషేధా దితి చే న్న- శారీరాత్ ప్రత్యగా త్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే నతు శరీరా త్. స్పష్టో హ్యేకేషామ్. మధ్యన్దినానా మామ్నా యో యోకామో నిష్కామ అప్తకామ ఆత్మకామో న త స్మా త్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి శారీరో జీవ ఏ వాపా దాన మితి స్పష్టో హి. ౬ ॥స్మర్యతే చ=స్మర్యతే చ విదుషామూర్ధన్యనాడ్యా ఉత్క్రాన్తిః. ఊర్ధ్వమేక స్థిత స్తేషాం యో భిత్త్వాసూర్యమణ్డలమ్।బ్రహ్మలోకమ తిక్రమ్యతేనయాతి పరాంగతి మితి. ౭ ॥

మధ్వమతేతు-ప్రాణా దుత్క్రాన్త ప్రకృతి ర్విషయః. భగవదధీనత్వా న్నిత్యముక్త త్వా చ్చ సా పరమా త్మని లీయతే న వే తి సందేహః.భగవదధీనత్వాత్ శక్తిః పరస్యాం దేవతాయా మితి విశేష శ్రుతే శ్చ. సాపి లీయతఏవ.నచాసంసారిత్వా ల్లయాభావః. అ సంసారిత్వ స్యై వాసిద్ధేః. అసంసారిత్వే భగవతా సర్వసామ్యాపత్తేరితి పూర్వపక్షః. దేశతః కాల

త శ్చ వ్యాప్త్యా పరమపురుషసమత్వేన సంసారా నుపక్రమా త్స్వత ఏ వామృతత్వం తస్యాః. ద్వా వా వస్పృశ్యనుపక్రమా ప్రకృతి శ్చ పరమ శ్చ ద్వా వేతా నిత్యముక్తా నిత్యౌ చ సర్వగతా వుతా జ్ఞా త్వా విముచ్యత ఇతి బృహచ్ఛ్రుతేః. నైతావతా భగవతా సర్వసామ్యమ్. సౌపర్ణశ్రుతౌ సమావేతా వసమావేతా విత్తి సామ్యాసామ్యయో రుక్తత్వా దితి రాద్ధాన్తః. అథసూత్రార్థః. ౧ ॥ సమనా చాస్పృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య= దేశతః కాలత శ్చ వ్యాప్త్యా సమో నా పరమపురుషో య స్యాస్సా సంసారా నుపక్రమా త్స్వత ఏ వామృత త్వం తస్యాః.బృహచ్ఛ్రుతి శ్చ ద్వా వావ స్పృశ్యను పక్రమా ప్రకృతి శ్చ పరమ శ్చ. ద్వావేతౌ నిత్యము క్తౌ నిత్యౌచసర్వగతా వుతా జ్ఞాత్వా విముచ్యతే ఇతి. య ఏ స్తస్యా అనుపో ష్యాను పోష్య స్వత ఏ వామృతత్వమ్. నిత్యముక్తాయా అప్యలయాభాం ధవాత్. ౨ ॥ త ద పీత స్సంసార వ్యపదేశాత్= నైతావతా సర్వసామ్యం తదపీతేః ప్రకృతా లీనె సంసారవ్యపదేశాత్. సమా వేతౌ ప్రకృతి శ్చ పరమ శ్చ । నిత్యౌ సర్వగతౌ నిత్యముక్తౌ. అ సమా వేతౌ ప్రకృతి శ్చ పరమ శ్చ విలీనో హి ప్ర కృతౌ సంసార మేతి । విలీనః పరమే వ్యమృతత్వ మేతీతి సౌపర్ణశ్రుతేః. ౩ ॥ సూక్ష్మం ప్రమాణత శ్చ త థోపలబ్ధేః= సూక్ష్మత్వం చాధికం బ్రహ్మణః ప్రకృతేః. జ్ఞానానన్ద శ్వర్యాదిప్రమాణాధిక్యం చ సర్వతః ప్రకృతి స్సూక్ష్మా ప్రకృతేః పరమేశ్వరః । జ్ఞానానన్దా తథైశ్వర్యం గుణాశ్చాన్యే ఽధికాః ప్ర థో ఇతి చతుర్వేదశ్రుతేః. ౪ ॥ నోపమర్దే నాతః=అ త స్తస్య యే విశేషగుణా నైవ మనుపమర్దేన నైవ సా మ్యమ్.దేశతః కాలత శ్చైవ సమా ప్రకృతి రీశ్వ రే । ఉభయో ర ప్యబద్ధత్వం తదబన్ధః పరాత్మనః। స్వత ఏవ పరేశస్య సా చాపాన్తే సదా హరిమ్ । ప్రకృతేః ప్రాకృత స్యాపి యే గుణా నైతు విష్ణునా । నియతా నైవ కేనాపి నియతా హి హరే ర్గుణా ఇతి. భవిష్యత్పర్వణి. ౫ ॥ అస్యైవచోపపత్తే రూష్మ= ద్విధా హీద మవధ్యతే ఉష్మవ దమాష్మవ చ్చ. త త్రోష్మవ త్పరం బ్రహ్మ । య న్న జిఘ్రన్తి న పశ్య న్తి న శృణ్వన్తి న విజానన్తి।అ థానూష్మవత్ ప్ర కృతి శ్చ ప్రాకృతం చ।య న్న జిఘ్రన్తి జిఘ్రన్తి చ య న్న పశ్యన్తి పశ్యన్తి చ య న్న శృణ్వన్తి శృ ణ్వన్తి చ య న్న జానన్తి జానన్తి చేతి సౌపర్ణ శ్రుతేః । తేం చి త్వామ్య స్యై వోపపత్తేః. ౬ ॥ ప్రతిషేధా దితి చే న్న శారీరాత్=అసమో వా ఏ ష పరో న హి త శ్చ నేదం దృశ్యతే సర్వే హ్యే

తే ఽణవో జాయన్తే చ మ్రియన్తే చ ఛిద్రా హ్యే తే భవన్త్యథ పరో న జాయతే న మ్రియతే పూర్ణ ఏవ భవతీతి చతుర్వేదశిఖాయాం సామ్యప్రతిషేధాదితి చేన్న। శారీరాద్ధి సామ్యం ప్రతిషిధ్యతే న తు ప్రకృత్యాః। స్పష్టంహ్యేతేషాం-అథాత స్సమాశ్చ సమాశ్చాభిధీయన్తే సమాః సమాశ్చాథ। సమాని బ్రహ్మణో రూపాణి యై రుత్పత్తిస్థితి ర్లయో నియతి రాయతి శ్చైకం హ్యేతద్భవతి। అథా సమా బ్రహ్మాన్ద్రో రుద్రః ప్రజాపతి ర్భూతా న్యపతి ర్యేతే చ దేవా గన్ధర్వా మనుష్యాః పితరో ఽసురా స్తిర్యఞ్చ ఇదం చర మచరం చ। అథ సమాస్సమా ప్రకృతి ర్వ్యాపకా సమా సమైషా హి నిత్యాఽజరా తద్వశా చేతి స్పష్టం హి మాధ్యన్దినాయనానాం సమాదివాదః ॥ స్మర్యతే చ = మత్స్యకూర్మనారాహాద్యాః సమా విష్ణోరభేదతః। బ్రహ్మాద్యాస్త్వసమాః ప్రోక్తాః ప్రకృతి శ్చ సమాసమేతి చ వారాహే॥

యద్యపి మధ్యపతిత ఇద మధికరణ మసంగత్యపక్రమాపద ఘటితత్వా దసంగత్యపక్రమాధికరణమిత్యేవవక్తుం యుక్తమ్-తథా పీతరమతేభ్య ఏతన్మతస్యై లక్షణ్యప్రతిపత్తయే ఇహా వోక్తేస్ -అసంగత్యపక్రమాయా ఇద మితి వ్యుత్పత్త్యా అసంగత్యపక్రమాధికరణ మిత్యపి వక్తుం శక్యత్వాచ్చ-

ఆసేక- (ఆఙ్- షిచ- ఘఞ్) పు- ఆసేచనమ్-

ఆసేక్య- పు- వైద్యశాస్త్రే నపుంసకవిశేషః- అల్పశుక్రోత్పన్నతయా మాతాపిత్రో రల్పశుక్రత్వాత్ జాతః పురుష ఆసేక్య ఇతి తల్లక్షణమ్- సోఽన్యపురుషేణ స్వముఖే వ్యవాయం కారయిత్వా తచ్ఛుక్లం పీత్వా స్వయమపి మైథునే చ్ఛాం లభతే - తత్పర్యాయః— ముఖయోని-

ఆసేచ్- ధా- ఆఙ్- సేచ్- ఉ- ఆసేచ్యతే-

ఆసేచన- (ఆఙ్- షిచ- ల్యుట్) న- ఆర్ద్రీకరణమ్- క్షరణమ్-

ఆసేచనక (ఆఙ్- షిచ- ల్యుట్- కన్) త్రి-యస్య దర్శనా త్తృప్తి ర్న భవతి తత్-

ఆసేచయ్- ధా- ఆఙ్- సేచయ్- ఉ- ఆసేచయతి-

ఆసేట్- ధా- ఆఙ్- సేట్- ఉ- ఆసేట్స్యతి-

ఆసేద్- ధా- ఆఙ్- సేద్ ఉ- ఆసేదతుః- ఆసేద్ధా -

ఆసేదివస్-(ఆఙ్- షద్ ఇ- క్వసు-) త్రి- ఆశ్రితవాన్-

ఆసేదుష- ఆసేదివస్ ఇత్యస్య శసా దిష్వజాదిషు రూపమ్- ఉ- ఆసేదుషః-

ఆసేధ్- ధా- ఆఙ్- సేధ్- ఉ- ఆసేధతి-ఆసేధ్యతే-

ఆసేధ- పు- వ్యవహారమాతృకాయాం న్యాయసభాయామావేదనాత్పూర్వం కర్తవ్యః కర్మవిశేషః- ప్రత్యర్థివిషయః-

ముద్రాదిభి రాహూతో యది నాగచ్ఛేత్ తదా తస్య వ్యవహారనిర్ణయ మాసేధః కార్యః- సందిగ్ధేఽర్థే నిర్ణయార్థం ప్రవక్తుమనా ప్రతివాదీ యేన ప్రవర్తతే। యశ్చ మా గా ఇతి వార్యమాణోఽపి న తిష్ఠతి తం ప్రత్యాసేధః కార్యః-

ఆసేధశ్చతుర్విధః- స్థానాసేధః- కాలకృతః- ప్రవాసవిషయః- కర్మవిషయశ్చేతి - నాస్మాత్స్థానాచ్చలితవ్య మితి స్థానాసేధః- ఏతావత్పర్యన్తం కాలపర్యన్తం అభిస్థానకరోషి చేత్ తతఇయాన్ దణ్డో రాజ్ఞే దాతవ్య ఇతి కాలకృతః - యద్యదత్వా గ్రామాన్తరమన్యత్ర వా గచ్ఛసి తదా రాజ్ఞ ఇయాన్ దణ్డో దాతవ్య ఇతి ప్రవాసవిషయః- యద్యదత్త్వా గృహనిర్మాణాదికం కరోషి చేత్తత ఇయాన్ దణ్డో రాజ్ఞే దాతవ్య ఇతి కర్మవిషయ ఆసేధః- ఏవంచ చతుర్విధమాసేధ మాసిద్ధో న లఙ్ఘయేత్- ఆసేధశ్చ క్షేత్రారామగృహాదివిషయే ధనధాన్యాదివిషయేఽపి కర్తవ్యః ద్రవ్యోత్పత్త్యుపాయా బీజావాపాదయస్తు నాసేధ్యాః- ఆసేద్ధ్రుపరాజయే భోగదణ్డయో ర్దాతవ్యత్వ శ్రవణాత్- ఆసేధానర్హ విషయే కృత ఆసేధో మిథ్యాసేధ ఇత్యుచ్యతే- తత్కర్త్రే రాజా భోగం దాపయేత్ దణ్డయేచ్చ- లంఘితాసేధో దణ్డ్యః-ఆసేధకర్తా రాజ్ఞో నివేదనాత్పూర్వం యద్యాసేధముత్సృజతి తదా దణ్డనీయః-

ఆసేధానర్హా యథా - నదీసన్తరణే కాన్తారే - దేశోపప్లవే - వివాహకాలే-రోగ-కాలే-వ్యసనకాలే - అన్యేనాభియోగే కృతే - రాజకార్యార్థం ప్రవృత్తిచయః కశ్చిదపి నాసేధయోగ్యః- ఏవం గవాం ప్రచార గోపాలః, సస్యారమ్భే కృషీవలః, శిల్పక్రియాయాం శిల్పీ, యుద్ధే ఆయుధీయశ్చ నాసేధనీయః - ఏవం దాతా దానకాలే, దూతో దూత్యకాలే, వ్రతనిష్ఠో వ్రతకాలే, నాసేధనీయః- అప్రాప్తవ్యవహారోఽపి నాసేధనీయః- పర్వతవనారూఢో హస్త్యశ్వరథాదిక మారూఢశ్చ నాసేధనీయః- ఏవంవిధ మ్యాసేధ మతిక్రామతో న దణ్డః- ప్రత్యుతాసేద్ధా దణ్డ్యః- ఆవశ్యకకరిరణ్యాపారే ఆసేద్ధా చ దండ్యః-

ఆసేధయ్ - ధా - ఆఙ్ - సేధయ్ - ఉ - ఆసేధయతి -

ఆసేవ్ - ధా - ఆఙ్ - సేవ్ - ఉ - ఆసేవతే -

ఆసేవన - (ఆఙ్ - షేవృ - ల్యుట్ -) న - పునఃపునః కరణమ్ -

ఆసేవయ్ - ధా - ఆఙ్ - సేవయ్ - ఉ - ఆసేవయతి -

ఆసేవా - (ఆఙ్ - షేవృ - అ - టాప్) స్త్రీ - తాత్పర్యమ్ - పునఃపునఃకరణమ్ - స్వారసిక ప్రవృత్తిః

ఆసేవిత - (ఆజ్ - సేవ్ - క్త - పు - ఇట్) త్రి. పునః పునరాశ్రితమ్ - పరిచితమ్ -
ఆసేవిన్ - (ఆసేవిత - ఇని) త్రి - ఆసేవితం యేన సః -
ఆసేషిధ్ - ధా - ఆజ్ - సేషిధ్ ఉ - ఆసేషిధతి -
ఆసేషిధ్య - ధా - ఆజ్ సేషిధ్య - ఉ - ఆసేషిధ్యతే -
ఆసేషుచ్ - ధా - ఆజ్ - సేషుచ్ - ఉ - ఆసేషుచతి -
ఆసేషుచ్య - ధా - ఆజ్ - సేషుచ్య - ఉ - ఆసేషుచ్యతే -
ఆసేనివ్ - ధా - ఆజ్ - సేనివ్ - ఉ - ఆసేనివతి -
ఆసేనివ్య - ధా - ఆజ్ - సేనివ్య - ఉ - ఆసేనివ్యతే -
ఆస్కన్ద్ - ధా - ఆజ్ - స్కన్ద్ - ఉ - ఆస్కన్దతి ఆస్కన్ద్యతే -
ఆస్కన్ద - పు - ఆస్కన్దనమ్ -
ఆస్కన్దన - (ఆజ్ - స్కన్దిర్ - ల్యుట్ -) న - తిరస్కారః - ఆక్రమణమ్ - శోషణమ్ - ప్రోషణమ్ - యుద్ధమ్ -
ఆస్కన్దిత (ఆజ్ - స్కన్దిర్ - క్త) త్రి - ఆక్రాన్తమ్ - శోషితమ్ - (ఆస్కన్ద - ఇతచ్) త్రి - సంజాతాస్కన్దమ్ - న - అశ్వానాం ధారాగతివిశేషః - తథా దక్షిణైః పదైః రఙ్గ్య ర్యోత్సృత్య గమన మాస్కన్దిత మితి తల్లక్షణమ్ - తద్వ్యాఖ్యా: - ఉత్తేరిత - ఉపక్రమ్య విద్యాయా సమాగతి రాస్కన్దిత మితి తే చిర్‌నాట్యశాస్త్రే భూమమణ్డలభేదః . దక్షిణః పాదో భ్రమరః కార్యః - వామ ఉంచితత్వం భూత్వా త్రికవిపర్యయః కృతః . దక్షిణశ్శకటాస్యత్వం గత్వా ఊరు ద్వయోః కార్యః . వామే ఉన్నయీర్యశ్యో భ్రమరః కార్యః . దక్షిణః స్కన్ది తీకృత శ్శకటాస్యః కార్యః - వామోపి తథైవ కృత ఆస్ఫోటితో భవేత్ - ఇత్థం కృతే సతి ఆస్కన్దితం నామ మణ్డలం భవతీతి తల్లక్షణమ్ - తస్య వ్యాయామ యుద్ధనుపతే చోపయోగః -
ఆస్కన్దిన్ - (ఆజ్ - స్కన్దిర్ - ణిని) త్రి - ఆక్రామకః -
ఆస్తర్ - ధా - ఆజ్ - స్తర్ - ఉ - ఆస్తరణమ్ - ఆస్తృణాతి -
ఆ[illegible] (ఆజ్ - స్తృ - అప్) ఆస్తరణమ్ - కుథః -
[illegible] (ఆజ్ - స్తృఞ్ - ల్యుట్ ॥ ఆజ్ - స్తృణాతే - [illegible]) గావాదిః - త్రి - ఆస్తీర్యతే యస్మిన్ యేన - తల్పన - కుథః -
ఆస్తరణి - (ఆస్తరణ - ఙీప్) స్త్రీ - ఆస్తీర్యతే యయాసా - నీలిశాస్త్రేవిహరూషితానా నాస్తరణానాం లక్షణం - శ్యామమణ్డలత్వమ్ - తత్రతస్థానాం పక్ష్మా లోమ్నాం చ ధక్షతా భవతి -
ఆస్తాయన - (ఆస్తి - ఫక్) పు - దేశవిశేషః -
ఆస్తా - ధా - ఆజ్ స్తా - ఉ - ఆస్తాయతే -
ఆస్తారపఙ్క్తి - స్త్రీ - [illegible] విశేషః - యత్ర పూర్వా [illegible] తతో ద్వా ద్వాదశాక్షరా సా ఉఉ స్తారపఙ్క్తి రితితల్లక్షణమ్ - ఉ - భద్రం ను - అభినాదయ, మమా దక్ష మమ క్రతుమ్ । అథా తే సఖ్యే అన్ధసో వి వో మదే, రణన్ గావో న యవసే వివక్షసే ॥
ఆస్తారయ - ధా - ఆజ్ - స్తారయ - ఉ - ఆస్తారయతి -
ఆస్తావ్ - ధా - ఆజ్ - స్తావ్ - ఉ - ఆస్తావ్యతే - ఆజ్ - ఆస్తావ్ - ఉ - ఆస్తావీత్ -
ఆస్తావ - (ఆజ్ - స్తావి - ఘఞ్) పు - సోమయాగే ధిష్ణ్యవిశేషః - తస్యోపస్థానే మన్త్రః - పరిషద్యోపి పవమానః -
ఆస్తావయ - ధా - ఆజ్ - స్తావయ - ఉ - ఆస్తావయతి
ఆస్తిక - (అస్తి - ఠక్) పు - అస్తి పరలోక ఇతి మతిర్యస్య సః - తత్పర్యాయాః - శ్రాద్ధ - శ్రద్ధాళు - తస్యభావః కర్మవా స్త్రికః ॥ (క్లీవ్) ఆస్తిక్ - ఆస్తికస్య భావ ఆస్తిక్యమ్ ఆస్తికత్వమ్ - ఆస్తికతా చ భవతి
ఆస్తిక్య - (ఆస్తిక - ష్యఞ్) న - ఆస్తికత్వమ్ -
ఆస్తీక - పు - యాయావరకులజస్య జరత్కారో జరత్కార్వాం వాసుకేర్భగిన్యాం జాతః పుత్రో మునివిశేషః - తత్పర్యాయః - ఆస్తీకః - అస్యచరిత్రం యథా - జనమేజయేన క్రియమాణే సర్పయాగే మ్రియమాణాన్ బహూన్ సర్పాన్ విజ్ఞాయ భీతేన వాసుకినా స్వమాతృద్వారా ప్రార్థితో జనమేజయసత్రస్థానం ప్రత్యాగత స్తేన సత్కృతోఽస్య సర్పయాగం చ తుష్టావ - తేన ప్రీతో జనమేజయః కి మిచ్ఛసి ఇతి పృష్టః తదిచ్ఛితం సర్పహింసావర్జనం జ్ఞాత్వా సత్రాత్సర్పరామ - తస్యాఖ్యానం స్మరతాం సర్పభయం న భవతి - తచ్చరిత్ర[illegible] శ్రావ్యతా పాపక్షయోపి భవతి -
న - భారతే ఆదిపర్వణి స్యాద్యమహాసత్ర పర్వ - సర్పస ప్రవృత్తి - గరుడోత్పత్తి - క్షీరోదమథనమ్ - ఉచ్చైశ్శ్రవసోజన్మ - జనమేజయసర్పయాగే భారతే [illegible]
మాహాత్మ్యం
ఆస్తీర్ - ధా - ఆజ్ - స్తీర్ - ఉ - ఆస్తీర్యతే -
ఆస్తృత - (ఆజ్ - స్తృఞ్ - క్త) - కృతాస్తరణమ్ -
ఆస్తు - ధా - ఆజ్ - స్తు - ఉ - ఆస్తువాన్ - ఆస్తుతః -
ఆస్తుభ్ - ధా - ఆజ్ - స్తుభ్ - ఉ - ఆస్తుభ్నాతి -
ఆస్తూ - ధా - ఆజ్ - స్తూ - ఉ - ఆస్తూయతే -
ఆస్తృ - ధా - ఆజ్ - స్తృ - ఉ - ఆస్తృణోతి - ఆస్తృతవాన్ -
ఆస్తృత - (ఆజ్ - స్తృఞ్ - క్త) త్రి - ఆచ్ఛాదితమ్ -
ఆస్తేయ - (అస్తి - ఢక్) త్రి - భవదీయమ్ -
ఆస్తో - ధా - ఆజ్ - స్తో - ఉ - ఆస్తోతా -

ఆస్థ - ధా - ఆట్ - అస్థ - ఉ - అస్థత్ -

ఆస్థలాయన - (అస్థల - ఫక్) పు - అస్థలస్య గోత్రాపత్యమ్ -

ఆస్థా - ధా - ఆఙ్ - స్థా - ఉ - ఆస్థాతా - ఆస్థాస్యతి -

ఆస్థా - (ఆఙ్ - స్థా - అఙ్) స్త్రీ - ఆలమ్బనమ్ - సభా - యత్న - అపెక్షా - ప్రతిజ్ఞా - ఆదరః - ఆస్థాశబ్దః పర అన్యశబ్దస్య దు గాగమః - అన్యదాస్థా - అపష్ఠ్యత్వతీయా స్థస్యాన్యస్య దు గాశిరాశాస్థ స్థితా త్స్యకోతి కారక రాగచ్ఛేష్వితి తద్విధిః - పాణినీ - అన్య - ఆదరః - ప్రతిజ్ఞా -

ఆస్థాన - (ఆఙ్ - స్థా - ల్యుట్) న - సభా - రాజసభా - సభాగృహమ్ - (అస్థాన - జీప్) - ఆస్థానీ -

ఆస్థానగృహం - న - ఇన్ద్రకమ్

ఆస్థానీ - (ఆస్థాన - జీప్) స్త్రీ - సభా - రాజసభా - సభాగృహమ్ -

ఆస్థాప - ధా - ఆఙ్ - స్థాప - ఉ - ఆస్థాప్యతే -

ఆస్థాపన - (ఆఙ్ - స్థాపి - ల్యుట్) వైద్యశాస్త్రే నిరూహాఖ్యా నామవస్తిః -

ఆస్థాపయ్ - ధా - ఆఙ్ - స్థాపయ్ - ఉ - ఆస్థాపయతి -

ఆస్థాపిత - ఆచితాదిః -

ఆస్థాయ్ - ధా - ఆఙ్ - స్థాయ్ - ఉ - ఆస్థాయకః - ఆస్థాయ్ - ఉ - ఆస్థాయి -

ఆస్థి - ధా - ఆఙ్ - స్థి - ఉ - ఆస్థితవాన్ -

ఆస్థిత - (ఆఙ్ - స్థా - క్త) కర్తరి - త్రి - అధిష్ఠితః - ప్రాప్తః - నిశ్చయా ఆస్థితాః నిశ్చయాన్ఆస్థితాః - ఆస్థితశబ్దే ఉత్తరపదే అన్యశబ్దస్య దుగాగమః - ఉ - అన్యదాస్థితః - ౬ । ౩ । ౯ । అపష్ఠ్యతృతీయాస్థ స్యాన్యస్య దుగాశిరాశాస్థా స్థితోత్సుకోతికారకరాగచ్ఛేష్వితి తద్విధిః -

ఆస్థితి - (ఆఙ్ - స్థా - క్తిన్) స్త్రీ - అవస్థానమ్ ఆస్థా -

ఆస్థీ - ధా - ఆఙ్ - స్థీ - ఉ - ఆస్థీయతే -

ఆస్థేయ - (ఆఙ్ - స్థా - యత్) త్రి - ఆస్థాతవ్య -

ఆస్పద (ఆఙ్ - పద) గణరత్నమహో పారస్కరాదిః - పాణినినా తు ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయా మితి నిపాతితః న - స్థానమ్ - ప్రతిష్ఠా స్థానమ్ - కృత్యమ్ - జ్యోతిషే లగ్నాద్దశమ భావః -

ఆస్పన్ద - ధా - ఆఙ్ - స్పన్ద - ఉ - ఆస్పన్దతే -

ఆస్పన్దన - (ఆఙ్ - స్పది - ల్యుట్) కించిచ్చలనమ్

ఆస్పన్దయ్ - ధా - ఆఙ్ - స్పన్దయ్ - ఉ - ఆస్పన్దయతి -

ఆస్ఫల్ - ధా - ఆఙ్ - స్ఫల్ - ఉ - ఆస్ఫాలత్యే -

ఆస్ఫాల - (ఆఙ్ - స్ఫాలి - ఘఞ్) పు - తాడనమ్ - గజకర్ణాస్ఫాలో ఝులజ్ఝులేత్యుచ్యతే -

ఆస్ఫాలన - (ఆఙ్ - స్ఫాలి - ల్యుట్) న - తాడనమ్ - మన్త్రశాస్త్రే ఆస్ఫాలనము ద్రాంపథా - భాభ్యాం హస్తాభ్యాం స్వస్య జానునీ ఊరూ వాం హేతి ధ్వనిపూర్వకం తాడయేత్ - ఇదియ మాస్ఫాలనముద్రా - అస్యాః ఫలం పాపానాం నాశః - అజ్ఞాననాశః - పాపనాశః - సర్వసౌఖ్యం చ -

ఆస్ఫాలయ్ - ధా - ఆఙ్ - స్ఫాలయ్ - ఉ - ఆస్ఫాలయతి -

ఆస్ఫాలిత - (ఆఙ్ - స్ఫాలి - క్త) త్రి - తాడితమ్ -

ఆస్ఫుజిత్ - జ్యోతిషే శుక్రః -

ఆస్ఫుట్ - ధా - ఆఙ్ - స్ఫుట్ - ఆస్ఫుటతి -

ఆస్ఫోట్ - ధా - ఆఙ్ - స్ఫోట్ - ఉ - ఆస్ఫోట్యతే -

ఆస్ఫోట -(ఆఙ్ - స్ఫోటి - అచ్) పు - అర్కపర్ణః

ఆస్ఫోటక - (ఆస్ఫోట - కన్) పు - పర్వత జ కీలవృక్షః -

ఆస్ఫోటన - (ఆఙ్ - స్ఫోటి - ల్యుట్ -) న - వికసనమ్ - భేదనమ్ - మన్త్రశాస్త్రే ఆస్ఫోటనముద్రా యథా - ముష్టిం కృత్వా తర్జన్యా సహాంగుష్ఠ మాస్ఫోటయేత్ - ఇయ మాస్ఫోటనముద్రా - తత్ఫలం శత్రునాశః - ముక్తిః సర్వ దోషహరణమ్ - పుణ్యలోకవివర్ధనం చ -

ఆస్ఫోటనీ - (ఆస్ఫోటన - జీప్) ముక్తాదీనాం వేధసాధనమ్ - తత్పర్యాయాః వేధనీ - వేధనికా - భ్రమః - కుద్దయన్త్రః -

ఆస్ఫోటయ్ - ధా - ఆఙ్ - స్ఫోటయ్ - ఉ - ఆస్ఫోటయతి -

ఆస్ఫోటా - (ఆఙ్ - స్ఫోటి - అచ్ - టాప్) స్త్రీ - విష్ణుక్రాన్తా - వనమల్లికా - వనతార్పాసీ - శారిబా -

ఆస్ఫోటిత - (ఆఙ్ - స్ఫోటి - క్త) న - భుజాస్ఫాలనమ్ - మార్దవస్య ధ్వనివిశేషః -

ఆస్ఫోత (ఆఙ్ - స్ఫోటి - అచ్) స్ఫుటుదరా[illegible] పు - అర్కపర్ణః - కోవిదారః - కింశుకః -

ఆస్ఫోతా - (ఆఙ్ - స్ఫోటి - అచ్ - టాప్) స్త్రీ - విష్ణుక్రాన్తా - వనమల్లికా - వనతార్పాసీ - శారిబా -

ఆస్మ - సుస్థా - ఆట్ - అస్మ - ఉ - అస్మర్ -

ఆస్మద్ - సుస్థా - ఆట్ - అస్మద్ - ఉ - అస్మకర్ -

ఆస్మదిదయుష్ - సుస్థా - ఆట్ - అస్మదిదయుష్ - ఉ - అస్మదిదయుషః -

ఆస్మదిద్యయుష్ - సుస్థా - ఆట్ - అస్మదిద్యయుష్ - ఉ - అస్మదిద్యయుషత్

ఆస్మదిద్యుష్ - సుస్థా - ఆట్ - అస్మదిద్యుష్ - ఉ - అస్మద్యుషర్ -

ఆస్కంద్య- సుధా- ఆట్- అస్కంద్య- ఉ- అస్కంద్యత్-

ఆస్మద్యయ్- ధా- ఆట్- అస్మద్యయ్- ఉ- ఆస్మద్య యత్-

ఆస్మయ్- సుధా- ఆట్- అస్మయ్- ఉ- అస్మయత్-

ఆస్మయిషి- సుధా- ఆట్- అస్మయిషి- ఉ- అస్మ యిషతి-

ఆస్మాక- (అస్మద్- అణ్-) త్రి- అస్మదీయః-

ఆస్మాకీ- (ఆస్మాక- ఙీప్) స్త్రీ- అస్మదీయా-

ఆస్మాకీన- (అస్మద్- ఖఞ్) త్రి- అస్మదీయః-

ఆస్మాకీనా- (ఆస్మాకీన -టాప్) అస్మదీయా-

ఆస్య- ధా- ఆట్- అస్య- ఉ- ఆస్యత్-

ఆస్య- (అఙ్-స్యన్దా- డ॥ అసు- ణ్యత్) న- ముఖ మ్-ముఖబిలమ్ -వ్యాకరణె ఆస్యశబ్దస్య శస్ ప్రభృతి షు ప్రత్యయేషు పరతః ఆసన్ ఇత్యాదేశో వా- ౬। ౧।౬౩ పద్దన్నోమాస్ హృన్నిశసన్ యూషన్ దోషన్య కఞ్ఛకన్నుదన్నాసఞ్ఛస్ప్రభృతిషు ఇతి తద్విధిః- ఉ- ఆసాని- ఆస్యాని- ఆస్నా- ఆస్యేన ఇత్యాది- (అస- యత్) ఆసన్యః- ఆస్యః- ఆస్యేధ వః-

ఆస్యరోగ- వు- ముఖరోగః- ముఖబిలరోగః-

ఆస్యలాఙ్గల వు- వరాహః-

ఆస్యహాత్య- (అస్యవామీయ- అణ్-) త్రి- అనువాకవిశే షః ౭-ధ్యాయవిశేషో వా-

ఆస్యహైరిక- (అస్యహేరి- ఠక్ త్రి- అస్యహేరిః ప్రహ రణం యస్య సః-

ఆస్యా- (అస- ణ్యత్- టాప్) స్త్రీ- స్థితిః- ఉపవేశనమ్-

ఆస్యాసవ- వు- లాలా-

ఆస్రి- (అస్ర- అణ్-) వు- కేశః- న- రక్తమ్- కా వ్యమ్-

ఆస్రవ్- ధా- ఆఙ్- స్రవ్- ఉ- ఆస్రవతి-

ఆస్రవ- (ఆఙ్- స్రు- అప్-) వు- ఆస్రవణమ్-

ఆస్రావ్- ధా- ఆఙ్- స్రావ్- ఉ- ఆస్రావ్యతే-

ఆస్రావ- (ఆఙ్- స్రు- ణ) య ఆస్రవతి సః-

ఆస్రావణ- (ఆఙ్- స్రావి- ల్యుట్) న- ఆస్రవ ణానుకూలవ్యాపారః- దణ్డనీత్యమ్ దేశవిశేషె అత్య న్తం బహూభిర్భూతేషు జనేషు తత్ కాంశ్చ త్రాణ్ నిర్గమయ్య దేశాన్తరప్రాపణమ్-

ఆస్రావయ్- ధా- ఆఙ్- స్రావయ్ ఉ- ఆస్రావయతి-

ఆస్రు- ధా- ఆఙ్- స్రు- ఉ- ఆస్రుతవాన్- అస్రుతః-

ఆస్రుత- త్రి- ఆస్రవతి స్మ యః సః

ఆస్రూ- ధా- ఆఙ్- స్రూ- ఉ- ఆస్రూయతే-

ఆస్వద్- ధా- ఆఙ్- స్వద్- ఉ ఆస్వదతె

ఆస్వదీయ (ఆఙ్- స్వద్- ఛ) త్రి- ధాతువిశేషః చురాద్యన్తర్గణపాఠః- తేషు పరస్మైపదేషు- ఆధృషాద్వా- ఇత్యతఃప్రభృతి- ఆస్వద స్వకర్మకాదితి గణసూత్రమ్- ఏతద్గణస్థా ధాతవః- గ్రస గ్రహణే। పుష ధారణె। దల విదారణె- పట పుట లుట కుట కుమి జి ఘి జల జభ జల ఘ్నితె సిసి సినక సిదశ కఠి ఘుట ఘటి బృహి బర్హ బల్హ గుప ధూప విచ్ఛ చీవ యోధ లోక లోచ్చ ణుద కుఠ లుప తర్కవృతువృధు భాషార్థాః। పుట రటి లజ అజి దసి భృశి రుశి శీక నట పుట పుటి రుది లఘి రఘి అహి రహి మహి చ। రచి తడి నల చ। పూరి ఆ ప్యాయనే। రుజ హింసాయామ్। స్వద ఆస్వాదనే స్వాదిత్యేకే। తేషాం మతే పతే ధాతవ ఆస్వాదీ యా ఇ త్యుచ్యన్తే-

ఆస్వన్- ధా- ఆఙ్- స్వన్- ఉ- ఆస్వనతి- వ్యా కరణె ఆఙ్ పూర్వకః స్వనధాతుః- తస్మాన్నిష్ఠాయా ఇడ్వాభవతి- ౭। ౨। ౨౮। రుష్యమత్వరసఙ్ఘుషాస్వనామితి తద్విధిః- ఉ- ఆస్వాన్తః- ఆస్వనితః

ఆస్వనిత- (ఆఙ్- స్వన- క్త) న- మనః-

ఆస్వాద్- ధా- ఆఙ్- స్వాద్- ఉ- ఆస్వాద్యతే-

ఆస్వాద- (ఆఙ్- స్వద- ఘఞ్) వు- రసః- ఆ స్వాదనమ్-

ఆస్వాదన (ఆఙ్- స్వాది- ల్యుట్) అనుభవః- రుచిః- భక్షణమ్-

ఆస్వాదయ్- ధా- ఆఙ్- స్వాదయ్- ఉ- ఆస్వాద యతి-

ఆస్వాదిత- (ఆఙ్- స్వాది- క్త) త్రి- భక్షితః-

ఆస్వాన్- ధా- ఆఙ్- స్వాన్- ఉ- ఆస్వాన్యతె-

ఆస్వానయ్- ధా- ఆఙ్- స్వానయ్- ఉ- ఆస్వా నయతి-

ఆస్వాన్త- (ఆఙ్- స్వన- క్త-) న- మనః-

ఆహ- ధా- అహ- ఇత్యస్య లిటి రూపమ్- ఉ- ఆహ॥ ఆట్- అహ-ఉ- ఆహెుర్నాల్ ॥ బ్రూఞ్ధాతో ర్లటః పరస్మైపదేషు పఞ్చసుపరేషు విహితస్య ఆహాదేశస్య రూ పమ్- ఉ- ఆహ- ఆహతుః- ఆహుః- ఆహాథుః- అస్య థలి అత్ ఇతిరూపంభవతి- ౮।౨।౩౫।ఆహస్థః ఇతి ఝలి పరె తస్య హకారస్య థకారో సతి తస్య చ ర్త్వసంభవాత్. ఉ- ఆత్థ॥ తదాహేత్యర్థః ప్రా గ్వహతీయః- తత్రమాశబ్దాదిభ్య ష్ఠక్- తదాహేతి మాశబ్దాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తద్విధిః- ఉ- మా శబ్దికః- ఏవం ప్రభూతాదిభ్యో వ్యాహేత్యర్థః ప్రాగ్వహతీయః- తత ష్ఠక్- ఆహౌ ప్రభూతాదిభ్య ఇతి తద్విధిః- ఉ- ప్రాభూతికః- పార్యాప్తికః-

ఆహాశబ్దస్య భగసంజ్ఞాయాం రూపమ్- ఉ- ఆ హాః- ఆహాః- ఇత్యాది-

ధా- ఆహి - ఇత్యస్య అని కార్థధాతుకే నిష్ఠా యాం భరూపమ్- ఉ - ఆహ్యతే- ఆహితః-

ఆహాదాది- అవ్య-తిజన్తప్రతిరూపకమ్- ప్రభేతిత్యాద్య ర్థకమ్ -

వ్యాకరణే ఆదేశవిశేషః- బ్రూఞ్ ధాతోర్లట్ ప రస్మైపదానామ్- తిప్ తస్ ఝి సిప్ థస్ ఇతిపఞ్చా నాం వైకల్పికేషు- ణల్ అతుస్ ఉస్ థల్ అథు స్ ఇతిపఞ్చస్వాదేశేషు సత్సు ఆహాదేశో భవతి- ౩। ౪।౮౪ బ్రువః పఞ్చానా మాదిత ఆహో బ్రువ ఇతి తద్విధిః- అస్య రూపమ్- ఆహ- ఇతి-

తద్ధితవిశేషస్య ఆహాఞ్ ఇత్యస్య రూపమ్- ఉ- ఔత్తరాహః॥ ధా- ఆఙ్- హాన్- ఉ- ఆహతః - ఆ హతవాన్-

ఆహాఞ్- వ్యాకరణే తద్ధితప్రత్యయవిశేషః- తైక్ష్ణికః- ఆహాస్వరూపః- ఉత్తరా దాహాఞ్ ఇతి తద్విధిః- ఉ ఔత్తరాహః-

ఆహార్- ధా- ఆఙ్- హార్- ఉ- ఆహార్య-

ఆహత- (ఆఙ్ - హన- క్త) త్రి-తాడితః-గుణితః- మృ షార్థకః-జీర్ణవస్త్రమ్- వస్త్రవిశేషః- ధర్మశాస్త్రే ఈ షద్ధౌతం నవం శ్వేతం సదశం యద్ధారితం మిం త ల్లక్షణమ్ - తత్సర్వకర్మసు పవిత్రమ్ -

- శక్తితశాస్త్రే గణకభేదః- అగ్నిమస్వరమాహత్య నివృత్తస్వర ఆహత ఇతి తల్లక్షణమ్ -

వ్యాకరణే మత్వర్థీయ ప్రకరణే- ఆహతార్థ కా ద్రూపశబ్దా ద్యప్ ప్రత్యయః- ౫।౩। ౧౨౦రూపా దాహతప్రశంసయో ర్యప్ ఇతి తద్వి ధిః- ఉ - రూప్యమ్ - తాడితరూపమిత్యర్థః-

ఆహతలక్షణ- త్రి- గుణైః ప్రథితః-

ఆహతి- (ఆఙ్- హన- క్తిన్)- స్త్రీ- ఆహననమ్-

ఆహన్- ధా- ఆఙ్ హన్- ఉ- ఆహన్తి ॥ వ్యాకర ణే ఆఙ్ పూర్వకో హనధాతుః దాయశబ్దే ఉప పదే తస్మాత్ అణ్ ప్రత్యయః నకారస్య చ టకారః- చారుశబ్దేపపదే తు బాధతే ॥ ౩।౨।౪౯ సూ॥ దా॥ దారావాహనోఽణ న్తస్య చ ట స్సంజ్ఞాయామ్-చారావాహ ఇతి తద్విధిః- దార్వా ఘాటః- ధార్వాఘాటః,చార్వాఘాటః-

ఆహనన- (ఆఙ్- హన- ల్యుట్-) న- ఆహతిః -

ఆహనస్ -(ఆఙ్- హన అసున్)నేపే వచనాన్- ఆహన్తా - ధూర్తః-

ఆహనస్య- (ఆహనస్- యత్) ధూర్తానాం యో గ్యమ్- అశ్లీలభాషణ మాహనస్యమ్.

ఆహానస్యా. స్త్రీ -ఋగ్వేదే ప్రసిద్ధాః పవిత్రాః ప వనీయాః - ఆహానస్యానాం చ ప్రతికో ఽన్న ధా మహిత్వేనాత్ ఇతి శాంఖాయనమతే విఇఇఈ ౩ విఇఇఈ౩ కిమయమిదమాహుః ౩ ౬౩ ౬థా మోద్దైవ ఇతి -

ఆశ్వలాయనమతేతు ఈ ఇఇఇఇఇ ఈ ఇఇఇఇఇ ఈ ఇఇఇ కిమ ఋమిదమాహుః ౩౬౩౬౩౬౩ మాథా మా దైవో౩మ్-ఇతి-

ఏతద్వ్యాఖ్య ఐతరేయబ్రాహ్మణే ౬ ప॥ ౫౦ ఖ ౩ ౪౫॥

ఆహాయ్- ధా- ఆహి- ఇత్యస్య గుణ హాతా వజాహా రూపమ్- ఉ- ఆహాయతి-

ఆహార్. ధా - ఆఙ్- హార్ ఉ- ఆహరతి- ఆహర్తా. ఆహరిష్యతి.

ఆహార. (ఆఙ్- హృఞ్. అణ్) నిత్యముత్తరపద త్రి- ఆహరణశీలః- ఉ- పుష్పాహారః (ఆఙ్- హృఞ్. ఖల్ ఈషదాద్యుపపదః) త్రి- ఈషదాహారః- స్వాహా రః- దురాహారః-

ఆహారకటా- (మయూరవ్యంసకాదిః-) స్త్రీ- ఆహా ర కట మితియస్యాం క్రియాయాం సా-

ఆహారచేలా- (మయూరవ్యంసకాదిః)స్త్రీ- ఆహార చే లమితి యస్యాం క్రియాయాం సా-

ఆహరణ- (ఆఙ్- హృఞ్. ల్యుట్) న- ఆహృతిః- గ్ర హణమ్ -

ఆహారనివపా- (మయూరవ్యంసకాదిః) స్త్రీ- ఆహార నివపా మితి యస్యాం క్రియాయాం సా-

ఆహారవసనా- (మయూరవ్యంసకాదిః) స్త్రీ- ఆహార వసన మితి యస్యాం క్రియాయాం సా.

ఆహారవితతా- (మయూరవ్యంసకాదిః) ఆహార వి త మితి యస్యాం క్రియాయాం సా. అత్ర వితతం వి స్తీర్ణమిత్యర్థః- జాలమిత్యేకే-

ఆహర్తృ- (ఆఙ్- హృఞ్- తృచ్-) త్రి- య ఆహార తి సః-

ఆహావ్- ధా- ఆఙ్. హావ్- ఉ- ఆహావనమ్ ఆహావ నీయమ్.

ఆహావ. (ఆఙ్- హ్వేఞ్- అప్) - పు - యుద్ధమ్- (ఆఙ్- హు- అప్) పు. యాగః- ఆహుతిః-

ఆహవన. (ఆఙ్- హు- ల్యుట్) న- ఆహుతిః- యాగః-

ఆహావనీ. స్త్రీ- సక్తితశాస్త్రే ఓ రాఖ్యనాద్య ప్రబన్ధా నాం ర థేదః.

ఆహవనీయ (ఆఙ్- హు- అనీయర్) పు- శ్రౌతాగ్ని ష్వన్యతమః- శేషపూర్వ స్యాందిశి వర్తమానః.

తస్యాయ తనవతిః స్వాయ గార్హపత్యస్య పూర్వస్మిన్ దేశే పూర్వోక్తః వతితి న ఆహవనీయ ఉత్కర్ష భవతి- ఆహవనీయమస్యకోఽపి పూర్వస్యాం దిశి పత్త్యృత్యుస్త్రధా పత్నీయాయాం దిశి త. వీతశ్చ

కుణ్డః ప్రాదేశ మాత్రే దేశే నిఖేయః. అరత్నిద్వయీ యామా ఉభయతఃపాశా రజ్జుః కర్తవ్యా-తస్యా ఏకస్మిన్ పాశే దారభ్య ద్వాదశాఙ్గుల మితే దేశే కించి ద్వర్ణచిహ్నం కర్తవ్యమ్- తథా అష్టాదశాఙ్గులమితే భాగేచిహ్నం కర్తవ్యమ్- పూర్వనిఖాత పాశ్చాత్యశఙ్క్వో రజ్జ్వాః పాశౌ ప్రతిమోచనీయౌ- తత్ర చిహ్నసమీపవర్తి పాశః పాశ్చాత్యశఙ్కౌ నిధేయః- తతో ద్వితీయచిహ్న సూత్రం గృహీత్వా దక్షిణత ఆకర్షణం కార్యమ్-యస్మిన్ దేశే ప్రథమలక్షణసంబన్ధో భవేత్ స ఆహవనీయాయతనస్య నైరృతకోణః- ఏవ ముత్తరతో ద్వితీయలక్షణే ధృత్వాసూత్ర మాకృష్య ప్రథమం చిహ్నం యత్రపతేత్ స ఆహవనీయస్య వాయవ్యకోణః- తత స్తయో రేవ శఙ్క్వో స్తస్యా ఏవ రజ్జ్వాః పాశౌ విపరీతౌ నిధాయ అష్టాదశాఙ్గులమితే చిహ్నే రజ్జుం ధృత్వా దక్షిణత ఆకృష్య ప్రథమచిహ్నపాత స్థాన మాహవనీయస్యాగ్నేయకోణః- ఏవ ముత్తరతః ద్వితీయచిహ్నే ధృత్వా ఆకృష్య ప్రథమలక్షణపాతస్థాన మాహవనీయ స్యైశానకోణః- ఏవం రీత్యా సంపన్నే చతుష్కోణ మాహవనీయాయతన ముచ్యతే- తస్య బాహ్యతో గార్హపత్యకుణ్డ వద్ద్విమేఖలం చతురశ్ర మాహవనీయకుణ్డం భవేత్ - తస్మిన్ప్ర స్థాపితో గ్ని రాహవనీయః-

అస్య సోమయాగే హవిర్ధానశకటస్థాపనపర్యన్తం ప్రాచీనవంశస్థ స్యాహవనీయత్వమ్ - తతః పరం గార్హపత్యత్వమ్ - ఆహవనీయ స్తూత్తరవేద్యాః పశ్చిమదిక్స్థ ఏవ-

గార్హపత్యా దాహవనీయే ఽగ్నిం ప్రణీయ తత్రాగ్నిహోత్రం హోతవ్యమ్- తథా సతి యస్య యజమానస్య సంబన్ధినః పురుషాః విస్మృత్య ఉద్ధృత ఆహవనీయాగ్నౌ పున రప్యగ్ని ముపర్యుద్ధరయు స్తస్యాగ్నిః పదిష్టిః ప్రాయశ్చిత్తమ్ -

ఇష్టౌ బర్హిరాస్తరణే ఆహవనీయాభిప్రయాణే మన్త్రో యథా తై॥ సం॥ ప్రేయ మగా ద్ధిషణా బర్హి రచ్ఛ మనునా కృతా స్వధయా వితష్టా త ఆవహన్తి కవయః పురస్తా ద్దేవేభ్యో జుష్టమ్ - నిర్వాపాత్ప్రాక్ ఆహవనీయోక్షణే మన్త్రః— సువరభివిఖ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతి రితి - ఆపస్తమ్బమతే తు వైశ్వానరం జ్యోతి రిత్యేవ - సోమయాగే దేవయజనస్వీకారాఙ్గ మాహవనీయాభిమన్త్రణమ్ - అగ్నే త్వగ్ సుజాగృహీతి - ఆహవనీయోపస్థానే మన్త్రః సమిద్ధస్తు కృశాను రితి - ఉపసదఙ్గ ఆహవనీయోపస్థానం దీక్షోపక్రమః- తత్ర మన్త్రః అగ్నే వ్రతపతే త్వం వ్రతానాం— వ్రతా పతిరితి॥

ఇష్టౌ ప్రస్తరతృణప్రహరణాత్ప్రాగాహవనీయోపస్థానే మన్త్రః - ఆయుష్పా అగ్నే స్యాయు ర్మే పాహి చక్షుష్పా అగ్నేసి చక్షు ర్మే పాహీతి -

పూర్వమీమాంసాయా మాహవనీయవిషయమ్ - ౧౦ అధ్యాయే ౮ పాద అష్టమాధికరణమ్ - అనారభ్య శ్రూయతే యదాహవనీయే జుహోతి తేన సోస్యాభీష్టః ప్రీత ఇతి - జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే పదే జుహోతి - వర్త్మని జుహోతీతి - రాజసూయే శ్రూయతే- వల్మీకవపా ముద్ధృత్య జుహోతీతి - తథాన్యత్ర శ్రూయతే - గార్హపత్యే పత్నీసంయాజాన్ జుహోతీతి - తత్రానారభ్య వాదేన హోమసామాన్యమనూద్యాహవనీయో విహితః ప్రకరణనియమితైః పదాదివాక్యై స్తత్తదనుబన్ధవిశిష్టా హోమా మా విహితాః- గార్హపత్యవాక్యేన హోమవిశేషమనూద్య గార్హపత్యో విహితః- తత్రపదాదిహోమేషు సామాన్యశాస్త్రప్రాప్త ఆహవనీయో విశేషశాస్త్రప్రాప్తైః పదాదిభి స్సహ వికల్ప్యతే- ప్రత్యక్షవచనోక్తత్వేన సమానబలత్వాత్ - న చ యథా విన్ద్రాగ్నే గార్హపత్య ముపతిష్ఠత ఇతిశ్రుత్యా లిఙ్గం బాధ్యతే- యథా వా చోదకాతిదిష్టానాం కుశానా ముపదిష్టై శ్శరై ర్బాధ స్తథా సామాన్యస్య విశేషేణ బాధో ఽస్త్వితి వాచ్యమ్- వైషమ్యాత్ - తథా హి - లిఙ్గం విలమ్బితత్వా ద్దుర్బలమ్ - చోదకశ్చానుమేయతయా దుర్బలః- న త్వేవం సామాన్యశాస్త్రం విలమ్బిత మనుమేయం వా- అతో దౌర్బల్యాభావాద్వికల్ప ఇతి పూర్వః పక్షః - హోమసామాన్యానువాదకం యచ్ఛాస్త్రం తత్సామాన్య ముఖ్యత్వా ద్ధోమవిశేషానువాద లాక్షణికతయా దుర్బలమ్- విశేషశాస్త్రం తు ముఖ్య వృత్త్యై విధాయకత్వా త్ప్రబలమ్- న చ పదాదిశాస్త్ర మపి హోమసామాన్యానువాదక మితి వక్తుం శక్యమ్ - ప్రకరణనియమితత్వేన విశిష్టవిధాయకత్వాత్ - తస్మాత్ప్రబలేన విశేషేణ సామాన్యం బాధ్యత ఇతి రాద్ధాన్తః

ఆహస (ఆఙ్ - హస - అప్) క్రీడా -

ఆహా - ధా - (ఆఙ్ - ఓహాఙ్ - క్విప్-) యజ్ఞ వృత్తిసః.

ఆహార్ - ధా - ఆఙ్ - హార్ - ఉ - ఆహార్యతే -

ఆహార - (ఆఙ్ - హృఞ్ - ఘఞ్ -) పు - ఆహరణమ్ - భోజనమ్ - వైద్యశాస్త్రే శరీరధారణసాధన విశేషః-

తత్ప్రక్రియాః- భోజన - లేప - నిఘస - స్వాద - జేమన - అశన ॥

ఆహారభేదాః షట్ - భోజ్యమ్ - భక్ష్యమ్ - చర్వ్యమ్ - లేహ్యమ్ - చోష్యమ్ - పేయమ్ - ఇతి ॥ ఓదనసూపాదికం భోజ్యమ్ - మోదకమణ్డకాది భక్ష్యమ్ - చిపిటధానాది చర్వ్యమ్ - రసాలాది లేహ్యమ్ - ఆమ్రఫలేక్షుప్రభృతి చోష్యమ్ - పానకక్షీరాది పేయమ్ -

వైద్యశాస్త్రే ఆహారస్య శరీరే పరిణామక్రమో యథా— ఆహారః ప్రథమం హృదయాధిష్ఠానేన ప్రాణవాయునా ముఖం గతేనాన్తః ప్రేరితః ఆమాశయం గచ్ఛతి - మాధుర్యం ఫేనత్వం చ గచ్ఛతి - తం హి క్లేదననామా కఫః క్లేదయతి - సంహతం భేదయతి చ - తద్యోగాత్ షడ్రసోపి మధురో భవతి - సమానప్రేరితజాఠర్యాగ్నినా సంధుక్షితస్సన్ ఫేనత్వం చ గచ్ఛతి - అథ స ఏవాహారః ప్రాణవాయునా ప్రేరితస్సన్ కించిద్విదలితః పాచకాఖ్యపిత్తస్యోష్ణతాపత్వాత్ అమ్లరసో భవతి - తత స్స ఏవ నాభిమణ్డలాధిష్ఠానేన సమానవాయునా ప్రేరితో గ్రహణీం నామ పక్వాశయమధ్యస్థాం పిత్తధరాపరాఖ్యాం కలాం నీయతే - తత్ర గ్రహణ్యామాశయపక్వాశయమధ్యవర్తిపాచకాఖ్యపిత్తాధిష్ఠానేనాగ్నినా పచ్యతే తద్యోగాత్కటుశ్చ భవతి - శరీరభౌమాప్యాగ్నేయవాయవ్యనాభసాః పఞ్చోష్మాణస్సన్తి - తైః పాఞ్చభౌతికాహారస్థాః భౌమాదిభాగాః పచ్యన్తే - తత్ర మధురః పటుశ్చ మధురో భవతి - అమ్లోఽమ్ల ఏవ - కటుతిక్తకషాయాస్తు ప్రాయేణ కటవో భవన్తి - ఏవం విపక్వ ఆహారో ద్విధా విభక్తో భవతి . సారః కిట్టం చేతి - తత్ర సార ఏవ రసధాతుర్భవతి - కిట్టం తు మలద్రవరూపేణ ద్విధా భవతి - తత్ర ద్రవస్సిరాభిర్వస్తిం నీతో మూత్రం భవతి - శేషం మలం సమానవాయునా నీతం మలాశయే తిష్ఠతి - తత్ర మలాశయస్థేనాపానవాయునా ప్రేరితం మూత్రం మేఢ్రమార్గేణ బహిర్నిస్సరతి - శేషం మలం పురీషం గుదమార్గేణ బహిర్నిస్సరతి - రసధాతుస్తు సమానవాయునా ప్రేరితో ధమనీమార్గేణ శరీరారమ్భకరసస్య స్థానం హృదయం గత్వా తేన సహ మిళితో భవతి - స ఏవ రసధాతుర్వ్యానేన విక్షిప్తస్సర్వాన్ ధాతూన్ వర్ధయతి - తే హి ధాతవో రసరక్తమాంసమేదోఽస్థిమజ్జశుక్రాణి సప్త - తేషు ధాతుషు ప్రత్యేకం త్రయోంశాః స్థూలః సూక్ష్మస్తన్మలశ్చేతి - తత్ర స్థూలాంశో యథాస్థితం తిష్ఠతి - సూక్ష్మాంశ ఉత్తరోత్తరం ధాతుం యాతి - తన్మలస్తు శరీరారమ్భకధాతుమలం గచ్ఛతి - స ఏవ రసధాతుర్జాఠరాగ్నినా సంతప్తో యథా పచ్యతే తథా శరీరారమ్భకస్య రసస్యాగ్నినా పచ్యమానః పఞ్చాహోరాత్రాణి సార్ధదణ్డమేకం చ యావత్ ప్రాక్తనరసధాతావేవ తిష్ఠతి తతో యథా పచ్యమానాదిక్షురసాన్మలో నిర్గచ్ఛతి తథా పచ్యమానాదాహారరసాన్మలో నిర్గచ్ఛతి - తథా నిర్గత్య కఫో భవతి - స చ కఫః ప్రాణవాయునా ప్రేరితో ధమనీమార్గేణ శరీరారమ్భకం క్లేదనాఖ్యం కఫం గత్వా శరీరం పుష్ణాతి - తత స్సారభూతస్యాహారరసస్య ద్వౌ భాగౌ భవతః - స్థూలస్సూక్ష్మశ్చ - తత్ర సూక్ష్మో భాగశ్శరీరారమ్భకం రసం పుష్ణన్ సకలశరీరాధిష్ఠానేన వ్యానవాయునా ప్రేరితో ధమనీభిస్సఞ్చరన్ పోషణస్నేహనజీవనాలోష్ణకృతసంతాపవారణాదిభిర్గుణైస్సకలం శరీరం పుష్ణాతి - తతః స్థూలో భాగః ప్రాణవాయునా ప్రేరితో ధమనీమార్గేణ శరీరారమ్భకస్య రక్తస్య స్థానం యకృత్ప్లీహరూపం గత్వా తేన సహ మిళితో భవతి - తతః ప్రాక్తనస్య రక్తస్యాగ్నినా పునః పచ్యమానః పఞ్చాహోరాత్రాణి సార్ధదణ్డం చ యావత్ ప్రాక్తనరక్తధాతావేవ తిష్ఠతి తత్ర రక్తాగ్నినా పచ్యమానాన్మలం పిత్తం నిర్గచ్ఛతి - తచ్చ పిత్తం సమానవాయునా ప్రేరితం ధమనీమార్గేణ శరీరారమ్భకం పాచకాఖ్యం పిత్తం గత్వా పుష్ణాతి - తత స్సారభూతస్యాహారరసస్య ద్వౌ భాగౌ భవతః - స్థూలస్సూక్ష్మశ్చ - స్థూలో భాగశ్శరీరరక్తం పుష్ణాతి - సూక్ష్మో భాగో రఞ్జకాఖ్యేన పిత్తేన రక్తీకృతశ్శరీరారమ్భకం రక్తం పోషయన్ వ్యానవాయునా ప్రేరితో ధమనీభిస్సిరాభిశ్చ శరీరారమ్భకాణి మాంసాని యాతి - తతో మాంసాగ్నినా పునః పచ్యమానః పఞ్చాహోరాత్రాణి సార్ధదణ్డం చ యావన్మాంసేష్వేవ తిష్ఠతి తతః పచ్యమానాత్ మాంసాన్మలం నిర్గచ్ఛతి - తద్వ్యానవాయునా ప్రేరితం కర్ణాదిగత్య కర్ణవిడ్భవతి - తత స్సారభూతస్య రసస్య ద్వౌ భాగౌ భవతః - స్థూలస్సూక్ష్మశ్చ - తత్ర సూక్ష్మో భాగో మాంసాని పుష్ణాతి - తతః స్థూలో భాగో వ్యానవాయునా ప్రేరితో ధమనీభిశ్శరీరారమ్భకస్య మేదసః స్థానముదరం యాతి - తతో మేదసోఽగ్నినా పునః పచ్యమానః పఞ్చాహోరాత్రాణి సార్ధదండం చ యావన్మేదస్యేవ తిష్ఠతి తతః పచ్యమానాత్తస్మాన్మలో నిర్గచ్ఛతి - ప్రస్వేదరూపః - స చ తతః ప్రాక్తనస్యైవ తిష్ఠతి - శరీరోష్మణాతితప్తస్తదా వ్యానవాయునా ప్రేరితస్సిరామార్గేణ రోమకూపేభ్యో బహిర్యాతి - తదా స్వేదస్తు ఘర్మ ఇత్యుచ్యతే మేదోమలమిత్యుక్తే - తతస్సారభూతస్య రసస్య ద్వౌ భాగౌ భవతః - స్థూలస్సూక్ష్మ

శ్చతి. తత్ర సూక్ష్మో భాగ ఉదరస్థితః వ్యానవాయునా ప్రేరితో ధమనీభిః సిరాభిశ్చ శరీరారమ్భకాన్ స్వస్థానాని యాతి. తతోఽస్థ్యగ్నినా పునః పచ్యమానః పఞ్చాహోరాత్రాణి సార్ధదండం చ యావదస్థిస్థానే తిష్ఠతి. తతః పచ్యమానాత్ తస్మాత్ మలో నిర్గచ్ఛతి. స చ వ్యానవాయునా ప్రేరితః సిరామార్గేణ గత్వా అఙ్గులీషు నఖాస్తనౌ లోమాని చ భవన్తి. తత్ర సారభూతస్య రసస్య ద్వౌ భాగౌ భవతః. స్థూలః సూక్ష్మశ్చ. తత్ర సూక్ష్మో భాగోఽస్థీని పుష్ణాతి. తతః స్థూలో భాగో వ్యానవాయునా ప్రేరితః సన్ తతో భాగైర్మజ్జస్థానాని స్థూలాస్థ్యభ్యన్తరాణి యాతి. తతో మజ్జాగ్నినా పునః పచ్యమానః పఞ్చాహోరాత్రాణి సార్ధదణ్డం చ యావన్మజ్జస్థానే ఏవ తిష్ఠతి. తతః పచ్యమానాత్ తస్మాత్ మలం నిర్గచ్ఛతి. తచ్చ వ్యానవాయునా ప్రేరితం సిరామార్గేణ నయనయో రాగత్వ త్వక్ విట్ చక్షుస్స్నేహశ్చ భవతి. తత సారభూతస్య రసస్య ద్వౌ భాగౌ భవతః. స్థూలః సూక్ష్మశ్చ. తత్ర సూక్ష్మో భాగో మజ్జానం పుష్ణాతి. తతః స్థూలో భాగో వ్యానవాయునా ప్రేరితో ధమనీభిః సిరాభిశ్చ శుక్రస్య స్థానం సకలం శరీరం గత్వా శరీరారమ్భకేణ శుక్రేణ మిశ్రితం భవతి. తతశ్శుక్రస్థాగ్నినా పునః పచ్యతే. పచ్యమానే తస్మిన్ మలం నాస్తి. సహస్రధా ధ్మాతసువర్ణవత్. తతస్సారభూతస్య రసస్య ద్వౌ భాగౌ భవతః. సూక్ష్మః స్థూలశ్చ. తత్ర సూక్ష్మః స్నేహధాతురోజో నామ సర్వశరీరస్థం స్నిగ్ధం శీతం స్థిరం సోమాత్మకం శరీరస్య బలపుష్టికరం వస్తు భవతి. తతః స్థూలో భాగో రసరూపం సాం శుక్రం భవతి. స్త్రీణాం తు ఆర్తవం శుక్రం చ భవతి. ఏవమాహారజన్యో రస ఏవ శరీరకుల్యాన్యాయేన సర్వాన్ ధాతూన్ పూరయన్ నవదశోత్తరాఽమాసేన శుక్రమార్తవం చ భవతి. రసాద్రక్తం తతో మాంసం మాంసాన్మేదః ప్రజాయతే। మేదసోఽస్థి తతో మజ్జా తతశ్శుక్రం ప్రజాయత ఇత్యాదిస్త్వయం పక్షః. రసోత్పత్త్యనన్తరం రక్తోత్పత్తిః. రక్తోత్పత్త్యనన్తరం రసాదేవ మాంసోత్పత్తిః. మాంసోత్పత్త్యనన్తరం రసాదేవ మేదస ఉత్పత్తిః. మేదఉత్పత్త్యనన్తరం రసాదేవాస్థ్యుత్పత్తిః. తదనన్తరం చ రసాదేవ మజ్జోత్పత్తిః. తదనన్తరం చ రసాదేవ శుక్రస్యోత్పత్తిరితి. మాసేన నవదండోత్తరేణ రసశ్శుక్రం భవతీత్యేతచ్చ మధ్యమాగ్నినామేవ. తీక్ష్ణాగ్నీనాం తు కించిన్న్యూనేన మాసేనైవ భవతి. మన్దాగ్నీనాం తు కించిదధికేన మాసేనేతి జ్ఞేయమ్. అత ఏవ రస

శ్శరీర శబ్దార్చిర్జలసంతానవత్ త్రిధా। సంతత్యనుసారోఽయం నిత్యమేవ హి సేవినామితి వచనం సంగచ్ఛతే. యథా శబ్దసంతానోఽర్చిస్సన్తానో జలసన్తానశ్చేతి త్రయాణాం సంగతత్వం తథా [illegible] ఞ్చరసితి దక్షప్రాయః

ఆహారశ్చ రోగకారుస్త్రివిధః. సమశనం విషమాశనమధ్యశనం చేతి. సమహితాహితాహారస్య మశనమ్. బహునాఽల్పేన వాఽకాలేన సహితాహారో విషమాశనమ్. సాజీర్ణే సద్యోహారో ధ్యశనమిత్యుచ్యతే.

స్వభావతో హితా ఆహారా యథా — శాలీనాం రక్తశాలయః. షష్టికేషు షష్టికా. శూకధాన్యేషు యవా గోధూమాశ్చ. శమీధాన్యేషు ముద్గా మసూరా ఆఢకీ చ. రసేషు మధురరసః. లవణేషు సైన్ధవమ్. ఫలేషు దాడిమామలకద్రాక్షాఖర్జూరపరూషకరాజాదనమాతులుఙ్గాని. పత్రశాకేషు వాస్తుకజీవన్తీపోతికాః. ఫలశాకేషు పటోలమ్. కన్దశాకేషు సూరణమ్. జాఙ్గలమాంసేష్వేణకురఙ్గహరిణమాంసాని. పక్షిషు తిత్తిరిలావా. మత్స్యేషు రోహితః. జలేషు దివ్యంజలమ్. దుగ్ధేషు గవ్యమ్. ఆజ్యేషు గవ్యమ్. తైలేషు తిలతైలమ్. ఇక్షువికారేషు శర్కరా ఇతి.

స్వభావేనాహితా యథా — శమీధాన్యేషు మాషాః. లవణేష్వౌషరమ్. ఫలేషు లకుచమ్. శాకేషు సర్షపశాకమ్. గ్రామ్యమాంసేషు గోమాంసమ్. వసాసు మహిషీవసా. దుగ్ధేషు మేషీదుగ్ధమ్. తైలేషు కుసుమ్భతైలమ్. ఇక్షువికారేషు ఫాణితమ్.

సంయోగవిరుద్ధా ఆహారా యథా — అనూపమాంసం వా మత్స్యా వా దుగ్ధయుక్తం చేద్దహితమ్. సర్షపతైలభర్జితం కపోతమాంసమ్. సక్తవో మాంసదుగ్ధాభ్యాం యుక్తాః. దధియుక్తా మత్స్యాః. ఉష్ణోదకేన క్షౌద్రమ్. పాయసేన కృసరమ్. తక్రేణ కదలీఫలమ్. దధ్నా బిల్వఫలమ్. కాంస్యే దశాహస్థితమాజ్యమ్. మధుఘృతసమాంశే. కృతాన్నం కషాయం వా పునరుష్ణీకృతమ్. బహుమాంసాన్యేకీకృతాని. మధుసర్పిర్వసాతైలజలాని యథాసంభవం పరస్పరయుక్తాని ఇతి. అనూపం మాంసం మాషైః క్షౌద్రేణ క్షీరేణ (విరూఢకేన) అంకురితధాన్యేన బిసేన మూలకేన గుడేన వా సహితం చ విరుద్ధం భవతి. తథాఽపి మత్స్యాః క్షీరేణ సహాత్యన్తవిరుద్ధాః. మత్స్యేష్వపి చిలిచిమః పునరధికం విరుద్ధః. అమ్లద్రవ్యం సర్వం క్షీరేణ సహ విరుద్ధమ్. ఆమ్రామ్రాతకలకుచకర

మర్ణ మోచ దన్తశఠ బదర కోశామ్ర భవ్య జామ్బవ కపిత్థ తిన్తిడీక పారావతాక్షోడ పనస నారికేర దాడిమామలకా న్యేవం ప్రకారాణి చ ఫలాని క్షీరేణ విరుద్ధాని. ఏవం కులత్థో వరకః కఙ్గు ర్వల్లో మకుష్ఠకో మాషో నిష్పావ శ్చ తథా- హారితకం మూలక కుఠేరాది భక్షయిత్వా క్షీరం న పిబేత్. శ్వావి న్మాంసేన సహ వారాహమాంసం నాద్యాత్- పృషత కుక్కుటమాంసే దధ్నా సహ. అపక్వ మాంసాని పిత్తేన సహ. మూలకం మాషసూపేన సహ- మేషమాంసం కుసుమ్భశాకేన సహ- అఙ్కురితధాన్యం బసాభి స్సహ- లకుచఫలం మాషేణ సూపేన గుడేన క్షీరేణ దధ్నా ఆజ్యేన వా సహ. కదలీఫలం తక్రేణ దధ్నా తాళఫలేన వా సహ- కాకమాచీం కణోషణాభ్యాం సహ మాక్షికేణ సహ గుడేన వా సహ నాద్యాత్. మత్స్యపచన భాండే శృఙ్గబేరపచనభాండే వా సిద్ధాం యస్మిన్ కస్మింశ్చిద్భాజనే స్థితాం కాకమాచీం రాత్రిం పర్యుషితాం నాద్యాత్- మత్స్యభర్జన స్నేహేన సాధితాః పిప్పలీ ర్నాద్యాత్. కాంస్య పాత్రే కతిపయరాత్రీరుషితం సర్పి ర్నాద్యాత్. భల్లాతకవిపక్వ ముష్ణ మన్నపానాదికం నాద్యాత్. మధుమద్య దధి ష్వష్ణం నాద్యాత్- హారిద్రే సంస్కృతం శాకం తత్ర సాధితం కామ్పిల్లం చ నాద్యాత్- సౌవీరేణ తిలశష్కులీమ్- క్షీరేణ లవణమ్- నవనీతేన శాకమ్. నవపురాణ మామపక్వం చైకీకృతమ్ -పాయససురాకృసరా ణ్యేకీకృతాని త్యజేత్. మధు సర్పి ర్వసా తైల జలేషు ద్వే ద్వే త్రీణి త్రీణి వా సమాంశా న్యేకీకృత్య న పిబేత్- అసమాంశా అపి మధ్వాజ్యే దివ్య వార్యను పానేన న పిబేత్- మాక్షికం పుష్కరబీజం చైకీకృతం విరుద్ధమ్- మాద్వీకం ఖర్జూరాసవం శర్కరాకృతమద్యం చైకీకృతమ్ విరుద్ధమ్- పాయసో మన్థాను పానో విరుద్ధః. హారిద్రో నామ శాకవిశేషః సర్షపతైలసహితో విరుద్ధః- తిలకల్కేన సాధితా ఉపోదకా అతిసారహేతు ర్భవతి - బలాకా వారుణ్యా సహ కుల్మాషైస్సహ వా విరుద్ధా. సైవ వరాహవసయా భృష్టా సద్యః ప్రాణహరా- తథా తిత్తిరిః-శిఖీ గోధా లావః కపిఞ్జల శ్చ ఐరణ్డ నాగ్నినా సిద్ధా ఐరణ్డ తైలేన భృష్టాశ్చ సద్యః ప్రాణహరాః. హారీతమాంసం హారిద్రశూలే ప్రోతం హారిద్రాగ్నినా పాచితం చ సద్యః ప్రాణహరమ్. తదేవ భస్మపాంసుభ్యాం ధూసరితం సమాక్షికం సద్యః ప్రాణహరమ్. యత్కించిదన్నం పానమౌషధం వా దోషం స్వస్థానా త్సంచలయ్య న తద్బహి ర్నిష్కాసయేత్

9-6-98.

తత్సర్వం సంక్షేపేణ విరుద్ధమేవేతి జ్ఞాతవ్యమ్.

విరుద్ధాహారవికారజాతేషు మదనవిరేచనాదిరూపా శుద్ధి ర్హితా- తన్నిహారేణ ఆరోగ్యం భవతి. యద్వా తత్ప్రతిపక్షదోషాణాం తత్కృతవికారాణాం వా ప్రతిపక్షభూతై ర్ద్రవ్యైః శాన్తిః కర్తవ్యా- అథ వా తద్దోషహరాణాం ద్రవ్యాణాం సన్తతశీలనేన సంస్కృతే దేహే తత్తద్దోషహేతు ర్విరుద్ధాహారో న వికారం కర్తుమలమ్.

వ్యాయామవతాం స్నిగ్ధానాం దీప్తాగ్నీనాం వయస్స్థానాం బలశాలినాం విరుద్ధో ప్యాహారో న పీడాయై భవతి- ఏవం సాత్మ్యతాం ప్రాప్త శ్చ- అల్పమల్పం సేవితశ్చ న పీడాయై భవతి-

అభ్యస్తం సాత్మ్యతాం నీత మప్యాహారం క్రమేణ త్యజేత్- చతుర్థాంశం కతిపయదినాని త్యక్త్వా పునశ్చతుర్థాంశ మిత్యేవం- యద్వా షోడశాంశం కతిపయ దినాని పునః షోడశాంశ మిత్యేవం వా.

అథాన భ్యస్తం హిత మాహారమప్యేకేన ద్వాభ్యాం త్రిభి ర్వాది నైరన్తర్యకృత్యపాదం పాదపాంశం వా సేవేత. అన్యథా అపథ్య త్యాగోఽపి సహసా కృత స్సాత్మ్య వికారహేతుర్భవతి- పథ్యసేవనమపి సహసాకృత మసాత్మ్యకృతవికారహేతుర్భవతి-

ఆహారవిధి ర్విశేషతో భోజనశబ్దే ద్రష్టవ్యః-

ఆహారయ- ధా. అన్- హారయ- ఉ. ఆహారయతి.

ఆహార్య- (ఆఙ్- హృఞ్- ణ్యత్) త్రి. ఆహర్తు మర్హమ్- కృత్రిమమ్.

న్యాయశాస్త్రే జ్ఞానవిశేషః- ఇచ్ఛాజన్యత్వం తల్లక్షణమ్- బాధాదిజ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకత్వం తత్ప్రతిబధ్యత్వం చాహార్యస్య న సంభవతి. అత ఏవ ప్రతిబన్ధకతాఘటితలక్షణే ఽస్యానాహార్యత్వం ప్రతిబన్ధకజ్ఞానే ప్రతిబధ్యజ్ఞానే చ ప్రాయేణ నివిశతే. అనుమిత్యాదీనాం త్వాహార్యత్వాభావా త్తద్విశేషణం న నివేశ్యతే-

నాట్యశాస్త్రే అభినయవిశేషః. నైపథ్యకృతోఽభినయ ఆహార్య ఇతి తల్లక్షణమ్- నైపథ్యం చ చతుర్విధమ్- పుస్తోఽలఙ్కారోఽఙ్గరచనా సజ్జీవశ్చేతి. తత్ర పుస్త స్త్రివిధః. సన్ధిమో వ్యాజిమో వేష్టిమశ్చేతి- కిలిఞ్జచర్మవస్త్రాద్యై ర్యః క్రియతే స సన్ధిమః. యన్త్రేణ యః క్రియతే స వ్యాజిమః- వస్త్రాది వేష్టితో వేష్టిమః- శైల యాన విమానాదీని పుస్తేనైవ క్రియన్తే- అలఙ్కార స్త్రివిధః- మాల్య మాభరణం వస్త్రం చేతి- తత్ర మాల్యం పఞ్చవిధం- వేష్టితం వితతం సంఘాత్యం గ్రథితం ప్రలమ్బితం చేతి- ఆభరణం తు ఆవేధ్యం బన్ధనీయం క్షేప్య మారోప్యం చేతి చతు

త్రివిధము - తత్ర కుడ్యాదావాలేఖ్యమ్-కటిసూత్రాది బద్ధనీయమ్- నూపురాది క్షేప్యమ్- ఆరోప్యం హారాది- తత్ర ద్వితీయ ప్రకృత్యాదిరచనా జగరచనా- ద్విపద చతుష్పదాది ప్రాణిప్రతికృతి సృష్టిః-

ఆహావ్ - ధా- ఆఙ్- హావ్- ఉ- ఆహావయతే-

ఆహావః (ఆఙ్ - హ్వేఞ్- అప్) కూపసమీపస్థ జలాశయః - తత్పర్యాయః— నిపాన - నేనే- తస్మిన్ శం సత్రైః ప్రతి గరాథః మధ్యే, రాహ్వానమ్ - తచ్చ ప్రాతస్సవనే శో3, సాహో3మ్, ఇతి మాధ్యన్దిన సవనే అధ్వ, 3 శో 3, సాహో3మ్, ఇతి తృతీయ సవనే అధ్వ శో శో 30 సామో 3 మ్ ఇతి

ఆహావయ్ ధా- ఆఙ్- హావయ్- ఉ- ఆహావయతి-

ఆహి- ధా- అహ- ణిచ్- స్వరూపాణి —అహయ్- గుణాహాతా బాధో ॥ అహ- అనిటార్థ ధాతుకేని వ్యాకరణ ॥ అహ చతి॥ ఆహి- సన్ - ఆజిహాయిషు- (అహ- ఇక్) వ్యాకరణ ఆహారీతి ధాత్వాదేశః- యథా అహో ప్రథమాలాదిత్యత ॥ ధా - అఙ్ - హి - ఉ - ఆహితః- ఆహితవాన్ - (హి ఇతి దుధాఞ్ ధాతో దాదేశః-)

వ్యాకరణ త్వ ఆహితత్వ ప్రత్యయ విశేషః- అస్మిన్ ద్వివచన విధీ నామాసః- సప్తమ్యన్తాత్ ప్రథమాన్తా వ్యాకరణ శబ్దా దుత్తరశబ్దా ద్వా మాతే ఉక్తే ఆహిప్రత్యయ ఆహితవా దోషాభవః- తదన్తమవ్యయం భవతి- తద్ధితత్వా సర్వ విభక్తి ఆత్రిప్రతి గణన స్వ్యపసంజ్ఞా తత్వా - ౫ అ ॥ 3 పా ॥ ౨౭ దక్షిణా - చ ౨౮ ఆహిన మాతే- ౨ ఉత్తరాచ్చ- ఇతి సూత్రే ప్రకృతి తద్వయే వృష్టే భవతి - అపశ్యామ్యా ఇతి తదనువృత్తేః- ఉ- దక్షిణాహి- ఉత్తరాహి- ఆహి ప్రత్యయాన్తేన యుక్తాత్ప్రతి పదికాత్పఞ్చమీ భవతి- ఉ- దక్షిణాహి గ్రామాత్- ౨। 3 । ౨౯ అనాగతాదిశ రక్త కృత్త్వాత్ తదా జాహియుక్తే ఇతి తద్వ్యః-

ఆహికః- (అహన్-ఠక్) పు- ధూమకేతుః- కేతుః- పాణినిః-

వైద్యశాస్త్రే జ్వరవిశేషః - సుశ్రుతరాత్రాది ఖర్విషమ జ్వర ఇతి వ్యవహృత అహనికె స్వర్గే నైకేప్వ తస్మాన్యుహవ్యవ ప్రాయశః ఇతి ప్రతిభాతి- తస్య లక్షణం తైః కథితం యథా—శరీరం శిత భవతి- శపులకం చ- దాహః- సంతాపః-వ్యాకులా - తృష్ణా- అఙ్గవైకల్యమ్- కుక్షిపార్శ్వ శూలమ్- అపథ్యాద్యా-పాదహృస్తముఖాది శరీరస్య పాణ్డు తవర్ణత్వమ్- నేత్రయోః పీత వర్ణత్వమ్-నఖనేత్ర రక్తత్వమ్- హిక్కా - అతిసారః - కరపాద విదాహః॥ ఆహిక జ్వర భేదాః ఏకాహికః- ద్వ్యాహికః- త్ర్యాహికః - చాతుర్థికః - పఞ్చాహికః - రాత్రిజ్వరః - పక్షజ్వరః - మాసజ్వర ఇత్యాదయః - అత్ర ఏకాహికాది శబ్దా య ద, కాహాది శబ్దేభ్య ఉత్పన్నాస్తే తదా కాలాట్ (౪। 3। ౧౧) ఇతి స నిర్వాయు ఇ కాహిక ద్వ్యాహికాదిభిర్న్యైవే ర్వా విధవ్యమ్- యద్యేకాహికాదిశబ్దా అపి ప్రామాణిక స్తదా ఏక భవ ద్విభవాది శబ్దానా మాహికత్వేన కాహిఠ వాదే రాకృతిగణత్వా దుత్తరపద లోప ప్రసాధ్యః-

ఆహిక జ్వరాణాం చికిత్సా యథా - బలా త్రియం కాకజంఘా భూనిమ్బ నిమ్బ చిరాయ ఆరోహి శుణ్ఠీనాం క్వాథః సామాన్యత ఆహిక జ్వరే దేయః- బలాద్వయ భూనిమ్బ త్రిఫలా శారి ద్వయ శుణ్ఠీనాం క్వాథ ఏకాహికే- పటోల ముస్తా శుణ్ఠీ వివిధా ఉమృతా పర్పట క్వాథః పిప్పలీయుక్తో ద్వ్యాహికే- అగణ్య తులసీ దారు శుణ్ఠీ భార్గీ చవ్యా సహదేవీ బలానాం క్వాథ స్త్ర్యాహిక జ్వరే - పటోల శుణ్ఠీ కాకజంఘా తులసీ బ విష్ణు క్రాన్తా క్వాథ స్త్రిఫలాయుక్త శ్చాతుర్థికే- బలా త్రయ పద్మక శుణ్ఠీ వారాహీ శారిబా న్యతా కటు రోహిణీ దారుక్వాథః పఞ్చాహికే బలాద్వయ కాకజంఘా నిమ్బ భూనిమ్బ త్రికత వాసా శుణ్ఠీనాం క్వాథః సర్వేష్వాహికేషు - విష్ణుక్రాన్తా త్రిఫలా శుణ్ఠీ కాకజంఘా కటురోహిణీ క్వాథో రాత్రిజ్వరే- శాలా శారిబా శుణ్ఠీ సహదేవీ గుడూచీ క్వాథో మరీచ యుక్తో రాత్రిజ్వరే - అమోదా సైన్ధవ లశున మరిచానాం మార్గ మర్కటపత్ర రస యుక్తం నస్య మాహికేషు సర్వేషు -

ఆహికమ్ - వేద - అవ్య - సర్వపదసంహితానాం హారమ్ -

ఆహిచ్ఛత్రః - (అహిచ్ఛత్ర - అణ్) త్రి - అహిచ్ఛత్రే జాతఇత్యాదిః

ఆహిచ్ఛత్రీ - స్త్రీ - అహిచ్ఛత్రే జాతాది స్త్రీ -

ఆహిణ్డ్ - ధా - ఆఙ్ - హిణ్డ్- ఉ - ఆహిణ్డతే - ఆహిణ్డ్యతే-

ఆహిణ్డకః- (ఆఙ్ - హిడి - ణ్వుల్) వృషభిపా దాద్వైదేహ్యం జాత స్త్రియాం జాతి విశేషః- తస్య కారాగార బహి స్థిత్వా ఉక్తిరక్షణం వృత్తిః-

ఆహిణ్డయ్- ధా-ఆఙ్ - హిణ్డయ్- ఉ- ఆహిణ్డయతి-

ఆహిత - (ఆఙ్ - దుధాఞ్-క్త) త్రి - స్థాపితః - నిహితః-సంపాదితః-ఉపనీతః - గృహీతః - ఆరోపిత యదుపాహిత తత్ - ఏతదర్థ పూర్వ పదస్థ

ర్నిమిత్తాత్స్వరస్య వాహనశబ్దే ఉత్తరపదే నకార
స్యణత్వం వ్యాకరణే విహితమ్ - ౮ | ౪ | ౮ వా
హన మాహితాత్ - ఇతి - ఉ - ఇక్షువాహణమ్ -

ఆహితలక్షణ - త్రి - గుణైః ప్రఖ్యాతః - తత్ప
ర్యాయాః - కృతలక్షణ - యద్యపి భానుజిదీక్షితేన
ఆహిత లక్షణ ఇత్యస్య పరటీకాయాం వ్యాఖ్యా
తః - తథాప్యర్థానుపపత్త్యభావాత్ ప్రసిద్ధి
ప్రాచుర్యాచ్చాయం శబ్దో లిఖితః

ఆహితాగ్ని - త్రి - ఆహితోఽగ్నిర్యేన సః - కృతా
గ్న్యాధానః - అస్యపర్యాయాః అగ్నిహోత్రిన్ -
అగ్నివిద్ - అగ్న్యాహిత - ఎతదర్థే ఈశబ్దాశ్చ -

ఆహితాగ్న్యాది - త్రి - వ్యాకరణే గణవిశేషః - ఆకృతిగ
ణరూపః ఎతద్గణాన్తర్గతేషు సమాసేషు పూర్వప్ర
యోగార్హం పరం భవతి - ఉ - ఆహితాగ్నిః అ
గ్న్యాహితః - ౨ | ౨ | ౩౭ సూ ॥ వాహితాగ్న్యాదిష్వి
తి తద్విధిః - ఆహితాగ్ని - జాతపుత్ర - జాతదన్త - జాత
శ్మశ్రు - తైలపీత - ఘృతపీత - మద్యపీత - ఊఢభార్య -
గతార్థ - ఇత్యేతే తద్గణపఠితాః - ఆకృతిగణత్వాత్ గ
డుకణ్ఠ - అస్యుద్యత - దణ్డపాణి ప్రభృతయోఽపి గ్రా
హ్యాః -

ఆహితుణ్డిక - (అహితుణ్డ - ఠక్) పు - వ్యాళగ్రాహీ - త
త్పర్యాయః - అహితుణ్డికః -

ఆహిమత - (అహిమత్ - అణ్) పు - దేశవిశేషః

ఆహిరి - స్త్రీ - నవీన సంగీత శాస్త్రే రాగవిశేషః - మే
ళ ముఖ్యః - యస్మిన్ స్వరాః ప్రహ్రియన్తే - ష
డ్జ మధ్యమ పఞ్చమాః శుద్ధస్వరాః - చతుశ్శ్రుతిఋషభ
ధైవతౌ - చ్యుతమధ్యమ గాన్ధారః - చ్యుత షడ్జనిషాద
శ్చేత్యేతే వికృతాః - నవీనతరసఙ్గీత శాస్త్రేతు
హనుమ త్తోడీ మేళజోఽయం రాగః -

ఆహు - ధా - అఙ్ - హు - ఉ - ఆహుతవాన్ - ఆహుతః -
ఆహూతిః -

ఆహుక - పు - అన్ధకవంశే పునర్వసోః పుత్రః - తస్య
స్వసా ఆహుకీ - తస్య పుత్రౌ దేవక ఉగ్రసేనశ్చ -
(ఆహుక - అణ్) ఆహుకస్యాపత్యమ్ -

ఆహుకీ - స్త్రీ - ఆహుకస్య స్వసా -

ఆహుతి - (అఙ్ - హు - క్తిన్) స్త్రీ - పఞ్చసు మహాయ
జ్ఞేషు దేవయజ్ఞః - హోమః - అన్నాహుతిః - ఆజ్యా
హుతిః - సమిదాహుతిః ఇత్యాద్యాస్తద్భేదాః హూయ
మానద్రవ్య పూర్వశబ్దవాచ్యాః - యూపస్థాలా శ్చరుత
ణ్డులభాగా ఆజ్యాహుతయః - ఆదారి వలక మాత్రా అ
న్నాహుతయః - ద్వాదశ పర్వపూరితాః పాణ్యాహు
తయః -

పూర్వమీమాంసాయాం శంఖాన్న వరియక కర్మ
భేద న్యాయోదాహరణమ్ తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతీత్యాది -

సోమయాగే ఆహుతి మన్త్రినామకో విద్యాన్తః -
తైత్తిరీయ సంహితాయామ్ - ౧ కాణ్డే - ౪ ప్రపాఠ
కే పఠితాః - ప్రయాసాయ స్వాహా - ఆయాసాయ స్వా
హా - వియాసాయ స్వాహా - సంయాసాయ స్వాహా -
ఉద్యాసాయ స్వాహా - అవయాసాయ స్వాహా - శ
ుచే స్వాహా - శోకాయ స్వాహా - తప్యత్వై స్వాహా - త
పతే స్వాహా - బ్రహ్మహత్యాయై స్వాహా - సర్వస్మై
స్వాహా - ఇత్యేతే -

ఆహుల్య - న - ఓషధివిశేషః - తరవట్యాది వర్గాన్త
ర్గతః - క్షుపవిశేషః - తత్పర్యాయాః - ఆహుల్య - హ
లతాక్ష - గవ - తరవట - వృష్యఫల - సుపుష్ప - అస్ఫు
ట - దన్తవృక్ష - హేమపుష్ప - పీతపుష్ప - పుష్ప -
కాఞ్చనపుష్పక - సృపమఙ్గల్య - శతపుష్ప ॥ భాషా
న్తరే తగ - తరవట ॥ తద్గుణాః - తిక్తత్వమ్ శీతత్వమ్ క
షాయత్వం - పిత్త దాహ ముఖశోష కణ్డూ క్రి
మి శూల వ్రణ హరత్వఞ్చ ॥ తద్విశేషో భూమ్యా
హుల్యమ్ - తత్పర్యాయాః - కషతే - మార్కణ్డీయ -
మహౌషధ ॥ భాషాన్తరే - భోయితరవడ ॥ తద్గుణాః -
తిక్తత్వమ్ - జ్వర కుష్ఠ మేహ సిధ్మ హరత్వమ్ -

ఆహువ్ - ధా - అఙ్ హువ్ - వేద - ఆహ్వానార్థ
కమ్ - ఉ - ఆహువామహే -

ఆహూ - ధా - అఙ్ - హూ - ఉ - ఆహూయతే - ఆహూత
వాన్ - ఆహూతః -

ఆహూత - (అఙ్ - హ్వేఞ్ - క్త) త్రి - యస్యాహ్వానం
కృతం సః - న - ఆహ్వానమ్ -

ఆహూతి - (అఙ్ - హ్వేఞ్ - క్తిన్) స్త్రీ - ఆహ్వానమ్ -

ఆహ్వా - ధా - అఙ్ - హ్వా - ఉ - ఆహ్వాతః - ఆహ్వాతవాన్ -

ఆహృత - (అఙ్ - హృఞ్ - క్త) త్రి - ఆనీతమ్ - ఆకృతమ్ -
వ్యాకరణే తేనాహృత మిత్యర్థే ప్రాగ్వతీయః - ఉ
త్తర - వారి - జఙ్గల - స్థల - కాన్తార - అజ - శఙ్కు
ఏతదన్యతమ పూర్వక పథశబ్దాత్తేనాహృత మి
త్యర్థే ఠఞ్ - ఉ - ఔత్తర పథికః - వారి పథికః - జా
ఙ్గల పథికః - స్థాల పథికః - కాన్తార పథికః - ఆజ పథి
కః - శాఙ్కు పథికః - తత్ర స్థల పూర్వాత్పథ
శబ్దాన్మధుక మరిచ యోరర్థయో రణ్ భవతి - ఉ -
స్థాల పథం మధుకమ్ - మరిచం వా - ౫ | ౧ | ౭౭ -
త్తర పథేనాహృతంచ - వారి జఙ్గల స్థల కాన్తారా
జశంకు పూర్వాచ్చపథః - అణ్మధుక మరిచయోః ఇ
తి తద్విధిః -

ఆహేయ - (అహి - ఢఞ్) త్రి - సర్పసంబన్ధి విషా
ద్యాదికమ్ -

ఆహేయా - (ఆహేయ - టాప్) స్త్రీ - సర్పసంబన్ధినీ -

ఆహో - (అహ - నఞ్ - డో) వాది - అవ్య - వికల్పా
ర్థకమ్ - వికల్పార్థకమ్ - తత్పర్యాయాః - ఆహో

హో-కిముత-కిమ్-కిము-ఉత-యదివా-యద్వా-కింవా- అనేన యుక్తమనన్తరం తిఙన్తం నానుదాత్తమ్ - సాన్తరం తు వా - ఉ - అహో పచతి - అహో దేవదత్తః పచతి - ౮ । ౧ । ౪౯ ఆహో ఉతాహో చానన్తరమ్ - ౫౦ శే. విభాషా ఇతి తద్విధిః -

ఆహోపురుషికా - (అహో - పురుష - వుఞ్ - టాప్) స్త్రీ - ఆత్మనస్సంభావనా - అహంకారవత్త్వమ్ - వృథా భనితః -

ఆహోస్విత్ - ... దిః - అవ్య - వికల్పార్థకమ్ -

ఆహ్న - (అహన్ - అణ్). న - అహ్నాం సమూహః -

ఆహ్నిక (అహన్ - ఠఞ్) త్రి - అహ్నిభవమ్ - ఇత్యాది - (అహన్ - ఠక్) అహ్నా నిర్వృత్తమ్ - దినసాధ్యమ్ - న - నిత్యకర్మ - భోజనమ్ - అవాన్తర ప్రకరణమ్ - యథా మహాభాష్య అధ్యాయ పాదేషు - పస్పశాహ్నికమ్ - ప్రత్యాహారాహ్నికమ్ - వృద్ధ్యాహ్నిక మిత్యాదీని -

ధర్మశాస్త్రే నిత్యకర్మ రూప మాహ్నికం యథా - బ్రాహ్మ ముహూర్తోత్థానమ్ - ఆత్మహితచిన్తనమ్ - గవాం పుణ్యపురుషాది దర్శనమ్ - తతో మూత్ర పురీషోత్సర్జనమ్ - అథ శౌచమ్ - గణ్డూషః - ఆచమనమ్ - దన్తధావనమ్ - దర్భసంగ్రహణమ్ - స్నానమ్ - వస్త్రధారణమ్ - ఊర్ధ్వపుణ్డ్రమ్ - సన్ధ్యోపాసనమ్ - హోమః - ఏతాని కర్మాణి దివసస్యాష్టధా విభక్తస్యాదిమే భాగే కర్తవ్యాని - అథ ఇష్టదేవతా పూజనమ్ బ్రహ్మయజ్ఞ జపానన్తర మితి కేచిత్ - ద్వితీయ భాగే వేదాభ్యాసః సమిత్పుష్ప కుశాదీనా మాహరణం చ - తృతీయభాగే పోష్య వర్గార్థ మర్థార్జనమ్ - చతుర్థభాగే మృదాహరణ పూర్వకం మధ్యాహ్న స్నానమ్ - బ్రహ్మయజ్ఞః - తర్పణమ్ - దేవతార్చనమ్ - గురుపూజా - అథ పఞ్చమభాగే వైశ్వదేవమ్ - బలిహరణమ్ - నిత్యశ్రాద్ధమ్ - అతిథిపూజా - దివం పశ్చాద్గ్రాసానన్తరం భోజనమ్ - తామ్బూలభక్షణమ్ - తతో ఉపశిష్ట భాగత్రయే ఇతిహాస పురాణ ధర్మశాస్త్రాద్యభ్యాసః - తతస్సన్ధ్యాయాం సాయం సన్ధ్యోపాసనమ్ - హోమః - వైశ్వదేవమ్ - బలిహరణమ్ - అతిథిపూజా - తతో భోజనమ్ - తతశ్శయనమ్ -

ధర్మశాస్త్రే ఆహ్నిక విశ్వేద సాధారణ ప్రాయశ్చిత్తమ్ - అహూ దినాతిక్రమే ద్విగుణం కార్యమ్ -

ఆహ్నైతక - న - దాక్షిణాత్యైః క్రియమాణః కర్మవిశేషః స్వస్వకులాగత కరణ్డ దస్థాపిత దేవతా పూజనాది రూపః -

ఆహ్లాద్ - ధా - ఆఙ్ - హ్లాద్ - ఉ - ఆహ్లాదతే -

ఆహ్లాద - (ఆఙ్ - హ్లాదీ - ఘఞ్) సుఖమ్ - ఆనన్దః -

ఆహ్లాదక - (ఆఙ్ - హ్లాదీ - ణ్వుల్) త్రి - ఆహ్లాదయతే - ఆహ్లాదయతి వా య స్సః -

ఆహ్లాదన - (ఆఙ్ - హ్లాదీ - ల్యుట్) న - ఆహ్లాదః - (ఆఙ్ - హ్లాది - ల్యుట్) న - పరస్యాహ్లాదకరణమ్ -

ఆహ్లాదయ్ - ధా - ఆఙ్ - హ్లాదయ - ఉ - ఆహ్లాదయతి -

ఆహ్లాదిన్ - (ఆఙ్ - హ్లాదీ - ణిని) త్రి - ఆహ్లాదకః -

ఆహ్వ - ధా - ఆఙ్ - హ్వ - ఉ - ఆహ్వర్ - ము - ఆహ్వర్, ఆఙ్ - ఆహ్వ - ఆహ్వర్ -

ఆహ్వ (ఆఙ్ - హ్వేఞ్ - డ) త్రి - య ఆహ్వయతే సః -

ఆహ్వయ్ - ధా - ఆఙ్ - హ్వయ్ - ఉ - ఆహ్వయతి

ఆహ్వయ - (ఆఙ్ - హ్వేఞ్ - డ - యా - క) పు - నామధేయమ్ -

ఆహ్వర్ - ధా - ఆఙ్ - హ్వర్ - ఉ - ఆహ్వరతి -

ఆహ్వా - ధా - ఆఙ్ - హ్వా - ఉ - ఆహ్వాతా - ఆహ్వా - (ఆఙ్ - హ్వేఞ్ - అఙ్) స్త్రీ - నామధేయమ్ -

ఆహ్వాన - (ఆఙ్ - హ్వేఞ్ - ల్యుట్) న - ఏహీతి వచనమ్ - ఆగమనానుకూలో వ్యాపారః -

ధర్మశాస్త్రే వ్యవహారే - అర్థినా నివేదితార్థస్య శ్రవణాత్పరం ప్రత్యర్థిన ఆహ్వానార్థం తత్ప్రత్రే ముద్రాం వా నిక్షిప్య తత్ప్రైష పురుషం వా ప్రేషయేత్ - ఆహ్వానానర్హాస్తు - అకల్యః - బాలః - స్థవిరః విషమస్థః - కార్యాన్తరాకులః - కార్యాతిపాతీ - వ్యసనీ - రాజకార్యాకులః - ఉత్సవాకులః - మత్తః - ఉన్మత్తః - ప్రమత్తః - రోగీ - భృత్యః - ప్రవ్రజితః ఇత్యేతే - హీనవర్ణా స్త్రీ - సత్కులజా - ప్రసూతా - ఉత్తమస్త్రీ - కన్యా - స్వాయత్త కుటుమ్బా - స్వైరిణీ - గణికా - నిష్కులా - పతితా చేత్యేతాః స్త్రియశ్చ - ఏషామాహ్వాన మప్యపక్షకం యేషు తథా విధేషు గురు కార్యేషు తైస్తద్భృత్యైః కిఙ్కరో వా పుత్రో వా తత్తుల్యో వా ప్రేషణీయాః -

మన్త్రశాస్త్రే ఆహ్వాన ముద్రానామ ముద్రావిశేషః - హస్తౌ సంపుటయుక్తౌ కృత్వా నింబావ దూర్ధ్వ ముఖకరయో స్తర్జన్యాది త్రయమనామిక్యాకమ్పయేచ్చేదాహ్వానముద్రేతి లక్షణమ్ - అస్యాః ఫలమ్ సాక్షాత్కారః -

దర్శపూర్ణమాసయో ర్హవిష్కృదేహీతి చ వాచా హవిష్కృదాహ్వానం క్రియతే - హవిష్కృదేహీతి త్రిరవఘ్నన్ నాహ్వయతీతి - తత్ర సంశయః - కిమయం మన్త్రోఽవఘాతే వినియుజ్యతే - ఉతాహ్వాన ప్రత్యక్షతః - అవఘాతే వినియుజ్యతే - యద్యప్యేహీతి పదమాహ్వానే సమర్థం తథాపి ప్రత్యక్ష

స్యా [illegible] నేవ గానం వత్ - వ ఎన్నతి ఛదసామ స్యా [illegible] భవిష్యతి- నచావ భూతముద్ది శ్యమన్త్రస్య తృత్వే [illegible] చ విధా వాక్యభేద ఇతి వా క్యమ్ కస్య [illegible] మస్య మన్త్రస్య మ న్త్రిణా [illegible] వాగ [illegible] భ్యస్యాధీతత్వేన [illegible] త్వస పాత్త్వేన తదనువాదనా [illegible] త మాత్రస్య విధేయ త్వా [illegible] పూర్వః [illegible]- [illegible] భ్యాసస్య నిత్యవ త్ప్రాప్తిః పాఠ [illegible] ణ న [illegible] ధ్యతి- కస్మా [illegible] చి [illegible] భా [illegible] ద్వ [illegible] త రాత్ కస్యా [illegible] చిత్త్రి పాఠాచ అవ [illegible] న్నిత్యస్య కాలలక్ష [illegible] త్వేన కాలస్యప్రాప్తత్వే న విధేయత్వా భా [illegible] త్ • ఆహ్వానస్యపఠితి మన్త్రి పా [illegible] న్యథా సు [illegible] పత్త్యా [illegible] త్వేన తస్యాపి విధేయ త్వా [illegible] భవా [illegible] శ్రుత్య భావేనైం [illegible] దీనాం యా ప్రసారా [illegible] వా హ్వనె మన్త్రస్య వినియో గస [illegible] భవాచ్చ వహ [illegible] కాలె య [illegible] హ్వనం తస్య త్రిరభ్యాసో విధీయత ఇతి [illegible] న్తః-

ఆహ్వయ్- ధా- ఆజ్ హ్వయ్- ఉ- ఆహ్వయ్యతె

ఆహ్వాయ- (ఆజ్- హ్వేఞ్- ఘఞ్) పు- ఆహ్వానమ్-

ఆహ్వాయయ్- ధా- ఆజ్ - హ్వాయయ్- ఉ- ఆహ్వాయ యతి-

ఆహ్వార్- ధా - ఆఙ్ - హ్వార్-ఉ- ఆహ్వార్షీత్ ॥ ఆజ్- ఆహ్వార్ - ఉ - ఆహ్వార్షీత్ ॥ ఆజ్ - ఆహ్వార్ ఆహ్వార్ష్యతె , ఆహ్వారి ఇత్యస్యాని [illegible] ధ- ధాతుత్వ ని పాఠ్యాం చ హూవమ్ [illegible] - ఆహ్వార్ష్యతె - ఆహ్వా రమ్ -

ఆహ్వరక - (ఆజ్ - హ్వృఞ్ - ణ్వుల్) - త్రి - ఋ ఆహ్వరక మాదస్య టలః ॥ యజుర్వేదశాఖాభేదః ॥ ఆహ్వరక మాదస్త

ఇత్యర్థే తస్మాన్నిచ్ - శబ్దలోపశ్చ భవతి - ఉ - ఆహ్వరకపాణిచ్ - ఆహ్వారి-

ఆహ్వారయ్- ధా - ఆజ్ హ్వారయ్- ఉ- ఆహ్వారయతె- ఆహ్వారి ఇత్యస్య గుణహేతా వణౌ రూపమ్ - ఉ- ఆహ్వారయతి -

ఆహ్వారి - సుబ్ధా - ఆహ్వరక - ణిచ్ - అస [illegible] రూపాణి ఆహ్వారత్వా - గుణహేతా వణౌ ॥ ఆహ్వార్ - అని డాధ- ధాతుత్వనిష్ఠాయాం చ ॥ ఆజిహ్వా - చజి ॥ సన్ ఆజిహ్వారయిష-

ఆం- మన్త్రశాస్త్రే పాశబీజమ్ -

ఆంశ- (అంశ- అఞ్) ఇత్యుజ్జ్వలదత్తః - త్రి- అంశ స్యాపత్యమిత్యాది- అంశస్యాయమ్ -

ఆంశక- (అంశ- ఠక్) అంశభవః- అంశప్రయోజన కః -

ఆంశ్య- (అంశ- ణ్య) న- దేశవిశేషః-

ఆంస్- ధా- ఆట్- అంస్- ఉ- ఆంస్యతె-

ఆంసయ్- ధా- ఆట్- అంసయ్- ఆంసయత్-

ఆంసస్- ధా- ఆట్- అంసస్- ఉ- ఆంససత్-

ఆంసాప్- ధా- ఆట్- అంసాప్- ఉ- ఆంసాప్యతె-

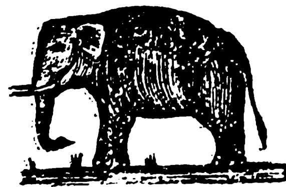
ఆంసాపయ్- ధా- ఆట్- అంసాపయ్ - ఉ- ఆంసాప యత్ -

ఆంసిసయిష్ - ధా - ఆట్ - అంసిసయిష్ - ఉ - ఆంసిసయిషత్ -

ఆంసిసాపయిష్ - ధా- ఆట్- అంసిసాపయిష్- ఉ- ఆం సిసాపయిషత్ -

ఆంహ్ - ధా - ఆట్ - అంహ్ - ఉ - ఆంహత -

ఆంహాయ్ - ధా - ఆట్- అంహాయ్ - ఉ - ఆంహాయత్



Published by S. P. V. Ranganathasvami Ayyavaralu garu.
Printed by B. Appalanarasimham.
At the Arsha Press, *Vizagapatam.* 1898.

